

The background of the entire cover is a detailed historical map of the Balkan region and Greece, showing various cities, rivers, and geographical features. A portrait of Dimitrios Karamperopoulos, a man with a mustache and dark hair, is overlaid on the map, centered in the middle. The map includes various Greek labels and some circular diagrams, possibly representing fortifications or specific locations of interest.

**ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΚΑΡΑΜΠΕΡΟΠΟΥΛΟΥ**

# **Μελέτες για τον ΡΗΓΑ ΒΕΛΕΣΤΙΝΛΗ**

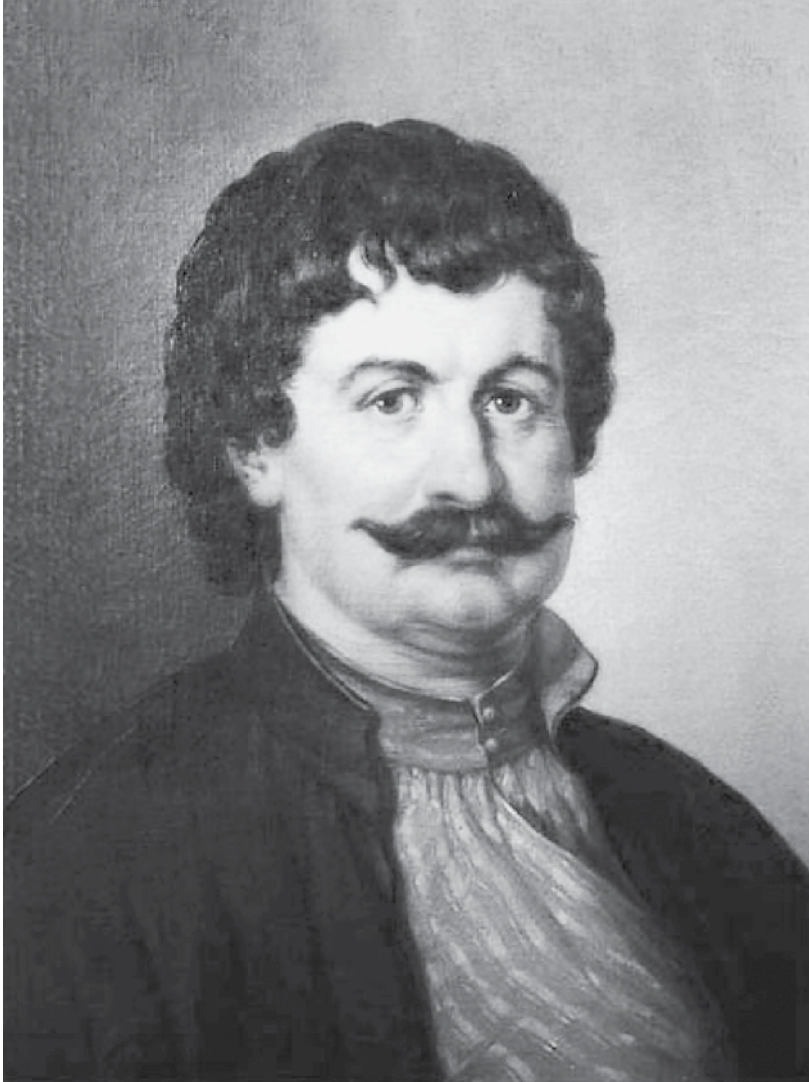
**30 ΧΡΟΝΙΑ (1990-2020)**

**ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ  
ΦΕΡΩΝ - ΒΕΛΕΣΤΙΝΟΥ - ΡΗΓΑ**





**Μελέτες**  
**για τον Ρήγα Βελεστινλή**  
τριάντα χρόνια (1990-2020)



Ρήγας Βελεστινλής. Ελαιογραφία σε μουσαμά (100 εκ. X 85 εκ) έργο του Διονυσίου Τσόκου το 1862, βασισμένη στην πρώτη απεικόνιση του Ρήγα του 1824. (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Αθήνα).



Δημητρίου Απ. Καραμπερόπουλου

# Μελέτες για τον Ρήγα Βελεστινλή

τριάντα χρόνια (1990-2020)

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΦΕΡΩΝ-ΒΕΛΕΣΤΙΝΟΥ-ΡΗΓΑ

Αθήνα 2020

*Μελέτες για τον Ρήγα Βελεστινλή. Τριάντα χρόνια (1990-2020)*

Αθήνα 2020

ISBN: 978-960-6733-21-5

**ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΦΕΡΩΝ-ΒΕΛΕΣΤΙΝΟΥ-ΡΗΓΑ**

Μιλτιάδου 3, Κηφισιά 145 62 - Αθήνα. Τηλ. 210-8011066

e-mail: karamber@otenet.gr

www.rhigassociety.gr

**Δημήτριος Καραμπερόπουλος**, παιδίατρος

Διδάκτωρ Ιστορίας της Ιατρικής Πανεπιστημίου Αθηνών

Πρόεδρος Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα

Μιλτιάδου 3, 145 62 Κηφισιά - Αθήνα

Τηλ.: 210 8011066, 6944 304968

e-mail: karamber@otenet.gr

www.karaberopoulos.gr

© Copyright: Δημήτριος Καραμπερόπουλος,

Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα

ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗ - ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ

**ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΣΤΑΜΟΥΛΗ Α.Ε.**

---

**ΓΡΑΦΕΙΑ - ΧΟΝΔΡΙΚΗ ΠΩΛΗΣΗ - ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ:**

ΑΒΕΡΩΦ 2, ΑΘΗΝΑ, Τ.Κ. 104 33 ΤΗΛ.: 2105238305, FAX: 2105238959

e-mail: info@stamoulis.gr Ιστοσελίδα://www.stamoulis.gr

FACEBOOK: @stamoulis.publications – INSTAGRAM: stamoulis\_publications



## Προλόγισμα

Η επιστημονική ενασχόληση με τον Ρήγα Βελεστινλή (1757-1798) αρχίζει με το Α΄ Διεθνές Συνέδριο «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», που διοργανώθηκε με επιτυχία στη γενέτειρα του Ρήγα, το Βελεστίνο, το 1986. Τότε παρουσιάστηκαν οι «Ιατρικές γνώσεις του Ρήγα Βελεστινλή στο έργο του “Φυσικής απάνθισμα”», για τις οποίες ο ιστορικός Λέανδρος Βρανούσης ανέφερε χαρακτηριστικά «να μια άλλη πτυχή του Ρήγα που δεν την ξέραμε». Το κείμενο της εργασίας μας αυτής δημοσιεύθηκε στα Πρακτικά του Α΄ Συνεδρίου με τίτλο *Υπέρεια*, που εκδόθηκε το 1990. Μάλιστα, η εργασία αυτή έγινε αφορμή να ασχοληθούμε έκτοτε συστηματικά και με την Ιστορία της Ιατρικής, εκπονώντας επί πλέον την πολυσέλιδη διδακτορική διατριβή με θέμα «Η μεταφορά της επιστημονικής ιατρικής γνώσης μέσω των εντύπων ιατρικών βιβλίων κατά την εποχή του Νεοελληνικού Διαφωτισμού (1745-1821)», η οποία αξιολογήθηκε με άριστα το 1996 στην Ιατρική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών.

Από το 1990 και μέχρι σήμερα, κατά την διάρκεια των τριάντα χρόνων, εκτός από τις δημοσιευμένες μονογραφίες για τον επαναστάτη και εθνεγέρτη Ρήγα, έχουν δει το φως της δημοσιότητας και πολλές ειδικές μελέτες, οι οποίες έχουν δημοσιευθεί σε επιστημονικά Περιοδικά, τόμους Πρακτικών Συνεδρίων και Εφημερίδες. Αυτές οι διάσπαρτες μελέτες, με την σύσταση μάλιστα ιδιαίτερα αξιόλογων προσώπων, συγκεντρώνονται στον παρόντα τόμο. Οι μελέτες έχουν καταχωρισθεί κατά θεματική ενότητα και με χρονολογική σειρά, ευελπιστώντας να βοηθήσουν τους μελετητές της ζωής και του πρωτοποριακού έργου του Ρήγα στην ανεύρεση στοιχείων για τις σχετικές έρευνές τους. Επί πλέον, αναδεικνύεται το εύρος των πρωτότυπων ερευνών και η προοδευτική ανάπτυξη τους με τον παρέλευση των ετών, συμβάλλοντας κατ' αυτόν τον τρόπο στην στοιχειοθέτηση των επτά χαρακτηριστικών της πολύπτυχης φυσιογνωμίας του Βελεστινλή: Διαφωτιστής, επαναστάτης, πολιτικός νους, στρατιωτικός νους, εθνεγέρτης, μάρτυρας και οραματιστής μιας δημοκρατικής πολιτείας στον Βαλκανικό χώρο.

Ακόμη, κατά την διάρκεια των τριών δεκαετιών σημαντική ήταν η συμβολή μας στην επίλυση πολλών ζητημάτων της έρευνας για την ζωή και το έργο του Ρήγα Βελεστινλή, που αναφέρονται στη συνέχεια:

- Για το πρωτοποριακό βιβλίο *Φυσικής απάνθισμα* παρουσιάστηκαν οι ιατρικές γνώσεις του Ρήγα και επί πλέον τα ιατρικά θέματα του *Φυσικής απάνθισμα* ανευρέθηκαν σε Κώδικά του 1812, στοιχείο που δείχνει την απήχηση του βιβλίου. Επίσης, για πρώτη φορά τεκμηριώθηκε πως ένα πρότυπο του *Φυσικής απάνθισμα* ήταν η Γαλλική *Εγκυκλοπαιδεία* των Ντιντερώ και Ντ' Αλαμπέρ. Ο Ρήγας μετέφερε κατ' αυτόν τον τρόπο σε «απλούν ύφος» την επιστημονική της γνώση στον Ελληνικό χώρο. Ομοίως, σημαντική ήταν η συμβολή μας στην ταύτιση του «γνωμικού του Χάλερ», «Οποιος ελεύθερα συλλογάται, συλλογάται καλά».
- Για την μεγαλειώδη δωδεκάφυλλη *Χάρτα της Ελλάδος* θεμελιακή ήταν η σχετική έρευνά μας το 1998. Ταυτίστηκαν οι χάρτες, τους οποίους ο Ρήγας χρησιμοποίησε ως πρότυπα για την *Χάρτα* του, δίνοντας έτσι απάντηση στο ερώτημα, που είχε θέσει ο Γ. Λαΐος, ήδη από το 1960, πως «*Ένα ωρισμένο πρότυπο της Χάρτας δεν έχει ακόμη ανευρεθή και πρέπει να αναζητηθή*». Για το νότιο μέρος της *Χάρτας* ο Ρήγας πήρε τον χάρτη της αρχαίας Ελλάδος του Guil. Delisle και για το βόρειο τον χάρτη του Rizzi Zannoni. Παράλληλα, δόθηκε εξήγηση στο γιατί ο Ρήγας πήρε χάρτη της αρχαίας Ελλάδος και όχι της συγχρόνου του εποχής και τούτο για να έχει την ελληνική πολιτική διαίρεση καθώς και την ελληνική ονοματολογία και όχι την αντίστοιχη Οθωμανική. Εντοπίστηκε για πρώτη φορά το «ρόπαλο του Ηρακλέους» στην παράσταση του κοιμισμένου λιονταριού στην *Επιπεδογραφία της Κωνσταντινουπόλεως*, καθώς επίσης και η ιδιαίτερη διακεκομμένη παχιά γραμμή των συνόρων του χώρου της Οθωμανικής αυτοκρατορίας με την Δαλματία και την Κάτω Ουγγαρία, που θα ήταν και σύνορα του κράτους του Ρήγα. Ανευρέθηκε η πηγή από την οποία ο Ρήγας πήρε τα ελληνικά ονόματα του Βοσπόρου στην *Επιπεδογραφία της Κωνσταντινουπόλεως* και αυτή ήταν το έργο του Γάλλου χαρτογράφου Barbie du Bocage. Επισημάνθηκε πως ο Ρήγας εξέδωσε χάρτες μόνο για τον χώρο της δημοκρατικής του πολιτείας, που ήθελε να δημιουργήσει, και για κανένα άλλο μέρος, όπως π.χ. ο Άνθιμος Γαζής, που εξέδωσε χάρτη παγκόσμιο, της Αμερικής, της Ευρώπης, της Αφρικής, της Ασίας κ.λπ.
- Στους χάρτες *Νέα Χάρτα της Βλαχίας* και *Γενική Χάρτα της Μολδοβίας* εντοπίστηκε για πρώτη φορά το «ρόπαλο του Ηρακλέους» στις παραστάσεις



των Ηγεμόνων της Βλαχίας και Μολδαβίας και εξηγήθηκε η λοξή θέση των θυρεών τους και μάλιστα μισοσκεπασμένου εκείνου της Μολδαβίας. Οι χάρτες αυτοί πλέον συνδέονται με την *Χάρτα της Ελλάδος*. Επίσης, εντοπίστηκε και η διακεκομμένη παχιά γραμμή των συνόρων τους και η χρήση πάλι το 1797 της Γαλλικής *Εγκυκλοπαιδείας* στο κείμενο του ανοιχτού βιβλίου στην παράσταση του Ηγεμόνα της Μολδαβίας.

- Για το βιβλίο *Ο Ηθικός Τρίπους* παρουσιάστηκε η τελική σειρά των πρώτων σελίδων του και τεκμηριώθηκε με ενδοκειμενικά στοιχεία πως *Τα Ολύμπια* είναι μετάφραση του Ρήγα και όχι κάποιου φίλου του, όπως έχει αναφερθεί.
- Οριστικά τεκμηριώθηκε πως ο Ρήγας δεν ήταν ο συγγραφέας της κωμωδίας *Το σαγανάκι της τρέλλας*, όπως υποστηρίχθηκε από την Lia Chisacof στο βιβλίο της *Ρήγας, Ανέκδοτα κείμενα*.
- Τεκμηριώθηκε πως ο Ρήγας δεν ήταν γραμματέας του Ηγεμόνα Νικολάου Μαυρογένη και έπαρχος Κραϊόβας.
- Αναδείχθηκε η καταστροφή του Βελεστίνου στην εποχή του Ρήγα (1785).
- Με την διεξοδική έρευνα των έργων του Ρήγα τεκμηριώθηκε πως ο Ρήγας δεν ήταν εκδότης των χρησμών του «Αγαθάγγελου», όπως έχει υποστηριχθεί.
- Πιστοποιήθηκε η πρώτη απεικόνιση του Ρήγα σε βιβλίο του 1824.
- Παρουσιάστηκε η πρωτοποριακή θέση του Ρήγα του 1797 εναντίον της θανατικής ποινής.
- Διαγράφηκε ως ανιστόρητο το «Αντώνιος Κυριαζής», που αναγράφονταν σαν πραγματικό όνομα του Ρήγα Βελεστινλή, όπως επίσης τεκμηριώθηκε η ντόπια καταγωγή του από το Βελεστίνο και όχι από τα Βλαχοχώρια της Πίνδου.
- Αναδείχθηκε η Ορθόδοξη πίστη του Ρήγα.
- Παρουσιάστηκε το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασης του Ρήγα.

\*\*\*

Ωστόσο, για να έχει ο αναγνώστης μια ολοκληρωμένη εικόνα των μελετών μας, αναγράφονται οι τίτλοι με τις δημοσιευμένες μονογραφίες μας περί Ρήγα καθώς και οι τίτλοι των σχετικών βιβλίων, που με την επιμέλειά μας εκδόθηκαν από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα.

## Μονογραφίες για τον Ρήγα

- *Όνομα και καταγωγή του Ρήγα Βελεστινλή*, 1997, Β΄ έκδοση 2000, (σελ. 129).
- *Η Χάρτα της Ελλάδος του Ρήγα. Τα πρότυπά της και νέα στοιχεία*, 1998. Β΄ έκδοση 2003, (σελ. 94).
- *Το Ευρετήριο της Χάρτας του Ρήγα*, 1998, (σελ. 128).
- *Ο Ρήγας μεταφραστής των Ολυμπίων του Μεταστάσιο*, 2001, (σελ. 41).
- *Ρήγας και Ορθόδοξη Πίστη*, 2005, (σελ. 66).
- *Ενδεικτική Βιβλιογραφία για τον Ρήγα Βελεστινλή*. Επέτειος 250 χρόνων από τη γέννησή του. Κατάλογος έκθεσης για το Ε΄ Διεθνές Συνέδριο «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», Βελεστίνο 4-7 Οκτωβρίου 2007, 2007, (σελ. 78).
- *Εισαγωγικά στον Νέον Ανάχαρσι του Ρήγα Βελεστινλή*, 2009, (σελ. 83).
- «*Βουλή Θετταλομαγνησίας*». Βελεστίνο, 11 Μαΐου 1821. Η ανέγερση του Μνημείου το 2000 και το γκρέμισμά του το 2008!, 2009, (σελ. 32).
- *Παραλείψεις και επισημάνσεις στο έργο του Πασχάλη Κιτρομηλίδη, Ρήγας Βελεστινλής*. Ο οραματιστής της «Ελληνικής Δημοκρατίας», Εφημερίδα «*Τα Νέα*», Ιστορική Βιβλιοθήκη, «Οι Ιδρυτές της Νεότερης Ελλάδας», 2009, (σελ. 62).
- Το «*Ρόπαλο του Ηρακλέους*» στους Χάρτες του Ρήγα. Νέες έρευνες, 2010, (σελ. 94).
- *Ο Ιερός Ναός του Αγίου Αθανασίου στην εποχή του Ρήγα και σήμερα. Παράρτημα: Βίος Αγίου Αθανασίου, Ακολουθία στην Ανακομιδή των Λειψάνων του*, 2011, (σελ. 131).
- *Μηνύματα και διδάγματα του Ρήγα Βελεστινλή μέσα από τα έργα του*, 2014, (σελ. 43).
- *Ένας όψιμος, άδικος επικριτής του επαναστάτη Ρήγα Βελεστινλή*, 2015 (σελ. 102).
- *Ρήγας Βελεστινλής και το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασής του*, 2017 (σελ. 309).

## Επιμέλεια με ευρετήρια και σχόλια των ολοκληρωμένων για πρώτη φορά Απάντων των έργων του Ρήγα

- *Φυσικής απάνθισμα*, 1991, δ΄ επανέκδοση, 2006.

- *Τα Επαναστατικά*, 1994, ε΄ επανέκδοση, 2005.
- *Η Χάρτα του Ρήγα*, 1998, β΄ επανέκδοση, 2003.
- *Ο Ηθικός Τρίπους*, 2001.
- *Οι Χάρτες Βλαχίας και Μολδαβίας του Ρήγα Βελεστινλή, Βιέννη 1797. Νέα στοιχεία-Ευρετήριο-Αυθεντική επανέκδοση*, 2005.
- *Σχολείον των ντελικάτων εραστών*, 2006.
- *Νέος Ανάχαρσις*, 2006.
- *Ο Μέγας Αλέξανδρος του Ρήγα Βελεστινλή*, 2006.
- CD-ROM, *ΑΠΑΝΤΑ*, 2007.

### Επιμέλεια έκδοσης σχετικών βιβλίων για τον Ρήγα

- I) Των Πρακτικών των Διεθνών Συνεδρίων «Φεραΐ-Βελεστίνο-Ρήγας» με τίτλο *ΥΠΕΡΕΙΑ*, τόμ. Β΄ (σελ. 765), τόμ. Γ΄ (σελ. 1040), τόμ. Δ΄ (σελ. 902), τόμ. Ε΄ (1207) και τόμ. ΣΤ΄ (σελ. 1310).
- II) Ρήγα Βελεστινλή, *Τα Επαναστατικά (Επαναστατική Προκήρυξη, Νέα Πολιτική Διοίκηση, Σύνταγμα, Θούριος)* στα Αγγλικά, Γαλλικά, Ισπανικά και Γερμανικά.
- III) Των παρακάτω βιβλίων με την προσθήκη ευρετηρίων και σχολίων:
- Αιμ. Λεγράν, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, 1996, β΄ επανέκδοση 2000.
  - Κων. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, 1997.
  - Ρήγα Ρήσεις, 2000.
  - Ντούσαν Πάντελιτς, *Η Εκτέλεση του Ρήγα*, 2000.
  - Ουρανίας Δ. Μπομπότη, *Ρήγας Βελεστινλής ο Επαναστάτης*. (Θεατρικό έργο), Αθήνα 2006.
  - Κίριλ Τοπάλοβ, *Ρακόβσκι και Ρήγας στα Πολιτισμικο-Ιστορικά πρότυπα της Αναγέννησης των Βαλκανίων*, 2010.
  - Δημ. Α. Στωϊκού, *ιατρού, Βιογραφία Ρήγα τοῦ Βελεστινλή*, 2018.
  - Το *Στρατιωτικόν Εγκόλπιον* του L. A. Kevenhüller και η πιθανή σχέση με εκείνο του Ρήγα Βελεστινλή, 2020.

## Ευχαριστίες

Περαίνοντας το Προλόγισμα θα ήθελα να ευχαριστήσω ιδιαίτερα εκείνους που αποφασιστικά βοήθησαν στην καρποφόρα δημιουργική μου τριαντάχρονη πνευματική και επιστημονική συγκομιδή:

Το προσωπικό των Βιβλιοθηκών, Γενναδείου, Εθνικής, Βουλής των Ελλήνων, Λάρισας, Τριών Ιεραρχών Βόλου, Μηλεών, Κοζάνης, για την βοήθεια που μου πρόσφεραν στη συλλογή των τεκμηρίων για τις μελέτες μου. Ιδιαίτερα θα ήθελα να ευχαριστήσω τον Ανδρέα Σιδέρη, για την αμέριστη συμπαράσταση κατά τον καιρό που εργάζονταν στην Γεννάδειο Βιβλιοθήκη.

Τα αξιότιμα μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα και ιδιαίτερα τον Γεν. Γραμματέα Δημήτριο Κογκούλη και τον ταμία Ευάγγελο Ντόντο, για την σύμπνοια όλα τούτα τα χρόνια και την συμμετοχή όλων στις κοινές προσπάθειες προβολής του έργου του Ρήγα και της γενέτειράς του με τα Διεθνή Συνέδρια «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας» και τις τόσες άλλες εκδηλώσεις και δράσεις.

Τους αγαπητούς Καίτη και Παναγιώτη Καμηλάκη για την συμπαράσταση από την αρχή των διοργανώσεων των Διεθνών Συνεδρίων το 1986 μέχρι σήμερα, και οι οποίοι με εισήγαγαν τότε στην Γεννάδειο Βιβλιοθήκη, όπου έκτοτε κάθε, κυρίως, Σάββατο, ήταν το «εργαστήριο» των ερευνών μου.

Τις εκδόσεις Αθανασίου Σταμούλη για την συμπαράσταση στις τόσες εκδόσεις των έργων, καθώς και για την παρούσα τριαντάχρονη επετειακή έκδοση των μελετών μου περί Ρήγα. Επίσης, τον Νίκο Σαμπαζιώτη για την πολύχρονη συμμετοχή και βοήθεια στις εκδόσεις των σχετικών εργασιών μου για τον Ρήγα και ιδιαίτερα για την αυθεντική για πρώτη φορά επανέκδοση της Χάρτας.

Τη σύζυγο μου Βάσω και τα τέσσερα παιδιά μας για την αμέριστη βοήθεια, συμπαράσταση στην διοργάνωση των Διεθνών Συνεδρίων, των άλλων πολλαπλών εκδηλώσεων και των εκδόσεων κατά την διάρκεια της δημιουργικής αυτής συγκομιδής των τριάντα χρόνων.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους του Συνέδρους των επτά Διεθνών Συνεδρίων «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», που με την συμμετοχή τους συνέβαλαν στην επιστημονική ανάπτυξη και καταξίωση των Συνεδρίων, ώστε να έχει καταστεί πλέον θεσμός η διοργάνωσή τους, και παράλληλα στον εμπλουτισμό των μελετών για τον Ρήγα και την γενέτειρα του, των αρχαίων Φερών και της περιοχής του νεότερου Βελεστίνου.

Δρ. Δημήτριος Απ. Καραμπερόπουλος  
Μάρτιος 2020

# Περιεχόμενα

Σελ.

## ***A'. ΓΙΑ ΤΟ ΦΥΣΙΚΗΣ ΑΠΑΝΘΙΣΜΑ***

Ίατρικές γνώσεις του Ρήγα Βελεστινλή στο έργο του « <i>Φυσικής απάνθισμα</i> » .....	25
Ρήγα Βελεστινλή « <i>Φυσικής απάνθισμα</i> » και Γαλλική « <i>Encyclopédie</i> ». Ταύτιση, για πρώτη φορά, ενός προτύπου .....	45
Le Florilège de Physique ( <i>Φυσικής απάνθισμα</i> ) de Rhigas Vélestinlis et L' <i>Encyclopédie</i> . Première identification d'un modèle.....	57
Γαλλική <i>Encyclopédie</i> και Νεοελληνικός Διαφωτισμός.....	69
Ρήγας Βελεστινλής και <i>Encyclopédie</i> : Πότε έγραψε το <i>Φυσικής απάνθισμα</i> .....	75
Η Γαλλική <i>Encyclopédie</i> ένα πρότυπο του έργου του Ρήγα « <i>Φυσικής απάνθισμα</i> ».....	81
Η επιστημονική γνώση στο <i>Φυσικής απάνθισμα</i> του Ρήγα .....	115
Ρήγας και Γαλλική <i>Encyclopédie</i> . Μία ακόμη χρησιμοποίησή της στα 1797 .....	123
Τα Ιατρικά Κείμενα του <i>Φυσικής Απάνθισμα</i> του Ρήγα σε Κώδικα του 1812 .....	127
Παρατηρήσεις σχετικά με το πρότυπο της ρήσης του Ρήγα Βελεστινλή: «Όποιος ελεύθερα συλλογάται, συλλογάται καλά» .....	133
Το πρότυπο της ρήσης του Ρήγα Βελεστινλή: «Όποιος ελεύθερα συλλογάται, συλλογάται καλά» .....	139
Το <i>Φυσικής απάνθισμα</i> , πρώτη απόπειρα σε «απλούν ύφος».....	141

Ρήγας Βελεστινλής και το «γνωμικό του Χάλερ», «Οποιοι ελεύθερα συλλογάται, συλλογάται καλά» .....	153
---	-----

### ***Β΄. ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΧΑΡΤΕΣ***

Μηνύματα του Ρήγα Βελεστινλή μέσα από τη δωδεκάφυλλη <i>Χάρτα</i> του .....	163
Απάντηση στις ενστάσεις στην για πρώτη φορά ταύτιση του χάρτη της αρχαίας Ελλάδος του Delisle με την <i>Χάρτα της Ελλάδος</i> του Ρήγα .....	175
Η Μεσσηνία στη <i>Χάρτα της Ελλάδος</i> του Ρήγα Βελεστινλή .....	179
Γιατί ο Ρήγας διάλεξε χάρτη της αρχαίας Ελλάδος ως πρότυπο της « <i>Χάρτας της Ελλάδος</i> »; .....	187
Οι Χάρτες Βλαχίας και Μολδαβίας του Ρήγα στο επαναστατικό του σχέδιο. Πρώτη αυθεντική επανέκδοση-Νέα στοιχεία .....	201
Το χαρτογραφικό έργο του Ρήγα Βελεστινλή υπό το φως των νέων ερευνών .....	209
Η περιοχή Καλαβρύτων στην <i>Χάρτα της Ελλάδος</i> του Ρήγα Βελεστινλή .....	221
Τα σωζόμενα πρωτότυπα αντίτυπα της <i>Χάρτας της Ελλάδος</i> του Ρήγα - Συμπλήρωση .....	229
Το Άγιον Όρος στη <i>Χάρτα</i> του Ρήγα Βελεστινλή .....	233
Οι χάρτες του Ρήγα είναι πολιτικοί χάρτες του οραματιζόμενου κράτους του. Αποκρυπτογράφηση των αναγραφομένων στοιχείων .....	251
Η ευρύτερη περιοχή του Αλμυρού στη <i>Χάρτα της Ελλάδος</i> του Ρήγα Βελεστινλή .....	257
Η Λακωνία στη <i>Χάρτα της Ελλάδος</i> του Ρήγα Βελεστινλή .....	269
Η Δυτική Θεσσαλία στη <i>Χάρτα της Ελλάδος</i> του Ρήγα Βελεστινλή .....	273



Χρήση της <i>Χάρτας</i> του Ρήγα το 1817 από τον Ιωάννη Οικονόμου- Λογιώτατο στην <i>Ιστορική Τοπογραφία της Τωρινής</i> <i>Θετταλίας</i> .....	285
Μερικές παρατηρήσεις στο βιβλίο της Μαρίας Παζαρλή, <i>Ρήγα</i> <i>Βελεστινλή “Χάρτα της Ελλάδος”</i> : Μία χαρτογραφική προσέγγιση, Διδακτορική Διατριβή, Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 2014 .....	302
<i>Πίναξ Γεωγραφικός της Ελλάδος</i> , Βιέννη 1800, έκδοση του Ανθίμου Γαζή ή του F. Müller; .....	309
<i>Χάρτα της Ελλάδος</i> του Ρήγα Βελεστινλή και <i>Πίναξ Γεωγραφικός</i> <i>της Ελλάδος</i> του Fr. Müller. Συσχετίσεις, παραλληλισμοί .....	321
Επέτειος 2500 χρόνων - Η μάχη των Θερμοπυλών και η ναυμαχία της Σαλαμίνας στη <i>Χάρτα</i> του Ρήγα Βελεστινλή .....	345

### **Γ'. ΓΙΑ ΤΟΝ ΘΟΥΡΙΟ**

<i>Θούριος</i> , «το ιερότερον άσμα της φυλής μας» .....	353
Ο <i>Θούριος</i> του Ρήγα εμπνευστής των ραγιάδων επαναστατών .....	357
<i>Θούριος</i> : Ανάλυση .....	373

### **Δ'. ΓΙΑ ΤΟΝ ΗΘΙΚΟ ΤΡΙΠΟΔΑ**

<i>Τα Ολύμπια</i> του Ρήγα και οι πρόσφατες έρευνες .....	405
Ρήγας και Ολυμπιακοί Αγώνες .....	411
Η τελική σειρά των πρώτων σελίδων του βιβλίου του Ρήγα <i>Ο Ηθικός Τρίπους</i> , Βιέννη 1797 .....	421

### **Ε'. ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΙΚΟΝΑ ΤΟΥ Μ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ**

Γιατί ο Ρήγας τύπωσε την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου .....	427
--	-----

**ΣΤ'. ΓΙΑ ΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ**

Συμβολή στην έρευνα του Συντάγματος του Ρήγα: Το σημαντικό χειρόγραφο Κυθήρων .....	435
Επιβίωση του Συντάγματος του Ρήγα Βελεστινλή στους Επαναστάτες του 1821 .....	445
Η πρωτοποριακή θέση του Ρήγα Βελεστινλή το 1797 εναντίον της θανατικής ποινής .....	453
Ρήγας Βελεστινλής και τό πρώτο Σύνταγμα τοῦ Ἑλληνικοῦ καί Βαλκανικοῦ χώρου (1797) .....	457
Σεβασμός στην γλώσσα του κάθε λαού στην δημοκρατική πολιτεία του Ρήγα Βελεστινλή .....	485

**Ζ'. ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΗ ΦΥΣΙΟΓΝΩΜΙΑ ΤΟΥ ΡΗΓΑ**

Επαναστάτης και Εθνεγέρτης Ρήγας: μία από τις μοναδικές μορφές του νεώτερου Ελληνισμού .....	491
Η επαναστατική φυσιογνωμία του Ρήγα Βελεστινλή .....	497
Ο επαναστάτης Ρήγας Βελεστινλής και Ορθόδοξη πίστη .....	513
Η άδικη κρίση του Ιω. Φιλήμονος για τον επαναστάτη Ρήγα Βελεστινλή .....	519
Ρήγας Βελεστινλής (1757-1798): Ο βίος και το έργο του .....	541
La Figura Revolucionaria de Rigas Velestinlis .....	549
Ήταν ο Ρήγας μασόνος; .....	563
Τα οράματα του Ρήγα είναι διαχρονικά .....	569
Να ακολουθήσουμε τον Ρήγα .....	575
Ρήγας Βελεστινλής: Διαφωτιστής, επαναστάτης, οραματιστής μιας δημοκρατικής πολιτείας στον Βαλκανικό χώρο .....	581
Ρήγας Βελεστινλής και Νικόλαος Μαυρογένης. Ήταν ο Ρήγας γραμματέας του και έπαρχος στην Κραϊόβα; .....	587

Τι γνώριζε ο Ανώνυμος συγγραφέας της <i>Ελληνικής Νομαρχίας</i> για τον Ρήγα Βελεστινλή .....	597
Επαναστατικότητα του Ρήγα Βελεστινλή και Γαλλικός Διαφωτισμός .....	605
Η πορεία του Ρήγα προς το μαρτύριο .....	625
Η πρώτη προσωπογραφία του Ρήγα Βελεστινλή .....	631
Ελληνικός και Ευρωπαϊκός Διαφωτισμός: Η συνθετική διάστασή τους στο έργο του επαναστάτη Ρήγα Βελεστινλή .....	639
Ρήγας Βελεστινλής ο Θετταλός: Στοιχεία του αυτοπροσδιορι- σμού του .....	663
Στιγμές του Ρήγα στην Βιέννη .....	675

### **Η'. ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΑΙΔΕΙΑ**

Η θέση του Ρήγα Βελεστινλή για την εκπαίδευση στο επαναστατικό του κείμενο <i>Δίκαια του Ανθρώπου</i> .....	685
Ρήγας Βελεστινλής και Παιδεία. Πρωτοποριακές ιδέες και συγκρο- τημένη σκέψη για τη μόρφωση των παιδιών .....	689

### **Θ'. ΓΙΑ ΤΟ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ**

Το επαναστατικό σχέδιο του Ρήγα Βελεστινλή για την απελευθέ- ρωση της Ελλάδος και των Βαλκανικών λαών .....	695
Το «ρόπαλο του Ηρακλέους» στην επαναστατική σκέψη του Ρήγα. Η διαχρονική σημασία του .....	709
Ήταν ρεαλιστικό το επαναστατικό σχέδιο του Ρήγα Βελεστινλή; .....	715
Η Συνωμοτική Δράση του Ρήγα Βελεστινλή .....	733
Η Δημοκρατική ενοποίηση του Βαλκανικού χώρου στο επαναστα- τικό σχέδιο του Ρήγα Βελεστινλή .....	741

Το όραμα του Ρήγα Βελεστινλή: Το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασής του .....	753
Ρήγας Βελεστινλής, ως οραματιστής της Ελληνικής Επανάστασης .....	781
Το Στρατιωτικό σκέλος του στρατηγικού σχεδίου της επανάστασης του Ρήγα Βελεστινλή .....	793
Ρήγας Βελεστινλής και Ρωσική πολιτική στα Βαλκάνια .....	813
Ο Ρήγας Βελεστινλής και η σχέση του με τους Γιακωβίνους της Γαλλικής Επανάστασης .....	827

### ***I'. ΓΙΑ ΤΟ ΟΝΟΜΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΡΗΓΑ***

Ρήγας Βελεστινλής: Περιπέτειες ενός ονόματος .....	845
Για την καταγωγή του Ρήγα Βελεστινλή .....	855
Ο Ρήγας και οι Βλάχοι: Μια αναγκαία απάντηση .....	857
Το ατόπημα σήμερα (1 Μαρτίου 2019) στο Βελεστίνο του Πρύτανη του Α.Π.Θ. για την καταγωγή του Ρήγα Βελεστινλή .....	869
«Τίς ό πρώτος έπονομάσας Φεραϊόν τόν Βελεστινλήν» .....	877

### ***ΙΑ'. ΓΙΑ ΤΗΝ ΥΠΟΤΙΘΕΜΕΝΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ «ΑΓΑΘΑΓΓΕΛΟΥ» ΑΠΟ ΤΟΝ ΡΗΓΑ***

Ήταν τελικά ο Ρήγας εκδότης του «Αγαθάγγελου»; .....	885
Πώς μια ατεκμηρίωτη ιστορικά γνώμη μετατρέπεται σε «ιστορικό τεκμήριο»: Η περίπτωση της αποδιδόμενης στον Ρήγα έκδοσης των χρησμών του «Αγαθάγγελου» .....	905

### ***ΙΒ'. Ο ΡΗΓΑΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΤΟΠΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ***

«Βουλή Θετταλομαγνησίας» στο Βελεστίνο, 11 Μαΐου 1821, προς τιμήν του Ρήγα Ανέγερση Μνημείου .....	913
--	-----

Μνεία από τον Ρήγα της νησίδας με τον Άγ. Νικόλαο στο Αγκίστρι του Παγασητικού .....	917
Τό Βελεστίνο καί ή Θεσσαλία στό έργο τοῦ Ρήγα Βελεστινλή .....	921
« <i>Η Νεότης του Ρήγα</i> », 1885, του Νικολάου Πολίτη .....	941
Το Μουσείο του Ρήγα στη γενέτειρά του. Πρόταση για την ανάδειξη του έργου του .....	947
Ο ναός «Άγιος Αθανάσιος» Βελεστίνου στην εποχή του Ρήγα και σήμερα .....	953
«ΣΠΙΤΙ ΤΟΥ ΡΗΓΑ»: Τα στοιχεία τεκμηρίωσης για την ανακήρυξη και επίσημα ως Ιστορικού Τόπου .....	959
Η συμβολή των Συνεδρίων «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας» και των Πρακτικών τους στην προβολή της αρχαιολογικής έρευνας και μελέτης των Φερών-Βελεστίνο .....	963
Η ανάδειξη της Τοπικής Ιστορίας στο έργο του Ρήγα. Αναφορές σε αρχαιότητες του Βελεστίνο και στοιχεία για Μαγνησία και Θεσσαλία .....	971
Ο αρχαιολόγος Ευάγγελος Κακαβογιάννης και οι αρχαίες Φερές Θεσσαλίας .....	975
Καταστροφή του Βελεστίνο στην εποχή του Ρήγα (1785) .....	979
Προτομή του Ρήγα Βελεστινλή στο Συκούριο Λαρίσης .....	985

### **ΙΓ'. ΔΙΑΦΟΡΑ ΠΕΡΙ ΡΗΓΑ**

Διάχυση του έργου του Ρήγα σήμερα (2001) .....	989
Αναφορά στον C. M. Woodhouse για τον Ρήγα Βελεστινλή .....	993
Η εκδοτική δραστηριότητα της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνο-Ρήγα (έως το 2003) .....	999
Οι τρεις σημαντικότερες έρευνες των τελευταίων δεκαετιών για τον Ρήγα .....	1005
Τα Θεατρικά έργα για τον Ρήγα Βελεστινλή .....	1021

Ο Λέανδρος Βρανούσης (1921-1993) και η Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα .....	1029
Γιατί ο Ρήγας δεν είναι ο συγγραφέας της κωμωδίας «Το σαγανάκι της τρέλλας». Παρατηρήσεις στην έκδοση της Ρουμάνας ελληνίστριας Lia Brad Chisacof .....	1031
Ο Ρουσσώ (Jean Jacques Rousseau) στο προεπανασταστικό περιοδικό <i>Ερμής ο Λόγιος</i> (1811-1821) .....	1035
8 Μαρτίου, Ημέρα της Γυναίκας: Ο Ρήγας Βελεστινλής για τη γυναίκα .....	1039
Οι Σιατιστινοί και Κοζανίτες Σύντροφοι του Ρήγα .....	1041
Ντιντερώ, Εγκυκλοπαιδεία και Ρήγας Βελεστινλής .....	1055
Συνέντευξη στο μαθητικό περιοδικό « <i>Φεραϊάκια</i> » του Δημοτικού Σχολείου Αγίου Γεωργίου Φερών .....	1057
Τα πρώτα ενδοκειμενικά στοιχεία για την ταυτότητα του Ανώνυμου συγγραφέα της <i>Ελληνικής Νομαρχίας</i> , ως υπόθεση εργασίας .....	1061
Συμβολή του Κων. Αμάντου στην έρευνα για τον Ρήγα Βελεστινλή .....	1079
Ο ιατρός Δημήτριος Α. Στωϊκός, συγγραφέας της «Βιογραφίας του Ρήγα Βελεστινλή» το 1895 .....	1099
Η παράλληλη διαφωτιστική δράση του Ρήγα Βελεστινλή με του Κοσμά του Αιτωλού .....	1107
Ρήγας Βελεστινλής και Ευγένιος Βούλγαρις .....	1119

#### **ΙΔ'. ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ**

Παρουσίαση: <i>Λουκάς Αζελός, Ρήγας Βελεστινλής. Σταθμοί και όρια στην διαμόρφωση της εθνικής και κοινωνικής συνείδησης στην Ελλάδα, Αθήνα, εκδόσεις “Στοχαστής” 2003 .....</i>	1127
---	------



Βιβλιοκριτική: Γεώργιος Α. Κοντομήτρος, <i>Ρήγας Βελεστινλής Θετταλός, ο ηδύμολπος της Ελευθερίας ψάλτης</i> , έκδοση Δήμου Φερών, Βελεστίνο 2010. Σχήμα 17x24 εκ., σελ 93, στις οποίες περιλαμβάνονται 13 ολοσέλιδες έγχρωμες εικόνες και άλλες 30 έγχρωμες εικόνες εντός του κειμένου .....	1135
Παρουσίαση: Λουκάς Αξελός, <i>Ρήγας Βελεστινλής, ο πατέρας της Ελληνικής Ανεξαρτησίας</i> , εκδόσεις “Στοχαστής”, Αθήνα 2018, (σελ. 158) .....	1143

### ΙΕ΄. ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΡΗΓΑ

Μνεία του τάφου του Ιπποκράτους στη Λάρισα από τον Ρήγα Βελεστινλή .....	1153
Τα σωζόμενα πρωτότυπα αντίτυπα της <i>Χάρτας της Ελλάδος</i> του Ρήγα Βελεστινλή .....	1155
Εκμετάλλευση του οράματος του Ρήγα από την ΜΚΟ «Η Χάρτα του Ρήγα» .....	1157
About Rhigas Velestinlis .....	1159
Περί Βελεστίνου και του πραγματικού ονόματος του Ρήγα .....	1161
Τοπωνύμια και Ρήγας Βελεστινλής .....	1163
Για «Το ερωτικό παραστράτημα του Ρήγα Φεραίου...» .....	1165
Ρήγας Βελεστινλής και Άγιο Όρος-Αθωνιάδα Σχολή .....	1167
Ανακρίβειες για τον Ρήγα Βελεστινλή στο βιβλίο <i>Καταστροφές και θρίαμβοι</i> του Στάθη Καλύβα .....	1171
Περί των όρων «Ελληνας», «Ρωμιός» στον Ρήγα Βελεστινλή .....	1173
«Ιστορικές ανακρίβειες για τον Ρήγα Βελεστινλή και τον Πατριάρχη Γρηγόριο Ε΄» .....	1175
Πλησιάζοντας στο 2021 Η Θεσσαλία στην προετοιμασία της Παλιγγενεσίας: Πρόταση .....	1177

Προτάσεις για το επετειακό γεγονός κατά το 2021 της Επανάστασης του 1821 .....	1179
--	------

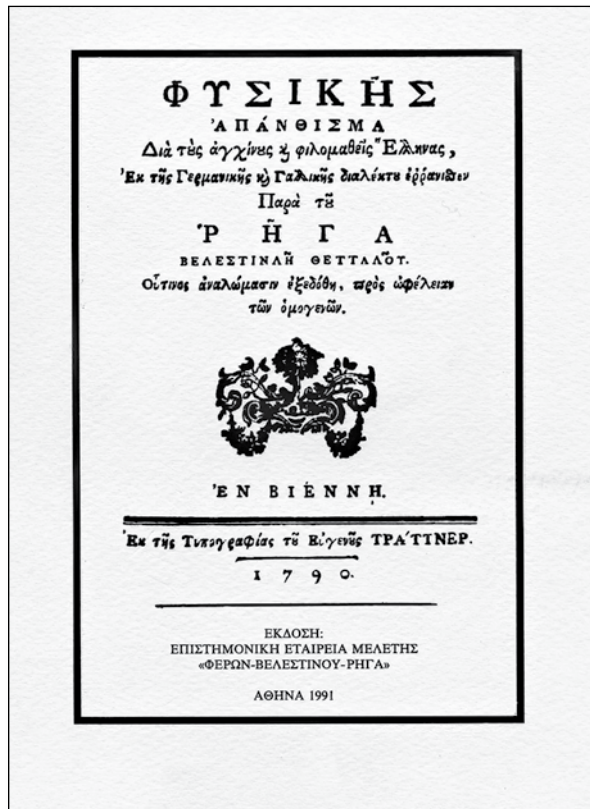
### **ΙΣΤ΄. ΔΥΟ ΚΡΙΤΙΚΕΣ**

Σαράντος Καργάκος, <i>Κριτική: «Βιβλία, όπλα στον αγώνα. Δημήτριος Καραμπερόπουλος, Ρήγα Βελεστινλή, Χάρτα της Ελλάδος, Βιέννη 1796-1797, έκδοση της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1998-1999»</i> .....	1183
Δημήτριος Μπενέκος, Αναπληρωτής Καθηγητής Πανεπιστήμιου Θεσσαλίας, <i>«Παρουσίαση: Άπαντα τα έργα του Ρήγα Βελεστινλή»</i> ....	1187

Ευρετήριο .....	1193
-----------------	------

**Α΄**

**ΓΙΑ ΤΟ  
ΦΥΣΙΚΗΣ ΑΠΑΝΘΙΣΜΑ**



Η σελίδα τίτλου της φωτομηχανικής επανέκδοσης του *Φυσικῆς ἀπάνθισμα* του Ρήγα από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα με την προσθήκη Ευρητηρίου ονομάτων, τόπων και πραγμάτων. Η έκδοση αυτή αποτέλεσε την αρχή της αναστατικής επανέκδοσης των έργων του Ρήγα, των *ΑΠΑΝΤΩΝ*, για πρώτη φορά ολοκληρωμένα, μετά διακόσια περίπου χρόνια από την πρώτη έκδοσή τους.

## Ίατρικές γνώσεις τοῦ Ρήγα Βελεστινλή στό ἔργο του «Φυσικῆς ἀπάνθισμα»

(Υπέρεια, τόμ. 1, Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας»  
(Βελεστίνο 1986), Αθήνα 1990, σελ. 457-499)

Διαβάζοντας τό «Φυσικῆς ἀπάνθισμα»<sup>1</sup> καί ἰδιαίτερα τό τελευταῖο κεφάλαιο «Περί ἀνθρώπου ζῶων καί ἐτέρων τινῶν»<sup>2</sup> ἐντυπωσιάζεται κανεῖς γιά τίς ἱατρικές γνώσεις ἀνατομίας καί φυσιολογίας, πού διέθετε ὁ συγγραφέας του, ὁ Ρήγας Βελεστινλής.

Οἱ γνώσεις τοῦ Ρήγα στό «Φυσικῆς ἀπάνθισμα», ὅπως σημειώνει καί ὁ Ἄπ. Δασκαλάκης, ἦταν «κατά τό πλεῖστον ξέναί πρός τάς συνήθεις φιλολογικῆς ἀσχολίας» του<sup>3</sup>.

Στό περιβάλλον ὅπου ζοῦσε ὁ Ρήγας ὑπῆρχαν, ὅπως εἶναι γνωστό, καί γιατροί. Εἶναι, ἐπίσης, γνωστό ὅτι ἀπό τοὺς συντρόφους του πού τόν συνόδευσαν στό μαρτύριο, ὁ Δημήτριος Νικολίδης, ἀπό τὰ Γιάννενα ἦταν γιατρός καί ὁ Ἰωάννης Ἐμμανουήλ ἀπό τήν Καστοριά φοιτητής τῆς ἱατρικῆς<sup>4</sup>.

Ἄλλωστε ἀπό τό 1751 εἶχε ἀρχίσει νά ἐκδίδεται καί ἡ γνωστή Ἐγκυκλοπαιδεία τοῦ γαλλικοῦ διαφωτισμοῦ, στίς σελίδες τῆς ὁποίας ἦταν καταχωρημένες οἱ πρόσφατες, τότε, ἀνακαλύψεις καί πρόοδοι τῆς ἀνατομίας καί τῆς φυσιολογίας. Ὁ Ρήγας χρησιμοποιοῦσε τήν Ἐγκυκλοπαιδεία ἐφ' ὅσον τήν μνημονεύει δύο φορές στό «Φυσικῆς ἀπάνθισμα», «...θεωρῶντας εἰς τήν ἐγκυκλοπαιδείαν...»<sup>5</sup> καί

1. Ρήγα Βελεστινλή Θεσσαλοῦ, Φυσικῆς ἀπάνθισμα, ἐν Βιέννῃ, 1790, φωτοτυπική ἀντιγραφή του εἰς τήν Ἐθνικήν Βιβλιοθήκην μοναδικοῦ σωζομένου ἀντιτύπου, ὑπ' ἀρ. 1288. Ἔκδοσις τοῦ περιοδικοῦ τῆς Ἐνώσεως Ἑλλήνων Φυσικῶν «ὁ Φυσικός κόσμος», Ἀθήναι 1971.

2. Γιά ἱατρικά θέματα γίνεται λόγος καί στά κεφάλαια ΚΑ', ΚΒ' καί ΚΓ'.

3. Ἄπ. Δασκαλάκης, ὁ Ρήγας Βελεστινλής ὡς διδάσκαλος τοῦ Γένους, ἐκδ. Βασιανῆς, Ἀθήναι 1977, σ. 81.

4. Λεάνδ. Βρανοῦση, Ρήγας Φεραῖος, Βασική Βιβλιοθήκη, ἀρ. 10, Ἀθήναι 1953, σ. 104.

5. Ρήγα Βελεστινλή, ὀ.π., σ. 31.

«...ᾶς κοιτάξῃ εἰς τὴν Φραντζέζικη Ἑγκυκλοπαιδεῖαν...»<sup>6</sup>.

Σχετικά με τίς πηγές πού χρησιμοποίησε ὁ Ρήγας κατὰ τὴν συγγραφή τοῦ βιβλίου, ὁ Λέαν. Βρανούσης σημειώνει ὅτι «πηγές καὶ πρότυπα τῆς «Φυσικῆς» τοῦ Ρήγα εἶναι δύσκολο νά βρεθοῦν καὶ νά καθοριστοῦν. Δέν μεταφράζει ἄλλωστε αὐτοῦσιο τὸ ἔργο. ἄλλὰ μονάχα «ἐρανίζεται» τὰ στοιχεῖα πού θά τοῦ χρειαθοῦν ἐκ τῆς «Γερμανικῆς καὶ τῆς Γαλλικῆς διαλέκτου»<sup>7</sup>.

Τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ ΚΔ' κεφαλαίου τοῦ «Φυσικῆς ἀπάνθισμα» ἀναφέρεται στὸν ἄνθρωπο, ὁ ὁποῖος «εἶναι τὸ ἀξιολογώτερο ζῶον τοῦ παντός», καὶ ἰδιαίτερα στὴν σύλληψη καὶ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἐμβρύου, στὸν τοκετό καὶ τὰ προβλήματα τοῦ, στὴν κυκλοφορία τοῦ αἵματος, στὴν ἄδηλο ἀναπνοή κ.ἄ.

Μέχρι τὸν 17ο αἰῶνα ἐπικρατοῦσε, ὅπως εἶναι γνωστό, ἡ ἄποψη τῶν μεγάλων Ἑλλήνων ἱατρῶν<sup>8</sup> ὅτι καὶ οἱ δύο γονεῖς συνεισφέρουν γιὰ τὸν σχηματισμὸ τοῦ ἐμβρύου. Στὰ χρόνια τοῦ Ρήγα, ὁ Μεσγέρος στὴν Ἱατροφιλοσοφικὴ ἀνθρωπολογία τοῦ ἔγραφε ὅτι «οἱ παλαιοὶ ἐπίστευον οὐχὶ ἀπιθάνως εἰς τὴν μίξιν τοῦ ἀνδρείου καὶ γυναικείου σπέρματος»<sup>9</sup>.

**Ὁ σχηματισμὸς καὶ ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἐμβρύου** κατὰ τὸν 18ο αἰῶνα ἀπασχόλησε ἔντονα τοὺς ἐπιστήμονες μὲ ἀποτέλεσμα νά διαμορφωθοῦν δύο θεωρίες, ἐμβρυολογικὲς σχολές, ἀνάλογα μὲ τὴν σημασία καὶ τὸν κύριο ρόλο πού ἀπέδωσαν στὸ σπερματοζῶριο ἢ στὸ ὠάριο. Ἄν, δηλαδή, τὸ ἐμβρυο θρῖσκότανε στὸ σπερματοζῶριο ἢ στὸ ὠάριο. Γι' αὐτὸ καὶ ἀνάλογα οἱ ἐπιστήμονες χαρακτηρίστηκαν ὠτοκιστές ἢ ζωοαριστές<sup>10</sup>.

Σημαντικὸ ρόλο στὶς ἀνωτέρω διαμάχες ἐπαιζαν οἱ ἐκπληκτικὲς ἀνακαλύψεις πού εἶχαν, ἐν τῷ μεταξύ, ἀνακοινωθεῖ. Γιὰ πρώτη φορά, στὰ 1679, παρατηρήθηκαν ἀπὸ τὸν Λεβενχούκ (A. van Leeuwenhoek, 1632-1723) τὰ σπερματοζῶρια στὸ σπέρμα κριαριοῦ, καὶ τέσσερα χρόνια ἀργότερα ἀπὸ τὸν μαθητὴ τοῦ Χάμ (Γιόχαν Χάμμ, 1650-1723) στὸ ἀνθρώπινο σπέρμα<sup>11</sup>. Ἡ ὀνομασία δόθηκε ἐξαιτίας τοῦ ὅτι ἡ οὐρά δημιουργεῖ συνεχῆ κίνηση στὸ σπερματοζῶριο<sup>12</sup>. Ὁ Ρήγας Βελεστινλῆς στὸ «Φυσικῆς ἀπάνθισμα» μνημονεῖ τὸν Λεβενχούκ δύο φορές, στὴν σ. 123 καὶ στὴ σ. 155.

Τὴν ἴδια ἐποχὴ ὁ Ρενιέ ντέ Γκράαφ (Regnier de Graaf, 1641-1673) γιὰ πρώτη φορά περιέγραψε τὰ ὠοθυλάκια στὴν ὠοθήκη τῶν ζῶων, πού τὰ θεωροῦσε ὡς ὠά-

6. Ρήγα Βελεστινλῆ, ὀ.π., σ. 157.

7. Λέανδ. Βρανούσης, ὀ.π., σ. 254.

8. Διονυσίου Π. Τουλιάτου, Ἡ ἑλληνικὴ ἱατρικὴ διὰ μέσου τῶν αἰώνων, Ἀθῆναι (α.χ.), σ. 172 καὶ σ. 226.

9. Ἰωάννου Δανιήλου Μεσγέρου, Ἱατροφιλοσοφικὴ ἀνθρωπολογία, μεταφρασθεῖσα ἐκ τοῦ γερμανικοῦ, μετὰ προσθήκης τινῶν ὑποσημειώσεων, ὑπὸ Ἀναστασίου Γεωργιάδου, Φιλιππουπολίτου ἱατροῦ καὶ χειρουργοῦ, 1810, σ. 78.

10. Arturo Castiglioni, Ἱστορία τῆς ἱατρικῆς, εἰσαγωγή, ἐπιμέλεια, συμπλήρωμα, Ν.Ε. Παπασπύρου, τ.2, Ἀθῆναι 1961, σ. 526.

11. Ζήσης Παπαθανασίου-Μαίρη Σπυριδογιαννάκη, Τὸ κινήγι τῆς γονιμότητος, ἓνα παιδί μὲ κάθε θυσιά, ἐκδόσεις Καραμπερόπουλος, Ἀθῆναι 1985, σ. 26.

12. Νικολάου Κ. Λούρου, Μαιευτικὴ καὶ Γυναικολογία, Ἀθῆναι 1971, σ. 109.

ρια<sup>13</sup>. Καί στά 1780 από τόν Σπαλλατσάνι (Lazzaro Spallanzani, 1729-1799) ανακαλύφθηκε ἡ γονιμοποιός δύναμις τοῦ σπέρματος, ὅτι δηλαδή εἶναι ἀπαραίτητος ἡ ἐπαφή τοῦ σπέρματος μέ τό ὠάριο γιά τήν σύλληψη<sup>14</sup>.

Ἐπίσης, ὡς «μικρά ζῶα» χαρακτηρίζονται στό βιβλίον τοῦ Βενιαμίν Μαρτίνου (Benjamin Martin, 1704-1782) πού ὁ Ἄνθιμος Γαζής μετέφρασε στά 1799, «Θαυμάζει τινάς, ὅταν βλέπει τόσα ἄπειρα μικρά ζῶα ὅπου πλέουσι μέσα εἰς τήν σποράν ὄλων τῶν ἀρσενικῶν ζῶων»<sup>16</sup>.

Τά ὠάρια ὀνομάζονται «ὠῖδια» σέ ὑποσημείωση τοῦ Ἀναστασίου Γεωργιάδη, μεταφραστή τοῦ ἔργου τοῦ Μεσγέρου<sup>17</sup>, καί ὁ Διονύσιος Πύρρος χρησιμοποιοεῖ τόν ὄρο «αὐγό»<sup>18</sup> ἐνῶ ὡς «σπερματοζῶφια» ἀναφέρονται τά σπερματοζῶάρια στό λεξικό τοῦ Καρυοφύλλη<sup>19</sup>.

Ἐπίσης ἀρχίζει τό ΚΔ' κεφ. μέ τήν «ἀρχή», τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος «δέν διαφέρει κατ' οὐσίαν ἀπό τήν ἀρχή τῶν λοιπῶν ζῶων». Ὅπως φαίνεται εἶναι ἀρκετά ἐνημερωμένος. Παραθέτει καί τίς δύο θεωρίες, τά ἐπιχειρήματα καί τά «ἐναντία» τῶν. Ξεκινᾷ μέ τήν θεωρία πού ὑποστήριζε ὅτι «τό ἐμβρυον ὑπάρχει εἰς τήν σποράν τοῦ ἀνδρός»<sup>20</sup>, τήν θεωρία τοῦ προσχηματισμοῦ.

13. Ζήσης Παπαθανασίου, ὀ.π., σ. 24.

14. Ι.Π. Γεωργίου, Ἱστορία τῆς ἱατρικῆς, ἐκδόσεις Παπαζήση, Ἀθήνα 1978, σ. 212. – Βλ. καί Arturo Castiglioni ὀ.π., τ.2, σ. 598.

15. «Τό θέμα πού τόν ἀπασχολεῖ στό βιβλίον αὐτό εἶναι ἂν ἡ γένεσις τοῦ ἀνθρώπου καί τῶν ζῶων ὀφείλεται στά «σκουληκάκια τοῦ σπέρματος», δηλ. τά σπερματοζῶάρια ἢ στά «αὐγά» προφανῶς στά ὠάρια. Πάπυρος, Ἱστορία τῆς ἱατρικῆς, Ἀθήνα 1968, μετάφραση τοῦ «Storia Della Medicina» Fratelli Fabri Editori, Milano, 1968, τ.2, σ. 219.

16. Γραμματική τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν ἢ σύντομος ἀνάλυσις τῆς πειραματικῆς νεωτέρας φιλοσοφίας, κατ' ἐρωτητοκρίσιν, συγγραφεῖσα μέν παρά τοῦ Ἄγγλου Βενιαμίν Μαρτίνου, νῦν δέ τό πρῶτον ἐκδοθεῖσα εἰς τήν κοινῆν τῶν Ἑλλήνων διάλεκτον, καί μετά πλείστων σημειωμάτων ἐπανηθηθεῖσα παρά Ἄνθιμου Γαζή Θετταλομάγνητος, τόμος Β', ἐν Βιέννῃ 1799, σ. 577.

17. «ἂν τά τῶν γυναικῶν ὠῖδια κατά τινά τρόπον βλαθῶσιν». Ἱατροφιλοσοφική ἀνθρωπολογία, ὀ.π., σ. 77.

18. «ἂν κατά τύχην ἤθελε πέση... κα'νέν αὐγόν ἐξῶ τῆς μήτρας τῆς γυναικός, τότε τό βρέφος ἀφεύκτως σχηματίζεται ἐξῶθεν». – Πρβλ. Ἀριστοτέλους Χρ. Εὐτυχεῖδος ο.υ. Εἰσαγωγή εἰς τήν ἑλληνικήν θεραπευτικήν ἀπό τοῦ 1453 μέχρι τῶν μέσων τοῦ 19ου αἰῶνος, Ἀθήνα 1985, σ. 55. – Ἐπίσης τόν ὄρο «αὐγό», χρησιμοποιοεῖ καί ὁ Ἄνθιμος Γαζής σέ ὑποσημείωση τοῦ ἔργου πού μεταφράζει. Βλ. Γραμματική τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν ὀ.π., σ. 579.

19. Γ. Καρυοφύλλη, Λεξικόν Ἱατρικῆς, χειρουργικῆς, φαρμακολογίας, θεραπευτικῆς καί τῶν συναφῶν αὐταῖς ἐπιστημῶν, τ. Α', ἐν Ἀθήναις, 1895.

20. «Ἡ σπορά, ἥτις καί θορός καί θορή κατά τόν Ἀρεταῖον καλεῖται, εἶναι ἐκείνη ἡ ζωηροτάτη ὕλη, ἥτις ἐκ τοῦ αἵματος ἐκκρίνεται, καί ὡς ἄνθος τοῦτου ἐν τοῖς ὄρχεσιν ἐπεξεργάζεται». Διαιτητικῆς παραγγέλματα, οἷς προέτακται ἱστορία συνοπτική περὶ ἀρχῆς



Ἡ θεωρία τοῦ προσχηματισμοῦ ἀναπτύχθηκε μετὰ τὴν ἀνακάλυψη τῶν σπερματοζωαρίων. Τόσος ἦταν ὁ ἐνθουσιασμός τῶν ἐπιστημόνων, πού ἐβλεπαν τὰ σπερματοζωάρια στό μικροσκόπιο ὡς μικρογραφία τοῦ ἀνθρώπου μέ ὅλα τὰ ὄργανά του. Χαρακτηριστικό εἶναι τὸ κείμενο τῆς ἐποχῆς, «οἱ νεώτεροι σοφοὶ εὗρον μέ τὸ μικροσκόπιον αὐτῶν ὅτι ὄχι μόνον οἱ ἄνθρωποι, ἀλλὰ καὶ ὅλα τὰ ζῶα, ὑφίστανται πραγματιωδῶς (καθὲν εἰς τὸ ἀρμόδιον του εἶδος, καὶ μέ ὅλα τῶν τὰ μέρη τοῦ σώματος ἐντελῆ) εἰς τὴν σποράν τοῦ ἀρσενικοῦ ζώου πρό τῆς γεννήσεως»<sup>21</sup>. Ἀντίθετα κατακρίνονται σέ ἄλλο βιβλίον. «Οἱ νεώτεροι ὑπὸ τοῦ νεωτερισμοῦ τῶν μικροσκοπικῶν παρατηρήσεων πλανηθέντες, ἔπεσον ἐνθερμος εἰς τὴν θεωρίαν τῶν σπερματικῶν ζωδίων, ὑπολαμβάνοντες ταῦτα ὡς τοῦ μέλλοντος ζώου ἀρχήν»<sup>22</sup>.

Φανατικός θιασώτης τῆς θεωρίας τοῦ προσχηματισμοῦ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, ἦταν ὁ διάσημος Χάλερ (Albrecht von Haller, 1708-1777) τοῦ ὁποίου τὸ κύρος προσέδιδε ἰσχὺ καὶ στήν θεωρία πού ὑποστήριζε<sup>23</sup>.

Σύμφωνα μέ τὴν θεωρία τοῦ προσχηματισμοῦ μετὰ τὴν συνουσία τὸ σπέρμα εἰσέρχεται στήν «αὐγοθήκη»<sup>24</sup> τῆς γυναικός καὶ «κάνει τὴν φωλεάν» του σέ ἓνα «αὐγόν», ὠοθυλάκιο καὶ ἐκεῖ αὐξάνει σιγά-σιγά. Οἱ ὑποστηρικτές τῆς θεωρίας ἐνίσχυαν τὴν ἀποψίν τους λέγοντας ὅτι παρατήρησαν μέ τὸ μικροσκόπιο στό σπέρμα ἄπειρα «σκουληκάκια», τὰ σπερματοζωάρια, τὰ ὁποῖα ζοῦσαν δύο ἕως τέσσερες ἡμέρες.

Ὁ Ρήγας παραθέτει στή συνέχεια τὰ «ἐνάντια» τῆς θεωρίας καὶ πρῶτα τὴν λογικὴ ἀπορία, γιατί ἓνα μόνον ἢ δύο ἀπὸ τὰ σπερματοζωάρια νά «γίνονται ἄνθρωποι». Ἐπιστρατεύει ἐπιχειρήματα ἀπὸ τὴν ἀνατομία καὶ τὴν φυσιολογία ἐναντίον τῆς θεωρίας τοῦ προσχηματισμοῦ. Γράφει χαρακτηριστικά «ἰξεύρομεν ἀπὸ τὴν ἀνατομίαν...» ὅτι τὸ «σακουλάκι»<sup>25</sup> ὅπου συνάζεται ἡ σπορά ἀφ' οὗ ὄργα-

---

καὶ προόδου τῆς ἱατρικῆς συνεραισθέντα ὑπὸ τοῦ ἐν ἱατροῖς ἐξοχωτάτου Κωνσταντίνου Μιχαήλ τοῦ ἐκ Καστορίας, ἐκδοσις πρώτη, ἐν Βενετίᾳ, 1809, σ. 214, – Πρβλ. Γ. Καρᾶς, Οἱ φυσικῆς-θετικῆς ἐπιστῆμες στὸν ἐλληνικὸ 18ο αἰῶνα, Ἀθήνα 1977, σ. 105, ὅπου παρατηρεῖ ὅτι ἡ πρώτη ἐκδοσις ἦταν τοῦ 1794 καὶ ἀκολούθησαν τοῦ 1809 καὶ τοῦ 1819.

21. Γραμματικὴ τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν, ὁ.π., σ. 577.

22. Ἱατροφιλοσοφικὴ ἀνθρωπολογία, ὁ.π., σ. 78.

23. Πάπυρος, ὁ.π., τ. 2, σ. 354, – Βλ. καὶ Hugo Glaser, Ὁ ἄνθρωπος, μέ τὸ μάτι τῶν μεγάλων ἱατρῶν, μετάφραση Γιάννη Δυριώτη, Ἀθήναι (α.χ.) σ. 144.

24. Οἱ λέξεις «αὐγοθήκη» καὶ «ἠοθήκη» δὲν ὑπάρχουν στό λεξικὸ τοῦ Ἀνθίμου Γαζῆ. Ἀνθίμου Γαζῆ, Λεξικὸν ἐλληνικόν πρὸς χρῆσιν τῶν περὶ τοὺς παλαιούς συγγραφεῖς ἐνασχολουμένων, ἐκδοσις πρώτη, ἐπιστασίᾳ καὶ δωρθῶσει Σπυριδῶνος Βλαντιῆ, Ἐν Βενετίᾳ, Α-Θ 1809, Ι-Π 1812, Ρ-Ω 1816.

25. «ἐγείρεται αὕτη ἡ ὀρμὴ καὶ ἡ πρὸς τὴν μίξιν ὄρεξις ἀπὸ τὸν ἐρεθισμόν, τὸ ὁποῖον προξενεῖ ἡ σπορά εἰς τὰς σπερματικὰς κύστεις ἠθροισμένη, ἥτις ἐκ τοῦ αἵματος διὰ τῆς σπερματικῆς ἀρτηρίας ἐκκρινόμενη, καθ' ὃν τρόπον καὶ αἱ λοιπαὶ ἐπιτελοῦνται ἐκκρίσεις, ἐν τοῖς ὄρχειν ἐπεξεργάζεται, καὶ ἀπ' ἐκεῖ φέρεται εἰς τὰς σπερματικὰς ἐκείνας κύστεις εἰς τὰς ὁποίας καὶ διαφυλάττεται ἕως οὗ νά γίνῃ ἡ ταύτης ἐγχυσις». Διαιτητικῆς παραγγέλματα, ὁ.π., σ. 194.

νισθη από τα σπερματικά αγγεία<sup>26</sup>» δηλαδή η σπερματοδόχος κύστις, έχει μικρά χωρητικότητα. Καί συμπληρώνει, «ή φυσιολογία μās διδάσκει...» πώς τό σπέρμα παράγεται συνεχώς καί άφου ή χωρητικότητα τής σπερματοδόχου κύστεως είναι μικρά, τότε τό σπέρμα πρέπει νά «εϋγη διά τής συνουσίας, ή μέ άλλον μηχανικόν καί βιαστικόν τρόπον, ή πρέπει νά διαμοιρασθῆ εις τά λοιπά αγγεία του σώματος». Για νά ύποστηρίξει τό τελευταίο σημειώνει ότι «ή ανατομική παρατήρησις άπέδειξεν...» ότι ή σπερματοδόχος κύστις, «τό σακουλάκι», επικοινωνεί μέ τά αγγεία μέ δύο «τροπίτσες» καί διερωτάται «άν τό σπέρμα είχεν τά ανθρώπινα σκουληκάκια, τί γίνονται όταν έμβουν εις τό αίμα» για νά καταλήξει ότι είναι άπίθανον νά συμβαίνει κάτι τέτοιο.

Χρησιμοποιεί βασικές έννοιες τής βιολογικής θεωρίας του Μπουφόν (Buffon 1707-1788), όπως τά «μόρια». Κατά τόν Μπουφόν τά σπερματοζώαρια ήσαν «συγκρίματα οργανικών μορίων»<sup>27</sup>. Ο Ρήγας αναφέρει τρεις φορές τόν όρο «μόρια» (σ. 145 καί 146) καί μνημονεύει δύο φορές τόν Μπουφόν (σ. 127 καί 135), πού σημαίνει ότι θά είχε μελετήσει τό έργο του.

Η δεύτερη θεωρία τής άρχῆς του ανθρώπου πού ύποστήριζε ότι «εϋρίσκεται τό έμβρυον εις τά αυγά τής γυναικός»<sup>28</sup> ήταν ή θεωρία τής επιγενέσεως<sup>29</sup>, ή όποία αναπτύχθηκε από τόν Χάρβεϋ (William Harvey, 1578-1657) μέ τήν έργασία του «exercitationes de genetatione animalium» (1651)<sup>30</sup>. Ύποστήριζε ότι τό έμβρυο αναπτύσσεται από τό ώάριο μέ τήν διαδικασία τής επιγενέσεως, δηλαδή μέ μιá διαδοχική εμφάνιση των διαφόρων κατασκευών<sup>31</sup>. Χαρακτηριστική παρέμεινε ή έκφρασή του «omne vivum ex ovo», πού επιβεβαιώθηκε μέ τήν ανακάλυψη τῷ ώαρίου στά 1827 από τόν Μπέρ (K.E Von Baer, 1792-1876)<sup>32</sup>.

Από τόν Ρήγα μνημονεύεται (σ. 162-163) ή ανατομική διερεύνηση του Χάρβεϋ<sup>33</sup> στά έλάφια του Βασιλιά τής Άγγλίας Καρόλου Ι, πού σκοπό είχε, όπως σημειώνει, «νά εϋρη πώς γίνεται ή σύλληψις». Έντυπωσιάζεται από τήν τελολογική διαδικασία ανάπτυξεως του έμβρύου γράφοντας «καί όλον τό θαυμαστόν αυτό τεχνούργημα, όταν άρχισῆ μιάν φορά γλύγωρα τελειούται».

Στό ίδιο θέμα, για νά δώσει παραστατικά πόσο πτυχωτά είναι άρχικά τά σαρκίδια του έμβρύου μέσα στη μήτρα του έλαφιου χρησιμοποιεί ως παράδειγμα

26. «Άγγεία σπερματικά» παρ' ανατομ. τά φυλάττοντα τό σπέρμα. Άνθίμου Γαζή, Λεξικόν, ό.π.

27. Πάπυρος, Ίστορία τής Ίατρικής, ό.π., τ. 2, σ. 338.

28. ό Ρήγας στό ΚΓ' κεφ. «Περί πουλιών» σ. 139 σημειώνει: «Βεβαιώνουν κοινώς οι φυσικοί φιλόσοφοι πώς όλα τά θηλυκά ζώα (χωρίς νά εξαίρεσουν τόν άνθρωπον) έχουν τά έμβρυα μέσα τους, καί ή συνουσία του άρσενικού προξενεί μόνον τήν ζωογονίαν».

29. Arturo Castiglioni, ό.π., τ. 2, σ. 526.

30. Encyclopedía Britannica, 1964, vol II, p. 145, λήμμα Harvey.

31. «Ο Γουλιέλμος ό Χαρβαίος... έξέδωκεν άκόμη καί μιάν διατριβήν περί γεννήσεως, εις τήν όποιάν αυτός πρώτος περιγράφει καί έξηγεί περιστατικώς καί μετά μεγάλης ακριβείας τήν γέννησιν των ζώων». Διαιτητικής παραγγέλματα, ό.π., σ. 72.

32. Hugo Glasser, ό.π., σ. 150.

33. Ζήσης Παπαθανασίου- ό.π., σ. 24.

τήν ανατομική εξωτερική κατασκευή του εγκεφάλου που καλύπτεται από την μήνιγγα, «καθώς ή μεμβράνα όπου ακολουθεί και εναγκαλιίζεται την περιστροφήν του εγκεφάλου».

Τήν εποχή του Ρήγα επικρατούσα άποψη για την άρχή του έμβριου ήταν ή θεωρία του προσχηματισμού, με κύριο ύποστηρικτή τόν Χάλλερ. Όμως στά 1759 δημοσιεύθηκε ή έργασία του Βόλφ (Casler Friedrich Wolff, 1732-1794) «Theoria Genetationis» που θεωρείται ή άρχή της σύγχρονης Βιολογίας<sup>34</sup>. Ό Βόλφ επαναφέρει την θεωρία της έπιγενέσεως ύποστηρίζοντας ότι ή διάπλαση του γονιμοποιημένου έμβριου γίνεται από την άρχή και όχι με την ανάπτυξη όργάνων που βρίσκονται σέ μικρογραφία μέσα στό σπέρμα<sup>35</sup>.

Άναφέροντας ό Ρήγας την δεύτερη θεωρία άρχής του έμβριου, την θεωρία της έπιγενέσεως διαφαίνεται ότι συντάσσεται με αυτήν μία και σημειώνει χαρακτηριστικά τή φράση «ή δευτέρα λοιπόν και πιθανωτέρα δόξα της άρχής του ανθρώπου», ενώ ό Άνθιμος Γαζής, σέ ύποσημείωση του έργου που μεταφράζει, εκφράζει την άμφιβολία του για την όρθότητα της κάθε θεωρίας. Γράφει σχετικά: «Μέ όλας τά έφευρέσεις όπου έκαμον εις τούς ύστερινούς καιρούς ή σύλληψις και ή γένεσις είναι πρᾶγμα τόσον δύσκολον, τόσον σκοτεινόν και τόσον άμφίβολον, όπου δέν ήμπορεί τινάς νά ειπή τίποτε με βεβαιότητα· άλλοι μέν θέλουσιν ότι τό μικρόν ζῶον έξ άρχής είναι εις τό αύγόν του θηλυκού, άλλοι δέ τό άρνούνται ειδικῶς και θέλουσιν ότι δέν ύφίσταται, παρά άφ' ού ώριμάση τό αύγόν από τόν σπόρον του άρσενικού εις την συνουσίαν»<sup>36</sup>.

Όταν τό έμβρυο γίνει ένός μηνός, σημειώνει ότι «έχει μίαν και την αύτην κυκλοφορίαν με την μητέρα». Τό αίμα από την μητέρα περνά διά του όφθαλμού στό έμβρυο και τό θρέφει «έως εις τόν καιρόν της γέννας». Προσπαθεί νά δώσει εξήγηση στό γιατί έπισυμβαινουν άποβολές του έμβριου κατά τόν δεύτερον μήνα λέγοντας ότι «τά δεσίματα όπου κρατούν την μήτραν είναι εκνευρωμένα»<sup>37</sup>.

Ό Ρήγας αναφέρει την ώοθήκη ως «μικρόν σακουλάκι» που βρίσκεται εκατέρωθεν της μήτρας και όπου ό «δημιουργός του παντός» έβαλε ένα μικρό άριθμό «αύγών», που τό καθένα περιέχει ένα έμβρυο, πολύ μικρό. Ό ρόλος των σπερματοζωαρίων, σημειώνει, είναι μόνον νά θέσουν σέ κίνηση τά «αύγά» νά τά «θάλπουν» και νά τά βοηθήσουν νά πέσουν στην μήτρα. Είναι οί δοξασιές της θεωρίας της έπιγενέσεως.

Γιά νά δεχθεί ή μήτρα τό έμβρυο, γράφει, πρέπει νά είναι προετοιμασμένη «ήγουν αν δέν έχη κανένα πάθος», άρρώστεια και νά μήν είναι «πρισμένη από τά

34. Arturo Castiglioni, ό.π., τ. 2, σ. 562. Βλ. επίσης, Fielding H. Garrison, An introduction to the history of Medicine, forth edition reprinted, 1967, σ. 334.

35. Hugo Casler, ό.π., σ. 144.

36. Γραμματική των φιλοσοφικών έπιστημών, ό.π., σ. 579.

37. «Οί περισσότερες άποβολές γίνονται τις σαράντα πρώτες ήμέρες». Ίπποκράτους, Άπαντα τά έργα, Έκδότης Α. Μαρτίνοσ, θεώρησις μεταφράσεως και προεισαγόμενα εις έκαστον έργον της Ίπποκρατείου συλλογής ύπό Γεωργίου Κ. Πουρναροπούλου, μετάφρασις ύπό Καίσαρος Έμμανουήλ. Άθήνα, τ. Δ'. Περί έπταμήνου έμβριου, σ. 473.

καταμήνια», τὴν ἐμμηνορυσία<sup>38</sup>. Γιὰ τὴν ἐμφύτευση τοῦ ἐμβρύου στὴν μήτρα, ὁ Ρήγας χρησιμοποιοῦν παραστατικές ἐκφράσεις ποὺ θὰ ἦταν κατανοητές ἀπὸ τοὺς ἀναγνώστες του. Γράφει ὅτι τὸ ἔμβρυο «ξεδιπλώνει μικραῖς ῥίζαις ὁποῦ εὐγαίνουσι ἀπὸ τὸν ὀμφαλόν» καὶ «τὰ στόματα τῶν ὁποίων εἶναι κολλημένα εἰς τὰ ἀγγεῖα τῆς μήτρας».

Δίδεται καὶ μία ἐξήγηση στοῦ γιατί οἱ εὐνοῦχοι εἶναι παχεῖς καὶ μεγαλόσωμοι ἀλλὰ ἰσχνότεροι. Ὁ Ρήγας γράφει ὅτι αἰτία τῆς καταστάσεως αὐτῆς εἶναι ἡ ἐλλείψη τῶν ὄρχεων, τῶν «ὀργάνων κατασκευῆς τοῦ σπέρματος» μὲ ἀποτέλεσμα νὰ παραμένει στοῦ αἵμα ἐκεῖνη ἡ «βαλσαμικὴ ὕλη, διὰ τῆς ὁποίας κατασκευάζεται τὸ σπέρμα»<sup>39</sup>.

**Τοκετός.** Ὁ Ρήγας ἀναφέρεται μὲ ἀπλά λόγια στὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο γεννιέται τὸ παιδί. Στὴν κοιλία τῆς μητέρας τὸ ἔμβρυο ἔχει ἤδη μεγαλώσει καὶ ἔχοντας «ἀποκτήσει ἐκεῖνο τὸ μέγεθος ὁποῦ χρειάζεται διὰ νὰ ζῆσι εἰς τὸν κόσμον», προσπαθεῖ νὰ ἐξέλθῃ τῆς μήτρας ἀνοίγοντας «τὸν τῶν στόμα τῆς» δηλ. τὸν τράχηλο, ἀφοῦ ἔχει πάρει μιὰ σωστὴ θέση μέσα στὴν μήτρα καὶ ἔχει πραγματοποιηθεῖ ἡ ἐμπέδωση τοῦ ἐμβρύου στὴν λεκάνη. Χαρακτηριστικὰ γράφει ὅτι τὸ ἔμβρυο «ἀκουμπᾷ τὸ κεφάλι του εἰς τὸ στόμα τῆς μήτρας»<sup>40</sup>. Δίνει ἐξήγηση στοῦ γιατί τὸ ἔμβρυο ὅταν φθάσῃ σὲ ὀριμότητα, μέσα στὴν μήτρα, ἀναποδογυρίζει «κάνωντας ὡσάν ἕνα τακλά»<sup>41</sup>. Τοῦτο συμβαίνει διότι «τὸ κεφάλι τοῦ ἐμβρύου εἶναι πολλὰ μεγαλύτερον κατ' ἀναλογίαν τῶν ἄλλων μελῶν τοῦ σώματος», κί ἔτσι «μὴν ἠμπορῶντας νὰ μείνῃ ὄρθιον τὸ κεφάλι πίπτει κάνωντας ὡσάν ἕνα τακλά».

Ἄν δὲν ἔχει γίνει ἡ ρήξη τοῦ θυλακίου, τὸ ὁποῖο ὀνομάζει «σακουλάκι» τότε «χρειάζεται ἡ μαμὴ» νὰ βοηθήσῃ, νὰ σπάσῃ τὸ θυλάκιο. Ἡ μαμὴ ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων<sup>42</sup> ἦταν βασικὸς συμπαράστατης, βοηθὸς τῆς γυναίκας στὴ γέννα

38. «οὔτε πάντοτε, οὔτε ἐν πάσαις ταῖς γυναιξὶ πύει ἡ ῥύσις τῶν καταμηνίων...» γράφει σὲ ὑποσημείωση ὁ ἱατρός Ἄναστάσιος Γεωργιάδης, Ἱατροφιλοσοφικὴ ἀνθρωπολογία, ὁ.π., σ. 77.

39. Οἱ ὄροι «βαλσαμικὸς χυλός» καὶ «βαλσαμώδεις χυμοί» ἀναφέρονται στὴν Ἱατροφιλοσοφικὴ ἀνθρωπολογία, ὁ.π., σ. 76 καὶ 104.

40. «Τὸ κεφάλι τοῦ ἐμβρύου ἔχει ἀκουμπήσει.. πάνω στὴν εἴσοδο τῆς λεκάνης καὶ κάποτε εἶναι «ἐμπεδωμένο» μέσα στὴν κοιλότητα τῆς λεκάνης». Ν. Λοῦροῦ, ὁ.π., σ. 210.

41. ντακλᾶς (Κων/πολη), νταρκλᾶς (Ἡπ.) ἢ τακλᾶς (ὁ) = 1) τὸ ἀναποδογύρισμα τοῦ σώματος μὲ τὸ κεφάλι κάτω καὶ τὰ πόδια πάνω, 2) τὸ κουτρουβάλισμα: «τὸ δουκὶ μιὰ κί τοῦν ἔκαν' ν' ἄρο δέκα νταρκλάδες» (Γιάν.) t. takla (= ἡ κυβίστηση). Εὐάγγ. Μπόγκας ἔχει παρατηρήσει ἤδη ὅτι καὶ ὁ Ρήγας χρησιμοποιοῦν τουρκικὲς λέξεις.

42. «αἱ μαῖαι τὰς τικτούσας οὐκ εὐθύς ἀνιστάσιν οὐδ' ἐπὶ τὸν δίφρον καθίζουσιν, ἀλλ' ἄπτονται πρότερον ἀνοιγομένου τοῦ στόματος κατὰ βραχὺ καὶ πρῶτον μὲν, ὥστε τὸν μικρὸν δάκτυλον καθιέναι, διεστηκέναι φασίν, ἔπειτ' ἤδη καὶ μείζον καὶ κατὰ βραχὺ δὴ πυνθανόμενοι ἡμῖν ἀποκρίνονταί τὸ μέγεθος τῆς διαστάσεως ἐπαυξανόμενον. Ὅταν δ' ἱκανὸν ἦ πρὸς τὴν τοῦ κυομένου δίοδον, ἀνιστάσιν αὐτὰς καὶ καθίζουσι καὶ προθυμίσθαι κελεύουσιν ἀπάσασθαι τὸ παιδίον». Γαληνοῦ, Περὶ φυσικῶν δυνάμεων, ἐκδ. LOEB, 1979, σ. 234.

καί στήν λοχεία<sup>43</sup>.

Γιά νά ἐξέλθει τελικά τό παιδί πρέπει νά βοηθήσει ἡ γυναίκα. «κρατώντας τήν ἀναπνοή της καί σφίγγοντας πρός τά κάτω μέρη<sup>44</sup> τότε εὐγαίνει τό νήπιον εἰς τά χέρια τῆς μητρός». Σημειώνει ὅτι τό παιδί γεννιέται μέ εὐκολία ὅταν ἔρθει μέ τό κεφάλι δηλ. ἔχει κεφαλική προβολή<sup>45</sup>, καί καταλήγει «οὗτος εἶναι ὁ φυσικός τρόπος τῆς γεννήσεως».

Προβλήματα δημιουργοῦνται κατά τόν τοκετό ὅταν τό παιδί «πέση μέ τό κεφάλι πλαγίως, ἢ μέ τόν λαιμόν ἢ μέ τό στήθος... ἀνάποδα ἢ μέ τά ὀπίσθια ἢ μέ τά ποδάρια» καί σημειώνει ὅτι κινδυνεύει ἡ ζωή τοῦ παιδιοῦ καί τῆς μητέρας<sup>46</sup>. Ἡ ἄποψη τοῦ Ρήγα εἶναι ὅτι σ' αὐτήν τήν περίπτωση θά πρέπει νά σωθεῖ ἡ μητέρα.

Στίς δύσκολες περιπτώσεις τοκετοῦ, παρατηρεῖ, ὅτι θά πρέπει νά βοηθήσει «μία προκομμένη μαμή» γιά νά φέροι τό ἔμβρυο «ἴσια»<sup>47</sup>, νά κάνει τόν λεγόμενο μετασχηματισμό καί νά τό βγάλει, κι ἔτσι νά «ἐλευθερωθεῖ ἀπό τόν μέγα αὐτόν κίνδυνον ἢ μητέρα».

Στίς παθολογικές, ὅμως, καταστάσεις κατά τίς ὁποῖες εἶναι ἀδύνατον νά προ-

43. Περισσότερα βλ. στή διατριβή τῆς Ἀγλαΐας Μπίμπη-Παπασπυροπούλου, Παραδοσιακή ἰατρική στήν Πελοπόννησο, Ἀθήνα 1985, σ. 53 κ. ἐξ. – «Αἱ ἀμαθεῖς μῆτραι εἶναι μία ὀλέθριος πανώλης τῶν ἐγκατοίκων ἐνός τόπου· καί τό πρῶτον ἀναγκαῖον κίνημα, τό ὁποῖον δύναται νά κάμῃ μία διοίκησις περὶ τοῦ πληθυσμοῦ τῶν ἐγκατοίκων αὐτῆς, εἶναι τό νά προμηθεύῃ πᾶσαν πόλιν καί πᾶν χωρίον μετά μῆς ἀρκετῆς ποσότητος καλῶς γεγυμνασμένων μαιῶν». Ἱατροφιλοσοφική ἀνθρωπολογία, ὁ.π., σ. 139. – Πρβλ. Σ. Ν. Ἀρδαβάνη-Λυμπεράτου, Ἱατρική εἰς τήν Ἑλλάδα κατά τόν 18ον αἰῶνα, Νεοελληνικά Γράμματα, 2 Φεβρ. 1936, σ. 2 καί 15. – Κατά τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ἡ μῆτρα ἐκαλεῖτο «μαμή», βλ. Φ. Κουκουλέ, Βυζαντινῶν βίος καί πολιτισμός, 1951, τ. 4, σ. 21.

44. «Ἄφου ἀνοίξει ὀλότελα τό μητρικό στόμιο καί σπάσει τό θυλάκιο... περνᾷ στή δευτέρη περίοδο... τῆς ἐξώθησεως. Τώρα οἱ ὄδινες μεγαλώνουν... μέ τό θεληματικό σφίξιμο τῆς γυναίκας. Ἡ γυναίκα... μαζεύει ὅλες τίς δυνάμεις της καί ἀφου πάρει βαθεῖα ἀναπνοή προσπαθεῖ... νά σφίγγεται καλύτερα». Ν. Λούρου, ὁ.π., σ. 203.

45. «Τά περισσότερα ἔρχονται στόν κόσμο μέ κεφαλική προβολή· αὐτός ὁ τοκετός εἶναι ἀσφαλέστερος ἀπὸ τόν τοκετό μέ προβολή τῶν ποδιῶν». Ἱπποκράτους, Περὶ ὀκταμήνου ἔμβριου, τ. 4, σ. 483, καί 549.

Στίς δυσκολίες τοῦ τοκετοῦ ἀναφέρεται ὁ Ἡρόφιλος «ἐν τῷ Μαιωτικῷ» ὅπως γράφει ὁ Σωρανός καί ὁ Παῦλος Αἰγινήτης. Βλ. Heinrich von Staden, Herophilus, the art of Medicine in early Aecadria, Cambridge University Press, 1989, p. 367-8.

46. «ἐάν ἔρθῃ μέ σχῆμα πλάγιο ἢ σχῆμα ἐπί πόδας... ἡ γυναίκα γεννᾷ μέ δυσκολία· πολλές φορές μάλιστα ἢ ἡ μητέρα πεθαίνει ἢ τό παιδί ἢ καί οἱ δύο μαζί». Ἱπποκράτους, ὁ.π., τ. 4, σ. 549.

47. Ὁ Sonnini (1801) ρώτησε τῆ μαμή πῶς θά ἐνεργήσει ἐάν ἡ ἐξοδος τοῦ παιδιοῦ δέν γίνεται κανονικά. Τοῦ ἐξήγησε ὅτι θά προσπαθῆσει νά τό φέρῃ στήν κανονική θέση. Κυριάκου Σιμόπουλου, Ξένοι ταξιδιώτες στήν Ἑλλάδα, Ἀθήνα 1984, τ.2, σ. 401-407. – Περισσότερα βλ. Sandra Thompson, Ἱατρική κατά τίς ἀρχές τῆς Ρωμαϊκῆς αυτοκρατορίας, Μαιευτικά χρονικά, τεύχος 7, 1988, σ. 4-6. – Ἀριστ. Εὐτυχιᾶδου, Εἰσαγωγή εἰς τήν Βυζαντινὴν θεραπευτικὴν, Ἀθήνα, 1983, σ. 74, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι «εἰδικῶς ἐπὶ ἀνωμάλου θέσεως τοῦ ἔμβριου, ἐφαρμόζεται ὑπὸ τῆς Ἀσπασίας «μετασχηματισμός»... ἢ ἐπὶ κεφαλῆν ἢ ἐπὶ πόδας». – Ι. Π. Τσοῦρα, Ἱστορία τῆς ἰατρι-



χωρήσει ὁ τοκετός, ὅπως στήν περίπτωση δυσαναλογίας μεταξύ τῆς κεφαλῆς τοῦ νεογνοῦ, λόγω «ιδρώπηκος»<sup>48</sup>, ἢ ἄλλου «φουσκώματος» καί τῆς λεκάνης τῆς μητέρας, τότε σημειώνει «διὰ νά μὴν ἀποθάνῃ ἡ μητέρα» πρέπει νά «συντριφθῇ τὸ κεφάλι τοῦ νηπίου», νά γίνῃ ἡ λεγομένη κρανιοτομία καί ἐμβρυοτομία<sup>49</sup>.

Ὁ Ρήγας μὲ παραστατικό τρόπο παρομοιάζει τὸ ἐμβρυο πού περιβάλλεται ἀπὸ τὰ ὑγρά καί τοὺς ὑμένες, μὲ τὴν «τζίπαν ὁποῦ εἶναι εἰς τὸ αὐγόν, ὑπὸ κάτω ἀπὸ τὸ τζέφλι». Ὑπάρχουν «πολλὰ ὑγρά», τὸ ἐνάμνιο ὑγρὸ, «μεταξὺ τοῦ ἐμβρίου καί τοῦ σακουλίου». Ἐτσι τὸ νήπιο βρίσκεται «μέσα εἰς τὸ νερόν δέν ἡμπορεῖ νά κολλήσῃ μὲ τὴν μήτραν καθ' ὅλα τὰ μέρη», ἀφήνοντας νά ὑπονοηθεῖ ὅτι ἓνα μέρος εἶναι κολλημένο μὲ τὸν πλακοῦντα, μέσω τοῦ ὀμφαλίου λώρου.

Τὸν Ρήγα ἀπασχόλησε καί ἡ διαδεδομένη δοξασία ὅτι τὰ «ὀκταμηνιάτικα παιδιὰ ἀποθνήσκουν» καί τὰ «ἐπταμηνιάτικα ζοῦν». Ἡ δοξασία αὕτη ἔχει τῆς ρίζες στοὺς ἀρχαίους<sup>50</sup> καί ὅπως σημειώνει ὁ Κ. Μητρόπουλος σὲ σχόλιό του «αἱ ἐσφαλμένοι αὐταὶ ἀντιλήψεις ἐπικρατοῦν καί εἰς τοὺς Ἱπποκρατικούς καί εἰς ὄλους τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας ἰατροὺς καί εἰς τὸν Ἀριστοτέλη, καί διεδόθησαν καί εἰς τὸν σημερινόν λαόν μας»<sup>51</sup>.

«Εἶναι ἀπάτη καί πλάνη τοῦ κοινοῦ λαοῦ» γράφει μὲ ἐμφαση ὁ Ρήγας, ὅτι τὰ ὀκταμηνιάτικα ἀποθνήσκουν ἐνῶ τὰ ἐπταμηνιάτικα ζοῦν. Αἰτιολογεῖ τὴν θέση του αὕτη ὅτι δέν εἶναι ἄλλη αἰτία πού ἀποθνήσκουν τὰ ὀκταμηνιάτικα, παρά τὸ ὅτι τὸ στήθος τῆς μητέρας τους εἶναι δυσανάλογα μεγάλο μὲ τὸ στόμα τοῦ παιδιοῦ, μὲ τὰ «γούλια» του ὅπως σημειώνει χαρακτηριστικά. Παρατηρεῖ ὅτι τὸ γάλα πού ἔχει ἡ μητέρα τοῦ ὀκταμηνιάτικου παιδιοῦ «τρέχει εἰς τὸ θυζί, σφίγγει τὴν ῥόγα, καί τὴν κατασταίνει τόσον σκληράν, ὁποῦ τὸ καίμενο τὸ νήπιον δέν ἡμπορεῖ νά τὴν πιάσῃ» μὲ ἀποτέλεσμα νά μὴ θηλάζει καί νά ἀποθνήσκῃ.

Ὁ Ρήγας καταλήγει στό συμπέρασμα αὐτό, παραθέτοντας καί ἐπιχειρήματα, τὰ ὁποῖα πιθανότατα βρῆκε στὰ ἐπιστημονικὰ βιβλία καί περιοδικὰ πού μελετοῦσε. Δίνει τὴν πληροφορία ὅτι τὸ πρόβλημα τοῦ θανάτου τῶν ὀκταμηνιάτικων νεογνῶν ἀπασχόλησε καί τὴν «Ἱατρικὴν Ἀκαδημίαν τῆς Φράντζας», ἡ ὁποία, μάλιστα, εἶχε ἐκδόσει ἀνακοίνωση μὲ τὴν ὁποία προσκαλοῦσε τοὺς γονεῖς νά φέρνουν τὰ ὀκταμηνιάτικα νεογνά στό Νοσοκομεῖο τῶν Παρισίων γιὰ νά τὰ ἐξετάσουν εἰδικοί χειρουργοί, οἱ ὁποῖοι «εἶχον διορισθῆ» γι' αὐτόν τὸν σκοπό. Νά ἐξετάσουν, δηλαδή, τὰ «γούλια» τοῦ μωροῦ καί νά τὸ δώσουν σὲ «θυζάστρα» πού κῆς, Ἀθήνα 1978, τεῦχος Α', σ. 107. – Διονυσίου Τουλιᾶ του, Ἡ ἑλληνικὴ ἱατρικὴ διὰ μέσου τῶν αἰώνων. Ἀθήναι, σ. 381.

48. Thompson, ὁ.π., σ. 5.

49. «Σὲ περίπτωσι θανάτου τοῦ ἐμβρίου, τοῦ ὁποίου τὸ χέρι του ἢ τὸ πόδι του προβάλλει ὠθεῖτε πρὸς τὰ μέσα τὰ μέλη· διαφορετικὰ συνθλίβετε τὴν κεφαλὴν τοῦ ἐμβρίου, τὰ πλευρά του καί τὸ τεμαχίζετε». Ἱπποκράτους, ὁ.π., τ. 5, σ. 107. – Ἐπίσης βλ. Ἀρ. Εὐτυχιᾶδου 1983, ὁ.π., σ. 74 καί Κ. Μητρόπουλου, Ἀρχαῖαι ἱατρικαὶ γνώσεις ὡς σύγχρονοι ἐπινοήσεις, ἐκδόσις δευτέρα, ἐν Ἀθήναις, 1954, σ. 83.

50. «Τὰ ἐμβρυα τῶν ὀκτῶ μηνῶν δέν ἐπιζοῦν». Ἱπποκράτους, ὁ.π., Περί ὀκταμηνίου ἐμβρίου, τ. 4, σ. 483.

51. «ὥστε οὐχὶ μόνον δέν ζοῦν τὰ ὀκτάμηνα, ἀλλὰ καί ἀποθανόντων αὐτῶν κινδυνεύουν καί αἱ γυναῖκες». Ἀριστοτέλους, Περί ζῶων ἱστορίαι, Ἀθήνα 1983, ἐκδόσις ὠφελίμου βιβλίου, τ. 7, σ. 260. Εἰσαγωγή, μετάφρασις, σχόλια, Κ. Μητρόπουλου.

είχαν στό νοσοκομείο, με ανάλογο μέγεθος ρόγας του στήθους, έτσι ώστε το νεογνό να μπορέσει να θηλάσει. Ο Ρήγας συμπληρώνει την επιχειρηματολογία του παραθέτοντας και στατιστικό αριθμό, ότι δηλαδή, πέθαιναν μόνο επτά στα έκατο των οκταμηνιάτικων νεογνών, που οι χειρουργοί τὰ έδιναν σέ ανάλογες τροφούς, βυζάστρες νά θηλάσουν.

Στήν παράγραφο αυτή των οκταμηνιάτικων, ο Ρήγας θίγει και ένα σοβαρό κοινωνικό φαινόμενο, τής βυζάστρας (ή τροφού ή παραμάνας), που ύφιστατο από αρχαιοτάτων χρόνων και μέχρι πρό όλίγων δεκαετιών<sup>52</sup>, έως ότου άρχισε ή χρήση των κονιοποιημένων γαλάτων άγγελάδος.

Ο θεσμός τής βυζάστρας είχε μεγάλη διάδοση, συνοδευόταν όμως με πολλαπλά προβλήματα για τούς γονείς, οι όποιοι θά έπρεπε νά άνεύρουν τήν πιό κατάλληλη τροφή, καθώς και για τήν ίδια τήν «βυζάστρα», ή όποία συνήθως είχε και αυτή παιδί από τό όποιο πολλές φορές στεροόσε τό πολύτιμο γάλα τής<sup>53</sup>.

Τά ιατρικά έγχειρίδια τής έποχής είχαν όδηγίες σχετικά με τήν έκλογή τής βυζάστρας<sup>54</sup> και άποτελοόσε σταθερό κεφάλαιο όλων των βιβλίων τής μαιευτι-

52. «Ο θεσμός τής προσλήψεως τροφού, συνήθης κατά τό παρελθόν, τείνει σήμερα νά εξαφανισθεί πλήρως». Κ. Χωρέμη, Παιδιατρική, Αθήναι 1966, τ. 1, σ. 215.

53. «προκειμένου περί προσλήψεως τροφού ανακύπτουν ώρισμένα ζητήματα, τά όποια είναι δύσκολον νά παρωρώνται... Η ηλικία του βρέφους, όπερ πρόκειται νά θηλάσει, πρέπει νά είναι περίπου ή αυτή προς τήν ηλικία του τής τροφού». Κ. Χωρέμη, ό.π., σ. 215. – Βλ. επίσης, «Τήν έννάτην Μαρτίου 1929 έδημοσιεύθη εις τήν Έφημερίδα τής Κυβερνήσεως, ό ψηφισθείς υπό τής Βουλής ύπ' άρ. 4061 νόμος κατά τόν όποιον ή μητρότητα και αί παιδικάί ηλικίαί τίθενται υπό τήν προστασίαν του Κράτους... Κατά τό άρθρον 6 για νά εξασκήση οίαδήποτε τό έπάγγελμα παραμάνας πρέπει νά φέρη πιστοποιητικόν τής Άρχής ότι τό ύπ' αυτής γαλουγηθέν και ζών τέκνον συνεπλήρωσε τουλάχιστον τόν τρίτον μήνα, είτε ότι τό γεννηθέν απέθανεν εκ φυσικού θανάτου. Πās ό δεχόμενος παραμάναν άνευ τιοιούτου πιστοποιητικού τιμωρείται με 500-1000 δραχμάς, άν τό τέκνον εκείνης έχει άποθήνη και με 1500-5000 δραχμάς εάν τό τέκνον εκείνης ζή και δέν συνεπλήρωσε τρίμηνον γαλούχησιν. Μητέρα ή όποία έρριψε εκθετον τό τέκνον της διά νά γίνη παραμάνα τιμωρείται με φυλάκισιν έξ μηνών μέχρι τριών έτών. Ο Εισαγγελεύς διατάσσει τήν κράτησιν τής κατηγορουμένης έν θρεφοκομείω και ενόσω αυτή έχει γάλα θά θηλάζη τά διαιτώμενα εκεί βρέφη». Νικ. Βασιλειάδου, όταν γίνεις μητέρα, Αθήνα 1929, σ. 167-168. – Πρβλ. Ruth A. Lawrence, Breastfeeding, second edition, 1985. – Mosby Company, p. 2-4.

54. «Ερωτώντας με ένας όποιαν βυζάστραν νά διαλέξη εις τά παιδιά του, τόν είπα επιτηδειοτάτην, και καθαρήν και ευγενή και νέαν. Ούτε όργίλη νά είναι, ούτε πρόγλωσσοσ, ούτε μέθυσος, ούτε λαγνεύουσα...». Άναστ. Περδικάρης, Άποφθέγματα, Υποθήκαι και προγυμνάσματα, έν Κοσμοπόλει (Βιέννη) 1785, σ. 102. – Βλ. επίσης, Άρ. Ευτυχιάδου, Εισαγωγή εις τήν Βυζαντινήν θεραπευτικήν ό.π., σ. 175. – Valerie Fildees, ό Θηλασμός στην Άγγλία των Tudor και των Stuart, Μαιευτικά Χρονικά, Αθήνα, τεύχος 8, 1988, σ. 4-7. – Ιατροφιλοσοφική άνθρωπολογία, ό.π., σ. 103. – Χρ. Οίκονομόπουλος, Ο θηλασμός στην Έλλάδα κατά τήν τουρκοκρατία, Δελτίο Α' Παιδιατρικής Κλινικής του Πανεπιστημιου Αθηνών, τ. 29, 1982, σ. 420-442. – Νικ. Βασιλειάδου, ό.π., σ. 149-152. – Πανθεσσαλικό Λεύκωμα, Βόλος 1927, όπου καταχωρουνται: Γ.Δ. Σταματόπουλου, Μερικάί ιατρικάί συμβουλαί διά τās μητέρας, σ. 42 και Κ.Γ. Κωτσής, Εκκλησις προς τās έλληνίδας μητέρας, σ. 114.



κῆς. Ἐπρεπε ἡ θυζάστρα νά εἶναι ὑγιής, νά μὴν εἶναι ἄνω τῶν 30-35 χρόνων οὔτε κάτω τῶν 20, νά μὴν ἔχει σημαντικό ἐλάττωμα, νά ἔχει γεννήσει τόν ἴδιο περίπου καιρό μέ τό πρός γαλούχησιν θρέφος.

Ἄξιζι νά σημειωθεῖ ὅτι ὁ Ρήγας στόν πρόλόγόν του στό «Φυσικῆς ἀπάνθισμα», σ. ζ', ἀναφέρει ἕνα κείμενο τοῦ Ρουσσώ στά γαλλικά καί σέ μετάφραση στά ἑλληνικά: «ὁ μαθητής ἀκούει τήν ὁμιλίαν τοῦ διδασκάλου του εἰς τήν παράδοσιν καθὼς εἰς τά σπάργανα ἤκουε τήν πολυλογίαν τῆς τροφῆς του»<sup>55</sup>. Ὁ Ρουσσώ συχνά κάνει λόγο γιά τήν ἀνάγκη τοῦ θηλασμοῦ τοῦ νεογνοῦ καί τῆς ἐκλογῆς κατάλληλης παραμάνας<sup>56</sup>.

Ὁ Ρήγας ἀναφέρει καί ἕνα τρόπο μέ τόν ὁποῖο θά μπορέσει ἡ μητέρα νά κρατήσῃ στή ζωῆ τὸ γεννημένο ὀκταμηνιάτικο μωρό, μέχρι νά δυναμώσει, νά «θυζάξῃ καί γάλα». Συνιστᾷ στή μητέρα νά δώσει στό μωρό τῆς νά «θυζαίνει μέ τό νερό μαζί καί ψύχαις παξιμαδιοῦ» πού τό εἶχε πρῶτα κοπανήσῃ καί τοποθετήσῃ σέ «τουλπάνι ὡσάν ρόγα θυζιοῦ»<sup>57</sup> καί τό εἶχε προσαρμόσῃ σέ γυάλινο «ἰμπρικάκι» μέ νερό ἕως τό μέσον. Καθὼς θά τό γυρίζει νά θηλάσῃ τῆ ρόγα τοῦ παξιμαδιοῦ θά «ὠγραίνεται τό παξιμάδι» καί μέ τό νερό θά θυζαίνει καί τίς ψύχες τοῦ παξιμαδιοῦ καί «οὔτω ζῆ τρεῖς καί τέσσερας μήνας» μέχρι νά δυναμώσει «νά ἠμπορεῖ νά θυζάξῃ καί γάλα».

Σέ τέσσερις γραμμές ὁ Ρήγας, ἐπιγραμματικά, ἀναφέρεται σέ ὀρισμένες ἐκδηλώσεις τοῦ νεογέννητου. Στίς πρῶτες ἡμέρες τῆς ζωῆς τοῦ μωροῦ παρουσιάζεται διόγκωση τῶν μαστῶν του μέ ἐκροή γάλακτος, ἴσως κατά τήν πίεση τῶν. Ὁ Ρήγας σημειώνει ὅτι «ἔχει γάλα εἰς τ' εὐζιά του, τό στραγγίζου μέ τά δάκτυλα». Ἡ πίεση τῶν μαστῶν του νεογέννητου ἦταν συνήθεια παλιά πού ἔφτασε ὡς τίς μέρες μας. Δυνατόν νά προκαλέσῃ φλεγμονή, μαστίτιδα στό μωρό<sup>58</sup>.

Γιά τό χρῶμα τοῦ δέρματος πού ἔχει τό νεογνὸ τήν πρώτη καί τήν τρίτη ἡμέρα γράφει ὅτι εἶναι ἀρχικά «κοκκινωπόν, πλήν μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἀρχινᾷ καί γίνε-

55. Ζά ν-Ζά κ Ρουσσώ, Αἰμίλιος ἦ γιά τήν ἐκπαίδευση, ἐκδόσεις Ἀναγνωστίδη (α.χ.) τ. 1, σ. 71. – Πρβλ. Ρ. Ἄ ρ γ υ ρ ο π ο ὔ λ ο υ - Λ ο υ γ γ ῆ, Ἡ ἀπήχηση τοῦ ἔργου τοῦ Ρουσσώ στόν Νεοελληνικὸ Διαφωτισμό. Στόν τόμο: Νεοελληνικός Διαφωτισμός, ἀφιέρωμα στόν Κ.Θ. Δημαρά, Ἀθήνα 1980, σ. 207, καί Λέανδ. Βρανούσης, Ρήγας Φεραῖος, 1953, σ. 254.

56. Ρουσσώ, ὁ.π., σ. 51-52.

57. Ἀνάλογη εἶναι ἡ χρήση τοῦ θυζοσφόνδουλου, βλ. Χρ. Οἰκονομόπουλος, ὁ.π., σ. 420-442. «Τὸ θυζοσφόνδουλο εἶναι ἕνα μικρὸ σφοντῆλι πέτρινο ἢ ἀπὸ ἔλεφαντοστοῦν... πού ἔφερνε μαζί τῆς ἡ μαμή... ἔβαζε σέ ψιλό τουλουπάνι λίγο κάντιο (Βενέτικη ζάχαρη γερονιά), τό περνοῦσε ἀπὸ τήν τρύπα τοῦ σφονδυλιοῦ σάν «ρογοβύζι» καί τό ἔδινε στό θρέφος γιά νά τρώει τρεῖς φορές τήν ἡμέρα μέχρι τὰ μεσάνυχτα τῆς τρίτης ἡμέρας».

58. Χρ. Οἰκονομόπουλος, ὁ.π., σ. 431, καί Κ. Παδιατέλλη, Γιά τὴν μητέρα, Ἀθήνα 1972, σ. 67.– «Μόλις γεννηθεῖ τό μωρό τοῦ πιέζουν τά στηθάκια του γιά νά βγεῖ τό ὑγρό, ὥστε νά μὴ κατέβει κάτω στά ὄργανά του καί πρηστοῦν», Πληροφορία ἀπὸ τόν κ. Παν. Σπυρόπουλο πού κατάγεται ἀπὸ τήν περιοχή τοῦ Πύργου Ἡλείας.– «Στὴ Δαύλεια Βοιωτίας μόλις γεννηθεῖ τό μωρό τοῦ πιέζουν τίς ρόγες τῶν μαστῶν προληπτικά γιά νά μὴν πρηστοῦν» (πληροφορία τοῦ κ. Παν. Καμηλάκη).

ται κιτρινωπόν», παρουσιάζει τόν λεγόμενο φυσιολογικό ίκτερο<sup>59</sup>. Επίσης παρατηρεί ότι τό νεογνό άρχίζει φυσιολογικά νά γελα «μετά σαράντα ημέρας» και κλαίει «μέ δάκρυα», πράγμα πού σημειώνεται ήδη από τόν Άριστοτέλη, «τά δέ παιδιά, έως ότου γίνουν τεσσαράκοντα ημερών... ούτε γελούν ούτε δακρύνουν»<sup>60</sup>.

Σχετικά μέ τόν **ρυθμό αύξησης του ανθρώπινου οργανισμού**, κατά τά διάφορα στάδια τής ανάπτυξεως του, ό Ρήγας σημειώνει ότι ή ένδομήτριο αύξησης συγκριτικά μέ τήν αύξηση κατά τήν βρεφική ηλικία, είναι μεγαλύτερα. Γράφει ότι «τό ανθρώπινον βρέφος άφ' ού γεννηθή δέν μεγαλώνει τόσον γλύγορα καθώς εις τήν κοιλίαν»<sup>61</sup>. Γιά νά συνεχίσει μέ τήν παρατήρηση ότι κατά τήν έφηβική ηλικία έπισυμβαίνει ταχυτάτη ανάπτυξη<sup>62</sup> καθώς και ανάπτυξη τών γεννητικών οργάνων, μέ αποτέλεσμα τήν εμφάνιση τών μορφολογικών χαρακτηριστικών του φύλου. Συμπληρώνει δέ ότι τά κορίτσια αναπτύσσονται «γλυγορότερα» από τά αγόρια<sup>63</sup>.

Γιά τό μέγεθος τής κεφαλής συγκριτικά μέ τό όλο σώμα του νεογνού, παρατηρεί ότι είναι «καθώς τό έν, προς τά όκτώ, έννέα ή δέκα» ενώ άργότερα μέ τήν ένηλικίωση ή κεφαλή καλύπτει μικρό μέρος του συνολικού ύψους του άτομου<sup>64</sup>. Γιά τή σχέση του μεγέθους τής καρδιάς του έμβριου προς τό όλο σώμα του, σημειώνει ότι είναι «τετραπλασίως μεγαλύτερα, άπ' όσον είναι ή καρδιά του μειρακίου προς τό σώμα του»<sup>65</sup>. Μάλιστα άποδίδει τήν ταχεία αύξηση του σώματος του έμβριου στο μέγεθος τής καρδιάς του (σ. 153).

Μετά τήν αναγραφή τών σχετικών με τήν σύλληψη και τόν τοκετό, ό Ρήγας άσχολείται μέ τήν **γέννηση τών τεράτων**. Σημειώνει ότι «ένα νήπιον ήμπορεί νά έχη τέσσερα ή τρία χέρια, δύο κεφαλές αντί μιας, ένα κεφάλι και δύο σώματα»<sup>66</sup>. Διάφορα και παράξενα, γράφει, σχήματα δυνατόν νά λάβουν τά έμβρυα ανάλογα μέ τούς τρόπους κατά τούς όποιους «τό σπέρμα θά θάλψη εκείνα τά πρώτα αύγά».

59. «Ο φυσιολογικός ίκτερος εμφανίζεται συχνά στο νεογέννητο. Στη συνηθισμένη του μορφή ή κιτρίνη χρώση άρχίζει νά γίνεται φανερή τήν τρίτη ημέρα τής ζωής». Ν.Κ. Λούρο υ, *Μαιευτική και Γυναικολογία*, Άθήναι 1971, σ. 492.

60. Άριστοτέλους, *Περί ζώνων ιστορία*, ό.π., σ. 267.

61. «ό αύξητικός ρυθμός (κατά τήν ένδομήτριο περίοδο) όντως είναι ήλιγιώδης. Υπολογίζεται ότι τό βάρος του γονιμοποιηθέντος ώριου μέχρι τής γεννήσεως αύξάνεται κατά 220 έκατομμύρια φορές» Ν. Μαρτσανιώτη, *Παιδιατρική*, Άθήναι 1972, τ. 1, σ. 34.

62. Ν. Μαρτσανιώτη, ό.π., σ. 34.

63. «Είς τό θήλυ ή ένήθωσις άρχεται δι' ανάπτυξεως τών μαστών, συνήθως 1-2 έτη ένωρίτερον ή εις τό άρρεν». Ν. Μαρτσανιώτη, ό.π., σ. 159.- Πρβλ. Iris F. Litt-Victor C. Vaughan, Growth and development during adolescence, in Nelson Textbook of Pediatrics, Thirteenth edition, 1987, p. 20.

64. 'Η σχέση τής κεφαλής προς τό σώμα είναι διπλασία από ότι πραγματικά είναι κατά τήν νεογνική περίοδο. «'Η κεφαλή του νεογνού άντιστοιχεί εις τό 1/4 του μήκους του σώματος» Ν. Μαρτσανιώτη, ό.π., σ. 39.- Βλ. και Κ. Χωρέμη, *Παιδιατρική*, Άθήναι 1966, Τ. 1, σ. 30.

65. «'Η καρδιά εις τό νεογνό κείται ύψηλότερον... τό δέ βάρος της έν συγκρίσει προς τό του ένηλικίου είναι μεγαλύτερον». Κ. Χωρέμη, ό.π., σ. 60

66. Arturo Castiglioni, *Ιστορία τής 'Ιατρικής*, 1961, τ. 1, σ. 415.

Οι αντίληψεις της εποχής του Ρήγα, σχετικά με την σύλληψη, έχουν αντίκτυπο και στον τρόπο έρμηνείας του σχηματισμού των τεράτων. «Ἐάν τό σπέρμα ἀρπάξη τρία ἤ τέσσερα αὐγά, ἢ καί περισσότερα, ἢ μήτρα δέν ἔχει δύναμιν νά τά θάψη ὅλα ἐξ Ἰσου» καί ἔτσι τοῦ ἑνός «ζωογονεῖ» τό κεφάλι, τοῦ ἄλλου τό χέρι, τό πόδι καί προσκολλῶνται μεταξύ των καί ἐκεῖνο πού ἀναπτύχθηκε περισσότερο προσδίδει τά μορφολογικά χαρακτηριστικά στό ἔμβρυο. Ἐπίσης δίδει ἐξήγηση στό γιατί μερικά ἔμβρυα γεννῶνται ἄμορφα καί ἀσχημάτιστα. Συμβαίνει αὐτό, γράφει, διότι ἡ γυναῖκα ἔχοντας «πλήθος αὐγῶν» «ἄρπαξε» τό σπέρμα σέ πολλά «αὐγά» καί δέν ἦταν σέ θέση νά θραφεῖ κανένα, «ἔμειναν ὅλα μικρά αὐγά», καί ἔτσι γεννήθηκαν ἄμορφα καί ἀσχημάτιστα ἔμβρυα.

Ἐντύπωση προκαλεῖ στον Ρήγα ἡ ἐνότητα τοῦ βιολογικοῦ κόσμου καί οἱ κοινοί νόμοι πού διέπουν τά ἔμβια ὄντα, τόν ἄνθρωπο, τά ζῶα καί τά φυτά. Γι' αὐτό σημειώνει ὅτι «τόν αὐτόν τρόπον σχεδόν μεταχειρίζεται ἡ φύσις» σ' ὅλα τά ἔμβια ὄντα. Στήν ἀρχή, μάλιστα, τοῦ ΚΔ' κεφ. ξεκινᾷ μέ ἕναν καθοριστικό ἀφορισμό τῆς ἐνότητος τῶν ἐμβίων ὄντων, «ἡ ἀρχή του (τοῦ ἀνθρώπου) δέν διαφέρει κατ' οὐσίαν ἀπό τήν ἀρχήν τῶν λοιπῶν ζῴων». Καί γιά νά δώσει ἕνα παράδειγμα καταληπτό στους ἀναγνώστες του προκειμένου νά ἐξηγήσει τόν ὄρο «δισωματομονοκέφαλο», δηλαδή τέρας ἐμβρύου μέ δύο σώματα καί ἕνα κεφάλι, δανεῖζεται τό παράδειγμα ἀπό τόν φυτικό κόσμο καί γράφει: «μέ φαίνεται πῶς εἶδεν ὁ καθ' εἰς πολλάς φοραῖς δύο δαμάσκηνα ἢ μήλα ἐνωμένα μαζί, καί νά ἔχουν ἕνα κοτζάνι».

Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τό ἐκτάσεως μιᾶς σελίδος κείμενο τοῦ Ρήγα, τό ἀναφερόμενο στήν **κυκλοφορία τοῦ αἵματος** καί στήν λειτουργία τῆς καρδιάς, πού ὑποθέτουμε ὅτι ἀποτελεῖ «ἀπάνθισμα» σχετικῶν ἐργασιῶν καί δημοσιευμάτων τῆς «ἐγκυκλοπαιδείας», τοῦ «Journal des Savants» καί σχετικῶν βιβλίων<sup>67</sup>.

Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι ὁ Ρήγας δέν μνημονεύει τόν Χάρβεϋ στό περί καρδίας καί κυκλοφορίας τοῦ αἵματος, ὅπως ἔκαναν ἄλλοι συγγραφεῖς, ἀλλά τόν ἀναφέρει στήν σ. 162 γιά τίς ἐρευνές του στά ἐλάφια, γιά τό πῶς «γίνεται ἡ σύλληψις».

Μέ εὐχαριστίες ἀναφέρεται στον Χάρβεϋ ὁ ἀνώνυμος συγγραφέας τοῦ 525 χειρογράφου<sup>68</sup>. Ἐπίσης ὁ ἰατρός Κων/νος Μιχαήλ, τέσσερα χρόνια μετά τόν Ρήγα, στό κεφ. Ἰατρικῆς ἱστορίας γράφει ὅτι ὁ Χάρβεϋ «εὗρηκε τήν κυκλοφορία τοῦ αἵματος, δηλαδή τήν διηνεκή καί παντοντινήν τοῦ αἵματος κίνησιν». Χαρακτηριστικά σημειώνει ὅτι ἡ ἀνακάλυψη αὐτή ἀποτελέσσε ὀρόσημο, μέ ἀποτέλεσμα νά ὀνομάζονται οἱ πρό τοῦ Χάρβεϋ ἰατροί, παλαιότεροι καί νεώτεροι μετά του<sup>69</sup>. Στό βιβλίο τοῦ Μεσγέρου, «Ἰατροφιλοσοφική ἀνθρωπολογία» πού κυκλοφόρησε στά ἑλληνικά εἴκοσι χρόνια μετά τό «Φυσικῆς ἀπάνθισμα» ὁ Χάρβεϋ

67. Βλ. Γιάννη Καραῆς, Οἱ φυσικές-θετικές ἐπιστῆμες στον ἑλληνικό 18ο αἰῶνα, Ἀθήνα 1977, σ. 82.

68. Γ. Καραῆ, ὁ.π., σ. 82.

69. Περισσότερα βλ. Κων/νου Μιχαήλ, Διαιτητικῆς παραγγέλματα, ὁ.π., σ. 71-72.

ἀποκαλείται ἀθάνατος γιά τήν «ύπονοηθεῖσαν κυκλοφορίαν τοῦ αἵματος»<sup>70</sup>.

Ἡ μεγάλη προσφορά τοῦ Χάρβεϋ ἔγκειται στό ὅτι συγκέντρωσε σέ ἓνα ὄργανωμένο σύστημα ὄλες τίς παρατηρήσεις τῶν πρό αὐτοῦ ἰατρῶν δίδοντας μία ἰδιοφυῆ ἐρμηνεία<sup>71</sup>.

Ὁ Ρήγας ἀρχίζει πρῶτα μέ τήν διαπίστωση ὅτι στόν ζωντανό ὄργανισμό ὑπάρχει «μία κυκλοφορία τοῦ αἵματος»<sup>72</sup> διά τῆς ὁποίας τό αἷμα «ἀκαταπαύστως»<sup>73</sup> προωθείται ἀπό τήν καρδιά σ' «ὄλα τά μέρη τοῦ σώματος διά τῶν ἀρτηριῶν» καί μέ τίς φλέβες ἐπιστρέφεται στήν καρδιά.

Ὅμοίως καί ὁ Κήρυκας Χαιρέτης προτάσσει τό τί καλεῖται «παρά τοῖς φυσιολόγοις κυκλοφορία τοῦ αἵματος»<sup>74</sup>, καί στήν «Ἱατροφιλοσοφική ἀνθρωπολογία» δίδεται συνοπτικά ἡ κυκλοφορία τοῦ αἵματος καταλήγοντας «αὕτη εἶναι ἡ κυκλοφορία τοῦ αἵματος πρό 150 χρόνων ἀνακαλυφθεῖσα»<sup>75</sup>.

70. Ἱατροφιλοσοφική ἀνθρωπολογία, ὀ.π., σ. 128.

71. Πάπυρος, ὀ.π., τ. 1, σ. 124 – Θά πρέπει νά γίνει μνεῖα τῆς προσπάθειας συγγραφέων καί μελετητῶν τῆς ἱστορίας τῆς ἱατρικῆς, νά ἀποδοθεῖ τό μερίδιο τῆς προσφοράς στήν ἀνακάλυψη τῆς κυκλοφορίας στοὺς ἀρχαίους Ἑλληνας ἱατρούς. Βλ. Κ. Μητροπόπουλοῦ, Ἀρχαῖαι ἱατρικαὶ γνώσεις ὡς σύγχρονοι ἐπινοήσεις, 1954, σ. 21 καί Κ.Γ. Λαμέρα, εἰσαγωγή στό βιβλίον τοῦ Γαληνοῦ, Περί Κράσεων, 1938, Βιβλιοθήκη Παπύρου, σ. 12-15. Πρβλ. Πλάτων, Τίμαιος, Βιβλιοθήκη ἀρχαίων συγγραφέων «Ι. Ζαχαρόπουλος», σ. 195 «ἡ καρδιά ἡ ὁποία εἶναι ὁ δεσμός τῶν φλεβῶν καί ἡ πηγὴ τοῦ αἵματος, τό ὁποῖον κυκλοφορεῖ ταχέως εἰς ὄλα τά μέλη τοῦ σώματος». Ὁ Κοραῆς ὑποστήριζε ὅτι ἡ κυκλοφορία τοῦ αἵματος θά ἦταν γνωστὴ στόν Πλάτωνα. Βλ. Νίκος Νικολάου, Ἡ ἱπποκρατικὴ φιλοσοφία καί ὁ Κοραῆς, στό Διήμερο Κοραῆ, Ἀθήναι 1984, Κ.Ν.Ε., Ε.Ι.Ε., σ. 95.

72. «Τό αἷμα εἶναι ἓνα ὑγρὸν ἀναγκαῖον εἰς τήν ζωὴν, τό ὁποῖον εὐγίνεται ἀπό τήν καρδίαν ὡς ἀπό τήν πηγὴν του, καί κυκλοφορεῖ χωρὶς νά σταματήσῃ εἰς ὄλον τό σῶμα διά τῶν σωλήνων τῶν ἀρτηριῶν καί φλεβῶν ὅταν τό θεωρήσῃ τινὰς μέ τό μικροσκοπῖον φαίνεται συνθεμένον ἀπό μικρὰ κόκκινα σφαιρίδια ὁποῦ πλέουσιν εἰς ἓνα ὑγρὸν λεπτὸν καί διαφανές». Γραμματικὴ τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν, ὀ.π., σ. 571.

Βλ. ἐπίσης Ἀριστ., Εὐτυχιᾶδου, Εἰσαγωγή εἰς τήν ἑλληνικὴν θεραπευτικὴν, Ἀθήναι 1985, σ. 21, ὅπου σημειώνεται ὅτι πρῶτος ὁ Κήρυκας Χαιρέτης (1798) ἀναφέρει τήν ὑπαρξίν τῶν ἐρυθρῶν αἰμοσφαιρίων ὡς «κόκκινα σφαιρίδια».

73. «Ἐν τῷ ζῶντι σώματι δέν ἡσυχάζει τό αἷμα ποτέ, ἀλλ' εὐρίσκεται εἰς μίαν διηνεκὴ κίνησιν». Σημείωση τοῦ Ἀνθίμου Γαζῆ στό Περί Καρδίας κεφ. τοῦ Ἱεροθέου στοῦ Νικοδήμου Ἀγιορείτου, Ἐγχειρίδιον Συμβουλευτικόν..., 1801, σ. 289.– Πρβλ. Δ. Γ. Ἀποστολοπούλου, Γιὰ τὴν προϊστορία τοῦ Νεοελληνικοῦ διαφωτισμοῦ. Στοιχεῖα φυσιολογίας τὸν 17ο αἰῶνα στήν Κωνσταντινούπολη. Περιλαμβάνεται στόν τόμο Νεοελληνικός διαφωτισμός, Ἀθήνα 1980, σ. 296-310, ὅπου στό χειρόγραφο ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος σημειώνει «ὥστε ἀληθῶς κύκλω φέρεσθαι τό αἷμα καί τήν ἀθάνατον κίνησιν μμεῖσθαι».

74. Ἐγχειρίδιον τῆς τῶν ζῶων οἰκονομίας, τουτέστιν ἡ περὶ ἀνθρωπίους καί περὶ τὰ ἄλογα ζῶα αἷτια τοῦ ζῆν, ποιηθέν παρά τοῦ ἐξοχωτάτου ἱατροφιλοσόφου κυρίου Κηρύκου Χαιρέτου τοῦ Κρητῶς, Ἐνετίησι, 1798, σ. 48.

75. Ἱατροφιλοσοφική ἀνθρωπολογία, ὀ.π., σ. 63.

Κατά τόν Ρήγα, η καρδιά αποτελεί τό «πρώτον ὄργανον» τῆς κυκλοφορίας<sup>76</sup>. Ἐκ τῆς καρδίας «λαμβάνουν τὴν ἀρχὴν τοὺς» οἱ ἀρτηρίες καὶ εἰς τὴν καρδίαν «αἱ φλέβαις χύνονται». Ὁ ἀνωτέρω ὀρισμὸς διαχωρίζει τοὺς παλαιούς ἀπὸ τοὺς νεώτερος ἀνατόμους, ὅπως ἀναφέρεται στὸ περί καρδίας κεφ. τοῦ Ἱεροθέου<sup>77</sup>.

Γιὰ τὴν λειτουργία τῆς καρδίας ὁ Ρήγας σημειώνει ὅτι ἔχει ἡ καρδιά «ἐν ταύτῃ μίαν ἐνέργειαν ὀνομαζομένην διαστολὴν καὶ συστολὴν» πού τό ἀποτέλεσμα τοὺς εἶναι νά δέχεται καὶ νά ὠθεῖ τό αἷμα «ἀλληλοδιαδόχως». Ὁμοίως καὶ ὁ Ἄνθιμος Γαζῆς παρατηρεῖ ὅτι «αὐτός ὁ μῦς (τῆς καρδίας) ἔχει κυρίως δύο κινήσεις ὀνομαζομένας συστολή καὶ διαστολή»<sup>78</sup>.

Ὁ Ρήγας ἔχει τὴν ἱκανότητα νά καταγράψει τά σημαντικά στοιχεῖα σέ κάθε θέμα πού διαπραγματεύεται, δίδοντας στὸν ἀναγνώστη τὴν βασικὴ γνώση, τὴν νέα γνώση<sup>78α</sup>, χωρὶς νά τὸν κουράζει καὶ νά τὸν ταλαιπωρεῖ, ὅπως γράφει ὁ ἴδιος στὸν πρόλογό του. Καὶ φαίνεται αὐτό ξεκάθαρα στὴν περιγραφή τῆς κυκλοφορίας τοῦ αἵματος, ὅπου σέ δέκα γραμμὲς καταγράφει πολὺ περιεκτικὰ τὴν νέα γνώση, τὴν κυκλοφορία τοῦ αἵματος<sup>79</sup>. Συγκεκριμένα, γράφει ὅτι τό αἷμα ἀπὸ τό «δεξιὸν γαστρίδιον» διὰ τῆς «πνευμονικῆς ἀρτηρίας» πηγαίνει στὸ «πνευμόνιον», ἀπὸ ὅπου διὰ τῶν «πνευμονικῶν φλεβῶν» μεταίεται στὸ «ἀριστερόν αὐτάκι τῆς»<sup>80</sup> καὶ μετὰ στὸ «ἀριστερόν γαστρίδιον», ἀπὸ ὅπου μετὰ τὴν συστολὴν διοχετεύεται στὴν «ἀρτηρίαν λεγομένην ἀόρτην»<sup>81</sup>, ἡ ὁποία διαμοιράζει τό αἷμα σ' ὅλο τό σῶμα καὶ ἐπιστρέφει μετὰ τὴν «φλέβαν λεγομένην κοίλην» στὸ «δεξιὸν αὐτάκι τῆς». Καὶ καταλήγει, ἔτσι τό αἷμα «τελειώνει τὴν κυκλοφορίαν»<sup>82</sup>.

76. «Ἡ καρδιά εἶναι ἡ ὀργανικὴ αἰτία τῆς κυκλοφορίας τοῦ αἵματος». Γραμματικὴ τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν ὀ.π., σ. 557.

77. Νικοδῆμου Ἀγιορείτου, σ. 290.

78. Γραμματικὴ τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν, ὀ.π., σ. 556.

78α. Ε. Νικολαΐδης, Ἡ υποδοχὴ τῶν δυτικῶν θετικῶν καὶ φυσικῶν ἐπιστημῶν στὴν Ελλάδα τὴν περίοδο τοῦ διαφωτισμοῦ: μὴ προσέγγιση μὲσω τοῦ ἐντύπου βιβλίου. Πρακτικὰ Συνεδρίου «Οἱ φυσικὲς ἐπιστῆμες στὴν Ελλάδα καὶ ἰδιαίτερα στὴν Θεσσαλία πρὶν τὴν ἐπανάσταση, 1985, σ. 41.

79. Ἐκ ὅσο γνωρίζω, ἡ ἀναφορά τοῦ Ρήγα Βελεστινλή στὴν κυκλοφορία τοῦ αἵματος εἶναι ἡ πρώτη πού δημοσιεύεται σέ βιβλίο στὰ ἑλληνικά. Μία ἀναφορά ὑπάρχει στὸ ἔργο τοῦ Νικηφόρου Θεοτόκη «Στοιχεῖα Φυσικῆς», 1767, τ.2, σ. 175: «Τὰ ἔμβρυα οὐκ ἀναπνεύουσι, τό δέ αἷμα αὐτῶν φέρεται ἐκ τοῦ δεξιοῦ τῆς καρδίας μικροῦ ὀπίου εἰς τό ἀριστερόν διὰ τοῦ ὑπὸ τῶν ἀνατομικῶν καλουμένου ὠσειδοῦς πόρου».

80. Ὁ Ἄνθιμος Γαζῆς ἀναφέρει «τέσσερες φλέβες τῶν πνευμόνων» καὶ ὀνομάζει «μικρὰ κυκλοφορία» «τόν δρόμο τοῦ αἵματος ἀπὸ τοῦ δεξιοῦ θαλάμου τῆς καρδίας διὰ τῶν πνευμόνων εἰς τὸν ἀριστερόν». Νικοδῆμου Ἀγιορείτου, ὀ.π., σ. 289-290.

81. «Ἀόρτη ἀρτηρία» ἀναφέρεται καὶ ἀπὸ τὸν Κήρυκα Χαιρέτη, ὀ.π., σ. 50 καὶ 53.

82. Λεπτομερῆ ἀναφορά γιὰ τὴν καρδίαν καὶ τὴν κυκλοφορίαν τοῦ αἵματος θλ. Κήρυκα Χαιρέτου, Ἐγχειρίδιον τῆς τῶν ζῶων οἰκονομίας, 1798 κεφ. Γ', Περὶ τῆς τοῦ αἵματος κυκλοφορίας, σ. 48-60. – Βεν. Μαρτίνου, Γραμματικὴ τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν, 1799, σ. 555-557 καὶ 571-574.

Ἱεροθέου, κεφ. Περὶ καρδίας, ποῖον σχῆμα ἔχει ἡ καρδιά τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τοὺς ἀνατόμους τῶν νεωτέρων, μετὰ δύο σχήματα τῆς καρδίας καὶ ὑποσημειώσεις τοῦ Ἄνθιμου Γαζῆ, στὸ Βιβλίον τοῦ Νικοδῆμου Ἀγιορείτου, Ἐγχειρίδιον συμβουλευτικόν,



Γιά τήν λειτουργία τῆς καρδιάς, ὁ Ρήγας γράφει, ὅτι «χτυπᾷ 2.000 φορές τήν ὥρα», ἐνῶ ὁ Ἄνθιμος Γαζῆς σημειώνει ὅτι ἡ «καρδία συστέλλεται 4.000 φορές εἰς μία ὥραν»<sup>83</sup> καί ὁ Ἱεροθέος παρατηρεῖ ὅτι «ὁ σφυγμός τῆς καρδιάς κτυπᾷ ἐξηντατέσσαρες φοραῖς εἰς κάθε πρῶτον λεπτόν»<sup>84</sup>, δηλ. 3.600 κτύπους. Φαίνεται ὅτι ὁ Ρήγας ἤ ἐκ λάθους κατέγραψε τόν ἀριθμό 2.000 ἢ ἦταν λανθασμένη ἡ πηγὴ ἀπὸ τὴν ὁποία ἔλαβε τὴν πληροφορία.

Σχετικὰ μέ τὴν ποσότητα τοῦ ἀνθρωπίνου αἵματος, ὁ Ρήγας σημειώνει ὅτι τὸ αἷμα «δέν εἶναι παραπάνω ἀπὸ 24 λίτραις», καί κάθε ὥρα τὸ αἷμα κάνει «7 ἢ 8 κυκλοφορίας». Ἐνῶ σέ 15 ἕως 25 λίτρα ἐκτιμᾶται στό βιβλίον τοῦ Μαρτίνου<sup>85</sup>, καί σέ 28-30 λίτρα τὸ ἀναβιβάζει ὁ Ἄνθιμος Γαζῆς σέ ὑποσημείωση του στό περί καρδιάς κεφ. τοῦ Ἱεροθέου, ὁ ὁποῖος εἶχε σημειώσει ὅτι «κάθε ἄνθρωπος ἔχει δέκα λίτρας αἵμα»<sup>86</sup>.

Σέ τριάντα λίτρα ἀναβιβάζεται ἡ ποσότητα τοῦ αἵματος καί στήν «Ἱατροφιλοσοφικὴ ἀνθρωπολογία», ἃν καί βέβαια ὁ μεταφραστής, ἱατρός Ἀναστάσιος Γεωργιάδης παρατηρεῖ μέ σκεπτικισμό ὅτι εἶναι «ἀδύνατον ἀκριβῶς νά προσδιορισθῶσι»<sup>87</sup>.

Ἡ ἄδηλος διαπνοὴ ἐθεωρεῖτο μία λειτουργία ἀπαραίτητος γιὰ τὴν ὑγεία τοῦ σώματος, διότι δι' αὐτῆς, ὅπως ὁ Ρήγας σημειώνει, «τὰ περιττὰ ὑγρά τοῦ σώματος διώκονται ἔξω ἀπὸ τοὺς πόρους τοῦ δέρματος». Μέ λεπτομέρεια γράφει γιὰ τὴν διαπνοὴ τὴν ὁποία διακρίνει σέ «αἰσθητική», ὅταν γίνεται ἀντιληπτὴ ἀπὸ τίς αἰσθήσεις καί «ἄδηλο» ὅταν «κρύπτεται ἀπὸ τὰς αἰσθήσεις». Ἡ ἄδηλος διαπνοὴ ὀνομάζετο καί ἄδηλος διαφόρησις<sup>88</sup>.

Ὁ Ρήγας μεταφέρει τίς ἀντιλήψεις τῆς ἐποχῆς του<sup>89</sup>, τῆς ὁποίας οἱ ἄνθρωποι εἶχαν ἐντυπωσιασθεῖ ἀπὸ τὰ πειράματα τοῦ «κύρ Σανκτόριου» (Santono Sancto-

1801, σ. 289-294.– Μεσγέροϋ, Ἱατροφιλοσοφικὴ ἀνθρωπολογία, 1810, σ. 62-66 πρώτη ἐκδόση 1794.

83. Γραμματικὴ τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν..., ὁ.π., σ. 572.

84. Νικοδημοῦ Ἀγιορείτου, ὁ.π., σ. 291.

85. Γραμματικὴ τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν, ὁ.π., σ. 572.

86. Νικοδημοῦ Ἀγιορείτου, ὁ.π., σ. 291.

87. Ἱατροφιλοσοφικὴ ἀνθρωπολογία, ὁ.π., σ. 93.

88. Ἱατροφιλοσοφικὴ ἀνθρωπολογία, ὁ.π., σ. 69 καί 102. Ἐπίσης, Διαιτητικῆς παραγγέλματα, ὁ.π., σ. 106 καί 220. «Ἀνεπαίσθητος διαφόρησις» ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνο Μιχαήλ στό Ἐγχειρίδιον τοῦ ἐν Ἱατροῖς σοφωτάτου Τισσότου. Διαλαμβάνον περί τῆς τῶν πεπαιδευμένων τε καί ἄλλων ἀνθρώπων ὑγείας, Βιέννη 1785, σ. 59.– Καί ὡς «ἀνεπαίσθητος ἐκπνοὴ» ἀπὸ τὸν Χριστόδουλο ἀπὸ τῆν Ἀκαρνανίαν, Περί Φιλοσόφου, φιλοσοφίας, φυσικῶν, μεταφυσικῶν, πνευματικῶν, Βιέννη 1786, σ. 79.

89. «Ἡ φύσις θέλουσα νά φυλάττῃ τὸ σῶμα μας πάντοτε ὑγιές, ἐδῶκεν εἰς αὐτὸ καί ἕνα δέριμα τετραπυμένον μέ διαφόρους ὁπᾶς, μικράς τε δηλαδὴ καί μεγάλας, οὗς πόρους ὀνομάζουσι, διὰ νά ἐμπορῶσι δι' αὐτῶν νά ἐξαμιζῶνται ἀπὸ ὄλην τὴν τούτου ἐπιφάνειαν τὰ λεπτὰ περιττώματα, καί αἱ ἀκαθαρσίαι, αἵτινες δύνανται νά προξενήσωσιν εἰς τὸν ἄνθρωπον ὀλεθρία, καί λίαν ἐπικίνδυνα νοσήματα, ἃν ἤθελον διαμένῃ μέσα εἰς τὸ σῶμα». Διαιτητικῆς παραγγέλματα, ὁ.π., σ. 209.

rius, 1561-1636). Ὁ Σανκτόριος με ὑπομονή καί ἐπιμονή πάνω ἀπό τριάντα χρόνια ἀσχολήθηκε με τὰ πειράματά του, τὰ ὁποῖα περιέγραψε στό ἔργο του «De Statica Medicina» (Βενετία 1614) καί τό ὁποῖο εἶχε μεγάλη ἐπιτυχία καί μεταφράσθηκε σέ πολλές γλώσσες<sup>90</sup>. Χαρακτηριστική εἶναι ἡ ἐρώτηση στό βιβλίο τοῦ Μαρτίνου «εἶμαι περιεργός νά μάθω αὐτό τό ἐξάισιον μέρος τῆς φιλοσοφίας, γιά τοῦτο ἐπιθυμῶ νά ἀποκτήσω τό βιβλίο τοῦ Σανκτόριου»<sup>91</sup>.

Κατά τήν ἐποχή τοῦ Ρήγα πεποίθησις ἦταν ὅτι ἡ ἀδηλος διαπνοή, ἀνακαλύφθηκε κατά τόν δέκατον ἑβδομον αἰώνα. Ὅμως ἦταν γνωστή στους ἰατρούς τῆς ἀρχαιότητος. Ἀναφέρεται, χαρακτηριστικά, ἀπό τόν Γαληνόν, «κατά τήν ἀδηλον ὑπό τῶν ἰατρῶν ὀνομαζομένην διαπνοήν», πού σημαίνει ὅτι ἡ διαπνοή ἦταν γνωστή καί στους παλαιότερους ἰατρούς. Ἡ ἀνακάλυψις τῆς ἀποδίδεται στόν ἰατρό Διοκλή τόν Καρύστιο<sup>92</sup>.

Ὁ Ρήγας ἀναφέρει καί ὀρισμένα συμπεράσματα τοῦ Σανκτόριο ὁ ὁποῖος βρῆκε ὅτι διά ἕνα ἄνθρωπο με μετρία διατροφή, μέση ἡλικία καί ἡσυχία ζωῆ ἡ «ὄλη τῆς ἀδήλου διαπνοῆς ἦτον πέντε ὄγδοα» ἐνῶ τὰ «τρία ὄγδοα» εἶναι γιά τίς ὑπόλοιπες ἐκκρίσεις. Φαίνεται ὅτι ὁ Ρήγας θά εἶχε μελετήσῃ τό ἔργο τοῦ Σανκτόριο γιά νά ἀναφέρει τα ἀνωτέρω ποσοστά. Τά ἴδια ποσοστά ἀναφέρονται καί ὑπό τοῦ ἰατροῦ Κων/νου Μιχαήλ στό βιβλίο του πού κυκλοφόρησε μετά τέσσερα χρόνια, τό 1794<sup>93</sup>.

Σχετικά με τήν λειτουργία τῆς διαπνοῆς ὁ Ρήγας σημειώνει ὅτι τὰ «ἀγγεῖα δι' ὧν γίνεται ἡ διαπνοή, ἀνοίγουν ὑπό κάτω εἰς τὰ λέπια τῆς ἐπιδερμίδος, ἄπερ εἶναι μῖς ἀκαταλήπτου μικρότητος» τόσο μικρά, γράφει χαρακτηριστικά, πού ὁ Λεβενχούκ «ἀπέδειξεν» ὅτι εἶναι σέ θέση νά σκεπάσει με ἕνα κόκκο ἄμμου 125.000 στόματα τῶν ἀγγείων τούτων». Τόν ἴδιο ἀριθμό γράφει καί ὁ Ἄγγλος ἰατρός Μαρτίνος, «ἕνας μικρός κόκκος ἄμμου ἡμπορεῖ νά σκεπάσει... ἑκατόν εἰκοσι πέντε χιλιάδες τουλάχιστον»<sup>94</sup>.

Στό κεφάλαιο «περί θαλασσιῶν ὄστρακοδέρμων» (σ. 131), ὁ σχηματισμός τοῦ μαργαριταριοῦ στό κέλυφος τῶν στρειδιῶν παρομοιάζεται με τόν σχηματισμό «τῆς πέτρας εἰς τήν φουσκάν τοῦ ἀνθρώπου», δηλ. τῆς οὐροδόχου κύστεως<sup>95</sup>.

90. Arturo Castiglioni, ὀ.π., τ. 2, σ. 518-520 καί Πάπυρος, Ἱστορία τῆς ἰατρικῆς, Ἀθήναι 1968, τ. 1, σ. 132.

91. Γραμματική τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν, ὀ.π., σ. 564.

92. Γαληνοῦ, Περί φυσικῶν δυνάμεων, ἐκδ. LOEB βιβλ. II, σ. 152.— Πρβλ. Κ. Μητρόπουλου ὀ.π., σ. 20. — Ὁ ἰατρός Διοκλῆς ὁ Καρύστιος (4ος αἰ. π.χ.) ἐθεωρεῖτο ὁ δεῦτερος μετά τόν Ἱπποκράτη διάσημος Ἑλληνας ἰατρός. Τό «περί ἀνατομικῆς» ἔργο του θεωρεῖται τό παλαιότερο περί ἀνατομίας βιβλίο. Βλ. Μεγάλη ἑλληνική ἐγκυκλοπαιδεία «Πυρσοῦ», τ. 9, λήμμα Διοκλῆς ὁ Καρύστιος.

93. Διαιτητικῆς παραγγέλματα, ὀ.π., σ. 210.

94. Γραμματική τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν, ὀ.π. σ. 564.

95. Ὁ ὄρος «φούσκα» ἀναφέρεται ἀπό τόν Ρήγα καί στήν σ. 155 περί τῆς ἀδήλου διαπνοῆς. Ἐπίσης ἀναφέρεται καί ἀπό τόν ἰατρό Κων/νο Μιχαήλ στό Διαιτητικῆς παραγγέλματα, ὀ.π., σ. 207. Ὅμως χρησιμοποιεῖται καί ὁ ὄρος «κύστις». «Τό συνεχές κάλυμμα τοῦ οὔρου ποιεῖ λίθους τῆς κύστεως καί τῶν νεφρῶν», στό Ἱατροφιλοσοφική ἀνθρωπολογία, ὀ.π., σ. 102 καί στό Ἐγχειρίδιο τοῦ ἐν ἰατροῖς σοφωτάτου Τισσότου, ὀ.π., σ. 75.

Γιά την μορφολογία του λίθου γράφει ότι «άν θεωρήση τινάς ανατομικώς μίαν πέτραν της φούσκας, βλέπει ότι είναι συνθεμένη από διάφορα στρώματα...». Φαίνεται ότι η λιθίασις της ουροδόχου κύστεως θά ήταν συχνό πρόβλημα της εποχής<sup>96</sup>, για να χρησιμοποιηθεί από τον Ρήγα, ως στοιχείο συγκρίσεως και παράδειγμα για τα μαργαριτάρια των στρειδιών με την μορφολογία του λίθου της ουροδόχου κύστεως.

Στό Ζ' κεφ. «περί αέρος» (σ. 54) σημειώνει πώς οι κωφοί για να ακούσουν ανοίγουν το στόμα τους και τοῦτο διότι «ἀπό ταῖς τρύπαις ὅπου εὐγαίνει ἡ ἀναπνοή εἰς τὴν μήτην ἐμβαίνει ὀργανιζόμενος ὁ ἀήρ, καὶ κοινολογούμενος εἰς τὸ τύμπανον τοῦ αὐτίου, ἀκούουν». Ἡ ἀποψη αὐτή, ὁμως, ἀμφισβητεῖται. Συγκεκριμένα στό βιβλίο τοῦ Μαρτίνου ἀναφέρεται ὅτι «εἶναι ἀμφισβητήσιμον ἂν ὁ ἄνθρωπος ἀκούει καὶ διὰ τῆς σάλπιγγος τοῦ εὐσταχίου, ὡς τινές διατεινόνται, φέροντες παράδειγμα τούς κωφούς, ἀνοίγοντες τὸ στόμα τους πρὸς εὐηκοίαν»<sup>97</sup>. Ὡς ἀντεπιχειρήμα φέρεται τὸ ὅτι ὁ ἦχος τοῦ ρολογιοῦ πού «αἰσθανόμεθα» ὅταν κρατεῖται τὸ ρολοῖ μεταξύ τῶν ὀδόντων καὶ ἔχουν ἀποφραχθεῖ τὰ ὦτα «παράγεται ἀπὸ μόνον τὸ ἐλαστικόν τῶν ὀστέων τοῦ κρανίου».

Στό ΚΑ' κεφ. «περί σκωλήκων καὶ φλέτρων» (σ. 120) ὁ Ρήγας σημειώνει γιὰ τὸ «σκουλήκι τενία» ὅτι «καθὼς λέγουν ὅλοι οἱ ἰατροὶ» βρίσκεται στὰ ἔντερα τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἔχει μήκος «ἕξι ἕως εἰς ταῖς ἑνδεκα ὀργυιαῖς». Δέν ἀναφέρει κατὶ σχετικὸ γιὰ τὴν αἰτία τῆς παρουσίας τῆς ταινίας, ὅπως ἀναφέρεται στὸν «Αἰμίλιο» τοῦ Ρουσσώ<sup>98</sup>, κείμενο τὸ ὁποῖο ὁ Ρήγας περιλαμβάνει στὸν πρόλογό του, ἢ γιὰ τὸν τρόπο ἀποφυγῆς ἀναπτύξεως τῶν ταινιῶν, οὔτε καὶ γιὰ τὴν θεραπεία πού ὑπῆρχε καὶ στὴν λαϊκὴ θεραπευτικὴ<sup>99</sup>.

Ἡ θεωρία τῆς αὐτομάτου γενέσεως<sup>100</sup> ἦταν σημαντικό πεδίο διαμάχης μεταξύ τῶν ἐπιστημόνων καὶ τῶν φιλοσόφων κατὰ τὸν 18ο αἰώνα. Εἶχε τίς ρίζες τῆς στὴν ἀρχαιότητα καὶ τὴν σφραγίδα τῆς ἀθηνικότητος τοῦ Ἀριστοτέλη<sup>101</sup>. Παρόλο πού οἱ ἐπιστημονικὲς ἐργασίαι τοῦ Φ. Ρέντι (1626-1687) καὶ τοῦ Α. Βαλλισνιέρι<sup>102</sup> (166-1730) ἔδειχναν τὸ ἀναλήθες τῆς θεωρίας τῆς αὐτομάτου γενέσεως, ἐντούτοις ἄρχισε νά ὑποχωρεῖ μετὰ τὴν δημοσίευση τῶν πειραμάτων τοῦ Σπάλ-

96. Στὰ 1768 ὁ Γερμανὸς J. Riedesel πού βρέθηκε στὴν Ἀθήνα ἐντυπωσιάσθηκε ἀπὸ τὴν δεξιτεχνία μετὰ τὴν ὁποία ἕνας Ἕλληνας γιαιτρός ἀφαιροῦσε «τὴν πέτρα ἀπὸ τὴν κύστιν μετὰ ἐλαφράδα καὶ μαστοριά ἀπίστευτη. Εἶχε χειρουργήσει ἑκατοντάδες...». Κυριακοῦ Σιμόπουλου, *Ξένοι ταξιδιώτες στὴν Ἑλλάδα*, 1984, τέταρτη ἐκδοση, τ.2, σ. 306.

97. Γραμματικὴ τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν, ὁ.π., σ. 568.

98. Ρουσσώ, Αἰμίλιος, ὁ.π., σ. 53.

99. «Πρὸς ἀπαλλαγὴν τρώγων καθουρδισμένον κολοκυθόσπορον μετὰ ἄλας. Ἐπίσης συνθίζουσιν νά τρώγων ρέγκαν καὶ κολοκύθια ἢ μελιτζάνες τηγανιτὲς μετὰ σκορδαλιά καὶ τὴν ἐπομένην πρωτὴ λαμβάνουν καθάρσιον». Γ. Μέγα, *Ζητήματα Ἑλληνικῆς Λαογραφίας*, τεύχος 2, σ. 109.

100. Arturo Castiglioni, ὁ.π., σ. 598.

101. Ἀριστοτέλους, *Περὶ ζῶων ἱστορίαι*, Ἀθήνα 1983, ἐκδόσεις ὠφελίμου βιβλίου, τ. 7, σ. 168. – Πρὸβλ. Ἰωσήπου Μοισιόδακος, *Ἀπολογία*, 1780, Νέα ἑλληνικὴ Βιβλιοθήκη, 1980, σ. 110.

102. Arturo Castiglioni, ὁ.π., σ. 527 καὶ 598.



λατσάνι στην εργασία του «Φυλλάδια φυσικής τῶν ζῶων καὶ τῶν φυτῶν» (Μοδένα 1776)<sup>103</sup>.

Στὴ θεωρία τῆς αὐτομάτου γενέσεως ὁ Ρήγας ἀναφέρεται στὸ ΚΒ' κεφ. «περὶ θαλασσίων ὄστρακοδέρμων»<sup>104</sup> γιὰ τὰ ὁποῖα ὑποστήριζαν ὅτι «γεννῶνται αὐτομάτως, χωρὶς συνουσίαν ἢ σποράν». Ὁ Ρήγας ἀναφέρει παραφθαρμένο τὸ «omne vivum ex ovo» (κάθε ζῶν ἐξ αὐγοῦ) μὲ τὴν φράση «κάθε γέννησις γίνεται ἢ ἀπὸ αὐγόν, ἢ ἀπὸ ἄλλο τίποτες ἀνάλογον». Ἐπίσης παραθέτει ὅλες τὶς ἀπόψεις, τὶς σχετικὲς μὲ τὴν ἀρχὴ τῆς ζωῆς τῶν ὄστρακοδέρμων. Δὲν εἶναι ἀπόλυτος ὅπως ὁ δάσκαλός του Ἰώσηπος Μοισιόδαξ<sup>105</sup>, ὁ ὁποῖος στὴν «Ἀπολογία» του γράφει «τινὰ γεννιῶνται ἐκ σπέρματος, τινὰ ἐξ ὠῶν, καὶ ὅτι οὐδὲν ἐκ τῆς σήψεως, καθὼς ἐπρέσβευεν ἢ ἐπιπολαιότης τῶν ἀρχαίων, καὶ καθὼς πρεσβεύουσιν ἔτι καὶ νῦν<sup>106</sup> ὅσοι σέβονται περιττῶς τὴν ἀρχαιότητα»<sup>107</sup>.

Τὸ **μικροσκόπιο**<sup>108</sup>, τὸ ὁποῖο ὡς ὄργανο εἶχε γίνει ἀπαραίτητο στὴν ἐπιστημονικὴ ἐρευνα, ἀναφέρεται ἀρκετὲς φορὲς ἀπὸ τὸν Ρήγα (σ. 113 περὶ δένδρων καὶ φυτῶν, σ. 119 περὶ σκωλήκων καὶ φλέρων, σ. 123 περὶ ψαριῶν, σ. 128 καὶ 133 περὶ θαλασσίων ὄστρακοδέρμων, σ. 143 καὶ 146 περὶ ἀνθρώπου, ζῶων ἐτέρων τινῶν).

Σχετικὰ μὲ τὸ **Φωσφόρο** ποὺ σχηματίζεται «ἐκ τοῦ ἀνθρωπίνου οὖρου ἐξατμί-

103. Πάπυρος, Ἱστορία τῆς Ἱατρικῆς, τ. 2, σ. 342.

104. «Τὰ θαλάσσια ὄστρακοδερμα, λέγουν μερικοὶ φιλόσοφοι ὅτι, γεννῶνται αὐτομάτως, χωρὶς συνουσίαν ἢ σποράν. Ἄλλοι προσθέτουσιν, ὅτι λαμβάνουσι τὸ εἶναι ἀπὸ μίαν λασπώδη ὕλην. Καὶ ἄλλοι δοξάζουσι (εἰς ὧν τὸν ἀριθμὸν καὶ ὁ Ἀριστοτέλης) πῶς γεννῶνται ἀπὸ μίαν διεφθαρμένην ὕλην, διὰ τῆς συνδρομῆς μερικῶν ἀτόμων. Ἐνας φυσικὸς παρατηρῶντας τὴν διεφθαρμένην αὐτὴν ὕλην, εἰς τὴν ὅποιαν δίδουσι τὴν ἀρχὴν τῶν ὄστρακοδέρμων εἶπεν ὅτι δὲν εἶναι ἄλλο, παρὰ στρίδια νεωστὶ γεννημένα, ὁ Μπιουφρόν καὶ ὁ Λίστερ, δὲν καταπιθόνται εἰς καμμίαν ἀπ' αὐταῖς ταῖς δόξαις, ἀλλὰ λέγουσι πῶς κάθε γέννησις γίνεται ἢ ἀπὸ αὐγόν ἢ ἀπὸ ἄλλο τίποτες ἀνάλογον. Καὶ φέρουσι εἰς μαρτυρίαν τοὺς σαλιάγγους τῆς γῆς, λέγοντες πῶς καὶ τὰ ὄστρακοδερμα εἶναι ἐρμαφρόδιτα ὡσάν ἐκεῖνους». Ρήγα Βελεστινῆ, Φυσικῆς ἀπάνθισμα, ὁ.π., σ. 127.

105. Π.Μ. Κιτρομηλιόη, Ἰώσηπος Μοισιόδαξ, Αθήνα 1985, σ. 146.

106. «Περὶ τοῦ φιλοσόφου Δωροθέου Μυτιληναίου, τοῦ μεγάλου ἐπὶ φιλοσοφίᾳ παρὰ τοῖς συγχρόνοις ὑπόληψιν ἀραμένου... ὅστις καὶ πραγματεῖαν ἔγραψε φιλοσοφικὴν «ὅτι οὐκ ἐκ σπέρματος τὰ ἔντομα, κατὰ τοὺς νεωτέρους, ἀλλ' ἐκ σήψεως... Καὶ οὐδ' αὐτὴν ἄρα τὴν τοῦ μεσαιωνοῦ ἐπιστήμην ἔστεργεν ὁ ἀνὴρ εἰποῦσαν, βέλτιον αὐτοῦ, omne vivum ex ovo». Μ. Ι. Γεδεών, Ἡ πνευματικὴ κίνησις τοῦ Γένους κατὰ τὸν ΙΗ' καὶ ΙΘ' αἰῶνα, 1976, σ. 265.

107. Ἰώσηπου Μοισιόδακος, ὁ.π., σ. 143.

108. Arturo Castiglioni, ὁ.π., τ.2, σ. 493, 511-513. Πρώτῃ ἀναφορὰ τοῦ μικροσκοπίου γίνεται ἀπὸ τὸν Νικηφόρο Θεοτόκη, Στοιχεῖα φυσικῆς 1767, τ.2, σ. 125. Εἰδικότερα γιὰ τὸν ἑλληνικὸ χῶρο βλ. Ἀρ. Κ. Σταυροπούλου, Μικροσκοπία στὸν ἑλληνικὸ χῶρο τὴν ἐποχὴ τῆς Τουρκοκρατίας (στὸ τέλος τοῦ 18ου καὶ ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰῶνα), Materia Medica Greca, 1984, τ. 12, σ. 200-204.

Πρὸβλ. Ἀ. Ι. Στ. Εὐτυχιάδου, Εἰσαγωγή εἰς τὴν ἑλληνικὴν θεραπευτικὴν ἀπὸ τὸ 1453 μέχρι τῶν μέσων τοῦ 19ου αἰῶνος, 1985, σ. 95. Καὶ Γραμματικὴ τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν ὁ.π., σ. 572 καὶ 576.

ζοντάς το» και πού είναι «ένα ἄλας κίτρινον διαφανές... μαλάσσεται και κόπτεται ὡσάν κερι» ἀπασχόλησε τόν Ρήγα και τό καταγράφει πρὸς τό τέλος τοῦ ΚΔ' κεφ. τοῦ «Φυσικῆς ἀπάνθισμα».

Περιγράφει τίς ιδιότητες τοῦ φωσφόρου και τόν τρόπο παρασκευῆς του. Γράφει, «ὅσον παλαιότερον εἶναι τό οὔρος (ἤγουν ἐνός και δύο χρόνων) τόσον εὐκολώτερα γίνεται φωσφόρος». Μάλιστα, ὁ Ρήγας δίδει τήν πληροφορία ὅτι κάθε «σπετζιάρης», δηλαδή φαρμακοποιός, ξέρει νά παρασκευάζει τόν φωσφόρον ἀπό τά οὔρα. Ἄλλά συμπληρώνει ὅτι ἂν κάποιος θέλει και ἄλλος του νά τόν παρασκευάσει τοῦ συνιστᾶ νά «κοιτάξη τήν Φραντζέζικη Ἐγκυκλοπαιδείαν τήν λέξιν φωσφόρος, και θέλει μάθη τήν τέχνην». Ἡ ἀντίληψη αὐτή τῆς παρασκευῆς τοῦ φωσφόρου ἀπό τά οὔρα τοῦ ἀνθρώπου ἦταν ἄρκετά διαδεδομένη. Γι' αὐτό και καταχωρήθηκε στήν «ἐγκυκλοπαιδεία», και ὁ Ρήγας κατέγραψε σχετικά περί φωσφόρου στό ΚΔ' κεφ. Ἀνάλογα εἶναι καταχωρημένη και στό βιβλίον τοῦ Μαρτίνου, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι «ἀφ' οὗ θράση τό οὔρος, εὐγάζουσιν ἐξ αὐτῶν διά τῆς στραγγίσεως μία φωτεινώδη ὕλη ὀνομαζομένην φωσφόρος, ὁ ὁποῖος εἶναι ἤτοι στερεός ἢ ὑγρός»<sup>109</sup>.

Μετά ἀπό ὅσα ἀναφέρθηκαν, μπορεί νά λεχθεῖ συμπερασματικά ὅτι ὁ Ρήγας ἦταν ἄρκετά ἐνημερωμένος πάνω στά ἰατρικά θέματα. Εἶναι κι αὐτό δείγμα τῆς δυναμικότητος τοῦ πνεύματός του, ἐντασσόμενο μέσα στό εὐρύτερο περιβάλλον τοῦ διαφωτισμοῦ, ὅπου ὁ Ρήγας κινεῖται και δρᾷ.

<sup>109</sup>. Γραμματικὴ τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν, ὁ.π., σ. 575.

Ρήγα Βελεστινλή «Φυσικής απάνθισμα» καί Γαλλική  
«Encyclopédie».

Ταύτιση, γιά πρώτη φορά, ενός προτύπου

(Υπέρεια, τόμ. 2, Πρακτικά Β' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνου-Ρήγας»,  
(Βελεστίνου 1992), Αθήνα 1994, σελ. 585-598)

Πρόδρομη ανακοίνωση\*

Ὁ Ρήγας Βελεστινλής (1757-1798) ἄρχισε τὸ ἐθνικοδιαφωτιστικὸ του ἔργο<sup>1</sup>  
στὰ 1790 μὲ τὴν ἐκδόση τοῦ βιβλίου του «Φυσικῆς ἀπάνθισμα»<sup>2</sup>.

1. Τὰ ἔργα τοῦ Ρήγα κατατάσσονται α) σὲ λογοτεχνικά (Σχολεῖον τῶν ντελικάτων  
ἐραστῶν, Ὀλύμπια, Βοσκοπούλα κ.λπ.), β) σὲ ἐθνοδιαφωτιστικά (Φυσικῆς ἀπάνθισμα,  
Montesquieu, Ἀνάχαρσις, Χάρτες, εἰκόνες κ.λπ.) καὶ γ) στὰ καθαρῶς ἐπαναστατικά  
(Θούριος, Προκήρυξη, Σύνταγμα, κ.λπ. Βλ. Λέανδρου Βρανούση, Ρήγας Φεραῖος,  
Βασικὴ Βιβλιοθήκη ἀρ. 10, Ἀθήνα 1954, σελ. 117.

2. Ὁ πλήρης τίτλος εἶναι: «Φυσικῆς ἀπάνθισμα διὰ τοὺς ἀγχίνους καὶ φιλομαθεῖς  
Ἑλληνας, ἐκ τῆς Γερμανικῆς καὶ Γαλλικῆς διαλέκτου ἐρανισθέν παρά τοῦ Ρήγα  
Βελεστινλή Θεσσαλοῦ. Οὗ τινος ἀναλώμασιν ἐξεδόθη πρὸς ὠφέλειαν τῶν ὁμογε-  
νῶν. Ἐν Βιέννῃ. Ἐκ τῆς Τυπογραφίας τοῦ εὐγενοῦς Trattner. 1790». Πρὸβλ. E.  
Legend, Bibliographie Hellénique XVIII<sup>e</sup> Siecle τόμ. II, Παρίσι 1928, σελ. 515 κ. ἐξ.  
ἀριθμ. 1260.

Τὸ βιβλίο ἐπανεκδόθηκε ἀπὸ τὸν Λ. Βρανούση, ἀρχικὰ ἓνα μέρος, στὸ «Ρήγας  
Φεραῖος», Ἀθήνα 1954 καὶ στὴ συνέχεια ὁλόκληρο στὸ δίτομο ἔργο, Ρήγας Βελεστινλής-  
Φεραῖος, Ἀθήνα 1968, στὴ σειρὰ Ἀπαντα Νεοελλήνων Κλασσικῶν, τόμ. I σελ. 187-291.  
Στὸ ἔργο αὐτὸ γιὰ πρώτη φορά συγκεντρώθηκαν ὅλα τὰ ἔργα τοῦ Ρήγα Βελεστινλή.

Ἐπανεκδόθηκε, φωτομηχανικά, ἀπὸ τὴν Ἑνωσὴ Ἑλλήνων Φυσικῶν, Ἀθήνα 1971, μὲ  
πρόλογο-εἰσαγωγή τοῦ Μιχαήλ Ἀναστασιάδου, καὶ ἀπὸ τὴν Ἐπιστημονικὴ  
Ἑταιρεία Μελέτης «Φερῶν – Βελεστίνου – Ρήγα», Ἀθήνα 1991, μὲ τὴν προσθήκη, ἀπὸ τὸν  
Δημήτριο Καραμπερόπουλο, τοῦ εὐρετηρίου ὀνομάτων καὶ πραγμάτων.

\* Ἡ ἔρευνα συνεχίζεται καὶ μετὰ τὴν ἐκτύπωση τῆς ἐργασίας. Ἐχουν ἤδη ταυτισθεῖ  
τρία ἀκόμη κεφάλαια ἀπὸ τὸ «Φυσικῆς ἀπάνθισμα», τὸ κεφ. ΚΑ' Περί σκωλήκων, τὸ  
κεφ. ΚΒ' Περί ψαριῶν καὶ τὸ κεφ. ΚΓ' Περί πουλιῶν.

Ἡ ἀξία καί ὁ ρόλος τοῦ βιβλίου αὐτοῦ στό φωτισμό τοῦ Γένους ἔχει ἐπισημανθεῖ ἀπό τούς μελετητές τῆς ζωῆς καί τοῦ ἔργου τοῦ ἔθνεργετη Ρήγα<sup>3</sup>, ὁ ὁποῖος μέ τό βιβλίό του «Φυσικῆς ἀπάνθισμα» θεωρεῖται ὡς ὁ πρῶτος πού ἐγκαινίασε τίς ἐκδόσεις τῆς ἐκλαϊκευμένης φυσικῆς καί κατατάσσεται στοὺς Διδασκάλους τοῦ Γένους<sup>4</sup>.

Γιά τή συγγραφή τοῦ βιβλίου του, τό γνωστικό ἀντικείμενο τοῦ ὁποῖου ἦταν ἔξω ἀπό «τάς συνήθεις φιλολογικῆς ἀσχολίας» του, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Δασκαλάκης<sup>5</sup>, ὁ Ρήγας «ἐρανίζεται» τά θέματά του ἀπό διάφορα βιβλία «ἐκ τῆς Γερμανικῆς καί Γαλλικῆς διαλέκτου», χωρίς ὅμως νά τά μνημονεύσει.

Στό Βουκουρέστι, ὅπου ὁ Ρήγας ζεῖ ὡς «γραμματικός» τῶν Ἡγεμόνων, στό πνευματικό περιβάλλον τῶν Ἑλλήνων λογίων, στό περιβάλλον τοῦ Δ. Καταρτζῆ, θά εἶχε τή δυνατότητα νά θρεῖ καί νά μελετήσῃ τά ἀπαραίτητα ξένα ἐπιστημονικά βιβλία καί περιοδικά<sup>6</sup>. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ὁ ἱατροφιλόσοφος Μανασσῆς Ἡλιάδης δίδασκε στήν Ἀκαδημία τοῦ Βουκουρεστίου φυσικῆς ἐπιστῆμης, συνο-

3. Βλ. Μιχαήλ Στεφανίδου, Αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι ἐν Ἑλλάδι πρό τῆς Ἐπαναστάσεως. Ἡ ἐκπαιδευτικὴ ἐπανάσταση. Ἀθήνα 1926, σελ. 14 κ.ἐξ., Λ. Βρανούση, Ρήγας Φεραῖος, Ἀθήνα 1954, σελ. 251-267, Λ. Βρανούση, Ρήγας Βελεστινλῆς (1757-1798), Σύλλογος πρὸς διάδωσιν ὠφελίμων βιβλίων, ἐκδοσις Β', Ἀθήνα 1963, σελ. 36-38, Ν. Βέη, Τό Ἀπάνθισμα Φυσικῆς «Διὰ τούς ἀγγίχοντες καί φιλομαθεῖς Ἑλληνας» τοῦ Ρήγα Βελεστινλῆ-Φεραίου καί ὁ Βαρῶνος Von Langenfeld. Πραγματεῖα τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τόμ. 23, Ἀθήνα 1957, σελ. 2-10, Ἄπ. Β. Δασκαλάκη, Ὁ Ρήγας Βελεστινλῆς ὡς διδάσκαλος τοῦ Γένους, ἐκδόσεις Βαγιονάκη, Ἀθήνα 1977, σελ. 79-86, Γιάννη Καρᾶ, Οἱ φυσικῆς-θετικῆς ἐπιστῆμες στὸν Ἑλληνικὸ 18ο αἰῶνα, Ἀθήνα 1977, σελ. 82, 88 καί 89, Μιχ. Ἀναστασιάδου, Ἡ «Φυσικὴ» τοῦ Ρήγα ὡς ὄπλο ἐθνεγερσίας. Τό Ἀπάνθισμα φυσικῆς, περιοδικό «Φυσικός Κόσμος», τεύχος 25, 1971, σελ. 3-11.

Εἰδικότερες μελέτες γιὰ τό «Φυσικῆς ἀπάνθισμα» βλ. Ἀναστασίου Μποντζώρλου, Ὁ Ρήγας Βελεστινλῆς καί ἡ φυσικὴ του, Πρακτικὰ Συνεδρίου «Οἱ φυσικῆς ἐπιστῆμες στήν Ἑλλάδα καί ἰδιαίτερα στή Θεσσαλία πρὶν τὴν Ἐπανάσταση», Λάρισα 1985, σελ. 142-157, Δημητρίου Καραμπερόπουλου, Ἱατρικῆς γνώσεις τοῦ Ρήγα Βελεστινλῆ στό ἔργο του «Φυσικῆς ἀπάνθισμα», πρακτικὰ Α' Συνεδρίου «Φεραῖ-Βελεστινῆ-Ρήγας», Ὑπέρευα, τόμ. 1, Ἀθήνα 1990, σελ. 457-499, Κ. Μαυρομμάτη, Οἱ ἀπαραίτητες γνώσεις ἀστρονομίας γιὰ τὴ μὀρφωση τοῦ δούλου Γένους κατὰ τὸν Ρήγα Φεραῖο, Πρακτικὰ Α' Συνεδρίου «Φεραῖ – Βελεστινῆ – Ρήγας», Ὑπέρευα, τόμ. 1, Ἀθήνα 1990, σελ. 565-574, Χρ. Θ. Ξενάκη, Τό «Ἀπάνθισμα φυσικῆς» τοῦ Ρήγα καί ὁ ρόλος του στό Νεοελληνικὸ Διαφωτισμό, Πρακτικὰ Α' Συνεδρίου «Φεραῖ – Βελεστινῆ – Ρήγας», Ὑπέρευα, τόμ. 1, Ἀθήνα 1990, σελ. 589-600.

4. Λ. Βρανούση, Ρήγας Φεραῖος, Ἀθήνα 1954, σελ. 253.

5. Ἄπ. Δασκαλάκη, Ὁ Ρήγας ὡς διδάσκαλος τοῦ Γένους, Ἀθήνα 1977, σελ. 81.

6. Λ. Βρανούση, ὅ.π., σελ. 259, Κ. Θ. Δημαρᾶ, Νεοελληνικός Διαφωτισμός, Ἀθήνα 1983, τρίτη ἐκδοσις, Ἑρμῆς, σελ. 95, Κ. Θ. Δημαρᾶ, Ἱστορικὰ Φροντίσματα Α', Ἀθήνα 1992, σελ. 88.

δεύοντας, μάλιστα, τή διδασκαλία του μέ πειράματα, τά ὄργανα τῶν ὁποίων εἶχε φέρει ἀπό τήν Εὐρώπῃ<sup>7</sup>.

Ὡστόσο, ὁ Ρήγας στίς σελίδες τοῦ «Φυσικῆς ἀπάνθισμα» καταχωρεῖ ἀρκετά ὀνόματα συγγραφέων καί βιβλίων. Συγκεκριμένα, στόν πρόλογο παραθέτει τοῦ «σοφοῦ» δύο κείμενα, πού δέν εἶναι ἄλλος ἀπό τόν Rousseau καί τά κείμενά του παρμένα ἀπό τό βιβλίό του «Αἰμίλιος ἢ περί ἀγωγῆς» ὅπως ἔχει δεῖξει ἡ ἔρευνα τοῦ Λ. Βρανούση<sup>8</sup>.

Ὁ Ρήγας μνημονεύει τήν «Ἱστορία τῆς Ἀκαδημίας τοῦ αἰσκβ ἔτους», δηλαδή τά «Memoires de l'Academie des sciences» τά ὁποῖα προμηθεύονταν Φαναριῶτες ἄρχοντες καί λόγιοι στή Βλαχία<sup>9</sup>. Γράφει ὅτι ἔχει μελετήσῃ τά συγγράμματα τοῦ περιφήμου Βολταίρου<sup>10</sup>. Παραπέμπει τόν ἀναγνώστη, γιά περισσότερες γνώσεις κοσμογραφίας στά «Στοιχεῖα τῆς ἀστρονομίας τοῦ συγγραφέως Φεργγουζών»<sup>11</sup>.

Παράλληλα, ἀναφέρει δύο φορές τό μνημειῶδες ἔργο τοῦ Γαλλικοῦ Διαφωτισμοῦ, τήν «Encyclopédie» τῶν Diderot καί D'Alembert<sup>12</sup>. Μνημονεύει ἀνακοί-

7. Βλ. Ἰωσήπου Μοισισόδακος, Ἀπολογία, Βιέννη 1780, ἐπανεκδόση, Νέα Ἑλληνική Βιβλιοθήκη, ἐπιμέλεια Ἰ. Ἀλκή Ἀγγέλου, Ἀθήνα 1976, σελ. 33, Κ. Θ. Δημαρά, Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας, ὄγδοη ἐκδόση, Ἀθήνα 1987, σελ. 144, Κ. Σάθα, Νεοελληνική Φιλολογία, Ἀθήνα 1868, σελ. 514, Μιχ. Στεφανίδου, Αἰ φυσικαί ἐπιστήμαι... ὁ.π., σελ. 23, Λ. Βρανούση, ὁ.π., σελ. 256.

8. Λ. Βρανούση, ὁ.π. σελ. 254.

9. Ρήγα Βελεστινῆ, Φυσικῆς ἀπάνθισμα, Βιέννη 1790, σελ. 102, πρβλ. Λ. Βρανούση, Ρήγας Φεραῖος, Ἀθήνα 1954, σελ. 255.

10. Ρήγα Βελεστινῆ, Φυσικῆς... ὁ.π., σελ. 64, «Ἀναγιγνώσκοντας τά συγγράμματα τοῦ περιφήμου Βολταῖρ...».

11. Ρήγα Βελεστινῆ, Φυσικῆς... ὁ.π., σελ. 45. Τά ἀστρονομικά βιβλία τοῦ Σκότου συγγραφέως James Ferguson (1710-1776) καί ἰδίως τό «Astronomy Explaine on Newton's Principles» (1750) ἦταν ἀρκετά διαδεδομένα στόν καιρό του. Πρβλ. Λ. Βρανούση, ὁ.π. σελ. 254.

12. Ρήγα Βελεστινῆ, Φυσικῆς... ὁ.π., σελ. 64, Ἄς σημειωθεῖ ὅτι τό σημαντικό αὐτό ἔργο τοῦ Γαλλικοῦ Διαφωτισμοῦ, ἡ «Encyclopédie», στάλθηκε σέ πολλές πόλεις, ὅπου ζοῦσαν Ἕλληνες. Βλ. Γιάννη Καρά, Οἱ θετικές-φυσικές ἐπιστήμες στό 18ο αἰώνα, Ἀθήνα 1977, σελ. 54.

Μία σειρά τόμων τῆς Γαλλικῆς «Encyclopédie», τρίτη ἐκδόση, Γενεῦη, 1778-79, βρίσκεται στή Βιβλιοθήκη τῶν Μηλεῶν τοῦ Πηλίου, πού προφανῶς θά στάλθηκε ἀπό τήν Εὐρώπη μαζί μέ τά ἄλλα βιβλία γιά τή συγκρότηση τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Μηλιώτικης Σχολῆς. Πολλά βιβλία φέρουν τήν ὑπογραφή τοῦ Ἀνθίμου Γαζῆ. Οἱ τόμοι τῆς «Encyclopédie», δέν ἔχουν κάτι σχετικό (προσωπική αὐτοψία). Πρβλ. Δημήτρα Ἀνδριτσάκη – Φωτιάδη, Κατάλογος παλαιῶν ἐντύπων τῆς Ἱστορικῆς Βιβλιοθήκης Μηλεῶν Πηλίου, Ἀθήνα 1993, ἀρ. 530, σελ. 120. Γιά τή Μηλιώτικη Σχολή βλ. Τρ. Εὐαγγελίδου, Ἡ Παιδεία ἐπί Τουρκοκρατίας, τόμ. 1, Ἀθήνα 1936, σελ. 207-210, Βαγγέλη Σκουθαρά, Σελίδες ἀπό τήν ἱστορία τῆς Μηλιώτικης Σχολῆς, περιοδ. Ἡώς, Ἀθήνα 1966, ἀφιέρωμα στή Θεσσαλία, σελ. 241 κ. ἐξ., Γιάννη Μουγογιάννη, Ἀνθίμος Γαζῆς, στόν τόμο, Μορφαί τῆς Μαγνησίας, Βόλος 1973, σελ. 84 κ. ἐξ.

νωση της «Ίατρικης Ἀκαδημίας τῆς Φράντζας»<sup>13</sup>, δηλ. τῆς Ἱατρικῆς Σχολῆς τῶν Παρισίων, σύμφωνα μέ τήν ὁποία προτρέπονταν οἱ γονεῖς, πού εἶχαν ὀκταμηνι-  
 άτικα νεογνά, νά τά προσκομίζουν στους χειρουργούς τοῦ Νοσοκομείου τῶν  
 Παρισίων γιά νά τά ἐξετάσουν καί νά τά δώσουν σέ ἀνάλογες βυζάστρες μέχρι  
 νά δυναμώσουν<sup>14</sup>. Ἴσως ὁ Ρήγας νά προμηθεύταν ἱατρικά βιβλία καί περιοδικά  
 ἀπό τοὺς φίλους του γιατρούς. Ἐς σημειωθεῖ, ὅτι στή Βιέννη εἶχε γνωρισθεῖ μέ  
 τό διάσημο ἱπποκρατιστή γιάτρο «Πέτρο Φράγκ»<sup>15</sup> (John Petre Frank, 1745-  
 1821).

Ἐπίσης, μνημονεύει τίς ἀπόψεις τοῦ «Φοντενέλ»<sup>16</sup> γιά τίς ἀνθρώπινες φυλές.  
 Δέν ἀναφέρει τόν τίτλο τοῦ βιβλίου του «Entretiens sur la pluralite des mondes»,  
 τόν ὁποῖο ὁ Μοισιόδαξ μετέφρασε σέ «πληθύν κόσμων»<sup>17</sup> καί τό ὁποῖο μετέ-  
 φρασε καί ἐξέδωσε ὁ Κοδρικᾶς στά ἑλληνικά, στά 1794<sup>18</sup>.

13. Ρήγα Βελεστινλή, Φυσικῆς... ὀ.π. σελ. 150.

14. Πρβλ. Δημητρίου Καραμπερόπουλου, Ἱατρικές γνώσεις τοῦ Ρήγα Βελεστινλή στό ἔργο του «Φυσικῆς ἀπάνθισμα», Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου «Φεραῖ – Βελεστῖνο – Ρήγας», Ὑπέριον, τόμ. 1, Ἀθήνα 1990, σελ. 465 κ. ἔξ.

15. Βλ. Χριστόφορου Περραιβοῦ, Σύντομος βιογραφία τοῦ αἰδίου Ρήγα Φεραίου τοῦ Θετταλοῦ, Ἀθήνα 1860, σελ. 38. Μάλιστα ὁ Περραιβός σημειώνει ὅτι ὁ ἱατρός Φράγκ τόν ἐξήτασε, μετά ἀπό σύσταση τοῦ Ρήγα Βελεστινλή, ὁ ὁποῖος ἐμνημό-  
 νευε καί τήν καταγωγή τοῦ Περραιβοῦ. Ἐντί ἄλλης ἀμοιβῆς ὁ Φράγκ τοῦ εἶπε, ὅταν  
 μεταβεῖ στήν Ἑλλάδα, νά ἐπισκεφθεῖ τόν τάφο τοῦ Ἱπποκράτους στήν Λάρισα καί νά τόν  
 ἀσπασθεῖ, προσθέτοντας «... εἰπέ δέ αὐτῷ πρὸς τούτοις ὅτι ὁ μαθητῆς του Πέτρος Φράγκ  
 ἰάτρευσε τοὺς ὀφθαλμούς σου σεβόμενος τοὺς ἀπογόνους του». Πρβλ. Ἄ π. Δ α σ κ α -  
 λ ἄ κ η, Ὁ Ρήγας Βελεστινλή... ὀ.π. σελ. 109.

Ὁ ἱατρός Φράγκ (Joan Peter Frank, 1745-1821) μνημονεύεται καί στόν «Ἐρμῆ τό Λόγιον»  
 τοῦ 1811, σελ. 115, τοῦ 1813 α΄ σελ. 93, τοῦ 1814, σελ. 119, τοῦ 1820, σελ. 563 καί τοῦ  
 1821, σελ. 229. Πρβλ. Ἐ μ. Φ ρ α γ κ ῖ σ κ ο υ, Τά Ἑλληνικά Προεπαναστατικά Περιο-  
 δικά. Εὔρετήρια Β΄. «Ἐρμῆς ὁ Λόγιος», 1811-1821. Κ.Ν.Ε./Ε.Ι.Ε., Ἀθήνα 1976. Ἐπίσης  
 μνημονεύεται ἀπό τόν Θεοδ. Μ. Ἡ λ ι ἄ δ η, Χημική φιλοσοφία ἢ στοιχειώδεις ἀλή-  
 θειαι τῆς νεωτέρας χημικῆς... ὑπό Α. Φ. Φουρκροά... Βιέννη 1802, σελ. 159, καί τό  
 κλασσικό ἔργο τοῦ Φράγκ γιά τή Δημόσια ὕγεια «Ἱατρική Ἀστυνομία» Βιέννη 1786-  
 1790, ἀναφέρεται συχνά ἀπό τόν ἱατρό Ἄ ν α σ τ ἄ σ ι ο Γ ε ω ρ γ ι ἄ δ η, Ἀντιπανάκεια,  
 Βιέννη, 1810, στίς σελίδες τοῦ βιβλίου καί στόν κατάλογο τῆς βιβλιογραφίας του σελ.  
 541.

16. Ρήγα Βελεστινλή, Φυσικῆς ἀπάνθισμα... ὀ.π. σελ. 153. Πρβλ. Bernard Le  
 Bouvier De Fontenelle (1656-1757), Entretiens Sur La Pluralite De Mondes,  
 Παρίσι 1762, σελ. 40. Στήν ἑλληνική ἐκδοση σελ. 52 κ. ἔξ. Τό βιβλίον αὐτό εἶχε  
 μεταφρασθεῖ σέ πολλές γλώσσες.

17. Ἰωσήπου Μοισιόδακος, Ἀπολογία, Βιέννη 1780, ἐπανέκδοση, Ἀθήνα 1976,  
 σελ. 19, σημ. 2.

18. Παν. Κοδρικᾶ, Ὁμιλία περί πληθῶς κόσμων τοῦ κυρίου Φοντενέλ... Βιέννη  
 1794. Πρβλ. Γ. Λ α δ ᾶ – Α. Χατζηδήμου, Ἑλληνική Βιβλιογραφία 1791-1795,  
 Ἀθήνα 1970, σελ. 314-324, ἀριθμ. 179.



### Πηγές και Πρότυπα

Όπως υποστηρίζουν οι ειδικοί μελετητές του έργου του Ρήγα Βελεστινλή, δέν γνωρίζουμε τίς «πηγές και τὰ πρότυπα», πού ὁ Ρήγας χρησιμοποίησε κατά τή συγγραφή τοῦ βιβλίου του «Φυσικῆς ἀπάνθισμα». Ὑποθέτουν ὅτι θά χρησιμοποίησε, τουλάχιστον, ὅσα ὁ ἴδιος ἀναφέρει στίς σελίδες τοῦ βιβλίου του καί ἀνωτέρω μνημονεύθηκαν.

Χαρακτηριστικά, ὁ Λ. Βρανούσης<sup>19</sup> σημειώνει ὅτι «πηγές καί πρότυπα τῆς Φυσικῆς τοῦ Ρήγα εἶναι δύσκολο νά βρεθοῦν καί νά καθορισθοῦν» καί τοῦτο διότι, ὅπως ἐπεξηγεῖ, «ὁ Ρήγας δέ μεταφράζει αὐτούσιο ξένο ἔργο» ἀλλά «ἐρανίζεται» ἐκεῖνα τὰ στοιχεῖα πού θά τοῦ ἦταν ἀπαραίτητα.

Παράλληλα, ὁ Ἄπ. Δασκαλάκης<sup>20</sup> καταλήγει στό συμπέρασμα ὅτι «... δέν εἶναι δυνατόν νά διαπιστωθεῖ ἐκ ποίων γερμανικῶν καί γαλλικῶν συγγραμμάτων ἦντλησε» ὁ Ρήγας τὰ θέματά του κατά τή συγγραφή τοῦ βιβλίου του «Φυσικῆς ἀπάνθισμα».

### «Φυσικῆς Ἀπάνθισμα» καί «Encyclopédie»

Ἡ ἐνασχόλησή μου μέ τίς ἱατρικές γνώσεις τοῦ Ρήγα Βελεστινλή<sup>21</sup> καί τή σύνταξη τοῦ εὔρετηρίου τοῦ «Φυσικῆς ἀπάνθισμα» κατά τήν φωτομηχανική ἐπανεκδόση<sup>22</sup> κέντρισαν τό ἐνδιαφέρον μου νά ἀναζητήσω καί νά ταυτίσω «πηγές καί πρότυπα», πού ὁ Ρήγας θά εἶχε, πιθανόν, χρησιμοποίησει κατά τή συγγραφή τοῦ βιβλίου του «Φυσικῆς ἀπάνθισμα».

Ἡ ἐρευνα στράφηκε στή γαλλική «Encyclopédie»<sup>23</sup>, παρακινηθεῖς ἀπό τήν

19. Λ. Βρανούσης, Ρήγας Φεραῖος, Ἰθάκη 1954, σελ. 254. Τά συμπεράσματά του αὐτά ἦταν ἀποτέλεσμα ἐρευνῶν του σέ ξένες βιβλιοθήκες, ὅπως τόνισε ἡ σύζυγός του καί ἑρα Βρανούση, καθηγήτρια τῆς ἱστορίας τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (προσωπική ἐπικοινωνία).

20. Ἄπ. Δασκαλάκης, Ὁ Ρήγας Βελεστινλής ὡς Διδάσκαλος τοῦ Γένους, Ἰθάκη 1977, σελ. 84.

21. Δημητρίου Καραμπερόπουλου, Ἰατρικές γνώσεις τοῦ Ρήγα Βελεστινλή στό ἔργο του «Φυσικῆς ἀπάνθισμα», Ὑπέριον, τόμ. 1, Ἰθάκη 1990, σελ. 457-499.

22. Ρήγα Βελεστινλή, Φυσικῆς ἀπάνθισμα, Βιέννη 1790, ἐπανεκδόση ἀπό τήν Ἐπιστημονική Ἐταιρεία Μελέτης «Φερῶν – Βελεστίνου – Ρήγα», Ἰθάκη 1991.

23. Ὁ πλήρης τίτλος εἶναι «Encyclopédie Ou Dictionnaire Raisonné Des Sciences Des Arts Et Des Métiers, Par Une Société Des Gens De Lettres... Par Diderot et d'Alembert. Παρίσι, τόμ. 1, 1751.

Στο Κέντρο Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν τοῦ Ε.Ι.Ε. ὑπάρχει ἡ ἀνυστατική ἐκδόση τῆς πρώτης ἐκδόσεως 1751-1780, Stuttgart – Badcannstatt 1966, Friedrich Frommann Verlag (Günther Holzboog). Εὐχαριστίες ἐκφράζονται στόν κ. Γιάννη Καρᾶ, γιά τήν καλωσύνη νά μοῦ προμηθεῦσει φωτοτυπίες τῶν σχετικῶν λημμάτων.

μνεία του Ρήγα της «Φραντζέζικης Ἐγκυκλοπαδείας»<sup>24</sup>. Μελετώντας τὰ λήμματα «Circulation du sang», «Phoshore» καὶ «Transpiration»<sup>25</sup> εἶχα τὴ χαρὰ νὰ ἐντοπίσω, γιὰ πρώτη φορά, τμήματα ἀπὸ τὰ λήμματα τῆς γαλλικῆς «Encyclopédie», τὰ ὁποῖα ὁ Ρήγας κατεχώρησε στὸ «Φυσικῆς ἀπάνθισμα» καὶ συγκεκριμένα στὸ εἰκοστὸ τέταρτο κεφάλαιο, πού ἀναφέρεται στὴν κυκλοφορία τοῦ αἵματος<sup>26</sup> καὶ στὴν κατασκευὴ τοῦ φωσφόρου ἀπὸ τὰ οὖρα καὶ στὴν ἄδηλο διαπνοή<sup>27</sup>.

Διερευνήθηκε καὶ τὸ πρωτότυπο χειρόγραφο τοῦ «Φυσικῆς ἀπάνθισμα», τὸ ὁποῖο ἐναπόκειται στὸ Τμήμα Χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος (ἀριθ. 1288). Δυστυχῶς, οἱ σελίδες τοῦ χειρογράφου σταματοῦν στὴ σελίδα τὴν ἀντίστοιχη τῆς σελίδος 142 τοῦ βιβλίου «Φυσικῆς ἀπάνθισμα» καὶ μάλιστα στὴν ἕκτη σειρὰ τῆς σελίδος (αὐτοψία). Λείπουν οἱ χειρόγραφες σελίδες, οἱ ὁποῖες ἀντιστοιχοῦν στὶς σελίδες τοῦ εἰκοστοῦ τετάρτου κεφαλαίου, δηλαδή ἀπὸ τὴ σελίδα 143 κ.ἔξ.<sup>28</sup>. Ἄν ὑπῆρχαν, θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ βλέπαμε τί ὁ Ρήγας, πιθανόν, νὰ εἶχε διαγράψει ἢ νὰ εἶχε προσθέσει στὶς σελίδες τοῦ χειρογράφου, οἱ ὁποῖες, ὅπως ὑποστηρίζεται, θὰ πρέπει νὰ γράφτηκαν τὸν τελευταῖο καιρὸ πρὸ τῆς ἐκτυπώσεως τοῦ βιβλίου «Φυσικῆς ἀπάνθισμα»<sup>29</sup>.

Κατωτέρω παρατίθενται παράλληλα τὰ δύο κείμενα.

#### ***A. Περί τῆς κυκλοφορίας τοῦ αἵματος***

*Ρήγα Βελεστινλή,*  
*«Φυσικῆς ἀπάνθισμα» σελ. 154-155*

«Μία κυκλοφορία φυσικὴ τοῦ αἵματος εἶναι εἰς τὸ ζωντανὸν ζῶον, διὰ τῆς ὁποίας ἀκαταπαύστως τὸ ὑγρὸν αὐτὸ μεταίχεται ἀπὸ τὴν καρδίαν εἰς

«Encyclopédie»  
τόμ. 3, σελ. 467

La circulation du sang est un mouvement naturel du sang dans un animal vivant, par lequel cette humeur est alternativement portée du cœur à to-

24. Ρήγα Βελεστινλή, Φυσικῆς ἀπάνθισμα... ὁ.π., σελ. 157.

25. Βλ. τὴ Γαλλικὴ «Encyclopédie», πρώτη ἐκδοση, τόμ. 3, Παρίσι 1753, σελ. 457-470, τόμ. 12, Παρίσι 1765, σελ. 525-528 καὶ τόμ. 16, σελ. 558 ἀντίστοιχα.

26. Ρήγα Βελεστινλή, Φυσικῆς ἀπάνθισμα... ὁ.π., σελ. 154.

27. Ρήγα Βελεστινλή, ... ὁ.π., σελ. 155-156.

28. Πρβλ. Λ. Βρανούση, Ρήγας Φεραίος, Ἀθήνα 1954, σελ. 265 κ.ἔξ.

29. Ὅπως δείχνει ἡ σημείωση τοῦ Ρήγα στὴ σελίδα 165, «Τὰ κατωτέρω ἄρθρα περὶ μαγνήτου, καὶ τῶν λοιπῶν, δὲν ἦτον ἔτοιμα διὰ νὰ προστεθοῦν εἰς τὴν τάξιν ὅπου ἔπρεπε» καὶ ἡ ἀνομοιομορφία στὴν διάταξη τῶν θεμάτων τοῦ εἰκοστοῦ τετάρτου κεφαλαίου. Πρβλ. Λ. Βρανούση, Ρήγας Φεραίος, Ἀθήνα 1954, σελ. 122, Γ. Λαῖου, ὁ Βαρῶνος Λάγκκενφελντ καὶ ὁ Ρήγας Βελεστινλή, περιοδ. Ἐπιθεώρηση Τέχνης Ἰουνίου 1965, σελ. 441.



ὅλα τὰ μέρη τοῦ σώματος διὰ τῶν ἀρτηριῶν, καὶ ἐπιστρέφεται ἐκ τῶν ἰδίων μερῶν αὐτῶν ἀπὸ ταῖς φλέβαις.

Τὸ πρῶτον ὄργανον τῆς ζωτικῆς αὐτῆς ἐνεργείας εἶναι ἡ καρδιά, εἰς τὴν ὁποίαν ὅλαι αἱ φλέβες χύνονται καὶ ὅλαι αἱ ἀρτηρίαὶ λαμβάνουν τὴν ἀρχὴν τους. Ἡ καρδιά ἔχει ἐταυτῶ μίαν ἐνεργεῖαν ὀνομαζομένην Διαστολὴν καὶ Συστολὴν.

Τὸ φυσικὸν ἀποτέλεσμα τῆς παντοτεινῆς κινήσεως αὐτῆς, εἶναι ὅτι ἡ καρδιά δέχεται καὶ διώχνει τὸ αἷμα ἀλληλοδιαδόχως. Τὸ διωγμένον αἷμα ἀπὸ τὸ δεξιὸν γαστριδίον τῆς πρέπει νὰ φερθῆ ἀπὸ τὴν πνευμονικὴν ἀρτηρίαν εὐγαίνουσαν εἰς τὸ πνευμόνι, ἀφ' ὅπου νὰ μετακομισθῆ πάλιν ἀπὸ τὰς πνευμονικὰς φλέβας εἰς τὸ ἀριστερὸν γαστριδίον. Ἀφ' οὗ τὸ αἷμα ξαναγυρισθῆ ἐκεῖ, κουντεῖται ἀπὸ τὴν συστολὴν τοῦ γαστριδίου τούτου εἰς τὴν ἀρτηρίαν λεγομένην Ἀόρτην, ἣτις τὸ διαμοιράζει εἰς ὄλον τὸ ἐπίλοιπον σῶμα, καὶ ἐκεῖθεν ἐπιστρέφεται ἔπειτα εἰς τὸ δεξιὸν αὐτάκι τῆς ἀπὸ τὴν φλέβαν λεγομένην κοίλην, ἣτις τελειώνει τὴν κυκλοφορίαν.

Ἡ καρδιά χτυπᾷ περίπου 2000 φοραῖς τὴν ὥραν, εἰς κάθε χτύπημα διώχνει μίαν οὐγγίαν αἵματος. Καὶ ἐπειδὴ ὄλον τὸ αἷμα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δέν εἶναι παραπάνω ἀπὸ 24 λίτραις, πρὸς 133 δράμια ἐκάστη, ἔπεται νὰ κάμνη 7 ἢ 8 κυκλοφορίας τὴν κάθε ὥραν.

utes les parties du corps par les artères, et rapportée de ces mêmes parties par les veines.

Le principal organe de cette fonction vitale est le cœur, qui est un muscle creux aux cavités duquel toutes les veines viennent aboutir, et toutes les artères prennent leur naissance, et qui a en même tems une action de dilatation ou de diastole, et de contraction ou de sistole.

L'effet naturel de ce mouvement alternatif, c'est que le cœur reçoive et chasse le sang alternativement: le sang chassé du ventricule droit doit être porté par l'artère pulmonaire qui en sort dans les poumons, d'où il doit être rapporté par les veines pulmonaires à l'oreillette gauche, et de-là au ventricule gauche: après y avoir été rapporté, il est poussé, par la contraction de ce ventricule, dans l'aorte qui le distribue dans tout le reste du corps, d'où il est ramené ensuite dans l'oreillette droite par la veine cave qui achève la circulation.

Le cœur sasse 2000 pulsations par heure, et qu'à chaque pulsation il chasse une once de sang, comme la masse totale du sang n'est pas ordinairement estimée à plus de vingt-quatre livres, ils en concluent qu'il fait sept à huit circulations par heure.

### Παρατήρηση

Όπως υποστηρίχθηκε στην έργασία των ιατρικών γνώσεων του Ρήγα<sup>30</sup>, ο αριθμός 2000 των παλμών της καρδιάς σε μία ώρα, που αναγράφει ο Ρήγας ή θά ήταν αντιγραφικό λάθος ή αυτόν τον αριθμό θά είχε ή πηγή από την όποία έλαβε τή σχετική πληροφορία. Με τήν ταύτιση, τώρα, του προτύπου του βιβλίου «Φυσικής απάνθισμα» αποδεικνύεται ότι ο αριθμός 2000 ήταν καταχωρημένος στο κείμενο τής Γαλλικής «Encyclopédie», και ο Ρήγας χρησιμοποίησε αυτό-ούσιο τό κείμενο.

Επίσης, στην άνωτέρω έργασία υποστηρίχθηκε ότι από τον Ρήγα Βελεστινλή καταχωρεΐται στο «Φυσικής απάνθισμα» ή κυκλοφορία του αίματος, για πρώτη φορά, σε έλληνικό βιβλίο τής εποχής του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. Καί είναι σημαντικό τό γεγονός ότι πηγή αυτής τής νέας γνώσεως, όπως διαπιστώνεται με τήν έρευνα έδω, είναι ή Γαλλική «Encyclopédie».

#### ***B. Περί τής κατασκευής του φωσφόρου από τά ούρα***

«Φυσικής απάνθισμα» σελ. 156-157

Έκ του ανθρώπινου ούρου εξατμίζονται το εις λαμπίκον, κατασκευάζουν οί χυμικοί τόν φωσφόρον, όστις είναι ένα άλλας κίτρινον, διαφανές, αναλα, μαλάσσεται, και κόπτεται όσαν κερί. Άν τόν κοιτάξη κανείς με τό μικροσκόπιον, φαίνονται όλα τά μέρη του θαλμένα εις μίαν δραστήριον κίνησιν αναβράσεως. Όταν άφεθῆ εις τόν άερα, καίεται, και φθείρεται όσαν ένα κάρβουνον, εύάνοντας καπνόν άσπρον, και μυρωδιαν όσαν εκείνην μιäs λινῆς κλωστής όταν καίεται χωρίς φλόγα.

Με αυτόν γράφει κανείς εις χαρτί, ή εις τεΐχος, όσαν με κονδηλι, και φαίνονται αι γραμμαί φωτειναί εις τό

«Encyclopédie» τόμ. 12, σελ. 527

Propriétés du phosphore. Le phosphore d'urine est jaune, transparent; il se fond, se moule, et se coupe comme de la cire: si on le regarde au microscope, l'on voit toutes ses parties comme dans un mouvement violent d'ébullition; exposé à l'air, il brûle et se consume comme un charbon donnant une fumée blanche, ayant une odeur d'ail ou d'arsenic, ou plutót encore semblable à l'odeur que donne un fil blanc quand il brûle sans flamme.

On trace avec ce phosphore comme avec un crayon, sur un carton, du papier ou un mur, des caracteres ou

30. Βλ. Δημητρίου Καραμπερόπουλου, 'Ιατρικές γνώσεις... ό.π. σελ. 472.

σκότος, τὰς ὁποίας ὁ ψυχρὸς ἢ ὁ ὑγρὸς ἄνεμος σβύνει

Ὁ φωσφόρος μινύμενος μὲ κάποια λάδια, γίνεται λαμπρὸς πολλὰ, καὶ δὲν ἐξατμίζεται ἔτσι εὐκόλα, ἢ δὲ σύνθεσις γίνεται οὕτω. Τρίψε μαζὶ εἰς μάρμαρον ἀνακατώνωντας ἀκριβῶς τρία δράμια λάδι γαρυφάλων ἢ κανέλλας, μισὸν δράμι κάμφορας, καὶ τρία σπυριά φωσφόρου.

Ἦμπορεὶ νὰ ἀλείψη τινὰς μὲ τὸ μίγμα αὐτὸ τὰ γένεια του, τὰ μαλιά του, τὸ πρόσωπον, καὶ τὰ ρούχα του, ἢ ὅ,τι ἄλλο σῶμα θέλῃ... Ἦμπορεὶ νὰ γράψῃ γράμματα ὅπου νὰ φανοῦν λαμπρὰ εἰς τὸ σκότος. Ὁ φωσφόρος ἔτσι ἐνούμενος φαίνεται λαμπρότερος, παρὰ ὅταν εἶναι ἀμιγής.

### Γ. Περὶ τῆς ἀδήλου διαπνοῆς

«Φυσικῆς ἀπάνθισμα» σελ. 155-156

Ἡ διαπνοή, εἶναι μία ἐνέργεια, διὰ τῆς ὁποίας τὰ περιττὰ ὑγρά τοῦ σώματος διώκονται ἔξω ἀπὸ τοὺς πόρους τοῦ σώματος. Εἶναι εἰς τὸ δέρμα πόροι ἄπειροι, καὶ ὅταν ἡ διαπνοή εἶναι ἰκανή διὰ νὰ διακριθῇ ἀπὸ τὰς αἰσθήσεις, καθὼς ὁ ἰδρῶς, ὀνομάζεται αἰσθαντικὴ διαπνοή, ὅταν ὁμοῦς κρύπτεται ἀπὸ τὰς αἰσθήσεις, καθὼς εἰς τὴν ἀπλήν κατάστασιν τοῦ σώματος, λαμβάνει τὸ ὄνομα ἀδελος.

Τὰ ἀγγεῖα δι' ὧν γίνεται ἡ διαπνοή,

figures qui deviennent lumineux dans l'obscurité; un vent froid ou humide éteint ces caracteres.

Le phosphore fait de cette maniere est plus lumineux, et ne se dissipe pas si promptement, le procédé suivant est assez estimé: «broyez ensemble et mêlez exactement trois gros d'huile de géofle ou de canelle, demi gros de camphre, et trois grains de phosphore»

On peut trotter de ce mélange les cheveux, la face, les vêtements, ou tout autre corps, ou en former des caracteres pour être aperçus lumineux dans l'obscurité. Ce phosphore est plus lumineux que le solide.

«Encyclopédie» τόμ. 16, σελ. 558-559, λήμμα transpiration

Il y a dans la peau une infinité des ces pores... quand la transpiration est assez abondante pour être aperçue par les sens, comme dans la sueur, on l'appelle la sensible transpiration; quand elle échappe aux sens, comme dans l'état ordinaire du corps, elle prend le nom d'insensible transpiration

Les vaisseaux par lesquels se fait la

ἀνοίγουν παμπύλως ὑποκάτω εἰς τὰ λέπια τῆς ἐπιδερμίδος, ἅπερ εἶναι μίᾳς ἀκαταλήπτου μικρότητος. Ὁ κύρ Λεβενποέκ ἀπέδειξεν, ὅτι ἠμπορεῖ νά σκεπάσῃ τινάς μέ ἓνα κοινόν σπυρί ἄμμου: 125.000 στόματα τῶν ἀγγείων τούτων.

Μία βεβαιωτάτη πείρα ἔδειξεν ὅτι, ἡ ποσότης τῆς διωγμένης ἐξω ὕλης δι' αὐτῆς τῆς ὁδοῦ εἶναι περισσοτέρα, παρά ὅση εὐγαίνει ἀπ' ὅλας τὰς ἄλλας.

Ὑποθέτωντας μετρίαν δίαιταν, μεσαίαν ἡλικίαν, καί ζωὴν ἡσυχὴν εἰς ἓναν ἄνθρωπον, ὁ κύρ Σανκτόριος εὗρηκεν εἰς τὴν Ἰταλίαν ὅτι ἡ ὕλη τῆς ἀδήλου διαπνοῆς ἦτον πέντε ὄγδοα ἀπ' ὅσα ἔπερνε διὰ τροφήν του. Εἰς τρόπον ὁποῦ δέν ἔμενον περισσότερα ἀπὸ τρία ὄγδοα διὰ τροφήν, καί διὰ περιττώματα τῆς μήτης, τῶν αὐτιῶν, ἐντέρων, τῆς φούσκας, καί τῶν λοιπῶν.

Ὁ ἴδιος συγγραφεὺς ἀπέδειξεν ὅτι, εἰς μίαν ἡμέραν χάνει τινάς μέ τὴν ἄδηλον διαπνοὴν τόσον, ὅσον εἰς δεκατέσσερες ἡμέραις εὐγαίωντας εἰς τό ἀναγκαῖον. Ἔτι, εἰς μίαν νύκτα χάνει τινάς: 16: οὐγγίας διὰ τοῦ οὔρου, 4: διὰ τοῦ ἀναγκαίου, καί περισσώτερον ἀπὸ 40: διὰ τῆς ἀδήλου διαπνοῆς.

Ἐνας ἄνθρωπος ὁποῦ φάγη ὀκτώ λίτραις φαγητά μίαν ἡμέραν, μετὰ πέντε ὥρας τοῦ φαγιοῦ χάνει μίαν, ἀπὸ ταῖς πέντε ἕως εἰς ταῖς δώδεκα, τρεῖς

transpiration, s'ouvrent obliquement sous les écailles de l'épiderme, ils sont d'une petitesse inconcevable. Suivant un calcul de Leewenhoeck, il paroît que l'on peut couvrir avec un grain commun de sable, cent vingt-cinq mille embouchures ou orifices extérieurs ou orifices extérieurs de ces vaisseaux.

Des expériences bien confirmées ont appris que la quantité de matière poussée au-dehors par cette voie, étoit plus considérable que celle qui se rendoit par toutes les autres.

En supposant une diete modérée, un âge moyen, et une vie commode, Sanctorius a trouvé en Italie que la matière de l'insensible transpiration étoit les 5/8 de celle que l'on prenoit pour aliment; de-sorte qu'il n'en restoit que les 3/8 pour la nutrition, et les excréments de nez, des oreilles, des intestins, de la vessie.

Le même auteur démontre, que l'on perd en un jour par l'insensible transpiration autant qu'en quatorze jours par les selles; et en particulier, que pendant la durée de la nuit, on perd ordinairement seize onces par les urines, quatre par les selles, et plus de quarante par l'insensible transpiration.

Un homme qui prend dans un jour huit livres d'alimens... cinq heures après avoir mangé, cet homme a transpiré environ une livre; depuis la

λίτραις, καί ἀπό ταῖς δώδεκα ἕως εἰς ταῖς δεκαεξί, σχεδόν μισήν λίτραν.

Ἡ διαπνοή εἶναι ἀναγκαία εἰς τήν ζωήν τοῦ ζώου, ἐπειδή καί καθαρίζει τό αἷμα του ἀπό διάφορα ἕτερογενή μόρια, τά ὅποια ἤμποροῦσαν νά τό φθείρουν, καί ὅταν δέν γίνεται, προξενεῖ διαφόρους ἀσθενείας, καθῶς εἶναι οἱ παροξυσμοί.

Ἡ ὑπερβολική διαπνοή φέρει ἐκνευρισμούς, λιγοθυμίας, καί αἰφνηδίους θανάτους. Ἡ πολλά ὀλίγη, ξηραίνει τά τριχώδη ἀγγεῖα (ιχῶρας) ἢ γυναῖκες διαπνέουν λιγώτερον ἀπό τοῦς ἀνδρας. Ὅταν ἰδρώνει τινάς εἶναι ὀλιγωτέρα ἢ διαπνοή.

cinquieme heure jusqu' à la douzieme, environ trois livres; et depuis la douzieme jusqu'à la seizieme, presque la moitié d'une livre.

La transpiration est absolument nécessaire dans l'économie animale, pour purifier la masse du sang, et le débarrasser de quantité de particules inutiles et hétérogenes, qui pourroient le corrompre. De-là vient que quand la transpiration ordinaire est arrêtée, il survient tant de maladies, particulièrement de fievres, de grattes.

Une trop grande transpiration occasionne des foiblesses, des défaillances des morts subites; une trop petite, fait que les vaisseaux capillaires se dessèchent... les femmes transpirent toujours beaucoup moins que les hommes... lorsqu'on sue elle (la transpiration) est moindre

### Συμπέρασμα

Τώρα, εἴμαστε βέβαιοι ὅτι ὁ Ρήγας Βελεστινλῆς ὄχι μόνο μελετοῦσε τή Γαλλική «Encyclopédie»<sup>31</sup>, ἀλλά χρησιμοποίησε κομμάτια ἀπό λήμματά της κατά τήν συγγραφή τοῦ βιβλίου του «Φυσικῆς ἀπάνθισμα».

Τεκμηριωμένα, πλέον, γνωρίζουμε, γιά πρώτη φορά, μία «πηγή» ἕνα «πρότυπο», τή Γαλλική «Encyclopédie»<sup>32</sup>, πού ὁ Ρήγας Βελεστινλῆς χρησιμοποίησε στή συγγραφή τοῦ πρώτου ἐθνικοδιαφωτιστικοῦ του ἔργου.

31. Λ. Βρανούση, Ρήγας ...δ.π. σελ. 255.

32. Τέσσερα χρόνια πρὶν ἀπό τήν ἐκδόση τοῦ «Φυσικῆς ἀπάνθισμα», λήμματα τῆς Γαλλικῆς «Encyclopédie» χρησιμοποίησε στή συγγραφή τοῦ βιβλίου του καί ὁ Χριστόδουλος ὁ ἐξ Ἰακάρνας, Περὶ Φιλοσόφου, Φιλοσοφίας, Φυσικῶν, Μεταφυσικῶν, Πνευματικῶν καί Θεῶν Ἀρχῶν, Βιέννη 1786. Βλ. Παναγιώτη Νούτσου, Χριστόδουλος ὁ ἐξ Ἰακάρνας καί «Encyclopédie», περιοδ. Ὁ Ἐρανιστής, τόμ. 19, Ἀθήνα 1981, σελ. 13-14, καί Παναγιώτη Νούτσου, Νεοελληνική Φιλοσοφία, Οἱ ἰδεολογικῆς διαστάσεις τῶν Εὐρωπαϊκῶν τῆς Προσεγγίσεων, Κέδρος, Ἀθήνα 1981, σελ. 53-66.



Στην Εθνική Βιβλιοθήκη Ελλάδος, Ιανουάριος 1995, Δημ. Καραμπερόπουλος. Συγκινητική στιγμή μελετώντας το βιβλίο Αρχαίοι Γεωγράφοι, έκδοση Βασιλείας 1561, στο οποίο ο μαθητής Ρήγας έχει στα παράφυλλα πολλά αυτόγραφα του, όπως και το όνομά του «Ρήγας». Τόσο έκδηλη ήταν η συγκίνηση και ο ενθουσιασμός, που ο διπλανός μελετητής ρώτησε έκπληκτος ποιο βιβλίο κρατούσα στα χέρια μου.

Ἡρώδης Κουρτίστη Βρανούσης  
 ἄβραμοι ποῖ ἐντὶ τῷ βιβλίῳ

Ἐνὶ τῷ συγχαίρει μεγάλῳ θοῶ ἐπιγράψαι·  
 Ἡρώδης, ἀβραμόν, ποῖ, μαχόμενός τε,  
 Ἡρώδης, ἀβραμόν, ποῖ, μαχόμενός τε,  
 μαχόμενός τε, Ἡρώδης, ἀβραμόν, ποῖ, μαχόμενός τε.

Με το πενάκι του ο μαθητής Ρήγας έγραψε στην αρχή του βιβλίου το όνομά του (το ξεσήκωσε ο Λεάνδρος Βρανούσης, όπως αναφέρει). Άλλο ένα δείγμα γραφής του μαθητή Ρήγας από μια σελίδα με τις Μούσες.



Le *Florilège de Physique* (Φυσικῆς ἀπάνθισμα) de Rhigas Vélestinlis et l'*Encyclopédie*. Première identification d'un modèle.

(Bulletin de Liaison No 12, Centre D'Etudes Balkanique INALCO,  
Paris, Décembre 1994, σελ. 129-139)

Rhigas Vélestinlis (1757-1798) inaugura son œuvre de diffusion des Lumières dans la nation grecque<sup>1</sup> en 1790 par l'édition de son livre : *Florilège de Physique*.<sup>2</sup> La valeur de ce livre et le rôle qu'il a joué pour l'éducation de la nation ont été notés par ceux qui ont étudié la vie et l'œuvre de Rhigas<sup>3</sup>. On considère qu'avec cet ouvrage il inaugure en Grèce les éditions de livres de physique vulgarisée et qu'à ce titre il a sa place parmi ceux que l'on appelle les "Maîtres de la Nation"<sup>4</sup>.

Pour rédiger son livre dont le sujet sortait de "ses occupations littéraires habituelles", selon la remarque de Dascalakis<sup>5</sup>, Rhigas a "compilé divers ouvrages en allemand et en français" sans cependant les mentionner.

A Bucarest où il vivait comme "secrétaire" des Princes, dans le milieu intellectuel des lettrés grecs, dans celui de Catardzis en particulier, il devait avoir la possibilité de trouver et d'étudier les livres et revues scientifiques indispensables<sup>6</sup>. Il faut noter que le médecin lettré (ιατροφιλόσοφος) Manassis Iliadis enseignait les sciences physiques à l'Académie de Bucarest et qu'il associait à son enseignement des expériences avec des instruments importés d'Europe<sup>7</sup>.

Cependant Rhigas fait figurer dans les pages du *Florilège de Physique* un certain nombre de noms d'écrivains et de livres. C'est ainsi que dans la Préface il cite deux textes du "sage", qui n'est autre que Rousseau, tirés de l'*Emile* ou *De l'éducation*, comme l'a montré l'étude de Léandre Vranoussis<sup>8</sup>.

Rhigas mentionne l'Histoire de l'Académie de l'année 1722 (Ιστορία τῆς Ἀκαδημίας τοῦ .αψκβ ἔτους), c'est-à-dire les Mémoires de l'Académie des Sciences que se procuraient des seigneurs

Phanariotes et des lettrés de Valachie<sup>9</sup>. Il dit aussi avoir étudié les écrits du célèbre Voltaire<sup>10</sup>. Il renvoie son lecteur, pour de plus amples connaissances de cosmographie, aux "*Eléments d'astronomie* de l'écrivain Ferguson"<sup>11</sup>.

Il cite aussi deux fois l'ouvrage mémorable des Lumières françaises, l'*Encyclopédie* de Diderot et d'Alembert<sup>12</sup>. Il mentionne une communication de l'Académie de Médecine de France<sup>13</sup>, c'est-à-dire de la Faculté de Médecine de Paris, selon laquelle on engageait les parents qui avaient des prématurés de huit mois à les amener aux chirurgiens de l'Hôpital de Paris pour qu'ils les examinent et qu'ils les donnent à des nourrices jusqu'à ce qu'ils prennent des forces<sup>14</sup>. Peut-être Rhigas se procurait-il des livres et des revues de médecine auprès de ses amis médecins. A Vienne, il connaissait l'illustre médecin hippocratiste Johan Peter Frank (1745-1821)<sup>15</sup>.

Il mentionne les vues de Fontenelle<sup>16</sup> sur les races humaines, sans cependant mentionner par son titre les *Entretiens sur la pluralité des mondes* que Mæsiodax avait rendu par *πληθὺς κόσμων*<sup>17</sup> et qui fut traduit en grec et publié par Kodrikas en 1794<sup>18</sup>.

### Sources et modèles

Les spécialistes pensent que l'on ne connaît pas les "sources et les modèles" que Rhigas a utilisés pour la rédaction de son livre *Florilège de physique*. Ils soutiennent qu'il a utilisé au moins les ouvrages cités dans les pages de son livre et que nous avons cités plus haut.

Léandre Vranoussis<sup>19</sup> note de façon caractéristique qu'"il est difficile de trouver et de déterminer des sources et des modèles de la *Physique* de Rhigas", ceci parce que, comme il l'explique, Rhigas "ne traduit pas une œuvre étrangère telle qu'elle" mais 'compile' les éléments qui lui seront nécessaires.



Parallèlement Ap. Daskalakis<sup>20</sup> aboutit à la conclusion qu'"il n'est pas possible de certifier quelles sont les sources allemandes et françaises où Rhigas a puisé" ses sujets quand il écrivait le *Florilège de Physique*.

M'intéressant aux connaissances médicales de Rhigas Vélestinlis<sup>21</sup>, comme je composais l'index du *Florilège de Physique* au moment de sa réédition photomécanique<sup>22</sup>, je fus amené à rechercher et à tenter d'identifier les "sources et modèles" que Rhigas pouvait avoir utilisés pour la rédaction du *Florilège de Physique*.

Ma recherche s'orientait vers l'*Encyclopédie*<sup>23</sup> dans la mesure où Rhigas mentionnait l'"Encyclopédie française"<sup>24</sup>. Et en étudiant les articles *Circulation du sang* et *Phosphore*<sup>25</sup> j'eus la joie de localiser pour la première fois des portions des articles de l'*Encyclopédie* que Rhigas avait fait figurer dans son *Florilège de Physique* et plus précisément dans le chapitre XXIV qui traite de la circulation du sang<sup>26</sup> et de la fabrication de phosphore à partir de l'urine<sup>27</sup>.

Une recherche a été menée aussi sur le manuscrit original du *Florilège de Physique* qui se trouve au Département des Manuscrits de la Bibliothèque Nationale de Grèce (numéro 1288). Malheureusement le manuscrit s'interrompt à la page correspondant à la page 142 du livre *Florilège de Physique*, précisément à la sixième ligne de la page, comme j'ai pu le constater par moi-même. Manquent les pages correspondant au chapitre XXIV, soit les pages 143 et suiv. de l'édition imprimée.<sup>28</sup> Si ces pages existaient on pourrait voir ce que Rhigas avait effacé ou éventuellement ajouté aux pages du manuscrit, qui, à ce que l'on dit, ont été écrites au dernier moment, avant l'impression du livre *Florilège de Physique*<sup>29</sup>.

On cite ci-dessous les deux textes en parallèle

Α. Περί τῆς κυκλοφορίας τοῦ αἵματος

Ρήγα Βελεστινλῆ, "ΦΥΣΙΚΗΣ ΑΠΑΝΘΙΣΜΑ" σελ. 154.

"Μία κυκλοφορία φυσική τοῦ αἵματος εἶναι εἰς τό ζωντανόν ζῶον, διά τῆς ὁποίας ἀκαταπαύστως τό υγρόν αὐτό μεταγεται ἀπό τήν καρδίαν εἰς ὅλα τά μέρη του σώματος διά τῶν ἀρτηριῶν, καί ἐπιστρέφεται ἐκ τῶν ἰδίων μερῶν αὐτῶν ἀπό ταῖς φλέβαις

Τό πρῶτον ὄργανον τῆς ζωτικῆς αὐτῆς ἐνεργείας εἶναι ἡ καρδία, εἰς τήν ὁποίαν ὅλαι αἱ φλέβες χύνονται καί ὅλαι αἱ ἀρτηρίαι λαμβάνουν τήν ἀρχήν τους. Ἡ καρδία ἔχει ἐταύτῳ μίαν ἐνέργειαν ὀνομαζομένην Διαστολήν καί Συστολήν.

*Encyclopédie*, tome 3, page 467

CIRCULATION DU SANG, (*Physiol.*) *La circulation du sang est un mouvement naturel du sang dans un animal vivant, par lequel cette humeur est alternativement portée du cœur à toutes les parties du corps par les artères, & rapportée de ces mêmes parties par les veines.*

Le principal organe de cette fonction vitale est le cœur, qui est un muscle creux aux cavités duquel toutes les veines viennent aboutir, & toutes les artères prennent leur naissance, et qui a en même tems une action de dilatation ou de diastole, et de contraction ou de sistole.

Τό φυσικόν ἀποτέλεσμα τῆς παντοτεινῆς κινήσεως αὐτῆς, εἶναι ὅτι ἡ καρδία δέχεται καί διώχνει τό αἷμα ἀλληλοδιαδόχως. Τό διωγμένον αἷμα ἀπό τό δεξιόν γαστριδίον της πρέπει νά φερθῆ ἀπό τήν πνευμονικήν ἀρτηρίαν εὐγαινουσαν εἰς τό πνευμόνι, ἀφ' ὅπου νά μετακομισθῆ πάλιν ἀπό τās πνευμονικās φλέβας εἰς τό ἀριστερόν γαστριδίον. Ἀφ' οὗ τό αἷμα ξαναγυρισθῆ ἐκεῖ, κουντεῖται ἀπό τήν συστολήν του γαστριδίου τούτου εἰς τήν ἀρτηρίαν λεγομένην Ἄορτην, ἥτις τό διαμοιράζει εἰς ὄλον τό ἐπίλοιπον σῶμα, καί ἐκεῖθεν ἐπιστρέφεται ἔπειτα εἰς τό δεξιόν αὐτάκι της ἀπό τήν φλέβαν λεγομένην κοίλην, ἥτις τελειώνει τήν κυκλοφορίαν.

σελ.155

Ἡ καρδία χτυπᾷ περίπου 2000 φορές τήν ὥραν, εἰς κάθε χτύπημα διώχνει μίαν ουγγίαν αἵματος. Καί ἐπειδή ὄλον τό αἷμα ὡς ἐπὶ τό πλειστον δέν εἶναι παραπάνω ἀπό 24 λίτραις, πρὸς 133 δράμια ἐκάστη, ἔπεται νά κάμνη 7 ἢ 8 κυκλοφορίας τήν κάθε ὥραν.

Or l'effet naturel de ce mouvement alternatif, c'est que le cœur reçoive & chasse le sang alternativement : le sang chassé du ventricule droit doit être porté par l'artère pulmonaire qui en sort dans les poumons, d'où il doit être rapporté par les veines pulmonaires à l'oreillette gauche & de-là au ventricule gauche : après y avoir été rapporté, il est poussé, par la contraction de ce ventricule, dans l'aorte qui le distribue dans tout le reste du corps, d'où il est ramené ensuite dans l'oreillette droite par la veine cave qui achève la *circulation*.

ENCYCLOPÉDIE Tome 3, p.470

le cœur fait 2000 pulsations par heure, et qu'à chaque pulsation il chasse une once de sang, comme la masse totale du sang n'est pas ordinairement estimée à plus de vingt-quatre livres, ils en concluent qu'il fait sept à huit *circulations* par heure.

Comme nous l'avons soutenu dans notre ouvrage sur les connaissances médicales de Rhigas<sup>30</sup>, le nombre de 2000 battements de cœur à l'heure que reproduit Rhigas doit être une faute de copie à moins que la source utilisée ne comprenne ce renseignement. L'identification de l'original nous permet maintenant de prouver

que le nombre 2000 figurait dans le texte de l'*Encyclopédie* française et que Rhigas a utilisé le texte tel qu'il le trouvait.

Nous avons aussi avancé la thèse que cette mention de la circulation sanguine par Rhigas était la première dans un livre grec de l'époque des Lumières. Et c'est un fait important que la source de cette connaissance nouvelle soit, comme on le constate par la présente recherche, l'*Encyclopédie* française.

### Sur la fabrication du phosphore à partir des urines

ΦΥΣΙΚΗΣ ΑΠΑΝΘΙΣΜΑ σελ.  
156

Ἐκ τοῦ ἀνθρωπίνου οὐρου  
ἐξατμίζοντες το εἰς τὸ  
λαμπικόν κατασκευάζουν οἱ  
χυμικοὶ τὸν φωσφόρον, ὅστις  
εἶναι ἓνα ἄλας κίτρινον  
διαφανές, ἀναλαῖ, μαλάσσεται,  
καὶ κόπτεται ὡσάν κερὶ.

Ἄν τὸν κοιτάξῃ κανεὶς μὲ τὸ  
μικροσκόπιον, φαίνονται ὅλα  
τὰ μέρη του βαλμένα εἰς μίαν  
δραστήριον κίνησιν ἀναβρά-  
σεως. Ὄταν ἀφεθῇ εἰς τὸν ἀέρα,  
καίεται, καὶ φθείρεται ὡσάν  
ἓνα κάρβουνον, εὐγάνοντας  
καπνὸν ἄσπρον, καὶ μυρωδιαν  
ὡσάν ἐκείνην μίας λινῆς  
κλωστῆς ὅταν καίεται χωρὶς  
φλόγα.

ENCYCLOPÉDIE, tome 12,  
p.527

*Propriétés du phosphore.* Le  
phosphore d'urine est jaune,  
transparent; il se fond, se  
moule, & se coupe comme de la  
cire : si on le regarde au micro-  
scope, l'on voit toutes ses par-  
ties comme dans un mouvement  
violent d'ébullition; exposé à  
l'air, il brûle & se consume  
comme un charbon donnant une  
fumée blanche, ayant une  
odeur d'ail ou d'arsenic, ou  
plutôt encore semblable à  
l'odeur que donne un fil blanc  
quand il brûle sans flamme.

Σελ. 157

Με αὐτόν γράφει κανεῖς εἰς χαρτί, ἢ εἰς τειχος, ὡσάν μέ κονδηλι, καί φαίνονται αἱ γραμμαί φωτειναί εἰς τό σκότος, τάς ὁποίας ὁ ψυχρός ἢ ὁ ὑγρός ἀνεμος σβύνει.

Ὁ φωσφόρος μὲνόμενος μέ κάποια λάδια, γίνεται λαμπρός πολλά, καί δέν ἐξατμίζεται ἔτσι εὐκόλα, ἢ δέ σύνθεσις γίνεται οὕτω. Τρίψε μαζί εἰς μάρμαρον ἀνακατώνωντας ἀκριβῶς τρία δράμια λάδι γαρυφάλων ἢ κανέλας, μισόν δράμι κάμφουρας, καί τρία σπυριά φωσφόρου.

Ἡμπορεῖ νά ἀλείψη τινάς μέ τό μίγμα αὐτό τά γένητα του, τά μαλλιά του, τό πρόσωπον, καί τά ρούχα του ἢ ὅτι ἄλλο σῶμα θέλη ... Ἡμπορεῖ νά γράψη γράμματα ὁποῦ νά φανοῦν λαμπρά εἰς τό σκότος. Ὁ φωσφόρος ἔτσι ἐνούμενος φαίνεται λαμπρότερος, παρα ὅταν εἶναι ἀμιγής.

On trace avec ce *phosphore* comme avec un crayon, sur un carton, du papier ou un mur, des caractères ou figures qui deviennent lumineux dans l'obscurité; un vent froid ou humide éteint ces caractères.

le *phosphore* fait de cette manière est plus lumineux, & ne se dissipe pas si promptement, le procédé suivant est assez estimé: "broyez ensemble & mêlez exactement trois gros d'huile de gérofle ou de canelle, demi dros de camphre, & trois grains de *phosphore*"

on peut frotter de ce mélange les cheveux, la face, les vêtements ou tout autre corps, ou en former des caractères pour être apperçus lumineux dans l'obscurité. Ce *phosphore* est plus lumineux que le solide.

En somme, on peut dire que l'hypothèse de Léandre Vranoussis<sup>31</sup> à propos de Rhigas ("si l'homme de lettres inquiet de toutes connaissances avait déjà eu l'occasion avant 1790 de se pencher sur cet ouvrage mémorables des Lumières françaises ... il va de soi qu'il n'avait pas besoin d'autre ouvrage de référence pour

ses études et ses écrits") cesse après cette étude d'être une hypothèse.

Nous sommes maintenant sûrs que Rhigas Vélestinlis non seulement lisait l'*Encyclopédie*<sup>32</sup> mais encore utilisait des morceaux de ses articles pour écrire son *Florilège de Physique*.

Nous connaissons maintenant, preuves à l'appui, une "source", un "modèle", à savoir l'*Encyclopédie* française, utilisée par Rhigas Vélestinlis dans la rédaction de son premier ouvrage destiné à répandre les Lumières dans la Nation grecque.

Dim. Karaberopoulos  
(trad. H.T.)

#### Notes

<sup>1</sup> Les œuvres de Rhigas peuvent se diviser 1) en ouvrages littéraires (*Ecole des amants délicats*, *Όλύμπια*, *La Pastourelle* etc.), 2) ouvrages de vulgarisation des Lumières (*Florilège de Physique*, Montesquieu, Anacharsis, Cartes, images etc.) et 3) ouvrages purement révolutionnaires (le *Thourios*, la *Déclaration*, la *Constitution* etc). Cf. Léandre Vranoussis, *Rhigas Phéraitos*, Βασική Βιβλιοθήκη, n° 10, Athènes, 1954, p. 117.

<sup>2</sup> Le titre complet est: *Φυσικῆς ἀπάνθισμα διὰ τοὺς ἀγχίνοιους καὶ φιλομαθεῖς Ἕλληνας, ἐκ τῆς Γερμανικῆς καὶ Γαλλικῆς διαλέκτου ἐρανισθέν παρά τοῦ Ῥήγα Βελεστινῆ Θετταλοῦ. Οὗ τινοσ ἀναλώμασιν ἐξεδόθη πρὸς ὠφέλειαν τῶν ὁμογενῶν. Ἐν Βιέννῃ. Ἐκ τῆς Τυπογραφίας τοῦ εὐγενοῦς ΤΡΑΤΤΝΕΡ. 1790. Voir E. Legrand, *Bibliographie hellénique du XVIII<sup>e</sup> siècle*, vol. II, Paris 1928, p. 515 sqq., n°1260. Le livre a été réédité d'abord partiellement par L. Vranoussis, dans son *Rhigas Phéraitos*, Athènes 1954, puis en entier dans son ouvrage en deux volumes *Ῥήγας Φεραίος*, Athènes, dans la collection "Ἄπαντα νεοελλήνων Κλασσικῶν", vol. 1, pages 187-291. C'est la première édition complète des œuvres de Rhigas.*

Le *Florilège de Physique* a été réédité par procédé photomécanique, par l'Union des Physiciens Grecs, Athènes 1971, avec une Préface-Introduction de Michail Anastasiadou, et par la Société Scientifique d'Etude "Phères-Velestinio-Rhigas", Athènes 1991, avec un index nominum et rerum de Dimitrios Karaberopoulos.

<sup>3</sup> Voir Michail Stephanidou, *Αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι ἐν Ἑλλάδι πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως. Ἡ ἐκπαιδευτικὴ ἐπανάσταση*. Athènes 1926, p. 14 sqq., L. Vranoussis, *Rhigas Phéraitos*, Athènes 1954, p. 251-267, L. Vranoussis,

Ρήγας-Βελεστινλής (1757-1798), Σύλλογος πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων βιβλίων, ἔκδοσις Β', Αθήνες 1963, pp. 36-38, Ν. Veis, Τὸ Ἀπάνθισμα Φυσικῆς "Διὰ τοὺς ἀγχίνους καὶ φιλομαθεῖς Ἕλληνας" τοῦ Ρήγα Βελεστινλή-Φεραίου καὶ ὁ Βαρώνος von Langenfeld. Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, vol.23, Αθήνες 1957, pp. 2-10. Ap. V. Daskalakis, Ὁ Ρήγας Βελεστινλής ὡς διδάσκαλος τοῦ Γένους, ἔκδόσεις Βαγιονάκη, Αθήνες 1977, pp.79-86. Yannis Karas, Οἱ φυσικῆς-θετικῆς ἐπιστῆμες στὸν Ἑλληνικὸ 18ο αἰῶνα, Αθήνες 1977, pp. 82,88 et 89, Mich. Anastasiadou, "Ἡ "Φυσικὴ" τοῦ Ρήγα ὡς ὄπλο ἐθνεγερσίας. "Τὸ Ἀπάνθισμα φυσικῆς", *Φυσικὸς Κόσμος*, n°25, 1971, pp.3-11. Pour des études plus spécialisées sur le *Florilège de Physique*, voir Anastase Bondzorios, Ὁ Ρήγας Βελεστινλής καὶ ἡ φυσικὴ του, Actes du Congrès, "Οἱ φυσικῆς ἐπιστῆμες στὴν Ἑλλάδα καὶ ἰδιαίτερα στὴ Θεσσαλία πρὶν τὴν Ἐπανάσταση", Larissa 1985, pp. 142-157, Dimitrios Karabéroulos, Ἱατρικῆς γνῶσεις τοῦ Ρήγα Βελεστινλή στὸ ἔργο του "Φυσικῆς ἀπάνθισμα", Actes du Premier Congrès "Φέροι-Βελεστίνο-Ρήγας", ΥΠΕΡΕΙΑ, vol. 1, Αθήνες 1990, p. 457-499, K. Μανρωττατίς, Οἱ ἀπαραίτητες γνῶσεις ἀστρονομίας γιὰ τὴ μὀρφωση τοῦ δούλου Γένους κατὰ τὸν Ρήγα Φεραῖο, Actes du premier Congrès (*vide supra*), pp. 565-574. Ch. Th. Xenakis, "Τὸ Ἀπάνθισμα φυσικῆς τοῦ Ρήγα καὶ ὁ ρόλος του στὸ Νεοελληνικὸ Διαφωτισμὸν, Actes du Premier Congrès, pp. 589-600.

<sup>4</sup> L. Vranoussis, *Rhigas Phéraiios*, Αθήνες 1954, p.253.

<sup>5</sup> Ap. Daskalakis, Ὁ Ρήγας ὡς διδάσκαλος τοῦ Γένους, Αθήνες 1977, p.81.

<sup>6</sup> L. Vranoussis, op. cit., p. 259. C. Th. Dimaras, *Νεοελληνικὸς Διαφωτισμὸς*, Αθήνες 1983, 3e éd., "Hermès", p. 95, du même, *Ἱστορικά Φροντισματα Α*, Αθήνες 1992, p.88.

<sup>7</sup> Cf. Iosipos Mæsiodax, Ἀπολογία, Vienne 1780, réédition par Alkis Angelou dans la Νέα Ἑλληνικὴ Βιβλιοθήκη, Αθήνες 1976, p.33, K.Th.Dimaras, Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας, 8e édition, Αθήνες 1987, p.144, K. Sathas, Νεοελληνικὴ Φιλολογία, Αθήνες 1868, p. 514, Mich. Stephanidis, Αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι, op. cit., p.23, L. Vranoussis, op. cit., p. 256.

<sup>8</sup> L. Vranoussis, op. cit., p.254.

<sup>9</sup> Rhigas Vélestinlis, *Florilège de Physique*, Vienne 1790, p.102, cf. L. Vranoussis, *Rhigas Phéraiios*, Αθήνες 1954, p. 255.

<sup>10</sup> Rhigas Vélestinlis, *Florilège de Physique*, p.64 : "Ἀναγιγνώσκοντας τὰ συγγράμματα τοῦ περιφήμου Βολταῖρ ..."

<sup>11</sup> Rhigas Vélestinlis, *Florilège de Physique*, p.45. Les livres d'astronomie de l'écrivain écossais James Ferguson (1710-1776) et particulièrement *Astronomy explained on Newton's Principles* (1750) étaient assez répandus à son époque. Cf. L. vranoussis, op. cit., p. 254.

<sup>12</sup> Rhigas Vélestinlis, *Florilège de Physique*, p.31 et 157. Signalons que l'important ouvrage des Lumières françaises, *l'Encyclopédie*, fut envoyé dans beaucoup de villes où vivaient des Grecs. Voir Yannis Karras, *Οἱ θετικῆς-*



φυσικές επιστήμες στο 18ο αιώνα, 1977, p. 54. Une série de volumes de l'*Encyclopédie*, 3e édition, Genève 1778, se trouve à la bibliothèque de Miliès dans le Pélion ; elle a manifestement été envoyée d'Europe avec d'autres livres pour constituer la Bibliothèque de l'École de Miliès. Beaucoup de ces livres portent la signature d'Anthime Gazis. Les volumes de l'*Encyclopédie* n'ont pas cette signature. Voir là-dessus Dimitra Andritsaki-Photiadi, *Κατάλογος παλαιών εντύπων της Ιστορικής Βιβλιοθήκης Μηλεών Πηλίου*, Athènes, 1993, n° 530, p.120. Sur l'École de Milies, voir Tr. Evangelidou, *Ἡ παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας*, vol. 1, Athènes 1936, p.207-210. Cf. Vangélis Skouvaras, *"Σελίδες ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς Μηλιώτικης Σχολῆς"*, ΗΩΣ, Athènes, 1966, numéro spécial sur la Thessalie, p.241 sqq., Yannis Mougogiannis, Antime Gazis, dans le volume *Μορφαι τῆς Θεσσαλίας*, Volos 1973, p.84 sqq.

<sup>13</sup> Rigas Vélestinlis, *Florilège de Physique*, 150.

<sup>14</sup> Cf. Dimitrios Karabéropoulos, *Ιατρικές γνώσεις τοῦ Ρήγα Βελεσπινλή στο ἔργο του "Φυσικῆς ἀπάνθισμα"*, Actes du Premier Congrès "Φέραι-Βελεστινο-Ρήγας", ΥΠΕΡΕΙΑ, vol. 1, Athènes 1990, p.465 sqq.

<sup>15</sup> Cf. Christophe Perraios, *Σύντομος βιογραφία τοῦ αἰδίου Ρήγα Φεραίου τοῦ Θεογαλοῦ*, Athènes 1860, p.38. Perraios note même que le docteur Frank l'a examiné, à la suite d'une recommandation de Rigas Vélestinlis où il mentionnait l'origine de Perraios. Frank lui demanda seulement en guise d'honoraire de visiter le tombeau d'Hippocrate à Larissa à son retour en Grèce et de le saluer, et il ajouta : "...dis-lui aussi que son disciple Peter Franck a soigné tes yeux par respect pour ses descendants". Cf. Ap. Daskalakis, *Ὁ Ρήγας Βελεσπινλής*, p.109.

Le docteur Johan Peter Frank (1745-1821) est aussi mentionné dans la revue *Ἑρμῆς ὁ λόγιος* de 1811, p.115, de 1813 1, p.93, de 1814, p.119, de 1820, p.563 et de 1821, p.229. Cf. Em. Frankiskos, *Τὰ Ἑλληνικὰ Προεκπαιδευτικὰ Περιοδικά. Ἑυρετήρια Β'.* "*Ἑρμῆς ὁ Λόγιος*", 1811-1821. N.N.E./E.I.E., Athènes 1978. Il est également cité par Théod. M. Iliadis, dans sa traduction de la *Philosophie chimique* d'Antoine-François de Fourcroy, *Χημικὴ φιλοσοφία ἢ στοιχειώδεις ἀλήθειαι τῆς νεωτέρας χημικῆς ... ὑπὸ Α.Φ. Φουρκροά*, Vienne 1802, p.159, et l'ouvrage classique de Frank sur la santé publique, *Ἱατρικὴ Ἀστυνομία*, Vienne 1786-1790, est souvent cité par le médecin Anastasios Georgiadis, *Ἀντιπανάκεια*, Vienne, 1810, dans les pages du livre et dans la liste de la bibliographie de la p.541.

<sup>16</sup> Rigas Vélestinlis, *Florilège de physique*, p.153. Cf. Bernard Le Bouvier de Fontenelle (1657-1757), *Entretiens sur la pluralité des mondes*, Paris 1762, p.40, p.52 sqq de l'édition grecque. Ce livre a été traduit dans beaucoup de langues.

<sup>17</sup> Iosipos Mæsiodax, *Ἀπολογία*, Vienne 1780, réédition, Athènes, 1976, p.19, note 2.

<sup>18</sup> Pan. Kodrikas, *Ὀμιλῆαι περὶ πληθῶς κόσμων τοῦ κυρίου Φοντενέλ ...* Vienne 1794. Cf. G. Ladas-A. Hadzidimos, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1791-1795*, Athènes 1970, p.314-324, n°179.

<sup>19</sup> L. Vranoussis, *Rhigas Phéaios*, Athènes 1954, p.254. Ces conclusions sont

le résultat de recherches dans des bibliothèques étrangères, comme me l'a indiqué son épouse Mme Era Vranoussi, professeur d'histoire à l'Université de Thessalonique.

<sup>20</sup> Ap. Daskalakis, *Ο Ρήγας Βελεστινλής ως Διδάσκαλος τού Γένους*, Athènes 1977, p.84.

<sup>21</sup> Dimitrios Karabéropoulos, 'Ιατρικές γνώσεις τού Ρήγα Βελεστινλή στο έργο του "Φυσικής απάνθισμα", Actes du Premier Congrès "Φέραι-Βελεστινο-Ρήγας", ΥΠΕΡΕΙΑ, vol. 1, Athènes 1990, p. 457-499

<sup>22</sup> Ρήγα Βελεστινλή, *Φυσικής απάνθισμα*, Βιέννη 1790, επανέκδοση από την 'Επιστημονική 'Εταιρεία Μελέτης "Φερών-Βελεστινού-Ρήγα", Athènes 1991.

<sup>23</sup> Le titre complet est *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers, par une société de gens de lettres ... par Diderot et d'Alembert*, Paris, vol. 1, 1751. Au Centre de Recherches Néo-helléniques de la Fondation Nationale de la Recherche grecque se trouve une réédition anastatique de la première édition de 1751-1780, Stuttgart-Badcanstatt 1966, Friedrich Frommann Verlag (Gunter Holzboog). Nous remercions Yannis Karas, pour l'amabilité avec laquelle il nous a procuré des photocopies des articles en question.

<sup>24</sup> Rhigas Vélestinlis, *Florilège de physique*, p.157.

<sup>25</sup> Cf. l'*Encyclopédie* française, première édition, vol.3, Paris 1753, p.467-470 et vol.12, Paris 1765, p.525-528 respectivement.

<sup>26</sup> Rhigas Vélestinlis, *Florilège de physique*, p.154.

<sup>27</sup> Rhigas Vélestinlis, *ibid.*, p.156.

<sup>28</sup> Cf. I. Vranoussis, *Rhigas Phéraitos*, Athènes 1954, p.265 sqq.

<sup>29</sup> Ainsi que l'indique la note de Rhigas à la p.165 : "Τά κατωτέρω άρθρα περί μαγνήτου και τών λοιπών, δέν ήτον έτοιμα διά νά προστεθούν εις τήν τάξιν όπου έπρεπε" et le manque d'homogénéité dans la disposition des sujets dans le chapitre XIV. Voir L. Vranoussis, *Rhigas Phéraitos*, Athènes 1954, p. 122,

G. Laios, "Ο Βαρώνος Λάγκενφελντ και ο Ρήγας Βελεστινλής", *Επιθεώρηση Τέχνης*, juin 1965, p.441.

<sup>30</sup> Cf Dimitrios Karabéropoulos, 'Ιατρικές γνώσεις... p. 472.

<sup>31</sup> L. Vranoussis, *Rhigas*, p.255.

<sup>32</sup> Quatre ans avant l'édition du *Florilège de Physique*, Christodoulos d'Acarmanie a utilisé l'*Encyclopédie* pour la rédaction de son livre, *Περί Φιλοσόφου, Φιλοσοφίας, Φυσικών, Μεταφυσικών, Πνευματικών και Θείων Αρχών*, Vienne 1786. Voir P. Noutsos, "Χριστόδουλος ο έξ 'Ακαρνανίας και Encyclopédie", *Ο Έραμιστής*, vol.19, Athènes 1981, p.13-24, et Panayotis Noutsos, *Νεοελληνική φιλοσοφία. Οι ιδεολογικές διαστάσεις τών Ευρωπαϊκών της Πρωσεγγίσεων*, Κέδρος, Athènes 1981, p.53-66.



Η αφίσα του ιστορικού πλέον Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνιο-Ρήγας», το 1986, από το οποίο ξεκίνησαν οι διοργανώσεις των Συνεδρίων για τον Ρήγα και την γενέτειρά του, (επτά μέχρι σήμερα και ετοιμάζεται το όγδοο για το 2022), συμβάλλοντας καθοριστικά στην συστηματική έρευνα για τον Ρήγα και τη γενέτειρά του, των αρχαίων Φερών και του Βελεστίνου με την ευρύτερη περιοχή του.



Αναμνηστική φωτογραφία των Συνέδρων του Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνιο-Ρήγας», 1986, μετά την επιμνημόσυνη δέηση στο χώρο «Σπίτι του Ρήγα», όπου και η προτομή του.

# Γαλλική Encyclopédie και Νεοελληνικός Διαφωτισμός (Η περίπτωση του «Φυσικής απάνθισμα»)

(Περιοδ. *Ελλοπία*, Μάρτιος-Απρίλιος 1996, σελ. 62-64)

Οι λόγιοι και Δάσκαλοι του Γένους κατά την εποχή του Νεοελληνικού Διαφωτισμού θεωρούσαν την επιστημονική γνώση ως ένα απαραίτητο μέσο για την καταπολέμηση των προλήψεων, των δεισιδαιμονιών και για την αποτίναξη της τυραννίας και την απόκτηση της πολυπόθητης ελευθερίας.

Μάλιστα ο Ρήγας Βελεστινλής<sup>1</sup> τονίζει με έμφαση στα επαναστατικά του έργα πως «εκ των γραμμάτων γεννάται η προκοπή με τη οποίαν λάμπουν τα ελεύθερα έθνη». Επίσης, ο Δημ. Δάρβαρις<sup>2</sup> σημειώνει πως «πάν γένος τότε αρχίζει να ανθή, όταν αρχίζει να περιθάλη τας μούσας» και ότι «μόνη η μάθησις κυρίως και αληθώς δοξάζει τα γένη». Χαρακτηριστικός είναι ο τίτλος του βιβλίου που εκδόθηκε στη Βενετία στα 1810 μεταφρασμένο από τα γερμανικά «Φυσική δημόδης εις παύσιν της δεισιδαιμονίας», που δείχνει την προσπάθεια διαφώτισεως των Ελλήνων αναγνωστών.

Ωστόσο οι Έλληνες λόγιοι για την επιτυχία του σκοπού των εξέδωσαν βιβλία με τις νέες επιστημονικές γνώσεις. Ιδιαίτερα παρατηρείται από το δεύτερο μισό του 18<sup>ου</sup> αιώνας σημαντική αύξηση του αριθμού εκδόσεως βιβλίων των φυσικών-θετικών επιστημών, που φθάνει στη μεγαλύτερη άνοδό του κατά τις δύο προεπαναστατικές δεκαετίες<sup>3</sup>. Τα βιβλία των φυσικών-θετικών επιστημών, τα οποία τυπώθηκαν κατά την εποχή του Νεοελληνικού Διαφωτισμού

- 
1. Βλ. Ρήγα Βελεστινλή, *Τα Δίκαια του Ανθρώπου*, άρθρο 22, Βιέννη 1797, στο Ρήγα Βελεστινλή, *Τα Επαναστατικά*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φεράων-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1994.
  2. Βλ. Δημ. Δάρβαρη, *Επιτομή Φυσικής*, Βιέννη 1812, σελ. δ'-ε'.
  3. Βλ. Γιάννη Καρά, *Οι θετικές επιστήμες στον ελληνικό χώρο (15<sup>ος</sup>-19<sup>ος</sup> αιώνας)*, Αθήνα 1992, σελ. 107, όπου σημειώνεται το ποσοστό του έντυπου.

ήταν κυρίως μεταφράσεις ή απάνθισμα ευρωπαϊκών βιβλίων διά των οποίων η επιστημονική γνώση μετεφέρετο στον ελληνικό χώρο<sup>4</sup>.

Στην προσπάθεια του φωτισμού του Γένους κινείται και το πρώτο εθνοδιαφωτιστικό βιβλίο του Ρήγα Βελεστινλή «Φυσικής απάνθισμα», το οποίο τυπώθηκε στη Βιέννη το 1790. Στον πρόλογο του βιβλίου ο Ρήγας γράφει «Προς τους αναγνώστας», «Δεν ευχαριστήθην μόνον απλώς να θρηνησω την κατάστασιν του γένους μου, αλλά και συνδρομήν να επιφέρω επάσχισα όσον το επ' εμοί, απανθίζοντας από τε της Γερμανικής και Γαλλικής γλώσσης τα ουσιωδέστερα της φυσικής ιστορίας».

Επίσης σημειώνει χαρακτηριστικά πως χρησιμοποίησε «απλούν ύφος» και τούτο για «να το καταλάβουν όλοι και να αποκτήσουν μίαν παραμικράν ιδέαν της ακαταλήπτου φυσικής». Διότι πίστευε πως έτσι θα προσέφερε την απαραίτητη ωφέλεια και θα συνέβαλε στο «να αναλάβη το πεπτωκός Ελληνικόν γένος». Άλλωστε, στη σελ. 24 καταγράφει την σημαντική και πρωτοποριακή για τα χρόνια εκείνα της τυραννίας, φράση «Όποιος ελεύθερα συλλογάται, συλλογάται καλά».

Ο Ρήγας θεωρούσε βασικό στοιχείο της πνευματικής ανόδου του λαού την απόκτηση της νέας επιστημονικής γνώσεως της Ευρώπης. Για τον σκοπό αυτό «ερρανίσθηκε» επιστημονικά θέματα από βιβλία της «Γερμανικής και Γαλλικής γλώσσης», που αρκετά θα βρίσκονταν στον κύκλο των λογίων και διανοουμένων του Δημητρίου Καταρτζή<sup>5</sup>, στο Βουκουρέστι. Μάλιστα η πρόσφατη έρευνα<sup>6</sup> έχει δείξει ότι ο Ρήγας Βελεστινλής μετέφερε στο πρώτο

4. Βλ. G.P. Henderson, *Η αναβίωση του ελληνικού στοχασμού 1620-1830*, μετάφρ. Φ.Κ. Βώρου, Αθήνα 1977, σελ. 17. Ο Κ.Θ. Δημαράς, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, τρίτη έκδοση, Αθήνα 1983, σελ. 14, παρατηρεί πως «η μετάφραση νεωτερικών έργων αποτελεί από τα πιο έντονα χαρακτηριστικά του ελληνικού Διαφωτισμού στα χρόνια της ακμής του».

5. Βλ. Λεάνδρου Βρανούση, *Ρήγας Φεραίος*, Βασική Βιβλιοθήκη, αρ. 10, Αθήνα 1954, σελ. 259-260. Επίσης, Κ.Θ. Δημαρά, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, όγδοη έκδοση, Αθήνα 1987, σελ. 152-153.

6. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Ρήγα Βελεστινλή “Φυσικής απάνθισμα” και Γαλλική “Encyclopédie”». Ταύτιση, για πρώτη φορά, ενός προτύπου», Πρόδρομη ανακοίνωση, *Υπέρις*, τόμ. 2, *Πρακτικά Β' Διεθνούς Συνεδρίου “Φεραί-Βελεστίνου-Ρήγα”*, (Βελεστίνου 1992), Αθήνα 1994, σελ. 585-598. Για τα συμπεράσματα όπου δείχνεται ότι ο Ρήγας για τα πέντε τελευταία κεφάλαια, που αποτελούν το ένα τρίτο των σελίδων, χρησιμοποίησε την Γαλλική Εγκυκλοπαιδεία, βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Η Γαλλική “Encyclopédie” ένα πρότυπο του “Φυσικής απάνθισμα” του Ρήγα», Ανακοίνωση στο Επιστημονικό Συμπόσιο του Ο.Μ.Ε.Δ., στη μνήμη του Λεάνδρου Βρανούση, Αθήνα 11-12 Μαΐου 1995 (*Ο Εραριστής*, τόμ. 21, 1997, 95-128).

εθνοδιαφωτιστικό του έργο «Φυσικής απάνθισμα» την επιστημονική γνώση της Γαλλικής *Encyclopédie* των Diderot και D' Alembert, που ως γνωστόν ο πρώτος τόμος άρχισε να εκδίδεται το 1751. Φαίνεται ότι ο Ρήγας θα είχε εντυπωσιασθεί από το περιεχόμενο της πολύτομης Γαλλικής Εγκυκλοπαιδείας και θα είχε εντυφώσει στα ποικίλα θέματά της.

Συγκεκριμένα έχει αποδειχθεί ότι ο Ρήγας μετέφρασε κομμάτια από διάφορα λήμματα της Εγκυκλοπαιδείας, τα οποία στη συνέχεια τα καταχώριζε στα θέματα του βιβλίου του «Φυσικής απάνθισμα». Πραγματικό «εράνισμα». Πολλές φορές μάλιστα από το ίδιο το λήμμα της Γαλλικής Εγκυκλοπαιδείας παίρνει διάσπαρτες παραγράφους, τις οποίες παραθέτει στη σειρά στο βιβλίο του. «Απανθίζει» ό,τι νομίζει πως θα είναι απαραίτητο στους Έλληνες αναγνώστες για την απόκτηση της νέας γνώσεως.

Ενδεικτικά<sup>7</sup> από τα θέματα, που ο Ρήγας καταχωρίζει στο βιβλίο του σε αντιστοιχία με τα λήμματα της Γαλλικής Εγκυκλοπαιδείας, θα αναφερθούν δύο χαρακτηριστικές περιπτώσεις, α) περί της κυκλοφορίας του αίματος και β) περί της ηλεκτρικής ύλης. Ας σημειωθεί μάλιστα το γεγονός ότι και αυτό είναι σημαντικό, πως οι γνώσεις των δύο αυτών θεμάτων, από όσο είναι μέχρι τώρα γνωστό, για πρώτη φορά<sup>8</sup>, καταγράφονται σε έντυπο ελληνικό βιβλίο από τον Ρήγα Βελεστινλή στ 1790. Κατ' αυτόν τον τρόπο η νέα επιστημονική γνώση περνά στον ελληνικό χώρο.

---

7. Για την Γαλλική Εγκυκλοπαιδεία, ο Ιωάννης Ραστής παρατηρεί στο περιοδικό «Ερμής ο Λόγιος», 1816, σελ. 234, «...η Εγκυκλοπαιδεία, τούτο το θαυμασιότερον επιχείρημα οπού εμφαντάσθη ο ανθρώπινος νούς...αύτη η κιβωτός όλων των ανθρωπίνων μαθήσεων είναι αθάνατον μνημείον της φιλοσοφίας, των επιστημών και τεχνών...». Ας σημειωθεί πως στη Βιβλιοθήκη Μηλεών Πηλίου βρίσκεται η 36τομη Εγκυκλοπαιδεία, έκδοση 1778-1779 της Γενεύης, που μάλλον θα την είχε στείλει ο Ανθιμος Γαζής κατά τη συγκρότηση της Βιβλιοθήκης.

8. Για την κυκλοφορία του αίματος βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Ιατρικές γνώσεις του Ρήγα Βελεστινλή στο έργο του “Φυσικής απάνθισμα”», *Υπέρεια*, τόμ. 1, *Πρακτικά Α' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνo-Ρήγας»*, (Βελεστίνo 1986), Αθήνα 1990, σελ. 457-499. Για την «ηλεκτρική ύλη» βλ. Χρ. Ξενάκη, *Το πείραμα ως μέθοδος έρευνας και γνώσης στα έργα των λογίων της προεπαναστατικής περιόδου*, Διδακτορική Διατριβή, Ιωάννινα 1994. Και προσωπική επικοινωνία, Φεβρουάριος 1996.

## Α΄. ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΑΙΜΑΤΟΣ.

Ρήγα Βελεστινλή,

Φυσικής απάνθισμα, 1790, σελ. 154-155.

«Μία κυκλοφορία φυσική του αίματος είναι εις το ζωντανόν ζώον, δι' αττης οποίας ακαταπαύστως το υγρόν αυτό μετάγεται από την καρδίαν εις όλα τα μέρη του σώματος διά των αρτηριών, και επιστρέφεται εκ των ιδίων μερών αυτών από ταις φλέβαις.

Το πρώτον όργανον της ζωτικής αυτής ενεργείας είναι η καρδιά εις την οποίαν αι φλέβες χύνονται και όλαι αι αρτηρίαί λαμβάνουν την αρχήν τους. Η καρδιά έχει επ' αυτό μίαν ενέργειαν ονομαζομένην διαστολήν και συστολήν».

Γαλλική Encyclopédie

Τόμ. 3, σελ. 467, λήμμα «Circulation»

«La circulation du sang est un mouvement naturel du sang dans un animal vivant, par lequel cette humeur est alternativement portée du coeur à toutes les parties du corps par les arteres, et rapportée de ses memes parties par les veines.

Le principal organe de cette fonction vitale est le coeur, qui est un muscle creux aux cavites duquel toutes les vieins viennent aboutir, et toutes les arteres prennent leur naissance, et qui a en meme temps une action de dilatation ou de diastole, et de contraction ou de sistole».

## Β΄. ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΗΛΕΚΤΡΙΚΗΣ ΥΛΗΣ.

Φυσικής απάνθισμα, σελ. 171.

«Η ουσία της ηλεκτρικής ύλης δεν είναι ακόμη καλά γνωστή, διά τούτο δεν ημπορούμεν να δώσωμεν τον ορισμόν της αλλέως, παρά εκ των πρώτων αποτελεσμάτων της».

Φυσικής απάνθισμα, σελ. 173.

Η ηλεκτρική ύλη κοινολογείται εις όλα τα μη ηλεκτρικά σώματα, όσον μεγάλα και φαρδεία και αν είναι. Τα αποτελέσματά της ταύτα μας είναι αισθητά τότε, όταν είναι μόνον βαλμένα να στέκωνται επάνω εις ηλεκτρικά σώματα, και όχι εις άλλα».

Γαλλική Encyclopédie

Τόμ. 5, σελ. 469b, λήμμα «Electricité».



«Comme on ne connoît point encore l' essence de la matiere electrique, il est impossible de la definir autrement que par ses principales proprietes».

Γαλλική Encyclopédie

Τόμ. 5, σελ. 474b, λήμμα «Electricité».

«La matiere de l' électricité se communique a tous les corps non electriques, de quelque grandeur et de quelqu' étendue qu' ils puissent etre; et que les effets de cette matiere nous sont sensibles tant qu' ils ne tiennent qu' a des corps électricques et qu' ils ne communiquent point à d autres».

Συμπερασματικά μπορεί να λεχθεί πως η επιστημονική η γνώση της Γαλλικής Encyclopedie<sup>9</sup> πέρα από τον πρωταρχικό ρόλο που διαδραμάτισε στον Γαλλικό και γενικά στον ευρωπαϊκό Διαφωτισμό, έχει αποδειχθεί πλέον ότι και με το «Φυσικής απάνθισμα» του Ρήγα Βελεστινλή μεταφέρεται με την αντίστοιχη επίδραση στον Ελληνικο-Βαλκανικό χώρο. Και ότι το «Φυσικής απάνθισμα» του Ρήγα αποτελεί ένα ακόμη στοιχείο της σύνδεσης της ελληνικής προεπαναστατικής σκέψης με το γαλλικό Διαφωτισμό.

---

9. Τέσσερα χρόνια πριν από τον Ρήγα Βελεστινλή, θέματα της Γαλλικής Encyclopédie χρησιμοποιήσε ο Χριστόδουλος ο εξ Ακαρνανίας, στο βιβλίο “*Περί Φιλοσόφου, φιλοσοφίας, φυσικών, μεταφυσικών, πνευματικών και θείων αρχών*”, Βιέννη 1786. Βλ. Παν. Νούτσου, «Χριστόδουλος ο εξ Ακαρνανίας και Encyclopédie», περιοδ. *Ο Εραμιστής*, τόμ, 19, 1981, σελ. 13-14.



Μέρος του ακροατηρίου του Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγα», το 1986. Εντυπωσιακή η συμμετοχή του κόσμου κατά τις εργασίες του Συνεδρίου.



Ο καθηγητής Νικόλαος Πανταζόπουλος αναπτύσσει την αξιολογή ανακοίνωσή του «Θρύλος και πραγματικότητα γύρω από τον Ρήγα» στο Α΄ Διεθνές Συνέδριο του 1986, και του οποίου το σημαντικό βιβλίο του «Μελετήματα για τον Ρήγα Βελεστινλή» εκδόθηκε το 1994 από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνο-Ρήγα.

# ΡΗΓΑΣ ΒΕΛΕΣΤΙΝΛΗΣ ΚΑΙ *ENCYCLOPÉDIE* ΠΟΤΕ ΕΓΡΑΨΕ ΤΟ *ΦΥΣΙΚΗΣ ΑΠΑΝΘΙΣΜΑ*

(*Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 29, 1996, σελ. 262-266)

Ο Ρήγας Βελεστινλής άρχισε το συγγραφικό και εθνοδιαφωτιστικό έργο-του την περίοδο που βρισκόταν στη Βιέννη, από τον Ιούνιο του 1790 έως τον Ιανουάριο του 1791, ως γραμματέας και διερμηνέας του Χριστόδουλου Κιρλιάνου.<sup>1</sup> Εκτός από την πολλαπλή δραστηριότητά-του στα νέα-του καθήκοντα, τις πολλές επισκέψεις σε επίσημα πρόσωπα και αξιοθέατα, όπως καταγράφονται σε σχετικό χειρόγραφο,<sup>2</sup> ο Ρήγας τυπώνει, μέσα στο εξάμηνο της παραμονής-του στη Βιέννη δύο βιβλία: το *Σχολείον τών ντελικάτων έραστών* και το *Φυσικής άπάνθισμα*.<sup>3</sup> Μάλιστα, τα τυπώνει σε δύο διαφορετικά τυπογραφεία.

Η ιστορική έρευνα έχει δείξει ότι ο Ρήγας το χειρόγραφο υλικό του βιβλίου-του *Σχολείον τών ντελικάτων έραστών* το είχε φέρει στη Βιέννη έτοιμο, επεξεργασμένο και ολοκληρωμένο και ότι το είχε γράψει πολύ πριν, όταν ακόμα βρισκόταν στην Κων/πολη.<sup>4</sup> Θεωρείται, πλέον, ως το πρώτο βιβλίο του Ρήγα, όπως εξάλλου και ο ίδιος δηλώνει στον πρόλογό-του ότι είναι *άπαρχή* των συγγραφικών δραστηριοτήτων-του.

Για το δεύτερο, όμως, βιβλίο το *Φυσικής άπάνθισμα* τίθεται το ερώτημα το πότε το έγραψε ο Ρήγας. Το είχε αποπερατώσει όταν βρισκόταν στο Βουκουρέστι και κατά την μετάβασή-του στη Βιέννη, τον Ιούνιο του 1790, το έφερε έτοιμο για εκτύπωση, ή είχε αρχίσει τη συγγραφή του βιβλίου στο Βουκουρέστι, αλλά λόγω της αιφνίδιας αναχωρήσεώς-του, με τον Κιρλιάνο, δεν πρόλαβε να τελειώσει και συμπλήρωσε στη Βιέννη τα κεφάλαια, τα οποία δεν είχε ετοιμάσει;

Σχετικώς με αυτά ο Δασκαλάκης<sup>5</sup> παρατηρεί ότι ο Ρήγας είχε έτοιμο το κείμενο του βιβλίου-του πριν από τη μετάβασή-του στη Βιέννη, ενώ ο Βρανούσης,<sup>6</sup> επιπλέον, γράφει ότι ο Ρήγας «στους λίγους μήνες της παραμονής-του στη Βιέννη, το 1790, ασχολήθηκε μόνο με την συμπληρωματική επεξεργασία της *Φυσικής-του*».

---

1. Βλ. Α. Βρανούσης, *Ρήγας Φεραίος*, Βασική Βιβλιοθήκη αρ. 10, Αθήνα 1954, 29 και 121.

2. Nestor Camaritano, Rhigas Velesinlis, compléments et corrections concernant sa vie et son activité, *Revue des Études Sud - Est Européennes*, 28(1980)687 - 719.

3. Οι πλήρεις τίτλοι είναι: *Σχολείον τών ντελικάτων έραστών ήτοι βιβλίον ήθικών, περιέχον τα περιέργα συμβεβηκότα τών ώραιότερων γυναικών τού Παρισίου, άκμαζουσών κατά τόν παρόντα αιώνα. Έκ τής γαλλικής διαλέκτου νύν πρώτον μεταφρασθέν παρά τού Ρήγα Βελεστινλή Θετταλού. Έν Βιέννη τής Άουστρίας, έκ τής τυπογραφίας Ίωσήπου τού Βαουμείστέρου, 1790, (σ. 8+366), και *Φυσικής άπάνθισμα διά τούς άγγίνους και φιλομαθεΐς Έλληνας έκ τής γερμανικής και γαλλικής διαλέκτου έβρανισθέν παρά τού Ρήγα Βελεστινλή Θετταλού. Οδΐνιος αναλώμασιν έξεδόθη, πρόσ ώφέλειαν τών όμογενών. Έν Βιέννη, έκ τής τυπογραφίας τού Εύγενοϋς Τράτνερ, 1790 (σ. ι' + 180).**

4. Βλ. Α. Βρανούσης, *ό.π.*, σ. 123 και Απ. Δασκαλάκης, *Ο Ρήγας Βελεστινλής ως διδάσκαλος του Γένους*, Αθήνα 1977, 79.

5. Βλ. Απ. Δασκαλάκης, *ό.π.*

6. Βλ. Α. Βρανούσης, *ό.π.*, σ. 123.

Σημειωτέον, ωστόσο, πως τα τελευταία κεφάλαια του *Φυσικής απάνθισμα* δεν έχουν τη διαλογική μορφή μεταξύ μαθητή και δασκάλου των πρώτων κεφαλαίων, στοιχείο το οποίο ίσως να μαρτυρεί πως ο Ρήγας θα έγραψε βιαστικά αυτά τα κεφάλαια και δεν προλάβαινε να τα επεξεργασθεί.

Όταν, μάλιστα, είχαν ήδη τυπωθεί τα πρώτα κεφάλαια του βιβλίου, ο Ρήγας προσέθεσε όσα αναφέρει στη σημείωση της σ. 165: «Σημείωσε: *Τά κατωτέρω άρθρα περί μαγνήτου καί τῶν λοιπῶν, δέν ἦτον ἔτοιμα διά νά προστεθοῦν εἰς τήν τάξιν ὅπου ἔπρεπε*». Ο Ρήγας, δηλαδή, όταν διέμενε στη Βιέννη, ενώ συνεχιζόταν η εκτύπωση του βιβλίου-του, θα έγραψε αυτά τα κείμενα, τα οποία καταχωρίζει, εκτός της οικείας θέσεως, στο τέλος του βιβλίου, μετά την σημείωσή-του.

Εάν ήταν δυνατόν να ταυτισθεί η πηγή, από την οποία πήρε τα συγκεκριμένα αυτά κείμενα της σημείωσής-του, τότε, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι η πηγή, το πρότυπο, το οποίο χρησιμοποίησε ο Ρήγας, θα βρισκόταν στη Βιέννη, όπου διέμενε τον καιρό της εκτύπωσης του βιβλίου-του.

\* \* \*

Στο χειρόγραφο των εξόδων του Χριστόδουλου Κιρλιάνου στη Βιέννη, κατά το 1790, το οποίο παρουσίασε ο N. Camariano,<sup>7</sup> διαβάζουμε ότι ο Ρήγας στις 15.7.1790 είχε πάει «*εἰς τήν βιβλιοθήκην*» και στις 11.8.1790 «*εἰς τήν τυπογραφίαν*». Η πληροφορία αυτή, ότι ο Ρήγας επισκεπτόταν τη Βιβλιοθήκη της Βιέννης ενώ τύπωνε τα βιβλία-του, σε συνδυασμό με την σημείωση της σ. 165 του *Φυσικής απάνθισμα* ότι «*τα κατωτέρω άρθρα περί μαγνήτου, καί τῶν λοιπῶν, δέν ἦτον ἔτοιμα διά νά προστεθοῦν εἰς τήν τάξιν ὅπου ἔπρεπε*» και με τα πρόσφατα αποτελέσματα της έρευνάς-μας ότι τα κείμενα αυτά είναι από την γαλλική *Encyclopédie*,<sup>8</sup> μπορεί να βοηθήσει στην εξαγωγή του συμπεράσματος ότι ο Ρήγας Βελεστινλής έγραψε τα τελευταία, τουλάχιστον, κεφάλαια του βιβλίου-του *Φυσικής απάνθισμα* ενώ βρισκόταν στη Βιέννη.

Γνωρίζουμε, τώρα, από τις έρευνές-μας<sup>9</sup> ότι ο Ρήγας, για ένα μεγάλο τμήμα του βιβλίου-του, πήρε κείμενα από λήμματα της γαλλικής *Encyclopédie* των Diderot και D'Alambert. Ωστόσο, μπορεί κάποιος να ισχυρισθεί ότι τα θέματα που βρίσκονται στη σημείωσή-του, μετά την σ. 165, πιθανόν να τα είχε αντιγράψει ο Ρήγας από την *Encyclopédie* όταν βρισκόταν ακόμα στο Βουκουρέστι, πριν από τη μετάβασή-του στη Βιέννη, τον Ιούνιο του 1790.

7. Βλ. Nestor Camariano, *ό.π.*, σ. 713 και 715.

8. Ο *Έρμης ό Λόγιος* (τ. 1816, 234) αναφέρει τα εξής: «(...) ή *Έγκυκλοπαιδεία* τούτο τό θαυμασιώτερον έπιχείρημα όπου έφανάσθη ό άνθρωπίνος νοῦς νά έπιχειρισθῆ πρός άμάραντον δόξαν τῶν θνητῶν' αὐτή ή κιβωτός δλων τῶν άνθρωπίνων μαθησεων είναι άθάνατον μνημείον τῆς φιλοσοφίας, τῶν έπιστημῶν καί τεχνῶν (...)

9. Για τα πρώτα αποτελέσματα της έρευνας βλ. Δημ. Καραμπερόπουλος, Ρήγα Βελεστινλή *Φυσικής απάνθισμα* και γαλλική *Encyclopédie* ταύτιση, για πρώτη φορά, ενός προτύπου, *Υπέρευνα* 2(Αθήνα 1994)585 - 598, Πρακτικά του Β' Συνεδρίου «Φεραί - Βελεστινό - Ρήγας (Βελεστινό 1992) πρβ. D. Karaberopoulos, *Le Florilège de Physique (Φυσικής απάνθισμα) de Rhigas Vélestinlis et l' Encyclopédie. Première identification d' un modèle, Bulletin de Liaison* ap. 12. Centre d' Études Balkaniques, Inalco, Paris Décembre 1994, 129-139' Δημ. Καραμπερόπουλος, *Γαλλική Encyclopédie: ένα πρότυπο του Φυσικής απάνθισμα του Ρήγα, Πρακτικά του Συνεδρίου του Ομίλου Μελέτης Ελληνικού Διαφωτισμού, αφιερωμένο στη μνήμη του Λεάνδρου Βρανούση, Αθήνα, 10-11 Μαΐου 1995 (υπό έκδοση).*

Τα τελευταία, όμως, κεφάλαια του βιβλίου *Φυσικής απάνθισμα*, όπως το ΚΓ' *Περί πουλιών* και το ΚΔ' *Περί ανθρώπου ζώων και έτερων τινών*, δεν έχουν την επεξεργασμένη μορφή και ιδιαίτερα δεν έχουν την διαλογική μορφή των πρώτων κεφαλαίων. Ο Ρήγας, μάλλον, θα έγραψε τα κεφάλαια αυτά όταν βρισκόταν στη Βιέννη και κάτω από την πίεση του χρόνου θα βιαζόταν να τα τελειώσει, με αποτέλεσμα να παραθέτει στο βιβλίο-του αυτούσια κομμάτια από την *Encyclopedie*, όπως έχει αποδείξει η προσωπική-μας έρευνα για τα δύο αυτά κεφάλαια.

Επιπλέον, τα κείμενα, τα οποία είναι μετά την σ. 165 και δέν ήτον έτοιμα διά νά προστεθοῦν εἰς τήν τάξιν ὅπου έπρεπε, όπως σημειώνει ο Ρήγας, αποδεικνύεται σήμερα ότι τα πήρε από τη γαλλική *Encyclopedie*. Συγκεκριμένα, τα κείμενα περί *ήλεκτρου* και *άμπαρης* (σ. 170-171) και περί *ήλεκτρικής ύλης* (σ. 171-174) είναι αυτούσια κείμενα από λήμματα της *Encyclopedie*.<sup>10</sup>

Εάν τα κείμενα αυτά τα είχε αντιγράψει όταν διέμενε στο Βουκουρέστι, προφανώς, θα τα είχε επεξεργασθεί και θα τα είχε καταχωρίσει στα οικεία κεφάλαιά-τους και όχι στο τέλος, μετά την σχετική σημείωσή-του.

Ο Ρήγας, προφανώς, σύχαζε στη Βιβλιοθήκη της Βιέννης, όπου από τους τόμους της *Encyclopedie* μετέφραζε εκείνα τα λήμματα, τα οποία θεωρούσε απαραίτητα για τον φωτισμό του Γένους και τα έδινε αμέσως στα τυπογραφεία για να τυπωθούν, χωρίς καμία επεξεργασία. Γι' αυτό και τα κείμενα της *Encyclopedie* είναι αυτούσια καταχωρισμένα στο *Φυσικής απάνθισμα*, χωρίς να έχουν την επεξεργασία των πρώτων κεφαλαίων.

Στη συνέχεια παραθέτουμε, παραλλήλως, ορισμένα τμήματα από τα δύο κείμενα περί *ήλεκτρικής ύλης*.

#### *Φυσικής απάνθισμα* (σ. 171)

Ἡ οὐσία τῆς ἠλεκτρικῆς ὕλης δέν εἶναι ἀκόμη καλά γνωστή, διά τοῦτο δέν ἤμποροῦμεν νά δώσωμεν τόν ὀρισμόν τῆς ἀλλέως, παρά ἐκ τῶν πρώτων ἀποτελεσμάτων τῆς.

Ἐκεῖνο τό ἔλκειν καί ὠθεῖν τά ἐλαφρά σώματα, εἶναι τό πλεόν ἀξιοπαρατήρητον, ὅπερ ἤμπορεῖ νά χρησιμεύσῃ εἰς τό νά χαρακτηρίσωμεν τήν ἠλεκτρικήν ὕλην, ἥτις εἶναι ἐνωμένη εἰς ὄλα σχεδόν τά ἀποτελέσματά τῆς, καί κάμνει νά γνωρίζωμεν εὐκόλως τήν παρουσίαν τῆς καί εἰς τά ὀλιγίστης ποσότητος μετέχοντα σώματα.

#### *Encyclopedie* (τ. 5, 469 b)

##### λήμμα *électricité*

Comme on ne connaît point encore l'essence de la matière électrique, il est impossible de la définir autrement que par ses principales propriétés.

Celle d'attirer et de repousser les corps légers, est une des plus remarquables, et qui pourrait d'autant mieux servir à caractériser la matière électrique qu'elle est jointe à presque tous ses effets, et qu'elle en fait reconnaître aisément la présence, même dans les corps qui en contiennent la plus petite quantité.

10. Εκφράζουμε τις ευχαριστίες-μας στον κ. Γιάννη Καρά για την καλοσύνη-του να μας προμηθεύσει φωτοτυπία του σχετικού λήμματος από την αναστατική έκδοση της γαλλικής *Encyclopedie* 1751 - 1780, Stuttgart - Bad Cannstatt 1966, Friedrich Frommann Verlag (Günther Holzloog), η οποία βρίσκεται στο Κ.Ν.Ε. του Ε.Ι.Ε.

*Φυσικής απάνθισμα (σ. 172)*

Τά ελαφρά σώματα ἔλκονται ἀπ' ἐκεῖνα ὅπου εἶναι ἠλεκτρισμένα ἕως ὅπου νά ἠλεκτρισθοῦν καί αὐτά διὰ τῆς κινήσεως τῆς ἠλεκτρικῆς ὕλης των ἀπό τήν ἠλεκτρικὴν μηχανὴν ὅσον εἶναι ἠλεκτρισμένα τὰ πρῶτα καί νά ἀποκατασταθῇ ἡ ἀτμοσφαῖρα τους τόσον πυκνή, ὅσον ἐκεῖνη ἢ τῶν σωμάτων ὅπου τοῖς κοινολογεῖ τήν κίνησιν.

Εὐθύς ὅπου ἀποκτήσουν τήν ἰσότητα τῆς ἀτμοσφαίρας, ἡ ἔλκυσις παύει, καί ἀρχινᾷ ἡ ὄθησις.

Ἡ ὄθησις δέν φαίνεται ἀλλοῦ καλλιτέρα, παρά ἀναμεταξὺ εἰς τὰ σώματα ὅπου ἀπεκατεστάθησαν κατ' ἴσον καί ὁμοιον λόγον ἠλεκτρικά.

Ἡ ὄθησις διαρκεῖ τόσον, ὅσον ἐνυπάρχει ἡ ὁμοία πυκνότης τῶν ἀτμοσφαιρῶν, καί παύει ὅταν ἀσθενοῦν αὐται, καί πάλιν, τότε ἡ ἔλκυσις ξαναρχινᾷ, ὅταν ἡ ὁμοία πυκνότης βαλθῇ εἰς στάσιν, ἀφ' ἧς ἔπεται μία νέα ἀπόθησις.

Ἡ ἀπόθησις ἡμπορεῖ νά διαρκῇ μεταξὺ δύο σωμάτων, τὰ ὅποια δέν συνελκύσθησαν ἀμοιβαίως ποτέ, νά ἔχουν ὁμως ἀτμοσφαῖρας κατ' ἴσον λόγον πυκνάς.

Ἡ ἀπόθησις γίνεται δυνατωτέρα μεταξὺ δύο ἠλεκτρικῶν σωμάτων τόσον (ἤγουν μακραίνει τό ἐν ἀπὸ τό ἄλλο) ὅσον εἶναι σφοδροτέρως ἠλεκτρισμένα, εἰς τρόπον ὅπου διὰ τῶν διαστημάτων ἀφ' ὧν ἀφίστανται εἰς τοὺς διαφόρους βαθμοὺς τῆς ὠθήσεως των, ἡμποροῦμεν νά ἰξεύρωμεν τήν ἀμοιβαίαν ἠλεκτρικὴν δύναμίν τους, μέ τό Ἡλεκτρόμετρον.

*Φυσικής απάνθισμα (σ. 173)*

Ἡ ἠλεκτρικὴ ὕλη κοινολογεῖται εἰς ὅλα τὰ μὴ ἠλεκτρικά σώματα, ὅσον μεγάλα

*Encyclopédie (τ. 5, 477 α)*  
λήμμα *électricité*

Les corps légers sont attirés par ceux qui sont électriques, jusqu'à ce qu'ils soient autant électrisés qu' eux par la communication, et que leurs atmosphères soient devenues aussi denses que celle du corps qui la leur a communiquée.

que dès le moment qu' ils ont acquis cette atmosphère, l' attraction cesse et la répulsion commence.

qu' il n'y a de répulsion qu' entre les corps qui sont devenus également électriques.

que cette répulsion dure tant subsiste l' égale densité des atmosphères, et qu' elle cesse dès qu'on affaiblit l' une ou l' autre; qu' alors l' attraction recommence jusqu'à soit rétablie, d'où il résulte une nouvelle répulsion.

que la répulsion peut subsister entre deux corps qui ne se sont jamais attirés mutuellement, pourvû qu' ils aient des atmosphères également denses.

que la répulsion est d' autant plus forte entre deux corps électriques, c'est - à - dire qu'ils s' éloignent davantage l' un de l' autre, qu'ils sont plus fortement électrisés; en sorte que par les espaces dont ils s' écartent dans leurs différents degrés de répulsion, on peut estimer leurs forces réciproques électriques. ... Voyez ELECTROMETRE.

*Encyclopédie (τ. 5, 474 b)*  
λήμμα *électricité*

la matière de l' électricité se communi-

καί φαρδεία καί ἄν εἶναι. Τά ἀποτελέσματά της τοῦτα μᾶς εἶναι αἰσθητά τότε, ὅταν εἶναι μόνον βαλμένα νά στέκονται ἐπάνω εἰς ἠλεκτρικά σώματα, καί ὄχι εἰς ἄλλα.

que à tous les corps non électriques, de quelque grandeur et de quelqu' étendue qu'ils puissent être; et que les effets de cette matière nous sont sensibles tant qu'ils ne tiennent qu' à des corps électriques et qu' ils ne communiquent point à d' autres.

Συμπερασματικά μπορούμε να πούμε ότι ο Ρήγας, κατά την παραμονή-του στη Βιέννη, το 1790, αποπεράτωσε, τουλάχιστον, τη συγγραφή του βιβλίου-του *Φυσικῆς ἀπάνθισμα*, με την αντιγραφή κειμένων από λήμματα της *Encyclopédie*, τα οποία καταχώρισε, χωρίς καμία επεξεργασία, στα τελευταία κεφάλαια του βιβλίου-του.





Ο καθηγητής της αρχαιολογίας Γεώργιος Μπακαλάκης στο Α΄ Συνέδριο «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας» του 1986 ανακοινώνοντας το θέμα του «Φεραία Νικησίπολη».



Μέρος του ακροατηρίου του Γ΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας» του 1997 με τη συμμετοχή 80 επιστημόνων από την Ελλάδα και το Εξωτερικό. Με το Συνέδριο αυτό ξεκίνησαν οι εορταστικές εκδηλώσεις για το «Έτος Ρήγα Βελεστινλή» του 1998. Στην πρώτη σειρά από αριστερά: η καθηγήτρια Μαρία Μαντουβάλου, ο καθηγητής Ραϊζης Μάριος-Βύρων, ο Βελεστινιώτης ιατρός-χειρουργός Γιάννης Βαρδούλης, και ο καθηγητής Σάββας Σπέντζας.

Η ΓΑΛΛΙΚΗ “ENCYCLOPÉDIE”  
ΕΝΑ ΠΡΟΤΥΠΟ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ ΤΟΥ ΡΗΓΑ  
“ΦΥΣΙΚΗΣ ΑΠΑΝΘΙΣΜΑ”

(Ο Εραμιστής, τόμ. 21, Αθήνα 1997, σελ. 95-128)

**Α**ΠΟ ΤΙΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΕΙΔΙΚΩΝ μελετητῶν εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ Ρήγας Βελεστινλῆς χρησιμοποίησε γαλλικὰ πρότυπα γιὰ τὸ βιβλίον του *Σχολεῖον τῶν ντελικάτων ἐραστῶν*,<sup>1</sup> Βιέννη 1790, καὶ γιὰ τὸ *Νέα πολιτικὴ Διοίκησις*,<sup>2</sup> Βιέννη 1797, ὅπου περιέχονται ἡ «Ἐπαναστατικὴ προκήρυξις», «Τὰ Δίκαια τοῦ ἀνθρώπου» καὶ «Τὸ Σύνταγμα». Γιὰ τὸ πρῶτο, ὅμως, ἔργο του *Φυσικῆς ἀπάνθισμα*,<sup>3</sup> Βιέννη 1790, δὲν εἶχε, μέχρι τώρα,

1. Βλ. Ém. Legrand, *Bibliogr. Hellén.*, 18ου αἰ., τ. 2, ἀρ. 1257, σ. 512. Γιὰ τὸ πρότυπο, ποῦ ὁ Ρήγας χρησιμοποίησε, πρώτη ἀναφορὰ γίνεται ἀπὸ τὸν Ι. Θωμόπουλο γιὰ ἓνα ἀπὸ τὰ ἔξι διηγήματα καὶ στὴ συνέχεια συμπληρώνονται ἀπὸ τὸν Λ. Βρανούση καὶ Ἄπ. Δασκαλάκη. Βλ. J. A. Thomopoulos, «L'original de "l'École des amants délicats" de Rhigas Vélestinlis», *Byzantinisch-Neugriechische Jahrbucher*, 19 (1949) 1-12, I. A. Θωμόπουλου, «Τὸ πρότυπο τοῦ “Σχολείου τῶν ντελικάτων ἐραστῶν”», *Νέα Ἑστία*, 48 (1950) 1028-1038, Λέανδρου Βρανούση, *Ρήγας Φεραῖος*, Βασικὴ Βιβλιοθήκη ἀρ. 10, Ἀθήνα 1954, σ. 129, Ἄποστ. Δασκαλάκη, *Μελέται περὶ Ρήγα Βελεστινλῆ*, Ἀθήνα 1964, σ. 325, Ἄπ. Δασκαλάκη, *Ὁ Ρήγας Βελεστινλῆς ὡς διδάσκαλος τοῦ Γένους*, Ἀθήνα 1977, σ. 64-71. Πρβλ. Π. Σ. Πίστα (ἐπιμέλεια), *Ρήγας, Σχολεῖον τῶν ντελικάτων ἐραστῶν*, Ἀθήνα 1971, σ. κβ'-λβ'.

2. Γιὰ τὴν χρησιμοποίησιν τῶν Γαλλικῶν Συνταγμάτων ἀπὸ τὸν Ρήγα Βελεστινλῆ, ὡς προτύπων γιὰ τὴν συγγραφὴν τοῦ Συντάγματός του, πρώτη ἀναφορὰ γίνεται στὶς καταθέσεις τοῦ Ρήγα καὶ τῶν Συντρόφων του. Βλ. Αἰμ. Λεγρὰνδ - Σπ. Λάμπρου, *Ἀνέκδοτα ἔγγραφα περὶ Ρήγα Βελεστινλῆ*, Ἀθήνα 1891, ἐπανέκδοσις (ἐπιμέλεια Δημ. Καράμπερῶπουλου), Ἀθήνα 1996, σ. 69 καὶ 71. Ὡστόσο, βλ. καὶ σχετικὰς ἐργασίες ὅπου παρατίθεται παράλληλα τὸ κείμενον τοῦ Ρήγα καὶ τὸ γαλλικὸν πρότυπον, ὅπως τοῦ Λέανδρου Βρανούση, *Ρήγας Βελεστινλῆς-Φεραῖος*, Ἀπαντα τῶν Νεοελλήνων Κλασικῶν, Ἀθήνα 1968, τ. 2, σ. 675-727, Ἀπ. Δασκαλάκη, *Les Oeuvres de Rhigas Vélestinlis*, Paris 1937, σ. 33-35, 74-125, Ἄπ. Δασκαλάκη, *Τὸ Πολίτευμα τοῦ Ρήγα Βελεστινλῆ*, ἔκδοσις νέα μετὰ προσθηκῶν, Ἀθήνα 1977, σ. 74-111.

3. Βλ. É. Legrand, *Bibliogr. Hellén.*, 18ου αἰ., τ. 2, ἀρ. 1260, σ. 515-518. Ὑποστηρίζεται ἡ ἀποψη ὅτι τὸ ἐγχειρίδιον αὐτὸ φυσικῆς θὰ τὸ ἐπέξεργάσθηκε γιὰ νὰ χρησιμοποιηθεῖ ἀπὸ τοὺς μαθητὰς τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Βουκουρεστίου. Βλ. Ariadna Camariano-Cioran, *Les Académies Princières de Bucarest et de Jasy et leurs*

ταυτισθεῖ με κάποιο πρότυπό του. Βέβαια, ὁ Ρήγας σημειώνει στὸν τίτλο τοῦ βιβλίου ὅτι τὰ κείμενα ἦταν ἐράνισμα ἐκ τῆς *Γερμανικῆς καὶ Γαλλικῆς διαλέκτου*, δηλ. ἀπὸ σχετικὰ γερμανικὰ καὶ γαλλικὰ βιβλία, χωρὶς, ὥστόσο, νὰ τὰ κατονομάζει. Μάλιστα, οἱ ἱστορικοὶ τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Ρήγα Βελεστινῆ ἀναφέρουν στίς μελέτες τους ὅτι θὰ εἶναι δύσκολο νὰ βρεθεῖ μιὰ πηγὴ, ἓνα πρότυπο τοῦ βιβλίου *Φυσικῆς ἀπάνθισμα*, καὶ τοῦτο διότι, ὅπως σημειώνουν, ἦταν ἐράνισμα ἀπὸ διάφορα βιβλία.<sup>4</sup>

### *Μνεία τῆς «Encyclopédie» ἀπὸ Ἑλληνες λογίους*

Εἶναι γνωστὸ ὅτι ἡ *Encyclopédie* εἶχε ἀσκήσει ἰσχυρὴ ἐπίδραση στὸν ἑλληνικὸ χῶρο. Ὅπως, ἰδιαίτερα, παρατηρεῖ ὁ Κ. Θ. Δημαρᾶς,<sup>5</sup> «... ἡ μεγαλοφάνταστη αὐτὴ ἀπογραφή τοῦ πνευματικοῦ δυτικοῦ κόσμου στὴν πιὸ ἀποφασιστικὴ ὥρα τῆς ἱστορίας του μετὰ τὴν Ἀναγέννηση, δὲν ἔμεινε ἀγνωστη στὸν ἑλληνισμό, οὔτε τὸν ἀφήσε ἀσυγκίνητο: ἡ ἀφήγησις τῶν σχέσεων τοῦ τελευταίου αὐτοῦ μετὰ τὴν Γαλλικὴ Ἑγκυκλοπαιδεία εἶναι ἀπὸ τίς πιὸ γόνιμες σὲ συμπεράσματα, προκειμένου νὰ γίνῃ γνωστὴ ἡ πορεία τοῦ ἑλληνικοῦ νοῦ».

Ἐνδεικτικὰ, ἄς ἀναφερθεῖ ὅτι ὁ Δημήτριος Καταρτζῆς,<sup>6</sup> ὁ ὁποῖος,

*professeurs* (Institute for Bulkan Studies), Θεσσαλονίκη 1974, σ. 449 καὶ Α. Camariano-Cioran, «Ὁ Ρήγας Βελεστινῆς (1783 καὶ 1791;) καὶ ὁ Ν. Μοσχολάκης (1791-;) δάσκαλοι στὴν Ἀκαδημία τοῦ Βουκουρεστίου», μετάφραση ἀπὸ τὰ γαλλικὰ ὑπὸ Gino Polese, *Θεσσαλικὸ Ἡμερολόγιο*, τ. 27, Λάρισα 1995, σ. 47.

4. Χαρακτηριστικὰ ὁ Α. Βρανούσης, *Ρήγας Φεραῖος*, Ἀθήνα 1954, σ. 254, ἀναφέρει ὅτι «Πηγὲς καὶ πρότυπα τῆς “Φυσικῆς” τοῦ Ρήγα εἶναι δύσκολο νὰ βρεθοῦν καὶ νὰ καθορισθοῦν. Δὲ μεταφράζει ἄλλωστε αὐτούσιο ξένο ἔργο, ἀλλὰ μονάχα “ἐρανίζεται”, τὰ στοιχεῖα πού θὰ τοῦ χρειαστοῦν». Ὁμοίως, ὁ Ἀπ. Δασκαλάκης, *Ὁ Ρήγας Βελεστινῆς ὡς διδάσκαλος τοῦ Γένους*, Ἀθήνα 1977, σ. 84, καταλήγει στὸ συμπέρασμα ὅτι «... δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ διαπιστωθῇ ἐκ ποίων γερμανικῶν καὶ γαλλικῶν συγγραμμάτων ἤντησε» ὁ Ρήγας τὰ θέματά του γιὰ νὰ γράψῃ τὴ *Φυσικὴ* του.

5. Κ. Θ. Δημαρᾶ, *Νεοελληνικὸς Διαφωτισμὸς*, τρίτη ἐκδόση, Ἀθήνα 1983, σ. 11. Ἐπίσης, χαρακτηριστικὴ ἦταν ἡ περίπτωση τοῦ Παν. Κοδρικᾶ, πού νέος ἀκόμη, «προκειμένου νὰ λάβῃ ἀπὸ τὴν γαλλικὴ Κυβέρνηση μιὰ ἔκφραση εὐνοίας, ζητᾷ, ἐρωτώμενος, τὴν Ἑγκυκλοπαιδεία τοῦ Diderot», βλ. Κ. Θ. Δημαρᾶ, *Ἱστορικὰ φροντισματα*, Ἀθήνα 1992, σ. 189.

Ἀήμματα τῆς *Encyclopédie* χρησιμοποίησε καὶ ὁ Χριστόδουλος ὁ ἐξ Ἀκαρνανίας, *Περὶ φιλοσόφου, φιλοσοφίας, φυσικῶν, μεταφυσικῶν, πνευματικῶν καὶ θεῶν ἀρχῶν*, Βιέννη 1786. Βλ. Παναγιώτῃ Νούτσου, «Χριστόδουλος ὁ ἐξ Ἀκαρνανίας καὶ “Encyclopédie”», *Ὁ Ἐραριστῆς* 19 (1981) 13-24.

6. Βλ. Δημητρίου Καταρτζῆ, *Τὰ εὐρισκόμενα*, ἐκδότης Κ. Θ. Δημαρᾶς, Ἀθή-

μάλιστα, είχε στη βιβλιοθήκη του την *Encyclopédie* τῶν Diderot και D'Alembert, τὴν ἀποκαλοῦσε παλιὰ καὶ πρώτη προσθέτοντας ὅτι ἀπὸ τότε ποῦ τοῦ τὴν ἔδωσ' ὁ Θεὸς δὲν εἶχε πλέον χρεία ἀπὸ ἄλλο βιβλίον. 'Ὅστόσο, στὸν κύκλο τοῦ Καταρτζῆ,<sup>7</sup> στὸ Βουκουρέστι, βρισκόμενα καὶ ὁ Ρήγας Βελεστινλῆς, ὁ ὁποῖος θὰ ἐπηρεάσθηκε ἀπὸ τὸν Καταρτζῆ γιὰ νὰ γράφει τὸ βιβλίον τῆς φυσικῆς του σὲ ἀπλοῦν ὕφος καὶ πιθανὸν θὰ χρησιμοποιοῦσε τὴν *Encyclopédie* του. 'Ὁ Ρήγας στὸ *Φυσικῆς ἀπάνθισμα*<sup>8</sup> μνημονεύει δύο φορές τὴν *Encyclopédie*. Συγκεκριμένα, γράφει... θεωρῶντας εἰς τὴν ἐγκυκλοπαιδεῖαν τὴν λέξιν γῆ... καὶ... κάθε σπετζιάρης ἰξεύρει τὴν κατασκευὴν (τοῦ φωσφόρου), ἂν θέλῃ ὁμως κἀνεὶς νὰ κάμῃ καὶ μόνος του, ἄς κοιτάξῃ εἰς τὴν Φραντζέζικην Ἐγκυκλοπαιδεῖαν τὴν λέξιν φωσφόρος, καὶ θέλει μάθῃ τὴν τέχνην.

'Ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς<sup>9</sup> ὑπογραμμίζει, στὰ 1803, τὴν παρατηρηθεῖσα ἐπίδραση τῆς *Encyclopédie* στὸν ἑλληνικὸ χῶρο. Χαρακτηριστικὰ

---

να 1970, σ. 192 καὶ Δημητρίου Καταρτζῆ, *Δοκίμια*, ἐπιμέλεια Κ. Θ. Δημαρᾶ, Ἀθήνα 1974, σ. 35. Ἀναφέρεται ὡς «πρώτη» σὲ ἀντιδιαστολὴ μὲ τὴν «Μεθοδικὴ Ἐγκυκλοπαιδεῖα», ἡ ὁποία ἄρχισε νὰ ἐκδίδεται στὰ 1782. Πρβλ. Κ. Θ. Δημαρᾶ, *Νεοελληνικὸς Διαφωτισμὸς*, ἔκδοση τρίτη, Ἀθήνα 1983, σ. 198, 200 καὶ 463.

7. Βλ. Χριστ. Περραιβοῦ, *Σύντομος βιογραφία τοῦ ἀοιδήμου Ρήγα Φεραίου τοῦ Θεσσαλοῦ*, Ἀθήνα 1860, σ. 8, ὅπου σημειώνεται ὅτι *Τύχῃ ἀγαθῇ... ἐσχετίσθη μετὰ τινος Δημητρίου Κανταρτζῆ Βυζαντίου ἐβδομηκονταετοῦς σχεδὸν τὴν ἡλικίαν, ἀνδρὸς σημαντικοῦ, πρωτοκαθεδρῖαν τοῦ ἀνωτέρου δικαστικοῦ κλάδου κατέχοντος... Γοητευθεὶς λοιπὸν ὁ Κανταρτζῆς ὑπὸ τῶν προτερημάτων τοῦ Ρήγα ἠγάπησεν αὐτὸν πατρικῶς, τὸν ἐδίδαξε τὴν γαλλικὴν καὶ ἀραβικὴν διάλεκτον, τὸν συνέδραμεν, οὕτως εἰπεῖν, διὰ τῶν σοφῶν καὶ πολιτικῶν του γνώσεων καθ' ὅλα τὰ ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας ἐπιχειρήματά του*. Πρβλ. Λεάνδρου Βρανούση, *Ρήγας Φεραῖος*, Ἀθήνα 1954, σ. 259.

8. Βλ. Ρήγα Βελεστινλῆ, *Φυσικῆς ἀπάνθισμα*, Βιέννη 1790, σ. 31 καὶ 157 ἀντίστοιχα.

9. Βλ. Ἀδαμαντίου Κοραῆ, *Mémoire sur l'état actuel de la civilisation dans la Grèce*, 1803, σ. 12 καὶ σὲ ἑλληνικὴ μετάφραση Ἑπόμνημα περὶ τῆς παρούσης καταστάσεως τοῦ πολιτισμοῦ ἐν Ἑλλάδι, Ἀθήνα 1853, σ. 16.

Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ἡ *Encyclopédie*, ποῦ μνημονεύεται στὴν ἐπιστολὴ τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραῆ, στὶς 28.11.1814, πρὸς τὸν Ἀλέξανδρο Βασιλείου, θὰ πρέπει νὰ εἶναι ἡ Μεθοδικὴ Ἐγκυκλοπαιδεῖα, ποῦ στάλθηκε στὴ βιβλιοθήκη τῆς Χίου. Αὐτὸ τεκμαίρεται ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ τῶν τόμων, 152 συνολικά, ποῦ ἀναφέρονται ἀπὸ τὸν Κοραῆ στὴν ἐπιστολὴ του στὶς 8.12.1814. Βλ. Ἀδαμάντιος Κοραῆς, *Ἀλληλογραφία*, ἔκδοση Ο.Μ.Ε.Δ., τ. 3, 1810-1816, Ἀθήνα 1979, σ. 340 καὶ 346 ἀντίστοιχα. Πρβλ. Ἀθανασίας Μπαλτζᾶ, «Ἀποστολὲς βιβλίων στὴ Βιβλιοθήκη Χίου. Στοιχεῖα ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία Ἀδαμαντίου Κοραῆ καὶ Ἀλεξάνδρου Βασιλείου (1799-1817)», *Μνήμων*, 10 (1985) 318-328.

γράφει ότι οι άκτινες τῶν φώτων τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας εἰσέδυσαν στὴν Ἑλλάδα. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ἀρκετὰ ἀντίτυπα τῆς *Encyclopédie* τῶν Diderot καὶ D'Alembert ἔχουν ἐπισημανθεῖ στὸν ἐλληνικὸ χῶρο.<sup>10</sup> Στὴ Βιβλιοθήκη τῶν Μηλεῶν Πηλίου βρίσκεται ἡ 36τομη σειρὰ τῆς τρίτης ἐκδόσεως Γενεύης<sup>11</sup> (1778-1779), ποὺ θὰ εἶχε σταλεῖ στὶς ἀρχές τοῦ 19ου αἰ. κατὰ τὴ δημιουργία τῆς Σχολῆς τῶν Μηλεῶν Πηλίου ἀπὸ τὸν Ἄνθιμο Γαζῆ, τὸν Γρηγόριο Κωνσταντᾶ καὶ τὸν Δανιὴλ Φιλιππίδη.<sup>12</sup> Ἀκόμη, ὁ Κων. Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων<sup>13</sup> σὲ ἐπιστολὴ του ἀπὸ τὴ Σμύρνη, στὰ 1815, πρὸς τὸν Πέτρο Σκυλίτζη στὴ Μασσαλία γράφει ὅτι... ἀναγκαιότατον εἰς τὸ Γυμνάσιόν μας εἶναι ἡ γαλλικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία..., ἡ ὁποία, πράγματι, ἀποστέλλεται στὸ Γυμνάσιο τῆς Σμύρνης. Τὸν ἐπόμενο χρόνο, οἱ ἐπίτροποι τοῦ Γυμνασίου<sup>14</sup> εὐχαριστοῦν μὲ ἐπιστολὴ τους τὸν Π. Σκυλίτζη γιὰ τὴ δωρεὰ στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Γυμνασίου Σμύρνης τῆς Γαλλικῆς τῶν ἐπιστημῶν καὶ τεχνῶν Ἐγκυκλοπαιδείας. Ὁ ἱατρὸς Ἰωάννης Ραστῆς,<sup>15</sup> στὸν Λόγιο Ἐρμῆ, σὲ κριτικὸ σημείωμά του γιὰ τὸ *Dictionnaire des Science Médicales*, ποὺ ἐκδόθηκε μετὰ παρέλευσιν 60 χρόνων ἀπὸ τὴν Ἐγκυκλοπαιδεία, παρατηρεῖ χαρακτηριστικὰ ὅτι ἡ *Encyclopédie* τῶν Diderot καὶ D'Alembert εἶναι... τὸ θαυμασιότερον ἐπι-

10. Βλ. Γιάννη Καρᾶ, *Οἱ θετικὲς ἐπιστῆμες στὸν ἐλληνικὸ χῶρο (15ος-19ος αἰώνας)*, Ἀθήνα 1992, σ. 128 καὶ Κ. Θ. Δημαρᾶ, *Νεοελληνικὸς Διαφωτισμὸς*, ἐκδ. τρίτη, Ἀθήνα 1983, σ. 140.

11. Πρβλ. Δήμητρας Ἀνδριτσάκη-Φωτιάδη, *Κατάλογος παλαιῶν ἐντύπων τῆς Ἱστορικῆς Βιβλιοθήκης Μηλεῶν Πηλίου*, Ἀθήνα 1993, ἀρ. 530, σ. 120.

12. Βλ. στὸν Ἐρμῆ τὸν Λόγιο, 1814, σ. 71-73 ἐπιστολὴ τοῦ Ἄνθιμου Γαζῆ σχετικὰ μὲ τὴ Σχολὴ καὶ τὴν ἀναφορὰ ὅτι ἡ Βιβλιοθήκη περιεῖχε ὀκτὸ χιλιάδες τόμους. Σὲ ἄλλη ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Barbie du Bocage, στὶς 12 Δεκεμβρίου 1815, ἀνεβάζει τὸν ἀριθμὸ τῶν βιβλίων σὲ εἴκοσι χιλιάδες. Βλ. Δανιὴλ Φιλιππίδη - Barbie du Bocage - Ἄνθιμο Γαζῆ, *Ἀλληλογραφία (1794-1819)*, ἐκδ. Αἰκ. Κουμαριανοῦ, Ἀθήνα 1966, σ. 169. Πρβλ. Ρήγα Καμηλάρι, *Γρηγορίου Κωνσταντᾶ, βιογραφία, λόγοι, ἐπιστολαί, μετὰ περιγραφῆς τῶν Μηλεῶν καὶ τῆς Σχολῆς αὐτῶν*, Ἐν Ἀθήναις 1897, Βαγγέλη Σκουβαρᾶ, «Σελίδες ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς Μηλιώτικης Σχολῆς», *Ἡώς*, Ἀθήνα 1966, ἀφιέρωμα στὴ Θεσσαλία, σ. 241 κ.ε., Κων. Κ. Χατζόπουλου, *Ἑλληνικὰ Σχολεῖα στὴν περίοδο τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας (1453-1821)*, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 250-260.

13. Κωνσταντίνου Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων, *Ἀλληλογραφία*, τ. 1, 1802-1817, ἐπιμέλεια Κώστα Λάππα - Ρόδης Σταμούλη, Ἀθήνα 1989, ἀρ. ἐπιστολῆς 107, σ. 162.

14. Βλ. Ν. Βέη, «Πέντε ἔγγραφα περὶ τοῦ Φιλολογικοῦ Γυμνασίου Σμύρνης», *Μικρασιατικὰ Χρονικά*, 10 (1963) 285-286.

15. Βλ. Ἐρμῆς ὁ Λόγιος, 1ης Ἰουλίου 1816, φωτομηχανικὴ ἐπανεκδόση Ἐταιρείας Ἑλληνικοῦ Λογοτεχνικοῦ καὶ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου, Ἀθήνα 1989, σ. 234.

χείρημα ὅπου ἐφαντάσθη ὁ ἀνθρώπινος νοῦς νὰ ἐπιχειρησθῆ πρὸς ἀμάραντον δόξαν τῶν θνητῶν· αὕτη ἢ κιβωτὸς ὄλων τῶν ἀνθρωπίνων μαθήσεων εἶναι ἀθάνατον μνημεῖον τῆς φιλοσοφίας, τῶν ἐπιστημῶν καὶ τεχνῶν.

Ἡ «*Encyclopédie*» ἓνα πρότυπο τοῦ «Φυσικῆς ἀπάνθισμα»

Ἐδῶ καὶ λίγα χρόνια ἀσχολούμενος μὲ τὶς ἱατρικὲς γνώσεις τοῦ Ρήγα,<sup>16</sup> μὲ τὴν ἐπανεκδόση τοῦ ἔργου *Φυσικῆς ἀπάνθισμα*,<sup>17</sup> καὶ συνεργαζόμενος στὸ πρόγραμμα «Ἐπιδράσεις τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐπιστημονικῆς σκέψης στὸν εὐρύτερο Ἑλληνικὸ Βαλκανικὸ χῶρο»,<sup>18</sup> προσπάθησα νὰ βρῶ ἓνα πρότυπο, τὸ ὁποῖο ὁ Ρήγας Βελεστινλῆς θὰ χρησιμοποίησε στὴ συγγραφή τοῦ βιβλίου του. Τὰ πρῶτα ἀποτελέσματα τῆς ἐρευνητικῆς αὐτῆς ἐργασίας ἀνακοινώθηκαν στὸ Ἐπιστημονικὸ Συμπόσιο<sup>19</sup> τὸ ἀφιερωμένο στὸν Λέανδρο Βρανούση (1921-1993). Παρουσιάσθηκαν τρία θέματα, τὰ ὁποῖα ὁ Ρήγας Βελεστινλῆς μετέφερε αὐτούσια ἀπὸ τὴν *Encyclopédie*<sup>20</sup> τῶν Diderot καὶ D'Alembert στὸ βιβλίο του *Φυσικῆς ἀπάνθισμα* (Περὶ κυκλοφορίας τοῦ αἵματος, περὶ ἀδήλου διαπνοῆς καὶ περὶ κατασκευῆς τοῦ φωσφόρου, σ. 154-157). Ἡ ἀρχικὴ αὐτὴ πρόδρομὴ ἐργασία δημο-

16. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Ἱατρικὲς γνώσεις τοῦ Ρήγα Βελεστινλῆ στὸ ἔργο του «Φυσικῆς ἀπάνθισμα»», Ἑπέχεια, τ. 1, Πρακτικὰ Ἀ' Διεθνoῦς Συνεδρίου «Φεραὶ - Βελεστίνo - Ρήγας» (Βελεστίνo 1986), 1990, σ. 457-499.

17. Φωτοαναστατικὴ ἐπανεκδόση μὲ τὴν προσθήκη εὐρετηρίου ὀνομάτων καὶ πραγματῶν, ἀπὸ τὴν Ἐπιστημονικὴ Ἑταιρεία Μελέτης Φερῶν - Βελεστίνου - Ρήγα, Ἀθήνα 1991, μὲ ἐπιμέλεια Δημ. Καραμπερόπουλου.

18. Ὑπεύθυνος τοῦ προγράμματος εἶναι ὁ κ. Γιάννης Καρᾶς τοῦ Κέντρου Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν καὶ ἡ ἑπταμελὴς ὁμάδα ἐργασίας ἀποτελεῖται ἀπὸ φυσικοὺς, μαθηματικοὺς, χημικό, ἱατρὸ καὶ ἀστρονόμο. Βλ. Ἐνημερωτικὸ Δελτίο, τοῦ Κ.Ν.Ε. - Ε.Ι.Ε., τεῦχος 17, Μάρτιος 1996, σ. 15. Τὰ πρῶτα ἀποτελέσματα τοῦ προγράμματος ἀνακοινώθηκαν στὸ Τρίτο Πανελλήνιο Συνέδριο Ἱστορίας τῆς Ἐπιστήμης, Ἀθήνα 11-12 Ὀκτωβρίου 1996.

19. Ἀπὸ τὴν Ἐπιστημονικὴ Ἑταιρεία Μελέτης Φερῶν - Βελεστίνου - Ρήγα διοργανώθηκε Ἐπιστημονικὸ Συμπόσιο, στίς 6 Ἰουνίου 1994, στὴν Ἀθήνα, στὴ μνήμη τοῦ ἱστορικοῦ Λέανδρου Βρανούση (1921-1993).

20. Ὁ τίτλος τοῦ πρώτου τόμου εἶναι *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers, par une Société des gens des lettres. Mis en ordre et publié par M. Diderot et M. D'Alembert*, Παρίσι 1751. Ἡ φωτοαναστατικὴ ἐπανεκδόση τῆς πρώτης ἐκδόσεως (1751-1780), Stuttgart-Bad Cannstatt 1966, Friedrich Frommann Verlag (Gunther Holzboog) ὑπάρχει στὸ Κέντρο Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν τοῦ Ε.Ι.Ε. Εὐχαριστίες ἐκφράζονται, καὶ ἀπὸ τὴ θέση ἐδῶ, στὸν κ. Γιάννη Καρᾶ γιὰ τὴν καλοσύνη νὰ μοῦ προμηθεύσει φωτοτυπίες τῶν σχετικῶν λημμάτων τῆς *Encyclopédie*.

σιεύθηκε στο γαλλικό περιοδικό *Bulletin de Liaison*<sup>21</sup> και στον δεύτερο τόμο του περιοδικού 'Υπέρεια.<sup>22</sup> Έτσι, για πρώτη φορά, διαπιστώνεται ένα πρότυπο, ή *Encyclopédie*, την οποία ο Ρήγας χρησιμοποίησε για να γράψει μέρος του βιβλίου του *Φυσικής άπάνθισμα*.

Στή σημερινή ανακοίνωση δημοσιοποιούνται τα αποτελέσματα της έρευνητικής εργασίας, που έπιβεβαιώνουν τα πρώτα συμπεράσματά μας.

### Ἡ ταύτιση τῶν κειμένων

Παρατίθενται, στη συνέχεια, τα κείμενα από τα κεφάλαια του *Φυσικής άπάνθισμα*, παράλληλα με τα αντίστοιχα κείμενα από λήμματα της *Encyclopédie*. Με την παράθεση τῶν κειμένων, ο άναγνώστης θα είναι σε θέση να παρατηρήσει την ταύτισή τους, που έπιβεβαιώνουν την πραγματοποιηθείσα από τον Ρήγα, μέσω τῆς Φυσικής του, αὐτούσια μεταφορά τῆς έπιστημονικῆς γνώσης τῆς Γαλλικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας στον έλληνικό χῶρο.

<i>Φυσικῆς άπάνθισμα</i>	<i>Encyclopédie</i>
Κεφ. Δ', <i>Περί γῆς</i> , σ. 23.	<i>Terre</i> , τόμ. 16, σ. 167a.
Κεφ. ΙΖ', <i>Περί άνέμων</i> , σ. 100.	<i>Vent</i> , τόμ. 17, σ. 21.
Κεφ. ΙΘ', <i>Περί μετάλλων</i> , σ. 109-110.	<i>Métal</i> , τόμ. 10, σ. 428 και 429.
Κεφ. Κ', <i>Περί φυτῶν και δένδρων</i> , σ. 116.	<i>Plantes</i> , τόμ. 12, σ. 718, 722.
Κεφ. ΚΑ', <i>Περί σκολήκων και φλέτρων</i> , σ. 118, 119, 120.	<i>Papillon</i> , σ. 872-875. <i>Vers</i> , τόμ. 17, σ. 39, 40, 41, 43.
Κεφ. ΚΒ', <i>Περί ψαρίων και όστρακοδέρμων</i> , σ. 123, 124, 125.	<i>Baleine</i> , τόμ. 2, σ. 32, 33, 34. <i>Poisson</i> , τόμ. 12, σ. 888, 889, 890.
Κεφ. ΚΓ', <i>Περί πουλιῶν</i> , σ. 139, 140, 141, 142.	<i>Oiseau</i> , τόμ. 11, σ. 433, 434, 435, 436, 437.

21. Βλ. D. Karaberopoulos, «Le Florilège de Physique (Φυσικῆς άπάνθισμα) de Rhigas Vélestinis et L'Encyclopédie. Première identification d'un modèle», *Bulletin de Liaison*, no 12, Centre D'Études Balkaniques (Inalco), Paris, Décembre 1994, σ. 129-139.

22. Δημήτριος Καραμπερόπουλος, «Ρήγα Βελεστινλή "Φυσικῆς άπάνθισμα"»



- Κεφ. ΚΔ', *Περὶ ἀνθρώπου ζώων, καὶ ἐτέρων τινῶν*  
*Κυκλοφορία τοῦ αἵματος*, σ. 154, 155. *Circulation du sang*, τόμ. 3, σ. 467,470.  
 \**Αδηλος διαπνοή*, σ. 155, 156. *Transpiration*, τόμ. 16, σ. 558, 559.  
*Κατασκευὴ τοῦ φωσφόρου*, σ. 156, 157. *Phosphore*, τόμ. 12, σ. 527.  
*Περὶ μαγνήτου*, σ. 165, 166, 167. *Aimant*, τόμ. 1, σ. 214, 215, 216, 222.  
 \**Αμπαρη*, σ. 171. *Ambre-gris*, τόμ. 1, σ. 323, 324.  
 \**Ηλεκτρον*, σ. 170-171. *Ambre-jaune*, τόμ. 1, σ. 324, 325.  
 \**Ηλεκτρικὴ ὕλη*, σ. 171, 172, 173, 174. *Electricité*, τόμ. 6, σ. 469, 474, 477.  
 \**Ηλεκτρικὸν πῦρ*, σ. 174. *Feu électrique*, τόμ. 6, σ. 616.

#### ΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

(Διατηρεῖται ἡ ὀρθογραφία τῶν κειμένων)

- Κεφ. Δ', *Περὶ γῆς*,<sup>23</sup> σ. 23 *Terre*, τόμ. 16, σ. 167a  
 (α) Πρὸ τοῦ Ἰταλοῦ, ἐπενόησε πρῶτος τὴν καθημερινὴν περίοδο τῆς γῆς περὶ τὸν ἄξονά της Νικήτας ὁ συρακούσιος. Δεύτερος ὁ Φιλόλαος ἐπενόησε τὴν ἐτήσιον. Μετ' αὐτὸν Ἀρίσταρχος ὁ σάμιος ὕστερον ἀπὸ ἑκατὸν χρόνους, κα-  
 ...Nicéas de Syracuse avoit découvert le premier, que la terre a un mouvement diurne... Philolaüs avoit découvert son mouvement annuel autour du soleil. Environ cent ans après Philolaüs, Aristarque de Samos sou-

καὶ Γαλλικὴ "Encyclopédie". Ταύτιση, γιὰ πρώτη φορά, ἐνὸς προτύπου», Πρόδρομη ἀνακοίνωση, *Υπέριχα*, τ. 2, Πρακτικά Β' Συνεδρίου "Φεραὶ - Βελεστίνο - Ρήγας" (Βελεστίνο 1992), Ἀθήνα 1994, σ. 585-598.

23. Ὁ Ρήγας καταχωρίζει τὸ κείμενο αὐτὸ σὲ ὑποσημείωση τοῦ βιβλίου του. Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ὅτι στὸ αὐτόγραφο χειρόγραφο του, ποῦ ἀπόκειται στὸ Τμήμα Χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος, ἀρ. 1288, τὸ συγκεκριμένο κείμενο ὁ Ρήγας τὸ εἶχε γράψει σὲ ἓνα μικρὸ κομμάτι χαρτί (διαστάσεων περίπου 8 ἐκ. × 10 ἐκ.) καὶ τὸ κόλλησε στὸ φύλλο μὲ ἀρ. 44. Μᾶλλον θὰ τὸ κόλλησε ἀργότερα, μετὰ τὴν συγγραφή τοῦ κεφαλαίου «Περὶ γῆς», ὅταν θὰ μελετοῦσε τὴν *Encyclopédie*. Ἴσως νὰ ἐντυπωσιάσθηκε ἀπὸ τὸ κείμενο τῆς *Encyclopédie* καὶ ἔτσι θὰ τὸ προσέθεσε, γιὰ νὰ τονίσει τὴν προσφορά τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων στὴ νέα ἐπιστημονικὴ θεωρία τῆς περιφορᾶς τῆς γῆς γύρω ἀπὸ τὸν ἥλιο. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι τὸν

# ENCYCLOPÉDIE,

OU

## DICTIONNAIRE RAISONNÉ DES SCIENCES, DES ARTS ET DES MÉTIERS,

PAR UNE SOCIÉTÉ DE GENS DE LETTRES.

Mis en ordre & publié par M. DIDEROT, de l'Académie Royale des Sciences & des Belles-Lettres de Prusse; & quant à la PARTIE MATHÉMATIQUE, par M. D'ALEMBERT, de l'Académie Royale des Sciences de Paris, de celle de Prusse, & de la Société Royale de Londres.

*Tantum feris juncturaque pollit,  
Tantum de medio Juppiter accedit honor.* HORAT.

TOME PREMIER.



A PARIS,

Chez { BRASSON, au Salon National, à la Science,  
DELEDE, au Salon National, à la Philosophie,  
LE BRETON, Imprimeur ordinaire du Roy, rue de la Harpe,  
DURAND, au Salon National, à Saint Jacques, & au Griffon.

M. D C C L I.

AVEC APPROBATION ET PRIVILEGE DU ROY.

Ο τίτλος του πρώτου τόμου της Γαλλικής *Encyclopédie*, Παρίσι 1751.

# Φ Τ Σ Ι Κ Η Σ

Α Π Λ Ν Θ Ι Σ Μ Α

Διά τῆς ἀρχαίας & φιλομαθείς Ἑλλήνας,

Ἐκ τῆς Γερμανικῆς καὶ Γαλλικῆς διαλέκτου ἐρρησιδαν

Παρά τῷ

Ρ Η Γ Α

ΒΑΣΙΛΕΥΣΙΝ Ἡ ΘΕΤΤΑΛΩΤ.

Οὗτως ἀναλώμασιν ἐξεδόθη, πρὸς ὠφέλειαν  
τῶν ὁμογενῶν.



ΕΝ ΒΙΕΝΝΗ.

Ἐκ τῆς Τυπογραφείας τοῦ Εὐγενῆ ΤΡΑΪΤΝΕΡ.

1790.

Ο τίτλος τοῦ Φυσικῆς Ἀπάνθισμα, Βιέννη 1790.

θώς τὸ λέγει ὁ Ἀρχιμήδης εἰς τὸ «ἀριθ-  
μὸς ἄμμου».

Κεφ. ΙΖ', *Περὶ ἀνέμων*, σ. 100

Τὸ ἀνεμόμετρον<sup>24</sup> δείχνει τὴν διάφο-  
ρον δύναμιν τοῦ ἀνέμου, καὶ εἶναι κατα-  
σκευασμένον οὕτως. Ἔχει πτερὰ ὡσάν  
ἐκεῖνα τοῦ ἀνεμομύλου, καὶ στεκόμενον  
ἀντικρὺ τοῦ ἀνέμου, συκώνει ἓνα βᾶρος,  
τὸ ὁποῖον ὑψοῦμενον ἀπ' ὀλίγον ὀλίγον  
ἐκ τοῦ κέντρου τῆς κινήσεως, κουντᾶ εἰς  
ἓνα αὐλάκι σκαμμένον μέσα εἰς ξύλον ἢ  
μέταλλον, καὶ προσηρμοσμένον ἐπάνω  
εἰς τὸν ἄξωνα τῶν πτερῶν, ἅπερ ἀθί-  
στανται τόσον, ὅσον πηγαίνῃ τὸ βᾶρος  
ὑψηλότερα, ἕως ὅπου ἔρχεται εἰς ἰσορρο-  
πίαν μετὰ τὴν δύναμιν τοῦ ἀνέμου εἰς τὰ  
πτερὰ. Ἐνας ὠροδείκτης καρφωμένος  
εἰς τὸν ἴδιον ἄξωνα κατὰ γωνίαν ὀρθὴν  
μετὰ τὸν σωλῆνα, δείχνει ὑψοῦμενος ἢ χα-  
μιλωνόμενος τὴν δύναμιν τοῦ ἀνέμου, ἐπά-  
νω εἰς ἓνα ἐπίπεδον διηρημένον εἰς μοί-  
ρας.

Κεφ. ΙΘ', *Περὶ μετάλλων*, σ. 109-110

Τὰ μέταλλα εἶναι ἕξ. Μάλαγμα,<sup>25</sup> ἀ-

tint le mouvement de la terre,... que  
nous l'apprend Archimède dans son  
traité de *numero arena*.

*Vent*, τόμ. 17, σ. 21

La force du vent se détermine par  
une machine particulière qu'on ap-  
pelle anémometre, laquelle étant mise  
en mouvement par le moyen d'ailes  
semblables à celles d'un moulin à  
vent, élève un poids qui s'écartant de  
plus en plus du centre du mouvement,  
en glissant le long d'un bras creusé en  
gouttière et adapté sur l'aissieu des  
voiles, résiste d'autant plus qu'il est  
plus élevé, jusqu'à ce que devenant  
en équilibre avec la force du vent sur  
les voiles, il en arrête le mouvement.  
Une aiguille fixée sur le même axe à  
angle droit avec le bras, montre en  
s'élevant ou en descendant, la force  
du vent sur une espèce de cadran di-  
visé en degrés.

*Métal*, τόμ. 10, σ. 428

On compte ordinairement six métaux;

ἴδιο τόμο, τὸν 16 τῆς *Encyclopédie*, χρησιμοποίησε γιὰ νὰ γράψῃ τὸ κείμενο γιὰ  
τὴν «ἄδηλο διαπονή» τοῦ ΚΔ' κεφαλαίου καὶ πιθανὸν τότε νὰ ἔγραψε αὐτὴν τὴν ὑπο-  
σημείωση.

Σχετικὰ μετὰ τὸ κείμενο τοῦ κεφαλαίου *Περὶ γῆς* μπορεῖ νὰ ὑποστηριχθεῖ ὅτι μᾶλ-  
λον θὰ τὸ ἔχει πάρει ἀπὸ γερμανικὸ βιβλίον, μιὰ καὶ παραθέτει (σ. 24) τὸ γωνωικὸ τοῦ  
πολυγραφοτάτου διαπρεποῦς Γερμανοῦ ἱατροῦ «Χάλερ» (Albrecht von Haller,  
1708-1777).

24. Ὁ ὄρος εἰσάγεται ἀπὸ τὸν Ρήγα Βελεστινῆ, ὁ ὁποῖος μεταφράζει, ὅπως  
ἀποδεικνύεται τώρα, τὸ γαλλικὸ ὄρο «anémomètre». Πρβλ. Στέφ. Κουμανούδη,  
*Συναγωγή νέων λέξεων*, Ἐν Ἀθήναις 1900, ἐπανεκδόση «Ἐρμῆς», Προλεγόμενα  
Κ. Θ. Δημαρᾶ, Ἀθήνα 1980, σ. 76, ὅπου, ὅμως, ἀναφέρεται ὅτι ὁ ὄρος εἰσήχθη ἀπὸ  
τὸν Βενιαμὶν Λέσβιο στὰ 1805.

Ἄς σημειωθεῖ ὅτι, στὸ αὐτόγραφο χειρόγραφο τῆς Φυσικῆς του, ὁ Ρήγας Βε-  
λεστινῆς προσέθεσε τὸ κείμενο, μεταξὺ τῶν φύλλων 168 καὶ 169, σὲ ἔνθετο διπλω-  
μένο φύλλο μετὰ μεγαλύτερη διάσταση (17,5 ἐκ. × 21 ἐκ.) ἀντὶ τῆς κανονικῆς σελίδας  
τοῦ χειρογράφου του (16 ἐκ. × 9,5). Μᾶλλον θὰ τὸ προσέθεσε μετὰ τὴν συγγραφή  
τῶν σελίδων τοῦ χειρογράφου του καὶ πιθανὸν πρὶν ἀπὸ τὴν ἐκτύπωση τοῦ βιβλίου.

25. Μάλαγμα = χρυσός. Βλ. Διον. Πύρρου, *Φαρμακοποιία γενική*, Κωνσταν-

σῆμι, χάλκωμα, σίδηρον, καλλάι,<sup>26</sup> καὶ μολύβι.

Ἐκ τῶν χυμικῶν<sup>27</sup> λέγονται, ἥλιος, σελήνη, ἀφροδίτη, ἄρης, ζεὺς καὶ κρόνος.

Διαιροῦνται εἰς τέλεια καὶ ἀτελῆ.

Ἐκ τῶν βαρύτερων εἶναι τὸ μάλαγμα, δεύτερον τὸ μολύβι, καὶ κατόπι τοὺς ἔρχονται τὸ ἀσῆμι, χάλκωμα, σίδηρος, καὶ καλλάι.

Τὸ πνεῦμα τοῦ νίτρου ἀναλύει τὸ ἀσῆμι, τὸ χάλκωμα, καὶ τὸ σίδηρον, πλὴν τοῦ μαλάγματος.

Τὸ ὑδροστατικὸν πείραμα<sup>28</sup> τοῦ Ἄρχιμηδους μετὰ τὸ ὅποιον ἐγνώρισεν πόσον χάλκωμα εἶχε μέσα ἢ κορῶνα τοῦ Ἰέρω-

l'or, l'argent, le cuivre, le fer, l'étain et le plomb.

Les alchimistes... ont appelé l'or, *Soleil*; l'argent, *Lune*; le cuivre, *Venus*; le fer, *Mars*; l'étain, *Jupiter*; le plomb, *Saturne*.

On divise les métaux en parfaits et en imparfaits.

C'est ainsi que pour le poids, l'or surpasse tous les métaux; le plomb tient le second rang; l'argent, le cuivre, le fer et l'étain viennent ensuite.

L'esprit de nitre dissout l'argent, le cuivre, le fer, sans agir sur l'or.

σ. 429

Le fameux problème d'Archimede, pour connoître l'alliage de la couronne d'Hiéron, étoit fondé sur une suppo-

τινούπολις 1818, σ. 210. Πρβλ. Ἐμμ. Κριαρᾶ, *Λεξικὸ τῆς Μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς Δημόσιας Γραμματείας, 1100-1669*, Θεσσαλονίκη 1985, τ. 9, σ. 302.

26. Καλλάι (τουρκ.) = κασσίτερος. Βλ. Διον. Πύρρου, *ὁ.π.*, σ. 210.

27. Ὁ Ρήγας μεταφράζει τὸν ὄρο «alchimistes» μετὰ τὸν ὄρο «χυμικοί», ποὺ μᾶλλον τὸν πρωτοχρησιμοποίησε. Βλ. Στέφ. Κουμανούδης, *ὁ.π.*, σ. 1126, ὅπου, ὅμως, μνημονεύεται μεταγενέστερο ἔργο. Ἐπισημασθεῖ ὅτι ὁ Ρήγας δὲν κάνει τὴ διάκριση μεταξὺ τῶν ὄρων «ἀλχυμιστῶν» καὶ «χυμικοί», ὅπως ὁ Χριστόδουλος ὁ ἐξ Ἀκαρνανίας μεταφράζοντας λήμμα τῆς *Encyclopédie*. Βλ. Χριστόδουλος τοῦ ἐξ Ἀκαρνανίας, *Περὶ ἀληθοῦς πολιτικῆς τῶν εὐγενῶν ὑποκειμένων*, Βενετία 1781, σ. 126 (É. Le-grand, *Bibliogr. Hellén.*, 18ου αἰ., τ. 2, ἀρ. 1042, σ. 361) καὶ H. Tonnet, «Le *Peri althothous politikhs twn eugenon hypokeiménων* (1781) identification de la source française. Premières remarques sur la traduction», *Ἐπετηρὶς Ἰδρύματος Νεοελληνικῶν Σπουδῶν*, 9 (1995-1996) 187-192. Ὁ Στέφ. Κουμανούδης, *ὁ.π.*, σ. 50, δὲν ἀναφέρει τὸν ὄρο «ἀλχυμιστῶν», ἀλλὰ τὸν ὄρο «ἀλχημιστῶν». Μάλιστα, καταχωρίζει καὶ τὸν ὄρο «ἀλχημεία», ποὺ ὅμως ἀπαντᾶται σὲ προγενέστερο ἔργο. Βλ. Κ. Μ. Κούμα, *Χημεία ἐπιτομή*, Βιέννη 1808, σ. ε'.

Γιὰ τὶς σχετικῆς, ἀπὸ τοὺς ἀλχημιστές, ὀνομασίες τῶν μετάλλων μετὰ τὸν ὄρο τῶν οὐρανίων σωμάτων, βλ. Μ. Βαρτελώ, *Ἡ τῆς Ἀλχημείας γένεσις, μετάφραση Μιχαήλ Κ. Στεφανίδου*, Ἀθήνα 1906, σ. 86, ὅπου γίνεται ἀναφορὰ στὴν παρομοίωση τῶν μετάλλων πρὸς τοὺς πλανῆτες. Μάλιστα, παρατίθεται καὶ τὸ χωρίο ἀπὸ τὸν Πινδάρου: «ἐκ Θεῆας καὶ Ὑπερίωνος Ἥλιος, ἐκ δὲ Ἥλιου ὁ χρυσός, ἐκαστὸν δὲ τῶν ἀστέρων ὕλη τις ἀνάγεται. Ἥλιος μὲν χρυσός, Σελήνη δὲ ἄργυρος, Ἀρεὶ σίδηρος, Κρόνος μολύβδος, Διὶ ἤλεκτρος, Ἐρμῆ κασσίτερος, Ἀφροδίτη χαλκός». Πρβλ. Πινδάρου, *Τὰ Σωζόμενα*, ἐκδόση Augustus Boeckhiius, Λιψία 1819, τ. 2, σ. 540.

28. Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τὸ γεγονός ὅτι ὁ Ρήγας χρησιμοποιοῦσε, ἀντὶ τῆς φράσεως τοῦ γαλλικοῦ κειμένου «fameux problème», τὴ φράση «ὑδροστατικὸ πεί-

νος, δὲν εἶναι κατ' ἀκρίβειαν σωστόν. Ἐπειδὴ καὶ βλέπομεν πῶς δὲν συμφωνοῦν ὅλοι εἰς αὐτό, ὡσὰν ὁποῦ πρέπει.

α'. Τὸ μέταλλον ὁποῦ θεὸν νὰ γένη ἡ πείρα, νὰ εἶναι καθαρώτερον, τὸ ὁποῖον εἶναι ἀδύνατον.

β'. Τὸ νερὸν καθαρώτατον ὁμοίως. Καὶ τοῦτο ἀδύνατον, διατὶ εἶναι μειμιγμένον μὲ γεώδη καὶ μεταλλικὰ μόρια.<sup>29</sup>

γ'. Ἡ ἀτμοσφαῖρα νὰ εἶναι εἰς ἓνα βαθμὸν ζέστης ἢ ψύχους, καὶ ὄχι νὰ μεταβάλλεται, τὸ ὁποῖον εἶναι πάντη ἀδύνατον, διατὶ ὁ ἀήρ καὶ ἡ κίνησις τῆς θερμότητος δὲν ἡρεμοῦν.

Ὅθεν κάμουν τόσον φανερὰ ἀποτελέσματα εἰς τὰ ὑγρά, χωρὶς νὰ ἀποφανῆ πόσα κάμουν εἰς τὰ στερεά.

Κεφ. Κ', *Περὶ φυτῶν καὶ δένδρων*,<sup>30</sup> σ. 116

Τὰ χόρτα καὶ φυτά, διαιροῦνται εἰς εἴκοσι δύο κλάσεις, αἱ κλάσεις αὐτὰ διαιροῦνται εἰς τμήματα, καὶ τὰ τμήματα εἰς 763 γένη.

Φυτὰ παράσιτα, λέγονται ἐκεῖνα ὁποῦ φυτρῶνουν ἄνω εἰς ἄλλα δένδρα, ἢ ξύλα, ἢ πέτραις, ἢ τοίχους, ἔχουν σπόρους ἀθεωρήτους, τοὺς ὁποῖους ὁ ἄνεμος πέρ-

ραμα». Δὲ μεταφράζει ἀπλῶς στὸ σημεῖο αὐτό, ἀλλὰ δείχνει ὅτι ἦταν ἐνημερωμένος στὰ θέματα τῆς φυσικῆς καὶ γνώριζε τὸν ὄρο «ὕδροστατικός», ὁ ὁποῖος εἰσάγεται, στὰ 1767, ἀπὸ τὸν Νικηφόρο Θεοτόκη. Πρβλ. Στέφ. Κουμανούδη, *ὁ.π.*, σ. 1028. Ὁ Ρήγας, ἀκόμη, στὴ σ. 71 τῆς Φυσικῆς του ἀναφέρεται καὶ στοὺς «κανόνας τῆς ὕδροστατικῆς».

29. Ὁ Ρήγας Βελεστινλῆς καταχωρίζει στὸ χειρόγραφό του, ἀρ. φύλλου 182, μιὰ ὑποσημείωση, σχετικὰ μὲ τὰ ἅλατα τοῦ νεροῦ, τὴν ὁποία, ὅμως, ἔχει διαγράψει: «Μία βανίς βροχῆς θεμένη εἰς παστρικὸν γιὰ ἀφ' οὗ ἐξατμισθῆ τὸ ὑγρὸν ἀφίνει κάποιαν κηλίδαν».

30. Κατὰ τὴν αὐτοψία τοῦ χειρογράφου τῆς Φυσικῆς τοῦ Ρήγα διαπιστώθηκε ὅτι τὸ κείμενο αὐτὸ εἶναι σὲ ἔνθετο, ἄλλης ποιότητος, διπλωμένο φύλλο τοποθετημένο μετὰ τὸ φύλλο μὲ ἀρ. 187, τὸ ὁποῖο ἔχει ἀριθμηθεῖ, ὁμοίως, ὡς 187, μεγαλύτερων διαστάσεων (23 ἐκ. × 17,5 ἐκ.) καὶ τὸ κείμενο εἶναι γραμμμένο μὲ μεγαλύτερα γράμματα ἀπὸ ὅ,τι οἱ ἄλλες σελίδες τοῦ χειρογράφου, πὺ μᾶλλον ὁ Ρήγας θὰ τὸ προσέθεσε μετὰ τὴν συγγραφή τοῦ συγκεκριμένου κεφαλαίου *Περὶ φυτῶν καὶ δένδρων*.

sition entierement fausse... j'ammis deux hommes n'ont été parfaitement d'accord sur la pesanteur d'un métal.

1. du plus ou du moins de pureté du métal que l'on a examiné;

2. du plus ou du moins de pureté de l'eau que l'on a employée pour l'expérience;

3. des différens degrés de chaleur de l'atmosphère qui influent considérablement sur les liquides, sans produire des effets si marqués sur des corps solides, tels que les métaux.

*Plantes*, τόμ. 12, σ. 718b

Ces classes sont au nombre de vingt-deux... Ces classes sont divisées en sections, et les sections en six cent soixante et treize genres.

σ. 722b

Plante parasite, plante qui croit sur d'autre plantes...

Les semences des plantes parasites sont extrêmement fines,...

νώντας διασκορπίζει, ἢ τοὺς πηγαίνει ἐκεῖ ὅπου εὐρίσκουν ἀνάλογον τροφήν νὰ βλαστήσουν.

Κεφ. ΚΑ', *Περὶ σκουλήκων καὶ φλέτρων*,<sup>31</sup> σ. 118

“Ὀλαὶς ἢ πατελούδαις γεννῶνται κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον.

“Ὦντας σκουλήκια<sup>32</sup> ἔχουν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δεκαεξὶ ποδάρια. Μερικὰ σκουλήκια εἶναι εὐμορφα καὶ μὲ διάφορα χρώματα εἰς αὐτὴν τὴν στάσιν, καὶ εὐμορφότερα εἰς τὴν μεταμόρφωσίν τους.

σ. 119

Ἐμέτρησαν οἱ φυσικοὶ μὲ τὸ μικροσκόπιον, καὶ ἠῶραν εἰς τὴν μυῖαν ἕως ὀκτὼ χιλιάδας, εἰς δὲ τὴν πεταλοῦδαν ἕως τριάντατέσσαρες χιλιάδας, καὶ ἑξακόσια πενήντα.

Ἡ πυραλλὶς λέγει ὁ κύρ Ρεομούρ,<sup>33</sup> ὁρμᾶ πρὸς τὴν φλόγα, ὑποθέτωντας νὰ εἶναι τὸ τέρι της, ἐπειδὴ καὶ φαίνεται εἰς τὰ μάτια της ὡσάν ἐκεῖνο γυαλιστερόν.

Τὰ αὐγὰ τῶν φλέτρων, φθάνουν ἀπὸ τὰ τριακόσια, ἕως τριακόσια πενήντα.

le vent porte ces granes au hasard sur des murs, sur des toîts, sur des arbres, où des rencontres favorables les sont éclore.

*Papillon*, σ. 872b

Les papillons... viennent par métamorphose des chenilles qui ont au plus 16 jampes...

certaines chenilles ont aussi de belles couleurs; mais on ne peut rien conclure des couleurs d'une chenille pour celles du papillons qui doit être le produit de sa métamorphose.

σ. 873a

par le moyen du microscope... plus de 8000 sur celle d'une mouche; ... ce papillon auroit donc eu 34650 yeux.

σ. 874a

Les papillon diurnes... M. de Reaumur a soupçonné que c'est peut-être pour chercher leurs femelles, qu'elles peuvent reconnoître à quelque signe lumineux, qui n'est sensible qu'à leurs yeux.

σ. 876a

Les oeufs des papillons... a compte depuis 300 jusqu'à 350.

31. Ὁ γαλλικὸς ὄρος *papillon* ἀποδίδεται ἀπὸ τὸν Ρήγα μὲ τὴ λέξη *φλέτρον*, πού, ὅμως, δὲν βρίσκεται στὰ ἑλληνικὰ λεξικά, ἀλλὰ ἀπαντᾶται στὴ γενέτειρά του, στὸ Βελεστίνιο (πληροφορία τῆς μητέρας μου Ἀσημίνας), στὸ Πήλιο (πληροφορία τῆς κ. Αἰκ. Πολυμέρου-Καμηλάκη), στὸ Καρπενήσι (πληροφορία κ. Γεωργίου Δάλκου) καὶ στὴν Πελοπόννησο (πληροφορία Κ. Γεωργίου Ντελόπουλου). Βλ. καὶ ὑποσημείωση ἀρ. 74.

32. Ὁ Ρήγας χρησιμοποιεῖ τὸν ὄρο *σκουλήκια* ἀντὶ τοῦ ὄρου *κάμπη* γιὰ τὸν γαλλικὸ ὄρο *chenilles*.

33. René-A.-F. de Reaumur (1683-1757), φυσιολόγος μὲ σημαντικὲς ἐργασίες στὴ φυσιολογία τῆς πέψης, ἀπομόνωσε τὸ γαστρικὸ ὑγρὸ καὶ ἀπέδειξε τὴν πεπτικὴ του δράση (1752). Τὸ ὄνομά του φέρουν τὸ θερμομότρο (1731) καὶ ἡ θερμομετρικὴ κλίμακα. Βλ. Art. Castiglioni, *Ἱστορία τῆς Ἱατρικῆς*, ἑλληνικὴ μετάφραση, Ἀθήνα 1961, τ. 2, σ. 597 καὶ F. Garrison, *An Introduction to the History*

Και άλλων μὲν εἶναι στρογγυλά, άλλων πλατουλά, άλλων σφαιροειδῆ, άλλων κυλινδρικά, και άλλων κωνικά. Τὸ δὲ χρώμα τους ἀσπροδερόν, ἢ κιτρινωπὸν, ἢ μελανόν.

Τὰ γεννοῦν εἰς ἑκεῖνο τὸ δένδρον ὅπου ἡμποροῦν νὰ θραφοῦν ὅταν ἀνοίξουν τὰ φύλλα του,

τὰ σκεπάζουν μὲ τὸ κουκουῖλι, ἢ μαδοῦν μαλὶ ἀπὸ πάνω τους, διὰ νὰ μὴν τὰ βλάψῃ ἡ βροχῆ.

σελ. 120

Τὸ σκουλήκι τοῦ νεροῦ βαστᾶ τὴν οὐρὰν και τὸ κεφάλι του εἰς τὸ νερόν, τὴν δὲ μέσην του εἰς τὸ χῶμα, κινεῖται ἀδιακόπως, διὰ νὰ πλησιάσουν τὰ σώματα ὅπου εἶναι μακριὰ πρὸς τὸ στόμα του.

Ἡ θηλυκὴ πυρολαμπίς<sup>34</sup> (κωλοφωτιά) λάμπει, ἢ ἀρσενικὴ ὅμως ὄχι, και τοῦτο μόνον ἐν καιρῷ τῆς συνουσίας, πετῶντας ἐμπροστά, δείχνει πρὸς ποῖον μέρος πρέπει ν' ἀκολουθήσῃ ἡ ἀρσενική.

Δὲν μεταμορφώνεται ποτὲ ἡ θηλυκὴ, ἀλλὰ μόνον ἡ ἀρσενικὴ ἔχει τὸ προτέρημα τοῦτο.

σ. 875b

ceux de la plupart sont ronds ou arrondis; Il y en a d'appatis, de sphéroïdes, de cylindriques, de coniques... leur couleur est ordinairement blanchâtre ou jaunâtre;

...les papillons déposent leurs oeufs sur la plante qui peut fournir une bonne nourriture aux chenilles qui en doivent sortir...

σ. 876a

couvrent leurs oeufs de poils pris sur eux-mêmes... disposée de façon que la pluie coule dessus sans pénétrer jusqu'aux oeufs.

*Ver aquatique*, τόμ. 17, σ. 39

*Ver aquatique*... a les deux extrémités de son corps aquatiques; sa tête et sa queue sont toujours dans l'eau, et le reste de son corps est toujours sur terre; ... il agit continuellement dans l'eau... que les petits corps qui y nagent, viennent d'assez loin se rendre dans sa bouche.

*Ver luisant*, τόμ. 17, σ. 41

*Ver luisant*, pyrolampis... le ver femelle qui brille dans l'obscurité; le mâle ne brille point du tout;

... ceux que la nature a destinés à leur accouplement... c'est cette leur qui instruit le mâle de quel côté il doit voler.

la femelle ne se transforme jamais, et le mâle subit un changement de forme total.

*of Medicine*, ἐπανεκδόση τετάρτης ἐκδόσεως, Philadelphia and London 1961, σ. 322 και 475.

34. Ὁ Ρήγας μεταφράζει κατὰ λέξιν τὸ γαλλικὸ ὄρο «pyrolampis», ἐνῶ πρόκειται γιὰ τὸν ὄρο «πυρολαμπίς», κοινῶς «κωλοφωτιά», ὄρο τὸν ὁποῖο και ὁ ἴδιος ἀναφέρει. Πρβλ. Ἀριστοτέλους, *Ζῴων ἱστορίαι* 521b 21 και 551b 23, ὅπου μνημονεύονται ὡς «πυρολαμπίδες».

<sup>34</sup> Ἄς σημειωθεῖ ὅτι στὸ χειρόγραφο τῆς Φυσικῆς τοῦ Ρήγα τὸ κείμενο αὐτὸ τῆς

Τὸ σκουλήκι τῶν ὀδόντων, γίνεται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὑποκάτω εἰς μίαν κοριὰν συναγμένην ἐπάνω εἰς τὰ δόντια ἐξ αἰτίας τῆς ἀπαστρίας.<sup>35</sup>

Τὸ σκουλήκι τοῦτο εἶναι μικρότατον, ἔχει στρογγυλὸν κεφάλι μὲ ἓνα μικρὸν σημαδάκι μαῦρον ἐπάνω, τὸ ἐπίλοιπὸν τοῦ κορμὶ μακρὸ καὶ λιανὸν σχεδὸν ὡσὰν τὸ σκουλήκι τοῦ ξυδίου.

Τρώγει τὰ δόντια ἀπ' ὀλίγον ὀλίγον, καὶ προξενεῖ δυσωδίαν εἰς τὸ στόμα, δὲν κάμει ὅμως τὸν ἄνθρωπον νὰ αισθανθῆ μεγάλους πόνους.

Καὶ εἶναι λάθος ἐκεῖνο ὅπου λέγουν πῶς οἱ μεγάλοι πόνοι τῶν δοντιῶν προξενοῦνται ἀπὸ τὰ σκουλήκια.

Κεφ. *Περὶ ψαριῶν καὶ ὀστρακοδέρμων*, σ. 123

Ὁ κύρ Λεουβενχοέκ,<sup>36</sup> ἐπῆρε τὰ λέπια ἐνὸς μεγάλου κράπου<sup>37</sup> (ψάρι τοῦ γλυκοῦ νεροῦ, τουρκιστὶ σαζάνι) τὰ ἔβαλεν εἰς

*Vers dentaires*, τόμ. 17, σ. 43

Les dentaires qui s'engendent au dents, se forment d'ordinaire sous une croute amassée sur les dents par la malpropreté.

Ce ver est extrêmement petit, et a une tête ronde, marquée d'un point noir, le reste du corps long et menu, à-peu-près comme ceux du vinaigre.

ces vers rongent les dents peu-à-peu, y causent de la puanteur, mais ne sont pas sentir de grandes douleurs.

car c'est une erreur de s'imaginer que les violens maux de dents soient causés par les vers.

*Poisson*, τόμ. 12, σ. 890a

M. Leeuwenhoek tira plusieurs écailles d'une carpe extraordinairement grosse;...il les fit macérer dans l'eau

σελίδας 120 καθὼς καὶ τὸ ἐπόμενο γιὰ τὸ «σκουλήκι τῶν ὀδόντων» εἶναι σὲ ἔνθετο διπλωμένο χαρτὶ μεγαλύτερας διαστάσεως (23 ἐκ. × 17,3 ἐκ.) ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα φύλλα τοῦ χειρογράφου καὶ φέρει ἀρ. φύλλου 193.

35. Ἡ λέξη «κοριὰν» ἀπαντᾶται καὶ σήμερα στὴ γενέτειρα τοῦ Ρήγα, στὸ Βελεστίνο, γιὰ νὰ ἀποδοθεῖ ὁ σκληρὸς φλοιὸς τοῦ ψωμιοῦ, ἢ «κόρα». Ἡ λέξη «ἀπαστρία» σημαίνει ἔλλειψη καθαριότητος, ρυπαρότης.

36. A. van Leeuwenhoek, 1632-1723, ἐρευνητής, ὁ ὁποῖος χρησιμοποίησε συστηματικὰ τὸ μικροσκόπιο στὶς ἐρευνές του. Εἶναι ὁ πρῶτος ποὺ παρατήρησε τὰ σπερματοζωάρια στὸ σπέρμα. Βλ. Πῶλ Ντὲ Κρούφ, *Κυνηγοὶ μικροβίων*, ἐκδόσεις Γκοβόστη, Ἀθήνα χ.χ., σ. 5-25, Art. Castiglioni, *Ἱστορία τῆς ἱατρικῆς*, ἐλληνικὴ μετάφραση, Ἀθήνα 1961, τ. 2, σ. 511-513.

37. Ὁ Ρήγας γιὰ νὰ ἀποδώσει τὴν ὀνομασία τοῦ ἰχθύος τοῦ γλυκοῦ νεροῦ («carpe») μεταφέρει τὸν ὄρο στὰ ἐλληνικὰ ὡς «κράπος» (μεταφορὰ ἀπὸ τὴ ρουμανικὴ παράφραση τοῦ ὄρου «carp»;) ποὺ τὸν μνημονεύει καὶ μὲ τὴν τουρκικὴ λέξη «σαζάνι», γνωστὸ στὴ γενέτειρά του στὸ Βελεστίνο καὶ ὡς «καρλιότικο ψάρι». Πρόκειται γιὰ τὸν ἰχθὺ «κυπρίνο τὸν γνήσιο». Πρβλ. Γεωρ. Θεοχαροπούλου Πατρῆως, *Ὄνομαστικὸν τετραγλώσσον Γαλλοαγγλογραικελληνικόν...* ἐν Μονάχῳ τῆς Βαυαρίας 1834, σ. 359, *Une carpe, a carp, κυπρίνος, τὸ κοιν. γριβάδι, τουρκοχουδαῖστὶ σαζάνι*. Ἐς σημειωθεῖ ὅτι «Περὶ κράπου ἦτοι σαζανίου» μνημονεύεται καὶ σὲ χειρόγραφο τοῦ 18ου αἰ. Βλ. Γιάννη Καρᾶ, *Οἱ ἐπιστήμες στὴν Τουρκοκρατία, Χειρόγραφα καὶ ἔντυπα*, τ. 3, *Οἱ ἐπιστήμες τῆς ζωῆς*, Ἀθήνα 1994, σ. 328.



ζεστόν νερόν διὰ τὰ νὰ τὰ σχίσῃ εὐκολώτε-  
 ρα, καὶ ἤϊρε μὲ τὸ μικροσκοπίον, σα-  
 ράντα διπλωματιαῖς εἰς ἓνα λέπι ἐπάνω  
 ἐπανωταῖς. Ὅθεν ἐσυμπέρανε πῶς τὸ  
 ψάρι νὰ ἦτον σαράντα χρόνων, καὶ ὅτι τὰ  
 λέπια δείχνουν τοὺς χρόνους μὲ ταῖς δι-  
 πλωματιαῖς, καθὼς τὰ δένδρα μὲ τοὺς κύ-  
 κλους.

Ἡ φουσκα ὁποῦ ἔχει τὸ ψάρι εἰς τὴν  
 κοιλίαν του, τὸ βοηθεῖ νὰ ἀνεβαίνει εἰς  
 τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ νεροῦ, καὶ νὰ κατε-  
 βαίνει εἰς τὰ βάρη, γεμίζοντας καὶ ἀδειά-  
 ζωντάς τιν.

Πλὴν δὲν ἔχουν ὅλα, διὰ τοῦτο ὅσα ὑ-  
 στεροῦνται, κατοικοῦν πάντα εἰς τὰ βάρη,  
 ἢ σπανίως ἀναβαίνουν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν.

Ὁ Πλίνιος, ὁ Ῥονδολέτ, καὶ ὁ Βοήλ<sup>38</sup>  
 λέγουν πῶς τὰ ψάρια ἀκούουν, ἐπειδὴ ὅ-  
 ταν ἔκραζαν μὲ μίαν καμπάναν ἐκεῖνα  
 ὁποῦ ἦτον εἰς ἓνα χαβούζι,<sup>39</sup> εἰρχοντο  
 διὰ νὰ φάγουν.

σ. 124

Τὸ βουδόψαρον<sup>40</sup> (διαφορετικὸν ἀπὸ  
 τὴν φόκιαν, ἢ ὅποια εὐρίσκεται εἰς τὴν  
 θάλασσαν) ζῆ εἰς τὸ γλυκὺ νερόν...

καὶ βόσκει τὸ χορτάρι εἰς τὰς ὄχθας  
 τῶν ποταμῶν.

38. Guillaume Rondolet (1507-1566), Γάλλος πρωτεργάτης τῆς ἰχθυολογίας.  
 Robert Boyle (1627-1691), Ἴρλανδὸς χημικός.

39. Χαβούζι ἢ χαβούζα (τουρκ. λέξη) = δεξαμενὴ ὕδατος.

40. Ὁ Ρήγας μεταφέρει στὰ ἑλληνικὰ τὸν ὄρο «poisson-boeuf» ὡς «βουδό-  
 ψαρον». Πιρόκειται γιὰ τὸν ἰχθὺ «άλιαρκο τῆς Ἀμερικῆς», βλ. Ἀντωνίου Ἡπίτη,  
*Μέγα Γαλλοελληνικὸν λεξικόν, ἐπανεκδόση Ἐφῶν Τολίδη, Ἀθήνα χ.χ., τ. 3, λήμ-  
 μα «poisson».*

Τὸν ὄρο αὐτὸ τὸν συναντοῦμε στὸ *Ἱστορικὸν λεξικὸν τῆς Νέας Ἑλληνικῆς τῆς  
 τε κοινῆς ὁμιλουμένης καὶ τῶν ἰδιωμάτων, τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τ. 4, τεῦχος  
 πρῶτον, ἐν Ἀθήναις 1953, σ. 22, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι «βοιδόψαρο, τό, ἄμαρτ. βοδό-  
 ψαρο. Ἐκ τῶν οὐσ. βόιδι καὶ ψάρι: Ἰχθύς τοῦ γένους σελαχίου». (Εὐχарιστίες στὸν  
 κ. Παν. Καμηλάκη γιὰ τὴν ὑπόδειξη.)*

chaude pour pouvoir les couper plus  
 aisément... il découvrit clairement  
 avec son microscope quarante petites  
 lames ou écailles, collées les unes sur  
 les autres, d'où il conclut que le pois-  
 son étoit âgé de 40 ans.

Comme on peut connaître l'âge d'un  
 arbre par le nombre des anneaux dont  
 le tronc est composé...

σ. 888b

Plus il y a d'air dans la vessie, plus  
 le poisson a de facilité à s'élever au-  
 dessus de l'eau; moins il y a d'air,  
 plus le poisson descend vers le fond  
 de l'eau.

On sait que ceux qui n'ont plus cet-  
 te vessie, ne peuvent pas s'élever dans  
 l'eau.

σ. 888a

Pline, Rondolet, Boyle, etc. rappor-  
 tent que des poissons domestiques  
 s'assembloient au bruit d'une cloche...  
 lorsqu'on vouloit leur donner à man-  
 ger.

*Poissons-boeuf, τόμ. 12, σ. 889a*

Poisson-boeuf, qu'il ne faut pas con-  
 fondre avec le phoca... le plus grand  
 des poissons connus d'eau douce...

paît l'herbe des bords de la riviere;

Τὸ κρέας καὶ τὸ πάχος του ἔχει πολλήν ὁμοιότητα μετὰ τοῦ μοσχάρου.

Τὸ θηλυκὸν βουδόψαρον ἔχει βυζιά καὶ βυζαίνει τὰ παιδιὰ του, εὐρίσκεται δὲ εἰς τὸν ποταμὸν τῶν Ἀμαζόνων εἰς τὴν Ἀμερικήν.

Τὰ χελιδωνόψαρα<sup>41</sup> εἶναι πολλῶν εἰδῶν, ...Καὶ πετοῦν πολλὰ εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ νεροῦ, ἔως ὅπου νὰ στεγνώσουν τὰ πτερὰ τους.

Τὸ κῆτος ἡ φάλαινα

Τὸ πάχος της ζυγιάζει ἑκατὸν τριακταπέντε χιλιάδας λίτραις.

Εἰς τὸ μεγαλύτερον της ἔντερον χωρεῖ ἓνας καβαλάρης, ἡ οὐρά της εἶναι ὀριζοντική,<sup>42</sup> ἔχει δύο πτερὰ ἀπὸ ὁκτώ πήχαις μακρὰ... τὰ μεταχειρίζεται μόνον ὅταν θεὸς νὰ γυρίσῃ εἰς τὸ πλευρὸν...

συνουσιάζεται ἀκουμβῶντας εἰς τὴν οὐράν της,

σ. 125

βαστᾶ ἐγγαστρομένη δέκα μῆνας, γεννᾷ ἓνα, ἡ καὶ σπανίως δύο, ἴσια μετὰ ἓνα ταῦρον.

Sa chair et sa graisse ont assez de rapport à celles du veau.

La femelle a des mamelles qui lui servent à allaiter ses petits.

... ce poisson particulier à la rivière des Amazones...

*Poisson volant*, τόμ. 12, σ. 889b

On distingue plusieurs sortes de poisson volans... Il ne s'élève pas beaucoup au-dessus de l'eau, et il se soutient en l'air jusqu'à ce que ses ailes soient desséchées.

*Baleine*, τόμ. 2, σ. 32b

Les balaines...

Son lard pesoit cent trente cinq mille livres.

σ. 33a

...le gros intestin, dont la capacité étoit si grande, qu'un homme à cheval auroit pû y entrer. La gueule est horizontale; les nageoires des côtes ont depuis cinq jusqu'à huit piés de long;... Les nageoires ne lui servent que pour aller de côté.

...ces poissons s'élèvent perpendiculairement sur leur queue pour s'accoupler;

σ. 33b, 33a

La femelle porte pendant neuf ou dix moins. On assure qu'il n'y a qu'un baleinon par chaque portée; mais il est aussi gros qu'un taureau;... quelquefois deux.

41. Κοινή ὀνομασία τῶν ἰχθύων δακτυλόπτερος ὁ ἰπτάμενος καὶ ἐξώκοιτος ὁ ἰπτάμενος. Γιὰ τὸ χελιδινόψαρο βλ. τίς παρατηρήσεις τοῦ Ἀδαμ. Κοραΐ, Ξενοκράτους καὶ Γαληνοῦ, *Περὶ τῆς ἀπὸ τῶν ἐνύδρων τροφῆς*, ἐν Παρισίοις 1814, σ. 67, 187 καὶ Ἀδ. Κοραΐ, *Ἔτη Γαλλογραικικοῦ Λεξικοῦ*, ἐπιμέλεια Ἀλκῆ Ἀγγέλου, Ἀθήνα 1994, σ. 306.

42. Ἡ λέξις «ὀριζοντικός» εἰσάγεται, μᾶλλον, ἀπὸ τὸν Ρήγα στὸ ἑλληνικὸ λεξιλόγιον. Πρβλ. Στ. Κουμανούδη, *Συναγωγή νέων λέξεων*, ἐν Ἀθήναις 1900, σ. 739, ὅπου ὁμως παραπέμπει στὸν Ἑρμῆ τὸν Λόγιον τοῦ 1817.

“Όταν φοβήται νά μήν κακοπάθῃ τὸ παιδί της, τὸ ἀγκαλιάζει μὲ τὰ πτερὰ της...

Τὸ ἓνα της μάτι ἀπέχει ἀπὸ τὸ ἄλλο τέσσαρες πήχαις, ἡ γλῶσσα της εἶναι ὅλη ἓνα πάχος, καὶ πολλὰ ἀπαλή.

“Όταν ἔλθουν εἰς ἐκεῖνο τὸ μέρος ὅπου διατρύβουν αἱ φάλαιναί... ἓνας ἀνθρωπος κάθεται εἰς τὸ κατάρτι καὶ βλέπει τὴν θάλασσαν, καὶ καθὼς ἰδῆ τὸ ψάρι, φωνάζει, φάλαινα φάλαινα, καὶ τότε εὐθὺς ξεμακραίνουν ἢ βάρκαις, καὶ ζητοῦν νά τὴν βάλουν εἰς τὴν μέσσην.

Κεφ. ΚΓ’, *Περὶ πουλιῶν*, σ. 139

Κάνένα πουλι δὲν ἔχει δόντια, ἀλλὰ μόνον χωρίσματα ὡσάν πριόνι.

σ. 140

Ἐπάνω τῆς οὐρᾶς κάθε πουλι ἔχει δύο βαλάνους,<sup>43</sup> εἰς τὰς ὁποίας συνάγεται ἀπ’ ὅλους τοὺς χυλοὺς τοῦ σώματός του ἓνας ἀλειφώδης ἕτερος χυλός, ὁ ὁποῖος εὐγαίνει ἀπὸ ἓνα σωλήνα εὐθὺς ὅπου πλησιάζει τὸ πουλι τὴν μήτην του, καὶ μὲ ἐκείνην τὴν ἀλειφήν, ἀλείφει τὰ χαλασμένα πτερὰ του διὰ νά διορθωθοῦν καὶ νά ἰσιάζουν.

Τρία νεῦρα σχηματίζουν τὴν πλατεῖαν μὴτην τῶν πουλιῶν... αὐτὰ συμβάλλουν εἰς τὸ νά διακρίνουν τὴν τροφήν καθῶς τὴν ἐγγρίζουν μὴ βλέποντας, εἶναι τῆς ἀφῆς νεῦρα.

Lorsqu’elle craint pour son petit, elle l’emporte entre ses nageoires.

σ. 32a

Les yeux sont à quatre aunes de distance l’un de l’autre;... La langue est d’une substance si molle.

σ. 34a

Quand le bâtiment est arrivé dans le lieu où se fait le passage des baleines, ... un matelot attentif est en vedette au-haut du mât de hune; et dès qu’il aperçoit une baleine, il crie en langue Basque balia, balia; l’équipage se disperse aussi-tôt dans les chaloupes, et court la rame à la main après la baleine aperçue.

*Oiseau*, τόμ. 11, σ. 433b

Les oiseaux n’ont point de vraies dents... le bec est dentelé comme une scie.

σ. 434a

Il y a dans le croupion des oiseaux deux glandes où se fait la sécrétion d’une humeur onctueuse qui remplit la cavité de ces glandes, et qui en sort par un tuyau excrétoire, lorsque l’oiseau approche son bec des glandes ou des plumes qui les couvrent. Le bec étant chargé de la liqueur des glandes, il la porte sur les plumes dont les barbes sont dérangées et ont besoin de cette onction pour s’affermir les unes contre les autres.

σ. 437a

... ce sont trois paires de nerfs qui aboutissent au bout de leur bec; c’est par ces nerfs qu’ils distinguent avec tant de sagacité et de exactitude, ce qui est propre à leur servir de nourriture,... sans qu’ils voient les alimens.

43. Βάλανος = ἄδην.

Μερικά πουλιά ζούν πολλά μαζί, μερικά δύο δύο.

Τὸ δειλότερον πουλί δείχνει ἀνδρείαν ὅταν εἶναι λόγος περὶ τῶν ἀγῶν του.

“Ὅλα τὰ πουλιά κελαδοῦν ἐν καιρῷ τοῦ ἔρωτός των.

σ. 141

Τὰ πουλιά διακροῦνται εἰς σαρκοφάγα καὶ καρποφάγα.

Τὰ σαρκοφάγα γεννοῦν ἓνα ἢ δύο ἀγά, καὶ ὄχι περισσότερον.

Κάνένα πουλί δὲν ἔχει περισσότερον ἀπὸ τέσσερα δάκτυλα, ἀν δὲν ἐκλάβωμεν τὸ μαχμοῦζι<sup>44</sup> τοῦ πετεινοῦ διὰ δάκτυλον.

Ὁ κύρ Κλέην<sup>45</sup> διακρεῖ τὰ πουλιά εἰς ὀκτώ φαμελίας.

α'. Εἶναι τὸ στρουθοκάμηλον μὲ τὸ

σ. 434b

Il y a des oiseaux qui sont toujours attroupés plusieurs ensemble... d'autres vont deux-à-deux.

Les oiseaux les plus timides et les plus foibles montrent du courage et de la force lorsqu'il s'agit de sauver leurs oeufs.

Tous les oiseaux ont la voix plus souvent dans le temps de leurs amours.

σ. 435b

Les oiseaux... sont nommés carnivores et oiseaux de proie, les autres vivent de fruits et de graines, on les nomme frugivores.

σ. 441b

Les oiseaux de proie ne produisent guère qu'un petit ou deux rarement davantage à-la-fois.

σ. 434a

Aucun des oiseaux connus n'a plus de quatre doigts, à-moins que l'on ne prenne l'éperon du coq pour un doigt.

σ. 436a

M. Klein, dans sa méthode des oiseaux, les a distribués en huit familles, dont la première ne comprend que l'autruche, parce que c'est le seul oi-

44. Τὸν γαλλικὸ ὄρο «éperon», ποὺ σημαίνει πτερνιστήρ, σπιρούνι, ξύστρο, ὁ Ρήγας τὸν ἀποδίδει μὲ τὴν τουρκικὴ λέξη «μαχμοῦζι». Στὸ Ἄρχειο τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ὑπάρχουν δύο δελτία γιὰ τὸ μαχμοῦζι τοῦ πετεινοῦ. «Μαχμοῦζι(ι) = τὸ πλῆκτρον τοῦ πετεινοῦ (Μακεδονία, Ἀδριακὴ), μαχμοῦζ' = νύχι στὸ πίσω μέρος τοῦ ποδιοῦ τοῦ πετεινοῦ (τουρκ. mahmuz) (Μικρὸ Μοναστήρι Θράκης). Ἄλλοῦ (Καβακλή Ἀν. Ρωμυλίας, Χαλκιδικὴ κλπ.) μαχμοῦζι(ι) = φτερνιστήρι γιὰ πρόγκισμα ἀλόγου (σπειροῦνι). Ἡ σημασία αὐτὴ (σπειροῦνι, πτερνιστήρ) εἶναι πῶς διαδεδομένη.» (Εὐχαριστίες ἐκφράζονται στὸν κ. Παν. Καμηλάκη γιὰ τὴν διερεύνηση τῆς λέξης στὸ Ἄρχειο τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.)

45. Lud. Got. Klein (1716-1765). Γερμανὸς ἰατρός, ὁ ὁποῖος ἐκτὸς τῶν ἄλλων ἦταν καὶ μέλος τῆς Ἀκαδημίας τῶν ἀξιοπεριέργων τῆς φύσεως.

νά ἔχη μόνον δύο δάκτυλα εἰς κάθε πο-  
δάρι.

β'. "Όσα ἔχουν μόνον τρία δάκτυλα,  
καὶ ὅλα εἶναι ἐμπροστά.

γ'. "Όσα ἔχουν τέσσερα δάκτυλα, δύο  
ἐμπροστά καὶ δύο πίσω.

δ'. "Όσα ἔχουν τέσσερα δάκτυλα, πλὴν  
τρία ἐμπροστά καὶ ἓνα πίσω.

ε'. "Όσα ἔχουν τέσσερα δάκτυλα, τρία  
ἐμπροστά καὶ ἓνα πίσω καὶ πιασμένα  
ἀπὸ μεμβράναν.

στ'. "Όσα ἔχουν τέσσερα δάκτυλα,  
καὶ βαστοῦν καὶ τὰ τέσσερα ἀπὸ τὴν μεμ-  
βράναν.

σ. 142

ζ'. "Όσα ἔχουν τέσσερα δάκτυλα καὶ  
τὰ τρία ἐμπροστά καὶ πιασμένα ἀπὸ τὴν  
μεμβράναν.

η'. "Όσα ἔχουν τέσσερα δάκτυλα καὶ  
εἰς ὅλα ἐξέχει ὀλίγη μεμβράνα διαχωρι-  
σμένη.

"Όσα πουλιὰ δὲν ἔχουν δάκτυλον ὀπί-  
σω, δὲν κονεύουν<sup>46</sup> ποτὲ εἰς τὰ δένδρα.

Τὸ μυιοποῦλι<sup>47</sup> εἶναι πάντων τῶν που-  
λιῶν τὸ μικρότατον.

Τὰ πτερὰ καὶ ἡ οὐρά του εἶναι μαῦρα,  
καὶ τὸ σῶμα του κοκκινωπὸν, τὸ μπόι  
του ἴσια μὲ τὸ μῆλον τοῦ δακτύλου, κά-  
μνει τὴν φωλιά του εἰς ταῖς λεμονιαῖς  
ἀπὸ βαμβάκι, καὶ λεπταῖς φλούδαις δέν-  
δρου, τὸ θηλυκὸν κτίζει, καὶ τὸ ἀρσενι-  
κὸν κουβανεῖ,<sup>48</sup> γεννᾷ δύο αὐγὰ ἴσια μὲ

seau qui n'ait que deux doigts à chaque  
pié.

La seconde famille est composée  
des oiseaux qui ont trois doigts.

Dans la troisième famille les oiseaux  
qui ont quatre doigts, dont deux sont  
dirigés en-avant et les deux autres en-  
arriere.

... qui ont quatre doigts, dont trois  
en-avant et le quatrième en-arriere.

... qui ont à chaque pié quatre doigts  
dont le postérieur n'est pas engagé  
dans la membrane.

... qui ont à chaque pié quatre doigts,  
tenans tous les quatre à la membrane  
du pié.

... qui n'ont que trois doigts, dirigés  
tous les trois en-avant, sont dans la  
septième classe.

Ceux qui ont quatre doigts bordés  
d'une membrane,... se trouvent dans  
la huitième classe.

σ. 434a

Les oiseaux qui n'ont point de  
doigt en arriere ne se trouvent jamais  
sur les arbres.

*Oiseau mouche*, σ. 442b, 443a.

Oiseau mouche c'est le plus petit  
de tous les oiseaux.

Il a les grandes plumes des ailes et  
de la queue noires; tout le reste du  
corps est d'un brum mêlé d'un rouge  
vermeil; il est de la grosseur du petit  
bout du doigt;

Ces oiseaux font leur nid sur les or-  
ranges, les citronniers,... avec du cot-

46. Κωνεύω = σταθμεύω πρὸς ἀνάπαυσιν ἢ ὕπνον, καταλύω.

47. Μυιοποῦλι = μυιοθήρας, κοινῶς μυιοχάφτης.

48. Κουβανῶ = κουβαλῶ. Βλ. Ἐμ. Κριαρᾶ, *Λεξικὸ τῆς Μεσαιωνικῆς Ἑλ-  
ληνικῆς Δημιόδου Γραμματείας (1100-1669)*, Θεσσαλονίκη 1982, τ. 8, σ. 310,  
λῆμμα Κουβαλῶ.

μπιζέλι, και τὰ κλοσᾶ δέκα ἢ δώδεκα ἡμέρας.

*Κυκλοφορία τοῦ αἵματος*, σ. 154

Μία κυκλοφορία φυσική τοῦ αἵματος εἶναι εἰς τὸ ζωντανὸν ζῶον, διὰ τῆς ὁποίας ἀκαταπαύστως τὸ ὑγρὸν αὐτὸ μεταγέται ἀπὸ τὴν καρδίαν εἰς ὅλα τὰ μέρη τοῦ σώματος διὰ τῶν ἀρτηριῶν, καὶ ἐπιστρέφεται ἐκ τῶν ἰδίων μερῶν αὐτῶν ἀπὸ ταῖς φλέβαις.

Τὸ πρῶτον ὄργανον τῆς ζωτικῆς αὐτῆς ἐνεργείας εἶναι ἡ καρδία, εἰς τὴν ὁποίαν ὅλαι αἱ φλέβαις χύνονται καὶ ὅλαι αἱ ἀρτηρίαι λαμβάνουν τὴν ἀρχὴν τους. Ἡ καρδία ἔχει ἐνταύτῳ μίαν ἐνεργεῖαν ὀνομαζομένην Διαστολὴν καὶ Συστολὴν.

Τὸ φυσικὸν ἀποτέλεσμα τῆς παντοτεινῆς κινήσεως αὐτῆς, εἶναι ὅτι ἡ καρδία δέχεται καὶ διώχνει τὸ αἷμα ἀλληλοδιαδόχως. Τὸ διωγμένον αἷμα ἀπὸ τὸ δεξιὸν γαστριδίον τῆς πρέπει νὰ φερθῆ ἀπὸ τὴν πνευμονικὴν ἀρτηρίαν<sup>49</sup> εὐγαίνουσαν εἰς τὸ πνευμόνι,<sup>50</sup> ἀφ' ὅπου νὰ μετακομισθῆ πάλιν ἀπὸ τὰς πνευμονικὰς φλέβας<sup>51</sup> εἰς τὸ ἀριστερὸν αὐτάκι<sup>52</sup> τῆς,

49. Ὁ ὄρος «πνευμονικὴ ἀρτηρία» χρησιμοποιεῖται, ἴσως γιὰ πρώτη φορά, ἀπὸ τὸν Ρήγα Βελεστινῆ, ὁ ὁποῖος μεταφράζει τὸν ἀντίστοιχο γαλλικὸ ὄρο «artère pulmonaire».

50. Χρησιμοποιεῖται ἐνικός ἀριθμὸς στὴ μετάφραση καί, μάλιστα, λαϊκὴ λέξη «πνευμόνι», ἐνῶ στὸ γαλλικὸ κείμενο εἶναι πληθυντικός «poumons». Ὁ Γαζῆς, ὡστόσο, στὰ 1799, χρησιμοποιεῖ τὸν ὄρο «πνεύμωνες». Βλ. "Ανθ. Γαζῆ, *Γραμματικὴ τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν*, Βιέννη 1799, τ. 2, σ. 554.

51. Ὁ σύγχρονος ὄρος «πνευμονικαὶ φλέβαι» χρησιμοποιεῖται, ἴσως γιὰ πρώτη φορά, ἀπὸ τὸν Ρήγα Βελεστινῆ.

52. Ὡς «αὐτάκι» μεταφράζεται τὸ «oreillette» ἀπὸ τὸν Ρήγα Βελεστινῆ,

ton... de petits morceaux d'écorce de gommier;

C'est le mâle seul qui apporte tout ce qui doit entrer dans la composition du nid, la femelle le construit... La femelle pond deux oeufs gros comme de petits pois; le male et la femelle les couvent alternativement pendant l'espace de 10 ou 12 jours.

*Circulation du sang*, τόμ. 3, σ. 467a

La circulation du sang est un mouvement naturel du sang dans un animal vivant, par lequel cette humeur est alternativement portée du coeur à toutes les parties du corps par les artères, et rapportée de ces mêmes parties par les veines.

Le principal organe de cette fonction vitale est le coeur, qui est un muscle creux aux cavités duquel toutes les veines viennent aboutir, et toutes les artères prennent leur naissance, et qui a en même temps une action de dilatation ou de diastole, et de contraction ou de sistole.

L'effet naturel de ce mouvement alternatif, c'est que le coeur reçoive et chasse le sang alternativement: le sang chassé du ventricule droit doit être porté par l'artère pulmonaire qui en sort dans les poumons, d'où il doit être rapporté par les veines pulmonaires à l'oreillette gauche, et de-là au ventricule gauche: après y avoir été

καί ἀπ' ἐκεῖ εἰς τὸ ἀριστερὸν γαστρίδιον.<sup>53</sup> Ἀφ' οὗ τὸ αἷμα ξαναγυρισθῆ ἐκεῖ, κουντεῖται ἀπὸ τὴν συστολὴν τοῦ γαστριδίου τούτου εἰς τὴν ἀρτηρίαν λεγομένην Ἀόρτην,<sup>54</sup> ἥτις τὸ διαμοιράζει εἰς ὅλον τὸ ἐπίλοιπον σῶμα, καὶ ἐκεῖθεν ἐπιστρέφεται ἔπειτα εἰς τὸ δεξιὸν αὐτάκι της ἀπὸ τὴν φλέβαν λεγομένην Κοίλην, ἥτις τελειώνει τὴν κυκλοφορίαν.

σ. 155

Ἡ καρδία χτυπᾷ περίπου 2000 φορές<sup>55</sup> τὴν ὥραν, εἰς κάθε χτύπημα διώχνει μίαν οὔγγιαν αἵματος. Καὶ ἐπειδὴ ὅλον τὸ αἷμα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δὲν εἶναι παραπάνω ἀπὸ 24 λίτραις, πρὸς 133 δράμια ἐκάστη, ἔπεται νὰ κάμνη 7 ἢ 8 κυκλοφορίας τὴν κάθε ὥραν.

Ἄδηλος διαπνοή, σ. 155-156

Ἡ διαπνοή, εἶναι μία ἐνέργεια, διὰ τῆς ὁποίας τὰ περιττὰ ὑγρά τοῦ σώμα-

ἐνῶ ἄλλοι Ἑλληνες συγγραφεῖς τῆς ἐποχῆς τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ χρησιμοποιοῦν ἄλλους ὅρους, ὅπως «οὖς», «ὠτίον», «ὠτίδα», «ὠτίδιον», «αὐτί» καὶ τὸν σύγχρονο ὄρο «κόλπος». Βλ. Δημητρίου Καραμπερόπουλου, *Ἡ μεταφορὰ τῆς ἐπιστημονικῆς ἱατρικῆς γνώσης μέσω τῶν ἐντύπων ἐλληνικῶν βιβλίων κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ (1745-1821)*, διδακτορικὴ διατριβή, Ἀθήνα 1996, σ. 182.

53. Ἀπὸ τὸν Ρήγα ἀναφέρεται ὁ ὄρος «γαστρίδιον», ἐνῶ ἄλλοι συγγραφεῖς χρησιμοποιοῦν τοὺς ὄρους «γάστρη», «γαστέρα», «θάλαμος» καὶ τὸν σύγχρονο ὄρο «κοιλία». Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, *ὁ.π.*, σ. 183.

54. Ἀντὶ τοῦ ὄρου «ἀορτή», ὁ Ρήγας γράφει «ἀόρτη» μεταφέροντας ἀπὸ τὰ γαλλικὰ τὸν ὄρο «aorte». Πάντως ὡς «ἀόρτη» ἀναφέρεται καὶ ἀπὸ τὸν ἱατρὸ Κήρυκο Χαιρέτη, *Ἐργεῖδιον τῆς τῶν ζῶων οἰκονομίας*, Βενετία 1798, σ. 50 καὶ 53. Ὁ ὄρος «ἀόρτα ἀρτηρία» ἀπαντᾶται στὸ χειρόγραφο τοῦ 18ου αἰ. «Περὶ τοῦ μικροκόσμου καὶ τῆς κυκλοφορίας αὐτοῦ, καὶ πῶς γίνεται ἡ κυκλοφορὴς κίνησις τοῦ αἵματος ὀλίγα τινά». Βλ. Γιάννη Καρᾶ, *Οἱ ἐπιστῆμες στὴν Τουρκοκρατία. Χειρόγραφα καὶ ἐντυπα*, τ. 3, *Οἱ ἐπιστῆμες τῆς ζωῆς*, Ἀθήνα 1994, σ. 326.

55. Βλ. σχόλιο στὰ συμπεράσματα σχετικὰ μὲ τὸν ἀριθμὸ τῶν καρδιακῶν συστολῶν. Ὁ Ρήγας μεταφέρει ἀνεξέταστα στὸ κείμενό του τὸν ἀνακριβῆ ἀριθμὸ τῶν καρδιακῶν συστολῶν τῆς Γαλλικῆς *Encyclopédie*. Ἐπιβεβαιώνεται ἡ ὑποστηρικθεῖσα ἄποψη ὅτι τὸν ἀριθμὸ 2.000 θὰ εἶχε ἡ πηγὴ ἀπὸ τὴν ὁποία ὁ Ρήγας πῆρε τὸ κείμενό του περὶ τῆς κυκλοφορίας τοῦ αἵματος. Βλ. Δημητρίου Καραμπερόπουλου, «Ἱατρικὲς γνώσεις τοῦ Ρήγα Βελεστινλῆ στὸ ἔργο του "Φυσικῆς ἀπάνθισμα"», *Ἰδέριμα*, τ. 1, Ἀθήνα 1990, σ. 472.

rapporté, il est poussé, par la contraction de ce ventricule, dans l'aorte qui le distribue dans tout le reste du corps, d'où il est ramené ensuite dans l'oreillete droite par la veine cave qui achève la circulation.

σ. 470a

Le coeur fasse 2000 pulsations par heure, et qu'à chaque pulsation il chasse une once de sang, comme la masse totale du sang n'est pas ordinairement estimée à plus de vingt-quatre livres, ils en concluent qu'il fait sept à huit circulations par heure.

*Transpiration*, τόμ. 16, σ. 558b-559a

Il y a dans la peau une infinité des ces pores... quand la transpiration est

τος διώκονται ἔξω ἀπὸ τοὺς πόρους τοῦ δέρματος. Εἶναι εἰς τὸ δῆμα πόροι ἀπειροί, καὶ ὅταν ἡ διαπνοὴ εἶναι ἰκανὴ διὰ τὴν διακρίθῃ ἀπὸ τὰς αἰσθήσεις, καθὼς ὁ ἰδρῶς, ὀνομάζεται αἰσθαντικὴ<sup>56</sup> διαπνοή, ὅταν ὅμως κρύπτεται ἀπὸ τὰς αἰσθήσεις, καθὼς εἰς τὴν ἀπλήν κατάστασιν τοῦ σώματος, λαμβάνει τὸ ὄνομα ἄδηλος.

Τὰ ἀγγεῖα δι' ὧν γίνεται ἡ διαπνοή, ἀνοίγουν παμπύλως ὑποκάτω εἰς τὰ λέπια τῆς ἐπιδερμίδος, ἅπερ εἶναι μιᾶς ἀκαταλήπτου μικρότητος. Ὁ κύριος Λεβενχοὺκ ἀπέδειξεν, ὅτι ἡμπορεῖ νὰ σκεπάσῃ τινὰς μὲ ἓνα κοινὸν σπυρὶ ἄμμου 125.000<sup>57</sup> στόματα τῶν ἀγγείων τούτων.

Μία βεβαιωτάτη πείρα ἔδειξεν ὅτι, ἡ ποσότης τῆς διωγμένης ἔξω ὕλης δι' αὐτῆς τῆς ὁδοῦ εἶναι περισσοτέρα, παρὰ ὅση εὐγαίνει ἀπ' ὅλας τὰς ἄλλας.

Ἐπιπέτωννας μετρίαν διαίταν, μεσαίαν ἡλικίαν, καὶ ζῶν ἡσυχῇ εἰς ἓνα ἄνθρωπον, ὁ κύριος Σανκτόριος<sup>58</sup> εὗρηκεν εἰς τὴν Ἰταλίαν ὅτι, ἡ ὕλη τῆς ἀδήλου διαπνοῆς ἦτον πέντε ὄγδοα ἀπ' ὅσα ἔπρεπε διὰ τροφῆν του. Εἰς τρόπον ὅπου δὲν ἔμενον περισσοτέρα ἀπὸ τρία ὄγδοα διὰ τροφῆν, καὶ διὰ περιπτώματα τῆς μή-

assez abondante pour être apperçue par les sens, comme dans la sueur, on l'appelle la sensible transpiration; quand elle échappe aux sens, comme dans l'état ordinaire du corps, elle prend le nom d'insensible transpiration.

Les vaisseaux par lesquels se fait la transpiration, s'ouvrent obliquement sous les écailles de l'épiderme,... ils sont d'une petitesse inconcevable. Suivant un calcul de Leewenhoeck, il paroît que l'on peut couvrir avec un grain commun de sable, cent vingt-cinq mille embouchures ou orifices extérieurs de ces vaisseaux.

Des expériences bien confirmées ont appris que la quantité de matière poussée au-dehors par cette voie, étoit plus considérable que celle qui se rendoit par toutes les autres.

En supposant une diète modérée, un âge moyen, et une vie commode, Sanctorius a trouvé en Italie que la matière de l'insensible transpiration étoit les 5/8 de celle que l'on prenoit pour aliment; de-sorte qu'il n'en restoit que les 3/8 pour la nutrition, et les excréments du nez, des oreilles, des

56. Ἡ λέξις «αἰσθαντικὸς» εἰσάγεται στὸ ἑλληνικὸ λεξιλόγιον ἀπὸ τὸν Ρήγα, στὰ 1790, ἐνῶ ὁ Στέφ. Κουμανοῦδης, *Συναγωγὴ νέων λέξεων*, 1900, σ. 27, παρέμπει στὸν Ἄλ. Κάλφογλου, στὰ 1797.

57. Ὁ ἴδιος ἀριθμὸς ἀναφέρεται καὶ ἀπὸ τὸν Ἄνθιμο Γαζῆ, *Γραμματικὴ τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν*, 1798, τ. 2, σ. 563. Μάλιστα, ὁ Κύριλλος Λαυριώτης παίρνει ἀφορμὴ ἀπὸ αὐτὸ γιὰ νὰ κατηγορήσῃ τὸν Ρήγα Βελεστινλῆ: «Φασὶ οἱ γεννάδιαι σμικρότατοι κόκκοι ψάμμου καλύπτουν πέντε καὶ εἴκοσι χιλιάδας, πρὸς τοῖς ἑκατὸν τῆς ἀνθρωπίνης ἐπιδερμίδος πόρους, ὡς ἐν τῇ ἀφυσίῳ φυσικῇ ἐνὸς αὐτῶν Ρήγα καλουμένον τοῦτο πεφλάρηται». Βλ. Κ. Δυοβουνιώτου, «Κύριλλος Πατρεῦς», *Θεολογία*, 24 (1953) 508.

58. Santonio Sanctorio, 1561-1636, διάσημος καθηγητῆς τῆς Πάδοβας, γνωστὸς ἀπὸ τὰ πειράματά του γιὰ τὴν ἄδηλο διαπνοή. Βλ. Arturo Castiglioni, *δ.π.*, τ. 2, σ. 518.



της, τῶν αὐτιῶν, ἐντέρων, τῆς φούσκας,<sup>59</sup> καὶ τῶν λοιπῶν.

Ὁ ἴδιος συγγραφεὺς ἀπέδειξεν ὅτι, εἰς μίαν ἡμέραν χάνει τινὰς μὲ τὴν ἄδηλον διαπνοὴν τόσον, ὅσον εἰς δεκατέσσερες ἡμέρας εὐγαίνωντας εἰς τὸ ἀναγκαῖον. Ἔτι, εἰς μίαν νύκτα χάνει τινὰς: 16: οὐγγίαις διὰ τοῦ οὔρου, 4: διὰ τοῦ ἀναγκαίου, καὶ περισσότερον ἀπὸ 40: διὰ τῆς ἄδηλου διαπνοῆς.

Ἐνας ἄνθρωπος ὅπου φάγη ὀκτώ λίτραις φαγητὰ μίαν ἡμέραν, μετὰ πέντε ὥρας τοῦ φαγεῖν χάνει μίαν, ἀπὸ ταῖς πέντε ἕως εἰς ταῖς δώδεκα, τρεῖς λίτραις, καὶ ἀπὸ ταῖς δώδεκα ἕως εἰς ταῖς δεκαεξί, σχεδὸν μισὴν λίτραν.

Ἡ διαπνοὴ εἶναι ἀναγκαία εἰς τὴν ζώην τοῦ ζώου,<sup>60</sup> ἐπειδὴ καὶ καθαρίζει τὸ αἷμα του ἀπὸ διάφορα ἕτερογενῆ μόρια, τὰ ὅποια ἤμποροῦσαν νὰ τὸ φθείρουν, καὶ ὅταν δὲν γίνεται, προξενεῖ διαφόρους ἀσθενείας, καθὼς εἶναι οἱ παροξυσμοί.

Ἡ ὑπερβολικὴ διαπνοὴ φέρει ἐκνευρισμούς, λιγοθυμίας, καὶ αἰφνηδίας θανάτους. Ἡ πολλὰ ὀλίγη, ξηραίνει τὰ τριχώδη ἄγγεῖα<sup>61</sup> (ιχῶρας), ἢ γυναικίαις δια-

intestins, de la vessie.

Le même auteur démontre, que l'on perd en un jour par l'insensible transpiration autant qu'en quatorze jours par les selles; et en particulier, que pendant la durée de la nuit, on perd ordinairement seize onces par les urines, quatre par les selles, et plus de quarante par l'insensible transpiration.

Un homme qui prend dans un jour huit livres d'aliment... cinq heures après avoir mangé, cet homme a transpiré environ une livre; depuis la cinquième heure jusqu'à la douzième, environ trois livres; et depuis la douzième jusqu'à la seizième, presque la moitié d'une livre.

La transpiration est absolument nécessaire dans l'économie animale, pour purifier la masse du sang, et le débarrasser de quantité de particules inutiles et hétérogènes, qui pourroient le corrompre. De-là vient que quand la transpiration ordinaire est arrêtée, il survient tant de maladies, particulièrement de fièvres, de grâtelles.

Une trop grande transpiration occasionne des foiblesses, des défaillances, des morts subites; une trop petite ... fait que les vaisseaux capillaires se

59. Ὡς «φούσκα» ἀναφέρει τὴν οὔροδόχο κύστη. Ὁ ἴδιος ἕρος χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τὸν Ἀντόνιο Στρατηγὸ, *Διδασκαλία θεωρητικοπρακτικὴ περὶ τῶν πυρετῶν*, Βενετία 1745, σ. 82, τὸν ἰατρὸ Κων. Μιχαήλ, *Διαιτητικὴ*, Βιέννη 1794, σ. 207, ἐνῶ ὡς «οὔροδόχος κύστις» μνημονεύεται ἀπὸ τὸν Δημήτριο Ποῦλο, *Λόγος εἰσαγωγικός*, Βενετία 1801, σ. 56, καὶ ὡς «οὔρική κύστις» ἀπὸ τὸν Κων. Κούμα, *Χημείας ἐπιτομὴ*, Βιέννη 1808, τ. 2, σ. 204.

60. Τὸν γαλλικὸ ὄρο «économie animale» ὁ Ρήγας τὸν μεταφράζει ὡς «ζωὴν τοῦ ζώου», ἐνῶ ἄλλοι συγγραφεῖς τὸν ἀποδίδουν ὡς τῶν «ζώων οἰκονομία». Βλ. τὸν τίτλο τοῦ βιβλίου τοῦ Κηρύκου Χαιρέτη, *Ἐγχειρίδιον τῆς τῶν ζώων οἰκονομίας*, Βενετία 1798.

61. Ὡς «τριχώδη» ἀποδίδει τὸν γαλλικὸ ὄρο «capillaires», ἐνῶ ἄλλοι συγ-

πνέουν λιγώτερον ἀπὸ τοὺς ἄνδρας. Ὅταν ἰδρῶνει τινὰς εἶναι ὀλιγωτέρα ἢ διαπνοή.

*Κατασκευὴ τοῦ φωσφόρου ἀπὸ τὰ οὖρα, σ. 156-157*

Ἐκ τοῦ ἀνθρωπίνου οὔρου ἐξατμίζοντες το εἰς λαμπῆρον,<sup>62</sup> κατασκευάζουν οἱ χυμικοὶ τὸν φωσφόρον, ὅς τις εἶναι ἕνα ἄλλας κίτρινον, διαφανές, ἀναλῆ, μαλάσσεται, καὶ κόπτεται ὡσάν κερὶ. Ἄν τὸν κοιτάξῃ κἀνεὶς μὲ τὸ μικροσκοπίον, φαίνονται ἅλα τὰ μέρη του βαλμένα εἰς μίαν δραστήριον κίνησιν ἀναβράσεως. Ὅταν ἀφεθῇ εἰς τὸν ἀέρα, καίεται, καὶ φθεῖρεται ὡσάν ἕνα κάρβουνον, εὐγάνοντασ κλπὸν ἄσπρον, καὶ μυρωδίαν ὡσάν ἐκείνην μιᾶς λινῆς κλωστῆς ὅταν καίεται χωρὶς φλόγα.

Μὲ αὐτὸν γράφει κἀνεὶς εἰς χαρτί, ἢ εἰς τεῖχος, ὡσάν μὲ κονδῆλι, καὶ φαίνονται αἱ γραμμαὶ φωτειναὶ εἰς τὸ σκότος, τὰς ὁποίας ὁ ψυχρὸς ἢ ὁ ὑγρὸς ἀνεμος σβύνει.

Ὁ φωσφόρος μιγνύμενος μὲ κάποια λάδια, γίνεται λαμπρὸς πολλὰ, καὶ δὲν ἐξατμίζεται ἔτσι εὐκόλα, ἢ δὲ σύνθεσις γίνεται οὕτω. Τρίψε μαζί εἰς μάμαρον ἀνακατώνοντας ἀκριβῶς τρία δράμια λάδι γαροφάλων ἢ κανέλλας, μισὸν δράμι κάμφορας, καὶ τρία σπυριὰ φωσφόρου.

Ἦμπορεῖ νὰ ἀλείψῃ τινὰς μὲ τὸ μίγμα αὐτὸ τὰ γένηια του, τὰ μαλιά του, τὸ πρόσωπον, καὶ τὰ ροῦχα του, ἢ ὅ,τι ἄλλο σῶμα θέλῃ... Ἦμπορεῖ νὰ γράψῃ

dessechent... les femmes transpirent toujours beaucoup moins que les hommes... lorsqu'on sue elle (la transpiration) est moindre.

*Phosphore, τόμ. 12, σ. 527b*

Propriétés du phosphore. Le phosphore d'urine est jaune, transparent; il se fond, se moule, et se coupe comme de la cire; si on le regarde au microscope, l'on voit toutes ses parties comme dans un mouvement violent d'ébullition; exposé à l'air, il brûle et se consume comme un charbon donnant une fumée blanche, ayant une odeur d'ail ou d'arsenic, ou plutôt encore semblable à l'odeur que donne un fil blanc quand il brûle sans flamme.

On trace avec ce phosphore comme avec un crayon, sur un carton, du papier ou un mur, des caracteres ou figures qui deviennent lumineux dans l'obscurité; un vent froid ou humide éteint ces caracteres.

Le phosphore fait de cette maniere est plus lumineux, et ne se dissipe pas si promptement, le procédé suivant est assez estimé: «broyez ensemble et mêlez exactement trois gros d'huile de gérofle ou de canelle, demi gros de camphre, et trois grains de phosphore».

On peut frotter de ce mélange les cheveux, la face, les vêtements, ou tout autre corps, ou en former des caracteres pour être apperçus lumineux

γραφεῖς χρησιμοποιοῦν τὸν ὄρο «τριχοειδῆ». Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Μεταφορὰ τῆς ἐπιστημονικῆς...*, ὁ.π., σ. 193.

62. Λαμπῆρος = ἀποστακτήρ, ἀμβιξ. Ὁ Διον. Πύρρος, *Φαρμακοποιία γενική*, 1818, σ. 101', περιγράφει τὸ ὄργανο «ἀμπιξ ἢ λαμπῆρος», γιὰ τὸ ὁποῖο γράφει καὶ τὸν ὄρο στὰ ἰταλικά «alambico». Μάλιστα, στὸ τέλος τοῦ βιβλίου καταχωρίζει καὶ τὸ σχετικὸ σχῆμα τοῦ ὄργανου.

γράμματα όπου νά φανοῦν λαμπρά εἰς τὸ σκότος. Ὁ φωσφόρος ἔτσι ἐνούμενος φαίνεται λαμπρότερος, παρὰ ὅταν εἶναι ἀμυγής.

*Περὶ μαγνήτου*, σ. 165-167

Ὁ μαγνήτης εἶναι μία σιδηρώδης πέτρα, εὑρίσκεται μέσα του ἄλας καὶ λάδι ἐνωμένα, εἰς τὰ ὁποῖα κεῖται ἡ μαγνητική δύναμις, καὶ ὄχι εἰς τὴν πετρώδη οὐσίαν.

Κάθε κομμάτι μαγνήτου ἔχει δύο πόλους, εἰς τοὺς ὁποίους εἶναι ἡ μεγαλύτερα ἐλκυστική δύναμις, καὶ τοὺς γνωρίζει τινὰς κινώντας ἕνα μαγνήτην ὁποιοδήποτε εἰς ῥιτίσματα σιδήρου, ὅλα τὰ μέρια τῶν ῥιτίσμάτων ὅπου προσκολλῶνται εἰς αὐτόν, διευθύνονται πρὸς τὸν ἕναν ἢ πρὸς τὸν ἄλλον πόλον, καὶ ἐκεῖνα ὅπου εἶναι ἐπάνω εἰς τὸ λοιπὸν σῶμα του, σηκώνονται ὀρθὰ ὡς ἀγκάθια. Προσέτι τὰ περισσότερα ῥιτίσματα τραβοῦνται μὲ περισσότερην ταχύτητα εἰς τοὺς πόλους, παρὰ εἰς τὰ ἄλλα μέρη του.

σ. 166

Διὰ τοῦτο ὀνομάζομεν ἄξωνα τοῦ μαγνήτου τὴν εὐθείαν γραμμὴν ὅπου διέρχεται ἀπὸ τὸν ἕνα πόλον του, ἕως εἰς τὸν ἄλλον, ἰσημερινόν του δέ, τὸ κατὰ κάθετον ἐπίπεδον ὅπου διαιρεῖ εἰς δύο τὸν ἄξονά του. Ἡ ἰδιότης λοιπὸν αὐτῆ τοῦ μαγνήτου (τὸ νὰ ἔχη πόλους) εἶναι ἔμφυτος εἰς ὅλους τοὺς μαγνήτας, ἐπειδὴ καὶ ἂν τὸν τζακίση τινὰς εἰς ὅσα κομμάτια καὶ ἂν θέλη, πάλιν οἱ δύο πόλοι θέλουσιν εὑρεθῆ πάντα εἰς κάθε κομμάτι.

Ἰδῶσαν τὴν ὀνομασίαν τῶν πόλων τῆς γῆς καὶ εἰς τοὺς πόλους τοῦ μαγνήτου, ἐπειδὴ ὅταν αὐτὸς εἶναι ἐλεύθερος, ἔχει φύσιν νὰ διευθύνῃ πάντα τοὺς πόλους του πρὸς ἐκείνους τοῦ κόσμου μας.

dans l'obscurité. Ce phosphore est plus lumineux que le solide.

*Aimant*, τόμ. 1, σ. 214, 215, 216, 217, 222

Aimant, pierre ferrugineuse... c'est dans ce métal uni au sel et à l'huile, que réside la vertu magnétique plutôt que dans la substance pierreuse.

σ. 215a

Chaque aimant a deux poles dans lesquels réside la plus grande partie de sa vertu; on les reconnoît en roulant une pierre d'aimant quelconque dans de la limaille de fer; toutes les parties de cette limaille qui s'attachent à la pierre se dirigent vers l'un ou l'autre de ces poles, et celles qui sont immédiatement dessus sont en ces points perpendiculairement hérissées sur la pierre; enfin la limaille est attirée avec plus de force et en plus grande abondance sur les poles que par-tout ailleurs.

Maintenant on appelle axe de l'aimant, la ligne droit qui le traverse d'un pole à l'autre; et l'équateur de l'aimant est le plan perpendiculaire qui le partage par le milieu de son axe. Or cette propriété de l'aimant d'avoir des poles est comme essentielle à tous les aimants; car on aura beau casser un aimant en tant de morceaux que l'on voudra, les deux poles se trouveront toujours dans chaque morceau.

On a donné aux poles de l'aimant les mêmes noms qu'aux poles du monde, parce que l'aimant mis en liberté, a la propriété de diriger toujours ses poles vers ceux de notre globe.

Δύο κομμάτια μαγνήτου ἴσα, βαλμέ-  
να εἰς δύο ξύλινα πινάκια, καὶ ἀφημένα  
εἰς νερόν ὅπου νὰ ἤρεμῇ (ἔχει τόσον μα-  
κράν ἔν ἀπὸ τὸ ἄλλο) θέλουν τραβηχθῆ  
ἀμοιβαίως, καὶ θέλουν ἀνταμωθῆ εἰς τὸ  
μέσον τοῦ δρόμου των, μὲ τὴν διαφορὰν  
ταύτην ὅμως, ὅτι ὁ ἀρκτικὸς πόλος τοῦ  
ἐνός, θέλει τραβίξει τὸν ἀνταρκτικὸν τοῦ  
ἄλλουνοῦ, ἐπειδὴ οἱ πόλοι τοῦ ἰδίου ὀνό-  
ματος, συναπαθούονται τόσον γλύγωρα,  
ὅσον ἀνθέλκονται οἱ ἐναλλάξ, εἰς τρόπον  
ὅπου εἶναι νόμος τοῦ μαγνητισμοῦ<sup>63</sup>  
τοῦτος.

σ. 167

Ἄν βάλῃς μεταξύ δύο μαγνήτων σώ-  
ματα στερεὰ τινα, ἢ ὑγρά, τὰ ἀποτελέ-  
σματα τῆς ἐλκυσέως καὶ ὠθήσεώς των,  
δὲν δοκιμάζου καθένενα ἐμπόδιον, μήτε  
τὸ γυαλὶ δὲν ἔμπορεῖ νὰ τὰ ἐμποδίσῃ. Τὸ  
σίδηρον μόνον φαίνεται νὰ διακόπτῃ τὴν  
μαγνητικὴν δυνάμιν, ἐπειδὴ μία πλάκα  
χτυπημένου σιδήρου, βαλμένη μεταξύ  
δύο μαγνήτων, ὀλιγοστεύει πολλὰ τὴν  
ἀμοιβαίαν ἐλκυστικὴν καὶ ὠθηστικὴν<sup>64</sup>  
δυνάμιν τους.

Εἰς τὴν Φράντζαν ἔπεσε κεραυνὸς εἰς  
ἓνα σπήτι ἀπὸ τὴν γωνίαν τοῦ τοίχου

σ. 216a

Prenez deux aimants ab, AB, met-  
tez-les chacun dans une petite boîte  
de sapin, pour qu'ils puissent aisément  
flotter sur une eau dormante et à l'abri  
des mouvements de l'air; faites en-  
forte qu'ils ne soient pas plus éloignés  
l'un de l'autre que ne s'étend leur  
sphere d'activité: vous verrez qu'ils  
s'uniront enfin un point C qui sera le  
milieu de leur distance mutuelle...

L'expérience fait connoître que ces  
deux aimans s'attirent par les poles  
de différent nom; c'est-à-dire, que le  
pole boréal de l'un attire le pole aus-  
tral de l'autre, et le pole boréal de ce-  
lui-ci attire le pole austral du pre-  
mier: au contraire les deux poles du  
nord se fuient aussi-bien que les deux  
poles du sud; ensorte que c'est une  
loi constante du magnétisme.

σ. 216b

Tous ces effets d'attraction et de  
répulsion réciproques de deux aimans,  
n'éprouvent aucun obstacle de la part  
des corps solides, ni des fluides.

le fer seul paroît intercepter la ma-  
tiere magnétique; car une plaque de  
fer battu interposée entre deux aim-  
ant, assoiblie considérablement leurs  
forces attractives et répulsives.

σ. 222b

il (tonnerre) tomba un jour dans  
une chambre dans laquelle il y avoit

63. Ὁ ὅρος «μαγνητισμός» εἰσάγεται, μᾶλλον, στὸ ἐλληνικὸ λεξιλόγιο ἀπὸ τὸν Ρήγα Βελεστινῆ. Πρβλ. Στ. Κουμανούδη, *Συναγωγή νέων λέξεων*, 1900, σ. 618, ὅπου, ὅμως, ἀναφέρεται ὅτι δημοσιεύθηκε ἀπὸ τὸν Ἄνθιμο Γαζῆ, *Γραμματικὴ τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν*, Βιέννη 1799.

64. Χρησιμοποιεῖται, ἴσως, γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τὸν Ρήγα Βελεστινῆ. Πρβλ. Στέφ. Κουμανούδη, *Συναγωγή νέων λέξεων*, Ἀθήνα 1900, σ. 1142, ὅπου ὅμως μνη-  
μονεύονται μεταγενέστεροι συγγραφεῖς.

όπου ήταν κατά μεσημβρίαν, και όντας εκεί ένα σεντούκι με μαχαίρια και πηρούνια, μερικά μὲν ανέλυσαν, μερικά δὲ ἀπόκτησαν μίαν μαγνητικὴν δύναμιν, όπου ἐσήκωναν χοντρά καρφιά.

‘*H ἄμπαρη*,<sup>65</sup> σ. 171

Ἡ καλλίτερη εἶναι σταχτερὴ ἀπ’ ἔξω, και μὲ λεκέδες ἄσπρους μέσα. Ἡ μεσαία εἶναι ἀσπροδερὴ.

Ἡ τρίτη και ἀχαμνοτέρα εἶναι μαυροδερὴ.

Διὰ νὰ τὴν δοκιμάσουν οἱ ἀγορασταὶ ἀν εἶναι καλλή, τὴν τρυποῦν μὲ ἓνα βελόνι ζεσταμένον, και ὅταν εὐγαίνῃ ἓνα παχὺ και εὐοσμον ὑγρόν, εἶναι καλὸν σημείον.

*Tò ἤλεκτρον*, σ. 170

*Tò ἤλεκτρον* (κεχριμπάρι)... Εὐρίσκεται εἰς τὰ περιγιάλια τῆς Πρωσίας,

οἱ ἐγκάτοικοι ὅταν εἶναι φουρτοῦνα πηγαίνουν και τὸ μαζώνουν φοβούμενοι νὰ μὴν τραβίξῃ πίσω ἢ θάλασσα τὰ κομμάτια όπου ἐβρίξεν ἔξω εἰς τὴν ξηράν.

une caisse remplie de couteaux et de fourchettes d’acier destinés à aller sur mer; le tonnerre entra par l’angle méridional de la chambre justement où étoit la caisse; plusieurs couteaux et fourchettes furent fondus et brisés; d’autres qui demeurèrent entiers, furent très-vigoureusement aimantés et devinrent capables de lever de gros clous.

*Ambre-gris*, τόμ. 1, σ. 324a

La première et la meilleure est de couleur cendrée au-dehors, et parsemée de petites taches blanches au-dedans. La seconde est blanchâtre,... la troisième est de couleur noirâtre; c’est la moins bonne et la moins pure.

Pour essayer si l’ambre-gris est de bonne qualité, on le perce avec une aiguille que l’on a fait chauffer; s’il en sort un suc gras et bonne odeur c’est une bonne marque.

*Ambre-jaune*, τόμ. 1, σ. 324b

L’ambre-jaune, electrum... ne se trouve ordinairement que... sur les côtes de la Prusse.

Les habitans qui craignent que la mer qui le jette ne le rentraîne, le vont ramasser au plus fort de la tempête.

65. ‘Ο Ρήγας Βελεστινλής πλάθει τὴ λέξη «ἄμπαρη» γιὰ τὸν γαλλικὸ ὄρο «ambre-gris». ‘Ὡς «λευκόφαιον ἤλεκτρον» και «ἄμβρα» μνημονεύεται ἀπὸ τὸν Ἄνθιμο Γαζή, *Γραμματικὴ τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν*, Βιέννη 1799, τ. 2, σ. 442, ἐνῶ και ὡς «ἄμβρα», «ἄμπαρι» ἀναφέρεται τὸ «ἤλεκτρον σταχτερόν και μελανόν» ἀπὸ τὸν Νικόλαο Παπαδόπουλο, *Ερμῆς ὁ Κερδῶος*, Βενετία 1816, ἀνατύπωση, Ἀθήνα 1989, τ. Α’, σ. 39 και 195-201. Ἀκόμη ὡς «ἄμπρα-γκρίζεα» ἀπαντᾷ στὸν Σέργιο Ἰωάννου, *Πραγματεία Ἰατρικῆς*, Κωνσταντινούπολη 1818, σ. 330. ‘Ομοίως, ἀναφέρεται ὡς «ἄμβρα, ἤλεκτρον σταχτερόν, ambra grisea, ἀμπέρ» ἀπὸ τὸν Γεώργιο Φωτεινό, *Ἑλληνικὴ Φαρμακοποιία*, Σμύρνη 1835, σ. 15, ἐνῶ ὁ Ν. Κωστῆς, *Ἑγχειρίδιον φαρμακολογίας*, Ἀθήνα 1855, σ. 745, χρησιμοποιεῖ τὸν ὄρο «ἄμβρα ἢ ἄμπαρ». Πάντως, στὰ νεότερα λεξικά ἔχει καταγραφεῖ ὡς «ἄμβρα ἢ φαιά». Πρβλ. Δ. Δημητράκου, *Μέγα λεξικὸν ὅλης τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης*, τ. 1, λῆμμα «ἄμβρα ἢ φαιά».

*Ἡλεκτρικὴ ὕλη*, σ. 171.

Ἡ οὐσία τῆς ἠλεκτρικῆς ὕλης δὲν εἶναι ἀκόμι καλῶ γνωστὴ, διὰ τοῦτο δὲν ἠμποροῦμεν νὰ δώσωμεν τὸν ὀρισμὸν τῆς ἀλλέως, παρὰ ἐκ τῶν πρώτων ἀποτελεσμάτων τῆς.

Ἐκεῖνο τὸ ἔλκειν καὶ ὠθεῖν τὰ ἐλαφρὰ σώματα, εἶναι τὸ πλέον ἀξιοπαρατήρητον, ὅπερ ἠμπορεῖ νὰ χρησιμεύσῃ εἰς τὸ νὰ χαρακτηρίσωμεν τὴν ἠλεκτρικὴν ὕλην, ἥτις εἶναι ἐνωμένη εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ ἀποτελέσματα τῆς, καὶ κάμνει νὰ γνωρίζωμεν εὐκόλως τὴν παρουσίαν τῆς, καὶ εἰς τὰ ὀλιγίστης ποσότητος μετέχοντα σώματα.

σ. 172

Τὰ ἐλαφρὰ σώματα ἔλκονται ἀπ' ἐκεῖνα ὅπου εἶναι ἠλεκτρισμένα ἕως ὅπου νὰ ἠλεκτρισθοῦν καὶ αὐτὰ διὰ τῆς κινήσεως τῆς ἠλεκτρικῆς ὕλης τῶν ἀπὸ τὴν ἠλεκτρικὴν μηχανὴν ὅσον εἶναι ἠλεκτρισμένα τὰ πρώτα, καὶ νὰ ἀποκατασταθῇ ἡ ἀτμοσφαῖρα τοῦς τόσον πυκνὴ, ὅσον ἐκεῖνη ἢ τῶν σωμάτων ὅπου τοῖς κοινολογεῖ τὴν κίνησιν.

Εὐθύς ὅπου ἀποκτήσουν τὴν ἰσότητά τῆς ἀτμοσφαίρας, ἡ ἔλκυσις παύει, καὶ ἀρχινᾷ ἡ ὠθησις.

Ἡ ὠθησις δὲν φαίνεται ἀλλοῦ καλλίτερα, παρὰ ἀναμεταξὺ εἰς τὰ σώματα ὅπου ἀπεκατεστάθησαν κατ' ἴσον καὶ ὁμοιον λόγον ἠλεκτρικά.

Ἡ ὠθησις διαρκεῖ τόσον, ὅσον ἐνυπάρχει ἡ ὁμοία πυκνότης τῶν ἀτμοσφαιρῶν, καὶ παύει ὅταν ἀσθενοῦν αὐταί, καὶ πάλιν, τότε ἡ ἔλκυσις ξαναρχινᾷ, ὅταν ἡ ὁμοία πυκνότης βαλθῇ εἰς στάσιν, ἀφ' ἧς ἔπεται μία νέα ἀπόθησις.

Ἡ ἀπόθησις ἠμπορεῖ νὰ διαρκῇ μεταξὺ δύο σωμάτων, τὰ ὅποια δὲν συνελκύσθησαν ἀμοιβαίως ποτέ, νὰ ἔχουν ὁμοίως ἀτμοσφαιράς κατ' ἴσον λόγον πυκνάς.

Ἡ ἀπόθησις γίνεται δυνατωτέρα με-

*Electricité*, τόμ. 5, σ. 469b.

Comme on ne connoît point encore l'essence de la matiere électrique, il est impossible de la définir autrement que par ses principales propriétés.

Celle d'attirer et de repousser les corps legers, est une des plus remarquables, et qui pourroit d'autant mieux servir à caractériser la matiere électrique, qu'elle est jointe à presque tous ses effets, et qu'elle en fait reconnoître aisément la présence, même dans les corps qui en contiennent la plus petite quantité.

τόμ. 5, σ. 477a

Les corps legers sont attirés par ceux qui sont électriques, jusqu'à ce qu'ils soient autant électrisés qu'eux par la communication, et que leurs atmospheres soient devenues aussi denses que celle du corps qui la leur a communiqué.

Que dès le moment qu'ils ont acquis cette atmosphere, l'attraction cesse et la répulsion commence.

Qu'il n'y a de répulsion qu'entre les corps qui sont devenus également électriques.

Que cette répulsion dure tant subsiste l'égale densité des atmospheres, et qu'elle cesse dès qu'on affoiblit l'une ou l'autre; qu'alors l'attraction recommence jusqu'à... soit rétablie, d'où il résulte une nouvelle répulsion.

Que la répulsion peut subsister entre deux corps qui ne se sont jamais attirés mutuellement, pourvû qu'ils ayent des atmospheres également denses.

Que la répulsion est d'autant plus

ταξὺ δύο ἠλεκτρικῶν σωμάτων τόσοσ (ἤγγουσ μακραινει τὸ ἔν ἀπὸ τὸ ἄλλο) ὅσσοσ εἶναι σφοδροτέρωσ ἠλεκτρισμένα, εἰσ τρόπον ὁποῦ διὰ τῶν διασθημάτων ἀφ' ὧν ἀφίστανται εἰσ τοῦσ διαφόρουσ βαθμοῦσ τῆσ ὠθήσεώσ των, ἡμποροῦμεν νὰ ἱξέυρωμεν τὴν ἀμοιβαίαν ἠλεκτρικὴν δύνάμιν τοουσ, μετ τὸ ἠλεκτρόμετρον.<sup>66</sup>

σ. 173

Ἡ ἠλεκτρικὴ ὕλη κοινολογεῖται εἰσ ὅλα τὰ μὴ ἠλεκτρικά σώματα, ὅσοσ μεγάλα καὶ φαρδεῖα καὶ ἄν εἶναι. Τὰ ἀποτελέσματά τῆσ τοῦτα μάσ εἶναι αἰσθητὰ τότε, ὅταν εἶναι μόνον βαλμένα νὰ στέκωνται ἐπάνω εἰσ ἠλεκτρικά σώματα, καὶ ὄχι εἰσ ἄλλα.

Ἡ ὕλη αὕτη ἐκχύνεται εἰσ τὰ σώματα αὐτά, τόσοσ περισσοτέρα, ὅσση ἐπιφάνειαν καὶ μήκοσ ἔχουσ, διαμοιραζομένη μετ ἰσότητα εἰσ ὅλην τὴν ἔκτασίν τοουσ, εἰσ τρόπον ὁποῦ δὲν εἶναι ποτὲ περισσοτέρα εἰσ ἓνα μέρος, παρὰ εἰσ ἄλλο.

σ. 174

Ἀφ' οὗ κοινολογηθῆ ὁῦτωσ, εὐγαινει ἔπειτα μετ τὴν ἰδίαν ἐλευθερίαν, ὅταν τὸ σῶμα ἐκεῖνο ἐγγίξει εἰσ τὴν γῆν.

Μερικά μέτρια διαστήματα εἰσ τὴν συνέχειαν τῶν ἠλεκτρισμένων αὐτῶν σωμάτων, δὲν ἐμποδοῖουσ τὴν πρόοδοσ τοῦ ἠλεκτρικοῦ ὑγροῦ, τὸ ὁποῖον περνᾷ μετ εὐκολίαν ἀπὸ τὸν ἀέρα.

Ἡ ἠλεκτρικὴ ὕλη διαχύνεται μετ μίαν μεγίστην ταχύτητα, ἐπειδὴ καὶ διατρέχει ἓνα διάστημα 2000 πηχῶν εἰσ μίαν

forte entre deux corps électriques, c'est-à-dire qu'ils s'éloignent davantage l'un de l'autre, qu'ils sont plus fortement électrisés; ensorte que par les espaces dont ils s'écartent dans leurs différents degrés de répulsion, on peut estimer leurs forces réciproques électriques... Voyez ELECTROMETRE.

τόμ. 5, σ. 474b

1. La matiere de l'électricité se communique à tous les corps non électriques, de quelque grandeur et de quelqu'étendue qu'ils puissent être; et que les effets de cette matiere nous sont sensibles tant qu'ils ne tiennent qu'à des corps électriques et qu'ils ne communiquent point à d'autres.

2. Que cette matiere se répand dans ces corps en une quantité d'autant plus considérable qu'ils ont plus de surface et de longueur; qu'elle se distribue uniformément dans toute leur étendue, ensorte qu'elle n'est jamais plus abondante dans une partie que dans une autre.

3. Qu'après s'être communiquée de cette maniere, elle en sort avec la même liberté, dès qu'on lui établit quelque part une communication avec la terre.

4. Que de médiocres interruptions dans la continuité de ces corps électrisés, n'empêchent pas la propagation du fluide électrique, et qu'il passe avec assez de facilité au-travers de l'air.

5. Que cette matiere se répand avec une vitesse prodigieuse, puisqu'elle

66. Ὁ Ρήγασ μεταφέρει ἀπὸ τὰ γαλλικά τὸν ὄρο «ἠλεκτρόμετρο» δημιουργώντας ἔτσι τὸν ὄρο στὴν ἑλληνικὴ γλώσσα. Πρβλ. Στέφ. Κουμανούδη, *Συναγωγή νέων λέξεων*, 1900, σ. 443.

μικροτάτην στιγμήν, όπου είναι αδύνατον νὰ τὴν διαίρεση τινὰς.

Αὐτὴ κινεῖται πρὸς τὴν ἐλάττωσιν μετὰ τὴν ἰδίαν ταχύτητα, εὐθὺς ὅπου πλησιάσῃ κοντὰ τῆς ἑνᾶ μὴ ἠλεκτριστὸν σῶμα.

Τέλος πάντων, ἡμπορεῖ νὰ μαζώξῃ τινὰς μίαν μεγάλην ποσότητα τῆς ὕλης αὐτῆς, ἐπιθέτωντας τὴν σφαίραν εἰς σώματα μὴ ἠλεκτριστὰ μεγαλωτάτου μήκους, καθὼς εἰς λάμαις μετάλλου μακροτάταις, καὶ μεγάλης ἐπιφανείας, νὰ μὴν ἐγγίζουσιν ὁμῶς πουθενᾶ.

<sup>7</sup> *Ἠλεκτρικὸν πῦρ*, σ. 174-175.

Λέγομεν πρὸς τούτοις ἠλεκτρικὸν πῦρ, ἐκεῖνο τὸ ῥευστότατον καὶ δραστικώτατον ὑγρὸν, ἕπερ εἶναι διασκορπισμένον εἰς ὅλα τὰ σώματα. Τὰ διαπερνᾶ, καὶ τὰ κάμνει νὰ κινῶνται κατὰ τινὰς νόμους τῆς ἐλκυστικῆς καὶ ὠθητικῆς, καὶ ἐν ἐνὶ λόγῳ, ἀποτελεῖ ὅλα τὰ φαινόμενα τῆς ἠλεκτρικῆς.

<sup>8</sup> Ὡνόμασαν οἱ σοφοὶ τὸ ὑγρὸν αὐτὸ Πῦρ, ἐξ αἰτίας τῶν παρεπομένων ὅπου τοῖς εἶναι κοινὰ μετὰ τὸ στοιχειακὸν πῦρ, καὶ κατ' ἐξοχὴν τὸ νὰ λάμπῃ εἰς τὴν ὄρασίν μας ἐκείνην τὴν στιγμήν ὅπου τεινάζεται μετὰ ὄρμην διὰ τὸ ἔμβη, ἢ νὰ εὐγῆ εἰς διάφορα σώματα, νὰ ἀνάψῃ τὰς εὐκολοανάπτους<sup>67</sup> ὕλας.

Σύμφωνα τώρα μετὰ τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς ἐδῶ τῆς ἐργασίας, μποροῦμε νὰ καταλήξουμε σὲ ὀρισμένα συμπεράσματα:

1. Ὁ Ρήγας Βελεστινλῆς χρησιμοποίησε ὡς πρότυπο τὴν *Encyclopedie*, μεταφράζοντας αὐτούσια κομμάτια ἀπὸ λήμματά της, γιὰ νὰ γράψῃ ἕνα μεγάλο μέρος τοῦ βιβλίου του *Φυσικῆς ἀπάνθισμα*.

2. Τὸ ἐπίπεδο τῆς Φυσικῆς τοῦ Ρήγα<sup>68</sup> ἀποδεικνύεται τώρα ὅτι ἦταν

67. Ἡ λέξις σχηματίσθηκε ἀπὸ τὸν Ρήγα Βελεστινλῆ καὶ εἰσάγεται στὸ ἑλληνικὸ λεξιλόγιον. Βλ. Στέφ. Κουμανοῦδη, *Συναγωγή νέων λέξεων*, Ἀθήνα 1900, σ. 422.

68. Ἴσως τὸ «ἀπλοῦν ὕφος», ποῦ ὁ Ρήγας χρησιμοποίησε στὸ κείμενό του,

parcourt un espace de 2000 toises dans un instant indéfinissable.

6. Qu'elle se meut en rétrogradant, avec la même vitesse, à la simple approche d'un corps non électrique.

7. Enfin qu'on peut accumuler une grande quantité de cette matière en appliquant le globe à des corps non électriques, d'une très-grande étendue et parfaitement isolés, comme à des lames de métal très-longues et d'une grande superficie

*Feu électrique*, τόμ. 6, σ. 616a

Feu électrique, ce fluide très-subtil, très-mobile, qui se trouve répandu dans tous les corps, qui pénètre avec la plus grande facilité la plupart des milieux; enfin qui cause immédiatement tous les phénomènes de l'électricité, comme l'attraction et la répulsion des corps légers.

Les Physiciens... trouvent dans le feu électrique beaucoup de propriétés du feu élémentaire, dont la présence échauffe, agite et raréfie les corps, qui les pénètre tous par sa grande subtilité, dans lesquels il éprouve cependant différens degrés de résistance; qui se fixe et se concentre dans quelques-uns, d'où il ne cesse de lancer pendant quelque tems des émanations lumineuses.



ύψηλό, μιὰ και περιείχε τὴ σύγχρονη ἐπιστημονικὴ γνώση τῆς ἐποχῆς, ὅπως αὐτὴ ἐκφράζεται ἀπὸ τὴν *Encyclopédie*, ἀποδίδοντάς το μὲ τὴ μορφή ἐγχειριδίου.

3. Σκοπὸς τοῦ Ρήγα μὲ τὸ ἐγχειρίδιό του αὐτὸ ἦταν νὰ γίνεи κτῆμα τῶν ἀπλῶν ἀνθρώπων ἢ νέα γνώση τῆς φυσικῆς τῆς ἐποχῆς του, ὥστε νὰ καταπολεμηθοῦν οἱ δεισιδαιμονίες και οἱ προλήψεις. Γι' αὐτὸ και εἶναι σύντομο, κατανοητὸ γιὰ νὰ τὸ καταλάβουν ὅλοι, και νὰ ἀποκτήσουν μίαν παραμικρὰν ιδέαν τῆς ἀκαταλήπτου φυσικῆς, ὅπως σημειώνει χαρακτηριστικὰ στὸν πρόλογό του. "Ἐτσι, δὲν μετέφραζε ὀλόκληρο τὸ σχετικὸ λῆμμα τῆς *Encyclopédie*, ἀλλὰ ἔπαιρνε μερικὰ κομμάτια, πολλές φορές μερικὲς γραμμές, ὅ,τι ἴσως τοῦ ἔκανε ἐντύπωση ἢ ὅ,τι νόμιζε πὼς ἢ καινούρια γνώση, ποὺ θὰ προσέφερε, θὰ ὠφελοῦσε τὸν Ἕλληνα ἀναγνώστη. Γιὰ παράδειγμα, ἀναφέρεται ἢ περίπτωση τοῦ κειμένου γιὰ τὸν μαγνήτη, ποὺ ὁ Ρήγας ἀφιερώνει δύομισι σελίδες στὴ φυσικὴ του, ἐνῶ τὸ σχετικὸ λῆμμα τῆς Γαλλικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας παραθέτει δέκα μεγάλες διστηλες πυκνογραμμένες σελίδες. Ὁ Ρήγας πῆρε μερικὲς παραγράφους, ποὺ νόμιζε ὅτι θὰ βοηθοῦσαν τὸν Ἕλληνα ἀναγνώστη στὴν κατανόηση τοῦ μαγνήτη και τῶν φυσικῶν ιδιοτήτων του.

4. Πολλὲς φορές ἀπὸ τὰ λήμματα τῆς *Encyclopédie* ὁ Ρήγας ἔπαιρνε λίγες ἔννοιες διάσπαρτες, γιὰ νὰ γράψει τὸ δικό του κείμενο. Χαρακτηριστικὴ περίπτωση ἀποτελεῖ τὸ κείμενο γιὰ τὴ φάλαινα.

5. Μερικὲς φορές γιὰ ἓνα δικό του θέμα χρησιμοποίησε περισσότερα λήμματα τῆς *Encyclopédie*, ὅπως ἐνδεικτικὰ ἀναφέρεται ἢ περίπτωση τοῦ Κεφ. ΚΒ', *Περὶ ψαριῶν*, ὅπου χρησιμοποίησε τὰ λήμματα *Poisson* και *Baleine*.

6. Ὁ Ρήγας θεωροῦσε ἔγκυρα και ὑπεύθυνα τὰ δημοσιευμένα λήμματα τῆς *Encyclopédie*, ἴσως γιὰτὶ δὲν εἶχε και εἰδικὲς γνώσεις γιὰ νὰ κάνει τὸ σχετικὸ ἔλεγχο. Γιὰ παράδειγμα, ἀναφέρεται ἢ περίπτωση κατὰ τὴν ὁποία καταχωρίζει στὸ περὶ κυκλοφορίας τοῦ αἵματος κείμενο τοῦ βιβλίου<sup>69</sup> του τὸ λάθος τοῦ λήμματος *Circulation* τῆς *Encyclopédie*, ὅτι 2.000 εἶναι οἱ κτύποι τῆς καρδιάς σὲ μιὰ ὥρα, ἐνῶ θὰ τοῦ ἦταν δυνατὸ νὰ

---

ὠθησε ὀρισμένους μελετητὲς νὰ θεωρήσουν τὴ Φυσικὴ του, ἀπὸ πλευρᾶς ἐπιστημονικῆς γνώσεως, ὡς μετρίου ἐπιπέδου βιβλίον, μιὰ και δὲν τοὺς ἦταν γνωστὸ ὅτι ὁ Ρήγας μετέφραζε ἐπιστημονικὰ κείμενα ἀπὸ τὴν *Encyclopédie*, δίδοντας στὴ φυσικὴ του τὴν ἐγκυρότητά της.

69. Βλ. Ρήγα Βελεστινλῆ, *Φυσικῆς ἀπάνθισμα*, Βιέννη 1790, σ. 154-155. Πρβλ. Δημητρίου Καραμπερόπουλου, «Ἱατρικὲς γνώσεις τοῦ Ρήγα στὸ ἔργο του "Φυσικῆς ἀπάνθισμα"», *Υπέρεια*, 1 (Ἀθήνα 1990) 472.

μάθει τὸν ἀκριβῆ ἀριθμὸ τῶν ἀρτηριακῶν σφύξεων ἀπὸ τοὺς ἰατροὺς τοῦ περιβάλλοντός του ἢ ἀπὸ ἄλλα δημοσιεύματα.<sup>70</sup> Ὡστόσο, ὅπως ἀποδεικνύεται τώρα, ἡ *Encyclopédie* ἦταν ἡ πηγὴ τῆς γνώσης περὶ τῆς κυκλοφορίας τοῦ αἵματος, πὺ δὲ Ῥήγας καταχώρισε στὸ *Φυσικῆς ἀπάνθισμα*. Μάλιστα, ἀπὸ ὅσο μέχρι τώρα εἶναι γνωστό, θὰ πρέπει νὰ θεωρεῖται ὡς ἡ πρώτη καταγραφή<sup>71</sup> τῆς κυκλοφορίας τοῦ αἵματος σὲ ἐντυπο ἑλληνικὸ βιβλίον κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ.

7. Ὁ Ῥήγας, εὐρισκόμενος στὴ Βιέννη, στὰ 1790, ὡς γραμματικὸς καὶ διερμηνέας τοῦ Χριστόδουλου Κιρλιάννου, τύπωσε πρῶτα τὸ *Σχολεῖον τῶν ντελικάτων ἐραστῶν* καὶ μετὰ τὸ *Φυσικῆς ἀπάνθισμα*, τοῦ ὁποῦ ἐγράψε μάλιστα τὰ τελευταῖα κεφάλαια κατὰ τὴ διάρκειά τῆς παραμονῆς του στὴ Βιέννη. Αὐτὸ μπορεῖ πλέον νὰ ὑποστηριχθεῖ τώρα, μὲ τὴν παρούσα ἐργασία.<sup>72</sup> Συγκεκριμένα, ὁ Ῥήγας σημειώνει στὴ σελίδα 165 τοῦ βιβλίου του ὅτι τὰ παρατιθέμενα, στὴ συνέχεια, θέματα δὲν καταχωρίσθηκαν στὴν ἀρμόζουσα θέση, ἐπειδὴ δὲν ἦταν ἔτοιμα. Δὲν τὰ εἶχε ἔτοιμα διότι ἐκεῖνον τὸν καιρὸ ὑποθέτουμε ὅτι πήγαινε στὴ Βιβλιοθήκη τῆς Βιέννης, ὅπου βρῆκε τὰ λήμματα τῆς *Encyclopédie* γιὰ τὸ *Ἡλεκτρον*, τὴν *Ἀμπαρη*, τὴν *Ἡλεκτρικὴ ὕλη* καὶ τὸ *Ἡλεκτρικὸν πῦρ*. Ἐν τῷ μεταξὺ εἶχαν, ἤδη, τυπωθεῖ τὰ ἀντίστοιχα κεφάλαια τῆς φυσικῆς του καὶ ἔτσι ἀναγκάσθηκε νὰ τὰ καταχωρίσει μετὰ τὴ σελίδα 165, μὲ τὴ γνωστὴ διευκρίνιση.

Τὸ ὅτι ὁ Ῥήγας πήγαινε στὴ Βιβλιοθήκη τῆς Βιέννης τὸ ἀντλοῦμε, ἔμμεσα, ἀπὸ τὸ χειρόγραφο<sup>73</sup> τὸ σχετικὸ μὲ τὴ διαμονὴ τοῦ Ῥήγα στὴ

70. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρεται ὅτι ὁ Γεώργιος Ζαβίρας, *Ἱατρικαὶ παρανέσεις*, Πέστη 1787, σ. 1, σημειώνει ὅτι σὲ ἓνα λεπτὸ τῆς ὥρας οἱ σφύξεις ἐνηλίκου ἀνθρώπου εἶναι 60-70 (τὴν ὥρα 3600-4200). Ἐπίσης σὲ 4.000 μνημονεύονται ἀπὸ τὸν Ἀνθιμο Γαζῆ, *Γραμματικὴ τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν*, Βιέννη 1799, τ. 2, σ. 572. Ὁμοίως σὲ 3840 σφύξεις ἀναφέρονται ἀπὸ τὸν Νικόδημο Ἀγιορείτη, *Ἐγχειρίδιον συμβουλευτικῶν περὶ τῆς φυλακῆς τῶν πέντε αἰσθήσεων*, (Βιέννη) 1801, Κεφ. *Περὶ καρδίας*, σ. 293 καὶ ἀπὸ τὸν Κων. Κούμα, *Σειρᾶς στοιχειώδους τῶν μαθηματικῶν καὶ φυσικῶν πραγματειῶν*, Βιέννη 1807, τ. 8, σ. 34. Πρβλ. Δημητρίου Καραμπερόπουλου, *Ἡ μεταφορὰ τῆς ἐπιστημονικῆς ἱατρικῆς γνώσης μέσω τῶν ἐντύπων ἑλληνικῶν βιβλίων κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ (1745-1821)*, διδακτορικὴ διατριβή, Ἀθήνα 1996, σ. 192.

71. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Ἱατρικὲς γνώσεις...», ὁ.π., σ. 471, σημ. 79 καὶ Δημ. Καραμπερόπουλου, *Ἡ μεταφορὰ...*, ὁ.π., σ. 185.

72. Πρβλ. Δημητρίου Καραμπερόπουλου, «Ῥήγας Βελεστινλῆς καὶ *Encyclopédie*: Πότε ἐγράψε τὸ *Φυσικῆς ἀπάνθισμα*», *Θεσσαλικὸ Ἡμερολόγιον*, 29 (Ἀθήνα 1996) 262-266.

73. Βλ. Nestor Camariano, «Rhigas Vélestinlis, complètement et correc-

Βιέννη, στὰ 1790. Σημειώνεται σ' αὐτὸ ὅτι στὶς 15 Ἰουλίου 1790 πῆγε στὴ Βιβλιοθήκη τῆς Βιέννης. Τὴν ἐπισκέφθηκε, προφανῶς ἐκτὸς τῶν ἄλλων, γιὰ νὰ βρεῖ ὕλικὸ γιὰ τὸ βιβλίο τοῦ *Φυσικῆς ἀπάνθισμα*, πού τὸ προσέθεσε μετὰ τῆ σελίδα 165. Αὐτὸς εἶναι, νομίζω, καὶ ὁ λόγος πού τὰ τελευταῖα κεφάλαια τοῦ βιβλίου δὲν ἔχουν τὴν ἐρωταποκριτικὴ διατύπωση τῶν προηγουμένων κεφαλαίων.

Μάλιστα, στὸ χειρόγραφο πού μνημονεύθηκε, ὑπάρχει καὶ ἡ πληροφορία ὅτι ὁ Ρήγας στὶς 11 Αὐγούστου 1790 πῆγε στὸ τυπογραφεῖο, ὅπου προφανῶς τύπωνε τὰ τελευταῖα κεφάλαια μὲ τὰ καινούρια στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα θὰ εἶχε πάρει ἀπὸ τὴν *Encyclopédie* τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βιέννης.

8. Μὲ τὴν παράλληλη παράθεση τῶν κειμένων μπορεῖ κανεὶς νὰ παρακολουθήσει τὴ μεταφραστικὴ, γενικὰ, ἱκανότητα τοῦ Ρήγα, τὴν προσπάθειά του νὰ ἀποδώσει ἀπὸ τὰ γαλλικὰ στὰ ἑλληνικὰ λέξεις οἱ ὁποῖες δὲν ὑπῆρχαν στὸ ἑλληνικὸ λεξιλόγιο καὶ πού μερικὲς φορές, ἔκτοτε, καθιερώνονται στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα:

αἰσθαντικὸς	ἄμπαρη
ἀνεμόμετρον	βουδὸψαρον
εὐκολοάναπτος	κράπος
ἠλεκτρόμετρον	φλέτρον <sup>74</sup>
μαγνητισμὸς	χυμικὸς
ὀριζοντικὸς	
πνευμονικὴ ἀρτηρία	
πνευμονικαὶ φλέβαι	
ὠθηστικὸς	

tion concernant sa vie et son activité», *Revue des Études Sud-Est Européennes*, 28 (1980) 687-719.

74. Συμπληρωματικὰ γιὰ τὴ λέξη «φλέτρον»: ἄς σημειωθεῖ ὅτι ἀπὸ τὸν Κώστα Λιάπη, *Τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τοῦ Πηλίου*, Βόλος 1996, σ. 485, καταχωρίζονται οἱ λέξεις «φλέτρος ἢ φλέτρας» καὶ «φλιτράου», γιὰ τὶς ὁποῖες ἀβασάνιστα, χωρὶς γλωσσολογικὴ βοήθεια, ἀποδίδει τὴν προέλευσή τους ἀπὸ τὸ ρουμ. *fluturas* ἢ τὸ ἀλβ. *flutur* ἢ τὸ κουτσοβλ. *flitura*. Ὡστόσο ὁμως, ἄς παρατηρηθεῖ ὅτι ἡ κατάληξη τῆς λέξεως «φλέτρον» εἶναι καθαρῶς ἑλληνικὴ, πού ἀπαντᾶται, γιὰ παράδειγμα, καὶ στὶς λέξεις: «μέτρον, θέρετρον, φέρετρον, ἄροτρον, φύτρον, θέατρον, κίνητρον, φόβητρον, θέλγητρον, ἦτρον, φίμωτρον». Ἐπιπλέον, θεωρεῖται ἀπίθανος ὁ σχηματισμὸς τῆς λέξεως «φλέτρον» ἐκ τοῦ ρουμανικοῦ «*fluture*» (τὸ *u* ἐμπόδιον τοῦ *e*) ἀπὸ τὸν γλωσσολόγο κ. Ν. Μουτζούρη, τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ὁ ὁποῖος ἀκόμη ἐπισημαίνει ὅτι ἡ λέξη «φλέτρον» ἐκτὸς ἀπὸ τὴ σημασία τῆς πεταλούδας, πού ἀπαντᾶται στὰ χειρόγραφα τοῦ Κέντρου Λαογραφίας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν

Ἡ ἐπιστημονικὴ γνώση τῆς *Encyclopédie*, πέρα ἀπὸ τὸν πρωταρχικὸ ρόλο ποῦ διαδραμάτισε στὸ Γαλλικὸ καὶ γενικὰ στὸν Εὐρωπαϊκὸ Διαφωτισμὸ, μὲ τὴν παρουσιαζόμενη ἐδῶ ἐργασία τῆς ταυτίσεως ἑνὸς προτύπου γιὰ τὸ *Φυσικῆς ἀπάνθισμα* ἀποδεικνύεται ὅτι καὶ μὲ τὴ φυσικὴ τοῦ Ρήγα μεταφέρεται, μὲ τὴν ἀντίστοιχη ἐπίδραση, στὸν εὐρύτερο ἑλληνικὸ βαλκανικὸ χῶρο. Ἐνα ἀκόμη στοιχεῖο τῆς σύνδεσης τῆς ἑλληνικῆς προεπαναστατικῆς σκέψης μὲ τὸ Γαλλικὸ Διαφωτισμὸ.

---

(Θεσσαλίας, χειρ. 428, σ. 202, χειρ. 1003, σ. 133, Σπερεῶς Ἑλλάδος, χειρ. 696, σ. 110, χειρ. 1096, σ. 33 καὶ χειρ. 803, σ. 23, Ἠπείρου, χειρ. 892, σ. 83), ἔχει καὶ ἄλλη σημασία: στὴν Ἄνδρο ἀναφέρεται τὸ τοπωνύμιον «τὰ φλετρά» (= πηγάδια) καὶ στὴν Κάρπαθο «ὁ φλετρός» (= φρέαρ, πηγάδι τοῦ γλυκοῦ νεροῦ) (Κέντρο Λαογραφίας, χειρ. 870, σ. 155 καὶ χειρ. 873, σ. 134). (Προσωπικὴ ἐπικοινωνία.) Πρβλ. Σ. Γ. Καψωμένου, «Ἡ λέξις φρέαρ εἰς τὴν μεταγενεστέραν καὶ νέαν ἑλληνικὴν. Συμβολὴ εἰς τὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων κοινῆς καὶ νέας ἑλληνικῆς», *Λεξικογραφικὸν Δελτίον*, Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ἔτος πρῶτον, 1939, σ. 40-72, Ν. Π. Ἀνδριώτη, *Ἐτυμολογικὸ λεξικὸ τῆς κοινῆς νεοελληνικῆς*, Θεσσαλονίκη 1967, σ. 407.

## Η επιστημονική γνώση στο Φυσικής απάνθισμα του Ρήγα

(*Ιστορικά, Ελευθεροτυπίας*, 23 Δεκεμβρίου 1999, σελ. 18-22)

Η επιστημονική γνώση θεωρούνταν κατά την εποχή του Νεοελληνικού Διαφωτισμού από τους μορφωμένους και δασκάλους του Γένους απαραίτητο στοιχείο για την καταπολέμηση αφ' ενός των προλήψεων και των δεισιδαιμονιών και αφ' ετέρου για την πνευματική, μορφωτική άνοδο του λαού, που αποτέλεσμα θα είχαν την αποτίναξη της μακραίωνης τυραννίας και την απόκτηση της πολυπόθητης ελευθερίας. Χαρακτηριστική είναι η φράση του Ρήγα Βελεστινλή στα *Δίκαια του Ανθρώπου*, άρθρο 22, Βιέννη 1797, όπου τονίζει ότι «εκ των γραμμάτων γεννάται η προκοπή με την οποίαν λάμπουν τα ελεύθερα έθνη». Επίσης, το 1810 εκδόθηκε βιβλίο με τον ιδιαίτερο τίτλο *Φυσική δημόδης εις παύσιν της δεισιδαιμονίας*, που δείχνει την προσπάθεια διαφώτισης των Ελλήνων αναγνωστών στα φυσικά φαινόμενα.

Οι Έλληνες Λόγιοι μελετούσαν τα έργα του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού και παράλληλα εξέδιδαν βιβλία με τις νέες επιστημονικές γνώσεις. Ιδιαίτερα, από το δεύτερο μισό του 18<sup>ου</sup> αιώνας παρατηρείται σημαντική αύξηση των αριθμού εκδόσεως βιβλίων των Φυσικών-Θετικών επιστημών, που φθάνει σε μεγαλύτερη άνοδο κατά τις δύο προεπαναστατικές δεκαετίες, διά των οποίων η επιστημονική γνώση μεταφερόταν στον ελληνικό χώρο<sup>1</sup>.

---

1. Βλ. Γιάννη Καρά, *Οι θετικές επιστήμες στον ελληνικό χώρο (15<sup>ος</sup>-19<sup>ος</sup> αιώνα)*, Αθήνα 1992, σελ. 107, όπου σημειώνεται πως το ποσοστό του έντυπου επιστημονικού βιβλίου, στο σύνολο της παραγωγής του βιβλίου, κατά το δεύτερο μισό του 18<sup>ου</sup> αιώνας ήταν 5,52, ενώ στις δύο προεπαναστατικές δεκαετίες έφθασε το 9,47. G.P. Henderson, *Η αναβίωση του ελληνικού στοχασμού 1620-1830*, μετάφρ. Φ.Κ. Βώρου, Αθήνα 1977, σελ. 17. Ο Κ.Θ. Δημαράς, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Τρίτη έκδοση, Αθήνα 1983, σελ. 14, παρατηρεί πως «η μετάφραση νεωτερικών έργων αποτελεί από τα πιο έντονα χαρακτηριστικά του ελληνικού Διαφωτισμού στα χρόνια της ακμής του».

Ένα από τα έργα, που μελετήθηκε από τους Έλληνες διανοουμένους, ήταν και η Γαλλική *Εγκυκλοπαιδεία*, που ως γνωστόν ο πρώτος τόμος κυκλοφόρησε το 1751 και συνεχίστηκε η έκδοσή της για άλλα είκοσι πέντε χρόνια και η οποία είχε ασκήσει ισχυρή επίδραση στον ελληνικό χώρο. Χαρακτηριστικά είναι τα όσα παρατηρεί ο Κ.Θ. Δημαράς<sup>2</sup> για τη σχέση του Νεοελληνικού Διαφωτισμού με την Γαλλική *Εγκυκλοπαιδεία* των Diderot και D'Alembert: «Ισχυρή επίδραση άσκησε στον ελληνικό χώρο η Γαλλική *Εγκυκλοπαιδεία*, όπως φαίνεται σε χαρακτηριστικά ελληνικά έργα. Η μεγαλοφάνταστη αυτή απογραφή του πνευματικού δυτικού κόσμου στην πιο αποφασιστική ώρα της Ιστορίας του μετά την Αναγέννηση, δεν έμεινε άγνωστη στον Ελληνισμό, ούτε τον άφησε ασυγκίνητο: η αφήγηση των σχέσεων του τελευταίου αυτού με τη Γαλλική *Εγκυκλοπαιδεία* είναι από τις πιο γόνιμες σε συμπεράσματα, προκειμένου να γίνει γνωστή η πορεία του ελληνικού νου».

Κι αυτή η σχέση διαπιστώνεται μελετώντας τα έργα Ελλήνων λογίων τη εποχής εκείνης. Ο Δημήτριος Καταρτζής<sup>3</sup>, ο οποίος, μάλιστα, είχε στη βιβλιοθήκη του την *Encyclopédie*, την αποκαλούσε «παλιά» και «πρώτη», προσθέτοντας ότι από τότε που του την «έδωσ' ο Θεός» δεν είχε «πλέον χρεία από άλλο βιβλίο». Ο Αδαμάντιος Κοραής<sup>4</sup> το 1803 τονίζει την παρατηρηθείσα επίδραση της *Encyclopédie* στον ελληνικό χώρο, αναφέροντας ιδιαίτερα ότι οι ακτίνες των φώτων της *Εγκυκλοπαιδείας* εισέδυσαν στην Ελλάδα.

Σημειώνουμε ότι αντίτυπα της *Encyclopédie* των Diderot και D'Alembert έχουν επισημανθεί στον ελληνικό χώρο<sup>5</sup>, στα Ιωάννινα, στη Χίο, στο Ιάσιο, στο Βουκουρέστι. Μάλιστα, έχουμε δει στη Βιβλιοθήκη των Μηλεών Πηλίου

- 
2. Κ.Θ. Δημαρά, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Τρίτη έκδοση, Αθήνα 1983, σελ. 11. Επίσης, χαρακτηριστική ήταν η περίπτωση του Παν. Κοδρικά, που, νέος ακόμη, «προκειμένου να λάβει από την γαλλική κυβέρνηση μια έκφραση ευνοίας, ζητάει, ερωτώμενος, την Εγκυκλοπαιδεία του Diderot», βλ. Κ.Θ. Δημαρά, *Ιστορικά Φροντίσματα*, Αθήνα 1992, σελ. 189.
  3. Βλ. Δημητρίου Καταρτζή, *Τα ευρισκόμενα*, εκδότης Κ.Θ. Δημαράς, Αθήνα 1970, σελ. 192, και Δημητρίου Καταρτζή, *Δοκίμια*, επιμέλεια Κ.Θ. Δημαρά, Αθήνα 1974, σελ. 35. Αναφέρεται ως «πρώτη» σε αντιδιαστολή στη «Μεθοδική Εγκυκλοπαιδεία», η οποία άρχισε να εκδίδεται το 1782. Πρβλ. Κ.Θ. Δημαρά, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, έκδοση Τρίτη, Αθήνα 1983, σελ. 198, 200 και 463.
  4. Βλ. Αδαμαντίου Κοραή, *Mémoire sur l'état actuel de la civilisation dans la Grèce*, 1803, σελ. 12, και σε ελληνική μετάφραση *Υπόμνημα περί της παρούσης καταστάσεως του πολιτισμού εν Ελλάδι*, Αθήνα 1853, σελ. 16.
  5. Βλ. Γιάννη Καρά, *Οι θετικές επιστήμες στον ελληνικό χώρο (15<sup>ος</sup>-19<sup>ος</sup> αιώνα)*, Αθήνα 1992, σελ. 128 και Κ.Θ. Δημαρά, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Τρίτη έκδοση, Αθήνα 1983, σελ. 140.

την 36τομη σειρά της τρίτης εκδόσεως Γενεύης<sup>6</sup> (1778-1779) της Γαλλικής *Εγκυκλοπαιδείας*, που θα είχε σταλεί στις αρχές του 19<sup>ου</sup> αι. κατά τη δημιουργία της Σχολής των Μηλέων Πηλίου από τον Άνθιμο Γαζή, τον Γρηγόριο Κωνσταντά και τον Δανιήλ Φιλιππίδη<sup>7</sup>. Ακόμη, ενδιαφέρον έχουν και τα λόγια, που ο ιατρός Ιωάννης Ραστής<sup>8</sup> καταχωρίζει στον «Λόγιο Ερμή» του 1816, σελ. 234, σε κριτικό σημείωμά του για το *Dictionnaire des Science Medicales*, που εκδόθηκε «μετά παρέλευσιν 60 χρόνων» από την *Εγκυκλοπαιδεία*. Παρατηρεί χαρακτηριστικά ότι η *Encyclopedie* των Diderot και D'Alambert είναι «το θαυμασιώτερον επιχείρημα οπού εφαντάσθη ο ανθρώπινος νους να επιχειρησθή προς αμάραντον δόξαν των θνητών· αυτή η κιβωτός όλων των ανθρωπίνων μαθήσεων είναι αθάνατον μνημείον της φιλοσοφίας, των επιστημών και τεχνών».

Για την πνευματική άνοδο του λαού, ο Ρήγας θεωρούσε βασικό μέσο την απόκτηση της νέας επιστημονικής γνώσεως της Ευρώπης. Για τον σκοπό αυτό γράφει το βιβλίο του *Φυσικής απάνθισμα*, που αποτελεί την πρώτη Φυσική στα ελληνικά σε απλή γλώσσα και κυκλοφόρησε στη Βιέννη το 1790. Τα επιστημονικά θέματα τα ερανίσθηκε», όπως σημειώνει, από βιβλία της «Γερμανικής και Γαλλικής γλώσσης», που αρκετά θα βρίσκονταν στον κύκλο των λογίων και διανοουμένων του Δημητρίου Καταρτζή στο Βουκουρέστι<sup>9</sup>. Από τον Καταρτζή θα επηρεάσθηκε για να γράψει και σε «απλούν ύφος» το βιβλίο του *Φυσικής απάνθισμα*<sup>10</sup>.

6. Πρβλ. Δήμητρα Ανδριτσάκη-Φωτιάδη, *Κατάλογος παλαιών εντύπων της Ιστορικής Βιβλιοθήκης Μηλέων Πηλίου*, Αθήνα 1993, αρ. 530, σελ. 129.

7. Βλ. στον *Ερμή τον Λόγιο*, 1814, σελ. 71-73 επιστολή του Ανθίμου Γαζή σχετικά με τη Σχολή και την αναφορά ότι η Βιβλιοθήκη περιείχε οκτώ χιλιάδες τόμους. Σε άλλη επιστολή του προς τον Barbie du Bocage, στις 12 Δεκεμβρίου 1815, ανεβάζει τον αριθμό των βιβλίων σε είκοσι χιλιάδες. Βλ. *Δανιήλ Φιλιππίδη- Barbie du Bocage-Ανθιμος Γαζής. Αλληλογραφία (1794-1819)*, έκδ. Αικ. Κουμαριανού, Αθήνα 1966, σελ. 169.

8. Βλ. *Ερμής ο Λόγιος*, 1<sup>ης</sup> Ιουλίου 1816, φωτομηχανική επανέκδοση Εταιρείας Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου, Αθήνα 1989, σελ. 234.

9. Βλ. Χριστ. Περραιβού, *Σύντομος βιογραφία του αοιδήμου Ρήγα Φεραίου του Θετταλού*, Αθήνα 1860, σελ. 8. Λεάνδρου Βρανούση, *Ρήγας*, Αθήνα [1954], σελ. 259.

10. Βλ. Ρήγα Βελεστινλή, *Φυσικής απάνθισμα*, Βιέννη 1790, σελ. 31 και 157 αντίστοιχα: «...θεωρώντας εις την εγκυκλοπαιδείαν την λέξιν γην...» και «...κάθε σπετζάρης ιξεύρει την κατασκευή (του φωσφότου), αν θέλη όμως κανείς να κάμη και μόνος του, ας κοιτάξη εις την Φραντζέζικην Εγκυκλοπαιδείαν την λέξιν φωσφόρος, και θέλει μάθη την τέχνην».

Στον πρόλογο του βιβλίου του γράφει «Προς τους αναγνώστας», δίνοντας έτσι και το στίγμα της μελλοντικής επαναστατικής του πορείας: «Δεν ευχαριστήθην μόνον απλώς να θρηνήσω την κατάσταση του γένους μου, αλλά και συνδρομήν να επιφέρω επάσχισα όσον το επ' εμοί, απανθίζοντας από τε της Γερμανικής και Γαλλικής γλώσσης τα ουσιωδέστερα της φυσικής ιστορίας». Επίσης, σημειώνει χαρακτηριστικά πως χρησιμοποίησε «απλούν ύφος» και τούτο για «να το καταλάβουν όλοι και να αποκτήσουν μίαν παραμικράν ιδέαν της ακαταλήπτου φυσικής». Διότι πίστευε πως έτσι θα προσέφερε την απαραίτητη ωφέλεια και θα συνέβαλε στο «να αναλάβη το πεπτωκός Ελληνικόν γένος».

Ο Ρήγας Βελεστινλής εντυπωσιασμένος από το επιστημονικό επίπεδο της Γαλλικής *Εγκυκλοπαιδείας* παίρνει κομμάτια από λήμματά της και τα μεταφέρει αυτούσια, όπως έχει δείξει η έρευνά μας<sup>11</sup> στο πρώτο εθνοδιαφωτιστικό του έργο *Φυσικής απάνθισμα*. Κατ' αυτόν τον τρόπο η επιστημονική γνώση της Γαλλικής *Εγκυκλοπαιδείας* περνάει με απλά λόγια στον ελληνικό χώρο για να είναι κατανοητή από τον λαό. Ο Ρήγας μετέφραζε κομμάτια από διάφορα λήμματα της *Εγκυκλοπαιδείας*, τα οποία στη συνέχεια τα καταχώριζε στα θέματα του βιβλίου του. Πραγματικό «εράνισμα». Πολλές φορές, μάλιστα, από το ίδιο το λήμμα της Γαλλικής *Εγκυκλοπαιδείας* παίρνει διάσπαρτες παραγράφους, τις οποίες παραθέτει στη σειρά στο βιβλίο του. «Απανθίζει» ό,τι νομίζει πως θα είναι απαραίτητο στους Έλληνες αναγνώστες για την απόκτηση της νέας γνώσεως.

Τα αποτελέσματα της έρευνάς μας έχουν δείξει ότι περί τις ογδόντα σελίδες του *Φυσικής απάνθισμα* είναι μετάφραση από τη Γαλλική *Εγκυκλοπαιδεία*, όπως φαίνεται και στον κατωτέρω πίνακα 1.

11. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Ρήγα Βελεστινλή “Φυσικής απάνθισμα” και Γαλλική “Encyclopédie”. Ταύτιση, για πρώτη φορά, ενός προτύπου», *Υπέρεια*, τόμ. 2, *Πρακτικά Β' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας»*, (Βελεστίνο 1992), Αθήνα 1994, σελ. 585-598, Δημ. Καραμπερόπουλου, «Γαλλική “Encyclopédie”: ένα πρότυπο του “Φυσικής απάνθισμα” του Ρήγα», *Ο Ερανιστής*, τόμ. 21, 1997, σελ. 95-128.



ΠΙΝΑΚΑΣ 1

<i>Φυσικής απάνθισμα</i>	<i>ENCYCLOPÉDIE</i>
Κεφ. Δ΄, Περί γης, σελ. 23	Terre, τόμ. 16, σελ. 167a
Κεφ. ΙΖ΄, Περί ανέμων, σελ. 100	Vent, τόμ. 17, σελ. 21
Κεφ. ΙΘ΄, Περί μετάλλων, σελ. 109-110	Metal, τόμ. 10, σελ. 428 και 429
Κεφ. Κ΄, Περί φυτών και δένδρων, σελ. 116	Plantes, τόμ. 12, σελ. 718, 722
Κεφ. ΚΑ΄, Περί σκωλήκων και φλέτρων, σελ. 118, 119, 120	Papillon, τόμ. 12, σελ. 872-875
Κεφ. ΚΒ΄, Περί ψαρίων και οστρακοδέρμων, σελ. 123, 124, 125	Vers, τόμ.17, σελ. 39, 40, 41, 43
Κεφ. ΚΓ, Περί Πουλιών, σελ. 139, 140, 141, 142	Baleine, τόμ.2, σελ. 32, 33,34
Κεφ. ΚΔ΄, Περί ανθρώπου, ζώων και ετέρων τινών	Poisson, τόμ. 12, σελ. 888, 889, 890
Κυκλοφορία του αίματος, σελ. 154, 155	Oiseau, τόμ. 11, σελ. 433, 434, 435, 436, 437
Αδηλος διαπνοή, σελ. 155, 156	Circulation du sang, τόμ. 3, σελ. 467, 470
Κατασκευή του φωσφόρου, σελ. 156, 157	Transpiration, τόμ. 16, σελ. 558, 559
Περί μαγνήτου, σελ. 165, 166, 167	Phosphre, τόμ. 12, σελ. 527
Αμπαρη, σελ. 171	Aimant, τόμ. 1, σελ. 214, 215, 216, 222
Ήλεκτρον, σελ. 170, 171	Ambre-gris, τόμ. 1, σελ. 323-324
Ηλεκτρική ύλη, σελ. 171,172, 173, 174	Ambre-jaune, τόμ. 1, σελ. 324, 325
Ηλεκτρικόν πυρ, σελ. 174	Electricité, τόμ. 6, σελ. 469, 474, 477
	Feu electricité, τόμ. 6, σελ. 616

Ακόμη, για τους αναγνώστες αναφέρονται ενδεικτικά (Πίνακας 2) δύο χαρακτηριστικές περιπτώσεις από τα θέματα, που ο Ρήγας καταχωρίζει στο βιβλίο του, σε αντιστοιχία με τα λήμματα της Γαλλικής *Εγκυκλοπαιδείας*:

α) Περί της κυκλοφορίας του αίματος και β) Περί της ηλεκτρικής ύλης. Και είναι σημαντικό το γεγονός ότι οι γνώσεις των δύο αυτών θεμάτων, απ' όσο είναι μέχρι τώρα γνωστό, για πρώτη φορά<sup>12</sup> καταγράφονται το 1790 σε έντυπο ελληνικό βιβλίο από τον Ρήγα Βελεστινλή και κατ' αυτόν τον τρόπο περνούν στον ελληνικό χώρο.

## ΠΙΝΑΚΑΣ 2

<p>Α'. Περί της κυκλοφορίας του αίματος Ρήγα Βελεστινλή, <i>Φυσικής απάνθισμα</i>, σελ. 154-155</p> <p>Μία κυκλοφορία φυσική του αίματος είναι εις το ζωντανόν ζώον, διά της οποίας ακαταπαύστως το υγρόν αυτό μετάγεται από την καρδίαν εις όλα τα μέρη του σώματος δια των αρτηριών, και επιστρέφεται εκ των ιδίων μερών αυτών από ταις φλέβαις.</p> <p>Το πρώτον όργανο της ζωτικής αυτής ενέργειας είναι η καρδιά, εις την οποίαν όλαι αι φλέβες χύνονται και όλαι αι αρτηριαί λαμβάνουν την αρχήν τους. Η καρδιά έχει επαυτώ μίαν ενέργειαν ονομαζομένην Διαστολή και Συστολήν.</p>	<p><i>ENCYCLOPÉDIE</i>, τόμ. 3, σελ. 467, λήμμα «Circulation»</p> <p>La circulation du sang est un mouvement naturel du sang dans un animal vivant, par lequel cette humeur est alternativement portée du coeur à toutes les parties du corps par les arteres, et rapportée de ces mêmes parties par les veines</p> <p>Le principal organe de cette fonction vitale est le coeur, qui est un muscle creux aux cavités duquel toutes les veines viennent aboutir, et toutes les arteres prennent leur naissance, et qui a en même temps une action de dilatation ou de diastole, et de contraction ou de systole.</p>
--	--

12. Για την κυκλοφορία του αίματος βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Ιατρικές γνώσεις του Ρήγα Βελεστινλή στο έργο του “Φυσικής απάνθισμα”», *Υπέρεια*, τόμ. 1, *Πρακτικά Α' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας»*, (Βελεστίνο 1986), Αθήνα 1990, σελ. 457-499. Για την «ηλεκτρική ύλη» βλ. Χρ. Ξενάκη, *Το πείραμα ως μέθοδος έρευνας και γνώσης στα έργα των λογίων της προεπαναστατικής περιόδου*, διδακτορική διατριβή, Ιωάννινα 1994, και προσωπική επικοινωνία, Φεβρουάριος 1996.

<p>Β'. Περί της ηλεκτρικής ύλης, <i>Φυσικής απάνθισμα</i>, σελ. 171</p> <p>Η ουσία της ηλεκτρικής ύλης δεν είναι ακόμη καλά γνωστήγ, διά τούτο δεν ημπορούμεν να δώσωμεν τον ορισμό της αλλέως, παρά εκ των πρώτων αποτελεσμάτων της.</p> <p><i>Φυσικής απάνθισμα</i>, σελ. 173</p> <p>Η ηλεκτρική ύλη κοινολογείται εις όλα τα μη ηλεκτρικά σώματα, όσον μεγάλα και φαρδεία και αν είναι. Τα αποτελέσματά της ταύτα μας είναι αισθητά τότε, όταν είναι μόνον βαλμένα να στέκονται επάνω εις ηλεκτρικά σώματα, και όχι εις άλλα.</p>	<p>Γαλλική <i>Encyclopédie</i>, τόμ. 5, σελ. 469b</p> <p>Λήμμα «Electricité»</p> <p>Comme on ne connoit point encore l'essence de la matiere électrique, il est impossible de la definir autrement que par ses principaux propriétés.</p> <p>Λήμμα «Electricité», τόμ. 5, σελ. 474b</p> <p>La matiere de électricité se communique à tous les corps non électriques, de quelque grandeur et de quelqu' étendue qu'ils puissent être; et que les effets de cette matiere nous sont sensibles tant qu'ils ne tiennent qu'à des corps électriques et qu'ils ne communiquent point à d'autres.</p>
--	--

### Συμπέρασμα

Η επιστημονική γνώση της Γαλλικής *Εγκυκλοπαιδείας* των Diderot και D'Alembert, εκτός από τον ρόλο που διαδραμάτισε στον ευρωπαϊκό Διαφωτισμό, αποδεικνύεται πλέον, με τα αποτελέσματα της έρευνάς μας, ότι απετέλεσε ένα πρότυπο για το *Φυσικής απάνθισμα* του Ρήγα Βελεστινλή, μεταφέροντας έτσι την επιστημονική γνώση στον ελληνικό χώρο με την αντίστοιχη επίδρασή της. Μια ακόμη απόδειξη για τη σύνδεση της προεπαναστατικής ελληνική σκέψης με τον Γαλλικό Διαφωτισμό.




Ο Δήμαρχος Δημήτριος Νασίκας ανοίγει τις εργασίες του Ζ' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», Οκτώβριος 2017. Στο προεδρείο ο Δρ. Δημ. Καραμπερόπουλος, πρόεδρος της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα.

**Ζ' ΔΙΕΘΝΕΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟ**  
**«ΦΕΡΑΙ-ΒΕΛΕΣΤΙΝΟ-ΡΗΓΑΣ»**  
 ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ - ΙΣΤΟΡΙΑ - ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ  
 ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΔΗΜΟΥ ΡΗΓΑ ΦΕΡΑΙΟΥ

ΥΠΟ ΤΗΝ ΑΙΓΙΔΑ:  
 ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ  
 ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

ΔΙΟΡΓΑΝΩΣΗ:  
 ΔΗΜΟΣ ΡΗΓΑ ΦΕΡΑΙΟΥ  
 ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΦΕΡΩΝ-ΒΕΛΕΣΤΙΝΟΥ-ΡΗΓΑ

ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ:  
 ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ



**ΒΕΛΕΣΤΙΝΟ, 6-8 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2017**

Η αφίσα του Ζ' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγα», που με επιτυχία διοργανώθηκε στο Βελεστίνο τον Οκτώβριο του 2017, με τη συμμετοχή 93 επιστημόνων από την Ελλάδα και το Εξωτερικό για τις τρεις θεματικές ενότητες του Συνεδρίου.

ΡΗΓΑΣ ΚΑΙ ΓΑΛΛΙΚΗ *ENCYCLOPÉDIE*  
ΜΙΑ ΑΚΟΜΗ ΧΡΗΣΙΜΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΣΤΑ 1797

(*Ο Ερανοστής, Παρασχολήματα*, τόμ. 25, Μνήμη Φιλίππου Ηλιού,  
Αθήνα 2005, σελ. 418-420)

Ο ΡΗΓΑΣ ΒΕΛΕΣΤΙΝΑΗΣ (1757-1798), κατά τη δεύτερη διαμονή του στη Βιέννη και πριν κατέλθει στην Ελλάδα, εξέδωσε εκτός των άλλων βιβλίων και χάρτες, όπως τη μνημειώδη *Χάρτα της Ελλάδος* (Βιέννη 1797) και τους χάρτες της Βλαχίας και Μολδαβίας, στους οποίους τύπωσε την προσωπογραφία των ηγεμόνων και ορισμένους συμβολισμούς. Για παράδειγμα στη *Νέα Χάρτα της Βλαχίας* ο Ρήγας έχει θέσει την προσωπογραφία του ηγεμόνα της Βλαχίας Αλέξανδρου Ύψηλάντη, ο οποίος απεικονίζεται με την ηγεμονική αμφίεση, ενώ περιμετρικά αναγράφεται «Αμφοτέρους τρις Αλέξανδρος Δάκας αμφιβέβηκεν Ύψηλαντίδης μειλίχιος ηγεμόνων», επισημαίνοντας δηλαδή ότι τρεις φορές ηγεμόνευσε ως ηγεμών της Βλαχίας, 1774-1782, 1796-1797, και της Μολδαβίας 1787-1788. Κάτω από την προσωπογραφία του ηγεμόνα υπάρχουν ορισμένες παραστάσεις για τις οποίες γίνεται διεξοδική ανάλυση στην επανέκδοση της *Χάρτας*.<sup>1</sup> Παρατηρήσαμε παράλληλα ότι ο Ρήγας στην έκδοση της *Γενικής Χάρτας της Μολδοβίας*<sup>2</sup> σε δέκα ονόματα που βρίσκονται στον Εύξεινο Πόντο έθεσε και τις αρχαίες ονομασίες τους, όπως επισημαίνουμε στην εισαγωγή της αυθεντικής επανέκδοσής της. Αναφέρουμε ενδεικτικά μερικά από αυτά: «Αξιάρχης. Κουγιαλνι ποταμός», «Βορουσθένης. Νίπρος ποταμός», «Ύπανις. Μπογ ποταμός», «Θυρογέται. Τάταροι Ουζούς», «Τύρα. Ασιάκ. Οφιούσα».

Στο δεξιό άνω μέρος του χάρτη της Μολδαβίας τύπωσε μια παράσταση με τη μορφή του ηγεμόνα της Αλέξανδρου Καλλιμάχη (1795-1799). Ο Καλλιμάχης απεικονίζεται με την ηγεμονική αμφίεση και με όλα τα σύμβολα της εξουσίας του· περιμετρικά αναγράφεται ένα επίγραμμα σε αρχαία διατύπωση («Ηπιον ώδ' όρ' Αλέξανδρον βυζάντιον έρνος, φράδμονα Καλλιμάχην, κράντορα Μολδοβίτης»). Στο κάτω μέρος ο Ρήγας αναγράφει στα φύλλα ενός ανοιχτού βιβλίου τη φράση: *Προς τω Τύρα όπου η Οφιούσα, Πλίν. βιβλ. δ. (βλ. εδώ τη σχετική εικόνα).*

1. Ρήγας Βελεστινλής, *Νέα Χάρτα της Βλαχίας. Γενική Χάρτα της Μολδοβίας, Βιέννη 1797*. Αυθεντική για πρώτη φορά επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Επιμέλεια-Εισαγωγή-Ευρετήριο Δημ. Καραμπερόπουλου, Αθήνα 2005.

2. Γ. Λαδάς - Α. Κατζηδήμος, *Ελληνική Βιβλιογραφία των ετών 1796-1799*, Αθήνα 1973, σ. 280-281, αρ. 191. Γεώργιος Λάιος, «Οι χάρτες του Ρήγα. Έρευνα επί νέων πηγών», *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας* 14 (1960), 231-312 και για το χάρτη της Μολδαβίας σ. 289.



Η παράσταση στο δεξιό άνω μέρος του χάρτη της Μολδαβίας, Βιέννη 1797, με τη μορφή του ηγεμόνα Αλέξανδρου Καλλιμάχη και το ανοιχτό βιβλίο με το κείμενο «πρὸς τῶν Τύρα ὅπου ἡ Ὀφιοῦσα, Πλίν. βιβλ. δ.»

Το ερώτημα που έχει ανακύψει είναι αν ο Ρήγας άντλησε το χωρίο αυτό από τον Πλίνιο, όπως έχει υποστηριχθεί,<sup>3</sup> ή από άλλη πηγή. Κατά τη σύνταξη του ευρητηρίου της *Γενικής Χάρτας της Μολδοβίας*, καθώς και την αυθεντική επανέκδοσή της προσπαθήσαμε να απαντήσουμε στο ερώτημα. Είχαμε αρχικά την αίσθηση ότι ο Ρήγας μάλλον από άλλη πηγή και όχι από βιβλίο του Πλινίου θα έλαβε το παράθεμα. Και τούτο διότι μιαν άλλη μνεία του Πλινίου στη *Χάρτα της Ελλάδος*, στο φύλλο πέντε, όπου μεταξύ Αττικής, Κέας, Άνδρου και νοτίου Ευβοίας ο Ρήγας σημειώνει «Αιξ περί ης γράφει ο Πλίνιος», την περιείχε ο πρότυπος χάρτης του Delisle, όπως έχουμε δείξει στην έρευνά μας, τον οποίο χρησιμοποίησε ο Ρήγας για τη *Χάρτα* του.<sup>4</sup> Έχοντας ακόμη υπόψη ότι ο Ρήγας μελετούσε τη γαλλική *Encyclopédie* των Diderot και D'Alembert,<sup>5</sup> στραφήκαμε στην αναζήτηση του παραθέματος του χάρτη της Μολδαβίας σε κάποιο λήμμα της Γαλλικής Εγκυκλοπαιδείας.<sup>6</sup> Πράγματι, στο λήμμα Tyra (Τύρας) περιέχεται η ακόλουθη περιγραφή: «Sur le bord de ce fleuve (Tyra), il y avoit une ville de même nom, apellé auparavant Ophiusa, selon Pline, liv. IV, ch. XII», με την οποία είναι απολύτως σχετική η φράση «Προς τω Τύρα όπου η Οφιούσα, Πλίν. βιβλ. δ.» του ανοιχτού βιβλίου στο χάρτη της Μολδαβίας. Προφανώς, λοιπόν, η συμπυκνωμένη διατύπωση του Ρήγα είχε την αφετηρία της στην παραπάνω περιγραφή, για να αποδειχθεί έτσι ότι μετά το *Φυσικής απάνθισμα* στα 1790 ο θεσσαλός εθνεγέρτης και διαφωτιστής χρησιμοποίησε τη γαλλική *Encyclopédie* των Diderot και D'Alembert και στην ακμή της επαναστατικής του δράσης το 1797 εκδίδοντας το χάρτη της Μολδαβίας.

3. Για τη φράση αυτή βλ. Μαρία Μαντουβάλου, *Ο Ρήγας στα βήματα του Μεγάλου Αλεξάνδρου*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, κεφ. «Τύρας - Οφιούσα - Πλίνιος». Αθήνα 1996, σ. 71-77.

4. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλος, «Η “Χάρτα της Ελλάδος” του Ρήγα. Τα πρότυπα της και νέα στοιχεία», στο *Η Χάρτα του Ρήγα Βελεστινλή*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1998, σ. 23.

5. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλος, «Ρήγα Βελεστινλή “Φυσικής απάνθισμα” και Γαλλική “Encyclopédie”. Ταύτιση, για πρώτη φορά, ενός προτύπου», *Υπέρεια*, τόμ. 2, Πρακτικά Β' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνου-Ρήγας», Αθήνα 1994, σ. 585-598, και του ίδιου, «Η Γαλλική “Encyclopédie”, ένα πρότυπο του έργου του Ρήγα “Φυσικής απάνθισμα”», *Ο Ερασιστής* 21 (1997), 95-128.

6. Στη Βιβλιοθήκη του Κέντρου Νεοελληνικών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών υπάρχει, σε φωτομηχανική ανατύπωση, η γαλλική *Encyclopédie*.



Ἡ ἀναφορά στον Πλίνιο ἀπὸ τὸ Ρήγα στή Χάρτα του, φύλλο 5, (ἀριστερά) ἔγινε διότι περιέχονταν στὸν πρότυπο χάρτη τοῦ Delisle (δεξιά)

122

Ο ΕΡΑΝΙΣΤΗΣ, 21 (1997)

Ἡλεκτρικὴ ὄλη, σ. 171.

Ἡ οὐσία τῆς ἠλεκτρικῆς ὕλης δὲν εἶναι ἀκόμη καλῶς γνωστὴ, διὰ τοῦτο δὲν ἠμποροῦμεν νὰ δώσωμεν τὸν ὄρισμὸν τῆς ἀλλέως, παρὰ ἐκ τῶν πρώτων ἀποτελεσμάτων τῆς.

Ἐκείνο τὸ ἔλκειν καὶ ὠθεῖν τὰ ἐλαφρὰ σώματα, εἶναι τὸ πλεόν ἀξιοπαρατήρητον, ὅπερ ἠμπορεῖ νὰ χρησιμεύσῃ εἰς τὸ νὰ χαρακτηρίσωμεν τὴν ἠλεκτρικὴν ὕλην, ἥτις εἶναι ἐνωμένη εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ ἀποτελέσματά τῆς, καὶ κάμνει νὰ γνωρίζωμεν εὐκόλως τὴν παρουσίαν τῆς, καὶ εἰς τὰ ὀλιγίστης ποσότητος μετέχοντα σώματα.

σ. 172

Τὰ ἐλαφρὰ σώματα ἔλκονται ἀπ' ἐκεῖνα ὅπου εἶναι ἠλεκτρισμένα ἕως ὅπου νὰ ἠλεκτρισθοῦν καὶ αὐτὰ διὰ τῆς κινήσεως τῆς ἠλεκτρικῆς ὕλης τῶν ἀπὸ τὴν ἠλεκτρικὴν μηχανὴν ὅσον εἶναι ἠλεκτρισμένα τὰ πρῶτα, καὶ νὰ ἀποκατασταθῇ ἡ ἀτμοσφαῖρα τοὺς τόσον πυκνὴ, ὅσον ἐκεῖνη ἢ τῶν σωμάτων ὅπου τοῖς κοινολογεῖ τὴν κίνησιν.

Ἐνθὺς ὅπου ἀποκτήσουσιν τὴν ἰσότητά τῆς ἀτμοσφαίρας, ἡ ἔλκυσις παύει, καὶ ἀρχινᾷ ἡ ὠθησις.

Ἡ ὠθησις δὲν φαίνεται ἀλλοῦ κολλήτερον, παρὰ ἀναμεταξὺ εἰς τὰ σώματα ὅπου ἀπεκατεστάθησαν κατ' ἴσον καὶ ὁμοίον λόγον ἠλεκτρικά.

*Electricité*, τόμ. 5, σ. 469b.

Comme on ne connoît point encore l'essence de la matiere électrique, il est impossible de la définir autrement que par ses principales propriétés.

Celle d'attirer et de repousser les corps legers, est une des plus remarquables, et qui pourroit d'autant mieux servir à caractériser la matiere électrique, qu'elle est jointe à presque tous ses effets, et qu'elle en fait reconnoître aisément la présence, même dans les corps qui en contiennent la plus petite quantité.

τόμ. 5, σ. 477a

Les corps legers sont attirés par ceux qui sont électriques, jusqu'à ce qu'ils soient autant électrisés qu'eux par la communication, et que leurs atmospheres soient devenues aussi denses que celle du corps qui la leur a communiqué.

Que dès le moment qu'ils ont acquis cette atmosphere, l'attraction cesse et la répulsion commence.

Qu'il n'y a de répulsion qu'entre les corps qui sont devenus également électriques.

Μία σελίδα ἀπὸ τὴν ταύτιση τοῦ *Φυσικῆς ἀπάνθισμα*  
με τὴ Γαλλικὴ *Encyclopedie*



## Τα Ιατρικά Κείμενα του *Φυσικής Απάνθισμα* του Ρήγα σε Κώδικα του 1812

(*Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 51, 2007, σελ. 155-160)

Ένα από τα πρώτα διαφωτιστικά βιβλία του Ρήγα Βελεστινλή (1757-1798) ήταν το *Φυσικής απάνθισμα*<sup>1</sup>, το οποίο εκδόθηκε στη Βιέννη το 1790. Το αυτόγραφο χειρόγραφο<sup>2</sup> του ως γνωστόν απόκειται στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος Τμήμα Χειρογράφων, αρ. 1288, το οποίο όμως είναι ατελές και τούτο διότι οι τελευταίες σελίδες του έχουν εκπέσει. Συγκεκριμένα μέχρι τη φράση «*όσα πουλιά δεν έχουν δάκτυλον οπίσω, δεν κονεύουν ποτέ εις τα δένδρα. Το*» της σελ. 142 του ΚΓ' κεφαλαίου «Περί πουλιών». Λείπουν οι υπόλοιπες έξι σειρές του εντύπου καθώς επίσης και η συνέχεια το ΚΔ' κεφάλαιο «Περί ανθρώπου ζώων και ετέρων τινών» και των προσθηκών, σελ. 143-180.

Μέχρι τώρα δύο χειρόγραφα<sup>3</sup> έχουν εντοπισθεί με κείμενα του *Φυσικής απάνθισμα*: Το πρώτο είναι ένας κώδικας των αρχών του ΙΘ' αι., αντίγραφο όλου του εντύπου και μάλιστα σε πλήρη αντιστοιχία των σελίδων<sup>4</sup> τους. Το δεύτερο χειρόγραφο περιέχεται στον σύμμεικτο κώδικα των ετών 1821-1824 της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδος<sup>5</sup> στο οποίο έχουν αντιγραφεί μερικά τμήματα από το έντυπο βιβλίο. Πρόσφατα κατά τη μελέτη των ιατρι-

- 
1. É. Legrand, *Bibliographie Hellenique*, 18e siècle, τόμ. II, Παρίσι 1928, αρ. 1260.
  2. Βλ. Λεάνδρου Βρανούση, *Ρήγας*, Βασική Βιβλιοθήκη, αρ. 10, Αθήνα [1954], σελ. 265.
  3. Βλ. Κώστα Πέτσιου, Σχόλια στο *Φυσικής Απάνθισμα*, έκδοση της Βουλής των Ελλήνων, Ρήγα Βελεστινλή, *Άπαντα τα σωζόμενα*, τόμος δεύτερος, Αθήνα 2002, σελ. 218. Ευχαριστίες στον κ. Κων. Πέτσιο για την υπόμνηση των χειρογράφων αυτών.
  4. Βλ. Φαίδωνος Κ. Μπουμπουλίδου, *Παλαιογραφικά έρευνα εν Κωνσταντινουπόλει*, Αθήνα 1964, σελ. 16-17.
  5. Βλ. Λίνος Πολίτης-Μαρία Λ. Πολίτη, *Κατάλογος Χειρογράφων της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδος, αρ. 1857-2500*, Αθήνα, Γραφείον Δημοσιευμάτων της Ακαδημίας Αθηνών, 1991, σελ. 184-187, αρ. 2162.



Η αρχή του χειρογράφου «Περί λογικών ζώων» με ιατρικά θέματα του «Φυσικής απάνθισμα».

κών χειρογράφων<sup>6</sup> στα Γενικά Αρχεία του Κράτους εντοπίσαμε σε κώδικα<sup>7</sup> με ιατρικά κυρίως κείμενα, ένα χειρόγραφο με τα κείμενα του τελευταίου κεφαλαίου «Περί ανθρώπου ζών και ετέρων τινών» του *Φυσικής απάνθισμα*<sup>8</sup>. Ο τίτλος του χειρογράφου είναι «Περί λογικών ζώων». Η αρχή του κειμένου έχει μία θεολογική μορφή, αλλά όμως από το τέλος της πρώτης σελίδας και μετέπειτα αναγνώρισα ότι το κείμενο ήταν αντιγραφή του ΚΔ' κεφαλαίου του *Φυσικής απάνθισμα*, που επιβεβαιώθηκε με την σχετική παραβολή των δύο κειμένων. Το κείμενο του χειρογράφου αντιστοιχεί στις σελ. του βιβλίου από 143 έως και το μέσον της 158 και μία παράγραφο της σελ. 159.

Σημειώνουμε ότι ο σχετικός κώδικας<sup>9</sup> φέρει συνεχή σελιδαρίθμηση 1-192 μέχρι και τα πρώτα έξι από τα δέκα τρία τμήματά του. Στη συνέχεια παρεμβάλλεται ένα παλαιότερο ιατροσόφι με 16 φύλλα και σε μικρότερο σχήμα και στο ίδιο μέγεθος υπάρχουν χωρίς αρίθμηση τώρα 127 φύλλα (δηλ. 254 σελίδες). Το πρώτο χειρόγραφο του δευτέρου τμήματος του κώδικα φέρει τον τίτλο «Περί λογικών ζώων», (βλ. παραπλεύρως την πρώτη σελίδα). Το κείμενο που είναι αντιγραμμένο από το *Φυσικής απάνθισμα* του Ρήγα εκτείνεται μέχρι και τα δύο τρίτα της ενδέκα-

6. Τα ιατρικά χειρόγραφα έχουν καταγραφεί από τον Γιάννη Καρά, *Οι επιστήμες στην Τουρκοκρατία. Χειρόγραφα και Εντυπα. Τόμος Γ'. Οι επιστήμες της ζωής*, Αθήνα 1994.

7. Βλ. Βιβλιοθήκη Γενικών Αρχείων του Κράτους, αρ. 12. *Τα Περιεχόμενα των Γενικών Αρχείων του Κράτους*, τόμος Δεύτερος, Εισαγωγή-Επιμέλεια-Ευρετήριο Κων/νου Αθ. Διαμάντη, Αθήνα 1973. Τμήμα ΣΤ'. Κώδικες (Γ. Λαδά), σελ. 739: «2. Αιών ΙΘ'. Σύμμικτα. Εν αρχή εγχειρίδιον της των ζώων οικονομίας του Χαιρέτου, εν όλω 13 έργα, άγνωστα μεταφράσεις, ιατροσόφια, χρονικά κ.λπ., σχήμα 4<sup>ov</sup>, στάχωςις περγαμνή».

8. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Ιατρικές γνώσεις του Ρήγα Βελεστινλή στο έργο του "Φυσικής απάνθισμα"», *Υπέριαι*, τόμ. 1, *Πρακτικά του Α' Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστινί-Ρήγας»*, Αθήνα 1990, σελ. 457-499.

9. Αναλυτική περιγραφή του κώδικα θα παρουσιασθεί προσεχώς στα *Ηπειρωτικά Χρονικά*.

της σελίδας του χειρογράφου, ενώ στη συνέχεια αναγράφονται άλλα θέματα φυσικής ιστορίας.

Υποθέτουμε ότι το κείμενο θα γράφθηκε από τον ιατρό Αλέξανδρο Κωνσταντίνου Οικονόμου κατά την άνοιξη του 1812, στα Μπητώλια (Μοναστήριο) της Πελαγονίας κατά την εποχή της κακοκαιρίας με χιόνι και παγετούς που περιγράφει στο φύλλο 28ν «...λοιπόν σήμερα Μαρτίου 1812 βρίσκονται ακόμη μερικά λείψανα παγετού», ενώ το κείμενο «Περί λογικών ζώων» βρίσκεται λίγα φύλλα πιο πριν στα φύλλα 1r έως 6r. Το γεγονός ότι ο ιατρός Αλέξανδρος Κωνσταντίνου ο εξ Ιωαννίνων συγκεντρώνει ιατρικά θέματα στον κώδικά του και μεταξύ αυτών περιλαμβάνει τα ιατρικά θέματα του *Φυσικής απάνθισμα*, που εκδόθηκε το 1790, δείχνει ότι γνώριζε το βιβλίο και το περιεχόμενό του, για να διαλέξει μόνο τα ιατρικά θέματα από το ΚΔ' κεφάλαιο. Ο γιατρός αντιγράφει στον κώδικά του και άλλα ιατρικά και συγκεκριμένα:

1. Σελ. 1-46. «Εγχειρίδιον της των ζώων οικονομίας τουτέστιν η περί ανθρώπους και περί τα άλογα ζώα αιτία του ζή. Πονηθέν παρά του εξοχωτάτου και ιατροφιλοσόφου κυρίου κυρίου Κυρίκου του Κριτός του Χαιρέτου»<sup>10</sup>. «1812 αντίγραφα».
2. Σελ. 49-112. «Γαληνού Εισαγωγή ή ιατρός. Πως εύρηται η ιατρική». Αρχή: «Ελληνες των τεχνών τας αιρέσεις ή θεών παισίν ανατεθέασιν ή τισιν εγγύς αυτών...». Τέλος: «...αλλ' ως επί το πλείστον ρευματίζεσθαι τα έλκη σπουδάζομεν». «Τέλος»<sup>11</sup>.
3. Σελ. 129-168. «Βιβλιάριον της ιατρικής θεραπευτικής μεθόδου μαθήμμα Φορκέτα. Μεταφρασθέν εις την κοινήν γλώσσαν εκ του ιταλικού και τοσκανικού ιδιώματος παρά του εξοχωτάτου εν ιατροφιλοσόφοις κυρίου Κωνσταντίνου Οικονομίδου του εξ Ιωαννίνων. Δηρημένον εις δεκατρίς παρατηρήσεις...». Στη σελ. 130 στο τέλος «1805. τη δεκάτη τετάρτη Μαρτίου. Σέρρας. έγγραψεν ο πατήρ».

10. Είναι αντιγραφή του εντύπου του 1798. Βλ. Γιάννη Καρά, *Οι επιστήμες στην Τουρκοκρατία...*, ό.π., σελ. 141-142. Για τον Κήρ. Χαιρέτη και το βιβλίο του βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Η ιατρική ευρωπαϊκή γνώση ..., ό.π.*, σελ. 77-78. Φωτομηχανική επανέκδοση του βιβλίου έχει γίνει με την Επιμέλεια-Εισαγωγή-Σχόλια του Μανώλη Ε. Δετοράκη, Ηράκλειο 2002.

11. Η αντιβολή που έγινε έδειξε ότι είναι αντιγραφή του έργου Γαληνού. Βλ. G.C. Kühn, *Γαληνού Απαντα*, τόμ. XIV, Λειψία 1827, επανατύπωση Georg Olms Verlag Hildesheim Zurich New York, 2001, σελ. 674-797.

4. Σελ. 186-192. «Διαιτητικά παραγγέλματα». Αρχή. «Η υγεία είναι το μεγαλύτερον καλόν του ανθρώπου...» Τέλος. «...και έτζι τέλος πάντων τα μέλη του σώματος επειδή εφθόνησαν την κολίαν απέθαναν όλα ομού μαζί με αυτήν».
5. 1r-6r. «Περί λογικών ζώων».
6. 7r-26v. «Γαληνού Όροι ιατρικοί»
7. 30r-44v. «Λεξικόν τρίγλωσσον περιέχον κατά στοιχείων τα άπαντα των της ιατρικής παθών... Συνταχθέν και φιλοπονηθέν με μεγάλην προθυμίαν παρά Αλεξάνδρου ιατρού Κωνσταντίνου ιατρού ο εξ Ιωαννίνων... ετελειώθη εις την Πελαγονείαν Μπητώλιας, κατά τω χιλοστώ οκτακοσιοστώ δεκάτω δευτέρω έτος, δηλαδή αιωιβ' » [1812].
8. 45r-127v. «Λεξικόν του Γεωργίου Κωνσταντίνου του εξ Ιωαννίνων πρόχειρον εις το να ευρίσκη εν ευκολία τα ονόματα των ασθeneιών και παθών του ανθρώπου ομοίως και τας ονομασίας των βοτάνων καθ' εκάστου αλεξιφαρμάκου της ιατρικής κατά αλφάβητον».

Παρατίθενται κατωτέρω οι πρώτες τέσσερις σειρές του χειρογράφου «Περί λογικών ζώων», και στη συνέχεια από την εικοστή πρώτη σειρά που αρχίζει το κείμενο, το οποίο είναι όμοιο με το κείμενο του βιβλίου «Φυσικής απάνθισμα». Μάλιστα παρεμβάλλεται και η φράση «το λοιπόν πρόσεχε παρακαλώ με όλην σου την επιμέλειαν», προσδίδοντας μία αφηγηματική μορφή στο κείμενο του χειρογράφου, ίσως παραδειγματισθείς από αυτή του Ρήγα, την οποία χρησιμοποίησε στο *Φυσικής απάνθισμα*. Σημειώνουμε ότι μόνο μερικές διαφορές παρατηρούνται σε λέξεις, όπως ενδεικτικά, αναφέρουμε μεταξύ χειρογράφου και βιβλίου: «τρυπίτζες»-«τρυπίτζαις», «ζωογονιτηκόν»-«ζωογονητικόν», «συγχίζεται»-«συγχίζεται», «ρίζες»-«ρίζαις», «κολλυμένα»-«κολλημένα».

Παρατίθεται κατωτέρω η αρχή του χειρογράφου καθώς και σε αντιστοιχία η αρχή και το τέλος των ιατρικών θεμάτων του με το έντυπο βιβλίου του *Φυσικής απάνθισμα*, που επιβεβαιώνουν την ομοιότητα:

Χειρόγραφο: «Περί λογικών ζώων»

φ 1 r

Ο δημιουργός, παντοδύναμος, πάνσοφος, και πανάγαθος, πλάστης θεός ημών. Θέλωντας/ να ευγάλη από ένα χάος και μίαν άβυσσον ένα ουδέν πράγμα τούτον τον κόσμον/ της φύσεως, και προτού λέγω να γίνη αυτός ο κόσμος οπού βλέπουμε δηλαδή ο ουρανός/ και η γή και ένας τέτοιος ωραιώτατος κόσμος καθώς τον βλέπουμε τώρα, πώς λάμπουσι/.....

.....Ο άνθρωπος.... /είναι το ...αξιολογώτερον ζώον του παντός .../πρέπει να εκτανθώμεν ολίγον ομιλούντες περί αυτού. Η αρχή του λοιπόν δεν διαφέρει κατ' ουσίαν από την αρχήν των λοιπών ζώων. το λοιπόν πρόσεχε παρακαλώ με όλην σου την επιμέλειαν.

Φ 1v Δύο είναι αι πρωτεύουσαι γνώμαι περί τούτου του λογικού ζώου κατά τους φιλοσόφους, η/ μία, ότι το έμβρυον εις την σποράν του ανδρός υπάρχει, και ότι μετά την συνουσίαν, εισερχόμενον το σπέρμα εις την αυγοθήκη της γυναικός, εγκολπίζεται ένα απ' εκείνα τα αυγά, κάμνει την φωλεάν του, λαμβάνει την τροφήν / του, και αυξάνει απ' ολίγον ολίγον. Εις απόδειξιν τούτου λέγουν, ότι επαράτηρησαν/ με το μικροσκόπιον την σποράν, οπού εφάνησαν, άπειρα σκουληκάκι νε ε/πιπλέον, τα οποία εξούσαν δύο, τρί, η και τέσσαρας ημέραις, έπειτα ενεκρώνοντο διαλυομένης της σποράς.

.....

Φυσικής απάνθισμα, σελ. 143 κ. εξ.

Κεφ. ΚΔ'. Περί ανθρώπου ζώων και ετέρων τινών.

Ο άνθρωπος, επειδή και είναι το αξιολογώτερον ζώον του παντός, πρέπει να εκτανθώμεν ολίγον ομιλούντες περί αυτού. Η αρχή του λοιπόν δεν διαφέρει κατ' ουσίαν από την αρχήν των λοιπών ζώων.

Δύο είναι αι πρωτεύουσαι γνώμαι περί τούτου κατά τους φιλοσόφους. Η μία, ότι το έμβρυον υπάρχει εις την σποράν του ανδρός, και ότι μετά την συνουσίαν, εισερχόμενον το σπέρμα εις την αυγοθήκη της γυναικός, εγκολπίζεται ένα απ' εκείνα τα αυγά, κάμνει την φωλιάν του, λαμβάνει την τροφήν του, και αυξάνει απ' ολίγον ολίγον. Εις απόδειξιν τούτου λέγουν, ότι επαράτηρησαν με το μικροσκόπιον την σποράν, όπου εφάνησαν άπειρα σκουληκάκια να επιπλέον, τα οποία εξούσαν δύο, τρεις, ή και τέσσερες ημέραις, έπειτα ενεκρώνοντο διαλυομένης της σποράς.

σελ. 158.

<p>φ 6 ν          Τα ζώα λέγουν οι φυσικοί πως είναι δένδρα οπού έχουν ταις ρίζαις τους μέσα εις τον/ εαυτόν τους και ότι καθώς εκείνα διά των ριζών τρέφονται από διάφο/ρα άλατα και υγρά έτζι αυτά διά του στομάχου από διάφορους καρπούς κρέ/ατα και χόρτα οπού όλα έχουν άλατα. Εκείνα την άνοιξιν ανθούν και /καρποφορούν, και αυτά ομοίως τότε έχουν περισσοτέραν ροπήν εις/ την παιδοποιϊαν. η διαφορά είναι ότι τα μεν είναι ακίνητα τα/ δε κινητά εις κάθε μέρος μεταστατά.</p> <p>Αι αισθήσεις μερικών ζώων είναι πλέον εντελέστεραι από τας εδικάς μας η όσφρησις του του σ/κύλου η ακοή του όνου και ποντικού η όρασις του αετού του λυγκός και άλλ/λος μας υπερτερούν και δεν ημπορούν όμως να μας φθάσουν εις/την αφήν και εις το συλλογιστικόν.</p>	<p>Τα ζώα λέγουν οι φυσικοί πως είναι δένδρα οπού έχουν ταις ρίζαις τους μέσα εις τον εαυτόν τους, και ότι καθώς εκείνα διά των ριζών τρέφονται από διάφορα άλατα και υγρά, έτζι αυτά διά του στομάχου από διάφορους καρπούς, χόρτα και κρέατα, οπού όλα έχουν άλατα. Εκείνα την άνοιξιν ανθουν και καρποφορούν, και αυτά ομοίως τότε έχουν περισσοτέραν ροπήν εις ρην παιδοποιϊαν. Η διαφορά είναι, ότι τα μεν είναι κινητά, τα δε κινητά, και εις κάθε μέρος μεταστατά.</p> <p>σελ. 159.</p> <p>Αι αισθήσεις μερικών ζώων είναι πλέον εντελέστεραι από τας εδικάς μας, η όσφρησις του σκύλου, η ακοή του όνου και ποντικού, η όρασις του αετού, του λυγκός και άλλων, μας υπερτερούν, δεν ημπορούν όμως να μας φθάσουν εις την αφήν και το συλλογιστικόν.</p>
--	---

Συμπερασματικά μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι με την ανεύρεση και του τρίτου χειρογράφου με κείμενα του *Φυσικής απάνθισμα*, τα οποία ο γιατρός Κωνσταντίνος Οικονόμου ο εξ Ιωαννίνων τα επιλέγει για τον κώδικά του, επιβεβαιώνεται ότι το βιβλίο του Ρήγα είχε ευρεία διάδοση συμβάλλοντας στη διαφώτιση του λαού ώστε «να αναλάβη το πεπτωκός Ελληνικόν γένος», όπως γράφει ο Ρήγας «Προς τους αναγνώστας», σελ. θ' του *Φυσικής απάνθισμα*.

Παρατηρήσεις σχετικά με το πρότυπο  
της ρήσης του Ρήγα Βελεστινλή:  
«Όποιος ελεύθερα συλλογάζεται, συλλογάζεται καλά»

(Εφημ. *Η Θεσσαλία*, 29 Αυγούστου 2010)

Η θαυμάσια αυτή ρήση «Όποιος ελεύθερα συλλογάζεται, συλλογάζεται καλά» ο Ρήγας την έχει αναγράψει στο βιβλίο του «Φυσιικής απάνθισμα», που το τύπωσε στη Βιέννη το 1790, και το σημαντικό αυτό βιβλίο με την ευκαιρία των διακοσίων χρόνων από την έκδοσή του (1790-1990) επανεκδόθηκε φωτομηχανικά με την προσθήκη ευρετηρίου το 1991 από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα.

Η ρήση περιλαμβάνεται στο Κεφάλαιο Δ' «Περί γης», σελ. 24, και ο Ρήγας την αναγράφει κάνοντας αναφορά στον Κοπέρνικο. Ας παραθέσουμε όλη την παράγραφο από το κείμενο του Ρήγα για να βοηθηθεί ο αναγνώστης στις δικές του διαπιστώσεις: «Υστερον απ' αυτόν (τον Γαλιλαίο, που αναφέρεται στην προηγούμενη παράγραφο) εσηκώθη Νικόλαος ο Κοπέρνικος Προυσιάνος εις ένα τόπον, όπου βασιλεύει η ελευθερία, και όπου έχει κύρος το γνωμικόν του Χάλλερ οπού λέγει «Όποιος ελεύθερα συλλογάτα, συλλογάζεται καλά».

Ο Ρήγας στα διαβάσματά του, στις διάφορες μελέτες του, κάπου θα βρήκε αυτήν την φράση του Χάλλερ και επειδή του άρεσε το νόημα την κατέγραψε και την χρησιμοποίησε στη δεδομένη στιγμή. Ο μνημονευόμενος «Χάλλερ» είναι ο Albrecht von Haller, 1708-1777, Ελβετός σημαντικός ιατρός του 18<sup>ου</sup> αιώνας πολυγραφότατος, ο οποίος με την εργασία του «De Partibus Sensilibus et Irritabilibus» το 1753, που μεταφράστηκε αμέσως στις ευρωπαϊκές γλώσσες εισήγαγε την «ερεθιστικότητα» και «αισθητικότητα», ως βασικά στοιχεία της φυσιολογίας του ανθρώπινου οργανισμού. Ο Χάλλερ είχε συμμετάσχει στη συγγραφή ορισμένων λημμάτων σχετικά με τη Φυσιολογία στη δεκαεπτάτομη Γαλλική Εγκυκλοπαιδεία (1751-1765) των Diderot και D'Alembert, καθώς και σχετικών άρθρων Φυσιολογίας στους τέσσερις τόμους των Συμπληρωμάτων της (1776-1777). (Βλ. Hubert Steinke, *Irritating Experiments. Haller's concept and the European controversy on*

*irritability and sensibility, 1750-90*, Clio Medica 76, The Wellcome Series in the History of Medicine, Rodopi, Amsterdam-New York, 2005). Ενημερωτικά προσθέτουμε ότι η περιοχή Μαγνησίας έχει την τύχη να κατέχει έκδοση της Γαλλικής Εγκυκλοπαιδείας, η οποία βρίσκεται στη σημαντική Βιβλιοθήκη των Μηλεών Πηλίου.

Ας προσθέσουμε ότι ο Ρήγας στο «Φυσικής απάνθισμα» περιλαμβάνει και ιατρικά θέματα και ιδιαίτερα στο 24 Κεφάλαιο «Περί ανθρώπου ζώνων και ετέρων τινών». Μάλιστα για τις ιατρικές γνώσεις του Ρήγα έχουμε γράψει την πρώτη μας μελέτη με τίτλο «Ιατρικές γνώσεις του Ρήγα Βελεστινλή στο έργο του “Φυσικής απάνθισμα”», Υπέρεια, τόμ. 1, 1990, σελ. 457-499, Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραΐ-Βελεστίνου-Ρήγας», και ειρήσθω εν παρόδω ότι ο Ρήγας κατ’ αυτόν τον τρόπο μας «εισήγαγε» στην Ιστορία της Ιατρικής του 18<sup>ου</sup> αιώνας. Επί πλέον αποδείξαμε στη συνέχεια ότι αυτά τα ιατρικά κείμενα ο Ρήγας τα έλαβε από την Γαλλική Εγκυκλοπαιδεία των Diderot και D’Alembert και η πρωτότυπη αυτή μελέτη με τίτλο «Ρήγα Βελεστινλή “Φυσικής απάνθισμα” και Γαλλική “Encyclopedie”». Ταύτιση για πρώτη φορά ενός προτύπου», περιλήφθηκε στην Υπέρεια, τόμ. 2, 1992, σελ. 585-598, Πρακτικά του Β΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραΐ-Βελεστίνου-Ρήγας», και πιο αναπτυγμένα με περισσότερες ταυτίσεις κειμένων δημοσιεύθηκε στο έγκυρο ιστορικό περιοδικό «Ο Εραμιστής» τόμ. 21, 1997, με τίτλο «Η Γαλλική “Encyclopedie” ένα πρότυπο του έργου του Ρήγα “Φυσικής απάνθισμα”», σελ. 95-128.

Τους συγγραφείς, που ασχολούνται με τον Ρήγα, συχνά τους απασχολούσε το ερώτημα πού ο Ρήγας βρήκε αυτό «το γνωμικό του Χάλλερ», αυτήν τη θαυμάσια φράση του. Ποια ήταν η πηγή, την οποία ο Ρήγας μελετούσε και συνάντησε αυτό το γνωμικό. Προσθέτουμε ότι με τον εντοπισμό της φράσης αυτής θα δειχθεί επί πλέον και το πεδίο των διαβασμάτων του Ρήγα.

Πρόσφατα ο κ. Γεώργιος Κοντομήτρος, διδάκτωρ Ιστορίας της Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας και Διευθυντής του Λυκείου της γενέτειρας του Ρήγα, του Βελεστίνου, στο εκ 93 σελίδων πόνημά του με τίτλο «Ρήγας Βελεστινλής Θετταλός, ο ηδύμολπος της Ελευθερίας ψάλτης», έκδοση του Δήμου Φερών, Βελεστίνου 2010, για το οποίο προσεχώς θα γίνει σχετική κριτική για την προχειρότητα στην παρουσίαση των έργων του Ρήγα, για την αμετροέπεια στα επουσιώδη και φειδωλία στα ουσιώδη, πολλά εκ των οποίων παραλείπονται, υποστηρίζει ότι εντόπισε την πηγή από την οποία ο Ρήγας πήρε αυτό το θαυμάσιο γνωμικό του Χάλλερ.



Συγκεκριμένα στις σελ. 30-31 του ανωτέρω βιβλίου υποστηρίζει ότι ο Ρήγας έλαβε το γνωμικό αυτό από το ποίημα του Χάλλερ «Die Alpen», («Οι Άλπεις»). Παραθέτει δύο φράσεις από το ποίημα, χωρίς όμως να καταχωρίζει τη σχετική τεκμηρίωση με την αντίστοιχη αναγραφή του πρωτοτύπου κειμένου και των στίχων του ποιήματος, και υποστηρίζει ότι σ' αυτές βρίσκεται το μνημονευόμενο από τον Ρήγα σχετικό γνωμικό του Χάλλερ: «όπου βασιλεύει η ελευθερία όλοι οι μόχθοι καταπραΰνονται», «η χαρά δεν συνοδεύεται εδώ από τον όλο άγχος φόβο, διότι ο καθένας αγαπά τη ζωή κι ωστόσο δεν μισεί το Χάρο. εδώ βασιλεύει ο λογισμός οδηγημένος από τη φύση».

\*\*\*

Το ποίημα «Die Alpen» το αναζητήσαμε στην ιστοσελίδα του «Spiegel, Kultur, on line», όπου σημειώνεται ότι το ποίημα είδε το φως της δημοσιότητας το 1729 και είναι ένα μακροσκελές ποίημα αποτελούμενο από 49 στροφές, με δέκα στίχους η κάθε στροφή, και το περιεχόμενό του αναφέρεται στη φύση και τη γοητεία των Άλπεων. Προσθέτουμε την αρχή του ποιήματος «Die Alpen», η οποία είναι η εξής:

Versuchts, ihr Sterbliche, macht euren Zustand besser,  
Braucht, was die Kunst erfand un die Natur uch gab».  
(Προσπαθείστε, εσείς θνητοί, να χρησιμοποιείτε ό,τι  
η τέχνη βρήκε κι ό,τι σας δίνει η φύση).

Με τη βοήθεια του καθηγητού του Γερμανικού Ινστιτούτου Γκαίτε κ. Αντωνίου Γαβαλά, ο οποίος μάλιστα πουθενά στο μακροσκελές ποίημα δεν εντόπισε παρόμοια φράση με την ρήση «Όποιος ελεύθερα συλλογάται, συλλογάται καλά» και μετέφρασε τις ανωτέρω δύο σειρές του ποιήματος, διαπιστώθηκε ότι η πρώτη φράση που παρατίθεται στο βιβλίο «όπου βασιλεύει η ελευθερία όλοι οι μόχθοι καταπραΰνονται» βρίσκεται στην έκτη στροφή και στην ένατη σειρά του ποιήματος,

«wo die Freiheit herrcht, wird alle Muehe minder».

Επίσης, η δεύτερη φράση «η χαρά δεν συνοδεύεται εδώ από τον όλο άγχος φόβο, διότι ο καθένας αγαπά τη ζωή κι ωστόσο δεν μισεί το Χάρο, εδώ βασιλεύει ο λογισμός οδηγημένος από τη φύση», εντοπίστηκε στην έβδομη στροφή και στις σειρές 5-7,

«Die Freude wird hier nicht mit banger Furcht begleitet,  
Weil man das Leben liebt und doch den Tod nicht haßt;  
Hier herrscht die Vernunft, von der Natur geleitet».

Μετά την παράθεση στο βιβλίο του των δύο αυτών φράσεων στη συνέχεια ο κ. Κοντομήτρος υποστηρίζει ότι ο Ρήγας αυτές τις φράσεις θα είχε κατά νουν και «δημιούργησε το δικό του γνωμικό», πως «είναι δηλαδή ελεύθερος ο λογισμός, γι' αυτό και απολαμβάνει κανείς όλα τα καλά, χωρίς να νοιάζεται για τους κόπους που καταβάλλει! Στο πλαίσιο της ελευθερίας, λοιπόν, ο άνθρωπος κάνει τέτοιους καλούς λογισμούς και πλημμυρίζεται από αισιόδοξη διάθεση. Με άλλα λόγια: όποιος ελεύθερα συλλογάται, συλλογάται καλά! Νομίζουμε ότι είμαστε πολύ κοντά στο κλίμα της Ρήγειας διατύπωσης «όποιος ελεύθερα συλλογάται, συλλογάται καλά», η οποία εκλαμβάνεται από τον γράφοντα ως έκφραση με ορθολογική και κυρίως θυμική χροιά... Ο Βελεστινλής επεξεργάστηκε τα ερεθίσματα που έλαβε από το έργο του *Haller*, τα δούλεψε στον παραδειγματικό άξονα (συγχωρήστε με για τον ειδικό γλωσσολογικό όρο) και δημιούργησε το δικό του γνωμικό».

Και από αυτές τις δύο φράσεις του ποιήματος του Χάλλερ, στις οποίες δεν υπάρχει παρόμοια φράση με αυτήν που καταχωρίζεται στο «Φυσικής απάνθισμα», και με την προκρούστεια συλλογιστική συμπεραίνεται ότι ο Ρήγας «δημιούργησε το δικό του γνωμικό». Όμως για να θεμελιώσουμε κάτι σοβαρά και επιστημονικά θα πρέπει να λαμβάνονται υπ' όψιν τα ίδια τα λόγια του Ρήγα, το τι γράφει και να μην παραποιούμε τα κείμενά του. Ο Ρήγας στο «Φυσικής απάνθισμα», σελ. 24, που παρατίθεται την αρχή του άρθρου, σημειώνει τη φράση αυτή με την εμφαντική διευκρίνιση ότι η φράση αυτή είναι «γνωμικόν του Χάλλερ». Δεν είναι δηλαδή δικό του γνωμικό, όπως θέλει εδώ να το εμφανίσει ο κ. Κοντομήτρος, ο οποίος μάλιστα στη σελ. 16 του βιβλίου του γράφει ακριβώς τα αντίθετα, ότι δηλαδή είναι ρήση του Χάλλερ, «...διεμύνησε ο Ρήγας εμφαντικά μέσω της ρήσης του *Albrecht von Haller* (1708-1777) «όποιος ελεύθερα συλλογάται, συλλογάται καλά!»

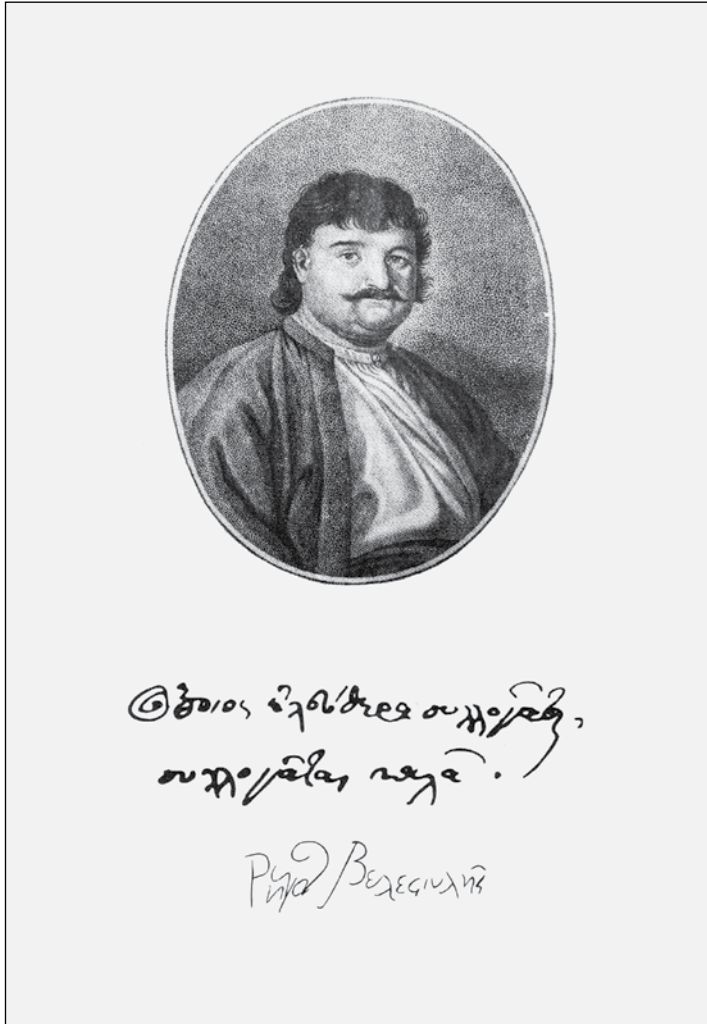
Συμπληρώνουμε πως ο Ρήγας συνήθιζε να δίνει «πνοή» σε φράσεις, οι οποίες του έκαναν εντύπωση και να τις παραθέτει αναφέροντας τον δημιουργό τους, όπως στην περίπτωση της φράσης, που αναγράφει στην αρχή του έργου «Η βοσκοπούλα των Άλπεων» του Μαρμοντέλ, (J.-F. Marmontel 1723-1799), έργο που περιέχεται στον *Ηθικό Τρίποδα*, Βιέννη 1797. Εκεί μνημονεύει τη φράση του «Ο ιερός της πατρίδος έρωσ εμφωλεύει εις την καρδίαν και η καρδία δεν γηράσκει ποτέ». (Αυτήν την υπόμνηση έκανα στον κ. Κοντομήτρο στην

τηλεφωνική μας επικοινωνία, όταν η Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα πρόσφερε τα *ΑΠΑΝΤΑ* του Ρήγα σε ψηφιακό δίσκο στους μαθητές της Γ' Τάξεως του Λυκείου Βελεστίνου και στους Καθηγητές του).

Ο μεγάλος ιστορικός του Ρήγα, Λέανδρος Βρανούσης, (1921-1973), ο οποίος είχε ανακηρυχθεί και επίτιμος δημότης Βελεστίνου, στην εργασία του «Ρήγας και Marmontel», (ανάτυπο από τα «*Ελληνικογαλλικά, Αφιέρωμα στον Roger Millieux*», Αθήνα 1990) εντόπισε την φράση αυτή στην «Εφημερίδα», αρ. 43, 29 Μαΐου 1797, σελ. 500-502, των Αδελφών Πούλιου στην ομιλία του Μαρμοντέλ στη Βουλή των Γερόντων της Γαλλίας, όπου παρατίθεται στα ελληνικά: «*η αληθής του χαρακτήρος δύναμις δεν στέκεται εις άλλο τίποτας, παρά εις την ψυχήν, οπού δεν γηράσκει ποτέ*». Στη συνέχεια βρήκε το αντίστοιχο γαλλικό κείμενο της ομιλίας του Μαρμοντέλ, «*la veritable force de caractere est dans le Coeur, et le Coeur ne vieillir jamais*». Παρατήρησε τη δυναμική και πνοή που ο Ρήγας έδωσε στην ίδια φράση, χωρίς όμως να την αλλάξει. Χαρακτηριστικά σημειώνει ο Λ. Βρανούσης ότι «*η ελληνική απόδοση των λόγων του Μαρμοντέλ έτσι όπως ανέβλυνε από τη φλογερή καρδιά του Ρήγα κι όπως επιγραμματικά τη διετύπωσε η γραφίδα του, ξεπέρασε, νομίζω, το πρότυπό της*».

Νομίζουμε ότι το ίδιο πάλι θα έκανε ο Ρήγας και με το «γνωμικό του Χάλλερ», «Οποιος ελεύθερα συλλογάται, συλλογάται καλά». Κάπου ο Ρήγας θα το εντόπισε και το παρέθεσε αυτούσιο, όχι ως δικό του γνωμικό, αλλά ως γνωμικό του Χάλλερ.

Μετά την ατεκμηρίωτη προσπάθεια να αποδοθεί το «γνωμικόν του Χάλλερ» στο ποίημα «Οι Άλπεις», νομίζουμε ότι θα πρέπει αλλού να στραφεί η έρευνα για τον εντοπισμό της σημαντικής αυτής ρήσης. Θα πρέπει να στραφεί στα διαβάσματα του Ρήγα κατά τη συγγραφή του βιβλίου του «Φυσικής απάνθισμα», στο οποίο καταχωρίζει τη φράση αυτή. Και γνωρίζουμε ότι τα διαβάσματά του, όπως έχουμε δείξει με τις μνημονευόμενες παραπάνω εργασίες μας, την εποχή της συγγραφής του «Φυσικής απάνθισμα» ήταν η Γαλλική Εγκυκλοπαιδεία των Diderot και D'Alembert. Μάλλον εκεί σε κάποιο άρθρο φυσιολογίας του Χάλλερ θα βρίσκεται το γνωμικό του αυτό. Η έρευνα που θα συνεχισθεί θα δείξει.



Η πρώτη απεικόνιση του Ρήγα του 1824, όπως έχουμε δείξει στην σχετική εργασία μας, και η σημαντική φράση από το χειρόγραφο του Φυσικής απάνθισμα «Οποιοι ελεύθερα συλλογᾶται, συλλογᾶται καλά».

## Το πρότυπο της ρήσης του Ρήγα Βελεστινλή: «Όποιος ελεύθερα συλλογάζεται, συλλογάζεται καλά»

(Εφημ. *Η Θεσσαλία*, 9 Σεπτεμβρίου 2010)

Σχετικά με το πρότυπο της σημαντικής αυτής ρήσης του Ρήγα, είχαμε γράψει το άρθρο «Παρατηρήσεις για το πρότυπο της ρήσης του Ρήγα Βελεστινλή “Όποιος ελεύθερα συλλογάζεται, συλλογάζεται καλά”», στη φιλόξενη και έγκριτο εφημερίδα «Θεσσαλία», 29 Αυγούστου 2010. Επισημάναμε τότε πως η ρήση αυτή του Ρήγα δεν βρίσκεται στο ποίημα του Χάλλερ «Οι Άλλεις», 1729, όπως υποστήριζε ο κ. Γεώργιος Κοντομήτρος στο βιβλίο του Ρήγας Βελεστινλής Θετταλός, Βελεστίνο 2010, σελ. 30-31.

Το άρθρο μας όμως αυτό έγινε αιτία να πραγματοποιηθεί μια πιο συστηματική μελέτη των ποιημάτων του Ελβετού αυτού γιατρού Χάλλερ από τον κ. Κοντομήτρο, ο οποίος πράγματι, (εφημ. «Θεσσαλία», 7 Σεπτεμβρίου 2010), σε ένα άλλο ποίημα του 1734 εντόπισε τη σημαντική αυτή φράση, που αναγράφει ο Ρήγας. Η ποιητική συλλογή του Albrecht von Haller, «*Versuch Schweizerischer Gedichte*» (*Δοκίμια από Ελβετικά ποιήματα*) περιλαμβάνει 31 ποιήματα γραμμένα από το 1725 έως το 1756. Στο δέκατο πέμπτο ποίημα, το οποίο περιέχει οκτώ τετράστιχα και είναι για τον αξιωματούχο της Βέρνης Isaac Steiger, εντοπίστηκε στο τέλος του δεύτερου τετράστιχου η φράση «Wer frei darf denken, denket wohl», που θέλει να πει «αν κανείς έχει τη δυνατότητα να συλλογάζεται ελεύθερα, συλλογάζεται καλά». Είναι δηλαδή η φράση που ο Ρήγας αναγράφει στη σελ. 24 του βιβλίου του *Φυσικής απάνθισμα*, Βιέννη 1790.

Τώρα βέβαια ανακύπτουν τα ερωτήματα, αν ο Ρήγας είχε διαβάσει την ποιητική αυτή συλλογή του Χάλλερ ή μόνο το ποίημα αυτό του 1734, ή μήπως σε κάποιο άλλο βιβλίο θα είδε τη φράση αυτή, όπου ίσως θα αναγράφονταν ως ένα «γνωμικό του Χάλλερ», όπως πράγματι γράφει και ο Ρήγας. Κατ' αυτόν τον τρόπο σιγά-σιγά θα οδηγηθούμε στα διαβάσματα του Ρήγα. Πάντως είναι σημαντικό το γεγονός ότι πάλι ένα επιστήμονας της περιοχής μας, ο κ. Κοντομήτρος, συμβάλλει στη λύση σχετικού προβλήματος περί Ρήγα, ποια δηλαδή

ήταν η πηγή της σημαντικής αυτής ρήσης και τον συγχαίρουμε θερμότατα για αυτήν του τη συμβολή. Η ψυχή του Ρήγα θα αγαλλιά διότι της γενέτειράς του επιστήμονες ασχολούνται με τα σημαντικά του έργα και συμβάλλουν στην διαλεύκανση και κατανόησή τους.

## Το Φυσικής απάνθισμα, πρώτη απόπειρα σε «απλούν ύφος»

(Ανακοίνωση στο 10<sup>ο</sup> Επιστημονικό Συμπόσιο, 11-13 Φεβρουαρίου 2011,  
Ένωσης Ελλήνων Φυσικών, Ξενοδοχείο «Χενία», Πορταριά Πηλίου)

Μια και το Συνέδριο της Ένωσης των Ελλήνων Φυσικών λαμβάνει χώρα εδώ στην Πορταριά θα αρχίσουμε την ανακοίνωση μας με μία παρατήρηση του Ρήγα για την Πορταριά, την οποία έχει καταχωρίσει στον «Νέο Ανάχαρσι»<sup>1</sup>, που εξέδωσε το 1797. Συγκεκριμένα σε υποσημείωση γράφει ότι η «*χαρισστάτη χώρα της Πορταρίας*» έχει «*δίκαιον να μεγαλαυχή ως τερπνοτέρα απασών των εκείσε διά τε την τοποθεσίαν και τας ψυχροτάτας και διειδεστάτας δύο πηγάς του ποταμού, καλουμένου την σήμερον Μάννα*». Και σε άλλη υποσημείωση παρατηρεί ότι είδε «*πολλάκις εις την χώραν της Μαγνησίας Πορταριάν*» να χορεύεται ένας χορός ονόματι «*Μάνδρα χαβασί*». Και υποθέτουμε ότι ο Ρήγας θα είδε να χορεύεται αυτός ο χορός όταν ως μαθητής θα πηγαينوερχότανε από το Βελεστίνο στην Σχολή της Ζαγοράς για τις σπουδές του και θα περνούσε από την Πορταριά.

Με την ευκαιρία ας τονισθεί ότι «Ρήγας Βελεστινλής» είναι το όνομά του. Έτσι υπέγραφε, αυτό αναγράφει στα βιβλία του και θα πρέπει να το σεβαστούμε. Το «Φεραίος» του το πρόσθεσαν το 1832 ο Κων. Κούμας και Χριστ. Περραιβός και έκτοτε το ανέγραφαν οι μετέπειτα συγγραφείς. Το ζήτημα αυτό διεξοδικά έχει τεκμηριωθεί στη σχετική μελέτη μας «Όνομα και καταγωγή του Ρήγα Βελεστινλή»<sup>2</sup>.

Κατά τη διαμονή του στην Κωνσταντινούπολη ο Ρήγας είχε αρχίσει να μεταφράζει από τα γαλλικά έξι διηγήματα του Retif de la Bretonne, (1734-

---

1. Ρήγας Βελεστινλής, *Νέος Ανάχαρσις*, τόμος τέταρτος, Βιέννη 1797. φωτομηχανική επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνο-Ρήγα, Αθήνα 2006, 143 και 125.

2. Δημ. Καραμπερόπουλος, *Όνομα και καταγωγή του Ρήγα Βελεστινλή*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνο-Ρήγα, Β' έκδοση, Αθήνα 2000.

1806), τα οποία εξέδωσε με τον τίτλο «Σχολείον των Ντελικάτων εραστών»<sup>3</sup>, το οποίο αποτελεί το πρώτο βιβλίο στα ελληνικά του νέου είδους, του διηγήματος. Παράλληλα ο Ρήγας είχε αρχίσει να γράφει και το «Φυσικής απάνθισμα», το οποίο, όπως σημειώνει και στον τίτλο του βιβλίου, είναι ένα απάνθισμα από σχετικά γερμανικά και γαλλικά κείμενα<sup>4</sup>.

Μέχρι το 1790, που εκδόθηκε το βιβλίο «Φυσικής απάνθισμα» του Ρήγα, βιβλία με σχετικό περιεχόμενο της Φυσικής ήταν του Μεθοδίου Ανθρακίη, *Οδός Μαθηματικής*<sup>5</sup>, Βενετία 1749 και του Νικηφόρου Θεοτόκη, *Στοιχεία Φυσικής*, Λειψία<sup>6</sup>, 1766-1767. Μάλιστα για την «Φυσική» του Θεοτόκη ο φίλτατος Γεώργιος Βλαχάκης<sup>7</sup>, φυσικός-ωκεανογράφος, έχει εκπονήσει μια σημαντική διδακτορική διατριβή, στην οποία εκτός των άλλων έχει επισημάνει τα πρότυπα ευρωπαϊκά βιβλία φυσικής που ο Θεοτόκης χρησιμοποίησε.

Σημειώνουμε ότι κατά τον 18<sup>ο</sup> αιώνα υπήρχαν παράλληλα και χειρόγραφα φυσικής, όπως ενδεικτικά αναφέρουμε του Νικολάου Ζερζούλη κατά το 1760, του Ευγενίου του Βουλγάρεως, (το σχετικό βιβλίο με τίτλο «*Τα ἀρέσκοντα τοις φιλοσόφοις*»<sup>8</sup> εκδόθηκε αργότερα στη Βιέννη το 1805). Αναλυτικότερα για τα χειρόγραφα φυσικής της σχετικής εποχής μπορεί κανείς να τα δει στο βιβλίο του δασκάλου μας Γιάννη Καρά<sup>9</sup>, που τώρα επανεκδίδεται σε δεύτερη, εμπλουτισμένη έκδοση.

- 
3. Ρήγας Βελεστινλής, *Σχολείον των ντελικάτων εραστών*, εκ της Τυπογραφίας Ιωσήπου του Βαουμειστέρου, Βιέννη 1790. Πρβλ. Ι. Α. Θωμόπουλος, «Το πρότυπο του “Σχολείου των ντελικάτων εραστών”», *Νέα Εστία*, τόμ. 48 (1950), σελ. 1028-1038.
  4. Ρήγας Βελεστινλής, *Φυσικής απάνθισμα διά τους αγχίνους και φιλομαθείς Έλληνας εκ της Γερμανικής και Γαλλικής διαλέκτου ερρανισθέν*, Βιέννη 1790. Αναστατική επανέκδοση (επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλος) με την προσθήκη ευρετηρίου από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2006. Στις σελίδες αυτής της έκδοσης παραπέμπουμε. Πρβλ. και την επανέκδοση από τη Βουλή των Ελλήνων με την επιμέλεια του Κώστα Πέτσιου, Αθήνα 2002.
  5. E. Legrand, *Bibliographie Hellénique*, 18e siècle, τόμ I, Παρίσι 1918, αρ. 375.
  6. E. Legrand, *Bibliographie Hellénique*, 18e siècle, τόμ. II, Παρίσι 1928, αρ. 652.
  7. Γεώργιος Βλαχάκης, *Η “Φυσική” του Νικηφόρου Θεοτόκη σταθμός στην επιστημονική σκέψη τον 18<sup>ο</sup> αιώνα*, Διδακτορική Διατριβή, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Τομέας Φυσικής, Αθήνα 1990.
  8. Φιλ. Ηλιού, *Ελληνική Βιβλιογραφία του 19<sup>ου</sup> αιώνα. Βιβλία-Φυλλάδια, τόμ. πρώτος 1801-1818*, αρ. 1805.93.
  9. Γιάννης Καράς, «Οι επιστήμες στην Τουρκοκρατία. Χειρόγραφα και έντυπα», τόμ. Β', «Οι επιστήμες της φύσης», Αθήνα 1993.



Η έλλειψη, πράγματι, ενός συνοπτικού εκλαϊκευτικού εγχειριδίου εναντίον των προλήψεων και δεισιδαιμονιών θα ήταν μάλλον η αιτία, για την οποία ο Ρήγας προσπάθησε να γράψει και να εκδώσει το 1790 το βιβλίο «Φυσικής απάνθισμα». Κάλυψε κατά κάποιο τρόπο ένα κενό σχετικά με την εκλαϊκευμένη γνώση της φυσικής στα ελληνικά με κείμενα, τα οποία να είναι στην απλή γλώσσα, σε «απλούν ύφος», όπως χαρακτηριστικά γράφει ο ίδιος ο Ρήγας στον πρόλόγό του. Τα μνημονευθέντα έργα φυσικής ήταν κατά κανόνα σε ένα αρχαιοπρεπές ιδίωμα. Γι' αυτό και τονίζει στον πρόλόγό του πως οι μορφωμένοι και οι ειδικοί στη φυσική να μην τον κατηγορήσουν διότι γράφει σε «απλούν ύφος», «Οι δε τρόφιμοι και θιασώται της φυσικής, ας μη με κατηγορήσουν διά το ύφος, αλλ' ας καταβάλουν ευμενώς έκαστος έρανον ό,τι βούλεται, οπού βοηθούμενον πανταχόθε, να αναλάβη το πεπτωκός Ελληνικόν γένος», (σελ. θ').

Μάλιστα ο ίδιος επισημαίνει στον πρόλογο του ότι αιτία που μεταχειρίστηκε το «απλούν ύφος» είναι και η εμπειρία, την οποία είχε κατά τις σπουδές του εξ αιτίας της «γριφότητας» της αρχαίας ελληνικής γλώσσας: «Η αιτία οπού μετεχειρίσθην απλούν ύφος ήτον διά να μην προξενήσω με την γριφότητα του ελληνισμού εις τους άλλους, εκείνο οπού ο ίδιος έπαθα σπουδάζωντας», (σελ. ζ').

Στα σχολεία τότε οι μαθητές έπρεπε να εξασκούνταν να γράφουν στην αττική διάλεκτο και να συνθέτουν επιγράμματα. Αυτή η υποχρεωτική εξάσκηση του Ρήγα στην «γριφότητα» της αρχαίας ελληνικής γλώσσας θα ήταν ίσως η αιτία που έγραψε στο αρχαίο ιδίωμα τα χορικά στα «Ολύμπια»<sup>10</sup>, τα οποία εξέδωσε το 1797. Ακόμη στον πρόλόγό του ο Ρήγας εξηγεί και τον σκοπό της έκδοσης του «Φυσικής απάνθισμα» σε «απλούν ύφος». Συγκεκριμένα τονίζει ότι σκοπός του ήταν να «ωφελήσει το γένος του». Δεν ήταν σκοπός του να κάνει επίδειξη γνώσεων και να «επισωρεύσει λέξεις», να το παραγεμίσει δηλαδή με πολλά θέματα, τα οποία θα έδειχναν τον πλούτο των γνώσεών του και που θα ήταν κουραστικά για τους αναγνώστες και δεν θα τα διάβαζαν, ή δεν θα τα κατανοούσαν. Αντίθετα ο Ρήγας τονίζει ότι προσπάθησε να τα εκθέσει με «σαφήνειαν όσον το δυνατόν, οπού να το καταλάβουν όλοι, και να αποκτήσουν μίαν παραμικράν ιδέαν της ακαταλήπτου φυσικής», όπως χαρακτηριστικά σημειώνει: «Όθεν αφορώντας ο σκοπός μου εις το να ωφελήσω το γένος μου, και όχι προ επίδειξιν να επισωρεύσω λέξεις εις αυτό μου το απάνθισμα, έπρεπε

10. Ρήγας Βελεστινλής, *Τα Ολύμπια. Δράμα του Αββά Μεταστασίου του Ιταλού*, Μαρκ. Πούλιου, Βιέννη 1797. Πρβλ. Δημ. Καραμπερόπουλος, *Ο Ρήγας Μεταφραστής των Ολυμπίων του Μεταστάσιο*, έκδοση Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερόν-Βελεστινίου-Ρήγα, Αθήνα 2001.

να το εκθέσω με σαφήνεια όσον το δυνατόν, οπού να το καταλάβουν όλοι, και να αποκτήσουν μια παραμικράν ιδέαν της ακαταλήπτου φυσικής», (σελ. η΄).

Η γλώσσα την οποία χρησιμοποιεί ο Ρήγας είναι η απλή λόγια γλώσσα, ώστε να γίνεται κατανοητό από τους αναγνώστες του το περιεχόμενο του βιβλίου του. Επί πλέον ακολουθεί μια πολύ καλή επικοινωνιακή τακτική, εφαρμόζοντας τη μορφή ερώτημα-απάντηση, σε μια διαλεκτική δηλαδή επικοινωνία διδασκάλου μαθητή στο μεγαλύτερο μέρος, διότι από κάποιο σημείο και έπειτα πάυει αυτή η διαλογική μορφή, όπως και ο ίδιος τονίζει: «Διά να γένουν πλέον εύληπτα, συνέπονται κατ' ερωταπόκρισιν διδασκάλου και μαθητού έως εις ένα μέρος», (σελ. ζ΄).

Ο Ρήγας εφαρμόζει δηλαδή μια πολύ σωστή παιδαγωγική τακτική στη συγγραφή του βιβλίου «Φυσικής απάνθισμα». Για τις παιδαγωγικές γενικότερα ιδέες του Ρήγα ενδιαφέρουσα είναι η πρόσφατη διδακτορική διατριβή του Βελεστινιώτη καθηγητή Αντώνη Φραγκούλη<sup>11</sup>. Ενημερωτικά σημειώνουμε ότι η διδακτορική αυτή διατριβή είναι η δεύτερη κατά τον 21<sup>ο</sup> αιώνα στα ελληνικά με θέμα τον Ρήγα. Η πρώτη ήταν το 2002 του Λουκά Αξελού<sup>12</sup>. Σημειώνουμε πάντως ότι καθ' όλο τον 20<sup>ο</sup> αιώνα ουδεμία διδακτορική διατριβή με θέμα τον Ρήγα Βελεστινλή δεν είχε δοθεί στα ελληνικά Πανεπιστήμια!

Από τα πρώτα του έργα ο Ρήγας εκδηλώνει τον βασικό του στόχο, να βοηθήσει δηλαδή το «Γένος» του. Αυτόν τον στόχο σημαντικά ενίσχυσε κατά τη χρονιά του 1797 με τον επιτελικό σχεδιασμό της επανάστασής του, την έκδοση των χαρτών του, της εικόνας του Μεγάλου Αλεξάνδρου, του «Νέου Αναχάρσιδος», του «Ηθικού Τρίποδος», του «Θουρίου» και του Συντάγματός του, της «Νέας Πολιτικής Διοικήσεως».

Η τακτική του Ρήγα να γράφει το «Φυσικής απάνθισμα» σε «απλούν ύφος» ακολουθείται αργότερα και από άλλους συγγραφείς. Συγκεκριμένα το 1810 στη Βενετία εκδίδεται το ανώνυμο βιβλίο «Φυσική εις πάσιν της δεισιδαιμονίας», στο οποίο, όπως και ο τίτλος του δείχνει, δίνεται μια φυσική ερμηνεία των διαφόρων φυσικών φαινομένων και κατ' αυτόν τον τρόπο ήταν δυνατόν να καταπολεμηθούν οι προλήψεις και οι δεισιδαιμονίες. Με τη σχετική εργασία

11. Αντώνης Φραγκούλης, *Οι παιδαγωγικές ιδέες του Ρήγα Βελεστινλή*, διδακτορική διατριβή στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ιούνιος 2010.

12. Λουκάς Αξελός, *Ρήγας Βελεστινλής. Σταθμοί και όρια στην διαμόρφωση της εθνικής και κοινωνικής συνείδησης στην Ελλάδα*, εκδόσεις "Στοχαστής", Αθήνα 2003». Πρβλ. Δημ. Καραμπερόπουλος, «Βιβλιοκριτική», *Τετράδια πολιτικού διαλόγου έρευνας και κριτικής*, αρ. 53, Καλοκαίρι-Φθινόπωρο 2007, σελ. 91-97.

μας τεκμηριώθηκε ο συγγραφέας του γερμανικού προτύπου καθώς επίσης και ο μεταφραστής του στα ελληνικά, ο Ζήσης Κάβρας ο εξ Αμπελακίων<sup>13</sup>. Επίσης σε απλή γλώσσα εκδόθηκαν και άλλα βιβλία φυσικής. Το 1807 από τον Κων. Κούμα<sup>14</sup> εκδόθηκε η πολύτομη «*Σειρά Στοιχειώδους των Μαθηματικών και Φυσικών Επιστημών*» και το 1812 εκδίδονται στη Βιέννη τρία βιβλία Φυσικής, του Κων. Κούμα, του Κων. Βαρδαλάχου και του Δημ. Δαρβάρεως<sup>15</sup>.

Σχετικά με το περιεχόμενο του βιβλίου του «Φυσικής απάνθισμα», ο ίδιος ο Ρήγας γράφει στον τίτλο ότι είναι ένα εράνισμα «εκ της Γερμανικής και Γαλλικής διαλέκτου». Μέχρι προ ετών ήταν ένα αναπάντητο ερώτημα, από ποια βιβλία ο Ρήγας ερανίσθηκε τα κείμενα του βιβλίου του. Δεν ήταν γνωστό ένα πρότυπο το οποίο να το είχε χρησιμοποιήσει. Και το 1994 είχαμε τη χαρά να επισημάνουμε ένα πρότυπο και αυτό ήταν η Γαλλική Εγκυκλοπαιδεία του Diderot και D'Alembert. Με την παράθεση παράλληλα των κειμένων για πολλά τμήματα του «Φυσικής απάνθισμα» αποδείχτηκε ότι ο Ρήγας μετέφραζε τμήματα από λήμματα της Γαλλικής Εγκυκλοπαιδείας<sup>16</sup>. Διαπιστώθηκε κατ' αυτόν τον τρόπο η μεγάλη ικανότητα του Ρήγα να αποδίδει τα επιστημονικά κείμενα της Γαλλικής Εγκυκλοπαιδείας σε θαυμάσια ρέουσα ελληνική γλώσσα. Έκτοτε το «Φυσικής απάνθισμα» έλαβε την αρμόζουσα θέση στην κλίμακα των επιστημονικών βιβλίων της προεπαναστατικής εποχής, και τούτο διότι πριν από την ταύτιση, λόγω του «απλού ύφους», το οποίο ο Ρήγας χρησιμοποίησε και όχι του στριφνού δυσκολονόη-

- 
13. Δημ. Καραμπερόπουλος, «Φυσική δημόδης εις παύσιν της δεισιδαμονίας, Βιέννη 1810. Ποίος ο συγγραφέας και ο μεταφραστής του βιβλίου;», *Ο Ερανιστής*, τόμ. 25 (2005), σελ. 163-171.
  14. Κων. Κούμας, *Σειράς στοιχειώδους των μαθηματικών και φυσικών πραγματειών*, Βιέννη 1807. Πρβλ. Φίλιππος Ηλιού, *Ελληνική Βιβλιογραφία του 19<sup>ου</sup> αιώνα. Βιβλία-Φυλλάδια*, Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, Αθήνα 1997, αρ. 1807.53-60.
  15. Δημήτριος Δάρβαρις, *Επιτομή φυσικής*, Βιέννη 1812. Κων. Κούμας, *Σύννομις φυσικής*, Βιέννη 1812. Κων. Βαρδαλάχος, *Φυσική πειραματική*, Βιέννη 1812. Πρβλ. Φίλ. Ηλιού, *Ελληνική Βιβλιογραφία, ..., ό.π.*, αρ. 1812. 29, 1812. 70, 1812.75, αντίστοιχα. Προσθέτουμε ότι η Φυσική του Κούμα επανεκδόθηκε αναστατικά από τις Μακεδονικές Εκδόσεις στη σειρά Βιβλιοθήκη Νεοελληνικής Επιστήμης 2, με εισαγωγή του Γιάννη Καρά και ευρετήριο του Γιώργου Βλαχάκη, Αθήνα 1999.
  16. Δημ. Καραμπερόπουλος, «Ρήγα Βελεστινλή “Φυσικής απάνθισμα” και Γαλλική “Encyclopédie”. Ταύτιση, για πρώτη φορά, ενός προτύπου. Πρόδρομη ανακοίνωση», *Υπέρεια*, τόμ. 2, Πρακτικά Β' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», Αθήνα 1994, σελ. 585-598. Του ίδιου «Η Γαλλική “Encyclopédie” ένα πρότυπο του έργου του Ρήγα “Φυσικής απάνθισμα”», *Ο Ερανιστής*, τόμ. 21 (1997), σελ. 95-128.

του ύφους, θεωρούνταν ως ένα βιβλίο κατωτάτου επιστημονικού επιπέδου<sup>17</sup>. Και με την ευκαιρία ας αναφερθεί ότι ο Ρήγας πάλι το 1797 κατά την μεγάλη εκείνη χρονιά της επαναστατικής του δράσης, όταν εκδίδει τον χάρτη της Μολδαβίας, χρησιμοποιεί την Γαλλική Εγκυκλοπαιδεία, για να γράψει μια φράση στο ανοικτό βιβλίο «*Προ τω Τύρα όπου η Οφιούσα, Πλιν. βιβλ'. δ'*», όπως τεκμηριώθηκε στη σχετική εργασία μας, η οποία δημοσιεύθηκε στην επανέκδοση της Χάρτας της Βλαχίας και στον «*Ερανιστή*»<sup>18</sup>.

Επακόλουθο της τακτικής του Ρήγα να γράψει σε «απλούν ύφος» με σκοπό να βοηθήσει τους αναγνώστες στην κατανόηση των κειμένων και όχι να επισωρεύσει απλώς λέξεις, όπως και ο ίδιος παρατηρεί, ήταν να καταχωρίσει αρκετές υποσημειώσεις σε απλή γλώσσα. Δείγμα και αυτό της διαφωτιστικής τακτικής του Ρήγα Βελεστινλή, η οποία διαπιστώνεται από τις πρώτες σελίδες του «Φυσικής απάνθισμα». Συγκεκριμένα καταχωρίζει μία υποσημείωση (σελ. 4) στην οποία πολύ παραστατικά επεξηγεί την υδρόγειο σφαίρα, ώστε ο αναγνώστης να την κατανοήσει. Γι' αυτό γράφει ότι «*Το σημείωμα τούτο είναι διά εκείνους οπού δεν έχουν, δεν είδαν σφαίραν*» (υδρόγειο). Ο Ρήγας επεξηγεί για την κατανόηση: «*Πάρε ένα καρπούζι και σούβλισέ του οπού να εύγη το σουβλί από το τζουνί εις το λουλούδι του, βάλε έμπροσθεν σου έναν τέντζερε, ακουμπισε ταις δύο άκραις της σούβλας εις τα χείλη του. Τότε θα είναι το μισόν καρπούζι εις το αγγείον και το μισόν έξω. Κάθισε εις τρόπον οπού το δεξιόν χέρι σου να είναι προς την ανατολήν, και γύρισε το σουβλί*». Και διευκρινίζει στη συνέχεια ότι «*Σφαίρα είναι το καρπούζι το δε σουβλί είναι ο άξων αυτής, και επειδή και περνά από το κέντρον, ήγουν την μεσαίαν στιγμήν της καρδιάς του καρπουζιου. Τα χείλη του τέντζερε, ο ορίζων, το γύρισμα λέγεται κίνησις περί τον άξονα. Το λουλούδι του πορικού είναι αρκτικός πόλος, το τζουνί ο ανταρκτικός, η πράσινη φλούδα επιφάνεια της σφαίρας*».

17. Βλ. Η. Αθανασιάδης, Δ. Διαλέτης, Ε. Νικολαΐδης, «Μια στατιστική προσέγγιση της γνωστικής ύλης μέσα από τα βιβλία των θετικών επιστημών τον αιώνα του διαφωτισμού», στον τόμο Πρακτικών του Συνεδρίου, *Οι Φυσικές Επιστήμες στην Ελλάδα και ιδιαίτερα στην Θεσσαλία πριν την Επανάσταση*, Λάρισα-Αμπελάκια-Τύρναβος, 22-24 Μαρτίου 1985, σελ. 46-56.

18. Δημ. Καραμπερόπουλος, *Οι χάρτες Βλαχίας και Μολδαβίας του Ρήγα Βελεστινλή, Βιέννη 1797. Νέα στοιχεία-Ευρετήριο-Αυθεντική επανέκδοση*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστινού-Ρήγα, Αθήνα 2005, σελ. 23-25. Του ίδιου, «Ρήγας και Γαλλική Encyclopédie. Μια ακόμη χρησιμοποίησή της στα 1797», *Ο Ερανιστής*, τόμ. 25 (2005), σελ. 418-420. Και ανεξάρτητα, Αθήνα 2010.

Ομοίως για την κατανόηση των όρων Μεσημβρινός, Παράλληλος και Ισημερινός ο Ρήγας στη συνέχεια δίνει χαρακτηριστικά παραδείγματα: *«Χώρισε από το λουλούδι προς το τζούνι κατ' ευθείαν εις τριανταεξ φιλιά ισοπλατή, εκείνα τα χωρίσματα του μαχαιρίου λέγονται μεσημβρινοί. Αν το χωρίσης πάλιν και σταυρωτά από το τζούνι προς το λουλούδι εις άλλα δεκαεπτά ισοπλατή, τα χωρίσματα λέγονται παράλληλοι κύκλοι, και ο μεσαίος αυτών ήγουν ο έννατος ισημερινός. Το πλάτος των τοιούτων κύκλων διαιρείται εις δέκα μοίρας και η κάθε μοίρα έχει δεκαπέντε μίλια γερμανικά».*

Σε άλλη σελίδα του «Φυσικής απάνθισμα» (σελ. 11) για την κατανόηση του όρου «διάμετρος», πάλι με παράδειγμα παραστατικά δίνει την επεξήγηση και γράφει μια υποσημείωση: *«Πάρε ένα πιργέλι (=διαβήτη) άνοιξέ το, και βαστώντας το ένα ποδάρι του ήσυχον επάνω εις ένα γυαλιστερόν σανίδι, γύριζε το άλλο γράφωντας έως εκεί οπού άρχιζες, το σχήμα οπού γραφή λέγεται κύκλος, και η γραμμή η γυριστή περιφέρειά του, η στιγμή δε οπού εστέκετο το ήσυχον ποδάρι, κέντρον του κύκλου, και αν τραβίξης μίαν ίσιαν γραμμήν οπού να περνά από το κέντρον, και να φθάνη έως εις ταις δύο άκραις της περιφέρειας, εκείνη λέγεται διάμετρος».*

Σχετικά με την κατανόηση του όρου «κάθετος» σημειώνει (σελ. 18): *«Πάρε ένα σχοινί, δέσε μίαν πέτραν εις την άκρην και βάστα την κρεμασμένην προς την γην, το σχοινί έτζι τεντωμένον λέγεται κάθετος».* Επίσης στην ίδια σελίδα για τα δύο άκρα της γης, τον Βόρειο και Νότιο Πόλο, για να τους κατανοήσει ο μαθητής-αναγνώστης δίνει το παράδειγμα: *«Κοίταζε εκεί οπού ανατέλλει ο ήλιος. Εκεί λέγεται Ανατολή, εις τα όπισθεν σου Δύσις, εις το αριστερόν χέρι σου Άρκτος (δηλ. ο Βορράς) και εις το δεξιόν Μεσημβρία»*, (δηλ. ο Νότος).

Ακόμη στη ίδια σελίδα όταν γίνεται αναφορά στους Λαπονέζους ο Ρήγας επεξηγεί ότι οι Λαπονέζοι είναι *«έθνος οπού κατοικεί πλησίον του αρκτικού πόλου».* Ενδιαφέρον έχει ότι ο Ρήγας εδώ χρησιμοποιεί τον όρο «έθνος». Ομοίως για να καταλάβει ο μαθητής-αναγνώστης το «τετραγωνικό μίλι» επεξηγεί (σελ. 23) ότι *«το τετραγωνικό μίλι πρέπει να έχει και πλάτος όσον έχει μάκρος».* Ο Ρήγας στη ίδια σελίδα στην οποία γίνεται αναφορά στον Ιταλό Γαλιλαίο και την διδασκαλία του για την περιφορά των πλανητών περίξ του ηλίου, βρίσκει την ευκαιρία να τονίσει και τη συμβολή των αρχαίων Ελλήνων στο θέμα αυτό και σε υποσημείωση προσθέτει: *«Προ το Ιταλού, επερόησε πρώτος την καθημερινήν περίοδον της γης περί τον άξονά της Νικήτας ο Συρακούσιος. Δεύτερος ο Φιλόλαος επερόησε τον ετήσιον. Μετ' αυτόν Αρίσταρχος ο Σάμιος ύστερον από εκατόν χρόνους, καθώς λέγει ο Αρχιμήδης εις το “αριθμός*

άμμου”». Μάλιστα έχουμε επισημάνει ότι αυτήν την υποσημείωση ο Ρήγας την έλαβε από την Γαλλική Εγκυκλοπαιδεία του Diderot και D’Alembert και την πρόσθεσε, όπως παρατηρήσαμε στο αυτόγραφο του, το οποίο απόκειται στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος<sup>19</sup>. Ο Ρήγας το έχει γράψει σε ιδιαίτερο χαρτάκι και το έχει επικολλήσει στη σχετική σελίδα του κεφαλαίου «Περί γης».

Προσθέτουμε ότι στο ίδιο κεφάλαιο ο Ρήγας έχει καταχωρίσει και τη θαυμάσια ρήση «*Όποιος ελεύθερα συλλογάται, συλλογάται καλά*», η οποία όπως σημειώνει ο Ρήγας είναι απόφθεγμα του Χάλλερ (Albrecht von Haller, 1708-1777, Ελβετός σημαντικός ιατρός του 18<sup>ου</sup> αιώνας, πολυγραφότατος). Μάλιστα η φράση αυτή, μετά από τις σχετικές αλληλοδημοσιεύσεις<sup>20</sup> μας, επισημάνθηκε τον Σεπτέμβριο του 2010 από τον κ. Γεώργιο Κοντομήτρο σε ποίημα του Χάλλερ του 1734, και το οποίο περιέχεται στην ποιητική συλλογή του «*Δοκίμια από Ελβετικά ποιήματα*».

Όταν ο Ρήγας αναγράφει στο «Φυσικής απάνθισμα» (σελ. 32) ότι το παιδί γλιστρά στον κατήφορο πάνω στο χιόνι με μια «σάνια», επεξηγεί προς κατανόηση ότι «*η σάνια δεν είναι γνωστή εις την Ελλάδα, ας υποθέσουν λοιπόν οι κάτοικοι της μίαν σκάφην γλιστρώντας τον κατήφορον εις το χιόνι*». Επισημαίνουμε ότι ο Ρήγας ευρισκόμενος στη Βλαχία χαρακτηρίζει την «Ελλάδα» ως πολιτική οντότητα αν και είναι υπό κατοχή της Οθωμανικής εξουσίας.

Στο κεφάλαιο «Περί Ηλίου» (σελ. 39) σημειώνει ότι τις ακτίνες του ηλίου μπορεί κανείς να τις συγκεντρώσει με ένα γυαλί (φακούς) και να ανάψουν τα καυστικά σώματα και στην υποσημείωση συμπληρώνει πως στην Ευρώπη κατασκευάζουν γυαλιά «*τα οποία εις ένα λεπτόν ημπορούν να καύσουν ξύλον και τοιαύτα*». Στη σελίδα 42, όπου γίνεται αναφορά στα βουνά των Άλπεων, συμπληρώνει στην υποσημείωση, «*Τα Άλπεα Βουνά χωρίζουν την Φράντζαν από την Νεμτζίαν και Ιταλίαν*». Ενδιαφέρον έχει ότι στη σελίδα 58, όπου γίνεται λόγος για χάσματα της επιφάνειας της γης, ο Ρήγας σημειώνει ότι «*Εις τα πολυθρύλλητα Τέμπη κατ’ ανατολών της χώρας Ράψανης ευρίσκονται τοιαύτα χάσματα*». Σημειώνουμε ότι την γνώση αυτή για τα Τέμπη θα την απέκτησε κατά την επίσκεψή του εκεί, όταν θα διέρχονταν για να πάει στην Κωνστα-

19. Δημ. Καραμπερόπουλος, «Η Γαλλική “Encyclopedie” ένα πρότυπο του έργου του Ρήγα “Φυσικής απάνθισμα”», *Ο Ερασιστής*, τόμ. 21 (1997), σελ. 95-128, εδώ στη σελ. 101.

20. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλος, «Παρατηρήσεις σχετικά με το πρότυπο της ρήσης του Ρήγα Βελεστινλή: “Όποιος ελεύθερα συλλογάται, συλλογάται καλά”», εφημ. Βόλου *Η Θεσσαλία*, 29 Αυγούστου 2009, και «Το πρότυπο της ρήσης του Ρήγα Βελεστινλή: “Όποιος ελεύθερα συλλογάται, συλλογάται καλά”», εφημ. *Η Θεσσαλία*, 7 Σεπτεμβρίου 2009.

ντινούπολη. Τούτο συμπεραίνεται από το γεγονός ότι λίγα χρόνια αργότερα στο «Νέο Ανάχαρσι»<sup>21</sup>, κατά την αντίκρουση των κατηγοριών του Γερμανού καθολικού φιλοσόφου Πωβ (Cornille de Pauw, 1739-1799), περιγράφει την ωραιότητα των Τεμπών και μάλιστα σημειώνει ότι ήπιε νερό από την πηγή που ονομάζεται στα χρόνια του πηγή της Αγίας Παρασκευής, όπως και σήμερα. Ακόμη συμπληρώνει ότι ο Βεζούβιος βρίσκεται στην Ιταλία, οι Στήλες του Ηρακλέους ονομάζονται τώρα Γιβραλτάρ.

Ενδιαφέρουσα, για τη δυναμική του πνεύματος του Ρήγα, είναι η παρατήρησή του για τον Βολταίρο, πως και τα μεγάλα πνεύματα κάνουν λάθη. Συγκεκριμένα σημειώνει (σελ. 64) στο τέλος του κεφαλαίου «Περί παλιρροιών»: *«Αναγινώσκοντας τα συγγράμματα του περιφήμου Βολταίρ είδον εις σαράντα μέρη αποφασιστικώς να λέγη, πως εις την Μεσόγειον Θάλασσαν, δεν είναι παλίρροιαι, και απόρησα πώς έκαμε τοιούτον λάθος, ένα τόσον μεγάλο πνεύμα; Πλήν συγχωρητέος, επειδή πάντοτε επισφαλείς αι επίνοιαι και των πλέον σοφών ανθρώπων»*. Προσθέτουμε άλλη μία παρόμοια περίπτωση κατά την οποία ο Ρήγας διορθώνει τον Γάλλο συγγραφέα Αββά Barthélemy, ο οποίος στο «Νέο Ανάχαρσι»<sup>22</sup> για την Δωδώνη της Ηπείρου παραθέτει μία παραπομπή στον Όμηρο. Και ο Ρήγας παρατηρεί ότι το κείμενο αυτό της παραπομπής δεν είναι για την Δωδώνη της Ηπείρου, όπως γράφει ο Γάλλος συγγραφέας, αλλά για την Δωδώνη της Θεσσαλίας. Μάλιστα ο Ρήγας παραθέτει και το σχετικό χωρίο από τον Όμηρο με παρατηρήσεις, για να δει ο αναγνώστης ιδίως όμασι το σχετικό λάθος.

Όταν γίνεται λόγος (σελ. 83) για τη δημιουργία του ουράνιου τόξου από τις ακτίνες του ηλίου, οι οποίες προσπίπτουν υπό γωνία πενήντα μοιρών, σε υποσημείωση ο Ρήγας επεξηγεί, για να καταλάβει ο αναγνώστης τον όρο «μοίραι» του κύκλου: *«ο κάθε κύκλος διαιρείται εις 360 μέρη τα οποία ονομάζονται μοίραι και το ημικύκλιον περιέχει 180 μοίρας, το τεταρτημόριον 90»*. Σχετικά με τον όρο «βάσις γωνίας» επεξηγεί σε υποσημείωση (σελ. 84) ότι *«Βάσις γωνίας λέγεται η γραμμή οπού υποτείνει την γωνίαν, όπως μία χορδή υποτείνει το τόξον»*.

21. Ρήγας Βελεστινλής, *Νέος Ανάχαρσις*, Βιέννη 1797, ό.π., σελ. 149-151.

22. Ρήγας Βελεστινλής, *Νέος Ανάχαρσις*, ό.π., σελ. 162-163. Πρβλ. Δημ. Καραμπερόπουλος, *Εισαγωγικά στον Νέον Ανάχαρσι του Ρήγα Βελεστινλή*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστινίου-Ρήγα, Αθήνα 2009, σελ. 32-34.

Στο κεφάλαιο «Πύρινα φαινόμενα στον αέρα», (σελ. 104-107), ο Ρήγας παρατηρεί ότι αυτά τα πύρινα φαινόμενα «εις τους αμαθείς και δειλούς είναι τόσον τρομερά, όσον οι κομήται, αι εκλείψεις και τα παρόμοια» και συμπληρώνει ότι «έχουν την αρχήν τους από φυσικά αιτία, καθώς θέλον ειπή». Και στη συνέχεια ο Ρήγας επεξηγεί την αιτία δημιουργίας από την «ηλεκτρική ύλη», που ανάπτουν οι πύρινες αυτές φλόγες. Παράλληλα σε υποσημείωση παρατηρεί ότι «Πολλοί δυστυχείς εκοπίασαν ματαίως σκάπτοντες να εύρουν θησαυρόν εις τον τόπον οπού είδον την τοιαύτην φλόγα. Με το να άκουσαν ως φαίνεται τον μύθον των γραιών οπού λέγουν πως τάχα καίει την νύχτα φωτιά εκεί οπού είναι παραχωμένα άσπρα [χρήματα], το οποίον είναι πάντη ψευδές». Και συνεχίζει περιγράφοντας τα παθήματα των ανθρώπων, οι οποίοι πίστεψαν αυτά τα μυθεύματα των γραιών: «Άλλοι επρόδωσαν τους αδελφούς των εις το κριτήριον, πως εύγαλαν τον θησαυρόν και τον επήραν εκείνοι μόνοι, και έχασαν δι' αυτό όλοι ομού αδικηθέντες από τον κριτήν τον εις το σεντούκι τους αληθινόν θησαυρόν. Και άλλοι σκληρώς ετυρανίσθησαν, εξ αιτίας της μορίας και πλεονεξίας των κρατούντων, διά να μαρτυρήσουν εκείνο οπού δεν ήταν, και οπού η απλότης των, εστάθη ικανή να ονειρευθή».

Μάλιστα στο ίδιο κεφάλαιο για τα πύρινα φαινόμενα στον αέρα ο Ρήγας περιγράφει και σχετικά συμβάντα στη γενέτειρά του, το Βελεστίνο. Και συμπληρώνει ότι «Η αμάθεια βιάζει τους κριτάς να διωρίσουν ανθρώπους, να ευγάλουν τα νεωστί θαμμένα σώματα και να τα καύσουν, λέγοντες πως είναι βρωκολάκοι και δεν αφήνουν τα σύννεφα να βρέξουν και άλλαις παρόμοιες μωρολογίαις». Ωστόσο μας πληροφορεί για την στάση που κράτησαν οι χριστιανοί συμπατριώτες του, του Βελεστίνου, οι οποίοι κατοικούσαν στη χριστιανική συνοικία το Βαρούσι<sup>23</sup> και είχαν το νεκροταφείο τους στη δυτική περιοχή του Βελεστίνου, όπου είναι και σήμερα, ενώ το νεκροταφείο των Τούρκων βρίσκονταν στην ανατολική πλευρά: «Οι χριστιανοί όμως απέφυγαν το κάψιμον των συγγενών τους. Εφευρόντες μία μέθοδον εις το να αναλύουν εύκολα τους

23. Για την χριστιανική συνοικία «Βαρούσι» του Βελεστίνου βλ. την «Επιπεδογραφία της Φεράς νυν λεγομένης Βελεστίνος», Φύλλο 4 της «Χάρτας της Ελλάδος», όπου ο Ρήγας σημειώνει την χριστιανική συνοικία με το χριστιανικό νεκροταφείο στο δυτικό μέρος του Βελεστίνου. Βλ. Ευαγγ. Κακαβογιάννης, «Η “Επιπεδογραφία της Φεράς” του Ρήγα Βελεστινλή από άποψη αρχαιολογική», *Υπέριαι*, τόμ. 1 (1990), *Πρακτικά Α' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνου-Ρήγας»* (Βελεστίνο 1986), Αθήνα, σελ. 423-448. William Leake, *Travels in Northern Greece*, τόμ. 4, Άμστερνταμ 1967, σελ. 400.



νεκρούς των. Τους πλύνουν προ της ταφής με νερόν ασβέστου ασβέστης, άλλοι δε τους χύνουν εις το στόμα και εις σαράντα ημέρας αναλύουν».

Ενδιαφέρον έχει να επισημανθεί ότι ο Ρήγας στο βιβλίο του αυτό το «Φυσικής απάνθισμα» φτιάχνει δικές του λέξεις με την πρόθεση «σύν», δηλωτικό ίσως της εσωτερικής διάθεσής του να εργαστεί για τους συνανθρώπους του, τους συμπατριώτες του. Είναι λέξεις «πεπονημένες» από τον Ρήγα και δεν υπάρχουν στα λεξικά. Στο «Φυσικής απάνθισμα» βρήκαμε πέντε τέτοιες «πεπονημένες» λέξεις με την πρόθεση «σύν»: «συμπεριτρέχει» (σελ. 33), «συνανταμώνονται» (σελ. 87), «συμπεριστρέφεται» (σελ. 100), «συνακολουθεί» (σελ. 101) και «συναπωθούνται» (σελ. 166). Παρόμοια ο Ρήγας έχει χρησιμοποιήσει τέτοιες λέξεις με την πρόθεση «συν» και στο άλλο βιβλίο του, το οποίο εκδόθηκε την ίδια χρονιά στη Βιέννη, το 1790, το «Σχολείον των ντελικάτων εραστών». Μάλιστα προσθέτουμε ότι αυτές οι ιδιαίτερες με την πρόθεση «συν» λέξεις μας βοήθησαν να ταυτοποιήσαμε το αμφισβητούμενο έργο «Ολύμπια»<sup>24</sup>, το οποίο περιέχεται στον «Ηθικό Τρίποδα», Βιέννη 1797. Μελετητές, όπως Κων. Άμαντος<sup>25</sup> και άλλοι συγγραφείς μέχρι και πρόσφατα υποστήριζαν ότι δεν είναι μετάφραση του Ρήγα, αλλά κάποιου φίλου του, την οποία ο Ρήγας οικειοποιήθηκε. Και αυτή την έμμεση «μομφή», όπως μπορεί να χαρακτηριστεί, αναιρέσαμε με την έρευνά μας κατά την οποία αποδείχθηκε ότι ο Ρήγας χρησιμοποιεί τέτοιες λέξεις με την πρόθεση «συν» όχι μόνο στο προλογικό του κείμενο, το οποίο έχει την υπογραφή του, αλλά και στο ανώνυμο κείμενο των «Ολυμπίων», όπως επίσης και στο άλλο βιβλίο του «Νέος Ανάχαρσις».

Θα παραθέσουμε τώρα ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα, το οποίο δείχνει περίτρανα τον τρόπο με τον οποίο ο Ρήγας μεταφέρει τα επιστημονικά κείμενα από τα γαλλικά στα ελληνικά σε «απλούν ύφος», στην απλή γλώσσα, για να

24. Δημ. Καραμπερόπουλος, *Ο Ρήγας Μεταφραστής των Ολυμπίων του Μεταστάσιο*, έκδοση Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2001.

25. Κων. Άμαντος, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1930, επανέκδοση αναστατική με την προσθήκη ευρετηρίου (επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλος) από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1997, σελ. κβ'. Δημ. Σπάθης, «Τα Ολύμπια» στο Πιέτρο Μεταστάσιο *Τα Ολύμπια σε μετάφραση Ρήγα Βελεστινλή*, έκδοση Ευρωπαϊκού Πολιτιστικού Κέντρου Δελφών σε συμπαραγωγή με το Αμφι-Θέατρο Σπύρου Ευαγγελάτου, 25-28 Ιουνίου 1998, σελ.45-52. Βάλτερ Πούχγερ, «Εισαγωγή», στο *Ρήγα Βελεστινλή, Τα Ολύμπια. Μετάφραση του λιμπρέτου του Πιέτρο Μεταστασίου*, Βιέννη 1797, Θεατρική Βιβλιοθήκη Ιδρύματος Κώστα και Ελένης Ουράνη, Αθήνα 2000, σελ. 9-98 και ιδιαίτερα στις σελ. 57, 59 και 60.

είναι κατανοητά τα κείμενά του από όλους τους ανθρώπους και όχι μόνο από μια μικρή μορφωμένη μειοψηφία. Το κείμενο είναι σχετικό με την κυκλοφορία του αίματος, και όπως έχουμε τεκμηριώσει<sup>26</sup>, η καταγραφή αυτή του Ρήγα στο «Φυσικής απάνθισμα» του 1790 θεωρείται ως η πρώτη αναγραφή της κυκλοφορίας του αίματος σε έντυπο ελληνικό βιβλίο. Το κείμενο αυτό το έχει λάβει από την Γαλλική Εγκυκλοπαιδεία: «*Το φυσικόν αποτέλεσμα της παντοτινής κινήσεως αυτής, είναι ότι η καρδιά δέχεται και διώχνει το αίμα αλλοιοδιαδόχως. Το διωγμένον αίμα από το δεξιόν γαστρίδιόν της πρέπει να φερθή από την πνευμονικήν αρτηρίαν ευγαίνουσαν εις το πνεύμονι, αφ' όπου να μετακομισθή πάλιν από τας πνευμονικάς φλέβας εις το αριστερόν αυτάκι της, και απ' εκεί εις το αριστερόν γαστρίδιον. Αφ' ού το αίμα ζαναγυρισθή εκεί κουντείται από την συστολήν του γαστριδίου τούτου εις την αρτηρίαν λεγομένην αόρτην, ήτις το διαμοιράζει εις όλον το επίλοιπον σώμα και εκείθεν επιστρέφεται έπειτα εις το δεξιόν αυτάκι της, από την φλέβαν λεγομένην κοίλην, ήτις τελειώνει την κυκλοφορίαν*».

**Συμπερασματικά** παρατηρούμε ότι ο Ρήγας Βελεστινλής στην αρχή της συγγραφικής του δραστηριότητας εκδίδει το 1790 το διαφωτιστικό βιβλίο «Φυσικής απάνθισμα» σε «απλούν ύφος» με σκοπό να συμβάλλει στη διαφώτιση του λαού και να καταπολεμήσει τις προλήψεις και δεισιδαιμονίες, οι οποίες κυριαρχούσαν στον λαό και ήταν αποτέλεσμα της μη γνώσης των φυσικών αιτίων των διαφόρων φαινομένων. Με την έκδοσή του αυτή ο Ρήγας αναπλήρωσε ένα κενό, που υπήρχε στην βιβλιογραφία της εποχής για τα θέματα που διαλαμβάνει και ιδιαίτερα σε απλή γλώσσα. Την τακτική αυτή του Ρήγα ακολούθησαν οι επόμενοι λόγιοι, Κων. Κούμας, Κων. Βαρδαλάχος, Δημ. Δάρβαρις, οι οποίοι εξέδωσαν βιβλία φυσικής. Ιδιαίτερα με το «Φυσικής απάνθισμα» σε «απλούν ύφος» ο Ρήγας Βελεστινλής χαρακτηρίζεται και ως διαφωτιστής κοντά και στις άλλες πτυχές της προσωπικότητάς του: επαναστάτης, πολιτικός νους, στρατιωτικός νους, εθνεγέρτης, μάρτυρας και οραματιστής μιας δημοκρατικής πολιτείας στον Βαλκανικό χώρο<sup>27</sup>.

26. Δημ. Καραμπερόπουλος, *Ιατρικές γνώσεις του Ρήγα Βελεστινλή στο έργο του "Φυσικής Απάνθισμα"*, Ανάτυπο από *Υπέρεια*, τόμ. 1, *Πρακτικά Α' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας»*, (Βελεστίνο 1986), Αθήνα 1990, σελ. 457-499. Του ιδίου, «Η Γαλλική "Encyclopédie" ένα πρότυπο του έργου του Ρήγα "Φυσικής απάνθισμα"», *Ο Εραμιστής*, τόμ. 21 (1997), σελ. 95-128.

27. Δημ. Καραμπερόπουλος, *Η Επαναστατική φυσιογνωμία του Ρήγα Βελεστινλή*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνο-Ρήγα, Αθήνα 2000.

## Ρήγας Βελεστινλής και το «γνωμικόν του Χάλερ», «Όποιος ελεύθερα συλλογάται, συλλογάται καλά»

(*Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 73, 2018, σελ. 75-79)

Στο βιβλίο του *Φυσικής απάνθισμα*<sup>1</sup>, το οποίο εξέδωσε το 1790 στη Βιέννη, ο Ρήγας Βελεστινλής στο Δ΄ Κεφάλαιο «Περί γης» αναφέρει τη νέα θεωρία σχετικά με την περιφορά της γης γύρω από τον ήλιο, επισημαίνοντας ωστόσο σε υποσημείωσή του τη συμβολή των αρχαίων Ελλήνων, (Νικήτας ο Συρακούσιος, Φιλόλαος, Αρίσταρχος ο Σάμιος) στην διατύπωση του ηλιοκεντρικού συστήματος, στοιχείο, όπως έχουμε δείξει, παρμένο από την Γαλλική *Εγκυκλοπαιδεία των Diderot και D'Alembert*<sup>2</sup>.

Επίσης, ο Ρήγας επισημαίνει ότι την άποψη του Γαλιλαίου, για το ηλιοκεντρικό σύστημα, την προώθησε, την «έφερε εις έκβασιν», όπως σημειώνει, ο Πρώσος Νικόλαος Κοπέρνικος, ο οποίος ζούσε σε ένα τόπο «όπου βασιλεύει η ελευθερία», και κατ' αυτόν τον τρόπο δεν είχε φόβο, όπως ο Ιταλός Γαλιλαίος, από την Ιερά Εξέταση της Καθολικής Εκκλησίας. Μάλιστα, προσθέτει με έμφαση ότι σ' εκείνο τον τόπο ισχύει «το γνωμικόν του Χάλερ οπού λέγει “Όποιος ελεύθερα συλλογάται, συλλογάται καλά”». Βρίσκει δηλαδή ο Ρήγας την ευκαιρία σε ένα καθαρά επιστημονικό κείμενο να εκφράσει τις αντιλήψεις του για τη σημασία της ελευθερίας στην πρόοδο του ανθρώπου και συνολικά της κοινωνίας. Ήθελε κατ' αυτόν τον τρόπο να τονίσει ότι η επιστημονική πρόοδος και γενικότερα η πρόοδος πραγματοποιείται όταν υπάρχει ελευθερία.

- 
1. Ρήγα Βελεστινλή, *Φυσικής απάνθισμα διά τους αγχίνους και φιλομαθείς Έλληνας εκ της γερμανικής και γαλλικής διαλέκτου ερρανησθέν*, εν Βιέννη, εκ της τυπογραφίας του ευγενούς Τράτνερ, 1790. Αναστατική επανέκδοση με ευρετήριο από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου, Αθήνα 42006. Επίσης, Ρήγα Βελεστινλή, *Φυσικής απάνθισμα*, εισαγωγή-επιμέλεια-σχόλια Κώστα Πέτσιου, Βουλή των Ελλήνων, Αθήνα 2002.
  2. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Η Γαλλική “Encyclopédie” ένα πρότυπο του έργου του Ρήγα “Φυσικής απάνθισμα”», *Ο Ερανηστής*, τόμ. 21/1997, σελ. 95-128, και ανεξάρτητα, Αθήνα 2000.

Τότε μόνο συλλογίζεται σωστά ο άνθρωπος, όταν χωρίς περιορισμούς και φόβους σκέπτεται και εκφράζεται ελεύθερα.

Παρατηρούμε, ωστόσο, ότι ενώ για τον Γαλιλαίο και τον Κοπέρνικο αναφέρει την εθνικότητά τους, για τον «Χάλερ» απλά αναφέρει το όνομά του, χωρίς να μνημονεύσει την ιδιότητά του ούτε και τον τόπο καταγωγής του<sup>3</sup>. Επίσης η χρησιμοποίηση του όρου «*γνωμικόν του Χάλερ*» δίνει την εντύπωση πως ο Ρήγας θα διάβασε το απόφθεγμα σε κάποιο γερμανικό κείμενο και του άρεσε, γιατί ήταν στο πνεύμα του, και του έδωσε αυτήν την ποιητικότητα και έτσι την χρησιμοποίησε στην κατάλληλη στιγμή, δίνοντας τη χαρακτηριστική δυναμική στο νόημα, και έκτοτε πλέον η ρήση αυτή έχει καθιερωθεί.

\*\*\*

Ας αναφερθεί, ωστόσο, και μια άλλη γνωστή πλέον περίπτωση κατά την οποία ο Ρήγας παίρνει μια φράση του Γάλλου συγγραφέα Μαρμοντέλ (Jean-Francois Marmontel, 1723-1799) και της δίνει μια δυναμική με νόημα και σημασία. Συγκεκριμένα στο βιβλίο, το οποίο ο Ρήγας εξέδωσε στη Βιέννη το 1797 με τίτλο *Ο Ηθικός Τρίπους*<sup>4</sup>, στο δεύτερο έργο, το επιγραφόμενο «*Η βοσκοπούλα των Άλπεων*», έχει γράψει στην αρχή ένα ενθουσιαστικό επίγραμμα, μια φράση του Γάλλου συγγραφέα Μαρμοντέλ: «*Ο ιερός της πατρίδος έρωσ εμφωλεύει εις την καρδίαν και η καρδιά δεν γηράσκει ποτέ*».

Για τη ρήση αυτή του Μαρμοντέλ, ο Λέανδρος Βρανούσης<sup>5</sup> έκανε ιδιαίτερη έρευνα για να βρει πού και πότε λέχθηκε. Την εντόπισε στην «*Εφημερίδα*»<sup>6</sup> της Βιέννης των αδελφών Πούλιου στα ελληνικά ως εξής: «*η αληθής του χαρακτήρος δύναμις δεν στέκεται εις άλλο τίποτε, παρά εις την ψυχήν, οπού δεν γηράσκει ποτέ*». Επίσης, στη συνέχεια βρήκε την αντίστοιχη γαλλική φράση

3. Ο μνημονεύμενος «Χάλερ», είναι ο Albrecht von Haller, 1708-1777, διάσημος και πολυγραφότατος Ελβετός ιατρός του 18<sup>ου</sup> αιώνας.

4. Ρήγα Βελεστινλή, *Ο Ηθικός Τρίπους*, Βιέννη 1797. Αναστατική επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου, Αθήνα 2001. Το επίγραμμα βρίσκεται στη σελ. 118.

5. Λέανδρου Βρανούση, *Ρήγας και Μαρμοντέλ*, Ανάτυπο από τον τόμο *Ελληνογαλλικά, αφιέρωμα στον Roger Milliet*, ΕΛΙΑ, Αθήνα 1990.

6. *Εφημερίς*, αρ. 43, 29 Μαΐου 1997, σελ. 500-502. Λέανδρου Βρανούση, (επιμ.), *Εφημερίς, η αρχαιότερη ελληνική εφημερίδα που έχει εκδοθή, Βιέννη 1791-1797, έτος έβδομον 1797*, Ακαδημία Αθηνών, Κέντρο Ερεύνης του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού, Αθήνα 1995, σελ. 500.

σε ομιλία του Μαρμοντέλ: «*la véritable force de caractère est dans le coeur, et le coeur ne vieillit jamais*».

Χαρακτηριστικά ο Λέανδρος Βρανούσης παρατηρούσε: «*Η ψυχρή πρώτη φράση la véritable force de caractère-η αληθής του χαρακτήρος δύναμις θα ταίριαζε ίσως σε ένα γνωμικό άλλων εποχών. Τώρα πυρπολούσε τις καρδιές το θριαμβικό Allos, enfants de la Patrie της “Μασσαλιώτισσας” και η κατασκευτική δεύτερη στροφή της: Amour sacré de la Patrie... Αυτό το Amour sacré de la Patrie απηχεί “Ο ιερός της Πατρίδος έρως” του Ρήγα, η φράση που μεταμόρφωσε τα λόγια του Marmontel σε πατριωτικό απόφθεγμα». Ύστερα ο Βρανούσης συμπληρώνει, «*Η επόμενη φράση, το “εμφωλεύει εις την καρδίαν”-ποιητική απόδοση του ξηρού est dans le cœur- απηχεί ζωντανές εκφράσεις και παραστατικές εικόνες δημοτικών τραγουδιών*». Και καταλήγει ως εξής: «*Η ελληνική απόδοση των λόγων του Marmontel, έτσι όπως ανάβλυσε από τη φλογερή καρδιά του Ρήγα κι όπως επιγραμματικά τη διατύπωσε η γραφίδα του, ξεπέρασε, νομίζω, το πρότυπό της*»<sup>7</sup>.*

\*\*\*

Ένα από τα ζητούμενα της έρευνας περί Ρήγα ήταν και η αναζήτηση του προτύπου «*του γνωμικού του Χάλερ*», «*Οποιοι ελεύθερα συλλογάται, συλλογάται καλά*», ρήση την οποία ο Ρήγας κατάλληλα χρησιμοποιεί και της δίνει αυτή την εμβληματική πνοή. Ο μνημονευόμενος «Χάλερ» είναι ο «Albrecht von Haller, 1708-1777», διάσημος και πολυγραφότατος Ελβετός ιατρός του 18<sup>ου</sup> αιώνας, ο οποίος με την εργασία του «*De Partibus Sensibilibus et Irritabilibus*» το 1753, η οποία μεταφράστηκε αμέσως στις ευρωπαϊκές γλώσσες, εισήγαγε την «ερεθιστικότητα» και «αισθητικότητα», ως βασικά στοιχεία της φυσιολογίας του ανθρώπινου οργανισμού. Ο Χάλερ είχε συμμετάσχει στη συγγραφή ορισμένων λημμάτων περί Φυσιολογίας στη δεκαεπτάτομη Γαλλική *Εγκυκλοπαιδεία* (1751-1765) των Diderot και D’Alembert, καθώς και σχετικών άρθρων Φυσιολογίας στους τέσσερις τόμους των Συμπληρωμάτων της (1776-1777)<sup>8</sup>.

Πρόσφατα καταβλήθηκε προσπάθεια να εντοπιστεί η φράση αυτή σε κείμενο του διασήμου ιατρού του 18<sup>ου</sup> αιώνα Χάλερ. Συγκεκριμένα, ο Γεώργιος Κοντο-

7. Λέανδρου Βρανούση, *Ρήγας και Μαρμοντέλ, ...*, ό.π., σελ. 143.

8. Ενδεικτικά βλ. Hubert Steinke, *Irritating Experiments. Haller’s concept and the European controversy on irritability and sensibility, 1750-90*, Clio Medica 76, The Wellcome Series in the History of Medicine, Rodopi, Amsterdam-New York, 2005.

μήτρος, διδάκτωρ Ιστορίας της Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, εξέδωσε ένα βιβλίο για τον Ρήγα<sup>9</sup>, στο οποίο υποστήριζε, (σελ. 30-31), ότι ο Ρήγας έλαβε το γνωμικό αυτό από το ποίημα του Χάλλερ «*Die Alpen*», («*Οι Άλπεις*»). Παραθέτει δύο φράσεις από το ποίημα, επισημαίνοντας ότι σ' αυτές βρίσκεται το μνημονεύόμενο από τον Ρήγα σχετικό γνωμικό του Χάλλερ, χωρίς ωστόσο να παραθέσει τους αντίστοιχους στίχους από το ποίημα: «όπου βασιλεύει η ελευθερία όλοι οι μόχθοι καταπραΰνονται», και «η χαρά δεν συνοδεύεται εδώ από τον όλο άγχος φόβο, διότι ο καθένας αγαπά τη ζωή κι ωστόσο δεν μισεί το Χάρο. εδώ βασιλεύει ο λογισμός οδηγημένος από τη φύση».

Αναζητήσαμε το ποίημα «*Die Alpen*» στην ιστοσελίδα του «*Spiegel, Kultur, on line*», όπου σημειώνεται ότι το ποίημα είδε το φως της δημοσιότητας το 1729 και είναι ένα μακροσκελές ποίημα αποτελούμενο από 49 στροφές, με δέκα στίχους η κάθε στροφή, και το περιεχόμενό του αναφέρεται στη φύση και τη γοητεία των Άλπεων. Προσθέτουμε την αρχή του ποιήματος «*Die Alpen*», η οποία είναι η εξής:

Versuchts, ihr Sterbliche, macht euren Zustand besser,  
Braucht, was die Kunst erfand un die Natur uch gab».

(Προσπαθήστε, εσείς θνητοί, να χρησιμοποιείτε ό,τι  
η τέχνη βρήκε κι ό,τι σας δίνει η φύση).

Στο μακροσκελές αυτό ποίημα πουθενά δεν εντοπίστηκε παρόμοια φράση με την ρήση «*Όποιος ελεύθερα συλλογάται, συλλογάται καλά*»<sup>10</sup>. Επί πλέον, διαπιστώθηκε ότι η πρώτη φράση που παρατίθεται στο βιβλίο του Γ. Κοντομήτρου «όπου βασιλεύει η ελευθερία όλοι οι μόχθοι καταπραΰνονται» βρίσκεται στην έκτη στροφή και στην ένατη σειρά του ποιήματος,

«wo die Freiheit herrcht, wird alle Muehe minder».

9. Γεώργιος Α. Κοντομήτρος, *Ρήγας Βελεστινλής Θεταλός, ο ηδύμολπος της Ελευθερίας ψάλτης*, έκδοση Δήμου Φερών, Βελεστίνο 2010. Βλ. τη βιβλιοκριτική του βιβλίου από τον Δημ. Καραμπερόπουλο στην εφημ. *Η Θεσσαλία*, 12 Σεπτεμβρίου 2010 και στην ιστοσελίδα [www.karaberopoulos.gr/el/arthra-gia-velenstinli/arthra-bibliokritiki-kontomhtros-belastinlis-thettalos](http://www.karaberopoulos.gr/el/arthra-gia-velenstinli/arthra-bibliokritiki-kontomhtros-belastinlis-thettalos)

10. Ευχαριστίες στον καθηγητή του Γερμανικού Ινστιτούτου Γκαίτε Αντόνιο Γαβαλά για τη βοήθεια στη μετάφραση των στίχων του ποιήματος του Χάλλερ «Οι Άλπεις».

Επίσης, η δεύτερη φράση «η χαρά δεν συνοδεύεται εδώ από τον όλο άγχος φόβο, διότι ο καθένας αγαπά τη ζωή κι ωστόσο δεν μισεί το Χάρο, εδώ βασιλεύει ο λογισμός οδηγημένος από τη φύση», εντοπίστηκε στην έβδομη στροφή και στις σειρές 5-7,

«Die Freude wird hier nicht mit banger Furcht begleitet,  
Weil man das Leben liebt und doch den Tod nicht haßt;  
Hier herrscht die Vernunft, von der Natur geleitet».

Μετά την παράθεση των δύο αυτών φράσεων στη συνέχεια υποστηρίχθηκε ότι ο Ρήγας αυτές τις φράσεις θα είχε κατά νουν και «δημιούργησε το δικό του γνωμικό». Πιο αναλυτικά τονίστηκε ότι «είναι δηλαδή ελεύθερος ο λογισμός, γι' αυτό και απολαμβάνει κανείς όλα τα καλά, χωρίς να νοιάζεται για τους κόπους που καταβάλλει! Στο πλαίσιο της ελευθερίας, λοιπόν, ο άνθρωπος κάνει τέτοιους καλούς λογισμούς και πλημμυρίζεται από αισιόδοξη διάθεση». Και συμπληρώνονται οι απόψεις με τις ακόλουθες σκέψεις, «Νομίζουμε ότι είμαστε πολύ κοντά στο κλίμα της Ρήγειας διατύπωσης “όποιος ελεύθερα συλλογάται, συλλογάται καλά”, η οποία εκλαμβάνεται από τον γράφοντα ως έκφραση με ορθολογική και κυρίως θυμική χροιά... Ο Βελεστινλής επεξεργάστηκε τα ερεθίσματα που έλαβε από το έργο του Haller, τα δούλεψε στον παραδειγματικό άξονα... και δημιούργησε το δικό του γνωμικό».

Ωστόσο, υποστηρίξαμε<sup>11</sup> ότι στις δύο ανωτέρω φράσεις του ποιήματος του Χάλλερ δεν υπάρχει παρόμοια φράση με αυτήν που καταχωρίζεται στο *Φυσικής απάνθισμα*. Επί πλέον, τονίσαμε ότι ο Ρήγας στο *Φυσικής απάνθισμα*, σελ. 24, σημειώνει τη φράση «*Όποιος ελεύθερα συλλογάται, συλλογάται καλά*» με την εμφαντική διευκρίνιση ότι η φράση αυτή είναι «*γνωμικόν του Χάλλερ*». Δεν είναι δηλαδή δικό του γνωμικό, όπως υποστηρίχθηκε.

Η ανωτέρω τεκμηριωμένη διαπίστωσή μας πως στο ποίημα του Χάλλερ «*Οι Άλπεις*» δεν απαντάται η φράση «*Όποιος ελεύθερα συλλογάται, συλλογάται καλά*», έγινε αιτία για μια περαιτέρω έρευνα εκ μέρους του Γ. Κοντομήτρου στα ποιήματα του Χάλλερ. Και πράγματι η διερεύνηση των άλλων ποιημάτων

---

11. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Παρατηρήσεις σχετικά με το πρότυπο της ρήσης του Ρήγα Βελεστινλή: “Όποιος ελεύθερα συλλογάται, συλλογάται καλά”», εφημ. *Η Θεσσαλία*, 29 Αυγούστου 2010, σελ. 14.

του Χάλλερ έφερε το ποθητό αποτέλεσμα<sup>12</sup>. Στην ποιητική συλλογή «*Versuch Schweizerischer Gedichte*» (Δοκίμια από Ελβετικά ποιήματα), η οποία περιλαμβάνει 31 ποιήματα γραμμένα από το 1725 έως το 1756, στο δέκατο πέμπτο ποίημα του 1734, το οποίο περιέχει οκτώ τετράστιχα και είναι για τον αξιωματούχο της Βέρνης Isaac Steiger (1669-1749), εντοπίστηκε στο τέλος του δεύτερου τετράστιχου η φράση «*Wer frei darf denken, denket wohl*», που θέλει να πει «αν κανείς έχει τη δυνατότητα να συλλογάζεται ελεύθερα, συλλογάζεται καλά». Είναι δηλαδή η φράση, την οποία ο Ρήγας αναγράφει το 1790 στο βιβλίο του *Φυσικής απάνθισμα* και στην οποία ο Ρήγας έδωσε αυτή την δυναμική πνοή, όπως και αργότερα το 1797 έκανε στο επίγραμμα του Μαρμοντέλ.

Παραθέτουμε κατωτέρω τον τίτλο του ποιήματος του Χάλλερ, καθώς και τις δύο πρώτες στροφές στα γερμανικά, όπου διακρίνεται η φράση «*Wer frei darf denken, denket wohl*» στο τέλος του δεύτερου τετράστιχου.

Zueignungs-Schrift an den Hochwohlgebornen gnädigen Herrn, Herrn  
Isaac Steiger, des Standes Bern Schultheißen, 1734.

Der alten Schweizer tapfre Hand  
Hat noch ein rauher Muth geführt,  
Ihr Sinn war stark und ungezieret,  
Und all ihr Witz war nur Verstand.

Nicht, daß man uns verachten soll:  
Der Freiheit Sitz und Reich auf Erden  
Kann nicht an Geist unfruchtbar werden;  
Wer frei darf denken, denket wohl!

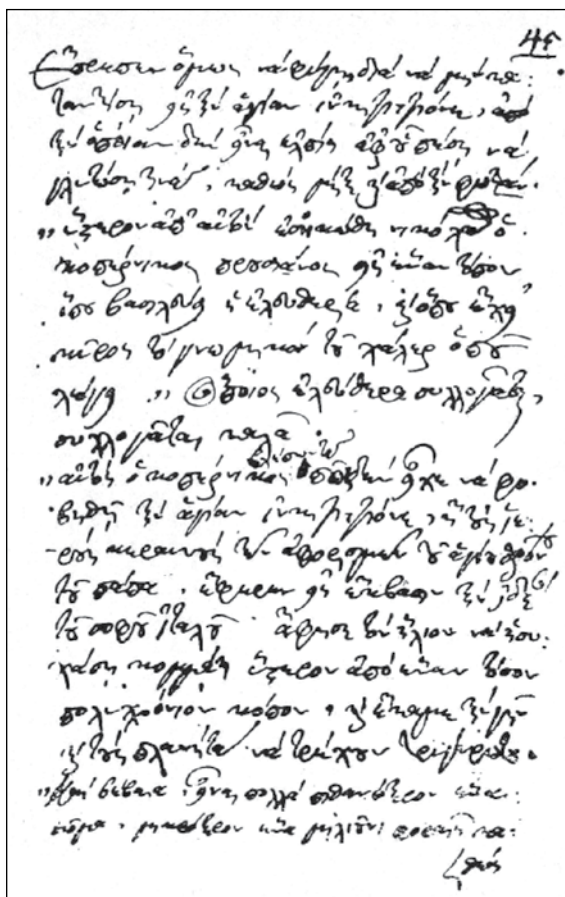
\*\*\*

Μετά την ανεύρεση του προτύπου της ρήσης «*Όποιος ελεύθερα συλλογάζεται, συλλογάζεται καλά*» στο ποίημα του Χάλλερ του 1734 ανακύπτουν βέβαια ορισμένα ερωτήματα. Αν ο Ρήγας είχε διαβάσει την ποιητική αυτή συλλογή του Χάλλερ ή μόνο το ποίημα του 1734. Αν βρήκε τη φράση αυτή σε κάποιο άλλο βιβλίο, όπου θα αναγράφονταν ως ένα «*γνωμικόν του Χάλλερ*», όπως πράγματι και ο Ρήγας γράφει, (ίσως είναι και το πιο πιθανό μια και αναγράφει ότι ήταν γνωμικό και όχι φράση από το ποίημα). Ίσως κατ' αυτόν τον τρόπο σιγά-σιγά θα οδηγηθούμε επί πλέον και σε άλλα άγνωστα διαβάσματα του Ρήγα Βελεστινλή.

12. Εφημ. *Η Θεσσαλία*, 7 Σεπτεμβρίου 2010.



Περαίνοντας τονίζουμε ότι είναι σημαντικό το γεγονός πως μετά την ανεύρεση της Γαλλικής *Εγκυκλοπαιδείας των Diderot και D' Alembert* ως ένα πρότυπο το οποίο ο Ρήγας Βελεστινλή χρησιμοποίησε για το βιβλίο του *Φυσικής απάνθισμα*, λίγα χρόνια αργότερα ανευρίσκεται και το πρότυπο της φράσης «Όποιος ελεύθερα συλλογάται, συλλογάται καλά», την οποία ανέγραψε στο ίδιο βιβλίο, για να τονίσει τη σημασία της ελευθερίας στην ανάπτυξη και πρόοδο του ανθρώπου και της κοινωνίας. Γι' αυτήν την ελευθερία αφιέρωσε ο Ρήγας την υπόλοιπη δραστηριότητά του και τη ζωή του συνάμα, ακολουθώντας το «γνωμικόν του Χάλερ», «Όποιος ελεύθερα συλλογάται, συλλογάται καλά» και για να συλλογίζεται καλά ήθελε την ελευθερία.



Η σελίδα από το αυτόγραφο του *Φυσικής απάνθισμα* με τη φράση «Όποιος ελεύθερα συλλογάται, συλλογάται καλά».

[Συμπλήρωμα σχετικά με το «γνωμικό του Χάλλερ»: Ο δημοσιογράφος και συγγραφέας Δημήτρης Ψαρράς δημοσίευσε στην *Εφημερίδα των Συντακτών*, 23 Μαρτίου 2020, σελ. 32-33, ένα σχετικό άρθρο. Σ' αυτό επισημαίνει πως στην πρόσφατη έρευνά του εντόπισε, ως ρητό, την φράση την οποία αναφέρει ο Ρήγας ως «γνωμικό του Χάλλερ», χωρίς άλλα συνοδευτικά διευκρινιστικά στοιχεία, στα ετήσια ημερολόγια, «Άλμανακ», που τότε εκδίδονταν στην Γερμανία. Και καταλήγει στο δημοσίευσμά του, «Ο Ρήγας επομένως κυριολεκτεί. Δεν αναφέρει ένα στίχο που διάβασε στον Χάλλερ. Υιοθετεί ένα σύνθημα της επαναστατημένης γερμανικής νεολαίας και μας το λέει καθαρά: η φράση αυτή “έχει κύρος” εκεί όπου “βασιλεύει η ελευθερία”». Και έτσι με την έρευνα αυτή οδηγούμαστε πλέον «...και σε άλλα άγνωστα διαβάσματα του Ρήγα Βελεστινλή», όπως κατέληγα στην προηγούμενη σελίδα του άρθρου μου].

**B´**

**ΓΙΑ ΤΟΥΣ  
ΧΑΡΤΕΣ**



Η *ΧΑΡΤΑ* της Βασιλικής Βιβλιοθήκης Στοκχόλμης, Σουηδίας. Αντίγραφο ψηφιακής μορφής που ευγενικά μας στάλθηκε από τον διαμέμοντα στην Στοκχόλμη Ξενοφώντα Παγκαλιά, ο οποίος προβάλλει το έργο του Ρήγα στους εκεί συμπατριώτες μας. Το αντίτυπο αυτό είναι ένα από τα 154 πρωτότυπα αντίτυπα της *Χάρτας* του Ρήγα, που έχουν μέχρι σήμερα εντοπιστεί σε Βιβλιοθήκες, Αρχεία και Συλλογές.

## Μηνύματα του Ρήγα Βελεστινλή μέσα από τη δωδεκάφυλλη Χάρτα του

(Πρακτικά της Επιστημονικής Ημερίδας, *200 Χρόνια της Χάρτας του Ρήγα, 1797-1997*, Κοζάνη, 18 Οκτωβρίου 1997, Χαρτογραφική Επιστημονική Εταιρία Ελλάδας, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, 1998, σελ. 18-28)

Ο Ρήγας, ήδη στα 1796, είχε πάρει τις αποφάσεις του για την εφαρμογή του επαναστατικού του σχεδίου με σκοπό την αποτίναξη της πολύχρονης τυραννίας, την απόκτηση της ελευθερίας και την εγκαθίδρυση της *“Ελληνικής Δημοκρατίας”*. Για την υλοποίηση του επαναστατικού του σχεδίου μεταχειρίστηκε ορισμένα προπαρασκευαστικά μέσα. Ως πραγματικός ηγέτης, ο Ρήγας Βελεστινλής, θέλησε πρώτα να ανυψώσει το ηθικό των Ελλήνων, γιατί πίστευε πως δεν είναι δυνατόν να επαναστατήσει ένας λαός χωρίς να έχει υψηλό ηθικό. Και για τον σκοπό αυτό χρησιμοποίησε ό,τι θα έδειχνε την μεγάλη ελληνική κληρονομιά, βιβλία, χάρτες, εικόνες, τραγούδια.

Έτσι, έχοντας τακτοποιήσει στη Βλαχία τις διάφορες υποθέσεις του, φεύγει για τη Βιέννη, την 1 Αυγούστου 1796, παίρνοντας μαζί του τα χειρόγραφα με τα επαναστατικά του έργα και τους χάρτες του. Ωστόσο, γνωρίζουμε ότι ο Ρήγας, ήδη, από το Βουκουρέστι, είχε αρχίσει να ετοιμάζει τους Χάρτες του. Σχετικά, ο Αυστριακός πρόξενος του Βουκουρεστίου Merkelius ειδοποιεί, στις 4 Αυγούστου 1796, τον υπουργό των Εσωτερικών και της Αστυνομίας Pergen: *“Στις αρχές αυτής της εβδομάδας ένας κάποιος γραμματικός Ρήγας ξεκίνησε από εδώ για τη Βιέννη, όπου σκοπεύει να τυπώσει έναν ελληνικό γεωγραφικό χάρτη”*. Μάλιστα, ο Αυστριακός πρόξενος επισημαίνει στον υπουργό του, *“Αυτός ο Ρήγας έχει πολλές φίλιες με τους εδώ Γάλλους και με τον μυστικό απεσταλμένο Gaudien”*<sup>1</sup>.

### Τα ανακριτικά έγγραφα για τη Χάρτα

Ενδιαφέρον έχει να δούμε τι γράφουν τα ανακριτικά έγγραφα της σύλληψης και ανάκρισης του Ρήγα και των Συντρόφων του, για τη Χάρτα

<sup>1</sup> Βλ. Λ. Βρανούση, Ρήγας, Βασική Βιβλιοθήκη, Αθήνα (1954), σελ. 48, όπου αναφέρεται ότι το έγγραφο έχει δημοσιεύσει ο D. Pantelic, στα 1931, στα σέρβικα, του οποίου το βιβλίο μεταφράζεται τώρα στα ελληνικά με τίτλο *“Το μαρτύριο του Ρήγα Φεραίου”* και θα εκδοθεί υπό την εποπτεία του καθηγητού κ. Ιωάννη Παπαδριανού από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστινίου-Ρήγα.

της Ελλάδος. Χαρακτηριστικά, στα έγγραφα των Λεγράνδ-Λάμπρου<sup>2</sup> σημειώνεται: *“Όπως δε παρασκευασθή ο ελληνικός λαός προς τοιαύτας διαθέσεις, (επαναστατικάς), υπεκινήθη υπό του Ρήγα μετάφρασις του Νέου Αναχάρσιδος, εκχαράχθη ιδία Χάρτα των τουρκικών επαρχιών ελληνιστί εις δώδεκα φύλλα...”*.

Επίσης, σε άλλο έγγραφο αναγράφεται πως *“Όμολογεί ο Ρήγας, ότι συνέταξεν ελληνικούς χάρτας, ων έκαστος πλήρης σύγκλειται εκ δώδεκα τεμαχίων, τον τέταρτον τόμον Νέος Ανάχαρσις, ...ταύτα πάντα έπραξεν εξ ασπόνδου μίσους προς το τουρκικόν έθνος και επί τω σκοπώ να διαφωτίση το ίδιον αυτού έθνος περί της παρούσης θλιβεράς αυτού καταστάσεως”*<sup>3</sup>.

Ακόμη, ο εκ Χίου έμπορος και σύντροφος του Ρήγα, Ευστράτιος Αργέντης, ομολόγησε στις καταθέσεις του πως ο *“Ρήγας απεκάλυψεν εις αυτόν την επαναστατικήν πρόθεσιν, ήν είχε, συντάσσων τους χάρτας και μεταφράζων τον Ανάχαρσιν...”*. Μάλιστα, ο Αργέντης αναφέρει ότι 600 αντίτυπα θα στέλνονταν στη Σμύρνη με σκοπό *“όπως πωληθώσι σποράδην εν τη Ανατολή”* και κατ’ αυτόν τον τρόπο *“διδαχθώσιν οι κάτοικοι την ιστορίαν της αρχαίας αυτών πατρίδος”*<sup>4</sup>. Για την επαναστατική πρόθεση του Ρήγα σχετικά με τους χάρτες, το βιβλίο *“Νέος Ανάχαρσις”* και την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου, παρόμοια αναφέρουν στις ανακριτικές τους καταθέσεις και οι άλλοι σύντροφοί του, ο εκ Ζίτζας Ιωαννίνων ιατρός Δημήτριος Νικολίδης, οι εκ Καστοριάς αδελφοί Παναγιώτης και Ιωάννης Εμμανουήλ και ο εκ Σιατίστης Θεοχάρης Γεωργίου Τουρουντζίας.

Επίσης, στα έγγραφα του Κων. Αμάντου<sup>5</sup> καταχωρίζεται η πληροφορία πως ο Αυστριακός υπουργός της Αστυνομίας Πέργκεν έγραφε στον αυτοκράτορα του: *“Ο Ρήγας Βελεστινλής... θέλει να ελευθερώση τον Μορέαν δια της βίας από την Τουρκικήν εξουσίαν, προς τούτο δε απεφάσισε να στείλη επαρκή αριθμόν χαρτών εις τον Μορέαν και την Ανατολήν, επίσης δε να μεταφράση και τον Ανάχαρσιν, δια να γνωρίση εις τους εκεί κατοίκους την θέσιν της χώρας των και τας αρχάς της ελευθερίας”*.

Στο έγγραφο 62 με τίτλο *“Βραχεία έκθεσις προς την αυτού Μεγαλειότητα”*,

<sup>2</sup> Αιμ. Λεγράνδ.-Σπ. Λάμπρου, Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή και των συν αυτό μαρτυρησάντων, Αθήνα 1891, επανέκδοτη με την προσθήκη ευρετηρίου από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστινίου-Ρήγα με επιμέλεια Δημ. Καραμπερόπουλου, Αθήνα, 1996, σελ.11.

<sup>3</sup> Ο.π., σελ. 61.

<sup>4</sup> Ο.π., σελ. 75.

<sup>5</sup> Κων. Αμάντου, Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή, Εν Αθήναις 1930.Φωτοτυπική επανέκδοση με την προσθήκη ευρετηρίου από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστινίου-Ρήγα με επιμέλεια Δημ. Καραμπερόπουλου, Αθήνα 1997, σελ. 85.



τον αυτοκράτορα Φραγκίσκο, σημειώνεται ότι “Ως προπαρασκευαστικών μέσον προς τον σκοπόν τούτον (του επαναστατικού του σχεδίου) συνέταξε και διέδωκεν ο Ρήγας σφόδρα επαναστατικόν τραγούδι, τον Θούριον ύμνον, ητοίμασε χάρτας της Ελλάδος και των γειτονικών χωρών...μετέφρασεν ελληνιστί το τέταρτον μέρος του βιβλίου *Ανάχαρις με πολιτικές σημειώσεις*, εξέδωκεν εικόνας του Μεγάλου Αλεξάνδρου με παρατηρήσεις περί της ανδρείας του...”<sup>6</sup>.

Ακόμη, στο έγγραφο 58 συνοπτικά καταγράφονται τα εξής: “Εκ της πορείας της ανακρίσεως των φιλακισθέντων απεδείχθη κατ’ ουσίαν, ότι ο Ρήγας Βελεστινλής εσκόπευε πράγματι να παρασκευάση επανάστασιν εν Ελλάδι προς αποκατάστασιν της αρχαίας ελευθερίας, καθόσον οι συνένοχοι κατέθεσαν εις βάρος του τα εξής:

‘Οτι συνέταξε και εξέδωκε επαναστατικώτατον άσμα υνó τον τίτλον: Θούριος Ύμνος.

‘Οτι εσχεδιάσε χάρτας της Ελλάδος εκ των οποίων εις απετελείτο από 12 τμήματα, και ότι ετύπωσε μέγαν αριθμόν αριθμόν αντιτύπων εξ αυτών.

‘Οτι περαιτέρω μετέφρασεν εις την ελληνικήν και ετύπωσε το τέταρτον μέρος του *Αναχάρσιδος με πολιτικές προσθήκας*, συγχρόνως το έργον το τιτλοφορούμενον: ο ηθικός τρίπους.

‘Οτι εξέδωκεν εικόνα Αλεξάνδρου του Μεγάλου με παρατηρήσεις περί της ανδρείας του, τας εικόνας δε αυτάς, τους χάρτας και τα αντίτυπα των ανωτέρω βιβλίων εν μέρει επώλησεν εις πολλούς Έλληνας ενταύθα, κατά μέγα μέρος όμως απέστειλεν εις Ελλάδα, Μολδαβίαν και Βλαχίαν προς πώλησιν, δια να διαφώτισή τους κατοίκους και να παραστήση εις αυτούς την αντίθεσιν της παλαιάς και σημερινής καταστάσεως...”<sup>7</sup>.

## Το βιβλίο “Νέος Ανάχαρις”

Στη Βιέννη αυτήν την εποχή, στα 1797, βρίσκονταν και ο εκ Κοζάνης καταγόμενος, Γεώργιος Σακελλάριος, ο οποίος σπούδαζε ιατρική και ήταν μαθητής του διάσημου καθηγητού, ιατρού Πέτρου Φράγκ<sup>8</sup>, διευθυντή του περίφημου νοσοκομείου της Βιέννης. Μάλιστα, ο Φράγκ προστάτησε τον Σακελλάριο<sup>9</sup> από τις αρπακτικές διαθέσεις της αστυ-

<sup>6</sup> Ο.π., σελ. 179.

<sup>7</sup> Ο.π., σελ. 153 κ. εξ.

<sup>8</sup> Τον ιατρό Peter Frank (1745-1821) μνημονεύει και ο Χριστόφορος Περραιβός, Σύντομος βιογραφία του σοιδίμου Ρήγα Φεραίου του Θεταλού, Αθήνα 1860, Ανατύπωση Ν. Καραβία, Αθήνα, 1973, σελ. 38 κ. εξ. Επίσης, για τον Φραγκ βλ. Λέανδρου Βρανούση, Εφημερίς. Η αρχαιότερη ελληνική εφημερίδα που έχει διασωθεί. Βιέννη 1791-1797. Εκδότες οι αδελφοί Μαρκίδες Πούλιου. Ανασυγκρότηση της σειράς σε φωτοτυπική επανέκδοση...έτος εβδόμον 1797. Προλεγόμενα, Αθήνα 1995, σελ. 654 κ. εξ.

νομίας, μετά την ανακάλυψη του επαναστατικού σχεδίου του Ρήγα Βελεστινλή, γι' αυτό και σώθηκε.

Ο Γεώργιος Σακελλάριος (1765-1838) είχε αρχίσει να μεταφράζει από τα γαλλικά το βιβλίο του Βαρθελεμύ *"Το ταξίδι του Νέου Αναχάρση στην Ελλάδα"* (Voyage de jeune Anacharsis en Grèce), που είχε πρωτοεκδοθεί στο Παρίσι, λίγα χρόνια πρωτότερα, στα 1788. Έκτοτε, εκδόθηκε πολλές φορές και μάλιστα είχε μεταφραστεί και στις άλλες ευρωπαϊκές γλώσσες. Ο Βαρθελεμύ (J. - J. Barthelemy, 1716-1795) ήταν αρχαιολόγος και λογοτέχνης, ο οποίος έγραψε αυτήν τη μυθιστορηματική περιήγηση, στα μέσα του 4ου αιώνας π. Χ., στην Ελλάδα, γραμμένη με επιστημονική ακρίβεια, με πολλές παραπομπές και κείμενα από τους αρχαίους συγγραφείς. Ο Βαρθελεμύ ζωντάνευε το αρχαίο μεγαλείο της Ελλάδος. Οι Έλληνες αγάπησαν το βιβλίο και το διάβαζαν στο γαλλικό πρωτότυπο ή σε ιταλικές ή γερμανικές μεταφράσεις. Χαρακτηριστικά, ο Γεώργιος Σακελλάριος γράφει στον πρόλογο του πρώτου τόμου του βιβλίου *"Περιήγησις του νέου Αναχάρσιδος εις την Ελλάδα"* (Βιέννη 1797), ότι οι Έλληνες *"εδρόσιζον το βιβλίο με δάκρυα, βλέποντες εν αυτώ ζωηροτάτως εκτεθειμένας τας πράξεις και την εικόνα των λαμπρών προγόνων μας. Όσοι δε, αδαείς όντες ξένων γλωσσών, ήκουον άλλους διηγουμένους περί αυτών, επεθυμούσαν με ανέκφραστον πόθον να ιδώσι και εις την ημετέραν διάλεκτον ένα τοιούτον σύγγραμμα, καθώς και οι πρώτοι το ήύχοντο". Και αυτήν την ευχή και αυτόν τον πόθο ο Γεώργιος Σακελλάριος αποφάσισε να τον ικανοποιήσει. Γράφει παρακάτω στον πρόλογό του, "Από τον αυτόν ζήλον κατακατόμενος και εγώ απεφάσισα να το μεταφράσω εις την διάλεκτον μας..."*.

Έτσι, μετέφρασε τους τρεις πρώτους τόμους, αλλά άλλες φροντίδες τον ανάγκασαν να σταματήσει. Αυτόν τον καιρό ο Ρήγας βρισκόταν στη Βιέννη και ανέλαβε να προωθήσει την μετάφραση και φυσικά την έκδοση, βλέποντας τη σημασία της έκδοσης αυτής στο να τονωθεί ο πατριωτισμός των Ελλήνων. Άρχισε η εκτύπωση των τόμων και συγχρόνως μεταφράζει τα κεφαλαία για τη Θεσσαλία του τετάρτου τόμου, όπου καταχωρίζει πολλές υποσημειώσεις με ειδήσεις και πληροφορίες.

Ας σημειωθεί ότι το έργο του Βαρθελεμύ "Νέος Αναχάρσις" στα γαλλικά συνοδεύονταν από έναν "Άτλα" με ιστορικούς Χάρτες και σχεδιαγράμματα, έργο του περίφημου Γάλλου γεωγράφου και φιλέλληνας

<sup>9</sup> Βλ. Β. Γ. Σαμπανοπούλου, Οι μετοικεσίες του ιατροφιλοσόφου Γεωργίου Σακελλαρίου. (Από κατάστιχο λογαριασμών του, των χρόνων 1795-1813), περιοδ. "Ελιμειακά", έτος Α', τεύχος 1, Θεσσαλονίκη, Μάιος 1982, σελ. 41-52.



Barbie du Bocage (1760-1825), που είχε τον τίτλο "*Recueil de Cartes Géographiques plans, vues et medalles de l' ancienne Grèce relatives au voyage du Jeune Anacharsis...Paris 1788*". Μάλιστα, σε κάθε σχέδιο παραπέμπει στο βιβλίο του Βαρθελεμύ, κάτι που δεν γίνεται με τη Χάρτα του Ρήγα και αυτό γιατί το βιβλίο του "Νέος Ανάχαρις" εκδόθηκε μετά την έκδοση της "Χάρτας της Ελλάδος".

### *Η έκδοση της "Χάρτας της Ελλάδος", Βιέννη 1796-97*

Ο Ρήγας Βελεστινλής μετά την άφιξή του στην Βιέννη, Αύγουστος του 1796, τυπώνει το πρώτο φύλλο της Χάρτας του, την επιπεδογραφία της Κωνσταντινουπόλεως, που προκάλεσε μεγάλη εντύπωση στους κύκλους των Ελλήνων και των Ευρωπαίων, οι οποίοι κατέτασσαν, πλέον, τον Ρήγα στους χαρτογράφους. Στη συνέχεια, από τον Φεβρουάριο μέχρι τον Μάιο του 1797, τύπωνε τα υπόλοιπα ένδεκα φύλλα της Χάρτας της Ελλάδος<sup>10</sup>. Γράφει σχετικά η "Εφημερίς"<sup>11</sup> των αδελφών Πούλιου, στις 20 Φεβρουαρίου 1797, "*Έκδοθέντος ήδη τον ημίσιους της Ελληνικής χάρτας τον κυρίου Ρήγα, περί ής εδώσαμεν προλαβόντος την είδησιν και αρεσάσης τοις Φιλέλλησιν εξακολουθείται η έκδοσις και του λοιπού ημίσιους...*". Μάλιστα, στο ίδιο φύλλο, πιο κάτω, σημειώνεται κάτι χαρακτηριστικό για την απόφαση του Ρήγα να ξεκινήσει την επαναστατική του δράση: "*Η σαλπιζομένη χάρτα, ετοιμαζομένη τυπούται όλη, ήγουν εις δώδεκα φύλλα... μέχρι τέλους Απριλίου τον 1797 έτους και έχει να πωληθή μέχρι τέλους Μαΐου. Οι προσφιλέστατοι φιλέλληνες ημπορούν να γράψουν εις ημάς (τους αδελφούς Πούλιου) δια να τοις σταλή εις αυτό το διάστημα του καιρού επειδή και μετά ταύτα δεν θέλει ευρεθή πλέον εδώ, με το να μησεύη ο εκδότης εντεύθεν...*", δηλ. ο Ρήγας είχε αποφασίσει να αναχωρήσει από την Βιέννη για να κατέβει στην Ελλάδα. Είναι αποκαλυπτικές, πράγματι, οι ειδήσεις αυτές. Επίσης, στις 20 Μαΐου 1797: "*Είδησις. Ετελείωσεν ήδη και η Ελληνική της Ελλάδος δωδεκάφυλλος Χάρτα του κυρ Ρήγα και πωλείται δημοσίως, τόσον εδώ εις Βιένναν όσον και εις άλλας πόλεις όπου ο ίδιος εφρόντισε να στείλη*".

Η Χάρτα αποτελείται από δώδεκα φύλλα, - το καθένα 50Χ70 εκατοστά περίπου, που αν τεθούν το ένα δίπλα στο άλλο στην αρμόζουσα θέση

<sup>10</sup> Βλ. Γ. Λαΐου. Οι Χάρτες του Ρήγα, Δ.Ι.Ε.Ε.Ε. τόμ. 14, 1960, σελ. 231-312. Η Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα επανεκδίδει τη Χάρτα, στο φυσικό μέγεθος, με επιμέλεια Δημ. Καραμπερόπουλου με την προσθήκη ενός ευρετηρίου όλων των ονομάτων της, μιας μελέτης για τα νομίσματα από τη νομισματολόγο κ. Βάσω Πέννα και μιας εισαγωγής για τη σημασία της εκδόσεώς της και τα μηνύματά της, που ο Ρήγας περνά μέσα από τη Χάρτα του.

<sup>11</sup> Βλ. Α. Βρανούση, Εφημερίς..., ο.π., σελ. 162.

Α. Βρανούση, Ρήγας, Άπαντα των Νεοελλήνων Κλασικών, Αθήνα 1968, τόμ. 2 σελ 584.

τότε δημιουργείται ένας χάρτης περίπου 2,10μ X 2.10μ Ο Ρήγας για να εμπλουτίσει τη "Χάρτα της Ελλάδος" με ιστορικά στοιχεία και "προς κατάληψιν των παρά του Νέου Αναχάρσιδος ιστορουμένων" πήρε τις επιπεδογραφίες από το συνοδευτικό βιβλίο του Νέου Αναχάρσιδος, το βιβλίο του *Barbie du Bucage*. Το βιβλίο αυτό περιέχει ένα γενικό χάρτη της Ελλάδος, χάρτες των επί μέρους περιοχών της Ελλάδος, τις επιπεδογραφίες Αθηνών, Σπάρτης, Ολυμπίας Δελφών, Θερμοπυλών καθώς και τις επιπεδογραφίες της μάχης της Σαλαμίνας, της μάχης των Πλαταιών και το Αρχαίο Θέατρο. Ο Ρήγας τοποθέτησε τις εικόνες αυτές σε κάθε μέρος της Χάρτας του, όπου έβρισκε κενό χώρο. Το βιβλίο όμως, του *Barbie du Bucage*, εκτός από τις επιπεδογραφίες και το θέατρο, που ο Ρήγας πήρε και τα καταχώρισε στη Χάρτα του, περιέχει και εικόνα του Παρθενώνα των Αθηνών. Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι ο Ρήγας δεν καταχώρισε τον Παρθενώνα στη Χάρτα της Ελλάδος. Δεν γνωρίζουμε για ποιο λόγο δεν την χρησιμοποίησε, μια και η εικόνα του Παρθενώνος ήταν γνωστή. Η πιο πρόχειρη απάντηση, που μπορεί να ειπωθεί είναι πως ίσως δεν έβρισκε χώρο στη Χάρτα του για να θέσει αυτό το σχέδιο. Ακόμη και το σχέδιο με το Αρχαίο Θέατρο το τοποθέτησε σε ένα μικρό κενό χώρο δίπλα στην επιπεδογραφία της Μάχης της Σαλαμίνας. Ωστόσο, όμως, παρατηρείται ένας κενός χώρος στη Χάρτα του, που ίσως δεν το εκμεταλλεύτηκε, και είναι το ευρισκόμενο πάνω από την Κρήτη.

### *Οι επιπεδογραφίες*

Το πρώτο χαρτογραφικό έργο του Ρήγα είναι η επιπεδογραφία της Κωνσταντινουπόλεως, που κυκλοφόρησε αυτοτελώς στα τέλη του 1796. Το τοποθέτησε στο κενό χώρο κάτω και αριστερά από την Πελοπόννησο και αποτέλεσε το φύλλο 1 στη "Χάρτα της Ελλάδος" (1797). Έχει τον τίτλο "*Επιπεδογραφία της Κωνσταντινουπόλεως, του Κόλπου και του Κατασινοπού της, της από το Σταυροδόμη θέας της, των περί αυτήν και του Σαραγίου, με τας παλαιάς και νέας ονομασίας, παρά του Ρήγα Βελεστινλή Θεπταλού - 1796*". Περιλαμβάνει από την Μαύρη Θάλασσα μέχρι την Προποντίδα, όλην την έκταση του Βοσπόρου, όπου σε ένα τρίγωνο εκτείνονταν η Κωνσταντινούπολις. Στο κάτω μέρος έχει μια πανοραμική άποψη και ακριβώς στη μέση ένα επίγραμμα θλιβερό σα να' ναι ο στεναγμός του Γένους,

*"Επταλόφου οράων, πολίων κλέος, ούδας Ανάσσης*

*ηδ' αΐσαν στυγερήν, φρίττε βαρυστενάχων*"

που θέλει να πει σε ελεύθερη απόδοση από τον Λέανδρο Βρανούση<sup>12</sup>  
*"Θωρώντας την Επτάλοφη, τη ρήγισσα του κόσμου,  
 κλάψε και στέναξε βαριά για την πικρή της μοίρα"*.

Στην επιπεδογραφία της Κωνσταντινουπόλεως παρέθεσε και έξι νομίσματα, τρία του αρχαίου κόσμου και τρία της βυζαντινής περιόδου<sup>13</sup>. Δεν θα ήταν τυχαία αυτή η επιλογή του Ρήγα. Ίσως, θα ήθελε να δείξει τη συνέχεια του Ελληνισμού, τη σημασία των δύο κόσμων, του αρχαίου και του βυζαντινού. Το τελευταίο δεν είναι νόμισμα, αλλά η χρυσή βούλα του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου. Ο Ρήγας πλάι στο χαρακτηρισμό του υλικού "μάλαγμα" πρόσθεσε "*και εδουλώθημεν*", που ποιός ξέρει με τι πόνο θα έγραψε αυτήν την φράση. Θα ήθελε να τονίσει ότι είναι δυνατόν να αποκτηθεί η ελευθερία, εφόσον οι ίδιοι οι Έλληνες αποφασίσουν να αγωνισθούν, να αποτινάξουν την δουλεία.

Στο φύλλο 2 καταχωρίζει την επιπεδογραφία των Θερμοπυλών, όπου ο Ρήγας για το μνημείο του Λεωνίδα και των τριακοσίων Σπαρτιατών προσθέτει και το επίγραμμα του Σιμωνίδου, και μάλιστα μεταφρασμένο στα απλά ελληνικά: "*Οδοιπόρε, περνώντας από την Σπάρτην, επέ πως ετάφημεν εδώ πολεμήσαντες δια τους ιερούς νόμους της*". Επίσης, καταχωρίζει και την "*Επιπεδογραφία της Σπάρτης και των περί αυτήν*". Ας σημειωθεί ότι αναγράφει και τη "*Βουλή των Γερόντων*", όρο τον οποίο ο Ρήγας μεταφέρει και στο Σύνταγμά του, στο άρθρο 39.

Στο φύλλο 4 παραθέτει τον τίτλο της Χάρτας, που πλαισιώνεται με παραστάσεις από τον αρχαίο πολιτισμό. Στην κορυφή κάθεται η θεά Επιστήμη, η οποία κρατεί στο αριστερό χέρι το κηρύκειο και στο δεξί στεφάνι και κλάδο από φοίνικα. Στη βάση του θρόνου, δεξιά και αριστερά, είναι ανηγμένα δύο βιβλία, όπου στο ένα έχει χαραγμένο τον Ομηρικό στίχο "*πολλών ανθρώπων ίδεν άστεια και νόον έγνω*"<sup>14</sup> και στο άλλο έχει γεωμετρικά σχήματα, παράσταση, η οποία δεν είχε προσεχθεί μέχρι τώρα. Θα ήθελε, μάλλον να υποδηλώσει πως για την μορφωτική ανάπτυξη είναι απαραίτητος η αρμονική συνύπαρξη των θετικών επιστημών με την κλασική παιδεία, που συμβολίζονται με το κείμενο του Ομήρου στο ένα βιβλίο και τα γεωμετρικά σχήματα στο άλλο βιβλίο. Παραθέτει την Ακρόπολη, παραστάσεις από τους Ολυμπιακούς αγώνες, αρματοδρομία, ιπποδρομία, πάλη και την Αργώ. Δεξιά παραθέτει παράσταση με τον Δευκαλίωνα και την Πύρρα, που ρίχνουν πίσω τους

<sup>13</sup> Βλ., ο.π., σελ. 581.

<sup>14</sup> Οδυσ., Α, 3.

πέτρες και ξεφτυρώνουν από τη γη τα δύο φύλα του ανθρωπίνου γένους. Στη συνέχεια, θυσία ταύρου προς τον Δία και τον κολοσσό της Ρόδου, με την πόλη στο βάθος. Στη βάση της προμετωπίδας παραθέτει ένα συμβολικό σύμπλεγμα με την πάλη του ροπαλοφόρου Ηρακλέους μετά της εφίππου Αμαζόνος. Μια παράσταση με νόημα και διαχρονικό μήνυμα αισιοδοξίας για τον Ελληνισμό. Παρακάτω, ο συμβολισμός αυτός αναλύεται και παρουσιάζεται το σχετικό μήνυμά του.

Επίσης, δημοσιεύει την "Επιπεδογραφία των περί τας Αθήνας" *"και πάνω από αυτήν καταχωρίζει σε περίοπτη θέση την Επιπεδογραφία της Φεράς νυν λεγόμενης Βελεστίνος"*. Το τοπογραφικό αυτό διάγραμμα της γενέτειράς του, είναι δικό του δημιούργημα και όχι αντιγραφή. Τοποθετεί πολλά αρχαιολογικά στοιχεία των Φερών και ιστορικά του Βελεστίνου, τα οποία αναδεικνύει. Είναι ένας ύμνος, τιμή στη γενέτειρά του, που όσο θα υπάρχει η Χάρτα της Ελλάδος του Ρήγα θα υπάρχει και η Επιπεδογραφία της γενέτειράς του, του Βελεστίνου. Συγχρόνως, ο Ρήγας δείχνει πως ο καθένας θα πρέπει να αναδεικνύει τα ιστορικά στοιχεία του τόπου του.

Στο φύλλο 7 καταχωρίζει την *"Επιπεδογραφία της εν Σαλαμίνι ναυμαχίας"*, την *"Μάχη των Πλαταιών"* δίδοντας σημασία στις δύο αυτές σημαντικές μάχες της αρχαιότητας. Ακόμη, στο ίδιο φύλλο παραθέτει και εικόνα του αρχαίου ελληνικού θεάτρου. Με αυτή την καταχώριση, ο Ρήγας θα ήθελε να τονίσει την παιδευτική σημασία του θεάτρου και τη συμβολή του στην πνευματική ανάπτυξη του Γένους. Στο φύλλο 9 παραθέτει την Επιπεδογραφία της αρχαίας Ολυμπίας, ενώ στο φύλλο 12 καταχωρίζει *"Τα περί τους Δελφούς"*.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η αναγραφή στο πάνω μέρος των φύλλων 10 και 11, των ονομάτων σοφών και ενδόξων αρχαίων Ελλήνων ανδρών, συνολικά εκατόν δεκατεσσάρων, αρχίζοντας από τον Άδμητο των Φερών. Στη συνέχεια, στο φύλλο 12, αρχίζει να παραθέτει τα ονόματα των *"από Ελλήνων βασιλεύσαντες ενδόξως"*, ξεκινώντας από τον Μέγα Αλέξανδρο. Μετά, καταγράφει τους ρωμαίους αυτοκράτορες και συνεχίζει στο κάτω μέρος, στα φύλλα 2 και 3, με τους βυζαντινούς αυτοκράτορες. Ας σημειωθεί ότι με κεφαλαία γράμματα αναγράφει τα ονόματα Αλέξανδρος<sup>15</sup> και Ιουλιανός. Μάλιστα, δεν σταματά στον τελευταίο αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης, τον Κωνσταντίνο Παλαιολόγο, στα 1453, αλλά ο Ρήγας συνεχίζει και καταγράφει τους σουλτάνους, που συνέχισαν και βρίσκονταν στο θρόνο της βασιλεύουσας, συμβολίζοντας τους με το μισοφέγγαρο, φθάνοντας στον σύγχρονό του Σελήμ

Γ', στα 1789. Μήνυμα αισιοδοξίας, πως θα είναι δυνατόν με την επανάσταση, που ετοίμαζε, να δημιουργηθεί η *"Νέα Πολιτική Διοίκησης"*, με την οποία θα συνεχισθεί η ένδοξη πορεία του Ελληνισμού.

### *Τα νομίσματα της Χάρτας*

Ο Ρήγας γέμισε τη Χάρτα του, εκτός από τις επιπεδογραφίες, με πολλά νομίσματα, περί τα 162 τον αριθμό, και αυτό το κάνει *"προς αμυδράν ιδέαν της αρχαιολογίας"*, όπως σημειώνει στο τίτλο της Χάρτας του. Μάλιστα, παραθέτει και τις δύο όψεις των νομισμάτων, τα οποία περιέχουν παραστάσεις από την ιστορία και τη μυθολογία. Τα νομίσματα έμμεσα δείχνουν τη οικονομική δύναμη και τον πολιτισμό των διαφόρων πόλεων της Ελλάδος. Ο Ρήγας περνά το μήνυμα της ένδοξης ιστορίας και το μεγαλείο της Ελλάδος, που είναι η κληρονομιά των Ελλήνων της εποχής του. Τονίζεται η ένδοξη ιστορία και η μεγάλη κληρονομιά.

Ακόμη, ο Ρήγας ενίσχυε την ιστορική μνήμη των Ελλήνων με την παράθεση στη Χάρτα του πολλών ιστορικών στοιχείων, με τις επιπεδογραφίες, τα νομίσματα, τις ποικίλες αναγραφές του. Ενδεικτικά αναφέρονται μερικά χαρακτηριστικά παραδείγματα από το φύλλο 8 της Χάρτας: *"Εδεσσα. Εδω εθάπτοντο οι βασιλείς των Μακεδόνων"*, *"Πέλλα, πατρίς Αλεξάνδρον"*, *"Στάγειρα. Σιδεροκάψια, πατρίς Αριστοτέλους"*, *"Άβδηρα, Λαγός, πατρίς Δημοκρίτου, Πρωταγόρα"*.

### *Το θέατρο μέσο για την πνευματική καλλιέργεια*

Ο Ρήγας σε περίοπτη θέση της Χάρτας του, στο φύλλο 4, καταχωρίζει το σχέδιο του αρχαίου θεάτρου, θέλοντας έτσι να δείξει τη σημασία της θεατρικής δραστηριότητας στην πνευματική ανάπτυξη των Ελλήνων, όπως γινόνταν κατά την αρχαιότητα. Γι' αυτό εξάλλου, την επαναστατική αυτή χρονιά, στα 1797, μετέφρασε και τύπωσε το βιβλίο του *"Ηθικός Τρίπους"*, όπου περιέχονται τα δύο θεατρικά του έργα *"Τα*

<sup>15</sup> Μάλιστα, ο Ρήγας Βελεστινλής την ίδια χρονιά, στα 1797, τυπώνει στην Βιέννη και την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου, τονίζοντας την γενναιότητά του και τα κατορθώματά του, προσφέροντας έτσι ένα παράδειγμα και μήνυμα αισιοδοξίας. Ας σημειωθεί και κάτι άλλο σημαντικό, πως ο Ρήγας αυτή την χρονιά, που ο Ναπολέοντας Βοναπάρτης θεωρείτο ελευθερωτής των λαών, και αρκετοί Έλληνες του γράψαν εγκώμια και ύμνους, δεν έγραψε καμμία ωδή, κανέναν ύμνο στον Βοναπάρτη και στα στρατεύματά του, αλλά τύπωνε την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Προσφέρει μήνυμα σημαντικό στους Έλληνες του τότε και του σήμερα.



*Ολύμπια*” του Μεταστάσιο και *“Η βοσκοπούλα των Άλπεων”* του Μαρμοντέλ. Μάλιστα, στο πρώτο βρίσκει την ευκαιρία και με τα πιο έντονα τυπογραφικά στοιχεία της εποχής του, ο Ρήγας τονίζει την λέξη *“Ελευθερία”*, κάτι που δεν γίνεται στο πρωτότυπο. Στο δεύτερο έργο παραθέτει ιδιαίτερα τη φράση του Μαρμοντέλ, *“Ο ιερός της πατρίδος έρωσ εμπωλεύει εις την καρδίαν και η καρδιά δεν γηράσκει ποτέ”*.

### *Η δύναμη του πνεύματος, δύναμη του Ελληνισμού*

Σημαντική θέση στην προμετωπίδα της Χάρτας της Ελλάδος, κατέχει η παράσταση, όπου ο ροπαλοφόρος Ηρακλής παλεύει με την έφιππο Αμαζόνα. Σημειώνει ο Ρήγας στη Χάρτα<sup>16</sup> του ότι το ρόπαλο υποδηλώνει την ελληνική δύναμη, ενώ το αμφίστομο τσεκούρι την περσική δύναμη. Παρατηρούμε, όμως, ότι ο Ηρακλής είναι πεζός, παλεύει μόνος με το ξύλινο ρόπαλό του, ενώ η Αμαζόνα είναι έφιππος, κρατώντας στα χέρια της το σιδερένιο τσεκούρι.

Κι ο Ρήγας δείχνει σ’ αυτήν την παράσταση πως η δύναμη του πνεύματος, που αντιπροσωπεύει ο Ηρακλής με το ξύλινο ρόπαλό του, νικά τη δύναμη της ύλης, το σιδερένιο αμφίστομο τσεκούρι, τη δύναμη των σιδερένιων αρμάτων. Ο Ρήγας προσφέρει μήνυμα αισιοδοξίας στους συμπατριώτες Έλληνες, πως η Ελληνική πνευματική δύναμη θα νικήσει τη δύναμη των βαρβαρικών ασιατικών δυνάμεων. Γι’ αυτό, εξάλλου, τονίζει με έμφαση για τη δύναμη του πνεύματος στο 22 άρθρο των Δικαίων του Ανθρώπου: *“Εκ των γραμμάτων γεννάται η προκοπή, με την οποία λάμπουν τα ελεύθερα έθνη”*.

### *Ο διδακτικός ρόλος του γεωγραφικού χάρτη*

Ο Ρήγας γέμισε τη Χάρτα του με ιστορικές πληροφορίες, διδάσκοντας έτσι και το πως θα πρέπει να χρησιμοποιείται ο γεωγραφικός χάρτης. Δεν θα είναι μια απαρίθμηση των πόλεων και των στεγνών γεωγραφικών δεδομένων, αλλά να εμπλουτίζεται με ιστορικά γεγονότα έτσι ώστε να ενισχύει την ιστορική μνήμη. Στον γεωγραφικό χώρο να καταχωρίζεται η σχετική ιστορία του τόπου, να *“δένεται”* ο γεωγραφικός χώρος με τον ιστορικό χρόνο. Ο Ρήγας με τη Χάρτα του δείχνει στους

<sup>16</sup> Βλ. Ρήγα Βελεστινλή, Χάρτα της Ελλάδος..., Βιέννη 1797, φύλλο 3.

<sup>17</sup> Κ. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα.*, ο.π., σελ.33.

<sup>18</sup> Λ. Βρανούση, Ρήγας, Αθήνα, (1954), σελ. 49.

Έλληνες για ποιόν ένδοξο ιστορικό χώρο θα πολεμούσαν.

Ο Ρήγας Βελεστινλής κατόρθωσε με την Χάρτα του να δώσει στους Έλληνες ένα σημαντικό μήνυμα, να τους δείξει για ποιόν ένδοξο χώρο, για ποιά προγονική ιστορία θα άρπαζαν τα άρματα και θα πολεμούσαν. Κι αυτό το πέτυχε ιδιαίτερα με την Χάρτα του. Όπως μάλιστα σημειώνει ο αυστριακός υπουργός Πέργκεν στην αναφορά του στον αυτοκράτορα Φραγκίσκο, στις 29 Δεκεμβρίου 1797, ο Ρήγας *“εζήτησε να προ-παρασκευάση το επαναστατικόν του σχέδιον δια τον ενανύθα προσηγρημένον χάρτιον του χαραχθέντος εν Βιέννη και το μεγαλείον της Ελλάδος παριστώντος”*. Χαρακτηριστικά είναι, πάντως, και αυτά που ο Λ. Βρανούσης σημειώνει ότι ο Ρήγας Βελεστινλής με τη Χάρτα του *“ερχόταν να δείξει παραστατικώτατα την έκταση και ακτινοβολία του αρχαίου και νέου Ελληνισμού, να αναγράψει τις αρχαίες ελληνικές ονομασίες πλάι στα σημερινά ονόματα, να θυμίση όλα τα ιστορικά γεγονότα, πολέμους νίκες “κατά βαρβάρων” πολιτείες κάστρα και λείψανα της προγονικής δόξης, να διδάξη στον υπόδουλο Ελληνισμό “τι έχασε, τι έχει, τι τον πρέπει”*.

Με την ανακοίνωση δόθηκαν συνοπτικά τα μηνύματα, τα οποία ο Ρήγας Βελεστινλής περνά μέσα από την Χάρτα του στους Έλληνες, για να τους προετοιμάσει και στη συνέχεια, να τους ωθήσει στον τιτάνιο αγώνα της επανάστασης, προς απόκτηση της ελευθερίας και την δημιουργία της *“Νέας Πολιτικής Διοικήσεως”*, της Δημοκρατικής Πολιτείας που οραματίζονταν.



Το βόρειο τμήμα του χάρτη της αρχαίας Ελλάδος του Delisle, 1707, που ο Ρήγας χρησιμοποίησε ως πρότυπο για τον σχεδιασμό μέρους της «Χάρτας της Ελλάδος», όπως έχουμε δείξει κατά την παρουσίαση για πρώτη φορά των αποτελεσμάτων της ανακοίνωσής μας τον Σεπτέμβριο του 1998 στο Συνέδριο που διοργάνωσε στο Βελεστίνο το Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών/Ε.Ι.Ε.



Το νότιο τμήμα του χάρτη της αρχαίας Ελλάδος του Delisle, που ο Ρήγας χρησιμοποίησε ως πρότυπο για τον σχεδιασμό μέρους της «Χάρτας της Ελλάδος», όπως έχουμε δείξει κατά την παρουσίαση για πρώτη φορά των αποτελεσμάτων της ανακοίνωσής μας στο Συνέδριο που διοργάνωσε το Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών/Ε.Ι.Ε. στο Βελεστίνο τον Σεπτέμβριο του 1998.



Απάντηση στις ενστάσεις στην για πρώτη φορά  
ταύτιση του χάρτη της αρχαίας Ελλάδος του Delisle  
με την *Χάρτα της Ελλάδος του Ρήγα*

Καταχωρίζεται η απάντηση στις ενστάσεις στην για πρώτη φορά ταύτιση του χάρτη της αρχαίας Ελλάδος του Delisle με την *Χάρτα της Ελλάδος του Ρήγα*, που παρουσιάστηκε με τίτλο «Δημ. Καραμπερόπουλος, Guillelmo Delisle και η “Χάρτα της Ελλάδος” του Ρήγα. Μια πρώτη ταύτιση ενός προτύπου» στο Συνέδριο «Ο Ρήγας και η εποχή του», που είχε διοργανωθεί από το Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών/Ε.Ι.Ε (Διευθυντής τότε ο Βασ. Παναγιωτόπουλος) σε συνεργασία με την Τοπική Αυτοδιοίκηση Μαγνησίας, (Νομάρχης ο Παναγιώτης Σκοτινιώτης), Βελεστίνο 13 Σεπτεμβρίου 1998, και είχε διανεμηθεί στους Συνέδρους προς ενημέρωση.

Αξιότιμο  
κ. Φίλ. Ηλιού  
Αλφειού 9, 115 22 Αθήνα

15-9-1998

Αγαπητέ κ. Ηλιού,

Σχετικά με τις παρατηρήσεις σας στην πρόσφατη ταύτιση, για πρώτη φορά, του προτύπου γεωγραφικού χάρτη της *Χάρτας της Ελλάδος του Ρήγα* Βελεστινλή, που ανακοίνωσα προ δύο ημερών στο Συνέδριο του Βελεστίνου, ήθελα να παρατηρήσω τα ακόλουθα:

1. Αναφέρατε ότι θα έπρεπε να είχα ελέγξει τη σχετική βιβλιογραφία διότι αυτό που ανακοίνωσα, ότι ο χάρτης του Delisle ήταν πρότυπο της *Χάρτας του Ρήγα*, έχει δημοσιευθεί από άλλους και συγκεκριμένα, όπως είπατε, από τον Barbie du Bocage και πρόσφατα από τον κ. Γεώργιο Τόλια.

Επειδή τυχαίνει να έχω μια μεγάλη βιβλιογραφία περί Ρήγα σας γνωρίζω ότι κανείς, μέχρι πρόσφατα, δεν έχει υποστηρίξει σε δημοσίευσμά του ότι βρέθηκε μια συγκεκριμένη πηγή, (εκτός από τις Επιτεδογραφίες και τα νομίσματα), για το γεωγραφικό μέρος της *Χάρτας της Ελλάδος*. Μάλιστα, ο Γεώργιος Λάιος στη διεξοδική μελέτη του, όπου περιλαμβάνεται και η βιβλιογραφία των

προγενέστερων μελετητών, «*Οι Χάρτες του Ρήγα. Έρευνα επί των πηγών*», Δ.Ι.Ε.Ε.Ε., τόμ. 14, (1960), σελ. 298 και στο ανάτυπο σελ. 62, παρατηρεί χαρακτηριστικά «Τα βοηθήματα, που χρησιμοποίησε ο Ρήγας για τη σύνθεσι τη Χάρτας του υπήρξαν ασφαλώς τα γεωγραφικά έργα του Μελετιού, του Χατζή-Κάλφα, των Δημητριάων (Κωνσταντά και Φιλίππιδη) και άλλων, και προ παντός οι Χάρτες της Ελλάδος και της Ευρωπαϊκής Τουρκίας από Γάλλους και Γερμανούς γεωγράφους (D' Anville, Barbie du Bocage, Choiseul-Gouffier και άλλους). **Ένα ωρισμένο πρότυπο της Χάρτας δέν έχει ακόμη ανευρεθή και θα πρέπει να αναζητηθή**» (η υπογράμμιση δική μου). Ομοίως και άλλοι ερευνητές που έχουν ασχοληθεί με τον Ρήγα Βελεστινλή όπως οι: Κ. Αμαντος, Απ. Δασκαλάκης, Ν. Βέης, Λ. Βρανούσης, Πολ. Ενεπεκίδης και πρόσφατα ο κ. Β. Μελάς, δεν αναγράφουν κάτι σχετικό στα έργα τους.

2. Ωστόσο, στο «*Επτά Ημέρες*» της εφημερίδος *Η Καθημερινή*, 22 Μαρτίου 1998, σελ. 20-23, στο αφιέρωμα για τον Ρήγα Βελεστινλή, δημοσιεύθηκε το άρθρο του κ. Γεωργίου Τόλια με τίτλο «*Οι Χάρτες του Ρήγα. Τα Βαλκάνια, η «ευρύχωρη Ελλάδα» των Φαναριωτών*». Εκεί, στη σελ. 21 (και σεις νομίζω αγνοούσατε το περιεχόμενο, διαφορετικά δεν θα αναφερόσασταν σ' αυτήν την λαθεμένη μνεία περί προτύπου της Χάρτας) ο κ. Τόλιας σημειώνει χαρακτηριστικά ότι «*Η Χάρτα του Ρήγα αποτελεί τον πλέον σχολιασμένο ελληνικό χάρτη. Το έργο κυκλοφόρησε πέντε χρόνια μετά την κυκλοφορία της σύνθεσης των Δημητριάων και, σύμφωνα με τον τίτλο του, όφειλε να ήταν ένας ιστορικός χάρτης της αρχαίας Ελλάδας και των αποικιών της... Αντ' αυτού, ο Ρήγας εξεπόνησε έναν χάρτη της βυζαντινής περιόδου, κατά το γαλλικό πρότυπο του χάρτη της βυζαντικής αυτοκρατορίας, του Delisle (περ. 1700)*» (η υπογράμμιση δική μου).

3. Είναι σαφές, κ. Ηλιού, ότι ο κ. Τόλιας αναγράφει αόριστη χρονολογία (περίπου 1700), που σημαίνει ότι ο ίδιος δεν έχει δει τον χάρτη, αλλά από κάπου αλλού άντλησε την πληροφορία, χωρίς μάλιστα να την αναφέρει, όπως θα όφειλε να το έχει τεκμηριώσει, ή η πηγή, από όπου έλαβε την πληροφορία, έγραφε αυτήν την αόριστη χρονολογία.

Ακόμη, στο άρθρο γίνεται αναφορά στο «γαλλικό πρότυπο του χάρτη της βυζαντινής αυτοκρατορίας του Delisle (περ. 1700)», και όχι στον χάρτη της αρχαίας Ελλάδος του Delisle, που παρουσίασα στην ανακοίνωση μου. Η διαφορά δεν νομίζετε ότι είναι σημαντική; Επί πλέον, νομίζω ότι ο κ. Τόλιας αυτά, που γράφει στο άρθρο του για το βυζαντινό πρότυπο της Χάρτας του Ρήγα, ή λαθεμένα αντέγραψε από την πηγή από όπου άντλησε την ανωτέρω

πληροφορία, που δημοσίευσε-αλλά δεν είναι τυχαίος ερευνητής για να κάνει λάθος στην αντιγραφή-ή λαθεμένα τα γράφει η πηγή από όπου άντλησε την πληροφορία, χωρίς να την αναφέρει. Και μια και έχει ασχοληθεί, στην αξιόλογη διδακτορική του διατριβή, με το γαλλικό περιοδικό *Magazine Encyclopédie*, υποπτεύομαι ότι η λαθεμένη πληροφορία που δημοσίευσε για το πρότυπο της *Χάρτας* του Ρήγα προέρχεται από την αναφορά αυτού του περιοδικού, του 1802, που και σεις μνημονεύσατε.

4. Αλλά και αν πράγματι υπάρχει σωστή αναφορά στο *Magazine Encyclopédie* για το πρότυπο της *Χάρτας* του Ρήγα, σε ποιο περιοδικό ή σε ποιο δημοσίευμα κ. Ηλιού, δημοσιεύθηκε αυτή η πληροφορία για να γίνει γνωστή στους ερευνητές και μελετητές; Μη μου πείτε ότι εσείς την γνωρίζατε και την κρατούσατε κλεισμένη στα δελτία σας. Τότε, μεγαλύτερος ο “μισθός” μου, που χωρίς να γνωρίζω αυτήν την πολύτιμη πληροφορία, εντόπισα τον χάρτη της αρχαίας Ελλάδος (και όχι της βυζαντινής) του Guillelmo Delisle, *Graeciae Antiquae Tabula Nova* και μάλιστα τριών συγκεκριμένων εκδόσεων του 1707-8, 1733, 1794 (και όχι αόριστης χρονολογίας) και παρουσίασα δημόσια την ταύτιση, για πρώτη φορά, του προτύπου της *Χάρτας* του Ρήγα! Τι άλλο να πω.

Αγαπητέ κ. Ηλιού, θέλω να πιστεύω ότι η ανωτέρω λογική παράθεση των τεκμηρίων και των επιχειρημάτων ξεδιαλύνουν το θέμα, αντικειμενικά, της πρωταρχικής ταύτισης του προτύπου γεωγραφικού χάρτη για την *Χάρτα της Ελλάδος* του Ρήγα Βελεστινλή.

Με φιλικά αισθήματα  
Δημ. Καραμπερόπουλος



Μέρος του Βελεστίνο σε γκραβούρα του Simone Pomardi του 1806, που αποτελεί την πρώτη απεικόνιση του Βελεστίνο μετά το τοπογραφικό διάγραμμα του από τον Ρήγα το 1797 στην *Χάρτα* του.



Η Υπέρεια Κρήνη-Κεφαλόβρυσο με τον μιναρέ σε γκραβούρα του 1806 του Pomardi. Διακρίνεται ο αρχαίος σπόνδυλος, ο οποίος διατηρείται μέχρι σήμερα.

## Η Μεσσηνία στη Χάρτα της Ελλάδος του Ρήγα Βελεστινλή

(Μεσσηνιακά Χρονικά, τόμ. 1, 1999, σελ. 64-71)

Ο εθνεγέρτης Ρήγας Βελεστινλής (Βελεστίνο 1757-Βελιγράδι 1798) είχε συλλάβει ένα συγκεκριμένο σχέδιο για την επανάσταση των υποδούλων με σκοπό την κατάλυση της πολύχρονης Οθωμανικής τυραννίας και τη δημιουργία μιας αντιπροσωπευτικής δημοκρατικής πολιτείας. Στο επαναστατικό του σχέδιο εντάσσεται και η δωδεκάφυλλη *Χάρτα της Ελλάδος*, την οποία είχε εκδώσει στη Βιέννη το 1796 και το 1797, τη χρονιά με τη μεγάλη επαναστατική και εκδοτική του δράση. Τότε εξέδωσε ακόμη τα έργα *Νέος Ανάχαρσις*, *Ηθικός Τρίπους*, την προσωπογραφία του Μεγάλου Αλεξάνδρου, *Νέα Πολιτική Διοικήσεις*, που περιλάμβανε την *Επαναστατική Προκήρυξη*, τα *Δίκαια του Ανθρώπου*, το *Σύνταγμα* και τον *Θούριο* και το *Στρατιωτικόν Εγκόλπιον*<sup>1</sup>.

Με την έκδοση της *Χάρτας της Ελλάδος*, ήθελε να τονίσει στους σκλαβωμένους τον γεωγραφικό χώρο στον οποίο ζούσαν, τη σημαντική αρχαία κληρονομιά, να διδάξει στον υπόδουλο Ελληνισμό «τι έχασε, τι έχει, τι του πρέπει»<sup>2</sup>. Γι' αυτό και γεμίζει την *Χάρτα* με πολλά νομίσματα, θέλοντας να δείξει την παλιά δύναμη των ελληνικών πόλεων, γιατί γνώριζε καλά πως νόμισμα σημαίνει δύναμη οικονομική, πολιτική, στρατιωτική.

Για την επαναστατική τακτική του Ρήγα είναι χαρακτηριστικά τα όσα γράφουν οι ανακριτικές αρχές σε σχετικό έγγραφο, που έφερε στο φως ο Γάλλος ελληνιστής Αιμ. Λεγράν: «...όπως δε παρασκευασθή ο ελληνικός λαός προς τοιαύτας διαθέσεις (επαναστατικάς) υπεκινήθη υπό του Ρήγα μετάφρασις του Νέου Αναχάρσιδος, εχαράχθη ιδία Χάρτα των τουρκικών επαρχιών ελληνιστί εις δώδεκα φύλλα...και τέλος ετυπώθησαν πολλαί χιλιάδες αντιτύπων του

- 
1. Για τα έργα του Ρήγα ενδεικτικά βλ. Λεάνδρου Βρανούση, *Ρήγας*, Άπαντα Νεοελλήνων Κλασικών, τόμοι Α'-Β', Αθήνα 1968.
  2. Λεάνδρου Βρανούση, *Ρήγας*, Βασική Βιβλιοθήκη, αρ. 10, Αθήνα [1954], σελ. 49.

συνημμένου εντύπου, εν ώ εύρηται έκκλησις προς το ελληνικόν έθνος προς επιδιώξιν της ελευθερίας αυτού από του τουρκικού ζυγού, σχέδιον ιδίου αυτονόμου πολιτεύματος»<sup>3</sup>.

Σε ένα άλλο έγγραφο, που δημοσιεύθηκε από τον καθηγητή Κων. Άμαντο, αναφέρεται ότι «...το κύριον πρόσωπον εις την επιχείρησιν αυτήν φαίνεται ότι είναι ο εν Τερζέστη κρατηθείς Ρήγας Βελεστινλής, όστις είναι και ο συντάκτης της προκηρύξεως κατ' αναμφισβητήτους αποδείξεις και όστις εξήτησε να παρασκευάση το κύριον σχέδιον του δια του ενταύθα εξαποστέλλοντος χάρτου, τον οποίον εδώ επεξεργάσθη και ο οποίος παρίστανε το μεγαλείον της Ελλάδος»<sup>4</sup>.

Ο Ρήγας, για να ενισχύσει την ιστορική συνείδηση των Ελλήνων, παραθέτει στα κενά μέρη της Χάρτας του τις Επιπεδογραφίες ονομαστών τόπων και σημαντικών γεγονότων της αρχαίας Ελλάδος: των Αθηνών, της Σπάρτης, της Ολυμπίας, των Δελφών, των Θερμοπυλών, της Σαλαμίνας και της μάχης των Πλαταιών. Επίσης, σκορπάει σε όλα τα φύλλα της Χάρτας του εκατό εξήντα δύο αρχαία νομίσματα, δίνοντας έτσι στους σύγχρονούς του Έλληνες την γνώση ότι οι αρχαίες ελληνικές πόλεις ήταν ονομαστές και ισχυρές, γιατί νόμισμα είχαν οι πόλεις με δύναμη πολιτική, οικονομική και στρατιωτική.

Ο Ρήγας ήθελε να χρησιμοποιήσει τη Χάρτα του, εκτός από τα όσα γράφει στον τίτλο ότι εκδίδει τη Χάρτα «προς αμυδράν ιδέαν της αρχαιολογίας» και όσα αναφέρει η *Εφημερίς* των αδελφών Πουλίου, στις 20 Φεβρουαρίου 1797, ότι εκδίδεται «προς κατάληψιν της αρχαιολογίας», και ως γεωγραφικό χάρτη του κράτους<sup>5</sup> του, αμέσως μετά την επανάσταση, όπως διαπιστώνεται από

3. Βλ. Αιμ. Λεγράν-Σπ. Λάμπρου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινή και των συν αυτό μαρτυρησάντων*, Αθήνησιν 1891, φωτομηχανική επανέκδοση με την προσθήκη ευρετηρίου από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, (επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου), Αθήνα 1996, σελ. 11.

4. Βλ. Κων. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινή*, εν Αθήναις 1930, φωτομηχανική επανέκδοση με την προσθήκη ευρετηρίου από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, (επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου), Αθήνα 1997, σελ. 33.

5. Στοιχείο που δείχνει πόσο προνοητικός ήταν ο Ρήγας στην έκδοση της Χάρτας της Ελλάδος, που απαιτούσε πολλές ημέρες εργασίας στο τυπογραφείο, αποτελεί το γεγονός ότι έλαβε την άδεια εκτύπωσης από την Αυστριακή λογοκρισία, αναγράφοντας στον τίτλο ότι εκδίδεται για την κατανόηση της αρχαιολογίας και αποκρύπτοντας τον πραγματικό σκοπό της εκδόσεώς της. Όμως μετά από λίγους μήνες που εκτύπωσε την *Επαναστατική Προκήρυξη, τα Δίκαια του Ανθρώπου*, το *Σύνταγμα* και τον *Θούριο*, δεν ήταν δυνατόν να καλύψει τον πραγματικό σκοπό του, γι' αυτό και τα τυπώνει παράνομα σε δύο μερόνυχτα στο τυπογραφείο των Σιατιστινών αδελφών Πουλίου.

τη βεβαιότητα του, που αναγράφει στο άρθρο 20 του Συντάγματός του, πως την πρώτη Μαΐου 1798 θα προχωρούσε σε εκλογές. Ακόμη με τη *Χάρτα* του ήθελε να έχει παραστατικά το γεωγραφικό χώρο, όπως συμπεραίνεται από το άρθρο 3 του Συντάγματός του, το οποίο λέει ότι το κράτος «*διαμοιράζεται, δια την ευκολίαν της διοικήσεως και δια να γίνεται η δικαιοσύνη ομοιοτρόπως, εις επαρχίας, τοπαρχίας και προεστάτα*».

Ο Ρήγας στον τίτλο της *Χάρτας* του σημειώνει ότι την εκδίδει για την κατανόηση της αρχαιολογίας, συγκαλύπτοντας κατ' αυτόν τον τρόπο τον πραγματικό σκοπό εκδόσεως της. Δείχνει έτσι πόσο προνοητικός ήταν, διότι μπόρεσε να πάρει από την Αυστριακή λογοκρισία την άδεια εκτυπώσεώς της για ένα έργο, που απαιτούσε πολύμηνες τυπογραφικές εργασίες. Γνωρίζουμε ότι η *Επιπεδογραφία της Κωνσταντινουπόλεως* τυπώθηκε στα τέλη του 1796, ενώ τα υπόλοιπα φύλλα μέχρι τον Μάιο του 1797.

«*ΕΙΔΗΣΙΣ.-Ετελείωσεν ήδη και η Ελληνική της Ελλάδος δωδεκάφυλλος Χάρτα του κυρ Ρήγα, και πωλείται δημοσίως, τόσον εδώ εις Βιένναν όσον και εις άλλας πόλεις οπού ο ίδιος εφρόντισε να στείλη. Όθεν δίδεται είδησις περί τούτου εις τους προσφιλείς της ελληνίδος εραστάς, η δε τιμή είναι προς τρία γρόσια έκαστον φύλλον*»<sup>6</sup>.

Όμως, όταν μετά λίγους μήνες τύπωνε την *Επαναστατική Διακήρυξη, τα Δίκαια του Ανθρώπου, το Σύνταγμα και τον Θούριο*, δεν ήταν δυνατόν να καλύψει τον πραγματικό του σκοπό, γι' αυτό και τα τυπώνει παράνομα σε δύο μερόνυχτα στο τυπογραφείο των αδελφών Πούλιου. Για την επαναστατική αυτή τακτική του Ρήγα, είναι χαρακτηριστικά τα αναγραφόμενα στα ανακριτικά έγγραφα, «*Ο Ρήγας απεκάλυπεν εις αυτόν (τον Ευστράτιο Αργέντη) την επαναστατικήν πρόθεσιν ήν είχε, συντάσσων τους χάρτας και μεταφράζων τον Ανάχαρσιν...*»<sup>7</sup>.

### Πιο το πρότυπο της *Χάρτας της Ελλάδος* του Ρήγα;

Μέχρι πρόσφατα δεν ήταν γνωστός ένας γεωγραφικός χάρτης, τον οποίο να είχε χρησιμοποιήσει ο Ρήγας ως πρότυπο για τη χάραξη της *Χάρτας* του.

6. Βλ. *Εφημερίς*, Βιέννη 22 Μαΐου 1797, των αδελφών Πούλιου.

7. Βλ. Αιμ. Λεγράν, *Ανέκδοτα έγγραφα...*, ό.π., σελ. 75. Παρόμοια καταθέτουν, σελ. 81 και 101, και οι άλλοι σύντροφοι του Ρήγα, Δημήτριος Νικολίδης και Γεώργιος Τουρούτζιας.

Ήταν ένα από τα ζητούμενα των ερευνών περί Ρήγα. Οι πρόσφατες όμως έρευνες<sup>8</sup> μας στη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών Αθηνών, έχουν φέρει αποτελέσματα. Συγκεκριμένα, για πρώτη φορά βρέθηκε ο πρότυπος χάρτης, τον οποίο χρησιμοποίησε ο Ρήγας ως πρότυπο, και ο οποίος είναι χάρτης της αρχαίας Ελλάδος του Γάλλου χαρτογράφου Guil. Delisle (1675-1726), *Graeciae Antiquae Tabula Nova*<sup>9</sup>, που χαράχθηκε στο Παρίσι το 1707-8, στο Άμστερνταμ το 1733<sup>10</sup> και στο Λονδίνο το 1794. Είναι επιχρωματισμένος χάρτης σε δύο τμήματα, το βόρειο τμήμα και το νότιο, με διαστάσεις το καθένα 64,5 εκ. επί 46,5 εκ. Ο χάρτης αυτός είναι χωρισμένος σε επαρχίες και τοπαρχίες, και είναι οι ίδιες όπως και στη *Χάρτα* του Ρήγα και μάλιστα τα αναγραφόμενα ονόματα, όπως διαπιστώνεται από την αντιστοιχία των ονομάτων, είναι όμοια και στους δύο χάρτες<sup>11</sup>.

### Η Μεσσηνία στη *Χάρτα* της Ελλάδος του Ρήγα

Ενδιαφέρον παρουσιάζει να εξετάσει κανείς επί μέρους τμήματα της *Χάρτας της Ελλάδος*, για να διαπιστώσει την αντιστοιχία των δύο χαρτών και ιδιαίτερα τα ονόματα, που ο Ρήγας χρησιμοποίησε. Η Μεσσηνία στη *Χάρτα* του Ρήγα, ως τοπαρχία με διακριτικά όρια, όπως αναγράφονται και στον επεξηγηματικό κατάλογο «*Εξήγησις των εν τω Χάρτη σημείων*» αποτελεί τμήμα της επαρχίας της Πελοποννήσου. Στην παραβολή των δύο χαρτών παρατηρούμε ότι η χάραξη της τοπαρχίας Μεσσηνίας είναι ίδια, φθάνοντας ανατολικά μέχρι το

- 
8. Τα πρώτα αποτελέσματα με τίτλο «Δημήτριος Καραμπερόπουλος, Guil. Delisle και η *Χάρτα* της Ελλάδος του Ρήγα. Ταύτιση, για πρώτη φορά, ενός προτύπου», ανακοινώθηκαν στο Διεθνές Συνέδριο «Ο Ρήγας και η εποχή του», που πραγματοποιήθηκε με την επιστημονική διοργάνωση του Κέντρου Νεοελληνικών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, στη γενέτειρα του Ρήγα, το Βελεστίνο, στις 13 Σεπτεμβρίου 1998. Επίσης, δημοσιεύονται στην επανέκδοση της *Χάρτας της Ελλάδος* από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, με επιμέλεια Δημ. Καραμπερόπουλου και συνοδεύεται ακόμη από το *Ενρετήριο της Χάρτας* και από μία μελέτη για τα νομίσματα της νομισματολόγου κας Βάσως Πέννα.
  9. Πρβλ. Christos G. Zaharakis, *A catalogue of printed Maps of Greece 1477-1800*, Samourkas Foundation, second edition, Athens 1992, αρ. 912 και 915, σελ. 73.
  10. Η χρονολογία μνημονεύεται στο βιβλίο Β. Σφυρόερα - Άννα Αβραμέα - Σπ. Ασδραχά, *Χάρτες και χαρτογράφοι του Αιγαίου Πελάγους*, Αθήνα 1985, σελ. 142-143.
  11. Βλ. την επανέκδοση της *Χάρτας της Ελλάδος* από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1998, όπου τα ονόματα αναγράφονται αναλυτικά σε αντιστοιχία.



ακρωτήριο Ταίναρο<sup>12</sup>. Επίσης, τα ονόματα που αναγράφονται είναι τα ίδια, όπως διαπιστώνεται και στην παρατιθέμενη στη συνέχεια αντιστοιχία τους. Ωστόσο, ο Ρήγας προσθέτει στην τοπαρχία της Μεσσηνίας και μερικά ακόμη ονόματα, τα οποία δανείζεται, μάλλον, από την *Γεωγραφία* του Μελετίου<sup>13</sup>, ή ακόμη και από άλλο χάρτη.

Delisle, *Graeciae Anticae*

Ρήγα, *Χάρτα της Ελλάδος*

MESSENIA

ΜΕΣΣΗΝΙΑ

Cyparissius Sinus

Κυπαρίσσιος κόλπος Αρκαδιάς

Platamodes

Πλατανώδης

Aulon

Αυλών

Alectra

Ηλέκτρα

Cyparissae

Κυπαρίσσα. Αρκαδιά<sup>14</sup>

Sphacteris

Σφακτηρία

Pylus Messenia

Πύλος Μεσσηνίας

Aegaleos M.

Αιγιάλειον όρος

Erana

Έρανα

Coryphasium

Κορυφάσιον

Asina Pratosa

Ασίνη. Φανερωμένη<sup>15</sup>. Πρατώσα

Methone

Πηδασός. Μεθώνη<sup>16</sup>

- 
12. Ας σημειωθεί ότι η Μεσσηνία έχει διαφορετικά όρια και δεν εκτείνεται κατά το ανατολικό μέρος στο ακρωτήριο Ακρίτας στον χάρτη, που περιέχεται στο έργο του Barbie du Bocage, *Recueil de Cartes Géographiques plans, vues et médailles de l'ancienne Grèce, relatives au voyage du jeune Anacharsis précédé d'une analyse critique des Cartes*, Paris 1788. Μάλιστα, από το έργο αυτό ο Ρήγας έχει λάβει ως γνωστόν, τις περισσότερες επιπεδογραφίες της *Χάρτας* του. Βλ. Γεωργίου Λάτση, «Οι χάρτες του Ρήγα», *Δ.Ι.Ε.Ε.*, τόμ. 14, 1960, σελ. 231-312 και σε ανάτυπο 1-88.
13. Μελετίου, *Γεωγραφία παλαιά και νέα*, Βενετία 1728, «Περί της Μεσσηνίας», σελ. 370-373. Για το Μελέτιο βλ. τη διδακτορική διατριβή του Κων. Κυριακόπουλου, *Μελέτιος (Μήτρος) Αθηνών ο γεωγράφος (1661-1714)*, τόμ. Α'-Β', Αθήνα 1990, όπου και πλούσια βιβλιογραφία.
14. «Πόλεις λοιπόν αρχαία της Μεσσηνίας ήσαν μετά την Κυπαρίσσον ή και Κυπαρισσίαν (την οποίαν τινές θέλουσιν να είναι η νυν Αρκαδία)», Μελέτιος, *ό.π.*, σελ. 370.
15. «Ασίνη...καλείται κοινώς τώρα ο τόπος αυτής Φανερωμένη κατά τον Σοφιανόν», Μελέτιος, *ό.π.*, σελ. 371.
16. Εδώ ο Ρήγας χρησιμοποιεί δεύτερη ονομασία όχι της συγχρόνου εποχής αλλά αυτή του Τρωϊκού πολέμου, όπως ο Μελέτιος, *Γεωγραφία...*, *ό.π.*, σελ. 371, χαρακτηριστικά σημειώνει ότι η Κορώνη «προ του Τρωϊκού πολέμου Πηδασός εκαλείτο».

Sphaciae I.tres	Σφαγιαί. Σαπιέντζια
Corone	Κορώνη
Rhium	Ρείον
Acritas Prom.	Ακρίτας.Κάβο γάλλο Ακρωτ. <sup>17</sup>
Messeniacus Sinus	Μεσσηνιακός κόλπος Κορώνης <sup>18</sup>
Steniclarius	Στενίκλαρος
Thuria	Θούριον. Νήσι
Paniscus fl.	Πάνισος. Περνίτζα ποταμός <sup>19</sup>
Pherae	Φεραί. Κεραμίδι <sup>20</sup>
Olura	Ολούρα
Andania	Ανδανία
Nedon fl.	Νέδων. Λονγγαρόλα ποταμός
Abae	Αβέα. Καλαμάτα
Thicaeum	Τρικάιον
Gerenia	Γερηνία. Γερεμέν
Ithome	Ιθώμη. Γρεβεγίνη
Messena	Μεσσήνη. Ματραγγιά
Cardamile	Καρδαμύλη. Σαπικό
Leyctra	Λεύκτρα
Charadra	Χαράδης Μάννη
Thalamos	Καλαμάτα. Θάλαμος
Baetylus	Βαίτυλος. Βίτολο
Mesola	Μεσόλη
Diana Templum	Ιερόν Αρτέμιδος
Thyrides Phenestrae I.tres	Θυρίδες. Καταφύγια

Τα παρακάτω ονόματα, που μνημονεύονται στη *Χάρτα της Ελλάδος*, δεν αναγράφονται στο χάρτη του Guill. Delisle. Μάλλον ο Ρήγας θα τα πήρε από

17. Στον Μελέτιο, *Γεωγραφία...*, ό.π., σελ. 372, μνημονεύεται το δεύτερο όνομα του Ακρωτηρίου, «Ακρίτας το Ακρωτήριον, κοινώς λεγόμενον Κάβο δε Γάλλο».

18. Βλ. Μελέτιος, *Γεωγραφία...*, ό.π., σελ. 372, όπου αναφέρει ότι εκ της Κορώνης «καλείται ο Μεσσηνιακός κόλπος, κόλπος της Κορώνης».

19. Γίνεται αναφορά στον Μελέτιο, *Γεωγραφία...*, ό.π., σελ. 371, για το κοινό όνομα του Παμίσιου ποταμού «Πιρνάτζα».

20. Βλ. Μελέτιος, *Γεωγραφία...*, ό.π., σελ. 373.

τη *Γεωγραφία* του Μελετίου, όπου τα περισσότερα αναφέρονται, και από άλλη πηγή.

Ευάν. Μίτνα όρος

Ήρα

Άρης ποταμός

Πρώτη

Θηγανούσα

Βουφράς όρος

Σέλας ποταμός

Ναυαρίνος Νέος

Άλσος Απόλλωνος Καρακλονού<sup>21</sup>

Αίθεα

Μόθος

Οινιούσα. Βενέτικο

Κορυφάσιον. Τζιούνκι Ακρωτ.

Θερματίας όρος

Ναυαρίνος Παλαιός

Ηλέκτρας ποταμός

---

21. «Αι Φεραί πλησίον ήσαν του Νέδωνος ποταμού, εις αυτόν τον ποταμόν εγγύς ήταν Άλσος του Κορνείου Απόλλωνος, το οποίον κοινώς λέγεται Κοροκλονού», Βλ. Μελέτιος, *Γεωγραφία, παλαιά και νέα*, Βενετία 1728, σελ. 373.



Η Μεσσηνία στον χάρτη του Delisle.



Η Μεσσηνία στη Χάρτα της Ελλάδος του Ρήγα.

## Γιατί ο Ρήγας διάλεξε χάρτη τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ὡς πρότυπο τῆς «Χάρτας τῆς Ἑλλάδος»;

(Υπέρεια, τόμ. 4, Πρακτικά Δ' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας»,  
(Βελεστίνο 2003), Αθήνα 2006, σελ. 591-604)

Ὁ Ρήγας Βελεστινλῆς ἐπισκέπτεται γιὰ δευτέρη φορά τὴ Βιέννη<sup>1</sup> τὸν Αὐγούστο τοῦ 1796 καί παρέμεινε μέχρι τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1797, ὅταν ἀναχώρησε γιὰ νὰ κατέλθει στὴν Ἑλλάδα, μὲ σκοπὸ νὰ ἐφαρμόσει τὸ ἐπαναστατικὸ του σχέδιο, τὸ ὁποῖο εἶχε συγκροτημένα προετοιμάσει. Κατὰ τὸ χρόνο παραμονῆς του στὴ Βιέννη ὁ Ρήγας παρουσιάζει μία πρωτόγνωρη ἐκδοτικὴ δραστηριότητα. Τυπώνει τὰ βιβλία *Νέος Ἀνάχαρσις*, *Ἡθικὸς Τρίπους*, *Στρατιωτικὸν Ἐγκόλπιον*, τὴν εἰκόνα τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, τὴ *Νέα Χάρτα τῆς Βλαχίας*, τὴ *Γενικὴ Χάρτα τῆς Μολδαβίας* καθώς καὶ τὴ δωδεκάφυλλη *Χάρτα τῆς Ἑλλάδος*.

Καί γιὰ ὅλα αὐτὰ ὁ Ρήγας ἔπαιρνε τὴν ἄδεια τοῦ λογοκρίτη τῆς Αὐστριακῆς Ἀστυνομίας, γεγονός τὸ ὁποῖο θά πρέπει νὰ τονισθεῖ. Ὁ Ρήγας κατόρθωνε νὰ παραπλανᾷ τὸν λογοκρίτη ὥστε νὰ μὴν ἀντιλαμβάνεται τὸ παραμικρὸ ἀπὸ τὸ ἐπαναστατικὸ του σχέδιο. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἀποδεικνύεται ἡ συνωμοτικὴ δράση τοῦ Ρήγα καὶ πλέον καταρρίπτονται ὅλα ἐκεῖνα τὰ ἀτεκμηρίωτα, ποῦ ἔχουν γραφεῖ, ὅτι τάχα ὁ Ρήγας ἦταν «ἐπιπόλαιος ἐξεταστής τῶν πραγμάτων»<sup>2</sup>. Μόνο τὰ ἐπαναστατικὰ

---

1. Βλ. Λεάνδρος Βρανούσης, *Ρήγας*, Βασικὴ Βιβλιοθήκη ἀρ. 10, [1954], σελ. 48.

2. Σχετικὰ βλ. Δημ. Καραπερόπουλος, «Ἡ συνωμοτικὴ δράση τοῦ Ρήγα Βελεστινλῆ», *Ἱστορικὰ Θέματα*, τεύχ. 41, Ἰούνιος 2005, σελ. 65-73, καὶ τοῦ ἰδίου, «Ἡ ἄδικη κρίση τοῦ Ἰω. Φιλήμονος γιὰ τὸν ἐπαναστάτη Ρήγα Βελεστινλῆ», *Θεσσαλικὸ Ἡμερολόγιο*, τόμ. 38, 2000, σελ. 257-272 καὶ σέ ἀνάτυπο, Ἀθήνα 2000.

του κείμενα «Νέα Πολιτική Διοίκησις» και «Θούριος» ο Ρήγας τὰ τύπωσε παράνομα κλεισμένος δύο μερόνυχτα στο τυπογραφείο τῶν ἀδελφῶν Πούλιου<sup>3</sup>. ἤξερε καλά ὅτι δέν θά ἦταν δυνατόν νά παραπλανήσει πλέον τόν λογογράφη τῆς Αὐστριακῆς Αστυνομίας καί ἐπί πλέον θά ἀποκαλύπτονταν τό ἐπαναστατικό του κίνημα.

Ὁ Ρήγας ἄρχισε νά τυπώνει τήν Χάρτα τῆς Ἑλλάδος ἀμέσως μετά τήν ἐγκατάστασή του στή Βιέννη, ὅπως φαίνεται ἀπό τό πρῶτο φύλλο τῆς «Ἐπιτεδογραφίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως», πού ἐκδόθηκε τό 1796. Γιά τήν ἐκδοση τῆς Χάρτας κάνει μνεΐα ἡ *Ἐφημερίδα*<sup>4</sup> τῶν ἀδελφῶν Πούλιου στά φύλλα 20 Φεβρουαρίου καί 10 Μαρτίου 1797, ἐνώ στίς 22 Μαΐου τοῦ 1797, γνωστοποιεῖται ἡ ὀλοκλήρωση τῆς ἐκτύπωσης:

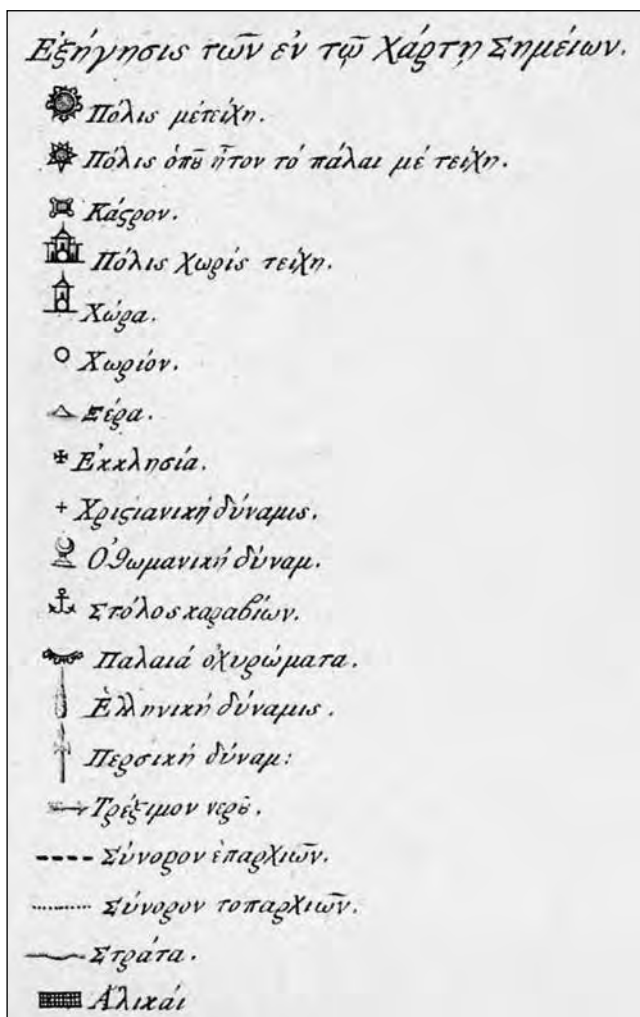
*«ΕΙΔΗΣΙΣ - Ἐτελείωσεν ἤδη καί ἡ Ἑλληνική τῆς Ἑλλάδος δωδεκάφυλλος χάρτα τοῦ κύριου Ρήγα, καί πωλεῖται δημοσίως, τόσον ἐδῶ εἰς Βιέναν, ὅσον καί εἰς ἄλλας πόλεις ὅπου ὁ ἴδιος ἐφρόντισε νά στείλῃ. Ὅθεν δίδεται εἴδησις περὶ τούτου εἰς τοὺς προσφιλεῖς τῆς ἑλληνίδος ἐραστάς. Ἡ δέ τιμὴ εἶναι πρὸς τρία γρόσια ἕκαστον φύλλον».*

Ἐνδιαφέρον ἔχει νά τονίσουμε ὅτι ὁ Ρήγας στή Χάρτα τῆς Ἑλλάδος χρησιμοποιεῖ ξεχωριστή διακεκομμένη γραμμὴ γιὰ τίς Τοπαρχίες καί Ἐπαρχίες, ὅπως ἀναγράφει καί στο Ὑπόμνημα, πού παρουσιάζεται κατωτέρω. Ὡστόσο, ὅπως ἔχουμε παρατηρήσει στή σχετικὴ μελέτη μας<sup>5</sup>, ὁ Ρήγας θέτει ιδιαίτερη διακεκομμένη γραμμὴ στά βόρεια σύνορα τοῦ κράτους του, τήν ὁποία ὁμως γραμμὴ δέν τήν μνημονεύει στο Ὑπόμνημα, ὅπως ἔκανε γιὰ τίς Ἐπαρχίες καί Τοπαρχίες. Ἐνδιαφέρον ἔχει νά ἐπισημάνουμε ὅτι ὁ Ρήγας καταγράφει τίς τοπαρχίες καί ἐπαρχίες τῆς ἀρχαίας ἐποχῆς μέ τὰ ἀντίστοιχα ὀνόματά τους.

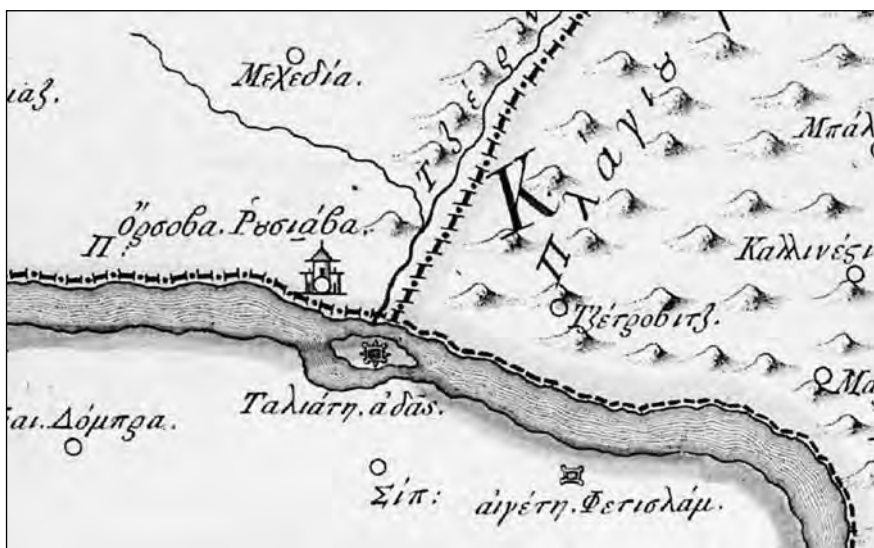
3. Αἰμ. Λεγρόνδ - Σπ. Λάμπρος, *Ἀνέκδοτα ἔγγραφα περὶ Ρήγα Βελεστινλή καί τῶν σὺν αὐτῷ μαρτυρησάντων*, Ἀθήνησιν 1891, φωτομηχανικὴ ἐπανέκδοση μέ τήν προσθήκη εὐρετηρίου ἀπὸ τήν Ἐπιστημονικὴ Ἐταιρεία Μελέτης Φερῶν-Βελεστίνου-Ρήγα, Ἀθήνα 1996 (Β' ἐκδοση 2000), σελ. 17.

4. *Ἐφημερίς, Ἡ ἀρχαιότερη Ἑλληνικὴ ἐφημερίδα πού ἔχει διασωθεῖ*, Βιέννη 1791-1797. Ἐκδότες: Οἱ ἀδελφοὶ Μαρκίδες Πούλιου. Ἀνασυγκρότηση τῆς σειρᾶς σέ φωτοτυπικὴ ἐπανέκδοση. Ἑρευνητικὴ, συλλεκτικὴ καί ἐκδοτικὴ φροντίδα, Προλεγόμενα κ.λπ. Α. Βρανούσης, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Κέντρον Ἑρεῦνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καί Νέου Ἑλληνισμοῦ, Ἀθήνα 1995.

5. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλος, «Ἡ “Χάρτα τῆς Ἑλλάδος” τοῦ Ρήγα. Τὰ πρότυπά της καί νέα στοιχεῖα», στο *Ἡ Χάρτα τοῦ Ρήγα Βελεστινλή*, ἐκδ. Ἐπιστημονικῆς Ἐταιρείας Μελέτης Φερῶν-Βελεστίνου-Ρήγα μέ τήν ὑποστήριξη τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Ἀθήνα 1998, σελ. 50.



Το Υπόμνημα της «Χάρτας της Ελλάδος», στο οποίο ο Ρήγας εξηγεί τη σημασία του ροπαλού μόνο για την αρχαιότητα. Για προφανείς λόγους δεν εξηγεί, λόγω της Αυστριακής λογοκρισίας, τη σημασία του ροπαλού στο κοιμισμένο λιοντάρι, όπως επίσης και γενικότερα στους χάρτες Βλαχίας και Μολδαβίας. Επίσης ο Ρήγας μαζί με τις διακεκομμένες γραμμές, που συμβολίζουν τα όρια των Τοπαρχιών και Επαρχιών δεν καταγράφει την ιδιαίτερη παχιά διακεκομμένη διαγράμμιση (⋯⋯⋯) για τα σύνορα του σχεδιαζόμενου κράτους του με τη Δαλματία και Κάτω Ουγγαρία.



Ἡ ἰδιαιτέρη διαγράμμιση, ὅπως βλέπουμε στήν παρατεθεῖσα εἰκόνα ἀπό τό 11ο φύλλο τῆς *Χάρτας τῆς Ἑλλάδος*, τήν ὁποία ὁ Ρήγας θέτει στά βόρεια σύνορα τοῦ κράτους του μέ τήν Κάτω Οὐγγαρία, πού ὅμως δέν τήν μνημονεύει στό σχετικό Ὑπόμνημά της, ὅπως κάνει γιά τήν διαγράμμιση διαχωρισμοῦ τῶν Ἐπαρχιῶν Βλαχίας καί Σερβίας.

Σχετικά μέ τήν ὀνομασία τοῦ μεγάλου χαρτογραφικοῦ ἔργου τοῦ Βαλκανικοῦ χώρου «*Χάρτα τῆς Ἑλλάδος*», ἔχουμε ὑποστηρίξει κατά τήν γιά πρώτη φορά αὐθεντική ἐπανεκδόσή της, ὅτι ἐκείνη τήν ἐποχή στήν Βιέννη κάθε ἐκτύπωση θά ἔπρεπε νά ἔχει τήν ἄδεια τοῦ λογοκρίτη τῆς Αὐστριακῆς Ἀστυνομίας, ὅπως ἐπισημάνθηκε παραπάνω. Καί ὁ Ρήγας κατόρθωσε γιά ἕξι μῆνες νά τυπώνει τήν Χάρτα του παραπλανώντας τήν Ἀστυνομία μέ τή χρησιμοποίηση τοῦ ἐντυπωσιακοῦ τίτλου της, τῶν ἐπιτεδογραφιῶν, τῶν ἀρχαίων νομισμάτων. Ἐπί πλέον τόνιζε ὅτι ἡ Χάρτα του ἦταν γιά ἐπεξήγηση τοῦ ταξιδιοῦ τοῦ *Νέου Ἀναχάρσιδος*, ἐνῶ δέν ἔχει καμμία σχέση μέ αὐτό. Δέν ἦταν δυνατόν νά ἀναγράψει ὅτι ἦταν χάρτης τοῦ κράτους του, πού ἤθελε νά δημιουργήσει, διότι ἀμέσως θά συλλαμβάνονταν.

Μέχρι πρό ὀλίγων ἐτῶν δέν γνωρίζαμε τοὺς πρότυπους χάρτες, τοὺς ὁποίους ὁ Ρήγας χρησιμοποίησε γιά νά συντάξει τή Χάρτα του. Κατά συγκυρία, κατά τήν ἐπέτειο τῶν διακοσίων χρόνων ἀπό τόν μαρτυρικό θάνατο τοῦ Ρήγα, τό 1998, σέ συνέδριο στή γενέτειρά του, τό Βελεστίνο, παρουσιάσαμε μέ μεγάλη χαρά τά πρῶτα μας εὐρήματα: τοὺς χάρτες τοὺς ὁποίους χρησιμοποίησε ὡς πρότυπα, δίδοντας κατ' αὐτόν τόν τρόπο ἀπάντησης στό ἐρώτημα τῆς ἱστορικῆς ἔρευνας γιά τά πρότυπα τῆς Χάρτας πού δέν



ήταν γνωστά. Αποδείξαμε ότι για τόν χώρο της Ελλάδος και της Μ. Ασίας ο Ρήγας χρησιμοποίησε ως πρότυπο τόν χάρτη της αρχαίας Ελλάδος του Delisle<sup>6</sup>.

Τό ἐρώτημα πού ἔχει ἔκτοτε ἀνακύψει εἶναι: Γιατί ὁ Ρήγας χρησιμοποίησε χάρτη τῆς ἀρχαίας Ελλάδος καί δέν πήρε ἓνα σύγχρονο χάρτη, πού ἄλλωστε τότε κυκλοφοροῦσαν, γιά τήν περιοχὴ αὐτή. Οἱ χάρτες αὐτοὶ ἀνέγραφαν τὰ σύγχρονα τῆς ἐποχῆς τοῦ Ρήγα ὀνόματα τῶν πόλεων καί τῶν χωριῶν, ἀνέγραφαν τούς σύγχρονους δρόμους, ἐνῶ ὁ χάρτης τῆς ἀρχαίας Ελλάδος περιεῖχε τὰ ἀρχαῖα ὀνόματά τους καί οἱ δρόμοι ἦταν τῆς ἀρχαίας ἐποχῆς<sup>7</sup>. Ἀπάντηση θά δοθεῖ ἀφοῦ πρῶτα ἐξετάσουμε τό ἐπαναστατικό σχέδιο τοῦ Ρήγα μέ τό ὅποιο ἤθελε νά δημιουργήσει τό δημοκρατικό του κράτος, τή Νέα Πολιτική Διοίκηση στό χώρο ὅπου βρισκόνταν ἡ ὀθωμανική ἀπολυταρχική διοίκηση.

### **Ἐπαναστατικό σχέδιο τοῦ Ρήγα**

Ἡ μελέτη τῶν ἔργων τοῦ Ρήγα, καθώς ἐπίσης καί τῶν ἐγγράφων σύλληψης καί ἀνάκρισης, πού ἐκδόθηκαν ἀπό τούς Λεγρᾶνδ καί Ἄμαντο<sup>8</sup>, μᾶς προσφέρουν πολλά στοιχεῖα μέ τὰ ὅποια εἶναι δυνατόν νά στοιχειοθετήσουμε τό ἐπαναστατικό σχέδιο, τό ὅποιο ὁ Ρήγας ἤθελε νά ἐφαρμόσει, ὅταν ἀποφάσισε φεύγοντας ἀπό τή Βιέννη νά κατέβει στήν Ελλάδα. Εἶχε σχεδιάσει ἓνα συγκεκριμένο ἐπαναστατικό σχέδιο, χρησιμοποιώντας τὰ σημαντικά μέσα ἐπικοινωνίας τόν ἦχο καί τήν εἰκόνα: τόν Θούριο<sup>9</sup> γιά νά ἐμψυχώνει τούς σκλαβωμένους μέ σκοπό νά ἀδράξουν τὰ ἄρματα γιά ἐπανάσταση καί τὰ κείμενα, τίς παραστάσεις γιά νά δείξει τή μεγάλη κληρονομιά τῶν σκλαβωμένων. Ἐπίσης, τὰ ἔγγραφα μᾶς δίνουν πληροφορίες γιά τὰ σχέδια τοῦ Ρήγα μετά τήν ἐπανάσταση καί τήν κατάλυση τῆς ἀπολυταρχικῆς ἐξουσίας τοῦ Σουλτάνου, τή δημιουργία δηλαδή τῆς Νέας Πολιτικῆς Διοικήσεως στό κράτος πού θά δημιουργοῦσε, τήν Ἑλληνική Δημοκρατία.

6. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλος, «Ἡ “Χάρτα τῆς Ελλάδος” τοῦ Ρήγα. Τά πρότυπά της καί νέα στοιχεῖα» ..., ὅ. π.

7. Γι' αὐτό ἐξάλλου ὑποστηρίξαμε ὅτι δέν ἔχει ἔρεισμα ἡ ἐκφρασθεῖσα ἄποψη ὅτι τάχα ἡ Χάρτα τῆς Ελλάδος ἦταν καί στρατιωτικός χάρτης καί ὅτι ἦταν ὁ πρῶτος ἐπιτελικός χάρτης τῆς Ελλάδος, καί τοῦτο διότι ἦταν τῆς ἀρχαίας Ελλάδος καί οἱ δρόμοι τῆς ἀρχαίας ἐποχῆς καί ὄχι τῆς συγχρόνου ὅπως θά ἄρμοξε σέ ἐπιτελικό χάρτη. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλος, «Ἡ “Χάρτα τῆς Ελλάδος” τοῦ Ρήγα. Τά πρότυπά της καί νέα στοιχεῖα», ὅ.π. σελ. 28.

8. Αἰμ. Λεγρᾶνδ - Σπ. Λάμπρος, *Ἀνέκδοτα ἔγγραφα...*, ὅ.π. Κων. Ἀμάντου, *Ἀνέκδοτα ἔγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, Ἀθήνα 1930, φωτομηχανική ἐπανεκδόση μέ τή συμπλήρωση Εὐρετηρίου ἀπό τήν Ἐπιστημονική Ἐταιρεία Μελέτης Φερῶν-Βελεστίνου-Ρήγα, Ἀθήνα 1997.

9. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλος, «Ὁ “Θούριος. Ὡς πότε παλικάρια” ἐμψυχωτῆς τῶν ραγιαδῶν ἐπαναστατῶν», περιοδ. *Θεσσαλικό Ἡμερολόγιο*, τόμ.49, 2006, σελ.289-296.

Τό επαναστατικό σχέδιο του Ρήγα δέν σταματοῦσε στήν ἔκρηξη τῆς ἐπανάστασης, ὅπως συνήθως συμβαίνει στίς ἐξεγέρσεις. Προχωροῦσε καί στήν ἐδραίωσή της, στίς περιοχές πού θά ἐλευθέρωνε ἀπό τήν Ὄθωμανική τυραννία, δημιουργώντας νέο πολιτειακό καθεστῶς, τή «Νέα Πολιτική Διοίκηση». Ὁ Ρήγας ἔδινε μεγάλη σημασία στό τί θά γίνει ἀμέσως μετά τήν στρατιωτική νίκη. Πίστευε ὅτι ἡ ἀναρχία εἶναι μορφή τυραννίας, ὅπως τό τονίζει καί στόν Θούριό<sup>10</sup> του. Γιά τόν λόγο αὐτό ἐτοίμασε τό Σύνταγμά του, ὥστε μετά τήν στρατιωτική νίκη νά τό ἔχει ἔτοιμο γιά νά διοικηθεῖ τό κράτος του μέ ἓνα συγκεκριμένο δημοκρατικό Σύνταγμα. Ὁ Ρήγας μετέφρασε τό γαλλικό Σύνταγμα τοῦ 1793 καί μέρος τοῦ 1795 καί δημιούργησε τό δικό του Σύνταγμα, στό ὁποῖο προσέθεσε καί πολλά δικά του κείμενα, τά ὁποῖα δείχνουν τήν πρωτοποριακή πολιτική σκέψη του, στήν ἐδραίωση καί ὀργάνωση τοῦ κράτους του. Σέ ἀντίθεση μέ τό προϋπάρχον παλαιό πολίτευμα τῆς ἀπολυταρχικῆς ὀθωμανικῆς ἐξουσίας, ὠνόμασε τόν καινούργιο τρόπο διοικήσεως «Νέα Πολιτική Διοίκησης»<sup>11</sup>, στήν ὁποία περιέχονται ἡ Ἐπαναστατική Προκήρυξη, τά Δίκαια τοῦ Ἄνθρώπου, καί τό κυρίως Σύνταγμα.

Γιά τό πόσο προνοητικός ἦταν ὁ Ρήγας μέ τίς ἀνωτέρω ἐνέργειες νά ἔχει ἔτοιμο ἓνα σχέδιο Συντάγματος γιά τό κράτος του μετά τήν ἐπανάσταση διαπιστώνεται ἀπό ὅσα γράφει ἀργότερα ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς<sup>12</sup>. Συγκεκριμένα σημειώνει ὅτι «*τό δύσκολον ὁμως τῆς ἐπιχειρήσεως [ἐπανάστασεως] στέκει ὄχι μόνον εἰς τήν σύντριψιν τοῦ τυραννικοῦ ζυγοῦ, ἀλλά πολύ πλεον εἰς τήν σύνδεσιν καί ἐναρμόνισιν νέας πολιτείας τοιαύτης, τῆς ὁποίας οἱ πολῖται μήτε νά ὑποτάσσωνται μήτε νά κινδυνεύουσιν τοῦ λοιποῦ νά ὑποταχθῶσιν εἰς κανέν' ἄλλον ζυγόν παρά τόν ζυγόν τῶν νόμων*».

Ὁ Ρήγας στήριξε τή νέα πολιτική κατάσταση στή δημοκρατία μέ τήν αἰρετή ἐκλογή τῶν ἀρχόντων καί ὄχι στήν κληρονομική ἐξουσία. Μάλιστα καταχωρίζει καί διατάξεις (*Δίκαια τοῦ ἀνθρώπου*, ἀρθρο 35)<sup>13</sup>, γιά τήν προάσπιση τῆς δημοκρατίας ἀπό τούς

10. «*Γιατί κι' ἡ ἀναρχία ὁμοιάζει τήν σκλαβιά*», Θούριος, 1797, στίχ. 27. Ὁ Ρήγας διατυπώνει τήν πολιτική του ἀντίληψη σχετικά μέ τήν ἀναρχία, τῆς ὁποίας οἱ πολιτικές ἀντιλήψεις σέ ὅλες τίς ἐποχές ἐκφράζονται ἀπό ἀνθρώπους, οἱ ὁποῖοι θέλουν μόνο νά γκρεμίσουν, ἀλλά δέν χτίζουν, δέν προτείνουν ἓνα συγκεκριμένο πολιτικό πρόγραμμα. Ὁ Ρήγας τό ἀποτόλμησε, πρότεινε καί ἐπιχείρησε νά τό ἐφαρμόσει, γι' αὐτό καί κατατάσσεται στίς μεγάλες φυσιογνωμίες τοῦ Βαλκανικοῦ χώρου.

11. Ἡ «Νέα Πολιτική Διοίκησης» τοῦ Ρήγα ἔχει παρουσιασθεῖ παράλληλα μέ τό Γαλλικό Σύνταγμα ἀπό τόν Λέανδρο Βρανούση, *Ρήγας Βελεστινῆς-Φεραῖος*, Ἄπαντα τῶν Νεοελλήνων Κλασικῶν, Ἀθήνα 1968, τόμ. 2, σελ. 681-727 καί τόν Ἀπόστολο Δασκαλάκη, *Τό πολίτευμα τοῦ Ρήγα*, ἔκδοσις μετά προσθηκῶν, ἐκδόσεις Ε.Γ. Βαγιονάκη, Ἀθήνα 1976, σελ. 74-111.

12. Ἀδαμ. Κοραῆς, *Προλεγόμενα εἰς Β' ἔκδοσιν τοῦ Βεγκαρίου, Περί ἀδικημάτων καί ποινῶν*, Ἐν Παρισίοις 1823, σελ. νβ'.

13. Μάλιστα τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ ἀρθρου 35 τῶν Δικαίων τοῦ Ἄνθρώπου εἶναι προσθήκη τοῦ Ρήγα.

έχθρους της, οι όποιοι θά ἐπιχειροῦσαν νά τήν καταλύσουν. Ἦθελε νά δημιουργήσει μία νέα τάξη πραγμάτων στόν Βαλκανικό χώρο μέ τήν ἐφαρμογή τοῦ δημοκρατικοῦ Συντάγματος καί τῶν Δικαίων τοῦ ἀνθρώπου. Τόνιζε τήν συνεργασία καί ἀλληλεγγύη τῶν λαῶν, πού βρίσκονται στή σκλαβιά, γιά νά ἀντιμετωπίζουν τίς δυσκολίες καί νά μὴν ἀδιαφοροῦν γιά τά προβλήματα τοῦ κάθε μέλους. Ὁ καθένας εἶναι μέρος τοῦ γενικοῦ συνόλου. Μάλιστα, ὁ Ρήγας ὡς «ὄλον» θεωρεῖ τό σύνολο τῶν λαῶν, οἱ ὅποιοι βρίσκονται στόν Βαλκανικό χώρο, πού θαυμάσια περιγράφει στή Χάρτα του καί πού πρέπει νά συνεργάζονται γιά τό γενικό καλό. Χαρακτηριστικά τονίζει στά Δίκαια τοῦ Ἀνθρώπου, ἄρθρο 34, πώς «...δέν ἔμπορεῖ ποτέ κανεῖς νά εἶπῃ, ὅτι ἡ τάδε χώρα πολεμεῖται, δέν μέ μέλει, διατί ἐγώ ἡσυχάζω εἰς τήν ἰδικήν μου. Ἀλλ' ἐγώ πολεμοῦμαι, ὅταν ἡ τάδε χώρα πάσχη, ὡς μέρος τοῦ ὄλου ὅπου εἶμαι». Καί ὁ Ρήγας φέρνει παραδείγματα αὐτῆς τῆς σημαντικῆς προτάσεώς του, γιά νά γίνει κατανοητή ἀπό τούς σκλαβωμένους, δείχνοντας ἔτσι τό πόσο μεθοδικός ἦταν στόν σχεδιασμό τοῦ ἐπαναστατικοῦ του ἔργου. Συγκεκριμένα γράφει πώς «Ὁ Βούλγαρος πρέπει νά κινήται, ὅταν πάσχη ὁ Ἕλληνας. Καί τοῦτος πάλιν δι' ἐκεῖνον. Καί ἀμφότεροι διά τόν Ἀλβανόν καί Βλάχον».

Ἡ ἐνότητα τοῦ Βαλκανικοῦ χώρου διατηροῦνταν κάτω ἀπό τήν ἀπολυταρχική, δεσποτική ἐξουσία τοῦ Σουλτάνου. Ὁ Ρήγας ἤθελε νά διατηρήσει αὐτήν τήν ἐνότητα τοῦ Βαλκανικοῦ χώρου, ἀντικαθιστώντας τήν ἀπολυταρχική ἐξουσία, στήν ὁποία δέν ὑπῆρχε σεβασμός στά «Δίκαια τοῦ ἀνθρώπου», στά ἀνθρώπινα δικαιώματα, ὅπως τά περιγράφει στή «Νέα Πολιτική Διοίκηση» του. Θά δημιουργοῦσε τήν ἀντιπροσωπευτική, δημοκρατική πολιτεία, ἡ ὁποία θά εἶχε κοινούς νόμους γιά ὅλους τούς λαούς τοῦ Βαλκανικοῦ χώρου. Χαρακτηριστικά, ὁ Νικόλαος Πανταζόπουλος<sup>14</sup> σημειώνει ὅτι «τό κράτος τοῦ Ρήγα θεμελιούται ἐπί τῆς συμμετοχῆς ὄλων τῶν ὑποδοῦλων ἐθνοτήτων, βάσει τῆς γενικῆς ρήτρας τῆς ἰσότητος-ἀλληλεγγύης τῶν ἀποτελουσῶν αὐτό ομάδων, ἀνεξαρτήτως ἐθνικῆς προελεύσεως ἢ θρησκευτικῆς πεποιθήσεως».

Ἐχει σημασία νά τονισθεῖ ὅτι ἡ δημοκρατική ἐνοποίηση τοῦ Βαλκανικοῦ χώρου θά ἦταν ἀποτέλεσμα ὄχι τῆς ἀπολυταρχικῆς ἐξουσίας, ἀλλά ἀπόρροια τῆς κοινῆς θέλησης τῶν λαῶν νά συνυπάρχουν, νά ἔχουν κοινούς νόμους, κοινό σύστημα ἐκλογῆς τῶν ἀντιπροσώπων τῆς κάθε ἐπαρχίας, τούς αἰρετούς ἄρχοντες, χωρίς διακρίσεις μεταξύ τῶν λαῶν, ὅπως ὁ Ρήγας εἶχε τήν πρόνοια νά τά ἔχει γράψει καί νά τά ἔχει ἔτοιμα γιά τήν ἐπόμενη μέρα μετά τήν ἐπανάστασή του. Πίστευε ὁ Ρήγας ὅτι ἡ «στέρησις καλῶν νόμων» ἦταν ἡ αἰτία, ὅπως σημειώνει στήν Ἐπαναστατική Προκήρυξη, τῆς ἀθλιας κατάστασης τῶν λαῶν τοῦ Βαλκανικοῦ χώρου. Ἡ διάσπαση τῶν ἐθνοτήτων ἐντός τοῦ Βαλκανικοῦ χώρου θά ἦταν εἰς βάρος τῶν ἴδιων τῶν λαῶν. Ἦθελε τήν συνεργασία τῶν λαῶν, τήν δημοκρατική ἐνοποίησή τους γιά τό καλό ὄλων, γιά τήν ἀνάπτυξη καί πρόοδό τους.

14. Νικόλαος Πανταζόπουλος, *Μελετήματα γιά τόν Ρήγα Βελεστινλή*, β' ἔκδ. Ἐπιστημονικῆς Ἑταιρείας Μελέτης Φερῶν-Βελεστίνου-Ρήγα, Ἀθήνα 2000, σελ. 88.

Σημειώνουμε ότι στον Βαλκανικό χώρο δέν υπήρχαν στεγανά όρια τών εθνοτήτων κατά τήν περίοδο τής όθωμανικής έξουσίας και κατ' έπέκταση δέν θά υπήρχε και στήν πολιτεία πού θά δημιουργούνταν μετά τήν έπανάσταση του Ρήγα. Τό κράτος του θά ήταν, όπως σημειώνει και ό ίδιος στό Σύνταμά του<sup>15</sup>, χωρίς διάκριση φυλής, θρησκείας και γλώσσας, δηλ. θά ήταν πολυεθνικό, πολυγλωσσικό και πολυθρησκευτικό.

Στή «*Νέα Πολιτική Διοίκηση*» του Ρήγα διακηρύσσονται ή ισότητα τών πολιτών έναντι τών νόμων, ή άτομική και έθνική έλευθερία, ή έλευθερία έκφρασης τών ιδεών, τών θρησκευτικών πεποιθήσεων, τών συγκεντρώσεων, ή έλευθερία του τύπου, ή ασφάλεια τών πολιτών, τό δικαίωμα τής ιδιοκτησίας, ή κατάργηση τής δουλείας, ή αντίσταση στή βία και άδικία κ.ά. Όστόσο, ό Ρήγας προσέθεσε και πολλά δικά του κείμενα στό Γαλλικό Σύνταγμα του 1793, τό όποιο μετέφρασε και είχε ως πρότυπο. Ένδεικτικά μνημονεύονται, ή υποχρεωτική εκπαίδευση όχι μόνο τών άγοριών αλλά και τών κοριτσιών (*Δίκαια του άνθρώπου*, άρθρο 22), διάταξη πού για πρώτη φορά καταχωρίζεται στό Σύνταγμα, ή στρατιωτική άσκηση τών γυναικών, θεωρούμενος ίσως ό εισηγητής τής ισότητας άνδρών και γυναικών στήν εποχή του. Η προστασία τών πολιτών από τήν τοκογλυφία, (*Δίκαια του άνθρώπου*, άρθρο 35) ή υπεράσπιση τής δημοκρατίας από εκείνους πού τήν επιβουλεύονται κ.ά. Ακόμη, τονίζει ότι οι δημοκρατικοί πολίτες θά πρέπει νά συμμετέχουν ενεργά στα κοινά και νά υπερασπίζονται τους δημοκρατικούς θεσμούς θεωρώντας τήν υποχρέωσή τους αυτή «*ως τό πλέον ιερόν από όλα τά χρέη*» τους (*Δίκαια του άνθρώπου*, άρθρο 35).

Μέ τήν επικράτηση τής επανάστασης του Ρήγα στή θέση τής άπολυταρχικής όθωμανικής έξουσίας θά δημιουργούσε τή Νέα Πολιτική Διοίκησή του, τή νέα τάξη πραγμάτων στό Βαλκανικό χώρο, μέ τήν εφαρμογή του Δημοκρατικού Καταστικου Συντάγματος και τών Δικαιών του άνθρώπου. Πρότυπά του ήταν ή Γαλλική Έπανάσταση και ή Δημοκρατία τών αρχαίων Αθηνών. Γι' αυτό έξ άλλου και τιμητικά όνομάζει τό κράτος του «*Ελληνική Δημοκρατία*», μέ τήν ευρύτερη σημασία και όχι μέ τήν σημερινή έθνική σημασία. Στήριζε τή νέα πολιτική κατάσταση στή δημοκρατία και όχι στήν κληρονομική έξουσία. Ό Ρήγας ήταν έναντιόν τών τίτλων ευγενείας, όπως χαρακτηριστικά περιγράφεται στό βιβλίο του «*Σχολείον τών ντελικάτων έραστών*»<sup>16</sup> και τών προνομίων<sup>17</sup>. Μετά τήν επανάσταση θά προκήρυξε εκλογές για τήν ανάδειξη τών αίρετών αντιπροσώπων, τών βουλευτών, πού θά εκλέγονταν αναλογικά από κάθε επαρχία του κράτους του.

15. Στο άρθρο 7 του Συντάγματος ό Ρήγας τονίζει ότι κυρίαρχος λαός είναι «όλοι οι κάτοικοι του βασιλείου [= κράτους] τούτου, χωρίς έξαιρεσιν θρησκείας και διαλέκτου, Έλληνες, Βούλγαροι, Άλβανοί, Βλάχοι, Άρμένηδες, Τούρκοι και κάθε άλλο είδος γενεάς».

16. Ρήγα Βελεστινλή, *Σχολείον τών ντελικάτων έραστών*, Βιέννη 1790, σελ. 304.

17. Χαρακτηριστικά ό Κοραής παρατηρεί ότι «όπου εισχωρήσουν προνόμια, εκεί νόμοι δέν ισχύουν, και όπου νόμοι δέν ισχύουν, εκεί μή προσμένης δικαιοσύνην από τά δικαστήρια», Βλ. Άδαμ. Κοραής, *Προλεγόμενα εις δευτέραν έκδοσιν Βεγκαρίου Περί άδικημάτων και ποινών*, έν Παρισίσις 1823, σελ. μζ'.



Ἡ συμβολικὴ παράσταση τοῦ κοιμισμένου λιονταριοῦ μὲ τὸ ρόπαλο τοῦ Ἡρακλέους στὰ πόδια καὶ στὴ ράχη τοῦ ὁποῖου ἐπικάθονται τὰ σύμβολα τῆς ἐξουσίας τοῦ Σουλτάνου στό πρῶτο φύλλο τῆς *Χάρτας*.

Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ παράσταση στό πρῶτο φύλλο τῆς *Χάρτας* τῆς Ἑλλάδος στήν Ἐπιπεδογραφία τῆς Κωνσταντινουπόλεως μὲ τὸ κοιμισμένο λιοντάρι, στὴ ράχη τοῦ ὁποῖου ἐπικάθονται τὰ σύμβολα τῆς ἐξουσίας τοῦ Σουλτάνου. Ὅμως ὁ Ρήγας ἔχει βάσει στὰ πόδια τοῦ κοιμισμένου λιονταριοῦ τὸ ρόπαλο τοῦ Ἡρακλέους<sup>18</sup>,

18. Γιά τὸ «ρόπαλο τοῦ Ἡρακλέους» βλ. Δημ. Καραμπερόπουλος, «Ἡ “Χάρτα τῆς Ἑλλάδος” τοῦ Ρήγα. Τὰ πρότυπά της καὶ νέα στοιχεῖα»..., ὁ.π., σελ. 39-40, τοῦ ἰδίου «Τὸ ρόπαλο τοῦ Ἡρακλῆ. Τὸ σύμβολο τῆς ἐπαναστατικῆς σκέψης τοῦ Ρήγα», *Ἱστορικά θέματα*, τεύχ. 16, Μάρτ. 2003, σελ. 27-31, Λουκία Δρούλια, «Ἡ πολυσημία τῶν συμβόλων καὶ τὸ “ρόπαλον τοῦ Ἡρακλέους” τοῦ Ρήγα», *Ὁ Ἑρηνιστής*, τόμ. 21, 1997, σελ. 129-142.

πού θέλει νά πεί ότι όταν οί σκλαβωμένοι λαοί του Βαλκανικού χώρου ξυπνήσουν μέ τόν επαναστατικό του Θούριο καί τήν επανάστασή του θά άρπάξουν τό ρόπαλο – τά άρματα – θά γκρεμίσουν τήν άπολυταρχική έξουσία του Σουλτάνου καί θά δημιουργήσουν τή «Νέα Πολιτική Διοίκηση», τή δημοκρατική πολιτεία. Ο Ρήγας παρόμοια καί στους χάρτες της Βλαχίας καί της Μολδαβίας<sup>19</sup> στίς παραστάσεις κάτω από τήν προσωπογραφία του ήγεμόνα έχει θέσει τό ρόπαλο του Ήρακλέους, πού για πρώτη φορά έχει έντοπισθει τώρα κατά τήν επανέκδοσή τους.



Τό ρόπαλο του Ήρακλέους κάτω από τους θυρεούς στην προσωπογραφία του ήγεμόνα της Βλαχίας.

19. Δημ. Καραμπερόπουλος, *Οι χάρτες Βλαχίας καί Μολδαβίας του Ρήγα Βελεστινλή. Νέα στοιχεία-Εύρετήριο-Αύθεντική επανέκδοση*, έκδ. Έπιστημονικής Έταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Άθήνα 2005.

Ὁ Ρήγας Βελεστινλῆς<sup>20</sup> μέ τήν ἐπανάσταση τῶν σκλαβωμένων Ἑλλήνων καί τῶν ἄλλων Βαλκανικῶν λαῶν, πού ἐτοίμαζε, στή θέση τῆς ἀπολυταρχικῆς ὀθωμανικῆς ἐξουσίας, ὀραματιζόταν νά ἐγκαθιδρυθεῖ ἡ «*Νέα Πολιτική Διοίκησης*», ἡ δημοκρατική του πολιτεία. Ὅλοι οἱ συνυπόδουλοι λαοί «*χωρίς ἐξαίρεσιν θρησκείας καί γλώσσης*», ὅπως τονίζει στό δεύτερο ἄρθρο τοῦ Συντάγματός του, θά ἀπαρτίσουν τήν ἀντιπροσωπευτική πολιτεία, πού θά φέρει τόν τίτλο «Ἑλληνική Δημοκρατία», τό πολιτικό πρότυπο τοῦ πολιτισμοῦ τῶν κλασσικῶν χρόνων, μοναδικό στήν ἱστορία τῶν αἰῶνων καί στίς παραδόσεις τῶν λαῶν. Ἡ δημοκρατία ἦταν γιά τόν Ρήγα ἕνα πανανθρώπινο ἰδανικό μέ ὑπερεθνικές διαστάσεις.

Σχετικά τώρα μέ τίς ἀντιρρήσεις πού ἔχουν ἐκφρασθεῖ πῶς τάχα ὁ Ρήγας ἤθελε τούς Ἑλληνες νά ἔχουν τήν πρωτοκαθεδρία στό κράτος του, μιά καί τοῦ δίνει τήν ὀνομασία «Ἑλληνική Δημοκρατία», μποροῦμε συνοπτικά νά ποῦμε ὅτι ἡ θέση τοῦ Ρήγα γιά τήν καθιέρωση τῆς ἀντιπροσωπευτικῆς δημοκρατίας δίνει ἀπάντηση στήν ἀντίρρηση αὐτή. Οἱ Ἑλληνες ἀποτελοῦσαν μικρή μειοψηφία στό Βαλκανικό χῶρο καί ὡς ἐκ τούτου ἡ ἀναλογική ἀντιπροσώπευσή τους στή Βουλή τοῦ κράτους του θά ἦταν μικρή. Ἐξ ἄλλου στό ἄρθρο 25 τῶν «Δικαιῶν τοῦ Ἄνθρώπου» σημειώνεται ὅτι «*Ἡ αὐτοκρατορία (κυριαρχία) εἶναι θεμελιωμένη εἰς τόν λαόν. Αὐτή εἶναι μία, ἀδιαίρετος, ἀπροσδιόριστος καί ἀναφαίρετος*» καί ὁ Ρήγας χαρακτηριστικά ἐπέξηγε ὅτι δέν εἶναι ὑπέρ μίας μεριδίας λαοῦ, ἀλλ' ἀπεναντίας «*ὁ λαός μόνον ἠμπορεῖ νά προστάξῃ καί ὄχι ἕνα μέρος ἀνθρώπων ἢ μία πόλις. Καί ἠμπορεῖ νά προστάξῃ δι' ὅλα, χωρίς κανένα ἐμπόδιον*».

Ὅσον ἀφορᾷ τώρα τή θέση τοῦ Ρήγα, πού προτείνει ὡς ἐπίσημη γλώσσα τοῦ κράτους του ἀντί τῆς μέχρι τότε ἐπικρατούσης τουρκικῆς τήν ἑλληνική γλώσσα, μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι τό ἔκανε ἀπό ρεαλιστική τακτική καί ὄχι ἀπό σκοπιμότητα. Καί τοῦτο διότι ἡ ἑλληνική γλώσσα ἦταν ἡ πλέον διαδεδομένη στόν βαλκανικό χῶρο, ὡς γλώσσα τοῦ ἐμπορίου καί τῆς ἐπικοινωνίας καί ἐπί πλέον «*ὡς πλέον εὐκατάληπτον καί εὐκόλον νά σπουδασθῇ*», ὅπως ὁ ἴδιος ὁ Ρήγας παρατηρεῖ στό ἄρθρο 53 τοῦ Συντάγματός του. Ἐξ ἄλλου στό Σύνταγμά του καθιερώνει τό σεβασμό τῆς γλώσσας καί τῆς πίστεως τοῦ κάθε λαοῦ, πού ἀποτελεῖ μέρος τοῦ κράτους του. Στό ἄρθρο 7 τοῦ Συντάγματός του τονίζει μέ ἔμφαση πῶς κυρίαρχος λαός τοῦ κράτους του μετά τήν ἐπανάσταση θά εἶναι ὅλοι οἱ κάτοικοι πού κατοικοῦν σ' αὐτό «*χωρίς ἐξαίρεσιν θρησκείας καί διαλέκτου, Ἑλληνες, Βούλγαροι, Ἀλβανοί, Βλάχοι, Ἀρμένηδες, Τούρκοι, καί κάθε ἄλλο εἶδος γενεᾶς*». Ἐντύπωση προκαλεῖ τό γεγονός ὅτι ὁ Ρήγας θέλει στό κράτος του ὅλους τούς λαούς πού κατοικοῦν, ἀκόμη καί τούς Τούρκους, διότι καί αὐτοί ὑποφέρουν

20. «Ὁ Ρήγας εἶναι ἡ συνισταμένη ὅλων τῶν ρευμάτων ὅσα συναντοῦμε σ' αὐτή τήν ἐποχή μέσα στόν ἑλληνισμό» σύμφωνα μέ τόν Κ. Θ. Δημαρά, *Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας*, ὄγδοη ἔκδοσις, Ἰκαρος, Ἀθήνα 1987, σελ. 166.

ἀπό τήν ἀπολυταρχική ἐξουσία τοῦ σουλτάνου, ὅπως τονίζει καί στόν Θούριό του (Θούριος, στίχ. 17-20).

### Οἱ χάρτες τοῦ Ρήγα πολιτικοί χάρτες τοῦ κράτους του

Ὁ Ρήγας κατά τό 1797 ἐξέδωσε στή Βιέννη τή δωδεκάφυλλη «Χάρτα τῆς Ἑλλάδος», τή «Νέα Χάρτα τῆς Βλαχίας» καί τή «Γενική Χάρτα τῆς Μολδαβίας». Ὁ Ρήγας δέν ἦταν ἐπαγγελματίας χαρτογράφος. Τίς ἐκδόσεις αὐτές τίς ἐνέτασε στό ἐπαναστατικό του σχέδιο, ὅπως ἔχουμε ὑποστηρίξει στίς πρόσφατες ἐπανεκδόσεις τοῦ χαρτογραφικοῦ του ἔργου, πού συνοδεύονται καί μέ τά ἀντίστοιχα Εὐρετήριά τους, τά ὁποῖα μᾶς ἔδωσαν τήν εὐκαιρία νά ἀνακαλύψουμε τά στοιχεῖα ἐκεῖνα, διά τῶν ὁποίων χαρακτηρίζονται πλέον ὡς πολιτικοί χάρτες τοῦ δημοκρατικοῦ του κράτους στό Βαλκανικό χῶρο.

Οἱ χάρτες του εἶναι διαιρεμένοι σέ Ἐπαρχίες καί Τοπαρχίες μέ ἰδιαίτερη διαγράμμιση, ὅπως καί τά σύνορα τοῦ κράτους του. Σχεδίαζε νά τυπώσει ἐπί πλέον καί τούς χάρτες τῆς Βουλγαρίας καί τῆς Ἰλλυρίας<sup>21</sup> μέ τίς ἀντίστοιχες ἐπαρχίες καί τοπαρχίες, γιά νά ἔχει γιά ὅλο τό κράτος του λεπτομερεῖς χάρτες. Γιά τόν Ρήγα ἦταν ἀπαραίτητο νά ἔχει στά χέρια του τήν πολιτική διαίρεση τοῦ Βαλκανικοῦ χώρου, πού ἦταν κάτω ἀπό τήν ἀπολυταρχική ἐξουσία τοῦ Σουλτάνου καί ἐπεδίωκε μέ τήν ἐπανάστασή του νά τήν ἀνατρέψει καί νά δημιουργήσει τό ἐνιαῖο δημοκρατικό κράτος στό Βαλκανικό αὐτό χῶρο. Μετά τήν ἐπικράτηση τῆς ἐπανάστασής του θά προκίρυσσε ἐκλογές γιά τήν ἀνάδειξη τῶν ἀντιπροσώπων κάθε τοπαρχίας καί ἐπαρχίας στή Βουλή, σύμφωνα μέ τό Σύνταγμά του, τό ὁποῖο εἶχε τήν πρόνοια νά τό ἔχει ἔτοιμο, πρὶν ξεκινήσει γιά τήν ἐπανάστασή του.

Συγκεκριμένα, στό Σύνταγμά του, ἄρθρο 3, τονίζει ὅτι τό κράτος του «*Διαμοιράζεται διά τήν εὐκολίαν τῆς διοικήσεως καί διά νά γίνεται ἡ δικαιοσύνη παντοῦ ὁμοιοτρόπως, εἰς ἐπαρχίας, τοπαρχίας καί προεστάτα*». Μάλιστα, γιά τήν κατανοήση τῶν ὄρων αὐτῶν φέρνει παραδείγματα «*Ἦγουν ἐπαρχία λέγεται ἡ Θεσσαλία, τοπαρχία ἡ Μαγνησία (ἤγουν τοῦ Βόλου τά χωρία) καί προεστάτον ἡ πολιταρχία τῆς Μακρυνίτζας ἐπάνω εἰς δώδεκα χωρία*». Ἀκόμη στό Ἄρθρο 11 γράφει γιά τίς ἐκλογές στήν τοπαρχία, στήν ὁποία θά συγκεντρωθοῦν οἱ πολῖτες γιά νά ψηφίσουν: «*Αἱ πρῶται συναθροίσεις τοῦ λαοῦ, ἤγουν ἐκεῖναι ὅπου γίνονται διά νά ἀποφασισθοῦν ποῖοι ἔχουν νά ἐκλεχθοῦν ὡς ἀπεσταλμένοι, συγκροτοῦνται ἀπό κατοίκους, οἵτινες εὐρέθησαν νά ἔχουν σπίτια πρὸ ἕξ μηνῶν τουλάχιστον εἰς τήν τοπαρχίαν ἐκεῖνην, ὅπου γίνεται ἡ Συνάθροισις*».

21. Σύμφωνα μέ τή μαρτυρία τοῦ Johann Christian von Engel, ὁ Ρήγας ἐτοίμαζε λεπτομερεῖς χάρτες καί γιά τίς ὑπόλοιπες περιοχές τοῦ κράτους του, τῆς Βουλγαρίας καί Σερβίας. Βλ. Γ. Λάϊος, «Οἱ χάρτες τοῦ Ρήγα. Ἐρευνα ἐπὶ νέων πηγῶν», *Δελτίο Ἱστορικῆς Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας*, τόμ. 14, 1960, σελ. 298.



Χαρακτηριστικό του πνεύματος και των ιδεών του Ρήγα για τις έκλογές στή δημοκρατική του πολιτεία αποτελεί τό Άρθρο 20 του Συντάγματός του, στο οποίο σημειώνει, μάλιστα, και τις πρώτες εκλογές στο κράτος του τήν πρώτη Μαΐου του επομένου χρόνου, τό 1798, βέβαιος για τήν πορεία τής επανάστασής του: «*Η θέλησις τής Πρώτης Συναθροίσεως κηρύττεται έτσι: Οί πολίται τής τοπαρχίας τάδε... συνταχθέντες εις τήν Πρώτην Σνάθροισιν τήν πρώτη Μαΐου 1798, ...*».

Νομίζουμε ότι ό Ρήγας έχοντας κατά νουν τή δημιουργία τής «Νέας Πολιτικής Διοικήσεως», σέ αντικατάσταση τής παλαιάς διοικήσεως τής όθωμανικής άπολυταρχικής έξουσίας, μέ τό Σύνταγμα πού μετέφραζε, δέν θά ήθελε νά χρησιμοποιήσει τήν διοικητική διαίρεση καθώς και τις όνομασίες τής παλαιάς διοικήσεως «Καδηλίκι» και «Μεμλεκέτι» για τήν Τοπαρχία και Έπαρχία αντίστοιχα. Ίσως γι' αυτό κατέφυγε στον χάρτη τής αρχαίας Ελλάδος. Από εκεί πήρε τήν πολιτική διαίρεση σέ έπαρχίες και τοπαρχίες, αλλά και τις αντίστοιχες έλληνικές όνομασίες τους<sup>22</sup>. Κατ' αυτόν τον τρόπο είχε ολοκληρωμένη τήν πολιτική διαίρεση μέ τις αντίστοιχες όνομασίες του κράτους του.

Σημειώνουμε ακόμη ότι ό Ρήγας στα έργα του *Ό Ήθικός Τρίπους* και *Νέος Ανάχαρσις*<sup>23</sup> αναγράφει τους όρους «Τοπαρχία» και «Έπαρχία» χωρίς νά μνημονεύει τους αντίστοιχους όρους «Καδηλίκι» και «Μαμλεκέτι» τής όθωμανικής πολιτικής διαίρεσεως, όπως έχουμε παρατηρήσει κατά τή σύνταξη των εύρετηρίων τους. Θά ήθελε νά δώσει έλληνικούς όρους στην πολιτική διαίρεση του κράτους του, για τό όποιο εκτύπωσε και τή Χάρτα του. Ήθελε νά έχει έτοιμο ένα χάρτη του χώρου πού θά λευτέρωνε και θά δημιουργούσε τή δημοκρατία του, μέ τις έπαρχίες και τις τοπαρχίες της. Η Χάρτα του θά ήταν ένα βοηθητικό εργαλείο τής «Νέας Πολιτικής Διοικήσεως» του, του Συντάγματός του, όπως διατυπώνεται στα πρόσφατα άποτελέσματα τής έρευνάς μας<sup>24</sup>, μέ τήν ένασχόλησή μας μέ τήν επανέκδοση τής Χάρτας και τή σύνταξη του εύρετηρίου των όνομάτων της.

22. Για παράδειγμα ως αναφέρουμε μία Έπαρχία τής Χάρτας τής Ελλάδος, τήν «Θεσσαλία», πού περικλείεται μέ ιδιαίτερη διαγράμμιση και διαιρείται στις Τοπαρχίες «Εστιώτις», «Πελασγιώτις», «Μαγνησία», «Φθιώτις», «Άθαμάνες», «Δρύορες», «Αινιάνες», και «Φθιώται Άχαιοί».

23. Βλ. τά έργα του Ρήγα Βελεστινλή, *Ό Ήθικός Τρίπους*, Βιέννη 1797, φωτομηχανική επανέκδοση από τήν Έπιστημονική Έταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Έπιμέλεια-Εισαγωγή-Εύρετήριο Δημ. Καραμπερόπουλος, Άθήνα 2001, σελ. λα' και *Νέος Ανάχαρσις*, Βιέννη 1797, φωτομηχανική επανέκδοση από τήν Έπιστημονική Έταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Άθήνα 2006. Σημειώνουμε ότι στα Εύρετήρια των δύο αυτών έργων αναγράφονται οι σελίδες στις οποίες απαντώνται οι όροι «Έπαρχία» και «Τοπαρχία», χωρίς όμως νά συνοδεύονται από τις αντίστοιχες τουρκικές λέξεις.

24. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Η Χάρτα τής Ελλάδος» του Ρήγα. Τά πρότυπά της και νέα στοιχεία», στο *Η Χάρτα του Ρήγα*, επανέκδοση από τήν Έπιστημονική Έταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, μέ τήν ύποστήριξη τής Ακαδημίας Άθηνών, Άθήνα 1998.



Οι χάρτες *Νέα Χάρτα της Βλαχίας* και *Γενική Χάρτα της Μολδοβίας*, που εξέδωσε ο Ρήγας το 1797, την ίδια περίοδο με την *Χάρτα της Ελλάδος*, διαιρεμένες σε Τοπαρχίες και με ιδιαίτερη διαγράμμιση στα σύνορα με την Τρανσυλβανία και την Ρωσική Πολωνία. Επισημαίνεται η παρουσία του «ροπάλου του Ηρακλέους» κάτω από τους θυρεούς των Ηγεμονιών και πως είναι πολιτικοί χάρτες του κράτους του. Έγινε πλέον κατανοητός τώρα ο σκοπός έκδοσής τους, κάτι που δεν μπόρεσαν να κατανοήσουν οι προγενέστεροι μελετητές του Ρήγα.

# Οι Χάρτες Βλαχίας-Μολδαβίας του Ρήγα στο επαναστατικό του σχέδιο Πρώτη αυθεντική επανέκδοση - Νέα στοιχεία

(Φιλολογική Πρωτοχρονιά 2005, τόμ. 62, σελ. 179-182)

Ο Ρήγας Βελεστινλής κατά την επαναστατική του χρονιά του 1797 είχε εκδώσει στη Βιέννη τα σημαντικά του έργα: *Θούριος*, *Νέα Πολιτική Διοικήσεις* (το Σύνταγμά του), *Νέος Ανάχαρσις*, *Ο Ηθικός Τρίπους*, εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου και το *Στρατιωτικόν Εγκόλπιον*, το οποίο όμως κατασχέθηκε από την Αυστριακή Αστυνομία και δεν είδε το φως δημοσιότητας μετά την προδοσία του επαναστατικού σχεδίου του Ρήγα από ένα τυχάρπαστο Έλληνα έμπορο. Εκτός από τα βιβλία ο Ρήγας είχε παρουσιάσει κατά την ίδια αυτή χρονιά του 1797 σημαντικά χαρτογραφικά έργα, τη μεγαλειώδη σε δώδεκα φύλλα *Χάρτα της Ελλάδος*<sup>1</sup> και επί πλέον τους χάρτες της Βλαχίας και Μολδαβίας<sup>2</sup>.

## Ο Χάρτης της Βλαχίας

Ο χάρτης είναι τυπωμένος σε ένα φύλλο διαστάσεων 85X62 εκ. και στο άνω αριστερό μέρος φέρει τον τίτλο *Νέα Χάρτα της Βλαχίας και μέρους της Τρανσυλβανίας παρά του Ρήγα Βελεστινλή Θετταλού*<sup>3</sup>. *Εκδοθείσα χάριν των Ελλήνων και Φιλελλήνων. 1797. Εχαράχθη παρά του Φρανσουά Μήλλερ εν*

1. Ρήγα Βελεστινλή, *Χάρτα της Ελλάδος*, Βιέννη 1796-1797, αυθεντική επανέκδοση και ευρετήριο με την υποστήριξη της Ακαδημίας Αθηνών από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου, Αθήνα 1998.
2. Από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα πραγματοποιείται αυθεντική επανέκδοση των χαρτών Βλαχίας και Μολδαβίας με την προσθήκη Ευρετηρίου, Σχόλια και Επιμέλεια Δημ. Καραμπερόπουλου, Αθήνα 2005.
3. Σε όλα τα έργα του ο Ρήγας χρησιμοποίησε ως όνομά του το «Ρήγας Βελεστινλής Θετταλός», στοιχείο που θα πρέπει πλέον να γίνει σεβαστό και να παύσει η αναγραφή των λογίων του 19<sup>ου</sup> αιώνας ως επωνύμου το «Φεραίος», καθώς επίσης και του ανιστόρητου τάχα πραγματικού ονόματος «Αντώνιος Κυριαζής». Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Όνομα και καταγωγή του Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα, Β' έκδ. 2000.

Βιέννη. Χαρακτήρας ήταν ο «Φρανσουά Μύλλερ», (Franz Müller, 1755-1816), ο οποίος ήταν και χαρακτήρας της *Χάρτας της Ελλάδος*. Στο άνω δεξιά μέρος ο Ρήγας έχει θέσει την προσωπογραφία του ηγεμόνα της Βλαχίας Αλεξάνδρου Υψηλάντη, που απεικονίζεται με την ηγεμονική αμφίεση και περιμετρικά αναγράφεται «*Αμφοτέρους τρίς Αλέξανδρος Δάκας αμφιβέβηκεν Υψηλαντίδης<sup>4</sup> μειλίχιος ηγεμόνων*», επισημαίνοντας ότι τρεις φορές ηγεμόνευσε ως ηγεμών της Βλαχίας 1774-1782, 1796-1797 και της Μολδαβίας 1787-1788.

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι παραστάσεις κάτω από την προσωπογραφία του ηγεμόνα, όπου εκτός των άλλων βρίσκονται δύο θυρεοί λοξά τοποθετημένοι, τα σύμβολα των ηγεμονιών Βλαχίας και Μολδαβίας<sup>5</sup>, ο αετός με ανοιγμένες τις φτερούγες και η κεφαλή βοδιού. Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι ο Ρήγας δεν έβαλε τους δύο θυρεούς σε όρθια θέση, όπως θα άρμοζε σε σύμβολα, αλλά τους έχει γερμένους, σα πεταμένους. Όπως επίσης κάτω από αυτούς τους θυρεούς ο Ρήγας έθεσε το «ρόπαλο του Ηρακλέους», που για πρώτη φορά εντοπίζεται. Δίνεται κατ' αυτόν τον τρόπο μία άλλη διάσταση στην έκδοση αυτών των χαρτών από τον Ρήγα, εντασσόμενοι πλέον στο επαναστατικό του σχέδιο. Γι' αυτό εξάλλου ο χάρτης της Βλαχίας είναι διηρημένος σε Τοπαρχίες<sup>6</sup>.

Πρωτότυπα αντίτυπα της *Χάρτας της Βλαχίας* του Ρήγα βρίσκονται στη Βιβλιοθήκη της Χίου<sup>7</sup> και στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Βιέννης<sup>8</sup>. Εντύπωση πάντως προκαλεί το γεγονός ότι ελάχιστα αντίτυπα έχουν διασωθεί, ενώ από τη δωδεκάφυλλη *Χάρτα της Ελλάδος* έχουν μέχρι σήμερα εντοπισθεί τριάντα τέσσερα αντίτυπα<sup>9</sup>.

4. Διονυσίου Φωτεινού, *Ιστορία της πάλαι Δακίας, τα νυν Τρανσυλβανίας, Βλαχίας και Μολδαβίας. Εκ διαφόρων παλιών και νεωτέρων συγγραφέων συναρνευσθείσα*, τόμ. Β', εν Βιέννη 1818, σελ. 352-356 και 378-379.

5. Για τα σύμβολα των Ηγεμονιών βλ. Διον. Φωτεινού, *Ιστορία της πάλαι Δακίας...*, ό.π., τόμ. Α', 1818, σελ. 306.

6. Τον όρο λαμβάνουμε από την *Χάρτα της Ελλάδος*, Βιέννη 1797, και την πολιτική διαίρεση του κράτους του, της *Νέα Πολιτικής Διοικήσεως*, άρθρο 3. Ο Διον. Φωτεινός, *Ιστορία της πάλαι Δακίας*, Βιέννη 1819 τόμ. Γ', σελ. 185 κ. εξ., «Πολιτική διαίρεσις της Βλαχίας», αναγράφει τον όρο «θέματα» για τον αντίστοιχο τουρκικό «καδιλίκια» και υποδιαιρούνται σε «θεμάτια» πεδινά που ονομάζονται «πλάσις» και σε ορεινά «πλάγια».

7. Κωνστ. Αμάντου, «Ρήγας Βελεστινλής», *Ελληνικά*, τόμ. 5, 1932, σελ. 39-60.

8. Γεωργίου Λάϊου, «Οι χάρτες του Ρήγα. Έρευνα επί νέων πηγών», *Δελτίον Ιστορικής Εθνολογικής Εταιρείας*, τόμ. 14, 1960, σελ. 287.

9. Γεωργίου Σχινά, «Η “Χάρτα” του Ρήγα: Σωζόμενα αντίτυπα και περιγραφή τους», *Υπέρεια*, τόμ. 3, *Πρακτικά Γ' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας»*, Αθήνα 2002, σελ. 965-979.

## Ο Χάρτης της Μολδαβίας

Ο χάρτης αυτός έχει τον τίτλο *Γενική Χάρτα της Μολδοβίας και μέρους των γειτνιαζουσών αυτή επαρχιών*<sup>10</sup>. Παρά Ρήγα Βελεστινλή Θετταλού εκδοθείσα χάριν των Ελλήνων και Φιλελλήνων. 1797, και κάτω αριστερά στο περιθώριο αναγράφεται ότι «*Εχαράχθη παρά του Φρανσουά Μήλλερ εν Βιέννη*». Ο χάρτης έχει διαστάσεις 82Χ63 εκ. και στο άνω δεξιό μέρος έχει θεθεί η προσωπογραφία του ηγεμόνα Αλεξάνδρου Καλλιμάχη, (1795-1799), με ηγεμονική αμφίεση και όλα τα σύμβολα της εξουσίας του και στον οποίο αφιερώνεται η *Χάρτα* της Μολδαβίας. Ο Ρήγας θέτει κυκλικά της εικόνας του ηγεμόνα ένα επίγραμμα σε αρχαία διατύπωση «*Ηπιον ωδ' όρ' Αλέξανδρον, βυζάντιον έρνος φράδμονα Καλλιμάχην, κραντορα Μολδοβίης*»<sup>11</sup>, και συνιστά στον αναγνώστη να δώσει σημασία στον ήπιο, συνετό ηγεμόνα της Μολδαβίας, ο οποίος είναι βλαστός του Βυζαντίου. Το επίγραμμα είναι σε αρχαία διατύπωση, δείγμα κι' αυτό του επιπέδου μόρφωσης του Ρήγα. Βέβαια, έχει υποστηριχθεί ότι ο Ρήγας δεν θα ήταν δυνατόν να γράφει τέτοια επιγράμματα και ότι από κάποιον άλλον είναι γραμμένα. Όμως, στη σχετική εργασία μας για *Τα Ολύμπια* του Μεταστάσιο, αποδεικνύουμε ότι ο Ρήγας ήταν ο μεταφραστής και επίσης ο δημιουργός των χορικών σε αρχαία διάλεκτο<sup>12</sup>.

Επίσης, βάζει και ορισμένες παραστάσεις μεταξύ των οποίων στο μέσον έχει τοποθετήσει γερμένο το θυρέο με την κεφαλή βοδιού, συμβόλου της Μολδαβίας. Και πάλι παρατηρούμε ότι ο Ρήγας αντί να θέσει το σύμβολο της Μολδαβίας όρθιο, όπως θα έπρεπε, το έχει λοξά τοποθετημένο. Ενδιαφέρον πάλι παρουσιάζει ότι κάτωθεν του θυρεού ο Ρήγας έχειβάλει το «ρόπαλο του Ηρακλέους»<sup>13</sup>, που και εδώ για πρώτη φορά εντοπίζεται κατά τις πρόσφατες έρευνές μας.

10. Ενδιαφέρον έχει να σημειώσουμε ότι ο Ρήγας χρησιμοποιεί τον όρο «Επαρχία».

11. «Έρνος»=βλαστάρι, τέκνον, «φράδμων»=συνετός, «κράντωρ»=κυβερνήτης, βασιλεύς «κράντωρ ελευθερίας» επιγρ. Πaus. 8.52, 3. Ο Ρήγας συνιστά στον αναγνώστη να δώσει σημασία στον ήπιο, συνετό ηγεμόνα της Μολδαβίας Αλέξανδρο Καλλιμάχη, ο οποίος είναι βλαστός του Βυζαντίου.

12.. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Ο Ρήγας μεταφραστής των Ολυμπίων του Μεταστάσιο*, Αθήνα 2001, και Ρήγα Βελεστινλή, *Ο Ηθικός Τρίπους*, Βιέννη 1797, φωτομηχανική επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2001.

13. Μέχρι τώρα δεν έχουμε βρει μνεία για το «ρόπαλο του Ηρακλέους» στις παραστάσεις αυτές των Χαρτών Μολδαβίας και Βλαχίας και για πρώτη φορά σήμερα εντοπίζεται στις θέσεις αυτές,

## Ταύτιση κειμένου του Ρήγα με την Γαλλική *Εγκυκλοπαιδεία*

Σχετικά με το κείμενο «*Προς τω Τύρα όπου η Οφιούσα, Πλίν. Βιβλ. δ.*»<sup>14</sup>, που αναγράφει ο Ρήγας στο ανοιχτό βιβλίο της παράστασης στη *Χάρτα* της Μολδαβίας, έχουμε τη χαρά να παρουσιάσουμε την ταύτιση, που έχουμε κάνει με την ευκαιρία της επανέκδοσής της. Είχαμε αρχικά την αίσθηση ότι ο Ρήγας πιθανόν από άλλη πηγή και όχι από βιβλίο του Πλίνιου να έλαβε το κείμενο αυτό και το έβαλε στην παράσταση της *Χάρτας* της Μολδαβίας. Την άποψή μας αυτή την στηρίξαμε στο γεγονός ότι στη *Χάρτα της Ελλάδος*, στο φύλλο πέντε, μεταξύ Αττικής, Κέας, Άνδρου και νοτίου Ευβοίας ο Ρήγας μνημονεύει τον Πλίνιο στη φράση «*Αιζ περί ης γράφει ο Πλίνιος*», αλλά όπως έχουμε δείξει στην έρευνά μας, η αναφορά στον Πλίνιο υπήρχε στον πρότυπο χάρτη του Delisle, τον οποίο χρησιμοποίησε ο Ρήγας για την *Χάρτα* του<sup>15</sup>. Έχοντας ακόμη υπ' όψιν ότι ο Ρήγας μελετούσε την Γαλλική *Εγκυκλοπαιδεία* των Diderot και D' Alembert, όπως έχουμε αποδείξει στην έρευνά μας για το βιβλίο του *Φυσικής απάνθισμα*<sup>16</sup>, Βιέννη 1790, στραφήκαμε στην αναζήτηση του κειμένου αυτού σε κάποιο λήμμα της Γαλλικής *Εγκυκλοπαιδείας*<sup>17</sup>. Έτσι αναζητήσαμε στα λήμματα «*Τύρας*» και «*Οφιούσα*», που ο Ρήγας μνημονεύει στο κείμενό του. Πράγματι στο λήμμα «*Τύρας*» εντοπίσαμε τη σχετική φράση,

---

που προσφέρουν άλλη δυναμική στην εξήγηση της έκδοσής τους, διότι εντάσσονται πλέον στο επαναστατικό σχέδιο του Ρήγα.

14. Για τη φράση αυτή βλ. Μαρίας Μαντουβάλου, *Ο Ρήγας στα βήματα του Μεγάλου Αλεξάνδρου*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερόν-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1996, σελ. 71-77, κεφάλαιο «*Τύρας - Οφιούσα - Πλίνιος*».
15. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, «*Η “Χάρτα της Ελλάδος” του Ρήγα. Τα πρότυπά της και νέα στοιχεία*», στο *Η Χάρτα του Ρήγα Βελεστινλή*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερόν-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1998, σελ. 23.
16. Δημ. Καραμπερόπουλου, «*Ρήγα Βελεστινλή “Φυσικής απάνθισμα” και Γαλλική “Encyclopédie”*. Ταύτιση, για πρώτη φορά, ενός προτύπου», *Υπέρεια*, τόμ. 2, Πρακτικά Β' Διεθνούς Συνεδρίου «*Φεραί-Βελεστίνου-Ρήγας*», Αθήνα 1994, σελ. 585-598, και του ίδιου «*Η Γαλλική “Encyclopédie” ένα πρότυπο του έργου του Ρήγα “Φυσικής απάνθισμα”*», *Ο Ερασιστής*, τόμ. 21, 1997, σελ. 95-128.
17. Εκφράζονται ευχαριστίες στον κ. Γιάννη Καρά για την καλοσύνη να μας αποστείλει φωτοτυπία του λήμματος «*Τύρας*» από τη Γαλλική *Εγκυκλοπαιδεία* του Diderot και D' Alembert, της οποίας αναστατική επανέκδοση απόκειται στη Βιβλιοθήκη του Κέντρου Νεοελληνικών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών.

«*Sur le bord de ce fleuve (Tyra), il y avoit une ville de meme nom, apelle auparavant Ophiusa, selon Pline, liv. IV , ch. XII*»,

η οποία μας δείχνει ότι από αυτό το λήμμα πήρε ο Ρήγας την πληροφορία και την έβαλε στο ανοιχτό βιβλίο. Κατ' αυτόν τον τρόπο με την έρευνά μας αποδεικνύεται ότι ο Ρήγας Βελεστινλής για μία ακόμη φορά χρησιμοποιούσε τη Γαλλική *Εγκυκλοπαιδεία των Diderot και D' Alembert* στην ακμή της επαναστατικής του δράσης, κατά την εποχή της προετοιμασίας και έκδοσης των έργων του στις χρονιές 1796-1797.

### Το «ρόπαλο του Ηρακλέους»

Η παρουσία του «ροπάλου του Ηρακλέους»<sup>18</sup> στους χάρτες Βλαχίας και Μολδαβίας, που αναφέρθηκε παραπάνω, δίνει λαβή να γράψουμε αφ' ενός για τη σημασία του και αφ' ετέρου σε ποια άλλα έργα του Ρήγα εντοπίζεται και τούτο διότι το «ρόπαλο του Ηρακλέους» αποτελεί σημαντικό στοιχείο στην επαναστατική του σκέψη. Το βρίσκουμε πρώτα-πρώτα στον τίτλο της *Χάρτας της Ελλάδος*, στην πάλη του Ηρακλή με την Αμαζόνα. Θεωρούμε ότι είναι σημαντική για το μήνυμά της η παράσταση του γυμνόποδα Ηρακλή με το ξύλινο ρόπαλο, σύμβολο της ελληνικής πνευματικής δύναμης, που παλεύει με την έφιππο Αμαζόνα, της οποίας ο σιδερένιος διπλός πέλεκυς, σύμβολο της περσικής ασιατικής δύναμης, δηλ. της δύναμης των αρμάτων, της ύλης, είναι τσακισμένος. Ο Ρήγας με τους συμβολισμούς του αυτούς προσφέρει μήνυμα αισιοδοξίας στους σκλαβωμένους, πως στον αγώνα της επανάστασης θα νικήσει, τελικά, η ελληνική ηθική δύναμη, αν πορευτούν με τις αρετές του Ηρακλή: αποφασιστικότητα, αφοσίωση στα ιδεώδη, πίστη στο καθήκον, και υπεράσπιση του δικαίου.

Το «ρόπαλο του Ηρακλέους» έχει συμβολική δυναμική ανά τους αιώνες, ενώ αλλάζουν οι αντίπαλες δυνάμεις. Πρώτα ήταν η περσική με τον διπλό πέλεκυ και μετέπειτα η οθωμανική με την ημισέληνο. Έτσι, η ελληνική δύναμη, που συμβολίζεται με το ρόπαλο, αντιπαλεύει ανά τους αιώνες με τον βαρβαρισμό. Στη *Χάρτα* του, ο Ρήγας παραθέτει το ρόπαλο και τον πέλεκυ

---

18. Βλ. Λουκίας Δρούλια, «Η πολυσημία των συμβόλων και το “ρόπαλον του Ηρακλέους” του Ρήγα», *Ο Εραμιστής*, τόμ. 21, 1997, σελ. 129-142. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Το ρόπαλο του Ηρακλή. Το σύμβολο της επαναστατικής σκέψης του Ρήγα», *Ιστορικά Θέματα*, τεύχ. 16, Μάρτιος 2003, σελ. 26-31.

τσακισμένο στις ναυμαχίες Σαλαμίνας και Μυκάλης και στις μάχες Μαραθώνος και Γρανικού ποταμού. Ακόμη μνημονεύει το ρόπαλο στα νομίσματα Λευκάδος, Θηβών, Κωνσταντζας, Μανγγάλιας, Νικοπόλεως, και Φθιώτιδος Θεσσαλίας. Επίσης, στην αρχή του πάνω περιθωρίου του δεκάτου φύλλου, με το ρόπαλο συμβολίζει την ελληνική πνευματική δύναμη, καταχωρίζοντας αλφαβητικά στη συνέχεια εκατό δεκατέσσερα ονόματα μεγάλων ανθρώπων της αρχαιότητας, αρχίζοντας, μάλιστα με τον Άδμητο των Φερών, που έζησαν σε διάφορες εποχές από τον εντέκατο αιώνα π. Χ. μέχρι το πρώτο αιώνα μ.Χ. Θα ήθελε έτσι να δείξει στους σύγχρονούς του Έλληνες την πολύχρονη ιστορική πνευματική διαδρομή των προγόνων τους.

Ο Ρήγας καταχωρίζει επί πλέον στο 1<sup>ο</sup> φύλλο της *Χάρτας* του, την *Επιπεδογραφία της Κωνσταντινουπόλεως*, μια πολύ σημαντική αλληγορική παράσταση. Συγκεκριμένα, δίπλα στα έξι νομίσματα και πάνω από την «Επιπεδογραφία του Σαραγίου», βρίσκεται ένα κοιμισμένο λιοντάρι, έχοντας στα πόδια του ένα ρόπαλο, ενώ στη ράχη του επικάθονται δύο κλαδιά, τα οποία είναι δεμένα στη βάση τους, έτσι ώστε το ένα έναντι του άλλου να ανέρχονται κυκλοειδώς και στην κορυφή τους να υποβαστάζουν το έμβλημα του Σουλτάνου, από όπου κρέμεται ένας εγγεγραμμένος κύκλος με κεντρομόλα σύμβολα της δύναμής του: λόγχεις, λάβαρα, λαβή από γαταγάνι κ. ά.

Με αυτήν τη συμβολική παράσταση στο 1<sup>ο</sup> φύλλο της *Χάρτας* του, ο Ρήγας θα ήθελε να δείξει ότι το κοιμισμένο λιοντάρι, δηλαδή οι σκλαβωμένοι λαοί του Βαλκανικού χώρου, με το σάλπισμα του *Θουρίου* του και της επανάστασής του, θα ξύπναγαν και θα άρπαζαν τα όπλα, το ρόπαλο-σύμβολο της ελληνικής δύναμης-για να γκρεμίσουν τη σουλτανική εξουσία και να δημιουργήσουν τη *Νέα Πολιτική Διοίκηση*, τη δημοκρατική πολιτεία στον Βαλκανικό χώρο. Κατ' αυτόν τον τρόπο ο Ρήγας προσδίδει, με την παράσταση αυτή, διαχρονική σημασία στο «ρόπαλο του Ηρακλέους», με το οποίο χαρακτηρίζει όχι μόνο την αρχαία ελληνική δύναμη, αλλά τη σημασία του την εκτείνει και μέχρι την εποχή του. Γι' αυτό εξ άλλου στην τρίχρωμη σημαία του κράτους του, που σημειώνει στο Σύνταγμά του, θέτει ως σύμβολο και το «ρόπαλο του Ηρακλέους».

**Συμπέρασμα.** Με την για πρώτη φορά επανέκδοση και τα συνοδευόμενα σχόλια των δύο χαρτών Βλαχίας και Μολδαβίας νέα σημαντικά στοιχεία προσφέρονται στην ιστορική έρευνα όπως:



- 1) Εντοπίστηκε το «ρόπαλο του Ηρακλέους» στις παραστάσεις, τις οποίες ο Ρήγας παραθέτει στην άνω δεξιά θέση των χαρτών, κάτω από τις προσωπογραφίες των ηγεμόνων της Βλαχίας και Μολδαβίας.
- 2) Ταυτίστηκε το κείμενο «Προς τω Τύρα όπου η Οφιούσα, Πλιν. βιβλ. δ'» του χάρτη της Μολδαβίας, το οποίο, όπως διαπιστώθηκε, ο Ρήγας έλαβε από τη Γαλλική *Εγκυκλοπαιδεία* των Diderot και D' Alembert.
- 3) Με την αυθεντική για πρώτη φορά επανέκδοση των χαρτών Βλαχίας και Μολδαβίας στο φυσικό μέγεθος όπως ο Ρήγας τις είχε εκδώσει, συντάχθηκε και το ευρετήριο των ονομάτων τους.
- 4) Η έκδοση των δύο χαρτών Βλαχίας και Μολδαβίας από τον Ρήγα εντάσσονται στο επαναστατικό του σχέδιο. Σύμφωνα με αυτό οι χάρτες του, *Χάρτα της Ελλάδος, Νέα Χάρτα της Βλαχίας και Γενική Χάρτα της Μολδαβίας*, που ήταν διαιρεμένοι σε Επαρχίες και Τοπαρχίες θα αποτελούσαν τους πολιτικούς χάρτες<sup>19</sup> του δημοκρατικού του κράτους, της «Ελληνικής Δημοκρατίας».

---

19. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Johann Christian von Engel, ο Ρήγας ετοίμαζε λεπτομερείς χάρτες και για τις υπόλοιπες περιοχές του κράτους του, της Βουλγαρίας και Σερβίας. Βλ. Γ. Λάιος, «Οι χάρτες του Ρήγα. Έρευνα επί νέων πηγών», *Δελτίο Ιστορικής Εθνολογικής Εταιρείας*, τόμ. 14, 1960, σελ. 298.



Ο τίτλος του σύγχρονου χάρτη της Οθωμανικής αυτοκρατορίας του Rizzi Zannoni, Παρίσι 1774, τον οποίο ο Ρήγας χρησιμοποίησε, όπως έχουμε παρουσιάσει το 1998, για τον άνωθεν του Αίμου χώρο της Χάρτας της Ελλάδος.

## Το χαρτογραφικό έργο του Ρήγα Βελεστινλή υπό το φως των νέων ερευνών

(Πρακτικά 1<sup>ου</sup> Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας και Πολιτισμού της Θεσσαλίας, (9-11 Νοεμβρίου 2006), Περιφέρεια Θεσσαλίας, 2009, τόμ. ΙΙ, σελ. 688-699)

**Ο** ΡΗΓΑΣ Βελεστινλής, ευρισκόμενος στη Βιέννη από τον Αύγουστο του 1796 έως τον Δεκέμβριο του 1797 κατά την προετοιμασία του επαναστατικού του σχεδίου, τύπωσε τα βιβλία του «*Νέος Ανάχαρισ*», «*Ο Ηθικός Τρίπους*», την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου και τους τρεις χάρτες του, *Χάρτα της Ελλάδος*, *Νέα Χάρτα της Βλαχίας* και *Γενική Χάρτα της Μολδαβίας*. Για την εκτύπωση αυτών των έργων ο Ρήγας έπαιρνε άδεια από τον λογοκρίτη της Αυστριακής Αστυνομίας, ενώ παράνομα τύπωσε το «*Στρατιωτικόν Έγκόλλπιον*» και το Σύνταμά του με τίτλο «*Νέα Πολιτική Διοίκησης*».

Οι νέες έρευνές μας, κατά τη σύνταξη του Ευρετηρίου των ονομάτων και την αυθεντική για πρώτη φορά επανέκδοση των χαρτών, έχουν φέρει στο φως καινούργια στοιχεία για την έκδοσή τους, τα οποία φωτίζουν το επαναστατικό έργο του Ρήγα, το πρωτοποριακό δημοκρατικό πολιτειακό σύνταγμα, το οποίο ήθελε να εφαρμόσει στο κράτος του μετά την επικράτηση της επανάστασής του, και την αντικατάσταση της απολυταρχικής εξουσίας του Σουλτάνου.

α) Η μεγαλειώδης *Χάρτα της Ελλάδος* αποτελείται από 12 φύλλα διαστάσεων το καθένα 50x70 εκ. περίπου, που αν συνενωθούν όλα μαζί τότε δημιουργείται ένας για πρώτη φορά τόσων διαστάσεων 2μ. x 2μ. χάρτης του Βαλκανικού χώρου. Ο πλήρης τίτλος βρίσκεται στο τέταρτο φύλλο της Χάρτας και έχει ως εξής: *Χάρτα της Ελλάδος εν ής περιέχονται αι Νήσοι αυτής και μέρος των εις την Ευρώπην και Μικράν Ασίαν πολυαρίθμων αποικιών αυτής περιορισμένων, απ' ανατολών δια των Μύρων της Λυκίας μέχρι του Αργανθονίου όρος της Βιδυνίας, απ' άρκτου, δια του Άκ Κερμανίου, των Καρπαθίων όρων και Δουνάβεως και Σάββα των ποταμών. Από δυσμών δια του Ούννα και του Ιονίου πελάγους. Από μεσημβρίας δια του Λιθουκού. Τα πλείω με τας παλαιάς και νέας ονομασίας. Προς δε 9 επιπεδογραφίας τινών περιφήμων πόλεων και τόπων Αυτής συντείνουσαι εις την κατάληψιν του Νέου Αναχάρσιδος. Μία χρονολογία των βασιλέων και μεγάλων ανδρών Αυτής. 161 τύποι ελληνικών νομισμάτων ερανισθέντων εκ του αυτοκρατορικού ταμείου της Αυστρίας προς αμυδράν ιδέαν της αρχαιολογίας. Εν σώμα εις 12 τμήματ. Νυν πρώτον*

εκδοθείσα παρά του Ρήγα Βελεστινλή του Θετταλού, χάριν των Ελλήνων και Φιλελλήνων. 1797. Εχαράχθη παρά του Φρανσουά Μύλλερ εν Βιέν.(νη).

Τα ερωτήματα της ιστορικής έρευνας για την *Χάρτα της Ελλάδος* ήταν, αν ο Ρήγας είχε περιηγηθεί όλες αυτές τις επαρχίες για την σύνταξή της ή αν χρησιμοποίησε άλλους χάρτες ως πρότυπα και ποιοι τελικά ήταν αυτοί οι χάρτες. Ποιος ήταν ο σκοπός που τύπωσε τη *Χάρτα της Ελλάδος* και ποια είναι η σχέση της με το επαναστατικό του σχέδιο. Ποια είναι η ερμηνεία των διαφόρων συμβολισμών που ο Ρήγας έβαλε στη *Χάρτα της Ελλάδος*.

Μέχρι πρόσφατα οι συγγραφείς,<sup>1</sup> οι οποίοι ασχολήθηκαν με τη *Χάρτα της Ελλάδος* επισημαίνουν την αδυναμία να εντοπισθεί ο γεωγραφικός χάρτης τον οποίο ο Ρήγας χρησιμοποίησε ως πρότυπο για την *Χάρτα* του. Ενδεικτικά, μνημονεύεται, ένας εξ αυτών, ο Γεώργιος Λάιος,<sup>2</sup> ο οποίος ασχολήθηκε ιδιαίτερα με το χαρτογραφικό έργο του Ρήγα και χαρακτηριστικά σημείωνε μεταξύ των άλλων ότι «*ένα ορισμένο πρότυπο της Χάρτας δεν έχει ακόμη ανευρεθεί και θα πρέπει να αναζητηθεί*».

Οι έρευνές μας, που είναι μία από τις τρεις σημαντικότερες έρευνες<sup>3</sup> των τελευταίων δεκαετιών για τον Ρήγα, έφεραν το ποδούμενο αποτέλεσμα. Ανευρέθηκαν οι πρότυποι χάρτες, τους οποίους ο Ρήγας χρησιμοποίησε για το σχεδιασμό της *Χάρτας της Ελλάδος*. Είναι ο χάρτης της αρχαίας Ελλάδος του Guil. Delisle, *Graeciae Antiquae Tabulae Nova*, Παρίσι 1707 και ο χάρτης του Rizzi Zannoni, *Carte de la partie septentrionale de l'empire Otoman...* Paris 1774. Μάλιστα ο Zannoni, σύμφωνα με τις βιβλιογραφικές πηγές ήταν «*συνδεδεμένος με έναν Θεσσαλό μηχανικό ονόματι Ρήγα Βελεστινλή, τον οποίον ο σουλτάνος συνέλαβε και αποκεφάλισε*».<sup>4</sup>

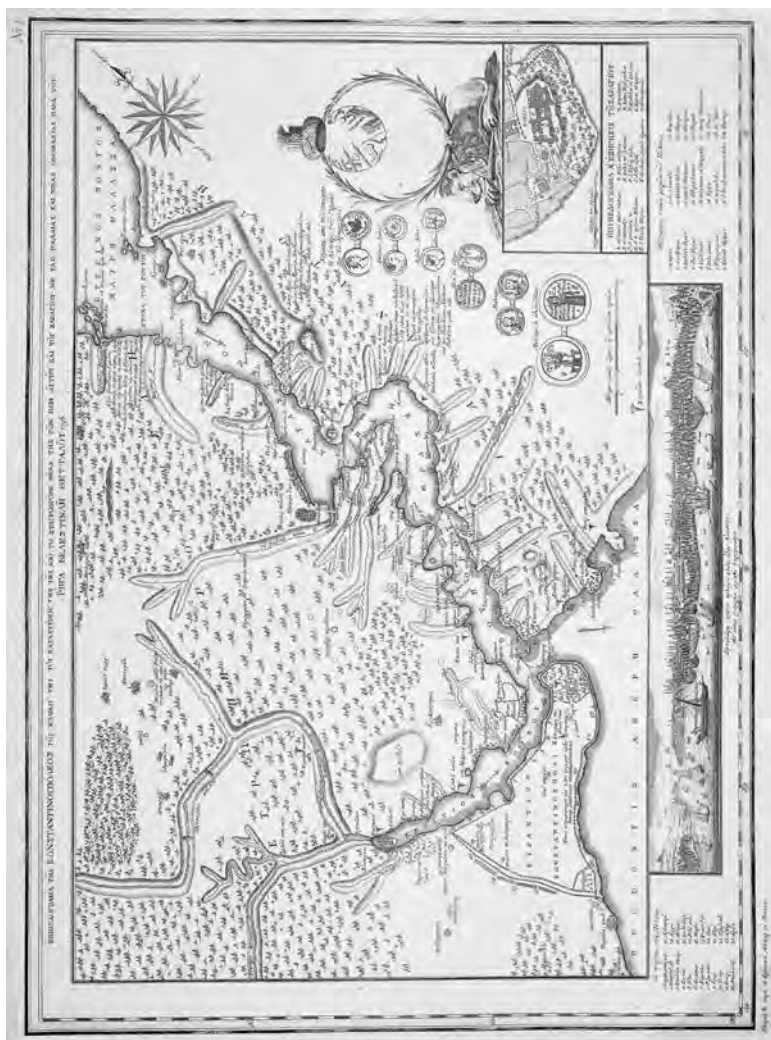
Ο σχεδιασμός της *Χάρτας της Ελλάδος* του Ρήγα, σε διπλάσια περίπου μεγέθυνση, είναι ίδιος με τον πρότυπο του Delisle, όπως για παράδειγμα παρατηρούμε τη διαμόρφωση της Χαλκιδικής, της Μαγνησίας, της Κρήτης και της Λέσβου. Επίσης τα ονόματα είναι τα ίδια για τις Επαρχίες και τις Τοπαρχίες. Τα νέα αυτά στοιχεία που φέραμε στο φως μας βοηθούν να συμπεράνουμε ότι:

1. Ο Ρήγας χρησιμοποίησε τον χάρτη της αρχαίας Ελλάδος του Delisle, και όχι της συγχρόνου εποχής του ή της βυζαντινής εποχής, που έχει υποστηριχθεί.<sup>5</sup> Ο χάρτης της αρχαίας Ελλάδος του Delisle ήταν διαιρεμένος σε επαρχίες και τοπαρχίες και με τοπωνύμια της τότε εποχής. Ο Ρήγας σκόπιμα χρησιμοποίησε χάρτη της αρχαίας Ελλάδος, διότι προσπάθησε να αντικαταστήσει την μέχρι τότε ονοματολογία της οθωμανικής πολιτικής διαίρεσης καθώς και τα τοπωνύμια, στα οποία έδωσε αρχαία ελληνικά ονόματα.<sup>6</sup> Σε αρκετά τοπωνύμια πρόσθεσε και τη σύγχρονη της εποχής του ονομασία, για να υποδηλώσει στους Έλληνες την ιστορική συνέχειά τους. Ενδεικτικά μνημονεύονται: Αίγιον-Βοστίτζα, Συκυών-Βασιλικά, Λευκάς-Αγία Μαύρα, Φερά-Βελεστίνος, Δότιον-Αγυά, Καρίτζα-Ευρυμέναι, Γυρτώνη-Μπαλαμούτι, Μελίβοια-Δέσιανη, Ηράκλεια-Λιτόχωρο.

2. Δεύτερο συμπέρασμα των ερευνών μας, είναι πως η *Χάρτα της Ελλάδος* δεν είναι συγκεκαλυμμένος στρατιωτικός χάρτης, όπως έχει υποστηριχθεί,<sup>7</sup> διότι όπως αποδείχθηκε, είναι χάρτης της αρχαίας Ελλάδος και οι δρόμοι που καταγράφονται, είναι της αρχαίας εποχής, και όχι της συγχρόνου όπως θα άρμοζε σε στρατιωτικό χάρτη.



Η προμετωπίδα της Χάρτας της Ελλάδος του Ρήγα Βελεστινλή, σε χάραξη του Φρανσουά Μίλλερ (Βιέννη 1797), η οποία τυπώθηκε σε 12 φύλλα (διαστ. 50x70 εκ. έκαστο). Άνω, λεπτομέρεια από το φύλλο Νο 4 της Χάρτας του Ρήγα, στο οποίο απεικονίζεται το «ρόβαλο του Ηρακλέους» στο κέντρο της σύνθεσης.



Η Επιπεδογραφία της Κωνσταντινουπόλεως, το πρώτο φύλλο της Χάρτας, με την δυναμική παράσταση του λιονταριού και το «ρομπάλο του Ηρακλέους» στα πόδια του, που θέλει να πει πως με την επανάσταση του Ρήγα θα γκρεμισθεί η εξουσία του σουλτάνου και θα αποκτηθεί η ελευθερία.





3. Επίσης τρίτο συμπέρασμα είναι ότι ο Ρήγας δεν ταξίδεψε για να σχεδιάσει τη Χάρτα του, όπως έχει υποστηριχθεί,<sup>8</sup> αλλά απλά χρησιμοποίησε τους πρότυπους χάρτες.

4. Κατά την έρευνά μας εντοπίσαμε την ιδιαίτερη διαγράμμιση στα σύνορα του κράτους του στην περιοχή Δαλματίας- Κάτω Ουγγαρίας. Ο Ρήγας δεν μνημονεύει αυτήν την ιδιαίτερη διαγράμμιση στο Υπόμνημα της Χάρτας του, φύλλο 3, όπως κάνει για τις διαγραμμίσεις της τοπαρχίας και επαρχίας. Προφανώς διότι δεν θα ήθελε να κάνει μνεία ότι είναι τα όρια του κράτους του και για να αποφύγει κατ' αυτόν τον τρόπο της αυστριακής αστυνομίας τον λογοκρίτη.

5. Ο Ρήγας κατόρθωσε και παραπλάνησε την αυστριακή αστυνομία και επί έξι μήνες τύπωνε την Χάρτα του, παίρνοντας την άδεια εκτυπώσεως. Αυτό το κατόρθωσε με την καταχώριση των νομισμάτων, των επιπεδογραφιών και των άλλων ιστορικών στοιχείων. Μάλιστα, γράφει χαρακτηριστικά στον τίτλο της Χάρτας ότι οι επιπεδογραφίες είναι για την κατανόηση του ταξιδιού του Νέου Αναχάρσιδος. Η πρακτική του αυτή, όπως έχουμε υποστηρίξει, δείχνει τη συνωμοτική δράση του Ρήγα στη Βιέννη, τακτική, η οποία δεν έχει προσεχθεί, ενώ απεναντίας έχει άδικα κατηγορηθεί «ως επιπόλαιος εξεταστής των πραγμάτων».<sup>9</sup> Η Αυστριακή Αστυνομία δεν αντιλήφθηκε το παραμικρό από την επαναστατική δράση του Ρήγα στη Βιέννη μέχρι και την μετά από προδοσία σύλληψή του.



Συμβολική παράσταση του lionταριού στην επιπεδογραφία της Κωνσταντινουπόλεως με ρόπαλο του Ηρακλέους στα πόδια του.

6. Η Χάρτα της Ελλάδος του Ρήγα, είναι πολιτικός χάρτης του δημοκρατικού κράτους του, το οποίο ήθελε να δημιουργήσει μετά την επανάστασή του. Τύπωνε τους χάρτες του για να έχει

ένα πολιτικό χάρτη με τις επαρχίες, τοπαρχίες και τις ελληνικές ονομασίες των τοπωνυμίων, για να διενεργήσει εκλογές και να εκλεγούν οι αντιπρόσωποι στη Βουλή του κράτους του μετά την επανάστασή του, όπως σημειώνει και στο Σύνταγμά του, στο άρθρο 20.

7. Με τις έρευνές μας ερμηνεύθηκε η παρουσία του «ροπάλου του Ηρακλέους», το οποίο αποτελεί σημαντικό στοιχείο στην επαναστατική σκέψη του Ρήγα. Έχει συμβολική δυναμική ανά τους αιώνες, ενώ αλλάζουν οι αντίπαλες δυνάμεις, που πρώτα ήταν η περσική με τον διπλό πέλεκυ, και μετέπειτα η οθωμανική με την ημισέληνο. Η ελληνική δύναμη, που συμβολίζεται με το ρόπαλο, όπως γράφει και στο υπόμνημα, αντιπαλαίει ανά τους αιώνες με τον βαρβαρισμό. Το ρόπαλο εντοπίζεται στο πρώτο φύλλο - επιπεδογραφία της Κωνσταντινουπόλεως - στα πόδια του κοιμισμένου λιονταριού, στη ράχη του οποίου επικρέμανται τα σύμβολα εξουσίας του Σουλτάνου. Το κοιμισμένο λιοντάρι –οι σκλαβωμένοι λαοί των Βαλκανίων– με τον Θούριο και με την επανάσταση του Ρήγα θα αφυπνισθούν, θα πάρουν το ρόπαλο -τα όπλα και θα αποτινάξουν από τη ράχη τους την απολυταρχική εξουσία του Σουλτάνου



*Η συμβολική παράσταση της νίκης του ροπαλοφόρου Ηρακλή συμβόλου της ελληνικής πνευματικής δύναμης επί της έφιππης Αμαζόνας συμβόλου της δύναμης του ασιατικού δεσποτισμού.*



*Ο τίτλος της Νέας Χάρτας της Βλαχίας, Βιέννη 1797.*

*Η εικόνα του Ηγεμόνα της Βλαχίας με τους θυρεούς και το ρόπαλο.*





Ο τίτλος της Γενικής Χάρτας της Μολδαβίας, Βιέννη 1797

Η εικόνα του Ηγεμόνα της Μολδαβίας με τον θυρό, το ρόπαλο και το ανοιχτό βιβλίο

και στη συνέχεια θα δημιουργήσουν την δημοκρατική πολιτεία -τη Νέα Πολιτική διοίκηση του Ρήγα.

8. Επίσης το ρόπαλο το βλέπουμε στο τέταρτο φύλλο, στον τίτλο της Χάρτας, όπου ο Ρήγας δέτει την παράσταση της πάλης του γυμνόποδα Ηρακλή, ο οποίος αρπάζει την έφιππο Αμαζόνα, και με το ξύλινο ρόπαλό του τσακίζει το σιδερένιο διπλό πέλεκου της. Ο Ρήγας προσφέρει μήνυμα αισιοδοξίας στους σκλαβωμένους, πως αν πορευτούν με τις αρετές του Ηρακλή, αποφασιστικότητα, αφοσίωση στα ιδεώδη, πίστη στο καθήκον, υπεράσπιση του δικαίου, τελικά θα νικήσουν στον αγώνα της επανάστασής τους.

Ακόμη με το ρόπαλο στο άνω περιθώριο του δεκάτου φύλλου, ο Ρήγας συμβολίζει την αρχαία ελληνική πνευματική δύναμη με την παράδοση 110 ονομάτων ενδόξων ανδρών της αρχαιότητας από τον ενδέκατο π.Χ. αι. μέχρι τον δεύτερο μ.Χ. αι. αρχίζοντας μάλιστα τιμητικά με τον Άδμητο των αρχαίων Φερών, της γενέτειράς του, του Βελεστίνου. Προσθέτουμε επί πλέον ότι το ρόπαλο του Ηρακλέους το έχει δέσει και στη σημαία του κράτους του, όπως το αναγράφει και στο Παράρτημα του τελευταίου άρθρου 124 του Συντάγματός του.

6) Η Νέα Χάρτα Βλαχίας είναι τυπωμένη σε ένα φύλλο διαστάσεων 85x62 εκ. (πλαίσια 80x57) και άνω αριστερά υπάρχει ο τίτλος «Νέα Χάρτα της Βλαχίας και μέρους της Τρανσυλβανίας παρά του Ρήγα Βελεστινή Θεταλού. Εκδοδεΐσα χάριν των Ελλήνων και Φιλελλήνων. 1797. Εχαράχθη παρά του Φρανσουά Μήλλερ εν Βιέννη». Παρατηρούμε ότι ο Ρήγας αναγράφει και πάλι το πλήρες όνομά του «Ρήγας Βελεστινής Θεταλός»<sup>10</sup> και χαρακτήρας ήταν ο «Φρανσουά Μύλλερ», (Franz Müller, 1755-1816), όπως και της Χάρτας της Ελλάδος. Στο άνω δεξιά μέρος ο Ρήγας έχει δέσει την προσωπογραφία του ηγεμόνα της Βλαχίας Αλεξάνδρου Υψη-

λάντη, που απεικονίζεται με την ηγεμονική αμφίεση και περιμετρικά αναγράφεται «Αμφοτέρους τρίς Αλέξανδρος Δάκας αμφιβέβηκεν Υψηλαντίδης<sup>11</sup> μειλίχιος ηγεμόνων», επισημαίνοντας ότι τρεις φορές ηγεμόνευσε ως ηγεμών της Βλαχίας 1774-1782, 1796-1797 και της Μολδαβίας 1787-1788.

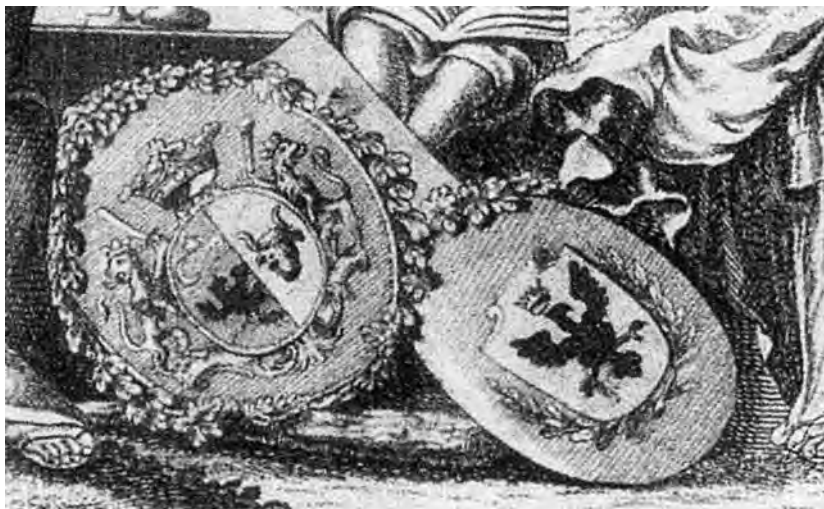
γ) Η Γενική Χάρτα της Μολδαβίας επίσης είναι τυπωμένη σε ένα φύλλο διαστάσεων 77x57 εκ. Ο τίτλος έχει τεθεί στο δεξιό κάτω μέρος, όπου βρίσκεται ο Εύξεινος Πόντος, «Γενική Χάρτα της Μολδοβίας και μέρος των γειτνιαζουσών αυτή επαρχιών.<sup>12</sup> Παρά Ρήγα Βελεστινλή Θετταλού εκδοθείσα χάριν των Ελλήνων και Φιλελλήνων. 1797» και κάτω αριστερά στο περιθώριο αναγράφεται ότι «Εχαράχθη παρά του Φρανσουά Μήλλερ εν Βιέννη». Ο Χάρτης δεν περιέχει Υπόμνημα, όπως περιέχεται στη Νέα Χάρτα της Βλαχίας και τη Χάρτα της Ελλάδος.

Στο άνω δεξιό μέρος του χάρτη έχει θέσει την προσωπογραφία του ηγεμόνα Αλεξάνδρου Καλλιμάχη, (1795-1799), με ηγεμονική αμφίεση και όλα τα σύμβολα της εξουσίας του και στον οποίο αφιερώνεται η Χάρτα της Μολδαβίας. Ο Ρήγας θέτει κυκλικά της εικόνας του ηγεμόνα ένα επίγραμμα σε αρχαία διατύπωση «Ηπιον ωδ' όρ' Αλέξανδρον, θυζάντιον έρνος φράδμονα Καλλιμάχην, κράντορα Μολδοβίης»,<sup>13</sup> και συνιστά στον αναγνώστη να δώσει σημασία στον ήπιο, συνετό ηγεμόνα της Μολδαβίας, ο οποίος είναι βλαστός του Βυζαντίου. Το επίγραμμα είναι σε αρχαία διατύπωση, δείγμα κι' αυτό του επιπέδου μόρφωσης του Ρήγα. Βέβαια έχει υποστηριχθεί ότι ο Ρήγας δεν θα ήταν δυνατόν να γράφει τέτοια επιγράμματα και ότι έχουν γραφτεί από κάποιον άλλο. Όμως στη σχετική εργασία μας για τα «Ολύμπια» του Μεταστάσιο, τεκμηριώνουμε ότι ο Ρήγας ήταν ο μεταφραστής και ο δημιουργός των χορικών σε αρχαία διάλεκτο.<sup>14</sup> Επίσης για την υποστηρισθείσα άποψη του Κων. Άμαντου, ότι το επίγραμμα στη Χάρτα της Βλαχίας το έγραψε ο Βεντότης, είναι πολύ διαφωτιστική η παρατήρηση του Λέανδρου Βρανούση<sup>15</sup> ότι ο Γ. Βεντότης είχε ήδη αποδιώσει τον Νοέμβριο του 1795 και ότι ο Ηγεμόνας Αλέξανδρος Υψηλάντης ανέβηκε στο θρόνο μετά από μήνες από το θάνατο του Βεντότη, στις 17 Αυγούστου του 1796.

Τα νέα στοιχεία από τις έρευνές μας σχετικά με τους δύο αυτούς χάρτες του Ρήγα, συνοψίζονται στα παρακάτω:

1. Εντοπίσθηκε για πρώτη φορά το «ρόπαλο του Ηρακλέους» στους χάρτες Βλαχίας και Μολδαβίας. Κάτω από τις προσωπογραφίες των Ηγεμόνων ο Ρήγας έδεσε τους θυρεούς των Ηγεμονιών, ο αετός και η κεφαλή βοδιού, τα σύμβολα δηλαδή των ηγεμονιών Βλαχίας και Μολδαβίας,<sup>16</sup> τους οποίους μάλιστα τους έδεσε λοξά, σα παραριγμένους και κάτω από αυτούς έβαλε οριζόντια το ρόπαλο του Ηρακλέους. Συμβολική με νόημα παράσταση, όπως και στο πρώτο φύλλο της Χάρτας της Ελλάδος. Με την επανάστασή του Ρήγα οι σκλαβωμένοι θα αδράξουν το ρόπαλο-τα άρματα- θα διώξουν τον τύραννο Σουλτάνο και θα ανορθώσουν τα σύμβολα των Επαρχιών της Βλαχίας και Μολδαβίας στο δημοκρατικό του κράτος.

Με τον εντοπισμό του «ροπάλου του Ηρακλέους» στους χάρτες Βλαχίας και Μολδαβίας η σημασία του σημαντικού αυτού συμβολικού στοιχείου στην επανα-



Λεπτομέρεια με το «ρόπαλο του Ηρακλέους» και τους πλάγια τοποθετημένους θυρεούς



Λεπτομέρεια με το «ρόπαλο του Ηρακλέους», και τον πλάγια τοποθετημένο θυρεό, σύμβολο της Μολδαβίας



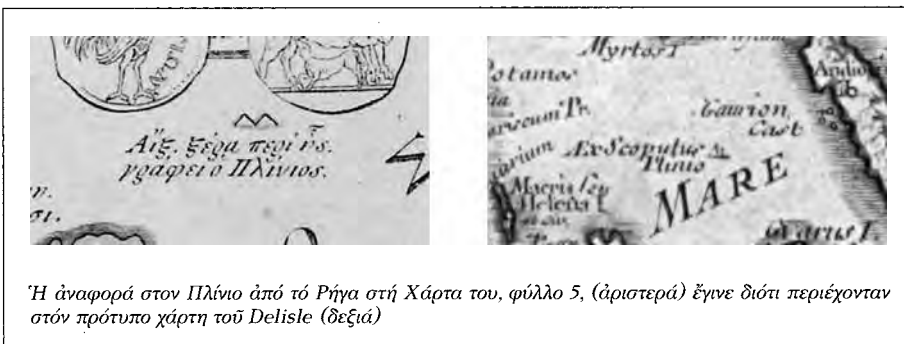
Το κείμενο στο ανοιχτό βιβλίο της παράστασης της Χάρτας της Μολδαβίας: «Προς τω Τύρα όπου η Οφιούσα, Πλίν. Βιβλ. δ'»

στατική σκέψη του Ρήγα εκτείνεται πλέον σε όλο το κράτος του. Και οι χάρτες αυτοί εντάσσονται στο επαναστατικό του σχέδιο. Είναι πολιτικοί χάρτες του κράτους του, των Επαρχιών Βλαχίας και Μολδαβίας, διαιρεμένες σε τοπαρχίες, όπως και η Χάρτα της Ελλάδος. Σημειώνουμε ότι μέχρι τώρα δεν ήταν δυνατόν να κατανοηθεί από τους ιστορικούς συγγραφείς η σκοπιμότητα έκδοσης των χαρτών Βλαχίας και Μολδαβίας. Να προσθέσουμε ότι ο Ρήγας σχεδίαζε, έχουμε την πληροφορία,<sup>17</sup> να τυπώσει λεπτομερείς χάρτες και για τη Βουλγαρία και την Ιλλυρία-Σερβία.

2. Ο Ρήγας έδωσε τις προσωπογραφίες των Ηγεμόνων στους χάρτες Βλαχίας και Μολδαβίας για να παραπλανήσει την αυστριακή αστυνομία και να λάβει την άδεια εκτυπώσεως. Δεν μπορεί να ευσταθεί η άποψη ότι ήταν παραγγελία των ηγεμόνων, όπως υποστηρίχθηκε στις ανακρίσεις,<sup>18</sup> και τούτο διότι στην περίπτωση αυτή τα σύμβολά τους, οι θυρεοί, θα ήταν όρθια, όπως αρμόζει σε σύμβολα, που βλέπουμε σε άλλες σχετικές παραστάσεις, και όχι όπως τα έβαλε ο Ρήγας σαν να είναι πεταμένα, παραριγμένα.

3. Στα σύνορα μεταξύ Βλαχίας, Μολδαβίας και Τρανσυλβανίας, Μπουκοβίνα, Ρωσικής Πολωνίας, ο Ρήγας έχει θέσει διακεκομμένη παχιά γραμμή, όπως και στα σύνορα της *Χάρτας της Ελλάδος*, που δηλώνει τα σύνορα του κράτους του, χωρίς όμως να αναγράφει για ευνόητους λόγους τον συμβολισμό αυτό στα αντίστοιχα Υπομνήματα.

4. Σχετικά με το κείμενο «*Προς τω Τύρα όπου η Οφιούσα, Πλίν. Βιβλ. δ.*»,<sup>19</sup> που αναγράφει ο Ρήγας στο ανοιχτό βιβλίο της παράστασης στη Χάρτα της Μολδαβίας, είχαμε αρχικά την αίσθηση ότι ο Ρήγας θα έλαβε το κείμενο αυτό μάλλον από άλλη πηγή, και όχι από βιβλίο του Πλίνιου. Και τούτο διότι η μνεία του Πλινίου στη *Χάρτα της Ελλάδος*, στο φύλλο πέντε, όπου μεταξύ Αττικής, Κέας, Άνδρου και νοτίου Ευβοίας ο Ρήγας γράφει «*Αιξ περί ης γράφει ο Πλίνιος*», όπως έχουμε δείξει στην έρευνά μας το ανέγραφε ο πρότυπος χάρτης του Delisle, τον οποίο χρησιμοποίησε ο Ρήγας για τη Χάρτα του, και δεν το έλαβε από βιβλίο του Πλινίου.<sup>20</sup> Έχοντας ακόμη υπ' όψιν ότι ο Ρήγας μελετούσε τη Γαλλική Εγκυκλοπαίδεια των Diderot και D' Alembert, όπως έχουμε αποδείξει στην έρευνά μας για το βιβλίο του *Φυσικής απάνδισμα*,<sup>21</sup> στραφήκαμε στην αναζήτηση του κειμένου αυτού σε κάποιο λήμμα της Γαλλικής Εγκυκλοπαίδειας. Έτσι αναζητήσαμε



Ἡ ἀναφορά στον Πλίνιο ἀπὸ τὸ Ρήγα στὴ Χάρτα του, φύλλο 5, (ἀριστερά) ἔγνε διότι περιέχονταν στὸν πρότυπο χάρτη τοῦ Delisle (δεξιά)

στα λήμματα «Τύρας» και «Οφιούσα», που ο Ρήγας μνημονεύει το κείμενό του. Πράγματι, στο λήμμα «Τύρας» εντοπίσαμε τη σχετική φράση «*Sur le bord de ce fleuve (Tyra), il y avoit une ville de meme nom, apelle auparavant Ophiusa, selon Pline, liv. IV, ch. XII*».

Η φράση αυτή μας δείχνει ότι από αυτό το λήμμα πήρε ο Ρήγας την πληροφορία και την έβαλε στο ανοιχτό βιβλίο. Κατ' αυτόν τον τρόπο με την έρευνά μας αποδεικνύεται ότι ο Ρήγας Βελεστινλής για μία ακόμη φορά μετά το 1790 χρησιμοποίησε τη Γαλλική Εγκυκλοπαίδεια<sup>22</sup> των Diderot και D' Alembert στην ακμή της επαναστατικής του δράσης, κατά την εποχή της προετοιμασίας και έκδοσης των έργων του στις χρονιές 1796-1797.

### Συμπεράσματα

Με τις νέες μας έρευνες, έχουν βρεθεί τα πρότυπα της *Χάρτας της Ελλάδος*, τα οποία χρησιμοποίησε ο Ρήγας για τη σύνταξή της. Για τον ελληνικό χώρο πρότυπό του πήρε χάρτη της αρχαίας Ελλάδος με σκοπό να αντικαταστήσει την οθωμανική πολιτική διαίρεσή του χώρου καθώς επίσης να χρησιμοποιήσει τα αρχαία τοπωνύμια. Ακόμη το χαρτογραφικό έργο του Ρήγα, *Χάρτα της Ελλάδος* και χάρτες Βλαχίας και Μολδαβίας, εντάσσονται στο επαναστατικό του σχέδιο για τη δημιουργία της Νέας Πολιτικής Διοικήσεως, του αντιπροσωπευτικού δημοκρατικού κράτους του που θα αντικαταστούσε την απολυταρχική οθωμανική εξουσία. Οι χάρτες αυτοί αποτελούν τους πολιτικούς χάρτες του κράτους του. Παράλληλα με τις έρευνές μας ερμηνεύθηκαν πολλοί συμβολισμοί, τους οποίους ο Ρήγας ανέγραψε στους χάρτες του, όπως εκείνου του ροπάλου του Ηρακλέους.

---

1. Γεώργιος Λάιος, Πολυχρ. Ενεπεκίδης, Απόστολος Δασκαλάκης, Βίκτωρ Μελάς, Κων. Στάικος, Γεώργιος Τόλιας, Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλος, «Η 'Χάρτα της Ελλάδος' του Ρήγα. Τα Πρότυπά της και νέα στοιχεία», στο *Η Χάρτα του Ρήγα*, έκδοση της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, με την υποστήριξη της Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 1998, β' επανέκδοση 2003, σσ. 19-22.

2. Γεώργ. Λάιος, «Οι Χάρτες του Ρήγα», *Δ.Ι.Ε.Ε.*, τόμ. 14, 1960, σελ. 293-295, εδώ σ. 286.

3. Δημ. Καραμπερόπουλος, «Οι τρεις σημαντικότερες έρευνες των τελευταίων δεκαετιών για τον Ρήγα», *Παρθασός*, τόμ. 47, 2005, σσ. 215-230.
4. Le Colonel Berthaut, *Les Ingenieurs Geographes Militaires (1624-1831)*, Παρίσι 1902, τόμ. 1, σελ. 221.
5. Βλ. Γεώργιος Τόλιας, «Οι Χάρτες του Ρήγα. Τα Βαλκάνια, η 'ευρύχωρη Ελλάδα' των Φαναριωτών», *Επτά Ημέρες*, της εφημερίδος *Η Καθημερινή*, 22 Μαρτίου 1998, σσ. 20-23.
6. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλος, «Γιατί ο Ρήγας χρησιμοποίησε χάρτη της αρχαίας Ελλάδος ως πρότυπο της Χάρτας του;», *Υπέρεια*, τόμ. 4, Αθήνα 2006, Πρακτικά Δ' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», (Βελεστίνο 2-5 Οκτωβρίου 2003), σσ. 591-604.
7. Πολυχρ. Ενεπεκίδης, *Ρήγας Βελεστινλής. Επιστροφή από τον θρόνο στην ιστορία*. Τμήμα διαλέξεων της Ιστορικής και Λαογραφικής Εταιρείας των Θεσσαλών, τόμ. Ζ', τεύχ. Δ'-Ε', 1958, σ. 33.
8. Την άποψη αυτή υποστήριξε ο Johann Christian von Engel στα 1797, όπως σημειώνει ο Γ. Λάιος, ό.π., σ. 285.
9. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλος, «Η άδικη κρίση του Ιω. Φιλήμονος για τον Ρήγα Βελεστινλή», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 38, 2000, σελ. 257-272, και του ίδιου, «Η συνωμοτική δράση του Ρήγα Βελεστινλή. Το σχέδιο μιας απραγματοποίητης επανάστασης», *Ιστορικά Θέματα*, τεύχ. 41, Ιούnius 2005, σσ. 65-73.
10. Σε όλα τα έργα του ο Ρήγας χρησιμοποίησε ως όνομά του το «Ρήγας Βελεστινλής Θετταλός», στοιχείο που θα πρέπει πλέον να γίνει σεβαστό και να παύσει η αναγραφή των λογίων του 19<sup>ου</sup> αιώνα ως επωνύμου το «Φεραίος», καθώς επίσης και του ανιστόρητου τάχα πραγματικού ονόματος «Αντώνιος Κυριαζής». Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλος, *Όνομα και καταγωγή του Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα, Β' έκδ. 2000.
11. Ενδεικτικά βλ. Διονύσιος Φωτεινός, *Ιστορία της πάλαι Δακίας, τα νυν Τρανσυλβανίας, Βλαχίας και Μολδαβίας. Εκ διαφόρων παλιών και νεωτέρων συγγραφέων συνερανωθείσα*, τόμ. Β', εν Βιέννη 1818, σελ. 352-356 και 378-379. Επαμ. Ι. Σταματιάδης, *Βιογραφία των Ελλήνων μεγάλων δευρημένων του Οθωμανικού κράτους*, Αθήνησι 1865, Επανατύπωση Θεσ/νίκης 1973, σσ. 135-141, και Const.C.Giuresu, «Un remarquable prince Phanariote: Alexandre Ypsilanti, Voevode de Valachie et de Moldavie», *Συμπόσιον Η εποχή των Φαναριωτών*, 21-25 Οκτ. 1970, Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, Θεσ/νίκη, 1974, σσ. 61-69.
12. Ενδιαφέρον έχει να σημειώσουμε ότι ο Ρήγας χρησιμοποιεί τον όρο «Επαρχία» για τις γειτνιάζουσες περιοχές, χωρίς όμως να κάνει μνεία του όρου «Τοπαρχία», όπως αναφέρθηκε παραπάνω, αλλά και δεν χρησιμοποίησε τον τουρκικό όρο «Καδιλίκια».
13. Δίδονται οι επεξηγήσεις των λέξεων «έρνος» = βλασάρι, τέκνον, «φράδμων» = συνετός, «κράνωτωρ» = κυβερνήτης, βασιλεύς «κράνωτωρ ελευθερίας» επιγρ. Πaus. 8.52, 3. Ο Ρήγας συνιστά στον αναγνώστη να δώσει σημασία στον ήπιο, συνετό ηγεμόνα της Μολδαβίας Αλέξανδρο Καλλιμάχη, ο οποίος είναι βλαστός του Βυζαντίου.
14. Δημ. Καραμπερόπουλος, *Ο Ρήγας μεταφραστής των «Ολυμπίων» του Μεταστάσιου*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών - Βελεστίνο-Ρήγα, Αθήνα 2001.
15. Κων. Αμαντος, «Ρήγας Βελεστινλής», *Ελληνικά*, τόμ. 5, 1932, σελ. 39-60. Λεάνδρος Βρανούσης, *Εφημερίς 1797*, ό.π., Προλεγόμενα, Ακαδημία Αθηνών, Κέντρο Ερεύνης του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού, Αθήνα 1995, σελ. 847, υποσημείωση 356.
16. Για τα σύμβολα των Ηγεμονιών βλ. Διον. Φωτεινού, *Ιστορία της πάλαι Δακίας...*, ό.π., τόμ. Α', 1818, σελ.306.
17. Την πληροφορία αναγράφει ο Γ. Λάιος, «Οι χάρτες του Ρήγα. Έρευνα επί νέων πηγών», *Δελτίον Ιστορικής Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος*, τόμ. 14, 1960, σσ. 296-298.
18. Βλ. Αιμ.Λεγοράνδ - Σπ.Λάμπρος, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1891, επανέκδοση φωτομηχανική με την προσθήκη Ευρετηρίου (επιμ. Δημ.Καραμπερόπουλος) από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνο-Ρήγας Αθήνα 1996, β' 2000, σ. 63.
19. Για τη φράση αυτή βλ. Μαρία Μαντουβάλου, *Ο Ρήγας στα βήματα του Μεγάλου Αλεξάνδρου*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνο-Ρήγα, Αθήνα 1996, σσ. 71-77, κεφάλαιο «Τύρας - Οφίουσα - Πλίνιος».
20. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλος, «Η 'Χάρτα της Ελλάδος' του Ρήγα. Τα πρότυπά της και νέα στοιχεία», στο *Η Χάρτα του Ρήγα Βελεστινλή*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνο-Ρήγα, Αθήνα 1998, σελ. 23.
21. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλος, «Ρήγα Βελεστινλή 'Φυσικής απάνθισμα' και Γαλλική 'Encyclopédie'. Ταύτιση, για πρώτη φορά, ενός προτύπου», *Υπέρεια*, τόμ. 2, Πρακτικά Β' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», Αθήνα 1994, σελ. 585-598, και του ίδιου «Η Γαλλική 'Encyclopédie' ένα πρότυπο του έργου του Ρήγα 'Φυσικής απάνθισμα'», *Ο Ερασιστής*, τόμ. 21, 1997, σελ.95-128.
22. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλος, «Ρήγας και Γαλλική *Encyclopédie*. Μία ακόμη χρησιμοποίησή της στα 1797», ο *Ερασιστής*, τόμ. 25, 2005, σελ. 418-420.

## Η περιοχή Καλαβρύτων στην *Χάρτα της Ελλάδος* του Ρήγα Βελεστινλή

(Ανακοίνωση στο 1<sup>ο</sup> Συνέδριο Παγκαλαβρυτινής Ιστορίας και Μνήμης,  
Καλάβρυτα, 12-13 Μαρτίου 2010)

Εκ μέρους της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα σας συγχαίρουμε αξιότιμε Πρόεδρε της Παγκαλαβρυτινής Ενώσεως καθώς και τα μέλη του Διοικητικού συμβουλίου της για την σημαντική διοργάνωση του 1<sup>ου</sup> Συνεδρίου Παγκαλαβρυτινής Ιστορίας. Ευχές για την έκδοση σύντομα των Πρακτικών του Συνεδρίου και την αδιάλειπτη συνέχιση ανά τακτά χρονικά διαστήματα, κάθε 3-4 χρόνια. Θα αναδειχθεί κατ' αυτόν τον τρόπο η Τοπική Ιστορία της περιοχής σας, που συνέβαλε καθοριστικά στην έκρηξη της Επανάστασης του 1821. Παράλληλα θα τιμάτε και θα αναδεικνύετε τον τόπο σας ακολουθώντας το παράδειγμα του επαναστάτη και εθνεγέρτη Ρήγα Βελεστινλή, ο οποίος τίμησε τη γενέτειρά του, το Βελεστίνο, θέτοντας το τοπογραφικό διάγραμμά της δίπλα στον τίτλο της *Χάρτας* και πάνω από το τοπογραφικό διάγραμμα των Αθηνών. Μας δείχνει κατ' αυτόν τον τρόπο πως θα πρέπει να αναδεικνύουμε το ιστορικά στοιχεία της γενέτειράς μας.

Η διοργάνωση κατά τις τελευταίες δεκαετίες των τοπικών συνεδρίων σε όλους σχεδόν τους νομούς και επαρχίες της Ελλάδος αποτελεί ένα παρήγορο γεγονός. Και τούτο διότι συμβάλλουν στη γνώση της τοπικής ιστορίας της κάθε πόλεως, κωμοπόλεως και χωριού, και επί πλέον αποτελεί ένα πολύ σημαντικό παράγοντα ανάσχεσης στην επιθετική τακτική της πολιτιστικής αλλοτρίωσης, η οποία προωθείται από διάφορα κέντρα. Με τα τοπικά Συνέδρια και με τους τόμους των Πρακτικών τους, που περιέχουν τις επιστημονικές ανακοινώσεις, σμιλεύεται η αυτοσυνειδησία των ανθρώπων του τόπου, του λαού μας και αυξάνεται η αντίσταση στην προωθούμενη πολιτιστική ισοπέδωση.

Για τον επαναστάτη, διαφωτιστή και οραματιστή μιας δημοκρατικής πολιτείας στον Βαλκανικό χώρο Ρήγα Βελεστινλή (1757-1798) είχαμε κατά τα τελευταία χρόνια δύο επετείους: το 1998 ήταν η επέτειος των διακοσίων χρόνων από τον μαρτυρικό του θάνατο και το 2007 η επέτειος των διακοσίων πενήντα

χρόνων από τη γέννησή του. Ένα άλλο σημαντικό γεγονός ήταν η έκδοση των *Απάντων* του Ρήγα, για πρώτη φορά μετά 210 χρόνια, ολοκληρωμένα και με ευρετήρια καθώς και με εισαγωγικά κείμενα στα οποία καταχωρίζονται τα σημαντικά καινούργια στοιχεία της έρευνας. Παράλληλα τα *Απαντα* του Ρήγα εκδόθηκαν και σε ψηφιακό δίσκο (CD-ROM), ώστε να χρησιμοποιούνται με τη σύγχρονη τεχνολογία<sup>1</sup>.

Έργα του Ρήγα της πρώτης εκδοτικής του περιόδου, του 1790, είναι δύο: το *Σχολείον των ντελικάτων ερασιών*, το οποίο αποτελεί το πρώτο βιβλίο στα ελληνικά στο νέο είδος του διηγήματος. Σ' αυτό το βιβλίο ο Ρήγας καταφέρεται εναντίον των τίτλων ευγενείας, που συνηθίζονταν τότε. Το δεύτερο βιβλίο της περιόδου αυτής είναι το *Φυσικής απάνθισμα*. Σ' αυτό το βιβλίο ο Ρήγας μεταφράζει, όπως έχουμε αποδείξει, λήμματα από την Γαλλική *Εγκυκλοπαιδεία* των Diderot και D'Alembert<sup>2</sup> και αναγράφει την περίφημη ρήση «*Οποιοσ ελεύθερα συλλογάται, συλλογάται καλά*».

Τα έργα της δεύτερης εκδοτικής περιόδου του 1797, της επαναστατικής του περιόδου είναι τα ακόλουθα: *Τα Ολύμπια* του Μεταστάσιο, για το οποίο αποδείξαμε ότι είναι μετάφραση του Ρήγα<sup>3</sup>. Μάλιστα στο εισαγωγικό κείμενό του ο Ρήγας μας δίνει μια σημαντική πληροφορία για την διαχρονικότητα των Ολυμπιακών αγωνισμάτων, σημειώνοντας ότι αυτά διατηρούνταν στην Θεσσαλία και σε όλη την Ελλάδα. Άλλο έργο του ήταν ο *Νέος Ανάχαρσις*, το οποίο είναι ένας ύμνος στο κλέος της αρχαίας Ελλάδος και στο οποίο τονίζει την αρχαία κληρονομιά και την ιστορική συνέχεια του Ελληνισμού. Επίσης, εκδίδει την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Σε μια εποχή κατά την οποία όλοι υμνούσαν τον Ναπολέοντα Βοναπάρτη, ως ελευθερωτή των λαών, ο Ρήγας δεν πλέκει ύμνους σ' αυτόν, όπως έκαναν άλλοι Έλληνες, δεν έγραψε ούτε μια λέξη, ούτε ένα στίχο υπέρ. Αντίθετα την ίδια εποχή ο Ρήγας τυπώνει την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου, προσφέροντάς τον στους σκλαβωμένους ως πρότυπο αγωνιστικότητας και αποφασιστικότητας, πως μόνοι τους θα ελευθερωθούν.

- 
1. Ρήγα Βελεστινλή, *Απαντα τα έργα σε ψηφιακό δίσκο (CD-ROM)*, (Επιμέλεια-Εισαγωγή-Ευρετήρια Δημ. Καραμπερόπουλος), Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγας, Αθήνα 2007.
  2. Δημ. Καραμπερόπουλος, «Η Γαλλική “*Encyclopédie*” ένα πρότυπο του έργου του Ρήγα “*Φυσικής απάνθισμα*”», *Ο Ερασιστής*, τόμ. 21 (1997), σελ. 95-128.
  3. Δημ. Καραμπερόπουλος, *Ο Ρήγας μεταφραστής των Ολυμπίων του Μεταστάσιο*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2001.



Το πόσο μεθοδικός ήταν ο Ρήγας το δείχνει η ενέργειά του να προνοήσει για το πώς θα κυβερνηθεί ο τόπος μετά την επανάστασή του. Μεταφράζει το γαλλικό σύνταγμα του 1793 στο οποίο προσθέτει και πολλά δικά του στοιχεία. Κλεισμένοι δύο μερόνυχτα στο τυπογραφείο των Σιατιστινών αδελφών Πούλιου τύπωσε παράνομα τα επαναστατικά του κείμενα, *Επαναστατική Προκήρυξη, Δίκαια του Ανθρώπου, Σύνταγμα, Θούριος* και *Ύμνος Πατριωτικός*. Ενώ το γαλλικό σύνταγμα ήταν για του Γάλλους πολίτες, ο Ρήγας το προσαρμόζει για να είναι σύνταγμα για όλους τους κατοίκους του κράτους του, χωρίς διάκριση γλώσσας, θρησκείας και φυλής. Επίσης, περιέχει τον *Θούριο*, ο οποίος ήταν ο εμψυχωτής των σκλαβωμένων ραγιάδων.

Ο Ρήγας είχε την πρόνοια να μεταφράσει ένα στρατιωτικό εγχειρίδιο πολεμικής τέχνης, το *Στρατιωτικόν Εγκόλπιον*, έργο διάσημου στρατάρχη της εποχής, με σκοπό να εκπαιδεύονται και οι σκλαβωμένοι όπως και τα αντίπαλα στρατεύματα του σουλτάνου. Αποδεικνύεται πως ο Ρήγας είχε και επιτελικά σχεδιάσει ένα συγκεκριμένο επαναστατικό σχέδιο των σκλαβωμένων του Βαλκανικού χώρου. Επίσης εκδίδει τους χάρτες του, *Χάρτα της Ελλάδος, Νέα Χάρτα της Βλαχίας* και *Γενική Χάρτα της Μολδοβίας*, οι οποίοι, όπως έχουμε υποστηρίξει, είναι πολιτικοί χάρτες του σχεδιαζόμενου κράτους του, το οποίο ετοιμάζε να δημιουργήσει μετά την επιτυχία της επανάστασης των σκλαβωμένων λαών του Βαλκανικού χώρου<sup>4</sup>.

### Η Χάρτα της Ελλάδος του Ρήγα

Σημαντικό και εντυπωσιακό έργο του Ρήγα είναι η *Χάρτα της Ελλάδος*, η οποία αποτελείται από δώδεκα φύλλα και είναι χάρτης του Βαλκανικού χώρου και όχι όπως αναγράφεται στον τίτλο της πως τάχα χάρτης της Ελλάδος. Κατά την αυθεντική για πρώτη φορά επανέκδοσή της με την υποστήριξη της Ακαδημίας Αθηνών κατά το 1998, στο εισαγωγικό κείμενο παρουσιάσαμε τις έρευνες μας σχετικά με τα πρότυπα, τα οποία χρησιμοποίησε ο Ρήγας για την *Χάρτα της Ελλάδος*. Αποδείχθηκε ότι χρησιμοποίησε τον χάρτη της αρχαίας Ελλάδος του Guillelmo Delisle (1675-1726), *Graeciae Antiquae Tabulae Nova*,

4. Δημ. Καραμπερόπουλος, *Η «Χάρτα της Ελλάδος» του Ρήγα. Τα πρότυπά της και νέα στοιχεία*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1998. Του ιδίου, *Οι Χάρτες Βλαχίας και Μολδοβίας του Ρήγα Βελεστινή, Βιέννη 1797. Νέα στοιχεία-ευρητήριο-αυθεντική επανέκδοση*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2005.

Παρίσι 1707, ο οποίος περιλαμβάνει τη Μικρά Ασία και την Ελλάδα. Και για το βόρειο μέρος τον χάρτη του Rizzi Zannoni.

Και όπως έχουμε υποστηρίξει<sup>5</sup> σκοπίμως ο Ρήγας χρησιμοποίησε χάρτη της αρχαίας Ελλάδος, διότι ήθελε να έχει την πολιτική διαίρεση του χώρου σε επαρχίες και τοπαρχίες, όπως εξάλλου γράφει και στο Σύνταγμα του, άρθρα 2 και 3. Ενδεικτικά αναφέρουμε το άρθρο 2 του Συντάγματος του Ρήγα, «*Διαμοιράζεται, δια την ευκολία της διοικήσεως και δια να γίνεται η δικαιοσύνη ομοιοτρόπως, εις επαρχίας, τοπαρχίας και προεστάτα. Ήγουν, επαρχία λέγεται η Θεσσαλία, τοπαρχία η Μαγνησία (ήγουν του Βόλου τα χωρία) και προεστάτον η πολιταρχία της Μακρυνίτζας επάνω εις δώδεκα χωρία*».

Επί πλέον, θέλησε να δώσει τα αντίστοιχα ελληνικά τοπωνύμια στα έως τότε επικρατούντα οθωμανικά. Για τον λόγο αυτό τονίζουμε ότι η *Χάρτα της Ελλάδος* είναι πολιτικός χάρτης του κράτους, το οποίο ο Ρήγας ήθελε να δημιουργήσει μετά την επανάστασή του. Ήθελε να έχει έναν πολιτικό χάρτη με τις επαρχίες και τοπαρχίες για να κάνει εκλογές, να υπάρχει η δυνατότητα να υπολογισθεί ο αριθμός των αντιπροσώπων για τη Βουλή του δημοκρατικού του κράτους. Τα άλλα ιστορικά στοιχεία, τις επιπεδογραφίες, τα νομίσματα, που ο Ρήγας είχε βάλει στη *Χάρτα* του κατά την έκδοσή της, με αυτά αφενός ήθελε να ενισχύσει την ιστορική συνείδηση των Ελλήνων, αφετέρου ήθελε να παραπλανήσει την Αυστριακή λογοκρισία για να παίρνει την άδεια και να τυπώνει για έξι μήνες τη *Χάρτα* του, σαν ένα δήθεν συμπληρωματικό έργο στο βιβλίο *Νέος Ανάχαρσις*. Δίπλα στα αρχαία ονόματα του χάρτη της αρχαίας Ελλάδος του Delisle, ο Ρήγας πρόσθεσε και τα σύγχρονα της εποχής του, καθώς επίσης ανέγραψε και άλλα τοπωνύμια της εποχής του, τα οποία θα έλαβε από άλλους χάρτες, από τη *Γεωγραφία* του Μελετίου<sup>6</sup> και τη *Νεωτερική Γεωγραφία* των Δανιήλ Φιλιππίδη και Γρηγορίου Κωνσταντά<sup>7</sup>.

Η Πελοπόννησος στο επαναστατικό σχέδιο του Ρήγα θεωρείται ως μία Επαρχία, η οποία διαιρείται σε επί μέρους τμήματα, τις Τοπαρχίες: Κορινθία,

5. Δημ. Καραμπερόπουλος, «Γιατί ο Ρήγας διάλεξε χάρτη της αρχαίας Ελλάδος ως πρότυπο της “Χάρτας της Ελλάδος”», *Υπέρεια*, τόμ. 4, *Πρακτικά Δ’ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας»*, Αθήνα 2006, σελ. 591-604.

6. Μελετίου, *Γεωγραφία παλαιά και νέα*, Βενετία 1728. Πρβλ. Κων. Θ. Κυριακόπουλος, *Μελέτιος (Μήτρος) Αθηνών, ο Γεωγράφος (1661-1714)*, Διδακτορική διατριβή, Βιβλιοθήκη Σοφίας Ν. Σαριπόλου αρ. 73, Αθήνα 1990.

7. Δανιήλ και Γρηγορίου των Δημητριάων, *Γεωγραφία νεωτερική*, Βιέννη 1791. Επανεκδοση με την επιμέλεια της Αικατερίνης Κουμαριανού, Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2006.

Συκυωνία, Αχαΐα, Ηλεία, Μεσσηνία, Λακωνία, Αρκαδία και Αργολίς. Με την ευκαιρία ας αναφερθεί η σχετική παρατήρηση, την οποία αναγράφουν οι Δημητρείς στην *Νεωτερική Γεωγραφία* τους το 1791 στο κεφάλαιο «Περί Αχαΐας», όπου σημειώνουν ότι οι Ρωμαίοι ονόμασαν όλη την παλαιά «επειδή οι καλότυχοι Αχαιοί πρώτοι είχαν την τρέλα να τους κράζουν εις την Ελλάδα, μα ύστερα εκατάλαβαν τι συμμάχους και υπερασπιστάς ευρήκαν». Και με έμφαση τονίζουν «*Αλλοίμονο εις εκείνον οπού δεν ημπορεί να διαφενδεύση μόνος του την ελευθερία του*»<sup>8</sup>.

Στην Τοπαρχία της Αχαΐας είναι και η περιοχή Καλαβρύτων. Ο Ρήγας έχει ορισμένα τοπωνύμια, τα οποία περιέχονται και στον πρότυπο χάρτη του Delisle, τον οποίο χρησιμοποίησε για το σχεδιασμό της *Χάρτας* του. Επί πλέον, προσθέτουμε ότι ο Ρήγας στον *Νέο Ανάχαρσι* σε υποσημειώσεις ανέγραψε δίπλα στα αρχαία ονόματα της Αχαΐας και τα αντίστοιχα ονόματα της εποχής του, τακτική που εφήρμοσε και στα άλλα μέρη της *Χάρτας* του.

Τα τοπωνύμια της περιοχής Καλαβρύτων, τα οποία αναγράφονται στη *Χάρτα* του Ρήγα Βελεστινλή είναι τα ακόλουθα:

Πελλήνη. Βλοκαβά<sup>9</sup>

Αίγειρα. Ξυλόκαστρο<sup>10</sup>

Αιγαί. Ξυλόκαστρο<sup>11</sup>

8. Ο.π. σελ. 132.

9. Ο Ρήγας στον *Νέο Ανάχαρσι* σε υποσημείωση (σελ. 240) γράφει ότι η Πελλήνη είναι ο Βλοκαβάς της εποχής του, όπως επίσης και ο Μελέτιος στη *Γεωγραφία* του αναγράφει (σελ. 361) και τα δύο ονόματα.

10. Σε υποσημείωση στον *Νέο Ανάχαρσι*, (σελ. 241) γράφει πως είναι το σημερινό Ξυλόκαστρον είναι η Αίγειρα της αρχαιότητας. Παρόμοια και ο Μελέτιος (σελ. 361) γράφει «Αίγειρα ήτοι το Ξυλόκαστρον». Ενδιαφέρον έχει το σχετικό περιστατικό που περιγράφεται στον *Νέο Ανάχαρσι*: «Υπήγαμεν εις την Αίγειραν απέχουσαν της θαλάσσης δώδεκα στάδια. Εν καιρώ οπού επιτριτέχονεν τα μνημεία, μας είπον, ότι άλλοτε οι κάτοικοι μη δυνάμενοι να αντιτάξωσιν αρκετάς δυνάμεις εις τας της Συκυώνος οπού ήλθον να τους προσβάλωσιν, εστοχάσθησαν να συνάξωσι μίαν μεγάλην ποσότητα γιδίων, να δέσωσι λαμπάδας αναμμένας εις τα κέρατά των και να τα κάμωσι να προχωρήσωσι νυκτός. Ο εχθρός ενόμισε πως είναι στρατεύματα συμμάχων της Αιγείρας και επρόκρινε να αναχωρήση».

11. Η επανάληψη του τοπωνυμίου «Ξυλόκαστρο» στο «Αιγαί», νομίζουμε ότι μάλλον θα οφείλεται σε λάθος του χαρακτή, ο οποίος εκ παραδρομής το ανέγραψε αντί του τοπωνυμίου «Ακράτα» και τούτο διότι πλησίον μνημονεύεται το ποτάμι της Ακράτας με το αρχαίο όνομα Κράθις. Το τοπωνύμιο Ακράτα θεωρείται ως παραφθορά του Κράθις. Ο Στράβων, *Γεωγραφικά*, Η, 7, 4, C386, επεξηγεί ότι η ονομασία Κράθις δόθηκε διότι είναι συνένωση δύο ποταμών, από το κίρνασθαι, δηλαδή της συνενώσεως.

Κράθις. Ακράτας ποταμός<sup>12</sup>  
 Βούρα. Διακοφτό<sup>13</sup>  
 Αίγιον. Βοστίτζα<sup>14</sup>  
 Ελίκη. Τρυπιά<sup>15</sup>  
 Κυλλήνη. Ζήρια όρος<sup>16</sup>  
 Εράσμιος. των Καλαβρύτων ποταμός<sup>17</sup>  
 Βουλημναίος ποταμός  
 Σειλημνός ποταμός<sup>18</sup>  
 Βοχούστης ποταμός  
 Κύπελος όρος<sup>19</sup>  
 Αρσάνια όρος

- 
12. Και ο Μελέτιος (σελ. 361) αναγράφει τον «Κράθιο ποταμό ήτοι της Ακράτας» το ποτάμι.
13. Ο Ρήγας και στον *Νέο Ανάχαρσι* αναγράφει τα δύο ονόματα «Βούρα. Διακοφτό». Ομοίως τα ίδια ονόματα αναγράφει και ο Μελέτιος στην *Γεωγραφία* του (σελ. 361) «Αύτη κατεπόθη ομού με την Ελίκην υπό σεισμών της γής, λέγουσιν να είναι το Διακοφθόν».
14. Στον *Νέο Ανάχαρσι* επίσης ο Ρήγας στο τοπωνύμιο «Αίγιον» σε υποσημείωση μνημονεύει και της εποχής το όνομα «Βοστίτζα». Μάλιστα στο φύλλο 2 της *Χάρτας* του ο Ρήγας έχει ένα νόμισμα στο οποίο αναγράφει «Αιγέων (νόμισμα Βοστίτζας)». Συμπληρώνουμε πως ο Μελέτιος (σελ. 361) γράφει: «Αίγειον, πόλις ένδοξος το πάλαι και ισχυρά, ύστερον αφ' ού κατεποντίσθη η Ελίκη, λέγεται τώρα Βοστίτζα».
15. Στην αρχαία πόλη Ελίκη ο Ρήγας θέτει και την ονομασία της εποχής του Τρυπιά. Σχετικά με την καταστροφή της Ελίκης μετά τον σεισμό γράφει ο Στράβων, *Γεωγραφικά*, Η, 7, 1-2, C384, καθώς και ο Μελέτιος (σελ. 361), πως ήταν μία εκδίκηση του θεού Ποσειδώνος διότι οι Ιωνες που ήρθαν να θυσιάσουν στον ναό του Ελικωνίου Απόλλωνος διώχθηκαν και φονεύθηκαν. Ο σεισμός είχε γίνει δυο χρόνια πριν από τη μάχη των Λεύκτρων, «περί το τέλος του 373 ή τας αρχάς του 372 π. Χ.» όπως σημειώνει και ο Ρήγας στον *Νέο Ανάχαρσι*, (σελ. 361-362) στον οποίο επί πλέον τονίζεται ότι «η πόλις ύστερον από βίαια και ταχέα τινάγματα όπου επολλαπλασιάσθησαν έως το πρωϊ, ανεποδογυρίσθη εκ θεμελίων και παρευθύς κατεποντίσθη υπό τα κύματα της θαλάσσης, ήτις είχεν εκπηδήση τα όριά της. Η πλημμύρα εστάθη τόσον μεγάλη, οπού υψώθη έως της κορυφής ενός δάσους αφιερωμένου εις τον Ποσειδώνα». Τα γνωστά παλαιοροιακά φαινόμενα μετά από μεγάλους σεισμούς.
16. Και ο Μελέτιος (σελ. 355) αναγράφει τα δύο ονόματα «Κυλλήνη. Ζήρια».
17. Επίσης ως «Ποτάμι των Καλαβρύτων» το μνημονεύει και ο Μελέτιος στη *Γεωγραφία* του (σελ. 361).
18. Ο Μελέτιος (σελ. 383) σημειώνει ότι ο Σειλημνός ποταμός τώρα λέγεται «Ποτάμι της Βοχούστης». Μάλιστα σημειώνει ότι «το ύδωρ του Σειλημνού ποταμού επαινείται και οι Παλαιοί έλεγον ότι εκείνοι οπού ελούοντο και έπινον αυτό το ύδωρ πάλιν εγείρετο εις αυτούς η λήθη του Έρωτος και ανεφύτρωνε».
19. Στη *Γεωγραφία* του Μελετίου (σελ. 382) αναγράφεται ότι «Άνω της Πελλήνης, πόρρω της θαλάσσης είναι ο Κύπελος το όρος».

Κερώνεια.Κερνίκη<sup>20</sup>  
 Καλάβρυτα<sup>21</sup>  
 Μέγα Σπήλαιον<sup>22</sup>.

Ο Μελέτιος στη *Γεωγραφία* του (σελ. 355) μνημονεύει την Λυκούργια, (γενέτειρα του αξιοτίμου Προέδρου της Παγκαλαβρυτινής Ενώσεως κ. Γ. Κοσμά, όταν γράφει ότι του Αλφειού ή Ρουφιά ποταμού βρίσκεται «η πηγή του εις τον Πύργον ολίγον κατωτέρω της Λυκουριάς».

Συμπερασματικά τονίζουμε ότι ο Ρήγας Βελεστινλής και στην περιοχή Καλαβρύτων της *Χάρτας* του εκτός από τα αρχαία τοπωνύμια του προτύπου χάρτη του Delisle, έθεσε δίπλα σε αυτά και της εποχής του τα ονόματα, με σκοπό να κάνει τη σύνδεση του παρελθόντος με το παρόν. Κατ' αυτόν τον τρόπο θα ήταν δυνατόν να δημιουργήσει τα ανάλογα συναισθήματα στους Έλληνες για την ιστορία της πατρίδας τους την εποχή που προετοιμάζε το επαναστατικό του σχέδιο για την απελευθέρωση από την οθωμανική απολυταρχία και τυραννία. Ο σπόρος της ελευθερίας του Ρήγα βλάστησε πράγματι μετά δύο δεκαετίες περίπου.

- 
20. Ο Μελέτιος γράφει (σελ. 361) «Κερώνεια, κοινώς Κερνίτζα, τετιμημένη με θρόνον επισκόπου υπό τον Μητροπολιτην των Παλαιών Πατρών». Επίσης τα ίδια στη *Νεωτερική Γεωγραφία* (σελ. 133) σημειώνεται «Κερνίτζα το παλαιό Κερώνεια, επισκοπή υπό τον Παλαιών Πατρών».
21. Οι Δημητρείς στη *Νεωτερική Γεωγραφία* (σελ. 133) σημειώνουν: «Καλάβρυτα κάστρο ποτέ, τώρα πόλι με επίσκοπο, ο οποίος είναι ο ίδιος της Κερνίτζης, επειδή επιγράφεται Κερνίτζης και Καλαβρύτων».
22. Για το Μέγα Σπήλαιον σημειώνεται στον *Νέο Ανάχαρσι* (σελ. 242) πως κατά την περιοδεία στην περιοχή κατά τον 4<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ.τα ακόλουθα: «Μακρότερα (από την Αίγαιρα) εμβήκαμεν εις ένα σπήλαιον κατοικίαν ενός μαντείου, όπερ μεταχειρίζεται τον κλήρον δια να εκδηλώση το μέλλον». Μάλιστα γίνεται σχετική περιγραφή: «Συμά εις ένα άγαλμα του Ηρακλέους υψούται ένας σωρός κύβων, των οποίων έκαστον πρόσωπον έχει ένα ξεχωριστόν σημειόν. Παίρνει νινάς τέσσαρας κατά τύχην, τους κάμνει να κυλίσωσιν επάνω εις μίαν τράπεζαν, όπου τα ίδια σημάδεύματα είναι σχηματισμένα με την εξήγησίν τους. Αυτό το μαντεϊόν είναι τόσον ασφαλές και τόσον θαμιζόμενον όσον και τ' άλλα». Και ο Ρήγας σημειώνει: «Αυτό είναι το Μέγα Σπήλαιον, μοναστήρι τώρα περίφημον». Σχετικά γράφει και ο Μελέτιος (σελ. 383) «Μέγα Σπήλαιον, Ιερόν της Θεοτόκου, εις το οποίον ευρίσκεται η ιστορηθείσα εικόν αυτής υπό του Αποστόλου Λουκά». Και στη *Νεωτερική Γεωγραφία* οι Δημητρείς σημειώνουν: «Παραπάνω από το Διακοφτό ως δύο ώρας είναι το Μέγα Σπήλαιο, μοναστήρι ονομαστό εις όλη την Ελλάδα».



Η περιοχή της Αχαΐας με την περιοχή των Καλαβρύτων  
στην Χάρτα του Ρήγα.



Η περιοχή της Αχαΐας στον χάρτη του Delisle, τον οποίο ο Ρήγας  
χρησιμοποίησε ως πρότυπο για την Χάρτα του.

## Τα σωζόμενα πρωτότυπα αντίτυπα της Χάρτας της Ελλάδος του Ρήγα - Συμπλήρωση

(Υπέρεια, τόμ. 5, Πρακτικά Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας»,  
(Βελεστίνο 2007), Αθήνα 2010, σελ. 891-895)

Ο Ρήγας Βελεστινλής (1757-1798) εξέδωσε στη Βιέννη με χαράκη τον Φρανσουά Μύλλερ (Franz Müller, 1755-1816) πρώτα την «Επιπεδογραφία της Κωνσταντινιπόλεως» το 1796, που αποτελεί και το πρώτο φύλλο της «Χάρτας της Ελλάδος» και το 1797 εκδόθηκαν τα υπόλοιπα έντεκα φύλλα της. Η «Χάρτα» τυπώθηκε σε 1200 αντίτυπα<sup>1</sup>, τα οποία δόθηκαν προς πώληση εκτός από τη Βιέννη σε πόλεις της σκλαβωμένης Ελλάδος, της Βλαχίας και Μολδαβίας.

Σχετικά με τα πρωτότυπα αντίτυπα της Χάρτας της Ελλάδος του Ρήγα, τα οποία έχουν μέχρι σήμερα εντοπισθεί και έχουν καταγραφεί, ο Γ. Σχινάς στην ανακοίνωσή του στο Γ΄ Διεθνές Συνέδριο «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγα», (2-5 Οκτωβρίου 1997), «Σωζόμενα αντίτυπα της Χάρτας του Ρήγα» κατέγραψε 17 πρωτότυπα αντίτυπα της «Χάρτας». Ο αριθμός των πρωτοτύπων αντιτύπων της Χάρτας συμπληρώθηκε από τον επιμελητή της έκδοσης των Πρακτικών του Γ΄ Συνεδρίου, Υπέρεια, Δρ. Δημήτριο Καραμπερόπουλο<sup>2</sup> με άλλα 17, ανεβάζοντας τον αριθμό των σωζόμενων πρωτοτύπων

---

1. Αιμ. Λεγρώνδ-Σπ. Λάμπρος, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή και των συν αυτώ μαρτυρησάντων*, Αθήνα 1891, αναστατική επανέκδοση (επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλος) με την προσθήκη ευρετηρίου από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνο-Ρήγα, Αθήνα 1996, β΄επανάκδ. 2000, σελ. 61.

2. Υπέρεια, Πρακτικά Γ΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας» (Οκτ. 1997), τόμ. 3, 2002, σελ. 965-979.

αντιτύπων της «Χάρτας της Ελλάδος» στα 34. Προστίθεται για το 33<sup>ο</sup> πρωτότυπο αντίτυπο της «Χάρτας» ότι αυτό ανήκει στην Συλλογή της κας Σύλβιας Ιωάννου και το οποίο εκτέθηκε στο Μορφωτικό Ίδρυμα της Τραπέζης Κύπρου, Φανερωμένης 86-90 Λευκωσία, (αυτοψία 22 Οκτωβρίου 2007).

Έκτοτε μετά την έκδοση του 3<sup>ου</sup> τόμου *Υπέρεια* το 2002 και μέχρι σήμερα έχουν εντοπισθεί και άλλα πρωτότυπα αντίτυπα της «Χάρτας της Ελλάδος». Σε μερικά έχει γίνει αυτοψία, σε μερικά υπάρχουν μόνο πληροφορίες από δημοσιεύματα και σε άλλα έχουμε προφορικές πληροφορίες. Αναλυτικότερα:

35. Στα Γενικά Αρχεία του Κράτους (Δάφνης 61, Π. Ψυχικό 15452, Αθήνα) εντοπίστηκε ένα πλήρες σε καλή κατάσταση μονόχρωμο πρωτότυπο αντίτυπο της «Χάρτας», (αυτοψία 1 Ιουλίου 2004).
36. Στη Βιβλιοθήκη «Ο Κοραΐς» της Χίου εντοπίστηκε αντίτυπο της *Χάρτα της Ελλάδος*, (αυτοψία 16 Οκτωβρίου 2004), από το οποίο όμως λείπουν τα φύλλα 4, 5 και 12. Είναι σε καλή κατάσταση και μόνο δύο φύλλα έχουν σε δύο γωνιές ελαφρά λερώματα. Τα φύλλα είναι επιχρωματισμένα στις διαγραμμίσεις των επαρχιών και τοπαρχιών, καθώς και στα παράλια. Σύμφωνα με την πληροφορία (23 Οκτωβρίου 2008) του καθηγητού Στεργίου Φασουλάκη βρέθηκε το 12<sup>ο</sup> φύλλο της «Χάρτας». Από το σώμα του πρωτότυπου αντιτύπου της Βιβλιοθήκης της Χίου λείπουν τώρα μόνο δύο φύλλα.
37. Η Βασιλική Βιβλιοθήκη της Στοκχόλμης κατέχει ένα πλήρες πρωτότυπο αντίτυπο της Χάρτας, το οποίο είχε αγορασθεί σε δημοπρασία στη Γερμανία σύμφωνα με τις πληροφορίες που μας δόθηκαν (20 Οκτωβρίου 2004) από την Μορφωτική Ακόλουθο της Ελληνικής Πρεσβείας στη Στοκχόλμη κα Τζία Γιοβάνη. Μάλιστα φίλοι της Επιστημονικής μας Εταιρείας είχαν δει σε πλατεία της Στοκχόλμης τον Αύγουστο του 2001 αφίσα στην οποία αναγγελλόταν η έκθεση της *Χάρτας της Ελλάδος* του Ρήγα στην Βασιλική Βιβλιοθήκη. Το κάθε φύλλο είναι κομμένο κάθετα στη μέση και κολλημένα σε πανί. Είναι σε καλή κατάσταση και διατίθεται και σε ψηφιακή μορφή, την οποία μας έστειλε ευγενικά από τη Στοκχόλμη ο κ. Ξενοφών Παγκαλιάς, (8 Οκτωβρίου 2010).
38. Ο Σπυρίδων Λάμπρος είχε δει αντίτυπο της «Χάρτας» του Ρήγα στη Βιβλιοθήκη του Γεωργίου Ζαβίρα, που διατηρούνταν στην Ελληνική Κοινότητα της Βουδαπέστης. Χαρακτηριστικά σημειώνει ότι εκ «των αξιολογοτέρων δε δώρων του Ζαβίρα υπήρξε και η Χάρτα του Ρήγα, ήτις και περισιώζεται εντός περικαλύμματος εκ χαρτονίου, τελείως καινούργης, ως ει ταύτην την στιγμήν είχεν εξέλθει



εκ των πιεστηρίων. Το δε όνομα του κτήτορος και δωρητού Γεωργίου Ζαβίρα φέρεται εφ' εκάστου των δώδεκα της Χάρτας...»<sup>3</sup>.

39. Σύμφωνα με το δημοσίευμα «Το Μουσείο Ζακύνθου» του περιοδικού *Επτανησιακά Φύλλα*<sup>4</sup> δίνεται η πληροφορία ότι στο Μουσείο υπήρχε αντίτυπο της Χάρτας του Ρήγα, το οποίο όμως κήκε στον σεισμό 12-15 Αυγούστου 1953.
40. Πρωτότυπο αντίτυπο της Χάρτας υπήρχε και στη Βιβλιοθήκη του Σπ. Μαργεζίνη, το οποίο είχε δοθεί από τον βιβλιοπώλη Ευτ. Βαγιονάκη, (πληροφορία 1 Ιουλίου 2000 από τον διάδοχο του βιβλιοπωλείου Βαγιονάκη κ. Σαπουντζάκη, Ιπποκράτους 15, Αθήνα).
41. Στο Πολεμικό Ιστορικό Αρχείο της Μόσχας υπάρχει πρωτότυπο αντίτυπο της «Χάρτας της Ελλάδος», της οποίας τα 12 φύλλα είναι επικολημένα σε ύφασμα και σε καλή κατάσταση. Η πληροφορία μας δόθηκε από τον καθηγητή κ. Γρέκορι Αρς κατά τη συνάντησή μας στην Αθήνα 15 Οκτωβρίου 2008.
42. Στο Πολεμικό Ιστορικό Αρχείο της Μόσχας υπάρχει και δεύτερο πρωτότυπο αντίτυπο της «Χάρτας» σε δώδεκα φύλλα και σε καλή κατάσταση σύμφωνα με την πληροφορία που μας έδωσε ο καθηγητής Γρέκορι Αρς κατά τη συνάντησή μας στην Αθήνα 15 Οκτωβρίου 2008.
43. Πρωτότυπο αντίτυπο της «Χάρτας» βρίσκεται στην Ιδιωτική Συλλογή του κ. Νικήτα Σταυρινάκη και το οποίο εκτέθηκε στην Έκθεση «200 κεμήλια της Συλλογής Νικήτα και Ευαγγελίας Σταυρινάκη», στο εκθεσιακό Κέντρο «Αθηναίς», Βοτανικός, Αθήνα, (αυτοψία, 5 Νοεμβρίου 2007). Είναι πλήρης η «Χάρτα» αλλά το κάθε φύλλο έχει κοπεί σε 4 κομμάτια και έχουν κολληθεί σε πανί. Ο συλλέκτης το αγόρασε στο Λονδίνο το 2003 από ένα Έλληνα που ζούσε στην Ινδία και είχε παντρευτεί μία Ινδή και ο οποίος όμως κράτησε το 1<sup>ο</sup> φύλλο της «Χάρτας». Αυτό το φύλλο ο κ. Σταυρινάκης το αντικατέστησε με άλλο πρωτότυπο που βρήκε και συμπλήρωσε τα 12 φύλλα της «Χάρτας».
44. Στο Ιστορικό Μουσείο Κρήτης, Ηράκλειο, υπάρχει πρωτότυπο αντίτυπο της «Χάρτας». Σε τηλεφωνική επικοινωνία (27 Μαρτίου 2008) με τον κ. Καλουτσάκη του Μουσείου μας ανέφερε ότι το αντίτυπο αυτό ήταν δωρεά του Εμμ. Τσουδερού (1882-1956). Τα 12 φύλλα είναι ακέραια σε πολύ καλή κατάσταση, χωρίς επιχρωματισμούς. Έχει γίνει συντήρηση για μικρές οξειδώσεις.
45. Στη Βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Harvard απόκειται αντίτυπο της «Χάρτας της Ελλάδος». Μνημονεύεται στο «A Catalogue of the Maps and Charts in the

3. Σπ. Λάμπρος, «Η Βιβλιοθήκη της ελληνικής Κοινότητας Βουδαπέστης και οι εν τη πόλει ταύτη σωζόμενοι ελληνικοί κώδικες», *Νέος Ελληνομνήμων*, τόμ. 8, 1911, σελ. 70-79 (το παράθεμα στη σελ. 71) και «Σελίδες εκ της Ιστορίας του εν Ουγγαρία και Αυστρία Μακεδονικού Ελληνισμού», *Νέος Ελληνομνήμων*, τόμ. 8, 1911, σελ. 289.

4. Βλ. *Επτανησιακά Φύλλα*, τόμ. Δ' 1, 1960, σελ. 21, στο άρθρο «Το Μουσείο Ζακύνθου».

- Library of Harvard University in Cambridge Massachusetts», Cambridge 1831, p. 161. (Αναζήτηση στο Internet, 6 Σεπτεμβρίου 2010 στο [www.hcl.harvard.edu/libraries/maps](http://www.hcl.harvard.edu/libraries/maps)).
46. Στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας υπάρχει πρωτότυπο αντίτυπο της «Χάρτας», *Bibliothèque nationale de France. Cartes et Plans, Ge CC 002656 (1-12)*. Αναφέρεται από Γ. Τόλιας, *Αποχαιρετισμός στο Γένος. Αυτοκρατορία και πατριωτισμός στο χαρτογραφικό έργο του Ρήγα (1976-1977)*, εκδόσεις Μένανδρος, Αθήνα 2009, σελ. 51.
  47. Στη Βασιλική Γεωγραφική Εταιρεία του Λονδίνου, Βρετανική Βιβλιοθήκη, απόκειται αντίτυπο «Χάρτας», σύμφωνα με πληροφορία καθηγητού Ευαγγέλου Λιβιεράτου, (20 Νοεμβρίου 2008). Μάλιστα ανέφερε ότι απόκεινται δύο αντίτυπα της Χάρτας. Όμως το ένα έχει ήδη καταγραφεί με τον αρ. 17 από τον Γεώργιο Σχινά (*Υπέρεια*, τόμ. 3, σελ. 974).
  48. Πρωτότυπο αντίτυπο της Χάρτας κατείχε ο Εμμανουήλ Ιωαννίδης και περιέγραφε τα δώδεκα φύλλα της «εν Αμοργώ 2 Αυγ. 1893» με τίτλο «Βιβλιακά και περί τινων εκδόσεων μη αναφερομένων εν τω καταλόγω Ανδρέου Παπαδοπούλου Βρετού» στο περιοδικό *Ο εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος*, τόμ. 25 (1893-1894), σελ. 45-49.
  49. Σε ιδιωτική Συλλογή υπάρχουν λίγα φύλλα της «Χάρτας», τα 2, 6, 8, 9 και άλλο ένα κομμένο χωρίς να μνημονεύεται ο αρ. φύλλου. Είναι χωρίς χρωματισμούς, αλλά ένα φύλλο έχει δύο μεγάλες τρύπες. Πληροφορία (25 Ιουλίου 2009) του υπαλλήλου της Εθνικής Βιβλιοθήκης Ελλάδος κ. Γιάννη Σκορδίλη, ο οποίος είναι συντηρητής χαρτών.
  50. Στη Βιβλιοθήκη του Άμστερνταμ υπάρχει πρωτότυπο αντίτυπο της «Χάρτας». Πληροφορία του καθηγητού κ. Πάνου Καραγιώργου, (5 Οκτ. 2007).
  51. Αντίτυπο της Χάρτας της Ελλάδος κατέχει η Συλλογή Κωνσταντίνου Στάϊκου – Βιβλιοθήκη Κοινοφελούς Ιδρύματος Αλεξάνδρου Σ. Ωνάση (Λεωφόρος Αμαλίας 56, Αθήνα). Προέρχεται από τη Βιβλιοθήκη του ιατρού Αθ. Χατζηδήμο και λείπει το φύλλο 4. Είναι επικολημένα τα φύλλα το ένα δίπλα στο άλλο και έχει αναρτηθεί στον τοίχο. Υπάρχουν επιχρωματώσεις σε αρκετές διαγραμμίσεις και μικρές φθορές σε μερικά φύλλα (αυτοψία, 27 Ιουλίου 2011).

Συμπερασματικά τονίζουμε ότι τα μέχρι σήμερα γνωστά αντίτυπα της Χάρτας της Ελλάδος του Ρήγα ανέρχονται στα πενήντα ένα (51), στοιχείο που δείχνει τη γενικότερη διασπορά της. Επί πλέον διαπιστώνεται ότι είναι το μόνο έργο του Ρήγα, του οποίου έχουν διασωθεί και είναι γνωστά μέχρι σήμερα τόσα πολλά πρωτότυπα αντίτυπα, ενώ από τα άλλα έργα του Ρήγα, πρωτότυπα αντίτυπα, ή δεν έχουν διασωθεί ή υπάρχουν λίγα μετρούμενα στα δάκτυλα ενός χεριού.

## Το Άγιον Όρος στη Χάρτα του Ρήγα Βελεστινλή<sup>1</sup>

(Χρονικά της Χαλκιδικής, τεύχ. 58-59,  
Θεσσαλονίκη 2013-2014, σελ. 161-178)

Μετά την αναχώρησή του από το Βελεστίνο, έχει υποστηριχθεί<sup>2</sup>, ότι ο Ρήγας πέρασε από τη Μονή Βλατάδων της Θεσσαλονίκης και στη συνέχεια επισκέφθηκε το Άγιο Όρος, χωρίς όμως μέχρι τώρα να έχουν τεκμηριωθεί αυτοί οι ισχυρισμοί, αν και κατά την μετάβασή του από το Βελεστίνο στην Κωνσταντινούπολη θα ήταν δυνατόν να είχε περάσει και να διέμεινε για λίγο καιρό στο Άγιο Όρος. Έχουμε μαρτυρία του ίδιου του Ρήγα στο *Νέο Ανάχαρσι*<sup>3</sup>, ότι πέρασε από την Λάρισα, είδε τον τάφο του Ιπποκράτους, διάβηκε τα Τέμπη, όπου είδε την ωραιότητά τους και μάλιστα αναφέρει ότι ήπια νερό από την πηγή του ναού της Αφροδίτης, τώρα της Αγίας Παρασκευής. Από εκεί θα μετέβη στην Καρύτσα, η οποία βρίσκεται δεξιά μετά την έξοδο από τα Τέμπη. Εκεί πλησίον, όπως σημειώνει στα 1809 ο Αμπελακιώτης Μιχαήλ Γεωργίου «...τρεις ήμισυ ώρας σχεδόν από τα Αμπελάκια είναι μία σκάλα ήτοι λιμένας, όπου αράζουν το καλοκαίρι μικρά καϊκια. Κάποτε δε με προσοχήν και μεγάλα καράβια, όμως πολλά μακράν και ονομάζεται Φτέρη»<sup>4</sup> και

1. Στην αναζήτηση πληροφοριών για το άρθρο «Το Άγιον Όρος στη Χάρτα του Ρήγα Βελεστινλή» αρωγοί ήσαν οι καθηγητές κ. Σωτ. Καδάς, Αθ. Καραθανάσης, Ι. Πατρικός και οι συνάδελφοι ιατροί-συγγραφείς Σάββας Δεμερτζής και Αντώνης Τάντουλος, στους οποίους εκφράζονται θερμότες ευχαριστίες.
2. Ενδεικτικά βλ. Ν. Πολίτη, «Η νεότης του Ρήγα», *Εστία*, τόμ. ΙΘ', 1885, σελ. 13-16. Χ. Βαλαμουτόπουλου, *Ρήγας Φεραίος. Πρωτότυπος μονογραφία*, Αθήνα 1891. Φ. Μιχαλόπουλου, «Ο Ρήγας στον Όλυμπο», *Ελληνική Δημιουργία*, τόμ. Α', 1948, σελ. 388. Επισκόπου Ροδοστόλου Χρυσοστόμου, *Γράμματα και άρματα στον Άθωνα*, Άγιον Όρος 2000, σελ. 299 και 358-366.
3. Ρήγα Βελεστινλή, *Νέος Ανάχαρσις*, Βιέννη 1797, αναστατική επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, επιμέλεια-εισαγωγή-ευρετήριο Δημ. Καραμπερόπουλου, Αθήνα 2006, υποσημ. σελ. 149-151 και [362].
4. Μιχαήλ Γεωργίου, *Αποθήκη των παιδων*, εν Βιέννη 1809, σελ.245, πρβλ. Φιλ. Ηλιού, *Ελληνική Βιβλιογραφία του 19<sup>ου</sup> αιώνα. Βιβλία-Φυλλάδια*. Τόμος πρώτος 1801-1818, ΕΛΙΑ, Αθήνα 1997, αρ.1809.4, σελ. 248.

σύμφωνα με τον Ι. Λεονάρδο «...είναι συχνοεπίσκεπτος δια φορτοξεφόρτων των караβίων, τρόπον τινα αποθήκη (σκάλα)· μάλιστα εχρημάτισεν ως τοιαύτη εις την ακμήν των Αμπελακίων, όθεν εφέροντο ποσότητες δεγκίων με νήματα εμβαρκαριζόμενα δια ευρωπαϊκούς φόρους (πάτζας)»<sup>5</sup>. Μετά θα επιβιβάστηκε σε πλοιάριο για την παραθαλασσίως μετάβασή του στην Κωνσταντινούπολη. Τότε υποθέτουμε ότι ίσως να πέρασε από το Άγιο Όρος, στοιχείο το οποίο δεν έχει τεκμηριωθεί και με το άρθρο μας καταβάλλεται προσπάθεια να συσχετιστούν όσα ο Ρήγας αναγράφει στη *Χάρτα* του, για να δοθεί, αν είναι δυνατόν, μια τεκμηριωμένη απάντηση στο ερώτημα, όπως έχουμε κάνει σε σχετικά τόσα άλλα<sup>6</sup>.

\*\*\*

**Το πρότυπο της χερσονήσου του Άθωνος της Χάρτας του Ρήγα.** Για την έκδοση της *Χάρτας της Ελλάδος*, Βιέννη 1796-1797, και ιδιαίτερα του χώρου νοτίως του Αίμου, ο Ρήγας Βελεστινλής χρησιμοποίησε, όπως έχουμε τεκμηριώσει με τις έρευνές μας, ως πρότυπο τον χάρτη της αρχαίας Ελλάδος του Gu. Delisle<sup>7</sup>. Και τούτο διότι ο Ρήγας ήθελε να έχει την ελληνική πολιτική διαίρεση και την ελληνική ονοματολογία του χώρου, αντί της συγχρόνου αντίστοιχης οθωμανικής πολιτικής διαιρέσεως και ονοματολογίας. Γι' αυτό και δεν χρησιμοποίησε χάρτη της Ελλάδος της συγχρόνου του εποχής, όπως έχουμε υποστηρίξει<sup>8</sup>. Μάλιστα στη σχετική μελέτη μας κατά την παραβολή των ομοιοτήτων των δύο χαρτών παραθέσαμε και εκείνη με την μορφολογία των χερσονήσων της Χαλκιδικής και ιδιαίτερα της χερσονήσου του Άθω, την οποία παρουσιάζουμε και στη τωρινή εργασία.

- 
5. Ιωάννης Αναστασίου Λεονάρδος, *Νεωτάτη της Θεσσαλίας χωρογραφία*, Πέστη Ουγγαρίας 1836, εισαγωγή-σχόλια-επιμέλεια Κώστας Σπανός, εκδόσεις «Θετταλός», Λάρισα 1992, σελ. 113.
  6. Όπως για παράδειγμα τα ακόλουθα: *Όνομα και καταγωγή του Ρήγα Βελεστινλή*, Η Γαλλική Εγκυκλοπαιδεία ένα το πρότυπο του *Φυσικής απάνθισμα*, οι πρότυποι χάρτες της *Χάρτας της Ελλάδος*, τα *Ολύμπια* μετάφραση του Ρήγα, *Ρήγας και Ορθόδοξη πίστη*, το «ρόπαλο του Ηρακλέους» στους χάρτες του Ρήγα, και για τα αποδιδόμενα στον Ρήγα έργα σχετικά με τις προφητείες του «Αγαθάγγελου» και το θεατρικό έργο «Σαγανάκι της τρέλλας».
  7. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Η “Χάρτα της Ελλάδος” του Ρήγα. Τα πρότυπά της και νέα στοιχεία», στο Δημ. Καραμπερόπουλου, (επιμ.), *Η Χάρτα του Ρήγα Βελεστινλή*, έκδοση Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα με την υποστήριξη της Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 1998. Και σε ανάπτυπο.
  8. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Η «Χάρτα της Ελλάδος» του Ρήγα...*, ό.π. Του ίδιου, *Το χαρτογραφικό έργο του Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 2010.

**Τοπωνύμια του χάρτη του Delisle στη χερσόνησο του Άθω της Χάρτας.**  
 Στη χερσόνησο του Αγίου Όρους της Χάρτας του, ο Ρήγας αναγράφει όλα τα αρχαία τοπωνύμια, τα οποία περιέχει και ο πρότυπος χάρτης της αρχαίας Ελλάδος του Delisle, όπως έχουμε δείξει, και με τον ίδιο συμβολισμό, ως και στο Υπόμνημα της Χάρτας του. Συγκεκριμένα καταχωρίζει τα εξής:

Με το συμβολισμό χώρας: «Σίγγος.Σάνα»<sup>9</sup>, «Χρυσός», «Κλεωναί», «Δίον», «Στρατονίκη.Φραγγόκαστρον»<sup>10</sup>.

Με το συμβολισμό χωρίου: «Κάσσερα», «Παθαιότριον», «Ουρανόπολις»<sup>11</sup>, «Ολόφυξος».

9. Ο πρότυπος χάρτης του Delisle έχει μόνο την πόλη «Sana», την οποία ο Ρήγας μεταγράφει απλά ως «Σάνα», ενώ το αρχαίο όνομα ήταν «Σάνη», και επί πλέον προσθέτει και την αρχαία πόλη «Σίγγος», που μνημονεύεται από τον Μελέτιο, *Γεωγραφία παλαιά και νέα*, Βενετία 1728, σελ. 393, δηλώνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο ότι είναι η ίδια πόλη, ενώ είναι διαφορετικές. Στον *Πίνακα γεωγραφικόν της Ελλάδος*, Βιέννη 1800, είναι δύο διαφορετικές πόλεις, «Σάνα» και «Σίγγος».
10. Μνημονεύεται από τον Μελέτιο, *Γεωγραφία παλαιά και νέα*, Βενετία 1728, σελ. 393, «Στρατονίκη...λέγεται κοινώς Φραγγόκαστρο». Ο Ρήγας κατά τη συνήθειά του αναγράφει το αρχαίο τοπωνύμιο «Στρατονίκη» και αμέσως αναγράφει το σύγχρονο της εποχής του «Φραγγόκαστρον», όπως έχουμε τονίσει στη μελέτη μας «Η “Χάρτα της Ελλάδος” του Ρήγα. Τα πρότυπά της και νέα στοιχεία», *ό.π.*, σελ. 26. Ως εκ τούτου δεν έχει δίκιο ο Ευάγ. Λιβιεράτος, ο οποίος υποστηρίζει ότι δεν συνοδεύεται από το σχετικό σύμβολο το τοπωνύμιο «Φραγγόκαστρον» στη Χάρτα του Ρήγα. Επίσης, αναφέρουμε ότι έχει συμβολισμό και το μνημονευόμενο τοπωνύμιο «Σάνα», το οποίο ο Ρήγας το αναγράφει μαζί με το τοπωνύμιο «Σίγγος. Σάνα». Βλ. Ευάγγελου Λιβιεράτου, *Το Άγιον Όρος και Κύπρος στο χάρτη της Ελλάδας του Ανθίμου Γαζή 1800*, Αγιορειτική Βιβλιοθήκη, Θεσσαλονίκη 2008, σελ. 66, υποσημ. 22. Με την ευκαιρία ωστόσο θα θέλαμε να παρατηρήσουμε ότι ο Ευάγ. Λιβιεράτος μεροληπτεί όταν δεν αναφέρει την παρουσίασή μας το 1998 του χάρτη της αρχαίας Ελλάδος του Delisle ως πρότυπο της Χάρτας της Ελλάδος (νοτίως του Αίμου), που για πρώτη φορά διατυπώθηκε. Πάντως υπενθυμίζουμε ότι στο Συνέδριο για τα 200 χρόνια της Χάρτας στη Κοζάνη τον Οκτώβριο του 1997 δεν γνωρίζαμε τον χάρτη αυτό της αρχαίας Ελλάδος του Delisle ως πρότυπό της Χάρτας στη σχετική συζήτηση, που είχαμε ως συνέδριοι και οι δυο, παρευρισκομένου και του άλλου συνέδρου Βίκτωρα Μελά, συγγραφέως της μελέτης, *Η Χάρτα του Ρήγα: Διακόσια χρόνια από την έκδοσή της*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1997.
11. Στο νότιο μέρος του Άθωνα, ο Ρήγας θέτει την «Ουρανούπολη», όπως είναι και στον πρότυπο χάρτη του Delisle. Σχετικά ο Μαργαρίτης Δήμιτσας, *Αρχαία Γεωγραφία της Μακεδονίας*, τόμ. 2, ανατύπωση Ι.Μ.Χ.Α., Θεσσαλονίκη 1988, σελ. 443, παρατηρεί ότι «ο Πλίνιος και ο Μέλας εσφαλμένως τοποθετούσιν επί της κορυφής του Άθωνος και θεωρούσιν αυτήν διάδοχον των Ακροθόων». Παρόμοια και στον χάρτη *Πίνακα Γεωγραφικόν της Ελλάδος*, Βιέννη 1800, που εξέδωσε ο Μήλλερ και διόρθωσε ο Άνθιμος Γαζής, η «Ουρανούπολη» τέθηκε στην ίδια θέση όπως είναι και στη Χάρτα του Ρήγα.

Με το συμβολισμό πόλεως χωρίς τείχη: «Ακρόαθος».

Επίσης αναγράφει τα ακρωτήρια «Νυμφαίον. Αγ. Όρους ακ.[ρωτήριον]»<sup>12</sup>, «Ακρόαθον Ακ.[ρωτήριον]», και το «Άθως όρ.[ος]». Παρατηρούμε ότι ο Ρήγας προσθέτει κατά τη συνήθειά του στη *Χάρτα* που εξέδωσε, όπως έχουμε επισημάνει<sup>13</sup>, στα αρχαία τοπωνύμια και εκείνο της εποχής του, στη «Στρατονίκη» το τοπωνύμιο «Φραγκόκαστρον» και στο «Νυμφαίον ακρωτήριον» το τοπωνύμιο «Αγ. Όρους ακρωτήριον».

Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι ο Ρήγας σχεδιάζει το όρος Άθως ως δύο μαστούς, όπως γράφει και ο Μελέτιος<sup>14</sup> και δεν ακολουθεί στο σημείο αυτό τον πρότυπο χάρτη του Delisle. Ίσως να ακολούθησε εσκεμμένα την τακτική της αναπαράστασης του Άθωνα, που «ανάμεσα στα 1707 και τα 1880 τυπώνονται από αγιορείτες μοναχούς ή για λογαριασμό τους πολλές αυτοτελείς δίκورφες απεικονίσεις του Όρους» και επί πλέον ο Ρήγας θα πρέπει «να ήταν ενήμερος για τις εικόνες των *δίκορφων* και να είχε πλήρη εικόνα για τη λειτουργία και τους συμβολισμούς τους, ώστε επηρεασμένος από την εξαιρετικά ειδική αυτή αναπαράσταση να τοποθετήσει το δικό του *δίκροφo* στη θέση του ορεινού αθωνικού όγκου»<sup>15</sup>.

**Προσθήκη τοπωνυμίων στη χερσόνησο του Άθωνος από τον Ρήγα.** Επί πλέον, ο Ρήγας πρόσθεσε και πολλά στοιχεία της εποχής του στη χερσόνησο του Αγίου Όρους. Συγκεκριμένα αναγράφει τα ονόματα των είκοσι Ιερών Μονών και των πέντε Σκητών, συμβολίζοντάς τα με σταυρό<sup>16</sup>.

- 
12. Μνημονεύεται από τον Μελέτιο, *Γεωγραφία...*, ό.π., σελ. 393, «Νύμφαιον άκρον, κοινώς ο Κάβος του Αγίου Όρους».
  13. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Η “Χάρτα της Ελλάδος” του Ρήγα. Τα πρότυπά της και νέα στοιχεία», ό.π., σελ. 26.
  14. Μελετίου, *Γεωγραφία...*, ό.π., σελ. 320. Επίσης ο Στράβων, *Γεωγραφικά, εκ του Ζ*, τόμ. τρίτος, Πάπυρος, σελ. 962, «Εστι δ’ ο Άθως όρος υψηλόν και μαστοειδές».
  15. Βλ. Γ. Τόλια, «Αθωνική ιερή χαρτογραφία. Οι απαρχές» και Ε. Λιβιεράτου, «Άθω περιμέτρου μεταμορφώσεις», στο Ε. Λιβιεράτος, (επιμ.), *Όρους Άθω. Γης και θαλάσσης περίμετρον. Χαρτών μεταμορφώσεις*, Εθνική Χαρτοθήκη, Θεσσαλονίκη 2002, σελ. 162 και 86 αντίστοιχα.
  16. Στη Δυτική Θεσσαλία ο Ρήγας σημείωσε με σταυρούς την παρουσία των μοναστηριών στο «Πέος. Μετέωρα όρ.» χωρίς να κατονομάζει τα μοναστήρια, όπως εφαρμόζει στο Άγιο Όρος. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Η Δυτική Θεσσαλία στη *Χάρτα της Ελλάδος* του Ρήγα Βελεστινλή», *10<sup>ο</sup> Συμπόσιο Τρικαλινών Σπουδών*, Τρίκαλα 2014, περιοδικό *Τρικαλινά*, τόμ. 35, (Τρίκαλα 2015), σελ. 145-158.

Αυτά είναι από βορρά προς νότο, και από την μεν ανατολική πλευρά τα εξής: «Χιλιντάρνι»<sup>17</sup>, «Εσφιγμένο»<sup>18</sup>, «Βατοπαίδι», «Παντοκράτωρ», «Σταυρο-νικήτα», «Κοτλομούσι»<sup>19</sup>, «Ιβήρων», «Φιλοθέου», «Καρακάλου», «Λαύρα».

Στην δυτική πλευρά είναι οι κάτωθι Ιερές Μονές: «Ζωγράφου», «Κωνσταμονίτη»<sup>20</sup>, «Δοχειαρίου», «Ρούσικο»<sup>21</sup>, «Ξενοφών»<sup>22</sup>, «Ξηροπόταμον»<sup>23</sup>, «Σίμων Πέτρα»<sup>24</sup>, «Γρηγόριος», «Διονύσιος»<sup>25</sup>, «Παύλος»<sup>26</sup>.

Επίσης στο νότιο μέρος της χερσονήσου του Αγίου Όρους, ο Ρήγας αναγράφει εξ ανατολών προς δυσμάς και τις κάτωθι πέντε σκήτες θέτοντας ένα σταυρό πάλι έμπροσθεν του ονόματός τους: «Σκήτη Κερασιάς», «Σμύρνα», «Καυσοκαλύβι»<sup>27</sup>, «Αγ. Άννα»<sup>28</sup>, «Σκήτη Νέα».

17. Ως «Χιλιντάρνι» αναφέρεται από τους Δημητρίους, Δανιήλ Φιλιππίδης και Γρηγόριος Κωνσταντάς, *Γεωγραφία νεωτερική*, (Βιέννη 1791), επιμέλεια Αικατερίνης Κουμαριανού, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 2006, σελ. 204.
18. Οι Δημητρίους το αποκαλούν «Σιμένου», όπως επίσης το ίδιο αναγράφεται και στο Ainé Didron, «Le Mont Athos», *Annals Archeologiques*, tome quatriene, Paris 1846, σελ. 224. Ως «Σιμένου» αναγράφεται στον *Πίνακα Γεωγραφικόν της Ελλάδος*, Βιέννη 1800.
19. Ως «Κουτλομούσι» το αναγράφουν οι Δημητρίους..., *ό.π.*, σελ. 204.
20. Ως «Κασταμονίτου» το μνημονεύει ο Ιωάννης Κομνηνός, *Προσκυνητάριον του Αγίου Όρους, του Άθωτος*, Βενετία 1745, σελ. 107, στο *Έντυπα Προσκυνητάρια Αγίου Όρους*, Εισαγωγή, Κρίτων Χρυσοχοϊδης, Αθωνικά Ανάλεκτα 7, Θεσσαλονίκη 2014. Και από τη θέση εδώ θερμές ευχαριστίες στην Αγιορειτική Εστία για την τιμητική αποστολή του τόμου αυτού.
21. Ως Μοναστήριον «των Ρώσων» αναφέρεται από τον Ιωάννη Κομνηνό, *Προσκυνητάριον του Αγίου Όρους, του Άθωτος*, *ό.π.*, σελ. 106.
22. Οι Δημητρίους το αποκαλούν «Ξενοφου». Το ίδιο αναγράφει και ο Ιωάννης Κομνηνός, *ό.π.*, σελ. 97.
23. Το αποκαλούν οι Δημητρίους «Ξηροποτάμι».
24. Ως «Σιμόπετρα» είναι στους Δημητρίους.
25. Ενώ ο Ρήγας αναγράφει τα δύο αυτά μοναστήρια στην ονοματική «Γρηγόριος, Διονύσιος» οι Δημητρίους τα μνημονεύουν στη γενική «Γρηγορίου, Διονυσίου».
26. Οι Δημητρίους το αναγράφουν ως «Άγιος Παύλος», ενώ στη γενική «Μοναστήριον του Αγίου Παύλου» μνημονεύεται από τον Ιωάννη Κομνηνό, *Προσκυνητάριον του Αγίου Όρους, του Άθωτος*, *ό.π.*, σελ. 93.
27. Στον πληθυντικό αναφέρονται «Καυσοκαλύβια». Βλ. Μανουήλ Ι., Γεδεών, *Άθως*, Νεοελληνικά Μελετήματα, αρ. 11, «Ερμής», Αθήνα 1990, σελ. 165. «Καυσοκαλύβι» και «Καυσοκαλύβια» αναφέρονται υπό του Μακαρίου Κυδωνέως Τριγώνη, *Προσκυνητάριον της Βασιλικής και Σεβασμίας Μονής Μεγίστης Αγίας Λαύρας*, Βενετία 1772, σελ. 49, και ως «Καυσοκαλύβι» υπό του Σάββα του Γεροπροηγουμένου και Σκευοφύλακος, *Προσκυνητάριον... της Αγίας Λαύρας*, Βενετία 1780, σελ. 67, στο *Έντυπα Προσκυνητάρια Αγίου Όρους*, Εισαγωγή, Κρίτων Χρυσοχοϊδης, *Αθωνικά Ανάλεκτα 7*, Θεσσαλονίκη 2014, II και III.
28. Περί της σκήτης της Αγίας Άννης γίνεται αναφορά υπό του Μακαρίου Κυδωνέως Τριγώνη, *Προσκυνητάριον...*, *ό.π.*, σελ. 54-56.

Επί πλέον ο Ρήγας καταχωρίζει και άλλα τρία τοπωνύμια με το σχετικό συμβολισμό: α) «Καρυαίς» με το συμβολισμό της ημισελήνου, β) μια μικρή λιμνούλα δίπλα στη Μονή του Ξενοφώντος αναγράφοντας «Ξυνά νερά», και γ) στο βόρειο μέρος του Αγίου Όρους σημειώνει «Μεταλ. Αργ.» [Μεταλλεία Αργύρου] με ένα μικρό μνηοειδές σχήμα έμπροσθεν.

Άξιο παρατηρήσεως είναι το γεγονός ότι ο Ρήγας ιδιαίτερα στη χερσόνησο του Αγίου Όρους προσθέτει στα 13 τοπωνύμια του προτύπου χάρτη της αρχαίας Ελλάδος του Delisle άλλα 28 νεώτερα τοπωνύμια, δηλ. κατά 2/3 περισσότερα τοπωνύμια. Στοιχείο το οποίο ίσως εκφράζει το ιδιαίτερο ενδιαφέρον του Ρήγα για τον Άγιο Όρος.

**Τα δύο νομίσματα.** Επιπροσθέτως, ο Ρήγας στη *Χάρτα* του καταχωρίζει και δυο αρχαία νομίσματα πόλεων της χερσονήσου του Άθωνα, ένα της «Ουρανούπολης» στο φύλλο 8 ονομάζοντάς το ως νόμισμα «του Άθωνος» και το δεύτερο στο φύλλο 12 της «Στρατονίκης» σημειώνοντας όμως ότι είναι νόμισμα «του Αγίου Όρους»<sup>29</sup>.

Ενδιαφέρον έχει να επισημανθεί ότι ο Ρήγας στη *Χάρτα*, όπως και στον *Νέο Ανάχαρσι*, παραθέτει δίπλα στα αρχαία ονόματα του προτύπου χάρτη του Delisle και τα ονόματα της συγχρόνου του εποχής. Μάλιστα μερικές φορές ιδιαίτερα στα νομίσματα αντικαθιστά τα αρχαία ονόματα με εκείνα της εποχής του, όπως το σχετικό νόμισμα της Στρατονίκης με εκείνο «του Αγίου Όρους», των Φερών με το όνομα «του Βελεστίνου», των Μολοσσών με εκείνο «των Ιωαννίνων», του Αιγίου με «της Βοστίτσας», της Αμφίπολης με «της Χρυσόπολης», των Αβδήρων με «του Λαγού» και πολλά άλλα.

Η τακτική αυτή του Ρήγα εντάσσεται στο στρατηγικό σχέδιο της επανάστασής του. Ήθελε να ενισχύσει την ιστορική μνήμη των σκλαβωμένων, να τους δείξει την αρχαία ένδοξη κληρονομιά, να τους συγκινήσει, να τους ενισχύσει το ηθικό και να τους ωθήσει μαζί με τα άλλα στοιχεία του σχεδίου του, τον *Θούριο*, την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου, *Τα Ολύμπια*, τον *Νέο Ανάχαρσι*, στον αγώνα της επανάστασης για την απόκτηση της πολυπόθητης ελευθερίας. Βέβαια έχει κατηγορηθεί για τους «παραχρονισμούς» αυτούς,

29. Βλ. τη σημαντική εργασία για τα νομίσματα της *Χάρτας*, Βάσωσ Πέννα, «Τα νομίσματα της *Χάρτας* του Ρήγα», στο Δημ. Καραμπερόπουλου, (επιμ.), *Η Χάρτα του Ρήγα Βελεστινλή*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1998, σελ. 91-148, και για τα δύο νομίσματα αρ. 107 και 153.



δηλ. για την αναγραφή των τοπωνυμίων διαφορετικών εποχών. «Όμως», όπως υποστηρίζαμε παλαιότερα, «πρέπει να τονισθεί πως σκοπός του Ρήγα δεν ήταν ο καθαρά χαρτογραφικός χαρακτήρας του έργου του, αλλά η χρησιμοποίησή του ως μέσο στο εθνοδιαφωτιστικό του έργο· στη συνειδητοποίηση της ιστορικής συνέχειας των Ελλήνων, στην χρησιμοποίηση και των ονομάτων της αρχαίας Ελλάδος, καθώς και στο να έχει έναν πολιτικό χάρτη για τις ανάγκες του νέου κράτους, που ετοιμάζε να δημιουργήσει μετά την επανάστασή και το γκρέμισμα της Οθωμανικής τυραννίας»<sup>30</sup>.

\*\*\*

**Τα Μοναστήρια.** Τα είκοσι μνημονεύόμενα από τον Ρήγα Μοναστήρια τα αναφέρουν με μικρές παραλλαγές, όπως δείχνουμε στις υποσημειώσεις, και οι Δημητριάδες στη *Γεωγραφία νεωτερική*<sup>31</sup>, η οποία εκδόθηκε λίγα χρόνια πιο πριν και ο Ρήγας την μνημονεύει τρεις φορές στον *Νέο Ανάχαρσι*<sup>32</sup>.

Ωστόσο παρατηρήσαμε ότι ο Μελέτιος στη *Γεωγραφία*<sup>33</sup> του αναφέρει μόνο ότι τα Μοναστήρια είναι είκοσι δύο, χωρίς τα ονόματά τους και επί πλέον δεν κάνει μνεία για τις πέντε Σκήτες, ούτε για τα τοπωνύμια «Ξυνά νερά» και τα «Μεταλλεία αργύρου».

Ενδιαφέρον έχει να επισημάνουμε ότι στον χάρτη που εκδόθηκε στη Βιέννη τρία χρόνια αργότερα από εκείνη του Ρήγα, το 1800 με τίτλο *Πίναξ Γεωγραφικός της Ελλάδος* από τον χαράκτη Φρανσουά Μύλλερ, ο οποίος ήταν χαράκτης και της *Χάρτας της Ελλάδος* και με την επιδιορθωτική φροντίδα του Ανθίμου Γαζή (αν και συνήθως αναφέρεται ότι ο Γαζής ήταν ο εκδότης) απουσιάζουν οι Σκήτες, τις οποίες αναφέρει ο Ρήγας και αναγράφονται ονομαστικά οκτώ από τα με σταυρό σημειούμενα 19 Μοναστήρια (Χιλαντάρι, Σμένου, Βατοπαίδι, Παντοκράτορα, Λαύρα, Ρούσικο, Κωνσταμονίτη, Σταυρονικήτα). Επίσης, στην

30. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Η «Χάρτα της Ελλάδος» του Ρήγα. Τα πρότυπά της και νέα στοιχεία*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1998, σελ. 26. Του ιδίου, *Εισαγωγικά στο Νέον Ανάχαρσι του Ρήγα Βελεστινλή*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2009, «Προσθήκη νεοελληνικών τοπωνυμίων», σελ. 36-42.

31. Δανιήλ Φιλιππίδη και Γρηγορίου Κωνσταντά, *Γεωγραφία νεωτερική*, (Βιέννη 1791), επιμέλεια Αικατερίνης Κουμαριανού, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 2006, σελ. 203-205.

32. Ρήγα Βελεστινλή, *Νέος Ανάχαρσις*, Βιέννη 1797, φωτομηχανική επανέκδοση με ευρετήριο, προλεγόμενα και επιμέλεια Δημ. Καραμπερόπουλου από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2006, σελ. 141, 142 και 148.

33. Μελετίου, *Γεωγραφία παλαιά και νέα*, Βενετία 1728.

επανεκδοση της *Γεωγραφίας* του Μελετίου του 1807, παρατηρήσαμε ότι ο Γαζής, ο οποίος είχε την επιμέλεια της επανεκδοσης, δεν καταχωρίζει κάποια υποσημείωση σχετικά με τα Μοναστήρια του Αγίου Όρους και τις Σκήτες<sup>34</sup>, και επί πλέον απουσιάζουν αναφορές για τα τοπωνύμια «Ξυνά νερά» και τα «Μεταλλεία αργύρου».

**Σκήτες «Κερασιά», «Καυσοκαλύβι», «Αγία Άννα», «Σκήτη Νέα».** Για τη Σκήτη Κερασιά, όπως επίσης και για τη Σκήτη της Αγίας Άννας, γίνεται αναφορά στο βιβλίο, το οποίο εκδόθηκε το 1678 στο Λονδίνο από τον Ιωσήφ Γεωργιρήνη<sup>35</sup>. Λίγα χρόνια αργότερα ο ιατροφιλόσοφος Ιωάννης Κομνηνός<sup>36</sup> (1657-1719) κατά το 1698 ολοκλήρωσε το προσκύνημά του στο Άγιο Όρος και το 1701 εξέδωσε στο Βουκουρέστι το *Προσκυνητάριο του Αγίου Όρους του Άθωνος*<sup>37</sup>, στο οποίο κάνει αναφορά στις Σκήτες της Αγίας Άννας, Κερασίας και «Καυσοκαλύβι», σημειώνοντας ότι κατά το δρόμο από την Αγία Άννα προς το «Μοναστήριον της Ιεράς Λαύρας...ευρίσκονται κελλία πανθαυμάσια, όλα της αυτής Λαύρας, ήτοι ο Άγιος Παντελεήμων, η Κερασία...έπειτα το του Καυσοκαλύβη, το οποίον αύξησε και αυξάνει τώρα εις τους καθ' ημάς χρόνους μάλιστα και είναι πεπλουτισμένον και με κελλία διάφορα και Κυριακόν και όλα τα λοιπά χρειαζόμενα...».

Στα 1706 ο Ιησουΐτης ιερομόναχος Braconnier μνημονεύει την «Σκήτη Κερασιάς» και της «Αγίας Άννης», και σχετικά παρατηρούσε: «Προς τα μισά του όρους σε νοτιοανατολική κατεύθυνση, υπάρχουν πολλά κοινόβια και κατοι-

34. Μελετίου *Γεωγραφία παλαιά και νέα*, έκδοση Ανθίμου Γαζή, Βενετία 1807, τόμ. Β', σελ. 457 και 464.

35. Joseph Georgirenes, Arch-Bishop of Samos, *A description of the present state of Samos, Nica-ria, Patmos and Mont Athos*, London 1678, σελ. 96-98. Μετάφραση και έκδοση υπό Επαμ. Ι. Σταματιάδου, *Επιστολιμαία διατριβή περί Ιωσήφ Γεωργιρήνου*, εν Σάμω 1892, σελ. 72-73. Βλ. και Κοσμά Βλάχου, *Η Χερσόνησος του Αγίου Όρους Άθω και εν αυτή μοναί και μοναχοί πάλοι τε και νυν. Μελέτη Ιστορική*, Βόλος 1903, σελ. 94, υποσημείωση αρ.1.

36. Για τον ιατροφιλόσοφο Ιωάννη Κομνηνό βλ. την πρόσφατη διδακτορική διατριβή, Δ.Χ. Πάντος, *Ιωάννης Κομνηνός (Ιερόθεος Δρύστρας) 1657-1719. Ο βίος, το συγγραφικό έργο και η εκκλησιαστική και πολιτική του δράση*, Διδακτορική διατριβή, Θεολογική Σχολή Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήνα 2014.

37. Για τις οκτώ εκδόσεις του Προσκυνηταρίου του Ιωάννου Κομνηνού μέχρι το 1984 και μια καραμανλήδικη έκδοση το 1806 βλ. Κρίτων Χρυσοχοΐδης, εισαγωγικό κείμενο στο *Έντυπα Προσκυνητάρια Αγίου Όρους, 18<sup>ος</sup> αιώνας*, Αθωνικά Ανάλεκτα 7, Θεσσαλονίκη, Αγιορειτική Εστία, 2014, σελ.11-18. Ευχαριστίες και από τη θέση εδώ εκφράζονται στην Αγιορειτική Εστία για την πρόθυμη και τιμητική αποστολή του βιβλίου για την ανάγκη της εργασίας αυτής.

κίες εξαρτημένες από την Αγία Λαύρα. Πιο σημαντική είναι των Αγίων Αποστόλων, που ονομάζουν “Κερασιά” λόγω αφθονίας των κερασιών που παράγονται στην περιοχή... όμως, το πιο σημαντικό εξάρτημα της Αγίας Λαύρας, αυτό που την τιμά περισσότερο, είναι η Σκήτη της Αγίας Άννας...»<sup>38</sup>.

Ωστόσο ως «Κερασιά» αναφέρεται στο Προσκυνητάριον της Αγίας Λαύρας, του Μακαρίου Κυδωνέως Τριγώνη το 1772, όταν περιγράφει τα «Καυσοκαλύβια». Συγκεκριμένα γράφει ότι «Αριστερά δε είναι άλλος τόπος ωραιότατος και ονομάζεται Κερασιά, επειδή τον παλαιόν καιρόν εφύλαττον εκεί εν κοράσιον, ήτοι γυναίκα παρθένον, μέσα εις ένα πύργον, κτισμένον επάνω εις το βουνόν, οπού είναι εκεί»<sup>39</sup>. Επίσης ως «Κερασιά» αναφέρεται το 1780 υπό του Σάββα Σκευοφύλακος<sup>40</sup> και από τον Ευθύμιο ιερομόναχο Λαυριώτη το 1773 στο χειρόγραφο του, στο οποίο μνημονεύει και τις άλλες δύο σκήτες της Μονής Μεγίστης Λαύρας, «Αγία Άννα» και «Καυσοκαλύβι»<sup>41</sup>. Ως «Κερασιά» αναφέρεται και αργότερα, «Άνωθεν της Σκήτης των Καυσοκαλυβίων ευρίσκομεν τόπον χαρμόσυνον και κατάσκιον και πλουτισμένον από διάφορα δένδρα με άφθονα νερά και ονομάζεται ο τόπος Κερασιά με 10 κελλία μετά 40 μοναχών. Εντεύθεν άρχεται και ο δρόμος όπου αναβαίνει επάνω εις το ιερόν και μέγα όρος Άθω»<sup>42</sup>.

Προσθέτουμε ότι ο Καισάριος Δαπόντε (1713/14-1784) στον Ιστορικό Κατάλογό του αναφέρει το «Καυσοκαλύβι» και την «Κερασία»: «Παίσιος ιερομόναχος Μιτυληναίος, Καυσοκαλυβίτης, επίσης και άξιος του καταλόγου και αυτός· πρώτον μεν ότι έφτιασε ταις δύο στράταις του Καυσοκαλυβίου, την επάνω, οπού υπάγει εις την Κερασίαν, και την κάτω οπού υπάγει εις την Λαύραν, έργου μέγα και πολύς και δυσκολοκατόρθωτον, οπού ήτο πρώτα φόβος και τρόμος να

38. Μάρκος Ν. Ρούσσοσ Μηλιδώνης, *Το Άγιον Όρος και η Δύση, 963-1963. Άγνωστες πτυχές της αθωνικής ιστορίας*, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 2013, σελ. 196.

39. Μακαρίου Κυδωνέως Τριγώνη, *Προσκυνητάριον της Βασιλικής και Σεβασμίας Μονής Μεγίστης Αγίας Λαύρας του Αγίου Αθανασίου*, Βενετία, παρά Δημητρίου του εξ Ιωαννίνων, 1772, σελ. 51, και στο *Έντυπα Προσκυνητάρια Αγίου Όρους*, ΙΙ, Εισαγωγή, Κρίτων Χρυσοχοϊδης, Αθωνικά Ανάλεκτα 7, Αγιορειτική Εστία, Θεσσαλονίκη 2014.

40. Σάββα του Γεροπροηγουμένου και Σκευοφύλακος, *Προσκυνητάριον ...αγίας Λαύρας*, Βενετία 1780, σελ. 72 και 73. Και στο *Προσκυνητάρια Αγίου Όρους, ό.π.*, ΙΙΙ, Δωροθέου Μοναχού, *Το Άγιον Όρος. Μύηση στην ιστορία του και τη ζωή του*, εκδόσεις «Τέρτιος», Κατερίνη [1985], σελ. 241.

41. Βλ. Σωτ. Ι. Καδά, «Περιγραφή Ιεράς Μονής Μεγίστης Λαύρας (Κωδ. Λ 54)», *Βυζαντιακά*, τόμ. 24 (2004), σελ. 89-141.

42. Αθανασίου ή Σπυριδώνος Λαυριώτου, «Προσκυνητάριον της Ιεράς Μονής της Μεγίστης Λαύρας της εν Αθω», Αγιορειτικό περιοδικό *Ο Άθωσ*, τεύχ. Β', Άγιο Όρος 1930, σελ. 28.

ταις περιπατήση άνθρωπος, μη πέση και κρημισθή, καθώς εγώ ταις είδα και ταις περιπάτησα...»<sup>43</sup>.

Σημειώνουμε ότι στη σκήτη των Καυσοκαλυβίων χορηγούσε ετησίως τριακόσια γρόσια ο εκ Χίου τραπεζίτης της βασιλομήτορος Δημήτριος Σκαναβής<sup>44</sup>, τον οποίο μάλιστα μνημονεύει ο Ρήγας στον *Θούριό*<sup>45</sup> του (στιχ. 15), ότι αποκεφαλίστηκε (το 1778) από τον Σουλτάνο. Παρόμοια στη σκήτη της Αγίας Άννας πρόσφερε ετησίως επτακόσια γρόσια ο «περιθύλητος επί τε των πλούτω και τη πολιτική δυνάμη Πετράκης ο παραπχανετζής»<sup>46</sup>, τον οποίο ο Ρήγας μνημονεύει πάλι στον *Θούριό* του (στίχ. 15) ότι καρατομήθηκε (το 1786) από τον σουλτάνο, κατά απαίτηση του αντιπάλου του Νικολάου Μαυρογένη<sup>47</sup> ηγεμόνα της Βλαχίας.

Για την Σκήτη της «Αγίας Άννης»<sup>48</sup> γίνεται εκτενή αναφορά στα Προσκυνητάρια του Ιωάννη Κομνηνού του 1745, του Μακαρίου Κυδωνέως του Τριγώνη του 1772 και του Σκευοφύλακα Σάββα του 1780.

Σχετικά με τη «Νέα Σκήτη» επισημαίνεται ότι ανήκει στην Ιερά Μονή του Αγίου Παύλου, «*Κατά το πρώτον ήμισυ του ΙΗ' αιώνας ιδρύθησαν εν Άθω κατά τον τύπον της σκήτης Αγίας Άννης αι σκήται: Καυσοκαλύβια, εν τοις ορίοις της Λαύρας...και η Νέα Σκήτη ή του Πύργου, εν τοις ορίοις του Αγίου Παύλου*»<sup>49</sup>.

Σημειώνουμε ότι για τις Σκήτες οι Δημητρείς στη *Γεωγραφία νεωτερική*<sup>50</sup> αναφέρουν ότι δύο είναι οι σημαντικότερες: «*Αι ονομαστώτεραις σκήταις είναι*

43. Καισάριος Δαπόντε, «Ιστορικός Κατάλογος ανδρών επισήμων (1700-1784)», στο Κων. Σάθα, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, τόμ. Γ', Βενετία 1872, σελ. 126.

44. Βλ. Μανουήλ Ι. Γεδεών, *Άθως, ό.π.*, σελ. 165, και Δαπόντε, «Ιστορικός Κατάλογος ανδρών επισήμων (1700-1784)», *ό.π.*, σελ. 188.

45. *Θούριος*, στίχ. 15. Ρήγα Βελεστινλή, *Τα Επαναστατικά (Επαναστατική Προκήρυξη, Δίκαια του Ανθρώπου, Το Σύνταγμα, Ο Θούριος, Ύμνος Πατριωτικός)*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2005<sup>5</sup>, σελ. 65.

46. Βλ. Μανουήλ Ι., Γεδεών, *Άθως, ό.π.*, σελ. 164. «Πετράκης Καραμανλής» αναφέρεται από τον Δαπόντε, *ό.π.*, σελ. 188-189.

47. Αθανασίου Κομνηνού Υψηλάντου, *Τα μετά την Άλωσιν*, επιμ. Αρχμ. Γερμανού Αφθονίδου, Κωνσταντινούπολη 1870, αναστατική επανέκδοση Βιβλιοπωλείον Νότη Καραβία, Αθήνα 1972, σελ. 644-645.

48. Συγκεντρωμένα βλ. στο *Έντυπα Προσκυνητάρια Αγίου Όρους, 18<sup>ος</sup> αιώνας*, Αθωνικά Ανάλεκτα 7, Θεσσαλονίκη, Αγιορειτική Εστία, 2014, I, σελ. 11-16, II, σελ. 54-56 και III, 74-75.

49. Κοσμά Βλάχου, *Η Χερσόνησος του Αγίου Όρους Άθω και εν αυτή μοναί και μοναχοί πάλαι τε και νυν*. Μελέτη ιστορική και κριτική, Βόλος 1903, σελ. 99-100.

50. Δημητρείς, Δανιήλ Φιλιππίδης και Γρηγόριος Κωνσταντάς, *Γεωγραφία νεωτερική*, (Βιέννη 1791), επιμέλεια Αικατερίνης Κουμαριανού, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 2006, σελ. 203-205.

ο Άγιος Παύλος και η Αγία Άννα, εις τους πρόποδας του όρους και αι δυο». Παρατηρούμε ότι αναφέρουν τη σκήτη με το όνομα του Μοναστηριού «ο Άγιος Παύλος» και όχι ως «Σκήτη Νέα», όπως την αναφέρει ο Ρήγας.

**Σκήτη «Σμύρνα».** Ελάχιστα στοιχεία μέχρι τώρα συλλέχθηκαν για την Σκήτη Σμύρνα, την οποία αναγράφει ο Ρήγας στη χερσόνησο του Αγίου Όρους της *Χάρτας* του. Ο Σάββας ο Σκευοφύλακας στο *Προσκνητάριο* του, 1780, αναφέρει απλά το τοπωνύμιο «Σμύρνα», «...το ακρωτήριο είναι ο επιπόντιος και μέγας κάβος του Αγίου Όρους, και δια τον όγκον οπού έχει και το ύψος, από μεν των εντοπίων, ονομάζεται Βίγλα, από δε των θαλασσοπόρων ναυτών, Σμύρνα»<sup>51</sup>.

Σε μεταγενέστερη μελέτη του Γεράσιμου Σμυρνάκη σημειώνεται σχετικά και δίνεται μια ερμηνεία για το τοπωνύμιο «Σμύρνα»: «*Εν ωριαία αποστάσει από Κουσοκαλυβίων και διώρω από της Λαύρας εν γραφικότητα τοποθεσία κείται η Κερασιά εις ύψος ως έγγιστα 700 μέτρων, εν μέσω δύο ορεινών αλύσεων του Όρους, αίτινες καταλήγουσι εις δύο αντικείμενων ακρωτήρια. Τούτων το μεν έν, εφ' όυ κείται η ρωσική σκήτη του Τιμίου Προδρόμου, καλείται Ακρόαθος και κοινώς Σμέρνα, ένεκα των αφθονούντων του είδους τούτου των ιχθύων ή εκ του ότι Μοναχός τις αγρεύσας ενταύθα τοιούτον μέγαν ιχθύν έθηκεν αυτόν εν καλάθω ημιθανή και έφερεν επί των ώμων, αλλ' ούτος αναλαβών ενέπηξε τας τριπλάς αυτού οδοντοστοιχίας επί του λαιμού αυτού και απέπνιζεν αυτόν. Το δε έτερον ακρωτήριο εν εφ' όυ ιδρυται η σκήτη της Αγίας Άννης, καλείται Νύμφαιον ή του Αγίου Γεωργίου»<sup>52</sup>.*

**«Καρναίς».** Εκτός από τα είκοσι Μοναστήρια και τις πέντε Σκήτες, ο Ρήγας επί πλέον αναγράφει στη χερσόνησο του Αγίου Όρους και το τοπωνύμιο «Καρναίς» με τον σχετικό συμβολισμό της ημισελήνου, δηλωτικού της παρουσίας της οθωμανικής εξουσίας<sup>53</sup>, όπως εξάλλου επεξηγεί αυτούς τους συμβολισμούς στο «Υπόμνημα» της *Χάρτας*<sup>54</sup> του και ίσως δηλωτικού της ύπαρξης τζαμιού,

51. Σάββα του Γεροπροηγούμενου και Σκευοφύλακος, *Προσκνητάριον ... αγίας Λαύρας, ό.π.,* σελ. 64.

52. Γερασίμου Σμυρνάκη, *Το Άγιον Όρος*, Αθήνα 1903, σελ. 404.

53. Ο Ρήγας σημειώνει στο Υπόμνημα της *Χάρτας* του με την ημισέληνο, «Οθωμανική δύναμις».

54. Ενδιαφέρουσα εν προκειμένω είναι η παρατήρηση του Λεάνδρου Βρανούση, ο οποίος τόνιζε ότι «το έργο λοιπόν του Ρήγα, η μοναδική αυτή πηγή που έμεινε ανεκμετάλλευτη, μας δίνει τα μόνα ασφαλή τεκμήρια για ν' αξιολογήσουμε τις αντιφατικές συχνά πληροφορίες των βιογράφων

λαμβάνοντας υπ' όψιν την «Επιπεδογραφία του Βελεστίνου»<sup>55</sup>. Σημειώνουμε ότι οι Δημητριάδες στη *Γεωγραφία νεωτερική* δεν μνημονεύουν τις Καρυές, ούτε και ο Μελέτιος στη *Γεωγραφία* του. Φαίνεται ότι ο Ρήγας θα γνώριζε το ειδικό καθεστώς, που υπήρχε στο Άγιο Όρος και ανέγραψε το συμβολισμό αυτό με τη ημισέληνο.

Πράγματι στις Καρυές ήταν η έδρα του Τούρκου αγά, ο οποίος με δύο τρεις άνδρες προστάτευε «τις μονές από τις καταπίεσεις των άλλων Τούρκων, ειδικά των ναυτικών της Μπαρμπαριάς. Ο αγάς (από το σώμα των μπουσταντζήδων<sup>56</sup>) διορίζεται από τον μπουσταντζή μπασή ως αντιπρόσωπός του και μένει στην θέση αυτή δυο χρόνια. Η ετήσια μισθοδοσία του επιβαρύνει τους μοναχούς. Ακόμη κάθε μονή τον προσκαλεί στην πανήγυρη του ναού της (εκτός από την διατροφή αυτού και της ακολουθίας του) του δωρίζει ένα πουγγί με νομίσματα ανάλογα με την οικονομική της αντοχή»<sup>57</sup>.

Για την παρουσία του αγά στις Καρυές γίνεται αναφορά στα 1678 από τον αρχιεπίσκοπο Ιωσήφ Γεωργιερήνη<sup>58</sup>, όπως επίσης από τον ιατρό Ιωάννη Κομνηνό στο Προσκυνητάριό του, όπου χρησιμοποιεί τον όρο «Πρωτάτο», για το οποίο σημειώνει: «Εκεί κάθεται και Αγάς απεσταλμένος από τον Μπουσταντζήμπασην του Βασιλέως, δια να είναι επιτηρητής εις τας εξωτερικάς υποθέσεις των Μοναστηρίων, και εις γνώρισμα της υποταγής και προς διαφύλαξιν από τους κουρσάρους. Οστις και τρέφεται με κοινήν εξοδίαν των εκείσε Μοναστηρί-

---

του». Βλ. Α. Βρανούση, *Ρήγας*, Βασική Βιβλιοθήκη, αρ. 10, Αθήνα [1954], υποσημείωση σελ. 16.

55. Στο τοπογραφικό διάγραμμα της γενέτειράς του «Επιπεδογραφία της Φεράς νυν λεγομένης Βελεστίνος» ο Ρήγας σημειώνει τρία τζαμιά με τον ίδιο συμβολισμό όπως και στην Καρυά του Αγίου Όρους. Εξεταστέον αν πράγματι υπήρχε τζαμί στην Καρυά του Αγίου Όρους και ο Ρήγας το μνημονεύει. Ωστόσο θα πρέπει να παρατηρήσουμε ότι στον χάρτη της Βλαχίας τον ίδιο συμβολισμό ο Ρήγας έχει για το «Λαζαρέτον», βλ. Ρήγα Βελεστινλή, *Νέα χάρτα της Βλαχίας*, Βιέννη 1797, στο Δημ. Καραμπερόπουλου, *Οι χάρτες Βλαχίας και Μολδαβίας του Ρήγα Βελεστινλή, Βιέννη 1797. Νέα στοιχεία-Ευρετήριο-Αυθεντική επανέκδοση*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2005.

56. Μπουστατζήδων τάγμα, δηλ. η αυτοκρατορική φρουρά.

57. Βλ. Απ. Βακαλόπουλου, «Τα μεγάλα μοναστηριακά κέντρα της Ορθοδοξίας στις ελληνικές χώρες: Άγιον Όρος και Μετέωρα», στο *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού. Τουρκοκρατία 1453-1669*, τόμ. Β', *Ιστορικές βάσεις της Νεοελληνικής κοινωνίας και οικονομίας*, έκδ. Β', Θεσσαλονίκη 1976, σελ. 213.

58. Για τον αγά βλ. στο Joseph Georgirenes, Arch-Bishop of Samos, *A description of the present state of Samos, Nicaria, Patmos and Mont Athos*, London 1678, σελ. 90-91.

ων»<sup>59</sup>. Επίσης σε σχετική επιστολή το 1651 από τον Άγιο Όρος ενός επισκέπτη Ιησουΐτη διευκρινίζεται ότι «...όσον αφορά στην πολιτική διοίκηση, το Άγιον Όρος ή Άθως, εξαρτάται από τον βοσταντζή πασά, αρμόδιο για τους βασιλικούς κήπους και τη φρουρά του Μεγάλου Αυθέντη, ο οποίος στέλνει για εκπρόσωπό έναν από τους υφισταμένους του. Αυτός επιβλέπει τις μονές και φροντίζει να μην ενοχλούνται από οποιονδήποτε Τούρκον»<sup>60</sup>.

Σημειώνουμε ότι και στο *Πίνακα Γεωγραφικόν της Ελλάδος*<sup>61</sup>, ο οποίος εξεδόθη το 1800 με την επιδιόρθωση του Ανθίμου Γαζή, καταχωρίζεται ο συμβολισμός της ημισελήνου δίπλα στο όνομα «Καρυά», όπως και στη *Χάρτα του Ρήγα*, χωρίς να μνημονεύεται στο «Υπόμνημα», στοιχείο που δείχνει ότι μάλλον αντιγράφει τον χάρτη του Ρήγα.

**Τοπωνύμια «Ξυνά νερά» και «Μεταλλεία αργύρου».** Δίπλα στο Μοναστήρι του Ξενοφώντος, ο Ρήγας αναγράφει το τοπωνύμιο «Ξυνά νερά»<sup>62</sup>, με το σχεδιασμό μιας μικρής λίμνης και στο βόρειο μέρος της χερσονήσου του Αγίου Όρους αναγράφει «Μεταλ. αργ.», δηλ. κάνει μνεΐα για μεταλλεία αργύρου. Σημειώνουμε ότι, από τη μέχρι σήμερα έρευνα, δεν βρέθηκε κάποια αναφορά στους χάρτες γι' αυτά τα δύο τοπωνύμια, ούτε κατέστη δυνατόν να εντοπιστεί κάποια μνεΐα σε προηγούμενα από το 1797 δημοσιεύματα.

Επισημαίνουμε μόνο ότι για την περιγραφή των υδάτων της πηγής με τη μικρή λιμνούλα της σχεδιασμένης από τον Ρήγα, της χρησιμοποιήσεως τους ως ιαματικών καθώς και τη χημική ανάλυσή τους γίνεται ειδική αναφορά στο βιβλίο του Ιερομονάχου Γερασίμου Σμυρνάκη<sup>63</sup>. Επί πλέον παρατηρήσαμε ότι το τοπωνύμιο «Ξυνά νερά», όπως και το επόμενο «Μεταλλεία Αργύρου» δεν μνημονεύονται στα *Προσκυνητάρια*, ούτε από τον Μελέτιο στη *Γεωγραφία του*, ούτε και από τους Δημητριάδους στη *Γεωγραφία νεωτερική*.

59. Ιωάννου Κομνηνού, *Προσκυνητάριον του Αγίου Όρους, του Άθωνος*, Βενετία 1745, σελ. 77-78, στο Έντυπα *Προσκυνητάρια Αγίου Όρους*, Εισαγωγή, Κρίτων Χρυσοχοϊδης, Αθωνικά Ανάλεκτα 7, Θεσσαλονίκη 2014.

60. Μάρκος Ν. Ρούσσοσ Μηλιδώνης, *Το Άγιον Όρος και η Δύση, 963-1963. Αγνωστές πτυχές της αθωνικής ιστορίας*, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 2013, σελ. 154.

61. *Πίναξ Γεωγραφικός της Ελλάδος*, Βιέννη 1800.

62. Ευχαριστίες στον καθηγητή Ιωάννη Πατρίκο (8 Δεκ. 2014) για την υπόδειξη του βιβλίου με τις σχετικές πληροφορίες του Γερασίμου Σμυρνάκη, *Το Άγιον Όρος*, Αθήνα 1903.

63. Γερασίμου Σμυρνάκη, *Το Άγιον Όρος*, ό.π., σελ. 618 και 625.

Σημειώνουμε ωστόσο ότι και σε άλλα σημεία των χαρτών του ο Ρήγας κάνει αναφορά σε μεταλλεία, στοιχείο το οποίο δείχνει το ιδιαίτερο ενδιαφέρον του γι' αυτά. Συγκεκριμένα στο φύλλο 8 της *Χάρτας*, στην Τοπαρχία Παγγαίοι, σημειώνει «Σαμοκόβ. Εδώ ευγαίνει σίδηρος», στην *Επιπεδογραφία της Κωνσταντινουπόλεως* γράφει «Χαλκείον. Αναλυτήριον μετάλλων» και στον χάρτη της Βλαχίας σημειώνει «Μπάια δε Αράμα» δηλ. «Μεταλλεία χαλκού»<sup>64</sup>.

Επίσης στο *Φυσικής απάνθισμα* (σελ. 102) στο κεφάλαιο «Περί ανέμων», οι οποίοι δυνατόν να σηκώσουν βουνά άμμου, μνημονεύοντας τις ερήμους της Λιβύης και της Αραβίας και συμπληρώνει πως «εις το καδηλήκι της Βλαχίας Ρωμανάτζι, ευρίσκεται ένα υψηλόν μέρος γης σκεπασμένον από άμμον» και επεξηγεί πως ίσως «βίαιος άνεμος εσήκωσεν εκείνην την άμμον από τας όχθας του Δούναβη» και το δημιούργησε<sup>65</sup>.

Συμπληρωματικά θα πρέπει να αναφέρουμε τα ιδιαίτερα ενδιαφέροντα του Ρήγα στη Βλαχία για γεωλογικά φαινόμενα καθώς και για τα μεταλλεία, όπως αυτά καταγράφηκαν στις σχετικές καθημερινές σημειώσεις του Γάλλου Προξένου στο Βουκουρέστι, Montal (Jacues-Charles Cuisin de), ο οποίος ήταν γραμματέας της αντιπροσωπίας της Γαλλικής Δημοκρατίας στο Βουκουρέστι από τον Σεπτέμβριο του 1795 έως το 1797 και μετά την ανάκληση στο Παρίσι του Emile Gaudin, τον Ιούνιο του 1796, είχε και τα καθήκοντα του Προξένου<sup>66</sup>. Χαρακτηριστικά σημειώνει στις 28 Μαρτίου 1796 ότι ο Ρήγας επισκέφθηκε, στη βόρεια περιοχή της Βλαχίας πριν από τέσσερα χρόνια, ένα ηφαιστειο, ορυχεία χαλκού και σιδήρου: «Ο Ρήγας, που είχε σταλεί στα χρόνια του ηγεμόνα Μιχαήλ Βόδα<sup>67</sup> στα μέρη του Ribnik, λέγει ότι είδε κοντά στο Tergozieul, που είναι ένα χωριό, λείψανο ηφαιστείου του οποίου ο κρατήρας έχει τρία ή τέσσερα πόδια διάμετρο, σε ένα μικρό λόφο ή λοφοσειρά λόγο μακριά από τα Καρπάθια».

Στη συνέχεια, γράφει ακόμη και για μεταλλεία χαλκού και σιδήρου, «Εκεί βρίσκονται επίσης μεταλλικά νερά, πηγές ή πηγάδια όπου βρίσκουν υδράργυρο,

64 Δημ. Καραμπερόπουλου, *Οι χάρτες Βλαχίας και Μολδαβίας του Ρήγα Βελεστινλή, Βιέννη 1797...*, ό.π., σελ. 58.

65. Ρήγα Βελεστινλή, *Φυσικής απάνθισμα...* ό.π., σελ. 102.

66. Andrei Pippidi, «Νεώτερα για τα τελευταία χρόνια του Ρήγα στο Βουκουρέστι», (μετάφραση από τα γαλλικά: Σ.Ι.Α.), *Τα Ιστορικά*, τεύχ. 39, Δεκέμβριος 2003, σελ. 503-509.

67. Ο Ηγεμόνας Μιχαήλ Σούτσος ήταν στη Βλαχία τα έτη 1791-1792. Μετά τον Ιανουάριο του 1793 έως τον Αύγουστο του 1796 Ηγεμόνας Βλαχίας ήταν ο Αλέξανδρος Μουρούζης, βλ. Φλορίν Μαρινέσκου, «Ο Αλέξανδρος Μουρούζης βοεβόδας των Παραδουναβίων Ηγεμονιών», *Αρχείον Πόντου*, τόμ. 47 (1996-1997), σελ. 144-153.



κοντά σ' αυτά τα νερά, χρώματα που έχουν την ιδιότητα να γιατρεύουν τις βρογχοκήλες μόλις τα εναποθέσουν πάνω τους την ίδια στιγμή που πίνουν νερό κι αυτό προς τα τέλη του Μάρτη. Υπάρχει επίσης σ' αυτά τα μέρη ένα ορυχείο χαλκού και άλλο σιδήρου, που είναι ορατά όλα τα σημάδια της εκμετάλλευσής τους, τα οποία δεν εγκαταλείφθηκαν παρά γιατί η Πύλη απαιτούσε από τους ηγεμόνες της Βλαχίας πολλά λόγω των κερδών τους».

\*\*\*

Μετά τα όσα αναφέρθηκαν παραπάνω θα ήταν δυνατόν να παρατηρήσουμε τα παρακάτω:

α). Τα είκοσι Μοναστήρια μνημονεύονται από τους Δημητρίους στη *Γεωγραφία νεωτερική* και επειδή ο Ρήγας έκανε χρήση του βιβλίου τους, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, υποθέτουμε ότι μάλλον αυτή θα ήταν η βασική πληροφοριακή πηγή του. Ωστόσο οι Δημητρίους δεν μνημονεύουν τις πέντε Σκήτες, ούτε τα δύο τοπωνύμια «Ξυνά νερά» και «Μεταλλεία αργύρου», όπως επίσης και ο Μελέτιος στη *Γεωγραφία* του.

β). Στον χάρτη της αρχαίας Ελλάδος του Delisle, τον οποίο ο Ρήγας χρησιμοποίησε, ως πρότυπο για τη χερσόνησο του Αγίου Όρους, πρόσθεσε αρκετά τοπωνύμια, στοιχείο το οποίο δείχνει το ιδιαίτερο ενδιαφέρον του για το Άγιο Όρος. Ελάχιστα είναι τα μέρη της *Χάρτας* του, για τα οποία ο Ρήγας έχει δείξει τόσο ιδιαίτερο ενδιαφέρον, όπως για παράδειγμα για την γενέτειρά του και την Μαγνησία. Πιο αναλυτικά σημειώνουμε ότι στη χερσόνησο του Αγίου Όρους ο Ρήγας καταχωρίζει 13 τοπωνύμια, όσα έχει και ο χάρτης της αρχαίας Ελλάδος του Delisle και συμπληρώνει άλλα 28 της συγχρόνου του εποχής, δηλαδή κατά 2/3 παραπάνω. Σε κανένα άλλο μέρος της *Χάρτας* του δεν υπάρχει αυτή η αναλογία, εκτός ίσως της γενέτειράς του και της Μαγνησίας, όπου ο Ρήγας είχε προσωπική αντίληψη των τοπωνυμίων.

γ). Προσθέτουμε ότι δεν βρέθηκαν σχετικές αναφορές για τις σκήτες του Αγίου Όρους και τα τοπωνύμια «Ξυνά νερά» και «Μεταλλεία αργύρου» στο βιβλίο του Barthélemy, που ο Ρήγας μετέφρασε, όπως επίσης και στα μνημονεύομενα σε αυτό βιβλία των Pauw και Tott<sup>68</sup>.

68. Διερευνήθηκε η ολοκληρωμένη έκδοση του Χρυσοβέργη Κουροπαλάτου, *Νέος Ανάχαρις*, Βιέννη 1819, όπως επίσης και τα μνημονεύομενα βιβλία του Corneille de Pauw, *Recherches philosophiques sur les Grecs*, Berlin 1788 και *Memoires du Baron de Tott sur les Turcs e les Tartares*, Amsterdam 1785. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Εισαγωγικά στον Νέον Ανάχαρι του*

δ). Η διερεύνηση από τον συνάδελφο Σάββα Δεμερτζή στους σχετικούς πολυάριθμους χάρτες της Συλλογής του, δεν έδειξε να γίνεται κάποια αναφορά για τις σκίητες και τα δύο ανωτέρω τοπωνύμια «Ξυνά νερά» και «Μεταλλεία αργύρου». Και από τη θέση εδώ τον ευχαριστώ θερμότατα για την ερευνητική του αυτή συμβολή στον προβληματισμό μου.

ε). Αξιοπρόσεχτη είναι η αναφορά στον Άθωνα στο σκωπτικό επίγραμμα του Γάλλου διπλωμάτη Montal (Jacues-Charles Cuisin de)<sup>69</sup>, το οποίο περιλαμβάνεται στις σημειώσεις του, τις οποίες κράταγε καθημερινώς, και στο οποίο αποκαλεί τον Ρήγα γεωγράφο και επί πλέον κάνει αναφορά στον Άθωνα, στοιχείο που δείχνει ότι πιθανόν ο Ρήγας θα είχε αρκετές φορές μνημονεύσει στις συζητήσεις του, εκτός από το Βουκουρέστι, τη Μολδαβία, τη Σερβία, και τον Άθωνα, το Άγιο Όρος, για να συμπεριληφθεί από τον Γάλλο διπλωμάτη στο σκωπτικό επίγραμμα, το οποίο σε μετάφραση από τα γαλλικά έχει ως εξής:

«Πώς, δεν έρχεται ο Ρήγας; Απίστευτο.

Ο Ρήγας ο Γεωγράφος. Πού στην οργή πήγε;

Τον είδατε; Σας μίλησε;

Είναι στην Ελλάδα; Στη Μολδαβία;

Στο Βουκουρέστι; Στη Σερβία

Από την κορφή του Άθωνος έπεσε στο νερό,

Κυλώντας του μάκρου σαν βαρέλι;

Απολύτως τίποτε. Τον καλεί το πρωϊ ο Αρχιεπίσκοπος,

Τρέχει και πνίγεται στον πάτο της χύτρας του». (Η υπογράμμιση δική μας).

**Συμπέρασμα.** Μετά την εκτενή αναφορά στα αναγραφόμενα από τον Ρήγα στη χερσόνησο του Αγίου Όρους της *Χάρτας* του είναι δυνατόν να καταλήξουμε σε ορισμένα συμπεράσματα.

Ο Ρήγας χρησιμοποίησε ως πρότυπο για τη χερσόνησο του Αγίου Όρους της *Χάρτας* του τον χάρτη της αρχαίας Ελλάδος του Delisle. Είναι το ίδιο περιγραμμα και περιλαμβάνει όλα τα αρχαία τοπωνύμια του. Πρόσθεσε ωστόσο νεώτερα τοπωνύμια, τα είκοσι Μοναστήρια, τις Καρυές και τις πέντε σκίητες στο νότιο μέρος της χερσονήσου, όπως επίσης και τα τοπωνύμια «Ξυνά νερά»

---

*Ρήγα Βελεστινλή*, έκδοση Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα, 2009.

69. Andrei Pippidi, «Νεώτερα για τα τελευταία χρόνια του Ρήγα στο Βουκουρέστι», *ό.π.*, σελ. 503-509.

και «Μεταλλεία αργύρου». Το γεγονός ότι ο Ρήγας προσθέτει κατά 2/3 περισσότερα τοπωνύμια στον πρότυπο χάρτη της αρχαίας Ελλάδος του Delisle, δείχνει το ιδιαίτερο ενδιαφέρον του για τη χερσόνησο του Αγίου Όρους και ίσως αυτό να σημαίνει ότι πιθανόν να είχε μια προσωπική γνώση, για όσα καταγράφει, όπως εξάλλου συμβαίνει για τη γενέτειρά του το Βελεστίνο και τη Μαγνησία.

Πιθανόν πάλι η αναγραφή από τον Ρήγα των τόσων επί πλέον τοπωνυμίων στο Άγιο Όρος, εκτός της προσωπικής του αντιλήψεως, να είναι αποτέλεσμα του ιδιαίτερου ενδιαφέροντός του για το Άγιο Όρος και να τα έλαβε από άλλους, οι οποίοι είχαν επισκεφθεί το Άγιο Όρος. Μπορεί ακόμη μερικές προσθήκες να τις έλαβε από τα ήδη κυκλοφορούντα *Προσκυνητάρια*, τη *Γεωγραφία* του Μελετίου και τη *Γεωγραφία νεωτερική* των Δημητρίων.

Επί πλέον, το γεγονός ότι ο Γάλλος διπλωμάτης στο σκωπτικό επίγραμμα μιλά για γεωγράφο Ρήγα και για μέρη των χαρτών του, την Ελλάδα, το Βουκουρέστι, τη Μολδαβία, τη Σερβία, και επί πλέον ιδιαίτερα κάνει μνεία για ένα μέρος της *Χάρτας*, την κορυφή του Άθωνα, δείχνει ότι ο Ρήγας θα είχε πολλές φορές αναφέρει στις συζητήσεις του τον Άθωνα, το Άγιο Όρος, για να το μνημονεύει και ο Γάλλος διπλωμάτης.

Τέλος, σχετικά με το ερώτημα, το οποίο διατυπώθηκε στην αρχή του άρθρου, αν ο Ρήγας πέρασε από το Άγιο Όρος, μπορούμε να πούμε ότι υπάρχουν σοβαρές ενδείξεις, οι οποίες ενισχύουν τη διατυπωθείσα άποψη ότι ο Ρήγας να πέρασε από το Άγιο Όρος και να κατέγραψε τα όσα η *Χάρτα* του περιλαμβάνει. Λόγω του ιδιαίτερου ενδιαφέροντος, το οποίο ο Ρήγας εκδήλωνε, ίσως πάλι να συγκέντρωνε τις πληροφορίες αυτές από βιβλία, που μελετούσε, ή μπορεί να ήταν μια μαρτυρία γνωστών του, οι οποίοι ζούσαν στο Βουκουρέστι ή στη Βιέννη.



Το νόμισμα της αρχαίας πόλεως Στρατονίκης στο φύλλο 12 της *Χάρτας*, το οποίο ο Ρήγας χαρακτηρίζει ως νόμισμα «του Αγίου Όρους».



Παρόμοια και στο φύλλο 8, δίπλα στο Άγιο Όρος ο Ρήγας παραθέτει άλλο ένα νόμισμα της αρχαίας πόλεως «Ουρανούπολις» και το ονομάζει «του Άθωνος».



Η χερσόνησος του Άθωνος στον χάρτη της αρχαίας Ελλάδος του Delisle και της Χάρτας, στην οποία ο Ρήγας έχει προσθέσει τα νεότερα στοιχεία, τα Μοναστήρια, τις Σκήτες κ.ά.

Οι χάρτες του Ρήγα είναι πολιτικοί χάρτες  
του οραματιζόμενου κράτους του.  
Αποκρυπτογράφιση  
των αναγραφομένων στοιχείων

(Υπέρεια, τόμ. 6, Πρακτικά ΣΤ' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας»  
(Βελεστίνο 2012), Αθήνα 2014, σελ. 813-830)

Το στρατηγικό σχέδιο<sup>1</sup> της επανάστασης του Ρήγα Βελεστινλή, όπως διαπιστώνεται μετά τη μελέτη του συγγραφικού του έργου<sup>2</sup>, των εγγράφων των σχετικών με την σύλληψη, ανάκριση, φυλάκιση και θανάτωσή του, τα οποία ήρθαν στο φως μετά ένα αιώνα και πλέον από το μαρτύριο του από τους Αιμ. Λεγράντ, Κων. Αμαντο και Ντούσαν Πάντελιτς<sup>3</sup>, διακρίνεται, σε τρία μέρη:

Α'. Στην προετοιμασία της σχεδιαζόμενης επανάστασης των σκλαβωμένων με την ενίσχυση του ηθικού τους από τον Θούριο, την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου και

---

1. Είναι υπό εκτύπωση η σχετική μελέτη μας *Το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασης του Ρήγα Βελεστινλή για την απελευθέρωση των σκλαβωμένων*.

2. Πρώτη απόπειρα έκδοσης των Απάντων του Ρήγα ήταν εκείνη του Λέανδρου Βρανούση το 1968 στη Σειρά «Άπαντα Νεοελλήνων Κλασικών», σε δύο τόμους, που όμως δεν ήταν πλήρης και επί πλέον χωρίς ευρετήρια. Δεύτερη απόπειρα ήταν της Βουλής των Ελλήνων 2000-2002, η οποία με τον τίτλο «Άπαντα τα Σωζόμενα» εξέδωσε μόνο τα πέντε βιβλία, εκ των οποίων τα δύο χωρίς τα σχετικά ευρετήρια, και δεν περιλαμβάνονται τα υπόλοιπα έργα του Ρήγα, η *Επιπεδογραφία της Κωνσταντινούπολεως*, η *Χάρτα της Ελλάδος*, η *Νέα Χάρτα της Βλαχίας*, η *Γενική Χάρτα της Μολδοβίας* και η εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνο-Ρήγα ολοκληρώθηκε το 2006 η αναστατική επανέκδοση για πρώτη φορά όλων των έργων του Ρήγα Βελεστινλή με τα αντίστοιχα ευρετήριά τους και τον σχετικό σχολιασμό και επί πλέον το 2007 κατά την επέτειο των 250 χρόνων από τη γέννηση του Ρήγα (1757-2007) κυκλοφορήθηκαν και σε ψηφιακό δίσκο (CD-ROM).

3. Αιμ. Λεγράντ και Κων. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1891 και 1930 αντίστοιχα, επανέκδοση αναστατική με την προσθήκη ευρετηρίου από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνο-Ρήγα, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου, Αθήνα 1996 (β' επανέκδοση 2000) και 1997 αντίστοιχα. Ντούσαν Πάντελιτς, *Η εκτέλεση του Ρήγα*, μετάφραση από τα σερβοχροατικά από την Πασχαλίνα Σπυρούδη, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου, έκδοση Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνο-Ρήγα, Αθήνα 2000.

την ενίσχυση της ιστορικής τους συνείδησης και της σύνδεσής τους με τους αρχαίους προγόνους<sup>4</sup> με *Τα Ολύμπια* και τον *Νέο Ανάχαρσι*.

Β'. Στη στρατιωτική δράση με την έκδοση πρώτα του στρατιωτικού εγχειριδίου περί πολεμικής τέχνης *Στρατιωτικόν Εγκόλλιον* και δεύτερον με τον επιτελικό στρατιωτικό σχεδιασμό έναρξης και συνέχισης των στρατιωτικών επιχειρήσεων.

Γ'. Στο πολιτικό μέρος, σχετικά με τον τρόπο διοίκησης μετά την επικράτηση της επανάστασής του, που περιλάμβανε την έκδοση της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως* και των χαρτών του Βαλκανικού χώρου, οι οποίοι θα αποτελούσαν τους πολιτικούς χάρτες της σχεδιαζόμενης δημοκρατικής του πολιτείας.

\*\*\*

Με την επανέκδοση των χαρτών του Ρήγα και τη συσχέτιση τους με το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασής του έγινε πλέον κατανοητή η σκοπιμότητα έκδοσής τους το 1797 στη Βιέννη, πριν από την κάθοδό του στην Ελλάδα. Παρατίθενται συνοπτικά παρακάτω τα αποτελέσματα της έρευνά μας, ότι οι χάρτες, τους οποίους εξέδωσε ο Ρήγας, αποτελούν τους πολιτικούς χάρτες της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως*, του *Συντάγματός* του, για το οραματιζόμενο κράτος του, που θα δημιουργούνταν μετά την επανάσταση στο Βαλκανικό χώρο και το οποίο θα αντικαθιστούσε την απολυταρχική εξουσία του Σουλτάνου:

1). Οι χάρτες, τους οποίους ο Ρήγας εξέδωσε το 1797 στη Βιέννη, *Χάρτας της Ελλάδος*, *Νέα Χάρτα της Βλαχίας* και *Γενική Χάρτα της Μολδοβίας*, έχουν σχέση με το χώρο στον οποίο αναφέρεται το Σύνταγμα του: *Νέα Πολιτική Διοίκηση των κατοίκων της Ρούμελης, της Μ. Ασίας, των Μεσογείων Νήσων και της Βλαχομογδαβίας* (Μπογδαβία=Μολδαβία). Μάλιστα, από πληροφορίες γνωρίζουμε ότι θα εξέδιδε λεπτομερείς χάρτες για τη Βουλγαρία, τη Σερβία και Βοσνία, ώστε να είχε λεπτομερείς χάρτες για όλο το Βαλκανικό χώρο<sup>5</sup>.

2). Ο Ρήγας δεν ήταν επαγγελματίας χαρτογράφος· ήταν επαναστάτης, ο οποίος ενέταξε τους χάρτες του στο στρατηγικό σχέδιο της επανάστασής του, για την πολιτική διαίρεση του βαλκανικού χώρου, για τον οποίο ήταν και η *Νέα Πολιτική Διοίκησή* του, το Σύνταγμά του, ώστε να κυβερνηθεί δημοκρατικά ο ελεύθερος από την οθωμανική τυραννία Βαλκανικός χώρος. Πρέπει να προσεχθεί το γεγονός ότι ο Ρήγας δεν εξέδωσε χάρτες, οι οποίοι δεν είχαν σχέση με το χώρο του στρατηγικού σχεδίου της επανάστασής

4. «Η ακριβής γνώσις της καταστάσεως των προγόνων μας είναι έν από τα αποτελεσματικώτερα μέσα προς τον φωτισμόν μας και την καλλιτέρευσιν της καταστάσεως μας», γράφει στον *Ερμή το Λόγιο*, 15 Απριλίου 1817, ο λόγιος ιατρός Στέφανος Κανέλλος, ο οποίος μάλιστα το 1820 συνέθεσε εμπνευσμένος από τον Ρήγα τον Θούριο «*Τι καρτερείτε, φίλοι κι αδελφοί*». Για τον Στ. Κανέλλο ενδεικτικά βλ. Νικόλαος Κ. Βλάχος, *Στέφανος Κανέλλος (1792-1824)*, Κείμενα και Μελέται Νεοελληνικής Φιλολογίας, αρ. 98, Αθήναι 1975.

5. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Johann Christian von Engel, *Geschichte des Ungrischen Reichs und seiner Nebenlande*. - τόμ. I: *Geschichte des alten Panoniens und der Bulgarey*, Halle 1797, σελ. 473-474, ο Ρήγας ετοίμαζε λεπτομερείς χάρτες και για τις υπόλοιπες περιοχές, της Βουλγαρίας, Σερβίας, Βοσνίας. Την μαρτυρία μνημονεύει ο Γ. Λαΐος, «Οι χάρτες του Ρήγα. Έρευνα επί νέων πηγών», *Δελτίο Ιστορικής Εθνολογικής Εταιρείας*, τόμ. 14, (1960), σελ. 231-312, Παράρτημα II, σελ. 296-298.

Επίσης στα βιβλία κατά τη σύλληψή του μετά την προδοσία στην Τεργέστη, ο Ρήγας είχε και ένα χάρτη της Σερβίας, Βοσνίας, τον οποίο, υποθέτουμε, ότι μάλλον θα τον ήθελε για να εκδώσει και για τις περιοχές αυτές λεπτομερή χάρτη διαιρεμένο σε Επαρχίες και Τοπαρχίες. Βλ. Κων. Αμαντος, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1930, φωτομηχανική επανέκδοση με την προσθήκη ευρετηρίου από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1997, σελ. 145.

του, όπως για παράδειγμα είναι η περίπτωση του Ανθίμου Γαζή, ο οποίος εξέδωσε χάρτη της Ευρώπης, της Ασίας, παγκόσμιο και στον Πίνακα Γεωγραφικό της Ελλάδος περιέλαβε επί πλέον και τη Σικελία<sup>6</sup>.

3). Στο Σύνταγμα του ο Ρήγας αναφέρει ότι ο χώρος του οραματιζόμενου κράτος του, η «Ελληνική Δημοκρατία», θα είναι διαιρεμένη σε Τοπαρχίες και Επαρχίες, όπως στα Άρθρα 1 και 2, «*Η Ελληνική Δημοκρατία είναι μία...αδιαίρετος, μ' όλον οπού ποταμοί και πελάγη διαχωρίζουν τες επαρχίες της*», «...συναθροίζεται εις κάθε επαρχίαν, δια να δώσει την γνώμην του επάνω εις κανένα πρόβλημα» αντίστοιχα. Πιο αναλυτικά γράφει στο Άρθρο 3: «*Διαμοιράζεται δια την ευκολίαν της διοικήσεως και δια να γίνεται η δικαιοσύνη ομοιοτρόπως εις επαρχίας, τοπαρχίας και προεστάτα. Ηγουν επαρχία λέγεται η Θεσσαλία, τοπαρχία η Μαγνησία (ήγουν του Βόλου τα χωρία) και προεστάτον η πολιταρχία της Μακροννήτζας επάνω εις δώδεκα χωρία*». Επίσης αναφορά γίνεται στο Άρθρο 11, «*Αι πρώται συναθροίσεις του Λαού...συγκροντούνται από κατοίκους, οίτινες ευρέθησαν να έχουν σπίτια προ εξ μηνών τουλάχιστον εις την τοπαρχίαν εκείνην, οπού γίνεται η συνάθροισος*». Ομοίως αναφορά στις τοπαρχίες γίνεται και στα άρθρα 17 και 20.

Στο άρθρο 78, τμήμα «*Περί των Διοικητικών και Πολιταρχικών Σωμάτων*» γίνεται αναφορά στην Τοπαρχία, που έχει μία μεσάζουσα διοίκηση, και στην Επαρχία που έχει μία κεντρική διοίκηση, στην οποία αναφέρονται «*αι τοπαρχικάι διοικήσεις*» και στο άρθρο 80 τονίζεται ότι «*Οι διοικηταί ονοματίζονται από τας εκλεκτικάς συνελεύσεις των τοπαρχιών και επαρχιών*». Ιδιαίτερα τονίζει στο Άρθρο 53, παράγραφος ζ', πως με Νόμο θα γίνεται «*Κάθε νέος διαμερισμός εις τοπαρχίας και επαρχίας του τόπου της Δημοκρατίας*».

4). Το νότιο μέρος της Χάρτας της Ελλάδος, που εκτείνεται μέχρι τον Αίμο, ο Ρήγας το έχει διαιρέσει σε Τοπαρχίες και Επαρχίες και ως πρότυπο χρησιμοποίησε χάρτη της αρχαίας Ελλάδος του Γάλλου Guil. Delisle, όπως έχουμε τεκμηριώσει<sup>7</sup>. Σημειώνεται ακόμη ότι ο Ρήγας δεν χρησιμοποίησε χάρτη της Ελλάδος της συγχρόνου εποχής, και τούτο διότι δεν ήθελε να έχει την οθωμανική πολιτική διαίρεση και ονοματολογία, αλλά ήθελε την αρχαία ελληνική πολιτική διαίρεση και την αρχαία ονοματολογία του χώρου.

5). Για το βόρειο μέρος της Χάρτας του, που δεν ήταν διαιρεμένο σε Τοπαρχίες, ο Ρήγας εξέδωσε λεπτομερείς χάρτες (εικ. 5) της Βλαχίας και Μολδαβίας<sup>8</sup> και σύμφωνα με πληροφορία του Γερμανού λογίου Johann Cristian von Engel<sup>9</sup> θα εξέδιδε και λεπτομερείς χάρτες της Βουλγαρίας, Σερβίας και Βοσνίας, ώστε να έχει για όλο το χώρο της Χάρτας του τη διαίρεση σε Τοπαρχίες και Επαρχίες. Επί πλέον διαπιστώθηκε κατά τη σύλληψή του (Δεκέμβριος 1797) ότι στις αποσκευές του είχε χάρτη της Σερβίας-Βοσνίας, που πιθανότατα θα σχεδίαζε να ετοιμάσει την έκδοση λεπτομερούς χάρτη<sup>10</sup>.

6). Ο Ρήγας στους χάρτες του θέτει σύνορα στα όρια του σχεδιαζόμενου κράτους του, όπου ήταν και τα όρια της Οθωμανικής εξουσίας, όπως έχουμε επισημάνει κατά την

6. Σχετικά βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Ο διαφωτιστικός ρόλος του Ανθίμου Γαζή (1764-1828). Παράρτημα: Η εργογραφία του», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 62, (2012), σελ. 209-224.

7. Δημ. Καραμπερόπουλος, *Η Χάρτα της Ελλάδος του Ρήγα. Τα πρότυπά της και νέα στοιχεία*, Αθήνα 1998.

8. Δημ. Καραμπερόπουλος, *Οι χάρτες Βλαχίας και Μολδαβίας του Ρήγα Βελεστινλή, Βιέννη 1797. Νέα στοιχεία-Ευρετήριο-Αυθεντική επανέκδοση*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2005.

9. Γ. Λάϊος, «Οι χάρτες του Ρήγα. Έρευνα επί νέων πηγών», *Δ.Ι.Ε.Ε.*, τόμ. 14 (1960), Παράρτημα II, σελ. 296-298.

10. Κων. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή, ...*, ό.π., σελ. 145.

επανεκδοσή τους. Συγκεκριμένα στη *Χάρτα της Ελλάδος*<sup>11</sup> έχει βάλλει ιδιαίτερη παχιά διακεκομμένη γραμμή (διαφορετική από εκείνες για τις Τοπαρχίες και Επαρχίες, που μνημονεύει στο Υπόμνημα της *Χάρτας* του) στα σύνορα με τη Δαλματία, Κάτω Ουγγαρία, οι οποίες είναι εκτός του κράτους του, στοιχείο που δεν έχει προσεχθεί από μερικούς μελετητές<sup>12</sup>. Παρόμοια και στους χάρτες της Βλαχίας και Μολδαβίας έχει βάλλει την ίδια παχιά διακεκομμένη γραμμή στα σύνορα με την Τρανσυλβανία, Ρωσική Πολωνία, οι οποίες είναι και αυτές εκτός του οραματιζόμενου κράτους του.

7). Το “ρόπαλο του Ηρακλέους” αποτελεί σημαντικό συμβολισμό στην επαναστατική σκέψη του Ρήγα. Το θέτει στην αρχή της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως* και στην τρίχρωμη σημαία του κράτος του<sup>13</sup>, της «Ελληνικής Δημοκρατίας», όπως σημειώνει στο Παράρτημα του Συντάγματός του «*Η σημαία που βάνεται εις τα μπαϊράκια και παντιέρες της Ελληνικής Δημοκρατίας, είναι έν ρόπαλον του Ηρακλέους με τρεις σταυρούς επάνω...*».

Όπως έχουμε δείξει στις πρόσφατες έρευνές μας για το ρόπαλο στους χάρτες του Ρήγα, εκτός από τον τίτλο της *Χάρτας της Ελλάδος* στην παράσταση της πάλης του Ηρακλή με την έφιππο Αμαζόνα, επισημάνθηκε για πρώτη φορά σε άλλες τρεις θέσεις στους χάρτες του. Μία στην *Επιπεδογραφία της Κωνσταντινουπόλεως*, στην παράσταση του κομισμένου λιονταριού και άλλες δύο στις παραστάσεις κάτω από τις προσωπογραφίες των Ηγεμόνων στους χάρτες Βλαχίας και Μολδαβίας<sup>14</sup>. Κατ’ αυτόν τον τρόπο η σημασία του “ρόπαλου του Ηρακλέους” επεκτείνεται σε όλο τον χώρο του κράτους του, όχι μόνο στο χώρο της Ελλάδος, επί πλέον και μέχρι την εποχή του, και είναι σε συμφωνία με το *Σύνταγμά* του.

8). Ο Ρήγας στο στρατηγικό σχέδιο της επανάστασής του ενδιαφέρθηκε για τη δημιουργία, μετά την στρατιωτική νίκη, μιας δημοκρατικής πολιτείας, της «Ελληνικής Δημοκρατίας», στην οποία θα διενεργούνται εκλογές για να εκλεγούν σύμφωνα με το *Σύνταγμα*<sup>15</sup> του οι αντιπρόσωποι, οι βουλευτές, από τις Τοπαρχίες και Επαρχίες, για τις οποίες είχε σχεδιάσει τους χάρτες του.

\*\*\*

Από τα ανωτέρω γίνεται πλέον σαφές ότι σκοπός του Ρήγα με την έκδοση των χαρτών του ήταν να έχει χάρτες με την πολιτική διαίρεση σε Τοπαρχίες και Επαρχίες του χώρου, για τον οποίο ετοίμαζε το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασής του. Ήθελε μετά τη στρατιωτική νίκη να γίνουν εκλογές, να εκλεγούν αναλογικά οι αντιπρόσωποι από κάθε Επαρχία για να κυβερνηθεί ο ελεύθερος αυτός Βαλκανικός χώρος δημοκρατικά, σύμφωνα με τα Δίκαια του Ανθρώπου και το *Σύνταγμά* του.

11. Δημ. Καραμπερόπουλος, *Η Χάρτα της Ελλάδος του Ρήγα...*, ό.π., σελ. 50.

12. Γιώργος Τόλιας, *Αποχαιρετισμός στο Γένος. Αυτοκρατορία και πατριωτισμός στο χαρτογραφικό έργο του Ρήγα (1796-1797)*, εκδόσεις Μένανδρος, Αθήνα 2009, σελ. 45.

13. Βλ. Α. Βρανούση, *Η σημαία, το εθνόσημο και η σφραγίδα της «Ελληνικής Δημοκρατίας» του Ρήγα*, Αθήνα 1992, σελ. 360 και 377. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Το “ρόπαλο του Ηρακλέους” στους χάρτες του Ρήγα. Νέες έρευνες*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2010, σελ. 18 και 20.

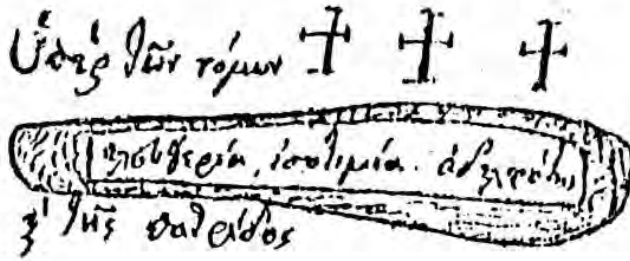
14. Δημ. Καραμπερόπουλος, *Το “ρόπαλο του Ηρακλέους” στους χάρτες του Ρήγα. Νέες έρευνες*, ό.π., σελ. 43 και εξ., βλ. επίσης το ίδιο: *Ένας όψιμος άδικος επικριτής του επαναστάτη Ρήγα Βελεστινλή*, έκδοση Επιστημονικής Εταιρείας Μελετών Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2015.

15. Τα σχετικά άρθρα στο *Σύνταγμα* του Ρήγα για την εκλογή των αντιπροσώπων είναι τα άρθρα 11-20 «Περί των πρώτων συναθροίσεων» και τα άρθρα 21-36 «Περί της εθνικής παραστήσεως», βλ. Ρήγα Βελεστινλή, *Τα Επαναστατικά. Επαναστατική Προκήρυξη, τα Δίκαια του Ανθρώπου, το Σύνταγμα, Θούριος, Ύμνος Πατριωτικός*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2005.



Τοπωνύμια χάρτη του Delisle	Τοπωνύμια Χάρτας του Ρήγα
ATTICA	ΑΤΤΙΚΗ
Suniun Pr. uln Minervae Templum	Σούνιον. Κολώναι Ἄκρωτ. καὶ Ἱερὸν Ἀθηνᾶς
Patroclea I.	Πατρόκλεια. Κεδρονήσι
Macris seu Helene I. Et civ	Ἑλένη. Μακρονήσι
Laurium	Λαύριον. Λιμὴν καὶ ὄρος
Aex Scopelus Plinus	Αἰξ. Ἑέρα περὶ ἧς γράφει ὁ Πλίνιος"
Anaphlysetus	Ἀνάφλυστος. Ἀσάπα
Hyphormus Portus	Ἵφωρμος. Τρεῖς Πύργοι. Λιμὴν
Prospaltus	Πρόσπαλτος
Lampra	Λαμπρά
Eleusa I.	Ἐλεῦσα. Μακίνα
Paeonia	Παιωνία
Cephala	Κεφαλαί
Aphydna	Ἀφήδνα
Potamos	Ποταμός
Panormus P.	Πάνορμος. Ράφτης. Λιμὴν
Prasia	Πρασιαί
Hymetos M.	Ἵμηττός ὄρος
Brauron	Βραυρών. Βραῶνας
Phyle	Φιλή
Cynosura Pr.	Κυνόσουρα. Κάβο Σίδρο
Probalinth	Προβόλινθος
Pentelus M.	Πετέλιος ὄρος
Plissus fl.	Εἰλισσός. Καλλιρρόη ποτ.
Phalerus	Φαλιρεὺς. Λεόνε. Λιμὴν
Piraeus P.	Πηραιεὺς. Δράκος. Λιμὴν
Athene	Ἀθηναί
Acharnae	Ἀχαρναί. Κουκουβάνες
Marathon	Μαραθῶν
Oenoe	Οἰνόη. Μυόπουλι
Rhamnus	Ράμνος
Chersonesus	Χερσόνησος. Ταυρόκαστρο
Parnes M.	Πάρνης ὄρος
Drymus	Δρυμός
Ciphisus fl.	Κηφισσός ποτ.
Corydalus	Κορυδαλός
Salamis	Σαλαμίς
Psytalia	Ψυτάλια. Δεσποτικό
Eleusis	Ἐλενσίς
Thrasius Campus	Θριάσιον Πεδίον
Nysaea	Νίσσαια
Minoa Pures	Μινῶη
Megara	Μέγαρα

*Ενδεικτικά αναγράφονται παράλληλα μερικά τοπωνύμια της Αττικής στον χάρτη της αρχαίας Ελλάδος του Delisle και στην «Χάρτα της Ελλάδος» του Ρήγα. Αντικειμενικά διαπιστώνει κανείς την πηγή την οποία ο Ρήγας χρησιμοποίησε ως πρότυπο για το σχεδιασμό της «Χάρτας» του.*



Το "ρόπαλο του Ηρακλέους" στην αρχή του χειρογράφου Κυθήρων της «Νέας Πολιτικής Διοικήσεως», που απόκειται τώρα στην Βιβλιοθήκη της Βουλῆς των Ελλήνων, και της Ρωσικῆς μετάφρασης. Διακρίνονται και οἱ τρεῖς σταυροὶ πάνω. Το ρόπαλο συμβόλιζε τὴν δύναμη τῶν σκλαβωμένων, οἱ οποίοι με τὴν ἐπανάστασή τους θα ἀρπαζαν τὰ ἄρματα και θα γκρέμιζαν τὴν δύναμη τῶν αὐμάτων τῆς ἀπολυταρχικῆς ἐξουσίας τοῦ Σουλτάνου, δημιουργώντας κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο τὴν δημοκρατικὴ ἀντιπροσωπευτικὴ πολιτεία στον Βαλκανικὸ χῶρο. Ομοίως τὸ ρόπαλο ἀποτελεῖ γιὰ τὸν Ρήγα τὸ διακριτικὸ σημεῖο τῶν δημοκρατικῶν πολιτῶν ἀντὶ τῆς τρίχρωμης κονκάρδας.

## Η ευρύτερη περιοχή του Αλμυρού στη Χάρτα της Ελλάδος του Ρήγα Βελεστινλή

(Πρακτικά Δ' Συνεδρίου Αλμυριώτικων Σπουδών (18 Οκτωβρίου 2008),  
τόμ. Α', Αλμυρός 2015, σελ. 163-174)

### Εισαγωγικά

Συγχαρητήρια κατ' αρχήν εκφράζονται στο Διοικητικό Συμβούλιο της Φιλαρχαίου Εταιρείας Αλμυρού «ΟΘΡΥΣ» και ιδιαίτερα στον πρόεδρό της κ. Βίκτ. Κοντονάτσιο για τη αδιάλειπτη διοργάνωση των επιστημονικών συνεδρίων, που φέτος είναι το τέταρτο, για την περιοχή Αλμυρού, καθώς επίσης και στη Δημοτική Επιχείρηση Πολιτισμού του Δήμου Αλμυρού, η οποία αγκάλιασε την όλη προσπάθεια για την προβολή του Αλμυρού και της ευρύτερης περιοχής του.

Η διοργάνωση των τοπικών συνεδρίων σε όλους σχεδόν τους νομούς και επαρχίες της Ελλάδος κατά τις τελευταίες δεκαετίες αποτελεί ένα παρήγορο γεγονός. Και τούτο διότι συμβάλλουν στη γνώση της τοπικής ιστορίας της κάθε πόλεως και χωριού, και επί πλέον αποτελεί ένα πολύ σημαντικό παράγοντα ανάσχεσης στην επιθετική τακτική της πολιτιστικής αλλοτρίωσης, που προωθείται από διάφορα κέντρα. Με τα τοπικά Συνέδρια και με τους τόμους των Πρακτικών τους, που περιέχουν τις επιστημονικές ανακοινώσεις, σμιλεύεται η αυτοσυνειδησία των ανθρώπων του τόπου, του λαού μας και αυξάνεται η αντίσταση στην προωθούμενη πολιτιστική ισοπέδωση.

\*\*\*

Για τον επαναστάτη, διαφωτιστή και οραματιστή μιας δημοκρατικής πολιτείας στον Βαλκανικό χώρο τον Ρήγα Βελεστινλή είχαμε κατά τα τελευταία χρόνια δύο επετείους και ένα επί πλέον σημαντικό γεγονός: το 1998 ήταν η επέτειος των διακοσίων χρόνων από τον μαρτυρικό του θάνατο και το 2007 η επέτειος των διακοσίων πενήντα χρόνων από τη γέννησή του. Το άλλο σημαντικό γεγονός ήταν η παρουσίαση της έκδοσης των ολοκληρωμένων *ΑΠΑΝΤΩΝ*

του Ρήγα για πρώτη φορά το 2007, με ευρετήρια και με εισαγωγικά κείμενα στα οποία καταχωρίζονται τα σημαντικά καινούργια στοιχεία της έρευνας. Παράλληλα τα *ΑΠΑΝΤΑ*<sup>1</sup> εκδόθηκαν και σε ψηφιακό δίσκο (CD-ROM), ώστε να χρησιμοποιούνται και με τη σύγχρονη τεχνολογία.

### Η Χάρτα της Ελλάδος του Ρήγα

Σημαντικό και εντυπωσιακό έργο του Ρήγα είναι η *Χάρτα της Ελλάδος*, η οποία αποτελείται από δώδεκα φύλλα και είναι χάρτης του Βαλκανικού χώρου και όχι όπως αναγράφεται στον τίτλο της πως τάχα είναι χάρτης της Ελλάδος. Κατά την αυθεντική για πρώτη φορά επανέκδοσή<sup>2</sup> της κατά το 1998, στο εισαγωγικό κείμενο παρουσιάσαμε τις έρευνες μας σχετικά με τα πρότυπα, τα οποία χρησιμοποίησε ο Ρήγας για την *Χάρτα της Ελλάδος*. Αποδείχθηκε ότι χρησιμοποίησε τον χάρτη της αρχαίας Ελλάδος του Guillelmo Delisle (1675-1726), *Graeciae Antiquae Tabulae Nova*, Παρίσι 1707, που περιλαμβάνει τη Μικρά Ασία και την Ελλάδα και στα αρχαία ονόματα της ο Ρήγας πρόσθεσε σε πολλά μέρη και τις σύγχρονες του ονομασίες ή ακόμη πρόσθεσε και δικά του τοπωνύμια.

Και όπως έχουμε υποστηρίξει σκοπίμως ο Ρήγας χρησιμοποίησε χάρτη της αρχαίας Ελλάδος<sup>3</sup>, διότι ήθελε να έχει την πολιτική διαίρεση του χώρου σε επαρχίες και τοπαρχίες, όπως εξάλλου γράφει και στο Σύνταγμα<sup>4</sup> του, άρθρα 2 και 3, και επί πλέον να δώσει τα αντίστοιχα ελληνικά τοπωνύμια στα έως

- 
1. Ρήγα Βελεστινλή, *Απαντα τα έργα*, έκδοση Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, επιμέλεια-εισαγωγή-ευρετήρια Δημ. Καραμπερόπουλου, Αθήνα 2007.
  2. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Η “Χάρτα της Ελλάδος” του Ρήγα. Τα πρότυπά της και νέα στοιχεία», στο *Η Χάρτα του Ρήγα Βελεστινλή*, έκδοση της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1998, (Β' έκδ. 2003), σελ. 15-90.
  3. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Γιατί ο Ρήγας διάλεξε χάρτη της αρχαίας Ελλάδος ως πρότυπο της “Χάρτας της Ελλάδος”»;», *Υπέρεια*, τόμ. 4, *Πρακτικά Δ' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνου-Ρήγας»*, (Βελεστίνo 2003), Αθήνα 2006, σελ. 591-604.
  4. Ενδεικτικά αναφέρουμε το άρθρο 3 του Συντάγματος του Ρήγα, «Διαμοιράζεται, δια την ευκολίαν της διοικήσεως και δια να γίνεται η δικαιοσύνη ομοιοτρόπως, εις επαρχίας, τοπαρχίας και προεστάτα. Ήγουν, επαρχία λέγεται η Θεσσαλία, τοπαρχία η Μαγνησία (ήγουν του Βόλου τα χωρία) και προεστάτον η πολιταρχία της Μακρυνίτζας επάνω εις δώδεκα χωρία». Βλ. Ρήγα Βελεστινλή, *Τα Επαναστατικά. Επαναστατική Προκήρυξη, Τα Δίκαια του Ανθρώπου, Το Σύνταγμα, ο Θούριος, Ύμνος Πατριωτικός*, έκδοση Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, επιμέλεια Δημ. Καραμπερόπουλου, πέμπτη έκδοση, Αθήνα 2005, σσ. 35-36.

τότε επικρατούντα οθωμανικά. Για τον λόγο αυτό τονίζουμε ότι η *Χάρτα της Ελλάδος* είναι πολιτικός χάρτης του κράτους, που ο Ρήγας ήθελε να δημιουργήσει μετά την επανάστασή του. Ήθελε να έχει ένα πολιτικό χάρτη με τις επαρχίες και τοπαρχίες για να κάνει εκλογές, να υπάρχει η δυνατότητα να υπολογισθεί ο αριθμός των αντιπροσώπων για τη Βουλή του δημοκρατικού του κράτους. Τα άλλα ιστορικά στοιχεία, τις επιπεδογραφίες, τα νομίσματα, που ο Ρήγας είχε βάλει στη *Χάρτα* του κατά την έκδοσή της, με αυτά ήθελε να παραπλανήσει την Αυστριακή λογοκρισία<sup>5</sup> για να παίρνει την άδεια και να τυπώνει για έξι μήνες τη *Χάρτα* του, σαν ένα τάχα συμπληρωματικό έργο στο βιβλίο *Νέος Ανάχαρσις*.

\*\*\*

Η Θεσσαλία ορίζεται με ιδιαίτερη πλατύτερη διακεκομμένη γραμμή και είναι μία επαρχία, η οποία περιλαμβάνει τις τοπαρχίες, που χωρίζονται με μια πιο λεπτή διακεκομμένη γραμμή, Πελασγιώτις, Θεσσαλιώτις, Εστιώτις, Μαγνησία, Φθιώτις, Φθιώται Αχαιοί και επί πλέον Αινιάνες, Δρύοτες, Περρεβοί, Αθαμάνες. Σημειώνουμε ότι στην αρχή του κεφαλαίου για την Θεσσαλία του βιβλίου *Νέος Ανάχαρσις*<sup>6</sup> ο Ρήγας σημειώνει ότι η Θεσσαλία είναι επαρχία, που αποτελείται από διάφορες τοπαρχίες, όρους τους οποίους ο Ρήγας χρησιμοποιεί στο Σύνταγμά του και στους χάρτες του.

Ενδιαφέρον έχει να μνημονεύσουμε τις συμπληρώσεις και επεξηγήσεις, τις οποίες ο Ρήγας κατά την προσφιλή του τακτική γράφει σε υποσημείωση, όταν ο Γάλλος συγγραφέας Αββάς J. J. Barthélemy στον *Νέο Ανάχαρσι*, σελ. 116, κάνει μνεΐα για τα γένη που κατοικούσαν στις τοπαρχίες της Θεσσαλίας. Συγκεκριμένα στο κείμενο ο Barthélemy σημειώνει: «*Τα γένη οπού υπερεξέχουσι την σήμερον είναι οι λεγόμενοι κυρίως Θεσσαλοί (1), οι Οιταίοι (2), οι Φθιώται (3), οι Μάλιοι (4), οι Μάγνητες (5) οι Περρεβοί (6) και άλλοι*». Και ο Ρήγας σε υποσημείωση επεξηγεί: (1) «*οι κυρίως Θεσσαλοί, οι των Τρικκάλων τον κάμπον οικούντες*», (2) «*Οιταίοι, οι κατοικούντες τα Βάνινα. Πατρατζήκι, Ζητούνι*», (3) «*Φθιώται, οι Φερσαλινοί έως τον Πλάτανον*», (4) «*Μάλιοι, οι*

5. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Η άδικη κρίση του Ιω. Φιλήμονος για τον επαναστάτη Ρήγα Βελεστινλή», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, Λάρισα, 2000, σσ. 257-272, και ανάτυπο Αθήνα 2006.

6. Ρήγα Βελεστινλή, *Νέος Ανάχαρσις*, Βιέννη 1797, επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστινίου-Ρήγα, επιμέλεια-εισαγωγή-ευρετήριο Δημ. Καραμπερόπουλου, Αθήνα 2006, σελ. 99.

*Θαυμακινοί έως τον Αχινόν», (5) «Μάγνητες, του Βόλου και της Αγινιάς τα χωριά», (6) «Περραιβοί, οι Ολυμπιώται, Αλασονίται έως την Λάρισαν».*

Η περιοχή Αλμυρού βρίσκεται στην τοπαρχία «Φθιώτις» της επαρχίας «Θεσσαλίας», όπως διακρίνει κανείς στην λεπτομέρεια του φύλλου 5 της *Χάρτας της Ελλάδος* του Ρήγα. Μόνο που ο Ρήγας μετατόπισε τα όρια της τοπαρχίας Φθιώτιδος, περιλαμβάνοντας και τη λίμνη Βοιβηίδα, ενώ ο πρότυπος χάρτης του Delisle είχε τα όρια δίπλα στις αρχαίες Φερές. Επίσης, βλέπουμε τη διαδρομή του ποταμού Άμφρυσου να μην φτάνει μέχρι τις Φερές, όπως το έχει ο πρότυπος χάρτης του Delisle, αλλά στο χάρτη του βρίσκεται στην περιοχή του Αλμυρού, στοιχείο που δείχνει ότι ο Ρήγας θα είχε προσωπική γνώση της ευρύτερης περιοχής της γενέτειράς του. Βλέπουμε ακόμη τόσο στη *Χάρτα* του Ρήγα όσο και του Delisle την ίδια πορεία της αρχαίας οδού, η οποία έρχεται από την Μακεδονία, φθάνει στη Λάρισα και από εκεί διακλαδίζεται προς την Στυλίδα και το Βόλο.

Για την τοπαρχία Φθιώτιδα της Θεσσαλίας ο Ρήγας στη *Χάρτα* του, φύλλο 4, καταχωρίζει ένα νόμισμα «*της Φθιώτιδος Θεσσαλίας νόμισμα*», το οποίο όμως είναι ένας φανταστικός τύπος νομίσματος, διότι δεν έχει βρεθεί τέτοιο νόμισμα σύμφωνα με την αρχαιολόγο Βάσω Πέννα<sup>7</sup>, της οποίας η μελέτη «*Τα νομίσματα της Χάρτας του Ρήγα*» περιλαμβάνεται στην για πρώτη φορά επανέκδοση της *Χάρτας της Ελλάδος* κατά το 1998, σελ. 114, αρ. 53.

Έχουμε ενδείξεις ότι ο Ρήγας διάβαζε την *Ιλιάδα* του Ομήρου. Αυτό τεκμηριώνεται από το γεγονός ότι παραθέτει για τις Φερές στην Επιπεδογραφία του Βελεστίνου, φύλλο 4 της *Χάρτας*, απόσπασμα από την *Ιλιάδα*, Β' 711 «*Οι δε Φεράς ενέμοντο παρά Βοιβηίδα λίμνην*». Μία άλλη σοβαρή ένδειξη είναι εκείνη που διορθώνει τον Γάλλο συγγραφέα J.J.Barthélemy, ο οποίος κάνει αναφορά στο μαντείο της Δωδώνης της Ηπείρου στην αρχή του Κεφ. ΛΣΤ'. «*Οδοιπορεία της Ηπείρου*», (σελ. 162) και παραπέμπει στον Όμηρο, «*Όμηρ. Ιλιάδ. Β', στίχ. 750*». Η παραπομπή αυτή, όπως παρατηρήσαμε, είναι η ίδια και στο γαλλικό κείμενο, «*Homer, Iliad 2, v. 750*». Σε εκτενή υποσημείωση του, ο Ρήγας διορθώνει τον Γάλλο συγγραφέα με την επισήμανση ότι ο Όμηρος στην

7. Βάσω Πέννα, «*Τα νομίσματα της Χάρτας του Ρήγα*», στο *Η Χάρτα του Ρήγα Βελεστινή*, έκδοση της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1998, (Β' έκδ. 2003), σελ. 91-148.

παρατεθείσα παραπομπή ομιλεί για την Δωδώνη της Θεσσαλίας, το σημερινό Λιβάδι<sup>8</sup> και όχι για την Δωδώνη της Ηπείρου. Μάλιστα, ο Ρήγας παραθέτει και το σχετικό χωρίο από τον Όμηρο με ορισμένες παρατηρήσεις, για να έχει ο αναγνώστης σωστή εικόνα για τη διόρθωση που κάνει. Χαρακτηριστικά ο Ρήγας γράφει:

*«Η μαρτυρία του Ομήρου, σπού αναφέρει εδώ ο Ανάχαρσις, ας μοι είναι συγχωρημένον να ειπώ, ότι είναι δι' άλλην Δωδώνη:*

*Γουνεύς δ' εκ Κύφου ήγε δύο και είκοσι νήας  
Τώδ' Ενήγες έποντο μενεπτόλεμοι τε Περαιβοί,  
Οι περί Δωδώνην δυσχείμερον οικι' έθεντο,  
Οι τ' αμφ' ιμερτόν Τιταρήσιον έργ' ενέμοντο<sup>9</sup>.*

*Αύτη η πλησίον του Τιταρησίου Δωδώνη κείται εις τας εσχατίας του Ολύμπου εις την Θεσσαλίαν και λέγεται σήμεραν Λιβάδι. Και εν ή το μαντείον, εις τας του Τομάρου εις την Ηπειρον, και λέγεται παλαιά Αγία Παρασκευή. Η μεν παράλιος του Θερμαϊκού κόλπου, η δε μακρά απέχουσαν και του Αδριατικού. Καί άλλως, η δυτική Ελλάς δεν συμπεριείχето εις την κατά Τρωάδος συνωμοσίαν<sup>10</sup>, σπού να ισχύη η μαρτυρία. Φαίνεται ούν, ότι η ομωνυμία εξηπάτησε τον θείον αυτόν συγγραφέα, Πλήν, αμφοτέρα ορειναί, δυσχείμεροι, και εις τον αυτόν σχεδόν παράλληλον<sup>11</sup> κείμεναι<sup>12</sup>.*

8. Στη *Χάρτα της Ελλάδος*, φύλλο 5, στη Θεσσαλία δίπλα στον Τιταρίσιο ποταμό ο Ρήγας γράφει «Δωδώνη.Λιβάδι».

9. Το ίδιο χωρίο του Ομήρου το μνημονεύει και ο Στράβων, *Γεωγραφικά* Θ' 441, χωρίς όμως τη σχετική παραπομπή αλλά απλά αναφέρει ότι «λέγει ο ποιητής». Επισημαίνουμε ότι ο Ρήγας παραθέτει στην «Επιπεδογραφία των Φερών νυν λεγομένης Βελεστίνος» για την Υπέρεια Κρήνη κείμενο του Στράβωνος, *Γεωγραφικά* Θ' 439, το οποίο βρίσκεται λίγο πιο πάνω από εκείνο του Ομήρου που παραθέτει. Πιθανόν ο Ρήγας να χρησιμοποίησε και τους δύο συγγραφείς για το μνημονευόμενο χωρίο για την Δωδώνη.

10. Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι ο Ρήγας χαρακτηρίζει ως «συνωμοσίαν» την εκστρατεία κατά της Τροίας.

11. Ο όρος «παράλληλος» που χρησιμοποιεί ο Ρήγας είναι δείγμα των σχετικών γεωγραφικών του γνώσεων, εφ' όσον την ίδια περίοδο επεξεργαζόταν και τύπωνε τους χάρτες του.

12. *Νέος Ανάχαρσις*, 1797, σελ. 162-163. Προσθέτουμε ότι, όπως παρατηρήσαμε, ο Χρυσοβέργης Κουροπαλάτης, ο οποίος μετέφρασε και εξέδωσε το 1819 την *Περιήγηση του Νέου Αναχάρσιδος*, Βιέννη 1819, τόμ. τρίτος, σ. 272, παραθέτει την παραπομπή στον Όμηρο του Γάλλου συγγραφέα χωρίς καμία διόρθωση ή μνεία της παρατήρησης του Ρήγα, στοιχείο που δείχνει ότι δεν πρόσεξε το λάθος και δεν θα διάβασε την έκδοση του Ρήγα με τη σχετική διόρθωση.

Αν λάβουμε υπ' όψιν ότι σε κάθε σελίδα του *Νέου Αναχάρσιδος* ο Γάλλος συγγραφέας έχει μέχρι και πέντε παραπομπές σε έργα των αρχαίων συγγραφέων, αντιλαμβάνεται κανείς ότι ο εντοπισμός από τον Ρήγα της λαθεμένης αυτής παραπομπής δείχνει ότι μάλλον θα μελετούσε τα Ομηρικά κείμενα.

Σημειώνουμε ότι οι στίχοι της *Ιλιάδος*, όπου μνημονεύονται η Άλος, η Φθία, η Φυλάκη, η Πύρασος, αρχαίες πόλεις της περιοχής Αλμυρού βρίσκονται λίγο παραπάνω από τους στίχους για τις Φερές και τη Δωδώνη, και εξ αυτού υποθέτουμε ότι ο Ρήγας μάλλον θα χρησιμοποίησε και τα αναγραφόμενα τοπωνύμια. Παρατίθενται οι σχετικοί στίχοι:

Ομήρου, *Ιλιάδα Β'*

- 681 Νυν αυ τους, όσσοι το Πελασγικόν Άργος ένιαιον  
οί τ' Άλον οί τ' Αλόπην οί τε Τρηγίνα νέμοντο,  
οί τ' είχαν Φθίην ήδ' Ελλάδα καλλιγύναικα,  
Μυρμιδόνες δ' εκαλούντο και Ελληνες και Αχαιοί.  
των αύ πεντήκοντα νεών ήν αρχός Αχιλλεύς.
- 695 Οί δ' Φυλάκην και Πύρασον ανθεμόεντα,  
Δήμητρος τέμενος, Ιτωνά τε μητέρα μήλων,  
αγχιαλόν τ' Αντρώνα ιδέ Πτελεόν λεχεποίην  
των αύ Πρωτεσίλαος αρήος ηγεμόνευεν...
- 711 Οι δε Φεράς ενέμοντο παραί Βοιβηίδα λίμνην,  
Βοίβην και Γλαφυράς και ευκτισμένην Ιαωλκόν,  
Των ήρχ' Αδμήτω φίλος παις ένδεκα νηών,  
Εύμηλος, τον υπ' Αδμήτω τέκε δία γυναικών
- 715 Αλκηστις, Πελίοιο θυγατρών είδος αρίστη.
- 748 Γουνεύς δ' εκ Κύφου ήγε δύο και είκοσι νήας  
Τώδ' Ενίγηες έποντο μενεπτόλεμοι τε Περαιβοί,
- 750 Οι περί Δωδώνην δυσχείμερον οικί' έθεντο,  
Οι τ' αμφ' ιμερτόν Τιταρήσιον έργα νέμοντο.

Πρέπει να επισημάνουμε ότι οι Δημητριάς, Φιλιππίδης και Κωνσταντάς, οι οποίοι το 1791, λίγα χρόνια πιο πριν από την έκδοση της *Χάρτας* του Ρήγα,



εξέδωσαν τη *Γεωγραφία Νεωτερική*<sup>13</sup>, δεν μνημονεύουν τον Αλμυρό, παρόλο που βρίσκεται δίπλα στο Πήλιό τους. Απλά και μόνο γράφουν: «*Εις τα παραθαλάσσια της Φθιώτιδος και εις τη μεσόγειο είναι και άλλαις χώραις ακόμι, η περιγραφή τους όμως ανήκει εις έναν οπού είναι εντόπιος, ή εδιάτριψε καν αρκετά εις αυτήν δια να είναι ικανός δια να ταις περιγράψη*».

Ο Ρήγας Βελεστινλής για την περιοχή του Αλμυρού καταγράφει στη *Χάρτα* του τα ονόματα, που περιέχει ο πρότυπος χάρτης του Delisle και επί πλέον καταχωρίζει μερικά άλλα αρχαία τοπωνύμια, τα οποία λαμβάνει πιθανόν από τον Όμηρο, τον Στράβωνα και την *Γεωγραφία*<sup>14</sup> του Μελετίου. Επίσης, καταχωρίζει τοπωνύμια της συγχρόνου του εποχής, τα οποία πιθανόν να είναι αποτέλεσμα δικών του εμπειριών ή να τα έχει καταγράψει από ανθρώπους της περιοχής, που τότε βρίσκονταν μαζί του στο Βουκουρέστι και τη Βιέννη, και τα οποία, όπως μου γνωστοποίησε ο πρόεδρος της Φιλαρχαίου Εταιρείας Αλμυρού κ. Βίκτωρ Κοντονάτσιος, διατηρούνται μέχρι σήμερα.

Τα τοπωνύμια της περιοχής Αλμυρού τα αναγραφόμενα στον χάρτη του Delisle και της *Χάρτας* του Ρήγα στην τοπαρχία «Φθιώτις» παρατίθενται σε αντιστοιχία κατωτέρω:

---

13. Δανιήλ Φιλίππιδης - Γρηγόριος Κωνσταντάς, *Γεωγραφία νεωτερική. Περί της Ελλάδος*, επιμέλεια Αικ. Κουμαριανού, εκδόσεις Ερμής, Αθήνα 1970, σελ. 96.

14. Μελετίου, *Γεωγραφία παλαιά και νέα*, Βενετία 1728.

## ΦΘΙΩΤΙΣ

Χάρτης Deslile

Χάρτα του Ρήγα  
 Πύρασος<sup>15</sup>. Αρμυρός<sup>16</sup>  
 Άλλος. Σιούρπι  
 Φυλάκη<sup>17</sup>. Γαρδίκι  
 Κωφοί<sup>18</sup>  
 ΕΛΛΑΣ<sup>19</sup>  
 Θαυμακίη  
 Κακόρεμα ποταμός  
 Γερακοβούνι. Γούρας Βουνά όρος

- 
15. Για την Πύρασο βλ. Στράβωνα, *Γεωγραφικά* Θ' 14, «Ἦν δε πόλις εὐλίμενος ἡ Πύρασος ἐν δυοῖς σταδίοις, ἔχουσα Δῆμητρος ἄλσος καὶ ἱερὸν ἄγιον, διέχουσα Θηβῶν σταδίου εἰκοσι». Ο Μελέτιος, *Γεωγραφία*, 1728, σελ. 385 σημειώνει ὅτι ἡ Πύρασος ἦταν τὸ ἐπίνειον τῶν «Θεσσαλικῶν Θηβῶν» «κλιθεῖσα οὕτω δια τὴν χώραν αὐτῆς εἶναι πυροφόρον. Ὅθεν καὶ Δῆμητρος Τέμενος αὐτὴν ὀ ποιητῆς ἐκάλεσεν», ποιητῆς εἶναι ὁ Ὀμηρος, *Ιλιάδα*, Β 695-696.
  16. Στὴν «Ἐπιτεδογραφία τοῦ Βελεστίνου», πού εἶναι ἔργο τοῦ ἴδιου τοῦ Ρήγα, σημειώνεται «Ἀρμυροῦ δρόμος».
  17. Για τὴ Φυλάκη ὁ Στράβων, *Γεωγραφικά* Θ' 433, γράφει ὅτι βρίσκεται μεταξύ Πτελεοῦ καὶ Φθιωτῶν Θηβῶν.
  18. Οἱ Κωφοὶ εἶναι πατρίς τοῦ Στεφάνου Κομμητᾶ (1770;-1834;).
  19. Εντύπωση προκαλεῖ πού ὁ Ρήγας ἀναγράφει τὸ ὄνομα «ΕΛΛΑΣ» καὶ μάλιστα με κεφαλαία γράμματα καὶ τούτο διότι ὁ πρότυπος χάρτης τοῦ Delisle δὲν τὴν περιέχει. Σημειώνουμε ὅτι ἄλλες δύο φορές χρησιμοποιεῖ τὰ κεφαλαία γράμματα, ὅταν ἀναγράφει στο ἄνω περιθώριο τοῦ 12<sup>ου</sup> φύλλου τῆς Χάρτας τὰ ὀνόματα τοῦ Μ. Αλεξάνδρου καὶ τοῦ Ἰουλιανοῦ. Προσθέτουμε ἀκόμη ὅτι ὁ Ρήγας παραθέτει καὶ ἓνα νόμισμα τῆς πόλεως Ἑλλάδος στο φύλλο 4 τῆς *Χάρτας* τοῦ «τῆς ἐν Θεσσ. πόλ. Ἑλλάδος», καὶ ὅπως χαρακτηριστικά γράφει ἡ ἀρχαιολόγος Βάσω Πέννα, σελ. 111, ἀρ. 40, «Ὁ Ρήγας διαφοροποιεῖται καὶ προβαίνει σὲ δική του αὐθαίρετη ταύτιση», ἐνῶ ἦταν τῆς Καλχηδόνος τῆς Μαύρης Θάλασσας. Ὑποθέτουμε ὅτι ἴσως ὁ Ρήγας βλέποντας στο νόμισμα τὰ γράμματα ΕΛΛ νὰ τὰ θεώρησε ὡς νὰ ἦταν τῆς πόλεως ΕΛΛ[ΑΔΟΣ]. Ἡ ἀναγραφή τοῦ τοπωνυμίου «Ἑλλάς» στὴ *Χάρτα* τοῦ θα εἶναι μάλλον δική του προσθήκη, ἀποτέλεσμα τῶν ἀναγνώσεων τῶν κειμένων τοῦ Ὀμήρου καὶ τοῦ Στράβωνος. Σημειώνουμε ὅτι ὁ Μελέτιος στὴ *Γεωγραφία* τοῦ δὲν μνημονεύει τὴν πόλη «Ἑλλάς», ὅπως ἐπίσης καὶ ἡ Γαλλικὴ Εγκυκλοπαιδεία τοῦ Diderot, διότι γνωρίζουμε πλέον ὅτι ἐκτός ἀπὸ τὸ βιβλίο *Φυσικῆς ἀπάνθισμα* ὁ Ρήγας εἶχε χρησιμοποιήσει λήμμα τῆς Εγκυκλοπαιδείας καὶ στὴ *Χάρτα* τῆς Μολδαβίας, (βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Ρήγας καὶ Γαλλικὴ Encyclopédie. Μία ἀκόμη ἀποχρῆσιση τῆς στα 1797», *Ὁ Ἐρανιστής*, τόμ. 25, 2005, σελ. 418-420). Ἐνδιαφέρον ἔχει νὰ σημειώσουμε ὅτι ὁ Ἄνθιμος Γαζῆς στὸν χάρτη τοῦ με τίτλο *Πίναξ Γεωγραφικὸς τῆς Ἑλλάδος με τὰ παλαιὰ καὶ νέα ὀνόματα*, Βιέννη 1800, ἀναγράφει ὄχι με κεφαλαία γράμματα ἀλλὰ με πεζὰ τὸ τοπωνύμιον «Ἑλλάς». Ἐνημερωτικά ἀναφέρουμε ὅτι ὑπάρχει πρόθεση νὰ ἐπανεκδώσουμε αὐτὸν τὸν χάρτη τοῦ Ἀνθίμου Γαζῆ.

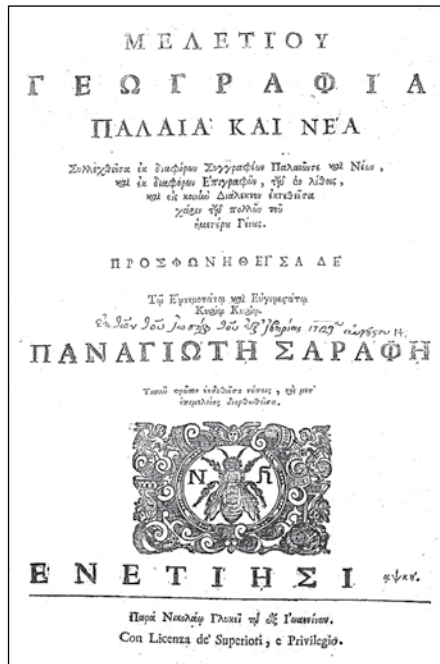
Thebae Phtiothica	Συμβολισμός για Αλυκές <sup>20</sup> Θήβαι Φθιωτικάι. Πλάτανος <sup>21</sup>
Alos	Αλος Φθιωτική. Κοκοτοί
Melitoea	Μελίτεια
Proerna	Προέρνα
Eretria	Ερετρία. Γούρα
Coronoea	Κορώνεια
Nathracium	Ναρθάκιον
Craton	Γρατόν
Pharsalus	Φθία <sup>22</sup> . Φάρσαλος <sup>23</sup>
Crannon	Κράνον
Peteleum	Πτελεό. Φτυλία <sup>24</sup>
Amphystus Fl.	Άμφρυσος. Ξηριάς ποταμός
Enipeus Fl.	Ενιπέυς ποταμός
Othrys M.	Ορθρυ <sup>25</sup> . Δελεχά όρος
Cyrinethus	Κίκυνθος <sup>26</sup> . Μονολιά

20. Ο Ρήγας σημειώνει με το σχετικό συμβολισμό την παρουσία αλυκών στην περιοχή του Αλμυρού, όπως και στην περιοχή του Βόλου.
21. Στη μετάφραση του *Νέου Αναχάρσιδος*, Βιέννη 1797, σελ. 120, ο Ρήγας σε παρένθεση αναγράφει «Πλάτανος» δίπλα στο όνομα «Φθιωτικάι Θήβαι (Πλάτανος)», ταυτίζοντας κατά αυτόν τον τρόπο τα δύο τοπωνύμια.
22. Εντύπωση προκαλεί που ο Ρήγας θέτει τη Φθία στα Φάρσαλα, ενώ ο Άνθιμος Γαζής στον χάρτη της Ελλάδος την τοποθετεί στο νότιο μέρος της τοπαρχίας Φθιώτια Αχαιοί.
23. Στην περιοχή των Φαρσάλων της *Χάρτας* του ο Ρήγας γράφει ότι «Εδώ ενίκησεν ο Καίσαρ τον Πομπήιον». Σχετικά γράφει και ο Μελέτιος, *Γεωγραφία*, 1728, σελ. 386, ο οποίος σημειώνει ότι στον κάμπο των Φαρσάλων «επολέμησαν ο Πομπήϊος και ο Καίσαρ οι Ρωμαίοι και νικηθείς υπό του Καίσαρος ο Πομπήϊος φυγών επήγεν εις το Πηλούσιον και εις το Κάσιον όρος όπου και εδολοφονήθη». Πιθανόν αυτή να είναι η πηγή του κειμένου του Ρήγα.
24. Ο Μελέτιος μνημονεύει και τις δύο ονομασίες «Πτελεό-Φθελιάς».
25. Ο Μελέτιος στη *Γεωγραφία* του, σελ. 385 αναγράφει «Ορθρυς» και μάλιστα αναφέρει ότι από τους ντόπιους αποκαλείται «Δελαχά». Σημειώνουμε ότι την ορθή μνεία του ονόματος «Οθρυ», ο Ρήγας την αναγράφει στην «Επιπεδογραφία των Θερμοπυλών», *Χάρτα της Ελλάδος* φύλλο 2. Ομοίως και οι Δημητριάδης στη *Γεωγραφία νεωτερική*, Βιέννη 1791, σελ. 95, αναγράφουν και τις δύο ονομασίες «Οθρυς-Δελεχά όρος». Προσθέτουμε ότι ο Ρήγας στο φύλλο 4 της *Χάρτας* του παρουσιάζει ένα νόμισμα «του Δελεχά Θεσσαλ.» (Οθρυ), το οποίο σύμφωνα με την Βάσω Πέννα, σελ. 110, αρ. 38, δεν ανήκει στην περιοχή της Οθρυς παρά στην Λυκία της Μ. Ασίας «ΑΣΠΕΝΔΟΣ».
26. Ο Στράβων, *Γεωγραφικά* Θ' 436, σημειώνει «εν δε τω κόλπω [της Δημητριάδος] φησίν είναι την Κικύνηθον νήσον και πολίχνην ομώνυμον». Μάλλον από αυτήν την περιγραφή και την αναφορά

\*\*\*

Συμπερασματικά τονίζουμε ότι ο Ρήγας Βελεστινλής στην περιοχή του Αλμυρού της *Χάρτα της Ελλάδος* αναγράφει τοπωνύμια του προτύπου χάρτη της αρχαίας Ελλάδος του Delisle, που χρησιμοποίησε για την *Χάρτα* του, καθώς μερικά από τους αρχαίους συγγραφείς. Επί πλέον καταγράφει τοπωνύμια της συγχρόνου του εποχής, τα οποία πιθανόν να του τα γνωστοποίησαν κάποιιο καταγόμενοι από την περιοχή του Αλμυρού, που βρίσκονταν τότε κατά την έκδοση της *Χάρτας* του στο Βουκουρέστι ή στη Βιέννη.

Τονίζουμε ακόμη ότι στην περιοχή του Αλμυρού και γενικότερα στην Μαγνησία ο Ρήγας Βελεστινλής έχει καταχωρίσει πολλά ονόματα, εκτός από εκείνα που περιείχε ο χάρτης της αρχαίας Ελλάδος του Delisle, στοιχείο που δείχνει την προσωπική συμμετοχή στη δημιουργία της *Χάρτας της Ελλάδος*.



Ο τίτλος του βιβλίου *Γεωγραφία παλαιά και νέα* του Μελετίου.

ὅτι βρίσκονταν μικρή πόλη στο νησάκι ο Ρήγας να έθεσε τον συμβολισμό της πόλεως και όχι εκείνο τον συμβολισμό του χωριού. Επί πλέον δεν αναγράφει το «Cyrinethus» του χάρτη του Delisle στον οποίο επί πλέον, όπως παρατηρήσαμε δεν υπάρχει και ο συμβολισμός της πόλεως, που ο Ρήγας έθεσε στο νησάκι αυτό.



Μέρος της Θεσσαλίας με την τοπαρχία «Φθιώτις» από το φύλλο 5 της Χάρτας της Ελλάδος του Ρήγα Βελεστινλή.



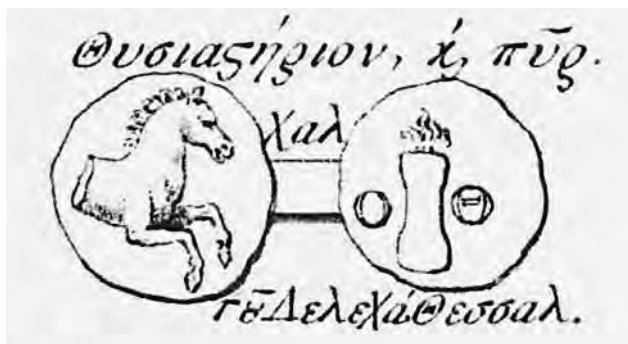
Μέρος της Θεσσαλίας με την τοπαρχία «Φθιώτις» του χάρτη της αρχαίας Ελλάδος του Delisle.



Νόμισμα της Φθιώτιδος Θεσσαλίας από το φύλλο 4 της Χάρτας της Ελλάδος του Ρήγα.



Το νόμισμα της πόλεως ΕΛΛΑΔΟΣ που ο Ρήγας παραθέτει στο φύλλο 4 της Χάρτας.



Το νόμισμα «του Δελεχά Θεσσαλίας» από το φύλλο 4 της Χάρτας του Ρήγα.

## Η Λακωνία στη *Χάρτα της Ελλάδος* του Ρήγα Βελεστινλή

Δημοσιεύεται σχετική επιστολή για την Λακωνία στη *Χάρτα* του Ρήγα, με επεξηγηματικά στοιχεία για τον πρότυπο χάρτη τον οποίο χρησιμοποίησε ο Ρήγας καθώς και για τα τοπωνύμια, τα οποία δημοσιεύθηκαν σε σχετικό άρθρο του φίλου ιατρού-συγγραφέα Αντώνη Τάντουλο.

Αξιότιμο  
κ. Αντώνιο Ι. Τάντουλο, ιατρό-συγγραφέα  
Νεάπολη Λακωνίας 230 53

Κηφισιά, 31 Ιουλίου 2015

Αγαπητέ Αντώνη,

Έλαβα το με αφιέρωση *Λακωνικόν Ημερολόγιον 2015*, το οποίο είχες την καλοσύνη να μου στείλεις και σε ευχαριστώ θερμότατα, διότι περιέχεται και το άρθρο σου: Αντώνη Ι. Τάντουλου, «“Ταύγετον, Πενταδάκτυλον, Βουνά τα Μάννης”. Αναδρομή στη χαρτογραφική ιστορία του Ταύγετου, με αφορμή την απεικόνισή του στη “Χάρτα” του Ρήγα Βελεστινλή», *ΛΑΚΩΝΙΚΟΝ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΝ 2015*, Ιδιομορφή, Σπάρτη, 2015, σελ. 88-109, και το οποίο θα περιληφθεί στην Βιβλιογραφία περί Ρήγα Βελεστινλή και για το οποίο θα ήθελα να δώσω μερικές συμπληρωματικές επεξηγήσεις, ώστε να απαντηθούν τα σχετικά ερωτήματα, που διατυπώνεις.

Συγκεκριμένα, θα ήθελα να υπενθυμίσω ότι στην εργασία μου, την οποία μνημονεύεις (Δημ. Καραμπερόπουλος, Η «Χάρτα της Ελλάδος» του Ρήγα. Τα πρότυπά της και νέα στοιχεία, Αθήνα 1998), τονίζω ότι ο Ρήγας πήρε, ως πρότυπο της *Χάρτας* του, τον χάρτη της αρχαίας Ελλάδος του Guil. Delisle και τούτο διότι ήθελε να έχει την ελληνική πολιτική διαίρεση του χώρου διαιρεμένο σε Τοπαρχίες και Επαρχίες, καθώς και την ελληνική ονοματολογία, σύμφωνα με το Σύνταγμά του και να μην χρησιμοποιήσει τη σύγχρονη Οθωμανική πολιτική διαίρεση και ονοματολογία. Επίτηδες δεν πήρε, ως πρότυπο για τη *Χάρτα* του, ένα χάρτη της συγχρόνου του εποχής (και υπήρχαν αρκετοί). Η *Χάρτα της Ελλάδος*, καθώς και οι χάρτες της Βλαχίας και Μολδαβίας, ήταν πολιτικοί χάρτες του κράτους του, το οποίο σκόπευε να δημιουργήσει μετά την επανάστασή του.

(Αυτό είναι το τελικό συμπέρασμα από τη μελέτη του όλου έργου του Ρήγα και του στρατηγικού σχεδίου της επανάστασής του). Ο Ρήγας δεν ήταν επαγγελματίας χαρτογράφος. Χρησιμοποίησε τους χάρτες του για το στρατηγικό σχέδιό του. Γι' αυτό εξάλλου δεν εξέδωσε χάρτες για άλλα μέρη εκτός του χώρου του κράτους του, όπως για παράδειγμα έπραξε ο Άνθιμος Γαζής, ο οποίος εξέδωσε χάρτες, εκτός από τον *Πίνακα Γεωγραφικό της Ελλάδος*, χάρτες της Ευρώπης, της Ασίας, της Αμερικής, της Αφρικής και παγκόσμιο.

Επίσης, στη μελέτη μου, καθώς και σε σχετικές δημοσιευμένες επόμενες εργασίες, τονίζω ότι ο Ρήγας στα αρχαία τοπωνύμια πρόσθεσε και νεώτερα τοπωνύμια της εποχής του, είναι οι λεγόμενοι «παραχρονισμοί», για τους οποίους έχει κατηγορηθεί από εκείνους, οι οποίοι εξετάζουν τον Ρήγα μόνο χαρτογραφικά, μονοδιάστατα και όχι συνολικά μέσα από τα έργα του και σε σχέση με το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασής του. Συγκεκριμένα, έγραφα στην εργασία μου ότι ο Ρήγας θα πήρε τα συμπληρωτικά σύγχρονα τοπωνύμια από τον Μελέτιο, *Γεωγραφία παλαιά και νέα*, Βενετία 1728, τους Δημητρίεις, *Γεωγραφία νεωτερική*, Βιέννη 1791, την οποία μάλιστα ο Ρήγας τρεις φορές την μνημονεύει στον *Νέο Ανάχαρσι*, όπως έχουμε επισημάνει στα σχόλια κατά την επανέκδοσή του από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2005, στοιχείο που δείχνει ότι την χρησιμοποιούσε. Πιθανόν και από άλλες πηγές.

Αγαπητέ Αντώνη, έχω γράψει μια μικρή εργασία για τη «Μεσσηνία στη *Χάρτα της Ελλάδος* του Ρήγα Βελεστινλή», που δημοσιεύθηκε στα *Μεσσηνιακά Χρονικά*, τόμ. Α', Αθήνα 1999, σελ. 64-71. Σήμερα μου δίνεται η ευκαιρία να επεξηγήσω για τα τοπωνύμια του Ταϋγέτου και του Ευρώτα της *Χάρτας* του, για τα οποία όμως στο άρθρο σου ανατρέχεις σε παλαιότερες πηγές. Συγκεκριμένα, γράφεις στο άρθρο σου σελ. 92: «*Εξετάζοντας το χάρτη του Delisle διαπιστώνουμε ότι ο Ταϋγετος αναφέρεται σαν Μ(οντ). Taygetus με την γνωστή δηλαδή αρχαία ονομασία, που είναι εντελώς διαφορετική από αυτή της «Χάρτας». Ο Ρήγας χρησιμοποιεί την ονομασία «(το) Ταϋγετον» γνωστή από τον Στέφανο τον Βυζάντιο, «Πενταδάκτυλον» γνωστή από τον Κωνσταντίνο Πορφυρογέννητο και «Βουνά της Μάννης» που απαντάται σε πολλούς παλαιότερους χάρτες. Στις σημαντικές διαφορές των δύο χαρτών να αναφέρουμε και την ονομασία Βασιλοπόταμο για τον Ευρώτα στην «Χάρτα», ονομασία που δεν υπάρχει στο χάρτη του Delisle».*

Όπως όμως έγραφα στη μελέτη μου, ο Ρήγας θα έβαλε τα σύγχρονα τοπωνύμια δίπλα σε εκείνα του Delisle, και θα πήρε από τον Μελέτιο ή από τους



Δημητριείς. Και πράγματι ανατρέχοντας τον Μελέτιο, *Γεωγραφία*, σελ. 373, (αυτόν θα είχε πρόχειρα κοντά του και όχι τον Στέφανο Βυζάντιο, ούτε τον Κωνσταντίνο Πορφυρογέννητο), βλέπουμε ότι γράφει, στο ουδέτερο, «**το Ταύγετον όρος...και παρ' άλλων Πενταδάκτυλον**», όπως ακριβώς γράφει και ο Ρήγας. Από εκεί πιθανότατα θα τα πήρε. Σ' αυτά ο Ρήγας προσθέτει και το «Βουνά της Μάνης», όνομα το οποίο πάλι μνημονεύει ο Μελέτιος, αλλά επί πλέον γνωρίζουμε και από το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασης του Ρήγα, την σημασία που έδινε στους κατοίκους της, τους Μανιάτες, για την έναρξη του ένοπλου αγώνα εναντίον της Οθωμανικής εξουσίας, που προγραμματίζε. Εξάλλου στον *Θούριο*, στίχ. 63, ο Ρήγας απευθύνεται στους Μανιάτες, «Σουλιώτες και Μανιάτες, λιοντάρια ξακουστά».

Όσον αφορά τώρα για την ονομασία του Ευρώτα, ως «Βασιλοπόταμο», πράγματι δεν το αναφέρει ο Delisle. Μα τονίσαμε ότι ο χάρτης του Delisle είναι της αρχαίας Ελλάδος, ενώ η ονομασία «Βασιλοπόταμο» είναι της εποχής του Ρήγα. Αν ανατρέξουμε όμως στους Δημητριείς, *Γεωγραφία νεωτερική*, Βιέννη 1791, επανέκδοση με την επιμ. Αικατερίνης Κουμαριανού, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 2006, σελ. 123, εκεί στο «Περί Λακωνικής» αναφέρουν «**Ο Ευρώτας (τόρα Βασιλοπόταμο)**». Και όπως αναφέρθηκε παραπάνω ο Ρήγας χρησιμοποιούσε την *Γεωγραφία νεωτερική*.

Όπως παρατηρείς αγαπητέ Αντώνη, ο Ρήγας είχε ένα συγκεκριμένο στρατηγικό σχέδιο επανάστασης και σε αυτό συμπεριλαμβάνονταν και οι χάρτες του, *Χάρτα της Ελλάδος, Νέα Χάρτας της Βλαχίας και Γενική Χάρτα της Μολδοβίας* (προγραμματίζε να εκδώσει και αναλυτικούς χάρτες για τη Βουλγαρία, τη Σερβία και τη Βοσνία), ως πολιτικοί χάρτες του κράτους του, για να διοικηθεί δημοκρατικά σύμφωνα με τα «Δίκαια του Ανθρώπου» και το «Σύνταγμά» του το πολύ-γλωσσικό, πολύ-θρησκευτικό και πολύ-εθνικό κράτος του. Ενώ παράλληλα προσπαθούσε να τονώσει το ηθικό των σκλαβωμένων με τον *Θούριο*, να σμιλεύσει την ιστορική μνήμη και να ενισχύσει την αυτοσυνειδησία των σκλαβωμένων. Γι' αυτό και αναγράφει παράλληλα στα αρχαία ονόματα και τα σύγχρονα της εποχής του, που ήταν γνωστά στο λαό, όπως για παράδειγμα «Φεραί-Βελεστίνο», «Αίγιον. Βοστίτσα», «Ευρώτας. Βασιλοπόταμο» και τόσα άλλα, τα οποία δημοσιεύονται στις εργασίες μου. Την τακτική αυτή την ακολουθεί τόσο στη *Χάρτα της Ελλάδος*, όσο και στο *Νέο Ανάχαρσι*.

Γι' αυτό τονίζω ότι, όταν χρειάζεται οι ασχολούμενοι με την χαρτογραφική παραγωγή να μελετήσουν τη *Χάρτα* και γενικότερα το χαρτογραφικό έργο του Ρήγα, θα πρέπει πρώτα να γνωρίσουν τα έργα του, το στρατηγικό

σχέδιο της επανάστασής του, και γενικότερα να γνωρίσουν τα αποτελέσματα των τελευταίων ερευνών, που περιλαμβάνονται στις εκδόσεις της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών Βελεστίνου-Ρήγα. Θα έλαβες το βιβλίο *Ένας όψιμος, άδικος επικριτής του επαναστάτη Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 2015, το οποίο αναφέρεται στις διατυπωμένες άδικες απόψεις για τον Ρήγα του Γ. Τόλια, του ασχολούμενου συστηματικά με τη ιστορία της χαρτογραφίας του ελληνικού χώρου, αλλά όμως δεν μελέτησε ούτε καν τον *Θούριο* και τον *Ύμνο Πατριωτικό* του Ρήγα, για να γνωρίζει ότι ο Ρήγας με λιοντάρι συμβολίζει τους σκλαβωμένους, τους Μανιάτες και τους Σουλιώτες, ενώ με λύκο συμβολίζει τον σουλτάνο.

Μετά τα παραπάνω, αγαπητέ Αντώνη, νομίζω ότι δίνονται απαντήσεις στις θεωρούμενες «διαφορές» στη Λακωνία του προτύπου χάρτη της αρχαίας Ελλάδος του Delisle και της *Χάρτας της Ελλάδος* του Ρήγα Βελεστινλή.

Με εκτίμηση  
Δημήτριος Καραμπερόπουλος



Η περιοχή της Λακωνίας στην *Χάρτα*, μέρος από το φύλλο 2.

## Η Δυτική Θεσσαλία στη Χάρτα της Ελλάδος του Ρήγα Βελεστινλή

(Τρικαλινά, τόμ. 35<sup>ος</sup>, Τρίκαλα 2015, Πρακτικά 10<sup>ου</sup> Συμποσίου Τρικαλινών Σπουδών (Τρίκαλα, 31 Οκτωβρίου-2 Νοεμβρίου 2014), σελ. 145-158)

Ο Ρήγας Βελεστινλής κατά την πρώτη παραμονή του στη Βιέννη το 1790 κάνει την εμφάνισή του στα ελληνικά γράμματα με την έκδοση των δύο βιβλίων του, *Σχολείον των ντελικάτων εραστών*, το πρώτο βιβλίο στο νέο είδος του διηγήματος στα ελληνικά και το *Φυσικής απάνθισμα*, το οποίο είναι κατά μεγάλο μέρος, όπως έχουμε δείξει, μετάφραση από λήμματα της Γαλλικής Εγκυκλοπαιδείας του Diderot και D'Alembert. Κατά τη δεύτερη παραμονή του στη Βιέννη, 1796-1797, εξέδωσε τα υπόλοιπα έργα του: *Νέος Ανάχαρσις*, *Ο Ηθικός Τρίπους*, *Χάρτα της Ελλάδος*, χάρτες Βλαχίας και Μολδαβίας, εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου, *Νέα Πολιτική Δοίκησις*, και *Στρατιωτικόν Εγκόλπιον*. Πρόσφατα η Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα εξέδωσε τα ολοκληρωμένα *Άπαντα* του Ρήγα, με ευρετήρια και σχόλια και το 2007 σε ψηφιακό δίσκο (CD-ROM)<sup>1</sup>.

Η μελέτη και διερεύνηση των έργων του Ρήγα καθώς και των εγγράφων<sup>2</sup> σύλληψης, ανάκρισης και φυλάκισής του, τα οποία ήρθαν στο φως μετά ένα σχεδόν αιώνα, βοηθούν στη αναγνώριση του στρατηγικού σχεδίου, το οποίο ετοίμαζε με σκοπό την επανάσταση των σκλαβωμένων του Βαλκανικού χώρου

---

1. *Άπαντα τα έργα του Ρήγα Βελεστινλή σε ψηφιακό δίσκο (CD-ROM)*, επιμέλεια-εισαγωγή-ευρετήρια Δρ. Δημήτριος Καραμπερόπουλος, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2007.

2. Αιμ. Λεγράν, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, μετάφραση Σπ. Λάμπρου, Αθήνα 1891, αναστατική επανέκδοση με την προσθήκη ευρετηρίου (επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλος) από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1996 (β' 2000). Κων. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1930, αναστατική επανέκδοση με την προσθήκη ευρετηρίου (επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλος) από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1997.

για την απόκτηση της ελευθερίας<sup>3</sup>. Το στρατηγικό αυτό σχέδιο διακρίνεται σε τρία μέρη: Το πρώτο μέρος αναφέρεται στην προετοιμασία της επανάστασης για την ενίσχυση του ηθικού των σκλαβωμένων, με τον *Θούριο* και *Ύμνο Πατριωτικό*, τη σμίλευση της ιστορικής συνείδησής τους με τον *Νέο Ανάχαρσι*, *Τα Ολύμπια* και την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου να δώσει στους σκλαβωμένους πρότυπο αποφασιστικότητας και αγωνιστικότητας. Το δεύτερο μέρος αναφέρεται στις στρατιωτικές επιχειρήσεις του επαναστατικού του σχεδίου. Περιλάμβανε την εκπαίδευση των απαίδευτων στην πολεμική τέχνη σκλαβωμένων με το *Στρατιωτικό Εγκόλπιο*, το οποίο είχε μεταφράσει και εκδώσει, και το επιτελικό σχέδιο έναρξης της επανάστασης από την Πελοπόννησο και την εν συνεχεία επέκτασή της στην υπόλοιπη Ελλάδα και στα άλλα μέρη των Βαλκανίων. Και το τρίτο μέρος του στρατηγικού σχεδίου της επανάστασης του Ρήγα έχει σχέση με το ενδιαφέρον του για τη διακυβέρνηση του απελευθερωμένου με την επανάστασή του χώρου με το δημοκρατικό Σύνταγμα και τα Δίκαια του Ανθρώπου. Παράλληλα με την έκδοση των χαρτών του Βαλκανικού αυτού χώρου, οι οποίοι έχουν την πολιτική διαίρεσή τους σε Τοπαρχίες και Επαρχίες, όπως γράφει στο Σύνταγμά του, άρθρα 1-3, ήθελε τη σωστή λειτουργία της δημοκρατικής του πολιτείας. Οι χάρτες, τους οποίους εξέδωσε ήταν η *Χάρτα της Ελλάδος*, η *Νέα Χάρτα της Βλαχίας* και η *Γενική Χάρτα της Μολδοβίας*, ενώ ετοίμαζε και λεπτομερείς χάρτες για τη Βουλγαρία, τη Σερβία και Βοσνία<sup>4</sup>. Κατ' αυτόν τον τρόπο θα είχε λεπτομερείς χάρτες για όλο το χώρο, στον οποίο αναφέρεται η *Νέα Πολιτική Διοίκηση*, το Σύνταγμά του.

Επισημαίνουμε ότι ο Ρήγας δεν ήταν ένας επαγγελματίας χαρτογράφος, ήταν επαναστάτης. Εξέδωσε χάρτες μόνο για το οραματιζόμενο κράτος του μετά την επιτυχία της επανάστασής του. Δεν εξέδωσε χάρτες για άλλα μέρη, όπως π. χ. ο Άνθιμος Γαζής, ο οποίος, εκτός από τον *Πίνακα Γεωγραφικό της Ελλάδος*, ο οποίος είναι μια σε σμίκρυνση απεικόνιση της *Χάρτας* του Ρήγα,

3. Είναι υπό εκτύπωση η μελέτη μας στην οποία παρουσιάζεται ολοκληρωμένα το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασης των σκλαβωμένων Ελλήνων και των άλλων βαλκανικών λαών, το οποίο ο Ρήγας είχε εμπνευστεί και είχε αρχίσει να εφαρμόζει, ωστόσο ανακόπηκε μετά την προδοσία.

4. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Johann Christian von Engel, *Geschichte des Ungrischen Reichs und seiner Nebenlande*. – τόμ. I: *Geschichte des alten Panoniens und der Bulgarey*, Halle 1797, σελ. 473-474, ο Ρήγας ετοίμαζε λεπτομερείς χάρτες και για τις υπόλοιπες περιοχές, της Βουλγαρίας, Σερβίας, Βοσνίας. Την μαρτυρία μνημονεύει ο Γ. Λαΐος, «Οι χάρτες του Ρήγα. Έρευνα επί νέων πηγών», *Δελτίο Ιστορικής Εθνολογικής Εταιρείας*, τόμ. 14, (1960), σελ. 231-312, Παράρτημα II, σελ. 296-298.

αλλά συμπεριλαμβάνει και την Σικελία, εξέδωσε χάρτες για την Ευρώπη, την Ασία και έναν παγκόσμιο χάρτη<sup>5</sup>.

Οι ιστορικοί του Ρήγα, ιδιαίτερα όσοι ασχολήθηκαν με τη *Χάρτα της Ελλάδος*, αναζητούσαν τα πρότυπα των χαρτών, τους οποίους ο Ρήγας χρησιμοποίησε στο σχεδιασμό της. Χαρακτηριστικά ο Γεώργιος Λαΐος ήδη από το 1960 τόνιζε στη θαυμάσια εργασία του «Οι Χάρτες του Ρήγα»<sup>6</sup>, πως «ένα ορισμένο πρότυπο της *Χάρτας* δεν έχει ακόμη ανευρεθεί και θα πρέπει να αναζητηθεί». Ωστόσο, μετά τόσα χρόνια παρέλευσης, το 1998, το έτος εορτασμού των διακοσίων χρόνων από τον μαρτυρικό θάνατο του Ρήγα, είχαμε τη χαρά με τη σύνταξη του ευρετηρίου της *Χάρτας* να δώσουμε απάντηση και σε αυτό το ερώτημα. Συγκεκριμένα στην αυθεντική επανέκδοση της *Χάρτας της Ελλάδος* παρουσιάστηκαν τα πρότυπα, τα οποία ο Ρήγας χρησιμοποίησε για την έκδοσή της, οι χάρτες των Guil. Delisle και Rizzi Zannoni. Για το νότιο μέρος της *Χάρτας* του, από το Αίμο μέχρι την Κρήτη, χρησιμοποίησε τον χάρτη της αρχαίας Ελλάδος του Guil. Delisle<sup>7</sup> και όχι χάρτη της συγχρόνου του εποχής. Και τούτο διότι ήθελε να έχει την αρχαία ελληνική πολιτική διαίρεση σε Επαρχίες και Τοπαρχίες καθώς και την ελληνική ονοματολογία των τοπωνυμίων αντί της οθωμανικής της εποχής του πολιτικής διαίρεσης και ονοματολογίας<sup>8</sup>. Ο Ρήγας ήθελε να έχει ένα πολιτικό χάρτη του Βαλκανικού χώρου διηρημένο σε επαρχίες τοπαρχίες για να είναι σε θέση να κάνει εκλογές μετά την επικράτηση της επανάστασής του.

\*\*\*

**Η Θεσσαλία της *Χάρτας της Ελλάδος*.** Μετά την ανεύρεση του προτύπου χάρτη της αρχαίας Ελλάδος του Delisle, παρατηρήσαμε ότι ο Ρήγας διατήρησε τα συγκεκριμένα όρια της Θεσσαλίας καθώς και την διαίρεσή της στις σχετικές Τοπαρχίες του προτύπου χάρτη της αρχαίας Ελλάδος και στη

- 
5. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλος, «Ο διαφωτιστικός ρόλος του Ανθίμου Γαζή (1764-1828). Παράρτημα: Η εργογραφία του», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 62, 2012, σελ. 209-224 και σε ανάτυπο.
  6. ο Γ. Λαΐος, «Οι χάρτες του Ρήγα. Έρευνα επί νέων πηγών», *Δελτίο Ιστορικής Εθνολογικής Εταιρείας*, τόμ. 14, (1960), σελ. 231-312.
  7. Δημ. Καραμπερόπουλος, *Η Χάρτα της Ελλάδος του Ρήγα. Τα πρότυπά της και νέα στοιχεία*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1998, σελ. 22-32.
  8. Σχετικά βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Γιατί ο Ρήγας διάλεξε χάρτη της αρχαίας Ελλάδος ως πρότυπο της *Χάρτας της Ελλάδος*», *Υπέρεια*, τόμ. 4, *Πρακτικά Δ' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας»*, (Βελεστίνο 2003), Αθήνα 2006, σελ. 591-604.

Θεσσαλία της *Χάρτας*. Επί πλέον, για μερικά σημεία χρησιμοποίησε και τον χάρτη της Θεσσαλίας του Barbie du Bocage από το έργο του *Recueil de Cartes Géographiques*, Παρίσι 1788, από το οποίο, όπως έχουμε δείξει, συχνά ο Ρήγας χρησιμοποιεί διάφορα στοιχεία, όπως τις Επιπεδογραφίες, τα αρχαία τοπωνύμια του Βοσπόρου στην *Επιπεδογραφία της Κωνσταντινουπόλεως*<sup>9</sup>. Επίσης συμπληρωματικές πληροφορίες ο Ρήγας θα έλαβε και από τη *Γεωγραφία* του Μελετίου<sup>10</sup> καθώς και από τη *Γεωγραφία Νεωτερική* των Δημητρίων, Δανιήλ Φιλίππιδη και Γρηγόριου Κωνσταντά<sup>11</sup>.

Η Θεσσαλία στη *Χάρτα της Ελλάδος* περικλείεται με την ιδιαίτερη διαγράμμιση των Επαρχιών, την οποία ο Ρήγας μνημονεύει στο Υπόμνημά της. Ετσι ξεχωρίζει η επαρχία Θεσσαλία από τις άλλες επαρχίες, όπως και στον πρότυπο χάρτη της αρχαίας Ελλάδος του Delisle, ο οποίος περιλαμβάνει και νοτιότερα μέρη μέχρι τη Λαμία. Ομοίως ο Ρήγας διατηρεί την ιδιαίτερη διαγράμμιση για τις Τοπαρχίες της Θεσσαλίας, καθώς και την ίδια αρχαία ονοματολογία τους, όπως και ο πρότυπος χάρτης: Εστιάτις, Θεσσαλιώτις, Πελασγιώτις, Φθιώτις, Μαγνησία, και τις μικρές Τοπαρχίες, Απεράντιοι Περραιβοί-Αθαμάνες, Δρύοπες, Αινιάνες και Φθιώται Αχαιοί.

Στη Δυτική Θεσσαλία της *Χάρτας* του, ο Ρήγας αναγράφει τα τοπωνύμια του χάρτη της αρχαίας Ελλάδος του Delisle. Δεν είναι τοπωνύμια της συγχρόνου του εποχής. Μόνο σε μερικά αρχαία τοπωνύμια προσθέτει και εκείνα της εποχής του, τα οποία δανείζεται κατά κανόνα από τη *Γεωγραφία* του Μελετίου ή την *Γεωγραφία Νεωτερική* των Δημητρίων. Ίσως και από άλλες άγνωστες ακόμη πηγές.

Ενδιαφέρον έχει να τονίσουμε ότι ο Ρήγας στα νομίσματα της *Χάρτας* του περιλαμβάνει τρία νομίσματα των Τρικκάλων: δυο στο φύλλο 4 και ένα στο φύλλο 5, και ένα στο φύλλο 12 ονομάζοντάς το «των Αινιάνων της Θεσσαλίας». Στη Θεσσαλία ο Ρήγας περιλαμβάνει και την τοπαρχία Αθαμάνες, την οποία αναφέρει και ως Άγραφα, ονομασία την οποία επαναλαμβάνει στον *Νέο*

9. Δημ. Καραμπερόπουλος, *Η «Χάρτα της Ελλάδος» του Ρήγα. Τα πρότυπά της και νέα στοιχεία*, ό.π., σελ. 39-44.

10. Μελετίου, *Γεωγραφία παλαιά και νέα*, Ενετίησι, παρά Νικολάω Γλυκεί, 1728, «Περί της Θεσσαλίας», σελ. 384-389.

11. Δημητρίεις, Δανιήλ Φιλίππιδη και Γρηγόριου Κωνσταντά, *Γεωγραφία νεωτερική*, επιμ. Αικατερίνης Κουμαριανού, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 2006, «Περί της Θεσσαλίας», σελ. 164-194.

*Ανάχαρσι*<sup>12</sup>, όπου σημειώνει: «Το όρος Πίνδος διαχωρίζει την Θεσσαλίαν από την Ήπειρον, το διεπεράσαμεν παραπάνω από του Γόμφους και εμβήκαμεν εις τον τόπον των Αθαμάνων (τα Άγραφα)».

**Τοπαρχία Εστιώτιδος.** Με ιδιαίτερη διακεκομμένη γραμμή, την οποία αναγράφει και στο Υπόμνημα της *Χάρτας* του, ο Ρήγας διαχωρίζει την Τοπαρχία της Εστιώτιδος από τις άλλες Τοπαρχίες της Επαρχίας της Θεσσαλίας, όπως ακριβώς είναι και στον πρότυπο χάρτη του Delisle. Επίσης, ο Ρήγας χρησιμοποιεί τα διακριτικά στοιχεία του προτύπου χάρτη για τις πόλεις, κωμοπόλεις και χωρία για την Εστιώτιδα. Συγκεκριμένα, μνημονεύει την αρχαία πόλη «Τρίκκη» προσθέτοντας και τη σύγχρονη ονομασία «Τρίκαλα», την οποία αναγράφουν ο Μελέτιος και οι Δημητριάδεις<sup>13</sup>. Επίσης την αρχαία πόλη «Γόμφοι» την συμπληρώνει με άλλες δυο ονομασίες «Σταγοί» και «Καλαμπάκα», τις οποίες επαναλαμβάνει και στο *Νέο Ανάχαρσι*, «...αποφασίσαμεν να περάσωμεν από την Ήπειρον και επήραμεν τον δρόμον των Γόμφων, (Σταγοί. Καλαμπάκα), πόλις κειμένη εις τους πρόποδας του Πίνδου»<sup>14</sup>. Προσθέτουμε ότι ο Μελέτιος<sup>15</sup> σημειώνει «Γόμφοι κοινώς Σταγοί, λέγεται αύτη η κώμη υπό των Τούρκων Καλαμπάκα». Η τρίτη πόλη της Εστιώτιδος στη *Χάρτα* του Ρήγα είναι η Μετρόπολις, την οποία αναφέρει και ο Delisle. Για την Μετρόπολη ο Μελέτιος<sup>16</sup> σημειώνει, «Μητρόπολις, ούτω ποτέ λεγομένη, μεταξύ ούσα των Γόμφων και των Φαρσάλων».

Με το συμβολισμό των κωμοπόλεων έχει δύο κωμοπόλεις, «Φαιστός» και «Φάλαρα», όπως και ο χάρτης του Delisle. Με το συμβολισμό του χωρίου περιλαμβάνει αρκετά χωριά, όπως δείχνει και ο Πίνακας 1, με τις αντίστοιχες ονομασίες του χάρτη του Delisle. Σημειώνουμε ότι ο Ρήγας προσθέτει και δεύτερη ονομασία στο «Αιτίνιον. Αίτινο». Ίσως να το έλαβε από τον Μελέτιο<sup>17</sup>, ο οποίος σημειώνει «κατά τινας τώρα λέγεται Αίτινο». Ο Ρήγας προσθέτει την

---

12. Ρήγα Βελεστινλή, *Νέος Ανάχαρσις*, Βιέννη 1797, αναστατική επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, επιμέλεια-σχόλια-ευρετήριο Δημ. Καραμπερόπουλος, Αθήνα 2006, σελ. 162.

13. Μελετίου, *Γεωγραφία παλαιά και νέα, ό.π.*, σελ. 388, Δημητριάδεις, *Γεωγραφία νεοτερική, ό.π.*, σελ. 167.

14. Ρήγα Βελεστινλή, *Νέος Ανάχαρσις, ό.π.*, σελ. 162.

15. Μελετίου, *Γεωγραφία παλαιά και νέα, ό.π.*, σελ. 388.

16. Μελετίου, *Γεωγραφία παλαιά και νέα, ό.π.*, σελ. 388.

17. Μελετίου, *Γεωγραφία παλαιά και νέα, ό.π.*, σελ. 388.

ονομασία της εποχής του στο χωριό «Χυρεταίι. Μασκουλούρι», για το οποίο ο Μελέτιος<sup>18</sup> σχετικά παρατηρεί: «Χυρεταίι, κοινώς Μασκουλούρι πόλις ποτέ πλησιόχωρος με την Μητρόπολιν... όπου γίνεται η δημοτελής πανήγυρις, δια τα παντοδαπάς πραγματείας, περί τας 10 του Μαΐου ανά έτος, εμπόριον περιφημον της Θετταλίας». Παρόμοια γράφουν και οι Δημητριάδες<sup>19</sup>: «Μασκλούρι, χωριό ονομαστό εις την Ελλάδα από ένα πανηγύρι οπού γίνεται εις τας 10 Μαΐου. Εδώ ήταν η παλαιά πόλι Χυρεταίι».

Για το χωριό «Άρνη», το οποίο αναγράφεται στην έκδοση του χάρτη του Delisle του 1708, ενώ στην έκδοση του 1794 είναι μόνο ο συμβολισμός του χωριού, ενδιαφέροντα είναι όσα αναγράφονται στον *Νέο Ανάχαρσι*<sup>20</sup>, και παράλληλα σχολιάζονται από τον Ρήγα στη σχετική υποσημείωση: «Εγώ [ο Νέος Ανάχαρσις] είδα εις την πόλιν Άρνην (όχι μακρά από τα Τρίκκαλα) σκλάβους, των οποίων η κατάστασις είναι μετριωτέρα. Αυτοί κατάγονται απ' εκείνους τους Βοιωτούς, οίτινες ήλθον άλλοτε να κατοικήσωσιν εις εκείνον τον τόπον, και εδιώχθησαν έπειτα από τους Θετταλούς, οι περισσότεροι εγύρισαν εις τους αρχαίους τόπους των. Οι άλλοι μην ημπορούντες να παραιτήσωσι τας κατοικίας των, ευμβιβάσθησαν με τους νικητάς των, κατένευσαν να γίνουν σκλάβοι(\*) με συμφωνίαν, ότι οι αυθένται των να μην ημπορώσι, μήτε να τους συκώσωσι την ζωήν, μήτε να τους μετακομίσωσι εις άλλα κλίματα γης, αυτοί επιφορτίσθησαν την καλλιέργειαν της γης επί μια ετησίω αντιμισθίας».

Και ο Ρήγας βρίσκει την ευκαιρία και στη λέξη «σκλάβοι» βάζει ένα αστερίσκο και γράφει μια υποσημείωση για ένα σύγχρονό του γεγονός που είχε διαδραματιστεί στο γειτονικό χωριό της γενέτειράς του, την Κάπουρνα, ευρισκομένη δίπλα στα Κανάλια. Οι κάτοικοί της δανείστηκαν από ένα Αρβανίτη, στον οποίον όμως δεν μπόρεσαν να πληρώσουν τον υπερβολικό τόκο με αποτέλεσμα να γίνουν σκλάβοι του. Ίσως το περιστατικό αυτό να ήταν μία αιτία ο Ρήγας να συμπληρώσει στο 35<sup>ο</sup> άρθρο των *Δικαίων του Ανθρώπου* την παράγραφο με την πρωτοποριακή και φιλολαϊκή άποψή του για τα πανωτόκια, «Τα χρέη των πόλεων, πολιτειών, χωρών και των κατά μέρος πολιτών, οπού εχρεωστούνται παρθέντα προ πέντε χρόνων και εις αυτό το διάστημα επληρώνετο διάφορον εις τους δανειστάς, η παρούσα Διοίκησις τα αναιρεί και οι δανεισταί δεν έχουν να ζητούν εις το εξής μήτε κεφάλαιον, μήτε διάφορον

18. Μελετίου, *Γεωγραφία παλαιά και νέα*, ό.π., σελ. 388.

19. Δημητριάδες, *Γεωγραφία νεωτερική*, ό.π., σελ. 167.

20. Ρήγα Βελεστινλή, *Νέος Ανάχαρσις*, ό.π., σελ. 121.



από τους χρεώστας, ωσάν οπού επήραν τα δάνειά των, διότι διπλώνουν τα κεφάλαια εις πέντε χρόνους»<sup>21</sup>.

Στην αρχαία ονομασία του Πηνειού ποταμού, ο Ρήγας προσθέτει και την ονομασία της εποχής του «Σαλαμβριά», την οποία αναφέρει και ο Μελέτιος<sup>22</sup>, «Πηνειός κοινώς λεγόμενος Σαλαμβρία». Για τον «Ληθαίο» ποταμό στον χάρτη του Delisle αναγράφεται μόνο η διαδρομή του και η εκβολή του δίπλα στην Τρίκη, ενώ τον μνημονεύει ο Barbie du Bocage, και την οποία χρησιμοποίησε ο Ρήγας. Προσθέτουμε ότι ενώ ο «Εμικασός» και «Απιδανός» ποταμός είναι δυο ξεχωριστοί ποταμοί στον χάρτη του Delisle, ο Ρήγας τους αναγράφει σαν ένα ποταμό.

Στο βόρειο μέρος της Τοπαρχίας της Εστιώτιδος της *Χάρτας* αναγράφεται «Πέος. Μετέωρα όρος» και δίπλα τέσσερις σταυροί, που υποδηλώνουν τα μοναστήρια των Μετεώρων, ενώ στον χάρτη του Delisle αναγράφεται μόνο το «Πέος όρος». Προσθέτουμε ότι ο Μελέτιος<sup>23</sup> για τα Μετέωρα σημειώνει: «Γόμοφοι, κοινώς Σταγοί πόλις ποτέ της Εστιώτιδος ευρισκομένη εις τα σύνορα της Ηπείρου, την οποίαν πρωτοευρίσκουσιν εκείνοι, οπού έρχονται εξ αυτής δια του Πίνδου όρους...περί αυτήν είναι διάφορα Μοναστήρια, Μετέωρα καλούμενα, κτισθέντα επί αποτόμων πετρών, εις τα οποία ανέρχονται δια κλιμάκων κρεμαστών...».

Πάνω από τα Μετέωρα ο Ρήγας θέτει την «Πηγή Πηνεού», η οποία όμως δεν αναγράφεται στο χάρτη του Delisle, αλλά στον χάρτη του Barbie du Bocage. Επίσης σημειώνεται το «Ιερόν του Ακραιού Διός», το οποίο δεν υπάρχει στο χάρτη του Delisle, αλλά μνημονεύεται από τον Barbie du Bocage, αλλά βρίσκεται όμως σε διαφορετική θέση από εκείνη του Ρήγα.

Στην αναγραφόμενη στον χάρτη του Delisle αρχαία ονομασία του ποταμού «Παμισός», ο Ρήγας προσθέτει άλλες δύο ονομασίες «Ποντίνια.Ραμέντα ποταμός», ονομασίες οι οποίες δεν μνημονεύονται από τον Μελέτιο και τους Δημητριάδεις. Μάλλον κάποια άλλη πηγή αναφοράς θα είχε ο Ρήγας, η οποία δεν έχει ακόμη εντοπιστεί.

---

21. Ρήγα Βελεστινλή, *Τα Επαναστατικά*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστινίου-Ρήγα, (επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου), Αθήνα 2005, σελ. 31.

22. Μελετίου, *Γεωγραφία παλαιά και νέα, ό.π.*, σελ. 384.

23. Μελετίου, *Γεωγραφία παλαιά και νέα, ό.π.*, σελ. 388.

**Τοπαρχία Θεσσαλιώτιδος.** Τα όρια της Τοπαρχίας της Θεσσαλιώτιδος στη Θεσσαλία της *Χάρτας* του Ρήγα είναι τα ίδια με εκείνα του προτύπου χάρτη της αρχαίας Ελλάδος του Delisle. Παρατηρούμε ακόμη πως δεν καταχωρίζεται με τον συμβολισμό της πόλεως κάποια πόλη, μόνο μία κωμόπολη «Οναλαί» αναγράφεται, όπως στον χάρτη του Delisle<sup>24</sup> και εννέα χωρία, όπως αναφέρονται στον Πίνακα 2. Το τοπωνύμιο «Ακροκόμη» της *Χάρτας* θα το έλαβε από τον χάρτη του Barbie du Bocage, όπου αναγράφεται «Macra-come».

Ο Ρήγας καταχωρίζει την «Ξενιάδα λίμνη», που λείπει στον χάρτη του Delisle, αλλά μνημονεύεται από τον Barbie du Bocage, και δίπλα θέτει και το χωρίο «Ξυνία», στην οποία ο Ρήγας προσθέτει και το όνομα της εποχής του, «Δαουκλί», που όμως δεν μνημονεύεται από τον Μελέτιο και τους Δημητρείς. Ο Αργύρης Φιλιππίδης<sup>25</sup>, ο οποίος πέρασε από τη Λίμνη αργότερα, το 1805, το μνημονεύει ως «Νταουκλί».

Επίσης ο Ρήγας αναγράφει τον «Πάνισο» ποταμό, του οποίου μόνο η πορεία είναι στον χάρτη του Delisle, αλλά τον μνημονεύει ο Barbie du Bocage. Επισημαίνουμε ότι το χωρίο «Λεραί» δεν αναγράφεται στον χάρτη του Delisle, ούτε μνημονεύεται από τον Μελέτιο και τους Δημητρείς, στοιχείο το οποίο δείχνει ότι μάλλον ο Ρήγας θα είχε κάποια άλλη πηγή ενημέρωσης.

\*\*\*

**Συμπερασματικά** μπορεί να λεχθεί ότι η Θεσσαλία διαχωρίζεται στη *Χάρτα* της Ελλάδος του Ρήγα με την ιδιαίτερη διαγράμμιση, όπως και ο πρότυπος χάρτης της αρχαίας Θεσσαλίας του Delisle, τον οποίο ο Ρήγας χρησιμοποίησε στο σχεδιασμό της *Χάρτας* του. Επίσης η εσωτερική διαίρεση της Επαρχίας Θεσσαλίας είναι η ίδια όπως και στον πρότυπο χάρτη για τις Τοπαρχίες, καθώς επίσης και τα τοπωνύμια κατά κανόνα είναι της αρχαίας Ελλάδος, όπως αυτά αναγράφονται στον πρότυπο χάρτη του Delisle, με μερικές προσθήκες από το χάρτη της Θεσσαλίας του Barbie du Bocage. Μερικές φορές προσθέτει στα αρχαία τοπωνύμια και τη σύγχρονη ονομασία, που έλαβε κατά κανόνα από τη *Γεωγραφία* του Μελετίου, Βενετία 1728, και από των συμπατριωτών του Δημητριάων τη *Νεωτερική Γεωγραφία*, η οποία είχε λίγα χρόνια πιο πριν,

24. Γι' αυτό και η πόλη Καρδίτσα, η οποία είναι μεταγενέστερη πόλη, δεν αναγράφεται στη Θεσσαλία της *Χάρτας* του Ρήγα.

25. Αργύρη Φιλιππίδη, *Μερική Γεωγραφία*, στο Θεοδόση Κ. Σπεράντσα, *Τα Περισωθέντα έργα του Αργύρη Φιλιππίδη, Μερική Γεωγραφία-Βιβλίων Ηθικών*, επιμέλεια Αρχιμ. Φιλαρέτου Βιτάλη, Αθήναι 1978, σελ. 108.

το 1791, εκδοθεί στη Βιέννη και πολλές φορές ο Ρήγας την μνημονεύει στα έργα του<sup>26</sup>.

Τονίζουμε ότι η έκδοση της *Χάρτας* του δεν ήταν για χαρτογραφικό λόγο, αλλά συμπληρωματικό μέσο στο τρίτο σκέλος του στρατηγικού σχεδίου της επανάστασής του, με σκοπό να έχει δηλαδή έτοιμη την πολιτική διαίρεση του χώρου μετά την επανάστασή του για να μπορέσει να διοικηθεί σωστά με δημοκρατικό τρόπο, και να γίνουν εκλογές για την εκλογή αντιπροσώπων. Αντί της οθωμανικής πολιτικής διαίρεσης των Επαρχιών και Τοπαρχιών και της αντίστοιχης ονοματολογίας, ο Ρήγας ήθελε την ελληνική πολιτική διαίρεση του χώρου με την ελληνική ονοματολογία.



Τα τρία νομίσματα των Τρικάλων και των Αινιάνων, τα οποία ο Ρήγας καταχωρίζει στα φύλλα 4, 5 και 12 της *Χάρτας* του.

26. Ενδεικτικά μνημονεύουμε την αναφορά του Ρήγα στη *Νεωτερική γεωγραφία* των Δημητρίων στο *Νέο Ανάχαρσι*, στις υποσημειώσεις των σελ. 141, 142 και 148.

## ΠΙΝΑΚΑΣ 1

ΧΑΡΤΑ Ρήγα	Χάρτης DELISLE
ΕΣΤΙΩΤΙΣ	ESTIOTIS
Τρίκκη. Τρίκκαλα	Trikka
Γόμφοι. Σταγοί. Καλαμπάκα	Gomphi
Μετρόπολις	Metropolis
Φαιστός	Phastos
Φάλαρα	Phalara
Εριούνιον	Eriounion
Οξύνεια	Oxyniai
Αντίνηον	Atinium (δεν έχει το η)
Αιτίνιον. Αίτινο	Eginium
Λάμψον	Lapsue
Σιλήνη	Silina
Ιθώμη	Ithome
Άρνη	Arne
Στρυμών	Strymon
Λισάνη	Lisana
Σελίβαι	Melibae (Ο Ρήγας αλλάζει το Μ με Σ)
Θύμαρος	Thimar
Φέροινοσ	Pherinus
Φέκα	Pheca
Ευρυμέναι	Eurymenae
Αγκαΐαι	Angaeae
Θαύμα	Thauma
Αχάρρη	Acharra
Καλλαθαρναί	Kalatharbae
Χυραταίαι. Μασκουλούρι	Cyretiae
Πηνεός. Σαλαμβρία ποταμός	Peneus fl.
Πηγή Πηνεού	Sources du Penee [Barbie du Bocage]
Ληθαίος ποταμός	Lethee R. [Barbie du Bocage]
Ίων ποταμός	Ion R
Παμισός. Ποντίνια. Ραμέντα ποταμός	Pamisos R.

Φοίνιξ ποταμός	Phaenix fl.
Εμικασός.Απιδανός. Επίδενο ποταμός	Emicasus fl. Apidanus fl.
Πέος. Μετέωρα όρος	Paeus Mont.
Ιερόν του Ακραιίου Διός	Temple de JupiterAcreen [Barbie du Bocage]

## ΠΙΝΑΚΑΣ 2

ΘΕΣΣΑΛΙΩΤΙΣ	THESSALIOTIS
Οναλαί	Homilae
Καλλή	Callitherae
Λεραί	.....
Κύφαρα	Cypara
Ξυνίαι.Δασουκλί	Xiniaie
Κτημένη	Cymene (Ctemene, Berbie du Bocage)
Ομίλαι	Homilae
Σωσθενίς	Sosthenis
Φαλαχθία	Phalachia
Ακροκόμη	Macra-come, (Barbie du Bocage)
Ξυνιάς λίμνη	Lac Xenias, (Barbie du Bocage)
Πάνισος ποταμός	Panise R. (Barbie du Bocage)



Η Θεσσαλία στον χάρτη του Delisle με τα σύνορα των Τοπαρχιών και την ονοματολογία της Εστώτιδος και Θεσσαλιώτιδος.



Η Δυτική Θεσσαλία με τις Τοπαρχίες Εστώτιδος και Θεσσαλιώτιδος στη Χάρτα του Ρήγα.

# Χρήση της Χάρτας του Ρήγα το 1817 από τον Ιωάννη Οικονόμο-Λογιώτατο στην *Ιστορική Τοπογραφία της Τωρινής Θεταλίας*

(*Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 69, 2016, σελ. 33-48)

Ο Ρήγας Βελεστινλής (1757-1798) είχε ένα συγκεκριμένο συγγραφικό έργο, το οποίο εξέδωσε στη Βιέννη σε δύο περιόδους. Στην πρώτη, το 1790, εξέδωσε το *Σχολείον των Ντελικάτων Εραστών* και το *Φυσικής Απάνθισμα*. Στη δεύτερη περίοδο εξέδωσε, το 1796, την *Επιπεδογραφία της Κωνσταντινουπόλεως* και το 1797 την *Χάρτα της Ελλάδος*, τη *Νέα Χάρτα της Βλαχίας*, τη *Γενική Χάρτα της Μολδοβίας*, τον *Ηθικό Τρίποδα*, τον *Νέον Ανάχαρσι*, την εικόνα του Μεγ. Αλεξάνδρου.

Επίσης τύπωσε την *Νέα Πολιτική Διοίκηση* με τον *Θούριο* και το *Στρατιωτικό Εγκόλπιο*, το οποίο περιείχε τον *Ύμνο πατριωτικό*. Τα δύο τελευταία έργα δεν είδαν το φως της δημοσιότητας, εξαιτίας της κατάσχεσης και της καταστροφής τους μετά την προδοσία του Ρήγα από τον τυχάρπαστο έλληνα έμπορο της Τεργέστης, με αποτέλεσμα τη σύλληψη και την θανάτωσή του μαζί με τους 7 συντρόφους, τον Ιούνιο του 1798, στον Πύργο Νεμπόζια του Βελιγραδίου. Επιπλέον 6 μήνες μετά τον μαρτυρικό θάνατό του, τον Δεκέμβριο του 1798, σε μία επιστολή του προς τον μητροπολίτη της Σμύρνης, ο οικ. πατριάρχης Γρηγόριος Ε΄ καταφέρεται εναντίον του Ρήγα και της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεώς* του με το αιτιολογικό ότι ήταν ενάντια στην ορθόδοξη πίστη.<sup>1</sup>

Τα δύο αυτά σημαντικά γεγονότα θεωρούμε ότι έπαιξαν ρόλο στην απώλεια των αντιτύπων των έργων του Ρήγα. Λίγα εξ αυτών έχουν διασωθεί, μετρούμενα στα δάχτυλα του ενός χεριού, εκτός από τα αντίτυπα της *Χάρτας της Ελλάδος*, τα οποία ανέρχονται περίπου στα 50.<sup>2</sup> Επίσης, τα δύο αυτά γεγονότα θα έγιναν αιτία να γίνεται αναφορά από λίγους συγγραφείς στα έργα του Ρήγα, όπως ενδεικτικά αναφέρουμε τον Ανώνυμο τον *Έλληνα στην Ελληνική Νομαρχία*<sup>3</sup> το 1806, αργότερα τον

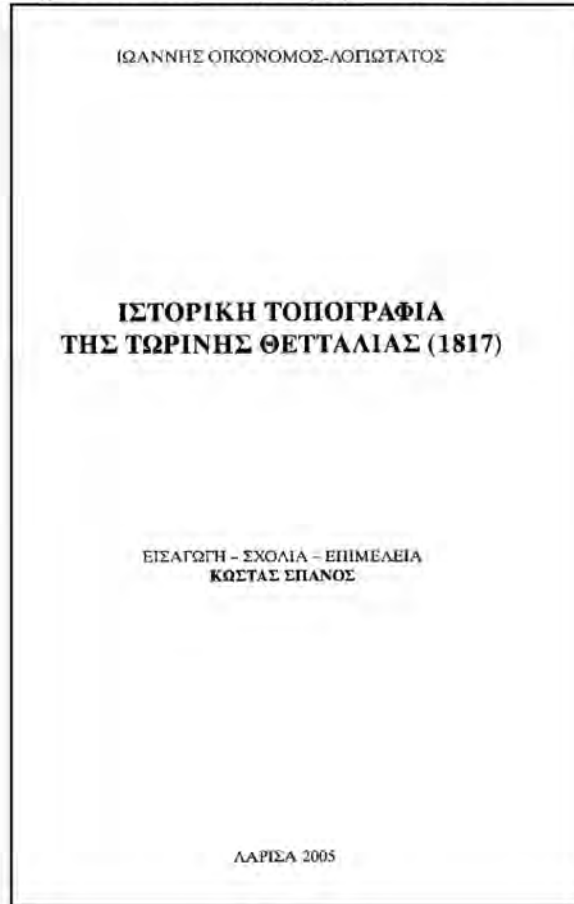
---

1. Γ. Γ. Παπαδόπουλος, *Τα κατά τον αιόδιμον Γρηγόριον τον Ε΄*, εν Αθήναις 1866, Β΄, 498-499· Δημ. Καραμπερόπουλος, *Ρήγας και Ορθόδοξη πίστη*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2008, 49-50.

2. Γεώργιος Σχινάς, «Η 'Χάρτα' του Ρήγα: Σωζόμενα αντίτυπα και περιγραφή τους», Πρακτικά Γ΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνου-Ρήγα», Βελεστίνου 1997, *Υπέρεια*, 3 (Αθήνα 2002) 965-979· Δημ. Καραμπερόπουλος, «Τα σωζόμενα πρωτότυπα αντίτυπα της *Χάρτας της Ελλάδος* του Ρήγα-Συμπλήρωση», Πρακτικά Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνου-Ρήγας», Βελεστίνου 2007, *Υπέρεια*, 5 (Αθήνα 2010) 890-895.

3. Ανώνυμος ο Έλληνας, *Ελληνική Νομαρχία, ήτοι Λόγος περί Ελευθερίας*, εν Ιταλία 1806, Φιλολογική απομνημόνευση-κείμενο-σχόλια-εισαγωγή Γ. Βαλέτας· Μελετήματα, Ν. Βέης - Μ. Σιγούρος, Αποσπερίτης, Αθήνα 19824, 82-86· Δημ. Καραμπερόπουλος, «Τι γνώριζε ο Ανώνυμος συγγραφέας της *Ελληνικής Νομαρχίας* για τον Ρήγα Βελεστινλή», *Νέα Εστία*, 1862 (Ιούνιος 2014) 684-693.

*Ερμή το Λόγιο*<sup>4</sup> το 1811, και την *Απολογία Ιστορικοκριτική*<sup>5</sup> του 1814. Επίσης, στο χειρόγραφο του ο Γεώργιος Ζαβίρας το 1804 κάνει αναφορά στον Ρήγα (εκδόθηκε το 1872, από τον Γ. Π. Κρέμο) και μάλιστα παραθέτει ολόκληρο τον τίτλο της *Χάρτας της Ελλάδος*, διότι είχε ένα αντίτυπό της στη βιβλιοθήκη του.<sup>6</sup>



**Εικ. 1.**

4. *Ερμής ο Λόγιος*, αναστατική επανέκδοση, τ. Α<sup>ο</sup> 1811, ΕΛΙΑ, Αθήνα 1988, 356.

5. [Σωτήρης Λουίτζη], *Απολογία Ιστορικοκριτική*, εν Τριεστίω 1814, 221· πρβ. Φίλιππος Ηλιού, *Ελληνική Βιβλιογραφία του 19ου αιώνα, τ. πρώτος 1801-1818*, ΕΛΙΑ, Αθήνα 1997, 387, αρ. 1814.13.

6. Γεώργιος Ιω. Ζαβίρας, *Νέα Ελλάς ή Ελληνικών Θεάτρον*, επιμέλεια-εισαγωγή-ευρετήριοι Τάσος Αθ. Γριτσόπουλος, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Αθήνα 1972, 522-524· Σπ. Λάμπρος, «Η Βιβλιοθήκη της Ελληνικής Κοινότητος Βουδαπέστης και οι εν τη πόλει ταύτη σωζόμενοι ελληνικοί κώδικες», *Νεός Ελληνομνημών*, 8 (1911) 79-79, ιδιαίτερα σ. 71.



Ωστόσο, κατά την μελέτη του κειμένου με τίτλο *Ιστορική τοπογραφία της τωρινής Θετταλίας (1817)*<sup>7</sup> του Ιωάννη Οικονόμου-Λογιωτάτου, το οποίο μεταγράφηκε και εκδόθηκε με εισαγωγή, σχόλια και επιμέλεια του Κώστα Σπανού (εικ. 1), παρατηρήσαμε ότι, εκτός από την αναφορά στον Ρήγα, την προσφορά, τη θυσία του και την μνημόνευση μερικών έργων, χρησιμοποιεί για την Θεσσαλία τα νομίσματα της *Χάρτας της Ελλάδος* καθώς επίσης και ορισμένες πληροφορίες από την Θεσσαλία του 5ου φύλλου της. Από την μέχρι τώρα έρευνά μας διαπιστώνουμε ότι για πρώτη φορά ένας συγγραφέας χρησιμοποιεί σε κείμενό του αποσπάσματα από έργα του Ρήγα. Αργότερα, κατά την Επανάσταση του 1821, στους «Στρατιωτικούς Κανονισμούς»<sup>8</sup> του Αλεξάνδρου Υψηλάντη, τους οποίους συνέταξε ο αδελφός του Νικόλαος Υψηλάντης, χρησιμοποιείται από την *Νέα Πολιτική Διοίκηση* το κείμενο από το Παράρτημα το σχετικό με τον συμβολισμό του κάθε χρώματος της τρίχρωμης σημαίας.

Ο Ιωάννης Οικονόμος-Λογιωτάτος (1783;-1842) γεννήθηκε στη Λάρισα, μαθήτευσε κοντά σε διακεκριμένους δασκάλους της Θεσσαλίας εκείνης της εποχής. Αγόραζε βιβλία κατά τα ταξίδια και τις εμπορικές του ασχολίες και είχε μεγάλο ενδιαφέρον για τις αρχαιότητες. Μάλιστα, όταν γράφει για τον τάφο του Ιπποκράτη στη Λάρισα, παρατηρεί το εξής: «*Εγώ ώστόσο μ' ὄλον ὀποῦ δέν ἄφηκα κἀνένα μάρμαρον ἀξέταστον, δέν ἠμπόρεσα νά εὔρω ὄχι μόνον εἰς τόν Πέρα Μαχαλᾶν, ἀλλά καί εἰς τά ἄλλα μέρη κἀνένα τέτοιον ἐπίγραμμα, οὔτε ἄλλο παραμικρόν σημάδι αὐτοῦ τοῦ τάφου*».<sup>9</sup>

Γενικότερα στοιχεία για τη ζωή και τη δράση του Ιωάννη Οικονόμου-Λογιωτάτου έχουν δοθεί από τον Μ. Μ. Παπαϊωάννου<sup>10</sup> και τον Κώστα Σπανό<sup>11</sup> στα εισαγωγικά κείμενα των σχετικών εκδόσεων του Ιωάννη Οικονόμου Λογιωτάτου.

Την *Ιστορική Τοπογραφία της τωρινής Θετταλίας*, την οποία έγραψε στα 1817, πιθανότατα μετά τις συστάσεις των Μηλιωτών Γρηγορίου Κωνσταντά και Δανιήλ Φιλίππιδη, οι οποίοι πρότειναν στα 1791 στη *Γεωγραφία Νεωτερική*,<sup>12</sup> ο καθένας από τους λογίους να γράψει τα σχετικά με την ιστορία και τη γεωγραφία του τόπου του, «(...) ἄν μᾶς μιμηθoῦν καί ἄλλοι, καί περιγράψῃ καθένας τόν τόπο ὀπού γεννήθηκε...

7. Ιωάννης Οικονόμος-Λογιωτάτος, *Ιστορική τοπογραφία της τωρινής Θετταλίας (1817)*, εισαγωγή-σχόλια-επιμέλεια Κώστας Σπανός, Λάρισα 2005.

8. Ιωάννης Φιλίμων, *Δοκίμιον Ιστορικόν περί της Ελληνικής Επανάστασεως*, Αθήναι 1850, Α, 96. Ι. Κ. Μαζαράκη-Αινιάν (εισαγωγή-κείμενα), *Σημαίες Ελευθερίας*, Συλλογή Εθνικού Ιστορικού Μουσείου, Αθήναι 1996, 10. Λέανδρος Βρανούσης, *Η σημαία, το εθνόσημο και η σφραγίδα της «Ελληνικής Δημοκρατίας» του Ρήγα*, Αθήνα 1992, και στο *Δελτίο Εραλδικής και Γενεαλογικής Εταιρείας Ελλάδος*, 8 (1992) 355-356.

9. Ιωάννης Οικονόμος-Λογιωτάτος, *ό. π.*, σ. 97.

10. Ιωάννης Οικονόμου Λαρισσαίος, *Επιστολαί Διαφόρων*, μεταγραφή-παρακολούθηση-πρόλογος Γιάννη Α. Αντωνιάδη, φιλολογική παρουσίαση-μελέτη-πίνακες, Μ. Μ. Παπαϊωάννου, Αθήνα 1964, σελ. λθ'-ρμβ'.

11. Ιωάννης Οικονόμος-Λογιωτάτος, *ό. π.*, σ. 7-22.

12. Δανιήλ Φιλίππιδης - Γρηγόριος Κωνσταντάς, *Γεωγραφία Νεωτερική*, επιμέλεια Αικατερίνη Κουμαριανού, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 2006, 172.

νά όπου αποχτούμεν και ήμεις μία χωρογραφία του τόπου μας, πράγμα αναγκαιότητα, και ωφελιώτατο εις όλους (...).

Ο Ιωάννης Οικονόμος-Λογιώτατος στο πόνημά του αυτό της *Ιστορικής Τοπογραφίας* γράφει για τον Ρήγα Βελεστινλή και το έργο του. Επιπλέον, όπως διαπιστώσαμε, χρησιμοποιεί και ορισμένα στοιχεία από τη *Χάρτα της Ελλάδος*,<sup>13</sup> την οποία είχε εκδώσει ο Ρήγας 20 χρόνια πιο πριν. Θεωρούμε ότι θα πρέπει να είναι από τις πρώτες αναφορές στη χρησιμοποίησή της. Οι πληροφορίες, τις οποίες αναγράφει στο κείμενό του, δίνουν την εντύπωση πως θα είχε μπροστά του το αντίτυπο της *Χάρτας*, πιθανώς δικό του ή κάποιου φίλου του, για να περιγράφει λεπτομερώς τα νομίσματα του θεσσαλικού χώρου, τα οποία καταχωρίζει ο Ρήγας στη *Χάρτα* του.

Ας παραθέσουμε ολόκληρο το κείμενο, το οποίο αφιερώνει για τον Ρήγα, πριν από το σχολιασμό του: «*Βελεστινώτης ήταν και ο φιλογενέστατος Ρήγας, του οποίου τό όνομα θά μείνη άθάνατον εις τούς καλοόροζίκους Γραικούς. Αυτός ό ένδοξος διά τήν πατρίδα του Μεγαλομάρτυρας έτύπωσε μίαν χάρταν τής Ελλάδος εις δώδεκα μεγάλα φύλλα μέ πολλά περιέργα σημειώματα, από τήν όποίαν έδανείσθηκα και έγώ ταις περισσότεραις από ταις μονέδαις, όπου σημειώνω εις τήν παρούσάν μου τοπογραφίαν. έτύπωσεν ένα βιβλίον, φυσικής άπάνθισμα όνομαζόμενον, δανεισμένον από τά γερμανικά και φραντζέζικα. ένα άλλο ήθικόν Δελικατέτζα τών ώραιών γυναικών του Παρισιοϋ, από τά φραντζέζικα. τόν τέταρτον τόμον τής Ιστορίας τής Ελλάδος του νέου Αναχάρσιδος από τά γερμανικά. ένα άλλο, ήθικόν Τρίποδα, ήτοι τά Όλύμπια, μέ στίχους όμοιοκαταλήκτους. και άλλα κάτι άνέκδοτα έσύγγραφην, όλα εις τήν άπλην γλώσσαν του καιρού του, έξ αιτίας όπου είχε σκοπόν νά ώφελήση τούς δυστυχισμένους όμογενείς του, και όχι μόνον νά δείξη μίαν ξηρήν φιλομάθειαν*».<sup>14</sup>

Παρατηρούμε ότι χρησιμοποιεί ως επώνυμο του Ρήγα τον τόπο καταγωγής του, του Βελεστίνου, και τον αποκαλεί Βελεστινώτη,<sup>15</sup> χαρακτηρισμό τον οποίο ο Ιωάννης Οικονόμος αποδίδει και για τους αρχαίους τυράννους των Φερών (*Βελεστινώταις ήταν Άλέξανδρος ό τυράννος*). Αυτή την τακτική είχε εφαρμόσει και ο Ρήγας, όταν μετέφραζε το γαλλικό κείμενο του *Νέου Αναχάρσιδος*,<sup>16</sup> όπου ο Γάλλος συγγραφέας ανέγραφε «Pheres» ο Ρήγας το άλλαξε σε «Βελεστίνος». Ένα άλλο αξιοπρόσεκτο στοιχείο είναι ότι τον αποκαλεί «μεγαλομάρτυρα», χαρακτηρισμό για τη μαρτυρική θυσία του, η οποία είχε συμβή πριν από 19 χρόνια, το 1798. Επίσης τον χαρακτηρίζει με τα επίθετα «φιλογενέστατος» και «ένδοξος» και τονίζει ότι το όνομά του θα μείνει

13. Ρήγας Βελεστινλής, *Χάρτα της Ελλάδος*, Βιέννη 1797, αυθεντική επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλος, με την προσθήκη ευρετηρίου και την υποστήριξη της Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 1998.

14. Ιωάννης Οικονόμος-Λογιώτατος, *ό. π.*, σ. 123-125.

15. Για το όνομα και την καταγωγή του Ρήγα, βλ. Δημ. Καραμπερόπουλος, *Όνομα και καταγωγή του Ρήγα Βελεστινλή*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2000.<sup>2</sup>

16. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλος, *Εισαγωγικά στον Νέον Ανάχαρσι του Ρήγα Βελεστινλή*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2009, 36-42 «Προσθήκη νεοελληνικών τοπωνυμίων».

«ἀθάνατον εἰς τούς καλοῦροῦζίκους Γραικούς».

Στη συνέχεια μνημονεύει τα έργα του Ρήγα, στοιχείο το οποίο δείχνει ότι τα γνώριζε και πιθανόν να τα είχε κιόλας αγοράσει, διότι αγόραζε βιβλία, σύμφωνα με τις επιστολές του. Πάντως, οι αναφορές του δείχνουν ότι είχε, τουλάχιστον, την *Χάρτα* μπροστά του, από την οποία αντέγραψε τα νομίσματα των θεσσαλικών πόλεων, και τα οποία ο Ρήγας τα καταχωρίζει στα φύλλα 4 και 5 της *Χάρτας* του. Μάλιστα χαρακτηριστικά ο Ιωάννης Οικονόμος-Λογιώτατος σημειώνει ότι δανεισθηκε από τη *Χάρτα* τις αναφορές για τα νομίσματα, τις μονέδαις, όπως τα αποκαλεί.<sup>17</sup>

Ακόμη αναφέρει τα βιβλία, τα οποία εξέδωσε ο Ρήγας, το *Φυσικής Απάνθισμα* χρησιμοποιώντας, αντί τη λόγια λέξη του Ρήγα «ερραμισθέν», την απλή λέξη «δανεισμένο» και μάλιστα συμπληρώνει ότι τα μετέφρασε από «γερμανικά και φραντζέζικα» βιβλία, με την ίδια σειρά όπως γράφει και ο Ρήγας «ἐκ τῆς γερμανικῆς καὶ γαλλικῆς διαλέκτου ἔρραμισθέν». Επίσης μνημονεύει το *Σχολεῖον τῶν Ντελικάτων Ερρασιῶν* ως «ἠθικόν Δελικατέτζα τῶν ὥραίων γυναικῶν τοῦ Παρισιοῦ», τον *Νέο Ανάχαρσι*, γράφοντας ότι ο Ρήγας εξέδωσε τον 4ο τόμο, διότι ο 1ος είχε εκδοθεῖ από τον σύντροφό του, τον ιατρό Γεώργιο Σακελλάριο. Ακόμη κάνει αναφορά στον *Ηθικό Τρίποδα*, από τον οποίο μνημονεύει μόνο το πρώτο μέρος *Τα Ολύμπια*, με την παρατήρηση ότι είναι γραμμένος σε «στίχους ομοιοκαταλήκτους», όπως και πράγματι είναι, στοιχείο το οποίο συνηγορεί ότι μάλλον θα το είχε διαβάσει.

Συμπληρώνει την αναφορά του για το συγγραφικό έργο του Ρήγα με την πληροφορία ότι μερικά άλλα έργα του είναι ανέκδοτα, «καὶ ἄλλα κάτι ἀνέκδοτα ἐσύγραψεν». Ίσως θα υπονοεῖ το *Πνεῦμα τῶν Νόμων* του Μοντεσκιέ, για το οποίο ο Ρήγας κάνει αναφορά στο τέλος του *Φυσικής Απάνθισμα*. Ίσως να υπονοεῖ και εκείνα τα οποία δεν είδαν το φως της δημοσιότητας μετά την προδοσία και την σύλληψή του, τη *Νέα Πολιτική Διοίκηση*, τον *Θούριο* και το *Στρατιωτικό Εγκόλπιο*, τα οποία κατασχέθηκαν, από την Αυστριακή Αστυνομία το 1798. Ωστόσο, δεν μνημονεύει την έκδοση της εικόνας του Μεγ. Αλεξάνδρου, τη *Νέα Χάρτα της Βλαχίας* και τη *Γενική Χάρτα της Μολδοβίας* και επιπλέον μας κάνει εντύπωση το γεγονός ότι δεν μνημονεύει τον τόσο διαδομένο *Θούριον*.

Στη συνέχεια παραθέτουμε τις αναφορές του Ιωάννη Οικονόμου-Λογιώτατου από τη *Χάρτα* του Ρήγα, τις οποίες παραθέτει στα σχετικά κείμενα των τοπωνυμίων της Θεσσαλίας. Στο κείμενο για το Βελεστίνο κάνει αναφορά στην Υπέρεια Κρήνη και αναγράφει τα αποσπάσματα από τον Όμηρο, τον Στράβωνα, τον Σοφοκλή και τον Απολλώνιο τον Ρόδιο, τα οποία ο Ρήγας έχει καταχωρίσει στην «*Επιπεδογραφία τῆς Φερῶς λεγομένης νῦν Βελεστινός*».<sup>18</sup> Επιπλέον μνημονεύει μερικές αρχαιότητες, όπως

17. Για τα νομίσματα της *Χάρτας*, βλ. την ειδική μελέτη της καθηγήτριας Βάσως Πέννα, «Τα νομίσματα της *Χάρτας* του Ρήγα», στο Δημ. Καραμπερόπουλος (επιμ.), *Η Χάρτα του Ρήγα Βελεστινλή*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερῶν-Βελεστινίου-Ρήγα, Αθήνα 1998, 91-148.

18. Βλ. Ευάγγελος Κακαβογιάννης, «Η Έπιπεδογραφία της Φερῶς» από άποψη αρχαιολογική», *Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας»*, Βελεστίνο 1986, *Υπέρεια*, 1 (Αθήνα 1990) 423-448.

την επιγραφή «Φιλίππα Ἐλενον τόν ἴδιον ἄνδρα μνείας χάριν ἤρωσ χρηστέ χαῖρε», την οποία παραθέτει ο Ρήγας στην Επιπεδογραφία του Βελεστίνου και την οποία είχε εντοπίσει σε μάρμαρο σε ένα γεφυράκι στο δάσος του Βελεστίνου. Επίσης από την Επιπεδογραφία του Βελεστίνου μνημονεύει το ωρολόγι του ηλίου και το τρόπαιο στον γυκαικωνίτη του ναού του Αγίου Αθανασίου.

Ο Ιωάννης Οικονόμος-Λογιώτατος ακόμη κάνει λόγο για το ασημένιο νόμισμα των Φερών, το οποίο ο Ρήγας έχει θέσει δίπλα στην Επιπεδογραφία του Βελεστίνου, στο 4ο φύλλο της Χάρτας, για το οποίο γράφει σχετικά: «εὐρέθηκε καὶ ἀσημένια μονέδα, ὁποῦ εἰς τό ἕνα μέρος ἔχει τόν Ἡρακλῆν νά δαμάξῃ ταῦρον, ὁποῦ φανερώνει τήν καλοκαρπίαν τῆς γῆς, καί εἰς τό ἄλλο μέρος ἔχει τό κεφαλόβρυσον μοιρασμένον εἰς πολλά ἀντάκια διά πότισμα τῶν κήπων. αὐτοῦ ἀνάμεσα ἔχει καί ἕνα ἄλογον, ὁποῦ σημαδεύει τήν ἐπιτηδεῖαν γῆν αὐτοῦ τοῦ μέρους διά βοσκήν τῶν ζώων, ἔχει καί γράμματα τριγύρω «Φεραίων»». <sup>19</sup> Πράγματι ο Ρήγας γράφει για τις παραστάσεις των δύο όψεων του νομίσματος, για την μία «Ἡρακλῆς ταῦρον δαμάζων. Τό εὐκαρπον» και για την άλλη όψη «Ἡ Ὑπερεία διαιρουμένη εἰς πολλούς ῥύακας, τούς κήπους ἀρδεύουσα, ἐν οἷς Ἴππος τό Ἰππόβοτον» (εικ. 2).



Εικ. 2.

Σημειώνουμε, ωστόσο, ότι ο Ιωάννης Οικονόμος-Λογιώτατος δεν συμπεριέλαβε και το άλλο ασημένιο νόμισμα των αρχαίων Φερών, το οποίο ο Ρήγας καταχωρίζει στο 5ο φύλλο της Χάρτας του και για το οποίο αναγράφει για την μία όψη του, «Φερά θυγάτηρ Αἰόλου» και για την άλλη όψη «Ἡ Ὑπερεία πηγὴ τὸ Κεφαλόβρυσον» με τα γράμματα «ΦΕΡΑΙΩΝ» (εικ. 3).

Στη συνέχεια θα παρατεθούν κατά σειρά τα νομίσματα από τις αρχαίες πόλεις της

19. Ιωάννης Οικονόμος-Λογιώτατος, ό. π., σ. 123-125.



Εικ. 3.



Εικ. 4.

Θεσσαλίας καθώς και από το Κοινό των Θεσσαλών, τα οποία έλαβε από την Χάρτα του Ρήγα. Στη αρχή του χειρογράφου, γράφοντας για την Θεσσαλία, σημειώνει: «Τέτοιαις παλιομονέδαις, ἐκτός ἀπὸ κάθε πολιτείας, εὐρέθησαν καὶ ξεχωρισταῖς τῆς Θετταλίας τρεῖς»,<sup>20</sup> δηλαδή του Κοινού των Θετταλών.

20. Ιωάννης Οικονόμος-Λογιώτατος, *ό. π.*, σ. 27.

Α). Για την Θεσσαλία<sup>21</sup> αναγράφει 3 μονέδες, τις οποίες έλαβε από τη Χάρτα:

1. «ἀσημένια, ὅπου εἰς τὸ ἓνα μέρος ἔχει κινταρίσσι, καὶ εἰς τὸ ἄλλο ἀλογικὸν κεφάλι». Περιγράφει το ασημένιο νόμισμα στο φύλλο 4 της Χάρτας, όπου ο Ρήγας παραθέτει τις δυο όψεις του νομίσματος αναγράφοντας «Κιντάρισσος. Τῆς Θεσσαλίας» (εικ. 4).

2. «ἀσημένια, ὅπου εἰς τὸ ἓνα μέρος ἔχει τὴν θετταλικὴν Ἀθηνᾶν με γράμματα εἰς τὸ κεφάλι τῆς ἐνεκρατοῦ καὶ εἰς τὰ ποδάρια τῆς Ἀλεξανδρῦ καὶ τριγύρω τῆς Θεσσαλῶν καὶ εἰς τὸ ἄλλο μέρος ἔχει κεφάλι τοῦ θεοῦ Διὸς, ὅπου φορεῖ στάχνα». Περιγράφει το ασημένιο νόμισμα της Χάρτας στο οποίο ο Ρήγας αναγράφει «Ἡ Θετταλικὴ Ἀθηνᾶ. Ζεὺς σταχυοφορῶν. Τῆς Θεσσαλίας» (εικ. 5).



Εικ. 5

3. «χαλκοματένια, ὅπου εἰς τὸ ἓνα μέρος ἔχει κεφάλι τοῦ θεοῦ Ποσειδῶνος με τὸ καμάκι του, καὶ εἰς τὸ ἄλλο πλῶρην καραβίου με γράμματα Θεσσαλῶν». Περιγράφει το χάλκινο νόμισμα του 4ου φύλλου της Χάρτας, στο οποίο ο Ρήγας αναγράφει «Ποσειδῶν με τρίαινα. Πρώρα» (εικ. 6).

Β). Περιγράφει 3, επίσης, νομίσματα της Λάρισας,<sup>22</sup> όπως χαρακτηριστικά σημειώνει, «εὗρέθησαν καὶ μονέδαις τῆς Λαρίσσης», εκ των οποίων 2 έλαβε από το 4ο φύλλο της Χάρτας, ενώ το τρίτο λαθεμένα το αποδίδει στη Λάρισα.

1. «Ἀσημένια, ὅπου εἰς τὸ ἓνα μέρος ἔχει ἓνα κορίτζι ὅπου φέρνει νερόν ἀπὸ τὸ κεφαλόβρυσον τοῦ Ζάρκου, καὶ γράμματα ἴλαρι καὶ εἰς τὸ ἄλλο μέρος γυμνὸν ἄλογον».

21. Ιωάννης Οικονόμος-Λογιώτατος, *ό. π.*, σ. 27.

22. Ιωάννης Οικονόμος-Λογιώτατος, *ό. π.*, σ. 73-75.



Εικ. 6.



Εικ. 7.



Εικ. 8.



Περιγράφει το ασημένιο νόμισμα από τη Χάρτα του Ρήγα, ο οποίος σχετικά γράφει, «τῆς Λαρίσσης. Παρθένης ὑδροφοροῦσα ἀπὸ τῆς Μεσσηίδος»<sup>23</sup> και τα γράμματα «ΛΑΡΙ» (εικ. 7).

2. «Ἀσημένια ὁποῦ εἰς τὸ ἓνα μέρος ἔχει ἄλογον ὁποῦ βοσκᾶ, καὶ γράμματα ‘λαρισσαίων’ καὶ εἰς τὸ ἄλλο μέρος κεφάλι τοῦ ἡλίου». Εἶναι για το νόμισμα της Χάρτας «τῆς Λαρίσσης. Κεφαλὴ ἡλίου» με αναγραφή των γραμμάτων στη μία ὄψη του νομίσματος «ΛΑΡΙΣΣΑΙΩΝ» (εικ. 8).

3. «Ἀσημένια ὁποῦ εἰς τὸ ἓνα μέρος ἔχει ἓναν γκαραγκοῦνον<sup>24</sup> νά δαμάξῃ μπουγᾶν,<sup>25</sup> καὶ εἰς τὸ ἄλλο μέρος γυμνὸν ἄλογον νά χορεύῃ, καὶ γράμματα ‘Λάρισα’». Περιγράφει το ασημένιο νόμισμα της Τρίκκης, το οποίο ο Ρήγας ἔχει στο 5ο φύλλο της Χάρτας του και λαθεμένα ο Ιωάννης Οικονόμος Λογιώτατος το θεωρεῖ ως νόμισμα της Λάρισσας (εικ. 9).



Εικ. 9.

Γ) Για το Παλαμούτι<sup>26</sup> ἢ Γυρτώνη, ο Ιωάννης Οικονόμος σημειώνει ὅτι «εὐρέθηκε καὶ χαλκοματένια μονέδα της, ὁποῦ εἰς τὸ ἓνα μέρος ἔχει ξεσκούφωτον κεφάλι νέου ἀνθρώπου καὶ ἓνα Δελφίνι, καὶ εἰς τὸ ἄλλο μέρος κεφάλι γυναικὸς καὶ γράμματα ‘Γύρτ.’». Περιγράφει το νόμισμα στο 5ο φύλλο της Χάρτας του Ρήγα, για ὁποῖο αναγράφονται «Γυμνὴ νέου κεφαλὴ καὶ δελφίν. Κεφ. γυναικός. ΓΥΡΤ. Τοῦ Μπαλαμούτι» (εικ. 10). Ο Ρήγας αναγράφει ὅτι το νόμισμα ἀνήκει στο τοπωνύμιο της εποχῆς «Μπα-

23. Παρακάτω γίνεται λόγος για την «Μεσσηίδα πηγὴ».

24. Η συσχέτιση ἀπὸ τον Ιωάννη Οικονόμο-Λογιώτατο των Γκαραγκοῦνηδων με τους Κενταύρους εἶναι ἴδια ὅπως την αναγράφει και ο Ρήγας στην Χάρτα της Ελλάδος και στον Νέο Ανάχαρσι. Βλ. τη σχετικὴ παρατήρηση στο τέλος της μελέτης και στη σημ. αρ. 32.

25. Μπουγᾶς ταῦρος.

26. Ιωάννης Οικονόμος-Λογιώτατος, ὁ. π., σ. 109.





Εικ.10.



Εικ.11.

λαμούτι» αντί το τοπωνύμιο της αρχαίας πόλης Γυρτώνης. Μάλιστα στη Θεσσαλία του 5ου φύλλου της Χάρτας ο Ρήγας αναγράφει και τις δύο ονομασίες «Γυρτώνη. Μπαλαμούτι».

Δ) Για το «Δηριλί, τὸ παλαιὸν Φαλάννα»,<sup>27</sup> προσθέτει ότι «εὐρέθηκε καὶ αὐτῆς ἀσημένια μονέδα, ὅπου εἰς τὸ ἓνα μέρος ἔχει ἀνδρῖκιον κεφάλι, καὶ εἰς τὸ ἄλλο γυμνὸν ἄλογον μέ γκέμι, καὶ τριγύρω γράμματα 'Φαλάννα'». Περιγράφει το ασημένιο νόμισμα από το 4ο φύλλο της Χάρτας για το οποίο αναγράφει, «τοῦ Διριλί Θεσσαλ

27. Ιωάννης Οικονόμος-Λογιώτατος, *ό. π.*, σ. 111.

[ίας]» με τις δύο παραστάσεις και το όνομα της πόλεως «ΦΑΛΑΝΝΑ». Σημειώνουμε ότι ο Ρήγας στη Θεσσαλία της *Χάρτας* του, φύλλο 5, σημειώνει και τα δύο ονόματα «Φάλαννα. Διριλί» (εικ. 11).

Ε) Μπαπάς.<sup>28</sup> Ο συγγραφέας της *Ιστορικής Τοπογραφίας* κατά την περιγραφή του χωριού σημειώνει: «*Ἀνάμεσα εἰς τό χωρίσμα τῶν βουνῶν πρὸς τό μέρος τοῦ Κίσαβου φαίνονται ὧδε χαλάσματα παλαιοκάστρου, ὅπου τά ὀνομάζουν τῆς ὠραίας τό κάστρον· αὐτή φαίνεται νά ἦταν τό παλαιόν ἢ πολιτεία Ὀμόλιον ὀνομαζομένη*». Και συμπληρώνει ότι «*Εὐρέθηκε καί χαλκωματένια τῆς μονέδα, ὅπου εἰς τό ἕνα μέρος ἔχει κεφάλι τοῦ Ἡφαίστου, καί εἰς τό ἄλλο ἕνα κλουριασμένον φίδι μέ γένεια, καί κορώναν, καί ὀπίσω ἀπό τό κεφάλι του ἕνα δένδρινον φύλλον, καί γράμματα Ὀμολιέων*». Περιγράφει το χάλκινο νόμισμα, το οποίο έχει παραθέσει ο Ρήγας στο 5ο φύλλο της *Χάρτας* του, «*Κεφ.[άλι] Ἡφαίστου. Ὅφις μέ γένειον καί κορώναν. Φύλλον. Τοῦ Κάστρου τῆς Ὁραίας*». Προσθέτουμε ότι στη Θεσσαλία της *Χάρτας* ο Ρήγας αναγράφει δίπλα στον Κίσαβο και τα δύο τοπωνύμια «*Ὀμόλις. Κάστρον τῆς Ὁραίας*» (εικ. 12).



Εικ.12.

ΣΤ). Για τα «*Τρίγκαλα τό παλαιόν Τρίκκη*»<sup>29</sup> ο Ιωάννης Οικονόμος-Λογιώτατος σημειώνει ότι «*Εὐρέθησαν καί τρεῖς μονέδαις τῆς*», 3 νομίσματα:

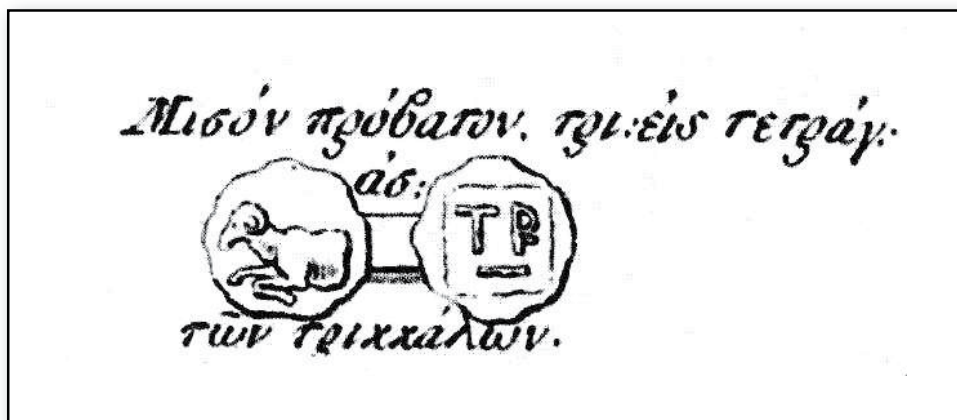
1. «*Ἀσημένια ὅπου εἰς τό ἕνα μέρος ἔχει ἄνδρα νά δαμάζη ταῦρον, καί εἰς τό ἄλλο μέρος μισόν ἄλογον μέ γράμματα Ὀμόλιον*». Περιγράφει το ασημένιο νόμισμα στο 5ο

28. Ιωάννης Οικονόμος-Λογιώτατος, *ό. π.*, σ. 113.

29. Ιωάννης Οικονόμος-Λογιώτατος, *ό. π.*, σ. 133-135.



Εικ.13.



Εικ.14.

φύλλο της Χάρτας του Ρήγα, «Ἄνηρ ταύρον δαμάζων καὶ Ἴππος. Τῶν Τριχάλων». Σημειώνουμε ὅτι τα γράμματα στη μία πλευρά του νομίσματος εἶναι χαραγμένα ἀνάποδα καὶ ἀναγράφουν ΤΡΙΚΚΑ (εικ. 13).

2. «Ἀσημένια, ὅπου εἰς τὸ ἓνα μέρος ἔχει μισόν πρόβατον, καὶ εἰς τὸ ἄλλο μέρος ἓνα τετράγωνον μέ γράμματα 'ΤΡ'». Περιγράφει τὸ ἀσημένιο νόμισμα στο φύλλο 4 τῆς Χάρτας, ὅπου ἀναγράφεται «Μισόν πρόβατον. ΤΡ. εἰς τετράγωνον. Τῶν Τριχάλων» (εικ. 14).

3. «Χαλκοματένια, ὅπου εἰς τὸ ἓνα μέρος ἔχει κεφάλι γυναικός, καὶ εἰς τὸ ἄλλο μέρος τὸν Ἀσκληπιὸν καθήμενον εἰς σκαμνί, μέ λύχνον εἰς τὸ χέρι, καὶ φίδι ἔμπροσθέν του, καὶ γράμματα τριγύρω 'Τρικαίων'». Περιγράφει τὸ χάλκινο νόμισμα τοῦ 4ου φύλλου τῆς Χάρτας ὅπου ἀναγράφεται «Γυνή. Ἀσκληπιὸς μέ λύχνον. τῶν Τρικαί-



Εικ.15.



Εικ.16.

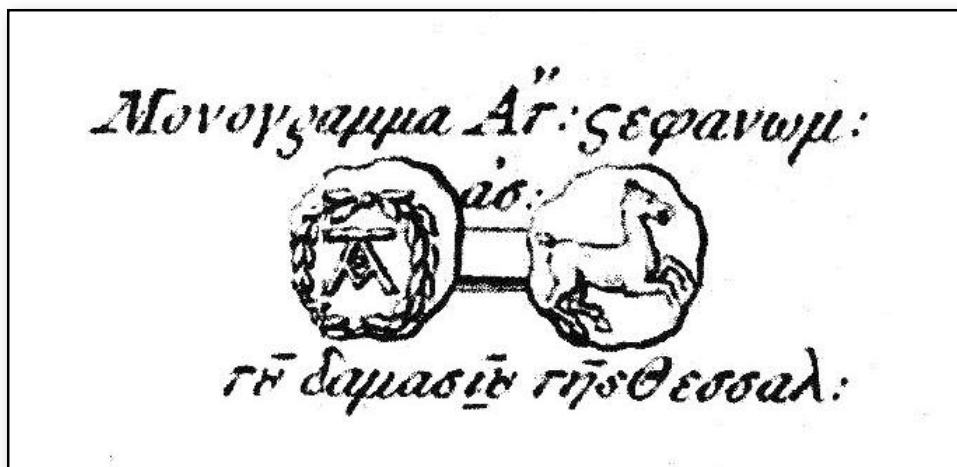
λων» (εικ. 15).

Ζ) Για το «Ζάρκος, τὸ παλαιὸν Φαρκάδων»,<sup>30</sup> αναφέρει ο συγγραφέας της *Ιστορικής Τοπογραφίας* ὅτι «Εὐρέθηκε καὶ ἀσημένια της μονέδα, ὅπου εἰς τὸ ἓνα μέρος ἔχει τὴν Παλλάδα ὀρθὴν μέ γραμματα τριγύρω Φαρκάδων καὶ εἰς τὸ ἄλλο μέρος ἔχει ἄλογον». Περιγράφει τὸ ἀσημένιο νόμισμα, τὸ ὁποῖο βρῖσκεται στὸ 4ο φύλλο της *Χάρτας*, γιὰ τὸ ὁποῖο ὁ Ρήγας σημειώνει «Ἡ Παλλάς ἰσταμένη τοῦ Ζάρκου Θεσσαλ.» καὶ τὸ νόμισμα στὴ μία ὄψη ἀναγράφει «ΦΑΡΚΑΔΟΝ» (εικ. 16).

30. Ἰωάννης Οικονόμος-Λογιώτατος, ὁ. π., σ. 141.

Επισημαίνουμε ότι το κείμενο για το Ζάрко συμπληρώνεται με μία πληροφορία, την οποία παίρνει από την Χάρτα του Ρήγα, από την Θεσσαλία του 5ου φύλλου. Συγκεκριμένα ο Ιωάννης Οικονόμος-Λογιώτατος γράφει, «*Αντίκρυ από τόν Ζάρκον, πέραν από τήν Σαλαβριάν εις τό ριζόν μιᾶς ὑψηλῆς ῥάχης, τό ὄνομά της Δομπρούσι ἀναβρά ἕνα πλούσιον νερόν, ὁποῦ τό ὀνομάζουν Κεφαλόβρυσον, αὐτή ἦταν ἡ παλαιά Μεσηῖς πηγῆ. αὐτοῦ φαίνονται καί κάτι χαλάσματα μεγάλης παλαιοπολιτείας, ὅπου, καθώς ἀναφέρει ὁ Ῥήγας εἰς τήν χάρταν του, εἶχε γεννηθῆ καί ὁ Ὅρφεύς*». Πράγματι ο Ρήγας απέναντι από το τοπωνύμιο «Φαρκάδων. Ζάρκου» μετά τον Πηνεῖο έχει σχεδιάσει μία πηγὴ με τὸ ὄνομά της «Μεσσεῖς Πηγῆ» καὶ συμπληρώνει ὅτι «*Ἐδῶ ἐγεννήθη ὁ Ὅρφεύς*».

Η). Για τὸ «*Δαμασί...τό παλαιόν Ἄτραξ*»<sup>31</sup> σημειώνει ὅτι «*Εὐρέθηκε καὶ μονέδα του, ὁποῦ εἰς τό ἕνα μέρος ἔχει ἕνα μονόγραμμα Ἄ' στεφανωμένον τριγύρω, καὶ εἰς τό ἄλλο μέρος γυμνόν ἄλογον ὁποῦ τρέχει*». Περιγράφει τὸ ασημένιο νόμισμα τοῦ 4ου φύλλου τῆς Χάρτας ὅπου ὁ Ρήγας σημειώνει «*Μονόγραμμα Ἄτ. Στεφανωμ. Τοῦ Δαμασιοῦ τῆς Θεσσαλ.*» (εικ. 17).



Εικ.17.

Θα προσθέσουμε καὶ ὀρισμένες παρατηρήσεις στο κείμενο τοῦ Ιωάννη Οικονόμου Λογιωτάτου. Στην ἀρχὴ τοῦ χειρογράφου τοῦ ἀναφέρει ὅτι οἱ κάτοικοι τοῦ κάμπου ὀνομάζονται Γκαραγκούνηδες καὶ ὅτι στην Ἀρχαιότητα ἀποκαλοῦνταν Ἴπποκένταυροι. Ὑποθέτουμε ὅτι τὴν ἀναφορὰ αὐτὴ θὰ τὴν πήρε μάλλον ἀπὸ τὴν Χάρτα, διότι στο 5ο φύλλο, δίπλα στη Λάρισα καὶ με μεγάλα γράμματα, ἀναγράφει «*Κένταυροι. Γκαραγκούνηδες*». Μάλιστα τὴν ἴδια ἀναφορὰ ὁ Ρήγας τὴν ἔχει καὶ σε ὑποσημείωση στον *Νέο Ἀνάχαρσι*,<sup>32</sup> ὅπου πάλι ἐπεξηγεί ὅτι οἱ Κένταυροι εἶναι οἱ σύγχρονοὶ τοῦ Γκαραγκούνηδες.

31. Ιωάννης Οικονόμος-Λογιώτατος, ὁ. π., σ. 143.

32. Ρήγα Βελεστινλή, *Νέος Ἀνάχαρσις*, Βιέννη 1797, ἀναστατική ἐπανεκδόση ἀπὸ τὴν Ἐπισημονική Ἐταιρεία Μελέτης Φερῶν-Βελεστίνου-Ρήγα, ἐπιμέλεια-εἰσαγωγή-εὐρετήριο Δημ.

Μία άλλη παρατήρηση είναι εκείνη για τον τάφο του Ιπποκράτη,<sup>33</sup> για τον οποίο ο συγγραφέας της *Ιστορικής Τοπογραφίας* αναφέρει πως «μερικοί λέγουν, ότι εύρηκαν και τόν τάφον του εις τά τουρκομνήματα του Πέρα Μαχαλά, και είδαν επάνω του και επίγραμμα και τό έδιάβασαν», παραθέτοντας την σχετική πληροφορία του Ανθίμου Γαζή, την οποία αναγράφει στην *Ελληνικήν Βιβλιοθήκην* του 1807 και ότι ο Γαζής αναφέρει: «Ο τάφος του Ιπποκράτους κείται έξω της Λαρίσσης μεταξύ εις τά των Τούρκων μνήματα, επάνω εις τόν δρόμον μετά τινος επιγραφής, τόν όποιον είδον και έγώ, αναγνώσας και τήν επιγραφήν, μή δυνηθείς δέ νά τήν αντιγράψω διά τόν φόβον των περικυκλωσάντων με Τουρκοπαίδων, αναχώρησα λυπημένος και μέ στεναγμούς».

Ο Ιωάννης Οικονόμος Λογιώτατος μάλλον δεν θα είχε διαβάσει τον *Νέον Ανάχαρσι*, διότι διαφορετικά θα μνημόνευε τα όσα ο Ρήγας γράφει για τον τάφο του Ιπποκράτη<sup>34</sup> στην τελευταία σελίδα του βιβλίου του, ότι «...περνώντας τό επί του Πεινεού γεφύρι διά νά πηγαίνη τινάς εις τόν Τούρναβον από τόν δρόμον του δάσους δεξιά, εις τά μνήματα, παρέκει από τόν Πέραν Μαχαλέ είναι ή πέτρα όπου εκάλυπτε τό μνήμα του, φερμένη παρά των Τούρκων από τήν Παλαιάν Λάρισσα, και βαλμένη όρθία έφ' ενός τάφου. Παρακαλούνται οι εκείσε σπουδαίοι και ιατροί νά αντιγράψουν τό επίγραμμά της και νά τό στείλουν νά τυπωθή».

Συμπερασματικά, μπορεί να υποστηριχθεί ότι το 1817, είκοσι χρόνια μετά την έκδοση της *Χάρτας της Ελλάδος*, ο Λαρισαίος Ιωάννης Οικονόμος-Λογιώτατος στο πόνημά του *Ιστορική Τοπογραφία της τωρινής Θετταλίας* χρησιμοποιεί στοιχεία της. Ιδιαίτερα περιγράφει νομίσματα της Αρχαιότητας, τα οποία έλαβε από το 4ο και 5ο φύλλο της *Χάρτας*.<sup>35</sup> Και από όσο είναι γνωστό μέχρι σήμερα, μπορεί να θεωρηθεί ως μία πρώτη χρησιμοποίηση της *Χάρτας* του Ρήγα, μετά τον μαρτυρικό του θάνατο, τον Ιούνιο του 1798, και 6 μήνες αργότερα την καταδικαστική επιστολή του οικ. πατριάρχη Γρηγορίου Ε', τον Δεκέμβριο του 1798. Δείγμα και αυτό της δυναμικής του έργου του Ρήγα.

---

Καραμπερόπουλος, Αθήνα 2005, 263.

33. Ιωάννης Οικονόμος-Λογιώτατος, *ό. π.*, σ. 97.

34. Για τον Τάφο του Ιπποκράτη, βλ. Bruno Helly (μετ. Gino Polese), «Η οδός Λάρισσας-Γυρτώνης-Τεμπών στην αναζήτηση του τάφου του Ιπποκράτη», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, 24 (1993) 3-17. Και στο [www.karaberopoulos.gr/el/epistoles/epistoles-tafosippokrath/](http://www.karaberopoulos.gr/el/epistoles/epistoles-tafosippokrath/) σχετική επιστολή του Δημ. Καραμπερόπουλου.

35. Προσθέτουμε, το νόμισμα της Φιλιππουπόλεως του φ. 8 της *Χάρτας της Ελλάδος* του Ρήγα Βελεστινλή μνημονεύεται από τον Γεώργιο Τσουκαλά τον Ζακύνθιο, *Ιστοριογραφική περιγραφή της επαρχίας Φιλιππουπόλεως...*, Βιέννη 1851, 37, «τούτο ευρίσκεται και εις τον Χάρτην Ρήγα του Φεραίου τυπωμένον».



Μερικές παρατηρήσεις στο βιβλίο της Μαρίας  
Παζαρλή, *Ρήγα Βελεστινλή “Χάρτα της Ελλάδος”*:  
*Μία χαρτογραφική προσέγγιση*, Διδακτορική Διατριβή,  
Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 2014

Αξιότιμη  
κυρία Μαρία Παζαρλή, Διδάκτορα του Α.Π.Θ.  
Δημ. Πολιορκητή 37, 54633 Θεσσαλονίκη

Κηφισιά, 12 Μαΐου 2018

Διεξήλθα συστηματικά την εξαιρετική διδακτορική διατριβή σας (την έχω εκτυπώσει) «*Ρήγα Βελεστινλή “Χάρτα της Ελλάδος”*: *Μία χαρτογραφική προσέγγιση*», Θεσσαλονίκη 2014, (σελ. 332) και θα ήθελα να σας συγχαρώ και γραπτώς για την σημαντική αυτή μελέτη σας με την πλούσια βιβλιογραφία, την οποία χειριστήκατε κατάλληλα και συγχρόνως να σας ευχαριστήσω, που χρησιμοποιήσατε πολλές μελέτες μου. Η ομάδα των επιστημόνων στο Τμήμα Αγρονόμων και Τοπογράφων Μηχανικών της Πολυτεχνικής Σχολής του Α.Π.Θ. υπό την καθοδήγηση του καθηγητού κ. Ευάγ. Λιβιεράτου έχει συμβάλει σημαντικά στην ανάδειξη του σημαντικού αυτού έργου του Ρήγα και νομίζω πως η διατριβή σας θα αποτελεί το επιστέγασμα των όλων προσπαθειών της. Θα έχουν δημοσιευθεί πολλές σχετικές μελέτες για την χαρτογραφική διάσταση της «*Χάρτας*» και με την ευκαιρία θα ήθελα να ρωτήσω αν έχουν δημοσιευθεί και άλλες εργασίες της ομάδας του κ. Λιβιεράτου, εκτός από αυτές που έχετε στην Διατριβή σας, οι οποίες και θα αναγραφούν στην Βιβλιογραφία περί Ρήγα.

Η διατριβή σας είναι η τρίτη διδακτορική διατριβή, που έχει εκπονηθεί στην Ελλάδα για τον Ρήγα Βελεστινλή μέσα σε μια δεκαπενταετία, μετά εκείνης του Λουκά Αξελού και του Αντώνη Φραγκούλη. Θα έχετε διαπιστώσει πως από τότε που ξεκίνησα τα Διεθνή Συνέδρια «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας» (πάνε τριάντα χρόνια) και την ενασχόλησή μου με την έκδοση των έργων του Ρήγα, οι μελέτες για τον Ρήγα έχουν γενικότερα πολλαπλασιαστεί, όπως εξάλλου φαίνεται και στην «*Ενδεικτική Βιβλιογραφία για τον Ρήγα Βελεστινλή κατά έτος μέχρι το 2007*», που έχω αναρτήσει στην ιστοσελίδα της Επιστημονικής μας Εταιρείας.

Καλοπροαίρετα θα ήθελα να κάνω ορισμένες μικρές παρατηρήσεις-προσθήκες, τις οποίες αν κρίνετε ότι αντέχουν στην βάσανο της κριτικής σας, ως τις λάβετε υπ' όψιν σε μελλοντική έκδοση της διατριβής σας.

Στη σελ. 12, αναγράφεται ως έτος γέννησης του Ρήγα το 1758 αντί του 1757, το οποίο είναι σύμφωνα με τα *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή* στην κατάθεσή του πως το 1797 ήταν σαράντα ετών.

Στην σελίδα 27, υποσημείωση 42, γράφετε «Όλα τα έργα του Ρήγα (εκτός της *Χάρτας* και της προσωπογραφίας του Μ. Αλεξάνδρου) έχουν συμπεριληφθεί στην έκδοση *Κιτρομηλίδης Π. (επ.) 2000. Ρήγα Βελεστινλή: Άπαντα τα σωζόμενα, 5 τ. Αθήνα: Βουλή των Ελλήνων*». Τα ίδια επαναλαμβάνετε και στη σελ. 43. Ωστόσο, θα ήθελα να παρατηρήσω, ότι δεν προσθέσατε, πως ούτε τη *Νέα Χάρτα της Βλαχίας* ούτε την *Γενική Χάρτα της Μολδοβίας* συμπεριέλαβαν στα ονομαζόμενα *Άπαντα τα σωζόμενα*, (οξύμωρο ακούγεται να ονομάζεται η έκδοση «Άπαντα τα σωζόμενα» και να λείπουν τα μισά σχεδόν έργα). Επί πλέον νομίζω ότι θα έπρεπε να μνημονεύατε και την πλήρη επανέκδοση των έργων, των ολοκληρωμένων *Απάντων*, με ευρητήρια και αναστατική έκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα και επί πλέον σε ψηφιακή μορφή (CD-ROM) το 2007. (Εκτός βέβαια αν υπήρχε διαδικαστικό πρόβλημα... Έχω κατανόηση).

Επίσης, στην σελ. 29, υποσημ. 51, αναφέρετε ότι «...Ένα ακόμα ανώνυμο έργο, η πρώτη έκδοση των προφητειών του “Αγαθάγγελου” το 1790, αποδίδεται επίσης στον Ρήγα. Βλ. Πολίτης Α. 1969. “Η προσγραφόμενη στον Ρήγα πρώτη έκδοση του Αγαθάγγελου”, *Ο Εραμιστής*, 7, : 573-92». Ωστόσο, δεν μνημονεύετε την πρόσφατη διεξοδική μελέτη μου στην οποία τεκμηριώνεται ότι ο Ρήγας δεν εξέδωσε τον «Αγαθάγγελο». Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλος, *Ήταν τελικά ο Ρήγας εκδότης του «Αγαθάγγελου»*; που εκδόθηκε το 2009 και είναι αναρτημένη στις ιστοσελίδες, την προσωπική μου και της Επιστημονικής Εταιρείας μας.

Επίσης, μου κάνει εντύπωση, κυρία Παζαρλή, που δεν μνημονεύετε την επανέκδοση των χαρτών Βλαχίας και Μολδαβίας, στις οποίες πρόσθεσα ευρητήρια και πολλά σχόλια καθώς και καινούργιες έρευνες, ενώ στη σελίδα 30, υποσημ. 53, παραθέτετε μόνο τις μελέτες της Α. Αβραμέας. Ίσως να μην τις προσέξατε τις επανεκδόσεις αυτές.

Για την υποσημ. 117 της σελ. 43 θα ήθελα να σας ενημερώσω, ότι η αναπαραγωγή της *Χάρτας* από τον Ελληνικό Συλλεκτικό Κύκλο βασίστηκε σε αντίτυπο της σε σμίκρυνση επανέκδοσης της *Χάρτας*, που η Επιστημονική Εταιρεία είχε εκδώσει και είχε προσθέσει στο βιβλίο του Νικ. Πανταζόπου-



λου, *Μελετήματα για τον Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1994. Την έκδοση αυτή, την είχαμε δώσει και στον Δήμο Βελεστίνου, από όπου χρησιμοποιήθηκε από τον Ελληνικό Συλλεκτικό Κύκλο.

Στη σελίδα 111, όπου αναφέρεστε στην «γαλλική *Encyclopedie...της οποίας χρήστης είναι γνωστό ότι υπήρξε ο Ρήγας*», νομίζω ότι θα έπρεπε να είχατε κάνει μνεία της σημαντικής ταύτισης του *Φυσικής απάνθισμα* με την *Encyclopedie*, παραπέμποντας στο *Ο Ερανιστής*, τόμ. 21, 1997, σελ. 95-128, και είναι αναρτημένη στις ιστοσελίδες μας. Επί πλέον, καλό θα ήταν να μνημονεύατε και τη χρήση της *Encyclopedie* πάλι από τον Ρήγα το 1797 στον χάρτη της Μολδαβίας, δημοσιευμένη στο *Ο Ερανιστής*, τόμ. 25, 2005, σελ. 418-420 και στις ιστοσελίδες μας. Πάντως και σεις μάλλον από τις εργασίες μου θα μάθατε ότι ο Ρήγας ήταν «χρήστης» της *Encyclopedie*.

Σημαντικά είναι τα ερωτήματα που θέτετε στη σελ. 136, «*Τί απέγιναν οι χάλκινες μήτρες των δώδεκα φύλλων της Χάρτας που χάραξε ο Franz Müller στη Βιέννη; Οι επεμβάσεις έγιναν σε αυτές τις αρχικές πλάκες; Αν υπήρξε και δεύτερη ...*». Δυστυχώς, δεν έχουμε κάποια πληροφορία μέχρι τώρα, από όσο ξέρω. Πάντως, λόγω της θανατικής καταδίκης του Ρήγα γνωρίζουμε ότι το 1809, όταν η προσωπογραφία του Μεγάλου Αλεξάνδρου του Ρήγα επανεκδόθηκε και το φύλλο προστέθηκε στον πρώτο τόμο της έκδοσης του Νεοφ. Δούκα, Αρριανού, *Τα Σωζόμενα, ήτοι Περί αναβάσεως Αλεξάνδρου...*, το όνομα του Ρήγα διαγράφηκε και προστέθηκε στη θέση του ονόματος η χρονολογία εκδόσεως 1809. Βλ. την επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία μας.

Θα ήθελα να σας ευχαριστήσω και για τα γραφόμενά σας στη σελ. 65-66, «*Κατά τον συγγραφέα [Γ. Τόλια] ο Ρήγας...εκπονεί έναν χάρτη της βυζαντινής περιόδου, κατά τα πρότυπα της σχολής Delisle*», που τα είχε δημοσιεύσει, 22 Μαρτίου 1998, στην «Καθημερινή. Επτά Ημέρες» στο άρθρο «Οι χάρτες του Ρήγα. Τα Βαλκάνια και η “ευρύχωρη” Ελλάδα των Φαναριωτών». Έχει σημασία για μένα αυτά που γράφετε, διότι όταν τον Σεπτέμβριο του 1998, στο Συνέδριο στο Βελεστίνο, που είχε διοργανωθεί από το Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών και την Νομαρχία Μαγνησίας, παρουσίασα την πρώτη ταύτιση της *Χάρτας* του Ρήγα με τον χάρτη της αρχαίας Ελλάδος του Delisle «έπεσαν να με κατασπαράξουν» ο Φ. Ηλιού και ο Τρ. Σκλαβενίτης (ο Γ. Τόλιας σιωπούσε), λέγοντας μου πως την ταύτιση της *Χάρτας* με τον Delisle την είχε κάνει ο Γ. Τόλιας. Γι’ αυτό δημοσίευσα μετά δύο ημέρες την επιστολή μου στον Φ. Ηλιού τονίζοντας (βρίσκεται στο βιβλίο μου για το «Ρόπαλο») ότι ο Γ. Τόλιας

ανέγραφε για χάρτη του Delisle της βυζαντινής εποχής, ενώ εγώ ανέφερα για χάρτη της αρχαίας Ελλάδος του Delisle.

Σας ευχαριστώ, επίσης, και για την υποσημ. 273 της σελ. 71, όπου κάνετε εκτενή αναφορά στο βιβλίο μου, *Παραλείψεις και επισημάνσεις στο έργο του Πασχάλη Κιτρομηλίδη Ρήγας Βελεστινλής. Ο οραματιστής της Ελληνικής Δημοκρατίας, Εφημερίδα τα Νέα, Ιστορική Βιβλιοθήκη....*, Αθήνα 2009.

Θα ήθελα να παρατηρήσω, ότι δεν κάνετε κάποια αναφορά, (ίσως δεν το πρόσεξα), στο πώς ο Ρήγας κατάφερε να συνδυάσει στη *Χάρτα* τους δύο πρότυπους χάρτες, του Delisle και Zannoni, διότι τοπωνύμια του χάρτη του Zannoni βρίσκονται και στο χώρο της Θράκης, όπου είναι ο χάρτης του Delisle. Διερωτώμαι, αν αυτό έπαιξε κάποιο ρόλο στην «λανθασμένη τοποθέτηση του μεσημβρινού και του παράλληλου της Κωνσταντινούπολης», όπως σημειώνεται από την Χρ. Μπούτουρα, στη σελ. 84, και επαναλαμβάνεται από τον Ε. Λιβιεράτο.

Σχετικά με την ανεύρεση του προτύπου χάρτη του Delisle, που ο Ρήγας χρησιμοποίησε για την *Χάρτα* του, θα σας αναφέρω μερικές χαρακτηριστικές συμπτώσεις. Όταν τελείωσε η Ημερίδα για τη *Χάρτα* στην Κοζάνη το 1997, σε συζήτηση με τον κ. Ε. Λιβιεράτο, (τότε πρωτογνωριστήκαμε), του είπα σχετικά με το πρότυπο της *Χάρτας*, μια και εδώ και δύο χρόνια συνέτασσα το *Ευρετήριο της Χάρτας*, πως είναι απλό για να βρούμε το πρότυπο της *Χάρτας*: Πρέπει να βάλουμε κάτω τους χάρτες, που είχαν εκδοθεί προγενέστερα από το 1797, και κάποιον ή κάποιους χάρτες από αυτούς θα είχε χρησιμοποιήσει ο Ρήγας.

Επίσης, είχα ήδη αρχίσει από το 1995 να αποδελτιώνω τα ονόματα των τοπωνυμίων των φύλλων της *Χάρτας* για το Ευρετήριό της, αναγράφοντάς τα σε χαρτάκια. (Δεν είχε ακόμη ο υπολογιστής μπει στη ζωή μας). Στη συνέχεια αφού ολοκλήρωσα την αναγραφή, ήλεγχα διαρκώς την ακρίβεια της αναγραφής. Αυτό έγινε πολλές φορές, με αποτέλεσμα να έχω στο μάτι μου όλη τη *Χάρτα*, όλα τα φύλλα της. Και έτσι όταν τον Σεπτέμβριο του 1998, στο Συνέδριο του Βελεστίνου, που ήθελα να κάνω την ανακοίνωσή μου σχετικά με την σχέση της *Χάρτας* με την *Νέα Πολιτική Διοίκηση*, τρεις μέρες πριν, (θυμάμαι ήταν 9 Σεπτεμβρίου ημέρα Τρίτη), είχα πάει στη Γεννάδιο Βιβλιοθήκη, και εκτός των άλλων ζήτησα το σώμα με τους χάρτες περί Ελλάδος. Και μου έφεραν έναν ογκώδη τόμο με πολλούς χάρτες. Αρχισα έναν-έναν χάρτη να τους βλέπω και κάποια στιγμή το μάτι μου πέφτει σε ένα χάρτη, όπου η Χαλκιδική, η Μαγνησία, η Λέσβος, η Θράκη είχαν τους ίδιους σχηματισμούς

με τα αντίστοιχα της *Χάρτας*. Κοιτάζω τα τοπωνύμια. Ήταν τα ίδια. Προσκαλώ μάλιστα, τον φίλο, υπάλληλο της Βιβλιοθήκης να δει και εκείνος αυτά, που έβλεπα. Πράγματι ήταν τα ίδια. Καταλαβαίνετε, πέταξα στον «ουρανό». Να είμαι αυτός που βρήκε ένα πρότυπο της *Χάρτας* του Ρήγα. Δεν το βρήκαν, ο Βρανούσης, ο Δασκαλάκης, η Κουμαριανού, ο Λάιος, ο Πανταζόπουλος, ο Τόλιας κ.ά. Ήταν, κυρία Παζαρλή, η ανταμοιβή στην ενασχόλησή μου με το *Ευρετήριο* και για το ότι πολλές φορές διεξήλθα τα φύλλα της *Χάρτας*, και τα οποία είχαν αποτυπωθεί στο μυαλό μου. Το σώμα με τους χάρτες της Γενναδίου θα το είχαν δει όλοι τους, όσους ανέφερα. Όμως δεν είχαν ενσκήψει συστηματικά και συνεχώς να ασχολούνται με την *Χάρτα*.

Στη συνέχεια βρήκα τον χάρτη του Zannoni. Μάλιστα, ο Ευστάθιος Φινόπουλος, γνωστός συλλέκτης χαρτών και σπάνιων βιβλίων, μου είχε πει σε συζήτηση για το ποιο θα ήταν το πρότυπο του βόρειου μέρους της *Χάρτας*: κοίταξε να βρεις τις δύο χαρακτηριστικές αντικριστές τριγωνικές λίμνες, που ο Ρήγας έχει στη Δομπροτζιά, δίπλα στον Δούναβη, στο 12 φύλλο της *Χάρτας* του. Και πράγματι ήταν στον χάρτη του Zannoni.

Σχετικά τώρα με τον «Πίνακα της Ελλάδος του Ανθίμου Γαζή», θα ήθελα πρώτα να παρατηρήσω ότι έχει πλέον τεκμηριωθεί, ότι το έτος γεννήσεως του Γαζή ήταν το 1764 και όχι το 1758, που αναγράφουν ορισμένοι συγγραφείς. (Και στο βιβλίο μου για τις *Γνώσεις ανατομίας και φυσιολογίας του Ανθίμου Γαζή*, 1993, το λαθεμένο αυτό έτος ανέγραψα). Αργότερα όμως σε σχετική μελέτη έχω δημοσιεύσει την χαλκογραφία με την προσωπογραφία του Γαζή, την οποία ο ίδιος είχε βάλει στο βιβλίο του, που είχε εκδώσει το 1799, όπου αναγράφει το 1764 ως έτος γεννήσεώς του, βλ. Δημ. Καραμπερόπουλος, «Περί Ανθίμου Γαζή και ιατρού Αγγέλου Μελισσηνού», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 32, 1997, σελ. 167-171, σε ανάτυπο και στην ιστοσελίδα μου. Επίσης και στην εργασία μου, «Ο διαφωτιστικός ρόλος του Ανθίμου Γαζή (1764-1828). Παράρτημα: Η εργογραφία του», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 62, 2012, σελ. 209-224 και στην ιστοσελίδα μου.

Στο πρόσφατο Ζ' Διεθνές Συνέδριο «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας» (Οκτ. 2017) στην ανακοίνωσή μου «Χάρτα της Ελλάδος και Πίναξ γεωγραφικός της Ελλάδος» διατύπωσα μια βασική ένσταση αν θα πρέπει να λέγεται ο «Πίνακας γεωγραφικός της Ελλάδος» ως χάρτης του Ανθίμου Γαζή. Και τούτο διότι ο Γαζής έκανε μόνο τις επιδιορθώσεις, ενώ εκδότης ήταν ο Müller, όπως αναγράφεται στον τίτλο, στα ελληνικά και στα γαλλικά. Μάλιστα και σεις σημειώνετε χαρακτηριστικά στη σελ. 264-265, «Σε γενικές γραμμές, ο Müller

φαίνεται να ασχολήθηκε ενεργά με την έκδοση του Πίνακα: αναφέρονται για παράδειγμα δύο ανακοινώσεις του στον Τύπο, όπως ανάλογα είχε κάνει ο Ρήγας για τη Χάρτα, για προαγορά αντιτύπων και για την αναγγελία της έκδοσης». Είναι σαφές πλέον ότι εκδότης ήταν ο Müller και ο Γαζής απλώς είχε τις διορθώσεις του Πίνακα, για τις οποίες μάλλον θα πληρώθηκε. Εξάλλου, ο Γαζής δεν θα είχε την οικονομική άνεση να εκδώσει τον χάρτη, που πριν από τρία τέσσερα χρόνια είχε έρθει στη Βιέννη. Και το βιβλίο, που εξέδωσε το 1799 με τίτλο «Γραμματική τω φιλοσοφικών επιστημών...», με οικονομική βοήθεια των Ζωσιμάδων το είχε εκδώσει.

Όσον αφορά την προσθήκη στον «Πίνακα» της Σικελίας και της Κύπρου, είναι ξεκάθαρο ότι ο Ρήγας εξέδωσε χάρτες για τον χώρο, όπου θα ήταν η *Νέα Πολιτική Διοικήσεις*, η «Ελληνική Δημοκρατία», όπως αποκαλούσε την Βαλκανική πολιτεία του. Εξάλλου και οι χώρες που βρίσκονταν εκτός του κράτους του, (Τρανσυλβανία και Ρωσική Πολωνία) με σύνορα, με ιδιαίτερη διαγράμμιση ο Ρήγας τις διαχωρίζει. Ο εντοπισμός των συνόρων έπαιξε καταλυτικό ρόλο στην διατύπωση της σκοπιμότητας έκδοσης της *Χάρτας* καθώς και των άλλων χαρτών Βλαχίας και Μολδαβίας. Θεωρώ επίσης πως αν ο πρότυπος χάρτης του Delisle, που χρησιμοποίησε, είχε ανατολικά και άλλα μέρη και την Κύπρο θα την συμπεριλάμβανε. Εξάλλου δεν έχει βάλει σύνορα στο ανατολικό μέρος της *Χάρτας* του.

Υποστηρίζω ότι ο Ρήγας ήταν επαναστάτης και ενέτασσε την χαρτογραφία του στο στρατηγικό σκοπό της επανάστασής του. Γι' αυτό εξάλλου, δεν εξέδωσε χάρτη για άλλο μέρος εκτός του χώρου του κράτους του, της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως*, όπως έκανε ο Γαζής, ο οποίος εξέδωσε χάρτες για την Αμερική, Αφρική, Ασία, Ευρώπη και Παγκόσμιο. Αυτή η παρατήρηση είναι αρκετά σημαντική.

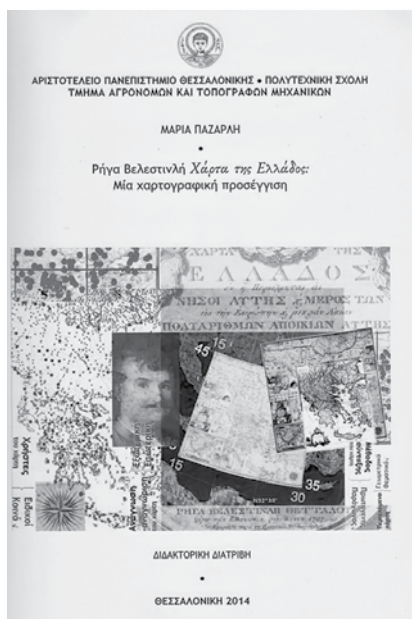
Επειδή συχνά κάνετε αναφορά στην εργασία του Γ. Τόλια, *Αποχαιρετισμός στο Γένος. Αυτοκρατορία και πατριωτισμός στο χαρτογραφικό έργο του Ρήγα (1796-1797, στο Χάρτα της Ελλάδος, Ν.Κ. Κομνηνός (επιμ.), Αθήνα, Μένανδρος, 2010*, θα ήθελα να σας υπομνήσω την σχετική απαντητική μου μελέτη, για όσα ατεκμηρίωτα και ανακριβή έχει γράψει, και την οποία θα πρέπει να έχετε υπόψη, Δημ. Καραμπερόπουλος, *Ένα όψιμος, άδικος επικριτής του επαναστάτη Ρήγα Βελεστινλή*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2015. Είναι στις ιστοσελίδες και σας την στέλνω για να έχετε ίδια αντίληψη των πραγμάτων.

Αγαπητή κυρία Παζαρλή, όσοι έχουν ασχοληθεί με τον Ρήγα, όπως και εσείς, είναι κατά κάποιον τρόπο «δεμένοι» με την μεγάλη αυτή φυσιογνωμία του Νέου Ελληνισμού, τον Ρήγα Βελεστινλή. Σας θεωρούμαι στη χορεία των επιστημόνων που ασχολούνται και συνέβαλαν σημαντικά στη διερεύνηση του έργου του. Θα είναι δυνατόν να ανταλλάσσομαι σκέψεις, για τα σχετικά θέματα περί Ρήγα και τους χάρτες του. Χαρά μας θα ήταν να συμμετάσχετε στο επόμενο Η' Διεθνές Συνέδριο, που θα διοργανωθεί τον Οκτώβριο του 2022.

Πολλούς εγκάρδιους χαιρετισμούς στον καθηγητή κ. Ε. Λιβιεράτο.

Με Ρηγικούς χαιρετισμούς

Δρ. Δημήτριος Καραμπερόπουλος  
Πρόεδρος Επιστημονικής Εταιρείας  
Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα



Η σελίδα τίτλου της διατριβής της Μαρίας Παζαρλή για την *Χάρτα* του Ρήγα Βελεστινλή.



Η αυθεντική για πρώτη φορά επανέκδοση της *Χάρτας της Ελλάδος* από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα παρουσιάστηκε στην Αθήνα, στην Παλαιά Βουλή, 27 Μαΐου 1999. Στη φωτ. στο βήμα ο Βίκτωρ Μελάς, μελετητής της *Χάρτας*, η ιστορικός Αικ. Κουμαριανού, η Μάντω Οικονομίδου, επίτιμη Διευθύντρια του Νομισματικού Μουσείου, ο Ακαδημαϊκός και Γενικός Γραμματέας της Ακαδημίας Αθηνών Νικόλαος Ματσανιώτης, ο επιμελητής της έκδοσης Δρ. Δημ. Καραμπερόπουλος και ο Γ. Γραμματέας της Επιστημονικής Εταιρείας Δημ. Κογκούλης. Χαιρετισμό απηύθυνε η Χάρης Καλλιγά, διευθύντρια της Γενναδείου Βιβλιοθήκης, της οποίας το πρωτότυπο αντίτυπο της *Χάρτας* χρησιμοποιήθηκε για την επανέκδοση.



Παρουσίαση της επανέκδοσης της *Χάρτας* από το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας και την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα στο Αμφιθέατρο του Πανεπιστημίου στο Βόλο, 16 Ιουνίου 1999. Στην φωτογραφία οι συμμετέχοντες στην παρουσίαση από αριστ. ο Πρύτανης, Καθηγητής Παντελής Λαζαρίδης, ο επιμελητής της έκδοσης της *Χάρτας* Δρ. Δημ. Καραμπερόπουλος, ο Νομάρχης Μαγνησίας Πάνος Σκοτινιώτης και ο Καθηγητής Ιστορίας του Α.Π.Θ. Αθανάσιος Καραθανάσης. Προστίθεται πως η *Χάρτα* παρουσιάστηκε αργότερα στο Βελεστίνο, τη Νέα Ιωνία Βόλου και στην Κηφισιά.

## Πίναξ Γεωγραφικός της Ελλάδος, Βιέννη 1800, έκδοση του Ανθίμου Γαζή ή του F. Müller;

(Θεσσαλικό Ημερολόγιο, τόμ. 76, 2019, σελ. 266-274)

Τρία χρόνια μετά την έκδοση από τον Ρήγα Βελεστινλή (1757-1798) της δωδεκάφυλλης *Χάρτας της Ελλάδος*<sup>1</sup>, Βιέννη 1797, εκδίδεται σε τέσσερα φύλλα και στο ήμισυ της διαστάσεώς του ένας άλλος χάρτης με τίτλο *Πίναξ Γεωγραφικός της Ελλάδος*<sup>2</sup>, Βιέννη 1800, θεωρούμενος ως έκδοση του Ανθίμου Γαζή (1764-1828). Ωστόσο, παρατηρούμε στον τίτλο του συγκεκριμένου χάρτη να αναγράφεται στα ελληνικά και γαλλικά ότι ο χάρτης αυτός εκδόθηκε από τον χαράκτη Franz (ή Francois) Müller (1755-1816) και πως ο Γαζής έκανε τις διορθώσεις. Ο πλήρης τίτλος είναι: *Πίναξ Γεωγραφικός τῆς Ἑλλάδος μετὰ τὰ παλαιὰ καὶ νέα ὀνόματα. Ἐπιδ. Ὑπὸ Ἀ.Α.Γαζῆ Μηλιώτου καὶ ἐκδοθεὶς παρὰ Φρανσοῦ Μϋλλερ. Ἀφιερωθεὶς τῷ Γένει τῶν Ἑλλήνων, ῥώ, 1800. Ἐν Βιέννῃ. Καὶ ὁ γαλλικὸς τίτλος εἶναι: *Carte de la Grèce dressée d'après les descriptions les plus récentes par Fr.Th. Müller a Nienne chez l'auteur Faubourg de la Mieden**

1. Δημ. Καραμπερόπουλος, (επιμ.), *Η Χάρτα του Ρήγα Βελεστινλή*, έκδοση Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα με την υποστήριξη της Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 1998 (επανεκδ. 2003). Αυθεντική για πρώτη φορά επανεκδόση της δωδεκάφυλλης *Χάρτας* από το άριστα διατηρημένο πρωτότυπο αντίτυπο της Γενναδείου Βιβλιοθήκης, συνοδευόμενη με το *Ευρετήριο ονομάτων της Χάρτας* και δύο μελέτες, Δ. Καραμπερόπουλος, «Η “Χάρτα της Ελλάδος” του Ρήγα. Τα πρότυπά της και νέα στοιχεία» και Βάσω Πέννα, «Τα νομίσματα της Χάρτας».
2. Ευάγγελος Λιβιεράτος, *Άγιον Όρος και Κύπρος στον χάρτη της Ελλάδας του Ανθίμου Γαζή*, Αγιορειτική Βιβλιοθήκη, Θεσσαλονίκη 2008. Σημειώνουμε ότι το έτος γεννήσεως του Γαζή δεν είναι το αναγραφόμενο 1758, αλλά το 1764, όπως εξάλλου ο ίδιος ο Γαζής το γράφει στην προσωπογραφία του στο βιβλίο του *Γραμματική των φιλοσοφικών επιστημών*, Βιέννη 1799. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλος, *Περί Ανθίμου Γαζή και ιατροῦ Ἀγγελου Μελισσηνοῦ*, *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 32, 1997, σελ. 167-171 και ανεξάρτητα, Αθήνα 1998, στη σελ. 9. Ενδιαφέρουσες ακόμη για τον *Πίνακα γεωγραφικό* είναι οι πληροφορίες, που έχει καταγράψει ο συλλέκτης χαρτών Ν. Βαμβουνάκης στο ιστολόγιο <http://Gazismapgreece.blogspot.com>, Anthimos Gazis: Pinax Geographikos tes Hellados”, Vienna 1800. Ανάρτηση 15 Ιουλίου 2009, σελ. 11.

*Νο 404*. Στον τίτλο στα ελληνικά και στα γαλλικά ξεκάθαρα δηλώνεται ότι εκδότης του χάρτη είναι ο Μύλλερ και μόνο στον ελληνικό τίτλο προστίθεται ότι ο χάρτης διορθώθηκε «Επιδ.[ιορθωθείς]» από τον Ανθίμο Γαζή.

Μετά τον τραγικό θάνατο του Ρήγα Βελεστινλή, το 1798, και την κατάσχεση των έργων του, θεωρούμε ότι ο Μύλλερ, ως χαρακτήρας της *Χάρτας*, βλέποντας την μεγάλη απήχηση που είχε η *Χάρτα*, στους κύκλους των Ελλήνων και τις ανάλογες ευμενείς κριτικές<sup>3</sup>, θα προσπάθησε να εκμεταλλευθεί την περίπτωση αυτή οικονομικά. Να εκδώσει σε μικρότερο μέγεθος, για μείωση ίσως του κόστους. Ωστόσο, για να πάρει την άδεια του λογοκρίτη της αυστριακής αστυνομίας, απάλειψε εκείνα τα ενοχοποιητικά χαρακτηριστικά στοιχεία της *Χάρτας* του Ρήγα, ο οποίος είχε παραδοθεί από την Αυστρία στον Σουλτάνο, και τα έργα του είχαν κατασχεθεί, δίνοντας έτσι διαφορετική εμφάνιση στον χάρτη του.

Για τον σκοπό αυτό θα ζήτησε την βοήθεια του Ανθίμου Γαζή, ο οποίος ήταν ιερέας στον ιερό ναό του Αγίου Γεωργίου της Ελληνικής Κοινότητας Βιέννης, και συνεργάζονταν με τον επίσης σημαντικό χαρακτήρα Karl Schindelmayer, για τα χαρακτηριστικά του βιβλίου του *Γραμματική των φιλοσοφικών επιστημών*<sup>4</sup>. Επίσης, ο Γαζής την ίδια χρονιά, 1800, είχε την επιμέλεια της έκδοσης του χάρτη του Γεωργίου Γολέσκου, *Άτλας ή χάρτης περιέχων καθολικούς πίνακας της υδρογείου σφαίρας*<sup>5</sup>. Έτσι, για να μπορέσει ο Μύλλερ να πάρει την άδεια

- 
3. Σχετικά κείμενα για τη *Χάρτα* του Ρήγα έχουν δημοσιευθεί και μεταφραστεί στα ελληνικά από τον Γεώργιο Λάιο, *Οι Χάρτες του Ρήγα. Έρευνα επί νέων πηγών, ανάτυπον από το Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας*, τόμ. 14, Αθήναι 1960, σελ. 69-75.
  4. Ο τίτλος του βιβλίου είναι: *Γραμματική των φιλοσοφικών επιστημών ή Σύντομος ανάλυσις τη πειραματικής νεωτέρας φιλοσοφίας...*, τόμοι Α'+Β', Βιέννη 1799. Βλ. Γ. Λαδά-Α. Χατζηδήμου, *Ελληνική Βιβλιογραφία των ετών 1796-1799*, Αθήνα 1973, αρ. 150, σελ. 215. Δημ. Καραμπερόπουλος, *Γνώσεις ανατομίας και φυσιολογίας του Θεσσαλού διδασκάλου του Γένους Ανθίμου Γαζή*, 1993, του ίδιου, «Ο διαφωτιστικός ρόλος του Ανθίμου Γαζή (1764-1828). Παράρτημα: Η εργογραφία του», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 62, 2012, σελ. 209-224.
  5. Ε. Λιβιεράτος, «Άτλας ή Χάρτης [...] της υδρογείου 1800», έντυπο υποστήριξης της έκθεσης χαρτών *Η Κοζάνη στον Κόσμο των Χαρτών*, 12 Οκτωβρίου-7 Δεκεμβρίου 2008, Κοζάνη: Δημοτική Χαρτοθήκη. Στο διαδύκτιο μπορεί κανείς να δει σε μεγάλη ανάλυση το αντίτυπο της Εθνικής Βιβλιοθήκης Αυστραλίας, [www.nla.gov.au/nla.map-tm3472](http://www.nla.gov.au/nla.map-tm3472) με πλήρη τον τίτλο. Στον χάρτη υπάρχει κείμενο του Στεφάνου Κομμητά σε αττικίζουσα γλώσσα, η μορφή του Ηγεμόνα Αλεξάνδρου Μουρούζη, «Πίναξ της Βλαχίας», δύο Ηρωελεγεία και στο κάτω μέρος στο περιθώριο δεξιά αναγράφεται «Εχαράχθη υπό Καρόλου Σχινδελμάιερ» και αριστερά «Επιστασία και διορθώσει Ανθίμου Α. Γαζή Μηλιώτου». Σημειώνουμε ότι ο Γεώργιος Γκολέσκου και Στέφανος Κομμητάς είχαν αφιερώσει σχετικά επιγράμματα για την *Χάρτα* του Ρήγα Βελεστινλή



εκτυπώσεως από τον λογοκρίτη της αυστριακής αστυνομίας τροποποίησε, πιθανότατα καθ' υπόδειξη του Ανθ. Γαζή, ορισμένα στοιχεία από την έκδοση της *Χάρτας*, ώστε ο *Πίναξ Γεωγραφικός* να φαίνεται διαφορετικός σε σχέση με την *Χάρτα*, γι' αυτό και στον τίτλο αναγράφεται «Επίδ. [ιορθωθείς]» και μόνο.

Στις αλλαγές περιλαμβάνονταν το μέγεθος του χάρτη περίπου στο μισό της *Χάρτας*, στο ίδιο μέγεθος με τους πρότυπους χάρτες του Delisle, τους οποίους χρησιμοποίησε ο Ρήγας στην έκδοση της *Χάρτας*, όπως έχουμε δείξει<sup>6</sup>. Επίσης, αφαιρέθηκαν η *Επιπεδογραφία της Κωνσταντινουπόλεως*, τα νομίσματα, οι εννέα επιπεδογραφίες ιστορικών τόπων και γεγονότων της αρχαιότητας καθώς και τα ονόματα στα περιθώρια των φύλλων, που είχε προσθέσει ο Ρήγας. Ακόμη, έγινε αλλαγή στον τίτλο του χάρτη, αναγράφοντας απλά *Πίναξ Γεωγραφικός της Ελλάδος με τα παλαιά και νέα ονόματα*, χωρίς τα επεξηγηματικά στοιχεία τα οποία ανέγραφε ο Ρήγας και με τα οποία οριοθετούσε τον Βαλκανικό χώρο της *Χάρτας* και έμμεσα τον συσχετίζε με το Σύνταγμά του, τη *Νέα Πολιτική Διοίκησης*<sup>8</sup>, που ήταν για τους κατοίκους «της Ρούμελης, της Μ. Ασίας, των μεσογειών νήσων και της Βλαχομπογδανίας». Τροποποιήθηκαν μερικά στοιχεία στην παράσταση του τίτλου, ο οποίος κατά τα άλλα είναι ο ίδιος· προστέθηκε περικεφαλαία στην γυναικεία μορφή, λόγχη στο κηρύκειο,

---

στην *Εφημερίδα των Αδελφών Πούλιου*. Βλ. Λεάνδρος Βρανούσης, *Εφημερίς, Η αρχαιότερη Ελληνική εφημερίδα που έχει διασωθεί, Βιέννη 1791-1797, Εκδότες οι αδελφοί Μαρκίδες Πούλιου*, τόμ. 5, *Προλεγόμενα*, Κέντρο Ερεύνης του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού, Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα 1995, σελ.411-415.

6. Δημ. Καραμπερόπουλος, *Η «Χάρτα της Ελλάδος» του Ρήγα. Τα πρότυπά της και νέα στοιχεία*, Ανάτυπο από την έκδοση *Η Χάρτα του Ρήγα Βελεστινλή*, επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1998.
7. Ενδιαφέρον έχει να αναφέρουμε ότι τους όρους «Χάρτα» και «Πίναξ» τους εξηγούν οι Δημητρείς, *Γεωγραφία νεοτερική*, Βιέννη 1791, επιμ. Αικατερίνη Κουμαριανού, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 2006, σελ. 56. Συγκεκριμένα αναφέρουν: «*Χάρτα* όποιον τήν ώνόμαζαν οί παλαιοί Γεωγραφικόν πίνακα (Αναξίμανδρος ό Μιλήσιος ό μαθητής του Θαλού πρώτος έξέδωκε Γεωγραφικό πίνακα "Στράβ. βιβ. α") είναι μιὰ κόλλα χαρτί εις τήν όποία είναι περιγεγραμμένη ή θέσι όλης τής Γης, ή ενός μέρους από τὰ 4, ή ενός μεγάλου τόπου, ή επαρχίας τινός, ή καμμιάς πόλεως, χωριού, άγρου, κήπου και τ.». Υποθέτουμε πως ο Ρήγας έλαβε τον όρο «Χάρτα» μάλλον από την *Γεωγραφία νεοτερική*, την οποία συχνά την μνημονεύει σε έργα του. Ο τίτλος «Χάρτα» έχει άλλη δυναμικότητα συγκριτικά με τον όρο «Πίναξ», που χρησιμοποιεί ο Γαζής σε όλους τους χάρτες του.
8. Βλ. Ρήγα Βελεστινλή, *Τα Επαναστατικά. Επαναστατική Προκήρυξη, Τα Δίκαια του Ανθρώπου, Το Σύνταγμα, Ο Θεούριος, Ύμνος Πατριωτικός*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2005.

σφαίρα πάνω από το βιβλίο με τα γεωμετρικά σχήματα, ασπίδα πίσω από την γυναικεία μορφή με παράσταση κεφαλής Μέδουσας και τροποποιήθηκε το κείμενο στο ανοιχτό βιβλίο. Αντί του «Πολλών ανθρώπων ίδεν άστεα και νόον έγνω (Όμηρος, Οδύσεια Α 3), που είχε αναγράψει ο Ρήγας, προστέθηκε το κείμενο «τα τ' εισέπειτα ση κυβερνώμαι χερί» (Σοφοκλής, Αίας 35).

Ωστόσο, διατηρήθηκε το «Ανεμολόγιο» στο ίδιο μέγεθος, αλλά σε άλλη θέση, όπως επίσης διατηρήθηκε και το «Υπόμνημα» της *Χάρτας*, με απάλειψη όμως του συμβολισμού «Οθωμανική δύναμις». Υποθέτουμε ότι μάλλον δεν θα ήθελε να δοθεί λαβή στον λογοκρίτη, μια και η πρεσβεία της Οθωμανικής Πύλης παρακολουθούσε όλα τα σχετικά με τις δραστηριότητες των Ελλήνων, και πρόσφατο ήταν το γεγονός του μαρτυρικού θανάτου του Ρήγα. Μάλιστα, στη συνοδεία του Ρήγα και των Συντρόφων του από τη Βιέννη στο Βελιγράδι βρίσκονταν και άνθρωπος της πρεσβείας της Οθωμανικής Πύλης<sup>9</sup>. Θεωρούμε απίθανο η αφαίρεσή του να ήταν τεχνικό λάθος, παράλειψη του στοιχειοθέτη. Ωστόσο, σημειώνουμε ότι παρά την απαλοιφή του συμβολισμού της Οθωμανικής δύναμης από το Υπόμνημα του *Πίνακα Γεωγραφικού*, ο συμβολισμός αυτός διατηρείται στις ναυμαχίες Ναυπάκτου 1571 και Τσεσμέ 1770, και μάλιστα με τσακισμένη την ημισέληνο.

Μια σημαντική διαφοροποίηση του *Πίνακα Γεωγραφικού* από τη *Χάρτα* αποτελεί η προσθήκη με περίγραμμα της Σικελίας και της Κύπρου στο κάτω μέρος του χάρτη. Ίσως κατ' αυτόν τον τρόπο θα δείχνονταν οι αρχαίες ελληνικές αποικίες στη Σικελία, αγνοώντας όμως την Κάτω Ιταλία, που θα ήταν δυνατόν να περιληφθεί, όπως υποστηρίζει ο Ε. Λιβιεράτος<sup>10</sup>.

Το γεγονός ότι προστίθεται στον *Πίνακα Γεωγραφικό* η Σικελία, υποστηρίζουμε πως δεν είχε γίνει αντιληπτός από τον Γαζή ο λόγος έκδοσης από τον Ρήγα της δωδεκάφυλλης *Χάρτας της Ελλάδος*. Η *Χάρτα* και οι χάρτες της Βλαχίας και Μολδαβίας, καθώς και οι άλλοι χάρτες που θα εξέδιδε, της Βουλγαρίας, Σερβίας και Βοσνίας, ήταν, τελικά, πολιτικοί χάρτες για το στρατηγικό σχέδιο

9. Αιμ. Λεγράν, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή και των συν αυτό μαρτυρισάντων*, μετάφρ. Σπυρ. Λάμπρου, Αθήνα 1891, φωτομηχανική επανέκδοση με την προσθήκη ευρετηρίου, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλος, έκδ. Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Β' έκδοση 2000, σελ. 133, «Παρά του ενταύθα πρεσβευτού της Τουρκίας θα προστεθή προς μεταφοράν αυτών (του Ρήγα και των Συντρόφων του) μέχρι Βελιγραδίου και έμπιστος Τούρκος εκ της ακολουθίας αυτού».

10. Ευάγγελος Λιβιεράτος, *Άγιον Όρος και Κύπρος στον χάρτη της Ελλάδος του Ανθίμου Γαζή 1800*, Αγορεύτικη Βιβλιοθήκη, Θεσσαλονίκη 2008, σελ. 30.

της επανάστασής του<sup>11</sup>. Για την δημιουργούμενη μετά την επιτυχή επανάστασή του δημοκρατική πολιτεία στον Βαλκανικό χώρο, όπου ήταν η εξουσία του Σουλτάνου. Τονίζουμε με έμφαση ότι ο Ρήγας δεν περιλαμβάνει στην *Χάρτα* του άλλο γεωγραφικό μέρος εκτός του χώρου, που ήθελε να ελευθερώσει, και θα περιέχονταν στο δημοκρατικό κράτος του. Επίσης, ο Ρήγας δεν εξέδωσε άλλο χάρτη εκτός από τους χάρτες του βαλκανικού χώρου της *Χάρτας* του. Χρησιμοποίησε την χαρτογραφία για τους επαναστατικούς του σκοπούς, δεν ήταν ο Ρήγας επαγγελματίας χαρτογράφος, ήταν επαναστάτης, όπως τονίζουμε. Επισημαίνουμε ότι οι περιοχές προς Βορρά, που είναι εκτός της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, Δαλματία, Κάτω Ουγγαρία και Τρανσυλβανία, διαχωρίζονται με σύνορα, όπως έχουμε επισημάνει, με μια ιδιαίτερη διακεκομμένη παχιά γραμμή<sup>12</sup>. Είναι εκτός του χώρου του κράτους του. Παρατηρούμε μάλιστα ότι ο συμβολισμός αυτός των συνόρων από τον Ρήγα διατηρείται και στην έκδοση του Μύλλερ, χωρίς να έχει γίνει αντιληπτός ο ρόλος του.

Όσον αφορά τώρα την Κύπρο, που ο Ρήγας δεν συμπεριέλαβε στη *Χάρτα* του, επισημαίνουμε ότι δεν υπήρχε στον χάρτη του Delisle, τον οποίο ο Ρήγας χρησιμοποίησε, όπως έχουμε δείξει<sup>13</sup>, ως πρότυπο για την *Χάρτα* του. Εξάλλου, στο ανατολικό μέρος της *Χάρτας* του ο Ρήγας δεν έχει βάλλει σύνορα, όπως έκανε στο βόρειο-δυτικό μέρος της με την Δαλματία και την Τρανσυλβανία.

Άξιο προσοχής είναι ότι το γεωγραφικό περιεχόμενο του *Πίνακος Γεωγραφικού* είναι όπως της *Χάρτας*, με τις ίδιες διαγραμμίσεις των Επαρχιών και Τοπαρχιών στην Βλαχία, Σερβία, Βοσνία, Βουλγαρία, Ελλάδα και Μικρά Ασία, καθώς και με την ίδια ιδιαίτερη διαγράμμιση των συνόρων με την Δαλματία και Τρανσυλβανία. Επίσης, διατηρήθηκαν κατά κανόνα και τα ίδια τοπωνύμια της *Χάρτας*. Προσθέτουμε ακόμη ότι μάχες, ναυμαχίες και συνθήκες, τις οποίες ο Ρήγας έχει καταγράψει στην *Χάρτα* του, αναγράφονται και στον

---

11. Δημ. Καραμπερόπουλος, *Ρήγας Βελεστινλής και το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασής του*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2017, σελ. 221 κ. εξ.

12. Η ιδιαίτερη παχιά διακεκομμένη γραμμή των συνόρων, που για πρώτη φορά την εντοπίσαμε το 1998, δεν την καταχώρισε ο Ρήγας στο Υπόμνημα της *Χάρτας* και τούτο διότι δεν ήταν δυνατόν να την επεξηγήσει. Ούτε πως ήταν για τα σύνορα του κράτους του, ούτε πως ήταν για τα σύνορα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, διότι η *Χάρτα* ήταν γεμάτη με τα αρχαία νομίσματα και τα τοπογραφικά διαγράμματα ιστορικών τόπων της αρχαίας Ελλάδος. Δεν θα ήταν δυνατόν να λάβει άδεια εκτυπώσεως της *Χάρτας* από τον λογοκρίτη της αυστριακής αστυνομίας.

13. Δημ. Καραμπερόπουλος, *Η «Χάρτα της Ελλάδος» του Ρήγα. Τα πρότυπά της και νέα στοιχεία*, ό.π.

*Πίνακα Γεωγραφικό*. Συγκεκριμένα, αναγράφονται οι Συνθήκες, Πασάροβιτς 1739, Καηναρτζέ 1774 και Συστόβ 1791, η μάχη Μαρτινέστι 11 Σεπτεμβρίου 1789, οι ναυμαχίες Σαλαμίνας, Ναυπάκτου 1571, Τζεσμέ 24 Ιουνίου 1770 και Μυκάλης, και οι μάχες Μαραθώνος και Γρανικού ποταμού, με τσακισμένο μάλιστα το περσικό και το οθωμανικό σύμβολο αντίστοιχα<sup>14</sup>.

Επίσης, τα κείμενα, τα οποία ο Ρήγας αναγράφει δίπλα σε κάποια τοπωνύμια, επαναλαμβάνονται στον Πίνακα, όπως ενδεικτικά αναφέρουμε, «Τζέρνα Βόδα. Πατρίς Ιωσήπου του Μοισιόδακος», «Εδώ εμφωλεύουν οι Γκριντζαλίδες». Προσθέτουμε επί πλέον για παράδειγμα μόνο τα κείμενα από το φύλλο 6 της Χάρτας, που είναι για την Μικρά Ασία και τα νησιά του ανατολικού Αιγαίου, τα οποία παρατίθενται και στον Πίνακα Γεωγραφικό: «Σάμος [πατρίς] Πυθαγόρου, Χοιρίλλου, Σιβύλλης», «Μίλητος [πατρίς] Θαλής, Αναξίμανδρος, Αναξιμένης, Αισχίνης, Κάδμος, Τιμόθεος. Εδώ εκατέβη η Άρτεμις εις τον Ενδυμίωνα», «Κλαζομεναί [πατρίς] Αναξαγόρου», «Έφεσος [πατρίς] Ηράκλειτος, Ιππώναξ, Αρτεμίδωρος», «Μαγνησία. Εδώ απέθανεν ο Θεμιστοκλής», «Πριήνη πατρίς Αίαντος», «Τάφος Αίαντος», «Τάφος Αχιλλέως», «Βωμός του Σμινθέως Απόλλωνος», «Λυρνησός Βρισηΐδος πατρίς», «Γρανικός π. Εδώ ενίκησε πρώτον ο Αλέξανδρος Δαρειών», «Οβελίσκος μαρμαρένιος 50 ποδών ύψος έχων», «Χίος, Σχολείον του Ομήρου»<sup>15</sup>.

Ωστόσο, στον Πίνακα Γεωγραφικό παρατηρούνται χαρακτηριστικές διαφορές στην ακτογραμμική μερικών περιοχών όπως του Αγίου Όρους και της Μαγνησίας, ενώ αφήνει την Λέσβο όπως ήταν στην Χάρτα. Για το Άγιον Όρος θα χρησιμοποιήθηκε μάλλον ο χάρτης του Bourguignon d' Anville<sup>16</sup>. Άξιο προσοχής είναι το γεγονός ότι τα τοπωνύμια της Χαλκιδικής και των άλλων δύο χερσονήσων της, που αναγράφονται στην Χάρτα, επαναλαμβάνονται στον Πίνακα Γεωγραφικό, ακόμη και η «Ιγνατία Οδός» στην «Απωλλωνία. Ιερισός». Όμως, στη χερσονήσο του Άθωνα, εκτός από την τροποποίηση της ακτογραμμής, γίνεται διαφοροποίηση και στα τοπωνύμια. Από τα είκοσι μνημονεύόμενα Μοναστήρια του Αγίου Όρους της Χάρτας, στον Πίνακα Γεωγραφικό

14. Δημ. Καραμπερόπουλος, *Ρήγα Βελεστινλή, Χάρτα της Ελλάδος, Βιέννη 1786-1797. Ευρετήριο ονομάτων προσώπων, τόπων και πραγμάτων*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1998 (Β' έκδοση 2005).

15. Στη Χίο του Πίνακα Γεωγραφικού δεν αναγράφονται τα ονόματα «[πατρίς] Ίωνος, Θεοπόπου, Θεοκρίτου σοφιστού» της Χάρτας.

16. Ευάγγελος Λιβιεράτος, *Άγιον Όρος και Κύπρος ...*, ό.π., σελ. 46-47.

αναφέρονται μόνο οκτώ «Χιλιαντάρι, Σμένου<sup>17</sup>, Βατοπαίδι, Παντοκράτορος, Σταυρονικήτα, Λαύρα, Ρούσικο, Κωνσταμονίτη». Εντύπωση κάνει που δεν αναφέρεται η Μονή Καρακάλου, της οποίας το προσωνύμιο έφερε ο Άνθιμος Γαζής, κατά την πρώτη επαφή του με την Ελληνική Κοινότητα της Βιέννης<sup>18</sup>.

Ο δίκωρφος Άθως της *Χάρτας* παρουσιάζεται και στον *Πίνακα Γεωγραφικό*, για τον οποίο αναγράφεται μάλλον το τοπωνύμιο «Δικτιδιείς»<sup>19</sup>, ενώ στην *Χάρτα* αναγράφεται απλώς «Άθως όρ.». Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι ο Ρήγας σχεδιάζει το όρος Άθως ως δύο μαστούς, όπως γράφει και ο Μελέτιος<sup>20</sup> και δεν ακολουθεί στο σημείο αυτό τον πρότυπο χάρτη του Delisle. Ίσως να ακολούθησε εσκεμμένα την τακτική της αναπαράστασης του Άθωνα, που «ανάμεσα στα 1707 και τα 1880 τυπώνονται από αγιορείτες μοναχούς ή για λογαριασμό τους πολλές αυτοτελείς δίκωρφες απεικονίσεις του Όρους» και επί πλέον ο Ρήγας θα πρέπει «να ήταν ενήμερος για τις εικόνες των *δίκωρφων* και να είχε πλήρη εικόνα για τη λειτουργία και τους συμβολισμούς τους, ώστε επηρεασμένος από την εξαιρετικά ειδική αυτή αναπαράσταση να τοποθετήσει το δικό του *δίκωρφο* στη θέση του ορεινού αθωνικού όγκου»<sup>21</sup>.

- 
17. Το τοπωνύμιο «Σμένου» αντιστοιχεί στον δίπλα ευρισκόμενο συμβολισμό Μοναστηριού και είναι για τη Μονή Εσφιγμένου. Οι Δημητριάδης, *Γεωγραφία νεωτερινή, ό.π.*, σελ. 204, το αποκαλούν «Σμένου». Επίσης και Σιμένου αναγράφεται στο Ιωάννου Κομνημού, *Προσκυνητάριον του Αγίου Όρους του Άθωνος*, Βενετία 1745, Αθωνικά Ανάλεκτα-Αγιορειτικής Εστίας, Θεσσαλονίκη 2014, σελ.103, καθώς και στο Ainé Didron, «Le Mont Athos», *Annals Archeologiques*, tome quatrieme, Paris 1846, σελ. 224.
  18. Σύμφωνα με τον Σωφρόνιο Ευστρατιάδη, *Ο εν Βιέννη ναός του αγίου Γεωργίου και η Κοινότητος των Οθωμανών υπηκόων*, Ανατύπωση Α΄ εκδόσεως (1912) επιμέλεια-εισαγωγή-ευρετήριο Χαράλαμπος Γ. Χοτζιάκογλου, Βιβλιοπωλείον των Βιβλιοφύλων Κ.Χ. Σπανός, Αθήνα 1997, σελ. 136, «Ο Γαζής εις το πρακτικόν της Κοινότητος φέρεται με το επίθετον Καρικαλινός, διότι ούτω καλούσι τούτον τα της Θεσσαλονίκης συστατήρια γράμματα προς την Κοινότητα· προδήλως δια του επιθέτου τούτου υπονοείται ότι ούτος ήν εκ της μονής του Καρακάλου· αλλά περί του Γαζή τοιαύτην τινά μαρτυρίαν ουδαμού εύρομεν αλλαχού· η είδησις όμως αυτή είνε αυθεντική και δια τούτο πολύτιμος».
  19. Ο Ε. Λιβιεράτος, *Το Άγιον Όρος...*, ό.π., σελ. 58, δεν σχολιάζει το τοπωνύμιο αυτό. Επίσης, ο Άνθιμος Γαζής δεν το αναφέρει στο *Λεξικό* του. (Επανεκδόση του Κων. Ζορμπαλά, Αθήνα 1839).
  20. Μελετίου, *Γεωγραφία παλαιά και νέα, Βενετία 1728*, σελ. 320. Επίσης, Στράβων, *Γεωγραφικά, εκ του Ζ*, τόμ. τρίτος, Πάπυρος, σελ. 962, «Εστι δ' ο Άθως όρος υψηλόν και μαστοειδές».
  21. Βλ. Γ. Τόλια, «Αθωνική ιερή χαρτογραφία. Οι απαρχές» και Ε. Λιβιεράτου, «Άθω περιμέτρου μεταμορφώσεις», στο Ε. Λιβιεράτος, (επιμ.), *Όρους Άθω. Γης και θαλάσσης περίμετρον. Χαρτών μεταμορφώσεις*, Εθνική Χαρτοθήκη, Θεσσαλονίκη 2002, σελ. 162 και 86 αντίστοιχα.

Στο τοπωνύμιο «Καρυά» υπάρχει ένας συμβολισμός, όπως και στην *Χάρτα*, ένα τετραγωνάκι με την ημισέληνο επάνω, για τον οποίο δεν δίνεται επεξήγηση στο υπόμνημα, όπως παρατηρεί και ο Ε. Λιβιεράτος χωρίς όμως να επεξηγείται. Ίσως να ήθελε να σημειώσει την παρουσία της Οθωμανικής εξουσίας, χωρίς να είμαστε σίγουροι αν υπήρχε σχετικό ιδιαίτερο οίκημα. Ωστόσο, σημειώνουμε ότι ο Ρήγας στην *Επιπεδογραφία* του Βελεστίνου μας δίνει την επεξήγηση γι' αυτόν τον συμβολισμό, πως αναφέρεται σε τζαμί, «10. Αγ. Παρασκευή. Ντζαμί»<sup>22</sup>.

Σχετικά με την έκδοση του *Πίνακος Γεωγραφικού της Ελλάδος* το 1800 στη Βιέννη θεωρούμε ότι δεν μπορεί να ήταν αποτέλεσμα σχετικού ενδιαφέροντος του Γαζή. Και τούτο διότι, εκτός από την σαφέστατη αναφορά στον τίτλο, πως εκδότης ήταν ο Μύλλερ, γνωρίζουμε ότι ο Γαζής είχε μόλις τέσσερα χρόνια πιο πριν, το 1796, εγκατασταθεί στην Βιέννη, ως ιερέας στον Ιερό Ναό του Αγίου Γεωργίου της Ελληνικής Κοινότητας Βιέννης και δεν θα είχε την οικονομική δυνατότητα της έκδοσης του χάρτη, όταν μάλιστα διεκτραγωδεί την δυσχερή οικονομική του κατάσταση<sup>23</sup>. Επί πλέον γνωρίζουμε ότι με την οικονομική στήριξη των Ζωσιμαδών την προηγούμενη χρονιά, το 1799, εξέδωσε το δίτομο βιβλίο φυσικής ιστορίας με τίτλο *Γραμματική τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν, ἢ Σύντομος ἀνάλυσις τῆς πειραματικῆς νεωτέρας φιλοσοφίας*. Όπως επίσης την ίδια χρονιά, το 1800, ο Γαζής είχε την επιμέλεια και διόρθωση στον χαρακτή Karl Schindelmayer του χάρτη με τίτλο *Ἄτλας ἢ χάρτης περιέχων καθολικοὺς γεωγραφικοὺς πίνακας τῆς ὑδρογείου σφαίρας...καὶ μερικὸν πίνακα τῆς Βλαχίας*, του Γεωργίου Γολέσκου, ο οποίος και χρηματοδότησε την έκδοση. Χαρακτηριστικά αναγράφεται ότι ο χάρτης εκδόθηκε με την επιμέλεια του Γαζή, «Επιστασεία και διορθῶσει Ανθίμου Α. Γαζή του Μηλιώτου».

Επί πλέον, ο ίδιος ο εκδότης του *Πίνακα Γεωγραφικού*, ο Μύλλερ, φρόντιζε για την πώληση του χάρτη, όπως προκύπτει από δημοσιεύματα της εποχής στην εφημερίδα της Βιέννη *Wiener Zeitung*, σύμφωνα με τον Johannes Dörflinger. Στο ένα δημοσίευμα, 12 Ιουλίου 1800, γίνεται πρόσκληση για προαγορά της έκδοσης του χάρτη και στο άλλο δημοσίευμα, 24 Σεπτεμβρίου 1800,

22. Βλ. το φύλλο 4 της *Χάρτας* όπου και η «Επιπεδογραφία της Φεράς νυν λεγομένης Βελεστίνος», της γενέτειράς του Ρήγα, Δημ. Καραμπερόπουλος, (επιμ.), *Η Χάρτα του Ρήγα Βελεστινλή*, ό.π.

23. Σωφρονίου Ευστρατιάδου, *Ο εν Βιέννη ναός του αγίου Γεωργίου και η Κοινότητος των Οθωμανών υπηκόων*, ό.π., σελ. 136-138 και 143-149.

γνωστοποιείται στο κοινό η περάτωση της έκδοσης<sup>24</sup>. Με την έκδοση του *Πίνακα Γεωγραφικού* του 1800, ο Μύλλερ θα σκόπευε να καλύψει το κενό, που δημιουργήθηκε μετά τον μαρτυρικό θάνατο του Ρήγα και την απαγόρευση των έργων του. Γι' αυτό και δημοσιεύει στην εφημερίδα την ανακοίνωσή του για την προεγγραφή αντιτύπων, όπως επίσης και για την ολοκλήρωση της έκδοσης. Ωστόσο, με όλες τις αφαιρέσεις πολλών στοιχείων της Χάρτας και προσθήκες νέων, η έκδοση του *Πίνακος Γεωγραφικού* δεν είχε τα αναμενόμενα αποτελέσματα για τον εκδότη και χαράκτη Μύλλερ. Η έκδοση αυτή θα είχε μικρή απήχηση. Τα σωζόμενα αντίτυπα είναι ελάχιστα συγκριτικά με τα σωζόμενα αντίτυπα της *Χάρτας*, που μέχρι σήμερα έχουν καταγραφεί περί τα πενήντα τέσσερα<sup>25</sup>.

Προστίθεται συμπληρωματικά, πως εάν ο *Πίναξ Γεωγραφικός* ήταν έκδοση του Ανθίμου Γαζή θα το ανέγραφε, όπως επίσης θα ανέγραφε και αν είχε την επιμέλεια, την «επιστασία» του, όπως δηλώνεται και σε άλλα έργα του. Συγκεκριμένα, το 1800 στον χάρτη *Άτλας ή χάρτης περιέχων καθολικούς γεωγραφικούς πίνακας της ύδρογειού σφαίρας...* αναγράφεται ότι εκδόθηκε «Επιστασία και διορθώσει Ανθίμου Γαζή». Επίσης αναγράφεται στον τίτλο του χάρτη του 1801, *Πίναξ Γεωγραφικός της Ευρώπης*, ότι ο Γαζής ήταν εκδότης με χαράκτη τον Κ. Σχινδελμάυερ, καθώς και το 1802 για τον χάρτη, *Πίναξ Γεωγραφικός της Ασίας*, προσθέτοντας μάλιστα ότι ο χάρτης αυτός έγινε με την οικονομική στήριξη των Ζωσιμαδών. Επίσης, το 1802 εκδόθηκε η *Χημική φιλοσοφία* του Φουρκροά μεταφρασθείσα υπό Θεοδοσίου Μ. Ηλιάδου, όπου αναγράφεται η φράση «επιδιορθωθείσα και τύποις εκδοθείσα υπό Ανθίμου Γαζή».

Ο *Πίναξ Γεωγραφικός* επανεκδόθηκε το 1810 από τον έμπορο-εκδότη J. Carpi, χωρίς όμως να έχει διορθωθεί η με ελληνικούς χαρακτήρες χρονολογία της πρώτης εκδόσεως, (αω'). Ο τίτλος αναγράφεται μόνο στα γαλλικά

---

24. Αναφέρονται από τον Ν. Βαμβουνάκη στο ιστολόγιό του, [http://. Gazismapgreece.blogspot.com](http://Gazismapgreece.blogspot.com), Anthimos Gazis: Pinax Geographikos tes Hellados", Vienna 1800. Ανάρτηση 15 Ιουλίου 2009, σελ. 11. Ο Johannes Dörflinger έχει αναφέρει αρκετά ενδιαφέροντα για τον χαράκτη F. Müller, σύμφωνα με τον Α. Βρανούση, *Εφημερίς, Η αρχαιότερη Ελληνική εφημερίδα...*, ό.π., σελ. 824-825.

25. Για τα καταγεγραμμένα μέχρι σήμερα πρωτότυπα αντίτυπα της *Χάρτας* του 1797 βλ. Δημ. Καραμπερόπουλος, «Τα σωζόμενα πρωτότυπα αντίτυπα της *Χάρτης της Ελλάδος* του Ρήγα-Συμπλήρωση», *Υπέρεια*, τόμ. 5, *Πρακτικά Ε' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας»*, (Βελεστίνο 2007), Αθήνα 2010, σελ. 891-895, όπου μνημονεύονται 51 αντίτυπα. Έκτοτε έχουμε καταγράψει άλλα τρία αντίτυπα.

με το όνομα του χαρακτή Μύλλερ και του εμπόρου-εκδότη Carri<sup>26</sup>. Δεν υπάρχει μνεία του Γαζή, όπως και στον γαλλικό τίτλο της πρώτης έκδοσης του 1800. Αντίτυπο της β' έκδοσης υπήρχε και στην Ελλάδα, στην κατοχή της ΔΕΗ (σήμερα αγνοείται η τύχη του) το οποίο ανατυπώθηκε το 1969 από το Κέντρο Μείζονος Ελληνισμού και αντίτυπό του υπάρχει στη Βιβλιοθήκη του γράφοντος.

\*\*\*

Καταλήγουμε μετά τα παραπάνω, δίνοντας απάντηση στο ερώτημα του τίτλου, πως τεκμηριώνεται πλέον ότι ο *Πίναξ Γεωγραφικός της Ελλάδος*, Βιέννη 1800, ήταν έκδοση του Φ. Μύλλερ, χαρακτή της *Χάρτας της Ελλάδος* του Ρήγα Βελεστινλή, και όχι του Ανθίμου Γαζή. Ο Μύλλερ, μετά τον μαρτυρικό θάνατο του Ρήγα και την απήχηση που είχε η δωδεκάφυλλη *Χάρτα* του, ή οποία όμως κατασχέθηκε, όπως όλα τα έργα του, θα θέλησε να εκμεταλλευθεί οικονομικά την έλλειψή της. Έτσι, χάραξε το νέο χάρτη στο ήμισυ μέγεθος της *Χάρτας*, και για να μπορέσει να πάρει την άδεια έκδοσης από τον λογοκρίτη της αυστριακής αστυνομία, θα ζήτησε τη συνεργασία του Γαζή, ο οποίος ήταν ιερέας στο ναό του Αγίου Γεωργίου της Ελληνικής Κοινότητας Βιέννης, με καλό γενικά κύκλο επαφών και επιμελητή έκδοσης άλλου χάρτη. Ο Γαζής θα του έδωσε ορισμένα στοιχεία και γι' αυτό στον ελληνικό τίτλο (και όχι στον γαλλικό τίτλο του *Πίνακα Γεωγραφικού*, ούτε στην β' έκδοσή του) αναγράφεται ότι επιδιορθώθηκε ο χάρτης αυτός από τον Γαζή. Δεν αναγράφεται ότι ήταν έκδοση του Γαζή, ούτε ότι είχε την επιμέλεια και τη διόρθωση της έκδοσης του *Πίνακα Γεωγραφικού*, όπως αναγράφεται στον αντίστοιχο χάρτη του Γεωργίου Γολέσκου της ίδιας χρονιάς, που επιμελήθηκε και διόρθωσε. Τελικά, ο *Πίναξ Γεωγραφικός*, Βιέννη 1800, θα πρέπει να αναφέρεται ως έκδοση του Μύλλερ και όχι του Γαζή, και ήταν ένα παρεπόμενο της έκδοσης της *Χάρτας* του Ρήγα από τον χαρακτή της, Μύλλερ.

---

26. Σχετικά βλ. Ν. Βαμβουνάκης, *ό.π.*, σελ. 3.

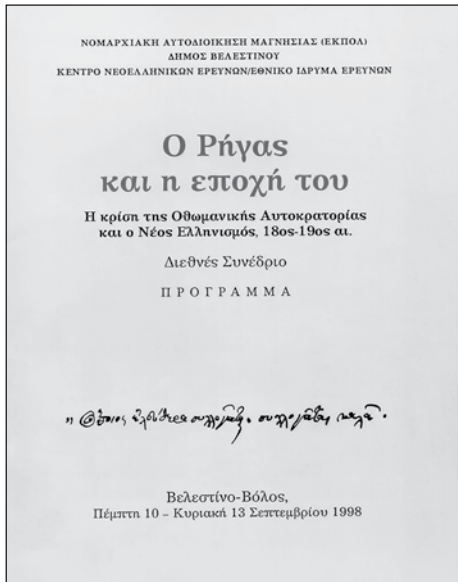




Ο τίτλος του Πίνακος Γεωγραφικού αριστερά και της Χάρτας δεξιά.

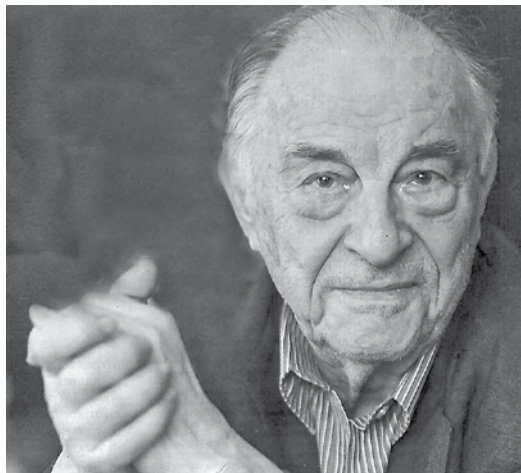


Στην επανέκδοση του Πίνακος Γεωγραφικού το 1810 αναγράφονται στον τίτλο στα γαλλικά μόνο τα ονόματα των εκδοτών Fr. Müller και Jean Carppi.



Ο τίτλος του Προγράμματος του Διεθνούς Συνεδρίου «Ο Ρήγας και η εποχή του. Η κρίση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και ο Νέος Ελληνισμός, 18<sup>ος</sup>-19<sup>ος</sup> αι.», Βελεστίνο-Βόλος 10-13 Σεπτεμβρίου 1998. Η Επιστημονική διοργάνωση ήταν από το Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών με Διευθυντή και Πρόεδρο του Συνεδρίου τον Βασίλη Παναγιωτόπουλο. Συμμετείχα στην Οργανωτική Επιτροπή καθώς και ως Σύεδρος ανακοίνωσα την Κυριακή 13 Σεπτεμβρίου 1998, τα πρώτα ευρήματα για την ταύτιση ενός προτύπου χάρτη για την *Χάρτα* του Ρήγα. Ο τίτλος της ανακοίνωσής μου ήταν «Guil. Delisle και η “*Χάρτα της Ελλάδος*” του Ρήγα. Ταύτιση για πρώτη φορά ενός προτύπου», αλλάζοντας τον αρχικό τίτλο, που ήταν στο Πρόγραμμα «Η “*Νέα Πολιτική Διοίκησης*” και η “*Χάρτα της Ελλάδος*” του Ρήγα. Μια νέα ανάγνωση».

Βασίλης Παναγιωτόπουλος, ιστορικός, συγγραφέας σημαντικών ιστορικών έργων, μεταξύ των οποίων η έκδοση του Αρχείου του Αλή Πασά και ως Διευθυντής του Κέντρου Νεοελληνικών Ερευνών/ Ε.Ι.Ε, διοργάνωσε το Διεθνές Συνέδριο για τον Ρήγα το 1998 στη γενέτειρα του Ρήγα, το Βελεστίνο. Πριν από λίγα χρόνια έθεσε το ερώτημα για το ποια είναι η πρώτη απεικόνιση του Ρήγα, με αποτέλεσμα να γίνει σχετική διερεύνηση και να γραφτεί η εργασία μου «Η πρώτη προσωπογραφία του Ρήγα Βελεστινλή», (βλ. στις σελ. 631-638).



# Χάρτα της Ελλάδος του Ρήγα Βελεστινλή και Πίναξ Γεωγραφικός της Ελλάδος του Fr. Müller. Συσχετίσεις, παραλληλισμοί

(Υπέρεια, τόμ. 7, Πρακτικά Ζ' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας»  
(Βελεστίνο 2017), Αθήνα 2020)

Στα τέλη του 18<sup>ου</sup> αιώνα εκδόθηκαν στην Βιέννη δύο ελληνικοί χάρτες, το 1797 η *Χάρτα τής Ελλάδος* και τρία χρόνια αργότερα, το 1800, ένας μικρότερος χάρτης, στο μισό μέγεθος του προηγούμενου με τίτλο *Πίναξ Γεωγραφικός τής Ελλάδος*. Επιχειρείται να αναδειχθούν οι σχετικές συσχετίσεις, που υπάρχουν μεταξύ των δύο αυτών χαρτών.

Α). Ο Ρήγας Βελεστινλής (1757-1798), στο πλαίσιο του στρατηγικού σχεδίου της επανάστασής του<sup>1</sup>, εξέδωσε στη Βιέννη το 1797 τρεις χάρτες του Βαλκανικού χώρου, για τον οποίο σχεδίαζε την επανάστασή του και την δημιουργία της δημοκρατικής πολιτείας του, *Χάρτα τής Ελλάδος*, *Νέα Χάρτα τής Βλαχίας και Γενική Χάρτα τής Μολδοβίας*. Οι χάρτες διαιρούνταν με ιδιαίτερη διαγράμμιση σε επαρχίες και τοπαρχίες, και ήταν κατ' αυτόν τον τρόπο σε αρμονική σχέση με το Σύνταγμα του, τη *Νέα Πολιτική Διοίκηση*, που παράλληλα είχε εκδώσει. Γι' αυτό τονίζεται πως θεωρούνται πολιτικοί χάρτες της δημοκρατικής του πολιτείας, που ήθελε να δημιουργήσει μετά την επανάστασή του. Μάλιστα, ο Ρήγας, όπως έχει υποστηριχθεί, θα εξέδιδε λεπτομερείς χάρτες και για τις υπόλοιπες περιοχές του Βαλκανικού χώρου του κράτους του, την Βουλγαρία, την Σερβία και την Βοσνία<sup>2</sup>. Επισημαίνεται ότι

- 
1. Δημ. Καραμπερόπουλος, *Ρήγας Βελεστινλής και το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασής του*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερόν-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2017.
  2. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Johann Christian von Engel, *Geschichte des Ungarischen Reichs und seiner Nebenlande*. – τόμ. I: *Geschichte des alten Panoniens und der Bulgarey*, Halle 1797, σελ. 473-474, ο Ρήγας ετοίμαζε λεπτομερείς χάρτες και για τις υπόλοιπες περιοχές, της Βουλγαρίας, Σερβίας, Βοσνίας. Την μαρτυρία μνημονεύει ο Γ. Λάιτς, «Οι χάρτες του Ρήγα. Έρευνα επί νέων πηγών», *Δελτίο Ιστορικής Εθνολογικής Εταιρείας*, τόμ. 14, (1960), σελ. 231-312, Παράρτημα II, σελ. 296-298. Επίσης στα βιβλία κατά τη σύλληψή του μετά την προδοσία στην Τεργέστη, ο Ρήγας είχε και ένα χάρτη της Σερβίας, Βοσνίας, τον οποίο, υποθέτουμε, ότι

ο Ρήγας εξέδωσε χάρτες μόνο για τον χώρο, που ήθελε να ελευθερώσει. Δεν περιέλαβε άλλο τμήμα ή δεν εξέδωσε χάρτη για άλλη γεωγραφική περιοχή, όπως για παράδειγμα ο Ανθίμος Γαζής, που εξέδωσε επί πλέον χάρτες για την Ευρώπη, Αμερική, Ασία, Αφρική και Παγκόσμιο<sup>3</sup>. Τονίζουμε ότι ο Ρήγας δεν ήταν επαγγελματίας χαρτογράφος, αλλά χρησιμοποίησε τους χάρτες για το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασής του.

Για το σκοπό της έκδοσης της *Χάρτας της Ελλάδος* ο Ρήγας χρησιμοποίησε, όπως έχουμε δείξει, συγκεκριμένους χάρτες ως πρότυπα<sup>4</sup>. Για το νότιο μέρος της δωδεκάφυλλης *Χάρτας* του χρησιμοποίησε τον χάρτη της αρχαίας Ελλάδος του Delisle. Σκόπιμα επέλεξε τον χάρτη της αρχαίας Ελλάδος, και τούτο διότι, αντί της οθωμανικής ονοματολογίας, ήθελε την αντίστοιχη ελληνική ονοματολογία και παράλληλα την ελληνική πολιτική διαίρεση σε επαρχίες και τοπαρχίες<sup>5</sup>. Για το βόρειο μέρος, όπως έχουμε δείξει, χρησιμοποίησε τον χάρτη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας του Rizzi Zannoni<sup>6</sup>.

Για έξι μήνες τυπώνονταν τα φύλλα της *Χάρτας*, για τα οποία έπρεπε ο Ρήγας να παίρνει την άδεια του λογοκρίτη της Αυστριακής Αστυνομίας. Τίποτε δεν τυπώνονταν τότε χωρίς την άδειά του. Κατόρθωσε, ωστόσο, να αποκρύψει τον πραγματικό σκοπό της έκδοσης της *Χάρτας*, με τα στοιχεία, που καταχώρισε και τα οποία αποκωδικοποιήσαμε· το «ρόπαλο του Ηρακλέους»<sup>7</sup> στον τίτλο της *Χάρτας* και στην *Επιπεδογραφία τής Κωνσταντινουπόλεως*, όπως επίσης και στους χάρτες Βλαχίας και Μολδαβίας, και τον ιδιαίτερο συμβολισμό των συνόρων, τον οποίο δεν αναγράφει στο Υπόμνημα της *Χάρτας* του. Επίσης,

μάλλον θα τον ήθελε για να εκδώσει και για τις περιοχές αυτές λεπτομερή χάρτη διαιρεμένο σε Επαρχίες και Τοπαρχίες. Βλ. Κων. Αμαντος, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1930, φωτομηχανική επανέκδοση με την προσθήκη ευρετηρίου από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1997, σελ. 145.

3. Δημ. Καραμπερόπουλος, «Ο διαφωτιστικός ρόλος του Ανθίμου Γαζή (1764-1828). Παράρτημα: Η εργογραφία του», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 62, 2012, σελ. 209-224.
4. Δημ. Καραμπερόπουλος, *Η «Χάρτα της Ελλάδος» του Ρήγα. Τα πρότυπά της και νέα στοιχεία*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1998.
5. Δημ. Καραμπερόπουλος, «Γιατί ο Ρήγας διάλεξε χάρτη της αρχαίας Ελλάδος ως πρότυπο της “Χάρτας της Ελλάδος”», *Υπέριστα*, τόμ. 4, *Πρακτικά Δ’ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνου-Ρήγας» (Βελεστίνo 2003)*, Αθήνα 2006, σελ. 591-604.
6. Δημ. Καραμπερόπουλος, *Η «Χάρτα της Ελλάδος» του Ρήγα. Τα πρότυπά της...*, ό.π. Γ. Τόλιας, *Χάρτες και Ιστορίες. Ελληνικές τοπογραφίες της Αναγέννησης και των Φώτων*, Εκδόσεις Ζήτη, Θεσσαλονίκη 2008, σελ. 115.
7. Δημ. Καραμπερόπουλος, *Το «ρόπαλο του Ηρακλέους» στους χάρτες του Ρήγα. Νέες έρευνες*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα, 2010.

καταχώρισε 162 νομίσματα σε όλα τα φύλλα της *Χάρτας*, καθώς και εννέα Επιπεδογραφίες ιστορικών τόπων και γεγονότων της αρχαίας Ελλάδος, εκ των οποίων η μία ήταν της γενέτειράς του, του Βελεστίνου, επεξηγώντας πως οι Επιπεδογραφίες είναι για την περιήγηση του *Νέου Αναχάρσιδος* στην αρχαία Ελλάδα, όπως εξάλλου αναφέρει και στον τίτλο. Επίσης, ο Ρήγας πρόσθεσε στα περιθώρια, στο νότιο και βόρειο μέρος της δωδεκάφυλλης *Χάρτας*, τα ονόματα ενδόξων αρχαίων ανδρών καθώς και τους διαχρονικούς εξουσιαστές του Βαλκανικού χώρου της *Χάρτας* του, φθάνοντας μέχρι τον σουλτάνο Σελίμ τον Γ', του 1789.

Εκδότης της *Χάρτας τής Ελλάδος* ήταν ο Ρήγας και χαράκτης ο γνωστός στην εποχή του χαλκογράφος Φρανσουά Μήλλερ (Franz Müller, 1755-1816). Επί πλέον, ο ίδιος ο Ρήγας φρόντισε να διαθέσει τους χάρτες του, όπως και τα άλλα βιβλία που εξέδωσε. Ωστόσο, αφού έλαβε διαβατήριο από τις αυστριακές αρχές, τον Δεκέμβριο του 1797 αφίχθηκε στην Τεργέστη, με σκοπό να κατέλθει στην Ελλάδα. Όμως, προδόθηκε από τον μικρόψυχο Έλληνα έμπορο και συνελήφθη, με αποτέλεσμα να οδηγηθεί μετά έξι μηνών βασανιστήρια μαζί με άλλους επτά Συντρόφους του στον θάνατο. Κατ' αυτόν τον τρόπο διακόπηκε εν τη γενέσει του το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασής του για την αποτίναξη της απολυταρχικής εξουσίας του σουλτάνου και την απόκτηση της ελευθερίας των σκλαβωμένων ραγιαδών. Παρ' όλα αυτά, ο επαναστατικός παιάνας *Θούριος*, είχε αρχίσει να διαδίδεται και να ατσαλώνει τους σκλαβωμένους για την απόφασή τους για επανάσταση και ελευθερία.

Β). Τρία χρόνια μετά την έκδοση της *Χάρτας* του Ρήγα και δύο χρόνια από τον μαρτυρικό θάνατό του, το 1800, εκδίδεται στη Βιέννη παρόμοιος, εκ πρώτης όψεως, χάρτης με εκείνον του Ρήγα και τίτλο *Πίναξ Γεωγραφικός τής Ελλάδος*. Εκδότης του χάρτη, όπως δηλώνεται στον τίτλο, στα ελληνικά και γαλλικά, ήταν ο χαράκτης χαλκογράφος Φρανσουά Μύλλερ, ο οποίος ήταν και χαράκτης της *Χάρτας*. Τονίζουμε ότι ο Ανθίμος Γαζής (1764-1828)<sup>8</sup> δεν ήταν ο εκδότης του *Πίνακα*, όπως συνεχώς επαναλαμβάνεται, απλά έκανε τις σχετικές «επιδιορθώσεις»: χαρακτηριστικά αναγράφεται στον τίτλο του

8. Το έτος γεννήσεως του Ανθίμου Γαζή είναι το 1764 και όχι το αναγραφόμενο 1758 (Ευαγ. Λιβιεράτος, *Το Άγιον Όρος και Κύπρος στον χάρτη της Ελλάδος του Ανθίμου Γαζή*, Θεσσαλονίκη 2008, σελ. 9). Μάλιστα, ο ίδιος ο Γαζής το αναγράφει στη σχετική προσωπογραφία του στο βιβλίο του *Γραμματική των φιλοσοφικών επιστημών*, Βιέννη 1799. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλος, *Περί Ανθίμου Γαζή και ιατρού Αγγέλου Μελισσηνού*, Αθήνα 1998, σελ. 7-10.

χάρτη, «ἐπίδ.[ιορθωθείς] ὑπό Α.Α.Γαζῆ καὶ ἐκδοθεὶς παρὰ Φρανσοῦ Μύλλερ». Εκδότης δηλαδή του Πίνακα ἦταν ο Μύλλερ. Ο πλήρης τίτλος εἶναι: «Πίναξ Γεωγραφικός τῆς Ἑλλάδος. Μέ τά παλαιὰ καὶ νέα ὀνόματα. Ἐπίδ. ὑπό Α. Α. Γαζῆ Μηλιώτου καὶ ἐκδοθεὶς παρὰ Φρανσοῦ Μύλλερ. Ἀφιερωθείς τῷ Γένει τῶν Ἑλλήνων. α.ώ. 1800. Ἐν Βιέννῃ»<sup>9</sup>. Το ἴδιο δηλώνεται καὶ στον γαλλικό τίτλο, πῶς ο Μύλλερ εἶναι εκδότης του Πίνακα, χωρίς μάλιστα νὰ μνημονεύεται ο Γαζῆς γιὰ τις ἐπιδιορθώσεις του: «*Carte de la Grèce/ dressée d'après les descriptions les plus récentes/ par Fr. Th. Müller/ a Nienne, chez l'auteur Faubourg de la Mieden no 404*».

Ενδιαφέρον ἔχει νὰ αναφέρουμε ὅτι τους ὀρους «Χάρτα» καὶ «Πίναξ Γεωγραφικός» τους ἐξηγοῦν οὐ Δημητρίεις σὲν *Γεωγραφία νεωτερικῆ*<sup>10</sup>. Συγκεκριμένα αναφέρουν, «*Χάρτα ὅπου τὴν ὀνόμαζαν οἱ παλαιοὶ Γεωγραφικὸν πίνακα (Ἀναξίμανδρος ὁ Μιλήσιος ὁ μαθητὴς τοῦ Θαλοῦ πρῶτος ἐξέδωκε Γεωγραφικὸν πίνακα 'Στράβ. βιβ. α')* εἶναι μιὰ κόλλα χαρτὶ εἰς τὴν ὅποια εἶναι περιγεγραμμένη ἡ θέσι ὄλης τῆς Γῆς, ἢ ἐνὸς μέρους ἀπὸ τὰ 4, ἢ ἐνὸς μεγάλου τόπου, ἢ ἐπαρχίας τινός, ἢ καμμιας πόλεως, χωριοῦ, ἀγροῦ, κήπου καὶ τ.». Ὑποθέτουμε πῶς ο Ρήγας θὰ ἔλαβε τὸν ὄρο *Χάρτα* μάλλον ἀπὸ τὴν *Γεωγραφία νεωτερικῆ*, τὴν ὅποια συχνὰ μνημονεύει σὲν *Νέο Ἀνάχαρσι*<sup>11</sup>. Προστίθεται ἀκόμη ὅτι σὲν *Γεωγραφία* τοῦ Μελετίου χρησιμοποιεῖται ὁ ὀρος «Πίναξ Γεωγραφικός» καθὼς καὶ σὲν ἐπανεκδόσῃ τῆς ἀπὸ τὸν Ἀνθίμου Γαζῆ<sup>12</sup>.

Δεν ἔχει δοθεῖ, ὡστόσο, κάποια ἐξηγήση, ἀπὸ ὅσο εἶναι μέχρι σήμερα γνωστό, γιὰ τὸν λόγο ἐκδόσης τοῦ Πίνακα *Γεωγραφικὸῦ τῆς Ἑλλάδος* ἀπὸ τὸν χαρακτὴ Μύλλερ με τὴν βοήθεια τοῦ Ἀνθίμου Γαζῆ, οὔτε ἀκόμη καὶ ἀπὸ τους ασχολούμενους με τὴν χαρτογραφία τῆς τότε ἐποχῆς. Θεωροῦμε, ὅπως

9. Το ὄνομα τοῦ χαρακτὴ στα ἐλληνικά σὲν *Χάρτα* εἶναι «Φρανσοῦ Μύλλερ» καὶ σὲν *Πίνακα* «Φρανσοῦ Μύλλερ».

10. Δανιὴλ ἱερομονάχου καὶ Γρηγορίου ἱεροδιακόνου τῶν Δημητρίων, *Γεωγραφία Νεωτερικῆ*, ἐν Βιέννῃ, παρὰ τῶ ἐυγενεὶ κυρίῳ Θωμᾷ τῶ Τράντενν 1791, ἐπιμέλεια Αικ. Κουμαριανοῦ, Νέα Ἑλληνικὴ Βιβλιοθήκη, Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἐστίας», Ἀθήνα 2006, σελ. 56.

11. Ρήγα Βελεστινλή, *Νέος Ἀνάχαρσις*, Βιέννη 1797, ἀναστατικὴ ἐπανεκδόση ἐπιμέλεια-εἰσαγωγῆ-εὐρετήριου Δημ. Καραμπερόπουλου, Ἐπιστημονικὴ Ἐταιρεία Μελέτης Φερῶν-Βελεστίνου-Ρήγα, Ἀθήνα 2006, σελ. 141, 142, 148.

12. Μελετίου, *Γεωγραφία παλαιὰ καὶ νέα...πλείστοις δὲ σημειώμασιν ἐπαυξηθεῖσα μετὰ καὶ τινῶν παραρτημάτων, καὶ πέντε Γεωγραφικῶν Πινάκων, καὶ ἐπιδιορθωθείσα, ἐξεδόθη ἤδη τὸ δεύτερον ὑπὸ Ἀνθίμου Γαζῆ τοῦ Μηλιώτου*, τόμ. Α', Ἐν Βενετία, 1807, φωτομηχανικὴ ἐπανεκτύπωση, ἐκδόσεις Μάτι, Ἀθήνα 2006, σελ. 8, 30, 37, 56.

έχουμε υποστηρίξει σε πρόσφατη εργασία μας<sup>13</sup>, πως μάλλον ο χαρακτήρας Μύλλερ, που ήταν και χαρακτήρας της *Χάρτας* του Ρήγα, θα εντυπωσιάστηκε από το ενδιαφέρον, που εκδηλώθηκε, για την έκδοση αυτή του Ρήγα και από την ζήτηση των αντιτύπων της *Χάρτας της Ελλάδος*, όπως φαίνεται από την αποδοχή, που είχε με τις κριτικές, και από τα πολλά πρωτότυπα αντίτυπα, που έχουν διασωθεί και καταγραφεί σε διάφορες βιβλιοθήκες της Ελλάδος και του Εξωτερικού<sup>14</sup>. Μετά το γεγονός του μαρτυρικού θανάτου του Ρήγα Βελεστινλή, το 1798, που απαγορεύτηκαν και τα έργα του, υποθέτουμε πως ο χαρακτήρας της *Χάρτας*, Μύλλερ, θα θεώρησε καλό να εκδώσει τροποποιημένη την *Χάρτα*, κάνοντας μερικές «επιδιορθώσεις», ώστε να είναι εύκολη η λήψη της άδειας από τον λογοκρίτη της Αυστριακής Αστυνομίας. Σμίκρυνε το μέγεθος του χάρτη σε τέσσερα φύλλα, για να είναι λιγότερα τα έξοδα έκδοσης και να είναι ευκολομεταχείριστη.

Για τον σκοπό αυτό, ο Μύλλερ θα ζήτησε την βοήθεια του Ανθίμου Γαζή, ο οποίος μετά την έλευσή του το 1796 στη Βιέννη, είχε ήδη αρχίσει να ασχολείται με εκδόσεις βιβλίων, στα οποία μάλιστα υπήρχαν και χαρακτηριστικά. Συγκεκριμένα, το 1799 ο Γαζής είχε εκδώσει το βιβλίο, που μετέφρασε και το οποίο μπορεί να χαρακτηριστεί ως βιβλίο φυσικής ιστορίας, με τίτλο *Γραμματική τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν*<sup>15</sup>, σε δυο τόμους, στο τέλος των οποίων τέθηκαν και πολλά χαρακτηριστικά, τα οποία χαλκογραφήθηκαν από έναν άλλο χαρακτήρα της Βιέννης, τον Σχινδελμάιερ (Karl Robert Schindelmayer). Μάλιστα, το βιβλίο αυτό, επισημαίνουμε, εκδόθηκε με την οικονομική ενίσχυση των Ζωσιμάδων.

Επί πλέον, την ίδια χρονιά, το 1800, ο Γαζής εξέδιδε στον ίδιο χαρακτήρα, τον Σχινδελμάιερ, τον παγκόσμιο χάρτη με τίτλο *Ἄτλας ἢ Χάρτης περιέχων πίνακας τῆς Ὑδρογείου*<sup>16</sup>, του λόγιου ελληνικής παιδείας Γεωργίου Γκολέσκου (c.

---

13. Δημ. Καραμπερόπουλος, «Πίναξ Γεωγραφικός τῆς Ελλάδος, Βιέννη 1800, έκδοση του Ανθίμου Γαζή ἢ του F. Müller;», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 75, 2019, σελ. 266-274.

14. Μέχρι σήμερα έχουν καταγραφεί 55 πρωτότυπα αντίτυπα της *Χάρτας της Ελλάδος*. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Τα σωζόμενα πρωτότυπα αντίτυπα της *Χάρτας της Ελλάδος* του Ρήγα-Συμπλήρωση», *Υπέριαι*, τόμ. 5, *Πρακτικά Ε' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας» (Βελεστίνο 2007)*, Αθήνα 2010, σελ. 891-895.

15. Δημ. Καραμπερόπουλος, *Γνώσεις ανατομίας και φυσιολογίας του Θεσσαλού Διδασκάλου του Γένους Ανθίμου Γαζή. Παράρτημα: Βενιαμίν Μαρτίνου, Γραμματική των φιλοσοφικών επιστημών, Βιέννη 1799, Νικοδήμιος Αγορευίτου, Εγχειρίδιον συμβουλευτικόν, Κεφ. «Περί Καρδίας», Βιέννη 1799, έκδ. Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνο-Ρήγα, Αθήνα 1993.*

16. Ευάγγ. Λιβιεράτος, «Ανθίμος Γαζής. Ἄτλας ἢ χάρτης... της υδρογείου 1800», έντυπο υποστήριξης της έκθεσης χαρτών *Η Κοζάνη στον Κόσμο των Χαρτών, 12 Οκτωβρίου-7 Δεκεμβρίου 2008*,

1776-1848), ο οποίος, χρηματοδότησε την έκδοση. Μάλιστα, αναγράφεται στο κάτω δεξιά περιθώριο ότι η έκδοση έγινε με την επιστασία και την διόρθωση του Ανθίμου Γαζή, «Επιστασία καὶ διορθώσει Ανθίμου Α. Γαζή Μηλιώτου». Προσθέτουμε πως ο Γκολέσκου έγραψε ένα αρχαιοελληνικό στιχούργημα για τη *Χάρτα τῆς Ἑλλάδος* του Ρήγα Βελεστινλή, το οποίο δημοσιεύθηκε μαζί με εκείνο του λόγιου Στεφάνου Κομμητά (c 1770-1830) στην *Εφημερίδα* των αδελφών Πούλιου<sup>17</sup>.



Στο περιθώριο κάτω δεξιά του χάρτη Άτλας ἢ Χάρτης περιέχων πίνακας τῆς Ὑδρογείου αναγράφεται ολοκάθαρα πως ο Γαζής είχε την επιμέλεια της έκδοσής του

Θεωρούμε ότι ο Γαζής δεν θα είχε την οικονομική δυνατότητα να χρηματοδοτήσει την έκδοση του *Πίνακα Γεωγραφικοῦ*, όπως εξάλλου δεν είχε την δυνατότητα και για το βιβλίο, που εξέδωσε τον προηγούμενο χρόνο με την οικονομική συνδρομή των Ζωσιμάδων. Γι' αυτό, πέρα από την αναφορά στον τίτλο του χάρτη, υποστηρίζουμε ότι ο χάρτης αυτός εκδόθηκε από τον Μύλλερ, ως εμπορική δραστηριότητα, και όχι από τον Γαζή, ο οποίος έκανε μόνο τις σχετικές επιδιορθώσεις, που θα του ζήτησε ο Μύλλερ. Θα πρέπει πλέον ο *Πίναξ Γεωγραφικός* να αναφέρεται ως έκδοση του Μύλλερ και όχι ως έκδοση του Γαζή<sup>18</sup>, όπως επαναλαμβάνεται από τους ασχολούμενους με τους χάρτες της προεπαναστατικής εποχής<sup>19</sup>. Επιπρόσθετα, θα καταβλήθηκε προσπάθεια να διαφοροποιηθεί η έκδοση του *Πίνακα Γεωγραφικοῦ* από την

- 
- Κοζάνη, Δημοτική Χαρτοθήκη. Ο Γαζής μνημονεύει την έκδοση αυτή σε υποσημείωση στην επανέκδοση της *Γεωγραφίας* του Μελετίου. Βλ. Μελετίου, *Γεωγραφία...*, ό.π., τόμ. Α', σελ. 30.
17. *Εφημερίς*, 20 Φεβρουαρίου 1797, σελ. 162-162<sup>α</sup>, αναστατική επανέκδοση, επιμέλεια Λεάνδρου Βρανούση, Κέντρο Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών, *Προλεγόμενα*, τόμ. 5, Αθήνα 1995, σελ. 406-424.
18. Δημ. Καραμπερόπουλος, «*Πίναξ Γεωγραφικός της Ελλάδος*, Βιέννη 1800, έκδοση του Ανθίμου Γαζή ἢ του F. Müller;», ό.π.
19. Ενδεικτικά βλ. Ευαγγ. Λιβιεράτου, *Άγιον Όρος και Κύπρος στον χάρτη της Ελλάδος του Ανθίμου Γαζή 1800*, Αγιορειτική Βιβλιοθήκη, Θεσσαλονίκη, 2008.



Χάρτα του Ρήγα, ώστε να ήταν δυνατόν ο Μύλλερ να λάβει την σχετική άδεια εκδόσεως από τον λογοκρίτη της Αυστριακής Αστυνομίας.

Επισημαίνουμε ακόμη ότι ο Μύλλερ, ως εκδότης του *Πίνακα Γεωγραφικού*, είχε την φροντίδα για την πώληση του *Πίνακα*, όπως ο Ρήγας για την *Χάρτα*. Αυτό προκύπτει από την έρευνα του αυστριακού καθηγητού Johannes Dörflinger, ο οποίος επισημαίνει ότι στο φύλλο της εφημερίδας της Βιέννης *Wiener Zeitung*, 12 Ιουλίου 1800, υπάρχει μία ανακοίνωση του Müller προς όσους θα επιθυμούσαν να συνδράμουν οικονομικά την έκδοση του Πίνακα με την προαγορά αντιτύπων του (προς 6 φλορίνια το ένα), και επί πλέον στο φύλλο της 24 Σεπτεμβρίου 1800 της ίδιας εφημερίδας, ο Müller γνωστοποιεί στο αναγνωστικό κοινό την περάτωση του χάρτη<sup>20</sup>.

Ενδιαφέρον έχει, ωστόσο, να προσεχθεί η φράση στον τίτλο «[Ιορθωθείς] παρά Α.Α. Γαζή», που σημαίνει ότι σε χάρτη, που του έδωσε ο εκδότης Μύλλερ, θα γίνονταν οι «επιδιορθώσεις». Και ο χάρτης, που θα είχε μπροστά του ο Μύλλερ και τον έδωσε στον Γαζή να κάνει τις επιδιορθώσεις, δεν θα ήταν άλλος από την *Χάρτα* του Ρήγα, της οποίας ήταν χαράκτης και γνώριζε το αντικείμενο και επί πλέον ο εκδότης της δεν ήταν εν ζωή, είχε ήδη ο Ρήγας προ διετίας θανατωθεί. Ακόμη, θα πρέπει να δοθεί προσοχή και στην ίδια φράση του τίτλου του *Πίνακα*, «με τα παλαιά και νέα ονόματα», που υποδηλώνει έμμεσα πως πρότυπο ήταν η *Χάρτα* «με τας παλαιάς και νέας ονομασίας», δίνοντας έτσι την εντύπωση έμμεσης υποδήλωσης ταυτότητας.

Ωστόσο, έχει υποστηριχθεί εμφαντικά ότι «ο *Πίναξ Γεωγραφικός της Ελλάδος*, θεωρήθηκε λανθασμένα είτε ως “αντίγραφο” σε σμίκρυνση της *Χάρτας* του Ρήγα, είτε ως “επανεκδοση” της από τον Γαζή». Και ακόμη προστέθηκε πως «Ο χάρτης της Ελλάδος του Ανθίμου Γαζή... θεωρείται, στη μέχρι τώρα βιβλιογραφία, ως αντίγραφο της *Χάρτας* του Ρήγα: άλλοτε ως επανεκδοση της από τον Γαζή, για να αναπληρωθεί το κενό που άφησε η κατάσχεση της

---

20. «Ο J. Dörflinger θεωρείται αυθεντία επί του θέματος. Είναι ο συγγραφέας του βιβλίου “Die österreichische Kartographie im 18. und zu Beginn des 19. Jahrhunderts unter besonderer Berücksichtigung der Privatkartographie zwischen 1780 und 1820. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1984-1988. ISBN 3-7001-0646-7 and ISBN 3-7001-1480-X. – Τα κεφάλαια στα οποία γίνεται αναφορά στους ελληνικούς χάρτες είναι στον Τόμο I, σελ 142-146 και στον Τόμο II, σελ. 733-734». Αναφέρονται από τον Ν. Βαμβουνάκη στο ιστολόγιό του, <http://Gazismapgreece.blogspot.com>, Anthimos Gazis: Pinax Geograsphikos tes Hellados”, Vienna 1800. Ανάρτηση 15 Ιουλίου 2009, σελ. 11.

*Χάρτας*, ως επαναστατικού έργου από τους Αυστριακούς μετά τη σύλληψη του εθνεγέρτη και άλλοτε ως απλή σμίκρυνσή της»<sup>21</sup>.

Θα παρατηρούσαμε στα ανωτέρω, πως αν γίνονταν μια συστηματική και προσεκτική μελέτη θα διαπιστώνονταν πως ο εκδότης του *Πίνακα* Μύλλερ, ως χαράκτης της *Χάρτας*, χρησιμοποίησε την *Χάρτα* ως πρότυπο στην έκδοση του *Πίνακα* και έδωσε στον Γαζή να κάνει τις «επιδιορθώσεις», για να μπορεί να πάρει την άδεια της εκτύπωσης από τον λογοκρίτη της Αυστριακής Αστυνομίας. Θα διαπιστώνονταν τότε πως τα γεωγραφικά όρια της *Χάρτας* ανευρίσκονται τα ίδια και στον *Πίνακα*: οι Επαρχίες και Τοπαρχίες είναι ίδιες, καθώς και τα ονόματά τους· τα σύνορα στην Δαλματία και Κάτω Ουγγαρία είναι τα ίδια· οι συμβολισμοί συνθηκών πολέμων, ναυμαχιών, μαχών, που ο Ρήγας έχει καταχωρίσει στην *Χάρτα* του, αναγράφονται τα ίδια, ακόμη και με τσακισμένη την Ημισέληνο στις ναυμαχίες της Ναυπάκτου και Τσεσμέ· επίσης, τα συνοδευτικά κείμενα, που ο Ρήγας έχει αναγράψει σε πολλά τοπωνύμια, είναι τα ίδια και στον *Πίνακα*: τα ονόματα μεγάλων ανδρών της αρχαίας Ελλάδος, τα οποία αναγράφονται στα νησιά και σε πόλεις, είναι τα ίδια και στον *Πίνακα* (εκτός εκείνα στην Χίο)· το Ανεμολόγιο της *Χάρτας* στο σχήμα και με τα αναγραφόμενα κείμενα είναι το ίδιο και στον *Πίνακα*: ο σχεδιασμός στο επίτιτλο κόσμημα της *Χάρτας* με τον ροπαλοφόρο Ηρακλή και την έφιππο Αμαζόνα, που, όπως έχουμε υποστηρίξει, είναι του Ρήγα σύλληψη και σχεδιασμός, για να εξυπηρετήσει το επαναστατικό του σχέδιο, είναι ίδιος και στον *Πίνακα*, καθώς και όλες οι άλλες παραστάσεις, με μικρές προσθήκες.

Οι λίγες «επιδιορθώσεις», τις οποίες επέφερε ο Άνθιμος Γαζής στο σχήμα της Μαγνησίας και των νήσων Σποράδων, του Αγίου Όρους, στα δυτικά παράλια του Ευξείνου Πόντου κλπ., δεν αλλοιώνουν την εικόνα της *Χάρτας*, ως προτύπου του *Πίνακα*. Η σκοπιμότητα λήψης της άδειας εκτύπωσης και έκδοσης από τον Μύλλερ του *Πίνακα* κατέστησε αναγκαίες τις «επιδιορθώσεις» αυτές του Γαζή.

Και κάτι τελευταίο, σε υποσημείωση στην *Γεωγραφία* του Μελετίου, ο Γαζής μνημονεύει ως «ήμέτερον» τον χάρτη, που επιμελήθηκε, του Γεωργίου Γολέσκου το 1800. Δεν κάνει μνεία του *Πίνακα Γεωγραφικού τῆς Ἑλλάδος*, ως «ήμέτερον», που εκδότης ήταν ο Μύλλερ και ο ίδιος είχε κάνει μόνο «επιδιορθώσεις» και τούτο, υποθέτουμε, διότι δεν ήταν δική του έκδοση, ούτε την επιμέλεια είχε, «Ὁ τοῦ Γεωργίου Γολέσκου ἐκ τῶν ἡμετέρων ὀλικὸς Γεω-

21. Ευάγγ. Λιβιεράτος, *Άγιον Όρος και Κύπρος...*, ὁ.π., σελ. 13 και 19-20 αντίστοιχα.

γραφικός Πίναξ ἄριστος πρὸς κατάληψιν τῆς τε Μαθηματικῆς καὶ Πολιτικῆς Γεωγραφίας. Οὗτος ἐξεδόθη τῷ 1800 ἐν Βιέννῃ»<sup>22</sup>.

### Οἱ «επιδιορθώσεις»

Σημειώνουμε στη συνέχεια τις σχετικές «επιδιορθώσεις», που έγιναν στην *Χάρτα* για τον *Πίνακα Γεωγραφικό* με την υπόδειξη του Ανθίμου Γαζή και την εφαρμογή από τον εκδότη και χαράκτη Μύλλερ, ὥστε να διαφέρει ἀπὸ τὴν *Χάρτα* και κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο να ἦταν δυνατόν να δίνονταν ἡ ἀδεία ἐκτυπώσεως τοῦ *Πίνακα* ἀπὸ τὸν λογοκρίτη τῆς Αὐστριακῆς Αὐστυνομίας.

1). Αφαιρέθηκαν χαρακτηριστικά στοιχεία τῆς *Χάρτας*: α). *Ἡ Ἐπιπεδογραφία τῆς Κωνσταντινουπόλεως*, β). Τα 162 νομίσματα, γ). Οἱ ἐννέα ἐπιπεδογραφίες, δ). Οἱ πίνακες ονομάτων ἐνδόξων ἀνδρῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος και τῶν διαχρονικῶν κυριάρχων τοῦ σχετικοῦ χώρου μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ σουλτάνου Σελίμ τοῦ Γ', ἀπὸ τὰ ἀνω και κάτω περιθώρια τῶν φύλλων τῆς *Χάρτας*, ε). Ο συμβολισμὸς τῆς «Ἡμισελήνου» με τὸ ἀντίστοιχο ὄνομα «Οθωμανικὴ δύναμις» ἀπὸ τὸ Ὑπόμνημα «Ἐξήγησις τῶν ἐν τῷ χάρτη Σημείων» τοῦ *Πίνακα*, ἐνὼ τὰ ὑπόλοιπα σύμβολα και κείμενα εἶναι τὰ ἴδια. Δὲν διαφαίνεται να ἦταν τυπογραφικὴ ἀβλεψία. Ὑποστηρίζουμε πὼς σκόπιμα θα ἀφαιρέθηκε μέσα στο γενικὸ πνεῦμα, ὅπως και τὰ παραπάνω μνημονευθέντα, ὥστε να ὑπάρχουν διαφορὲς με τὴν *Χάρτα* τοῦ Ρήγα. Ἐτσι θα ἦταν σύμφωνα με τὸ γενικότερο κλίμα τῆς διπλωματικῆς ἐπικοινωνίας τῆς Αὐστρίας με τὴν Ὑψηλὴ Πύλη, μετὰ τὴν προ δύο ἐτῶν παράδοση και τὸν θάνατο τοῦ Ρήγα, ὅπως περιγράφεται στα σχετικὰ ἔγγραφα περὶ Ρήγα<sup>23</sup>, «Πιστεύομεν, ὅτι ἐδόσαμεν ἤδη εἰς τὴν Πύλην κραταιοτάτην ἀπόδειξιν τῶν ἡμετέρων τοιούτων εὐμενῶν και εἰλικρινῶν αἰσθημάτων ἐν τῇ ὑποθέσει τῆς ἐγκαίρως ἐνταῦθα ἀνακαλυφθείσης και οὐ μόνον διὰ τῆς συλλήψεως τῶν ἐνόχων, ἀλλὰ και δια τῆς ὀλοσχεροῦς ἐξοντώσεως και ἐξαφανίσεως τῶν στασιαστικῶν αὐτῶν συγγραφῶν οὕτως εἰπεῖν ἐν αὐτῇ τῇ γεννήσει καταπνιγείσης ἐλληνικῆς συνωμοσίας, περὶ ἧς ἔπεται ἐνταῦθα συνημμένη περίληψις τῶν συνταχθέντων πρακτικῶν τῆς ἀνακρίσεως...». Θα ὑπῆρχε κίνδυνος ἀρνήσεως τοῦ λογοκρίτη για τὴν ἐκδοση τῆς ἀδείας ἐκτύπωσης,

22. Μελετίου, *Γεωγραφία...*, ὁ.π., τόμ. Α', σελ. 30, ὑποσημ. β'.

23. Αιμιλίου Λεγρᾶν, *Ἀνέκδοτα ἔγγραφα περὶ Ρήγα Βελεστινλή και τῶν συν αὐτῷ μαρτυρησάντων*, Αθήνα 1891, ἀναστατικὴ ἐπανεκδοση με ἐπιμέλεια και ἐυρετήριο Δημ. Καραμπερόπουλου, Ἐπιστημονικὴ Ἐταιρεία Μελέτης Φερῶν-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1996, σελ. 119.

αν δεν γίνονταν οι αναγκαίες επιδιορθώσεις, μια και η Τουρκική Πρεσβεία παρακολουθούσε τις σχετικές δραστηριότητες. Ωστόσο, σημειώνουμε ότι διατηρήθηκε ο συμβολισμός αυτός της Ημισελήνου τσακισμένης στις ναυμαχίες Ναυπάκτου 1571 και Τσεσμέ 1770. Ίσως δεν προσέχθηκε η παρουσία τους, λόγω της σμικρότητάς τους.

2). Το Ανεμολόγιο της *Χάρτας* διατηρήθηκε το ίδιο στις διαστάσεις και τα κείμενα στον *Πίνακα*, τέθηκε όμως σε άλλη θέση, πάνω από τον χώρο του τίτλου του *Πίνακα*.

3). Σημαντική «επιδιόρθωση» είναι εκείνη του ονόματος του χάρτη με την χρήση του όρου *Πίναξ Γεωγραφικός τῆς Ἑλλάδος*, αντί του όρου *Χάρτα τῆς Ἑλλάδος*. Η επιλογή αυτή θεωρούμε ότι θα ήταν του Γαζή, ο οποίος χρησιμοποίησε, επίσης, τον όρο *Πίναξ* στις εκδόσεις του. Ήδη τον όρο *Πίναξ Γεωγραφικός* ο Γαζής χρησιμοποίησε το 1799 σε χάρτη του πρώτου τόμου του βιβλίου του, *Γραμματική τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν*. Και σε επόμενους χάρτες, που εξέδωσε, χρησιμοποίησε ομοίως τον όρο *Πίναξ*, όπως *Πίναξ Γεωγραφικός τῆς Εὐρώπης*, 1801, *Πίναξ Γεωγραφικός τῆς Ἀσίας*, 1802, *Πίναξ Καθολικός τῶν δύο Ἡμισφαιρίων*, 1804. Επίσης και στον χάρτη που επιμελήθηκε με τίτλο *Πίναξ χωρογραφικός τῆς μεγάλης Ἀρχισατραπίας Ἰκονίου...παρά τοῦ πρότερον ἀρχιερατευσάντος Μητροπολίτου Ἀδριανουπόλεως κυρίου Κυρίλλου, ἐπιστασία Ἀνθίμου Γαζῆ, ἐν Βιέννῃ 1812, ἐχαράχθη ὑπό Κ. Νεϊκλή*. Ομοίως, οι χάρτες που συνόδευαν την επανέκδοση της *Γεωγραφίας* του Μελετίου του 1807 (Ευρώπη, Ελλάς, Ασία, Αμερική, Αφρική), εκδόθηκαν από τον Ἀνθιμο Γαζή, «...προσέτι δὲ καὶ μὲ τούς τέσσαρους Γενικοὺς Γεωγραφικοὺς Πίνακας, καὶ μὲ ἐκείνον τῆς πατρίδος ἡμῶν Ἑλλάδος...»<sup>24</sup>.

4). Μερικές «επιδιορθώσεις» έγιναν στην παράσταση της γυναικείας μορφής, (θεά Επιστήμη ή Αθηνά;) στο πάνω μέρος του εικονογραφημένου τίτλου του *Πίνακα*<sup>25</sup>: προστέθηκαν η περικεφαλαία, η σφαίρα<sup>26</sup> πάνω στο βιβλίο με τα γεωμετρικά σχήματα, το δόρυ, η ασπίδα με την μορφή της Μέδουσας και

24. Μελετίου, *Γεωγραφία...*, ὁ.π., «Προς τους εντευξομένους», τόμ. Α', σελ. ια'.

25. Οι διαστάσεις του σχεδιασμένου χώρου του τίτλου του *Πίνακα* είναι μικρότερες, (31 εκ. X 36.5 εκ. έναντι 34 εκ X 42 εκ. της *Χάρτας*) και όχι ίσες, όπως έχει υποστηριχθεί, Ευάγγ. Λιβιεράτος, *Άγιον Όρος...*, ὁ.π., σελ. 20.

26. «Η σφαίρα είναι το κυρίαρχο σύμβολο της γεωγραφικής γνώσης στην εμβληματική χαλκογραφία της αρχής του έργου του Μελετίου *Γεωγραφία παλαιά και νέα*, Βενετία 1728, ενός έργου αναφοράς στη γεωγραφική συνιστώσα του Νεοελληνικού Διαφωτισμού», Ευάγγ. Λιβιεράτος, *Άγιον Όρος...*, ὁ.π., υποσημείωση αρ. 11, σελ. 33.

έγινε αλλαγή του κειμένου στο ανοιχτό βιβλίο. Αντί του τόσου γνωστού και ευκολοδιάβαστου χωρίου από τον Όμηρο, «Πολλῶν ἀνθρώπων ἴδεν ἄστεα καὶ νόον ἔγνω»<sup>27</sup>, ο Γαζής ανέγραψε ένα από τον Σοφοκλή, Αίας 35, «τά τ' εἰσέπειτα σῆ κυβερνώμαι χερί». Σημειώνεται ωστόσο πως οι υπόλοιπες παραστάσεις στον τίτλο του *Πίνακα* είναι οι ίδιες όπως και στην *Χάρτα*.

5). Στις επιδιορθώσεις ήταν και η προσθήκη στο κάτω μέρος του *Πίνακα* εντός ιδιαίτερου πλαισίου της Σικελίας και της Κύπρου. Εντύπωση κάνει το γεγονός ότι στην επανέκδοση της *Γεωγραφίας* του Μελετίου, ο Γαζής δεν καταχωρίζει κάποια υποσημείωση στο κείμενο «Περὶ τῆς Κύπρου νήσου»<sup>28</sup>. Θεωρούμε ότι ο Ρήγας δεν περιέλαβε την Κύπρο στην *Χάρτα* του, διότι δεν περιεχόταν στον πρότυπο χάρτη του Delisle, που χρησιμοποίησε. Το γεγονός ότι ο Γαζής προσθέτει την Σικελία, υποστηρίζουμε πως δεν είχε γίνει αντιληπτός ο λόγος έκδοσης της δωδεκάφυλλης *Χάρτας τῆς Ἑλλάδος*: δεν ήταν απλά ένα χαρτογραφικό έργο, αλλά ο πολιτικός χάρτης του Βαλκανικού χώρου, για τον οποίο ο Ρήγας ετοίμαζε το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασής του για την απελευθέρωση από την πολύχρονη σκλαβιά<sup>29</sup>. Ίσως, ο Γαζής να παρασύρθηκε από τα όσα αναγράφει ο Ρήγας στον μακροσκελή τίτλο της *Χάρτας*, «... ἐν ἧ περιέχονται αἱ Νῆσοι αὐτῆς καὶ μέρος τῶν εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ Μικρὰν Ἀσίαν πολυαριθμῶν ἀποικιῶν αὐτῆς...». Υποστηρίζουμε, ωστόσο, πως τα ανέγραψε αυτά, εκτός των άλλων, για να μην γίνει αντιληπτός από τον λογοκρίτη ο πραγματικός σκοπός της έκδοσης της *Χάρτας* του, πως αποτελούσε τον πολιτικό χάρτη του δημοκρατικού κράτους στον Βαλκανικό χώρο, τον οποίο διαιρούσε σε Επαρχίες και Τοπαρχίες, όπως δηλώνεται στο Σύνταγμα του, και με σύνορα, όπως έχουμε επισημάνει, στην Δαλματία και Κάτω Ουγγαρία.

Τονίζουμε εμφαντικά, ότι ο Ρήγας δεν περιλαμβάνει άλλο γεωγραφικό μέρος στη *Χάρτα* του εκτός του χώρου, που ήθελε να ελευθερώσει και θα περιέχονταν στο δημοκρατικό κράτος του, στοιχείο που θα πρέπει να προσεχθεί από τους μελετητές της *Χάρτας*, οι οποίοι ασχολούνται αποκλειστικά με την χαρτογραφία της εποχής του Ρήγα και δεν μελετούν συστηματικά όλα τα έργα του Ρήγα, διατυπώνοντας απόψεις, που δεν είναι σύμφωνες με τα έργα του

27. Επισημαίνεται ότι ο Άνθιμος Γαζής τελειώνει τον πρόλογό του στην επανέκδοση της *Γεωγραφίας* του Μελετίου το 1807 με τη φράση αυτή, που χρησιμοποίησε ο Ρήγας στον τίτλο, «Πολλῶν ἀνθρώπων ἴδεν ἄστεα καὶ νόον ἔγνω».

28. Μελετίου, *Γεωγραφία...*, ό.π., τόμ. Γ', σελ. 227-232.

29. Δημ. Καραμπερόπουλος, *Ρήγας Βελεστινλής και το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασής του*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2017.

Ρήγα. Επίσης, επισημαίνουμε ότι οι περιοχές προς Βορρά, που είναι εκτός της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, Δαλματία, Κάτω Ουγγαρία και Τρανσυλβανία, (το ίδιο και στους χάρτες Βλαχίας και Μολδαβίας) διαχωρίζονται με σύνορα, όπως έχουμε επισημάνει, με μια ιδιαίτερη διακεκομμένη παχιά γραμμή. Οι περιοχές αυτές είναι εκτός του χώρου του κράτους του Ρήγα, όπως ο ίδιος ορίζει τα σύνορα στον τίτλο της *Χάρτας*<sup>30</sup>, «...ἀπ' ἀνατολῶν, διά τῶν Μύρων τῆς Λυκίας μέχρι τοῦ Ἀργαθονίου ὄρους τῆς Βυθινίας, ἀπ' ἄρκτου διά τοῦ Ἄκ Κερμανίου, τῶν Καρπαθίων ὄρων, καί Δουνάβεως καί Σάββα τῶν ποταμῶν, ἀπό δυσμῶν διά τοῦ Οὔννα καί τοῦ Ἰωνίου πελάγους, ἀπό δέ μεσημβρίας διά τοῦ Λυβικοῦ...». Υπογραμμίζουμε ότι ο συμβολισμός αυτός των συνόρων της *Χάρτας* διατηρείται και στην έκδοση του *Πίνακα* από τον Μύλλερ, χωρίς να έχει γίνει αντιληπτή η σημασία του από τους ασχολούμενους και με τον *Πίνακα Γεωγραφικό της Ελλάδος*. Προσθέτουμε ακόμη πως το ρόπαλο του Ηρακλέους στον *Πίνακα*, εκτός από την παράσταση στο επίτιτλο κόσμημα στην πάλη με την έφιππο Αμαζόνα, καταχωρίζεται στις ναυμαχίες της Σαλαμίνας και Μυκάλης και στις μάχες του Μαραθῶνος και Γρανικού ποταμού και με τσακισμένο μάλιστα το σύμβολο της περσικής δύναμης.

6). Ο γεωγραφικός χώρος της Μαγνησίας και των πλησίον νήσων, Σκιάθου, Σκοπέλου, Αλονήσου και Λήμνου έχει διαφορετική ακτογραμμή. Στις «επιδιορθώσεις» του, ο Γαζής θα χρησιμοποίησε τον χάρτη του D'Anville, όπως έχει υποστηριχθεί<sup>31</sup>. Ωστόσο, σημειώνουμε πως τα τοπωνύμια της Λήμνου στον *Πίνακα* είναι τα ίδια και μάλιστα αναγράφεται και το όνομα του καταγόμενου από την Λήμνο Φιλόστρατου, όπως στην *Χάρτα*. Σχετικά με τα τοπωνύμια της Μαγνησίας του *Πίνακα* παρατηρούμε ότι έχουν αφαιρεθεί μερικά και έχουν προστεθεί άλλα. Συγκεκριμένα δεν αναγράφονται οι δύο ποταμοί «Μάννα π.» «Λεχωνίων. Αναυρος π.» και «Αιάντειον». Το χωρίο «Νηλία» ενσωματώνεται στον *Πίνακα* με τις «Μηλιαίς». Το τοπωνύμιο της *Χάρτας* «Ορμένιον. Μαλάκι. Αγ. Γεώργιος», στον *Πίνακα* διαχωρίζεται, σε κωμόπολη «Ορμένιον» και «Αγ. Γεώργιος». Το χωρίο «Καστανέα» τίθεται σε άλλη θέση. Προστίθενται «Δράκια», «Άγιος Λαυρέντιος», «Νεχώρι», «Μούρεσης. Ρίσα», «Κισσός», «Ανήλιον», «Πουρί». Στην *Χάρτα* αναγράφεται «Μηθώνη. Ζαγορά», ενώ στον *Πίνακα* η «Μεθώνη» είναι ξεχωριστά και βορειότερα, προστίθεται ωστόσο το αρχαίο τοπωνύμιο «Ολύζων» στην «Ζαγορά», το οποίο στη *Χάρτα* παρα-

30. Ρήγα Βελεστινλή, *Χάρτα της Ελλάδος...*, ό.π., φύλλο τέσσερα.

31. Ευάγγ. Λιβιεράτος, *Άγιον Όρος και Κύπρος...*, ό.π., σελ. 39 κ. εξ.

τίθεται στην «Τσαγκαράδα». Στη «Μελιβοία» δεν αναγράφεται το «πατρίς Φιλοκτήτου», όπως επίσης το δεύτερο όνομα του Πηλίου «Πλιασίδι»<sup>32</sup>, και το αρχαίο όνομα «Σηπιάς» στο «Τρίκερι».

7). «Επιδιόρθωση» έγινε και στην χερσόνησο του Αγίου Όρους, στην ακτογραμμή και στα τοπωνύμια. Χρησιμοποιήθηκε ως πρότυπο ένας χάρτης του D'Anville<sup>33</sup>. Καταγράφονται στον Πίνακα οκτώ μόνο Μοναστήρια («Χιλιαντάρι, Σμένου<sup>34</sup>, Βατοπαίδι, Παντοκράτορος, Σταυρονικήτα, Λαύρας, Ρούσικο, Κωσταμονίτη) έναντι των είκοσι της Χάρτας, τα οποία αναφέρονται, όπως παρατηρούμε, και από τους Δημητρείς στην *Γεωγραφία Νεωτερική*<sup>35</sup>, την οποία ο Γαζής μνημονεύει σε υποσημείωση στην επανέκδοση της *Γεωγραφίας* του Μελετίου<sup>36</sup>. Επί πλέον, δεν αναγράφονται στον Πίνακα οι πέντε Σκήτες της Χάρτας στο νότιο μέρος της χερσονήσου<sup>37</sup>. Εντύπωση πάντως προκαλεί το γεγονός ότι ο αρχιμανδρίτης Γαζής, ο οποίος πέρασε από το Άγιον Όρος, δεν μνημονεύει όλα τα Μοναστήρια (ούτε το Καρακάλου, από όπου και αποκλήθηκε Καρακαληνός<sup>38</sup>) και τις Σκήτες, όπως ο Ρήγας, στην επανέκδοση της *Γεωγραφίας* του Μελετίου, στην οποία απλά αναγράφεται αριθμητικά ότι υπάρχουν συνολικά είκοσι δύο μοναστήρια<sup>39</sup>.

8). Η Επαρχία «ΘΡΑΚΗ-ΡΟΥΜΕΛΗ» στον Πίνακα δεν έχει τα δυτικά όρια, όπως στην Χάρτα, στον Στρυμόνα ποταμό, αλλά ανατολικότερα στα όρια του Νέστου ποταμού. Η αλλαγή αυτή θα είναι του Ανθίμου Γαζή, διότι τα όρια μεταξύ Μακεδονίας και Θράκης θεωρούνται εκείνα του Νέστου ποταμού σύμφωνα με τον Μελέτιο, «Ο Νέστος χωρίζει την Μακεδονίαν της

---

32. Ο Γαζής αναφέρει και το δεύτερο όνομα του Πηλίου, «Πλιασίδι» σε σημείωση στην επανέκδοση της *Γεωγραφίας* του Μελετίου, ..., *ό.π.*, τόμ. Β', σελ. 450.

33. Ευάγγ. Λιβιεράτος, *Άγιον Όρος και Κύπρος...*, *ό.π.*, σελ. 39 κ. εξ.

34. Είναι η Ιερά Μονή «Εσφιγμένου», την οποία οι Δημητρείς αποκαλούν «Σμένου», όπως επίσης το ίδιο αναγράφεται και στο Ainé Didron, «Le Mont Athos», *Annals Archeologiques*, tome quatrieme, Paris 1846, σελ. 224.

35. Δημητρείς, *Γεωγραφία Νεωτερική...*, *ό.π.*, σελ. 204.

36. Μελετίου, *Γεωγραφία...*, *ό.π.*, τόμ. Β', σελ. 456.

37. Δημ. Καραμπερόπουλος, «Το Άγιον Όρος στην Χάρτα του Ρήγα Βελεστινλή», *Χρονικά της Χαλκιδικής*, τεύχ. 58-59, Θεσσαλονίκη 2013-2014, σελ. 161-178. Και ανεξάρτητα.

38. Σωφρονίου Ευστρατιάδου, *Ο εν Βιέννη Ναός του Αγίου Γεωργίου και η Κοινότης των Οθωμανών υπηκόων*, Εν Αλεξανδρεία 1912, ανατύπωση, επιμ. Χαράλαμπος Γ. Χοτζάκογλου, Βιβλιοπωλείον των Βιβλιοφίλων Κ.Χ. Σπανός, Αθήνα 1997, σελ. 136.

39. «...Είναι Μοναστήρια Καλογήρων 22», Μελετίου, *Γεωγραφία...*, *ό.π.*, τόμ. 2, σελ. 357.

Θράκης»<sup>40</sup>. Επίσης, και ο χάρτης του Ντελίλ, όπως παρατηρούμε, αυτά τα όρια έχει στον Νέστο ποταμό.

Συνοψίζοντας μπορούμε να ισχυριστούμε πως από τον λογοκρίτη της Αυστριακής Αστυνομίας δόθηκε στον Μύλλερ η άδεια να τυπωθεί ο *Πίνακας*, εκ του γεγονότος ότι η έκδοση αυτή του *Πίνακα*, ήταν ιδιαίτερη με το μικρότερο μεγέθος, που αποφάσισε ο εκδότης Μύλλερ και των «επιδιορθώσεων», που επέφερε ο Άνθιμος Γαζής σε καίρια σημεία του γεωγραφικού χώρου της *Χάρτας*. Σ' αυτά οποία οδηγείται αμέσως το βλέμμα του παρατηρητή· στο κέντρο, στην Μαγνησία και τα νησιά των Σποράδων, στην χερσόνησο του Αγίου Όρους, στην θέση του Ανεμολογίου, και στο νότιο μέρος, στην γυναικεία μορφή του τίτλου και στην Σικελία και την Κύπρο, που βρίσκονται σε περίγραμμα. Κατ' αυτόν τον τρόπο δίνονταν η εντύπωση εκ πρώτης όψεως στον παρατηρητή ότι δεν είχε σχέση ο *Πίνακας* με την *Χάρτα* του δολοφονηθέντος προ διετίας Ρήγα, και έτσι θα δόθηκε η άδεια από τον λογοκρίτη της Αυστριακής Αστυνομίας στον χαράκτη Μύλλερ για την εκτύπωσή του.

### Ομοιότητες του Πίνακα με την Χάρτα

Ο *Πίναξ Γεωγραφικός τῆς Ἑλλάδος*, που εξέδωσε ο Μύλλερ και «επιδιόρθωσε» ο Γαζής, είναι στο μισό των διαστάσεων από την *Χάρτα τῆς Ἑλλάδος* του Ρήγα, όπως χαρακτηριστικά σημειώνεται, «είναι εξαρχῆς σχεδιασμένος σε μικρότερη χαρτογραφική κλίμακα από εκείνη της *Χάρτας*, ακριβώς δυο φορές μικρότερη, έτσι ώστε να της αποδοθεί η αριθμητική τιμή περ. 1:1.200.000 (εφόσον η κλίμακα της *Χάρτας* είναι κατά μέσον όρο περ. 1:600.000)»<sup>41</sup>. Ο *Πίνακας*, ωστόσο, παρουσιάζει καίριες ομοιότητες με την *Χάρτα*, που παρατίθενται στη συνέχεια και δείχνουν την εξάρτησή του από την *Χάρτα*. Τα στοιχεία αυτά επιβεβαιώνουν την πρόθεση του εκδότη του *Πίνακα* Μύλλερ να «εκμεταλλευθεί», μετά την σύλληψη του Ρήγα, τον Δεκέμβριο του 1797 και τον τραγικό θάνατο το 1798, την εμπορική ζήτηση της *Χάρτας*, της οποίας ήταν χαράκτης.

1). Ο *Πίναξ Γεωγραφικός* έχει τα ίδια όρια προς Βορρά, Νότο, Ανατολή και Δύση, όπως και η *Χάρτα*, τα οποία μνημονεύονται από τον Ρήγα και αναφέρθηκαν παραπάνω, «...ἀπ' ἀνατολῶν, διά τῶν Μύρων τῆς Λυκίας μέχρι

40. Μελετίου, *Γεωγραφία...*, ό.π., τόμ. Β', σελ. 459.

41. Ευάγγ. Λιβιεράτος, *Άγιον Όρος...*, ό.π., σελ. 20.



τοῦ Ἀργαθονίου ὄρους τῆς Βυθινίας, ἀπ' ἄρκτου διὰ τοῦ Ἄκ Κερμανίου, τῶν Καρπαθίων ὄρων, καί Δουνάβεως καί Σάββα τῶν ποταμῶν, ἀπό δυσμῶν διὰ τοῦ Οὔννα καί τοῦ Ἰωνίου πελάγους, ἀπό δέ μεσημβρίας διὰ τοῦ Λυβικοῦ...». Ἐχει ἐπίσης τον ἴδιο γεωγραφικό χώρο στην χαρτογραφική απεικόνιση, εκτός των εμφανῶν ἀλλαγῶν στην Μαγνησία καὶ Ἅγιο Ὄρος καὶ τις προσθήκες, που ἔγιναν γιὰ λόγους σκοπιμότητας, που ωστόσο δείχνουν την ἐξάρτησή του ἀπὸ την *Χάρτα*.

2). Το ἐπίτιτλο κόσμημα του *Πίνακα* εἶναι το ἴδιο με ἐκεῖνο της *Χάρτας*, που ἦταν, ὅπως ἔχουμε ἐπισημάνει, ἐπιλογή του Ρήγα<sup>42</sup>. Εἶναι ἴδια ἡ παράσταση της πάλης του ροπαλοφόρου Ηρακλή με την ἐφιππη Ἀμαζόνα καὶ με τσακισμένο το ἀμφίστομο τσεκούρι της, σύμβολο της Περσικῆς δυνάμεις, ὅπως δηλώνεται στο Ὑπόμνημα της *Χάρτας* καὶ του *Πίνακα*. Ἐπίσης, ἡ παράσταση της Πύρρας καὶ του Δευκαλίωνος, της θυσίας του ταύρου στον Δία, ο Κολοσσός της Ρόδου, ἡ Ἀργώ, τα Ολυμπιακά ἀγωνίσματα της πάλης, της ἀρματοδρομίας καὶ ἱπποδρομίας, εἶναι τα ἴδια<sup>43</sup>.

3). Ἡ πολιτική διαίρεση σε Τοπαρχίες καὶ Ἐπαρχίες στον *Πίνακα* εἶναι σχεδόν πάλι ἡ ἴδια, ὅπως παρατηροῦμε συγκριτικά, με τις ἴδιες διαγραμμαμίσεις των Ἐπαρχιῶν καὶ Τοπαρχιῶν, ὅπως καὶ στην *Χάρτα* του Ρήγα.

4). Ομοίως, εἶναι ἴδια τα ονόματά των Ἐπαρχιῶν καὶ Τοπαρχιῶν με κεφαλαία γράμματα στον *Πίνακα*, ὅπως στην *Χάρτα*, πιστὴ ἀντιγραφή. Παρατίθενται στη συνέχεια τα ἀναγεγραμμένα με κεφαλαία γράμματα τα τοπωνύμια, ὡς ἀψευδῆς μάρτυρας της ταυτοσημίας, ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ βόρεια:

- ΒΑΣΑΡΑΒΙΑ, ΒΡΙΤΟΛΑΓΑΙ, ΜΑΣΣΑΓΕΤΑΙ, ΤΑΤΑΡΟΙ ΤΟΥΜΠΟΥΤΖΙΑΚ, ΠΕΥΚΙΝΟΙ, ΠΕΥΚΗ, ΓΕΤΑΙ, ΤΑΤΑΡΟΙ ΔΟΜΠΡΟΤΖΙΑΣ
- ΜΟΛΔΟΒΑ, ΙΑΣΙΟΙ
- ΒΛΑΧΙΑ, ΣΛΑΜΠΥΜΝΙΚΟΝ, ΤΕΥΡΙΣΚΟΙ, ΜΠΟΥΖΑΙΟΝ, ΡΙΑΓΙΑ, ΓΙΑΛΟΜΙΤΖΑ, ΠΡΑΧΟΒΑ, ΣΑΚΟΥΕΝΙ, ΙΛΦΟΒΟΝ, ΜΟΥΣΤΖΕΛΟ, ΔΙΜΠΟΒΙΤΖΑ, ΒΛΑΣΚΑ, ΑΡΤΖΕΣΙ, ΤΙΛΟΡΜΑΝΙ, ΟΛΤΟΣ, ΒΟΥΛΤΖΙΑ, ΡΩΜΑΝΑΤΖΙ, ΓΓΟΡΖΙ, ΔΟΛΖΙ, ΜΕΧΕΔΙΝΤΖΙ.

42. Δημ. Καραμπερόπουλος, *Η «Χάρτα της Ελλάδος» του Ρήγα...*, ὁ.π., σελ. 31-32.

43. Ο παραστάσεις του Δία καὶ τα ολυμπιακά ἀγωνίσματα της πάλης, της ἱπποδρομίας καὶ ἀρματοδρομίας, ο Ρήγας τα ἔθεσε καὶ στα *Ολύμπια* που εἶχε ἐκδώσει το 1797, ὅπως ἔχει ἐπισημάνει ο Λεάνδρος Βρανούσης, «Ρήγας καὶ Marmontel», στον τόμο *Ελληνογαλλικά, Αφιέρωμα στον Roger Milliet*, Ἀθήνα 1990, σελ. 121-157, καὶ σε ἀνάτυπο με προσθήκες. Ἀθήνα 1992. Εδὼ στη σελ. 131-132.

- ΣΕΡΒΙΑ, ΑΝΩ ΜΟΙΣΙΑ, ΓΑΛΑΒΡΟΙ, ΔΑΡΔΑΝΙΑ, ΟΡΒΗΛΙΑ, ΣΚΟΡΔΙΣΚΟΙ
- ΙΛΛΥΡΙΑ, ΕΡΖΕΓΟΒΙΝΑ
- ΔΑΛΜΑΤΙΑ, ΜΑΥΡΟΒΟΥΝΙ, ΣΚΛΑΒΩΝΙΑ, ΚΑΤΩ ΟΥΓΓΑΡΙΑ
- ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ, ΚΑΤΩ ΜΟΙΣΙΑ
- ΘΡΑΚΗ, ΡΟΥΜΕΛΗ, ΚΕΛΕΤΙΚΗ, ΑΝΩ ΚΕΛΕΤΑΙ, ΣΑΡΔΙΚΗ, ΤΙΛΑΤΑΙΟΙ, ΑΣΤΙΚΗ, ΟΥΣΚΙΔΕΣΙΑ, ΚΑΤΩ ΚΕΛΕΤΑΙ, ΟΔΡΥΣΑΙ, ΒΕΣΣΟΙ, ΒΕΣΣΙΚΗ, ΠΙΕΡΙΟΙ, ΜΑΙΔΟΙ, ΣΑΤΡΑΙ, ΔΕΡΣΑΙΟΙ, ΣΑΠΑΙΟΙ, ΒΙΣΤΩΝΕΣ, ΚΙΚΩΝΕΣ, ΣΑΜΟΘΡΑΚΕΣ, ΔΟΡΙΣΚΟΙ, ΦΡΑΓΑΝΔΑΙ, ΑΥΛΑΙΟΙ, ΘΡΑΚΕΣ, ΑΨΙΝΘΟΙ, ΒΥΘΙΑΙ, ΜΕΛΑΝΔΕΠΤΗ, ΔΕΛΤΑ ΘΡΑΚΙΚΟΝ, ΘΡΑΚΗΣ ΧΕΡΣΟΝΗΣΟΣ
- ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ, ΘΑΣΣΟΣ, ΕΔΩΝΙΣ, ΟΔΟΜΑΝΤΙΚΗ, ΥΛΛΙΣ, ΣΥΡΟΠΑΙΩΝΙΟΙ, ΔΟΒΗΡΑΙ, ΓΡΑΙΟΙ, ΤΡΗΡΕΣ, [ΔΑΝ]ΘΕΛΕΤΑΙ, ΛΕΑΙΟΙ, ΠΑΙΩΝΙΑ, ΗΔΩΝΕΣ, ΒΙΣΑΛΤΙΑ, ΑΜΦΑΞΙΤΙΣ, ΠΑΡΑΞΙΑ, ΧΑΛΚΙΔΙΚΗ, ΚΡΟΥΣΑΙΟΙ, ΓΡΗΣΤΩΝΙΑ, ΒΟΥΤΙΑΙΑ, ΜΥΤΔΩΝΙΑ, ΠΙΕΡΙΑ, ΑΙΜΑΘΙΑ, ΛΥΓΚΗΣΤΑΙ, ΑΙΣΤΡΑΙΟΙ, ΕΟΡΔΙΑ, ΠΕΛΑΓΩΝΙΑ, ΑΛΜΩΠΟΙ, ΔΙΝΔΑΡΙΟΙ, ΑΛΒΑΝΟΙ, ΙΩΡΟΙ, ΔΕΥΡΙΩΠΟΙ, ΔΥΣΑΡΕΤΙΟΙ, ΤΑΒΛΑΝΤΙΟΙ, ΙΛΛΥΡΙΚΟΝ, ΔΕΤΑΙ, ΒΥΛΛΙΩΝΕΣ, ΑΜΑΝΤΙΝΟΙ, ΟΡΕΣΤΑΙ, ΠΕΝΕΣΤΑΙ, ΠΕΛΑΓΩΝΙΑ ΤΡΙΠΟΛΙΤΙΣ, ΑΛΜΩΠΙΑ. Ακόμη είναι η ίδια ονοματολογία των βασιλείων της Μακεδονίας στον *Πίνακα* όπως και στην *Χάρτα*: ΠΡΩΤΗ ΒΑΣ., ΒΑΣΙΛΕΙΑ ΔΕΥΤΕΡΑ, ΒΑΣΙΛ. ΤΡΙΤΗ, ΒΑΣΙΛΕΙΑ ΤΕΤΑΡΤΗ
- ΘΕΣΣΑΛΙΑ, ΠΕΛΑΣΓΙΩΤΙΣ, ΛΑΠΗΘΕΣ<sup>44</sup>, ΕΣΤΙΩΤΙΣ, ΘΕΣΣΑΛΙΩΤΙΣ, ΑΘΑΜΑΝΕΣ, ΑΠΕΡΑΝΤΙΟΙ ΠΕΡΡΕΒΟΙ, ΔΡΥΩΠΕΣ, ΑΙΝΙΑΝΕΣ, ΦΘΙΩΤΑΙ ΑΧΑΙΟΙ, ΦΘΙΩΤΙΣ, ΚΕΝΤΑΥΡΟΙ, ΜΑΓΝΗΣΙΑ
- ΗΠΕΙΡΟΣ, ΧΑΩΝΙΑ, ΣΥΛΙΩΝΕΣ, ΑΤΙΝΤΑΝΕΣ, ΖΑΓΟΡΙ, ΑΙΘΗΚΕΣ, ΘΕΣΠΡΩΤΙΑ, ΔΟΛΟΠΕΣ, ΚΑΣΙΟΠΑΙ, ΣΤΥΜΦΑΙΟΙ, ΜΟΛΟΣΣΟΙ, ΑΜΦΙΛΟΧΟΙ, ΑΓΡΑΙΟΙ
- ΑΧΑΪΑ, ΔΩΡΕΣ, ΛΟΚΡΟΙ ΕΠΙΚΝΗΜΙΟΙ, ΛΟΚΡΟΙ ΟΠΟΥΝΤΙΟΙ, ΛΟΚΡΟΙ ΟΖΟΛΑΙ, ΦΩΚΙΣ
- ΑΚΑΡΝΑΝΙΑ, ΑΙΤΩΛΙΑ, ΒΟΙΩΤΙΑ, ΑΤΤΙΚΗ

44. Σημειώνουμε ότι ο Άνθιμος Ο Γαζής αφαίρεσε τα ονόματα «Χασιώται» και «Γκαραγκούνηδες», που είχε θέσει ο Ρήγας στο «Λαπήθες, Χασιώται», «Κένταυροι, Γκαραγκούνηδες», τα οποία μνημονεύει και στον *Νέο Ανάχαρσι*, ..., *ό.π.*, σελ. 263.

- ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ, ΚΟΡΙΝΘΙΑ, ΣΥΚΥΩΝΙΑ, ΑΧΑΙΑ, ΗΛΕΙΑ, ΑΡΚΑΔΙΑ, ΑΡΓΟΛΙΣ, ΤΡΙΦΥΛΙΑ, ΜΕΣΣΗΝΙΑ, ΛΑΚΩΝΙΑ
- ΚΡΗΤΗ ΝΗΣΟΣ, ΚΡΗΤΕΣ, ΕΤΕΟΚΡΗΤΑΙ, ΔΩΡΙΕΙΣ
- ΚΥΚΛΑΔΕΣ, ΣΠΟΡΑΔΕΣ ΝΗΣΟΙ
- ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ, ΒΥΘΥΝΙΑ-ΚΟΤΖΑΗΛΙ, ΧΕΡΣΟΝΗΣΟΣ ΚΥΖΙΚΟΥ, ΑΝΩ ΚΑΡΣ, ΜΥΣΙΑ, ΔΟΛΙΩΝΕΣ, ΑΦΝΑΙΟΙ, ΤΡΩΑΣ, ΑΔΡΑΣΕΙΑ, ΑΡΙΣΒΗ, ΛΕΛΕΓΕΣ, ΚΙΛΙΚΙΑ ΘΗΒΙΚΗ, ΚΙΛΙΚΙΑ ΛΥΡΝΗΣΙΑ, ΜΥΣΙΑ ΠΕΡΓΑΜΙΝΗ, ΑΙΟΛΙΣ, ΦΡΥΓΙΑ, ΧΟΔΑΒΕΝΤΙΓΓΙΑΡ, ΜΑΙΟΝΙΑ ή ΛΥΔΙΑ, ΣΑΡΟΥΧΑΝ, ΙΩΝΙΑ, ΚΑΡΙΑ-ΑΗΔΙΝ, ΔΩΡΙΣ, ΛΥΚΙΑ
- Η ίδια ονοματολογία αναγράφεται στις θάλασσες και πελάγη του *Πίνακα*, όπως και στην *Χάρτα*: ΑΙΓΑΙΟΝ ΠΕΛΑΓΟΣ-ΑΣΠΡΗ ΘΑΛΑΣΣΑ, ΜΥΡΤΩΟΝ ΠΕΛΑΓΟΣ, ΦΩΚΙΚΗ ΘΑΛΑΣΣΑ, ΙΚΑΡΙΟΝ ΠΕΛΑΓΟΣ, ΚΑΡΠΑΘΙΟΝ-ΡΟΔΙΟΝ ΠΕΛΑΓΟΣ, ΚΡΗΤΙΚΗ ΘΑΛΑΣΣΑ, ΛΙΒΥΚΟΝ ΠΕΛΑΓΟΣ, ΑΔΡΙΑΤΙΚΟΝ-ΙΩΝΙΟΝ ΠΕΛΑΓΟΣ, ΠΡΟΠΟΝΤΙΣ-ΘΑΛΑΣΣΑ ΤΟΥ ΜΑΡΜΑΡΑ, ΕΥΞΕΙΝΟΣ ΠΟΝΤΟΣ-ΜΑΥΡΗ ΘΑΛΑΣΣΑ  
Σημειώνουμε πως στον *Πίνακα* στο βόρειο μέρος προστέθηκαν ΤΡΑΝΣΥΛΒΑΝΙΑ, ΜΠΑΝΑΤΙ, ΣΚΥΘΙΑ ΠΟΝΤΙΚΗ.

5). Η ιδιαίτερη σημειολογία των συνόρων με την χαρακτηριστική παχιά διακεκομμένη γραμμή στην Δαλματία και Κάτω Ουγγαρία, δίχως ωστόσο να αναφέρεται στο Υπόμνημα, αναγράφεται στον *Πίνακα*, όπως και στην *Χάρτα*. Την είχαμε επισημάνει στην *Χάρτα*, κατά την έκδοσή της<sup>45</sup>, και τονίσαμε πως ήταν τα σύνορα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και αντίστοιχα της Δημο-

45. Δημ. Καραμπερόπουλος, *Η «Χάρτα της Ελλάδος» του Ρήγα. Τα πρότυπά της και νέα στοιχεία*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1998, σελ. 50. Η επίσημη αυτή διακεκομμένη γραμμή για τα σύνορα είναι «κλειδί» στην ερμηνεία της *Χάρτας* του Ρήγα, μαζί με την χρησιμοποίηση ως προτύπου για την *Χάρτα* του χάρτη της αρχαίας Ελλάδος του Delisle, καθώς και την παρουσία του ροπαλού του Ηρακλέους εκτός από τον τίτλο της *Χάρτας*, στην παράσταση του κοιμισμένου λιονταριού στην *Επιπεδογραφία της Κωνσταντινούπολεως* και στους χάρτες της Βλαχίας και Μολδαβίας κάτω από τους λοξά τοποθετημένους θυρεούς των Ηγεμόνων τους. Και αυτά τα «κλειδιά» παραβλέπονται από τους ασχολούμενους απλά και μόνο από χαρτογραφική άποψη με την *Χάρτα* του Ρήγα Βελεστινλή, χωρίς τη συσχέτιση της με τα άλλα έργα του στρατηγικού σχεδίου της επανάστασής του. Ενδεικτικά βλ. Γ. Τόλια, *Αποχαιρετισμός στο Γένος. Αυτοκρατορία και πατριωτισμός στο χαρτογραφικό έργο του Ρήγα (1796-1797)*, εκδόσεις Μενάνδρος, Αθήνα 2009, (Δημ. Καραμπερόπουλος, *Ένας όμηρος, άδικος επικριτής του επαναστάτη Ρήγα Βελεστινλή*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2015), Ευάγγ. Λιβιεράτος, *Η Χάρτα του Ρήγα. Τα δύο (σύν) πρόσωπα. Μια άλλη ανάγνωση του χάρτη*, Τρικόγλειος Βιβλιοθήκη και Βιβλιοθήκη-Κέντρο Πληροφόρησης του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, 2017.

κρατικής πολιτείας του Ρήγα, που θα δημιουργούνταν μετά την επανάστασή του και σύμφωνα με το Σύνταγμά του, τη *Νέα Πολιτική Διοίκηση*. Τονίζαμε, πως δεν ήταν δυνατόν ο Ρήγας να επεξηγούσε στο Υπόμνημα της *Χάρτας* την ιδιαίτερη αυτή διαγράμμιση, διότι δεν θα έπαιρνε την άδεια εκτυπώσεως από τον λογοκρίτη της Αυστριακής Αστυνομίας, εάν ανέγραφε ότι ήταν τα σύνορα του κράτους του, ούτε επίσης εάν ανέγραφε ότι ήταν τα σύνορα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, διότι η *Χάρτα* ήταν γεμάτη με τα αρχαία ελληνικά νομίσματα και τις επιπεδογραφίες αρχαίων ιστορικών τόπων και γεγονότων, που δεν είχαν καμμία σχέση με την Οθωμανική αυτοκρατορία.

6). Μνημονεύονται και παριστάνονται με τον ίδιο συμβολισμό και στις ίδιες θέσεις στον *Πίνακα*, όπως στην *Χάρτα*, οι συνθήκες πολέμων, ναυμαχίες, μάχες, τις οποίες ο Ρήγας έχει καταχωρίσει σε διάφορα μέρη της: οι Συνθήκες Πασάροβιτς 1739, Καηναρτζέ 1774 και Συστόβ 1791, οι ναυμαχίες Σαλαμίνας, Ναυπάκτου 1571, Τζεσμέ 24 Ιουνίου 1770 και Μυκάλης, οι μάχες Μαρτινέστι 11 Σεπτεμβρίου 1789, Μαραθώνος και Γρανικού ποταμού<sup>46</sup>. Χαρακτηριστικό επί πλέον και αξιοσημείωτο είναι ότι και στον *Πίνακα*, όπως στην *Χάρτα*, αναγράφεται το «ρόπαλο του Ηρακλέους» και τσακισμένο το περσικό και το οθωμανικό σύμβολο στις μάχες και τις ναυμαχίες, δείγμα και αυτό της εξάρτησης του *Πίνακα* από την *Χάρτα*.

7). Τα συμπληρωματικά στοιχεία, τα οποία ο Ρήγας είχε προσθέσει δίπλα δε διάφορα τοπωνύμια της *Χάρτας* του, αναγράφονται και στον *Πίνακα*. Άλλο ένα στοιχείο που δείχνει την εξάρτηση του *Πίνακα* από την *Χάρτα*. Παρατίθενται στη συνέχεια αρχίζοντας από το βόρειο μέρος του *Πίνακα*:

Στην ΒΕΣΑΡΑΒΙΑ στην πόλη «Τόμις. Κωνσταντζα» προστίθεται «ἐδὼ ἐξωρίσθη ὁ Ὀβίδιος», «Τζέρνα Βόδα. Πατρίς Ἰωσήπου τοῦ Μοισιόδακος».

Στην ΒΛΑΧΙΑ, σημειώνεται στις Τοπαρχίες Βούλτζια και Ρωμανάτζι ο «λιθόστρωτος δρόμος Τραϊανουῦ», και βορειότερα η «Πόρτα Τραϊανουῦ». Στο δυτικό μέρος της Βλαχίας στον Δούναβη γίνεται η ίδια αναφορά «καταρράκτα Δουνάβεως. Γυρδάπια», καθώς και τα «θεμέλια γέφυρας Τραϊανουῦ».

Στην ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ, σε σημειούμενα ερείπια, «Νικιούπ. Φαίνεται πῶς αἰτή νά εἶναι ἡ πρὸς Αἴμω Νικόπολις. Ἐρύπιον». Στον Δούναβη στο δυτικό μέρος

46. Για την θέση τους στη *Χάρτα* βλ. το σχετικό Ευρετήριο της, Δημ. Καραμπερόπουλου, *Ρήγα Βελεστινλή, Χάρτα της Ελλάδος, Βιέννη 1796-1797. Ευρετήριο ονομάτων προσώπων, τόπων και πραγμάτων*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστινίου-Ρήγα, Αθήνα 1998, β' έκδ. 2005.

της Βουλγαρίας σημειώνονται «Στύλοι ξυλίνης γεφύρας άπολελιθομένοι φαινόμενοι όλιγοστεύοντος τοῦ νεροῦ».

Στην ΣΕΡΒΙΑ, «Ρίλα. Αγ. Ίωάννου. Δευτέρα Λαύρα τῶν ἀδελφῶν μας Σέρβων, ὅπου εἶναι 200 μοναχοί», «Τάφος τοῦ Σουλτάν Μουράτ» με τον ίδιο συμβολισμό της ημισελήνου, που ο Ρήγας ἔχει και στην *Ἐπιπεδογραφία τοῦ Βελεστίνου* και στο Άγιο Όρος, για να υποδηλώσει την παρουσία του Οθωμανοῦ Αγά.

Στην ΔΑΛΜΑΤΙΑ, «Μελίτη. Ἐδώ ένανάγησεν ὁ ἀπόστ. Παῦλος»<sup>47</sup>, «Σπαλάτιον. Σπάλατρο - Πατρίς τοῦ Διοκλητιανοῦ», «Παστροβίτι ὅπου καί γέφυρα μέ Πύργον», αναγράφοντας το ὄνομα ὁμως ως «Ταστροβίκι».

Στην ΡΟΥΜΕΛΗ, στην τοπαρχία ΑΣΤΙΚΗ, «Βρύση Δόμνας Ταρσίτσας», «Λειβήθριον Καρατζιλάρ. Βασιλεύουσα τῶν Ἀστῶν, πατρίς Ὁρφέως». Στην τοπαρχία ΔΕΛΤΑ ΘΡΑΚΙΚΟΝ, «Ἱερόν Ἀφροδίτης».

Στην ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ, στην τοπαρχία ΑΜΦΑΞΙΤΙΣ, «Στάγειρα. Σιδερόκασια»<sup>48</sup>, πατρίς Ἀριστοτέλους». Στην τοπαρχία ΔΟΒΗΡΑΙ, «Ἐδώ ἔμφωλεύουν οἱ Γκιρντζαλήδες». Στην τοπαρχία ΟΔΟΜΑΝΤΙΚΗ, «Ἐδώ ἐνικήθησαν ὁ Βροῦτος καί ὁ Κάσιος». Στην τοπαρχία ΣΥΡΟΠΑΙΟΝΙΟΙ, «Φιλίππικὸ Κάμπο». Στην ΠΕΛΑΓΩΝΙΑ αναφέρονται με τον συμβολισμό του σταυροῦ «Προφήτης Ἡλίας» και «Πρόδρομος», και μνημονεύεται η «Ζιῶμορη Βρύσις» και ο «Πύργος τοῦ Μουσταφά Κόρτζια». Στην Τοπαρχία ΔΙΝΔΑΡΙΟΙ, ΑΛΒΑΝΟΙ, «Ἀλβανόπολις. Κρόγια. Πατρίς τοῦ Σκενδέρ μπέτη».

Στην ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ, αναγράφονται και στον Πίνακα ὅπως στην *Χάρτα* τα ακόλουθα: στην επαρχία ΒΥΘΙΝΙΑ-ΚΟΤΖΑΗΛ, «Ἡρακλέους κλίνη», «Ὀβελίσκος μαρμαρένιος 50 ποδῶν ὕψος ἔχων». Στην τοπαρχία ΑΔΡΑΣΕΙΑ, στον Γρανικό ποταμό «Ἐδώ πρῶτον ἐνίκησε ὁ Ἀλέξανδρος τόν Δαρεῖον», και με τον συμβολισμό του ροπάλου και τσακισμένο το αμφίστομο τσεκούρι, ὅπως και στην *Χάρτα*. Στην ΤΡΩΑΔΑ, «Τάφος Αἴαντος», «Τάφος Ἀχιλλέως», «Βωμός Σμινθέως Ἀπόλλωνος». Στην τοπαρχία ΚΙΛΙΚΙΑ ΛΥΡΝΗΣΣΙΑ, «Βρισηίδος

47. Στο κεφάλαιο περί της Μάλτας, ο Μελέτιος αναφέρει πως εκεί ναύγησε ο Απόστολος Παῦλος και ο Ἄνθιμος Γαζής στην υποσημείωση κάνει την σχετική διόρθωση συντασσόμενος με την άποψη του Ρήγα, γράφοντας, «Κατά τήν περιγραφὴν τὴν ἐν ταῖς πράξεσι τῶν Ἀποστόλων ἀναφερομένην περὶ τοῦ ναυαγίου τοῦ ἀποστόλου Παύλου, φαίνεται πιθανῶς ὅτι δὲν εἶναι ἡ νῆσος ἡ Μάλτα δηλ. εἰς ἣν ἐναύγησεν ὁ Ἀπόστολος, ἀλλ' εἶναι ἡ συνώνυμος αὐτῆ Μέλεδα, κειμένη ἐν τῷ Ἀδριατικῷ Πελάγει, ἀπέναντι τῆς Ραγούζης», Μελετίου, *Γεωγραφία...*, ὁ.π., τόμ. Β', σελ. 244.

48. Στην *Χάρτα* αναγράφεται «Σιδερόκασια».

πατρίς». Στην τοπαρχία ΙΩΝΙΑ, «Κλαζομεναί. Βοῦρλα [πατρίς] Ἀναξαγόρου», «Ἔφεσος. Ἡράκλειτος, Ἴπώναξ, Ἀρτεμίδωρος», «Μαγνησία πρὸς Μαϊάνδρον. Ἐδὼ ἀπέθανεν ὁ Θεμιστοκλῆς», «Πριήνη. Παλάτια. Πατρίς τοῦ Βίαντος». «Μίλητος. Θαλῆς, Ἀναξίμανδρος, Ἀναξιμένης, Αἰσχίνης, Κάδμος, Τιμόθεος». «Ἡράκλεια. Ἐδὼ κατέβη ἡ Ἄρτεμις εἰς τὸν Ἐνδυμίωνα». Στην Τοπαρχία ΚΑΡΙΑ-ΑΗΔΙΝ, «Ἄλικαρνασσός. Πατρίς Ἡροδότου καὶ τῶν 2 Διονυσίων». Στην τοπαρχία ΔΩΡΙΣ, «Κνίδος. Εὐδοξος, Ἀγαθαρχίδης, Θεόπομπος». Στην τοπαρχία ΛΥΚΙΑ, «Μῦρα. Φαίνεται μία καταποντιζομένη πόλις εἰς τὴν θάλασσαν». Στην τοπαρχία ΜΑΙΟΝΙΑ ἢ ΛΥΔΙΑ, «Σάρδεις. Πολυαῖνου καὶ Εὐναμίου [πατρίς]».

Στην ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟ, στην τοπαρχία ΛΑΚΩΝΙΑ, «Ἐδὼ ἐκατοίκουν οἱ ἤλωτες». Στην τοπαρχία ΑΡΚΑΔΙΑ, «Μεγαλόπολις... Πολυβίου πατρίς», καὶ στην τοπαρχία ΑΡΓΟΛΙΣ, «Ἐρμμόνη, Ἐδὼ εὐγαίνει πορφύρα».

Στην ΘΕΣΣΑΛΙΑ, στην τοπαρχία ΦΘΙΩΤΑΙ ΑΧΑΙΟΙ, «Λάρισα Κρεμαστή. Χαμάκου. Πατρίς Ἀχιλλέως».

Στην ΚΡΗΤΗ, «Κνωσσός. Κνωῶσα, καθέδρα Μίνωος».

Στα Ἴονια νησιά, ΣΤΡΟΦΑΔΕΣ, «Παναγία. Ἐδὼ ἦτον ἡ κατοικία τῶν Ἀρπυῶν». ΚΥΘΗΡΗ στην «Αἰγίλια. Ἐπλη Τζεριγῶτο. Ἐδὼ ἐξόριζον<sup>49</sup> οἱ Βενετζιάνοι τοὺς διὰ θάνατον καταδίκους».

Στα νησιά του Αἰγαίου, ΛΗΜΝΟΣ, «Φιλοστράτου [πατρίς]». ΕΥΒΟΙΑ, «Ἰσαῖος. Λυκόφρων. Μενέδημος», «Φανός τῆς Προσηώας Ἀρτέμιδος», «Ληλάντιον Πεδῖον», «Βωμός Μαρμαρίνου Ἀπόλλωνος». ΛΕΣΒΟΣ, «[πατρίς] Σαφροῦς, Πιττακοῦ, Ἀλκαίου, Θεοφράστου, Αῤίωνος». ΧΙΟΣ<sup>50</sup>, «Σχολεῖον Ομήρου». ΣΑΜΟΣ, «Στενὸν Μπογάζι», «Πυθαγόρου, Χοιρίλλου, Σιβύλλης [πατρίς]». ΡΟΔΟΣ<sup>51</sup>, «Τὸν ἐν Ρόδῳ Κολοσσόν ὀκτάκις καὶ δέκα Λάχης ἀνήγειρεν πήχεων ὁ Λίνδιος». ΠΑΡΟΣ, «πατρίς Ἀρχιλόχου». ΜΗΛΟΣ, «πατρίς Διαγόρου». ΙΟΣ, «Ἄπ' ἐδὼ ἦτον ἡ μήτηρ τοῦ Ὀμήρου, ἐδὼ ἐτάφη καὶ αὐτός.

49. Στον Πίνακα αναγράφεται «ἐξόριζον», χρησιμοποιεῖται δηλαδή ὁ ἀόριστος χρόνος, δηλωτικό πῶς πλέον το 1800 δὲν υφίστατο ἡ ἐξουσία τῆς Βενετίας, μετὰ τὴν διάλυσή τῆς ἀπὸ τὸν Βοναπάρτη τὴν Ἀνοιξή τοῦ 1797. Στὴν Χάρτα ὁ Ρήγας αναγράφει «ἐξορίζουν», στοιχείο πού δείχνει πῶς ἡ καταγραφή αὐτὴ ἦταν προγενέστερη ἀπὸ τὸ γεγονός τῆς διάλυσης τῆς ἐξουσίας τῆς Βενετίας. Ἀς σημειωθεῖ ὅτι τὸ φύλλο 2 εἶναι ἀπὸ τὰ πρῶτα φύλλα τῆς Χάρτας, πού τυπώθηκαν, ἐνὸς ὁλοκληρώθηκε ἡ ἐκτύπωσή τῆς τὸν Μάιο τοῦ 1797.

50. Δὲν αναγράφεται στὴν Χίῳ τοῦ Πίνακα, ὅπως στὴν Χάρτα «Ἴωνος, Θεοπόμπου, Θεοκρίτου σοφιστοῦ [πατρίς].

51. Προστίθεται στὸν Πίνακα «Λιμὴν ἔνθα ἴστατο ὁ Κολοσσός».

Ὁ κόμης Κρουν Όλλανδέζος ἤϊρε τόν τάφον του, 1774». ΑΜΟΡΓΟΣ, «Σιμωνίδου πατρίς». ΔΗΛΟΣ, «ὄπου ἱερόν Ἀπόλλωνος», «Τάφοι Δηλίων». ΣΥΡΟΣ, «πατρίς Φερεκύδου». ΑΝΤΙΠΑΡΟΣ, «μαρμάρων λατομεῖον». ΠΑΡΟΣ, «πατρίς Ἀρχιλόχου».

\*\*\*

Μια παρατήρηση για τον Ἄνθιμο Γαζή, τις «επιδιορθώσεις» του *Πίνακα* και την επανέκδοση της *Γεωγραφίας* του Μελετίου. Ο Γαζής κατά την επιδιορθωση του *Πίνακα*, που του ανατέθηκε από τον Μύλλερ, θεωρούμε ότι θα μελετούσε την *Γεωγραφία* του Μελετίου, για να προσθέσει ορισμένα ακόμη στοιχεία σε διάφορα τοπωνύμια της *Χάρτας*, τα οποία απαντώνται πλέον μόνο στον *Πίνακα*, κάνοντας έτσι έντονη την διαφορά του από την *Χάρτα*. Η ενασχόληση αυτή του Γαζή με την *Γεωγραφία* του Μελετίου, νομίζουμε πως θα αποτέλεσε το έναυσμα για να την επανεκδώσει μετά λίγα χρόνια με την επιμέλειά του. Ιδιαίτερα, στο κείμενό του «Προς τούς έντευξομένους» σημειώνει πως παρακινήθηκε στην επανέκδοση της *Γεωγραφίας*, αλλά όταν άρχισε λόγω των πολλών εξόδων βρέθηκε σε οικονομική δυσκολία, όμως τελικά βοηθήθηκε και εκδόθηκε στη Βενετία το 1807.

Ενισχύεται η υπόθεση αυτή από το γεγονός ότι στην έκδοση αυτή της *Γεωγραφίας* του Μελετίου σε υποσημείωση<sup>52</sup> ο Ἄνθιμος Γαζής αναφέρει τα τοπωνύμια, που πρόσθεσε τότε που έκανε τις «επιδιορθώσεις» στον *Πίνακα*, και τα καταχώρισε στα παράλια της Θράκης στον Εύξεινο Πόντο, αρχής γενομένης από το στόμιο του Βοσπόρου. Συγκεκριμένα στην υποσημείωση γράφει, «Ἡ παραθαλασσία τῆς Θράκης ἔχει οὕτως. Εὐθὺς εἰς τὸ στόμα τοῦ Βοσπόρου εἶναι τὸ Φαναράκι πολίχνη, ἔχον τὸν Φάρον, καὶ ὀχύρωμα, μετὰ ταῦτα κεῖται τὸ Παλαιοφάναρον, 6 μίλ. μακρὰν μετ' ὀχυρώματος, ἔπειτα ἡ παραθαλασσία Ἑπτὰ Ἄμμοι λεγομένη, ἐπικίνδυνος εἰς τοὺς πλέοντας, καὶ μετὰ ταῦτα ὁ Δέρκος, καὶ τὸ ἀκρωτήριον, ἀνωτέρω τούτου κεῖται τὸ χωρίον Νεοχωράκι λεγόμενον, καὶ ἡ Ἄσκός. Ἀπὸ τοὺς Δέρκους 36 μίλ. εἶναι ἡ Μήδεια, ἔπειτα ἡ Θυνιάς ἄκρα, ἣτις καὶ Ὑνιάδα λέγεται, ὅπου καὶ λιμῆν, καὶ ἀνωτέρω ταύτης 4 ὥρας εἶναι τὸ Σαμακόβι. Ἐπειτα πρὸς τὸ παραθαλάσσιον κεῖται ἡ Ἀγαθούπολις, καὶ ὁ Βασιλικός, ἔπειτα τὸ ἀκρωτήριον τῆς Ἐλαίας, ὅπου καὶ ἐρείπια πόλεως τινός, μετέπειτα ἡ Σωζούπολις ἐπὶ Χερσοννήσου κειμένη, ὅθεν

52. Μελετίου, *Γεωγραφία...*, ὁ.π., τόμ. Γ', σελ. 99.

ἄρχεται καὶ ὁ Κόλπος τοῦ Πύργου. Ὁ δὲ Πύργος (πόλισμα) κεῖται εἰς τὸ τέλος τοῦ κόλπου, ἔπειτα Ἀγχιάλος, καὶ Μεσημβρία, καὶ τέλος τὸ ἀκρωτήριο τοῦ Αἴμονος. Ἄνω τοῦ Πύργου κεῖται τὸ Στακτοχώρι καὶ ὁ Ἄετός.

Αναφέρουμε ἐπὶ πλέον ἐνδεικτικὰ καὶ μερικὰ ἄλλα τοπωνύμια, ποὺ πρόσθεσε ὁ Ἄνθιμος Γαζής σε διάφορα μέρη τοῦ *Πίνακα*, τα ὁποῖα θὰ ἔλαβε ἀπὸ τὴν *Γεωγραφία* τοῦ Μελετίου, ὅπως παρουσιάζεται στις σχετικὲς παραπομπές, στοιχεῖο ποὺ δείχνει τὴν συνεχή χρῆση τῆς. Στὴν ΒΑΣΑΡΑΒΙΑ, στις ἐκβολές τοῦ Δούναβη ὅπου οἱ «ΠΕΥΚΙΝΟΙ», προστέθηκε «Τρωγλοδίται», ποὺ μνημονεύονται στὴν *Γεωγραφία* τοῦ Μελετίου<sup>53</sup>. Στὴν ΣΑΜΟΘΡΑΚΗ προστέθηκε τὸ τοπωνύμιο «Δαρδανιά»<sup>54</sup>, στὴν ΕΥΒΟΙΑ «Δίον Ἀκρωτήριο», «Ζάραξ ὄρος», «Λέων Ἀκρωτήριο»<sup>55</sup>, στὴν ΑΝΑΦΗ «Μεμβλιάρος»<sup>56</sup>, στὴν ΤΗΛΟ «Ἀγάθουσα»<sup>57</sup>, στὴν ΡΟΔΟ, «Λιμὴν ἔνθα ἴστατο ὁ Κολοσσός»<sup>58</sup>, στὴν ΚΡΗΤΗ προστίθενται οἱ ποταμοὶ «Πυκνός, Πλατωνικός, Ἡλέκτρας», «Ἄλβαι» νήσοι, «Ἡράκλειον Ἀκρωτήριο», «Πάνορμος»<sup>59</sup>. Επίσης στὴν ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ, στὴν ἐπαρχία ΔΩΡΙΣ προστέθηκαν, «πόλις Καύνος. Ρόσα», «Κάλβιος ποταμός»<sup>60</sup>, ὅπως ἐπίσης στὴν ΛΥΚΙΑ «Πόρτα Γέροντα», «Κισθὴνη», «Κλίμαξ ὄρος» «Σίρβις ποταμός», «Γλαύκος ποταμός», «Τελμισσός»<sup>61</sup> καὶ στὴν ΦΡΥΓΙΑ «Δορύλλιον», «Συναός», «Νακουλία»<sup>62</sup>.

\*\*\*

Μετά τα ὅσα ἀναφέρθηκαν παραπάνω, συμπερασματικὰ μπορεῖ νὰ λεχθεῖ ὅτι ὁ Φρανσὸά Μύλλερ, χαρακτῆς τῆς *Χάρτας*, δύο χρόνια μετὰ τὸν μαρτυρικό θάνατο τοῦ Ρήγα, γνωρίζοντας τὴν ἀπήχηση ποὺ εἶχε ἡ ἐκδόσή τῆς, ἐξέδωσε τὸ 1800 ἓναν χάρτη στο μισὸ μέγεθος τῆς *Χάρτας*, με τίτλο *Πίναξ Γεωγραφικός τῆς Ἑλλάδος με τα παλαιὰ καὶ νέα ονόματα*. Ὁ *Πίνακας* εἶναι τελικὰ ἐκδοσι

53. Μελετίου, *Γεωγραφία*..., ὁ.π., τόμ. Γ', σελ. 46

54. Μελετίου, *Γεωγραφία*..., ὁ.π., τόμ. Γ', σελ. 106.

55. Μελετίου, *Γεωγραφία*..., ὁ.π., τόμ. Γ', σελ. 9-12.

56. Μελετίου, *Γεωγραφία*..., ὁ.π., τόμ. Γ', σελ. 36.

57. Μελετίου, *Γεωγραφία*..., ὁ.π., τόμ. Γ', σελ. 222.

58. Μελετίου, *Γεωγραφία*..., ὁ.π., τόμ. Γ', σελ. 225.

59. Μελετίου, *Γεωγραφία*..., ὁ.π., «Περὶ τῆς Κρήτης», τόμ. Γ', σελ.32-33.

60. Μελετίου, *Γεωγραφία*..., ὁ.π., τόμ. Γ', σελ. 172.

61. Μελετίου, *Γεωγραφία*..., ὁ.π., τόμ. Γ', σελ. 174-176.

62. Μελετίου, *Γεωγραφία*..., ὁ.π., τόμ. Γ', σελ. 140.



του Μύλλερ και όχι του Γαζή. Και για να ήταν σε θέση ο εκδότης Μύλλερ να πάρει την άδεια εκτυπώσεως του *Πίνακα* από τον λογοκρίτη της Αυστριακής Αστυνομίας, βοηθήθηκε από τον Άνθιμο Γαζή, ο οποίος έκανε μόνο τις σχετικές «επιδιορθώσεις»: αφαίρεση των νομισμάτων, των επιπεδογραφιών, των ονομάτων ενδόξων ανδρών της αρχαίας Ελλάδος και των κυρίαρχων του χώρου της *Χάρτας* από τα άνω και κάτω περιθώριά της, αλλαγές στο όνομα του τίτλου, στις ακτογραμμές εντυπωσιακών τμημάτων, που βρίσκονταν στο κέντρο του χάρτη, της Μαγνησίας και του Αγίου Όρους και την προσθήκη εντός περιγραμμάτων της Σικελίας και της Κύπρου, δίνοντας εκ πρώτης όψεως την αίσθηση ενός διαφορετικού χάρτη.

Ωστόσο, τεκμηριώνεται πως ο *Πίνακας* του Μύλλερ ακολουθεί πιστά την *Χάρτα*: έχει τον ίδιο γεωγραφικό χώρο στην χαρτογραφική απεικόνιση, την ίδια πολιτική διαίρεση σε Τοπαρχίες και Επαρχίες καθώς και τα ίδια ονόματά τους, την ίδια χαρακτηριστική παχιά διακεκομμένη γραμμή των συνόρων με την Δαλματία και την Κάτω Ουγγαρία, τον ίδιο συμβολισμό στις συνθήκες των πολέμων, ναυμαχίες και μάχες, που ο Ρήγας είχε στην *Χάρτα*, τον ίδιο διάκοσμο στο επίτιτλο κόσμημα στον *Πίνακα*, και τα ίδια συμπληρωματικά κείμενα στα διάφορα τοπωνύμια. Όλα αυτά δείχνουν την εξάρτηση του *Πίνακα* από την *Χάρτα*.

Επί πλέον μπορεί να υποστηριχθεί πως ο Γαζής κατά την ενασχόλησή του με τις «επιδιορθώσεις» του *Πίνακα* χρησιμοποίησε την *Γεωγραφία* του Μελετίου για αρκετά τοπωνύμια που πρόσθεσε. Θεωρούμε ότι η ενασχόληση αυτή του Γαζή έγινε αιτία λίγα χρόνια αργότερα το 1807 να επανεκδώσει την *Γεωγραφία* με την επιμέλειά του και την προσθήκη υποσημειώσεων και υπομνημάτων.



Η Ναυμαχία της Ναυπάκτου 1571, όπου ο οθωμανικός στόλος ηττήθηκε και ο Ρήγας συμβολίζει το γεγονός με σπασμένο το σύμβολο της Ημισελήνου στο 5<sup>ο</sup> φύλλο της Χάρτας του και επίσης αναγράφεται στον Πίνακα Γεωγραφικό.



Την Συνθήκη Κανιαρτζή 1774 την μνημονεύει ο Ρήγας στο 12<sup>ο</sup> φύλλο της Χάρτας του και ομοίως είναι στον Πίνακα Γεωγραφικό.

## Επέτειος 2500 χρόνων Η μάχη των Θερμοπυλών και η ναυμαχία της Σαλαμίνας στη *Χάρτα* του Ρήγα Βελεστινλή

(Δημοσιεύθηκε στην εφημ. *Τα Νέα*, 25 Ιανουαρίου 2020, σελ. 14)

Το 480 π.Χ. ο Λεωνίδας με τους επίλεκτους 300 Σπαρτιάτες στρατιώτες του αντιστάθηκαν στις Θερμοπύλες στις ορδές του Πέρση μονάρχη Ξέρξη, απευθύνοντας το διαχρονικό «Μολών λαβέ», και δίνοντας ένα παράδειγμα αυτοθυσίας για την υπεράσπιση της ελευθερίας. Την ίδια χρονιά ήταν και η νίκη των ελληνικών πλοίων στην ναυμαχία της Σαλαμίνας, αναγκάζοντας τον Ξέρξη να αποσυρθεί στην Περσία κατησχυμμένος.

Τα σημαντικά αυτά ιστορικά γεγονότα της ελληνικής και της παγκόσμιας συνάμα ιστορίας, θα γιορταστούν το 2020, με την ευκαιρία συμπλήρωσης 2500 ετών από τότε (480 π.Χ.-2020 μ.Χ.), με ανάλογες εκδηλώσεις και σχετικές ιστορικές αναφορές, που θα υποδηλώνουν την σημασία τους και θα αναδεικνύουν το διαχρονικό ελληνικό πνεύμα.

Η πάλη αυτή του ελληνικού πνεύματος της ελευθερίας, της δημοκρατίας ενάντια στον βαρβαρισμό, τον αυτοκρατορικό απολυταρχισμό, θαυμάσια απεικονίζεται από τον Ρήγα Βελεστινλή στην παράσταση του τίτλου της *Χάρτας της Ελλάδος*, που εξέδωσε στη Βιέννη το 1797, κατά την προετοιμασία του στρατηγικού σχεδίου της επανάστασής του.

Παρουσιάζει την πάλη του γυμνόποδα Ηρακλή με το ξύλινο ρόπαλό του (σύμβολο της ελληνική δύναμης) να έχει αρπάξει το χέρι της έφιππης Αμαζόνας και να έχει τσακίσει το σιδερένιο διπλό τσεκούρι της (σύμβολο της περσικής ασιατικής δύναμης), όπως αναγράφει ο Ρήγας στο Υπόμνημα της *Χάρτας* του. Συμβολίζει κατ' αυτόν τον τρόπο την ελληνική νίκη επί της βαρβαρικής δύναμης. Το ύψιστο αγαθό και πάνω από την ζωή είναι η ελευθερία για τον Ρήγα και γι' αυτό χαρακτηριστικά τονίζει στον *Θούριό* του (στίχ. 7-8), «Κάλλιο 'ναι μιας ώρας ελεύθερη ζωή, παρά σαράντα χρόνοι σκλαβιά και φυλακή».

Ακόμη, στο 2<sup>ο</sup> φύλλο της *Χάρτας* του ο Ρήγας έχει την «Επιπεδογραφία του περάσματος των Θερμοπυλών προς κατάληψιν της επιδρομής του Ξέρξου

εις την Ελλάδα της παρά του *Νέου Αναχάρσιδος* ιστορουμένης». Σημειώνει τον τάφο του Λεωνίδα και των 300 Σπαρτιατών και αναγράφει το σχετικό επίγραμμα σε νεοελληνική απόδοση «Οδοιπόρε, περνώντας από την Σπάρτην, ειπέ πώς ετάφημεν εδώ πολεμήσαντες δια τους ιερούς νόμους της», αποδίδοντας το επίγραμμα του Σιμωνίδη «Ω ξειν αγγέλλειν Λακεδαιμονίοις, ότι τήδε κείμεθα τοις κείνων ρήμασι πειθόμενοι».

Γι' αυτό εξάλλου ο Ρήγας στον *Ύμνο Πατριωτικό* (στροφή 34) προβάλλει τον Λεωνίδα ως πρότυπο αγωνιστικότητας, θάρρους, αυταπάρνησης και αυτοθυσίας:

«Ο Λεωνίδας πού να ζη  
 με τους τριακόσιους του μαζί,  
 να ιδή τον Σπαρτιάτη  
 πώς ρίχνεται σαν άτι·  
 τρώει, πατεί, ξεσχίζει  
 την Τουρκιά, μπρε παιδιά».

Παρόμοια και ο Διονύσιος Σολωμός λίγα χρόνια αργότερα στον *Ύμνο εις την Ελευθερία*, στροφή 78, αναφωνεί:

«Ω τριακόσιοι! σηκωθείτε,  
 και ξανάλθετε σ' εμάς  
 τα παιδιά σας θέλετ' ιδήτε  
 πόσο μοιάζουνε μ' εσάς».

Και στο 7<sup>ο</sup> φύλλο της *Χάρτας*, ο Ρήγας έχει την Επιπεδογραφία της Ναυμαχίας της Σαλαμίνας με τις διατάξεις των περσικών και ελληνικών πλοίων και τον θρόνο του Ξέρξη στο Αιγάλεω όρος, από που παρακολουθούσε την ναυμαχία. Μάλιστα, στο 5<sup>ο</sup> φύλλο της *Χάρτας* στην περιοχή της Σαλαμίνας έχει το συμβολισμό της Ναυμαχίας και το ρόπαλο του Ηρακλέους αντικριστά με τον τσακισμένο διπλό περσικό πέλεκυ.

Προσθέτουμε ότι παρόμοιες παραστάσεις με το ρόπαλο και τον πέλεκυ, που συμβολίζει την περσική δύναμη, τσακισμένο, ο Ρήγας έχει και στην μάχη του Μαραθώνος (490 π.Χ.), στην ναυμαχία της Μυκάλης (479 π.Χ.), καθώς και στην μεταγενέστερη μάχη του Γρανικού ποταμού (334 π.Χ.) με τον Μ. Αλέξανδρο.

Με την αναφορά και τις αντίστοιχες παραστάσεις στη Μάχη των Θερμοπυλών και της Ναυμαχίας της Σαλαμίνας, όπως και στα άλλα σημαντικά

διαχρονικά ιστορικά γεγονότα της αρχαίας Ελλάδος, που καταχωρίζει στην *Χάρτα* του και στα άλλα έργα του, ο Ρήγας σκοπό είχε να σμιλεύσει την ιστορική συνείδησή των σκλαβωμένων Ελλήνων, να τους τονώσει το ηθικό, δείχνοντας ποιων προγόνων ήταν απόγονοι, ώστε να πάρουν τα όπλα, ακολουθώντας τις προσταγές του *Θουρίου* του, «Ως πότε παλληκάρια» και της επανάστασής του, που ετοίμαζε.

(Οι κατωτέρω εικόνες είναι από την αυθεντική για πρώτη φορά επανέκδοση της *Χάρτας της Ελλάδος*, με την προσθήκη ευρητηρίων και νέων ερευνών, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλος, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1998).



Λεπτομέρεια, από τον τίτλο της *Χάρτας* του Ρήγα, της πάλης του ροπαλοφόρου Ηρακλή με την έφιππη Αμαζόνα της οποίας σπάει τον σιδερένιο διπλό πέλεκυ σύμβολο της περσικής, ασιατικής δύναμης.



Λεπτομέρεια από το 5<sup>ο</sup> φύλλο της Χάρτας, όπου ο Ρήγας στην περιοχή του Μαραθώνος (490 π.Χ.) θέτει το ρόπαλο του Ηρακλέους, σύμβολο της ελληνικής δύναμης και τον διπλό πέλεκυ, σύμβολο της περσικής δύναμης, τσακισμένο. Επίσης, στην Σαλαμίνα θέτει τον συμβολισμό της ναυμαχίας, με τσακισμένο τον διπλό περσικό πέλεκυ, συμβολισμό της περσικής ήττας από την ελληνική δύναμη.

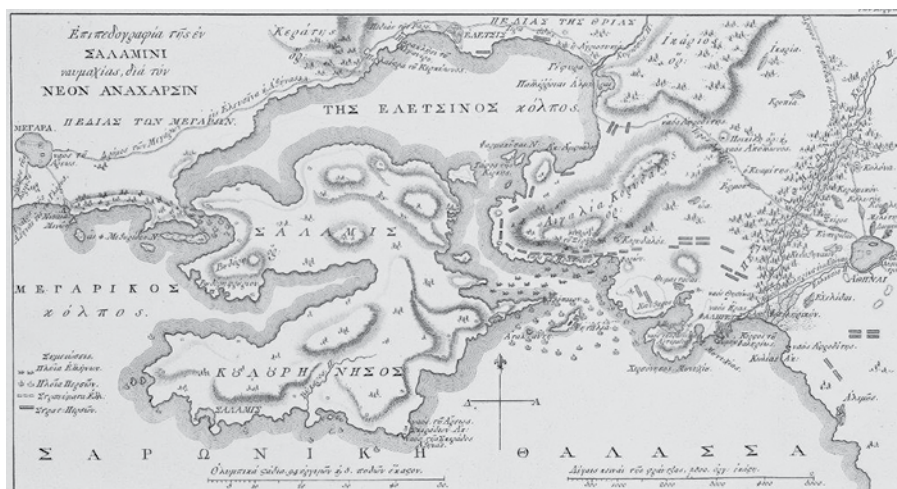


Στην Ναυμαχία της Μυκάλης (479 π.Χ.) ο Ρήγας στο 6<sup>ο</sup> φύλλο της Χάρτας έχει τον διπλό πέλεκυ τσακισμένο.





Στον Γρανικό ποταμό (334 π.Χ.), όπου ο Μέγας Αλέξανδρος νίκησε τους Πέρσες, ο Ρήγας στο 6<sup>ο</sup> φύλλο της Χάρτας έχει το ρόπαλο του Ηρακλέους και τον διπλό περσικό πέλεκου τσακισμένο.



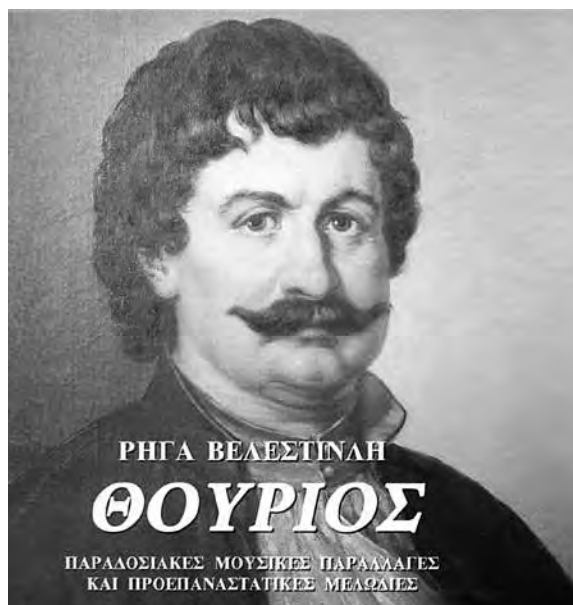
Η Επιπεδογραφία της Ναυμαχίας της Σαλαμίνας (480 π.Χ.) από το 7<sup>ο</sup> φύλλο της Χάρτας του Ρήγα.





Γ΄

*ΓΙΑ ΤΟΝ ΘΟΥΡΙΟ*



Το εξώφυλλο του εντύπου από την έκδοση το 1997 του *Θουρίου* με τις πέντε παραδοσιακές παραλλαγές σε CD-ROM.

Βιβλιογραφικά στοιχεία έκδοσης του *Θουρίου* (έντυπο και δίσκος):

Έκδοση: Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα

Επιμέλεια έκδοσης: Δημήτριος Καραμπερόπουλος

Μουσική Επιμέλεια-Διδασκαλία-Διεύθυνση: π. Χρήστος Κυριακόπουλος

Χορωδία: Μέλη της «Βυζαντινής Κυψέλης», Αγίου Δημητρίου Κηφισιάς

Απαγγελία: Θόδωρος Δημήτριάδης

Μουσικοί: Βασιλάρης Αριστείδης (κλαρίνο, φλογέρα), Μωραΐτης Νικόλαος (βιολί), Νόνης

Βασίλειος (κανονάκι), Βασιλάρης Σπυρίδων (λαούτο), Μανιάτη Αναστασία (μουλγκαρί-ταμπουρά), Βασιλάρης Ηλίας (τουμπελέκι)

## Θούριος, «το ιερότερον άσμα της φυλής μας»

(Περιέχεται στην έκδοση του ψηφιακού δίσκου με τον *Θούριο* στις 5 παραλλαγές του, Αθήνα, Σεπτέμβριος 1997, από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα)

Η Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα με την ευκαιρία της σημαντικής επετείου των διακοσίων χρόνων από το μαρτυρικό θάνατο του εθνεγέρτη Ρήγα Βελεστινλή (1798-1998) παρουσιάζει τον επαναστατικό παιάνα *ΘΟΥΡΙΟΣ*, σε παραδοσιακές μουσικές παραλλαγές. Με τον τρόπο αυτό η Επιστημονική Εταιρεία τιμά το ιστορικό γεγονός της έκδοσης του *Θουρίου*, Οκτώβριος του 1797, και επί πλέον δίνει τη δυνατότητα ο *Θούριος* να γίνει προσιτός στον καθένα μας.

Αν και τα λίγα αντίτυπα του *Θουρίου*, που ξέφυγαν από την Αυστριακή Αστυνομία, εξαφανίστηκαν, όμως γρήγορα διαδόθηκε στους σκλαβωμένους ραγιάδες κυκλοφορώντας σε χειρόγραφη μορφή. Πέρασε βουνά και κάμπους, στεριές και θάλασσες, πολιτείες και χωριά του Βαλκανικού χώρου. Ατσαλώνοντας έτσι τους Έλληνες με την πρωτόγνωρη επαναστατική του πνοή, για την αποτίναξη της τυραννίας και την απόκτηση της πολυπόθητης Ελευθερίας, τονίζοντας πως, πάνω και από τη ζωή, το μέγιστο αγαθό του ανθρώπου είναι η Ελευθερία: «*Κάλλιο 'ναι μιας ώρας ελεύθερη ζωή/παρά σαράντα χρόνοι σκλαβιά και φυλακή*».

Ο Ρήγας με τον *Θούριό* του, πέρα από το επαναστατικό μήνυμά του, εισάγει στη νεοελληνική ορολογία τον όρο των Αττικών ποιητών «θούριος», που σημαίνει ορμητικός, μαινόμενος, πολεμικός, από το ρήμα θρώσκω<sup>1</sup>. Έκτοτε, καταγράφεται στο νεοελληνικό λεξιλόγιο και ο όρος «θούριος» γίνεται πασί-

---

1. Βλ. Αισχύλου, *Επτά επί Θήβας* 42, *Πέρσαι* 73, *Αγαμέμνων* 112, *Ευμενίδες* 627. Σοφοκλή, *Αίας* 212, 612. Αριστοφάνους, *Ιππής* 757, *Βάτραχοι* 1289. Στον Όμηρο, *Ιλιάδα* Ο 127 απαντάται το «θούρος» για τον Άρη.

γνωστος σε όλους τους Έλληνες, μικρούς και μεγάλους. Επί πλέον, στο *Θούριό* του εισάγει και τον όρο «πατριωτισμός»<sup>2</sup> (στίχ. 23).

Ο τίτλος «*Θούριος*» ανταποκρίνεται, πράγματι, και στο περιεχόμενο του ποιήματος του Ρήγα. Είναι ορμητικός επαναστατικός παιάνας, με τον οποίο ήθελε πρώτα να εμψυχώσει τους Έλληνες ραγιάδες και στη συνέχεια να τους ωθήσει στον τιτάνιο αγώνα της Επανάστασης, για την απόκτηση του υψίστου αγαθού της Ελευθερίας. Ο *Θούριος* δεν είναι ποίημα γραφείου, γιατί ο Ρήγας γνώριζε καλά πως με στιχουργήματα δε γίνεται ο ξεσηκωμός του λαού, παρά μόνο με παιάνες και επαναστατικά ορμητικά τραγούδια. Πράγματι, όσοι έκτοτε άκουγαν τον *Θούριο* του Ρήγα νοιώθανε ν' αλλάζει η ψυχή τους για αγώνα και θυσία.

Σύμφωνα με τις πληροφορίες του Πουκεβίλ<sup>3</sup> οι Σουλιώτες με τον Μπότσαρη ορμούσαν στις μάχες με τους ήχους των ασμάτων του Ρήγα, καθώς επίσης τραγουδώντας τον *Θούριο* ξεκίνησαν οι επαναστάτες του Αλέξανδρου Υψηλάντη. Παρόμοια, ο Άνθιμος Γαζής<sup>4</sup> στη διακήρυξή του προς το λαό της Θεσσαλομαγνησίας, 7 Μαΐου 1821, παραθέτει στίχους του *Θουρίου* του Ρήγα, ώστε οι αγωνιστές έμπλεοι ενθουσιασμού και διάθεσης για θυσία, για τον ιερό σκοπό της ελευθερίας, να τρέξουν στη μάχη. Άλλωστε και ο Κων. Κούμας<sup>5</sup> σημειώνει πως «*Μικροί και μεγάλοι και αυτάι αι γυναίκες έψαλλαν την του Ρήγα ωδήν εις παν συμπόσιον και εις πάσαν συντροφίαν*».

Ο *Θούριος*, ακόμη, χαρακτηρίστηκε ως «*το ιερότερον άσμα της φυλής μας*» από τον Γεώργιο Τερτσέτη<sup>6</sup>, ο οποίος επί πλέον παρατηρεί πως τα τραγούδια του Ρήγα «*εγκρέμισαν ως σάλπιγγες εις την Ιεριχώ τα τείχη της Τριπολιτσάς, ετίναζαν εις τον αέρα με τους αλλοφύλους τα φρούρια της Μονεμβασιάς, του Ναυπλίου, των Αθηνών και τα τρικάταρτα του εχθρού. Τα λογιωτατίστικα άσματα, πιστεύσατέ μου, δεν εγκρέμισαν ποτέ, δεν σαλεύουν ούτε την αράχνην του κοκόρου της καμινάδος*».

Ωστόσο, το δημοκρατικό και αντιμοναρχικό πνεύμα του *Θουρίου* ήταν αιτία, στις 29 Δεκεμβρίου 1797, να συλληφθούν οι δυο σύντροφοι του Ρήγα,

2. Στ. Κουμανούδη, *Συναγωγή νέων λέξεων*, Αθήνα 1900, ανατύπωση 1980, Προλεγόμενα Κ.Θ. Δημαράς, σελ. 787.

3. Rouqueville F., *Histoire de la Régénération de la Grèce*, Παρίσι 1825, τόμ. Β', σελ. 179 και 387.

4. Γιάννη Κορδάτου, *Ιστορία της Επαρχίας Βόλου και Αγιάς*, Αθήνα 1960, σελ. 657.

5. Κ. Κούμα, *Ιστορία των ανθρωπίνων πράξεων*, τόμ. ΙΒ', Βιέννη 1832, σελ. 601.

6. Γεωργίου Τερτσέτη (1800-1874), «Λόγος της 25ης Μαρτίου 1857», *Άπαντα*, αναστήλωση Γ. Βαλέτας, εκδ. Γιοβάνη, Αθήνα 1967, τόμ. Β', σελ. 226.

Γεώργιος Θεοχάρης και Κωνσταντίνος Δούκας, με την κατηγορία ότι «εξεδήλωσαν δημοκρατικά φρονήματα...και ότι ετραγούδησαν ένα επαναστατικό τραγούδι, όπου οι μονάρχαι γενικώς ελέγχονται ως τύραννοι»<sup>7</sup>. Και αργότερα, στο ελεύθερο Ελληνικό κράτος, που όμως δεν είχε σύμφωνα με τις «συστάσεις» του Ρήγα καταστεί «Ελληνική Δημοκρατία», αλλά μοναρχία, παρουσιάζεται παρόμοιο φαινόμενο. Στην εκδήλωση των αποκαλυπτηρίων του ανδριάντος του Ρήγα στα Προπύλαια του Πανεπιστημίου Αθηνών με την παρουσία των βασιλέων, κατά το 1871, η μουσική δεν παιάνισε τον *Θούριο* του Ρήγα. Αγνόησε το «*Ως πότε παλληκάρια*». Κι' αυτή η παράλειψη και ο «φόβος» για τα επαναστατικά αντιμοναρχικά μηνύματα του *Θουρίου*, πικρόχολα σχολιάστηκε στις εφημερίδες των Αθηνών<sup>8</sup>.

Ο Ρήγας με το *Θούριό* του και τα επαναστατικά του κείμενα δίδει και ένα ακόμη σημαντικό μήνυμα, πως η αποτίναξη της τυραννίας και η απόκτηση της Ελευθερίας θα πρέπει να στηριχθεί στις ντόπιες δυνάμεις των Ελλήνων. Δεν απευθύνει καμιά έκκληση για βοήθεια στις μεγάλες δυνάμεις. Πρωτόγνωρο για τον Ελληνισμό, που μέχρι τότε προσέβλεπε σ' αυτές για την απόκτηση της ελευθερίας τους. Μάλιστα, ο Ρήγας δεν πλέκει ύμνους στον Βοναπάρτη, αλλά προσφέρει στους Έλληνες για σύμβολο τον Μέγα Αλέξανδρο, τυπώνοντας την εικόνα του και τονίζοντάς τους «*Πώς οι προπάτορές μας ωρμούσαν σαν θεριά/για την ελευθερίαν ηηδούσαν στη φωτιά*»<sup>9</sup>. Και μέχρι τις μέρες μας ο *Θούριος* του Ρήγα Βελεστινλή αποτελεί το σημαντικότερο επαναστατικό τραγούδι του Ελληνισμού.

\*\*\*

Στην τωρινή έκδοση του *Θουρίου*, εκτός από τους οκτώ πρώτους στίχους, που τραγουδήθηκαν και σε άλλες εκδόσεις, για πρώτη φορά αποδίδονται και ακούγονται άλλοι είκοσι δύο στίχοι, οι οποίοι διαλέχθηκαν από διάφορα σημεία του *Θουρίου*. Ακόμη, στην έκδοσή μας εντάχθηκαν, εκτός από το μουσικό πρότυπο «Μια προσταγή μεγάλη», και τρεις προεπαναστατικές μελωδίες.

- 
7. Αναφορά του υπουργού Αστυνομίας Pergen προς τον αυτοκράτορα της Αυστρίας Φραγκίσκο. Βλ. Κων. Αμάντου *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1930, επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1997, σελ. 35.
  8. Βλ. Η. Γ. Μυκονιάτη, «Οι ανδριάντες του Ρήγα και του Γρηγορίου Ε' στα Προπύλαια του Πανεπιστημίου της Αθήνας και το πρώτο τους κοινό», *Ελληνικά*, τόμ. 33, (1984), σελ. 355-370.
  9. *Θούριος*, στίχ. 116-117.

Συγκεκριμένα, το τραγούδι της Ανατολικής Θεσσαλίας για το χτίσιμο της Αγιάς Σοφιάς, η οποία θεωρούνταν σύμβολο ενότητας των Ελλήνων. Κι' ο Ρήγας άρχισε την εκτόπωση της σημαντικής *Χάρτας* του με το τοπογραφικό διάγραμμα, την *Επιπεδογραφία της Κωνσταντινουπόλεως*, που αποτελεί τον συνδυαστικό κρίκο του αρχαίου Ελληνισμού με τον νεότερο.

Μια άλλη προεπαναστατική μελωδία είναι αυτή που αναφέρεται στην Σουλιώτισσα Τζαβέλενα, η οποία πολεμά έχοντας στην αγκαλιά τη νέα ζωή, το παιδί της. Κι' αυτή πιστεύει, όπως και ο Ρήγας, πως η ελευθερία, και πάνω από τη ζωή, είναι το ύψιστο αγαθό του ανθρώπου. Επί πλέον, στους εμπειροπόλεμους Ελληνικούς πληθυσμούς των Σουλιωτών και των Μανιατών στήριξε ο Ρήγας το επαναστατικό του σχέδιο, για την κατάλυση της τυραννίας.

Το τρίτο τραγούδι αναφέρεται στην Ελλάδα, η οποία απευθύνεται στα παιδιά της, που λόγω της σκλαβιάς ήταν σκορπισμένα στα κράτη της Ευρώπης. Τα προσκαλεί να έρθουν κοντά της, γιατί τώρα έρχεται η ανάσταση του Γένους. Και ο Ρήγας στον *Θούριό* του προσκαλεί τους Έλληνες, οι οποίοι βρίσκονται στην υπηρεσία των ξένων, να προστρέξουν στην πατρίδα:

*«Ως πότ' οφφικιάλιος (αξιωματούχος) σε ξένους βασιλείς;  
Έλα να γίνης στύλος δικής σου της φυλής»*, (στιχ. 55-56).

Και συνεχίζει να απευθύνεται στους σκορπισμένους στα πέρατα σημεία του κόσμου συμπατριώτες του γράφοντας το απαράμιλλο:

*«Κάλλιο για την πατρίδα κανένας να χαθή,  
ή να κρεμάση φούντα για ξένον στο σπαθί»*, (στίχ. 57-58).

Πολλές ευχαριστίες εκφράζονται στον π. Χρήστο Κυριακόπουλο, καθηγητή της Βυζαντινής Μουσικής, για την φιλοκερδή προσφορά του, που δεν κοίταξε μόχθο και κόπο για την επιτυχή μουσική παρουσίαση της έκδοσής μας, καθώς και στα μέλη της Χορωδίας του. Επίσης, ευχαριστίες στον Αρκάδα κ. Παναγιώτη Αγγελόπουλο για την σημαντική συμβολή του στην έκδοση του *Θουρίου*.

## Ο Θούριος του Ρήγα εμφυχωτής των ραγιάδων επαναστατών

(Θεσσαλικό Ημερολόγιο, τόμ. 49, Λάρισα 2006, σελ. 289-296)

Οι πρόγονοί μας, οι σκλαβωμένοι για τετρακόσια χρόνια ραγιάδες, τις ημέρες του 1821 άδραξαν τα όπλα για την απόκτηση της πολυπόθητης ελευθερίας ακολουθώντας τον πρωτομάρτυρα επαναστάτη, του Ρήγα Βελεστινλή<sup>1</sup> την προτροπή:

*«Τί σ' ωφελεί άν ζήσης και είσαι στην σκλαβιά;  
Καλλιό 'ναι μιάς ώρας ελεύθερη ζωή  
παρά σαράντα χρόνοι σκλαβιά και φυλακή»,*

(Θούριος, στίχ. 7-9).

Πρόδρομος ο Ρήγας της Ελληνικής Επανάστασης του '21, είκοσι τρία χρόνια περίπου πιο πριν, με το επαναστατικό του κίνημα θέλησε πρώτα να εμφυσήσει στους σκλαβωμένους ραγιάδες την επαναστατική διάθεση και πνοή, να τους εμφυσώσει, ώστε μετά να ξεσηκωθούν κατά του Οθωμανού δυνάστη. Γι' αυτόν τον σκοπό ο Ρήγας μεταχειρίστηκε τα σημαντικά μέσα της επικοινωνίας: Πρώτον **την εικόνα, τα έντυπα** και δεύτερον **τον ήχο, τη μουσική**.

---

1. Σημειώνουμε ότι το βαπτιστικό όνομα του εθνεγέρτη ήταν «Ρήγας» και ο ίδιος ως επώνυμο χρησιμοποίησε κατά την συνήθεια των λογίων της εποχής του το όνομα της γενέτειράς του, «Βελεστινλής», ο καταγόμενος εκ του Βελεστίνου. Μάλιστα, σε όλα του τα έργα αναγράφει και της ευρύτερης περιοχής της Θεσσαλίας, «εξεδόθη παρά Ρήγα Βελεστινλή Θετταλού», στοιχείο που δηλώνει και την ντόπια καταγωγή του και όχι από τα Βλαχοχώρια της Πίνδου, Περιβόλι, Αβδέλα και Σαμαρίνα, όπως μερικοί συγγραφείς υποστηρίζουν χωρίς να έχουν μελετήσει ούτε τα ίδια τα έργα του Ρήγα. Επίσης, ανιστόρητο είναι και το σαν τάχα πραγματικό όνομα «Αντώνιος Κυριαζής», το οποίο διαγράφηκε πλέον από τα Σχολικά βιβλία Ιστορίας. Ακόμη ο Ρήγας ποτέ δεν χρησιμοποίησε ως επώνυμο το «Φεραίος», το οποίο πρόσθεσαν ο Κων. Κούμας και ο Χριστ. Περραιβός. Σχετικά βλ. Λεάνδρου Βρανούση, *Ρήγας*, Βασική Βιβλιοθήκη αρ. 10, Αθήνα 1954, σ. 7, Δημ. Καραμπερόπουλου, *Όνομα και καταγωγή του Ρήγα Βελεστινλή*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Β' έκδ., Αθήνα 2000.

## Τα έργα του Ρήγα

Στα πρώτα του έργα, που τύπωσε το 1790 στη Βιέννη, διακρίνει κανείς την εθνοδιαφοριστική διάθεσή του. Στο βιβλίο του *Φυσικής απάνθισμα* μεταφέρει την επιστημονική γνώση της Γαλλικής *Εγκυκλοπαιδείας*<sup>2</sup>, δια φωτίζει το λαό σε θέματα της φυσικής ιστορίας και καταπολεμά την αμάθεια και τις δεισιδαιμονίες. Σ' αυτό το βιβλίο έχει καταγράψει και την υπέροχη φράση «*Οποιοσ ελεύθερα συλλογάται, συλλογάται καλά*».

Οι πολιτικό-κοινωνικές ωστόσο αντιλήψεις του Ρήγα αρχίζουν να διαφαίνονται ήδη στο άλλο του έργο *Σχολείον των ντελικάτων εραστών*, που αποτελεί το πρώτο βιβλίο στην ελληνική γλώσσα στο νέο είδος του διηγήματος, και στο οποίο αντιτίθεται στους τίτλους ευγενείας, που τότε συνηθίζονταν, ενώ ο Ρήγας ήταν υπέρ της αξιοκρατίας. Επίσης, εκείνα τα χρόνια ο Ρήγας αρχίζει να μεταφράζει το σημαντικό βιβλίο του Μοντεσκιέ, *Το πνεύμα των Νόμων*<sup>3</sup>, που έχει σχέση με το κράτος και τα συστήματα διακυβέρνησης, διαπίστωση που δείχνει ότι από πολύ νωρίς είχε αρχίσει να ασχολείται με τα πολιτικοκοινωνικά θέματα.

Κατά την επαναστατική του χρονιά του 1797, τότε που πήρε την απόφαση να κατέβει στην Ελλάδα και να ξεκινήσει την επανάστασή του τυπώνει τα υπόλοιπα βιβλία και τους χάρτες, είναι η μεγάλη εκδοτική παραγωγή του Ρήγα. Τυπώνει το βιβλίο *Ο Ηθικός Τρίπους*<sup>4</sup> στο οποίο αναγράφει σε ιδιαίτερη σελίδα τη θαυμάσια φράση «*Ο ιερός της πατρίδος έρωσ εμφολεύει εις την καρδιά και η καρδιά δεν γηράσκει ποτέ*». Περιέχεται επίσης το δράμα *Τα Ολύμπια*, που έχουν σχέση με τους Ολυμπιακούς αγώνες της αρχαιότητας, και στο οποίο μας δίνει τη σημαντική πληροφορία ότι καθ' όλα τα δύσκολα χρόνια της σκλαβιάς τα Ολυμπιακά αγωνίσματα διατηρήθηκαν στη Θεσσαλία και σε όλη την Ελλάδα.

2. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Η Γαλλική “Encyclopédie” ένα πρότυπο του έργου του Ρήγα “Φυσικής απάνθισμα”», *Ο Ερανιστής*, τόμ. 21, 1997, σσ. 95-128 και ανάτυπο.

3. Ο Ρήγας έθεσε την είδηση ότι έχει μισομεταφρασμένο το βιβλίο *Πνεύμα των νόμων* του Μοντεσκιέ στο τέλος του *Φυσικής απάνθισμα*, (Βιέννη 1790). Βλ. την τέταρτη επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα με την προσθήκη ευρετηρίου, Αθήνα 2006.

4. Ρήγα Βελεστινλή, *Ο Ηθικός Τρίπους*, Βιέννη 1797. Φωτομηχανική επανέκδοση αντίτυπου της Δημόσιας Βιβλιοθήκης Λάρισας από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα με την προσθήκη ευρετηρίου και στην εισαγωγή από τον επιμελητή της έκδοσης Δημ. Καραμπερόπουλου αποδεικνύεται ότι *Τα Ολύμπια* του Μεταστάσιο είναι μετάφραση του Ρήγα.



Ένα ακόμη στοιχείο διατήρησης της συνέχειας του Ελληνισμού, με το οποίο προσπαθεί να τονώσει το ηθικό των σκλαβωμένων, πως είναι απόγονοι εκείνων των αρχαίων Ελλήνων και ότι θα πρέπει να φανούν αντάξιοί τους. Για τους Ολυμπιακούς αγώνες στην αρχαιότητα μας μιλάει και στο άλλο βιβλίο του *Νέος Ανάχαρσις*, που τύπωσε την ίδια χρονιά και με το οποίο δείχνει στους σύγχρονους του Έλληνες την αρχαία δόξα και την αρχαία κληρονομιά.

Επίσης τυπώνει την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου, για την οποία θα γίνει παρακάτω αναφορά, τους χάρτες της Βλαχίας και Μολδαβίας<sup>5</sup>, παράλληλα με τη μεγαλειώδη δωδεκάφυλλη *Χάρτα της Ελλάδος*<sup>6</sup>, η οποία όπως υποστηρίξαμε είναι πολιτικός χάρτης του κράτους με διαιρέσεις σε επαρχίες και τοπαρχίες, για τις εκλογές που ετοιμάζε να κάνει μετά την επανάστασή του. Για πρώτη φορά κυκλοφορεί ένας τέτοιος χάρτης του Βαλκανικού χώρου και η έκδοσή της εντυπωσίασε τους Έλληνες της εποχής του. Ας αναφερθούν εν συντομία μερικά χαρακτηριστικά στοιχεία από τη *Χάρτα*, που δείχνουν το όραμα του Ρήγα.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει ο τίτλος της *Χάρτας* στον οποίο βλέπουμε εκτός των άλλων τα Ολυμπιακά αγωνίσματα της ιπποδρομίας, αρματοδρομίας και πάλης, την παράσταση με τον γυμνόποδα Ηρακλή και το ρόπαλό του, σύμβολο της Ελληνικής δύναμης, να παλεύει και να αρπάζει την έφιππο Αμαζόνα, ενώ έχει τσακίσει το αμφίστομο τσεκούρι, σύμβολο της Ασιατικής δύναμης. Η δύναμη του πνεύματος τελικά νικάει την δύναμη της ύλης, των αρμάτων. Ο Ρήγας προσφέρει ένα μήνυμα αισιοδοξίας στους σκλαβωμένους, ότι αν οι Έλληνες με τις αρετές του Ηρακλή, αποφασιστικότητα, αφοσίωση στα ιδεώδη, πίστη στο καθήκον και υπεράσπιση του δικαίου, πορευτούν στην επανάσταση, τελικά θα νικήσουν.

- 
5. Ρήγα Βελεστινλή, *Νέα χάρτα της Βλαχίας και μέρους της Τρανσυλβανίας*, Βιέννη 1797, και *Γενική Χάρτα της Μολδοβίας*, Βιέννη 1797. Επανεκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα με επιμέλεια-εισαγωγή-ευρετήρια από τον Δημ. Καραμπερόπουλο.
  6. Ρήγα Βελεστινλή, *Χάρτα της Ελλάδος*, Βιέννη 1796-1797. Αυθεντική επανεκδοση του πρωτοτύπου αντιτύπου της Γενναδείου Βιβλιοθήκης με την υποστήριξη της Ακαδημίας Αθηνών από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1998 (β' έκδ. 2003). Βλ. επίσης Δημ. Καραμπερόπουλου, *Η Χάρτα της Ελλάδος του Ρήγα. Τα πρότυπά της και νέα στοιχεία*, ανάπτυπο από την έκδοση *Η Χάρτα του Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1998, (β' έκδ. 2003), και του ιδίου, «Γιατί ο Ρήγας διάλεξε χάρτη της αρχαίας Ελλάδος ως πρότυπο της Χάρτας της Ελλάδος;», *Υπέρεια*, τόμ. 4, *Πρακτικά Δ' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνου-Ρήγας»*, Αθήνα 2006, σελ. 591-604 και ανάπτυπο.

Πολύ διαφωτιστική για το επαναστατικό μήνυμα του Ρήγα είναι η παράσταση που έχει βάλει στο πρώτο φύλλο της *Χάρτας* του, όπου βλέπουμε ένα κοιμισμένο λιοντάρι έχοντας στα πόδια του οριζόντια ένα ρόπαλο, ενώ στη ράχη του επικάθονται δύο κλαδιά με τα εμβλήματα της εξουσίας του Σουλτάνου. Με τη συμβολική αυτή παράσταση ο Ρήγας ήθελε να δείξει ότι το κοιμισμένο λιοντάρι –οι σκλαβωμένοι λαοί του Βαλκανικού χώρου– με το σάλπισμα του *Θουρίου* του και της Επανάστασής του θα ξυπνήσουν και θα αρπάξουν τα όπλα - το ρόπαλο - σύμβολο της ελληνικής δύναμης και θα γκρεμίσουν τη εξουσία του Σουλτάνου για να δημιουργήσουν τη δημοκρατική πολιτεία του Ρήγα, τη *Νέα Πολιτική Διοίκηση*, την Ελληνική Δημοκρατία, όπως την αποκαλεί, το πολιτιστικό αυτό σύμβολο όλων των αιώνων στον Βαλκανικό χώρο. Τέλος τύπωσε μυστικά χωρίς να πάρει άδεια της Αυστριακής Αστυνομίας στο τυπογραφείο των Σιατιστινών αδελφών Πούλιου το επαναστατικό του κείμενο με τίτλο *Νέα Πολιτική Διοίκησης*, στο οποίο περιέχεται η *Επαναστατική Προκήρυξη*, *Τα Δίκαια του Αθρώπου*, το *Σύνταγμα* και ο *Θούριος*. Δυστυχώς κατασχέθηκε μετά την προδοσία, όπως επίσης και το *Στρατιωτικόν Εγκόλπιον*, το οποίο περιείχε κανόνες για την πολεμική τέχνη για να εκπαιδευτούν οι ραγιάδες επαναστάτες.

### *Ο Θούριος*<sup>7</sup>

Ο Ρήγας για να μπορέσει τονώσει το ηθικό, να εμψυχώσει τους σκλαβωμένους ραγιάδες. εκτός από τα έντυπα, τις εικόνες χρησιμοποίησε τον ήχο, τη μουσική. Για να εκφράσει τα επαναστατικά του μηνύματα δανείζεται από τους αρχαίους Έλληνες ποιητές<sup>8</sup> τον τίτλο *Θούριος*, που σημαίνει ορμητικός, μαινόμενος, πολεμικός. Η λέξη αυτή δεν χρησιμοποιούνταν στην εποχή του, αλλά έκτοτε με τον Ρήγα καταγράφεται στο νεοελληνικό λεξιλόγιο και ο *Θούριος* γίνεται πασίγνωστος σε όλους τους Έλληνες, μικρούς και μεγάλους. Γίνεται συνώνυμος με την Επανάσταση. Ο τίτλος «Θούριος» ανταποκρίνεται πράγματι και στο περιεχόμενο του ποιήματος του Ρήγα. Είναι ορμητικός, επαναστατικός παιάνας. Ήθελε ο Ρήγας πρώτα να εμψυχώσει τους σκλαβωμένους

7. Βλ. την ανάλυση του *Θουρίου* από τον Απ. Δασκαλάκη, *Τα εθνεγερτικά τραγούδια του Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1977, σσ. 16-53.

8. Βλ. Αισχύλου, *Επτά επί Θήβας* 42, *Πέρσαι* 73, *Αγαμέμνων* 112, Ευμενίδες 627. Σοφοκλέους, *Αίας* 212, 612. Αριστοφάνους, *Ιππής* 757, *Βάτραχοι* 1289. Στον Όμηρο, *Ιλιάς* Ο' 127, απαντάται το «θούρος» για τον θεό Άρη.

ραγιάδες και μετά να τους ωθήσει στον τιτάνιο αγώνα της Επανάστασης, για την απόκτηση της ελευθερίας.

Μετά τη μαρνή προδοσία του Ρήγα από έναν τυχάρπαστο Έλληνα έμπορο της Τεργέστης, τα λίγα αντίτυπα του *Θουρίου*, που ξέφυγαν από τα χέρια της Αυστριακής Αστυνομίας, εξαφανίστηκαν από το φόβο, όμως γρήγορα ο *Θούριος* διαδόθηκε σε χειρόγραφη μορφή στους σκλαβωμένους ραγιάδες. Σπάνια στην Ιστορία των λαών απαντιέται σαν του *Θουρίου* τη διάδοση και εξάπλωση. Πέρασε βουνά και κάμπους, στεριές και θάλασσες, πολιτείες και χωριά του Βαλκανικού χώρου, ατσαλώνοντας τους ραγιάδες με την πρωτόγνωρη επαναστατική του πνοή, για την αποτίναξη της τυραννίας και την απόκτηση της πολυπόθητης Ελευθερίας, τονίζοντας στους σκλαβωμένους ότι πάνω και από τη ζωή, το ύψιστο αγαθό του ανθρώπου είναι η Ελευθερία.

Ο *Θούριος* δεν είναι ποίημα γραφείου. Είναι η εμπειρία της σκλαβιάς των σαράντα χρόνων της ζωής του Ρήγα. «*Καλλιό 'ναι μιας ώρας ελεύθερη ζωή, παρά σαράντα χρόνοι σκλαβιά και φυλακή*». Συμπυκνώνει της ρωμοσύνης όλων των αιώνων, την πίκρα και την αγανάκτηση κατά της τυραννίας. Για να ωθήσει τους σκλαβωμένους στον τιτάνιο του πολέμου αγώνα, ο Ρήγας με χαρακτηριστικές εικόνες διεκτραγωδεί την θλιβερή κατάντια των ραγιάδων, που δεν ορίζουν πατρίδα, δεν ορίζουν τους ανθρώπους τους, την οικογένειά τους, όλα είναι έρμαιοι στην επιθυμία και τη βούληση του δυνάστη. Γι' αυτό αναφωνεί:

*«Ως πότε παλληκάρια να ζούμε στα στενά,  
μονάχοι σαν λιοντάρια στες ράχες τα βουνά;  
σπηλιές να κατοικούμεν, να βλέπουμεν κλαδιά,  
να φεύγουμε 'απ' τον κόσμο, για την πικρή σκλαβιά;  
να χάνουμεν αδέρφια Πατρίδα και γονείς,  
τους φίλους τα παιδιά μας κι' όλους τους συγγενείς;»*,

(*Θούριος*, στίχ. 1-6).

Επισημαίνει επί πλέον την αβεβαιότητα της ατομικής ζωής και της περιουσίας τους, των χριστιανών αλλά και των μωαμεθανών, από τις αυθαιρεσίες της απολυταρχικής εξουσίας του Σουλτάνου:

*«Ανδρείοι καπετάνοι, παπάδες, λαϊκοί,  
σκοτώθηκαν, κι' αγάδες, με άδικον σπαθί·  
κι αμέτρητ' άλλοι τόσοι, και Τούρκοι και Ρωμοί,  
ζωήν και πλούτον χάνουν, χωρίς καμμιά 'φορμή»*,

(*Θούριος*, στίχ. 17-20).



Τοιχογραφία του Θεόφιλου Χατζημιχαήλ με θέμα τον Ρήγα από την οικία Κοντού (Μουσείο Θεόφιλου) στην Ανακασιά Πηλίου.

Στον επαναστατικό του παιάνα ο Ρήγας συνδύασε ακόμη το τραγούδι με το χορό. Ταιριασμένα μαζί, χορός και τραγούδι, ωθούν τους σκλαβωμένους στη μέθεξη της επανάστασης. Ο ίδιος άλλωστε στις συγκεντρώσεις των συντρόφων του στα σπίτια της Βιέννης συνήθιζε και τραγουδάγε με την φλογέρα του τον *Θούριο* και συνάμα χόρευε. Γράφουν χαρακτηριστικά τα ανακριτικά έγγραφα<sup>9</sup>: «Κατά τον Σεπτέμβριον του έτους τούτου (του 1797) ο Ρήγας Βελεστινλής έψαλεν εν τη οικία του Αργέντη, παρισταμένου τούτου και του Έλληνος Θεοχάρη, ύμνον ελευθερίας... και δή χορεύων περί την τράπεζαν».

9. Αιμ. Λεγράν, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή και των συν αυτό μαρτυρησάντων*, Αθήνα 1891, φωτομηχανική επανέκδοση με την προσθήκη ευρετηρίου από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, (επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου), Αθήνα 1996, (β' έκδ. 2000), σελ. 19.

Ο *Θούριος* είναι με απλά λόγια γραμμένος για να αγγίζει την ψυχή και το νου του λαού και να γίνονται κατανοητά τα μηνύματά του. Δεν χρειάζονται στον *Θούριο* επεξηγήσεις και υποσημειώσεις, όπως συμβαίνει στις άλλες σημαντικές ποιητικές συνθέσεις της εποχής του. Ο Ρήγας γνώριζε καλά πως επανάσταση ενάντια στην τυραννία του Σουλτάνου δε γίνεται με στιχουργήματα. Μόνο με παιάνες, με επαναστατικά ορμητικά τραγούδια επιτυγχάνεται το ξεσήκωμα του λαού. Πράγματι, όσοι ραγιάδες έκτοτε άκουγαν του Ρήγα τον *Θούριο* νοιώθανε ν' αλλάζει για αγώνα και θυσία η ψυχή τους.

Ο Κολοκοτρώνης, ο Γέρος του Μωριά χαρακτηριστικά ομολογεί: «*Εφύλαξα πίστιν εις την παραγγελίαν του Ρήγα, και ο Θεός με αξίωσεν και εκρέμασα φούντα εις το Γένος μου, ως στρατιώτης του. Χρυσή φούντα δεν εστόλισε ποτέ το σπαθί μου, όταν έπαιρνα δούλευσιν εις ζένα κράτη*», ακολουθώντας ο Κολοκοτρώνης κατά γράμμα τη διακήρυξη του Ρήγα,

«*Κάλλιο για την πατρίδα κανέννας να χαθή  
ή να κρεμάση φούντα για ζένον στο σπαθί*»,

(*Θούριος*, στίχ. 57-58).

Ο Γάλλος φιλέλληνας Φωριέλ<sup>10</sup> στα χρόνια του Αγώνα, το 1825, κυκλοφόρησε στο Παρίσι το βιβλίο του με τα ελληνικά δημοτικά τραγούδια. Σ' αυτά εντάσσει και τον *Θούριο*, απόδειξη της πλατιάς διάδοσής του και ότι είχε γίνει κτήμα του λαού. Όμως μνημονεύει και την επίδρασή που ασκούσε ο *Θούριος* στο λαό. Σημειώνει ένα χαρακτηριστικό γεγονός, που διαδραματίστηκε το 1815 σε χάνι της Ηπείρου. Ένα παλληκάρι από το χάνι πλησιάζει τον ταξιδευτή, που είχε καταφθάσει. Βγάζει απ' τον κόρφο του ένα χειρόγραφο και τον παρακαλεί παράμερα να του το διαβάσει. Κι' όσο ο ταξιδιώτης διάβαζε το χειρόγραφο, τόσο η όψη του παλληκαριού μεταμορφωνόταν, μεταρσιωνόταν, φούντωνε, βούρκωνε και δάκρυα κυλούσαν από τα μάτια του. Άκουγε τον *Θούριο*. Κι' όταν ρωτήθηκε αν για πρώτη φορά ακούει το *Ως τότε παλληκάρια*, απάντησε, πως κάθε φορά όταν άνθρωπος γραμματισμένος περνά από το χάνι, το χειρόγραφο από τον κόρφο του βγάζει για να ακούσει του *Θουρίου* τις προσταγές. Και ο Φωριέλ παρατηρεί ότι ο νέος αυτός θάναι πρωτοπαλλήκαρο σε κάποιον οπλαρχηγό της Επανάστασης.

Ακόμη, οι επαναστάτες του Αλέξανδρου Υψηλάντη τραγουδώντας τον *Θούριο* ξεκίνησαν την επανάστασή τους το 1821. Μάλιστα χρησιμοποίησε ως

10. Cl. Fauriel, *Chants populaires de la Grèce moderne*, Paris, 1825, τόμ. 2, σελ 15 κ. εξ.

σημαία του την τρίχρωμη σημαία του Ρήγα, καθώς επίσης και τις επεξηγήσεις για το νόημα του κάθε χρώματος, όπως τις αναγράφει ο Ρήγας στο Παράρτημα του Συντάγματός του. Βλ. Ιστορική Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, *Σημαίες Ελευθερίας*. Συλλογή Εθνικού Ιστορικού Μουσείου, Αθήνα 1996, σελ. XVII-XIX, και 9-11. Και οι Σουλιώτες του Μπότσαρη με τους ήχους των ασμάτων του Ρήγα στις μάχες εφορούσαν<sup>11</sup>. Παρόμοια, ο Ανθιμος Γαζής<sup>12</sup> στη διακήρυξή του προς τον λαός της Θεσσαλομαγνησίας το 1821, παραθέτει στίχους από τον *Θούριο*, τονίζοντας επί πλέον πως θα πρέπει σύμφωνα με τις “*Διδαχές*” του Ρήγα, το Σύνταγμά του, να συγκροτηθεί το κράτος μετά την επανάσταση. Και για να εμψυχώσει τους πολεμιστές, τους συγκεντρωμένους για του πολέμου τον αγώνα, μοιράζει του *Θουρίου* τους στίχους για να τραγουδηθεί. Κι’ ύστερα οι αγωνιστές έμπλεοι ενθουσιασμού και διάθεσης για θυσία, για τον ιερό σκοπό της λευθερίας, εφόρμησαν κατά των Τούρκων της γενέτειρας του Ρήγα, του Βελεστίνου και προς τιμήν του Ρήγα συγκλήθηκε η Συνέλευση των επαναστατών η «Βουλή της Θεσσαλομαγνησίας». Σε ανάμνηση του σημαντικού τούτου γεγονότος πριν από λίγα χρόνια στήθηκε στο Βελεστίνο ένα απέριττο μνημείο<sup>13</sup>.

Τραγουδώντας τον *Θούριο* σε οικογενειακή σύναξη στην Κωνσταντινούπολη, ο λόγιος ιατρός και συγγραφέας Στέφανος Κανέλλος<sup>14</sup> μαζί με τους φίλους του στο όνομα του εθνεγέρτη Ρήγα για αγώνα κατά των τυράννων ορκίζεται:

*«Στην γνώμη των τυράννων να μὴν ελθῶ ποτέ!  
Μήτε να τους δουλεύω, μήτε να πλανηθῶ  
εις τα ταξίματά τους, για να παραδοθῶ.  
὘ν ὄσω ζῶ στον κόσμον, ο μόνος μου σκοπός,  
για να τους αφανίσω, θε να ’ναι σταθερός».*

(*Θούριος*, στίχ. 32-36).

11. F. Pouqueville, *Histoire de la Régénération de la Grèce*, Παρίσι 1825, τόμ. Β’, σελ. 179 και 387.

12. Γιάνη Κορδάτου, *Ιστορία της Επαρχίας Βόλου και Αγιάς*, Αθήνα 1960, σελ. 657.

13. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Βουλή Θεσσαλομαγνησίας, Βελεστίνο 11 Μαΐου 1821. Ανέγερση του Μνημείου το 2000 και το γκρέμισμα του το 2008*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2009.

14. Βλ. Carl Iken, *Λευκοθέα*, τόμ. Β’, 1825, σελ. 100-101, και Νίκου Βλάχου, *Στέφανος Κανέλλος (1792-1823)*, Κείμενα και Μελέται Νεοελληνικής Φιλολογίας, αρ. 98, Αθήνα 1975.

Και σύμφωνα με τον Λάρισσαίο δάσκαλο του Γένους, τον Κων. Κούμα<sup>15</sup>, «Μικροί και μεγάλοι και αυτά αι γυναίκες έψαλλαν την του Ρήγα ωδήν εις πάν συμπόσιον και εις πάσαν συντροφίαν. Μ' όλον ότι κατ' αρχάς εψάλλετο ως εύμορφον τραγούδι, ήρχισεν όμως κατ' ολίγον να ενεργή ψυχικώς».

Ο Ρήγας με τον *Θούριό* του ως πρότυπο προβάλλεται από τον Σολωμό<sup>16</sup>, ο οποίος στη 18η στροφή του *Ύμνου* του εκφράζει τον θαυμασμό του:

*«Εγαλήνευσε και εχύθη  
καταχθόνια μία βουή  
και του Ρήγα σου απεκρίθη  
πολεμόκραχη η φωνή».*

Ο Γεώργιος Τερτσέτης, ο γραμματέας του Κολοκοτρώνη, χαρακτήρισε τον *Θούριο* ως «το ιερότερον άσμα της φυλής μας»<sup>17</sup>. Μάλιστα τόνιζε ότι τα τραγούδια του Ρήγα «Ως σάλπιγγες εις την Ιεριχώ εγκρέμισαν τα τείχη της Τριπολιτσάς, ετίναζαν εις τον αέρα με τους αλλοφύλους τα φρούρια της Μονεμβασιάς, του Ναυπλίου, των Αθηνών και τα τρικάταρτα του εχθρού». Και με έμφαση ο Τερτσέτης συμπληρώνει: «Τα λογιωτατίστικα άσματα, δεν εγκρέμισαν ποτέ, δεν σαλεύουν ούτε την αράχνην του κοκόρου της καμινάδας». Ξεκάθαρα υποδηλώνει ότι μόνον ο επαναστατικός παιάνας, ο *Θούριος* του Ρήγα, θα μπορούσε να ξεσηκώσει τους σκλαβωμένους ραγιάδες για την επανάσταση, για το ιδανικό της ελευθερίας.

Για να μαθαίνεται εύκολα ο *Θούριος* και γρήγορα να διαδίδεται, ο Ρήγας δεν καταγράφει τη μουσική σημειολογία, τις νότες του *Θουρίου*. Σημειώνει μονάχα ότι θα τραγουδιέται στον σκοπό ενός πολύ γνωστού και πλατιά διαδεδομένου τραγουδιού της εποχής του, στο «*Μιά προσταγή μεγάλη*», που αναφέρεται στα κατορθώματα του Λάμπρου Κατσώνη (1752-1804), του οποίου οι αγώνες είχαν αναπτρώσει τις ελπίδες των Ελλήνων για την πολυπόθητη λευτεριά. Κατ' αυτόν τον τρόπο ο *Θούριος* διαδόθηκε σε όλο τον Ελληνικό χώρο. Έχει βρεθεί σε πέντε παραδοσιακές μουσικές παραλλαγές, δηλωτικό

15. Βλ. Κ. Κούμα, *Ιστορία των ανθρωπίνων πράξεων*, τόμ. ΙΒ', Βιέννη 1832, σελ. 601.

16. Βλ. Γιάννη Παπακόστα, «Τό πρότυπο του Ρήγα Φεραίου», εφημ. *Το Βήμα*, 14 Ιουνίου 1998, σελ. 34.

17. Γεωργίου Τερτσέτη, (1800-1874), «Λόγος της 25 Μαρτίου 1857», στο *Άπαντα*, αναστήλωση Γ. Βαλέτας, έκδ. Γιοβάνη, Αθήνα 1967, τόμ. Α', σελ. 226.

πως πλατιά διαδόθηκε σε διάφορα μέρη του Ελληνικού χώρου και οι μελωδίες του προσαρμόζονταν στα μουσικά ιδιώματα της κάθε περιοχής<sup>18</sup>.

**Ο Ρήγας Βελεστινλής ήταν μεθοδικός** στην προετοιμασία της επαναστάσεώς του. Απευθύνει προσκλητήριο σε όλους τους λαούς του Βαλκανικού χώρου. Προσπαθεί να ενώσει τους σκλαβωμένους, που βρίσκονταν κάτω από την Οθωμανική εξουσία, για μία αποτελεσματική επανάσταση, γνωρίζοντας ότι η δύναμη βρίσκεται εν τη ενώσει, γι' αυτό και στο *Θούριό* του αναφωνεί:

*«Βουλγάροι κι Αρβανίτες, Αρμένιοι και Ρωμιοί,  
αράπηδες και άσπροι, με μιά κοινή ορμή,  
για την Ελευθερίαν να ζώσωμεν σπαθί,  
πως είμασθ' αντρειωμένοι, παντού να ζακουσθή»,*

(*Θούριος*, στίχ. 45-48).

Γι' αυτό εξάλλου στα *Δίκαια του Ανθρώπου* στο άρθρο 34, ο Ρήγας προσθέτει και το συγκεκριμένο παράδειγμα: *«Ο Βούλγαρος πρέπει να κινήται, όταν πάσχη ο Έλλην. Και τούτος πάλιν δι' εκείνον. Και αμφοτέροι διά τον Αλβανόν και Βλάχον»*.

Στον *Θούριό* του ο Ρήγας ακόμη και τον ψυχολογικό παράγοντα χρησιμοποίησε για να πετύχει τους σκοπούς του. Κάνει χρήση του Όρκου, που τον ακολουθούν μετέπειτα οι Φιλικοί και οι αγωνιστές του 1821. Βάζει τους σκλαβωμένους να ορκισθούν στην απόφασή τους για επανάσταση, με βαρύ τίμημα στην αθέτηση του όρκου τους:

*«Κι άν παραβώ τον όρκον, ν' αστράψ' ο Ουρανός  
Και να με κατακάψη να γένω σαν καπνός»,*

(*Θούριος*, στίχ. 39-40).

Επίσης τη διάχυτη πεποίθηση των σκλαβωμένων πως ανίκητα ήταν τα οθωμανικά στρατεύματα ως μύθο ο Ρήγας καταρρίπτει. Φέρνει συγκεκριμένα το παράδειγμα ενός λαού στην περιοχή της Θράκης των “Γκιρντζιαλήδων”<sup>19</sup>

18. Βλ. την έκδοση με τις πέντε παραδοσιακές μουσικές παραλλαγές του *Θουρίου* σε ψηφιακό δίσκο της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1997, όπου καταχωρίζεται και η σχετική μελέτη *«Η μουσική του Θουρίου και τα άσματα της εκδόσεως»* του καθηγητού της βυζαντινής και παραδοσιακής μουσικής π. Χρήστου Κυριακοπούλου, σελ. 11-21.

19. Ο Ρήγας τους μνημονεύει, ακόμη και στη *Χάρτα* του, φύλλο 8, ανατολικά του Στρυμόνος ποταμού, στα βουνά του Παγγαίου, όπου γράφει, σχετικά *«Εδώ εμφολεύουν οι Γκιρντζιαλήδες»*.



που επαναστάτησε. Βροντοφωνεί στον *Θούριό* του ότι ο Σουλτάνος δεν είναι τόσο δυνατός, όσο οι σκλαβωμένοι νομίζουν:

*«Ποτέ μην στοχασθήτε πως είναι δυνατός  
Καρδιοχτυπά και τρέμει σαν λαγός κι αυτός.  
Τριακόσιοι Γκιρτζιαλήδες τον έκαμαν να διή  
Πως δεν μπορεί με τόπια, (κανόνια) μπροστά τους να εβγή»,*

(*Θούριος*, στίχ. 111-114).

Ο *Θούριος* είναι έμπλεος από δημοκρατικό και αντιμοναρχικό πνεύμα. Κι' αυτό ήταν αιτία, τότε στις μέρες μετά την σύλληψη του Ρήγα, μετά από την προδοσία του μιαρού Έλληνα εμπόρου της Τεργέστης, να συλληφθούν οι δύο σύντροφοι του Ρήγα, ο Γεώργιος Θεοχάρης και ο Κωνσταντίνος Δούκας με την κατηγορία πως «εξεδήλωσαν δημοκρατικά φρονήματα ...και ότι τραγούδησαν ένα επαναστατικόν τραγούδι, όπου οι μονάρχαι γενικώς ελέγχονται ως τύραννοι»<sup>20</sup>.

Ο Ρήγας με τον *Θούριό* του και τα επαναστατικά του κείμενα δίνει και ένα άλλο σημαντικό μήνυμα, ότι η αποτίναξη της τυραννίας και η απόκτηση της Ελευθερίας θα πρέπει να στηριχθεί στις ντόπιες δυνάμεις των σκλαβωμένων. Στον *Θούριό* του, όπως και στα άλλα κείμενά του δεν απευθύνει καμιά έκκληση για βοήθεια στις μεγάλες τότε δυνάμεις. Κάτι πρωτόγνωρο για τον Ελληνισμό, που μέχρι τότε οι σκλαβωμένοι Έλληνες για την απόκτηση της ελευθερίας τους προσέβλεπαν στις μεγάλες δυνάμεις της ανατολής και της δύσης. Και λίγα χρόνια αργότερα το 1821, οι εμψυχωμένοι από τον *Θούριο* επαναστάτες ραγιάδες αυτή τη σύσταση του Ρήγα ακολουθούν.

Στον *Θούριό* του ο Ρήγας απευθύνει προσκλητήριο στους Έλληνες που εξ αιτίας της σκλαβιάς ξενιτεύθηκαν. Τους προσκαλεί να επιστρέψουν και να στρατευθούν για την λευθεριά τώρα που η επανάσταση ξεκινά, τονίζοντας ότι ενδοξώτερο είναι το να πεθάνη κανείς για την πατρίδα:

*«Οσ' απ' την τυραννίαν πήγαν στην ξενιτιά,  
στον τόπον τους καθένας ας έλθη τώρα πιά.»*

---

20. Κων. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1930, Επανεκδοση φωτομηχανική με την προσθήκη ευρετηρίου και επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1997, σελ. 35.

*Ως πότε οφφικιάλιος, (αζιωματούχος) σε ξένους βασιλείς;  
 Έλα να γίνης στύλος δικής σου της φυλής.  
 Κάλλιο για την πατρίδα κανένα να χαθή»,*

(*Θούριος*, στίχ. 49-50, 55-57).

Ακόμη, ο Ρήγας στον *Θούριό* του δεν πλέκει ύμνους, όπως κάνανε άλλοι λόγιοι<sup>21</sup> του καιρού του, στον Ναπολέοντα Βοναπάρτη, του οποίου οι στρατιές βρίσκονταν κοντά στην σκλαβωμένη Ελλάδα, στα Ιόνια Νησιά και τον θεωρούσαν ελευθερωτή των λαών. Αντίθετα τη χρονιά εκείνη, που ο Ναπολέων βρισκόταν στην Ιταλία και είχε καταλύσει τη Βενετική εξουσία, ο Ρήγας στους σκλαβωμένους, στους ραγιάδες προσφέρει για σύμβολο, για πρότυπο τον Μέγα Αλέξανδρο. Τυπώνει την εικόνα του που περιβάλλεται από τους τέσσερις στρατηγούς του, τον Σέλευκο, τον Κάσσανδρο, τον Αντίγονο και τον Πτολεμαίο, και τις παραστάσεις με την θριαμβευτική είσοδο του Μ. Αλεξάνδρου στην Βαβυλώνα, την φυγή των Περσών στη μάχη του Γρανικού ποταμού, την οικογένεια του Δαρείου να προσκυνά τα πόδια του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Γι' αυτό εξ άλλου και στον *Ύμνο Πατριωτικό* του, (στροφή 33), ο Ρήγας αναφωνεί:

*«Αλέξανδρε τώρα να βγής  
 Από τον τάφον και να ιδής  
 Των Μακεδόνων πάλιν  
 ανδρείαν την μεγάλην  
 πώς τους εχθρούς νικούνε  
 με χαρά στη φωτιά».*

Επί πλέον ο Ρήγας στον *Θούριο* του τονίζει και των προγόνων την ανδρεία για την ελευθερία, προβάλλοντάς τους ως παράδειγμα, με σκοπό οι επαναστατημένοι ραγιάδες να τους μιμηθούν:

21. Ενδεικτικά βλ.: Χριστόφορος Περραιβός, *Ύμνος εγκωμιαστικός παρ' όλης της Γραικίας προς τον αρχιστράτηγον Μποναπάρτε*, Κέρκυρα 1798, φωτομηχανική ανατύπωση Κέντρου Ερεύνης του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 1998. Αδαμαντίου Κοραή, *Άσμα Πολεμιστήριον των εν Αιγύπτω περί ελευθερίας μαχομένων Γραικών, εν τη κατ' Αίγυπτον Ελληνική τυπογραφία*, [Παρίσι], 1800, φωτοανατύπωση του Κέντρου Νεοελληνικών Ερευνών/Ε.Ι.Ε από αντίτυπο της Βιβλιοθήκης του Μουσείου Μπενάκη με την ευκαιρία των 150 χρόνων από το θάνατο του Αδ. Κοραή (1983). Πρβλ. Γεωργίου Ζώρα, «Ο Ναπολέων Βοναπάρτης και η σύγχρονη ελληνική ποίησης», *Νέα Εστία*, τόμ. 89, 1989, σελ. 1661-1766, όπου αναγράφονται και άλλα ποιήματα για τον Βοναπάρτη.

*«Πώς οι προπάτορές μας ωρμούσαν σαν θεριά  
για την ελευθερίαν πηδούσαν στη φωτιά.  
Ετζι κ' ημείς, αδέρφια, ν' αρπάζωμεν για μιά  
Τ' άρματα, και να βγούμεν απ' την πικρή σκλαβιά»,*

(Θούριος, στίχ. 116-120).

Μέσα στους στίχους του *Θουρίου* βρίσκει κανείς και τις πολιτικές πεποιθήσεις του Ρήγα: Διατυμπανίζει πως η αναρχία είναι μορφή τυραννίας, «γιατί κ' η αναρχία ομοιάζει την σκλαβιά», (Θούριος, στίχ. 27).

Διακηρύσσει τις ιδέες του για ανεξιθρησκεία, «Στην πίστιν του καθένας ελεύθερος να ζή», (Θούριος, στίχ. 43).

Για δικαιοσύνη και πάνω από όλα για ελευθερία στους τελευταίους στίχους του *Θουρίου* του αναφωνεί:

*«Κ' εις την δικαιοσύνην να σκύψη ο εχθρός  
κ' ελεύθεροι να ζώμεν, αδέρφια, εις την Γήν»,*

(Θούριος, στίχ. 124 και 126).

Ο *Θούριος* του Ρήγα αποτελούσε για τους αγωνιστές της Επανάστασης του 1821, το τραγούδι που τους εμπνύχωνε στον τιτάνιο του πολέμου αγώνα. Και μέχρι τις μέρες μας ο *Θούριος* αποτελεί το σημαντικότερο επαναστατικό τραγούδι του Ελληνισμού.

Χαρακτηριστικά είναι τα λόγια του στρατηγού Μακρυγιάννη, που αποτελούν αδιάψευστο μάρτυρα για την ανύψωση του ηθικού του σκλαβωμένων ραγιάδων και την εμπνύχωσή τους από κηρύγματα του Ρήγα Βελεστινλή. Στον πίνακα, που χαραχθηκε με τις οδηγίες του Μακρυγιάννη με τίτλο «*Πτώσις της Κωνσταντινουπόλεως*», βάζει τον Παναγιώτη Ζωγράφο να ζωγραφίσει τον Ρήγα να σπέρνει τον σπόρο της ελευθερίας και σημειώνει:

*«Μετά πολλούς αιώνας Ρήγας ο Βελεστινλής σπύρει τον σπόρον της ελευθερίας εις τους Έλληνας και τους ενθαρρύνει οδηγών αυτούς τον τρόπον της απελευθερώσεως των. Οι Έλληνες ενθουσιασθέντες και ενθαρρυνθέντες από τους λόγους του Ρήγα έλαβον τα όπλα υπέρ της ελευθερίας.»*

Τέσσερις αιώνες σκλαβιάς παρήλθαν μέχρι να ακουστούν του *Θουρίου* τα επαναστατικά λόγια, που ατσάλωσαν τους σκλαβωμένους, τους ραγιάδες στην απόφασή τους για την επανάστασή τους. Ο Ρήγας έδειξε στους σκλαβωμένους

τον τρόπο της επανάστασης, αφού πρώτα είχαν εμπυχωθεί από τον Θούριό του «Ως πότε παλληκάρια».



Μέρος από τον πίνακα αρ. 2 με τίτλο «Πτώσις της Κωνσταντινουπόλεως». Περιέχεται στο *Ο Ζωγράφος του στρατηγού Μακρυγιάννη*, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών και Λαογραφικό-Εθνολογικό Μουσείο Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 1984.

### Η φυσιογνωμία του Ρήγα

Ας αναφερθούν όμως με την ευκαιρία και με συντομία οι πτυχές της προσωπικότητας, τα χαρακτηριστικά της φυσιογνωμίας του Ρήγα, όπως αποκαλύπτονται από την μελέτη των έργων του και του επαναστατικού του σχεδίου. Ο

Ρήγας Βελεστινλής είναι μία από τις μοναδικές μορφές του Νεότερου Ελληνισμού: ήταν **Διαφωτιστής** με τα εθνοδιαφωτιστικά του βιβλία. Στο βιβλίο του *Φυσικής απάνθισμα έχει τη υπέροχη φράση «Οποιοι ελεύθερα συλλογάται, συλλογάται καλά»* Ήταν **Επαναστάτης** με το συγκεκριμένο σχέδιο, πού είχε καταστρώσει για να εμψυχώσει πρώτα τους σκλαβωμένους και μετά να τους ωθήσει στην επανάσταση. Ήταν **πολιτικός νούς**. Ενδιαφέρθηκε και για τη συνέχεια, για το τι θα γίνει μετά την επανάσταση. Ο Ρήγας ήταν προνοητικός. Έφτιαξε Σύνταγμα για να διοικηθεί το κράτος του μετά την επανάσταση. Γι' αυτό το κίνημά του εντάσσεται στην επανάσταση και όχι στην εξέγερση.

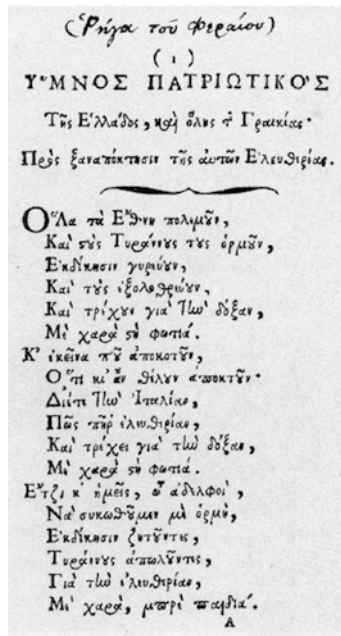
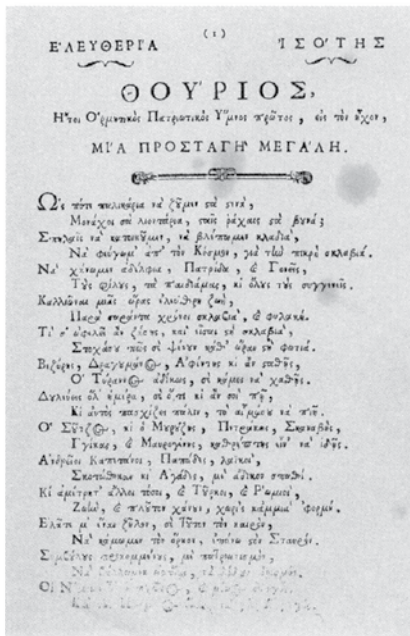
Ας αναφερθεί ένα σημαντικό στοιχείο του Ρήγα, ο οποίος για πρώτη φορά στο άρθρο 22 για την παιδεία που βρίσκεται στα *Δίκαια του Ανθρώπου*, εκτός από των αγοριών θέλει και των κοριτσιών την εκπαίδευση. Το άρθρο αυτό θα πρέπει να είναι αναρτημένο σε κάθε σχολείο της χώρας: «*Όλοι χωρίς εξαίρεσιν έχουν χρέος να ηξεύρουν γράμματα. Η πατρίς έχει να καταστήση σχολεία εις όλα τα χωρία διά τα αρσενικά και θηλυκά παιδιά. Εκ των γραμμάτων γεννάται η προκοπή με την οποία λάμπουν τα ελεύθερα έθνη*». Για πρώτη φορά απαντάται σε σύνταγμα το άρθρο αυτό για την εκπαίδευση και των κοριτσιών.

Ο Ρήγας ήταν ακόμη και **στρατιωτικός νούς**. Είχε ένα συγκεκριμένο στρατιωτικό σχέδιο έναρξης και επέκτασης της επανάστασης. Ακόμη είχε μεταφράσει ένα βιβλίο από τα γερμανικά για την εκπαίδευση στην πολεμική τέχνη το *Στρατιωτικό Εγκόλπιο*. Ο Ρήγας γνώριζε καλά ότι οι σκλαβωμένοι Έλληνες εκτός από τους δύο πολεμικούς πληθυσμούς των Μανιατών και των Σουλιωτών, δεν ήταν εκπαιδευμένοι στη πολεμική τέχνη. Με το *Στρατιωτικό Εγκόλπιο* θα εκπαιδευόνταν οι επαναστατημένοι Έλληνες στην πολεμική τέχνη όπως και τα στρατεύματα του Σουλτάνου, κάτι που θα ενίσχυε ψυχολογικά και τους επαναστάτες.

Ήταν **Μάρτυρας**, γιατί θυσιάστηκε μαζί με τους άλλους επτά συντρόφους του στον Πύργο Νεμπούζα του Βελιγραδίου. Ήταν **Εθνεγέρτης** γιατί με τον *Θούριό* του εμψύχωνε τους σκλαβωμένους ραγιάδες για την επανάσταση. Τέλος, ο Ρήγας ήταν και **Οραματιστής**, πριν από διακόσια και πλέον χρόνια, μιας δημοκρατικής πολιτείας του βαλκανικού χώρου<sup>22</sup>, χωρίς διάκριση γλώσσας, φυλής και θρησκείας, που στις μέρες μας πάει να γίνει πραγματικότητα.

---

22. Δημητρίου Καραμπερόπουλου, «Η δημοκρατική ενοποίηση του Βαλκανικού χώρου στο επαναστατικό σχέδιο του Ρήγα Βελεστινλή», *Ιστορία των Ελλήνων*, τόμ. 10ος, έκδοση Δομή, Αθήνα 2006, σ. 556. Επίσης στο περιοδικό *Μαγνησία*, τεύχ. 8, Βόλος, Μάιος 2007, σελ. 24-32.



Ο *Θούριος* περιέχονταν στο παράνομο τυπωμένο ἔργο του Ρήγα *Νέα Πολιτικὴ Διοίκησις* και ο *Ὑμνος Πατριωτικὸς* στο *Στρατιωτικὸν Εγκόλιον*. Μάλιστα, ὡπως αναγράφεται στα ἔγγραφα τῆς σύλληψης τῆς Αυστριακῆς Αστυνομίας ἡ παρουσία τῶν επαναστατικῶν αὐτῶν τραγουδιῶν ἦταν τα ενοχοποιητικὰ στοιχεῖα, που τὴν κατατρόμαζαν και ὄχι τα ἄλλα κείμενα, τὸ Σύνταγμα, οἱ στρατιωτικοὶ κανονισμοὶ και ἡ *Δημοκρατικὴ Κατήχησις*. Αὐτὰ ἦταν δημοσιευμένα και κυκλοφοροῦσαν ελεύθερα. Οἱ επαναστατικοὶ παιᾶνες, που ἀνάβαν φωτιὰ πολέμου, θορύβησαν τούς ανακριτές.

Τα ἐντυπα που τύπωσε ο Ρήγας, δυστυχῶς δεν ἔχουν βρεθεῖ. Εἶναι ἀπὸ τα ζητούμενα τῆς ιστορικῆς ἔρευνας. Ωστόσο, τὴν ἐπόμενη χρονιά, τὸ 1798, ο Χριστόφορος Περραιβὸς τύπωσε στὴν Κέρκυρα, ἴσως θα εἶχε τὴ πρωτότυπα,, στὴν «Τυπογραφία τοῦ Γένους», προσθέτοντας και ἕνα δικό του με τὸ ὄνομά του και τίτλο *Ὑμνος εγκωμιαστικὸς παρ' ὅλης τῆς Γραικίας πρὸς τὸν ἀρχιστράτηγον Μποναπάρτε*. Φωτομηχανικὴ ἀνατύπωση τῶν τριῶν ποιημάτων ἔγινε ἀπὸ τὸ Κέντρο Ἐρεύνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ και Νέου Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν με τὴν ἐπιμέλεια τοῦ Κώστα Λάππα, Ἀθῆνα 1998.

## Θούριος: Ανάλυση

(Ανακοινώθηκε στο Συνέδριο «Ελεγεία, πατριωτικά Θούρια στην ελληνική ποίηση από 7<sup>ο</sup> αι. μέχρι σήμερα», 21 Ιουλίου 2013, Βάλια Κάλντα Γρεβενών)

Στην εποχή της πολύχρονης σκλαβιάς, της απολυταρχικής οθωμανικής τυραννίας, ο Ρήγας Βελεστινλής είχε συλλάβει ένα συγκεκριμένο στρατηγικό σχέδιο για την επανάσταση των σκλαβωμένων, των Ελλήνων και των άλλων Βαλκανικών λαών, προς απόκτηση της ελευθερίας τους. Το στρατηγικό αυτό σχέδιο του Ρήγα διαπιστώνεται από τη μελέτη των έργων του<sup>1</sup>, όπως επίσης και από τη μελέτη των ανακριτικών εγγράφων σύλληψης και φυλάκισής του, των Αιμ. Λεγράν και Κων. Αμάντου<sup>2</sup> και διακρίνεται σε τρία μέρη:

α) Το πρώτο μέρος περιλάμβανε την προσπάθεια του Ρήγα να ενισχύσει το ηθικό των σκλαβωμένων, να τους εμπνυχώσει με τον *Θούριό* του στην απόφασή τους για τον ένοπλο στρατιωτικό αγώνα. Να ενδυναμώσει την ιστορική συνείδηση των σκλαβωμένων με την έκδοση των *Ολυμπίων*, του *Νέου Αναχάρσιδος* και της εικόνας του Μεγάλου Αλεξάνδρου.

β). Το δεύτερο μέρος αναφερόταν στο στρατιωτικό σχεδιασμό της επανάστασης του. Πρώτα μετέφρασε το *Στρατιωτικό Εγκόλπιο* για την στρατιωτική εκπαίδευση των σκλαβωμένων και δεύτερον σχεδίαζε να αρχίσει την επανάστασή του από τους εμπειροπόλεμους πληθυσμούς, τους Μανιάτες και Σουλιώτες.

- 
1. Όλα τα έργα του Ρήγα έχουν πλέον επανεκδοθεί για πρώτη φορά μετά 210 χρόνια ολοκληρωμένα, με ευρετήρια και σχόλια και σε ψηφιακό δίσκο. Βλ. Ρήγα Βελεστινλή, *Άπαντα τα έργα του σε ψηφιακό δίσκο (CD-ROM)*, Επιμέλεια-Εισαγωγή-Ευρετήρια, Δημ. Καραμπερόπουλου, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2007.
  2. Αιμ. Λεγράν-Σπ. Λάμπρου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1891, επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, (επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου), Αθήνα 1996 (β' έκδ. 2000). Κων. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1930, επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, (επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου), Αθήνα 1997.

γ). Το τρίτο μέρος του στρατηγικού σχεδίου της επανάστασής του περιείχε το Σύνταγμα του, για την δημοκρατική διοίκηση του Βαλκανικού χώρου και την αντίστοιχη έκδοση των χαρτών του, που θα αποτελούσαν τους πολιτικούς χάρτες του οραματιζόμενου κράτους του<sup>3</sup>.

\*\*\*

Κατά την προετοιμασία και κατάστροψη του στρατηγικού σχεδίου της επανάστασής του, ο Ρήγας γνώριζε καλά πως χωρίς υψηλό ηθικό, χωρίς κινητοποίηση των ιδανικών του ανθρώπου, δεν είναι δυνατόν οι σκλαβωμένοι να προχωρήσουν σε επανάσταση, να υπερβούν τις ψυχολογικές δυσκολίες όσον αφορά την αποτελεσματικότητα της επαναστατικής διαδικασίας. Γνώριζε επίσης πως μόνο με ενθουσιαστικά τραγούδια, με παιάνες, θα ήταν δυνατόν να παρακινηθούν, να ενθουσιαστούν οι σκλαβωμένοι ραγιάδες. Ίσως, να θυμόταν από το σχολείο του και τα διαβάσματά του το «*Ιτε παίδες Ελλήνων ελευθερούτε πατρίδα...*» και του χωλού ποιητή Τυρταίου<sup>4</sup>, που με τους παιάνες του εμπνύχωνε τους Σπαρτιάτες στρατιώτες.

Ο Ρήγας συνέθεσε τον δικό του παιάνα, τον ονόμασε *Θούριο*, λέξη την οποία δανείστηκε από τους Αττικούς ποιητές: Αναφέρεται από τον Αισχύλο, *Επτά επί Θήβας* 42, *Πέρσαι* 73, *Αγαμέμνων* 112, *Ευμενίδες* 627, *Αίας* 212, 612, και τον Αριστοφάνη, *Ιππής* 757, *Βάτραχοι* 1289. Στον Όμηρο, *Ιλιάδα* Ο 127 απαντάται το «*θούρος*» για τον Άρη. Η λέξη «*θούριος*» είναι επίθετο και προέρχεται από το ρήμα *θρώσκω*, και σημαίνει ορμητικός, μαινόμενος, πολεμικός. Στην εποχή του Ρήγα δεν ήταν σε χρήση ο όρος «*θούριος*». Ο Ρήγας το 1796 χρησιμοποίησε τον όρο, δείγμα και αυτό της μελέτης του των αρχαίων κλασικών κειμένων. Έτσι, η λέξη «*θούριος*» εισάγεται πλέον στο νεοελληνικό λεξιλόγιο και γίνεται συνώνυμος με την επανάσταση. Μάλιστα, ο ίδιος ο Ρήγας επεξηγεί την σημασία του όρου, «*Θούριος, ήτοι ορμητικός Πατριωτικός Ύμνος πρώτος, εις τον ήχον “Μία προσταγή μεγάλη”*». Το πρώτος σημαίνει ότι έχει γράψει και ένα δεύτερο παιάνα, δηλ. τον *Ύμνο Πατριωτικό*.

3. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασης του Ρήγα Βελεστινλή*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα (υπό έκδοση).

4. Ενδιαφέρον έχει να επισημάνουμε ότι ο Ρήγας συμπεριλαμβάνει και τον Τυρταίο στην ελληνική πνευματική δύναμη, που τη συμβολίζει με το «*ρόπαλο του Ηρακλέους*», με τους εκατόν δέκα τέσσερις μεγάλους αρχαίους Έλληνες από τον 11 αι. π.Χ. μέχρι τον 1 αι. μ.Χ. και τα καταχωρίζει στο περιθώριο των φύλλων 10 και 11 της *Χάρτας της Ελλάδος*.



Για να τραγουδηθεί ο *Θούριός* του, «*Ως πότε παλληκάρια*», ο Ρήγας δεν έβαλε μουσικά σύμβολα, νότες, αλλά ως ηγέτης αποτελεσματικός και προνοητικός, που ήταν, για να διαδοθεί πλατιά, γράφει να το τραγουδούν στο σκοπό ενός αρκετά γνωστού και πλατιά διαδεδομένου τραγουδιού της εποχής του, «*Μια προσταγή μεγάλη*», που αναφερόταν στα κατορθώματα του Λάμπρου Κατσώνη (1752-1804), που εκείνα τα χρόνια είχε αναθερμάνει τις ελπίδες των σκλαβωμένων, για την απόκτηση της ελευθερίας τους με τη βοήθεια της Ρωσίας.

Στον επαναστατικό του παιάνα, ο Ρήγας συνδύασε ακόμη το τραγούδι με το χορό. Ο *Θούριος* χορεύεται στο συρτό χορό της γενέτειράς του. Ταιριασμένα μαζί, χορός και τραγούδι, ωθούν τους σκλαβωμένους στη μέθεξη της επανάστασης. Ο ίδιος άλλωστε στις συγκεντρώσεις των συντρόφων του, στα σπίτια της Βιέννης, συνήθιζε μετά το φαγητό και τραγούδαγε τον *Θούριο* με την φλογέρα του και συνάμα χόρευε. Σημειώνεται χαρακτηριστικά στα ανακριτικά έγγραφα: «*Κατά τον Σεπτέμβριον του έτους τούτου (του 1797) ο Ρήγας Βελεστινλής έψαλεν εν τη οικία του Αργέντη, παρισταμένου τούτου και του Έλληνος Θεοχάρη, ύμνον ελευθερίας...και δή χορεύων περί την τράπεζαν*»<sup>5</sup>.

Ο *Θούριος* είναι με απλά λόγια γραμμένος, για να αγγίζει την ψυχή και το νου του λαού και να γίνονται κατανοητά τα μηνύματά του. Δεν χρειάζονται στον *Θούριο* επεξηγήσεις και υποσημειώσεις, όπως συμβαίνει στις άλλες σημαντικές ποιητικές συνθέσεις της εποχής του. Ο Ρήγας γνώριζε πολύ καλά πως επανάσταση ενάντια στην τυραννία του Σουλτάνου δε γίνεται με στιχουργήματα. Μόνο με παιάνες, με επαναστατικά ορμητικά τραγούδια επιτυγχάνεται το ξεσήκωμα του λαού.

Πράγματι, όσοι ραγιάδες έκτοτε άκουγαν του Ρήγα τον *Θούριο* ένοιωθαν ν' αλλάζει για αγώνα και θυσία η ψυχή τους. Ο Κολοκοτρώνης<sup>6</sup>, ο Γέρος του Μωριά, χαρακτηριστικά ομολογεί: «*Εφύλαξα πίστιν εις την παραγγελίαν του Ρήγα, και ο Θεός με αξίωσεν και εκρέμασα φούντα εις το Γένος μου, ως στρατιώτης του. Χρυσή φούντα δεν εστόλισε ποτέ το σπαθί μου, όταν έπαιρνα δούλευσιν εις ζένα κράτη*», ακολουθώντας ο Κολοκοτρώνης κατά γράμμα τη διακήρυξη του Ρήγα,

5. Αιμ Λεγράν-Σπ. Λάμπρου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, ό.π., σελ. 19.

6. Βλ. Γεωργίου Τερτσέτη, *Άπαντα*, επιμ. Γ. Βαλέτα, εκδ. Γιοβάνη, Αθήνα 1967, τόμ. Γ', σελ. 64 και 225.

«Κάλλιο για την πατρίδα κανένας να χαθή  
ή να κρεμάση φούντα για ξένον στο σπαθί»,

Θούριος, στίχ. 57-58.

Ακόμη, οι επαναστάτες του Αλέξανδρου Υψηλάντη<sup>7</sup> (1792-1828) τραγουδώντας τον *Θούριο* ξεκίνησαν την επανάστασή τους το 1821. Και οι Σουλιώτες του Μπότσαρη με τους ήχους των ασμάτων του Ρήγα στις μάχες εφορμούσαν<sup>8</sup>. Παρόμοια, ο Άνθιμος Γαζής<sup>9</sup> στη διακήρυξή του προς τον λαό της Θετταλομαγνησίας το 1821, παραθέτει στίχους από τον *Θούριο*, τονίζοντας επί πλέον πως θα πρέπει σύμφωνα με τις «*Διδαχές*» του Ρήγα, δηλ. το Σύνταγμά του, να συγκροτηθεί το κράτος μετά την Επανάσταση. Και για να εμψυχώσει τους πολεμιστές, τους συγκεντρωμένους για του πολέμου τον αγώνα, μοιράζει του *Θουρίου* τους στίχους για να τραγουδηθεί. Κι' ύστερα, οι αγωνιστές έμπλεοι ενθουσιασμού και διάθεσης για θυσία, για τον ιερό σκοπό της ελευθερίας, εφόρμησαν κατά των Τούρκων της γενέτειρας του Ρήγα, του Βελεστίνου, όπου προς τιμήν του Ρήγα συγκλήθηκε και η Συνέλευση των επαναστατών, η «*Βουλή της Θετταλομαγνησίας*»<sup>10</sup>.

Ο λόγιος ιατρός και συγγραφέας Στέφανος Κανέλλος<sup>11</sup> μαζί με τους φίλους του, τραγουδώντας τον *Θούριο* σε οικογενειακή σύναξη στην Κωνσταντινούπολη, ορκίζονται στο όνομα του εθνεγέρτη Ρήγα για αγώνα κατά των τυράννων:

- 
7. «Ο Θούριος ήτο το αγαπητότερον Άσμα του Αλ. Υψηλάντου. Εις ένα λόγον αι ποιήσεις του Ρήγα (Ο Θούριος και ο παιάν “Όλα τα έθνη πολεμούν”) απετέλεσαν εις το πνεύμα των Ελλήνων το όνομα τούτου όνομα ενθουσιασμού», Ιω. Φιλήμονος, *Δοκίμιον ιστορικών περί της Φιλικής Εταιρείας*, εν Ναυπλία 1834, σελ. 99.
  8. F. Rouqueville, *Histoire de la Régénération de la Grèce*, Παρίσι 1825, τόμ. Β', σελ. 179 και 387.
  9. Γιάνη Κορδάτου, *Ιστορία της Επαρχίας Βόλου και Αγιάς*, Αθήνα 1960, σελ. 657.
  10. Σε ανάμνηση του σημαντικού τούτου γεγονότος πριν από λίγα χρόνια στήθηκε στο Βελεστίνo ένα απέριτο μνημείο. Βλ Δημ. Καραμπερόπουλου, *Βουλή Θετταλομαγνησίας, Βελεστίνo 11 Μαΐου 1821. Ανέγερση του Μνημείου το 2000 και το γκρέμισμα του το 2008*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2009. Και να φανταστεί κανείς ότι το Μνημείο αυτό στο Βελεστίνo γκρεμίστηκε, χαλάστηκε επί δημαρχίας Κων. Κανάρη το 2008, χωρίς αιδώ, χωρίς σεβασμό στην ιστορία του τόπου. Δείγμα κι' αυτό της κατάπτωσης της ιστορικής μνήμης στις μέρες μας, την οποία ωστόσο ο Ρήγας προσπαθούσε με τα έργα του να ενισχύσει.
  11. Βλ. Carl Iken, *Λευκοθέα*, τόμ. Β', 1825, σελ. 100-101. Νίκος Βλάχος, *Στέφανος Κανέλλος (1792-1823)*, Κείμενα και Μελέται Νεοελληνικής Φιλολογίας, αρ. 98, Αθήνα 1975.

«Στην γνώμην των Τυράννων να μὴν ελθῶ ποτέ!  
 Μῆτε να τους δουλεύω, μῆτε να πλανηθῶ  
 εἰς τα ταξίματά τους, για να παραδοθῶ.  
 Ἐν ὅσω ζῶ στον κόσμον, ο μόνος μου σκοπός,  
 για να τους αφανίσω, θε να 'ναι σταθερός»,

Θούριος, στίχ. 32-36.

Και σύμφωνα με τον Λαρισσαίο δάσκαλο του Γένους Κων. Κούμα<sup>12</sup>, «Μικροί και μεγάλοι και αυτά αι γυναίκες ἐψάλλαν την του Ρήγα ωδήν εις πάν συμπόσιον και εις πάσαν συντροφίαν. Μ' ὅλον ὅτι κατ' αρχάς ἐψάλλετο ως εὐμορφον τραγούδι, ἤρχισεν ὁμως κατ' ὀλίγον να ενεργῆ ψυχικῶς».

Ο Γεώργιος Τερτσέτης, γραμματέας του Κολοκοτρώνη, χαρακτήρισε τον Θούριο ως «το ιερότερον ἄσμα της φυλῆς μας»<sup>13</sup>. Μάλιστα, τόνιζε ὅτι τα τραγούδια του Ρήγα «Ὡς σάλπιγγες εις την Ιερικῶ ἐγκρέμισαν τα τείχη της Τριπολιτσάς, ετίναξαν εις τον αέρα με τους αλλοφύλους τα φρούρια της Μονεμβασιάς, του Ναυπλίου, των Αθηνῶν και τα τρικάταρτα του εχθρού». Και με ἔμφαση ο Τερτσέτης συμπληρώνει, «Τα λογιωτατίστικα ἄσματα, δεν ἐγκρέμισαν ποτέ, δεν σαλεύουν οὔτε την ἀράχνην του κοκόρου της καμινάδας». Ξεκάθαρα υποδηλώνει ὅτι μόνον ο επαναστατικός παϊάνας, ο Θούριος του Ρήγα θα μπορούσε να ξεσηκώσει τους σκλαβωμένους ραγιάδες για την επανάσταση, για το ιδανικό της ελευθερίας.

Λίγα, δυστυχῶς, αντίτυπα ἀπὸ την ἔκδοση της Βιέννης διέφυγαν ἀπὸ την Αυστριακή Αστυνομία μετὰ την προδοσία ἀπὸ τον τυχάρπαστο Κοζανίτη ἔμπορο. Ἢδη ὁμως ο Θούριος διαδίδονταν σε χειρόγραφη μορφή σε ὅλα τα Βαλκάνια. Ἐχει βρεθεῖ σε πέντε παραδοσιακές μουσικές παραλλαγές, δηλωτικῶς πλατιά διαδόθηκε σε διάφορα μέρη του Ἑλληνικῶ χώρου και οι μελωδίες του προσαρμόζονταν στα μουσικά ιδιώματα της κάθε περιοχῆς<sup>14</sup>. Χαρακτη-

12. Κων. Κούμας, *Ἱστορία των ἀνθρωπίνων πράξεων*, τόμ. ΙΒ', Βιέννη 1832, σελ. 601, και φωτομηχανική ἐπανεκδοση ἀπὸ Βιβλιοπωλεῖο Νότη Καραβία, «Οι Ἕλληνες», Αθήνα 1998.

13. Γεώργιος Τερτσέτης, (1800-1874), «Λόγος της 25 Μαρτίου 1857», στο *Ἀπαντα*, ἀναστήλωση Γ. Βαλέτας, ἐκδ. Γιοβάνη, Αθήνα 1967, τόμ. Α', σελ. 226.

14. Βλ. Ρήγα Βελεστινλή, *Θούριος, παραδοσιακές μουσικές παραλλαγές και προεπαναστατικές μελωδίες*, ψηφιακός δίσκος, ἐκδ. Ἐπιστημονικῆς Ἐταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστινίου-Ρήγα, Αθήνα 1997, ὅπου καταχωρίζεται και η σχετική μελέτη «Ἡ μουσική του Θουρίου και τα ἄσματα της ἐκδόσεως» του καθηγητοῦ της βυζαντινῆς και παραδοσιακῆς μουσικῆς π. Χρήστου Κυριακοπούλου, σελ. 11-21.

ριστικό παράδειγμα αποτελεί τα όσα γράφει ο Γάλλος φιλέλληνας Φωριέλ<sup>15</sup>, ο οποίος στα χρόνια του Αγώνα, το 1825, εξέδωσε στο Παρίσι το βιβλίο του με τα ελληνικά δημοτικά τραγούδια. Σ' αυτά εντάσσει και τον *Θούριο*, ενώ δεν είναι δημοτικό τραγούδι, διότι δημιουργός του ήταν ο Ρήγας. Τον συμπεριέλαβε στα δημοτικά λόγω της πλατιάς διάδοσής του και είχε γίνει κτήμα του λαού. Επί πλέον μνημονεύει και την επίδρασή που ο *Θούριος* ασκούσε στο λαό. Σημειώνει ένα χαρακτηριστικό γεγονός, το οποίο διαδραματίστηκε το 1815 σε χάνι της Ηπείρου. Ένα παλικάρι από το χάνι πλησιάζει τον ταξιδευτή, που είχε καταφθάσει. Βγάζει απ' τον κόρφο του ένα χειρόγραφο και τον παρακαλεί παράμερα να του το διαβάσει. Κι' όσο ο ταξιδιώτης διάβαζε το χειρόγραφο, τόσο η όψη του παλικάριού μεταμορφωνόταν, μεταρσιωνόταν, φούντωνε, βούρκωνε και δάκρυα κυλούσαν από τα μάτια του. Άκουγε τον *Θούριο*. Κι' όταν ρωτήθηκε αν για πρώτη φορά ακούει το «Ως πότε παλληκάρια», απάντησε, ότι κάθε φορά, που άνθρωπος γραμματισμένος περνά από το χάνι, το χειρόγραφο από τον κόρφο του βγάζει για να ακούσει του *Θουρίου* τις προσταγές.

Με τον *Θούριό* του ο Ρήγας έκανε σαφές πως στο στρατηγικό σχέδιο της επανάστασης του, για να απαλλαγεί η Ελλάδα από τον Οθωμανικό ζυγό, ήταν απαραίτητος ο ένοπλος αγώνας. Δεν αρκούσαν ούτε η «*υπεροχή στις γνώσεις*» των Ελλήνων, ούτε η «*ηθική τελειοποίησή*» τους, όπως υποστήριζαν οι μετριοπαθείς Έλληνες, όπως ο Κοραΐς, ο Καποδίστριας και άλλοι. Την άποψη αυτή του Ρήγα ενστερνίστηκε αργότερα το 1821 ο Αλέξανδρος Υψηλάντης<sup>16</sup>.

### Ανάλυση των στίχων του *Θουρίου*

Μελετώντας τον εκ 126 στίχων *Θούριο*<sup>17</sup>, διαπιστώνουμε ότι έχει μια άρτια δομή και μια λογική σειρά στην παράθεση των νοημάτων του. Χωρίζε-

15. Cl. Fauriel, *Chants populaires de la Grèce moderne*, Paris, 1825, τόμ. 2, σελ. 15 κ. εξ. Προσθέτουμε πως μετά τον *Θούριο* του Ρήγα συντέθηκαν και άλλα Θούρια άσματα. Βλ. Κ.Θ. Δημαράς, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, όγδοη έκδοση, Ίκαρος, Αθήνα 1987, σελ. 246-247. Γεωργίου Λεοντίνης, «Θούρια άσματα και ελληνική ιστορία», *Υπέριτα*, τόμ. 3, *Πρακτικά Γ' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας»*, (Βελεστίνο 1997), Αθήνα 2002, σελ. 771-782.

16. Γκριγκόρι Αρς, *Η Φιλική Εταιρεία στη Ρωσία*, Βιβλιοθήκη Κέντρου Ελληνορωσικών Ερευνών, Παπασωτηρίου, Αθήνα 2011, σελ. 333.

17. Για τον *Θούριο* ακόμη βλ. Απ. Δασκαλάκη, *Τα εθνεγερτικά τραγούδια του Ρήγα Βελεστινλή, Κείμενα, σχόλια και ερμηνευτικά σημειώσεις*, έκδοσις νέα μετά προσθηκών, εκδόσεις Ε.Γ.

ται νοηματικά σε έξι ενότητες, άριστα συνδεδεμένες μεταξύ τους. Είναι μια Επαναστατική Διακήρυξη μεθοδικά γραμμένη, αποτελεί ένα επαναστατικό προσκλητήριο. Ο Ρήγας υποστηρίζει το Δίκαιο της επαναστάσεως των σκλαβωμένων, για την απόκτηση της ελευθερίας τους από την κατάσταση της σκλαβιάς, στην οποία είναι έρμια στις απολυταρχικές ορέξεις του σουλτάνου και των κατά τόπους αντιπροσώπων του, των πασάδων του. Παράλληλα, στον *Θούριο* προτείνει και τον τρόπο με τον οποίο θα αποκτήσουν τα Δίκαιά τους, που δεν είναι άλλος από τον ένοπλο επαναστατικό αγώνα.

**Στην Α' ενότητα του *Θουρίου*, στιχ. 1-20**, ο Ρήγας με χαρακτηριστικές εικόνες διεκτραγωδεί την θλιβερή κατάσταση των ραγιάδων, οι οποίοι δεν ορίζουν πατρίδα, δεν ορίζουν τους ανθρώπους τους, την οικογένειά τους, όλοι είναι έρμια στην επιθυμία και τη βούληση του δυνάστη. Γι' αυτό και αναφωνεί:

*«Ως πότε παλληκάρια να ζούμε στα στενά* 1  
*Μονάχοι σαν λιοντάρια στες ράχες τα βουνά;*  
*Σπηλιές να κατοικούμεν, να βλέπουμε κλαδιά*  
*Να φεύγουμε 'απ' τον κόσμο, για την πικρή σκλαβιά;*  
*Να χάνουμε αδέλφια Πατρίδα και γονείς* 5  
*Τους φίλους τα παιδιά μας κι' όλους τους συγγενείς;»*

Με το «Ως πότε, ...» στην αρχή του *Θουρίου* ο Ρήγας θέλει να δηλώσει ότι, ενώ οι σκλαβωμένοι νιώθουν την κατάντια της σκλαβιάς και είναι έτοιμοι ψυχικά και αντικειμενικά για την ανάκτηση της λευτεριάς, αδρανούν, δεν ξεκινούν τον αγώνα της επανάστασης. Η φράση αυτή του Ρήγα έχει μια ψυχοκινητική δυναμική. Δείχνει την αδημονία του Ρήγα για την απελευθέρωση και συγχρόνως τη σημασία για την ψυχική παρακίνηση των σκλαβωμένων να αρπάξουν τα άρματα για την λευτεριά. Ο Ρήγας ακόμη και σε άλλους δύο στίχους του *Θουρίου* χρησιμοποιεί το «Ως πότε», στον στίχ. 55 «Ως πότε' οφφικιάλιος σε ξένους βασιλείς;» και στον στίχ. 64 «Ως πότε στες σπηλιές σας κοιμάστε σφαλιστά;».

---

Βαγιονάκη, Αθήνα 1977, σελ. 43-52. Ρήγα Βελεστινλή, *Άπαντα τα Σωζόμενα*, πέμπτος τόμος, Εισαγωγή-Επιμέλεια-Σχόλια Πασχάλη Κιτρομηλίδη, Βουλή των Ελλήνων, Αθήνα 2000, «Θούριος-Σχόλια», σελ.105-115.

Τη φράση «Ως τότε...», με τη δυναμική, που περιέχει, ο Ρήγας χρησιμοποιεί και στον *Ύμνο Πατριωτικό*, σε τρεις στροφές, 4, 9 και 17,

*Ως πότε ' ημείς υπομονή  
και να μην βγάνωμεν φωνή;*

*Ως πότε, άνδρες ξακουστοί,  
Να είστε πάντα σφαλιστοί;*

*Ως πότε τους βασάτε;*

Σημειώνουμε ότι τη φράση «Ως πότε» τη χρησιμοποιεί τρία χρόνια αργότερα και ο Κοραΐς στο *Άσμα πολεμιστήριον*<sup>18</sup>, όμως στο τέλος του δεύτερου στίχου και όχι στην αρχή όπως ο Ρήγας:

Α' *«Φίλοι μου συμπατριώται,  
δούλοι να 'μεθα ως πότε  
των αχρείων Μουσουλμάνων  
της Ελλάδος των τυράννων;».*

Ωστόσο, ο Κοραΐς στη συνέχεια αναγράφει το «έως» στην αρχή του στίχου αντί για «ως», όπως ο Ρήγας, που ηχητικά έχει μια δυναμικότητα. Ο στίχος «Έως πότε η τυραννία;» και «Έως πότε η δουλεία;» επαναλαμβάνεται αρκετές φορές στο τέλος κάθε τμήματος της ποιητικής σύνθεσης *Άσμα πολεμιστήριον*.

Ο Ρήγας, από την αρχή ακόμη του *Θουρίου*, τους σκλαβωμένους τους αποκαλεί «παλληκάρια» και τους χαρακτηρίζει ως λιοντάρια. Το λιοντάρι είναι ο άρχοντας των ζώων της ζούγκλας, το πιο δυνατό ζώο, που θεωρούνταν ως πρότυπο δύναμης και μεγαλείου. Παρόμοια στον στίχο 63 τους Σουλιώτες και Μανιάτες, τους εμπειροπόλεμους αυτούς πληθυσμούς των Ελλήνων, τους παρομοιάζει με τα λιοντάρια. Επίσης, παραστατικά συμβολίζει τους σκλαβωμένους με το λιοντάρι στη σχετική παράσταση του πρώτου φύλλου της *Χάρτας*, στην *Επιπεδογραφία της Κωνσταντινουπόλεως*<sup>19</sup>.

18. Αδαμαντίου Κοραΐ, *Άσμα Πολεμιστήριον*, 1800, φωτοανατύπωση από το Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών/Ε.Ι.Ε., Αθήνα 1983.

19. Η *Επιπεδογραφία της Κωνσταντινουπόλεως*, εκδόθηκε το 1796 στη Βιέννη από τον Ρήγα και αποτέλεσε το πρώτο φύλλο της δωδεκάφυλλης *Χάρτας της Ελλάδος*, την οποία επανεξέδωσε αυθεντικά χρησιμοποιώντας το άριστα διατηρημένο πρωτότυπο αντίτυπο της Γενναδείου

Στη μνημονευόμενη παράσταση του κοιμισμένου λιονταριού, παρατηρούμε ότι ο Ρήγας έθεσε στη ράχη του λιονταριού να επικάθονται τα σύμβολα της εξουσίας του σουλτάνου, που τόσα χρόνια είναι κυρίαρχος στους σκλαβωμένους. Παράλληλα όμως ο Ρήγας έβαλε στα πόδια του λιονταριού, ένα συμβολισμό σημαντικό, ο οποίος έχει να κάνει με το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασής του, έχει βάλει οριζόντια το «ρόπαλο του Ηρακλέους»<sup>20</sup>. Θέλει να πει πως οι σκλαβωμένοι, όταν ενθουσιαστούν με τον *Θούριο* και με την επανάστασή του, θα πάρουν το ρόπαλο-τα όπλα και θα γκρεμίσουν τα σύμβολα εξουσίας του σουλτάνου και θα δημιουργήσουν την δημοκρατία του.

Στο σημείο αυτό επισημαίνουμε το ερμηνευτικό λάθος, το οποίο έχει υποστηριχθεί πρόσφατα και μάλιστα στην επανέκδοση της *Χάρτας της Ελλάδος* από τα Γενικά Αρχεία του Κράτους<sup>21</sup>, πως το λιοντάρι συμβολίζει τον σουλτάνο. Ο Ρήγας, όπως μνημονεύσαμε, τους σκλαβωμένους, τα παλληκάρια, τα χαρακτηρίζει ως λιοντάρια. Μάλιστα, ο Ρήγας είναι σαφής στο *Θούριο* και στον *Ύμνο Πατριωτικό* για την σημασία αυτή. Ας επαναλάβουμε τους στίχ. 1-2 του *Θουρίου*, «Ως τότε παλληκάρια θα ζούμεν στα στενά/ μονάχοι σαν λιοντάρια στες ράχες, στα βουνά;» και τον στίχ. 63, «*Σουλιώτες και Μανιάτες λιοντάρια ζακουστά*».

Παρόμοια και στον *Ύμνο Πατριωτικό*, στροφή 5, ο Ρήγας δίνει τη σχετική ερμηνεία για το συμβολισμό του λιονταριού, που είναι τα σκλαβωμένα παλληκάρια:

«Όλα τα έθνη το θωρούν,  
και παλ' ευθύς το απορούν  
πως τέτοια παλληκάρια  
που 'ναι σαν τα λιοντάρια  
να ζουν στην τυραννίαν».

Επίσης και στη στροφή 15 του *Ύμνου Πατριωτικού* ο Ρήγας θεωρεί τα παλληκάρια, πως είναι σαν τα λιοντάρια:

---

Βιβλιοθήκης η Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, με την προσθήκη ευρετηρίου ονομάτων και σχόλια (επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου) το 1998.

20. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Το "ρόπαλο του Ηρακλέους" στους χάρτες του Ρήγα Βελεστινλή*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2010.

21. Γ. Τόλια, *Αποχαιρετισμός στο Γένος. Αυτοκρατορία και πατριωτισμός στο χαρτογραφικό έργο του Ρήγα* (1796-1797), εκδόσεις Μένανδρος, Αθήνα 2010, σελ. 32.

*«Αυτούς που βλέπετ' αντικρύ,  
είναι Κονιάρηδες χοντροί.  
Κ' εσείς, μπρε παλληκάρια,  
Είστε σαν τα λιοντάρια».*

Παράλληλα, στον *Θούριό* του ο Ρήγας δίνει τον χαρακτηρισμό για τον Σουλτάνο, τον αποκαλεί «λύκο». Αυτός είναι ο χαρακτηρισμός για τον Σουλτάνο και όχι το λιοντάρι. Στον *Θούριό* του ιδιαίτερα ο Ρήγας παρατηρεί, πως αν δεν στέλνουν από την Αίγυπτο το χαράτσι θα «*ψοφίσει ο λύκος*», δηλ. ο Σουλτάνος, δείχνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο και την σημαντική πολιτικοοικονομική του σκέψη:

*«Χαράτζι της Αιγύπτου στην Πόλ' ας μη φανή, 103  
για να ψοφήσ' ο λύκος, οπού σας τυραννεί».*

Παρόμοιο χαρακτηρισμό παρατηρούμε και στους επόμενους στίχους του *Θουρίου*:

*«Να σφάζωμεν τους λύκους, που τον ζυγόν βαστούν 121  
και Χριστιανούς και Τούρκους σκληρά τους τυραννούν».*

Ακόμη, προσθέτουμε ότι τον σουλτάνο τον χαρακτηρίζει και με τον λαγό στον στίχ. 112, «*καρδιοκτυπά και τρέμει σαν τον λαγό κι αυτός*».

Στους πρώτους αυτούς στίχους του *Θουρίου*, στους οποίους ο Ρήγας περιγράφει επιγραμματικά την φρικώδη κατάσταση των σκλαβωμένων, δεν γράφει στο δεύτερο πρόσωπο πληθυντικού «να ζήτε», μια και απευθύνετε στα παλληκάρια, αλλά βάζει πληθυντικό πρώτου προσώπου «να ζούμεν» περιλαμβάνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο τον εαυτόν του και όλους τους σκλαβωμένους του Βαλκανικού χώρου:

*«Ως πότε παλληκάρια, να ζούμεν στα στενά, 1  
μονάχοι, σαν λιοντάρια, στες ράχες, στα βουνά».*

Τονίζει εμφαντικά πως δεν όριζαν πλέον ούτε πατρίδα, ούτε τους γονείς, ούτε τα παιδιά τους. Γι' αυτό και διακηρύσσει στους στίχ. 7-8 το απαράμιλλο για την αξία της ελευθερίας, πως είναι προτιμότερη «*μιας ώρας ελεύθερη ζωή / παρά σαράντα χρόνια σκλαβιά και φυλακή*». Είναι η εμπειρία των σαράντα



χρόνων της ζωής του ίδιου του Ρήγα. Σαράντα χρονών ήταν όταν έγραψε τον *Θούριο*.

Στη συνέχεια, επεξηγεί την αφοριστική αυτή πρότασή του για την κατάσταση της σκλαβιάς. Ζώντας μέσα στη σκλαβιά ό,τι και να δημιουργήσεις, ο τύραννος με τους κατά τόπους πασάδες του, τονίζει πάλι ο Ρήγας στον στίχ. 14, «*πασχίζει πάλιν το αίμα σου να πειί*». Οποιαδήποτε στιγμή είναι δυνατόν να σε καταστρέψει και να σε θανατώσει, χωρίς λόγο, χωρίς εξήγηση. Ακόμη και αν αποκτήσεις αξιώματα, Βεζύρης, Δραγουμάνος, πάλι είσαι εκτεθειμένος στις ορέξεις του σουλτάνου, της απολυταρχικής τυραννίας και εξουσίας του. Παραστατικά στον στίχ. 10 περιγράφει την κατάσταση αυτή πως είναι σα να σε ψένουν κάθε στιγμή στη φωτιά, «*στοχάσου πως σε ψένουν καθ' ώραν στη φωτιά*».

Επί πλέον, ο Ρήγας σε αυτούς τους πρώτους στίχους καταρρίπτει ως ανεπιτυχή την προσπάθεια, η οποία εκδηλώνονταν κυρίως εκ μέρους των Φαναριωτών, πως υπηρετώντας τον σουλτάνο θα ήταν δυνατόν να γινόταν η κατάληψη της εξουσίας από τους Έλληνες. Και γι' αυτήν του την θέση, φέρνει παραδείγματα Ελλήνων, οι οποίοι υπηρέτησαν τον σουλτάνο και τους οποίους σε κάποια στιγμή τους αποκεφάλισε. Αυτή ήταν η μοίρα της εθελούσιας υπηρεσίας του τυράννου. Ο Ρήγας αντιτίθεται σε αυτήν την τακτική και προτείνει τον ένοπλο στρατιωτικό αγώνα για την αποτίναξη του τυράννου και της σκλαβιάς. Και δείχνει πόσο ενημερωμένος ήταν στα ιστορικά γεγονότα της εποχής του, με τη συνακόλουθη αξιολόγησή τους. Παραστατικά μνημονεύει έξι χαρακτηριστικές περιπτώσεις Ελλήνων<sup>22</sup>, οι οποίοι υπηρέτησαν τον σουλτάνο στις υψηλές βαθμίδες της εξουσίας και βρήκαν τραγικό θάνατο:

«*Ο Σούτζος κι ο Μουρούζης, Πετράκης, Σκαναβής, 15*  
*Γκίκας και Μαυρογένης, καθρέπτης είν' να ιδής.*  
*Ανδρείοι καπετάνοι, παπάδες, λαϊκοί,*  
*σκοτώθηκαν, κι αγάδες, με άδικον σπαθί,*  
*κι αμέτρητ' άλλοι τόσοι, και Τούρκοι και Ρωμοί,*  
*ζωήν και πλούτον χάνουν, χωρίς καμμιά 'φορμή».* 20

Όλοι τους ήταν γνωστοί στον λαό, γι' αυτό και τονίζει, πως οι περιπτώσεις τους είναι «*καθρέπτης*» για να αντιληφθούν την ανεπιτυχή αυτή τακτική της εθελουσίας υπηρεσίας του σουλτάνου, με το σκεπτικό τους πως εκ των έσω να

22. Απ. Δασκαλάκης, *Τα εθνεγερτικά τραγούδια του Ρήγα Βελεστινλή*, ό.π., σελ. 44-45.

αλώσουν την εξουσία. Συγκεκριμένα, για τον καθένα από τους έξι Έλληνες, τους οποίους μνημονεύει ο Ρήγας, σημειώνονται τα κάτωθι:

α). Σούττος Νικόλαος<sup>23</sup>, Μέγας Διερμηνέας της Πύλης. Κατά τον Ρωσο-τουρκικό πόλεμο κρίθηκε ύποπτος και αποκεφαλίσθηκε το 1769.

β). Μουρούζης Γεώργιος, (1773-1796), Μέγας Διερμηνέας της Πύλης, ήρθε σε έριδες με τον αρχιναύαρχο Χουσεϊν πασά, εξορίστηκε στην Κύπρο τον Δεκέμβριο του 1796, όπου δηλητηριάστηκε και απεβίωσε. Η *Εφημερίς των Σιατιστινών αδελφών Πούλιου* στη Βιέννη γράφει σχετικά<sup>24</sup>.

γ). Πετράκης<sup>25</sup>, τραπεζίτης του σουλτάνου, που κατατομήθηκε το 1786 μετά την απαίτηση του διορισθέντος ως ηγεμόνα της Βλαχίας αντιπάλου του Νικ. Μαυρογένη.

δ). Σκαναβής Δημήτριος, αντιπρόσωπος των Χίων στην Κωνσταντινούπολη, λόγω της ευνοίας της Βαλιδέ σουλτάνας ήταν πανίσχυρος, όμως εξέπεσε της ευνοίας του σουλτάνου και θανατώθηκε το 1778. Χαρακτηριστικά σημειώνει ο Παναγιώτης Κοδρικάς<sup>26</sup>, «*Αυγούστου 3, 1788, ημέρα Πέμπτη. Αποθανούσης τη παρελθούση ημέρα της Εσμάς σουλτάνας, εσίκωσαν τον μισέ Δημήτηρη Σκαναβήν και εβούλωσαν τα σπήτια τα εδικά του, του υιού του και των γαμβρών του. Τη δε πέμπτη Αυγούστου, ημέρα Σαββάτω, τον απεκεφάλισαν και επομένως εσίκωσαν τον εις Βασιλεύουσαν ευρεθέντα υιόν του Γεωργάκην, επειδή και ο Νικολάκης έλειπεν εις το ορδί, ως καπουκεχαγιάς του Μαυρογένη, και συν αυτό τον ποστέλνικον Γιάννον Καρατζά και τον Σπαθάρη Κωνσταντίνον Σούτζον, ως γαμβρούς του αποκεφαλισθέντος*».

ε). Γκίκας Γρηγόριος<sup>27</sup>, Μέγας Διερμηνέας, Ηγεμόνας της Βλαχίας και της Μολδαβίας έπεσε σε δυσμένεια, αποκεφαλίσθηκε το 1777 και δημεύθηκε η μεγάλη περιουσία του.

23. Επαμ. Ι. Σταματιάδου, *Βιογραφία των Ελλήνων Μεγάλων Διερμηνέων του Οθωμανικού κράτους*, 1865, επαντύπωση εκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1973, σελ. 133.

24. *Εφημερίς*, 6 Φεβρ. 1797, σελ. 99, Λεάνδρου Βρανούση, *Προλεγόμενα...*, σελ. 281-283.

25. Αθανασίου Κομνημού Υψηλάντου, *Τα μετά την Άλωσιν*, επιμ. Αρχμ. Γερμανού Αφθονίδου, Κωνσταντινούπολη 1870, αναστατική επανέκδοση Βιβλιοπωλείον Νότη Καραβία, Αθήνα 1972, σελ. 644-645.

26. Παναγιωτάκη Κοδρικά, *Εφημερίδες*, επιμέλεια Άλκη Αγγέλου, Ερμής, Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1991, σελ. 4.

27. Αθανασίου Κομνημού Υψηλάντου, *Τα μετά την Άλωσιν*, ό.π., σελ. 565, «Τούτω τω έτει [1777] τη στ' του Οκτωβρίου δόλω και απάτη φονευθέντος εις το Γιάσι παρά του Καρά-Ισαρλή Αχμέτ-μπέη του ηγεμόνος Γρηγορίου Αλεξάνδρου Γκίκα, έγινε ηγεμών της Μπολδαβίας ο Δραγομάνος της Πόρτας Κωνσταντίνος Δημητρίου Μουρούζης».

ζ). Μαυρογένης Νικόλαος<sup>28</sup>, πρώτα Δραγουμάνος του Στόλου, στη συνέχεια Ηγεμόνας της Βλαχίας και Μολδαβίας, αρχιστράτηγος των Οθωμανικών στρατευμάτων εναντίον των Ρωσικών, και λόγω των αποτυχιών αποκεφαλίσθηκε την 1 Οκτωβρίου 1790.

Μάλιστα, ο Ρήγας αναφέρει πως την ίδια τύχη είχαν, εκτός από αυτούς τους επώνυμους, και πολλοί καπετάνιοι, παπάδες, αγάδες και λαϊκοί. Στο σημείο αυτό επισημαίνει στον στίχ. 20 πως όχι μόνο Ρωμιοί αλλά πολλοί Τούρκοι είχαν την ίδια τύχη από τις αυθαιρέσιες του σουλτάνου, «ζωήν και πλούτον χάνουν χωρίς καμμιά 'φορμή». Έχει σημασία να επισημάνουμε ότι ο Ρήγας κατατάσσει και το μωαμεθανικό λαό, τους Τούρκους, στην ίδια μοίρα με τους Ρωμιούς, πως και αυτοί υπόκεινται στις αυθαιρέσιες της τυραννίας, του σουλτάνου και των πασάδων του. Πρωτοποριακή θέση την οποία αναπτύσσει και σε άλλα σημεία των επαναστατικών κειμένων του. Και για παράδειγμα αναφέρουμε την *Επαναστατική Προκήρυξη*, στην οποία διακηρύσσει ότι «όλοι στενάζουν υπό την δυσφορωτάτην τυραννίαν του Οθωμανικού βδελυρωτάτου δεσποτισμού, όλοι, Χριστιανοί και Τούρκοι, χωρίς ξεχωρισμόν θρησκείας...ώστε κανένας, οποιασδήποτε τάξεως και θρησκείας, δεν είναι σίγουρος μήτε δια την ζωήν του, μήτε δια την τιμήν του, μήτε δια τα υποστατικά του».

Παρόμοια, ο Ρήγας στο τέλος του *Θουρίου* στίχ. 121-122 τονίζει πως η απολυταρχική εξουσία του σουλτάνου με τους κατά τόπους εκπροσώπους του, τους οποίους αποκαλεί «λύκους», τυραννά όχι μονάχα τους χριστιανούς, αλλά και τους Τούρκους. Γι' αυτό και διακηρύσσει, «*Να σφάζωμεν του λύκους*

---

28. Ο Ρήγας έχει χαρακτηρίσει τον Ηγεμόνα Νικόλαο Μαυρογένη ως «έκτρομα της ανθρωπίνης φύσεως και ανάξιον ηγεμόνα». Η αποκαλυπτική αυτή φράση του Ρήγα για τον Μαυρογένη ήρθε στο φως από τον Λ. Βρανούση, ο οποίος μελετώντας το χειρόγραφο του *Φυσικής απάνθισμα*, που απόκειται στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος (αρ. χειρ. 1288), παρατήρησε ότι ο Ρήγας διέγραψε αυτή τη φράση και δεν τυπώθηκε στη σημείωση της σελίδας 105 του βιβλίου. Βλ. Λ. Βρανούση, «Ρήγας και Μαυρογένης», *Ελληνική Δημιουργία* (1953), σελ. 365-372. Επίσης, προσθέτουμε ότι για τον Μαυρογένη, οι Δημητριάδες στην *Γεωγραφία Νεωτερική*, Βιέννη 1791, χαρακτηριστικά γράφουν: «Ο πανουργότατος Μαυρογένης, ο οποίος μαζί με τον καπουδάν πασά με διάφορας συσκευαίς και πανουργίαις υπόταξαν τρόπον τινά τον τόπον (της Μάνης) εις τους Τούρκους», Δ. Φιλιππίδης-Γρ. Κωνσταντάς, *Γεωγραφία Νεωτερική*, επιμέλεια Αικ. Κουμαριανού, Αθήνα 1971, σελ. 55. Παρόμοια χαρακτηρίζουν τον Μαυρογένη: 1) Αγάπιος Λοβέρδος, *Ιστορία των δύο ετών 1787-1788 περιέχουσα τας πράξεις των παρόντων πολέμων μέσον των ΑυστροΡώσων και των Οθωμανών*, Ενετίησιν 1791, σελ. 130. «Καλλινίκου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, Ιστορικά σημειώματα», *ΔΙΕΕΕ*, Α' (1928), τεύχ. Α', σελ. 77. Αθανασίου Κομνηνού Υψηλάντου, *Τα μετά την Αλωσιν, ό.π.*, σελ. 644 εξ, 652 εξ, 663, 687 εξ.

(τον σουλτάνο και τους κατά τόπους πασάδες του) που τον ζυγόν βαστούν, και χριστιανούς και Τούρκους σκληρά τους τυραννούν».

**Στην Β' ενότητα του Θούριου, στίχ. 21-40**, ο Ρήγας δίνει οδηγίες για τον τρόπο με τον οποίο θα πρέπει να οργανωθεί η επανάσταση των σκλαβωμένων, για την νίκη τους εναντίον των δυνάμεων του τυράννου, των σουλτανικών στρατευμάτων. Γνώριζε τη σημασία του ψυχολογικού παράγοντα στην επίτευξη του καλού αποτελέσματος, κατά την επαναστατική διαδικασία των σκλαβωμένων. Γι' αυτό και ο Ρήγας χρησιμοποιεί τον Όρκο<sup>29</sup>. Βάζει τους ραγιάδες να ορκιστούν στην απόφασή τους να αποτινάξουν την τυραννία και να αποκτήσουν την πολυπόθητη ελευθερία, την οποία τόσους χρόνους οι σκλαβωμένοι ονειρεύονταν. Η τακτική αυτή δείχνει πόσο μεθοδικός ήταν ο Ρήγας στην προετοιμασία του στρατηγικού του σχεδίου. Τον Όρκο έχει χρησιμοποιήσει και ο Κοραΐς στο *Άσμα Πολεμιστήριον*<sup>30</sup>, και τον εφάρμοσαν μετέπειτα οι Φιλικοί και οι Επαναστάτες του '21.

Μάλιστα, ο Ρήγας βάζει τους σκλαβωμένους να ορκιστούν «επάνω στον Σταυρόν», το πιο ιερό που έχουν οι χριστιανοί. Επί πλέον, ο Ρήγας ως προνοητικός ηγέτης αναγράφει και τα λόγια του Όρκου, με σκοπό να καθοδηγηθούν οι επαναστάτες. Να αποφύγουν τις μεθόδους εξαγορασμού τους από τους τυράννους. Ορκίζονται πως δεν θα εργαστούν πλέον για τους τυράννους και δεν θα παραπλανηθούν από τα «ταξίματά» τους, τις υποσχέσεις, τη συνήθη τακτική των εξουσιαστών. Θα σταθούν ενάντιοι, με τελικό σκοπό να τους αφανίσουν. Μάλιστα, ο Ρήγας βάζει και τις συνέπειες της αθέτησης του Όρκου από τον ορκιζόμενο επαναστάτη-ραγιά, να αστράψει ο Ουρανός και να τον κατακάψει, να τον εξαφανίσει σαν καπνό. Τον όρκο επικυρώνει και το άρθρο 123 του Συντάγματος αναφέροντας πως οι φιλελεύθεροι άνδρες της δημοκρατικής του πολιτείας «...ώμοσαν αιώνιον πόλεμον κατά των Τυράννων».

29. Από την αναφορά στον όρκο εδώ στο *Θούριο*, έχει υποστηριχθεί η τεκτονική ιδιότητα του Ρήγα. Όμως, στον *Θούριο* ο όρκος γίνεται φανερά και δημόσια. Δεν έχει σχέση με την απόκρυφη και μυστική χρήση του όρκου όπως στον τεκτονισμό. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Ρήγας και Ορθόδοξη πίστη*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2008, σελ. 65.

30. «Τα σπαθία των γυμνωμένα/προς τον ουρανόν στρεμμένα/σταυρωμένα τα κλονούσι/όσον ν' σπινθοβολούσι-/ κ' ασπαζόμεν' εις τον άλλον/όρκον κάμνουσι μεγάλον/τότε μόνον να τ' αφήσουν/ αφ' ού τους εχθρούς νικήσουν», Αδαμαντίου Κοραΐ, *Άσμα πολεμιστήριον, ό.π.*, σελ. 8.

Παράλληλα, στους στίχους αυτούς του *Θουρίου* ο Ρήγας δίνει και βασικές οδηγίες στους επαναστάτες, πως τώρα θα έχουν την ευθύνη των πράξεών τους. Πρέπει να ακολουθούν «προκομμένους» αρχηγούς με πατριωτισμό, πολιτικός όρος που εισάγεται με τον Ρήγα.

«Ελάτε μ' έναν ζήλον σε τούτον τον καιρόν, 21  
να κάμωμεν τον όρκον επάνω στον Σταυρό,  
συμβούλους προκομμένους, με πατριωτισμό,  
να βάλωμεν, εις όλα να δίδουν ορισμό».

Επιπροσθέτως, οι επαναστάτες θα πρέπει να ακολουθούν τους Νόμους και όχι τις επιθυμίες τους. Με την υπακοή στους Νόμους περιορίζονται οι εγωϊστικές τάσεις των επαναστατών. Επί πλέον, ο Ρήγας γνωρίζει τον τρόπο διοίκησης, πως πρέπει να υπάρχει ένας αρχηγός. Το πρόβλεψε στον *Θούριό* του, πως χωρίς έναν αρχηγό στην επανάσταση δεν θα ήταν δυνατόν να υπάρξουν θετικά αποτελέσματα. Θα επακολουθήσει η κατάσταση της πολυαρχίας με τα δυσάρεστα επακόλουθα της αναρχίας, που ο Ρήγας την παρομοιάζει με την σκλαβιά. Χαρακτηριστικά ο Ρήγας διακηρύσσει στους στίχ. 25-27 του *Θουρίου*,

«Οι Νόμοι ναν' ο πρώτος και μόνος οδηγός, 25  
και της πατρίδος ένας να γένη αρχηγός.  
Γιατί κ' η αναρχία ομοιάζει την σκλαβιά».

Τα γεγονότα, που συνέβησαν κατά τη διάρκεια της Επανάστασης του 1821 με την πολυαρχία και την έλλειψη ενός αναγνωρισμένου αρχηγού, επιβεβαιώνουν τη βασική αυτή επιτελική αρχή διοικήσεως του Ρήγα. Προσθέτουμε ότι αναφορά στους «*Νόμους*» ο Ρήγας κάνει και στον στίχ. 82 του *Θουρίου*, όταν απευθύνεται στα παλληκάρια, τα οποία βρίσκονται ως ναύτες στην αρμάδα του σουλτάνου, «*Οι Νόμοι σας προστάζουν να βάλετε φωτιά*».

**Στην Γ' ενότητα του *Θουρίου*, στίχ. 41-62,** ο Ρήγας προσπαθεί να κινητοποιήσει όλους τους πληθυσμούς του Βαλκανικού χώρου για το κοινό καλό, την λευτεριά, η οποία θα επιτευχθεί μόνο αν όλοι τρέξουν στο ένοπλο αγώνα, που θα αρχίσει. Ήταν μεθοδικός στην προετοιμασία της επαναστάσεώς του. Απευθύνει προσκλητήριο σε όλους τους λαούς του Βαλκανικού χώρου, δείγμα και αυτό της μεθόδευσης και του πολιτικού σχεδιασμού του. Προσπαθεί να ενώσει τους σκλαβωμένους, οι οποίοι βρίσκονταν κάτω από την Οθωμανική εξουσία, για μία αποτελεσματική επανάσταση, γνωρίζοντας ότι η δύναμη βρί-

σκεται εν τη ενώσει. Παράλληλα, τονίζει ότι η αντρειοσύνη των σκλαβωμένων τώρα που πήραν την απόφαση για την επανάσταση, να γίνει γνωστή παντού, γνωρίζοντας κατ' αυτόν τον τρόπο την ψυχολογική σημασία της διάδοσης της φήμης αυτής, τόσο για τους επαναστατημένους σκλάβους, όσο και για τους τυράννους, γι' αυτό και στους στίχ. 45-48 του *Θουρίου* του αναφωνεί:

«*Βουλγάροι κι Αρβανίτες, Αρμένιοι και Ρωμιοί, 45*  
*αράπηδες και άσπροι, με μιά κοινή ορμή,*  
*για την Ελευθερίαν να ζώσωμεν σπαθί,*  
*πως είμασθ' αντρειωμένοι, παντού να ζακουσθή».*

Συγχρόνως διακηρύσσει τις ιδέες του για ανεξιθρησκεία στον στίχ. 43, «*Στην πίστιν του καθένος ελεύθερος να ζή*». Την άποψή του την διατυπώνει και σε άλλα μέρη των Επαναστατικών του κειμένων, όπως ενδεικτικά αναφέρουμε στα *Δίκαια του Ανθρώπου*, άρθρο 7, στο οποίο χαρακτηριστικά διακηρύσσεται «*η ελευθερία κάθε είδους θρησκείας, Χριστιανισμού, Τουρκισμού, Ιουδαϊσμού και τα λοιπά, δεν είναι εμποδισμένα εις την παρούσαν διοίκησιν*».

Επίσης, τονίζει τη συνεργασία και αλληλεγγύη των λαών, που βρίσκονται στη σκλαβιά, για να αντιμετωπίζουν τις δυσκολίες και να μην αδιαφορούν στα προβλήματα του κάθε μέλους. Ο καθένας είναι μέρος του γενικού συνόλου. Μάλιστα, ο Ρήγας ως «όλον» θεωρεί το σύνολο των λαών, οι οποίοι βρίσκονται στον Βαλκανικό χώρο, τον οποίο θαυμάσια περιγράφει στη δωδεκάφυλλη *Χάρτα* του. Πρέπει να συνεργάζονται για το γενικό καλό, όπως χαρακτηριστικά τονίζει στα *Δίκαια του Ανθρώπου*, άρθρο 34, πως «*...δεν μπορεί ποτέ κανείς να ειπή, ότι η τάδε χώρα πολεμείται, δεν με μέλει, διατί εγώ ησυχάζω εις την ιδικήν μου. Αλλ' εγώ πολεμούμαι, όταν η τάδε χώρα πάσχη, ως μέρος του όλου οπού είμαι*». Και ο Ρήγας φέρνει παράδειγμα αυτής της σημαντικής προτάσεώς του, για να γίνει κατανοητή από τους σκλαβωμένους, δείχνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο το πόσο μεθοδικός ήταν στον σχεδιασμό του επαναστατικού του έργου. Συγκεκριμένα, γράφει πως «*Ο Βούλγαρος πρέπει να κινήται, όταν πάσχη ο Έλλην. Και τούτος πάλιν δι' εκείνον. Και αμφότεροι δια τον Αλβανόν και Βλάχον*».

Στους στίχους 49-53 της Γ' αυτής ενότητας του *Θουρίου*, ο Ρήγας καταχωρίζει πολλές οδηγίες στρατιωτικού περιεχομένου, στοιχεία τα οποία δείχνουν την ικανότητα συστηματικής οργάνωσης και την αποτελεσματικότητα των ενεργειών του. Προσκαλεί όλους τους ξενιτεμένους, οι οποίοι εξ αιτίας της τυραννίας είχαν φύγει, να επιστρέψουν στην πατρίδα, να την βοηθήσουν τώρα

που θα είναι ελευθερωμένη. Μάλιστα, ιδιαίτερα απευθύνεται στους ξενιτεμένους, οι οποίοι έμαθαν την πολεμική τέχνη, να συμβάλλουν στην προσπάθεια να νικηθούν οι Τύραννοι. Παρόμοια, γράφει και στο άρθρο 5 της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως*, πως είναι αξιέπαινος εκείνος ο οποίος «*διατρίψας εις ξένους τόπους, έμαθε μιαν τέχνην ή εσπούδασεν μίαν επιστήμην ή την ναυτικήν ή προ πάντων την τακτικήν πολεμικήν και επιστρέφει εις την Πατρίδα*».

Δίνει οδηγίες για τις χερσαίες και τις ναυτικές ελληνικές δυνάμεις. Συγκεκριμένα, γνώριζε ο Ρήγας ότι πολλοί Έλληνες βρίσκονταν σε ξένους στρατούς, ως απλοί στρατιώτες και ως αξιωματικοί. Όπως για παράδειγμα στο Βασίλειο της Νεαπόλεως υπήρχε σύνταγμα με πολλούς Έλληνες, καθώς και στο ρωσικό στρατό αρκετοί Έλληνες υπηρετούσαν. Γι' αυτό ο Ρήγας καλεί προσκλητήριο να έρθουν στην πατρίδα και να αγωνιστούν για την ελευθερία της, τονίζοντας το απαραίτητο πως είναι ενδοξότερο να πεθάνει κανείς για την πατρίδα του, από το να υπηρετεί του ξένους. Μάλιστα, χρησιμοποιεί τον όρο «*Ρούμελη*» για την πατρίδα, όρο που τον έχει και στον τίτλο της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως των κατοίκων της Ρούμελης, της Μ. Ασίας, των Μεσογείων Νήσων και της Βλαχομπογδανίας*<sup>31</sup>.

«*Οσ' απ' την τυραννίαν πήγαν στην ξενιτιά,  
Στον τόπον τους καθένας ας έλθη τώρα πιά.* 50

*Και όσοι του πολέμου την τέχνην αγροικούν,  
εδώ ας τρέξουν όλοι, Τυράννους να νικούν.*

*Η Ρούμελη τους κράζει μ' αγκάλες ανοιχτές,  
τους δίδει βιό και τόπον, αξίες και τιμές.*

*Ως πότε οφικιάλιος σε ξένους βασιλείς;* 55

*Έλα να γίνης στύλος δικής σου της φυλής.*

*Κάλλιο για την πατρίδα κανένας να χαθή,  
ή να κρεμάση φούντα για ξένον στο σπαθί».*

Παράλληλα, ο Ρήγας γνωρίζει την υπάρχουσα κατάσταση, πως πολλοί από τους σκλαβωμένους υπηρετούν τον σουλτάνο σε διάφορες θέσεις. Όμως, ως πραγματικός μεγάλος ηγέτης, θέλει να τους βοηθήσει να απαλλαγούν από

31. Ο όρος «Ρούμελη» με την ίδια σημασία χρησιμοποιείται και από τους Σιατιστινούς Αδελφούς Πούλιου, *Εφημερίς*, 23 Οκτωβρίου 1797. Βλ. Λεάνδρου Βρανούση, (επιμ.), *Εφημερίς, η αρχαιότερη ελληνική Εφημερίδα που έχει διασωθή, Βιέννη 1791-1797*, ανασυγκρότηση της σειράς σε φωτοτυπική επανέκδοση, Ακαδημία Αθηνών, Κέντρον Ερεύνης του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού, έτος Έβδομον 1797, Αθήνα 1995, σελ. 910.

αυτήν την κατηγορία και τους προτείνει να ενταχθούν στους επαναστάτες και να γίνουν «Αδέλφια», ακόμη και αν είναι αλλόθρησκοι, όπως με τον όρο «εθνικοί» τους χαρακτηρίζει. Ωστόσο όμως, όσοι από του σκλαβωμένους ραγιάδες συνεχίσουν να υπηρετούν τον Τύρανο και τολμήσουν να σταθούν απέναντι στους επαναστάτες τότε ανελέητα θα διωχθούν και θα εξαφανιστούν:

*«Και όσοι προσκυνήσουν, δεν είναι πλιό εχθροί,  
αδέλφια μας θα γένουν, ας είναι κ' εθνικοί. 60  
Μα όσοι θα τολμήσουν αντίκρυ να σταθούν,  
εκείνοι και δικοί μας αν είναι, ας χαθούν».*

Ίσως ο Γέρος του Μωριά, ο Κολοκοτρώνης, για τον οποίο ξέρουμε ότι γνώριζε τον *Θούριο*, αυτήν την προτροπή του Ρήγα θα ακολούθησε για τους προσκυνημένους ραγιάδες, όταν εξήγγειλε το «*Τσεκούρι και φωτιά στους προσκυνημένους*», που είχε ως αποτέλεσμα να σταματήσει το μεγάλο ρεύμα, το οποίο είχε αναπτυχθεί με τον περιβόητο Νενέκο και τη συνοδεία του να προσκυνούν τον Ιμπραήμ<sup>32</sup>.

**Η Δ' ενότητα του *Θουρίου* περιλαμβάνει τους στίχ. 63-86**, στους οποίους ο Ρήγας εξειδικεύει τις αναφορές του σε συγκεκριμένους πληθυσμούς του Βαλκανικού χώρου. Αυτοί οι πληθυσμοί θα συμμετάσχουν στην επαναστατική αυτή διαδικασία για την κατανίκηση των στρατευμάτων του σουλτάνου, την αποτίναξη της τυραννίας και την απόκτηση της ελευθερίας. Θέλει με τους στίχους αυτούς να δείξει το αξιόμαχο των πληθυσμών αυτών αν και βρίσκονται στην κατάσταση της σκλαβιάς.

*«Σουλιάτες και Μανιάτες, λιοντάρια ζακουστά,  
ως πότε στες σπηλιές σας κοιμάσθε σφαλιστά;  
Μαυροβουνιού καπλάνια, Ολύμπου σταυραετοί 65  
κι Αγράφων τα ξεφτέρια, γενήτε μια ψυχή.  
Ανδρείοι Μακεδόνες, ορμήσετε για μια  
και αίμα των Τυράννων ρουφήστε σα θεριά.  
Του Σάβα και Δουνάβου αδέλφια χριστιανοί,  
με τ' άρματα στο χέρι καθένας ας φανή. 70  
Το αίμα σας ας βράση με δίκαιον θυμόν,*

32. Βλ. Θ. Κολοκοτρώνη, *Απομνημονεύματα*, καταγραφή Γ. Τερτσέτη, εισαγωγή-επιμέλεια Τάσου Βουρνά, εκδόσεις Τ. Δρακόπουλλου, Αθήνα, (χ.χ.), σελ. 182-183.



μικροί, μεγάλ' ομώστε Τυράννου τον χαμόν.  
 Λεβέντες αντρειωμένοι Μαυροθαλασσινοί,  
 ο βάρβαρος ως πότε θε να σας τυραννή;  
 Μη καρτερήτε πλέον, ανίκητοι Λαζοί,  
 χωθήτε στο μπογάζι μ' εμάς και σεις μαζί».

75

Στους στίχους 63-76 της ενότητας αυτής του *Θουρίου* του, ο Ρήγας απευθύνεται στους στεριανούς πληθυσμούς, στους ξακουστούς εμπειροπόλεμους πληθυσμούς των Σουλιωτών και των Μανιατών. Τους παρακινεί να αρχίσουν συστηματικά τις επαναστατικές δράσεις και να αφήσουν τον εφησυχασμό τους. Οι ηρωισμοί των αγώνων των Σουλιωτών στις επιδρομές των στρατευμάτων του Αλή πασά των Ιωαννίνων είχαν διαδοθεί ευρύτατα, όπως και εκείνων των Μανιατών. Εξάλλου στο στρατιωτικό μέρος του σχεδίου του από αυτούς τους πληθυσμούς ήθελε να ξεκινήσει την επανάστασή του, όπως διαπιστώνεται στα ανακριτικά έγγραφα των Αιμ. Λεγράν και Κων. Αμάντου<sup>33</sup>.

Απευθύνεται, επίσης, ο Ρήγας στους κλεφταρματολούς του Μαυροβουνιού, του Ολύμπου και των Αγράφων, στους οποίους έδινε σημασία για την επιτυχία της επανάστασής του. Επί πλέον, στον *Ύμνο Πατριωτικό* ο Ρήγας, για να ενισχύσει το ηθικό των σκλαβωμένων μετά την προβολή των προγόνων, παρουσιάζει τους σύγχρονους περίφημους κλεφταρματολούς, τους καπεταναίους με τα κατορθώματά τους. Γνωρίζει την απήχηση, την οποία είχαν στους σκλαβωμένους τα ανδραγαθήματά τους. Γι' αυτό και απαριθμεί τριάντα τρεις κλεφταρματολούς σε δέκα στροφές του *Ύμνου Πατριωτικού*, στροφές 21 έως 30, όπως τους Μπότσαρη, Κολοκοτρώνη, Ζαχαριά, Μπουκουβαλέους, Βλαχάβα, Μπασδέκη, Κοντογιάννη κ. ά., και συμπληρώνει στην στροφή 31 πως είναι «*Κι άλλοι αμέτρητοι πολλοί / καπιτανέοι τρομεροί*».

Στον *Θούριό* του μνημονεύει τους Μακεδόνες, τους κατοίκους του Μαυροβουνιού, τους οποίους αποκαλεί καπλάνια, δηλ. τίγρεις, τους κατοίκους των περιοχών όπου είναι ο Σάββας και ο Δούναβης ποταμός, δηλ. της Σερβίας, της Βλαχίας και της Βουλγαρίας, που τους αποκαλεί και «*αδέλφια χριστιανοί*». Μετά απευθύνεται στους κατοικούντες στη Μαύρη Θάλασσα, τους Μαυροθα-

33. Κων. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1930, φωτομηχανική επανέκδοση, Αθήνα 1997, σελ. 155. Παρόμοια και στη σελ. 179. Επίσης, βλ. Αιμ. Λεγράν-Σπ. Λάμπρος, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή και των συν αυτό μαρτυρησάντων*, Αθήνησιν 1891, φωτομηχανική επανέκδοση, Αθήνα 1996, (2000), σελ. 11 και 71.

λασσινούς, οι οποίοι κατοικούν στα παράλια, από τις εκβολές του Δουνάβειως έως το Βόσπορο, και στη συνέχεια απευθύνεται στους κατοίκους της άλλης πλευρά του Ευξείνου Πόντου, τους Λαζούς.

Παράλληλα, ο Ρήγας γνώριζε τη σημαντική ναυτική δύναμη των Ελλήνων, η οποία λίγες δεκαετίες πιο πριν είχε αρχίσει ραγδαία να αναπτύσσεται. Γι' αυτό στους επόμενους στίχους 77-86 της Δ' ενότητας του *Θουρίου* απευθύνεται στους κατοίκους των ναυτικών περιοχών, και ενδεικτικά μνημονεύει τους ναυτικούς της Κρήτης και της Ύδρας:

*«Δελφίνια της θαλάσσης, αζδέρια<sup>34</sup> των νησιών,  
σαν αστραπή χυθήτε, κτυπάτε τον εχθρόν.  
Της Κρήτης και της Νύδρας θαλασσινά πουλιά,  
καιρός είν' της Πατρίδος ν' ακούστε τη λαλιά»,* 80

*«Κι όσ' είστε στην αρμάδα, σαν άξια παιδιά,  
οι Νόμοι σας προστάζουν να βάλετε φωτιά»,  
Μ' εμάς κ' εσείς Μαλτέζοι, γενήτ' ένα κορμί,  
κατά της Τυραννίας ριχθήτε με ορμή.  
Σας κράζει η Ελλάδα σας θέλει, σας πονεί,* 85

*ζητά την συνδρομήν σας με μητρικήν φωνή.*

Ωστόσο, ο Ρήγας γνώριζε ότι ο σουλτάνος υποχρέωνε του σκλάβους Έλληνες των νησιών να στέλνουν τα παλληκάρια τους για ναύτες στην τούρκικη αρμάδα, στα πολεμικά καράβια. Γι' αυτό και ο Ρήγας βροντοφωνεί στους στίχ. 81-82, πως με τη κήρυξη της επανάστασής του όλοι αυτοί οι Έλληνες ναύτες, που υπηρετούν καταναγκαστικά στα καράβια του σουλτάνου, να επαναστατήσουν και να τα κάψουν. Την εντολή αυτή, τονίζει ο Ρήγας, τη δίνουν οι «*Νόμοι*» δηλ. το Δίκαιον και η *Νέα Πολιτική Διοίκησης* (μνημονεύονται και στον στίχο 25, «*Οι Νόμοι ναν' ο πρώτος και μόνος οδηγός*»), που συντάσσει. Αυτοί οι «*Νόμοι*» τους προστάζουν να βάλλουν φωτιά στην αρμάδα, στα καράβια του σουλτάνου, για να καταστραφεί.

Στους τελευταίους στίχους της ενότητας αυτής, στίχ. 83-86, ο Ρήγας απευθύνεται και στους κατοίκους της Μάλτας, για να βοηθήσουν, ίσως να υπονοεί το Τάγμα των Ιωαννιτών Ιπποτών, το οποίο ήταν εκεί πριν από την εκδίωξή τους από τον Βοναπάρτη<sup>35</sup>, και από τους οποίους προσέβλεπε σχετική βοήθεια.

34. «Αζδέρια» είναι θαλάσσιοι μυθολογικοί δράκοντες.

35. Βλ. Απ. Δασκαλάκη, *Τα εθνεγερτικά τραγούδια του Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1977, σελ. 50.

Μάλιστα, τονίζει ότι η «Ελλάδα» ζητά τη βοήθεια αυτή, «*ζητά την συνδρομήν*» «*με μητρικήν φωνήν*», υπονοώντας την εν γένει μεγάλη προσφορά της αρχαίας Ελλάδος στον πολιτισμό, μια και ο Ρήγας εκείνο τον καιρό ετοιμάζε την έκδοση της *Χάρτας* του Βαλκανικού χώρου και για την περιοχή της Ελλάδος χρησιμοποίησε ως πρότυπο χάρτη της αρχαίας Ελλάδος του Gull. Delisle, όπως έχουμε τεκμηριώσει<sup>36</sup>, έχοντας καταγράψει μεγάλα αρχαία ιστορικά γεγονότα στις Επιπεδογραφίες και σε πολλά άλλα σημεία της *Χάρτας* του, και έχει σχεδιάσει 162 νομίσματα πολλών αρχαίων ελληνικών πόλεων.

**Η Ε' ενότητα του Θουρίου αποτελείται από τους στίχ. 87-114.** Ο Ρήγας κάνει μια ανάλυση της εσωτερικής κατάστασης της οθωμανικής αυτοκρατορίας, δείχνοντας ότι αυτή βρίσκεται σε κατάσταση διάλυσης. Προσπαθεί να πείσει τους σκλαβωμένους ραγιάδες, πως είναι η πιο κατάλληλη στιγμή για επανάσταση, για τον ένοπλο επαναστατικό αγώνα. Και όσα αναγράφει δεν είναι φανταστικά, αποκυήματα της φαντασίας του, αλλά γεγονότα των ημερών, στοιχείο το οποίο δείχνει την θαυμάσια ενημέρωσή του και την αξιολόγηση των γεγονότων με την αντίστοιχη πολιτικοκοινωνική δυναμική τους.

Και πρώτα-πρώτα στους στίχ. 87-95 κάνει αναφορά στον πασά του Βιδινίου, Οσμάν Πασβάνογλου (1758-1807), του οποίου οι φιλόδοξες και αποσχιστικές τάσεις του δημιουργούσαν προβλήματα στην εξουσία του σουλτάνου

*«Τι στέκεις Πασβαντζόγλου, τόσον εκστατικός,  
Τινάζου στο Μπαλκάνι, φώλιασε σαν αϊτός,  
τους μούφους και κοράκους καθόλου μη ψηφάς,  
με τον ραγιά ενώσου, αν θέλεις να νικάς. 90  
Σιλίστρα και Μπραϊλα, Σμαήλι και Κιλί,  
Μπενδέρι και Χοτίνι εσένα προσκαλεί.  
Στρατεύματά σου στείλε κ' εκείνα προσκυνούν,  
γιατί στην Τυραννίαν να ζήσουν δεν μπορούν».* 95

Η *Εφημερίς*<sup>37</sup> των Αδελφών Πούλιου στη Βιέννη πολλές αναφορές έχουν καταγράψει σχετικά με τον πασά του Βιδινίου. Όταν έγραφε ο Ρήγας τον

36. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Η "Χάρτα της Ελλάδος" του Ρήγα. Τα πρότυπά της και νέα στοιχεία*, Αθήνα 1998.

37. Βλ. Λεάνδρος Βρανούσης, (επιμ.), *Εφημερίς, η αρχαιότερη ελληνική Εφημερίδα που έχει διασωθή, Βιέννη 1791-1797, ό.π.*, σελ. 128, 206, 279, 306. Επίσης αναφορές στον Πασβάνογλου γίνονται και στα ανακριτικά έγγραφα, Αιμ. Λεγράν-Σπ. Λάμπρος, *Ανέκδοτα έγγραφα... ό.π.*, Αθήνα 1891,

Θούριο, το Φθινόπωρο του 1796, ο πασάς του Βιδινίου δεν είχε ακόμη αρχίσει τις στρατιωτικές του επιχειρήσεις, γι' αυτό και ο Ρήγας απευθύνεται και του λέει στον στίχ. 88 γιατί μένει διστακτικός. «*Πετάξου στο Μπαλκάνι, φώλιασε σαν αϊτός*», εγκαταστήσου στην οροσειρά του Αίμου, την οποία ο Ρήγας συμπληρωματικά την ονομάζει και Μπαλκάνι<sup>38</sup>. Από εκεί θα ελέγχει όλη την περιοχή καταλαμβάνοντας παράλληλα και τα διάσημα φρούρια, τα οποία ήταν κατά μήκος του Δουνάβεως και ο Ρήγας τα ονομάζει και τα έχει στη *Χάρτα της Ελλάδος* στο 12<sup>ο</sup> φύλλο, «*Σιλίστρα, Μπραϊλα, Σμαήλι και Κιλί*», όπως επίσης και άλλα δύο Μπενδέρι και Χοτίνι που βρίσκονταν στην Μολδαβία, στον Νίστρο ή Τύρα ποταμό, στα σύνορα με την Ρωσία, τα οποία αναγράφει στην έκδοση της *Χάρτας* της Μολδαβίας<sup>39</sup>.

Επίσης, στους στίχ. 95-104 ο Ρήγας απευθύνεται και στους πασάδες της Γεωργίας, της Προύσας και του Χαλεπίου, ενώ προτρέπει τους Αιγυπτίους, τους οποίους αποκαλεί «*του Μισιριού ασλάνια*», δηλαδή λιοντάρια, να ανεξαρτοποιηθούν κάνοντας βασιλιά ένα δικό τους μπέη<sup>40</sup>, έτσι ώστε πλέον να μην αποστέλλεται χαράτσι στην Πόλη, στον σουλτάνο, με αποτέλεσμα την οικονομική δυσπραγία της Πύλης, τονίζοντας πως κατ' αυτόν τον τρόπο θα «*ψοφήσ' ο λύκος οπού σας τυραννεί*», χαρακτηρίζοντας τον σουλτάνο σαν λύκο. Σημαντική πολιτικοοικονομική ανάλυση του Ρήγα, η μη αποστολή της οικονομικής συνεισφοράς στην κεντρική εξουσία. Η δύναμη του σουλτάνου στηρίζεται στην οικονομική συνεισφορά των υπόδουλων της περιφέρειας:

«*Γκιουρτζή, πλιά μη κοιμάσαι, σηκώσου με ορμήν, 95*  
*τον Μπρούσια να μοιάσης έχεις την αφορμήν.*  
*Και σύ, που στο Χαλέπι ελεύθερα φρονείς,*  
*πασιά, καιρόν μη χάνης, στον κάμπον να φανής,*  
*με τα στρατεύματά σου ευθύς να σηκωθείς,*

---

φωτομηχανική επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2000, σελ. 21, 23, 29, 37, 49, 157 και 167.

38. Βλ. το φύλλο 9 της *Χάρτας της Ελλάδος*, ο Ρήγας αναγράφει «Αίμος, Κοτζιά Μπαλκάν. Κουμάνιτσα όρος».

39. Για τους χάρτες της Βλαχίας και Μολδαβίας, τους οποίους εξέδωσε ο Ρήγας το 1797 στη Βιέννη, βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Οι χάρτες Βλαχίας και Μολδαβίας του Ρήγα Βελεστινλή. Νέα στοιχεία-Ευρετήριο-Αυθεντική επανέκδοση*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2005.

40. Θα γνώριζε ο Ρήγας τη δυναμική των Μαμελούκων της Αιγύπτου. Αργότερα το 1808 υπό τον Μωχάμετ Άλη, (1769-1849), η Αίγυπτος ανεξαρτοποιήθηκε.

στης Πόλης τα φερμάνια ποτέ να μη δοθής. 100  
 Του Μισιριού ασλάνια, για πρώτη σας δουλειά,  
 δικόν σας ένα μπέη κάμετε βασιλιά,  
 χαράτζι της Αιγύπτου στην Πόλ' άς μη φανή,  
 για να ψοφήσ' ο λύκος, σπού σας τυραννεί».

Στους στίχους 105-110 ο Ρήγας συνιστά να γίνει μια συστηματική και από κοινού επίθεση εναντίον των στρατευμάτων του σουλτάνου, «όλοι» οι σκλαβωμένοι να πολεμήσουν για να υπάρξει αποτελεσματικότητα στην επαναστατική διαδικασία:

«Με μια καρδιάν όλοι, μιαν γνώμην, μια ψυχή, 105  
 κτυπάτε του Τυράννου την ρίζαν, να χαθή!  
 Ν' ανάψωμεν μια φλόγα σε όλην την Τουρκιά,  
 να τρέξ' από την Μπόσνα και ως την Αραπιά!  
 Ψηλά στα μπαϊράκια σηκώστε τον Σταυρόν  
 και σαν αστροπελέκια κτυπάτε τον εχθρόν! 110  
 Ποτέ μη στοχασθήτε πως είναι δυνατός,  
 καρδιοκτυπά και τρέμει σαν τον λαγό κι αυτός.  
 Τριακόσιοι Γκιρτζιαλήδες τον έκαμαν να διή  
 πω δεν μπορεί με τόπια, μπροστά τους να εβγή».

Κατ' αυτόν τον τρόπο η επαναστατική φλόγα, η οποία θα είναι σε όλη την «Τουρκιά», και παραστατικά τονίζει από το ένα άκρο στο άλλο της αυτοκρατορίας, «από την Μπόσνα ως την Αραπιά», θα είναι δυνατόν να φέρει το ποθητό αποτέλεσμα, τη νίκη των επαναστατών, και την κατατρόπωση των στρατευμάτων του σουλτάνου, «του Τυράννου την ρίζα» σύμφωνα με το χαρακτηρισμό του Ρήγα. Στον ένοπλο αυτόν αγώνα σύμβολο στις σημαίες τους να έχουν τον Σταυρό, το σύμβολο της δικαιοσύνης. Όλοι οι χριστιανικοί λαοί του Βαλκανικού χώρου υποφέρουν από την απολυταρχική εξουσία του σουλτάνου. Γι' αυτό θα πρέπει ξαφνικά, σαν «αστροπελέκια» να επιτεθούν εναντίον του Τυράννου.

Στους τελευταίους στίχους 111-114 της πέμπτης αυτής ενότητας ολοκληρώνει την εικόνα της διαλυτικής κατάστασης, στην οποία βρίσκεται ο σουλτάνος, αναφέροντας ότι στη Θράκη επαναστάτησε ένας σκληροτράχηλος λαός, οι

Γκιρντζιαλήδες<sup>41</sup>. Κατ' αυτόν τον τρόπο ενισχύει ψυχολογικά τους σκλαβωμένους τονίζοντας ότι ο σουλτάνος δεν είναι τόσο δυνατός όσο νομίζουν, παρομοιάζοντάς τον μάλιστα με τον λαγό, ο οποίος τρέμει στην επίθεση που του γίνεται. Ως μύθο καταρρίπτει ο Ρήγας, πως ανίκητα ήταν τα οθωμανικά στρατεύματα, με το παράδειγμα του λαού αυτού στην περιοχή της Θράκης, των Γκιρντζιαλήδων, τους οποίους μνημονεύει και στην *Χάρτα* του, όπως επίσης και η *Εφημερίς* των Σιατιστινών αδελφών Πούλιου κάνουν αναφορά στις επαναστατικές τους δραστηριότητες, και που εκείνο τον καιρό είχαν επαναστατήσει. Βροντοφωνεί στον *Θούριό* του, ότι ο σουλτάνος δεν είναι τόσο δυνατός, όσο οι σκλαβωμένοι νομίζουν. Επί πλέον, προσπαθεί συνειρμικά να υπενθυμίσει την αγωνιστικότητα και αφοσίωση των τριακοσίων Σπαρτιατών με τον Λεωνίδα στις Θερμοπύλες, εναντίον της περσικής βαρβαρότητας, αναφέροντας πως ήταν τριακόσιοι.

**Η ΣΤ΄ και τελευταία ενότητα του *Θουρίου* έχει τους στίχ. 115-126.**

Αρχικά ο Ρήγας εκδηλώνει την ανυπομονησία του, για την καθυστέρηση έναρξης της επαναστατικής φλόγας από όλους εκείνους τους σκλαβωμένους, τους οποίους ανέφερε παραπάνω:

«*Λοιπόν γιατί αργείτε; τι στέκεσθε νεκροί; 115*  
*Ξυπνήσατε, μην είστε ενάντιοι κ' εχθροί*».

Στη συνέχεια, στίχ. 117-120, προβάλλει ως πρότυπο των σημερινών αγώνων, τους αρχαίους, τους «*προπάτορες*»<sup>42</sup>, οι οποίοι πολέμησαν για την ελευθερία με αποφασιστικότητα και τόλμη, χωρίς να μεμψιμοιρούν για τον κίνδυνο. Θα είχε ίσως κατά νουν τις Επιπεδογραφίες των νικηφόρων αγώνων, που έχει βάλει στη *Χάρτα της Ελλάδος*, της ναυμαχίας της Σαλαμίνας, της μάχης των

41. Ο Ρήγας μνημονεύει τους Γκιρντζιαλήδες και στη *Χάρτα της Ελλάδος*, φύλλο 8, ανατολικά του Στρυμόνος ποταμού, στα βουνά του Παγγαίου, όπου σχετικά γράφει «Εδώ εμφωλεύουν οι Γκιρντζιαλήδες». Προσθέτουμε ότι αναφέρονται και από την *Εφημερίδα των αδελφών Πούλιου*, Βιέννη, αρ. 14, 17 Φεβρουαρίου 1797. Βλ. την αναστατική επανέκδοσή της με την επιμέλεια του Λεάνδρου Βρανούση από το Κέντρο Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 1995, τόμ. 6, σελ. 128.

42. Σημειώνουμε ότι ο Ρήγας χρησιμοποιεί τον όρο «*προπάτορες*» και σε άλλα έργα του, στην *Επαναστατική Προκήρυξη*, στο «Παράρτημα» του Συντάγματός του, στον *Νέο Ανάχαρσι*, σελ. 133, 298, στον *Ηθικό Τρίποδα*, σελ. 4 και στο *Σχολείον των νελικάτων εραστήν*, σελ. 304. Βλ. τα *Ευρετήρια* των έργων αυτών στο Ρήγα Βελεστινλή, *Άπαντα τα έργα*, ψηφιακός δίσκος (CD-ROM), έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2007.

Πλαταιών, τη θυσία του Λεωνίδα στις Θερμοπύλες. Αυτούς τους «προπάτορες» θα πρέπει να μοιάσουν οι σκλαβωμένοι και με μια κοινή ορμή να επαναστατήσουν, σύμφωνα με το στρατηγικό σχέδιο του και να ξεφύγουν από την «πικρή σκλαβιά» και να αποκτήσουν την ελευθερία τους:

*«Πώς οι προπάτορές μας ωρούσαν σαν θεριά,  
για την Ελευθερίαν πηδούσαν στη φωτιά,  
έτσι κ' ημείς, αδέρφια, ν' αρπάζωμεν για μια  
τ'άρματα, και να βγούμεν απ' την πικρή σκλαβιά!».* 120

Παρόμοια, ο Ρήγας για να εμψυχώσει του σκλαβωμένους και στον Ύμνο Πατριωτικό προβάλλει τους αρχαίους Έλληνες, τους «προπάτορες», στη στροφή 6, τους οποίους θα πρέπει να έχουν ως παράδειγμα οι επαναστάτες. Μάλιστα, στις στροφές 33, 34 και 35 μνημονεύει τον Μέγα Αλέξανδρο, τον Λεωνίδα καθώς και άλλους ήρωες, τονίζοντας ότι είναι «πρόγονοι» τους, όρο που χρησιμοποιεί εκτός από το «προπάτορες»:

*«Παράδειγμα για μας είναι  
των προπατόρων μνήμαι»,* (στροφή 6).

*«Αυτούς κ' ημείς του θαυμαστούς,  
ήρωας κι άλλους εκλεκτούς,  
ας μιμηθώμεν τώρα,  
μη χάνωμεν την ώρα,  
ότ' είναι πρόγονοί μας»,* (στροφή 35).

Υποστηρίζει στον *Θουρίο* του, στίχ. 121-122, πως τελικός σκοπός του επαναστατικού ένοπλου αγώνα είναι η κατατρόπωση των εχθρών, του σουλτάνου και των κατά τόπους πασάδων, τους οποίους αποκαλεί «λύκους» και οι οποίοι τυραννούν τους λαούς του Βαλκανικού χώρου, αναφέροντας χαρακτηριστικά πως «χριστιανούς και τούρκους σκληρά τους τυραννούν»:

*«Να σφάζωμεν τους λύκους, που τον ζυγόν βαστούν 121  
και Χριστιανούς και Τούρκους σκληρά τους τυραννούν».*

Στο ανωτέρω δίστιχο του *Θουρίου*, ο Ρήγας δίνει συνοπτικά την πολεμική τακτική του, η οποία στηρίζεται στην δύναμη των σκλαβωμένων και όχι στη

βοήθεια των ξένων δυνάμεων και στους «αγαθαγγελικούς χρησμούς»<sup>43</sup>. Πρέπει να εξουδετερωθούν, υποστηρίζει ο Ρήγας, οι λύκοι, οι οποίοι κρατούν το ζυγό της τυραννίας, δηλαδή ο σουλτάνος και οι κατά τόπους εκπρόσωποί του, οι οποίοι τυραννούν όλο τον λαό, και τους Χριστιανούς και τους Τούρκους ακόμη. Σημαντική πολιτικοκοινωνική θεώρηση του προβλήματος της εξουσίας, σύμφωνα με την οποία θα έπρεπε να αλλάξει και στη θέση της να τεθεί η *Νέα Πολιτική Διοικήσεις*, ο δημοκρατικός τρόπος διοίκησης, που θα σέβεται τα δικαιώματα του κάθε πολίτη του οραματιζόμενου κράτους, ανεξάρτητα από φυλή, γλώσσα και θρησκεία.

Και ο Ρήγας καταλήγει τον επαναστατικό του *Θούριο* με τους στίχ. 123-126, πως με την επανάσταση των σκλαβωμένων θα ταπεινωθεί ο εχθρός και θα δοθεί δικαιοσύνη, ώστε όλοι οι κάτοικοι της δημοκρατικής του πολιτείας να ζουν ελεύθεροι, καθένας με την πίστη του, τη γλώσσα του και τη φυλή του, ισότιμοι σαν αδέρφια, όπως τονίζει στο τελευταίο στίχο του. Χωρίς την τυραννική εξουσία, με τις τόσες αδικίες, που διαπράττονταν από τους εξουσιαστές, τον σουλτάνο και των κατά τόπους εκπροσώπους του, χαρακτηρίζοντας την εξουσία αυτή χαρακτηριστικά ως μια «πληγή», με τα δυσάρεστα επακόλουθά της:

*«Στεριάς και του πελάγου να λάμψη ο Σταυρός,  
κ' εις την δικαιοσύνην να σκύψη ο εχθρός.  
Ο κόσμος να γλυτώση απ' αυτήν την πληγή  
κ' ελεύθεροι να ζώμεν, αδέρφια, εις την Γη!».*

125

Και με την νίκη των επαναστατών ο κόσμος θα γλιτώσει από αυτήν την πληγή τονίζοντας στον τελευταίο στίχο του *Θουρίου* του, «*ελεύθεροι να ζώμεν αδέρφια, εις την γην*», μέσα στη νέα πολιτεία, την οποία οραματιζόνταν να δημιουργήσει στον Βαλκανικό χώρο, μετά το γκρέμισμα της απολυταρχίας και την δημιουργία της δημοκρατικής αντιπροσωπευτικής του πολιτείας με την εφαρμογή της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως* και των *Δικαίων του Ανθρώπου*, τα οποία ήδη είχε ετοιμάσει με το στρατηγικό σχέδιό του.

\*\*\*

Προσθέτουμε ακόμη ότι ο Ρήγας στο *Θούριό* του τρεις φορές κάνει αναφορά στον «*Σταυρό*», στίχ. 22, 109 και 123, στοιχείο το οποίο δείχνει τις

43. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Ηταν τελικά ο Ρήγας εκδότης του «Αγαθάγγελου»*; έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2009.



ιδεολογικές του αντιλήψεις. Παρά το γεγονός ότι μελετούσε τα κείμενα του Γαλλικού Διαφωτισμού, με την συνθετική του ιδεολογικοπολιτική του τακτική, χρησιμοποίησε ό,τι θεωρούσε χρήσιμο για την επαναστατική του διαδικασία και δεν παρασύρθηκε από την υλιστική αντίληψη των Γάλλων συγγραφέων. Γνώριζε καλά πως στηρίζοντας την επανάστασή του στην κοινή πίστη των σκλαβωμένων, στην αγάπη για την ελευθερία και την πατρίδα, θα κινητοποιούσε τις δυνάμεις των σκλαβωμένων στην επαναστατική διαδικασία για την απόκτηση της ελευθερίας.

Επίσης, παρατηρούμε κατά την ανάλυση του *Θουρίου* ότι ο Ρήγας δεν πλέκει ύμνους, όπως κάνανε άλλοι λόγιοι<sup>44</sup> του καιρού του, στον Ναπολέοντα Βοναπάρτη, του οποίου οι στρατιές βρίσκονταν κοντά στην σκλαβωμένη Ελλάδα, στα Ιόνια Νησιά και τον θεωρούσαν ελευθερωτή των λαών. Αντίθετα τη χρονιά εκείνη, κατά την οποία ο Ναπολέων βρισκόταν στην Ιταλία και είχε καταλύσει τη Βενετική εξουσία, ο Ρήγας στους σκλαβωμένους, στους ραγιάδες, προσφέρει για σύμβολο, για πρότυπο τον Μέγα Αλέξανδρο. Τυπώνει την εικόνα του, η οποία περιβάλλεται από τους τέσσερις στρατηγούς του, τον Σέλευκο, τον Κάσσανδρο, τον Αντίγονο και τον Πτολεμαίο, και τις παραστάσεις με την θριαμβευτική είσοδο του Μ. Αλεξάνδρου στην Βαβυλώνα, την φυγή των Περσών στη μάχη του Γρανικού ποταμού, την οικογένεια του Δαρείου να προσκυνά τα πόδια του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Γι' αυτό εξ άλλου και στον *Ύμνο Πατριωτικό* του στροφή 33, ο Ρήγας αναφωνεί:

*«Αλέξανδρε τώρα να βγής  
από τον τάφον και να ιδής  
των Μακεδόνων πάλιν  
ανδρείαν την μεγάλην  
πώς τους εχθρούς νικούνε  
με χαρά στη φωτιά».*

---

44. Ενδεικτικά βλ. Χριστόφορου Περραιβού, *Ύμνος εγκωμιαστικός παρ' όλης της Γραικίας προς τον αρχιστράτηγον Μποναπάρτε*, Κέρκυρα 1798, φωτομηχανική ανατύπωση Κέντρου Ερευνας του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 1998. Αδαμαντίου Κοραή, *Άσμα Πολεμιστήριον των εν Αιγύπτω περί ελευθερίας μαχομένων Γραικών*, εν τη κατ' Αίγυπτον Ελληνική τυπογραφία, [Παρίσι], 1800, φωτοανατύπωση του Κέντρου Νεοελληνικών Ερευνών/Ε.Ι.Ε από αντίτυπο της Βιβλιοθήκης του Μουσείου Μπενάκη με την ευκαιρία των 150 χρόνων από το θάνατο του Αδ. Κοραή (1983). Πρβλ. Γεωργίου Ζώρα, «Ο Ναπολέων Βοναπάρτης και η σύγχρονη ελληνική ποίησης», *Νέα Εστία*, τόμ. 89 (1989), σελ. 1661-1766, όπου αναγράφονται και άλλα ποιήματα για τον Βοναπάρτη.

Ο Ρήγας με τον *Θούριό* του και τα επαναστατικά του κείμενα δίνει και ένα άλλο σημαντικό μήνυμα, ότι η αποτίναξη της τυραννίας και η απόκτηση της Ελευθερίας θα πρέπει να στηριχθεί στις ντόπιες δυνάμεις των σκλαβωμένων, τους οποίους προσκαλεί σε επανάσταση<sup>45</sup>. Στον *Θούριό* του, όπως και στα άλλα κείμενά του δεν απευθύνει καμιά έκκληση για βοήθεια στις μεγάλες τότε δυνάμεις. Κάτι πρωτόγνωρο για τον Ελληνισμό· μέχρι τότε οι σκλαβωμένοι Έλληνες για την απόκτηση της ελευθερίας τους προσέβλεπαν στις μεγάλες δυνάμεις της Ανατολής και της Δύσης<sup>46</sup>. Και λίγα χρόνια αργότερα, το 1821, οι εμψυχωμένοι από τον *Θούριο* επαναστάτες ραγιάδες αυτήν τη σύσταση του Ρήγα ακολουθούν.

Ο *Θούριος* του Ρήγα αποτελούσε για τους σκλαβωμένους και για τους αγωνιστές της Επανάστασης του 1821 το τραγούδι, το οποίο τους εμψύχωνε στον τιτάνιο του πολέμου αγώνα. Και μέχρι τις μέρες μας ο *Θούριος* αποτελεί το σημαντικότερο επαναστατικό τραγούδι του Ελληνισμού. Χαρακτηριστικά είναι τα λόγια του στρατηγού Μακρυγιάννη, τα οποία αποτελούν αδιάψευστο μάρτυρα για την ανύψωση του ηθικού των σκλαβωμένων ραγιάδων και την εμψύχωσή τους από τα κηρύγματα του Ρήγα Βελεστινλή. Στον πίνακα, που χαράχθηκε με τις οδηγίες του Μακρυγιάννη με τίτλο *Πτώσις της Κωνστα-*

45. «Αλοίμονο εις εκείνον οπού δεν ημπορεί να διαφενδεύση μόνος του την ελευθερία του», επισημαίνουν χαρακτηριστικά οι συμπατριώτες του Ρήγα, Δημητριάδης, *Γεωγραφία Νεωτερική*, Βιέννη 1791, επανέκδοση με την επιμέλεια της Αικατερίνης Κουμαριανού, «Εστία», Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2006, σελ. 132.

46. Ενδεικτικά βλ. Μ. Μανούσακας, *Εκκλήσεις (1453-1535) των Ελλήνων λογίων της Αναγεννήσεως προς τους ηγεμόνες της Ευρώπης για την απελευθέρωση της Ελλάδος* (Λόγος εκφωνηθείς τη 25<sup>η</sup> Μαρτίου 1963 εις την μεγάλην αίθουσαν των τελετών), Αριστοτέλειον Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1965. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα του πνεύματος αυτού είναι τα όσα γράφει ο Διοικητής της Λευκάδας στον Δόγη της Βενετίας στις 5 Φεβρουαρίου του 1687: «Δείγματα υποταγής μου έφεραν οι δημογέροντες των χωριών εκείνων όχι μόνον της περιοχής Αράφρων και Τρικάλων, αλλά και από την Λάρισα και από τα Φάρσαλα έρχονται και προσφέρονται αυθορμήτως και δηλώνουν υποταγήν και υπόσχονται να συνεισφέρουν ειησίως διάφορα ποσά δια την συντήρησιν του στρατού και στόλου, ελπίζοντες ν' απαλλαγούν από την τυραννίαν των απίστων», στο Κων. Μέρτζιος, «Συμπλήρωμα εις την Ηπειρωτική Χρονογραφία», *Ηπειρωτική Εστία*, τόμ. 6 (1957), σελ. 489, και μνημονεύεται από τον Απόστολο Βακαλόπουλο, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τόμ. Δ', *Τουρκοκρατία 1669-1812. Η οικονομική άνοδος και ο φωτισμός του Γένους*, Θεσσαλονίκη 1973, σελ. 22.

ντινουπόλεως<sup>47</sup>, βάζει το Παναγιώτη Ζωγράφο να ζωγραφίσει τον Ρήγα να σπέρνει τον σπόρο της ελευθερίας και σημειώνει:

*«Μετά πολλούς αιώνας Ρήγας ο Βελεστινλής σπύρει τον σπόρον της ελευθερίας εις τους Έλληνας και τους ενθαρρύνει οδηγών αυτούς τον τρόπον της απελευθερώσεως των. Οι Έλληνες ενθουσιασθέντες και ενθαρρυνθέντες από τους λόγους του Ρήγα έλαβον τα όπλα υπέρ της ελευθερίας».*

Τέσσερις αιώνες σκλαβιάς παρήλθαν, μέχρι να ακουστούν του *Θουρίου* τα επαναστατικά λόγια, τα οποία ατσάλωσαν τους σκλαβωμένους, τους ραγιάδες, στην απόφασή τους για την επανάσταση. Ο Ρήγας έδειξε στους σκλαβωμένους τον «*τρόπο*» της επανάστασης, αφού πρώτα είχαν εμψυχωθεί με τον *Θούριό* του «*Ως πότε παλληκάρια*».

---

47. Μέρος από τον πίνακα αρ. 2 με τίτλο «*Πτώσις της Κωνσταντινουπόλεως*». Περιέχεται στο «*Ο Ζωγράφος του στρατηγού Μακρυγιάννη*», Γεννάδειος Βιβλιοθήκη της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών και Λαογραφικό-Εθνολογικό Μουσείο Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 1984.



Ο Ρήγας και ο Αδαμάντιος Κοραΐς ανασύρουν την Ελλάδα από τα ερείπια της δόξας του παρελθόντος της. Πίνακας του Θεόφιλου που αντιγράφει μια δημοφιλή εικόνα του 19ου αιώνα. Εντυπωσιάζει το επιβλητικό παράστημα του Ρήγα να ατενίζει σταθερά στο μέλλον.

Δ΄

*ΓΙΑ ΤΟΝ ΗΘΙΚΟ ΤΡΙΠΟΔΑ*



## Τα Ολύμπια του Ρήγα και οι πρόσφατες έρευνες

(*Μαγνησία*, εξαμηνιαία έκδοση της Εταιρείας Κοινωνικής Παρέμβασης και Πολιτισμού (ΕΚΠΟΛ), Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Μαγνησίας, τεύχ. 1, Νοέμβριος 2003, σελ. 111-113)

Κατά το 1797, τη χρονιά που ο Ρήγας βρισκόταν στη Βιέννη και ετοιμάζε, πριν από την κάθοδό του στην Ελλάδα, το επαναστατικό του σχέδιο για την αποτίναξη της πολύχρονης σκλαβιάς, εξέδωσε βιβλία και έντυπα, τα οποία ενίσχυαν την ιστορική αυτογνωσία των σκλαβωμένων Ελλήνων. Εκτός από τη μνημειώδη *Χάρτα της Ελλάδος*, το Σύνταγμά του, την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου, το βιβλίο *Νέος Ανάχαρσις*, εξέδωσε και *Τα Ολύμπια*, που αποτελούν το πρώτο μέρος του βιβλίου *Ο Ηθικός Τρίπους*. Η μετάφραση και έκδοση του έργου *Τα Ολύμπια* του Μεταστάσιου εντάσσεται στη γενικότερη τακτική του Ρήγα να ενισχύσει το φρόνημα των σκλαβωμένων με την αναφορά στη δόξα, το μεγαλείο και τα κατορθώματα των αρχαίων προγόνων. Κατ' αυτόν τον τρόπο θα είναι δυνατόν να τους εμπνεύσει και να τους οδηγήσει στην απόφαση να αδράξουν τα όπλα και να επαναστατήσουν κατά του τυράννου και να εγκαθιδρύσουν την δημοκρατική του πολιτεία.

Η πρόσφατη φωτομηχανική επανέκδοση των *Ολυμπίων*<sup>1</sup>, με την επιμέλεια του γράφοντος, έδωσε την ευκαιρία για μια πιο ουσιαστική μελέτη του έργου, που είχε ως αποτέλεσμα να απαντηθούν ορισμένοι προβληματισμοί της ιστορικής έρευνας για τον Ρήγα. Και πρώτα-πρώτα συντάχθηκε για *Τα Ολύμπια* το Ευρετήριο, για πρώτη φορά, ονομάτων προσώπων, τόπων και πραγμάτων, το οποίο δείχνει τον λεκτικό πλούτο του Ρήγα και θα είναι πολύ χρήσιμο στους μελετητές και ερευνητές.

---

1. Ρήγα Βελεστινλή, *Ο Ηθικός Τρίπους*, Βιέννη 1797, φωτομηχανική επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, με Επιμέλεια-Εισαγωγή-Ευρετήριο Δημ. Καραμπερόπουλου, Αθήνα 2001. *Ο Ηθικός Τρίπους* έχει εκδοθεί από τον Λεάνδρο Βρανούση, στη Σειρά Απαντα Νεοελλήνων Κλασικών, Αθήνα 1968 και πρόσφατα το 2000 από την Βουλή των Ελλήνων, επιμέλεια Άννας Ταμπάκη.

### Διαπιστώσεις

Κατά την μελέτη του κειμένου έγινε μια σημαντική διαπίστωση ότι το έργο αυτό του Ρήγα *Τα Ολύμπια* δεν περιέχει ξένες λέξεις, όπως τα άλλα έργα της πρώτης περιόδου του 1790, *Φυσικής απάνθισμα* και *Σχολείον των ντελικάτων εραστών*, αλλά και της δευτέρας περιόδου του 1797, *Νέος Ανάχαρσις*, *Θούριος* και *Σύνταγμα*. Μόνο επίσης η εκ τριών σελίδων *Επαναστατική Προκήρυξη*, όπως από την έρευνα βεβαιώθηκε, δεν περιέχει ξένες λέξεις, που μας κάνει να υποθέσουμε ότι και τα δύο αυτά έργα τουλάχιστον θα διορθώθηκαν πριν από την εκτύπωσή τους, τον Αύγουστο του 1797.

Δόθηκε επί πλέον απάντηση στο ερώτημα αν η μετάφραση των *Ολυμπίων* ήταν του Ρήγα ή κάποιου φίλου του, όπως υποστηρίχθηκε από τον Κωνστ. Άμαντο και συχνά επαναλαμβάνεται μέχρι και πρόσφατα από διάφορους συγγραφείς, εξ αιτίας του γεγονότος ότι η έκδοση δεν φέρει στον τίτλο το όνομα του μεταφραστή παρά μόνο στα «Προλεγόμενα» αναγράφεται το όνομα του Ρήγα. Η ένσταση αυτή είναι εν πολλοίς σοβαρή, διότι έμμεσα αποδίδεται μομφή στον Ρήγα, πως τάχα οικειοποιήθηκε πνευματικό μόχθο άλλου και δεν τον μνημόνευσε, παρά έθεσε το όνομά του στο εισαγωγικό κείμενο του βιβλίου.

Από τα εξωκειμενικά στοιχεία για την πατρότητα της μετάφρασης ενδεικτικά αναφέρουμε τα αναγραφόμενα στα έγγραφα των αυστριακών ανακρίσεων, όπου ο Ρήγας λέγει ότι ο ίδιος είναι ο μεταφραστής των δύο έργων: «*Ομολογεί ο Ρήγας ...ότι εξέδωκεν έργον επιγραφόμενον Ο Ηθικός Τρίπους, τούθ' όπερ μετέφρασεν ελληνιστί μέρος μεν εκ του ιταλικού του Αββά Μεταστασίου, μέρος δε εκ της Βοσκοπούλας των Άλπεων του Γάλλου συγγραφέως Μαρμοντέλ...*»<sup>2</sup>. Ομοίως, στην πατρότητα των δύο έργων αναφέρεται και ο Αντώνιος Κορωνιός, ο μεταφραστής του τρίτου έργου, *Ο πρώτος Ναύτης*, ο οποίος έστειλε τη μετάφρασή του στον Ρήγα και εμφαντικά τονίζει ότι συνεκδόθηκε «*μετά των ιδίων αυτού [=του Ρήγα] μεταφράσεων εν τω βιβλίω τω φέροντι τον τίτλον Ηθικός τρίπους, όπερ ο Ρήγας εξέδωκε κατά την ιδίαν ομολογίαν προς αναμόρφωσιν του ελληνικού έθνους*».

2. Αιμ. Λεγράν, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, 1891, επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου, Αθήνα 1996, σελ. 65.



## Ο Ρήγας μεταφραστής των *Ολυμπίων*

Μελετώντας όμως το κείμενο των *Ολυμπίων* μπορέσαμε να τεκμηριώσουμε με ενδοκειμενικά στοιχεία την πατρότητα της μετάφρασης, ότι δηλαδή είναι έργο του Ρήγα Βελεστινλή. Κατ' αυτόν τον τρόπο αποδεικνύονται αστήρικτοι οι μέχρι τώρα διατυπωθέντες ισχυρισμοί πως τάχα ο Ρήγας δεν είναι ο μεταφραστής των *Ολυμπίων* και πως δεν θα ήταν δυνατόν να μεταφράσει ένα τέτοιο έργο και να γράψει ένα χορικό σε αρχαία διάλεκτο.

Η ενδοκειμενική τεκμηρίωση της πατρότητας στοιχειοθετήθηκε με την ανεύρεση χαρακτηριστικών λέξεων με την πρόθεση «συν» στο κείμενο του Ρήγα, στα *Προλεγόμενα*, «*συναντικτυπούνται*» «*συναντιξεμυστηρέονται*», και παράλληλα στο έργο των *Ολυμπίων*, «*συνεπαρρησιόσθην, συνεκκομίζων, συνεναγκαλίζονται*». Η διαπίστωση αυτή δηλώνει ότι είναι κοινός ο συγγραφέας των δύο αυτών κειμένων, ο Ρήγας. Εις επίρρωση της θέσης αυτής έρχεται να προσφέρει και το γεγονός ότι ο Ρήγας αναγράφει τέτοιες χαρακτηριστικές λέξεις και στα έργα του *Νέος Ανάχαρσις* «*συναντεσφετεριζόμενοι, συναντιβλέπονται, συνεπροβάλλοντο, συνανταγωνισθώσιν, συνανταγαπώντο, συναντεκζητούντο, συναντερίζονται*» και *Δίκαια του Ανθρώπου*, άρθρο 1 «*συναντιτρώγονται*».

Η χρησιμοποίηση τέτοιων πολυσύνθετων λέξεων, που κατά κανόνα είναι κατασκευασμένες, «πεπονημένες» από τον Ρήγα με δύο τρεις προθέσεις και με ιδιαίτερη χρήση της πρόθεσης «σύν», ως πρώτο συνθετικό και με τη σημασία του «ομού, μαζί»<sup>3</sup>, θεωρούμε ότι αποτελεί μια πολύ ισχυρή ενδοκειμενική απόδειξη ότι ο Ρήγας είναι ο συγγραφέας των *Προλεγόμενων* και του κειμένου των *Ολυμπίων*, όπως είναι και ο μεταφραστής του μεγαλύτερου μέρους του τετάρτου τόμου του *Νέου Αναχάρσιδος* και των *Δικαίων του Ανθρώπου*.

## Ολυμπιακά αγωνίσματα

Ο Ρήγας στην αρχή των *Ολυμπίων* παραθέτει τα *Προλεγόμενα*, στα οποία αναγράφει, με σχετική επεξήγηση, τα είδη των Ολυμπιακών αγωνισμάτων της αρχαιότητας<sup>4</sup>. Παράλληλα όμως προσφέρει και μια πολύ σημαντική πλη-

3. Η χρήση αυτή της πρόθεσης «συν» αποτελεί ίσως ένα χαρακτηριστικό και δηλωτικό της νοοτροπίας του Ρήγα, ο οποίος εργάστηκε για τους συμπατριώτες και τους συνανθρώπους του.
4. Με την ευκαιρία επισημαίνεται ότι ο Όμηρος στην *Οδύσεια*, Θ 100 κ. εξ. αναφέρει τα αγωνίσματα δρόμος, πάλη, δίσκος, άλμα, πυγμή, ακόντιο κατά τη φιλοξενία του Οδυσσέα από τους Φαίακες.

ροφορία πως μερικά ολυμπιακά αγωνίσματα διατηρούνταν κατά την εποχή του στη Θεσσαλία και σε όλη την Ελλάδα. Κατ' αυτόν τον τρόπο ο Ρήγας δείχνει έμμεσα την ιστορική συνέχεια των Ελλήνων, ενισχύοντας την ιστορική αυτοσυνειδησία των σκλαβωμένων, οι οποίοι ως απόγονοι των αρχαίων, όπως τονίζει ο Ρήγας, διατηρούν τα Ολυμπιακά αγωνίσματα. Σημειώνει ακόμη ότι οι Ολυμπιακοί Αγώνες «επανηγυρίζοντο από τους προπάτορές μας» συνδέοντας κατ' αυτόν τον τρόπο τους συγχρόνους Έλληνες με τους αρχαίους. Επί πλέον, προσφέρει και ένα αίσθημα αισιοδοξίας ότι θα πρέπει όχι μόνον να διατηρούν στα χρόνια της σκλαβιάς τα Ολυμπιακά αγωνίσματα, αλλά και μετά την επανάσταση του στην Ελλάδα να τους προσδώσουν την αίγλη που πρέπει να έχουν, ώστε να «πανηγυρίζονται» από τους απογόνους των «προπατόρων» τους.

Ο Ρήγας ασχολείται προσέτι με τους Ολυμπιακούς αγώνες στο βιβλίο που μετέφρασε *Νέος Ανάχαρισς*<sup>5</sup>, όπου ένα κεφάλαιο από εβδομήντα σελίδες είναι αφιερωμένο σ' αυτούς, αναγράφοντας μάλιστα ως κεφαλίδα σε κάθε φύλλο του κεφαλαίου το «Ολυμπιακοί Αγώνες». Ακόμη στη *Χάρτα της Ελλάδος*, στο φύλλο εννέα, παραθέτει το τοπογραφικό διάγραμμα της αρχαίας Ολυμπίας, όπου τελούνταν οι Ολυμπιακοί αγώνες, καθώς επίσης και στον τίτλο της *Χάρτας* στο φύλλο τέσσερα έχει παραστάσεις από τα ολυμπιακά αγωνίσματα, της ελεύθερης πάλης, της ιπποδρομίας και της αρματοδρομίας. Τις παραστάσεις αυτές με τα ολυμπιακά αγωνίσματα ο Ρήγας τις θέτει, όπως έχει δείξει ο Λέανδρος Βρανούσης<sup>6</sup>, στην αρχή των τριών κεφαλαίων των *Ολυμπίων*, ενώ διακοσμεί την σελίδα τίτλου με την παράσταση του Ολυμπίου Διός, προ τιμής του οποίου τελούνταν τα Ολυμπιακά αγωνίσματα.

Συμπληρωματικά, σημειώσουμε ότι η ιδέα των Ολυμπιακών αγώνων έκανε την εμφάνισή της στην επαναστατημένη Γαλλία, όπως διαβάζουμε σε φύλλα της *Εφημερίδος*<sup>7</sup> των αδελφών Πούλιου. Συγκεκριμένα, δημοσιεύεται η είδηση ότι στις 10 Σεπτεμβρίου του 1793 ψηφίσθηκε μαζί με το νέο ημερολόγιο «*Κάθε τέταρτον χρόνον να γίνονται οι Ολύμπιοι αγώνες εις δόξαν της μεταβολής*», και όπως σημειώνεται αυτή η πρόταση άρεσε πολύ στο λαό, «η

5. Ρήγα Βελεστινλή, *Νέος Ανάχαρισς*, Βιέννη 1797, φωτομηχανική επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, με επιμέλεια-εισαγωγή-ευρετήριο Δρ. Δημ. Καραμπερόπουλου, Κεφάλαιο ΚΗ', «Οδοιπορεία εις Ηλείαν, Ολυμπιακοί αγώνες», σελ. 252-323.

6. Λ. Βρανούσης, «Ρήγας και Marmontel» στον τόμο *Αφιέρωμα στον Roger Millieux*, Αθήνα 1990, σελ. 121-157, και σε ανάτυπο με προσθήκες, Αθήνα 1992. Εδώ στη σελ. 131-132.

7. *Εφημερίς*, 4 Οκτωβρίου 1793, αρ. 80, σελ. 788.

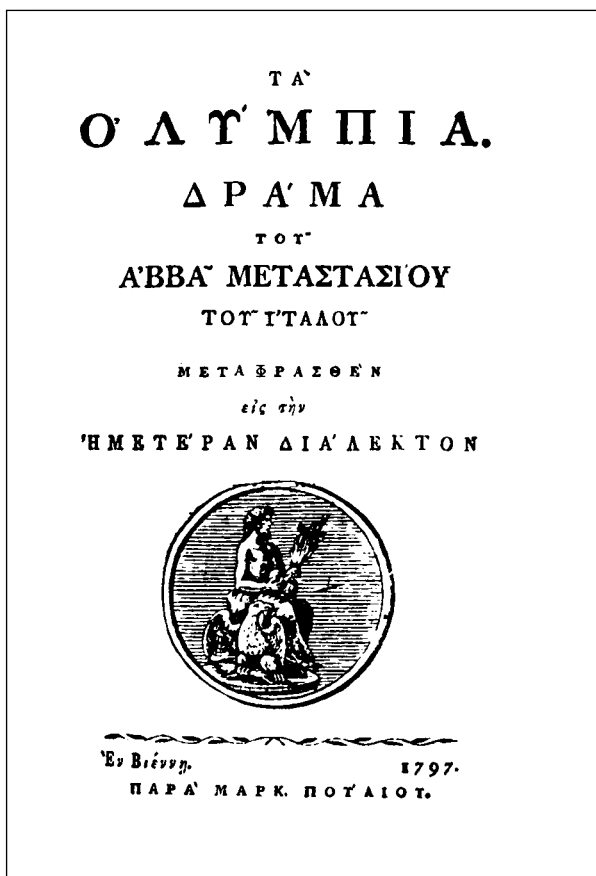
*Εθνοσυνέλευσις εψήφισεν οπού να δοθή εις τύπον». Επίσης, αναφέρεται «Η τελετή της 10 Αυγούστου επανηγυρίσθη εν ειρήνη, και κατά τα προγραφθέντα κανόνα εις τον κήπον του παλατίου του Λούξεμβούργ, όπου ήτον όλαι αι δημόσιαι εξουσίαι, και οι πρέσβεις μόνον των δημοκρατικών δυνάμεων, (ούσα η εορτη κατά της βασιλείας) και ο της υψηλής Πόρτας. Η τελετή εσυνίστατο, (καθώς εις τον καιρόν των Ελλήνων) εις ύμνους, εις δρόμους και άλλα σωματικά, ή ηρωϊκά γυμνάσματα, κατά μίμησιν των ολυμπιακών αγώνων»<sup>8</sup>.*

\*\*\*

Συμπερασματικά τονίζεται ότι οι πρόσφατες έρευνές μας απέδειξαν ότι το έργο *Τα Ολύμπια* του Μεταστάσιο, που περιλαμβάνεται στον *Ηθικό Τρίποδα*, Βιέννη 1797, είναι μετάφραση του ίδιου του Ρήγα και όχι κάποιου φίλου του, όπως αναγράφονται στις μέχρι τώρα εργασίες για το έργο αυτό. Επί πλέον διαπιστώνεται ότι *Τα Ολύμπια* είναι το έργο του Ρήγα, που δεν περιέχει ξένες λέξεις, στοιχείο το οποίο δείχνει ότι ο Ρήγας, όσο φθάνει στην επαναστατική του κορύφωση κατά το 1797, αποκαθαίρει το λεξιλόγιο του.

---

8. *Εφημερίς*, 18 Αυγούστου 1797, αρ. 66, σελ. 761. Επίσης, αναφορά στους Ολυμπιακούς αγώνες γίνεται και στο φύλλο 9 Οκτωβρίου 1797, αρ. 81, σελ. 870 και 871.



Ο τίτλος του έργου *Τα Ολύμπια*, Βιέννη 1797, που αποτελούσε το πρώτο τμήμα του *Ηθικού Τρίποδος* και με τις έρευνές μας τεκμηριώθηκε πως είναι του Ρήγα μετάφραση.

## Ρήγας και Ολυμπιακοί Αγώνες

(*Μαγνησία*, εξαμηνιαία έκδοση της Εταιρείας Κοινωνικής Παρέμβασης και Πολιτισμού (ΕΚΠΟΛ), Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Μαγνησίας, τεύχ. 2, Μάϊος 2004, σελ. 21-23)

**Ρήγας και αρχαιότητα.** Ο Ρήγας Βελεστινλής πολύ συχνά στα έργα του κάνει αναφορά στους αρχαίους Έλληνες, στην δόξα και τα κατορθώματά τους, με σκοπό να ενισχύσει το φρόνημα των σκλαβωμένων, την ιστορική τους μνήμη και να τους δείξει τη μεγάλη τους κληρονομιά. Κατ' αυτόν τον τρόπο θα εξύψωνε το ηθικό τους και θα ήταν δυνατόν να τους ωθήσει στο επαναστατικό του σχέδιο, να λάβουν την μεγάλη απόφαση να πολεμήσουν, να αποτινάξουν το ζυγό της τυραννίας και να δημιουργήσουν την αντιπροσωπευτική δημοκρατική του πολιτεία.

Στον *Θούριό*<sup>1</sup> του ο Ρήγας προβάλλει το παράδειγμα των προγόνων, οι οποίοι αγωνίσθηκαν για την ελευθερία τους:

*«Πώς οι προπάτορές μας ωρούσαν σαν θεριά,  
για την Ελευθερίαν πηδούσαν στη φωτιά»*, στίχ. 117-118.

Παρόμοια και στον *Ύμνο Πατριωτικό*<sup>2</sup> σε πολλές strofές ο Ρήγας αναφέρεται στην ανδρεία των αρχαίων Ελλήνων, οι οποίοι θα πρέπει να αποτελούν παράδειγμα προς μίμηση:

*«Παράδειγμα μας είναι  
των προπατόρων μνήμαι»*, στροφή 6.

Ιδιαίτερα κάνει αναφορά στον Μέγα Αλέξανδρο και στον Λεωνίδα, τους οποίους θέτει ως πρότυπο για τους σύγχρονούς του Έλληνες:

- 
1. Ρήγα Βελεστινλή, *Τα Επαναστατικά*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου, Αθήνα 1994, σελ. 65-70.
  2. Ρήγα Βελεστινλή, *Τα Επαναστατικά, ό.π.*, σελ. 73-82.

«Αλέξανδρε, τώρα να βγής,  
από τον τάφον, και να ιδής,  
των Μακεδόνων πάλιν  
ανδρείαν την μεγάλην,  
πώς τους εχθρούς νικούνε», στροφή 33.

Ο Ρήγας την ίδια χρονιά, το 1797, προβάλλει τον Μέγα Αλέξανδρο<sup>3</sup> με την έκδοση της εικόνας του, στην οποία έχει και τους τέσσερις στρατηγούς του και παραστάσεις τριγύρω, με τις θριαμβευτικές νίκες του, την οικογένεια του Δαρείου να τον προσκυνά, σημειώνοντας ότι ο Μ. Αλέξανδρος «διεύθυνε τας δυνάμεις των Ελλήνων κατά των Περσών, εχάλασε την αυτοκρατορίαν των εις την Ασίαν και Αφρικήν». Για την ενέργεια αυτή, που εντάσσεται στο συγκεκριμένο επαναστατικό του έργο, επισημαίνουμε ότι σε μια εποχή θριάμβου του Ναπολέοντα Βοναπάρτη, ο οποίος την ίδια εποχή είχε καταλύσει την Βενετική αυτοκρατορία και όλοι τον υμνούσαν ως ελευθερωτή, ο Ρήγας δεν έγραψε υπέρ του Ναπολέοντα ούτε μια λέξη, ούτε ένα στίχο στα έργα του, όπως έκαναν άλλοι Έλληνες. (ενδεικτικά βλ. Αδ. Κοραΐς, *Άσμα Πολεμιστήριον*, 1800, σελ. 11 και ο Χριστόφορος Περραιβός, *Ύμνος εγκωμιαστικός παρ' όλης της Γραικίας προς τον αρχιστράτηγον Μποναπάρτε*, Κέρκυρα 1798). Ο Ρήγας αυτήν την εποχή, Καλοκαίρι του 1797, τύπωνε την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου, τονίζοντας την ανδρεία του και προσφέροντάς τον ως πρότυπο στους σκλαβωμένους Έλληνες, για την απόκτηση της ελευθερίας τους, πως μόνοι τους με αγώνα και ανδρεία θα αποκτήσουν την ελευθερία τους από την τυραννία, χωρίς να προσβλέπουν στον ξένον την βοήθεια.

Επίσης, ο Ρήγας στην *Χάρτα της Ελλάδος*<sup>4</sup>, Βιέννη 1796-1797, καταχωρίζει πολλά στοιχεία από την δόξα των αρχαίων Ελλήνων. Διάσπαρτα στα δώδεκα φύλλα θέτει τα εκατό εξήντα δύο νομίσματα, στα οποία αναγράφει πολλές φορές το όνομα της εποχής του. Ακόμη, ακολουθεί τη διαίρεση της *Χάρτας* του σε τοπαρχίες και επαρχίες, όπως την έχει ο χάρτης της αρχαίας Ελλάδος, τον οποίο χρησιμοποίησε ως πρότυπο για τη *Χάρτα* του. Αναγράφει τα αρχαία ονόματα της Ελλάδος. Παραθέτει τις Επιπεδογραφίες, δηλ. τα τοπογραφικά

3. Επανατύπωση από την Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Αθήνα 1998.

4. *Η Χάρτα του Ρήγα*, φωτομηχανική επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, με την υποστήριξη της Ακαδημίας Αθηνών, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου, Αθήνα 1998.

διαγράμματα από σημαντικούς τόπους και γεγονότα της αρχαιότητας, των Αθηνών, της Σπάρτης, των Θερμοπυλών, των Δελφών, της Ολυμπίας, της ναυμαχίας της Σαλαμίνας, της μάχης των Πλαταιών, της γενέτειράς του Βελεστίνου, όπου καταγράφει τις αρχαιότητες του<sup>5</sup>, την παράσταση ενός αρχαίου θεάτρου, ενώ το πρώτο φύλλο της *Χάρτας* του αποτελεί το τοπογραφικό διάγραμμα της Κωνσταντινουπόλεως, στο οποίο αναγράφει κείμενα από αρχαίους συγγραφείς. Εντυπωσιακός είναι και ο τίτλος της *Χάρτας* του, όπου παραθέτει πλούσια εικονογράφηση από την αρχαιότητα, όπως εκτός των ολυμπιακών αγωνισμάτων, τον Κολοσσό της Ρόδου, την Αργώ, την Αθηνά, τη θεά επιστήμη, τη θυσία στον Δία, την πάλη του Ηρακλή με την έφιππο Αμαζόνα, την παράσταση με τον Δευκαλίωνα και τη γέννηση του ανθρωπίνου είδους.

Επί πλέον, στα περιθώρια των φύλλων 10, 11 και 12 της *Χάρτας* αναγράφει εκατό δώδεκα ονόματα ενδόξων ανδρών της αρχαιότητας από τον 11<sup>ο</sup> αιώνα π. Χ. μέχρι τον πρώτον αιώνα μ. Χ., θέτοντας στην αρχή ως σύμβολο της πνευματικής αυτής σειράς το «ρόπαλο του Ηρακλέους».

### Ρήγας και Ολυμπιακοί Αγώνες

Στα πλαίσια του επαναστατικού του σχεδίου, για την αρχική ενίσχυση του ηθικού των σκλαβωμένων με την υπόμνηση της μεγάλης τους κληρονομιάς, μετέφρασε και έργα τα οποία αναφέρονταν στους ένδοξους Ολυμπιακούς αγώνες της αρχαίας Ελλάδας.

Α'. Συγκεκριμένα, ο Ρήγας μετέφρασε και εξέδωσε το 1797 στη Βιέννη το έργο *Νέος Ανάχαρσις*<sup>6</sup>, του οποίου ένα κεφάλαιο με εβδομήντα σελίδες αναφέρεται στους Ολυμπιακούς αγώνες. Σημειώνεται ότι «τέσσαρες μεγάλοι πανηγύρεις συνενώνουσιν όλα τα γένη της Ελλάδος, Τα Πύθια ή των Δελφών, Τα Ίσθμια, της Κορίνθου, Τα Νέμεα και Τα Ολύμπια», (σελ. 256) και ότι οι Ολυμπιακοί αγώνες συστήθηκαν από τον Ηρακλή (σελ. 256). Για τους κατοίκους της Ήλιδος υπογραμμίζει ότι «Όλα τα έθνη της Ελλάδος είχαν συμφωνήση

5. Βλ. Ευαγ. Κακαβογιάννη, «Η “Επιτεδογραφία της Φεράς” του Ρήγα Βελεστινλή από άποψη αρχαιολογική», *Υπέρεια*, τόμ. 1, *Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας»*, Αθήνα 1990, σελ. 423-448, όπου υποστηρίζεται επί πλέον ότι ο Ρήγας είναι και ο πρώτος αρχαιολόγος του Ελληνισμού.

6. Ρήγα Βελεστινλή, *Νέος Ανάχαρσις*, Βιέννη 1797, Κεφάλαιο ΚΗ΄, «Οδοιπορεία εις Ηλείαν, Ολυμπιακοί αγώνες», σελ. 252-323.

να τους θεωρώσιν ως αφιερωμένους εις τον Δία, και να τους ευλαβώνται εις τρόπον οπού τα ξένα στρατεύματα κατέθετον τα όπλα των όταν εισέβαινον, και τα ελάμβανον μόνον όταν εύγαινον», (σελ. 252). Επί πλέον, είχαν δημοσιεύσει ψήφισμα με το οποίο απαγορεύονταν «κάθε εχθρικόν κίνημα» και ότι «τα στρατεύματα οπού ήθελον έμβη τότε εις αυτήν την ιεράν γήν, ήθελον καταδικασθή εις μίαν ποινήν πληρωμής δύο μών (180 λίβραις) ο κάθε στρατιώτης», (σελ. 257). Οι Ηλείοι έχουν την διοίκηση των Ολυμπιακών αγώνων και σε κάθε Ολυμπιάδα εκλέγουν τους κριτές και τους προέδρους των αγώνων, (σελ. 258). Επισημαίνει ότι οι Ολυμπιακοί Αγώνες τελούνταν «εις τιμήν του Διός» (σελ. 256) και ότι αποτελούσαν τα σημεία της αρχαίας χρονολογίας.

Γίνεται περιγραφή της Ολυμπίας καθώς και του ναού του Διός, (σελ. 262-268), με τις γλυπτικές παραστάσεις, το άγαλμα και τον θρόνο του Διός, «αυτό το αριστούργημα του Φειδία και της γλυπτικής, (σελ. 263), όπως παρατηρεί. Επισημαίνεται ότι στις γυναίκες απαγορεύονταν να παρακολουθήσουν τους αγώνες «εξ αιτίας της γυμνότητος των αθλητών», εκτός από τις ιέρειες ενός ναού για μερικά αγωνίσματα (σελ. 278).

Περιγράφεται το Ολυμπιακόν Στάδιον, το οποίο διαιρείται στο κυρίως στάδιο και το ιπποδρόμιο και τα οποία «είναι ευπρεπισμένα με αγάλματα, με θυσιαστήρια και άλλα μνημεία» (σελ. 281). Σχετικά με τη σειρά των αγωνισμάτων σημειώνεται ότι στις πρωινές ώρες ασχολούνται με «τα λεγόμενα ελαφρά γυμνάσματα, ωσάν τα τρεξίματα και μετά το μεσημέρι εις τα λεγόμενα βαρέα ή σφοδρά, ως η πάλη, η πυγμή και τα λοιπά», (σελ. 282).

Κατά την έναρξη των Ολυμπιακών αγώνων προσφέρονταν οι θυσίες στο ναό του Διός καθώς και σε άλλες θεότητες. Ακόμη οι αθλητές στους πόδες του αγάλματος του Διός έδιναν τον όρκο ότι γυμνάσθηκαν δέκα μήνες, δεν θα μεταχειρισθούν καμμία απάτη και ότι με τιμιότητα θα αγωνισθούν. Και ακόμη αναγγέλλονταν τα ονόματα των αθλητών καθώς και της ιδιαίτερας τους πατρίδας.

Στις σελίδες 284-288 γίνεται αναφορά στους αγώνες δρόμου, που είναι και τα αρχαιότερα Ολυμπιακά αγωνίσματα, ενώ στη συνέχεια μνημονεύονται οι ιπποδρομίες και αρματοδρομίες. Κατά τη διάρκεια των Ολυμπιακών Αγώνων προσέρχονταν μεγάλες προσωπικότητες της Ελλάδος, τις οποίες επευφημούν οι θεατές, όπως για παράδειγμα ο Θεμιστοκλής μετά την νίκη στη Σαλαμίνα, τον οποίο οι θεατές αποθέωσαν στο στάδιο τονίζοντας ότι «ελύτρωσε την Ελλάδα». Επίσης και η παρουσία του Πλάτωνα είχε ελκύσει την προσοχή όλων των θεατών.



Μνημονεύονται, μετά την σελ. 305, τα Ολυμπιακά Αγώνισματα «*οπού απαιτούσι περισσοτέρταν ισχύν από τα πρώτα, ως η πάλη, η πυγμή, το παγκράτιον, και το πένταθλον*». Γίνεται περιγραφή του κάθε αγωνίσματος, όπως επίσης και των άλλων αγωνισμάτων του άλματος, του δίσκου και του ακοντίου. Στο τέλος του κεφαλαίου περιγράφεται η τελευταία ημέρα των Ολυμπιακών αγώνων, η οποία «*εδιωρίσθη δια να στεφανωθώσιν οι νικηταί*». Αναφέρεται η περίπτωση του Ολυμπιονίκη Διαγόρα του Ροδίου, του οποίου οι δύο του υιοί αναδείχθηκαν Ολυμπιονίκες και οι οποίοι έθεσαν τα στέφανά τους στο κεφάλι του πατέρα τους και «*τον περιέφερον εν θριάμβω εις το μέσον των θεατών, οίτινες τον εσυγαίροντο ρίπτοντες άνθη επάνω του και μερικοί αυτών τω έλεγον, "Πέθανε Διαγόρα, διατί δεν έχεις πλέον τίποτες να επιθυμήσης. Ο γέρων μη δυνάμενος να εξαρκέση εις την ευτυχίαν του, εξεψύχησεν ενώπιον της συνελεύσεως*».

Β'. Ο Ρήγας, επίσης, μετέφρασε και εξέδωσε *Τα Ολύμπια*<sup>7</sup>, έμμετρο δράμα του Ιταλού Μεταστάσιο (Pietro Metastasio, 1698-1792), που διαδραματίζεται στην Ολυμπία κατά την εποχή της διοργάνωσης των Ολυμπιακών αγώνων. Κατά την μελέτη του έργου διαπιστώνουμε ότι ο Ρήγας δεν κάνει απλώς μια απλή μετάφραση, αλλά προσθέτει και σημαντικές πληροφορίες για την διατήρηση των Ολυμπιακών αγωνισμάτων στην εποχή του. Συγκεκριμένα στην αρχή των *Ολυμπίων* ο Ρήγας παραθέτει τα «Προλεγόμενα», στα οποία αναγράφει με σχετική επεξήγηση τα είδη των Ολυμπιακών αγωνισμάτων της αρχαιότητας, σημειώνοντας ότι

*«Ολυμπιακοί αγώνες λέγονται τα παιχνίδια ταύτα. Δρόμος, δίαυλος, πάλη, δίσκος. Άλμα, παγκράτιο και πυγμή».*

Παράλληλα όμως προσφέρει και μια πολύ σημαντική πληροφορία ότι μερικά Ολυμπιακά αγωνίσματα διατηρούνταν κατά την εποχή του στη Θεσσαλία<sup>8</sup> και σε όλη την Ελλάδα.

7. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Ο Ρήγας Βελεστινλής μεταφραστής των Ολυμπίων του Μεταστάσιο*, Αθήνα 2001 και Ρήγα Βελεστινλή, *Ο Ηθικός Τρίπους*, Βιέννη 1797, φωτομηχανική επανέκδοση, επιμέλεια-εισαγωγή-ευρετήριο Δημ. Καραμπερόπουλου, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φεράν-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2001.

8. Σημειώνουμε ότι στη γενέτειρα του Ρήγα τα αγωνίσματα του άλματος εις τριπλούν και της ρίψης λιθαρίου λαμβάνανε χώρα μέχρι τη δεκαετία του 1950 κατά την ημέρα πανηγύρεως, δέκα

«*Εκ τούτων, ο δρόμος, η πάλη, το άλμα και το παγκράτιον παίζονται μέχρι τηςήμερον εις την Θεσσαλίαν και εις όλην την Ελλάδα*».

Κατ' αυτόν τον τρόπο ο Ρήγας επισημαίνει έμμεσα την ιστορική συνέχεια των Ελλήνων, ενισχύοντας την ιστορική αυτοσυνειδησία των σκλαβωμένων, οι οποίοι ως απόγονοι των αρχαίων, όπως τονίζει ο Ρήγας, διατηρούν τα Ολυμπιακά αγωνίσματα. Σημειώνει ακόμη, ότι οι Ολυμπιακοί Αγώνες «*επανηγυρίζοντο από τους προπάτορές<sup>9</sup> μας*» συνδέοντας κατ' αυτόν τον τρόπο τους σύγχρονους του Έλληνες με τους αρχαίους. Επί πλέον, προσφέρει και ένα αίσθημα αισιοδοξίας ότι θα πρέπει όχι μόνον να διατηρούν στα χρόνια της σκλαβιάς τα Ολυμπιακά αγωνίσματα, αλλά και μετά την επανάσταση στην Ελλάδα να τους προσδώσουν την αίγλη που πρέπει να έχουν, ώστε να «*πανηγυρίζονται*» από τους απογόνους των «*προπατόρων*» τους.

Γ'. Ο Ρήγας στη *Χάρτα της Ελλάδος*<sup>10</sup> στο φύλλο εννέα παραθέτει επί πλέον το τοπογραφικό διάγραμμα της αρχαίας Ολυμπίας, όπου τελούνταν οι Ολυμπιακοί αγώνες. Επίσης, στον τίτλο της *Χάρτας*, που βρίσκεται στο φύλλο τέσσερα, έχει παραστάσεις από τα Ολυμπιακά αγωνίσματα της ελεύθερης πάλης, ιπποδρομίας και αρματοδρομίας. Τις παραστάσεις αυτές με τα Ολυμπιακά αγωνίσματα ο Ρήγας τις θέτει, όπως έχει δείξει ο Λεάνδρος Βρανούσης<sup>11</sup>, στην αρχή των τριών κεφαλαίων των *Ολυμπίων*, ενώ διακοσμεί τη σελίδα τίτλου με την παράσταση του Ολυμπίου Διός, προ τιμήν του οποίου τελούνταν τα Ολυμπιακά αγωνίσματα. Επισημαίνεται ωστόσο ότι στην επανέκδοση του *Ηθικού Τρίποδος* του 1815 οι παραστάσεις αυτές έχουν αντικατασταθεί με άλλες.

---

Φεβρουαρίου, του Ιερού Ναού του Αγίου Χαλαλάμπους, εκκλησία η οποία σημειώνεται στην *Επιπεδογραφία του Βελεστίνου*, στο τέταρτο φύλλο της *Χάρτας*.

9. Τον όρο «προπάτορες» ο Ρήγας τον χρησιμοποιεί στον *Θούριο*, στίχ. 117 και στον *Ύμνο Πατριωτικό*, στροφή έξι.
10. Βλ. *Η Χάρτα του Ρήγα, ό.π.*
11. Λ. Βρανούσης, «Ρήγας και Marmontel» στον τόμο *Αφιέρωμα στον Roger Milliet*, Αθήνα 1990, σελ. 121-157, και σε ανάτυπο με προσθήκες, Αθήνα 1992. Εδώ στη σελ. 131-132.

## Επιβίωση των Ολυμπιακών αγωνισμάτων

Για την επιβίωση των Ολυμπιακών αγωνισμάτων στον ελληνικό χώρο ενδεικτικά αναφέρουμε τη μνεία του Firmin Didot<sup>12</sup>, ο οποίος περιγράφει τους Αθλητικούς αγώνες στις Κυδωνίες ή Αϊβαλί της Μ. Ασίας: «Σε όλη σχεδόν την Ελλάδα αυτές τις γιορτινές ημέρες [του Πάσχα] είναι αφιερωμένες σε αγώνες που θυμίζουν αυτούς της αρχαιότητας. Από το πρωί, η δημόσια πλατεία στις Κυδωνίες, μεταμορφωμένη σε γυμναστήριο, ήταν γεμάτη αθλητές. Γιατί σ' αυτήν την πόλη, όπως επίσης και στην Πέργαμο, η πάλη έχει γίνει τέχνη με δασκάλους. Το ρίξιμο του μαρμάρινου δίσκου διατηρείται ακόμη σε μερικά νησιά».

Άξιο σημειώσεως είναι και το γεγονός ότι ιδιαίτερα στους κλεφταρματολούς της τουρκοκρατίας διατηρούνταν τα αγωνίσματα ο δρόμος, η πάλη, το άλμα, το ρίξιμο του λιθαρίου και το σημάδι (=σκοποβολή), όπως αποτυπώνονται στη δημόδη ποίηση, όπως ενδεικτικά αναφέρουμε: «βγήκαν να παίζουν τα σπαθιά, να ρίξουν το λιθάρι», «πηδάνε παίζουν και γλεντούν και ρίχνουν στο σημάδι», «κι εκεί που ρίχνονταν στες τρεις<sup>13</sup> κι 'έρριχναν το λιθάρι»<sup>14</sup>. Ακόμη, αναφέρουμε ότι σε στρατόπεδο των Μεγάλων κατά το 1829 διεξήχθησαν τρία αγωνίσματα «σκοποβολή, δρόμος και το πήδημα», σύμφωνα με την *Γενική Εφημερίδα της Ελλάδος*<sup>15</sup>, όπου μνημονεύονται οι νικητές και τα έπαθλά τους.

Ωστόσο, για την επιβίωση των αγωνισμάτων στην βυζαντινή περίοδο χαρακτηριστική είναι ακόμη η αναφορά του Θεοδώρου Στουδίτου, (759-826), στο έργο του *Κατηχητικόν*<sup>16</sup>, που παρατηρεί στους μοναχούς ότι «η πολιτεία η

12. Fermin Didot, *Notes d'un voyage fait dans le levant en 1816 et 1817*, Paris 1826. Βλ. Αριστ. Σταυρόπουλου, «Επιβιώσεις της Ολυμπιακής ιδέας στην Τουρκοκρατία. Η περίπτωση του Αϊβαλί (1817)», στο *Σημειώματα για την Ιστορία της Ιατρικής*, Αθήνα 1984, σελ. 57-60, από όπου και το κείμενο που παρατίθεται.

13. Η έκφραση «στες τρεις» θα εννοείται το άλμα εις τριπλούν, όπως παρατηρούμε και στα «Προλεγόμενα» των *Ολυμπίων*, στα οποία ο Ρήγας επεξηγεί: «Άλμα, να πηδήση ταις τρεις». Βλ. Ρήγα Βελεστινλή, *Ο Ηθικός Τρίπους*, Βιέννη 1797, φωτομηχανική επανέκδοση, Επιμέλεια-Εισαγωγή-Ευρετήριο Δημ. Καραμπερόπουλου, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2001.

14. Βλ. Κώστα Ι. Τσιάντα, «Τα αγωνίσματα των κλεφταρματολών ως προσφορά και ως έπος στην εθνεγερσία», *Ηπειρωτική Εστία, Αφιέρωμα 1821-1971*, Ιωάννινα 1971, σελ. 208-231, από όπου και τα κείμενα.

15. Βλ. *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, Εν Αιγίνη, 19 Οκτωβρίου 1829.

16. Θεοδώρου Στουδίτου, *Κατηχητικόν*, έκδοση «παρά Νικολάω τω Γλυκεί τω εξ Ιωαννίνων», Βενετία 1676, σελ. 100. Πρβλ. Παρασκευά Σαμαρά, *Η αναβίωση των Ολυμπιακών αγώνων στην Ελλάδα, 1797-1859*, Αθήνα 1992, σελ. 13-14.

εδική μας δεν είναι τοιαύτη, να πολυτρώγωμεν και να πολυπίνωμεν, να πηδώμεν και να ρίχνωμεν το λιθάρι». Ενδιαφέρονσα, πάντως, για την απήχηση των Ολυμπιακών αγώνων είναι και η πληροφορία του Αναστασίου Ζωσιμά από τη Νίζνη της Ουκρανίας, ο οποίος σε επιστολή του, 14 Ιανουαρίου 1805, προς τον Δωρόθεον Πρώϊο στην Κωνσταντινούπολη έγραφε ότι ο Ευγένιος Βούλγαρις (1716-1806) μεταφράζει το βιβλίο περί της γυμναστικής τέχνης του Ιταλού ιατρού Hieronimo Mercuriali<sup>17</sup>,

«Ο κύριος Ευγένιος υπέργηρος ών, και ήδη μεταφράζει την επιτομήν της γυμναστικής τέχνης του Ιερωνύμου του Ερμείου»<sup>18</sup>.

Η ιδέα των Ολυμπιακών αγώνων έκανε την εμφάνισή της στην επαναστατημένη Γαλλία, όπως διαβάζουμε σε φύλλα της *Εφημερίδος*<sup>19</sup> των Σιατιστινών αδελφών Πούλιου. Συγκεκριμένα, δημοσιεύεται η είδηση, ότι στις 10 Σεπτεμβρίου του 1793 μαζί με το νέο ημερολόγιο της Γαλλικής Επανάστασης ψηφίσθηκε όπως «Κάθε τέταρτον χρόνον να γίνονται οι Ολύμπιοι αγώνες εις δόξαν της μεταβολής» και, όπως σημειώνεται, αυτή η πρόταση άρεσε πολύ στο λαό και «η Εθνοσυνέλευσις εψήφισεν οπού να δοθή εις τύπον». Επίσης, αναφέρεται ότι

«Η τελετή της 10 Αυγούστου επανηγυρίσθη εν ειρήνη, και κατά τον προγραφθέντα κανόνα εις τον κήπον του παλατίου του Λούξεμβούργ, όπου ήτον όλαι αι δημόσiai εξουσίαι, και οι πρέσβεις μόνον των δημοκρατικών δυνάμεων, (ούσα η εορτή κατά της βασιλείας) και ο της υψηλής Πόρτας. Η τελετή εσυνίστατο, (καθώς εις τον καιρόν των Ελλήνων) εις ύμνους, εις δρόμους και άλλα σωματικά, ή ηρωϊκά γυμνάσματα, κατά μίμησιν των ολυμπιακών αγώνων»<sup>20</sup>.

17. Ο ιατρός Hieronimo Mercuriali, (1530-1606) δημοσίευσε το έργο του *De Arte Gymnastica*, Amstelodami 1672, σχ. 4ο, σ. 387, αναφερόμενο στα αρχαία αγωνίσματα με πολλές παραπομπές στους συγγραφείς της αρχαιότητας και απεικονίσεις αγωνισμάτων.

18. «Επί της Σχολαρχίας του κυρίου Δωροθέου Πρωΐου», *Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως*, τόμ. ΙΓ', 1878-1879, σελ. 213-214. Πρβλ. Παρασκευά Σαμαρά, *Η αναβίωση των Ολυμπιακών αγώνων στην Ελλάδα, 1797-1859. Νέα δεδομένα-οι πρώτοι αγώνες*, Αθήνα 1992, σελ. 10.

19. *Εφημερίς*, 4 Οκτωβρίου 1793, αρ. 80, σελ. 788.

20. *Εφημερίς*, 18 Αυγούστου 1797, αρ. 66, σελ. 761. Επίσης, αναφορά στους Ολυμπιακούς αγώνες γίνεται και στο φύλλο 9 Οκτωβρίου 1797, αρ. 81, σελ. 870 και 871.

Σημειώνουμε ότι για τους Ολυμπιακούς αγώνες γράφει αργότερα και ο *Ερμής ο Λόγιος* στα 1812 με τίτλο «Περί των δημοσίων Αγώνων της Ελλάδος και των Γυμνασμάτων αυτών»<sup>21</sup>.

**Συμπερασματικά** μπορεί να υποστηριχθεί ότι ο Ρήγας Βελεστινλής στην προσπάθειά του να ενισχύσει το φρόνημα των σκλαβωμένων, πολλές φορές στα έργα, που εξέδωσε, αναφέρεται στους αρχαίους Έλληνες, στα κατορθώματα, τα επιτεύγματά και τη δόξα τους. Ένα από αυτά είναι οι Ολυμπιακοί Αγώνες, για τους οποίους ο Ρήγας κάνει αναφορά στα έργα του *Νέος Ανάχαρσις*, Βιέννη 1797, καθώς και στο έμμετρο δράμα *Τα Ολύμπια*, Βιέννη 1797, γνωρίζοντας την απήχηση που είχαν τα Ολυμπιακά αγωνίσματα στην εποχή του, κατά την οποία διατηρούνταν στη Θεσσαλία και σε όλη την Ελλάδα, όπως ο ίδιος μας πληροφορεί.



Λεπτομέρεια από τον τίτλο της *Χάρτας*, όπου διακρίνονται τα αγωνίσματα της πάλης, αρματοδρομίας και ιπποδρομίας

21. *Ερμής ο Λόγιος*, 1812, [ανατύπωση από το Ελληνικό Λογοτεχνικό Ιστορικό Αρχείο, τόμ. Β', 1989], σελ. 328-336.



Ο τίτλος της *Χάρτας*, Βιέννη 1797, όπου στο αριστερό μέρος ο Ρήγας έβαλε και τρεις παραστάσεις Ολυμπιακών αγωνισμάτων, της πάλης, αρματοδρομίας και ιπποδρομίας.

## Η τελική σειρά των πρώτων σελίδων του βιβλίου του Ρήγα *Ο Ηθικός Τρίπους*, Βιέννη 1797

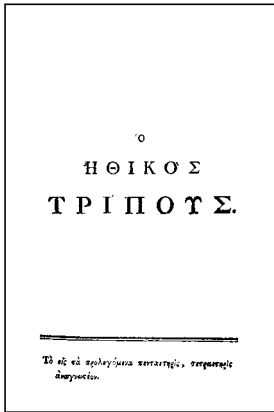
(*Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 68, 2015, σελ. 127-128)

Είναι γνωστό ότι κατά τη σημαντική χρονιά της προετοιμασίας της επαναστατικής του δράσης του 1797, ο Ρήγας εξέδωσε στην Βιέννη, εκτός των άλλων έργων του, και το βιβλίο *Ο Ηθικός Τρίπους*, το οποίο περιέχει τρία έργα. Τα δύο πρώτα *Τα Ολύμπια* του Μεταστάσιο και *Η Βοσκοπούλα των Άλπεων* του Μαρμοντέλ είναι μετάφραση του Ρήγα, όπως έχουμε αποδείξει<sup>1</sup>, και το τρίτο *Ο πρώτος ναύτης* του Γκέσνερ είναι μετάφραση του συντρόφου του Αντωνίου Κορωνιού.

Ο Λεάνδρος Βρανούσης<sup>2</sup>, ο οποίος μάλλον θα είχε υπ' όψιν του το αντίτυπο της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδος, κατά την περιγραφή του βιβλίου *Ο Ηθικός Τρίπους* αναφέρει τη σειρά των πρώτων σελίδων ως εξής: σελ. α' ο τίτλος *Ο Ηθικός Τρίπους*, σελ. β' λευκή, σελ. γ' και δ' η προσφωνητική αφιέρωση στον συμπατριώτη του Ρήγα, τον Χατζή-Κώνστα και στη συνέχεια αρχίζει το πρώτο δεκαεξασέλιδο με τη σελίδα τίτλου *Τα Ολύμπια*. Σημειώνουμε ότι στις πρώτες έξι σελίδες του δεκαεξασέλιδου δεν αναγράφεται ο αριθμός της σελίδας.

Κατά την φωτομηχανική επανέκδοση το 2001, από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα με επιμέλεια-εισαγωγή-ευρετήριο του γράφοντος, του πρωτοτύπου αντιτύπου του *Ηθικού Τρίποδος* της Δημόσιας Κεντρικής Βιβλιοθήκης Λάρισας, περιγράψαμε τη σειρά των σελίδων του τετρασελίδου καθώς και των σελίδων του πρώτου δεκαεξασέλιδου. Παρατηρήσαμε ότι η σειρά των σελίδων ήταν διαφορετική από εκείνη που αναγράφει

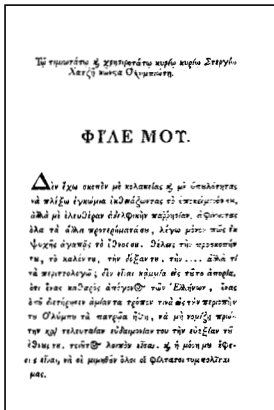
1. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Ο Ρήγας μεταφραστής των Ολυμπίων του Μεταστάσιο*, έκδοση Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2001. Ρήγα Βελεστινλή, *Ο Ηθικός Τρίπους*, Επιμέλεια-Εισαγωγή-Ευρετήριο Δημ. Καραμπερόπουλου, έκδοση Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2001. Εισαγωγή.
2. Λεάνδρου Βρανούση, *Ρήγας*, Αθήνα [1954], σελ. 291, του ιδίου, «Ρήγας και Marmontel», *Ελληνογαλλικά. Αφιέρωμα στον Roger Milliet*, Αθήνα 1990, σελ. 127.



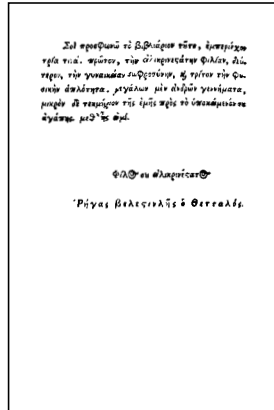
[σελ. α´ ]



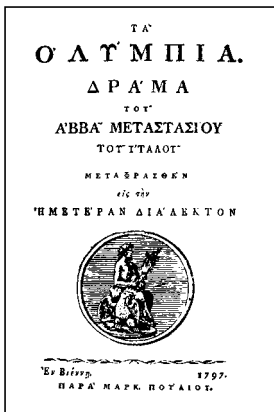
[σελ. β´ ]



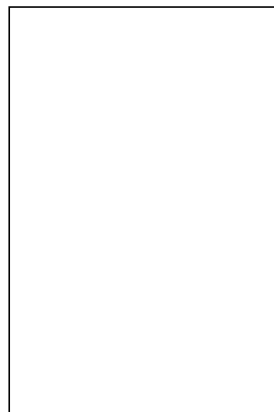
[σελ. γ´ ]



[σελ. δ´ ]



σελ. 1



σελ. 2

Ἡ σειρά τοῦ τετρασέλιδου [α´, β´, γ´, δ´] καὶ τῶν δύο πρώτων 1 καὶ 2 ἀριθμημένων σελίδων στό ἀντίτυπο τοῦ Ἡθικοῦ Τρίποδος τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκῆς τῆς Ἑλλάδος.

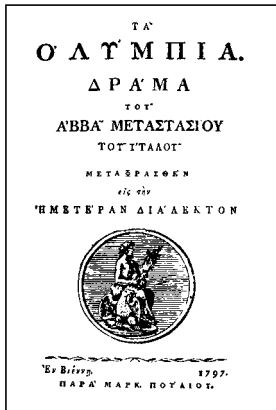




[σελ. α´ ]



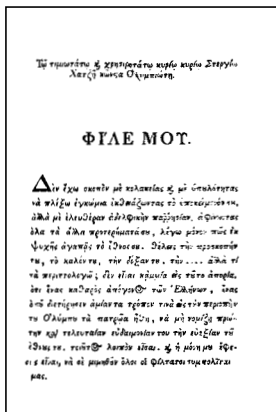
[σελ. β´ ]



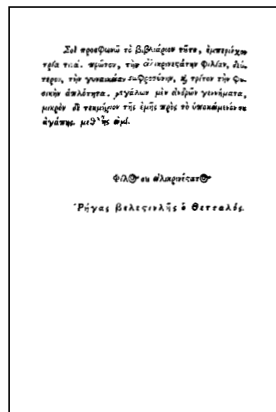
[σελ. γ´ ]



[σελ. δ´ ]



σελ. 1



σελ. 2

Ἡ σειρά τοῦ τετρασέλιδου [α´, β´, γ´, δ´] καὶ τῶν δύο πρώτων 1 καὶ 2 ἀριθμημένων σελίδων στό ἀντίτυπο τοῦ Ἡθικοῦ Τριποδος τῆς Βιβλιοθήκης Λάρισας.

ο Λεάνδρος Βρανούσης. Μάλιστα, είχαμε παρατηρήσει ότι το αντίτυπο της Εθνικής Βιβλιοθήκης είχε ραφτεί και δεν ήταν δυνατόν να δούμε τη σειρά του τετρασέλιδου, όπως έγινε με εκείνο το αντίτυπο της Λάρισας, στο οποίο το τετρασέλιδο ήταν ανεξάρτητο και κολλημένο πριν από το πρώτο δεκαεξασέλιδο. Συγκεκριμένα, η σειρά των σελίδων είναι η ακόλουθη: σελ. α' ο τίτλος *Ο Ηθικός Τρίπους*, σελ. β' λευκή, σελ. γ' ο τίτλος *Τα Ολύμπια* και σελ. δ' λευκή, στη συνέχεια αρχίζει το πρώτο δεκαεξασέλιδο με την αφιερωματική προσφώνηση στις δύο πρώτες σελίδες και τέσσερις σελίδες με τα «Προλεγόμενα» και στη συνέχεια η Πράξις Α'.

Επειδή το αντίτυπο της Εθνικής Βιβλιοθήκης ήταν ραμμένο με αποτέλεσμα να μην είναι δυνατόν να διακριθεί το ανεξάρτητο πρώτο τετρασέλιδο, τονίζαμε ότι για τη σειρά των πρώτων σελίδων του *Ηθικού Τρίποδος* θα δοθεί οριστική απάντηση αν βρεθεί ένα τρίτο αντίτυπο του *Ηθικού Τρίποδος*.

Πρόσφατα, η Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος έγινε κάτοχος ενός αντιτύπου του *Ηθικού Τρίποδος*, στο οποίο η σειρά των σελίδων στη σχετική αυτοψία είναι όπως εκείνη του αντιτύπου της Λάρισας. Πρώτα είναι το τετρασέλιδο, σελ. α' ο τίτλος *Ο Ηθικός Τρίπους*, σελ. β' λευκή, σελ. γ' ο τίτλος *Τα Ολύμπια*, σελ. δ' λευκή και στη συνέχεια αρχίζει το πρώτο δεκαεξασέλιδο με την αφιερωματική προσφώνηση και τα προλεγόμενα.

Συμπερασματικά τονίζεται ότι η αρχική μας εκτίμηση για τη σειρά των πρώτων σελίδων του βιβλίου του Ρήγα *Ο Ηθικός Τρίπους*, Βιέννη 1797, επιβεβαιώνεται πλέον με τη σύγκριση του πρωτοτύπου αντιτύπου της Βιβλιοθήκης Λάρισας με εκείνο της Βιβλιοθήκης της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας, που πρόσφατα το απέκτησε.

Ε΄

*ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΙΚΟΝΑ  
ΤΟΥ Μ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ*



## Γιατί ο Ρήγας τύπωσε την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου

(Δημοσιεύθηκε στο Αφιέρωμα «Η Κληρονομιά του Μεγάλου Αλεξάνδρου»,  
εφημ. *Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη, Κυριακή 13 Ιουνίου 2010, σελ. 8/48)

Ο Ρήγας ενέτασσε τα έργα του στο επαναστατικό του σχέδιο για την επανάσταση των Ελλήνων και των άλλων Βαλκανικών λαών με σκοπό την αποτίναξη της απολυταρχικής οθωμανικής εξουσίας και την απόκτηση της ελευθερίας. Πρώτα με τον *Θούριό* του ήθελε να ενισχύσει το ηθικό των σκλαβωμένων Ελλήνων, για το δίκαιον της επαναστάσεως τους και παράλληλα να ενισχύσει την ιστορική τους αυτογνωσία με τα έργα, τα οποία τόνιζαν την ένδοξη καταγωγή τους, ως απόγονοι των αρχαίων Ελλήνων. Στο πλαίσιο αυτό εντάσσονται η έκδοση των βιβλίων *Νέος Ανάχαρσις*, *Τα Ολύμπια* καθώς και της εικόνας του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Χαρακτηριστικά είναι αυτά που γράφει ο σημαντικός ιστορικός του Ρήγα, Λεάνδρος Βρανούσης, (1921-1993), ότι «η εικόνα μόνη της ήταν αρκετή για να ζωντανέψη το θρύλο του Μεγαλέξανδρου και ν' αναζωπυρώση την εθνική περηφάνεια και τον πατριωτικό ζήλο των υποδούλων, που πρόσμεναν με λαχτάρα ν' αναφανή κι ανάμεσά τους ο αντάξιος απόγονος ή μιμητής του μεγάλου Μακεδόνα τιμωρός των Ασιατών και λυτρωτής του Γένους»<sup>1</sup>.

Γι' αυτό εξ άλλου ο Ρήγας στον *Ύμνο Πατριωτικό*, στροφή 33, προσκαλεί τον Μέγα Αλέξανδρο να βγει από τον τάφο και να δει τους απογόνους του, που είναι αντάξιοί του και με ανδρεία πολεμούν και κατατροπώνουν τους εχθρούς τους. Η «ανδρεία», που διακρίνει τον Μ. Αλέξανδρο, όπως γράφει και στην έκδοση της εικόνας του, χαρακτηρίζει πλέον και τους σκλαβωμένους επαναστάτες της εποχής του:

*«Αλέξανδρε, τώρα να βγής  
από τον τάφον, και να ιδής  
των Μακεδόνων πάλιν  
ανδρείαν την μεγάλην,*

---

1. Λ. Βρανούση, *Ρήγας*, Βασική Βιβλιοθήκη, αρ. 10, Αθήνα [1954], σελ. 50.

πώς τους εχθρούς νικούνε,  
με χαρά στη φωτιά!».

Επίσης, ο Ρήγας το όνομα του Μ. Αλεξάνδρου το αναγράφει με κεφαλαία γράμματα στο περιθώριο του φύλλου 12 της *Χάρτας της Ελλάδος*. Ομοίως, στο φύλλο 9 στον Γρανικό ποταμό σημειώνει «*εδώ ενίκησε πρώτον ο Αλέξανδρος τον Δαρειόν*», και στο φύλλο 8 στην πόλη Πέλλα σημειώνει «*Αλεξάνδρου πατρίς*». Ακόμη, ο Αλέξανδρος αναφέρεται στα νομίσματα της *Χάρτας της Ελλάδος*, φύλλο 12.

Χαρακτηριστική, επίσης, είναι η περίπτωση του εκ Ζαγοράς Πηλίου καταγομένου εμπόρου Ιωάννη Πρίγκου<sup>2</sup>, ο οποίος ποθούσε την ανύψωση της μόρφωσης στην πατρίδα του, γι' αυτό και έστειλε από την Ολλανδία βιβλία για τη Σχολή της Ζαγοράς. Σε κείμενά του αναφέρεται στον Μέγα Αλέξανδρο. Με πόνο στη τελευταία σελίδα του βιβλίου του Αρριανού, *Αναβάσεως Αλεξάνδρου* γράφει, «*Ανάστησε, Θεέ μου, έναν Αλέξανδρον Μακεδόνα να ελευθερώσει την αθλιαν Ελλάδα μας*»<sup>3</sup>. Επίσης, στο *Χρονικό του Άμστερνταμ* σημειώνει πάλι, «*Ασήκωσε, Θεέ μου, έναν άλλον Αλέξανδρον, ως ποτε εκείνος τους Πέρσας έδωξε από την Ελλάδα, έτζι και αυτόν τον τύραννο να τον διώξη, να λάμψη πάλε η χριστιανοσύνη στους τόπους της Ελλάδος καθώς και πρώτα*»<sup>4</sup>.

Σημειώνουμε, ωστόσο, πως σε μια εποχή θριάμβου του Ναπολέοντα Βοναπάρτη, ο οποίος είχε καταλύσει την εξουσία της Βενετίας κατά το 1797 και όλοι τον υμνούσαν ως ελευθερωτή, ο Ρήγας δεν έγραψε υπέρ του ούτε μία λέξη, ούτε ένα στίχο, όπως έκαναν άλλοι Έλληνες<sup>5</sup>. Αντίθετα, ο Ρήγας την εποχή

2. Βαγγ. Σκουβαρά, *Ιωάννης Πρίγκος (1725;-1789). Η Ελληνική παροικία του Άμστερνταμ. Η Σχολή και η Βιβλιοθήκη της Ζαγοράς*, έκδοση της Ιστορικής και Λαογραφικής Εταιρείας των Θεσσαλών, Αθήνα 1964.

3. Βαγγ. Σκουβαρά, *Ιωάννης Πρίγκος...*, ό.π., σελ. 201.

4. Ν. Ανδριώτη, «Το χρονικό του Άμστερνταμ», *Νέα Εστία*, τόμ. 10, 1931, σελ. 846-853 και 914-920, και για το παράθεμα στη σελ. 852. Για τη συσχέτιση «Τούρκοι-Πέρσες» ενδιαφέρον έχει να αναφερθεί ακόμη ότι ήδη από τον 11ο αιώνα ο χρονικογράφος Ιωάννης Σκυλίτζης σημειώνει «ως είη πεπρωμένον καταστραφήναι το Τούρκων γένος υπό τοιαύτης δυνάμεως, οποίαν Αλέξανδρος έχων καταστρέψατο Πέρσας». Βλ. Αγνής Βασιλικοπούλου, «Ο Μέγας Αλέξανδρος των Βυζαντινών. (Οι Βυζαντινοί, επίγονοι του Μεγάλου Αλεξάνδρου)», *Επιστημονική Επετηρίς Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών*, τόμ. ΛΒ', 1998-2000, σελ. 413-426 και το μνημονεύομενο κείμενο από τη σελ. 413.

5. Βλ. Αδαμ. Κοραή, *Άσμα Πολεμιστήριον*, 1800, σελ. 11, φωτοανατύπωση του Κέντρου Νεοελληνικών Ερευνών/Ε.Ι.Ε., Αθήνα 1983, Χριστόφορου Περραιβού, *Ύμνος εγκομισιατικός παρ'*

αυτή, το 1797, τύπωνε την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου, τονίζοντας την ανδρεία του και προσφέροντάς τον ως πρότυπο στους σκλαβωμένους Έλληνες, για την πορεία της ελευθερώσεώς τους, ότι μόνοι τους θα την αποκτήσουν, χωρίς να προσβλέπουν στον ξένων την βοήθεια.

### Η έκδοση της εικόνας του Μ. Αλεξάνδρου, Βιέννη 1797

Η εικόνα περιμετρικά έχει ένα λεπτό πλαίσιο και στο μέσον βρίσκεται η προσωπογραφία του Μεγάλου Αλεξάνδρου, η οποία περιβάλλεται από τέσσερις παραστάσεις «τα τριγυρινά εικονίσματα», όπως τα αποκαλεί ο Ρήγας, ενώ μεταξύ τους στις τέσσερις γωνίες χαράσσονται οι μορφές των στρατηγών του Μ. Αλεξάνδρου: Αντίγονος, Κάσσανδρος, Πτολεμαίος και Σέλευκος.

Πάνω και κάτω από τη μορφή του Μ. Αλεξάνδρου, ο Ρήγας έχει γράψει τα σχετικά με το μονόφυλλο και μία σύντομη ιστορία του Μ. Αλεξάνδρου στα ελληνικά αριστερά και γαλλικά<sup>6</sup> στα δεξιά, χωρίζοντάς τα με μία κάθετο γραμμή. Το ελληνικό κείμενο έχει ως εξής:

*«Το εγχάραγμα τούτο παριστάνει το πρόσωπον του Αλεξάνδρου, και των 4 αρχιστρατηγών του, καθ' ομοίωσιν μιάς Ανατολικής κόκκινης πέτρας αγάθου, ήτις ευρίσκεται εις το αυτοκρατορικόν ταμείον<sup>7</sup> εν Βιέννη. Τα 4 τριγυρινά εικονίσματα, παριστάνουν το 1. την θριαμβευτικήν είσοδόν του εις την Βαβυλώνα. Το 2 την φυγήν των Περσών εις τον Γρανικόν ποταμόν. Το 3 την ήτταν του Δαρείου και το 4 την φαμίλιαν του νικημένου τούτου βασιλέως εις τους πόδας του Αλεξάνδρου.*

*Ο Αλέξανδρος γεννηθείς εις τους 355 πρό Χριστού, εσπούδαξε την φιλοσοφίαν εις τον Αριστοτέλη, έκαμε τα πρώτα δείγματα της ανδρείας, και της πολεμικής αξιότητός του εις την μάχην της Χαιρωνείας, υπό την*

---

*όλης της Γραικίας προς τον αρχιστράτηγον Μποναπάρτε, Κέρκυρα 1798, φωτοανατύπωση του Κέντρου Ερεύνου του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 1998. Επίσης, ο Μαρτελάδος και άλλοι Επτανήσιοι ποιητές ύμνησαν τον Βοναπάρτη, βλ. Γεωργίου Μέγα, «Ο Ναπολέων Βοναπάρτης και η σύγχρονη ελληνική ποίηση», *Νέα Εστία*, τόμ. 89, 1969, σελ. 1661-1676. Βλ. επίσης Μαρίας Μαντουβάλου, *Ο Ρήγας στα βήματα του Μεγάλου Αλεξάνδρου*, Αθήνα 1996, σελ. 4.*

6. Επισημαίνουμε ότι η έκδοση της εικόνας του Μεγάλου Αλεξάνδρου είναι το μόνο έργο του Ρήγα, στο οποίο γράφει και σε άλλη γλώσσα εκτός από την ελληνική.
7. Η λέξη «ταμείον» σημαίνει συλλογή.

*διοίκησιν του πατρός του, και διεδέχθη τον θρόνον της Μακεδονίας 21 χρόνου, γνωρισθείς αρχηγός των Ελλήνων εις τους 333, διέυθυνε τας δυνάμεις των κατά των Περσών, εχάλασε την αυτοκρατορίαν των εις την Ασίαν και Αφρικήν, και την ήνωσε με την εδικήν του. Πολλάι αξιόλογοι πόλεις, σχεδόν και την σήμερον ακόμι, τω χρεωστούν την ύπαρξίν τους. Απέθανεν 32 χρόνων, βασιλεύσας 12.*

*Εξεδόθη παρά του Ρήγα Βελεστινλή Θετταλού, χάριν των Ελλήνων και φιλελλήνων, 1797».*

Παρατηρούμε ότι στην πρώτη ενότητα του κειμένου ο Ρήγας περιγράφει το περιεχόμενο της εικόνας. Τονίζει ιδιαίτερα «τα 4 τριγυρινά εικονίσματα» με τις παραστάσεις από γεγονότα του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Σκοπός του ήταν να δώσει παραστατικά το μεγαλείο της δράσης του, ώστε να δημιουργεί τον ανάλογο ψυχολογικό αντίκτυπο στους αναγνώστες. Γι' αυτό εξ' άλλου και αριθμήσε τις παραστάσεις αυτές.

Στη δεύτερη ενότητα γράφει μία σύντομη περιεκτική ιστορία του Μεγ. Αλεξάνδρου. Οι λέξεις είναι διαλεγμένες για τον σκοπό του, να ενδυναμώσει δηλαδή το φρόνημα των σκλαβωμένων Ελλήνων. Πρώτα αναγράφει το έτος γέννησης του Αλεξάνδρου και μετά την εκπαίδευσή του στη φιλοσοφία από τον μεγαλύτερο φιλόσοφο, τον Αριστοτέλη. Η αναφορά αυτή του Ρήγα στην εκπαίδευση δεν είναι τυχαία, διότι γνωρίζουμε και από τα άλλα έργα του τη σημασία, που έδινε στην εκπαίδευση, για την πνευματική πρόοδο και ανάπτυξη του ανθρώπου. Γι' αυτό εξ' άλλου και στα *Δίκαια του Ανθρώπου*, άρθρο 22, τονίζει με νόημα ότι «Όλοι χωρίς εξαίρεσιν έχουν χρέος να ηξεύρουν γράμματα... Εκ των γραμμάτων γεννάται η προκοπή με την οποίαν λάμπουν τα ελεύθερα έθνη».

Στη συνέχεια, τονίζει την ανδρεία και την «πολεμική δεξιότητα» του Μ. Αλεξάνδρου και ότι διαδέχθηκε «τον θρόνον της Μακεδονίας», χωρίς να αναφερθεί στην δολοφονία του Φιλίππου και τούτο διότι ο Ρήγας ενδιαφέρεται να δώσει θετικές πληροφορίες για τον Αλέξανδρο, να είναι πρότυπο στους σκλαβωμένους Έλληνες. Με έμφαση γράφει ότι ανακηρύχθηκε «αρχηγός των Ελλήνων» και κατεύθυνε τις δυνάμεις τους εναντίον των Περσών, των οποίων κατέστρεψε την αυτοκρατορία, προσδίνοντας με τις φράσεις αυτές μια δυναμική για τον συσχετισμό «Πέρσες-Τούρκοι», για να προκαλέσει τους αναγκαίους συνειρμούς στους σκλαβωμένους Έλληνες.

Παράλληλα, τονίζει με νόημα ότι πόλεις, που ιδρύθηκαν από τον Μεγ. Αλέξανδρο, υπάρχουν μέχρι την εποχή του, θέλοντας να δείξει στους Έλληνες



την διηγετική παρουσία του Αλεξάνδρου, ότι δηλαδή δεν βρίσκεται στο απώτερο παρελθόν, αλλά υφίσταται μέχρι «και την σήμερον ακόμι». Στο τέλος του κειμένου δίνεται η πληροφορία ότι η έκδοση είναι έργο του, αναγράφοντας ολογράφως το όνομά του: «Εξεδόθη παρά του Ρήγα Βελεστινλή Θετταλού χάριν των Ελλήνων και Φιλελλήνων. 1797»<sup>8</sup>.

---

8. Παρόλο που ο Ρήγας αναγράφει ολογράφως το όνομά του εν τούτοις κατά το παρελθόν μετατράπηκε σε «Φεραίος» και ακόμη σαν πραγματικό όνομα μέχρι πρόσφατα θεωρούνταν το ανιστόρητο «Αντώνιος Κυριαζής», το οποίο εισήχθη κατά το 1930 στην ιστοριογραφία, όπως έχουμε διαπιστώσει. Παρόμοια και για την καταγωγή του, που μερικοί συγγραφείς θέλουν να αγνοούν τα ίδια τα κείμενα του Ρήγα. Σχετικά βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Όνομα και καταγωγή του Ρήγα Βελεστινλή*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Β' έκδοση Αθήνα 2000.



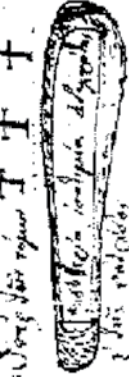
**ΣΤ΄**

***ΓΙΑ ΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ***

Ημέρα σφαιρική διαμένει με ταυρίαν με Πίριον, με πομπή Αίον, με Πίριον  
 πομπήν εναντίον της Βλαχμαπόλεως

Ημέρα με πομπήν Πίριον  
 με πομπήν εναντίον της Βλαχμαπόλεως

Ημέρα με πομπήν Πίριον



Ο γαός άφογός με πομπήν εναντίον της Πίριον, με πομπή Αίον, με  
 πομπήν εναντίον της Βλαχμαπόλεως, με πομπήν εναντίον της Βλαχμαπόλεως

Η αρχή του χειρόγραφου Κυθήρων με το ρόπαλο του Ηρακλείους.

## Συμβολή στην έρευνα του Συντάγματος του Ρήγα: Το σημαντικό χειρόγραφο Κυθήρων\*

(Τόμος Πρακτικών Επιστημονικού Συμποσίου, (19-21 Σεπτεμβρίου 2003),  
*Επιστημονική Έρευνα στα Κύθηρα*, επιμέλεια τόμου Γεώργιος Λεοντσίνης,  
Ανοικτό Πανεπιστήμιο Δήμου Κυθήρων, Αθήνα 2008, σελ. 216-227)

Το 1797 ήταν μία σημαντική χρονιά για τον Ρήγα Βελεστινλή, με πλούσια εκδοτική του δραστηριότητα και την προετοιμασία του επαναστατικού του σχεδίου. Τυπώνει τη *Χάρτα της Ελλάδος* με τα δώδεκα φύλλα της σε χρονικό διάστημα έξι μηνών, τους *Χάρτες* της Βλαχίας και της Μολδαβίας, την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου, τα βιβλία *Ηθικός Τρίπους*, *Νέος Ανάχαρσις* και *Στρατιωτικόν Εγκόλπιο*<sup>1</sup>. Και όλα αυτά τα τυπώνει αφού είχε εξασφαλίσει την έγκριση του λογοκρίτη της Αυστριακής Αστυνομίας, διότι τότε τίποτε δεν τυπώνονταν χωρίς τη σχετική έγκρισή του.

Ο Ρήγας, παράλληλα, ετοιμάζει και το Επαναστατικό του Μανιφέστο για μια Νέα Πολιτική Διοίκηση, δημοκρατική και αντιπροσωπευτική των λαών του βαλκανικού χώρου και της Μ. Ασίας, με τη σχεδιαζόμενη επανάστασή του, η οποία θα αντικαταστάσει την οθωμανική απολυταρχική εξουσία. Για το σκοπό αυτό ο Ρήγας κλεισμένος δύο μερόνυχτα στο τυπογραφείο των

---

\* Ο Δημήτριος Καραμπερόπουλος είναι Δρ Ιστορίας της Ιατρικής, Πρόεδρος της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα.

1. Το βιβλίο *Στρατιωτικόν Εγκόλπιο* τυπώθηκε, αλλά κατασχέθηκε από την Αυστριακή Αστυνομία μετά την προδοσία και σύλληψη του Ρήγα και δεν είδε το φως της δημοσιότητας. Ό,τι γνωρίζουμε είναι γνωστό από τα ανακριτικά έγγραφα των Αιμ. Λεγράν - Σπ. Λάμπρου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, επανέκδοση με την προσθήκη ευρετηρίου από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2000, σελ. 67, όπου αναγράφεται ότι το «*περί στρατιωτικών κανόνων πραγματευόμενον έργον το επιγραφόμενον "ο στρατάρχης Κεβενχύλλερ"*» είχε και κείμενο, καθώς και άσματα. Επίσης, από τα έγγραφα του Κ. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1997, σελ. 165 και 185, όπου αποκαλείται «*Εγκόλπιο*», το οποίο περιείχε «*τους πολεμικούς κανονισμούς*».

αδελφών Πούλιου στη Βιέννη τύπωσε παράνομα το έντυπο με τον τίτλο *Νέα Πολιτική Διοίκησης*, που περιέχει την «Επαναστατική Προκήρυξη», «*Τα Δίκαια του Ανθρώπου*», το «*Σύνταγμα*» και τον «*Θούριο*». Ο Ρήγας τύπωσε παράνομα τη *Νέα Πολιτική Διοίκηση*, γιατί γνώριζε πολύ καλά πως δεν θα ήταν δυνατόν πλέον να παραπλανήσει τον λογοκρίτη της Αυστριακής Αστυνομίας, όπως έκανε με τα άλλα βιβλία και με τη *Χάρτα της Ελλάδος*, η οποία *Χάρτα* τελικά, όπως έχουμε δείξει, αποτελούσε τον πολιτικό χάρτη του κράτους του και όχι απλά ένα χαρτογραφικό έργο<sup>2</sup>. Τα κείμενά του τώρα μιλούσαν καθαρά για επανάσταση, για τη δημιουργία μίας νέας δημοκρατικής πολιτείας στο βαλκανικό χώρο, της «Ελληνικής Δημοκρατίας».

Τα αντίτυπα του επαναστατικού του κειμένου, που τύπωσε ο Ρήγας, τα συσκεύασε σε κιβώτια και τα απέστειλε στην Τεργέστη, η οποία αποτελούσε τότε το άκρο της αυστριακής επικράτειας στη Μεσόγειο. Θα τα παραλάμβανε όταν θα έφτανε στην Τεργέστη, αφού εν τω μεταξύ είχε εξασφαλίσει στη Βιέννη το διαβατήριό<sup>3</sup> από την Αυστριακή Αστυνομία, για να αναχωρήσει για την Ελλάδα. Όμως η σύλληψη του Ρήγα κατά το Δεκέμβριο του 1797, μετά από την προδοσία ενός τυχάρπαστου Έλληνα εμπόρου της Τεργέστης, στάθηκε αιτία να ανακοπεί το επαναστατικό του σχέδιο, που διαφορετικά η επαναστατική του φωτιά θα είχε λάβει απρόβλεπτες διαστάσεις. Αποτέλεσμα της σύλληψης ήταν και η κατάσχεση των βιβλίων του *Στρατιωτικού Εγκολπίου*, με κανόνες περί πολεμικής τέχνης, που θεωρούσε ο Ρήγας απαραίτητους για την εκπαίδευση των σκλαβωμένων επαναστατών, και του σημαντικού και πρωτοποριακού του κειμένου του *Νέα Πολιτική Διοίκησης*, που αποτελούσε ένα νέο τρόπο διακυβέρνησης, της δημοκρατικής διακυβέρνησης.

Από τα λίγα αντίτυπα, περίπου διακόσια, του τυπωμένου εντύπου *Νέα Πολιτική Διοίκησης*<sup>4</sup>, που ξέφυγαν από τις αυστριακές αρχές κατά τη σύλληψη

2. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλος, «Η Χάρτα της Ελλάδος του Ρήγα. Τα πρότυπά της και νέα στοιχεία», στο: *Η Χάρτα του Ρήγα*, επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερόν-Βελεστίνου-Ρήγα, με την υποστήριξη της Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 1998.

3. Το γεγονός ότι ο Ρήγας είχε λάβει το διαβατήριό από τις αυστριακές αρχές δείχνει πως δεν είχαν υποψιαστεί την όλη κίνησή του. Κατ' αυτό τον τρόπο αποδεικνύεται ότι ο Ρήγας με φρόνηση προχώρησε στην όλη διοργάνωση του επαναστατικού του σχεδίου και δεν ευσταθούν τα όσα έγραψε ο Ιωάννης Φιλίμων, πως τάχα ο Ρήγας ήταν «επιπόλαιος εξεταστής των πραγμάτων». Βλ. σχετικά Δημ. Καραμπερόπουλος, *Η άδικη κρίση του Ι. Φιλίμονος για τον επαναστάτη Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 2000.

4. Από τα τρεις χιλιάδες αντίτυπα που τυπώθηκαν μυστικά στο τυπογραφείο των αδελφών Πούλιου μόνο περί τα 215 αντίτυπα δεν κατασχέθηκαν, διότι μάλλον είχαν διανεμηθεί και δεν κατέστη

του Ρήγα, δυστυχώς μέχρι σήμερα δεν έχει βρεθεί ούτε ένα αντίτυπο της έκδοσης της Βιέννης του 1797. Στην καταστροφή των εντύπων αυτών συνετέλεσε η σύλληψη και θανάτωση του Ρήγα με τον συνακόλουθο φόβο στους κύκλους των Ελλήνων και, επιπλέον, η μετά έξι μήνες σύσταση σε επιστολή του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Γρηγορίου του Ε'<sup>5</sup>, για την καταστροφή όσων ακόμη αντιτύπων είχαν απομείνει.

Γνωρίζουμε όμως ότι το *Σύνταγμα*, η *Νέα Πολιτική Διοικήσεις* και ο *Θούριος* κυκλοφόρησαν πριν από την έντυπη έκδοση και σε χειρόγραφη μορφή, ανεξάρτητα το ένα από το άλλο. Συγκεκριμένα, για τη χειρόγραφη αναπαραγωγή του εντύπου της Βιέννης έχουμε πληροφορίες από τα έγγραφα Λεγράνδ<sup>6</sup>, όπου σχετικά διαβάζουμε: «*Εν δε τη Πέστη λέγει ο Τουρούντζιας έδωκε το αντίτυπον τούτο προς ανάγνωσιν εις τον υπηρέτην του υιού του αυτόθι εμπόρου Ντορμούση τον καλούμενον Δημήτριον, αλλ' ότι ούτος απήντησεν εις αυτόν ότι είχαν ήδη αντιγράψει αυτό και ότι ενησχολήθη περί αυτό δύο νύκτας χωρίς να εκφρασθή ακριβέστερον περί τούτου*». Και στη συνέχεια τονίζεται ότι «*ο Τουρούντζιας ωμίλησε περί Προκηρύξεως εν τω εν Πέστη καφενείω του Λέξερ, και παρατήρησεν ότι πλείστοι των αυτόθι Ελλήνων είχαν ήδη γνώσιν αυτής, αλλά χωρίς όμως να έχωσιν ιδει αντίτυπον αυτής παρ' οιωδήποτε*». Ακόμη προστίθεται ότι «*το αντίτυπον όπερ αυτός είχε λάβει παρά του Ρήγα ανεκοίνωσεν εις τον νεωκόρον της αυτόθι εκκλησίας Ιωάννην Καρατζάν διά τον λόγον ότι ούτος παρεκάλεσεν αυτόν θερμώς περί τούτου και εδήλωσεν ότι θέλει ν' αντιγράψη αυτό και αποδώση πάραυτα εις αυτόν*».

\*\*\*

Πέρασαν από το 1797 πάνω από εβδομήντα χρόνια για να γνωρίσουμε το περιεχόμενο του εντύπου που τύπωσε ο Ρήγας στη Βιέννη. Δεν είχε βρεθεί μέχρι τότε ένα αντίτυπο ή χειρόγραφο της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως* του Ρήγα. Το 1871 έγινε η αρχή.

---

δυνατό στην Αυστριακή Αστυνομία να τα συγκεντρώσει. Βλ. Κ. Άμαντος, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1930, επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστινίου-Ρήγα, Αθήνα 1997, σελ. 149.

5. Η επιστολή δημοσιεύθηκε στο Γ.Γ. Παπαδόπουλος, *Τα κατά τον αιόδημον πρωταθλητήν του ιερού των Ελλήνων αγώνος, τον πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριον τον Ε'*, τόμ. Β', εν Αθήναις 1866, σελ. 498-499.
6. Αιμ. Λεγράν - Σπ. Λάμπρου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή, ό.π.*, σελ. 103-105.

1. Το χειρόγραφο *Ζακύνθου*. Για πρώτη φορά στο περιοδικό *Παρθενών*<sup>7</sup> δημοσιεύθηκε από τον Π. Χιώτη το χειρόγραφο με το «Σύνταγμα» του Ρήγα Βελεστινλή. Το χειρόγραφο αυτό, που αποκλήθηκε «χειρόγραφο Ζακύνθου», δεν περιέχει το «Θούριο», παρά μόνο το «Σύνταγμα», ενώ το έντυπο του 1797 περιείχε και τα δύο. Το χειρόγραφο βρισκόταν στο ιδιωτικό αρχείο του νομικού καθηγητή στην Ιόνιο Ακαδημία Νικόλαου Μανιάκη (1812-1852), ο οποίος θεωρείται αντιγραφέας του χειρογράφου τούτου από το αντίτυπο του 1797. Όπως όμως παρατηρούμε, περιέχει την προσθήκη «*Ρήγα του φιλοπάτριδος...*» και στην προμετωπίδα από το «*Θούριο*» «*Συμβούλους προκομμένους...*» (στ. 23-26), στοιχεία που δεν περιέχονταν στο έντυπο και τα οποία μας κάνουν να υποθέσουμε ότι είναι προσθήκες του αντιγραφέα. Επίσης, στο άρθρο 4 του «*Συντάγματος*» αναγράφει «υποστατικών» και όχι τη τουρκική λέξη «μούλκι», όπως τα άλλα δύο χειρόγραφα, καθώς επίσης στο άρθρο 3 του «*Συντάγματος*» δίπλα στους ελληνικούς όρους της διοικητικής διαίρεσης του κράτους του «*Επαρχία, Τοπαρχία, Προεστάτων*» δεν αναγράφει τις αντίστοιχες τουρκικές λέξεις «*καδιλίκια, μεμλεκέτια, σουμπασιλίκια*». Ίσως, να αφαιρέθηκαν από τον αντιγραφέα. Επίσης, δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε αν οι προσθήκες και αποκλίσεις, που δημοσιεύθηκαν στο περιοδικό *Παρθενών* ήταν και στο χειρόγραφο ή προστέθηκαν από τον αντιγραφέα, ο οποίος θα έκανε σιωπηρές παρεμβάσεις. Δυστυχώς, το σημαντικό αυτό χειρόγραφο έχει πλέον χαθεί, αγνοείται η τύχη του.

2. Το χειρόγραφο *Βουκουρεστίου*. Πέρασαν άλλα ογδομήντα περίπου χρόνια, όταν το 1950 ο καθηγητής ΑΙ. Elian<sup>8</sup> βρήκε ένα άλλο χειρόγραφο της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως* στο Βουκουρέστι, γι' αυτό και αποκλήθηκε «χειρόγραφο Βουκουρεστίου». Γράφτηκε το 1807 από τον αντιγραφέα, όπως το δηλώνει ο ίδιος στο χειρόγραφο αυτό. Ο «*Θούριος*» περιλαμβάνεται μαζί με άλλα προεπαναστατικά στιχουργήματα και το Σύνταγμα βρίσκεται στο τέλος ενός «*Χρησιμολόγιο διαφόρων χρησιμοδότων*» του Νικολάου Παρπαρίγου από τη Λέσβο και εγκαταστημένο στο Ιάσιο της Μολδαβίας.

Το ρόπαλο με του σταυρούς – το εθνόσημο – τίθεται στο τέλος του Παραρτήματος του χειρογράφου, εντός μιας σημαίας, όπως βλέπουμε στη εικόνα. Ωστόσο, δεν διορθώνεται η φράση στο τέλος του Παραρτήματος, που αναγράφει

7. Περιοδικό *Παρθενών*, τόμ. Α', 1871, σελ. 507-512, 545-556.

8. Α. Elian, «Sur la circulation manuscrite des écrits politiques Rhigas en Moldavie», *Revue roumaine d'histoire*, τόμ. 1, (1962), σελ. 487-497.



φει ο Ρήγας για το ρόπαλο με τους τρεις σταυρούς «*καθώς είναι εις την αρχήν*» του εντύπου. Το χειρόγραφο αυτό του Βουκουρεστίου αποτελεί μάλλον αντίγραφο του αρχικού κειμένου του Συντάγματος του Ρήγα, που κυκλοφόρησαν σε χειρόγραφη μορφή πριν από την έκδοση. Στο άρθρο 16 των *Δικαίων του ανθρώπου* αναγράφεται η λέξη «οβολός», ενώ στα χειρόγραφα Ζακύνθου και Κυθήρων αναγράφεται η λέξη «λεπτόν», που σημαίνει ότι ο Ρήγας θα έκανε διορθώσεις μέχρι την τελευταία στιγμή πριν από την εκτύπωση, τακτική που συνήθιζε να ακολουθεί, όπως γνωρίζουμε και από άλλα έργα του.

3. Η πρώτη έκδοση του «*Θουρίου*», μετά από εκείνη του Ρήγα του 1797, γίνεται το 1798 στην Κέρκυρα από τον Χριστόφορο Περραιβό<sup>9</sup>. Ωστόσο, γνωρίζουμε ότι ο *Θούριος* είχε κυκλοφορήσει πλατιά στον ελληνικό χώρο και σε χειρόγραφη μορφή σε πολλές παραλλαγές, παίρνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο μια θέση στα δημοτικά μας τραγούδια<sup>10</sup>. Ο «*Θούριος*» βρέθηκε και στο ρουμανικό κώδικα 3078 της βιβλιοθήκης της Ρουμανικής Ακαδημίας, γραμμένο από τον αντιγραφέα Δημήτριο Αναγνώστη, 10 Ιουλίου 1809, ο οποίος στο τέλος του «*Θουρίου*» σημειώνει: «*τέλος των στίχων, οι δε νόμοι ήν πολλοί και ενβαρύνθην να τους γράψω*». Θα είχε μάλλον μπροστά του το χειρόγραφο αντίγραφο του εντύπου του 1797 με το «*Σύνταγμα*» του Ρήγα, αλλά βαρέθηκε να αντιγράψει και αυτό το κείμενο.

4. Το *χειρόγραφο Κυθήρων*. Το αξιόλογο αυτό χειρόγραφο της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως* του Ρήγα βρέθηκε από τον φιλόλογο Εμμ. Σ. Στάθη<sup>11</sup> στο ιδιωτικό αρχείο του πατέρα του Σπύρου Στάθη (1889-1945). Το χειρόγραφο περιέχει πρώτα τη *Νέα Πολιτική Διοίκηση* και μετά τον *Θούριο*, όπως είναι και στο έντυπο της Βιέννης, που γνωρίζουμε από τα ανακριτικά έγγραφα Αιμ. Λεγράν και Κων. Αμάντου<sup>12</sup>. Στο χειρόγραφο των Κυθήρων δεν αναγράφεται ο αντιγραφέας ούτε και το έτος αντιγραφής. Σύμφωνα με τον Στάθη, το χει-

9. Φωτομηχανική ανατύπωση της έκδοσης της Κέρκυρας (1798) *Επαναστατικά τραγούδια του Ρήγα και ο Ύμνος στον Μπωναπάρτε του Περραιβού* έγινε από το Κέντρο Ερεύνης του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 1998.

10. Ένα δείγμα της πλατιάς διάδοσης του «*Θουρίου*» αποτελεί το γεγονός ότι συμπεριλήφθηκε στη συλλογή με τα δημοτικά τραγούδια από τον Claude Fauriel, *Chants populaires de la Grèce moderne*, τόμ. Β', Παρίσι 1925, σελ. 20-28.

11. Εμμ. Σ. Στάθης, *Το Σύνταγμα και ο Θούριος του Ρήγα. Το αρχικό και το τελικό κείμενο*. Κριτική έκδοση. εκδ. Αρμός, Αθήνα 1996.

12. Βλ. Κ. Αμαντος, *Ανέκδοτα έγγραφα...*, ό.π., σελ. 31, «...ένα τραγούδι υπέρ της ελευθερίας (ακριβώς το ευρισκόμενον εις την τέταρτην σελίδα της προκηρύξεως)».

ρόγραφο αντιγράφηκε από έντυπο του 1797 για λογαριασμό του Κυθήριου λογίου Εμμανουήλ Καλούτση<sup>13</sup> (1755-1833), ο οποίος ήταν γνωστός για τα δημοκρατικά του φρονήματα.

Σχετικά τώρα με την περιγραφή χειρογράφου, σημειώνουμε ότι κατά την αυτοψία διαπιστώσαμε πως είναι ένα φυλλάδιο με 12 φύλλα (24 σελίδες διαστάσεων 28 εκ. x 20 εκ.). Το πρώτο φύλλο είναι λευκό και το κείμενο αρχίζει από την τρίτη σελίδα μέχρι την εικοστή τρίτη σελίδα, ενώ η εικοστή τέταρτη σελίδα είναι λευκή. Το χειρόγραφο είναι σε καλή κατάσταση, είναι ευανάγνωστο, όπως βλέπει κανείς στην εικόνα, και βρίσκεται τώρα στη Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων, στο Τμήμα των Παλαιών Βιβλίων και Χειρογράφων. Το χειρόγραφο περιέχει την «*Επαναστατική Προκήρυξη*», «*Τα Δίκαια του Ανθρώπου*», το «*Σύνταγμα*» μέχρι το μέσο της εικοστής σελίδας και από εκεί το «*Θούριο*» μέχρι την εικοστή τρίτη σελίδα. Στην αρχή είναι σχεδιασμένο και το ρόπαλο του Ηρακλέους με τους τρεις σταυρούς. Ενδιαφέρον έχει ότι ο αντιγραφέας διέγραψε την πρώτη του απόπειρα σχεδιασμού του ροπάλου και σχεδίασε ένα άλλο ρόπαλο του Ηρακλέους με τους τρεις σταυρούς και τη φράση «*Υπέρ των νόμων και της πατρίδος*» και εντός του ροπάλου τις λέξεις «*ελευθερία-ισοτιμία-αδελφότης*».

Όσον αφορά τη θέση του ροπάλου στο έντυπο της Βιέννης, θεωρούμε ότι θα ήταν στην αρχή του κειμένου και τούτο το συμπεραίνουμε από τρία στοιχεία: πρώτον, από τη φράση που γράφεται στο τέλος του Παραρτήματος της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως* και η οποία αναφέρεται στο ρόπαλο του Ηρακλέους και σημειώνει «*καθώς είναι εις την αρχήν*», δηλαδή της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως*, όπου ήταν σχεδιασμένο. Και πράγματι, στο χειρόγραφο των Κυθήρων το σχέδιο του ροπάλου βρίσκεται στην αρχή του κειμένου. Δεύτερον, από τη ρωσική μετάφραση<sup>14</sup> του «*Συντάγματος*», η οποία πραγματοποιήθηκε μετά την προδοσία και την αποκάλυψη του επαναστατικού σχεδίου του Ρήγα. Παρατηρούμε ότι η ρωσική μετάφραση, που έγινε από το έντυπο του 1797, έχει την ίδια αναγραφή με το σχέδιο στην αρχή της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως*, όπως και το χειρόγραφο Κυθήρων. Και τρίτον, ο Αυστριακός τυπογράφος

13. Βλ. Εμμ. Στάθη, *ό.π.*, σελ. 78.

14. Τη ρωσική μετάφραση της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως* και του *Θούριου*, αντίτυπο της οποίας είχε προμηθευθεί το Φεβρουάριο του 1798 το Υπουργείο Εξωτερικών της Ρωσίας, ανακάλυψε και παρουσίασε το 1963 ο ιστορικός και ακαδημαϊκός Γρηγόρι Αρς, Βλ. Λ. Βρανούσης, *Ρήγας*, Απαντα Νεοελλήνων Κλασικών, Εταιρεία Ελληνικών Εκδόσεων, τόμ. 2, Αθήνα 1968, σελ. 675.

των αδελφών Πούλιου κατέθεσε ότι το έντυπο που τυπώθηκε είχε στην αρχή «*ξύλογραφίαν σφηνός*»<sup>15</sup>, δηλαδή το ρόπαλο του Ηρακλέους.

Ο Εμμ. Στάθης έχει μεταγράψει κριτικά το χειρόγραφο στο βιβλίο του, που εξέδωσε το 1996, και στη συνέχεια αυτό έχει χρησιμοποιηθεί στην πρόσφατη έκδοση των έργων του Ρήγα από τη Βουλή των Ελλήνων. Με την ευκαιρία θέλουμε να επισημάνουμε ότι η λέξη «*εξουσίαν*» στην τελευταία φράση του άρθρου 68 του Συντάγματος του χειρογράφου «...*δεν μετέρχονται καμμίαν προσωπικήν εξουσίαν, αλλ' εν ονόματι του διοικητηρίου*», στην έκδοση του Εμμ. Στάθης έχει αντικατασταθεί από τη λέξη «*εξέτασιν*», που δεν δίνει εννοιολογικό περιεχόμενο στην πρόταση. Το λάθος αυτό φυσικά έχει αναπαραχθεί στη συνέχεια και στην πρόσφατη έκδοση της Βουλής των Ελλήνων<sup>16</sup>.

Σχετικά με τις τουρκικές λέξεις που αναγράφονται στο Σύνταγμα, θα θέλαμε να σημειώσουμε ότι στην πρόσφατη έρευνά μας «*Ο Ρήγας μεταφραστής των Ολυμπίων του Μεταστάσιο*»<sup>17</sup> αποδεικνύουμε με ενδοκειμενικά στοιχεία ότι είναι μετάφραση του Ρήγα και όχι άλλου φίλου του, όπως έχει υποστηριχθεί. Επιπλέον, στη μελέτη μας αυτή έχουμε διαπιστώσει ότι στο έργο αυτό ο Ρήγας δεν χρησιμοποιεί ξένες λέξεις, στοιχείο που μας κάνει να υποθέσουμε ότι τουλάχιστον το διόρθωσε την τελευταία στιγμή πριν τυπωθεί, όταν δηλαδή έφθασε στην ακμή της επαναστατικής του δράσης. Ακόμη, παρατηρήσαμε ότι και η «*Επαναστατική Προκήρυξη*» δεν περιέχει ξένες λέξεις, θεωρώντας ότι μάλλον θα γράφθηκε πριν από την εκτύπωση.

Κάνουμε την υπόθεση μήπως ο Ρήγας ακολούθησε την ίδια τακτική και στα Δίκαια του Ανθρώπου και στο Σύνταγμα, να τα διόρθωσε δηλαδή την τελευταία στιγμή και να διέγραψε τις ξένες λέξεις πριν από την εκτύπωση της *Νέας Πολιτικής Διοίκησης*. Οι αναγραφόμενες τώρα στα χειρόγραφα ξένες λέξεις πιθανόν να έχουν τεθεί εν μέρει από τους αντιγραφείς, για να επεξηγήσουν τις καινούργιες λέξεις που εισήγαγε ο Ρήγας, ή ο ίδιος να τις είχε αναγράψει αρχικά στο χειρόγραφό του. Στοιχείο που ενισχύει την άποψη ότι ο Ρήγας μέχρι και την τελευταία στιγμή μπορεί να έκανε διορθώσεις στο κείμενό του πριν

15. Κ. Αμαντος, *Ανέκδοτα έγγραφα...*, ό.π., σελ. 21.

16. Βλ. Ρήγα Βελεστινλή, *Απαντα τα σωζόμενα*, πέμπτος τόμος, *Νέα Πολιτική Διοίκησης*, Εισαγωγή-Επιμέλεια-Σχόλια Π.Μ. Κιτρομηλίδης, εκδ. Βουλή των Ελλήνων, Αθήνα 2000, σελ. 60.

17. Δ. Καραμπερόπουλος, *Ο Ρήγας μεταφραστής των Ολυμπίων του Μεταστάσιο*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2001· και Ρήγα Βελεστινλή, *Ο Ηθικός Τρίπους*, εκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2001, Εισαγωγή σελ. λα'-λγ'.

από την εκτύπωση του εντύπου της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως*, αποτελεί το γεγονός ότι στο άρθρο 16 των *Δικαίων του Ανθρώπου* του χειρογράφου Βουκουρεστίου αναγράφεται η λέξη «οβολός», ενώ στα χειρόγραφα Ζακύνθου και Κυθήρων αναγράφεται η λέξη «λεπτόν».

Ο όρος «μούλκι» χρησιμοποιείται μόνο σε μία περίπτωση (άρθρο 4 του Συντάγματος) από τις επτά περιπτώσεις που αναφέρεται ο όρος «υποστατικών» (*Επαναστατική Προκήρυξη, Δίκαια του Ανθρώπου*, άρθρο 4, 8 και 16, Σύνταγμα άρθρο 4, 54 και 122). Σημειώνουμε ωστόσο ότι η γερμανική μετάφραση<sup>18</sup> της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως* στο άρθρο 4 του «Συντάγματος» δεν αναγράφει τη λέξη «μούλκι» δίπλα στη γερμανική λέξη «Besitzung». Επίσης, η λέξη «ζαμπητλήκι» του άρθρου 14 του «Συντάγματος» μεταφράζεται στα γερμανικά «Sicherheitswache» (=φρουρά ασφαλείας) χωρίς επεξηγήσεις, διότι προφανώς ο μεταφραστής γνώριζε την λέξη και την απέδωσε στα γερμανικά. Ομοίως, σχετικά και με τον όρο «Πλάσα» του άρθρου 78 του Συντάγματος, φαίνεται ότι ο μεταφραστής στα γερμανικά γνώριζε τον όρο και τον απέδωσε με τον όρο «Gemeinde», βάζοντας σε παρένθεση ως επεξήγηση και τη γαλλική λέξη «commune».

Ακόμη, θέλουμε να επισημάνουμε ότι κατά τη εξέταση της γερμανικής μετάφρασης του «Συντάγματος» στο άρθρο 2 παρατηρήσαμε ότι ο μεταφραστής αναγράφει τις λέξεις «Επαρχία», «Τοπαρχία» και «Προεσάτον» με λατινικούς χαρακτήρες, «Eparchien», «Toparchien», «Proestate», και σε παρένθεση επεξηγεί ότι στα τουρκικά η Επαρχία λέγεται «Memlek» και στα γαλλικά «Departements», η «Τοπαρχία» στα τούρκικα «Kadi», στα γαλλικά «Districts» παραθέτοντας και τη γερμανική αντίστοιχη λέξη «Bezirke», και για τον όρο «Προεσάτον» σημειώνει τους όρους στα τούρκικα «Sumprasilik», στα γαλλικά «Cantons» και στα γερμανικά «Ortschaften». Σημειώνουμε όμως ότι στα χειρόγραφα Κυθήρων και Βουκουρεστίου της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως* υπάρχει επεξήγηση σε παρένθεση ότι στα τουρκικά η «Επαρχία» ονομάζεται «Μαμλεκέτια», η «Τοπαρχία» «Καδηλήκια» και το «Προεσάτον» αποκαλείται «Σουμπασηλήκια».

Το αρχικό κείμενο του εντύπου μάλλον είχε τους ελληνικούς όρους «Επαρχία, Τοπαρχία, Προεσάτον», τους οποίους και ο μεταφραστής τους στα γερμανικά αναγράφει με τους λατινικούς χαρακτήρες, αλλά για να γίνουν

18. Η γερμανική μετάφραση του Συντάγματος του Ρήγα περιέχεται εις του Κ. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα...*, ό.π., σελ. 45-83.

κατανοητοί οι όροι αυτοί θέτει σε παρένθεση τους αντίστοιχους όρους στα τουρκικά, γαλλικά και γερμανικά. Νομίζουμε ότι ο Ρήγας δεν θα ανέγραφε όλους αυτούς τους όρους. Μάλλον θα περιείχε τους τουρκικούς όρους στα χειρόγρατά του, και πιθανόν στο έντυπο να τους αφαίρεσε, ακολουθώντας την τακτική της τελευταίας στιγμής, να αποκαθαίρει το λεξιλόγιό του από τις ξένες λέξεις, που αναφέραμε παραπάνω, ή ίσως τους άφησε, για να γίνουν κατανοητοί οι καινούργιοι όροι που ήθελε να εισαγάγει στην πολιτική διοίκηση του κράτους του. Ενδιαφέρον πάντως έχει να επισημάνουμε ότι ο Ρήγας ενώ στον αυτόγραφο Χάρτη της Βλαχίας χρησιμοποίησε τον όρο «Καδιλίκια», αναγράφοντας επί πλέον το «Καδιλίκι Λόβιστα», που περιέχει και ο πρότυπος χάρτης, όμως παρέλειψε τον όρο «Καδιλίκια» στην έκδοση του Χάρτη της Βλαχίας<sup>19</sup>.

Πάντως, το γεγονός ότι στο άρθρο 78 του «Συντάγματος» ο μεταφραστής στα γερμανικά τους όρους «Επαρχία, Τοπαρχία» συνοδεύει με τους αντίστοιχους όρους στα τουρκικά «Memleket» και «Kadiliki» και με τους όρους στα γαλλικά, όπως και στο άρθρο 2 του «Συντάγματος», και ακόμη ότι οι τουρκικοί όροι αναγράφονται αντίστοιχα και στα χειρόγραφα Κυθήρων και Βουκουρεστίου, μας κάνει να καταλήξουμε ότι μάλλον θα περιέχονταν και στο έντυπο της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως*, που τύπωσε ο Ρήγας το 1797.

\*\*\*

Με το χειρόγραφο των Κυθήρων του Συντάγματος του Ρήγα, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι μάλλον έχουμε μπροστά μας ένα αντίγραφο του εντύπου του Συντάγματος του Ρήγα του 1797, που δυστυχώς δεν έχει μέχρι τώρα βρεθεί. Το χειρόγραφο των Κυθήρων μάς βοηθάει να αναπαραστήσουμε το κείμενο που τύπωσε ο Ρήγας Βελεστινλής, και το οποίο αποτελεί το πρώτο πολιτικό συνταγματικό κείμενο του νεώτερου Ελληνισμού.

---

19. Βλ. Α. Αβραμέα, «Τα τοπωνύμια της Βλαχίας στον χειρόγραφο χάρτη του Ρήγα», *Ο Ερανιστής* 17 (1981), σελ. 100-119, και «Η “Νέα Χάρτα της Βλαχίας” του Ρήγα και η αυτόγραφος επεξεργασία της», *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών*, τόμ. 53 (1978), σελ. 395-407. Πρβλ. Δ. Καραμπερόπουλος, *Οι χάρτες Βλαχίας και Μολδαβίας του Ρήγα Βελεστινλή. Επανεκδοση για πρώτη φορά και νέα στοιχεία*, εκδ. Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2005.



Παρουσίαση της έκδοσης των *Επαναστατικών* του Ρήγα στα Βουλγαρικά στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Σόφιας, 19 Ιανουαρίου 1999. Στο κέντρο η καθηγήτρια Ιστορικός Νάντια Ντάνοβα μετέφρασε το Σύνταγμα, δεξιά ο Βασίλ Στανίλοβ μετέφρασε τον *Θούριο* και ο Πρόεδρος της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα Δρ. Δημ. Καραμπερόπουλος. Πίσω η χορωδία που τραγούδησε τον *Θούριο* στα Βουλγαρικά και στα Ελληνικά.



Κατά την παρουσίαση των *Επαναστατικών* του Ρήγα στα Βουλγαρικά παραβρέθηκαν και έδωσαν θερμό χαιρετισμό ο τότε υπουργός Εξωτερικών της Ελλάδος Θεόδωρος Πάγκαλος και η υπουργός Εξωτερικών της Βουλγαρίας Ν. Μιχαΐλβα, που διακρίνονται στην πρώτη σειρά. Δίπλα είναι ο καθηγητής και πρέσβης της Βουλγαρίας στην Ελλάδα Κίριλ Τοπάλοβ και ο υφυπουργός Οικονομικών της Ελλάδος Γεώργιος Δρυς.

# Επιβίωση του Συντάγματος του Ρήγα Βελεστινλή στους Επαναστάτες του 1821

(Υπέρεια, τόμ. 5, Πρακτικά Ε' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας»,  
(Βελεστίνο 2007), Αθήνα 2010, σελ. 883-890)

Ο Ρήγας Βελεστινλής<sup>1</sup> (1757-1798) κατά τη δεύτερη παραμονή του στη Βιέννη το 1797 προετοίμαζε μεθοδικά το επαναστατικό του σχέδιο για την απελευθέρωση των σκλαβωμένων από την απολυταρχική εξουσία του Σουλτάνου. Για τον σκοπό αυτό θέλησε πρώτα να τονώσει το ηθικό τους με τη σύνθεση του «Θουρίου», ο οποίος είχε πλατιά διάδοση στον Βαλκανικό χώρο. Τύπωσε την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου<sup>2</sup> για να προσφέρει στους σκλαβωμένους πρότυπο αγωνιστικότητας και αποφασιστικότητας. Ο Ρήγας γνώριζε καλά πως χωρίς στρατιωτική επιτυχία της επανάστασής του δεν ήταν δυνατόν να γκρεμιστεί η οθωμανική εξουσία. Γι' αυτό και μετέφρασε το

---

1. Για τη *Νέα Πολιτική Διοίκησης* του Ρήγα Βελεστινλή βλ. στο Άπαντα Νεοελλήνων Κλασικών, *Ρήγας Βελεστινλής-Φεραίος*, Συναγωγή κειμένων, φιλολογική επεξεργασία και παρουσίαση Λ. Βρανούσης, Αθήνα 1968, τόμ. 2, σελ. 673-735. Απ. Δασκαλάκης, *Το πολίτευμα του Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1976. Ρήγα Βελεστινλή, *Τα Επαναστατικά*, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλος, έκδοση Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1994, πέμπτη επανέκδ. 2005. Ε. Σ. Στάθης, *Το Σύνταγμα και ο Θούριος του Ρήγα. Το αρχικό και το τελικό κείμενο. Κριτική έκδοση*, εκδ. "Αρμός", Αθήνα 1996. Βουλή των Ελλήνων, *Άπαντα τα Σωζόμενα*, τόμος πέμπτος, επιμ. Πασχ. Κιτρομηλίδης, Αθήνα 2000.

2. Η εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου επανεκδόθηκε αναστατικά στο φυσικό μέγεθος με τίτλο *Ο Μέγας Αλέξανδρος του Ρήγα Βελεστινλή, Βιέννη 1797*, και την επιμέλεια-εισαγωγή Δημ. Καραμπερόπουλου, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2006.

«Στρατιωτικόν Εγκόλπιον»<sup>3</sup> έργο του διάσημου τότε στρατηγού Ludwig Andreas von Khevenhüller (1683-1744) για να εκπαιδευτούν οι επαναστάτες ραγιαδες στην τακτική του πολέμου, όπως εκπαιδευόνταν και τα στρατεύματα του Σουλτάνου. Επί πλέον είχε συλλάβει ένα συγκεκριμένο επιτελικό στρατιωτικό σχέδιο για την έναρξη και συνέχιση της επανάστασής του, όπως αυτό διαπιστώνεται από τα σχετικά έγγραφα σύλληψης και ανάκρισής του<sup>4</sup>.

Παράλληλα τύπωσε τους χάρτες «Χάρτα της Ελλάδος», «Νέα Χάρτα της Βλαχίας» και «Γενική Χάρτα της Μολδοβίας», οι οποίοι, όπως έχουν δείξει οι πρόσφατες έρευνές μας<sup>5</sup>, δεν ήταν απλά χαρτογραφικά έργα, όπως θεωρούνταν μέχρι σήμερα. Ο Ρήγας τους τύπωσε για να έχει πολιτικούς χάρτες όλων των περιοχών του σχεδιαζόμενου μελλοντικού κράτους του, διαιρεμένου σε Τοπαρχίες και Επαρχίας. Σκόπευε ακόμη να τυπώσει λεπτομερείς χάρτες και για τις υπόλοιπες περιοχές της Βουλγαρίας, Βοσνίας και Σερβίας<sup>6</sup>. Επί πλέον ο Ρήγας τύπωσε και τα βιβλία «Νέος Ανάχαρσις»,

---

3. Αντίτυπο της γαλλικής μετάφρασης του «Στρατιωτικού Εγκολπίου» με τίτλο «Maximes de guerre», 1771, που απόκειται στη Βιβλιοθήκη του Κογκρέσου των ΗΠΑ, μεταφράστηκε στα ελληνικά και θα εκδοθεί από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, ώστε να γίνει γνωστό το περιεχόμενο του βιβλίου που ο Ρήγας μετέφρασε και εξέδωσε, αλλά δυστυχώς δεν κυκλοφορήθηκε λόγω της σύλληψής του μετά την προδοσία από τον τυχαρίπαστο Έλληνα έμπορο της Τεργέστης.

4. Αιμ. Λεγρόνδ-Σπυρίδων Λάμπρος, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή και των συν αυτώ μαρτυρησάντων*, Αθήνα 1891, επανέκδοση αναστατική (επιμέλεια-ευρετήριο Δημ. Καραμπερόπουλου) από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1996 και β' επανέκδ. 2000, σελ. 71.

5. Βλ. τις μελέτες Δημ. Καραμπερόπουλος, «Η “Χάρτα της Ελλάδος” του Ρήγα. Τα πρότυπά της και νέα στοιχεία», στο *Η Χάρτα του Ρήγα Βελεστινλή*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα με την υποστήριξη της Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 1998, και σε ανάτυπο με την προσθήκη μερικών εικόνων ταύτισης. Του ίδιου, *Οι χάρτες Βλαχίας και Μολδαβίας του Ρήγα Βελεστινλή, Βιέννη 1797. Νέα στοιχεία-Ευρετήριο-αυθεντική επανέκδοση*, Αθήνα 2006, έκδοση της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα. Του ίδιου *Το χαρτογραφικό έργο του Ρήγα Βελεστινλή υπό το φως των νέων ερευνών*, Αθήνα 2010, δημοσιευμένο και στον τόμο *Πρακτικών του 1<sup>ου</sup> Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας και Πολιτισμού της Θεσσαλίας*, Περιφέρεια Θεσσαλίας, Λάρισα 2009, τόμ. 2, σελ. 688-699.

6. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Johann Christian von Engel, *Geschichte des Ungarischen Reichs und seiner Nebenlande*.-τόμ. I: *Geschichte des alten Panoniens und der Bulgarey*, Halle 1797, σελ. 473-474, ο Ρήγας ετοίμαζε λεπτομερείς χάρτες και για τις υπόλοιπες περιοχές της Βουλγαρίας, Σερβίας, Βοσνίας. Την μαρτυρία μνημονεύει ο Γ. Λάϊος, «Οι χάρτες του Ρήγα. Έρευνα επί νέων πηγών», *Δελτίο Ιστορικής Εθνολογικής Εταιρείας*, τόμ. 14, (1960), σελ. 231-312, Παράρτημα II, σελ. 296-298. Στις αποσκευές του κατά τη σύλληψή του ο Ρήγας είχε και έναν χάρτη της Σερβίας-Βοσνίας, βλ. Κων. Άμαντος, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1930, φωτομηχανική επανέκδοση με την προσθήκη ευρετηρίου (επιμ. Δημ.



όπου τονίζεται η ένδοξη ιστορία της αρχαίας Ελλάδος και «Ηθικός Τρίπους», στον οποίο περιέχονται «Τα Ολύμπια», που αναφέρονται στους Ολυμπιακούς Αγώνες της αρχαιότητας. Στον πρόλογο των «Ολυμπίων» ο Ρήγας μας δίνει μια σημαντική πληροφορία για την διαχρονικότητα των Ολυμπιακών αγωνισμάτων στον ελληνικό χώρο, πως δηλαδή διατηρούνταν στην εποχή του στην Θεσσαλία και σε όλη την Ελλάδα.

Για να εκδώσει όλα αυτά τα έργα ο Ρήγας έπαιρνε άδεια από τον λογοκρίτη της Αυστριακής Αστυνομίας, συγκαλύπτοντας τους πραγματικούς του σκοπούς, αποδεικνύοντας κατ' αυτόν τον τρόπο τις συνωμοτικές του ικανότητες<sup>7</sup>. Ωστόσο παράνομα εξέδωσε στο τυπογραφείο των Σιατιστινών αδελφών Πούλιου το επαναστατικό έργο με τίτλο «Νέα Πολιτική Διοίκησις», που περιέχει την «Επαναστατική Προκήρυξη», τα «Δίκαια του Ανθρώπου», το «Σύνταγμα». Ήξερε ότι δεν θα ήταν δυνατόν να πάρει την άδεια από τον λογοκρίτη της Αυστριακής Αστυνομίας. Η φροντίδα του Ρήγα να μεταφράσει και να εκδώσει τη «Νέα Πολιτική Διοίκησις», το νέο δημοκρατικό τρόπο διαχείρισεως των πολιτειακών θεμάτων, δείχνει την προνοητικότητα του Ρήγα. Ήθελε να έχει έτοιμο ένα σχέδιο Συντάγματος για να διοικηθεί αμέσως μετά την επανάσταση το σχεδιαζόμενο κράτος του στον Βαλκανικό χώρο όπου ήταν η οθωμανική εξουσία. Γι' αυτό τονίζουμε ότι το εγχείρημα του Ρήγα δεν κατατάσσεται στις εξεγέρσεις, που δεν έχουν πρόνοια για το τι θα γίνει μετά, αλλά κατατάσσεται στις επαναστάσεις, όπου υπάρχει πρόγραμμα για την μετέπειτα πορεία.

Η «Νέα Πολιτική Διοίκησις» όμως του Ρήγα μετά τη προδοσία από τον τυχαίο Έλληνα έμπορο κατασχέθηκε και τα αντίτυπα καταστράφηκαν από την Αυστριακή Αστυνομία, η οποία μόνο τότε έλαβε γνώση της επαναστατικής κινήσεώς του. Ωστόσο από τα έγγραφα σύλληψης και ανάκρισης του Ρήγα γνωρίζουμε ότι από τα τρεις χιλιάδες αντίτυπα, που τυπώθηκαν, στα κατασχεθέντα κιβώτια βρέθηκαν συνολικά 2785 αντίτυπα<sup>8</sup>. Αυτό σημαίνει ότι περί τα 215 αντίτυπα διέφυγαν την κατάσχεση και είχαν διανεμηθεί σε Έλληνες της Βιέννης, Σεμλίνου, Πέστης. Για την διασπορά των αντιτύπων αυτών ενδιαφέρουσα είναι η επιστολή<sup>9</sup>, την οποία ο Πατριάρχης Γρηγόριος ο Ε΄ έστειλε έξι μήνες μετά τον στραγγαλισμό του Ρήγα την 1<sup>η</sup> Δεκεμβρίου 1798 προς τον

Καραμπερόπουλος) από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1997, αρ. εγγράφου 52, σελ. 145.

7. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλος, *Η συνωμοτική δράση του Ρήγα Βελεστινλή*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2009.

8. Κων. Άμαντος, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, ό.π., σελ. 149. Στη συνέχεια στη σελ. 151 στο έγγραφο αρ. 56 ο Αυστριακός υπουργός της Αστυνομίας Pergen έδωσε εντολή για τα ευρισκόμενα στα κιβώτια έντυπα όπως «Τα ευρισκόμενα αυτόθι αντίτυπα της Ελληνικής Προκηρύξεως δύνανται αμέσως να εξαφανισθούν...».

9. Η επιστολή δημοσιεύθηκε στο Γ. Γ. Παπαδόπουλος, *Τα κατά τον αοίδιμον πρωταθλητήν του ιερού των Ελλήνων αγώνος, τον Πατριάρχη Κων/πόλεως Γρηγόριον τον Ε΄*, εν

Μητροπολίτη Σμύρνης και του συνιστά να συγκεντρώσει τα αντίτυπα ή χειρόγραφα της «Νέας Πολιτικής διοικήσεως» του Ρήγα, όσα θα βρεθούν στην επαρχία του: «Διά της παρούσης ημετέρας πατριαρχικής επιστολής δηλοποιούμε τη αρχιερωσύνη σου, ότι συνέπεσεν εις χείρας ημών έν σύνταγμα εις μίαν κόλλαν χαρτί ολόκληρον, μεγάλην, εις απλήν φράσιν ρωμαϊκήν, επιγραφόμενον “Νέα πολιτική διοίκησις των κατοίκων της Ρούμελης των μικρών εν τη μεσογείω νήσων και της Βλαχομπογδανιάς” και ανεμνήσθημεν του ποιμαντικού χρέους. Και δια τούτο γράφομεν τη αρχιερωσύνη σου να επαγρουπνής, εις όλα τα μέρη της επαρχίας σου με ακριβείς ερεύνας και εξετάσεις, όταν εμφανισή τοιοῦτον σύνταγμα, ως άνωθεν, εις τύπον ή χειρόγραφον, να συνάξης άπαντα τα διασπειρόμενα, και να τα εξαποστείλλης εις ημάς εν τάχει».

Η «Νέα Πολιτική Διοίκησις», εκτός από τα λίγα έντυπα που διέφυγαν από την κατάσχεση της Αυστριακής Αστυνομίας, είχε κυκλοφορηθεί και σε χειρόγραφη μορφή, όπως μνημονεύεται και από τον Πατριάρχη στην ανωτέρω επιστολή του. Γνωστά μέχρι σήμερα είναι τρία χειρόγραφα<sup>10</sup> αντιγραμμένα από το έντυπο του 1797: Ο Π. Χιώτης δημοσίευσε στο περιοδικό «Παρθενών» το έτος 1871 (σελ. 507-512 και 545-556) το κείμενο από το χειρόγραφο του Παργινού Ν. Μανιάκη, (1789-1854). Ένα δεύτερο χειρόγραφο γραμμένο το 1807 είναι εκείνο της Βιβλιοθήκης της Ρουμανικής Ακαδημίας και ένα τρίτο είναι το επονομαζόμενο «Χειρόγραφο Κυθήρων» του Εμμ. Στάθη, το οποίο τώρα απόκειται στην Αίθουσα Σπανίων της Βιβλιοθήκης της Βουλής των Ελλήνων. Επί πλέον εκείνη την εποχή της σύλληψης του Ρήγα και των Συντρόφων του είχαν γίνει και δύο μεταφράσεις της «Νέας Πολιτικής Διοικήσεως»: μία στα γερμανικά, ως συνημμένη στα έγγραφα των ανακρίσεων<sup>11</sup> και μία στα ρωσικά τον Φεβρουάριο του 1798, από τις υπηρεσίες του υπουργείου Εξωτερικών της Ρωσίας<sup>12</sup>.

Ποια όμως ήταν η επιβίωση των επαναστατικών κειμένων του Ρήγα; Για τον Θούριο γνωρίζουμε ότι είχε πλατιά διάδοση στους σκλαβωμένους και θα αναφέρουμε μόνο το γεγονός ότι ο Φωριέλ<sup>13</sup> συμπεριέλαβε στα δημοτικά τραγούδια και τον Θούριο

Αθήναις 1866, τόμ. Β', σελ. 498-499, και στο Δημ. Καραμπερόπουλος, *Ρήγας και Ορθόδοξη πίστη*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2005, σελ. 49-50.

10. Λέανδρος Βρανούσης, *Η σημαία, το εθνόσημο και η σφραγίδα της “Ελληνικής Δημοκρατίας” του Ρήγα*, Αθήνα 1992, και στο *Δελτίο Εραλδικής και Γενεαλογικής Εταιρείας Ελλάδος*, τόμ. 8, σελ. 351.

11. Κων. Αμαντος, *Ανέκδοτα έγγραφα...*, ό.π., σελ. 44-82.

12. Την μετάφραση αυτή την παρουσίασε ο ιστορικός Gr. Ars το 1964. Βλ. Λέανδρος Βρανούσης, *Η σημαία, το εθνόσημο...*, ό.π., σελ. 351.

13. Cl. Fauriel, *Chants populaires de la Grèce moderne*, Paris 1825, τόμ. 2, σελ. 15 κ. εξ.

του Ρήγα, διότι ήταν πολύ διαδεδομένος και τραγουδιόταν ευρύτατα<sup>14</sup>. Όμως ποια ήταν η διάδοση του Καταστατικού Χάρτη, της «Νέας Πολιτικής Διοικήσεως», που εξέδωσε ο Ρήγας;

Μία χαρακτηριστική περίπτωση επιβίωσης του Συντάγματος του Ρήγα αποτελεί εκείνη του Ανθίμου Γαζή, οποίος φαίνεται ότι θα είχε σχετική γνώση. Αυτό τεκμαίρεται από το γεγονός ότι για την σύνταξη του Συντάγματος της Βουλής της Θετταλομαγνησίας κάνει αναφορά στις «συστάσεις» του Ρήγα, όπως χαρακτηριστικά γράφει. Οι «συστάσεις» αυτές δεν είναι άλλες από την «Νέα Πολιτική Διοίκησι», με τα «Δίκαια του Ανθρώπου» και το Σύνταγμα, το νομικό πλαίσιο της δημοκρατικής αντιπροσωπευτικής του πολιτείας. Χαρακτηριστικά από το στρατόπεδο του Βόλου στις 7 Μαΐου 1821 στην Προκήρυξη του «Προς τους λαούς της Ζαγοράς, των Φερών και της Αγυιάς»<sup>15</sup> μεταξύ των άλλων ο Γαζής τόνιζε ότι οι εκλεγμένοι αντιπρόσωποι από την κάθε περιοχή «ως βουλευταί θα συστήσωσιν την Βουλήν της Θετταλομαγνησίας. Ούτοι κατά τα αρχαία θέσμια των προγόνων μας και τας συστάσεις του Ρήγα του Θεσσαλού, θα συντάξουν την Νομικήν Διάταξιν, η οποία θα κανονίζη εις το μέλλον τα της διοικήσεως των χωρίων και της επαρχίας μας, τον διοργανισμόν του πολέμου και τα δίκαια των συμπατριωτών μας».

Μία άλλη περίπτωση είναι εκείνη του Δημητρίου Υψηλάντη<sup>16</sup>, ο οποίος στο κείμενο που απέστειλε το καλοκαίρι 25 Ιουλίου 1821 στις οθωμανικές αρχές της Κρήτης παραθέτει φράση από την Επαναστατική Προκήρυξη του Ρήγα: «κανείς χριστιανός δεν ήταν σίγουρος, μήτε δια την ζωήν του, μήτε δια την τιμήν του, μήτε δια τα υποστατικά του». Το αντίστοιχο κείμενο του Ρήγα είναι στα 1797 στην Επαναστατική Προκήρυξη όπου τονίζει: «κανένας οποιασδήποτε τάξεως και θρησκείας, δεν είναι σίγουρος μήτε δια την ζωήν του, μήτε δια την τιμήν του, μήτε δια τα υποστατικά του». Επίσης και άλλα τμήματα από το κείμενο του Δημ. Υψηλάντη έχουν το πνεύμα του Ρήγα, όπως διαπιστώνεται από τη σχετική ανάγνωση. Παρατίθεται ολόκληρο το σχετικό κείμενο:

14. Απ. Δασκαλάκης, *Τα εθνεγερτικά τραγούδια του Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1977. Δημ. Καραμπερόπουλος, *Ο Θούριος του Ρήγα εμπυχωτής των ραγιάδων επαναστατών*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2009.

15. Γιάννης Κορδάτος, *Ιστορία της επαρχίας Βόλου και Αγιάς από τα αρχαία χρόνια ως τα σήμερα*, εκδόσεις “20<sup>ος</sup> αιώνας”, Αθήνα 1960, σελ. 662-664 και η αναφορά στη σελ. 664.

16. Παρατίθεται το κείμενο του Δημητρίου Υψηλάντη από τον Δημήτρη Κιτσίκη, *Ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας 1280-1924*, Γ΄ έκδ. επηυξημένη, εκδ. «Βιβλιοπωλείον της “Εστίας”», Αθήνα 1996, σελ. 228 εξ. Λουκάς Αξελός, *Ρήγας Βελεστινλής*, εκδόσεις “Στοχαστής”, Αθήνα 2004, σελ. 459.

«Λαμπρότατε σερίφη Μεχμέτ πασά, σερασκέρη ολοκλήρου της Κρήτης και βαλή του Χάνδακος και σεις γενναίοι πέντε ορτάδες και αγιάνηδες: Έχοντας διορισθεί αρχιστράτηγος του μιλλετίου των χριστιανών, θεωρώ χρέος μου να σας γράψω όσα μου φαίνονται επωφελή σε σας και σε μας. Το μιλλέτι των χριστιανών που βρίσκεται από τόσα χρόνια υπό την κυβέρνηση του Σουλτάνου, υπέφερε τυραννίες και φοβερές αδικίες, όπως όλοι το γνωρίζετε. **Κανείς χριστιανός δεν ήταν σίγουρος, μήτε δια την ζωήν του, μήτε δια την τιμήν του, μήτε δια τα υποστατικά του** (η υπογραμμισή δικά μας). Ο Θεός του εμπιστεύθηκε τόσα εκατομμύρια ανθρώπων για να τα διοικεί ως πατέρας με δικαιοσύνη και με νόμους. Αλλά ο Σουλτάνος εξέχασε τον Θεόν κι έκανε ό,τι ήθελε και ό,τι τον συνεβούλευαν αυλικοί κόλακες, άδικοι και αρπακτικοί. Με καθημερινές καταπίεσεις και αδικίες, οι άνθρωποι που αποκαλούμε ραγιάδες κατέπεσαν στην εσχάτη πτώχεια και μερικοί πέθαιναν αδικώς και άλλοι εγκατέλειπαν τις πατρίδες τους και περιπλανώντο στα ξένα. Τέλος ο παντοδύναμος Θεός... απεφάσισε να θέσει τέρμα στις αδικίες και στις ανομίες και όπλισε το χριστιανικό μιλλέτι. Συνεπώς δεν πολεμούμε τους μουσουλμάνους αλλά πολεμούμε την αδικία και την τυραννία. Ενθυμείσθε ότι και οι μουσουλμάνοι υπήρξαν θύματα πολλών αδικιών και κατατρογμών. Πασάδες και αγιάνηδες είτε εξορίσθησαν είτε εκτελέσθηκαν βάσει αδικού και ανόμου φερμανίου. Όλοι οι μουσουλμανικοί λαοί της Ανατολής αναστενάζουν και κλαίνε λόγω των διωγμών. Συνεπώς όλοι μας είμεθα θύματα αδικιών. Επί πλέον, έχετε γεννηθεί και έχετε μεγαλώσει στις ίδιες χώρες με μας. Όπως και άλλοτε είμεθα ενωμένοι στην άσκηση των πραγματικών μας δικαίων και συμφερόντων, θα έπρεπε και τώρα να είσθε μαζί μας όπως το έπραξε όλη η Αλβανία, ώστε να βάλουμε τέρμα στην άδικη και τυραννική διοίκηση και να ζήσουμε ως αδελφοί και συμπολίτες υπό τους νόμους της δικαιοσύνης, ακολουθώντας ο καθένας την πίστη του... 25 Ιουλίου 1821. Δημήτριος Υψηλάντης».

Ο Ρήγας στο Παράρτημα του Συντάγματός του σημειώνει ότι η σημαία του κράτους του, της «Ελληνικής Δημοκρατίας», θα είναι τρίχρωμη επεξηγώντας ότι: «*Το κόκκινο σημαίνει... την αυτεξουσιότητα του Ελληνικού λαού. Το άσπρον σημαίνει την αθωότητα της δικαίας ημών αφορμής κατά της Τυραννίας. Το μαύρον σημαίνει τον υπέρ Πατρίδος και Ελευθερίας ημών θάνατον*»<sup>17</sup>. Την τρίχρωμη σημαία του Ρήγα ο Νικόλαος Υψηλάντης πρότεινε στον αδελφό του Αλέξανδρο Υψηλάντη στις 31 Δεκεμβρίου 1820 προς έγκριση στον Στρατιωτικό Οργανισμό. Τα άρθρα ΙΑ' και ΙΒ' ήταν για την ελληνική σημαία, η οποία ήταν η τρίχρωμη του Ρήγα με την προσθήκη αντί του ροπάλου και των τριών σταυρών τον αναγεννώμενο φοίνικα από την μία πλευρά με την επιγραφή «εκ της στάκτης αναγεννώμαι» και από την άλλη πλευρά τον

17. Ρήγας Βελεστινλής, *Τα Επαναστατικά*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, 5<sup>η</sup> έκδ. 2005, σελ. 60.

Σταυρόν σε ένα στεφάνι από δάφνες και την επιγραφή «εν τούτω νίκα». Το κείμενο των Νόμων Στρατιωτικών έχει ως εξής:

«ΙΑ'. Η Ελληνική σημαία τόσον εις τα της ξηράς στρατεύματα, όσον και εις τα της θαλάσσης πρέπει να είναι κατασκευασμένη εκ τριών χρωμάτων: άσπρο, μαύρο και κόκκινο. Το άσπρο σημαίνει την αθωότητα της δικαίας ημών επιχειρήσεως κατά των τυράννων, το μαύρο τον υπέρ πατρίδος και ελευθερίας θάνατον ημών και το κόκκινον την αυτεξουσίτητα του ελληνικού λαού και την χαράν αυτού διότι πολεμεί δια την ανάστασιν της πατρίδος»<sup>18</sup>.

ΙΒ'. Αι επί της ξηράς σημαίαι να περιστάνωσιν εν ταυτώ από το ένα μέρος τον Φοίνικα καιόμενον, με τον άορατον ακτινοβολούντα οφθαλμόν μετά της επιγραφής «εκ της στάκτης μου αναγεννώμαι», από το άλλο μέρος τον Σταυρόν εις ένα στέφανον από δάφνας και κάτωθεν αυτού την επιγραφήν «εν τούτω τω σημείω νίκα»». Επίσης και για το ναυτικό στο άρθρο Η' είχε ορισθεί να έχει την τρίχρωμη σημαία.

Επί πλέον η σημαία την οποία ύψωσε ο Αλέξανδρος Υψηλάντης στο Ιάσιο στις 22 Φεβρουαρίου 1821 και την οποία ευλόγησε στις 26 Φεβρουαρίου ο Μητροπολίτης Ιασίου Βενιαμίν στη Μονή των Τριών Ιεραρχών είχε τρία χρώματα: μαύρο-άσπρο-κόκκινο<sup>19</sup>. Στο Δραγατσάνι με τη σημαία αυτή θυσιάστηκε ο Ιερός Λόχος. Επίσης την τρίχρωμη σημαία χρησιμοποίησε και ο Δημήτριος Υψηλάντης κατά την μετάβασή του στην Ελλάδα. Μάλιστα όταν πέρασε από την Τεργέστη, οι Ελληνίδες του έδωσαν μία μεταξωτή σημαία. Την τρίχρωμη σημαία με τα σχετικά συμβολά είχε στείλει στην Μονεμβασία και στην Κρήτη και αυτήν την σημαία είχε το πρώτο τακτικό στράτευμα που οργάνωσε με τον Βαλέστρα<sup>20</sup>.

Σημειώνεται ότι η τρίχρωμη σημαία του Υψηλάντη, όπως και άλλες σημαίες με τα σύμβολα της Φιλικής Εταιρίας, αποφασίσθηκε κατά το 1822 (διακήρυξη αρ. 540 της «Προσωρινής Διοικήσεως της Ελλάδος») να αντικατασταθεί, από την κυανόλευκο, διότι ήθελαν να δώσουν στις Αυλές της Ευρώπης μία αίσθηση ότι ο αγώνας ήταν απελευθερωτικός και όχι ένα κίνημα επαναστατικό μιας μυστικής εταιρείας<sup>21</sup>. Παρά ταύτα συνεχίζονταν να χρησιμοποιείται η τρίχρωμη σημαία του Υψηλάντη, ο οποίος όμως από το Δαδί έγγραφε στο Βουλευτικό στις 9 Απριλίου 1822: «Περί δε της μορφής

18. Ιωάννου Φιλήμονος, *Δοκίμιον Ιστορικών περί της Ελληνικής Επανάστασεως*, Αθήναι 1850, τόμ. πρώτος, σελ. 96. Ι. Κ. Μαζαράκη-Αινιάν, (Εισαγωγή-Κείμενα), *Σημαίες Ελευθερίας*. Συλλογή Εθνικού Ιστορικού Μουσείου, Αθήναι 1996, σελ. 10. Λέανδρος Βρανούσης, *Η σημαία, το εθνόσημο και η σφραγίδα της "Ελληνικής Δημοκρατίας" του Ρήγα*, Αθήνα 1992, και στο *Δελτίο Εραλδικής και Γενεαλογικής Εταιρίας Ελλάδος*, τόμ. 8, σελ. 355-356.

19. Ι. Κ. Μαζαράκης, *Σημαίες ελευθερίας...*, ό.π., σελ. XVII, Ι. Φιλήμονος, *Δοκίμιον ιστορικών...*, ό.π., τόμ. δεύτερος, σελ. 88.

20. Ι. Κ. Μαζαράκης, *Σημαίες ελευθερίας...*, ό.π., σελ. XX.

21. Ι. Κ. Μαζαράκης, *Σημαίες ελευθερίας...*, ό.π., σελ. XXXV.

και του χρώματος της σημαίας, όποιοι ποτέ και αν ήσαν οι λόγοι των νεωτερισάντων, ουτ' εναντιώθην ποτέ ουτ' εναντιούμαι. Την σωτηρίαν της Ελλάδος θεωρώ ουχί εις τα χρώματα, αλλά εις τας πράξεις και την απαθή και ειλικρινή αφέρωσιν προς την κοινήν του έθνους ωφέλειαν και δόξαν. Μάλιστα δε βλέπων ενταύθα σημαίας διαφορών ειδών, τας μεν λευκάς, τας δε ποικίλων χρωμάτων και στοχαζόμενος ότι δεν συμφέρει, ουδέ πρέπει τοιαύτη ανομοιότης, επρόσταξα ν' ακολουθήσωσιν όλοι την νέαν. Ανάγκη όμως να ετοιμασθώσιν αυτού αρκετά και να σταλώσιν εις τα διάφορα στρατιωτικά σώματα και να γράψει περί αυτών η Βουλή προς τον Άρειον Πάγον»<sup>22</sup>.

Κατά την επανάσταση της Νάουσας 22 Φεβρουαρίου 1822 μετά τη δοξολογία έγινε η ορκωμοσία και στη συνέχεια, όπως γράφει ο Ν. Γ. Φιλιππίδης<sup>23</sup> «άπαντες οι πολίται εν παρατάξει ανήλθον εις τον πύργον του Ζαφειράκη άδοντες τον εξής όρκον του Φεραίου, ούτινος τα πατριωτικά άσματα εψάλλοντο προ πολλού ανεπιφυλάκτως εν Ναούση.

*Ω βασιλεύ του κόσμου! Ορκίζομαι εις Σε,  
Στην γνώμην του τυράννου να μην ελθώ ποτέ.  
Μήτε να τον δουλεύσω, μήτε να πλανηθώ,  
Εις τα ταξίματά του να μη παραδοθώ.  
Εν όσω ζω στον κόσμο, ο μόνος μου σκοπός,  
Για να τον αφανίσω να είνε σταθερός.  
Πιστός εις την Πατρίδα, συντρίβω τον ζυγόν,  
Κι' αχώριστος θα είμαι από τον αρχηγόν.  
Κι' αν παραβώ τον όρκον ν' αστράψ' ο ουρανός,  
Και να με κατακαύση να γένω σαν καπνός».*

Τονίζεται ακόμη ότι η τρίχρωμη σημαία ανυψώθηκε στον πύργο και στα φρούρια του τείχους καθώς και στις επτά πύλες της πόλεως η «ελληνική σημαία φέρουσα τον αναγεννώμενον φοίνικα» με την επιγραφή του λαβάρου «εν τούτω νίκα» από την μία πλευρά και από την άλλη «Μάχου υπέρ Πατρίδος και Πίστεως».

Συμπερασματικά τονίζεται ότι παρά το γεγονός ότι όλα σχεδόν τα τυπωμένα αντίτυπα της «Νέας Πολιτικής Διοικήσεως» κατασχέθηκαν από την Αυστριακή Αστυνομία και καταστράφηκαν, διαπιστώνεται ότι επιβιώνει στους επαναστάτες του 1821, είτε από τα διαφυγόντα τυπωμένα λίγα αντίτυπα ή μέσω σχετικών χειρογράφων.

22. *Αρχεία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας*, Αθήναι 1857-1862, τόμ. 1, σελ. 212. Ι. Κ. Μαζαράκης, *Σημαίες ελευθερίας...*, ό.π., σελ. XXXVI.

23. Ν. Γ. Φιλιππίδου, *Η επανάσταση και καταστροφή της Ναούσης. Ιστορική πραγματεία*, Αθήνησι 1881, σελ. 45.

## Η πρωτοποριακή θέση του Ρήγα Βελεστινλή το 1797 εναντίον της θανατικής ποινής

(Δημοσιεύθηκε στην εφημ. *Η Θεσσαλία*, 11 Οκτωβρίου 2016, στην ηλεκτρονική εφημερίδα *Ελεύθερη Ζώνη*, 20 Οκτωβρίου 2016, εφημ. *Ορθόδοξος Τύπος*, 28 Οκτωβρίου 2016, και στο *Δελτίο της Α΄ Παιδιατρικής Κλινικής Πανεπιστημίου Αθηνών*, τόμ. 66, τεύχ. 4, 2016, σελ. 62-64)

(Με την ευκαιρία της Παγκόσμιας Ημέρας  
κατά της Θανατικής Ποινής, 10 Οκτωβρίου 2016)

Ο Ρήγας Βελεστινλής (1757-1798) στην προετοιμασία του στρατηγικού σχεδίου της επανάστασής του για την απελευθέρωση από την πολύχρονη σκλαβιά, ενδιαφέρθηκε εκτός από την προετοιμασία της εξέγερσης και τον εν συνεχεία ένοπλο αγώνα, και για το δημοκρατικό πολίτευμα διακυβέρνησης των ελευθερωμένων μετά την επανάσταση του Βαλκανικού χώρου<sup>1</sup>. Για το σκοπό αυτό ετοίμασε το 1797 το σχετικό σχέδιο Συντάγματος του δημοκρατικού πολιτεύματος. Μετέφρασε το Γαλλικό Σύνταγμα του 1793, στο οποίο, ωστόσο, πρόσθεσε αρκετά δικά του στοιχεία, τα οποία δείχνουν το πρωτοπόρο πολιτικοκοινωνικό πνεύμα του Ρήγα<sup>2</sup>. Ενδεικτικά αναφέρουμε την εκπαίδευση των κοριτσιών (άρθρο 22, *Τα Δίκαια του Ανθρώπου*), τα δικαιώματα στις ομάδες, τις μειονότητες (άρθρο 7 του Συντάγματος), την προστασία των πολιτών από την τοκογλυφία (άρθρο 35, *Τα Δίκαια του Ανθρώπου*), τα φυσικά δίκαια του ανθρώπου είναι «θεόθεν δοσμένα» (*Επαναστατική Προκήρυξη*) κ.ά.

Σχετικά με την θανατική ποινή ο Ρήγας διαφοροποιείται, παρόμοια, από το Γαλλικό πρότυπο του 1793, το οποίο μετέφρασε. Συγκεκριμένα, ενώ το

- 
1. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασης του Ρήγα Βελεστινλή*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2017.
  2. Βλ. παράλληλα το κείμενο του Γαλλικού προτύπου με εκείνο του Ρήγα Βελεστινλή: Λ. Βρανούση, *Ρήγας Βελεστινλής-Φεραίος*, Άπαντα Νεοελλήνων Κλασικών, τόμ. 2, Αθήνα 1968, σελ. 681-727. Απ. Δασκαλάκη, *Το πολίτευμα του Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1976, σελ. 74-111. Πασχ. Κιτρομηλίδη, *Ρήγα Βελεστινλή, Άπαντα τα Σωζόμενα*, τόμος Πέμπτος, Αθήνα 2000, σελ. 119-135.

άρθρο 27 των *Δικαίων του Ανθρώπου (Déclaration des droits de l'homme et du citoyen)* προέβλεπε την θανατική ποινή στον άρπαγα της κυριαρχίας του λαού, «*Que tout individu qui usurperait la souveraineté, soit à l'instant mis à mort par les hommes libres*», ο Ρήγας θεσπίζει την φυλάκιση και τιμωρία του και όχι την θανατική ποινή του. Συγκεκριμένα, προτείνει όπως «*Κάθε άνθρωπος, σπού ήθελεν αρπάσει την αυτοκρατοριάν (κυριαρχία) και την εξουσίαν του έθνους, ευθύς να φυλακώνεται από τους ελευθέρους άνδρας, να κρίνεται, και κατά νόμον να παιδεύεται*»<sup>3</sup>. Τονίζεται ότι και στο άρθρο 13 των *Δικαίων του Ανθρώπου*, ο Ρήγας συνιστά όπως κατά την σύλληψη και προφυλάκιση του πολίτη για κάποιο αδίκημα, μέχρι να δικαστεί, θα πρέπει «*κάθε αυστηρότης, καθώς δέσιμον, υβρισμοί, δαρμοί... να είναι εμποδισμένα*».

Ωστόσο, θα πρέπει να επισημανθεί ότι ο Ρήγας θα είχε υπόψιν και τις απόψεις συγγραφέων της εποχής του, οι οποίοι διατύπωναν την άποψη της θανατικής ποινής σε ιδιαίτερες περιπτώσεις. Συγκεκριμένα, θα γνώριζε το σημαντικό έργο του Μοντεσκιέ, *Το Πνεύμα των Νόμων*, το οποίο ο Ρήγας είχε σκοπό να το εκδώσει· ο ίδιος στο *Φυσικής απάνθισμα*<sup>4</sup>, αναγράφει την είδηση πως είχε μεταφράσει το ήμισυ του έργου και ότι θα το εξέδιδε μόλις περάτωνε την μετάφραση, κάτι που δυστυχώς δεν έχει γίνει και δεν έχει μέχρι σήμερα ανευρεθεί το σχετικό χειρόγραφο ή αντίγραφό του. Στο έργο αυτό και ιδιαίτερα στο κεφάλαιο «*Η ελευθερία ενομοείται από τη φύση των ποινών και την αναλογικότητά τους*» ο Μοντεσκιέ (Charles Montesquieu, 1689-1755) διατυπώνει την άποψη της θανατικής ποινής στην τέταρτη κατηγορία εγκλημάτων, που έχουν σχέση με την ασφάλεια των πολιτών. Συγκεκριμένα γράφει ότι «*Ένας πολίτης είναι άξιος της ποινής του θανάτου όταν παραβιάζει την ασφάλεια μέχρι σημείου να αφαιρεί τη ζωή να επιχειρεί να την αφαιρέσει. Αυτή η θανατική καταδίκη είναι κάτι σαν φάρμακο της ασθενούς κοινωνίας*»<sup>5</sup>. Και στη συνέχεια τονίζει πως «*Όταν παραβιάζεται η ασφάλεια αναφορικά με την περιουσία, μπορεί και να συντρέχουν λόγοι να επιβληθεί η θανατική ποινή*».

3. Νικολάου Πανταζόπουλου, *Μελετήματα για τον Ρήγα Βελεστινλή*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1998, σελ. 39.

4. Ρήγα Βελεστινλή, *Φυσικής απάνθισμα*, Βιέννη 1797, φωτομηχανική επανέκδοση με την προσθήκη ευρετηρίου από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, επιμέλεια Δημ. Καραμπερόπουλου, Αθήνα 2006, σελ. 176. Επίσης την έκδοση της Βουλής των Ελλήνων, Δεύτερος τόμος, Εισαγωγή-επιμέλεια-σχόλια Κώστα Πέτσιου, Αθήνα 2002, σελ. 200.

5. Μοντεσκιέ, *Το Πνεύμα των Νόμων*, Εισαγωγή Παναγιώτης Κονδύλης, μετάφραση Κωστής Παπαγιώργης, Παναγιώτης Κονδύλης, Εκδόσεις «Γνώση», τόμ. Α', Αθήνα 1994, σελ. 341.



αλλά ίσως θα ήταν προτιμότερο και πιο σύμφωνο με τη φύση να τιμωρούνται τα εγκλήματα εις βάρος της ασφάλειας των αγαθών με την δήμευση των αγαθών».

Παρόμοια και στο βιβλίο του Ιταλού νομομαθούς Καίσαρος Βεκκαρίου, *Περί αμαρτημάτων και ποινών*, το οποίο εκδόθηκε στα Ιταλικά το 1765 και 1774 και στα Γαλλικά το 1766, (πιθανότατα ο Ρήγας να είχε γνώση του περιεχομένου), και στα ελληνικά από τον Αδαμάντιο Κοραή το 1802, σημειώνεται ότι η θανατική ποινή δυνατόν να επιβληθεί σε ιδιαίτερες περιπτώσεις, «*Διά δύο μόνως αιτίας δύναται να κριθή αναγκαίος ο θάνατος του πολίτου. Η πρώτη είναι, όταν αυτός μ' όλον ότι στερημένος της ελευθερίας με την φυλάκωσιν, έχη όμως τοιαύτας με άλλους σχέσεις και δύναμιν τοσαύτην, ώστε να κινδυνεύη η ειρήνη και ησυχία όλου του έθνους, ή όταν η ζωή του δύναται να μεταβάλη την παρούσαν πολιτικήν κατάστασιν. Και τούτο συμβαίνει, όταν το έθνος αναλαμβάνει, ή αποβάλλει την ελευθερίαν του, ή εις καιρόν αναρχίας, όταν αι αταξίαι κρατούσι τον τόπον των νόμων*»<sup>6</sup>.

Διαπιστώνεται, συμπερασματικά, ότι ο Ρήγας το 1797 εναντιώνεται στην θανατική ποινή. Προτείνει την τιμωρία του ενόχου, την φυλάκισή του και όχι την θανατική ποινή, όπως ανέγραφε το Γαλλικό Σύνταγμα του 1793. Προηγήθηκε δύο σχεδόν αιώνες στην κατάργηση της «εσχάτης των ποινών», της θανατικής ποινής, από την Ελλάδα και από άλλες χώρες της Ενωμένης Ευρώπης. Στην Ελλάδα με νόμο του 1983 επί υπουργίας Δικαιοσύνης Γεωργίου Κουβελάκη, νόμος 2172/1993, άρθρο 33, παράγραφος 1, ΦΕΚ Α' 207, (κυβέρνηση Ανδρέα Παπανδρέου), καταργήθηκε η θανατική ποινή και στη συνέχεια επιβεβαιώθηκε στην Συνταγματική Αναθεώρηση του 2001. Ας σημειωθεί ότι η θανατική ποινή διατηρείται ακόμη, όπως ενδεικτικά στις ΗΠΑ και στις Μουσουλμανικές χώρες.

---

6. Καίσαρος Βεκκαρίου, *Περί αμαρτημάτων και ποινών*, μετάφραση Δ. Κοραή, εν Παρισίοις 1802, σελ. 79.



Παρουσίαση του Συντάγματος του Ρήγα σε 8 γλώσσες στην Αίθουσα της Παλαιάς Βουλής, Αθήνα 28 Νοεμβρίου 2002. Στο βήμα η Πρόεδρος της Βουλής Άννα Μπενάκη-Ψαρούδα χαιρετίζει την Ημερίδα και δεξιά ο Πρόεδρος της Επιστημονικής Εταιρείας Δρ. Δημ. Καραμπερόπουλος, ο Γεν. Γραμματέας Δημ. Κογκούλης και ο Ταμίας Ευάγγελος Ντόντος.



Η καθηγήτρια Λουκία Μαρκεζέλι του Πανεπιστημίου Τεργέστης μετέφρασε το Σύνταγμα του Ρήγα στα Ιταλικά και ομιλεί στην Ημερίδα. Δίπλα ο καθηγητής Δημ. Παντελοδήμος ο οποίος μετέφρασε το Σύνταγμα του Ρήγα στα Γαλλικά.



Τα παρουσιασθέντα από τους μεταφραστές βιβλία με το Σύνταγμα του Ρήγα (*Τα Επαναστατικά: Προκήρυξη, τα Δίκαια του Ανθρώπου, το Σύνταγμα, και ο Θεούριος*) σε 8 γλώσσες κατά σειρά έκδοσης: Βουλγαρικά, Ρουμανικά, Σερβικά, Ιταλικά, Αλβανικά, Ρωσικά, Αγγλικά και Γαλλικά.

## Ρήγας Βελεστινλής και τό πρώτο Σύνταγμα τοῦ Ἑλληνικοῦ καί Βαλκανικοῦ χώρου (1797)

(Πρακτικά Ζ' Διεθνoῦς Συνεδρίου *Οἱ φιλελεύθεροι θεσμοί τοῦ Ἀγῶνος τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως*, Εἰδική Συνοδική Ἐπιτροπή Πολιτιστικῆς Ταυτότητος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα, 18-20 Ὀκτωβρίου 2018, Ἀθήνα 2019, σελ. 285-314)

Τό πρώτο Σύνταγμα τοῦ Ἑλληνικοῦ καί Βαλκανικοῦ χώρου τοῦ 1797, ὁ Ρήγας δέν τό ἔγραψε ὡς πολιτικός ἐπιστήμονας, κοινωνιολόγος, πολιτειολόγος, ὡς ἕνας λόγιος, ὅπως συνήθως θέλουν νά τόν ἐμφανίσουν οἱ εἰδικοί συγγραφεῖς, πού ἔχουν κατά καιρούς ἀσχοληθεῖ μονομερῶς μέ τό Σύνταγμά του. Ἡ ἔκδοση τοῦ Συντάγματός του, τῆς *Νέας Πολιτικῆς Διοικήσεως*, ὅπως ὁ ἴδιος τό ὀνομάζει, δέν ἦταν ἕνα ιδιαίτερο πνευματικό δημιούργημα ἐνασχόλησης μέ τήν λειτουργία τῆς κοινωνίας, δέν ἦταν μία ἐπιστημονική μελέτη πρότασης γιά τό πολίτευμα. Ὁ Ρήγας, ὡς πραγματικός ἐπαναστάτης, προνόησε νά ἔχει, μετά τήν νίκη τοῦ ἔνοπλου ἀγῶνα, ἕνα Σύνταγμα ἡ δημοκρατική του πολιτεία στόν ἄλλο πού θά ἐλευθέρωνε ἀπό τήν ἀπολυταρχική ὀθωμανική ἐξουσία. Ἦταν τό τρίτο μέρος τοῦ στρατηγικοῦ σχεδίου τῆς ἐπανάστασής του<sup>1</sup>.

Μόνο ἔτσι στό πλαίσιο τῆς ἐπανάστασής του θά πρέπει νά μελετηθεῖ ἡ πολιτειακή πρόταση τοῦ Ρήγα καί ὄχι μεμονωμένα, ὅπως συνηθίζουν οἱ πολιτειολόγοι, χωρίς νά ἔχουν μελετηθεῖ τά ἔργα του, πού ἔχουν συνάφεια μέ τό Σύνταγμά του: *Ἐπιπεδογραφία τῆς Κωνσταντινουπόλεως*, *Χάρτα τῆς Ἑλλάδος*, *Νέα Χάρτα τῆς Βλαχίας*, *Γενική Χάρτα τῆς Μολδοβίας*, *Θούριος*, *Ἕγνος Πατριωτικός*, εἰκόνα τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, *Νέος Ἀνάχαρσις*, *Τά Ὀλύμπια*, ὅπως καί τά ἀπωλεσθέντα ἔργα του, *Στρατιωτικόν Ἐγκόλιον* καί *Πνεῦμα τῶν Νόμων* τοῦ Μοντεσκιέ.

Οἱ Ἕλληνες καί οἱ ἄλλοι λαοί τοῦ Βαλκανικοῦ χώρου, ὅλοι τους σκλάβοι, στέναζαν γιά τόσους αἰῶνες κάτω ἀπό τήν ἀπολυταρχική ὀθωμανική ἐξουσία τοῦ σουλτάνου, τῶν πασάδων του καί ὄλων τῶν κατά τόπους ἐκπροσώπων του.

---

1. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Ρήγας Βελεστινλής καί τό στρατηγικό σχέδιο τῆς ἐπανάστασής του*, Ἐπιστημονική Ἐταιρεία Μελέτης Φερῶν-Βελεστίνου-Ρήγα, Ἀθήνα 2017, σ. 205 κ.έ.

Πολλές επαναστατικές προσπάθειες είχαν γίνει κατά καιρούς στά τόσα χρόνια τῶν τεσσάρων αἰῶνων γιά τήν ἀποτίναξη τῆς σκλαβιάς<sup>2</sup>. Ὡστόσο, γιά πρώτη φορά ὁ Ρήγας ἔδωσε ὀλοκληρωμένη ἀπάντησι στά ἐρωτήματα τῆς ἐποχῆς του, πῶς, μέ ποιόν τρόπο θά γίνει ἡ ἀπελευθέρωσι τῶν ραγιάδων ἀπό τήν σκλαβιά τοῦ Ὀθωμανοῦ δυνάστη<sup>3</sup>. Καί ἡ ἀπάντησί του ἦταν τό στρατηγικό σχέδιο τῆς ἐπανάστασῆς του, πού εἶχε ἐτοιμάσει μέ μέθοδο, μέ στόχευσι, μέ γνώσι. Αὐτό διαπιστώνεται ἀπό τά ἔργα του καί ἀπό τά ἔγγραφα σύλληψῆς, ἀνάκρισις καί θανάτωσις, πού ἦρθαν στό φῶς ἕνα αἰῶνα ἀργότερα ἀπό τόν μαρτυρικό θάνατό του, καί πού ὅλα αὐτά ἡ Ἐπιστημονική Ἐταιρεία Μελέτης Φερῶν-Βελεστίνου-Ρήγα μέ τήν ἐπιμέλειά μας τά ἐπανεξέδωσε γιά πρώτη φορά ὀλοκληρωμένα μέ εὐρετήρια καί σχόλια<sup>4</sup>.

Τό πρῶτο μέρος τοῦ στρατηγικοῦ σχεδίου τῆς ἐπανάστασις τοῦ Ρήγα ἀφοροῦσε τήν προετοιμασία τῆς, μέ τήν ἐμφύχωσι τοῦ ἠθικοῦ τῶν σκλαβωμένων, τήν ἐνίσχυσι τῆς ιστορικῆς μνήμῆς καί τῆς αὐτοσυνειδησίας τους. Καί τά πετύχαινε αὐτά μέ τόν *Θούριο* «Ὡς πότε παλληκάρια», πού εἶχε μεγάλη διάδοσι καί ἐμφύχωνε τούς σκλαβωμένους, τήν εἰκόνα τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, προσφέροντας στούς ραγιάδες πρότυπο ἀνδρείας, ἀγωνιστικότητις καί ἀποφασιστικότητις, τά *Ὀλύμπια* καί τόν *Νέο Ἀνάχαρσι*, μέ τά ὁποῖα ἐνίσχυε τήν ιστορική μνήμη, δείχνοντας τούς προγόνους καί τονίζοντας ποιῶν προπατόρων ἦταν ἀπόγονοι.

Γνώριζε ὁ Ρήγας πῶς, χωρίς στρατιωτική νίκη ἐναντίον τῶν κατακτητῶν, δέν ἀποκτιέται ἡ ἐλευθερία. Γι' αὐτό ἐτοίμασε καί τό ἐπιτελικό σχέδιο γιά τόν ἔνοπλο ἀγῶνα. Ἐνδιαφέρθηκε πρῶτα γιά τή σύγχρονη τότε τέχνη τοῦ πολέμου. Μετέφρασε τό *Στρατιωτικό Ἐγκόλπιο*, ἕνα ἔργο τοῦ διάσημου αὐστριακοῦ

2. Ἐνδεικτικά βλ. Κωνστ. Σάθα, *Τουρκοκρατούμενη Ἑλλάς. Ἱστορικόν δοκίμιον περὶ τῶν πρὸς ἀποτίναξιν τοῦ ὀθωμανικοῦ ζυγοῦ ἐπανάστασεων τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους (1453-1821)*, Ἀθήνα 1869, ἐπανατύπωσι Διονυσίου Νότη Καραβία, Ἀθήνα 1990. Ἀπ. Βακαλόπουλου, *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ*, τόμ. Δ', *Τουρκοκρατία 1669-1812*, Θεσσαλονίκη 1973.

3. Ἀπ. Βακαλόπουλου, *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, ὀπ.π.*, τόμ. Δ', σ. 740.

4. Ρήγα Βελεστινλή, *Ἀπαντα τά ἔργα σέ ψηφιακό δίσκο (CD-ROM)*, ἐπιμέλεια-εἰσαγωγή-εὐρετήρια Δημ. Καραμπερόπουλου, Ἐπιστημονική Ἐταιρεία Μελέτης Φερῶν-Βελεστίνου-Ρήγα, Ἀθήνα 2007. Αἰμιλίου Λεγράν, *Ἀνέκδοτα ἔγγραφα περὶ Ρήγα Βελεστινλή καί τῶν σὺν αὐτῷ μαρτυρησάντων*, μετάφρασι Σπ. Λάμπρου, Ἀθήνα 1891, φωτομηχανική ἐπανεκδόσι Ἐπιστημονικῆς Ἐταιρείας Μελέτης Φερῶν-Βελεστίνου-Ρήγα, ἐπιμέλεια-εὐρετήριο Δημ. Καραμπερόπουλου, β' ἐκδ. Ἀθήνα 2000· Κωνστ. Αμάντου, *Ἀνέκδοτα ἔγγραφα περὶ Ρήγα Βελεστινλή*, Ἀθήνα 1930, φωτομηχανική ἐπανεκδόσι Ἐπιστημονικῆς Ἐταιρείας Μελέτης Φερῶν-Βελεστίνου-Ρήγα, ἐπιμέλεια-εὐρετήριο Δημ. Καραμπερόπουλου, Ἀθήνα 1997.

στρατάρχη Κεβενχύλλερ (L.A. von Khevenhüller 1683-1744) καί τό ἐξέδωσε πρὶν ἀπὸ τὴν ἀναχώρησή του ἀπὸ τὴν Βιέννη. Ἐπί πλέον, ὅπως γράφει καί στό «Παράρτημα» τοῦ Συντάγματός του, ὁ Ρήγας ἦταν ἐνήμερος στίς πρόσφατες ἐπιτευξεις τῆς πολεμικῆς τέχνης, στήν χρῆση τῆς ξιφολόγχης, τοῦ νέου μέσου στίς μάχες, πού ἐκεῖνο τὸν καιρὸ προσαρμόζονταν στὰ ὄπλα. Ἐπισημαίνουμε ὅτι οἱ ἀγωνιστές τοῦ 1821 εἶχαν αἰσθανθεῖ τὴν ἔλλειψη τῆς ξιφολόγχης, ὅπως γράφει καί ὁ Φωτάκος στὰ Ἀπομνημονεύματά του, πὼς σέ μία μάχη, λόγω τῆς βροχῆς ἦταν βρεγμένη ἡ πυρίτιδα, ὡστόσο οἱ Τοῦρκοι προσάρμοσαν στὰ ὄπλα τὶς ξιφολόγχες καί τοὺς ἀποδεκάτισαν<sup>5</sup>.

Γιὰ τὴν ἔναρξη τοῦ ἔνοπλου ἀγώνα, σύμφωνα μέ τὰ ἔγγραφα τῆς ἀνάκρισης, πού ἔφεραν στό φῶς ἀπὸ τὰ ἀρχεῖα τῆς Βιέννης οἱ Αἰμ. Λεγρὰν καί Κωνστ. Ἄμαντος, τό ἐπιτελικὸ τοῦ σχέδιο ἦταν νὰ ξεκίναγε τὴν ἐπανάστασή του ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο, ἀπὸ τοὺς ἐμπειροπόλεμους Μανιάτες καί στή συνέχεια τοὺς Σουλιῶτες, ἔτσι θὰ ξεσήκωνε ὅλες τὶς περιοχές. Καί πράγματι ἐκεῖ στήν Πελοπόννησο μετὰ εἴκοσι τέσσερα χρόνια στέργισε ἡ Ἐπανάσταση τοῦ 1821.

Ὁ Ρήγας, ὡς πραγματικὸς ἐπαναστάτης, ὡς ἀληθινὸς ἡγέτης, ἐνδιαφέρθηκε γιὰ τό πὼς θὰ διοικηθεῖ μετὰ τὴν στρατιωτικὴ νίκη ὁ ἐλευθερωμένος Βαλκανικὸς χῶρος. Θὰ συνέχιζε τό ἴδιο ἀπολυταρχικὸ σύστημα τοῦ σουλτάνου, τό μοναρχικὸ σύστημα τῶν μοναρχιῶν τῆς Εὐρώπης; Ἡ ἀπόφαση, ὡστόσο, τοῦ Ρήγα γιὰ τὸν τρόπο διοικήσεως τοῦ ἀπελευθερωμένου κράτους ἀπὸ τὴν ἀπολυταρχικὴ ἐξουσία τοῦ σουλτάνου, δὲν ἦταν μία ἀπόφαση τῆς τελευταίας στιγμῆς. Ἦταν ἀποτέλεσμα τῶν μελετῶν του καί τῶν ἐμπειριῶν του. Ἦδη, ἀπὸ τὰ τέλη τῆς τρίτης δεκαετίας τῆς ζωῆς του, ὁ Ρήγας ἐνδιαφέρθηκε νὰ μελετήσει καί νὰ μεταφράσει τό *Πνεῦμα τῶν Νόμων* τοῦ Μοντεσκιέ (1689-1755), πού ἀσχολεῖται μέ τὰ διάφορα πολιτικὰ συστήματα διαχείρισης τῆς κοινωνίας. Σημαντικὸ στοιχεῖο τῶν πολιτικοκοινωνικῶν ἐνδιαφερόντων του. Στό διαφωτιστικὸ βιβλίο του *Φυσικῆς ἀπάνθισμα*<sup>6</sup>, πού, ὅπως ἔχουμε δεῖξει, εἶναι μετάφραση στό μεγαλύτερο μέρος ἀπὸ τὴ Γαλλικὴ *Ἐγκυκλοπαιδεία* τῶν Diderot καί D'Alembert, καταχώρισε μία εἴδηση, πὼς ἔχει μισό-μεταφρασμένο τό *Πνεῦμα τῶν νόμων* καί πὼς τελειώνοντας τὴ μετάφραση θὰ τό ἐκδώσει: «Εἶδησις. Ἄν κάνενας φιλογενῆς ἀγαπᾷ νὰ κοπιάσῃ μεταφράζοντας πρὸς

5. Ἀπ. Βακαλόπουλου, *Τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα τοῦ 1821. Ὀργάνωση, ἡγεσία, τακτικὴ, ἥθη, ψυχολογία*, ἐκδόσεις Καραγιάννη, Θεσσαλονίκη 1970, σ. 190.

6. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Ἡ Γαλλικὴ “Encyclopédie” ἕνα πρότυπο τοῦ ἔργου τοῦ Ρήγα “Φυσικῆς Ἀπάνθισμα”», *Ὁ Ἐρασιστής*, τόμ. 21, 1997, σσ. 95-128.

ὄφελος τοῦ γένους κἀνένα βιβλίον, ἄς μὴν ἐπιχειρισθῆ τό *Esprit des loix* par monsieur Montesquieu ἐπειδὴ καὶ εἶναι μισομετασφρασμένον ὑπ' ἐμοῦ, καὶ τελειώνωντας ἔχει νά τυπωθῆ».

Ἐπί πλέον, ὁ Ρήγας ἦταν ἐμπνευσμένος ἀπὸ τὴν δημοκρατία τῶν ἀρχαίων Ἀθηναίων καὶ ἀπὸ τὴν δημοκρατικὴ λειτουργία τῶν Ἑλληνικῶν Κοινοτήτων, πού εἶχε βιώσει στὸ Πήλιο. Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ δείχνουν τὴν διαμορφωθεῖσα δημοκρατικὴ ἀτμόσφαιρα στὴν ἑλληνικὴ συνείδηση κατὰ τὴν ξενικὴ κυριαρχία τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας. Ἰδιαίτερα ἐπισημαίνεται πὼς «Εἰς τὰ πλαίσια τοῦ κοινοτικοῦ θεσμοῦ διατηρήθηκαν διὰ μέσου τῆς Τουρκοκρατίας τὰ χαρακτηριστικά γνωρίσματα τοῦ δημοκρατικοῦ τρόπου διακυβερνήσεως θεμελιωμένον ἐπὶ τριῶν ἤδη ἀπὸ τῆς κλασσικῆς περιόδου διαμορφωθεισῶν βασικῶν ἀρχῶν: τοῦ αἵρετοῦ, τοῦ ἐνιαυσίου καὶ τοῦ ὑπευθύνου τῆς ἀρχῆς»<sup>7</sup>. Ἐπιπροσθέτως, τὰ πρόσφατα τότε γεγονότα στὴν Γαλλία μὲ τὴν κατάργηση τῆς μοναρχίας, τῆς κληρονομικῆς ἐξουσίας καὶ τὴν ἐγκαθίδρυση τῆς δημοκρατίας, συνέβαλαν ὥστε ὁ Ρήγας νά θεωρήσει ὡς ἄριστο πολίτευμα γιὰ τὴν λειτουργία τοῦ κράτους τοῦ τό δημοκρατικὸ πολίτευμα.

Γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτὸ στὸ στρατηγικὸ σχέδιο τῆς ἐπανάστασής του συμπεριέλαβε καὶ τὸ πολιτικὸ μέρος, ἐκφράζοντας κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο τὶς ἀντιλήψεις του γιὰ τὸ δημοκρατικὸ, συνταγματικὸ καθεστῶς τοῦ κράτους του. Γι' αὐτὸ καὶ τονίζουμε ὅτι ὁ Ρήγας ἦταν καὶ πολιτικὸς νοῦς. Μετέφρασε τὸ Γαλλικὸ δημοκρατικὸ σύνταγμα τοῦ 1793, στὸ ὁποῖο πρόσθεσε ἀρκετὰ δικά του στοιχεῖα<sup>8</sup>, προσαρμόζοντάς το στίς νέες συνθηκὲς τοῦ πολυθρησκευτικοῦ, πολυγλωσσικοῦ καὶ πολυεθνικοῦ Βαλκανικοῦ χώρου. Καὶ τὸ ὄνόμασε *Νέα Πολιτικὴ Διοίκησης*, γιὰ νά κάνει ἴσως ἀντίθεση μὲ τὴν ὑπάρχουσα παλιὰ δεσποτικὴ, ἀπολυταρχικὴ Ὀθωμανικὴ διοίκηση. Μάλιστα, στὸν τίτλο ἀναφέρει πὼς τὸ Σύνταγμά του θά ἦταν γιὰ τοὺς κατοίκους «...τῆς Ρούμελης, τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τῶν Μεσογείων νήσων καὶ τῆς Βλαχομυποδανίας», οἱ ὁποῖοι βρισκόνταν ὑπὸ τὴν ἐξουσία τοῦ

7. Νικ. Πανταζόπουλου, *Μελετήματα περὶ Ρήγα Βελεστινλή*, Ἐπιστημονικὴ Ἐταιρεία Μελέτης Φερῶν-Βελεστινίου-Ρήγα, Ἀθήνα 1998, σ. 80.

8. Βλ. παράλληλα τὸ κείμενο τοῦ Γαλλικοῦ προτύπου μὲ ἐκεῖνο τοῦ Ρήγα Βελεστινλή: Λ. Βρανούση, *Ρήγας Βελεστινλῆς-Φεραῖος*, Ἄπαντα Νεοελλήνων Κλασσικῶν, τόμ. 2, Ἀθήνα 1968, σσ. 681-727· Ἀπ. Δασκαλάκη, *Τὸ πολίτευμα τοῦ Ρήγα Βελεστινλή*, Ἀθήνα 1976, σσ. 74-111· Πασχ. Κιτρομηλίδη, *Ρήγα Βελεστινλή, Ἄπαντα τὰ Σωζόμενα*, τόμος Πέμπτος, Ἀθήνα 2000, σσ. 119-135.

Σουλτάνου στόν χῶρο, ὁ ὁποῖος μέ σύνορα περικλείεται στή *Χάρτα* του καί τούς ἄλλους δύο χάρτες τῆς Βλαχίας καί Μολδαβίας, ὅπως ἔχουμε παρουσιάσει<sup>9</sup>.

Ἡ *Νέα Πολιτική Διοίκησης* τυπώθηκε παράνομα στό τυπογραφεῖο τῶν Σιατιστινῶν Ἀδελφῶν Πούλιου, ὅπου ὁ Ρήγας κλεισμένος δύο μερόνυχτα ἐπέβλεπε τήν ἐκτύπωσή της, ὅπως ἀναγράφουν καί τά σχετικά Ἀνέκδοτα ἔγγραφα<sup>10</sup>. Περιλάμβανε τήν *Ἐπαναστατική Προκήρυξη*, τά *Δίκαια τοῦ Ἀνθρώπου*, τό *Σύνταγμα* καί τόν ἐπαναστατικό παιάνα *Θούριος*. Δέν θά ἦταν δυνατόν πλέον νά ἀποκρύψει τούς πραγματικούς του σκοπούς, ὅπως ἔκανε μέχρι τότε κατά τήν ἔκδοση τῶν ἄλλων ἔργων του, *Χάρτα τῆς Ἑλλάδος*, *Ἠθικός Τρίπους*, *Νέος Ἀνάχαρσις*, εἰκόνα τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, χάρτες Βλαχίας καί Μολδαβίας. Δηλώνόταν τώρα ξεκάθαρα στόν Θούριο καί στήν *Ἐπαναστατική Προκήρυξη* ἡ ἐπανάστασή του ἐναντίον τοῦ Ὄθωμανοῦ δυνάστη γιά τήν ἀπόκτηση τῆς ἐλευθερίας ἀπό τούς σκλαβωμένους.

Ἡ *Νέα Πολιτική Διοίκησης* ἀποτελεῖ ἓνα ὁλοκληρωμένο σχέδιο Συντάγματος, μία πρόταση συγκρότησης πολιτείας. Κι αὐτή εἶναι ἡ σημαντική διαφορά ἀπό τόν Ἀδαμάντιο Κοραῖ, ὁ ὁποῖος ἔγραψε παρατηρήσεις στό ἤδη ὑπάρχον τοῦ 1822 *Σύνταγμα*<sup>11</sup>, ἐνῶ ὁ Ρήγας δημιούργησε σχετικό *Σύνταγμα*. Ἐπίσης, θά πρέπει νά σημειωθεῖ πῶς ἡ *Νέα Πολιτική Διοίκησης* ἀποτελεῖ τό πρῶτο δημοκρατικό σύνταγμα τοῦ Ἑλληνικοῦ καί Βαλκανικοῦ χώρου<sup>12</sup>. Τά Συντάγματα τῶν Ἴονίων Νήσων ὑστεροῦσαν σχετικά μέ τίς ἀτομικές ἐλευθερίες καί τήν λαϊκή κυριαρχία καί ἦταν γραμμένα στά ἰταλικά<sup>13</sup>. Δυστυχῶς, τό *Σύνταγμα* τοῦ

9. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Ἡ Χάρτα τῆς Ἑλλάδος τοῦ Ρήγα. Τά πρότυπά της καί νέα στοιχεία*, ἀνάτυπο ἀπό τήν ἔκδοση *Ἡ Χάρτα τοῦ Ρήγα Βελεστινλή*, ἔκδοση τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἐταιρείας Μελέτης Φερῶν-Βελεστινίου-Ρήγα μέ τήν ὑποστήριξη τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Ἀθήνα 1998, σ. 80. Τοῦ ἴδιου, *Οἱ χάρτες Βλαχίας καί Μολδαβίας τοῦ Ρήγα Βελεστινλή, Βιέννη 1797. Νέα στοιχεία-εὔρετήριο-αὐθεντική ἐπανεκδόση*, ἔκδ. Ἐπιστημονικῆς Ἐταιρείας Μελέτης Φερῶν-Βελεστινίου-Ρήγα, Ἀθήνα 2005, σ. 37.

10. Αἰμιλίου Λεγρᾶν, *Ἀνέκδοτα ἔγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, ὅπ.π., σ. 17.

11. Πασχ. Κιτρομηλίδη, «Εἰσαγωγή», στό *Ρήγα Βελεστινλή, Ἄπαντα τά Σωζόμενα*, πέμπτος τόμος, *Νέα Πολιτική Διοίκησης*, Βουλῆ τῶν Ἑλλήνων, Ἀθήνα 2000, σ. 19.

12. «Στήν προγενέστερη φιλολογία τοῦ Διαφωτισμοῦ διαθέτουμε σημαντικά κείμενα πολιτικοῦ στοχασμοῦ, ὅπως γιά παράδειγμα στό ἔργο τῶν Εὐγενίου Βούλγαρη, Ἰωσήπου Μοισιόδακα καί Δημητρίου Καταρτζῆ. Ἀπουσιάζει ὁμως ὁ συγκροτημένος προβληματισμός ἐπὶ τῶν συγκεκριμένων ζητημάτων τῆς θεμελίωσης καί τῆς ὀργάνωσης τῆς πολιτείας καί λειτουργίας τῶν θεσμῶν. Ὁ προβληματισμός αὐτός εἰσάγεται γιά πρώτη φορά στήν πολιτική φιλολογία τοῦ νεότερου ἑλληνισμοῦ ἀπό τόν Ρήγα», Πασχ. Κιτρομηλίδη, «Εἰσαγωγή», ὅπ.π., σ. 18.

13. Χαρακτηριστικά σημειώνεται «Ἡ προδρομικότητα καί ἡ ἐπαναστατικότητα τῆς θεωρητικῆς σκέψης τοῦ Ρήγα ἀναδεικνύονται εὐκρινῶς, ὅταν συγκρίνουμε τίς διατάξεις τῶν συνταγματικῶν

Ρήγα δέν έχει ανάλογα αξιοποιηθεῖ, ἄν καί τέσσερα χρόνια μετά τό Γαλλικό σύνταγμα τοῦ 1793 μεταφράζεται στά ἑλληνικά προσθέτοντας πολλά δικά του στοιχεία καί τυπώνεται τό 1797. Σημαντική αὐτή ἡ συνεισφορά τοῦ Ρήγα<sup>14</sup>. Θά θέλαμε, ὡστόσο, νά παρατηρήσουμε πώς ἡ πολιτική πρόταση τοῦ Ρήγα Βελεστινλή ἀγνοήθηκε ἀκόμη καί ὡς θεωρητικό κείμενο στόν νεώτερο Ἑλληνισμό καί αὐτό συνέβη διότι μέχρι τό 1974 ὑπῆρχε στήν Ἑλλάδα ὁ θεσμός τῆς βασιλείας, τῆς κληρονομικῆς ἐξουσίας, μέ τήν ὁποία ὁ Ρήγας ἦταν ἀντίθετος. Καί τό 1924, ὅταν δόθηκε σημασία στήν πολιτική πρόταση τοῦ Ρήγα μέ τήν ἐπανεκδοση τοῦ συντάγματός του ἀπό τόν Θ. Βολίδη<sup>15</sup> καί πρόλογο τοῦ Γ. Φιλάρετου, συνδέεται μέ τήν κατάργηση τῆς βασιλείας καί τήν ἀνακήρυξη τῆς Δεύτερης Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας.

Ἐπισημαίνεται ὅτι τό Συνταγματικό αὐτό κείμενο τῆς *Νέας Πολιτικῆς Διοικήσεως* εἶναι σέ ἀπλή γλῶσσα καί κατανοητό ἀπό τόν λαό. Ὁ Ρήγας ἀκολούθησε τήν ἴδια τακτική, ὅπως σημείωνε στό *Φυσικῆς ἀπάνθισμα*, πώς εἶναι γραμμμένο σέ «ἀπλοῦν ὕφος» καί δέν ἤθελε νά ἐπισωρεύσει λέξεις γιά νά κάνει ἐντύπωση· τά κείμενά του δέν ἦταν γιά μία μικρή ὁμάδα μορφωμένων, ἀλλά γιά νά κατανοοῦνται ὅσα γράφει ἀπό τόν λαό. Γι' αὐτό καί οἱ ἐπεξηγήσεις, πού προσθέτει ὁ Ρήγας μέ τά χαρακτηριστικά παραδείγματα, κάνουν κατανοητά ὅλα ὅσα γράφει<sup>16</sup>. Ἐπί πλέον, κατόρθωσε νά ἀποδώσει στά ἑλληνικά

---

του κειμένων μέ τίς ἀντίστοιχες τῶν Ἑλληνικῶν Συνταγμάτων τῶν Ἰονίων Νήσων, πρὶν τήν Ἑλληνική Ἐπανάσταση (1800, 1803, 1817), στίς ὁποῖες οὔτε συνολικά ὁ λαός ἀναγνωρίζεται ὡς πηγὴ ἐξουσίας, οὔτε προβλέπεται πλήρης κατοχύρωση τῶν ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν», Κώστα Πέτσιου, «Παρατηρήσεις στήν πολιτική σκέψη τοῦ Ρήγα», *Υπέρεια*, τόμ. 3, *Πρακτικά Γ' Διεθνoῦς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας»*, (Βελεστίνο 1997), Ἐπιστημονική Ἐταιρεία Μελέτης Φερῶν-Βελεστίνο-Ρήγα, Αθήνα 2002, σσ. 921-943, ἐδῶ σ. 942.

14. Γιά νά γίνει εὐρύτερα γνωστή ἡ πρωτοποριακή πολιτική σκέψη τοῦ Ρήγα, ἡ Ἐπιστημονική Ἐταιρεία Μελέτης Φερῶν-Βελεστίνο-Ρήγα ἔχει μεταφράσει καί ἐκδώσει τό Σύνταγμα τοῦ Ρήγα σέ δέκα γλώσσες (ἀγγλικά, γαλλικά, γερμανικά, ἰσπανικά, ἰταλικά, ρωσικά, βουλγαρικά, σερβικά, ἀλβανικά καί ρουμανικά) ἀποστέλλοντάς παράλληλα ἀντίτυπά τους σέ χίλιες καί πλέον Βιβλιοθήκες, Ἐθνικές καί Πανεπιστημιακές ἑκατό πενήντα κρατῶν τοῦ κόσμου καί ἀναρτώντας τα στήν ἴστοσελίδα τῆς [www.rhigassociety.gr](http://www.rhigassociety.gr)
15. Θεμ. Π. Βολίδη, *Τὰ δύο πρῶτα Δημοκρατικά πολιτεύματα τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος, Α'. Τό Πολίτευμα τοῦ Ρήγα*. Μετά πρόλογου γραφέντος ὑπό Γ. Ν. Φιλάρετου, ἐν Αθήναις 1924.
16. «Χάρις εἰς τήν ἀπόλυτον γλωσσικήν ἐνότητα τοῦ κειμένου τῶν πολιτειακῶν διατάξεων καί τῆς μεταφράσεως, ὡς καί τῶν προσθηκῶν μετά σχολίων καί διδακτικῶν παραδειγμάτων, τό Πολίτευμα τοῦ Ρήγας ἠδύνατο νά καταστή κτῆμα κοινόν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ», Ἀπ. Δασκαλάκη, *Τό πολίτευμα τοῦ Ρήγα Βελεστινλή. Πρῶτον Σύνταγμα Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας καί ἐλευθέρως διαβιώσεως τῶν Βαλκανικῶν λαῶν*, Ἐκδόσεις Ε.Γ. Βαγιονάκη, Αθήνα 1976, σ. 52.



καινούργιους νομικούς και πολιτικούς όρους. Άρκετοί χρησιμοποιούνταν στά μετέπειτα χρόνια μέχρι και μετά την επανάσταση του 1821, όπως μπορεί κανείς νά δει τούς όρους και στά τότε πολιτικά κείμενα, όπως για παράδειγμα τόν όρο «παραστάτης», για τόν εκλεγμένο αντιπρόσωπο τόν «βουλευτή» και τό «Νομοδοτικόν Σῶμα» (=Νομοθετικό Σῶμα), πού εἶναι και στά Συντάγματα τῆς Ἐπανάστασης<sup>17</sup>. Θά προσθέταμε και τήν παρατήρησή μας πώς ὁ Ρήγας, ὅσο προχωροῦσε στήν ανάπτυξη τοῦ στρατηγικοῦ σχεδίου τῆς επανάστασῆς του, στά κείμενά του καθαρίζει τό λεξιλόγιό του ἀπό τίς ξένες λέξεις. Ὅπως ἔχουμε ἐπισημάνει, τά δύο τελευταία κείμενά του, *Τά Ὀλύμπια* καί ἡ *Ἐπαναστατική Προκήρυξη* εἶναι χωρίς ξένες λέξεις.

Μέ τό Σύνταγμά του ὁ Ρήγας προσπαθοῦσε νά δημιουργήσει στόν Βαλκανικό χῶρο, ὅπου βρισκόταν ἡ Ὄθωμανική ἐξουσία, ἕνα δημοκρατικό κράτος, χωρίς διάκριση γλώσσας, φυλῆς, πίστεως ἀναμεταξύ τῶν λαῶν, ἐνῶ τό γαλλικό σύνταγμα ἦταν γιά ἕνα ὁμοιογενές ἐθνικό σύνολο. Ἐπί πλέον, στήν «Ἑλληνική Δημοκρατία» του θά διασφάλιζε τήν πολιτική καί κοινωνική ἰσότητα τῶν πολιτῶν συμβάλλοντας σέ αὐτό και μέ τόν ἔλεγχο τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας<sup>18</sup>.

\*\*\*

Ἡ *Ἐπαναστατική Προκήρυξη*, τῆς ὁποίας τό μεγαλύτερο μέρος της εἶναι κείμενο τοῦ Ρήγα, ὅπως μπορεί κανείς νά παρατηρήσει συγκρίνοντας τό ἑλληνικό μέ τό γαλλικό κείμενο<sup>19</sup>, ἀπευθύνεται στούς κατοίκους τοῦ κράτους, πού θά δημιουργοῦσε μετά τήν επανάστασή του. Μνημονεύει, ὅπως ἀναφέρθηκε παραπάνω, τούς κατοίκους τῶν περιοχῶν τοῦ χώρου, πού ἤθελε νά ἐλευθερώσει, «τῆς Ρούμελης, τῆς Μικρῆς Ἀσίας, τῶν Μεσογείων Νήσων καί τῆς Βλαχομογδανίας», περιοχές πού περιλαμβάνονται στούς χάρτες του. Παρατηροῦμε πώς ὑπάρχει συνάφεια μεταξύ τῆς *Νέας Πολιτικῆς Διοικήσεως* καί τῆς *Χάρτας*.

Ἄξιο προσοχῆς εἶναι τό γεγονός πῶς, ἐνῶ τό γαλλικό κείμενο ἀναφέρεται μόνο στούς Γάλλους πολίτες, ὁ Ρήγας περιλαμβάνει στούς πολίτες τοῦ δημο-

17. Βλ. Κυριακόπουλου, *Τά Συντάγματα τῆς Ἑλλάδος*, Αθήνα 1960, σ. 47.

18. Πασχ. Κιτηλιδίη, «Εἰσαγωγή», ὅπ.π., σ. 19.

19. Βλ. παράλληλα τό κείμενο τοῦ Γαλλικοῦ συντάγματος μέ ἐκεῖνο τοῦ Ρήγα Βελεστινλή: Λ. Βρανούση, *Ρήγας Βελεστινλής-Φεραίος*, Ἄπαντα Νεοελλήνων Κλασσικῶν, τόμ. 2, Αθήνα 1968, σσ. 681-683· Ἄπ. Δασκαλάκη, *Τό πολίτευμα τοῦ Ρήγα Βελεστινλή*, ὅπ.π., Αθήνα 1976, σσ. 74-76· Πασχ. Κιτρομηλιδίη, *Ρήγα Βελεστινλή, Ἄπαντα τά Σωζόμενα*, τόμος Πέμπτος, Αθήνα 2000, σσ. 33-35 καί 119.

κρατικού του κράτους όχι μόνο τούς Έλληνες, αλλά και όλους εκείνους που ζούν στον χώρο και οι οποίοι «στενάζουν υπό την δυσφορωτάτην τυραννίαν του ὀθωμανικοῦ βδελυρωτάτου δεσποτισμοῦ». Μάλιστα, και αυτό έχει σημασία για την πρωτοπόρα πολιτική σκέψη του Ρήγα, περιλαμβάνει και τούς Τούρκους, που και αυτοί υποφέρουν από τον «δυσβάστακτον και βαρύν ζυγόν» στον οποίο υπόκεινται, όπως δηλώνει. Και ο λαός των Τούρκων υποφέρει από την απολυταρχική τυραννία. Παρόμοια και στον *Θούριο*<sup>20</sup> διατρανώνει «Κι' ἀμέτρητοι ἄλλοι τόσοι και Τούρκοι και Ρωμιοί/ ζωήν και πλοῦτον χάνουν, χωρὶς καμιά ἴφορμή», και σέ ἐπόμενους στίχους «Νά σφάζωμεν τοῦ λύκου, πού τόν ζυγόν βαστοῦν/και Χριστιανούς και Τούρκους σκληρά τούς τυραννοῦν». Παρατηροῦμε πώς ὁ Ρήγας δέν κάνει διάκριση στό θρησκευτικό πιστεύω τῶν κατοίκων τῆς πολιτείας του, ὅπως σημειώνει, «χωρὶς κανέναν ξεχωρισμόν θρησκείας (ἐπειδὴ πλάσματα Θεοῦ εἶναι και τέκνα τοῦ πρωτοπλάστου)», δείχνοντας ἔτσι και τίς θρησκευτικές του πεποιθήσεις.

Στὴν ἀρχὴ τῆς *Ἐπαναστατικῆς Προκηρύξεώς* του, ὁ Ρήγας τονίζει ὅτι οἱ συμπατριῶτες του Ἕλληνες κάτοικοι τοῦ χώρου, καθὼς και ὅσοι ἔχουν φύγει στό ἐξωτερικό μὴν υποφέροντες τὴν σκλαβιά, εἶναι ἀπόγονοι τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Συνδέει κατ' αὐτόν τὸν τρόπο τὸ παρόν μὲ τὸ ἔνδοξο παρελθόν, θέλοντας ἐπὶ πλέον νά ἀπαντήσει στίς ἀήθεις ἐπιθέσεις εὐρωπαϊῶν συγγραφέων, οἱ ὁποῖοι ἀμφισβητοῦσαν τὴν ἱστορική συνέχεια τῶν Ἑλλήνων, ὅπως γιὰ παράδειγμα τὸν Καθολικό Γερμανό φιλόσοφο Πάβ, γιὰ τὸν ὁποῖο ἔχει γράψει σχετικά στό βιβλίο του *Νέος Ἀνάχαρσις*<sup>21</sup>.

Ἐπὶ πλέον, τονίζει τὸ Δίκαιον τῆς Ἐπαναστάσεώς του. Περιγράφει τὴν ἄθλια κατάσταση στὴν ὁποία βρίσκονται οἱ κάτοικοι τοῦ χώρου, πού θέλει νά ἐλευθερώσει, «κανένας, ὁποιασδήποτε τάξεως και θρησκείας, δέν εἶναι σίγουρος μήτε διὰ τὴν ζωὴν του, μήτε διὰ τὴν τιμὴν του, μήτε διὰ τὰ ὑποστατικά του». Εἶναι ὅλοι ἔρμια στίς ἐπιθυμίες τοῦ σουλτάνου και τῶν κατὰ τόπους ἐκπροσώπων του, οἱ ὁποῖοι ὥστόσο μένουν ἀτιμώρητοι, «χωρὶς καμίαν ἐξέτασιν, χωρὶς καμίαν κρίσιν». Μάλιστα, μὲ ἀρκετὸ συναισθηματισμό ὁ Ρήγας διεκτραγωδεῖ τὴν κατάσταση ἀπευθυνόμενος ποιητικά πρῶτα τὸν

20. *Θούριος*, στίχ. 19-20 και 121-122.

21. Ρήγα Βελεστινλή, *Νέος Ἀνάχαρσις*, Βιέννη 1797, φωτομηχανική ἐπανεκδόση Ἐπιστημονικῆς Ἐταιρείας Μελέτης Φερῶν-Βελεστίνου-Ρήγα, ἐπιμέλεια-εἰσαγωγή-εὑρετήριο. Δημ. Καραμπερόπουλου, Ἀθήνα 2006, ὑποσημείωση σσ. 149-151.

Οὐρανό<sup>22</sup>, ἀναφωνώντας, «Σὺ εἶσαι ἀπροσωπόληπτος μάρτυς τῶν τοιούτων κακουργημάτων», μετὰ στὸν Ἥλιο, τονίζοντας «Ἐσὺ βλέπεις καθημερινῶς τὰ τοιαῦτα θηριώδη τολμήματα» καὶ τέλος μάρτυρα ζητᾷ τὴν Γῆ, «Ἐσὺ ποτίζεσαι ἀδιακόπως ἀπὸ τὰ ρεῖθρα τῶν ἀθῶων αἱμάτων». Καὶ ὁ Ρήγας ρωτᾷ «Ποῖος ἔχει στόμα νά μέ εἰπῇ τό ἐναντίον;». Καὶ ἂν τολμήσει κανεὶς νά ἐναντιωθεῖ σέ αὐτά πού ἀνέφερε, τότε θά ἔρθει ὅλη ἡ φύση νά βεβαιώσει τοὺς «ρυάκας τῶν ἀνθρωπίνων αἱμάτων», πού ἔχουν χυθεῖ τόσους αἰῶνες ἀπὸ τίς ἄνομες πράξεις τῆς ἀπολυταρχικῆς ἐξουσίας.

Γιὰ τὴν δυναμικὴ τοῦ περιεχομένου τῆς *Ἐπαναστατικῆς Προκηρύξεως* τοῦ Ρήγα, χαρακτηριστικὰ εἶναι τὰ ὅσα γράφει ὁ ὑπουργός τῆς Ἀστυνομίας Pergen στὸν αὐτοκράτορα τῆς Αὐστρίας στίς 28 Δεκεμβρίου 1797, «Ἄν καὶ ἡ Προκήρυξις αὕτη φαίνεται ὅτι προορίζεται μὲν διὰ νά ἐπαναστατήσῃ τὰς ἐπαρχίας τὰς ὑποκειμένας εἰς τὴν Πύλην, περιέχει ὅμως ὅλας ἐκεῖνας τὰς ἡχηράς φράσεις περὶ ἐλευθερίας, ἰσότητος καὶ ἀδελφοσύνης, αἱ ὁποῖαι εἰς τοὺς τελευταίους χρόνους τόσους λαοὺς ἐμώραναν καὶ τόσων χωρῶν τό πολιτικὸν σύστημα ἀνέτρεψαν»<sup>23</sup>.

Ἔχει σημασία νά ἐπισημάνουμε πὼς πηγὴ τῶν ἀνομιμάτων τῆς ἐξουσίας τοῦ σουλτάνου, τῶν κατὰ τόπους πασάδων καὶ τῶν ἄλλων ἐκπροσώπων του, ὁ Ρήγας θεωρεῖ τὴν αὐθαιρεσίαν τους, «ἀπὸ τὴν κακὴν καὶ ἀχρευστάτην διοίκησιν» καὶ ἀπὸ τὴν ἀνυπαρξίαν νόμων, «ἀπὸ τὴν στέρησιν καλῶν νόμων». Γι' αὐτὸ καὶ οἱ σκλαβωμένοι, οἱ ραγιαδες, «ὄ μέχρι τοῦδε δυστυχῆς οὔτος λαός», ὅπως γράφει ὁ Ρήγας, «ἀπεφάσισεν», ἀφοῦ ὀπλιστεῖ μέ τὰ «ἄρματα τῆς ἐκδικήσεως καὶ τῆς ἀπελπισίας», νά διακηρύξῃ σέ ὅλο τὸν κόσμον «ἐνώπιον πάσης τῆς οἰκουμένης», τό δίκαιον τοῦ ἔνοπλου ἀγώνα, γιὰ νά ὑπερασπιστεῖ τὰ δικαιώματα, πού ἔχουν ὡς ἄνθρωποι καὶ τὰ ὁποῖα τοὺς χαρίστηκαν ἀπὸ τὸν Θεό, «τὰ ἱερά καὶ ἄμωμα δίκαια ὁπού θεόθεν τῷ ἐδόθησαν», ὅπως χαρακτηριστικὰ ἀναφέρει, γιὰ νά ζήσουν ἡσυχὰ στὴν γῆ.

Σχετικὰ μέ τὴν παρατήρησιν τοῦ Ρήγα στὴν ἀρχὴ τῆς *Ἐπαναστατικῆς Προκηρύξεως* πὼς ἡ ἀπολυταρχικὴ ἐξουσία τοῦ σουλτάνου ἀρχικὰ θεωροῦνταν ὡς «τὸ πλέον ὠραιότερον βασιλεῖον τοῦ κόσμου, ὁπού ἐκθειάζεται πανταχόθεν ἀπὸ τοὺς σοφοὺς», ἐνῶ στὴν ἐποχὴ του περιέπεσε «εἰς μίαν βδελυρὰν

22. Παρατηρήσαμε ὅτι ἐπίκλησις στὸν οὐρανὸ βρίσκεται στό ἔργο τοῦ Ρήγα, *Τὰ Οὐλύμπια*, σ. 111, «Ὁ οὐρανέ», καθὼς καὶ στὴν *Βοσκοπούλα τῶν Ἀλπεων*, σ. 171, «Τί; ὦ οὐρανέ ἀκούω» καὶ σ. 182, «Εἶναι ὁ οὐρανός μου μάρτυς».

23. Κωνστ. Αμιάντου, *Ἀνέκδοτα Ἐγγραφα περὶ Ρήγα Βελεστινλή*, ὅπ.π., ἀρ. ἐγγράφου 8, σ. 27.

ἀναρχίαν», θεωρούμε πώς μπορεί νά ἐξηγηθεῖ μόνο ἀπό τήν πλευρά τῆς διπλωματικῆς τακτικῆς του. Θά ἤθελε νά δείξει στά μοναρχικά καθεστῶτα τό δίκαιον τῆς ἐπαναστάσεως τῶν σκλαβωμένων, λόγω τῆς τυραννίας καί τῆς ἀνυπαρξίας διοίκησης καί νόμων, ὅπως χαρακτηριστικά τονίζει, ὅπου κανένας, «δέν εἶναι σίγουρος μήτε διά τήν ζωήν του, μήτε διά τήν τιμήν του, μήτε διά τά ὑποστατικά του».

Στήν *Ἐπαναστατική Προκήρυξη*, ἐπί πλέον, ὁ Ρήγας δίνει καί τό κοσμοθεωρητικό, τό ιδεολογικό του στίγμα. Ἐπισημαίνουμε ὅτι ἀπό τούς μέχρι τώρα ἀσχολούμενους μέ τή Νέα Πολιτική Διοίκηση, τό Σύνταγμα τοῦ Ρήγα, δέν δόθηκε προσοχή στήν διατύπωση τοῦ Ρήγα πώς τά «Φυσικά Δίκαια», (ἀναλυτικά τά ἀναφέρει στό ἄρθρο 2 τῶν Δικαίων τοῦ Ἄνθρώπου), δόθηκαν ἀπό τόν Θεό, «θεόθεν»<sup>24</sup> δόθηκαν στόν ἄνθρωπο, ὥστε νά μπορεί νά ζήσει εἰρηνικά στήν κοινωνία, «διά νά ζήσει ἡσύχως ἐπάνω εἰς τήν γῆν». Ὁ Ρήγας δέν ἀκολουθεῖ τήν ὑλιστική φυσιοκρατική ἄποψη τοῦ Γαλλικοῦ διαφωτισμοῦ γιά τά «Φυσικά Δίκαια», πώς ἀπορρέουν ἀπό τήν Φύση, ἀλλά ἀκολουθεῖ τήν Ὁρθόδοξη ἄποψη πώς εἶναι δημιουργήματα τοῦ Θεοῦ καί πώς οἱ ἄνθρωποι διέστρεψαν τόν φυσικό τους ρόλο.

Ὁ Ρήγας παρουσιάζει παραστατικά, γιά νά γίνει κατανοητό ἀπό ὅλους τούς κατοίκους, τό περιεχόμενο τῶν «Φυσικῶν Δικαίων» στό 2ο ἄρθρο τῶν *Δικαίων τοῦ Ἄνθρώπου*, «Αὐτά τά φυσικά δίκαια εἶναι: Πρῶτον τό νά εἴμεθα ὅλοι ἴσοι καί ὄχι ὁ ἓνας ἀνώτερος ἀπό τόν ἄλλον. Δεύτερον νά εἴμεθα ἐλεύθεροι, καί ὄχι ὁ ἓνας σκλάβος τοῦ ἄλλου. Τρίτον νά εἴμεθα σίγουροι εἰς τήν ζωήν μας, καί κανένας νά μήν ἡμπορῇ νά μᾶς τήν πάρη ἀδίκως καί κατά τήν φαντασίαν του. Καί Τέταρτον τά κτήματα ὅπου ἔχομεν κανένας νά μήν ἡμπορῇ νά μᾶς τά ἐγγίξει, ἀλλ' εἶναι ἐδικά μας καί τῶν κληρονόμων μας».

Μέ τήν εὐκαιρία ἃς παρατεθεῖ ἓνα σχετικό περιστατικό πού διαδραματίστηκε τό 1998 στό Συνέδριο γιά τόν Ρήγα στό Βελεστίνο (εἶχε διοργανωθεῖ ἀπό τό Κέντρο Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν/Ε.Ι.Ε καί τήν Νομαρχιακή Αὐτοδιοίκηση Μαγνησίας), ὅπου ἡ εἰσηγήτρια, πού ἀσχολεῖται μέ τήν φιλοσοφία τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ, ἀναφερόταν συνεχῶς στά «Φυσικά Δίκαια» τοῦ Ρήγα, ὡς ἀπόρροια τῶν ἀντιλήψεων τῆς φυσιοκρατίας τῆς τότε ἐποχῆς. Στήν

24. Σημειώνουμε πώς τήν λέξη «θεόθεν» χρησιμοποιεῖ ὁ Ρήγας καί στά *Ὀλύμπια*, σ. 56. Ἔχουμε ἐπισημάνει πώς ἡ *Ἐπαναστατική Προκήρυξη* καί τά *Ὀλύμπια* εἶναι τά δύο ἔργα του, πού δέν περιέχουν ξένες λέξεις, θεωρώντας τα ὡς τά τελευταία ἔργα στά ὁποῖα καθαρίζει τό λεξιλόγιό του. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Ὁ Ρήγας μεταφραστής τῶν Ὀλυμπίων τοῦ Μεταστάσιο*, ὅπ.π. σσ. 30-31.

υπόδειξή μας, στο αντίτυπο τῶν *Ἐπαναστατικῶν* ἔργων τοῦ Ρήγα τῆς ἔκδοσης τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἐταιρείας Μελέτης Φερῶν-Βελεστίνου-Ρήγα, ὅπου ὁ Ρήγας ρητὰ δηλώνει πὼς τὰ «Φυσικά Δίκαια» εἶναι δοσμένα «θεόθεν», ἐντυπωσιάστηκε καί μᾶς ζήτησε νά τῆς δώσουμε τό βιβλίο μέ τὰ Ἐπαναστατικά τῆς ἔκδοσής μας καί μέ ἀφιέρωσή μας. Δέν εἶχε διαβάσει τήν Ἐπαναστατική Προκήρυξη, πού προηγεῖται τῶν Δικαίων τοῦ Ἄνθρώπου.

Ἐνδιαφέρον ἐπίσης παρουσιάζει τό γεγονός, πού ἔχει ἐπισημανθεῖ, πὼς ὁ Ρήγας μεταφράζοντας τό γαλλικό κείμενο παραλείπει στήν τελευταία φράση τῆς Διακηρύξεως τήν ἀναφορά στό ὑπέρτατο ὄν, «l' Etre suprême». Τά δύο μνημονευθέντα σημαντικά στοιχεῖα μαζί μέ τὰ τόσα ἄλλα, πού καταχωρίζονται καί στά ἄλλα ἔργα του<sup>25</sup>, τεκμηριώνουν τήν συνθετική τακτική, πού ὁ Ρήγας ἀκολούθησε στήν συγκρότηση τοῦ στρατηγικοῦ σχεδίου τῆς ἐπανάστασής του, καί τήν παρουσιάσαμε σέ προηγούμενο Συνέδριο, διοργανωθέν καί ἐκεῖνο ὑπό τήν προεδρία τοῦ Σεβασμιωτάτου μας Μητροπολίτη Δημητριάδος κ. Ἰγνατίου<sup>26</sup>.

Ὁ Ρήγας περαίνει τήν *Ἐπαναστατική Προκήρυξή* του μέ τήν διαπίστωση πὼς τὰ «Φυσικά Δίκαια», πού διακηρύσσονται στή συνέχεια, καί γιά τὰ ὁποῖα ἀρχίζουν τόν ἔνοπλο ἀγώνα, θά τὰ ἐγκολπωθοῦν οἱ κάτοικοι τῶν περιοχῶν τοῦ κράτους του, «τῆς Ρούμελης, τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τῶν Μεσογείων Νήσων καί τῆς Βλαχομογδανίας», θά ἀγκαλιάσουν τήν «πολύτιμον ἐλευθερία τῶν προπατόρων» τους, ὥστε νά μὴν ἐπιτρέπουν πλέον νά «καταπατῶνται ὡς σκλάβοι ἀπό τήν ἀπάνθρωπον τυραννίαν». Ἐπί πλέον, οἱ κάτοικοι τοῦ κράτους του θά ἐλέγχουν τίς πράξεις τῆς διοικήσεως καί τῶν διοικούντων, ἔτσι ὥστε οἱ δικαστές, οἱ νομοθέτες καί οἱ διοικούντες θά γνωρίζουν τήν ὑποχρέωσή τους νά ἀσκοῦν τὰ καθήκοντά τους «πρὸς εὐδαιμονίαν τῶν πολιτῶν».

\*\*\*

Τά *Δίκαια τοῦ Ἄνθρώπου* ἀποτελοῦν τό δεύτερο μέρος τοῦ συνταγματικοῦ κειμένου τοῦ Ρήγα, τῆς *Νέας Πολιτικῆς Διοικήσεως*, μέ τριάντα πέντε ἄρθρα. Σέ αὐτά ἔχει προσθέσει πολλά ἐπεξηγηματικά στοιχεῖα στό γαλλικό πρότυπο,

25. Ἐκτενέστερα ἀναφέρονται στή μελέτη μας, *Ρήγας καί ὀρθόδοξη πίστη*, ἔκδ. Ἐπιστημονικῆς Ἐταιρείας Μελέτης Φερῶν-Βελεστίνου-Ρήγα, Ἀθήνα 2008.

26. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Ἑλληνικός καί Εὐρωπαϊκός Διαφωτισμός: Ἡ συνθετική διάστασή τους στό ἔργο τοῦ ἐπαναστάτη Ρήγα Βελεστινλή», *Πρακτικά Δ' Συνεδρίου: Ἑλληνικός καί Εὐρωπαϊκός Διαφωτισμός* τῆς Εἰδικῆς Ἐπιτροπῆς Πολιτιστικῆς Ταυτότητας τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος (23-24 Ὀκτωβρίου 2015), ἐκδόσεις Ἀρχονταρῆκι, Ἀθήνα 2016, σσ. 367-390 καί ἀνεξάρτητα, Ἀθήνα 2019.

πού μετέφρασε, όπως μπορεί κανείς νά δει από τήν σχετική αντιστοιχία τους, μέ σκοπό νά γίνουν σαφέστεροι οί νέοι νομικοί ὄροι καί ἐπί πλέον νά δείξει τήν δημοκρατική διαβίωση τῶν διαφόρων λαῶν, σύμφωνα μέ τούς νόμους, χωρίς διάκριση γλώσσας, φυλῆς καί θρησκείας.

Μέ παραστατικό τρόπο ἀναπτύσσει τό 1ο ἄρθρο τονίζοντας τόν σκοπό τῆς κοινωνίας, στήν ὁποία οἱ κάτοικοι της πρέπει «νά συμβοηθῶνται καί νά ζῶσιν εὐτυχησμένοι, καί ὄχι νά συναντιτρώγωνται καί νά ρουφᾷ τό αἷμα τους ἕνας». Ἡ χαρακτηριστική λαϊκή φράση «νά ρουφᾷ τό αἷμα τους ἕνας», μέ δυναμικότητα δείχνει ὁ Ρήγας τό στίγμα τῆς ἐκμετάλλευσης καί τῆς αὐθαιρεσίας καί ἔμμεσα θά ἤθελε νά ὑπονοήσει τόν δυνάστη σουλτάνο. Ἐπισημαίνουμε ἀκόμη τίς δύο χαρακτηριστικές λέξεις μέ τήν πρόθεση «σύν», «συμβοηθῶνται» καί «συναντιτρώγωνται», οἱ ὁποῖες εἶναι λέξεις φτιαγμένες ἀπό τόν Ρήγα, «πεποιημένες» ὅπως γράφει, καί ἀπαντῶνται σέ ὅλα τά ἔργα του, ὅπως ἔχουμε δείξει. Μάλιστα, αὐτές οἱ λέξεις μᾶς βοήθησαν νά τεκμηριώσουμε πῶς τό ἔργο Τά Ὀλύμπια εἶναι μετάφραση τοῦ Ρήγα καί ὄχι κάποιου φίλου του, ὅπως ὑποστηρίχθηκε ἀπό τόν Κων. Ἄμαντο καί μέχρι πρόσφατα ὑποστηριζόταν<sup>27</sup>.

Ἰδιαίτερα, στό 2ο ἄρθρο τῶν *Δικαίων τοῦ Ἀνθρώπου* διαφαίνεται ὁ διαφοριστικός σκοπός τοῦ Ρήγα, ἐπεξηγώντας τά τέσσερα φυσικά δίκαια, πού ὀνομαστικά μόνο ἀναφέρει τό γαλλικό σύνταγμα, «Ἴσότητα, ἐλευθερία, ἀσφάλεια καί περιουσία» («Ces droits sont l'égalité, la liberté, la sûreté, la propriété»). Ὁ Ρήγας μέ ἀπλό τρόπο ἐπεξηγεῖ τό καθένα ἀπό αὐτά, γιά νά εἶναι κατανοητά ἀπό τόν λαό. Μάλιστα, γιά τήν ἀσφάλεια τῆς ζωῆς, «σιγουρότητα» τήν ὀνομάζει, ἐπεξηγεῖ πῶς «κανένας νά μήν ἠμπορῇ νά μᾶς τήν πάρη ἀδίκως καί κατά τήν φαντασίαν του»· ἐπαναλαμβάνει ἐδῶ ὁ Ρήγας τήν φράση τῆς *Ἐπαναστατικῆς Προκήρυξης* γιά τήν αὐθαιρεσία τοῦ σουλτάνου καί τῶν κατά τόπους ἐκπροσώπων του, «Ὁ πλέον ἡσυχος, ὁ πλέον ἀθῶος, ὁ πλέον τίμιος πολίτης κινδυνεύει κάθε στιγμήν νά γίνῃ ἐλεεινή θυσία τῆς τυραννικῆς φαντασίας ἢ τῶν ἀγρίων τοποτηρητῶν καί ἀναξίων μεγιστάνων τοῦ τυράννου...».

Στό 3ο ἄρθρο τονίζει τήν ἰσότητα τῶν πολιτῶν τῆς δημοκρατικῆς του πολιτείας. Μάλιστα, ἐκτός ἀπό τήν ἀπλή διατύπωση τοῦ γαλλικοῦ κειμένου «Tous les hommes sont égaux par la nature devant la Loi», ἀναφέρει καί δύο σημαντικές διευκρινήσεις. Τονίζει πῶς ὅλοι οἱ κάτοικοι τοῦ κράτους του εἶναι ἴσοι ἔναντι τοῦ Νόμου ἀδιακρίτως τῆς θρησκείας τους, περιλαμβάνοντας καί τούς Τούρκους, «Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἴσοι, χριστιανοί καί Τοῦρκοι, κατά

27. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Ὁ Ρήγας μεταφραστής τῶν Ὀλυμπίων τοῦ Ματαστάσιο, ὅπ.π.*

φυσικόν λόγον εἶναι ἴσοι». Ἐπί πλέον, διευκρινίζει πώς ὁ Νόμος εἶναι ὁ ἴδιος ἄσχετα ἀπό τήν οικονομική ἐπιφάνεια τοῦ κάθε πολίτη, «δέν παδεύεται ὁ πλούσιος ὀλιγώτερον καί ὁ πτωχός περισσότερον διά τό αὐτό σφάλμα, ἀλλ' ἴσια-ἴσια».

Ἡ ἰσότητα τῶν πολιτῶν, πού ἀναφέρεται παραπάνω, θά ἦταν κενή περιεχομένου ἂν ὑπῆρχαν διακρίσεις στά δημόσια ἀξιώματα καί ὑπηρεσίες. Γι' αὐτό στό 5ο ἄρθρο τονίζεται πώς ὅλοι οἱ πολίτες μποροῦν νά καταλαμβάνουν δημόσιες θέσεις καί ἀξιώματα ἀνάλογα μέ τήν ἀξία τοῦ καθενός. Ἔχουμε ἐφαρμογή τῆς ἀξιοκρατίας. Ὁ Ρήγας μάλιστα ἐπεξηγεῖ πώς ἕνας ἀνίκανος σέ μία θέση ἐπιφέρει καί βλάβη στό «κοινόν», τήν κοινωνία μέ τήν «ἀμάθειάν του καί τήν ἀνεπιδεξιότητά του».

Στό 7ο ἄρθρο τῶν *Δικαίων τοῦ Ἀνθρώπου* τονίζεται ἡ ἐλευθερία ἔκφρασης τῶν ἰδεῶν, τοῦ τύπου, τῶν εἰρηρικῶν συγκεντρώσεων καθώς καί τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων, τῆς λατρείας, ἀναφέροντας ὀνομαστικά τίς ἐπικρατοῦσες θρησκείες τοῦ «χριστιανισμοῦ, τουρκισμοῦ<sup>28</sup>, ἰουδαϊσμοῦ καί τά λοιπά». Ἰδιαίτερα ἐπισημαίνεται πώς τά δικαιώματα αὐτά ἐμποδίζονται ἀπό τήν «Τυραννία» καί τόν «Δεσποτισμό». Τονίζεται πώς στό Σύνταγμα τοῦ Ρήγα ἀναγνωρίζονται δικαιώματα καί στίς ομάδες, τίς μειονότητες, πού ἀναγνωρίστηκαν τό 1948 μέ τήν *Οἰκουμενική Διακήρυξη τῶν Ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων*<sup>29</sup>.

Μέ παραστατικές εἰκόνες στό 21ο ἄρθρο τῶν *Δικαίων τοῦ Ἀνθρώπου* προσπαθεῖ νά διερμηνεύσει τήν κοινωνική προστασία τῶν πολιτῶν τοῦ κράτους του, τό ὅποιο θά πρέπει νά τούς βοηθάει, ὥστε νά ἐργάζονται γιά νά μποροῦν νά ζήσουν, καθώς ἐπίσης νά βοηθάει τούς ἀναξιοπαθοῦντες. Εἶναι τό κοινωνικό κράτος, ἡ οὐσιαστική φροντίδα καί μέριμνα γιά τούς πολίτες. Μάλιστα, ὁ Ρήγας φέρνει χαρακτηριστικά παραδείγματα, γιά νά γίνουν σαφέστατα αὐτά πού ἀναγράφει: ἐάν ἕνας γεωργός δέν ἔχει βόδια καί κάθετα ἀργός, τότε, προσθέτει, ἡ πατρίδα θά πρέπει νά τοῦ τά δώσει γιά νά ἐργάζεται καί νά μπορεῖ νά ζήσει καί θά ἐξοφλεῖ τό χρέος του σιγά-σιγά. Καί στό δεύτερο παράδειγμα, ὅταν ἕνας πολίτης ἔμεινε ἀνάπηρος «εἰς τόν ὑπέρ πατρίδος πόλεμον», τότε ἡ πατρίδα θά πρέπει νά τόν ἀνταμείψει καί νά τοῦ δίνει μισθό γιά νά ζήσει. Εἶναι ἡ οὐσιαστική κοινωνική πρόνοια.

Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τό 22ο ἄρθρο τῶν *Δικαίων τοῦ Ἀνθρώπου*, ὅπου διαφαίνεται ἡ ἐκπαιδευτική καί ἐκπολιτιστική τακτική τοῦ Ρήγα.

28. Τουρκισμός=Μωαμεθανισμός.

29. Νικ. Πανταζόπουλου, *Μελετήματα γιά τόν Ρήγα Βελεστινλή*, ὄπ.π., σσ. 83 καί 106.

Ἡ πλούσια ἑλληνική πολιτιστική κληρονομιά τῆς ἀρχαιότητας, προτείνει, νά γίνει κτῆμα τῶν κατοίκων τῆς δημοκρατικῆς πολιτείας του, νά γίνουν μέτοχοι τῶν πνευματικῶν ἐπιτευγμάτων τοῦ πολιτισμοῦ. Ἀποκτᾶται ἔτσι ἡ ἰσότητα καί ξεφεύγει ἀπό τά στενά φυλετικά ὄρια. Ἡ πνευματική ἀρχαιοελληνική κληρονομιά γίνεται πανανθρώπινο ἀγαθό. Οἱ πολίτες θά πρέπει νά ἔχουν βοήθεια ἀπό τήν πολιτεία στήν πνευματική πρόοδό τους.

Τονίζει τήν σημαντική ἀρχή πῶς ὅλοι οἱ κάτοικοι ἔχουν ὑποχρέωση νά γνωρίζουν γράμματα, νά εἶναι ἐγγράμματοι. Θά ἤθελε νά ἐξαλείψει τόν ἀναλφαβητισμό. Πρωτοποριακή ἡ θέση αὐτή τοῦ Ρήγα. Καί αὐτό θά τό πετύχαινε μέ τήν ἐν συνεχείᾳ διάταξη πῶς ἡ πατρίδα θά πρέπει νά ἔχει σχολεῖα σέ ὅλα τά μέρη, χωριά καί πόλεις, γιά τά ἀγόρια καί γιά τά κορίτσια. Ὁ Ρήγας προσθέτει τήν ὑποχρεωτική ἐκπαίδευση καί γιά τά κορίτσια, πού δέν ἦταν στό γαλλικό πρωτότυπο. Γνώριζε τήν παιδευτική σημασία τῆς γυναίκας στήν πρόοδο τῆς κοινωνίας. Ἡ γυναίκα μεγαλώνει, ἀναθρῆφει τά παιδιά, τοῦς αὐριανούς πολίτες. Πόσο μπροστά ἦταν στήν ἐποχή του<sup>30</sup>.

Στή συνέχεια, ὁ Ρήγας διατυπώνει τήν θαυμάσια ρήση «Ἐκ τῶν γραμμάτων γεννᾶται ἡ προκοπή», ἡ πρόοδος τοῦ ἀτόμου καί τῆς πολιτείας. Ἡ ρήση αὐτή θά ἔπρεπε νά εἶναι σύνθημα σέ ὅλα τά σχολεῖα. Παράλληλα, θά πρέπει νά εἶναι σύνθημα καί γιά ὄλους τοῦς ἀνθρώπους κάθε ἡλικίας, πῶς πρέπει νά μορφώνονται συνεχῶς, εἶναι ἡ σύγχρονη παιδαγωγική ὁδηγία «τῆς δια βίου μάθησης». Προτείνει ἀκόμη ὁ Ρήγας «Νά ἐξηγοῦνται οἱ παλαιοὶ ἱστορικοὶ συγγραφεῖς», ὥστε ἡ ἀρχαιοελληνική πνευματική κληρονομιά νά γίνει κτῆμα ὅλων τῶν κατοίκων. Νά γευθοῦν τά πνευματικά ἐπιτεύγματα, τά ὅποια ὁδήγησαν στήν πρόοδο τῆς Εὐρώπης τῆς ἐποχῆς του. Κατ' αὐτόν τόν τρόπο οἱ κάτοικοι τῆς δημοκρατικῆς του πολιτείας γίνονται μέτοχοι τῆς ἀρχαιοελληνικῆς κληρονομιάς, χωρίς σοβινιστικά στοιχεῖα. Τό καλό πρέπει νά προσφέρεται σέ ὄλους, χωρίς διάκριση, ὅπως τονίζει ὁ Ρήγας, θρησκείας, γλώσσας καί φυλῆς.

Προσθέτει ἐπί πλέον πῶς θά πρέπει νά διδάσκεται καί ἡ ἀρχαία ἑλληνική γλῶσσα, ὥστε ὅσοι θά θέλουν νά μποροῦν νά μελετοῦν τά κλασικά πνευματικά ἐπιτεύγματα στό πρωτότυπο καί συγχρόνως νά γίνεται γνωστή ἡ ἱστορική συνέχεια τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, πού τώρα θά εἶναι ἐπίσημη γλῶσσα τοῦ κράτους του. Ὡστόσο, ὁ Ρήγας στό πνεῦμα τῆς ἐπικοινωνίας τῶν πολιτῶν μέ

30. Ὁ ἰατρός Μιχαήλ Χρησταρῆς (1773-1851) στό βιβλίο πού μετέφρασε τοῦ J.-Z. Paradis de Raymondis, *Στοιχειώδες σύγγραμμα περί ἠθικῆς καί εὐδαιμονίας*, Βιέννη 1816, σ. 171, σημειώνει τήν «σφαλερά καί ὀλέθρια δόξα, ὅτι τά θήλεα δέν πρέπει νά μανθάνουν γράμματα».



τούς άλλους λαούς θεσμοθετεί την διδασκαλία δύο ευρωπαϊκών γλωσσών, διαδεδομένων εκείνη την εποχή, της γαλλικής και της ιταλικής, στοιχείο πού δείχνει πώς δέν διακατέχεται από τό πνεῦμα τοῦ σωβινισμού, ἀλλά ἀπό πολιτισμικό πλουραλισμό, τῆς πολυπολιτισμικότητας.

Στό 25ο ἄρθρο τῶν *Δικαίων τοῦ Ἀνθρώπου*, ὁ Ρήγας τονίζει πώς ἡ ἐξουσία στό κράτος του στηρίζεται στόν λαό. Εἰσάγει στήν ἑλληνική πολιτική σκέψη τήν ἔννοια τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας. Μάλιστα, συμπληρώνει μέ δικές του ἐπεξηγήσεις πώς «ὁ λαός μόνον ἤμπορεῖ νά προστάζει καί ὄχι ἓνα μέρος ἀνθρώπων ἢ μία πόλις. Καί ἤμπορεῖ νά προστάζει δι' ὅλα χωρίς κανένα ἐμπόδιον». Ἡ λαϊκή κυριαρχία στό κράτος τοῦ Ρήγα ἐκφράζεται μέ τήν συμμετοχή τοῦ λαοῦ στήν λειτουργία τῶν ἀντιπροσωπευτικῶν θεσμῶν τῆς Τοπαρχίας καί Ἐπαρχίας, ὅπως χαρακτηριστικά γράφει στό 2ο ἄρθρο τοῦ Συντάγματος, πώς ὁ κυρίαρχος λαός συγκεντρώνεται στίς Τοπαρχίες «...διά νά βάλῃ εἰς πράξιν τήν αὐτοκρατορικήν (= κυριαρχικήν) ἐξουσίαν του. Ἦγουν συναθροίζεται εἰς κάθε Ἐπαρχίαν, διά νά δώσῃ τήν γνώμην τοῦ ἐπάνω εἰς κανένα πρόβλημα».

Σχετικά μέ τήν θανατική ποινή ὁ Ρήγας διαφοροποιεῖται στό 27ο ἄρθρο τῶν *Δικαίων τοῦ Ἀνθρώπου* ἀπό τό ἀντίστοιχο ἄρθρο τοῦ Γαλλικοῦ Συντάγματος τοῦ 1793, «*Déclaration des droits de l'homme et du citoyen*» τό ὁποῖο προέβλεπε τήν θανατική ποινή στόν ἄρπαγα τῆς κυριαρχίας τοῦ λαοῦ, «*Que tout individu qui usurperait la souveraineté, soit à l'instant mis à mort par les hommes libres*». Ὁ Ρήγας θεσπίζει τήν φυλάκιση καί τιμωρία του καί ὄχι τήν θανατική ποινή του: «Κάθε ἄνθρωπος, ὁπού ἤθελεν ἀρπάσει τήν αὐτοκρατορίαν (κυριαρχία) καί τήν ἐξουσίαν τοῦ ἔθνους, εὐθύς νά φυλακῶνεται ἀπό τούς ἐλευθέρους ἄνδρας, νά κρίνεται, καί κατά νόμον νά παιδεύεται»<sup>31</sup>. Ἐπισημαίνεται πώς καί στό 13ο ἄρθρο τῶν *Δικαίων τοῦ Ἀνθρώπου*, ὁ Ρήγας συνιστᾷ ὅπως «κάθε ἀσστηρότης, καθώς δέσιμον, ὕβριςμοί, δαρμοί... νά εἶναι ἐμποδισμένα», κατά τήν σύλληψη καί προφυλάκιση τοῦ πολίτη γιά κάποιο ἀδίκημα, μέχρι νά δικαστεῖ.

Θά πρέπει νά ἐπισημανθεῖ ὅτι ὁ Ρήγας θά εἶχε ὑπ' ὄψιν του καί τίς ἀπόψεις συγγραφέων τῆς ἐποχῆς του, οἱ ὁποῖοι διατύπωναν τήν θανατική ποινή σέ ἰδιαίτερες περιπτώσεις. Συγκεκριμένα, θά γνώριζε τό σημαντικό ἔργο τοῦ Μοντεσκιέ (Charles Montesquieu, 1689-1755) *Τό Πνεῦμα τῶν Νόμων*, τό ὁποῖο ὁ Ρήγας εἶχε σκοπό νά τό ἐκδώσει· ὁ ἴδιος στό *Φυσικῆς ἀπάνθισμα*<sup>32</sup>,

31. Νικ. Πανταζόπουλου, *Μελετήματα γιά τόν Ρήγα Βελεστινλή*, ὄπ.π., σ. 39.

32. Ρήγα Βελεστινλή, *Φυσικῆς ἀπάνθισμα*, Βιέννη 1797, φωτομηχανική ἐπανάκδοση μέ τήν προσθήκη εὑρετηρίου ἀπό τήν Ἐπιστημονική Ἐταιρεία Μελέτης Φερῶν-Βελεστίνου-Ρήγα, ἐπιμέλεια

αναγράφει τήν εἶδηση πὼς εἶχε μεταφράσει τὸ ἥμισυ τοῦ ἔργου καὶ ὅτι θὰ τὸ ἐξέδιδε μόλις περάτωνε τήν μετάφραση, κάτι πού δυστυχῶς δὲν ἔχει γίνει καὶ δὲν ἔχει μέχρι σήμερα ἀνευρεθεῖ τὸ σχετικὸ χειρόγραφο ἢ ἀντίγραφό του. Στὸ ἔργο αὐτὸ καὶ ἰδιαίτερα στὸ κεφάλαιο «Ἡ ἐλευθερία εὐνοεῖται ἀπὸ τὴ φύση τῶν ποινῶν καὶ τὴν ἀναλογικότητά τους» ὁ Μοντεσκιέ διατυπώνει τὴν ἄποψη τῆς θανατικῆς ποινῆς στὴν τέταρτη κατηγορία ἐγκλημάτων, πού ἔχουν σχέση μὲ τὴν ἀσφάλεια τῶν πολιτῶν. Συγκεκριμένα γράφει ὅτι «Ἐνας πολίτης εἶναι ἄξιος τῆς ποινῆς τοῦ θανάτου ὅταν παραβιάζει τὴν ἀσφάλεια μέχρι σημείου νὰ ἀφαιρεῖ τὴ ζωὴ νὰ ἐπιχειρεῖ νὰ τὴν ἀφαιρέσει. Αὐτὴ ἡ θανατικὴ καταδίκη εἶναι κάτι σάν φάρμακο τῆς ἀσθενοῦς κοινωνίας»<sup>33</sup>. Καὶ στὴ συνέχεια τονίζει πὼς «Ὅταν παραβιάζεται ἡ ἀσφάλεια ἀναφορικὰ μὲ τὴν περιουσία, μπορεῖ καὶ νὰ συντρέχουν λόγοι νὰ ἐπιβληθεῖ ἡ θανατικὴ ποινὴ· ἀλλὰ ἴσως θὰ ἦταν προτιμότερο καὶ πιὸ σύμφωνο μὲ τὴ φύση νὰ τιμωροῦνται τὰ ἐγκλήματα εἰς βάρος τῆς ἀσφάλειας τῶν ἀγαθῶν μὲ τὴν δήμευση τῶν ἀγαθῶν».

Παρόμοια καὶ στὸ βιβλίο τοῦ Ἰταλοῦ νομομαθοῦς Καίσαρος Βεκκαρίου, *Περὶ ἀμαρτημάτων καὶ ποινῶν*, τὸ ὁποῖο ἐκδόθηκε στὰ Ἰταλικά τὸ 1765 καὶ 1774 καὶ στὰ Γαλλικά τὸ 1766, (πιθανότατα ὁ Ρήγας νὰ εἶχε γνώση τοῦ περιεχομένου), καὶ στὰ ἑλληνικά ἀπὸ τὸν Ἀδαμάντιο Κοραῖ τὸ 1802, σημειώνεται ὅτι ἡ θανατικὴ ποινὴ δυνατόν νὰ ἐπιβληθεῖ σὲ ἰδιαίτερες περιπτώσεις, «Διὰ δύο μόνως αἰτίας δύναται νὰ κριθεῖ ἀναγκαῖος ὁ θάνατος τοῦ πολίτου. Ἡ πρώτη εἶναι, ὅταν αὐτὸς μ' ὄλον ὅτι στερημένος τῆς ἐλευθερίας μὲ τὴν φυλάκωσιν, ἔχη ὅμως τοιαύτας μὲ ἄλλους σχέσεις καὶ δυνάμιν τοσαύτην, ὥστε νὰ κινδυνεύῃ ἡ εἰρήνη καὶ ἡσυχία ὄλου τοῦ ἔθνους, ἢ ὅταν ἡ ζωὴ του δύναται νὰ μεταβάλλῃ τὴν παροῦσαν πολιτικὴν κατάστασιν. Καὶ τοῦτο συμβαίνει, ὅταν τὸ ἔθνος ἀναλαμβάνει, ἢ ἀποβάλλει τὴν ἐλευθερίαν του, ἢ εἰς καιρὸν ἀναρχίας, ὅταν αἱ ἀταξίαι κρατοῦσι τὸν τόπον τῶν νόμων»<sup>34</sup>. Ὁ Ρήγας τὸ 1797 στὸ Σύνταγμα του προτείνει τὴν τιμωρία τοῦ ἐνόχου, τὴν φυλάκισή του καὶ ὄχι τὴν θανατικὴ ποινὴ, ὅπως ἀνέγραφε τὸ Γαλλικὸ Σύνταγμα τοῦ 1793. Προηγήθηκε κατὰ δύο

Δημ. Καραμπερόπουλου, Αθήνα 2006, σ. 176. Ἐπίσης τὴν ἔκδοση τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων, Ρήγα Βελεστινλή, *Ἄπαντα τὰ Σωζόμενα*, Δεύτερος τόμος, Εἰσαγωγή-ἐπιμέλεια-σχόλια Κώστα Πέτσιου, Αθήνα 2002, σ. 200.

33. Μοντεσκιέ, *Τὸ Πνεῦμα τῶν Νόμων*, Εἰσαγωγή Παναγιώτης Κονδύλης, μετάφραση Κωστής Παπαγιώργης, Παναγιώτης Κονδύλης, Ἐκδόσεις «Γνώση», τόμ. Α', Αθήνα 1994, σ. 341.

34. Καίσαρος Βεκκαρίου, *Περὶ ἀμαρτημάτων καὶ ποινῶν*, μετάφραση Δ. Κοραῖ, ἐν Παρισίοις 1802, σ. 79. Βλ. Φίλιππου Ἡλιού, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία τοῦ 19ου αἰῶνα. Βιβλία-Φυλλάδια*. Τόμος πρῶτος 1801-1818, Ε.Α.Ι.Α. Αθήνα 1997, ἀρ. 1802.49 σσ. 46-47.

σχεδόν αιώνες στην κατάργηση της «έσχάτης τῶν ποινῶν», τῆς θανατικῆς ποινῆς, ἀπό τήν Ἑλλάδα καί ἀπό ἄλλες χῶρες τῆς Ἐνωμένης Εὐρώπης<sup>35</sup>.

Ἐχωριστό ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν τά δύο τελευταῖα ἄρθρα τῶν *Δικαίων τοῦ Ἀνθρώπου* μέ τίς σημαντικές προσθήκες του. Συγκεκριμένα, στό 34ο ἄρθρο ὁ Ρήγας ἐπισημαίνει τήν πολιτική ἀλληλεγγύη τῶν ἐπί μέρους πληθυσμῶν τῆς δημοκρατικῆς του πολιτείας, πού ἀπουσιάζει ἀπό τό γαλλικό κείμενο, μέ τήν συγκεκριμένη ἀναφορά σέ γνωστές πολιτιστικές ταυτότητες. Ἡ ἔμπρακτη αὐτή ἀλληλεγγύη δείχνει τήν πολιτική ὀριμότητα τῆς συνεργασίας τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου. Τό ἐθνικό ζήτημα ἐντάσσεται στήν δημοκρατική πολιτεία, στήν ὁποία συνειδητά συμμετέχουν. Γι' αὐτό ὁ Ρήγας τονίζει πῶς «δέν ἴσχυομαι ποτέ κανεῖς νά εἰπῆ ὅτι ἡ τάδε χώρα πολεμεῖται, δέν μέ μέλει, διατί ἐγώ ἡσυχάζω εἰς τήν ἐδική μου. Ἀλλ' ἐγώ πολεμοῦμαι ὅταν ἡ τάδε χώρα πάσχει, ὡς μέρος τοῦ ὅλου ὁπού εἶμαι». Καί γιά νά γίνουν κατανοητά αὐτά πού ἀναφέρει, φέρνει συγκεκριμένα παραδείγματα, ἀπό τοὺς λαούς τοῦ Βαλκανικοῦ χώρου, πού ἀποτελοῦν μέρος τοῦ συνόλου τοῦ λαοῦ τοῦ κράτους του, «Ὁ Βούλγαρος πρέπει νά κινῆται ὅταν πάσχει ὁ Ἕλληνας, καί τοῦτος πάλιν δι' ἐκεῖνον, καί ἀμφοτέρωθεν διά τόν Ἀλβανόν καί Βλάχον».

Παρόμοια καί στόν Θούριό του, στίχ 42-43, 45-49, ὁ Ρήγας διακηρύσσει τήν συνεργασία καί ἀλληλοβοήθεια τῶν λαῶν. Ὅλοι οἱ λαοί θά πρέπει νά ἀρπάξουν τά ἄρματα καί νά ξεσηκωθοῦν τώρα πού ξεκινᾷ ἡ ἐπανάστασή του γιά τήν ἀποτίναξη τῆς πολύχρονης τυραννίας καί σκλαβιάς γιά τήν ἀπόκτηση τῆς ἐλευθερίας καί τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων τους,

*«Σ' ἀνατολή καί δύση καί νότον καί βοριά,  
γιά τήν πατρίδα ὅλοι νά 'χωμεν μία καρδιά,*

*Βουλγάροι κι Ἀρβανίτες, Ἀρμένιοι καί Ρωμιοί,  
Ἀράπηδες κι ἄσπροι, μέ μία κοινήν ὀρμή,  
γιά τήν ἐλευθερίαν νά ζώσωμεν σπαθί,  
πῶς εἴμασ' ἀντρειωμένοι παντοῦ νά ζακουσθῆ».*

---

35. Στήν Ἑλλάδα μέ νόμο τοῦ 1983 ἐπί ὑπουργίας Δικαιοσύνης Γεωργίου Κουβελάκη, νόμος 2172/1993, ἄρθρο 33, παράγραφος 1, ΦΕΚ Α' 207, (κυβέρνηση Ἀνδρέα Παπανδρέου), καταργήθηκε ἡ θανατική ποινή καί στή συνέχεια ἐπιβεβαιώθηκε στήν Συνταγματική Ἀναθεώρηση τοῦ 2001. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ἡ θανατική ποινή διατηρεῖται ἀκόμη, ὅπως ἐνδεικτικά στίς ΗΠΑ καί στίς Μουσουλμανικές χῶρες.

Στήν ἀρχή τοῦ 35ου ἄρθρου τῶν *Δικαίων τοῦ Ἀνθρώπου* γίνεται ἀναφορά στίς ἐνέργειες, πού θά πρέπει νά κάνει ὁ λαός ἢ μέρος τοῦ λαοῦ «Όταν ἡ Διοίκησις βιάζη, ἀθετῆ, καταφρονῆ τά δίκαια τοῦ λαοῦ καί δέν εἰσακούη τά παράπονά του». Στήν περίπτωση αὐτή συνιστᾶ ὁ λαός «νά κάμη ἐπανάστασιν, νά πιάσῃ τά ἄρματα καί νά τιμωρήσῃ τούς τυράννους του», τονίζοντας πώς αὐτό εἶναι ἱερό χρέος, ἡ σημαντικότερη ὑποχρέωση τοῦ κάθε πολίτη τῆς δημοκρατικῆς του πολιτείας, «τό πλέον ἱερόν ἀπό ὅλα τά δικάιά του καί τό πλέον ἀπαραίτητον ἀπό ὅλα τά χρέη του». Μάλιστα, ὁ Ρήγας, ὡς πραγματικός ἐπαναστάτης, στή συνέχεια δίνει καί συγκεκριμένες δικές του προτάσεις ὀργανωτικῆς μορφῆς, πού θά πρέπει νά ἐφαρμόσουν οἱ δημοκράτες πολῖτες γιά νά ἐπαναστατήσουν ἐναντίον τῆς τυραννικῆς ἐξουσίας, πού μᾶλλον θά ἦταν ἀποτέλεσμα τῆς ἐνασχόλησής του μέ τό στρατιωτικό σκέλος τοῦ σχεδίου γιά τήν ἐπανάσταση καί τήν μετάφραση καί ἔκδοση τοῦ *Στρατιωτικοῦ Ἐγκολπίου*.

Πρωτοποριακή θεωρεῖται, ἐπίσης, ἡ θέση τοῦ Ρήγα, τήν ὁποία διατυπώνει στό δεύτερο μέρος τοῦ 35ου ἄρθρου τῶν *Δικαίων τοῦ Ἀνθρώπου*, πού εἶναι δική του προσθήκη. Δέν ὑπάρχει στό Γαλλικό Σύνταγμα τοῦ 1793. Θεωροῦσε ὁ Ρήγας πώς ὁ πολίτης τῆς δημοκρατικῆς του πολιτείας δέν θά ἦταν ἐλεύθερος ἂν ἦταν οἰκονομικά αἰχμάλωτος. Γι' αὐτό καί προτείνει μία μορφή σεισάχθειας, γιά νά ἀμβλύνει τήν κοινωνική ἀνισότητα, πού θά δημιουργοῦνταν μέ τόν δανεισμό ἀπό τούς οἰκονομικά ἰσχυρούς. Κατ' αὐτόν τόν τρόπο θά περιοριζόταν ἡ κοινωνική ἀδικία, πού δημιουργεῖται μέ τόν τοκισμό καί τόν ἀνατοκισμό<sup>36</sup>.

Ἡ ἐμβόλιμη αὐτή προσθήκη τοῦ Ρήγα, στό τέλος τῶν *Δικαίων τοῦ Ἀνθρώπου*, πού μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ὡς 36ο ἄρθρο, μᾶλλον θά ἦταν καί ἀπό τήν ἐμπειρία πού βίωσε στήν περιοχή τῆς γενέτειράς του, καί τήν ὁποία μνημονεύει στόν *Νέο Ἀνάχαρσι*<sup>37</sup>. Συγκεκριμένα, γράφει πώς στό γειτονικό χωριό τοῦ Βελεστίνου, τήν Κάπουρνα, οἱ κάτοικοί της τό 1769 ἀναγκάστηκαν νά γίνουν δοῦλοι, διότι δέν μπόρεσαν νά πληρώσουν τόν ὑπερβολικό τόκο γιά τά χρήματα πού δανείστηκαν ἀπό ἕναν Ἀρβανίτη, στοιχεῖο πού δείχνει τήν

36. «Ο Ρήγας ἔχει ἐπίγνωση ὅτι ἡ ἐπαύξηση τῆς κοινωνικῆς ἀνισότητος λόγω τοῦ δανεισμοῦ καθιστᾶ κενή περιεχομένου ὅποιαδήποτε διακήρυξη γιά ἰσότιμη παρουσία τῶν πολιτῶν στή νέα δημοκρατική πολιτεία καί πρὶν ἀπό ὅποιαδήποτε συνταγματική ρύθμιση προτείνει μία ὀρισμένης μορφῆς σεισάχθεια, ἡ ὁποία θά ἀμβλυνε τήν κοινωνική ἀδικία πού ὁ τοκισμός καί ὁ ἀνατοκισμός ἐπιφέρουν», Κωνστ. Πέτσου, «Παρατηρήσεις στήν πολιτική σκέψη τοῦ Ρήγα», *Υπέρεια*, τόμ. 3, *Πρακτικά Γ' Διεθνoῦς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνo-Ρήγας»*, (Βελεστίνo 1997), ἐκδ. Ἐπιστημονικῆς Ἑταιρείας Μελέτης Φερῶν-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2002, σ. 939.

37. Ρήγα Βελεστινλή, *Νέος Ἀνάχαρσις*, ὁπ.π., σσ. 121-122.

παρατηρητικότητα του Ρήγα και τό ενδιαφέρον του για τά πολιτικοκοινωνικά ζητήματα. Χαρακτηριστικά σημειώνει: «Έν έτει 1769 οί κάτοικοι τής Κάπουρνας (χώρα τής Μαγνησίας) έβιάσθησαν νά πωλήσωσι τήν έλευθερίαν των εις έναν άρβανίτην όνόματι Μουσλή. Μήν ήμποροῦντες νά πληρώσωσι τό ύπερβολικόν διάφορον [=τόκο] τών άσπρων του τά δέκα δεκαοχτώ τόν χρόνον. Έπί συμφωνία του νά τούς αφήση νά κατοικοῦν τόν πετρώδη και άκαρπον τόπον των, και νά πέρνη αὐτός τά κέρδη του κόπου των. Όστις κτίζωντας εκεί έναν πύργον διά μέσου των, τούς βαστά εις τήν πλέον κατησχυμένην σκλαβίαν».

\*\*\*

Σύνταγμα. Σχετικά μέ τό τρίτο μέρος τής *Νέας Πολιτικῆς Διοικήσεως*, τό Σύνταγμα, θά παρουσιαστοῦν μερικέσ προσθήκεσ του Ρήγα κατά τήν μετάφρασή του. Τό 1ο άρθρο του γαλλικοῦ συντάγματος του 1793 αρχίζει μέ τόν τίτλο «La République Francaise» και ό Ρήγας τό αποδίδει ώσ «Έλληνική Δημοκρατία». Παρατηροῦμε ότι τόν γαλλικό όρο «République» πού σημαίνει «Πολιτεία» δέν τόν χρησιμοποιεῖ, αλλά τόν αποδίδει μέ τόν όρο «Δημοκρατία». Ίσως θά ήθελε νά διαφοροποιηθεῖ από τά υπάρχοντα τότε μή μοναρχικά πολιτεύματα, πού όμως ήταν άριστοκρατικά, όλιγαρχικά καθεστῶτα, όπως τής Βενετίας και τής Γένουασ. Ό Ρήγας αποσαφηνίζει εξ αρχῆσ τήν μορφή του πολιτεύματος του κράτους του, ότι θά εῖναι δημοκρατία, στήν όποία ή εξουσία βρίσκειται στον λαό.

Έπίσης, χρησιμοποιεῖ τό επίθετο «Έλληνική», όχι όμως ότι εῖναι δημοκρατία τών Έλλήνων, ως έθνολογική όντότητα, αλλά μέ τήν αρχαιοελληνική έννοια, του πολίτη, όπου θά υπάρχουν «διάφορα γένη και θρησκείας» και όλοι αὐτοί οί διάφοροι λαοί (φυλῆσ, γλώσσας, θρησκείας), πού βρίσκονταν ως σκλάβοι υπό τήν άπολυταρχική εξουσία του Σουλτάνου, στό κράτος του, στήν «Έλληνική Δημοκρατία» του θά εῖναι έλεύθεροι πολίτεσ<sup>38</sup>. Γι' αὐτό και στό έπόμενο 2ο Άρθρο του Συντάγματος του ό Ρήγας εῖναι σαφέστατος, χαρα-

38. Χαρακτηριστική εῖναι έν προκειμένω ή παρατήρηση πώσ «Η διαγραφόμενη ύπεροχή του ελληνικοῦ στοιχείου στο πλαίσιο του προγραμματιζόμενου πολυεθνικοῦ κράτους, θά ήταν στήν πράξη, πολιτισμικῆσ κυρίως ύφῆσ, έμμέσως δέ εκ των πραγμάτων, και οικονομικοπολιτικῆ. Πάντως δέν ήταν θεσμικά οργανωμένη. Εκτός από τήν διάχυτη ελληνικότητα, μέ τήν καθιέρωση τῆσ ελληνικῆσ όνομασίας και γλώσσας δέν προβλεπόταν, στή Νέα Πολιτικῆ Διοίκηση, καμία ειδική προνομιακή ρύθμιση υπέρ του ελληνικοῦ στοιχείου είτε συλλογικῶσ είτε άτομικῶσ», Άριστόβουλου Μάνεση «Η πολιτικῆ ιδεολογία του Ρήγα», *Πρακτικά Ακαδημίας Αθηνών*, τόμ. 73, τεύχ. Δεύτερον, 1998, σσ. 341-356, έδω στήν σ. 351.

κτηρίζοντας μέ τόν ὄρο «Ἑλληνικός λαός» ὄλους τούς κατοίκους τοῦ κράτους του, ἐπεξηγώντας «χωρίς ἐξαίρεσιν θρησκευίας καί γλώσσης». Καί ἐπί πλέον στό 7ο ἄρθρο ἀναφέρει ὄλους τούς λαούς τοῦ κράτους του, «Ἕλληνες, Βούλγαροι, Ἀλβανοί, Βλάχοι, Ἀρμένηδες, Τοῦρκοι καί κάθε ἄλλον εἶδος γενεᾶς». Δηλώνει τήν ἐνότητα τῆς δημοκρατικῆς του πολιτείας ἄν καί περιλαμβάνονται στούς κόλπους της πολλές πολιτισμικές ομάδες, «ἕνα συνεσφιγμένον ἀδιάλυτον σῶμα», καί ὁ Ρήγας δέν ἀφήνει περιθώρια γιά τήν περίπτωση ὁμοσπονδιακῆς μορφῆς πολιτείας. Δέν ὑφίσταται ὁμοσπονδιακή συγκρότηση, διότι δέν ὑπάρχουν κράτη, ἀλλά λαοί στόν χῶρο ὅπου βρισκόνταν ἡ ὀθωμανική αὐτοκρατορία.

Στά τρία πρῶτα ἄρθρα τοῦ Συντάγματος του κάνει ἀναφορά στήν πολιτική διαίρεση τοῦ κράτους του σέ Ἐπαρχίες καί Τοπαρχίες, ὥστε νά γίνεται μέ δημοκρατικό τρόπο ἡ ἀντιμετώπιση τῶν ἐκάστοτε ζητημάτων ἀπό τόν λαό «διά νά δώση τήν γνώμην του ἐπάνω εἰς κανένα πρόβλημα». Θά χρειάζεται συχνά ὁ λαός νά δίνει τήν γνώμη του σέ κάθε ζήτημα, πού θά νομίζει σημαντικό καί ὄχι μόνο στήν ἐκλογή τῶν ἀντιπροσώπων του. Ἡ ἀναφορά αὐτή στήν πολιτική διαίρεση τοῦ χώρου τῆς «Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας» ἔρχεται σέ συνάφεια μέ τήν πολιτική διαίρεση τῆς Χάρτας του καί τῶν Χαρτῶν Βλαχίας καί Μολδαβίας. Οἱ χάρτες αὐτοί εἶναι διαιρεμένοι σέ Ἐπαρχίες καί Τοπαρχίες καθῶς καί ὀριοθέτηση τοῦ χώρου τῆς «Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας», μέ σύνορα, γιά νά διαχωρίζεται ἀπό τίς συνορευόμενες περιοχές τῆς Δαλματίας, Τρανσυλβανίας καί τῆς Ρωσικῆς Πολωνίας. Τελικά γιά τό δημοκρατικό κράτος του ἐξέδωσε τήν Χάρτα καί τούς Χάρτες τῆς Βλαχίας καί Μολδαβίας διαιρεμένους σέ Τοπαρχίες καί Ἐπαρχίες, καί θά ἐξέδιδε λεπτομερεῖς χάρτες καί γιά τά ὑπόλοιπα μέρη τοῦ βαλκανικοῦ χώρου, τήν Βουλγαρία, Σερβία καί Βοσνία. Ἀποτελοῦν τούς πολιτικούς χάρτες τοῦ κράτους του, ὅπως ἔχουμε ὑποστηρίζει<sup>39</sup>.

39. Σύμφωνα μέ τήν μαρτυρία τοῦ Johann Christian von Engel, *Geschichte des Ungrischen Reichs und seiner Nebenlande*. – τόμ. I: *Geschichte des alten Panoniens und der Bulgarey*, Halle 1797, σσ. 473-474, ὁ Ρήγας ἐτοίμαζε λεπτομερεῖς χάρτες καί γιά τίς ὑπόλοιπες περιοχές, τῆς Βουλγαρίας, Σερβίας, Βοσνίας. Τήν μαρτυρία μνημονεύει ὁ Γ. Λάϊος, «Οἱ χάρτες τοῦ Ρήγα. Ἐρευνα ἐπί νέων πηγῶν», *Δελτίο Ἱστορικῆς Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας*, τόμ. 14, 1960, σσ. 231-312, Παράρτημα II, σσ. 296-298. Ἐπίσης, στά βιβλία κατὰ τήν σύλληψή του μετά τήν προδοσία στήν Τεργέστη, ὁ Ρήγας εἶχε καί ἕνα χάρτη τῆς Σερβίας, Βοσνίας, τόν ὅποιο, ὑποθέτουμε, ὅτι μᾶλλον θά τόν ἤθελε γιά νά ἐκδώσει καί γιά τίς περιοχές αὐτές λεπτομερῆ χάρτη διαιρεμένο σέ Ἐπαρχίες καί Τοπαρχίες. Βλ. Κων. Ἀμάντου, *Ἀνέκδοτα ἔγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, ὁπ.π., σ. 145.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἔννοια τοῦ πολίτη στή *Νέα Πολιτική Διοίκηση*, ὁ Ρήγας τὴν διευρύνει στήν ἰσοκράτεια ἀντίληψη στό τμήμα «Περὶ τῆς τάξεως τῶν πολιτῶν», 4ο, 5ο, καὶ 6ο ἄρθρο. Θεωρεῖ πολίτη τοῦ κράτους τοῦ ἀκόμη καὶ ἐκεῖνον πού ζεῖ στά ξένα καὶ μιλάει τὴν ἑλληνική γλῶσσα καὶ βοηθάει τὴν Ἑλλάδα. Ἔτσι συμπεριλαμβάνονται καὶ οἱ τῆς Διασπορᾶς Ἕλληνες, ἐπειδὴ ὅπως ἐξηγεῖ «τό ἑλληνικό προζύμι ἐξαπλώθη καὶ εἰς τὰ δύο ἡμισφαίρια»<sup>40</sup>. Ἀκόμη, καὶ ξένοι θὰ θεωροῦνται πολίτες, ἀρκεῖ νά βοηθοῦν τὴν πολιτεία. Ἄξιο προσοχῆς εἶναι τό γεγονός ὅτι ὁ Ρήγας δέν περιορίζει τὴν ἔννοια τοῦ πολίτη σέ φυλετικά ἢ θρησκευτικά στεγανά.

Τὰ ἐπόμενα τέσσερα ἄρθρα 7ο, 8ο, 9ο καὶ 10ο ἀναφέρονται στήν λαϊκή κυριαρχία. Ἰδιαίτερα στό 7ο ἄρθρο ὑποστηρίζει πῶς ὅλοι οἱ κάτοικοι τῆς πολιτείας του ἀποτελοῦν τόν κυρίαρχο λαό (αὐτοκράτωρ λαός=κυρίαρχος λαός). Μάλιστα, ὁ Ρήγας διευκρινίζει καὶ ἐδῶ πῶς αὐτόν τόν κυρίαρχο λαό τόν ἀποτελοῦν οἱ κάτοικοι τῆς πολιτείας του χωρὶς διακρίσεις γλῶσσας καὶ θρησκείας ἀναφέροντάς τους ὀνομαστικά, «Ἕλληνες, Βούλγαροι, Ἀλβανοί, Βλάχοι, Ἀρμένηδες, Τοῦρκοι καὶ κάθε ἄλλο εἶδος γενεᾶς». Ἰδιαίτερα, ἀξίζει νά μνημονευθεῖ πῶς ἐνῶ τό 10ο ἄρθρο τοῦ Γαλλικοῦ Συντάγματος ἀπλά ἀναφέρει ὅτι ὁ λαός συζητᾷ γιὰ τούς νόμους, «Il délibère sur les lois», ὁ Ρήγας διευκρινίζει πῶς οἱ νόμοι εἶναι γιὰ τὴν εὐδαιμονία του καὶ ἐάν «εἶναι καλοί, τούς φυλάττει», ἐάν ὅμως ἔχει διαφορετικὴ γνώμη, τότε «προβάλλει εἰς τὴν Διοίκησιν τό τί τόν πειράζει». Ἔχουμε τὴν ἄμεση συμμετοχὴ τοῦ λαοῦ στήν διαδικασίαν ἐγκρίσεως τῶν νόμων, «τοιουτοτρόπως εἰσάγεται εἰς τό Πολίτευμα ἡ ἑλληνική ἀντίληψις, κατὰ τὴν ὁποῖαν οἱ πολῖται συμμετέχουν ἀμέσως εἰς τὴν ἄσκησιν τῆ νομοθετικῆς ἐξουσίας»<sup>41</sup>. Τό ἄρθρο αὐτό ἔχει σχέση μέ τὰ ἐπόμενα 58ο, 59ο, καὶ 60ο ἄρθρα μέ τόν τίτλο «Περὶ τοῦ πῶς νά γίνωνται οἱ Νόμοι», πού ἀναφέρονται στοὺς «προβαλλόμενους νόμους», πού ὑποβάλλονται ἀπὸ ἓνα μέρος τοῦ λαοῦ, γιὰ νά ἐπικυρωθοῦν τελικά ὡς Νόμοι.

Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ ἐπεξήγησις πού κάνει ὁ Ρήγας στό 13ο ἄρθρο σχετικὰ μέ τόν τρόπο ἐκλογῆς τῶν ἀντιπροσώπων στίς «Πρῶτες Συναθροίσεις», ὅπου σημειώνει ὅτι ἐκλέγεται ἓνας πρόεδρος, ἓνας γραμματέας καὶ ἓνας ψηφολέκτης, «ψηφοφόρο» τόν ὀνομάζει καὶ εἶναι ἐκεῖνος «ὀπού βαστᾷ τὴν στάμνον, [=ψηφοδόχο] μέσα εἰς τὴν ὁποῖαν ρίπτονται τὰ χαρτάκια, ἐπάνω τῶν ὁποῖων

40. Ἄς ἀποτελέσει ἡ ἀναφορά αὐτὴ ἓνα ἔναυσμα στοὺς κρατοῦντες νά συμπεριλάβουν τούς Ἕλληνες τῆς Διασπορᾶς στοὺς πολίτες τῆς Ἑλλάδος μέ ὅλα τὰ δικαιώματα καὶ τίς ὑποχρεώσεις.

41. Νικ. Πανταζοπούλου, *Μελετήματα γιὰ τὸν Ρήγα Βελεστινλή*, ὁπ.π., σ. 82.

είναι γραμμένη ή γνώμη και τό όνομα του κατοίκου όπου την δίδει». Μάλλον, θά ήταν από τις έμπειρίες του, πού θά είχε από τις έκλογές στις Έλληνικές Κοινότητες του Πηλίου, κατά την μετάβασή του από τό Βελεστίνο στην Σχολή της Ζαγοράς.

Στά άρθρα 21ο και 24ο ό Ρήγας διευκρινίζει πώς στην ισότητα των πολιτών, δέν έκλαμβάνεται ή οικονομική δύναμη του ανθρώπου ή άκόμη και ή ήγετική θέση στην κοινωνία, ως προεστού. Θέλει κατ' αυτόν τον τρόπο νά προφυλάξει τους πολίτες από την έμμεση ισχύ των πλουσίων και των προεστών. Γι' αυτό και ό Ρήγας διευκρινίζει πώς όλος ό λαός αποτελεί τό έθνος «και όχι μόνον οί πλούσιοι ή οί προεστοί (κοτζαμασηδες)». Σημειώνουμε άκόμη ότι την Έθνική Συνέλευση, για την όποία χρησιμοποιείται ό όρος «Νομοδοτικόν Σώμα» αποδίδοντας τον γαλλικό όρο «Corps legislatif», ό Ρήγας στό 39ο άρθρο την αποδίδει μέ τον όρο «Βουλή», πού ήταν σέ χρήση στό πολιτικό σύστημα της αρχαίας Ελλάδος και συχνά στά κοινοτικά σώματα των ελληνικών Κοινοτήτων επί Τουρκοκρατίας, όπως για παράδειγμα «Βουλή Θετταλομαγνησίας».

Ένδιαφέρουσα είναι ή προσθήκη, επεξήγηση πού κάνει ό Ρήγας στό 53ο άρθρο του Συντάγματος. Συγκεκριμένα, στό κείμενο του γαλλικού άρθρου «Τό Νομοδοτικόν Σώμα προβάλλει Νόμους και δίδει Ψηφίσματα, ήτοι Προσταγές», προσθέτει πώς οί Νόμοι και τά δημόσια έγγραφα στην δημοκρατική του πολιτεία του Βαλκανικού χώρου θά «γίνονται εις την άπλήν των Έλλήνων διάλεκτον». Η ενέργεια αυτή θεωρούμε ότι είναι αποτέλεσμα του ρεαλισμού, πού διακρίνει τον Ρήγα. Στό Γαλλικό Σύνταγμα θά ύπονοούνταν πώς στή γαλλική γλώσσα θά αναγράφονταν οί Νόμοι και τά δημόσια έγγραφα. Θά έπρεπε και ό Ρήγας νά δώσει συγκεκριμένη άπάντηση. Φυσικά, δέν θά ήταν δυνατόν νά ύποστήριζε πώς θά χρησιμοποιούνταν ή τουρκική γλώσσα, πού ήταν σέ χρήση μέχρι τότε, ούτε επίσης ή γλώσσα της διπλωματίας, ή γαλλική. Θά έπρεπε νά διαλέξει μία γλώσσα από τους λαούς της δημοκρατικής του πολιτείας. Ώς πραγματιστής επέλεξε την άπλή ελληνική γλώσσα, όχι από σκοπιμότητα, αλλά από πρακτική σκοπία, διότι ήταν ή πιο διαδεδομένη στον Βαλκανικό χώρο, ως γλώσσα του έμπορίου και της εκπαίδευσης. Έπί πλέον, ό Ρήγας επεξηγεί πώς ή άπλή ελληνική γλώσσα είναι ή «πλέον εύκατάληπτος και εύκολον νά σπουδασθῆ» από όλες τις άλλες γλώσσες των λαών του χώρου του κράτους του. Κατ' αυτόν τον τρόπο, ό Ρήγας πετύχαινε την ένότητα του δημοκρατικού του κράτους, τό όποιο θά έπρεπε νά έχει ένα όνομα και μία επίσημη γλώσσα.



Στό 109 άρθρο επίσης ο Ρήγας κάνει προσθήκες, εξειδικεύοντας την άσκηση στην τέχνη του πολέμου, με την αναφορά πώς πρέπει «νά ρίχνουν εις τό σημάδι», πού θά ύπονοεῖ τήν άσκηση τών κλεφταρματολών στό άγώνισμα τής εϋστοχίας τουφεκιοϋ. Επί πλέον προσθέτει πώς καί οι γυναῖκες θά πρέπει νά άσκοϋνται στην τέχνη του πολέμου, «ώς καί αι Έλληνίδες πρέπει νά βαστοϋν μιζράκια (=τόξα) εις τό χέρι, αν δέν εῖναι επιτήδεια εις τό τουφεκι». Πρωτοποριακή θέση καί μάλιστα σέ σύνταγμα, θεωρούμενος ο Ρήγας ως ο εισηγητής τής ισότητας τών γυναικών.

Ένδιαφέρουσες εῖναι οι προσθήκες του Ρήγα στό 123ο άρθρο, οι όποιες δείχνουν τόν ρεαλισμό του καί πώς εῖχε γνώση τών αντιδράσεων, πού θά ύπῆρχαν από τούς ανθρώπους του καθεστώτος καί τών άλλων συντηρητικών δυνάμεων, στην προσπάθειά του για τήν δημιουργία τής δημοκρατικής του πολιτείας στον Βαλκανικό χώρο. Τονίζει με έμφαση πώς τό Σύνταγμα τής «Έλληνικής Δημοκρατίας» θά εῖναι υπό τήν προστασία «όλων τών έναρέτων καί φιλελευθέρων ανδρών», οι όποιοι για νά μήν ύποκύψουν ξανά στό «ζυγόν τής Τυραννίας», ακολουθοϋν τήν στρατιωτική ζωή καί άρματωμένοι όρκίστηκαν «αιώνιον πόλεμον κατά τών Τυράνων». Οι προσθήκες αυτές εῖναι συνέχεια τών οργανωτικών όδηγιών, πού ο Ρήγας δίνει στό 35ο άρθρο τών *Δικαίων του Ανθρώπου*, για τήν δράση τών δημοκρατών πολιτών εναντίον τής τυραννικής εξουσίας.

Στό τελευταῖο άρθρο του Συντάγματος, τό 124ο, συνιστᾶ όπως ή Διακήρυξη τών *Δικαίων του Ανθρώπου* καί του Συντάγματος (τής Νομοθετικής Πράξεως) νά χαραχθοϋν σέ χάλκινες πλάκες καί νά τοποθετηθοϋν εκτός από τόν χώρο τής Βουλῆς καί σέ όλα τά χωριά, τίς κωμοπόλεις καί τής πόλεις τής Δημοκρατίας για νά «βλέπη ο κάθε πολίτης εις τί συνίσταται ο άτίμητος θησαυρός τής φιλάτης Έλευθερίας μας». Τονίζεται κατ' αυτόν τόν τρόπο από τόν Ρήγα ή παιδαγωγική σημασία του Νόμου.

\*\*\*

Στό τέλος του Συντάγματός του, τής *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως*, ο Ρήγας καταχωρίζει καί ένα «Παράρτημα», πού αντίστοιχο δέν ύπάρχει στό Γαλλικό κείμενο. Εῖναι δική του προσθήκη σχετική κυρίως με τήν σημαία καί τό εθνόσημο τής δημοκρατικής του πολιτείας, τής «Έλληνικής Δημοκρατίας».

Ο Ρήγας τονίζει πώς ή σημαία τής δημοκρατικής του πολιτείας θά έχει τρία χρώματα, κόκκινο, άσπρο καί μαϋρο, καί στό κέντρο θά εῖναι τό ρόπαλο του Ήρακλέους με τούς τρεις σταυρούς πάνω. Μάλιστα, επεξηγεῖ τήν σημασία

τῶν τριῶν χρωμάτων πού ἐπέλεξε, τί συμβολίζουν: τό κόκκινο σημαίνει τήν αὐτοκρατορική πορφύρα καί αὐτεξουσιότητα τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ. Τό μεταχειρίζονταν οἱ προπάτορες ὡς ἔνδυμα πολέμου γιά νά μή φαίνεται τό αἷμα ἀπό τίς πληγές τῆς μάχης καί δειλιάζουν οἱ στρατιῶτες. Τό λευκό σημαίνει τό δίκαιο τοῦ ἀγῶνα κατά τῆς τυραννίας καί τό μαῦρο σημαίνει τόν ὑπέρ τῆς πατρίδος καί ἐλευθερίας θάνατο τῶν σκλαβωμένων. Βλέπουμε ὅτι ὁ Ρήγας ἀλλάζει τό ἓνα χρῶμα τῆς σημαίας του ἀπό ἐκείνη τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης, ἀντί τοῦ μπλέ χρώματος ὁ Ρήγας βάζει τό μαῦρο.

Ὡς σύμβολο χρησιμοποίησε τό ἑλληνικό «ρόπαλο τοῦ Ἡρακλέους» μέ τρεῖς σταυρούς πάνω, θέλοντας κατ' αὐτόν τόν τρόπο νά ἀναπαριστᾷ τήν γενικότερη δυναμική τοῦ Ἑλληνισμοῦ, σέ συνδυασμό μέ τήν χριστιανική πνευματικότητα. Ἐνδιαφέρον ἔχει νά τονιστεῖ ὅτι ὁ Ρήγας δέν καθιέρωσε, ὅπως θά περίμενε κανεῖς, μιά καί μεταφράζει τό γαλλικό σύνταγμα, τόν φρυγικό σκοῦφο τῶν Γάλλων ἐπαναστατῶν. Ἡ ἐνέργειά του αὐτή μπορεῖ νά ἐξηγηθεῖ ἀπό τήν ὄλη τακτική του καί ἀπό τό γεγονός ὅτι δέν θά ἤθελε ὡς σύμβολο νά εἶχε τόν καταγόμενο ἀπό τήν Ἀσία φρυγικό σκοῦφο καί τοῦτο διότι ἀπό τόν χῶρο αὐτό προέρχονταν οἱ κατακτητές, οἱ Πέρσες στήν ἀρχαιότητα καί ὁ σύγχρονος Ἀσιάτης τύραννος-κατακτητής. Γι' αὐτό ἐξάλλου ἔχει στόν τίτλο τῆς Χάρτας τήν παράσταση τῆς πάλης τοῦ γυμνόποδα Ἡρακλῆ μέ τήν ἔφιππη Ἀσιάτισσα Ἀμαζόνα καί μέ τό ξύλινο ρόπαλό του νά τῆς σπάει τό ἀμφίστομο σιδερένιο τσεκούρι της. Παρατηροῦμε ὅτι δίνει τήν δική του διαμόρφωση καί στόν ἐξωτερικό συμβολισμό τῆς δημοκρατικῆς πολιτείας του.

Διαπιστώνεται πλέον ἡ σχέση τῆς *Νέας Πολιτικῆς Διοικήσεως* καί τῆς *Χάρτας* καί τῶν ἄλλων χαρτῶν ἀπό τόν ἐνοπιό συμβολισμό τοῦ «ρόπαλου τοῦ Ἡρακλέους». Ὁ Ρήγας εἶχε θέσει στήν ἀρχή τῆς *Νέας Πολιτικῆς Διοικήσεως* ὡς σύμβολο τό «ρόπαλο τοῦ Ἡρακλέους», ὅπως δείχνουν καί τά σχετικά χειρόγραφα<sup>42</sup>, πού ἔχουν βρεθεῖ, καί ὅπως ἄλλωστε δήλωνε κατά τήν ἀνάκρισή του ὁ ἐργαζόμενος στό τυπογραφεῖο τῶν ἀδελφῶν Πούλιου Huggele<sup>43</sup>. Ἐπίσης, δηλώνεται στό Παράρτημα τοῦ Συντάγματος πῶς στήν τρίχρωμη σημαία (κόκκινο, ἄσπρο καί μαῦρο) τῆς «Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας» τό σύμβολο εἶναι «ἐν ρόπαλον τοῦ Ἡρακλέους μέ τρεῖς σταυρούς πάνω», ὅπως μπορεῖ κανεῖς νά δεῖ τή σημαία τοῦ Ρήγα στό χειρόγραφο τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ρουμανικῆς

42. Λεάνδρου Βρανούση, *Ἡ σημαία, τό ἔθνοςημο καί ἡ σφραγίδα τῆς "Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας" τοῦ Ρήγα*, Αθήνα 1992.

43. Κωνστ. Αμάντου, *Ἀνέκδοτα ἔγγραφα περί Ρήγα Βελεστινῆ*, ὅ.π.π., σ. 21.

Ακαδημίας Ἐπιστημῶν. Ὁμοίως καί στήν τελευταία παράγραφο τοῦ Παραρτήματος τοῦ Συντάγματος δηλώνεται «καθώς εἶναι εἰς τήν ἀρχήν» τῆς *Νέας Πολιτικῆς Διοικήσεως*.

Ἐκτός ἀπό τήν *Νέα Πολιτική Διοίκηση*, ὁ Ρήγας ἔβαλε τό σύμβολο αὐτό τοῦ κράτους του, τό «ρόπαλο τοῦ Ἡρακλέους», σέ ὅλους τούς χάρτες του, ὅπως ἔχουμε δεῖξει μέ τίς ἐργασίες μας. Στήν γνωστή σέ ὅλους παρουσία στόν τίτλο τῆς *Χάρτας* (τό 4ο φύλλο) τοῦ Ἡρακλῆ<sup>44</sup> μέ τό ρόπαλό του νά παλεύει μέ τήν ἔφιππη Ἀμαζόνα καί νά τῆς τσακίζει τό σιδερένιο δίστομο τσεκούρι της. Θά ἤθελε νά ὑποδηλώσει μέ τόν συμβολισμό αὐτόν πώς τελικά θά νικήσει ἡ ἠθική δύναμη, ἄν οἱ σκλαβωμένοι πορευτοῦν μέ τίς ἀρετές τοῦ Ἡρακλῆ, ἀποφασιστικότητα, ἀφοσίωση στά ἰδεώδη, πίστη στό καθῆκον, ὑπεράσπιση τοῦ δικαίου<sup>45</sup>.

Ἐπίσης στό 1ο φύλλο τῆς *Χάρτας*, στήν *Ἐπιπεδογραφία τῆς Κωνσταντινουπόλεως*, παρουσιάσαμε τό «ρόπαλο τοῦ Ἡρακλέους» στήν σημαντική παράσταση τοῦ κοιμισμένου λιονταριοῦ, στήν ράχη τοῦ ὁποίου ἐπικάθονται τά σύμβολα ἐξουσίας τοῦ σουλτάνου καί ὁ Ρήγας ἔθεσε στά πόδια τοῦ λιονταριοῦ τό «ρόπαλο τοῦ Ἡρακλέους». Ἐπεξηγήσαμε τήν παράσταση αὐτή, ἔχοντας ὑπ' ὄψιν πώς στόν *Θούριο* καί τόν *Ἕμνο Πατριωτικό*, ὡς λιοντάρια ἀποκαλεῖ τά σκλαβωμένα παλικάρια, ἐνῶ ὡς λύκο τόν σουλτάνο, καί πώς οἱ σκλαβωμένοι λαοί, πού ζοῦν ὑπό τήν ἀπολυταρχική ἐξουσία τοῦ σουλτάνου, μέ τόν *Θούριο* καί τήν ἐπανάστασή του, θά ἀρπάξουν τό ρόπαλο-τά ὄπλα, θά γκρεμίσουν τήν ἐξουσία του καί θά ἐγκαθιδρῦσουν τήν δημοκρατική του πολιτεία, τήν «Ἑλληνική Δημοκρατία».

Παρόμοια καί στούς Χάρτες τῆς Βλαχίας καί Μολδαβίας ἐντοπίσαμε τό «ρόπαλο τοῦ Ἡρακλέους» κάτω ἀπό τά σύμβολα ἐξουσίας τῶν Ἡγεμόνων τους, τούς θυρεούς, τούς ὁποίους ὁ Ρήγας ἔθεσε λοξά σάν παραπεταμένους,

44. Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ παρατήρηση τοῦ Ν. Πολίτη γιά τήν ἀπήχηση τοῦ Ἡρακλῆ στούς Νεοέλληνες, «Ὁ μόνος ἦρως τῶν ἀρχαίων μυθικῶν διηγήσεων, περί οὗ αἱ περισσότεραι καί σπουδαιότεραι διεσώθησαν μέχρις ἡμῶν πληροφορίαι, εἰς δημοτικά ἄσματα, εἰς παραδόσεις καί εἰς παραμῦθια, εἶναι ὁ Ἡρακλῆς», Ν.Γ. Πολίτη, «Νεοελληνική Μυθολογία. Ἡρακλῆς», *Παρθενών*, ἀρ. 19, Ὀκτώβριος 1872, σσ. 1045-1048.

45. «Ὁ Ἡρακλῆς ἐπρόκειτο νά ἀποκρυσταλλώσει τό πρότυπο τοῦ ἰσχυροῦ, ἀκατάβλητου ἥρωα... ἐμφανίζεται σέ ἀνθρώπινα μέτρα μέ τήν διέκτασή τους στά ὅρια τοῦ θαυμαστοῦ... εἶναι ὁ ἐξολοθρευτής ὀλέθριων τεράτων καί ὁ ἐκδικητής κάθε ἀδικίας, καί τελικά παρουσιάζεται ὡς ἀντίποδας τοῦ κακοῦ», Γιάννη Αναστασίου, «Ἡρακλῆς», *Ἑλληνική Μυθολογία*, τόμ. 4, Ἐκδοτική Ἀθηνῶν, Ἀθήνα 1986, σ. 15.

καί καλυμμένο μάλιστα μέ βιβλίο ἐκεῖνο τῆς Μολδαβίας. Διαπιστώνεται πῶς τό σύμβολο «ρόπαλο τοῦ Ἡρακλέους» εἶναι γιά ὅλη τήν ἐπικράτεια τοῦ κράτους του, ὅπως εἶναι τό Σύνταγμά του καί οἱ Χάρτες του. Ἐπισημαίνουμε ὅτι οἱ χάρτες του εἶναι πολιτικοί χάρτες τοῦ κράτους του, πού ἤθελε νά δημιουργήσει. Ὁ Ρήγας δέν ἐξέδωσε χάρτη γιά κανένα ἄλλο μέρος τοῦ κόσμου, ὅπως ἔκανε π.χ. ὁ Ἄνθιμος Γαζής, ὁ ὁποῖος ἐξέδωσε γιά τήν Εὐρώπη, τήν Ἀσία, τήν Ἀφρική, τήν Ἀμερική καί Παγκόσμιο Χάρτη. Τονίζουμε ὅτι ὁ Ρήγας ἦταν ἐπαναστάτης καί χρησιμοποίησε τήν χαρτογραφία γιά τούς σκοπούς του, γιά νά ἔχει ἀπεικόνιση τοῦ κράτους του, διότι ἤθελε νά κάνει ἐκλογές, στό ἀπελευθερωμένο κράτος του μετά τήν ἐπανάστασή του. Δέν ἦταν ὁ Ρήγας ἕνα ἀπλός χαρτογράφος, ὅπως θέλουν νά τόν παρουσιάσουν οἱ ἀσχολούμενοι μονομερῶς μόνο μέ τήν χαρτογραφία, χωρίς νά μελετοῦν τά ἔργα τοῦ Ρήγα.

Στό Παράρτημα ὁ Ρήγας προσθέτει καί τό καινούργιο μέσο στήν πολεμική δράση, τήν ξιφολόγχη, (μπαγιονέτα τήν ἀποκαλεῖ), πού τήν προσάρμοζαν στό ὄπλο. Τό πόσο προνοητικός ἦταν ὁ Ρήγας μέ τήν ἀναφορά στήν χρήση τῆς ξιφολόγχης ἀπό τούς στρατιῶτες κατά τόν ἔνοπλο ἀγώνα πού ἐτοίμαζε, διαπιστώνεται ἀπό τήν ἔλλειψη τῆς χρήσης της ἀπό τούς Ἕλληνες πολεμιστές στήν Ἐπανάσταση τοῦ 1821, ὅπως χαρακτηριστικά ἀναφέρονται σχετικά περιστατικά, πού μνημονεύθηκαν παραπάνω.

\*\*\*

Συμπερασματικά, ὁ Ρήγας Βελεστινλῆς μέ γνώση, μέθοδο καί στόχευση ὀργάνωσε τό στρατηγικό σχέδιο τῆς ἐπανάστασής του γιά τήν ἀπελευθέρωση τῶν ραγιαδῶν ἀπό τήν τόσων αἰώνων σκλαβιά. Πρῶτα θέλησε νά ἐμψυχώσει τούς σκλαβωμένους μέ τόν *Θούριο*, τόν *Ἕγνο Πατριωτικό* καί μέ τήν εικόνα τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, νά ἐνισχύσει τήν ἱστορική μνήμη καί αὐτοσυνειδησία τους μέ τόν *Νέο Ἀνάχαρσι* καί τά *Ὀλύμπια*. Μετά, μέ ἕνα συγκεκριμένο ἐπιτελικό σχεδιασμό, θά προχώραγε στόν ἔνοπλο ἀγώνα, διότι πίστευε πῶς χωρίς στρατιωτική νίκη δέν θά ἀποτινασσόταν ἡ τυραννία, δέν θά ἀποκτιόταν ἡ ἐλευθερία. Ἐπί πλέον, ὁ Ρήγας προνόησε γιά τόν τρόπο διοικήσεως τοῦ ἀπελευθερωμένου μετά τήν ἐπανάσταση Βαλκανικοῦ χώρου, τόν ὁποῖο περιλαμβάνει στήν *Χάρτα τῆς Ἑλλάδος* καί στούς χάρτες τῆς Βλαχίας καί Μολδαβίας. Μέ πρότυπο τήν δημοκρατία τῶν ἀρχαίων Ἀθηνῶν, τίς δημοκρατικές Ἑλληνικές Κοινότητες καί ἰδιαίτερα τοῦ Πηλίου, καθώς καί τήν κατάργηση τῆς κληρονομικῆς ἐξουσίας στή Γαλλία, διάλεξε τόν δημοκρατικό τρόπο λειτουργίας τοῦ κράτους του. Μετέφρασε τό δημοκρατικό Γαλλικό Σύνταγμα

τοῦ 1793, στό ὁποῖο πρόσθεσε ἀρκετά δικά του στοιχεῖα, πού δείχνουν τήν πρωτοπόρα πολιτικοκοινωνική φυσιογνωμία του. Στό Σύνταγμα του, τό πρῶτο τοῦ Ἑλληνικοῦ καί Βαλκανικοῦ χώρου, ἀναγνώριζε δικαιώματα σέ ὄλους τούς κατοίκους, χωρίς διάκριση φυλῆς, γλώσσας καί θρησκείας καί γιά πρώτη φορά καθιερώνεται σέ Σύνταγμα ἡ ὑποχρεωτική ἐκπαίδευση τόσο τῶν ἀγοριῶν ὅσο καί τῶν κοριτσιῶν. Ἐάν προχωροῦσε τό ἐπαναστατικό σχέδιό τοῦ Ρήγα, ἴσως νά μὴν εἶχαν ἀναπτυχθεῖ οἱ ἐθνικισμοί κατά τόν 19ο αἰῶνα στόν Βαλκανικό χῶρο.

\*\*\*

### Ἐνδεικτική Βιβλιογραφία γιά τό Σύνταγμα τοῦ Ρήγα Βελεστινλή

1. Λουκάς Ἀξελός, *Ρήγας Βελεστινλῆς. Σταθμοί καί ὄρια στήν διαμόρφωση τῆς ἐθνικῆς καί κοινωνικῆς συνείδησης στήν Ἑλλάδα*, ἐκδόσεις «Στοχαστής», Ἀθήνα 2003.
2. ...., *Ρήγας Βελεστινλῆς, ὁ πατέρας τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνεξαρτησίας*, ἐκδόσεις «Στοχαστής», Ἀθήνα 2018.
3. Γ. Κ. Βλάχος, «Ἡ ἐλληνική ἰδέα στόν πολιτικό σχεδιασμό τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραῆ καί τοῦ Ρήγα Φεραίου», *Υπέρεια*, τόμ. 2, *Πρακτικά Β' Διεθνoῦς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνo-Ρήγας»*, (Βελεστίνo 1992), Ἀθήνα 1994, σσ. 535-543.
4. Λεάνδρος Βρανούσης, *Ρήγας Βελεστινλῆς-Φεραῖος, Τά ἔργα του*, Ἄπαντα τῶν Νεοελλήνων Κλασσικῶν, τόμ. 2, Ἀθήνα 1968.
5. ...., *Ἡ σημαία, τό ἐθνόσημο καί ἡ σφραγίδα τῆς «Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας» τοῦ Ρήγα*, Ἀθήνα 1992.
6. Ἀπόστολος Δασκαλάκης, *Τό πολίτευμα τοῦ Ρήγα Βελεστινλῆ. Πρῶτον Σύνταγμα Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας καί ἐλευθέρως διαβιώσεως τῶν Βαλκανικῶν λαῶν*, Ἐκδόσεις Ε.Γ. Βαγιονάκη, Ἀθήνα 1976.
7. Δημήτριος Καραμπερόπουλος, «Συμβολή στήν ἐρευνα τοῦ Συντάγματος τοῦ Ρήγα: Τό σημαντικό χειρόγραφο Κυθήρων», *Πρακτικά Ἐπιστημονικοῦ Συμποσίου, Ἐπιστημονική Ἔρευνα στά Κύθηρα*, ἐπιμ. Γεώργιος Ν. Λεοντσίνης, Ἄνοικτό Πανεπιστήμιο Κυθήρων, Ἀθήνα 2008, σσ. 217-227, καί ἀνάτυπο Ἀθήνα 2009.
8. ...., «Ἐπιβίωση τοῦ Συντάγματος τοῦ Ρήγα Βελεστινλῆ στούς Ἐπαναστάτες τοῦ 1821», *Υπέρεια*, τόμ. 5, *Πρακτικά Ε' Διεθνoῦς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνo-Ρήγας»*, (Βελεστίνo 2007), Ἀθήνα 2010, σσ. 883-890.

9. ...., *Ρήγας Βελεστινλής και τό στρατηγικό σχέδιο τής επανάστασής του*, έκδ. Έπισημονικής Έταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2017.
10. Πασχάλης Κιτρομηλίδης, «Είσαγωγή», στό Ρήγα Βελεστινλή, *Άπαντα τά Σωζόμενα*, πέμπτος τόμος, *Νέα Πολιτική Διοικήσις*, Βουλή τών Έλλήνων, Αθήνα 2000.
11. Γιώργος Κοντογιώργης, *Η Έλληνική Δημοκρατία του Ρήγα Βελεστινλή*, εκδόσεις Παρουσία, Αθήνα 2008.
12. Γεώργιος Λεοντσίνης, «Η είσαγωγή του πολιτειακού στοχασμού στόν ελληνικό χώρο και ό Ρήγας», *Υπέρεια*, τόμ. 1, *Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνου-Ρήγας»*, (Βελεστίνου 1986), Αθήνα 1990, σ. 519-532.
13. ...., «Οί ιδεολογικές συνιστώσες στό συγγραφικό έργο του Ρήγα», *Υπέρεια* τόμ. 2, *Πρακτικά Β΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνου-Ρήγας»*, (Βελεστίνου 1992), Αθήνα 1994, σσ. 611-624.
14. Αριστόβουλος Μάνεσης, «Η πολιτική ιδεολογία του Ρήγα», *Πρακτικά Ακαδημίας Αθηνών*, τόμ. 73, τεύχ. Δεύτερον, Αθήνα 1998, σσ. 341-356.
15. Διονύσης Γ. Μαυρόγιαννης, «Ένα πρώιμο ελληνικό και ευρωπαϊκό κεκτημένο: Η “Νέα Πολιτική Διοικήσις” του Ρήγα Βελεστινλή», *Υπέρεια*, τόμ. 4, *Πρακτικά Δ΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνου-Ρήγας»*, (Βελεστίνου 2003), Αθήνα 2006, σσ. 677-701.
16. Νικόλαος Πανταζόπουλος, *Μελετήματα για τον Ρήγα Βελεστινλή*, έκδ. Έπισημονικής Έταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1998.
17. Πολυτίμη Παυλίδου-Μαυρόγιαννη, «Η θέση τής γυναίκας στό επαναστατικό και νομικό έργο του Ρήγα Βελεστινλή», *Υπέρεια*, τόμ. 4, *Πρακτικά Δ΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνου-Ρήγας»*, (Βελεστίνου 2003), Αθήνα 2006, σσ. 761-771.
18. Κώστας Πέτσιος, «Παρατηρήσεις στην πολιτική σκέψη του Ρήγα», *Υπέρεια*, τόμ. 3, *Πρακτικά Γ΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνου-Ρήγας»*, (Βελεστίνου 1997), Αθήνα 2002, σσ. 921-943.
19. Δημήτριος Τίτσιας, «Τό Σύνταγμα του Ρήγα άφετηρία σύγχρονων νομικών προβληματισμών», *Υπέρεια*, τόμ. 4, *Πρακτικά Δ΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνου-Ρήγας»*, (Βελεστίνου 2003), Αθήνα 2006, σσ. 817-833.
20. ...., «Τά δικαιώματα του ανθρώπου στή διακήρυξη του Ρήγα υπό τό πρίσμα τών σύγχρονων διεθνών συνθηκών», *Υπέρεια*, τόμ. 6, *Πρακτικά ΣΤ΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνου-Ρήγας»*, (Βελεστίνου 2012), Αθήνα 2014, σσ. 1201-1211.

# Σεβασμός στην γλώσσα του κάθε λαού στην δημοκρατική πολιτεία του Ρήγα Βελεστινλή

(Θεσσαλικό Ημερολόγιο, τόμ. 78, 2020)

«Ποια η τοποθέτηση του Ρήγα έναντι των γλωσσών των Βαλκανικών λαών. Υπάρχουν σχετικές αναφορές;», ήταν το ερώτημα που μας τέθηκε πρόσφατα και για το οποίο δίνεται στη συνέχεια σχετική συνοπτική απάντηση.

Στην περιοχή της Οθωμανικής κυριαρχίας η επίσημη γλώσσα ήταν η τουρκική και μετά την επιτυχία της επανάστασης του Ρήγα Βελεστινλή (1757-1798), θα έπρεπε να υπάρχει πάλι μια επίσημη γλώσσα στην νέα πολιτειακή κατάσταση της «*Ελληνικής Δημοκρατίας*», όπως ονόμασε την πολυεθνική, πολυγλωσσική και πολυθρησκευτική πολιτεία του στο άρθρο 1 του Συντάγματός του, «*Ἡ Ἑλληνικὴ Δημοκρατία εἶναι μία, μὲ ὅλον ὁποῦ συμπεριλαμβάνει εἰς τὸν κόλπον τῆς διάφορα γένη καὶ θρησκείας· δὲν θεωρεῖ τὰς διαφορὰς τῶν λατρειῶν μὲ ἐχθρικὸν μάτι· εἶναι ἀδιαίρετος, μ' ὅλον ὁποῦ ποταμοὶ καὶ πελάγη διαχωρίζουν τὲς ἐπαρχίες τῆς, αἱ ὁποῖαι ὅλοι εἶναι ἓνα συνεσφισμένον ἀδιάλυτον σῶμα*»<sup>1</sup>. Δεν θα ήταν δυνατόν ο Ρήγας να είχε επιλέξει πάλι ως επίσημη γλώσσα την υπάρχουσα τουρκική, ούτε και την γλώσσα της διπλωματίας, την γαλλική. Θα έπρεπε να διαλέξει μία γλώσσα από τους λαούς του Βαλκανικού χώρου.

Ενδιαφέρον έχει να σημειωθεί πως το άρθρο 53 του Γαλλικού Συντάγματος ανέγραφε μόνο «*Le Corps législatif propose des lois, et rend des décrets*»<sup>2</sup> και ο Ρήγας στο αντίστοιχο άρθρο 53 του Συντάγματός του το μεταφράζει «*Τὸ*

---

1. Ρήγα Βελεστινλή, *Τα Επαναστατικά*, ἐκδ. Επιστημονικῆς Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστινίου-Ρήγας, Αθήνα 2005, σελ. 35.

2. Βλ. παράλληλα το γαλλικό κείμενο του Συντάγματος με το αντίστοιχο ελληνικό στο Λεάνδρου Βρανούση, *Ρήγας Βελεστινλής-Φεραῖος*, Ἀπαντα τῶν Νεοελλήνων Κλασσικῶν, Αθήνα 1968, τόμ. 2, σελ. 681-726, ἐδῶ σελ. 708-709. Απ. Δασκαλάκη, *Τὸ Πολίτευμα τοῦ Ρήγα Βελεστινλή*, ἐκδ. Ε.Γ. Βαγιονάκη, Αθήνα 1976, σελ. 96-97. Πασχ. Κιτρομηλίδη, (ἐπιμ.) *Ρήγα Βελεστινλή, Ἀπαντα τὰ Σωζόμενα*, τόμ. 5, *Νέα Πολιτικὴ Διοίκησις*, Βουλὴ τῶν Ελλήνων, Αθήνα 2000, σελ. 56 καὶ 127.

*Νομοδοτικὸν Σῶμα προβάλλει Νόμους καὶ δίδει Ψηφίσματα ἤτοι Προσταγὰς». Ωστόσο, ο Ρήγας γνωρίζει πως η αναγραφή των Νόμων στο γαλλικό κείμενο θα ήταν στην γαλλική γλώσσα. Γι' αυτό, δείχνοντας την προνοητικότητα του και την μεθοδικότητά του, επεξηγεί πως οι Νόμοι, για να κατανοούνται από τους λαούς της δημοκρατικής του πολιτείας, θα αναγράφονται στην πλέον διαδεδομένη γλώσσα, την ελληνική. Μάλιστα, ο Ρήγας αιτιολογεί την απόφασή του αυτή να αναγράφονται οι Νόμοι στην απλή ελληνική γλώσσα, διότι είναι εύκολη η εκμάθησή της από όλους τους λαούς του Βαλκανικού χώρου. Συγκεκριμένα τονίζει, «Όλοι οί Νόμοι καὶ αἱ Προσταγαὶ γίνονται εἰς τὴν ἀπλὴν τῶν Ἑλλήνων διάλεκτον, ὡς πλέον εὐκατάληπτον καὶ εὐκόλον νὰ σπουδασθῆ ἀπ' ὅλα τὰ εἰς τὸ βασιλείον τοῦτο ἐμπεριεχόμενα γένη· ὁμοίως καὶ ὅλα τὰ ἔγγραφα τῶν κρίσεων καὶ ἄλλων δημοσίων πράξεων».*

Παρατηρούμε ότι ο Ρήγας ήταν ρεαλιστής και πρακτικός. Από τους λαούς του βαλκανικού χώρου, που θα απαρτίζουν την δημοκρατική του πολιτεία, διαλέγει την ελληνική γλώσσα, επεξηγώντας, ωστόσο γιατί την προτείνει. Δεν ήταν μια σωβινιστική τακτική. Ήταν πρακτικό το θέμα. Εξάλλου τον καιρό εκείνο η ελληνική γλώσσα ήταν η γλώσσα του εμπορίου, διαδεδομένη στον Βαλκανικό χώρο και πολλοί μάθαιναν την απλή ελληνική γλώσσα, «Στίς κεντρικές καὶ στίς ἀνατολικές περιοχές τῶν Βαλκανίων, τὰ ἑλληνικά δέν ἦταν μόνο ἡ γλώσσα τῶν μορφωμένων, ἀλλὰ ἦταν ἐπίσης ἡ γλώσσα τῶν ἐμπορικῶν ἐπιχειρήσεων», και «Για ἕναν ὀλόκληρο αἰῶνα μετά το 1750, τὰ ἑλληνικά ἦταν ἡ γλῶσσα τοῦ ἐμπορίου στὰ Βαλκάνια καὶ οἱ Βαλκάνιοι ἔμποροι, ἀνεξάρτητα ἀπό τὰν ἔθνηκή τους προέλευση μιλοῦσαν γενικά ἑλληνικά καὶ ἔπαιρναν συχνά ἑλληνικά ὀνόματα»<sup>3</sup>. Μάλιστα, τα έγγραφα της οθωμανικής εξουσίας μεταφράζονταν πρώτα στα ελληνικά και μετά σε άλλη γλώσσα<sup>4</sup>.

Διαφωτιστικό εξάλλου, για τις πρωτοποριακές αντιλήψεις του Ρήγα, είναι και το άρθρο 22 των *Δικαίων τοῦ Ἄνθρώπου*, στο οποίο έχει προσθέσει ορισμένες σημαντικές ιδέες, «Όλοι, χωρὶς ἐξαιρέσεων, ἔχουν χρέος νὰ ἠξεύρουν γράμματα. Ἡ Πατρίς ἔχει νὰ καταστήσῃ σχολεῖα εἰς ὅλα τὰ χωρία διὰ τὰ ἀρσενικά καὶ θηλυκὰ παιδιά. Ἐκ τῶν γραμμάτων γεννᾶται ἡ προκοπή, μὲ τὴν ὁποῖαν

3. Traian Stoianovich, «Ο κατακτητής ὀρθόδοξος Βαλκάνιος ἔμπορος», στο Σπύρος Ι. Ασδραχάς, *Ἡ οἰκονομικὴ δομὴ τῶν Βαλκανικῶν χωρῶν στὰ χρόνια τῆς Ὀθωμανικῆς κυριαρχίας, 1ε 'ιθ' αἰ.*, ἐκδοτικὸς οἶκος «ΜΕΛΙΣΣΑ», Αθήνα 1979, σελ. 317 και 318.

4. Γεώργιος Κ. Βλάχος, «Ἡ ελληνικὴ ιδέα στον πολιτικὸ σχεδιασμὸ του Αἰδμαντιῦ Κοραΐ και του Ρήγα Φεραίου», *Υπέριτα*, τόμ. 2, *Πρακτικά Β' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραὶ-Βελεστίνο-Ρήγας»*, (Βελεστίνο 1992), Αθήνα 1994, σελ. 541.



*λάμπουν τὰ ἐλεύθερα ἔθνη. Νὰ ἐξηγοῦνται οἱ παλαιοὶ ἱστορικοὶ συγγραφεῖς· εἰς δὲ τὰς μεγάλας πόλεις νὰ παραδίδεται ἡ γαλλικὴ καὶ ἡ ἰταλικὴ γλῶσσα· ἡ δὲ ἐλληνικὴ νὰ εἶναι ἀπαραίτητος».*

Για πρώτη φορά σε συνταγματικό κείμενο αναγράφεται η υποχρεωτική εκπαίδευση των αγοριών και των κοριτσιών, «*Ἡ πατρίς ἔχει νὰ καταστήσῃ σχολεῖα εἰς ὅλα τὰ χωρία διὰ τὰ ἀρσενικὰ καὶ θηλυκὰ παιδιά*». Ο Ρήγας ήταν σαφής, πως στην δημοκρατική του πολιτεία όλα τα παιδιά, αγόρια και κορίτσια, θα πρέπει να μαθαίνουν υποχρεωτικά γράμματα, επεξηγώντας έτσι την πρώτη φράση, «*Ὅλοι χωρὶς ἐξαιρέσιν, ἔχουν χρέος νὰ ἠξεύρουν γράμματα*», διότι η προκοπή και η πρόοδος εξαρτάται από την μόρφωση. Δεν υπάρχει ούτε μια υπόνοια για μόνο την διδασκαλία της απλής ελληνικής γλώσσας, αλλά απεναντίας υπονοείται πως τα παιδιά θα διδάσκονται και στην γλώσσα στην οποία ανήκουν.

Ωστόσο, προσθέτει παρακάτω πως τα παιδιά θα πρέπει να διδάσκονται στις μεγάλες πόλεις, που μάλλον θα ήταν του δευτέρου επιπέδου εκπαίδευσης, δύο ξένες γλώσσες, γαλλικά και ιταλικά, συμπληρώνοντας πως θα είναι απαραίτητη και η αρχαία ελληνική γλώσσα, στην οποία έχουν γραφεί τα πνευματικά πολιτιστικά δημιουργήματα των αρχαίων Ελλήνων και τα κείμενα του Ευαγγελίου, «*...εἰς δὲ τὰς μεγάλας πόλεις νὰ παραδίδεται ἡ γαλλικὴ καὶ ἡ ἰταλικὴ γλῶσσα, ἡ δὲ ἐλληνικὴ [αρχαία] νὰ εἶναι ἀπαραίτητος*».

Παράλληλα, θα πρέπει να προσεχθούν οι αναφορές του Ρήγα στο Σύνταγμά του για τον σεβασμό της γλώσσας και της θρησκείας του κάθε λαού της δημοκρατικής του πολιτείας. Στο άρθρο 2 είναι σαφής, όπου τονίζει ότι ο κυρίαρχος λαός της δημοκρατικής του πολιτείας είναι όλοι οι κάτοικοι του χώρου, «*χωρὶς ἐξαιρέσιν θρησκείας καὶ γλώσσης*», φράση που την επαναλαμβάνει και στο άρθρο 7, «*χωρὶς ἐξαιρέσιν θρησκείας καὶ διαλέκτου*», αναφέροντας μάλιστα ονομαστικά τους λαούς που αποτελούν τον κυρίαρχο λαό της δημοκρατικής του πολιτείας, «*Ἕλληνες, Βούλγαροι, Ἀλβανοί, Βλάχοι, Ἀρμένηδες Τοῦρκοι καὶ κάθε ἄλλο εἶδος γενεάς*».

Καταλήγοντας, μπορούμε να ισχυρισθούμε ότι ο Ρήγας στο πνεύμα της ισότητας και της ελευθερίας των λαών στην δημοκρατική του πολιτεία, σέβονταν την γλώσσα του κάθε λαού, ο οποίος θα αποτελούσε μέρος της. Στα σχολεῖα, όπου θα ήταν υποχρεωτική η εκπαίδευση, τα αγόρια και τα κορίτσια θα διδάσκονταν και την δική τους γλώσσα και στις πόλεις, στον δεύτερο βαθμό εκπαίδευσης, θα διδάσκονταν δύο ξένες γλώσσες, γαλλική και ιταλική, και επί πλέον την αρχαία ελληνική γλώσσα.



Κατά τις εργασίες του Δ' Διεθνούς Συνεδρίου 2003 η Επιστημονική Εταιρεία Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα τίμησε την τριμελή Επιτροπή ιδρύσεως του Γυμνασίου Βελεστίνου κατά το 1952, γεγονός το οποίο συνέβαλε στην δευτεροβάθμια εκπαίδευση των μαθητών του Βελεστίνου και των γύρω χωριών. Στη φωτ. ο Γεώργιος Νιμπής ο επιζών εκ των τριών μελών ευχαριστώντας τον πρόεδρο Δρ. Δημ. Καραμπερόπουλο για την επίδοση της τιμητικής περγαμηνής. Τα παιδιά των άλλων δύο μελών Αχιλλέα Μακρή και Κώστα Καλτσά παρέλαβαν τις τιμητικές περγαμηνές. Δεξιά ο πρόεδρος της συνεδρίασης καθηγητής Χαράλαμπος Χαρίτος.



Κατά την διάρκεια των εργασιών των Διεθνών Συνεδρίων «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας» λειτουργούσε έκθεση πολυάριθμων βιβλίων και εντύπων σχετικά με τον Ρήγα, όπως διακρίνεται ένα μέρος εξ αυτής.

*Z'*

*ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΗ  
ΦΥΣΙΟΓΝΩΜΙΑ ΤΟΥ ΡΗΓΑ*



## Επαναστάτης και Εθνεγέρτης Ρήγας: μία από τις μοναδικές μορφές του νεώτερου Ελληνισμού

(*Η Καθημερινή, Επτά Ημέρες, 22 Μαρτίου 1998, σελ. 30-31*)

Από τη μελέτη των έργων και του επαναστατικού σχεδίου του Ρήγα Βελεστινλή, διακόσια χρόνια από τον μαρτυρικό του θάνατο (Ιούνιος 1798), εξάγονται τα στοιχεία της προσωπικότητάς, μιας από τις μοναδικές μορφές του νεώτερου Ελληνισμού: επαναστάτης - πολιτικός νους - στρατιωτικός νους - δάσκαλος του Γένους - μάρτυρας - εθνεγέρτης - οραματιστής μιας δημοκρατικής πολιτείας.

### Επαναστάτης

Ο Ρήγας, ως πραγματικός ηγέτης και επαναστάτης, έδωσε προτεραιότητα στην ψυχική προετοιμασία των σκλαβωμένων, ώστε να πάρουν τα όπλα και να επαναστατήσουν κατά της Οθωμανικής τυραννίας. Ήθελε πρώτα να εξυψώσει το ηθικό τους και μετά να τους ωθήσει στον αγώνα της επανάστασης, όπου θα χρειαζόταν και τη ζωή τους ακόμη να θυσιάσουν. Προσπάθησε να δείξει στους συμπατριώτες του τη μεγάλη κληρονομιά, που είχαν από τους αρχαίους Έλληνες, το μεγαλείο των ελληνικών πόλεων, την οικονομική και πολιτική τους δύναμη και την ανδρεία των προπατόρων τους.

Για το σκοπό αυτό:

α). Τυπώνει τη *Χάρτα της Ελλάδος* (Βιέννη 1797), σε 12 φύλλα, συνολικής επιφάνειας 2Χ2 μ., πραγματικό άθλο για την εποχή του και που, κατά τον υπουργό της Αστυνομίας της Αυστρίας, Pergen, παρίστανε «το μεγαλείο της Ελλάδος». Την εμπλούτισε με τοπογραφικά διαγράμματα σημαντικών ιστορικών τόπων και γεγονότων, της Ολυμπίας, της Σπάρτης, της Σαλαμίνας, των

Αθηνών, των Δελφών, των Πλαταιών, των Θερμοπυλών και της γενέτειράς του, του Βελεστίου<sup>1</sup>.

Την έκδοση της *Χάρτας* αρχίζει με την *Επιπεδογραφία της Κωνσταντινουπόλεως*, θέλοντας να δείξει τη συνέχεια του Ελληνισμού. Χαρακτηριστικός είναι ο συμβολισμός στην προμετωπίδα της *Χάρτας*: ο Ηρακλής με το ξύλινο ροπαλό του, σύμβολο της ελληνικής δύναμης, του πνεύματος, παλεύει με την έφιππη αμαζόνα, σύμβολο της περσικής, ασιατικής δύναμης, της ύλης, των αρμάτων, και τσακίζει το σιδερένιο αμφίστομο τσεκούρι της.

Ακόμη, στα φύλλα της *Χάρτας* του σκορπά περί τα εκατό εξήντα νομίσματα αρχαίων ελληνικών πόλεων, παραθέτοντας και τις αντίστοιχες ονομασίες των πόλεων της εποχής του. Έτσι, τόνιζε την ιστορία τους και έδειχνε την οικονομική και πολιτική δύναμη των προγόνων. Παραθέτει τα ονόματα επιφανών ανδρών της αρχαιότητας, που διακρίθηκαν στα γράμματα, στις τέχνες, στις επιστήμες και στην πολιτική, θέλοντας να τονίσει τους ένδοξους προγόνους των Ελλήνων.

β). Για να ενισχύσει το φρόνημα των συμπατριωτών του τύπωσε το 1797 τη μορφή του Μεγάλου Αλεξάνδρου, περιβαλλόμενη από τις μορφές τεσσάρων στρατηγών του και από τέσσερις παραστάσεις: τη θριαμβευτική είσοδό του στη Βαβυλώνα, τη φυγή των Περσών στο Γρανικό ποταμό, την ήττα του Δαρείου, την οικογένεια του Δαρείου να προσκυνά την Αλέξανδρο. Σε μια εποχή θριάμβου του Βοναπάρτη και όταν άλλοι τον υμνούσαν ως ελευθερωτή, ο Ρήγας δεν έγραψε ούτε μία λέξη, ούτε ένα στίχο υπέρ του Ναπολέοντα. Αντίθετα, τύπωνε την εικόνα του Αλεξάνδρου, δείχνοντας στους Έλληνες ποια πρέπει να είναι η πορεία τους. Να μην προσβλέπουν στους ξένους για βοήθεια.

γ). Μετέφρασε και εξέδωσε μέρος από τον τέταρτο τόμο του έργου *Νέος Ανάχαρσις* του J.J.Barthélemy (1716-1795), όπου τονίζει στους Έλληνες την αρχαία δόξα και την σημαντική καταγωγή τους. Να πως έκριναν οι ανακριτικές αρχές της Αυστρίας την έκδοση: Γράφει ο υπουργός της Αστυνομίας Perggen<sup>2</sup> στις 29 Δεκεμβρίου 1797 στον αυτοκράτορα της Αυστρίας Φραγκίσκο: «ο *Νέος Ανάχαρσις* φαίνεται ολως διόλου κατάλληλος να δείξη εις το ελληνικόν

1. Ευαγ. Κακαβογιάννη, «Η Επιπεδογραφία της Φεράς του Ρήγα Βελεστινλή από άποψη αρχαιολογική», *Υπέρεια*, τόμ. 1, *Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας»*, Αθήνα 1990, σελ. 423-448.
2. Κων. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1930, φωτομηχανική επανέκδοση με την προσθήκη Ευρετηρίου, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου, από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνο-Ρήγα, Αθήνα 1997, σελ. 33-35.

έθνος, ποίον μέγεθος κατείχε άλλοτε η πατρίς του...Αν και το βιβλίον [...] δεν είναι απηγορευμένον, εν τούτοις άλλως έχι ως προς την ελληνικήν μετάφρασιν, η οποία φαίνεται προωρισμένη μόνον να εξεγείρη το πνεύμα της ελευθερίας εις τους Έλληνας...».

δ). Ως πραγματικός επαναστάτης, για να εμψυχώσει τους υπόδουλους, συνθέτει τον επαναστατικό παιάνα *Θούριο*. Ο *Θούριος* «Ως πότε παλληκάρια» γρήγορα διαδόθηκε σε χειρόγραφη μορφή, εμψυχώνοντας τους Έλληνες για Αγώνα. Με απλά λόγια, για να είναι κατανοητά στο λαό, τονίζει την σημασία της ελευθερίας, το πιο ύψιστο αγαθό του ανθρώπου και πάνω από τη ζωή.

Ο *Θούριος* χαρακτηρίστηκε από τον Γ. Τερτσέτη<sup>3</sup> (1800-1874) ως «το ιερότερον άσμα της φυλής μας». Μάλιστα, για τη δύναμη του *Θουρίου* ιδιαίτερα παρατηρεί πως «*Τα κοινά τραγούδια του αδικοθάνατου Ρήγα εγκρέμισαν ως σάλπιγγες εις την Ιεριχώ τα τείχη της Τριπολιτσάς, ετίναζεν εις τον αέρα με τους αλλοφύλους τα φρούρια της Μονεμβασιάς, του Ναυπλίου, των Αθηνών και τα τρικάρτα του εχθρού. Τα λογιωτατίστικα άσματα, πιστεύσατέ μου, δεν εγκρέμισαν ποτέ, δεν σαλεύουν ούτε την αράχνην του κοκόρου της καμινάδας*».

Αλλά ο Ρήγας αναδεικνύεται και ρεαλιστής επαναστάτης: προετοίμασε μια μεθοδευμένη επανάσταση στηριγμένη στις ντόπιες δυνάμεις κι όχι στη βοήθεια των ξένων δυνάμεων. Στο *Θούριό* του δεν απευθύνει πουθενά έκκληση στις μεγάλες δυνάμεις.

## Πολιτικός νους

Ο Ρήγας είχε την πρόνοια να συντάξει, σε μια εποχή σκλαβιάς και τυραννίας, το πρώτο Σύνταγμα του Ελληνικού Έθνους, (*Νέα πολιτική Διοίκησις*, όπου περιέχονται η *Επαναστατική Προκήρυξη*, τα *Δίκαια του Ανθρώπου* και το Σύνταγμα).

Έχοντας Καταστατικό Χάρτη, θα είναι έτοιμο το Έθνος, μετά την αποτίναξη της τυραννίας, να κυβερνηθεί δημοκρατικά η νέα πολιτεία. Πίστευε πως η αναρχία είναι χειρότερη της τυραννίας. Κηρύττει την Ισότητα απέναντι στους Νόμους, την Ελευθερία, ατομική και εθνική, την ελεύθερη έκφραση της σκέψης και των θρησκευτικών πεποιθήσεων, την ελευθερία των συγκεντρώσεων,

---

3. Γεωργίου Τερτσέτη, «Λόγος της 25 Μαρτίου 1857», στο *Άπαντα*, έκδ. Γιοβάνη, τόμ. Β', Αθήνα 1967, σελ. 226.

την ασφάλεια των πολιτών, το δικαίωμα της ιδιοκτησίας, την κατάργηση της δουλείας, την αντίσταση στη βία και αδικία κ.λπ.

Ο Ρήγας στο Σύνταγμά του προσέθεσε πολλά δικά του στοιχεία, που δεν απαντώνται στο αντίστοιχο γαλλικό πρότυπό του: η στρατιωτική άσκηση των γυναικών, η υπεράσπιση της Ελληνικής Δημοκρατίας από όσους την επιβουλεύονται, η υποχρεωτική εκπαίδευση αγοριών και κοριτσιών κ.ά.

### Στρατιωτικός νους

Για τη στρατιωτική εκπαίδευση των Ελλήνων είχε την πρόνοια ο Ρήγας να μεταφράσει ένα γερμανικό βιβλίο και να το τυπώσει με τίτλο *Στρατιωτικόν Εγκόλπιον*, επειδή γνώριζε ότι οι Έλληνες ήταν απαίδευτοι στην πολεμική τέχνη. Επίσης, για το στρατιωτικό σχέδιασμό της επανάστασής του έχει σημασία να τονισθεί ότι σκόπευε να αρχίσει την Επανάστασή του από τους ένοπλους πληθυσμούς, Μανιάτες και Σουλιώτες. Στη συνέχεια θα προχωρούσε για την απελευθέρωση των υπολοίπων μερών της Ελλάδος και των άλλων Βαλκανικών λαών<sup>4</sup>. Η τακτική αυτή αποδείχθηκε σωστή, στη συνέχεια, με την επικράτηση της Επανάστασεως του 1821, αντίθετα με την αποτυχία του εγχειρήματος στις παραδουνάβιες περιοχές.

### Διδάσκαλος του Γένους

Στα 1790 κυκλοφόρησε το *Σχολείον των ντελικάτων εραστών*, πρώτο από το νέο είδος λογοτεχνικού έργου στον ελληνικό χώρο, του μυθιστορήματος. Μάλιστα, σε αυτό εναντιώνεται στους τίτλους ευγενείας: «*Η αληθινή ευγένεια είναι φυτεμένη εις το υποκείμενον του ανθρώπου και όχι εις τους ματαίους τίτλους των προπατόρων καθώς μεγαλαυχούν μερικοί και υπεραίρονται, ωσάν να εκατέβηκαν από τα σύννεφα με το ζεμπίλι και αν τους παρατηρήσει κανείς, τους ευρίσκει ή τρελλούς ή μωρούς*».

Την ίδια χρονιά τύπωσε τη *Φυσικής απάνθισμα*, στον πρόλογο του οποίου σημειώνει: «*Συνδρομήν να επιφέρω επάσχισα όσον το επ' εμέ, απανθίζοντας από τε της Γερμανικής και Γαλλικής γλώσσης τα ουσιωδέστερα της Φυσικής*

4. Σχετικά με το στρατιωτικό σχέδιο του Ρήγα βλ. Κων. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα...*, ό.π.



ιστορίας». Και όπως έχουν δείξει οι τελευταίες έρευνες<sup>5</sup>, το μεγαλύτερο μέρος είναι μετάφραση από κείμενο της *Εγκυκλοπαιδείας* του Ντιντερό (Diderot). Ο Ρήγας μεταφέρει με το βιβλίο του αυτό στον ελληνικό χώρο την επιστημονική γνώση σε απλή γλώσσα, για να είναι κατανοητή από τον λαό και να καταπολεμήσει έτσι τις προλήψεις και δεισιδαιμονίες.

Στα 1797, μετέφρασε και εξέδωσε *Τα Ολύμπια* του Μεταστάσιο, όπου μεταξύ άλλων απαριθμεί τα αθλήματα των αρχαίων Ολυμπιακών αγώνων και παρατηρεί ότι μερικά διατηρούνται στην εποχή του στην Θεσσαλία και σε όλη την Ελλάδα. Εισάγει μάλιστα στην νεοελληνική καινούριες λέξεις, που έκτοτε καθιερώνονται: πατριωτισμός, δεσποτισμός, μαγνητισμός, ηλεκτρόμετρον, ανεμόμετρον, πνευμονική αρτηρία και πνευμονική φλέβα, αισθαντικός, οριζοντικός, ωθηστικός, κ.ά.

### Μάρτυρας

Σιδηροδέσμιος, μετά από πολύμηνα μαρτύρια-με την κατηγορία ότι είχε καταστρώσει επαναστατικό σχέδιο για την κατάλυση της οθωμανικής τυραννίας και την απελευθέρωση της Ελλάδος και των Βαλκανικών λαών-και αφού παραδόθηκε από τους Αυστριακούς στον Τούρκο καϊμακάμη του Βελιγραδίου, στραγγαλίσθηκε, τον Ιούνιο του 1798, μαζί με τους άλλους επτά Έλληνες Συντρόφους του, στα μπουντρούμια του πύργου Νεμπόιζα.

### Εθνεγέρτης

Χαρακτηριστικά είναι τα λόγια, που ο στρατηγός Μακρυγιάννης στα 1836 γράφει στον πίνακα με τίτλο «Πτώσις της Κωνσταντινουπόλεως»: «Μετά πολλούς αιώνας Ρήγας ο Βελεστινλής σπύρει τον σπόρον της ελευθερίας εις τους Έλληνες και τους ενθαρρύνει οδηγών αυτούς τον τρόπον της απελευθερώσεως των. Οι Έλληνες ενθουσιασθέντες και ενθαρρυσθέντες από τους λόγους του Ρήγα έλαβον τα όπλα υπέρ της ελευθερίας».

---

5. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Ρήγα Βελεστινλή “Φυσικής απάνθισμα” και Γαλλική Εγκυκλοπαιδεία. Ταύτιση για πρώτη φορά ενός προτύπου», *Υπέρεια*, τόμ. 2, *Πρακτικά Β' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνου-Ρήγας»*, Αθήνα 1994, σελ. 585-598. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Η Γαλλική *Encyclopédie* ένα πρότυπο του έργου του Ρήγα *Φυσικής Απάνθισμα*», *Ο Ερασιστής*, τόμ. 21, 1997, σελ. 95-128.

## Οραματιστής μιας δημοκρατικής πολιτείας

Ο Ρήγας οραματιζόταν να εγκαθιδρυθεί μια δημοκρατική πολιτεία, που θα αντικαθιστούσε την *«τυραννίαν του οθωμανικού βδελυρωτάτου δεσποτισμού»*. Όλοι οι συνυπόδουλοι λαοί χωρίς εξαιρέσιν θρησκεία και γλώσσας, όπως σημειώνει στο δεύτερο άρθρο του Συντάγματός του, θα απαρτίσουν τη δημοκρατική πολιτεία, που θα ονομάζεται «Ελληνική Δημοκρατία», το πολιτικό πρότυπο του πολιτισμού των κλασσικών χρόνων, μοναδικό στην ιστορία των αιώνων και στις παραδόσεις των λαών.

Η δημοκρατία ήταν για τον Ρήγα ένα πανανθρώπινο ιδανικό με υπερεθνικές διαστάσεις. Όλοι θα ήταν ίσοι έναντι του νόμου, θα επικρατούσε η ανεξιθρησκεία και ο σεβασμός της γλώσσας του κάθε λαού, όλοι θα νέμονταν τα αγαθά της δημοκρατικής διακυβερνήσεως, κάτι που προβάλλει επιτακτικό σήμερα στον βαλκανικό χώρο, παρά τις εθνικές και θρησκευτικές ιδιαιτερότητες που υπάρχουν.

## Η επαναστατική φυσιογνωμία του Ρήγα Βελεστινλή

(*Πρακτικά του Διεθνούς Συνεδρίου «Ρήγας Βελεστινλής, 200 Χρόνια μετά (Βρυξέλλες, 16 Μαΐου 1998) της Βελγικής Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών, Βρυξέλλες 1999, σελ. 13-34, και στα Πρακτικά του Επιστημονικού Συμποσίου «Ρήγας Βελεστινλής, 200 χρόνια από το θάνατό του. Προσεγγίσεις στο έργο του και τις επιδράσεις του», (Σκαλί Αγλαντζιάς Λευκωσίας, 27-28 Μαρτίου 1998, Συμβούλιο Αποδήμου Ελληνισμού-Περιφέρεια Ευρώπης, Λευκωσία 2006, σελ. 25-40)*

Ο Ρήγας Βελεστινλής γεννήθηκε το 1757 στο Βελεστίνο Μαγνησίας από ντόπιους γονείς. Το βαπτιστικό του όνομα ήταν «Ρήγας», που συνηθίζονταν στο Πήλιο και στο Βελεστίνο, και ο ίδιος χρησιμοποίησε ως επώνυμο, κατά τη συνήθεια των λογίων της εποχής του, το «Βελεστινλής»<sup>1</sup>. Νέος με δίψα για μάθηση σπουδάζει στη Σχολή της Ζαγοράς, όπου μελετούσε και αρχαίους συγγραφείς, όπως διαπιστώνεται από αυτόγραφέα του σε σχετικό βιβλίο, το οποίο τώρα απόκειται στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος<sup>2</sup>. Στη γενέτειρά του θα άγγιξε τα λείψανα των Φερών, της αρχαίας πόλης του Αδμήτου και του Ιάσωνα. Εκεί θα ένιωσε τη σημασία, που έχει στην αυτοσυνειδησία, η γνώση της ένδοξης ιστορίας των προγόνων. Όμως, στη γενέτειρά του, το Βελεστίνο, θα είχε επίσης και την τρομακτική εμπειρία της βαρβαρότητας της οθωμανικής εξουσίας, κάτι που χαρακτηριστικά περιγράφει σε υποσημείωση στο βιβλίο *Νέος Ανάχαρσις*<sup>3</sup>. Από το Βελεστίνο φεύγει σε ηλικία περίπου είκοσι ετών και πηγαίνει στην Κωνσταντινούπολη, όπου μαθαίνει ξένες γλώσσες και

- 
1. Σχετικά με το όνομα και την καταγωγή του Ρήγα Βελεστινλή βλ. Λεάνδρου Βρανούση, *Ρήγας, Βασική Βιβλιοθήκη*, αρ. 10, Αθήνα [1954], σελ. 266, υποσ. 1. Επίσης, Δημητρίου Καραμπερόπουλου, *Όνομα και καταγωγή του Ρήγα Βελεστινλή*, Β' έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2000.
  2. Βλ. Λεάνδρου Βρανούση, «Άγνωστα νεανικά χειρόγραφα του Ρήγα», *Υπέριχα*, τόμ. 2, *Πρακτικά Β' Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας»*, (Βελεστίνο 1992), Αθήνα 1994, σελ. 563-576.
  3. Βλ. *Νέος Ανάχαρσις*, Βιέννη 1797, σελ. 133.

αυξάνει τις γνώσεις του κοντά στους Φαναριώτες. Αργότερα, εγκαταστάθηκε στη Βλαχία<sup>4</sup>, όπου υπήρχε κάποια ελευθερία και γειτνίαζε με την Ευρώπη.

Σημαντικό ρόλο στην διαμόρφωση της επαναστατικής σκέψης του Ρήγα και τη σύλληψη του συγκεκριμένου επαναστατικού του σχεδίου θα διαδραμάτισαν, εκτός από τις μελέτες του, και το ότι βίωσε σημαντικά γεγονότα της εποχής του: τα Ορλωφικά, τον πόλεμο των «τριών Ιμπερίων»<sup>5</sup> (1787-1792) και τη νέα πολιτειακή κατάσταση με την Γαλλική Επανάσταση. Ωστόσο, οι πολύπλευρες πτυχές της προσωπικότητός του αποκαλύπτονται μετά από τη διεξοδική μελέτη των έργων του και του επαναστατικού του σχεδίου. Έτσι, διαπιστώνεται ότι ο Ρήγας Βελεστινλής είναι μια από τις σημαντικότερες φυσιογνωμίες του Νεότερου Ελληνισμού: Διδάσκαλος του Γένους, Επαναστάτης, Μάρτυρας, Πολιτικός νους, Στρατιωτικός νους, Εθνεγέρτης, Οραματιστής μιας δημοκρατικής πολιτείας του Βαλκανικού χώρου.

1. **Διδάσκαλος του Γένους** θεωρείται για τα εθνοδιαφωτιστικά του βιβλία, που έγραψε και εξέδωσε. Συγκεκριμένα, ο Ρήγας κάνει την εμφάνισή του στα ελληνικά γράμματα το 1790 με τα πρώτα του δύο βιβλία. Το *Σχολείον των ντελικάτων εραστών*, θεωρείται ως το πρώτο βιβλίο από το νέο είδος λογοτεχνικού έργου, του μυθιστορήματος, στο ελληνικό χώρο. Μάλιστα, στο βιβλίο αυτό, από πολύ νωρίς, δείχνεται η πρωτοπόρα πολιτικοκοινωνική του θέση, διότι εναντιώνεται στους τίτλους ευγενείας, που τότε συνηθίζονταν. Χαρακτηριστικά γράφει ότι «*η αληθινή ευγένεια είναι φυτεμένη εις το υποκείμενον του ανθρώπου και όχι εις τους ματαίους τίτλους των προπατόρων (καθώς μεγαλουργούν μερικοί και υπεραίρονται, ωσάν να εκατέβηκαν από τα σύννεφα με το ζιμπίλι και άν τους παρατηρήσει κανείς, τους ευρίσκει ή τρελλούς ή μαρούς)*»<sup>6</sup>.

Την ίδια χρονιά, επίσης, τύπωσε το βιβλίο *Φυσικής απάνθισμα*, όπου στον πρόλογό του, ακόμα, δίδει ένα δίδαγμα, πως πρέπει να αποφεύγουμε την μεμψιμοιρία και να δουλεύουμε για την μόρφωση του λαού. Παρατηρεί χαρακτηριστικά ότι «*Δεν ευχαριστήθην μόνον απλώς να θρηνήσω την κατάσταση του γένους μου, αλλά και συνδρομήν να επιφέρω επάσχισα όσον το επ' εμέ, απανθίζοντας από τε της Γερμανικής και Γαλλικής γλώσσης τα ουσιωδέστερα*

4. Στο *Νέος Ανάχαρσις*, σελ. 295, σε υποσημείωση γράφει ότι το 1788 βρισκόταν στο «Γίργγιοβον» της Βλαχίας.

5. Ο Ρήγας «τον ενεστώτα πόλεμον των τριών Ιμπερίων» μνημονεύει στην αφιέρωση του *Φυσικής απάνθισμα*, Βιέννη 1790, σελ. γ'.

6. Ρήγα Βελεστινλή, *Σχολείον των ντελικάτων εραστών*, Βιέννη 1790, επανέκδοση Αθήνα 1971, επιμ. Π. Πίστας, σελ. 186.

της Φυσικής ιστορίας, τα οποία διά να γένουν πλέον εύληπτα, συνέπονται κατ' ερωταπόκρισιν διδασκάλου και μαθητού, έως εις ένα μέρος». Ο Ρήγας γράφει τη φυσική του σε «απλούν ύφος»<sup>7</sup> για να είναι κατανοητή από τον λαό και να καταπολεμήσει έτσι τις προλήψεις και δεισιδαιμονίες. Μεταφέρει, όπως έχουμε αποδείξει με τις έρευνές μας<sup>8</sup>, στις σελίδες της φυσικής του την επιστημονική γνώση της Γαλλικής *Εγκυκλοπαιδείας* (1751-1776) των Diderot και D' Alembert. Μάλιστα, κατόρθωσε τα επιστημονικά κείμενα να τα αποδίδει στα απλά ελληνικά με θαυμάσια ρέουσα γλώσσα και με γλαφυρότητα. Τονίζει ακόμη στον πρόλογό του ότι στόχος του ήταν να καταλάβουν όλοι αυτά που γράφει και όχι να κάνει επίδειξη γνώσεων για μια μικρή μειοψηφία μορφωμένων, οι οποίοι έγραφαν σε δυσκολονόητο αρχαϊκό ιδίωμα. Χαρακτηριστικά σημειώνει, «Όθεν αφορώντας ο σκοπός μου εις το να ωφελήσω το γένος μου, και όχι προς επίδειξιν να επισωρεύσω λέξεις εις αυτό μου το απάνθισμα, έπρεπε να το εκθέσω με σαφήνειαν όσον το δυνατόν, οπού να το καταλάβουν όλοι, και να αποκτήσουν μίαν παραμικράν ιδέαν της ακαταλήπτου φυσικής». Στόχος του τελικός ήταν «να αναλάβη το πεπτωκός Ελληνικόν γένος» και να φθάσει στην πρότερή του θέση στην παιδεία και στην μόρφωση.

Μάλιστα, όπως έχουμε δείξει σε σχετική μελέτη μας<sup>9</sup>, με την φυσική του Ρήγα μεταφέρεται για πρώτη φορά σε έντυπο ελληνικό βιβλίο η επιστημονική γνώση της κυκλοφορίας του αίματος. Ας σημειωθεί ακόμη ότι ο Ρήγας συμβάλλει και στον πλουτισμό της ελληνικής γλώσσας, καταχωρίζοντας λέξεις και νέους όρους, οι οποίοι έκτοτε καθιερώνονται στο Ελληνικό λεξιλόγιο, όπως «ανεμόμετρον», «ηλεκτρόμετρον», «μαγνητισμός», «ηλεκτρόμετρον», «πνευμονική αρτηρία», «πνευμονική φλέβα», «αισθαντικός», «ωθηστικός», «οριζοντικός»<sup>10</sup>.

7. Το «απλούν ύφος» της φυσικής του Ρήγα ακολούθησαν στη συνέχεια και οι φυσικές του Κων. Κούμα, Κων. Βαρδαλάχου και Δημ. Δαρβάρεως (1812).

8. Βλ. την ολοκληρωμένη μελέτη μας, Δημητρίου Καραμπερόπουλου, «Η Γαλλική *Encyclopedie* ένα πρότυπο του έργου του Ρήγα Φυσικής απάνθισμα», *Ο Ερασιστής*, τόμ. 21, 1997, σελ. 95-128.

9. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Ιατρικές γνώσεις του Ρήγα Βελεστινλή στο έργο του Φυσικής Απάνθισμα», *Υπέρεια*, τόμ. 1, *Πρακτικά Α' Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας» (Βελεστίνο 1986)*, Αθήνα 1990, σελ. 457-499.

10. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Η Γαλλική...», *ό.π.*, σελ. 127. Μέχρι τώρα, δυστυχώς, δεν έχει γίνει διεξοδική μελέτη από ειδικούς, για να παρουσιασθεί ο αριθμός των νέων λέξεων, που έχουν εισαχθεί από τον Ρήγα Βελεστινλή στην ελληνική γλώσσα.

Ο Ρήγας τη σημαντική χρονιά, μάλιστα, που αρχίζει να εφαρμόζει το επαναστατικό του σχέδιο, το 1797, μεταφράζει και τυπώνει δύο θεατρικά έργα, γνωρίζοντας τον παιδευτικό ρόλο του θεάτρου στην πνευματική ανάπτυξη των Ελλήνων. Γι' αυτό εξάλλου στην *Χάρτα της Ελλάδος*, φύλλο επτά, παραθέτει και την εικόνα του αρχαίου θεάτρου. Στα *Ολύμπια* του Μεταστάσιο απαριθμεί τα αθλήματα των Ολυμπιακών αγώνων της αρχαιότητας, όπου ωστόσο, προσθέτει και την πληροφορία ότι μερικά από αυτά τα αθλήματα στην εποχή του διατηρούνται στην Θεσσαλία και σε όλη την Ελλάδα. Προφανής ο σκοπός του Ρήγα, να συνδέσει το παρόν με το ένδοξο παρελθόν, και να δημιουργήσει τα ανάλογα συναισθήματα στους αναγνώστες του, που θα είναι απαραίτητα στην ανάπτυξη της επαναστατικής τους διάθεσης. Μάλιστα, βρίσκει ευκαιρία και με τα πιο έντονα τυπογραφικά στοιχεία τονίζει ιδιαίτερα τέσσερες φορές τη λέξη «Ελευθερία», φορτίζοντάς την με νόημα επαναστατικό. Επίσης, στο έργο του *Βοσκοπούλα των Άλπεων* του Μαρμοντέλ στην αρχή του βιβλίου με έμφαση υπογραμμίζει τη ρήση, «*Ο ιερός της πατρίδος έρωσ εμφολεύει εις την καρδίαν και η καρδιά δεν γηράσκει ποτέ*», θέλοντας έτσι να τονίσει την προς την πατρίδα αφοσίωση των Ελλήνων.

**2. Επαναστάτης.** Ο Ρήγας, ως πραγματικός ηγέτης και επαναστάτης έδωσε προτεραιότητα στην ψυχική προετοιμασία των σκλαβωμένων, ώστε να πάρουν τα όπλα και να επαναστατήσουν κατά της Οθωμανικής τυραννίας. Ήθελε πρώτα να εξυψώσει το ηθικό τους και μετά να τους ωθήσει στον αγώνα της επανάστασης, όπου θα χρειαζόταν και τη ζωή τους ακόμη να θυσιάσουν. Προσπάθησε να δείξει στους συμπατριώτες του τη μεγάλη κληρονομιά, που είχαν από τους αρχαίους Έλληνες, το μεγαλείο των ελληνικών πόλεων, την οικονομική και πολιτική τους δύναμη και την ανδρεία των προπατόρων τους.

Ο Ρήγας, όπως διαπιστώνεται από τα έργα του και τα ανακριτικά έγγραφα, χρησιμοποιεί δύο σημαντικά **μέσα επικοινωνίας: την εικόνα και την μουσική**. Έτσι θα μπορούσε να περάσει στους σκλαβωμένους τα μηνύματα, που ήθελε, και θα είχε όσο το δυνατόν καλλίτερα αποτελέσματα κατά την πραγματοποίηση του επαναστατικού του σχεδίου. Αναλυτικότερα μπορούμε δούμε ότι χρησιμοποίησε,

A) εποπτικό υλικό: Εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου, τέταρτος τόμος *Νέος Ανάχαρσις και Χάρτα της Ελλάδος*.

B) το τραγούδι: *Θούριος και Ύμνος Πατριωτικός*.

Αποκαλυπτικά είναι τα όσα γράφει ο υπουργός Αστυνομίας της Αυστρίας για την επαναστατική μέθοδο και τακτική του Ρήγα: «*Ως προπαρασκευαστικόν μέσον προς τον σκοπόν τούτον (δηλ. τον στρατιωτικό και επαναστατικό) συντάξε και διέδωσεν ο Ρήγας σφόδρα επαναστατικόν τραγούδι, τον Θούριον ύμνον, ητοίμασε χάρτας της Ελλάδος και των γειτονικών χωρών, εκ των οποίων εις απετελείτο από 12 φύλλα. Ετύπωσε δε μέγα αριθμόν αντιτύπων, μετέφρασεν ελληνιστί το τέταρτον μέρος του βιβλίου Ανάχαρσις με πολιτικές σημειώσεις και τον Ηθικόν Τρίπουν. Εξέδωκεν εθικόνας του Μεγάλου Αλεξάνδρου, με παρατηρήσεις περί της ανδρείας του...με την πρόθεσιν να κάμη εις τους Έλληνας την αντίθεσιν μεταξύ της παλαιάς και της σημερινής καταστάσεως*»<sup>11</sup>.

Ο Ρήγας, εφαρμόζοντας το συγκεκριμένο επαναστατικό του σχέδιο, τυπώνει, το 1797, σε ένα φύλλο, διαστάσεων 44.7 εκ. X 29 εκ., την εικόνα του **Μεγάλου Αλεξάνδρου**<sup>12</sup>, που πλαισιώνεται από τις μορφές των τεσσάρων στρατηγών του, τον Αντίγονο, τον Σέλευκο, τον Κάσσαδρο και τον Πτολεμαίο. Επίσης, και από τέσσερες παραστάσεις, όπως τις μνημονεύει, από τα κατορθώματα του Μεγάλου Αλεξάνδρου: «*1. την θριαμβευτικήν είσοδό του εις την Βαβυλώνα, 2. Την φυγήν των Περσών εις τον Γρανικόν ποταμόν, 3. Την ήτταν του Δαρείου και 4. Την φαμίλιαν του νικημένου τούτου βασιλέως εις τους πόδας του Αλεξάνδρου*». Μάλιστα, ο Ρήγας υπογραμμίζει ότι ο Μ. Αλέξανδρος «*εχάλασε την αυτοκρατορίαν των Περσών εις την Ασίαν και Αφρικήν*». Τα κείμενα εικόνα είναι στα ελληνικά και γαλλικά, ίσως για να διαβασθούν και από τους ξένους, τους φιλέλληνες, που γνώριζαν γαλλικά. Πρέπει να επισημανθεί το γεγονός ότι είναι το μόνο έργο, όπου ο Ρήγας γράφει εκτός από τα ελληνικά και σε άλλη γλώσσα.

Ωστόσο, αξίζει να τονισθεί πως σε μια εποχή θριάμβου του Ναπολέοντα Βοναπάρτη, ο οποίος είχε καταλύσει και την Βενετική αυτοκρατορία, και όλοι τον υμνούσανε ως ελευθερωτή, ο Ρήγας δεν έγραψε υπέρ του ούτε μια λέξη ούτε ένα στίχο, όπως κάνανε άλλοι Έλληνες<sup>13</sup>. Αντίθετα, αυτήν την εποχή

11. Βλ. Κων. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινή*, Αθήνα 1930, φωτομηχανική έκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστινίου-Ρήγα, με την προσθήκη ευρετηρίου (επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου), Αθήνα 1997, σελ. 179-181.

12. Πρόσφατα, η Ιστορική Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Αθήνα 1998, ανατύπωσε στο ίδιο μέγεθος την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου, από την πρωτότυπη έκδοση του Ρήγα, Βιέννη 1797.

13. Βλ. Αδαμαντίου Κοραή, *Άσμα Πολεμιστήριον*, 1800, σελ. 11, φωτοανατύπωση του Κέντρου Νεοελληνικών Ερευνών / Ε.Ι.Ε, Αθήνα 1983. Επίσης, Χριστοφόρου Περραιβού, *Ύμνος εγκωμιαστικός*

τύπωνε την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου τονίζοντας την ανδρεία του και προσφέροντάς τον ως πρότυπο στους Έλληνες, για την πορεία της ελευθερωσεώς τους, που μόνοι τους θα την αποκτήσουν, χωρίς να προσβλέπουν στη βοήθεια των ξένων.

Επίσης, μετέφρασε το μεγαλύτερο μέρος από τον **τέταρτο τόμο Νέος Ανάχαρσις**, έργο του Γάλλου συγγραφέως J. J. Barthélemy, (1716-1795), και τον εξέδωσε την ίδια χρονιά, το 1797. Την έκδοση εμπλούτισε με πολλές υποσημειώσεις και παρατηρήσεις, όπου τονίζει στους Έλληνες την αρχαία δόξα και την σημαντική καταγωγή τους. Αξίζει να αναφερθεί το πώς έκριναν οι ανακριτικές αρχές της Αυστρίας την αξία της ελληνικής αυτής έκδοσης, η οποία τόνιζε το πνεύμα της ελευθερίας των Ελλήνων. Έγραφε, στις 29 Δεκεμβρίου 1797, ο υπουργός Αστυνομίας Perggen στον αυτοκράτορά του Φραγκίσκο: «*Ο Νέος Ανάχαρσις φαίνεται ολως διόλου κατάλληλος να δείξει εις το ελληνικόν έθνος, ποίον μέγεθος κατείχε άλλοτε η πατρίς του*». Και ο υπουργός χαρακτηριστικά συνεχίζει για την σημασία του βιβλίου, που διάλεξε ο Ρήγας, για την αφύπνιση των σκλαβωμένων, γι' αυτό και απαγόρευσε μόνο την ελληνική μετάφραση και όχι τις εκδόσεις του βιβλίου στα γαλλικά και γερμανικά: «*Αν και το βιβλίον ταξείδια του Αναχάρσιδος εις την γαλλικήν και εις την γερμανικήν μετάφρασιν δεν είναι απηγορευμένον, εν τούτοις άλλως έχει ως προς την ελληνικήν μετάφρασιν, η οποία φαίνεται ότι είναι προωρισμένη μόνον προς τούτο, να εξεγείρη δηλαδή το πνεύμα της ελευθερίας εις τους Έλληνας. Διά τούτο έδωκα εντολήν εις την Αστυνομίαν να κατάσχουν όλα τα ήδη τυπωμένα ή ακόμη τυπούμενα μέρη του βιβλίου τούτου*»<sup>14</sup>.

Ο Ρήγας καταφέρθηκε πρώτος στις κακοήθειες του Γερμανού φιλοσόφου Corneille de Pauw, ο οποίος στην *Ιστορία της Ελλάδος (Recherches philosophiques sur les Grecs*, Βερολίνο 1788) γράφει εναντίον των Ελλήνων της εποχής του Ρήγα και εναντιώνεται στην ωραιότητα των Τεμπών, αν και δεν είχε επισκεφθεί την Ελλάδα. Χαρακτηριστικά, ο Ρήγας σημειώνει πως «*Ο κυρ Πάβ πρέπει να έβγη από το βόρειον φροντιστήριον του, να γίνη αυτόπτης της τοποθεσίας εκείνης των Τεμπών και τότε πειθόμενος θέλει ομολογήσει, ως*

---

παρ' όλης της Γραικίας προς τον αρχιστράτηγον Μποναπάρτε, Κέρκυρα 1798, φωτοανατύπωση του Κέντρου Ερεύνης του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 1998.

14. Βλ. Κων. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα...*, ό.π., σελ. 33-35.



ο Τότ, την υπεροχήν των από κάθε άλλην. Ει δέ και απιστή τους αυτόπτας και λογομαχή ισχυρογνωμών, είνε άδικος»<sup>15</sup>.

Ένα τρίτο σημαντικό εποπτικό μέσο για την προώθηση των σκοπών του ήταν ο σχεδιασμός και η έκδοση της *Χάρτας της Ελλάδος*<sup>16</sup>. Αποτελείται από δώδεκα φύλλα, τα οποία αν συνενωθούν στην αρμόζουσα θέση σχηματίζεται, τότε, ένας μεγάλος, για πρώτη φορά, χάρτης της Ελλάδος και του Βαλκανικού χώρου, διαστάσεων περίπου δύο επί δύο μέτρων. Η έκδοσή της εντυπωσίασε τους ειδικούς χαρτογράφους και τους μορφωμένους Έλληνες της Βιέννης και του Ελλαδικού χώρου. Μάλιστα, όπως έγραφε και ο υπουργός της Αστυνομίας Pergen προς τον αυτοκράτορα της Αυστρίας, ο Ρήγας με τη *Χάρτα* του ήθελε να προπαρασκευάσει το επαναστατικό του σχέδιο και να παραστήσει «το μεγαλείον της Ελλάδος»<sup>17</sup>. Την εμπλούτισε με τοπογραφικά διαγράμματα σημαντικών ιστορικών τόπων και γεγονότων της αρχαιότητας: της Ολυμπίας, της Σπάρτης, της Σαλαμίνας, των Αθηνών, των Δελφών, των Πλαταιών, των Θερμοπυλών. Αλλά όμως καταχωρίζει και το τοπογραφικό διάγραμμα της γενέτειράς του, του Βελεστίνου<sup>18</sup>, όπου καταγράφει τις αρχαιότητες που είχε δει και ψηλαφίσει στα νεανικά του χρόνια. Προσφέρει ακόμη και ένα μήνυμα, πως ο καθένας θα πρέπει να αναδεικνύει τα ιστορικά στοιχεία του τόπου του<sup>19</sup>.

Μάλιστα, ο Ρήγας άρχισε την έκδοση της *Χάρτας* του με την *Επιπεδογραφία της Κωνσταντινουπόλεως*, Βιέννη 1796, που αποτελεί το πρώτο φύλλο της, παραθέτοντας και έξι νομίσματα της. Τα τρία είναι της αρχαίας και τα τρία

15. Ρήγα Βελεστινλή, *Νέος Ανάχαρσις*, τόμος τέταρτος, Βιέννη 1797, υποσημείωση σελ. 149-151.

16. Σχετικά βλ. Γεωργίου Λαΐου, «Οι Χάρτες του Ρήγα. Έρευνα επί των πηγών», *Δελτίον της Ιστορικής Εθνολογικής Εταιρείας*, τόμ. 14, 1960, σελ. 231-312, και σε άνάτυπο. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Η Χάρτα της Ελλάδος του Ρήγα. Τα πρότυπά της και νέα στοιχεία», στο *Η Χάρτα του Ρήγα*, επανέκδοση της *Χάρτας* από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, (επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου), Αθήνα 1998, σελ. 13-90.

17. Βλ. Κων. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, ό.π., σελ. 33.

18. Βλ. Ευαγ. Κακαβογιάννη, «Η “Επιπεδογραφία της Φεράς” του Ρήγα Βελεστινλή από άποψη αρχαιολογική», *Υπέρεια*, τόμ. 1, *Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας»*, (Βελεστίνο 1986), Αθήνα 1990, σελ. 423-449. Μάλιστα, υποστηρίζεται από τον συγγραφέα ότι ο Ρήγας θα πρέπει να θεωρείται ως ο πρώτος αρχαιολόγος του Νεώτερου Ελληνισμού.

19. Ίσως, για την καταγραφή των ιστορικών στοιχείων της γενέτειράς του, ο Ρήγας να ακολούθησε τις οδηγίες των συμπατριωτών του Δαν. Φιλίππιδη και Γρηγ. Κωνσταντά, οι οποίοι προτείνουν όπως οι «λογιώτατοι», ακολουθώντας το παράδειγμά τους, γράψουν τα σχετικά με την γενέτειρά τους, έτσι ώστε να αποκτηθεί «μιά χωρογραφία του τόπου μας, πράγμα αναγκαιότατο και ωφελιμώτατο εις όλους». Βλ. Δαν. Φιλίππιδη-Γρηγ. Κωνσταντά, *Νεωτερική γεωγραφία*, Βιέννη 1791, επανέκδοση με επιμέλεια Αικ. Κουμαριανού, Αθήνα 1971, σελ. 102-103.

της βυζαντινής εποχής. θέλοντας ίσως έτσι να δείξει τη συνέχεια του Ελληνισμού. Όμως, ενδιαφέρον παρουσιάζει η παράσταση του κοιμισμένου λιονταριού, όπου στη ράχη του βρίσκονται τα σύμβολα της σουλτανικής εξουσίας, ενώ στα πόδια εναποτίθεται οριζόντια το «ρόπαλο του Ηρακλέους». Με τη συμβολική αυτή παράσταση ο Ρήγας προσφέρει μήνυμα αισιοδοξίας στους σκλαβωμένους Έλληνες και τους άλλους λαούς των Βαλκανίων. Θέλει να πει πως όταν ξυπνήσουν από την κατάσταση της σκλαβιάς και ενθουσιασθούν από το επαναστατικό του κήρυγμα, θα αρπάξουν τα άρματα-το ρόπαλο- και θα συντρίψουν την οθωμανική τυραννία, δημιουργώντας στη θέση της τη δημοκρατική πολιτεία, τη *Νέα Πολιτική Διοίκηση*.

Για τη *Χάρτα*, χαρακτηριστικά είναι τα όσα σημειώνει ο ιστορικός του Ρήγα Λεάνδρος Βρανούσης: «*Μνημείο πραγματικό για την εποχή του το μεγαλόπνοο αυτό έργο του Ρήγα και άθλος εκδοτικός, έργο ακατάβλητης υπομονής και εργατικότητας, πολύχρονης μελέτης και καταπληκτικής πολυμαθείας, ερχόταν να δείξει παραστατικά την έκταση και την ακτινοβολία του αρχαίου και νέου Ελληνισμού, ν' αναγράψει τις αρχαίες ελληνικές ονομασίες πλάϊ στα σημερινά ονόματα, να θυμίσει όλα τα ιστορικά γεγονότα...και λείψανα της προγονικής δόξας, να διδάξει στον υπόδοιλο Ελληνισμό «τι έχασε, τι έχει, τι του πρέπει». Πραγματική πατριδογνωστική εγκυκλοπαίδεια»<sup>20</sup>.*

Για να πετύχει την μετάδοση του επαναστατικού μηνύματός του στους σκλαβωμένους και να τους εμψυχώσει στην απόφασή για επανάσταση, ο Ρήγας, εκτός από το εποπτικό υλικό, χρησιμοποίησε και τη μουσική. Συγκεκριμένα, συνέθεσε τον παιάνα με τίτλο Θούριος, που αρχίζει με τον στίχο «*Ως τότε παλληκάρια*». Ας σημειωθεί ότι η λέξη θούριος, που είναι από το ρήμα θρώσκω, σημαίνει ορμητικός, μαινόμενος, πολεμικός, δεν ήταν σε χρήση στην εποχή του και ο Ρήγας την δανείζεται από τους Αττικούς ποιητές<sup>21</sup>. Έκτοτε, καταγράφεται στο νεοελληνικό λεξιλόγιο, γίνεται πλέον πασίγνωστος και συνώνυμος με την επανάσταση.

Ο *Θούριος* είναι με απλά λόγια γραμμένος, για να είναι κατανοητός από τον λαό και δεν χρειάζονται υποσημειώσεις και επεξηγήσεις, όπως άλλες συνθέσεις της εποχής του. Γρήγορα διαδόθηκε σε χειρόγραφη μορφή. Πέρασε βουνά και κάμπους, πολιτείες και χωριά, στεριές και θάλασσες του Βαλκα-

20. Βλ. Λεάνδρου Βρανούση, *Ρήγας*, Βασική Βιβλιοθήκη αρ. 10, Αθήνα [1954], σελ. 49.

21. Βλ. Αισχύλου, *Επτά επί Θήβας* 42, *Πέρσαι* 73, *Αγαμέμνων* 112, *Ευμεινίδες* 627. Σοφοκλέους, *Αίας* 212, 612. Αριστοφάνους, *Ιππής* 757, *Βάτραχοι* 1289.

νικού χώρου εμπυχώνοντας τους σκλαβωμένους στον τιτάνιο του πολέμου αγώνα<sup>22</sup>. Ο Ρήγας τονίζει τη σημασία της ελευθερίας, ως πρώτιστου αγαθού του ανθρώπου, που είναι και πάνω από τη ζωή. Διακηρύσσει πως είναι προτιμότερη μιας ώρας ελεύθερη ζωή παρά σαράντα χρόνια σκλαβιά και φυλακή. Είναι η εμπειρία, μέχρι τότε που έγραφε τον *Θούριο*, των σαράντα χρόνων της ζωής του. Στους στίχους διεκτραγωδεί την θλιβερή κατάσταση των σκλαβωμένων, την αβεβαιότητα της ζωής και της περιουσίας από τις αυθαιρεσίες της οθωμανικής εξουσίας,

«ζωήν και πλούτον χάνουν, χωρίς καμμιά 'φορμή», (*Θούριος*, στίχ. 20).

Ως πραγματικός επαναστάτης, ακόμη, προσπαθεί να συνενώσει τους λαούς των Βαλκανίων να αρπάξουν τα όπλα και να ριχθούν στον ιερό αγώνα της επανάστασης, εναντίον του κοινού τυράννου<sup>23</sup>. Γι' αυτό διακηρύσσει,

«Βουλγάροι κι Αρβανίτες, Αρμένιοι και Ρωμιοί,  
αράπηδες και άσπροι, με μια κοινή ορμή,  
για την Ελευθερίαν να ζώσωμεν σπαθί  
πως είμεθ' αντρωμένοι, παντού να ζακουσθή», (*Θούριος*, στίχ. 45-48).

Ακόμη, ο Ρήγας Βελεστινλής αναδεικνύεται ρεαλιστής επαναστάτης και για κάτι άλλο σημαντικό. Προετοίμασε το κίνημά του, για τη μεθοδευμένη επανάσταση των Ελλήνων και των άλλων Βαλκανικών λαών, να στηρίζεται στις ντόπιες δυνάμεις και όχι στη βοήθεια των δυνάμεων της «Ανατολής» και «Δύσης» της εποχής του. Γνώριζε καλά ότι οι ξένες δυνάμεις θα εξυπηρετούσαν τα δικά τους συμφέροντα. Γι' αυτό και στα επαναστατικά του κείμενα, στην *Επαναστατική Προκήρυξη*, στον *Θούριό* του δεν απευθύνει έκκληση στις μεγάλες δυνάμεις για βοήθεια στη σχεδιαζόμενη επανάσταση. Πρωτόγνωρη τακτική, που για πρώτη φορά απαντιέται. Μέχρι τότε, οι σκλαβωμένοι προσέβλεπαν

22. Συμβολή στην επέτειο των διακοσίων χρόνων ήταν και η έκδοση, Αθήνα 1997, από την Επισημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα σε ψηφιακό δίσκο πέντε παραδοσιακών μουσικών παραλλαγών του *Θουρίου*, που ο καθηγητής της ελληνικής μουσικής π. Χρήστος Κυριακόπουλος παρουσιάζει με την χορωδία του «Βυζαντινή Κυψέλη», επισημαίνοντας ότι οι πέντε παραλλαγές δείχνουν την εξάπλωση του *Θουρίου* στον ελληνικό χώρο και την προσαρμογή του στα μουσικά ιδιώματα του κάθε τόπου.

23. Στο ίδιο πνεύμα ο Ρήγας προσθέτει ένα παράδειγμα για τη συνεργασία των λαών, οι οποίοι θα απαρτίζουν το κράτος του: «Ο Βούλγαρος πρέπει να κινήται, όταν πάσχη ο Έλλην. Και τούτος πάλιν δι' εκείνον και αμφοτέροι δια τον Αλβανόν και Βλάχον», άρθρο 34 των *Δικαίων του Ανθρώπου*.

στη βοήθεια των ξένων δυνάμεων για την αποτίναξη της τυραννίας. Η αντίληψη αυτή του Ρήγα θα ήταν, πιθανόν, αποτέλεσμα της ιστορικής γνώσης του και τις εμπειρίες του από τις πρόσφατες συνθήκες, μετά τον πόλεμο των «*τριών μπεριών*»: Σιστόβ, 4 Αυγούστου 1791 και Ιασίου, 9 Ιανουαρίου 1792, της Αυστρίας και Ρωσίας μετά της Οθωμανικής Πύλης αντίστοιχα.

**3. Πολιτικός νους.** Ο Ρήγας Βελεστινλής αποδεικνύεται με το επαναστατικό του κείμενο *Νέα Πολιτική Διοίκησης* ότι ήταν και πολιτικός νους. Πρώτα-πρώτα συνέταξε κατά τον σχεδιασμό της επανάστασής του την *Επαναστατική Προκήρυξη*. Είναι κείμενο το οποίο θα διαμοίραζε και θα διακήρυχνε σε όλα τα έθνη το δίκαιον της επανάστασής του. Είναι μια πολύ σωστή πολιτική ενέργεια, μεθοδευμένη κίνηση για να υποστηρίξει τα δίκαια του αγώνα των σκλαβωμένων. Στη συνέχεια είχε την πρόνοια να συντάξει σε μια εποχή σκλαβιάς και τυραννίας τον πρώτο Καταστατικό Πολιτειακό Χάρτη του Ελληνισμού με το όνομα *Νέα Πολιτική Διοίκησης*, όπου περιέχονται τα *Δίκαια του Ανθρώπου* και το Σύνταγμα. Πίστευε ότι η αναρχία είναι μορφή τυραννία<sup>24</sup>, γι' αυτό και προσπάθησε να συντάξει τον καταστατικό χάρτη πριν από την έκρηξη της επανάστασής του, πριν από την κάθοδό του στην Ελλάδα. Έτσι, οι επαναστατημένοι Έλληνες και οι άλλοι Βαλκανικοί λαοί θα είχαν έτοιμο ένα σχέδιο για να το ψηφίσουν και να κυβερνηθεί δημοκρατικά η νέα του πολιτεία, που θα αντικαθιστούσε την οθωμανική τυραννία.

Στη *Νέα Πολιτική Διοίκηση* του Ρήγα διακηρύσσονται η ισότητα των πολιτών έναντι των νόμων, η ατομική και εθνική ελευθερία, η ελευθερία έκφρασης των ιδεών, των θρησκευτικών πεποιθήσεων, των συγκεντρώσεων, η ελευθερία του τύπου, η ασφάλεια των πολιτών, το δικαίωμα της ιδιοκτησίας, η κατάργηση της δουλείας, η αντίσταση στη βία και αδικία κ.ά. Ωστόσο, ο Ρήγας προσέθεσε και πολλά δικά του κείμενα στο Γαλλικό Σύνταγμα του 1793, το οποίο μετέφρασε και είχε ως πρότυπο. Ενδεικτικά μνημονεύονται, η υποχρεωτική εκπαίδευση όχι μόνο των αγοριών αλλά και των κοριτσιών (*Δίκαια του Ανθρώπου*, άρθρο 22), διάταξη που για πρώτη φορά καταχωρίζεται σε Σύνταγμα, η στρατιωτική άσκηση των γυναικών, θεωρούμενος ίσως ως ο εισηγητής της ισότητας ανδρών και γυναικών στην εποχή του. Η προστασία των πολιτών από την τοκογλυφία, η υπεράσπιση της δημοκρατίας από εκείνους που την επιβουλεύονται κ.ά.

24. «Γιατί κ' η αναρχία ομοιάζει την σκλαβιά», *Θούριος*, στίχ. 27.

Ο Ρήγας κατόρθωσε, ωστόσο, με το Σύνταγμά του να αποδώσει στα ελληνικά τους νέους νομικούς, πολιτικούς, οικονομικούς όρους, που εισάγονταν με τη *Νέα Πολιτική Διοίκηση* και ακόμη να χρησιμοποιήσει λέξεις και όρους, που για πρώτη φορά καταγράφονται στο ελληνικό λεξιλόγιο: «κοινωνική νομοθεσία», «πολιταρχία», «ψηφιστής», «επιθεωρητής», «ονοματίζω», «ονομάτισις», «ονοματισμός», «σιγουρότης», «εγκάλεσις», «*Νομοδοτικόν*<sup>25</sup> Σώμα», «πληρεξούσιος», «πληρεξουσιότης»<sup>26</sup>.

Το ενδιαφέρον του Ρήγα να συντάξει το Σύνταγμα για τους σκλαβωμένους, οι οποίοι θα επαναστατούσαν και θα δημιουργούσαν την νέα πολιτειακή πραγματικότητα, κατατάσσει το σχεδιαζόμενο κίνημα του στην κατηγορία της επανάστασης και όχι της εξέγερσης, όπου συνήθως δεν υπάρχει μέριμνα για την μελλοντική πορεία των εξεγερμένων.

**4. Στρατιωτικός νους.** Ο Ρήγας γνώριζε ότι χωρίς την στρατιωτική επιτυχία της επανάστασής του δεν θα ήταν δυνατόν να πραγματοποιηθεί η πτώση του οθωμανικού δεσποτισμού και δεν θα ήταν δυνατόν να αποκτηθεί η πολυπόθητος ελευθερία και η δημιουργία της δημοκρατικής του πολιτείας. Γι' αυτό το λόγο κατά τον σχεδιασμό και την προετοιμασία της επανάστασής του γνώριζε ότι Α) θα ήταν απαραίτητος η στρατιωτική εκπαίδευση των Ελλήνων και Β) θα πρέπει η έναρξη της επανάστασης να γίνει με προετοιμασία και επιτελικό σχεδιασμό.

Α). Ο Ρήγας γνώριζε ότι οι μόνοι εμπειροπόλεμοι πληθυσμοί του ελληνικού χώρου ήταν οι Μανιάτες και οι Σουλιώτες και οι διάσπαρτοι κλεφταρματολοί. Το μεγαλύτερο μέρος ήταν απαίδευτο στην πολεμική τέχνη. Έτσι, δεν θα ήταν δυνατόν οι επαναστατημένοι πληθυσμοί των σκλαβωμένων να αντιπαραίσουν στα εξασκημένα στρατεύματα του σουλτάνου, αν δεν εκπαιδεύονταν στην σύγχρονη πολεμική τέχνη. Γι' αυτό το λόγο, είχε την πρόνοια, πριν κατέβει στην Ελλάδα, να μεταφράσει ένα βασικό εγχειρίδιο στρατιωτικής τέχνης του γνωστού Αυστριακού στρατάρχη von Khevenhüller (1683-1744), το *Στρατιωτικόν Εγκόλιον*. Θα ήταν βασικό εγχειρίδιο της εκπαίδευσης των επαναστατών

25. Ο όρος απαντάται στη συνέχεια, όπως «*δύω δυνάμεις θεωρούνται εν τη πολιτική διοικήσει, η Νομοδοτική και η Έφορος ή Εκτελεστική*», στο βιβλίο Αδελφών Καπετανάκη, *Εισαγωγή γενική της Γεωγραφίας*, Βιέννη 1816, τόμ. Β', σελ. 335.

26. Πρβλ. Στεφ. Κουμανούδη, *Συναγωγή νέων λέξεων*, Αθήνα 1900, επανατύπωση 1980. Βλ. επίσης, το σχόλιο της υποσημειώσεως αρ. 5, για τους νέους όρους, που ο Ρήγας εισάγει στην ελληνική γλώσσα.

στην πολεμική τέχνη. Επί πλέον, η στρατιωτική εκπαίδευση, σύμφωνα με τις οδηγίες του διάσημου ευρωπαϊού στρατηγού, θα επιδρούσε και ψυχολογικά στους σκλαβωμένους, που θα επαναστατούσαν. Θα τόνωνε το ηθικό τους, ότι στον πόλεμο, που θα άρχιζαν θα ήταν εξασκημένοι όπως και οι αντίπαλες στρατιωτικές δυνάμεις του σουλτάνου.

Το πόσο προνοητικός και στρατιωτικός νους αποδεικνύεται ο Ρήγας γι' αυτήν του την ενέργεια, επιβεβαιώνεται από το τί γράφει, στα 1806, ο Ανώνυμος Έλληνας στην *Ελληνική Νομαρχία* του, για την ανάγκη έκδοσης βιβλίου με στρατιωτικούς κανόνες. Χαρακτηριστικά σημειώνει ότι «των αρμάτων η επιστήμη είναι διεξοδικωτάτη και χρειάζεται έν πόνημα όχι μικρόν περί αυτής, δια το οποίον οι νυν Έλληνες μεγάλην χρείαν έχουσι. Και άμποτες κανέναν φιλογενής να το κατορθώση, δια να μάθωσιν όλοι πόσον η τέχνη του πολέμου είναι μεγάλη»<sup>27</sup>. Και ο Ρήγας ήδη από το 1797, θέλοντας να ξεκινήσει την επανάστασή του, είχε την προνοητικότητα να μεταφράσει και να εκδώσει το βιβλίο της στρατιωτικής εκπαίδευσης των σκλαβωμένων επαναστατών στην πολεμική τέχνη.

Β). Σχετικά τώρα με τον στρατιωτικό σχεδιασμό της επανάστασής του, έχει σημασία να τονίσουμε αυτά που γράφουν τα ανακριτικά έγγραφα. Είχε προγραμματίσει την έκρηξη της επανάστασής του από τους τότε ένοπλους στρατιωτικούς ελληνικούς πληθυσμούς, τους Μανιάτες και τους Σουλιώτες. Συγκεκριμένα, μετά την κάθοδό του στην Ελλάδα θα κατευθυνόταν στη Μάνη, και θα προχωρούσε στην επανάσταση της Πελοποννήσου. Στη συνέχεια με την παράλληλη στρατιωτική εκπαίδευση των επαναστατημένων Ελλήνων στην πολεμική τέχνη σύμφωνα με το *Στρατιωτικόν Εγκόλπιον*, θα προχωρούσε προς τους Σουλιώτες και σε τόξο θα συνέχιζε στις υπόλοιπες περιοχές της Ελλάδος και των άλλων Βαλκανικών λαών<sup>28</sup>.

27. Ανώνυμος του Έλληνας, *Ελληνική Νομαρχία, ήτοι λόγος περί Ελευθερίας*, Εν Ιταλία 1806, και το παράθεμα από την έκδοση «Κάλβος», Αθήνα 1968, σελ. 34.

28. Η «*Εκθεσις της Αστυνομικής Διευθύνσεως περί της γενομένης ανακρίσεως των φυλακισθέντων Ελλήνων*» προς το υπουργείον Αστυνομίας και προς τον αυτοκράτορα της Αυστρίας σχετικά αναφέρει ότι «*Ο Ρήγας Βελεσινλής... ανέλαβε το ταξίδι του μόνον με την πρόθεσιν να πραγματοποιήση επανάστασιν δια του σχεδίου του, το οποίον συνίστατο εις την απόφασιν να μεταβή εις Μορέαν προς τους εκεί ανταρτικούς Έλληνας Μανιάτας, να κερδίση την εμπιστοσύνην των, τη βοήθειά των να ελευθερώση την χερσόνησον της Πελοποννήσου, τους Μανιάτας να ενώση με άλλους επαναστάτας Έλληνας, τους Κακοσουλιώτας λεγομένους, με τας ηνωμένας αυτάς δυνάμεις να προχωρήση περαιτέρω προς ανατολάς και έπειτα να ελευθερώση τα τουρκικάς επαρχίας Μακεδονίαν, Αλβανίαν και κυρίως Ελλάδα, και τας άλλας επαρχίας δια της γενικής επαναστά-*

Η επιτελική αυτή τακτική της επανάστασης του Ρήγα αποδείχθηκε σωστή με την επικράτηση, στη συνέχεια, της Ελληνικής Επανάστασης του 1821. Επικράτησε στην Πελοπόννησο, και όχι η αρχική έναρξή της στις παραδουναβίες περιοχές, τις οποίες ο Ρήγας τις γνώριζε θαυμάσια, διότι εκεί ζούσε. Άλλο ένα στοιχείο, που δείχνει ότι είχε επιτελικές στρατιωτικές ικανότητες γι' αυτό και τονίζουμε ότι ο Ρήγας ήταν και στρατιωτικός νους.

5. **Μάρτυρας.** Με την κατηγορία ότι είχε καταστρώσει επαναστατικό σχέδιο για την κατάλυση της οθωμανικής τυραννία και την απελευθέρωση της Ελλάδος και των άλλων Βαλκανικών λαών, ο Ρήγας οδηγήθηκε στη φυλακή. Με σίδερα στα πόδια και στα χέρια, όπως γράφουν τα σχετικά έγγραφα, και μαρτύρια έξι μηνών, χωρίς να δικασθεί από την Αυστριακή Δικαιοσύνη<sup>29</sup>, γιατί δεν ήταν δυνατόν να στοιχειοθετηθεί κατηγορία εναντίον του Ρήγα, παραδόθηκε από τους Αυστριακούς στον Τούρκο καϊμακάμη του Βελιγραδίου. Τέλος, στραγγαλίσθηκε τον Ιούνιο του 1798 στον πύργο Νεμπούζα του Βελιγραδίου, που βρίσκεται δίπλα στον Δούναβη, μαζί άλλους επτά Συντρόφους του. Πιστός στο καθήκον για τα ιδανικά της ελευθερίας και των *Δικαίων του Ανθρώπου*.

6. **Εθνεγέρτης.** Ο Ρήγας χαρακτηρίζεται εθνεγέρτης, διότι με τον *Θούριό* του «*Ως πότε παλληκάρια*», τη *Χάρτα* του, το Σύνταγμά του συνέβαλε σημαντικά στην αφύπνιση των συνειδήσεων των σκλαβωμένων Ελλήνων, για την επανάσταση. Τόνωσε το ηθικό τους, πως με τις δικές τους δυνάμεις θα αποκτήσουν την πολυπόθητη ελευθερία. Επί πλέον, τους δίδαξε τον «*τρόπον*» με τον οποίο θα αποκτούσαν την ελευθερία, όπως χαρακτηριστικά γράφει ο στρατηγός Μακρυγιάννης στα 1836, «*Μετά πολλούς αιώνας Ρήγας Βελεστινλής σπύρει τον σπόρον της ελευθερίας εις τους Έλληνας και τους ενθαρρύνει οδηγών αυτούς*

---

*σεως τοσούτω ευκολώτερον, καθόσον κατά την γνώμην του όλοι οι Έλληνες ήσαν οπλισμένοι, με τρόφιμα εφοδιασμένοι και θα ήτο εύκολο να έχουν χρήματα από πλούσια μοναστήρια*». Βλ. Κων. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1930, επανατύπωση, Αθήνα 1997, σελ. 155. Παρόμοια και στη σελ. 179. Επίσης, βλ. Αιμ. Λεγράν-Σπ. Λάμπρου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή και των συν αυτό μαρτυρησάντων*, Αθήνησιν 1891, φωτομηχανική έκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστινίου-Ρήγα, με την προσθήκη ευρετηρίου (επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου), Αθήνα 1996, σελ. 11 και 71.

29. Δεν ήταν δυνατόν να στοιχειοθετηθεί κατηγορία εναντίον του Ρήγα μια και οι ενέργειές του δεν στρέφονταν εναντίον της νομιμότητας του κράτους της Αυστρίας. Γι' αυτό και καταβλήθηκε προσπάθεια από τον υπουργό της Αστυνομίας να μην δικασθεί από τα ποινικά δικαστήρια, γιατί ο Ρήγας και οι σύντροφοί του θα απαλλάσσονταν από τους δικαστές.

τον τρόπον της απελευθέρωσης των. Οι Έλληνες ενθουσιασθέντες και ενθαρρυνθέντες από τους λόγους του Ρήγα έλαβον τα όπλα υπέρ της ελευθερίας»<sup>30</sup>.

### 7. Οραματιστής μιας δημοκρατικής πολιτείας του Βαλκανικού χώρου.

Ο Ρήγας Βελεστινλής με την επανάσταση, που ετοιμάζε, των σκλαβωμένων Ελλήνων και των άλλων Βαλκανικών λαών, στη θέση της δεσποτικής οθωμανικής εξουσίας, οραματιζόταν να εγκαθιδρυθεί η *Νέα Πολιτική Διοίκησης*, η δημοκρατική του πολιτεία. Όλοι οι συνυπόδουλοι λαοί «χωρίς εξαίρεσιν θρησκείας και γλώσσης», όπως τονίζει στο δεύτερο άρθρο του Συντάγματός του, θα απαρτίσουν την αντιπροσωπευτική πολιτεία, που θα φέρει τον τίτλο «*Ελληνική Δημοκρατία*», το πολιτικό πρότυπο του πολιτισμού των κλασικών χρόνων, μοναδικό στην ιστορία των αιώνων και στις παραδόσεις των λαών. Η δημοκρατία ήταν για τον Ρήγα ένα πανανθρώπινο ιδανικό με υπερεθνικές διαστάσεις.

Όλοι οι κάτοικοι της νέας πολιτείας θα ήταν ίσοι έναντι του νόμου, θα επικρατούσε ανεξιθρησκεία και σεβασμός της γλώσσας του κάθε λαού<sup>31</sup>, που θα συμμετείχε στην δημοκρατική πολιτεία, θα νέμονταν τα καλά της δημοκρατικής διακυβερνήσεως, με ασφάλεια της ζωής και της παρουσίας των κατοίκων της. Ένα όραμα, το οποίο στις μέρες μας, μετά από δύο αιώνες, πάει να γίνει πραγματικότητα.

### Συμπέρασμα

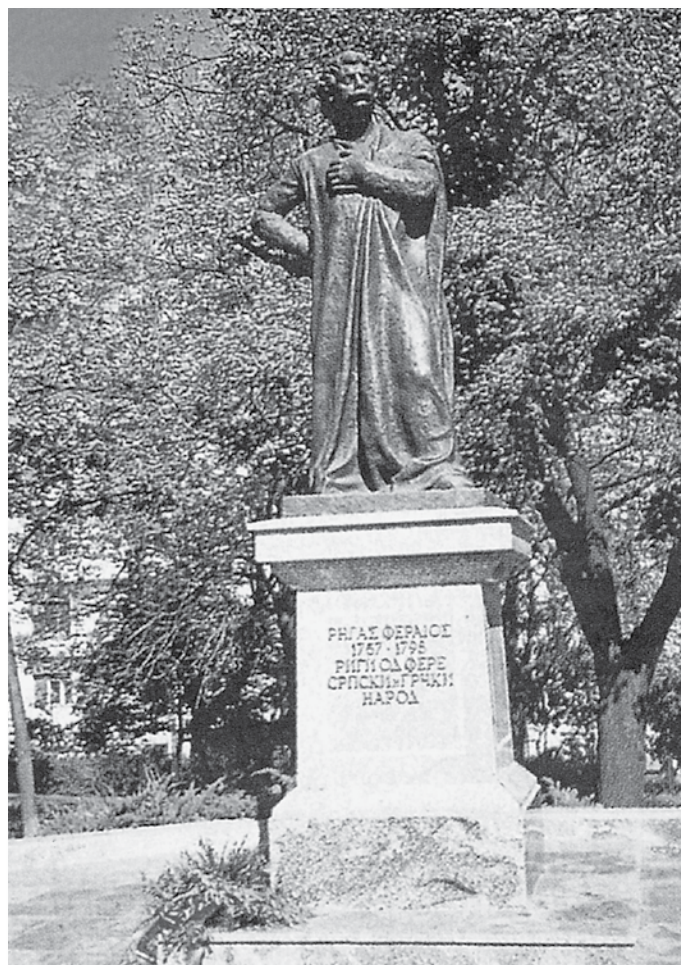
Με την εργασία διαπιστώθηκε ότι ο Ρήγας Βελεστινλής ήταν μία πολύπλευρη προσωπικότητα και είχε καταστρώσει ένα συγκεκριμένο επαναστατικό σχέδιο για την εξέγερση των σκλαβωμένων Ελλήνων και των άλλων Βαλ-

30. Είναι λόγια του στρατηγού Μακρυγιάννη στον πίνακα που ζωγράφησε ο Παναγιώτης Ζωγράφος με οδηγίες του και τίτλο «*Πτώσις της Κωνσταντινουπόλεως*».

31. Όπως χαρακτηριστικά παρατηρεί ο καθηγητής Νικόλαος Πανταζόπουλος «ο Ρήγας προχωρούσε πέρα από τις διακηρύξεις της Γαλλικής Επανάστασεως, που αναγνωρίζει πολιτικά και ατομικά δικαιώματα στη μονάδα, τον πολίτη και όχι στην ομάδα δηλαδή στις μειονότητες. Γινόνταν έτσι ο Πρόδρομος της Οικουμενικής Διακηρύξεως των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του 1948, η οποία καθώς είναι γνωστό, αναγνωρίζει ανθρώπινα δικαιώματα με το ίδιο όπως ο Ρήγας πνεύμα σε μικρές ή μεγάλες ομάδες, όπως είναι οι *Communities* και *Societies*». Βλ. Νικ. Πανταζόπουλου, *Μελετήματα για τον Ρήγα Βελεστινλή*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίου-Ρήγα, Αθήνα 1994, σελ. 106.



κανικών λαών με σκοπό την ελευθερία και τη δημιουργία μία δημοκρατικής πολιτείας. Πρώτα θέλησε να εξυψώσει το φρόνημα των σκλαβωμένων χρησιμοποιώντας την εικόνα και τη μουσική. Κατόρθωσε να αποφύγει την παρακολούθηση της Αυστριακής Αστυνομίας, όμως πριν περάσει τα σύνορά της, στην Τεργέστη, προδόθηκε από έναν τυχάρπαστο Έλληνα έμπορο. Είχε συλλάβει ένα συγκεκριμένο στρατιωτικό σχέδιο για την έναρξη και επέκταση της επανάστασής του. Και ακόμη προνόησε για την μετά την επανάσταση λειτουργία μιας δημοκρατικής πολιτείας στον Βαλκανικό χώρο, με την συνεργασία των λαών, που την απάρτιζαν. Συνοπτικά διαπιστώνεται ότι ο Ρήγας Βελεστινλής είναι μία από τις σημαντικότερες φυσιογνωμίες του Ελληνικού και Βαλκανικού χώρου: Διδάσκαλος του Γένους, Επαναστάτης, Πολιτικός νους, Στρατιωτικός νους, Μάρτυρας, Εθνεγέρτης και Οραματιστής μιας δημοκρατικής πολιτείας του Βαλκανικού χώρου.



Ο ανδριάντας του Ρήγα Βελεστινλή στο Βελιγράδι. Τα αποκαλυπτήρια έγιναν τον Μάιο του 1994 και είναι ο πέμπτος ανδριάντας του Ρήγα μετά από εκείνους στην Αθήνα, την Λάρισα, το Βελεστίνο και τον Βόλο.

## Ο επαναστάτης Ρήγας Βελεστινλής και Ορθόδοξη πίστη

(*Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 36, 1999, σελ. 313-320 και μετέπειτα  
στο περιοδικό *Φωτεινή Γραμμή*, τεύχ. 49, 2011, σελ. 73-78)

Είναι γνωστό ότι έξι μήνες μετά τον στραγγαλισμό (Ιούνιος 1798) του Ρήγα Βελεστινλή και των επτά Συντρόφων του στο Βελιγράδι, ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριος ο Ε΄, σε επιστολή του, 1 Δεκεμβρίου 1798, προς τον Μητροπολίτη Σμύρνης Άνθιμο, καταδικάζει το Σύνταγμα του Ρήγα «ότι πλήρες υπάρχει σαθρότητας εκ των θολερών αυτού εννοιών, τοις δόγμασι της ορθοδόξου ημών πίστεως εναντιούμενον»<sup>1</sup>. Επίσης, ο μοναχός Κύριλλος Λαυριώτης<sup>2</sup> στην χειρόγραφό «*Ερμηνεία της Αποκαλύψεως*» καταφέρεται εναντίον «του παράφρονος Ρήγα, ος εκδούς εγκύκλια γράμματα διεγερτικά κατά των νυν τυράννων άνευ της του Χριστού ευδοκίας...».

Ομοίως, ο Δεσπότης Ιερόθεος από τα Γιάννενα γράφει στους Παργιανούς, οι οποίοι βοηθούσανε τους Σουλιώτες, «...ακούεται να ακολουθάτε, ως μανθάνω, τας συμβουλάς του Περραιβού, ο οποίος σας απατά. Δεν ηξέυρετε ότι αυτός με κάποιον Ρήγαν Θεσσαλόν και άλλους μερικούς παρομοίους λογιωτάτους συνεννοούμενοι με τους Φραντζέζους, εσκοπεύαν να κάμνουν επανάσταση κατά του κραταιοτάτου Σουλτάνου., αλλ' ο μεγαλοδύναμος Θεός τους παιδενσε κατά τας πράξεις των με τον θάνατον οπού τους έπρεπε, μόνον ο Περραιβός εσώθη δια τας ιδικάς σας αμαρτίας»<sup>3</sup>.

---

1. Η επιστολή του Πατριάρχη Γρηγορίου Ε΄ έχει δημοσιευθεί στο βιβλίο Γ. Γ. Παπαδοπούλου, *Τα κατά τον αοίδημον πρωταθλητήν του ιερού των Ελλήνων αγόνος τον Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριον τον Ε΄*, Εν Αθήναις 1866, τόμ. Β΄, σελ. 498-499.

2. Βλ. Αστ. Αργυρίου, «Η ιδεολογική σημασία των κρίσεων του Κυρίλλου Λαυριώτη εναντίον του Ρήγα», *Υπέριαι*, τόμ. 1, *Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγα» (Βελεστίνο 1986)*, Αθήνα 1990, σελ. 407-415 και Ι. Μπολανάκη, «Η θρησκευτικότητα του Ρήγα Βελεστινλή», *Υπέριαι*, τόμ. 2, *Πρακτικά Β΄ Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας»*, (Βελεστίνο 1992), Αθήνα 1994, σελ. 635-642.

3. Χριστ. Περραιβού, *Ιστορία Σουλίου και Πάργας...*, Βενετία 1815, σελ. 94-96.

Ακόμη ας προστεθεί, ότι ο Ι. Φιλήμων<sup>4</sup> στο βιβλίο του περί της Φιλικής Εταιρίας σημειώνει ότι «*Η Μεγάλη Εκκλησία της Κωνσταντινουπόλεως αφώρισε μάλιστα την ανάγνωσιν, όσων έγραψεν ούτος κατά του Ιερατείου*». Μια ανακρίβεια, η οποία έκτοτε διαδόθηκε και έγινε πιστευτή λόγω της βαρύτητας του ονόματος του συγγραφέως. Έτσι, δημιουργήθηκε η εντύπωση της αντίθετης τάχα θέσης του Ρήγα έναντι της ορθοδόξου πίστεως και της Εκκλησίας.

Η μελέτη όμως των έργων του Ρήγα Βελεστινλή καθώς και των ανακριτικών εγγράφων, τα οποία έφεραν στο φως οι Αιμίλιος Λεγράν και Κων. Αμαντος<sup>5</sup> δείχνουν έναν Ρήγα πιστό. Ως πραγματικός ηγέτης και ολοκληρωμένος επαναστάτης, ο Ρήγας στήριζε την επανάστασή του σε αληθινές ανθρώπινες αξίες. Αν και μελετούσε τα έργα του γαλλικού διαφωτισμού και τη γαλλική *Εγκυκλοπαιδεία* των Diderot και D'Alembert, όπως έχουμε δείξει στις σχετικές εργασίες μας, δεν επηρεάστηκε από τα αθεϊστικά κινήματα της εποχής του. Αντίθετα έπαιρνε ό,τι σωστό εύρισκε.

Η διερεύνηση των έργων του καθώς και των ανακριτικών εγγράφων δείχνουν την ορθόδοξη πίστη του Ρήγα Βελεστινλή. Η θέση αυτή στηρίζεται στα κατωτέρω τεκμήρια:

1. Ο Ρήγας στο λογοτεχνικό του βιβλίο *Σχολείον των ντελικάτων εραστών*, Βιέννη 1790, στον πρόλογο και στη σελ. 117, σημειώνει ότι ο γάμος είναι «*μυστήριον*», όπως πιστεύει η Ορθόδοξος Εκκλησία.

2. Στο βιβλίο του *Φυσικής απάνθισμα*<sup>6</sup>, Βιέννη 1797, που το μεγαλύτερο μέρος του έχει μεταφρασθεί από την Γαλλική Εγκυκλοπαιδεία των Ντιντερώ

- 
4. Ιωάν. Φιλήμονος, *Δοκίμιον ιστορικών περί της Φιλικής Εταιρίας*, εν Ναυπλία 1834, σελ. 95. Εντύπωση προκαλεί που δεν αναφέρονται τα υποτιθέμενα κείμενα, που έγραψε ο Ρήγας κατά του Ιερατείου. Κι' αυτό το σημειώνουμε διότι η συστηματική έρευνα των έργων του Ρήγα δεν διαπιστώνει να «έγραψεν ούτος κατά του Ιερατείου». Επί πλέον, κάνει λάθος ο Φιλήμων όταν γράφει ότι η «Μεγάλη Εκκλησία της Κωνσταντινουπόλεως αφώρισε» τον Ρήγα. Διότι ουδέποτε υπήρξε μια καταδικαστική Συνοδική απόφαση, ένας αφορισμός για τον Ρήγα και τα έργα του.
  5. Τα *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή* εκδόθηκαν από τους Αιμ. Λεγράν-Σπ. Λάμπρου και Κων. Αμάντου το 1891 και 1930 αντίστοιχα και επανεκδόθηκαν με την προσθήκη ευρετηρίου από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου, το 1996 και 1997.
  6. Ρήγα Βελεστινλή, *Φυσικής απάνθισμα δια τους αγχίνους και φιλομαθείς Έλληνας εκ της Γερμανικής και Γαλλικής διαλέκτου ερρανισθέν*, Εν Βιέννη 1790. Φωτομηχανική επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1991 με την προσθήκη

και Ντ' Αλαμπέρ, καταχωρίζονται χαρακτηριστικές φράσεις, που δείχνουν τις πεποιθήσεις του. Μνημονεύει τη «*Θεία Γραφή*» και χρησιμοποιεί τον όρο «ο μέγας δημιουργός» (σελ. 29, 55), «*κατά την Θείαν Γραφήν το νερόν, ήτοι η θάλασσα εκτίσθη πρώτον, και δεν επιδέχεται αμφιβολίαν πως την αλάτισεν ευθύς ο μέγας δημιουργός, καθώς είναι έως τώρα*» (σελ. 55).

Χαρακτηριστικό είναι και το ακόλουθο κείμενο από το έκτο κεφάλαιο «*Περί Ηλίου*», «...*πλην απ' όλα αυτά δεν ιξεύρομεν τίποτες δια αληθινόν, εις τον μέγαν δημιουργόν τα πάντα είναι εύκολα, και οι άνθρωποι δεν αμαρτάνουν αν ερευνούν το αποτέλεσμα του και τον λόγον του, ο οποίος είναι πολλά μακρυνά από την περιωρισμένην διάνοιά τους*» (σελ. 40). Και συνεχίζει, «*Δια τούτο λοιπόν οι ειδωλολάτραι οπού δεν είχαν καμμίαν ιδέαν θρησκείας, επίστευαν τον ήλιον ως δημιουργόν*». Επίσης, γράφει «*Ημείς ιξεύρομεν πως η Θεία Πρόνοια δεν έκαμε κανένα πράγμα περιττόν εις τον κόσμον*», (σελ. 158), και προσθέτει, «*εις το πλάγι της μήτρας παρατηρούν οι ανατόμοι ένα μικρόν σακουλάκι, (δηλ. την ωοθήκη) μέσα εις το οποίον ο Δημιουργός του παντός έβαλεν έναν κάποιον αριθμόν μικρών αυγών (δηλ. ωαρίων)*», (σελ. 146).

Επίσης, υποστηρίζει ότι «ο Θεός δεν έκτισε τίποτες του κάκου» (σελ. 40) και διερωτάται πως «οι νεώτεροι όμως προβάλλουν ότι αν δεν χρησίμευαν εις την τεκνογονίαν τα αρσενικά ψάρια, διατί εκτίσθησαν παρά θεού;», (σελ. 121). Ακόμη χαρακτηριστικά παρατηρεί για την σοφία του Δημιουργού, «*Όθεν ας φωνάζωμεν όλου ομού, κύριε τα έργα σου είναι μεγάλα και πολλά, πάντα εν σοφία εποίησας και τα έργα των χειρών σου εισίν οι ουρανοί*», (σελ. 107). Αναφέρεται και στην Ιερά εξέταση, την οποία και λειοφορεί, (σελ. 23-24).

3. Στο σημαντικό επαναστατικό του κείμενο *Νέα Πολιτική Διοίκησης*, όπου βρίσκονται οι πολιτικές, πολιτειακές και κοινωνικές αντιλήψεις του Ρήγα παρατηρούμε τα ακόλουθα: α). Στο πρώτο μέρος την *Επαναστατική Προκήρυξη*, που το μεγαλύτερο τμήμα είναι δικό του κείμενο, υποστηρίζει (σελ. 15) την χριστιανική αντίληψη περί Πρωτοπλάστου, πως «*όλοι πλάσματα θεού είναι και τέκνα του Πρωτοπλάστου*». Συγχρόνως, όμως, η φράση αυτή δείχνει και την αντίληψη του Ρήγα για τους αλλοεθνείς, πως όλοι οι άνθρωποι ανεξαρτήτως φυλής είναι ίσοι και αδέρφια μεταξύ τους. Έτσι η ισότητα και αδελφοσύνη των ανθρώπων στηρίζεται, κατά τον Ρήγα, στην χριστιανική πίστη. β). Μετα-

---

ευρετηρίου. Πρβλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Η Γαλλική “*Encyclopédie*” ένα πρότυπο του έργου του Ρήγα “*Φυσικής απάνθισμα*”», *Ο Ερασιστής*, τόμ. 21, 1997, σελ. 95-128.

φράζοντας το Γαλλικό Σύνταγμα, το οποίο στην *Επαναστατική Προκήρυξη* ανέφερε τον όρο «*Ανώτατο Ων*» (*l'Être suprême*)<sup>7</sup>, που είναι όρος τεκτονικός, ο Ρήγας δεν τον μεταφράζει, δεν τον γράφει στο ελληνικό κείμενο. Αν ήταν τέκτων, μάλλον, δεν θα τον παρέλειπε και, ίσως, να τον είχε τονίσει ιδιαίτερα. γ). Ακόμη, χαρακτηριστικό των αντιλήψεων της χριστιανικής παραδόσεως του αποτελεί και το γεγονός ότι στη Σημαία της Δημοκρατίας του χρησιμοποιεί, εκτός από το «ρόπαλο του Ηρακλέους», και τρεις «Σταυρούς»<sup>8</sup>.

4. Στον *Θούριό* του γράφει συχνά για τον «Σταυρό», όπως στον στίχ. 22, «...να κάμωμεν τον όρκον επάνω στον Σταυρόν»<sup>9</sup> και στον στίχ. 109 «ψηλά στα μπαϊράκια συκώστε τον Σταυρόν», στον στίχ. 123 αναφωνεί πως πρέπει «...να λάμψη ο Σταυρός».

Στον στίχο 30 βάζει τους σκλαβωμένους να ορκισθούν στον Θεό και αναφωνεί,

*«ας πούμε απ' την καρδιά μας ετούτα στον Θεόν».*

- Τούς Σέρβους, ως αδέλφια χριστιανούς τούς αποκαλεί στον στίχ. 69, «του Σάβα και του Δουνάβου αδέλφια Χριστιανοί».

5. Επίσης, στον *Ύμνο Πατριωτικό*, στη στροφή 14, τονίζει πως απαραίτητο στοιχείο για την νίκη είναι ο Σταυρός, η πίστις, η αγωνιστικότητα και τα πολεμοφόδια, συνοψίζοντας έτσι τους παράγοντες της νίκης:

*«Σταυρός, η πίστις και καρδιά,  
δουφέκια και καλά σπαθιά,  
γκρεμίζουν Τυραννίαν,  
τιμούν Ελευθερίαν,*

7. Βλ. Λεάνδρου Βρανούση, *Ρήγας*, Άπαντα Νεοελλήνων Κλασικών, Αθήνα 1968, τόμ. 2, σελ. 682-683.

8. Ενδιαφέρουσες είναι οι σχετικές παρατηρήσεις του Βρανούση ότι οι απόψεις που έχουν διατυπωθεί πως «ο Ρήγας είχε ιδρύσει μυστική Εταιρεία κατά τα τεκτονικά πρότυπα (μυστικοπαθής αοριστία αρχόν και στόχον, διαδοχικά στάδια κατηγήσεως, ιεράρχηση “μεμνημένων” σε βαθμίδες κτλ.) δεν επιβεβαιώνονται από καμμία αξιόπιστη μαρτυρία. Οι λεγόμενες “τεκτονικές παραδόσεις” ατεκμηρίωτες πάντοτε, αποδεικνύονται, όλες, υστερογενείς». Λ. Βρανούση, «Η Σημαία, το Εθνόσημο και η Σφραγίδα της “Ελληνικής Δημοκρατίας” του Ρήγα», Αθήνα 1992, σελ. 364, ανάτυπο από τον 8ο τόμο του *Δελτίου Εραλδικής και Γενεαλογικής Εταιρείας Ελλάδος*.

9. Ας σημειωθεί ότι ο όρκος στον *Θούριο* δίδεται φανερά, δημόσια από τους επαναστατημένους ραγιάδες, κι όχι κρυφά, όπως στις τεκτονικές και άλλες μυστικές εταιρείες. Πρβλ. Απ. Δασκαλάκη, *Τα επαναστατικά τραγούδια του Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1977, σελ. 46.

*οπ' έδωκεν ο Πλάστης  
στο δουνιά, μπρέ παιδιά».*

Ομοίως, στη στροφή 40, αναφωνεί για τον Σταυρό:

*«Να λάμψη πάλιν ο Σταυρός  
ας έρχεται τώρα ομπρός,  
να ίδωσι τα άστρα  
τούς πύργους και τα κάστρα  
να πέφτουν των Τυράννων  
στη φωτιά, μπρε παιδιά».*

Έχει υποστηριχθεί ότι ο Ρήγας δεν αναφέρεται στην Ορθοδοξία. Όμως, στον *Ύμνο Πατριωτικό*, στροφή 13, χρησιμοποιεί χαρακτηριστικά τον όρο «*Ορθόδοξος χριστιανός*», δίδοντας, μάλιστα, νόημα στην αγωνιστικότητα για την ελευθερία και την σωτηρία του Γένους, και πως για να είναι «*καλός, κι ορθόδοξος χριστιανός*» πρέπει να πάρει τα άρματα και να πολεμήσει για το καλό του Γένους:

*«Όποιος λοιπόν είναι καλός  
κι ορθόδοξος χριστιανός,  
με τ' άρματα στο χέρι,  
ας δράμη σαν ξεφτέρι  
το Γένος του να σώση  
με χαρά μπρέ παιδιά».*

7. Στα ανακριτικά έγγραφα σημειώνεται ότι ο Ρήγας μιλά για την σωτηρία της ψυχής του, αντίληψη καθαρά χριστιανική. Συγκεκριμένα σημειώνεται ότι «*ο Ρήγας ομολογεί ότι πάντοτε επεθύμει την απελευθέρωσιν της Ελλάδος από του τουρκικού ζυγού και δη ότι μετά την σωτηρίαν της ψυχής του τούτο έχει ως πρώτον πόθον να ίδη εκδιωκομένους τους Τούρκους από της Ελλάδος*»<sup>10</sup>.

---

10. Βλ. Αιμ. Λεγράν-Σπ. Λάμπρου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή και των συν αυτώ μαρτυρησάντων*, Αθήνησιν 1891, φωτομηχανική επανέκδοση με την προσθήκη ευρετηρίου από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φεράων-Βελεστίνου-Ρήγα, (επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου), Αθήνα 1996, σελ. 65.

8. Επίσης, στα ανακριτικά έγγραφα καταχωρίζονται τα πράγματα, που είχε ο Ρήγας κατά τη σύλληψή του στην Τεργέστη (Δεκέμβριος 1797), όπου εκτός των άλλων είχε και «δέκα ελληνικά αντίτυπα της Καινής Διαθήκης»<sup>11</sup>.

9. Χαρακτηριστικό στοιχείο, που δείχνει την Ορθόδοξη παιδεία του Ρήγα, αποτελεί η φράση, που αναφέρεται στην πηγή των *Δικαίων του Ανθρώπου*. Αντίθετα με την ευρωπαϊκή φυσιοκρατική αντίληψη, που θεωρούσε ως πηγή την Φύση, ο Ρήγας υποστηρίζει πως πηγή των δικαίων είναι ο Θεός. Διακηρύσσει στην *Επαναστατική Προκήρυξη*<sup>12</sup> του, που είναι δικό του κείμενο και όχι μετάφραση αντίστοιχου γαλλικού, πως ο «λαός... απεφάσισεν... να εκβοήση μεγαλοφώνως ενώπιον πάσης της Οικουμένης, ... τα ιερά και άμωμα δίκαια, οπού θεόθεν τω εχαρίσθησαν δια να ζήση ησύχως επάνω εις την γην» (η υπογράμμιση δική μας).

10. Τέλος, στα έργα του δεν καταχωρίζεται κάποιο στοιχείο, που να δείχνει την αρνητική στάση του Ρήγα έναντι της χριστιανικής πίστης και της Ορθόδοξης Εκκλησίας και υπέρ μιας αθεϊστικής τακτικής του. Το ότι δεν κάνει μνεία της Ορθοδόξου Εκκλησίας στο Σύνταγμά του, αυτό δεν σημαίνει μετά τα όσα αναφέραμε ότι ήταν και εναντίον της.

Ως συμπέρασμα μπορούμε να πούμε ότι ο επαναστάτης Ρήγας Βελεστινλής θα πρέπει να αποτελεί παράδειγμα στους Έλληνες, πως θα πρέπει με κριτικό πνεύμα να αξιοποιούν τα επιτεύγματα των άλλων, ενώ παράλληλα να μένουν εδραίοι στις ανεκτίμητες αρχές της πίστεώς τους.

---

11. Βλ. Κων. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1930, φωτομηχανική επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, με την προσθήκη ευρετηρίου (επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου), Αθήνα 1997, σελ. 145-149.

12. Βλ. Ρήγα Βελεστινλή, *Τα Επαναστατικά...*, ό.π., σελ. 17.



## Η άδικη κρίση του Ιω. Φιλίμονος για τον επαναστάτη Ρήγα Βελεστινλή

(*Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 38, 2000, σελ. 257-272)

Ο Ιωάννης Φιλίμων στο βιβλίο του *Δοκίμιον Ιστορικών περί της Φιλικής Εταιρίας*<sup>1</sup>, που κυκλοφόρησε το 1834, λίγα χρόνια μετά την Ελληνική Επανάσταση, αδικώς κρίνει την προσωπικότητα και τις επαναστατικές ενέργειες του Ρήγα Βελεστινλή, για τον οποίο χαρακτηριστικά γράφει ότι ήταν «*Μεγαλόφρων και επιχειρηματίας, αλλ' όχι τόσο σκεπτικός και κρυψίνους, κάτοχος γνώσεων πολλών και ζωηρός εις το πνεύμα, αλλά επιπόλαιος εξεταστής των πραγμάτων και μάλλον της καταστάσεως του Έθνους του*». Επακόλουθο αυτής της διατυπώσεως ήταν να ενστερνισθούν μερικοί συγγραφείς, κατά κανόνα ανεξέταστα, αυτήν την άδικη κρίση του Φιλίμονος για τον Ρήγα Βελεστινλή.

### Προγενέστεροι αρνητικοί χαρακτηρισμοί

Πριν προχωρήσουμε στην ανασκευή των παραπάνω απόψεων του Ιωάννου Φιλίμονος, παρατίθενται και μερικές άλλες αρνητικές κρίσεις, που προγενέστερα είχαν διατυπωθεί, για την προσωπικότητα και το επαναστατικό σχέδιο του Ρήγα. Συγκεκριμένα, έξι μήνες μετά το μαρτυρικό θάνατο του Ρήγα, σε επιστολή του, 1 Δεκεμβρίου 1798, προς τον Μητροπολίτη Σμύρνης, ο Πατριάρχης Γρηγόριος ο Ε΄ δίνει εντολή να συλλεχθούν όλα τα «διασπειρόμενα» αντίτυπα, έντυπα ή χειρόγραφα, με τίτλο *Νέα Πολιτική Διοικήσεις*, με το αιτιολογικό «ότι πλήρες υπάρχει σαθρότητος εκ των θολερών αυτού εννοιών, τοις δόγμασι της ορθοδόξου ημών πίστεως εναντιούμενον»<sup>2</sup>. Κατηγορία που

- 
1. Βλ. Ι. Φιλίμονος, *Δοκίμιον ιστορικών περί της Φιλικής Εταιρίας*, Εν Ναυπλία 1834, σελ. 90.
  2. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Ο επαναστάτης Ρήγας και η ορθόδοξη πίστη», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 36, Λάρισα 1999, σελ. 313-320, όπου καταχωρίζεται και η επιστολή του Πατριάρχη Γρηγορίου Ε΄.

μάλλον θα στηρίχθηκε όχι στην εξέταση των κειμένων αλλά στην δυναμική, που είχαν τα κείμενα για μια επαναστατική κίνηση με την έξαψη του φρονήματος από τον *Θούριο* και την *Επαναστατική Προκήρυξη*, που συνοδεύει τα *Δίκαια του Ανθρώπου* και το Σύνταγμά του Ρήγα.

Ενδιαφέρονσα, επίσης, είναι περίπτωση εκείνη του ιατρού Μιχαήλ Περδικάρη (1766-1828), ο οποίος ήταν αντίθετος στο επαναστατικό κίνημα του Ρήγα, για τον οποίο σαφέστατα διατυπώνει τους αρνητικούς χαρακτηρισμούς του στο χειρόγραφο λιβελλογράφημά του με τίτλο *Ρήγας ή κατά ψευδοφιλελλήνων*<sup>3</sup>, που το εξέδωσε ο Λ. Βρανούσης και στην έκδοση αυτή παραπέμπουμε. Ο Ρήγας χαρακτηρίζεται ότι «ήτον άσωτος και φαυλόβιος και φιλοκερδής κ' αισχροκερδής και φιλόδοξος», και ότι «το κίνημά του, ο σκοπός, ο τρόπος δεν ημπορούσε κατ' ουδένα τρόπον νά λάβη καλήν και ωφέλιμον έκβασιν», (σελ. 21). Ακόμη, υποστήριζε πως οι Έλληνες με την μάθηση και με την θρησκεία μπορούν να «κατορθώσουν πολύ, και περισσότερον απ' ότι στοχάζεται να κατορθώση εις Ρήγας με τον άνομον Νόμον του», δηλαδή με την πολιτική και κοινωνική ελευθερία και την εφαρμογή του δημοκρατικού του πολιτεύματος. Μάλιστα, τόνιζε πως το Γένος θα μπορή να «ζή και υποκάτω εις την επιεικεστάτην των Οθωμανών Μοναρχίαν σχεδόν ευτυχέστατον, αφού ζή με πολιτικήν αρμονίαν εις ευνομίαν, όσπν ο αιών επιδέχεται» (σελ. 63). Ακόμη, κατηγορούσε τον Ρήγα ότι «έλαβε την φροντίδα να ελευθερώση την Ελλάδα, ν' ανατρέψη την θρησκείαν ως περιττήν, κατά μίμησιν της Γαλλίας, και να δώση εκείνους τους υψηλούς Νόμους, δια των οποίων η Ελλάς έμελλε να φθάση εις την πρώτην της εύκλειαν»<sup>4</sup>, (σελ. 56). Ωστόσο, ο Περδικάρης σ' αυτό το λιβελλογράφημά του, που το έγραψε στα 1811, μας δίνει μια σημαντική πληροφορία πως ο Ρήγας «δοξάζεται από πολλούς ως μέγας Ήρωσ, φωστήρ και καύχημα του Γένους, καθό νομίζεται ότι απέθανε δια την ελευθερίαν των Ελλήνων», (σελ. 21).

3. Βλ. Μιχαήλ Περδικάρη, *Ρήγας ή κατά ψευδοφιλελλήνων*, (1811), ανέκδοτον έργον εκδιδόμενον υπό Λέανδρου Βρανούση, *Επετηρίς του Μεσαιωνικού Αρχείου*, τόμ. 11, 1961, επανέκδοση Ακαδημίας Αθηνών, Κέντρου Ερεύνης του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού, Αθήνα 1997.

4. Από τη μελέτη του έργου του Ρήγα Βελεστινλή δεν τεκμηριώνεται μια τέτοια θέση, πως τάχα ο Ρήγας ήταν ενάντια στην θρησκεία, αλλά απεναντίας διαπιστώνεται ότι ήταν πιστός. Σχετικά βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Ο επαναστάτης Ρήγας και η ορθόδοξη πίστη», *ό.π.*

Ένας ακόμη συγγραφέας καταφέρεται εναντίον της προσωπικότητας του Ρήγα και του επαναστατικού του σχεδίου, ο Ιάκωβος Ρίζος Νερουλός<sup>5</sup>, ο οποίος στο έργο του, που δημοσιεύθηκε στα γαλλικά το 1827 και μεταφράστηκε στα ελληνικά το 1870, σημειώνει αρχικά πως «ο περίφημος Ρήγας γεννηθείς εν Βελεστίνω της Θεσσαλίας, συνέλαβε τον γιγαντιαίον σκοπόν της υψώσεως και απελευθερώσεως της Ελλάδος». Ωστόσο, συμπληρώνει για την επανάσταση του Ρήγα πως «όταν σκέπτεται τις εις οποίαν άβυσσον ο Ρήγας έρριπτε την Ελλάδα, εάν μη συνελαμβάνετο εν Τεργέστη καθ' ήν στιγμήν επεβιβάζετο εις πλοίον αποπλέον εις την Πελοπόννησον, αδύνατον να φρίζη τις και μεμφθή ουχί τον σκοπόν αυτόν καθ' εαυτόν, αλλά την πρόφρον και όλως απερίσκεπτον αυτού εκτέλεσιν». Δεν παραλείπει όμως, στη συνέχεια, να τονίσει τα θετικά αποτελέσματα των επαναστατικών κινήσεων του Ρήγα, σημειώνοντας εμφαντικά ότι «η επιχείρησις του Ρήγα ενέπνευσεν εις τους Έλληνας την ιδέαν ότι ίσως δυναθώσι ποτε να ελευθερωθώσιν αφ' εαυτών, επηύξησε τον έρωτα των επιστημών και τα προσπαθείας περί την διάδοσιν του ζήλου των γνώσεων και των εκ της εκπαιδεύσεως προερχομένων ευεργεσιών».

Πάντως, ως «άφρον εγχείρημα» χαρακτήρισε την επαναστατική κίνηση του Ρήγα και ο προδότης του, ο έμπορος Δημήτριος Οικονόμου, σε επιστολή του, 10 Ιανουαρίου 1798, στον Αυστριακό Διοικητή της Τεργέστης λίγες ημέρες μετά την προδοσία. Χαρακτηριστικά γράφει ότι «Το καθήκον του πολίτου και η πίστις προς το ηγιασμένον θρόνον της Α. Μεγαλειότητος, κατόπιν η αγάπη προς τους ανθρώπους και η αγάπη προς τον πλησίον με παρεκίνησαν ενδομύχως και κατήγγειλα εις Υμάς το άφρον εγχείρημα του Ρήγα Βελεστινλή, όπερ θα ηδύνατο να στοιχίση την ζώην χιλιάδαν αθών...»<sup>6</sup>.

### Ανασκευή των κρίσεων

Τα αρνητικά στοιχεία, τα οποία ο Ι. Φιλήμων διατυπώνει για την προσωπικότητα του Ρήγα είναι ότι, ως επαναστάτης και οργανωτής του συνωμοτικού

5. Βλ. Ιακώβου Ρίζου Νερουλού, *Ιστορία των γραμμάτων παρά τοις νεωτέροις Έλλησι, συνταχθέν... κατά το 1826 εν Γενεύη χάριν της αυτόθι νεολαίας, ως φιλοτημουμένης περί της καθ' ημάς ελληνικήν γλώσσαν. Εδημοσιεύθη υπό Jean Humbert τω 1827 εν Γενεύη. Εξέλληνίσθη δε υπό Ολυμπίας Ι. Ν. Αββότ εν Θεσσαλονίκη*. Αθήνησι 1870, σελ. 58, 60.

6. Η επιστολή του καταδότη Δημητρίου Οικονόμου δημοσιεύεται από τον Πολ. Ενεπεκίδη, *Ρήγας-Υψηλάντης-Καποδίστριας. Έρευνα εις τα αρχεία της Αυστρίας, Γερμανίας, Ιταλίας, Γαλλίας και Ελλάδος*, Αθήνα 1965, σελ. 45.

του σχεδίου, δεν ήταν «τόσον σκεπτικός και κρυψίνους» αλλά απεναντίας ήταν «επιπόλαιος εξεταστής των πραγμάτων». Δεν θα του ήταν δυνατόν να εξηγήσει πώς ένας αρχηγός μιας επανάστασης συλλαμβάνεται, τόσο εύκολα μόλις καταφθάνει στο ξενοδοχείο της Τεργέστης, χωρίς να έχει λάβει τις αναγκαίες προφυλάξεις. Θα έβγαλε, μάλλον, τα αρνητικά αυτά συμπεράσματα μόνο από το γεγονός της σύλληψης και δεν θα μελέτησε την όλη δράση του Ρήγα στη Βιέννη, από τον Αύγουστο του 1796 έως τον Δεκέμβριο του 1797, που αναχώρησε για την Τεργέστη. Όμως οι κατηγορίες του Ιωάννου Φιλήμονος αναιρούνται από την εξέταση των επί μέρους ενεργειών του Ρήγα: I. την διάδοση των επαναστατικών του ιδεών, II. την παραπλάνηση της Αυστριακής Αστυνομίας, III. το επαναστατικό του σχέδιο, IV. την κρυφή και παράνομη εκτύπωση των επαναστατικών του έργων, V. την εξασφάλιση διαβατηρίου από τις Αυστριακές Αρχές και VI. την προδοσία.

### I. Διάδοση των επαναστατικών ιδεών

Ο Ρήγας Βελεστινλής από την ημέρα, που ήρθε στη Βιέννη, τον Αύγουστο του 1796, είχε συνεχείς επαφές με τους συμπατριώτες του με τους οποίους στις συναντήσεις τους τραγουδούσαν τον *Θούριο*, τον επαναστατικό του παιάνα. Χαρακτηριστικά καταγράφεται στα ανακριτικά έγγραφα ότι «κατά Σεπτέμβριον του έτους τούτου (του 1797) ο Ρήγας Βελεστινλής έψαλλεν εν τη οικία του Αργέντη, παρισταμένου τούτου και του Έλληνοσ Θεοχάρη, ύμνον ελευθερίας, όστις λέγεται περιεχόμενος εν τη επαναστατική προκηρύξει, και δή χορεύων περί την τράπεζαν»<sup>7</sup>. Επίσης, ο σύντροφος του Ρήγα από τη Σιάτιστα Θεοχάρης Τουρούντζιας στην κατάθεσή του «ομολογεί ότι έλαβε προς αντιγραφήν παρά του (Γεωργίου) Σακελλαρίου το στασιαστικόν άσμα *Ως τότε παλληκάρια*, ότι έψαλε τούτο μετ' αυτού και των ενταύθα ευρισκομένων φοιτητών της ιατρικής Καρακάση και Παναγιώτου, προσέτι δε και άνευ αυτών πολλάκις εν συντροφία και ότι εξαπέστειλε το αντίγραφον τούτο εις τον προμνημονευθέντα αδελφόν του (Γεώργιον Τουρούντζιαν εν Σεμλίνω)»<sup>8</sup>.

7. Βλ. Αιμ. Λεγράν-Σπ. Λάμπρου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινή και των συν αυτό μαρτυρησάντων εκ των εν Βιέννη Αρχείων εξαχθέντα*, Αθήνησιν 1891, φωτομηχανική επανέκδοση με την προσθήκη ευρετηρίου από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα (επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου), Αθήνα 1996, σελ. 19.

8. Αιμ. Λεγράν-Σπ. Λάμπρου, *Ανέκδοτα έγγραφα*, ό.π., σελ. 103.

Ακόμη, ο Ρήγας είχε επαφές και επικοινωνία και με άλλους αξιόλογους ανθρώπους, οι οποίοι θα βοηθούσανε τα επαναστατικά του σχέδια, όπως για παράδειγμα είχε επαφές με τον γιατρό της αυτοκράτειρας, τον καθηγητή Πέτρο Φράνκ<sup>9</sup>, με τον είχε γνωρισθεί και είχε γίνει φίλος του. Χαρακτηριστική είναι η περιγραφή, την οποία κάνει ο Χριστόφορος Περραιβός<sup>10</sup>, ο οποίος υπέφερε από μια πάθηση των ματιών του και ο Ρήγας του συνέστησε τον Φράνκ για να τον εξετάσει. Συγκεκριμένα γράφει ο Περραιβός: «Κατά τας αρχάς της εις Βιένναν αφίξεως δεν ημέλησεν ο Ρήγας να σχετισθή και με τον περίφημον ιατροφιλόσοφον Πέτρον Φράγκ, του οποίου ο ειλικρινής φιλελληνισμός κατέπεισε να τον σέβεται, ως άλλον Καταρτζήν, εν Βουκουρεστίω, όσους Έλληνας ιάτρευεν ο Φράγκ παρ' ουδενός ελάμβανε πληρωμήν, αλλ' εσυμβούλευεν αυτούς να την δίδωσιν εις τον Ρήγα, αναγκαίαν ούσαν εις έκδοσιν βιβλίων προς φωτισμόν των Ελλήνων. Δεν ηπατήθη τω όντι ο Ρήγας δούς τα πιστά εις τον Φράγκ, επειδή μετά την καταδίκην και θάνατόν του πολλούς φυλακισμένους

- 
9. Για τον ιατρό καθηγητή και διευθυντή του περίφημου Νοσοκομείου της Βιέννης Peter Frank (1745-1821) βλ. Λέανδρου Βρανούση, *Εφημερίς, έτος Έβδομον, 1797, Προλεγόμενα*, Ακαδημία Αθηνών, Κέντρον Ερεύνης του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού, Αθήνα 1995, σελ. 654. Επίσης, *Grand Dictionnaire Universel au XIXe siecle*, Παρίσι, τόμ. 8, σελ. 782.
  10. Για την ενδιαφέρουσα επίσκεψη του Ρήγα και του Περραιβού στον καθηγητή Peter Frank (1745-1821) βλ. Χρ. Περραιβού, *Σύντομος βιογραφία του αοιδήμου Ρήγα Φεραίου*, Εν Αθήνας 1860, [Αθήνα Βιβλιοπωλείον Νότη Καραβία, 1973], σελ. 38-39: «Οφείλω προς τούτους να ομολογήσω μετ' ευγνωμοσύνης και την πρός εμέ ευεργεσίαν και τας αξιομνημονεύτους παραγγελίας του. (Η εν Βουκουρεστίω συμβάσα μοι οφθαλμία, και η κοινή φήμη του Φράγκ, ταυτοχρόνως δε και η πρόσκλησις του Ρήγα με ηνάγκασαν ν' απέλθω εις Βιένναν, προς εντελήν θεραπείαν του πάθους, και συναγωνισμόν επομένως μετά του Ρήγα). Πάσχων γάρ υπό δεινής οφθαλμίας εθεραπεύθην υπ' αυτού ενετέστατα. Πληροφορηθείς υπό του Ρήγα την καταγωγήν μου εκάθησε πλησίον μου, ήρξατο δέ ερωτάν λεπτομερώς την αιτίαν της οφθαλμίας, ή, σαφέστερον ειπείν της τυφλώσεως, συμβάσης έκ τινος υπερβολικής αιμορραγίας της ρινός, ενώ ανεγίνωσκον τον δεινόν Πλούταρχον. Τούτο ακούσας και αγάμενος της χειρός μου ειπέ μοι τα εξής, "μή φοβού τέκνον της Ελλάδος, εντός τριών ημερών έξεις, ως το πρώτον, το φός των οφθαλμών σου. Ανταμοιβήν δε περί τούτου άλλην δεν ζητώ παρά σου, ειμή, όπότεν συν Θεώ υπάγης εις την Θεσσαλίαν, μή λησμονήσης να προσφέρης τους οφειλόμενους ασπασμούς μου εις τον εν Λαρίσην αξιολάτρευτον τάφον του διδασκάλου μου Ιπποκράτους, ειπέ δε αυτό προς τούτους, ότι ο μαθητής του, Πέτρος Φράγκ, ιάτρευσε τους οφθαλμούς σου σεβόμενος τους απογόνους του"». Με την ευκαιρία σημειώνουμε ότι η αναφορά του καθηγητού Φράγκ στον τάφο του Ιπποκράτους θα είχε, μάλλον, ως πηγή τον Ρήγα Βελεστινλή, ο οποίος στο βιβλίο του *Νέος Ανάχαρσις*, Βιέννη 1797, στην τελευταία σελίδα δίνει είδηση για πρώτη φορά στον επιστημονικό κόσμο της Ευρώπης, για την ύπαρξη στη Λάρισα, του τάφου του πατέρα της ιατρικής, του Ιπποκράτους.

εν Βιέννη Έλληνας συνεταίρους του αγνοώντας το μέλλον της τύχης των έσωσεν από του κινδύνου ο αλλοεθνής, αλλά φιλέλλην την ψυχήν Φράγκ, διότι, κατ' εκείνην την εποχήν και του Αυτοκράτορος ιδιαιτέραν εύνοιαν είχε, και υπό των σημαντικών αυλικών του ουκ ολίγην υπόληψιν απελάμβανεν».

Ας σημειωθεί ότι ο καθηγητής Φράγκ προστάτεψε στο Νοσοκομείο της Βιέννης, όπου ήταν διευθυντής και γλύτωσε τον ιατρό και συνεργάτη του Ρήγα, Γεώργιο Σακελλάριο<sup>11</sup>, μετά την προδοσία, από τη σύλληψη και το βέβαιο θάνατό του.

## II. Παραπλάνηση της Αυστριακής Αστυνομίας

Ο Ρήγας Βελεστινλής τυπώνει τη μεγαλειώδη *Χάρτα* του, σε διάστημα τουλάχιστον έξι μηνών και παράλληλα τυπώνει τον τόμο *Νέος Αναχάρσις, τον Ηθικό Τρίποδα*, καθώς και τους χάρτες της Βλαχίας και Μολδαβίας. Και όλα αυτά τα πραγματοποίησε παίρνοντας άδεια εκτυπώσεως και κυκλοφορίας, όπως άλλωστε γινότανε για κάθε έντυπο, από τον λογοκρίτη και την Αυστριακή Αστυνομία, η οποία δεν είχε καθόλου υποψιασθεί την επαναστατική του δράση – κάτι που πρέπει να προσεχθεί στην διατύπωση των κρίσεων για τον Ρήγα. Για την ενίσχυση της ιστορικής συνείδησης των Ελλήνων, καταχώρισε στη *Χάρτα* του πολλά ιστορικά στοιχεία, τις Επιπεδογραφίες και τα νομίσματα, σημειώνοντας στον τίτλο ότι η *Χάρτα* του τυπώθηκε για το ταξίδι του *Αναχάρσιδος*. Η προσεκτική όμως μελέτη της *Χάρτας* δείχνει ότι η έκδοσή της δεν έχει καμιά σχέση με το ταξίδι του *Νέου Αναχάρσιδος*<sup>12</sup>. Πραγματικός του σκοπός ήταν να τυπώσει έναν πολιτικό χάρτη του κράτους του, που ήθελε να δημιουργήσει μετά την επανάστασή του. Και επειδή δεν ήταν δυνατόν να γίνει αυτό ελεύθερα, συγκάλυψε τους πραγματικούς του σκοπούς, με τα αρχαιολογικά, ιστορικά στοιχεία που προσέθεσε, κατορθώνοντας έτσι να παραπλανήσει την Αυστριακή Αστυνομία και την λογοκρισία και να πάρει άδεια εκτυπώσεως της. Για έξι μήνες τύπωνε τη *Χάρτα* του, στην οποία έθεσε, μάλιστα, τον τίτλο *Χάρτα της Ελλάδος*, στην οποία όμως, εκτός από την περιοχή της αρχαίας Ελλάδος, περιέχονταν και οι περιοχές που βρίσκονταν

11. Βλ. Λεάνδρου Βρανούση, *Εφημερίς, έτος Έβδομον, 1797, Προλεγόμενα*, Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα 1995, σελ. 313 και 651-654.

12. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Η “Χάρτα της Ελλάδος” του Ρήγα. Τα πρότυπά της και νέα στοιχεία», στο (επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου), *Η Χάρτα του Ρήγα Βελεστινλή*, έκδοση Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1998, σελ. 51.

στην οθωμανική εξουσία, η Βουλγαρία, η Βλαχία, η Σερβία, η Μολδαβία και η Βεσσαραβία. Άλλωστε, καταχώρισε και ιδιαίτερη σημειολογία, στοιχείο που πρόσφατα έχει επισημανθεί<sup>13</sup>, για τα σύνορα του κράτους του, που ήθελε να δημιουργήσει. Έτσι, ο Ρήγας τύπωσε ανενόχλητα και νόμιμα τη *Χάρτα* του, τους υπόλοιπους χάρτες και τα άλλα δύο βιβλία του, χωρίς κανένα πρόβλημα, καλύπτοντας τους πραγματικούς του σκοπούς, τους οποίους δεν αντιλήφθηκε η τόσο καλά οργανωμένη και δικτυωμένη Αυστριακή Αστυνομία της εποχής του.

### III. Το επαναστατικό του σχέδιο

Ο Ρήγας δεν ήταν «επιπόλαιος εξεταστής των πραγμάτων», αλλά απεναντίας είχε συλλάβει ένα συγκεκριμένο επαναστατικό σχέδιο για την επανάσταση των σκλαβωμένων Ελλήνων και των άλλων Βαλκανικών λαών από την Οθωμανική εξουσία και τυραννία. Κι' αυτό συμπεραίνεται από το δημοσιευμένο συγγραφικό του έργο: *Χάρτα της Ελλάδος*, εικόνα του Μεγάλου Αλέξανδρου, *Νέος Ανάχαρσις*, *Νέα Πολιτική Διοίκησης*, *Θούριος*<sup>14</sup>. Επίσης, από τα έγγραφα τα σχετικά με την σύλληψη, ανάκριση, φυλάκιση και θανάτωσή του, που ήρθαν στο φως, μετά ένα αιώνα και πλέον από το μαρτύριο του, από τους Αιμ Λεγράν<sup>15</sup> και Κων. Αμαντό<sup>16</sup>. Από τη μελέτη όλων αυτών διαπιστώνεται ότι το επαναστατικό σχέδιο του Ρήγα ήταν με μέθοδο προετοιμασμένο, ρεαλιστικό και εφαρμόσιμο και με μια προοπτική για το τι θα γίνει μετά την επικράτηση, γι' αυτό και χαρακτηρίζεται το κίνημά του ως «επανάσταση», σ' αντίθεση με τις μέχρι την εποχή του απόπειρες κατά της τυραννίας, που χαρακτηρίζονται ως «εξεγέρσεις».

13. Σχετικά βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Η *Χάρτα της Ελλάδος* του Ρήγα...», *ό.π.*, σελ. 50.

14. Για τα έργα του Ρήγα βλ. Λ. Βρανούση, *Ρήγας*, Άπαντα Νεοελλήνων Κλασικών, τόμ. Α'-Β', Αθήνα 1968, Γ. Λάϊου, «Οι Χάρτες του Ρήγα», *ΔΙΕΕΕ*, τόμ. 14, 1960, 231-312, Δημ. Καραμπερόπουλου, «Η *Χάρτα της Ελλάδος* του Ρήγα. Τα πρότυπα της και νέα στοιχεία», *ό.π.*

15. Αιμ. Λεγράν-Σπ. Λάμπρου, *Ανέκδοτα έργα περί Ρήγα Βελεστινλή και των συν αυτό μαρτυρησάντων*, Αθήνησιν 1891, φωτομηχανική επανέκδοση με την προσθήκη ευρετηρίου από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου, Αθήνα 1996.

16. Κων. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1930, φωτομηχανική επανέκδοση με την προσθήκη ευρετηρίου από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου, Αθήνα 1997.

Το επαναστατικό σχέδιο του Ρήγα, γενικά, μπορεί να διακριθεί σε δύο ενότητες: Α) στην προετοιμασία της επαναστάσεως και Β) στην εφαρμογή και επικράτησή της.

### Α'. Προετοιμασία της επαναστάσεως

Ο Ρήγας, ως πραγματικός επαναστάτης, στόχευε πρώτα να ανυψώσει το ηθικό των σκλαβωμένων και δεύτερον να τους δημιουργήσει την επαναστατική διάθεση και πνοή, απαραίτητα στοιχεία για να προετοιμασθούν και να πάρουν τα όπλα για τον ξεσηκωμό. Για την πραγματοποίηση του σκοπού αυτού χρησιμοποίησε δύο βασικά στοιχεία της επικοινωνίας: α) την εικόνα, με τα έντυπα βιβλία και β) τον ήχο, με τη μουσική του *Θουρίου*.

Αρχικά, καταπολεμάει τις δεισιδαιμονίες και προλήψεις, που περιέχουν τη μοιρολατρεία και απάθεια. Τυπώνει στα 1790 το βιβλίο του *Φυσικής απάνθισμα* με σκοπό, όπως σημειώνει στον πρόλόγο του, να βοηθήσει το «πεπτωκός Ελληνικόν Γένος», να αποκτήσει «μίαν παραμικράν ιδέαν της ακαταλήπτου φυσικής». Μάλιστα, η έρευνα μας έχει δείξει ότι ο Ρήγας μελετούσε την Γαλλική *Εγκυκλοπαιδεία* των Ντιντερώ και Ντ' Αλαμπέρ, που κυκλοφόρησε το δεύτερο μισό του 18ου αι., από την οποία μεταφράζει λήμματα, τα οποία μεταφέρει στον ελληνικό χώρο μέσα από τις σελίδες του *Φυσικής απάνθισμα*<sup>17</sup>.

Ενδιαφέρον έχει να τονισθεί ότι κι' αυτό ακόμη το ηθογραφικό βιβλίο με ερωτικά διηγήματα, το *Σχολείον των ντελικάτων εραστών*, περιέχει στοιχεία, τα οποία δείχνουν την πρωτοπόρα σκέψη και δημοκρατική νοοτροπία του Ρήγα. Καταφέρεται εναντίον των τίτλων ευγενείας. Δεν δέχεται τους κληρονομικούς τίτλους, τους τίτλους ευγενείας. Διακηρύσσει πως όλοι οι άνθρωποι είναι ίσοι, οι οποίοι θα διακριθούν, όμως, με την γνώση, τις ικανότητές και την εργατικότητά τους. Χαρακτηριστικά διακηρύσσει ότι «Η αληθινή ευγένεια είναι φυτεμένη εις το υποκείμενον του ανθρώπου και όχι εις τούς ματαίους τίτλους των προπατόρων (καθώς μεγαλαυχούν μερικοί και υπεραίρονται, ωσάν

17. Βλ. Δημητρίου Καραμπερόπουλου, «Η Γαλλική “*Encyclopédie*” ένα πρότυπο του έργου του Ρήγα “*Φυσικής απάνθισμα*”», *Ο Ερανιστής*, τόμ. 21, 1997, σελ. 95-128. Μάλιστα, διαπιστώνεται ότι ο Ρήγας μεταφέρει την επιστημονική γνώση της κυκλοφορίας του αίματος, για πρώτη φορά σε έντυπο ελληνικό βιβλίο και εισάγει νέους όρους στην ελληνική γλώσσα.



να εκατέβηκαν από τα σύννεφα με το ζεμπίλι και άν τους παρατηρήση κανείς τους ευρίσκει ή τρελλούς ή μωρούς»<sup>18</sup>.

Ακόμη, στα *Ολύμπια* του Μεταστάσιο, που εκδίδει στα 1797, μνημονεύει τα αγωνίσματα των Ολυμπιακών αγώνων της αρχαιότητας και παρατηρεί ότι και στις μέρες του πολλά αγωνίσματα διατηρούνται στην Θεσσαλία και σ' όλη την Ελλάδα, θέλοντας έτσι να υπενθυμίσει την ιστορική συνέχεια των Ελλήνων. Επί πλέον όμως, ο Ρήγας βρίσκει την ευκαιρία να τονίσει με τα πιο έντονα τυπογραφικά στοιχεία την λέξη “Ελευθερία” δίδοντας επαναστατικό νόημα στη λέξη, άσχετα με το νόημα της λέξεως του γαλλικού πρωτοτύπου, και μάλιστα να θέσει την λέξη αυτή σε ιδιαίτερη σειρά, μόνη της, για να έχει μεγαλύτερη απήχηση στον αναγνώστη. Και στη *Βοσκοπούλα των Άλπεων* του Μαρμοντέλ με έντονα τυπογραφικά στοιχεία σημειώνει στην αρχή του βιβλίου την χαρακτηριστική φράση «ο ιερός της πατρίδος έρωσ εμφολεύει εις την καρδιαν και η καρδιά δεν γηράσκει ποτέ».

### Εποπτικό υλικό

Ο Ρήγας για το επαναστατικό του σχέδιο χρησιμοποιεί κατάλληλο εποπτικό υλικό, με σκοπό να επηρεάσει, να μετατρέψει τη συμπεριφορά των σκλαβωμένων, να τους ανυψώσει το ηθικό. Έδινε σημασία στη δύναμη της εικόνας και τα μηνύματα, που μπορεί να περάσει στους σκλαβωμένους, χωρίς πολλά λόγια. Στη συλλογιστική αυτή εντάσσεται και η έκδοση της εικόνας του Μεγάλου Αλεξάνδρου, όπου μεταξύ των άλλων τονίζει την ανδρεία του<sup>19</sup>. Ο Ρήγας παραθέτει τις μορφές των τεσσάρων στρατηγών του, τον Πτολεμαίο, Σέλευκο, Αντίγονο, Κάσσανδρο, καθώς και παραστάσεις, όπως την θριαμβευτική είσοδο του Μ. Αλεξάνδρου στη Βαβυλώνα, τη νίκη στο Γρανικό ποταμό, τη οικογένεια του Δαρείου να προσκυνά στα πόδια του Αλεξάνδρου. Σχετικά με την έκδοση της εικόνας του Μεγάλου Αλεξάνδρου, στα έγγραφα Λεγράν<sup>20</sup> σημειώνεται ότι «ομολογεί ο Ρήγας ότι επί τω σκοπώ της αναμορφώσεως του έθνους του» χάραξε και τύπωσε την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου με «παρατηρήσεις περί των πράξεων του ήρωος τούτου γαλλιστί και ελληνιστί».

18. Ρήγα Βελεστινλή, *Σχολείον των ντελικάτων εραστών*, Βιέννη 1790, επανέκδοση Αθήνα 1971, επιμ. Παν. Πίστα, σελ. 186.

19. Την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου ανατύπωσε σε φυσικό μέγεθος θαυμάσια, το 1998, η Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος.

20. Αιμ. Λεγράν, *Ανέκδοτα έγγραφα...*, ό.π., σελ. 63 και 81.

Ακόμη, ότι ο Ρήγας είχε ανακοινώσει εις τον σύντροφό του ιατρό Δημήτριο Νικολίδη την επαναστατική πρόθεση «ην είχε δημοσιεύων τους χάρτας αυτού την μετάφρασιν του τετάρτου μέρους του Αναχάρσιδος και τας εικόνας Αλεξάνδρου του Μεγάλου».

Επισημαίνεται ότι σε μια εποχή, 1797, όπου ο Ναπολέων Βοναπάρτης εκθειαζόταν ως ελευθερωτής των λαών και τα στρατεύματά του βρίσκονταν δίπλα στην ηπειρωτική Ελλάδα, στα Ιόνια νησιά, και αρκετοί<sup>21</sup> του έπλεκαν ύμνους, ο Ρήγας Βελεστινλής, όπως μπορεί κανείς να δει στο έργο του, δεν τον υμνεί, δεν γράφει ούτε ένα στίχο. Απεναντίας, εκείνη την εποχή τυπώνει την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου για να την μοιράσει στους σκλαβωμένους, προσφέροντας τους, έτσι, ένα συγκεκριμένο πρότυπο. Ωστόσο, η ενέργεια αυτή του Ρήγα δείχνει ακόμη και το πόσο είχε μελετήσει και διδαχθεί από τα γεγονότα της ιστορίας.

Επίσης, με την έκδοση του τετάρτου τόμου του βιβλίου *Νέος Ανάχαρσις*<sup>22</sup> και τις πολλές υποσημειώσεις και παρατηρήσεις, θέλει να δείξει την αρχαία δόξα και κληρονομιά. Καταφέρεται εναντίον του Γερμανού καθολικού φιλοσόφου Cornelis de Pauw<sup>23</sup>, για τις ανιστόρητες απόψεις, που λίγα χρόνια πρωτότερα είχε δημοσιεύσει, πως τάχα οι σύγχρονοι Έλληνες της εποχής του Ρήγα δεν ήταν απόγονοι των αρχαίων Ελλήνων. Με τον τρόπο αυτό προσπαθεί να συνδέσει τον αρχαίο με τον σύγχρονο Ελληνισμό, τονίζοντας την διαχρονικότητα του.

Με τη *Χάρτα* του<sup>24</sup>, εκτός των άλλων, προσπαθεί να ενισχύσει πάλι τους σκλαβωμένους τονίζοντας τα ιστορικά σημαντικά πρόσωπα της αρχαιότητας, που τα καταχωρίζει αλφαβητικώς, αρχίζοντας μάλιστα από τον Άδμητο των αρχαίων Φερών, της γενετεριάς του, του Βελεστίνου. Παραθέτει τα ονόματα

21. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι ο Χριστ. Περραιβός συνέθεσε και εξέδωσε στην Κέρκυρα το 1798 με τίτλο *Ύμνος εγκομισιαστικός παρ' όλης της Γραικίας προς τον αρχιστάτηγον Μποναπάρτε*, φωτομηχανική ανατύπωση από το Κέντρο Ερεύνης του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 1998. Επίσης, ύμνο στου Γάλλους συνέθεσε ο Αδαμ. Κοραής, *Άσμα πολεμιστήριον των εν Αιγύπτω περί ελευθερίας μαχομένων Γραικών*, 1800, φωτοανατύπωση από το Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών/ΕΙΕ, Αθήνα 1983.

22. Ο τίτλος είναι *Νέος Ανάχαρσις, τόμος τέταρτος, μεταφρασθείς, τα μεν 32,33 και 34 κεφάλαια παρά του Γεωργίου Βεντότη Ζακυνθίου, τα δε 35,36,37,38 και 39 παρά του Ρήγα Βελεστινλή Θετταλού, διορθωθείς και εκδοθείς παρά του αυτού, Εν Βιέννη 1797*. Το σχόλιο του Ρήγα για τον Pauw σε υποσημείωση των σελ. 149-151.

23. Cornelis de Pauw (1739-1799), *Recherches philosophiques sur les Grecs*, Βερολίνο 1788.

24. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Η Χάρτα της Ελλάδος του Ρήγα...», ό.π.

των αυτοκρατόρων του γεωγραφικού χώρου των Βαλκανίων, της Κωνσταντινουπόλεως. Σκορπά στη *Χάρτα* του νομίσματα των αρχαίων ελληνικών πόλεων, δείχνοντας έτσι έμμεσα τη λαμπρότητα, την οικονομική και πολιτική δύναμη των ελληνικών πόλεων. Αλλά και με την έκδοση της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως*, της *Επαναστατικής Προκηρύξεως*, των *Δικαίων του ανθρώπου*, του *Συντάγματος*<sup>25</sup> ενισχύει το ηθικό των σκλαβωμένων με το να διακηρύσσει ότι οι άνθρωποι είναι ίσοι έναντι του νόμου, τον σεβασμό της γλώσσας και της θρησκευτικής πίστης κάθε λαού, που περιλαμβάνεται στον Βαλκανικό χώρο.

### Θούριος

Ο Ρήγας Βελεστινλής, όμως, με τον *Θούριό* του αποδεικνύεται ότι είναι απaráμιλλος στην προετοιμασία της επαναστάσεώς του. Κατορθώνει στους σκλαβωμένους να εμψυχήσει την επαναστατική ψυχική διάθεση και πνοή, ώστε να πάρουν την απόφαση να λάβουν τα όπλα για τον ξεσηκωμό. Η λέξη «θύριος» σημαίνει ορμητικός, πολεμικός μαινόμενος, την οποία ο Ρήγας δανείζεται από τους αρχαίους συγγραφείς<sup>26</sup>, διότι δεν ήταν σε χρήση στην εποχή του και έκτοτε εισάγεται στο νεοελληνικό λεξιλόγιο, που μάλιστα γίνεται συνώνυμος με την επανάσταση. Ο *Θούριος* είναι με απλά λόγια γραμμένος, για να είναι κατανοητός στο λαό και δε χρειάζεται υποσημειώσεις και επεξηγήσεις, όπως άλλες αξιόλογες ποιητικές δημιουργίες της προεπαναστατικής εποχής. Με χαρακτηριστικές εικόνες διεκτραγωδεί την κατάσταση της σκλαβιάς και ωθεί τους σκλαβωμένους στον τιτάριο του πολέμου αγώνα. Μάλιστα, ο Ρήγας συνδύασε τον επαναστατικό του παιάνα, τον *Θούριο*, με χορό. Τραγούδι και χορός μαζί, για να ωθήσει τους ανθρώπους στην επανάσταση. Ο ίδιος ο Ρήγας άλλωστε, στις συγκεντρώσεις των Ελλήνων στα σπίτια της Βιέννης με την φλογέρα του τραγουδούσε τον *Θούριο* και χόρευε γύρω από το τραπέζι, όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν τα ανακριτικά έγγραφα<sup>27</sup>. Ο *Θούριος* κυκλοφό-

25. Βλ. την πρόσφατη δίγλωσση έκδοση Ελληνικά-Βουλγαρικά των *Επαναστατικών έργων* του Ρήγα (*Επαναστατική Προκήρυξη, Δίκαια του Ανθρώπου, Σύνταγμα, Θούριος*) σε μετάφραση της κ. Νάντιας Ντάνοβας και του κ. Βασίλ Στανίλοφ, έκδοση Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερράν-Βελεστίνου-Ρήγα και «Ιβάν Βάζοφ», Σόφια 1998.

26. Βλ. ενδεικτικά: Αισχύλου, *Επτά επί Θήβας* 42, *Πέρσαι* 73, *Αγαμέμνων* 112, *Ευμενίδες* 627, Σοφοκλέους, *Αίας* 212, 612, Αριστοφάνους, *Ιπής* 757, *Βάτραχοι* 1289.

27. «Κατά τον Σεπτέμβριον του έτους τούτου (1797) ο Ρήγας Βελεστινλής έγαλεν εν τη οικία του Αργέντη, παρισταμένου τούτου και του Έλληνος Θεοχάρη, ύμνον ελευθερίας...και δή χορεύων

ρησε κυρίως σε χειρόγραφη μορφή, γιατί λίγα αντίτυπα ξέφυγαν από την Αυστριακή Αστυνομία. Όμως, η εξάπλωση και διάδοσή του αποτελεί ίσως μοναδικό φαινόμενο στην ιστορία των λαών. Χαρακτηριστικές, πλέον, είναι οι περιπτώσεις, που έχουν καταγραφεί στην βιβλιογραφία, για την αλλαγή της ψυχικής διάθεσης των σκλαβωμένων για πόλεμο, μετά το άκουσμα του *Θουρίου*, όπως για παράδειγμα εκείνης που μνημονεύει ο Φωριέλ και των στρατιωτών του Ανθίμου Γαζή κατά την επιχείρηση εναντίον των Τούρκων της γενέτειρας του Ρήγα, του Βελεστίνου<sup>28</sup>.

Ο Ρήγας με το έργο του αναδεικνύεται άνθρωπος της αποτελεσματικότητας. Συγκεκριμένα, για να μαθαίνεται ο *Θούριος* εύκολα και γρήγορα να διαδοθεί, ο Ρήγας δεν καταγράφει τη μουσική σημειολογία, τις νότες. Σημειώνει μονάχα ότι θα τραγουδιέται στον σκοπό ενός πολύ γνωστού και πλατιά διαδεδομένου τραγουδιού της εποχής του, το *Μια προस्ताγή μεγάλη*, που αναφέρεται στα κατορθώματα του Λάμπρου Κατσώνη (1752-1804), που οι αγώνες του είχαν αναπτρώσει τις ελπίδες των Ελλήνων για την πολυπόθητη λευτεριά. Ο *Θούριος* έχει βρεθεί σε πέντε παραδοσιακές μουσικές παραλλαγές, σε πρόσφατη έρευνα, στοιχείο που δείχνει ότι διαδόθηκε πλατιά σε διάφορα μέρη και ότι προσαρμοζόταν κάθε φορά στα μουσικά ιδιώματα της εκάστοτε περιοχής<sup>29</sup>.

Ο Ρήγας ήταν ακόμη και πολύ μεθοδικός στην προετοιμασία της επαναστάσεώς του. Προσπαθεί να ενώσει όλους τους σκλαβωμένους λαούς, που βρίσκονταν κάτω από την Οθωμανική τυραννία στον αγώνα της επαναστάσεώς του. Η δύναμη εν τη ενώσει. Γι' αυτό απευθύνει προσκλητήριο σε όλους τους λαούς του Βαλκανικού χώρου και αναφωνεί:

*«Βουλγάροι κι Αρβανίτες, Αρμένιοι και Ρωμιοί,  
αράπηδες και άσπροι, με μιά κοινή ορμή,  
για την Ελευθερίαν να ζώσωμεν σπαθί,  
πως είμασθ' αντρειωμένοι, παντού να ζακουσθή», (Θούριος, στίχ. 45-48).*

*περί την τράπεζαν», Αιμ Λεγράν, Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή..., σελ. 19.*

28. Ενδεικτικά βλ. C. Fauriel, *Chants Populaires de la Grèce moderne*, τόμ 2, Παρίσι 1825, σελ. 15-19 και Γάννη Κορδάτου, *Ιστορία της Επαρχίας Βόλου και Αγιάς*, Αθήνα 1960, σελ. 657.

29. Βλ. την πρόσφατη έκδοση με τις πέντε παραδοσιακές μουσικές παραλλαγές του *Θουρίου* σε ψηφιακό δίσκο της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1997, όπου καταχωρίζεται και η σχετική μελέτη *«Η μουσική του Θουρίου και τα άσματα της εκδόσεως»* του καθηγητού της βυζαντινής και παραδοσιακής μουσικής π. Χρήστου Κυριακοπούλου, σελ. 11-21.

Επίσης, τονίζει την συνεργασία και αλληλεγγύη των λαών, που βρίσκονται στη σκλαβιά, για να αντιμετωπίσουν τις δυσκολίες και να μην αδιαφορούν στα προβλήματα του κάθε μέλους. Ο καθένας είναι μέρος του γενικού συνόλου. Μάλιστα, ο Ρήγας ως «όλον» θεωρεί το σύνολο των λαών, οι οποίοι βρίσκονται στον Βαλκανικό χώρο, που θαυμάσια περιγράφει στη *Χάρτα* του και που πρέπει να συνεργάζονται για το γενικό καλό. Χαρακτηριστικά τονίζει στα *Δίκαια του Ανθρώπου*, άρθρο 34, πως «...δεν μπορεί ποτέ κανείς να ειπή, ότι η τάδε χώρα πολεμείται, δεν με μέλει, διατί εγώ ησυχάζω εις την ιδικήν μου. Αλλ' εγώ πολεμούμαι, όταν η τάδε χώρα πάσχη, ως μέρος του όλου οπού είμαι». Και ο Ρήγας φέρνει παραδείγματα αυτής της σημαντικής προτάσεως του, για να γίνει κατανοητή από τους σκλαβωμένους, δείχνοντας έτσι το πόσο μεθοδικός ήταν στον σχεδιασμό του επαναστατικού του έργου. Συγκεκριμένα γράφει πως «*Ο Βούλγαρος πρέπει να κινήται, όταν πάσχη ο Έλλην. Και τούτος πάλιν δι' εκείνον. Και αμφοτέροι δια τον Αλβανόν και Βλάχον*».

Επίσης, ο Ρήγας στο επαναστατικό του έργο χρησιμοποίησε και τον ψυχολογικό παράγοντα για να πετύχει τους σκοπούς του. Έπρεπε να καταρρίψει, ως μύθο, την διάχυτο πεποίθηση ότι τα οθωμανικά στρατεύματα ήταν ανίκητα, γι' αυτό και φέρνει το συγκεκριμένο παράδειγμα των «Γκιρτζιαλήδων»<sup>30</sup>, που επαναστάτησαν στην περιοχή της Θράκης. Βροντοφωνεί στον *Θούριο* του πώς ο σουλτάνος δεν είναι τόσο δυνατός, όσο οι σκλαβωμένοι νομίζουν:

*«Ποτέ μην στοχασθήτε πως είναι δυνατός  
Καρδιοχτυπά και τρέμει σαν λαγός κι αυτός  
Τριακόσιοι Γκιρτζιαλήδες τον έκαμαν να διή  
Πως δεν μπορεί με τόπια, μπροστά τους να εβγή»*, (Θούριος, στίχ. 111-114).

### Ο Ρήγας δεν ήταν αντίθετος στην Εκκλησία και τους Προεστούς

Σχετικά τώρα με την διατυπωθείσα άποψη από τον Ιωάννη Φιλήμονα<sup>31</sup>, πως τάχα το επαναστατικό σχέδιο του Ρήγα ήταν από την αρχή καταδικασμένο σε

30. Ο Ρήγας, ακόμη, τους μνημονεύει στη *Χάρτα* του, φύλλο 8, ανατολικά του Στρυμόνος ποταμού, στα βουνά του Παγγαίου, όπου γράφει «*Εδώ εμφολεύουν οι Γκιρτζιαλήδες*».

31. «Υστερον όλων τούτων οποίαν εδύνατο να επιτύχη πρόοδον ο Ρήγας, κεκηρυγμένος κατά του Ιερατείου και των Προεστώτων: τα δύο ελαστικότερα όργανα και τα σημαντικότερα στοιχεία του έθνους; Και τα δύο ταύτα συστήματα ίδεν ο Ρήγας ως τα όργανα της Τουρκικής τυραννίας. Εις το ουσιώδες τούτο μέρος δεν εσκέφθη τόσο καλά, ουδέ ηρεύνησε, φαίνεται, τας προηγη-

αποτυχία, γιατί ήταν ενάντιος στην Ορθόδοξη Εκκλησία και στους προύχοντες, θα παρατηρήσουμε τα παρακάτω: η έρευνά μας στα κείμενα του Ρήγα και στα ανακριτικά έγγραφα δεν βρήκε να διατυπώνεται μια τέτοια θέση εναντίον του Ιερατείου ή της Εκκλησίας, αλλά απεναντίας διαπιστώνεται ότι ήταν πιστός<sup>32</sup>. Επί πλέον, όπως λέχθηκε παραπάνω, ακολουθούσε μια ενωτική τακτική για την επανάσταση. Ήθελε όλες οι δυνάμεις των λαών να συνεργασθούν για τον επιδιωκόμενο σκοπό, την επανάσταση και ελευθερία. Το πιο πιθανό είναι πως σχηματίστηκε αυτή η εντύπωση, ίσως γιατί απέδιδαν στον Ρήγα τις αντιλήψεις κατά του ιερατείου, τις οποίες διατυπώνει ο Ανώνυμος ο Έλληνας στην *Ελληνική Νομαρχία*<sup>33</sup> του, που η έκδοσή της είναι αφιερωμένη στον Ρήγα.

Όσον αφορά τώρα πως τάχα ο Ρήγας ήταν εναντίον των προεστώτων και άρα καταδικασμένο το επαναστατικό κίνημά του, μια και δεν θα είχε την υποστήριξή τους και την οικονομική στήριξή τους, όπως διαπιστώνεται από τα έργα του, ο Ρήγας οπωσδήποτε θα είχε λάβει υπόψιν του τη σημασία της συμμετοχής των προυχόντων. Συγκεκριμένα, στην *Επαναστατική του Προκήρυξη*<sup>34</sup> με νόημα τονίζει, πως πρέπει ο καθένας να είναι εξασφαλισμένος για την περιουσία του και για την ακεραιότητα του εαυτού του. Χαρακτηριστικά παρατηρεί ότι «...κανένας, οποιασδήποτε τάξεως και θρησκείας, δεν είναι

---

θείσας εποχής, κατα τας οποίας έδειξεν και το Ιερατεϊόν και οι Προεστώτες διάφορον πολιτείαν. Ολίγα εξαιρέσεις δεν αποτελούν γενικόν κανόνα». Βλ. Ιωάννου Φιλήμονος, *Δοκίμιον Ιστορικών περί της Φιλικής Εταιρείας*, εν Ναυπλία 1834, σελ. 93-94. Σε υποσημείωση, ωστόσο, ο Φιλήμων παρατηρεί ανακριβώς πως «Η Μεγάλη Εκκλησία της Κωνσταντινουπόλεως αφόρισε μάλιστα την ανάγνωσιν, όσων έγγραφεν ούτος κατά του Ιερατεϊού». Και θεωρούνται ανακριβή διότι α) δεν ήταν αφορισμός από την Σύνοδο της Εκκλησίας, αλλά επιστολή του Πατριάρχη Γρηγορίου Ε΄ προς τον Μητροπολίτη Σμύρνης, στον οποίο γράφει για το έντυπο *Νέα Πολιτική Διοικήσις*, το οποίο είναι «τοις δόγμασι της ορθοδόξου ημών πίστεως εναντιούμενον» και β) δεν ήταν εναντίον του Ιερατεϊού, όπως γράφει Φιλήμων. Πρέπει να προσθέσουμε ότι και ο Μιχαήλ Περγικάρης κατηγορούσε τον Ρήγα ότι ήθελε «...ν' ανατρέψη την θρησκείαν ως περιττήν κατά μίμησιν των Γάλλων». Βλ. Μιχαήλ Περγικάρης, *Ρήγας ή κατα ψευδοφιλελλήνων*, (επιμ. Λ. Βρανούση), Κέντρου Ερεύνης του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 1997, σελ. 56.

32. Σχετικά με τις θρησκευτικές πεποιθήσεις του Ρήγα βλ. Ι. Μπολανάκη, «Η θρησκευτικότητα του Ρήγα Βελεστινλή», *Υπέρις*, τόμ. 2, *Πρακτικά Β΄ Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας»*, Αθήνα 1994, σελ. 635-642 και Δημ. Καραμπερόπουλου, «Ο επαναστάτης Ρήγας και Ορθόδοξη πίστη», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 36, Λάρισα 1999, σελ. 313-320.
33. Βλ. Ανωνύμου του Έλληνος, *Ελληνική Νομαρχία, ήτοι λόγος περί ελευθερίας*, Εν Ιταλία 1806, «Βιβλίο τέταρτο. Οι συνεργοί της τυραννίας», «Κάλβος», Αθήνα 1968, σελ. 98 κ. εξ.
34. Ρήγα Βελεστινλή, *Επαναστατικά*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνο-Ρήγα, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου, με την προσθήκη ευρετηρίου, Αθήνα 1994, σελ. 16.

σίγουρος μήτε δια την ζώην του, μήτε δια την τιμήν του, μήτε δια τα υποστατικά του. Ο πλέον ήσυχος, ο πλέον αθώος. Ο πλέον τίμιος πολίτης κινδυνεύει κάθε στιγμήν να γίνη ελεεινή θυσία της τυραννικής φαντασίας, ή των αγρίων τοποτηρητών και αναξίων μεγιστάνων του Τυράννου». Επίσης, στον *Θούριο* του, διεκτραγωδεί την κατάσταση της αβεβαιότητας για την ζωή και την περιουσία των χριστιανών και των μωαμεθανών:

*«Ανδρείοι καπετάνοι, παπάδες, λαϊκοί,  
σκοτώθηκαν, κι' αγάδες, με άδικον σπαθί,  
κι αμέτρητ' άλλοι τόσοι, και Τούρκοι και Ρωμιοί,  
ζώην και πλούτον χάνουν, χωρίς καμμιά 'φορμή»*, (στίχ. 17-20).

Κι' αυτήν την ασφάλεια και εμπιστοσύνη, ο Ρήγας τόνιζε πως θα τους την εξασφάλιζε μόνο η δημοκρατική του πολιτεία, που θα προέκυπτε μετά την επανάσταση του.

### Πώς είδαν οι Αυστριακοί το επαναστατικό σχέδιο του Ρήγα

Ενδιαφέρον έχει να εξετάσει κανείς το πώς είδαν οι Αυστριακοί το επαναστατικό σχέδιο του Ρήγα, μετά τη σύλληψη, που πετύχανε ύστερα από την προδοσία, από έναν Έλληνα τυχάρπαστο έμπορο. Αποκαλυπτικά είναι τα όσα γράφει ο υπουργός Αστυνομίας της Αυστρίας Πέργκεν σε έγγραφό του στον αυτοκράτορά του Φραγκίσκο, στις 27 Απριλίου 1798: «...Ως προπαρασκευαστικών μέσων προς τον σκοπόν τούτον (την επανάσταση) συνέταξε και διέδωκεν ο Ρήγας σφόδρα επαναστατικών τραγούδι, τον *Θούριον Ύμνον*, ητοίμασε χάρτας της Ελλάδος και των γειτονικών χωρών, εκ των οποίων εις απετελείτο από 12 φύλλα, ετύπωσεν δε μέγα αριθμόν αντιτύπων, μετέφρασεν ελληνιστί το τέταρτον μέρος του βιβλίου *Ανάχαρσις* με πολιτικάς σημειώσεις και τον *Ηθικόν Τρίπονν*. Εξέδωκεν εικόνας του Μεγάλου Αλεξάνδρου με παρατηρήσεις περί της ανδρείας του. Επώλησεν εξ όλων των ανωτέρω μέρος εις πολλούς Έλληνες ενταύθα, τα πολλά όμως έστειλεν εις Μολδαβίαν, την Βλαχίαν και την Ελλάδα με την πρόθεσιν να κάμη εις τους Έλληνας αισθητήν την αντίθεσιν μεταξύ της παλαιάς και της σημερινής των καταστάσεως».

## Β΄. Σχέδιο για την εφαρμογή και επικράτηση της επανάστασης

Η δεύτερη ενότητα του επαναστατικού σχεδίου του Ρήγα περιλάμβανε την εφαρμογή της επαναστάσεώς του, με σκοπό την απελευθέρωση των σκλαβωμένων από την τυραννία και την δημιουργία, μετά την επικράτησή της, μιας νέας καταστάσεως, της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως*, όπου θα υπήρχε ελευθερία, ισονομία, δημοκρατία, ανεξιθρησκεία, σεβασμός των *Δικαίων του Ανθρώπου*.

Για την εφαρμογή του επαναστατικού του σχεδίου, ο Ρήγας σκέφτεται πως απαραίτητο στοιχείο για την επιτυχία είναι η στρατιωτική εκπαίδευση<sup>35</sup> των υπόδουλων, που θα πρέπει να γίνει σύμφωνα με τις ισχύουσες σύγχρονες απόψεις της πολεμικής τέχνης. Γνώριζε καλά ο Ρήγας ότι οι επαναστατημένοι λαοί δεν θα μπορούσαν να αντιπαραταχθούν στο στρατό του Σουλτάνου, αν δεν ήταν εξασκημένοι στην σύγχρονη πολεμική τέχνη. Έτσι, μέσα στην σημαντική χρονιά του 1797, ο Ρήγας μεταφράζει ένα εγχειρίδιο πολεμικής τέχνης του Αυστριακού στρατάρχη von Khevenhüller (1683-1744) και το τυπώνει με τον τίτλο *Στρατιωτικόν Εγκόλπιον*<sup>36</sup> με σκοπό να χρησιμοποιηθεί για την στρατιωτική εκπαίδευση των Ελλήνων, που στην πλειονότητά τους ήταν άπειροι στον πόλεμο. Δυστυχώς, δεν έχει βρεθεί μέχρι τώρα αντίτυπο αυτής της μετάφρασης και έκδοσης γιατί κατασχέθηκαν από την Αυστριακή Αστυνομία. Και όσα ξέρουμε για το *Στρατιωτικό Εγκόλπιο*, τα γνωρίζουμε από τα ανακριτικά έγγραφα των Λεγράν και Αμάντου.

Για το πόσο σημαντική ήταν αυτή η ενέργεια του Ρήγα, να μεταφράσει δηλαδή και να τυπώσει το βιβλίο με την σύγχρονη πολεμική τέχνη, δείχνεται

---

35. Ας σημειωθεί, εδώ, με την ευκαιρία, ότι ο Ρήγας καθιερώνει στο Σύνταγμά του, στο άρθρο 109, την στρατιωτική εκπαίδευση και των γυναικών: «Όλοι οι Έλληνες είναι στρατιώται. Όλοι πρέπει να γυμνάζονται εις τα άρματα και να ρίχνουν εις το σημάδι. Όλοι πρέπει να μανθάνουν την τακτική. Ως και αι Ελληνίδες βαστούν μιζράκια (τόξα) εις το χέρι, αν δεν είναι επιτήδεια εις το τουφέκι». Μάλιστα, είναι ιδέα, προσθήκη του Ρήγα, διότι το Γαλλικό Σύνταγμα, το οποίο είχε ως πρότυπο, δεν περιέχει τέτοια διάταξη.

36. Το βιβλίο αυτό του Ρήγα δεν κυκλοφόρησε διότι κατασχέθηκε από την Αυστριακή Αστυνομία. Ό,τι γνωρίζουμε είναι γνωστό από τα ανακριτικά έγγραφα του Αιμ. Λεγράν, *Ανέκδοτα έγγραφα* ό.π. σελ. 67, όπου αναγράφεται ότι το «*περί στρατιωτικών κανόνων πραγματευόμενον έργον το επιγραφόμενον “ο στρατάρχης Κεβενχύλλερ”*» είχε και κείμενο καθώς και άσματα. Επίσης, στα έγγραφα του Κων. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα*, ό.π., σελ. 165 και 185, όπου αποκαλείται «*Εγκόλπιον*», το οποίο περιείχε «*τους πολεμικούς κανονισμούς*».



από το τι διατυπώνει ο Ανώνυμος ο Έλληνας στην *Ελληνική Νομαρχία*<sup>37</sup> του, στα 1806, μόλις οκτώ χρόνια μετά το μαρτύριο του Ρήγα. Χαρακτηριστικά γράφει ότι «Των αρμάτων η επιστήμη είναι διεξοδικωτάτη και χρειάζεται εν πόνημα όχι μικρόν περί αυτής, δια το οποίον οι νυν Έλληνες μεγάλην χρείαν έχουσι και άμποτες κανέναν φιλογενής να το κατορθώση, δια να μάθωσιν όλοι, πόσον η τέχνη του πολέμου είναι μεγάλη». Κι' ο Ρήγας είχε την προνοητικότητα να το εκδώσει, ήδη, στα 1797, γιατί ως πραγματικός επαναστάτης και ηγέτης, γνώριζε ακριβέστατα την αναγκαιότητά του. Γι' αυτό στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της φυσιογνωμίας του αναφέρεται πως ήταν και στρατιωτικός νους.

Σχετικά τώρα με το στρατιωτικό μέρος του επαναστατικού του σχεδίου, διαπιστώνεται από τα ανακριτικά έγγραφα Λεγράν και Αμάντου<sup>38</sup> ότι ο Ρήγας Βελεστινλής σχεδίαζε την έναρξη της επανάστασης του από τις περιοχές της Μάνης όπου βρίσκονταν οι εμπειροπόλεμοι Μανιάτες. Μετά θα προχωρούσε να ελευθερώσει την υπόλοιπο Πελοπόννησο και με την παράλληλη στρατιωτική εκπαίδευση των υπόδουλων θα βιάδιζε προς την Ήπειρο, όπου ανθούσε το άλλο μέρος του εμπειροπόλεμου ελληνικού πληθυσμού, οι Σουλιώτες<sup>39</sup>. Από εκεί θα προχωρούσε, σα σε τόξο, να επαναστατήσει και να ελευθερώσει την υπόλοιπο Ελλάδα και τις άλλες Βαλκανικές περιοχές της Αλβανίας, Σερβίας, Βουλγαρίας, Βλαχίας.

Ο Ρήγας στήριζε την επανάστασή του στις ντόπιες, γηγενείς δυνάμεις των σκλαβωμένων κι όχι στη βοήθεια των μεγάλων της εποχής του, κάτι που έχει τεκμηριώσει θαυμάσια στις μελέτες του ο καθηγητής Νικόλαος Πανταζόπουλος<sup>40</sup>. Ο Ρήγας γνώριζε ότι οι ξένες δυνάμεις ενδιαφέρονται για τα συμφέροντά τους κι' όχι για τα συμφέροντα των σκλαβωμένων. Νωπές θα ήταν στον Ρήγα οι εμπειρίες από τα Ορλωφικά και ακόμη πιο νωπές οι συνθήκες του

37. Βλ. Ανώνυμου του Έλληνα, *Ελληνική Νομαρχία, ήτοι λόγος περί ελευθερίας*, Εν Ιταλία 1806, εκδ. «Κάλβου», Αθήνα 1968, σελ. 34. Μάλιστα, ο συγγραφέας αφιερώνει την έκδοση «εις τον τύμβον του Μεγάλου και Αειμνήστου Έλληνα Ρήγα, του υπέρ της σωτηρίας της Ελλάδος εσφαρισθέντος».

38. Βλ. Αιμ. Λεγράν, *Ανέκδοτα έγγραφα...*, ό.π., σελ. 11, 71 και Κων. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα...*, ό.π., σελ. 155 και 179.

39. Χαρακτηριστικά διερωτάται ο Ρήγας στον *Θούριό* του μέχρι τότε θα μένουν ανδραναείς οι εμπειροπόλεμοι πληθυσμοί των Μανιατών και Σουλιωτών, για να τους ωθήσει στον πραγματικό επαναστατικό αγώνα που ετοιμάζε:

«Σουλιώτες και Μανιάτες, λιοντάρια ζακουστά,

ώς τότε στες σπηλιές σας κοιμάσθε σφαλιστά;», (*Θούριος*, στιχ. 63-64).

40. Βλ. Νικ. Πανταζοπούλου, *Μελετήματα για τον Ρήγα Βελεστινλή*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1994.

Σιστόβ<sup>41</sup>, του 1791 μεταξύ του Σουλτάνου και της Αυστρίας και του Ιασίου, 1792, μεταξύ του Σουλτάνου και της Ρωσίας.

Όσον αφορά, τώρα, για το ερώτημα αν το επαναστατικό σχέδιο του Ρήγα ήταν εφαρμόσιμο με την έναρξη της επανάστασης του, μπορούμε να ισχυρισθούμε ότι θα πετύχαινε και τούτο διότι διαπιστώνουμε ότι η μετά από λίγα χρόνια εξέγερση του 1821, άρχισε από την Πελοπόννησο, τη Στερεά Ελλάδα και σιγά-σιγά επεκτάθηκε βορειότερα και τελικά επικράτησε, όπως ήθελε να ξεκινήσει να εφαρμόζει και ο Ρήγας το σχέδιό του. Αντίθετα, απέτυχε, ως γνωστόν, η επανάσταση στις Παραδουνάβιες περιοχές, στις οποίες ωστόσο ο Ρήγας ζούσε και τις γνώριζε καλά. Αλλά, ως στρατιωτικός νους ήξερε πολύ καλά ότι δεν θα είχε επιτυχία η έναρξη της επανάστασης του από εκείνα τα μέρη, γι' αυτό και στράφηκε προς την Πελοπόννησο.

### Η Επαναστατική Προκήρυξη

Ο Ρήγας Βελεστινλής, γνώστης της διπλωματίας και της σημασίας του ψυχολογικού παράγοντα στην έκβαση ιδιαίτερα των επαναστατικών κινήματων, είχε προνοήσει, με την κήρυξη της επανάστασής του, να έχει έτοιμη την *Επαναστατική Προκήρυξη*<sup>42</sup>, όπου διατυπώνει το δίκαιον της ένοπλης εξέγερσης κατά της τυραννικής εξουσίας του Σουλτάνου. Δημιουργούσε έτσι δίκαιον για τη νομιμότητα του επαναστατικού του κινήματος, για να είναι σε θέση αμέσως να ζητήσει την πολιτική αναγνώριση από τα άλλα έθνη. Η ενέργεια αυτή του Ρήγα, να έχει δηλ. έτοιμη την *Επαναστατική Προκήρυξη*, δείχνει την προνοητικότητα του, τη σοβαρότητα της προετοιμασίας της επανάστασής του, καθώς επίσης, και ότι είχε προετοιμάσει τη νομική και πολιτική κάλυψη του κινήματός του.

### Η προοπτική της επανάστασης του Ρήγα

Το επαναστατικό, όμως, σχέδιο του Ρήγα δεν σταματούσε στην έκρηξη της επανάστασης, όπως συνήθως συμβαίνει στις εξεγέρσεις. Προχωρούσε

41. Ο Ρήγας, μάλιστα, σημειώνει στη *Χάρτα* του, (φύλλο 11, στην Βουλγαρία πλησίον του Δουνάβεως ποταμού), με τα σύμβολα της ειρήνης «Οίσκος. Συστόβ 1791», τη γενομένη συνθήκη ειρήνης μεταξύ Αυστρίας και Οθωμανικής Πύλης.

42. Βλ. Ρήγα Βελεστινλή, *Τα Επαναστατικά. Επαναστατική Προκήρυξη, τα Δίκαια του Ανθρώπου, το Σύνταγμα, Θούριος, Ύμνος Πατριωτικός*. Έκδοση Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1994, σελ. 15-18.

και στην εδραίωσή της, στις περιοχές που θα ελευθέρωνε από την Οθωμανική τυραννία, δημιουργώντας νέο πολιτειακό καθεστώς, τη *Νέα Πολιτική Διοίκηση*. Ο Ρήγας έδινε μεγάλη σημασία στο τι θα γίνει αμέσως μετά τη στρατιωτική νίκη. Πίστευε ότι η αναρχία είναι μορφή τυραννίας, όπως το τονίζει και στο *Θούριό*<sup>43</sup> του. Για το λόγο αυτό ετοίμασε το Σύνταγμά του, για να είναι το κράτος έτοιμο, μετά την στρατιωτική νίκη, να διοικηθεί με ένα συγκεκριμένο δημοκρατικό Σύνταγμα. Ο Ρήγας μετέφρασε από τα Γαλλικά τη *Νέα Πολιτική Διοίκηση*, που περιέχει την *Επαναστατική Προκήρυξη, τα Δίκαια του Ανθρώπου*, και το Σύνταγμα, όπου, ωστόσο, προσέθεσε στο Γαλλικό πρότυπο και πολλά δικά του κείμενα<sup>44</sup>, τα οποία δείχνουν την πρωτοποριακή πολιτική σκέψη του, στην εδραίωση και οργάνωση του κράτους του.

Ο Ρήγας στήριζε τη νέα πολιτική κατάσταση στη δημοκρατία και όχι στην κληρονομική εξουσία. Μάλιστα, καταχωρίζει και διατάξεις<sup>45</sup> για την προάσπιση της δημοκρατίας από τους εχθρούς της, οι οποίοι θα επιχειρούσαν να την καταλύσουν. Ήθελε να δημιουργήσει μια νέα τάξη πραγμάτων στο Βαλκανικό χώρο με την εφαρμογή του δημοκρατικού Συντάγματος και των *Δικαίων του Ανθρώπου*. Για το κράτος του, εξάλλου, εκτύπωσε και τη *Χάρτα* του. Ήθελε να έχει έτοιμο ένα χάρτη του χώρου που θα λευτέρωνε και θα δημιουργούσε τη δημοκρατία του, με τις επαρχίες και τις τοπαρχίες της. Η *Χάρτα* του θα ήταν ένα βοηθητικό εργαλείο της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως* του, του Συντάγματός του, όπως διατυπώνεται στα πρόσφατα αποτελέσματα της έρευνά μας<sup>46</sup>, μετά την ενασχόληση μας με την επανέκδοση της *Χάρτας* και τη σύνταξη του ευρετηρίου των ονομάτων της.

---

43. «Γιατί κ' η αναρχία ομοιάζει την σκλαβιά», *Θούριος*, 1797, στίχ. 27. Ο Ρήγας διατυπώνει την πολιτική του αντίληψη σχετικά με την αναρχία, της οποίας οι πολιτικές αντιλήψεις σε όλες τις εποχές εκφράζονται από ανθρώπους, οι οποίοι θέλουν μόνο να γκρεμίσουν, αλλά δεν χτίζουν, δεν προτείνουν ένα συγκεκριμένο πολιτικό πρόγραμμα. Ο Ρήγας το αποτόλμησε, πρότεινε και επιχείρησε να το εφαρμόσει, γι' αυτό και κατατάσσεται στις μεγάλες φυσιογνωμίες του Βαλκανικού χώρου.

44. Στη δίγλωσση έκδοση Γαλλικά -Ελληνικά του Συντάγματος του Ρήγα, που ετοιμάζεται από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα θα φανούν ξεκάθαρα οι προσθήκες του Ρήγα.

45. Βλ. *Δίκαια του Ανθρώπου*, άρθρο 35.

46. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Η *Χάρτα της Ελλάδος* του Ρήγα. Τα πρότυπά της και νέα στοιχεία», στο *Η Χάρτα του Ρήγα*, επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1998.

#### IV. Κρυφή και παράνομη εκτύπωση των επαναστατικών του έργων

Επί πλέον, το και σπουδαιότερο, ο Ρήγας κλεισμένος δύο μερόνυχτα στο τυπογραφείο των Σιατιστινών αδελφών Πούλιου, τύπωνε παράνομα την *Επαναστατική Προκήρυξη*, *Τα Δίκαια του Ανθρώπου*, το Σύνταγμα και τον *Θούριο* καθώς επίσης και το βιβλίο *Στρατιωτικόν Εγκόλλιον*. Στα έγγραφα αναγράφεται ότι «...ο Huggele ωμολόγησεν ότι εις το τυπογραφείον του αφεντικού του, του Πουλίου, ετυπώθη μία προκήρυξις εις σχήμα φύλλου με ξυλογραφίαν σφηνός επικεφαλής, ότι εχρειάσθη δια την εργασίαν αυτήν δύο νύκτας πιεζόμενος μέγਾਲως να σπεύδῃ υπό του πάντοτε σχεδόν παρόντος Ρήγα Βελεστινλή και ότι έπειτα τα μέχρι 3000 ετοιμασθέντα αντίτυπα εστάλησαν εις τον Ρήγαν εις την κατοικίαν του»<sup>47</sup>. Γνώριζε πλέον ο Ρήγας πως με κανέναν τρόπο δεν θα ήταν δυνατόν να παραπλανήσει τη λογοκρισία και την Αστυνομία. Τώρα το επαναστατικό του έντυπο ανέγραφε ξεκάθαρα την *Επαναστατική Προκήρυξη* και πως ξεκίναγε έτσι τον ένοπλο αγώνα κατά της οθωμανικής τυραννίας. Γι' αυτό και τα τύπωσε παράνομα.

#### V. Εξασφάλιση διαβατηρίου από τις Αυστριακές Αρχές

Ο Ρήγας έχοντας τυπώσει τα επαναστατικά του έργα και έχοντας προετοιμασθεί, χωρίς να δώσει καμμιά λαβή, ώστε να κινήσει τις υποψίες της Αυστριακής Αστυνομίας, αν και ο Ρήγας ήταν υπό παρακολούθηση, κατόρθωσε να πάρει διαβατήριο, να φορτώσει τα πράγματά του και να ξεκινήσει για το μεγάλο του σκοπό, έχοντας πάρει τις σημαντικές επαναστατικές του αποφάσεις. Χαρακτηριστικά είναι αυτά που αναφέρει ο Αυστριακός Διοικητής Τεργέστης στον υπουργό Αστυνομίας της Βιέννης: «Μου κατηγγέλθη μυστικά ότι κάποιος Ρήγας Βελεστινλής, ο οποίος χθες έφθασε με διαβατήριο της αρμοδίας αυτοκρατορικής αρχής έφερε μαζί του ύποπτα βιβλία, αποβλέποντα εις την παρασκευήν επαναστάσεως εις την Ανατολήν»<sup>48</sup>.

47. Βλ. Κ. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1930, επανατύπωση Αθήνα 1997, σελ. 21.

48. Κ. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα...*, ό.π., αρ. εγγράφου 1, σελ. 3.

Ο Ρήγας έφυγε από τη Βιέννη, διέσχισε την Αυστρία και κατευθύνθηκε στα σύνορά της, χωρίς μέχρι εκείνη τη στιγμή η Αυστριακή Αστυνομία να είχε υποψιασθεί κάτι από τη δράση του. Στοιχείο που δείχνει την μεγάλη επαναστατική συνωμοτική ικανότητα του Ρήγα.

## VI. Η προδοσία

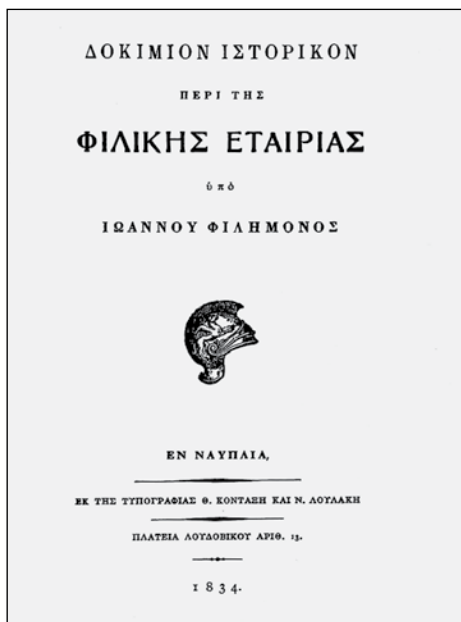
Ο μικρόψυχος, χωρίς πατριωτική συνείδηση, Έλληνας έμπορος Δημήτριος Οικονόμου άνοιξε την επιστολή, που απευθυνόταν, όχι στον ίδιο, αλλά στον συνέταιρό του, κατέδωσε στην Αυστριακή Αστυνομία την επιστολή του Ρήγα και τα κιβώτια με τα επαναστατικά του έγγραφα. Μόλις ο Ρήγας καταφθάνει στο ξενοδοχείο να καταλύσει, συλλαμβάνεται ανακρίνεται και ξεσκεπάζεται η επαναστατική του κίνηση. Η καλά οργανωμένη Αυστριακή Αστυνομία τότε έμαθε την επαναστατική κίνηση του Ρήγα και περισσότερο κατατρόμαξε γιατί δεν είχε υποψιασθεί τη συνωμοσία, που μέσα στην επικράτειά της εξυφαινότανε, δίδοντας την εντύπωση πως είχε εκμηδενισθεί η αποτελεσματική μηχανή της αστυνόμευσής της. Μάλιστα, ο ίδιος ο αυτοκράτορας Φραγκίσκος παρακολουθούσε πλέον από κοντά την πορεία των ανακρίσεων<sup>49</sup>. Ο Ρήγας κατόρθωσε, επί τόνους μήνες, να παραπλανήσει την Αστυνομία δείχνοντας έτσι και σ' αυτό το σημείο την ιδιοφυία του και την επαναστατική του δεινότητα.

## Συμπέρασμα

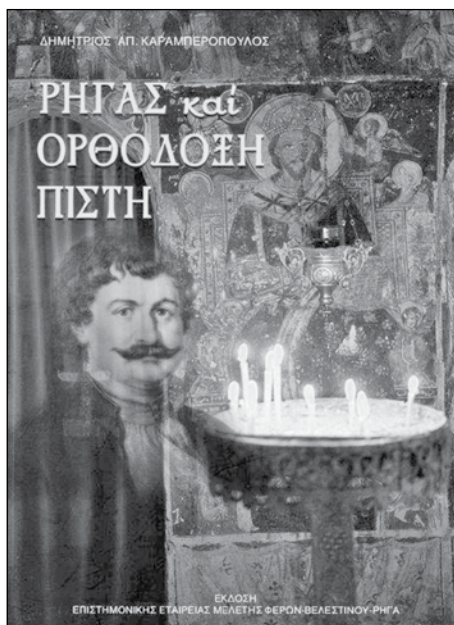
Όλες οι ενέργειες του Ρήγα δείχνουν τη μεγάλη του προνοητικότητα, το πόσο πραγματιστής ήταν, πόσο αληθινός εξεταστής των πραγμάτων, με ικανότητα να καλύπτει, ως πραγματικός επαναστάτης, τους αληθινούς επαναστατικούς του σκοπούς, ότι κατά την προετοιμασία του επαναστατικού του σχεδίου ήταν αρκετά «σκεπτικός και κρυψίνους», καθώς επίσης, προσεκτικός και συνετός «εξεταστής των πραγμάτων» και όχι «επιπόλαιος», αλλά σώφρων, μεθοδικός, συστηματικός, που δούλεψε με περίσκεψη καθ' όλη την προετοι-

49. Κ. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα...*, ό.π., όπου πολλά έγγραφα απευθύνονται στον αυτοκράτορα Φραγκίσκο, ο οποίος μάλιστα σε πολλά σημειώνει ιδιοχείρως, όπως το υπ' αρ. 7 έγγραφο: «Λαμβάνω γνώσιν όλων των γεγονότων τούτων. Πρέπει μετά ζήλου να εξακολουθήση η ανάκρισις των κρατηθέντων και η ενδεχομένη λήψις άλλων αναγκαίων μέτρων, να γίνεται δε και εις Εμέ έκθεσις από καιρού εις καιρόν περί των πορισμάτων». Και τα επόμενα έγγραφα υπ' αρ. 3, 5, 8, 10, 11, 18, 23, 24, 26, 28, 29, 37, 39, 48, 62 απευθύνονται στον αυτοκράτορα.

μασία της επανάστασής του, η οποία όμως ανακόπηκε από την προδοσία ενός Έλληнос τυχάρπαστου εμπόρου.



Η σελίδα τίτλου του βιβλίου του Ιωάννου Φιλήμονος, *Δοκίμιον ιστορικόν περί της Φιλικής Εταιρίας*, που εκδόθηκε το 1834, και στο οποίο χωρίς την απαραίτητη διερεύνηση των έργων του Ρήγα διατυπώνει ατεκμηρίωτες κρίσεις για την προσωπικότητα και τις δράσεις του, τις οποίες ανασκεύασαμε.



Σελίδα τίτλου της μελέτης *Ρήγας και Ορθόδοξη Πίστη*, με την οποία αναδεικνύονται μέσα από τα έργα του τα στοιχεία, ότι η *Νέα Πολιτική Διοίκησης* του Ρήγα δεν ήταν «τοις δόγμασι της ορθοδόξου ημών πίστεως εναντιούμενον», όπως υποστήριξε ο Πατριάρχης Γρηγόριος ο Ε΄.

## Ρήγας Βελεστινλής (1757-1798): Ο βίος και το έργο του

(Ιστορικά, εφημ. *Ελευθεροτυπίας*, τεύχ. 161,  
με τίτλο «Ρήγας Φεραίος 1757-1798», 28 Νοεμβρίου 2002, σελ. 6-10)

Στα χρόνια της βαριάς σκλαβιάς, όταν η Θεσσαλία στέναζε κάτω από την τυραννία του σουλτάνου, γεννήθηκε το 1757 ο Ρήγας στο Βελεστίνο Μαγνησίας, όπου και η αρχαία πόλις «Φεραί», εκ της οποίας οι μεταγενέστεροι συγγραφείς του απέδωσαν το επώνυμο «Φεραίος». Ο ίδιος ο Ρήγας πάντοτε ανέγραφε Βελεστινλής Θετταλός στα βιβλία του και στα έγγραφα κατά τη συνήθεια των λογίων της εποχής του, που ως επώνυμο χρησιμοποιούσαν τον τόπο καταγωγής του. Ωστόσο, το μέχρι πρόσφατα θεωρούμενο σαν πραγματικό όνομα του Ρήγα «Αντώνιος Κυριαζής», αποδείχθηκε μετά τις πρόσφατες μελέτες, ως ανιστόρητο και κατασκευάσμα «ευφάνταστων» συγγραφέων, γι' αυτό διαγράφηκε και από τα Σχολικά βιβλία Ιστορίας.

Ο Ρήγας Βελεστινλής για τη μόρφωσή του φοίτησε στη Σχολή της Ζαγοράς, όπου μελετούσε και αρχαίους κλασσικούς, όπως ενδεικτικά γνωρίζουμε από βιβλίο αρχαίων γεωγράφων, το οποίο απόκειται στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος. Αργότερα δεκαοκτώ-είκοσι χρονών μεταβαίνει στην Κωνσταντινούπολη, όπου μαθαίνει ξένες γλώσσες και αρχίζει να μεταφράζει το πρώτο του βιβλίο. Όμως και πάλι φεύγει και εγκαθίσταται στις Παρίστριες Ηγεμονίες, που γειτνιάζαν με την Ευρώπη και είχαν μια κάποια ελευθερία. Στο Βουκουρέστι αναπτύσσει έντονη δραστηριότητα, εισέρχεται στον κύκλο του λογίου Καταρτζή, γίνεται γραμματικός των Ηγεμόνων και συμμετέχει στα κοινά της περιοχής του. Εκλέγεται εκπρόσωπος της γειτονιάς του σε μια περίπτωση διάνοιξης ενός δρόμου και σε μια επιδημία χολέρας του ανατίθεται ο έλεγχος των σπιτιών για τη διαπίστωση αρρώστων.

Ο Ρήγας το 1790 μεταβαίνει για πρώτη φορά στη Βιέννη, ως γραμματικός και διερμηνέας ενός τοπάρχου, που θα τιμόταν από τον αυτοκράτορα της Αυστρίας. Τότε εκδίδει τα δύο πρώτα του βιβλία: Το *Σχολείον των ντελικάτων εραστών*, στο οποίο διαφαίνεται η πολιτικοκοινωνική του αντίληψη, διότι

καταφέρεται εναντίον των τίτλων ευγενείας και το *Φυσικής απάνθισμα*, όπου αναγράφει την υπέροχη σε νόημα ρήση «*Οποιοι ελεύθερα συλλογάζονται, συλλογάζονται καλά*». Στη φυσική του αυτή ο Ρήγας μεταφέρει, όπως έχουμε αποδείξει, την επιστημονική γνώση της Γαλλικής *Εγκυκλοπαιδείας* των Ντιντερώ και Ντ' Αλαμπέρ, για την καταπολέμηση της αμάθειας και της δεισιδαιμονίας

Επίσης, εκείνο τον καιρό, όπως ο ίδιος μας πληροφορεί στο τέλος του βιβλίου του *Φυσικής απάνθισμα*, μεταφράζει το βιβλίο του Μοντεσκιέ, *Το πνεύμα των νόμων*. Η προσπάθειά του αυτή δείχνει το πρώιμο ενδιαφέρον του Ρήγα για το πολιτικό, κοινωνικό πρόβλημα, τα συστήματα διοικήσεως του κράτους και τη διάκριση των εξουσιών. Θα ήθελε με τη μετάφραση αυτή να δείξει ότι το δημοκρατικό πολίτευμα είναι το καλλίτερο για να διοικηθεί ο κόσμος.

Σημαντικό ρόλο στην διαμόρφωση της επαναστατικής σκέψης του Ρήγα και τη σύλληψη του συγκεκριμένου επαναστατικού του σχεδίου θα πρέπει να διαδραμάτισαν, εκτός από τις μελέτες του, και σημαντικά γεγονότα της εποχής του: τα Ορλωφικά (1770), όπως αποκλήθηκαν τα αιματηρά γεγονότα που επακολούθησαν μετά την εξέγερση των παρακινήθων ραγιαδών από τους απεσταλμένους της τσαρίνας Αικατερίνης (ναύαρχος Ορλώφ), οι οποίοι εγκατέλειψαν τους εξεγερμένους Έλληνες στη manía των κατακτητών. Επίσης, η νέα πολιτειακή κατάσταση με την Γαλλική Επανάσταση και ο πόλεμος των «τριών Ιμπεριών» με τις επακολουθήσασες συμφωνίες του Συστώβ (1791) και Ιασίου (1792) μεταξύ της Αυστρίας, Ρωσίας και της Οθωμανικής Πύλης αντίστοιχα. Οι Συμφωνίες αυτές διέψευσαν τις ελπίδες των σκλαβωμένων, πως τάχα τα χριστιανικά κράτη θα απελευθέρωναν τους Έλληνες και τους άλλους Βαλκανικούς λαούς από τον Οθωμανικό δεσποτισμό και τυραννία.

Αποτέλεσμα των μελετών του και της εμπειρίας των ιστορικών γεγονότων ήταν ο Ρήγας να συλλάβει το επαναστατικό του σχέδιο και να στηρίξει την σχεδιαζόμενη Επανάστασή του στις ντόπιες, γηγενείς δυνάμεις των σκλαβωμένων. Τον Αύγουστο του 1796 επανέρχεται στη Βιέννη, όπου αρχίζει μια συστηματική δουλειά με την έκδοση της μεγαλειώδους *Χάρτας της Ελλάδος*, που την ολοκληρώνει την επομένη χρονιά. Παράλληλα, έχει συναντήσεις με άλλους Έλληνες πατριώτες, τους οποίους εμπνέει με το επαναστατικό του κίνημα, ιδιαίτερα με τον *Θούριό* του, τον οποίο συχνά τον τραγουδούν. Ακόμη, τυπώνει τα βιβλία *Νέος Ανάχαρσις*, και *Ηθικός Τρίπους*, όπου περιέχονται *Τα Ολύμπια*, τα οποία αναφέρονται στους Ολυμπιακούς αγώνες, την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου, το *Στρατιωτικόν Εγκόλπιον* και μυστικά και παράνομα



τυπώνει τα *Επαναστατικά* του κείμενα, όπου περιέχονται *Η Επαναστατική Προκήρυξη*, τα *Δίκαια του Ανθρώπου*, το Σύνταγμα και ο *Θούριος*.

### Η προδοσία

Και ενώ είχε πάρει διαβατήριο από της Αυστριακή Αστυνομία με σκοπό να κατέβει στην Ελλάδα, όταν φθάνει στην Τεργέστη, τελευταία πόλη της επικράτειας των Αυστρίας, συλλαμβάνεται, μετά την προδοσία ενός δυστυχώς Έλληνα εμπόρου. Η Αυστριακή Αστυνομία μέχρι εκείνη τη στιγμή δεν είχε αντιληφθεί την επαναστατική κίνηση του Ρήγα, γι' αυτό και αναστατώθηκε μια και δόθηκε η εντύπωση ότι ο Ρήγας εκμηδένισε την τόσο καλά οργάνωσή της. Ανακρίνεται, φυλακίζεται, βασανίζεται επί έξι μήνες και τελικά με σίδερα στα χέρια και στα πόδια μεταφέρεται στο Βελιγράδι, όπου παραδίνεται στους Τούρκους, οι οποίοι τον θανατώνουν μαζί με τους άλλους επτά Συντρόφους του στον Πύργο Νεμπόιζα, τον Ιούνιο του 1798.

### Το επαναστατικό σχέδιο του Ρήγα

Για την απελευθέρωση της Ελλάδος και των άλλων Βαλκανικών λαών από την Οθωμανική τυραννία, ο Ρήγας ως πραγματικός ηγέτης φρόντισε για την προετοιμασία της επανάστασης και την εφαρμογή της. Έδωσε σημασία στην ανύψωση πρώτα του ηθικού των σκλαβωμένων και στη δημιουργία επαναστατικής διάθεσης για να πάρουν τα όπλα εναντίον του τυράννου. Κατά την εφαρμογή του επαναστατικού του σχεδίου χρησιμοποίησε τα δύο σημαντικά μέσα της επικοινωνίας, τον **ήχο** και την **εικόνα**. Εξέδωσε την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου με τους τέσσερις στρατηγούς του και τέσσερις παραστάσεις από τα κατορθώματά του, τον πρόσφερε στους σκλαβωμένους ως πρότυπο ανδρείας και αποφασιστικότητας. Γι' αυτό εξ άλλου και στον *Ύμνο Πατριωτικό*, στροφή 33, αναφωνεί:

*«Αλέξανδρε, τώρα να βγής  
από τον τάφον, και να ιδής,  
των Μακεδόνων πάλιν  
ανδρείαν την μεγάλην,  
πώς τους εχθρούς νικούνε,  
με χαρά στη φωτιά».*

Σε μια εποχή όπου όλοι υμνούσαν τον Ναπολέοντα Βοναπάρτη, ως ελευθερωτή των λαών, ο οποίος μάλιστα βρισκόταν δίπλα στην σκλαβωμένη Ελλάδα, ο Ρήγας δεν έγραψε υπέρ του ένα στίχο, δεν τον ύμνησε. Αντίθετα εκείνη την εποχή τύπωνε την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου, προσφέροντας τον ως πρότυπο στους Έλληνες. Εξέδωσε επίσης τον τόμο *Νέος Ανάχαρσις*, όπου αναφέρεται στην ένδοξη ιστορία της αρχαίας Ελλάδος. Με το τραγούδι, με τον επαναστατικό παιάνα **Θούριος**, προσπαθεί να εμψυχώσει τους σκλαβωμένους και να τους ωθήσει στην μεγάλη απόφαση, την επανάσταση. Στους στίχους διεκτραγωδεί την θλιβερή κατάσταση των σκλαβωμένων:

*«Ως τότε παλληκάρια να ζούμεν στα στενά,  
μονάχοι, σαν λιοντάρια, στες ράχες, στα βουνά;*

*Να φεύγωμ' απ' τον κόσμο, για την πικρή σκλαβιά;  
Να χάνωμεν αδέρφια, Πατρίδα και γονείς,  
τους φίλους, τα παιδιόά μας κι όλους τους συγγενείς;*

*Τί σ' ωφελεί άν ζήσης και είσαι στη σκλαβιά;  
Στοχάσου πως σε ψένουν καθ' ώραν στη φωτιά»,*

(*Θούριος*, στίχ. 1-2, 4-6, 9-10).

Τονίζει όμως στους σκλαβωμένους πως η ελευθερία είναι αξία ανώτερη και από τη ζωή, γι' αυτό εκφράζοντας και την εμπειρία των σαράντα χρόνων της ζωής του, βροντοφωνεί:

*«Καλλιό 'ναι μιάς ώρας ελεύθερη ζωή,  
παρά σαράντα χρόνοι σκλαβιά και φυλακή»,* (*Θούριος*, στίχ. 7-8).

Παροτρύνει τους λαούς των Βαλκανίων να αρπάξουν τα όπλα και να ριχθούν στον ιερό αγώνα της επανάστασης:

*«Βουλγάροι κι Αρβανίτες, Αρμένιοι και Ρωμιοί,  
αράπηδες και άσπροι, με μιά κοινή ορμή,  
για την Ελευθερίαν να ζώσωμεν σπαθί  
πως είμασθ' αντριομένοι, παντού να ζακουσθή»,* (*Θούριος*, στίχ. 45-48).

Ακόμη, ως πραγματικός ηγέτης έδινε σημασία στο ψυχολογικό παράγοντα των σκλαβωμένων. Προσπαθούσε να ανυψώσει το ηθικό τους. Γι' αυτό καταρρίπτει ως μύθο την διάχυτη πεποίθηση ότι τάχα τα οθωμανικά στρατεύματα

ήταν ανίκητα. Δείχνει απεναντίας πως στην πραγματικότητα ήταν ευάλωτα και ενισχύει έτσι το φρόνημα των επαναστατών. Για τον σκοπό αυτό στο *Θούριό* του φέρνει το συγκεκριμένο παράδειγμα των «Γκιρτζιαλήδων» (λαού στα βουνά του Αίμου) που επαναστάτησαν στην περιοχή της Θράκης. Και ο Ρήγας διαλαλεί πως ο σουλτάνος δεν είναι τόσο δυνατός, όσο οι σκλαβωμένοι νομίζουν:

*«Ποτέ μην στοχασθήτε πως είναι δυνατός  
καρδιοχτυπά αι τρέμει σαν λαγός κι αυτός.  
Τριακόσιοι Γκιρτζιαλήδες τον έκαμαν να διή  
πως δεν μπορεί με τόπια, μπροστά τους να εβγή»*, (Θούριος, στίχ. 111-114).

Ο επαναστατικός παιάνας *Θούριος* γρήγορα διαδόθηκε σε χειρόγραφη μορφή στο χώρο των Βαλκανίων εμπνευστώντας τους σκλαβωμένους για τον τιτάνιο του πολέμου αγώνα. Μάλιστα, η διάδοση και εξάπλωσή του αποτελεί μοναδικό, ίσως, φαινόμενο στην ιστορία των λαών.

Ο Ρήγας κατά την προετοιμασία του επαναστατικού του σχεδίου σκέφθηκε πως είναι απαραίτητη η εκπαίδευση των σκλαβωμένων στην πολεμική τέχνη και σύμφωνα με τις ισχύουσες απόψεις της εποχής του, για να είναι σε θέση να αντιπαραταχθούν στο στρατό του σουλτάνου. Για το σκοπό αυτό μεταφράζει το *Στρατιωτικόν Εγκόλπιον*, ενός διασήμου τότε Αυστριακού στρατηγού. Με την ενέργειά του αυτή θα τόνωνε το ηθικό των σκλαβωμένων, οι οποίοι θα έβλεπαν ότι εκπαιδεύονται στην πολεμική τέχνη της εποχής, όπως εκπαιδεύεται και ο στρατός του σουλτάνου. Επίσης, την έναρξη της Επανάστασης την σχεδίαζε να γίνει από την περιοχή, όπου βρίσκονταν οι εμπειροπόλεμοι πληθυσμοί της Μάνης και της Ηπείρου. Στη συνέχεια, η Επανάσταση θα επεκτεινόταν στα υπόλοιπα μέρη της Ελλάδος και στις άλλες Βαλκανικές περιοχές.

Πρέπει να τονισθεί πως ο Ρήγας στήριζε την επανάστασή του στις ντόπιες, γηγενείς δυνάμεις των σκλαβωμένων. Δεν υπάρχει στα έργα του, στον *Θούριό* του, έκκληση στις τότε μεγάλες δυνάμεις Ανατολής και Δύσης, για βοήθεια στην επανάσταση του. Πίστευε πως οι ξένες δυνάμεις θα εξυπηρετήσουν τα συμφέροντά τους και μόνο. Με την επικράτηση της επανάστασής του, τέλος, στη θέση του οθωμανικού δεσποτισμού, θα δημιουργούσε τη *Νέα Πολιτική Διοίκηση* του, τη νέα τάξη πραγμάτων στο Βαλκανικό χώρο, με την εφαρμογή του Δημοκρατικού Καταστατικού Συντάγματος και των *Δικαίων του Ανθρώπου*. Στήριζε τη νέα πολιτική κατάσταση στη δημοκρατία και όχι στην

κληρονομική εξουσία. Πρότυπά του ήταν η Δημοκρατία των αρχαίων Αθηνών και η Γαλλική Επανάσταση.

### Η Χάρτα της Ελλάδος χάρτης του κράτους του Ρήγα

Ο Ρήγας τύπωσε σε έξι μήνες, αφού έπαιρνε την άδεια του λογοκρίτη της Αυστριακής Αστυνομίας, τη δωδεκάφυλλη *Χάρτα της Ελλάδος*. Κατόρθωσε να αποκρύψει τους πραγματικούς σκοπούς της έκδοσής της με την αναγραφή του ονόματος, με την καταχώριση των Επιπεδογραφιών ιστορικών τόπων και γεγονότων της αρχαιότητας και την παράθεση διάσπαρτα στα δώδεκα φύλλα της *Χάρτας* των εκατόν εξήντα δύο νομισμάτων. Η *Χάρτα* ήταν πολιτικός χάρτης του κράτους του, με σύνορα και διαιρεμένος σε επαρχίες και τοπαρχίες για να είναι σε θέση μετά την επανάσταση και το γκρέμισμα της τυραννίας, να συστήσει τη δημοκρατική πολιτεία, με τη διενέργεια εκλογών και την εκλογή αντιπροσωπευτικής βουλής. Σύμφωνα με το Σύνταγμά του, το οποίο τύπωσε παράνομα, κάθε επαρχία θα έστελνε ανάλογο αριθμό αντιπροσώπων. Ο Ρήγας ετοίμασε τον λεπτομερή αυτόν χάρτη του κράτους του, του βαλκανικού χώρου, για να είναι προετοιμασμένος για τη διεξαγωγή εκλογών και την αναλογική αποστολή αντιπροσώπων βουλευτών, όπως ορίζει το Σύνταγμά του, άρθρα 20 και 22.

### Το πρωτοπόρο Σύνταγμα του Ρήγα

Ο Ρήγας Βελεστινλής ως ρεαλιστής ηγέτης ενδιαφέρθηκε για το πολιτικό σύστημα, που θα εφαρμοζότανε μετά την επανάσταση και την κατάλυση της τυραννίας. Πίστευε ότι η αναρχία είναι μορφή τυραννίας, όπως μάλιστα το διατυπώνει και στο *Θούριό* του (στίχος 27) πως «η αναρχία ομοιάζει την σκλαβιά». Γι' αυτό, για να μπορούν οι επαναστατημένοι λαοί των Βαλκανίων να κυβερνηθούν δημοκρατικά, συντάσσει ένα σχέδιο Συντάγματος, τέσσερα χρόνια μετά το πρότυπο γαλλικό σύνταγμα του 1793. Ο Ρήγας ωστόσο πρόσθεσε και πολλά δικά του στοιχεία, όπως για παράδειγμα πρώτος καθιέρωνε σε Σύνταγμα την υποχρεωτική εκπαίδευση αγοριών και κοριτσιών, γνωρίζοντας τη μεγάλη παιδευτική δύναμη της γυναίκας στην διάπλαση και ανάπτυξη του ανθρώπου. Επίσης, συνιστούσε την οικονομική ενίσχυση των αδυνάτων από την πολιτεία και αναγνώριζε δικαιώματα εκτός από τα άτομα και στις κοινω-

νικές ομάδες, κάτι που πριν από πενήντα σχεδόν χρόνια αναγνωρίστηκαν από τον καταστατικό χάρτη του Ο.Η.Ε.

Στο άρθρο 7 του Συντάγματός του τονίζει με έμφαση πως κυρίαρχος λαός του κράτους του μετά την επανάσταση θα είναι όλοι οι κάτοικοι «χωρίς εξαιρέσεις θρησκείας και διαλέκτου, Έλληνες, Βούλγαροι, Αλβανοί, Βλάχοι, Αρμένιδες, Τούρκοι, και κάθε άλλο είδος γενεάς». Συνιστά τη συνεργασία των λαών για την εδραίωση και προκοπή της δημοκρατικής πολιτείας του Βαλκανικού χώρου. Γι' αυτό τονίζει πως «Ο Βούλγαρος πρέπει να κινήται, όταν πάσχει ο Έλληνας και τούτος πάλιν δι' εκείνον και αμφοτέροι δια τον Αλβανόν και Βλάχον», (*Τα Δίκαια του Ανθρώπου*, άρθρο 34). Επί πλέον τονίζει ότι οι δημοκρατικοί πολίτες θα πρέπει να συμμετέχουν ενεργά στα κοινά και να υπερασπίζονται τους δημοκρατικούς θεσμούς θεωρώντας αυτήν την υποχρέωσή τους «ως το πλέον ιερόν από όλα τα χρέη» τους, (*Τα Δικαία του Ανθρώπου*, άρθρο 35).

\*\*\*

Ο Ρήγας Βελεστινλής με το έργο του, έχει αναδειχθεί ως μία από τις μοναδικές φυσιογνωμίες του Νεώτερου Ελληνισμού και του Βαλκανικού χώρου: Διαφωτιστής, επαναστάτης, μάρτυρας, πολιτικός νους, στρατιωτικός νους, οραματιστής μιας δημοκρατικής πολιτείας των Βαλκανικών λαών. Δεν ευτύχησε λόγω της προδοσίας να δει ελεύθερους από τη σουλτανική τυραννία τους Βαλκανικούς λαούς. Το επαναστατικό του ωστόσο μήνυμα ατσάλωσε τους σκλαβωμένους στην απόφασή τους για επανάσταση και λίγα χρόνια αργότερα ο σπόρος της λευτεριάς βλάστησε στα Βαλκάνια.



Μερικοί Σύεδροι του Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας» κατά την επιμνημόσυνη δέηση στο «Σπίτι του Ρήγα», 1 Ιουνίου 1986. Στην πρώτη σειρά από αριστερά: Χρήστος Χειμώνας, Λέανδρος Βρανούσης, Αχιλλέας Λαζάρου, Δημ. Καραμπερόπουλος, Βασίλης Σαββανάκης. Στη δεύτερη σειρά: Βασίλης Μουντάκης, Ευάγγελος Ντόντος και η σύζυγός του Αγγελική, ο μαθητής Απόστολος Δ. Καραμπερόπουλος, Γιάννης Σακελλίων, Ηλίας Ζαγαλιώτης, Ιούλιος Κέρπης, Ευάγγελος Γεωργαλιός, Αρχοντία Παπαδοπούλου, Αικ. Πολυμέρου-Καμηλάκη και Χαράλαμπος Μπαμπούνης.

## La Figura Revolucionaria de Rigas Velesinlis

(*Estudios Neogregos*, Buletin de la Sociedad Hispanica de Estudios Neogriegos,  
Diciembre 2002, Numero 4-5, σελ. 133-145)

Rigas Velesinlis nació en 1757 de una familia del lugar en Velesino de Magnesia, lugar en donde se encuentran las ruinas de la antigua ciudad de Feres. Por ello es que los escritores posteriores le dieron el apellido de Fereos que él nunca utilizó. Su nombre de pila fue Rigas como se acostumbraba en la región de Pilon y de Velesino utilizando como apellido el de su lugar de origen, Velesinlis,<sup>74</sup> siguiendo la costumbre de los ilustrados de su época. Joven y ansioso de aprender, estudia a los escritores clásicos en la Escuela de Zagorá, como atestigua su firma aparecida en un libro actualmente depositado en la Biblioteca Nacional de Grecia.<sup>75</sup> En su patria chica alcanzaría los restos de Feres, la antigua ciudad de Admeto y de Jasón. Allí se concienciaría de la importancia y la necesidad de estudiar la ilustre historia de sus antecesores. No obstante, en su patria chica, en Velesino, experimentará igualmente la terrible experiencia de la barbarie del poder otomano, algo que describe minuciosamente en una nota de su libro *El Nuevo Anacarsis*:<sup>76</sup> "los frecuentes asesinatos injustos contra los cristianos que acontecen hoy aquí, habrían despoblado por completo esta ciudad si los dones naturales no les hubieran obligado a soportar todo por sus restos aquí donde están enterrados sus ascendientes (...) Anacarsis no permaneció ni siquiera una hora sino que se fue a ocultar la dulzura en el interior de su Escitia." A la edad aproximada de veinte años parte de Velesino hacia Constantinopla donde aprende lenguas modernas y amplía sus conocimientos dentro del entorno fanariota. Más tarde, se establecerá en Valaquia<sup>77</sup> donde existía cierta libertad y proximidad con Europa.

<sup>74</sup>En relación con su nombre y procedencia, cf. Α. Βρανούση, *Ρήγας*, Βασική Βιβλιοθήκη, αρ. 10, Ατenas [1954] 266, n. 1. Véase igualmente, Δ. Καραμβερόπουλος, *Όνομα και καταγωγή του Ρήγα Βελεσινλίη*, Ed. Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεσινίου-Ρήγα, Ατenas, 1997. Señalamos que en las enciclopedias españolas se añade al nombre de Rigas Velesinlis el de Constantinos que no es históricamente correcto siendo necesaria por tanto la corrección de este lema. Como muestra véase, *Gran Enciclopedia Larousse*, Ed. Planeta, Barcelona, 1990, tom. 10, p. 9455 "Rigas o Righas (Konstandinos)" y *Enciclopedia Universal Ilustrada Europeo-Americana*, 1926, tom. LI, p. 238. Además no se inscribe el año de nacimiento real 1757, sino 1755 y 1753 respectivamente.

<sup>75</sup>Cf., Α. Βρανούση, "Αγνωστα νεανικά χειρόγραφα του Ρήγα", *Υπέρεια*, t. 2, Πρακτικά Β' Συνεδρίου Φερών-Βελεσινίου-Ρήγα" (Velesino, 1992), Ατenas, 1994, pp. 563-576.

<sup>76</sup>Cf., Νέος Αναχάρσις, Viena, 1797, p. 133.

<sup>77</sup>En el Νέος Αναχάρσις, p. 295, en una nota nos dice que en 1788 se encontraba en Γύργυιοβον de Valaquia.

Papel significativo en la formación del pensamiento revolucionario de Rigas y en la concepción de su plan revolucionario atestiguados tanto en sus estudios como en el hecho de que viviera los acontecimientos significativos del momento: Orlof, La guerra "de Los Tres Imperios"<sup>78</sup> (1787-1792) y la nueva situación política derivada de la Revolución Francesa. Así pues, los múltiples aspectos de su personalidad quedan puestos de manifiesto tras un estudio exhaustivo de sus obras y de su plan revolucionario. Así, se confirma que Rigas Velesinlis es una de las personalidades más significativas de helenismo moderno: maestro de la nación, revolucionario, mártir, ideólogo político y militar, prócer de la patria y visionario de una política democrática para el entorno balcánico.

1. Es considerado maestro de la nación por sus libros ilustrados de carácter nacional que escribió e imprimió. Rigas hizo su aparición en las letras griegas en 1790 con sus dos primeros libros. "La escuela de los Amantes Delicados", considerado como el primer libro de un nuevo género literario, el relato, en territorio griego. En efecto, desde muy temprano en este libro se muestra su original posición sociopolítica al enfrentarse a los títulos de nobleza que entonces se acostumbraban. Nos dice al respecto que "la nobleza verdadera está implantada en el sujeto de la persona y no en los vanos títulos de sus antecesores (como algunos se jactan y vanaglorian) si bajaran de las nubes y alguien los observara, los encontraría o locos o tontos."<sup>79</sup>

El mismo año publica también el libro "Florilegio de Historia Natural"<sup>80</sup> en cuyo prólogo nos da la doctrina para evitar las quejas y de trabajar por la formación del pueblo. Tal como leemos: "No me contento sólo con lamentar la situación de mi nación y no sólo para demostrar que acumulo palabras en este florilegio mío, he debido exponerlo con la mayor transparencia posible para que lo entiendan todos y adopten al menos una pequeña idea de la ininteligible historia natural." Rigas escribe su Historia Natural con un απλούν ύφο<sup>81</sup> para ser comprendido por el pueblo y combatir de este modo las supersticiones y prejuicios. Como hemos demostrado en nuestros estudios,<sup>82</sup> traduce en las

<sup>78</sup>Recuerda Rigas τον ενεστώτα πόλεμον των τριών Ιμπεριών en la dedicatoria de su *Φυσικής απάνθισμα*, Viena, 1790, p g v.

<sup>79</sup> Ρήγα Βελεστινλή, *Σχολείον των νελικάτων εραστών*, Viena 1790, Atenas 1971r, Ed. Pistas, pág. 186.

<sup>80</sup> Ρήγα Βελεστινλή, *Φυσικής απάνθισμα*, Viena 1790, reedición fotomecánica con índice (ed. D. Karamberópoulos) de la Sociedad científica de Estudios Feres-Velestino-Rigas, Atenas 1991, 2000 (3).

<sup>81</sup> Al απολούν ύφοις de la historia natural de Rigas siguieron a continuación las historias naturales de C. Kumas, C. Vardalajos y D. Drvareos (1812).

<sup>82</sup>Vid., D. ΚΑΡΑΜΒΕΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Η Γαλλική...*, ένα πρότυπο του έργου του Ρήγα Φυσικής απάνθισμα, *Ο Ερανιστής*, 21 (1997), pp. 95-128.



páginas de su Historia Natural el saber científico de la Enciclopedia Gala (1751-1776) de Diderot y D'Alambert. En efecto, consiguió ofrecer textos científicos en un griego simple con una extraordinaria fluidez y riqueza lingüística. Y es así como el prólogo incide en su objetivo de ser comprendido por todos en aquello que escribe y no en mostrar conocimientos para una pequeña minoría de ilustrados que escribían en un sistema arcaico de difícil entendimiento. Al respecto nos dice: "de ahí que teniendo como objetivo el provecho de mi raza, y no para demostrar que acumulo vocablos en este florilegio mío, he dispuesto exponer con la mayor transparencia posible para que todos lo entiendan y que acojan una leve idea de esta ininteligible historia natural." Su objetivo final era "recuperar a la caída nación helénica" y llegar a su posición anterior en educación y formación.

Como hemos demostrado en un estudio nuestro<sup>83</sup>, en esta Historia Natural Rigas traslada por vez primera a un libro impreso en griego el conocimiento científico de la circulación de la sangre. Señalamos además que Rigas contribuye también al enriquecimiento de la lengua griega, registrando vocablos y nuevos términos que desde entonces se fijaron en el vocabulario griego.<sup>84</sup>

En 1797, año en que comenzara a aplicar su plan revolucionario, Rigas traduce e imprime dos obras dramáticas, conocedor del papel educativo del teatro en el desarrollo artístico de los griegos. Por eso mismo, en el Mapa de Grecia (folio siete) añade la imagen de un teatro antiguo. En las Olímpicas de Metastasio enumera las pruebas de los Juegos Olímpicos de la Antigüedad, añadiendo asimismo que en su época algunos de ellos se conservaban en Tesalia y en toda Grecia. Evidentemente el objetivo de Rigas al unir el presente con el ilustre pasado y al provocar semejantes sentimientos en sus lectores, estará vinculado irremediamente con el desarrollo de su ánimo revolucionario. Encuentra asimismo la ocasión de incidir con los más intensos rasgos tipográficos cuatro veces la palabra Ελευθερία, dotándola de un sentido revolucionario. Del mismo modo, en su obra "La Pastorcilla de los Alpes de Marmontel" subraya al comienzo del libro con énfasis el dicho: "el sagrado amor a la patria anida en el corazón y el corazón no envejece nunca", deseando así incidir en la consagración de los griegos a la patria.

<sup>83</sup>Vid., D. KARAMBEROPOULOS, "Ιατρικές του Ρήγα Βελεστινλή στο έργο του Φυσικής Απάνθισμα". *Υπέριμα*, τ. 1, *Πρακτικά Β' Συνεδρίου Φεραί-Βελεστινό-Ρήγας* (Velestino, 1986). Atenas, 1990, pp. 457-499.

<sup>84</sup> Vid., D. KARAMBEROPOULOS, *Η Γαλλική...*, *op. cit.*, pág. 127. Por desgracia, hasta ahora no ha habido un estudio exhaustivo por parte de los especialistas para la presentación del número de vocablos nuevos que Rigas ha introducido en la lengua griega.

2. Revolucionario. Rigas, como líder y revolucionario práctico dio primacía a la preparación anímica de los sometidos para que se levantaran en armas contra la tiranía otomana. Quiso en primer lugar elevar su moral y después impulsarlos a la lucha revolucionaria, si fuera preciso, con su propio sacrificio. Intentó mostrar a sus compatriotas la gran herencia que tenían de los antiguos griegos, la grandeza de las ciudades griegas, la fuerza política y económica y el valor de sus predecesores.

Rigas utiliza dos importantes medios de comunicación: la imagen y la música. Así conseguía transmitir a los sometidos los mensajes que quería con resultados inmejorables para la realización de su plan revolucionario. Entre los medios por él utilizados encontramos:

a) material visual: Imagen de Alejandro Magno (cuarto tomo del Nuevo Anacarsis y del Mapa de Grecia), y

b) la canción (Thurios y el Himno Patriótico).

Reveladores son los comentarios del ministro de la Policía de Austria sobre el método revolucionario y la táctica de Rigas: "Como medio preparatorio para este objetivo" (i.e. el militar y revolucionario) "ha compuesto y distribuido Rigas una impetuosa canción revolucionaria, el Himno Thurios, ha dispuesto un mapa de Grecia y de los territorios vecinos, de los cuales uno se compone de 12 folios. Ha impreso un gran número de copias, ha traducido al griego la cuarta parte del libro de Anacarsis con anotaciones políticas y el Trípode Moral. Ha editado imágenes de Alejandro Magno, con observaciones sobre su valor ... con la intención de suscitar en los griegos la comparación entre la situación antigua y la actual."<sup>85</sup>

En su plan revolucionario, Rigas imprime en 1707, en un folio (44,7 x 29 cms.) la imagen de Alejandro Magno<sup>86</sup> a la que se añaden los cuatro rostros de sus generales, Antígono, Seleuco, Casandro y Ptolomeo, y cuatro anotaciones sobre las proezas del propio Alejandro: "1. Su proclamada entrada en Babilonia, 2. La huida de los Persas en el río Granico, 3. La derrota de Darío," y "4. La familia del este rey vencido a los pies de Alejandro." Rigas subraya que Alejandro "destruyó el imperio de los Persas en Asia y Africa". Los textos están en griego y en francés probablemente para que fueran leídos por extranjeros filohelenos. Debemos anotar que es ésta la única obra suya en la que escribe además de en griego en otra lengua.

<sup>85</sup> Vid., Κ. ΑΜΑΥΝΤΟΥ, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, Atenas, 1930, Ρήγα Βελεστινλή, *Φυσικής απάνθισμα*, Viena 1790, reedición fotomecánica con índice añadido (ed. D. Karamberópulos) de la Sociedad Científica de Estudios Feres-Velestino-Rigas, Atenas 1997, pp. 179-181.

<sup>86</sup> Recientemente, La Sociedad Etnológica de la Historia de Grecia, Atenas, 1998, ha impreso a tamaño natural la imagen de Alejandro Magno, a partir de la edición original de Rigas, Viena 1797.

Así pues, es digno incidir en que en la época del renombrado Napoleón Bonaparte, el proclamado libertador tras la disolución del imperio veneciano, Rigas no haya escrito sobre Napoleón ni una palabra ni un verso como otros griegos sí hicieron.<sup>87</sup> Antes bien, en esta época imprime la imagen de Alejandro Magno incidiendo en su valor y ofreciéndolo como modelo a los griegos en su camino a la liberación, que sólo ellos podrán lograr sin la prevista ayuda de los extranjeros.

En 1797 había traducido gran parte del cuarto tomo del *Nuevo Anacarsis*, obra del escritor francés J.J. Barthelemy (1716-1795) y editado el mismo año. La edición se había enriquecido con muchas anotaciones y observaciones incidiendo en el antiguo renombre y el importante origen de los griegos. Es preciso referir que las fuerzas secretas austríacas controlaban la conveniencia de esta edición al abundar en el espíritu de libertad de los griegos. Escribió el 29 de diciembre de 1797 el ministro de la Policía Pergen al emperador Francisco: "*El Nuevo Anacarsis* es del todo conveniente para mostrar a la raza griega qué grandeza tuvo en otro tiempo su patria." Y el ministro continúa sobre la importancia del libro, que había elegido Rigas para despertar a los sometidos. Es por eso por lo que se prohibió sólo la traducción griega y no las ediciones del libro en francés y alemán: "Aunque el libro de viajes de *Anacarsis* en versión francesa y alemana no se ha prohibido, otra cosa ha sucedido en la versión griega, la cual parece que está orientada sólo a una cosa, a elevar el espíritu de la libertad en los griegos. Por ello he dado orden a la Policía de que requisen todas las partes de este libro ya impresas o por imprimir."<sup>88</sup>

Rigas fue el primero en tomar a mal las maledicencias del filósofo alemán Corneille de Pauw, quien en su *Recherches philosophiques sur les Grecs* (Berlín, 1788) escribe contra los griegos de la época de Rigas y se enfrenta a la belleza de Tempos sin haber siquiera visitado Grecia. Escribe al respecto Rigas que "el señor Pauw debería salir de su academia del norte y convertirse en un verdadero visitante de aquella localización de Tempos y una vez convencido reconocerá, como Tot, su excelencia sobre cualquier otra. Y si fuera incierta para los visitantes o mantuviera una disputa vehemente, cometerá una injusticia."<sup>89</sup>

<sup>87</sup> Vid., A. Κοραΐ, *Άσμα Πολεμιστήριον*, 1800, pág. 11, fotoreimpresión del Centro de Investigaciones Neohelénicas E.I.E., Atenas, 1983. Igualmente, K. Περαιβού, *Ύμνος εγκομισιαστικός παρ' όλης της Γραικίας προς τον αρχιστράτηγον Μποναπάρτε*, Corfú, 1798, fotoreimpresión del Centro de Investigación del Helenismo Medieval y Moderno de la Academia de Atenas, Atenas, 1998.

<sup>88</sup> Vid., K. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα... op. cit.*, pp. 33-35.

<sup>89</sup> Ρήγα Βελεστινλή, *Νέες Αναχάρσις*, t. IV, Viena 1797, nota p. 149-151.

Un tercer medio visual importante para la proyección de sus objetivos fue la planificación y edición del Mapa de Grecia.<sup>90</sup> Estaba compuesto por doce folios que, si se unen en su serie correspondiente, forman entonces el primer mapa más grande de Grecia y de los Balcanes, de unas dimensiones aproximadas de dos por dos metros. Su edición impresionó a los expertos cartógrafos y a los griegos cultivados de Viena y del entorno heleno. Del mismo modo, el ministro de Policía Pergen escribía al emperador de Austria que Rigas quiso con su mapa preparar su plan revolucionario y representar "la grandeza de Grecia."<sup>91</sup> Lo enriqueció con bosquejos topográficos de importantes lugares y sucesos históricos de la Antigüedad: Olimpia, Esparta, Salamina, Atenas, Delfos, Platea, Termópilas. Registra además el bosquejo topográfico de su ciudad, Velestino,<sup>92</sup> donde anota las antigüedades que ha visto y palpado en sus años mozos. Ofrece además el mensaje de que cada cual debería dar a conocer los datos históricos de su lugar.<sup>93</sup>

Rigas comenzó la edición de su Mapa con el plano de Constantinopla (Viena, 1796) que constituye el primer folio, añadiendo además sus seis monedas: tres antiguas y tres bizantinas, deseando así mostrar la continuidad del helenismo. Mayor interés ofrece, no obstante, la representación de un león dormido en cuya espalda se encuentran los símbolos del poder del sultán, mientras que en los pies está depositada horizontalmente la maza de Heracles. Con esta representación simbólica Rigas ofrece un mensaje de optimismo a los griegos sometidos y a los demás pueblos de los Balcanes. Desea decir que, cuando se despierten de su situación de sometimiento y se entusiasmen por la proclama revolucionaria, tomarán las armas - la maza- y quebrarán la tiranía otomana creando en su lugar el estado democrático, el Nuevo Gobierno Político.

Debemos hacer constar que la "maza de Heracles" constituye un dato importante en el pensamiento revolucionario de Rigas al destacar su fuerza

<sup>90</sup> Con respecto al mapa vid., Γ. Λαίου, "Οι Χάρτες του Ρήγα, Έρευνα επί των πηγών", *Δελτίον της Ιστορικής Εθνολογικής Εταιρείας*, 14 (1960) pp. 231-312. Δ. Καραμπερόπουλος, "Η Χάρτα της Ελλάδος του Ρήγα. Τα πρότυπά της και νέα στοιχεία", en *Η Χάρτα του Ρήγα*, reedición del Mapa por la Sociedad Científica de Estudios Feres-Velestino-Rigas, Atenas 1998, pp. 13-90.

<sup>91</sup> Vid., Κ. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα*, op. cit., pág. 33.

<sup>92</sup> Vid. Ε. Κακαβογιάννη, "Η επιπεδογραφία της Φεράς του Ρήγα Βελεστινλή από άποψη αρχαιολογική", *Υπέρις*, τ. Ι, *Πρακτικά Β' Συνεδρίου Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγα* (Velestino, 1986), Atenas, 1990, pp. 423-449. El autor sostiene que Rigas debería ser considerado como el primer arqueólogo del helenismo moderno.

<sup>93</sup> Probablemente Rigas haya seguido las indicaciones de sus compatriotas Filippidis y Konstandás para la transcripción de datos históricos sobre su patria chica en su propuesta de que, siguiendo el ejemplo de los ilustrados, se escriba sobre los lugares de origen para conseguir "una corografía de nuestro lugar, hecho más que necesario y beneficioso para todos", vid., D. Filippidis-G. Konstandás, *Νεωτερική γεωγραφία*, Viena, 1791, reedición a cargo de E. Kumarianú, Atenas, 1971, pp. 102-103.

simbólica a través de los siglos pese a los cambios de las fuerzas rivales. Primero era la persa con el hacha de doble filo y a continuación la otomana con la media luna. De este modo, la fuerza griega, simbolizada por la maza, rivaliza a través de los siglos con la barbarie. En su Mapa, Rigas coloca la maza y el hacha quebrada en las batallas de Salamina, Maratón y del río Gránico. Aún más, menciona la maza en las monedas de Zante, Febes, Constansa, Mangalia, Nicópolis y Ftiótide de Tesalia. La maza simboliza también al comienzo, sobre el margen del décimo folio; el poder cultural griego se registra alfabéticamente a continuación: ciento catorce nombres de entre los grandes hombres de la Antigüedad. Comenzando, evidentemente, con Admeto de Ferres que vivió en diversas épocas entre el s. XI a. C. hasta el s. I d. C. Quiso de este modo mostrar a los griegos coetáneos el vastísimo trayecto cultural en la historia de sus antecesores.

Con estas observaciones a su Mapa concede Rigas una importancia diacrónica a la maza de Heracles. Así no caracteriza sólo el poder griego antiguo, sino que extiende su importancia hasta su época. Por ello, en su Constitución coloca también la maza de Heracles como símbolo en la bandera tricolor de su estado.

Sobre el Mapa resulta esencial lo que ha escrito el historiador de Rigas, Leandros Vranusis: "Un monumento real para su época esta magnífica obra de Rigas, y hazaña editorial, una obra de incansable paciencia y laboriosidad, de un estudio de tiempo y asombrosa erudición. Venía a mostrar presencialmente la extensión y el resplandor del antiguo y nuevo helenismo, inscribir las denominaciones griegas antiguas junto con los nombres actuales, recordar todos los hechos históricos ... y los restos de la gloria precedente. Enseñar al helenismo sometido "qué ha perdido, qué tiene y qué le debe". Una real enciclopedia del saber patrio."<sup>94</sup>

Para que fuera efectiva la transmisión del mensaje a los sometidos, y para instigarles a tomar partido en su revolución, Rigas, aparte de su material visual, utilizó también la música. Concretamente compuso un peán con el título de *Thurios* (canto de guerra) que se inicia con el verso "hasta cuando mis valientes..." Anotemos que el término *θύρσιον*, procedente del verbo *θύρωσκω* (bélico, enfurecido, impetuoso), no se utilizaba en esa época y lo tomó prestado de los poetas áticos.<sup>95</sup> A partir de entonces, se fija en el vocabulario griego, convirtiéndose en archiconocido y sinónimo de la revolución.

El *Thurios* está escrito en una lengua llana para ser comprendido por el pueblo sin necesidad de anotaciones y explicaciones como otras composiciones de la época. Se transmitió rápidamente en forma manuscrita. Atravesó montes y

<sup>94</sup> Cf. A. Βρανούσης, *Ρήγας*, Βασική Βιβλιοθήκη, nº 10, Atenas [1954] p. 49.

<sup>95</sup> Vid. Esquilo, *Siete contra Tebas*, 42, *Persas*, 73, *Agamenón*, 112, *Euménides*, 627, Sófocles, *Ajax*, 212, 612, *Aristófanes*, *Caballeros*, 757, *Ranas*, 1289.



valles, ciudades y pueblos, tierras y mares de los Balcanes inspirando a los sometidos al titánico combate bélico.<sup>96</sup> Rigas acentúa la importancia de la libertad como el mejor bien del hombre, incluso más que la vida. Proclama que es mejor una hora de vida en libertad que cuarenta años de esclavitud y prisión. En sus versos narra trágicamente la aciaga situación de los sometidos, la incertidumbre ante la vida y las posesiones por las arbitrariedades del poder otomano ("vida y riqueza pierden, sin excusa alguna", 2 Th. v. 20).

Como revolucionario práctico intenta unificar además a los pueblos de los Balcanes para tomar las armas y que se lancen al sagrado combate de la revolución contra el tirano común.<sup>97</sup> En este sentido proclama:

"Bulgaros y albaneses, armenios y cristianos  
negros y blancos, con un ímpetu común  
por la Libertad salvémonos con valor  
porque somos valientes, por doquier se oirá" (Th. vv. 45-48)

Rigas Veleshtinlis se comporta como un revolucionario realista también por un motivo importante. Había dispuesto que su movimiento por una revolución metódica de los griegos y los demás pueblos balcánicos se sustentara sobre las fuerzas del país y no con la ayuda de las fuerzas de Oriente y Occidente del momento. Sabía bien que las potencias extranjeras servirían a sus propios intereses. Por eso, tampoco en sus textos revolucionarios, ni en la Proclama revolucionaria ni en el *Thurios* dirige invitación alguna a las grandes potencias para que ayuden en la planeada revolución. Hasta el momento los sometidos esperaban la ayuda de las potencias extranjeras para sacudirse la tiranía. Esta percepción de Rigas sería probablemente el resultado de su conocimiento histórico y de su experiencia en los recientes acuerdos tras la guerra "de los tres imperios", de Sistov, 4 de agosto de 1791, de Iasio, 9 de enero de 1792, entre Austria y Rusia respectivamente con la Sublime Puerta.

3. Ideólogo político. Rigas Veleshtinlis demuestra ser con su texto revolucionario *Nuevo Gobierno Político* también un ideólogo político. Primero compuso, según el plan de su revolución, la Proclama Revolucionaria. Es éste

<sup>96</sup> Una aportación al bicentenario fue la edición (Atenas, 1997) por la Sociedad Científica de Estudios Feres-Velestino-Rigas, en un disco digital de cinco versiones musicales tradicionales del *Thurios*, presentada por el músico C. Kiriakópulos con el coro Buzantinh Kupselh, señalando que las cinco versiones muestran la extensión del *Thurios* en territorio griego y su adaptación musical a los dialectos de cada lugar.

<sup>97</sup> El mismo espíritu Rigas añade un ejemplo para la cooperación de los pueblos que constituyen su estado: "el búlgaro debe moverse cuando padezca el griego. Y éste a su vez por aquél y ambos por el albanés y el valaco," art. 34 de los Derechos del Hombre.

un texto que se repartió y que proclamó en todos los pueblos el derecho a la revolución. Es pues una acción política muy correcta, un movimiento metódico por el sostenimiento del combate de los sometidos. A continuación, tuvo la previsión de componer en una época de sometimiento el primer estatuto político del mapa del helenismo con el nombre de *Nuevo Gobierno Político* que contiene los Derechos del Hombre y la Constitución. Consideraba que la anarquía era una forma de tiranía;<sup>98</sup> por ello intentó componer la carta estatutaria antes del estallido de la revolución, antes de su descenso a Grecia. Así, los griegos y los demás pueblos balcánicos alzados tendrían preparado un plan con que votar y gobernar democráticamente su nueva política que sustituiría a la tiranía otomana.

En el *Nuevo Gobierno Político* de Rigas se proclama la igualdad de los ciudadanos ante las leyes, la libertad individual y nacional, la libertad de expresión de las ideas, de los convencimientos religiosos, de reunión, la libertad de prensa, la seguridad de los ciudadanos, el derecho a las propiedades, la abolición de la esclavitud, la oposición a la violencia y a la injusticia etc. Rigas añadió, pues, muchos textos suyos a la Constitución Francesa de 1793 que tradujo y le sirvió como modelo. Se recuerdan específicamente la enseñanza obligatoria, tanto de niños como de niñas, (Derechos del Hombre, art. 22), se ordenó por primera vez en una Constitución el entrenamiento militar de las mujeres, considerándose tal vez como el introductor de la igualdad de hombres y mujeres en su época. La protección de los ciudadanos de la usura, la defensa de la Democracia de aquellos que maquinan contra ella, etc.

Rigas logró con la Constitución dotar a la lengua griega de los nuevos términos legales, políticos y económicos introducidos a través del *Nuevo Gobierno Político* por primera vez en el vocabulario griego.<sup>99</sup>

El interés de Rigas por componer una Constitución para los sometidos, que una vez alzados crearían la nueva realidad política, da a su planeado movimiento la categoría de revolución y no de levantamiento, ya que por costumbre no existe desvelo alguno por el resultado final de los levantamientos.

Un dato que muestra el pensamiento político de Rigas lo constituye el hecho de que tiene la previsión de preparar un mapa político con las divisiones administrativas en comarcas y regiones del estado que se crearía después de la revolución, para estar en situación de que se convoquen elecciones con el objeto de facilitar la elección de representantes políticos. Por esta razón concreta imprimió su gran Mapa de doce folios que esencialmente constituía el mapa político de su estado, con fronteras y división política en comarcas y regiones,

<sup>98</sup> "Ya que la anarquía a la esclavitud parece", *Thurios*, v. 27.

<sup>99</sup> Cf. Στ. Κουμανούδη, *Συναγωγή νέων λέξεων*, Atenas, 1900, 1980r. Véase también el comentario a la nota nº 5 sobre los nuevos términos que Rigas introduce en la lengua griega.

como han demostrado nuestras últimas investigaciones. Fue Rigas el primero en componer un mapa tan grande del entorno balcánico.<sup>100</sup>

4. Ideólogo militar. Rigas sabía que, sin el éxito militar de la revolución, no sería posible que se realizara la caída del despotismo otomano ni conseguir la codiciada libertad y la creación de un estado democrático. Por esta razón, según el plan y la preparación de su revolución, sabía que (a) sería imprescindible la instrucción militar de los griegos y (b) debería producirse el comienzo de la revolución con la preparación y el plan terminado.

a) Rigas sabía que las poblaciones de territorio griego expertas en la guerra eran las de Mani, las de Suli y los bandoleros dispersos. La mayor parte no estaba instruida en el arte militar. Así es que no sería posible que las poblaciones de los sometidos, una vez alzadas, compitieran con los adiestrados ejércitos del sultán si no se formaban en el arte militar moderno. Por esta razón tuvo la previsión, antes de marchar a Grecia, de traducir un manual básico de arte militar del conocido general austriaco von Khevenhuller (1683-1744) el *Vademecum Militar*, un manual básico para la formación en el arte militar. Es más, la formación militar de acuerdo con las directrices del famoso estratega europeo influiría en la mentalidad de los sometidos que iban a alzarse. Tonificaría su moral ya que en la guerra que habrían de comenzar se prepararían como las fuerzas militares rivales del sultán.

Así de previsora es la mentalidad militar que muestra Rigas para esta acción, manifestarse en el autor anónimo griego de la Nomarquía Griega por la necesidad de la publicación de un libro de reglas militares. Así señala que "la ciencia de las armas es la más exhaustiva y se necesita un no breve ensayo sobre el tema, del cual los actuales patriotas tienen una gran necesidad. Y tal vez algún buen ciudadano lo consiga para que todos aprendan que el arte de la guerra es grande."<sup>101</sup> En efecto, desde 1797, Rigas, queriendo comenzar su revolución tuvo la previsión de traducir y editar el libro de la formación militar en el arte bélico a los revolucionarios sometidos.

(b) Relacionado con el plan militar de la revolución, tiene importancia incidir en lo que desvelan las actas secretas. Había programado el estallido de su revolución por las entonces poblaciones militares griegas armadas, los maniotas y los suliotas. Concretamente después de su entrada en Grecia se

<sup>100</sup> *Vid.*, Δ. Καραμπούλου, "Η Χάρτα της Ελλάδος του Ρήγα. Τα πρότυπά της και νέα στοιχεία", en *Η Χάρτα του Ρήγα*, reedición del Mapa por la Sociedad Científica de Estudios Feres-Velestino-Rigas, Atenas 1998, pp. 13-90, especialmente pp. 80 y ss.: "Mapa de Grecia y Nuevo Gobierno Político. Una nueva correlación."

<sup>101</sup> Αωνόμου του Έλληνοσ, *Ελληνική Νομαρχία, ήτοι λόγος περί Ελευθερίας*, en Italia, 1806, y el añadido a la edición de Kalvos, Atenas, 1968, p. 34.



dirigiria a Mani y extenderia la revolucion al Peloponeso. A continuacion, con la educacion militar paralela de los griegos alzados en el arte belico de acuerdo con el *Vademecum Militar*, avanzaria hacia los suliotas y, como un arco, continuaria hacia las restantes regiones de Grecia y los demas pueblos balcanicos.<sup>102</sup>

Esta tactica estrategica de la revolucion de Rigas se probó correctamente con la victoria de la Revolucion griega de 1821. Victoria en el Peloponeso, y no en las regiones danubianas que Rigas conocia maravillosamente, ya que vivió allí. Dato que muestra que tenia capacidad en estrategia militar, por lo que se le puede considerar un ideologo militar.

5. Mártir. Con la acusacion de haber proyectado un plan revolucionario para la disolucion de la tirania otomana y la liberacion de Grecia y de los demas pueblos balcanicos, Rigas fue conducido a la carcel con grilletes en pies y manos, como mencionan las actas, y martirios durante seis meses, sin ser juzgado por la Justicia austriaca.<sup>103</sup> Puesto que no fue posible aplicarle una acusacion contra él, fue entregado por los austriacos al dirigente turco de Belgrado. Al final fue estrangulado en junio de 1798 en la torre Neboiza de Belgrado que se encuentra junto al Danubio, así como a los otros siete companeros, fiel a su obligacion y a sus ideales de libertad y Derechos del Hombre.

6. Prócer de la patria. A Rigas se le atribuye la categoria de prócer de la patria, dado que el Thurios, el Mapa y la Constitucion contribuyeron al despertar de las conciencias de los griegos sometidos. Tonificó su moral de modo que con sus propias fuerzas pudieran alcanzar la codiciada libertad. Él

---

<sup>102</sup> La Έκθεσις της Αστυνομικής Διευθύνσεως περί της γενομένης ανακρίσεως των φυλακισθέντων Ελλήνων ante el ministerio de la Policía y ante el emperador de Austria refiere que "Rigas Velestinlis ... emprendió su viaje con la única intención de llevar a cabo la revolución conforme a su plan, la cual recomienda la decisión de trasladar a Morea a los maniotas, griegos guerrilleros, ganar su confianza su ayuda para libertar la península del Peloponeso, a unir a los maniotas con los demás griegos sublevados, los llamados kakosuliotas. Con estas fuerzas unificadas avanzar hasta Oriente y, a continuación, liberar las regiones turcas de Macedonia, Albania y principalmente de Grecia, y las demás regiones por la revolución general tanto más fácil cuanto que, en su opinión, todos los griegos estarían armados, con alimentos sabrosos y sería fácil tener el dinero de los monasterios ricos." *Vid.*, Κ. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα... αρ. cit.*, pág. 155 y pág. 179. Igualmente, *vid.*, Αμ. Λεγράδ-Σπ. Λάμπρου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή και των σην αυτώ μαρτυρησάντων*, Atenas, 1891, edición fotomecánica de la Sociedad Científica de Estudios Feres-Velestino-Rigas, Atenas 1996, pp. 11 y 71.

<sup>103</sup> No fue posible localizar una acusación contra Rigas, puesto que sus acciones no se volvian contra la legalidad del estado de Austria. Por eso el ministro de la Policía agotó todos los recursos para que no fuera juzgado por los tribunales penales, ya que Rigas y sus companeros serian exculpados por los jueces.

enseñó el "modo" en el que acogerían la libertad, como escribirá posteriormente Makriyannis en 1836: "Después de muchos siglos Rigas Velestinlis esparció la semilla de la libertad entre los griegos y los animó conduciéndolos por el camino de su liberación. Los griegos, entusiasmados y animados por las palabras de Rigas, tomaron las armas por la libertad."<sup>104</sup>

7. Visionario de un estado democrático de los Balcanes. Rigas Velestinlis con la revolución de los griegos y de los demás pueblos sometidos en lugar del despótico poder otomano, tuvo la visión de instaurar el Nuevo Gobierno Político, su estado democrático. Todos los pueblos sometidos, "sin excepción de credo ni lengua" como acentúa en el artículo segundo de la Constitución, constituirían el estado representado que llevaría el título de Democracia Griega, según el modelo político de la cultura de los tiempos clásicos, único en la historia de los siglos y en las tradiciones de los pueblos. La Democracia era para Rigas un ideal humano por excelencia con dimensiones supranacionales.

Los habitantes de un estado serían iguales ante la ley, prevalecería la libertad de credo y el respeto a la lengua de cada pueblo<sup>105</sup> que formara parte del estado democrático, se prodigaría la bondad del gobierno democrático, con la seguridad de la vida y las posesiones de sus habitantes. Una visión que en nuestros días, después de dos siglos, va camino de hacerse realidad.

Conclusión: Rigas Velestinlis fue una personalidad compleja que había proyectado un plan revolucionario concreto para el alzamiento de los griegos y demás pueblos balcánicos sometidos con el objeto de alcanzar la libertad y la creación de un estado democrático. Primeramente quiso elevar el pensamiento de los sometidos sirviéndose de la imagen y el sonido. Consiguió evitar la persecución de la policía austriaca, pero antes de caer en sus fronteras, en Trieste, fue traicionado por un comerciante griego arribista. Había concebido un plan militar concreto para el comienzo y extensión de su revolución. Y además tenía previsto el funcionamiento tras la revolución de un estado democrático en territorio balcánico con la colaboración de los pueblos que la componían. Rigas

<sup>104</sup> Palabras del general Makriyannis en el cuadro pintado por Panayotis Zografu siguiendo sus indicaciones y titulado Caída de Constantinopla.

<sup>105</sup> Como acertadamente señala el profesor N. Pandazópulos, "Rigas avanzaba más allá de las proclamas de la Revolución Francesa, que reconocía los derechos políticos e individuales para el ciudadano y no para el grupo, es decir, para las minorías. Así es que fue el Precursor de la Proclama Ecueménica de los Derechos Humanos de 1948, la que, como es sabido, reconoce los derechos humanos según el espíritu de Rigas en grupos grandes o pequeños, como son las Communities y Societes", cf. N. Πανταζόπουλος, *Μελέτηματα για του Ρήγα Βελεστινλή*. Sociedad Científica de Estudios Feres-Velestino-Rigas, Atenas 1994, pág. 106.

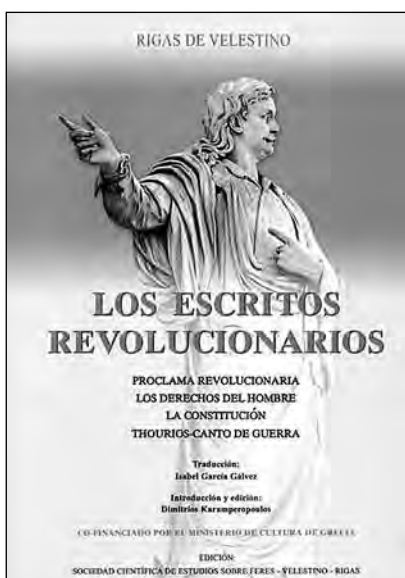
Velestinlís es una de las más importantes figuras del entorno balcánico y griego: maestro de la nación, revolucionario, ideólogo político y militar, mártir, prócer de la patria y visionario de un Democracia Balcánica.

D. Karamberópoulos Miltiadou, 3, 14562 Κηφισιά. Tel. - fax: 8011066.

Traducción realizada por Isabel García Gálvez



Η καθηγήτρια στο Τμήμα Νεοελληνικών Σπουδών του Πανεπιστημίου της Τενερίφης Ισπανίας Isabel Garcia Gálvez μετέφρασε το Σύνταγμα του Ρήγα στα Ισπανικά και εκδόθηκε από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα το 2005 με την επιμέλεια και εισαγωγή του Δρ. Δημ. Καραμπερόπουλου. Παρουσίαση της έκδοσης έγινε στην Αθήνα, Στοά του Βιβλίου, με την παρουσία και του Πρέσβη της Ισπανίας, 5 Δεκεμβρίου 2005. Στη φωτ. η καθηγήτρια Isabel Garcia Gálvez μεταξύ του Δημ. Καραμπερόπουλου και του Δημ. Κογκούλη παρουσιάζοντας την μετάφραση του Συντάγματος του Ρήγα στα Ισπανικά.



Η σελίδα τίτλου της έκδοσης του Συντάγματος του Ρήγα στα Ισπανικά το 2005. Αντίτυπα του βιβλίου στάλθηκαν στις Εθνικές Βιβλιοθήκες καθώς και τις Βιβλιοθήκες των Πανεπιστημίων της Ισπανίας και των ισπανόφωνων χωρών. Η έκδοση στην ισπανική γλώσσα του Συντάγματος του Ρήγα είναι η ένατη κατά σειρά μετά από τις προηγούμενες εκδόσεις στην αγγλική, γαλλική, ιταλική, ρωσική, ρουμανική, αλβανική, σερβική και βουλγαρική γλώσσα.

## Ήταν ο Ρήγας μασόνος;

(*Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ 43, 2003, σελ. 204-208)

Το ερώτημα αν ο Ρήγας ήταν μασόνος έχει πολλές φορές διατυπωθεί, όπως και πρόσφατα σε εκπομπή για τον Ρήγα Βελεστινλή στην ΕΤ3 την ημέρα της Εθνικής Επετείου της 25<sup>ης</sup> Μαρτίου 2002 από τον κ. Βασίλη Βασιλικό. Ερώτημα το οποίο ωστόσο είχε μείνει αναπάντητο.

Συγκεκριμένη απάντηση όμως στο ερώτημα θα δοθεί αφού γίνει διερεύνηση των έργων του Ρήγα, για να διαπιστωθεί αν συγκεντρώνονται εκείνα τα στοιχεία, τα οποία θα ενισχύσουν την άποψη ότι ήταν ή αντίθετα ότι δεν ήταν μασόνος. Ο Ρήγας Βελεστινλής είχε συγγράψει αρκετά έργα, στα οποία, αν και πολλά είναι μεταφράσεις ξένων βιβλίων, καταγράφει και τις προσωπικές του αντιλήψεις. Πρέπει επίσης να διερευνηθούν τα έγγραφα σύλληψης, ανάκρισης και θανάτωσής του, τα οποία έχουν έρθει στη δημοσιότητα από τους Αιμ. Λεγράν και Κων. Αμαντο<sup>1</sup>. Επιστολές του Ρήγα δυστυχώς μέχρι σήμερα δεν έχουν εντοπισθεί, παρ' όλων ότι είχε με πολλούς αλληλογραφία, όπως αναγράφεται στα έγγραφα<sup>2</sup>.

\*\*\*

Η διεξοδική μελέτη των έργων του Ρήγα, που διενεργήθηκε δεν προσέφερε στοιχεία, τα οποία να ενισχύουν τη μασονική του ιδιότητα, όπως επίσης από τα έγγραφα, που έχουν διασωθεί, δεν ανευρίσκεται δηλωτικό της τεκτονικής

- 
1. Αιμ. Λεγράν-Σπ. Λάμπρου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή και των συν αυτό μαρτυρησάντων*, Αθήνησιν 1891, φωτομηχανική επανέκδοση με την προσθήκη ευρετηρίου από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1996, β' έκδοση Αθήνα 2000. Κων. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1930, φωτομηχανική επανέκδοση με την προσθήκη ευρετηρίου από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1997.
  2. Βλ. Αιμ. Λεγράν, *Ανέκδοτα έγγραφα...*, ό.π., σελ. 7, 9, 13, 65, 67, 69, 73, 89, 99.

του ιδιότητα, ή αν μνήθηκε ή αν είχε γνωρίσει κάτι σχετικό με τον τεκτονισμό. Τα δημοσιεύματα, που έχουν αναγράψει πως τάχα ο Ρήγας είχε μνηθεί στον τεκτονισμό, είναι μεταγενέστερα, στηρίζονται σε υποθέσεις και πιθανολογούν την τεκτονική του ιδιότητα, χωρίς να βασίζονται σε ιστορικά τεκμήρια. Αν ο Ρήγας ήταν μασόνος θα περίμενε κανείς να βρει στα έργα του μερικές καταγεγραμμένες θέσεις, όπως ήταν συνήθεια κατά την Γαλλική Επανάσταση. Απεναντίας, ο Ρήγας όχι μόνο δεν αναφέρει τέτοιες απόψεις, αλλά αναγράφει και θέσεις δηλωτικές των θρησκευτικών του αντιλήψεων. Κατωτέρω παρατίθενται ορισμένα στοιχεία, που έχουν συγκεντρωθεί κατά τη διενεργηθείσα έρευνα των έργων του:

1. Είναι γνωστό ότι ο Ρήγας μετέφρασε το Γαλλικό Σύνταγμα του 1793. Όμως διαπιστώνεται ότι στην *Επαναστατική Προκήρυξη*, η οποία αποτελεί το πρώτο μέρος του σημαντικού του έργου *Νέα Πολιτική Διοίκησης*, παραλείπει την αναφορά στο «Υπέρτατον Ον»<sup>3</sup>, που περιέχεται στο γαλλικό κείμενο σύμφωνα με τα παρατιθέμενα σε αντιστοιχία κείμενα:

*«En conséquence, Il proclame, en présence de l'Être suprême, la déclaration suivante des droits de l'homme et du citoyen»*, (η υπογράμμιση δική μας).

*«...κηρύττεται λαμπροφανώς η ακόλουθος δημοσία φανέρωσις των πολυτίμων δικαίων του ανθρώπου και του ελευθέρου κατοίκου τούτου του βασιλείου».*

Νομίζουμε ότι αν ο Ρήγας ήταν μασόνος θα μνημόνευε αυτήν την ιδιαίτερης σημασίας από τεκτονικής πλευράς έκφραση και μάλιστα ιδιαίτερα θα την τόνιζε. Επισημαίνεται πάντως ότι ο Ρήγας γνώριζε τον όρο «Υπέρτατον Ον», εφ' όσον τον χρησιμοποιεί στη μετάφραση του βιβλίου του *Νέος Ανάχαρσις*, Βιέννη 1797, σελ. 268.

2. Στο ίδιο έργο, την *Επαναστατική Προκήρυξη*, και μάλιστα στο τμήμα, που δεν περιέχεται στο γαλλικό κείμενο και είναι δική του προσθήκη, έχει μια

---

3. Βλ. Λ. Βρανούση, *Ρήγας, Άπαντα τα έργα*, Άπαντα Νεοελλήνων Κλασσικών, Αθήνα 1968, τόμ. 2, 682-683. Νικολάου Πανταζοπούλου, *Μελετήματα για τον Ρήγα Βελεστινλή*, έκδ. Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, β' έκδοση, 1998, σελ. 45.

φράση χαρακτηριστική των αντιλήψεων του Ρήγα. Συγκεκριμένα τονίζει ότι τα φυσικά δίκαια είναι «θεόθεν» δηλ. από τον θεό δοσμένα:

«...να εκβοήση μεγαλοφώνως, ενώπιον πάσης της Οικουμένης, με βροντώδη κραυγήν, τα ιερά και άμωμα δίκαια, οπού θεόθεν τω εχαρίσθησαν δια να ζήσης ησύχως επάνω εις την γήν». (Η υπογράμμισή δική μας).

Η θέση αυτή του Ρήγα είναι διαφορετική από την φυσιοκρατική αντίληψη της εποχής του, που δέχεται ως πηγή των δικαίων την Φύση.

3. Επίσης στην *Επαναστατική Προκήρυξη*, στο κείμενο που πρόσθεσε κατά την μετάφραση, αναγράφει ότι «όλοι πλάσματα Θεού είναι και τέκνα του πρωτοπλάστου». Η έκφραση αυτή υποδηλώνει μία συγκεκριμένη ορθόδοξη χριστιανική θέση.

4. Στο προλογικό κείμενο του βιβλίου του *Σχολείον των ντελικάτων εργατών*, Βιέννη 1790, σημειώνει ότι ο γάμος είναι «μυστήριον». Μία καθαρή ορθόδοξη εκκλησιαστική θέση.

5. Υποστηρίζεται ότι ο Ρήγας, σαν μασόνος που ήταν, για να προετοιμάσει την επανάστασή του χρησιμοποίησε την μυστικότητα και συνέστησε «μυστική εταιρεία». Όμως, η μελέτη των έργων και των εγγράφων της σύλληψης και ανάκρισης δεν στοιχειοθετούν την άποψη ότι ο Ρήγας συνέστησε μυστική εταιρεία. Είχε συχνές επαφές με τους Έλληνες της Βιέννης στις συνεστιάσεις των οποίων τραγουδούσε με τη φλογέρα του τον *Θούριο*. Επίσης, είχε συναντήσεις και με τον καθηγητή της Ιατρικής και γιατρό της αυτοκράτειρας Πέτρο Φράνγκ<sup>4</sup> (Peter Frank, 1745-1821). Μάλιστα, ο Φράνγκ έσωσε από τη σύλληψη της Αυστριακής Αστυνομίας τον Κοζανίτη ιατρό Γεώργιο Σακελλάριο, τον οποίο είχε υπό την προστασία του στο Νοσοκομείο της Βιέννης, εφ' όσον κατηγορούνταν ως συνεργάτης του Ρήγα.

Ο Ρήγας απλώς και μόνο εργάστηκε με πολύ προσοχή και διάκριση για να αποφεύγει την προσοχή της Αυστριακής Αστυνομίας. Και το κατόρθωσε παραπλανώντας την λογοκρισία της Αστυνομίας με τα διάφορα στοιχεία που

---

4. Βλ. Χριστ. Περραιβού, *Σύντομος βιογραφία του αοιδήμου Ρήγα Φεραίου*, Εν Αθήναις 1860, [Αθήνα, Βιβλιοπωλείον Νότη Καραβία, 1973], σελ. 38-39.

προσέθετε, όπως στην περίπτωση της *Χάρτας της Ελλάδος*<sup>5</sup>, με τα νομίσματα και τις Επιτεδογραφίες ιστορικών γεγονότων και τόπων της αρχαιότητας, ενώ ο πραγματικός του σκοπός ήταν να τυπώσει ένα πολιτικό χάρτη του κράτους, που θα δημιουργούσε μετά την επανάσταση. Για κάθε έκδοση έπαιρνε άδεια από την λογοκρισία της Αυστριακής Αστυνομίας. Μόνο τα *Επαναστατικά* του κείμενα (*Επαναστατική Προκήρυξη, Δίκαια του ανθρώπου, Σύνταγμα και Θούριος*) τα τύπωσε παράνομα. Ο Ρήγας γνώριζε καλά ότι δεν θα ήταν δυνατόν πλέον να αποκρύψει τους πραγματικούς του σκοπούς και να πάρει την άδεια εκτυπώσεως από τον λογοκρίτη της Αυστριακής Αστυνομίας. Επί πλέον, θα αποκαλυπτόταν το επαναστατικό του σχέδιο. Ακόμη, γνωρίζουμε από τα *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή* των Αιμ. Λεγράν και Κων. Αμάντου<sup>6</sup> ότι ο Ρήγας τραγούδαγε στη Βιέννη τον *Θούριό* του στις συναντήσεις με τους Έλληνες πατριώτες. Επισημαίνεται ότι η Αυστριακή Αστυνομία μόνο μετά την προδοσία από τον τυχαίο Έλληνα έμπορο της Τεργέστης πληροφορήθηκε την επαναστατική κίνηση του Ρήγα, γεγονός που συντάραξε τόσο τον αρμόδιο υπουργό Pergen όσο και τον αυτοκράτορα της Αυστρίας Φραγκίσκο.

6. Ενδιαφέρουσες είναι οι σχετικές παρατηρήσεις του Λεάνδρου Βρανούση<sup>7</sup>, ο οποίος σημειώνει ότι οι απόψεις, που έχουν διατυπωθεί από τέκτονες συγγραφείς πως «ο Ρήγας είχε ιδρύσει μυστική Εταιρεία κατά τα τεκτονικά πρότυπα (μυστικοπαθής αοριστία αρχών και στόχων, διαδοχικά στάδια κατηχήσεως, ιεράρχηση “μεμνημένων” σε βαθμίδες κ.λ.π.) δεν επιβεβαιώνονται από καμιά αξιόπιστη μαρτυρία. Οι λεγόμενες “τεκτονικές παραδόσεις”, ατεκμηρίωτες πάντοτε, αποδεικνύονται, όλες, υστερογενείς».

7. Ο Ρήγας κάνει συχνά αναφορά στον Σταυρό, σύμβολο της χριστιανικής του πίστης, όπως στον *Θούριο*, στίχ. 21-22, 109-110, 123-124,

5. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Η “Χάρτα της Ελλάδος” του Ρήγα. Τα πρότυπά της και νέα στοιχεία», στο *Η Χάρτα του Ρήγα Βελεστινλή*, έκδοση της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστινίου-Ρήγα, με την υποστήριξη της Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 1998, σελ. 51.

6. Βλ. Αιμ. Λεγράν, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνησιν 1891, Αθήνα 1996, σελ. 19 και 59.

7. Βλ. Λεάνδρου Βρανούση, *Η Σημαία, το Εθνόσημο και η Σφραγίδα της “Ελληνικής Δημοκρατίας” του Ρήγα*, Αθήνα 1992, σελ. 364, ανάτυπο από τον 8<sup>ο</sup> τόμο του *Δελτίου Εραλδικής και Γενεαλογικής Εταιρείας Ελλάδος*.



*«Ελάτε μ' έναν ζήλον σε τούτον τον καιρόν  
να κάμωμεν τον όρκον επάνω στον Σταυρόν*

*.....  
Ψηλά στα μπαϊράκια σηκώστε τον Σταυρόν  
και σαν αστροπελέκια κτυπάτε τον εχθρόν*

*.....  
στεριάς και του πελάγου να λάμψη ο Σταυρός  
κ' εις την Δικαιοσύνην να σκύψη ο εχθρός».*

και στον *Ύμνο Πατριωτικό*, στροφή 14 (βλ. παρακάτω) και 40,

*«Να λάμψη πάλιν ο Σταυρός,  
ας έρχεται τώρα ομπρός».*

Αν ο Ρήγας ήταν μασόνος πιθανόν να παρέλειπε τέτοιες σαφείς αναφορές στο ιδιαίτερο αυτό σύμβολο της χριστιανικής πίστης.

8. Επίσης, στον *Ύμνο Πατριωτικό*, στροφή 14, τονίζει ότι πηγή της ελευθερίας είναι ο «Πλάστης». Αν ήταν μασόνος, θα περίμενε κανείς διαφορετική έκφραση σύμφωνη με τις τεκτονικές αντιλήψεις. Ωστόσο, δεν θα πρέπει ο όρος «Πλάστης»<sup>8</sup> να εκληφθεί με την τεκτονική σημασία του «Υπερτάτου Όντος» και τούτο διότι ακριβώς δύο γραμμές παραπάνω κάνει αναφορά στον «Σταυρόν», που είναι χαρακτηριστικό χριστιανικό σύμβολο:

*«Σταυρός, πίστις και καρδιά  
δουφέκια και καλά σπαθιά,  
γκρεμίζουν Τυραννίαν  
τιμούν Ελευθερίαν,  
οπ' έδωκεν ο Πλάστης στο δουνιά».*

9. Ο Ρήγας χρησιμοποίησε τον Σταυρό ως σύμβολο και στη τρίχρωμη σημαία του κράτους του, την οποία περιγράφει στο Παράρτημα του Συντάγ-

---

8. Βλ. Ιωάννη Λουκά, *Ιστορία της Ελληνικής Μασονίας και Ελληνική Ιστορία*, Εκδόσεις Παπαζήσης, Αθήνα 1991, σελ. 70.

ματός<sup>9</sup> του, όπου χαρακτηριστικά τονίζει ότι στο κέντρο της σημαίας θέτει σε οριζόντια θέση το «ρόπαλο του Ηρακλέους»<sup>10</sup> με τρεις σταυρούς επάνω.

10. Επισημαίνουμε ακόμη ότι ο όρκος στον *Θούριο* δίδεται φανερά και δημόσια από τους επαναστατημένους ραγιάδες και όχι κρυφά, όπως στις τεκτονικές στοές και άλλες μυστικές εταιρείες. Επί πλέον, δεν περιέχεται κάποιο συμβολικό σήμα, όπως στις τεκτονικές στοές, απλώς και μόνο οι επαναστάτες υψώνουν τα χέρια προς τον ουρανό<sup>11</sup>.

*«Ελάτε μ' έναν ζήλον σε τούτον τον καιρόν,  
να κάμωμεν τον όρκον επάνω στον Σταυρόν,*

.....

*Και τότε, με τα χέρια ψηλά στον ουρανόν,  
ας πούμ' απ' την καρδιά μας ετούτα στον Θεόν».*  
(*Θούριος*, στίχ. 21-22, 29-30).

\*\*\*

Συμπερασματικά μπορούμε να πούμε ότι η διερεύνηση των έργων του Ρήγα δεν προσέφερε στοιχεία, που να τεκμηριώνουν την άποψη, ότι ο συγγραφέας τους είχε μασονική ιδιότητα και ότι οι «τεκτονικές παραδόσεις» για τον Ρήγα είναι μεταγενέστερες και ατεκμηρίωτες και οι οποίες είναι δύσκολο ιστορικά να ληφθούν σοβαρά υπ' όψιν.

9. «Παράρτημα. Η σημαία [το εθνόσημο] οπού βάνεται εις τα μπαϊράκια και παντιέρες της Ελληνικής Δημοκρατίας, είναι έν ρόπαλον του Ηρακλέους με τρεις σταυρούς επάνω...». Βλ. Ρήγα Βελεστινλή, *Τα Επαναστατικά*, ό.π., σελ. 60.

10. Το ρόπαλο του Ηρακλέους αποτελεί βασικό συμβολικό στοιχείο στην επαναστατική σκέψη του Ρήγα. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Το ρόπαλο του Ηρακλέους στην επαναστατική σκέψη του Ρήγα. Η διαχρονική σημασία του», εφημ. Βόλου *Νέος Τύπος*, 27 Ιουνίου 1999.

11. Βλ. Απ. Δασκαλάκη, *Τα εθνεγερτικά τραγούδια του Ρήγα Βελεστινλή, έκδοσις νέα μετά προσθηκών*, Εκδόσεις Ε. Γ. Βαγιονάκη, Αθήναι 1977, σελ. 46.

## Τα οράματα του Ρήγα είναι διαχρονικά

(Συνέντευξη στον δημοσιογράφο Στέλιο Κούκο, επιμελητή του αφιερώματος της εφημερίδος *Μακεδονία*, Κυριακή 27 Ιουνίου 2010 με τίτλο «Ρήγας Βελεστινλής: Τα επίκαιρα οράματά του», σελ. 6-7/46-47)

Ο εκ Βελεστίνου γιατρός και ιστορικός Δημήτριος Καραμπερόπουλος αποτελεί την ψυχή της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, που τα τελευταία χρόνια μελετά και προβάλλει στην Ελλάδα και στο Εξωτερικό το έργο του Ρήγα. Διδάκτωρ Ιστορίας της Ιατρικής και πρόεδρος της ανωτέρω Επιστημονικής Εταιρείας, παράλληλα με τις λοιπές του επιστημονικές εργασίες, φροντίζει με τις ποικίλες δράσεις της Εταιρείας να μας υπενθυμίζει πως αξίζει να μελετάμε τα διαχρονικά οράματα του Ρήγα. Άλλωστε και το αφιέρωμα αυτό έγινε με τη δική του συμβολή.

Ερ. Προφανώς η διαρκής ενασχόλησή σας με τη ζωή και το έργο του Ρήγα δεν αφορά απλώς την κοινή σας καταγωγή. Πώς ξεκινήσατε λοιπόν να μελετάτε τη ζωή και το έργο του μεγάλου αυτού οραματιστή;

Απ. Η καταγωγή μου είναι από το Βελεστίνο, όπου έζησα μέχρι τα 17 μου χρόνια, και η σημαντική αυτή τύχη να κατάγομαι από τη γενέτειρα του Ρήγα Βελεστινλή οπωσδήποτε ενδόμυχα θα έπαιξε ρόλο στις δραστηριότητές μου. Γι' αυτό και κατά την ενασχόλησή μου με τα πολιτιστικά, έθεσα ως στόχο να αναδείξουμε τη μεγάλη κληρονομιά της γενέτειράς μας, του επαναστάτη Ρήγα Βελεστινλή και των Φερών.

Ερ. Και η Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα; Πώς αρχίσατε και με ποιους στόχους;

Απ. Το 1985 είχα τη σκέψη να διοργανώσουμε για τον Ρήγα Βελεστινλή και τη γενέτειρά του ένα διεθνές συνέδριο, μια και μέχρι τότε δεν είχε διοργανωθεί σχετικό συνέδριο για τη μεγάλη αυτή φυσιογνωμία του βαλκανικού χώρου. Τα μηνύματα ήταν ενθαρρυντικά και η συμμετοχή μεγάλη, με επιστήμονες και από άλλες χώρες. Χαρακτηριστική ήταν η αυθόρμητη αναφώνηση του

σημαντικού μελετητή του Ρήγα, του Λεάνδρου Βρανούση, όταν του τηλεφώνησα και του ανακοίνωσα το σχέδιό μας: «Επιτέλους βρέθηκαν οι Βελεστινιώτες να διοργανώσουν ένα διεθνές συνέδριο για τον Ρήγα». Έτσι, το 1986 διοργανώθηκε με επιτυχία το Α΄ Συνέδριο και ακολούθησαν το Β΄ το 1992, το Γ΄ το 1997, το Δ΄ το 2003 και το Ε΄ το 2007. Στόχος μας ήταν να γίνουν ανακοινώσεις για τη ζωή και το έργο του Ρήγα Βελεστινλή από επιστήμονες της Ελλάδος, των Βαλκανικών και Ευρωπαϊκών κρατών. Κάτι που το πετύχαμε με τη συμμετοχή πολλών αξιόλογων επιστημόνων, όπως δείχνουν τα Προγράμματα των Συνεδρίων.

Ερ. Ποιές ήταν οι σημαντικότερες δραστηριότητες της Επιστημονικής Εταιρείας μέχρι τώρα;

Απ. Ήταν πρώτα η διοργάνωση των Διεθνών Συνεδρίων με την αντίστοιχη έκδοση των Πρακτικών τους. Ένας δεύτερος στόχος μας ήταν η έκδοση όλων των έργων του Ρήγα Βελεστινλή, των ολοκληρωμένων *Απάντων*, που για πρώτη φορά –σημειώστε το– επανεκδόθηκαν με την προσθήκη ευρετηρίων, σχολίων και με καινούργιες έρευνες, οι οποίες συνέβαλαν να γίνει πλέον κατανοητό το επαναστατικό σχέδιο του Ρήγα. Και –τύχη αγαθή– η επανέκδοση των *Απάντων* του Ρήγα πραγματοποιήθηκε από τους συμπατριώτες του Ρήγα, τους Βελεστινιώτες.

Τώρα, ένας άμεσος στόχος είναι η διοργάνωση του ΣΤ΄ Διεθνούς Συνεδρίου τον Οκτώβριο του 2012. Ο μεγάλος όμως στόχος είναι να γίνει η γενέτειρα του Ρήγα τόπος προσκυνήματος όχι μόνο των Ελλήνων, αλλά και των άλλων Βαλκανικών λαών. Να αποτίουν τον οφειλόμενο φόρο τιμής στον εθνεγέρτη και πρωτομάρτυρα της ελευθερίας Ρήγα Βελεστινλή. Να διαχυθεί το σημαντικό έργο του, να γίνει γνωστή η πρωτοπόρα πολιτικοκοινωνική σκέψη του, η ιδεολογικοπολιτική συνθετική του πρόταση.

Να δημιουργηθεί ένα πολυχώρος στη γενέτειρά του, στον οποίο να αναδεικνύονται οι πολύπλευρες πτυχές της φυσιογνωμίας του Ρήγα, ως διαφωτιστή, επαναστάτη, πολιτικού και στρατιωτικού νου, εθνεγέρτη, μάρτυρα και οραματιστή μιας δημοκρατικής πολιτείας του Βαλκανικού χώρου. Να τοποθετηθούν τα έργα του και να αναλύονται στους επισκέπτες, ώστε να κατανοούν τις ιδέες του και τα μηνύματα, που διαχρονικά προσφέρει μέσα από αυτά. Να αναλυθεί η θαυμάσια *Χάρτα* του, το μοναδικό αυτό χαρτογραφικό επίτευγμα, που τώρα γνωρίζουμε καλά τον σκοπό για τον οποίο ο Ρήγας την τύπωσε.

Να αναδεικνύεται η εποχή του με τα ιστορικά γεγονότα και ιδέες που συνέβαλαν στη διαμόρφωση της πρωτοπόρας πολιτικοκοινωνικής σύλληψης του Ρήγα. Παράλληλα, να παρουσιάζονται οι διάφορες επιμέρους αντιλήψεις του, που δείχνουν τη δυναμικότητα του πνεύματός του. Οι ιδέες του για την παιδεία, τη γλώσσα, την οικονομία, τη θρησκεία, την αρχαιότητα, τους Ολυμπιακούς αγώνες.

Επιπλέον, να παρουσιάζεται η επίδραση του Ρήγα στους μετέπειτα στοχαστές, διανοητές, ποιητές, επαναστάτες κτλ. Να παρουσιαστεί η απεικόνιση του Ρήγα στην τέχνη, στη ζωγραφική, τη γλυπτική, τη λαϊκή τέχνη. Τα θεατρικά έργα που έχουν γραφτεί για τον Ρήγα. Η σχέση του με τη λογοτεχνία.

Ερ. Πού στόχευε ο Ρήγας με τις ποικίλες εκδόσεις του;

Απ. Στο έργο *Φυσικής απάνθισμα*, απ' όπου η φράση «*Οποιος ελεύθερα συλλογάται, συλλογάται καλά*», ο Ρήγας γράφει πως στόχος του τελικός ήταν να αναλάβει το «*πεπτωκός ελληνικόν γένος*». Να εγερθεί στην πρότερή του ένδοξη κατάσταση.

Ο Ρήγας είχε συλλάβει ένα συγκεκριμένο, ρεαλιστικό, εφαρμόσιμο και αποτελεσματικό σχέδιο για την επανάσταση των σκλαβωμένων ραγιάδων και των άλλων βαλκανικών λαών. Χρησιμοποίησε τα βασικά μέσα της επικοινωνίας: τον ήχο-μουσική και την εικόνα. Με τον *Θούριό* του θέλησε ο Ρήγας να εμψυχώσει τους σκλαβωμένους, για να πάρουν την απόφαση για επανάσταση κατά του Οθωμανού δυνάστη και να αποκτήσουν την πολυπόθητη ελευθερία. Γι' αυτό και όσοι άκουγαν τον *Θούριο* εμψυχώνονταν για να αρπάξουν τα άρματα.

Ο Ρήγας ακόμη τύπωσε την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου, για να προσφέρει στους σκλαβωμένους ραγιάδες ένα πρότυπο αποφασιστικότητας και αγωνιστικότητας για την επανάσταση. Με τον *Νέο Ανάχαρσι* προσπαθεί να τονίσει τη μεγάλη κληρονομιά των αρχαίων Ελλήνων, ενισχύοντας κατ' αυτόν τον τρόπο την ιστορική τους συνείδηση. Στα *Ολύμπια* γράφει για τα Ολυμπιακά αγωνίσματα, επισημαίνοντας ότι αυτά διατηρούνται στην εποχή του στη Θεσσαλία και σε όλη την Ελλάδα – ένα σημαντικό στοιχείο για τη διαχρονικότητα του Ελληνισμού.

Άλλα έργα του είναι η μεγαλειώδης *Χάρτα της Ελλάδος*, όπως και οι άλλοι δύο χάρτες, της Βλαχίας και της Μολδαβίας, που όπως απέδειξαν οι πρόσφατες έρευνές μας κατά την αυθεντική για πρώτη φορά επανέκδοσή τους και την σύνταξη των ευρετηρίων, είναι πολιτικοί χάρτες του κράτους του. Μάλιστα, για τη *Χάρτα της Ελλάδος*, ως πρότυπο πήρε χάρτη της αρχαίας Ελλάδος, για

να έχει την αρχαία πολιτική διαίρεσή της καθώς και την αρχαία ονοματολογία των επαρχιών και τοπαρχιών, και όχι την οθωμανική διαίρεση και ονοματολογία. Και με την *Νέα Πολιτική Διοίκηση*, ο Ρήγας δείχνει πόσο προνοητικός και μεθοδικός ήταν. Είχε την πρόνοια, πριν ξεκινήσει την επανάσταση του, να ετοιμάσει το Σύνταγμά με το οποίο θα διοικούνταν η Ελλάδα και οι άλλες περιοχές του Βαλκανικού χώρου.

Ερ. Ποια ήταν η απήχηση των μεταφράσεων των Επαναστατικών, που μεταξύ των άλλων περιέχει το Σύνταγμα;

Απ. Το πρώτο ζητούμενο για μας ήταν η μετάφραση του Συντάγματος του Ρήγα να καταγραφεί στην επιστημονική βιβλιογραφία της κάθε χώρας, ώστε οι συγγραφείς, οι δημοσιογράφοι, οι επιστήμονες γενικά να έχουν στη δική τους γλώσσα το Σύνταγμα του Ρήγα του 1797, που είναι το πρώτο Σύνταγμα όλου του Βαλκανικού χώρου. Στις παρουσιάσεις των μεταφράσεων αυτών έκδηλη ήταν η συμμετοχή του κόσμου, που άκουγε τις πρωτοπόρες ιδέες του Ρήγα για τη συνεργασία των λαών του Βαλκανικού χώρου.

Ερ. Ποιοι σας συμπαραστάθηκαν στην προσπάθεια που κάνετε όλα αυτά τα χρόνια;

Απ. Τα μέλη της Επιστημονικής μας Εταιρείας βοήθησαν και βοηθούν στην πραγμάτωση των σκοπών μας. Επίσης, συμπαραστάτες είναι πολλοί επιστήμονες από την Ελλάδα και το Εξωτερικό, που συμβάλλουν στην προώθηση των σκοπών και την επιτυχία των Διεθνών Συνεδρίων για τον Ρήγα και τη γενέτειρά του. Ας αναφερθεί για την ιστορία του πράγματος πως κατά το έτος 1998, που ήταν και η επέτειος των διακοσίων χρόνων από τον μαρτυρικό θάνατο του Ρήγα, πρότεινα στην έγκριτη ιστορικό Νάντια Ντάνοβα, καθηγήτρια στη Σόφια, πως έχουμε τη σκέψη να μεταφραστεί το Σύνταγμα του Ρήγα στις Βαλκανικές χώρες. Τότε πρόθυμα ανέλαβε και σε τρεις μήνες μου πρόσφερε τη μετάφραση στα βουλγαρικά, η οποία τυπώθηκε αμέσως και παρουσιάστηκε σε μια πολύ σημαντική και μεγαλοπρεπή εκδήλωση, με τη συμμετοχή των υπουργών Εξωτερικών Ελλάδας και Βουλγαρίας στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Σόφιας.

Με την ίδια τακτική συνεχίσαμε και το Σύνταγμα του Ρήγα μεταφράστηκε σε δέκα γλώσσες. Μνημονεύονται κατά σειρά έκδοσής τους: βουλγαρικά, ρουμανικά, σερβικά, αλβανικά, ιταλικά, ρωσικά, αγγλικά, γαλλικά, ισπανικά

και γερμανικά. Μάλιστα αντίτυπα αυτών των μεταφράσεων έχουμε αποστείλει σε 900 βιβλιοθήκες –εθνικές και πανεπιστημιακές– 150 κρατών του κόσμου.

Ερ. Πιστεύετε πως εμείς οι Έλληνες γνωρίζουμε στις πραγματικές του διαστάσεις το έργο του Ρήγα;

Απ. Αν λάβουμε υπ' όψιν ότι, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, τα ολοκληρωμένα *Άπαντα* του Ρήγα για πρώτη φορά επανεκδόθηκαν δυστυχώς πρόσφατα, 210 χρόνια μετά την έκδοσή τους, αντιλαμβάνεστε ότι ουσιαστικά οι Έλληνες δεν γνώριζαν τα έργα του. Τη σημαντική αυτή «παράλειψη» είχαμε επισημάνει, γι' αυτό και ως στόχο θέσαμε την επανέκδοση και τη διάχυση τους. Για παράδειγμα, αναφέρουμε ότι τα *Επαναστατικά*, που περιέχουν το Σύνταγμα και τον *Θούριο*, έχουν κυκλοφορηθεί σε πάνω από 6.000 αντίτυπα. Μάλιστα, τα *Άπαντα* τα έχουμε εκδώσει και σε ψηφιακό δίσκο (CD-ROM), με αποτέλεσμα να υπάρξει μεγάλη διάχυση των έργων του Ρήγα και ειδικότερα στη νέα γενιά, που είναι εξοικειωμένη με τη νέα τεχνολογία. Και με τις καινούργιες έρευνες που πραγματοποιήθηκαν με την ευκαιρία της έκδοσης των χαρτών γίνεται σιγά-σιγά κατανοητό το έργο του Ρήγα.

Άλλην μια προσφορά της Επιστημονικής μας Εταιρείας είναι ότι τα *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, που είχαν εκδοθεί από τον Αιμ. Λεγράν το 1891 και τον Κων. Αμαντο το 1930 και ήταν δυσεύρετα, τα επανεκδώσαμε προσθέτοντας και τα σχετικά ευρετήρια. Είναι τώρα για τον καθένα εύκολο να γνωρίσει τα σχετικά με την σύλληψη και την ανάκριση, αλλά και το επαναστατικό του σχέδιο και τις αντούσιες μαρτυρίες των συντρόφων του.

Ερ. Τι παραμένει επίκαιρο από το έργο αυτό και πώς θα μπορούσαμε να το αξιοποιήσουμε;

Απ. Μέσα από το έργο του Ρήγα μπορεί κανείς να βγάλει πολλά μηνύματα. Σε βιβλίο έχουμε συγκεντρώσει πενήντα ρήσεις που έχουμε ανθολογήσει από τα έργα του. Ας μνημονεύσουμε επτά μόνο μηνύματα από τα πολλά, που μας προφέρει η μελέτη του έργου του Ρήγα: α) Η γνώση της ιστορίας του παρελθόντος συμβάλλει στην αυτογνωσία και ανάπτυξη της ιστορικής συνείδησης. Ο καθένας μας πρέπει να γνωρίζει την ελληνική πνευματική κληρονομιά. β) Στη δημοκρατική πολιτεία πρέπει να υπάρχει αλληλεγγύη μεταξύ των ανθρώπων και των λαών. γ) Η συνεργασία των βαλκανικών λαών είναι δυνατόν να υπάρχει πέρα από τις εθνικές και θρησκευτικές ιδιαιτερότητες, στοχεύοντας στο κοινό συμφέρον. δ) Η δύναμη του Ελληνισμού στηρίζεται στο πνεύμα,

ενώ ο «βαρβαρισμός» στην υλική δύναμη. Όπως λέει και ο Παλαμάς στις «Πατρίδες», «Το πνεύμα και στο χόμα λάμπει». ε) Η ελευθερία κατακτιέται με τις γηγενείς, ντόπιες δυνάμεις και όχι με τη βοήθεια των ξένων δυνάμεων Ανατολής και Δύσης. στ) Ο καθένας να προσφέρει εκείνο, που μπορεί και να μη μεμψιμοιρεί. ζ) Να παρουσιάζει ο καθένας τα ιστορικά στοιχεία της γενέτειράς του, τακτική που και ο ίδιος ο Ρήγας εφάρμοσε για τη γενέτειρά του, το Βελεστίνο.

Ερ. Αν είχατε την ευκαιρία να συναντήσετε τον Ρήγα, ποιες απορίες θα θέλατε να σας λύσει;

Απ. Σχετικά με τη μετάφραση του βιβλίου του Μοντεσκιέ, *Πνεύμα των νόμων*, που το είχε μισομεταφρασμένο, όπως ο Ρήγας γράφει στο *Φυσικής απάνθισμα*: ποιος ήταν ο λόγος, που δεν το τύπωσε σε βιβλίο; Ήταν το κόστος της έκδοσης ή δεν συμφωνούσε με το περιεχόμενο;

Ένα δεύτερο ερώτημα θα ήταν το εξής: Οι λαοί του Βαλκανικού χώρου ήταν όλοι κάτω από την ίδια απολυταρχική εξουσία του Σουλτάνου, με τα δυσάρεστα επακόλουθα, που διεκτραγωδεί ο Ρήγας στον *Θούριό* του. Μετά την επιτυχία της επανάστασής του και την αντικατάσταση της εξουσίας του Σουλτάνου από μια αντιπροσωπευτική δημοκρατική εξουσία, έχοντας βέβαια ο ίδιος κατά νουν το πρόσφατο γεγονός της Αμερικανικής Επανάστασης και της δημιουργίας των Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής, θα έπειθε τους λαούς για τη δημιουργία της δημοκρατικής του πολιτείας του Βαλκανικού χώρου;



## Να ακολουθήσουμε τον Ρήγα

(Δημοσιεύθηκε στην εφημ. *Ελευθερία*, Λάρισα, 1 Οκτωβρίου 2012, σελ. 19)

Συνέντευξη στον Απόστολο Ζώη για την εφημερίδα *Ελευθερία*, Λαρίσης, με την ευκαιρία της διοργάνωσης του ΣΤ΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», Βελεστίνο 4-7 Οκτωβρίου 2012.

1. Ερώτ. Τι προσδοκάτε κύριε Καραμπερόπουλε από το ΣΤ΄ Διεθνές Συνέδριο για το Ρήγα; Ποιο είναι κατά την άποψή σας το πιο σημαντικό ή ποια σημαντικά θα ανακοινωθούν σε αυτό το συνέδριο; Τι θα πρέπει να αναμένουμε; Απάντ. Όπως παρατηρεί κανείς στο Πρόγραμμα αξιόλογες ανακοινώσεις περιέχονται και στις τρεις ενότητες του ΣΤ΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας». Για τις αρχαίες Φερές που εκτείνονται από την εποχή του Χαλκού (3000 π.Χ.) μέχρι τη ρωμαϊκή και τη Βυζαντινή εποχή θα γίνουν 16 ανακοινώσεις, όπου θα παρουσιαστούν τα ευρήματα από τις πρόσφατες ανασκαφές. Για το νεώτερο Βελεστίνο θα παρουσιαστούν 24 μελέτες για την τοπική ιστορία καθώς και τα διάφορα ιστορικά γεγονότα και προσωπικότητες του. Και για τον Ρήγα Βελεστινή 54 θέματα θα αναπτυχθούν από τους Έλληνες και τους επιστήμονες από άλλες χώρες προσφέροντας καινούργια στοιχεία για τη ζωή και το πολύπλευρο έργο του.

Στους στόχους της Επιστημονικής μας Εταιρείας, μετά την έκδοση των *Απάντων* του Ρήγα και τη μετάφραση του Συντάγματός του σε δέκα γλώσσες, είναι η σύνταξη του Λεξικού του Ρήγα Βελεστινή, που θα γίνει από τους γλωσσολόγους καθηγητές, που συμμετέχουν στο Συνέδριό μας. Κατ' αυτόν τον τρόπο θα φανεί το λεξιλόγιο, ο γλωσσικός πλούτος του Ρήγα, ο οποίος όπως έχουμε δείξει και στο ευρετήριο του *Νέου Αναχάρσιδος*, που συντάξαμε, ο Ρήγας ήταν και γλωσσοπλάστης.

Παράλληλα, θα προωθήσουμε με τη συνεργασία του Δήμου Ρήγα Φεραίου την δημιουργία του Μουσείου του Ρήγα, καθώς επίσης και την ανέγερση του Κενοταφείου του Ρήγα και των Συντρόφων του, φτιαγμένο με πέτρες που θα

σταλούν ως ένδειξη τιμής από όλες τις πόλεις της Ελλάδος και τις πρωτεύουσες των άλλων Βαλκανικών κρατών.

2. Ερώτ. Πόσα χρόνια ασχολείστε με τη μελέτη του Ρήγα; Τι σας έκανε να ασχοληθείτε με αυτό;

Απάντ. Το 1986 διοργανώσαμε το Α΄ Διεθνές Συνέδριο για τον Ρήγα και τη γενέτειρά του, τις αρχαίες Φερές και το νεώτερο Βελεστίνο. Μέχρι τότε δεν είχε διοργανωθεί από κανένα φορέα ένα Επιστημονικό Συνέδριο για τη μεγάλη αυτή φυσιογνωμία του Βαλκανικού χώρου. Μάλιστα, όταν τότε τηλεφώνησα στον ιστορικό του Ρήγα, Λεάνδρο Βρανούση, ότι οι Βελεστινιώτες έχουμε σκοπό να διοργανώσουμε επιστημονικό Συνέδριο για τον Ρήγα, αυθόρμητα αναφώνησε: «Επιτέλους βρέθηκαν οι άνθρωποι που θα διοργανώσουν Συνέδριο για τον Ρήγα». Πράγματι, μας συμπαραστάθηκε και συμμετείχε στο Α΄ και Β΄ Συνέδριο του 1992, αλλά δυστυχώς τον χάσαμε την επόμενη χρονιά.

Το γεγονός ότι είδα το φως της ζωής μου στο Βελεστίνο, τη γενέτειρα του Ρήγα, όπου έζησα μέχρι τα νεανικά μου χρόνια, η αίσθηση της άπλας του κάμπου, και που από το σπίτι μου έβλεπα στο βάθος το Πήλιο, το Μαυροβούνι, τον Κίσαβο και τον Όλυμπο με τους μυθικούς θρόνους των αρχαίων θεών, όλα αυτά έπαιζαν, νομίζω, καθοριστικό ρόλο να ασχοληθώ με τα πολιτιστικά και σιγά-σιγά να αναδείξω τα στοιχεία της γενέτειρας μου και ιδιαίτερα του μεγάλου τέκνου της, του Ρήγα Βελεστινλή.

3. Ερώτ. Οι εισηγήσεις είναι πολλές και με μεγάλο επιστημονικό ενδιαφέρον.

Γιατί κατά τη γνώμη σας η μελέτη του Ρήγα παρουσιάζει τόσο μεγάλο ενδιαφέρον;

Απάντ. Διοργανώνονται τώρα συστηματικά τα Συνέδρια για τον Ρήγα και κατ' αυτόν τον τρόπο δίνεται η ευκαιρία για τη μελέτη της ζωής του και του έργου του. Επί πλέον πρόσφατα έχουν επανεκδοθεί όλα τα έργα του Ρήγα, για πρώτη φορά ολοκληρωμένα και με ευρητήρια, τα οποία ως γνωστόν είναι χρήσιμα εργαλεία στους μελετητές. Ας αναφέρουμε ακόμη ότι μόλις το 1998, που ήταν και η επέτειος των διακοσίων χρόνων από τη θανάτωσή του Ρήγα, επανεκδόθηκε για πρώτη φορά σε αυθεντική μορφή η μεγαλειώδης *Χάρτα της Ελλάδος*, με ευρητήριο, καθώς επίσης για πρώτη φορά βρέθηκαν οι πρότυποι χάρτες, που ο Ρήγας χρησιμοποίησε για την έκδοση της *Χάρτας* του. Μάλιστα, αποδείχτηκε ότι πήρε ως πρότυπο χάρτη της αρχαίας Ελλάδος του Gu. Delisle και τούτο για να έχει στο οραματιζόμενο μετά την επανάσταση κράτος του,

την ελληνική πολιτική διαίρεση σε Επαρχίες και Τοπαρχίες και να έχει ακόμη την ελληνική ονοματολογία τους και όχι την μέχρι τότε Οθωμανική.

Ο Ρήγας Βελεστινλής είναι μια πολύπτυχη φυσιογνωμία, όπως αναδεικνύεται από την ανάλυση των έργων του: είναι διαφωτιστής, επαναστάτης, πολιτικός νους, στρατιωτικός νους, μάρτυρας, εθνεγέρτης και οραματιστής μιας δημοκρατικής πολιτείας στον Βαλκανικό χώρο. Επί πλέον, είχε συλλάβει ένα ρεαλιστικό στρατηγικό σχέδιο για την επανάσταση των σκλαβωμένων ραγιάδων. Πρώτα ήθελε να εμψυχώσει τους σκλαβωμένους με τον *Θούριό* του «Ως πότε παλληκάρια», να τους ενισχύσει την ιστορική μνήμη και αυτοσυνειδησία με την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου, το *Νέο Ανάχαρσι* και *Τα Ολύμπια*.

Ήξερε ο Ρήγας ότι χωρίς στρατιωτική νίκη δεν πέφτει η τυραννία, δεν αποκτιέται η ελευθερία. Γι' αυτό και είχε καταστρώσει ένα επιτελικό στρατιωτικό σχέδιο. Παράλληλα, με την επανάσταση ήθελε να εκπαιδεύσει τους σκλαβωμένους στην τέχνη του πολέμου, μεταφράζοντας το *Στρατιωτικόν Εγκόλπιον*, έργο ενός διάσημου Αυστριακού στρατάρχη, σύμφωνα με το οποίο και τα οθωμανικά στρατεύματα εκπαιδεύονταν. Ακόμη, ο Ρήγας είχε προβλέψει η έκρηξη της επανάστασής του να ξεκινήσει από την Πελοπόννησο, όπως ακριβώς ξεκίνησε και το 1821 και επεκράτησε. Επί πλέον, είχε προνοήσει και για τον τρόπο διοικήσεως των απελευθερωμένων περιοχών μετά την επανάσταση. Συντάσσει το αντιπροσωπευτικό Δημοκρατικό του πολίτευμα, που έχει και πολλά στοιχεία άμεσης δημοκρατίας. Κατ' αυτόν τον τρόπο θα εκλέγονταν οι αντιπρόσωποι για να διοικηθεί δημοκρατικά ο χώρος, που μέχρι τότε εξουσιάζονταν απολυταρχικά από τον Σουλτάνο. Όλα αυτά είναι καινούργια στοιχεία για μελέτες και έρευνες.

4. Ερώτ. Από τις μέχρι τώρα μελέτες για το Ρήγα ποια είναι αυτή, που σας έχει κάνει την μεγαλύτερη εντύπωση και γιατί;

Απάντ. Σε κάθε Συνέδριο παρουσιάζονται μελέτες που είναι πρωτότυπες και δίνουν απάντηση σε διάφορα προβλήματα της έρευνας για τον Ρήγα. Για παράδειγμα στο Α' Συνέδριο το 1986 παρουσιάστηκε από τον αρχαιολόγο κ. Ε. Κακαβογιάννη η «Επιπεδογραφία του Βελεστίνου του Ρήγα από άποψη αρχαιολογική», όπου τονίστηκε επί πλέον ότι ο Ρήγας θα πρέπει να θεωρείται και ως ο πρώτος αρχαιολόγος του νεώτερου ελληνισμού, ένα ακόμη χαρακτηριστικό κοντά στα άλλα της φυσιογνωμίας του Ρήγα.

Επίσης, ενδιαφέρουσες ήταν οι ανακοινώσεις σε επόμενα Συνέδρια σχετικά με την παρουσία του Ρήγα στην ιστοριογραφία των άλλων Βαλκανικών κρα-

τών, της Βουλγαρίας, Ρουμανίας, Σερβίας, καθώς επίσης και άλλων ευρωπαϊκών κρατών, όπως της Ιταλίας και στην Αγγλική ιστοριογραφία. Κατ' αυτόν τον τρόπο διαπιστώνεται η ακτίνωση ευρύτερα του έργου του Ρήγα.

Άλλη μια ενδιαφέρουσα παράμετρος ήταν εκείνη, που οι επιστήμονες παραλλήλιζαν τον Ρήγα και το έργο του με προσωπικότητες των χωρών τους, όπως ο Βούλγαρος καθηγητή Κίριλ Τοπάλοβ συσχέτισε τον Ρήγα με τον Βούλγαρο επαναστάτη Ρακόβσκι, και ο Χιλιανός Καθηγητής και Ακαδημαϊκός Didier παραλλήλιζε τον Ρήγα με τον Νοτιοαμερικανό επαναστάτη Μιράντα.

Γενικά μπορεί να πει κανείς ότι όλες, και οι 142 μελέτες που έχουν ανακοινωθεί για τον Ρήγα στα Συνέδρια και δημοσιεύθηκαν στους τόμους των Πρακτικών, προσφέρουν πολλά στοιχεία στην έρευνα και αναδεικνύουν διάφορες πτυχές της προσωπικότητάς του και του έργου του.

5. Ερώτ. Νέοι επιστήμονες ασχολούνται με το έργο του Ρήγα;

Απάντ. Το γεγονός ότι τα Συνέδρια μας προσφέρουν το βήμα για ανακοίνωση, έχουν τη δυνατότητα και νέοι επιστήμονες να παρουσιάσουν τις μελέτες τους και όπως αποδεικνύεται από τη μέχρι σήμερα πορεία των έξι Συνεδρίων, αρκετοί νέοι επιστήμονες ασχολούνται με τη φυσιογνωμία και το έργο του Ρήγα Βελεστινλή. Επί πλέον η Επιστημονική μας Εταιρεία τυπώνει τα Πρακτικά των Συνεδρίων, (έχουν τυπωθεί τα Πρακτικά και των πέντε προηγούμενων Συνεδρίων) και κατ' αυτόν τον τρόπο αξιοποιούνται οι μελέτες τους. Επισημαίνουμε το γεγονός ότι σε κάθε Συνέδριο αυξάνεται ο αριθμός των νέων επιστημόνων, που λαμβάνουν μέρος, καθώς επίσης και εκείνων που είναι από το Βελεστίνο και την ευρύτερη περιοχή. Κατ' αυτόν τον τρόπο θα υπάρχει επιστημονική συνέχεια.

6. Ερώτ. Πόσο επίκαιρος είναι σήμερα ο Ρήγας Βελεστινλής και το έργο του; Έχουν δοθεί κ. Καραμπερόπουλε οι πραγματικές του διαστάσεις στο έργο του;

Απάντ. Οι πραγματικές διαστάσεις του έργου του Ρήγα Βελεστινλή δίνονται τώρα με τη διοργάνωση των Διεθνών Συνεδρίων μας για τον Ρήγα και τη γενέτειρά του και την έκδοση των Πρακτικών τους, με την έκδοση των ολοκληρωμένων πλέον *Απάντων* των έργων του καθώς επίσης και με την έκδοση πολλών επί μέρους μελετών για ειδικότερα θέματα σχετικά με τη ζωή και το έργο του.

Αποτέλεσμα όλων αυτών είναι ότι τώρα είμαστε πλέον σε θέση να περιγράψουμε το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασης του Ρήγα, το οποίο είχε προετοιμάσει για την αποτίναξη της τυραννίας και την απόκτηση της πολυπόθητης ελευθερίας. Και δεν το εναποθέτει στα ακαθόριστα ευχολόγια της βοήθειας των ξένων δυνάμεων, αλλά στηρίζονταν στις ντόπιες, γηγενείς δυνάμεις των σκλαβωμένων. Πουθενά στα έργα του, στον *Θούριο*, στα επαναστατικά του κείμενα δεν υπάρχει έκκληση για βοήθεια σε ξένες δυνάμεις, όπως έπρατταν μέχρι τότε οι σκλαβωμένοι, που έτρεχαν στις Αυλές της Ανατολής και Δύσης για βοήθεια. Γι' αυτό υποστηρίζουμε ότι η επαναστατική πρακτική του Ρήγα Βελεστινλή αποτελεί τομή στη νεοελληνική ιστορία.

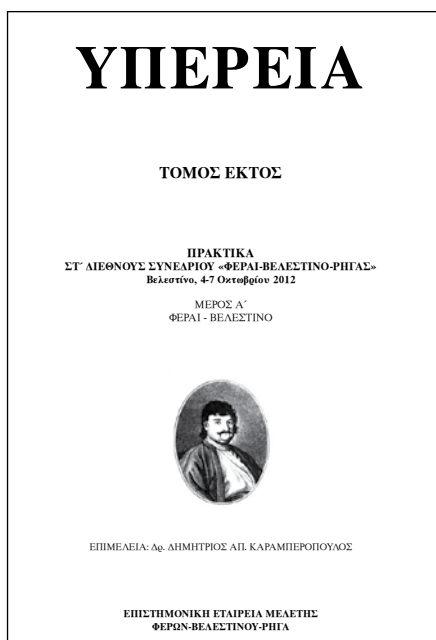
Πρέπει οι Έλληνες και οι άλλοι Βαλκανικοί λαοί, στις γλώσσες των οποίων έχουμε μεταφράσει το Σύνταγμα του Ρήγα (Βουλγαρικά, Σερβικά, Αλβανικά, Ρουμανικά) να μελετήσουν την πολιτική ιδέα του και να ακολουθήσουν το παράδειγμά του, να ξεφύγουν από την εξάρτηση. Χαρακτηριστικά ο Ρήγας υποστηρίζει στα *Δίκαια του Ανθρώπου*, άρθρο 34, ότι έχουν ανάγκη ο ένας λαός τον άλλον, «*Ο Βούλγαρος πρέπει να κινείται, όταν πάσχει ο Έλληνας. Και τούτος πάλιν δι' εκείνον και αμφοτέροι δια τον Αλβανόν και Βλάχον*» και τούτο διότι ο καθένας αποτελεί μέρος του όλου. Η δύναμη εν τη ενώσει.

Στις δύσκολες στιγμές του λαού μας, θα πρέπει να εμψυχωθούμε από τα μηνύματα αισιοδοξίας και πρακτικής αποτελεσματικότητας του Ρήγα. Πως πρέπει να εργαστούμε για το γενικό καλό, έχουμε υποχρέωση να αυξήσουμε τη γνώση, που είναι δύναμη, να οπλιστούμε με τις αρετές του Ηρακλή, (του οποίου το ρόπαλο ήταν σύμβολο της Πολιτείας του), αποφασιστικότητα, αφοσίωση στα ιδεώδη, πίστη στο καθήκον και υπεράσπιση του δικαίου.

Να ακολουθήσουμε τον Ρήγα στην ιστορική αυτογνωσία, να καταπολεμήσουμε την αλλοτρίωση, την αποξένωση από το ιστορικό παρελθόν, που έντεχνα άλλες δυνάμεις καλλιεργούν. Γι' αυτό ο Ρήγας εξέδωσε τον *Νέο Ανάχαρσι*, *Τα Ολύμπια*, την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου και τα τοπογραφικά διαγράμματα τόπων ιστορικών τόπων και γεγονότων των προγόνων, που καταχωρίζει στη *Χάρτα της Ελλάδος*, Ναυμαχία της Σαλαμίνας, Μάχη των Θερμοπυλών, Μάχη των Πλαταιών, της Σπάρτης, των Αθηνών, των Δελφών. Επί πλέον καταχωρίζει και το τοπογραφικό διάγραμμα της γενέτειράς του, του Βελεστίνου, το οποίο θέτει δίπλα στον τίτλο της *Χάρτας* και πάνω από εκείνο των Αθηνών. Τι τιμή για τη γενέτειρά του. Μας δίνει κατ' αυτόν τον τρόπο ένα ακόμη δίδαγμα πως πρέπει να τιμούμε τον τόπο όπου γεννηθήκαμε και να αναδεικνύουμε τα ιστορικά στοιχεία του.



Ο Περιφερειάρχης Θεσσαλίας κ. Κωνστ. Αγοραστός απευθύνει χαιρετισμό κατά την έναρξη στο Έκτου Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», που διοργανώθηκε στο Βελεστίνο το 2012.



Η σελίδα τίτλου του πολυσέλιδου έκτου τόμου *ΥΠΕΡΕΙΑ*, (2014, σελ. 1296), με τα Πρακτικά του ΣΤ' Διεθνούς Συνεδρίου, 4-7 Οκτωβρίου 2012, με τη συμμετοχή 98 επιστημόνων από την Ελλάδα και το Εξωτερικό.

Ρήγας Βελεστινλής:  
Διαφωτιστής, επαναστάτης, οραματιστής  
μιας δημοκρατικής πολιτείας στον Βαλκανικό χώρο

(Δημοσιεύθηκε στην εφημ. *Ελευθερία* Λαρίσης, 29 Ιουνίου 2014, σελ. 8)

Κύριε Καραμπερόπουλε, με αφορμή την σημαντική αυτή ημέρα 24 Ιουνίου σας υποβάλλω τα παρακάτω ερωτήματα για συνέντευξη στην *Ελευθερία* και στη συνέχεια στην *Ελληνική Γνώμη*. Με εκτίμηση Αποστόλης Ζώης

Ερώτ. Στις 24 Ιουνίου είναι η επέτειος του Μαρτυρικού θανάτου του Ρήγα Βελεστινλή και των επτά Συντρόφων του. Είναι ένα από τα σημαντικότερα ιστορικά γεγονότα του μήνα. Στραγγαλίστηκαν στον Πύργο Νεμπούζα (=Ατρόμητος) του Βελιγραδίου για την ελευθερία της πατρίδας τους. Μπορείτε να αναφερθείτε πιο αναλυτικά σε αυτό το ιστορικό γεγονός;

Απάντ. Ευχαριστώ, αγαπητέ κύριε Απόστολε Ζώη, για το ερώτημά σας, που δείχνει ότι είστε ενημερωμένος για το σημαντικό για την Ελλάδα και για όλα τα Βαλκάνια ιστορικό επετειακό γεγονός του Ιουνίου, του μαρτυρικού θανάτου του Ρήγα Βελεστινλή.

Τέτοιες μέρες του Ιουνίου του 1798 ο Ρήγας Βελεστινλής και οι επτά Σύντροφοί του, με σίδερα στα πόδια και στα χέρια από τη σύλληψή τους, κείτονταν τελικά για δυο μήνες στις σκοτεινές φυλακές του Πύργου Νεμπούζα του Βελιγραδίου μέχρι που ήρθε το φερμάνι του Σουλτάνου για τον στραγγαλισμό τους. Βρόχια οι αλυσίδες γίνανε στους λαιμούς τους στις 24 Ιουνίου. Τα κορμιά τους πετάχτηκαν στα νερά του Δούναβη, που έγινε ο υγρός τάφος τους. Ήταν η κατάληξη της επαναστατικής δράσης του Ρήγα.

Η μοίρα θέλησε να σταματήσει το υφάδι της ζωής του Ρήγα. Ένας μικρός Έλληνας έμπορος της Τεργέστης άνοιξε τον φάκελο και τα κιβώτια με το επαναστατικό υλικό, που ο Ρήγας τα είχε στείλει στο συνέταιρό του, και ο μικρός αυτός Έλληνας πάραυτα τα πήγε στην Αυστριακή Αστυνομία και πρόδωσε τον Ρήγα.

Μέχρι τότε η τόσο καλά οργανωμένη Αυστριακή Αστυνομία δεν είχε υποψιαστεί το παραμικρό από την επαναστατική δράση του Ρήγα στην Βιέννη. Μάλιστα, του είχε χορηγήσει και διαβατήριο για να μεταβεί στην Ελλάδα. Τέλειος συνωμότης. Και φθάνοντας ο Ρήγας στο ξενοδοχείο της Τεργέστης, που τότε ήταν το λιμάνι της Αυστρίας, συνελήφθη μετά την προδοσία. Με τις ανακρίσεις έντρομη τότε η Αυστριακή Αστυνομία έμαθε την επαναστατική δράση του. Κατατρόμαξε γιατί διαπίστωσε ότι ο Ρήγας είχε συλλάβει ένα συγκεκριμένο στρατηγικό σχέδιο για την επανάσταση των σκλαβωμένων της Ελλάδος και των άλλων λαών του Βαλκανικού χώρου. Φοβόταν μην τυχόν και η επαναστατική αυτή φλόγα για ελευθερία και δημοκρατία ανάψει και στην επικράτεια της Αυστροουγγαρίας, όπως τονίζεται στα έγγραφα των ανακρίσεων, που έφεραν στο φως οι Αιμίλιος Λεγράν και Κωνσταντίνος Άμαντος, τα οποία η Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα έχει επανεκδώσει με την επιμέλειά του ομιλούντος και είναι πλέον εύκολο να τα αποκτήσει ο καθένας και ιδίως όμασι να μάθει για την ανάκριση και τη δράση του Ρήγα.

Στις ανακρίσεις αυτές διαπίστωσαν το συγκεκριμένο στρατηγικό σχέδιο που είχε επεξεργαστεί ο Ρήγας με τα έργα του που τύπωνε. Γι' αυτό και ο υπουργός της Αστυνομίας της Αυστρίας Πέργκεν πρότεινε στον Αυτοκράτορα της Αυστρίας Φραγκίσκο να παραδώσουν τον Ρήγα Βελεστινή και τους επτά Συντρόφους του με ανταλλάγματα στην Οθωμανική Πύλη, στον σουλτάνο. Όπως και έγινε. Παραδόθηκαν με σίδερα στα πόδια και στα χέρια στον καϊμακάμη του Βελιγραδίου. Και στις 24 Ιουνίου συνεπείς στην προτροπή του Θουρίου του

*«Κάλλιο για την πατρίδα κανένας να χαθή»,*

θυσιάστηκαν ποτίζοντας με το αίμα τους στον Πύργο Νεμπούζα του Βελιγραδίου το πολύπαθο βλαστάρι της ελευθερίας. Και τα ονόματά τους αιώνιας μνημονεύονται και ας τιμώνται ως πρωτεργάτες και πρωτομάρτυρες της Παλιγγενεσίας:

Ρήγας Βελεστινλής, ετών 41,

Ευστράτιος Αργέντης, έμπορος από τη Χίο, ετών 31,

Αντώνιος Κορωνιός, έμπορος από τη Χίο, ετών 27,

Ιωάννης Καρατζάς, λόγιος από τη Λευκωσία, ετών 31,

Δημήτριος Νικολίδης, ιατρός από τη Ζίτσα Ιωαννίνων, ετών 32,

Θεοχάρης Τουρούντζιας, έμπορος από τη Σιάτιστα, ετών 22,

Ιωάννης Εμμανουλήλ, φοιτητής Ιατρικής, από την Καστοριά, ετών 24,

Παναγιώτης Εμμανουήλ, υπάλληλος του Αργέντη, ετών 22.



Ερώτ. Ο Ρήγας είχε συλλάβει ένα συγκεκριμένο στρατηγικό σχέδιο για την επανάσταση των σκλαβωμένων της Ελλάδος και των άλλων λαών του Βαλκανικού χώρου. Μπορείτε να μας πείτε τι ήταν αυτό το σχέδιο και σε πόσα μέρη χωριζόταν;

Απάντ. Το στρατηγικό σχέδιο του Ρήγα Βελεστινλή ήταν καλά ετοιμασμένο και διακρίνονταν σε τρία μέρη. Πρώτα ενδιαφέρθηκε να εμψυχώσει τους σκλαβωμένους για να πάρουν τα όπλα για τον ξεσηκωμό. Γνώριζε ο Ρήγας πως χωρίς υψηλό ηθικό, δεν θα έπαιρναν οι σκλαβωμένοι Έλληνες τα όπλα για επανάσταση. Κι' αυτό το πέτυχε με τον παιάνα *Θούριος*. Όσοι άκουγαν τότε τον *Θούριο* άλλαξε η ψυχή τους για αγώνα και θυσία. Παράλληλα, θέλησε να ενισχύσει την αυτοσυνειδησία και την ιστορική μνήμη των σκλαβωμένων, με την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου, τον *Νέο Ανάχαρσι* και *Τα Ολύμπια*. Σκοπός του ήταν οι σκλαβωμένοι Έλληνες να μοιάσουν τους προγόνους τους.

Στο δεύτερο μέρος του στρατηγικού σχεδίου του ο Ρήγας ενδιαφέρθηκε για τον τρόπο της επανάστασης των σκλαβωμένων, την έναρξη και συνέχιση των στρατιωτικών επιχειρήσεων. Γνώριζε ο Ρήγας πως χωρίς στρατιωτική νίκη εναντίον των οθωμανικών στρατευμάτων δεν πέφτει η απολυταρχική εξουσία του σουλτάνου και των κατά τόπους πασάδων, δεν σπάνε οι αλυσίδες της σκλαβιάς, δεν αποκτιέται η ελευθερία. Γι' αυτό και ενδιαφέρθηκε για την στρατιωτική εκπαίδευση των σκλαβωμένων, που ήταν άμαθοι στην τέχνη του πολέμου. Ήξερε ο Ρήγας πως μόνο οι Μανιάτες, οι Σουλιώτες και οι κλεφταρματολοί ήταν εμπειροπόλεμοι. Για τον σκοπό αυτό μεταφράζει ένα στρατιωτικό εγχειρίδιο περί πολεμικής τέχνης του διάσημου Αυστριακού στρατάρχη Κεβενχύλλερ, ώστε να εκπαιδευτούν οι άμαθοι στον πόλεμο σκλαβωμένοι επαναστάτες. Την έναρξη της επανάστασής του σχεδίαζε να αρχίσει από την Πελοπόννησο, από τους Μανιάτες και με την παράλληλη εκπαίδευση των επαναστατημένων θα προχωρούσε στους Σουλιώτες, στην υπόλοιπη Ελλάδα και τις άλλες περιοχές του Βαλκανικού χώρου. Αυτή η τακτική εφαρμόστηκε και στέργωσε Επανάσταση του 1821.

Το τρίτο μέρος περιλαμβάνει το πολιτικό μέρος του στρατηγικού σχεδίου του. Ο Ρήγας ενδιαφέρθηκε και για το τι θα γίνει μετά την στρατιωτική νίκη. Πώς θα κυβερνηθεί ο τόπος. Ήθελε τον δημοκρατικό αντιπροσωπευτικό τρόπο διοίκησης με σεβασμό στα *Δίκαια του Ανθρώπου* και με συγκεκριμένες συνταγματικές διατάξεις, με το «Σύνταγμά» του. Γι' αυτό και ο Ρήγας πριν από την κάθοδό του στην Ελλάδα είχε μεταφράσει ήδη το Γαλλικό Σύνταγμα του 1793, στο οποίο πρόσθεσε και δικά του στοιχεία. Πρότυπό του ήταν η αρχαία

ελληνική δημοκρατία. Θα είχε έτσι έτοιμο ένα σχέδιο καταστατικού χάρτη για να κυβερνηθεί ο απελευθερωμένος Βαλκανικός χώρος. Αποδεικνύεται και πάλι πόσο προνοητικός ήταν ο Ρήγας.

Ερώτ. Τι είναι εκείνο που κάνει τον Ρήγα μεγάλο; Το γεγονός μόνο ότι θανατώθηκε ή τα έργα του;

Απάντ. Πρέπει να τονισθεί ότι εκείνο που κάνει τον Ρήγα μεγάλο δεν είναι το γεγονός και μόνο ότι θανατώθηκε – πολλοί Έλληνες, όπως ο Ρήγας, έχυσαν το αίμα τους για την πατρίδα. Τα έργα του είναι αυτά που τον έκαναν μεγάλο, η συγκρότηση για πρώτη φορά στον Ελληνισμό ενός ολοκληρωμένου στρατηγικού σχεδίου για την επανάσταση των σκλαβωμένων, για την αποτίναξη του αλλόθρησκου δυνάστη. Χαρακτηριστικά είναι τα λόγια που έγραψε ο στρατηγός Μακρυγιάννης το 1836 στην εικόνα *«Πτώσις της Κωνσταντινουπόλεως»*, ο οποίος τόνιζε: *«Μετά πολλούς αιώνες [σκλαβιάς] Ρήγας ο Βελεστινλής σπύρει τον σπόρον της ελευθερίας εις τους Έλληνας και τους ενθαρρύνει οδηγών αυτούς τον τρόπον της απελευθερώσεώς των. Οι Έλληνες ενθουσιασθέντες και ενθαρρυσθέντες από τους λόγους του Ρήγα έλαβον τα όπλα υπέρ της ελευθερίας»*.

Ο ενθουσιώδης, εμπυχωτικός *Θούριος*, ασάλωνε τις ψυχές των σκλαβωμένων για να αρπάξουν τα όπλα και να πολεμήσουν για την λευτεριά τους. Γι' αυτό και είχε διαδοθεί σε όλο τον βαλκανικό χώρο. Τραγουδιόταν απ' άκρη σε άκρη. Απόδειξη ότι ο Φωριέλ το 1825 στα «Δημοτικά τραγούδια» της Ελλάδος συμπεριέλαβε και τον *Θούριο*, ενώ είναι έργο του Ρήγα. Επεξηγεί πως ήταν πλατιά διαδομένος και τραγουδιόταν από όλο τον λαό.

Φρόντισε ο Ρήγας να έχει έτοιμο το Σύνταγμα και τους πολιτικούς χάρτες του χώρου του οραματιζόμενου κράτους του για να κυβερνηθούν δημοκρατικά οι λαοί του βαλκανικού χώρου. Γι' αυτό και τύπωσε, πριν κατέβει στην Ελλάδα, το Σύνταγμά και τους χάρτες του χώρου, τη *Χάρτα της Ελλάδος*, του χάρτες της Βλαχίας και Μολδαβίας και ετοίμαζε τους ιδιαίτερους χάρτες της Βουλγαρίας και Σερβίας, Βοσνίας.

Με τη μελέτη και εξέταση του έργου του Ρήγα Βελεστινλή, ο καθένας θα μπορέσει πλέον να διαπιστώσει, όπως εξάλλου έχουμε κάνει, τα χαρακτηριστικά της φυσιγνωμίας που τον συνοδεύουν και που τον αναδεικνύουν ως μία από τις σημαντικότερες φυσιγνωμίες του Ελληνισμού και του Βαλκανικού χώρου: Διαφωτιστής, επαναστάτης, πολιτικός νους στρατιωτικός νους

μάρτυρας εθνεγέρτης και οραματιστής μιας δημοκρατικής πολιτείας στον Βαλκανικό χώρο.

Ερώτ. Τι αποτελεί σήμερα ο Ρήγας για την Ελλάδα ή τι θα έπρεπε να αποτελεί;

Απάντ. Οι ιδέες του Ρήγα είναι αυτές που θα πρέπει να είναι γνωστές και να οδηγούν τους Έλληνες και γενικότερα όλους τους λαούς του Βαλκανικού χώρου. Τις ιδέες και τις πρακτικές του, ο Ρήγας τις διατυπώνει στα έργα του, που τον ανέδειξαν στην πιο εμβληματική φυσιογνωμία του Ελληνισμού και των Βαλκανικών Λαών.

Ακόμη, στα έργα του, τα οποία εντάσσονται στο στρατηγικό σχέδιο της επανάστασής του, ο Ρήγας καταθέτει αρκετά μηνύματα-διδάγματα, που και για σήμερα είναι επίκαιρα. Τεκμηριώνεται πλέον αντικειμενικά ότι το έργο του Ρήγα, τελικά, δεν ήταν μόνο για εκείνη την ιστορική στιγμή της ζωής του, αλλά και για σήμερα και για αύριο, έχει διαχρονικότητα. Ο Ρήγας μπορεί να γίνει οδηγός μας, για να μπορέσουμε και εμείς οι σημερινοί να πορευτούμε σωστά.

Στα έργα του, ο Ρήγας μας δίνει πολλά μηνύματα, διδάγματα, που είκοσι εξ αυτών τα παρουσιάσαμε σε πρόσφατη μελέτη μας με τίτλο *Μηνύματα-Διδάγματα του Ρήγα Βελεστινλή μέσα από τα έργα του*. Μνημονεύουμε μερικά:

*«Να κάνουμε αυτό που μπορούμε και να μην μεμψιμοιρούμε».*

*«Να τιμούμε τη γενέτειρα και να αναδεικνύουμε τα ιστορικά στοιχεία της».*

*«Να μελετούμε και να γνωρίζουμε τα αρχαία ελληνικά κείμενα».*

*«Να γνωρίζουμε το ιστορικό παρελθόν γιατί συμβάλλει στην αυτογνωσία και αυτοσυνειδησία μας».*

*«Να καθαρίζουμε το λεξιλόγιό μας από τις ξένες λέξεις».*

*«Πρότυπα μας να είναι οι πρόγονοί μας, οι προπάτορές μας, οι ήρωές μας».*

*«Εκ των γραμμάτων γεννάται η προκοπή».*

*«Όποιος ελεύθερα συλλογάται, συλλογάται καλά».*

*«Η αναρχία ομοιάζει την σκλαβιά».*

*«Με τις δυνάμεις των σκλαβωμένων αποκτιέται η ελευθερία, δεν δωρίζεται από τους ξένους».*

*«Η συνεργασία των λαών του Βαλκανικού χώρου είναι προς όφελός τους».*

Μαζί με τα έργα του, ο Ρήγας μας άφησε και όλα αυτά τα μηνύματα-διδάγματα ως μια μεγάλη παρακαταθήκη. Η γνώση όλων αυτών και περισσό-

τερο η βιωματική συνειδητοποίησή τους συμβάλουν ώστε οι επιμνημόσυνες εκδηλώσεις μπορεί να γίνουν ως την καλλίτερη προσφορά, που μπορούμε να δώσουμε στους σκληρά δοκιμαζόμενους Έλληνες, για να αντιμετωπίσουν τις ξενόφερτες αλλοτριωτικές πρακτικές και να είναι μια σημαντική ελπίδα στην επόμενη γενιά μας και στις άλλες που θα ακολουθήσουν.

*Οί θυσιασθέντες για την έλευθερία της 'Ελλάδος:  
Ίούνιος 1798.*

**Ρήγας Βελεστινής**, ἐτῶν 41,  
**Εὐστράτιος Ἀργέντης**, ἔμπορος ἀπὸ τῆ Χίο, ἐτῶν 31,  
**Ἀντώνιος Κορωνίος**, ἔμπορος ἀπὸ τῆ Χίο, ἐτῶν 27,  
**Ἰωάννης Καρατζᾶς**, λόγιος ἀπὸ τῆ Λευκωσία τῆς Κύπρου, ἐτῶν 31,  
**Δημήτριος Νικολίδης**, ἰατρός, ἀπὸ τῆ Ζίτσα Ἰωαννίνων, ἐτῶν 32,  
**Θεοχάρης Γεωργίου Τουρούντζιας**, ἔμπορος, ἀπὸ τῆ Σιάτιστα, ἐτῶν 22,  
**Ἰωάννης Ἐμμανουήλ**, φοιτητῆς τῆς Ἰατρικῆς, ἀπὸ τὴν Καστοριά, ἐτῶν 24,  
**Παναγιώτης Ἐμμανουήλ**, ἀδελφός τοῦ Ἰωάννη, ὑπάλληλος τοῦ Ἀργέντη,  
 ἐτῶν 22.



*Ρήγας Βελεστινλής και Νικόλαος Μαυρογένης.  
Ήταν ο Ρήγας γραμματέας του  
και έπαρχος στην Κραϊόβα;*

*(Υπέριαι, τόμ. 6, Πρακτικά ΣΤ' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας»,  
(Βελεστίνο 2012), Αθήνα 2014, σελ. 831-840)*

Ένα αμφιλεγόμενο θέμα, που περιπλανάται στα κείμενα περί Ρήγα Βελεστινλή εδώ και ενάμισι αιώνια και το οποίο δεν έχει διαλευκανθεί, είναι για την υποτιθέμενη σχέση του Ρήγα με τον Ηγεμόνα της Βλαχίας Νικόλαο Μαυρογένη κατά τα έτη 1786-1790. Ήταν δηλαδή ο Ρήγας στην ακολουθία του Μαυρογένη ως γραμματέας του; Είχε διοριστεί καϊμακάμης (τοποτηρητής, έπαρχος) στη Κραϊόβα και είχε βοηθήσει τα οθωμανικά στρατεύματα στον πόλεμο εναντίον των Αυστριακών και Ρωσικών στρατευμάτων; Και αυτά όλα την εποχή που διάβαζε τον "Αιμίλιο" του Ρουσσώ, τα έργα του Βολταίρου, μετέφραζε το "Πνεύμα των νόμων" του Μοντεσκιέ και τη Γαλλική Εγκυκλοπαιδεία των Diderot και D'Alembert και είχε λάβει διαβατήριο από το Αυστριακό Προξενείο του Βουκουρεστίου για να επισκεφθεί τη Βιέννη ως διερχομένης και γραμματέας του Χριστόδουλου Κιρλιάνου, στον οποίο θα απονέμονταν ο τίτλος του Βαρόνου του Langenfeld από τον αυτοκράτορα της Αυστρίας για τη βοήθεια που πρόσφερε στα αυστριακά στρατεύματα;<sup>1</sup>

Θα καταβληθεί προσπάθεια με την παράθεση των απαραίτητων τεκμηρίων να δοθεί απάντηση στο αμφιλεγόμενο αυτό θέμα, όπως εφαρμόσαμε και σε προηγούμενα σχετικά θέματα περί Ρήγα. Με τη συγγραφή ιδιαίτερων μελετών διελευκάνουμε: το όνομα και την καταγωγή του, τα πρότυπα του βιβλίου του «Φυσικής απάνθισμα» και της «Χάρτας της Ελλάδος», το συμβολισμό του ροπαλού του Ηρακλέους, τη θρησκευτικότητα, τη συνω-

---

1. Λεάνδρος Βρανούσης, *Ρήγας*, Βασιική Βιβλιοθήκη, αρ. 10, Αθήνα [1954], σελ. 24-28.

μοτική του δράση, τη μετάφραση των «Ολυμπίων» του Μεταστάσιο, αν είχε εκδώσει τους χρησμούς του «Αγαθάγγελου»<sup>2</sup>.

\*\*\*

Ο Νικόλαος Μαυρογένης<sup>3</sup> (1735-1790) ήταν «δραγουμάνος του βασιλικού στόλου» κατά το χρονικό διάστημα 1770-1786, και στη συνέχεια ανήλθε στην ηγεμονία της Βλαχίας τον Απρίλιο του 1786<sup>4</sup>. Σαράντα περίπου χρόνια μετά τον μαρτυρικό θάνατο του Ρήγα, ο Χριστόφορος Περραιβός σημειώνει στο έργο του «Απομνημονεύματα πολεμικά»<sup>5</sup> ότι ο Ρήγας ήταν στην αυλή του Μαυρογένη, «...απελθών δε εις Δακίαν εσπούδαξε την Γαλλικήν και Αραβικήν. Εχρημάτισεν εις υπουργήματα των εκείσε αρχόντων, και τελευταίον, του ηγεμονεύσαντος Μαυρογένου, μετά τον θάνατον του οποίου εναγκαλίσθη τας Μούσας». Και αργότερα το 1860 ο Περραιβός στο βιβλίο του, που έγραψε σε ηλικία ογδόντα χρόνων με τίτλο «Σύντομος βιογραφία του αιοδήμου Ρήγα Φεραίου του Θετταλού»<sup>6</sup>, ανέγραφε ότι ο Ρήγας ήταν γραμματέας του Μαυρογένη, δίνοντας ωστόσο πολλές λαθεμένες πληροφορίες που κάνουν το κείμενό του ανιστόρητο και ελάχιστα έγκυρο<sup>7</sup>. Συγκεκριμένα έγραφε ότι ο Νικόλαος Μαυρογένης το 1790 διορίστηκε ηγεμών Βλαχίας, ενώ ανέλαβε την Ηγεμονία τον Απρίλιο του 1786, και ότι ο Ρήγας το 1790 εγκαταστάθηκε στη Βλαχία, ενώ ήδη στο έργο του «Νέος Ανάχαρσις» ο ίδιος ο Ρήγας μας πληροφορεί ότι ήδη το 1788 βρισκονταν στο Γίγγιορβον της Βλαχίας και το 1790 είχε μεταβεί ως διερμηνέας και γραμματέας του Χριστόφορου Κιρλιάνου στη Βιέννη, όπου εξέδωσε και δύο πρώτα βιβλία του, «Φυσικής απάνθισμα» και «Σχολείον των ντελικάτων εραστών»<sup>8</sup>.

2. Βλ. τις σχετικές μελέτες του Δημ. Καραμπερόπουλου: α). «Η Γαλλική Encyclopédie ένα πρότυπο του έργου του Ρήγα "Φυσικής απάνθισμα"», *Ο Εραμιστής*, τόμ. 21 (1997), σελ. 95-128 β). *Η "Χάρτα της Ελλάδος" του Ρήγα. Τα πρότυπά της και νέα στοιχεία*, Αθήνα 1998 γ). *Όνομα και καταγωγή του Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 2000 δ). «Η άδικη κρίση του Ιω. Φιλίμονος για τον επαναστάτη Ρήγα Βελεστινλή», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 38, (2000), σελ. 257-272: ε). *Ο Ρήγας μεταφραστής των Ολυμπίων του Μεταστάσιο*, Αθήνα 2001. στ). *Ρήγας και Ορθόδοξη πίστη*, Αθήνα 2005 ζ). *Ήταν τελικά ο Ρήγας εκδότης του "Αγαθάγγελου"*; Αθήνα 2009 η). *Η συνωμοτική δράση του Ρήγα*, Αθήνα 2009 θ). *Το "ρόπαλο του Ηρακλέους" στους χάρτες του Ρήγα. Νέες έρευνες*, Αθήνα 2010.

3. Για τον Νικόλαο Μαυρογένη ενδεικτικά βλ. Th. Blancard, *Les Mavrogéni*, Παρίσι 1909, και *Quelques détails additionnels à la monographie des Mavrogéni*, Μασσαλία 1921. Βασ. Σφυρόερας, *Οι Δραγουμάνοι του Στόλου. Ο θεσμός - Οι φορείς*, Διατριβή επί Διδακτορία, Αθήνα 1965, για Μαυρογένη, σελ. 123-129.

4. Χαρακτηριστικά ο Πατριάρχης Καλλίνικος Γ' σημειώνει το 1786 για την άνοδο του μη προερχομένου εκ των Φαναριωτών στην Ηγεμονία της Βλαχίας, «1786...Ηγεμονία Βλαχίας εις Νικόλαον Μαυρογένην, γραμματικόν στολάρχου Χασάν, και θλίψις εις τους Φαναριώτας και παλαιούς ηγεμόνας...», Γ. Δεληγιάννης, «Καλλίνικος Γ', Ιστορικά σημειώματα», *Δελτίον Ιστορικής Εθνολογικής Εταιρείας*, τόμ. Α' (1928), σελ. 29.

5. Χριστόφορος Περραιβός, *Απομνημονεύματα Πολεμικά*, εν Αθήναις 1836, υποσημείωση σελ. 11'.

6. Χριστόφορος Περραιβός, *Σύντομος βιογραφία του αιοδήμου Ρήγα Φεραίου του Θετταλού*, Αθήνα 1860, επανατύπωση Βιβλιοπωλείον Καραβία, Αθήνα 1973, σελ. 9.

7. Για την εγκυρότητα των αναγραφόμενων του Περραιβού πρέπει να προσεχθούν τα ανιστόρητα λάθη που αναγράφει για το διορισμό του Μαυρογένη Ηγεμόνα της Βλαχίας, την άφιξη του Ρήγα στη Βλαχία και για την παρακολούθησή του αποκεφαλισμού του Μαυρογένη από τον Ρήγα.

8. Ρήγας Βελεστινλής, *Φυσικής απάνθισμα, και Σχολείον των ντελικάτων εραστών*, Βιέννη 1790. Φωτομηχανική αναστατική επανέκδοση με την προσθήκη ευρετηρίου, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου, από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2006 και 2006.

Το σχετικό κείμενο που ο Περραιβός παραθέτει τα λαθεμένα αυτά στοιχεία είναι το ακόλουθο: «*Η εις Βλαχίαν άφιξις του Ρήγα εγένετο περί το 1790, κατ' αυτήν δε σχεδόν την εποχήν διωρίσθη ηγεμών της Βλαχίας ο Μαυρογένης, ο εκ της νήσου Πάρου ή Μυκόνου καταγόμενος [...]. Μετά παρέλευσιν ολίγου χρόνου ακούσας ο ηγεμών, ότι παρά τω μεγάλω Βραγκοβάνω υπάρχει τις γραμματεύς λόγιος, εξήτησε να τον λάβη ο ίδιος, αναγκαίον όντα εις υπηρεσίαν του. Όθεν εκών αέκων παρέδωκεν αυτόν ο άρχων. Ο δε Ρήγας, καίπερ υπηρετών τω ηγεμόνι, ενησχολείτο ταυτοχρόνως κατ' ιδίαν και εις τα εθνικά συμφέροντα, απολαύων, ένεκα της διαγωγής του, και της ευνοίας του ηγεμόνος».*

Γνωρίζουμε ότι κατά τον πόλεμο μεταξύ της Ρωσίας, Αυστρίας και Οθωμανικής αυτοκρατορίας, «των τριών ιμπερίων», (όπως γράφει και ο Ρήγας στο «*Φυσικής απάνθισμα*»), ο Μαυρογένης ανακηρύχθηκε από τον Σουλτάνο αρχιστράτηγος των οθωμανικών στρατευμάτων των Παρίστριων Ηγεμονιών, μετά την αυτομόληση στους Αυστριακούς τον Μάρτιο του 1788 του Ηγεμόνα της Μολδαβίας Αλεξάνδρου Υψηλάντη<sup>9</sup>. Και ο Περραιβός έγραφε στο βιβλίο του ότι ο Ηγεμόνας Μαυρογένης διόρισε επιστάτες στα παραδουναβεία μέρη για να βοηθούν τα οθωμανικά στρατεύματα, και συγκεκριμένα διόρισε τον Ρήγα στην Κραϊόβα, «εις παρομοίαν υπηρεσίαν διέταξε και τον ευνοϊκόν του Ρήγαν εν τη παραδουναβείω πόλει Κραϊόβα, δευτερευούση του Βουκουρεστίου»<sup>10</sup>.

Ακόμη ο Περραιβός στο βιβλίο του συνεχίζει να γράφει ανιστόρητα σχετικά με την θανάτωση του Μαυρογένη, πως ο Ρήγας ήταν παρών στην εκτέλεσή του, στοιχείο που δείχνει την επιπόλαια γραφή του κειμένου του βιβλίου αυτού. Συγκεκριμένα ο Περραιβός γράφει για αυτήν την λαθεμένη πληροφορία, δείγμα και αυτό της ατεκμηρίωτης γραφής του, «*ταύτην την τραγικήν σκηνήν και παρά του Ρήγα και παρά τινος θεράποντος του ηγεμόνος παρευρεθέντος εις την αποκεφάλισιν ήκουσε πολλάκις ο Περραιβός*»<sup>11</sup>, δίνοντας την εντύπωση πως ο Ρήγας ήταν παρών στην καρατόμηση του Μαυρογένους. Ωστόσο όμως, όπως είναι γνωστό κατά την καρατόμηση του Μαυρογένη (1 Οκτωβρίου 1790)<sup>12</sup> ο Ρήγας βρισκόνταν στη Βιέννη, έχοντας λάβει διαβατήριο από τους Αυστριακούς και ήταν γραμματέας και διεργμηνέας του Χριστόδουλου Κιρλιάνου, και μάλιστα τότε στη Βιέννη τύπωσε και τα δύο πρώτα του βιβλία.

Επί πλέον ο Περραιβός προσθέτει για τον Ρήγα πως μετά την υποχώρηση των οθωμανικών στρατευμάτων από το Βουκουρέστι εισήλθαν τα ρωσικά στρατεύματα εκεί και ότι ο Ρήγας επέστρεψε στο Βουκουρέστι, «*διαλυθείσης ουν της οθωμανικής αρχής μετά την άφιξιν των Ρώσων, έπανσαν εξ ανάγκης και οι υπάλληλοι αυτής. Όθεν επανήλθε και ο Ρήγας εις Βουκουρέστιον*»<sup>13</sup>. Ο Περραιβός δεν κάνει καμιά παρατήρηση για το οξύμωρο του πράγματος, πώς ήταν δυνατόν ένας καϊμακάμης, που βοηθούσε τα οθωμανικά στρατεύματα να βρίσκεται ήσυχα στο Βουκουρέστι, που ήταν υπό την κυριαρχία των Αυστριακών και Ρώσων, να μην καταγγέλλεται και να μην συλλαμβάνεται, αλλά να ζει ήσυχα;

Παρόμοια και ο Ιω. Φιλήμων<sup>14</sup> έγραφε αργότερα για τον Ρήγα, «*Είχε τότε εν Κων-*

9. Λέαν. Βρανούσης, «Ρήγας και Μαυρογένης», *Ελληνική Δημιουργία*, αρ. 123, (1953), σελ. 366.

10. Χριστόφορος Περραιβός, *Σύντομος βιογραφία...*, ό.π., σελ. 9-10.

11. Χριστόφορος Περραιβός, *Σύντομος βιογραφία...*, ό.π., σελ. 13.

12. Την ημερομηνία του αποκεφαλισμού του Μαυρογένη μας τη δίνει επίσημο αυστριακό έγγραφο σύμφωνα με τον Λέαν. Βρανούση, ό.π. που παραπέμπει. Th. Blancard, *Quelques details additionnels à la monographie des Mavrogéni*, Marseille 1921, σελ. 62.

13. Χριστόφορος Περραιβός, *Σύντομος βιογραφία...*, ό.π., σελ. 13.

14. Ιω. Φιλήμωνος, *Δοκίμιον ιστορικών περί της Ελληνικής Επανάστασεως*, Αθήνα 1869, τόμ. Β', σελ. 10. Λέαν. Βρανούσης, «Ρήγας και Μαυρογένης», *Ελληνική Δημιουργία*, αρ. 123, (1953), σελ. 366.

σαντινουπόλει ο Αλέξανδρος Υψηλάντης γραμματέα ίδιον τον Ρήγαν Φεραίον, όν εξεπαίδευσε νέον εν τη οικία αυτού μεθ' όλης της πατρικής προνοίας. Τούτον δε κατώρθωσε προσηλώσας γραμματέα επίσημον των Μαυρογένη, διορισθέντι κατά τον μήνα Ιούνιον του 1786 ηγεμόνι της Μολδαβίας». Πρέπει να παρατηρήσουμε ότι ο Μαυρογένης το 1786 διορίστηκε Ηγεμόνας της Βλαχίας και όχι της Μολδαβίας, όπως γράφει ο Φιλήμων. Του ανατέθηκε και η Ηγεμονία της Μολδαβίας μετά τη δραπέτευση στην Αυστρία του Ηγεμόνα της Αλεξάνδρου Υψηλάντη τον Μάρτιο του 1788 κατά την εισβολή των ρωσικών και αυστριακών στρατευμάτων στις Ηγεμονίες.

Τα λαθεμένα αυτά αναγραφόμενα από τον Περραιβό και Φιλήμονα ότι τάχα ο Ρήγας ήταν γραμματέας του Ηγεμόνα Μαυρογένη και ότι χρημάτισε καΐμακάμης (τοποτηρητής, διοικητής, έπαρχος) της Κραϊόβας βοηθώντας τα οθωμανικά στρατεύματα κατά τον πόλεμο, που είχε αρχίσει το 1787, οι μετέπειτα συγγραφείς τα εξέλαβαν ως αληθινά, παρά το γεγονός ότι αναγράφουν τόσες ανιστόρητες και λαθεμένες πληροφορίες σχετικά με τον Ρήγα, με αποτέλεσμα συστηματικά πλέον να μεταφέρονται στα βιβλία οι ιδιότητες αυτές του Ρήγα, ως τάχα γραμματέα του Μαυρογένη και καΐμακάμης της Κραϊόβας.

\*\*\*

Η συστηματική διερεύνηση του θέματος έφερε στοιχεία, που παρατίθενται στη συνέχεια και τα οποία τεκμηριώνουν το αναληθές των ισχυρισμών του Περραιβού και Φιλήμονος πως τάχα ο Ρήγας είχε χρηματίσει γραμματέας του Ηγεμόνα Μαυρογένη και έπαρχος στην Κραϊόβα. Τα συγκεντρωθέντα τεκμήρια παρατίθενται κατωτέρω:

1). Έχει ενδιαφέρον να προσεχθεί το σχετικό κείμενο, που ο ίδιος Ρήγας γράφει εκείνα τα χρόνια στο βιβλίο του «Φυσικής απάνθισμα» ευρισκόμενος στη Βιέννη το 1790 ως γραμματέας και διεκμηνέας του Χριστόδουλου Κιρλιάνου, στον οποίο αφιερώνει το βιβλίο του. Στο κείμενο αυτό ο Ρήγας μνημονεύει «τον ενεστώτα πόλεμον μεταξύ των τριών Ιμπεριών»<sup>15</sup>, τον πόλεμο δηλαδή μεταξύ των Τούρκων και των Αυστριακών και Ρώσων αντίστοιχα, που είχε αρχίσει το 1787.

«Ευγενέστατε άρχον. Ο ένθερμος ζήλος οπου εξ απαλών ονύχων δια την ανέγερσιν του ποτέ λαμπροτάτου γένους των Ελλήνων τρέφεις, ου μόνον δια της επιμόνου προστάσιός σου κατά τον ενεστώτα πόλεμον μεταξύ των τριών Ιμπεριών ενεφανίσθη, φυλάξαντος ανεπηρέαστον ως ειπείν τους εις Ουγγροβλαχίαν ενδημιούντας από τον δυσάποφευκτον επικείμενον ζυγόν της αιχμαλωσίας των Οθωμανών, αλλά και δι' ετέρων ευεργεσιών (ών ουκ έστιν αριθμός) εκτήσω το γλυκήτατον όνομα του Πατρός».

Στον Χριστόδουλο Κιρλιάνο<sup>16</sup> απονεμήθηκε ο τίτλος του Βαρόνου του Langenfeld από τον αυτοκράτορα της Αυστρίας για τις υπηρεσίες τις προσφερθείσες στα αυστριακά

15. Σε υποσημείωση στο *Νέο Ανάχαρσι*, 1797, σελ. 126, ο Ρήγας μνημονεύει «τον πόλεμον των τριών Ιμπεριών», «τον είδον (τον χορόν Ντζέγγι χαρμπή) εις Βουκουρέστι επί του τελευταίου πολέμου των τριών αυτοκρατόρων, χορευόμενον από Τούρκους υποποιοιμένης μάχης».

16. Ο Λέαν. Βρανούσης, *Ρήγας Βελεστινλής*, Αθήνα 1963, σελ. 28 σημ. 1, σημειώνει ότι «Ο Κιρλιάνος καθώς μας πληροφορεί (το 1791) ο Π. Λαμπανιζιώτης "επί της πολυθυλήτου αυθεντίας του Μαυρογένους" ήταν διοικητής "εις τα σύνορα της Ουγγροβλαχίας και Νεμτζίας εις την επαρχίαν Κιμπουλούγγι". Είναι φανερό ότι το ρουμανικό Campulungu (=Μακρούκαμπος) μεταφράστηκε γερμανικά Langenfeld». Προσθέτουμε ότι ο Ρήγας στη «Νέα Χάρτα της Βλαχίας», στην Τοπαρχία Μουστξέλου στο βόρειο τμήμα της Βλαχίας αναγράφει την κομόπολη «Κιμπουλούγγου». Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλος, *Οι χάρτες Βλαχίας και Μολδαβίας του Ρήγα Βελεστινλή, Βιέννη 1797. Νέα στοιχεία-Ευρετήριο-αυθεντική επανέκδοση*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2005, σελ. 52.



στρατεύματα κατά τον πόλεμο, που είχε αρχίσει τρία χρόνια πιο πριν, το 1787, μεταξύ της Αυστρίας και Ρωσίας εναντίον της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Και ο Ρήγας του αφιερώνει το βιβλίο του «Φυσικής απάνθισμα», που τυπώθηκε στη Βιέννη το Φθινόπωρο του 1790, ενώ ακόμη μαίνονταν ο πόλεμος.

Μάλιστα ο Ρήγας επί πλέον επισημαίνει ότι κατά τον πόλεμο αυτόν οι ενδημούντες Έλληνες στην «Ουγγροβλαχία» προστατεύθηκαν από την αιχμαλωσία «από τον δυσσάποφενκτον επικείμενον ζυγόν της αιχμαλωσίας των Οθωμανών» από τον Χριστόδουλο Κιρλιάνο, έναν εχθρό των Τούρκων, ενώ αντίθετα για τον Ηγεμόνα Μαυρογένη, που υπηρετούσε τον Σουλτάνο, διατυπώνει βαρύ χαρακτηρισμό «έκτρομα της ανθρωπίνης φύσεως και ανάξιον ηγεμόνα». Ο Ρήγας εκφράζει κατ' αυτόν τον τρόπο το 1790 διαρκούντος του πολέμου, τις ιδεολογικές του αντιλήψεις για τον «Οθωμανικό ζυγό»<sup>17</sup>.

2). Ο Ρήγας έχει ιδιαίτερα χαρακτηρισίσει την προσωπικότητα του Ηγεμόνα Νικόλαου Μαυρογένη ως «έκτρομα της ανθρωπίνης φύσεως και ανάξιον ηγεμόνα»<sup>18</sup> στο κείμενο του «Φυσικής απάνθισμα». Η αποκαλυπτική αυτή φράση του Ρήγα για τον Μαυρογένη ήρθε στο φως από τον Λ. Βρανούση<sup>19</sup>, ο οποίος μελετώντας το χειρόγραφο του «Φυσικής απάνθισμα», που απόκειται στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος (αφ. χειρ. 1288), παρατήρησε ότι ο Ρήγας διέγραψε αυτή τη φράση και δεν τυπώθηκε στη σημείωση της σελίδας 105 του βιβλίου του «Φυσικής απάνθισμα», που εκδόθηκε στη Βιέννη το 1790.

3). Τα πρώτα κείμενα, τα αφιερωμένα στο Ρήγα<sup>20</sup>, τον αναφέρουν ως γραμματέα του μεγάλου Μπραγκοβάνου και μάλιστα του Νικολάου Μπραγκοβάνου. Δεν μνημονεύουν

17. Στο «Φυσικής απάνθισμα», σελ. 106, ο Ρήγας σε υποσημείωση βρίσκει την ευκαιρία και επισημαίνει την κακομεταχείριση των χριστιανών του Βελεστίνο από τους Τούρκους, όταν γράφει ότι οι χριστιανοί απέφυγαν το κάψιμο των νεκρών, «εφευρόντες μίαν μέθοδον να αναλύουν εύκολα τους νεκρούς των», να διαλύονται δηλαδή γρήγορα τα σώματα των ανθρώπων τους μετά την ταφή τους. Παρόμοιες αντιλήψεις επαναλαμβάνει και αργότερα στον «Νέο Ανάχαρσι», όταν γράφει για τη δράση των Τούρκων της γενετειράς του, του Βελεστίνο, όπου χαρακτηριστικά σημειώνει, «Οι συγχοί άδικοι φόνοι κατά των χριστιανών, οπου γίνονται την σήμερον εδώ, ήθελον ερημώσει εξ ολοκλήρου αυτήν την πόλιν, αν αι φυσικαί χάριτες της δεν ήθελον τους αναγκάζει να υπομένουν όλα, δια ν' αφήσουν καν τα κόκκαλα των εκεί οπου έαφησαν και οι προπάτορές των». Ρήγας Βελεστινλής, *Νέος Ανάχαρσις*, Βιέννη 1797, φωτομηχανική αναστατική επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνο-Ρήγα με επιμέλεια-σχόλια-ευρετήριο Δημ. Καρμπερόπουλου, Αθήνα 2006, σελ. 133.

18. Σημειώνουμε ότι για τον Μαυρογένη οι Δημητριείς στη *Γεωγραφία Νεωτερική*, Βιέννη 1791, χαρακτηριστικά γράφουν, «Ο πανουργότατος Μαυρογένης, ο οποίος μαζί με τον καπουδάν πασά με διάφοραι συσκευαίς και πανουργίαις υπόταξαν τρόπον τινά τον τόπον (της Μάνης) εις τους Τούρκους». Βλ. Δ. Φιλιππίδης-Γρ. Κωνσταντάς, *Γεωγραφία Νεωτερική*, επιμέλεια Αικ. Κουμαριανού, Αθήνα 2006, σελ. 125. Παρόμοια χαρακτηρίζεται ο Νικόλαος Μαυρογένης και από τους κάτωθι: Αγάπιος Λοβέρδος, *Ιστορία των δύο ετών 1787-1788 περιέχουσα τας πράξεις των παρόντων πολέμων μέσον των ΑυστροΡώσων και των Οθωμανών*, Ενετίησιν 1791, σελ. 130. Γ. Δεληγιάννης, «Καλλινίκου Γ' Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, Ιστορικά σημειώματα», *ΔΙΕΕΕ*, Α' (1928) τεύχ. Α', (1928), σελ. 77. Αθαν. Κομνηνού Υψηλάντου, *Τα μετά την Άλωση*, Κωνσταντινούπολις 1870, σελ. 644 εξ, 652 εξ., 663, 687 εξ. Βλ. Λέαν. Βρανούσης, *Ρήγας*, Βασική Βιβλιοθήκη, αφ. 10, Αθήνα 1954, σελ. 25. Επίσης βλ. Φαίδωνος Μπομπουλίδου, «Ανέκδοτον στιχούργημα των τελευταίων χρόνων του ΙΗ' αιώνος περί του Νικολάου Μαυρογένους», *Αθηνά*, τόμ. 74, (1976-1977), σελ. 222-230.

19. Λ. Βρανούσης, «Ρήγας και Μαυρογένης», *Ελληνική Δημιουργία*, αφ. 123 (1953), σελ. 365-372.

20. Βλ. Δημ. Παντελοδήμος, «Οι πρώτοι βιογράφοι του Ρήγα», *Υπέρεια*, τόμ. 5, Πρακτικά Ε' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», (Βελεστίνο 2007), Αθήνα 2010, σελ. 1043-1053.

τον Ρήγα ως γραμματέα του Μαυρογένη ούτε και ότι χρημάτισε «καϊμακάμης», έπαρχος της Κραϊόβας. Μάλιστα ο Νικόλαος και Μανολάκης Βραγκοβάνος τον Νοέμβριο του 1788 εξορίστηκαν μαζί με άλλους μεγάλους βογιάρους στην Ρόδο από τον Ηγεμόνα Νικόλαο Μαυρογένη με την κατηγορία «ότι ήσαν εχθροί της Οθωμανικής αυτοκρατορίας»<sup>21</sup> και επέστρεψαν μετά την ειρήνη του Σιστόβ (1791)<sup>22</sup>. Παρατίθενται κατωτέρω οι αναφορές ότι ο Ρήγας ήταν στην υπηρεσία του Βραγκοβάνου και όχι του Μαυρογένη.

α). Συγκεκριμένα στην πρώτη βιογραφική αναφορά του 1812 με τίτλο «Rigas», που όπως έχει τεκμηριωθεί είναι του Ανδρέα Μουστοξύδη<sup>23</sup>, στο *Dictionnaire universel, historique, critique et bibliographique [...] Neuvième édition [...]*, tome XIX, Supplément, Paris 1812, σελ. 464-466, σημειώνεται ότι ο Ρήγας διετέλεσε για μερικά χρόνια γραμματέας του πρώτου βογιάρου «Brungavano».

β). Στην εκτενέστερη βιογραφία του Ρήγα κατά το 1824 με τίτλο «Notice sur Rhigas»<sup>24</sup> του Κων. Νικολόπουλου, ο οποίος ήταν βιβλιοθηκάριος στη Βιβλιοθήκη του Istitute de France, δεν αναγράφεται κάποια άλλη θέση του Ρήγα από γραμματέα, όπως επίσης και στο κείμενο του φιλέλληνα φιλόλογου Claude Fauriel<sup>25</sup>.

γ). Επίσης ο κατήγορος του Ρήγα, ο ιατρός Μιχαήλ Περδικάρης (1766-1828) στο χειρόγραφο λιβελλογράφημά του εναντίον του Ρήγα, που γράφθηκε λίγα χρόνια μετά το μαρτυρικό θάνατό του, το 1811, αναφέρει ότι ο ίδιος είχε γνωρίσει τον Ρήγα στο Βουκουρέστι «παρά Βραγκοβάνω τω μεγάλω όντα τότε γραφέα»<sup>26</sup> χωρίς να κάνει αναφορά ότι είχε χρημάτισει γραμματέας του Ηγεμόνα Μαυρογένη.

δ). Μάλιστα ο Γερμανός Ernst Münch<sup>27</sup> καθηγητής στο Πανεπιστήμιο του Freiburg, γράφει σε έργο του 1823 ότι γνώριζε τον Ρήγα και ότι ήταν γραμματέας του Νικολάου Βραγκοβάνου.

21. Διονύσιος Φωτεινός, *Ιστορία της πάλαι Δακίας*, Βιέννη 1818, τόμ. 2, σελ. 362-376. Ν. Καμαριανός, *Ρήγας Βελεστινλής...* ό.π., σελ. 22. Μάλιστα ο Πατριάρχης Καλλίνικος Γ' σημειώνει «...1788. Αρχή του θέρους...ο δε της Βλαχίας Μαυρογένης...εξώρισεν όλους τυς άρχοντας διαβαλών αυτούς ως επιβούλους της βασιλείας, κατέθλιψε τας συζύγους και τα τέκνα αυτών και μετώκησεν εις τόπους της βασιλείας, αρπάσας τα ζώα αυτών και περιουσίας, καθελών τους πολυτελείς οίκους αυτών και τυραννία τελείαν εις αυτούς έδειξεν...», Γ. Δελιγγιάννης, «Καλλίνικος Γ'. Ιστορικά σημειώματα», *Δελτίον Ιστορικής Εθνολογικής Εταιρείας (ΔΙΕΕΕ)*, τόμ. Α', (1928), σελ. 69.

22. Τη συνθήκη του Συστόβ 1791 ο Ρήγας την αναγράφει στη «Χάρτα της Ελλάδος», φύλλο 11, δίπλα στον ποταμό Δούναβη.

23. Αναδημοσίευση σε μετάφραση από τον Απ. Δασκαλάκη, *ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ*, τόμ. ΚΒ', (1937), σελ. 1367.

24. Δημ. Παντελοδήμος, «Οι πρώτοι βιογράφοι του Ρήγα», *Υπέρεια*, τόμ. 5, Πρακτικά Ε' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», (Βελεστίνο 4-7 Οκτωβρίου 2007), Αθήνα 2010, σελ. 1043-1053.

25. Claude Charles Fauriel, *Chants populaires de la Grèce moderne*, Παρίσι 1825, τόμ. 2, σελ. 15-29.

26. *Ρήγας ή κατά Ψευδοφιλελλήνων*, ανέκδοτον έργον του Μιχαήλ Περδικάρη (1811) εκδιδόμενον υπό Λ. Βρανούση, Ακαδημία Αθηνών, Κέντρον Ερεύνης του Μεσαιωνικού και Νέου ελληνισμού, *Επετηρίς του Μεσαιωνικού Αρχείου*, 11 (1961), Ανάτυπο, Αθήνα 1997, σελ. 67.

27. Ernst Münch, *Die Heerzug des christlichen Europas wider die Osmanem und die Versuche der Criechen zu Freiheit*, Βασιλεία τόμ. 3, 1823, σελ. 216. Αναφέρεται από τον Νέστορα Καμαριανό, *Ρήγας Βελεστινλής...*, ό.π., σελ. 51, αρ. υποσημ. 22. Πράγματι στο αντίτυπο της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδος (αρ. ΙΣΤ 3445) της έκδοσης αυτής του 1823, στη σελ. 216 του τρίτου τόμου υπάρχει η σχετική αναφορά στον Ρήγα και στο Νικόλαο Βραγκοβάνο.

4). Ενδιαφέρουσα είναι η μελέτη του Νέστορα Καμαριανού<sup>28</sup>, που διεξοδικά μελετάει το θέμα και καταλήγει σε σημαντικά συμπεράσματα, τα οποία δείχνουν ότι ο Ρήγας δεν ήταν γραμματέας του Μαυρογένη, ούτε και καϊμακάμης Κραϊόβας. Τα συμπεράσματα αυτά έχουν σχέση και με την παραλαβή του διαβατηρίου του Ρήγα από το Αυστριακό Προξενείο για τη μετάβασή του στη Βιέννη το 1790, ως διερμηνέας και γραμματέας του Χριστόδουλου Κιρλιάνου, όταν οι Αυστριακοί βρισκόνταν ήδη από τον μήνα Οκτώβριο του 1788 στη Βλαχία<sup>29</sup>.

5). Ο ιστορικός Διονύσιος Φωτεινός<sup>30</sup>, ο οποίος στο έργο του γράφει για την ηγεμονία του Μαυρογένη στη Βλαχία, έχοντας ίδια αντίληψη, λεπτομερέστατα κάνει αναφορά στα πολεμικά γεγονότα που έλαβαν χώρα στη Βλαχία δίχως όμως να κάνει μείνα για την υποτιθέμενη δραστηριότητα του καϊμακάμη Ρήγα στη Κραϊόβα, ενώ μνημονεύει ως καϊμακάμη της ηγεμονίας τον «στερούμενο παιδείας Δημήτριο Τυρναβίτη».

6). Στον μεγάλο κατάλογο των βογιάρων της Βλαχίας που είχαν αγοράσει διάφορα αξιώματα από τον Ν. Μαυρογένη τον Μάρτιο του 1787 δεν βρίσκουμε τον Ρήγα. Αν ο Ρήγας ήταν στην γραμματεία του Μαυρογένη θα είχε μάλλον αγοράσει ένα τίτλο, όπως έκαναν και άλλοι της αυλής του Μαυρογένη. Γι' αυτό και ο Ν. Καμαριανός παρατηρεί ότι «θα ήταν φυσικό ο Ρήγας, αν ήταν στην γραμματεία του Μαυρογένους να είχε αγοράσει ένα τίτλο, αλλά επειδή δεν ήταν πριγκιπικός γραμματεύς, δεν αγόρασε κανένα και για τον λόγο αυτόν, κατά την υπόψη περίοδο, έφερε τον παλαιό τίτλο του "γραμματικού"»<sup>31</sup>.

7). Παρόμοια, αν ο Ρήγας ήταν άνθρωπος της εμπιστοσύνης του Μαυρογένη θα είχε γράψει μερικούς στίχους μαζί με τον επίσκοπο Ρμνίκου Φιλάρετο, τον Αλέξανδρο Κάλφογλου, τους αδελφούς Statineanu κ. ά για να επαινέσουν τις ανδραγαθίες του Μαυρογένη, τις οποίες περιέγραψε ο καμινάρης Μανολάκης Περσιάνος στο βιβλίο του, που εκδόθηκε στο Βουκουρέστι το 1789 με τίτλο, «*Συνοπτική περίληψις των ηρωικών κατορθωμάτων του υψηλοτάτου, ευσεβεστάτου τε και τροπαιούχου Αυθέντου ημών, και Ηγεμόνος Πάσης Ουγκροβλαχίας Κυρίου Κυρίου ΙΩ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΠΕΤΡΟΥ ΜΑΥΡΟΓΕΝΗ ΒΟΕΒΟΔΑ. Συντεθείσα παρά του ευγενεστάτου και ελλογιμωτάτου άρχοντος μεγάλου καμινάρη κυρίου Μανολάκη του Περσιανού, εν έτει σωτηρίω 1789 εν μηνί Φεβρουαρίω*»<sup>32</sup>.

8). Σημαντικό ήταν το αποτέλεσμα της έρευνας του Ι.С. Filliti<sup>33</sup>, ο οποίος μελέτησε τα έγγραφα από το έτος ανόδου του Μαυρογένη το 1786 στην Βλαχία έως το 1789, έτος της αυστριακής κατοχής της Βλαχίας, και συνέταξε τον κατάλογο των καϊμακάμηδων της

28. Nestor Camariano, «Rhigas Velestinlis. Compléments et corrections concernant sa vie et son activité», *Revue des études sur-est européennes*, τόμ. 18, no 4 (1980),σελ. 687-720, τόμ. 19, no 1 (1981),σελ. 41-70. Και ελληνική μετάφραση με εισαγωγή και σχόλια από τον Αθ. Ε. Καραθανάση, Νέστορος Καμαριανού, *Ρήγας Βελεστινλής. Συμπληρώσεις και διορθώσεις για τη ζωή και το έργο του*, έκδοση Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1999, σελ. 23-30.

29. Διον. Φωτεινός, *Ιστορία της πάλαι Δακίας...*, ό.π., Βιέννη 1818, τόμ. 2, σελ. 369.

30. Διον. Φωτεινός, *Ιστορία της πάλαι Δακίας...*, ό.π., σελ. 368. Νέστορος Καμαριανού, *Ρήγας Βελεστινλής...*, ό. π., σελ. 28.

31. Νέστ. Καμαριανός, *Ρήγας Βελεστινλής...*, ό.π., σελ. 28 και σελ. 53 υποσημ. 71, όπου μνημονεύει την εργασία Hurmuzaki, *Documente, nouvelle serie*, Βουκουρέστι 1962, τόμ. 1, σελ. 441-443, στην οποία σχετικός κατάλογος των βογιάρων.

32. Ém. Legrand, *Bibliographie Hellénique*, 18<sup>ο</sup> αιώνα, τόμ. ΙΙ, Παρίσι 1928, αρ. 1238, σελ. 499.

33. Νέστ. Καμαριανός, *Ρήγας Βελεστινλής...*, ό.π., σελ. 28 και στη σελ. 53 υποσημ. μνημονεύεται η σχετική εργασία Ι.С. Filliti, *Banii si caimacami Craiovei (Μπάνοι και καϊμακάμηδες της Κραϊόβας)*, *Bibliothèque des Archives d' Oltenie*, no 1, Κραϊόβα, XX, σελ. 24-25.

Κραϊόβας, στο οποίο αναγράφονται πέντε πρόσωπα που κατείχαν τον τίτλο του καϊμακάμη της Κραϊόβας, αλλά πουθενά δεν μνημονεύεται ο Ρήγας.

9). Αν ο Ρήγας είχε διατελέσει καϊμακάμης Κραϊόβας και είχε ασχοληθεί με την προμήθεια των τουρκικών στρατευμάτων, κατά την Αυστριακή κατοχή της Βλαχίας (1788-1791) οι βογιάρροι θα τον καταδίωκαν, όπως καταδίωξαν τόσους άλλους και τους εξόρισαν ή όπως τον Γεώργιο Λογοθέτη και τον καμαράση Γεώργιο Πολύζου τους απαγχόνισαν στις 15 Αυγούστου 1790 με την κατηγορία της κατασκοπίας<sup>34</sup>. Αντίθετα ο Ρήγας δεν διώχθηκε, αλλά έζησε ήσυχος στο σπίτι του και το 1790 οι Αυστριακοί του έδωσαν διαβατήριο για να συνοδεύσει τον σεργάρη Χριστόδουλο Κιρλιάνο στη Βιέννη όπου του απονεμήθηκε ο τίτλος του βαρώνου του Langenfeld. Επί πλέον αν ο Ρήγας ήταν στον κύκλο του Μαυρογένη, και ήταν καϊμακάμης Κραϊόβας προμηθεύοντας τα τουρκικά στρατεύματα, οι Αυστριακοί θα τον είχαν συλλάβει και δεν θα τον έδιναν διαβατήριο για την Βιέννη, όπου συνόδευσε ως γραμματέας και διερμηνέας τον Χριστόδουλο Κιρλιάνο, και μάλιστα παρουσιάστηκε και σε αυτόν τον αυτοκράτορα της Αυστρίας.

10). Ενώ ακόμη μαίνονταν ο πόλεμος μεταξύ των στρατευμάτων της Αυστρίας και Ρωσίας εναντίον των Οθωμανικών στρατευμάτων, ο Ρήγας πηγαίνει ως γραμματέας και διερμηνέας στην υπηρεσία του Χριστόδουλου Κιρλιάνο, ο οποίος θα μετέβαινε στην Βιέννη για να του δοθεί ο τίτλος του βαρώνου, για την βοήθεια που πρόσφερε στα αυστριακά στρατεύματα. Γι' αυτό και ο Λ. Βρανούσης εύστοχα παρατηρεί ότι «Ένας "μυστικοσύμβουλος" ή έστω επίσημος γραμματικός του Μαυρογένη ήταν αδύνατον ν' αποτολμήσει να πάη στην Αυστρία, την εποχή μάλιστα που ο ρωσοτουρκικός πόλεμος εξακολούθουσε ακόμα»<sup>35</sup>.

11). Ο Χριστόδουλος Κιρλιάνος βαρώνος Langenfeld<sup>36</sup> είχε έρθει σε ρήξη με τον Ρήγα, με δικαστικές διαμάχες και τον κατηγορούσε για πολλά. Αν ο Ρήγας ήταν γραμματέας του Μαυρογένη και καϊμακάμης Κραϊόβας το πιο πιθανό θα τον είχε καταγγείλει στις Αυστριακές Αρχές ως συνεργάτη του Μαυρογένη, «όπως είχε πράξει για τους φίλους του Ρήγα τον Θεοχάρη και τον Χ' Μόσκου, που τους είχε κατηγορήσει επί κατασκοπεία»<sup>37</sup>. Όμως μια τέτοια καταγγελία, που θα εκμηδένιζε τον Ρήγα, δεν είχε γίνει από τον Κιρλιάνο, στοιχείο που δείχνει ότι δεν θα υπήρχε συνεργασία του Ρήγα με τον Μαυρογένη.

12). Ιδιαίτερα αξιωματικό ότι αρκετοί από το περιβάλλον του Μαυρογένη, όταν το Βουκουρέστι καταλήφθηκε από τους Αυστρορώσους τον Οκτώβριο του 1788 σύρθηκαν στην αιχμαλωσία, όπως για παράδειγμα ο συμπατριώτης του Ρήγα Δημ. Τουρναβίτης, ο ανεπιός του Ηγεμόνα Ιωάννης Μαυρογένης κ. ά.<sup>38</sup>. Αντίθετα ο Ρήγας πήρε διαβατήριο για τη Βιέννη, και ως διερμηνέας του Κιρλιάνου επισκέφθηκε πολλές υπηρεσίες ακόμη και τον αυτοκράτορα της Αυστρίας, στοιχείο που δείχνει ότι δεν θα ήταν στην υπηρεσία

34. Νέστ. Καμαριανός, *Ρήγας Βελεστινλής...*, ό.π., σελ. 28-29, όπου γίνεται παραπομπή στις σχετικές πηγές., V.A. Urechia, *Istoria romanilor*, Βουκουρέστι 1892, τόμ. 3, σελ. 361 και N. Iorga, *Studii di documente*, Βουκουρέστι 1906, τόμ. 8, σελ. 112.

35. Λέαν. Βρανούσης, *Ρήγας*, [1954], σελ. 28.

36. Ο Γεώργιος Λάιος, «Ο Βαρόνος Λάνγκενφελντ και ο Ρήγας Βελεστινλής», *Επιθεώρηση Τέχνης*, Ιούνιος 1955, σελ. 435-441, δημοσιεύει σχετικές επιστολές. Νέστ. Καμαριανός, *Ρήγας Βελεστινλής...*, ό.π., σελ. 30-38, «Οι σχέσεις του Ρήγα με τον σεργάρη Χριστόδουλο Κιρλιάνο, Βαρόνο του Langenfeld», όπου μνημονεύονται τα σχετικά έγγραφα αυτής της αντιδικίας.

37. Νέστ. Καμαριανός, *Ρήγας Βελεστινλής...*, ό.π., σελ. 29.

38. Βλ. Th. Blancard, *Quelques details additionnels à la monographie des Mavrogéni*, Marseille 1921, σελ. 62-64.

του Ηγεμόνα Νικολάου Μαυρογένη, όπως ισχυρίστηκε χωρίς τεκμήρια ο Χριστόφορος Περραιβός.

13). Από έγγραφα στα «Κρατικά Αρχεία του Βουκουρεστίου-Ιστορικά έγγραφα» είναι πλέον γνωστό ότι έχουν καταγραφεί ως γραμματείς του Νικολάου Μαυρογένη, ο Ε. Περσιάνης και ο Γεώργιος Κονδύλης, ενώ απουσιάζει το όνομα του Ρήγα. Σχετικά ο Καμαριανός παρατηρεί, «*Επομένως δεν έχουμε καμμία έγγραφη μαρτυρία αναφερομένη στον Ρήγα. Αντιθέτως έχουμε μαρτυρίες που αποδεικνύουν ότι άλλα πρόσωπα διέτέλεσαν γραμματείς του Μαυρογένους*»<sup>39</sup>. Επίσης ο Γεώργιος Λάιος σημειώνει ότι «*στον κατάλογο των αιχμαλώτων στο Κάρολμπουργκ αναφέρεται ως γραμματεύς του Οσποδάρορ Μαυρογένη ο Γεώργιος Κονδύλης, ετών 54, καθολικός*». Και συνεχίζει λογικότερα να γράφει ο Γ. Λάιος, «*Εάν ο Ρήγας ήταν αρχιγραμματεύς του Μαυρογένη ή εάν, όπως θρυλείται, ήταν διοικητής της Κραγιόβας, δεν θα τον άφηναν οι Αυστριακοί να κυκλοφορή ελεύθερα και να ταξιδεύη στη Βιέννη, ενώ εξακολούθουσε ακόμα ο πόλεμος με την Τουρκία*»<sup>40</sup>.

14). Ενδιαφέρουσα ακόμη είναι μια διαταγή του Μαυρογένη, 27 Μαΐου 1788, προς τους τοπικούς διοικητές της περιφέρειας Βλάσκας, όπου βρισκόνταν και τα κτήματα του Ρήγα. Έδωσε την εντολή «*να πωληθούν μερικά αντικείμενα ανήκοντα στον γραμματικό Ρήγα, οι χοίροι και το προϊόν που θα προκύψει από την πώληση να σταλεί στην ηγεμονική αυλή. Και αν οι χοίροι δεν θα μπορούσαν να πωληθούν επί τόπου να σταλούν στο Βουκουρέστι συνοδευόμενοι από τους βοσκούς, καθώς και τα άλλα ζώα του Ρήγα που βρίσκονται ακόμη εκεί, σύμφωνα με τις πληροφορίες των διαχειριστών*»<sup>41</sup>. Το έγγραφο δείχνει ότι ο Ρήγας εκείνη την εποχή ήταν ιδιοκτήτης κτημάτων και ο Μαυρογένης διέταξε να διωχθεί από τους διαχειριστές της Βλάσκας. Αν ο Ρήγας ήταν καϊμακάμης της Κραϊόβας ή γραμματέας του δεν θα ήταν δυνατόν να έδινε τέτοια διαταγή ο Ηγεμόνας Μαυρογένης. Φαίνεται ξεκάθαρα πως οι σχέσεις τους δεν ήταν καλές, όπως εξάλλου διαπιστώνεται και από τη σημείωση που ο Ρήγας γράφει στο χειρόγραφο του βιβλίου του «*Φυσικής απάνθισμα*» στην οποία χαρακτηρίζει τον Μαυρογένη «*έκτρομα της ανθρωπίνης φύσεως και ανάξιον ηγεμόνα*»<sup>42</sup>.

15). Το αξίωμα του «*Καϊμακάμη και του Μέγα Μπάνου της Κραϊόβας*» ήταν το πρώτο οφφίκιο στην Ηγεμονία της Βλαχίας και είχε δική του αυλή, «*εποίει Διβάνι ως και ο Ηγεμών εν Βουκουρεστίω*», όπως σημειώνει ο Διονύσιος Φωτεινός<sup>43</sup>. Και πολύ σωστά διερωτάται ο Λ. Βρανούσης<sup>44</sup> πως αν ο Ρήγας ήταν «*Καϊμακάμης*» ή ένας ανώτατος αξιωματούχος, σύμφωνα με τη συνήθεια της εποχής θα διατηρούσε δίπλα στο όνομά του

39. Νέστ. Καμαριανός, *Ρήγας Βελεστινλής...*, ό.π., σελ. 52, σημείωση αρ. 52.

40. Ο Γεώργιος Λάιος, «*Ο Βαρώνος Λάνγκενφελντ και ο Ρήγας Βελεστινλής*», ό.π., σελ. 441.

41. E. Virtosu, *Nou despre Riga Veleptinul, premegratorul independentei grecesti (Νέα στοιχεία για τον Ρήγα Βελεστινλή, πρόδρομο της ελληνικής ανεξαρτησίας)*, Βουκουρέστι 1946, σελ. 4, και 13-14. Νέστ. Καμαριανός, *Ρήγας Βελεστινλής...*, ό.π., σελ. 29

42. Λέαν. Βρανούσης, *Ρήγας*, Βασιική Βιβλιοθήκη, αρ. 10. Αθήνα [1954], σελ. 25, και του ίδιου Άπαντα, 1968, σελ. 250.

43. Βλ. Διον. Φωτεινού, *Ιστορία της πάλαι Δακίας, τα νυν Τρανσυλβανίας, Βλαχίας και Μολδανίας*, Βιέννη 1818-1819, τόμ. Γ', σελ. 297 κ. εξ. και 455-460. Και οι Δημητριάδης, *Γεωγραφία Νεωτερική*, 1791, επανέκδοση, επιμ. Ατκ. Κομμαριανού, Αθήνα 2006, σελ. 264, σημειώνουν, «*Κραϊόβα εις το δυτικό του Βουκουρεστίου, είναι η δεύτερη πόλι της Βλαχίας, ο Μπάνος είναι τρόπον τινά ο αυθέντης της Κραϊόβας*».

44. Λέαν. Βρανούσης, *Ρήγας*, [1954], σελ. 23.

ένα τίτλο και αργότερα τα επίσημα ηγεμονικά έγγραφα δεν θα τον ανέφεραν απλά ως «Ρήγα γραμματικό».

16). Ο κατήγορος του Ρήγα, ο ιατρός Μιχαήλ Περδικάρης που ζούσε στη Βιέννη, το 1811 στο έργο του «Ρήγας ή κατά ψευδοφιλελλήνων»<sup>45</sup>, κοντά στις τόσες κατηγορίες που είχε εκστομίσει εναντίον του Ρήγα, το πιο πιθανό είναι ότι θα έγραφε κάτι σχετικό αν ο Ρήγας ήταν γραμματέας του Μαυρογένη και είχε χρηματίσει καϊμακάμης Κραϊόβας, βοηθώντας τα οθωμανικά στρατεύματα στον πόλεμο εναντίον των αυστρορωσικών στρατευμάτων.

\*\*\*

Με τα μνημονευθέντα τεκμήρια αναιρούνται τα μυθεύματα του Χριστόφορου Περραιβού, οι χωρίς πειστήρια ισχυρισμοί του, ότι ο Ρήγας ήταν γραμματέας του Μαυρογένη και καϊμακάμης Κραϊόβας, τους οποίους ανεξέταστα ακολούθησαν αρκετοί μετέπειτα συγγραφείς και κατ' αυτόν τον τρόπο μετακύλησαν αυτές οι δοξασίες στα κείμενα περί Ρήγα Βελεστινλή. Χαρακτηριστική εν προκειμένω είναι η παρατήρηση του Λ. Βρανούση<sup>46</sup> πως «Για την υπηρεσία του Ρήγα στην αυλή του Μαυρογένη και στην Κραϊόβα, για τη γνωριμία του με τον Πασβάνογλου κ.π.λ., είμαστε ελλιπέστατα πληροφορημένοι και - το χειρότερο - δεν έχουμε καμιά θετική μαρτυρία». Θα πρέπει πλέον στα κείμενα περί Ρήγα να διορθωθεί και αυτή η χωρίς τεκμήρια διατυπωθείσα άποψη ότι ο Ρήγας ήταν γραμματέας του Ηγεμόνα Μαυρογένη και καϊμακάμης στην Κραϊόβα.

Θα πρέπει πλέον, όσοι θέλουν να γράφουν περί Ρήγα να έχουν κατά νουν ότι το 1790 είχε λάβει διαβατήριο από τον Αυστριακό Πρόξενο του Βουκουρεστίου για να μεταβεί στη Βιέννη, ως διερμηνέας και γραμματέας του Χριστόδουλου Κιρλιάνου, στον οποίο ο Αυστριακός αυτοκράτορας θα απένειμε τον τίτλο του βαρώνου για τη βοήθεια που πρόσφερε στα αυστριακά στρατεύματα. Ως εκ τούτου, αν ο Ρήγας Βελεστινλής ήταν συνεργάτης του Ηγεμόνα Μαυρογένη, που ήδη εκείνη την εποχή πολέμαγε εναντίον των Αυστριακών, όχι μόνο δεν θα του έδιναν διαβατήριο, αλλά θα τον συλλάμβαναν ως συνεργάτη του αντιπάλου τους Ηγεμόνα και αρχιστράτηγο των οθωμανικών στρατευμάτων, Μαυρογένη.

45. Μιχαήλ Περδικάρης, «Ρήγας ή κατά ψευδοφιλελλήνων» ανέκδοτον έργον (1811) εκδιδόμενον υπό Λ. Βρανούση, *Επετηρίς του Μεσαιωνικού Αρχείου*, τόμ. 11 (1961), ανάτυπον, Ακαδημία Αθηνών, Κέντρον Ερευνής του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού, Αθήναι 1997, σελ. 28, 56 και 58.

46. Λέαν. Βρανούσης, *Ρήγας*, [1954], σελ. 24.

## Τι γνώριζε ο Ανώνυμος συγγραφέας της *Ελληνικής Νομαρχίας* για τον Ρήγα Βελεστινλή

(*Νέα Εστία*, τεύχ. 1862, Ιούνιος 2014, σελ. 684-695)

Η *Εφημερίς*<sup>1</sup> των Σιατιστινών αδελφών Πούλιου το 1797 καταχωρίζει κείμενα για τις εκδόσεις του Ρήγα της εποχής εκείνης, τη *Χάρτα της Ελλάδος* και τη *Γενική Χάρτα της Μολδοβίας*. Την επόμενη χρονιά, τον καιρό του μαρτυρίου, ο Αδαμάντιος Κοραΐς στο έργο του *Αδελφική Διδασκαλία*<sup>2</sup>, από το Παρίσι για τον Ρήγα και τους άλλους επτά Συντρόφους του, που βρίσκονται φυλακισμένοι στον Πύργο Νεμπόιζα του Βελιγραδίου, γράφει,

«...Οκτώ Γραικοί οι οποίοι εξήτουν ησύχως τα αρμόδια μέσα του να φωτίσσωσι και από τον ζυγόν της δουλείας να ελευθερώσωσι τους ίδιους ομογενείς. Παρίστανται ίσως ταύτην την ώραν δέσμιοι έμπροσθεν του τυράννου οι γενναίοι ούτοι της ελευθερίας μάρτυρες. Ίσως ταύτην την ώραν καταβαίνει εις τας ιεράς κεφαλάς των η μάχαιρα του δημίου, εκχέεται το γενναίον ελληνικόν αίμα από τας φλέβας των, και ίσταται η μακαρία ψυχή των, δια να υπάγη να συγκατοικήση με όλων των υπέρ Ελευθερίας αποθανόντων τας αιοιδίμους ψυχάς. Αλλά του αθώου αίματος η εκχυσίς αύτη αντί του να καταπλήξη τους Γραικούς θέλει μάλλον τους παροξύνει εις εκδίκησιν...».

1. *Εφημερίς*, η αρχαιότερη ελληνική εφημερίδα που έχει εκδοθή, Βιέννη 1791-1797. Εκδότες: Οι Αδελφοί Μαρκίδες Πούλιου. Ανασυγκρότηση της σειράς σε φωτοτυπική έκδοση, ερευνητική, συλλεκτική και εκδοτική φροντίδα, Προλεγόμενα, Λ. Βρανούσης, Ακαδημία Αθηνών, Κέντρον Ερεύνης του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού, Αθήνα 1995, έτος έβδομον 1797, σελ. 162-162β, 224, 553-554.
2. [Αδαμαντίου Κοραΐ], *Αδελφική Διδασκαλία*, [Παρίσι] 1798, σελ. IV-V. Ο Γεώργιος Ζαβίρας το 1804 κάνει αναφορά στον Ρήγα Βελεστινλή στο έργο του «Νέα Ελλάς», που όμως εκδόθηκε πολύ αργότερα στην Αθήνα το 1872 από τον Γεώργιο Κρέμο και επανέκδοση υπό Τάσου Γριτσόπουλου, Αθήνα 1972, σελ. 522-524. Μάλιστα ο Ζαβίρας ήταν κάτοχος ενός αντιτύπου της «Χάρτας της Ελλάδος», γι' αυτό και αναγράφει λεπτομερώς όλο τον τίτλο της. Βλ. Σπ. Λάμπρος, «Η Βιβλιοθήκη της Ελληνικής Κοινότητος Βουδαπέστης και οι εν τη πόλει ταύτη σωζόμενοι ελληνικοί κώδικες», *Νέος Ελληνομνήμων*, τόμ. 8 (1911), σελ. 70-79.

Λίγα χρόνια αργότερα μια τρίτη μαρτυρία για τον Ρήγα καταχωρίζεται στο βιβλίο, που εκδόθηκε στην Ιταλία το 1806 με τίτλο *Ελληνική Νομαρχία*<sup>3</sup> και του οποίου ο συγγραφέας απέκρυψε το όνομά του με το «Ανώνυμος ο Έλληνας». Στην παρούσα μελέτη ειδικότερα θα εξεταστεί από όσα γράφει στο βιβλίο του, τι γνώριζε ο συγγραφέας της για τον Ρήγα, την προδοσία, τον προδότη και τον τραγικό θάνατό του, αλλά επί πλέον και ουσιαστικότερα για το έργο του. Πάντως, οι συγκεκριμένες αναφορές στο κείμενό του αποτελούν στην ουσία την πρώτη αναφορά για την προσωπικότητα και το έργο του Ρήγα, λίγο μετά τον τραγικό θάνατό του.

Θα πρέπει να τονιστεί πως τα όσα γράφει ο Ανώνυμος συγγραφέας της *Ελληνικής Νομαρχίας*<sup>4</sup> για τον Ρήγα θα τα έγραψε πολύ κοντά στο μαρτυρικό θάνατο του Ρήγα, που συνέβη τον Ιούνιο του 1798. Αυτό μπορεί να υποστηριχθεί από το γεγονός ότι το βιβλίο, που εκδόθηκε το 1806, γράφτηκε κατά τη διάρκεια πολλών ετών μέχρι την έκδοσή του, όπως ο ίδιος ο Ανώνυμος συγγραφέας γράφει στο τέλος του βιβλίου του<sup>5</sup>. Σταδιακά συγκέντρωνε το υλικό και τα κείμενα τα εναπόθετε σε ένα κιβώτιο. Στο τέλος τα χρησιμοποίησε και συνέθεσε το πόνημά του αυτό. Επί πλέον, ο ανώνυμος συγγραφέας αναφέρει τη χρονολογία 1787 ως αρχή των αγώνων των Σουλιωτών<sup>6</sup> και συμπληρώνει ότι για 15 χρόνια μέχρι τότε που έγραφε το σχετικό κείμενο του βιβλίου του δηλαδή το 1802 (1787+15=1802), τέσσερα χρόνια μετά το μαρτυρικό θάνατο του Ρήγα, πολεμούσαν εναντίον του τυράννου των Ιωαννίνων, τον Αλή Πασά.

\*\*\*

- 
3. Φύλιππος Ηλιού, *Ελληνική Βιβλιογραφία του 19<sup>ου</sup> αιώνα. Βιβλία-Φυλλάδια, τόμος πρώτος 1801-1818*, Βιβλιολογικό Εργαστήρι, Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, Αθήνα 1997, σελ. 176, αρ. 1806.28.
  4. Χρησιμοποιήθηκε η σχετική έκδοση του Γεωργίου Βαλέτα. Βλ. Ανωνύμου του Έλληνα, *Ελληνική Νομαρχία, ήτοι Λόγος περί Ελευθερίας*, εν Ιταλία 1806, Φιλολογική απομνημειωσι-κείμενο-σχόλια-εισαγωγή Γ. Βαλέτας, Μελετήματα, Ν. Α. Βέης και Μ. Σιγούρος, Τέταρτη έκδοση, Αθήνα, Αποσπερίτης, 1982.
  5. Γ. Βαλέτα (επιμ.), Ανωνύμου του Έλληνα, *Ελληνική Νομαρχία, ...*, ό.π., σελ. 228, «...ελάμβανα το κονδύλι και ολίγον χαρτάκι, και έγραφα ό,τι ο ενθουσιασμός μου και η αλήθεια του πράγματος μοι επαγόρευεν εις εκείνην την στιγμήν. Αφού δε το ετελείωνα, έρριπτον εις εν κιβώτιον το γεγραμμένον χαρτίον».
  6. Γ. Βαλέτα (επιμ.), Ανωνύμου του Έλληνα, *Ελληνική Νομαρχία, ...*, ό.π., σελ. 79, «...από του 1787 μέχρι της σήμερον, δεν έπαυσεν από του να τυραννή τους ταλαιπώρους Ηπειρώτας και Θετταλούς, σκληρώς και ασπλάχνως».



Ενδιαφέρον έχει να διαβάσει κανείς τα κείμενα, που ο Ανώνυμος συγγραφέας παραθέτει για τον Ρήγα και μεθοδικά αναπτύσσει τα όσα γράφει. Στην αρχή του βιβλίου της *Ελληνικής Νομαρχίας* έχει την αφιέρωση στον Ρήγα «χάριν ευγνωμοσύνης». Χαρακτηριστικά γράφει στην αρχή της αφιέρωσης, ότι τιμητικά αναθέτει το πόνημά του αυτό «Εις τον τύμβον του μεγάλου και αιμνήστου Έλληνος Ρήγα του υπέρ της σωτηρίας της Ελλάδος εσφαγιασθέντος». Και στη συνέχεια της αφιέρωσης τονίζει προφητικά πως ο Ρήγας στάθηκε «ο πρόδρομος μιας ταχέως ελευθερώσεως της κοινής πατρίδος μας Ελλάδος» και πως το αφιερωθέν στο όνομά του πόνημα θα είναι «ως αρραβώνα εκδικήσεως του λαμπρού αίματός»<sup>7</sup> του κατά των τυράννων της Ελλάδος. Καταλήγει την αφιέρωσή του με την διαβεβαίωση, δείγμα κι' αυτό πόσο πεπεισμένος ήταν για το σχέδιο της επανάστασης του Ρήγα, πως μετά την απελευθέρωση, η Ελλάδα θα δοξάζει πάντοτε το «αθάνατον όνομά» του, συγκαταλέγοντάς το «εις τον κατάλογον των Επαμεινώντων, Λεωνίδων, Θεμιστοκλέων και Θρασυβούλων»<sup>8</sup>.

Στη συνέχεια, σε τρεις και μισή σελίδες κάνει αναφορά στην προσωπικότητα και το έργο του Ρήγα Βελεστινλή<sup>9</sup>. Αναφέρει τα σωματικά και ψυχικά χαρακτηριστικά του, που σημαίνει πως θα τον γνώριζε ή από άλλους θα είχε αυτές τις πληροφορίες. Τον περιγράφει πως ήταν «ωραίος τω σώματι» και συμπληρώνει πως ήταν και «ωραιότερος τω πνεύματι», αναφέροντας τις σχετικές πνευματικές ιδιότητές του, που χαρακτηρίζουν τους μεγάλους άνδρες «ήτον εστολισμένος από την φύσιν με όλας τας χάριτας των μεγάλων υποκειμένων». Μνημονεύει τα πνευματικά χαρίσματα του Ρήγα, πως ήταν «αξιάστος ανήρ, ευφυής, αγχίνους, άοκνος, δίκαιος, φιλέλλην και φιλόπατρις». Στην αρχή γράφει τις εκφράσεις, «ο αιμνήστος Έλλην, ο Ήρωσ, ο μέγας, και θαυματός Ρήγας», «ο της Ελλάδος ελευθερωτής» «ο άξιος Ρήγας», και ότι με την προδοσία «η Ελλάς χάνει εις αυτόν ένα αντιλήπτορα και σωτήρα της». Επίσης, χαρακτηρίζεται «ως αρχηγός και πρώτος συνεργός εις την της Ελλάδος ελευθέρωσιν». Τονίζει ότι κινητήριος δύναμη της προσωπικότητας του Ρήγα ήταν «ο θεός έρωτας της πατρίδος του Ελλάδος», που τον έκανε να αφήσει το «εμπορικόν επάγγελμα» και να οργανώσει το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασής του,

7. Παρόμοια φράση με εκείνη του Αδαμαντίου Κοραή, που μνημονεύθηκε παραπάνω.
8. Πράγματι, προφητικά ήταν τα λόγια του Ανωνύμου του Έλληνος, πως η απελευθερωμένη Ελλάδα θα τιμήσει τον Ρήγα Βελεστινλή. Ο πρώτος ανδριάντας που στήθηκε στο ελεύθερο ελληνικό κράτος ήταν του Ρήγα, και στήθηκε στα Προπύλαια του Πανεπιστημίου Αθηνών το 1871 με δωρεά του Γεωργίου Αβέρωφ (1818-1899).
9. Γ. Βαλέτα (επιμ.), Ανωνύμου του Έλληνος, *Ελληνική Νομαρχία*, ..., ό.π., σελ. 82-86.

για την απελευθέρωση των σκλαβωμένων. Μας παραπέμπει νοηματικά στη φράση «Ο ιερός της πατρίδος έρωσ εμφωλεύει εις την καρδίαν και η καρδιά δεν γηράσκει ποτέ», την οποία ο Ρήγας έθεσε στην αρχή του έργου του Μαρμοντέλ, που μετέφρασε, *Η βοσκοπούλα των Άλπεων* και περιέχεται στο βιβλίο *Ο Ηθικός Τρίπους*<sup>10</sup>.

Ακολούθως, ο Ανώνυμος συγγραφέας στο κείμενό του της *Ελληνικής Νομαρχίας* αναφέρει πως ο Ρήγας είχε εμπορική δραστηριότητα, «το εμπορικόν επάγγελμα», επισημαίνοντας γενικά ότι το μετήλθε σε «αλλοτρίαν γην», χωρίς να μνημονεύσει τη Βλαχία και ιδιαίτερα το Βουκουρέστι. Δεν μνημονεύει ακόμη και την ιδιότητά του ως «γραμματικού», που ο Ρήγας συνήθιζε να βάζει και στην υπογραφή του. Επισημαίνει επί πλέον ότι ο Ρήγας έδινε μεγάλη σημασία στη μάθηση, «την χρείαν της μαθήσεως», γι' αυτό προσπάθησε να αποκτήσει γνώσεις διαφόρων επιστημών και πως αυτό το πέτυχε «εις ολίγον καιρόν», τονίζοντας κατ' αυτόν τον τρόπο τη δυναμική του πνεύματός του, όπως παρουσιάζεται από τις μεταφράσεις των βιβλίων, που εξέδωσε, τις παρατηρήσεις και τα σχόλια, που ανέγραφε σε αυτά. Μάλιστα, χαρακτηριστικά επισημαίνει ότι ο Ρήγας με τις μελέτες του άρχισε «να βάλλη θεμέλιον εις μέγαλον κτίριον, οπού ετοιμάζε», υπονώντας το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασής του για την απελευθέρωση των σκλαβωμένων<sup>11</sup>.

Προσθέτει ακόμη πως ο Ρήγας χρησιμοποίησε στα κείμενά του την απλή γλώσσα, «την ημετέραν διάλεκτον» και μάλιστα συμπληρώνει ότι με σαφήνεια έγραψε τα κείμενά του, «με ακροτάτην σαφήνειαν», και για τελικό σκοπό όλων αυτών είχε τον «φωτισμόν των συναδέλφων του Ελλήνων». Ο ίδιος ο Ρήγας εξάλλου στον πρόλογο του βιβλίου του *Φυσικής απάνθισμα* αναφέρει ότι μεταχειρίστηκε το «απλούν ύφος» για να μη δυσκολευτούν οι αναγνώστες του και ότι σκοπός του ήταν «να αναλάβη το πεπτωκός Ελληνικόν γένος». Μνημονεύει την *Χάρτα της Ελλάδος*, ονομάζοντάς την χαρακτηριστικά ως «Γεωγραφικούς Πίνακας της Ελλάδος». Ωστόσο προσθέτει ότι ο Ρήγας εξέδωσε και άλλα έργα, χωρίς να τα ονομάζει, χαρακτηρίζοντάς τα ως «επωφελή πονήματα». Θα υponοεί τα άλλα έργα του Ρήγα, τον *Νέο Ανάχαρσι*, τον *Ηθικό*

10. Ρήγα Βελεστινλή, *Ο Ηθικός Τρίπους*, Βιέννη 1797, φωτομηχανική επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Επιμέλεια-Εισαγωγή-Ευρετήριο Δημ. Καραμπερόπουλου, Αθήνα, 2001, σελ.118.

11. Σχετικά βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασης του Ρήγα Βελεστινλή για την απελευθέρωση των σκλαβωμένων*, έκδοση της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα (υπό έκδοση).

*Τρίποδα*, την Εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου, τους χάρτες της Βλαχίας και Μολδαβίας, που μνημονεύονται και από την *Εφημερίδα των Αδελφών Πούλιου*, τη *Νέα Πολιτική Διοίκηση*. Τα άλλα «επωφελή πονήματα» ίσως να τα γνώριζε, να τα είχε δει και διαβάσει. Πάντως όμως δεν τα μνημονεύει.

Δίνει πληροφορίες για τον τρόπον της προετοιμασίας και της αναχωρήσεως του Ρήγα από την Βιέννη με σκοπό να κατέλθει στην Ελλάδα. Συγκεκριμένα γράφει ότι συγκέντρωσε τα οικονομικά του και προχώρησε στην πραγματοποίηση του έργου του με τη βοήθεια συνεργατών του, των Συντρόφων του, «συλλέγοντας το έχειν του όλον, και συνδρομητάς επιτυχών και συνεργούς, ητοίμασε, κηδεμόνως και μετά πάσης της καλής τάξεως, όλα τα αναγκαία, και εις ακμήν έφερεν βεβαίως επιδόσεως».

Ο Ανώνυμος ο Έλληνας γνωρίζει τη «φρόνηση» του Ρήγα στο σχεδιασμό του στρατηγικού σχεδίου της επανάστασης του, γι' αυτό και τον αποκαλεί «ο της Ελλάδος Ελευθερωτής». Χαρακτηριστικά παρατηρεί ότι «η φρόνησις του να εστάθη μεγάλη», όμως επισημαίνει ότι η κακοτυχία ήταν αιτία να ανακοπεί το σχέδιο του και η απελευθέρωση της Ελλάδος, «η καταδρομή της τύχης μόνον έφθασε, να αφανίση τον σκοπόν του, και να αφήση την Ελλάδα μέχρι της σήμερον υπό της δουλείας». Η μοιραία κατάληξη του Ρήγα δεν ήταν αποτέλεσμα επιπολαιότητάς του, αλλά αποτέλεσμα της προδοσίας. Τότε έλαβε γνώση η Αυστριακή Αστυνομία για την επαναστατική κίνηση του Ρήγα, μετά την κακοήθεια του Έλληνα εμπόρου, που τον πρόδωσε. Με την ευκαιρία προσθέτουμε ότι οι απόψεις αυτές του Ανώνυμου συγγραφέα της *Ελληνικής Νομαρχίας* λίγα χρόνια μετά τον τραγικό θάνατο του Ρήγα έρχονται σε αντίθεση με όσα έγραψε για τον Ρήγα ο Ιω. Φιλήμων, κατηγορώντας τον ως «επιπόλαιο εξεταστή των πραγμάτων»<sup>12</sup>.

Από το κείμενο διαπιστώνεται ότι ο Ανώνυμος συγγραφέας γνώριζε τη δυναμική του στρατηγικού σχεδίου της επανάστασης του Ρήγα, γι' αυτό και ήταν βέβαιος για την επιτυχία της ελευθερώσεως των σκλαβωμένων, που θα κατορθώνονταν, όπως επισημαίνει «με μίαν γενικήν επανάστασιν και ενανόρθωσιν των ταλαιπώρων συμπατριωτών του»<sup>13</sup>. Μάλιστα χαρακτηρίζει την

12. Βλ. Ιω. Φιλήμων, *Δοκίμιον ιστορικών περί της Φιλικής Εταιρείας*, εν Ναυπλία 1834, σελ. 90. Περισσότερα βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Η άδικη κρίση του Ιω. Φιλήμονος για τον επαναστάτη Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 2000. Ανάτυπο από το *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 38 (2000), σελ. 257-272.

13. Για το στρατιωτικό σχέδιο της επανάστασης, που ήθελε να εφαρμόσει ο Ρήγας στην Ελλάδα βλ. Αιμιλίου Λεγράν, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, μετάφραση Σπ. Λάμπρου, Αθήνα

συστηματική προετοιμασία της επανάστασής του με τη φράση «προμελετήματα και κατορθώματα του μεγάλου Ρήγα», τα οποία όμως, όπως συμπληρώνει, με την προδοσία «η τύχη... ανέτρεψε και ηφάνισε». Παραστατικά τονίζει ότι ο Ρήγας εργάστηκε συστηματικά για το σχέδιό του, γι' αυτό και η Αυστριακή Αστυνομία δεν είχε αντιληφθεί κάτι από την επαναστατική κίνησή του. Αποδείχθηκε περίτρανα ότι ο Ρήγας ήταν τέλειος συνωμότης<sup>14</sup>.

Τα σχετικά με την προδοσία και τη σύλληψη του Ρήγα διαπιστώνεται ότι ήταν γνωστά στον συγγραφέα της *Ελληνικής Νομαρχίας*. Ως «ανέλπιστος προδοσία» χαρακτηρίζει την ενέργεια αυτή του προδότη, του οποίου είναι γνωστό το όνομα του προδότη Οικονόμου<sup>15</sup>, που σημαίνει ότι ήταν ενήμερος σχετικά με τα τελευταία γεγονότα της προδοσίας και της σύλληψης του Ρήγα στην Τεργέστη. Αναφέρει ότι λίγες ημέρες πριν από την αναχώρηση του Ρήγα, πριν από τον «μισευμόν» του, έφθασε στην Τεργέστη ο φάκελος, τον οποίο είχε στείλει στον Αντώνιο Νιώτη<sup>16</sup>, αλλά λόγω απουσίας του, έπεσε στα χέρια του συνέταιρού του Δημητρίου Οικονόμου. Αυτός άνοιξε τον φάκελο και διαβάζοντας το περιεχόμενό του «ανέγνωσεν σχεδόν τα πάντα», δηλ. τα σχετικά με την επανάσταση του Ρήγα. Τρέχει πάραυτα στην Αυστριακή Αστυνομία και όπως σημειώνει ο Ανώνυμος συγγραφέας, «αναιτίως και παραλόγως» προδίνει τον Ρήγα και έτσι «τον παραδίδει εις χείρας των τυράννων». Χαρακτηριστικά είναι τα λόγια του, «Ολίγας ημέρας ύστερον από τον μισευμόν του Ρήγα, έφθασεν μία γραφή του, και έπεσεν εις χείρας αυτού του προδότη του, ο οποίος, ανοίγοντάς την, ανέγνωσεν εις αυτήν σχεδόν τα πάντα, και παραχρίμα τρέχει και τον προδίδει». Ιδιαίτερα χαρακτηρίζει τον προδότη Οικονόμου για «την ποταπότητα και δειλιάν» αποκαλώντας τον «χυδαιότατο» και «αχρειέστατο». Και συμπληρώνει τον χαρακτηρισμό του ότι ήταν «ο ουτιδανώτερος των ανθρώπων, ο πλέον μιάρός σκλάβος της γης». Μάλιστα, σε άλλη σελίδα του βιβλίου του κάνει αναφορά στην προδοσία και χαρακτηριστικά διερωτάται αν αμφιβάλλει κανείς ότι ο Ρήγας θα ελευθέρωνε την Ελλάδα, «αν η φθονερά

1891, φωτομηχανική επανέκδοση με την προσθήκη ευρετηρίου από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2000, σελ. 71.

14. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Η συνωμοτική δράση του Ρήγα Βελεστινλή», περιοδ. *Ιστορικά Θέματα*, τεύχ. 41 (Ιούνιος 2005), σελ. 65-73, και ανεξάρτητα, Αθήνα 2009.

15. Το επώνυμο του προδότη Δημητρίου Οικονόμου, ο Ανώνυμος συγγραφέας της *Ελληνικής Νομαρχίας*, το μνημονεύει δύο φορές στις αντίστοιχες σελίδες της έκδοσης Γ. Βαλέτα (επιμ.), *Ανώνυμος του Έλληνας, Ελληνική Νομαρχία, ..., ό.π.*, σελ. 85 και 218.

16. Αιμιλίου Λεγράν, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή, ..., ό.π.*, σελ. 13.

τύχη μας», και προσθέτει, «δεν ήθελεν δανείσει της προδοσίας το μιαρόν ξίφος εις τας χείρας του σκληρού Οικονόμου»<sup>17</sup>.

Παρατηρεί επί πλέον ο Ανώνυμος ο Έλλην ότι η απήχηση του έργου του Ρήγα, που αν και συνελήφθηκε και θανατώθηκε, ήταν μεγάλη. Το μεγαλόπνοό του έργο, που είχε προγραμματίσει να το εκτελέσει, διαδόθηκε στους Έλληνες, όμως η βάσκανος μοίρα τον ανέκοψε. Χαρακτηριστικά όμως παρατηρεί ότι «δεν ημπόρεσεν να εμποδίση τον αναγκαίον και φοβερόν κρότον, οπού η φήμη τοιαύτης επιχειρήσεως ανέπεμψεν εις τας ακοάς των Ελλήνων, ούτε ημπόρεσε, λέγω, να εκλείψη εις την όρασιν των την λαμπρότητα τοιούτου έργου»».

Εντύπωση ωστόσο κάνει στον αναγνώστη το γεγονός ότι ο συγγραφέας της *Ελληνικής Νομαρχίας* δεν κάνει αναφορά στον *Θούριο*. Ίσως δεν είχε δει αντίτυπο ή χειρόγραφο της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως*<sup>18</sup>, όπου περιέχεται ο *Θούριος* και γίνεται αναφορά στο δημοκρατικό κράτος του Ρήγα, στο οποίο περιλαμβάνονται όλοι οι λαοί του Βαλκανικού χώρου.

Ας προσθέσουμε ακόμη ότι ο Ανώνυμος συγγραφέας της *Ελληνικής Νομαρχίας* δεν γνώριζε πως ο Ρήγας είχε εκδώσει το βιβλίο *Στρατιωτικόν εγκόλπιον*, το οποίο είναι σχετικό με την τέχνη του πολέμου, και τούτο διότι μετά την προδοσία κατασχέθηκε, όταν ακόμη βρίσκονταν στο βιβλιοδετείο και δεν κυκλοφορήθηκε<sup>19</sup>. Γι' αυτό και εύχεται όπως κάποιος να εκδώσει ένα «πόνημα» για την τέχνη του πολέμου, που τόσο ανάγκη το έχουν οι σκλαβωμένοι για να εκπαιδευτούν. Χαρακτηριστικά επισημαίνει ότι «των αρμάτων η επιστήμη είναι διεξοδικωτάτη, και χρειάζεται εν πόνημα όχι μικρόν περί αυτής, δια το οποίον οι νυν Έλληνες μεγάλην χρείαν έχουνσι και άμποτες κανέναν φιλογενής να το κατορθώση, δια να μάθωσιν όλοι, πόσον η τέχνη του πολέμου είναι μεγάλη...»<sup>20</sup>.

Και καταλήγει την αναφορά του στον Ρήγα στην *Ελληνική Νομαρχία* με την παρατήρηση πως η «καταδρομή της τύχης» με την προδοσία και τον

---

17. Γ. Βαλέτα (επιμ.), Ανωνόμου του Έλληνο, *Ελληνική Νομαρχία, ..., ό.π.,* σελ. 218.

18. Για το περιεχόμενο του εντύπου της «Νέας Πολιτικής Διοικήσεως» που τύπωσε ο Ρήγας βλ. Λέανδρου Βρανούση, *Η Σημαία, το Εθνόσημο και η σφραγίδα της "Ελληνικής Δημοκρατίας" του Ρήγα*, Αθήνα 1992, σελ. 352, Ανάτυπο από τον 8<sup>ο</sup> τόμο του *Δελτίου Εραλδικής και Γενεαλογικής Εταιρίας Ελλάδος*, σελ. 347-388.

19. Κων. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1930, φωτομηχανική επανέκδοση με την προσθήκη ευρετηρίου (επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου) από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1997, σελ. 165.

20. Γ. Βαλέτα (επιμ.), Ανωνόμου του Έλληνο, *Ελληνική Νομαρχία, ..., ό.π.,* σελ. 78.

«εσφαγιασμό του μεγάλου Ρήγα» είχε ως αποτέλεσμα το επαναστατικό σχέδιό του να μην ολοκληρωθεί και «να αφήση την Ελλάδα μέχρι την σήμερα υπό της δουλείας». Όμως ο συγγραφέας είναι αισιόδοξος, πως, σα συνέχεια του έργου του Ρήγα, γρήγορα θα αντηχήσει η σάλπιγγα της ελευθερίας από τους επαναστάτες, που θα ακολουθήσουν τα χνάρια του, «ταχέως όμως, η σάλπιγγ της ελευθερίας θέλει αντιβοήσει εις την ελληνικήν γην».

Παρόμοια και στις αιτιάσεις μερικών πως «ένας ήτον ο Ρήγας, και άλλος δεν ευρίσκεται»<sup>21</sup> ο Ανώνυμος συγγραφέας αισιόδοξα τονίζει ότι «εντός ολίγου» θα αναφανούν πολλοί σαν τον Ρήγα. Απευθύνεται στους σκλαβωμένους Έλληνες, «Εσείς δε ώ μιμηταί του μεγάλου Ρήγα», τους οποίους ονομάζει μιμητές του Ρήγα, πρέπει να ακούσουν μερικές παρατηρήσεις για την γενική κατάσταση, που τότε ήταν ώριμη ώστε να ξεκινήσει ο αγώνας της απελευθέρωσης.

Παρόμοια αργότερα παρατηρούσε και ο στρατηγός Μακρυγιάννης<sup>22</sup>, ότι ο Ρήγας έμαθε στους Έλληνες τον τρόπον της απελευθέρωσης των, «Μετά πολλούς αιώνας Ρήγας ο Βελεστινλής σπύρει τον σπόρον της ελευθερίας εις τους Έλληνας και τους ενθαρρύνει οδηγών αυτούς την τρόπον ης απελευθέρωσης των. Οι Έλληνες ενθουσιασθέντες και ενθαρρυσθέντες από τους λόγους του Ρήγα έλαβον τα όπλα υπέρ της ελευθερίας».

Συμπερασματικά τονίζουμε ότι ο Ανώνυμος συγγραφέας της *Ελληνικής Νομαρχίας* με το κείμενο, το οποίο παραθέτει για τον Ρήγα Βελεστινλή, δείχνει ότι λίγα χρόνια μετά το μαρτυρικό του θάνατο γνώριζε σε βάθος τη δυναμική του επαναστατικού έργου του, που ετοιμάζε να εφαρμόσει για την απελευθέρωση των σκλαβωμένων συμπατριωτών του. Γι' αυτό και είναι ο πρώτος που τον ονόμασε «Ελευθερωτή της Ελλάδος», και πως ο μαρτυρικός του θάνατος μετά την προδοσία από τον Έλληνα έμπορο της Τεργέστης θα συντελούσε στην σφυρηλάτηση της απόφασης των ραγιάδων για την επανάσταση προς απόκτηση της ελευθερίας τους.

21. Γ. Βαλέτα (επιμ.), Ανωνύμου του Έλληνας, *Ελληνική Νομαρχία, ...*, ό.π., σελ. 218.

22. Από τον υπ' αρ. 2 πίνακα «Πτώσις της Κωνσταντινουπόλεως» του Παναγιώτη Ζωγράφου υπαγορευμένο από τον στρατηγό Μακρυγιάννη στα 1836. Βλ. *Ο Ζωγράφος του στρατηγού Μακρυγιάννη*, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών και Λαογραφικό-Εθνολογικό Μουσείο Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 1984.

# Επαναστατικότητα του Ρήγα Βελεστινλή και Γαλλικός Διαφωτισμός<sup>1</sup>

(*Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 67, 2015, σελ. 97-112)

Στη διαμόρφωση της επαναστατικότητας του Ρήγα Βελεστινλή (1757-1798) και στη σύλληψη του στρατηγικού σχεδίου της επανάστασης των σκλαβωμένων, για την απόκτηση της ελευθερίας και τη δημιουργία μιας δημοκρατικής πολιτείας στο Βαλκανικό χώρο, συνέβαλαν αποφασιστικά οι βιωματικές του εμπειρίες, τα ιστορικά γεγονότα της εποχής του και οι μελέτες του, ιδιαίτερα των έργων του Γαλλικού Διαφωτισμού.

Ο Ρήγας από νωρίς γνώρισε την βαρβαρότητα της οθωμανικής εξουσίας στη γενέτειρά του και στην ευρύτερη περιοχή της Μαγνησίας, όπως χαρακτηριστικά αναγράφει στον *Νέο Ανάχαρσι*<sup>2</sup>. Συχνά εξάλλου ανέφερε ότι οι Τούρκοι του Βελεστίνου είναι οι αγριότεροι από κάθε άλλο μέρος<sup>3</sup>. Παράλληλα όμως ο Ρήγας γνώρισε, ψηλάφισε τα λείψανα της αρχαίας δόξας της γενέτειράς του καθώς και των άλλων αρχαίων μνημείων της Μαγνησίας.

- 
1. Ένα μέρος του κειμένου παρουσιάστηκε σε ομιλία στο «Αχίλλειον» Βόλου, 26 Μαΐου 2012, που διοργανώθηκε από τον Τομέα Γαλλικής Γλώσσας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας και τους Γαλλόφωνους Συλλόγους του Βόλου στα πλαίσια των εκδηλώσεων «Δεληγεώργεια» 2012, συμμετέχοντας στις επετειακές εκδηλώσεις των τριακοσίων χρόνων από τη γέννηση 1712-2012 του Ρουσσώ.
  2. Ρήγας Βελεστινλής, *Νέος Ανάχαρσις*, Βιέννη 1797, φωτομηχανική επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα με σχόλια και ευρετήριο, επιμ. Δ. Καραμπερόπουλος, Αθήνα 2006, σελ. 133, «Οι συχνοί άδικοι φόννοι κατά των χριστιανών οπού γίνονται την σήμερα εδώ, ήθελον ερημώση εξ ολοκλήρου αυτήν την πόλιν, αν αι φυσικάί χάριτές της δεν ήθελον τους αναγκάζη να υπομένουν όλα, δια ν' αφήσωσι καν τα κόκκαλά των εκεί οπού ετάφησαν και οι προπάτορές των. Ο Ανάχαρσις δεν εστέκετο μήτε μίαν στιγμήν τώρα, αλλ' έφευγε να κρυφθή το γλυγώροτερον εις τα ενδότερα της Σκυθίας του».
  3. Χριστόφορος Περραιβός, *Σύντομος βιογραφία του αοιδήμου Ρήγα Φεραίου του Θετταλού*, εν Αθήναις 1860, επανέκδοση 1973, σελ. 7.

Στο τοπογραφικό διάγραμμα του Βελεστίνου<sup>4</sup>, που συντάσσει και το θέτει δίπλα στον τίτλο της *Χάρτας* και πάνω από την *Επιπεδογραφία των αρχαίων Αθηνών* –τι τιμή για τη γενέτειρά του– εκεί ο Ρήγας έχει αποτυπώσει τις αρχαιότητες, που είχε γνωρίσει στη νεανική του ηλικία: το αρχαίο στάδιο, το «ωρολόγι αρχαιότατον», τη δημόσιο αγορά, το αρχαίο τρόπαιο στο γυναικωνίτη της εκκλησίας όπου εκκλησιάζονταν, τα ανάκτορα του Αδμήτου, την επιγραφή σε μάρμαρο που ήταν σε γεφύρι στο ρουμάνι, το ιερό δάσος δρυών, τα ερείπια αρχαιοτήτων στον Άγιο Χαράλαμπο και στην ακρόπολη των Φερών. Επίσης, μνημονεύει την Υπέρεια Κρήνη ή Κεφαλόβρυσο αναγράφοντας και τέσσερα σχετικά αποσπάσματα για τις αρχαίες Φερές και την Υπέρεια Κρήνη, από την *Ιλιάδα* του Ομήρου, τον Στράβωνα, τον Σοφοκλή και τον Απολλώνιο τον Ρόδιο.

Ο Ρήγας περπάτησε στις αρχαιότητες των Παγασσών με το υδραγωγείο τους, καθώς μας λέει πως χρειάζεται κανείς μια ώρα περίπου για να δει αυτές τις αρχαιότητες. Επίσης, γράφει για τις αρχαιότητες στις Αμφανές, για την περιοχή Μπουρμπουλήθρα, Λάμια, Αλυκές, για το ακρωτήριο της Πύρρας και Δευκαλίωνος, που λέγεται Αγκίστρι, καθώς επίσης μνημονεύει την απέναντι βραχονησίδα με το εκκλησάκι πάνω της του Αγίου Νικολάου, που πράγματι διαπιστώθηκε σε επίσκεψή μας πως είναι του Αγίου Νικολάου<sup>5</sup>. Γράφει για την Πορταριά, τις πηγές Μάννα, το Πλιασίδι και το σπήλαιο, όπου ο Κένταυρος Χείρων ανέθρεψε τον Αχιλλέα<sup>6</sup>.

Στην Πορταριά, καθώς θα πήγαινε στη Ζαγορά, στο Ελληνομουσείο, για τις σπουδές του, θα είδε να χορεύεται ο χορός «*μάνδρα χαβαζί*», το όνομα του οποίου το αποδίδει τούρκικα, σημειώνοντας ωστόσο με θλίψη «*αφ' ού εχάσαμεν το παν, συνεχάθησαν και τα ονόματα των χορών*»<sup>7</sup>. Σημαντική κοινωνικοπολιτική παρατήρηση. Ως αποτέλεσμα της σκλαβιάς έρχεται η αλλοτρίωση, η λησμονιά της γλώσσας και η αφομοίωση από τους κατακτητές. Μήνυμα διαχρονικό, που και σήμερα είναι επίκαιρο και θα πρέπει να προσεχθεί από τους Έλληνες.

4. Ρήγας Βελεστινλής, *Χάρτα της Ελλάδος*, φύλλο 4, και Ευαγ. Κακαβογιάννης, «Η “Επιπεδογραφία της Φεράς” από άποψη αρχαιολογική», *Υπέρεια*, τόμ. 1, *Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνo-Ρήγας»* (Βελεστίνo 1986), Αθήνα 1990, σελ. 423-448.

5. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλος, «Μνεία από τον Ρήγα της νησίδας με τον Αγ. Νικόλαο στο Αγκίστρι του Παγασητικού», εφημ. *Η Θεσσαλία*, 13 Αυγούστου 2000, και στην Ιστοσελίδα [www.Karaberopoulos.gr/karaberopoulos/rhigas/31.asp](http://www.Karaberopoulos.gr/karaberopoulos/rhigas/31.asp).

6. Ρήγας Βελεστινλής, *Νέος Ανάχαρσις...*, ό.π., σελ. 143.

7. Ρήγας Βελεστινλής, *Νέος Ανάχαρσις...*, ό.π., σελ. 125.



Ο Ρήγας γενικότερα ενδιαφέρεται για τις αρχαιότητες, γιατί γνωρίζει πως η γνώση τους συμβάλλει στην ιστορική σύνδεση με το παρελθόν. Μνημονεύει στον *Νέο Ανάχαρσι* τις αρχαίες πλάκες με επιγραφές, που αναφάνηκαν στον Άναυρο, ύστερα από μια πλημμύρα και ζητά να αντιγραφούν, για να τυπώσει το περιεχόμενό τους. Παράλληλα, αναγγέλλει πρώτος στην επιστημονική κοινότητα της Ευρώπης τον τάφο του πατέρα της ιατρικής, Ιπποκράτη, έξω από τη Λάρισα, στο δρόμο προς τον Τύρναβο<sup>8</sup>.

Επί πλέον, ο Ρήγας στο έργο του *Τα Ολύμπια*<sup>9</sup> μας δίνει την σημαντική πληροφορία ότι τα Ολυμπιακά αγωνίσματα (άλμα, δρόμος, ρίξιμο λιθαριού, πάλη, παγκράτιο) διατηρούνταν στην εποχή του στην Θεσσαλία και σε όλη την Ελλάδα, στοιχείο δηλωτικό της διαχρονικότητας των αγωνισμάτων και της διατήρησης της ιστορικής συνείδησης των σκλαβωμένων Ελλήνων. Και όλα αυτά τον οδήγησαν να κατανοήσει πόσο η ιστορική γνώση του παρελθόντος συμβάλλει στην αυτογνωσία, στην αυτοσυνειδησία.

Εκτός από τα βιώματα και τις γνώσεις, που απέκτησε μελετώντας τις αρχαιότητες του Βελεστίνου και της Μαγνησίας, ο Ρήγας επηρεάστηκε από τα ιστορικά γεγονότα, που εκείνο τον καιρό είχαν διαδραματιστεί: τα Ορλωφικά<sup>10</sup>, όπως ονομάστηκαν οι επαναστατικές κινήσεις κατά το 1770 των Ελλήνων κυρίως στην Πελοπόννησο με την παρακίνηση του Ρώσου ναυάρχου Αλεξέι Ορλώφ (1737-1809), που όμως πνίγηκαν στο αίμα λόγω του ότι δεν δόθηκε η υποσχεθείσα βοήθεια από την Ρωσία. Δεύτερο σημαντικό γεγονός ήταν ο πόλεμος των «τριών ιμπερίων»<sup>11</sup> (1787-1792), δηλ. της Αυστρίας, Ρωσίας και της Οθωμανικής Πύλης, αντίστοιχα, που ωστόσο τελικά ήρθαν στις συμφωνίες του Συστόβ (1791) και Ιασίου (1792), διαψεύδοντας κατ' αυτόν τον τρόπο τις ελπίδες των σκλαβωμένων Ελλήνων πως τα χριστιανικά κράτη θα τους βοηθούσαν να αποτινάξουν τον άπιστο κατακτητή. Και ένα τρίτο σημαντικό γεγονός, που βίωσε ο Ρήγας, ήταν εκείνο με την πολιτειακή μεταβολή στη Γαλλία, με την Επανάσταση του 1789 και την κατάργηση στη συνέχεια της

8. Ρήγας Βελεστινλής, *Νέος Ανάχαρσις...*, ό.π., σελ. [362].

9. Ρήγας Βελεστινλής, *Ο Ηθικός Τρίπους*, Βιέννη 1797, φωτομηχανική επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, επιμέλεια-εισαγωγή-ευρετήριο Δημ. Καραμπερόπουλος, «Προλεγόμενα» στο πρώτο έργο *Τα Ολύμπια*, Αθήνα 2001, σελ. 4.

10. Τάσος Γριτσόπουλος, *Τα Ορλωφικά. Η εν Πελοποννήσω επανάστασις του 1770 και τα επακόλουθα αυτής*, Αθήνα 1967.

11. Ο πόλεμος των «τριών ιμπερίων» μνημονεύεται από τον Ρήγα στο αφιερωματικό κείμενο του βιβλίου του *Φυσικής απάνθισμα*, Βιέννη 1790.

κληρονομικής εξουσίας καθώς και τις επιτυχείς πολεμικές δραστηριότητες του δημοκρατικού γαλλικού στρατού.

\*\*\*

Παράλληλα με τις μελέτες των αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων και τα βιώματα από τα ιστορικά γεγονότα της εποχής του, ο Ρήγας από πολύ νωρίς άρχισε να έρχεται σε επαφή με τα έργα των κορυφαίων συγγραφέων του Γαλλικού Διαφωτισμού. Οι μελέτες του αυτές τον βοηθούσαν να ενισχύσει επιστημονικά το στρατηγικό σχέδιο<sup>12</sup> της επανάστασής του, το οποίο θα εφάρμοζε για την πολυπόθητη ελευθερία των σκλαβωμένων ραγιάδων.

1) Όταν ακόμη ο Ρήγας ήταν στην Κωνσταντινούπολη είχε αρχίσει να έρχεται σε επαφή με τη γαλλική γραμματεία. Εκείνη την εποχή τα έργα του πολυγραφότατου συγγραφέα **Retif de la Bretonne** (1734-1806) διαβάζονταν από τους νέους της Ευρώπης. Ο Ρήγας μεταφράζει από το έργο του *Les Contemporaines*, έξι διηγήματά του και τα περιλαμβάνει στο βιβλίο του το ονομαζόμενο *Σχολείον των ντελικάτων εραστών*<sup>13</sup>, που εξέδωσε στη Βιέννη το 1790. Τονίζει στον πρόλογο πως τα μετέφρασε σαν ένα μέσο εξασκήσεως στη γαλλική γλώσσα και πως είναι «*απαρχή των κόπων του*». Διάλεξε τα διηγήματα αυτά από τα πολλά, που είχε γράψει ο Bretonne, για να δώσει ένα μήνυμα πως οι σχέσεις των νέων θα πρέπει να είναι χωρίς τις κοινωνικές παρεμβάσεις, αλλά με τις νέες ιδέες του διαφωτισμού. Μάλιστα, στον πρόλογο ο Ρήγας τονίζει πως δεν πρέπει να τον κατηγορούν για την «*ερωτική ύλη*» του βιβλίου του, διότι αυτή τελικά οδηγεί τους νέους στο γάμο που είναι μυστήριο, όπως πιστεύει η Ορθόδοξη Εκκλησία<sup>14</sup>.

Ένα στοιχείο, που δείχνει τη δυναμική του πνεύματος του Ρήγα, είναι πως, από τα πρώτα του έργα του, κάνει παρατηρήσεις στους Γάλλους συγγραφείς. Όταν ο Bretonne γράφει ότι οι Γαλλίδες είναι οι ωραιότερες γυναίκες του

12. Δημ. Καραμπερόπουλος, *Το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασης του Ρήγα. Απάντηση σε πρόσφατες άδικες κρίσεις*, έκδοση Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, υπό έκδοση.

13. Ρήγας Βελεστινλής, *Σχολείον των ντελικάτων εραστών*, Βιέννη 1790, φωτομηχανική επανέκδοση με την προσθήκη ευρετηρίου, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλος, από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2006.

14. Βλ σχετικά, Δημ. Καραμπερόπουλος, *Ρήγας και Ορθόδοξη πίστη*, έκδοση Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2008.

κόσμου, «...τόσα θέληγτρα της Ζεμίρας είναι αρκετά δια να ανάψουν ένα άσβεστον και φλογερόν πάθος εις ένα νέον, και προ πάντων εκείνο το γούστον των στολισμάτων, οπού δίδει τα πρωτεία εις μίαν νέαν Παρισιάνα από όλαις ταις νέαις της οικουμένης», ο Ρήγας παραθέτει στο σημείο αυτό μια υποσημείωση τονίζοντας ότι «Εις αυτό ως φιλόπατρις με φαίνεται πως έχει λάθος ο συγγραφέυς. Είναι παντού καλούτζικαις, έχομεν και ημείς ταις εδικαίς μας, η ωραιότης των Ελληνίδων έγινε παροιμία εις τους Ευρωπαίους, θέλοντες να εκφράσουν ένα ωραίον πλάσμα, λέγουν *voilà une haute Grecque*, να μία Ελληνική ωραιότης»<sup>15</sup>.

Επίσης, ο Ρήγας εναντιώνεται στις καθιερωμένες αντιλήψεις των διακρίσεων των ανθρώπων και στους τίτλους ευγενείας. Συγκεκριμένα, σημειώνει ότι «η αληθινή ευγένεια είναι φυτεμένη εις το υποκείμενον του ανθρώπου, και όχι εις τους ματαίους τίτλους των προπατόρων (καθώς μεγαλαυχούν μερικοί και υπεραίρονται ωσάν να εκατέβηκαν από τα σύννεφα με το ζιμπήλι και αν τους παρατηρήση κανείς τους ευρίσκει ή τρελούς ή μωρούς)»<sup>16</sup>.

Σύμφωνα με ιστορικό του Ρήγα, τον Λ.Βρανούση<sup>17</sup>, «Το Σχολείον των ντελικάτων εραστών έφερεν στην Ελλάδα το νέο είδος της λογοτεχνικής πεζογραφίας, το ελεύθερο-φιλελεύθερο ανάγνωσμα, για το οποίο διψούσε το ευρύ αναγνωστικό κοινό», γι' αυτό και θεωρείται σύμφωνα με τον Αλ. Πολίτη<sup>18</sup> ως το «πρώτο ελληνόγλωσσο μυθιστορηματικής υφής κείμενο». Δύο χρόνια αργότερα το 1792 εκδόθηκε από τον Σύντροφο του Ρήγα, τον Κύπριο Ιωάννη Καρατζά, το βιβλίο *Έρωτος αποτελέσματα*<sup>19</sup>.

2) Το δεύτερο βιβλίο που ο Ρήγας εκδίδει στα 1790 στη Βιέννη ήταν το **Φυσικής απάνθισμα**<sup>20</sup>, όταν για πρώτη φορά πηγαίνει στη Βιέννη, ως γραμματέας και διερμηνέας του Χριστόδουλου Κιρλιάνου, ο οποίος λόγω της βοή-

15. Ρήγας Βελεστινλής, *Σχολείον των ντελικάτων εραστών...*, ό.π., σελ. 304.

16. Ρήγας Βελεστινλής, *Σχολείον των ντελικάτων εραστών...*, ό.π., σελ. 304.

17. Λεάνδρος Βρανούσης, *Ρήγας*, Βασική Βιβλιοθήκη, αρ. 10, Αθήνα [1954], σελ. 201.

18. Αλέξης Πολίτης, «Το παραμύθι των αστών. Σκέψεις για τις απαρχές του νεοελληνικού μυθιστορηματος», στον τόμο *Νεοελληνική παιδεία και κοινωνία. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου αφιερωμένου στη μνήμη Κ.Θ.Δημαρά*, Ο.Μ.Ε.Δ., Αθήνα 1995, σελ. 97.

19. Ίλια Χατζηπαναγιώτη-Sangmeister, «Το “Σχολείον των ντελικάτων εραστών” και το “Έρωτος αποτελέσματα”». Νέα στοιχεία για τα στιχουργήματά τους», *Ο Ερασιστής*, τόμ. 23, (2001), σελ. 143-165.

20. Ρήγας Βελεστινλής, *Φυσικής απάνθισμα*, Βιέννη 1790, φωτομηχανική επανέκδοση με την προσθήκη ευρετηρίου από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστινού-Ρήγα, Αθήνα 1991 (4<sup>η</sup> επανέκδ. 2006).

θειας που πρόσφερε στα Αυστριακά στρατεύματα στον πόλεμο της Αυστρίας με την Οθωμανική Πύλη εκείνα τα χρόνια, που διεξάγονταν ο πόλεμος, είχε προσκληθεί από τον αυτοκράτορα της Αυστρίας και του απένεμε τον τίτλο του βαρόνου. Στο βιβλίο αυτό ο Ρήγας μας δίνει πολλές πληροφορίες, που δείχνουν πως από την αρχή των δραστηριοτήτων ασχολούνταν εκτός από τη μελέτη των αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων και με τα σημαντικά έργα του Γαλλικού Διαφωτισμού.

Στο τέλος του βιβλίου «Φυσικής Απάνθισμα» ο Ρήγας χαρακτηριστικά αναγράφει μια είδηση ότι έχει μισο-μεταφρασμένο το έργο του **Μοντεσκιέ, (1689-1755), Το Πνεύμα των νόμων**, (Montesquieu, *Esprit des loix*)<sup>21</sup> και ότι μόλις τελειώσει τη μετάφραση θα το τυπώσει. Σημαντική είναι αυτή η πληροφορία. Μας δείχνει ότι από πολύ νωρίς, όταν ήταν ήδη τότε 33 ετών και είχε τις πρώτες εμφανίσεις στα ελληνικά γράμματα με το *Φυσικής απάνθισμα* και το *Σχολείον των ντελικάτων εραστών*, ασχολούνταν ωστόσο και με τα πολιτικο-κοινωνικά θέματα, για τη διάκριση των εξουσιών, για τα πολιτεύματα στη διοίκηση της κοινωνίας μεταφράζοντας το βιβλίο του Μοντεσκιέ «*Το πνεύμα των νόμων*». Το βιβλίο αυτό είναι από τα σημαντικότερα θεωρητικά θεμέλια του δημοκρατικού φιλελευθερισμού της Ευρώπης.

Σημειώνουμε ωστόσο ότι το χειρόγραφο του Ρήγα με την μετάφραση του *Πνεύματος των νόμων* δυστυχώς δεν έχει βρεθεί, για να γνωρίζουμε τι μετέφρασε και τι πρόσθεσε, τι παρατηρήσεις έκανε. Είναι στα ζητούμενα της ιστορικής έρευνας.

Παράλληλα, ο Ρήγας μελετάει το έργο του **Ρουσσώ (J.J. Rousseau, 1712-1778), Αιμίλιος ή για την εκπαίδευση**. Στο *Φυσικής απάνθισμα*, στο κείμενο «Προς τους αναγνώστες» ο Ρήγας παραθέτει στα γαλλικά δύο παραγράφους, με την έκφραση του «σοφού», όπως γράφει, χωρίς να τον κατονομάζει. Τα κείμενα αυτά ο Ρήγας τα μεταφράζει στα ελληνικά και είναι σχετικά με την

---

21. Montesquieu, *Esprit des loix*, Geneve 1748. Ας σημειώσουμε ότι η έκδοση του 1757 υπάρχει στη Βιβλιοθήκη των Μηλεών, καθώς επίσης και τρεις τόμοι με έργα του Μοντεσκιέ και με την ιδιοχειρή υπογραφή του Ανθίμου Γαζή. Επίσης, υπάρχει και η ελληνική έκδοση στη Λειψία στα 1795 του έργου του Μοντεσκιέ «Έρευνα περί προόδου και πτώσεως των Ρωμαίων». Προσθέτουμε ότι δύο εκδόσεις του έργου του Μοντεσκιέ «Το πνεύμα των νόμων» στα ελληνικά εντοπίστηκαν στην ΕΒΕ: μία από τις εκδόσεις Αναγνωστίδη, Αθήνα [1971], και η δεύτερη από τις εκδόσεις «Γνώση», 1994 Εισαγωγή Παναγιώτης Κονδύλης, μετάφραση, Παναγιώτης Κονδύλης και Κωστής Παπαγιώργης.

εκπαίδευση. Μάλιστα, ο ιστορικός του Ρήγα, Λέανδρος Βρανούσης<sup>22</sup>, τεκμηρίωσε ότι ο «σοφός», που γράφει ο Ρήγας, είναι ο Ρουσσώ και τα κείμενα είναι από το βιβλίο του *Αιμίλιος*, δείγμα και αυτό των διαβασμάτων του Ρήγα.

Και τα αποσπάσματα αυτά ο Ρήγας τα παραθέτει για να υποστηρίξει την καινούργια τακτική του, που γράφει τη φυσική του σε «απλούν ύφος», για να μην προξενήσει με την «γρυφότητα», όπως υποστήριξε στον πρόλογο, της αρχαίας ελληνικής γλώσσας εκείνο που έπαθε ο ίδιος διαβάζοντας τα κείμενα των λογίων, που έγραφαν σε αρχαία αττική διάλεκτο. Επί πλέον, προσπάθησε να μην κάνει επίδειξη γνώσεων και να επισωρεύσει λέξεις, και πάλι λέξεις, αλλά να παρουσιάσει το περιεχόμενο του βιβλίου του στην απλή νεοελληνική γλώσσα με σαφήνεια, ώστε να το καταλάβουν όλοι και όχι μια μικρή ομάδα μορφωμένων, που ήταν εξοικειωμένοι στην γραφή της αττικής διαλέκτου. Μας προσφέρει κατ' αυτόν τον τρόπο και τις αντιλήψεις του για τη γλώσσα, η οποία θα πρέπει να χρησιμοποιείται, ως εργαλείο για την κατανόηση των γνώσεων και των διανοημάτων.

Επίσης, πάλι στο βιβλίο του *Φυσικής απάνθισμα*, ο Ρήγας μας δίνει την πληροφορία ότι μελετούσε τα έργα του **Βολταίρου**, (Voltaire, 1694-1778). Συγκεκριμένα στο κεφάλαιο «Περί παλίρροιών»<sup>23</sup>, ο Ρήγας αναφέρει ότι διάβαζε τα έργα του Βολταίρου και επισημαίνει ένα λάθος του, όταν υποστήριζε πως στη Μεσόγειο Θάλασσα δεν υπάρχουν παλίρροιες. Χαρακτηριστικά ο Ρήγας σημειώνει σε πρώτο πρόσωπο, «Αναγινώσκοντας τα συγγράμματα του περιφήμου Βολταίρ, είδον εις σαράντα μέρη αποφασιστικώς [=κατηγορηματικώς] να λέγη πως εις την Μεσόγειον θάλασσαν, δεν είναι παλίρροιαι και απόρησα πως έκαμε τοιούτον λάθος ένα τόσο μεγάλο πνεύμα». Μάλιστα, ο Ρήγας κρίνει αυτήν την άποψη του Βολταίρου, που δείχνει τη δυναμική και το ανεξάρτητο του πνεύματός του, «Πλήν συγχωρητέος, επειδή πάντοτε επισφαλείς αι επίνοιαι και των πλέον σοφών ανθρώπων».

Πράγματι, ο Βολταίρος υποστηρίζει ότι δεν υπάρχουν παλίρροιες στη Μεσόγειο θάλασσα, όπως για παράδειγμα γράφει σχετικά στο έργο του *Elemens*

22. Λέανδρος Βρανούσης, *Ρήγας*, Αθήνα [1954], σελ. 254. Σημειώνουμε ότι στη Βιβλιοθήκη των Μηλεών απόκειται το βιβλίο *Αιμίλιος* του Ρουσσώ σε έκδοση της Λειψίας στα 1762 και με ιδιόχειρη υπογραφή του Ανθίμου Γαζή, στοιχείο που δείχνει και τα αντίστοιχα διαβάσματα του συμπατριώτη του Ρήγα, Διδασκάλου του Γένους Ανθίμου Γαζή (1764-1828).

23. Ρήγας Βελεστινλής, *Φυσικής απάνθισμα...*, ό.π., σελ. 64.

*de la plilosophie de Newton, 1738*<sup>24</sup>, (III partie, ch.13), «...ils oublient que la Méditerranée ne croupit point, quoiqu'elle n'ait point de marée». Ευελπιστούμε πως κάποια στιγμή θα γίνει μια αναλυτική διερεύνηση αν πράγματι είναι στα έργα του Βολταίρου σαράντα οι αναφορές για το ότι δεν υπάρχουν παλίρροιες στη Μεσόγειο ή είναι μια σχηματική υπερβολή του Ρήγα για να δείξει το λάθος του Βολταίρου<sup>25</sup>.

Το θαυμαστό επίτευγμα του γαλλικού Διαφωτισμού, η πολύτομη *Encyclopédie* των Diderot και D'Alembert, που ο πρώτος τόμος εκδόθηκε το 1751 και έπαιξε σημαντικό ρόλο στη προβολή των νέων ιδεών, για τη πρόοδο, την ελευθερία του ανθρώπου και της κοινωνίας, ο Ρήγας το χρησιμοποίησε, όπως απέδειξε η έρευνά μας. Συγκεκριμένα στον τίτλο του βιβλίου *Φυσικής απάνθισμα*, ο Ρήγας δηλώνει ότι το περιεχόμενο του είναι απάνθισμα «εκ της γερμανικής και γαλλικής διαλέκτου», από βιβλία δηλαδή γερμανικά και γαλλικά, χωρίς όμως να τα κατονομάζει. Και πράγματι οι έρευνές μας<sup>26</sup> έδειξαν ότι ο Ρήγας μελετούσε την *Encyclopédie* των Diderot και D'Alembert και μετέφρασε λήμματά της για το διαφωτιστικό του βιβλίο εναντίον των προλήψεων και δεισιδαιμονιών, το *Φυσικής απάνθισμα*. Μετέφερε κατ' αυτόν τον τρόπο την επιστημονική γνώση της *Εγκυκλοπαιδείας*, αποδεικνύοντας τη δυναμική του πνεύματός του, να αποδίδει στην απλή νεοελληνική γλώσσα τα επιστημονικά κείμενα της γαλλικής *Εγκυκλοπαιδείας*, τους νέους επιστημονικούς όρους, που τότε δημιουργούνταν.

Ενδιαφέρον έχει να τονίσουμε ότι πριν από την μνημονευθείσα ταύτιση του *Φυσικής απάνθισμα* με την Γαλλική *Εγκυκλοπαιδεία*, οι ιστορικοί της επιστήμης θεωρούσαν το επίπεδό του ότι ήταν χαμηλό, λόγω της απλότητας της γραφής του Ρήγα και επειδή ήταν κατανοητά και από τον απλό λαό. Όμως, μετά την

24. Σύμφωνα με την ενημέρωση από το Ίδρυμα Βολταίρου του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης, στο οποίο εκφράζονται ευχαριστίες για την άμεση ανταπόκριση, το κείμενο βρίσκεται στα Άπαντα του Βολταίρου, OCV, vol. 15, p. 511.

25. Ενδιαφέρουσα πάντως είναι και η εργασία του Βολιώτη Καθηγητού Ιστορίας του Πανεπιστημίου Αθηνών Δημητρίου Παντελοδήμου, «Ενέργειες του Βολταίρου προς απελευθέρωση της Ελλάδος κατά την διάρκεια του Ρωσο-τουρκικού πολέμου 1768-1774», ανάτυπο εκ του περιοδικού *Ηπειρωτική Εστία*, τεύχ. 211-212, Ιωάννινα 1969.

26. Δημ. Καραμπερόπουλος, «Ρήγα Βελεστινλή “Φυσικής Απάνθισμα και Γαλλική *Encyclopédie*. Ταύτιση, για πρώτη φορά, ενός προτύπου», *Υπέρεια*, τόμ. Β', *Πρακτικά Β' Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας»*, (Βελεστίνο 1992), Αθήνα 1994, σελ. 585-598, και ανάτυπο (σελ. 21). Του ίδιου, «Γαλλική *Encyclopédie*. Ένα πρότυπο του έργου του Ρήγα *Φυσικής απάνθισμα*», *Ο Ερανιστής*, τόμ. 21 (1997), σελ. 95-128, και ανάτυπο, Αθήνα 2000 (σελ. 42).

ταύτιση, που κάναμε και αποδείχτηκε ότι ο Ρήγας μεταφέρει την επίκαιρη επιστημονική γνώση της Γαλλικής *Εγκυκλοπαιδείας*, το *Φυσικής απάνθισμα* τέθηκε στην πρέπουσα θέση.

Έχουμε υποστηρίξει<sup>27</sup> ότι όταν ο Ρήγας πήγε στη Βιέννη το 1790 επισκέφθηκε τη Βιβλιοθήκη της και τότε μάλλον συμπλήρωσε τα τελευταία κείμενα περί μαγνήτου κλπ., τα οποία «δεν ήταν έτοιμα δια να προστεθούν εις την τάξιν οπού έπρεπε», όπως γράφει ο Ρήγας. Τότε μάλιστα θα πήρε, όταν θα διάβασε την Γαλλική *Εγκυκλοπαιδεία*, το κείμενο για το ηλιοκεντρικό σύστημα, για τη συμβολή των αρχαίων φιλοσόφων για την κίνηση της γης περί τον ήλιο, το οποίο έγραψε σε ένα μικρό χαρτάκι και το κόλλησε στο χειρόγραφο του *Φυσικής απάνθισμα*, στο κεφάλαιο «Περί γης», σελ. 22. Ίσως, να εντυπωσιάστηκε από το κείμενο της *Encyclopédie* και έτσι θα το πρόσθεσε, για να τονίσει την προσφορά των αρχαίων Ελλήνων στη νέα επιστημονική θεωρία της περιφοράς της γης γύρω από τον ήλιο. Συγκεκριμένα, ο Ρήγας πήρε από τη Γαλλική *Εγκυκλοπαιδεία* και το έγραψε σε ένα χαρτάκι πως πριν από τον Ιταλό Γαλιλαίο «επενόησε πρώτος την καθημερινήν περίοδον της γης περί τον άξονά της Νικήτας ο Συρακούσιος. Δεύτερος ο Φιλόλαος επενόησε την ετήσιον. Μετ' αυτόν Αρίσταρχος ο Σάμιος ύστερον από εκατόν χρόνους, καθώς το λέγει ο Αρχιμήδης εις το “αριθμός άμμου”».

Μάλιστα, για δεύτερη φορά, όπως έχουμε επισημάνει<sup>28</sup>, ο Ρήγας κατά την σημαντική επαναστατική του χρονιά του 1797, που τύπωνε τους Χάρτες και τα επαναστατικά του βιβλία, χρησιμοποίησε πάλι την *Encyclopédie*<sup>29</sup>, όταν για την πόλη Τύρα πήρε το σχετικό λήμμα της και το ανέγραψε στο ανοιχτό βιβλίο στην παράσταση με τον Ηγεμόνα της Μολδαβίας στην έκδοση της χάρτας της Μολδαβίας.

27. Δημ. Καραμπερόπουλος, «Ρήγας Βελεστινλής και *Encyclopédie*. Πότε έγραψε το *Φυσικής απάνθισμα*», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 29, (1996), σελ. 262-266, και ανάτυπο, Αθήνα 2009.

28. Δημ. Καραμπερόπουλος, «Ρήγας και Γαλλική *Encyclopédie*. Μια ακόμη χρησιμοποίησή της στα 1797», *Ο Ερασιστής*, τόμ. 25 (2005), σελ. 418-420, και ανάτυπο με την προσθήκη δύο εικόνων, Αθήνα 2010.

29. Σημειώνουμε ότι στη Βιβλιοθήκη των Μηλεών Πηλίου απόκειται η τρίτη έκδοση της *Encyclopédie*, που εκδόθηκε στη Γενεύη 1778-1779. Πρβλ. Δήμητρα Ανδριτσάκη-Φωτιάδη, *Κατάλογος παλαιών εντύπων της Ιστορικής Βιβλιοθήκης Μηλεών Πηλίου*, Πρόλογος Λουκίας Δρούλια, Συνεργασία Αθηνάς Ζιώγα, Αθήνα 1993, αρ. 530, σελ. 120.

3) Το αφήγημα με τίτλο *Η Βοσκοπούλα των Άλπεων* του Γάλλου συγγραφέα **Jean-Francois Marmontel** (1723-1799), ο Ρήγας το μετέφρασε και το συμπεριέλαβε στο βιβλίο με το γενικό τίτλο *Ο Ηθικός Τρίπους*<sup>30</sup>. Μάλιστα, το πεζό κείμενο του πρωτοτύπου της *Βοσκοπούλας των Άλπεων*, ο Ρήγας το μετατρέπει σε στίχους, εξασκώντας ίσως κατ' αυτόν τον τρόπο την ποιητική του διάθεση και για τη σύνθεση του επαναστατικού του παιάνα, του *Θούριου*. Προσθέτει στο τέλος του κειμένου και δικό του ποιητικό κείμενο με τίτλο «*Του στιχουργού*»<sup>31</sup>, στο οποίο καταγράφει τα προσωπικά του στοιχεία χρησιμοποιώντας την προσωπική αντωνυμία “έγώ”: «*Εις αυτό εγώ καυχόμαι ο παρών στιχουργητής ότι είμαι προς τους φίλους διαθέσεως πιστής*».

Η έκδοση, κατά τη σημαντική χρονιά της προετοιμασίας του επαναστατικού του σχεδίου, του αθώου αυτού από επαναστατική σκοπιά έργου δείχνει εκ πρώτης όψεως να είναι κάπως αταίριαστη. Τούτο όμως μπορεί να εξηγηθεί από το γεγονός ότι εκείνη τη χρονιά τα στρατεύματα του Ναπολέοντος είχαν διαβεί τις Άλπεις, που μόνο προ πολλών αιώνων ο Αννίβας το είχε κατορθώσει, και είχε θεωρηθεί μεγάλο κατόρθωμα, γι' αυτό και ήταν στην επικαιρότητα. Επί πλέον, ο Ρήγας παραθέτει και ένα με πολύ νόημα εισαγωγικό σημείωμα για τον συγγραφέα Μαρμοντέλ (Jean-Francois Marmontel, 1723-1799), ο οποίος είχε εκλεγεί μέλος της «*Βουλής των Γερόντων*», της Γερουσίας. Ιδιαίτερα, ο Ρήγας τυπώνει με κεφαλαία τυπογραφικά στοιχεία το σύνθημα, που ήθελε να περάσει στους σκλαβωμένους, για την αγάπη που πρέπει να έχουν προς την πατρίδα, για την οποία θα είναι δυνατόν να θυσιάσουν:

«*Ο ΙΕΡΟΣ ΤΗΣ ΠΑΤΡΙΔΟΣ ΕΡΩΣ ΕΜΦΩΛΕΥΕΙ ΕΙΣ ΤΗΝ ΚΑΡΔΙΑΝ ΚΑΙ Η ΚΑΡΔΙΑ ΔΕΝ ΓΗΡΑΣΚΕΙ ΠΟΤΕ*».

Σχετικά, η *Εφημερίς*<sup>32</sup> των αδελφών Πούλιου της Βιέννης δημοσιεύει την ομιλία του Μαρμοντέλ, που έγινε στο Παρίσι στις 13 Απριλίου 1797: «*Ομιλία*

30. Ρήγας Βελεστινλής, *Ο Ηθικός Τρίπους*, Βιέννη 1797, φωτομηχανική επανέκδοση από την Επισημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλος, Αθήνα 2001, σελ. 117-188.

31. Όπως σημειώνει ο Α. Βρανούση, *Ρήγας*, Αθήνα [1954], σελ. 293, υποσημ. αρ. 5, πρώτος ο Γ. Βαλέτας σε δημοσίευμα στην εφημερίδα *Πρωΐα* παρατήρησε ότι το κείμενο του “στιχουργού” είναι του Ρήγα.

32. *Εφημερίς*, 29 Μαΐου 1797, αρ. φύλλου 43, φωτομηχανική επανέκδοση από το Κέντρο Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών, επιμ. Λεάνδρος Βρανούσης, Αθήνα 1995,



προσφωνηθείσα παρά του περιφήμου Μαρμοντέλ, όταν εκλέχθη τοποτηρητής [αντιπρόσωπος] της Βουλής των Γερόντων... Μην αθυμείτε, ώ συμπολίται, βλέποντες αναμεταξύ εις τους τοποτηρητάς σας και ένα γέροντα προβεβηκότα ήδη υπέρ τα εβδομήκοντα έτη. Επειδή η αληθής του χαρακτήρος δύναμις δεν στέκεται εις άλλο τίποτας, παρά εις την ψυχήν, οπού δεν γηράσκει ποτέ...». Το κείμενο αυτό μοιάζει με τη φράση που έχει καταγράψει ο Ρήγας και είναι προς τιμήν του Λεάνδρου Βρανούση<sup>33</sup>, που βρήκε το γαλλικό κείμενο της ομιλίας του Μαρμοντέλ και το παρέθεσε στη σχετική εργασία του και στην οποία βρίσκεται η φράση αυτή του Μαρμοντέλ: «...*la véritable force de caractère est dans le coeur, et le coeur ne vieillit jamais*». Αυτήν την φράση μεταφράζει και δημοσιεύει η Εφημερίς «η αληθής του χαρακτήρος δύναμις δεν στέκεται εις άλλο τίποτας, παρά εις την ψυχήν, οπού δεν γηράσκει ποτέ». Και ο Ρήγας αυτή την ξερή φράση του Μαρμοντέλ της δίνει ποιητική πνοή, την μετατρέπει σε ένα πατριωτικό απόφθεγμα: «Ο ιερός της πατρίδος έρωσ εμφωλεύει εις την καρδιά και η καρδιά δεν γηράσκει ποτέ».

4) Το πολύτομο βιβλίο του **αββά Barthélemy, Voyage du jeune Anacharsis en Grèce**, Paris 1791, ήταν ένας ύμνος στην ένδοξη ιστορία της αρχαίας Ελλάδος. Το θαυμάσιο αυτό έργο με την πλούσια τεκμηρίωση σε αρχαίους συγγραφείς, είχε μεταφραστεί σε όλες σχεδόν τις γλώσσες της Ευρώπης<sup>34</sup>. Για την απήχηση, που είχε η έκδοση αυτή στους Έλληνες της Βιέννης, γράφει με συναισθηματικό τρόπο ο σύντροφος του Ρήγα, ο φοιτητής τότε της Ιατρικής Γεώργιος Σακελλάριος (1767-1838). Συγκεκριμένα, στον πρόλογο του πρώτου τόμου<sup>35</sup> της μετάφρασης του βιβλίου αυτού του Μπαρθελεμού παρατηρεί ότι όταν οι Έλληνες διάβαζαν τα βιβλία αυτά στις ευρωπαϊκές γλώσσες, δάκρυα γέμιζαν τις σελίδες καθώς έβλεπαν την ένδοξη ιστορία της πατρίδας τους και

σελ. 500-502.

33. Λεάνδρος Βρανούσης, «Ρήγας και Marmontel», ανάτυπο από τον τόμο *Ελληνογαλλικά, Αφιέρωμα στον Roger Millieux*, Εταιρεία Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου, Αθήνα 1990, σελ. 142-143.

34. Από το 1788 μέχρι το 1830 είχε είκοσι εκδόσεις και μεταφράστηκε στη γερμανική, αγγλική, ιταλική, δανική, ολλανδική, ισπανική, αρμενική και ελληνική γλώσσα σύμφωνα με τον Δημ. Παντελοδήμο, «Ενέργειαι του Βολταίρου προς απελευθέρωσιν της Ελλάδος κατά την διάρκειαν του ρωσσο-τουρκικού πολέμου 1768-1774», ανάτυπο από την *Ηπειρωτική Εστία*, τευχ. 211-212, Ιωάννινα 1969, σελ. 19, σημείωση αρ. 7.

35. Γεώργιος Σακελλάριος, *Περιήγησις του Νέου Αναχάρσιδος*, τόμος πρώτος, Μαρκ. Πούλιου, Βιέννη 1797.

τη σημερινή κατάντια της, στη σκλαβιά και την τυραννία, έρμαια στην όποια διάθεση του δυνάστη και των εκπροσώπων του πασάδων της κάθε περιοχής.

Ο Ρήγας αντιλήφθηκε τη μεγάλη σημασία, που θα είχε το γαλλικό αυτό βιβλίο στην ενίσχυση της ιστορικής αυτογνωσίας των Ελλήνων και το κέντρισμα, που θα έφερνε στις συνειδήσεις τους. Γι' αυτό και σχεδίασε την γρήγορη έκδοσή του. Ο ίδιος συνέχισε να μεταφράζει τον τέταρτο τόμο, που είχε αρχίσει ο φίλος του Βεντότης, ο οποίος είχε αποδημήσει πριν από δύο χρόνια<sup>36</sup>. Και εκδίδει τον τέταρτο τόμο με τον απλό, χαρακτηριστικό δυναμικό τίτλο *Νέος Ανάχαρσις*<sup>37</sup>, Βιέννη 1797. Στο βιβλίο έχει προσθέσει πολλές σημαντικές υποσημειώσεις και με πολιτικοκοινωνικό χαρακτήρα, που δείχνουν τη δύναμη του πνεύματός του, τις αντιλήψεις για την αναγέννηση του Ελληνισμού. Μας δίνει ένα παράδειγμα της ελεύθερης πορείας, που θα πρέπει να ακολουθούμε και να μην πιθηκίζουμε.

Σκοπός του Ρήγα με την έκδοση αυτή ήταν να ενισχύσει την ιστορική μνήμη, την αυτοσυνειδησία των σκλαβωμένων Ελλήνων. Να τους υπενθυμίσει το ένδοξο παρελθόν των προγόνων τους. Να τους δείξει ότι θα πρέπει να τους μιμηθούν. Χαρακτηριστικά, στα έγγραφα σύλληψης και ανάκρισης του Ρήγα επισημαίνεται ότι «*το βιβλίον Ανάχαρσις ήτο προωρισμένον να δείξει εις το ελληνικόν έθνος πόσον μεγάλη ήτο άλλοτε η πατρίς του*»<sup>38</sup>. Παρόμοια, σημειώνεται ότι ο Αργέντης ομολογεί ότι απέστειλε πενήντα αντίτυπα του εκδοθέντος πρώτου και τετάρτου τόμου του *Νέου Αναχάρσιδος* στους συνεταιίρους του στη Σμύρνη για να πωληθούν και να διδαχθούν οι κάτοικοι την ιστορία της αρχαίας τους πατρίδος<sup>39</sup>.

Επίσης, για τον αντίκτυπο που θα είχε το βιβλίο *Νέος Ανάχαρσις* στους Έλληνες, ο υπουργός της Αστυνομίας Ρεγγεν γράφει στον Αυτοκράτορα Φρα-

36. Γ. Λαΐος, «Ο Γεώργιος Βεντότης ο Ζακύνθιος και η πρώτη ελληνική εφημερίδα (1784)», *Επτανησιακά φύλλα*, τόμ. Γ', αρ. 6, (1958), σελ. 162-184. Λ. Βρανούσης, *Εφημερίς..., 1797, Προλεγόμενα, ό.π.*, σελ. 441.

37. Τον γαλλικό τίτλο *Voyage du jeune Anacharsis en Grèce*, ο Γεώργιος Σακελάριος τον αποδίδει ως *Περιήγησις του Νέου Αναχάρσιδος*, ενώ ο Ρήγας αναγράφει απλά *Νέος Ανάχαρσις*.

38. Κων. Αμαντος, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1930, φωτομηχανική επανέκδοση με την προσθήκη ευρετηρίου (επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλος) από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1997, σελ. 29.

39. Αιμ. Λεγράν - Σπ. Λάμπρος, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή και των συν αυτό μαρτυρησάντων*, εν Αθήναις 1891, φωτομηχανική επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, (επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλος) με την προσθήκη ευρετηρίου, Αθήνα 1996 (2000), σελ. 75.

γκίσκο ότι το βιβλίο αυτό «θα εξεγείρη δηλαδή το πνεύμα της ελευθερίας εις τους Έλληνας», γι' αυτό και διέταξε την κατάσχεση των ελληνικών βιβλίων του *Νέου Αναχάρσιδος*, ενώ άφησε ελεύθερη την κυκλοφορία του βιβλίου αυτού στα γαλλικά και γερμανικά<sup>40</sup>.

### Διόρθωση από τον Ρήγα της παραπομπής του Barthélemy στον Όμηρο

Ο Γάλλος συγγραφέας J.J.Barthélemy κάνει αναφορά στο μαντείο της Δωδώνης της Ηπείρου στην αρχή του Κεφ. ΛΣΤ'. «*Οδοιπορεία της Ηπείρου*»<sup>41</sup>, και παραπέμπει στον Όμηρο, «*Όμηρ. Ιλιάδ. Β', στίχ. 750*». Η παραπομπή αυτή, όπως παρατηρήσαμε, είναι η ίδια και στο γαλλικό κείμενο, «*Homer, Iliad 2, v. 750*». Όμως, σε εκτενή υποσημείωση του ο Ρήγας διορθώνει τον Γάλλο συγγραφέα με την επισήμανση ότι ο Όμηρος στην παρατεθείσα παραπομπή αναφέρεται στην Δωδώνη της Θεσσαλίας, το σημερινό Λιβάδι<sup>42</sup>. Μάλιστα, ο Ρήγας παραθέτει και το σχετικό χωρίο από τον Όμηρο με μερικές παρατηρήσεις, για να έχει ο αναγνώστης σωστή εικόνα για τη διόρθωση που κάνει. Χαρακτηριστικά ο Ρήγας γράφει:

*«Η μαρτυρία του Ομήρου, οπού αναφέρει εδώ ο Ανάχαρσις, ας μοι είναι συγχωρημένον να ειπώ, ότι είναι δι' άλλην Δωδώνη:*

*Γουνεύς δ' εκ Κύφου ήγε δύο και είκοσι νήας*

*Τώδ' Ενιήνες έποντο μενεπτόλεμοι τε Περαιβοί,*

*Οι περί Δωδώνη ν δυσχείμερον οικι' έθεντο,*

*Οι τ' αμφ' ιμερτόν Τιταρήσιον έργ' ενέμοντο.*

*Αύτη η πλησίον του Τιταρησίου Δωδώνη κείται εις τας εσχατίας του Ολύμπου εις την Θεσσαλίαν και λέγεται σήμεραν Λιβάδι. Και εν ή το μαντεϊόν, εις τας του Τομάρου εις την Ηπειρον, και λέγεται παλαιά Αγία Παρασκευή. Η μεν παράλιος του Θερμαϊκού κόλπου, η δε μακρά απέχουσαν και του Αδριατικού. Και άλλως, η δυτική Ελλάς δεν συμπεριείχετο εις την κατά Τρωάδος συνωμοσίαν, οπού να ισχύη η μαρτυρία. Φαίνεται ούν, ότι η ομωνυμία εξήπάτησε τον θεϊόν αυτόν*

40. Κων. Άμαντος, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, ό.π., σελ. 35.

41. Ρήγας Βελεστινλής, *Νέος Ανάχαρσις*, ό.π., σελ. 162.

42. Στη *Χάρτα της Ελλάδος*, φύλλο 5, στη Θεσσαλία δίπλα στον Τιταρήσιο ποταμό ο Ρήγας γράφει «Δωδώνη.Λιβάδι».

συγγραφέα, Πλήν, αμφότεροι ορειναί, δυσχείμεροι, και εις τον αυτόν σχεδόν παράλληλον κείμεναι»<sup>43</sup>.

Το γεγονός ότι ο Ρήγας διορθώνει τον Γάλλο συγγραφέα στην παραπομπή του αυτή δείχνει τη δυναμικότητα του πνεύματός του, το ελεύθερον του χαρακτήρα του, ότι μελετούσε το κείμενο, που μετέφραζε και ότι θα είχε γνώση των αρχαίων κειμένων. Παρόμοια, ο Ρήγας είχε διορθώσει τον Βολταίρο στο *Φυσικής απάνθισμα* που μνημονεύσαμε παραπάνω. Ο Χρυσοβέργης Κουροπαλάτης, που εξέδωσε αργότερα το 1819 τον *Νέο Ανάχαρσι* δεν κάνει τη σχετική διόρθωση, στοιχείο που δείχνει ότι δεν θα είχε διαβάσει του Ρήγα τις παρατηρήσεις και δεν ήλεγχε τις παραπομπές του Γάλλου συγγραφέα..

**Παρατήρηση του Ρήγα στην άδικη κρίση του Γάλλου συγγραφέα Barthélemy για τους Θεσσαλούς.** Ο Ρήγας παραθέτει σε υποσημείωση ένα κείμενο<sup>44</sup>, για να υπερασπισθεί τους Θεσσαλούς από την άδικο κρίση του Γάλλου συγγραφέως, ο οποίος παρατηρούσε ότι «*Ο Λουκιανός διηγείται ένα επίγραμμα οπού έγινε δι' έναν Θετταλόν, περιεχόμενον εις αυτάς τας λέξεις: Ο Δήμος ανήγειρεν αυτόν τον ανδριάντα εις τον Ιλαρίωνα, επειδή-και εχόρευε καλά εις τον πόλεμον*». Και ο Ρήγας γράφει στην υποσημείωσή του: «*Το επίγραμμα του Λουκιανού δεν είναι πρός καταφρόνησιν των Θετταλών, καθώς συμπεραίνει ο Ανάχαρσις...*». Παραθέτει τα είδη των χορών, εκ των οποίων ένας ήταν ο «*συγκαθιστός*», που χορεύεται στη Θεσσαλία, «*Συγκαθιστός. υπό δύο, εις την Θεσσαλίαν*» και αποδεικνύει ότι ήταν άδικη η κρίση του συγγραφέως, αποκαλώντας, μάλιστα, «*συμπατριώτη*» του τον Θεσσαλό Ιλαρίωνα<sup>45</sup>: «*...Συμπεραίνεται λοιπόν, ότι ο συμπατριώτης μου Ιλαρίων, μόνος, εν τη παρεμβολή του πολέμου μεταξύ ενόπλων συντρόφων, απέναντι του αντιπαρατεταγμένου εχθρού,*

43. Ρήγας Βελεστινλής, *Νέος Ανάχαρσις*, ό.π., σελ. 162-163.

44. Ρήγας Βελεστινλής, *Νέος Ανάχαρσις*, ό.π., σελ. 124-126.

45. Στο γαλλικό κείμενο το όνομα είναι «Ilation», σχετικά βλ. το σχόλιο του Λεάνδρου Βρανούση, *Ρήγας*, Βασική Βιβλιοθήκη, αρ. 10, Αθήνα, [1954], σελ. 340, υποσημ. αρ. 12. Όμως μπορούμε να σημειώσουμε ότι μάλλον μέσα στη βιάση της επαναστατικής χρονιάς του 1797, που τότε ο Ρήγας τύπωνε τα βιβλία του, την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου, και την *Χάρτα της Ελλάδος*, το πιο πιθανό θα είναι να μην διάβασε το κείμενο της παραπομπής του Λουκιανού, που γράφει το όνομα «Ευλατίων». Ίσως να ήταν και κακοτυπωμένο το συγκεκριμένο γράμμα στο βιβλίο που θα είχε μπροστά του, και θα πέρασε το λατινικό t για r, και έτσι να μετατράπηκε το «Ilation» σε «Ilaρίων», μια και το όνομα «Ευλατίων» δεν ήταν από τα γνωστά.

*επί της ημαγμένης πεδιάδος του στρατοπέδου, δεν ήτον καιρός να χορεύη την σύκινον ή τον κόρδακα, αλλά τον πυρρίχιον, διεγερτικόν εφόδου, και δικαίως τω ενήγειρεν ο δήμος τον ανδριάντα».*

Επίσης, ενδιαφέρον έχει να σημειώσουμε για το επίπεδο των γνώσεων του Ρήγα της Γαλλικής γραμματείας, ότι μελετούσε τα σχετικά με την Ελλάδα γαλλικά βιβλία της εποχής του. Καθώς μεταφράζει τον *Νέο Ανάχαρσι* και φθάνει στο σημείο, που ο Barthélemy διηγείται τα σχετικά με την ωραιότητα των Τεμπών, ο Ρήγας βρίσκει την ευκαιρία και διατυπώνει τις κριτικές απόψεις του για όσα ανιστόρητα γράφει ο Γερμανός φιλόσοφος Corneille de Pauw (1739-1799) στο βιβλίο του *Ιστορία της Ελλάδος*<sup>46</sup>, για τα Τέμπη και εναντίον των Ελλήνων, που εκείνα τα χρόνια το 1788 είχε κυκλοφορηθεί. Σημειώνει ότι ο ίδιος ο Ρήγας είχε ιδίαν αντίληψη για την ωραιότητα του τοπίου των Τεμπών, «*ίδον αυτοψεί την απερίγρατον ωραιότητα εκείνου του τόπου*» και μάλιστα τονίζει ότι ήπια νερό από την πηγή, που εξέρχεται από τον ναό της Αφροδίτης, και τώρα είναι αφιερωμένος στην Αγία Παρασκευή.

*«Ο κύρ. Πάβ εις την Ιστορίαν του της Ελλάδος, τόμ. α', σελ. 32, λέγει περί των Τεμπών ταύτα». Και παραθέτει τμήμα από το βιβλίο του, «Οι αρχαίοι μας άφησαν τέσσαρας περιγραφάς των Τεμπών. Αι του Πλινίου και του Αιλιανού είναι καθαρώς μυθώδεις, αι του Τίτου Λιβίου και του Οβιδίου είναι ακριβώς σύμφωνοι με την αλήθειαν. Οι νεώτεροι περιηγηταί και οι καταγράψαντες τα υπομνήματά των, ως ο μπαρών Τότ<sup>47</sup>, ήσαν τόσον αμαθείς εις την αρχαίαν γεωγραφία, οπού συντυχαίνουσιν αδιακόπως δια τα Τέμπη ωσάν δια μίαν τερπνήν πεδιάδα. Εν καιρώ οπού ο Αιλιανός, όστις με όλον οπού τα επεξεζήτησε τόσον, προσδιορίζει το πλάτος των μονον ένα πλέθρον, ή περίπου δεκαπέντε οργυιών. Λοιπόν, δεν είναι*

46. Το βιβλίο φέρει τον τίτλο Corneille de Pauw, *Recherches philosophiques sur les Grecs*, Berlin, Chez George Jacques Decker & Fils, 1788, τόμ. 1, σελ. 32.

47. Francois baron de Tott, 1733-1793. Μάλλον ο Ρήγας θα είχε υπ' όψιν του τη σχετική αναφορά, που εντοπίσαμε σε μία υποσημείωση στο *Memoires Du Baron De Tott Sur les Turcs et les Tartares*, Amsterdam 1785, τόμ. II, σ. 215, «On voit deux autres Monts Olympes, l'un dans l'Asie minneure... l'autre en Europe dans le golphe de l' ancienne Thessalonique. Ce dernier auprès duquel est un petit vallon qu' on nomme encore la vallée de Tempé, arriere des droits mieux constates, mais l'aspect de ces différentes montagnes ne merite aucune préférence».

μεγίστη ματαιοφροσύνη, εις την οποίαν έπεσαν διδόντες το όνομα  
τερπνής παιδιάδος εις ένα κατάστενον δεκαπέντε οργυιών πλάτους».

«Ο κυρ Πάβ πρέπει να έβγη από το βόρειον φροντιστήριόν  
του, να γίνη αυτόπτης της τοποθεσίας εκείνης, και τότε, πειθόμε-  
νος, ανυπερθέτως θέλει ομολογήσει, ως ο Τότ, την υπεροχήν των  
από κάθε άλλην. Ειδέ και απιστή εις τους αυτόπτας και λογομαχή  
ισχυρογνωμονών, είναι άδικος»<sup>48</sup>.

Ακόμη, επισημαίνουμε ότι ο Ρήγας είναι ο πρώτος από τους Έλληνες  
λόγιους που καταφέρεται εναντίον των κατηγοριών του Ραυ. Ακολούθησε  
αργότερα ο Κοραής.

**5) Η θρυλική «Καρμανιόλα»,** που έκανε την εμφάνισή της στην επανα-  
στατημένη Γαλλία του 1792, είχε τεράστια απήχηση και διάδοση<sup>49</sup>. Ηλέκτριζε  
τα ξεσηκωμένα πλήθη. Ο Ρήγας δεν μεταφράζει τα λόγια της, τα οποία ανα-  
φέρονταν στη Μαρία Αντουανέτα, στον Λουδοβίκο, στους αριστοκράτες του  
Παρισιού και στους επαναστάτες διαφόρων περιοχών της Γαλλίας. Ο Ρήγας  
πήρε τη μουσική του τρομερού εμβατηρίου της γκυγιότητας, που ενθουσίαζε  
τα πλήθη και προκαλούσε τρόμο στους αντιπάλους, και τη χρησιμοποίησε για  
τον δικό του παιάνα, τον *Ύμνο Πατριωτικό*, που αρχίζει με τη φράση «*Όλα  
τα έθνη πολεμούν*». Πάνω στη μουσική της θρυλικής *Καρμανιόλας* ο Ρήγας  
έπλεξε το δικό του αντιτυραννικό τραγούδι.

Χαρακτηριστικά τα Αυστριακά έγγραφα της σύλληψης του Ρήγα γράφουν  
ότι ο λεγόμενος «Πατριωτικός ύμνος» είναι το τραγούδι που σύνθεσε ο Ρήγας  
«κατ' απομίμησιν», του γαλλικού *La Carmagnole*<sup>50</sup>.

«Όλα τα έθνη πολεμούν  
και στους τυράννους τους ορμούν  
εκδίκησιν γυρεύουν  
και τους εξολοθρεύουν  
και τρέχουν για την δόξαν  
με χαρά στη φωτιά».

48. Ρήγας Βελεστινλής, *Νέος Ανάχαρσις*, ό.π., σελ. 149-151.

49. Λεάνδρος Βρανούσης, *Ρήγας*, Βασική Βιβλιοθήκη, αρ. 10, Αθήνα [1954], σελ. 82.

50. Αιμ. Λεγράν-Σπ. Λάμπρος, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή...*, ό.π., σελ. 67.

Στον *Ύμνο πατριωτικό*<sup>51</sup> ο Ρήγας απευθύνεται στους Καπεταναίους, τους κλεφταρματωλούς, μνημονεύοντας πολλά ονόματά τους, όπως τον Μπότσαρη, τους Μπουκουβαλαίους, τον Μπλαχάβα, τον Κοντογιάννη, τον Ζαχαριά, τον Κολοκοτρώνη κ.ά. και τους προσκαλεί να ξεχυθούν, να σκοτώσουν τους τυράννους, όπως και οι πρόγονοί μας, που «για την *Ελευθερίαν* πηδούσαν στην *φωτίαν*». Έτσι στη 11<sup>η</sup> στροφή ο Ρήγας αναφωνεί:

«*Τα παλληκάρια τα καλά  
ποτέ δεν στέκουν σφαλιστά.  
αλλά με την ανδρείαν  
τιάζουν τυραννίαν  
και ζουν μ' ελευθερίαν  
στο δουνιά μπρε παιδιά*».

**6) Ο Ρήγας εξέδωσε τη δωδεκάφυλλη *Χάρτα της Ελλάδος***<sup>52</sup>, στην οποία περιλαμβάνει τον βαλκανικό χώρο, όπου ήταν η οθωμανική εξουσία, με σύνορα και διαίρεση σε τοπαρχίες και επαρχίες, περιλαμβάνοντας εκτός του Ελλαδικού χώρου και την Μικρά Ασία, τη Βουλγαρία, Σερβία, Ιλλυρία, Βοσνία, Βλαχία, Μολδαβία. Τα σύνορα, που θέτει ο Ρήγας, διαχωρίζουν το χώρο του σχεδιαζόμενου κράτους του από την Δαλματία, την Αυστροουγγαρία και την Ρωσία. Και οι τελευταίες έρευνές μας τεκμηριώνουν πως οι χάρτες του Ρήγα είναι πολιτικοί χάρτες του οραματιζόμενου κράτους του, που θα δημιουργούνταν μετά την επανάστασή του.

Για την έκδοση της περίφημης δωδεκάφυλλης *Χάρτας της Ελλάδος*, Βιέννη 1797, όπως έχουμε δημοσιεύσει<sup>53</sup>, ο Ρήγας χρησιμοποίησε ως πρότυπο τον χάρτη της αρχαίας Ελλάδος του Γάλλου Guill. Delisle, *Graeciae Antiquae Tabulae Nova*, Παρίσι 1707, με σκοπό να δώσει την ίδια πολιτική διαίρεση και ονοματολογία των πόλεων, των τοπαρχιών και επαρχιών στο οραματιζόμενο

51. Ρήγας Βελεστινλής, *Τα Επαναστατικά. Επαναστατική Προκήρυξη, Δίκαια του Ανθρώπου, Σύνταγμα, Θούριος, Ύμνος Πατριωτικός*, έκδοση της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2005, για τον *Ύμνο Πατριωτικό*, σελ. 73-82.

52. Ρήγας Βελεστινλής, *Χάρτα της Ελλάδος*, Βιέννη 1797. Αυθεντική επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, (επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλος) με την υποστήριξη της Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 1998, (επανέκδ. 2003).

53. Δημ. Καραμπερόπουλος, *Η "Χάρτα της Ελλάδος" του Ρήγα. Τα πρότυπά της και νέα στοιχεία*, Αθήνα 1998.

κράτος του, που ήταν σε αυτόν τον χάρτη του Delisle και να μην χρησιμοποιήσει τα αντίστοιχα της οθωμανικής τυραννικής εξουσίας του σουλτάνου. Ομοίως, για το βόρειο τμήμα της *Χάρτας* του ο Ρήγας χρησιμοποίησε, όπως έχουμε δείξει, τον χάρτη του Rizzi Zannoni, που εκδόθηκε στο Παρίσι το 1774, *Carte de la partie septentrionale de l'empire Ottoman*. Επίσης, τις εννέα Επιπεδογραφίες, που ο Ρήγας έθεσε σε διάφορα μέρη της *Χάρτας* του, με σκοπό να ενισχύσει την ιστορική συνείδηση των αναγνωστών και παράλληλα να παραπλανήσει την αυστριακή λογοκρισία, για να παίρνει άδεια εκτυπώσεως στους έξι μήνες, που διήρκεσε η έκδοσή της, τις έλαβε από το βιβλίο του Barbie du Bocage, *Recueil de Cartes Géographiques plan, nues et médalles de l'ancienne Grèce relatif au voyage de jeune Anacharsis*, Paris 1788.

**7) Ο Ρήγας το 1797 εκδίδει την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου**<sup>54</sup> για την ενίσχυση του επαναστατικού φρονήματος των σκλαβωμένων. Προσφέρει κατ' αυτόν τον τρόπο, ως πρότυπο ανδρείας και αποφασιστικότητας, τον Μέγα Αλέξανδρο, με τις τέσσερις παραστάσεις από τα ανδραγαθήματά του: τη νίκη του Μ Αλεξάνδρου στον Γρανικό ποταμό, τη φυγή του Δαρείου, την θριαμβευτική είσοδό του στη Βαβυλώνα και την οικογένεια του Δαρείου να προσκυνά στα πόδια του Μ. Αλεξάνδρου. Και τις μορφές των τεσσάρων στρατηγών του: Αντίγονο, Κάσσανδρο, Πτολεμαίο και Σέλευκο. Την έκδοση αυτήν την εμπλουτίζει με ένα κείμενο για τον Μέγα Αλέξανδρο στα ελληνικά και παράλληλα το μεταφράζει στα Γαλλικά. Είναι το μόνο έργο στο οποίο ο Ρήγας αποδίδει και σε άλλη γλώσσα το ελληνικό κείμενό του.

**8) Νέα Πολιτική Διοίκησης - Γαλλικό Σύνταγμα.** Κατά την προετοιμασία του στρατηγικού σχεδίου της επανάστασής του, ο Ρήγας Βελεστινλής ενδιαφέρθηκε και για την, μετά την επιτυχή έκβασή της, πολιτειακή κατάσταση, για τον τρόπο διοικήσεως. Προνόησε να έχει έτοιμο ένα σχέδιο Καταστατικού Χάρτη, για να διοικηθεί το οραματιζόμενο κράτος του, η «Ελληνική Δημοκρατία», όπως το είχε ονομάσει. Γι' αυτό μεταφράζει το Γαλλικό Σύνταγμα του

---

54. Βλ. την φωτομηχανική επανέκδοση της εικόνας του Μεγάλου Αλεξάνδρου του Ρήγα Βελεστινλή, Βιέννη 1797, από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα με την επιμέλεια-εισαγωγή-σχόλια του Δρ. Δημ. Καραμπερόπουλου, Αθήνα 2005, καθώς και στον ψηφιακό δίσκο (CD-ROM), Αθήνα 2007.



1793, και ονομάζει το σύνταγμά του *Νέα Πολιτική Διοίκησης*<sup>55</sup>, για να κάνει αντίθεση με την υπάρχουσα τότε απολυταρχική διοίκηση του σουλτάνου. Η *Νέα Πολιτική Διοίκησης* περιέχει την *Επαναστατική Προκήρυξη*, τα *Δίκαια του Ανθρώπου* και το *Σύνταγμα*. Ο Ρήγας στο γαλλικό κείμενο πρόσθεσε αρκετά στοιχεία, όπως για την προάσπιση της δημοκρατίας από τους εχθρούς της, την προστασία του λαού από τους τοκογλύφους κ.α. Μάλιστα στο άρθρο 22 των *Δικαίων του Ανθρώπου*, γράφει πως η εκπαίδευση θα είναι όχι μόνο για τα αγόρια, αλλά και για τα κορίτσια. Για πρώτη φορά σε *Σύνταγμα* τέθηκε τέτοια διάταξη. Ο Ρήγας εκφράζει τις πεποιθήσεις του για την εκπαίδευση των νέων του οραματιζόμενου κράτους του Βαλκανικού χώρου, πως η πολιτεία έχει υποχρέωση να φτιάξει σχολεία για τα αγόρια και για τα κορίτσια., για τα «αρσενικά και θηλυκά παιδιά». Επί πλέον τονίζει στο τέλος του άρθρου ότι οι μαθητές θα διδάσκονται και δύο γλώσσες με πρώτη την Γαλλική και δεύτερη την Ιταλική.

Ακόμη, στο *Σύνταγμά* του ο Ρήγας δίνει δικαιώματα στις ομάδες, στις μειονότητες, κάτι που δεν υπάρχει στο γαλλικό σύνταγμα του 1793, όπως έχει επισημάνει ο έγκριτος καθηγητής και μελετητής του Ρήγα Νικόλαος Πανταζόπουλος<sup>56</sup>. Ας σημειωθεί ότι η αρχή αυτή του Ρήγα μετά εκατό πενήντα χρόνια διακηρύχθηκε στην Οικουμενική Διακήρυξη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του ΟΗΕ, το 1948.

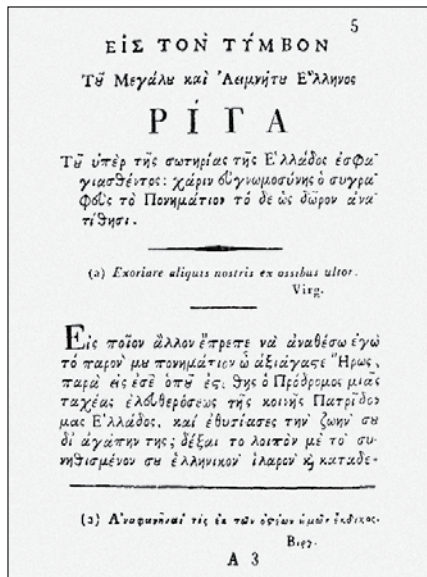
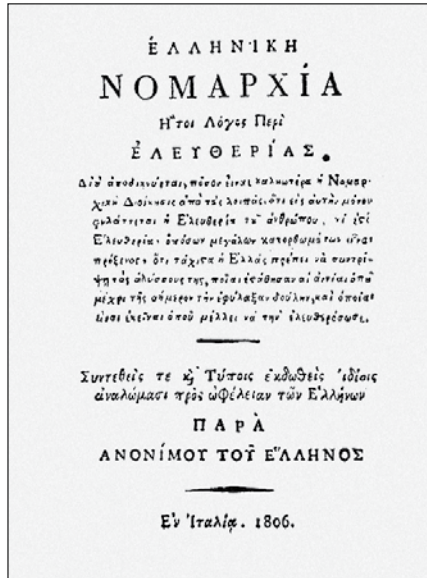
\*\*\*

Συμπερασματικά τονίζεται ότι ο Ρήγας Βελεστινλής για το διαφωτιστικό του έργο και για τη συγκρότηση του στρατηγικού σχεδίου της επανάστασης των σκλαβωμένων, εκτός από την γνώση των αρχαίων ελληνικών κειμένων, μελέτησε και τα σημαντικά έργα του Γαλλικού Διαφωτισμού, του Ρουσσώ, του Μοντεσκιέ, του Βολταίρου, τη Γαλλική *Encyclopédie*. Παράλληλα μετέφρασε έργα του Retif de la Brettonne, του Barthélemy, χρησιμοποίησε τη μουσική της Καρμανιόλας για τον δικό του παιάνα *Ύμνος πατριωτικός*, και για τους χάρτες του πήρε ως πρότυπα τα έργα του Guill. Delisle, του Rizzi Zannoni και του

55. Βλ. και το γαλλικό κείμενο παράλληλα με το ελληνικό στις ακόλουθες εκδόσεις, Λέαν. Βρανούσης, *Ρήγας Βελεστινλής-Φεραίος*, Άπαντα Ελλήνων Κλασικών, τόμ. 2, Αθήνα 1968, σελ. 681-735. Απ. Δασκαλάκης, *Το πολίτευμα του Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1976, σελ. 74-111. Πασχ. Κιτρομηλίδης, *Ρήγα Βελεστινλή, Άπαντα τα Σωζόμενα*, τόμος Πέμπτος, Αθήνα 2000, σελ. 119-135.

56. Νικόλαος Πανταζόπουλος, *Μελέτηματα για τον Ρήγα Βελεστινλή*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστινίου-Ρήγα, Αθήνα 1998, σελ. 106.

Barbie du Bocage. Τέλος για το Σύνταγμα του οραματιζόμενου πολυεθνικού, πολύ-γλωσσικού και πολύ-θρησκευτικού κράτους του μετέφρασε το αντίστοιχο Γαλλικό Σύνταγμα του 1793. Όλα αυτά δείχνουν τη μεγάλη συσχέτιση της επαναστατικότητας του Ρήγα Βελεστινλή με τα έργα του Γαλλικού Διαφωτισμού.



Η σελίδα τίτλου της *Ελληνικής Νομαρχίας* και η σελίδα με την αφιέρωση στον Ρήγα.

## Η πορεία του Ρήγα προς το μαρτύριο

(Δημοσιεύθηκε στις εφημ. *Τύπος της Κηφισιάς*, 24 Ιουνίου 2016,  
*Θεσσαλία*, 6 Αυγούστου 2016)

Με την ευκαιρία της επετείου του μαρτυρικού του θανάτου  
τον Ιούνιο του 1798

Η αναπάντεχη προδοσία του Ρήγα Βελεστινλή στην Τεργέστη, τον Δεκέμβριο του 1797, είχε ως αποτέλεσμα τη διακοπή του επαναστατικού σχεδίου της επανάστασής του, τη σύλληψη και ανάκριση και τελικά τέτοιες μέρες του Ιουνίου του 1798 ήταν η τελευταία πράξη του μαρτυρίου του. Ο θάνατός του μαζί με τους επτά Συντρόφους του στον πύργο Νεμπούζα του Βελιγραδίου.

### Τα βιώματα

Ο πολύγλωσσος και δραστήριος Ρήγας βρισκονταν στο Βουκουρέστι σε πολύ καλή κατάσταση, οικονομική και κοινωνική. Με το εξοχικό του και το κτήμα του. Με την μητέρα του και τον αδελφό του κοντά του. Με διασύνδεση με τους πιο διακεκριμένους της κοινωνίας της Βλαχίας, τους άρχοντες και τους λόγιους.

Όμως αρκετά ήταν τα βιώματά του από τη γενέτειρά του, με την αγριότητα των αλλόθρησκων κατακτητών. Πολλές οι εμπειρίες των σαράντα χρόνων της ζωής του. Στο *Θούριό* του αναφωνεί, «*Ως τότε, παλληκάρια, να ζούμε στα στενά.../να χάνομεν αδέρφια, Πατρίδα και γονείς,/ τους φίλους τα παιδιά μας κι όλους τους συγγενείς;»*. Και διασαλπίζει πως πρώτιστο αγαθό του ανθρώπου και πάνω από τη ζωή του, είναι η ελευθερία, «*Κάλλιο 'ναι μιας ώρας ελεύθερης ζωής,/παρά σαράντα χρόνοι σκλαβιά και φυλακή»*.

## Το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασής του

Με τα βιώματά του, τις μελέτες του και την αξιολόγηση των ιστορικών γεγονότων της εποχής του, ο Ρήγας κατέστρωσε το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασης των σκλαβωμένων για την απόκτηση της πολυπόθητης ελευθερίας. Πίστευε πως δεν αρκούσαν πλέον ούτε η «υπεροχή στις γνώσεις» των Ελλήνων, ούτε η «ηθική τελειοποίησή» τους, όπως υποστήριζαν μερικοί μετριοπαθείς λόγιοι. Χρειάζονταν ο ένοπλος επαναστατικός αγώνας των σκλαβωμένων, για να απαλλαγούν από τον Οθωμανικό ζυγό, στηριγμένοι στις δικές τους δυνάμεις.

### Εμφύχωση με τον Θούριο

Γνώριζε ο Ρήγας πως μόνο με υψηλό ηθικό πολεμάει κανείς. Γι' αυτό συνθέτει τον *Θούριο* «Ως πότε παλληκάρια». Είναι ένας παιάνας, που εμφύχωνε τους σκλαβωμένους, στο να πάρουν τα άρματα, να επαναστατήσουν κατά του αλλόθρησκου κατακτητή. Ο *Θούριος* είχε πλατιά διάδοση στους σκλαβωμένους. Ατσάλωνε την απόφασή τους για το γκρέμισμα της τυραννίας. Ο Ρήγας δεν έπλεξε ύμνους στον Ναπολέοντα. Αντίθετα, τύπωσε την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου, για να δώσει στους ραγιάδες ένα πρότυπο ανδρείας, αποφασιστικότητας και αποτελεσματικότητας. Με τον *Νέο Ανάχαρσι* έδειξε την αρχαία δόξα των προγόνων. Σμίλευε έτσι την ιστορική αυτοσυνειδησία των σκλαβωμένων. Με τα *Ολύμπια* έδειχνε τη διαχρονικότητα του ελληνισμού. Τα Ολυμπιακά αγωνίσματα διατηρούνταν, όπως γράφει, στην εποχή του στη Θεσσαλία και σε όλη την Ελλάδα.

### Ο ένοπλος αγώνας

Γνώριζε ο Ρήγας πως χωρίς στρατιωτική νίκη δεν πέφτει η τυραννία του σουλτάνου, δεν αποκτιέται η ελευθερία. Ενδιαφέρθηκε για τις στρατιωτικές επιχειρήσεις, για τον ένοπλο αγώνα. Μετέφρασε και εξέδωσε το *Στρατιωτικόν Εγκόλπιον*, ένα εγχειρίδιο στρατιωτικής τέχνης του διάσημου αυστριακού στρατάρχη Κεβενχύλερ. Σκοπός του ήταν οι ραγιάδες να εκπαιδευτούν στην τέχνη του πολέμου, όπως και τα Οθωμανικά στρατεύματα. Σχεδίαζε να κατέβει στους εμπειροπόλεμους Μανιάτες και από εκεί να ξεκινήσει την επανάστασή του, από την Πελοπόννησο. Μετά θα προχωρούσε στους άλλους εμπειροπόλεμους

πληθυσμούς, τους Σουλιώτες και σιγά-σιγά θα εξαπλώνονταν η επανάστασή του. Γι' αυτό και στον *Θούριό* του, σε αυτούς τους έμπειρους πληθυσμούς απευθύνεται, αποκαλώντας τους «λιοντάρια», «*Σουλιώτες και Μανιάτες λιοντάρια ζακουστά...*». Η μετά δύο δεκαετίες Επανάσταση του 1821, από την Πελοπόννησο ξεκίνησε και εκεί στέργισε. Όχι στη Βλαχία, την οποία ο Ρήγας γνώριζε καλά, διότι εκεί ζούσε. Αναδείχτηκε και στρατιωτικός νους.

### Το δημοκρατικό πολίτευμα του Ρήγα

Ο Ρήγας ενδιαφέρθηκε και για το πολίτευμα του ελευθερωμένου μετά την επανάσταση χώρου. Αντί της απολυταρχικής οθωμανικής διοίκησης ήθελε τη δημοκρατική διακυβέρνηση. Πρότυπό του ήταν η δημοκρατία των αρχαίων Αθηνών, η δημοκρατική διοίκηση των Ελληνικών Κοινοτήτων της εποχής του, καθώς και το δημοκρατικό σύνταγμα της Γαλλίας, που εκείνα τα χρόνια είχε συνταχθεί. Θεωρούσε την αναρχία μορφή σκλαβιάς, όπως διακήρυξε στο *Θούριό* του (στιχ. 27), «*Γιατί κ' η αναρχία ομοιάζει την σκλαβιά*». Τύπωσε παράνομα το Σύνταμά του. Δεν ήταν δυνατόν τώρα να πάρει άδεια από την Αυστριακή Αστυνομία, όπως έπαιρνε για τους χάρτες, την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου και για τα βιβλία. Τώρα έγραφε για την επανάσταση των σκλαβωμένων, είχε τον επαναστατικό παιάνα *Θούριος*.

### Κάθοδος στην Ελλάδα

Μετά ενάμισι σχεδόν χρόνο διαμονής του στη Βιέννη, ο Ρήγας ετοίμασε τα κιβώτια με το επαναστατικό υλικό. Τα έστειλε στην Τεργέστη, στο όνομα του γνωστού του εμπόρου Αντωνίου Νιώτη. Πήρε διαβατήριο από την Αυστριακή Αστυνομία, η οποία δεν είχε αντιληφθεί το παραμικρό από την επαναστατική του δράση. Κατευθύνθηκε τον Δεκέμβριο του 1797 στην Τεργέστη, στο τότε λιμάνι της Αυστρίας, για να κατέβει στην Ελλάδα. Όμως η μοίρα της ιστορίας άλλα ετοίμαζε για τον Ρήγα.

Τα δέματα με το επαναστατικό υλικό φθάνουν στη Τεργέστη. Όμως ο Νιώτης έλειπε στη Δαλματία και ο παμπόνηρος συνέταιρός του, ο εκ Κοζάνης Δημήτριος Οικονόμου, άνοιξε τα κιβώτια. Βλέποντας την *Επαναστατική Προκήρυξη*, τον *Θούριο*, τα *Δίκαια του Ανθρώπου*, το Σύνταγμα, τους χάρτες και τα άλλα βιβλία, χωρίς δισταγμό τα πρόδωσε στην Αυστριακή Αστυνομία. Τότε για πρώτη φορά έλαβε γνώση της επαναστατικής δράσης του Ρήγα.

Κατατρόμαξε, διότι στην επικράτειά της, στη Βιέννη, εξυφαίνονταν η δράση του, χωρίς να έχει μάθει το ελάχιστο. Ο Ρήγας αποδείχθηκε τέλειος συνωμότης. Και φθάνοντας ο Ρήγας στο ξενοδοχείο της Τεργέστης, στη μεγάλη πλατεία, δίπλα στη θάλασσα, τον περίμεναν οι άνδρες της Αστυνομίας. Διακόπηκε πάραυτα το τόσο καλά οργανωμένο στρατηγικό σχέδιο της επανάστασής του.

### Ανακρίσεις

Αρχίζουν οι ανακρίσεις, φρουρείται στο δωμάτιο με δυο φρουρούς, ένα της αστυνομίας και ένα του στρατού, που αλλάζουν κάθε δύο ώρες. Ενημερώνεται στη Βιέννη ο υπουργός της αστυνομίας και ο ίδιος ο αυτοκράτορας Φραγκίσκος. Ακολουθούν οι συλλήψεις των Συντρόφων του Ρήγα σε όλη την επικράτεια. Είναι ευτύχημα που έχουν ανευρεθεί τα σχετικά έγγραφα των ανακρίσεων και δημοσιεύθηκαν το 1891 και 1930, από τους Αιμ. Λεγράν-Σπ. Λάμπρου και Κων Άμαντο, και επανεκδόθηκαν με σχετικά ευρετήρια από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα το 1996 και 1997 αντίστοιχα.

Το βράδυ, πριν από την μεταφορά του στη Βιέννη, με σίδερα στα χέρια και στα πόδια, ο Ρήγας κατόρθωσε να αυτοτραυματιστεί με ένα μικρό μαχαίριδιο, που είχε κρύψει και διέλαθε της προσοχής των φρουρών. Αποτέλεσμα να παραμείνει στην Τεργέστη ακόμη ένα μήνα μέχρι να αποθεραπευθεί. Στο δωμάτιό του, όπου φρουρούνταν, μόνο στο γιατρό και τον νοσοκόμο επέτρεπαν την είσοδο για την περιποίηση των τραυμάτων. Άφησαν και τον ιερέα της Ορθόδοξης Εκκλησίας για τα πνευματικά καθήκοντα του Ρήγα. Αυτός θα ήταν που κρυφά μετέφερε ένα σημείωμα του Ρήγα στον Γάλλο πρόξενο της Γαλλίας, Μπρεσσαί.

### Μεταφορά στη Βιέννη

Από την Τεργέστη ένα πρωϊνό χαράματα, για να μην μάθουν οι Έλληνες αυτή την μεταγωγή, μεταφέρθηκε στη Βιέννη. Να συνεχιστούν οι ανακρίσεις για τη «συνωμοσία» εναντίον της εξουσίας του σουλτάνου. Εκεί στη φυλακή της Βιέννης παρέμεινε δύο μήνες. Και άλλοι δέκα Σύντροφοί του είχαν συλληφθεί. Αποκαλυπτικά είναι τα έγγραφα, που έχουν δημοσιευθεί. Ο υπουργός της Αστυνομίας Pergen χαρακτηριστικά ανέφερε στον αυτοκράτορα Φραγκίσκο, ότι ο Ρήγας και οι Σύντροφοί του δεν είχαν πράξει κάτι εναντίον του κράτους

του. Γι' αυτό θα αθώνονταν από τα ποινικά δικαστήρια, αν τους πήγαιναν σε δίκη. Πρότεινε την διπλωματική επικοινωνία με την Οθωμανική Πύλη. Να κοιτάξουν να πάρουν ανταλλάγματα. Ο Ρήγας και οι Σύντροφοί του θυσιάζονταν στην σκοπιμότητα της αυστριακής εξουσίας.

### Στο Βελιγράδι-θανάτωση

Μετά δύο μήνες αποφασίστηκε η μεταφορά του Ρήγα και των επτά ακόμη Συντρόφων του, Οθωμανών υπηκόων, για να παραδοθούν στον καΐμακάμη του Βελιγραδίου. Επιλέχθηκαν για τη συνοδεία τους, ως φρουρά, είκοσι τέσσερις στρατιώτες, ένας αξιωματικός και δύο υπαξιωματικοί. Σύμφωνα με τη διαταγή, κανείς τους δεν θα ήταν του Ανατολικού Ορθοδόξου θρησκευματος. Θα τους συνόδευσε και ένας υπάλληλος της Τουρκικής πρεσβείας της Βιέννης.

Με σίδερα πάλι στα χέρια και στα πόδια μεταφέρθηκαν στον πύργο Νεμπόιζα του Βελιγραδίου. Μείνανε σαράντα ημέρες με βασιανιστήρια, περιμένοντας τους δήμιους. Τελικά στις 13/24 Ιουνίου 1798 εκτελέστηκαν δια στραγγαλισμού ο Ρήγας και οι επτά Σύντροφοί του. Πιστοί στον *Θουρίου* (στίχ. 57) τη διδαχή, «*Κάλλιο για την πατρίδα κανένας να χαθεί*».

Το αίμα τους πότισε το σχέδιο της επανάστασής του, που ανακόπηκε με την προδοσία στην Τεργέστη από τον τυχάρπαστο Έλληνα έμπορο. Ο *Θούριος*, ωστόσο, «*Ως πότε παλληκάρια*» τραγουδιόταν στην Ελλάδα, στα Βαλκάνια, και ενδυνάμωσε τις καρδιές των σκλαβωμένων. Και έτσι μετά είκοσι τρία χρόνια οι ραγιαδες Έλληνες πήραν τα όπλα για τον ένοπλο αγώνα κατά της οθωμανικής απολυταρχικής εξουσίας και απέκτησαν την ελευθερία.

\*\*\*

Οι στραγγαλισθέντες για την ελευθερία της πατρίδος στον πύργο Νεμπόιζα:

- Ρήγας Βελεστινλής, ετών 41
- Ευστράτιος Αργέντης, έμπορος, από τη Χίο, ετών 31
- Αντώνιος Κορωνιός, έμπορος και λόγιος, από τη Χίο, ετών 27
- Δημήτριος Νικολίδης, γιατρός, από τη Ζίτσα Ιωαννίνων, ετών 32
- Ιωάννης Καρατζάς, λόγιος, από τη Λευκωσία της Κύπρου, ετών 31
- Θεοχάρης Τουρούντζιας, έμπορος, από τη Σιάτιστα, ετών 22
- Ιωάννης Εμμανουήλ, φοιτητής ιατρικής, από την Καστοριά, ετών 24
- Παναγιώτης Εμμανουήλ, αδελφός του Ιωάννη Εμμανουήλ, υπάλληλος του Αργέντη, ετών 22.

Βιβλιογραφία ενδεικτική:

- 1) Λέανδρου Βρανούση, *Ρήγας*, Βασική Βιβλιοθήκη, αρ. 10, Αθήνα, [1954].
- 2) Λουκά Αζελού, *Ρήγας Βελεστινλής*, εκδόσεις Στοχαστής, Αθήνα 2003.
- 3) Δημ. Καραμπερόπουλου, *Η «Χάρτα της Ελλάδος» του Ρήγα. Τα πρότυπά της και νέα στοιχεία*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1998.
- 4) Δημ. Καραμπερόπουλου, *Το ρόπαλο του Ηρακλέους στους χάρτες του Ρήγα Βελεστινλή*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2010.
- 5) Ρήγα Βελεστινλή, *Άπαντα τα έργα*, επιμέλεια-σχόλια-ευρετήρια Δημ. Καραμπερόπουλου, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Ψηφιακός δίσκος (CD-ROM), Αθήνα 2007.



Ο Πύργος Νεμπούζα του Βελιγραδίου, όπου μαρτύρησε στις 24 Ιουνίου 1798 ο Ρήγας Βελεστινλής και οι επτά Σύντροφοί του.



## Η πρώτη προσωπογραφία του Ρήγα Βελεστινλή

(*Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 70, 2016, σελ. 253-260)

Για τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας του Ρήγα Βελεστινλή (1757-1798) έχουν γίνει αναφορές από τα πρώτα ήδη σχετικά δημοσιεύματα, όπως για παράδειγμα από τον Ανώνυμο τον Έλληνα το 1806 στην *Ελληνική Νομαρχία* του<sup>1</sup>. Για την προσωπογραφία ωστόσο του Ρήγα για πρώτη φορά εντοπίζεται σχετική εικόνα το 1824. Συγκεκριμένα, στο βιβλίο το οποίο εκδόθηκε στα γερμανικά στην Άλλη της Γερμανίας, σχετικό με τα πρώτα χρόνια της Επανάστασης του 1821 και με τα γεγονότα στη Μολδαβία και Βλαχία, καταχωρίζεται μία καλαίσθητη χαλκογραφία με την προσωπογραφία του Ρήγα. Ο τίτλος του βιβλίου είναι *Briefe eines Augenzeugen des griechischen Revolution vom Jahre 1821. Nebst einer Denkschrift des Fürsten Georg Cantacuzeno über die Begebenheiten in der Moldau und Walachey in den Jahren 1820 und 1821. Mit Rigas Portrait. Halle, in der Rengerschen Verlagsbuchhandlung, 1824*. (Επιστολές ενός αυτόπτη μάρτυρα της Ελληνικής Επανάστασης του έτους 1821 και ένα υπόμνημα του πρίγκιπα Γεώργ. Καντακουζηνού για τα γεγονότα στη Μολδαβία και Βλαχία κατά τα έτη 1820 και 1821. Με ένα πορτραίτο του Ρήγα. Χάλλη, Rengerschen Verlagsbuchhandlung, 1824)<sup>2</sup>.

Σχετικά με την πρώτη αυτή προσωπογραφία του Ρήγα θα θέλαμε να παρουσιάσουμε ορισμένα ενδιαφέροντα στοιχεία. Σημαντική είναι η πληροφορία, που αντλείται από τα έγγραφα της σύλληψης του Ρήγα στην Τεργέστη. Συγκεκριμένα, κατά τη σύλληψή του και την ανάκρισή του τον Δεκέμβριο

1. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Τι γνώριζε ο Ανώνυμος συγγραφέας της “Ελληνικής Νομαρχίας” για τον Ρήγα Βελεστινλή», *Νέα Εστία*, τεύχ. 1862, Ιούνιος 2014, σελ. 684-693.
2. Βλ. την πρόσφατη ελληνική έκδοση του βιβλίου, Βασίλη Παναγιωτόπουλου (Εισαγωγή-σχόλια-επιμέλεια), *Δύο πρίγκιπες στην Ελληνική Επανάσταση. Επιστολές αυτόπτη μάρτυρα και ένα υπόμνημα του πρίγκιπα Γεωργίου Καντακουζηνού*, μετάφραση Χρίστου Μ. Οικονόμου, Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών/ Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών-Εκδόσεις Ασίνη, Αθήνα 2015.

του 1797 έγινε καταγραφή των πραγμάτων, τα οποία ο Ρήγας είχε μαζί του. Διαπιστώνεται ότι μαζί του είχε και δύο προσωπογραφίες του, μία ελαιογραφία συνοδευόμενη με τα σχετικά ξύλινα πλαίσια και μία μικρότερη «καμωμένη με χρώματα και πέννα».

Το ιδιαίτερο αυτό έγγραφο έχει τον τίτλο, «Κατάλογος των αντικειμένων των κατασχεθέντων και μεταφερθέντων εις τα γραφεία της αστυνομίας μετά την σύλληψιν του Ρήγα του Βελεστινλή». Σε αυτόν τον Κατάλογο μεταξύ των άλλων αντικειμένων περιλαμβάνονται και τα εξής, «Μία ελαιογραφία ήτις φαίνεται να είναι του αφιχθέντος ενταύθα Ρήγα του Βελεστινλή και μεθ' ής ευρέθησαν τέσσερα ξύλα πλαισίων προς χρῆσιν δι Σναζα [=πλαίσιο]. Άλλη εικόν μικρότερα του ιδίου, ως φαίνεται, Ρήγα καμωμένη με χρώματα και με πέννα»<sup>3</sup>.

Παρατηρούμε ότι ο Ρήγας είχε ήδη μαζί του κατά την άφιξή του στην Τεργέστη την προσωπογραφία του σε δύο μεγέθη. Η πρώτη ήταν ελαιογραφία, η οποία θα είχε κάποιες διαστάσεις για να μπει σε κάδρο, διότι συνοδεύονταν από τα τέσσερα ξύλα του πλαισίου. Η δεύτερη εικόνα ήταν μικρότερη και σχεδιασμένη «με πέννα», στην οποία θα προστέθηκαν μετέπειτα τα χρώματα. Υποθέτουμε ότι η δεύτερη εικόνα θα ήταν μάλλον αντίγραφο της ελαιογραφίας, δηλ. μια τυπωμένη χαλκογραφία, την οποία θα είχε μάλλον χαράξει, πιθανότατα, ο χαλκογράφος Franz Müller<sup>4</sup> (1755-1816), με τον οποίο ο Ρήγας είχε συνεχή συνεργασία από τον Φθινόπωρο του 1796. Τότε είχε αρχίσει το εκδοτικό έργο του και ο Müller είχε χαράξει την *Επιπεδογραφία της Κωνσταντινουπόλεως* και στη συνέχεια τους χάρτες, *Χάρτας της Ελλάδος*<sup>5</sup>, *Νέα Χάρτα της Βλαχίας* και *Γενική Χάρτα της Μολδοβίας*<sup>6</sup>. Μάλιστα, σε αυτούς τους δύο τελευταίους χάρτες είχε χαράξει τις προσωπογραφίες των ηγεμόνων Αλεξάν-

3. Κων. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1930, φωτομηχανική επανέκδοση με την προσθήκη ευρετηρίου, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1997, σελ. 147. Κων. Αμάντου, «Ρήγας Βελεστινλής. Νέα στοιχεία περί αυτού», *Ελληνικά*, τόμ. 5, 1932, σελ. 39-60 και στη σελ. 54 «Προσθήκα» για τα έγγραφα.

4. Λεάνδρου Βρανούση, *Εφημερίς, έτος Έβδομον 1797, Προλεγόμενα*, Ακαδημία Αθηνών, Κέντρον Ερεύνης του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού, Αθήνα 1995, σελ. 824-825.

5. Ρήγα Βελεστινλή, *Χάρτα της Ελλάδος*, Βιέννη 1797, αυθεντική επανέκδοση με την προσθήκη ευρετηρίου, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1998.

6. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Οι χάρτες Βλαχίας και Μολδαβίας του Ρήγα Βελεστινλή, Βιέννη 1797. Νέα στοιχεία-ευρετήριο-αυθεντική επανέκδοση*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2005.

δρου Υψηλάντη και Αλεξάνδρου Καλλιμάχη. Επί πλέον, είχε χαράξει και την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου<sup>7</sup>, την οποία εξέδωσε ο Ρήγας επίσης το 1797. Υποθέτουμε ότι τότε, που ο Ρήγας εξέδιδε τους χάρτες του και είχε στενή συνεργασία με τον χαλκογράφο Müller, θα χαράχθηκε η προσωπογραφία του και στη συνέχεια θα την τύπωσε για να την προσφέρει σε φίλους και γνωστούς.

Προσθέτουμε, ακόμη, πως εκτός από την αναφορά των εγγράφων ότι ο Ρήγας κατά τη μετάβασή του, όταν είχε αποφασίσει να κατέλθει στην σκλαβωμένη Ελλάδα, στα πράγματα του κατά τη σύλληψή του στην Τεργέστη είχε και την μικρή εικόνα της προσωπογραφίας του, έχουμε και μια άλλη μεταγενέστερη σχετική μαρτυρία την οποία έφερε στο φως ο Νέστωρ Καμαριανός<sup>8</sup>. Συγκεκριμένα ο Ernst Münch<sup>9</sup>, καθηγητής του Πανεπιστημίου του Freiburg, ο οποίος γνώριζε τον Ρήγα, σημειώνει στο βιβλίο του, το οποίο εξέδωσε το 1823, ότι ο Ρήγας του είχε προσφέρει τη δωδεκάφυλλη *Χάρτα της Ελλάδος*, καθώς και μία προσωπογραφία του, «την εικόνα του». Μια πολύ σημαντική πληροφορία και μάλιστα από αξιόπιστη πηγή, που δηλώνει την τακτική του Ρήγα να προσφέρει μαζί με τα έργα του και την προσωπογραφία του<sup>10</sup>. Δηλαδή «κυκλοφορούσαν» τότε τυπωμένες χαλκογραφίες με την προσωπογραφία του Ρήγα.

Οι συγγραφείς ή οι υπεύθυνοι της έκδοσης του βιβλίου, που εκδόθηκε στην Άλλη το 1824 σχετικά με τα πρώτα έτη της Ελληνικής Επανάστασης και τα γεγονότα στη Βλαχία και Μολδαβία, θα είχαν την χαλκογραφημένη προσωπογραφία του Ρήγα και την πρόσθεσαν στο βιβλίο. Μάλιστα, στο βιβλίο αυτό γίνεται αναφορά στον Ρήγα στις πέντε πρώτες επιστολές, καθώς επίσης και στο υπόμνημα του Γεωργίου Καντακουζηνού, ο οποίος στην αρχή του

---

7. Αιμ. Λεγράν, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή και των συν αυτό μαρτυρησάντων*, ελληνική μετάφραση υπό Σπυρίδονος Λάμπρου, Αθήνα 1891, φωτομηχανική επανέκδοση με την προσθήκη ευρετηρίου, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου, Αθήνα 2000, σελ. 63.

8. Νέστωρ Καμαριανός, *Ρήγας Βελεστινλής. Συμπληρώσεις και διορθώσεις για τη ζωή και το έργο του*, Εισαγωγή-μετάφραση-σχόλια Αθαν. Ε. Καραθανάσης, έκδοση Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστινίου-Ρήγα, Αθήνα 1999, σελ. 21, «...κατέχει ακόμη από αυτόν [τον Ρήγα] την εικόνα του και ένα από τους χάρτες της Ελλάδος».

9. Ernst Münch, *Die Heerzüge des christlichen Europas wider die Osmanen, und die Versuche der Griechen zur Freiheit*, Βασιλεία, τόμ. 3, σελ. 216, (βλ. σχετικό αντίτυπο στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος, αρ. ΙΣΤ. 3445).

10. Σημειώνουμε ότι ο Ανθιμος Γαζής έβαλε την προσωπογραφία του στο βιβλίο, το οποίο εξέδωσε στη Βιέννη το 1799 με τίτλο *Γραμματική των φιλοσοφικών επιστημών*, όπου μάλιστα αναγράφει και το έτος γεννήσεώς του 1764.

κειμένου του χαρακτηριστικά αναφέρει ότι «*Η ανάμνηση του Ρήγα, αυτού του άνδρα που κατά μεγάλη ατυχία χάθηκε πολύ νωρίς για τους Έλληνες, παρέμενε ζωντανή στις καρδιές όλων και εμψύχωνε τη γενική δραστηριότητα*»<sup>11</sup>.

Σχετικά τώρα με άλλες δύο προσωπογραφίες του Ρήγα, για τις οποίες έχει υποστηριχθεί ότι είναι πρωτότυπες, η λεπτομερής μελέτη τους δείχνει πως είναι αντίγραφα της προσωπογραφίας του Ρήγα του 1824. Ενδιαφέρουσες είναι εν προκειμένω οι παρατηρήσεις του Βασίλη Παναγιωτόπουλου<sup>12</sup> για όσα λαθεμένα υποστήριξε ο Σπ. Λάμπρος<sup>13</sup> αποδίδοντας στον Νικόλαο Μοσχοβάκη<sup>14</sup> το σχέδιο με την προσωπογραφία του Ρήγα, ως το πρωτότυπο και εκ του φυσικού πορτραίτο του Ρήγα, ενώ είναι πιστή αντιγραφή με μολύβι της προσωπογραφίας του 1824. Μάλιστα, συμπληρώνει πως ο Νικόλαος Μοσχοβάκης το 1837 ήταν σπουδαστής στο Μόναχο, όπως προκύπτει από ένα σκίτσο του, που τώρα βρίσκεται στο Μουσείο Μπενάκη και στο οποίο αναγράφει «*Εν Μονάχω τη 27<sup>η</sup> Αυγούστου του 1837. Ν. Μοσχοβάκης αντέγραψεν εξ αγάλματος*»<sup>15</sup>.

Παρόμοια, μπορούμε να πούμε και για την χαμένη πλέον αγνώστου ζωγράφου θεωρούμενη αυθεντική προσωπογραφία του Ρήγα της οικογένειας Ι. Γ. Παπαστεφάνου της Πάτρας, η οποία εκτέθηκε στην «*Εκθεση Κειμηλίων του Ιερού Αγώνος*» του 1884. Μάλιστα, τονίζονταν ότι ανέγραφε «*Τεργέστη 13 8ββρίου 1794*» και ότι ήταν στην κατοχή του Συρρακιώτη Ι. Παπαστεφάνου, εμπόρου στη Βλαχία και γνωστού του Ρήγα. Ωστόσο, «*πιστόν αντίγραφον*»

11. Βασίλη Παναγιωτόπουλου (επιμ.) *Δύο πρίγκιπες στην Ελληνική Επανάσταση. Επιστολές απόπειη μάρτυρα και ένα υπόμνημα του πρίγκιπα Γεωργίου Καντακουζηνού, ...*, ό.π., σελ. 259.

12. Βασίλη Παναγιωτόπουλου (επιμ.) *Δύο πρίγκιπες στην Ελληνική Επανάσταση. Επιστολές απόπειη μάρτυρα και ένα υπόμνημα του πρίγκιπα Γεωργίου Καντακουζηνού, ...*, ό.π., σελ. 177-178.

13. Σπυρ. Π. Λάμπρου, *Μικτά σελίδες*, εν Αθήναις 1905, σελ. 631-641.

14. Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, *Ρήγας Βελεστινλής. Έκθεση αφιερωμένη στα 200 χρόνια από το θάνατό του*, Αθήνα 1998, σελ. 13. Από το έντυπο αυτό του Εθνικού Ιστορικού Μουσείου είναι και οι άλλες δύο επόμενες προσωπογραφίες του Ρήγα, που δημοσιεύονται.

15. Στέλιου Λυδάκη, *Λεξικό των Ελλήνων ζωγράφων και χαρακτών (16<sup>ος</sup>-20<sup>ος</sup> αιώνα)*, εκδοτικός Οίκος «Μέλισσα», Αθήνα 1977, σελ. 265. Προσθέτουμε ακόμη για τον Ν. Μοσχοβάκη «τη βασιλική εντολή με ημερομηνία 17/19 Ιουνίου 1836 με την οποία εγκρίνεται η πρόταση του υπουργείου Παιδείας για την αποστολή του στο Μόναχο να σπουδάσει ζωγραφική, λιθογραφία και χαλκογραφία... Το σκίτσο που περισώθηκε στο Μουσείο Μπενάκη (φάκελλος 20, αριθμ. 107) αναμφίβολα είναι έργο από εκείνα που ζητούσε το Υπουργείο από τους υποτρόφους του για να διαπιστώνεται ο βαθμός προόδου τους. Τα ίχνη του χάθηκαν γιατί θα πέθανε ίσως κατά τη διάρκεια των σπουδών του στην Αλλοδαπή», Οδυσσέα Δημητρακόπουλου, «Έργα και (τελευταίες) ημέρες του Αλεξάνδρου Ησαΐα», *Ελληνογαλλικά. Αφιέρωμα στον Roger Millieux*, Ε.Λ.Ι.Α., Αθήνα 1990, σελ. 278, υποσημ. αρ. 10.

είχε φιλοτεχνήσει το 1897 για το Εθνικό Ιστορικό Μουσείο<sup>16</sup> ο Αύγουστος Πικαρέλλης, το οποίο αποτελεί ουσιαστικά αντίγραφο της προσωπογραφίας του 1824.

Προσθέτουμε ακόμη ότι αντίγραφα της προσωπογραφίας του 1824 θα πρέπει να θεωρούνται και οι προσωπογραφίες του Ρήγα, οι οποίες έχουν καταχωριστεί στη γερμανική έκδοση του 4<sup>ου</sup> τόμου της *Ελληνικής Επανάστασης* του Rouqueville, 1825, και του J.- P. von Homthal, *Geschichte der Wiedergeburt Griechenlands*, Χαϊδελβέργη 1825. Επίσης, την προσωπογραφία του Ρήγα του 1824 προτάσσει και ο Χριστόφορος Περραιβός το 1836 στα *Πολεμικά Απομνημονεύματα*, αναγράφοντας μάλιστα ότι προέρχεται «*Εκ της Βασιλικής Λιθογραφίας εν Αθήναις*».

Σημειώνουμε ακόμη ότι στο βιβλιοδετημένο χειρόγραφο του *Φυσικής Απάνθισμα* του Ρήγα, το οποίο απόκειται στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος, (αρ. 1288), προσφορά των αδελφών Ποστολάκα, των εκ Μετσόβου μεγάλεμπορων στη Βιέννη, έχει προστεθεί και η προσωπογραφία του Ρήγα από την έκδοση του 1824, καθώς και αντίτυπο της έντυπης έκδοσης του *Φυσικής απάνθισμα*. Μάλλον θα προστέθηκε από τον Νικόλαο Ποστολάκα, ο οποίος ήταν βιβλιόφιλος και είχε αξιόλογη βιβλιοθήκη στη Βιέννη<sup>17</sup>.

Συμπερασματικά μπορεί να υποστηριχθεί ότι ο Ρήγας κατά την εποχή έκδοσης των χαρτών του με τις χαρακτηριστικές εργασίες του χαρακτή Franz Müller, πιθανότατα τότε να εξέδωσε και την προσωπογραφία του. Αυτή θα ήταν στα πράγματα του κατά τη σύλληψη στην Τεργέστη, και αυτήν την προσωπογραφία του θα είχε προσφέρει στον καθηγητή του πανεπιστημίου Freiburg μαζί με τη *Χάρτα της Ελλάδος*, και αυτήν θα χρησιμοποίησαν οι εκδότες του βιβλίου του 1824, όπου πλέον έχουμε την πρώτη απεικόνιση του Ρήγα.

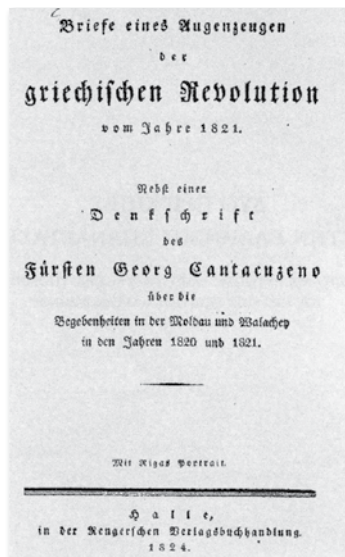
---

16. Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, *Ρήγας Βελεστινλής. Έκθεση αφιερωμένη στα 200 χρόνια από το θάνατό του*, Αθήνα 1998, σελ. 14.

17. Λεάνδρου Βρανούση, *Ρήγας*, Βασική Βιβλιοθήκη, αρ. 10, Αθήνα [1954], σελ. 265. Κώστα Πέτσιου, Εισαγωγή-επιμέλεια-σχόλια, *Ρήγα Βελεστινλή, Φυσικής απάνθισμα*, Βουλή των Ελλήνων, τόμ. δεύτερος, Αθήνα 2002, σελ. 30, υποσημ. 73. Βάσω Σεφηνίδου, *Έλληνες στη Βιέννη (18<sup>ος</sup> –μέσα 19<sup>ου</sup> αιώνα)*, εκδ. «Ηρόδοτος», Αθήνα 2011, σελ. 229.



Η χαλκογραφία με την προσωπογραφία του Ρήγα Βελεστινλή στο βιβλίο, «*Briefe eines Augenzeugen des griechischen Revolution vom Jahre 1821...*», ό.π., το οποίο εκδόθηκε στην Άλλη το 1824.



Ο τίτλος του γερμανικού βιβλίου, «*Briefe eines Augenzeugen des griechischen Revolution vom Jahre 1821...*», το οποίο εκδόθηκε το 1824 στην Άλλη με την προσωπογραφία του Ρήγα.



Ν. Μοσχολάκη, *Ρήγας Βελεστινλής*. Σχέδιο με μολύβι σε χαρτί, διαστ. 0.19x0.12 μ. Αρ. κατ. 1415. Η προσωπογραφία του Ρήγα βρέθηκε το 1895 στην οικία Κοπανάρη στη Μακρινίτσα. Τον ίδιο χρόνο κατατέθηκε στο Εθνικό Ιστορικό Μουσείο. Ανεξακρίβωτη μαρτυρία φέρει τον Ν. Μοσχολάκη σύγχρονο και φίλο του Ρήγα. Κάτω από την εικόνα οι στίχοι:

*Τι με βλέπεις; Είσαι Έλληνα; θέλεις να με μιμηθείς;  
 Στάδιο σ' ανοίγω δόξης, έμβα να αγωνισθείς.  
 Σε φόνευσαν κακόβουλοι αλλά θα σ' αναστήσουν  
 μ' εικόνες και αγάλματα όσοι οπίσω μένουν...*

(Οι τρεις τελευταίες εικόνες με τις λεζάντες ελήφθησαν από το έντυπο του Εθνικού Ιστορικού Μουσείου, «Ρήγα Βελεστινλή Θεεταλού, Έκθεση αφιερωμένη στα 200 χρόνια από το θάνατό του», Αθήνα 1998).



Αυγ. Πικαρέλλη, *Ρήγας Βελεστινλής*, αντίγραφο ελαιογραφίας σε ξύλο που ανήκε στην οικογένεια Ι. Γ. Παπαστεφάνου από την Πάτρα.

*Ελαιογραφία σε τσίγκο, 0.29x0,24 μ. Αρ. κατ. 1674.*

Η πρωτότυπη εικόνα, που έφερε την ένδειξη *Τεργέστη 13 8βρίου 1794*, περιήλθε στην κατοχή του Συρρακιώτη Ι. Παπαστεφάνου, ο οποίος ήταν έμπορος στη Βλαχία και γνωστός του Ρήγα. Η προσωπογραφία αυτή παρουσιάστηκε το 1884 στην *Έκθεση Κεμηλίων του Ιερού Αγώνος στον Παρνασσόν*. Το 1897, «πιστόν αντίγραφον» του έργου φιλοτέχνησε ο Αυγ. Πικαρέλλης για το Εθνικό Ιστορικό Μουσείο. Σήμερα η αυθεντική προσωπογραφία του Ρήγα, της οικογένειας Παπαστεφάνου, αγνώστου ζωγράφου, λανθάνει.



Ρήγας Βελεστινλής.

Χαλκογραφία από την έκδοση του J.-P. von Hornthal, *Geschichte der Wiedergeburt Griechenlands*, Heidelberg, 1825.



# Ελληνικός και Ευρωπαϊκός Διαφωτισμός: Η συνθετική διάστασή τους στο έργο του επαναστάτη Ρήγα Βελεστινλή

(Πρακτικά Δ' Συνεδρίου: *Ελληνικός και Ευρωπαϊκός Διαφωτισμός*, της Ειδικής Συνοδικής Επιτροπής Πολιτιστικής Ταυτότητας της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, (23-24 Οκτωβρίου 2015), εκδόσεις Αρχονταρίκι, Αθήνα 2016, σελ. 367-390)

Σαν την εύκαρπη χώρα της Μεσοποταμίας την αρδευόμενη από τους δύο ποταμούς της, παρόμοια και το έργο του Ρήγα Βελεστινλή εμπλουτίζεται από την ελληνική και ευρωπαϊκή πνευματική δημιουργία, τον ελληνικό και τον ευρωπαϊκό διαφωτισμό, αντίστοιχα. Ο Ρήγας ακολούθησε μια συνθετική διαδικασία στη θεωρητική συγκρότησή του καθώς και στη συγκρότηση του στρατηγικού σχεδίου της επανάστασής του. Η συνθετική αυτή διαδικασία του Ρήγα τεκμαίρεται από τη συστηματική μελέτη των έργων του<sup>1</sup>, όπως επίσης και από την διερεύνηση υλοποίησης του στρατηγικού σχεδίου της επανάστασής του για την απόκτηση της ελευθερίας από την οθωμανική απολυταρχική

---

1. Πρώτη απόπειρα έκδοσης των *Απάντων* του Ρήγα ήταν εκείνη του Λεάνδρου Βρανούση το 1968 στη Σειρά *Απαντα Νεοελλήνων Κλασικών*, σε δύο τόμους, που όμως δεν ήταν πλήρης και επί πλέον χωρίς ευρετήρια. Δεύτερη απόπειρα ήταν της Βουλής των Ελλήνων 2000-2002, η οποία με τον τίτλο «*Απαντα τα Σωζόμενα*» εξέδωσε μόνο τα πέντε βιβλία, εκ των οποίων τα δύο χωρίς τα σχετικά ευρετήρια και δεν περιλαμβάνονται τα υπόλοιπα έργα του Ρήγα, η *Επιπεδογραφία της Κωνσταντινουπόλεως*, η *Χάρτα της Ελλάδος*, η *Νέα Χάρτα της Βλαχίας*, η *Γενική Χάρτα της Μολδοβίας* και η εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα ολοκληρώθηκε το 2006 η αναστατική επανέκδοση για πρώτη φορά όλων των έργων του Ρήγα Βελεστινλή με τα αντίστοιχα ευρετήρια τους και το σχολιασμό τους με την επιμέλεια του Δημ. Καραμπερόπουλου, και επί πλέον το 2007 κατά την επέτειο των 250 χρόνων από τη γέννηση του Ρήγα (1757-2007) κυκλοφορήθηκαν και σε ψηφιακό δίσκο (CD-ROM).

εξουσία και την εν συνεχεία δημιουργία μιας δημοκρατικής πολιτείας στο Βαλκανικό χώρο<sup>2</sup>.

Για την επιτυχή οργάνωση των επί μέρους του στρατηγικού σχεδίου της επανάστασής του, ο Ρήγας έκανε σύνθεση στοιχείων από τον Ελληνικό και τον Ευρωπαϊκό Διαφωτισμό, χωρίς να αγκιστρωθεί φανατικά σε ένα εξ αυτών. Χρησιμοποίησε συνθετικά τα κατάλληλα στοιχεία εξ αυτών, όπως διαπιστώνεται από την εν συνεχεία διερεύνηση των τριών μερών του στρατηγικού σχεδίου της επανάστασής του, με την προετοιμασία της επανάστασης, τον ένοπλο αγώνα και τον δημοκρατικό τρόπο διοίκησης του απελευθερωμένου μετά την επανάστασή του βαλκανικού χώρου.

\*\*\*

Ωστόσο όμως, από τα πρώτα έργα του, τα οποία εξέδωσε κατά την αρχική επίσκεψή του στη Βιέννη το 1790, διαφαίνεται η συνθετική τακτική του Ρήγα μεταξύ του Ελληνικού και του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού. Συγκεκριμένα, για τη συγγραφή του βιβλίου του *Φυσικής απάνθισμα*<sup>3</sup>, όπως έχουμε δείξει με τις εργασίες μας, ο Ρήγας χρησιμοποίησε τη Γαλλική *Εγκυκλοπαιδεία (Encyclopédie)*<sup>4</sup> των Diderot και D'Alembert, το επίτευγμα αυτό του Γαλλικού Διαφωτισμού, για να καταπολεμήσει τις προλήψεις και τις δεισιδαιμονίες, οι οποίες ήταν διαδεδομένες μέσα στο λαό. Μάλιστα, ο Ρήγας μνημονεύει σε υποσημείωση στο *Φυσικής απάνθισμα* και ένα σχετικό παράδειγμα για τους «βρυκόλακες», οι οποίοι τάχα εμφανίζονταν στο χριστιανικό νεκροταφείο του Βελεστίνου, τη γενέτειρά μου, δεισιδαιμονίες τις οποίες θα βίωσε τότε που ζούσε στα παιδικά και τα νεανικά του χρόνια.

Πήρε λήμματα από την Γαλλική *Εγκυκλοπαιδεία* για τα θέματα του βιβλίου του *Φυσικής απάνθισμα*, με σκοπό να βοηθήσει να «αναλάβει το πεπτωκός ελληνικόν γένος», όπως γράφει τον πρόλογό του. Παράλληλα όμως σε πολλά

2. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Το όραμα του Ρήγα Βελεστινλή: Το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασής του», *Πρακτικά Συνεδρίου (30-31 Μαρτίου 2013), Παιδεία και εθνική συνείδηση στον ελληνικό κόσμο. Από την Άλωση μέχρι τις παραμονές της Επανάστασης του 1821. Ζητήματα έρευνας και ερμηνείας*, Αθήνα 2014, σελ. 130-159.

3. Ρήγα Βελεστινλή, *Φυσικής απάνθισμα*, Βιέννη 1790, αναστατική επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, με την προσθήκη ευρετηρίου, Αθήνα 2006, στην οποία αντιστοιχούν οι μνημονευόμενες στη συνέχεια σελίδες.

4. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Η Γαλλική “Encyclopédie” ένα πρότυπο του έργου του Ρήγα “Φυσικής απάνθισμα”», *Ο Ερασιστής*, τόμ. 21, 1997, σελ. 95-128, και ανεξάρτητα Αθήνα 2000 (σελ. 42).

σημεία του βιβλίου του, ο Ρήγας εμπλουτίζει το κείμενο αυτό, που μετέφρασε από την Γαλλική *Εγκυκλοπαιδεία*, με στοιχεία δηλωτικά του Ορθόδοξου Ανατολικού πιστεύω του. Μνημονεύει τη «*Θεία Γραφή*» και χρησιμοποιεί τον όρο «ο μέγας δημιουργός» (σελ. 29 και 55), όπως χαρακτηριστικά γράφει, «*Κατά την Θείαν Γραφήν το νερόν, ήτοι η θάλασσα εκτίσθη πρώτον, και δεν επιδέχεται αμφιβολίαν πως την αλάτισεν ευθύς ο μέγας δημιουργός, καθώς είναι έως τώρα*».

Επίσης, σε άλλα σημεία του βιβλίου *Φυσικής απάνθισμα* αναφέρεται στην «*Θεία πρόνοια*» και στον «*δημιουργό*», «*Ημείς ιζεύρομεν πως η Θεία πρόνοια δεν έκαμε πράγμα περιττόν εις τον κόσμον*» (σελ. 158), «*εις το πλάγι της μήτρας παρατηρούν οι ανατόμοι ένα μικρόν σακουλάκι (=ωθήκη) μέσα εις το οποίον ο δημιουργός του παντός έβαλεν ένα κάποιον αριθμόν μικρών αυγών (=ωαρίων)*», (σελ. 146). Ακόμη, χαρακτηριστικά παρατηρεί για την σοφία του Δημιουργού, «*Όθεν ας φωνάζωμεν όλοι ομού, Κύριε τα έργα σου είναι μεγάλα και πολλά, πάντα εν σοφία εποίησας και έργα των χειρών σου εισίν οι ουρανοί*», (σελ. 107). Ωστόσο, μνημονεύει το ηλιοκεντρικό σύστημα και τον Κοπέρνικο, τις πρόσφατες σχετικές επιστημονικές επιτεύξεις, προσθέτοντας μια υποσημείωση, την οποία έλαβε την τελευταία στιγμή από την Γαλλική *Εγκυκλοπαιδεία*, όπως έχουμε υποστηρίξει<sup>5</sup>, για την συνεισφορά των αρχαίων Ελλήνων, του Νικήτα Συρακούσιου για την περιφορά της γης περί τον άξονά της, του Φιλόλαου και του Αρίσταρχου του Σάμιου για την περιφορά της γης περί τον ήλιο.

Παρόμοια, ο Ρήγας και στο λογοτεχνικό μετάφρασμά του από τα γαλλικά *Σχολείον των ντελικάτων εραστών*<sup>6</sup> στον πρόλογο του επισημαίνει στον αναγνώστη ότι ορισμένοι θα ακονίσουν την γλώσσα τους για να τον κατηγορήσουν ότι μετέφρασε από την Ευρώπη «*ερωτική ύλη*», ερωτικά δηλαδή διηγήματα για τους νέους και τις νέες. Όμως, τονίζει ότι τα ερωτικά αυτά διηγήματα καταλήγουν σε γάμο, ο οποίος, όπως τονίζει, είναι μυστήριο σύμφωνα με την Ανατολική Ορθόδοξη Εκκλησία. Άριστος συνδυασμός μεταξύ της ευρωπαϊκής και της ελληνικής πνευματικής δημιουργίας.

Ακόμη, εκείνη την εποχή εμπλούτιζε τις πολιτικοκοινωνικές του γνώσεις με ένα αξιόλογο έργο του γαλλικού διαφωτισμού, το *Πνεύμα των νόμων* του

5. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Η Γαλλική “Encyclopédie” ένα πρότυπο...», *ό.π.*, σελ. 101, υποσ. 23.

6. Ρήγα Βελεστινλή, *Σχολείον των ντελικάτων εραστών*, Βιέννη 1790, αναστατική επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, με την προσθήκη ευρετηρίου, Αθήνα 2006, σελ. [α’].

Μοντεσκιέ (Montesquieu, 1689-1755). Το είχε μάλιστα μεταφράσει κατά το ήμισυ και σκόπευε να το τύπωνε, όπως ο ίδιος δήλωνε στην τελευταία σελίδα του *Φυσικής απάνθισμα*, «*Αν κανένas φιλογενής αγαπά να κοπιάση μεταφράζοντας προς όφελος του Γένους κανένα βιβλίον, ας μην επιχειρισθή το Esprit des loix par monsieur Montesquieu επειδή και είναι μισομεταφρασμένον υπ' εμού και τελειώνοντας έχει να τυπωθή*».

Παράλληλα, ο Ρήγας διάβαζε τον *Αιμίλιο* του Ρουσσώ (J.J. Rousseau, 1712-1778), όπως έχει τεκμηριωθεί από τον Λέανδρο Βρανούση<sup>7</sup>, ο οποίος ταύτισε τα γαλλικά κείμενα στον πρόλογο του *Φυσικής απάνθισμα*, πως ήταν από τον *Αιμίλιο*. Στο ίδιο βιβλίο ο Ρήγας μας δίνει την πληροφορία ότι μελετούσε τα έργα του Βολταίρου, (Voltaire, 1694-1778). Συγκεκριμένα στο κεφάλαιο «Περί παλίρροιών»<sup>8</sup> αναφέρει ότι διάβαζε τα έργα του Βολταίρου και επισημαίνει ένα λάθος του, όταν υποστήριζε πως στη Μεσόγειο θάλασσα δεν υπάρχουν παλίρροιες. Χαρακτηριστικά, ο Ρήγας σημειώνει σε πρώτο πρόσωπο, «*Αναγινώσκοντας τα συγγράμματα του περιφήμου Βολταίρ, είδον εις σαράντα μέρη αποφασιστικώς [=κατηγορηματικώς] να λέγη πως εις την Μεσόγειον θάλασσαν, δεν είναι παλίρροιαι και απόρησα πως έκαμε τοιούτον λάθος ένα τόσο μεγάλο πνεύμα*». Μάλιστα, ο Ρήγας σε ηλικία 33 ετών κρίνει αυτήν την άποψη του Βολταίρου, που δείχνει τη δυναμική και το ανεξάρτητο του πνεύματός του, «*Πλήν συγχωρητέος, επειδή πάντοτε επισφαλείς αι επίνοιαι και των πλέον σοφών ανθρώπων*».

Πράγματι, ο Βολταίρος υποστηρίζει ότι δεν υπάρχουν παλίρροιες στη Μεσόγειο θάλασσα, όπως για παράδειγμα γράφει σχετικά στο έργο του *Elemens de la philoshophie de Newton, 1738*<sup>9</sup>, (III partie, ch.13), «*...ils oublient que la Méditerranée ne croupit point, quoiqu' elle n'ait point de marée*». Ευελπιστούμε πως κάποια στιγμή θα γίνει μια αναλυτική διερεύνηση αν πράγματι είναι στα έργα του Βολταίρου σαράντα οι αναφορές για το ότι δεν υπάρχουν παλίρροιες στη Μεσόγειο ή είναι μια σχηματική υπερβολή του Ρήγα για να δείξει το λάθος του Βολταίρου<sup>10</sup>.

7. Λ. Βρανούση, *Ρήγας*, Αθήνα [1954], σελ. 254. Ρ. Αργυροπούλου-Λουγγή, «Η απήχηση του έργου του Ρουσσώ στον Νεοελληνικό Διαφωτισμό», *Ο Ερασιστής*, τόμ. 11, 1974, σελ. 197-216.

8. Ρήγας Βελεστινλής, *Φυσικής απάνθισμα...*, ό.π., σελ. 64.

9. Σύμφωνα με την ενημέρωσή μας από το Ίδρυμα Βολταίρου του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης το κείμενο βρίσκεται στα Άπαντα του Βολταίρου, OCV, vol. 15, p. 511.

10. Ενδιαφέρουσα πάντως είναι και η εργασία του Βολιώτη Καθηγητού Ιστορίας του Πανεπιστημίου Αθηνών Δημητρίου Παντελοδήμου, «Ενέργειες του Βολταίρου προς απελευθέρωση της Ελλάδος

Από τα παραπάνω παρατηρούμε ότι ο Ρήγας ήδη από την πρώτη περίοδο της πνευματικής του παρουσίας ακολουθούσε μια συνθετική τακτική, χρησιμοποιώντας στοιχεία από τον ευρωπαϊκό διαφωτισμό και από την ελληνική εμπειρία.

\*\*\*

Η συνθετική τακτική του Ρήγα μεταξύ του ευρωπαϊκού και ελληνικού διαφωτισμού παρατηρείται και στη δεύτερη φάση της δημιουργικής του παραγωγής, στα έργα του 1797. Σε αυτά παρατηρούμε τη συγκρότηση ενός στρατηγικού σχεδίου για την επανάσταση των σκλαβωμένων με σκοπό την ελευθερία τους και τη δημιουργία μιας κοινωνικής δημοκρατικής πραγματικότητας στο Βαλκανικό χώρο. Έπαιρνε στοιχεία και από τους δύο πνευματικούς χώρους, επιδιώκοντας να έχει όσο το δυνατόν τη μέγιστη απόδοση των επαναστατικών του προσπαθειών για το τελικό αποτέλεσμα, το γκρέμισμα της οθωμανικής τυραννίας και την απόκτηση της ελευθερίας.

Στο πρώτο μέρος του στρατηγικού του σχεδίου γίνεται προετοιμασία της επανάστασής του. Ήθελε ο Ρήγας να ενισχύσει πρώτα το ηθικό των σκλαβωμένων, να τους εμπυχώσει, ώστε να πάρουν τα όπλα για τον ένοπλο αγώνα της επανάστασης. Γνώριζε ο Ρήγας πως με στιχουργήματα δεν εμπυχώνονται οι σκλαβωμένοι. Μόνο με παιάνες εμπυχώνονται. Γι' αυτό και συνέθεσε τον *Θούριο* και τον *Ύμνο Πατριωτικό*. Τόνιζε ο Ρήγας πως πάνω και από τη ζωή το πρώτιστο αγαθό είναι η ελευθερία, «*Καλλιό 'ναι μιας ώρας ελεύθερης ζωής, παρά σαράντα χρόνοι σκλαβιά και φυλακή*» (*Θούριος*, στίχ. 7-8). Όσοι έκτοτε άκουγαν τα κηρύγματα του *Θούριου*<sup>11</sup>, άλλαζε η ψυχή τους για απόφαση για αγώνα. Πολλά τα παραδείγματα, όπως εκείνο το χαρακτηριστικό το μνημονεύμενο από τον Φωριέλ<sup>12</sup> στα χρόνια του Αγώνα.

---

κατά την διάρκεια του Ρωσσο-τουρκικού πολέμου 1768-1774», ανάτυπο εκ του περιοδικού *Ηπειρωτική Εστία*, τεύχ. 211-212, Ιωάννινα 1969.

11. Απ. Β. Δασκαλάκη, *Τα εθνεγερτικά τραγούδια του Ρήγα Βελεστινλή*, έκδοση Ε.Γ. Βαγιονάκη, Αθήνα 1977, σελ. 16-53. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Ο Θούριος εμπυχωτής των ραγιάδων επαναστατών*, έκδοση Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστινού-Ρήγα, Αθήνα 2009. Του ιδίου, *Ρήγα Βελεστινλή Θούριος: Ανάλυση*, υπό δημοσίευση στα Πρακτικά του Συνεδρίου «Ελεγεία, πατριωτικά Θούρια στην ελληνική ποίηση από 7ο αι. μέχρι σήμερα», 21 Ιουλίου 2013, Βάλια Κάλντα Γρεβενών, και σε ανάρτηση, [www.karaberopoulos.gr/images/files/Thourios.Analysis.pdf](http://www.karaberopoulos.gr/images/files/Thourios.Analysis.pdf)

12. Cl. Fauriel, *Chants populaires de la Grèce moderne*, Paris, 1825, τόμ. 2, σελ. 15 κ.εξ.

Ενδιαφέρον έχει να επισημανθεί ότι ο Ρήγας για τη μουσική των δύο αυτών επαναστατικών τραγουδιών, των παιάνων, χρησιμοποίησε γνωστή μουσική της εποχής στην Ελλάδα και τη Γαλλία αντίστοιχα. Για μεν τον *Θούριο*, όπως γράφει και στον τίτλο, χρησιμοποίησε το πλατιά τότε διαδεδομένο τραγούδι «*Μια προσταγή μεγάλη*», το οποίο αναφέρεται στα πρόσφατα κατορθώματα του Λάμπρου Κατσώνη<sup>13</sup> (1752-1804). Έτσι, γρήγορα ο *Θούριος* διαδόθηκε απ' άκρη σε άκρη του Βαλκανικού χώρου, ενισχύοντας την απόφαση των σκλαβωμένων για επανάσταση, για την ελευθερία τους.

Παράλληλα, στον δεύτερο παιάνα του με τίτλο *Ύμνος πατριωτικός*, για να εμψυχώσει τους σκλαβωμένους ο Ρήγας μνημονεύει, εκτός από τους προγόνους, Ηρακλή, Λεωνίδα, Μέγα Αλέξανδρο, και 35 φημισμένους κλεφταρματολούς και επί πλέον στη στροφή 13 αναφωνεί πως όποιος είναι καλός και ορθόδοξος χριστιανός πρέπει να αρχίσει τον ένοπλο αγώνα για να συνδράμει το γένος του,

«*Όποιος λοιπόν είναι καλός,  
κι ορθόδοξος χριστιανός,  
με τ' άρματα στο χέρι,  
ας δράμη σαν ξεφτέρι,  
το γένος του να σώση*».

Αλλά σε αυτόν τον παιάνα ο Ρήγας χρησιμοποίησε τη μουσική από την ευρύτατα διαδεδομένη γαλλική *Καρμανιόλα*, «*Το φοβερό αυτό εμβατήριο της γκιλλοτίνας... που η μουσική του ηχούσε σαν εγερτήριο σάλπισμα, ενθουσίαζε τα πλήθη κι ενέπνεε τρόπο στους αντιπάλους*», όπως γράφει ο Λέανδρος Βρανούσης<sup>14</sup>.

Επί πλέον, ο Ρήγας για να ενισχύσει το ηθικό των σκλαβωμένων πρόσφερε ως πρότυπο ανδρείας, αγωνιστικότητας και αποφασιστικότητας τον Μέγα Αλέξανδρο<sup>15</sup>, μια πολύ σωστή κίνηση διότι γνώριζε τη δύναμη του προτύπου, το οποίο έχει ανάγκη ο λαός. Παίρνει από το Μουσείο της Βιέννης σχετική παράσταση και τυπώνει την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου, με τους τέσσερις στρατηγούς του και τέσσερις παραστάσεις από τα κατορθώματά του,

13. Βλ. Γιούρι Πριάχιν, *Ο Λάμπρος Κατσώνης στην ιστορία της Ελλάδας και της Ρωσίας*. Επιμέλεια-Συμπλήρωμα Πάνου Ν. Στάμου, Αθήνα 2005.

14. Λέανδρου Βρανούση, *Ο «Πατριωτικός Ύμνος» του Ρήγα και η Ελληνική «Καρμανιόλα»*, Αθήνα 1960, σελ.12-13. Το βασικό μέρος της μελέτης αυτής πρωτοδημοσιεύθηκε στον τόμο *Εις μνήμην Κωνστ. Αμάντου*, Αθήνα 1960, σελ. 299-336.

15. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Ο Μέγας Αλέξανδρος του Ρήγα Βελεστινλή, Βιέννη 1797*. Επιμέλεια-Σχόλια, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2006.

τη νίκη στον Γρανικό ποταμό, την είσοδο στη Βαβυλώνα, την οικογένεια του Δαρείου να προσκυνάει στα πόδια το Μ. Αλεξάνδρου, αναγράφοντας πως ο Μ. Αλέξανδρος χάλασε την αυτοκρατορία των Περσών.

Ακόμη, ο Ρήγας για να δείξει στους σκλαβωμένους τη δόξα των προγόνων τους, για να σμιλέψει την ιστορική συνείδησή τους, μετέφρασε από τα γαλλικά και εξέδωσε το βιβλίο *Νέος Ανάχαρσις* του Αββά Barthélemy, το οποίο είχε μεγάλη απήχηση στην Ευρώπη και είχε μεταφραστεί σε όλες σχεδόν τις γλώσσες της Ευρώπης. Είναι ένας ύμνος στη δόξα της αρχαίας Ελλάδος. Ωστόσο όμως, έχει ενδιαφέρον να μνημονεύσουμε και τις παρατηρήσεις του Ρήγα στην λαθεμένη παραπομπή του J.J.Barthélemy στον Όμηρο, διορθώνοντας το σχετικό λάθος του, στοιχείο, το οποίο δείχνει πως οτιδήποτε έπαιρνε το ήλεγχε και έκανε τις απαραίτητες παρατηρήσεις, δείγμα της ανεξαρτησίας του πνεύματός του, και παράδειγμα για τους Έλληνες.

Συγκεκριμένα, ο Γάλλος συγγραφέας κάνει αναφορά στο μαντείο της Δωδώνης της Ηπείρου στην αρχή του Κεφ. ΛΣΤ'. «*Οδοιπορεία της Ηπείρου*», (σελ. 162) και παραπέμπει στον Όμηρο, «*Όμηρ. Ιλιάδ. Β', στίχ. 750*». Η παραπομπή αυτή είναι η ίδια, όπως παρατηρήσαμε, και στο γαλλικό κείμενο, «*Homer, Iliad 2, v. 750*». Σε εκτενή υποσημείωσή του ο Ρήγας διορθώνει τον Γάλλο συγγραφέα με την επισήμανση ότι ο Όμηρος στην παρατεθείσα παραπομπή ομιλεί για την Δωδώνη της Θεσσαλίας, το σημερινό Λιβιάδι<sup>16</sup> και όχι για τη Δωδώνη της Ηπείρου. Μάλιστα ο Ρήγας παραθέτει και το σχετικό χωρίο από τον Όμηρο με μερικές παρατηρήσεις, για να έχει ο αναγνώστης σωστή εικόνα για τη διόρθωση που κάνει. Χαρακτηριστικά ο Ρήγας γράφει, «*Η μαρτυρία του Ομήρου, οπού αναφέρει εδώ ο Ανάχαρσις, ας μοι είναι συγχωρημένον να ειπώ, ότι είναι δι' άλλην Δωδώνη:*

*Γουνεύς δ' εκ Κύφου ήγε δύο και είκοσι νήας  
Τώδ' Ενιήνες έποντο μενεπτόλεμοι τε Περαιβοί,  
Οι περί Δωδώνη ν δυσχείμερον οικι' έθεντο,  
Οι τ' αμφ' ιμερτόν Τιταρήσιον έργ' ενέμοντο.*

*Αύτη η πλησίον του Τιταρησίου Δωδώνη κείται εις τας εσχατίας του Ολύμπου εις την Θεσσαλίαν και λέγεται σήμεραν Λιβιάδι. Και εν ή το μαντείον, εις τας του Τομάρου εις την Ηπειρον, και λέγεται παλαιά Αγία Παρασκευή. Η μεν παράλιος του Θερμαϊκού κόλπου, η δε μακρά απέχουσα και του Αδριατικού. Και άλλως,*

---

16. Στη *Χάρτα της Ελλάδος*, φύλλο 5, στη Θεσσαλία δίπλα στον Τιταρήσιο ποταμό ο Ρήγας γράφει «*Δωδώνη.Λιβιάδι*».

η δυτική Ελλάδα δεν συμπεριείχετο εις την κατά Τρωάδος συνωμοσίαν<sup>17</sup>, οπού να ισχύη η μαρτυρία. Φαίνεται ουν, ότι η ομωνυμία εξηπάτησε τον θεϊόν αυτόν συγγραφέα. Πλην, αμφότεραι ορειναί, δυσχείμεροι, και εις τον αυτόν σχεδόν παράλληλον κείμεναι<sup>18</sup>. Διαπιστώνεται κατ' αυτόν τον τρόπο ότι ο Ρήγας μελετούσε και την ελληνική γραμματεία.

Επί πλέον διαπιστώνεται ότι ο Ρήγας συνδέει το ένδοξο παρελθόν με το παρόν, αναγράφοντας δίπλα στα αρχαία τοπωνύμια τη σύγχρονή τους ονομασία, συμβάλλοντας κατ' αυτόν τον τρόπο στη γνώση του ιστορικού παρελθόντος, της πνευματικής κληρονομιάς, στοιχεία απαραίτητα για την εμπύχωση των σκλαβωμένων. Για παράδειγμα γράφει «Αίγιον-Βοστίτσα», «Λευκάς-αγία Μαύρα», «Φεραί-Βελεστίνo», «Συκούριον-Κεσερλί», γίνεται έτσι ο Ρήγας πρωτεργάτης της αντικατάστασης των ξενόγλωσσων τοπωνυμίων με αντίστοιχα ελληνικά, τα οποία λόγω της σκλαβιάς χάθηκαν, όπως παρατηρούσε και για τα ονόματα των χωρών, των οποίων μνημονεύει τα τούρκικα ονόματά τους σε υποσημείωση στο *Νέο Ανάχαρσι* με την παρατήρηση, «*Αφού εχάσαμεν το παν, συνεχάσησαν και τα ονόματα των χωρών*»<sup>19</sup>.

Στο πλαίσιο της ενδυνάμωσης της ιστορικής συνείδησης των σκλαβωμένων με την ανάδειξη του ένδοξου παρελθόντος, ο Ρήγας επί πλέον μετέφρασε *Τα Ολύμπια*<sup>20</sup> του Μεταστάσιο (Pietro Metastasio, 1698-1792), για να δείξει τα ολυμπιακά αγωνίσματα της αρχαιότητας. Μάλιστα, στο εισαγωγικό κείμενό του δίνει και μια σημαντική πληροφορία, πως πολλά εξ αυτών των Ολυμπιακών αγωνισμάτων διατηρούνταν στην εποχή του στον σκλαβωμένο ελληνικό χώρο. Δείχνει κατ' αυτόν τον τρόπο τη διαχρονικότητα του ελληνισμού.

17. Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι ο Ρήγας χαρακτηρίζει ως «συνωμοσίαν» την εκστρατεία κατά της Τροίας.

18. *Ρήγα Βελεστινλή, Νέος Ανάχαρσις, τόμος τέταρτος, Βιέννη 1797*, αναστατική φωτομηχανική επανέκδοση με την επιμέλεια-σχολιασμό-ευρετήριο Δημ. Καραμπερόπουλου από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2006, σελ. 162-163. Προσθέτουμε ότι, όπως παρατηρήσαμε, ο Χρυσοβέργης Κουροπαλάτης, ο οποίος μετέφρασε και εξέδωσε το 1819 την *Περιήγησιν του Νέου Αναχάρσιδος*, Βιέννη 1819, τόμ. τρίτος, σελ. 272, παραθέτει την παραπομπή στον Όμηρο του Γάλλου συγγραφέα χωρίς καμία διόρθωση ή μνεία της παρατήρησης του Ρήγα, στοιχείο που δείχνει ότι δεν πρόσεξε το λάθος και δεν θα διάβαζε την έκδοση του Ρήγα με τη σχετική διόρθωση.

19. *Ρήγα Βελεστινλή, Νέος Ανάχαρσις...*, ό.π., σελ. 125.

20. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Ο Ρήγας μεταφραστής των Ολυμπίων του Μεταστάσιο*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2001.



Παρατηρούμε ότι κατά την προετοιμασία της επανάστασής του, που αποτελεί το πρώτο μέρος του στρατηγικού σχεδίου του, ο Ρήγας χρησιμοποίησε στοιχεία από την ελληνική και τη γαλλική πνευματική δημιουργία για να εμφυσήσει τους σκλαβωμένους, να ενισχύσει το ηθικό τους και να σμιλεύσει την ιστορική αυτοσυνειδησία τους, ώστε να φθάσουν στο επίπεδο να αδράξουν τα όπλα για τον ένοπλο αγώνα, που θα χρειαζόταν και τη ζωή τους να θυσιάσουν.

\*\*\*

Γνώριζε ο Ρήγας πως χωρίς τη στρατιωτική νίκη ενάντια στην οθωμανική τυραννία δεν αποτινάσσεται η σκλαβιά, δεν αποκτιέται η ελευθερία. Γι' αυτό, εκτός από την ενίσχυση του ηθικού και την εμφύχωση των σκλαβωμένων, περιέλαβε στο στρατηγικό σχέδιο της επανάστασής του τον ένοπλο αγώνα των σκλαβωμένων ενάντια στην απολυταρχική οθωμανική εξουσία. Και για τον σκοπό αυτό χρησιμοποίησε πάλι στοιχεία από την ευρωπαϊκή δημιουργία και την ελληνική εμπειρία.

Συγκεκριμένα, ο Ρήγας ενδιαφέρθηκε για την εκπαίδευση των σκλαβωμένων, καθώς οι περισσότεροι από αυτούς ήταν άπειροι στην τέχνη του πολέμου<sup>21</sup>. Μόνο αν ήταν εκπαιδευμένοι στην τέχνη του πολέμου θα ήταν δυνατόν να αντιπαλαίσουν με τα εξασκημένα οθωμανικά στρατεύματα<sup>22</sup>. Έτσι, ο Ρήγας πριν από την κάθοδό του στην Ελλάδα μετέφρασε το *Στρατιωτικόν Εγκόλπιον*<sup>23</sup> του διάσημου Αυστριακού στρατάρχη L.A. von Khevenhüller (1683-1744)

- 
21. Απόστολου Βακαλόπουλου, *Τα ελληνικά στρατεύματα του 1821. Οργάνωση, ηγεσία, τακτική, ήθη, ψυχολογία*, εκδόσεις Καραγιάννη, Θεσσαλονίκη 1970, βλ. ενδεικτικά στη σελ. 18, «...οι Έλληνες και προπάντων οι Πελοποννήσιοι έμπαιναν στον πόλεμο “αυτοσύλληκτοι” και αγύμναστοι. Καθένας, έχοντας για σύνθημα την κραυγή “θάνατος στους Τούρκους”, οπλιζόταν αυθόρμητα με ό,τι μπορούσε και χτυπούσε τον πιο κοντινό του εχθρό. Σε όλη την επαναστατημένη Ελλάδα παρατηρήθηκε το ίδιο».
  22. Λίγα χρόνια αργότερα ο Αδαμάντιος Κοραής συμβούλευε σχετικά τους νέους Έλληνες, «Όσοι είσθε την ηλικίαν νεώτεροι, προθυμήθητε να μάθετε από τους σοφούς Γάλλους την τακτικήν, ήγουν την επιστήμην του πολέμου, επιστήμην η οποία πολλαπλασιάζει την φυσικήν δύναμην, αυξάνει το θάρσος και την ανδρείαν, επιστήμην, εις ολίγα λόγια, αναγκαιοτάτην εις εκείνους όσοι θέλουσι να ζώσιν ελεύθεροι», *Σάλπισμα πολεμιστήριον*, εν Αλεξανδρεία, εκ της ελληνικής τυπογραφίας Ατρομήτου του Μαραθωνίου 1801, φωτομηχανική επανέκδοση από ΚΝΕ/ΕΙΕ, Αθήνα 1883, σελ. 17.
  23. Ο γαλλικός τίτλος του βιβλίου είναι *Maximes du guerre* και εκδόθηκε το 1771, έκδοση την οποία πιθανότατα ο Ρήγας να χρησιμοποίησε. Από φωτοαντίγραφο της έκδοσης αυτής της Βιβλιοθήκης του Κογκρέσου μεταφράστηκε στα ελληνικά με σκοπό να το εκδώσουμε με σχετικό σχολιασμό, ώστε να γίνει γνωστό το περιεχόμενο του *Στρατιωτικού Εγκολπίου* του Ρήγα.

και το τύπωσε, ώστε να το έχει έτοιμο στην Ελλάδα. Είναι μια πολύ σωστή ενέργεια του Ρήγα. Δείχνει πόσο προνοητικός και μεθοδικός ήταν. Όμως μετά την προδοσία και τη σύλληψη του Ρήγα, το βιβλίο κατασχέθηκε στο βιβλιοδετείο και έτσι μέχρι σήμερα δεν έχουμε ούτε ένα αντίτυπο. Είναι από τα ζητούμενα της ιστορικής έρευνας. Ότι γνωρίζουμε, το ξέρουμε από τα Ανακριτικά έγγραφα των Λεγρών και Αμάντου<sup>24</sup>, στα οποία γίνεται αναφορά για το *Στρατιωτικόν εγκόλπιον* και για τον σχεδιαζόμενο ένοπλο αγώνα των σκλαβωμένων.

Χαρακτηριστικά, εν προκειμένω, είναι τα λόγια του Ανώνυμου του Έλληνας, για τη σημασία ενός βιβλίου στα ελληνικά για την πολεμική τέχνη. Στην *Ελληνική Νομαρχία*, το 1806 ευχόταν κάποιος να μεταφράσει ένα εγχειρίδιο περί πολεμικής τέχνης, το οποίο θα ήταν απαραίτητο για να την μάθουν οι σκλαβωμένοι, οι οποίοι ήταν άπειροι σε αυτήν, «*Των αρμάτων η επιστήμη είναι διεξοδικωτάτη, και χρειάζεται έν πόνημα όχι μικρόν περί αυτής, δια το οποίον οι νυν Έλληνες μεγάλην χρείαν έχουσι και άμποτες κανένας φιλογενής να το κατορθώση, δια να μάθωσιν όλοι, πόσον η τέχνη του πολέμου είναι μεγάλη*»<sup>25</sup>. Ο Ρήγας είχε ήδη μεταφράσει και εκδώσει το βιβλίο. Δεν γνώριζε ο Ανώνυμος ο Έλλην τη μετάφραση και έκδοση αυτή του Ρήγα, διότι όλα τα αντίτυπα κατασχέθηκαν και καταστράφηκαν μετά την προδοσία του και δεν είχαν κυκλοφορηθεί.

Ακόμη, ο Ρήγας συνιστούσε τη χρήση από τους στρατιώτες, του καινούργιου εξαρτήματος του όπλου στην Ευρώπη, της ξιφολόγχης. Ιδιαίτερα, στο Σύνταγμά του στο Παράρτημα, που είναι δικό του κείμενο, σημείωνε, «*Όλοι οι Έλληνες στρατιώται έχουν μίαν μπαγιονέταν (ξιφολόγγη), την οποίαν φορούν εις την μέσην των ωσάν χαντζιάρι, και εν καιρώ ανάγκης ή παρατάξεως την*

24. Αιμ Λεγρών-Σπ. Λάμπρου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή και των συν αυτό μαρτυρησάντων*, Αθήνα 1891, φωτομηχανική επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα με την προσθήκη ευρετηρίου, (επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου), Αθήνα 1996, (β' έκδ. 2000), σελ. 19. Κων. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1930, αναστατική επανέκδοση με την προσθήκη ευρετηρίου από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, (επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου), Αθήνα 1997.

25. Ανώνυμου του Έλληνας, *Ελληνική Νομαρχία, ήτοι Λόγος περί Ελευθερίας*, εν Ιταλία 1806, Φιλολογική απομνημείωση-κείμενο-σχόλια-εισαγωγή Γ. Βαλέτας, Μελετήματα, Ν. Α. Βέης και Μ. Σιγούρος, Αθήνα <sup>4</sup>1982, σελ. 78. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Τι γνώριζε ο Ανώνυμος συγγραφέας της “Ελληνικής Νομαρχίας” για τον Ρήγα Βελεστινλή», *Νέα Εστία*, τεύχ. 1862, Ιούνιος 2014, σελ. 684-693.

περνούν εις το τουφέκι των»<sup>26</sup>. Προσθέτουμε ότι ο Απόστολος Βακαλόπουλος<sup>27</sup> στο βιβλίο του *Τα Ελληνικά στρατεύματα του 1821*, αναφέρει μαρτυρίες, όπως εκείνης του Φωτάκου και άλλες, για την έλλειψη της ξιφολόγχης στους επαναστάτες του 1821.

Ενδιαφέρον έχει να επισημανθεί ότι στον *Θούριο* του ο Ρήγας έχει πολλά στοιχεία για τον ένοπλο αγώνα των σκλαβωμένων. Δείχνουν την ικανότητα της συστηματικής οργάνωσης και της αποτελεσματικότητας των ενεργειών του. Δίνει οδηγίες για τις χερσαίες και τις ναυτικές ελληνικές δυνάμεις. Συγκεκριμένα, γνώριζε ο Ρήγας ότι πολλοί Έλληνες βρίσκονταν σε ξένους στρατούς, ως απλοί στρατιώτες ή ως αξιωματικοί. Όπως για παράδειγμα στο Βασίλειο της Νεαπόλεως<sup>28</sup> υπήρχε σύνταγμα με πολλούς Έλληνες, καθώς και στο ρωσικό στρατό αρκετοί Έλληνες υπηρετούσαν<sup>29</sup>. Γι' αυτό ο Ρήγας τους προσκαλεί να έρθουν στην πατρίδα και να αγωνιστούν για την ελευθερία της, τονίζοντας το απαράμιλλο πως είναι ενδοξότερο να πεθάνει κανείς για την πατρίδα του, από το να υπηρετεί του ξένους.

*«Και όσοι του πολέμου την τέχνην αγροικούν,  
εδώ ας τρέξουν όλοι, Τυράννους να νικούν.»*

*Ως πότε 'οφικιάλος σε ξένους βασιλείς;  
Έλα να γένης στύλος δικής σου της φυλής.  
Κάλλιο για την πατρίδα κανένας να χαθή,  
ή να κρεμάση φούντα για ξένον στο σπαθί»,*

*Θούριος, στίχ. 51-52, 55-58.*

---

26. Ρήγα Βελεστινλή, *Τα Επαναστατικά. Επαναστατική Προκήρυξη, Δίκαια του Ανθρώπου, Το Σύνταγμα, Θούριος, Ύμνος Πατριωτικός*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστινίου-Ρήγα, Αθήνα 2005, σελ. 61.

27. Απόστολου Βακαλόπουλου, *Τα ελληνικά στρατεύματα του 1821...*, ό.π., σελ. 190.

28. Η *Εφημερίς*, Βιέννη 1797, των Σιατιστινών αδελφών Πούλιου έγραφε σχετικά για το «Μακεδονικό στράτευμα» στο Βασίλειο της Νεαπόλεως. *Εφημερίς, η αρχαιότερη ελληνική εφημερίδα που έχει διασωθεί, Βιέννη 1791-1797*. Ανασυγκρότηση της σειράς σε φωτοτυπική επανέκδοση, επιμ. Λεάνδρου Βρανούση, έτος έβδομον 1797, Ακαδημία Αθηνών, Κέντρον Ερεύνης του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού, Αθήνα 1995, σελ. 540.

29. Ενδεικτικά βλ. Nicholas Charles Pappas, *Greeks in Russian Military Service in the late 18<sup>th</sup> and early 19<sup>th</sup> centuries*, Institute for Balkan Studies, Θεσσαλονίκη 1991.

Παράλληλα, ο Ρήγας ήξερε τη σημαντική ναυτική δύναμη των Ελλήνων, η οποία λίγες δεκαετίες πιο πριν είχε αρχίσει ραγδαία να αναπτύσσεται<sup>30</sup>. Γι' αυτό και απευθύνεται στους ναυτικούς και τους προσκαλεί να κτυπήσουν τον εχθρό.

*«Δελφίνια της θαλάσσης, αζδέρια των νησιών,  
σαν αστραπή χυθήτε, κτυπάτε τον εχθρόν.  
Της Κρήτης και της Νύδρας θαλασσινά πουλιά,  
καιρός είν' της Πατρίδος ν' ακούστε τη λαλιά»,*

Θούριος, στίχ. 77-80.

Γνώριζε ωστόσο ο Ρήγας ότι ο Σουλτάνος υποχρέωνε του σκλάβους Έλληνες των νησιών να στέλνουν τα παλληκάρια τους για ναύτες στην τούρκικη αρμάδα, στα πολεμικά του καράβια. Και ο Ρήγας βροντοφωνεί πως με τη κήρυξη της επανάστασής του όλοι αυτοί οι Έλληνες ναύτες που υπηρετούν αναγκαστικά στα καράβια του σουλτάνου να επαναστατήσουν και να τα κάψουν.

*«Κι όσ' είστε στην αρμάδα, σαν άζια παιδιά,  
οι Νόμοι σας προστάζουν να βάλετε φωτιά»,*

Θούριος, στίχ. 81-82.

Επίσης, ο Ρήγας προσκαλεί και όλους τους Έλληνες, που εξ αιτίας της σκλαβιάς και της τυραννίας ξενιτεύτηκαν, να έρθουν για να πολεμήσουν. Όλους τους μαζεύει για τον μεγάλο αγώνα,

*«Όσ' απ' την Τυραννίαν πήγαν στην ξενιτειά,  
στον τόπον του καθέννας ας έλθη τώρα πιά»,*

Θούριος, στίχ. 49-50.

Πρέπει να επισημάνουμε ότι σύμφωνα με το σχέδιο του Ρήγα ο ένοπλος αγώνας της επανάστασής του θα στηρίζονταν στις ντόπιες δυνάμεις των σκλαβωμένων, στους κλεφταρματολούς<sup>31</sup> και στις δυνάμεις των εμπειροπόλεμων πληθυσμών των Μανιατών και Σουλιωτών καθώς και στις έμπειρες ναυτικές ομάδες των νησιωτών. Τονίζουμε ότι ο Ρήγας δεν απευθύνει έκκληση για βοήθεια στις τότε μεγάλες δυνάμεις της Ανατολής και της Δύσης ούτε στον

30. Τζελίνα Χαρλαύτη, Κατερίνα Παπακωνσταντίνου, *Ναυτιλία των Ελλήνων 1700-1821. Ο αιώνας της ακμής πριν από την Επανάσταση*, Κέδρος-Ιόνιο Πανεπιστήμιο, 2013.

31. Χαρακτηριστικά σημειώνει ο Φιλικός Γεώργιος Λασσάνης, «Οι κλέφταις ευρέθησαν οι μόνοι καλώς οπλισμένοι, οι μόνοι οπωσούν εμπειροπόλεμοι...». Γ. Λασσάνη, *Το στρατιωτικόν της Ελλάδος. Δοκίμιον ιστορικόν*, χειρόγραφο στη Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων, σελ. 3.

Θούριό του, ούτε στα άλλα επαναστατικά του κείμενα. Γνώριζε καλά πως οι ξένοι για τα συμφέροντά τους θα ενδιαφέρονταν. Θα ηχούσαν ακόμη στα αυτιά του τα όσα θα διάβαζε στη *Γεωγραφία νεωτερική* των συμπατριωτών του «*Αλλοίμονο εις εκείνον οπού δεν ημπορεί να διαφενδέση μόνος του την ελευθερίαν του*»<sup>32</sup>. Γι' αυτό και στήριζε την επανάσταση στη δύναμη και την αποφασιστικότητα των σκλαβωμένων. Πρωτόγνωρη τακτική, που για πρώτη φορά διατυπώνεται από τον Ρήγα. Μέχρι τότε οι Έλληνες προσέτρεχαν στον Πάπα και στις αυλές των χριστιανικών βασιλείων Ανατολής και Δύσης, ικετεύοντάς τους να αποστείλουν στρατιωτική βοήθεια για την αποτίναξη του αλλόθρησκου δυνάστη<sup>33</sup>.

Επίσης, σύμφωνα με τα έγγραφα των Λεγράν και Αμάντου<sup>34</sup> διαπιστώνεται ότι ο Ρήγας είχε καταστρώσει επιτελικό σχέδιο για την έναρξη της επανάστασής του από την Πελοπόννησο, από τους εμπειροπόλεμους Μανιάτες. Στη συνέχεια, με την παράλληλη εκπαίδευση των επαναστατών θα προχωρούσε στους άλλους εμπειροπόλεμους πληθυσμούς, τους Σουλιώτες, επεκτείνοντας τις επαναστατικές επιχειρήσεις του και στις άλλες περιοχές. Η τακτική αυτή εφαρμόστηκε είκοσι τέσσερα χρόνια αργότερα το 1821 με την έναρξη της επανάστασης στην Πελοπόννησο, όπου και στέριωσε.

Παρατηρούμε ότι ο Ρήγας και στον ένοπλο απελευθερωτικό αγώνα χρησιμοποιούσε από την Ευρώπη τα επιτεύγματα περί πολεμικής τέχνης, το *Στρατιωτικόν Εγκόλπιον*, και τη χρήση της ξιφολόγχης, ενώ παράλληλα στηρίζεται στο δυναμικό των σκλαβωμένων αποφεύγοντας για πρώτη φορά να στηριχθεί στις ξένες δυνάμεις.

---

32. Δημητριάδης, *Γεωγραφία νεωτερική*, Βιέννη 1791, επιμ. Αικατερίνη Κουμαριανού, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 2006, σελ. 132. Παρόμοια και ο Ανώνυμος ο Έλληνας στην *Ελληνική Νομαρχία*, ό.π., σελ. 199, διερωτάται, «Διατί, αδελφοί μου, να θέλωμεν να αλλάζωμεν κύριον, όταν μόνονι μας ημπορούμεν να ελευθερωθώμεν;». Πρβλ. και Ν. Τοντόροφ, *Η Βαλκανική διάσταση της Ελληνικής Επανάστασης του 1821*, Αθήνα, Gutenberg, 1982, σελ. 76.

33. Για τις προσπάθειες αυτές των Ελλήνων ενδεικτικά βλ. Μ. Μανούσκα, *Εκκλήσεις (1453-1535) των Ελλήνων λογίων της Αναγεννήσεως προς τους ηγεμόνες της Ευρώπης για την απελευθέρωση της Ελλάδος (Λόγος εκφωνηθείς τη 25<sup>η</sup> Μαρτίου 1963 εις την μεγάλην αίθουσαν των τελετών)*, Αριστοτέλειον Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1965. Κωνστ. Σάθα, *Η Τουρκοκρατούμενη Ελλάς. Ιστορικόν δοκίμιον περί των προς αποτίναξιν του οθωμανικού ζυγού επαναστάσεων του Ελληνικού έθνους (1453-1821)*, Αθήνα 1869, επανατύπωση Βιβλιοπωλείου Διονυσίου Νότη Καραβία, Αθήνα 1990.

34. Αιμ. Λεγράν-Σπ. Λάμπρου, *Ανέκδοτα έγγραφα...*, ό.π., σελ. 11. Κων. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα...*, ό.π., σελ. 155 και 179.

\*\*\*

Ο Ρήγας ήθελε τον δημοκρατικό τρόπο διακυβερνήσεως του πολύ-εθνικού, πολύ-θρησκευτικού και πολύ-γλωσσικού κράτους του, το οποίο θα δημιουργούνταν μετά την επανάστασή του στον Βαλκανικό χώρο, όπου τότε κυριαρχούσε ακόμη η απολυταρχική οθωμανική εξουσία του κατακτητή σουλτάνου. Για το σκοπό αυτό μεταχειρίζεται ομοίως στοιχεία από τον ελληνικό και ευρωπαϊκό διαφωτισμό. Γι' αυτό τονίζουμε ότι το στρατηγικό σχέδιο του Ρήγα είχε όλα τα χαρακτηριστικά της επανάστασης και όχι της εξέγερσης, κατά την οποία δεν υπάρχει πρόνοια για την περαιτέρω πορεία της.

Σε μία εποχή σκλαβιάς και τυραννίας, ο Ρήγας είχε την πρόνοια να συντάξει για τον Ελληνικό και Βαλκανικό χώρο, ο οποίος θα ελευθερώνονταν μετά την επανάστασή του, το πρώτο Σύνταγμα με την επωνυμία *Νέα Πολιτική Διοίκησης*, τίτλος που κάνει ακόμη πιο έντονη την αντίθεση με την παλιά απολυταρχική διοίκηση του Σουλτάνου. Πίστευε ο Ρήγας ότι η αναρχία είναι μορφή τυραννίας, όπως γράφει και στον *Θούριό* του, στίχο 27, «*Γιατί κ' η αναρχία ομοιάζει τη σκλαβιά*», γι' αυτό και προσπάθησε να συντάξει το Σύνταγμα πριν από την έκρηξη της επανάστασής του, πριν από την κάθοδό του στην Ελλάδα. Κατ' αυτόν τον τρόπο οι επαναστατημένοι Έλληνες και οι άλλοι Βαλκανικοί λαοί θα είχαν έτοιμο ένα σχέδιο για να το ψηφίσουν και να κυβερνηθεί δημοκρατικά η νέα πολιτεία, η οποία μετά την επανάσταση θα αντικαθιστούσε την οθωμανική εξουσία<sup>35</sup>.

Ο Ρήγας διακήρυχνε εμφαντικά στην *Επαναστατική Προκήρυξη* πως «*από την στέρησιν καλών νόμων*» προέρχονται του λαού «*όλαι αι θλίψεις και οδύναι, τα καθημερινά δάκρυνά του, ο αφανισμός του*»<sup>36</sup>. Γι' αυτό προνόησε έγκαιρα να έχει έτοιμο ένα σχέδιο Συντάγματος ώστε οι ελευθερωμένοι επαναστάτες από την απολυταρχική οθωμανική εξουσία να διοικηθούν πλέον δημοκρατικά σύμφωνα με τα αρχαία θέσμια και τις σύγχρονες παραδόσεις των Κοινοτήτων. Για τον σκοπό αυτό από την επαναστατημένη Γαλλία με τη νέα πολιτειακή κατάστασή της πήρε το δημοκρατικό Σύνταγμα του 1793, την κατάκτηση αυτή

35. Και αυτήν την προνοητικότητα του Ρήγα, τον σχεδιασμό και την στόχευση του για την μετά την επανάσταση πορεία, οι επικριτές του την αγνοούν, στοιχείο που δείχνει ότι δεν μελετήθηκε ούτε και αυτό το βασικό μετά τον *Θούριο* επαναστατικό κείμενο του Ρήγα, το Σύνταγμα του.

36. Ρήγα Βελεστινλή, *Τα Επαναστατικά, Επαναστατική Προκήρυξη, Τα Δίκαια του Ανθρώπου, Το Σύνταγμα, Ο Θούριος, Ύμνος Πατριωτικός*, έκδοση Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2005, σελ. 17.

του ευρωπαϊκού διαφωτισμού. Το μετέφρασε και το εμπλούτισε με αρκετά δικά του ακόμη στοιχεία. Μάλιστα το ονόμασε *Νέα Πολιτική Διοικήσις*<sup>37</sup>, στην οποία περιλαμβάνεται η *Επαναστατική Προκήρυξη*, τα *Δίκαια του Ανθρώπου* και το Σύνταγμα.

Ο Ρήγας ήταν γνώστης της διπλωματίας και της σημασίας του ψυχολογικού παράγοντα στην έκβαση ιδιαίτερα των επαναστατικών κινημάτων. Γι' αυτό και είχε προνοήσει με την κήρυξη της επανάστασής του να έχει έτοιμη την *Επαναστατική Προκήρυξη*, της οποίας το μεγαλύτερο μέρος είναι κείμενο του Ρήγα, όπως μπορεί κανείς να δει παράλληλα το γαλλικό με το ελληνικό κείμενο<sup>38</sup>. Θα το διαμοίραζε και θα διακήρυχνε το δίκαιον της ένοπλης εξέγερσης κατά της τυραννικής εξουσίας του σουλτάνου. Δημιουργούσε κατ' αυτόν τον τρόπο το δίκαιον για τη νομιμότητα του επαναστατικού κινήματος, για να είναι σε θέση αμέσως να ζητήσει την πολιτική αναγνώριση. Είναι μία πολύ σωστή πολιτική ενέργεια, μεθοδευμένη κίνηση για να υποστηρίξει τα δίκαια του αγώνα των σκλαβωμένων.

Πρότυπα του Ρήγα ήταν η δημοκρατία των αρχαίων Αθηνών και η δημοκρατική λειτουργία των Ελληνικών Κοινοτήτων<sup>39</sup> της εποχής του, οι οποίες ωστόσο είχαν αναπτυχθεί στις αντίξοες συνθήκες της σκλαβιάς. Χαρακτηριστικά, ο Άνθιμος Γαζής παρατηρούσε σε υποσημείωση στην επανέκδοση της *Γεωγραφίας* του Μελετιού<sup>40</sup>, πως τα χωριά του Πηλίου «κατά τα πολιτικά διοικούνται δημοκρατικώς με πατριωτισμόν, εξηρημένοι αμέσως από την Κωνσταντινούπολιν, εκλέγοντες κατ' έτος Γέροντας, οίτινες έχουσιν όλην την φροντίδα της πατρίδος των». Παρόμοια και ο Γρηγόριος Κωνσταντάς στην *Χωρογραφία της ανατολικής Θεσσαλίας* σημείωνε πως «καθόλου δεν ευρίσκεις εις αυτόν τον τόπον χωρία αλλά πόλεις μικράς δημοκρατουμένας»<sup>41</sup>.

37. Ρήγα Βελεστινλή, *Τα Επαναστατικά...*, ό.π.

38. Βλ. παράλληλα το ελληνικό με το γαλλικό κείμενο στις ακόλουθες εκδόσεις, Λ. Βρανούση, *Ρήγας Βελεστινλής-Φεραίος*, *Απαντα Ελλήνων Κλασικών*, τόμ. 2, Αθήνα 1968, σελ. 681-735. Απ. Δασκαλάκη, *Το πολίτευμα του Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1976, σελ. 74-111. Πασχ. Κιτρομηλίδη, *Ρήγα Βελεστινλή, Απαντα τα Σωζόμενα*, τόμος Πέμπτος, Αθήνα 2000, σελ. 119-135.

39. Για τις Ελληνικές Κοινότητες επί Τουρκοκρατίας ενδεικτικά βλ. Νικολάου Ι. Πανταζόπουλου, *Κοινοτικός βίος εις την Θεσσαλομαγνησίαν επί Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1967. Του Ιδίου, *Ο ελληνικός κοινοτισμός και η νεοελληνική κοινοτική παράδοση*, Παρουσία, Αθήνα 1993.

40. Μελετιού, *Γεωγραφία παλαιά και νέα*, έκδοση δευτέρα, επιμέλεια Ανθίμου Γαζή, Βενετία 1807, τόμ. 2, σελ. 455.

41. Γιώργου Θωμά, *Η ανέκδοτη Χωρογραφία της Ανατ. Θεσσαλίας από τον Γρηγόριο Κωνσταντά. Ένα χειρόγραφο του 1838*, Βόλος 1991, σελ. 32.

Στη *Νέα Πολιτική Διοίκηση* διακηρύσσονται η ισότητα των πολιτών έναντι των νόμων, η ατομική και εθνική ελευθερία, η ελευθερία έκφρασης των ιδεών, των θρησκευτικών πεποιθήσεων, των συγκεντρώσεων, η ελευθερία του Τύπου, η ασφάλεια των πολιτών, το δικαίωμα της ιδιοκτησίας, η κατάργηση της δουλείας, η αντίσταση στη βία και αδικία κ.ά. Ωστόσο, ο Ρήγας πρόσθεσε και πολλά δικά του κείμενα στο Γαλλικό Σύνταγμα του 1793, το οποίο μετέφρασε και είχε ως πρότυπο, όπως για παράδειγμα ότι έδινε στο Σύνταγμα του δικαιώματα και στις ομάδες, τις μειονότητες, στοιχείο που δεν υπήρχε στο γαλλικό σύνταγμα, το οποίο ήταν για τους Γάλλους πολίτες και μόνο. Ο Ρήγας το προσάρμοσε στο πολυεθνικό κράτος του και κατ' αυτόν τον τρόπο προηγήθηκε 150 χρόνια από την Οικουμενική Διακήρυξη του ΟΗΕ του 1948<sup>42</sup>.

Επίσης, στο άρθρο 22 των *Δικαίων του Ανθρώπου*, ο Ρήγας προσθέτει και την εκπαίδευση των κοριτσιών, η οποία δεν υπήρχε στο γαλλικό σύνταγμα. Τα στοιχεία του άρθρου αυτού δείχνουν και την ολοκληρωμένη αντίληψη του Ρήγα για τη μόρφωση, την παιδεία, «*Όλοι χωρίς εξαίρεσιν, έχουν χρέος να ηξεύρουν γράμματα. Η Πατρίς έχει να καταστήση σχολεία εις όλα τα χωρία δια τα αρσενικά και θηλυκά παιδιά. Εκ των γραμμάτων γεννάται η προκοπή, με την οποίαν λάμπουν τα ελεύθερα γένη. Να εξηγούνται οι παλαιοί ιστορικοί συγγραφείς. Εις δε τας μεγάλας πόλεις να παραδίδεται η γαλλική και η ιταλική γλώσσα, η δε ελληνική (δηλ. η αρχαία ελληνική) να είναι απαραίτητος*». Συνιστά από τότε τη διδασκαλία δύο γλωσσών, ώστε να υπάρχει γνώση, επικοινωνία με την Ευρώπη και τα συνακόλουθα με τις επιτεύξεις της, ενώ παράλληλα συνιστά τη διδασκαλία της αρχαίας ελληνικής, που πρέπει να διδάσκεται, και ακόμη να διδάσκονται οι αρχαίοι ιστορικοί, η αρχαία ελληνική πνευματική κληρονομιά, που σημαίνει ότι έδινε μεγάλη σημασία στη γνώση της ιστορίας, «*Ο Ρήγας θεωρεί αναγκαία προϋπόθεση για την απόκτηση της εθνικής αυτογνωσίας την καλλιέργεια της ιστορικής μνήμης μέσω της ιστορίας και της γεωγραφίας*»<sup>43</sup>.

Ακόμη, τονίζει ότι οι δημοκρατικοί πολίτες θα πρέπει να συμμετέχουν ενεργά στα κοινά και να υπερασπίζονται τους δημοκρατικούς θεσμούς, θεωρώντας την υποχρέωση αυτή «*το πλέον ιερόν από όλα τα δικάιά του και το πλέον απαραίτητον από όλα τα χρέη του*», (*Δίκαια του ανθρώπου*, άρθρο 35) από

42. Νικόλαου Πανταζόπουλου, *Μελετήματα για τον Ρήγα Βελεστινλή*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1998, σελ. 106.

43. Βλ. Γεωργίου Λεοντσίνη, «Ιδεολογικές συνιστώσες στο συγγραφικό έργο του Ρήγα», *Υπέριαι*, τόμ. 2, *Πρακτικά Β' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνου-Ρήγας»*, (Βελεστίνου 1992), Αθήνα 1994, σελ. 621.



όλες τις υποχρεώσεις τους προς την πατρίδα<sup>44</sup>. Ο Ρήγας προσφέρει κατ' αυτόν τον τρόπο και ένα σημαντικό διαχρονικό μήνυμα, το οποίο είναι επίκαιρο και στις μέρες μας. Κατόρθωσε, ωστόσο, με το *Σύνταμά* του να αποδώσει στα ελληνικά τους νέους νομικούς, πολιτικούς και οικονομικούς όρους, οι οποίοι εισάγονταν με τη *Νέα Πολιτική Διοίκηση*, και ακόμη να χρησιμοποιήσει λέξεις και όρους, που για πρώτη φορά καταγράφονται στο ελληνικό λεξιλόγιο. Με τη *Νέα Πολιτική Διοίκηση* ο Ρήγας προβάλλει τον αντιπροσωπευτικό δημοκρατικό τρόπο διοικήσεως και αντιτίθεται ουσιαστικά στην κληρονομική εξουσία, που εφαρμόζονταν μέχρι τότε, ενώ παράλληλα αντιτίθεται και στους τίτλους ευγενείας, όπως χαρακτηριστικά εκφράζεται στον πρώτο έργο του<sup>45</sup>.

Επισημαίνουμε προσέτι ότι η ενότητα του Βαλκανικού χώρου κατά την εποχή του Ρήγα διατηρούνταν κάτω από την απολυταρχική, δεσποτική εξουσία του σουλτάνου. Ο Ρήγας ήθελε να διατηρήσει αυτήν την ενότητα του Βαλκανικού χώρου, αντικαθιστώντας την απολυταρχική εξουσία, στην οποία δεν υπήρχε σεβασμός στα *Δίκαια του Ανθρώπου*, στα ανθρώπινα δικαιώματα, όπως τα περιγράφει στη *Νέα Πολιτική Διοίκησή* του. Ήθελε να δημιουργήσει την αντιπροσωπευτική, δημοκρατική πολιτεία, η οποία θα είχε κοινούς νόμους για όλους τους λαούς του Βαλκανικού χώρου, «*το κράτος του Ρήγα θεμελιούται επί της συμμετοχής όλων των υποδούλων εθνοτήτων, βάσει της γενικής ρήτρας*

---

44. Πρέπει να τονιστεί ότι το δεύτερο μέρος του άρθρου 35 των *Δικαίων του Ανθρώπου* είναι προσθήκη του Ρήγα και οι ιδέες του αυτές δείχνουν τις σημαντικές πολιτικοκοινωνικές του αντιλήψεις. Συμπληρώνουμε ότι παρόμοιες απόψεις με τον Ρήγα διατυπώνει και ο Αδαμάντιος Κοραής όταν τόνιζε ότι οι πολίτες θα πρέπει να παίρνουν τα όπλα εναντίον όχι μόνον των ξένων, που επιβουλεύονται την πατρίδα τους, αλλά και «όταν αυτοί της πατρίδος οι κυβερνήται, καταπατήσαντες όλα τα ανθρώπινα δίκαια, μελετώσι προφανώς τον εξολοθρευμόν των κυβερνουμένων». Βλ. Αδ. Κοραή, *Προλεγόμενα στο Αριστοτέλους Ηθικά Νικομάχεια*, Παρίσι 1822, και *Προλεγόμενα στους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς*, τόμ. Γ', Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1990, σελ. 21.

45. Ρήγα Βελεστινλή, *Σχολείον των ντελικάτων εραστών, ..., ό.π.*, σελ. 304, «η αληθινή ευγένεια είναι φυτευμένη εις το υποκείμενον του ανθρώπου, και όχι εις τους ματαιούς τίτλους των προπατόρων (καθώς μεγαλαυχούν μερικοί, και υπεραίρονται ωσάν να εκατέβηκαν από τα σύννεφα με το ζιμπήλι, και αν τους παρατηρήση κανείς, τους ευρίσκει ή τρελούς ή μωρούς». Προσθέτουμε και του Κοραή, «Δεν είναι άλλο ίσως ανθρώπων γένος πλέον εχθρόν της ελευθερίας και της ισονομίας παρά τους στολιζόμενους με τίτλους ευγενείας», *Προλεγόμενα στο Λυκούργου Λόγος κατά Λεοκράτους*, 1826, Αδαμαντίου Κοραή, *Προλεγόμενα στους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς*, τόμ. Γ', Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1990, σελ. 392.

της ισότητος-αλληλεγγύης των αποτελουσών αυτό ομάδων, ανεξαρτήτως εθνικής προελεύσεως ή θρησκευτικής πεποιθήσεως»<sup>46</sup>.

Η δημοκρατική ενοποίηση του Βαλκανικού χώρου θα ήταν αποτέλεσμα όχι της απολυταρχικής εξουσίας, αλλά απόρροια της κοινής θέλησης των λαών να συνυπάρχουν, να έχουν κοινούς νόμους, κοινό σύστημα εκλογής των αντιπροσώπων της κάθε επαρχίας και κοινή διακυβέρνηση, χωρίς διακρίσεις μεταξύ των λαών, όπως ο Ρήγας είχε την πρόνοια να τα γράψει και να τα έχει έτοιμα για την επόμενη ώρα μετά την νίκη της επανάστασής του. Η διάσπαση των εθνότητων εντός του Βαλκανικού χώρου θα ήταν εις βάρος των ίδιων των λαών. Ήθελε τη συνεργασία τους, την δημοκρατική ενοποίησή τους για το καλό όλων, για την ανάπτυξη και πρόοδο τους. Εξάλλου στον Βαλκανικό χώρο κατά την οθωμανική εξουσία δεν υπήρχαν στεγανά όρια των εθνότητων<sup>47</sup> και κατ' επέκταση στην πολιτεία, που θα δημιουργούνταν μετά την επανάσταση του Ρήγα. Το κράτος του θα ήταν όπως σημειώνει και ο ίδιος στο Σύνταγμά του, (άρθρο 2 και 7) χωρίς διάκριση φυλής, θρησκείας και γλώσσας, δηλ. θα ήταν ένα κράτος πολυεθνικό, πολυγλωσσικό και πολυθρησκευτικό.

Προσθέτουμε ότι ενώ χρησιμοποίησε την τρίχρωμη σημαία, όμως αντί της τρίχρωμης κονκάρδας, που είχε καθιερωθεί στη Γαλλία, ο Ρήγας διαφοροποιείται και χρησιμοποιεί το «ρόπαλο του Ηρακλέους», ως διακριτικό των δημοκρατών πολιτών. Στο Παράρτημα της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως* ο Ρήγας κάνει αναφορά στη σημαία και τα διακριτικά των δημοκρατικών ανθρώπων του κράτους του. Χαρακτηριστικά σημειώνει, «*Η σημαία [=εθνόσημο] οπού βάνεται εις τα μπαϊράκια και παντιέρες της Ελληνικής Δημοκρατίας, είναι εν ρόπαλον του Ηρακλέους με τρεις σταυρούς επάνω...*». Αξίζει να σημειώσουμε ότι ο Ρήγας με το ρόπαλο και τους τρεις σταυρούς κάνει μια σύνθεση μεταξύ της αρχαίας ελληνικής κληρονομιάς και της Ορθόδοξης εκκλησιαστικής παράδοσης, την κιβωτό του Γένους στα χρόνια της σκλαβιάς<sup>48</sup>. Και συμπληρώνει, «*Κάθε Έλληνα και Ελληνίς, ομοίως και κάθε κάτοικος της Δημοκρατίας ταύτης,*

46. Νικόλαου Πανταζόπουλου, *Μελετήματα για τον Ρήγα Βελεστινλή...*, ό.π., σελ. 88. Επίσης βλ. Πασχάλη Κιτρομηλίδη, *Ρήγας Βελεστινλής, Θεωρία και πράξη*, Βουλή των Ελλήνων, Αθήνα 1998, σελ. 83-95.

47. Επισημαίνουμε ότι είναι λάθος όταν οι συγγραφείς γράφουν για «Ομοσπονδία» του Βαλκανικού χώρου στο σχέδιο του Ρήγα, όπως ενδεικτικά βλ. στο Γιάννη Κορδάτου, *Ρήγας Φεραίος και η Βαλκανική Ομοσπονδία*, Εκδοτικός Οίκος Ιωάν. και Π. Ζαχαρόπουλου, Αθήνα 1945.

48. Για τις θρησκευτικές γενικότερα ιδέες του Ρήγα βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Ρήγας και Ορθόδοξη πίστη*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2005.

πρέπει να φορή εις την περικεφαλαίαν του ή εις την σκούφίαν του εν παρόμοιον ρόπαλον, καθώς είναι εις την αρχήν... Τούτο είναι το σημείον του να γνωρίζονται οι ελεύθεροι δημοκράται και ισότιμοι αδελφοί». Η φράση «καθώς είναι εις την αρχήν» δηλώνει ότι, όπως δείχνουν και τα χειρόγραφα αντίγραφα της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως*, τα οποία έχουν διασωθεί, το έντυπο κατά την εκτύπωση είχε οριζόντια το ρόπαλο με τους τρεις σταυρούς επάνω και τις λέξεις «*Ελευθερία - Ισοτιμία - Αδελφότης*». Όμως ο Ρήγας δεν επεξηγεί στο Παράρτημα του Συντάγματός του τι συμβολίζει το ρόπαλο, όπως παρατηρεί και ο Λ. Βρανούσης<sup>49</sup>. Επεξηγεί μόνο τα τρία χρώματα της σημαίας του, τα οποία συμβολίζουν, όπως γράφει, «*Το κόκκινον σημαίνει την αυτοκρατορικήν πορφύρα και την αυτεξουσιότητα του Ελληνικού λαού. Το άσπρον σημαίνει την αθωότητα της δικαίας ημών αφορμής κατά της Τυραννίας. Το μαύρον σημαίνει τον υπέρ Πατρίδος και Ελευθερίας ημών θάνατος*»<sup>50</sup>. Η σημασία του συμβολισμού του «ροπαλού του Ηρακλέους» έμμεσα θα εξαχθεί από τις παραστάσεις στους χάρτες του, τους οποίους τύπωσε την ίδια χρονιά και στους οποίους έχει πολλά στοιχεία, τα οποία βοηθούν στην ερμηνεία του συμβολισμού αυτού<sup>51</sup>.

Επισημαίνουμε ωστόσο ότι, έναντι του «ροπαλού του Ηρακλέους» και του επαναστατικού περιεχομένου της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως* του Ρήγα, αρνητική στάση εξέφρασε ο λόγιος Αθανάσιος Πάριος στο χειρόγραφο έργο του *Νέος Ραψάκης*<sup>52</sup>, γραμμένο πιθανότατα κατά το 1805. Καταφέρεται εναντίον του Ρήγα για τις προσπάθειές του να επαναστατήσει τους σκλαβωμένους για την απόκτηση της ελευθερίας τους. Εντύπωση ωστόσο κάνει το γεγονός ότι, ενώ αναφέρει την παρουσία του ροπαλού στην αρχή της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως*, στοιχείο το οποίο δείχνει ότι είχε έμπροσθέν του αντίτυπό της ή αντίγραφό της, παραβλέπει την παρουσία των τριών σταυρών πάνω στο ρόπαλο. Θέλει να αγνοεί τη συμβολική αυτή παρουσία των σταυρών πάνω

49. Λεάνδρου Βρανούση, «Η σημαία, το εθνόσημο και η σφραγίδα της “Ελληνικής Δημοκρατίας” του Ρήγα», ανάτυπο από τον 8<sup>ο</sup> τόμο του *Δελτίου Εραλδικής και Γενεαλογικής Εταιρείας Ελλάδος*, Αθήνα 1992, σελ. 347-388, εδώ στη σελ. 363.

50. Ρήγα Βελεστινλή, *Νέα Πολιτική Διοίκησις*, «Παράρτημα», στο *Τα Επαναστατικά*, έκδοση Επισημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2005, σελ. 60-61. Βουλή των Ελλήνων, Ρήγα Βελεστινλή, *Άπαντα τα Σωζόμενα*, τόμος πέμπτος, Αθήνα 2000, σελ. 70-71. Άπαντα Νεοελλήνων Κλασικών, *Ρήγας Βελεστινλής-Φεραίος*, Αθήνα 1968, τόμ. 2, σελ. 727.

51. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Το “ρόπαλο του Ηρακλέους” στους χάρτες του Ρήγα. Νέες έρευνες*, έκδ. Επισημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2010.

52. Σχετικά βλ. Αικ. Κουμαριανού, «Ο Νέος Ραψάκης», *Ο Εραμιστής*, τόμ. 6, 1968, σελ. 1-18.

στο ρόπαλο. Συγκεκριμένα υποστήριζε ο Αθανάσιος Πάριος για τον Ρήγα, «... βιβλιάριον εξέδωκαν, Ρόπαλον του Ηρακλέους αυτό ονομάσαντες οι Ελληνόφρονες· βιβλίον δηλαδή διεγερτικόν, ερεθιστικόν, παρακινητικόν, ώστε πάντες οι απανταχού χριστιανοί εν ρητή ημέρα να δείξουν του Ηρακλέους την αλκήν εναντίον των τυραννούντων αυτούς, και τα εξής ο νοών νοήτω». Και συνεχίζει με διάθεση ίσως χαιρεκακίας για την προδοσία και το τραγικό θάνατο του Ρήγα και των Συντρόφων του, «*Η Θεία Πρόνοια ηλέησε το γένος των Χριστιανών, και προ του να διαδοθούν εις τον Κόσμον εκείνα τα κακέμφατα ρόπαλα, έκαμε και εφανερώθη η αντίθετος αύτη σκευωρία και παρεδόθησαν εις το πυρ· και οι κατά των ιδίων δεσποτών την κοινήν και καινήν ευπρεπίσαντες μάχαιραν, μάχαιρα εύρον μισθόν παραλόγου ζήλου αυτών*».

Ο Ρήγας τονίζει στο Σύνταγμά του, άρθρο 2 και 3, ότι για την καλή διακυβέρνηση της οραματιζόμενης μετά την επανάσταση δημοκρατικής του πολιτείας, θα πρέπει αυτή να είναι διαιρεμένη σε Τοπαρχίες και Επαρχίες, και με αντίστοιχη ελληνική ονοματολογία, διαφορετική από εκείνη της τότε οθωμανικής εξουσίας. Ήδη από το άρθρο 1 του Συντάγματός του τονίζει ότι «*Η Ελληνική Δημοκρατία είναι μία...αδιαίρετος μ' όλον οπού παταμοί και πελάγη διαχωρίζουν τες Επαρχίες της, αι οποίαι όλαι είναι ένα συνεσφιγμένον αδιάλυτον σώμα*». Επίσης, στο άρθρο 2 σημειώνει ότι «*Ο Ελληνικός λαός, τουτέστιν ο εις τούτο το βασίλειον [κράτος, επικράτεια] κατοικών, χωρίς εξαίρεσιν θρησκείας και γλώσσης, διαμοιράζεται εις πρώτας συναθροίσεις εις τας Τοπαρχίας, δια να βάλη εις πράξιν την αυτοκρατορικήν [κυριαρχικήν] εξουσίαν του. Ηγουν συναθροίζεται εις κάθε Επαρχίαν, δια να δώση την γνώμην του επάνω εις κανένα πρόβλημα*». Επί πλέον, η πολιτική διαίρεση διευκρινίζεται στο άρθρο 3 του Συντάγματός του, «*Διαμοιράζεται (η Ελληνική Δημοκρατία) δια την ευκολίαν της διοικήσεως και δια να γίνεται η δικαιοσύνη ομοιοτρόπως, εις επαρχίας, τοπαρχίας και προεστάτα*»<sup>53</sup>.

53. Και σε άλλα άρθρα του Συντάγματος γίνεται αναφορά στην πολιτική διαίρεση σε Επαρχίες και Τοπαρχίες, όπως στα άρθρα 11-20 για τις «*Πρώτες συναθροίσεις*» δηλ. τις συνελεύσεις του λαού σε κάθε Τοπαρχία με σκοπό την εκλογή των αντιπροσώπων. Επίσης στα άρθρα 25 και 29 «*Περί εθνικής παραστήσεως*» για την εκλογή των βουλευτών. Στο άρθρο 53 «*Περί των έργων του Νομοδοτικού σώματος*» τονίζεται ότι αυτό αποφασίζει να γίνεται «*Κάθε διαμερισμός εις τοπαρχίας και επαρχίας του τόπου της Δημοκρατίας*». Και στα άρθρα 59, 78, 80, 115 και 116 του Συντάγματός του γίνεται αναφορά στην πολιτική αυτή διαίρεση του σχεδιαζόμενου κράτους του Ρήγα σε Επαρχίες και Τοπαρχίες.

Ωστόσο, ο Ρήγας ήθελε να έχει λεπτομερείς χάρτες για όλο το Βαλκανικό χώρο, ο οποίος θα ήταν σε αντιστοιχία με το Σύνταγμά του. Γι' αυτό τύπωσε χάρτες για τον χώρο του κράτους του, τη δωδεκάφυλλη *Χάρτα* και τους χάρτες Βλαχίας και Μολδαβίας, σημειώνοντας μάλιστα με ιδιαίτερη διαγράμμιση τα σύνορά τους, όπως έχουμε επισημάνει<sup>54</sup>. Ιδιαίτερα θα πρέπει να προσεχθεί το γεγονός ότι ο Ρήγας δεν τύπωσε άλλους χάρτες εκτός του Βαλκανικού χώρου, του κράτους του, όπως έκαναν άλλοι λόγιοι, όπως για παράδειγμα ο Άνθιμος Γαζής, ο οποίος τύπωσε επί πλέον χάρτες της Ευρώπης, της Ασίας και παγκόσμιο χάρτη<sup>55</sup>.

Ο Ρήγας πήρε τον χάρτη της αρχαίας Ελλάδος του Γάλλου γεωγράφου Guil. Delisle, όπως έχουμε τεκμηριώσει<sup>56</sup>, για το νότιο μέρος της *Χάρτας* του (από τον Αίμο και κάτω) με σκοπό να έχει την ελληνική πολιτική διαίρεση καθώς και την ελληνική ονοματολογία των τοπωνυμίων των τοπαρχιών και επαρχιών και όχι την επικρατούσα της εποχής του, την οθωμανική. Επίσης, χρησιμοποίησε και τον χάρτη του Rizzi Zannoni για το βόρειο μέρος της *Χάρτας* του. Ακόμη, τύπωσε λεπτομερείς χάρτες για τη Βλαχία και Μολδαβία, χρησιμοποιώντας προτύπους ήδη χάρτες, οι οποίοι είχαν εκδοθεί στην Ευρώπη. Ετοίμαζε επίσης λεπτομερείς χάρτες για τη Βουλγαρία, τη Σερβία και Βοσνία<sup>57</sup>. Τελικά οι χάρτες του ήταν πολιτικοί χάρτες του οραματιζόμενου κράτους του.

- 
54. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Η «Χάρτα της Ελλάδος» του Ρήγα. Τα πρότυπά της και νέα στοιχεία*. Ανάτυπο από την έκδοση *Η Χάρτα του Ρήγα Βελεστινλή* της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1998, σελ. 50. Του Ιδίου, *Οι χάρτες Βλαχίας και Μολδαβίας του Ρήγα Βελεστινλή, Βιέννη 1797. Νέα στοιχεία-Ευρετήριο-Αυθεντική επανέκδοση*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2005, σελ. 37.
55. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Ο διαφωτιστικός ρόλος του Ανθίμου Γαζή (1764-1828). Παράρτημα: Η εργογραφία του», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 62, 2012, σελ. 209-224, και σε ανάτυπο.
56. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Η «Χάρτα της Ελλάδος» του Ρήγα. Τα πρότυπά της και νέα στοιχεία...*, *ό.π.*, σελ. 22 κ. εξ.
57. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Johann Christian von Engel, *Geschichte des Ungrischen Reichs und seiner Nebenlande*. – τόμ. I: *Geschichte des alten Panoniens und der Bulgarey*, Halle 1797, σελ. 473-474. Την μαρτυρία μνημονεύει ο Γ. Λάϊος, «Οι χάρτες του Ρήγα. Έρευνα επί νέων πηγών», *Δελτίο Ιστορικής Εθνολογικής Εταιρείας*, τόμ. 14, (1960), σελ. 231-312, Παράρτημα II, σελ. 296-298. Επίσης στα βιβλία κατά τη σύλληψή του μετά την προδοσία στην Τεργέστη, ο Ρήγας είχε και ένα χάρτη της Σερβίας, Βοσνίας, τον οποίο, υποθέτουμε, ότι μάλλον θα τον ήθελε για να εκδώσει και για τις περιοχές αυτές λεπτομερή χάρτη διαιρεμένο σε Επαρχίες και Τοπαρχίες. Βλ. Κων. Αμαντου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1930, φωτομηχανική επανέκδοση με την προσθήκη ευρετηρίου από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1997, σελ. 145.

Επί πλέον ο Ρήγας εμπλούτισε τη *Χάρτα* του με 162 νομίσματα των αρχαίων πόλεων, τα οποία έλαβε από το Μουσείο της Βιέννης, αναγράφοντας μάλιστα το αντίστοιχο όνομα της εποχής του, στοιχείο με το οποίο ήθελε να δείξει την ιστορική συνέχειά τους. Επίσης, καταχωρίζει τοπογραφικά διαγράμματα ιστορικών χώρων και τόπων, Κωνσταντινουπόλεως, Αθηνών, Σπάρτης, Ολυμπίας, Δελφών, Θερμοπυλών, Πλαταιών, Σαλαμίνας, αρχαίου θεάτρου, τα οποία έλαβε από έργο του Γάλλου *Barbie du Bocage*<sup>58</sup> και σχεδίασε το τοπογραφικό διάγραμμα της γενέτειράς του, αναγράφοντας αρκετά αρχαιολογικά και ιστορικά στοιχεία. Οι αρχαιολογικές πληροφορίες, τις οποίες καταχώρισε στη *Χάρτα* του τον ανέδειξαν ως τον πρώτο αρχαιολόγο του νεώτερου ελληνισμού, σύμφωνα με τη μελέτη του αρχαιολόγου Ευάγγελου Κακαβογιάννη<sup>59</sup>.

Στους χάρτες του καταχώρισε και συμβολισμούς, όπως το «ρόπαλο του Ηρακλέους»<sup>60</sup>, το οποίο είναι διαχρονικό και εκτείνεται σε όλο το κράτος του, στον τίτλο της *Χάρτας*, στην *Επιπεδογραφία της Κωνσταντινουπόλεως*, και στους χάρτες Βλαχίας και Μολδαβίας. Μάλιστα στους χάρτες Βλαχίας και Μολδαβίας πρόσθεσε τις προσωπογραφίες των ηγεμόνων τους, συνοδευόμενες με επιγράμματα σε αρχαία διατύπωση. Ιδιαίτερα στον χάρτη της Μολδαβίας, στην περιοχή του Ευξείνου Πόντου καταχώρισε και ορισμένα αρχαία τοπωνύμια καθώς και μία φράση για την πόλη «Τύρα», την οποία έλαβε από την Γαλλική *Encyclopedie*, όπως έχουμε δείξει<sup>61</sup>.

Προσθέτουμε ορισμένα ακόμη στοιχεία τα οποία αναδεικνύουν την συνθετική τακτική του Ρήγα μεταξύ των ελληνικού και ευρωπαϊκού διαφωτισμού. Στην *Επαναστατική Προκήρυξη*<sup>62</sup> ο Ρήγας κατά την μετάφραση του γαλλικού κειμένου δεν μεταφράζει τον όρο «Υπέρτατον Όν» (*Suprême Être*), όρο της

58. Barbie du Bocage, *Recueil de Cartes Géographiques*, Parisi, 1788.

59. Ευαγ. Κακαβογιάννη, «Η “Επιπεδογραφία της Φεράς” από άποψη αρχαιολογική», *Υπέρεια*, τόμ. 1, *Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας»*, (Βελεστίνο 1986), Αθήνα 1990, σελ. 423-448.

60. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Το “ρόπαλο του Ηρακλέους” στους χάρτες του Ρήγα. Νέες έρευνες*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνο-Ρήγα, Αθήνα 2010.

61. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Ρήγας και Γαλλική *Encyclopedie*. Μια ακόμη χρησιμοποίησή της στα 1797», *Ο Ερασιστής*, τόμ. 25, 2005, σελ. 418-420, και ανεξάρτητα με προσθήκη εικόνων, Αθήνα 2010.

62. Βλ. παράλληλα το ελληνικό με το γαλλικό κείμενο στις ακόλουθες εκδόσεις, Λ. Βρανούση, *Ρήγας Βελεστινής-Φεραίος*, Άπαντα Ελλήνων Κλασικών, τόμ. 2, Αθήνα 1968, σελ. 681-735. Απ. Δασκαλάκη, *Το πολίτευμα του Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1976, σελ. 74-111. Πασχ. Κιτρομηλίδη, *Ρήγα Βελεστινλή, Άπαντα τα Σωζόμενα*, τόμος Πέμπτος, Αθήνα 2000, σελ. 119-135.

φυσιοκρατικής, υλιστικής θεώρησης. Υποθέτουμε ότι ενσυνείδητα δεν τον μετέφερε στο ελληνικό κείμενό του, αν και γνώριζε την ελληνική απόδοσή του, διότι τον αποδίδει σε άλλο κείμενό του, τον *Νέο Ανάχαρσι*<sup>63</sup>. Δεν θα συμπεριέλαβε μάλλον τον όρο αυτό στο ελληνικό κείμενό του διότι θα τον θεώρησε έξω από την Ορθόδοξη αντίληψή του. Και σε επικουρία της άποψης αυτής έρχεται τα όσα ο Ρήγας γράφει παρακάτω στην *Επαναστατική Προκήρυξη*, τα οποία είναι δικά του κείμενα. Συγκεκριμένα, όταν αναφέρεται στα ανθρώπινα δίκαια, τονίζει ότι αυτά τα φυσικά δίκαια «*θεόθεν*», από τον Θεό, δόθηκαν στο λαό «*δια να ζήση ησύχως επάνω εις την γήν*». Ορθόδοξη ιδέα, τελείως διάφορος από την φυσιοκρατική αντίληψη του ευρωπαϊκού διαφωτισμού. Ο Ρήγας ενσωματώνει ό,τι καλό εύρισκε, το οποίο θα ήταν ταιριαστό με τις δικές του αξιακές ιδέες, τις οποίες διατυπώνει σε όλο το έργο του. Ακολουθεί συνθετική τακτική στην ανάπτυξη των αντιλήψεών του για την επανάσταση των σκλαβωμένων.

Ένα άλλο στοιχείο δηλωτικό της τακτικής του Ρήγα στην πρόοδο και αναγέννηση του ελληνισμού είναι η προσπάθεια καθαρισμού του λεξιλογίου του από τις ξένες λέξεις, όπως επίσης και η καθιέρωση των ελληνικών τοπωνυμίων στους χάρτες του. Κατά τη σύνταξη των ευρετηρίων των έργων του με την ευκαιρία της φωτομηχανικής επανέκδοσής τους από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, διαπιστώσαμε ότι ο Ρήγας χρησιμοποιούσε λιγότερες ξένες λέξεις όσο προχωρούσε στην ολοκλήρωση του επαναστατικού του σχεδίου. Στα πρώτα βιβλία του, *Φυσικής απάνθισμα* και *Σχολείον των ντελικάτων εραστών*, περιέχονται πολλές ξένες λέξεις. Αυτές μειώνονται στα έργα της δεύτερης περιόδου, του 1797, και μάλιστα στα δύο τελευταία έργα του, *Τα Ολύμπια* και *Επαναστατική Προκήρυξη*, δεν περιέχουν ξένες λέξεις. Έχει καθαρίσει τελικά το λεξιλόγιό του<sup>64</sup>.

Παρόμοια, ο Ρήγας προσπάθησε να αντικαταστήσει τα οθωμανικά τοπωνύμια του ελληνικού χώρου με αντίστοιχα ελληνικά, όπως παρατηρούμε στους χάρτες του. Ανέγραψε ελληνικά τοπωνύμια για τις επαρχίες, τις τοπαρχίες, τις πόλεις, τις κωμοπόλεις και τα χωριά. Για τον σκοπό αυτό, όπως έχουμε δείξει, ο Ρήγας χρησιμοποίησε για την *Χάρτα της Ελλάδος* ως πρότυπο τον χάρτη της αρχαίας Ελλάδος του Guil. Delisle, και ίσως τη *Γεωγραφία* του Μελετίου. Κατ' αυτόν

63. Ρήγα Βελεστινλή, *Νέος Ανάχαρσις, ..., ό.π.*, σελ. 268.

64. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Ο Ρήγας μεταφραστής των Ολυμπίων του Μεταστάσιο*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2001.

τον τρόπο ηγείται της προσπάθειας καθιέρωσης των ελληνικών τοπωνυμίων έναντι των αντίστοιχων καθιερωμένων οθωμανικών.

\*\*\*

Μετά τα παραπάνω, συνοπτικά μπορεί να λεχθεί ότι ο Ρήγας Βελεστινλής στη διατύπωση του στρατηγικού σχεδίου της επανάστασής του για την απελευθέρωση των σκλαβωμένων εφήρμοσε μια συνθετική τακτική, με στοιχεία από τον ευρωπαϊκό διαφωτισμό και αντίστοιχα από την ελληνική πνευματική κληρονομιά. Δεν ακολούθησε μονομερώς ούτε το ένα άκρο αποδεχόμενος άκριτα το φυσιοκρατικό, υλιστικό πνεύμα του ευρωπαϊκού διαφωτισμού, ούτε το άλλο άκρο των Ελλήνων λογίων που αρνούνταν ό,τι προέρχονταν από τη Δύση. Και για παράδειγμα αναφέρουμε τα όσα υποστήριζε ο Αθανάσιος ο Πάριος στην *Αντιφώνησή*<sup>65</sup> του, «*ένα καιρόν, ημείς οι ανατολικοί είχαμεν φόβον δια εκείνους οπού επήγαιναν εις την Ευρώπην, μη τύχη και πάθουν ένα από τα δύο, ή τη σωφροσύνην να χάσουν, ή να πέσουν εις Λατινισμόν. Την σήμερον αυτά τα δύο, λογίζονται παραμικρά και σχεδόν το ουδέν, ως προ το έσχατον, και ακρότατον των κακών, την αθειάν*».

Με τα έργα του ο Ρήγας επιτυγχάνει μια σύνθεση στοιχείων εκ του ελληνικού και του ευρωπαϊκού διαφωτισμού. Έπαιρνε ό,τι έκρινε καλό, με σκοπό την ωφέλεια του Γένους του και τελικά με την εφαρμογή του στρατηγικού σχεδίου της επανάστασής του επιζητούσε την απελευθέρωση των συμπατριωτών του από την σκλαβιά, για να ζήσουν πλέον με ελευθερία και δικαιοσύνη, χωρίς να αλλοιώνεται η υπόστασή τους, σπάζοντας τα δεσμά της αλλοτρίωσης.

---

65. Αθανασίου Παρίου, *Αντιφώνηση*, Τεργέστη 1802, σελ. 38. Φιλ. Ηλιού, *Ελληνική Βιβλιογραφία του 18ου αιώνα. Βιβλία - Φυλλάδια*, τόμ. πρώτος, Αθήνα 1997, αρ. 1802.5, σελ. 28-23.



## Ρήγας Βελεστινλής ο Θετταλός: Στοιχεία του αυτοπροσδιορισμού του

(Πρακτικά 3ου Πανελληνίου Εθνολογικού Συνεδρίου Θεσσαλών  
Καραγκούνηδων, Φάρσαλα-Απρίλιος 2014, Φάρσαλα 2016, σελ. 55-62)

Με την ανακοίνωση «Ρήγας Βελεστινλής ο Θετταλός» δίνονται μερικά ιδιαίτερα στοιχεία, τα οποία ο ίδιος καταγράφει στα έργα του για το Βελεστίνο και τη Θεσσαλία γενικότερα και τα οποία υποδηλώνουν τη θεσσαλική φυσιογνωμία του. Ο ιστορικός του Ρήγα, ο Λεάνδρος Βρανούσης<sup>1</sup> τόνιζε, ότι τα ίδια τα έργα του Ρήγα θα πρέπει πρώτα να αξιοποιούνται στα διάφορα ζητήματα, τα οποία προκύπτουν για τη ζωή και το έργο του. Ωστόσο, ο καθένας σήμερα μπορεί εύκολα να έχει πρόσβαση στα έργα του Ρήγα, να τα μελετήσει και να βγάλει τα δικά του συμπεράσματα, διότι έχουν πλέον ολοκληρωμένα επανεκδοθεί με ευρετήρια και σχόλια, ακόμη και σε ψηφιακό δίσκο (CD-ROM)<sup>2</sup>.

Με το όνομά του «Ρήγας Βελεστινλής Θετταλός» ο εθνομάρτυρας αμέσως υποδηλώνει τον τόπο της καταγωγής του και την θεσσαλική του φυσιογνωμία. Κατ' αυτόν τον τρόπο αυτό-προσδιορίζεται, γεγονός το οποίο θα έπρεπε να το έχουν υπ' όψιν, όσοι θα θέλουν να ασχοληθούν με το όνομά του και την καταγωγή του. Τον αυτό-προσδιορισμό του αυτόν τον αναγράφει στα έργα του, τα εκδοθέντα στην Βιέννη κατά τις δύο περιόδους, 1790 και 1797, της εκεί διαμονής του, όπως παρατηρούμε στη συνέχεια:

- 1) *Σχολείον των ντελικάτων εραστών...* «παρά του Ρήγα Βελεστινλή Θετταλού».
- 2) *Φυσικής απάνθισμα...* «παρά του Ρήγα Βελεστινλή Θετταλού».
- 3) *Νέος Ανάχαρσις...* «παρά του Ρήγα Βελεστινλή Θετταλού».

---

1. «Το έργο λοιπόν του Ρήγα, η μοναδική αυτή πηγή που έμεινε ανεκμετάλλευτη, μας δίνει τα μόνα ασφαλή τεκμήρια για ν' αξιολογήσουμε τις αντιφατικές συχνά πληροφορίες των βιογράφων του», Λεάνδρου Βρανούση, *Ρήγας*, Αθήνα [1954], υποσημείωση σελ. 16.

2. Ρήγα Βελεστινλή, *Απαντα τα έργα σε ψηφιακό δίσκο (CD-ROM)*, επιμέλεια-εισαγωγή-ευρετήρια Δρ. Δημητρίου Καραμπερόπουλου, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2007.

- 4) *Επιπεδογραφία Κωνσταντινουπόλεως...* «παρά του Ρήγα Βελεστινλή Θετταλού».
- 5) *Χάρτα της Ελλάδος...* «παρά του Ρήγα Βελεστινλή Θετταλού».
- 6) *Γενική Χάρτα Μολδοβίας...* «παρά του Ρήγα Βελεστινλή Θετταλού».
- 7) *Νέα Χάρτα Βλαχίας...* «παρά του Ρήγα Βελεστινλή Θετταλού».
- 8) *Εικόνα Μεγάλου Αλεξάνδρου...* «παρά του Ρήγα Βελεστινλή Θετταλού».
- 9) *Ο Ηθικός Τρίπους...* υπογράφει «Ρήγας Βελεστινλής ο Θετταλός».

Προσθέτουμε ότι εκτός από τον Ρήγα, μία άλλη φυσιογνωμία του Θεσσαλικού χώρου πρόσθεσε στο όνομά του το «Θετταλός», και αυτή ήταν «ο Διονύσιος Πύρρος ο Θετταλός», όπως ενδεικτικά παρατηρούμε σε ένα από τα πολλά έργα του, την *Φαρμακοποιία*<sup>3</sup> του, την εκδοθείσα το 1818 στην Κωνσταντινούπολη. Ας συμπληρώσουμε ακόμη και τον αταύτιστο, από όσο μέχρι σήμερα γνωρίζω, «Κωνσταντίνο Θετταλό», ο οποίος υπογράφει το ένα επίγραμμα για τον Ρήγα, τον συγγραφέα του βιβλίου *Φυσικής απάνθισμα*<sup>4</sup>.

«Ρήγας» ήταν το βαπτιστικό όνομα του εθνεγέρτη, συνηθισμένο στην περιοχή του Βελεστίνου και του Πηλίου. Το όνομά του «Ρήγας» το ανέγραψε όταν ήταν μαθητής στο Ελληνομουσείο της Ζαγοράς στην χειρόγραφη υπογραφή του σε βιβλίο του 1571 αρχαίοι Γεωγράφοι<sup>5</sup>. Τώρα απόκειται το μνημείο αυτό στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος (Γραφείο Δ/ντού, με αριθμό Εφ.1095/α). Ως επώνυμο, ο Ρήγας χρησιμοποίησε το «Βελεστινλής» από το όνομα της γενέτειράς του, το Βελεστίνο, κατά τη συνήθεια των λογίων της εποχής του, όπως ενδεικτικά αναφέρουμε μερικούς: Αθανάσιος Πάριος, Βενιαμίν Λέσβιος, Δανιήλ Μοσχοπολίτης, Ιώσηπος Μοισιόδαξ, Λάζαρος Τραπεζούντιος, Αλέξανδρος Τυρναβίτης, Χριστόφορος Περραιβός.

\*\*\*

Μελετώντας τα έργα του Ρήγα διαπιστώνεται ότι καταγράφει σε αυτά πολλά ιστορικά στοιχεία και για τα δύο μέρη του αυτοπροσδιορισμού του,

3. *Φαρμακοποιία γενική...παρά Διονυσίου Πύρρου του Θετταλού*, εν Κωνσταντινουπόλει 1818. Βλ. Φιλίππου Ηλιού, *Ελληνική Βιβλιογραφία του 19<sup>ου</sup> αιώνα. Βιβλία-Φυλλάδια. Τόμος πρώτος 1801-1818*, ΕΛΙΑ, Αθήνα 1997, σελ. 573, αρ. 1818.99.

4. Ρήγα Βελεστινλή, *Φυσικής απάνθισμα*, Βιέννη 1790, αναστατική επανέκδοση με ευρετήριο Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2006, σελ. 1'.

5. Βλ. Λεάνδρου Βρανούση, «Άγνωστα νεανικά χειρόγραφα του Ρήγα», *Υπέριχα*, τόμ. 2, *Πρακτικά Β' Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας»*, (Βελεστίνο 1992), Αθήνα 1994, σελ. 563-576.

για το Βελεστίνο και τη Θεσσαλία. Και πρώτα-πρώτα πλέκει έναν ύμνο στη γενέτειρά του, το Βελεστίνο. Σχεδιάζει το τοπογραφικό διάγραμμά του, την *Επιπεδογραφία της Φεράς λεγομένης νυν Βελεστίνο*<sup>6</sup>, και επί πλέον το θέτει δίπλα στον τίτλο της *Χάρτας*, φύλλο 4, και πάνω από το τοπογραφικό διάγραμμα των Αθηνών. Τι μεγάλη τιμή για το Βελεστίνο. Συγχρόνως, με την ενέργειά του αυτή ο Ρήγας δίνει και ένα μήνυμα πως πρέπει να τιμούμε και να αναδεικνύουμε τα ιστορικά μνημεία της γενέτειρας, τακτική την οποία ακολουθεί με συνέπεια και η Αμφικτυονία Θεσσαλών Καραγκούνηδων. Στην *Επιπεδογραφία* του Βελεστίνο αναγράφει αποσπάσματα από αρχαίους συγγραφείς, για τις Φερές και την Υπέρεια κρήνη, το Κεφαλόβρυσο. Μνημονεύει τις αρχαιότητες, που είδε και ένοιωσε την αρχαία δόξα των προγόνων, «*Ρολόι του ηλίου αρχαιότατον*», τρόπαιο, αρχαία ερείπια, μάρμαρο με επιγραφή· επίσης τους ναούς, τα τζαμιά, τα νεκροταφεία, τους δρόμους, τους νερόμυλους και τα περιβόλια.

Ακόμη, κατά την περιγραφή των Φερών στον *Νέο Ανάχαρσι*<sup>7</sup>, ο Ρήγας βρίσκει την ευκαιρία και περιγράφει σε μία υποσημείωση την τραγική κατάσταση των συμπατριωτών του κατοίκων του Βελεστίνο κατά την εποχή της σκλαβιάς, μνημονεύοντας και το διπλανό χωριό, τον Άγιο Γεώργιο Φερών, «*Οι συχνοί άδικοι φόνοι κατά των χριστιανών, οπου γίνονται την σήμεραν εδώ ήθελον ερμηώσει εξ ολοκλήρου αυτήν την πόλιν*<sup>8</sup>, *άν αι φυσικαί χάριτες*<sup>9</sup> *της δεν ήθελον τους αναγκάζει να υπομένουν όλα, δια ν' αφήσωσι καν τα κόκκαλά των εκεί οπου ετάφησαν κι οι προπάτορές*<sup>10</sup> *των*». Η μαρτυρία του Ρήγα για την σκληρή συμπεριφορά των Οθωμανών της γενέτειράς του, του Βελεστίνο, επιβεβαιώνεται και από τους περιηγητές<sup>11</sup>, οι οποίοι τόνιζαν την αγριότητα

6. Ευάγ. Κακαβογιάννη, «Η “Επιπεδογραφία της Φεράς” του Ρήγα Βελεστινλή από άποψη αρχαιολογική», *Υπέρεια*, τόμ. 1, *Πρακτικά Α' Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας»*, (Βελεστίνο 1986), Αθήνα 1990, σελ. 423-448.

7. Ρήγα Βελεστινλή, *Νέος Ανάχαρσις, ..., ό.π.*, σ. 133.

8. Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι ο Ρήγας χαρακτηρίζει τη γενέτειρά του, που τότε ήταν ένα χωριό, ως “πόλιν”. Πάντως έρχεται σε αρμονία με τον ύμνο που πλέκει στη γενέτειρά του με το τοπογραφικό διάγραμμά της, το οποίο θέτει δίπλα στον τίτλο της *Χάρτας* του και πάνω από την *Επιπεδογραφία των Αθηνών*.

9. Θα υπονοεί την Υπέρεια Κρήνη ή Κεφαλόβρυσο.

10. Είναι συγκινητική αυτή η παρατήρηση του Ρήγα για την αφοσίωση των ανθρώπων στους νεκρούς γονείς τους, που τους δίνει τη δύναμη να υπομένουν και την σκλαβιά.

11. Ενδεικτικά βλ. W. M. Leake, *Travels in North Greece 1801, 1805 and 1806.*, Λονδίνο 1835, τόμ. IV, σελ. 437-438.

τους. Επίσης, αυτήν την σκληρή συμπεριφορά των Οθωμανών του Βελεστίνου φαίνεται ότι συχνά ο Ρήγας θα την ανέφερε στις συζητήσεις του, όπως συμπεραίνεται από τον σύντροφό του Χριστόφορο Περραιβό<sup>12</sup>, ο οποίος σημειώνει χαρακτηριστικά, «*Οσάκις συνέπιπτε λόγος περί τυραννίας των εν Θεσσαλία Οθωμανών, ο Ρήγας απέδιδε τα πρωτεία της βαρβαρότητος και αγριότητος εις τους κατοίκους της πατρίδος του Βελεστίνου*».

Ο Ρήγας κάνει αναφορά στο Βελεστίνo στο βιβλίο του *Φυσικής Απάνθισμα*. Συγκεκριμένα, στο κεφάλαιο με τίτλο «*Περί των πυρίνων φαινομένων εν τω αέρι*», όπου γίνεται αναφορά στην εμφάνιση των «*βρυκολάκων*»<sup>13</sup>, των πυρίνων φαινομένων από τις αναθυμιάσεις των θαπτομένων σωμάτων, καταχωρίζει μια υποσημείωση, αναφέροντας ένα γεγονός του Βελεστίνου, που συνέβαινε στο χριστιανικό νεκροταφείο, το οποίο βρίσκονταν εκεί που είναι και το σημερινό νεκροταφείο του Βελεστίνου (σημαντική διαχρονικότητα). Στην υποσημείωση αυτή, ο Ρήγας μας πληροφορεί για τη γενέτειρά του ότι είχε «κριτή» (=δικαστή) και πως οι χριστιανοί κατοικούσαν κοντά στο νεκροταφείο, στο Βαρούσι<sup>14</sup>, και αντιδρούσαν στο κάψιμο των νεκρών. Γι' αυτό βρήκαν τη μέθοδο να τους περιχύνουν «*νερόν ασβέστου ασβέστης*», δηλ. νερό σβησμένης ασβέστου, με σκοπό να «*αναλύσουν*» δηλ. να διαλύσουν τα σώματα των νεκρών. Έμμεσα ο Ρήγας μας δείχνει την τακτική των κατοίκων του Βελεστίνου να βρίσκουν τρόπους να παραμένουν στερεοί στις δοξασίες τους και να μην υποκύπτουν στις παρεμβάσεις της οθωμανικής εξουσίας.

Επίσης, όταν στο *Νέο Ανάχαρσι*<sup>15</sup> γίνεται αναφορά στους Αργοναύτες, ο Ρήγας βρίσκει ευκαιρία και γράφει για τον Άδημο και το Βελεστίνo αντικαθιστώντας μάλιστα, όπως παρατηρήσαμε, το «Φερές» του γαλλικού κειμένου

12. Βλ. Χριστ. Περραιβού, *Σύντομος βιογραφία του αοιδήμου Ρήγα Φεραίου του Θετταλού*, Εν Αθήναις 1860, επανέκδοση Βιβλιοπωλείου Νότη Καραβία, Αθήνα 1973, υποσημ. σελ. 7.

13. Ρήγα Βελεστινλή, *Φυσικής απάνθισμα, ...ό.π.*, υποσημείωση σελ. 106. Πρβλ. Μάρκου Μοναχού Σερρών, *Ζήτησις περί βουλκολάκων*. Χφ. 4640 (520) της Μονής Ιβήρων. Το κείμενο εκδόθηκε από τον Σπ. Π. Λάμπρο, *Νέος Ελληνομνήμων* 1 (1904), σελ. 336-352. Σχετικές παρατηρήσεις από Κώστα Πέτσιο, *Η περί φύσεως συζήτηση στη Νεοελληνική σκέψη*. Β' έκδοση, Ιωάννινα 2003, σελ. 141-142.

14. Το Βαρούσι ήταν η χριστιανική συνοικία στο βορειοδυτικό μέρος του Βελεστίνου, από την Υπέρεια Κρήνη-Κεφαλόβρυσο μέχρι τις υπόρειες του Χαλκοδωνίου (Μαλούκας), όπου και το χριστιανικό νεκροταφείο, όπως αποτυπώνονται και στην «Επιπεδογραφία του Βελεστίνου».

15. Ρήγα Βελεστινλή, *Νέος Ανάχαρσις, Βιέννη 1797*. Αναστατική επανέκδοση με την επιμέλεια-εισαγωγή-ευρετήριο Δημ. Καραμπερόπουλου, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2006, σελ. 116.

με εκείνο του «Βελεστίνου», «*Άδμητος εἰς τῶν πενήντα πέντε αργοναυτῶν, ἦτον ἀπὸ το Βελεστίνου*». Προσθέτουμε ὅτι παρόμοια ὁ Ρήγας ἀναγράφει, πῶς «*Ὁ Ἄδμητος ἦτον ἕνας ἐκ τῶν Αργοναυτῶν Βασιλεύς τοῦ Βελεστίνου. Το λέγει Ἀπολλώνιος ὁ Ρόδιος εἰς τὰ Αργοναυτικά*», στο βιβλίο τοῦ ἐκ Κλεισούρας τῆς Μακεδονίας Δημητρίου Δάρβαρι, (1757-1823), *Ἀληθῆς ὁδός εἰς τὴν εὐδαιμονίαν*<sup>16</sup>, το ὁποῖο ἐκδόθηκε στὴ Βιέννη τὸ 1796, καὶ τὸ πρόσφερε στὸν Ρήγα με τὴ σχετικὴ ἀφιέρωση, «*Δημήτριος Ρηγίνω τὴν δέλτον εταίρω πέμψε, μικρὸν μεγάλῃς μνημόσυνον φιλήσῃς*». Καὶ ὁ Ρήγας ἔβαλε στὸ βιβλίο τὴν υπογραφή του, «*Ἐκ τῶν τοῦ Ρήγα Βελεστινλή καὶ τούτο*», ἀναγράφοντας στα περιθώρια τῶν σελίδων 69 καὶ 214 δύο σημειώματα, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἓνα εἶναι τὸ ἀνωτέρω ἀναγραφέν.

Στὸ βιβλίο *Ὀλύμπια*<sup>17</sup> τοῦ Μεταστάσιο, το ὁποῖο ὁ Ρήγας μετέφρασε καὶ ἐξέδωσε, στὸ σημεῖο πού τὸ κείμενο κάνει λόγο γιὰ τὴ συζυγικὴ πίστη τῆς Ἀλκήστιδος, καταχωρίζει μιὰ υποσημείωση καὶ ἀναφέρει ὅτι οἱ ἀρχαῖες Φερέες ὀνομάζονται τῶρα Βελεστίνος καὶ τὸ διπλανὸ χωριὸ Ἅγιος Γεώργιος Φερῶν. Ἐνα ἄλλο σημεῖο, ὅπου τονίζει τὴν γενέτειρά του εἶναι καὶ ἡ παράθεση τῶν δύο ἀρχαίων νομισμάτων τῶν Φερῶν, γιὰ τὰ ὁποῖα ὡστόσο χρησιμοποιοῖ τὸ ὄνομα τοῦ Βελεστίνου ἀντὶ τοῦ Φερές. Τὸ ἓνα νόμισμα βρίσκεται δίπλα στὴν *Ἐπιπεδογραφία τῆς Φεράς* ὅπου στὴ μιὰ ὄψη σημειώνει «*Ἡρακλῆς ταύρον δαμάζων. Το εὐκαρπον*» καὶ στὴν ἄλλη ὄψη «*Ἡ Υπερεία διαιρουμένη εἰς πολλοὺς ρύακας, τοὺς κήπους ἀρδεύουσα, ἐν οἷς Ἴππος τὸ Ἰππόβοτον*». Τὸ δεύτερο νόμισμα εἶναι κάτωθεν τῆς Χαλκιδικῆς καὶ δίπλα στὴ Σκόπελο, ἀναγράφοντας στὴ μιὰ ὄψη «*Φερά θυγάτηρ Αἰόλου*» καὶ στὴν ἄλλη ὄψη «*Υπερεία πηγὴ τὸ Κεφαλόβρυσον*».

\*\*\*

Επὶ πλέον, ὁ Ρήγας ἔδειξε τὴ θεσσαλικὴ του φυσιογνωμία προσθέτοντας τὸ «Θετταλός» στὸ ἐπώνυμό του «Ρήγας Βελεστινλῆς Θετταλός», δηλωτικὸ τῆς ευρύτερης περιοχῆς στὴν ὁποία ἀνήκει ἡ γενέτειρά του. Στὰ ἔργα του

16. Βλ. Νίκου Βέη, «Δημητρίου τοῦ Δαρβάρεως Ἀφιέρωμα εἰς Ρήγαν Βελεστινλῆν-Φεραῖον μετ' αὐτογράφων σημειωμάτων τοῦ Πρωτομάρτυρος», *Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τόμ. ΙΘ', 1944, σελ. 356-372. Λ. Βρανούση, *Ρήγας*, Ἀθήνα [1954], σελ. 265.

17. Ρήγα Βελεστινλή, *Ὁ Ἡθικός Τρίπους*, Βιέννη 1797. Ἀναστατικὴ ἐπανεκδόση, ἐπιμέλεια-εἰσαγωγῆ-εὐρετήριό Δημ. Καραμπερόπουλου, Ἀθήνα 2001, Α' *Τὰ Ὀλύμπια*, σελ. 104. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Ὁ Ρήγας μεταφραστής τῶν Ὀλυμπίων τοῦ Μεταστάσιο*, ἐκδ. Ἐπιστημονικῆς Ἐταιρείας Μελέτης Φερῶν-Βελεστίνου-Ρήγα, Ἀθήνα 2001.

δείχνει το ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την ευρύτερη περιοχή της γενέτειράς του, τη Μαγνησία και τη Θεσσαλία, όπως διαπιστώνεται από τα πολλά στοιχεία, τα οποία έχει καταχωρίσει. Για παράδειγμα στη *Νέα Πολιτική Διοίκηση*, στο άρθρο 3, για την κατανόηση από τους αναγνώστες της διαίρεσης του κράτους του σε Επαρχίες και Τοπαρχίες, φέρνει ένα συγκεκριμένο παράδειγμα από τη Θεσσαλία, στο οποίο γράφει ότι η δημοκρατική του πολιτεία *«Διαμοιράζεται δια την ευκολίαν της διοικήσεως και δια να γίνεται η δικαιοσύνη ομοιοτρόπως, εις επαρχίας, τοπαρχίας και προεστάτα. Ήγουν, επαρχία λέγεται η Θεσσαλία, τοπαρχία η Μαγνησία (ήγουν του Βόλου τα χωρία) και προεστάτον η πολιταρχία της Μακρυνίτζας επάνω εις δώδεκα χωρία»*.

Επίσης, στο *Νέο Ανάχαρσι*<sup>18</sup>, υπερασπίζεται τους Θεσσαλούς στην άδικη κρίση του Γάλλου συγγραφέως, ο οποίος παρατηρούσε ότι *«Ο Λουκιανός διηγείται ένα επίγραμμα οπού έγινε δι' έναν Θετταλόν, περιεχόμενο εις αυτάς τας λέξεις: “Ο Δήμος ανήγειρεν αυτόν τον ανδριάντα εις τον Ιλαρίωνα, επειδή-και εχόρευε καλά εις τον πόλεμον»*. Και ο Ρήγας γράφει στην υποσημείωσή του, *«Το επίγραμμα του Λουκιανού δεν είναι πρὸς καταφρόνησιν των Θετταλῶν, καθὼς συμπεραίνει ο Ανάχαρσις...»*. Παραθέτει τα είδη των χωρών, εκ των οποίων ένας ήταν ο «συγκαθιστός», που χορεύεται στη Θεσσαλία, *«Συγκαθιστός. υπό δύο, εις την Θεσσαλίαν»*, και αποδεικνύει ότι ήταν άδικη η κρίση του συγγραφέως, αποκαλώντας, μάλιστα, *«συμπατριώτη»* του τον Θεσσαλό Ιλαρίωνα, διότι χόρευε στον πόλεμο τον πυρρίχιο χορό, *«...Συμπεραίνεται λοιπόν εκ των ανωτέρω, ότι ο συμπατριώτης μου Ιλαρίων, μόνος, εν τη παρεμβολή του πολέμου μεταξύ ενόπλων συντρόφων, απέναντι του αντιπαρατεταγμένου εχθρού, επί της ημαγμένης πεδιάδος του στρατοπέδου, δεν ήταν καιρός να χορεύη την σύκινον ή τον κόρδακα, αλλά τον πυρρίχιον, διεγερτικόν εφόδου, και δικαίως τω ενήγειρεν ο δήμος τον ανδριάντα»*.

Στην ίδια αυτή υποσημείωση, ο Ρήγας αναφέρει πως ο ίδιος είδε πολλές φορές στην Πορταριά της Μαγνησίας να χορεύεται ένα από τα είδη των χωρών, τους οποίους απαριθμεί. Η παρατήρηση αυτή δείχνει ότι πολλές φορές θα είχε επισκεφθεί την Πορταριά και το πιο πιθανό θα είναι, πως αυτό θα συνέβαινε κατά τον καιρό των σπουδών του, τότε που θα μετέβαινε στο Ελληνομουσείο

18. Ρήγα Βελεστινλή, *Νέος Ανάχαρσις...*, ό.π., υποσημείωση σελ. 124-126.

της Ζαγοράς<sup>19</sup>. Χαρακτηριστικά σημειώνει, «...*Μάνδρα-χαβασί*<sup>20</sup>. *Υφ' ενός, σπαθί κρατούντος και διαφόρους κύκλους εις τον αέρα διαγράφοντος με αυτό. Τον είδον πολλάκις εις την χώραν της Μαγνησίας Πορταριάν, χορευόμενον από Τούρκους...*». Σε μια άλλη υποσημείωση του *Νέου Ανάχαρσι*<sup>21</sup> αναφέρει ένα γεγονός, το οποίο συνέβη το 1769 στο γειτονικό χωριό του Βελεστίνου, την «*Κάπουρνα*», για την οποία σημειώνει ότι είναι «*χώρα της Μαγνησίας*» και οι κάτοικοί της έγιναν σκλάβοι ενός τοκογλύφου, στον οποίο δεν μπορούσαν να πληρώσουν τον υπερβολικό ετήσιο τόκο των χρημάτων, των «*άσπρων*», που είχαν δανεισθεί. Μια υποσημείωση με σημαντικό τον χαρακτήρα της πολιτικοκοινωνικής ανάλυσης περί τοκισμού και της εκμετάλλευσης του λαού.

Ενδιαφέροντα είναι και όσα γράφει για το επίγειο των αρχαίων Φερών, τις Παγασές και την γύρω περιοχή, στην εκτενή υποσημείωση<sup>22</sup>, στην οποία καταχωρίζει πολλές πληροφορίες της εποχής του, για τα ερείπια της Δημητριάδος, το υδραγωγείο, προσθέτοντας μάλιστα πως για να περιέλθει κανείς τις αρχαιότητες αυτές χρειάζεται μία ώρα, στοιχείο που δείχνει πως έχει προσωπική γνώση. Επίσης, μνημονεύει το ακρωτήριο Αγκίστρι και την πλησίον του νησίδα με το εκκλησάκι του αγίου Νικολάου, το οποίο επισκεφθήκαμε τον Ιούλιο του 2000 και διαπιστώσαμε πως πράγματι ήταν του αγίου Νικολάου. Επίσης, καταχωρίζει μια ενδιαφέρουσα υποσημείωση για την Πορταριά, την οποία αποκαλεί «*χαριέστατη*», με τις πηγές του ποταμού Μάννα και την κορυφή Πλιασίδι του Πηλίου, όπου βρίσκεται και το σπήλαιο, στο οποίο ο Κένταυρος Χείρωνας ανέθρεψε τον Αχιλλέα, εις τον «*τερπνόν, υγιεινόν και παράμερον τόπον*»<sup>23</sup>.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει, για το επίπεδο των γνώσεων του Ρήγα καθώς και για το γεγονός ότι μελετούσε τα σχετικά με την Ελλάδα βιβλία της εποχής του, η σημαντική υποσημείωσή του, την αναφερομένη στα Τέμπη. Σημειώνει ότι

19. Από την εποχή της φοιτήσεως του Ρήγα στη σχολή της Ζαγοράς έχουμε το βιβλίο των αρχαίων γεωγράφων, έκδοση του 1561 με αυτόγραφο του μαθητού Ρήγα καθώς και την υπογραφή του δηλωτικό ότι το βιβλίο είναι του «*Ρήγα Κυρίτζη Βελεστίνου*», δηλ. του Ρήγα του Κυρίτζη του εκ του Βελεστίνου καταγόμενου. Βλ. Λέανδρου Βρανούση, «*Αγνωστα νεανικά χειρόγραφα...*», *ό.π.*.

20. Για την αναγραφή του ξενικού ονόματος του χορού, ο Ρήγας με θλίψη παρατηρεί στην ίδια σελίδα: «*Αφού εχάσαμεν το πάν, συνεχάθησαν και τα ονόματα των χορών*», θέλοντας έτσι να τονίσει την σημασία της σκλαβιάς στην αλλοτρίωση και της γλώσσας.

21. Ρήγα Βελεστινλή, *Νέος Ανάχαρσις...*, *ό.π.*, υποσημείωση σελ. 121-122.

22. Ρήγα Βελεστινλή, *Νέος Ανάχαρσις...*, *ό.π.*, υποσημείωση σελ. 141-142.

23. Ρήγα Βελεστινλή, *Νέος Ανάχαρσις...*, *ό.π.*, υποσημείωση σελ. 143.

ο ίδιος είχε ιδίαν αντίληψη για την ωραιότητα του τοπίου των Τεμπών, «*ίδον αυτοψεί την απερίγρατον ωραιότητα εκείνου του τόπου*», τονίζοντας μάλιστα πως ήπια νερό από την πηγή που εξέρχεται από τον ναό της Αφροδίτης, ο οποίος τώρα είναι αφιερωμένος στην Αγία Παρασκευή. Κι' αυτά τα γράφει για να απαντήσει στις αήθεις κατηγορίες του Γερμανού Καθολικού φιλοσόφου Corneille de Pauw (1739-1799), ο οποίος «*στην Ιστορία της Ελλάδος*» γράφει εναντίον των Ελλήνων της εποχής του και εναντιώνεται στην ωραιότητα των Τεμπών, χωρίς να έχει επισκεφθεί την Ελλάδα. Και ο Ρήγας επιστημονικότητα τονίζει πως δεν είναι δυνατόν από το μέρος να κατακρίνει κανείς το όλον, φέρνοντας ωστόσο και ο ίδιος ένα αντίστοιχο εύστοχο παράδειγμα με τους Γερμανούς του Βουκουρεστίου, για να δείξει το παράλογο του επιχειρήματος του Γερμανού φιλοσόφου.

Τον Πηνειό ποταμό τον αναφέρει ως «*Σαλαμβριά*» στο *Νέο Ανάχαρσι*<sup>24</sup> και για τους Γόννους παραθέτει μια υποσημείωση, «*Κατά την περιγραφήν, οπού κάμνει ο συγγραφεύς, φαίνεται πως να ήτον οι Γόννοι κάτω από τον Προφήτην Ηλίαν εις τα αριστερά της Σαλαμβριάς, εκεί οπού ονομάζεται τώρα Μετόχι. Επειδή εκεί συσφίγγεται ο ποταμός. Ο τόπος αυτός εξουσιάζεται από την Ράψανη*».

Ενδιαφέρουσα είναι η παρατήρηση του Ρήγα<sup>25</sup> για τη Θεσσαλική πόλη Δωδώνη (=Λιβιάδι) του Ολύμπου. Διορθώνει τον Γάλλο συγγραφέα, για την λαθεμένη παραπομπή του στον Όμηρο, για τη Δωδώνη της Ηπείρου, στοιχείο που δείχνει το πνευματικό του επίπεδο, παραθέτοντας μάλιστα το σχετικό κείμενο του Ομήρου, δείγμα της ευρύτητας των γνώσεών του. Χαρακτηριστικά γράφει, «*Η μαρτυρία του Ομήρου, οπού αναφέρει εδώ ο Ανάχαρσις, ας μοι είναι συγχωρημένον να ειπώ, ότι είναι δι' άλλην Δωδώνη*». Κατ' αυτόν τον τρόπο ο αναγνώστης θα έχει ιδίαν αντίληψη του λάθους του Γάλλου συγγραφέα.

Σε ένα άλλο σημείο του κειμένου του *Νέου Ανάχαρσι*<sup>26</sup>, όπου γίνεται αναφορά στη μάχη των Κενταύρων και Λαπίθων, ο Ρήγας καταχωρίζει μια υποσημείωση με την επεξήγηση «*Γκαραγκούνηδες, Χασιώτες έθνη της Θεσσαλίας*», ταυτίζοντας τους ντόπιους κατοίκους της Θεσσαλίας, τους Γκαραγκούνηδες, με τους Κενταύρους. Μάλιστα, στη Θεσσαλία της *Χάρτας*<sup>27</sup> του στο πέμπτο

24. Ρήγα Βελεστινλή, *Νέος Ανάχαρσις...*, ό.π., υποσημείωση σελ. 147.

25. Ρήγα Βελεστινλή, *Νέος Ανάχαρσις...*, ό.π., υποσημείωση σελ. 149-151.

26. Ρήγα Βελεστινλή, *Νέος Ανάχαρσις...*, ό.π., σελ. 263.

27. Βλ. Ρήγα Βελεστινλή, *Χάρτα της Ελλάδος*, Βιέννη 1797. Αυθεντική για πρώτη φορά επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου Ρήγα με την υποστήριξη



φύλλο, μεταξύ Λαρίσης και Βελεστίνου αναγράφει τα ίδια, «*Κένταυροι-Γκαραγκούνηδες*», ότι δηλαδή οι τωρινοί πληθυσμοί των Γκαραγκούνηδων ταυτίζονται με τον αρχαίο πληθυσμό των Κενταύρων. Μάλιστα, η Αμφικτυονία Θεσσαλών Καραγκούνηδων αυτήν την αναφορά της *Χάρτας* του Ρήγα έχει αναγράψει στο λάβαρό της, μετά την υπόδειξή μας.

Ο Ρήγας δεν συνδέει μόνο τα αρχαία τοπωνύμια με εκείνα της εποχής του, αλλά και τους κατοίκους των αρχαίων περιοχών τους συνδέει με τους σύγχρονους κάτοικους, κάνοντας κατά αυτόν τον τρόπο μία αντιστοιχία προσφέροντας στους αναγνώστες μία ιστορική συνέχεια. Επεξηγεί στο *Νέο Ανάχαρσι*<sup>28</sup> ότι οι «*Θετταλοί*» είναι «*οι των Τρικκάλων τον κάμπον οικούντες*», οι «*Οιταίοι*» είναι «*Οι κατοικούντες τα Βάνινα, Πατρατζίκι, Ζητούνι*», δηλαδή της περιοχής του όρους Οίτη, της Υπάτης και της Λαμίας. Οι «*Φθιώται*» είναι οι κατοικούντες στην Φθιώτιδα της Θεσσαλίας και είναι «*οι Φαρσαλινοί έως τον Πλάτανον*», οι «*Μάλιοι*» είναι «*οι Θαυμακινοί έως τον Αχινόν*», οι «*Μάγνητες*» είναι οι κατοικούντες «*του Βόλου και της Αγινάς τα χωρία*», και οι «*Περραιβοί*» είναι «*οι Ολυμπιώται, Αλασονίται, έως την Λάρισσαν*». Επί πλέον επεξηγεί ότι «*Μάγνης*» είναι ο «*Βολιώτης*»<sup>29</sup>.

Σε υποσημείωση του Γάλλου συγγραφέα σχετικά με το ύψος του Ολύμπου, ο Ρήγας συνιστά στον αναγνώστη να δει την *Νεωτερική Γεωγραφία*<sup>30</sup> των Δημητριάων για την αντιστοιχία της οργυιάς, «*Για να ιξεύρη ο αναγνώστης πόσον είναι η οργυιά και τα λοιπά μέτρα, ας ιδή την Γεωγ.[ραφίαν] των Δημητριάων φύλ. 21*». Για την «*Λάρισσα*» της Θεσσαλίας ο Ρήγας σε υποσημείωση<sup>31</sup> γράφει ότι «*Ο Όμηρος*<sup>32</sup> *την ονομάζει Άργος Πελασγικόν και ο Στράβων Θετταλικόν*», παρατήρηση την οποία αναγράφει και στη *Χάρτα της Ελλάδος* φύλλο 5, «*Λάρισσα. Άργος Θετταλικόν*».

---

της Ακαδημίας Αθηνών, επιμέλεια-σχόλια-ευρετήριο Δημ. Καραμπερόπουλου, Αθήνα 1998, φύλλο 5, Έπαρχία Θεσσαλίας, μεταξύ Λαρίσης και Βελεστίνου αναγράφεται το «*Κένταυροι-Γκαραγκούνηδες*».

28. Ρήγα Βελεστινλή, *Νέος Ανάχαρσις...*, ό.π., σελ. 116.

29. Ρήγα Βελεστινλή, *Νέος Ανάχαρσις...*, ό.π., σελ. 145.

30. *Νέος Ανάχαρσις...*, ό.π., σελ. 148. Δημητριάς, *Γεωγραφία νεωτερική*, Βιέννη 1791, επανέκδοση, επιμ. Αικ. Κουμαριανού, Εστία, Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2006, σελ. 24.

31. Ρήγα Βελεστινλή, *Νέος Ανάχαρσις...*, ό.π., σελ. 145.

32. Βλ. Ομήρου, *Ιλιάδα* Β 681.

Στην τελευταία σελίδα του βιβλίου *Νέος Ανάχαρις*<sup>33</sup> με τίτλο «*Είδησις διδομένη παρά του Ρήγα*» ανακοινώνονται δύο αρχαιότητες της Θεσσαλίας. Για μια ακόμη φορά ο Ρήγας δείχνει το ενδιαφέρον του για την αρχαία κληρονομιά, την οποία προσπαθεί να την διατηρήσει, διότι συμβάλει στην ιστορική αυτογνωσία. Είναι τα αντικειμενικά στοιχεία σε αυτήν την διαδικασία της αυτογνωσίας. Η μία αρχαιότητα είναι ένα μάρμαρο στα Λεχώνια της Μαγνησίας με τρία πρόσωπα και επιγραφή, την οποία αναγράφει. Σημειώνει ότι το μάρμαρο σπάστηκε στα δύο από τους «*εκείσε Τούρκους*», θέλοντας κατ' αυτόν τον τρόπο να δείξει επί πλέον και την καταστρεπτική νοοτροπία των κατακτητών για την αρχαία ελληνική κληρονομιά. Και ο Ρήγας παρακαλεί κάποιος ζωγράφος να τη ζωγραφίσει και να του την στείλει να την τυπώσει. Η δεύτερη αρχαιότητα έχει σχέση με την πλάκα του τάφου του Ιπποκράτους. Ο Ρήγας είναι ο πρώτος ο οποίος ανακοίνωσε στον επιστημονικό κόσμο τα σχετικά με τον τάφο του Ιπποκράτους στη Λάρισα. Γράφει για την πλάκα του τάφου που βρίσκονταν στο δρόμο προς τον Τύρναβο μετά το γεφύρι του Πηνειού ποταμού. Χαρακτηριστικά, στο τέλος σημειώνει: «*Παρακαλούνται οι εκείσε σπουδαίοι και ιατροί να αντιγράψουν το επίγραμμά της και να το στείλουν να τυπωθή*».

Ακόμη ο Ρήγας στον επαναστατικό του παϊάνα *Θούριος*<sup>34</sup> απευθύνεται στους κλεφταρματολούς του Ολύμπου, τους οποίους αποκαλεί «*σταυραετούς*», καθώς επίσης απευθύνεται και στους κλεφταρματολούς των Αγράφων, ονομάζοντάς τους «*ξεφτέρια*». Ιδιαίτερα στον *Ύμνο Πατριωτικό*<sup>35</sup> μνημονεύει τα ονόματα των κλεφταρματολών της Θεσσαλίας, Τζαχείλα, Μάνταλο, Ψείρα, Βλαχάβα και Λάζο.

\*\*\*

Παρουσιάστηκαν συνοπτικά ορισμένα στοιχεία από τα έργα του Ρήγα για τη γενέτειρά του, το Βελεστίνο, και γενικότερα για τη Μαγνησία και τη Θεσσαλία, τα οποία αντιστοιχούν στον αυτό-προσδιορισμό του, τον οποίο παρουσιάζει με το όνομά του «*Ρήγας Βελεστινλής Θετταλός*». Αυτά όλα θα έπρεπε να προσεχθούν από μερικούς συγγραφείς, οι οποίοι προσπαθούν

33. Ρήγα Βελεστινλή, *Νέος Ανάχαρις...*, ό.π., σελ. [362].

34. Ρήγα Βελεστινλή, *Τα Επαναστατικά. Επαναστατική Προκήρυξη, Δίκαια του Ανθρώπου, Το Σύνταγμα, Θούριος, Ύμνος Πατριωτικός*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2005, σελ. 67, σιχ. 65.

35. Ρήγα Βελεστινλή, *Τα Επαναστατικά...*, ό.π., σελ. 78-79.

αυθαίρετα να του προσδώσουν την καταγωγή του από τα Βλαχοχώρια της Πίνδου, σαν να ανέγραφε αντί το «Θετταλός», το «Μακεδών», όπως τόσοι άλλοι αξιόλογοι λόγιοι, όπως ενδεικτικά αναφέρουμε, Αναστάσιος Μιχαήλ Μακεδών, Ιωάννης Νικολίδης Πίνδος, Δημήτριος Καρακάσσης Σιατιστεύς Μακεδών, Θωμάς Μανδακάσης Καστοριανός Μακεδών.

Τονίζουμε ότι ο Ρήγας βίωσε στη γενέτειρά του, το Βελεστίνο, στη Μαγνησία και γενικότερα στη Θεσσαλία την σκλαβιά, την τυραννία του αλλόθρησκου δυνάστη, και τα επακόλουθα από την αλλοτρίωση του Έλληνα ραγιά, όπως χαρακτηριστικά σημειώνει πως μαζί με το χάσιμο της ελευθερίας χάνονται και τα ονόματα των χωρών. Επί πλέον, γνώρισε στο Βελεστίνο και στη Θεσσαλία το μεγαλείο των αρχαίων προγόνων με τη γνώση της ιστορίας τους, της οποίας η ανάδειξη συμβάλλει στη σφυρηλάτηση της ιστορικής μνήμης, τακτική την οποία ο Ρήγας εφάρμοσε στα έργα του. Τα βιώματα αυτά τον βοήθησαν να συλλάβει μαζί με τις μελέτες τους και τα ιστορικά γεγονότα της εποχής του το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασής του και να μάθει στους σκλαβωμένους Έλληνες τον τρόπον της απελευθερώσεώς τους, όπως χαρακτηριστικά παρατηρεί ο στρατηγός Μακρυγιάννης στην παράσταση, στην οποία ο Ρήγας σπέρνει τον σπόρο της ελευθερίας.



Ο τίτλος του βιβλίου που εκδόθηκε το 1818 του ιατροφιλοσόφου Διονυσίου Πύρρου του Θετταλού, όπου αναφέρει και την Θεσσαλική του καταγωγή, όπως ο Ρήγας.



Λεπτομέρεια από τη Θεσσαλία της Χάρτας, όπου ο Ρήγας πλησίον της Λάρισας αναγράφει το «Κένταυροι-Γκαραγκούνηδες».

## Στιγμές του Ρήγα στην Βιέννη

(Δημοσιεύθηκε στην εφημ. *Η Θεσσαλία*, 23 Ιουνίου 2019)

(Ομιλία στον Καθεδρικό Ιερό Ναό Αγίας Τριάδος Βιέννης κατά την επέτειο του μαρτυρικού θανάτου, 24 Ιουνίου 2018, του Ρήγα Βελεστινλή και των Συντρόφων του)

Με αισθήματα χαράς και συγκίνησης συνάμα, βρίσκομαι ενώπιόν σας στην πόλη, την Βιέννη, όπου ο Ρήγας Βελεστινλής ετοίμασε, διοργάνωσε το μεγαλόπνοο στρατηγικό σχέδιο της επανάστασής του για την απόκτηση της πολυπόθητης ελευθερίας των σκλαβωμένων ραγιάδων.

Τριάντα τριών ετών, το 1790, ο Ρήγας έφθανε για πρώτη φορά στην Βιέννη ως γραμματέας και διερμηνέας του τοπάρχου της Βλαχίας Χριστόδουλου Κιρλιάνου που θα αναγορευόνταν βαρώνος από τον αυτοκράτορα της Αυστρίας Λεοπόλδο. Είχε προσφέρει υπηρεσίες στα αυστριακά στρατεύματα στην Βλαχία κατά τον εν εξελίξει ακόμη πόλεμο μεταξύ της Αυστρίας και της Οθωμανικής Πύλης.

Μαζί του ο Ρήγας είχε πάρει τα χειρόγραφα των δύο βιβλίων του, που είχε ετοιμάσει, *Σχολείον των ντελικάτων εραστών* και *Φυσικής απάνθισμα*. Ευκαιρία τώρα να φροντίσει να τα εκδώσει σε διαφορετικά τυπογραφεία. Και έτσι σε λίγο είδαν το φως της δημοσιότητας. Έκανε την εμφάνισή του στα Ελληνικά Γράμματα το 1790. Ευκαιρία ακόμη του δόθηκε του Ρήγα και συνδέθηκε με τον λόγιο τυπογράφο εκ Ζακύνθου, τον Γεώργιο Βεντότη, ο οποίος μάλιστα του αφιέρωσε ένα επίγραμμα στο βιβλίο *Φυσικής απάνθισμα*. Τέτοια εκτίμηση είχε στον Ρήγα. Είχε διακρίνει τον πνευματικό δυναμισμό του. Τον αποκάλεσε «σοφό». Και πράγματι επιβεβαιώθηκε από την εν συνεχεία δημιουργία του Ρήγα.

Ως διερμηνέας του Κιρλιάνου, ο Ρήγας επισκέπτεται τον αυτοκράτορα, τον καγκελάριο Φραγκίσκο, και περιηγείται το διάσημο τότε Νοσοκομείο της Βιέννης.

Πηγαίνει στη Βιβλιοθήκη της Βιέννης. Τότε θα συμπλήρωσε τα τελευταία μέρη του *Φυσικής απάνθισμα*, από την Γαλλική *Εγκυκλοπαιδεία* του Ντιντερό. Ενώ

ακόμη τύπωνε το *Φυσικής απάνθισμα* προσθέτει στο τέλος και σελίδες σχετικά με τον ηλεκτρισμό και τον μαγνήτη, σημειώνοντας «*Τα κατωτέρω άρθρα περί μαγνήτου και των λοιπών δεν ήταν έτοιμα δια να προστεθούν εις την τάξιν οπού έπρεπε*». Τα πρόσθεσε μετά, όταν είχε επισκεφθεί τη Βιβλιοθήκη της Βιέννης και κοίταξε την Γαλλική *Εγκυκλοπαιδεία*, όπως έχει δείξει η σχετική μελέτη μας.

Από την πρώτη επίσκεψη του Ρήγα εδώ στη Βιέννη διαφαίνεται η καλλιτεχνική δημιουργική φύση του. Τέσσερες επισκέψεις στα θέατρα της Βιέννης, δύο φορές τον Ιούλιο του 1790 και άλλες δύο φορές στο Εθνικό θέατρο τον Αύγουστο. Είχε αντιληφθεί ο Ρήγας την δυναμική παιδευτική επίδραση του θεάτρου στους ανθρώπους. Γι' αυτό εξάλλου εξέδωσε και δύο θεατρικά έργα, *Τα Ολύμπια* και την *Βοσκοπούλα των Άλπεων*, και επί πλέον στη *Χάρτα* του περιέλαβε στο 7ο φύλλο της και ένα σχέδιο του αρχαίου θεάτρου.

Έντονη γενικά ήταν η ζωή του Ρήγα τότε στην Βιέννη με επισκέψεις στα αυτοκρατορικά γραφεία, τις δεξιώσεις, στα ανάκτορα, στον αρχιδούκα Φραγκίσκο και τον αυτοκράτορα Λεοπόλδο, στα θέατρα, στα τυπογραφεία, στη Βιβλιοθήκη της Βιέννης.

\*\*\*

Για δεύτερη φορά ο Ρήγας Βελεστινλής βρίσκεται στη Βιέννη τον Αύγουστο του 1796. Αφησε την μάνα του, την περιουσία του στο Βουκουρέστι. Είχε πάρει τις αποφάσεις του για την πραγματοποίηση του στρατηγικού σχεδίου της επανάστασής του για την αποτίναξη της σκλαβιάς τόσων αιώνων και την απόκτηση της λευτεριάς.

Ωστόσο, η αναχώρησή του δεν έμεινε απαρατήρητη. Ο εκεί αυστριακός πρόξενος Μερκέλιους ειδοποιεί αμέσως τους προϊστάμενούς του στη Βιέννη σχετικά με την αναχώρησή του: «*Σύμφωνα με αξιόπιστες πληροφορίες ένας γραμματέας ονόματι Ρήγας αναχώρησε στις αρχές αυτής της εβδομάδας για να μεταβεί στη Βιέννη με σκοπό να τυπώσει εκεί έναν ελληνικό χάρτη. Αυτός ο Ρήγας είχε στενή γνωριμία με τον εδώ ευρισκόμενο Γάλλο απεσταλμένο Gaudin, πράγμα που ήθελα να αναφέρω στην Εξοχότητά σας*».

Φθάνει ο Ρήγας στην Βιέννη, στην πόλη με την ανθούσα Ελληνική Κοινότητά της. Σύντομα πλαισιώθηκε από συντρόφους στο μεγαλόπνοο σχέδιό του. Συνδέεται με τους Σιατιστινούς αδελφούς Πούλιου, που εξέδιδαν το ελληνικό έντυπο με τίτλο *ΕΦΗΜΕΡΙΣ*. Εξάλλου ο Ρήγας ήταν συνδρομητής της. Τους κάνει κοινωνούς στο επαναστατικό του σχέδιο. Εκεί στο τυπογραφείο τους τυπώνονται τα επαναστατικά του έργα.

Φροντίδα σταθερή του Ρήγα ήταν τότε η έκδοση των χαρτών του. Βρίσκει τον ονομαστό χαράκτη Μύλλερ και αμέσως το φθινόπωρο του 1796 τυπώνει την εντυπωσιακή *Επιπεδογραφία της Κωνσταντινουπόλεως* με τους σημαντικούς συμβολισμούς της, και που αποτελεί το πρώτο φύλλο της δωδεκάφυλλης *Χάρτας*. Συνεχίζει την έκδοση των υπολοίπων φύλλων καθώς και τους χάρτες της Βλαχίας και Μολδαβίας. Και μέχρι τον Μάιο του 1797 είχε ολοκληρωθεί η έκδοσή τους, εντυπωσιάζοντας τους Έλληνες και τους ξένους. Πρώτη φορά είχε τυπωθεί ένας τόσο μεγάλος εντυπωσιακός χάρτης του Βαλκανικού χώρου.

Τα πρώτα τέσσερα φύλλα, ενώ ακόμη τυπώνονταν τα είχε δει ο συγγραφέας Γιόχαν Engel, ο οποίος στο βιβλίο του, που εκδόθηκε στην Άλλη την ίδια χρονιά το 1797 παρουσιάζοντας το έργο του Ρήγα παρατηρούσε, «*Πόση ευχαρίστηση μου προξένησε η γνωριμία ενός Θεσσαλού ο οποίος ονομάζεται Ρήγας και τώρα βρίσκεται στη Βιέννη*».

Ομοίως, ο Franz Alter, καθηγητής της ελληνικής γλώσσας στη Βιέννη, που παρακολουθούσε την εκδοτική δραστηριότητα των Ελλήνων και έγραφε σχετικά στο φιλολογικό περιοδικό της Λιψίας, σημείωνε πως στο τυπογραφείο των Μαρκίδων Πούλιου τυπώνεται ο *Νέος Ανάχαρσις* και «*την έκδοσι φροντίζει ένας ικανώτατος Θεσσαλός ονόματι Ρήγας καταγόμενος από τας Φεράς, που τώρα ονομάζεται Βελεστίνος, γι' αυτό κι' εκείνος αυτοαποκαλείται Βελεστινής*».

Το Φθινόπωρο του 1796, ο Ρήγας είχε ολοκληρώσει τη σύνθεση του *Θουρίου* του, του επαναστατικού παιάνα «*Ως πότε παλληκάρια*», που άρχιζε να ηλεκτρίζει τους Έλληνες πατριώτες. Διαδίδονταν σε χειρόγραφη μορφή. Τον τραγουδούσαν οι Έλληνες στις συγκεντρώσεις τους και στα συμπόσιά τους, δημιουργώντας τα ανάλογα συναισθήματα. Στα ανακριτικά έγγραφα του Λεγράν έχει γραφεί πως στο σπίτι του Αργέντη, όπου γευμάτιζε ο Ρήγας μαζί με τους Συντρόφους του, μετά το γεύμα τραγούδαγε τον *Θούριο* χορεύοντας γύρω από το τραπέζι. Συγκινητική στιγμή. Οι καημοί, οι πόθοι για λευτεριά να συνοδεύονται από τον χορό. Να τους ωθεί ο *Θούριος* στη απόφασή τους για την επανάσταση.

Και οι άλλοι σύντροφοι τραγούδαγαν τον *Θούριο* «*Ως πότε παλληκάρια*». Ο φοιτητής της ιατρικής από την Κοζάνη Γεώργιος Σακελλάριος είχε αντιγράψει τον *Θούριο* καθώς και ο Γεώργιος Τουρούτζιας από τη Σιάτιστα και τον τραγούδαγαν με τους άλλους Έλληνες φοιτητές. Το άκουσμα του *Θουρίου* θα ήταν και στις συναντήσεις των Ελλήνων ακόμη και στην ελληνική Ταβέρνα. Θα δάκρυσαν από τη συγκίνηση και θα εγκαρδιώνονταν, για την απόφασή τους να κατέβουν στην Ελλάδα για την αποτίναξη της σκλαβιάς.

Διαποτισμένος ο Ρήγας από την δημοκρατία των αρχαίων Αθηνών, τη δημοκρατική διοίκηση των Ελληνικών Κοινοτήτων του Πηλίου καθώς και από το δημοκρατικό σύνταγμα της Γαλλικής Επανάστασης, σκέφτεται για τον τρόπο διοικήσεως του απελευθερωμένου μετά την επανάστασή του, ελληνικού και βαλκανικού χώρου. Θέλει την δημοκρατική και όχι την απολυταρχική διοίκηση. Ζητά από τον Κορωνιό να του στείλει το αντίτυπο του Γαλλικού δημοκρατικού συντάγματος του 1793, γιατί ο Γάλλος φίλος του στο Βουκουρέστι, ο πρόξενος Γκωντίν, του είχε δώσει το αντίτυπο του συντάγματος του 1795. Κάθεται και το μεταφράζει και προσθέτει αρκετά δικά του στοιχεία. Μάλιστα, ο Σύντροφός του Φίλιππος Πέτροβιτς στην ανάκρισή του ανέφερε στην αυστριακή αστυνομία πως σε μια επίσκεψή του στο σπίτι του Ρήγα τον είδε να μεταφράζει το Γαλλικό Σύνταγμα. Τέσσερα μόλις χρόνια μετά το γαλλικό Σύνταγμα, ο Ρήγας προσφέρει το πρώτο Δημοκρατικό Σύνταγμα του Ελληνικού και του Βαλκανικού χώρου. Κάτι που δεν έχει κατάλληλα αξιοποιηθεί.

Ο Ρήγας είχε καλή επικοινωνιακή τακτική. Γνωρίστηκε με τον καθηγητή του πανεπιστημίου του Φράμπουργκ Ernst Münch και όπως ο ίδιος γράφει στο βιβλίο του, ο Ρήγας του πρόσφερε τη δωδεκάφυλλη *Χάρτα της Ελλάδος*, που είχε εκδώσει, καθώς και μια μικρή προσωπογραφία του, που είχε τυπωμένη. Θα άξιζε τον κόπο να γίνονταν μια διερεύνηση μήπως υπάρχουν στα αρχεία σχετικά κατάλοιπα του καθηγητού Münch.

Επίσης, γνωρίστηκε ακόμη και με τον καθηγητή, διευθυντή του Νοσοκομείου της Βιέννης, αρχίατρο της Αυλής και φιλέλληνα Peter Frank. Σε αυτόν ο Ρήγας οδήγησε τον ασθενούντα σύντροφό του Χριστόφορο Περραιβό, στον οποίο ο Φρανγκ συνέστησε μετά τη θεραπεία να αποδώσει, όταν επιστρέψει στην Ελλάδα, τους χαιρετισμούς του στον τάφο του πατέρα της Ιατρικής Ιπποκράτη, που βρίσκεται στην Λάρισα, σύμφωνα με την πρώτη γνωστοποίηση του τάφου, που του έγινε από τον Ρήγα στον *Νέο Ανάχαρσι*. Αν υπάρχει το Αρχείο του καθηγητή Φράνκ ίσως να βρίσκεται κάτι σχετικό.

Επισκέπτεται ο Ρήγας το Αυτοκρατορικό Μουσείο. Ερευνά και διαλέγει τα ανάλογα νομίσματα για τις πόλεις της *Χάρτα* του, θέλοντας να δείξει το μεγαλείο της αρχαίας Ελλάδας, τη δύναμη των προγόνων. Να ενισχύσει την εθνική τους μνήμη, την αυτοσυνειδησία τους. Εκεί στο Αυτοκρατορικό Μουσείο εντόπισε ακόμη και την προσωπογραφία του Μεγάλου Αλεξάνδρου, που ήταν χαραγμένη πάνω σε μια κόκκινη πέτρα αγάθου με παραστάσεις από τους θριάμβους του Μ. Αλεξάνδρου και των στρατηγών του. Την τύπωσε και έδωσε



στους σκλαβωμένους Έλληνες τον Μέγα Αλέξανδρο ως πρότυπο ανδρείας, αγωνιστικότητας και αποφασιστικότητας.

Για τις εκδόσεις του, ο Ρήγας έπαιρνε κάθε φορά άδεια εκτυπώσεως από τον λογοκρίτη της Αυστριακής Αστυνομίας. Κατόρθωνε ωστόσο να αποκρύπτει τους πραγματικούς του σκοπούς. Όμως δεν θα ήταν δυνατόν να τον παραπλανήσει, όταν θέλησε να εκδώσει τα επαναστατικά του κείμενα, την *Επαναστατική Προκήρυξη*, τα *Δίκαια του ανθρώπου*, το *Σύνταγμα* και τον επαναστατικό παιάνα *Θούριος*. Γνώριζε πως δεν θα του έδινε την άδεια. Και επί πλέον θα αποκαλύπτονταν το επαναστατικό του σχέδιο. Γι' αυτό και τα τύπωσε παράνομα. Δυο μερόνυχτα παρέμεινε μέσα στο τυπογραφείο των Αδελφών Πούλιου με τους τρεις αυστριακούς εργάτες του τυπογραφείου, που δεν γνώριζαν ελληνικά. Και υπό την καθοδήγησή του τυπώθηκαν κρυφά τα επαναστατικά αυτά κείμενα. Μάλιστα, ο ένας αυστριακός βοηθός του τυπογραφείου κράτησε κρυφά ένα αντίτυπο της *Προκήρυξης* του Ρήγα, και το παρουσίασε στην Αστυνομία κατά την ανάκριση.

Και στη συνέχεια με μυστικότητα και συνωμοτικότητα ο Ρήγας προσπαθούσε να διαδώσει στον κύκλο των Ελλήνων τον *Θούριο* και την *Επαναστατική Προκήρυξη*. Ο Σύντροφος του Ρήγα, ο Γεώργιος Τουρούντζιας από τη Σιάτιστα, στην ανάκριση ανέφερε ότι κατά τη συνάντησή τους στην μικρή πλατεία της Βιέννης Fischhof, στην παλιά πόλη, του έδωσε κρυφά το επαναστατικό έντυπο: «...ομολογεί ότι ο Ρήγας περί τον Οκτώβριον του παρελθόντος έτους, ενέβαλε ποτέ εις την χείρα του ημέραν τινα εν τω Fischhof αντίτυπον της εντύπου προκηρύξεως». Παρόμοια και ο άλλος σύντροφος και συμμάρτυρας του Ρήγα, ο Ιωάννης Εμμανουήλ, φοιτητής της Ιατρικής, στην ανάκρισή του ανέφερε ότι ο Ρήγας του έδωσε κρυφά τρία αντίτυπα της *Προκηρύξεως* στο καφενείο του Σάϊδλ.

Και λίγο πριν ο Ρήγας αναχωρήσει από την Βιέννη, ίσως κατά τον αποχαιρετισμό τους, έδωσε στον Αργέντη δύο αντίτυπα της Ελληνικής *Προκηρύξεως*. Κι' αυτός στο σπίτι του την ανέγνωσε στους άλλους συντρόφους. Συγκινήθηκαν, ευχαριστήθηκαν με το επαναστατικό περιεχόμενο και με την ελπίδα της πατρίδος τη λευτεριά.

Σίγουρος ο Ρήγας για τον εαυτόν του και τις συνωμοτικές τους ικανότητες, αποκρύπτοντας τους πραγματικούς του σκοπούς, πηγαίνει στις Αυστριακές αρχές και παίρνει διαβατήριο για την μετάβασή του στην Ελλάδα, μέσω της Τεργέστης. Τέλειος συνωμότης ο Ρήγας. Η τόσο καλά οργανωμένη αυστριακή

αστυνομία δεν είχε αντιληφθεί το παραμικρό, αν και ήταν υπό παρακολούθηση. Αποδεικνύεται η δυναμική της προσωπικότητας του Ρήγα.

Αρχές Δεκεμβρίου του 1797 ο Ρήγας ετοιμάζεται για την μετάβασή του στην Ελλάδα. Ήθελε να ξεκινήσει την εφαρμογή του στρατηγικού σχεδίου της επανάστασής του. Σε κιβώτια έβαλε τους χάρτες, τις εικόνες του Μεγάλου Αλεξάνδρου, τα βιβλία του. Παράλληλα ετοιμάζει και τα προσωπικά του είδη για το ταξίδι. Βλέπουμε εδώ τον ανθρώπινο Ρήγα. Τα είχε καταγράψει η αυστριακή αστυνομία κατά τη σύλληψή του: ένα μελανοδοχείο και πέννες, τρία ξυραφάκια, ένα μικρό δοχείο με αλάτι και πιπέρι, μαχαίρι μαζί με πηρούνι, ψαλίδι, κτένα, ένα πορτοφόλι με κλωστή, ματογυάλια, δύο κομπολόγια, πιστόλι, μάχαιρα ανατολίτικη, ένα ζεύγος παλαιών υποδημάτων, ένα ζεύγος δισακίων, ένα δοχείο ύδατος όπως το χρησιμοποιούν οι Έλληνες, ένα μαξιλάρι, μία ελαιογραφία προσωπογραφίας του καθώς και μία μικρότερη, καρφίτσες, δέκα αντίτυπα της Καινής Διαθήκης και τρία πνευστά όργανα.

\*\*\*

Και τέλος σε άλλες συνθήκες πλέον, ο Ρήγας για τρίτη φορά βρίσκεται στη Βιέννη, από τον Απρίλιο μέχρι τις αρχές του Μαΐου του 1798. Τώρα είναι σιδηροδέσμιος, με σίδερα στα πόδια και στα χέρια. Πάλι ανακρίσεις μέχρι που οριστικά αποφασίστηκε η παράδοσή του μαζί με τους άλλους επτά Συντρόφους του, που ήταν Οθωμανοί υπήκοοι. Θυσιάστηκαν στην διπλωματική σκακιέρα. Παραδόθηκαν στον πασά του Βελιγραδίου. Και μετά το φιρμάνι που ήρθε από την Κωνσταντινούπολη τέτοιες μέρες του Ιουνίου του 1798, πριν από 220 χρόνια, στραγγαλίστηκαν στον πύργο Νεμπόζα του Βελιγραδίου, πιστός ο Ρήγας και οι σύντροφοί του στην προσταγή του *Θουρίου* του, «*Καλλιό 'ναι μιας ώρας ελεύθερη ζωή, παρά σαράντα χρόνοι σκλαβιά και φυλακή*».



Στον ιστορικό Ναό του αγίου Γεωργίου Βιέννης ο Δρ. Δημ. Καραμπερόπουλος κατά την επέτειο του μαρτυρικού θανάτου του Ρήγα Βελεστινλή και των Συντρόφων του, 24 Ιουνίου 2018, αναπτύσσει το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασης του Ρήγα.



Βιέννη, Κυριακή 24 Ιουνίου 2018, στον Ιερό Ναό Αγίας Τριάδος Αρχιερατικό Μνημόσυνο για τον Ρήγα Βελεστινλή υπό του Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Αυστρίας κ. Αρσένιου.



Αναμνηστική πλάκα με τη ανάγλυφη μορφή του Ρήγα από τους Έλληνες της Βιέννης στα 200 χρόνια (1798-1998) από τον μαρτυρικό θάνατό του στην είσοδο του ναού του Αγίου Γεωργίου Βιέννης.



Η μικρή Οδός Ελλήνων στη Βιέννη, που συνδέει τους δύο ελληνικούς ναούς, της Αγίας Τριάδος και του Αγίου Γεωργίου, όπου και η Ελληνική Ταβέρνα με αναρτημένη την εικόνα του Ρήγα.

Η΄

*ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΑΙΔΕΙΑ*



## Η θέση του Ρήγα Βελεστινλή για την εκπαίδευση στο επαναστατικό του κείμενο *Δίκαια του Ανθρώπου*

(Περιοδικό *Ελλοπία*, τεύχ. Δεκ. 1997-Ιαν. 1998, σελ. 35-36)

Κατά την εποχή του Νεοελληνικού Διαφωτισμού από τους Διδασκάλους του Γένους καταβάλλεται έντονη προσπάθεια για το φωτισμό του λαού. Πολλά βιβλία μεταφράζονται και εκδίδονται, με αποτέλεσμα χρόνο με το χρόνο να πολλαπλασιάζεται η εκδοτική παραγωγή, η οποία φθάνει στο αποκορύφωμά της στις δύο προεπαναστατικές δεκαετίες<sup>1</sup>.

Κατά την εποχή αυτή του διαφωτισμού, παρουσιάζεται και ο εθνεγέρτης Ρήγας Βελεστινλής με τα διαφωτιστικά και επαναστατικά του έργα. Ενδιαφέρον είναι να δούμε ποιες αντιλήψεις διατυπώνει ο Ρήγας για την εκπαίδευση των νέων, όπως αυτές καταχωρίζονται στο επαναστατικό του κείμενο *Δίκαια του Ανθρώπου*, που περιλαμβάνονται στο έργο του, που εκδόθηκε στη Βιέννη στα 1797 με τίτλο *Νέα Πολιτική Διοίκησις*. Ο Ρήγας, από την εμφάνισή του ακόμη στα Ελληνικά Γράμματα στα 1790, διατυπώνει τη θέση πως εις «απλούν ύφος»<sup>2</sup> θα πρέπει η νέα γνώση να δίδεται στους νέους, όπως την πραγματώνει στο βιβλίο του *Φυσικής απάνθισμα* και που αργότερα καθιερώνεται στα βιβλία φυσικής.

Την πιο προωθημένη όμως θέση του Ρήγα Βελεστινλή για την εκπαίδευση τη βρίσκουμε στο επαναστατικό του κείμενο *Δίκαια του Ανθρώπου* και συγκεκριμένα στο άρθρο 22, όπου εκεί διατυπώνονται συμπυκνωμένα οι αντιλήψεις του για την εκπαίδευση. Αξίζει να τονισθεί το γεγονός ότι ο Ρήγας, ως πρότυπο είχε το Γαλλικό Σύνταγμα του 1793, ωστόσο προσθέτει στο ελληνικό κείμενο

- 
1. Βλ. Κ.Θ. Δημαρά, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, τρίτη έκδοση, Αθήνα 1983, σελ. 30, και Γιάννη Καρά, *Οι θετικές επιστήμες στον ελληνικό χώρο (15<sup>ος</sup>-19<sup>ος</sup> αιώνας)*, Αθήνα 1992, σελ. 107.
  2. Βλ. Ρήγα Βελεστινλή, *Φυσικής Απάνθισμα*, Βιέννη 1790, φωτομηχανική επανέκδοση με ευρετήριο από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1991, σελ. ζ'.

και δικές του θέσεις, οι οποίες δείχνουν τις πρωτοποριακές επαναστατικές του αντιλήψεις.

Παρατίθενται στη συνέχεια τα δύο κείμενα, του Ρήγα και το αντίστοιχο Γαλλικό:

<p>22. Όλοι, χωρίς εξαιρέσιν, έχουν χρέος να ηξεύρουν γράμματα. Η Πατρίς έχει να καταστήση σχολεία εις όλα τα χωρία δια τα αρσενικά και θηλυκά παιδιά. Εκ των γραμμάτων γεννάται η προκοπή, με την οποίαν λάμπουν τα ελεύθερα έθνη. Να εξηγούνται οι παλαιοί ιστορικοί συγγραφείς. Εις δε τα μεγάλας πόλεις να παραδίδεται η γαλλική και η ιταλική γλώσσα, η δε ελληνική να είναι απαραίτητος.</p>	<p>22. L' instruction est le besoin de tous. La société doit favoriser de tout son pouvoir les progrès de la raison publique, et mettre l' instruction à portée de tous les citoyens.</p>
--	---

Από την ανωτέρω παράθεση του 22<sup>ου</sup> άρθρου παρατηρούμε ότι:

1) Ο Ρήγας Βελεστινλής καθιερώνει την υποχρεωτική εκπαίδευση αγοριών και κοριτσιών, «δια τα αρσενικά και θηλυκά παιδιά» και αυτό για πρώτη φορά καταχωρίζεται σε Καταστατικό Χάρτη, πριν από διακόσια χρόνια. Επί πλέον, καθιερώνεται έμμεσα με την διάταξη αυτή της υποχρεωτικής εκπαίδευσης και η ισότητα των δύο φύλων<sup>3</sup>.

2) Είναι υποχρέωση της «Πατρίδος» να δημιουργήσει σχολεία σε όλα τα μέρη της επικράτειας, «εις όλα τα χωρία», για την εκπαίδευση των παιδιών.

---

3. Η ισότητα των δύο φύλων έμμεσα πάλι διατυπώνεται και στη διάταξη για την υποχρεωτική στρατιωτική εκπαίδευση των γυναικών στο άρθρο 109 του Συντάγματός του, «Όλοι οι Έλληνες είναι στρατιώται. Όλοι πρέπει να γυμνάζονται εις τα άρματα και να ρίχνουν εις το σημάδι. Όλοι πρέπει να μαθαίνουν την τακτικήν, ως και αι Ελληνίδες βαστούν μιζράκια (τόξα) εις το χέρι, αν δεν είναι επιτήδειοι εις το τουφέκι». Βλ. Ρήγα Βελεστινλή, *Τα Επαναστατικά. Η Επαναστατική Προκήρυξη, Τα Δίκαια του Ανθρώπου, το Σύνταγμα, ο Θούριος, Ύμνος Πατριωτικός*, έκδοση Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1994, σελ. 29.



3) Μία άλλη σημαντική παράμετρος των θέσεων του Ρήγα είναι η θέση του για τη δυναμική της μόρφωσης του κάθε ανθρώπου. Η παράγραφος αυτή δεν έχει προσεχθεί. Πέρα από την υποχρέωση της πατρίδος να φτιάξει σχολεία, ο Ρήγας τονίζει πως ο κάθε άνθρωπος έχει «χρέος», είναι υποχρεωμένος να μαθαίνει «γράμματα». Εδώ ο Ρήγας προσθέτει την ενεργητική προσπάθεια των ανθρώπων να «ηξεύρουν γράμματα», να μορφώνονται, πέρα από τις προσπάθειες της πολιτείας. Πιστεύει πως η γνώση χωρίς την ενεργητική προσπάθεια του διδασκομένου δεν μπορεί να γίνει κτήμα του. Η λέξη «χρέος» έχει μια δυναμική για την προσωπική συμμετοχή του ανθρώπου στην απόκτηση της γνώσης.

4) Ο Ρήγας καταγράφει στο άρθρο του αυτό την σημαντική ρήση του πως «εκ των γραμμάτων γεννάται η προκοπή με την οποία λάμπουν τα ελεύθερα έθνη». Θέση, η οποία είναι και σήμερα επίκαιρη. Η «προκοπή» του έθνους θα πρέπει να βασίζεται στην ανάπτυξη των «γραμμάτων», της μόρφωσης, η οποία στη συνέχεια θα φέρει την ανάπτυξη των υπολοίπων παραμέτρων της κοινωνίας. Η θέση αυτή του Ρήγα αποτυπώνεται παραστατικά στην προμετωπίδα της *Χάρτας της Ελλάδος*, Βιέννη 1797, όπου το ελληνικό πνεύμα, που συμβολίζεται με τον ροπαλοφόρο Ηρακλή, νικά το βαρβαρικό πνεύμα, που συμβολίζεται με την έφιππο Αμαζόνα, η οποία κρατά το σιδερένιο αμφίστομο τσεκούρι, που όμως έχει τσακιστεί από το ξύλινο ρόπαλο του Ηρακλή. Με την παράσταση αυτή ο Ρήγας θέλει να υποδηλώσει πως η δύναμη του πνεύματος είναι ανώτερη από τη δύναμη της ύλης, των αρμάτων και πως «εκ των γραμμάτων γεννάται η προκοπή» του έθνους.

5) Ο Ρήγας διατυπώνει τις απόψεις του και για τη χρησιμότητα των «παλαιών ιστορικών», τονίζοντας μάλιστα πως θα πρέπει να «εξηγούνται» στους νέους, με σκοπό να προσφέρονται τα ανάλογα παραδείγματα, να ενισχύεται η ιστορική μνήμη και να αυξάνεται η εθνική αυτογνωσία<sup>4</sup>. Συνδέεται κατ' αυτόν τον τρόπο το παρόν με το παρελθόν.

6) Ακόμη, δεν παραλείπει να τονίσει πως στην εκπαίδευση των νέων θα πρέπει να θεωρείται «απαραίτητος» και η εκμάθηση της αρχαίας ελληνικής γλώσσας. Σημαντική θέση του Ρήγα, που είναι μάλιστα πολύ επίκαιρη σήμερα.

---

4. Βλ. Γεωργίου Λεοντσίνη, «Οι ιδεολογικές συνιστώσες στο συγγραφικό έργο του Ρήγα», *Υπέρεια*, τόμ. 2, *Πρακτικά Β' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας»*, (Βελεστίνο 1992), Αθήνα 1994, σελ. 621.

7) Τέλος, έχοντας βιώσει τη αναγκαιότητα της γνώσης δύο τουλάχιστον γλωσσών, απαραίτητων για την επικοινωνία και το εμπόριο, ο Ρήγας σημειώνει στο άρθρο 22 πως στις μεγάλες πόλεις θα πρέπει να διδάσκονται δύο γλώσσες, οι πιο διαδεδομένες τότε, η Γαλλική και η Ιταλική γλώσσα.

Καταλήγοντας, βλέπουμε ότι ο Ρήγας προπορεύεται της εποχής του διατυπώνοντας απόψεις πολύ προωθημένες, που μάλιστα δεν ήταν καταγεγραμμένες στο πρότυπο του, το Γαλλικό Σύνταγμα του 1793, όπως η εκπαίδευση αγοριών και κοριτσιών. Ακόμη, για την απόκτηση της μόρφωσης καθιστά υπεύθυνο και τον ίδιο τον άνθρωπο, λέγοντας πως έχει «χρέος» να μαθαίνει «γράμματα», να έχει μια ενεργητική συμμετοχή στην γνώση. Συνιστά την γνώση της αρχαίας ελληνικής γλώσσας καθώς και δύο ξένων γλωσσών.

## Ρήγας Βελεστινλής και Παιδεία. Πρωτοποριακές ιδέες και συγκροτημένη σκέψη για τη μόρφωση των παιδιών

(Εφημερίδα *Η Θεσσαλία*, 3 Οκτωβρίου 2010. «Διαδρομές», Αφιέρωμα «Ρήγας Βελεστινλής και Παιδεία: Το όραμα για τη μόρφωση των παιδιών», σελ.7)

Οι αντιλήψεις του Ρήγα Βελεστινλή (1757-1798) για την παιδεία ιδιαίτερα αποτυπώνονται στο σημαντικό κείμενό του, που περιέχεται στο άρθρο 22 των *Δικαίων του Ανθρώπου*. Η μελέτη, διερεύνηση και ανάλυση του άρθρου αυτού δείχνει τις πρωτοποριακές του ιδέες, την συγκροτημένη του σκέψη για την παιδεία και το πόσο μπροστά ήταν από την εποχή του. Μάλιστα, οι τελευταίες φράσεις του άρθρου αυτού είναι προσθήκη του ίδιου του Ρήγα στο γαλλικό κείμενο, το οποίο μετέφρασε. Δείγμα και αυτό της δυναμικής του πνεύματός του.

Αναλυτικότερα το περιεχόμενο του άρθρου 22 στα «Δίκαια του Ανθρώπου» είναι το ακόλουθο:

*«Όλοι χωρίς εξαίρεσιν έχουν χρέος να ηξεύρουν γράμματα. Η Πατρίς έχει να καταστήση σχολεία εις όλα τα χωρία δια τα αρσενικά και θηλυκά παιδιά. Εκ των γραμμάτων γεννάται η προκοπή με την οποίαν λάμπουν τα ελεύθερα έθνη. Να εξηγούνται οι παλαιοί ιστορικοί συγγραφείς. Εις δε τας μεγάλας πόλεις να παραδίδεται η γαλλική και ιταλική γλώσσα. Η δε ελληνική να είναι απαραίτητος».*

Παρατηρούμε ότι ο Ρήγας δίνει σημασία στην μόρφωση του ανθρώπου. Τονίζει πως όλοι πρέπει να γνωρίζουν «γράμματα», να μορφώνονται. Μάλιστα, επισημαίνει και την προσωπική συμμετοχή του κάθε ανθρώπου στην μόρφωση, τονίζοντας ότι όλοι οι πολίτες του κράτους του έχουν υποχρέωση, «χρέος» όπως αναφέρει, να ξέρουν γράμματα. Να συμμετέχουν και οι ίδιοι στην προσπάθεια της μόρφωσης. Χωρίς την ενεργητική συμμετοχή του ανθρώπου δεν είναι δυνατόν να εμπεδωθούν οι γνώσεις και να υπάρξει η διαμόρφωση της προσωπικότητάς του, η μόρφωση.

Παράλληλα, ο Ρήγας σημειώνει ότι για να κατορθωθεί αυτό θα πρέπει να υπάρξει μέριμνα για την ίδρυση σχολείων στα χωριά και πόλεις, ώστε να μορφώνονται όλα τα παιδιά του κράτους του. Μάλιστα, τονίζει ότι θα πρέπει να μορφώνονται και τα κορίτσια. Ο Ρήγας γνώριζε τον παιδευτικό ρόλο της μητέρας στην ανατροφή των παιδιών. Για πρώτη φορά το 1797 σε Σύνταγμα καταγράφεται η πρωτοποριακή αυτή ιδέα του Ρήγα, που είναι δική του καθαρά προσθήκη. Δεν υπήρχε στο γαλλικό πρότυπο που μετέφρασε. Το γεγονός αυτό δείχνει τη δυναμική του πνεύματός του, τις παιδαγωγικές του αντιλήψεις.

Επί πλέον, ο Ρήγας μπορεί να θεωρηθεί και ως ο εισηγητής της ισότητας των δύο φύλων. Προσθέτουμε για την ισότητα των φύλων ότι ο Ρήγας στο άρθρο 109 του Συντάγματός του γράφει και για την στρατιωτική εκπαίδευση των γυναικών. Συγκεκριμένα γράφει σ' αυτό το άρθρο *«Όλοι οι Έλληνες είναι στρατιώται. Όλοι πρέπει να γυμνάζονται εις τα άρματα και να ρίχνουν εις το σημάδι. Όλοι πρέπει να μανθάνουν την τακτικήν. Ως και οι Ελληνίδες βαστούν μιζράκια (τόξα) εις το χέρι, αν δεν είναι επιτήδεια εις το τουφέκι»*. Σημειώνουμε ότι το μισό άρθρο, που παρατέθηκε, είναι προσθήκη του Ρήγα στο αντίστοιχο γαλλικό κείμενο, που μετέφρασε. Στοιχείο ιδιαίτερο της δυναμικότητας της προσωπικότητάς του, που έχει χαρακτηριστεί και ως στρατιωτικός νους.

Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι ο Ρήγας πολύ σωστά συνδέει την πρόοδο με την μόρφωση. Η ανάπτυξη της παιδείας συμβάλει καθοριστικά στην γενική πρόοδο, οικονομική, επιστημονική, τεχνική, κοινωνική. Ένα διαχρονικό αίτημα πολύ επίκαιρο και στις μέρες μας. Γι' αυτό και η επένδυση στην παιδεία είναι πολύ αποδοτική συμβάλλοντας στην γενικότερη πρόοδο και «προκοπή», ενός λαού. Χαρακτηριστικά ο Ρήγας τονίζει ότι *«εκ των γραμμάτων γεννάται η προκοπή με την οποίαν λάμπουν τα ελεύθερα έθνη»*. Η ρήση αυτή του Ρήγα θα έπρεπε να αποτελεί το βασικό σύνθημα της πολιτικής, της παιδείας και της κοινωνίας μας.

Ακόμη, ο Ρήγας δίνει και παιδαγωγικές οδηγίες για τον τρόπο διδασκαλίας της ιστορίας, που αποτελεί σημαντικό παράγοντα ενίσχυσης της ιστορικής μνήμης και αυτοσυνειδησίας *Τονίζει πως θα πρέπει «να εξηγούνται οι παλαιοί ιστορικοί συγγραφείς»*. Να μην γίνεται μια ξερή απαρίθμηση γεγονότων και ημερομηνιών, αλλά στη διδασκαλία να καταβάλλεται προσπάθεια να ερμηνεύονται τα ιστορικά γεγονότα. Να γίνεται δηλαδή μια αναλυτική διεξόδυση στις αιτίες τους, ώστε να κατανοείται η πορεία και εξέλιξη της ιστορίας του ανθρώπου και της κοινωνίας.

Έχοντας υπ' όψιν τη σημασία της γνώσης των ξένων γλωσσών στην επικοινωνία των ανθρώπων και των λαών και την συμβολή γενικότερα στην πρόοδο και ανάπτυξη, ο Ρήγας συνιστά να διδάσκονται στα σχολεία των πόλεων του κράτους του δύο ξένες γλώσσες, που τότε οι πιο διαδεδομένες ήταν η γαλλική και ιταλική γλώσσα. Πρακτική που τώρα γενικεύεται στις μέρες μας.

Παράλληλα όμως για να πετύχει μια ισορροπία στην εκπαίδευση και να μην υπάρξει κάποια αλλοτριώση, αποξένωση από την ελληνική γλώσσα, ο Ρήγας με έμφαση συμπληρώνει ότι στα σχολεία θα πρέπει απαραίτητα να διδάσκεται και η αρχαία ελληνική γλώσσα, η «ελληνική», όπως γράφει. Σ' αυτήν τη γλώσσα ήταν γραμμένα τα μεγάλα επιτεύγματα του ανθρωπίνου πνεύματος: *Ιλιάδα*, *Οδύσσεια*, οι τραγωδίες, τα έργα του Πλάτωνα, Ιπποκράτους, Αριστοτέλους καθώς και η Καινή Διαθήκη. Κατ' αυτόν τον τρόπο ο Ρήγας προσφέρει και ένα διαχρονικό μήνυμα, το οποίο είναι και πολύ επίκαιρο στις μέρες μας για την διδασκαλία των αρχαίων ελληνικών κειμένων στα σχολεία της Ελλάδος.

Συμπληρώνουμε ότι για την διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας, ο Ρήγας Βελεστινλής προσφέρει τις δικές του εμπειρίες σχετικά με την γλώσσα στον πρόλογο του βιβλίου *Φυσικής απάνθισμα*. Τονίζει ότι έγραψε το βιβλίο του σε «απλούν ύφος», για να γίνουν κατανοητά από τους αναγνώστες του τα όσα γράφει και να μην ταλαιπωρηθούν, όπως ο ίδιος ταλαιπωρήθηκε κατά τη σπουδή της ελληνικής γλώσσας με την «γρυφότητα του ελληνισμού», όπως χαρακτηριστικά γράφει, στην κατανόηση κειμένων γραμμένα σε αρχαία ελληνική διάλεκτο.

Κατ' αυτόν τον τρόπο μας δίνει τις απόψεις του πως η σπουδή της γλώσσας θα πρέπει να γίνεται με μέθοδο, χωρίς τις ακρότητες των δασκάλων της εποχής του, που θέλανε να εισαγάγουν αυτούσια την αρχαία ελληνική. Ωστόσο, στο άρθρο 22 των *Δικαίων του Ανθρώπου*, που μνημονεύθηκε, τονίζει την ανάγκη μελέτης και της αρχαίας ελληνικής γλώσσας, που είναι η βάση γενικότερα της ελληνικής γλώσσας επισημαίνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο την διαχρονική ενότητά της.

Συνοπτικά βλέπουμε ότι ο Ρήγας έχει ξεκαθαρισμένη και πρωτοπόρα θέση για τον ρόλο της εκπαίδευσης στην ανάπτυξη και πρόοδο του ατόμου και της κοινωνίας. Στην μόρφωση θα πρέπει να συμμετέχουν και τα κορίτσια, που για πρώτη φορά προτείνεται από τον Ρήγα. Επί πλέον, να υπάρχει ενεργητική συμμετοχή του κάθε ανθρώπου στην μόρφωσή του, ενώ παράλληλα η πολιτεία θα πρέπει να δημιουργεί σχολεία σε όλη την επικράτειά της, έχοντας ως γνώμονα πως «εκ των γραμμάτων γεννάται η προκοπή».



Η μορφή του Ρήγα Βελεστινλή σε χαρτονόμισμα των 100 δρχ., σε κέρμα των πενήντα δρχ. και των δέκα λεπτών του ευρώ.



Επίσης η μορφή του Ρήγα ενδεικτικά σε τρεις τηλεκάρτες κατά το επετειακό έτος των διακοσίων χρόνων από τον Μαρτυρικό θάνατό του, 1798-1998.

Θ'

*ΓΙΑ ΤΟ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ*





## Το επαναστατικό σχέδιο του Ρήγα Βελεστινλή για την απελευθέρωση των Ελλήνων και των άλλων Βαλκανικών λαών

(Ανακοινώθηκε στην Ημερίδα αφιερωμένη στα 200 χρόνια από το θάνατο του Ρήγα Βελεστινλή με θέμα: *Ο Ρήγας και οι συνεχιστές του*, Σόφια, 12 Μαΐου 1998. Τόμος Πρακτικών σε δίγλωσση μορφή βουλγαρικά-ελληνικά, Σόφια 2001, σελ. 7-34)

Ο Ρήγας Βελεστινλής<sup>1</sup> (Βελεστίνιο 1757-Βελιγράδι 1798) είχε συλλάβει ένα συγκεκριμένο επαναστατικό σχέδιο για την απελευθέρωση της Ελλάδος και των άλλων Βαλκανικών λαών από την σκλαβιά και τυραννία του Οθωμανικού δεσποτισμού. Ήδη, από την δεύτερη διαμονή του στην Βιέννη, Αύγουστος του 1796, είχε αρχίσει να το εφαρμόζει, επιτυγχάνοντας, μάλιστα, να αποφύγει την Αυστριακή Αστυνομία και λογοκρισία και να πάρει διαβατήριο για να κατέβει στην Ελλάδα. Είναι σημαντική αυτή η επιτυχία του Ρήγα, και πρέπει να υπογραμμισθεί η προνοητικότητα και μεθοδικότητά του, παρόλο που τύπωσε τόσα βιβλία, εντούτοις με επιμέλεια φρόντιζε να καλύπτει από την Αυστριακή λογοκρισία το συγκεκριμένο επαναστατικό του κίνημα. Όμως, λίγο πριν από την έξοδό του από τα σύνορα της επικράτειας της Αυστρίας, στην Τεργέστη, προδίδεται από έναν τυχάρπαστο Έλληνα έμπορο, τον Δημήτριο Οικονόμου και συλλαμβάνεται τον Δεκέμβριο του 1797, μόλις κατέφθασε στο ξενοδοχείο, όπου θα κατέλυε.

Το σημαντικό επαναστατικό σχέδιο του Ρήγα, για την επανάσταση των σκλαβωμένων Ελλήνων και των άλλων Βαλκανικών λαών από την Οθωμανική

---

1. Βλ. επιλεκτική βιβλιογραφία: Λεάνδρου Βρανούση, *Ρήγας*, Βασική Βιβλιοθήκη, αρ. 10, Αθήνα [1954], Λ. Βρανούση, «Η σημαία, το εθνόσημο και η σφραγίδα της “Ελληνικής Δημοκρατίας” του Ρήγα», Αθήνα 1992. Ανάτυπο από τον 8ον τόμο του *Δελτίου Εραλδικής και Γενεαλογικής Εταιρείας Ελλάδος*, σελ. 347-388, Απ. Δασκαλάκη, *Το πολίτευμα του Ρήγα*, Αθήνα 1976, Απ. Δασκαλάκη, *Επαναστατικά σχέδια και μαρτυρικών τέλος*, Αθήνα 1979, Σπ. Λάμπρου, *Αποκαλύψεις περί του μαρτυρίου του Ρήγα*, Αθήνα 1892, Νικ. Πανταζοπούλου, *Μελετήματα για τον Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1994, C. M. Woodhouse, *Ο πρωτομάρτυρας της Ελληνικής ανεξαρτησίας*, ελληνική μετάφραση Νίκ. Νικολούδη, Αθήνα 1997.

εξουσία, τεκμαίρεται από το δημοσιευμένο συγγραφικό του έργο: *Χάρτα της Ελλάδος*, εικόνα του Μεγάλου Αλέξανδρου, *Νέος Ανάχαρσις*, *Νέα Πολιτική Διοίκησης*, *Θούριος*<sup>2</sup>. Επίσης, από τα έγγραφα τα σχετικά με την σύλληψη, ανάκριση, φυλάκιση και θανάτωσή του, που ήρθαν στο φως, μετά ένα αιώνα και πλέον από το μαρτύριο του, από τους Αιμ. Λεγράν<sup>3</sup> και Κων. Αμάντο<sup>4</sup>. Από την μελέτη όλων αυτών διαπιστώνεται ότι το επαναστατικό σχέδιο του Ρήγα ήταν με μέθοδο προετοιμασμένο, ρεαλιστικό και εφαρμόσιμο και με μια προοπτική για το τι θα γίνει μετά την επικράτηση, γι' αυτό και χαρακτηρίζεται ως “επανάσταση”, σ' αντίθεση με τις μέχρι την εποχή του απόπειρες κατά της τυραννίας, που χαρακτηρίζονται ως “εξεγέρσεις”. Γενικά, το επαναστατικό σχέδιο του Ρήγα μπορεί να διακριθεί σε δύο ενότητες, που περιλαμβάνουν: Α) την προετοιμασία της επαναστάσεως και Β) την εφαρμογή και επικράτησή της.

### Α'. Προετοιμασία της Επανάστασεως

Ο Ρήγας, ως πραγματικός επαναστάτης, στόχευε πρώτα να ανυψώσει το ηθικό των σκλαβωμένων και δεύτερον να τους δημιουργήσει την επαναστατική διάθεση και πνοή, απαραίτητα στοιχεία για να προετοιμασθούν και να πάρουν τα όπλα για τον ξεσηκωμό. Αρχικά, **καταπολεμάει τις δεισιδαιμονίες και προλήψεις**, που περιέχουν τη μοιρολατρεία και απάθεια. Τυπώνει στα 1790 το βιβλίο του *Φυσικής απάνθισμα* με σκοπό, όπως σημειώνει στον πρόλογό του, να βοηθήσει το «*πεπτωκός Ελληνικόν Γένος*», να αποκτήσει «*μίαν παραμικράν ιδέαν της ακαταλήπτου φυσικής*». Μάλιστα, η έρευνα μας έχει δείξει ότι ο Ρήγας μελετούσε την Γαλλική *Εγκυκλοπαιδεία* των Ντιντερώ και Ντ' Αλαμπέρ, που κυκλοφόρησε το δεύτερο μισό του 18ου αι., από την οποία

2. Για τα έργα του Ρήγα βλ. Α. Βρανούση, *Ρήγας*, Άπαντα Νεοελλήνων Κλασικών, τόμ. Α'-Β', Αθήνα 1968, Γ. Λάιου, «Οι Χάρτες του Ρήγα», *ΔΙΕΕΕ*, τόμ. 14, 1960, 231-312, Δημ. Καραμπερόπουλου, *Η Χάρτα της Ελλάδος του Ρήγα. Τα πρότυπα της και νέα στοιχεία*, Αθήνα 1998.

3. Αιμ. Λεγράν-Σπ. Λάμπρου, *Ανέκδοτα έργα περί Ρήγα Βελεστινλή και των συν αυτό μαρτυρησάντων*, Αθήνησιν 1891, φωτομηχανική επανέκδοση με την προσθήκη ευρετηρίου από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου, Αθήνα 1996.

4. Κων. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1930, φωτομηχανική επανέκδοση με την προσθήκη ευρετηρίου από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου, Αθήνα 1997.

μεταφράζει λήμματα, τα οποία μεταφέρει στον ελληνικό χώρο μέσα από τις σελίδες του *Φυσικής απάνθισμα*<sup>5</sup>.

Ενδιαφέρον έχει να τονισθεί ότι κι' αυτό ακόμη το ηθογραφικό βιβλίο με ερωτικά διηγήματα, το *Σχολείον των ντελικάτων εραστών*, περιέχει στοιχεία, τα οποία δείχνουν την πρωτοπόρα σκέψη και δημοκρατική νοοτροπία του Ρήγα. Καταφέρεται εναντίον των τίτλων ευγενείας. Δεν δέχεται τους κληρονομικούς τίτλους, τους τίτλους ευγενείας. Διακηρύσσει πως όλοι οι άνθρωποι είναι ίσοι, οι οποίοι θα διακριθούν, όμως, με τη γνώση, τις ικανότητες και την εργατικότητα τους. Χαρακτηριστικά διακηρύσσει ότι «*Η αληθινή ευγένεια είναι φυτεμένη εις το υποκείμενον του ανθρώπου και όχι εις τους ματαιούς τίτλους των προπατόρων (καθώς μεγαλαυχούν μερικοί και υπεραίρονται, ωσάν να εκατέβηκαν από τα σύννεφα με το ζεμπίλι και αν τους παρατηρήση κανείς τους ευρίσκει ή τρελλούς ή μωρούς)*»<sup>6</sup>. Ας προσθέσουμε ακόμη ότι ενώ στο κείμενο ο Γάλλος συγγραφέας του *Σχολείου ντελικάτων εραστών* Retif de la Bretonne (1734-1806) «*δίδει τα πρωτεία της ωραιότητος*» στην Παρισιάνα «*από όλες της οικουμένης*», ο Ρήγας παρατηρεί σε υποσημείωση ότι «*Εις τούτο ως φιλόπατρις με φαίνεται πως έχει λάθος ο συγγραφέας, είναι παντού καλούτσικες, έχομεν και ημείς τες ειδικές μας. Η ωραιότης των Ελληνίδων έγινε παροιμία εις τους Ευρωπαίους θέλοντες να εκφράσουν ένα ωραίον πλάσμα λέγουν “Voilà une beaute Grecque, να μία Ελληνική ωραιότης”*»<sup>7</sup>.

Ακόμη, στα *Ολύμπια* του Μεταστάσιο, που εκδίδει στα 1797, μνημονεύει τα αγωνίσματα των Ολυμπιακών αγώνων της αρχαιότητος και παρατηρεί ότι και στις μέρες του πολλά αγωνίσματα διατηρούνται στην Θεσσαλία και σ' όλη την Ελλάδα, θέλοντας έτσι να υπενθυμίσει την ιστορική συνέχεια των Ελλήνων. Επί πλέον όμως, ο Ρήγας βρίσκει την ευκαιρία να τονίσει με τα πιο έντονα τυπογραφικά στοιχεία την λέξη «Ελευθερία» δίδοντας επαναστατικό νόημα στην λέξη, άσχετα με το νόημα της λέξεως του γαλλικού πρωτοτύπου, και μάλιστα να θέσει την λέξη αυτή σε ιδιαίτερη σειρά, μόνη της, για να έχει μεγαλύτερη απήχηση στον αναγνώστη. Και στη *Βοσκοπούλα των Άλπεων*

5. Βλ. Δημητρίου Καραμπερόπουλου, «Η Γαλλική “*Encyclopédie*” ένα πρότυπο του έργου του Ρήγα “*Φυσικής απάνθισμα*”», περιοδ. *Ο Εραμιστής*, τόμ. 21, 1997, σελ. 95-128. Μάλιστα, διαπιστώνεται ότι ο Ρήγας μεταφέρει την επιστημονική γνώση της κυκλοφορίας του αίματος, για πρώτη φορά σε έντυπο ελληνικό βιβλίο και εισάγει νέους όρους στην ελληνική γλώσσα.
6. Ρήγα Βελεστινλή, *Σχολείον των ντελικάτων εραστών*, Βιέννη 1790, επανέκδοση Αθήνα 1971, επιμ. Παν. Πίστα, σελ. 186.
7. *Ο.π.*, σελ. 122.

του Μαρμοντέλ με έντονα τυπογραφικά στοιχεία σημειώνει στην αρχή του βιβλίου την χαρακτηριστική φράση «ο ιερός της πατρίδος έρωσ εμφωλεύει εις την καρδίαν και η καρδιά δεν γηράσκει ποτέ».

Ο Ρήγας για το επαναστατικό του σχέδιο χρησιμοποιεί κατάλληλο **εποπτικό υλικό**, με σκοπό να επηρεάσει, να μετατρέψει τη συμπεριφορά των σκλαβωμένων, να τους ανυψώσει το ηθικό. Έδινε σημασία στη δύναμη της εικόνας και τα μηνύματα, που μπορεί να περάσει στους σκλαβωμένους, χωρίς πολλά λόγια. Στη συλλογιστική αυτή εντάσσεται και η έκδοση της **εικόνας του Μεγάλου Αλεξάνδρου**, όπου μεταξύ των άλλων τονίζει την ανδρεία του<sup>8</sup>. Ο Ρήγας παραθέτει τις μορφές των τεσσάρων στρατηγών του, τον Πτολεμαίο, Σέλευκο, Αντίγονο, Κάσσανδρο, καθώς και παραστάσεις όπως την θριαμβευτική είσοδο του Μ. Αλεξάνδρου στη Βαβυλώνα, τη νίκη στο Γρανικό ποταμό, την οικογένεια του Δαρείου να προσκυνά στα πόδια του Αλεξάνδρου. Σχετικά με την έκδοση της εικόνας του Μεγάλου Αλεξάνδρου, στα έγγραφα Λεγράν<sup>9</sup> σημειώνεται ότι «ομολογεί ο Ρήγας ότι επί τω σκοπώ της αναμορφώσεως του έθνους του» χάραξε και τύπωσε την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου με «*παρατηρήσεις περί των πράξεων του ήρωος τούτου γαλλιστί και ελληνιστί*». Ακόμη, ότι ο Ρήγας είχε ανακοινώσει εις τον σύντροφό του ιατρό Δημήτριο Νικολίδη την επαναστατική πρόθεση «*ην είχαν δημοσιεύων τους χάρτας αυτού, την μετάφρασιν του τετάρτου μέρους του Αναχάρσιδος και τας εικόνας Αλεξάνδρου του Μεγάλου*».

Ας σημειωθεί ότι σε μιά εποχή όπου ο Ναπολέων Βοναπάρτης εκθειάζονταν ως ελευθερωτής των λαών και τα στρατεύματά του βρισκόταν δίπλα στην ηπειρωτική Ελλάδα, στα Ιόνια νησιά, και αρκετοί<sup>10</sup> του έπλεκαν ύμνους, ο Ρήγας Βελεστινλής, όπως μπορεί κανείς να δει στο έργο του, δεν τον υμνεί, δεν γράφει ούτε ένα στίχο. Απεναντίας, εκείνη την εποχή τυπώνει την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου για να την μοιράσει στους σκλαβωμένους, προσφέ-

8. Την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου ανατύπωσε θαυμάσια το 1998, η Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος σε φυσικό μέγεθος.

9. Αμ. Λεγράν, *Ανέκδοτα έγγραφα...*, ό.π., σελ. 63 και 81.

10. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι ο Χριστ. Περραιβός συνέθεσε και εξέδωσε στην Κέρκυρα το 1798 με τίτλο «*Ύμνος εγκωμιαστικός παρ' όλης της Γραικίας προς τον αρχιστράτηγον Μποναπάρτε*», φωτομηχανική ανατύπωση από το Κέντρο Ερεύνης του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 1998. Επίσης, ύμνο στους Γάλλους συνέθεσε ο Αδαμ. Κοραής, *Άσμα πολεμιστήριον των εν Αιγύπτω περί ελευθερίας μαχομένων Γραικών*, 1800, φωτοανατύπωση από το Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών/ΕΙΕ, Αθήνα 1983.

ροντας τους, έτσι, ένα συγκεκριμένο πρότυπο. Ωστόσο, η ενέργεια αυτή του Ρήγα δείχνει ακόμη και το πόσο είχε μελετήσει και διδαχθεί από τα γεγονότα της ιστορίας.

Επίσης, με την έκδοση του τετάρτου τόμου του βιβλίου *Νέος Ανάχαρσις*<sup>11</sup> και τις πολλές υποσημειώσεις και παρατηρήσεις, θέλει να δείξει την αρχαία δόξα και κληρονομιά. Καταφέρεται εναντίον του Γερμανού καθολικού φιλοσόφου Cornelis de Pauw<sup>12</sup> για τις ανιστόρητες απόψεις, που λίγα χρόνια πρωτότερα είχε δημοσιεύσει, πως τάχα οι σύγχρονοι Έλληνες της εποχής του Ρήγα δεν ήταν απόγονοι των αρχαίων Ελλήνων. Με τον τρόπο αυτό προσπαθεί να συνδέσει τον αρχαίο με τον σύγχρονο Ελληνισμό, τονίζοντας την διαχρονικότητα του.

Με τη *Χάρτα* του<sup>13</sup>, εκτός των άλλων, προσπαθεί να ενισχύσει πάλι τους σκλαβωμένους τονίζοντας τα ιστορικά σημαντικά πρόσωπα της αρχαιότητας, που τα καταχωρίζει αλφαβητικώς, αρχίζοντας μάλιστα από τον Άδμητο των αρχαίων Φερών, της γενετείράς του, του Βελεστίνου. Παραθέτει τα ονόματα των αυτοκρατόρων του γεωγραφικού χώρου των Βαλκανίων, της Κωνσταντινουπόλεως. Σκορπά στη Χάρτα του νομίματα των αρχαίων ελληνικών πόλεων, δείχνοντας έτσι έμμεσα τη λαμπρότητα, την οικονομική και πολιτική δύναμη των ελληνικών πόλεων. Αλλά και με την έκδοση της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως*, της *Επαναστατικής Προκηρύξεως*, των *Δικαίων του ανθρώπου*, του *Συντάγματος*<sup>14</sup> ενισχύει το ηθικό των σκλαβωμένων με το να διακηρύσσει ότι οι άνθρωποι είναι ίσοι έναντι του νόμου, τον σεβασμό της γλώσσας και της θρησκευτικής πίστης κάθε λαού, που περιλαμβάνεται στον Βαλκανικό χώρο.

Ο Ρήγας Βελεστινλής, όμως, με τον *Θούριό* του αποδεικνύεται ότι είναι απaráμιλλος στην προετοιμασία της επαναστάσεώς του. Κατορθώνει στους σκλαβωμένους να εμφυσήσει την επαναστατική ψυχική διάθεση και πνοή,

---

11. Ο τίτλος είναι *Νέος Ανάχαρσις, τόμος τέταρτος, μεταφρασθείς, τα μέν 32, 33 και 34 κεφάλαια παρά του Γεωργίου Βεντότη Ζακυνθίου, τα δε 35, 36, 37, 38 και 39 παρά του Ρήγα Βελεστινλή Θετταλού, διορθωθείς και εκδοθείς παρά του αυτού, Εν Βιέννη 1797*. Το σχόλιο του Ρήγα για τον Pauw σε υποσημείωση των σελ. 149-151.

12. Cornelis de Pauw (1739-1799), *Recherches philosophiques sur les Grecs*, Βερολίνο 1788.

13. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Η Χάρτα της Ελλάδος του Ρήγα...*, ό.π.

14. Βλ. την πρόσφατη έκδοση στα Βουλγαρικά των *Επαναστατικών έργων* του Ρήγα (*Επαναστατική Προκήρυξη, Δίκαια του Ανθρώπου, Σύνταγμα, Θούριος*) σε μετάφραση της Νάντιας Ντάνοβας και του Βασίλ Στανίλοφ, έκδοση Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα και "Ιβάν Βάζοφ", Σόφια 1998.

ώστε να πάρουν την απόφαση να λάβουν τα όπλα για τον ξεσηκωμό. Η λέξη “θούριος” σημαίνει ορμητικός, πολεμικός μαινόμενος, την οποία ο Ρήγας δανείζεται από τους αρχαίους συγγραφείς<sup>15</sup>, διότι δεν ήταν σε χρήση στην εποχή του και έκτοτε εισάγεται στο νεοελληνικό λεξιλόγιο, που μάλιστα γίνεται συνώνυμος με την επανάσταση. Ο *Θούριος* είναι με απλά λόγια γραμμένος, για να είναι κατανοητός στο λαό και δε χρειάζεται υποσημειώσεις και επεξηγήσεις, όπως άλλες αξιόλογες ποιητικές δημιουργίες της προεπαναστατικής εποχής. Με χαρακτηριστικές εικόνες διεκτραγωδεί την κατάσταση της σκλαβιάς και ωθεί τους σκλαβωμένους στον τιτάνιο του πολέμου αγώνα. Μάλιστα, ο Ρήγας συνδύασε τον επαναστατικό του παιάνα, τον *Θούριο*, με χορό. Τραγουδί και χορός μαζί για να ωθήσει τους ανθρώπους στην επανάσταση. Ο ίδιος ο Ρήγας άλλωστε, στις συγκεντρώσεις των Ελλήνων στα σπίτια της Βιέννης με την φλογέρα του τραγουδούσε τον *Θούριο* και χόρευε γύρω από το τραπέζι, όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν τα ανακριτικά έγγραφα<sup>16</sup>. Ο *Θούριος* κυκλοφόρησε κυρίως σε χειρόγραφη μορφή, γιατί λίγα αντίτυπα ξέφυγαν από την Αυστριακή Αστυνομία. Όμως, η εξάπλωση και διάδοσή του αποτελεί ίσως μοναδικό φαινόμενο στην ιστορία των λαών. Χαρακτηριστικές, πλέον, είναι οι περιπτώσεις, που έχουν καταγραφεί στην βιβλιογραφία, για την αλλαγή της ψυχικής διάθεσης των σκλαβωμένων για πόλεμο μετά το άκουσμα του *Θουρίου*, όπως για παράδειγμα εκείνης που μνημονεύει ο Φωριέλ και των στρατιωτών του Ανθίμου Γαζή κατά την επιχείρηση εναντίον των Τούρκων της γενέτειρας του Ρήγα, του Βελεστίνου<sup>17</sup>.

**Ο Ρήγας αναδεικνύεται με το έργο του ως άνθρωπος της αποτελεσματικότητας.** Έτσι, για να μαθαίνεται ο *Θούριος* εύκολα και γρήγορα να διαδοθεί, ο Ρήγας δεν καταγράφει τη μουσική σημειολογία, τις νότες. Σημειώνει μονάχα ότι θα τραγουδιέται στον σκοπό ενός πολύ γνωστού και πλατιά διαδεδομένου τραγουδιού της εποχής του, το «*Μια προस्ताγή μεγάλη*», που αναφέρεται στα κατορθώματα του Λάμπρου Κατσώνη (1752-1804), που οι αγώνες του είχαν αναπτρώσει τις ελπίδες των Ελλήνων για την πολυπόθητη λευτεριά. Ο *Θού-*

15. Βλ. ενδεικτικά: Αισχύλου, *Επτά επί Θήβας* 42, *Πέρσαι* 73, *Αγαμέμνων* 112, *Ευμενίδες* 627, Σοφοκλέους, *Αίας* 212, 612, Αριστοφάνους, *Ιππής* 757, *Βάτραχοι* 1289.

16. «*Κατά τον Σεπτέμβριον του έτους τούτου (1797) ο Ρήγας Βελεστινλής έψαλεν εν τη οικία του Αργέντη, παρισταμένου τούτου και του Έλληνος Θεοχάρη, ύμνον ελευθερίας...και δή χορεύων περί την τράπεζαν*», Αιμ Λεγράν, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή ...*, σελ. 19.

17. Ενδεικτικά βλ. C. Fauriel, *Chants Populaires de la Grèce moderne*, τόμ 2, Παρίσι 1825, σελ. 15-19 και Γάννη Κορδάτου, *Ιστορία της Επαρχίας Βόλου και Αγιάς*, Αθήνα 1960, σελ. 657.

ριος έχει βρεθεί σε πέντε παραδοσιακές μουσικές παραλλαγές, σε πρόσφατη έρευνα, στοιχείο που δείχνει ότι διαδόθηκε πλατιά σε διάφορα μέρη και ότι προσαρμοζόταν κάθε φορά στα μουσικά ιδιώματα της εκάστοτε περιοχής<sup>18</sup>.

**Ο Ρήγας ήταν ακόμη και πολύ μεθοδικός** στην προετοιμασία της επαναστάσεώς του. Προσπαθεί να ενώσει όλους τους σκλαβωμένους λαούς, που βρίσκονταν κάτω από την Οθωμανική τυραννία στον αγώνα της επαναστάσεώς του. Η δύναμη εν τη ενώσει. Γι' αυτό απευθύνει προσκλητήριο σε όλους τους λαούς του Βαλκανικού χώρου και αναφωνεί:

*«Βουλγάροι κι Αρβανίτες, Αρμένιοι και Ρωμιοί,  
αράπηδες και άσπροι, με μιά κοινή ορμή,  
για την Ελευθερίαν να ζώσωμεν σπαθί,  
πως είμασθ' αντρειωμένοι, παντού να ζακουσθή», (Θούριος, στίχ. 45-48).*

Επίσης, τονίζει την συνεργασία και αλληλεγγύη των λαών, που βρίσκονται στη σκλαβιά, για να αντιμετωπίσουν τις δυσκολίες και να μην αδιαφορούν στα προβλήματα του κάθε μέλους. Ο καθένας είναι μέρος του γενικού συνόλου. Μάλιστα, ο Ρήγας ως «όλον» θεωρεί το σύνολο των λαών, οι οποίοι βρίσκονται στον Βαλκανικό χώρο, που θαυμάσια περιγράφει στη *Χάρτα* του και που πρέπει να συνεργάζονται για το γενικό καλό. Χαρακτηριστικά τονίζει στα *Δίκαια του Ανθρώπου*, άρθρο 34, πως «... δεν ημπορεί ποτέ κανείς να ειπή, ότι η τάδε χώρα πολεμείται, δεν με μέλει, διατί εγώ ησυχάζω εις την ιδικήν μου. Αλλ' εγώ πολεμούμαι, όταν η τάδε χώρα πάσχη, ως μέρος του όλου οπού είμαι». Και ο Ρήγας φέρνει παραδείγματα αυτής της σημαντικής προτάσεως του, για να γίνει κατανοητή από τους σκλαβωμένους, δείχνοντας έτσι το πόσο μεθοδικός ήταν στον σχεδιασμό του επαναστατικού του έργου. Συγκεκριμένα, γράφει πως «*Ο Βούλγαρος πρέπει να κινήται, όταν πάσχη ο Έλλην. Και τούτος πάλιν δι' εκείνον. Και αμφοτέροι δια τον Αλβανόν και Βλάχον*».

Ακόμη, ο Ρήγας στο επαναστατικό του έργο χρησιμοποίησε και τον ψυχολογικό παράγοντα για να πετύχει τους σκοπούς του. Έπρεπε να καταρρίψει, ως μύθο, την διάχυτη πεποίθηση ότι τα οθωμανικά στρατεύματα ήταν ανίκητα,

---

18. Βλ. την πρόσφατη έκδοση με τις πέντε παραδοσιακές μουσικές παραλλαγές του *Θουρίου* σε ψηφιακό δίσκο της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1997, όπου καταχωρίζεται και η σχετική μελέτη «*Η μουσική του Θουρίου και τα άσματα της εκδόσεως*» του καθηγητού της βυζαντινής και παραδοσιακής μουσικής π. Χρήστου Κυριακοπούλου, σελ. 11-21.

γι' αυτό και φέρνει το συγκεκριμένο παράδειγμα των “Γκιρτζιαλήδων”<sup>19</sup>, που επαναστάτησαν στην περιοχή της Θράκης. Βροντοφωνεί στον *Θούριό* του πως ο σουλτάνος δεν είναι τόσο δυνατός, όσο οι σκλαβωμένοι νομίζουν:

«Ποτέ μην στοχασθήτε πως είναι δυνατός  
 Καρδιοχτυπά και τρέμει σαν λαγός κι αυτός  
 Τριακόσιοι Γκιρτζιαλήδες τον έκαμαν να διή  
 Πως δεν μπορεί με τόπια, μπροστά τους να εβγή», (*Θούριος*, στίχ. 111-114).

Σχετικά, τώρα, με την διατυπωθείσα ένσταση, πως τάχα το επαναστατικό σχέδιο του Ρήγα ήταν από την αρχή καταδικασμένο σε αποτυχία, γιατί ήταν ενάντιος στην Ορθόδοξη Εκκλησία και στους προύχοντες θα παρατηρήσουμε τα παρακάτω: στα κείμενα του ο Ρήγας δεν διατυπώνει μια παρόμοια θέση. Αντίθετα, όπως δείχνει η μέχρι τώρα έρευνά μας, ο Ρήγας ήταν Ορθόδοξος χριστιανός<sup>20</sup> και στα κειμενά του και στα έγγραφα δεν απαντάται τέτοια αντίθεση. Επί πλέον, όπως λέχθηκε παραπάνω, ακολουθούσε μια ενωτική τακτική για την επανάσταση. Ήθελε όλες οι δυνάμεις των λαών να συνεργασθούν για τον επιδιωκόμενο σκοπό, την επανάσταση και ελευθερία. Το πιο πιθανό είναι πως σχηματίστηκε αυτή η ένσταση, ίσως γιατί απέδιδαν στον Ρήγα τις αντιλήψεις κατά του ιερατείου, τις οποίες διατυπώνει ο Ανώνυμος ο Έλληνας στην *Ελληνική Νομαρχία*<sup>21</sup> του, που είναι μάλιστα αφιερωμένη στον Ρήγα.

Όσον αφορά τώρα, πως τάχα ο Ρήγας ήταν εναντίον των προυχόντων και άρα καταδικασμένο το επαναστατικό κίνημά του, μια και δεν θα είχε την υποστήριξή τους και την οικονομική στήριξή τους, όπως διαπιστώνεται από τα έργα του, ο Ρήγας απεναντίας θα είχε λάβει υπόψιν του την σημασία της συμμετοχής των προυχόντων. Συγκεκριμένα, στην *Επανασταστική του Προκήρυξη*<sup>22</sup> με νόημα τονίζει, πως πρέπει ο καθένας να είναι εξασφαλισμένος για την περιουσία του και για τον ακεραιότητα του εαυτού του. Χαρακτηριστικά

19. Ο Ρήγας τους μνημονεύει, ακόμη και στη *Χάρτα* του, φύλλο 8, ανατολικά του Στρυμόνος ποταμού, στα βουνά του Παγγαίου, όπου γράφει, σχετικά «*Εδώ εμφολεύουν οι Γκιρτζιαλήδες*».

20. Σχετικά με τις θρησκευτικές πεποιθήσεις του Ρήγα είναι υπό έκδοση η μελέτη μας «Ο επαναστάτης Ρήγας και η Ορθόδοξος πίστις», *ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ*, (τόμ. 36, 1999, σελ. 313-320).

21. Βλ. Ανώνυμου του Έλληνα, *Ελληνική Νομαρχία, ήτοι λόγος περί ελευθερίας*, Εν Ιταλία 1806, «Βιβλίο τέταρτο. Οι συνεργοί της τυραννίας», “Κάλβος”, Αθήνα 1968, σελ. 98 κ. εξ.

22. Ρήγα Βελεστινλή, *Τα Επαναστατικά*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου, με την προσθήκη ευρετηρίου, Αθήνα 1994, σελ. 16.



παρατηρεί ότι «...κανένας, οποιασδήποτε τάξεως και θρησκείας, δεν είναι σίγουρος μήτε δια την ζωήν του, μήτε δια την τιμήν του, μήτε δια τα υποστατικά του. Ο πλέον ήσυχος, ο πλέον αθώος. Ο πλέον τίμιος πολίτης κινδυνεύει κάθε στιγμήν να γίνη ελεεινή θυσία της τυραννικής φαντασίας, ή των αγρίων τοποτηρητών και αναξίων μεγιστάνων του Τυράννου». Επίσης, στον Θούριο του, διεκτραγωδεί την κατάσταση της αβεβαιότητας για την ζωή και την περιουσία των χριστιανών και των μωαμεθανών:

«Ανδρείοι καπετάνοι, παπάδες, λαϊκοί,  
σκοτώθηκαν, κι' αγάδες, με άδικον σπαθί,  
κι αμέτρητ' άλλοι τόσοι, και Τούρκοι και Ρωμοί,  
ζωήν και πλούτον χάνουν, χωρίς καμμιά 'φορμή», (στίχ. 17-20).

Κι' αυτήν την ασφάλεια και εμπιστοσύνη, ο Ρήγας τόνιζε πως θα τους την εξασφάλιζε μόνο η δημοκρατική του πολιτεία, που θα προέκυπτε μετά την επανάσταση του.

### Β'. Σχέδιο για την εφαρμογή και επικράτηση της επανάστασης

Η δεύτερη ενότητα του επαναστατικού σχεδίου του Ρήγα περιλάμβανε την εφαρμογή της επαναστάσεώς του, με σκοπό την απελευθέρωση των σκλαβωμένων από την τυραννία και την δημιουργία μετά την επικράτησή της μιας νέας καταστάσεως, της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως*, όπου θα υπήρχε ελευθερία, ισονομία, δημοκρατία, ανεξιθρησκεία, σεβασμός των *Δικαίων του Ανθρώπου*.

Για την εφαρμογή του επαναστατικού του σχεδίου, ο Ρήγας σκέφτεται πως απαραίτητο στοιχείο για την επιτυχία είναι η **στρατιωτική εκπαίδευση** των υπόδουλων, που θα πρέπει να γίνει σύμφωνα με τις ισχύουσες σύγχρονες απόψεις της πολεμικής τέχνης. Γνώριζε καλά ο Ρήγας ότι οι επαναστατημένοι λαοί δεν θα μπορούσαν να αντιπαραταχθούν στο στρατό του σουλτάνου, αν δεν ήταν εξασκημένοι στην σύγχρονη πολεμική τέχνη. Έτσι, μέσα στην σημαντική χρονιά του 1797, ο Ρήγας μεταφράζει ένα εγχειρίδιο πολεμικής τέχνης του Αυστριακού στρατάρχη von Khevenhüller (1683-1744) και το τυπώνει με τον τίτλο *Στρατιωτικόν Εγκόλπιον*<sup>23</sup> με σκοπό να χρησιμοποιηθεί

23. Το βιβλίο αυτό του Ρήγα δεν κυκλοφόρησε διότι κατασχέθηκε από την Αυστριακή Αστυνομία. Ό,τι γνωρίζουμε είναι γνωστό από τα ανακριτικά έγγραφα των Λεγράν, ό.π. σελ. 67, όπου

για την στρατιωτική εκπαίδευση των Ελλήνων, που στην πλειονότητά τους ήταν άπειροι στον πόλεμο. Δυστυχώς, δεν έχει βρεθεί μέχρι τώρα αντίτυπο αυτής της μετάφρασης και έκδοσης γιατί κατασχέθηκαν από την Αυστριακή Αστυνομία. Και όσα ξέρουμε για το *Στρατιωτικό Εγκόλπιο*, τα γνωρίζουμε από τα ανακριτικά έγγραφα των Λεγράν και Αμάντου.

Για το πόσο σημαντική ήταν αυτή η ενέργεια του Ρήγα, να μεταφράσει δηλαδή και να τυπώσει το βιβλίο με την σύγχρονη πολεμική τέχνη, δείχνεται από το τι διατυπώνει ο Ανώνυμος ο Έλληνας στην *Ελληνική Νομαρχία*<sup>24</sup> του, στα 1806, μόλις οκτώ χρόνια μετά το μαρτύριο του Ρήγα. Χαρακτηριστικά γράφει ότι «*Των αρμάτων η επιστήμη είναι διεξοδικωτάτη καί χρειάζεται έν πόνημα όχι μικρόν περί αυτής, δια το οποίον οι νυν Έλληνες μεγάλην χρείαν έχουσι καί άμποτες κανένας φιλογενής να το κατορθώση, δια να μαθωσιν όλοι, πόσον η τέχνη του πολέμου είναι μεγάλη*». Κι' ο Ρήγας είχε την προνοητικότητα να το εκδώσει, ήδη, στα 1797, γιατί ως πραγματικός επαναστάτης και ηγέτης, γνώριζε ακριβέστατα την αναγκαιότητά του. Γι' αυτό στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της φυσιογνωμίας του αναφέρεται πως ήταν και στρατιωτικός νους.

Σχετικά τώρα με το **στρατιωτικό μέρος του επαναστατικού του σχεδίου**, διαπιστώνεται από τα ανακριτικά έγγραφα Λεγράν και Αμάντου<sup>25</sup> ότι ο Ρήγας Βελεστινλής σχεδίαζε την έναρξη της επανάστασής του από τις περιοχές της Μάνης, όπου βρίσκονταν οι εμπειροπόλεμοι Μανιάτες. Μετά θα προχωρούσε να ελευθερώσει την υπόλοιπη Πελοπόννησο και με την παράλληλη στρατιωτική εκπαίδευση των υπόδουλων θα βιάδιζε προς την Ήπειρο, όπου ανθούσε το άλλο μέρος του εμπειροπόλεμου ελληνικού πληθυσμού, οι Σουλιώτες<sup>26</sup>. Από

---

αναγράφεται ότι το «*περί στρατιωτικών κανόνων πραγματευόμενον έργον το επιγραφόμενον "ο στρατάρχης Κεβενχόλλερ"*» είχε και κείμενο καθώς και άσματα. Επίσης, τα έγγραφα του Αμάντου, *ό.π.*, σελ. 165 και 185, όπου αποκαλείται «*Εγκόλπιο*» το οποίο περιείχε «*τους πολεμικούς κανονισμούς*».

24. Βλ. Ανώνυμου του Έλληνας, *Ελληνική Νομαρχία, ήτοι λόγος περί ελευθερίας*, Εν Ιταλία 1806, εκδ. "Κάλβου", Αθήνα 1968, σελ. 34. Μάλιστα, ο συγγραφέας αφιερώνει την έκδοση «*εις τον τύμβον του Μεγάλου και Αειμνήστου Έλληνος Ρήγα, του υπέρ της σωτηρίας της Ελλάδος εσφαγιασθέντος*».

25. Βλ. Αιμ. Λεγράν, *Ανέκδοτα έγγραφα...*, *ό.π.*, σελ. 11, 71 και Κων. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα...*, *ό.π.*, σελ. 155 και 179.

26. Χαρακτηριστικά διερωτάται ο Ρήγας στον *Θούριό* του μέχρι πότε θα μένουν ανδραειές οι εμπειροπόλεμοι πληθυσμοί των Μανιατών και Σουλιωτών, για να τους ωθήσει στον πραγματικό επαναστατικό αγώνα που ετοιμάζε:

«*Σουλιώτες και Μανιάτες, λιοντάρια ζακουστά,*

*ώς πότε στες σπηλιές σας κοιμάσθε σφαλιστά;*», (*Θούριος*, στιχ. 63-64).

εκεί θα προχωρούσε, σα σε τόξο, να επαναστατήσει και να ελευθερώσει την υπόλοιπο Ελλάδα και τις άλλες Βαλκανικές περιοχές της Αλβανίας, Σερβίας, Βουλγαρίας, Βλαχίας.

Ο Ρήγας στήριζε την επανάστασή του στις ντόπιες, γηγενείς δυνάμεις των σκλαβωμένων κι όχι στη βοήθεια των μεγάλων της εποχής του, κάτι που έχει τεκμηριώσει θαυμάσια στις μελέτες του ο καθηγητής Νικόλαος Πανταζόπουλος<sup>27</sup>. Ο Ρήγας γνώριζε ότι οι ξένες δυνάμεις ενδιαφέρονται για τα συμφέροντά τους κι' όχι για τα συμφέροντα των σκλαβωμένων. Νωπές θα ήταν στον Ρήγα οι εμπειρίες από τα Ορλωφικά και ακόμη πιο νωπές οι συνθήκες του Σιστόβ<sup>28</sup>, του 1791, μεταξύ του σουλτάνου και της Αυστρίας και του Ιασίου, 1792, μεταξύ του σουλτάνου και της Ρωσίας.

Σχετικά, όμως, με την έναρξη της επανάστασης του Ρήγα, ότι δηλαδή ήταν εφαρμόσιμο το σχέδιο του, αποδεικνύεται με την επανάσταση, αργότερα, του 1821, που άρχισε από την Πελοπόννησο, τη Στερεά Ελλάδα και σιγά-σιγά επεκτάθηκε βορειότερα και τελικά επικράτησε. Αντίθετα, απέτυχε, ως γνωστόν, η επανάσταση στις Παραδουνάβιες περιοχές, στις οποίες ο Ρήγας ζούσε και τις γνώριζε καλά. Αλλά ως στρατιωτικός νους γνώριζε άριστα ότι δεν θα είχε επιτυχία η έναρξη της επανάστασης του από εκείνα τα μέρη, γι' αυτό μάλλον δεν θα ήθελε να την ξεκινήσει από εκείνα τα μέρη.

Το επαναστατικό, όμως, σχέδιο του Ρήγα δεν σταματούσε στην έκρηξη της επανάστασης, όπως συνήθως συμβαίνει στις εξεγέρσεις. Προχωρούσε και στην εδραίωσή της, στις περιοχές που θα ελευθέρωνε από την Οθωμανική τυραννία, δημιουργώντας νέο πολιτειακό καθεστώς, τη *Νέα Πολιτική Διοίκηση*. Ο Ρήγας έδινε μεγάλη σημασία στο τι θα γίνει αμέσως μετά τη στρατιωτική νίκη. Πίστευε ότι η αναρχία είναι μορφή τυραννίας, όπως το τονίζει και στο *Θούριό*<sup>29</sup> του. Για τον λόγο αυτό ετοίμασε το Σύνταγμά του, για να είναι το

27. Νικ. Πανταζοπούλου, *Μελέτηματα για τον Ρήγα Βελεστινλή*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1994.

28. Ο Ρήγας, μάλιστα, σημειώνει στη *Χάρτα* του, (φύλλο 11, στην Βουλγαρία πλησίον του Δουνάβεως ποταμού), με τα σύμβολα της ειρήνης «Οίσκος, Συστόβ 1791», τη γενομένη συνθήκη ειρήνης μεταξύ Αυστρίας και Οθωμανικής Πύλης.

29. «Γιατί κ' η αναρχία ομοιάζει την σκλαβιά», *Θούριος*, 1797, στίχ. 27. Ο Ρήγας διατυπώνει την πολιτική του αντίληψη σχετικά με την αναρχία, της οποίας οι πολιτικές αντιλήψεις σε όλες τις εποχές εκφράζονται από ανθρώπους, οι οποίοι θέλουν μόνο να γκρεμίσουν, αλλά δεν χτίζουν, δεν προτείνουν ένα συγκεκριμένο πολιτικό πρόγραμμα. Ο Ρήγας το αποτόλμησε, πρότεινε και επιχείρησε να το εφαρμόσει, γι' αυτό και κατατάσσεται στις μεγάλες φυσιογνωμίες του Βαλκανικού χώρου.

κράτος έτοιμο, μετά την στρατιωτική νίκη, να διοικηθεί με ένα συγκεκριμένο δημοκρατικό Σύνταγμα. Ο Ρήγας μετέφρασε από τα Γαλλικά τη *Νέα Πολιτική Διοίκηση*, που περιέχει την *Επαναστατική Προκήρυξη*, τα *Δίκαια του Ανθρώπου*, και το Σύνταγμα, όπου, ωστόσο, προσέθεσε στο Γαλλικό πρότυπο και πολλά δικά του κείμενα<sup>30</sup>, τα οποία δείχνουν την πρωτοποριακή πολιτική σκέψη του, στην εδραίωση και οργάνωση του κράτους του.

Ο Ρήγας στήριζε τη νέα πολιτική κατάσταση στη δημοκρατία και όχι στην κληρονομική εξουσία. Μάλιστα καταχωρίζει και διατάξεις<sup>31</sup> για την προάσπιση της δημοκρατίας από τους εχθρούς της, οι οποίοι θα επιχειρούσαν να την καταλύσουν. Ήθελε να δημιουργήσει μια νέα τάξη πραγμάτων στο Βαλκανικό χώρο με την εφαρμογή του δημοκρατικού Συντάγματος και των *Δικαίων του ανθρώπου*. Για το κράτος του, εξάλλου, εκτύπωσε και τη *Χάρτα* του. Ήθελε να έχει έτοιμο ένα χάρτη του χώρου, που θα λευτέρωνε και θα δημιουργούσε τη δημοκρατία του, με τις επαρχίες και τις τοπαρχίες της. Η *Χάρτα* του θα ήταν ένα βοηθητικό εργαλείο της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως* του, του Συντάγματός του, όπως διατυπώνεται στα πρόσφατα αποτελέσματα της έρευνά μας<sup>32</sup>, μετά την ενασχόληση μας με την επανέκδοση της *Χάρτας* και τη σύνταξη του ευρετηρίου των ονομάτων της.

### Συμπέρασμα

Συνοπτικά παρουσιάστηκε το επαναστατικό σχέδιο του Ρήγα, το οποίο ήταν μεθοδικά οργανωμένο και διακρίνεται σε δύο ενότητες:

Α) Στην προετοιμασία της επανάστασης με την ανύψωση του ηθικού των υπόδουλων και τη δημιουργία, με τον επαναστατικό *Θούριό* του, της επαναστατικής τους διάθεσης για πόλεμο.

30. Στη δίγλωσση έκδοση Γαλλικά-Ελληνικά του Συντάγματος του Ρήγα, που ετοιμάζεται από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα θα φανούν ξεκάθαρα οι προσθήκες του Ρήγα.

31. Βλ. *Δίκαια του Ανθρώπου*, άρθρο 35.

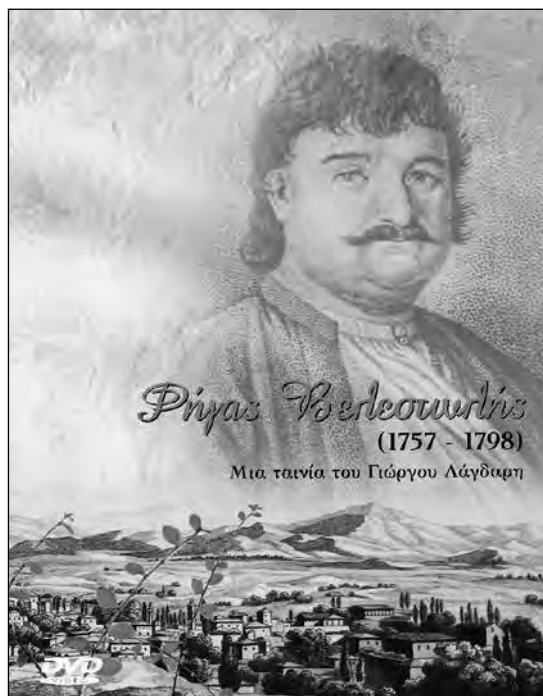
32. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Η Χάρτα της Ελλάδος του Ρήγα. Τα πρότυπά της και νέα στοιχεία», στο *Η Χάρτα του Ρήγα*, επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1998. Επίσης, Δημ. Καραμπερόπουλου, «Η “Νέα Πολιτική Διοίκησης” και η “Χάρτα της Ελλάδος” του Ρήγα. Μα νέα ανάγνωση», ανακοίνωση στο Διεθνές Συνέδριο *Ο Ρήγας και η εποχή του*, Βελεστίνο-Βόλος 10-13 Σεπτεμβρίου 1998, υπό έκδοση από ΚΝΕ/ΕΙΕ.

Β) Στην εφαρμογή τους επαναστατικού του σχεδίου με την εκπαίδευση των σκλαβωμένων στην πολεμική τέχνη, την έναρξη της Επανάστασης στους εμπειροπόλεμους πληθυσμούς των Μανιατών και Σουλιωτών και την επέκτασή της στην υπόλοιπη Ελλάδα και τους άλλους Βαλκανικούς λαούς. Με την δημιουργία στη συνέχεια της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως*, του νέου Δημοκρατικού πολιτεύματος για να κυβερνώνται δημοκρατικά και ελεύθερα οι λαοί που βρίσκονταν μέσα σ' αυτήν την πολιτεία, χωρίς εξαίρεση γλώσσας και θρησκείας.

Ένα όραμα του Ρήγα Βελεστινλή, που τότε δεν ολοκληρώθηκε γιατί η προδοσία ανέκοψε τη δράση του, αλλά όμως όσο περνά ο καιρός διαπιστώνεται πως μπορεί να γίνει πραγματικότητα.



Στη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη, 1993, το «εργαστήριο» του Δημ. Καραμπερόπουλου, όπου κάθε, σχεδόν, Σάββατο συνεχίζονταν οι μελέτες και έρευνές του, στο πλούσιο υλικό που διατίθεται σε ένα εμβληματικό περιβάλλον και με την αμέριστη βοήθεια εκ μέρους του Προσωπικού.



Με την έρευνα και τα κείμενά του ο Δημ. Καραμπερόπουλος ήταν βασικός συντελεστής στη δημιουργία της ταινίας του σκηνοθέτη Γιώργου Λάγδαρη, «Ρήγας Βελεστινλής 1757-1798)», που παρουσιάστηκε το 2007 κατά την επέτειο των διακοσίων πενήντα χρόνων από τη γέννηση του Ρήγα.

# Το «ρόπαλο του Ηρακλέους» στην επαναστατική σκέψη του Ρήγα. Η διαχρονική σημασία του

(Δημοσιεύθηκε πρώτα στην εφημ. Βόλου *Νέος Τύπος*, 27 Ιουνίου 1999 και στη συνέχεια στο περιοδικό *Ιστορικά Θέματα*, τεύχ. 16, Μάρτιος 2003, σελ. 26-31)

Ο Ρήγας Βελεστινλής (Βελεστίνο 1757-Βελιγράδι, 24 Ιουνίου 1798) είχε συλλάβει ένα συγκεκριμένο επαναστατικό σχέδιο για την αποτίναξη της τεσσάρων αιώνων οθωμανικής τυραννίας και την απόκτηση της πολυπόθητης ελευθερίας από τους σκλαβωμένους των Βαλκανίων. Μέχρι τις ημέρες του είχαν γίνει πολλές απόπειρες για την ελευθερία, αλλά όλες χαρακτηρίζονταν ως «εξεγέρσεις», χωρίς την απαιτούμενη προετοιμασία και ένα επαναστατικό σχέδιο και δίχως μια πρόνοια για το τι θα γίνει μετά την ένοπλη σύρραξη.

## Το επαναστατικό σχέδιο του Ρήγα

Για πρώτη φορά από τον Ρήγα καταστρώνεται ένα εφαρμόσιμο, ρεαλιστικό σχέδιο, που έχει όλα τα χαρακτηριστικά της “Επανάστασης”. Κι’ αυτό διαπιστώνεται από τα κείμενα του Ρήγα και από τα έγγραφα της σύλληψης, ανάκρισης, φυλάκισης και θανάτωσής του, που δημοσιεύθηκαν από τους Αιμ. Λεγράν και Κων. Αμαντο και τα οποία η Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα έχει πρόσφατα προσφέρει στην φωτοαναστατική επανέκδοσή τους. Συγκεκριμένα, το επαναστατικό σχέδιο του Ρήγα περιλαμβάνει:

- A) την προετοιμασία της επανάστασης με την ανύψωση του ηθικού και την ενίσχυση της ιστορικής μνήμης με τον *Θούριο*, την εικόνα του Μ. Αλεξάνδρου και τη *Χάρτα* του.
- B) την εφαρμογή της επανάστασης με το συγκεκριμένο στρατιωτικό σχέδιο, και το εγχειρίδιο πολεμικής τέχνης, που εκδίδει για την εκπαίδευση των σκλαβωμένων και
- Γ) το σχέδιο Συντάγματος για το πολιτειακό καθεστώς μετά την επικράτηση της επανάστασης.

Στην προετοιμασία της επανάστασης των σκλαβωμένων ο Ρήγας αναδεικνύεται अपαράμιλλος. Προσπαθεί να ενισχύσει την ιστορική συνείδηση των σκλαβωμένων και να εξυψώσει το ηθικό τους, για να αρπάξουν τα όπλα και να τους ωθήσει στον τιτάνιο του πολέμου αγώνα της επανάστασης. Για τον σκοπό αυτό χρησιμοποιεί βασικά μέσα της επικοινωνίας: τον ήχο και την εικόνα. Συνθέτει τον επαναστατικό παιάνα, τον *Θούριό* του, που είναι με απλά λόγια γραμμένος, για να είναι κατανοητά τα λόγια του από όλους τους ανθρώπους. Επίσης, η μουσική του ήταν προσαρμοσμένη στη μουσική ενός πολύ γνωστού τραγουδιού της εποχής του, για να είναι δυνατόν γρήγορα να διαδοθεί. Έτσι, εύκολα τραγουδιόταν από τους σκλαβωμένους. Η διάδοση και εξάπλωσή του *Θουρίου* στους σκλαβωμένους θεωρείται μοναδική στην ιστορία των λαών. Ο Ρήγας, για να ενισχύσει την ιστορική μνήμη των σκλαβωμένων, χρησιμοποιεί τις εικονικές παραστάσεις. Τυπώνει την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου με σκοπό να δείξει τα ανδραγαθήματά του και να τον προβάλλει ως πρότυπο τους. Επίσης, εκδίδει την δωδεκάφυλλη *Χάρτα* του Βαλκανικού χώρου, που αποτελεί εκδοτικό άθλο της εποχής του.

#### Η *Χάρτα* και οι συμβολισμοί της

Στα φύλλα της *Χάρτας* σκορπά αρχαία νομίσματα, υπενθυμίζοντας την ένδοξη οικονομική, πολιτική και πολιτιστική ανάπτυξη των αρχαίων πόλεων της Ελλάδος. Καταχωρίζει τα τοπογραφικά διαγράμματα ιερών τόπων, πόλεων και γεγονότων από την αρχαία Ελλάδα, όπως της Ολυμπίας, των Δελφών, των Θερμοπυλών, της Σπάρτης, της Αθήνας, της μάχης των Πλαταιών, της ναυμαχίας της Σαλαμίνας. Ακόμη, καταχωρίζει και το τοπογραφικό διάγραμμα της γενέτειράς του, του Βελεστίνου, το οποίο θέτει σε εμφανέστατο σημείο, δίπλα στον τίτλο και πάνω από την *Επιπεδογραφία των Αθηνών*, προσφέροντας έτσι και ένα δίδαγμα, πως ο καθένας θα πρέπει να τονίζει την ιστορία της γενέτειράς του.

Ο Ρήγας παραθέτει στη *Χάρτα* του και ορισμένους συμβολισμούς με αλληγορικό επαναστατικό νόημα, που απευθύνονταν στους σκλαβωμένους. Και εδώ θα πρέπει να τονισθεί με έμφαση, ότι ο Ρήγας τύπωνε για έξι και πλέον μήνες την *Χάρτα* του στη Βιέννη, χωρίς να γίνει αντιληπτός ο πραγματικός σκοπός της έκδοσης της *Χάρτας* του. Η ενέργεια αυτή δείχνει την ικανότητά του, την προνοητικότητά του και το πόσο καλά σχεδίαζε την επαναστατική του κίνηση. Κατόρθωσε να παραπλανήσει την Αυστριακή Αστυνομία, η οποία διέθετε μια αυστηρή λογοκρισία για ό,τι τυπωνόταν στη Βιέννη. Για έξι μήνες



ο Ρήγας κατάφερε να συγκαλύψει τον πραγματικό σκοπό της έκδοσης της *Χάρτας* του, που ήτανε χάρτης τους κράτους του, το οποίο σχεδίαζε να δημιουργήσει μετά την Επανάστασή του. Γι' αυτό και στη *Χάρτα* του καταχώρισε πολλούς συμβολισμούς.

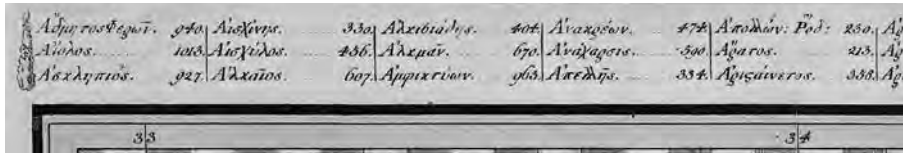
### Το «ρόπαλο του Ηρακλέους»

Ένας σημαντικός συμβολισμός στην επαναστατική σκέψη του Ρήγα είναι το «ρόπαλο του Ηρακλέους». Το βρίσκουμε στον τίτλο της *Χάρτας* του στην πάλη του Ηρακλή με τη Αμαζόνα. Θεωρούμε ότι είναι σημαντική για το μήνυμά της η παράσταση του γυμνόποδα Ηρακλή με το ξύλινο ρόπαλο, σύμβολο της ελληνικής πνευματικής δύναμης, που παλεύει με την έφιππο Αμαζόνα, της οποίας ο σιδερένιος διπλός πέλεκυς, σύμβολο της περσικής ασιατικής δύναμης, δηλ. της δύναμης των αρμάτων, της ύλης, είναι τσακισμένος. Ο Ρήγας με τους συμβολισμούς του αυτούς, τους οποίους αναγράφει και στον πίνακα «*Εξήγησις των σημείων της Χάρτας*», του τρίτου φύλλου, προσφέρει μήνυμα αισιοδοξίας στους σκλαβωμένους, πως στον αγώνα της επανάστασης θα νικήσει, τελικά, η ελληνική ηθική δύναμη, αν πορευτούν με τις αρετές του Ηρακλή: αποφασιστικότητα, αφοσίωση στα ιδεώδη, πίστη στο καθήκον, και υπεράσπιση του δικαίου.



Η συμβολική παράσταση της νίκης του ροπαλοφόρου Ηρακλή-σύμβολο της ελληνικής πνευματικής δύναμης, επί της έφιππου Αμαζόνος-σύμβολο της περσικής, ασιατικής δύναμης.

Το «ρόπαλο του Ηρακλέους», σημαντικό στοιχείο στην επαναστατική σκέψη του Ρήγα, έχει συμβολική δυναμική ανά τους αιώνες, ενώ αλλάζουν οι αντίπαλες δυνάμεις. Πρώτα ήταν η περσική με τον διπλό πέλεκου και μετέπειτα η οθωμανική με την ημισέληνο. Η Ελληνική δύναμη, που συμβολίζεται με το ρόπαλο, αντιπαλαίει ανά τους αιώνες με τον βαρβαρισμό. Στη *Χάρτα* του, ο Ρήγας παραθέτει το ρόπαλο και τον πέλεκου τσακισμένο στις ναυμαχίες Σαλαμίνας και Μυκάλης και στις μάχες Μαραθώνος και Γρανικού ποταμού. Ακόμη μνημονεύει το ρόπαλο στα νομίσματα Λευκάδος, Θηβών, Κωνσταντζας, Μανγγάλιας, Νικοπόλεως, και Φθιώτιδος Θεσσαλίας. Επίσης, με το ρόπαλο συμβολίζει, στην αρχή του πάνω περιθωρίου του δεκάτου φύλλου, την ελληνική πνευματική δύναμη, καταχωρίζοντας αλφαβητικά στη συνέχεια εκατόν δεκατέσσερα ονόματα μεγάλων ανθρώπων της αρχαιότητας, αρχίζοντας, μάλιστα με τον Άδμητο των Φερών, που έζησαν σε διάφορες εποχές από τον εντέκατο αιώνα π.Χ. μέχρι το πρώτο αιώνα μ.Χ. Θα ήθελε έτσι να δείξει στους σύγχρονούς του Έλληνες την πολύχρονη ιστορική πνευματική διαδρομή των προγόνων τους.

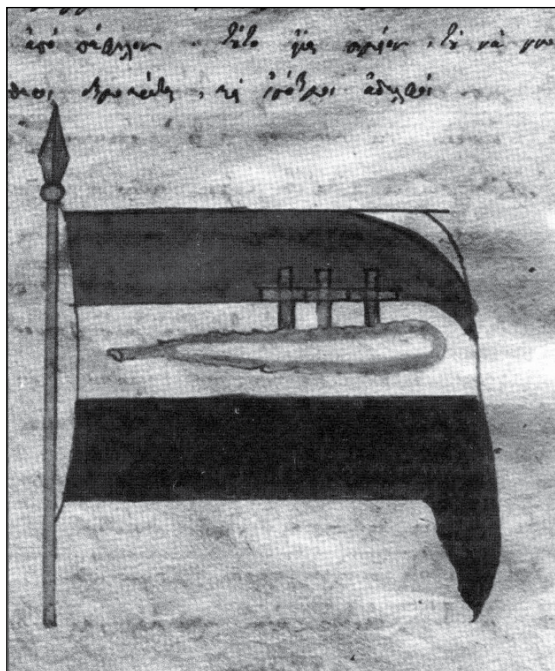


Το ρόπαλο του Ηρακλέους συμβολίζει την αρχαία ελληνική πνευματική δύναμη στην αρχή του καταλόγου με τους ονομαστούς ανθρώπους της αρχαίας Ελλάδος.

Ο Ρήγας, ακόμη, καταχωρίζει στο πρώτο φύλλο της *Χάρτας* του, την *Επιπεδογραφία της Κωνσταντινουπόλεως*, με μια πολύ σημαντική αλληγορική παράσταση. Συγκεκριμένα, δίπλα στα έξι νομίσματα και πάνω από την *Επιπεδογραφία του Σαραγίου*, βρίσκεται ένα κοιμισμένο λιοντάρι, έχοντας στα πόδια του ένα ρόπαλο, ενώ στη ράχη του επικάθονται δύο κλαδιά, τα οποία είναι δεμένα στη βάση τους, έτσι ώστε το ένα έναντι του άλλου να ανέρχονται κυκλοειδώς και στην κορυφή τους να υποβαστάζουν το έμβλημα του Σουλτάνου, από όπου κρέμεται ένας εγγεγραμμένος κύκλος με κεντρομόλα σύμβολα της δύναμής του: λόγχες, λάβαρα, λαβή από γιαταγάνι κ.ά.



Η συμβολική με επαναστατικό νόημα παράσταση του λιονταριού με το ρόπαλο στα πόδια του και πάνω του τα σύμβολα της εξουσίας του Σουλτάνου. Επεξηγήσαμε τον κρυφό αυτόν συμβολισμό στη *Χάρτα*, τονίζοντας πως ο Ρήγας θέλει να πει πως, όταν οι λαοί του Βαλκανικού χώρου, που βρίσκονται κάτω από την τυραννική εξουσία του σουλτάνου, ενθουσιαστούν από τον *Θούριο* και το επαναστατικό σχέδιό του, θα αρπάξουν το ρόπαλο –τα όπλα– και θα γκρεμίσουν την εξουσία του σουλτάνου και στον ίδιο χώρο θα δημιουργηθεί η δημοκρατική του πολιτεία, η «Ελληνική Δημοκρατία», με σεβασμό στον κάθε λαό, στην πίστη και στη γλώσσα του.



Παράσταση της σημαίας του Ρήγα με το ρόπαλο του Ηρακλέους και τους τρεις σταυρούς.

Με αυτήν τη συμβολική παράσταση στο πρώτο φύλλο της *Χάρτας* του, ο Ρήγας θα ήθελε να δείξει ότι το κοιμισμένο λιοντάρι - δηλαδή οι σκλαβωμένοι λαοί του Βαλκανικού χώρου - με το σάλπισμα του *Θουρίου* του και της επανάστασής του, θα ξύπναγαν και θα άρπαζαν τα όπλα, το ρόπαλο-σύμβολο της ελληνικής δύναμης- για να γκρεμίσουν τη σουλτανική εξουσία και να δημιουργήσουν τη *Νέα Πολιτική Διοίκηση*, τη δημοκρατική πολιτεία στον Βαλκανικό χώρο. Κατ' αυτόν τον τρόπο ο Ρήγας προσδίδει με την παράσταση αυτή διαχρονική σημασία στο «ρόπαλο του Ηρακλέους», με το οποίο δεν χαρακτηρίζει μόνο την αρχαία ελληνική δύναμη, αλλά τη σημασία του την εκτείνει και μέχρι την εποχή του. Επί πλέον στη τρίχρωμη σημαία του κράτους του, που σημειώνει στο Σύνταγμά του, θέτει ως σύμβολο και το «ρόπαλο του Ηρακλέους».

## Ήταν ρεαλιστικό το επαναστατικό σχέδιο του Ρήγα Βελεστινλή;

(Περιοδικό *Στρατιωτική Επιθεώρηση*, Μάρτιος 2000, σελ. 49-63)

Ο Ρήγας Βελεστινλής<sup>1</sup> (1757-1798) είχε συλλάβει ένα συγκεκριμένο επαναστατικό σχέδιο για την επανάσταση των σκλαβωμένων Ελλήνων και των άλλων Βαλκανικών λαών από την Οθωμανική εξουσία και τυραννία. Κι' αυτό συμπεραίνεται από το δημοσιευμένο συγγραφικό του έργο: *Χάρτα της Ελλάδος*, εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου, *Νέος Ανάχαρσις*, *Νέα Πολιτική Διοίκησης*, *Θούριος*<sup>2</sup>. Επίσης, από τα έγγραφα τα σχετικά με την σύλληψη, ανάκριση, φυλάκιση και θανάτωσή του, που ήρθαν στο φως, μετά ένα αιώνα και πλέον

- 
1. «Ρήγας Βελεστινλής» είναι το όνομά του, ενώ το «Φεραίος» ουδέποτε το χρησιμοποίησε, αλλά είναι εφεύρημα των μετέπειτα ιστορικών, όπως επίσης και το ανιστόρητο «Αντώνιος Κυριαζής» ως τάχα πραγματικού ονόματος του Ρήγα. Βλ. τη διεξοδική μελέτη Δημ. Καραμπερόπουλου, *Όνομα και καταγωγή του Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα-Βελεστίνου 1997. Για τη ζωή και το έργο του Ρήγα βλ. τη συνιστώμενη επιλεκτική βιβλιογραφία: Λεάνδρου Βρανούση, *Ρήγας*, Βασική Βιβλιοθήκη αρ. 10, Αθήνα [1954], Λ. Βρανούση, «Η σημαία, το εθνόσημο και η σφραγίδα της "Ελληνικής Δημοκρατίας" του Ρήγα», Αθήνα 1992. Ανάτυπο από τον 8ον τόμο του *Δελτίου Εραλδικής και Γενεαλογικής Εταιρείας Ελλάδος*, σελ. 347-388, Απ. Δασκαλάκη, *Το πολίτευμα του Ρήγα*, Αθήνα 1976, Απ. Δασκαλάκη, *Επαναστατικά σχέδια και μαρτυρικών τέλος*, Αθήνα 1979, Σπ. Λάμπρου, *Αποκαλύψεις περί του μαρτυρίου του Ρήγα*, Αθήνα 1892, Νικ. Πανταζοπούλου, *Μελετήματα για τον Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1994, C. M. Woodhouse, *Ο πρωτομάρτυρας της Ελληνικής ανεξαρτησίας*, ελληνική μετάφραση Νικ. Νικολούδη, Αθήνα 1997.
  2. Για τα έργα του Ρήγα βλ. Λ. Βρανούση, *Ρήγας*, Άπαντα Νεοελλήνων Κλασσικών, τόμ. Α'-Β', Αθήνα 1968, Γ. Λάιου, «Οι Χάρτες του Ρήγα», *ΔΙΕΕΕ*, τόμ. 14, 1960, 231-312, Δημ. Καραμπερόπουλου, «Η *Χάρτα της Ελλάδος* του Ρήγα. Τα πρότυπα της και νέα στοιχεία», στην πρόσφατη αθηντική επανέκδοση με τίτλο *Η Χάρτα του Ρήγα*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης-Φερόν-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1998.

από το μαρτύριό του, από τους Αιμ Λεγράν<sup>3</sup> και Κων. Άμαντο<sup>4</sup>. Από τη μελέτη όλων αυτών διαπιστώνεται ότι το επαναστατικό σχέδιο του Ρήγα ήταν με μέθοδο προετοιμασμένο, ρεαλιστικό και εφαρμόσιμο και με μια προοπτική για το τι θα γίνει μετά την επικράτηση, γι' αυτό και χαρακτηρίζεται το κίνημά του ως “επανάσταση”, σ' αντίθεση με τις μέχρι την εποχή του απόπειρες κατά της τυραννίας, που χαρακτηρίζονται ως “εξεγέρσεις”.

Το επαναστατικό σχέδιο του Ρήγα, γενικά, μπορεί να διακριθεί σε δύο ενότητες: Α) στην προετοιμασία της επαναστάσεως και Β) στην εφαρμογή και επικράτησή της.

### Α΄. Προετοιμασία της Επανάστασης

Ο Ρήγας, ως πραγματικός επαναστάτης, στόχευε πρώτα να ανυψώσει το ηθικό των σκλαβωμένων και δεύτερον να τους δημιουργήσει την επαναστατική διάθεση και πνοή, απαραίτητα στοιχεία για να προετοιμασθούν και να πάρουν τα όπλα για τον ξεσηκωμό. Για την πραγματοποίηση του σκοπού αυτού χρησιμοποίησε δύο βασικά στοιχεία της επικοινωνίας:

- α) την εικόνα, τα έντυπα βιβλία και
- β) τον ήχο, τη μουσική του *Θουρίου*

Αρχικά, καταπολεμάει τις δεισιδαιμονίες και προλήψεις, που περιέχουν τη μοιρολατρεία και απάθεια. Τυπώνει στα 1790 το βιβλίο του *Φυσικής απάνθισμα* με σκοπό, όπως σημειώνει στον πρόλογό του, να βοηθήσει το «*πεπτωκός Ελληνικόν Γένος*», να αποκτήσει «*μία παραμικράν ιδέαν της ακαταλήπτου φυσικής*». Μάλιστα, η έρευνα μας έχει δείξει ότι ο Ρήγας μελετούσε την Γαλλική *Εγκυκλοπαιδεία* των Ντιντερώ και Ντ' Αλαμπέρ, που κυκλοφόρησε το δεύτερο μισό του 18ου αι., από την οποία μεταφράζει λήμματα, τα οποία μεταφέρει στον ελληνικό χώρο μέσα από τις σελίδες του *Φυσικής απάνθισμα*<sup>5</sup>.

3. Αιμ. Λεγράν-Σπ. Λάμπρου, *Ανέκδοτα έργα περί Ρήγα Βελεστινλή και των συν αυτό μαρτυρησάντων*, Αθήνησιν 1891, φωτομηχανική επανέκδοση με την προσθήκη ευρετηρίου από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου, Αθήνα 1996.

4. Κων. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1930, φωτομηχανική επανέκδοση με την προσθήκη ευρετηρίου από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου, Αθήνα 1997.

5. Βλ. Δημητρίου Καραμπερόπουλου, «Η Γαλλική “*Encyclopédie*” ένα πρότυπο του έργου του Ρήγα “*Φυσικής απάνθισμα*”», περιοδ. *Ο Ερασιστής*, τόμ. 21, 1997, σελ. 95-128. Μάλιστα,

Ενδιαφέρον έχει να τονισθεί ότι κι' αυτό ακόμη το ηθογραφικό βιβλίο με ερωτικά διηγήματα, το *Σχολείον των ντελικάτων εραστών*, περιέχει στοιχεία, τα οποία δείχνουν την πρωτοπόρα σκέψη και δημοκρατική νοοτροπία του Ρήγα. Καταφέρεται εναντίον των τίτλων ευγενείας. Δεν δέχεται τους κληρονομικούς τίτλους, τους τίτλους ευγενείας. Διακηρύσσει πως όλοι οι άνθρωποι είναι ίσοι, οι οποίοι θα διακριθούν, όμως, με τη γνώση, τις ικανότητες και την εργατικότητά τους. Χαρακτηριστικά διακηρύσσει ότι «*Η αληθινή ευγένεια είναι φυτεμένη εις το υποκείμενον του ανθρώπου και όχι εις τους ματαίους τίτλους των προπατόρων (καθώς μεγαλαυχούν μερικοί και υπεραίρονται, ωσάν να εκατέβηκαν από τα σύννεφα με το ζεμπίλι και αν τους παρατηρήση κανείς τους ευρίσκει ή τρελλούς ή μωρούς)*»<sup>6</sup>. Ας προσθέσουμε ακόμη ότι ενώ στο κείμενο ο Γάλλος συγγραφέας του *Σχολείον ντελικάτων εραστών* Retif de la Bretonne (1734-1806) «*δίδει τα πρωτεία της ωραιότητας*» στην Παρισιάνα «*από όλες της οικουμένης*», ο Ρήγας παρατηρεί σε υποσημείωση ότι «*Εις τούτο ως φιλόπατρις με φαίνεται πως έχει λάθος ο συγγραφεύς, είναι παντού καλούτσικες, έχομεν και ημείς τες εδικές μας. Η ωραιότης των Ελληνίδων έγινε παροιμία εις τους Ευρωπαίους θέλοντες να εκφράσουν ένα ωραίον πλάσμα λέγουν “Voilà une beaute Grecque, να μία Ελληνική ωραιότης”*»<sup>7</sup>.

Ακόμη, στα *Ολύμπια* του Μεταστάσιο, που εκδίδει στα 1797, μνημονεύει τα αγωνίσματα των Ολυμπιακών αγώνων της αρχαιότητας και παρατηρεί ότι και στις μέρες του πολλά αγωνίσματα διατηρούνται στην Θεσσαλία και σ' όλη την Ελλάδα, θέλοντας έτσι να υπενθυμίσει την ιστορική συνέχεια των Ελλήνων. Επί πλέον όμως, ο Ρήγας βρίσκει την ευκαιρία να τονίσει με τα πιο έντονα τυπογραφικά στοιχεία την λέξη “Ελευθερία” δίδοντας επαναστατικό νόημα στη λέξη, άσχετα με το νόημα της λέξεως του γαλλικού πρωτοτύπου, και μάλιστα να θέσει την λέξη αυτή σε ιδιαίτερη σειρά, μόνη της, για να έχει μεγαλύτερη απήχηση στον αναγνώστη. Και στη *Βοσκοπούλα των Άλπεων* του Μαρμοντέλ με έντονα τυπογραφικά στοιχεία σημειώνει στην αρχή του βιβλίου την χαρακτηριστική φράση «*ο ιερός της πατρίδος έρωσ εμφολεύει εις την καρδίαν και η καρδιά δεν γηράσκει ποτέ*».

---

διαπιστώνεται ότι ο Ρήγας μεταφέρει την επιστημονική γνώση της κυκλοφορίας του αίματος, για πρώτη φορά σε έντυπο ελληνικό βιβλίο και εισάγει νέους όρους στην ελληνική γλώσσα.

6 Ρήγα Βελεστινλή, *Σχολείον των ντελικάτων εραστών*, Βιέννη 1790, επανέκδοση Αθήνα 1971, επιμ. Παν. Πίστα, σελ. 186.

7. *Ο.π.*, σελ. 122.

## Εποπτικό υλικό

Ο Ρήγας για το επαναστατικό του σχέδιο χρησιμοποιεί κατάλληλο εποπτικό υλικό, με σκοπό να επηρεάσει, να μετατρέψει τη συμπεριφορά των σκλαβωμένων, να τους ανυψώσει το ηθικό. Έδινε σημασία στη δύναμη της εικόνας και τα μηνύματα που μπορεί να περάσει στους σκλαβωμένους, χωρίς πολλά λόγια. Στη συλλογιστική αυτή εντάσσεται και η έκδοση της εικόνας του Μεγάλου Αλεξάνδρου, όπου μεταξύ των άλλων τονίζει την ανδρεία του<sup>8</sup>. Ο Ρήγας παραθέτει τις μορφές των τεσσάρων στρατηγών του, τον Πτολεμαίο, Σέλευκο, Αντίγονο, Κάσσανδρο, καθώς και παραστάσεις όπως την θριαμβευτική είσοδο του Μ. Αλεξάνδρου στη Βαβυλώνα, τη νίκη στο Γρανικό ποταμό, την οικογένεια του Δαρείου να προσκυνά στα πόδια του Αλεξάνδρου. Σχετικά με την έκδοση της εικόνας του Μεγάλου Αλεξάνδρου, στα έγγραφα Λεγράν<sup>9</sup> σημειώνεται ότι «ομολογεί ο Ρήγας ότι επί τω σκοπώ της αναμορφώσεως του έθνους του» χάραξε και τύπωσε την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου με «*παρατηρήσεις περί των πράξεων του ήρωος τούτου γαλλιστί και ελληνιστί*». Ακόμη, ότι ο Ρήγας είχε ανακοινώσει εις τον σύντροφό του ιατρό Δημήτριο Νικολίδη την επαναστατική πρόθεσιν «*ην είχεν δημοσιεύων τους χάρτας αυτού την μετάφρασιν του τετάρτου μέρους του Αναχάρσιδος και τας εικόνας Αλεξάνδρου του Μεγάλου*».

Ας σημειωθεί ότι σε μια εποχή όπου ο Ναπολέων Βοναπάρτης εκθειαζόταν ως ελευθερωτής των λαών και τα στρατεύματά του βρισκόταν δίπλα στην ηπειρωτική Ελλάδα, στα Ιόνια νησιά, και αρκετοί<sup>10</sup> του έπλεκαν ύμνους, ο Ρήγας Βελεστινλής, όπως μπορεί κανείς να δει στο έργο του, δεν τον υμνεί, δεν γράφει ούτε ένα στίχο. Απεναντίας, εκείνη την εποχή τυπώνει την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου για να την μοιράσει στους σκλαβωμένους, προσφέροντάς τους, έτσι, ένα συγκεκριμένο πρότυπο. Ωστόσο, η ενέργεια αυτή του Ρήγα δείχνει ακόμη και το πόσο είχε μελετήσει και διδαχθεί από τα γεγονότα της ιστορίας.

8. Την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου ανατύπωσε θαυμάσια το 1998, η Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος σε φυσικό μέγεθος.

9. Αμ. Λεγράν, *Ανέκδοτα έγγραφα...*, ό., π., σελ. 63 και 81.

10. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι ο Χριστ. Περραιβός συνέθεσε και εξέδωσε στην Κέρκυρα το 1798 με τίτλο *Ύμνος εγκωμιαστικός παρ' όλης της Γραικίας προς τον αρχιστράτηγον Μποναπάρτε*, φωτομηχανική ανατύπωση από το Κέντρο Ερεύνης του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 1998. Επίσης, ύμνο στου Γάλλους συνέθεσε ο Αδαμ. Κοραής, *Άσμα πολεμιστήριον των εν Αιγύπτω περί ελευθερίας μαχομένων Γραικών*, 1800, φωτοανατύπωση από το Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών/ΕΙΕ, Αθήνα 1983.



Επίσης, με την έκδοση του τετάρτου τόμου του βιβλίου *Νέος Ανάχαρσις*<sup>11</sup> και τις πολλές υποσημειώσεις και παρατηρήσεις, θέλει να δείξει την αρχαία δόξα και κληρονομιά. Καταφέρεται εναντίον του γερμανού καθολικού φιλοσόφου Cornelis de Pauw<sup>12</sup> για τις ανιστόρητες απόψεις, που λίγα χρόνια πρωύτερα είχε δημοσιεύσει, πως τάχα οι σύγχρονοι Έλληνες της εποχής του Ρήγα δεν ήταν απόγονοι των αρχαίων Ελλήνων. Με τον τρόπο αυτό ο Ρήγας προσπαθεί να συνδέσει τον αρχαίο με τον σύγχρονο Ελληνισμό, τονίζοντας την διαχρονικότητα του.

Με τη *Χάρτα* του<sup>13</sup>, εκτός των άλλων, προσπαθεί να ενισχύσει πάλι τους σκλαβωμένους τονίζοντας τα ιστορικά σημαντικά πρόσωπα της αρχαιότητας, που τα καταχωρίζει αλφαβητικώς, αρχίζοντας μάλιστα από τον Άδμητο των αρχαίων Φερών, της γενέτειράς του, του Βελεστίνου. Παραθέτει τα ονόματα των αυτοκρατόρων του γεωγραφικού χώρου των Βαλκανίων, της Κωνσταντινουπόλεως. Σκορπά στη *Χάρτα* του νομίσματα των αρχαίων ελληνικών πόλεων, δείχνοντας έτσι έμμεσα τη λαμπρότητα, την οικονομική και πολιτική δύναμη των ελληνικών πόλεων. Αλλά και με την έκδοση της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως*, της *Επαναστατικής Προκηρύξεως*, των *Δικαίων του ανθρώπου*, του *Συντάγματος*<sup>14</sup> ενισχύει το ηθικό των σκλαβωμένων με το να διακηρύσσει ότι οι άνθρωποι είναι ίσοι έναντι του νόμου, τον σεβασμό της γλώσσας και της θρησκευτικής πίστης κάθε λαού, που περιλαμβάνεται στον Βαλκανικό χώρο.

### Θούριος

Ο Ρήγας Βελεστινλής, όμως, με τον *Θούριό* του αποδεικνύεται ότι είναι απaráμιλλος στην προετοιμασία της επαναστάσεώς του. Κατορθώνει στους σκλαβωμένους να εμψύσει την επαναστατική ψυχική διάθεση και πνοή,

11. Ο τίτλος είναι *Νέος Ανάχαρσις, τόμος τέταρτος, μεταφρασθείς, τα μεν 32, 33 και 34 κεφάλαια παρά του Γεωργίου Βεντότη Ζακυνθίου, τα δε 35, 36, 37, 38 και 39 παρά του Ρήγα Βελεστινλή Θεπταλού, διορθωθείς και εκδοθείς παρά του αυτού, Εν Βιέννη 1797*. Το σχόλιο του Ρήγα για τον Pauw σε υποσημείωση των σελ. 149-151.

12. Cornelis de Pauw (1739-1799), *Recherches philosophiques sur les Grecs*, Βερολίνο 1788.

13. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, «*Η Χάρτα της Ελλάδος του Ρήγα...*», ό.π.

14. Βλ. την πρόσφατη έκδοση στα Βουλγαρικά των *Επαναστατικών έργων* του Ρήγα (*Επαναστατική Προκήρυξη, Δίκαια του Ανθρώπου, Σύνταγμα, Θούριος*) σε μετάφραση της Νάντιας Ντάνοβας και του Βασίλ Στανίλοφ, έκδοση Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα και "Ιβάν Βάζοφ", Σόφια 1998.

ώστε να πάρουν την απόφαση να λάβουν τα όπλα για τον ξεσηκωμό. Η λέξη “θούριος” σημαίνει ορμητικός, πολεμικός, μαινώμενος, την οποία ο Ρήγας δανείζεται από τους αρχαίους συγγραφείς<sup>15</sup>, διότι δεν ήταν σε χρήση στην εποχή του και έκτοτε εισάγεται στο νεοελληνικό λεξιλόγιο, που μάλιστα γίνεται συνώνυμος με την επανάσταση. Ο *Θούριος* είναι με απλά λόγια γραμμένος, για να είναι κατανοητός στο λαό και δε χρειάζεται υποσημειώσεις και επεξηγήσεις, όπως άλλες αξιόλογες ποιητικές δημιουργίες της προεπαναστατικής εποχής. Με χαρακτηριστικές εικόνες διεκτραγωδεί την κατάσταση της σκλαβιάς και ωθεί τους σκλαβωμένους στον τιτάνιο του πολέμου αγώνα. Μάλιστα, ο Ρήγας συνδύασε τον επαναστατικό του παιάνα, τον *Θούριο*, με χορό. Τραγουδί και χορός μαζί, για να ωθήσει τους ανθρώπους στην επανάσταση. Ο ίδιος ο Ρήγας άλλωστε, στις συγκεντρώσεις των Ελλήνων στα σπίτια της Βιέννης με την φλογέρα του τραγουδούσε τον *Θούριο* και χόρευε γύρω από το τραπέζι, όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν τα ανακριτικά έγγραφα<sup>16</sup>.

Ο *Θούριος* κυκλοφόρησε κυρίως σε χειρόγραφο μορφή, γιατί λίγα αντίτυπα ξέφυγαν από την Αυστριακή Αστυνομία. Όμως, η εξάπλωση και διάδοσή του αποτελεί ίσως μοναδικό φαινόμενο στην ιστορία των λαών. Χαρακτηριστικές, πλέον, είναι οι περιπτώσεις, που έχουν καταγραφεί στην βιβλιογραφία, για την αλλαγή της ψυχικής διάθεσης των σκλαβωμένων για πόλεμο μετά το άκουσμα του *Θουρίου*, όπως για παράδειγμα εκείνης που μνημονεύει ο Φωριέλ και των στρατιωτών του Ανθίμου Γαζή κατά την επιχείρηση εναντίον των Τούρκων της γενέτειρας του Ρήγα, του Βελεστίνου<sup>17</sup>.

Ο Ρήγας με το έργο του αναδεικνύεται άνθρωπος της αποτελεσματικότητας. Συγκεκριμένα, για να μαθαίνεται ο *Θούριος* εύκολα και γρήγορα να διαδοθεί, ο Ρήγας δεν καταγράφει τη μουσική σημειολογία, τις νότες. Σημειώνει μονάχα ότι θα τραγουδιέται στον σκοπό ενός πολύ γνωστού και πλατιά διαδεδομένου τραγουδιού της εποχής του, το *Μια προस्ताγή μεγάλη*, που αναφέρεται στα κατορθώματα του Λάμπρου Κατσώνη (1752-1804), που οι αγώνες του είχαν αναπτρώσει τις ελπίδες των Ελλήνων για την πολυπόθητη λευτεριά. Ο *Θού-*

15. Βλ. ενδεικτικά: Αισχύλου, *Επτά επί Θήβας* 42, *Πέρσαι* 73, *Αγαμέμνων* 112, *Ευμενίδες* 627, Σοφοκλέους, *Αίας* 212, 612, Αριστοφάνους, *Ιππής* 757, *Βάτραχοι* 1289.

16. «Κατά τον Σεπτέμβριον του έτους τούτου (1797) ο Ρήγας Βελεστινλής έψαλεν εν τη οικία του Αργέντη, παρισταμένου τούτου και του Έλληνος Θεοχάρη, ύμνον ελευθερίας...και δή χορεύων περί την τράπεζαν», Αιμ Λεγράν, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή ...*, ό.π., σελ. 19.

17. Ενδεικτικά βλ. C. Fauriel, *Chants Populaires de la Grèce moderne*, τόμ 2, Παρίσι 1825, σελ. 15-19 και Γάννη Κορδάτου, *Ιστορία της Επαρχίας Βόλου και Αγιάς*, Αθήνα 1960, σελ. 657.

ριος έχει βρεθεί σε πέντε παραδοσιακές μουσικές παραλλαγές, σε πρόσφατη έρευνα, στοιχείο που δείχνει ότι διαδόθηκε πλατιά σε διάφορα μέρη και ότι προσαρμοζόταν κάθε φορά στα μουσικά ιδιώματα της εκάστοτε περιοχής<sup>18</sup>.

Ο Ρήγας ήταν ακόμη και πολύ μεθοδικός στην προετοιμασία της επαναστάσεώς του. Προσπαθεί να ενώσει όλους τους σκλαβωμένους λαούς που βρίσκονταν κάτω από την Οθωμανική τυραννία στον αγώνα της επαναστάσεώς του. Η δύναμη εν τη ενώσει. Γι' αυτό απευθύνει προσκλητήριο σε όλους τους λαούς του Βαλκανικού χώρου και αναφωνεί:

*«Βουλγάροι κι Αρβανίτες, Αρμένιοι και Ρωμιοί,  
αράπηδες και άσπροι, με μια κοινή ορμή,  
για την Ελευθερίαν να ζώσωμεν σπαθί,  
πως είμασθ' αντρειωμένοι, παντού να ζακουσθή»*,

(*Θούριος*, στίχ. 45-48).

Επίσης, τονίζει την συνεργασία και αλληλεγγύη των λαών, που βρίσκονται στη σκλαβιά, για να αντιμετωπίσουν τις δυσκολίες και να μην αδιαφορούν στα προβλήματα του κάθε μέλους. Ο καθένας είναι μέρος του γενικού συνόλου. Μάλιστα, ο Ρήγας ως «όλον» θεωρεί το σύνολο των λαών, οι οποίοι βρίσκονται στον Βαλκανικό χώρο, που θαυμάσια περιγράφει στη *Χάρτα* του και που πρέπει να συνεργάζονται για το γενικό καλό. Χαρακτηριστικά τονίζει στα *Δίκαια του Ανθρώπου*, άρθρο 34, πως «...δεν μπορεί ποτέ κανείς να ειπή, ότι η τάδε χώρα πολεμείται, δεν με μέλει, διατί εγώ ησυχάζω εις την ιδικήν μου. Αλλ' εγώ πολεμούμαι, όταν η τάδε χώρα πάσχη, ως μέρος του όλου οπού είμαι». Και ο Ρήγας φέρνει παραδείγματα αυτής της σημαντικής προτάσεως του, για να γίνει κατανοητή από τους σκλαβωμένους, δείχνοντας έτσι το πόσο μεθοδικός ήταν στον σχεδιασμό του επαναστατικού του έργου. Συγκεκριμένα γράφει πως «*Ο Βούλγαρος πρέπει να κινήται, όταν πάσχη ο Έλλην. Και τούτος πάλιν δι' εκείνον. Και αμφοτέροι δια τον Αλβανόν και Βλάχον*».

Επίσης, ο Ρήγας στο επαναστατικό του έργο χρησιμοποίησε και τον ψυχολογικό παράγοντα για να πετύχει τους σκοπούς του. Έπρεπε να καταρρίψει, ως μύθο, την διάχυτη πεποίθηση ότι τα οθωμανικά στρατεύματα ήταν ανίκητα,

18. Βλ. την πρόσφατη έκδοση με τις πέντε παραδοσιακές μουσικές παραλλαγές του *Θουρίου* σε ψηφιακό δίσκο της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1997, όπου καταχωρίζεται και η σχετική μελέτη «*Η μουσική του Θουρίου και τα άσματα της εκδόσεως*» του καθηγητού της βυζαντινής και παραδοσιακής μουσικής π. Χρήστου Κυριακοπούλου, σελ. 11-21.

γι' αυτό και φέρνει το συγκεκριμένο παράδειγμα των "Γκιρτζιαλήδων"<sup>19</sup>, που επαναστάτησαν στην περιοχή της Θράκης. Βροντοφωνεί στον *Θούριό* του πως ο σουλτάνος δεν είναι τόσο δυνατός, όσο οι σκλαβωμένοι νομίζουν:

«Ποτέ μην στοχασθήτε πως είναι δυνατός  
καρδιοχτυπά και τρέμει σαν λαγός κι αυτός.  
Τριακόσιοι Γκιρτζιαλήδες τον έκαμαν να διή  
πως δεν μπορεί με τόπια, μπροστά τους να εβγή»,

(*Θούριος*, στίχ. 111-114).

### Ήταν ο Ρήγας ενάντιος στην Εκκλησία και τους προύχοντες;

Σχετικά, τώρα, με την διατυπωθείσα ένσταση, πως τάχα το επαναστατικό σχέδιο του Ρήγα ήταν από την αρχή καταδικασμένο σε αποτυχία, γιατί ήταν ενάντιος στην Ορθόδοξη Εκκλησία και στους προύχοντες, θα παρατηρήσουμε τα παρακάτω: στα κείμενά του ο Ρήγας δεν διατυπώνει μια παρόμοια θέση. Αντίθετα, όπως δείχνει η μέχρι τώρα έρευνά μας, ο Ρήγας ήταν ορθόδοξος χριστιανός<sup>20</sup> και στα κείμενά του και στα έγγραφα δεν απαντάται τέτοια αντίθεση. Επί πλέον, όπως λέχθηκε παραπάνω, ακολουθούσε μια ενωτική τακτική για την επανάσταση. Ήθελε όλες οι δυνάμεις των λαών να συνεργασθούν για τον επιδιωκόμενο σκοπό, την επανάσταση και ελευθερία. Το πιο πιθανό είναι πως σχηματίστηκε αυτή η ένσταση, ίσως γιατί απέδιδαν στον Ρήγα τις αντιλήψεις κατά του ιερατείου, τις οποίες διατυπώνει ο Ανώνυμος ο Έλληνας στην *Ελληνική Νομαρχία*<sup>21</sup> του, που είναι μάλιστα αφιερωμένη στον Ρήγα.

Όσον αφορά τώρα πως τάχα ο Ρήγας ήταν εναντίον των προυχόντων, και άρα καταδικασμένο το επαναστατικό κίνημά του, μια και δεν θα είχε την υποστήριξή τους και την οικονομική στήριξή τους, όπως όμως διαπιστώνεται από τα έργα του, ο Ρήγας απεναντίας θα είχε λάβει υπ' όψιν του την σημασία της

19. Ο Ρήγας τους μνημονεύει, ακόμη και στη *Χάρτα* του, φύλλο 8, ανατολικά του Στρυμόνος ποταμού, στα βουνά του Παγγαίου, όπου γράφει, σχετικά «*Εδώ εμφωλεύουν οι Γκιρτζιαλήδες*».

20. Σχετικά με τις θρησκευτικές πεποιθήσεις του Ρήγα βλ. Ι. Μπολανάκη, «Η θρησκευτικότητα του Ρήγα Βελεστινλή», *Υπέρεια*, τόμ. 2, *Πρακτικά Β' Συνεδρίου "Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας"*, Αθήνα 1994, σελ. 635-642 και Δημ. Καραμπερόπουλου, «Ο επαναστάτης Ρήγας και η Ορθόδοξη πίστη», περιοδ. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 36, Λάρισα 1999, σελ. 313-320.

21. Βλ. Ανώνυμου του Έλληνας, *Ελληνική Νομαρχία, ήτοι λόγος περί ελευθερίας*, Εν Ιταλία 1806, «Βιβλίο τέταρτο. Οι συνεργοί της τυραννίας», "Κάλβος", Αθήνα 1968, σελ. 98 κ. εξ.

συμμετοχής των προυχόντων. Συγκεκριμένα, στην *Επαναστατική του Προκήρυξη*<sup>22</sup> με νόημα τονίζει, πως πρέπει ο καθένας να είναι εξασφαλισμένος για την περιουσία του και για την ακεραιότητα του εαυτού του. Χαρακτηριστικά παρατηρεί ότι «...*κανένας, οποιασδήποτε τάξεως και θρησκείας, δεν είναι σίγουρος μήτε δια την ζωήν του, μήτε δια την τιμήν του, μήτε δια τα υποστατικά του. Ο πλέον ήσυχος, ο πλέον αθώος, ο πλέον τίμιος πολίτης κινδυνεύει κάθε στιγμήν να γίνη ελεεινή θυσία της τυραννικής φαντασίας, ή των αγρίων τοποτηρητών και αναζίων μεγιστάνων του Τυράννου*». Επίσης, στον *Θούριο* του, διεκτραγωδεί την κατάσταση της αβεβαιότητας για την ζωή και την περιουσία των χριστιανών και των μωαμεθανών:

*«Ανδρείοι καπετάνοι, παπάδες, λαϊκοί,  
σκοτώθηκαν, κι' αγάδες, με άδικον σπαθί,  
κι αμέτρητ' άλλοι τόσοι, και Τούρκοι και Ρωμιοί,  
ζωήν και πλούτον χάνουν, χωρίς καμμιά 'φορμή»,*

(*Θούριος*, στίχ. 17-20).

Κι' αυτήν την ασφάλεια και εμπιστοσύνη, ο Ρήγας τόνιζε πως θα τους την εξασφάλιζε μόνο η δημοκρατική του πολιτεία, που θα προέκυπτε μετά την επανάστασή του.

### Πώς είδαν οι Αυστριακοί το επαναστατικό σχέδιο του Ρήγα

Ενδιαφέρον έχει να εξετάσει κανείς το πώς είδαν οι Αυστριακοί το επαναστατικό σχέδιο του Ρήγα, μετά τη σύλληψη, που πετύχανε ύστερα από προδοσία, από έναν Έλληνα τυχάρπαστο έμπορο. Αποκαλυπτικά είναι τα όσα γράφει ο υπουργός Αστυνομίας της Αυστρίας Πέργκεν σε έγγραφό του στον αυτοκράτορά του Φραγκίσκο, στις 27 Απριλίου 1798: «*Ως προπαρασκευαστικών μέσον προς τον σκοπόν τούτον (την επανάσταση) συνέταξε και διέδωκεν ο Ρήγας σφόδρα επαναστατικόν τραγούδι, τον Θούριον Ύμνον, ητοίμασε χάρτας της Ελλάδος και των γειτονικών χωρών, εκ των οποίων είς απετελείτο από 12 φύλλα, ετύπωσεν δε μέγα αριθμόν αντιτύπων, μετέφρασεν ελληνιστί το τέταρτον μέρος του βιβλίου Ανάχαρσις με πολιτικάς σημειώσεις και τον Ηθικόν Τρίπουν.*

22. Ρήγα Βελεστινλή, *Τα Επαναστατικά*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου, με την προσθήκη ευρετηρίου, Αθήνα 1994, σελ. 16.

*Εξέδωκεν εικόνας του Μεγάλου Αλεξάνδρου με παρατηρήσεις περί της ανδρείας του. Επώλησεν εξ όλων των ανωτέρω μέρος εις πολλούς Έλληνας ενταύθα, τα πολλά όμως έστειλεν εις Μολδαβίαν, την Βλαχίαν και την Ελλάδα με την πρόθεσιν να κάμη εις τους Έλληνας αισθητήν την αντίθεσιν μεταξύ της παλαιάς και της σημερινής των καταστάσεως».*

### Β'. Σχέδιο για εφαρμογή και επικράτηση της Επανάστασης

Η δεύτερη ενότητα του επαναστατικού σχεδίου του Ρήγα περιλάμβανε την εφαρμογή της επαναστάσεώς του, με σκοπό την απελευθέρωση των σκλαβωμένων από την τυραννία και τη δημιουργία, μετά την επικράτησή της, μιας νέας καταστάσεως, της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως*, όπου θα υπήρχε ελευθερία, ισονομία, δημοκρατία, ανεξιθρησκεία, σεβασμός των *Δικαίων του Ανθρώπου*.

Για την εφαρμογή του επαναστατικού του σχεδίου, ο Ρήγας σκέφτεται πως απαραίτητο στοιχείο για την επιτυχία είναι η στρατιωτική εκπαίδευση<sup>23</sup> των υποδούλων, που θα πρέπει να γίνει σύμφωνα με τις ισχύουσες σύγχρονες απόψεις της πολεμικής τέχνης. Γνώριζε καλά ο Ρήγας ότι οι επαναστατημένοι λαοί δεν θα μπορούσαν να αντιπαραταχθούν στο στρατό του σουλτάνου, αν δεν ήταν εξασκημένοι στην σύγχρονη πολεμική τέχνη. Έτσι, μέσα στην σημαντική χρονιά του 1797, ο Ρήγας μεταφράζει ένα εγχειρίδιο πολεμικής τέχνης του Αυστριακού στρατάρχη von Khevenhüller (1683-1744) και το τυπώνει με τον τίτλο *Στρατιωτικόν Εγκόλπιον*<sup>24</sup>, με σκοπό να χρησιμοποιηθεί για την στρατιωτική εκπαίδευση των Ελλήνων, που στην πλειονότητά τους ήταν άπειροι στον πόλεμο. Δυστυχώς, δεν έχει βρεθεί μέχρι τώρα αντίτυπο

23. Ας σημειωθεί, εδώ, με την ευκαιρία, ότι ο Ρήγας καθιερώνει στο Σύνταγμά του, στο άρθρο 109, την στρατιωτική εκπαίδευση και των γυναικών: «Όλοι οι Έλληνες είναι στρατιώται. Όλοι πρέπει να γυμνάζονται εις τα άρματα και να ρίχνουν εις το σημάδι. Όλοι πρέπει να μανθάνουν την τακτική. Ως και αι Ελληνίδες βαστούν μιζράκια (τόξα) εις το χέρι, αν δεν είναι επιτήδεια εις το τουφέκι». Μάλιστα, είναι ιδέα, προσθήκη του Ρήγα, διότι το Γαλλικό Σύνταγμα, το οποίο είχε ως πρότυπο, δεν περιέχει τέτοια διάταξη.

24. Το βιβλίο αυτό του Ρήγα δεν κυκλοφόρησε διότι κατασχέθηκε από την Αυστριακή Αστυνομία. Ό,τι γνωρίζουμε είναι γνωστό από τα ανακριτικά έγγραφα των Λεγρών, *ό.π.* σελ. 67, όπου αναγράφεται ότι το «*περί στρατιωτικόν κανόνων πραγματευόμενον έργον το επιγραφόμενον “ο στρατάρχης Κεβενχύλλερ”*» είχε και κείμενο καθώς και άσματα. Επίσης, τα έγγραφα του Αμάντου, *ό.π.*, σελ. 165 και 185, όπου αποκαλείται «*Εγκόλπιον*» το οποίο περιείχε «*τους πολεμικούς κανονισμούς*».

αυτής της μετάφρασης και έκδοσης γιατί κατασχέθηκαν από την Αυστριακή Αστυνομία. Και όσα ξέρουμε για το *Στρατιωτικόν Εγκόλπιον*, τα γνωρίζουμε από τα ανακριτικά έγγραφα των Λεγράν και Αμάντου.

Για το πόσο σημαντική ήταν αυτή η ενέργεια του Ρήγα, να μεταφράσει δηλαδή και να τυπώσει το βιβλίο με την σύγχρονη πολεμική τέχνη, δείχνεται από το τι διατυπώνει ο Ανώνυμος ο Έλληνας στην *Ελληνική Νομαρχία*<sup>25</sup> του, στα 1806, μόλις οκτώ χρόνια μετά το μαρτύριο του Ρήγα. Χαρακτηριστικά γράφει ότι «*Των αρμάτων η επιστήμη είναι διεξοδικωτάτη και χρειάζεται έν πόνημα όχι μικρόν περί αυτής, δια το οποίον οι νυν Έλληνες μεγάλην χρειάν έχουσι καί άμποτες κανένας φιλογενής να το κατορθώση, δια να μάθωσιν όλοι, πόσον η τέχνη του πολέμου είναι μεγάλη*». Κι' ο Ρήγας είχε την προνοητικότητα να το εκδώσει, ήδη, στα 1797, γιατί ως πραγματικός επαναστάτης και ηγέτης, γνώριζε ακριβέστατα την αναγκαιότητά του. Γι' αυτό στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της φυσιογνωμίας του αναφέρεται πως ήταν και στρατιωτικός νους.

Σχετικά τώρα με το στρατιωτικό μέρος του επαναστατικού του σχεδίου, διαπιστώνεται από τα ανακριτικά έγγραφα Λεγράν και Αμάντου<sup>26</sup> ότι ο Ρήγας Βελεστινλής σχεδίαζε την έναρξη της επανάστασης του από τις περιοχές της Μάνης όπου βρίσκονταν οι εμπειροπόλεμοι Μανιάτες. Μετά θα προχωρούσε να ελευθερώσει την υπόλοιπο Πελοπόννησο και με την παράλληλη στρατιωτική εκπαίδευση των υποδούλων θα βάδιζε προς την Ήπειρο, όπου ανθούσε το άλλο μέρος του εμπειροπόλεμου ελληνικού πληθυσμού, οι Σουλιώτες<sup>27</sup>. Από εκεί θα προχωρούσε, σα σε τόξο, να επαναστατήσει και να ελευθερώσει την υπόλοιπο Ελλάδα και τις άλλες Βαλκανικές περιοχές της Αλβανίας, Σερβίας, Βουλγαρίας, Βλαχίας.

Ο Ρήγας στήριζε την επανάστασή του στις ντόπιες, γηγενείς δυνάμεις των σκλαβωμένων κι όχι στη βοήθεια των μεγάλων της εποχής του, κάτι που έχει

25. Βλ. Ανωνύμου του Έλληνα, *Ελληνική Νομαρχία, ήτοι λόγος περί ελευθερίας*, Εν Ιταλία 1806, εκδ. "Κάλβου", Αθήνα 1968, σελ. 34. Μάλιστα, ο συγγραφέας αφιερώνει την έκδοση «εις τον τύμβον του Μεγάλου και Αειμνήτου Έλληνα Ρήγα, του υπέρ της σωτηρίας της Ελλάδος εσφαγιασθέντος».

26. Βλ. Αιμ. Λεγράν, *Ανέκδοτα έγγραφα...*, ό.π., σελ. 11, 71 και Κων. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα...*, ό.π., σελ. 155 και 179.

27. Χαρακτηριστικά διερωτάται ο Ρήγας στον *Θούριό* του μέχρι πότε θα μένουν αδρανείς οι εμπειροπόλεμοι πληθυσμοί των Μανιατών και Σουλιωτών, για να τούς ωθήσει στον πραγματικό επαναστατικό αγώνα που ετοιμάζε:

«Σουλιώτες και Μανιάτες, λιοντάρια ξακουστά,

ως πότε στες σπηλιές σας κοιμάσθε σφαλιστά;», (*Θούριος*, στιχ. 63-64).

τεκμηριώσει θαυμάσια στις μελέτες του ο καθηγητής Νικόλαος Πανταζόπουλος<sup>28</sup>. Ο Ρήγας γνώριζε ότι οι ξένες δυνάμεις ενδιαφέρονται για τα συμφέροντά τους κι' όχι για τα συμφέροντα των σκλαβωμένων. Νωπές θα ήταν στον Ρήγα οι εμπειρίες από τα Ορλωφικά και ακόμη πιο νωπές οι συνθήκες του Σιστόβ<sup>29</sup>, του 1791 μεταξύ του Σουλτάνου και της Αυστρίας και του Ιασίου, 1792, μεταξύ του Σουλτάνου και της Ρωσίας.

Όσον αφορά, τώρα, για το ερώτημα αν το επαναστατικό σχέδιο του Ρήγα ήταν εφαρμόσιμο με την έναρξη της επανάστασης του, μπορούμε να ισχυρισθούμε ότι θα πετύχαινε και τούτο διότι διαπιστώνουμε ότι η μετά από λίγα χρόνια εξέγερση του 1821, άρχισε από την Πελοπόννησο, τη Στερεά Ελλάδα και σιγά-σιγά επεκτάθηκε βορειότερα και τελικά επεκράτησε, όπως ήθελε να ξεκινήσει να εφαρμόζει και ο Ρήγας το σχέδιό του. Αντίθετα, απέτυχε, ως γνωστόν, η επανάσταση στις Παραδουνάβιες περιοχές, στις οποίες ωστόσο ο Ρήγας ζούσε και τις γνώριζε καλά. Αλλά, ως στρατιωτικός νους ήξερε πολύ καλά ότι δεν θα είχε επιτυχία η έναρξη της επανάστασης του από εκείνα τα μέρη, γι' αυτό και στράφηκε προς την Πελοπόννησο.

### Η Επαναστατική Προκήρυξη

Ο Ρήγας Βελεστινλής, γνώστης της διπλωματίας και της σημασίας του ψυχολογικού παράγοντα στην έκβαση ιδιαίτερα των επαναστατικών κινημάτων, είχε προνοήσει, με την κήρυξη της επανάστασής του, να έχει έτοιμη την *Επαναστατική Προκήρυξη*, όπου διατυπώνει το δίκαιον της ένοπλης εξέγερσης κατά της τυραννικής εξουσίας του σουλτάνου. Δημιουργούσε έτσι το δίκαιον για τη νομιμότητα του επαναστατικού του κινήματος, για να είναι σε θέση αμέσως να ζητήσει την πολιτική αναγνώριση από τα άλλα έθνη. Η ενέργεια αυτή του Ρήγα, να έχει δηλ. έτοιμη την *Επαναστατική Προκήρυξη* δείχνει την προνοητικότητα του, τη σοβαρότητα της προετοιμασίας της επανάστασής του, καθώς επίσης, και ότι είχε προετοιμάσει τη νομική και πολιτική κάλυψη του κινήματός του.

28. Νικ. Πανταζοπούλου, *Μελετήματα για τον Ρήγα Βελεστινλή*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1994.

29. Ο Ρήγας, μάλιστα, σημειώνει στη *Χάρτα* του, (φύλλο 11, στην Βουλγαρία πλησίον του Δουνάβειος ποταμού), με τα σύμβολα της ειρήνης «Οίσκος. Συστόβ 1791», τη γενομένη συνθήκη ειρήνης μεταξύ Αυστρίας και Οθωμανικής Πύλης.



## Η προοπτική της επανάστασης του Ρήγα

Το επαναστατικό, όμως, σχέδιο του Ρήγα δεν σταματούσε στην έκρηξη της επανάστασης, όπως συνήθως συμβαίνει στις εξεγέρσεις. Προχωρούσε και στην εδραίωσή της, στις περιοχές που θα ελευθέρωνε από την Οθωμανική τυραννία, δημιουργώντας νέο πολιτειακό καθεστώς, τη *Νέα Πολιτική Διοίκηση*. Ο Ρήγας έδινε μεγάλη σημασία στο τι θα γίνει αμέσως μετά τη στρατιωτική νίκη. Πίστευε ότι η αναρχία είναι μορφή τυραννίας, όπως το τονίζει και στο *Θούριό*<sup>30</sup> του. Για το λόγο αυτό ετοίμασε το Σύνταγμά του, για να είναι το κράτος έτοιμο, μετά την στρατιωτική νίκη, να διοικηθεί με ένα συγκεκριμένο δημοκρατικό Σύνταγμα. Ο Ρήγας μετέφρασε από τα Γαλλικά τη *Νέα Πολιτική Διοίκηση*, που περιέχει την *Επαναστατική Προκήρυξη*, τα *Δίκαια του Ανθρώπου*, και το Σύνταγμα, όπου, ωστόσο, προσέθεσε στο Γαλλικό πρότυπο και πολλά δικά του κείμενα<sup>31</sup>, τα οποία δείχνουν την πρωτοποριακή πολιτική σκέψη του, στην εδραίωση και οργάνωση του κράτους του.

Ο Ρήγας στήριζε τη νέα πολιτική κατάσταση στη δημοκρατία και όχι στην κληρονομική εξουσία. Μάλιστα, καταχωρίζει και διατάξεις<sup>32</sup> για την προάσπιση της δημοκρατίας από τους εχθρούς της, οι οποίοι θα επιχειρούσαν να την καταλύσουν. Ήθελε να δημιουργήσει μια νέα τάξη πραγμάτων στο Βαλκανικό χώρο με την εφαρμογή του δημοκρατικού Συντάγματος και των Δικαιών του ανθρώπου. Για το κράτος του, εξάλλου, εκτύπωσε και τη *Χάρτα* του. Ήθελε να έχει έτοιμο ένα χάρτη του χώρου που θα λευτέρωνε και θα δημιουργούσε τη δημοκρατία του, με τις επαρχίες και τις τοπαρχίες της. Η *Χάρτα* του θα ήταν ένα βοηθητικό εργαλείο της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεώς* του, του Συντάγματός του, όπως διατυπώνεται στα πρόσφατα αποτελέσματα

30. «Γιατί κ' η αναρχία ομοιάζει την σκλαβιά», *Θούριος*, 1797, στίχ. 27. Ο Ρήγας διατυπώνει την πολιτική του αντίληψη σχετικά με την αναρχία, της οποίας οι πολιτικές αντιλήψεις σε όλες τις εποχές εκφράζονται από ανθρώπους, οι οποίοι θέλουν μόνο να γκρεμίσουν, αλλά δεν χτίζουν, δεν προτείνουν ένα συγκεκριμένο πολιτικό πρόγραμμα. Ο Ρήγας το αποτόλμησε, πρότεινε και επιχείρησε να το εφαρμόσει, γι' αυτό και κατατάσσεται στις μεγάλες φυσιογνωμίες του Βαλκανικού χώρου.

31. Στη δίγλωσση έκδοση Γαλλικά - Ελληνικά του Συντάγματος του Ρήγα, που ετοιμάζεται από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα θα φανούν ξεκάθαρα οι προσθήκες του Ρήγα.

32. Βλ. *Δίκαια του Ανθρώπου*, άρθρο 35.

της έρευνά μας<sup>33</sup>, μετά την ενασχόληση μας με την επανέκδοση της *Χάρτας* και τη σύνταξη του ευρετηρίου των ονομάτων της.

### Η άδικη κρίση του Ι. Φιλήμονος για τον Ρήγα

Ο Ιωάννης Φιλήμων στο βιβλίο του *Δοκίμιον Ιστορικών της Φιλικής Εταιρίας*<sup>34</sup>, που κυκλοφόρησε λίγα χρόνια μετά την επανάσταση του 1821, αδικώς κρίνει την προσωπικότητα και τις επαναστατικές ενέργειες του Ρήγα Βελεστινλή. Χαρακτηριστικά σημειώνει ότι ο Ρήγας ήταν «*Μεγαλόφρων και επιχειρηματίας, αλλ' όχι τόσο σκεπτικός και κρυψίνους, κάτοχος γνώσεων πολλών και ζωηρός εις το πνεύμα, αλλά επιπόλαιος εξεταστής των πραγμάτων*». Επακόλουθο αυτής της διατυπώσεως ήταν το γεγονός ότι οι μετέπειτα ιστορικοί ενστερνίστηκαν κατά κανόνα, ανεξέταστα αυτήν την άδικη κρίση για τον Ρήγα, που φθάνει, μερικές φορές, μέχρι τις μέρες μας.

Τα αρνητικά στοιχεία, τα οποία ο Φιλήμων διατυπώνει για την προσωπικότητα του Ρήγα είναι τα ακόλουθα: ως επαναστάτης και οργανωτής του επαναστατικού του σχεδίου δεν ήταν «*τόσον σκεπτικός και κρυψίνους*», αλλά απεναντίας ήταν «*επιπόλαιος εξεταστής των πραγμάτων*». Δεν του ήταν δυνατόν να εξηγήσει πώς ένας αρχηγός μιας επανάστασης συλλαμβάνεται, τόσο εύκολα, χωρίς να έχει λάβει τις αναγκαίες προφυλάξεις. Από την προετοιμασία, όμως, του επαναστατικού σχεδίου του Ρήγα είναι δυνατόν να εξαγάγουμε διαφορετικές κρίσεις για την προσωπικότητα του. Το πιο πιθανόν είναι ότι ο Ι. Φιλήμων έβγαλε τα συμπεράσματα του αυτά μόνο από το γεγονός της σύλληψης και δεν μελέτησε την όλη δράση του Ρήγα στη Βιέννη, από τον Αύγουστο του 1796 έως τον Δεκέμβριο του 1797, που αναχώρησε για την Τεργέστη. Η όλη του αυτή δράση του Ρήγα δείχνει ακριβώς τα αντίθετα χαρακτηριστικά της προσωπικότητάς του από ότι εξέφρασε ο Φιλήμων. Συγκεκριμένα, διαπιστώνουμε ότι:

Α) ο Ρήγας Βελεστινλής από την ημέρα που ήρθε στη Βιέννη είχε συνεχείς επαφές με τους συμπατριώτες του, με τους οποίους στις συναντήσεις τους τραγουδούσαν τον *Θούριο*, τον επαναστατικό παιάνα. Ακόμη, είχε επαφές

33. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, «*Η Χάρτα της Ελλάδος του Ρήγα. Τα πρότυπά της και νέα στοιχεία*», στο *Η Χάρτα του Ρήγα*, επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1998. Επίσης, Δημ. Καραμπερόπουλου, «*Η "Νέα Πολιτική Διοίκησης" και η "Χάρτα της Ελλάδος" του Ρήγα. Μα νέα ανάγνωση*», ανακοίνωση στο Διεθνές Συνέδριο *Ο Ρήγας και η εποχή του*, Βελεστίνο-Βόλος 10-13 Σεπτεμβρίου 1998, υπό έκδοση από ΚΝΕ/ΕΙΕ.

34. Βλ. Ι. Φιλήμονος, *Δοκίμιον ιστορικών περί της Φιλικής Εταιρείας*, Εν Ναυπλία 1834, σελ. 90.

και επικοινωνία και με άλλους ανθρώπους, οι οποίοι θα βοηθούσανε τα επαναστατικά του σχέδια, όπως για παράδειγμα είχε επαφές με τον γιατρό της αυτοκράτορας, τον καθηγητή Πέτρο Φρανκ, με τον είχε γνωρισθεί, είχε γίνει φίλος του και είχε πάει τον Χριστόφορο Περραιβό<sup>35</sup> να τον εξετάσει για μια πάθηση των ματιών του. Μάλιστα, ο Φρανκ προστάτεψε και γλίτωσε τον ιατρό και συνεργάτη του Ρήγα, Γεώργιο Σακελλάριο<sup>36</sup> από τη σύλληψη, μετά την προδοσία.

Β) Τυπώνει τη μεγαλειώδη *Χάρτα* του, σε διάστημα τουλάχιστον έξι μηνών και παράλληλα τυπώνει τον τόμο *Νέος Ανάχαρσις*, τον *Ηθικό Τρίποδα*, καθώς και τους χάρτες της Βλαχίας και Μολδαβίας. Και όλα αυτά τα πραγματοποίησε παίρνοντας άδεια εκτυπώσεως και κυκλοφορίας, όπως άλλωστε γινότανε για κάθε έντυπο, από τον λογοκρίτη και την Αυστριακή Αστυνομία, η οποία δεν είχε καθόλου υποψιασθεί την επαναστατική του δράση – κάτι που πρέπει να προσεχθεί στη διατύπωση των κρίσεων για τον Ρήγα. Για την ενίσχυση της ιστορικής συνείδησης των Ελλήνων, καταχώρισε στη *Χάρτα* του πολλά ιστορικά στοιχεία, τις Επιπεδογραφίες και τα νομίσματα, σημειώνοντας στον τίτλο ότι η *Χάρτα* του τυπώθηκε για το ταξίδι του *Αναχάρσιδος*. Η προσεκτική όμως εξέταση τη *Χάρτας* δείχνει ότι η *Χάρτα* δεν έχει καμμία σχέση με το ταξίδι του *Νέου Αναχάρσιδος*. Πραγματικός του σκοπός ήταν να τυπώσει έναν πολιτικό χάρτη του κράτους του, που ήθελε να δημιουργήσει μετά την επανάστασή του. Και επειδή δεν ήταν δυνατόν να γίνει αυτό ελεύθερα, συγκάλυψε τους πραγματικούς του σκοπούς, με τα αρχαιολογικά, ιστορικά στοιχεία που προσέθεσε, κατορθώνοντας έτσι να παραπλανήσει την Αυστριακή Αστυνομία και τη λογοκρισία και να πάρει άδεια εκτυπώσεώς της. Για έξι μήνες τύπωνε τη *Χάρτα* του, στην οποία έθεσε, μάλιστα, τον τίτλο *Χάρτα της Ελλάδος*, στην οποία όμως, εκτός από την περιοχή της αρχαίας Ελλάδος, περιέχονταν και οι περιοχές που βρίσκονταν στην οθωμανική εξουσία, η Βουλγαρία, η Βλαχία, η Σερβία, η Μολδαβία, η Βεσσαραβία. Άλλωστε, καταχώρισε και ιδιαίτερη σημειολογία, στοιχείο που πρόσφατα έχει επισημανθεί<sup>37</sup>, για τα σύνορα του

35. Για την ενδιαφέρουσα επίσκεψη του Ρήγα και του Περραιβού στον καθηγητή Peter Frank (1745-1821) βλ. Χρ. Περραιβού, *Σύντομος βιογραφία του αοιδήμου Ρήγα Φεραίου*, Εν Αθήνας 1860, σελ. 38-39.

36. Βλ. Λεάνδρου Βρανούση, *Εφημερίς, έτος Έβδομον, 1797, Προλεγόμενα*, Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα 1995, σελ. 313.

37. Σχετικά βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Η *Χάρτα της Ελλάδος* του Ρήγα. Τα πρότυπά της και νέα Στοιχεία», στο *Η Χάρτα του Ρήγα*, Αθήνα 1998, σελ. 50.

κράτους του, που ήθελε να δημιουργήσει. Έτσι, ο Ρήγας τύπωσε ανενόχλητα και νόμιμα τη *Χάρτα* του, τους υπόλοιπους χάρτες και τα άλλα δύο βιβλία του, χωρίς κανένα πρόβλημα, συγκαλύπτοντας τους πραγματικούς του σκοπούς, τους οποίους δεν αντιλήφθηκε η τόσο καλά οργανωμένη και δικτυωμένη Αυστριακή Αστυνομία της εποχής του.

Γ) Επί πλέον, το και σπουδαιότερο, ο Ρήγας κλεισμένος για δύο μερόνυχτα στο τυπογραφείο των Σιατιστινών αδελφών Πούλιου, τύπωνε παράνομα την *Επαναστατική Προκήρυξη*, *Τα Δίκαια του Ανθρώπου*, το Σύνταγμα και τον *Θούριο* καθώς επίσης και το βιβλίο *Στρατιωτικόν Εγκόλπιον*. Γνώριζε πλέον πως με κανένα τρόπο δεν θα ήταν δυνατόν να παραπλανήσει τη λογοκρισία και την Αστυνομία. Τώρα το έντυπο ανέγραφε ξεκάθαρα για την *Επαναστατική Προκήρυξη* και πως ξεκίναγε έτσι τον ένοπλο αγώνα κατά της οθωμανικής τυραννίας. Γι' αυτό και τα τύπωσε παράνομα.

Δ) Ο Ρήγας έχοντας τυπώσει τα επαναστατικά του έργα και έχοντας προετοιμασθεί, χωρίς να δώσει καμιά λαβή, ώστε να κινήσει τις υποψίες της Αυστριακής Αστυνομίας, αν και ο Ρήγας ήταν υπό παρακολούθηση, κατόρθωσε να πάρει διαβατήριο, να φορτώσει τα πράγματά του και να ξεκινήσει για το μεγάλο του σκοπό, έχοντας πάρει τις σημαντικές επαναστατικές του αποφάσεις. Φεύγει από τη Βιέννη, διασχίζει την Αυστρία και κατευθύνεται στα σύνορά της, χωρίς μέχρι εκείνη τη στιγμή η Αυστριακή Αστυνομία να έχει υποψιασθεί κάτι από τη δράση του.

Όλες αυτές οι ενέργειες του Ρήγα δείχνουν τη μεγάλη του προνοητικότητα, το πόσο πραγματιστής ήταν, πόσο αληθινός εξεταστής των πραγμάτων, με ικανότητα να καλύπτει, ως πραγματικός επαναστάτης, τους αληθινούς επαναστατικούς του σκοπούς, ότι κατά την προετοιμασία του επαναστατικού του σχεδίου ήταν αρκετά «σκεπτικός και κρυψίνους», καθώς επίσης, προσεκτικός και συνετός «εξεταστής των πραγμάτων» και όχι «επιπόλαιος», αλλά σώφρων, μεθοδικός, συστηματικός, που δούλεψε με περίσκεψη καθ' όλη την προετοιμασία.

Ε) Ο μικρόψυχος, χωρίς πατριωτική συνείδηση, Έλληνας έμπορος Δημήτριος Οικονόμου, ο οποίος αν και ο Ρήγας ήταν γνωστός του, άνοιξε την επιστολή που απευθυνόταν, όχι στον ίδιο, αλλά στον συνέταιρό του, κατέδωσε στην Αυστριακή Αστυνομία την επιστολή του Ρήγα και τα κιβώτια με τα επαναστατικά του έγγραφα. Έτσι, η καλά οργανωμένη Αυστριακή Αστυνομία έμαθε τότε την επαναστατική κίνηση του Ρήγα και περισσότερο κατατρόμαξε, γιατί δεν είχε υποψιασθεί τη συνωμοσία, που μέσα στην επικράτειά της εξυ-

φαινότανε, δίδοντας την εντύπωση πως είχε εκμηδενισθεί η αποτελεσματική μηχανή της αστυνόμευσής της. Μάλιστα, ο ίδιος ο αυτοκράτορας παρακολούθουσε πλέον από κοντά την πορεία των ανακρίσεων. Ο Ρήγας κατόρθωσε, επί τόνους μήνες, να παραπλανήσει την Αστυνομία δείχνοντας έτσι και σ' αυτό το σημείο την ιδιοφυία του και την επαναστατική του δεινότητα.

### Συμπέρασμα

Συνοπτικά παρουσιάστηκε το επαναστατικό σχέδιο του Ρήγα, το οποίο ήταν μεθοδικά οργανωμένο, εφαρμόσιμο και διακρινόταν σε δύο ενότητες:

1) Στην προετοιμασία της επανάστασης με την ανύψωση του ηθικού των υποδούλων και τη δημιουργία, με τον επαναστατικό *Θούριό* του, της επαναστατικής τους διάθεσης για πόλεμο. Χρησιμοποίησε βασικά στοιχεία της επικοινωνίας, τον ήχο και την εικόνα. Τη μουσική με το *Θούριό* του και τα έντυπα με τις εικόνες και τις διακηρύξεις.

2) Στην εφαρμογή του επαναστατικού του σχεδίου με την εκπαίδευση των σκλαβωμένων στην πολεμική τέχνη, την έναρξη της Επανάστασης στους εμπειροπόλεμους πληθυσμούς των Μανιατών και Σουλιωτών και την επέκτασή της στην υπόλοιπη Ελλάδα και τους άλλους Βαλκανικούς λαούς. Με την δημιουργία στη συνέχεια της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως*, του νέου Δημοκρατικού πολιτεύματος για να κυβερνώνται δημοκρατικά και ελεύθερα οι λαοί, που βρίσκονταν μέσα σ' αυτήν την πολιτεία, χωρίς εξαίρεση γλώσσας και θρησκείας.

3) Ενώ, ο ίδιος ο Ρήγας είχε κατορθώσει να παραπλανήσει την Αυστριακή Αστυνομία, η οποία όχι μόνο δεν υποψιάστηκε την επαναστατική του δραστηριότητα, αλλά του είχε δώσει και διαβατήριο, όμως το επαναστατικό του σχέδιο για την επανάσταση των σκλαβωμένων ανακόπηκε μετά την σύλληψή του στα σύνορα της Αυστρίας, στην Τεργέστη, μετά την προδοσία ενός τυχαίου Έλληνα εμπόρου.



Προτομή του Ρήγα στην Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων στη Βάρη Αττικής.



Προτομή του Ρήγα στο Περιβόλι Γρεβενών.



Ανάγλυφη η μορφή του Ρήγα σε στήλη στον Κισσό Πηλίου, όπου λέγεται κατά την παράδοση ότι ο Ρήγας δίδαξε εκεί. Ωστόσο, στην *Χάρτα* του δεν μνημονεύει τον Κισσό, όπως κάνει για τα άλλα χωριά του Πηλίου.



Ανάγλυφη η μορφή του Ρήγα σε στήλη στο Ελληνομουσείο της Ζαγοράς, όπου συνέχισε τις σπουδές του και εκεί μελετούσε αρχαίους συγγραφείς.

# Η Συνωμοτική Δράση του Ρήγα Βελεστινλή

(*Ιστορικά Θέματα*, τεύχ. 41, Ιούνιος 2005, σελ. 65-73)

Ο Ρήγας Βελεστινλής παρέμεινε στη Βιέννη από τον Αύγουστο του 1796 έως τον Δεκέμβριο του 1797 προετοιμάζοντας το επαναστατικό του σχέδιο, τυπώνοντας τα βιβλία του και τους χάρτες του. Αφού πήρε διαβατήριο από τις Αυστριακές αρχές πήγε στην Τεργέστη με σκοπό να κατέβει στην Ελλάδα. Όμως μετά την προδοσία από τον Έλληνα έμπορο Δημήτριο Οικονόμου ο Ρήγας συνελήφθη από την Αυστριακή Αστυνομία. Ορισμένοι ιστορικοί συγγραφείς, χωρίς να εξετάσουν την όλη επαναστατική δράση του Ρήγα στη Βιέννη, απομόνωσαν το γεγονός της σύλληψης και υποστήριξαν ότι συνελήφθη διότι δεν δρούσε συνωμοτικά και μάλιστα τον θεώρησαν «επιπόλαιο εξεταστή των πραγμάτων», όπως χαρακτηριστικά γράφει ο Ιωάννης Φιλήμων<sup>1</sup>. Αντίθετα η έρευνα δείχνει ότι ο Ρήγας πράγματι είχε μία πετυχημένη συνωμοτική δράση, γι' αυτό και κατόρθωσε να τυπώσει τα τόσα του έργα, να έχει διάφορες συναντήσεις και να προετοιμάσει το επαναστατικό του σχέδιο, χωρίς η τόσο καλά οργανωμένη Αυστριακή Αστυνομία να αντιληφθεί κάτι από την όλη δράση του.

## Η παρακολούθηση του Ρήγα

Γνωρίζουμε από ένα έγγραφο ότι ο Ρήγας, κατά την αναχώρησή του από το Βουκουρέστι τον Αύγουστο του 1796, ήταν υπό παρακολούθηση. Συγκεκριμένα ο αυστριακός πρόξενος στο Βουκουρέστι M. Merckelius

---

1. Ιωάννης Φιλήμων, *Δοκίμιον ιστορικόν περί της Φιλικής Εταιρείας*, Ναύπλιο 1834, σελ. 90. Πρβλ. Δημ. Καραμπερόπουλος, *Η άδικη κρίση του Ιωάν. Φιλήμονος για τον επαναστάτη Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 2000.

ενημερώνει την υπηρεσία του, και η σχετική ενημέρωση φθάνει στον υπουργό Αστυνομίας Pergen, για τη διαδρομή του Ρήγα προς την Βιέννη, ότι ασχολείται με την έκδοση ελληνικού χάρτη και ότι είχε επαφές με το Γάλλο απεσταλμένο. Συγκεκριμένα σχετικό έγγραφο αναφέρει ότι «Σύμφωνα με αξιόπιστες πληροφορίες ένας γραμματέας, ονόματι Ρήγας, αναχώρησε από εδώ στις αρχές αυτής της εβδομάδας για να μεταβεί μέσω του Κόκκινου Πύργου στη Βιέννη, με σκοπό να τυπώσει εκεί έναν ελληνικό χάρτη. Αυτός ο Ρήγας είχε στενή γνωριμία με τον εδώ ευρισκόμενο γάλλο απεσταλμένο Gaudin, πράγμα που θα ήθελα να αναφέρω στην εξοχότητά σας»<sup>2</sup>. Σημειώνουμε ότι η Αυστριακή Μυστική Αστυνομία ιδρύθηκε το 1793 με σκοπό την παρακολούθηση των φιλελεύθερων και επαναστατικών ιδεών και στις επιτυχίες της είναι η ανακάλυψη μίας λέσχης Ιακωβίνων στη Βιέννη και της συνωμοσίας των μελών της καθώς και η συνωμοσία του Μαρτίνοβιτς στην Ουγγαρία<sup>3</sup>.

### Επαφές του Ρήγα στη Βιέννη

Από την ημέρα που ο Ρήγας ήρθε στη Βιέννη, τον Αύγουστο του 1796, είχε συνεχείς επαφές με τους συμπατριώτες του με τους οποίους στις συναντήσεις τους επί πλέον τραγουδούσαν το επαναστατικό του τραγούδι «Θούριος». Χαρακτηριστικά αναγράφεται στα ανακριτικά έγγραφα ότι «κατά Σεπτέμβριον του έτους τούτου (του 1797) ο Ρήγας Βελεστινλής έψαλλεν εν τη οικία του Αργέντη, παρισταμένου τούτου και του Έλληνος Θεοχάρη, ύμνον ελευθερίας, όστις λέγεται περιεχόμενος εν τη επαναστατική προκηρύξει, και δή χορεύων περί την τράπεζαν»<sup>4</sup>. Επίσης, ο σύντροφος του Ρήγα από τη Σιάτιστα Θεοχάρης Τουρούντζιας στην κατάθεσή του «ομολογεί ότι έλαβε προς αντιγραφήν παρά του

2. Βλ. Ντούσαν Πάντελις, *Η εκτέλεση του Ρήγα*, μετάφραση από τα Σερβοκροατικά Πασχαλίνα Σπυρούδη, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλος, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2000, Παράρτημα, Έγγραφα αρ. 1, 2 και 3, σελ. 105-106. Λέανδρος Βρανούσης, *Ρήγας*, Βασιική Βιβλιοθήκη, αρ. 10, Αθήνα 1954, σελ. 66, υποσ. αρ. 1.

3. Ντούσαν Πάντελις, *ό. π.*, σελ. 40.

4. Βλ. Αμ. Λεγράν-Σπ. Λάμπρου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινή και των συν αυτώ μαρτυρησάντων εκ των εν Βιέννη Αρχείων εξαχθέντα*, Αθήνησιν 1891, Β' επανέκδοση με την προσθήκη ευρετηρίου από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2000, σελ. 19.



(Γεωργίου) Σακελλαρίου το στασιαστικόν άσμα Ως πότε παλληκάρια, ότι έψαλε τούτο μετ' αυτού και των ενταύθα ευρισκομένων φοιτητών της ιατρικής Καρακάσση και Παναγιώτου, προσέτι δε και άνευ αυτών πολλάκις εν συντροφία»<sup>5</sup>. Ο Ρήγας θα είχε επίσης επαφές με τους Έλληνες της Βιέννης και θα σύχναζε στην Ελληνική Ταβέρνα της Βιέννης.

Ακόμη ο Ρήγας είχε επικοινωνία και με άλλους αξιόλογους ανθρώπους, οι οποίοι θα βοηθούσαν τα επαναστατικά του σχέδια, όπως για παράδειγμα είχε επαφές με τον γιατρό της αυτοκράτειρας, τον καθηγητή της Ιατρικής Σχολής Πέτρο Φράνκ<sup>6</sup>, με τον οποίο είχε γνωρισθεί και είχε γίνει φίλος του. Χαρακτηριστική είναι η περιγραφή του Χριστόφορου Περραιβού<sup>7</sup>, ο οποίος υπέφερε από μια πάθηση των ματιών του και ο Ρήγας του συνέστησε τον Φράνκ για να τον εξετάσει. Συγκεκριμένα γράφει ο Περραιβός: «Οφείλω προς τούτοις να ομολογήσω μετ' ευγνωμοσύνης και την προς εμέ ευεργεσίαν και τας αξιομνημονεύτους παραγγελίας του. (Η εν Βουκουρεστίω συμβάσα μοι οφθαλμία, και η κοινή φήμη του Φράγκ, ταυτοχρόνως δε και η πρόσκλησις του Ρήγα με ηνάγκασαν ν' απέλθω εις Βιένναν, προς εντελή θεραπείαν του πάθους, και συναγωνισμόν επομένως μετά του Ρήγα). Πάσχων γάρ υπό δεινής οφθαλμίας εθεραπεύθην υπ' αυτού εντελέστατα. Πληροφορηθείς υπό του Ρήγα την καταγωγήν μου εκάθησε πλησίον μου, ήρξατο δέ ερωτάν λεπτομερώς την αιτίαν της οφθαλμίας, ή, σαφέστερον ειπείν, της τυφλώσεως, συμβάσης εκ τινος υπερβολικής αιμορραγίας της ρινός, ενώ ανεγίγνωσκον τον δεινόν Πλούταρχον. Τούτο ακούσας και ασάμενος της χειρός μου ειπε μοι τα εξής, "μή φοβού, φίλον τέκνον της Ελλάδος, εντός τριών ημερών έξιεις, ως το πρώτον, το φώς των οφθαλμών σου. Ανταμοιβήν δε περί τούτου άλλην δεν ζητώ παρά σου, ειμή, όπόταν συν Θεώ υπάγης εις την Θεσσαλίαν, μη λησμονήσης να προσφέρης τους οφειλόμενους ασπασμούς μου εις τον

5. Αμ. Λεγράν-Σπ. Λάμπρου, *Ανέκδοτα έγγραφα, ό. π.*, σελ. 103.

6. Για τον ιατρό καθηγητή και διευθυντή του περίφημου Νοσοκομείου της Βιέννης Peter Frank (1745-1821) βλ. Λέανδρου Βρανούση, *Εφημερίς, έτος Έβδομον, 1797, Προλεγόμενα*, Ακαδημία Αθηνών, Κέντρον Ερεύνης του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού, Αθήνα 1995, σελ. 654. Επίσης, *Grand Dictionnaire Universel au XIXe siècle*, Παρίσι, τόμ. 8, σελ. 782.

7. Για την ενδιαφέρουσα επίσκεψη του Ρήγα και του Περραιβού στον καθηγητή Peter Frank (1745-1821) βλ. Χρ. Περραιβού, *Σύντομος βιογραφία του αοιδήμου Ρήγα Φεραίου*, Εν Αθήναις 1860, [Αθήνα Βιβλιοπωλείον Νότη Καραβία, 1973], σελ. 38-39.

εν Λαρίση αξιολάτρευτον τάφον του διδασκάλου μου Ιπποκράτους, ειπέ δε αυτώ προς τούτοις, ότι ο μαθητής του, Πέτρος Φράγκ, ιάτρευσε τους οφθαλμούς σου σεβόμενος τους απογόνους του»».

Με την ευκαιρία σημειώνουμε ότι η αναφορά του καθηγητού Φράγκ στον τάφο του Ιπποκράτους θα είχε, μάλλον, ως πηγή τον Ρήγα Βελεστινλή, ο οποίος στο βιβλίο του *Νέος Ανάχαρσις*, Βιέννη 1797, στην τελευταία σελίδα δίνει ειδήση για πρώτη φορά στον επιστημονικό κόσμο της Ευρώπης, για την ύπαρξη στη Λάρισα του τάφου του πατέρα της ιατρικής, του Ιπποκράτους.

Μάλιστα ο Περραιβός επισημαίνει ότι ο Ρήγας έδωσε εμπιστοσύνη στον καθηγητή Φράγκ, ο οποίος τον βοήθησε καθώς και τους συντρόφους του. Πράγματι μετά την προδοσία προφύλαξε από τη σύλληψη και τον εν συνεχεία βέβαιο θάνατο τον ιατρό και συνεργάτη του Ρήγα, τον εκ Κοζάνης Γεώργιο Σακελλάριο<sup>8</sup> (1767-1838), ο οποίος βρισκόταν στο Νοσοκομείο της Βιέννης κοντά στον καθηγητή Φράγκ.

### Παραπλάνηση της Αυστριακής Μυστικής Αστυνομίας

Ο Ρήγας Βελεστινλής κατά την παραμονή του στη Βιέννη τυπώνει σε διάστημα τουλάχιστον έξι μηνών τη μεγαλειώδη *Χάρτα* του, τα βιβλία *Νέος Ανάχαρσις*, *Ηθικός Τρίπους*, την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου και τους χάρτες της Βλαχίας και Μολδαβίας. Και όλα αυτά τα πραγματοποιήσε παίρνοντας άδεια εκτυπώσεως και κυκλοφορίας, όπως άλλωστε γινότανε για κάθε έντυπο, από τον λογοκρίτη και την Αυστριακή Αστυνομία, η οποία δεν είχε καθόλου υποψιασθεί την επαναστατική του δράση.

Στη *Χάρτα της Ελλάδος* καταχώρισε πολλά ιστορικά στοιχεία, τις εννέα επιπεδογραφίες ιστορικών τόπων, τα νομίσματα της αρχαιότητας, σημειώνοντας ωστόσο στον τίτλο της *Χάρτας* ότι τάχα η έκδοση αυτή ήταν σαν μία επεξήγηση για το ταξίδι του Αναχάρσιδος, που περιλαμβάνει το βιβλίο «*Νέος Ανάχαρσις*». Η προσεκτική όμως μελέτη της *Χάρτας* δείχνει ότι η έκδοσή της δεν έχει καμμία σχέση με το ταξίδι του

8. Βλ. Λεάνδρου Βρανούση, *Εφημερίς, έτος Έβδομον, 1797, Προλεγόμενα*, Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα 1995, σελ. 313 και 651-654.

«Νέου Αναχάρσιδος»<sup>9</sup>. Τα έγραψε όλα αυτά για να παραπλανήσει την λογοκρισία της Αυστριακής Αστυνομίας.

Πραγματικός του σκοπός ήταν να τυπώσει έναν πολιτικό χάρτη του κράτους του. Και επειδή δεν ήταν δυνατόν ελεύθερα να τυπώσει ένα χάρτη για τους επαναστατικούς του σκοπούς, συγκάλυψε τους πραγματικούς του λόγους με τα αρχαιολογικά, ιστορικά στοιχεία που προσέθεσε, κατορθώνοντας έτσι να παραπλανήσει την Αυστριακή Αστυνομία και τη λογοκρισία και να πάρει την άδεια εκτυπώσεώς της. Άλλωστε, καταχώρισε και ιδιαίτερη σημειολογία για τα βόρεια σύνορα του κράτους του με τη Δαλματία και την Τρανσυλβανία, που δεν την μνημονεύει στο Υπόμνημα μαζί με την σημειολογία της Επαρχίας και Τοπαρχίας, όπως έχουμε πρόσφατα επισημάνει<sup>10</sup>. Διότι δεν θα ήταν δυνατόν να γράψει ότι είναι τα σύνορα του κράτους του. Κατόρθωσε και συγκάλυπτε τους πραγματικούς του σκοπούς, τους οποίους δεν αντιλήφθηκε η τόσο καλά οργανωμένη και δικτυωμένη Αυστριακή Μυστική Αστυνομία.

### Παράνομη εκτύπωση του Συντάγματος και του Θουρίου

Ο Ρήγας κλεισμένος δύο μερόνυχτα στο τυπογραφείο των Σιατιστινών αδελφών Πουλίου τύπωνε παράνομα την *Νέα Πολιτική Διοίκηση* που περιείχε την Επαναστατική Προκήρυξη, Τα Δίκαια του Ανθρώπου, το Σύνταγμα και τον Θούριο. Γνώριζε πλέον ο Ρήγας πως με κανέναν τρόπο δεν θα ήταν δυνατόν να παραπλανήσει τη λογοκρισία και την Αστυνομία. Τώρα το επαναστατικό του έντυπο ανέγραφε ξεκάθαρα την Επαναστατική Προκήρυξη και ότι ξεκίναγε έτσι τον ένοπλο αγώνα κατά της οθωμανικής απολυταρχίας. Γι' αυτό και τα έντυπά του αυτά τα τύπωνε παράνομα, δείγμα της συνωμοτικής του δράσης. Στα ανακριτικά έγγραφα χαρακτηριστικά αναγράφεται πως «...ο Huggele ωμολόγησεν ότι εις το τυπογραφείον του αφεντικού του, του Πουλίου, ετυπώθη μία προκήρυξις εις σχήμα φύλλου με ξυλογραφίαν σφηνός επί κεφαλής, ότι εχρειάσθη δια την εργασίαν αυτήν δύο νύκτας πιεζόμενος μεγάλως

---

9. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Η "Χάρτα της Ελλάδος" του Ρήγα. Τα πρότυπά της και νέα στοιχεία», στο *Η Χάρτα του Ρήγα Βελεστινλή*, έκδοση Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1998, σελ. 51.

10. Σχετικά βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, *ό.π.*, σελ. 50.

να σπεύδη υπό του πάντοτε σχεδόν παρόντος Ρήγα Βελεστινλή και ότι έπειτα τα μέχρι 3000 ετοιμασθέντα αντίτυπα εστάλησαν εις τον Ρήγαν εις την κατοικίαν του»<sup>11</sup>.

### Διαβατήριο από την Αυστριακή Αστυνομία

Ο Ρήγας έχοντας παράνομα τυπώσει τα επαναστατικά του έργα, χωρίς να δώσει καμμία λαβή ώστε να κινήσει τις υποψίες της Αυστριακής Αστυνομίας, παρ' όλο που ήταν υπό παρακολούθηση, κατόρθωσε να πάρει διαβατήριο, να φορτώσει τα πράγματά του και να ξεκινήσει για το μεγάλο του σκοπό, έχοντας λάβει τις σημαντικές επαναστατικές του αποφάσεις. Χαρακτηριστικά είναι αυτά που αναφέρει ο Αυστριακός Διοικητής Τεργέστης στον υπουργό Αστυνομίας της Βιέννης: «*Μου κατηγγέλη μυστικά ότι κάποιος Ρήγας Βελεστινλής, ο οποίος χθές έφθασε με διαβατήριον της αρμοδίας αυτοκρατορικής αρχής έφερε μαζί του ύποπτα βιβλία, αποβλέποντα εις την παρασκευήν επαναστάσεως εις την Ανατολήν*»<sup>12</sup>.

Ο Ρήγας έφυγε από τη Βιέννη, διέσχισε την Αυστρία και κατευθύνθηκε στα σύνορά της, χωρίς μέχρι εκείνη τη στιγμή η Αυστριακή Αστυνομία να είχε υποψιασθεί κάτι από τη δράση του. Στοιχείο που δείχνει την μεγάλη επαναστατική συνωμοτική ικανότητα του Ρήγα. Γι' αυτό εξ άλλου σε όλα σχεδόν τα ανακριτικά έγγραφα σύλληψης και ανάκρισης των Αμ. Λεγράν και Κων. Αμάντου ο Ρήγας αποκαλείται συνωμότης και η δράση του συνωμοτική.

### Προδοσία και σύλληψη

Η σύλληψη του Ρήγα από την Αυστριακή Αστυνομία πραγματοποιήθηκε μόνο μετά την προδοσία, όταν ο μικρόψυχος, χωρίς πατριωτική συνείδηση, Έλληνας έμπορος Δημήτριος Οικονόμου άνοιξε την επιστολή, που απευθυνόταν στον συνέταιρό του και όχι στον ίδιο, κατέδωσε στην Αυστριακή Αστυνομία την επιστολή του Ρήγα και τα κιβώτια με τα επα-

11. Βλ. Κ. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1930, επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1997, σελ. 21.

12. Βλ. Κ. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα*, ό.π., αρ. έγγρ. 1, σελ. 3.

ναστατικά του έγγραφα. Γι' αυτό και μόλις ο Ρήγας καταφθάνει στο ξενοδοχείο της Τεργέστης να καταλύσει, συλλαμβάνεται, ανακρίνεται και ξεσκεπάζεται η επαναστατική του κίνηση. Μέχρι εκείνη τη στιγμή η τόσο καλά οργανωμένη Αυστριακή Μυστική Αστυνομία δεν γνώριζε την επαναστατική κίνηση του Ρήγα και περισσότερο κατατρόμαξε γιατί δεν είχε ανακαλύψει τη συνωμοσία, που μέσα στη Βιέννη εξυφαινόταν, δίδοντας την εντύπωση πως είχε εκμηδενισθεί η αποτελεσματική μηχανή της αστυνόμευσής της. Αποτέλεσμα της συνωμοτικής δράσης του Ρήγα ήταν να παρακολουθεί πλέον από κοντά την πορεία των ανακρίσεων ο ίδιος ο αυτοκράτορας Φραγκίσκος<sup>13</sup>. Ο Ρήγας κατόρθωσε, επί τώσους μήνες, να παραπλανήσει την Αστυνομία δείχνοντας έτσι και σ' αυτό το σημείο την συνωμοτική του ιδιοφυΐα του και την επαναστατική του δεινότητα.

### Στη φυλακή

Δύο γεγονότα που διαδραματίστηκαν στη φυλακή δείχνουν την συνωμοτική δράση του Ρήγα. Το βράδυ πριν από τη μεταφορά του από την Τεργέστη στη Βιέννη, ενώ φρουρούνταν από δύο στρατιώτες, που εναλλάσσονταν κάθε δύο ώρες, ο Ρήγας κατόρθωσε να αυτοτραυματισθεί με ένα μαχαίριδίο, που είχε αποκρύψει, με αποτέλεσμα να παραμείνει επί πλέον δύο μήνες στη Τεργέστη, μέχρις ότου επουλωθούν οι σοβαρές πληγές, που είχε προκαλέσει στο σώμα του.

Επίσης κατά τη διάρκεια της φρούρησης αυτής ο Ρήγας αν και σιδηροδέσιμος στα χέρια και στα πόδια, κατόρθωσε κρυφά να γράψει ένα σημείωμα και να το αποστείλει στον Γάλλο πρόξενο της Τεργέστης, γεγονός, το οποίο εξαγρίωσε τον υπουργό της Αυστριακής Αστυνομίας και τον Αυτοκράτορα. Πιθανολογείται ότι ο ιερέας-πνευματικός<sup>14</sup>, στον οποίο και μόνο επιτρέπονταν η επίσκεψη στον φρουρούμενο Ρήγα για την επιτέλεση των πνευματικών του καθηκόντων, θα μετέφερε το σημείωμα στον Γάλλο πρόξενο.

---

13. Βλ. Κ. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα ό.π.*, όπου πολλά έγγραφα απευθύνονται στον αυτοκράτορα Φραγκίσκο, ο οποίος μάλιστα σημειώνει ιδιοχείρως όπως στο υπ' αρ. 7 έγγραφο: «Λαμβάνω γνώσιν όλων των γεγονότων τούτων. Πρέπει μετά ζήλου να εξακολουθήση η ανάκρισις των κρατηθέντων και η ενδεχομένη λήψις άλλων αναγκαίων μέτρων, να γίνεται δε και εις Εμέ έκθεσις από καιρού εις καιρόν περί των πορισμάτων».

14. Λεάνδρος Βρανούσης, *Ρήγας*, Αθήνα [1954], σελ. 100, σημ. αρ. 1.

### Συμπέρασμα

Από τα παραπάνω συμπεραίνεται ότι ο Ρήγας κατά την προετοιμασία του επαναστατικού του σχεδίου στη Βιέννη έδρασε συνωμοτικά. Τύπωσε τα βιβλία και τους χάρτες του παίρνοντας τη σχετική άδεια από το λογοκρίτη της Αστυνομίας. Κατόρθωσε και είχε επαφές με τους Έλληνες της Βιέννης δημιουργώντας ένα κύκλο οπαδών του στα σπίτια των οποίων τραγούδαγαν τον Θούριο, καθώς επίσης είχε επαφές με υψηλά πρόσωπα όπως με τον καθηγητή της ιατρικής και ιατρό της αυτοκράτειρας. Επίσης έλαβε διαβατήριο από τη Αστυνομία για τη μετάβασή του στην Ελλάδα. Η Αυστριακή Μυστική Αστυνομία δεν είχε μάθει την επαναστατική κίνηση του Ρήγα, μέχρις ότου ο τυχάρπαστος Έλληνας έμπορος τον πρόδωσε, με αποτέλεσμα να συλληφθεί και τότε η Αυστριακή Μυστική Αστυνομία να γνωρίσει την εξυφαινόμενη στην επικράτειά της επαναστατική του κίνηση. Ο Ρήγας αναδεικνύεται πραγματικός επαναστάτης με συνωμοτική δράση, με συγκεκριμένο σχέδιο προετοιμασίας, δράσης στρατιωτικής και πολιτικής καθώς και προνοητικότητα για το μέλλον της επανάστασής του, με τη δημιουργία του δημοκρατικού του κράτους, σύμφωνα με το Σύνταγμα του, που είχε ήδη τυπώσει παράνομα.

## Η Δημοκρατική ενοποίηση του Βαλκανικού χώρου στο επαναστατικό σχέδιο του Ρήγα Βελεστινλή

(Δημοσιεύθηκε στον τόμο *Νεοελληνική Κληρονομία στους Σέρβους, Αφιέρωμα στα δεκάχρονα του Τμήματος Νεοελληνικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Βελιγραδίου και στα εβδομηντάχρονα του πρώτου προϊσταμένου καθηγητή Μίοντραγκ Στογιάνοβιτς*, επιμέλεια Υφ. Μιλένα Γιοβάνοβιτς, Βελιγράδι 2005, σελ. 205-217. Επίσης, στον 10<sup>ο</sup> τόμο *Ιστορίας των Ελλήνων*, έκδοση ΔΟΜΗ, Αθήνα 2006, σελ. 556, και στο περιοδικό *Μαγνησία*, τεύχ. 8, Μάιος 2007, σελ. 24-32)

Οι λαοί του Βαλκανικού χώρου κατά τα τέλη του 18<sup>ου</sup> αιώνα στέναζαν κάτω από την απολυταρχική εξουσία του σουλτάνου και των κατά τόπους εκπροσώπων του και όπως χαρακτηριστικά ο Ρήγας διακηρύσσει στην *Επαναστατική του Προκήρυξη*, «*κανένας, οποιασδήποτε τάξεως και θρησκείας δεν είναι σίγουρος μήτε δια την ζωήν του, μήτε δια την τιμήν του, μήτε δια τα υποστατικά του*». Επί πλέον, προσθέτει ότι «*ο πλέον ήσυχος, ο πλέον αθώος, ο πλέον τίμιος πολίτης κινδυνεύει κάθε στιγμήν να γίνη ελεεινή θυσία της τυραννικής φαντασίας ή των αγρίων τοποτηρητών και αναξίων μεγιστάνων του Τυράννου*». Τόνιζε, ωστόσο, ότι όλοι αυτοί οι εκπρόσωποι του σουλτάνου μένουν ατιμώρητοι «*χωρίς καμμίαν εξέτασιν χωρίς καμμίαν κρίσιν*». Μάλιστα, στον *Θούριό* του ο Ρήγας διεκτραγωδεί την κατάσταση αυτή επισημαίνοντας ότι όλοι οι λαοί του Βαλκανικού χώρου ακόμη και οι Τούρκοι γίνονται θύματα αυτής της απολυταρχικής εξουσίας:

*«Ανδρείοι καπετάνοι, παπάδες, λαϊκοί,  
σκοτώθηκαν κι αγάδες, με άδικον σπαθί.  
Κι αμέτρητ' άλλοι τόσοι και Τούρκοι και Ρωμοί,  
ζωήν και πλούτον χάνουν, χωρίς καμμιά 'φορμή»,* (στίχ. 17-20).

Και ο Ρήγας Βελεστινλής, ως πραγματικός επαναστάτης, γνώστης της αρχαίας Αθηναϊκής δημοκρατίας και μελετητής του Ρουσσώ και του Μοντεσκιέ (*Φυσικής απάνθισμα*, Βιέννη 1790) τονίζει πάλι στην *Επαναστατική του Προκήρυξη* ότι όλα τα δεινά των σκλαβωμένων «*προέρχονται από την κακήν*

και αχρειεστάτην διοίκησιν από την στέρησιν καλών νόμων». Γι' αυτό και ετοίμασε ένα συγκεκριμένο επαναστατικό σχέδιο, ώστε ο σκλαβωμένος λαός των Βαλκανίων «να εγείρη ανδρείως τον καταβεβλημένον τράχηλόν του και ενοπλίζοντας εμμανώς τους βραχιόνας του με τα άρματα της εκδικήσεως και της απελπισίας να εκβοήση μεγαλοφώνως ενώπιον πάσης της Οικουμένης, με βροντώδη φωνήν, τα ιερά και άμωμα δίκαια, οπού θεόθεν τω εχαρίσθησαν δια να ζήση ησύχως επάνω εις την γήν». Ήξερε ο Ρήγας ότι η ελευθερία δεν χαρίζεται. Αποκτιέται με αγώνα, με επανάσταση, γκρεμίζοντας την απολυταρχική εξουσία του σουλτάνου και των πασάδων του και δημιουργώντας στη θέση της μία νέα πολιτική πραγματικότητα, τη *Νέα Πολιτική Διοίκηση*, βασισμένη στο δημοκρατικό πνεύμα, στην αντιπροσωπευτική πολιτεία, όπου θα τηρούνται οι βασικές αρχές των *Δικαίων του Ανθρώπου* και του Συντάγματος του.

### Το επαναστατικό σχέδιο του Ρήγα

Για το σκοπό αυτό ο Ρήγας μεθοδικά προετοίμασε το επαναστατικό του σχέδιο. Πρώτα, θέλησε να εξυψώσει το φρόνημα των σκλαβωμένων με τον ενθουσιώδη *Θούριό* του, που κυκλοφόρησε κυρίως σε χειρόγραφη μορφή. Ο Cl. Fauriel (*Chants populaires de la Grèce moderne*, Paris 1825, τόμ. 2, σελ. 15 κ. εξ.) συμπεριέλαβε στα δημοτικά τραγούδια και τον *Θούριο*, δείγμα της πλατιάς του διάδοσης και εξάπλωσης. Δεν απαντιέται στην ιστορία των λαών σαν του *Θουρίου* τη διάδοση και εξάπλωση. Ο Ρήγας τόνιζε ότι είναι καλλίτερα μιας ώρας ελεύθερης ζωής παρά σαράντα χρόνια σκλαβιάς, εμπειρία των σαράντα χρόνων της ζωής του, και ότι πάνω και από τη ζωή το ύψιστο αγαθό του ανθρώπου είναι η ελευθερία. Και το μήνυμά του το απευθύνει σε όλους τους λαούς του Βαλκανικού χώρου:

«Βουλγάροι κι 'Αρβανίτες, Αρμένιοι και Ρωμιοί,  
Αράπηδες και άσπροι με μια κοινή ορμή,  
για την Ελευθερίαν να ζώσωμεν σπαθί,  
πως είμασθ' αντρειωμένοι παντού να ζακουσθή», (στίχ. 45-48),

τονίζοντας παράλληλα και την ελευθερία της πίστης, την ανεξιθρησκεία,  
«στην πίστιν καθένας ελεύθερος να ζή», (στίχ. 43).

Επίσης, ο Ρήγας στο επαναστατικό του έργο χρησιμοποίησε και τον ψυχολογικό παράγοντα, για να πετύχει τους σκοπούς του. Έπρεπε να καταρρίψει, ως



μύθο, την διάχυτη πεποίθηση ότι τα οθωμανικά στρατεύματα ήταν ανίκητα, γι' αυτό και φέρνει το συγκεκριμένο παράδειγμα των "Γκιρντζιαλήδων", οι οποίοι επαναστάτησαν στην περιοχή της Θράκης. Ο Ρήγας τους μνημονεύει, ακόμη και στη *Χάρτα* του, φύλλο 8, ανατολικά του Στρυμόνος ποταμού, στα βουνά του Παγγαίου, «Εδώ εμφωλεύουν οι Γκιρντζιαλήδες». Βροντοφωνεί στον *Θούριο* του πως ο σουλτάνος δεν είναι τόσο δυνατός, όσο οι σκλαβωμένοι νομίζουν:

*«Ποτέ μην στοχασθήτε πως είναι δυνατός  
καρδιοχτυπά και τρέμει σαν λαγός κι αυτός.  
Τριακόσιοι Γκιρντζιαλήδες τον έκαμαν να διή  
πως δεν μπορεί με τόπια, μπροστά τους να εβγή»,*

*(Θούριος, στίχ. 111-114).*

Για την προετοιμασία του ένοπλου αγώνα της επανάστασης, ο Ρήγας μετέφρασε το εγχειρίδιο περί πολεμικής τέχνης του Αυστριακού στρατάρχη von Khevenhüller (1683-1744) και το εκδίδει με τον τίτλο *Στρατιωτικόν Εγκόλπιον*. Το βιβλίο αυτό του Ρήγα δεν κυκλοφόρησε διότι κατασχέθηκε από την Αυστριακή Αστυνομία στο τυπογραφείο των αδελφών Πούλιου. Ό,τι γνωρίζουμε είναι γνωστό από τα ανακριτικά έγγραφα (Αιμ. Λεγράν-Σπ. Λάμπρου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2000, σελ. 67). Σκοπός της μετάφρασης ήταν να έχει ένα εγχειρίδιο για να εκπαιδευθούν οι επαναστατημένοι ραγιάδες στην πολεμική τέχνη, όπως εκπαιδεύονταν και τα στρατεύματα του σουλτάνου. Κατ' αυτόν τον τρόπο ο Ρήγας θα εμφύχωνε τους επαναστάτες, οι οποίοι θα γνώριζαν πλέον ότι εκπαιδεύονταν στη στρατιωτική τέχνη όπως και οι αντίπαλοί τους.

Για το πόσο σημαντική ήταν αυτή η ενέργεια του Ρήγα, να μεταφράσει δηλαδή και να τυπώσει το βιβλίο με την σύγχρονη πολεμική τέχνη, διαπιστώνεται από τα όσα διατυπώνει ο Άνωνμος ο Έλλην στην *Ελληνική Νομαρχία* του, στα 1806, μόλις οκτώ χρόνια μετά το μαρτύριο του Ρήγα, στον οποίο ο συγγραφέας αφιέρωσε την έκδοση «εις τον τύμβον του Μεγάλου και Αειμνήτου Έλληνος Ρήγα, του υπέρ της σωτηρίας της Ελλάδος εσφαιασθέντος». (Άνωνμου του Έλληνος, *Ελληνική Νομαρχία, ήτοι λόγος περί ελευθερίας*, Εν Ιταλία 1806, Φιλολογική απομνημείωση, κείμενο-σχόλια-εισαγωγή Γ. Βαλέτας, τέταρτη έκδοση, Αθήνα 1982, σελ. 78). Χαρακτηριστικά γράφει ότι «των αρμάτων η επιστήμη είναι διεξοδικωτάτη και χρειάζεται έν πόνημα όχι μικρόν περί αυτής, δια το οποίον οι νυν Έλληνες μεγάλην χρείαν έχουσι και

άμποτες κανένας φιλογενής να το κατορθώσει, δια νά μάθωσιν όλοι, πόσον η τέχνη του πολέμου είναι μεγάλη». Κι' ο Ρήγας είχε την προνοητικότητα να το εκδώσει ήδη στα 1797, διότι ως πραγματικός επαναστάτης και ηγέτης γνώριζε πολύ καλά την αναγκαιότητά του. Γι' αυτό στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της φυσιογνωμίας του αναφέρεται πως ήταν και στρατιωτικός νους.

Σχετικά τώρα με το στρατιωτικό μέρος του επαναστατικού του σχεδίου, διαπιστώνεται από τα ανακριτικά έγγραφα Αιμ. Λεγράν και Κων. Αμάντου, (*Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1997, σελ. 155) ότι ο Ρήγας Βελεστινλής σχεδίαζε την έναρξη της επανάστασης του από τις περιοχές της Μάνης, όπου βρίσκονταν οι εμπειροπόλεμοι Μανιάτες. Μετά θα προχωρούσε να ελευθερώσει την υπόλοιπο Πελοπόννησο και με την παράλληλη στρατιωτική εκπαίδευση των υπόδουλων θα βιάδιζε προς την Ήπειρο, όπου ανθούσε το άλλο μέρος του εμπειροπόλεμου ελληνικού πληθυσμού, οι Σουλιώτες. Χαρακτηριστικά ο Ρήγας στον *Θούριό* του διερωτάται μέχρι πότε θα μένουν αδρανείς οι εμπειροπόλεμοι πληθυσμοί των Μανιατών και Σουλιωτών:

*«Σουλιώτες και Μανιάτες, λιοντάρια ζακουστά,*

*ως πότε στες σπηλιές σας κοιμάσθε σφαλιστά;», (Θούριος, στίχ. 63-64).*

Από εκεί θα προχωρούσε, σα σε τόξο, να επαναστατήσει και να ελευθερώσει την υπόλοιπο Ελλάδα και τις άλλες Βαλκανικές περιοχές της Αλβανίας, Σερβίας, Βουλγαρίας, Βλαχίας.

Ένα άλλο πρωτόγνωρο στοιχείο ήταν ότι ο Ρήγας στήριζε την επανάστασή του στις ντόπιες, γηγενείς δυνάμεις των σκλαβωμένων κι όχι στη βοήθεια των μεγάλων δυνάμεων της εποχής του. Πουθενά στα έργα του, στον *Θούριο* του, δεν κάνει έκκληση στις μεγάλες τότε δυνάμεις για βοήθεια στην προετοιμαζόμενη επανάστασή του. Ο Ρήγας γνώριζε ότι οι ξένες δυνάμεις ενδιαφέρονται για τα συμφέροντά τους κι' όχι για τα συμφέροντα των σκλαβωμένων. Ίσως, ο Ρήγας θα γνώριζε και το σχετικό λαϊκό άσμα της πλησίον του Βελεστίνου Γούρας, που μνημονεύεται από τον Νικ. Πανταζόπουλο, (*Μελετήματα για τον Ρήγα Βελεστινλή*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, β' έκδ. 2000, σελ. 77):

*«Ο ξένος ποτές το καλό του αλλουνού δε θέλει,  
κι' αλλί που καρτερεί να φάη από ξένο καρβέλι  
κι' αλλί που καρτερεί να πιή από ξένο βουστέλι».*

Νωπές εξάλλου θα ήταν στον Ρήγα οι εμπειρίες από τα Ορλωφικά, (Γ. Γριτσόπουλος, *Τα Ορλωφικά. Η εν Πελοποννήσω επανάστασις του 1770 και*

τα επακόλουθα αυτής, Αθήναι 1967) και ακόμη πιο νωπές οι συνθήκες Σιστόβ, 4 Αυγούστου 1791, και Ιασίου, 9 Ιανουαρίου 1792, μεταξύ του Σουλτάνου και της Αυστρίας και Ρωσίας αντίστοιχα.

### Η Νέα Πολιτική Διοίκησης του Ρήγα

Το επαναστατικό όμως σχέδιο του Ρήγα δεν σταματούσε στην έκρηξη της επανάστασης, όπως συνήθως συμβαίνει στις εξεγέρσεις. Προχωρούσε και στην εδραίωσή της, στις περιοχές, που θα ελευθέρωνε από την Οθωμανική τυραννία, δημιουργώντας νέο πολιτειακό καθεστώς, τη *Νέα Πολιτική Διοίκηση*. Ο Ρήγας έδινε μεγάλη σημασία στο τι θα γίνει αμέσως μετά τη στρατιωτική νίκη. Πίστευε ότι η αναρχία είναι μορφή τυραννίας, όπως το τονίζει και στο *Θούριό* του, «Γιατί κ' η αναρχία ομοιάζει την σκλαβιά», (*Θούριος*, 1797, στίχ. 27). Για τον λόγο αυτό ετοίμασε το Σύνταγμά του, για να είναι το κράτος έτοιμο, μετά την στρατιωτική νίκη, να διοικηθεί με ένα συγκεκριμένο δημοκρατικό Σύνταγμα. Μετέφρασε το γαλλικό Σύνταγμα του 1793 και μέρος του 1795 και δημιούργησε το δικό του Σύνταγμα με το όνομα *Νέα Πολιτική Διοίκησης*, που περιέχει την *Επαναστατική Προκήρυξη*, τα *Δίκαια του Ανθρώπου*, και το κυρίως Σύνταγμα. Ωστόσο, προσέθεσε και πολλά δικά του κείμενα, τα οποία δείχνουν την πρωτοποριακή πολιτική σκέψη του, στην εδραίωση και οργάνωση του κράτους του.

Για το πόσο προνοητικός ήταν ο Ρήγας με τις ανωτέρω ενέργειες να έχει έτοιμο μετά την επανάσταση ένα σχέδιο Συντάγματος για το κράτος του διαπιστώνεται από όσα γράφει αργότερα ο Αδαμάντιος Κοραής, (*Προλεγόμενα εις Β' έκδοσιν του Βεκκαρίου, Περί αδικημάτων και ποινών*, εν Παρισίοις 1823, σελ. νβ'). Συγκεκριμένα, σημειώνει ότι «το δύσκολον όμως της επιχειρήσεως [επαναστάσεως] στέκει όχι μόνον εις την σύντριψιν του τυραννικού ζυγού, αλλά πολύ πλέον εις την σύνδεσιν και εναρμόνισιν νέας πολιτείας τοιαύτης, της οποίας οι πολίται μήτε να υποτάσσονται μήτε να κινδυνεύουσιν του λοιπού να υποταχθώσιν εις κανέν' άλλον ζυγόν παρά τον ζυγόν των νόμων».

Ο Ρήγας στήριζε τη νέα πολιτική κατάσταση όχι στην κληρονομική εξουσία, αλλά στη δημοκρατία, με αιρετή εκλογή των αρχόντων. Μάλιστα, καταχωρίζει και διατάξεις (*Δίκαια του Ανθρώπου*, άρθρο 35), που το μεγαλύτερο μέρος του άρθρου αυτού είναι δική του προσθήκη, για την προάσπιση της δημοκρατίας από τους εχθρούς της, οι οποίοι θα επιχειρούσαν να την καταλύσουν. Ήθελε να δημιουργήσει μία νέα τάξη πραγμάτων στο Βαλκανικό

χώρο με την εφαρμογή του δημοκρατικού Συντάγματος και των *Δικαίων του Ανθρώπου*. Για το κράτος του εξάλλου εκτύπωσε και τη *Χάρτα* του. Θα είχε έτοιμο ένα χάρτη του χώρου, που θα λευτέρωνε και θα δημιουργούσε τη δημοκρατία του με τις επαρχίες και τις τοπαρχίες της. Η *Χάρτα* του θα ήταν ένα βοηθητικό εργαλείο της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως*, του Συντάγματός του, όπως διατυπώνεται στα πρόσφατα αποτελέσματα της έρευνά μας, (Δημ. Καραμπερόπουλος, «Η *Χάρτα* της Ελλάδος του Ρήγα. Τα πρότυπά της και νέα στοιχεία», στο *Η Χάρτα του Ρήγα*, επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, με την υποστήριξη της Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 1998).

Επίσης, τονίζει την συνεργασία και αλληλεγγύη των λαών, που βρίσκονται στη σκλαβιά, για να αντιμετωπίζουν τις δυσκολίες και να μην αδιαφορούν στα προβλήματα του κάθε μέλους, γιατί ο καθένας είναι μέρος του γενικού συνόλου. Μάλιστα, ο Ρήγας ως «όλον» θεωρεί το σύνολο των λαών, οι οποίοι βρίσκονται στον Βαλκανικό χώρο, που θαυμάσια περιγράφει στη *Χάρτα* του και που θα πρέπει να συνεργάζονται για το γενικό καλό. Χαρακτηριστικά τονίζει στα *Δίκαια του Ανθρώπου*, άρθρο 34, πως «...δεν μπορεί ποτέ κανείς να ειπή, ότι η τάδε χώρα πολεμείται, δεν με μέλει, διατί εγώ ησυχάζω εις την ιδικήν μου. Αλλ' εγώ πολεμούμαι, όταν η τάδε χώρα πάσχη, ως μέρος του όλου οπού είμαι». Και ο Ρήγας φέρνει παραδείγματα αυτής της σημαντικής προτάσεως του, για να γίνει κατανοητή από τους σκλαβωμένους, δείχνοντας έτσι το πόσο μεθοδικός ήταν στον σχεδιασμό του επαναστατικού του έργου. Συγκεκριμένα γράφει πως «*Ο Βούλγαρος πρέπει να κινήται, όταν πάσχη ο Έλλην. Και τούτους πάλιν δι' εκείνον. Και αμφοτέροι δια τον Αλβανόν και Βλάχον*».

### Οι χάρτες του Ρήγα πολιτικοί χάρτες του κράτους του

Ο Ρήγας κατά το 1797 εξέδωσε στη Βιέννη την δωδεκάφυλλη *Χάρτα της Ελλάδος*, την *Νέα Χάρτα της Βλαχίας* και την *Γενική Χάρτα της Μολδοβίας*. Ο Ρήγας δεν ήταν επαγγελματίας χαρτογράφος. Τις εκδόσεις αυτές τις ενέτασσε στο επαναστατικό του σχέδιο και θεωρούνται πλέον ως πολιτικοί χάρτες του δημοκρατικού του κράτους του Βαλκανικού χώρου, όπως έχουμε υποστηρίξει στις πρόσφατες επανεκδόσεις του χαρτογραφικού έργου του Ρήγα. Οι χάρτες του είναι διαιρεμένες σε Επαρχίες και Τοπαρχίες με ιδιαίτερη διαγράμμιση, όπως και τα σύνορα του κράτους του. Σχεδίαζε να τυπώσει επί πλέον και τους χάρτες της Βουλγαρίας και της Ιλλυρίας με τις αντίστοιχες Επαρχίες και

Τοπαρχίες, όπως έκανε και στους προηγούμενους χάρτες του, (Γ. Λάϊος, «Οι χάρτες του Ρήγα. Έρευνα επί νέων πηγών», *Δελτίο Ιστορικής Εθνολογικής Εταιρείας*, τόμ. 14, 1960, σελ. 298). Για τον Ρήγα ήταν απαραίτητο να έχει στα χέρια του την πολιτική διαίρεση του Βαλκανικού χώρου, που ήταν κάτω από την απολυταρχική εξουσία του σουλτάνου και επεδίωκε με την επανάστασή του να την ανατρέψει και να δημιουργήσει το ενιαίο δημοκρατικό κράτος στο Βαλκανικό αυτό χώρο. Στη συνέχεια, να προκηρύξει εκλογές για την εκλογή των αντιπροσώπων από κάθε Επαρχία για την Βουλή, σύμφωνα με το Σύνταγμά του, το οποίο είχε την πρόνοια να το έχει έτοιμο, πριν ξεκινήσει την επανάστασή του.

Σχετικά με την ονομασία του μεγάλου χαρτογραφικού έργου του Βαλκανικού χώρου ως *Χάρτα της Ελλάδος*, έχουμε υποστηρίξει κατά την για πρώτη φορά αυθεντική επανέκδοσή της, ότι εκείνη την εποχή στην Βιέννη κάθε εκτύπωση θα έπρεπε να έχει την άδεια του λογοκρίτη της Αυστριακής Αστυνομίας. Και ο Ρήγας κατόρθωσε για έξι μήνες να τυπώνει την *Χάρτα* του παραπλανώντας την Αστυνομία με την χρησιμοποίηση του εντυπωσιακού τίτλου, τις Επιπεδογραφίες, τα αρχαία νομίσματα και ότι είναι για επεξήγηση του ταξιδιού του *Νέου Αναχάρσιδος*. Δεν ήταν δυνατόν να αναγράψει ότι ήταν χάρτης του κράτους του, διότι αμέσως θα συλλαμβάνονταν. Μάλιστα, έθεσε ιδιαίτερη διαγράμμιση για τα σύνορα του κράτους του, όπως έχουμε παρατηρήσει, χωρίς φυσικά να τη μνημονεύσει στο Υπόμνημα της *Χάρτας*, φύλλο 3, όπως έκανε για τις διαγραμμίσεις των επαρχιών και τοπαρχιών, (Δημ. Καραμπερόπουλος, «Η “Χάρτα της Ελλάδος” του Ρήγα...», *ό.π.*, σελ. 50).

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η παράσταση στο πρώτο φύλλο της *Χάρτας*, της *Επιπεδογραφίας Κωνσταντινουπόλεως*, με το κοιμισμένο λιοντάρι, στη ράχη του οποίου επικάθονται τα σύμβολα της εξουσίας του σουλτάνου. Όμως ο Ρήγας έχει βάλει στα πόδια του κοιμισμένου λιονταριού, που συμβολίζει τους σκλαβωμένους λαούς, το «ρόπαλο του Ηρακλέους», που θέλει να πει ότι όταν οι σκλαβωμένοι του Βαλκανικού χώρου ξυπνήσουν με τον επαναστατικό του *Θούριο* και αρπάξουν το ρόπαλο - τα άρματα - θα γκρεμίσουν την απολυταρχική εξουσία του σουλτάνου και θα δημιουργήσουν τη *Νέα Πολιτική Διοίκηση*, τη δημοκρατική του πολιτεία. Ο Ρήγας παρόμοια και στους χάρτες των επαρχιών της Βλαχίας και Μολδαβίας έχει την πολιτική διαίρεσή τους σε Τοπαρχίες, καθώς επίσης στις παραστάσεις κάτω από την προσωπογραφία του Ηγεμόνα έχει θέσει το «ρόπαλο του Ηρακλέους», που για πρώτη φορά έχει εντοπισθεί τώρα κατά την επανέκδοσή τους, (Δημ. Καραμπερόπουλος, *Οι*

*χάρτες Βλαχίας και Μολδαβίας του Ρήγα Βελεστινλή. Νέα στοιχεία-Ευρετήριο-Αυθεντική επανέκδοση, Αθήνα 2005).*

### Το δημοκρατικό κράτος του Ρήγα

Η ενότητα του Βαλκανικού χώρου κατά την εποχή του Ρήγα διατηρούνταν κάτω από την απολυταρχική, δεσποτική εξουσία του σουλτάνου. Ο Ρήγας ήθελε να διατηρήσει αυτήν την ενότητα του Βαλκανικού χώρου, αντικαθιστώντας την απολυταρχική εξουσία, στην οποία δεν υπάρχει σεβασμός στα *Δίκαια του Ανθρώπου*, στα ανθρώπινα δικαιώματα, όπως τα περιγράφει στη *Νέα Πολιτική Διοίκησή* του. Θα δημιουργούσε την αντιπροσωπευτική, δημοκρατική πολιτεία, η οποία θα είχε κοινούς νόμους για όλους τους λαούς του Βαλκανικού χώρου. Χαρακτηριστικά, ο Νικόλαος Πανταζόπουλος σημειώνει ότι «*το κράτος του Ρήγα θεμελιούται επί της συμμετοχής όλων των υποδούλων εθνότητων, βάσει της γενικής ρήτρας της ισότητας-αλληλεγγύης των αποτελουσών αυτό ομάδων, ανεξαρτήτως εθνικής προελεύσεως ή θρησκευτικής πεποιθήσεως*», (*Μελετήματα για τον Ρήγα Βελεστινλή*, β' έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1998, σελ. 88),

Έχει σημασία να τονισθεί ότι η δημοκρατική ενοποίηση του Βαλκανικού χώρου θα ήταν αποτέλεσμα όχι της απολυταρχικής εξουσίας, αλλά απόρροια της κοινής θέλησης των λαών να συνυπάρχουν, να έχουν κοινούς νόμους, κοινό σύστημα εκλογής των αντιπροσώπων της κάθε επαρχίας και κοινή διακυβέρνηση, χωρίς διακρίσεις μεταξύ των λαών, όπως ο Ρήγας είχε την πρόνοια να τα γράψει και να τα έχει έτοιμα για την επόμενη ώρα μετά την επανάστασή του. Πίστευε ο Ρήγας ότι η ανυπαρξία των νόμων, όπως σημειώνει στην *Επαναστατική του Προκήρυξη*, ήταν η αιτία της άθλιας κατάστασης των λαών. Η διάσπαση των εθνότητων εντός του Βαλκανικού χώρου θα ήταν εις βάρος των ίδιων των λαών. Ήθελε τη συνεργασία τους, την δημοκρατική ενοποίησή τους για το καλό όλων, για την ανάπτυξη και πρόδό τους. Εξάλλου στον Βαλκανικό χώρο κατά την οθωμανική εξουσία δεν υπήρχαν στεγανά όρια των εθνότητων και κατ' επέκταση στην πολιτεία, που θα δημιουργούνταν μετά την επανάσταση του Ρήγα. Το κράτος του θα ήταν, όπως σημειώνει και ο ίδιος στο Σύνταγμά του, χωρίς διάκριση φυλής, θρησκείας και γλώσσας, δηλ. θα ήταν ένα κράτος πολυεθνικό, πολυγλωσσικό και πολυθρησκευτικό.

Στη *Νέα Πολιτική Διοίκηση* του Ρήγα διακηρύσσονται η ισότητα των πολιτών έναντι των νόμων, η ατομική και εθνική ελευθερία, η ελευθερία έκφρασης

των ιδεών, των θρησκευτικών πεποιθήσεων, των συγκεντρώσεων, η ελευθερία του τύπου, η ασφάλεια των πολιτών, το δικαίωμα της ιδιοκτησίας, η κατάργηση της δουλείας, η αντίσταση στη βία και αδικία κ.ά. Ωστόσο, ο Ρήγας προσέθεσε και πολλά δικά του κείμενα στο Γαλλικό Σύνταγμα του 1793, το οποίο μετέφρασε και είχε ως πρότυπο. Ενδεικτικά μνημονεύονται η υποχρεωτική εκπαίδευση όχι μόνο των αγοριών αλλά και των κοριτσιών (*Δίκαια του Ανθρώπου*, άρθρο 22) διάταξη, που για πρώτη φορά καταχωρίζεται σε Σύνταγμα, η στρατιωτική άσκηση των γυναικών, θεωρούμενος ίσως ο εισηγητής της ισότητας ανδρών και γυναικών στην εποχή του. Η προστασία των πολιτών από την τοκογλυφία, (*Δίκαια του Ανθρώπου*, άρθρο 35) η υπεράσπιση της δημοκρατίας από εκείνους που την επιβουλεύονται κ.ά. Ακόμη, τονίζει ότι οι δημοκρατικοί πολίτες θα πρέπει να συμμετέχουν ενεργά στα κοινά και να υπερασπίζονται τους δημοκρατικούς θεσμούς θεωρώντας την υποχρέωση τους αυτή «ως το πλέον ιερόν από όλα τα χρέη [υποχρεώσεις]» τους (*Δίκαια του Ανθρώπου*, άρθρο 35).

Με την επικράτηση της επανάστασής του Ρήγα στη θέση της απολυταρχικής οθωμανικής εξουσίας θα δημιουργούσε τη *Νέα Πολιτική Διοίκησή* του, τη νέα τάξη πραγμάτων στο Βαλκανικό χώρο, με την εφαρμογή του Δημοκρατικού Καταστατικού Συντάγματος και των *Δικαίων του Ανθρώπου*. Πρότυπά του ήταν η Γαλλική Επανάσταση και η Δημοκρατία των αρχαίων Αθηνών. Γι' αυτό εξ άλλου και τιμητικά ονομάζει το κράτος του «*Ελληνική Δημοκρατία*», με την ευρύτερη και όχι με την σημερινή εθνική σημασία. Στήριζε τη νέα πολιτική κατάσταση στη δημοκρατία και όχι στην κληρονομική εξουσία. Ο Ρήγας ήταν εναντίον των τίτλων ευγενείας και των προνομίων, όπως χαρακτηριστικά περιγράφεται στο βιβλίο του *Σχολείον των ντελικάτων εραστών*, (Βιέννη 1790, σελ. 304). Μετά την επανάσταση θα προκήρυσσε εκλογές για την ανάδειξη αιρετών αντιπροσώπων, των βουλευτών, που θα εκλέγονταν αναλογικά από κάθε επαρχία του κράτους του.

Σχετικά τώρα με τις αντιρρήσεις που έχουν εκφραστεί πως τάχα ο Ρήγας ήθελε τους Έλληνες να έχουν πρωτοκαθεδρία στο κράτος του, εφ' όσον του δίνει την ονομασία «*Ελληνική Δημοκρατία*», μπορούμε συνοπτικά να πούμε ότι η θέση του Ρήγα για την καθιέρωση της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας δίνει απάντηση στην αντίρρηση αυτή. Οι Έλληνες αποτελούσαν μικρή μειοψηφία στο Βαλκανικό χώρο και ως εκ τούτου η αναλογική αντιπροσώπευση τους στη Βουλή του κράτους του θα ήταν μικρή. Εξ άλλου στο άρθρο 25 των *Δικαίων του Ανθρώπου* ο Ρήγας χαρακτηριστικά επεξηγεί ότι δεν είναι υπέρ

μίας μερίδας λαού, αλλ' απεναντίας «ο λαός μόνον ημπορεί να προστάξη και όχι ένα μέρος ανθρώπων ή μία πόλις. Και ημπορεί να προστάξη δι' όλα, χωρίς κανένα εμπόδιον».

Όσον αφορά τώρα τη θέση του Ρήγα, που προτείνει ως επίσημη γλώσσα του κράτους του, αντί της μέχρι τότε επικρατούσης τουρκικής, την ελληνική γλώσσα, μπορούμε να πούμε ότι το έκανε από ρεαλιστική τακτική και όχι από σκοπιμότητα. Και τούτο διότι η ελληνική γλώσσα ήταν η πλέον διαδεδομένη στον βαλκανικό χώρο, ως γλώσσα του εμπορίου και της επικοινωνίας και επί πλέον «ως πλέον ευκατάληπτον και εύκολον να σπουδασθή», όπως ο ίδιος ο Ρήγας παρατηρεί στο άρθρο 53 του Συντάγματός του. Εξ άλλου στο Σύνταγμά του καθιερώνει το σεβασμό της γλώσσας και της πίστης του κάθε λαού, που αποτελεί μέρος του κράτους του.

Στο άρθρο 7 του Συντάγματός του τονίζει με έμφαση πως κυρίαρχος λαός του κράτους του μετά την επανάσταση θα είναι όλοι οι κάτοικοι που κατοικούν σ' αυτό «χωρίς εξαίρεσιν θρησκείας και διαλέκτου, Έλληνες, Βούλγαροι, Αλβανοί, Βλάχοι, Αρμένηδες, Τούρκοι, και κάθε άλλο είδος γενεάς». Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι ο Ρήγας θέλει στο κράτος του όλους τους λαούς που κατοικούν ακόμη και τους Τούρκους, διότι και αυτοί υποφέρουν από την απολυταρχική εξουσία του σουλτάνου, όπως τονίζει και στον *Θούριό* του (*Θούριος*, στίχ. 17-20).

Ο Ρήγας Βελεστινλής, που αποτελούσε «τη συνισταμένη όλων των ρευμάτων όσα συναντούμε σ' αυτή την εποχή μέσα στον ελληνισμό», (Κ. Θ. Δημαράς, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, όγδοη έκδοση, Ίκαρος, Αθήνα 1987, σελ. 166), με την επανάσταση, που ετοιμάζε, των σκλαβωμένων Ελλήνων και των άλλων Βαλκανικών λαών στη θέση της απολυταρχικής οθωμανικής εξουσίας οραματιζόταν να εγκαθιδρυθεί η *Νέα Πολιτική Διοίκησης*, η δημοκρατική του πολιτεία. Όλοι οι συνυπόδουλοι λαοί «χωρίς εξαίρεσιν θρησκείας και γλώσσας», όπως τονίζει στο δεύτερο άρθρο του Συντάγματός του, θα απαρτίσουν την αντιπροσωπευτική πολιτεία, που θα φέρει τον τίτλο «Ελληνική Δημοκρατία», το πολιτικό πρότυπο του πολιτισμού των κλασικών χρόνων, μοναδικό στην ιστορία των αιώνων και στις παραδόσεις των λαών. Η δημοκρατία ήταν για τον Ρήγα ένα πανανθρώπινο ιδανικό με υπερεθνικές διαστάσεις.

Η μελέτη των επαναστατικών έργων του Ρήγα Βελεστινλή (*Νέα Πολιτική Διοίκησης* και *Θούριος*), καθώς και των εγγράφων σύλληψης, ανάκρισης, φυλάκισης του (*Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή* των Αιμ. Λεγράν και Κων. Αμάντου) είναι δυνατόν να συμβάλει να κατανοηθεί το όραμα του



Ρήγα Βελεστινλή. Με την επανάστασή του ήθελε, μετά το γκρέμισμα της απολυταρχικής εξουσίας του σουλτάνου, να δημιουργήσει μία δημοκρατική πολιτεία στον Βαλκανικό χώρο. Με τη δημοκρατική αυτή ενοποίηση του Βαλκανικού χώρου, όπως ήταν στο επαναστατικό σχέδιο του Ρήγα, ίσως αποφεύγονταν η ανάπτυξη των εθνικισμών στο Βαλκανικό χώρο, μετά την Ελληνική Επανάσταση του 1821, που αποτέλεσε την αρχή των εθνικοτήτων, (Κωνστ. Τριανταφυλλόπουλος, «Ο αγών της Ελληνικής ανεξαρτησίας και η αρχή των εθνικοτήτων», *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών*, τόμ. 23, 1948, σελ. 99-123).



Από τον στρατηγό Μακρυγιάννη τονίζεται και παραστατικά αποδίδεται από τον Παναγιώτη Ζωγράφο στον πίνακα «Πρώσις της Κωνσταντινούπολεως» η καθοριστική συμβολή του Ρήγα, που με τον *Θόριτο* έσπειρε τον σπόρο της ελευθερίας, εμπύχωσε τους σκλαβωμένους, τους δίδαξε τον «τρόπο» της απελευθερώσεώς τους για την επανάσταση κατά της τυραννικής σουλτανικής εξουσίας.

## Το όραμα του Ρήγα Βελεστινλή: Το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασής του

(Πρακτικά Συνεδρίου (30-31 Μαρτίου 2013), Παιδεία και εθνική συνείδηση στην ελληνικό κόσμο. Από την Άλωση μέχρι τις παραμονές της Επανάστασης του 1821. Ζητήματα έρευνας και ερμηνείας, Αθήνα 2014, σελ. 130-159.

Με την εισήγηση δίνεται συνοπτικά απάντηση στο βασικό ερώτημα αν η όλη δραστηριότητα του Ρήγα Βελεστινλή, το όραμά του, ήταν μια αυθόρμητη κίνηση, ένα ξέσπασμα ή ήταν ένα καλά σχεδιασμένο στρατηγικό σχέδιο για την επανάσταση των σκλαβωμένων, με σκοπό την απόκτηση της ελευθερίας τους και τη δημιουργία μιας δημοκρατικής πολιτείας. Οι έρευνες μας, κατά την επανέκδοση των ολοκληρωμένων για πρώτη φορά *Απάντων* του Ρήγα<sup>1</sup>, έχουν συμβάλει σημαντικά στην παρουσίαση του στρατηγικού σχεδίου του, του οποίου όμως την ολοκλήρωση της πραγματοποίησής του ανέκοψε η βάσκανος μοίρα, μετά την προδοσία από τον τυχαίραστο Έλληνα έμπορο της Τεργέστης, αφού ωστόσο είχε πάρει διαβατήριο<sup>2</sup> από την Αυστριακή αστυνομία για την κάθοδό του στην Ελλάδα. Ο Ρήγας ήδη από το Βουκουρέστι είχε σχεδιάσει το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασης των σκλαβωμένων, όπως ενδεικτικά φαίνεται από όσα αναφέρει ο αυστριακός πρόξενος στο Βουκουρέστι Μερκέλιους στους προϊσταμένους του στη Βιέννη στις 4 Αυγούστου 1796, «*Σύμφωνα*

---

1. Ρήγα Βελεστινλή, *Απαντα τα έργα*, ψηφιακός δίσκος, (CD-ROM), επιμέλεια-εισαγωγή-ευρετήρια Δημ. Καραμπερόπουλου, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2007.

2. Ο Διοικητής της Τεργέστης, Βαρόνος Brigido, έγραφε στον υπουργό Αστυνομίας της Βιέννης: «Μου κατηγγέλη μυστικά ότι κάποιος Ρήγας Βελεστινλής, ο οποίος χθες έφθασε εδώ με διαβατήριον της αρμοδίας αυτοκρατορικής αρχής, έφερε μαζί του ύποπτα βιβλία, αποβλέποντα εις την παρασκευήν επαναστάσεως εις την Ανατολήν», Κων. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1930, φωτομηχανική επανέκδοση με την προσθήκη ευρετηρίου, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1997, σελ. 3.

με αξιόπιστες πληροφορίες ένας γραμματέας, ονόματι Ρήγας, αναχώρησε από εδώ στις αρχές αυτής της εβδομάδας για να μεταβεί μέσω του Κόκκινου Πύργου στη Βιέννη, με σκοπό να τυπώσει εκεί έναν ελληνικό χάρτη»<sup>3</sup>.

\*\*\*

Μετά την πτώση της Κωνσταντινουπόλεως, το 1453, η κυριαρχία του σουλτάνου εξαπλωνόταν στον ελληνικό χώρο καταλαμβάνοντας την μία μετά την άλλη περιοχή, και τέλος η κυριαρχία του παγιώθηκε με την κατάληψη και της Κρήτης το 1669. Στη συνέχεια, μετά την απόκρουση των οθωμανικών στρατευμάτων (1683-1697) έξω από τα τείχη της Βιέννης, τα βόρεια σύνορα της οθωμανικής αυτοκρατορίας καθορίζονται στην Τρανσυλβανία με τη συνθήκη του Κάρλοβιτς, πόλη της Σερβίας, τριάντα χρόνια αργότερα, το 1699, όπου μέγας Διερμηνέας ήταν ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος ο εξ Απορρήτων<sup>4</sup>.

Γενιές και γενιές πέρασαν στην κατάσταση της σκλαβιάς και με το όνειρο της λευτεριάς. Κι όλα τούτα τα χρόνια οι σκλαβωμένοι ραγιάδες προσέτρεχαν στον Πάπα και στις αυλές των χριστιανικών δυνάμεων ανατολής και δύσης, ικετεύοντας τους να αποστείλουν στρατιωτική βοήθεια για την αποτίναξη του αλλόθρησκου δυνάστη τους<sup>5</sup>. Του πνεύματος αυτού χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί τα όσα σχετικά γράφει ο Βενετός Διοικητής της Λευκάδας στον Δόγη της Βενετίας στις 5 Φεβρουαρίου του 1687, «*Δείγματα υποταγής μου έφεραν οι δημογέροντες των χωριών εκείνων όχι μόνον της περιοχής Αγράφων και Τρικάλων, αλλά και από την Λάρισαν και από τα Φάρσαλα έρχονται και προσφέρονται αυθορμήτως και δηλώνουν υποταγήν και υπόσχονται να συνει-*

3. Ντούσαν Πάντελιτς, *Η εκτέλεση του Ρήγα*, μετάφραση από τα Σερβοκροατικά Πασχαλίνα Σπυρούδη, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερόν-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2000, σελ. 105.

4. Η διδακτορική διατριβή του Αλεξάνδρου Μαυροκορδάτου του εξ Απορρήτων, Μπολώνια 1664, μεταφράστηκε από τα λατινικά από τον Στάθη Παπαπολυχρονίου και για πρώτη φορά εκδόθηκε στα ελληνικά με τίτλο *Αναπνευστικόν όργανον της κυκλοφορίας του αίματος* με την επιμέλεια, ευρετήριο και σχόλια Δημ. Καραμπερόπουλου, Βιβλιοθήκη Ιστορίας της Ιατρικής αρ. 4, εκδόσεις Αθ. Σταμούλης, Αθήνα 2010.

5. Για τις προσπάθειες αυτές των σκλαβωμένων μπορεί κανείς να δει ιδιαίτερα στο βιβλίο, Κων. Σάθα, *Η Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα. Ιστορικών δοκίμιον περί των προς αποτίναξιν του οθωμανικού ζυγού επαναστάσεων του Ελληνικού έθνους (1453-1821)*, Αθήνα 1869, επανατύπωση Βιβλιοπωλείου Διονυσίου Νότη Καραβία, Αθήνα 1990.

σφέρουν ετησίως διάφορα ποσά δια την συντήρησιν του στρατού και στόλου, ελπίζοντες ν' απαλλαγούν από την τυραννίαν των απίστων»<sup>6</sup>.

Σε αυτήν την νοοτροπία και πρακτική των σκλαβωμένων τομή αποτελεί το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασης του Ρήγα Βελεστινλή για την αποτίναξη της τυραννίας και την απόκτηση της ελευθερίας, πρακτική που δικαιώθηκε μετά εικοσιτέσσερα χρόνια με την Επανάσταση του 1821.

Ο Ρήγας γεννήθηκε το 1757 από ντόπιους γονείς στο Βελεστίνο Μαγνησίας. Το βαπτιστικό του όνομα ήταν «Ρήγας», και ως επώνυμο ο ίδιος χρησιμοποίησε το «Βελεστινλής», από το όνομα της γενέτειράς του, του Βελεστίνου. Το γεγονός ότι στο Βελεστίνο βρίσκονται τα ερείπια της αρχαίας πόλεως των Φερών, οι μεταγενέστεροι συγγραφείς, Κων. Κούμας και Χριστ. Περραιβός, του δώσανε το επώνυμο «Φεραίος», ενώ ο ίδιος ουδέποτε χρησιμοποίησε αυτό το όνομα. Και στην ιδιαίτερη μελέτη μας<sup>7</sup> αποκαταστήσαμε το όνομα του Ρήγα, διορθώνοντας και τα Σχολικά βιβλία Ιστορίας, τα οποία ανέγραφαν το ανιστόρητο, πως τάχα το πραγματικό του όνομα ήταν «Αντώνιος Κυριαζής»<sup>8</sup>.

Στη διαμόρφωση της επαναστατικής σκέψης του Ρήγα και τη σύλληψη του συγκεκριμένου στρατηγικού του σχεδίου σημαντικό ρόλο θα διαδραμάτισαν: α) τα βιώματά του, β) οι μελέτες του και γ) τα ιστορικά γεγονότα της εποχής του.

Από τη ζωή στη γενέτειρά του, ο Ρήγας είχε έντονα χαραγμένες τις φρικτές εικόνες της σκλαβιάς. Οι ραγιάδες ήταν στη διάθεση των εκπροσώπων της απολυταρχικής εξουσίας του σουλτάνου, όπως χαρακτηριστικά ο ίδιος σημειώνει στο *Νέο Ανάχαρσι*<sup>9</sup>, όπου διεκτραγωδεί την τραγική κατάσταση των χριστιανών κατοίκων του Βελεστίνου. Η μαρτυρία του Ρήγα, για την σκληρή συμπεριφορά

---

6. Μνημονεύεται από τον Απ. Βακαλόπουλο, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τόμ. Δ', *Τουρκοκρατία 1669-1812*, Θεσσαλονίκη 1973, σελ. 22, και το έχει δημοσιεύσει ο Κων. Μέριτζιος, «Συμπλήρωμα εις την Ηπειρωτική Χρονογραφία», *Ηπειρωτική Εστία*, 6 (1957), σελ. 489.

7. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Όνομα και καταγωγή του Ρήγα Βελεστινλή*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1997, (β' έκδ. 2000).

8. Και επί πλέον στο βιβλίο Ιστορίας της ΣΤ' Δημοτικού του 2013 αναγράφεται το όνομά του πλέον όπως υπέγραφε, «Ρήγας Βελεστινλής», άλλο ένα αποτέλεσμα της δραστηριότητας των Διεθνών Συνεδρίων μας για τον Ρήγα.

9. Ρήγα Βελεστινλή, *Νέος Ανάχαρσις*, Βιέννη 1797, φωτομηχανική επανέκδοση (επιμέλεια-εισαγωγή-ευρετήριο Δημ. Καραμπερόπουλου) από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2006, σελ. 133.

των Οθωμανών της γενέτειράς του, του Βελεστίνου, επιβεβαιώνεται και από τους περιηγητές<sup>10</sup> και από τον σύντροφό του Χριστόφορο Περραιβό<sup>11</sup>.

Επί πλέον όμως στη γενέτειρά του και γενικότερα στη Θεσσαλία είχε την ευκαιρία να δει, να αισθανθεί, να ψηλαφίσει το μεγαλείο και την αρχαία δόξα του τόπου του και της σκλαβωμένης Ελλάδος γενικότερα. Στην Επιπεδογραφία του Βελεστίνου<sup>12</sup>, που είναι δικό του έργο, μνημονεύει λείψανα των αρχαίων Φερών, τρόπαιον εις τον γυναικωνίτη του ναού του Αγίου Αθανασίου, ερύπιον ναού, ωρολόγι του ηλίου αρχαιότατο, γεφύρι όπου και μάρμαρο μέγα με επιγραφή. Επίσης, στον *Νέο Ανάχαρσι*<sup>13</sup> μνημονεύει τις αρχαιότητες των Αμφωνών, της Ιωλκού, το Άντρο του Κενταύρου Χείρωνος στο Πήλιο, δημοσιεύει μια είδηση για μία μεγάλη μαρμάρινη επιγραφή και αναγγέλλει στον επιστημονικό κόσμο της Ευρώπης τον τάφο του Ιπποκράτους στη Λάρισα.

Εκτός από τα βιώματα αυτά της σκληρής σκλαβιάς στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του Ρήγα έπαιξαν ρόλο και οι μελέτες του. Από νωρίς μελετούσε αρχαίους Έλληνες συγγραφείς, αρχαίους γεωγράφους, Όμηρο όπως διαπιστώνεται στον *Νέο Ανάχαρσι*, που διορθώνει τον Γάλλο συγγραφέα για τη λαθεμένη παραπομπή του για τη Δωδώνη<sup>14</sup>. Παράλληλα όμως ο Ρήγας μελετούσε και τους συγγραφείς του Γαλλικού Διαφωτισμού. Ήδη, από την ηλικία των 33 ετών ασχολούνταν με τα πολιτικοκοινωνικά θέματα, όπως δείχνει το γεγονός ότι μετέφραζε το βιβλίο του Μοντεσκιέ, *Πνεύμα των νόμων*, και χαρακτηριστικά σημειώνει στην τελευταία σελίδα του βιβλίου *Φυσικής απάνθισμα*, Βιέννη 1790.

Σε αυτό το βιβλίο, επίσης, μας δίνει πληροφορίες για τις μελέτες του. Στον πρόλογο έχει δύο κομμάτια στα γαλλικά, που τα μεταφράζει στα ελληνικά και

10. Ενδεικτικά βλ. W. M. Leake, *Travels in North Greece 1801, 1805 and 1806*, Λονδίνο 1835, τόμ. IV, σελ. 437-438.

11. Βλ. Χριστ. Περραιβού, *Σύντομος βιογραφία του αοιδήμου Ρήγα Φεραίου του Θετταλού*, εν Αθήναις 1860, επανέκδ. 1973, υποσημ. σελ. 7, «Οσάκις συνέπιπτε λόγος περί τυραννίας των εν Θεσσαλία Οθωμανών, ο Ρήγας απέδιδε τα πρωτεία της βαρβαρότητας και αγριότητας εις τους κατοίκους της πατρίδος του Βελεστίνου».

12. Ευάγ. Κακαβογιάννη, «Η “Επιπεδογραφία της Φεράς” του Ρήγα Βελεστινλή από άποψη αρχαιολογική», *Υπέρις*, τόμ. 1, *Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνου-Ρήγας» (Βελεστίνου 1986)*, Αθήνα 1990, σελ. 423-448.

13. Ρήγα Βελεστινλή, *Νέος Ανάχαρσις*, Βιέννη 1797, φωτομηχανική επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτη Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, επιμέλεια-εισαγωγή-ευρετήριο Δημ. Καραμπερόπουλου, Αθήνα 2006, σελ. 141-143 και [362].

14. Ρήγα Βελεστινλή, *Νέος Ανάχαρσις*, ό.π., σελ. 162-163.

είναι από τον *Αιμίλιο* του Ρουσσώ, όπως έχει δείξει ο Λέανδρος Βρανούσης<sup>15</sup>. Επίσης, στο κεφάλαιο «Περί παλιρροιών»<sup>16</sup>, αναφέρει ότι διάβαζε τα έργα του Βολταίρου (Voltaire, 1694-1778), και επισημαίνει ένα λάθος του, όταν υποστήριζε πως στη Μεσόγειο Θάλασσα δεν υπάρχουν παλίρροιες. Μάλιστα, ο Ρήγας ελέγχει την άποψη του Βολταίρου, ενέργεια η οποία δείχνει τη δυναμική και το ανεξάρτητο του πνεύματός του, «*Πλην συγχωρητέος, επειδή πάντοτε επισφαλείς αι επίνοιαι και των πλέον σοφών ανθρώπων*»<sup>17</sup>. Επί πλέον, μελετούσε τη Γαλλική *Εγκυκλοπαιδεία* των Diderot και D'Alembert και λήμματά της τα μεταφράζει, όπως έχουμε δείξει στις μελέτες μας<sup>18</sup> και τα μεταφέρει στο *Φυσικής απάνθισμα*.

Εκτός από τα βιώματα και τις μελέτες του, σημαντικά γεγονότα της εποχής του συνέβαλαν στο να διαμορφώσει το συγκεκριμένο στρατηγικό σχέδιο, όπως «*Τα Ορλωφικά*», (1770), δηλ. οι επαναστατικές κινήσεις των σκλαβωμένων Ελλήνων κατά των Οθωμανών μετά την παρακίνηση του ναυάρχου Αλεξίου Ορλώφ (1737-1809), οι οποίες όμως πνίγηκαν στο αίμα λόγω της μη παροχής της υποσχόμενης βοήθειας εκ μέρους των Ρώσων, κατά τον πρώτο Ρώσο-τουρκικό πόλεμο (1768-1774)]. Τη συνθήκη Καϊναρτζή αναγράφει ο Ρήγας στη *Χάρτα* του<sup>19</sup>. Ένα δεύτερο σημαντικό γεγονός ήταν ο πόλεμος μεταξύ Αυστρίας, Ρωσίας και Οθωμανικής Πύλης αντίστοιχα, ο πόλεμος των «*τριών Ιμπεριών*» (1787-1792), όπως τον αποκαλεί ο Ρήγας στην αφιέρωση του βιβλίου του *Φυσικής Απάνθισμα*, που κατέληξε στις μεταξύ τους συμφωνίες του Συστόβ (1791) και Ιασίου (1792), διαψεύδοντας κατ' αυτόν τον τρόπο τις ελπίδες των σκλαβωμένων για βοήθεια από τα χριστιανικά κράτη. Και ένα τρίτο μεγάλο ιστορικό γεγονός, που βίωσε ο Ρήγας, ήταν εκείνο της νέας πολιτειακής κατάστασης με την Γαλλική Επανάσταση (1789) με την κατάργηση

15. Λέανδρου Βρανούση, *Ρήγας*, Αθήνα [1954], σελ. 254.

16. Ρήγας Βελεστινλή, *Φυσικής απάνθισμα...*, ό.π., σελ. 64.

17. Πράγματι ο Βολταίρος υποστήριζε ότι δεν υπάρχουν παλίρροιες στη Μεσόγειο θάλασσα, όπως για παράδειγμα γράφει σχετικά στο έργο του *Elemens de la philoshophie de Newton*, 1738 (III partie, ch.13), «...ils oublient que la Méditerranée ne croupit point, quoiqu'elle n'ait point de marée». Σύμφωνα με την ενημέρωση από το Ίδρυμα Βολταίρου του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης, στο οποίο εκφράζονται ευχαριστίες για την άμεση ανταπόκριση, το κείμενο βρίσκεται στα Απαντα του Βολταίρου, OCV, vol. 15, p. 511.

18. Δημ. Καραμπερόπουλου, «*Η Γαλλική "Encyclopédie" ένα πρότυπο του έργου του Ρήγα "Φυσικής Απάνθισμα"*», *Ο Ερασιστής*, τόμ. 21 (1997), σελ. 95-128, και σε ανάτυπο Αθήνα 2000.

19. Βλ. *Χάρτα της Ελλάδος*, φύλλο 12, στη Βουλγαρία.

της κληρονομικής εξουσίας καθώς και τις επιτυχίες στη συνέχεια πολεμικές δραστηριότητες του δημοκρατικού γαλλικού στρατού.

\*\*\*

Το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασης του Ρήγα διαπιστώνεται, τεκμαίρεται αν μελετήσουμε όλο το συγγραφικό του έργο, αν μελετήσουμε τα έγγραφα τα σχετικά με την σύλληψη, ανάκριση, φυλάκιση και θανάτωσή του. Διακρίνεται σε τρία μέρη:

Α'. Στην προετοιμασία της σχεδιαζόμενης επανάστασης των σκλαβωμένων με την ενίσχυση του ηθικού τους με τον *Θούριο*, την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου και την ενδυνάμωση της ιστορικής τους συνείδησης και της σύνδεσής τους με τους αρχαίους προγόνους<sup>20</sup> με τα *Ολύμπια* και τον *Νέο Ανάχαρσι*.

Β'. Στη στρατιωτική δράση για την επιτυχία της επανάστασής του πρώτα με την έκδοση του στρατιωτικού εγχειριδίου περί πολεμικής τέχνης και δεύτερον με τον επιτελικό στρατιωτικό σχεδιασμό έναρξης και συνέχισης των στρατιωτικών επιχειρήσεων.

Γ'. Στο πολιτικό μέρος, σχετικά με τον τρόπο διοίκησης μετά την επικράτηση της επανάστασής του, που περιλάμβανε την έκδοση της *Νέας Πολιτικής Διοίκησης* και την παράλληλη έκδοση αντίστοιχων χαρτών του Βαλκανικού χώρου, οι οποίοι θα αποτελούσαν τους πολιτικούς χάρτες της σχεδιαζόμενης δημοκρατικής του πολιτείας.

## Α'. ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ

Ο Ρήγας, ως πραγματικός επαναστάτης, στόχευε πρώτα να ανυψώσει το ηθικό των σκλαβωμένων, να τους δημιουργήσει την επαναστατική διάθεση και πνοή, απαραίτητα στοιχεία για να προετοιμαστούν, να πάρουν τα όπλα για τον ξεσηκωμό. Γνώριζε ότι βασικό στοιχείο της πολεμικής τέχνης αποτελεί το ηθικό των στρατιωτών. Για το σκοπό του αυτό χρησιμοποίησε δύο

---

20. «Η ακριβής γνώσις της καταστάσεως των προγόνων μας είναι έν από τα αποτελεσματικώτερα μέσα προς τον φωτισμόν μας και την καλλιτέρευσιν της καταστάσεως μας», γράφει στον *Ερμή το Λόγιο*, 15 Απριλίου 1817, ο λόγιος ιατρός Στέφανος Κανέλλος, ο οποίος μάλιστα το 1820 συνέθεσε, εμπνευσμένος από τον Ρήγα, τον Θούριο «Τι καρτερείτε, φίλοι κι αδελφοί». Για τον Στ. Κανέλλο ενδεικτικά βλ. Νικόλαος Κ. Βλάχος, *Στέφανος Κανέλλος (1792-1824)*, Κείμενα και Μελέται Νεοελληνικής Φιλολογίας, αρ. 98, Αθήναι 1975.



βασικά στοιχεία της επικοινωνίας, την εικόνα με τα έντυπα και τον ήχο με τη μουσική του *Θουρίου*.

Ο Ρήγας χρησιμοποιεί κατάλληλο εποπτικό υλικό, με σκοπό να επηρεάσει, να μετατρέψει τη συμπεριφορά των σκλαβωμένων, να τους ανυψώσει το ηθικό, να ενισχύσει την ιστορική τους συνείδηση. Κατά τη σημαντική επαναστατική του χρονιά το 1797 ο Ρήγας εκδίδει τα *Ολύμπια*<sup>21</sup> και στο προλογικό σημείωμά του μνημονεύει τα αγωνίσματα των Ολυμπιακών αγώνων της αρχαιότητας παρατηρώντας ότι και στις μέρες του πολλά ολυμπιακά αγωνίσματα διατηρούνται στην Θεσσαλία και σ' όλη την Ελλάδα, θέλοντας έτσι να υπενθυμίσει την ιστορική συνέχεια των Ελλήνων. Επίσης εκδίδει τον *Νέο Ανάχαρσι* με πολλές πολιτικοκοινωνικές παρατηρήσεις, θέλοντας να δείξει την αρχαία δόξα και κληρονομιά. Με τον τρόπο αυτό προσπαθεί να συνδέσει τον αρχαίο με τον σύγχρονο Ελληνισμό, τονίζοντας την διαχρονικότητα του και ενισχύοντας την ιστορική μνήμη των σκλαβωμένων. Γι' αυτό εξάλλου δίπλα στα αρχαία τοπωνύμια βάζει τα αντίστοιχα σύγχρονα τοπωνύμια, Φερές-Βελεστίνο, Αίγιο-Βοστίτζα, Λευκάς-Αγία Μαύρα κ.ο.κ.

**Εικόνα Μ. Αλεξάνδρου.** Επί πλέον, σε μια εποχή, το 1797, κατά την οποία ο Ναπολέων Βοναπάρτης εκθιαζόταν ως ελευθερωτής των λαών και τα στρατεύματά του βρισκόταν δίπλα στην ηπειρωτική Ελλάδα, στα Ιόνια νησιά, και αρκετοί Έλληνες (ο Κοραΐς, Περραιβός, Μαρτελάος κ.ά) του έπλεκαν ύμνους, ο Ρήγας Βελεστινλής δεν υμνεί τον Ναπολέοντα, δεν γράφει υπέρ του ούτε μια λέξη, ούτε ένα στίχο. Αντίθετα, τη χρονιά εκείνη που ο Ναπολέων βρισκόταν στην Ιταλία και είχε καταλύσει τη Βενετική εξουσία, ο Ρήγας προσφέρει στους σκλαβωμένους, στους ραγιάδες για σύμβολο, για πρότυπο αγωνιστικότητας και αποφασιστικότητας τον Μέγα Αλέξανδρο. Τυπώνει την εικόνα του, που περιβάλλεται από τους τέσσερις στρατηγούς του, τον Αντίγονο, τον Κάσσανδρο, τον Πτολεμαίο και τον Σέλευκο, και τις παραστάσεις με την θριαμβευτική είσοδο του Μ. Αλεξάνδρου στην Βαβυλώνα, την φυγή των Περσών στη μάχη του Γρανικού ποταμού, την οικογένεια του Δαρείου να

---

21. Το έργο αυτό οριστικά πλέον αποδίδεται στον Ρήγα και όχι σε κάποιο φίλο του, όπως έχει μέχρι πρόσφατα υποστηριχθεί. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Ο Ρήγας μεταφραστής των Ολυμπίων του Μεταστάσιο*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2001.

προσκυνά τα πόδια του Μεγάλου Αλεξάνδρου<sup>22</sup>. Γι' αυτό εξ άλλου και στον *Ύμνο Πατριωτικό* του ο Ρήγας αναφωνεί στην 33 στροφή:

*«Αλέξανδρε τώρα να βγής  
από τον τάφον και να ιδής  
των Μακεδόνων πάλιν  
ανδρείαν την μεγάλην  
πώς τους εχθρούς νικούνε  
με χαρά στη φωτιά».*

**Θούριος.** Ο Ρήγας Βελεστινλής στο στρατηγικό του σχέδιο χρησιμοποιεί και τον ήχο, την μουσική. Γνωρίζει τη δυναμική της για να εμψυχώσει τους σκλαβωμένους, να τους εμψυχήσει την επαναστατική πνοή για τον ξεσηκωμό. Συνθέτει τον *Θούριο*. Η λέξη “θούριος” σημαίνει ορμητικός, πολεμικός, μαινόμενος. Και ο Ρήγας την δανείζεται από τους αρχαίους συγγραφείς διότι δεν ήταν σε χρήση στην εποχή του. Έκτοτε εισάγεται στο νεοελληνικό λεξιλόγιο και γίνεται συνώνυμος με την επανάσταση. Ο *Θούριος* είναι με απλά λόγια γραμμένος, για να είναι κατανοητός στο λαό. Δεν χρειάζονται υποσημειώσεις και επεξηγήσεις, όπως άλλες αξιόλογες ποιητικές δημιουργίες της προεπαναστατικής εποχής. Με χαρακτηριστικές εικόνες διεκτραγωδεί στον *Θούριό* του την κατάσταση της σκλαβιάς και ωθεί τους σκλαβωμένους στον τιτάνο του πολέμου αγώνα:

*«Ως τότε παλληκάρια να ζούμεν στα στενά  
μονάχοι σαν λιοντάρια, στες ράχες, στα βουνά;  
Σπηλιές να κατοικούμεν, να βλέπουμεν κλαδιά,  
να φεύγαμ' απ' τον κόσμο, για την πικρή σκλαβιά;  
Να χάνωμεν αδέρφια, Πατρίδα και γονείς,  
τους φίλους, τα παιδιά μας κι όλους τους συγγενείς;»*, (στιχ. 1-6)

Και στη συνέχεια αναφωνεί το απαράμιλλο, που είναι η εμπειρία των σαράντα χρόνων της ζωής του:

*«Κάλλιο 'ναι μιας ώρας ελεύθερη ζωή,  
παρά σαράντα χρόνοι σκλαβιά και φυλακή»*, (στίχ. 7-8).

22. Βλ. *Ο Μέγας Αλέξανδρος του Ρήγα Βελεστινλή*, Βιέννη 1797, επιμέλεια-σχόλια Δημ. Καραμπερόπουλου, επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2006.

Ωστόσο, ο Ρήγας στον *Θούριό* του αναιρεί την επικρατούσα τότε άποψη της ελληνικής διανοήσης και ιδιαίτερα των Φαναριωτών πως υπηρετώντας το σουλτάνο θα γίνει άλωση της εξουσίας από τους Έλληνες. Γι' αυτό και διακηρύσσει:

*«Τι σ' ωφελεί αν ζήσης και είσαι στη σκλαβιά;  
Στοχάσου πως σε ψένουν καθ' ώραν στη φωτιά.  
Βεζύρης, Δραγουμάνος, Αφέντης κι αν σταθής,  
ο Τύραννος αδίκως σε κάμεις να χαθής»,* (στίχ. 9-12).

Και ο Ρήγας φέρνει αδιάψευστα παραδείγματα Ελλήνων Ηγεμόνων και Αρχόντων που υπηρέτησαν τον σουλτάνο, για την κατανόηση της άποψής του, που είναι, όπως επισημαίνει, καθρέπτης για να δουν την πραγματικότητα:

*«Ο Σούτζος κι ο Μουρούζης, Πετράκης, Σκαναβής,  
Γκίκας και Μαυρογένης, καθρέπτης είν' να ιδής.  
Ανδρείοι καπετάνοι, παπάδες, λαϊκοί,  
σκοτώθηκαν κι αγάδες με άδικον σπαθί»,* (στίχ. 15-18).

Ο Ρήγας γνώριζε καλά πως επανάσταση ενάντια στην τυραννία του σουλτάνου δε γίνεται με στιχουργήματα. Μόνο με παιάνες, με επαναστατικά ορμητικά τραγούδια επιτυγχάνεται το ξεσήκωμα του λαού. Πράγματι, όσοι ραγιάδες έκτοτε άκουγαν του Ρήγα τον *Θούριο* νοιώθανε ν' αλλάζει για αγώνα και θυσία η ψυχή τους. Ο Κολοκοτρώνης, ο Γέρος του Μωριά, χαρακτηριστικά ομολογεί: *«Εφύλαξα πίστιν εις την παραγγελίαν του Ρήγα, και ο Θεός με αξίωσεν και εκρέμασα φούντα εις το Γένος μου, ως στρατιώτης του. Χρυσή φούντα δεν εστόλισε ποτέ το σπαθί μου, όταν έπαιρνα δούλευσιν εις ζένα κράτη»,* ακολουθώντας ο Κολοκοτρώνης κατά γράμμα τη διακήρυξη του Ρήγα στον *Θούριο*,

*«Κάλλιο για την πατρίδα κανένας να χαθή  
ή να κρεμάση φούντα για ζένον στο σπαθί»,* (στίχ. 57-58).

Για να μαθαίνεται εύκολα ο *Θούριος* και γρήγορα να διαδίδεται, ο Ρήγας δεν καταγράφει τη μουσική σημειολογία, τις νότες του *Θουρίου*. Σημειώνει μονάχα ότι θα τραγουδιέται στον σκοπό ενός πολύ γνωστού και πλατιά δεδομένου τραγουδιού της εποχής του, στο «Μια προσταγή μεγάλη», που αναφέρεται στα κατορθώματα του Λάμπρου Κατσώνη, του οποίου οι αγώνες

είχαν αναπτερώσει τις ελπίδες των Ελλήνων για την πολυπόθητη λευτεριά. Κατ' αυτόν τον τρόπο ο *Θούριος* διαδόθηκε σε όλον τον Ελληνικό χώρο<sup>23</sup>.

Ο Ρήγας και τον ψυχολογικό παράγοντα χρησιμοποιεί για να πετύχει τους σκοπούς του. Κάνει χρήση του Όρκου, που τον ακολουθούν μετέπειτα οι Φιλικοί και οι αγωνιστές του 1821. Βάζει τους σκλαβωμένους να ορκισθούν στην απόφασή τους για επανάσταση, με βαρύ τίμημα στην αθέτηση του όρκου τους:

*«Κι αν παραβώ τον όρκον, ν' αστράψ' ο Ουρανός  
και να με κατακάψη να γένω σαν καπνός»,* (στίχ. 39-40).

Επίσης έπρεπε να καταρρίψει ως μύθο την διάχυτη πεποίθηση ότι τα οθωμανικά στρατεύματα ήταν ανίκητα, γι' αυτό και φέρνει το συγκεκριμένο παράδειγμα των «Γκιρτζιαλήδων», λαό που επαναστάτησε στην περιοχή της Θράκης. Βροντοφωνεί στον *Θούριό* του πως ο Σουλτάνος δεν είναι τόσο δυνατός, όσο οι σκλαβωμένοι νομίζουν. Ο Ρήγας χρησιμοποιεί τον αριθμό «τριακόσιοι» για παραπέμψει συνειρμικά στην ανδρεία των τριακοσίων του Λεωνίδα.

*«Ποτέ μην στοχασθήτε πως είναι δυνατός  
καρδιοχτυπά και τρέμει σαν λαγός κι αυτός  
τριακόσιοι Γκιρτζιαλήδες τον έκαμαν να διή  
πως δεν μπορεί με τόπια, μπροστά τους να εβγή»,* (στίχ. 111-114).

Ο Ρήγας ήταν ακόμη και πολύ μεθοδικός στο στρατηγικό του σχέδιο. Προσπαθεί να ενώσει όλους τους σκλαβωμένους λαούς, που βρίσκονταν κάτω από την Οθωμανική τυραννία, στον αγώνα της επαναστάσεώς του. Η δύναμη εν τη ενώσει. Γι' αυτό απευθύνει προσκλητήριο σε όλους τους λαούς του Βαλκανικού χώρου και αναφωνεί:

*«Βουλγάροι κι Αρβανίτες, Αρμένιοι και Ρωμιοί,  
αράπηδες και άσπροι, με μιά κοινή ορμή,  
για την Ελευθερίαν να ζώσωμεν σπαθί,  
πως είμασθ' αντρειωμένοι, παντού να ζακουσθή»,* (στίχ. 45-48).

23. Βλ. την έκδοση με τις πέντε παραδοσιακές μουσικές παραλλαγές του *Θουρίου* σε ψηφιακό δίσκο της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1997, όπου καταχωρίζεται και η σχετική μελέτη «Η μουσική του *Θουρίου* και τα άσματα της εκδόσεως» του καθηγητού της βυζαντινής και παραδοσιακής μουσικής π. Χρίστου Κυριακοπούλου, σελ. 11-21.

Παράλληλα, στα *Δίκαια του Ανθρώπου* στο άρθρο 34, ο Ρήγας προσθέτει και το συγκεκριμένο παράδειγμα, «*Ο Βούλγαρος πρέπει να κινήται, όταν πάσχη ο Έλληνας. Και τούτος πάλιν δι' εκείνον. Και αμφότεροι δια τον Αλβανόν και Βλάχον*».

Επί πλέον, ο Ρήγας στον *Θούριό* του τονίζει και των προγόνων<sup>24</sup> την ανδρεία για την ελευθερία, προβάλλοντάς τους ως παράδειγμα, με σκοπό οι επαναστατημένοι ραγιάδες να τους μιμηθούν:

*«Πώς οι προπάτορές μας ωρμούσαν σαν θεριά  
για την ελευθερίαν πηδούσαν στη φωτιά.  
Έτζι κ' ημείς, αδέλφια, ν' αρπάζωμεν για μιά  
τ' άρματα, και να βγούμεν απ' την πικρή σκλαβιά»*, (στίχ. 116-120).

Ο *Θούριος* είχε μεγάλη διάδοση στον Βαλκανικό χώρο. Κυκλοφορήθηκε σε χειρόγραφο κυρίως μορφή, διότι λίγα αντίτυπα από την έκδοση του Ρήγα σώθηκαν μετά την προδοσία του. Ο Γάλλος φιλέλληνας Φωριέλ<sup>25</sup> στα χρόνια του Αγώνα, το 1825, κυκλοφόρησε στο Παρίσι το βιβλίο του με τα ελληνικά δημοτικά τραγούδια. Σ' αυτά εντάσσει και τον *Θούριο*, αν και δεν είναι δημοτικό τραγούδι, απόδειξη της πλατιάς διάδοσής του, που είχε γίνει κτήμα του λαού. Επί πλέον, μνημονεύει και την επίδρασή που ασκούσε ο *Θούριος* στο λαό. Ακόμη, ο Αλέξανδρος Υψηλάντης<sup>26</sup> (1792-1828) με τους επαναστάτες του τραγουδώντας τον *Θούριο* ξεκίνησαν την επανάστασή τους το 1821. Ο φλογερός *Θούριος* του Ρήγα, σύμφωνα με τις μαρτυρίες του Ι. Φιλήμονα, είχε γίνει το αγαπημένο άσμα του. Παρόμοια, ο Άνθμος Γαζής<sup>27</sup> στη διακήρυξή του προς τον λαό της Θεσσαλομαγνησίας, το 1821, παραθέτει στίχους από τον *Θούριο*, τονίζοντας επί πλέον πως θα πρέπει σύμφωνα με τις «*Διδαχές*» του Ρήγα, δηλ. το Σύνταγμά του, να συγκροτηθεί το κράτος μετά την Επανάσταση.

24. «Αυτή η επωδός, δηλαδή οι Έλληνες στην κρίσιμη αυτή περίπτωση οφείλουν να φανούν αντάξιοι των προγόνων τους, απαντάται και σε επιστολές που έστειλε ο Αλέξανδρος Υψηλάντης από την Πετρούπολη στους Έλληνες», Γρηγόρι Αρς, *Η Φιλική Εταιρεία στη Ρωσία*, Βιβλιοθήκη Κέντρου Ελληνορωσικών Ιστορικών Ερευνών, εκδόσεις Παπασωτηρίου, Αθήνα 2011, σελ. 343.

25. Cl. Fauriel, *Chants populaires de la Grèce moderne*, Paris, 1825, τόμ. 2, σελ. 15 κ. εξ.

26. «Ο Θούριος ήτο το αγαπητότερον Άσμα του Αλ. Υψηλάντου. Εις ένα λόγον αι ποιήσεις του Ρήγα (Ο Θούριος και ο παιάν "Όλα τα έθνη πολεμούν") απετέλεσαν εις το πνεύμα των Ελλήνων το όνομα τούτου όνομα ενθουσιασμού», Ιω. Φιλήμων, *Δοκίμιον ιστορικών περί της Φιλικής Εταιρείας*, εν Ναυπλία 1834, επανέκδοση εκδόσεις Κουλτούρα, Αθήνα (χ.χ.), σελ. 99 και 101.

27. Γιάννης Κορδάτος, *Ιστορία της Επαρχίας Βόλου και Αγιάς*, Αθήνα 1960, σελ. 657.

Ο Γεώργιος Τερτσέτης, γραμματέας του Κολοκοτρώνη, χαρακτήρισε τον *Θούριο* ως «το ιερότερον άσμα της φυλής μας»<sup>28</sup>. Μάλιστα, τόνιζε ότι τα τραγούδια του Ρήγα «Ως σάλπιγγες εις την Ιεριχώ εγκρέμισαν τα τείχη της Τριπολιτσάς, ετίναξαν εις τον αέρα με τους αλλοφύλους τα φρούρια της Μονεμβασιάς, του Ναυπλίου, των Αθηνών και τα τρικάταρτα του εχθρού». Και με έμφαση ο Τερτσέτης συμπληρώνει, «Τα λογιωτατίστικα άσματα, δεν εγκρέμισαν ποτέ, δεν σαλεύουν ούτε την αράχνην του κοκόρου της καμινάδας». Ξεκάθαρα υποδηλώνει ότι μόνον ο επαναστατικός παιάνας, ο *Θούριος* του Ρήγα, θα μπορούσε να ξεσηκώσει τους σκλαβωμένους ραγιάδες για την επανάσταση, για το ιδανικό της ελευθερίας.

Ο Ρήγας με τον *Θούριό* του και τα επαναστατικά του κείμενα δίνει και ένα άλλο σημαντικό μήνυμα, ότι η αποτίναξη της τυραννίας και η απόκτηση της Ελευθερίας θα πρέπει να στηριχθεί στις ντόπιες δυνάμεις των σκλαβωμένων, τους οποίους προσκαλεί σε επανάσταση<sup>29</sup>. Στον *Θούριό* του, όπως και στα άλλα κείμενά του, δεν απευθύνει καμιά έκκληση για βοήθεια στις μεγάλες τότε δυνάμεις. Κάτι πρωτόγνωρο για τον Ελληνισμό, που μέχρι τότε οι σκλαβωμένοι Έλληνες για την απόκτηση της ελευθερίας τους προσέβλεπαν στις μεγάλες δυνάμεις της Ανατολής και της Δύσης<sup>30</sup>. Και λίγα χρόνια αργότερα, το 1821, οι εμψυχωμένοι από τον *Θούριο* επαναστάτες ραγιάδες τον Ρήγα ακολούθησαν.

## Β΄. ΤΟ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΠΟΤΙΝΑΞΗ ΤΗΣ ΣΚΛΑΒΙΑΣ

Γνώριζε καλά ο Ρήγας πως χωρίς τη στρατιωτική νίκη δεν θα αποκτιόταν η ελευθερία. Γι' αυτό στο στρατηγικό σχέδιο της επανάστασής του εκτός από την ενθάρρυνση και εμψύχωση των σκλαβωμένων, περιλάμβανε και την ένοπλη

28. Γεώργιος Τερτσέτης, (1800-1874), «Λόγος της 25 Μαρτίου 1857», στο *Άπαντα*, αναστήλωση Γ. Βαλέτας, έκδ. Γιοβάνη, Αθήνα 1967, τόμ. Α΄, σελ. 226.

29. «Αλλοίμονο εις εκείνον οπού δεν ημπορεί να διαφενδεύση μόνος του την ελευθερία του», επισημαίνουν χαρακτηριστικά οι συμπατριώτες του Ρήγα, Δημητριάδης, *Γεωγραφία Νεωτερική*, Βιέννη 1791, επανέκδοση με την επιμέλεια της Αικατερίνης Κουμαριανού, «Εστία», Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2006, σελ. 132.

30. Ενδεικτικά βλ. Μ. Μανούσακας, *Εκκλήσεις (1453-1535) των Ελλήνων λογίων της Αναγεννήσεως προς τους ηγεμόνες της Ευρώπης για την απελευθέρωση της Ελλάδος* (Λόγος εκφωνηθείς τη 25<sup>η</sup> Μαρτίου 1963 εις την μεγάλην αίθουσαν των τελετών), Αριστοτέλειον Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1965.

στρατιωτική επιχείρηση. Για να απαλλαγεί η Ελλάδα από τον Οθωμανικό ζυγό δεν αρκούσαν ούτε η «υπεροχή στις γνώσεις» των Ελλήνων, ούτε η «ηθική τελειοποίησή» τους, όπως υποστήριζαν οι μετριοπαθείς Έλληνες, ο Κοραΐς, ο Καποδίστριας και άλλοι, αλλά ο Ρήγας υποστήριζε πως ήταν απαραίτητος ο ένοπλος επαναστατικός αγώνας, άποψη που ακολούθησε αργότερα και ο Αλέξανδρος Υψηλάντης<sup>31</sup>.

Πολλές οδηγίες στρατιωτικού περιεχομένου ο Ρήγας καταχωρίζει στον *Θούριο*, στοιχείο που δείχνει την ικανότητα της συστηματικής οργάνωσης, και την αποτελεσματικότητα των ενεργειών του. Δίνει οδηγίες για τις χερσαίες και τις ναυτικές ελληνικές δυνάμεις. Συγκεκριμένα, ο Ρήγας γνώριζε ότι πολλοί Έλληνες βρίσκονταν σε ξένους στρατούς, ως απλοί στρατιώτες ή ως αξιωματικοί, όπως για παράδειγμα στο Βασίλειο της Νεαπόλεως υπήρχε σύνταγμα με πολλούς Έλληνες, καθώς και αρκετοί Έλληνες υπηρετούσαν στο ρωσικό στρατό. Γι' αυτό ο Ρήγας στον *Θούριο* τους προσκαλεί να έρθουν στην πατρίδα και να αγωνιστούν για την ελευθερία της, τονίζοντας το παράμιλλο πως είναι ενδοξότερο να πεθάνει κανείς για την πατρίδα του, από το να υπηρετεί τους ξένους.

*«Και όσοι του πολέμου την τέχνην αγροικούν,  
εδώ ας τρέξουν όλοι, Τυράννους να νικούν.  
Ως πότε' οφφικιάλος σε ξένους βασιλείς;  
Έλα να γένης στύλος δικής σου της φυλής.  
Κάλλιο για την πατρίδα κανένας να χαθή,  
ή να κρεμάση φούντα για ξένον στο σπαθί»,* (στίχ. 51-52, 55-58).

Παράλληλα, ο Ρήγας γνώριζε τη σημαντική ναυτική δύναμη των Ελλήνων, που λίγες δεκαετίες πιο πριν είχε αρχίσει ραγδαία να αναπτύσσεται. Γι' αυτό και απευθύνεται στους ναυτικούς και τους προσκαλεί να κτυπήσουν τον εχθρό.

*«Δελφίνια της θαλάσσης, αζδέρια των νησιών,  
σαν αστραπή χυθήτε, κτυπάτε τον εχθρόν.  
Της Κρήτης και της Νύδρας θαλασσινά πουλιά,  
καιρός είν' της Πατρίδος ν' ακούστε τη λαλιά»,* (στίχ. 77-80).

Γνώριζε ακόμη ο Ρήγας ότι ο σουλτάνος υποχρέωνε του σκλάβους Έλληνες των νησιών να στέλνουν τα παλληκάρια τους για ναύτες στην τούρκικη

31. Γκρ. Αρς, *Η Φιλική Εταιρεία στη Ρωσία, ό.π., σελ. 333.*

αρμάδα, στα πολεμικά καράβια. Γι' αυτό και ο Ρήγας βροντοφωνεί πως με τη κήρυξη της επανάστασής του όλοι αυτοί οι Έλληνες ναύτες, που υπηρετούν καταναγκαστικά στα καράβια του σουλτάνου, να επαναστατήσουν και να τα κάψουν.

«Κι όσ' είστε στην αρμάδα, σαν άζια παιδιά,  
οι Νόμοι σας προστάζουν να βάλετε φωτιά», (στίχ. 81-82).

Επίσης, ο Ρήγας προσκαλεί όλους τους Έλληνες, που εξ αιτίας της σκλαβιάς και της τυραννίας ξενιτεύτηκαν, να έρθουν για να πολεμήσουν στον μεγάλο αγώνα που θα αρχίσει.

«Όσ' απ' την Τυραννίαν πήγαν στην ξενιτιά,  
στον τόπον του καθέννας ας έλθη τώρα πιά», (στίχ. 49-50).

Ακόμη, ο Ρήγας ήταν ενήμερος για την άσχημη πολιτική κατάσταση της οθωμανικής αυτοκρατορίας καθώς και για τις διασπαστικές τάσεις πολλών πασάδων, που κατ' αυτόν τον τρόπο αποδυναμώνονταν η κεντρική εξουσία του σουλτάνου. Γι' αυτό στον *Θούριό* του (στίχ. 87-104) μνημονεύει τον πασά του Βιδινίου Πασβάντογλου και τους πασάδες της Γεωργίας, της Προύσας, του Χαλεπιού και της Αιγύπτου, καθώς και τον λαό στη Θράκη Γκιρτζιαλήδες (στίχ. 111-114), που εναντιώνονταν στον σουλτάνο.

Στην εφαρμογή της επαναστατικής του στρατηγικής, ο Ρήγας θεωρεί απαραίτητο στοιχείο την στρατιωτική εκπαίδευση των υπόδουλων, που θα πρέπει να γίνει σύμφωνα με τις ισχύουσες απόψεις της πολεμικής τέχνης, στην οποία όμως οι σκλαβωμένοι ήταν απαίδευτοι. Μόνο οι Μανιάτες, οι Σουλιώτες και οι κλεφταρματολοί ήταν εκπαιδευμένοι στον πόλεμο, στα άρματα. Γι' αυτό και ο Ρήγας μετέφρασε το εγχειρίδιο περί πολεμικής τέχνης του Αυστριακού στρατάρχη Andreas von Khevenhüller, 1683-1744, (*Maximes du guerre*)<sup>32</sup> και το τύπωσε με τον τίτλο *Στρατιωτικόν Εγκόλπιον* με σκοπό να χρησιμοποιηθεί για την στρατιωτική εκπαίδευση των Ελλήνων. Πράγματι, οι εμπειρίες από την έκρηξη της Επανάστασης του 1821 έδειξαν ότι τον πρώτο καιρό οι περισσότε-

32. Από τη Βιβλιοθήκη του Κογκρέσου έχουμε αντίγραφο της γαλλικής μετάφρασης, *Maximes du guerre*, 1771, την οποία πιθανότατα ο Ρήγας χρησιμοποίησε και έχει μεταφραστεί με σκοπό να εκδοθεί με σχετικό σχολιασμό.



ροι επαναστάτες ήταν άμαθοι στην τέχνη του πολέμου<sup>33</sup>. Φαίνεται ολοκάθαρα πόσο προνοητικός και ρεαλιστής ήταν ο Ρήγας με το στρατηγικό του σχέδιο.

Σκοπός του Ρήγα θα ήταν η δημιουργία τακτικού στρατού. Δεν έχει βρεθεί, δυστυχώς, μέχρι σήμερα αντίτυπο αυτής της μετάφρασης και έκδοσης γιατί κατασχέθηκαν όλα τα αντίτυπα από την Αυστριακή Αστυνομία αμέσως μετά την προδοσία. Και όσα ξέρουμε για το *Στρατιωτικό Εγκόλπιο*, τα γνωρίζουμε από τα ανακριτικά έγγραφα των Αιμ. Λεγράν και Κων. Αμάντου. Για το πόσο σημαντική ήταν αυτή η ενέργεια του Ρήγα, να μεταφράσει δηλαδή και να τυπώσει το βιβλίο με την σύγχρονη πολεμική τέχνη, διαπιστώνεται από όσα διατυπώνονται στην *Ελληνική Νομαρχία*<sup>34</sup>, μόλις οκτώ χρόνια μετά το μαρτύριο του Ρήγα, «...άμποτες κανένας φιλογενής να το κατορθώση, δια να μάθωσιν όλοι, πόσον η τέχνη του πολέμου είναι μεγάλη». Δεν γνώριζε ο συγγραφέας της ότι ο Ρήγας είχε μεταφράσει το Στρατιωτικό Εγκόλπιο, διότι κατασχέθηκε και καταστράφηκε μετά την προδοσία.

Για τη μεγάλη σημασία που ο Ρήγας έδινε στην «πολεμική τέχνη» διαπιστώνεται από όσα προσθέτει στο 5<sup>ο</sup> άρθρο του Συντάγματός του. Τονίζει ότι όποιος έμαθε ιδιαίτερα την «τακτικήν πολεμικήν» και επιστρέψει στην πατρίδα του, αυτός είναι «γεναίος πολίτης, αξιέπαινος κάτοικος και φίλτατος θνητός επί γης εις τους συμπολίτας του»<sup>35</sup>. Επίσης, στο Σύνταγμά του, άρθρο 109, καθιερώνει την στρατιωτική εκπαίδευση και των γυναικών και στο Παράρτημά του, κάνει αναφορά στη χρησιμοποίηση της ξιφολόγχης από τους στρατιώτες. Γνωρίζουμε ότι Έλληνες επαναστάτες το 1821 αντιμετώπισαν έντονα την έλλειψη της ξιφολόγχης. Σχετικά σημειώνει ο Απόστολος Βακαλόπουλος ότι ο αιγυπτιακός τακτικός στρατός είχε και το πλεονέκτημα της λόγχης, που την προσάρμοζαν στο όπλο και παραπέμπει εις του Φωτάκου τα *Απομνημονεύματα*, ο οποίος για μια μάχη έγραφε, «*Εν τω μεταξύ έπιασε βροχή...τα όπλα*

33. Οι μαρτυρίες είναι πολλές και συνοπτικά μνημονεύονται στο βιβλίο του Απ. Βακαλόπουλου, *Τα Ελληνικά Στρατεύματα του 1821. Οργάνωση, Ηγεσία, Τακτική, Ήθη, Ψυχολογία*, εκδόσεις Καραγιάννη, Θεσσαλονίκη 1970.

34. Ανωνύμου του Έλληνα, *Ελληνική Νομαρχία ήτοι λόγος περί ελευθερίας*, έκδ. Β', Εισαγωγή-Επιμέλεια Ν.Β. Τωμαδάκη, έκδοσις Βιβλιοπωλείου Ε.Γ. Βαγιονάκη, Αθήνα, 1948, σελ. 34.

35. Το τμήμα αυτό του 5<sup>ου</sup> άρθρου του Συντάγματος είναι του ίδιου του Ρήγα κείμενο, όπως μπορεί κανείς να δει στα κείμενα του Συντάγματος που έχουν τεθεί παράλληλα γαλλικά-ελληνικά. Βλ. Λ. Βρανούση, *Ρήγας, Άπαντα τα έργα*, Άπαντα Νεοελλήνων Κλασικών, Αθήνα 1968, τόμ. 2, σελ. 698-699. Απ. Δασκαλάκη, *Το Πολίτευμα του Ρήγα Βελεστινλή*, εκδόσεις Ε. Γ. Βαγιονάκη, Αθήνα 1976, σελ. 88-89. Πασχ. Κιτρομηλίδη, επιμ., *Ρήγα Βελεστινλή, Άπαντα τα Σωζόμενα*, τόμος Πέμπτος, Αθήνα 2000, σελ. 124.

των Ελλήνων εβράχισαν και έγιναν άχρηστα και τότε πλέον οι τακτικοί Τούρκοι στρατιώται έπεσαν με τας λόγχας επάνω των...»<sup>36</sup>. Ο Ρήγας είχε επισημάνει την σημασία της στην επιτυχία της μάχης.

Στο στρατηγικό του σχέδιο ο Ρήγας περιλάμβανε και το σχεδιασμό της έναρξης της επανάστασης. Αποκαλυπτικά είναι τα έγγραφα ανάκρισης του Ρήγα και των συντρόφων του<sup>37</sup>. Η επανάστασή του θα άρχιζε από την Πελοπόννησο, τις περιοχές της Μάνης όπου βρίσκονταν οι εμπειροπόλεμοι Μανιάτες. Μετά θα προχωρούσε να ελευθερώσει την υπόλοιπη Πελοπόννησο και με την παράλληλη στρατιωτική εκπαίδευση των υπόδουλων, θα προχωρούσε προς την Ήπειρο, όπου ανθούσε το άλλο μέρος του εμπειροπόλεμου ελληνικού πληθυσμού, οι Σουλιώτες. Από εκεί θα συνέχιζε, σα σε τόξο, να επαναστατήσει και να ελευθερώσει την υπόλοιπη Ελλάδα και τις άλλες Βαλκανικές περιοχές. Και πράγματι, η εξέγερση του 1821 άρχισε από την Πελοπόννησο, όπως ήθελε να ξεκινήσει να εφαρμόσει και ο Ρήγας στο σχέδιό του. Αντίθετα, απέτυχε, ως γνωστόν, η επανάσταση στις Παραδουνάβιες περιοχές, στις οποίες ωστόσο ο Ρήγας ζούσε και τις γνώριζε καλά. Αλλά, ως στρατιωτικός νους ήξερε πολύ καλά ότι δεν θα είχε επιτυχία η έναρξη της επανάστασης του από εκείνα τα μέρη, γι' αυτό και στράφηκε προς την Πελοπόννησο.

Επισημαίνουμε ότι ο Ρήγας στήριζε την επανάστασή του στις ντόπιες, γηγενείς δυνάμεις των σκλαβωμένων κι όχι στη βοήθεια των μεγάλων Δυνάμεων της εποχής του. Πουθενά στα έργα του, στον *Θούριο*, στο *Σύνταγμα*, ο Ρήγας δεν καταχωρίζει έκκληση στις ξένες δυνάμεις για βοήθεια. Γνώριζε ότι οι ξένες δυνάμεις ενδιαφέρονται για τα συμφέροντά τους κι' όχι για τα συμφέροντα των σκλαβωμένων.

### Γ) ΤΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΤΟΥ ΡΗΓΑ

Το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασης του Ρήγα δεν σταματούσε στην προετοιμασία και στην έκρηξη της επανάστασης, όπως συνήθως συμβαίνει στις εξεγέρσεις. Ο Ρήγας προχωρούσε και στην εδραίωσή της στις περιοχές που θα ελευθέρωνε από την Οθωμανική τυραννία, δημιουργώντας νέο πολιτειακό

36. Απ. Βακαλόπουλου, *Τα ελληνικά στρατεύματα του 1821...*, ό.π., σελ. 190.

37. Αιμ. Λεγράν, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή...*, ό.π., σελ. 11 και 71. Κων. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή...*, ό.π., σελ. 155 και 179.

καθεστώς. Έδινε μεγάλη σημασία στο τι θα γίνει αμέσως μετά τη στρατιωτική νίκη. Πίστευε ότι η αναρχία είναι μορφή τυραννίας, όπως το τονίζει και στο *Θούριό* του στίχ. 27, «κι αναρχία ομοιάζει τη σκλαβιά». Για τον Βαλκανικό χώρο, που θα ελευθερωνόταν, ετοίμασε το Σύνταγμα και τους αντίστοιχους χάρτες του χώρου αυτού, που ήταν πολιτικοί χάρτες με τις αντίστοιχες διαιρέσεις σε Επαρχίες και Τοπαρχίες. Γι' αυτό τονίζουμε ότι ο Ρήγας ήταν και πολιτικός νους.

**1) Το Σύνταγμα.** Πριν από την αναχώρηση του από τη Βιέννη για την Ελλάδα, ο Ρήγας μετέφρασε από τα Γαλλικά το Σύνταγμα του 1793, και το ονόμασε *Νέα Πολιτική Διοίκηση*<sup>38</sup>, για να κάνει έντονη την αντίθεση με την παλιά απολυταρχική διοίκηση του σουλτάνου. Περιέχει την *Επαναστατική Προκήρυξη, Τα Δίκαια του Ανθρώπου* και το Σύνταγμα. Σε μία εποχή σκλαβιάς και τυραννίας ο Ρήγας είχε την πρόνοια να συντάξει τον πρώτο Καταστατικό Πολιτειακό Χάρτη του Βαλκανικού χώρου. Με την *Επαναστατική Προκήρυξη*, της οποίας το μεγαλύτερο μέρος είναι κείμενο του Ρήγα<sup>39</sup>, θα διακήρυχνε σε όλα τα έθνη το δίκαιον της ένοπλης εξέγερσης κατά της τυραννικής εξουσίας του σουλτάνου. Δημιουργούσε κατ' αυτόν τον τρόπο το δίκαιον για τη νομιμότητα του επαναστατικού κινήματος, για να έχει την πολιτική αναγνώριση. Είναι μία πολύ σωστή πολιτική ενέργεια, μεθοδευμένη κίνηση για να υποστηρίξει τα δίκαια του αγώνα των σκλαβωμένων.

Στη *Νέα Πολιτική Διοίκηση* διακηρύσσονται η ισότητα των πολιτών έναντι των νόμων, η ατομική και εθνική ελευθερία, η ελευθερία έκφρασης των ιδεών, των θρησκευτικών πεποιθήσεων, των συγκεντρώσεων, η ελευθερία του τύπου, η ασφάλεια των πολιτών, το δικαίωμα της ιδιοκτησίας, η κατάργηση της δουλείας, η αντίσταση στη βία και αδικία κ.ά. Ο Ρήγας πρόσθεσε και πολλά δικά του κείμενα στο Γαλλικό Σύνταγμα του 1793<sup>40</sup>, το οποίο μετέφρασε και

---

38. Το πρωτότυπο έντυπο που ο Ρήγας εξέδωσε, δυστυχώς κατασχέθηκε και από τα λίγα αντίτυπα που είχαν διαφύγει την κατάσχεση μέχρι σήμερα δεν έχει εντοπιστεί κάποιο αντίτυπο. Έχουμε αντίγραφα και μετάφρασή του. Το χειρόγραφο που παρουσίασε ο Χιώτης το 1871, το χειρόγραφο Κυθήρων και του Βουκουρεστίου. Μεταφρασμένο είναι στα γερμανικά στα *Ανέκδοτα έγγραφα* του Κων. Αμάντου και στα ρωσικά μεταφράστηκε το 1798, το οποίο παρουσίασε ο καθηγητής G. L. Aps, βλ. Α. Βρανούση, *Η σημαία, το εθνόσημο και η σφραγίδα της "Ελληνικής Δημοκρατίας" του Ρήγα*, Αθήνα 1992, σελ. 351.

39. Βλ. το γαλλικό κείμενο και το αντίστοιχο ελληνικό του Ρήγα στις ακόλουθες εκδόσεις, Α. Βρανούση, *Ρήγας Βελεστινλής-Φεραίος*, Άπαντα Ελλήνων Κλασσικών, τόμ. 2, Αθήνα 1968, σελ. 681-683. Απ. Δασκαλάκη, *Το πολίτευμα του Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1976, σελ. 74-76.

40. Βλ. Α. Βρανούση, *ό.π.*, σελ. 681-735. Απ. Δασκαλάκη, *ό.π.*, σελ. 74-111. Π. Κιτρομηλίδη, *Ρήγα Βελεστινλή, Άπαντα τα Σωζόμενα*, τόμος Πέμπτος, Αθήνα 2000, σελ. 119-135.

είχε ως πρότυπο, τα οποία δείχνουν την πρωτοποριακή πολιτική σκέψη του. Ενδεικτικά μνημονεύονται η υποχρεωτική εκπαίδευση όχι μόνο των αγοριών αλλά και των κοριτσιών (*Δίκαια του Ανθρώπου*, άρθρο 22), διάταξη που για πρώτη φορά καταχωρίζεται σε Σύνταγμα, η στρατιωτική άσκηση των γυναικών, θεωρούμενος ίσως ως ο εισηγητής της ισότητας ανδρών και γυναικών στην εποχή του. Η προστασία των πολιτών από την τοκογλυφία, η υπεράσπιση της δημοκρατίας από εκείνους που την επιβουλεύονται (*Δίκαια του Ανθρώπου*, άρθρο 35)<sup>41</sup> κ.ά. Ακόμη, τονίζει ότι οι δημοκρατικοί πολίτες θα πρέπει να συμμετέχουν ενεργά στα κοινά και να υπερασπίζονται τους δημοκρατικούς θεσμούς, θεωρώντας την υποχρέωση αυτή «*το πλέον ιερόν από όλα τα δίκαιά του και το πλέον απαραίτητον από όλα τα χρέη του*», από όλες τις υποχρεώσεις τους προς την πατρίδα. Ο Ρήγας προσφέρει κατ' αυτόν τον τρόπο και ένα σημαντικό διαχρονικό μήνυμα, πού είναι επίκαιρο και στις μέρες μας.

Ο Ρήγας στη *Νέα Πολιτική Διοίκηση*, αναγνωρίζει το σεβασμό του κάθε ατόμου και της κάθε ομάδας στο οραματιζόμενο κράτος του. Όλοι οι συνυπόδουλοι λαοί «*χωρίς εξαίρεσιν θρησκείας και γλώσσης*» όπως τονίζει στο δεύτερο άρθρο του Συντάγματος, θα απαρτίσουν την αντιπροσωπευτική πολιτεία του. Ο Ρήγας αναγνωρίζει δικαιώματα στις ομάδες, τις μειονότητες. Χαρακτηριστικά ο καθηγητής Νικόλαος Πανταζόπουλος παρατηρεί ότι «*ο Ρήγας προχωρούσε πέρα από τις διακηρύξεις της Γαλλικής Επανάστασεως, που αναγνωρίζει πολιτικά και ατομικά δικαιώματα στη μονάδα, τον πολίτη και όχι στην ομάδα δηλαδή στις μειονότητες. Γινόταν έτσι πρόδρομος της Οικουμενικής Διακηρύξεως των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του 1958, η οποία, καθώς είναι γνωστό, αναγνωρίζει ανθρώπινα δικαιώματα με το ίδιο όπως ο Ρήγας πνεύμα σε μικρές ή μεγάλες ομάδες*»<sup>42</sup>.

Για την καλή λειτουργία του σχεδιαζόμενου κράτους του, της «Ελληνικής Δημοκρατίας», ο Ρήγας το διαιρεί σε Επαρχίες, Τοπαρχίες, από τις οποίες θα εκλέγονται με ψηφοφορία οι αντιπρόσωποι για την Βουλή. Καταχωρίζονται πολλά άρθρα για τον τρόπο εκλογής τους από τις Τοπαρχίες και Επαρχίες, όπως επίσης και ο τρόπος συγκροτήσεως των σχετικών οργάνων του σχεδιαζόμενου κράτους του, το οποίο θα εκτείνονταν στο χώρο όπου βρίσκονταν η

41. Πρέπει να τονιστεί ότι το άρθρο 35 των *Δικαίων του Ανθρώπου* είναι προσθήκη του Ρήγα και οι ιδέες του αυτές δείχνουν τις σημαντικές πολιτικοκοινωνικές αντιλήψεις του.

42. Νικ. Πανταζόπουλου, *Μελετήματα για τον Ρήγα Βελεστινλή*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1998, σελ. 106.

οθωμανική εξουσία και στη *Χάρτα* καθορίζονται με την ιδιαίτερη διαγράμμιση τα σύνορα στο βόρειο τμήμα της.

## 2) Οι χάρτες του Ρήγα, πολιτικοί χάρτες του σχεδιαζόμενου κράτους του.

Στο στρατηγικό σχέδιο της επανάστασης του Ρήγα εντάσσεται και η έκδοση το 1797 των χαρτών του, *Χάρτα της Ελλάδος*, *Νέα Χάρτα της Βλαχίας* και *Γενική Χάρτα της Μολδοβίας*, καθώς και εκείνων, που ετοιμάζε, της Βουλγαρίας, της Σερβίας και της Βοσνίας<sup>43</sup>. Κατ' αυτόν τον τρόπο θα είχε λεπτομερείς χάρτες για όλο το σχεδιαζόμενο κράτος του, διαιρεμένο σε Επαρχίες και Τοπαρχίες, σύμφωνα με το Σύνταγμά του, άρθρο 3, όπου αναγράφει ότι διαιρείται σε Επαρχίες και Τοπαρχίες «*δια την ευκολίαν της διοικήσεως*». Σύμφωνα με τα αποτελέσματα των ερευνών μας<sup>44</sup> τεκμηριώθηκε ότι οι χάρτες αυτοί είναι πολιτικοί χάρτες του σχεδιαζόμενου κράτους του, το οποίο θα δημιουργούνταν μετά την επικράτησή της επανάστασής του, γι' αυτό και οι χάρτες έχουν συνάφεια με τη *Νέα Πολιτική Διοίκηση*. Ο Ρήγας δεν ήταν επαγγελματίας χαρτογράφος. Ήταν επαναστάτης και ενέτασσε την έκδοσή τους στο στρατηγικό του σχέδιο. Σκοπός του ήταν να διεξαχθούν εκλογές για την εκλογή των βουλευτών γι' αυτό και ήθελε τους χάρτες του σχεδιαζόμενου κράτους του.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον στην *Επιπεδογραφία της Κωνσταντινουπόλεως* παρουσιάζει εκτός των άλλων η παράσταση του κοιμισμένου λιονταριού στη ράχη του οποίου επικάθονται τα σύμβολα εξουσίας του Σουλτάνου, ενώ στα πόδια του ο Ρήγας έβαλε οριζόντια το «ρόπαλο του Ηρακλέους», που για πρώτη φορά έχει επισημανθεί<sup>45</sup>. Ερμηνεύσαμε, αποκωδικοποιήσαμε αυτόν τον συμβολισμό. Με το κοιμισμένο λιοντάρι, ο Ρήγας συμβολίζει τους σκλαβωμένους, οι οποίοι όταν ενθουσιαστούν από τον *Θούριο* και την επανάστασή του θα αρπάξουν τα όπλα και θα γκρεμίσουν την εξουσία του σουλτάνου και

43. Σύμφωνα με την μαρτυρία του Johann Christian von Engel, *Geschichte des Ungrischen Reichs und seiner Nebenlande*. – τόμ. I: *Geschichte des alten Panoniens und der Bulgarey*, Halle 1797, σελ. 473-474, ο Ρήγας ετοιμάζε και για τις υπόλοιπες περιοχές του κράτους του, της Βουλγαρίας και Σερβίας λεπτομερείς χάρτες. Την μαρτυρία μνημονεύει ο Γ. Λάιος, «Οι χάρτες του Ρήγα. Έρευνα επί νέων πηγών», *Δελτίο Ιστορικής Εθνολογικής Εταιρείας*, τόμ. 14 (1960), σελ. 231-312, Παράρτημα II, σελ. 296-298.

44. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Το χαρτογραφικό έργο του Ρήγα Βελεστινλή υπό το φως των νέων ερευνών*, Ανάπτυπο από τα *Πρακτικά 1<sup>ου</sup> Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας και Πολιτισμού της Θεσσαλίας (9-11 Νοεμβρίου 2006)*, Περιφέρεια Θεσσαλίας, Λάρισα 2009, τόμ. 2, σελ. 688-699.

45. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Η "Χάρτα της Ελλάδος" του Ρήγα. Τα πρότυπα της και νέα στοιχεία*, Αθήνα 1998, σελ. 39-40.

θα δημιουργήσουν την *Νέα Πολιτική Διοίκηση*. Διεξοδικά μπορεί κανείς να μελετήσει την πρόσφατη μελέτη μας *Το ρόπαλο του Ηρακλέους στους χάρτες του Ρήγα. Νέες έρευνες*.

Το λιοντάρι συμβολίζει τους σκλαβωμένους και όχι τον σουλτάνο, όπως πρόσφατα υποστηρίχθηκε<sup>46</sup>. Τεκμηριώνεται από τους πρώτους ακόμη στίχους του *Θουρίου* του, όπου ο Ρήγας δίνει την επεξήγηση πως τα παλληκάρια των σκλαβωμένων είναι σαν τα λιοντάρια:

«Ως πότε παλληκάρια, να ζούμε στα στενά,  
μονάχοι, σαν λιοντάρια, στες ράχες, στα βουνά», (στιχ. 1-2).

Επίσης, σε άλλους στίχους του *Θουρίου* αποκαλεί λιοντάρια τους Σουλιώτες και τους Μανιάτες:

«Σουλιώτες και Μανιάτες, λιοντάρια ζακουστά  
ως πότε στες σπηλιές σας κοιμάστε σφαλιστά;», (στίχ. 63-64).

Παρόμοια και στον *Ύμνο Πατριωτικό*<sup>47</sup>, στροφή 5 και 15, ο Ρήγας δίνει τη σχετική ερμηνεία για το συμβολισμό του λιονταριού, που είναι τα σκλαβωμένα παλληκάρια.

Τον σουλτάνο και τους πασάδες του ο Ρήγας τους αποκαλεί «λύκους». Αυτός είναι ο χαρακτηρισμός για τον σουλτάνο και όχι το λιοντάρι. Στον *Θούριό* του ιδιαίτερα ο Ρήγας παρατηρεί πως αν δεν του στέλνουν από την Αίγυπτο το χαράτσι θα «ψοφίσει ο λύκος», δηλ. ο σουλτάνος, δείχνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο και την πολιτικοοικονομική του σκέψη,

«Χαράτζι της Αιγύπτου στην Πόλ' ας μη φανή,  
για να ψοφήσ' ο λύκος, οπού σας τυραννεί», (στίχ. 103-104).

Παρόμοιο χαρακτηρισμό παρατηρούμε και στους επόμενους στίχους του *Θουρίου*:

«Να σφάζωμεν τους λύκους, που τον ζυγόν βαστούν  
και Χριστιανούς και Τούρκους σκληρά τους τυραννούν», (στίχ. 121-122).

46. Γεωργίου Τόλια, *Αποχαιρετισμός στο Γένος. Αυτοκρατορία και πατριωτισμός στο χαρτογραφικό έργο του Ρήγα (1796-1797)*, συνοδευτικό κείμενο στην έκδοση του αντιτύπου της *Χάρτας της Ελλάδος των Γενικών Αρχείων του Κράτους*, εκδόσεις Μένανδρος, Αθήνα 2009, σελ. 32.

47. Ρήγα Βελεστινλή, *Τα Επαναστατικά...*, ό.π., σελ. 73 κ. εξ.

Στο ανωτέρω δίστιχο του *Θουρίου*, ο Ρήγας δίνει συνοπτικά την στρατηγική του, η οποία στηρίζεται στην δύναμη των σκλαβωμένων και όχι στη βοήθεια των ξένων δυνάμεων και σε «Αγαθαγγελικούς χρησμούς»<sup>48</sup>. Πρέπει να εξουδετερωθούν, υποστηρίζει ο Ρήγας, οι «λύκοι» που κρατούν το ζυγό της τυραννίας, δηλαδή ο σουλτάνος και οι κατά τόπους εκπρόσωποί του, οι οποίοι τυραννούν τον λαό, και τους Χριστιανούς και τους Τούρκους. Σημαντική πολιτικοκοινωνική θεώρηση του προβλήματος της εξουσίας, σύμφωνα με την οποία θα έπρεπε να αλλάξει και στη θέση της να τεθεί η *Νέα Πολιτική Διοίκησης*, ο δημοκρατικός τρόπος διοίκησης, που θα σέβεται τα δικαιώματα του κάθε πολίτη, ανεξάρτητα από φυλή, γλώσσα και θρησκεία.

**Χάρτα της Ελλάδος.** Μετά την έκδοση της *Επιπεδογραφίας της Κωνσταντινουπόλεως* ο Ρήγας αμέσως άρχισε να εκδίδει από τις αρχές του 1797 τα υπόλοιπα ένδεκα φύλλα της *Χάρτας της Ελλάδος*. Η *Εφημερίς*<sup>49</sup> των Σιατιστινών αδελφών Πούλιου έχει δημοσιεύσει σχετικές αναγγελίες με την πορεία της έκδοσής τους. Η έκδοση ιδιαίτερα των φύλλων της *Χάρτας* εντυπωσίασε τους ειδικούς ευρωπαϊούς χαρτογράφους καθώς και τους Έλληνες λογίους<sup>50</sup>.

Ένα πρώτο ερώτημα, που είχε τεθεί από τους ερευνητές, ήταν αν ο Ρήγας σχεδίασε εξ αρχής την *Χάρτα* ή χρησιμοποίησε κάποιον πρότυπο χάρτη και ποιόν. Ιδιαίτερα ο Γεώργιος Λάϊος το 1960 στην διεξοδική του μελέτη για τη *Χάρτα* χαρακτηριστικά τόνιζε «ένα ωρισμένο πρότυπο της *Χάρτας* δεν έχει ακόμη ανευρεθεί και θα πρέπει να αναζητηθεί»<sup>51</sup>. Τεκμηριώσαμε πλέον ότι ο Ρήγας χρησιμοποίησε για τα εννέα φύλλα της *Χάρτας* του ως πρότυπο τον χάρτη της αρχαίας Ελλάδος του Gull. Delisle (1675-1726) *Graeciae Antiquae*

48. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Ήταν τελικά ο Ρήγας εκδότης του “Αγαθάγγελου”*; έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2009, τεκμηριώνεται πλέον ότι ο Ρήγας δεν ήταν εκδότης του “Αγαθάγγελου” της Βιέννης.

49. Λ. Βρανούση, *Εφημερίς 1797, ό.π., Προλεγόμενα*, Ακαδημία Αθηνών, Κέντρο Ερεύνης του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού, Αθήνα 1995.

50. Η *Χάρτα* είναι από τα έργα του Ρήγα που έχει διασωθεί σε πολλά πρωτότυπα αντίτυπα. Έχουν επισημανθεί 51 αντίτυπα, ενώ τα άλλα έργα του έχουν διασωθεί σε ελάχιστα πρωτότυπα αντίτυπα μετρημένα στα δάκτυλα του ενός χεριού. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Τα σωζόμενα πρωτότυπα αντίτυπα της “Χάρτας της Ελλάδος” του Ρήγα. Συμπλήρωση», *Υπέριαι*, τόμ. 5, *Πρακτικά Ε’ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνου-Ρήγας»*, (Βελεστίνου 2007), Αθήνα 2010, σελ. 891-895.

51. Γεωργίου Λάϊου, «Οι Χάρτες του Ρήγα. Έρευνα επί νέων πηγών», ό.π., σελ. 286.

*Tabulae Nova*<sup>52</sup>. Το ότι ο χάρτης της αρχαίας Ελλάδος του Delisle αποτελεί το πρότυπο της *Χάρτας* του Ρήγα συμπεραίνεται από τον ίδιο σχεδιασμό π.χ. της Μαγνησίας, της Χαλκιδικής, της νήσου Λέσβου, της Θράκης, της Μικράς Ασίας κ.ά, καθώς επίσης και από την αντιστοιχία των τοπωνυμίων. Αναγράφονται από τον Ρήγα τα ίδια τοπωνύμια της αρχαίας Ελλάδος, που αναγράφονται στον χάρτη του Delisle για τις επαρχίες, τοπαρχίες, πόλεις και χωριά στη Θράκη, Μακεδονία, Θεσσαλία, Ήπειρο, Βοιωτία, Αττική, Εύβοια, Πελοπόννησο, Κρήτη και Μικρά Ασία.

Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι ο Ρήγας δίπλα στα αρχαία ονόματα έβαλε και τα αντίστοιχα ονόματα της εποχής του για πόλεις, χωριά, ακρωτήρια, ποταμούς, βουνά. Μάλιστα, για την αναγραφή αυτή των τοπωνυμίων διαφορετικών εποχών, για τους «παραχρονισμούς», όπως αποκαλούνται, ο Ρήγας κατηγορήθηκε από τους ειδικούς χαρτογράφους. Όμως πρέπει να τονισθεί ότι σκοπός του Ρήγα δεν ήταν ο καθαρά χαρτογραφικός χαρακτήρας του έργου του, αλλά ήθελε να χρησιμοποιήσει τα ονόματα της αρχαίας Ελλάδος, δίνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο την ιστορική συνέχεια και επί πλέον θα είχε ένα πολιτικό χάρτη με την ελληνική πολιτική διαίρεση και όχι εκείνη της Οθωμανικής εξουσίας, για τις ανάγκες του σχεδιαζόμενου κράτους του για τη διενέργεια εκλογών μετά την επανάστασή του. Γι' αυτό εξάλλου ο Ρήγας δεν χρησιμοποίησε τον χάρτη της Ελλάδος της συγχρόνου του εποχής, που ο ίδιος χαρτογράφος ο Delisle είχε επίσης σχεδιάσει, στοιχείο που δείχνει τον σκοπό του Ρήγα στο σχεδιασμό του επαναστατικού του έργου.

Ενδιαφέρον μεγάλο παρουσιάζει η παράσταση στον τίτλο της *Χάρτας* της πάλης του γυμνόποδα Ηρακλή με το ξύλινο ρόπαλο, σύμβολο της ελληνικής πνευματικής δύναμης, με την έφιππο Αμαζόνα, της οποίας ο σιδερένιος διπλός πέλεκυς, σύμβολο της περσικής, ασιατικής δύναμης, δηλ. της δύναμης των αρμάτων, της ύλης, είναι τσακισμένος. Ο Ρήγας με τους συμβολισμούς αυτούς προσφέρει μήνυμα αισιοδοξίας στους σκλαβωμένους πως στον αγώνα της επανάστασης θα νικήσει τελικά η ηθική δύναμη αν πορευτούν με τις αρετές του Ηρακλή, αποφασιστικότητα, αφοσίωση στα ιδεώδη, πίστη στο καθήκον, υπεράσπιση του δικαίου.

Για το βόρειο μέρος της *Χάρτας*, που περιέχεται στα φύλλα 10, 11 και 12, ο Ρήγας για να συμπεριλάβει μεγαλύτερο μέρος του βαλκανικού χώρου, όπου

52. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Η "Χάρτα της Ελλάδος" του Ρήγα. Τα πρότυπα της και νέα στοιχεία*, ό.π., σελ. 22-26.



εκτείνονταν η οθωμανική εξουσία, μια και ο χάρτης της αρχαίας Ελλάδος εκτείνονταν λίγο πιο πάνω από τον Αίμο, χρησιμοποίησε, όπως έχει δείξει η έρευνά μας, έναν άλλο χάρτη ως πρότυπο, τον σύγχρονο χάρτη του Rizzi Zannoni<sup>53</sup>. Υπάρχει ομοιότητα στα γεωγραφικά σχέδια και στην αντιστοιχία των τοπωνυμίων.

Ο Ρήγας σε όλα τα φύλλα της *Χάρτας* του στα διάφορα κενά έβαλε και 162 νομίσματα αρχαίων ελληνικών πόλεων, θέλοντας κατ' αυτόν τον τρόπο να δείξει στους νεότερους Έλληνες την αρχαία ακμή και δόξα. Γνώριζε καλά πως νόμισμα σημαίνει δύναμη οικονομική, πολιτική και κατ' αυτόν τρόπο έδειχνε τη σύνδεση με το παρελθόν. Γι' αυτό εξάλλου σε πολλά νομίσματα ανέγραψε και το σύγχρονο όνομα της αρχαίας πόλεως, στην οποία ανήκε το νόμισμα π.χ. «Βελεστίνου», «Βοστίτζας», «Δημητζάνας», «Φονιά», «Ζάρκου», «Δαμασιού», «Τρικκάλων». Δημιουργείται ασυνείδητα η σύνδεση του παρόντος με το ένδοξο παρελθόν. Η τακτική αυτή έχει σχέση με το επαναστατικό του πρόγραμμα για την ενίσχυση της αυτοσυνειδησίας των σκλαβωμένων και την αφύπνισή τους.

Παρόμοια, ο Ρήγας καταχώρισε και εννέα Επιπεδογραφίες, εκ των οποίων οι οκτώ είναι αρχαίων ιστορικών τόπων, Πλαταιών, Σαλαμίνας, Σπάρτης, Θερμοπυλών, Αθηνών, Δελφών, Ολυμπίας, και του αρχαίου θεάτρου, που τις έλαβε από το έργο του *Barbie du Bocage* και μία που ο ίδιος σχεδίασε, την Επιπεδογραφία της γενέτειράς του, του Βελεστίνου. Ενδιαφέρον έχει να τονισθεί ότι ο ίδιος ο Ρήγας ξεκαθαρίζει στον τίτλο, προς αποφυγή παρερμηνειών, πως οι Επιπεδογραφίες είναι προς κατανόηση του ταξιδιού του *Νέου Αναχάρσιδος*.

**Σύνορα στη Χάρτα της Ελλάδος.** Ένα σημαντικό στοιχείο, το οποίο επισημάνθηκε κατά την έρευνά μας, είναι η ιδιαίτερη σημειογραφία των συνόρων, που ο Ρήγας έχει καταχωρίσει στα βόρεια σύνορα του σχεδιαζόμενου κράτους του με τη Δαλματία και την Κάτω Ουγγαρία. Αυτήν την σημειογραφία των συνόρων ο Ρήγας δεν την καταχωρίζει στο Υπόμνημα της *Χάρτας*, ενώ αναγράφει τις ιδιαίτερες διακεκομμένες γραμμές για τις Τοπαρχίες και τις Επαρχίες. Φυσικά, δεν θα ήταν δυνατόν ο Ρήγας να αναγράψει και την αντιστοιχία για τα σύνορα, διότι θα έπρεπε να την επεξηγήσει. Δεν μπορούσε

53. Rizzi Zannoni, *Carte de la Partie Septentrionale de l'empire Otoman...*, Paris 1774. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Η "Χάρτα της Ελλάδος" του Ρήγα. Τα πρότυπα της και νέα στοιχεία...*, ό.π., σελ. 32-38.

να επεξηγήσει ότι είναι για τα σύνορα του σχεδιαζόμενου κράτους μου, ούτε φυσικά ότι είναι τα σύνορα της Οθωμανικής επικράτειας, διότι η *Χάρτα* ήταν γεμάτη με 162 νομίσματα αρχαίων ελληνικών πόλεων και τις Επιτεδογραφίες ιστορικών πόλεων και τόπων. Όλα αυτά συνέβαλαν ώστε να αποκρύψει τον πραγματικό του σκοπό για να παίρνει για έξι μήνες την άδεια εκτυπώσεως από τον λογοκρίτη της Αυστριακής αστυνομίας, διότι τότε τίποτε δεν τυπώνονταν χωρίς την άδειά του.

*Νέα Χάρτα της Βλαχίας και Γενική Χάρτα της Μολδοβίας.* Ο Ρήγας τύπωσε τους δύο αυτούς χάρτες, τον καθένα σε ένα φύλλο και σχεδίαζε να εκδώσει, όπως μνημονεύθηκε παραπάνω, παρόμοιους λεπτομερείς χάρτες και για τις υπόλοιπες περιοχές, Βουλγαρίας, Σερβίας και Βοσνίας. Οι χάρτες της Βλαχίας και Μολδαβίας<sup>54</sup> διαπιστώσαμε κατά την επανέκδοσή τους ότι είναι διαιρεμένοι σε Τοπαρχίες και με ιδιαίτερη παχιά διακεκομμένη γραμμή τα σύνορα με την Τρανσυλβανία και Ρωσική Πολωνία. Ενδιαφέρον επίσης παρουσιάζουν οι παραστάσεις με τις προσωπογραφίες των Ηγεμόνων Αλεξάνδρου Υψηλάντη της Βλαχίας και Αλεξάνδρου Καλλιμάχη της Μολδαβίας με σχετικά επιγράμματα<sup>55</sup>.

Εντύπωση προκαλεί ότι τα σύμβολα των Ηγεμονιών της Βλαχίας και Μολδαβίας ο Ρήγας τα έχει πλαγιασμένα, σαν παραριγμένα και κάτω από αυτά έχειβάλει οριζόντια το «ρόπαλο του Ηρακλέους», όπως και στην *Επιτεδογραφία της Κωνσταντινουπόλεως* στα πόδια του κοιμισμένου λιονταριού. Θεωρούμε ότι ο Ρήγας θέλει να δώσει ένα μήνυμα, όπως και στην περίπτωση του κοιμισμένου λιονταριού, πως με τον *Θούριο* και την επανάστασή του οι σκλαβωμένοι θα αδράξουν το ρόπαλο, τα άρματα, και θα διώξουν τον τύραννο σουλτάνο, ανορθώνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο τα σύμβολα των επαρχιών της Βλαχίας και Μολδαβίας στο οραματιζόμενο δημοκρατικό του κράτος.

54. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Οι χάρτες Βλαχίας και Μολδαβίας του Ρήγα Βελεστινλή, Βιέννη 1797. Νέα στοιχεία-ευρετήριο-αυθεντική επανέκδοση*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστινίου-Ρήγα, Αθήνα 2005.

55. Η άποψη του Κων. Αμάντου ότι το επίγραμμα στον χάρτη της Βλαχίας το έγραψε ο Βεντότης δεν είναι σωστή διότι είχε ήδη αποβιώσει τον Νοέμβριο του 1795 και ο Ηγεμόνας Αλέξανδρος Υψηλάντης ανέβηκε στο θρόνο μετά από μήνες από το θάνατο του Βεντότη, στις 17 Αυγούστου του 1796. Βλ. Κων. Αμάντου, «Ρήγας Βελεστινλής», *Ελληνικά*, τόμ. 5, 1932, σελ. 39-60. Λ. Βρανούση, *Εφημερίς 1797, ό.π., Προλεγόμενα*, σελ. 847, υποσημείωση 356.

Ωστόσο, θα πρέπει να διερευνήσουμε την κατάθεση του Ρήγα, ο οποίος στις ανακρίσεις υποστήριξε ότι τύπωσε τους χάρτες αυτούς με την οικονομική υποστήριξη των Ηγεμόνων και προς «κερδοφορίαν»<sup>56</sup>. Θα θέλαμε να παρατηρήσουμε ότι ο Ρήγας μάλλον σκόπευε να συγκαλύψει τους πραγματικούς του σκοπούς γι' αυτό και κατέθεσε ότι τύπωσε τους χάρτες με τη χρηματοδότηση των Ηγεμόνων. Επί πλέον, είναι μια απάντηση σκοπιμότητας την ώρα της ανακρίσεως. Εξάλλου διαφωτιστικά στοιχεία αποτελούν οι θυρεοί, τους οποίους ο Ρήγας έβαλε κάτω από τις προσωπογραφίες των ηγεμόνων, τα σύμβολα των ηγεμονιών τους, πλαγιασμένους και όχι σε όρθια θέση, όπως θα άρμοζε σε σύμβολα καθώς και το «ρόπαλο του Ηρακλέους» οριζόντια, όπως παρατηρούμε στις εικόνες. Αν ο Ηγεμόνας είχε παραγγείλει τους χάρτες, νομίζουμε ότι δεν θα ήθελε τα σύμβολα της ηγεμονίας του να είναι πλαγιασμένα σα παραπεταμένα και μάλιστα μισοσκεπασμένος από βιβλίο ο θυρεός της Μολδαβίας.

Με τις προσωπογραφίες των ηγεμόνων και τις άλλες παραστάσεις, τις οποίες ο Ρήγας έβαλε στους χάρτες της Βλαχίας και Μολδαβίας ήθελε να παραπλανήσει τη λογοκρισία της Αυστριακής αστυνομίας από όπου θα έπαιρνε άδεια για την εκτύπωση των χαρτών αυτών. Η παρουσία του «ροπάλου του Ηρακλέους», που για πρώτη φορά έχει εντοπισθεί στις παραστάσεις κάτω από την προσωπογραφία των ηγεμόνων, δίνει την εξήγηση. Ο Ρήγας εντάσσει τους χάρτες αυτούς στο επαναστατικό του σχέδιο. Δεν τύπωσε τους δύο αυτούς χάρτες για καλλιτεχνικούς λόγους, σα χαρτογράφος, σε μια εποχή κατά την οποία παράλληλα τύπωνε τη *Χάρτα της Ελλάδος*, την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου, τη *Νέα Πολιτική Διοίκηση*, τον *Θούριο* και τα άλλα βιβλία του. Τους τύπωσε για το επαναστατικό του σχέδιο, για να έχει χάρτες όλων των επαρχιών του κράτους του. Οι χάρτες της Βλαχίας και Μολδαβίας, ως επαρχίες είναι διηρημένες σε τοπαρχίες, απαραίτητο εργαλείο στο επαναστατικό σχέδιο του Ρήγα, για την εκλογή των αντιπροσώπων κατά τις εκλογές, που ετοιμάζε μετά την επανάσταση του και τη δημιουργία του οραματιζόμενου κράτους του. Γι' αυτό εξάλλου ο Ρήγας χρησιμοποιεί στον *Νέο Ανάχαρσι*, (σελ. 332), τον όρο Τοπαρχία, «..εν τη Βλαχία εις τας τοπαρχίας Βλάσκαν, Τελ Οτμάνι και Όλτον».

Προσθέτουμε ακόμη ότι ο Ρήγας βρίσκει την ευκαιρία κατά την έκδοση του χάρτη της Μολδαβίας, στον οποίο πρόσθεσε και ορισμένα αρχαία τοπωνύμια, όπως έχουμε δείξει στην επανέκδοσή του, να χρησιμοποιεί κείμενο πάλι από την Γαλλική *Encyclopédie*, για το κείμενο «*Προς τω Τύρα όπου η Οφιούσα,*

56. Αιμ. Λεγράν, *Ανέκδοτα έγγραφα...*, ό.π., σελ. 63.

*Πλίν. Βιβλ. δ.*», που είναι γραμμένο στο ανοιχτό βιβλίο. Κατ' αυτόν τον τρόπο με την έρευνά μας αποδεικνύεται ότι ο Ρήγας Βελεστινλής για μία ακόμη φορά μετά το 1790 χρησιμοποιούσε τη Γαλλική *Εγκυκλοπαιδεία* των Diderot και D'Alembert<sup>57</sup> στην ακμή της επαναστατικής του δράσης, το 1797 κατά την προετοιμασία και έκδοση των έργων του.

**Γιατί ο Ρήγας εξέδωσε τους χάρτες του;** Για την σκοπιμότητα έκδοσης των Χαρτών μερικές φορές μάλιστα διατυπώνονται και άστοχες κρίσεις, όπως για παράδειγμα από τον Πολ. Ενεπεκίδη<sup>58</sup>, ότι η *Χάρτα της Ελλάδος* είναι στρατιωτικός χάρτης, και ότι αποτελεί τον πρώτο «επιτελικό χάρτη» της Ελλάδος, ενώ, όπως έχουμε δείξει στη μελέτη μας, είναι χάρτης της αρχαίας Ελλάδος και οι δρόμοι είναι της εποχής εκείνης και όχι της συγχρόνου εποχής του Ρήγα, που θα άρμοζε σε έναν επιτελικό στρατιωτικό χάρτη.

Στην αυθεντική για πρώτη φορά επανέκδοση της *Χάρτας* κατά το 1998, υποστηρίξαμε ότι η *Χάρτα της Ελλάδος* ήταν πολιτικός χάρτης του κράτους του, το οποίο ο Ρήγας ήθελε να δημιουργήσει μετά την επανάσταση του και να διενεργήσει εκλογές. Γι' αυτό και πήρε χάρτη της αρχαίας Ελλάδος του Delisle με τη διαίρεση του χώρου σε επαρχίες και τοπαρχίες<sup>59</sup> και κατ' αυτόν τον τρόπο θα είχε την αρχαία ελληνική πολιτική διαίρεση και ονοματολογία και όχι την σύγχρονή του Οθωμανική. Επί πλέον τύπωσε και τους χάρτες των επαρχιών της Βλαχίας και Μολδαβίας με τη διαίρεση τους σε τοπαρχίες και ετοιμάζε τους αντίστοιχους χάρτες της Βουλγαρίας, Σερβίας και Βοσνίας, ώστε να έχει για όλο το κράτος του την πολιτική διαίρεση.

Όλες αυτές οι εκδόσεις των χαρτών εντάσσονταν στο επαναστατικό σχέδιο του Ρήγα, ο οποίος ξεκάθαρα διατυπώνει ότι μετά την επανάστασή του σχεδίαζε να δημιουργήσει στον Βαλκανικό χώρο το κράτος του, που παριστάνεται με τους χάρτες του και έρχονται σε συνάφεια με το πολιτικό πρόγραμμά του, τη *Νέα Πολιτική Διοίκηση*, που είναι, όπως χαρακτηριστικά γράφει, για τους «κατοίκους της Ρούμελης, της Μ. Ασίας, των Μεσογείων Νήσων και της Βλαχομπογδανίας».

57. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Ρήγας και Γαλλική *Encyclopedie*. Μια ακόμη χρησιμοποίησή της στα 1797», *Ο Ερανιστής*, τόμ. 25 (2005), σελ. 418-420. Και σε ανάτυπο, Αθήνα 2010.

58. Πολ. Ενεπεκίδη, *Ρήγας Βελεστινλής*, Τμήμα Διαλέξεων, Ιστορικής και Λαογραφικής Εταιρείας των Θεσσαλών, τόμ. Ζ', τεύχ. Δ'-Ε', 1958, σελ. 33.

59. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Γιατί ο Ρήγας διάλεξε τον χάρτη της αρχαίας Ελλάδος του Delisle ως πρότυπο της Χάρτας του;», *Υπέρις*, τόμ. 4, *Πρακτικά Δ' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνου-Ρήγας»*, (Βελεστίνου 2-5 Οκτωβρίου 2003), Αθήνα 2006, σελ. 591-604.

**Το δημοκρατικό κράτος του Ρήγα.** Η ενότητα του Βαλκανικού χώρου κατά την εποχή του Ρήγα διατηρούνταν κάτω από την απολυταρχική, δεσποτική εξουσία του σουλτάνου, στην οποία δεν υπάρχει σεβασμός στα *Δίκαια του Ανθρώπου*, στα ανθρώπινα δικαιώματα. Αυτήν την ενότητα του Βαλκανικού χώρου, ο Ρήγας ήθελε να διατηρήσει με την *Νέα Πολιτική Διοίκησή* του. Θα δημιουργούσε την αντιπροσωπευτική, δημοκρατική πολιτεία, η οποία θα είχε κοινούς νόμους για όλους τους λαούς του Βαλκανικού χώρου. Χαρακτηριστικά ο Νικόλαος Πανταζόπουλος σημειώνει ότι «*το κράτος του Ρήγα θεμελιούται επί της συμμετοχής όλων των υποδούλων εθνοτήτων, βάσει της γενικής ρήτηρας της ισότητας-αλληλεγγύης των αποτελουσών αυτό ομάδων, ανεξαρτήτως εθνικής προελεύσεως ή θρησκευτικής πεποιθήσεως*»<sup>60</sup>.

Τονίζεται ότι η δημοκρατική ενοποίηση του Βαλκανικού χώρου θα ήταν αποτέλεσμα όχι της απολυταρχικής εξουσίας, αλλά απόρροια της κοινής θέλησης των λαών να συνυπάρχουν, να έχουν κοινούς νόμους, κοινό σύστημα εκλογής των αντιπροσώπων της κάθε επαρχίας και κοινή διακυβέρνηση, χωρίς διακρίσεις μεταξύ των λαών, όπως ο Ρήγας είχε την πρόνοια να τα γράψει και να τα έχει έτοιμα για μετά την επανάστασή του. Πίστευε ότι η ανυπαρξία των νόμων, όπως σημειώνει στην *Επαναστατική του Προκήρυξη*, ήταν η αιτία της άθλιας κατάστασης των λαών. Η διάσπαση των εθνοτήτων εντός του Βαλκανικού χώρου θα ήταν εις βάρος των ίδιων των λαών. Ήθελε τη συνεργασία τους, την δημοκρατική ενοποίησή τους για το καλό όλων, για την ανάπτυξη και πρόοδο τους. Εξάλλου στον Βαλκανικό χώρο κατά την οθωμανική εξουσία δεν υπήρχαν στεγανά όρια των εθνοτήτων και κατ' επέκταση στην πολιτεία που θα δημιουργούνταν μετά την επανάστασή του. Το κράτος του θα ήταν χωρίς διάκριση φυλής, θρησκείας και γλώσσας, δηλ. θα ήταν ένα κράτος πολυεθνικό, πολυγλωσσικό και πολυθρησκευτικό.

### Συμπέρασμα

Το όραμα του Ρήγα Βελεστινλή ήταν η υλοποίηση του στρατηγικού σχεδίου της επανάστασης των σκλαβωμένων, για την απόκτηση της ελευθερίας τους και τη δημιουργία της δημοκρατικής του πολιτείας στον βαλκανικό χώρο. Για την εφαρμογή του προνόησε πρώτα για την ψυχολογική τόνωση των σκλα-

---

60. Νικ. Πανταζόπουλου, *Μελετήματα για τον Ρήγα Βελεστινλή*, β' έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2000, σελ. 88.

βωμένων επαναστατών με τον *Θούριο*, τον *Ύμνο πατριωτικό* και την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου και για την ενίσχυση της ιστορικής μνήμης τους με τον *Νέο Ανάχαρσι* και τα *Ολύμπια*. Μετά είχε καταστρώσει συγκεκριμένο επιτελικό στρατιωτικό σχέδιο για την εκπαίδευση των απόλεμων ραγιαδών με τη μετάφραση του *Στρατιωτικού Εγκολλπίου* και συγκεκριμένη τακτική έναρξης και συνέχισης της στρατιωτικής δράσης. Και τέλος, ο Ρήγας προνόησε και για τον τρόπο διοικήσεως του ελεύθερου βαλκανικού χώρου μετά την επανάσταση, μεταφράζοντας το Γαλλικό Σύνταγμα του 1793, στο οποίο πρόσθεσε και αρκετά δικά του στοιχεία.

Διαπιστώνονται κατ' αυτόν τον τρόπο τα χαρακτηριστικά της φυσιογνωμίας του Ρήγα, που τον καθιστούν μία από τις μοναδικές φυσιογνωμίες του Ελληνικού και Βαλκανικού χώρου: Διαφωτιστής, επαναστάτης, πολιτικός νους, στρατιωτικός νους, εθνεγέρτης, μάρτυρας και οραματιστής μιας δημοκρατικής πολιτείας στο Βαλκανικό χώρο. Χαρακτηριστικά εν προκειμένω είναι τα λόγια του στρατηγού Μακρυγιάννη, ο οποίος στην παράσταση «Πτώσις της Κωνσταντινουπόλεως» γράφει το 1836 πως ο Ρήγας έμαθε στους σκλαβωμένους τον τρόπον της απελευθερώσεως τους: «*Μετά πολλούς αιώνες Ρήγας ο Βελεστινλής σπύρει τον σπόρον της ελευθερίας εις τους Έλληνας και τους ενθαρρύνει οδηγών αυτούς τον τρόπον της απελευθερώσεως των. Οι Έλληνες ενθουσιασθέντες και ενθαρρυσθέντες από τους λόγους του Ρήγα έλαβον τα όπλα υπέρ της Ελευθερίας*».

## Ρήγας Βελεστινλής, ως οραματιστής της Ελληνικής Επανάστασης

(Δημοσιεύθηκε στο περιοδικό *ΕΘΝΙΚΕΣ ΕΠΑΛΞΕΙΣ* του Συνδέσμου Επιτελών  
Εθνικής Αμύνης, τεύχ. 110, Οκτ.-Δεκ. 2014, σελ. 14-19)

Η κυριαρχία του σουλτάνου μετά την πτώση της Κωνσταντινουπόλεως εξαπλώνονταν στον ελληνικό χώρο καταλαμβάνοντας την μία μετά την άλλη περιοχή, και τέλος η κυριαρχία του παγιώθηκε με την κατάληψη και της Κρήτης το 1669. Στην κατάσταση της σκλαβιάς και με το όνειρο της λευτεριάς γενιές και γενιές των σκλαβωμένων πέρασαν. Κι όλα τούτα τα χρόνια οι ραγιαδες στις πολλές εξεγέρσεις τους προσέτρεχαν στον Πάπα και στις αυλές των χριστιανικών δυνάμεων ανατολής και δύσης, ικετεύοντας τους να αποστείλουν στρατιωτική βοήθεια για την αποτίναξη του αλλόθρησκου δυνάστη τους<sup>1</sup>.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα του πνεύματος αυτού είναι τα όσα γράφει ο Διοικητής της Λευκάδας στον Δόγη της Βενετίας στις 5 Φεβρουαρίου 1687: «*Δείγματα υποταγής μου έφεραν οι δημογέροντες των χωριών εκείνων όχι μόνον της περιοχής Αγράφων και Τρικάλων, αλλά και από την Λάρισαν και από τα Φάρσαλα έρχονται και προσφέρονται αυθορμήτως και δηλώνουν υποταγήν και υπόσχονται να συνεισφέρουν ετησίως διάφορα ποσά δια την συντήρησιν του στρατού και στόλου, ελπίζοντες ν' απαλλαγούν από την τυραννίαν των απίστων*»<sup>2</sup>.

Σε αυτήν την νοοτροπία και πρακτική, που ακολουθούνταν από τους σκλαβωμένους Έλληνες, τομή αποτελεί το στρατηγικό σχέδιο του επαναστάτη Ρήγα Βελεστινλή για την αποτίναξη της τυραννίας και την απόκτηση της ελευθερίας, πρακτική που δικαιώθηκε μετά 24 χρόνια με την Επανάσταση του 1821. Παραστατικότητα αποτυπώνεται η επίδραση που είχε στους σκλαβωμένους από τον στρατηγό Μακρυγιάννη, ο οποίος σημειώνει στην απεικόνιση «Πτώσις της Κωνσταντινουπόλεως» πως ο Ρήγας έμαθε στους σκλαβωμένους τον τρόπον της απελευθερώσεως τους: «*Μετά πολλούς αιώνες Ρήγας ο Βελεστινλής σπύ-*

1. Ενδεικτικά βλ. Κων. Σάθα, *Η Τουρκοκρατούμενη Ελλάς*, Αθήνα 1869.

2. Απ. Βακαλόπουλου, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τόμ. Δ', Θεσσαλονίκη 1973, σελ. 22.

*ρει τον σπόρον της ελευθερίας εις τους Έλληνας και τους ενθαρρύνει οδηγών αυτούς τον τρόπον της απελευθερώσεως των. Οι Έλληνες ενθουσιασθέντες και ενθαρρυσθέντες από τους λόγους του Ρήγα έλαβον τα όπλα υπέρ της Ελευθερίας».*

\*\*\*

Στη διαμόρφωση της επαναστατικής σκέψης του Ρήγα και τη σύλληψη του συγκεκριμένου στρατηγικού του σχεδίου σημαντικό ρόλο θα διαδραμάτισαν τα βιώματά του, οι μελέτες του και τα ιστορικά γεγονότα της εποχής του. Από μικρός βίωσε την τυραννία και τη βαρβαρότητα των κατακτητών στην πατρίδα του. Από νωρίς ο Ρήγας ασχολούνταν με τα πολιτικοκοινωνικά θέματα, όπως δείχνει το γεγονός ότι μετέφραζε, όπως γράφει στο τέλος του *Φυσικής απάνθισμα*, Βιέννη 1790, το βιβλίο του Μοντεσκιέ, *Πνεύμα των νόμων*, που αναφέρεται στη διάκριση των εξουσιών και στα πολιτικά συστήματα διακυβερνήσεως του κράτους.

Ο Ρήγας βίωσε ακόμη σημαντικά γεγονότα της εποχής του, τα οποία θα συνέβαλαν να διαμορφώσει το συγκεκριμένο στρατηγικό σχέδιο: «Τα Ορλωφικά», (1770), δηλ. οι επαναστατικές κινήσεις των σκλαβωμένων Ελλήνων κατά των Οθωμανών μετά την παρακίνηση του ναυάρχου Αλεξίου Ορλώφ (1737-1809), οι οποίες όμως πνίγηκαν στο αίμα λόγω της μη παροχής της υποσχόμενης βοήθειας εκ μέρους των Ρώσων. Ένα δεύτερο σημαντικό γεγονός ήταν ο πόλεμος (1787-1792) μεταξύ Αυστρίας, Ρωσίας και Οθωμανικής Πύλης αντίστοιχα. Και ο πόλεμος αυτός κατέληξε στις μεταξύ τους συμφωνίες, του Συστόβ (1791) και Ιασίου (1792), διαψεύδοντας κατ' αυτόν τον τρόπο τις ελπίδες των σκλαβωμένων για βοήθεια από τα χριστιανικά κράτη. Και ένα τρίτο μεγάλο ιστορικό γεγονός, που βίωσε ο Ρήγας, ήταν εκείνο της νέας πολιτειακής κατάστασης με την Γαλλική Επανάσταση (1789) και την κατάργηση της κληρονομικής εξουσίας.

\*\*\*

Το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασης του Ρήγα διαπιστώνεται αν μελετήσουμε όλο το συγγραφικό έργο του<sup>3</sup>, αν μελετήσουμε τα έγγραφα τα σχετικά

3. Η Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα έχει επανεκδώσει ολοκληρωμένα όλα τα έργα του Ρήγα με ευρετήρια και σχόλια καθώς και σε ψηφιακό δίσκο (CD-ROM) το 2007. Επίσης έχει επανεκδώσει αναστατικά με ευρετήρια των Αιμ. Λεγρών και Κων. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, (α' έκδ. 1981 και 1930), Αθήνα 1996 και 1997 αντίστοιχα.



με την σύλληψη, ανάκριση, φυλάκιση και θανάτωσή του, που ήρθαν στο φως, μετά ένα αιώνα και πλέον από το μαρτύριό του, από τους Αιμ Λεγράν και Κων. Άμαντο, και τα οποία έχουμε αναστατικά επανεκδώσει με ευρητήρια. Αυτό διακρίνεται:

### Α΄. Στην προετοιμασία της Επανάστασεως

Ο Ρήγας, ως πραγματικός επαναστάτης, στόχευε πρώτα να ανυψώσει το ηθικό των σκλαβωμένων, να τους δημιουργήσει την επαναστατική διάθεση και πνοή, απαραίτητα στοιχεία για να πάρουν τα όπλα. Για το σκοπό του αυτό χρησιμοποίησε δύο βασικά στοιχεία της επικοινωνίας: α) την εικόνα, με τα έντυπα και β) τον ήχο, με τη μουσική του *Θουρίου*.

Καταπολεμάει τις δεισιδαιμονίες και προλήψεις, που περιέχουν τη μοιρολατρεία και απάθεια, στο βιβλίο του *Φυσικής απάνθισμα*. Μάλιστα, η έρευνα μας έχει δείξει ότι ο Ρήγας μελετούσε την Γαλλική *Εγκυκλοπαιδεία* των Ντιντερώ και Ντ'Αλαμπέρ, από την οποία μεταφράζει λήμματα, τα οποία μεταφέρει στον ελληνικό χώρο. Στα *Ολύμπια* μνημονεύει τα αγωνίσματα των Ολυμπιακών αγώνων της αρχαιότητας και παρατηρεί ότι και στις μέρες του πολλά αγωνίσματα διατηρούνται στην Θεσσαλία και σ' όλη την Ελλάδα, θέλοντας έτσι να υπενθυμίσει την ιστορική συνέχεια των Ελλήνων. Και στο *Νέο Ανάχαρσι* με τις πολλές υποσημειώσεις και παρατηρήσεις, θέλει να δείξει την αρχαία δόξα και κληρονομιά, προσπαθώντας να συνδέσει τον αρχαίο με τον σύγχρονο Ελληνισμό και να τονίσει την διαχρονικότητα του. Να ενισχύσει την ιστορική τους μνήμη.

### Εικόνα Μ. Αλεξάνδρου

Στο στρατηγικό του σχέδιο ο Ρήγας χρησιμοποιεί κατάλληλο εποπτικό υλικό, με σκοπό να επηρεάσει, να μετατρέψει τη συμπεριφορά των σκλαβωμένων, να τους ανυψώσει το ηθικό. Εκδίδει την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου, όπου μεταξύ των άλλων τονίζει την ανδρεία του και την αποφασιστικότητα. Επισημαίνουμε ότι σε μια εποχή το 1797 κατά την οποία ο Ναπολέων Βοναπάρτης εκθειαζόταν ως ελευθερωτής των λαών και τα στρατεύματά του βρισκότανε δίπλα στην ηπειρωτική Ελλάδα, στα Ιόνια νησιά, και αρκετοί Έλληνες (ο Κοραΐς, Περραιβός, Μαρτελάος κ.ά) του έπλεκαν ύμνους, ο Ρήγας Βελεστινλής δεν τον υμνεί, δεν γράφει ούτε μια λέξη, ούτε ένα στίχο.

Απεναντίας, εκείνη την εποχή τυπώνει την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου για να προσφέρει στους σκλαβωμένους ένα συγκεκριμένο πρότυπο, ανδρείας, αγωνιστικότητας και αποφασιστικότητας.

### *Θούριος*

Ο Ρήγας Βελεστινλής στο στρατηγικό του σχέδιο χρησιμοποιεί τον ήχο, την μουσική. Γνωρίζει τη δυναμική της για να εμψυχώσει τους σκλαβωμένους, να τους εμψυχήσει την επαναστατική πνοή για τον ξεσηκωμό. Συνθέτει τον *Θούριο*. Η λέξη “θούριος” σημαίνει ορμητικός, πολεμικός, μαινόμενος. Την δανείζεται από τους αρχαίους συγγραφείς, διότι δεν ήταν σε χρήση στην εποχή του. Έκτοτε εισάγεται στο νεοελληνικό λεξιλόγιο και γίνεται συνώνυμος με την επανάσταση.

Ο *Θούριος* είναι με απλά λόγια γραμμένος, για να είναι κατανοητός στο λαό. Δεν χρειάζονται υποσημειώσεις και επεξηγήσεις, όπως άλλες αξιόλογες ποιητικές δημιουργίες της προεπαναστατικής εποχής. Με χαρακτηριστικές εικόνες διεκτραγωδεί την κατάσταση της σκλαβιάς και ωθεί τους σκλαβωμένους στον τιτάνιο του πολέμου αγώνα:

*«Ως πότε παλληκάρια να ζούμε στα στενά  
μονάχοι σαν λιοντάρια, στες ράχες, στα βουνά;»,* (Θούριος, στίχ. 1-2).

Και στη συνέχεια αναφωνεί το απαράμιλλο:

*«Κάλλιο ν'αι μιας ώρας ελεύθερη ζωή,  
παρά σαράντα χρόνοι σκλαβιά και φυλακή»,* (Θούριος, στίχ. 7-8).

Ίσως να είναι η εμπειρία των σαράντα χρόνων της ζωής του.

Στον *Θούριό* του αναιρεί την επικρατούσα τότε άποψη της ελληνικής διανοήσης και ιδιαίτερα των Φαναριωτών πως υπηρετώντας το Σουλτάνο θα γίνει η άλωση της εξουσίας. Γι' αυτό και φέρνει αδιάψευστα παραδείγματα Ελλήνων που υπηρέτησαν τον Σουλτάνο και οι οποίοι τελικά αποκεφαλίστηκαν:

*«Ο Σούτζος κι ο Μουρούζης, Πετράκης, Σκαναβής,  
Γκίκας και Μαυρογένης, καθρέπτης είν' να ιδής.  
Ανδρείοι καπετάνοι, παπάδες, λαϊκοί,  
σκοτώθηκαν κι αγάδες με άδικον σπαθί»,* (Θούριος, στίχ. 15-18).

Ο Ρήγας και τον ψυχολογικό παράγοντα χρησιμοποιεί για να πετύχει τους σκοπούς του. Έπρεπε να καταρρίψει, ως μύθο, την διάχυτο πεποίθηση ότι τα οθωμανικά στρατεύματα ήταν ανίκητα, γι' αυτό και φέρνει το συγκεκριμένο παράδειγμα των «Γκιρτζιαλήδων», λαός που επαναστάτησε στην περιοχή της Θράκης. Βροντοφωνεί στον *Θούριό* του πώς ο Σουλτάνος δεν είναι τόσο δυνατός, όσο οι σκλαβωμένοι νομίζουν:

*«Ποτέ μην στοχασθήτε πως είναι δυνατός·  
καρδιοχτυπά και τρέμει σαν λαγός κι αυτός.  
Τριακόσιοι Γκιρτζιαλήδες τον έκαμαν να διή  
πως δεν μπορεί με τόπια, μπροστά τους να εβγή»*, (*Θούριος*, στίχ. 111-114).

Ήταν ακόμη και πολύ μεθοδικός στο στρατηγικό του σχέδιο. Προσπαθεί να ενώσει όλους τους σκλαβωμένους λαούς, που βρίσκονταν κάτω από την Οθωμανική τυραννία στον αγώνα της επαναστάσεώς του. Η δύναμη εν τη ενώσει. Γι' αυτό απευθύνει προσκλητήριο σε όλους τους λαούς του Βαλκανικού χώρου και αναφωνεί:

*«Βουλγάροι κι Αρβανίτες, Αρμένιοι και Ρωμιοί,  
αράπηδες και άσπροι, με μιά κοινή ορμή,  
για την Ελευθερίαν να ζώσωμεν σπαθί,  
πως είμασθ' αντρειωμένοι, παντού να ζακουσθή»*, (*Θούριος*, στίχ. 45-48).

Στον *Θούριό* του ο Ρήγας επισημαίνει μεταξύ των άλλων και τη θαλάσσια δύναμη, ενώ παράλληλα προστάζει τους Έλληνες ναύτες που ήταν στην Τούρκικη αρμάδα να την κάψουν,

*«Κι' όσ' είστε στην αρμάδα, σαν άζια παιδιά,  
οι Νόμοι σας προστάζουν να βάλετε φωτιά»*, (*Θούριος*, στίχ. 81-82).

Όσοι ραγιάδες έκτοτε άκουγαν του Ρήγα τον *Θούριο* νοιώθανε ν' αλλάζει για αγώνα και θυσία η ψυχή τους. Ο Κολοκοτρώνης<sup>4</sup>, ο Γέρος του Μωριά, χαρακτηριστικά ομολογούσε: «*Εφύλαξα πίστιν εις την παραγγελίαν του Ρήγα, και ο Θεός με αξίωσεν και εκρέμασα φούντα εις το Γένος μου, ως στρατιώτης του. Χρυσή φούντα δεν εστόλισε ποτέ το σπαθί μου, όταν έπαιρνα δούλευσιν*

4. Βλ. Γεώργιος Τερτσέτης, *Άπαντα*, επιμ. Γ. Βαλέτας, εκδ. Γιοβάνη, Αθήνα 1967, τόμ. Γ', σελ. 64 και 225.

εις ξένα κράτη», ακολουθώντας ο Κολοκοτρώνης κατά γράμμα τη διακήρυξη του Ρήγα,

«Κάλλιο για την πατρίδα κανένας να χαθή  
ή να κρεμάση φούντα για ξένον στο σπαθί», (Θούριος, στίχ. 57-58).

Ο Γάλλος φιλέλληνας Φωριέλ<sup>5</sup> στα χρόνια του Αγώνα, το 1824, κυκλοφόρησε στο Παρίσι το βιβλίο του με τα ελληνικά δημοτικά τραγούδια. Σ' αυτά εντάσσει και τον *Θούριο*, αν και δεν είναι δημοτικό τραγούδι, απόδειξη της πλατιάς διάδοσής του, που είχε γίνει κτήμα του λαού. Επί πλέον μνημονεύει και την επίδρασή που ασκούσε ο *Θούριος* στο λαό. Σημειώνει ένα χαρακτηριστικό γεγονός, που διαδραματίστηκε το 1815 σε ένα χάνι της Ηπείρου. Ακόμη οι επαναστάτες του Αλέξανδρου Υψηλάντη<sup>6</sup> (1792-1828) τραγουδώντας τον *Θούριο* ξεκίνησαν την επανάστασή τους το 1821. Και οι Σουλιώτες του Μπότσαρη με τους ήχους των ασμάτων του Ρήγα στις μάχες εφορμούσαν<sup>7</sup>.

Ο Γεώργιος Τερτσέτης, γραμματέας του Κολοκοτρώνη, χαρακτήρισε τον *Θούριο* ως «το ιερότερον άσμα της φυλής μας»<sup>8</sup>. Μάλιστα τόνιζε ότι τα τραγούδια του Ρήγα «Ως σάλπιγγες εις την Ιεριχώ εγκρέμισαν τα τείχη της Τριπολιτσάς, ετίναζαν εις τον αέρα με τους αλλοφύλους τα φρούρια της Μονεμβασιάς, του Ναυπλίου, των Αθηνών και τα τρικάταρτα του εχθρού». Και με έμφαση ο Τερτσέτης συμπληρώνει, «Τα λογιωτατίστικα άσματα, δεν εγκρέμισαν ποτέ, δεν σαλεύουν ούτε την αράχνην του κοκόρου της καμινάδας». Ξεκάθαρα υποδηλώνει ότι μόνον ο επαναστατικός παιάνας, ο *Θούριος* του Ρήγα, θα μπορούσε να ξεσηκώσει τους σκλαβωμένους ραγιαδες για την επανάσταση, για το ιδανικό της ελευθερίας.

## Β'. Η στρατιωτική δράση για την επικράτηση της επανάστασης

Γνώριζε ο Ρήγας πως χωρίς στρατιωτική νίκη δεν αποκτιέται η ελευθερία. Γι' αυτό στο στρατηγικό σχέδιο της επανάστασής του ο Ρήγας εκτός από την

5. Cl. Fauriel, *Chants populaires de la Grèce moderne*, Paris, 1825, τόμ. 2, σελ. 15 κ. εξ.

6. «Ο Θούριος ήτο το αγαπητότερον Άσμα του Αλ. Υψηλάντου. Εις ένα λόγον αι ποιήσεις του Ρήγα (Ο Θούριος και ο παιάν "Όλα τα έθνη πολεμούν") απετέλεσαν εις το πνεύμα των Ελλήνων το όνομα τούτου όνομα ενθουσιασμού», Ιω. Φιλήμων, *Δοκίμιον ιστορικόν περί της Φιλικής Εταιρείας*, εν Ναυπλία 1834, σελ. 99.

7. F. Pouqueville, *Histoire de la Régénération de la Grèce*, Παρίσι 1825, τόμ. Β', σελ. 179 και 387.

8. Γεώργιος Τερτσέτης, (1800-1874), «Λόγος της 25 Μαρτίου 1857», στο *Άπαντα*, αναστήλωση Γ. Βαλέτας, έκδ. Γιοβάνη, Αθήνα 1967, τόμ. Α', σελ. 226.

ενθάρρυνση και εμπύχωση των σκλαβωμένων, περιλάμβανε την εφαρμογή της επαναστάσεώς του. Με τη στρατιωτική νίκη τελικά θα αποκτιόταν η ελευθερία. Θεωρεί απαραίτητο στοιχείο την στρατιωτική εκπαίδευση των υποδούλων, που θα πρέπει να γίνει σύμφωνα με τις ισχύουσες σύγχρονες απόψεις της πολεμικής τέχνης, στην οποία οι σκλαβωμένοι ήταν απαίδευτοι. Μόνο οι πληθυσμοί των Μανιατών και Σουλιωτών και οι κλεφταρματολοί ήταν εκπαιδευμένοι. Γι' αυτό ο Ρήγας μεταφράζει το εγχειρίδιο περί πολεμικής τέχνης του Αυστριακού στρατάρχη L.A. Khevenhüller, (1683-1744), *Maximes du guerre* και το τυπώνει με τον τίτλο *Στρατιωτικόν Εγκόλπιον* με σκοπό να χρησιμοποιηθεί για τη στρατιωτική εκπαίδευση των Ελλήνων. Πράγματι οι εμπειρίες από την έκρηξη της Επανάστασης του 1821 έδειξαν ότι τον πρώτο καιρό οι περισσότεροι επαναστάτες ήταν άμαθοι στην τέχνη του πολέμου. Οι μαρτυρίες είναι πολλές και συνοπτικά μνημονεύονται στο βιβλίο του Απόστολου Βακαλόπουλου, *Τα Ελληνικά Στρατεύματα του 1821*. Θεσσαλονίκη 1970. Διαπιστώνεται ξεκάθαρα πόσο προνοητικός και ρεαλιστής ήταν ο Ρήγας με το στρατηγικό του σχέδιο.

Για το πόσο σημαντική ήταν αυτή η ενέργεια του Ρήγα, να μεταφράσει δηλαδή και να τυπώσει το βιβλίο με την σύγχρονη πολεμική τέχνη, διαπιστώνεται από όσα διατυπώνει ο Ανώνυμος ο Έλληνας στην *Ελληνική Νομαρχία* του, στα 1806, μόλις οκτώ χρόνια μετά το μαρτύριο του Ρήγα.

Ας σημειωθεί ότι ο Ρήγας στο Σύνταγμά του, στο άρθρο 109, καθιερώνει την στρατιωτική εκπαίδευση και των γυναικών: «Όλοι οι Έλληνες είναι στρατιώται. Όλοι πρέπει να γυμνάζονται εις τα άρματα και να ρίχνουν εις το σημάδι. Όλοι πρέπει να μανθάνουν την τακτική. Ως και αι Ελληνίδες βαστούν μιζράκια (=τόξα) εις το χέρι, αν δεν είναι επιτήδεια εις το τουφέκι». Επίσης στο Παράρτημα του Συντάγματός του ο Ρήγας έχει μια παράγραφο για τη χρησιμοποίηση της ξιφολόγχης από τους στρατιώτες: «Όλοι οι Έλληνες στρατιώται έχουν μίαν μπαγιονέταν (=ξιφολόγη), την οποίαν φορούν εις την μέσην των ωσάν χαντζιάρι, και εν καιρώ ανάγκης ή παρατάξεως την περνούν εις το τουφέκι». Επισημαίνουμε ότι οι Έλληνες επαναστάτες το 1821 αντιμετώπισαν έντονα την έλλειψη της ξιφολόγχης, σύμφωνα με μαρτυρίες, οι οποίες μνημονεύονται στο βιβλίο του Απόστολου Βακαλόπουλου, *Τα ελληνικά στρατεύματα του 1821*, Θεσσαλονίκη 1970, σελ. 190. Ο Ρήγας είχε επισημάνει την σημασία της ξιφολόγχης στην επιτυχία της μάχης.

Το στρατηγικό σχέδιο του Ρήγα περιλάμβανε και το σχεδιασμό της έναρξης της επανάστασης, που θα ήταν από τις περιοχές της Μάνης όπου βρίσκονταν οι

εμπειροπόλεμοι Μανιάτες. Μετά θα προχωρούσε να ελευθερώσει την υπόλοιπο Πελοπόννησο και με την παράλληλη στρατιωτική εκπαίδευση των υποδούλων, θα βάδιζε προς την Ήπειρο, όπου ανθούσε το άλλο μέρος του εμπειροπόλεμου ελληνικού πληθυσμού, οι Σουλιώτες. Από εκεί θα προχωρούσε, σα σε τόξο, να επαναστατήσει και να ελευθερώσει την υπόλοιπο Ελλάδα και τις άλλες Βαλκανικές περιοχές. Και πράγματι η μετά από λίγα χρόνια εξέγερση του 1821, άρχισε από την Πελοπόννησο, όπως ήθελε να ξεκινήσει να εφαρμόζει και ο Ρήγας το σχέδιό του. Αντίθετα, απέτυχε, ως γνωστόν, η επανάσταση στις Παραδουνάβιες περιοχές, στις οποίες ωστόσο ο Ρήγας ζούσε και τις γνώριζε καλά. Αλλά, ως στρατιωτικός νους ήξερε πολύ καλά ότι δεν θα είχε επιτυχία η έναρξη της επανάστασης του από εκείνα τα μέρη, γι' αυτό και στράφηκε προς την Πελοπόννησο.

Πρέπει να επισημανθεί ότι ο Ρήγας στήριζε την επανάστασή του στις ντόπιες, γηγενείς δυνάμεις των σκλαβωμένων κι όχι στη βοήθεια των μεγάλων της εποχής του. Πουθενά στα έργου του, στον *Θούριο*, στο Σύνταγμα ο Ρήγας δεν καταχωρίζει έκκληση στις ξένες δυνάμεις για βοήθεια. Γνώριζε ότι οι ξένες δυνάμεις ενδιαφέρονται για τα συμφέροντά τους κι' όχι για τα συμφέροντα των σκλαβωμένων.

Παράλληλα, ο Ρήγας γνώριζε την άσχημη, διαλυτική εσωτερική κατάσταση της οθωμανικής αυτοκρατορίας με τις διασπαστικές τάσεις των πασάδων, που μνημονεύει και στον *Θούριο* καθώς επίσης και την εξωτερική κατάσταση με τα στρατεύματα του Ναπολέοντα να βρίσκονται στην Ιταλία και να έχουν διαλύσει την εξουσία της Βενετίας.

### Γ) Το τρίτο μέρος περιέχει την δημοκρατική λειτουργία του Βαλκανικού χώρου

Το στρατηγικό σχέδιο του επαναστάτη Ρήγα δεν σταματούσε στην προετοιμασία και στην έκρηξη της επανάστασης, όπως συνήθως συμβαίνει στις εξεγέρσεις. Προχωρούσε και στην εδραίωσή της, στις περιοχές που θα ελευθερώνε από την Οθωμανική τυραννία. Ο Ρήγας έδινε μεγάλη σημασία στο τι θα γίνει αμέσως μετά τη στρατιωτική νίκη. Πίστευε ότι η αναρχία είναι μορφή τυραννίας, όπως το τονίζει και στο *Θούριό* του, «*κι αναρχία ομοιάζει τη σκλαβιά*», (στίχ. 27). Για το λόγο αυτό ετοίμασε το Σύνταγμά του πριν από την αναχώρησή του για την Ελλάδα, ώστε μετά την στρατιωτική νίκη, να διοικηθεί ο ελεύθερος Βαλκανικός χώρος με ένα συγκεκριμένο δημοκρατικό

Σύνταγμα. Ο Ρήγας μετέφρασε από τα Γαλλικά τη *Νέα Πολιτική Διοίκηση*, που περιέχει την *Επαναστατική Προκήρυξη*, τα *Δίκαια του Ανθρώπου*, και το Σύνταγμα, όπου, ωστόσο, προσέθεσε και πολλά δικά του κείμενα, τα οποία δείχνουν την πρωτοποριακή πολιτική σκέψη του. Είναι το πρώτο δημοκρατικό Σύνταγμα του Ελληνικού και Βαλκανικού χώρου. Ο Ρήγας στήριζε τη νέα πολιτική κατάσταση στη δημοκρατία και όχι στην κληρονομική εξουσία. Μάλιστα καταχωρίζει και διατάξεις για την προάσπιση της δημοκρατίας από τους εχθρούς της, οι οποίοι θα επιχειρούσαν να την καταλύσουν.

Στο στρατηγικό σχέδιο εντάσσεται και η έκδοση των χαρτών του, *Χάρτα της Ελλάδος*, *Νέα Χάρτα της Βλαχίας* και *Γενική Χάρτα της Μολδοβίας*. Ο Ρήγας ετοίμαζε ακόμη και την έκδοση ιδιαίτερων χαρτών για τη Βουλγαρία, τη Σερβία και Βοσνία. Κατ' αυτόν τον τρόπο θα είχε λεπτομερείς χάρτες για όλο το σχεδιαζόμενο κράτος του, διαιρεμένο σε Επαρχίες και Τοπαρχίες, σύμφωνα με το Σύνταγμά του, άρθρο 3, όπου αναγράφει ότι διαιρείται σε Επαρχίες και Τοπαρχίες «*δια την ευκολίαν της διοικήσεως*».

Βάζει ιδιαίτερη διαγράμμιση, για σύνορα στο σχεδιαζόμενο κράτος του, την οποία δεν αναγράφει στο Υπόμνημα, όπως έχει κάνει για τις διαγραμμίσεις των Επαρχιών και Τοπαρχιών. Δεν μπορούσε να αναγράψει ότι είναι τα σύνορα του κράτους μου, της «Ελληνικής Δημοκρατίας». Σύμφωνα με τα αποτελέσματα των ερευνών μας οι χάρτες αυτοί είναι πολιτικοί χάρτες του σχεδιαζόμενου κράτους του, το οποίο θα δημιουργούνταν μετά την επικράτησή της επανάστασής του. Και έχουν συνάφεια με τη *Νέα Πολιτική Διοίκηση*. Ο Ρήγας δεν ήταν επαγγελματίας χαρτογράφος. Ήταν επαναστάτης και ενέτασσε την έκδοσή τους στο στρατηγικό του σχέδιο. Σκοπός του ήταν να διεξαχθούν εκλογές για την εκλογή των αντιπροσώπων, των βουλευτών.

Το πρώτο φύλλο της *Χάρτας* είναι η *Επιπεδογραφία Κωνσταντινουπόλεως* και ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η παράσταση του κοιμισμένου λιονταριού στη ράχη του οποίου επικάθονται τα σύμβολα εξουσίας του Σουλτάνου, ενώ στα πόδια του ο Ρήγας έβαλε οριζόντια το «ρόπαλο του Ηρακλέους», το οποίο για πρώτη φορά έχει επισημανθεί. Το κοιμισμένο λιοντάρι συμβολίζει τους σκλαβωμένους, οι οποίοι όταν ενθουσιαστούν από τον *Θούριο* και την επανάστασή του θα αρπάξουν τα όπλα και θα γκρεμίσουν την εξουσία του Σουλτάνου, δημιουργώντας την νέα κατάσταση, την *Νέα Πολιτική Διοίκηση*. Διεξοδικά μπορεί κανείς να μελετήσει την πρόσφατη μελέτη μας *Το ρόπαλο του Ηρακλέους στους χάρτες του Ρήγα. Νέες έρευνες*.

Το ότι ο λιοντάρι συμβολίζει τους σκλαβωμένους και όχι τον Σουλτάνο διαπιστώνεται από τους πρώτους ακόμη στίχους του *Θουρίου* όπου ο Ρήγας δίνει την επεξήγηση πως τα παλληκάρια των σκλαβωμένων είναι σαν τα λιοντάρια:

«Ως πότε παλληκάρια, να ζούμεν στα στενά,  
μονάχοι, σαν λιοντάρια, στες ράχες, στα βουνά», (Θούριος, στίχ. 1-2).

Επίσης σε άλλους στίχους του *Θουρίου* αποκαλεί λιοντάρια τους Σουλιώτες και τους Μανιάτες:

«Σουλιώτες και Μανιάτες, λιοντάρια ζακουστά  
ως πότε στες σπηλιές σας κοιμάστε σφαλιστά;», (Θούριος, στίχ. 63-64).

Μάλιστα τον Σουλτάνο και τους πασάδες του τους αποκαλεί «λύκους».

«Χαράτζι της Αιγύπτου στην Πόλ'ας μη φανή,  
για να ψοφήσ'ο λύκος, οπού σας τυραννεί», (Θούριος, στίχ. 103-104).

Για τον ελληνικό χώρο της *Χάρτας της Ελλάδος*<sup>9</sup>, έχουμε αποδείξει ότι ο Ρήγας πήρε ως πρότυπο χάρτη τον χάρτη της αρχαίας Ελλάδος του GuI. Delisle. Και τούτο διότι ήθελε να έχει την αρχαία πολιτική διαίρεση και την ελληνική ονοματολογία και όχι την οθωμανική. Ενδιαφέρον έχει ο τίτλος της *Χάρτας της Ελλάδος*, φύλλο 4, όπου εκτός των άλλων ο Ρήγας σχεδίασε τον συμβολισμό της πάλης του ροπαλοφόρου Ηρακλή με την έφιππη Αμαζόνα. Το ρόπαλο συμβολίζει, όπως γράφει στο υπόμνημα, την ελληνική δύναμη και το αμφίστομο τσεκούρι την περσική ασιατική δύναμη. Και έχει τσακισμένο το σιδερένιο τσεκούρι της Αμαζόνας, θέλοντας κατ' αυτόν τον τρόπο να δηλώσει ο Ρήγας πως τελικά θα νικήσει η πνευματική δύναμη στην πάλη με την ύλη, τη βία, αν οι σκλαβωμένοι πορευτούν με τις αρετές του Ηρακλή, αποφασιστικότητα, αφοσίωση στα ιδεώδη, πίστη στο καθήκον, υπεράσπιση του δικαίου.

Ο Ρήγας τύπωσε ακόμη λεπτομερείς χάρτες διαιρεμένους σε τοπαρχίες για την Βλαχία και Μολδαβία. Μέχρι πρόσφατα δεν μπορούσαν να κατανοήσουν την έκδοσή αυτών των χαρτών. Τώρα όμως με τον εντοπισμό και του ροπάλου του Ηρακλέους, που για πρώτη φορά έχει επισημανθεί καθώς και την λοξή θέση, σα να είναι πεταμένοι οι θυρεοί, τα σύμβολα της Βλαχίας και Μολδαβίας και μάλιστα μισοσκεπασμένος αυτός της Μολδαβίας, οι χάρτες αυτοί είναι

9. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Η "Χάρτα της Ελλάδος" του Ρήγα. Τα πρότυπά της και νέα στοιχεία*, Αθήνα 1998.



πολιτικοί χάρτες του σχεδιαζόμενου κράτους του που θα δημιουργούνταν μετά το γκρέμισμα της σουλτανικής εξουσίας<sup>10</sup>.

\*\*\*

Συνοπτικά παρουσιάστηκε το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασης του Ρήγα Βελεστινλή, όπως αυτό τεκμαίρεται από τη μελέτη του όλου έργου του καθώς και από τη μελέτη των ανακριτικών εγγράφων σύλληψης και ανάκρισης του ιδίου και των Συντρόφων του. Ο Ρήγας, ως επαναστάτης, με μέθοδο και προγραμματισμό κατέστρωσε το στρατηγικό σχέδιό του, το οποίο διακρίνεται σε τρία μέρη.

Πρώτα ήθελε να εμπυχώσει τους σκλαβωμένους, να ανυψώσει το ηθικό τους με τον *Θούριο* και τον *Ύμνο Πατριωτικό* και παράλληλα να ενισχύσει την ιστορική αυτογνωσία τους προσφέροντας τον Μέγα Αλέξανδρο ως πρότυπο αγωνιστικότητας και αποφασιστικότητας, καθώς και με τα έργα του *Ολύμπια* και *Νέος Ανάχαρσις* στα οποία έθεσε πολλές πολιτικοκοινωνικές σημειώσεις.

Στο δεύτερο σκέλος του στρατηγικού του σχεδίου, ο Ρήγας ενδιαφέρθηκε για την στρατιωτική τακτική της επανάστασής του με σκοπό την επικράτησή της, διότι πίστευε πως χωρίς στρατιωτική νίκη δεν αποκτιέται η ελευθερία.

Στο τρίτο σκέλος, προετοίμασε τον πολιτικό σχεδιασμό του Βαλκανικού χώρου, τον δημοκρατικό τρόπο διοικήσεώς του συντάσσοντας τη *Νέα Πολιτική Διοίκηση*, το *Σύνταγμα*, και τους χάρτες, που ήταν οι πολιτικοί χάρτες, διαιρημένοι σε Τοπαρχίες και Επαρχίες, όπως απαιτεί και το *Σύνταγμα* του, ώστε να επιτελείται σωστά η διοίκηση στο σχεδιαζόμενο κράτος του.

---

10. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Οι χάρτες Βλαχίας και Μολδαβίας του Ρήγα Βελεστινλή, Βιέννη 1797. Νέα στοιχεία-Ευρητήριο-Αυθεντική επανέκδοση*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2005.



Υπό το βλέμμα του Ρήγα Βελεστινλή στην Ελληνική Ταβέρνα Βιέννης της Οδού Ελλήνων, 23 Ιουνίου 2018, τα μέλη της Ομοσπονδίας των Ελληνικών Συλλόγων Αυστρίας, του Κοινωνικοπολιτιστικού Συλλόγου της Ελληνικής Κοινότητας Βιέννης και Περιχώρων με τον προσκεκλημένο για τις σχετικές ομιλίες κατά τις εορταστικές εκδηλώσεις που διοργάνωναν σε συνεργασία με την Ορθόδοξη Μητρόπολη Αυστρίας και την Ελληνική Πρεσβεία Βιέννης. Στη φωτογραφία από αριστερά: ο Χρήστος Μαράντος, ο Ορέστης Δαγκωνάκης, ο Κων/νος Φίζογλου, ο Αλέξανδρος Ασημακόπουλος και ο προσκεκλημένος Δρ. Δημ. Καραμπερόπουλος.



Η Λάρισα τίμησε τον Ρήγα με ανδριάντα σε κεντρικό μέρος της πόλεως, Πλατεία Περιφέρειας, πρώην Νομαρχίας. Ωστόσο, ένας δεύτερος ανδριάντας βρίσκεται παραπεταμένος σε μια γωνιά του προαύλιου χώρου του 4<sup>ου</sup> Λυκείου Λάρισας, έργο του γλύπτη Μίμη Γεντέκου (1905-1998).

## Το Στρατιωτικό σκέλος του στρατηγικού σχεδίου της επανάστασης του Ρήγα Βελεστινλή

(Πρακτικά Ημερίδας «Από τον Ρήγα στον Ιωάννη Καποδίστρια: Στρατηγική. Διπλωματία και Στρατιωτικά σχέδια», Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων, (13 Δεκεμβρίου 2013), Βάρη 2014, σελ. 11-29)

Με την εισήγηση θα παρουσιασθούν τα πρόσφατα αποτελέσματα των ερευνών, τα οποία δείχνουν ότι ο Ρήγας Βελεστινλής (1757-1798) είχε μεθοδικά καταστρώσει ένα στρατηγικό σχέδιο για την επανάσταση των σκλαβωμένων<sup>1</sup> και ιδιαίτερα θα τονιστεί το στρατιωτικό μέρος, για το οποίο ο Ρήγας χαρακτηρίζεται ως στρατιωτικός νους, εκτός από διαφωτιστής, επαναστάτης, πολιτικός νους. Δεν πρόλαβε όμως να ολοκληρώσει το σχέδιό του εξ αιτίας της προδοσίας του στην Τεργέστη από έναν Έλληνα έμπορο.

Στον ελληνικό χώρο η κυριαρχία του Σουλτάνου εξαπλώνονταν μετά την πτώση της Κωνσταντινουπόλεως καταλαμβάνοντας την μία μετά την άλλη περιοχή, και τέλος η κυριαρχία του παγιώθηκε με την κατάληψη και της Κρήτης το 1669. Στη συνέχεια μετά την απόκρουση των οθωμανικών στρατευμάτων έξω από τα τείχη της Βιέννης και με τη συνθήκη του Κάρλοβιτς 30 χρόνια αργότερα, το 1699, καθορίζονται στην Τρανσυλβανία τα βόρεια σύνορα της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Στη θλιβερή κατάσταση της σκλαβιάς και με το όνειρο της λευτεριάς γενιές και γενιές πέρασαν. Κι όλα τούτα τα χρόνια οι σκλαβωμένοι ραγιάδες προσέτρεχαν στον Πάπα και στις αυλές των χριστιανικών δυνάμεων ανατολής και δύσης, ικετεύοντας τους να αποστείλουν στρατιωτική βοήθεια για την αποτίναξη του αλλόθρησκου δυνάστη τους<sup>2</sup>.

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα του πνεύματος αυτού είναι τα όσα γράφει ο Βενετός Διοικητής της Λευκάδας στον Δόγη της Βενετίας στις 5 Φεβρουα-

- 
1. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασης του Ρήγα Βελεστινλή*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2014 (υπό εκτύπωση).
  2. Για τις προσπάθειες αυτές των σκλαβωμένων μπορεί κανείς να δει ιδιαίτερα στο βιβλίο, Κων. Σάθα, *Η Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα. Ιστορικών δοκίμιον περί των προς αποτίναξιν του οθωμανικού ζυγού επαναστάσεων του Ελληνικού έθνους (1453-1821)*, Αθήνα 1869, επανατύπωση Βιβλιοπωλείου Διονυσίου Νότη Καραβία, Αθήνα 1990.

ρίου του 1687: «*Δείγματα υποταγής μου έφεραν οι δημογέροντες των χωριών εκείνων όχι μόνον της περιοχής Αγράφων και Τρικάλων, αλλά και από την Λάρισα και από τα Φάρσαλα έρχονται και προσφέρονται αυθορμήτως και δηλώνουν υποταγή και υπόσχονται να συνεισφέρουν ετησίως διάφορα ποσά δια την συντήρησιν του στρατού και στόλου, ελπίζοντας ν' απαλλαγούν από την τυραννίαν των απίστων*»<sup>3</sup>.

Σε αυτήν την νοοτροπία και πρακτική, που ακολουθούνταν από τους σκλαβωμένους Έλληνες, τομή αποτελεί το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασης του Ρήγα Βελεστινλή για την αποτίναξη της τυραννίας και την απόκτηση της ελευθερίας, πρακτική που δικαιώθηκε μετά 24 χρόνια με την Επανάσταση του 1821. Ο Ρήγας γεννήθηκε το 1757 από ντόπιους γονείς στο Βελεστίνο Μαγνησίας, όπου βρίσκονται τα ερείπια της αρχαίας πόλεως των Φερών, γι' αυτό και οι μεταγενέστεροι συγγραφείς του δώσανε το επώνυμο «Φεραίος», ενώ ο ίδιος ουδέποτε χρησιμοποίησε αυτό το όνομα. Το βαπτιστικό του όνομα ήταν «Ρήγας», και ως επώνυμο ο ίδιος χρησιμοποίησε το «Βελεστινλής», από το όνομα της γενέτειράς του, του Βελεστίου. Και στη σχετική μελέτη μας *Όνομα και καταγωγή του Ρήγα Βελεστινλή*<sup>4</sup> αποκαταστήσαμε το όνομα του, διορθώνοντας και τα Σχολικά βιβλία Ιστορίας, τα οποία ανέγραφαν το ανιστόρητο, πως τάχα το πραγματικό του όνομα ήταν το «Αντώνιος Κυριαζής».

Στη διαμόρφωση της επαναστατικής σκέψης του Ρήγα και τη σύλληψη του συγκεκριμένου στρατηγικού του σχεδίου σημαντικό ρόλο διαδραμάτισαν αφενός οι μελέτες του και αφετέρου τα ιστορικά γεγονότα της εποχής του. Από ωρίς ο Ρήγας ασχολούνταν με τα πολιτικοκοινωνικά θέματα, όπως δείχνει το γεγονός ότι μετέφραζε το βιβλίο του Μοντεσκιέ, *Πνεύμα των νόμων*, (Montesquieu, 1689-1755, *Esprit des loix*), που αναφέρεται στη διάκριση των εξουσιών και στα πολιτικά συστήματα διακυβερνήσεως του κράτους. Χαρακτηριστικά σημειώνει στην τελευταία σελίδα του βιβλίου *Φυσικής απάνθισμα*, Βιέννη 1790: «*Είδησις. Αν κανένας φιλογενής αγαπά να κοπιήσει μεταφράζοντας προς όφελος του γένους κανένα βιβλίον, ας μην επιχειρησθή το Esprit des loix par monsieur Montesquieu επειδή και είναι μισομεταφρασμένον υπ' εμού, και τελειώνοντας έχει να τυπωθή*».

3. Μνημονεύεται από τον Απ. Βακαλόπουλο, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τόμ. Δ', *Τουρκοκρατία 1669-1812*, Θεσσαλονίκη 1973, σελ. 22, και το έχει δημοσιεύσει ο Κων. Μέρτζιος, «Συμπλήρωμα εις την Ηπειρωτική Χρονογραφία», *Ηπειρωτική Εστία*, 6 (1957), σελ. 489.

4. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Όνομα και καταγωγή του Ρήγα Βελεστινλή*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίου-Ρήγα, Αθήνα 1997, (β' έκδ. 2000).

Ο Ρήγας βίωσε ακόμη σημαντικά γεγονότα της εποχής του, που συνέβαλαν να διαμορφώσει το συγκεκριμένο στρατηγικό σχέδιο, όπως «Τα Ορλωφικά»<sup>5</sup>, (1770), δηλ. οι επαναστατικές κινήσεις των σκλαβωμένων Ελλήνων κατά των Οθωμανών μετά από παρακίνηση του ναυάρχου Αλεξίου Ορλώφ (1737-1809), οι οποίες όμως πνίγηκαν στο αίμα λόγω της μη παροχής της υποσχόμενης βοήθειας εκ μέρους των Ρώσων. Ένα δεύτερο σημαντικό γεγονός ήταν ο πόλεμος των «τριών Ιμπερίων» (1787-1792) μεταξύ Αυστρίας, Ρωσίας και Οθωμανικής Πύλης αντίστοιχα. Και ο πόλεμος αυτός κατέληξε στις μεταξύ τους συμφωνίες του Συστόβ<sup>6</sup> (1791) και Ιασίου (1792), διαψεύδοντας κατ' αυτόν τον τρόπο τις ελπίδες των σκλαβωμένων για βοήθεια από τα χριστιανικά κράτη. Και ένα τρίτο μεγάλο ιστορικό γεγονός, που βίωσε ο Ρήγας, ήταν εκείνο της νέας πολιτειακής κατάστασης με την Γαλλική Επανάσταση (1789) και την κατάργηση της κληρονομικής εξουσίας.

Το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασης του Ρήγα Βελεστινλή διαπιστώνεται, τεκμαίρεται αν μελετήσουμε όλο το συγγραφικό του έργο, αν διερευνήσουμε τα έγγραφα τα σχετικά με την σύλληψη, ανάκριση, φυλάκιση και θανάτωσή του, που ήρθαν στο φως, μετά ένα αιώνα και πλέον από το μαρτύριο του το 1798, από τους Αιμ. Λεγράν, Κωνστ. Άμαντο και Ντούσαν Πάντελιτς. Και αυτό διακρίνεται σε τρία μέρη:

Α'. Στην προετοιμασία της σχεδιαζόμενης επανάστασης των σκλαβωμένων με την ενίσχυση του ηθικού τους με τον *Θούριο*, την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου και την ενίσχυση της ιστορικής τους συνείδησης και της σύνδεσής τους με τους αρχαίους προγόνους<sup>7</sup> με τα *Ολύμπια* και τον *Νέο Ανάχαρσι*.

Β'. Στη στρατιωτική δράση για την επιτυχία της επανάστασής του πρώτα με την έκδοση του στρατιωτικού εγχειριδίου περί πολεμικής τέχνης και δεύ-

---

5. Για τα Ορλωφικά ενδεικτικά βλ. Τάσου Γριτσόπουλου, *Τα Ορλωφικά. Η εν Πελοποννήσω επανάσταση του 1770 και τα επακόλουθα αυτής*, Αθήνα 1967.

6. Τη συνθήκη του Συστόβ 1791, ο Ρήγας την αναγράφει στη *Χάρτα της Ελλάδος*, φύλλο 11, δίπλα στο Δούναβη, στη Βουλγαρία.

7. «Η ακριβής γνώσις της καταστάσεως των προγόνων μας είναι έν από τα αποτελεσματικώτερα μέσα προς τον φωτισμόν μας και την καλλιτέρευσιν της καταστάσεως μας», γράφει στον *Ερμή το Λόγιο*, 15 Απριλίου 1817, ο λόγιος ιατρός Στέφανος Κανέλλος, ο οποίος μάλιστα το 1820 συνέθεσε εμπνευσμένος από τον Ρήγα τον *Θούριο* «Τι καρτερείτε, φίλοι κι αδελφοί». Για τον Στ. Κανέλλο ενδεικτικά βλ. Νικόλαος Κ. Βλάχος, *Στέφανος Κανέλλος (1792-1824)*, Κείμενα και Μελέται Νεοελληνικής Φιλολογίας, αρ. 98, Αθήνα 1975.

τερον με τον επιτελικό στρατιωτικό σχεδιασμό έναρξης και συνέχισης των στρατιωτικών επιχειρήσεων.

Γ'. Στο πολιτικό μέρος, σχετικά με τον τρόπο διοίκησης μετά την επικράτηση της επανάστασής του, που περιλάμβανε την έκδοση της *Νέας Πολιτικής Διοίκησης* και την παράλληλη έκδοση αντίστοιχων χαρτών του Βαλκανικού χώρου, οι οποίοι θα αποτελούσαν τους πολιτικούς χάρτες της σχεδιαζόμενης δημοκρατικής του πολιτείας.

### Α'. Προετοιμασία της Επαναστάσεως

Ο Ρήγας, ως πραγματικός επαναστάτης, στόχευε πρώτα να ανυψώσει το ηθικό των σκλαβωμένων, να τους δημιουργήσει την επαναστατική διάθεση και πνοή, απαραίτητα στοιχεία για να προετοιμασθούν να πάρουν τα όπλα για τον ξεσηκωμό. Για το σκοπό του αυτό χρησιμοποίησε δύο βασικά στοιχεία της επικοινωνίας: α) την εικόνα, με τα έντυπα και β) τον ήχο, με τη μουσική του *Θουρίου*.

Ήδη ακόμη από την πρώτη φάση της συγγραφικής του δράσης καταπολεμάει τις δεισιδαιμονίες και προλήψεις, που περιέχουν τη μοιρολατρεία και απάθεια, στο βιβλίο του *Φυσικής απάνθισμα*. Μάλιστα, η έρευνα μας έχει δείξει ότι ο Ρήγας μελετούσε την Γαλλική *Εγκυκλοπαιδεία* των Diderot και D'Alembert, από την οποία μεταφράζει λήμματα, τα οποία μεταφέρει στον ελληνικό χώρο<sup>8</sup>. Στο δεύτερο βιβλίο του *Σχολείον των ντελικάτων εραστών*, περιέχει στοιχεία, τα οποία δείχνουν την πρωτοπόρα πολιτικο-κοινωνική σκέψη και δημοκρατική νοοτροπία του Ρήγα. Καταφέρεται εναντίον των τίτλων ευγενείας και τους κληρονομικούς τίτλους. Στα *Ολύμπια*<sup>9</sup> μνημονεύει τα αγωνίσματα των Ολυμπιακών αγώνων της αρχαιότητας και παρατηρεί ότι και στις μέρες του πολλά αγωνίσματα διατηρούνται στην Θεσσαλία και σ' όλη την Ελλάδα, θέλοντας έτσι να υπενθυμίσει την ιστορική συνέχεια των Ελλήνων.

8. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Η Γαλλική “*Encyclopédie*” ένα πρότυπο του έργου του Ρήγα “*Φυσικής Απάνθισμα*”», *Ο Εραμιστής*, τόμ. 21 (1997), σελ. 95-128, και σε ανάτυπο Αθήνα 2000.

9. Το έργο αυτό οριστικά πλέον αποδίδεται στον Ρήγα και όχι σε κάποιο φίλο του, όπως έχει μέχρι πρόσφατα υποστηριχθεί. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Ο Ρήγας μεταφραστής των Ολυμπίων του Μεταστάσιο*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2001.

Επίσης, στο *Νέος Ανάχαρσις*<sup>10</sup> με τις πολλές υποσημειώσεις και παρατηρήσεις, θέλει να δείξει την αρχαία δόξα και κληρονομιά. Με τον τρόπο αυτό προσπαθεί να συνδέσει τον αρχαίο με τον σύγχρονο Ελληνισμό, τονίζοντας την διαχρονικότητα του. Να ενισχύσει την ιστορική μνήμη των σκλαβωμένων.

### Εικόνα Μ. Αλεξάνδρου

Στο στρατηγικό του σχέδιο ο Ρήγας χρησιμοποιεί κατάλληλο εποπτικό υλικό, με σκοπό να επηρεάσει, να μετατρέψει τη συμπεριφορά των σκλαβωμένων, να τους ανυψώσει το ηθικό. Εκδίδει την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου, με τους τέσσερις στρατηγούς του τον Αντίγονο, Κάσσανδρο, Πτολεμαίο, Σέλευκος και τέσσερις παραστάσεις με τα ανδραγαθήματα του Μ. Αλεξάνδρου<sup>11</sup>.

Πρέπει να τονισθεί ότι σε μια εποχή το 1797 κατά την οποία ο Ναπολέων Βοναπάρτης εκθιαζόταν ως ελευθερωτής των λαών και τα στρατεύματά του βρισκότανε δίπλα στην ηπειρωτική Ελλάδα, στα Ιόνια νησιά, και αρκετοί Έλληνες (ο Κοραΐς, Περραιβός, Μαρτελάος κ.ά) του έπλεκαν ύμνους, ο Ρήγας Βελεστινλής δεν τον υμνεί, δεν γράφει ούτε μια λέξη, ούτε ένα στίχο. Απεναντίας, εκείνη την εποχή τυπώνει την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου για να προσφέρει στους σκλαβωμένους ένα συγκεκριμένο πρότυπο, ανδρείας, αγωνιστικότητας και αποφασιστικότητας.

### Θούριος

Ο Ρήγας Βελεστινλής στο στρατηγικό του σχέδιο χρησιμοποιεί και τον ήχο, την μουσική. Γνωρίζει τη δυναμική της για να εμψυχώσει τους σκλαβωμένους, να τους εμψυχήσει την επαναστατική πνοή για τον ξεσηκωμό. Συνθέτει τον *Θούριο*. Η λέξη “θούριος” σημαίνει ορμητικός, πολεμικός, μαινόμενος. Και ο Ρήγας την δανείζεται από τους αρχαίους συγγραφείς διότι δεν ήταν σε χρήση στην εποχή του. Έκτοτε εισάγεται στο νεοελληνικό λεξιλόγιο και γίνεται συνώνυμος με την επανάσταση.

---

10. Ρήγα Βελεστινλή, *Νέος Ανάχαρσις*, Βιέννη 1797, φωτομηχανική επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτη Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, επιμέλεια-εισαγωγή-ευρετήριο Δημ. Καραμπερόπουλου, Αθήνα 2006.

11. Βλ. *Ο Μέγας Αλέξανδρος του Ρήγα Βελεστινλή*, Βιέννη 1797, επιμέλεια-σχόλια Δημ. Καραμπερόπουλου, επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2006.

Ο *Θούριος* είναι με απλά λόγια γραμμένος, για να είναι κατανοητός στο λαό. Δεν χρειάζονται υποσημειώσεις και επεξηγήσεις, όπως άλλες αξιόλογες ποιητικές δημιουργίες της προεπαναστατικής εποχής. Με χαρακτηριστικές εικόνες διεκτραγωδεί την κατάσταση της σκλαβιάς και ωθεί τους σκλαβωμένους στον τιτάνιο του πολέμου αγώνα:

*«Ως πότε παλληκάρια να ζουμεν στα στενά  
μονάχοι σαν λιοντάρια, στες ράχες, στα βουνά;  
Σπηλιές να κατοικούμεν, να βλέπουμεν κλαδιά,  
να φεύγαμ' απ' τον κόσμο, για την πικρή σκλαβιά;  
Να χάνωμεν αδέρφια, Πατρίδα και γονείς,  
τους φίλους, τα παιδιά μας κι όλους τους συγγενείς;»*,

(*Θούριος*, στίχ. 1-6).

Και στη συνέχεια αναφωνεί το απαράμιλλο:

*«Κάλλιο 'να μιας ώρας ελεύθερη ζωή,  
παρά σαράντα χρόνοι σκλαβιά και φυλακή»*,

(*Θούριος*, στίχ. 7-8).

Είναι η εμπειρία των σαράντα χρόνων της ζωής του.

Ωστόσο ο *Ρήγας* στον *Θούριό* του αναιρεί την επικρατούσα τότε άποψη της ελληνικής διανόησης και ιδιαίτερα των Φαναριωτών πως υπηρετώντας τον Σουλτάνο θα γίνει η άλωση της εξουσίας. Γι' αυτό και διακηρύσσει:

*«Τι σ' ωφελεί αν ζήσης και είσαι στη σκλαβιά;  
Στοχάσου πως σε ψένουν καθ' ώραν στη φωτιά.  
Βεζύρης, Δραγουμάνος, Αφέντης κι αν σταθής,  
ο Τύραννος αδίκως σε κάμεις να χαθής»*,

(*Θούριος*, στίχ. 9-12).

Και ο *Ρήγας* φέρνει αδιάψευστα παραδείγματα για την κατανόησή της άποψής του, που είναι όπως επισημαίνει καθρέπτης για να δεις την πραγματικότητα:

*«Ο Σούτζος κι ο Μουρούζης, Πετράκης, Σκαναβής,  
Γκίκας και Μαυρογένης, καθρέπτης είν' να ιδής.  
Ανδρείοι καπετάνοι, παπάδες, λαϊκοί,  
σκοτώθηκαν κι αγάδες με άδικον σπαθί»*,

(*Θούριος*, στίχ. 15-18).



Ο Ρήγας και τον ψυχολογικό παράγοντα χρησιμοποιεί στον *Θούριό* του για να πετύχει τους σκοπούς του. Έπρεπε να καταρρίψει, ως μύθο, την διάχυτη πεποίθηση ότι τα οθωμανικά στρατεύματα ήταν ανίκητα, γι' αυτό και φέρνει το συγκεκριμένο παράδειγμα των “Γκιρτζιαλήδων”, λαός που επαναστάτησε στην περιοχή της Θράκης. Βροντοφωνεί στον *Θούριό* του πως ο Σουλτάνος δεν είναι τόσο δυνατός, όσο οι σκλαβωμένοι νομίζουν:

*«Ποτέ μην στοχασθήτε πως είναι δυνατός·  
 καρδιοχτυπά και τρέμει σαν λαγός κι αυτός.  
 Τριακόσιοι Γκιρτζιαλήδες τον έκαμαν να διή  
 πως δεν μπορεί με τόπια, μπροστά τους να εβγή»,* (Θούριος, στίχ. 111-114).

Ο Ρήγας χρησιμοποιεί τον αριθμό «τριακόσιοι» για να παραπέμψει συνειρμικά στην ανδρεία των τριακοσίων του Λεωνίδα.

Ο Ρήγας ήταν ακόμη και πολύ μεθοδικός στο στρατηγικό του σχέδιο. Προσπαθεί να ενώσει όλους τους σκλαβωμένους λαούς που βρίσκονταν κάτω από την Οθωμανική τυραννία στον αγώνα της επανάστασής του. Η δύναμη εν τη ενώσει. Γι' αυτό απευθύνει προσκλητήριο σε όλους τους λαούς του Βαλκανικού χώρου και αναφωνεί:

*«Βουλγάροι κι Αρβανίτες, Αρμένιοι και Ρωμιοί,  
 αράπηδες και άσπροι, με μιά κοινή ορμή,  
 για την Ελευθερίαν να ζώσωμεν σπαθί,  
 πως είμασθ' αντρειωμένοι, παντού να ξακουσθή»,* (Θούριος, στίχ. 45-48).

Στον *Θούριό* του ο Ρήγας επισημαίνει μεταξύ των άλλων και τη θαλάσσια δύναμη, ενώ παράλληλα προστάζει τους Έλληνες ναύτες που ήταν στην Τούρκικη αρμάδα να την κάψουν:

*«Δελφίνια της θαλάσσης, αζδέρια των νησιών,  
 σαν αστραπή χυθήτε, χτυπάτε τον εχθρόν.  
 Της Κρήτης και της Νύδρας θαλασσινά πουλιά,  
 καιρός είν' της Πατρίδος ν' ακούστε τη λαλιά.  
 Κι' όσ' είστε στην αρμάδα, σαν άξια παιδιά,  
 οι Νόμοι σας προστάζουν να βάλετε φωτιά»,* (Θούριος, στίχ. 77-82).

## Β'. Το στρατιωτικό σχέδιο του Ρήγα για την Επανάσταση

Ο Ρήγας γνώριζε πολύ καλά πως, εκτός από την ψυχολογική υποστήριξη και την ανύψωση του ηθικού των σκλαβωμένων με όλα όσα αναφέρθηκαν παραπάνω, δίχως την στρατιωτική επιτυχία της σχεδιαζόμενης επανάστασής του, δεν θα ήταν δυνατόν να πραγματοποιηθεί η πτώση του οθωμανικού δεσποτισμού και δεν θα ήταν δυνατόν να αποκτηθεί η πολυπόθητη ελευθερία και η δημιουργία της οραματιζόμενης δημοκρατικής του πολιτείας. Γι' αυτό το λόγο στο στρατηγικό σχέδιο της επανάστασής του προνόησε αφ' ενός για την στρατιωτική εκπαίδευση των σκλαβωμένων Ελλήνων και αφ' ετέρου για την έναρξη της επανάστασής τους, που αποτελούν το δεύτερο μέρος του στρατηγικού του σχεδίου.

Ωστόσο, στον *Θούριο* ο Ρήγας καταχωρίζει πολλές οδηγίες στρατιωτικού περιεχομένου, στοιχεία που δείχνουν την ικανότητα συστηματικής οργάνωσης, και αποτελεσματικότητα των ενεργειών του. Δίνει οδηγίες για τις χερσαίες και τις ναυτικές ελληνικές δυνάμεις. Συγκεκριμένα, γνώριζε ο Ρήγας ότι πολλοί Έλληνες βρίσκονταν σε ξένους στρατούς, ως απλοί στρατιώτες και ως αξιωματικοί. Όπως για παράδειγμα στο Βασίλειο της Νεαπόλεως υπήρχε σύνταγμα με πολλούς Έλληνες, καθώς και στο ρωσικό στρατό αρκετοί Έλληνες υπηρετούσαν. Γι' αυτό ο Ρήγας τους προσκαλεί να έρθουν στην πατρίδα και να αγωνιστούν για την ελευθερία της, τονίζοντας το απαράμιλλο πως είναι ενδοξότερο να πεθάνει κανείς για την πατρίδα του, από το να υπηρετεί τους ξένους.

*«Και όσοι του πολέμου την τέχνην αγροικούν,  
εδώ ας τρέξουν όλοι, Τυράννους να νικούν.  
Ως πότε' οφικιάλος σε ξένους βασιλείς;  
Έλα να γένης στόλος δικής σου της φυλής.  
Κάλλιο για την πατρίδα κανένας να χαθή,  
ή να κρεμάση φούντα για ξένον στο σπαθί», (Θούριος, στίχ. 51-52, 55-58).*

Παράλληλα, ο Ρήγας γνώριζε τη σημαντική ναυτική δύναμη των Ελλήνων, που λίγες δεκαετίες πιο πριν είχε αρχίσει ραγδαία να αναπτύσσεται. Γι' αυτό και απευθύνεται στους ναυτικούς και τους προσκαλεί να κτυπήσουν τον εχθρό.

*«Δελφίνια της θαλάσσης, αδέρια των νησιών,  
σαν αστραπή χυθήτε, κτυπάτε τον εχθρόν.  
Της Κρήτης και της Νύδρας θαλασσινά πουλιά,  
καιρός είν' της Πατρίδος ν' ακούστε τη λαλιά», (Θούριος, στίχ. 77-80).*

Ωστόσο, γνώριζε ότι ο Σουλτάνος υποχρέωνε του σκλάβους Έλληνες των νησιών να στέλνουν τα παλληκάρια τους για ναύτες στην τούρκικη αρμάδα, στα πολεμικά καράβια<sup>12</sup>. Γι' αυτό και ο Ρήγας βροντοφωνεί πως με τη κήρυξη της επανάστασής του όλοι αυτοί οι Έλληνες ναύτες, που υπηρετούν καταναγκαστικά στα καράβια του σουλτάνου, να επαναστατήσουν και να τα κάψουν.

*«Κι όσ' είστε στην αρμάδα, σαν άξια παιδιά,  
 οι Νόμοι σας προστάζουν να βάλετε φωτιά»,* (Θούριος, στίχ. 81-82).

Επίσης, ο Ρήγας προσκαλεί και όλους τους Έλληνες, που εξ αιτίας της σκλαβιάς και της τυραννίας ξενιτεύτηκαν, να έρθουν για να πολεμήσουν. Όλους τους μαζεύει για τον μεγάλο αγώνα.

*«Όσ' απ' την Τυραννίαν πήγαν στην ξενιτιά,  
 στον τόπον του καθένας ας έλθη τώρα πιά»,* (Θούριος, στίχ. 49-50).

Ακόμη, ο Ρήγας ήταν ενήμερος για την άσχημη πολιτική κατάσταση της οθωμανικής αυτοκρατορίας καθώς και για τις διασπαστικές τάσεις πολλών πασάδων, που κατ' αυτόν τον τρόπο αποδυναμώνονταν η κεντρική εξουσία του σουλτάνου. Γι' αυτό στον *Θούριό* του μνημονεύει τον πασά του Βιδινίου Πασβάντζογλου και τους πασάδες της Γεωργίας, της Προύσας και Χαλεπιού και της Αιγύπτου καθώς και τον λαό στη Θράκη Γκιρτζιαλήδες που όλοι τους εναντιώνονταν στον σουλτάνο.

Επισημαίνουμε ότι ο ένοπλος επαναστατικός αγώνας, για να απαλλαγεί η Ελλάδα από τον Οθωμανικό ζυγό, ήταν στο στρατηγικό σχέδιο του Ρήγα. Δεν του αρκούσαν ούτε η «υπεροχή στις γνώσεις» των Ελλήνων ούτε η «ηθική τελειοποίησή» τους, όπως υποστήριζαν οι μετριοπαθείς Έλληνες, όπως ο Κοραΐς, ο Καποδίστριας και άλλοι. Την άποψη του Ρήγα ενστερνίστηκε αργότερα το 1821 ο Αλέξανδρος Υψηλάντης<sup>13</sup>.

12. Ο Ιακωβάκης Ρίζος Νερουλός χαρακτηριστικά παρατηρούσε στο χειρόγραφο του στα 1827, «Οι οθωμανικοί στόλοι, πριν από την Ελληνική Επανάσταση, ήταν επανδρωμένοι με τους Έλληνες του Αιγαίου, κυρίως Υδραίους, Σπετσιώτες και Ψαριανούς. Το μισθό τους τον προμήθευε το γένος των Ελλήνων...», Ιακωβάκη Ρίζου Νερουλού, *Κριτική ανάλυση του συγγράμματος που επιγράφεται Τουρκική Χάρτα*, Εισαγωγή, έκδοση, μετάφραση, ευρετήρια Bertrand Bouvier και Αναστασία Δανάη Λαζαρίδου, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2013, σελ. 169, υποσημείωση 118.

13. Γκριγκόρι Αρς, *Η Φιλική Εταιρεία στη Ρωσία*, Βιβλιοθήκη Κέντρου Ελληνορωσικών Ερευνών, Παπασωτηρίου, Αθήνα 2011, σελ. 333.

## 1). Στρατιωτική εκπαίδευση

Ο Ρήγας ήξερε ότι εμπειροπόλεμοι πληθυσμοί του ελληνικού χώρου ήταν μόνο οι Μανιάτες<sup>14</sup> και οι Σουλιώτες και οι διάσπαρτοι κλεφταρματολοί. Γι' αυτό εξάλλου στον *Θούριό* του απευθύνεται σ' αυτούς εκφράζοντας την απορία του γιατί παραμένουν αδρανείς,

«Σουλιώτες και Μανιάτες, λιοντάρια ζακουστά,  
ως πότε στες σπηλιές σας κοιμάστε σφαλιστά;», (Θούριος, στίχ. 63-64).

Επίσης, ο Ρήγας γνώριζε ότι το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού ήταν απαίδευτο στην πολεμική τέχνη και δεν θα ήταν δυνατόν οι επαναστατημένοι πληθυσμοί των σκλαβωμένων να αντιπαλαίσουν με τα εξασκημένα στρατεύματα του Σουλτάνου, αν δεν εκπαιδευόνταν στην σύγχρονη πολεμική τέχνη. Γι' αυτό το λόγο, ο Ρήγας είχε προνοήσει, πριν κατέβει στην Ελλάδα, να μεταφράσει και να εκδώσει ένα βασικό εγχειρίδιο στρατιωτικής τέχνης του γνωστού Αυστριακού στρατάρχη Ludwig Andreas von Khevenhüller (1683-1744), το ονομαζόμενο *Στρατιωτικόν Εγκόλπιον*. Θα ήταν βασικό εγχειρίδιο εκπαίδευσης των επαναστατών στην πολεμική τέχνη.

Πρέπει να επισημανθεί ότι οι εμπειρίες από την έκρηξη της Επανάστασης του 1821 έδειξαν ότι οι περισσότεροι επαναστάτες τον πρώτο καιρό ήταν τότε άμαθοι στην τέχνη του πολέμου. Οι μαρτυρίες είναι πολλές και συνοπτικά μνημονεύονται στο βιβλίο του Απόστολου Βακαλόπουλου, *Τα Ελληνικά Στρατεύματα του 1821*<sup>15</sup>. Διαπιστώνεται ξεκάθαρα πόσο προνοητικός και ρεαλιστής ήταν ο Ρήγας με το στρατηγικό του σχέδιο. Σκοπός του Ρήγα θα ήταν η δημιουργία τακτικού στρατού, όπως αυτό διαπιστώνεται από τη μετάφραση του βιβλίου *Στρατιωτικόν Εγκόλπιον* του διάσημου τότε στρατάρχη Khevenhüller, *Maximes du guerre*<sup>16</sup>. Δυστυχώς, δεν έχει βρεθεί μέχρι τώρα αντίτυπο αυτής της

14. Η *Εφημερίς* των αδελφών Πούλιου, Βιέννη, 20 Νοεμβρίου 1797, αναγράφει την είδηση από την Μεσόγειο, «Οι Μανιάται, παντοτινοί όντες αποστάται της Οθωμανικής διοικήσεως, έσυρον και ένα μεγάλον μέρος του Μωρέως εις την αυτών ελευθερίαν». Βλ. την αναστατική επανέκδοση της *Εφημερίδος* από την Ακαδημία Αθηνών Κέντρο Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού, επιμ. Λεάνδρου Βρανούση, Αθήνα 1995, τόμ. 6, σελ. 1017.

15. Απόστολου Βακαλόπουλου, *Τα ελληνικά στρατεύματα του 1821. Οργάνωση, ηγεσία, τακτική, ήθη, ψυχολογία*, εκδόσεις Καραγιάννη, Θεσσαλονίκη 1970.

16. Από τη Βιβλιοθήκη του Κογκρέσου έχουμε φωτοαντίγραφο της γαλλικής μετάφρασης του *Maximes du guerre* του 1771, την οποία πιθανότατα ο Ρήγας χρησιμοποίησε, και θα μεταφραστεί

μετάφρασης και έκδοσης, γιατί κατασχέθηκαν από την Αυστριακή Αστυνομία αμέσως μετά την προδοσία. Και όσα ξέρουμε τα γνωρίζουμε κατά κανόνα από τα ανακριτικά έγγραφα των Αιμ. Λεγράν<sup>17</sup> και Κων. Αμάντου<sup>18</sup>.

Επί πλέον, η στρατιωτική εκπαίδευση, σύμφωνα με τις οδηγίες του διάσημου ευρωπαϊού στρατηγού, θα επιδρούσε και ψυχολογικά στους σκλαβωμένους, που θα επαναστατούσαν. Θα τόνωνε το ηθικό τους, ότι στον πόλεμο, που θα άρχιζαν, θα ήταν εξασκημένοι όπως και οι αντίπαλες στρατιωτικές δυνάμεις του σουλτάνου. Γι' αυτό και στον *Θούριό* του διακηρύσσει πως ένας λαός στη Θράκη έχει επαναστατήσει εναντίον του σουλτάνου δημιουργώντας σοβαρά προβλήματα στην αντιμετώπισή τους,

*«Ποτέ μη στοχασθήτε πως είναι δυνατός  
καρδιοκτυπά και τρέμει σαν τον λαγό κι αυτός.  
Τριακόσιοι Γκιρτζιαλήδες<sup>19</sup> τον έκαμαν να διή  
πως δεν μπορεί με τοπιά μπροστά τους να εβγή»*, (*Θούριος*, στίχ. 111-114).

Ενδιαφέρον έχει ότι ο Ρήγας αναφέρει τον αριθμό «τριακόσιοι» Γκιρτζιαλήδες, ίσως για να δημιουργήσει συνειρμικούς συλλογισμούς με τους αγώνες και τη θυσία των τριακοσίων του Λεωνίδα στις Θερμοπύλες.

Με την ενέργειά του αυτή να μεταφράσει και να εκδώσει το *Στρατιωτικόν Εγχειρίδιον* ο Ρήγας αποδεικνύεται προνοητικός και στρατιωτικός νους. Επιβεβαιώνεται όμως περίτρανα και από εκείνα που γράφει, στα 1806, ο Ανώνυμος ο Έλληνας στην *Ελληνική Νομαρχία* του, που ήταν αφιερωμένη στον Ρήγα, για την ανάγκη έκδοσης βιβλίου με στρατιωτικούς κανόνες. Χαρακτηριστικά σημειώνεται ότι «των αρμάτων η επιστήμη είναι διεξοδικωτάτη και χρειάζεται εν πόνημα όχι μικρόν περί αυτής, δια το οποίον οι νυν Έλληνες μεγάλην χρειάν έχουσι. Και άμποτες κανέναν φιλογενής να το κατορθώση, δια να μάθωσιν όλοι πόσον η τέχνη του πολέμου είναι μεγάλη»<sup>20</sup>. Ο συγγραφέας της *Ελλη-*

με σκοπό να το εκδώσουμε με σχετικό σχολιασμό, ώστε να γίνει γνωστό το περιεχόμενο του *Στρατιωτικού Εγχειριδίου*.

17. Αιμ. Λεγράν-Σπ. Λάμπρου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή...*, ό.π., σελ. 67.
18. Κων. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή...*, ό.π., σελ. 165 και 185 αντίστοιχα.
19. Για την επαναστατική δράση των Γκιρτζιαλήδων γίνεται αναφορά στην *Εφημερίδα των αδελφών Πούλιου*, Βιέννη 1797, αναστατική επανέκδοση από την Ακαδημία Αθηνών... ό.π., σελ. 128 και 351.
20. Βλ. Ανώνυμος ο Έλληνας, *Ελληνική Νομαρχία, ήτοι λόγος περί Ελευθερίας, εν Ιταλία 1806*, Φιλολογική απομνημόνευση, Κείμενο-σχόλια-εισαγωγή Γ. Βαλέτας, Μελετήματα Ν. Α. Βέης - Μ. Σιγούρος, Αποσπερίτης, Αθήνα 1982, σελ. 78.

νικής Νομαρχίας δεν γνώριζε ότι ο Ρήγας είχε μεταφράσει το *Στρατιωτικόν Εγκόλπιον*, διότι όλα τα αντίτυπα, που βρίσκονταν στο τυπογραφείο μετά την προδοσία και σύλληψη του Ρήγα, κατασχέθηκαν και καταστράφηκαν. Και ο Ρήγας ήδη από το 1797, θέλοντας να ξεκινήσει την επανάστασή του, είχε την προνοητικότητα να μεταφράσει και να εκδώσει το βιβλίο της στρατιωτικής εκπαίδευσης των σκλαβωμένων επαναστατών στην πολεμική τέχνη.

Για τη μεγάλη σημασία που ο Ρήγας έδινε στην «πολεμική τέχνη» διαπιστώνεται από όσα ο ίδιος προσθέτει στο 5<sup>ο</sup> άρθρο του Συντάγματός του, επηρεασμένος ίσως από το *Στρατιωτικόν εγκόλπιον*. Τονίζει ότι όποιος έμαθε ιδιαίτερα την «τακτικήν πολεμικήν» και επιστρέφει στην πατρίδα του, αυτός είναι «γενναίος πολίτης, αξιέπαινος κάτοικος και φίλτατος θνητός επί γης εις τους συμπολίτας του»<sup>21</sup>. Επίσης ως σημειωθεί ότι ο Ρήγας στο Σύνταμά του, στο άρθρο 109, καθιερώνει την στρατιωτική εκπαίδευση και των γυναικών: «Όλοι οι Έλληνες είναι στρατιώται. Όλοι πρέπει να γυμνάζονται εις τα άρματα και να ρίχνουν εις το σημάδι. Όλοι πρέπει να μανθάνουν την τακτική. Ως και αι Ελληνίδες βαστούν μιζράκια (τόξα) εις το χέρι, άν δεν είναι επιτήδειαι εις το τουφέκι».

Ένα άλλο ενδιαφέρον σημείο είναι εκείνο, που ο Ρήγας παραθέτει στο Παράρτημα του Συντάγματός του, για τη χρησιμοποίηση της ξιφολόγησης από τους στρατιώτες: «Όλοι οι Έλληνες στρατιώται έχουν μίαν μπαγιονέταν»<sup>22</sup> (=ξιφολόγη), την οποίαν φορούν εις την μέσην των ωσάν χαντζιάρι, και εν καιρώ ανάγκης ή παρατάξεως την περνούν εις το τουφέκι». Γνωρίζουμε ότι οι Έλληνες επαναστάτες το 1821 αντιμετώπισαν έντονα την έλλειψη της ξιφολόγησης, σύμφωνα με μαρτυρίες, οι οποίες μνημονεύονται στο βιβλίο του Απόστολου Βακαλόπουλου<sup>23</sup>, στο οποίο χαρακτηριστικά τονίζεται πως «Ο

21. Παρόμοια και ο Κοραΐς τονίζει, «Όσοι είσθε την ηλικίαν νεότεροι, προθυμήητε να μάθετε από τους σοφούς Γάλλους την Τακτικήν, ήγουν την επιστήμην του πολέμου, επιστήμην, η οποία πολλαπλασιάζει την φυσικήν δύναμιν, αυξάνει το θάρσος και την ανδρείαν, επιστήμην, εις ολίγα λόγια, αναγκαιοτάτην εις εκείνους, όσοι θέλουσι να ζώσιν ελεύθεροι», Αδαμάντιος Κοραΐς, *Σάλπισμα πολεμιστήριον*, εν Αλεξανδρεία, εκ της ελληνικής τυπογραφίας Ατρομήτου του Μαραθωνίου, 1801, φωτομηχανική επανέκδοση από το Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών/Ε.Ι.Ε., Αθήνα 1983, σελ. 17.

22. Ο όρος «παγιονέτα» χρησιμοποιείται στην *Εφημερίδα των αδελφών Πούλιου*, Βιέννη 1797, σελ.18. Επίσης την αναφέρει και ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης στα *Απομνημονεύματά του*, καταγραφή Γ. Τερτσέτη, επιμέλεια-εισαγωγή Τάσου Βουρνά, εκδόσεις Τ. Δρακοπούλου, Αθήνα, (χ.χ.), σελ. 170, «Ο Σταμάτης Μήτσας ελαβόθηκε εις το ποδάρι από μπαγιονέτα».

23. Απ. Βακαλόπουλος, *Τα ελληνικά στρατεύματα...*, ό.π., σελ. 190.

αιγυπτιακός τακτικός στρατός έχει τελειότερα όπλα και το πλεονέκτημα της λόγ-  
χης, που την προσαρμόζαν επάνω στο όπλο» και παραπέμπει εις του Φωτάκου  
τα Απομνημονεύματα, (τόμ. 2, σελ. 258), ο οποίος για μια μάχη έγραφε, «*Εν  
τω μεταξύ έπιασε βροχή... τα όπλα των Ελλήνων εβράχησαν και έγιναν άχρηστα  
και τότε πλέον οι τακτικοί Τούρκοι στρατιώται έπεσαν με τας λόγχας επάνω  
των...*». Ο Ρήγας είχε επισημάνει την σημασία της ξιφολόγχης στην επιτυχία  
της μάχης, γι' αυτό και παραθέτει σχετική παράγραφο στο Παράρτημα του  
Συντάγματός του.

## 2) Έναρξη της επανάστασης

Σχετικά τώρα με τον στρατιωτικό σχεδιασμό της επανάστασης του Ρήγα,  
έχει σημασία να τονίσουμε αυτά που γράφουν τα ανακριτικά έγγραφα, ότι είχε  
προγραμματίσει την έκρηξη της επανάστασής του από τους τότε ένοπλους  
στρατιωτικούς ελληνικούς πληθυσμούς, τους Μανιάτες και τους Σουλιώ-  
τες, οι οποίοι αποτέλεσαν τη ραχοκοκκαλιά αργότερα της Επανάστασης του  
1821. Συγκεκριμένα, μετά την κάθοδό του στην Ελλάδα θα κατευθυνόταν  
στη Μάνη και θα προχωρούσε στην επανάσταση της Πελοποννήσου. Στη  
συνέχεια με την παράλληλη στρατιωτική εκπαίδευση των επαναστατημένων  
Ελλήνων στην πολεμική τέχνη σύμφωνα με το *Στρατιωτικόν Εγκόλπιον*, θα  
προχωρούσε προς τους Σουλιώτες και σα σε τόξο θα συνέχιζε στις υπόλοιπες  
περιοχές της Ελλάδος και των άλλων Βαλκανικών λαών. Ήδη ο *Θούριος* του  
Ρήγα είχε ευρύτερα διαδοθεί στον ελληνικό χώρο και δονούσε τις καρδιές των  
σκλαβωμένων για επανάσταση.

Χαρακτηριστική εν προκειμένω είναι η *Έκθεσις της Αστυνομικής Διευ-  
θύνσεως περί της γενομένης ανακρίσεως των φυλακισθέντων Ελλήνων*» προς  
το υπουργείον Αστυνομίας και προς τον αυτοκράτορα της Αυστρίας, για το  
στρατιωτικό μέρος της επανάστασης<sup>24</sup>, «*ο Ρήγας Βελεστινλής... ανέλαβε δε  
το ταξίδι του μόνον με την πρόθεσιν να πραγματοποιήση επανάστασιν δια του  
σχεδίου του, το οποίον συνίστατο εις την απόφασιν να μεταβή εις Μορέαν προς  
τους εκεί ανταρτικούς Έλληνας Μανιάτας, να κερδίση την εμπιστοσύνην των, τη*

---

24. Κων. Άμαντος, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1930, φωτομηχανική επανέκδοση,  
Αθήνα 1997, σελ. 155. Παρόμοια και στη σελ. 179. Επίσης, βλ. Αιμ. Λεγράν-Σπ. Λάμπρος,  
*Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή και των συν αυτό μαρτυρησάντων*, Αθήνησιν 1891,  
φωτομηχανική επανέκδοση, Αθήνα 1996, (2000), σελ. 11 και 71.

*βοηθεία των να ελευθερώση την χερσόνησον της Πελοποννήσου, τους Μανιάτας να ενώση με άλλους επαναστάτας Έλληνες, τους Κακοσουλιώτας λεγομένους, με τας ηνωμένας αυτάς δυνάμεις να προχωρήση περαιτέρω προς ανατολάς και έπειτα να ελευθερώση τας τουρκικάς επαρχίας Μακεδονίαν, Αλβανίαν και κυρίως Ελλάδα, και τας άλλας επαρχίας δια γενικής επανάστασεως τοσούτω ευκολώτερον, καθόσον κατά την γνώμην του όλοι οι Έλληνες ήσαν ωπλισμένοι, με τρόφιμα εφωδιασμένοι και θα ήτο εύκολον να έχουν χρήματα από πλούσια μοναστήρια».*

Η επιτελική αυτή τακτική της σχεδιαζόμενης επανάστασης του Ρήγα αποδείχθηκε σωστή με την επικράτηση, στη συνέχεια, της Ελληνικής Επανάστασης του 1821. Επικράτησε στην Πελοπόννησο και όχι στην αρχική έναρξή της στις Παραδουνάβιες περιοχές, τις οποίες ο Ρήγας τις γνώριζε θαυμάσια, διότι εκεί ζούσε. Άλλο ένα στοιχείο, που δείχνει ότι ο Ρήγας είχε επιτελικές στρατιωτικές ικανότητες γι' αυτό και τονίζουμε ότι ήταν και στρατιωτικός νους.

Επιπροσθέτως πρέπει να επισημανθεί ότι ο Ρήγας στήριζε την επανάστασή του στις ντόπιες, γηγενείς δυνάμεις των σκλαβωμένων κι όχι στη βοήθεια των μεγάλων Δυνάμεων της εποχής του. Πουθενά στα έργα του, στον *Θούριο*, στο Σύνταγμα, ο Ρήγας δεν καταχωρίζει έκκληση στις ξένες δυνάμεις για βοήθεια. Γνώριζε ότι οι ξένες δυνάμεις ενδιαφέρονται για τα συμφέροντά τους κι' όχι για τα συμφέροντα των σκλαβωμένων<sup>25</sup>.

### Γ) Το πολιτικό μέρος του στρατηγικού σχεδίου του Ρήγα

Το στρατηγικό όμως σχέδιο του επαναστάτη Ρήγα δεν σταματούσε στην προετοιμασία και στην έκρηξη της επανάστασης, όπως συνήθως συμβαίνει στις εξεγέρσεις. Προχωρούσε και στην εδραίωσή της, στις περιοχές που θα ελευθέρωνε από την Οθωμανική τυραννία, δημιουργώντας νέο πολιτειακό καθεστώς, τη *Νέα Πολιτική Διοίκηση*. Ο Ρήγας έδινε μεγάλη σημασία στο τι θα γίνει αμέσως μετά τη στρατιωτική νίκη. Πίστευε ότι η αναρχία είναι μορφή τυραννίας, όπως το τονίζει και στο *Θούριό* του (στίχ. 27) «κι αναρχία ομοιάζει τη σκλαβιά». Για το λόγο αυτό ετοίμασε το Σύνταγμα του πριν από

25. Χαρακτηριστική εν προκειμένω είναι η παρατήρηση, «Αλλοίμονο εις εκείνον οπού δεν ημπορεί να διαφενδεύση μόνος του την ελευθερίαν του», των συμπατριωτών του Ρήγα, Δανιήλ και Γρηγορίου των Δημητριάων, *Γεωγραφία νεωτερική*, Βιέννη 1791, επανέκδοση με επιμέλεια Αικ. Κουμαριανού, Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2006, σελ. 132.



την αναχώρηση του για την Ελλάδα, ώστε μετά την στρατιωτική νίκη, να διοικηθεί ο ελεύθερος Βαλκανικός χώρος με ένα συγκεκριμένο δημοκρατικό Σύνταγμα. Ο Ρήγας μετέφρασε από τα Γαλλικά τη *Νέα Πολιτική Διοίκηση*, που περιέχει την *Επαναστατική Προκήρυξη*, τα *Δίκαια του Ανθρώπου*, και το Σύνταγμα, όπου, ωστόσο, προσέθεσε και πολλά δικά του κείμενα, τα οποία δείχνουν την πρωτοποριακή πολιτική σκέψη του, όπως την εκπαίδευση και των κοριτσιών<sup>26</sup>.

Ο Ρήγας στήριζε τη νέα πολιτική κατάσταση στη δημοκρατία και όχι στην κληρονομική εξουσία. Μάλιστα, καταχωρίζει και διατάξεις για την προάσπιση της δημοκρατίας από τους εχθρούς της, οι οποίοι θα επιχειρούσαν να την καταλύσουν<sup>27</sup>. Ήθελε να δημιουργήσει μια νέα τάξη πραγμάτων στο Βαλκανικό χώρο με την εφαρμογή του δημοκρατικού Συντάγματος και των Δικαίων του ανθρώπου.

### Οι χάρτες του Ρήγα, πολιτικοί χάρτες του σχεδιαζόμενου κράτους του

Στο στρατηγικό σχέδιο του επαναστάτη Ρήγα Βελεστινλή εντάσσεται και η έκδοση των χαρτών του, *Χάρτα της Ελλάδος*, *Νέα Χάρτα της Βλαχίας* και *Γενική Χάρτα της Μολδοβίας*. Ο Ρήγας ετοίμαζε ακόμη και την έκδοση ιδιαίτερων χαρτών για τη Βουλγαρία και τη Σερβία-Βοσνία<sup>28</sup>. Κατ' αυτόν τον τρόπο θα είχε λεπτομερείς χάρτες για όλο το σχεδιαζόμενο κράτος του, διαιρεμένο σε Επαρχίες και Τοπαρχίες, σύμφωνα με το Σύνταγμά του, στο

---

26. Βλ. το γαλλικό κείμενο και το αντίστοιχο ελληνικό του Ρήγα στις ακόλουθες εκδόσεις, Λ. Βρανούσης, *Ρήγας Βελεστινλής-Φεραίος*, Απαντα Ελλήνων Κλασικών, τόμ. 2, Αθήνα 1968, σελ. 681-735. Απ. Δασκαλάκης, *Το πολίτευμα του Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1976, σελ. 74-111. Π. Κιτρομηλίδης, *Ρήγα Βελεστινλή, Απαντα τα Σωζόμενα*, τόμος Πέμπτος, Αθήνα 2000, σελ. 119-135.

27. Πρέπει να τονιστεί ότι το μεγαλύτερο μέρος από το άρθρο 35 των «Δικαίων του Ανθρώπου» είναι προσθήκη του Ρήγα και οι ιδέες του αυτές δείχνουν τις σημαντικές πολιτικοκοινωνικές αντιλήψεις του.

28. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Johann Christian von Engel, *Geschichte des Ungarischen Reichs und seiner Nebenlande*. – τόμ. I: *Geschichte des alten Panoniens und der Bulgarey*, Halle 1797, σελ. 473-474, ο Ρήγας ετοίμαζε και για τις υπόλοιπες περιοχές του κράτους του, της Βουλγαρίας και Σερβίας λεπτομερείς χάρτες. Την μαρτυρία μνημονεύει ο Γ. Λάιος, «Οι χάρτες του Ρήγα. Έρευνα επί νέων πηγών», *Δελτίο Ιστορικής Εθνολογικής Εταιρείας*, τόμ. 14 (1960), σελ. 231-312, Παράρτημα II, σελ. 296-298.

άρθρο 3, όπου αναγράφει ότι διαιρείται σε Επαρχίες και Τοπαρχίες «*δια την ευκολίαν της διοικήσεως*».

Για σύνορα στο σχεδιαζόμενο κράτος του βάζει ιδιαίτερη διαγράμμιση, την οποία δεν αναγράφει στο υπόμνημα, όπως έχει κάνει για τις διαγραμμίσεις των Επαρχιών και Τοπαρχιών. Φυσικά δεν θα ήταν δυνατόν ο Ρήγας να την αναγράψει, διότι θα έπρεπε να την επεξηγήσει. Δεν μπορούσε να επεξηγήσει ότι είναι για τα σύνορα του σχεδιαζόμενου κράτους μου, ούτε φυσικά ότι είναι τα σύνορα της Οθωμανικής επικράτειας, διότι η *Χάρτα* ήταν γεμάτη με 162 νομίματα αρχαίων ελληνικών πόλεων και τις Επιπεδογραφίες ιστορικών πόλεων και τόπων της αρχαίας Ελλάδος. Όλα αυτά συνέβαλαν ώστε να αποκρύψει τον πραγματικό του σκοπό για να παίρνει για έξι μήνες την άδεια εκτυπώσεως από τον λογοκρίτη της Αυστριακής αστυνομίας, διότι διαφορετικά δεν τυπώνονταν χωρίς την άδειά του.

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα των ερευνών μας κατά την επανέκδοση των χαρτών αυτών και την σύνταξη των ευρετηρίων τεκμηριώθηκε ότι οι χάρτες αυτοί είναι πολιτικοί χάρτες του σχεδιαζόμενου κράτους του, το οποίο θα δημιουργούνταν μετά την επικράτηση της επανάστασής του<sup>29</sup>. Και έχουν συνάφεια με τη *Νέα Πολιτική Διοίκηση*. Ο Ρήγας δεν ήταν επαγγελματίας χαρτογράφος. Ήταν επαναστάτης και ενέτασσε την έκδοσή τους στο στρατηγικό του σχέδιο. Σκοπός του ήταν να διεξαχθούν εκλογές για την εκλογή των αντιπροσώπων, των βουλευτών.

Το πρώτο φύλλο της *Χάρτας της Ελλάδος* είναι η *Επιπεδογραφία Κωνσταντινουπόλεως* και ιδιαίτερο ενδιαφέρον μεταξύ των άλλων παρουσιάζει η παράσταση του κοιμισμένου λιονταριού στη ράχη του οποίου επικάθονται τα σύμβολα εξουσίας του Σουλτάνου, ενώ στα πόδια του ο Ρήγας έβαλε οριζόντια το «ρόπαλο του Ηρακλέους», που για πρώτη φορά έχει επισημανθεί<sup>30</sup>. Και ερμηνεύσαμε το συμβολισμό αυτόν, ότι το κοιμισμένο λιοντάρι συμβολίζει του σκλαβωμένους, οι οποίοι όταν ενθουσιαστούν από τον *Θούριο* και την επανάστασή του θα αρπάξουν τα όπλα και θα γκρεμίσουν την εξουσία του Σουλτάνου, δημιουργώντας την νέα κατάσταση, την *Νέα Πολιτική Διοίκηση*.

29. Δημ. Καραμπερόπουλος, *Το χαρτογραφικό έργο του Ρήγα Βελεστινλή υπό το φως των νέων ερευνών*, Ανάτυπο από τα *Πρακτικά 1<sup>ου</sup> Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας και Πολιτισμού της Θεσσαλίας (9-11 Νοεμβρίου 2006)*, Περιφέρεια Θεσσαλίας, Λάρισα 2009, τόμ. 2, σελ. 688-699.

30. Διεξοδικά μπορεί κανείς να μελετήσει την πρόσφατη μελέτη μας Δημ. Καραμπερόπουλος, *Το ρόπαλο του Ηρακλέους στους χάρτες του Ρήγα. Νέες έρευνες*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2010.

Το ότι με το λιοντάρι ο Ρήγας συμβολίζει τους σκλαβωμένους και όχι τον Σουλτάνο<sup>31</sup> αυτό μπορεί κανείς απλά να το διαπιστώσει διαβάζοντας τον *Θούριο* και τον *Ύμνο Πατριωτικό*. Από τους πρώτους ακόμη στίχους του *Θουρίου* του ο Ρήγας δίνει την επεξήγηση πως τα παλληκάρια των σκλαβωμένων είναι σαν τα λιοντάρια:

«Ως πότε παλληκάρια, να ζούμε στα στενά,  
μονάχοι, σαν λιοντάρια, στες ράχες, στα βουνά», (Θούριος, στιχ. 1-2).

Επίσης σε άλλους στίχους του *Θουρίου* αποκαλεί λιοντάρια τους Σουλιώτες και τους Μανιάτες:

«Σουλιώτες και Μανιάτες, λιοντάρια ζακουστά  
ως πότε στες σπηλιές σας κοιμάστε σφαλιστά;», (Θούριος, στιχ. 63-64).

Παρόμοια και στον *Ύμνο Πατριωτικό* ο Ρήγας δίνει τη σχετική ερμηνεία για το συμβολισμό του λιονταριού, που είναι τα σκλαβωμένα παλληκάρια, στροφή 5 και 15:

Ο Ρήγας τον Σουλτάνο και τους πασάδες του τους αποκαλεί «λύκους».  
«Χαράτζι της Αιγύπτου στην Πόλ'ας μη φανή,  
για να ψοφήσ'ο λύκος, σπού σας τυραννεί», (Θούριος, στίχ. 103-104).

Παρόμοιο χαρακτηρισμό παρατηρούμε και στους επόμενους στίχους του *Θουρίου*:

«Να σφάζωμεν τους λύκους, που τον ζυγόν βαστούν  
και Χριστιανούς και Τούρκους σκληρά τους τυραννούν»,  
(Θούριος, στίχ. 121-122).

### *Χάρτα της Ελλάδος*

Για το ελληνικό χώρο της *Χάρτας της Ελλάδος*, έχουμε αποδείξει ότι ο Ρήγας πήρε ως πρότυπο χάρτη τον χάρτη της αρχαίας Ελλάδος του Delisle<sup>32</sup>.

31. Όπως πρόσφατα υποστήριξε συγγραφέας που ασχολείται με τους χάρτες και ο οποίος δυστυχώς δεν μελέτησε τα κείμενα του Ρήγα τον *Θούριο* και τον *Ύμνο Πατριωτικό*. Γεώργιος Τόλιας, *Αποχαιρετισμός στο Γένοζ. Αυτοκρατορία και πατριωτισμός στο χαρτογραφικό έργο του Ρήγα (1796-1797)*, συνοδευτικό κείμενο στην έκδοση του αντιτύπου της *Χάρτας της Ελλάδος των Γενικών Αρχείων του Κράτους*, εκδόσεις Μένανδρος, Αθήνα 2009, σελ. 32.

32. Δημ. Καραμπερόπουλος, *Η "Χάρτα της Ελλάδος" του Ρήγα. Τα πρότυπα της και νέα στοιχεία*, Αθήνα 1998.

Δεν πήρε τον αντίστοιχο χάρτη της Ελλάδος του Delisle της συγχρόνου του εποχής. Και τούτο διότι ήθελε να έχει την αρχαία πολιτική διαίρεση και την ελληνική ονοματολογία και όχι την οθωμανική.

Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι ο Ρήγας δίπλα στα αρχαία ονόματα έβαλε και τα αντίστοιχα ονόματα της εποχής του για πόλεις, χωριά, ακρωτήρια, ποταμούς, βουνά. Μάλιστα για την αναγραφή αυτή των τοπωνυμίων διαφορετικών εποχών, για τους «παραχρονισμούς», όπως αποκαλούνται, ο Ρήγας κατηγορήθηκε από τους ειδικούς χαρτογράφους. Όμως πρέπει να τονισθεί ότι σκοπός του Ρήγα δεν ήταν ο καθαρά χαρτογραφικός χαρακτήρας του έργου του, αλλά ήθελε να χρησιμοποιήσει τα ονόματα της αρχαίας Ελλάδος, δίνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο την ιστορική συνέχεια και επί πλέον θα είχε ένα πολιτικό χάρτη με την ελληνική πολιτική διαίρεση και όχι εκείνη της Οθωμανικής εξουσίας, για τις ανάγκες του σχεδιαζόμενου κράτους του για τη διενέργεια εκλογών μετά την επανάστασή του. Γι' αυτό εξάλλου ο Ρήγας δεν χρησιμοποίησε τον χάρτη της Ελλάδος της συγχρόνου του εποχής που ο ίδιος χαρτογράφος ο Delisle είχε επίσης σχεδιάσει, στοιχείο που δείχνει τον σκοπό του Ρήγα στο σχεδιασμό του επαναστατικού του έργου.

Ενδιαφέρον έχει ο τίτλος της *Χάρτας της Ελλάδος*, φύλλο 4, όπου εκτός των άλλων ο Ρήγας σχεδίασε τον συμβολισμό της πάλης του ροπαλοφόρου Ηρακλή με την έφιππη Αμαζόνα. Το ρόπαλο συμβολίζει, όπως γράφει στο υπόμνημα, την ελληνική δύναμη και το αμφίστομο τσεκούρι την περσική ασιατική δύναμη. Και έχει τσακισμένο το σιδερένιο τσεκούρι της Αμαζόνας, θέλοντας κατ' αυτόν τον τρόπο να δηλώσει ο Ρήγας πως τελικά θα νικήσει η πνευματική δύναμη στην πάλη με τη ύλη, τη βία, αν οι σκλαβωμένοι πορευτούν με τις αρετές του Ηρακλή, αποφασιστικότητα, αφοσίωση στα ιδεώδη, πίστη στο καθήκον, υπεράσπιση του δικαίου.

### Χάρτες της Βλαχίας και Μολδαβίας

Ο Ρήγας τύπωσε ακόμη λεπτομερείς χάρτες για την Βλαχία και Μολδαβία<sup>33</sup> που είναι διαιρεμένοι σε Τοπαρχίες και έχοντας ιδιαίτερη παχιά διακεκομμένη γραμμή στα σύνορα με την Τρανσυλβανία και Ρωσική Πολωνία. Ενδιαφέρον

33. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλος, *Οι χάρτες Βλαχίας και Μολδαβίας του Ρήγα Βελεστινλή, Βιέννη 1797. Νέα στοιχεία-ευρητήριο-αυθεντική επανέκδοση*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φεράων-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2005.

επίσης παρουσιάζουν οι παραστάσεις με τις προσωπογραφίες των Ηγεμόνων Αλεξάνδρου Υψηλάντη της Βλαχίας και Αλεξάνδρου Καλλιμάχη της Μολδαβίας με σχετικά επιγράμματα. Μέχρι πρόσφατα ήταν δύσκολο να κατανοηθεί από τους μελετητές του Ρήγα η έκδοση αυτών των χαρτών. Τώρα όμως με τον εντοπισμό και του «ροπάλου του Ηρακλέους», στο κάτω μέρος των προσωπογραφιών των Ηγεμόνων, που για πρώτη φορά έχει επισημανθεί καθώς και την λοξή θέση, σα να είναι παραπεταμένοι οι θυρεοί, τα σύμβολα της Βλαχίας και Μολδαβίας και μάλιστα μισοσκεπασμένος αυτός της Μολδαβίας, οι χάρτες αυτοί είναι πολιτικοί χάρτες του σχεδιαζόμενου κράτους του, που θα δημιουργούνταν μετά το γκρέμισμα της σουλτανικής εξουσίας.

\*\*\*

Συμπέρασμα: Διαπιστώνεται ότι ο Ρήγας Βελεστινλής είχε καταστρώσει το στρατιωτικό μέρος του στρατηγικού σχεδίου της επανάστασής του, ώστε με τον ένοπλο αγώνα να καταنيκηθούν τα σουλτανικά στρατεύματα και να αποκτηθεί έτσι η πολυπόθητη ελευθερία. Γνώριζε ότι οι σκλαβωμένοι ήταν απαίδευτοι στην τέχνη του πολέμου, γι' αυτό και μετέφρασε πριν από την κάθοδό του στην Ελλάδα το εγχειρίδιο περί πολεμικής τέχνης *Στρατιωτικόν Εγκόλπιον* του διάσημου Αυστριακού στρατάρχη Κεβενχύλλερ με σκοπό να εκπαιδούνται στρατιωτικά και οι επαναστατημένοι Έλληνες όπως και τα οθωμανικά στρατεύματα. Παράλληλα σχεδίαζε να ξεκινήσει την επανάστασή του από την Πελοπόννησο, από τους Μανιάτες πρώτα και μετά με την παράλληλη εκπαίδευση να προχωρήσει προς την Ήπειρο, στον άλλο εμπειροπόλεμο πληθυσμό, τους Σουλιώτες και στη συνέχεια να προχωρήσουν για την απελευθέρωση των υπολοίπων περιοχών του Βαλκανικού χώρου. Το ενδιαφέρον του Ρήγα για το στρατιωτικό μέρος της επανάστασής του δείχνει ότι είχε επιτελικές ικανότητες και αναδεικνύεται κατ' αυτόν τον τρόπο και στρατιωτικός νους.

Για την αποτελεσματικότητα του έργου του Ρήγα Βελεστινλή χαρακτηριστικά είναι τα λόγια του στρατηγού Μακρυγιάννη, ο οποίος στην παράσταση «Πτώσις της Κωνσταντινουπόλεως»<sup>34</sup> γράφει πως ο Ρήγας έμαθε στους σκλαβωμένους τον τρόπον της απελευθέρωσής τους: «Μετά πολλούς αιώνες Ρήγας ο Βελεστινλής σπύρει τον σπόρον της ελευθερίας εις τους Έλληνας και τους ενθαρρύνει οδηγών

---

34. Βλ. *Ο Ζωγράφος του στρατηγού Μακρυγιάννη*, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών και Λαογραφικό-Εθνολογικό Μουσείο Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 1984, εικόνα αρ. 2.

*αυτούς τον τρόπον της απελευθέρωσης των. Οι Έλληνες ενθουσιασθέντες και ενθαρρυνθέντες από τους λόγους του Ρήγα έλαβον τα όπλα υπέρ της Ελευθερίας».*



Κατά τις εργασίες του Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», Οκτώβριος 2007, τιμήθηκε ο Ρώσος σύνεδρος καθηγητής Γκρεκόρι Αρς για την επιστημονική του ιστορική προσφορά και ιδιαίτερα για την ανεύρεση το 1964 και παρουσίαση της Ρωσικής μετάφρασης του Συντάγματος του Ρήγα, αρχές του 1798, από το υπουργείο Εξωτερικών της Ρωσίας, αμέσως μετά τη σύλληψη του Ρήγα, 17 Δεκεμβρίου 1797.



Η ιστορικός Αικατερίνη Κουμαριανού τιμήθηκε κατά τις εργασίες του Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου του 2007 για την προσφορά της στην μελέτη και διερεύνηση του Νεοελληνικού Διαφωτισμού και του Ρήγα Βελεστινλή.

## Ρήγας Βελεστινλής και Ρωσική πολιτική στα Βαλκάνια

(Πρακτικά του Διεθνούς Συνεδρίου, *Χίλια χρόνια Ελληνορωσικές σχέσεις: Ιστορία και πολιτισμός*. Διοργάνωση: Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Εργαστήριο Κοινωνικών Επιστημών και Εταιρεία Θεωρίας, Έρευνας και Διδακτικής της Γενικής και της Τοπικής Ιστορίας. Αθήνα, 13-14 Ιανουαρίου 2017, σελ. 177-188)

Κατά το δεύτερο μισό του 18<sup>ου</sup> αιώνα αναπτύσσεται έντονα η ρωσική πολιτική στα Βαλκάνια, των οποίων οι λαοί ήταν κάτω από την πολύχρονη κυριαρχία των Οθωμανών. Αυτήν την εποχή, ωστόσο, διαμορφώνεται και η προσωπικότητα του Ρήγα Βελεστινλή (1757-1798), ο οποίος συγκροτεί ένα συγκεκριμένο στρατηγικό σχέδιο για την επανάσταση των σκλαβωμένων κατά της απολυταρχικής εξουσίας του κατακτητή Σουλτάνου. Επισημαίνεται ότι «Ρήγας» ήταν το βαπτιστικό του όνομα σύνηθες στην περιοχή της Μαγνησίας, και ως επώνυμο χρησιμοποίησε το «Βελεστινλής», από τον τόπο καταγωγής του, το Βελεστίνιο, κατά τη συνήθεια των λογίων της εποχής του<sup>1</sup>.

Ωστόσο, διερωτάται κανείς αν η πολιτική της αυτοκράτειρας Αικατερίνης Β΄ της Ρωσίας στα Βαλκάνια κατά το δεύτερο μισό του 18<sup>ου</sup> αιώνα με τους δύο Ρώσο-τουρκικούς πολέμους (1768-1774) και (1787-1792) είχε επίδραση στην επαναστατική σκέψη του Ρήγα και ιδιαίτερα στη σύλληψη του συγκεκριμένου στρατηγικού σχεδίου της επανάστασης των σκλαβωμένων για την απόκτηση της πολυπόθητης ελευθερίας τους και τη δημιουργία μιας δημοκρατικής πολιτείας στον Βαλκανικό χώρο.

\*\*\*

Το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασης του Ρήγα Βελεστινλή τεκμαίρεται από τη μελέτη α) των έργων του, *Θούριος, Ύμνος Πατριωτικός, Νέα Πολιτική*

---

1. Λεάνδρου Βρανούση, *Ρήγας Βελεστινλής*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1998. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Όνομα και καταγωγή του Ρήγα Βελεστινλή*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2000.

*Διοίκησις* (Σύνταγμα), εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου, *Νέος Ανάχαρσις*, *Τα Ολύμπια*, *Στρατιωτικόν Εγκόλπιον*, *Χάρτα της Ελλάδος*, *Νέα Χάρτα της Βλαχίας*, *Γενική Χάρτα της Μολδοβίας* και β) από τα Έγγραφα σύλληψης, ανάκρισης και θανάτωσης του Ρήγα και των Συντρόφων του, τα οποία ήρθαν στο φως από τα Αρχεία της Βιέννης το 1891 από τον Αιμίλιο Λεγράν, και το 1930 από τον Κων. Αμαντο και τον Ντούσαν Πάντελιτς<sup>2</sup>. Σημειώνουμε ότι τα ολοκληρωμένα *ΑΠΑΝΤΑ* τα έργα του Ρήγα έχουν για πρώτη φορά επανεκδοθεί με ευρετήρια και σχόλια ακόμη και σε ψηφιακό δίσκο (CDROM) το 2007 από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα<sup>3</sup>, ώστε να είναι προσβάσιμα, σε όλους εκείνους, οι οποίοι θα ήθελαν να γνωρίσουν τα σχετικά με τον Ρήγα Βελεστινλή και τη δράση του.

Το στρατηγικό αυτό σχέδιο της επανάστασης του Ρήγα<sup>4</sup> διακρίνεται σε τρία μέρη:

α) Το πρώτο μέρος αφορά την προετοιμασία της επανάστασης. Ο Ρήγας ήθελε πρώτα να εμψυχώσει τους σκλαβωμένους, να ενισχύσει το ηθικό τους, για να είναι σε θέση να λάβουν τα όπλα για τον ένοπλο αγώνα. Για τον σκοπό αυτό συνθέτει τον παιάνα *Θούριος*, που σημαίνει ορμητικός, επαναστατικός, μαινόμενος. Δεν σημειώνει τις μουσικές νότες, αλλά γράφει ότι θα τραγουδιέται στο σκοπό ενός πολύ διαδεδομένου τραγουδιού εκείνου του καιρού, «*Μια προσταγή μεγάλη*», αναφερόμενο στα κατορθώματα του Λάμπρου Κατσώνη (1752-1805), του οποίου τα κατορθώματα είχαν αναπτερώσει τις ελπίδες των σκλαβωμένων για λευτεριά. Ο *Θούριος*<sup>5</sup> είναι μεθοδικά δομημένος, για να

- 
2. Αιμ. Λεγράν, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή και των συν αυτό μαρτυρησάντων*, μεταφρασθέντων υπό Σπυρίδωνος Λάμπρου, Αθήνα 1891, φωτομηχανική ανατύπωση με την προσθήκη ευρετηρίου επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου Ρήγα, Αθήνα <sup>2</sup>2000. Κωνσταντίνου Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1930, φωτομηχανική επανέκδοση με την προσθήκη ευρετηρίου, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1997. Ντούσαν Πάντελιτς, *Η εκτέλεση του Ρήγα*, μετάφραση Πασχαλίνα Σπυρούδη, επιμέλεια-σχόλια-ευρετήριο Δημ. Καραμπερόπουλου, Αθήνα 2000.
  3. Ρήγα Βελεστινλή, *Απαντα τα έργα του*, ψηφιακός δίσκος (CD-ROM) επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2007.
  4. Για τη διεξοδική παρουσίασή του βλ. το πρόσφατο βιβλίο Δημ. Καραμπερόπουλου, *Ρήγας Βελεστινλής και το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασής του*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2017.
  5. Για μια συστηματική ανάλυση του *Θούριου* βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Ρήγα Βελεστινλή, Θούριος: Ανάλυση*, ανακοίνωση στο Συνέδριο «Ελεγεία, πατριωτικά Θούρια στην ελληνική



δείξει στους σκλαβωμένους την ανάγκη για ξεσηκωμό. Είχε πλατιά διαδοθεί και σε χειρόγραφη μορφή και τραγουδιόταν από όλους. Γι' αυτό και ο Γάλλος Φωριέλ<sup>6</sup> στα Δημοτικά Τραγούδια, που εξέδωσε το 1824 συμπεριέλαβε και τον *Θούριο*, ενώ δεν είναι δημοτικό τραγούδι, αλλά έργο του Ρήγα.

Ο Ρήγας συνθέτει και ένα άλλο παιάνα με τίτλο *Ύμνος Πατριωτικός*, που τραγουδιόταν στο σκοπό της γαλλικής *Καρμανιόλας*<sup>7</sup>. Αναφέρει τον Ηρακλή, τον Λεωνίδα και τον Μέγα Αλέξανδρο, τους οποίους θα πρέπει οι σκλαβωμένοι να τους έχουν ως πρότυπα ανδρείας και αγωνιστικότητας. Παράλληλα, μνημονεύει τους φημισμένους κλεφταρματωλούς, τους αγωνιστές κατά του αλλόθρησκου δυνάστη, Κολοκοτρώνη, Βλαχάβα, Μπότσαρη, Μπουκουβάλα, Κοντογιάννη, Ζαχαριά, κ.ά

Θέλησε ακόμη ο Ρήγας να ενισχύσει την ιστορική συνείδηση των σκλαβωμένων, να τους δείξει ποιων ηρώων ήταν απόγονοι, ποιοι ήταν οι προπάτορες τους. Για τον σκοπό αυτό τυπώνει την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου, για να τον προσφέρει ως πρότυπο ανδρείας, αγωνιστικότητας και αποφασιστικότητας. Επίσης, ενίσχυσε την ιστορική συνείδηση εκδίδοντας *Τα Ολύμπια*, που αναφέρονται στα Ολυμπιακά αγωνίσματα της αρχαιότητας, αναγράφοντας και μια σημαντική πληροφορία πως τα Ολυμπιακά αγωνίσματα διατηρούνταν στη Θεσσαλία και σε όλη την Ελλάδα, επισημαίνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο τη διαχρονικότητα και τη συνέχεια του Ελληνισμού. Εξέδωσε ακόμη το βιβλίο *Νέος Ανάχαρσις*, το οποίο είναι ένας ύμνος στη δόξα της αρχαίας Ελλάδος του 4<sup>ου</sup> π.Χ. αιώνας.

Παρατηρούμε ότι μεθοδικά ο Ρήγας ενδιαφέρθηκε πρώτιστα για την ενίσχυση του ηθικού των σκλαβωμένων επαναστατών. Γνώριζε πως βασική αρχή της στρατιωτικής τέχνης είναι το υψηλό ηθικό των στρατιωτών για την επιτυχή έκβαση κάθε επιχείρησης. Επισημαίνεται ωστόσο ότι στα έργα του δεν απευθύνει έκκληση για βοήθεια στις μεγάλες δυνάμεις Ανατολής και Δύσης, όπως συνήθιζαν μέχρι τότε οι σκλαβωμένοι. Στήριζε την επανάστασή του στις ίδιες δυνάμεις των σκλαβωμένων.

β) Το δεύτερο μέρος του στρατηγικού σχεδίου της επανάστασής του περιλάμβανε τον ένοπλο αγώνα, τις στρατιωτικές επιχειρήσεις. Πίστευε ο Ρήγας

---

ποίηση από 7<sup>ο</sup> αι. μέχρι σήμερα», 21 Ιουλίου 2013, Βάλια Κάλντα Γρεβενών, (υπό εκτύπωση) και στο [www.karaberopoulos.gr/images/files/\\_1\\_doc%20\(12\).pdf](http://www.karaberopoulos.gr/images/files/_1_doc%20(12).pdf)

6. C. Fauriel, *Chants populaires de la Grèce moderne*, τόμ. 2, Παρίσι 1825.

7. Λεάνδρου Βρανούση, *Ο «Πατριωτικός Ύμνος» του Ρήγα και η Ελληνική «Καρμανιόλα»*, Αθήνα 1960.

πως χωρίς στρατιωτική νίκη εναντίων των στρατευμάτων του Σουλτάνου δεν αποκτιέται η ελευθερία. Και για να εκπαιδεύονται και οι σκλαβωμένοι επαναστάτες, όπως τα οθωμανικά στρατεύματα, μετέφρασε το *Στρατιωτικόν Εγκόλπιον*, βιβλίο με στρατιωτικούς κανόνες του διάσημου τότε αυστριακού στρατάρχη Κεβενχύλλερ (Ludwig Andreas Khevenhüller, 1683-1744). Επί πλέον, στο Παράρτημα του Συντάγματος του συνιστά τη χρήση στα όπλα της ξιφολόγητης, της οποίας η έλλειψη ήταν εμφανής στους επαναστάτες αργότερα του 1821, όπως σημειώνει ο Φωτάκος, «..εν των μεταξύ έπιασε βροχή...τα όπλα των Ελλήνων εβράχησαν και έγιναν άχρηστα και τότε πλέον οι τακτικοί Τούρκοι στρατιώται έπεσαν με τας λόγχας επάνω των...»<sup>8</sup>.

Σχετικά με την έναρξη του ένοπλου αγώνα, στα έγγραφα ανάκρισης<sup>9</sup> αναφέρεται ότι ο Ρήγας σχεδίαζε να αρχίσει τις στρατιωτικές επιχειρήσεις από την Πελοπόννησο, από τους Μανιάτες και τους άλλους κατοίκους τους οποίους θα εκπαίδευε με το *Στρατιωτικό Εγκόλπιο* στην τέχνη του πολέμου. Στήριζε την επανάστασή του πρώτα στους εμπειροπόλεμους πληθυσμούς των Μανιατών και Σουλιωτών, όπως τονίζει στον *Θούριό* του. Μάλιστα, στο Σύνταγμά του (άρθρο 109) συνιστά και την στρατιωτική εκπαίδευση των γυναικών, κείμενο που είναι δική του προσθήκη στο Σύνταγμά του, διότι δεν αναγράφεται στο γαλλικό Σύνταγμα του 1793, που μετέφρασε. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι σχεδίαζε να αρχίσει την επανάστασή του όχι από τις Παρίστριες Ηγεμονίες, όπου ζούσε και τις γνώριζε, αλλά από την Πελοπόννησο, στην οποία στέριωσε και αργότερα η Επανάσταση του 1821, ενώ δεν στέργιωσε στην έκρηξή της, στη Μολδαβία και Βλαχία. Επισημαίνουμε ότι ο Ρήγας στον *Θούριό* του περιλάμβανε και συγκεκριμένες στρατιωτικές οδηγίες, τις οποίες έχουμε αναπτύξει στη σχετική μελέτη μας.

γ) Το τρίτο μέρος του στρατηγικού σχεδίου περιλάμβανε το ενδιαφέρον του Ρήγα για την μετέπειτα πορεία της επανάστασής του μετά την νίκη. Ενδιαφέρθηκε για τον τρόπο διοικήσεως του απελευθερωμένου Βαλκανικού χώρου. Για τον σκοπό αυτό έγκαιρα, πριν από την κάθοδό του στην Ελλάδα, μετέφρασε το Γαλλικό Σύνταγμα του 1793, στο οποίο πρόσθεσε και πολλά δικά του στοιχεία. Ήθελε, με δημοκρατικό τρόπο και όχι με απολυταρχικό,

8. Αναφέρεται από τον Απ. Βακαλόπουλο, *Τα ελληνικά στρατεύματα του 1821. Οργάνωση, ηγεσία, τακτική, ήθη, ψυχολογία*, εκδ. Καραγιάννη, Θεσσαλονίκη 1970, σελ. 190.

9. Αιμ. Λεγρών, *Ανέκδοτα έγγραφα...*, ό.π., σελ.11 και 71. Κωνστ. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα...*, ό.π., σελ. 155 και 179.

να διοικηθεί ο απελευθερωμένος χώρος, έχοντας ως πρότυπο τη δημοκρατία των αρχαίων Αθηνών, τις Ελληνικές Κοινότητες της Τουρκοκρατίας<sup>10</sup> και το γαλλικό δημοκρατικό σύνταγμα. Τύπωσε παράνομα τη *Νέα Πολιτική Διοίκηση*, που περιλάμβανε: *την Επαναστατική Προκήρυξη, Τα Δίκαια του Ανθρώπου, το Σύνταγμα και τον Θούριο*.

\*\*\*

Ο Κων. Αμαντος<sup>11</sup> ήδη από το 1930 στην «Εισαγωγή» των *Ανέκδοτων εγγράφων περί Ρήγα Βελεστινλή*, έθεσε το ερώτημα, «*πώς ο Ρήγας έφθασε να συλλάβη το γιγάντειο σχέδιον της απελευθερώσεως της Ανατολής*». Η απάντηση στο καίριο αυτό ερώτημα θα δοθεί αν διερευνηθούν οι παράγοντες, οι οποίοι επέδρασαν στον Ρήγα, ώστε να διαμορφώσει το συγκεκριμένο στρατηγικό σχέδιο της επανάστασής του, και να μην απευθύνει έκκληση για βοήθεια στις μεγάλες δυνάμεις της εποχής του, όπως έπρατταν μέχρι τότε οι σκλαβωμένοι Έλληνες και ιδιαίτερα έκκληση προς την ομόδοξη Ρωσία. Θεωρούμε ότι σημαντικό ρόλο στην σταδιακή ανάπτυξη της επαναστατικής πνευματικής διαδικασίας στον Ρήγα θα συνέβαλαν τα βιώματά του και οι μελέτες του, και ιδιαίτερα τα σημαντικά ιστορικά γεγονότα της εποχής του.

1) Πολλά ήταν τα βιώματα του Ρήγα από την απολυταρχική εξουσία των κατακτητών. Ενδεικτικά αναφέρουμε τα όσα διακηρύχνει στο *Θούριό* του (στίχ. 5-6), πως οι σκλαβωμένοι δεν όριζαν πατρίδα, τους δικούς τους ανθρώπους, όλοι ήταν έρμια στις επιθυμίες του αλλόθρησκου δυνάστη, «*Ως τότε παλληκάρια...να χάνωμεν αδέρφια, Πατρίδα και γονείς/ τους φίλους, τα παιδιά μας κι όλους του συγγενείς*;». Παράλληλα στη γενέτειρά του, στη Μαγνησία και στη Θεσσαλία, άγγιζε, γνώριζε τα υπολείμματα των μνημείων των ενδόξων προγόνων, γνώριζε την αρχαία κληρονομιά.

2) Οι μελέτες του θα συνέβαλλαν επίσης στη σύλληψη του στρατηγικού σχεδίου της Επανάστασής του. Ο Ρήγας μελετούσε τους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς και γνώριζε την πνευματική κληρονομιά των προπατόρων. Παράλληλα, νέος τριάντα τριών ετών μετέφραζε το *Πνεύμα των νόμων* του Μοντεσκιέ, αναφερόμενο στα συστήματα διακυβερνήσεως μιας πολιτείας,

---

10. Ενδεικτικά βλ. Νικ. Πανταζόπουλου, *Κοινοτικός βίος εις την Θετταλομαγνησίαν επί Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1967. Του ιδίου, *Ο Ελληνικός Κοινοτισμός και η νεοελληνική κοινοτική παράδοση*, εκδ. «Παρουσία», Αθήνα 1993.

11. Κωνστ. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα...*, ό.π., Εισαγωγή, σελ. ια'.

όπως αναγγέλλει στο *Φυσικής απάνθισμα*. Μελετούσε, όπως έχουμε αποδείξει, την Γαλλική *Εγκυκλοπαιδεία* των Diderot και D'Alembert, το επίτευγμα του Γαλλικού διαφωτισμού, μελετούσε Βολταίρο, Ρουσσώ, όπως τεκμαίρεται από τα βιβλία του. Και μετέφρασε το δημοκρατικό Γαλλικό Σύνταγμα του 1793.

3) Θεωρούμε ότι τα ιστορικά γεγονότα της εποχής του, σε συνδυασμό με τη δυναμική του πνεύματός του, θα συνέβαλαν ώστε ο Ρήγας να συλλάβει το συγκεκριμένο στρατηγικό σχέδιο της επανάστασης των από αιώνες σκλαβωμένων συμπατριωτών του και των άλλων λαών του Βαλκανικού χώρου. Σημαντικά ιστορικά γεγονότα της εποχής του ήταν οι δύο Ρωσοτουρκικοί πόλεμοι (1768-1774) και (1786-1792) και η πολιτειακή μεταβολή της Γαλλίας με την κατάργηση της βασιλείας το 1792 μετά την επανάσταση του 1789, και την εγκαθίδρυση της δημοκρατίας<sup>12</sup>. Κατά τον Α΄ Ρωσοτουρκικό πόλεμο, ο οποίος άρχισε το 1768, αρκετοί «απόστολοι», πράκτορες της Ρωσίας κυκλοφορούσαν στον Βαλκανικό χώρο και ενθάρρυναν τους ορθόδοξους σκλαβωμένους σε επανάσταση εναντίον του Σουλτάνου, διαδίδοντας και τις υποσχέσεις της αυτοκράτειρας Αικατερίνης Β΄ για την απελευθέρωσή τους μετά την συμπαράταξή τους στις δυνάμεις της. Μοίρα του Ρωσικού Ναυτικού με τον Ορλώφ εισήλθε στο Αιγαίο, ως ένας αντιπερισπασμός στις πολεμικές επιχειρήσεις της Μαύρης θάλασσας. Το πολύ διαδεδομένο στιχούργημα, που κέντριζε τις ελπίδες των σκλαβωμένων για απελευθέρωση από τη ομόδοξη αυτοκράτειρα Αικατερίνη Β΄, θα το γνώριζε ο Ρήγας,

*«Ακόμι τούτη την άνοιξη ραγιάδες  
ραγιάδες να 'ρθη το καλοκαίρι  
να φέρη ο Μόσκοβος σεφέρι  
Μωρηά και Ρούμελη».*

Ωστόσο, οι επαναστατικές αυτές κινήσεις πνίγηκαν στο αίμα λόγω της μη παροχής της υποσχόμενης βοήθειας εκ μέρους των Ρώσων. Διαφεύστηκαν για μια ακόμη φορά οι ελπίδες των σκλαβωμένων για την αποτίναξη του αλλόθρησκου δυνάστη. Οι θλιβερές συνέπειες από την εξέγερση αυτή στη Θεσσαλία περιγράφονται πέντε χρόνια μετά τα Ορλωφικά σε λαϊκό άσμα του

12. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Ρήγας Βελεστινλής και η σχέση του με τους Γιακοβίνους της Γαλλικής Επανάστασης*, (ομιλία 17 Μαρτίου 2017 στο Ελεύθερο Πανεπιστήμιο Δήμου Κηφισιάς, Μαθήματα σύγχρονης Ιστορίας, υπεύθυνος Βλάσης Αιγυζίδης δρ. Ιστορικός), υπό έκδοση.

1775 στην περιοχή της Γούρας, η οποία βρίσκεται κοντά στην πατρίδα του Ρήγα, το Βελεστίνο,

*«Αυτόν τον χρόνον τον κακό αυτό το  
καλοκαίρι μας ήρθε και ο Μόσκοβος κ' έφερε  
σεφέρι και έταξε πώς τάχατες τη λεφτεριά να φέρη*

.....  
*μας ήρθε και μας άναψε φωτιά απ' άκρια  
σ' άκρια, κι' άφ' σε να τη σβήσουμε με  
αίμα και με δάκρυα....».*

Μάλιστα, παραδειγματισμένος πλέον ο λαός καταλήγει στο λαϊκό αυτό άσμα για τη λευτεριά του, πως δεν θα πρέπει να στηρίζεται σε ξένες δυνάμεις,

*«Ο ξένος ποτές το καλό του αλλουνού δε θέλει,  
κι' αλί που καρτερεί να φάη από ξένο καρβέλι  
κι' αλί που καρτερεί να πιή από ξένο βουτσέλι»<sup>13</sup>.*

Σημειώνουμε επιπροσθέτως ότι ο Ρήγας θα γνώριζε και όσα γράφουν οι Δημητριοί στη *Γεωγραφία νεωτερική* στα 1791 για τα δεινά των Ρωμιών στην Πελοπόννησο κατά τα Ορλωφικά, από την «απιστίαν», όπως γράφουν, των Ρώσων, στους οποίους οι σκλαβωμένοι Έλληνες έδωσαν εμπιστοσύνη, «*Τα κακά σπού εδοκίμασε η Πελοπόννησος από τους Αρβανίτας εις τον έσχατο πόλεμο [Ρωσοτουρκικό πόλεμο 1768-1774] εξ αιτίας της απιστίας εκείνων εις τους οποίους εμπιστεύθηκαν οι κάτοικοί της, και της διχόνοιας αυτών των ιδίων κατοίκων, είναι εις όλους φανερά*»<sup>14</sup>. Επί πλέον, σε άλλο σημείο οι Δημητριοί τόνιζαν πως «*οι νησιώται ...εις τον υστερινό πόλεμο με τους Μοσχόβους εδοκίμασαν πολλά κακά, τα οποία τα αισθάνονται και εις τον τωρινό ακόμι*»<sup>15</sup>.

Ο Ρήγας στη *Χάρτα* του (φύλλο 6) σημειώνει τα σχετικά με τον Α΄ Ρωσοτουρκικό πόλεμο, όπως την ναυμαχία του Τσεσμέ, 24 Ιουνίου 1770, όπου κατατροπώθηκε ο Οθωμανικός στόλος, παριστάνοντας την ήττα του με τσακισμένη την ημισέληνο. Επίσης, μνημονεύει στη *Χάρτα* του (φύλλο 12, στη Βουλγαρία) τη συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή του 1774. Με τη συνθήκη

13. Αναφέρονται από τον Νικ. Πανταζόπουλο, *Μελετήματα για τον Ρήγα Βελεστινλή*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα <sup>2</sup>1998, σελ. 76-77.

14. Δημητριοί, *Γεωγραφία νεωτερική*, Βιέννη 1791. Επανεκδοση με την επιμέλεια Αικ. Κουμαριανού, Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2006, σελ. 122.

15. Δημητριοί, *Γεωγραφία νεωτερική...*, ό.π., σελ. 223.

αυτή διαψεύστηκαν τελικά οι ελπίδες των σκλαβωμένων για την απόκτηση της ελευθερίας από το «ξανθό γένος» και δεν επιβεβαιώθηκαν οι χρησμοί και προφητείες<sup>16</sup>, και ιδιαίτερα του «Αγαθάγγελου», που είχαν ευρύτατα κυκλοφορήσει εκείνη την εποχή στον Βαλκανικό χώρο.

Συνέπεια των Ορλωφικών ήταν οι επιδρομές των λειψάνων των Αλβανών μετά την εκδίωξή τους το 1779 από την Πελοπόννησο στα υπόλοιπα μέρη της Ελλάδος, τη Στερεά Ελλάδα, Ήπειρο και Θεσσαλία. Έκτοτε οι επιδρομές και ληστείες ήταν συχνές στη Θεσσαλία, οι οποίες εντάθηκαν το 1783, και μάλιστα το 1785 έγινε επιδρομή Αλβανών ληστών κατά του Βελεστίνου, όπως επίσης και την επομένη χρονιά σε όλη τη Θεσσαλία. Υποθέτουμε ότι τότε θα καταστράφηκε η χριστιανική συνοικία του Βελεστίνου, το Βαρούσι<sup>17</sup>. Συμπεραίνουμε την καταστροφή αυτή του Βελεστίνου κατά την περίοδο εκείνη εκ του γεγονότος ότι ο περιηγητής Leake, ο οποίος πέρασε από το Βελεστίνο το 1809, αναφέρει ότι «*Το Βαρούσι αποτελείται στο μεγαλύτερο μέρος του από ερείπια ή ακατοίκητα σπίτια και ένα κομμάτι του έχει μετατραπεί σε περιβόλια ή σιτοχώραφα...*»<sup>18</sup>. Ωστόσο, ο Ρήγας δεν κάνει καμμία μνεία περί καταστροφής της γενέτειράς του στην *Επιπεδογραφία του Βελεστίνου*<sup>19</sup>, την οποία σχεδίασε ο ίδιος, και μάλιστα σημειώνει την χριστιανική συνοικία, το Βαρούσι, να εκτείνονταν μέχρι τις υπώρειες του Χαλκοδωνίου όρους. Θεωρούμε ότι αν ο Ρήγας είχε βιώσει την καταστροφή του Βελεστίνου από τις επιδρομές και ληστείες των Αλβανών θα είχε σημειώσει κάτι σχετικό, τουλάχιστον στην *Επιπεδογραφία του Βελεστίνου*. Γι' αυτό υποστηρίζουμε ότι από το Βελεστίνο θα έφυγε στην ηλικία των δεκαοκτώ, είκοσι χρονών, πριν από τις καταστρο-

16. Ενδεικτικά βλ. Δαμιανού Δόικου, «Ο Αγαθάγγελος ως προφητικόν αποκαλυπτικόν έργο και το μήνυμά ου», *Μνήμη 1821, Αφιέρωμα εις την Εθνικήν Παλιγγενεσίαν επί τη 150<sup>η</sup> επετείω, Επιστημονική Επετηρίς Θεολογικής Σχολής Α.Π.Θ.*, Παράρτημα αρ. 9 του ΙΣΤ' τόμου, Θεσσαλονίκη 1977, σσ. 95-126. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Ήταν τελικά ο Ρήγας εκδότης του Αγαθάγγελου*; Αθήνα, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγας, 2009.

17. Δημ. Καραμπεροπουλου, «Καταστροφή του Βελεστίνου στην εποχή του Ρήγα (1785)», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 72, 2017 (υπό εκτύπωση).

18. W.M. Leake, *Travels in Northern Greece*, τόμ. 4, Άμστερνταμ, 1967, 435-444. Η απόδοση στα ελληνικά είναι από το βιβλίο της Νίτσας Κολιού, *Τα Βελεστινιώτικα. Χρονικά του Δήμου Φερών*, Β' έκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα, 2001, σελ.15.

19. Βλ. την ιδιαίτερη μελέτη, Ευαγγέλου Κακαβογιάννη, «Η “Επιπεδογραφία της Φεράς” του Ρήγα Βελεστινλή από άποψη αρχαιολογική», *Υπέρεια*, τόμ. 1, *Πρακτικά Α' Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας»*, Αθήνα 1990, σελ. 423-448.

φικές αυτές επιδομές και ληστείες, που άρχισαν μετά το 1779, μετά δηλαδή την εκδίωξη των Αλβανών από την Πελοπόννησο.

Ο Ρήγας Βελεστινλής θα βίωσε και τον Β΄ Ρωσοτουρκικό πόλεμο (1787-1792), κατά τον οποίο αναθερμάνθηκαν πάλι οι ελπίδες των σκλαβωμένων ραγιάδων, πως ήρθε η ώρα για την αποτίναξη της σκλαβιάς και την απόκτηση της πολυπόθητης ελευθερίας. Οι πολεμικές επιχειρήσεις διεξήχθησαν κυρίως στις Παρίστριες Ηγεμονίες και στον πόλεμο αυτό εισήλθε και η σύμμαχος της Ρωσίας, η Αυστρία. Μάλιστα Ναυτική μοίρα κατήλθε στη Μεσόγειο και ιδιαίτερα στο Αιγαίο, όπου σημαντική ήταν η συμβολή του Λάμπρου Κατσώνη<sup>20</sup> στις ναυτικές επιχειρήσεις εναντίον του τουρκικού στόλου.

Παράλληλα, στους σκλαβωμένους κυκλοφορούσαν οι σχετικές διακηρύξεις της αυτοκράτειρας της Ρωσίας, της Αικατερίνης Β΄. Τυπώθηκε στα ελληνικά στην Πετρούπολη στις 9 Σεπτεμβρίου 1787 φυλλάδιο με τίτλο «*Αιτιολογία του παρόντος πολέμου μεταξύ Ρωσίας και Τουρκίας*» αντίτυπα των οποίων διαμοιράστηκαν στους σκλαβωμένους. Επίσης, μετά λίγους μήνες, στις 17 Φεβρουαρίου 1788, τυπώθηκε η προκήρυξη της αυτοκράτειρας Αικατερίνης Β΄ με τίτλο «*Τοις αγιωτάτοις Πατριάρχαις, Πανιερωτάτοις Μητροπίταις, Αρχιεπισκόποις, Θεοφιλεστάτοις Επισκόποις και πάσι τοις εν τη ιερά τάξι ευγενέσι και Ημίν φιλοπίστοις Πρωτεύουσιν και λοιποίς Ηγεμόσι και πάσι τοις των ενδόξων Ελληνίων λαών οικήτορσι*»<sup>21</sup>. Στην προκήρυξη αυτή τονίζονταν ότι η αυτοκράτειρα της Ρωσίας σκόπευε να ελευθερώσει τους ομόδοξους Έλληνες «...τας των Ελλήνων ορθοδόξους εκκλησίας του ασεβούς ζυγού των Αγαρηνών ταύτας στεναχωρούντος». Πρόσθετε πως δύο ισχυρά στρατεύματα θα κατευθυνθούν εναντίον του εχθρού και ναυτικές δυνάμεις με στρατό θα εισπλεύσουν στη Μεσόγειο θάλασσα. Αξίζει κανείς να διαβάσει όλο το κείμενο για τις υποσχέσεις, που δίνονταν, και την προτροπή να οπλισθούν οι σκλαβωμένοι και να συμπράξουν με τους Ρώσους ώστε να εκδιωχθεί ο αλλόθρησκος τύραννος.

Ο Ρήγας στο έργο του *Φυσικής απάνθισμα*, Βιέννη 1790, μνημονεύει τον πόλεμο, που ακόμα συνεχίζονταν στην αφιέρωση του στον Χριστόδουλο Κιρλιάνο, «...τον ενεστώτα πόλεμον μεταξύ των τριών Ιμπερίων», όπως χαρακτηριστικά αναφέρει τις τρεις αυτοκρατορίες, Ρωσίας, Αυστρίας και Οθωμανικής

20. Ενδεικτικά βλ. Γιούρι Πριάχιν, *Ο Λάμπρος Κατσώνης στην Ιστορία της Ελλάδας και της Ρωσίας*, Επιμέλεια-συμπλήρωμα Πάνου Ν. Στάμου, Αθήνα 2005.

21. Εμμ. Πρωτοψάλτη, «Η επαναστατική κίνηση των Ελλήνων κατά τον Δεύτερον επί Αικατερίνης Β΄ Ρωσοτουρκικόν πόλεμον (1787-1792). Λουδοβίκος Σωτήρης», *Δ.Ι.Ε.Ε.*, τόμ. 14, 1960, 33-155, εδώ στις σελ. 111-113.

Πύλης. Επίσης, τον πόλεμο αυτό μνημονεύει και το 1797 στον βιβλίο του *Νέος Ανάχαρσις*, στην υποσημείωση της σελ. 126 «...*επί του τελευταίου πολέμου των τριών αυτοκρατόρων*». Έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον η σχετική αναφορά της επίκαιρης προσφώνησης του Ρήγα στον Χριστόδουλο Κιρλιάνο, ο οποίος θα ανακηρύσσονταν βαρόνος Langengeld από τον αυτοκράτορα της Αυστρίας, για τις υπηρεσίες που είχε προσφέρει στα Αυστριακά στρατεύματα κατά τον ήδη σε εξέλιξη ευρισκόμενο πόλεμο. Από την προσεκτική μελέτη της αφέρωσης αυτής έμμεσα γίνονται ορισμένες διαπιστώσεις. Αφιερώνει το βιβλίο του στον σεργάρη (διοικητή) Κιρλιάνο, διότι κατά τον εν εξέλιξη ευρισκόμενο ακόμη πόλεμο στην Βλαχία προστάτεψε τους «*ενδημούντας*» στην περιοχή του Έλληνας από τον «*δυσσάποφευκτον επικείμενον ζυγόν της αιχμαλωσίας των Οθωμανών*». Έμμεσα υποδηλώνει ότι τα ρωσικά και αυστριακά στρατεύματα προστάτεψαν τους ευρισκόμενους στη Βλαχία Έλληνας από τον κίνδυνο να αιχμαλωτιστούν από τα Οθωμανικά στρατεύματα.

Προσθέτουμε ότι αρχιστράτηγος των Οθωμανικών στρατευμάτων στις Ηγεμονίες από το 1788 είχε αναλάβει ο Ηγεμόνας Νικόλαος Μαυρογένης, τον οποίο ο Ρήγας χαρακτήριζε στο χειρόγραφο του *Φυσικής απάνθισμα* ως «*έκτρομα της ανθρωπίνης φύσεως*», σύμφωνα με τον Λεάνδρο Βρανούση<sup>22</sup>, και ο οποίος θανατώθηκε με εντολή του Σουλτάνου την 1 Οκτωβρίου 1790, λόγω αποτυχίας των Οθωμανικών στρατιωτικών επιχειρήσεων. Και ο Β΄ Ρωσοτουρκικός αυτός πόλεμος τερματίστηκε με τις συνθήκες πρώτα Συστόβ μεταξύ Αυστρίας και Τουρκίας (24 Αυγούστου 1791) και τις ίδιες μέρες έγινε ανακωχή με την Ρωσία και τελικά υπογράφηκε η συνθήκη ειρήνης του Ιασίου (9 Ιανουαρίου 1792) μεταξύ Ρωσίας και Τουρκίας. Μάλιστα, ο Ρήγας αναγράφει τη συνθήκη του Συστόβ 1791 στη *Χάρτα* του, (φύλλο 12, δίπλα στο Δούναβη), ενώ στον χάρτη της Μολδαβίας, (Βιέννη 1797) συμβολίζει τα Ρωσικά οχυρώματα του τελευταίου πολέμου.

Με τις συνθήκες Συστόβ και Ιασίου διαψεύστηκαν πάλι οι ελπίδες των σκλαβωμένων Ελλήνων και των άλλων Βαλκανικών λαών, πως οι χριστιανικές δυνάμεις της Ρωσίας θα ελευθέρωναν τους σκλαβωμένους. Ωστόσο, ο Λάμπρος Κατσώνης ενάντια στη συνθήκη του Ιασίου της αυτοκράτειρας Αικατερίνης Β΄ συνέχισε μόνος του τις ναυτικές επιχειρήσεις στο Αιγαίο δημιουργώντας προβλήματα στη τούρκικη αρμάδα. Ενδιαφέρουσα είναι η Διακήρυξη (τον όρο

22. Λεάνδρου Βρανούση, *Ρήγας*, Βασική Βιβλιοθήκη αρ. 10, Αθήνα [1954], σελ. 25.



Φανέρωσις<sup>23</sup> χρησιμοποίησε) τον Μάιο 1792 του Λάμπρου Κατσώνη για να αιτιολογήσει τη συνέχιση των πολεμικών επιχειρήσεων εναντίον των Τούρκων, παρά τη συνθήκη ειρήνης της αυτοκρατείας του Αικατερίνης Β'. Είναι ένα κείμενο πατριωτικού χαρακτήρα. Αναφέρει τις υπηρεσίες, που πρόσφεραν οι Έλληνες («*Ρωμαιοὺς*» τους αποκαλεί, ενώ πολλές φορές αναφέρει τον όρο «*Ελληνικόν Γένος*») «...εις κάθε περίστασιν επρόσφερον προς βοήθειαν της *Ρωσικής Αυτοκρατορίας*», πίστεψαν «*τας υποσχέσεις των ενταύθα στελλομένων Ρώσων αρχηγών*» καθώς και από το γεγονός της ίδιας πίστης, «*από το ομόδοξον*». Μάλιστα, αναφέρει ότι τις υποσχέσεις «*ο γκενεράλ Ταμαράς τους είχε δώσει δια να τους εξαπατήσει, καθώς έδειξεν η μεγάλη των και τελεία εγκατάλειψις*». Γι' αυτό και οι Έλληνες «*αποφάσισαν...να κάμουν την εκδίκησιν εις τους εχθρούς τους χωρίς των επιστατών...*», και καταλήγει την διακήρυξή του πως οι Έλληνες «*...τότε θέλουσι παύσουν να εχθρεύονται τους εχθρούς οπού η Ρωσία μετ' αυτών διεφιλίωσεν, όταν λάβουν τα δίκαια οπού τους ανήκουν...*».

Προσθέτουμε ότι η *ΕΦΗΜΕΡΙΣ*<sup>24</sup> των αδελφών Πούλιου αναφέρει τη δράση του Λάμπρου Κατσώνη. Συγκεκριμένα στις 4 Ιουνίου 1792 γράφει, «*Ο Λάμπρος Καζιόνι, πρώην κολονέλος της Ρούσσικης αρμάδας εις την άσπρην θαλασσαν (Αιγαίον) απορρίψας την σκέπην της Αυτοκρατορίσσης έστησε μπαντιέραν των κουρσάρων, και εβγήκεν κουρσεύων...*». Μάλιστα, για τον «*χαλασμό*» του στόλου του Λάμπρου Κατσώνη, στις 27 Ιουλίου 1792 έγραφε πως «*30 караβέλαις τούρκικαις και μία φεργάδα Φραντζέζικη εχάλασαν την αρμάδα του Λάμπρου και αυτόν τον εκηνύγησαν να τον πιάσουν*». Και παρόμοια στις 7 Σεπτεμβρίου 1792 σημειώνει, «*Ο χαλασμός του Λάμπρου εις ο Αρχιπέλαγος έγινε ως επί το πλείστον δια μιας Φραντζέζικης φεργάδας της οποίας τον Καπιτάνον τον εφόρεσεν ο Καπιτάν Πασιάς καντάνι, τους δε ανθρώπους του τους εφιλοδώρησεν*».

Η δράση του Κατσώνη έδωσε επί πλέον την αίσθηση στους σκλαβωμένους, για τη δυνατότητα του αυτοδύναμου αγώνα ενάντια στον αλλόθρησκο κατακτητή, ενισχύοντας κατ' αυτόν τον τρόπο το ηθικό τους. Γι' αυτό εξάλλου η λαϊκή μούσα του έπλεξε το δημοτικό τραγούδι *Μια προσταγή μεγάλη*, το

23. Το κείμενο της Διακηρύξεως του Λάμπρου Κατσώνη δημοσιεύεται στο Απόστολου Βακαλόπουλου, «Ο Ρωσοτουρκικός Πόλεμος του 1787-1792 και οι Έλληνες. Οι αγώνες των Σουλιωτών και η δράση του Λάμπρου Κατσώνη», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Εκδοτική Αθηνών, τόμ. ΙΑ', Αθήνα 1975, σελ. 93-95. Σημειώνουμε ότι ο Ρήγας χρησιμοποίησε τον όρο «Φανέρωσις» στο τέλος της *Επαναστατικής Προκηρύξεώς* του, «...κηρύττεται λαμπροφανώς η ακόλουθος δημοσία Φανέρωσις των πολυτίμων Δικαίων του Ανθρώπου και του ελευθέρου κατοίκου του βασιλείου».

οποίο πλατιά διαδόθηκε στους σκλαβωμένους. Και ο Ρήγας χρησιμοποίησε τον σκοπό αυτού του τραγουδιού *Μια προσταγή μεγάλη*, που ήταν πλατιά διαδεδομένος την εποχή εκείνη, για τον σκοπό του *Θουρίου* του. Συγκεκριμένα σημείωνε ο Ρήγας, *Θούριος, ήτοι ορμητικός Πατριωτικός Ύμνος πρώτος εις τον ήχον “Μία προσταγή μεγάλη”*.

Επί πλέον, ο Ρήγας εκτός από την δική του προσωπική γνώση των γεγονότων του πολέμου στη Βλαχία και τη μετάβασή του στη Βιέννη το δεύτερο εξάμηνο του 1790, ο Ρήγας θα διάβαζε και το ενημερωτικό έντυπο *ΕΦΗΜΕΡΙΣ*, το οποίο εξέδιδαν, δύο φορές την εβδομάδα, Τρίτη και Παρασκευή, οι αδελφοί Πούλιου από το 1791 και μετά μέχρι το 1797. Στις σελίδες καταχωρίζονται τα σχετικά γεγονότα, όπως και στο φύλλο 5 Αυγούστου 1791 την πληροφορία για συνθήκη ειρήνης μεταξύ Αυστρίας και Τουρκίας και στη συνέχεια 29 Αυγούστου 1791 δημοσιεύει τα σχετικά άρθρα της συνθήκης. Επίσης, η *ΕΦΗΜΕΡΙΣ*<sup>24</sup> το 1792 δημοσιεύει σε Παράρτημα τις Συνθήκες, «*Σύνοψις των αναμεταξύ Ρωσσίας και Πόρτας κατά καιρούς και τελευταίων Συνθηκών ταις οποίαις προσετέθησαν και τα Μανιφέστα ή αιτιολογήματα της Ρωσσίας και Πόρτας περί του κινήματος του τελευταίου πολέμου εις χρήσιν κοινήν και μάλιστα των περί την πραγματείαν καταγινομένων...*»:

1) Τη Συνθήκη ειρήνης αναμεταξύ Ρωσσίας και Οθωμανικής Πόρτας του Κιουτζούκ Καϊναρτζή, 10 Ιουλίου 1774, (σελ. 1-43).

2) Το Μανιφέστο της Υψηλής Πόρτας εναντίον της Ρωσσίας, 3 Αυγούστου 1787, (σελ. 44- 55).

3) Το Μανιφέστο της Ρωσσίας προς τους υπηκόους της...εναντίον της Οθωμανικής Πόρτας, 7 Σεπτεμβρίου 1787, (σελ. 56-70).

4) Τη Συνθήκη ειρήνης της Ρωσσικής Αυτοκρατορίας και Οθωμανικής Πόρτας, Ιάσιο 1792, (σελ. 71-87).

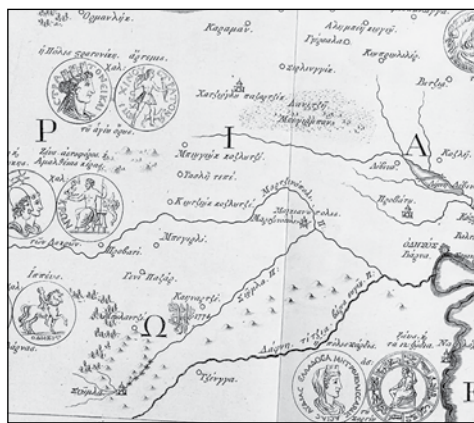
Τέλος, θεωρούμε, πως στη σκέψη του Ρήγα Βελεστινλή για τη συγκρότηση, τη σύλληψη του συγκεκριμένου στρατηγικού σχεδίου της επανάστασής του, εκτός από τα βιώματά του και τις μελέτες του, σημαντικό ρόλο θα είχε και η γνώση των αποτελεσμάτων της ρωσικής πολιτικής στα Βαλκάνια κατά τους

24. *ΕΦΗΜΕΡΙΣ*, η αρχαιότερη ελληνική εφημερίδα που έχει διασωθεί, Βιέννη 1791-1797. Εκδότες οι αδελφοί Μαρκίδες Πούλιου. Ανασυγκρότηση της σειράς σε φωτομηχανική επανέκδοση, ερευνητική, συλλεκτική και εκδοτική φροντίδα, προλεγόμενα, σημειώσεις κ.τ.λ. Α. Βρανούσης, Ακαδημία Αθηνών, Κέντρον Ερεύνης του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού, τόμοι 1791, 1792, 1793, 1794, 1797 και Προλεγόμενα, Αθήνα 1995.

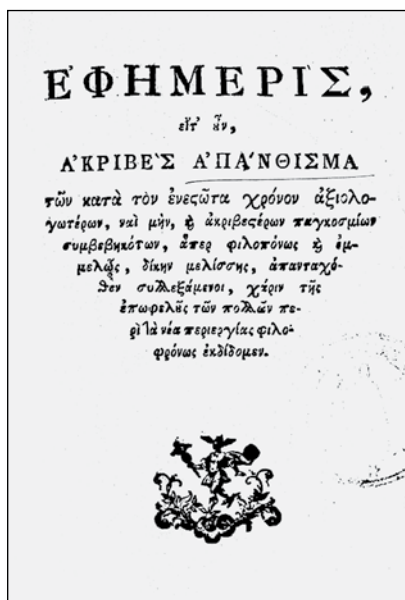
δύο Ρωσοτουρκικούς πολέμους. Σε αυτούς τους πολέμους οι σκλαβωμένοι Έλληνες παρακινήθηκαν σε επανάσταση από τα κηρύγματα των πρακτόρων της αυτοκράτειρας Αικατερίνης Β΄, και από τα Μανιφέστα της για την αποτίναξη του Οθωμανικού ζυγού. Τελικά όμως διαψεύστηκαν οι ελπίδες τους μετά τις αντίστοιχες συνθήκες ειρήνης, του Κιουτσούκ Καϊναρτζή του πρώτου και του Ιασίου του δευτέρου πολέμου μεταξύ Αικατερίνης Β΄ και Σουλτάνου. Το γεγονός αυτό θα συνέβαλε σημαντικά στην σκέψη του Ρήγα, ώστε να καταστρώσει την επανάστασή του στηριγμένη στις ντόπιες, γηγενείς δυνάμεις, έχοντας και την διαπίστωση πως διατηρούνταν ο διακαής πόθος των Ελλήνων για απελευθέρωση. Ακόμη, γνώριζε ο Ρήγας πως αρκετοί Έλληνες συμμετείχαν στις πολεμικές επιχειρήσεις των δύο Ρωσοτουρκικών πολέμων, και με την πείρα τους θα ήταν χρήσιμοι στον ένοπλο αγώνα. Γι' αυτό και στο *Θούριό* του, όλους τους Έλληνες, οι οποίοι είτε ως στρατιώτες είτε ως αξιωματικοί υπηρετούσαν σε ξένα στρατεύματα, τους προσκαλεί στην επανάστασή του που θα άρχιζε,

*«Ως πότε ὀφφικιάλος σε ζένους βασιλείς;  
Έλα να γένης στύλος δικής σου της φυλής.  
Κάλλιο για την πατρίδα κανένας να χαθή  
ή να κρεμάση φούντα για ζένον στο σπαθί».*

Ο Ρήγας θα είχε κατά νουν και των συμπατριωτών του Δημητριάων τη σύσταση στη *Γεωγραφία νεωτερική*, που εκδόθηκε το 1791 και ο Ρήγας την μνημονεύει στα έργα του, στην οποία τόνιζαν εμφαντικά *«αλλοίμονον εις εκείνον οπού δεν ημπορεί να διαφενδεύση μόνος του την ελευθερίαν του»*. Γνώριζε ο Ρήγας πως οι ξένοι για τα συμφέροντά τους θα ενδιαφέρονταν.



Αναγραφή της συνθήκης ειρήνης του Κιουτζούκ Καϊναρτζή (1774)  
στο φύλλο 12 της *Χάρτας*.



Η σελίδα τίτλου της αναστατικής έκδοσης της *ΕΦΗΜΕΡΙΔΟΣ* του έτους 1792, με την επιμέλεια του Λέαν. Βρανούση, όπου δημοσιεύονται οι συνθήκες ειρήνης μεταξύ Ρωσίας και Τουρκίας.



Ο Ρήγας μνημονεύει την συνθήκη ειρήνης Σιστόβ (1791) μεταξύ Αυστρίας και Τουρκίας στο φύλλο 12 της *Χάρτας* του.

# Ο Ρήγας Βελεστινλής και η σχέση του με τους Γιακωβίνους της Γαλλικής Επανάστασης<sup>1</sup>

(Θεσσαλικό Ημερολόγιο, τόμ. 79, 2020)

Ευχαριστίες στον ιστορικό κ. Αγτζίδη, υπεύθυνο των Μαθημάτων Σύγχρονης Ιστορίας του Ελευθέρου Πανεπιστημίου του Δήμου Κηφισιάς, για την σημερινή πρόσκληση να ομιλήσω για τον Ρήγα Βελεστινλή αυτές τις ημέρες, που πλησιάζει η Εθνική Εορτή της Παλιγγενεσίας, η 25 Μαρτίου του 1821.

Τότε οι πρόγονοί μας άδραζαν τα όπλα για να αποτινάξουν τη μακρόχρονη οθωμανική κυριαρχία και να αποκτήσουν την πολυπόθητη ελευθερία, καθοδηγημένοι από τον Ρήγα, σύμφωνα με τον στρατηγό Μακρυγιάννη. Τόνιζε ο Μακρυγιάννης στην παράσταση «Πτώσις της Κωνσταντινουπόλεως»<sup>2</sup>, «*Μετά πολλούς αιώνας [σκλαβιάς] Ρήγας ο Βελεστινλής σπύρει τον σπόρον της ελευθερίας εις τους Έλληνας και τους ενθαρρύνει οδηγών αυτούς τον τρόπον της απελευθερώσεώς των. Οι Έλληνες ενθουσιασθέντες και ενθαρρυσθέντες από τους λόγους του Ρήγα έλαβον τα όπλα υπέρ της ελευθερίας*».

Αποτυπώνει, η εντυπωσιακή αυτή εικόνα, την τότε κατάσταση: κυρίαρχος της Πόλης ήταν πλέον ο Σουλτάνος. Έβαλε στο ζυγό τους σκλαβωμένους, οι άρχοντες και οι αρχιερείς τον προσκυνούν και του προσφέρουν δώρα, ενώ τα στρατεύματά του καταδιώκουν τους Έλληνες, οι οποίοι ανέρχονται στα βουνά για αντίσταση στον κατακτητή. Και η αλυσσοδεμένη Ελλάδα δείχνει τον Τύραννο στον Ρήγα, ο οποίος ωστόσο σπέρνει τον σπόρο της Ελευθερίας.

Πράγματι, για την απελευθέρωση από την πολύχρονη σκλαβιά, ο Ρήγας είχε καταστρώσει ένα συγκεκριμένο στρατηγικό σχέδιο για την επανάσταση των

- 
1. Μέρος είχε παρουσιαστεί, 17 Μαρτίου 2017, στα «Μαθήματα Σύγχρονης Ιστορίας» του Ελευθέρου Πανεπιστημίου, Έπαυλη «Δροσίνη», Βιβλιοθήκη Δήμου Κηφισιάς, υπεύθυνος ο ιστορικός Δρ. Βλάσης Αγτζίδης.
  2. *Ο Ζωγράφος του στρατηγού Μακρυγιάννη*, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών και Λαογραφικό-Εθνολογικό Μουσείο Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 1984, Πίνακας αρ. 2, «Πτώσις της Κωνσταντινουπόλεως».

ραγιάδων<sup>3</sup>. Αυτό διαπιστώνεται από τη μελέτη και έρευνα των έργων του Ρήγα, που τα περισσότερα ήταν μετάφραση με προσθήκες από γαλλικά έργα, και των ανέκδοτων εγγράφων σύλληψης, φυλάκισης και θανάτωσής του, τα οποία ήρθαν στο φως το 1891 και 1930 αντίστοιχα. Και έχουν όλα τα έργα του Ρήγα, τα *ΑΠΑΝΤΑ*, επανεκδοθεί από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα με επιμέλεια μας για πρώτη φορά ολοκληρωμένα, αναστατικά με ευρετήρια και σχόλια, ακόμη και σε ψηφιακό δίσκο (CD-ROM) το 2007, όπως επίσης και τα *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, των Αιμ. Λεγράν και Κων. Αμάντου, ώστε ο καθένας να είναι δυνατόν να τα έχει και να τα μελετά.

### Το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασης του Ρήγα αναλύεται σε τρία μέρη:

Α) Προετοιμασία της Επανάστασης. Γνώριζε ο Ρήγας πως χωρίς υψηλό ηθικό, χωρίς ενίσχυση της αυτοσυνειδησίας των σκλαβωμένων, των ραγιάδων, δεν θα ήταν δυνατόν να πάρουν τα όπλα και να επαναστατήσουν για την ελευθερία τους. Μεθοδικά εργάστηκε προς την κατεύθυνση αυτή. Συνέθεσε την επαναστατικό παιάνα *Θούριος*, που αρχίζει με την φράση «Ως τότε παλληκάρια». Τα λόγια του *Θουρίου* σε απλή, χυμώδη γλώσσα και με παραστατικές εικόνες, διαδόθηκαν πλατιά στον ελληνικό χώρο σε χειρόγραφη μορφή. Εμφύχωνε τους σκλαβωμένους στην απόφασή τους να επαναστατήσουν για την ελευθερία τους. Χαρακτηριστικά είναι τα όσα γράφει ο Γάλλος Φωριέλ<sup>4</sup> το 1825 για τον *Θούριο* στο βιβλίο του για τα ελληνικά δημοτικά τραγούδια. Συμπεριέλαβε σε αυτά και τον *Θούριο*, αν και δεν ήταν δημοτικό τραγούδι, αλλά γνωστού δημιουργού, του Ρήγα, και τούτο διότι ήταν πλατιά διαδεδομένος και τραγουδιόταν από όλους και σε όλα τα μέρη. Συνέθεσε ακόμη ο Ρήγας και το αντιτυραννικό τραγούδι *Ύμνος Πατριωτικός*, στον σκοπό της γαλλικής Καρμανιόλας, στο εμβατήριο της γκιλλοτίνας, που η μουσική του ενθουσίαζε τα πλήθη και ενέπνεε τρόπο στους αντιπάλους, όπως σημειώνει ο Λ. Βρανούσης<sup>5</sup>. Στον *Ύμνο Πατριωτικό* ο Ρήγας προβάλλει στους σκλαβωμένους ως πρότυπα αγωνιστικότητας, από τους αρχαίους τον Ηρακλή, τον Λεωνίδα και

3. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Ρήγας Βελεστινλής και το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασής του*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2017.

4. Claude Charles Fauriel, *Chants populaires de la Grèce modern*, τόμ. Β', Παρίσι 1825.

5. Λεάνδρου Βρανούση, *Ο «Πατριωτικός Ύμνος» του Ρήγα και η ελληνική «Καρμανιόλα»*, Αθήνα 1960, σελ. 12-13.

τον Μέγα Αλέξανδρο, και από τους συγχρόνους του, 33 κλεφταρματωλούς, όπως τον Κοντογιάννη, τον Μπότσαρη, τον Βλαχάβα, τον Κολοκοτρώνη. Και συμπληρώνει πως «κι' άλλοι αμέτρητοι πολλοί, καπιτανέοι τρομεροί» αγωνίζονταν κατά του αλλόθρησκου κατακτητή.

Επί πλέον, ο Ρήγας προσπάθησε να σμιλέψει, να ενισχύσει την ιστορική μνήμη και αυτοσυνειδησία των σκλαβωμένων προσφέροντας ως πρότυπα ανδρείας, αγωνιστικότητας και αποφασιστικότητας τον Μέγα Αλέξανδρο και γενικότερα τους προγόνους, τους «προπάτορες». Έδειξε επίσης την ένδοξη πορεία των αρχαίων Ελλήνων με τον *Νέο Ανάχαρσι* και *Τα Ολύμπια*. Ανέγραφε παράλληλα τα αρχαία και τα σύγχρονα τοπωνύμια της Ελλάδος, καθώς και τα Ολυμπιακά αγωνίσματα, τα οποία διατηρούνταν, όπως σημειώνει, στην εποχή του στην Θεσσαλία και σε όλη την Ελλάδα, στοιχεία που δείχνουν την διαχρονικότητα του Ελληνισμού. Διαπιστώνεται ότι ο Ρήγας χρησιμοποίησε τα βασικά μέσα της επικοινωνίας, τη μουσική και τα έντυπα, για να πετύχει τον επαναστατικό του σκοπό.

Χαρακτηριστικά εν προκειμένω είναι τα όσα αργότερα έγραφε ο Θεσσαλός Δάσκαλος του Γένους, Κωνσταντίνος Κούμας, πως ο Ρήγας «συνέλαβε τον τολμηρόν στοχασμόν να επαναστατήση τους ομογενείς του κατά του Οθωμανικού κράτους. Με γλώσσα τόσον δημώδη, ώστε την εκαταλάμβανε πάσα κλάσις Ελλήνων... εσύνθεσεν ωδήν παθητικωτάτην, δια της οποίας εκάλει όλους εις τα όπλα δια να αναλάβουν την αρχαίαν δόξαν και ελευθερίαν»<sup>6</sup>.

Β) Ο ένοπλος αγώνας. Ο Ρήγας γνώριζε πολύ καλά πως, μετά την ψυχολογική υποστήριξη και την ανύψωση του ηθικού των σκλαβωμένων, θα ήταν απαραίτητη η στρατιωτική επιτυχία της σχεδιαζόμενης επανάστασής του, ο ένοπλος αγώνας, για να πραγματοποιηθεί η πτώση της Οθωμανικής τυραννίας και η απόκτηση της πολυπόθητης ελευθερίας και η δημιουργία της οραματιζόμενης δημοκρατικής του πολιτείας. Γι' αυτό το λόγο στο στρατηγικό σχέδιο τα επαναστασής του προνόησε και για τον ένοπλο αγώνα. Ενδιαφέρθηκε για την στρατιωτική εκπαίδευση των σκλαβωμένων, ώστε να είναι σύμφωνα με τη σύγχρονη τακτική. Μετέφρασε το *Στρατιωτικό Εγκόλπιο*, ένα εγχειρίδιο περί τέχνης του πολέμου του διάσημου τότε Αυστριακού στρατάρχη Κεβεν-

6. Κωνστ. Κούμας, *Ιστορία των ανθρωπίνων πράξεων*, Βιέννη 1832, τόμ. 12, σελ. 600-601. [=Κωνστ. Κούμας, *Οι Έλληνες. Διαφωτισμός-Επανάσταση*. Ανατύπωση με ευρετήριο. Βιβλιοπωλείο Διονυσίου Νότη Καραβία, Αθήνα 1998].

χύλλερ και το εξέδωσε στο τυπογραφείο των Σιατιστινών αδελφών Πούλιου στη Βιέννη. Επί πλέον, ο ένοπλος αγώνας θα περιλάμβανε την έναρξη και συνέχιση των στρατιωτικών επιχειρήσεων με συγκεκριμένο επιτελικό σχέδιο. Θα άρχιζε την επανάστασή του από την Πελοπόννησο, από τους Μανιάτες, και θα επεκτείνονταν σε όλη την περιοχή με την παράλληλη εκπαίδευση των ραγιάδων και τη σύνδεση του αγώνα με τον άλλο εμπειροπόλεμο πληθυσμό, τους Σουλιώτες, και την επέκταση της επανάστασης σε όλη την έκταση της Ελλάδος και των Βαλκανίων. Στην Πελοπόννησο στέργισε η επανάσταση του 1821 και όχι στις Παρίστριες Ηγεμονίες, όπου είχε ξεκινήσει και τις οποίες γνώριζε ο Ρήγας, διότι εκεί ζούσε.

Παρατηρούμε πως μετά την ιδεολογική και οργανωτική προετοιμασία ο Ρήγας ήθελε να περάσει στην άμεση ένοπλη εξέγερση. Εξάλλου και στον *Θούριό* του έχει καταχωρίσει πολλές οδηγίες στρατιωτικού περιεχομένου, στοιχείο που δείχνει την προνοητικότητά του κατά το σχεδιασμό της επανάστασής του.

Γ) Η Δημοκρατική του πολιτεία. Το τρίτο μέρος του Στρατηγικού σχεδίου της επανάστασης του Ρήγα ήταν για τον δημοκρατικό τρόπο οργάνωσης της απελευθερωμένης περιοχής, για το Σύνταγμα και τους Χάρτες του συγκεκριμένου Βαλκανικού χώρου. Ο Ρήγας Βελεστινλής δεν ενδιαφέρθηκε μόνο να εμπνέσει τους σκλαβωμένους με τον *Θούριο* και τον *Ύμνο Πατριωτικό*, να ενισχύσει την ιστορική μνήμη τους, συμβάλλοντας στην αυτοσυνειδησία τους με τα *Ολύμπια*, τον *Νέο Ανάχαρσι* και την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου και να μεθοδεύσει την στρατιωτική τακτική της επανάστασης του, τον ένοπλο αγώνα, επί πλέον νοιάστηκε και για τον τρόπο διοίκησης του ελευθερωμένου στη συνέχεια μετά τη στρατιωτική νίκη Βαλκανικού χώρου.

Στην εποχή της σκλαβιάς και της τυραννίας, ο Ρήγας είχε την πρόνοια να συντάξει τον πρώτο Καταστατικό Πολιτειακό Χάρτη του ελευθερωμένου μετά την επανάσταση Βαλκανικού χώρου με την επωνυμία *Νέα Πολιτική Διοίκησις*, τίτλος που κάνει πιο έντονη την αντίθεση με την απολυταρχική διοίκηση του σουλτάνου. Πίστευε πως η αναρχία είναι μορφή τυραννίας όπως χαρακτηριστικά γράφει στον *Θούριό* του, στίχ. 27, «Γιατί κ' η αναρχία ομοιάζει τη σκλαβιά». Γι' αυτό και προσπάθησε να συντάξει το Σύνταγμα πριν από την κάθοδό του στην Ελλάδα, πριν από την έκρηξη της επανάστασής του.

Κατ' αυτόν τον τρόπο οι επαναστατημένοι Έλληνες και οι άλλοι Βαλκανικοί λαοί θα είχαν έτοιμο ένα σχέδιο συντάγματος για να το ψηφίσουν και να κυβερνηθεί δημοκρατικά η νέα πολιτεία, που θα αντικαθιστούσε την



απολυταρχική Οθωμανική εξουσία. Επί πλέον, εξέδωσε λεπτομερείς χάρτες του Βαλκανικού χώρου διαιρεμένους σε Τοπαρχίες και Επαρχίες, τη *Χάρτα της Ελλάδος*, *Νέα Χάρτα της Βλαχίας* και *Γενική Χάρτα της Μολδοβίας*, ενώ θα εξέδιδε, όπως έχει τεκμηριωθεί, και λεπτομερείς χάρτες για τα υπόλοιπα μέρη, τη Βουλγαρία, τη Σερβία και τη Βοσνία. Όλοι αυτοί οι χάρτες θα αποτελούσαν τους πολιτικούς χάρτες της δημοκρατικής του πολιτείας<sup>7</sup>.

Το σχεδιαζόμενο κίνημα του Ρήγα κατατάσσεται στην κατηγορία της επανάστασης και όχι της απλής εξέγερσης, στην οποία συνήθως δεν υπάρχει μέριμνα για την μελλοντική πορεία των εξεγερμένων. Το ενδιαφέρον του Ρήγα να συντάξει ένα Σύνταγμα για τους σκλαβωμένους, οι οποίοι θα επαναστατούσαν και θα δημιουργούσαν τη νέα πολιτειακή πραγματικότητα με τους αντίστοιχους χάρτες του συγκεκριμένου χώρου, δείχνει ότι ο Ρήγας ήταν και πολιτικός νους.

\*\*\*

Μετά την συνοπτική αυτή παρουσίαση του στρατηγικού σχεδίου της επανάστασης του Ρήγα, θα διερωτηθεί κανείς ποιοι ήταν οι παράγοντες εκείνοι, οι οποίοι θα συνέβαλαν στη συγκρότηση του συγκεκριμένου σχεδίου από τον Ρήγα. Αυτοί ήταν τα βιώματά του, οι μελέτες του, και τα γεγονότα της εποχής του. Οι εμπειρίες του Ρήγα από την σκλαβιά ήταν από τη ζωή του στη γενέτειρά του, το Βελεστίνο, όπως γράφει στο *Φυσικής απάνθισμα*, καθώς και από τη μετέπειτα διαδρομή του. Οι καταστάσεις αυτές θα ατσάλωναν την ψυχή του για να εκφραστεί με τόση δυναμικότητα στον *Θούριό* του,

*«Ὡς πότε παλληκάρια...  
ν' χάνωμεν ἀδέλφια, Πατρίδα και γονεῖς,  
τους φίλους, τα παιδιά μας κι' όλους τους συγγενεῖς;»*

Και σε άλλο στίχο προσθέτει,  
*«Τι σ' ωφελεί αν ζήσης και είσαι στη σκλαβιά;  
Στοχάσου πως σε ψένουν καθ' ώραν στη φωτιά»*.

---

7. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Οι χάρτες του Ρήγα είναι πολιτικοί χάρτες του κράτους του. Αποκρυπτογράφηση των αναγραφόμενων στοιχείων», *Υπέρεια*, τόμ. 6, *Πρακτικά ΣΤ' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας»*, (Βελεστίνο 2012), Αθήνα 2014, σελ. 813-830.

Επίσης τονίζει πως οι ραγιάδες ήταν έρμια στην αυθαιρεσία των τυράννων, «ζωήν και πλούτον χάνουν χωρίς καμιά 'φορμή».

Παράλληλα, ο Ρήγας είχε και τις εμπειρίες από την αρχαία κληρονομιά, από τις αρχαιότητες της γενέτειράς του, όπου βρίσκονταν οι αρχαίες Φερές, και της Θεσσαλίας γενικότερα και τις οποίες μνημονεύει στο βιβλίο του *Νέος Ανάχαρσις*. Όλες αυτές οι αρχαιότητες έδειχναν το μεγαλείο της Ελλάδος. Γι' αυτό εξάλλου μετέφρασε το βιβλίο *Νέος Ανάχαρσις*, το οποίο ήταν ένας ύμνος στην αρχαία δόξα της Ελλάδος του 4<sup>ου</sup> π.Χ. αιώνας.

Στη συγκρότηση του συγκεκριμένου σχεδίου της επανάστασης του θα συνέβαλαν και οι μελέτες του. Ο Ρήγας μελετούσε τους συγγραφείς της αρχαίας ελληνικής γραμματείας, όπως τον Όμηρο, τον Απολλώνιο τον Ρόδιο, τον Παλαιάτο, τους τραγικούς ποιητές κ.ά. Μάλιστα, διορθώνει στον *Νέο Ανάχαρσι* τον κλασσικό φιλόλογο Αββά Barthélemy για την λαθεμένη παραπομπή του στην Δωδώνη της Ηπείρου, προφέροντας έτσι και ένα δίδαγμα πως θα πρέπει να μελετούμε τους αρχαίους συγγραφείς<sup>8</sup>.

Επί πλέον, ο Ρήγας μελετούσε και τα έργα του Γαλλικού Διαφωτισμού. Γνωρίζουμε πλέον ότι μελετούσε της Γαλλική *Εγκυκλοπαιδεία* των Diderot και D'Alembert, όπως έχουμε τεκμηριώσει<sup>9</sup>. Μελετούσε επίσης τον Ρουσσώ, και μάλιστα παρέθεσε τμήματα από το έργο του *Αιμίλιος* στον πρόλογο του *Φυσικής απάνθισμα*, όπως έδειξε ο Λεάνδρος Βρανούσης<sup>10</sup>. Μελετούσε ακόμη ο Ρήγας τον Βολταίρο, του οποίου μάλιστα διόρθωσε την ανακρίβεια, που έγραφε στα έργα του, πως δεν υπάρχουν παλίρροιες στη Μεσόγειο, επισημαίνοντας τη σχετική παλίρροια στη Χαλκίδα Ευβοίας. Μελετούσε ακόμη τον Μοντεσκιέ του οποίου μετέφραζε το κλασσικό του έργο *Το πνεύμα των νόμων*, που αναφέρεται στα πολιτικά συστήματα διοίκησης της κοινωνίας, στοιχείο που δείχνει πως ο Ρήγας από νωρίς, ήδη από την ηλικία των 33 ετών, ασχολούνταν με τα πολιτικοκοινωνικά θέματα. Μάλιστα ήθελε να εκδώσει το σχετικό αυτό έργο στα ελληνικά, όπως είχε ανακοινώσει στο τέλος του βιβλίου του *Φυσικής απάνθισμα*. Δυστυχώς όμως το χειρόγραφο αυτό λανθάνει και είναι ένα από τα ζητούμενα της ιστορικής έρευνας.

8. Ρήγα Βελεστινλή, *Νέος Ανάχαρσις*, Βιέννη 1797, επανέκδοση Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2006, σελ. Α30 και 162.

9. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Η Γαλλική *Encyclopédie* ένα πρότυπο του έργου του Ρήγα *Φυσικής απάνθισμα*», *Ο Ερασιστής*, τόμ. 25, 1997, σελ. 95-128.

10. Λεάνδρου Βρανούση, *Ρήγας*, Βασική Βιβλιοθήκη, αρ. 10, Αθήνα [1954], σελ. 254.

Επί πλέον, τα ιστορικά γεγονότα της εποχής του θα συνέβαλλαν ώστε ο Ρήγας να συλλάβει το συγκεκριμένο στρατηγικό σχέδιο της επανάστασής του και να προσπαθήσει να το υλοποιήσει. Ένα από αυτά τα γεγονότα ήταν τα «Ορλωφικά», οι επαναστατικές δηλαδή κινήσεις των Ελλήνων στην Πελοπόννησο κατά τον Α΄ Ρωσοτουρκικό πόλεμο (1768-1774) με την παρότρυνση του ναυάρχου Αλεξίου Ορλώφ (1737-1809). Όμως πνίγηκαν στο αίμα λόγω μη παροχής της ανάλογης Ρωσικής βοήθειας. Διαμεύσθηκαν κατ' αυτόν τον τρόπο οι ελπίδες των ραγιάδων πως η Ρωσία, το «ξανθό γένος», θα ελευθέρωνε τους Έλληνες. Ωστόσο, από τις ορδές των Αλβανών που έστειλε ο σουλτάνος εναντίον των Ελλήνων υπέφερε εκτός από την Πελοπόννησο, η Στερεά Ελλάδα, η Ήπειρος και η Θεσσαλία. Εκείνα τα χρόνια θα καταστράφηκε για πρώτη φορά η χριστιανική συνοικία της γενέτειρας του Ρήγα, του Βελεστίνου, όπως έχουμε υποστηρίζει<sup>11</sup>.

Ένα άλλο ιστορικό γεγονός που βίωσε ο Ρήγας ήταν ο πόλεμος μεταξύ Αυστρίας, Ρωσίας και Οθωμανικής Πύλης κατά τα έτη 1787-1792. Και αυτός ο πόλεμος αναθέρμανε τις ελπίδες των σκλαβωμένων Ελλήνων για την λευτεριά. Ωστόσο όμως ο πόλεμος κατέληξε στις συμφωνίες Συστόβ και Ιασίου (μεταξύ Αυστρίας, Ρωσίας και Οθωμανικής Πύλης αντίστοιχα), με αποτέλεσμα και πάλι να διαψευσθούν οι ελπίδες των Ελλήνων για την αποτίναξη της σκλαβιάς με τη βοήθεια των χριστιανικών δυνάμεων.

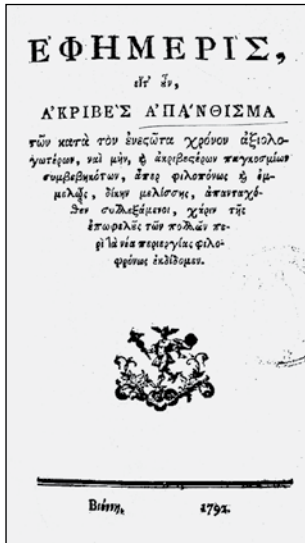
Τα δύο αυτά γεγονότα θα έκαναν μάλλον τον Ρήγα να σκεφθεί πως ήταν ατελέσφορη η μέχρι τότε ακολουθούμενη τακτική των σκλαβωμένων να απευθύνονται στις λεγόμενες χριστιανικές δυνάμεις και στην αυλή του Πάπα για αποστολή βοήθειας. Θα ηχούσαν στα αυτιά του το λαϊκό άσμα της περιοχής του, που είχε γραφεί μετά τα «Ορλωφικά»:

*«Ο ξένος ποτέ το καλό του αλλουνού δε θέλει,  
κι' αλί που καρτερεί να φάη από ξένο καρβέλι  
κι' αλί που καρτερεί να πιή από ξένο βουτσέλι»<sup>12</sup>.*

Ωστόσο, ένα ιδιαίτερο γεγονός της εποχής του θα έπαιξε σημαντικό ρόλο στην απόφαση του και στο στρατηγικό σχεδιασμό της επανάστασής του. Και

11. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Η καταστροφή του Βελεστίνου στην εποχή του Ρήγα (1785)», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 72, 2017, σελ. 249-253.

12. Αναφέρεται από τον Νικόλαο Πανταζόπουλο, *Μελετήματα για τον Ρήγα Βελεστινλή*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1998, σελ. 76-77.



Η σελίδα τίτλου του εντύπου *ΕΦΗΜΕΡΙΣ*, των Σιατιστινών αδελφών Πούλιου, που εκδίδονταν στη Βιέννη από το 1791 έως τον Δεκέμβριο του 1797, μετά τη σύλληψη του Ρήγα.

αυτό ήταν η Γαλλική Επανάσταση με την πολιτική μεταβολή, την κατάργηση της βασιλείας και την εγκαθίδρυση της δημοκρατίας, καθώς και με τις αντίστοιχες πολεμικές επιχειρήσεις εναντίον των ηγεμόνων της Ευρώπης.

Ο Ρήγας θα παρακολουθούσε τις σχετικές εξελίξεις της Γαλλίας από τις ευρωπαϊκές εφημερίδες, καθώς και από την *Εφημερίδα*<sup>13</sup> των αδελφών Πούλιου, που εκδίδονταν στην Βιέννη από τις αρχές του 1791 μέχρι τη σύλληψη του Ρήγα τον Δεκέμβριο του 1797. Στις σελίδες της *Εφημερίδος* είχαν δημοσιευθεί πολλές ειδήσεις για τα ευρωπαϊκά γεγονότα, καθώς και για τα γεγονότα της Γαλλικής Επανάστασης. Σχεδόν σε κάθε φύλλο υπήρχαν ειδήσεις για τα διαδραματιζόμενα στην Γαλλία. Μάλιστα, είχε δημοσιεύσει το 1791 τα *Δίκαια του Ανθρώπου* και το *Σύνταγμα*<sup>14</sup>.

Επίσης, ο Ρήγας θα διάβασε τα όσα έγραφε η *Γεωγραφία Νεωτερική* των εκ Μηλεών Πηλίου συμπατριωτών του Δημητρίων, Γρηγόρη Κωνσταντά και Δανιήλ Φιλιππίδη. Το βιβλίο αυτό είχε εκδοθεί στη Βιέννη το 1791 και πολλές φορές ο Ρήγας το μνημονεύει στα έργα του<sup>15</sup>. Οι Δημητρείς έχουν γράψει ιδιαίτερο κεφάλαιο με τίτλο «*Περί της Φράντζας*», στο οποίο καταγράφονται πολλά στοιχεία για τη Γαλλική Επανάσταση, όπως ενδεικτικά αναφέρουμε «...*τόρα εις τη μεγάλη μεταβολή όλα άλλαξαν και αλλάζουν. Η υπερτάτη δύναμι και νομοθετική είναι εις την εθνοσύναξι τώρα. Ο βασιλεύς έχει μόνο την εκτελεστική, και είναι μόνο ένα όργανο της εθνοσυνάξεως. Μα κι αυτό δεν είναι σταθερό. Μετά τη φυγή του βασιλέως, η εθνοσύναξι επήρε και την εκτελεστική δύναμι*». Είναι πλήρως ενημερωμένοι οι συμπατριώτες του Ρήγα, Δημητρείς για τα γεγονότα στη Γαλλία.

13. *ΕΦΗΜΕΡΙΣ*, των Σιατιστινών αδελφών Πούλιου, Βιέννη 1791-1797, φωτοαναστατική επανέκδοση με την επιμέλεια του Λεάνδρου Βρανούση από το Κέντρο Ερεύνης του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 1995.

14. *ΕΦΗΜΕΡΙΣ*, Βιέννη 1791, αρ. 68, 70, 71, «Τα Δίκαια του Ανθρώπου», και αρ. 72-77 για το Σύνταγμα.

15. Βλ. *Νέος Ανάχαρις*, ό.π., σελ. 141, 142 και 148.

Προσθέτουμε ότι ο Ρήγας είχε επαφές με τον Πρόξενο της Γαλλίας στο Βουκουρέστι Émile Gaudin, ο οποίος είχε Ελληνίδα γυναίκα, Ναξιώτισσα, και βρισκονταν στο Βουκουρέστι από τον Σεπτέμβριο του 1795 έως τον Ιούνιο του 1796<sup>16</sup>. Μάλιστα, ο Αυστριακός Πρόξενος στο Βουκουρέστι Μερκέλιους ενημέρωνε τον προϊστάμενό του στη Βιέννη για τον Ρήγα, όταν τον Αύγουστο του 1796 είχε αναχωρήσει από το Βουκουρέστι για την Βιέννη, πως ο Ρήγας ήταν γνωστός του Γάλλου Προξένου Gaudin, «*Σύμφωνα με αξιόπιστες πληροφορίες ένας γραμματέας, ονόματι Ρήγας, αναχώρησε από εδώ στις αρχές αυτής της εβδομάδας για να μεταβεί στη Βιέννη με σκοπό να τυπώσει εκεί έναν ελληνικό χάρτη. Αυτός ο Ρήγας είχε στενή γνωριμία με τον εδώ ευρισκόμενο Γάλλο απεσταλμένο Γκοντίν, πράγμα που θα ήθελα να αναφέρω στην Εξοχότητά σας*». Βλέπουμε πως ο Ρήγας ήταν υπό παρακολούθηση, όμως κατόρθωνε να αποκρύπτει τους σκοπούς του. Γι' αυτό και η αυστριακή αστυνομία δεν είχε μάθει το παραμικρό, μέχρι την προδοσία του από τον Έλληνα έμπορο στην Τεργέστη. Για την επικοινωνία του Ρήγα με τον Γάλλο Πρόξενο Gaudin κάνουν λόγο και τα *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*<sup>17</sup>, όπου αναφέρεται ότι ο Gaudin είχε προμηθεύσει στον Ρήγα το Γαλλικό Σύνταγμα του 1795.

Επίσης, ο Ρήγας είχε επικοινωνία με τον γραμματέα του Γαλλικού Προξενείου στο Βουκουρέστι, ονόματι Μοντάλ (J.-C. Cousin de Montal)<sup>18</sup>, στις επιστολές του οποίου έχουν βρεθεί ορισμένα στοιχεία, στα οποία μνημονεύει τον Ρήγα. Συγκεκριμένα, αναφέρει ότι τον Μάρτιο του 1796 είχε επισκεφθεί τον Ρήγα στο εξοχικό του, στο κτήμα Calareti. Τον αποκαλεί «*Ρήγας ο γεωγράφος*». Γράφει ακόμη ότι ο Ηγεμόνας της Βλαχίας ζήτησε από τον Ρήγα να δει τον δωδεκάφυλλο χάρτη της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και ότι ο Ρήγας θα πήγαινε στη Βιέννη να τυπώσει «*ένα χάρτη μεγάλου σχήματος της Ελλάδος και μάλιστα του βορείου τμήματος της Οθωμανικής αυτοκρατορίας με τα ονόματα σε αρχαία και δημώδη ελληνικά*». Τα στοιχεία αυτά δείχνουν πως ο Ρήγας είχε αποκρύψει τον πραγματικό σκοπό της έκδοσης της *Χάρτας* και της εν συνεχεία μετάβασής του στην Ελλάδα για την επανάστασή του. Ένα ακόμη στοιχείο της συνωμοτικής ικανότητάς του.

16. Λεάνδρου Βρανούση, *Εφημερίς έτος έβδομον 1797, Προλεγόμενα*, Ακαδημία Αθηνών, Κέντρον Ερεύνης του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού, Αθήνα 1995, σελ. 873.

17. Αιμιλίου Λεγράν, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή...*, ό.π. σελ. 47, 55.

18. Andrei Pippidi, «Νεότερα για τα τελευταία χρόνια του Ρήγα στο Βουκουρέστι», (μετάφραση από τα γαλλικά, Σ.Ι.Α.), *Τα Ιστορικά*, τεύχ. 39, Δεκέμβριος 2003, σελ. 503-509.

Ο Ρήγας στο στρατηγικό σχέδιο της επανάστασής του ενδιαφέρθηκε και για τον τρόπο λειτουργίας του απελευθερωμένου χώρου μετά την επιτυχία του ένοπλου αγώνα, για τον δημοκρατικό τρόπο διοικήσεως της πολιτείας του. Για τον σκοπό αυτό, εκτός από την ιστορική κληρονομιά της δημοκρατίας των αρχαίων Αθηνών και τις εμπειρίες επί πλέον που είχε από την δημοκρατική λειτουργία των Ελληνικών Κοινοτήτων<sup>19</sup>, ιδιαίτερα στο Πήλιο, ο Ρήγας βρήκε έτοιμο υλικό, το Γαλλικό Σύνταγμα του 1793, το οποίο είχαν ετοιμάσει και ψηφίσει οι Γιακωβίνοι<sup>20</sup> στη Γαλλική Εθνοσυνέλευση, 24 Ιουνίου 1793.

Από τα *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*<sup>21</sup> μαθαίνουμε ακόμη ότι ο Ρήγας τον Ιούνιο του 1796 παρακάλεσε με επιστολή του τον Κορωνιό «να μεταφράση χάριν αυτού τον γαλλικόν θεμελιώδη νόμον», και ο Κορωνιός του έστειλε εννέα κεφάλαια από το Γαλλικό πολίτευμα του 1793. Ένα μήνα αργότερα, με επιστολή του ο Ρήγας (26 Ιουλίου 1796), τον παρακάλεσε να συνεχίσει την μετάφραση, αν και το Σύνταγμα αυτό, όπως ανέφερε, δεν είναι το ίδιο με εκείνο που του έδωσε ο Γάλλος Πρόξενος στη Βλαχία. Ο Ρήγας επισημαίνει ότι «μόνον τον τύπον θέλει παραλάβη εξ αυτού, θα συντάξη άλλο κατά το ελληνικόν πνεύμα». Επίσης, από τα *Ανέκδοτα έγγραφα* μαθαίνουμε ότι «ο σύντροφος του Ρήγα Φίλιππος Πέτροβιτς στις καταθέσεις του κατά την ανάκριση βεβαίωσε ότι κατέλαβε ποτέ αιφνιδίως τον Ρήγα μεταφράζοντα το πολίτευμα»<sup>22</sup>.

Αν και η *Εφημερίς των αδελφών Πούλιου* είχε δημοσιεύσει το Γαλλικό Σύνταγμα του 1791, ο Ρήγας ωστόσο προτίμησε το Σύνταγμα του 1793, και τούτο διότι ήταν δημοκρατικότερο. Χρησιμοποίησε όμως και το Σύνταγμα του 1795, από το οποίο πήρε μόνο τις διατάξεις που όριζαν δύο νομοθετικά σώματα, τη Βουλή των Πεντακοσίων και τη Βουλή των Γερόντων.

Το Γαλλικό Σύνταγμα του 1793 περιείχε και ένα εισαγωγικό κείμενο. Ο Ρήγας το κείμενο αυτό το προσαρμόζει στο δικό του σκοπό, στο δικό του σχέδιο εναντίον της Οθωμανικής απολυταρχικής εξουσίας. Έχει προσθέσει αρκετά στοιχεία για να αιτιολογήσει τους λόγους της επανάστασής του. Να υποστηρίξει το «Δίκαιον» του ένοπλου αγώνα για την ελευθερία.

19. Νικ. Παναζόπουλου, *Κοινοτικός βίος εις την Θετταλομαγνησίαν επί Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1967, και του Ιδίου, *Μελετήματα για τον Ρήγα Βελεστινλή...*, ό.π., σελ. 81.

20. Αιμιλίου Λεγράν, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή...*, ό.π., σελ. 69-71.

21. Αιμιλίου Λεγράν, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή...*, ό.π., σελ. 69.

22. Αιμιλίου Λεγράν, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή...*, ό.π., σελ. 71.

Επίσης, στα άρθρα των *Δικαίων του Ανθρώπου* κάνει ορισμένες προσθήκες. Για παράδειγμα αναφέρουμε το άρθρο 22, στο οποίο τονίζεται η υποχρεωτική εκπαίδευση, «*όλοι χωρίς εξαίρεσιν έχουν χρέος να ηξέυρουν γράμματα*». Και ο Ρήγας προσθέτει πως η υποχρεωτική εκπαίδευση θα πρέπει να είναι και για τα κορίτσια, «*η πατρίς έχει να καταστήση σχολεία εις όλα τα χωρία δια τα αρσενικά και θηλυκά παιδιά*». Έδινε σημασία ο Ρήγας στον παιδευτικό ρόλο της μάνας στην ανατροφή και ανάπτυξη του παιδιού. Θα παρατηρήσουμε στο σημείο αυτό πως ο Ροβεσπιέρος σε ομιλία του στις 26 Ιουνίου 1793 είχε προτείνει την εκπαίδευση και των κοριτσιών. Δεν γνωρίζουμε ακόμη αν ο Ρήγας είχε διαβάσει αυτήν την ομιλία και την πρόταση του Ροβεσπιέρου, ή είναι πράγματι δική του ιδέα. Ο Ρήγας στο άρθρο 22 των *Δικαίων του Ανθρώπου* συμπληρώνει ακόμη πως στην καινούργια δημοκρατική πολιτεία του θα πρέπει να διδάσκονται και να εξηγούνται στα σχολεία οι παλαιοί ιστορικοί και επί πλέον θα πρέπει να διδάσκονται και δύο ξένες γλώσσες, η γαλλική και ιταλική. Ωστόσο, τονίζει πως θα πρέπει να διδάσκεται και η αρχαία ελληνική γλώσσα.

Μια άλλη προσθήκη του Ρήγα ήταν στο τελευταίο άρθρο των *Δικαίων του Ανθρώπου*, το άρθρο 35. Προσπαθεί να προστατέψει τους πολίτες από την εκμετάλλευση των τοκογλόφων, είναι τα σχετικά πανωτόκια, όπως ονομάζονται σήμερα. Τόνιζε ο Ρήγας πως θα πληρώνονται τόκοι μέχρι και το διπλάσιο του κεφαλαίου. Σημειώνουμε ακόμη πως ο Ρήγας, όπως οι Γιακωβίνοι, ήδη από το 1790 εναντιώνονταν στους τίτλους ευγενείας. Στο βιβλίο του *Σχολείον των ντελικάτων εραστών* χαρακτηριστικά σημειώνει πως για τους «*μάταιους τίτλους των προπατόρων μεγαλαυχούν μερικοί και υπεραίρονται ωσάν να εκατέβηκαν από τα σύννεφα με το ζημπήλι και αν τους παρατηρήση κανείς τους ευρίσκει ή τρελούς ή μωρούς*»<sup>23</sup>.

Μια σημαντική και πρωτοπόρα συμβολή του Ρήγα θα πρέπει να θεωρείται η προωθημένη θέση του εναντίον της θανατικής ποινής, την οποία διατυπώνει στο άρθρο 27 των *Δικαίων του Ανθρώπου*. Συγκεκριμένα, ενώ στο αντίστοιχο άρθρο 27 του Γαλλικού κειμένου του 1793 (*Declaration des droits de l'homme et du citoyen*) επιβάλλεται η θανατική ποινή στον άρπαγα, σφετεριστή της κυριαρχίας του λαού (*Que tout individu qui usurperait la souverainete, soit à l'instant mis à mort par les hommes libres*), ο Ρήγα όμως εναντιώνεται στην

---

23. Ρήγα Βελεστινλή, *Σχολείον των ντελικάτων εραστών*, Βιέννη 1790, αναστατική επανέκδοση με την προσθήκη ευρετηρίου από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2006, σελ. 304.

θανατική ποινή, δείχνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο το πρωτοποριακό πνεύμα του. Προτείνει την φυλάκιση του σφετεριστή, του άρπαγα της εξουσίας και την τιμωρία του σύμφωνα με τους νόμους, «*Κάθε άνθρωπος, οπού ήθελεν αρπάσσει την αυτοκρατοριάν (κυριαρχία) και την εξουσίαν του έθνους, ευθύς να φυλακώνεται από τους ελεύθερους άνδρας, να κρίνεται και κατά νόμον να παιδεύεται*»<sup>24</sup>. Ένα ακόμη χαρακτηριστικό της μεγάλης προσωπικότητας του Ρήγα, ο οποίος προηγήθηκε κατά δύο αιώνες στη κατάργηση της θανατικής ποινής στην Ελλάδα· καταργήθηκε το 1993 με σχετικό νόμο<sup>25</sup>.

Δύο καινοτομίες των Γιακωβίνων ήταν η Εορτή του Υπερτάτου Όντος, που αντικατέστησε τη χριστιανική λατρεία, και το Δημοκρατικό Ημερολόγιο, αφιερωμένο στον αιώνιο κύκλο της Φύσης. Οι Εβδομάδες αντικαταστάθηκαν από Δεκάδες και η αργία της Κυριακής, από την Δεκάτη ημέρα. Το Ημερολόγιο αυτό διατηρήθηκε από τις 10 Νοεμβρίου 1793 μέχρι την 1 Ιανουαρίου του 1806, που καταργήθηκε από τον Βοναπάρτη<sup>26</sup>. Ο Ρήγας, όμως, δεν ακολούθησε αυτές τις καινοτομίες. Στην *Επαναστατική Προκήρυξη*<sup>27</sup> δεν μετέφρασε την αναφορά του Γαλλικού κειμένου στο «Υπέρτατον Όν». Επί πλέον, στο κείμενό του, το οποίο ήταν δική του προσθήκη, αναφέρει ότι τα ανθρώπινα δίκαια είναι «*θεόθεν δοσμένα*», και όχι από την «Φύση», καθαρή χριστιανική αντίληψη. Επίσης, ο Ρήγας δεν ακολούθησε το Δημοκρατικό Ημερολόγιο. Οι επιλογές του αυτές ήταν ενσυνείδητες, για την επιτυχία της επανάστασης του, για να κινητοποιήσει τους σκλαβωμένους στην επανάσταση για λευτεριά, να συγκεντρώσει όλες τις δυνάμεις των σκλαβωμένων εναντίον του δυνάστη.

24. Νικολάου Παναταζόπουλου, *Μελετήματα για τον Ρήγα Βελεστινλή...*, σελ. 39. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Η πρωτοποριακή θέση του Ρήγα Βελεστινλή το 1797 εναντίον της θανατικής ποινής», [www.karaberopoulos.gr/el/arthra-gia-velestinli/1-protoporiki-thesi-tou-Rhiga-veletinli-to-1797-enntion-tis-thanatikiis-roiinis](http://www.karaberopoulos.gr/el/arthra-gia-velestinli/1-protoporiki-thesi-tou-Rhiga-veletinli-to-1797-enntion-tis-thanatikiis-roiinis) και στις εφημερίδες, *Θεσσαλία*, Βόλος, 11 Οκτωβρίου 2016, *Ορθόδοξος Τύπος*, 28 Οκτωβρίου 2016.

25. Με τον Νόμο 2172/1992, άρθρο 33, παράγραφος 1, ΦΕΚ Α' 207, επί υπουργίας Δικαιοσύνης Γεωργίου Κουβελάκη, καταργήθηκε η θανατική ποινή.

26. T.M. Tomson, *Ο Ροβεσπιέρος και η Γαλλική Επανάσταση*, μετάφραση Ε. Χατζηγηρηγόρη, 3η έκδοση, εκδ. «Γαλαξία», Αθήνα 1970, σελ.121-125. Φρανσουά Φυρέ και Ντένι Ρισέ, *Η Γαλλική Επανάσταση*, μετάφραση Ηλίας Αθανασιάδης και Βάσω Μαργώνη, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 1997, σελ. 304-307.

27. Βλ. παράλληλα το κείμενο της *Επαναστατικής Προκήρυξης* γαλλικά-ελληνικά, Λέανδρου Βρανούση, *Ρήγας Βελεστινλής-Φεραίος*, Άπαντα Νεοελλήνων Κλασικών, Αθήνα 1968, τόμ. 2, σελ. 681-683. Απ. Δασκαλάκη, *Το Πολίτευμα του Ρήγα Βελεστινλή*, εκδ. Ε.Γ. Βαγιονάκη, Αθήνα 1976, σελ. 74-76. Πασχ. Κιτρομηλίδη, επιμ. *Ρήγα Βελεστινλή, Άπαντα τα Σωζόμενα*, τόμος Πέμπτος, Βουλή των Ελλήνων, Αθήνα 2000, σελ. 33-35 και 119.



Γνώριζε την θρησκευτικότητα του Ορθόδοξου ελληνικού λαού, τον οποίο ήθελε να ωθήσει σε επανάσταση.

Μια άλλη διαφοροποίηση του Ρήγα ήταν σχετικά με τον επαναστατικό συμβολισμό των Γιακωβίνων. Αντί για τον φρυγικό σκούφο και την τρίχρωμη κονκάρδα των Γιακωβίνων, ο Ρήγας χρησιμοποίησε το ρόπαλο του Ηρακλέους με τους τρεις σταυρούς<sup>28</sup>. Ίσως θα ήθελε με τον συμβολισμό αυτό να κάνει τη σύνδεση μεταξύ της αρχαίας ελληνικής κληρονομιάς και της Ορθόδοξης εκκλησιαστικής παράδοσης. Ίσως πάλι γιατί ο φρυγικός σκούφος θα παρέπεμπε στους Ασιάτες, στους οποίους υπάγονταν και οι Οθωμανοί κατακτητές, και γι' αυτό δεν θα τον χρησιμοποίησε.

Σχετικά με την ανάπτυξη του πατριωτισμού στη Γαλλία, έχει σημασία να επισημανθεί ότι οι Γιακωβίνοι πέτυχαν την ισχυροποίηση του αισθήματος αυτού στο λαό μετά την θανατική ποινή του βασιλιά Λουδοβίκου στις 23 Ιανουαρίου 1793, και τον εν συνεχεία συνασπισμό εναντίον τους των βασιλικών δυνάμεων της Ευρώπης με μοναρχική κληρονομική εξουσία. Με την έξαψη του πατριωτισμού των Γάλλων εκ μέρους των Γιακωβίνων ως αποτέλεσμα ήταν να συγκροτηθούν οι στρατιές, που πολεμούσαν σε πολλά μέτωπα για να υπερασπιστούν την πατρίδα τους, τη Γαλλία, εναντίον των συνασπισμένων στρατευμάτων των άλλων βασιλικών Οίκων της Ευρώπης. Έχουμε ίσως για πρώτη φορά στην ιστορία τη δημιουργία εθνικού στρατού<sup>29</sup>. Παρόμοια και ο Ρήγας, με την προετοιμασία του στρατηγικού σχεδίου της επανάστασής του, με τον *Θούριο*, τον *Ύμνο Πατριωτικό*, την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου, τον *Νέο Ανάχαρσι*, προσπαθούσε να ενισχύσει το αίσθημα του πατριωτισμού στους σκλαβωμένους για να πάρουν τα όπλα εναντίον των δυναστών τους, χωρίς να στηρίζονται σε ξένες δυνάμεις.

Ο Ρήγας Βελεστινλής με το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασής του επεδίωκε να ενισχύσει την ήδη υπάρχουσα από χρόνια επιθυμία των σκλαβωμένων να αποτινάξουν την απολυταρχική εξουσία του ξένου δυνάστη και να αποκτήσουν την ελευθερία τους. Μάλιστα, ο Ρήγας στο *Θούριό* του προσκαλεί για την επανάστασή του, εκτός από τους Μανιάτες και του Σουλιώτες, και τους κλεφταρματωλούς, τους οποίους ονομαστικά αναφέρει στον *Ύμνο Πατριω-*

28. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Το «ρόπαλο του Ηρακλέους» στους χάρτες του Ρήγα. Νέες έρευνες*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2010.

29. T.M. Tomson, *Ο Ροβεσπιέρος και η Γαλλική Επανάσταση, ..., ό.π.*, σελ. 91. Φρανσουά Φυρέ και Ντένι Ρισέ, *Η Γαλλική Επανάσταση..., ό.π.*, σελ. 216-217, 220-221.

τικό, που ήταν γραμμένος στο σκοπό της γαλλικής Καρμανιόλας<sup>30</sup>. Επίσης, προσκαλεί όλους τους Έλληνες, οι οποίοι υπηρετούσαν σε ξένους στρατούς και ήταν έμπειροι στην τέχνη του πολέμου, καθώς και τα παλληκάρια των νησιών, τα οποία βρίσκονταν ως ναύτες στην τούρκικη αρμάδα<sup>31</sup>.

Ακόμη, ο Ρήγας γνώριζε την εσωτερική κατάσταση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, η οποία βρίσκονταν σε δεινή θέση με τις αποσχιστικές τάσεις διάφορων πασάδων, όπως εξάλλου αναφέρει στον *Θούριο* του, στίχ. 87-104, 113-114, τον Πασβάνογλου, τον Γκιουρτζή, τον πασά στο Χαλέπι και στην Αίγυπτο καθώς και το λαό Γκιρτζιαλήδες, οι οποίοι είχαν επαναστατήσει στη Θράκη.

\*\*\*

Οι διεθνείς συγκυρίες διαφαίνονταν ευνοϊκές τότε που ο Ρήγας σχεδίαζε να εφαρμόσει το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασής του με την έναρξη της στρατιωτικής δράσης εναντίον της Οθωμανικής τυραννίας για την απόκτηση της ελευθερίας<sup>32</sup>. Τα Γαλλικά στρατεύματα του Ναπολέοντα Βοναπάρτη βρίσκονταν στην Ιταλία, όταν τον Δεκέμβριο του 1797 θα μετέβαινε στην Ελλάδα. Ήδη είχε καταλυθεί η Βενετική εξουσία και τα Ιόνια νησιά, το Βουθρωτό, η Άρτα, η Πρέβεζα και η Βόνιτσα είχαν περιέλθει στην κυριότητα της Γαλλίας με τη Συνθήκη του Κάμπο Φόρμιο στις 18 Οκτωβρίου 1797. Μάλιστα, η *Εφημερίς*<sup>33</sup> δημοσιεύει τα άρθρα αυτής της Συνθήκης, εκ των οποίων το άρθρο 5 αναφέρεται στα Ιόνια Νησιά και τις υπόλοιπες πόλεις, οι οποίες περιήλθαν στην εξουσία της Γαλλίας.

Πρέπει ωστόσο να σημειώσουμε ότι η *Εφημερίς* των Σιατιστινών αδελφών Πούλιου πολλές φορές μνημονεύει κατά το 1797 τις επιτυχίες του Βοναπάρτη, στοιχείο που δείχνει την περιρρέουσα επαναστατική ατμόσφαιρα της εποχής και ιδιαίτερα στον ελληνικό χώρο. Ενδεικτικά μόνο θα μνημονευθεί πως η *Εφημερίς*<sup>34</sup> δημοσιεύει την επιστολή του Βοναπάρτη προς το «Εκτελεστικόν

30. Λεάνδρου Βρανούση, *Ο Πατριωτικός Ύμνος» του Ρήγα και η ελληνική «Καρμανιόλα»*, Αθήνα 1960, σελ. 12-13

31. *Θούριος*, στίχ. 51-52 και 81-82.

32. Βλ. Δόμνα Βισβίτζη-Δοντά, «Η Ευρώπη από τη Συνθήκη του Ιασίου ως το Συνέδριο της Βιέννης (1792-1815)», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Εκδοτική Αθηνών, τόμ. ΙΑ', Αθήνα 1975, σελ. 366-376.

33. *Εφημερίς*, 3 Νοεμβρίου 1797, σελ. 932-943.

34. *ΕΦΗΜΕΡΙΣ, 14 Αυγούστου 1797*, σελ. 734-737. Επίσης βλ. Πασχάλη Μ. Κιτρομηλίδη, *Η Γαλλική Επανάσταση και η Νοτιοανατολική Ευρώπη*, Διάττων, Αθήνα 1990, σελ. 19-69, «Η σφυρηλάτηση της "Επαναστατικής νοοτροπίας"».

Διοικητήριο» στο Παρίσι, στην οποία αναφέρει ότι τα στρατεύματά του υπό τον στρατηγό «Γεντίλη» αποβιβάστηκαν στην Κέρκυρα, όπου «έν άπειρον πλήθος λαού ήτον εις το παραθαλάσσιον δια να δεχθούν τα στρατεύματά μας με κραυγές αγαλλιάσεως και του ενθουσιασμού όστις εμψυχώνει τα γένη, όταν επαναλαμβάνουν την ελευθερίαν των». Και συνεχίζει να τους ενημερώνει σχετικά με την υποδοχή που είχαν από τον λαό, τονίζοντας ότι ο «αρχηγός τούτου του λαού ήτον ο [Πρωτο]παπάς, ή κορυφαίος της θρησκείας του τόπου», ο οποίος μετά την προσφώνηση πρόσφερε στον στρατηγό «Γεντίλη» το βιβλίο «Οδύσσεια του Ομήρου». Προσθέτει επί πλέον ότι «το δένδρον της ελευθερίας είναι εις όλα τα χωρία» και ότι «αυτά τα πλήθη ελπίζουν ότι με την υπεράσπισιν του μεγάλου έθνους [Γαλλίας] θέλουν εκκαλύψει τας επιστήμας, τας τέχνας και το εμπόριον οπού έχασαν υπό την τυραννίαν της Ολιγαρχίας». Τέλος κλείνει τα κείμενό του με την πληροφορία ότι είχε επιστολή από τον αρχηγό των Μανιατών, «λαός αληθώς απόγονος των Σπαρτιατών, και οπού κατοικεί την χερσόνησον οπού κείται το ακρωτήριο (Μαλαίαν) Ματαπάν», αναφέροντας τον πόθο τους να δούν τα Γαλλικά πλοία στη Μάνη και να φανούν επωφελείς «εις κανένα πράγμα τω μεγάλω έθνει», συμπληρώνοντας ότι εσωκλείει την επιστολή αυτή του αρχηγού των Μανιατών. Η *Εφημερίς* δημοσιεύει το κείμενο και αυτής της επιστολής του Ναπολέοντα Βοναπάρτη προς τον αρχηγό των Μανιατών.

Επί πλέον, ο Ρήγας γνώριζε πως η Γαλλική Επανάσταση με την αποκαθίλωση της μοναρχίας, της απολυταρχίας και την εγκαθίδρυση της δημοκρατικής εξουσίας, δημιουργούσε τις κατάλληλες συνθήκες για το δικό του στρατηγικό σχέδιο της επανάστασής του. Οι επιτυχίες των δημοκρατικών γαλλικών στρατευμάτων ενίσχυαν την δική του απόφαση για τον χρονικό προσδιορισμό της έναρξης της επανάστασής του. Αυτή θα δημιουργούσε μια καινούργια δημοκρατική εστία στην Ανατολή και δεν θα ήταν απομονωμένη. Θα υπήρχε ίσως περίπτωση αντιπερισπασμών εκ μέρους της δημοκρατικής γαλλικής εστίας.

Πρέπει να τονιστεί πως ο Ρήγας με την επανάστασή του δεν ήθελε να πετύχει μια εναλλαγή της απολυταρχικής εξουσίας, αντικαθιστώντας τον Οθωμανό Σουλτάνο με έναν χριστιανό αυτοκράτορα, σαν μια συνέχεια της αυτοκρατορίας του Βυζαντίου. Σκοπό είχε να δημιουργήσει μια δημοκρατική πολιτεία, όπου όλοι οι πολίτες να συμμετέχουν ισότιμα, να υπάρχει πολιτική ελευθερία, σεβασμός στα δικαιώματα του κάθε ανθρώπου, θρησκευτική ελευθερία, οικονομική ελευθερία, παράλληλα με την κοινωνική πρόνοια. Γι' αυτό και πήρε το έτοιμο δημοκρατικό Σύνταγμα του 1793 των Γιακωβίνων, ως πρότυπο για το

δικό του Σύνταγμα της δημοκρατικής του πολιτείας του Βαλκανικού χώρου, που θα χρησιμοποιούσε μετά τον ένοπλο αγώνα της επανάστασής του, και στο οποίο πρόσθεσε δικά του στοιχεία.



Ο Σύντροφος του Ρήγα Ευστράτιος Αργέντης (1767-1798). Προσωπογραφία, Βιβλιοθήκη Κοραή, Χίος. Η εικόνα ελήφθη από το βιβλίο της Αθηνάς Κ. Ζαχαρού-Λουτράρη, *Μνήμη των Χίων Εθνομαρτύρων Ευστρατίου Αργέντη και Αντωνίου Κορωνιού*, Χίος, Μάρτιος 1998, σελ. 20.

Ι΄

*ΓΙΑ ΤΟ ΟΝΟΜΑ  
ΚΑΙ ΤΗΝ ΚΑΤΑΓΩΓΗ  
ΤΟΥ ΡΗΓΑ*

## Ενημερωτικά για τις δημοσιεύσεις για το όνομα και την καταγωγή του Ρήγα

Σχετικά με το όνομα και την καταγωγή του Ρήγα Βελεστινλή έχουμε γράψει αρκετά κείμενα σε εφημερίδες και περιοδικά. Από το 1989, που είχε αποσταλεί επιστολή στον Αγγλο Ιστορικό C.M. Woodhouse, και ο οποίος στην απαντητική του στα ελληνικά γραμμένη επιστολή του μας έγραφε πως αναγνωρίζει το λάθος, που έκανε αναφέροντας σαν Βλάχο τον Ρήγα Βελεστινλή στο βιβλίο για την Ελληνική Επανάσταση και πως η μόνη δικαιολογία του ήταν πως το έγραψε «προ 38 ετών, δηλαδή ενωρίτερα από τις τελευταίες έρευνες του κ. Βρανούση και άλλων». Στη Συνέχεια, στάλθηκε στην τότε εφημερίδα *Ελευθεροτυπία* τεκμηριωμένη με επιστημονικά τεκμήρια επιστολή για την καταγωγή του Ρήγα, που δεν την δημοσίευσαν, αλλά την στείλαμε σε πολλούς φορείς και δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *ΦΩΝΗ ΤΟΥ ΒΕΛΕΣΤΙΝΟΥ*, αρ. φύλ. 66, Ιαν.-Μάρτ. 1995. Παράλληλα για το ανιστόρητο «Αντώνιος Κυριαζής», που αναγράφονταν σαν πραγματικό όνομα του Ρήγα Βελεστινλή, προσκομίσαμε το 1991 στο Παιδαγωγικό Ινστιτούτο του υπουργείου Παιδείας τη σχετική βιβλιογραφία και τελικά διαγράφηκε από το Σχολικό βιβλίο Ιστορίας της ΣΤ΄ Τάξεως Δημοτικού και της Α΄ και Β΄ Λυκείου.

Έκτοτε συστηματικά ενημερώναμε με την προσκόμιση των αντίστοιχων ιστορικών στοιχείων τους συγγραφείς δημοσιευμάτων με τα ανιστόρητα για το όνομα και την καταγωγή του Ρήγα Βελεστινλή. Και είναι μεγάλος ο σχετικός αυτός αριθμός και γι' αυτό ενδεικτικά θα αναγραφούν παρακάτω μερικά μόνο κείμενα.

## Ρήγας Βελεστινλής: Περιπέτειες ενός ονόματος

(Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου *Ο Ρήγας Βελεστινλής και οι Βαλκάνιοι λαοί*, Βελιγράδι, 7-9 Μαΐου 1998, Φιλολογική Σχολή Πανεπιστημίου Βελιγραδίου, Βελιγράδι 2003, σελ. 65-79)

Ο ερευνητής και μελετητής του Ρήγα Βελεστινλή, (Βελεστίνιο 1757-Βελιγράδι 1798), με έκπληξη θα συναντήσει στη βιβλιογραφία ποικίλες «δοξασίες» για το όνομά του. Οι «περιπέτειες» του ονόματος του Ρήγα ίσως να αποτελούν μοναδικό φαινόμενο στην ελληνική ιστοριογραφία, αν και ο ίδιος είχε πλούσιο συγγραφικό έργο, όπου αναγράφει ολοκάθαρα το όνομά του «*Ρήγας Βελεστινλής Θετταλός*». Επίσης, στα έγγραφα τα σχετικά με τη ζωή και το επαναστατικό του έργο, που έχουν έρθει στο φως της δημοσιότητας, υπογράφει ως «*Ρήγας Βελεστινλής*» ή απλά «*Ρήγας*». Ουδέποτε έχει υπογράψει διαφορετικά ή χρησιμοποιήσει ψευδώνυμο, ώστε να προκαλέσει σύγχυση στους μελετητές. Εν τούτοις όμως το όνομά του είχε πολλές «περιπέτειες», οι οποίες εμφανίσθηκαν λίγα χρόνια μετά το μαρτυρικό του θάνατο και συνεχίσθηκαν μέχρι και πρόσφατα. Τα ονόματα, που έχουν επί πλέον καταγραφεί στην ιστοριογραφία του Ρήγα Βελεστινλή, είναι «*Ρήγας Φεραίος*», «*Αντώνιος Κυριαζής*», «*Κωνσταντίνος Ρήγας Φεραίος*» και «*Ρήγας Οικονομάς*».

Με την ανακοίνωση εδώ θα παρουσιασθούν, συνοπτικά, πρώτα το όνομα το οποίο ο ίδιος ο Ρήγας χρησιμοποίησε στα έργα του και στα έγγραφα του, πιο όνομα αναγράφουν οι ιστορικές πηγές της εποχής του και στη συνέχεια θα παρουσιασθεί η πορεία των «περιπετειών» του ονόματός του από τους κατοπινούς συγγραφείς.

### Το όνομα που αναγράφει ο Ρήγας στα έργα του

Το πιο όνομα χρησιμοποίησε ο ίδιος ο Ρήγας μπορεί κανείς να το δει στα έργα του<sup>1</sup>, που έχουν δημοσιευθεί. Πάντοτε αναγράφει το «*Ρήγας Βελεστινλής Θετταλός*» και ουδέποτε άλλο όνομα, που οι μετέπειτα λόγιοι του αποδώσανε. Συγκεκριμένα, στα κατωτέρω αναγραφόμενα έργα του παρατηρούμε:

- 1) *Σχολείον των ντελικάτων εραστών*... παρά του Ρήγα Βελεστινλή Θετταλού, Βιέννη 1790.
- 2) *Φυσικής απάνθισμα*...παρά του Ρήγα Βελεστινλή Θετταλού, Βιέννη 1790.
- 3) *Νέος Ανάχαρσις*, τόμος τέταρτος παρά... Ρήγα Βελεστινλή Θετταλού, Βιέννη 1797.
- 4) *Επιπεδογραφία της Κωνσταντινουπόλεως*... παρά του Ρήγα Βελεστινλή Θετταλού, Βιέννη 1796.
- 5) *Χάρτα της Ελλάδος*...παρά του Ρήγα Βελεστινλή Θετταλού, Βιέννη 1797.
- 6) *Νέα Χάρτα της Βλαχίας*... παρά του Ρήγα Βελεστινλή Θετταλού, Βιέννη 1797.
- 7) *Γενική Χάρτα της Μολδοβίας*... παρά του Ρήγα Βελεστινλή Θετταλού, Βιέννη 1797.
- 8) Στο αφιερωματικό κείμενο του βιβλίου του *Ηθικός τρίπους*, Βιέννη 1797, υπογράφει «*Ρήγας Βελεστινλής Θετταλός*».
- 9) Στην εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου, που εξέδωσε στη Βιέννη 1797, αναγράφει «παρά του Ρήγα Βελεστινλή Θετταλού».

### Πώς υπογράφει ο Ρήγας Βελεστινλής

Εκτός από τα ανωτέρω έντυπα έργα του, όπου πάντοτε χρησιμοποιούσε το «*Ρήγας Βελεστινλής Θετταλός*», από την ιστορική έρευνα τεκμηριώνεται ότι στα διάφορα χειρόγραφα ή έγγραφα πάντοτε υπέγραφε «*Ρήγας Βελεστινλής*»<sup>2</sup>

- 
1. Τα έργα του Ρήγα Βελεστινλή για πρώτη φορά εκδόθηκαν συνολικά σε δύο τόμους στη σειρά *Άπαντα των Νεοελλήνων Κλασικών*, Εταιρεία Ελληνικών Εκδόσεων από τον Λ. Βρανούση, *Ρήγας*, Αθήνα 1968. Επίσης, η Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φεράων-Βελεστίνου-Ρήγα επανεκδίδει σταδιακά τα έργα του Ρήγα.
  2. Ο Ρήγας χρησιμοποίησε ως επώνυμο το «Βελεστινλής», από το όνομα της γενέτειράς του «Βελεστίνου» κατά τη συνήθεια των λογίων της εποχής, όπως και άλλοι λόγιοι: Ιώηπος Μοισιόδαξ, Αθανάσιος Πάριος, Βενιαμίν Λέσβιος, Προκόπιος Πελοποννήσιος, Πανταζής Τυρναβίτης, Πολυχρόνιος ο Θράξ κ. ά.



ή απλά «Ρήγας» και ουδέποτε υπέγραψε με άλλο όνομα, που του αποδώσανε οι μετέπειτα οι ιστοριογράφοι. Στα κατωτέρω έγγραφα διαπιστώνεται:

«*Εκ των του Ρήγα Βελεστινλή και τούτο*», είναι η ιδίοχειρος υπογραφή του Ρήγα στο βιβλίο, που του χάρισε ο συγγραφέας Δημήτριος Δάρβαρις, *Αληθής οδός εις την ευδαιμονίαν*, Βιέννη 1796<sup>3</sup>. Το βιβλίο αυτό τώρα απόκειται στη Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων, Αίθουσα Σπανίων Βιβλίων.

«*Ρήγας Βελεστινλής γραμματικός βεβαιώ*», η υπογραφή του Ρήγα σε ένα έγγραφο του 1796, που βρίσκεται στα Αρχεία του Ρουμανικού κράτους<sup>4</sup>.

Στο χειρόγραφο των εξόδων, ως γραμματέας και διερμηνέας του Χριστόδουλου Κιρλιάνου, στα 1790, υπογράφει «*Ρήγας Βελεστινλής*»<sup>5</sup>.

Επίσης, σε χειρόγραφα του 1791 και 1792, δημοσιευμένα από τον Ν. Iorga, σχετικά με τις απαιτήσεις του Ρήγα από τον Χριστόδουλο Κιρλιάνο υπογράφει «*Rigas Vélestinlis*», καθώς και ο Παναγιώτης Κοδρικάς, που απευθύνει το έγγραφο στις Αυστριακές Αρχές, γράφει «*Un certain Rigas Vélestinly...*»<sup>6</sup>.

### Το όνομα του Ρήγα στα διάφορα έγγραφα

Ο Αιμ. Λεγράν<sup>7</sup>, το 1891, δημοσίευσε τριάντα πέντε έγγραφα από τα Αρχεία της Βιέννης και αργότερα ο Κων. Αμαντος<sup>8</sup>, το 1930, άλλα εξήντα τρία έγγραφα σχετικά με τη σύλληψη και την ανάκριση του Ρήγα και των συντρόφων του. Η μελέτη όλων αυτών των εγγράφων δείχνει πως μόνο το όνομα «*Ρήγας Βελεστιν-*

- 
3. Πρβλ. Γ. Λαδά-Α. Χατζηδημού, *Ελληνική Βιβλιογραφία των ετών 1796-1799*, Αθήνα 1973, αρ. 2, σελ. 1-4.
  4. Βλ. Δημ. Οικονομίδου, «Ο Ρήγας Φεραίος εν Βλαχία», *περιοδ. Αθηνά*, τόμ. 53, 1949, σελ. 130-146.
  5. Βλ. Nestor Camariano, «Rigas Vélestinlis, completements et correction concernant sa vie et son activité», *Revue des Etudes Sud-Est Européennes*, τόμ. 28, 1980, σελ. 687-719, και την ελληνική έκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Νέστορος Καμαριανού, *Ρήγας Βελεστινλής. Συμπληρώσεις και διορθώσεις για την ζωή και το έργο του*, Αθήνα 1999, σελ. 46, σε μετάφραση, εισαγωγή και σχόλια από τον καθηγητή Αθ. Ε. Καραθανάση.
  6. Βλ. Α. Βρανούση, *Ρήγας*, [1954], σελ. 263, όπου αναδημοσιεύονται.
  7. Βλ. Αιμ. Λεγράν-Σπ. Λάμπρου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή και των συν αυτό μαρτυρησάντων εκ των εν Βιέννη Αρχείων εξαχθέντα και δημοσιευθέντα*, Αθήνησιν, 1891, φωτομηχανική επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα με την προσθήκη ευρετηρίου, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου, Αθήνα 1996.
  8. Βλ. Κων. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1930, φωτομηχανική επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα με την προσθήκη ευρετηρίου, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου, Αθήνα 1997.

λής» αναφέρουν. Εξάιρεση αποτελούν δύο έγγραφα του Γάλλου προξένου στη Τεργέστη Μπρεσσέ, στα οποία γίνεται χρήση του ονόματος «*Αντώνιος Ρήγας Βελεστινλής*». Για την εξάιρεση αυτή, που αποτέλεσε και την αφετηρία της δημιουργίας του ονόματος «*Αντώνιος Κυριαζής*», γίνεται παρακάτω σχετική συζήτηση.

Επίσης στα έγγραφα, που δημοσίευσε ο Πολ. Ενεπεκίδης<sup>9</sup>, πάντοτε αναγράφεται το «*Ρήγας Βελεστινλής*». Μάλιστα, ακόμη και ο καταδότης του, ο έμπορος Δημήτριος Οικονόμου στην αίτησή του προς τον Αυστριακό Διοικητή της Τεργέστης, τρεις εβδομάδες μετά την προδοσία του, που ζητάει την προστασία του από τις Αυστριακές αρχές, χρησιμοποιεί το όνομα «*Ρήγας Βελεστινλής*».

### Το όνομα του Ρήγα μέχρι την ίδρυση του ελληνικού κράτους

Ενδιαφέρον έχει να εξετάσουμε πιο όνομα για τον Ρήγα Βελεστινλή ανέγραφαν οι σύγχρονοί του και οι μετέπειτα συγγραφείς. Η σημαντική *Εφημερίς*<sup>10</sup> των αδελφών Πούλιου, που εκδόθηκε από το 1791 και κυκλοφόρησε έως το 1798, που παύθηκε, διότι οι εκδότες της ενοχοποιήθηκαν ως συνεργάτες του Ρήγα, αναγράφει πάντοτε το όνομα «*Ρήγας*». Ο Franz Carl Alter<sup>11</sup> από τη Βιέννη σε δημοσίευσμά του στις 26 Ιουλίου 1797, όπου αναγγέλλει την έκδοση της *Χάρτας* του Ρήγα στο περιοδικό *Allgemeiner Litterarischer Anzeiger*, Λειψία 1797, σημειώνει χαρακτηριστικά ότι «...ένας ικανότατος Θεσσαλός όνομα Ρήγας, καταγόμενος από τας Φεράς, που τώρα ονομάζονται Βελεστίνος, γι' αυτό κι' εκείνος αυτοαποκαλείται Βελεστινλής...». Επίσης, ο Ιωάννης Κωλέττης<sup>12</sup> στις αυτοβιογραφικές του σημειώσεις αναφέρει το όνομα «*Ρήγας Βελεστινλής*».

9. Βλ. Πολ. Ενεπεκίδη, «Συμβολαί εις την ιστορίαν των Συντρόφων του Ρήγα, Ι. Μαυρογένη, Γ. Πουλίου, Γ. Θεοχάρη. Ανέκδοτα έγγραφα εκ του Υπουργείου Αστυνομίας εν Βιέννη μετά εισαγωγής και σχολίων», *Θεσσαλικά Χρονικά*, τόμ. 6, 1955, στις σελ. 45, 49, 53, 55, 65, 69 απαντάται το όνομα του Ρήγα Βελεστινλή. Βλ. επίσης, Πολ. Ενεπεκίδη, *Ρήγας-Υψηλάντης-Καποδίστριας. Έρευναι εις τα αρχεία της Αυστρίας, Γερμανίας, Ιταλίας, Γαλλίας και Ελλάδος*, Αθήνα 1965, σελ. 11-96.

10. Βλ. *Εφημερίς*, 20 Φεβρουαρίου 1797, 10 Μαρτίου 1797, 22 Μαΐου 1797. Η *Εφημερίς* επανεκδόθηκε φωτομηχανικά από την Ακαδημία Αθηνών, Κέντρο Ερεύνης του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού το 1995 με επιμέλεια, σχόλια, σημειώσεις του Λέανδρου Βρανούση.

11. Βλ. Γεωργίου Λάϊου, «Οι χάρτες του Ρήγα», *Δελτίο Ιστορικής Εθνολογικής Εταιρείας Ελλάδος*, τόμ. 14, 1960, Παράρτημα Ι, σελ. 293 και 295 το κείμενο και η μετάφραση του.

12. «*Τα υπέρ της ελευθερίας της πατρίδος συγγράμματα του αθανάτου Ρήγα Βελεστινλή εξύπνησαν εις τον Κωλέττη, εν ώ εσπούδαζε εις Ιωάννινα μέγιστον ενθουσιασμόν δια την ελευθερίαν της*

Μετά το μαρτυρικό θάνατο του Ρήγα, το 1798, οι συγγραφείς<sup>13</sup>, έκτοτε και μέχρι περίπου την ίδρυση του Ελληνικού κράτους, δεν αναφέρουν άλλο όνομα παρά μόνο το «Ρήγας Βελεστινλής» ή «*Ρήγας Θεσσαλός*» ή απλά «*Ρήγας*».

### Η εμφάνιση του ονόματος «Ρήγας Φεραίος»

Το όνομα του Ρήγα Βελεστινλή δεν είχε παραλλαχθεί μέχρι περίπου την περίοδο, που ιδρύθηκε το Ελληνικό κράτος. Από την έρευνα διαπιστώθηκε ότι για πρώτη φορά, το 1832, χρησιμοποιείται σε έντυπο βιβλίο ως όνομα του εθνεγέρτη το «*Ρήγας Φεραίος*» από τον Κων. Κούμα<sup>14</sup> και δύο χρόνια αργότερα από τον Ιωάννη Φιλήμονα στο βιβλίο του για την Φιλική Εταιρία, ο οποίος όμως σε υποσημείωση παρατηρούσε ότι «...*δεν εμεταχειρίζετο ο Ρήγας το αρχαίον τοπικόν όνομα της πατρίδος του, κατά την οποίαν έκαμον χρήσιν διάφοροι άλλων τόπων, αλλά το μεταγενέστερον Βελεστινός*»<sup>15</sup>, θέλοντας μάλλον να αναφέρει το όνομα «Βελεστίνος ή Βελεστίνος».

Εκείνος όμως, ο οποίος πράγματι συνέβαλε στην αλλαγή του ονόματος από «*Ρήγας Βελεστινλής*» σε «*Ρήγας Φεραίος*» ήταν ο Χριστόφορος Περραιβός<sup>16</sup>. Στο βιβλίο του *Απομνημονεύματα πολεμικά* αναγράφει το «*Ρήγας Φερραιός*

πατρίδος». Βλ. Β. Πλαγιαννάκου-Μπεκιάρη και Αρ. Στεργέλλη, (επιμέλεια), *Αρχείο Ιωάννη Κωλέττη*, Ακαδημία Αθηνών, Μνημεία της Ελληνικής Ιστορίας 13, τόμ. Α', Αθήνα 1996, σελ. κθ'.

13. Βλ. διεξοδική αναφορά των συγγραφέων στη μελέτη του Δημ. Καραμπερόπουλου, *Όνομα και καταγωγή του Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα-Βελεστίνo, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, 1997, σελ. 27-32.
14. Βλ. Κων. Κούμα, *Ιστορία ανθρωπίνων πράξεων*, τόμ. 12, Βιέννη 1832, σελ. 600-601.
15. Ιωάννου Φιλήμονος, *Δοκίμιον ιστορικών περί της Φιλικής Εταιρίας*, Εν Ναυπλία, 1834, σελ. 90-99. Επίσης, ως «Ρήγα Φεραίο» τον αποκαλεί και στο *Δοκίμιον Ιστορίας της Ελληνικής Επαναστάσεως*, Αθήνα 1859, τόμ. Β', σελ. 10.
16. Βλ. Χριστοφ. Περραιβού, *Απομνημονεύματα πολεμικά*. Εν Αθήναις 1836, σελ. η', «*ποτέ μεν Ρήγας Φερραιός ποτέ δε Ρήγας Βελεστινλής το γράφει εις τα συγγράμματά του*». Επίσης, Χριστοφ. Περραιβού, *Σύντομος βιογραφία του ασιδήμου Ρήγα Φεραρίου του Θετταλού*, Εν Αθήναις 1860. Ωστόσο, θα πρέπει να σημειωθεί ότι στο επίγραμμα του βιβλίου *Νέος Ανάχαρσις*, Βιέννη 1797, όπως επίσης και στο χειρόγραφο λιβελλογράφημα κατά του Ρήγα, του Μιχαήλ Περδικάρη, που το είχε γράψει το 1811, και είχε, μέχρι πρόσφατα, μείνει ανέκδοτο, αναγράφεται το «*Ρήγας Φεραίος*». Βλ. Λεάνδρου Βρανούση, «Μιχαήλ Περδικάρη, Ρήγας ή κατά ψευδοφιλελλήνων», στον τόμο *Οι Πρόδρομοι*, Αθήνα 1956, Βασική Βιβλιοθήκη, αρ. 11, σελ. 198 και την επανέκδοση όλου του έργου στην *Επετηρίδα του Μεσαιωνικού Αρχείου*, τόμ. 11, 1961 και σε ανάτυπο 1997, σελ. 66, 67, 192, 202.

ο *Θετταλός*» (μάλιστα με δύο ρρ), δίνοντας επί πλέον και μια αναληθή «πληροφορία», πως τάχα ο Ρήγας χρησιμοποιούσε στα βιβλία του δύο ονόματα: το «*Ρήγας Φερραίος*» και το «*Ρήγας Βελεστινλής*». Αυτή η άποψη ήταν κατασκευάσμα του Περραιβού, διότι ουδέποτε ο Ρήγας σε βιβλίο του έγραψε το «*Ρήγας Φεραίος*», όπως μπορεί και ο αναγνώστης να διαπιστώσει από τη μελέτη των έργων του Ρήγα. Κατά τον Απ. Δασκαλάκη<sup>17</sup>, ο Περραιβός υπήρξε ο κυριότερος αίτιος της μεταλλαγής του ονόματος του Ρήγα. Με το κύρος, που διέθετε ως συναθλητής του Ρήγα, τα γραφόμενα του θεωρήθηκαν ως έγκυρα και ακολουθήθηκαν από τους μεταγενέστερους συγγραφείς, οι οποίοι έκτοτε, με λίγες εξαιρέσεις χρησιμοποιούσαν το όνομα «*Ρήγας Φεραίος*».

Πρώτος που διαμαρτυρήθηκε γι' αυτήν την μεταλλαγή του ονόματος του εθνομάρτυρος ήταν ο ελληνοιστής Αιμίλιος Λεγράν<sup>18</sup>, ο οποίος κυκλοφόρησε τα έγγραφα περί Ρήγα από τα Αρχεία της Βιέννης. Χαρακτηριστικά σημειώνει στον πρόλογο του, «*Πριν ή περάνω τούτον τον πρόλογον θα επιτρέψωσιν εις εμέ τον φιλλέληνα οι Έλληνες μου φίλοι να εκφράσω ευχή τινά. Η ευχή μου αύτη είναι να ίδω καταργουμένην την εις το όνομά του Ρήγα προσάρτησιν του εθνικού Φεραίος. Αυτός εκείνος ουδέποτε προσέλαβεν εκείνο το όνομα. Η δε συναίσθησις της ιστορικής ακριβείας, η δικαιοσύνη και η ευλάβεια απαιτούσι να διατηρήσωμεν του μάρτυρος τούτου το όνομα εκείνο όπερ φέρων υπέστη τον θάνατον υπέρ πίστεως, πατρίδος, νόμων και ελευθερίας, ως είχαν επιγεγραμμένον επί της σφραγίδος*». Έκτοτε, αρκετοί συγγραφείς<sup>19</sup> χρησιμοποιούν το όνομα «*Ρήγα Βελεστινλής*» με αποτέλεσμα και τα δύο ονόματα να συνυπάρχουν στα διάφορα ιστορικά βιβλία.

### Πότε εμφανίζεται το «Αντώνιος Κυριαζής» ως πραγματικό όνομα του Ρήγα

Στην εφημερίδα *Κλειώ* της Τεργέστης, το 1869, ο Κων. Σάθας<sup>20</sup> δημοσίευσε ένα άρθρο με τίτλο «Περί Ρήγα Φεραίου», στο οποίο διερωτάται μήπως το πραγματικό όνομα του Ρήγα ήταν «Αντώνιος» μια και στο έγγραφο του

17. Απ. Δασκαλάκη, «Περί το πραγματικόν όνομα του Ρήγα Βελεστινλή», στον τόμο *Τεσσαρακο-νταετηρίς Θεοφίλου Βορέα*, τόμ. Β', Αθήνα 1940, σελ. 129.

18. Αιμ. Λεγράν, *Ανέκδοτα έγγραφα...ό.π., Πρόλογος*, σελ. ζ'.

19. Αναλυτικότερα βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Όνομα και καταγωγή...*, ό.π., σελ. 37-39.

20. Βλ. εφημ. *Κλειώ*, Τεργέστης, αρ. 431, 20 Οκτωβρίου 1869. Επίσης, τον επόμενο χρόνο τα ίδια αναγράφει ο Αναστάσιος Γούδας, «Ρήγας Φεραίος», *Βίοι Παράλληλοι*, Αθήνα 1870, σελ. 123.

Γάλλου προξένου της Τεργέστης Brechet αναγράφεται το όνομα «Αντώνιος Ρήγας Βελεστινλής». Για πρώτη φορά γίνεται μνεία του ονόματος «Αντώνιος».

Στη συνέχεια, ο Ν. Πολίτης<sup>21</sup> στα 1885, στην εργασία του για τα νεανικά χρόνια του Ρήγα, σημειώνει πως σύμφωνα με τις διηγήσεις των κατοίκων του Βελεστίνου το όνομα του πατέρα του Ρήγα ήταν «Κυριαζής». Το όνομα αυτό το μνημονεύει και ο ίδιος ο Ρήγας στο αυτόγραφο του, μαθητής ακόμη στη Ζαγορά, σε βιβλίο αρχαίων γεωγράφων, όπου γράφει «*το παρόν βιβλίον υπάρχ(ει) του Ρήγα Κυρίτζη Βελεστίνου, ατάροισι ποτί εντί και τούτο*», που θέλει να πει πως του Ρήγα του Κυρίτζη εκ Βελεστίνου είναι κοντά στα άλλα και τούτο το βιβλίο<sup>22</sup>. Για την κατασκευή τώρα του ονόματος «Αντώνιος Κυριαζής» χαρακτηριστικά σημειώνει ο Απ. Δασκαλάκης,

*«τινες συνδύασαντες την τοπικήν παράδοσιν, ένθα γίνεται λόγος περί Κυριαζή, αλλ' ουδείς περί ονόματος Αντωνίου και τα έγγραφα του Μπρεσσέ, ένθα γίνεται λόγος περί Αντωνίου, αλλ' ουδείς περί Κυριαζή, κατασκεύασαν ως οικογενειακόν ονοματεπώνυμον του εθνομάρτυρος το “Αντώνιος Κυριαζής”».*

Πράγματι, όπως έχει δείξει η έρευνά μας<sup>23</sup> έτσι «κατασκευάσθηκε» ως πραγματικό όνομα του Ρήγα το «Αντώνιος Κυριαζής». Συγκεκριμένα, διαπιστώσαμε ότι για πρώτη φορά το όνομα αυτό εισάγεται στην ιστοριογραφία από τον Φάνη Μιχαλόπουλο<sup>24</sup>, στα 1930, σε σχετική μελέτη του. Με αυθαίρετους συλλογισμούς και παρερμηνεύοντας τα έγγραφα κατέληξε στο “συμπέρασμα” πως ο Ρήγας Βελεστινλής «ονομαζόταν *ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΚΥΡΙΑΖΗΣ*, αλλά λόγοι... τον ανάγκασαν, όπως μεταλλάξη τόσο το κύριον όσο και το μικρό του όνομα». Και αναφέρει πως «*αυτός ο Ρήγας στην επιστολή, που απήλυθε στον Γάλλο πρόξενο Τεργέστης, μετά τη σύλληψή του, υπογράφεται με το μικρό του και το κύριον όνομα ως ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΡΗΓΑΣ ΒΕΛΕΣΤΙΝΑΗΣ*» (σελ. 4).

21. Βλ. Ν. Πολίτου, «Η νεότης του Ρήγα», *Εστία*, τόμ. 18, 1 Ιανουαρίου 1885, σελ. 13-16.

22. Ενδεικτικά βλ. Α. Βρανούση, «Άγνωστα νεανικά χειρόγραφα του Ρήγα», *Υπέριαι*, τόμ. 2, *Πρακτικά Β' Συνεδρίου “Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας”* (Βελεστίνο 1992), Αθήνα 1994, σελ. 563-576.

23. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Όνομα και καταγωγή...*, ό.π., σελ. 47 κ. εξ.

24. Βλ. Φάνη Μιχαλόπουλου, «Ρήγας ο Βελεστινλής. Βιογραφικόν εράνισμα», *Θεσσαλικά Χρονικά*, τόμ. 1, Εν Αθήναις, Δελτίον της εν Αθήναις Ιστορικής και Λαογραφικής Εταιρείας των Θεσσαλών, 1930, σελ. 3-21, όπου μεταξύ άλλων σημειώνει πως «...το μικρό καθώς και το κύριον όνομα του εθνομάρτυρος παρέμειναν άγνωστα για μακρό διάστημα και μόλις σήμερα μπορούμε να τα γνωρίζουμε με σχετική βεβαιότητα» (σελ. 3). Αυτή η παρατήρηση του Μιχαλόπουλου νομίζουμε ότι μας βοηθάει να συμπεράνουμε την αρχή της παρερμηνείας και διαστρέβλωσης του ονόματος του Ρήγα Βελεστινλή.

Πρέπει όμως να επισημάνουμε εδώ μια σημαντική ανακρίβεια του Φ. Μιχαλόπουλου, που τον οδήγησε σε λαθεμένα συμπεράσματα: το «Αντώνιος Ρήγας Βελεστινλής» δεν αναγράφεται από τον Ρήγα, διότι δεν έχει βρεθεί η επιστολή του αυτή, αλλά μνημονεύεται από τον Γάλλο πρόξενο Μπρεσσέ στην επιστολή του προς τον Αυστριακό Διοικητή της Τεργέστης Brigido. Μάλιστα, έχει ενδιαφέρον να μελετήσει κανείς τα σχετικά έγγραφα και θα παρατηρήσει ότι ο Brigido απαντά στον Γάλλο πρόξενο Μπρεσσέ και αναγράφει το όνομα «Ρήγας Βελεστινλής»:

*«Κύριε, τό έγγραφον της 5 Φεβρουαρίου, το οποίον μου ενεχειρίσατε χθές αφορά τον Έλληνα Ρήγαν Βελεστινήν...»<sup>25</sup>.*

Μάλιστα, μνημονεύει άλλες δύο φορές το όνομα «Ρήγας Βελεστινλής», που σημαίνει ότι ο Γάλλος πρόξενος θα είχε κάνει λάθος, διότι μαζί με τον Ρήγα στο δεσμοτήριο βρισκόταν και ο έμπορος Αντώνιος Κορωνιός, ο οποίος θα ήταν γνωστός στην Τεργέστη. Ακόμη, προσθέτουμε πως όλα τα υπόλοιπα έγγραφα, περί τα εκατό, τα σχετικά με την σύλληψη, ανάκριση και εκτέλεση του Ρήγα αναγράφουν πάντα το όνομα «Ρήγας Βελεστινλής» και ουδέποτε το «Αντώνιος Ρήγας Βελεστινλής». Ακόμη, ο Φ. Μιχαλόπουλος αναφέρει (σελ. 7) και άλλα αναληθή στοιχεία, πως τάχα η τοπική παράδοση του Βελεστίνου γνώρισε τον Ρήγα ως «Αντώνιον», παραπέμποντας στον Ν. Πολίτη. Όμως, στη μελέτη του ο Ν. Πολίτης δεν αναφέρει το όνομα «Αντώνιος», αλλά το «Ρήγας», ενώ το «Κυριαζής» ως όνομα του πατέρα του.

Με «ευφάνταστους», λοιπόν, συλλογισμούς ο Φ. Μιχαλόπουλος, το 1930, κατασκευάζει, χωρίς τεκμηρίωση, ως πραγματικό όνομα του Ρήγα Βελεστινλή το «Αντώνιος Κυριαζής», το οποίο έκτοτε επαναλαμβάνεται ανεξέταστα από άλλους συγγραφείς και αργότερα αναγράφεται, μέχρι και πρόσφατα<sup>26</sup>, στα σχολικά εγχειρίδια Ιστορίας.

25. Βλ. Κων. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα... ό.π.*, αρ. εγγράφου 43, σελ. 125.

26. Η Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, προσκομίζοντας την απαραίτητη βιβλιογραφία στο Παιδαγωγικό Ινστιτούτο του Υπουργείου Παιδείας, κατόρθωσε να απαλείψει, ως ανιστόρητο λάθος το αναγραφόμενο «Αντώνιος Κυριαζής» για πραγματικό όνομα του Ρήγα Βελεστινλή, από τα Σχολικά εγχειρίδια Ιστορίας της ΣΤ΄ Τάξεως Δημοτικού, της Α΄ Λυκείου και της Β΄ Λυκείου. Σχετικά βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Όνομα και καταγωγή του Ρήγα Βελεστινή*, 1997, σελ. 53-56, όπου καταχωρίζονται και τα σχετικά έγγραφα.

## Το όνομα «Κωνσταντίνος Ρήγας Φεραίος»

Το όνομα «Κωνσταντίνος Ρήγας Φεραίος» απαντάται στα 1851 στον ύμνο «Consantino Riga Ferreo» του Ιταλού ποιητή Luigi Mercantini<sup>27</sup>, ο οποίος βρισκόταν στη Ζάκυνθο. Εκτοτε, έχουμε την αναγραφή αυτή σε γερμανικά δημοσιεύματα, σε περιηγητικό κείμενο και στη μελέτη της Αγγλίδος συγγραφέως Edmonds<sup>28</sup>. Επίσης, αναγράφεται, στα 1923, από τον Κλεάνθη Νικολαΐδη<sup>29</sup>, ο οποίος ήταν «καθηγητής της Ακαδημίας των Ανατολικών γλωσσών και του Πανεπιστημίου της Βιέννης», χωρίς να δίδει επεξηγηματικά στοιχεία. Ομοίως, «Κωνσταντίνος Ρήγας Φεραίος 1754-1798. Έλληνας της ελευθερίας ποιητής»<sup>30</sup>, αναγράφεται σε αναμνηστική πλάκα που εντοιχίστηκε το 1930, σε δρόμο της Βιέννης, που φέρει το όνομά του. Ακόμη, αναφέρεται από τον Τρ. Ευαγγελίδη<sup>31</sup>, στα 1936 και από τον Ρώσσο ιστορικό Γκ. Αρς σε άρθρο του στη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια<sup>32</sup>, που όμως διορθώνεται στο συμπληρωματικό σχόλιο της ελληνικής έκδοσης.

## Το επώνυμο του Ρήγα «Οικονομάς»

Έχει υποστηριχθεί<sup>33</sup> με συγκεκριμένα και αμφίβολα στοιχεία, που έχουν καταγραφεί σε πολύ μεταγενέστερη εποχή, ενάμιση σχεδόν αιώνα από τη

- 
27. Αναφέρεται από τον Κων. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, 1930, σελ. κζ'.
28. Βλ. Απ. Δασκαλάκη, «Περί το πραγματικόν όνομα του εθνομάρτυρος Ρήγα», στον τόμο *Τεσσαρακονταετηρίς Θεοφίλου Βορέα*, Αθήνα 1940, τόμ. 2, σελ. 142, Fredrica Bremer, *Greece and Greeks*, London 1863, τόμ. II, σελ. 102, E.M. Edmonds, *Rhigas Pheraios*, London 1890, σελ. 2, 9, 37.
29. Βλ. Κλεάνθους Νικολαΐδου, *Ιστορία του Ελληνισμού με κέντρον και βάσιν την Μακεδονίαν...*, Αθήνα 1923, σελ. 246.
30. Βλ. Δ. Α. Πετρακάκου, *Κοινοβουλευτική Ιστορία της Ελλάδος*, τόμ. 1 (1453-1843), Αθήνα 1935, σελ. 116-118.
31. Βλ. Τρύφωνος Ευαγγελίδου, *Η παιδεία επί Τουρκοκρατίας*, Εν Αθήναις 1936, επανέκδοση 1992, ευρετήριο Κώστα Λάππα, τόμ. Α', σελ. 202.
32. Βλ. Γκ. Α. Αρς, «Ρήγας Βελεστινλής (ή Ρήγας Φεραίος Κωνσταντίνος)», *Μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμ. 29, Αθήνα 1982, σελ. 397. Επίσης και σε Ισπανικές Εγκυκλοπαίδειες γίνεται αναφορά στο όνομα «Κωνσταντίνος»: *Enciclopedia Universal Ilustrada, Europeo-Americana*, Μαδρίτη 1926, τόμ. 51 και *Gran Enciclopedia Larousse*, editorial Planeta, S.A., Barcelona 1990, τόμ. 10.
33. Βλ. Βάσου Καλογιάννη, *Η γενιά του Ρήγα. Κλάδοι και παρακλάδια του δένδρου των Βελεστινλήδων*, Λάρισα 1973, σελ. 6 και *Θεσσαλικός χώρος*, τόμ. πρώτος, *Γενικά της Θεσσαλίας*, (χ. χ. και χ.τ.), σελ. 276.

γέννηση του Ρήγα, όπως παρατηρεί ο Λέανδρος Βρανούσης<sup>34</sup>, πως ο Ρήγας καταγόταν από τη «γενιά των Οικονομάδων». Μάλιστα, από τους συγγραφείς, που υποστηρίζουν την άποψη αυτή, δεν έχουν προσκομισθεί αρχαιακά έγγραφα ή πληροφορίες, που να τεκμηριώνουν επιστημονικά το επώνυμο «Οικονομάς». Η διερεύνηση, ωστόσο, όλου του συγγραφικού έργου του Ρήγα Βελεστινλή δεν δείχνει να υπάρχει κάποια ένδειξη περί αυτού του ονόματος, ούτε επί πλέον γίνεται μνεία από άλλους συγγραφείς της εποχής του ή και των μετέπειτα χρόνων, στοιχεία όλα αυτά, τα οποία έχουν, ας σημειωθεί, αγνοηθεί από τους συγγραφείς που θέλουν το επώνυμο «Οικονομάς».

### Συμπέρασμα

Με τη τωρινή ανακοίνωση παρουσιάζονται οι «περιπέτειες» του ονόματος του επαναστάτη του Βαλκανικού χώρου Ρήγα Βελεστινλή, ο οποίος πάντοτε σε όλα τα έργα του και τα έγγραφα, που ήρθαν στο φως της δημοσιότητας, χρησιμοποιήσε ως όνομα μόνο το «*Ρήγας Βελεστινλής*» και ουδέποτε άλλο όνομα ή ψευδώνυμο. Εν τούτοις όμως, το όνομά του μεταπλάσθηκε πολλές φορές.

Μετατρέπεται, κυρίως μετά το 1836, σε «*Ρήγας Φεραίος*», από τους αρχαιολάτρες συγγραφείς και ιδιαίτερα από τον σύντροφο του Ρήγα Χριστόφορο Περραιβό.

Το θεωρούμενο ως πραγματικό όνομα «*Αντώνιος Κυριαζής*» είναι κατασκευάσμα αυθαίρετο, που κάνει την εμφάνισή του το 1930 από «ευφάνταστους» συγγραφείς, οι οποίοι χωρίς επιστημονικά τεκμήρια θεώρησαν ως ψευδώνυμο το «*Ρήγας Βελεστινλής*».

Και τα άλλα δύο ονόματα, που του προσδώσανε «*Κωνσταντίνος Ρήγας Φεραίος*» και «*Ρήγας Οικονομάς*», είναι αστήρικτα κατασκευάσματα, χωρίς τεκμήρια.

Η έρευνα έδειξε ότι το όνομα του επαναστάτη του Βαλκανικού χώρου είναι «*Ρήγας Βελεστινλής*». Και με το συμπέρασμα αυτό γίνεται έκκληση στους ιστορικούς και μελετητές, ιδιαίτερα της Σερβίας, της χώρας που είχε τη τιμή να φιλοξενήσει στα χώματά της, τους τελευταίους μήνες της ζωής του, τον Ρήγα Βελεστινλή και τους Συντρόφους του στις φυλακές του Πύργου Νεμπόζιτσα, να σεβαστούμε το όνομα, που ο ίδιος ο Ρήγας πάντοτε χρησιμοποιούσε για τον εαυτόν του και να αντικαταστήσουμε πλέον το «*Φεραίος*» με το «*Βελεστινλής*», επώνυμο που ίδιος είχε διαλέξει.

34. Βλ. Λέανδρου Βρανούση, *Ρήγας*, Βασική Βιβλιοθήκη, αρ. 10, Αθήνα [1954], σελ. 8.



## Για την καταγωγή του Ρήγα Βελεστινλή

(*Η Καθημερινή*, 26 Οκτωβρίου 2010)

Εφημερίδα *Η Καθημερινή*

Στήλη: «Γράμματα Αναγνωστών»

Εθνάρχου Μακαρίου-Φαληρέως 2 Νέο Φάληρο 185 47

Θέμα: Η καταγωγή του Ρήγα Βελεστινλή

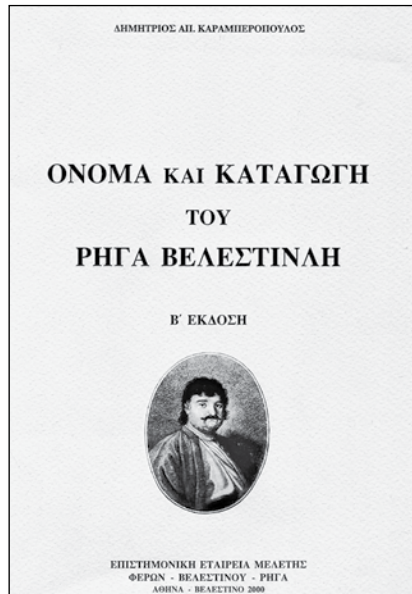
Αξιότιμε κ. Διευθυντά, Στην έγκριτη εφημερίδα σας στη στήλη «Γράμματα Αναγνωστών», (αρ. φύλλου 27.595, 12 Οκτωβρίου 2010) δημοσιεύθηκε η επιστολή της κυρίας Βούλας Τσάρας-Ζιωγανάς με τίτλο «Ο “βιασμός” μιας λέξης», όπου στα ονόματα των Βλαχόφωνων περιλαμβάνει και τον «Ρήγα Φεραίο». Για ενημέρωση της επιστολογράφου και των αναγνωστών σας γίνεται γνωστό ότι έχει πλέον επιστημονικά τεκμηριωθεί ότι ο Ρήγας Βελεστινλής –αυτό ήταν το όνομά του και αυτό αναγράφει στα έργα του «παρά Ρήγα Βελεστινλή Θετταλού», ποτέ ο ίδιος δεν χρησιμοποίησε το «Φεραίος»– δεν είχε Βλάχικη καταγωγή. Δυστυχώς μερικοί Βλαχόφωνοι συγγραφείς χωρίς επιστημονικά τεκμήρια επαναλαμβάνουν άκριτα την ανιστόρητη αυτή άποψη για την δήθεν Βλάχικη καταγωγή του Ρήγα.

Από τα τόσα στοιχεία περί της ντόπιας από το Βελεστίνο καταγωγής του Ρήγα Βελεστινλή και όχι από τα Βλαχοχώρια της Πίνδου, θα αναφερθεί λόγω του περιορισμού του χώρου ένα μόνο. Αν η κυρία Τσάρα-Ζιωγανά και οι αναγνώστες σας κοιτάζουν τη θαυμάσια *Χάρτα της Ελλάδος* (Βιέννη 1797), που τώρα έχει επανεκδοθεί με σχολιασμό από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, θα παρατηρήσουν ότι ο Ρήγας δεν αναγράφει κανένα από τα ένδοξα τότε Βλαχοχώρια (Αβδέλλα, Περιβόλι κ.ά). Απουσιάζουν παντελώς. Ωστόσο, για τη γενέτειρά του το Βελεστίνο και τη Μαγνησία αναγράφει τόσα και τόσα ονόματα, που σημαίνει ότι τα γνωρίζει.

Αν ο Ρήγας είχε Βλάχικη καταγωγή, αν ο ίδιος τα επισκέπτονταν ή οι γονείς του ή οι παππούδες του θα γνώριζε τα Βλαχοχώρια αυτά και θα τα ανέγραφε στη *Χάρτα* του. Όμως λείπουν παντελώς.

Όλα τα στοιχεία περί της μη Βλάχικης καταγωγής του Ρήγα έχουν επισημανθεί από τον μεγάλο Βλάχο ιστορικό Λεάνδρου Βρανούση και διεξοδικά έχουν καταχωρισθεί στη μελέτη μας *Όνομα και καταγωγή του Ρήγα Βελεστινλή* (β' έκδοση, Αθήνα 2000). Θα πρέπει να δεχόμαστε τα αποτελέσματα της επιστημονικής έρευνας, που έχει δείξει πως ο Ρήγας Βελεστινλής είχε ντόπια από το Βελεστίνο καταγωγή και όχι Βλάχικη από τα Βλαχοχώρια της Πίνδου και να μην στεκόμαστε σε αντιεπιστημονικά κατασκευασμένα μυθεύματα.

Δρ. Δημήτριος Καραμπερόπουλος  
Πρόεδρος Επιστημονικής Εταιρείας  
Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα



Η σελίδα τίτλου της μελέτης, *Όνομα και καταγωγή του Ρήγα Βελεστινλή*, στην οποία οριστικά τεκμηριώνεται το όνομα του Ρήγα και η ντόπια καταγωγή του από το Βελεστίνο.

## Ο Ρήγας και οι Βλάχοι: Μια αναγκαία απάντηση

(Δημοσιεύθηκε στην εφημ. *Η Θεσσαλία*, 12 Ιανουαρίου 2014)

Στο ένθετο «Διαδρομές» της εγκρίτου εφημερίδας «Η Θεσσαλία» με τον γενικό τίτλο «Ιστορία» δημοσιεύθηκαν σε συνέχειες (22 και 29 Δεκεμβρίου 2013) δύο άρθρα του κ. Χρήστου Φώτου «Ο Ρήγας και οι Βλάχοι», στα οποία, για όσα ατεκμηρίωτα και ανιστόρητα γράφει, θα θέλαμε να παρατηρήσουμε τα παρακάτω:

### Συμβολή των «Διαδρομών» και της «Θεσσαλίας»

1) Πρώτα να επισημάνουμε πως με τις δημοσιεύσεις αυτές για την καταγωγή του Ρήγα Βελεστινλή, δίνεται η ευκαιρία για μια διεξοδικότερη μελέτη της ζωής και του έργου του επαναστάτη και εθνεγέρτη Ρήγα. (Γι' αυτό και είναι σημαντική η συμβολή των «Διαδρομών» και της «Θεσσαλίας»). Ωστόσο είναι πασιφανές ότι για να απαντηθεί σωστά και όχι αυθαίρετα το συγκεκριμένο θέμα χρειάζεται ο συγγραφέας, που θα ασχοληθεί με αυτό, να μελετήσει πρώτα τα ίδια τα έργα του Ρήγα και να δει τι λέει ο ίδιος για την καταγωγή του. Αυτά θα αποτελούν και κριτήριο για όσα άλλα ανιστόρητα κατά καιρούς έχουν γραφεί για τον Ρήγα. Πάντως από την μέχρι σήμερα εμπειρία μας διαπιστώνεται ότι αρκετοί συγγραφείς, που θέλουν να γράφουν για τον Ρήγα, δεν έχουν μελετήσει, διερευνήσει τα έργα του.

### Οι επιδιώξεις της Επιστημονικής μας Εταιρείας για τον Ρήγα

2) Θα πρέπει να γίνει από την αρχή γνωστό και σαφές ότι η Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα δεν εκδίδει ατεκμηρίωτες και εσφαλμένες μελέτες και ούτε «αποσκοπεί σε άλλες επιδιώξεις», όπως επικριτικά, αιχμηρά γράφει ο κ. Φώτου στην αρχή του κειμένου του. Δεν πρέπει εξ

ιδίων να κρίνουμε τους άλλους. Η μόνη μας επιδίωξη, όπως εξάλλου το έχει δείξει η μέχρι τώρα πορεία μας, είναι η επιστημονική μελέτη και προβολή της ζωής και του έργου του Ρήγα Βελεστινλή (1757-1798) και της γενέτειράς του, του Βελεστίνου και των αρχαίων Φερών. Και επιτυγχάνουμε το σκοπό αυτό με τα Διεθνή Συνέδρια (έχουν διοργανωθεί έξι μέχρι τώρα) και την αντίστοιχη έκδοση των Πρακτικών τους. Ομοίως, με την επανέκδοση όλων των έργων του Ρήγα, για πρώτη φορά ολοκληρωμένα μετά 210 χρόνια, με ευρετήρια και σχόλια και την έκδοση τους σε ψηφιακό δίσκο<sup>1</sup>, καθώς και με την μετάφραση του Συντάγματος του Ρήγα σε δέκα γλώσσες (Αγγλικά, Γαλλικά, Γερμανικά, Ισπανικά, Ιταλικά, Ρωσικά, Αλβανικά, Σερβικά, Ρουμανικά και Βουλγαρικά) έχοντας αποστείλει αντίτυπά τους σε πάνω από χίλιες Βιβλιοθήκες εκατό πενήντα κρατών του κόσμου. Επίσης με την φωτομηχανική επανέκδοση με ευρετήρια των σημαντικών βιβλίων *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή* των Αιμ. Λεγράν και Κων. Αμάντου καθώς και με άλλες μελέτες, που αναγράφονται στον κατάλογο των εκδόσεων μας.

### Παράλειψη της πρόσφατης βιβλιογραφίας

3) Στην αρχή του κειμένου του, ο κ. Φώτου γράφει ότι ασχολήθηκε με το βιβλίο μας *Όνομα και καταγωγή του Ρήγα Βελεστινλή*, που εκδόθηκε το 1997 και επανεκδόθηκε το 2000 λόγω του σχετικού ενδιαφέροντος των αναγνωστών. Όμως, όπως δείχνουν τα κείμενά του όχι μόνο δεν το μελέτησε, αλλά ούτε καν το διάβασε. Κρίμα, γιατί ως επιστήμονας θα έπρεπε να το μελετούσε και μετά να το επέκρινε. Και τα γράφουμε αυτά τα επικριτικά διότι στο μνημονεύομενο βιβλίο μας παραθέτουμε την άποψη του μεγάλου ιστορικού του Ρήγα, του Βλάχου (το σημειώνουμε εμφαντικά γιατί ήταν επιστήμονας και όχι στρατευμένος) Λεάνδρου Βρανούση, ο οποίος έγραψε τη μελέτη του *Ρήγας Βελεστινλής-Φεραίος*<sup>2</sup> ήδη από το 1992 και την έχουμε επανεκδώσει το 1998, όπου δίνει επιστημονική απάντηση στο ερώτημα αν ο Ρήγας κατάγονταν από τα Βλαχοχώρια της Πίνδου. Αντ' αυτού ο κ. Φώτου γράφει ότι «ο ιστορικός Λεάνδρος Βρανούσης δεν αναφέρει ότι ο Ρήγας ήταν Βλάχος» μνημονεύοντας

1. Ρήγα Βελεστινλή, *Άπαντα τα έργα του*, επιμέλεια-εισαγωγή-ευρετήρια Δρ. Δημ. Καραμπερόπουλου, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2007.
2. Βλ. Λεάνδρος Βρανούσης «Ρήγας Βελεστινλής-Φεραίος», *Πάπυρος-Λαρούς-Μπριτάνικα*, τόμ. 52, 1992, σελ. 45-48. Του ίδιου *Ρήγας Βελεστινλής*, έκδοση Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, 1998, σελ. 15-16.

σχετικές μελέτες του, του 1954 και 1957. Γιατί άραγε αγνοεί τη σημαντική πρόσφατη μελέτη του πιο έγκυρου μελετητή του Ρήγα, του Λ. Βρανούση και χρησιμοποιεί παλιότερες εργασίες του; Αθέλητα ή ηθελημένα την αγνοεί;

Το διαφωτιστικό, για το θέμα της καταγωγής του Ρήγα, κείμενο του Βλάχου ιστορικού Λ. Βρανούση παρατίθεται για τους αναγνώστες, ο κ. Φώτου μπορεί τώρα να ανοίξει το βιβλίο μας και να το διαβάσει: «Δεν ήταν δυνατόν να θεωρείται και να αυτοαποκαλείται “Βελεστινλής” παρά μόνον ένας από τους μόνιμους κατοίκους του Βελεστίνου, γέννημα και θρέμμα του χωριού, και όχι κάποιος από τους εποχικούς περιοίκους, όπως εκείνων που κατέβαιναν τον χειμώνα από τα ορεινά της Πίνδου και παραχείμαζαν στα βοσκοτόπια της γύρω περιοχής. Αυτοί θεωρούσαν και θεωρούν γενέτειρά τους το ορεινό χωριό τους, ποτέ τα χειμαδιά... Άλλωστε αν ο Ρήγας είχε έστω και κάποια μακρινή καταγωγή (ή είχε ακούσει αόριστες αναμνήσεις κάποιας μακρινής καταγωγής) από τους ορεινούς εκείνους πληθυσμούς, που παραχείμαζαν στα βοσκοτόπια του Βελεστίνου, όταν συνέτασσε τον μεγάλο Χάρτη του και τον παραγέμιζε με άπειρες λεπτομέρειες, θα θυμόταν και θα σημείωνε δύο τρία τουλάχιστον από τα ορεινά χωριά των ημινομαδικών εκείνων πληθυσμών. Δεν σημείωσε όμως κανένα. Τα χωριά της Πίνδου Περιβόλι, Σαμαρίνα, Αβδέλλα κλπ. δεν αναγράφονται στον Χάρτη. Ο Ρήγας δεν ήξερε ούτε καν την ύπαρξή τους».

Αυτά έγραφε ο πιο έγκυρος ιστορικός του Ρήγα, ο Βλάχος Λεάνδρος Βρανούσης, τον οποίο ο κ. Φώτου αγνοεί. Και με αμετροέπεια μαθητευόμενου θέλει να κάνει και κριτική. Πρώτα μελετάει κανείς όλη τη βιβλιογραφία και μετά διατυπώνει τις κρίσεις του και όχι αντίστροφα. Αυτή είναι η πάγια επιστημονική τακτική.

#### Πότε ανέκυψε το θέμα της καταγωγής του εθνεγέρτη Ρήγα Βελεστινλή

4) Στο κείμενό του ο κ. Φώτου ισχυρίζεται ακόμη «Ότι ο Ρήγας ήταν Βλάχος αναφέρεται από πλειάδα ιστορικών. Πολλοί Έλληνες ιστορικοί, καθηγητές Πανεπιστημίων και γενικότερα Βαλκάνιοι ιστορικοί, συγγραφείς και ερευνητές (Α. Κεραμόπουλος, Αντ. Κολτσιδάς, Χρ. Ενισλειδής, Φ. Μιχαλόπουλος, Αχ. Λαζάρου, Χρ. Παπαζήσης, Ν. Μέρτζος, Α. Xenopol, Ν. Iorga, C. Evelopidi, Rich Clogg, κ.ά) αποδεικνύουν ότι ο Ρήγας ήταν Βλάχος».

Εάν είχε διεξέλθει το βιβλίο μας *Όνομα και καταγωγή του Ρήγα*, που μνημονεύει στην αρχή του κειμένου του, τότε θα διάβαζε στη σελ. 62 και 72 της

β' έκδοσης, ότι υπάρχει κεφάλαιο «Πότε ανέκυψε το θέμα της καταγωγής του εθνεγέρτη Ρήγα Βελεστινλή». Σε αυτό παραθέτουμε κείμενα και από τους Ρουμάνους ιστορικούς Xenopol και Iorga, τους οποίους μνημονεύει, οι οποίοι ακολουθώντας την ρουμάνικη προπαγάνδα της εποχής, το 1896 ο πρώτος και το 1925 ο δεύτερος, αναγράφουν χωρίς να προσκομίζουν τεκμήρια, χωρίς να «αποδεικνύουν», απλά και μόνο μια φράση πως ο Ρήγας ήταν «Βλάχος». Γράφει χαρακτηριστικά ο Iorga, χωρίς να προσκομίζει φυσικά τεκμήρια για την αυθαίρετη άποψή του, «Le premier dans lequel les Grecs mirent de grand espoirs fut Rhigas, de Velestino, qui était un Roumain de Balkans à l'époque où des marchands de cette race étaient répandus dans toute l'Europe». Την άποψη τους αυτή την μνημονεύει ο Γιάννης Κορδάτος<sup>3</sup>, όπως και ο Απ. Δασκαλάκης<sup>4</sup>, ο οποίος προσπάθησε να αντικρούσει τον ισχυρισμό τους: «Ρουμάνοι τινές ιστορικοί συγγραφείς θεωρούσι τον Ρήγαν ως καταγόμενον εκ των Κουτσοβλάχων της Πίνδου, λαμβανομένων δε υπ' όψιν των επ' αυτών Ρουμανικών αξιώσεων αποκαλούσι τον Ρήγαν “Ρουμάνον”».

Στη μελέτη μας ωστόσο προσθέτουμε και όσα γράφει ο Δημ. Οικονομίδης<sup>5</sup> στα 1949 για τη άποψη των Ρουμάνων, οι οποίοι υποστήριζαν ατεκμηρίωτα τη βλάχικη καταγωγή του Ρήγα: «Πολλοί Κουτσόβλαχοι εν Ιασίω και Βουκουρεστίω μεταξύ των οποίων και άνθρωποι των γραμμάτων ως οι Ioan Garagianni, Th. Capidan, N. Batzarica, V. Diamanti-Aminceanu κ. ά, παρουσιάζουν την Ρήγαν Φεραίον ως Ρουμάνον κουτσοβλαχικής καταγωγής, συνεπώς μη Έλληνα, διότι λέγουν κατάγεται εκ του “κουτσοβλαχικού Βελεστίνου”».

Αντιλαμβάνεται τώρα ο κ. Φώτου πώς κατασκευάστηκε η παράδοση ότι ο Ρήγας ήταν Βλάχος; Νομίζω ότι κάθε εχέφρων, κάθε λογικός αναγνώστης, που στηρίζεται στα επιστημονικά τεκμήρια, κατάλαβε τα σχετικά με την αρχική δημιουργία της «παράδοσης», ότι ο Ρήγας ήταν Βλάχος.

### Ο Χρ. Παπαζήσης για την καταγωγή του Ρήγα

Μετά τα ατεκμηρίωτα των διακεκριμένων Ρουμάνων ιστορικών, που επικαλείται ο κ. Φώτου για την βλάχικη καταγωγή του Ρήγα, ας δούμε τώρα τι επιστη-

3. Γιάννης Κορδάτος, *Ο Ρήγας και η εποχή του*, Αθήνα 1931, σελ. 22-27.

4. Απ. Δασκαλάκης, «Περί το πραγματικόν όνομα του εθνομάρτυρος Ρήγα», στο *Τεσσαρακονταετηρίς Θεοφίλου Βορέα*, τόμ. Β', 1940, σελ. 140.

5. Δημ. Οικονομίδης, «Ο Ρήγας Φεραίος εν Βλαχία», *περιοδ. Αθηνά*, τόμ. 53 (1949), σελ. 146.

μονικά τεκμήρια φέρνει ο Χρ. Παπαζήσης<sup>6</sup>, τον οποίο μνημονεύει, με τα οποία τάχα «αποδεικνύει» ότι ο Ρήγας ήταν Βλάχος. Συγκεκριμένα ο Χρ. Παπαζήσης γράφει ότι ο Ρήγας ήταν Βλάχος από «το γεγονός ότι το οικογενειακό σπίτι του Ρήγα, ερείπια του οποίου σώζονται και σήμερα στο Βελεστίνο, βρίσκεται στο λεγόμενο Βλαχομαχαλά». Σε αυτά τα ανιστόρητα και υστερογενή μυθεύματα απαντήσαμε στο βιβλίο μας, «Βέβαια, ο συγγραφέας ίσως θα ήθελε να αγνοεί, αν και Βελεστινιώτης, ότι και σήμερα το “Σπίτι του Ρήγα” είναι έξω από την οικοδομική περιοχή του Βελεστίνου, εκτός του Βλαχομαχαλά. Επί πλέον στα χρόνια του Ρήγα δεν αναφέρονται “Βλαχομαχαλάδες” και “Γκραικομαχαλάδες”, αλλά μόνο η συνοικία Βαρούσι των χριστιανών και μονίμων κατοίκων του Βελεστίνου και αυτή των Τούρκων». Μάλιστα, με την ευκαιρία προσθέτουμε την πληροφορία που μας δίνει ο περιηγητής Ληκ<sup>7</sup>, πέρασε το 1809 από το Βελεστίνο, πως στην συνοικία των Τούρκων, το Τσιφλίκι του Βελεστίνου, οι Βλάχοι, που έρχονταν για ξεχειμώνιασμα, νοίκιαζαν σπίτια τους και έμεναν.

### Ο Χρ. Ενισλειδης για την καταγωγή του Ρήγα

Ομοίως ας δούμε τι σοβαρά επιστημονικά στοιχεία προσφέρει ο μνημονεύμενος από τον κ. Φώτου, Χρ. Ενισλειδης για την καταγωγή του Ρήγα, στον οποίο συχνά παραπέμπουν, πως τάχα έχει αποδείξει την καταγωγή του Ρήγα από το Περιβόλι. Συγκεκριμένα ο Χρ. Ενισλειδης γράφει, «Η παράδοση των χωριών της Πίνδου θέλει καλά και σώνει Περιβολιώτην δηλαδή από το Περιβόλι καταγόμενον τον Ρήγαν Βελεστινήν ή Φεραίων. Δεν αποκλείεται ο μεγάλος αυτός Έλλην πατριώτης, ως Θεσσαλός να επισκέπτετο με τους συγχωριανούς του τα μέρη αυτά το καλοκαίρι»<sup>8</sup>.

Θα πρέπει να δώσει προσοχή ο αναγνώστης, καθώς και ο κ. Φώτου τώρα που θα το διαβάζει, αν και θα έπρεπε να το είχε μελετήσει πριν από το γράφημα των ατεκμηριώτων άρθρων του, πως αν ο Ρήγας επισκεπτόταν το Περιβόλι κατά το καλοκαίρι θα το γνώριζε και θα το ανέγραφε στη *Χάρτα της Ελλάδος*, όμως το αγνοεί παντελώς. Επίσης, θα μνημόνευε κάτι σχετικό στα έργα του,

6. Χρ. Παπαζήσης, «Οι Βλάχοι του Βελεστίνου», *Μαγνησιακά Α'*, 1971, έκδοση Νομαρχίας Μαγνησίας, σελ. 41-46.
7. W.M. Leake, *Travels in Northern Greece*, τόμος 4, Άμστερνταμ 1967, σελ. 435-444, και σε ελληνική μετάφραση στο Νίτσα Κολιού, *Τα Βελεστινιώτικα. Χρονικά του Δήμου Φερών*, Β' έκδοση Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2001, σελ. 14-15.
8. Χρ. Ενισλειδης, *Η Πίνδος και τα χωριά της*, 1951, σελ. 86.

όπως έκανε για το Βελεστίνο. Πρέπει επίσης να προσεχθεί από τον καλόπιστο αναγνώστη η αποκαλυπτική φράση του Ενισλειδή, πως η παράδοση των χωριών της Πίνδου πεισματικά, χωρίς τεκμήρια, «θέλει καλά και σώνει» τον Ρήγα Περιβολιώτην(!). Και ρωτάμε τον κ. Φώτου, πού βλέπει να αποδεικνύει ο Ενισλειδής, την βλάχικη καταγωγή του Ρήγα; Μόνο υποθέτει, δεν αποδεικνύει. Και αυτήν την υπόθεση την παίρνουμε για απόδειξη(!).

Προσθέτουμε ότι στο βιβλίο μας και στο ίδιο κεφάλαιο παραθέτουμε και άλλων συγγραφέων τα ατεκμηρίωτα, που γράφουν, για την δήθεν βλάχικη καταγωγή του Ρήγα, που ο καλόπιστος αναγνώστης, όπως και ο κ. Φώτου, μπορούν να τα διαβάσουν, που λόγω χώρου δεν είναι δυνατόν να αναγραφούν, όπως των Δημητρίου Χρ. Παπαζήση, Αντ. Κολτσίδα, Θεόδωρου Σαράντη, C.M. Woodhouse, (ο οποίος παραδέχθηκε το λάθος του μετά την προσκόμιση των επιστημονικών εργασιών του ιστορικού Λέανδρου Βρανούση), Rich. Clogg, Αχ. Λαζάρου, Γ. Εξάρχου, Γιάννη Παπαθανασίου και Ν. Μέρτζιο, το Ημερολόγιο 1997 της Πανελληνίας Ορθοδόξου Ενώσεως.

Κοινή διαπίστωση από όλες αυτές τις δημοσιεύσεις είναι ότι επαναλαμβάνονται τα ανιστόρητα και ατεκμηρίωτα στοιχεία περί της βλάχικης καταγωγής του Ρήγα, πως αφού το Σπίτι του Ρήγα ήταν στον Βλαχομαχαλά, άρα ο Ρήγας ήταν Βλάχος. Αφελέστατη άποψη για την υστερογενή εγκατάσταση των Βλάχων στην περιοχή και επί πλέον αγνοείται το γεγονός πως ο χώρος είναι εκτός του οικιστικού ιστού του Βελεστίνου, βρίσκεται στα σιτοχώραφα. Καθώς επίσης και τις υποθέσεις του Ενισλειδή, στον οποίο συχνά παραπέμπουν, πως πιθανόν ο Ρήγας να επισκέπτονταν τα καλοκαίρια το Περιβόλι.

### *Νέα Χάρτα της Βλαχίας*

5) Θα θέλαμε να επισημάνουμε άλλο ένα ανιστόρητο και ευτράπελο που γράφει ο κ. Φώτου, πως «ο Ρήγας για να τιμήσει τους Βλάχους τύπωσε τη χάρτα της Βλαχίας». Και μόνο αυτό που γράφει δείχνει τη ρηχότητα των γραφομένων του. Επαναλαμβάνουμε ότι πριν από τη διατύπωση κρίσεων χρειάζεται μελέτη της σχετικής Βιβλιογραφίας. Αν είχε μελετήσει την αναστατική επανέκδοση της *Νέας Χάρτας της Βλαχίας*<sup>9</sup> (Βιέννη 1797), που με ευρητήρια και σχόλια

9. Δημ. Καραμπερόπουλος, *Οι χάρτες Βλαχίας και Μολδαβίας του Ρήγα Βελεστινή, Βιέννη 1797. Νέα στοιχεία-ευρητήριο-αυθεντική επανέκδοση*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2005. Επίσης, Δημ. Καραμπερόπουλος, «Το χαρτογραφικό έργο του Ρήγα



έχουμε επιμεληθεί, θα έβλεπε γιατί ο Ρήγας εξέδωσε του χάρτες της Βλαχίας και Μολδαβίας, και ότι σχεδίαζε ακόμη να εκδώσει λεπτομερείς χάρτες της Βουλγαρίας της Σερβίας και Βοσνίας, που εντάσσονται στο στρατηγικό σχέδιο της επανάστασής του. Δεν θα ανέγραφε την ανιστόρητη αυτή άποψη, που δείχνει το επίπεδο γνώσης του έργου του Ρήγα, για τον οποίο «θέλει καλά και σώνει» να του αλλάξει την καταγωγή του, λόγω της κατασκευασμένης «παράδοσης».

### Ιστορικά τεκμήρια και παράδοση

6) Αποκαλυπτική ωστόσο για τη νοοτροπία του κ. Φώτου είναι η χαρακτηριστική φράση του, «επί αιώνες οι παραδόσεις είχαν επιβάλει και εμπεδώσει στον ελληνικό λαό ότι ο Ρήγας ήταν Βλάχος». Χρειάζεται λίγη σοβαρότητα στην υπερβολή, δηλαδή πόσοι αιώνες παρήλθαν από τότε που κατασκευάστηκε η «παράδοση» αυτή; Πότε ξεκίνησαν αυτές οι παραδόσεις για την βλάχικη καταγωγή του Ρήγα; Επί πλέον ομολογεί ο συγγραφέας, άθελά του ίσως, ότι οι «παραδόσεις» αυτές είχαν «επιβάλει» και «εμπεδώσει» στο λαό τη βλάχικη καταγωγή του Ρήγα. Και αυτήν την επιτυχία τους είχαν κατορθώσει, χωρίς να προσκομίζουν τεκμήρια, παρά μόνο με την «κατασκευασμένη» άποψη μετά εκατό και πλέον χρόνια, «αφού το Σπίτι του Ρήγα βρίσκεται στον Βλαχομαχαλά του Βελεστίνου, άρα ο Ρήγας ήταν Βλάχος». Και με αυτό το επιχειρήμα προσπάθησαν να «επιβάλλουν», ότι ο Ρήγας ήταν Βλάχος. Συστηματικά κανείς δεν ασχολήθηκε με το θέμα, δεν διερεύνησε τα κείμενα του Ρήγα Βελεστινλή για την καταγωγή του, παρά μόνο πρόσφατα ο μεγάλος ιστορικός του Ρήγα, ο Βλάχος σημειώνουμε Λεάνδρος Βρανούσης, ο οποίος δεν εξυηρητούσε σκοπιμότητες, και ο υπογράφων με τη συστηματική μελέτη *Όνομα και καταγωγή του Ρήγα Βελεστινλή*. Αυτό που προέχει είναι η ιστορική αλήθεια και όχι οι σκοπιμότητες, τακτική που ακολουθήσαμε αταλάντευτα στη διερεύνηση του θέματος, όπως και τόσων άλλων σχετικά με τον Ρήγα, που έχουν καταγραφεί στη Βιβλιογραφία.

---

Βελεστινλή υπό το φως των νέων ερευνών», *Πρακτικά 1<sup>ου</sup> Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας και Πολιτισμού της Θεσσαλίας (9-11 Νοεμβρίου 2006)*, Περιφέρεια Θεσσαλίας, Λάρισα 2009, τόμ. 2, σελ. 688-699. Και ανεξάρτητα, Αθήνα 2010.

## Ο Ρήγας Βελεστινλής σαν «Αντώνιος Κυριαζής»

7) Είναι πράγματι περίεργη η άποψη του κ. Φώτου ότι μπορεί η παράδοση να αντικαταστήσει τα ιστορικά τεκμήρια και τούτο διότι δεν έχει επιστημονική βάση. Μόνο όταν δεν υπάρχουν ιστορικά στοιχεία τότε λαμβάνεται υπ' όψιν η παράδοση. Όμως ο Ρήγας στα έργα του έχει δώσει τα σχετικά τεκμήρια για την καταγωγή του. Γι' αυτό θα πρέπει οι κατασκευασμένες «παραδόσεις» να περνούν από την επιστημονική βάσανο, καθώς και οι «παραδόσεις» της καταγωγής του. Ο Ρήγας πάντοτε υπέγραφε «Ρήγας Βελεστινλής Θετταλός», δεν ανέγραφε «Ρήγας Περιβολιώτης Μακεδών», όπως γράφουν άλλοι λόγιοι της εποχής του, π.χ. οι ιατροί «Θωμάς Μανδακάσης Καστοριανός Μακεδών», «Δημήτριος Καρακάσσης Σιατιστεύς Μακεδών» «Ιωάννης Νικολίδης ο Πίνδος»<sup>10</sup>.

Και για να γίνουν πιο κατανοητά τα παραπάνω ως αναφέρουμε τώρα την άλλη κατασκευασμένη «παράδοση» σχετικά με το πραγματικό όνομα του Ρήγα, που παραθέτουμε στο πρώτο μέρος του βιβλίου μας *Όνομα και καταγωγή του Ρήγα*, και την οποία θα όφειλε ο κ. Φώτου να γνώριζε αν είχε διαβάσει το βιβλίο μας, πριν γράψει τις σχετικές ατεκμηρίωτες επικρίσεις του. Θα ενθυμούνται οι αναγνώστες ότι μέχρι πριν από λίγα χρόνια τα Σχολικά Βιβλία Ιστορίας της ΣΤ' Δημοτικού και του Λυκείου ανέγραφαν σαν τάχα πραγματικό όνομα του Ρήγα Βελεστινλή, το «Αντώνιος Κυριαζής». Τόσοι και τόσοι που πέρασαν από τα Σχολεία έμαθαν το ανιστόρητο αυτό για πραγματικό όνομα του επαναστάτη Ρήγα. Ωστόσο η Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα απευθύνθηκε το 1991 στο Παιδαγωγικό Ινστιτούτο του Υπουργείου Παιδείας, προσκομίζοντας τη σχετική βιβλιογραφία, ότι το παραδεδομένο σαν πραγματικό όνομα «Αντώνιος Κυριαζής» είναι κατασκεύασμα νεότερων συγγραφέων (για να δει ο κ. Φώτου πώς γράφεται η ιστορία) και έτσι αποφάσισε τη διαγραφή της φράσης αυτής από τα Σχολικά Βιβλία Ιστορίας. Με συνεχή προσπάθεια αποκαταστάθηκε τελικά το πραγματικό όνομα του «Ρήγα Βελεστινλή». Σημαντικό επίτευγμα της Επιστημονικής μας Εταιρείας. Μάλιστα στο βιβλίο έχουμε όλη τη σχετική αλληλογραφία, καθώς επίσης και τα αποτελέσματα της έρευνά μας, ότι ο συγγραφέας Φάνης Μιχαλόπουλος, τον οποίο ο κ. Φώτου τον μνημονεύει στους έγκυρους ιστορικούς(!), ήταν εκείνος ο οποίος αυθαίρετα

10. Για αυτούς τους ιατρούς βλ. Δημ. Καραμπερόπουλος, *Η Ιατρική ευρωπαϊκή γνώση στον ελληνικό χώρο 1745-1821*, Βιβλιοθήκη Ιστορίας της Ιατρικής αρ. 1, εκδ. Αθ. Σταμούλη, Αθήνα 2004.

και αντιεπιστημονικά πρόσθεσε το «Αντώνιος Κυριαζής» και οι υπόλοιποι συγγραφείς ανεξέταστα το ανέγραψαν σαν σωστό. Και έπρεπε να γίνει η ενδελεχής έρευνά μας για να διαγραφεί αυτή η κατασκευασμένη «παράδοση» για το πραγματικό όνομα του Ρήγα.

Θα έπρεπε να γνώριζε ο κ. Φώτος αυτήν την «κατασκευασμένη παράδοση» και ότι διορθώσαμε τα Σχολικά Εγχειρίδια Ιστορίας από την ανιστόρητη αυτή τάχα «παράδοση» πως το πραγματικό του όνομα ήταν «Αντώνιος Κυριαζής». Εύκολα τότε θα αντιλαμβάνονταν ότι τα ιστορικά τεκμήρια είναι ισχυρότερα για την καταγωγή του Ρήγα από το Βελεστίνο και όχι από την «κατασκευασμένη παράδοση», πως τάχα κατάγονταν από τα Βλαχοχώρια και ήταν Βλάχος.

Και αυτά τα τεκμήρια τα έχουμε παραθέσει, εκτός από το σχετικό βιβλίο μας, σε προηγούμενα παρόμοια δημοσιεύματά μας στην έγκριτη εφημερίδα *Η Θεσσαλία* στις 15, 31 Αυγούστου 2009 και 11 Σεπτεμβρίου 2009, όπως επίσης στις 19, 21 και 24 Ιουνίου 2013, και τα οποία θα έπρεπε να είχαν ληφθεί υπ' όψιν πριν από τη συγγραφή των κειμένων του. Συνοπτικά απαριθμούνται τα ιστορικά τεκμήρια μέσα από τα έργα του ιδίου του Ρήγα: α). Το όνομά του ήταν «Ρήγας Βελεστινλής Θετταλός», δηλωτικό της καταγωγής του. Δεν επονομάζεται «Ρήγας Περιβολιώτης Μακεδών». β). Για τη γενέτειρά του το Βελεστίνο, για τη Μαγνησία και τη Θεσσαλία γράφει πάρα πολλά στα έργα του, όπως τον *Νέος Ανάχαρσι*, αντίθετα για τα Βλαχοχώρια της Πίνδου, Περιβόλι, Αβδέλα, Σαμαρίνα δεν κάνει καμιά μνεία, παντελώς τα αγνοεί. γ). Στη *Χάρτα της Ελλάδος* δεν αναγράφει το Περιβόλι και τα άλλα Βλαχοχώρια Αβδέλλα, Σμίξη, Σαμαρίνα. Αν η καταγωγή του ήταν από το Περιβόλι θα το ανέγραφε. Δεν το αναγράφει διότι ούτε καν θα το γνώριζε. δ). Στα βιβλία του και τους χάρτες του ο Ρήγας δεν μνημονεύει τους Βλάχους, ενώ δύο φορές μνημονεύει τους «Γκαραγκούνηδες» (στην *Χάρτα* του και στον *Νέον Ανάχαρσι*). ε). Δεν αναγράφει ούτε μία βλάχικη λέξη, ενώ τόσες άλλες ξένες λέξεις καταχωρίζει ιδιαίτερα στα πρώτα του έργα. στ). Το «Σπίτι του Ρήγα» βρίσκονταν στην χριστιανική συνοικία, το Βαρούσι, όπου έμεναν οι μόνιμοι Έλληνες κάτοικοι του Βελεστίνου. Οι Βλάχοι «νοίκιαζαν» τα σπίτια των Τούρκων, που βρίσκονταν στην τουρκική συνοικία, που εκτείνονταν από το Κεφαλόβρυσο και μέχρι τους μπαξέδες, μέχρι το Τσιφλίκι ζ). Οι Βλαχόφωνοι συγγραφείς αυθαίρετα και χωρίς τεκμήρια αναγράφουν απλά και μόνο πως ο Ρήγας κατάγονταν από το Περιβόλι, στοιχείο ατεκμηρίωτο και αυθαίρετο, που δεν έχει επιστημονική βάση, όπως έχει δείξει ο Βλάχος ιστορικός του Ρήγα Λέανδρος Βρανούσης.

## Η κατασκευασμένη παράδοση με το όνομα «Φεραίος»

8) Ας αναφερθεί ακόμη μία περίπτωση κατασκευασμένης «παράδοσης», εκείνης του ονόματος «Φεραίος», που θα έπρεπε να είχε προσέξει ο κ. Φώτου, αν είχε διαβάσει το πρώτο μέρος του βιβλίου μας, που μνημονεύει στην αρχή των άρθρων του. Γνωρίζουμε ότι ο Ρήγας πάντοτε υπέγραφε και ανέγραφε στα βιβλία του «Ρήγας Βελεστινλής Θετταλός». Ποτέ δεν ανέγραψε το «Φεραίος». Παρόλα αυτά όμως, όπως έχει δείξει η έρευνά μας κατά τη συγγραφή του βιβλίου μας *Όνομα και καταγωγή του Ρήγα Βελεστινλή*, είχε «επιβληθεί» και «εμπεδωθεί» στο λαό το «Φεραίος» από το 1832. Τότε ο Κων. Κούμας και Χριστ. Περραιβός το 1836 άλλαξαν το όνομα του σε «Ρήγας Φεραίος», και το οποίο έκτοτε συχνά χρησιμοποιούσαν οι διάφοροι συγγραφείς, αν και ο ίδιος ο Ρήγας ανέγραφε πάντοτε το «Βελεστινλής». Γι' αυτό και ο σημαντικός Γάλλος ελληνιστής Αιμ. Λεγράν στον πρόλογο του βιβλίου του *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*<sup>11</sup>, έγραφε: «...*Η ευχή μου είναι να ιδω καταργουμένη την εις το όνομά του «Ρήγα» προσάρτησιν του εθνικού «Φεραίος». Αυτός εκείνος ουδέποτε προσέλαβεν εκείνο το όνομα. Η δε συναίσθησις της ιστορικής ακρίβειας, η δικαιοσύνη και η ευλάβεια απαιτούσι να διατηρήσωμεν του μάρτυρος τούτου το όνομα εκείνο όπερ φέρων υπέστη τον θάνατον υπέρ πίστεως, πατρίδος, νόμων και ελευθερίας, ως είχαν επιγεγραμμένον επί της σφραγίδος του. Τιμή λοιπόν αιωνία εις τον Ρήγαν Βελεστινλήν*».

Έκτοτε, οι ιστορικοί ιδιαίτερα συγγραφείς ακολουθούσαν την αναγραφή αυτή «Ρήγας Βελεστινλής», την οποία αργότερα εφάρμοσε και η Επιστημονική μας Εταιρεία. Μάλιστα με το βιβλίο μας *Όνομα και καταγωγή του Ρήγα* επισημάναμε τότε εισήχθη το «Φεραίος». Παράλληλα τονίζαμε την ανάγκη της αναγραφής του ονόματος, που ο ίδιος ο Ρήγας χρησιμοποίησε και όχι αυτό που κατασκευάστηκε και σαν «παράδοση» μας δόθηκε μέχρι πρόσφατα. Οι προσπάθειές μας αυτές έφεραν καρπούς. Στο βιβλίο *Ιστορίας της ΣΤ' Δημοτικού του 2013* αναγράφεται πλέον το «Ρήγας Βελεστινλής». Οι συγγραφείς του βιβλίου αυτού πείστηκαν πως θα πρέπει να αναγραφεί το όνομα, που ο ίδιος χρησιμοποίησε, από συναίσθηση «της ιστορικής ακρίβειας, της δικαιοσύνης

11. Αιμ. Λεγράν, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή, μετάφραση Σπ. Λάμπρου*, Αθήνα 1891, φωτομηχανική επανέκδοση με την προσθήκη ευρετηρίου από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φεράων-Βελεστίνου-Ρήγα, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλος, Αθήνα 1996 και 2000.

και της ευλάβειας», όπως παρατηρούσε ο Λεγράν, και όχι να διατηρηθεί η «κατασκευασμένη παράδοση».

### Αποκυήματα της φαντασίας του

9) Αποκυήματα της φαντασίας του κ. Φώτου, με δόση “στρεψοδικίας”, για να χρησιμοποιήσουμε όρο της επιστήμης του, είναι εκείνα που γράφει, θέλοντας έμμεσα να μας κατηγορήσει ότι αμφισβητούμε «την ελληνική καταγωγή των Βλάχων» και να δημιουργήσει εναντίον μας τις σχετικές αρνητικές εντυπώσεις στους αναγνώστες. Συγκεκριμένα γράφει «Αλλά και τι σημασία έχει αν ήταν ο Ρήγας Βλάχος, αφού και οι Βλάχοι είναι Έλληνες. Ή μήπως δεν είναι έτσι και με τον τρόπο αυτό αμφισβητείται η ελληνική καταγωγή των Βλάχων;». Και εμείς ευθέως τον ρωτάμε και οφείλει να απαντήσει, πού και πότε έχουμε γράψει ή υποστηρίξει ότι αμφισβητούμε την ελληνικότητα των Βλάχων; Για μας είναι δεδομένη και μέλη της Επιστημονικής μας Εταιρείας είναι Βλάχοι, όπως για παράδειγμα ο Βλάχος Γ. Γραμματέας της κ. Δημ. Κογκούλης. Εμείς ποτέ δεν ασχοληθήκαμε στα κείμενά μας με αυτό το θέμα. Είναι άλλοι ειδικοί περί αυτού, όπως για παράδειγμα ο κ. Αχ. Λαζάρου. Εμείς είμαστε ξεκάθαροι, όπως γράψαμε στην Εισαγωγή του βιβλίου μας για την Καταγωγή του Ρήγα: *«Από την αρχή χρειάζεται να γίνει μια διευκρίνιση, αν ο Ρήγας καταγόταν από το Βελεστίνο και ήταν ντόπιος ή καταγόταν από το Περιβόλι και ήταν βλαχόφωνος, γίνεται για την ιστορική αλήθεια και μόνον. Καμάρι του Ελληνισμού θα ήταν ο Ρήγας κι’ αν είχε βλάχικη καταγωγή. Και οι δύο πληθυσμοί Έλληνες είναι»*. Εμείς ασχοληθήκαμε με την καταγωγή του Ρήγα, με βάση τα έργα του, που τα έχουμε επανεκδώσει, αν ήταν από τα Βλαχοχώρια, ή ήταν γηγενής από το Βελεστίνο, για να δοθεί η αληθινή, ιστορική απάντηση και στο θέμα της καταγωγής του, όπως απαντήσαμε και σε τόσα άλλα θέματα, που αναφέραμε.

### Συμπέρασμα

10) Μετά τα παραπάνω ως συμπέρασμα μπορούμε να πούμε ότι ο κ. Φώτου θα έπρεπε να είχε μελετήσει όλο το βιβλίο μας *Όνομα και καταγωγή του Ρήγα*, πριν από την διατύπωση των άστοχων επικρίσεων του, ώστε να γνώριζε τις κατασκευασμένες παραδόσεις για το τάχα σαν πραγματικό όνομα του Ρήγα το «Αντώνιος Κυριαζής» και το «Φεραίος» καθώς και για την καταγωγή του. Να

γνώριζε το πότε και από ποιους εισήχθη το θέμα της βλάχικης καταγωγής του Ρήγα, δηλ. από του Ρουμάνους ιστορικούς ήδη από το 1892 με την ρουμάνικη προπαγάνδα. Να διαπίστωνε ιδίως όμμασι ότι οι συγγραφείς που αναφέρονται στη βλάχικη καταγωγή του Ρήγα δεν προσκομίζουν τεκμήρια, αλλά υποθέσεις, όπως ο Ενισλείδης ή και απλά το αναγράφουν ή ακόμη χρησιμοποιούν την υστερογενή μόνιμη εγκατάσταση των Βλάχων στον τωρινό Βλαχομαχαλά του Βελεστίνου, ο οποίος όμως δεν περιλαμβάνει τον χώρο Σπίτι του Ρήγα, που βρίσκεται στα σιτοχώραφα, με το ευτράπελο επιχείρημα «αφού σήμερα το Σπίτι του Ρήγα είναι στο Βλαχομαχαλά, άρα ο Ρήγας ήταν Βλάχος(!)».

Επί πλέον, θα γνώριζε την επιστημονική άποψη του σημαντικού ιστορικού του Ρήγα, του Βλάχου Λεάνδρου Βρανούση για την καταγωγή του Ρήγα. Δεν θα μνημόνευε μόνο τις παλαιότερες μελέτες του και δεν θα αγνοούσε την πρόσφατη. Επίσης, θα έπρεπε, πριν γράψει για τον Ρήγα, να είχε μελετήσει τα έργα του, ώστε να μην έγραφε το αξιομίμητο ότι ο Ρήγας εξέδωσε τον χάρτη της Βλαχίας για τους Βλάχους. Πάντως η ενασχόλησή του τώρα με τον Ρήγα θα του δώσει την ευκαιρία για μια πληρέστερη γνωριμία με τη ζωή και το διαχρονικό του έργο, έχοντας βέβαια πάντοτε κατά νουν τη σημαντική ρήση του, πως «Όποιος ελεύθερα συλλογάζεται, συλλογάζεται καλά». Όποιος δηλαδή είναι ελεύθερος από σκοπιμότητες, βρίσκει τότε την αλήθεια και στο ειδικότερο θέμα της καταγωγής του Ρήγα.

## Το απόπημα σήμερα (1 Μαρτίου 2019) στο Βελεστίνο του Πρύτανη του Α.Π.Θ. για την καταγωγή του Ρήγα Βελεστινλή

(Δημοσιεύθηκε στο Μπλοκ *ΜΟΥΣΙΚΟ ΒΑΓΟΝΙ* Βελεστίνου, 1 Μαρτίου 2019)

Από τον πρύτανη του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Περικλή Μήτκα θα περιμέναμε, μια και έχει την ιδιότητα του θετικού επιστήμονα, πως πριν εξέλθει από το έρκος των οδόντων του κάτι, αυτό θα πρέπει να είναι ελεγμένο επιστημονικά, να είναι τεκμηριωμένο με τις πρόσφατες βιβλιογραφικές γνώσεις. Δεν μπορεί να μεταφέρει δημόσια τις όποιες απόψεις του οικογενειακού περιβάλλοντος ή κάποιας κοινωνικής ομάδας, προβάλλοντας «ετσιθελικά» ανιστόρητα σχετικά με την καταγωγή του επαναστάτη Ρήγα Βελεστινλή.

Στον χαιρετισμό του σήμερα στο Βελεστίνο ο κ. Μήτκας, κατά την ευγενική εκ μέρους του παράδοση του εκθεσιακού υλικού για την *Χάρτα* στον Δήμο Ρήγα Φεραίου, (ζωντανή μετάδοση από το «Μουσικό Βαγόνι»), ανέφερε πως ο Ρήγας Βελεστινλής είχε βλάχικη καταγωγή, όπως Βλάχος είναι και ο ίδιος. Η βεβαιότητά του αυτή δείχνει πως ούτε τα έργα του Ρήγα έχει διαβάσει και ούτε τις σχετικές ιστορικές έρευνες έχει υπόψιν του. Και αν ερωτηθεί πώς γνωρίζει την βλάχικη καταγωγή του Ρήγα, αφού δεν έχει μελετήσει τα έργα του Ρήγα και τις επιστημονικές έρευνες, τότε το πιο πιθανό θα απαντήσει, γιατί κι αυτό έχει λεχθεί, πως έτσι το λέμε εμείς οι Βλάχοι.

Αγαπητέ κύριε Πρύτανη, επειδή ως Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα μας ενδιαφέρει η επιστημονική και μόνο αλήθεια, έχουμε διερευνήσει και αυτό το θέμα επιστημονικά και χωρίς παρωπίδες, έχοντας ως γνώμονα πως και πάλι τιμή και καμάρι μας θα ήταν αν ο Ρήγας ήταν Βλάχος, αφού όλοι Έλληνες είμαστε. Θα έπρεπε, πριν αναφερθείτε στον Ρήγα με την ιδιότητα του Πρυτάνεως, του Πανεπιστημίου που φέρει το όνομα του μεγαλύτερου θετικού επιστήμονα, του Αριστοτέλη, να είχατε έστω για λίγο ρίξει μια ματιά στο σχετικό θέμα για να έχετε την σωστή επιστημονική γνώμη. Όλα είναι αναρτημένα και στην ιστοσελίδα μας [www.rhigassociety.gr](http://www.rhigassociety.gr).

Και επειδή δεν θα έχετε επιχειρήματα να τεκμηριώσετε αυτήν την αντιεπιστημονική άποψή σας, που εκφέρατε, σας γνωρίζουμε συνοπτικά τα κάτωθι, τα οποία μπορείτε «ιδίοις όμμασι» να τα δείτε και στα ίδια τα έργα του Ρήγα.

1) Αν ρίξετε, κύριε Πρύτανη, μια ματιά στην *Χάρτα* του Ρήγα στην περιοχή των Γρεβενών θα διαπιστώσετε πως ο Ρήγας δεν αναγράφει τα ένδοξα τότε Βλαχοχώρια, Περιβόλι, Σαμαρίνα, Σμίξη, Αβδέλλα. Και ως θετικός επιστήμονας που είστε, δεν νομίζετε πως αν ο Ρήγας ήταν Βλάχος, αν οι γονείς και οι παππούδες του κατάγονταν από τα Βλαχοχώρια, αν τα είχε επισκεφθεί, πως θα μνημόνευε, όπως εξάλλου και σεις σήμερα την μνημονεύσατε την Βλάχικη καταγωγή σας; Ο Ρήγας δεν τα αναγράφει, γιατί τα αγνοεί.

2) Το όνομά του και την καταγωγή του ο Ρήγας την αναγράφει σε όλα του τα έργα «Ρήγας Βελεστινλής Θετταλός». Δηλώνει τον τόπο του και την ευρύτερη περιοχή την Θεσσαλία και όχι την Μακεδονία όπως άλλοι λόγιοι, που κατάγονταν από την Μακεδονία. Δείτε τα έργα του Ρήγα, τα οποία είναι αναρτημένα στην Ιστοσελίδα μας και τα έχουμε αποστείλει και στην Βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου που ηγείστε.

3) Ας προσεχθεί πόσα αναγράφει ο Ρήγας στα έργα του για το Βελεστίνο και την ευρύτερη περιοχή του, τη Μαγνησία και τη Θεσσαλία, ενώ τίποτε δεν αναγράφει για τα Βλαχοχώρια, κάτι που θα το έκανε αν τα γνώριζε. Βλ. την εργασία μου «Το Βελεστίνο και η Θεσσαλία στο έργο του Ρήγα Βελεστινλή», *Υπέρεια*, τόμ. 3, *Πρακτικά Γ' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας» (Βελεστίνο 1997)*, Αθήνα 2002, σελ. 713-738, και στην Ιστοσελίδα μας.

4) Θα έπρεπε ο κ. Ε. Λιβιεράτος, ο οποίος γνωρίζει την εργογραφία της Επιστημονικής μας Εταιρείας και συμμετείχε σε περασμένο Διεθνές Συνεδριό μας, να σας ενημέρωνε για την σχετική μελέτη μας *Όνομα και καταγωγή του Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 2000, ώστε να αποφεύγατε αυτό το ατόπημα, που δείχνει έλλειμμα σχετικής επιστημονικής γνώσης.

Ευελπιστούμε, κύριε Πρύτανη, μετά τα παραπάνω, πως θα ενημερωθείτε και πως το ατόπημα αυτό θα γίνει αιτία να γνωρίσετε το έργο και τις ιδέες του Ρήγα και την σωστή θέση σχετικά με την καταγωγή του, πως ήταν ντόπιος, γηγενής, Βελεστινλής.



## Σχετικά με το ατόπημα του Πρύτανη του Α.Π.Θ. για την καταγωγή του Ρήγα

Επιστολή, 8 Μαρτίου 2019, στον Δρ. Γιώργο Αχ. Λαζάρου, ιατρό Ορθοπαιδικό, Διδάκτορα Ιστορίας της Ιατρικής και αναρτημένη στην *Ιστοσελίδα* [http://www.rhigassociety.gr/new/wp-content/uploads/2019/03/atorpima\\_pritani\\_n.pdf](http://www.rhigassociety.gr/new/wp-content/uploads/2019/03/atorpima_pritani_n.pdf)

Αγαπητέ Γιώργο,

Έλαβα το μήνυμά σου (4 Μαρτίου 2019) «Πού ακριβώς είναι το ατόπημα; Λατινόφωνος Έλληνας, δηλαδή Βλάχος, ήταν ο Ρήγας Βελεστινλής. Δεν υπάρχει καμμία απολύτως αμφιβολία επί τούτου». Και επειδή διερωτάσαι πού είναι το ατόπημα του Πρύτανη του Α.Π.Θ., που ανέφερε πως ο Ρήγας ήταν Βλάχος, θα ήθελα να σε ρωτήσω αν διάβασες το κείμενό μου και αν γνωρίζεις την αλήθεια των στοιχείων, που συνοπτικά παρέθεσα, και τα οποία τεκμηριώνουν την ντόπια και όχι την βλάχικη καταγωγή του Ρήγα:

«...1) Αν ρίξετε, κύριε Πρύτανη, μια ματιά στην *Χάρτα* του Ρήγα στην περιοχή των Γρεβενών θα διαπιστώσετε πως ο Ρήγας δεν αναγράφει τα ένδοξα τότε Βλαχοχώρια, Περιβόλι, Σαμαρίνα, Σμίξη, Αβδέλλα. Και ως θετικός επιστήμονας που είστε, δεν νομίζετε πως αν ο Ρήγας ήταν Βλάχος, αν οι γονείς και οι παππούδες του κατάγονταν από τα Βλαχοχώρια, αν τα είχε επισκεφθεί, πως θα μνημόνευε, όπως εξάλλου και σεις σήμερα την μνημονεύσατε την Βλάχικη καταγωγή σας; Ο Ρήγας δεν τα αναγράφει, γιατί τα αγνοεί.

2) Το όνομά του και την καταγωγή του ο Ρήγας την αναγράφει σε όλα του τα έργα «Ρήγας Βελεστινλής Θετταλός». Δηλώνει τον τόπο του και την ευρύτερη περιοχή την Θεσσαλία και όχι την Μακεδονία όπως άλλοι λόγιοι, που κατάγονταν από την Μακεδονία. Δείτε τα έργα του Ρήγα, τα οποία είναι αναρτημένα στην Ιστοσελίδα μας και τα έχουμε αποστείλει και στην Βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου που ηγείστε.

3) Ας προσεχθεί πόσα αναγράφει ο Ρήγας στα έργα του για το Βελεστίνο και την ευρύτερη περιοχή του, τη Μαγνησία και τη Θεσσαλία, ενώ τίποτε δεν αναγράφει για τα Βλαχοχώρια, κάτι που θα το έκανε αν τα γνώριζε. Βλ. την εργασία μου «Το Βελεστίνο και η Θεσσαλία στο έργο του Ρήγα Βελεστινλή», *Υπέρεια*, τόμ. 3, *Πρακτικά Γ' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας» (Βελεστίνο 1997)*, Αθήνα 2002, σελ. 713-738, και στην Ιστοσελίδα μας».

Αν αυτά τα στοιχεία, τα σοβαρά τεκμήρια, δεν πείθουν την λογική σου, τότε υπάρχει πρόβλημα για το τι είναι τεκμήριο. Δεν ξέρω, ωστόσο, αν έχεις ασχοληθεί με το θέμα του Ρήγα, διότι δεν έχω καταχωρίσει στην Βιβλιογραφία κάποια σχετική εργασία σου, αλλά όμως για να υποστηρίξεις, αγαπητέ Γιώργο, με βεβαιότητα ότι «Δεν υπάρχει αμφιβολία επί τούτου» σημαίνει πως έχεις στοιχεία περί του θέματος αυτού. Φρόνιμο θα ήταν να τα ανέφερες και όχι να αποφαίνεσαι δογματικά κατά την πάγια τακτική όλων όσοι θέλουν να υποστηρίξουν την βλάχικη καταγωγή του Ρήγα, όπως πολλές φορές το έχω επισημάνει στις σχετικές συζητήσεις.

Στο κείμενό μου κατέθεσα ορισμένα στοιχεία περί της ντόπιας καταγωγής του Ρήγα, σύμφωνα με την ιστορική έρευνα των έργων του Ρήγα, ενώ εσύ αποφάνθηκες χωρίς να παραθέσεις τα στοιχεία, για να τα γνωρίσω και να πεισθώ. Αν η έρευνά μου, αγαπητέ Γιώργο, κατέληγε στο συμπέρασμα πως ο Ρήγας ήταν Βλάχος, πάλι θα το διατυμπάνιζα. Δεν έχω κανένα πρόβλημα. Η ιστορική αλήθεια με ενδιαφέρει, όπως δείχνει και η ερευνητική μου συγκομιδή<sup>1</sup>. Μετά την παράθεση των μερικών τεκμηρίων, στο κείμενό μου κατέληγα στο συμπέρασμα περί της ντόπιας καταγωγής του Ρήγα και πως ο Ρήγας αγνοούσε τα Βλαχοχώρια της Πίνδου, στοιχείο που διαπίστωσα κατά την επανέκδοση της *Χάρτας*. Μάλιστα, και ο Βλάχος ιστορικός του Ρήγα Λεάνδρος Βρανούσης

- 
1. Όπως γνωρίζεις, αγαπητέ Γιώργο, εκτός από την Ιστορία της Ιατρικής, όπου έχω μια συμβολή με τις μελέτες μου, οι έρευνές μου έχουν διαλευκάνει και θέματα περί Ρήγα, όπως ενδεικτικά παρατίθενται: 1). Αποκατάσταση του πραγματικού ονόματος «Ρήγας Βελεστινλής» και διαγραφής του ανιστόρητου «Αντώνιος Κυριαζής». 2). Πρότυπο του *Φυσικής απάνθισμα* ήταν η Γαλλική Εγκυκλοπαιδεία των Diderot και D'Alembert. 3). Χρήση της Εγκυκλοπαιδείας και το 1797 στην *Χάρτα* της Μολδαβίας. 4). Ανεύρεση των ιατρικών θεμάτων του *Φυσικής απάνθισμα* σε Κώδικα του 1812. 5). Πρότυποι χάρτες της *Χάρτας* ήταν οι χάρτες των Gull, Delisle και Rizzi Zannoni. 6). Ανεύρεση των συνόρων στην *Χάρτα* με την ιδιαίτερη παχιά διαγράμμιση, την οποία ο Ρήγας δεν αναγράφει στο Υπόμνημα της *Χάρτας* του. 7). Ανεύρεση και εξήγηση του συμβολισμού του ροπάλου του Ηρακλέους στην *Επιπεδογραφία της Κωνσταντινουπόλεως*, καθώς και στους χάρτες της Βλαχίας και Μολδαβίας, συνδέοντάς τους κατ' αυτόν τον τρόπο με την *Χάρτα*. 8). Με το βιβλίο μου *Ρήγας και Ορθόδοξη Πίστη* στοιχειοθέτησα την Ορθόδοξη αντίληψη του Ρήγα. 9). Τεκμηρίωσα πως ο Ρήγας ήταν μεταφραστής των *Ολυμπίων* του Μεταστάσιο. 10). Τεκμηρίωσα πως ο Ρήγας δεν ήταν συγγραφέας της κωμωδίας «Το σαγανάκι της τρέλλας», όπως υποστήριζε η Lia Chisacof στο βιβλίο της *Ρήγας, Ανέκδοτα κείμενα*. 11). Διαλεύκανα πως ο Ρήγας δεν ήταν εκδότης του αντιτύπου με τους χρησμούς του «Αγαθάγγελου». 12). Πιστοποίησα την πρώτη απεικόνιση 1824 του Ρήγα Βελεστινλή. 13). Παρουσίασα την πρωτοποριακή θέση του Ρήγα εναντίον της θανατικής ποινής. 14) Και πρόσφατα με το βιβλίο μου παρουσίασα το Στρατηγικό σχέδιο της επανάστασης του Ρήγα Βελεστινλή.

τόνιζε με έμφαση «... αν ο Ρήγας είχε έστω και κάποια μακρινή καταγωγή (ή είχε ακούσει αόριστες αναμνήσεις μακρινής καταγωγής) από τους ορεινούς εκείνους πληθυσμούς που παραχειμάζαν στα βοσκοτόπια του Βελεστίνου, όταν συνέτασσε τον μεγάλο Χάρτη του και τον παραγέμισε με άπειρες λεπτομέρειες, θα θυμόταν και θα σημείωνε δύο-τρία τουλάχιστον από τα ορεινά χωριά των ημινομαδικών εκείνων πληθυσμών. Δεν σημείωσε όμως κανένα. Τα χωριά της Πίνδου Περιβόλι, Σαμαρίνα, Αβδέλλα κλπ. δεν αναγράφονται στον Χάρτη. Ο Ρήγας δεν ήξερε ούτε την ύπαρξή τους».

Αυτά δεν είναι λεπτομέρειες, αγαπητέ Γιώργο, και πρέπει να τα προσέξεις, όπως και τα παρακάτω, αν θέλεις να κάνεις ελεύθερα έρευνα περί του θέματος.

Επί πλέον, ο Βλάχος (το τονίζω) μελετητής του Ρήγα Λ. Βρανούσης σημειώνει, «Την εποχή εκείνη, δεν ήταν δυνατόν να θεωρείται και να αυτοαποκαλείται “Βελεστινλής” παρά μόνον ένας από τους παλιούς και μόνιμους κατοίκους του Βελεστίνου, γέννημα και θρέμμα του χωριού, και όχι κάποιος από τους εποχικούς περιοίκους, όπως εκείνοι που κατέβαιναν τον χειμώνα από τα ορεινά χωριά της Πίνδου και παραχειμάζαν στα βοσκοτόπια της γύρω περιοχής. Αυτοί θεωρούσαν και θεωρούν γενέτειρα το ορεινό χωριό τους, ποτέ τα χειμαδιά»<sup>2</sup>.

Θα συμπλήρωνα, για το μνημονευόμενο σαν τάχα επιχείρημα, πως στο Βελεστίνο κατά την εποχή του Ρήγα διέμεναν μόνιμα και οι Βλαχοποιμένες, ότι δεν είναι σωστό και τούτο διότι αυτοί διέμεναν κατά τους χειμερινούς μήνες και όχι μόνιμα, θεωρώντας πατρίδα τους το Περιβόλι και όχι το Βελεστίνο. Θα πρέπει να γνωρίζεις πως μόνιμα άρχισαν να εγκαθίστανται οι Βλάχοι στο Βελεστίνο μετά την απελευθέρωση του 1881, όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο Σπυρίδων Λάμπρος<sup>3</sup> κατά την επίσκεψή του στο Βελεστίνο το 1884, και πως τότε άρχισε να δημιουργείται η συνοικία «Βλάχικα» στην περιοχή του Αγίου Χαραλάμπους, που είναι υπέρθεν του Κεφαλόβρυσου (Υπέρεια Κρήνη).

Ένα άλλο τάχα επιχείρημα, που προβάλλεται, για την βλάχικη καταγωγή του Ρήγα είναι και το εξής αμίμητο για τον ετεροχρονισμό του, πως αφού το «Σπίτι του Ρήγα» είναι στον Βλαχομαχαλά, άρα ο Ρήγας ήταν Βλάχος,

- 
2. Λεάνδρος Βρανούσης, *Ρήγας Βελεστινλής*, έκδοση Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1998, σελ.15-16. (και στην ιστοσελίδα μου όλο το κείμενο της συνοπτικής αυτής μελέτης, που δημοσιεύθηκε και στο *Βιογραφικό Λεξικό*, [www.karaberopoulos.gr/karabereopoulos/pdf/vrannousis.pdf](http://www.karaberopoulos.gr/karabereopoulos/pdf/vrannousis.pdf))
  3. Σπ. Λάμπρος, «Η πατρίς του Ρήγα», *Νέος Ελληνομνημων*, τόμ. 15, 1921, σελ. 63 και στο Δημ. Καραμπερόπουλος, *Όνομα και καταγωγή του Ρήγα Βελεστινλή*, έκδοση της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Β' έκδοση, Αθήνα 2000, σελ. 79-81.

παραβλέποντας πως ο Βλαχομαχαλάς άρχισε να δημιουργείται μετά το 1881 και το σημαντικότερο το «Σπίτι του Ρήγα» είναι εκτός του οικιστικού χώρου του Βελεστίνου, είναι στα χωράφια, όπως φαίνεται και στην φωτογραφία, που επισυνάπτεται από το βιβλίο μου *Όνομα και καταγωγή του Ρήγα Βελεστινή*. Ήταν στην Χριστιανική συνοικία, που εκτείνονταν από το Κεφαλόβρυσο μέχρι τις υπώρειες της Μαλούκας. Αντιλαμβάνεσαι, αγαπητέ Γιώργο, την συλλογιστική, το πρωθύστερο του πράγματος; Αν και συ την ενστερνίζεσαι αυτήν την συλλογιστική, λυπάμαι πάρα πολύ, διότι εσύ είσαι με διατριβή έγκυρη και γνωρίζεις περί τεκμηρίων.

Θα σου παραθέσω και άλλο ένα τεκμήριο, που δείχνει πως οι Βλάχοι ποιμένες της εποχής του Ρήγα νοίκιαζαν κατά τον Χειμώνα τα σπίτια των Τούρκων του Βελεστίνου, οι οποίοι διέμεναν στην περιοχή από το Κεφαλόβρυσο και ανατολικά και όχι στο Βαρούσι, την ελληνική συνοικία, που εκτείνονταν στο δυτικό τμήμα μέχρι τις υπώρειες της Μαλούκας. Συγκεκριμένα, ο Ληκ, ο οποίος επισκέφθηκε το Βελεστίνο στις 27 Δεκεμβρίου 1809, σημειώνει χαρακτηριστικά, «*Στην πόλη-το Βελεστίνο-υπάρχουν γύρω στις 250 τουρκικές οικογένειες, αλλά τα τουρκικά σπίτια είναι πολύ περισσότερα. Τα υπόλοιπα, καθώς είναι διαθέσιμα με ενοίκιο, κατέχονται από Έλληνες των Αγράφων, ή από Βλάχους του όρους Πίνδος*»<sup>4</sup>. Δεν ήταν μόνιμοι κάτοικοι του Βελεστίνου οι Βλάχοι ποιμένες και διέμεναν στα νοικιασμένα σπίτια των Τούρκων. Μετά την απελευθέρωση του 1881 άρχισαν να εγκαθίστανται μόνιμα, όπως αναφέρθηκε παραπάνω.

Θα πρέπει να σου επισημάνω πως χρειάζεται προσοχή αν αναφέρεις τους διάφορους συγγραφείς, πως όλοι αυτοί μνημονεύουν την βλάχικη καταγωγή του Ρήγα, και τούτο διότι κάνουν αναφορά, χωρίς να προσκομίσουν ιστορικά τεκμήρια. Κανείς τους δεν έχει ασχοληθεί με τα έργα του Ρήγα και δεν έχει γράψει σχετικές μελέτες. Απλά και μόνο αυθαίρετα αναφέρουν, όπως έπραξες και συ, πως ο Ρήγα ήταν Βλάχος. Μπορείς να δεις περί αυτού το σχετικό κεφάλαιο «Συγγραφείς που ατεκμηρίωτα υποστηρίζουν τη βλάχικη καταγωγή του Ρήγα Βελεστινή» στη σχετική μελέτη μου, την οποία συνημμένως επισυνάπτω προς ενημέρωσή σου<sup>5</sup>.

4. W.M. Leake, *Travels in Northern Greece*, τόμ. 4, Άμστερνταμ, 1967, σελ. 435-44. Ελληνική απόδοση από το βιβλίο της Νίτσας Κολιού, *Τα Βελεστινώτικα. Χρονικά του Δήμου Φερών*, Β' έκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2001, σελ. 15.

5. Δημ. Καραμπερόπουλος, *Όνομα και καταγωγή του Ρήγα Βελεστινή*, ..., ό.π., σελ. 97-118.

Τελειώνοντας, θα σου συνιστούσα, αν θέλεις να έχεις αντικειμενική άποψη για την καταγωγή του Ρήγα, ας μελετήσεις τα έργα του, για να δεις τι ο ίδιος ο Ρήγας γράφει για την ταυτότητά του, κοιτάξε και τις σχετικές μελέτες μου, με οδηγό πάντοτε την θαυμάσια προτροπή του «Όποιος ελεύθερα συλλογάζεται, συλλογάζεται καλά».

Με Ρηγικούς χαιρετισμούς

Δρ. Δημήτριος Καραμπερόπουλος,  
Ιστορικός της Ιατρικής, Πρόεδρος  
Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης  
Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα



## «Τίς ὁ πρῶτος ἐπονομάσας Φεραῖον τὸν Βελεστινλῆν»

(*Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 75, 2019, σελ. 141-144)

Το ερώτημα «Τίς ὁ πρῶτος ἐπονομάσας Φεραῖον τὸν Βελεστινλῆν» διατύπωσε ο καθηγητής Σπυρίδων Λάμπρος στο βιβλίο του, *Ἀποκαλύψεις περὶ τοῦ μαρτυρίου τοῦ Ρήγα*, 1892. Το βιβλίο αυτό το εξέδωσε ἕνα χρόνο μετὰ την ἐκδοση των εγγράφων, που μετέφρασε και για πρώτη φορά ἦρθαν στο φως ἀπὸ τα Ἀρχεῖα της Βιέννης, ἀπὸ τον Γάλλο ἐλληνιστὴ Αἰμίλιο Λεγρὰν και ἐκδόθηκαν το 1891 ἀπὸ την Ἱστορική και Ἐθνολογική Ἐταιρεία της Ἑλλάδος. Μάλιστα, ο Λεγρὰν περαίνει τον πρόλογό του, με την ευχή να δει «... καταργουμένην τὴν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Ρήγα προσάρτησιν τοῦ ἐθνικοῦ *Φεραῖος*. Αὐτὸς ἐκεῖνος οὐδέποτε προσέλαβεν ἐκεῖνο τὸ ὄνομα. Ἡ δὲ συναίσθησις τῆς ἱστορικῆς ἀκριβείας, ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ εὐλάβεια ἀπαιτοῦσι νὰ διατηρήσωμεν τοῦ μάρτυρος τούτου τὸ ὄνομα ἐκεῖνο ὅπερ φέρων ὑπέστη τὸν θάνατον ὑπὲρ πίστεως, πατρίδος, νόμων καὶ ἐλευθερίας»<sup>1</sup>.

Με τα ἐγγραφα του Λεγρὰν-Λάμπρου ἀρχίζει ουσιαστικά ἡ ἱστορικότητα του Ρήγα στην ἐλληνική ἱστοριογραφία. Και συμπληρώθηκαν στη συνέχεια με τα ἐγγραφα, που ἔφεραν στο φως μετὰ τρεῖς περίπου δεκαετίες, το 1930, ο Κωνσταντῖνος Ἀμαντὸς και ο Ντούσαν Πάντελιτς. Και οἱ τρεῖς αὐτὲς ἀξιόλογες και σημαντικὲς ἀρχαιακὲς πηγὲς για τον Ρήγα Βελεστινλή, ἐπειδὴ ἦταν δυσεῦρετες, ἐπανεκδόθηκαν με την προσθήκη εὐρετηρίων και την ἐπιμέλεια του γράφοντος ἀπὸ την Ἐπιστημονική Ἐταιρεία Μελέτης Φερῶν-Βελεστίνου-Ρήγα<sup>2</sup>.

---

1. Αἰμιλίου Λεγρὰν, *Ἀνέκδοτα ἔγγραφα περὶ Ρήγα Βελεστινλή και τῶν σὺν αὐτῷ μαρτυρησάντων ἐκ τῶν ἐν Βιέννῃ ἀρχείων ἐξαχθέντα μετὰ μεταφράσεως ἑλληνικῆς* ὑπὸ Σπυρίδωνος Π. Λάμπρου, Ἀθήνα 1891, σελ. ζ'. Φωτομηχανική ἐπανεκδοση ἀπὸ την Ἐπιστημονική Ἐταιρεία Μελέτης Φερῶν-Βελεστίνου-Ρήγα, με την προσθήκη εὐρετηρίου, ἐπιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου, Ἀθήνα 1996, (β' ἐκδοση 2000).

2. Κωνσταντῖνου Ἀμάντου, *Ἀνέκδοτα ἔγγραφα περὶ Ρήγα Βελεστινλή*, Ἀθήνα 1930, φωτομηχανική ἐπανεκδοση με την προσθήκη εὐρετηρίου, ἐπιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου, Ἐπιστημονικῆς

Ο Σπυρίδων Λάμπρος επισημαίνει ότι στην εποχή, που έγραφε το βιβλίο, δεν αποκαλούσαν τον Ρήγα παρά μόνο «Φεραϊόν». Και συμπληρώνει διερωτώμενος ότι είναι «Άγνωστον δὲ πῶς εἰσεπήδησεν ἤδη ἐν τοῖς χρόνοις τῶν ἡμετέρων πάππων παρὰ τὸ ὄνομα τοῦ Ρήγα τὸ ἀρχαῖον ὄνομα τῆς πατρίδος του». Αυτός ήταν ο λόγος που στην πρώτη υποσημείωση παρατηρεί πως «Δὲν ἠδυνήθην νὰ ἐξακριβώσω τίς ὁ πρῶτος ἐπονομάσας Φεραῖον τὸν Βελεστινλῆν»<sup>3</sup>. Πράγματι, σχεδόν ὅλοι οι προγενέστεροι συγγραφείς αποκαλούσαν τον Ρήγα «Φεραϊόν» και ουχί «Βελεστινλῆν». Γι' αυτό και ο Σπυρίδων Λάμπρος έγραφε ότι δεν κατόρθωσε να εξακριβώσει ποιος πρώτος τον ονόμασε «Φεραϊόν».

Μια πρώτη απάντηση στο ερώτημα του καθηγητού Σπυρίδωνος Λάμπρου ήταν εκείνη του Κωνσταντίνου Αμάντου το 1930. Υποστήριξε πως ο Γεώργιος Βεντότης ήταν εκείνος που ονόμασε τον Ρήγα «Φεραϊόν», τονίζοντας ότι το ανώνυμο επίγραμμα «Εἰς τὸν Φεραῖον Ρήγαν» στον *Νέο Ανάχαρσιν* του 1797 είναι του Γεωργίου Βεντότη, «Ὁ Βεντότης λοιπὸν πρῶτος μετεχειρίσθη τὸ ἐθνικὸν ὄνομα Φεραῖος, ἐνῶ ὁ ἴδιος ὁ Ρήγας εἰς τὰ βιβλία του καὶ εἰς τοὺς χάρτας του ὀνομάζει ἐαυτὸν “Ρήγαν Βελεστινλῆν Θετταλόν”»<sup>4</sup>. Στήριξε την άποψη του αυτή, όπως γράφει, στο γεγονός ότι στο *Φυσικῆς ἀπάνθισμα*, Βιέννη 1790, υπάρχει επίγραμμα του Γεωργίου Βεντότη στον Ρήγα. Τον ισχυρισμό του αυτόν τον επαναλαμβάνει και σε μεταγενέστερα σχετικά δημοσιεύματά του για τον Ρήγα, «ὁ Βεντότης ἐπωνόμασε τὸν Ρήγαν “Φεραῖον”, ἴσως ἐνθυμούμενος τὸν Ἀλέξανδρον Φεραῖον»<sup>5</sup>, και «τὸ ὄνομα Φεραῖος τὸ μεταχειρίσθηκε πρῶτος ὁ Γεώργιος Βεντότης τὸ 1797, ὅπως ἔδειξα εἰς τὰ *Ἀνέκδοτα ἔγγραφα* (σ. κ'), ἔπειτα δὲ καὶ ἄλλου»<sup>6</sup>. Επίσης, σαν βέβαιο επαναλαμβάνεται και από άλλους συγγραφείς. Παρατηρούσε σχετικά ο Ν. Βέης<sup>7</sup>, «Ὁ δὲ Γεώργιος Βεντότης ἔγραψε καὶ δίστιχον ἐπίγραμμα εἰς τὸν Δ' τόμον τῆς πρώτης

---

Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1997. Ντούσαν Πάνελιτς, *Η εκτέλεση του Ρήγα*, μετάφραση από τα Σερβοκροατικά, Πασχαλίνα Σπυρούδη, εισαγωγικό σημείωμα, Ιωάννη Παπαδριανού, επιμέλεια-ευρετήριο Δημ. Καραμπερόπουλου, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2000.

3. Σπυρίδωνος Π. Λάμπρου, *Αποκαλύψεις περί τοῦ μαρτυρίου τοῦ Ρήγα*, Αθήνα, Εκ του τυπογραφείου της Εστίας, 1892, σελ. 11 και 97.
4. Κωνσταντίνου Αμάντου, *Ἀνέκδοτα ἔγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλῆ*, ὁ.π. σελ. κ'.
5. Κωνστ. Αμάντου, «Ρήγας Βελεστινλῆς», περιοδικό *Ελληνικά*, τόμ. 5, 1932, σελ. 51.
6. Κωνστ. Αμάντου, «Ρήγας Φεραῖος», *Νέα Ἐστία*, τόμ. 43, 1948 σελ. 396, [=Ἄρθρα και λόγοι, Αθήνα 1953, σελ. 16-17].
7. Ν. Βέης, «Ἀποσπάσματα ἐκ τῆς βιενναίας “Ἐφημερίδος” περί Ρήγα Βελεστινλῆ-Φεραίου καὶ τῶν συνεργατῶν αὐτοῦ», *Νέα Ἐστία*, τόμ. 30, 1941, σελ. 793<sup>α</sup>.



έλληνικής μεταφράσεως τοῦ Νέου Ἀναχάρσιδος». Ομοίως, ο Π. Ενεπεκίδης σημειώνει, «Τὸ γνωστότερο “Φεραῖος” εἶναι ὅπως ἐξακριβώσε ὁ καθηγητὴς Ἄμαντος ἓνα λόγιο δῶρο τοῦ Ζακυνθινοῦ συνεργάτη του Γεωργίου Βεντότη»<sup>8</sup>. Επίσης, ο Ενεπεκίδης μετὰ δεκαετία επαναλαμβάνει τα ἴδια, «Ὁ ἀείμνηστος ἀκαδημαϊκὸς Κ. Ἄμαντος διεπίστωσε πρῶτος ὅτι τὸ ἐπίθετον “Φεραῖος” ἐδόθη εἰς τὸν Ρήγαν διὰ πρώτην φοράν ἀπὸ τὸν Βεντότην, ὁ ὁποῖος ἀφιέρωσεν εἰς τὸν Θεσσαλὸν πρωτομάρτυρα ὠραῖα ἀρχαῖα ἐπιγράμματα»<sup>9</sup>.

Επισημαίνουμε, ωστόσο, πως ἀν το ἐπίγραμμα ἦταν του Βεντότη, φυσικὸ θα ἦταν να εἶχε ἀναγραφεῖ το ὄνομά του, ὅπως και στο *Φυσικῆς ἀπάνθισμα*, το 1790, στο ὁποῖο, τονίζουμε ὅτι ο Βεντότης τότε δεν ἀποκάλεσε τὸν Ρήγα «Φεραῖον». Επίσης, θεωρούμε ὅτι και ο Ρήγας θα ἀνέγραφε τὸ ὄνομα του Βεντότη μια και ἦταν ὁ ἐκδότης του *Νέου Ἀναχάρσιδος* και τα πρῶτα κεφάλαια ἦταν του Βεντότη. Επὶ πλέον, και τὸ πιο σημαντικὸ εἶναι πως τὸ ἐπίγραμμα «Μοῦνος ἐὼν πινάκεσιν κατένθετο πατρίδα Ρήγα/ και γε ὄσ’ ἦδε φέρει βίβλος ἀπειρεσίη», και σε ἀπόδοση ἀπὸ τὸν Λ. Βρανούση<sup>10</sup> «εἶναι ὁ μόνος ποὺ κατέστρωσε σὲ χάρτες τὴν πατρίδα του, καθὼς και ὅσα ἐμπεριέχει τοῦτο τὸ πλούσιο σε περιεχόμενο βιβλίον», ἀναφέρεται στην *Χάρτα*, που σημαίνει πως ὁ συγγραφέας του ἐπιγράμματος θα εἶχε δεῖ τὴν *Χάρτα*, που εἶχε σχεδιαστεῖ και τυπώνονταν. Ὁ Βεντότης<sup>11</sup> εἶχε ἤδη ἀποβιώσει πρὶν ἀπὸ δέκα μῆνες (5/17 Νοεμβρ. 1795), ὅταν ὁ Ρήγας εἶχε ἐρθεῖ στην Βιέννη τὸν Αὐγούστο του 1796.

Προσθέτουμε ἀκόμη πως οἱ συγγραφεῖς μετὰ τὴν ἰδρυση του ἐλληνικοῦ κράτους, οἱ ὁποῖοι ἀσχολήθηκαν με τὸν Ρήγα, δεν θα ἦταν δυνατόν, νομίζουμε, να χρησιμοποιοῦσαν τὸ «Φεραῖος» μόνον ἀπὸ τὸ γεγονὸς του ἐπιγράμματος, ἀν ἐγκυρα μελετήματα σχετικὰ με τὸν Ρήγα και δόκιμων συγγραφέων δεν ἀνέγραφαν τὸ «Φεραῖος». Ἐκτὸς τούτου, τὸ ἀναγραφόμενον «Φεραῖος», εἶναι σε ἀνώνυμο ἐπίγραμμα και ὄχι σε τίτλο βιβλίου ἢ σε σχετικὴ μελέτη, ὅπως στα

8. Ἀναγνώστηκε «τὸ βράδυ τῆς 28<sup>ης</sup> Σεπτεμβρίου 1957 στὴν αἴθουσα τοῦ “Παρνασσοῦ” στὸ πλαίσιο τῶν ἐορτῶν γιὰ τὰ 200χρονα ἀπὸ τὴν γέννησι τοῦ Ἐθνομάρτυρα», Π. Ενεπεκίδη, *Ρήγας-Υψηλάντης-Καποδίστριας*, Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἐστίας», Ἀθῆνα 1965, σελ. 68 και 85.

9. Π. Ενεπεκίδη, *Κοραῆς-Κούμας-Κάλβος*, Ἀθῆνα, Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἐστίας», 1967, σελ. 248.

10. Λεάνδρου Βρανούση, *Ἐφημερίς ἐτος ἐβδόμων 1797, Προλεγόμενα*, Κέντρον Ἐρεῦνης του Μεσαιωνικοῦ και Νέου Ἑλληνισμοῦ, Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Ἀθῆνα 1995, σελ. 848.

11. Ὁ Λ. Βρανούσης, *Ἐφημερίς, Προλεγόμενα*, ὁ.π., σελ. 816-817, σημειώνει ὅτι εἶναι ἐξακριβωμένο τὸ πότε πέθανε ὁ Γεώργιος Βεντότης παραπέμποντας στις σχετικὲς ἐργασίες: Ἀνδρόνικου Δημητρακόπουλου, *Προσθῆκαι και διορθώσεις εἰς τὴν Νεοελλ. Φιλολογίαν τοῦ Κ. Σάθα*, Λιψία 1871, σελ. 93, Π. Ενεπεκίδη, *Κοραῆς-Κούμας-Κάλβος*, Ἀθῆνα 1967, σελ. 248-252, Γ. Λαῖου, «Γεώργιος Βεντότης», *Ἐπανησιακά Φύλλα*, τ. Γ', ἀρ. 6, Νοέμβρ. 1958, σελ. 183-184.

δημοσιεύματα, που αναγράφουν το «Φεραῖος» για τον Βελεστινλή, μετά την ίδρυση του Ελληνικού κράτους και μέχρι την εποχή που ο Σπυρίδων Λάμπρος το 1892 διατύπωσε το ερώτημά του.

\*\*\*

Το 1987 ιδρύσαμε την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, που στους σκοπούς της είναι η μελέτη της ζωής και του έργου του Ρήγα Βελεστινλή, με την διοργάνωση των Διεθνών Συνεδρίων, την παράλληλη έκδοση των Πρακτικών τους, και την επανέκδοση των έργων του και σχετικών μελετών. Στο πλαίσιο αυτό, το 1997 (επανεκδοση το 2000) δημοσιεύσαμε τη μελέτη μας *Όνομα καί καταγωγή τοῦ Ρήγα Βελεστινλή*. Κατά τη σχετική έρευνα για το πραγματικό όνομα, μια και υποστηρίζονταν σαν πραγματικό όνομα του Ρήγα το «Ἀντώνιος Κυριαζῆς», τεκμηριώθηκε το ανιστόρητο του πράγματος. Μάλιστα, διαγράφηκε τελικά από το Σχολικό βιβλίο Ιστορίας της ΣΤ΄ Τάξεως Δημοτικού με απόφαση του τότε Παιδαγωγικού Ινστιτούτου μετά το αίτημά μας και την προσκόμιση της σχετικής βιβλιογραφίας<sup>12</sup>.

Κατά την συστηματική, ωστόσο, διερεύνηση όλων των δημοσιευμένων μελετών για τον Ρήγα κατά τον 19ο αιώνα, εντοπίστηκε το βιβλίο όπου για πρώτη φορά χρησιμοποιείται το «Ρήγας Φεραῖος». Είναι η εποχή, μετά την δημιουργία του Ελληνικού κράτους, ανάπτυξης της σχετικής αρχαιολατρίας. Συγκεκριμένα, ο Κωνσταντίνος Κούμας (1777-1836), λόγιος, διδάσκαλος του Γένους, το 1832 στον τελευταίο τόμο, τον δωδέκατο, του έργου του, *Ἱστορίαι τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων*<sup>13</sup> και στο κεφάλαιο οι «Ἕλληνες», ανέγραψε ως κεφαλίδα του κειμένου το «Ρήγας ὁ Φεραῖος», ενώ στο κείμενο απλά αναγράφει «Ὁ ἐκ Φερῶν (τώρα Βελεστίνου) τῆς Θετταλίας Ρήγας». Ἐχουμε την πρώτη μνεία σε βιβλίο του ονόματος «Φεραῖος» για τον Ρήγα.

Δύο χρόνια αργότερα, το 1834, ο Ιωάννης Φιλίμων στο έργο του *Δοκίμιον ἱστορικὸν περὶ τῆς Φιλικῆς Ἐταιρίας*<sup>14</sup>, επανέλαβε το «Ρήγας Φεραῖος», τονί-

12. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Όνομα και καταγωγή του Ρήγα Βελεστινλή*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2000, σελ. 58-64.

13. Κωνσταντίνου Κούμα, *Ἱστορίαι τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων*, τόμ. ΙΒ΄, Βιέννη 1832, [=Κ. Κούμα, *Οἱ Ἕλληνες. Διαφωτισμός-Επανάσταση*. Ανατύπωση με ευρετήριο, Βιβλιοπωλεῖον Διονυσίου Νότη Καραβία, Αθήνα 1998], σελ. 601.

14. Ιωάννου Φιλίμωνος, *Δοκίμιον ἱστορικὸν περὶ τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας*, Ἐν Ναυπλῖα 1836, σελ. 90-99. Ομοίως και στο μεταγενέστερο έργο του το «Ρήγας Φεραῖος» χρησιμοποιήσε ο Φιλίμων, *Δοκίμιον Ἱστορίας Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως*, Αθήνα 1959, τόμ. Β΄, σελ. 10.

ζοντας ότι ο Ρήγας χρησιμοποίησε ως επώνυμο το όνομα της γενέτειράς του «Βελεστηνός». Σχετικά σημειώνει «..δὲν μεταχειρίζετο ὁ Ρήγας τὸ ἀρχαῖον τοπικὸν ὄνομα τῆς πατρίδος του, κατὰ τὴν ὁποῖαν ἔκαμον χρῆσιν διάφοροι ἄλλων τόπων, ἀλλὰ τὸ μεταγενέστερον Βελεστηνός». Ακολούθως, μετὰ δύο χρόνια, το 1836, ο Χριστόφορος Περραιβός, ο σύντροφος του Ρήγα, δημοσίευσε το βιβλίο του με τίτλο *Ἀπομνημονεύματα πολεμικά*<sup>15</sup>, στο οποίο αναγράφει «Ρήγας Φερραῖος ὁ Θετταλός», μάλιστα με δύο «ρρ», σημειώνοντας ἐπὶ πλέον πως ο Ρήγας χρησιμοποίησε στα συγγράμματά του και τα δυο επώνυμα, «ποτὲ μὲν Ρήγας Φερραῖος, ποτὲ δὲ Ρήγας Βελεστινλῆς». Αναληθής αὐτός ο ισχυρισμός του Περραιβού. Μάλλον δεν θα εἶδε τα ἔργα του Ρήγα, ο οποίος ουδέποτε ἀνέγραψε ως επώνυμο το «Φεραῖος», ἀλλὰ πάντοτε «Ρήγας Βελεστινλῆς Θετταλός». Ομοίως, ο Περραιβός επαναλαμβάνει το «Φεραῖος», το 1860, στην βιογραφία του Ρήγα με τίτλο, *Σύντομος βιογραφία τοῦ ἀοιδήμου Ρήγα Φεραίου τοῦ Θετταλοῦ*<sup>16</sup>, ὅπου ωστόσο αναγράφει σωστά τον τίτλο του βιβλίου φυσικῆς και τον συγγραφέα του, «Φυσικῆς ἀπάνθισμα...παρὰ τοῦ Ρήγα Βελεστινλῆ Θετταλοῦ».

Λόγου του κύρους που διέθετε ο Περραιβός, ως σύντροφος του Ρήγα, και με τα δύο προαναφερθέντα δημοσιεύματά του συνέβαλε καθοριστικά στην καθιέρωση του ονόματος «Φεραῖος» ἀντὶ του πραγματικῆς «Βελεστινλῆς», ὅπως χαρακτηριστικὰ υπογραμμίζει και ο Ἀπόστολος Δασκαλάκης<sup>17</sup>. Σημειώνουμε ωστόσο, ὅτι ο ἰατρός Μιχαὴλ Περδικάρης το 1811 σε σχετικὸ χειρόγραφο λιβελλογράφημά του ἐναντίον του Ρήγα χρησιμοποίησε το «Φεραῖος»<sup>18</sup>.

\*\*\*

Συμπερασματικὰ τόνιζεται, δίνοντας ἀπάντηση στο ἐρώτημα του Σπυρίδωνος Λάμπρου, που διατυπώθηκε το 1892, πως η πρώτη ἀναφορά του ονόματος

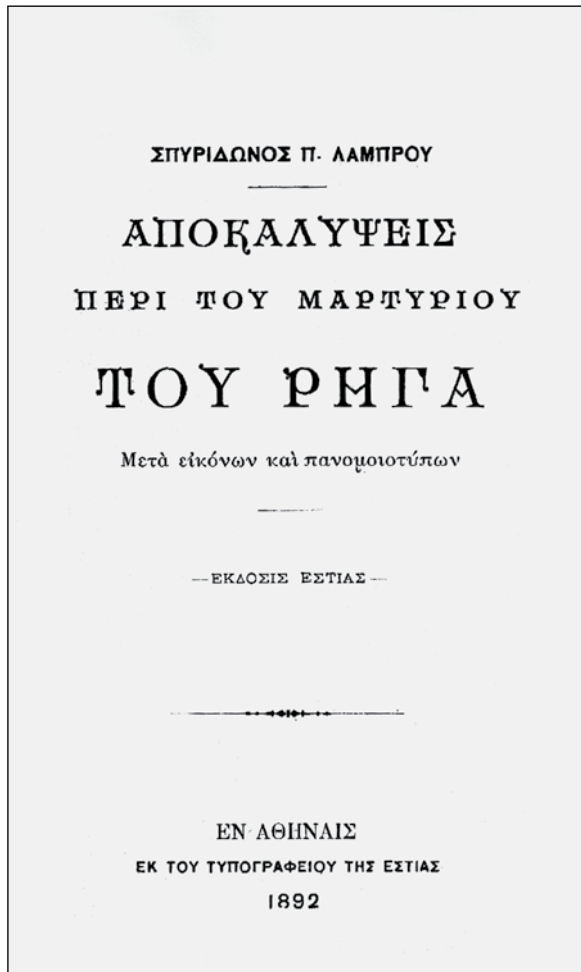
15. Χριστόφορου Περραιβοῦ, *Ἀπομνημονεύματα πολεμικά*, Ἐν Ἀθήναις 1836, σελ. η´

16. Χριστόφορου Περραιβοῦ, *Σύντομος βιογραφία τοῦ ἀοιδήμου Ρήγα Φεραίου τοῦ Θετταλοῦ*, Ἐν Ἀθήναις 1860, [=επανατύπωση Βιβλιοπωλείον Νότη Καραβία, Αθήνα 1998], υποσημείωση σελ. 23-24.

17. Ἀπόστολου Δασκαλάκη, «Περὶ τὸ πραγματικὸν ὄνομα τοῦ Ρήγα Βελεστινλῆ», στον τόμο *Τεσσαρακονταετηρῆς Θεοφίλου Βορέα*, Αθήνα 1940, σελ. 129.

18. Λεάνδρου Βρανούση, *Μιχαὴλ Περδικάρη, Ρήγας ἢ κατὰ ψευδοφιλελλήνων*, στον τόμο *Οἱ Πρόδρομοι*, Βασικὴ Βιβλιοθήκη, αρ. 11, Αθήνα 1956, σελ. 189-200. Ἐπίσης, Λεάνδρου Βρανούση, *Ρήγας ἢ κατὰ ψευδοφιλελλήνων, ἀνέκδοτον ἔργον τοῦ Μιχαὴλ Περδικάρη (1811)*, Κέντρον Ἐρεῦνης του Μεσαιωνικοῦ και Νέου Ἑλληνισμοῦ, Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Αθήνα 1997, σελ. 67 και 192.

«Ρήγας Φεραῖος» ήταν εκείνη του Κων. Κούμα το 1832 και στη συνέχεια του Ιωάννη Φιλήμονος το 1834 και του Χριστόφορου Περραιβού το 1836. Έκτοτε, η διάδοση των ιστορικών βιβλίων ιδιαίτερα του Φιλήμονος και του Περραιβού, συνέβαλε στην καθιέρωση του ονόματος του Ρήγα «Φεραῖος», αντί του «Βελεστινλῆς», που ο ίδιος χρησιμοποίησε.



Ο τίτλος του βιβλίου του Σπυρίδωνος Λάμπρου, *Αποκαλύψεις περί του μαρτυρίου του Ρήγα*, 1892.

ΙΑ΄

*ΓΙΑ ΤΗΝ ΥΠΟΤΙΘΕΜΕΝΗ ΕΚΔΟΣΗ  
ΤΟΥ «ΑΓΑΘΑΓΓΕΛΟΥ»  
ΑΠΟ ΤΟΝ ΡΗΓΑ*



## Ήταν τελικά ο Ρήγας εκδότης του «Αγαθάγγελου»<sup>1</sup>;

(Το κείμενο στάλθηκε το 2009 για τον Τιμητικό τόμο και παράλληλα εκδόθηκε ανεξάρτητα από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα. Περιλαμβάνεται στο *Ιστορίας μέριμνα. Τιμητικός τόμος στον Καθηγητή Γεώργιο Ν. Λεοντσίνη*, εκδόσεις Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήνα 2011, τόμ. Α΄, σελ. 533-544)

Με τίτλο «Αγαθάγγελος»<sup>2</sup> ή «Οπτασία του μακαρίου ιερομονάχου Αγαθαγγέλου» κυκλοφόρησε μετά το 1750 σε χειρόγραφη μορφή από τον αρχιμανδρίτη Θεόκλητο Πολυειδή ένα κείμενο, που «συνέχιζε την παλιά χρησμολογική παράδοση και την πλούσια φιλολογία του είδους αυτού, συνδυάζοντας το ύφος

1. Αφορμή για τη συγγραφή του άρθρου ήταν η πρόταση του Γιώργου Καραμπελιά, ο οποίος σε σχετική παρατήρηση για την αναγραφή στο άρθρο του «Η κατασυκοφάντηση της επανάστασης του '21. (Μια σκανδαλώδης έκδοση της Βουλής των Ελλήνων)», *Manifesto*, τεύχ. 17, Άνοιξη 2009, σ. 59, πως ο Ρήγας είχε εκδώσει «και τους “Χρησμούς του Αγαθάγγελου”», να γραφεί ένα άρθρο για να ξεκαθαριστεί και αυτό το θέμα για τον Ρήγα, όπως γράφτηκε για το όνομα και την καταγωγή του Ρήγα, τα πρότυπα του *Φυσικής απάνθισμα* και της *Χάρτας της Ελλάδος*, τα *Ολύμπια* μετάφραση του Ρήγα, η άδικη κρίση του Ιω. Φυλήμονα κ.ά.
2. Για τον Θεόκλητο Πολυειδή, τον «Αγαθάγγελο» και γενικότερα το ρόλο του στα χρόνια της σκλαβιάς βλ. Νικολάου Γ. Πολίτου, «Αγαθάγγελος», *Εστία* 27, Ιαν.-Ιούν. 1889, σσ. 38-40. Νικολάου Γ. Πολίτου, «Δημόδεις δοξασίου περί αποκαταστάσεως του ελληνικού έθνους», *Λαογραφικά Σύμμεικτα*, τόμ. Α΄, 1920, σσ. 14-27, και για τον “Αγαθάγγελο”, σσ. 24-26. Ευλογίου Κουρίλα Λαυριώτου, «Θεόκλητος ο Πολυειδής και το λεύκωμα αυτού εν Γερμανία (εξ ανεκδότου κώδικος). Ο φιλελληνισμός των Γερμανών», *Θρακικά*, τόμ. 5, 1934, σσ. 69-162 και για τον “Αγαθάγγελο” στις σσ. 125-162. Κ. Γεωργιάδης, «Αγαθάγγελος», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμ. 1, Αθήνα (χ.χ.), σσ. 111-113. Δ. Λουκάτου, «Αγαθάγγελος», *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμ. 1, Αθήνα 1962, σσ. 86-88. Αλ. Πολίτη, «Η προσγραφόμενη στον Ρήγα πρώτη έκδοση του Αγαθάγγελου», *Ο Ερανιστής*, τόμ. 7, τεύχ. 42, Δεκέμβριος 1969, σσ. 173-192. Δαμιανού Δοΐκου, «Ο Αγαθάγγελος ως προφητικόν αποκαλυπτικόν έργο και το μήνυμά του», *Μνήμη 1821, Αφιέρωμα εις την Εθνικήν Παλιγγενεσίαν επί τη 150<sup>η</sup> επετεΐω, Επιστημονική Επετηρίς Θεολογικής Σχολής Α.Π.Θ.*, Παράρτημα αρ. 9 του ΙΣΤ΄ τόμου, Θεσσαλονίκη 1977, σσ. 95-126.

και τη γλώσσα των βιβλικών προφητικών κειμένων με τη γοητεία των λαϊκών θρύλων και των χρησμών για την ανάκτηση του Γένους», κατά την παρατήρηση του ιστορικού του Ρήγα, Λέανδρου Βρανούση<sup>3</sup>. Όπως ο ίδιος συγγραφέας σημείωνε ο «Αγαθάγγελος» «“Προέλεγε” με ακρίβεια όσα είχαν ήδη συμβή ως την εποχή του και προδιέγραφε τα μέλλοντα, “την συντέλειαν της βασιλείας των Οσμάνων”, καλλιερμώντας την πίστη στο “ζανθό γένος” των Ρώσων. Κυκλοφορούσε ευρύτατα, έντυπο και χειρόγραφο, και διαβαζόταν με κατάνυξη “ως κώδιξ τις θείος, αναγγέλλων βεβαίαν την από τους Τούρκους σωτηρίαν της Ελλάδος”».

Ο «Αγαθάγγελος» κυκλοφόρησε σε πολλά χειρόγραφα<sup>4</sup>, που απόκεινται σε διάφορες Βιβλιοθήκες, ενώ πρώτη έντυπη μορφή θεωρείται ότι είναι εκείνη της Βιέννης. Έκτοτε ακολούθησαν και άλλες έντυπες εκδόσεις, το 1824 στο Μεσολόγγι και στη συνέχεια το 1837 και 1838.

### Πώς προέκυψε το ζήτημα ότι ο Ρήγας εξέδωσε τους «χρησμούς του Αγαθάγγελου»

Το 1838 εκδόθηκε στην Ερμούπολη της Σύρου από το τυπογραφείο του Γεωργίου Μελισταγούς<sup>5</sup>, «*Η αποκάλυψις και προφητεία του μακαρίου Ιερωνύμου Αγαθαγγέλου, ιερομονάχου της μοναδικής πολιτείας του Μεγάλου Βασιλείου, γενομένη εν Μεσσήνη της Σικελίας κατά το ασοθ' έτος το σωτήριον*». Η προφητεία αυτή περιέχεται στο βιβλίο ενός “Ζηλοπροφήτη” με τίτλο «*Ευσεβούς τινός συντάκτου, κατά χάριν μεν του Ιησού, του Δόντος τοις δυσί μάρτυσιν αυτού*»

3. Α. Βρανούσης, *Ρήγας*, Βασική Βιβλιοθήκη αρ. 10, Αθήνα 1954, σσ. 80-81.

4. Για τα χειρόγραφα και τις έντυπες εκδόσεις βλ. Ευλογίου Κουρίλα Λαυριώτου, «Θεόκλητος ο Πολυειδής...», *ό.π.* σσ. 141-151, ο οποίος, σημειώνουμε, ότι ακολουθεί τη γνώμη του Ζηλοπροφήτη για την πρώτη έντυπη τάχα έκδοση του «Αγαθάγγελου» από τον Ρήγα. Δαμιανού Δόικου, «Ο Αγαθάγγελος...», *ό.π.*, σσ. 96-98.

5. Περί του τυπογράφου Γεωργίου Μελισταγούς βλ. Ανδρέου Κ. Χούμη, *Περί τυπογραφίας εν Σύρω*, εν Σύρω εκ του τυπογραφείου Ρ. Πρίντζη, 1901, σ. 7, «...αφίχθεις εις Σύρον εκ Ναυπλίου, όπου ειργάζετο μετά του Τόμπρα και Ιωαννίδου, ο Γεώργιος Μελισταγής συνέστησε μετά του Κ. Δημίδου τυπογραφείον επί της οδού Εμπορικής Λέσχης, όπου νυν το κατάστημα Ζερβουδάκη, κατά τον εις χείρας ημών έντυπον αυτών προκήρυξιν της 11 Νοεμβρίου 1833. Τούτο διετηρήθη εις Σύρον και μετά την εις Αθήνας τω 1835 μετάβασιν του Δημίδου και μέχρι του 1871 ότε θανόντος του Μελισταγούς μετεκομίσθη υπό των κληρονόμων του εις Αθήνας». (Ευχαριστίες εκφράζονται στον κ. Ευάγγελο Ρούσσο και τον κ. Δημ. Βαρβαλίτη για την υπόδειξη της σχετικής βιβλιογραφίας).



το Πνεύμα της Προφητείας κατ' Αποστολικόν δε του Παύλου Ζήλον, τόνδε τον τρόπον ελαχίστου Ζηλοπροφήτου, Σύνταγμα Πνευματικόν, διχῆ διηρημένον εις θεωρητικόν και πρακτικόν», (σς. κζ' + 112)<sup>6</sup>.

Ο συγγραφέας του βιβλίου αυτού, ο Ζηλοπροφήτης<sup>7</sup>, που είναι άγνωστος από όσο μέχρι σήμερα γνωρίζουμε, στο εισαγωγικό του κείμενο με τα «Προλεγόμενα» υποστηρίζει ότι ο Ρήγας τύπωσε στη Βιέννη την αποκάλυψη και προφητεία του «Αγαθάγγελου». Συγκεκριμένα στη σελίδα ιβ' σημειώνει: «*Τύποις ουν εκδοθείσα ελλιπώς η αναχείρας αποκάλυψις, και προφητεία του μακαρίου Ιερωνύμου Αγαθαγγέλου, και ακρωτηριασθείσα πολλαχού υπό Ρήγα του Θετταλού, πλέον δ' ή άλλοθι, εν κεφαλαίοις πέμπτω, εβδόμω και ογδόω. Ων τα δύο έβδομον τε και όγδοον εις έν συνήψεν έβδομον... υπό τινος ευσεβούς ελαχίστου Ζηλοπροφήτου*».

Επίσης, ο Ζηλοπροφήτης στις σελίδες κα'-κγ' των «Προλεγομένων» του με τίτλο «*Περί της πρώτης εκδόσεως και της έπειτα μεταφράσεως της προφητείας*», γράφει τα κατωτέρω, προσθέτοντας και τρεις επί πλέον υποσημειώσεις για την υποτιθέμενη έκδοση του «Αγαθάγγελου» στη Βιέννη από τον Ρήγα Βελεστινλή, οι οποίες και παρατίθενται:

*«Προφητεία του Μακαρίου Ιερωνύμου Αγαθαγγέλου, ιερομονάχου της μοναδικής πολιτείας του Μεγάλου Βασιλείου, γενομένη εν Μεσσήνη της Σικελίας, εν τω της Απολυτρώσεως ημών ασθ' έτει, καθώς αυτό εκ Θεού απεκαλύφθη. Ητις μετά ταύτα εν Μεδιολάνοις εν έτει αφνέ, ιταλιστί (α) εις φως εξεδόθη παρά του αιδεσιμωτάτου πατρός και ιερομονάχου της του Αγίου Βενεδίκτου τάξεως, Ιακώβου του Παλαιώτου, ερμηνευθείσα νυν εκ της ιταλικής διακέκτου (β) εις την πεζήν ημών φράσιν (γ), παρά του πανοσιωτάτου ταπεινού αρχιμανδρίτου, ήτοι χοροεπισκόπου Πολιανής και Βαρδάρων, και*

6. Βλ. Δ. Γκίνη-Β. Μέξα, *Ελληνική Βιβλιογραφία 1800-1863*, τόμ. Ι, 1800-1839, Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα 1939, αρ. 2968.

7. Ενδιαφέρον έχει να τονίσουμε ότι ο Ευλόγιος Κουρίλας παρατηρεί για τον Ζηλοπροφήτη πως «*πελαγοδρομεί δε εις το αχανές των μεταφορών και αλληγοριών, και δια παρερμηνειών και διαστρεβλώσεων της πραγματικής εννοίας προσπαθεί να εξαγάγει τα δοκούντα αυτό και όλως αυθαίρετα συμπεράσματα*». Και οι πολλές παραπομπές σε αιογραφικά κείμενα «*αποδεικνύουσι δε μόνον την σχολαστικότητα και την πλάνην του εκδότη, θεωρήσαντος τουτ' αυτό θεόπνευστον και προφητικόν το βιβλίον [του Αγαθαγγέλου]*». Βλ. Ευλογίου Κουρίλα Λαυριώτου, «*Θεόκλητος ο Πολυειδής και το Λεύκωμα αυτού εν τη Γερμανία (εξ ανεκδότη Κώδικος)*. Ο φιλελληνισμός των Γερμανών», *Θρακικά*, τόμ. 5, 1934, σς. 69-162, και εδώ στη σ. 149.

μην και της εν Λειψία των Ορθοδόξων Εκκλησίας επόπτου τε και συνηγόρου, Θεοκλήτου του και Πολυειδού, κατά το αψη έτος».

(α) «Το ιταλιστί ου κείται εν τύποις τοις του Ρήγα».

(β) «Εν τύποις τοις αυτοίς ερμηνευθείσα εκ της γαλλικής διαλέκτου εις την πεζήν ημών φράσιν».

(γ) «Ενταύθα λήγει η έκδοσις του Ρήγα, ός τα εξής αφείλε τα εν χειρογράφοις. Εαυτήν ούτως αξιόπιστον συνιστώσα, τον δε μεταφραστήν Θεόκλητον αρνουμένη, και ως μη ες δέυρο διαβιούοντα εξουδενούσα, και τα εξ εκείνου άχρι των καθ' ημάς ημερών σωζόμενα χειρόγραφα, και αντίγραφα ακυρούσα, και εις το παντελές καιπερ όντα, και μετά χείρας φερόμενα, και ημίν αναγινωσκόμενα, ασυνειδήτως καταργούσα. Η γαρ παρά του Ρήγα έκδοσις της προφητείας, περί της πρώτης εκδόσεως αυτής, ή μάλλον ειπείν αληθέστερον, περί εαυτής ταύθ' ούτως εν αρχή [στον τίτλο του βιβλιαρίου] λέγει:

Νυν πρώτον θεία νεύσει τύποις εκδοθείσα εν Αγαθουπόλει έτει σωτηριώδη ατοθ'.

Ούτως ο ανήρ λαμπρώς ψεύδεται και την εαυτού έκδοσιν παλαιότεραν της του Ιακώβου του Παλαιώτου μάτην υποδείξει επιχειρεί. Την εν τέλει του οκτωκαιδεκάτου από Χριστού αιώνος, ήκιστά γ' εν έτει ατοθ' γενομένην εν Βιέννη της Αουστρίας, ουδαμώς εν Αγαθουπόλει, της εν έτει αφνε' πρώτης εκδόσεως.

Εν γαρ εκείνω τω έτει η προφητεία εν Μεδιολάνοις ιταλιστί εις φως εξεδόθη παρ' Ιακώβου. Κατά δε το αψη' έτος ηρμηνεύθη παρά Θεοκλήτου εκ της ιταλικής διαλέκτου, ούκουν εκ της γαλλικής διαλέκτου, ή φησίν ο Ρήγας, εις την πεζήν ημών φράσιν».

Συμπέρασμα πρώτο: Παρατηρούμε ότι ο Ζηλοπροφήτης αναφέρει στις υποσημειώσεις του τέσσερις φορές το όνομα του Ρήγα, στοιχείο που δείχνει πως στο αντίτυπο που θα είχε μπροστά του με την έκδοση του «Αγαθάγγελου» της Βιέννης θα αναγράφεται το όνομα του Ρήγα ή θα περιείχε κάποια άλλα δηλωτικά στοιχεία, για να το μνημονεύει με τόση βεβαιότητα. Μελετήσαμε όμως το αντίτυπο του «Αγαθάγγελου»<sup>8</sup> της Βιέννης και διαπιστώσαμε ότι

8. Ευχαριστίες εκφράζονται στη Διεύθυνση της Βιβλιοθήκης της Λαογραφίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης για την ευγενική παραχώρηση φωτοαντιγράφου του βιβλίου (αφ. Σπ. Α. 837) ώστε να υπάρξει δυνατότητα διεξοδικής μελέτης.

είναι ανώνυμο, δεν αναγράφεται πουθενά το όνομα του Ρήγα, αλλά και ούτε υπάρχουν άλλα στοιχεία, τα οποία θα κατηύθυναν τη σκέψη προς το όνομα του Ρήγα. Διερωτώμεθα πώς ο Ζηλοπροφήτης γράφει μετά σαράντα χρόνια ότι ο Ρήγας ήταν εκδότης του «Αγαθάγγελου» στη Βιέννη, αφού η έκδοση αυτή είναι ανώνυμη και δεν γράφει κάτι σχετικό για να υποστηρίξει την «καταγγελία» του αυτή. Υποθέτουμε ότι ίσως κάποιος του είτε σχετικά, χωρίς να τεκμηριώσει την πληροφορία αυτή, ή με την αναγραφή του ονόματος του Ρήγα ο Ζηλοπροφήτης ήθελε να προσδώσει εγκυρότητα στη δική του έκδοση.

### Η προσγραφόμενη από τον Αλ. Πολίτη έκδοση του «Αγαθάγγελου» στον Ρήγα

Ο Αλ. Πολίτης<sup>9</sup> το 1969 παρουσίασε το μοναδικό σωζόμενο μέχρι τώρα αντίτυπο της έκδοσης του «Αγαθάγγελου» της Βιέννης, που απόκειται στη Βιβλιοθήκη της Λαογραφίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Ενδιαφέρον έχει να παρατηρήσουμε τη αδύναμη συλλογιστική του για την απόδοση της έκδοσης αυτής στον Ρήγα. Συγκεκριμένα ο Αλ. Πολίτης σημειώνει στη σελ. 174: *«Η μόνη μας πληροφορία πως εκδότης αυτού του βιβλιαριδίου είναι ο Ρήγας προέρχεται από έναν μεταγενέστερο εκδότη του Αγαθάγγελου, τον επονομαζόμενο Ζηλοπροφήτη. Η επικριτική διάθεση του τελευταίου απέναντι στην εκδοτική προσπάθεια του Ρήγα και το ότι η είδηση αυτή δεν ξέρουμε να διαψεύθηκε ποτέ (στα 1838 που τυπώθηκε η έκδοση θα ζούσαν ακόμη πολλοί γνώριμοι του Ρήγα), συνηγορούν για την αλήθεια της πληροφορίας. Η Εύρεση του αντιτύπου δείχνει εξάλλου την ευσυνειδησία και την ακρίβεια του Ζηλοπροφήτη, όλα όσα αναφέρει για την έκδοση του Ρήγα είναι σωστά. Θα την ονομάζουμε λοιπόν στο εξής έκδοση του Ρήγα δίχως να ερευνήσουμε περισσότερο για την αλήθεια της πληροφορίας»*, (η υπογράμμιση δική μας).

Δεν θα πρέπει να θεωρείται ισχυρό το επιχείρημα του Αλ. Πολίτη σύμφωνα με το οποίο εφ' όσον η άποψη του Ζηλοπροφήτη δεν διαψεύθηκε ποτέ, μια και θα ζούσαν «πολλοί γνώριμοι του Ρήγα», δηλαδή μετά σαράντα χρόνια, άρα θα είναι αληθινή αυτή η πληροφορία του Ζηλοπροφήτη. Επί πλέον για να καταλήξει στο συμπέρασμα αυτό θα περίμενε κανείς ότι θα διερευνούσε περισσότερο τα κείμενα του Ρήγα, τους άλλους συγγραφείς και όχι να αποδίδει

---

9. Αλ. Πολίτης, «Η προσγραφόμενη στον Ρήγα πρώτη έκδοση του Αγαθάγγελου. Το μόνο γνωστό αντίτυπο», *Ο Ερασιστής*, τόμ. 7, τεύχ. 42, Δεκέμβριος 1969, σσ. 173-192.

στον Ρήγα την έκδοση του «Αγαθάγγελου» δίχως να ερευνήσει περισσότερο για να τεκμηριώσει την αλήθεια της πληροφορίας του Ζηλοπροφήτη, όπως χαρακτηριστικά γράφει «*δίχως να ερευνήσουμε περισσότερο για την αλήθεια της πληροφορίας*». Μα σκοπός του μελετητή και ερευνητή είναι να βρίσκει την αλήθεια μιας πληροφορίας και να την τεκμηριώνει και να μην επαναπαύεται στη δήλωση του προηγούμενου συγγραφέα.

Συμπέρασμα δεύτερο: Ο Αλ. Πολίτης προσγράφει στον Ρήγα την έκδοση αυτή του «Αγαθάγγελου», δεχόμενος τη μία και μόνο μαρτυρία του Ζηλοπροφήτη, δίχως να διερευνήσει για την «*αλήθεια της πληροφορίας*», ενέργεια η οποία δυστυχώς καθιέρωσε την άποψη πως τάχα ο Ρήγας τύπωσε τον «Αγαθάγγελο» στη Βιέννη. Αν όμως, όπως όφειλε ως ερευνητής, διερευνούσε για την «*αλήθεια της πληροφορίας*» τότε θα διαπίστωνε ότι δεν ευσταθούν τα όσα ο Ζηλοπροφήτης έγραψε σαράντα χρόνια μετά το θάνατο του Ρήγα.

### Τι γράφουν οι ιστορικοί του Ρήγα για την έκδοση αυτή του Αγαθαγγέλου

Ενδιαφέρον έχει να αναζητήσουμε τους συγγραφείς<sup>10</sup>, που έχουν γράψει για τον Ρήγα, και να δούμε τι υποστηρίζουν για την αποδιδόμενη σ' αυτόν έκδοση των «*χρησμών του Αγαθάγγελου*». Να εξετάσουμε αν οι ιστορικοί διερεύνησαν την πληροφορία, πως τάχα ο Ρήγας τύπωσε το βιβλίο αυτό, ή δέχθηκαν εκ των προτέρων την άποψη του Ζηλοπροφήτη και προσπάθησαν να ερμηνεύσουν την υποτιθέμενη αυτή ενέργεια του Ρήγα.

Ο Λ. Βρανούσης<sup>11</sup> στο σημαντικό βιβλίο του για τον Ρήγα, αφού παρουσιάζει γενικά το θέμα του «Αγαθάγγελου», σημειώνει με έμφαση ότι «*λένε*» πως τύπωσε το βιβλίο του «Αθαγάγγελου», το οποίο «*εξυπηρετούσε*» τα επαναστατικά του σχέδια. Από το κείμενό του διαφαίνεται ότι ο ίδιος ο Βρανούσης δεν διερεύνησε για να διαπιστώσει την αλήθεια του ισχυρισμού πως ο Ρήγας ήταν ο εκδότης του «Αγαθάγγελου». Συγκεκριμένα γράφει: «*Το λαϊκό αυτό εθνικό ευαγγέλιο, που έβρισκε τη βαθύτερη απήχηση στα πλατιά λαϊκά στρώματα, λένε πως το τύπωσε σε μια νέα έκδοση τώρα στη Βιέννη ο Ρήγας,*

10. Πρόσφατα στο πολυσέλιδο και αναλυτικό βιβλίο του για τα έργα του Ρήγα, ο συγγραφέας Λουκάς Αξελός, *Ρήγας Βελεστινλής. Σταθμοί και όρια στην διαμόρφωση της εθνικής και κοινωνικής συνείδησης στην Ελλάδα*, εκδόσεις “Στοχαστής”, Αθήνα 2003, δεν περιλαμβάνει τον «Αγαθάγγελο» στο βιβλίο του θεωρώντας εκ προοιμίου ότι δεν είναι του Ρήγα.

11. Λ. Βρανούσης, *Ρήγας*, Βασική Βιβλιοθήκη αρ. 10, Αθήνα 1954, σσ. 80-81.

διασκευάζοντάς το όμως έτσι, ώστε οι χρησμοί και οι συμπάθειες για το “ξανθόν γένος” των Ρώσων να μεταστραφούν υπέρ των Γάλλων....Ωστόσο, μια τέτοια είδους “παραχάραξη” των χρησμών και των προρρήσεων του “Αγαθαγγέλου” εξυπηρετούσε θαυμάσια τους νέους πολιτικούς προσανατολισμούς και πολύ πιθανόν να έγινε την εποχή αυτή, είτε απ’ τον ίδιο το Ρήγα, είτε από τον κύκλο των ομοϊδεατών του».

Παρόμοια και ο Πασχάλης Κιτρομηλίδης<sup>12</sup> γράφει για την αποδιδόμενη στον Ρήγα έκδοση του «Αγαθάγγελου», χωρίς όμως να προχωρήσει σε διερεύνηση του ζητήματος. Θεωρεί εκ προοιμίου δεδομένη την έκδοση αυτή από τον Ρήγα. Μάλιστα τονίζει ότι με την έκδοση αυτή θα μετέδιδε το επαναστατικό του μήνυμα! Αναλυτικότερα σημειώνει, «*Επί πλέον φαίνεται ότι ο Ρήγας προσπάθησε να μεταδώσει το μήνυμά του εκδίδοντας, προφανώς κατά τη διάρκεια της πρώτης φάσης του εκδοτικού του προγράμματος το 1790, τις προφητείες του Αγαθάγγελου... Δημοσιεύοντας τις προφητείες τον ίδιο χρόνο που δημοσίευσε το “Φυσικής Απάνθισμα” και το “Σχολείον των ντελικάτων εραστών”, ο Ρήγας προφανώς δεν υπαναχωρούσε σε κάποιο είδος παραδοσιακής χλιαστικής ιδεολογίας*».

Ιδιαίτερα προσπαθεί να αναλύσει την υποτιθέμενη αυτή ενέργεια του Ρήγα έκδοσης του «Αγαθάγγελου», με την οποία θα μπορούσε, όπως υποστηρίζει, να απευθυνθεί στις πλατύτερες μάζες του λαού. Συγκεκριμένα γράφει ο Πασχάλης Κιτρομηλίδης, «*Η έκδοση του Αγαθαγγέλου, η οποία του προσγράφεται, θα μπορούσε να θεωρηθεί ως μαρτυρία της ρεαλιστικής εκ μέρους του στάθμισης των πρακτικών δυνατοτήτων και των πολιτικών παραμέτρων οποιασδήποτε απόπειρας για εθνική απελευθέρωση. Αποτελούσε ένδειξη της επίγνωσης που διέθετε, ότι οι πολιτικές επιδιώξεις του επαναστατικού Διαφωτισμού μπορούσαν να έχουν απήχηση και να κινητοποιήσουν μόνο τις κοινωνικά και ιδεολογικά προηγμένες ομάδες που ποσοτικά αντιπροσώπευαν μόνον ένα πολύ μικρό, αν και δυναμικό, τμήμα της κοινωνίας. Οι ομάδες αυτές μπορούσαν να δώσουν ηγέτες και να οραματιστούν στόχους, αλλά μόνες τους δεν μπορούσαν να εξασφαλίσουν την επιτυχία μιας επαναστατικής εξέγερσης. Από την επίγνωση αυτής της πραγματικότητας πήγαζε η επιθυμία του Ρήγα να απευθυνθεί στις πλατύτερες μάζες του πληθυσμού, μιλώντας τους στη δική τους συμβολική γλώσσα, έτσι*

12. Π. Κιτρομηλίδης, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός. Οι πολιτικές και κοινωνικές ιδέες, μετάφραση Στέλλα Νικολούδη, Β΄ έκδοση, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1999, σσ. 309-310.*

ώστε να μπορέσει να ανακινήσει τους πόθους που ξεπηδούσαν από τα βάθη της συλλογικής τους μνήμης και της εμπειρίας τους». Πάντως εμείς σημειώνουμε ότι την εποχή έκδοσης του «Αγαθάγγελου» στη Βιέννη, ο Ρήγας μετέφραζε το *Πνεύμα των νόμων* του Μοντεσκιέ, στοιχείο που δείχνει το ενδιαφέρον του για τα σοβαρά πολιτικοκοινωνικά θέματα και σχεδίαζε το επαναστατικό του πρόγραμμα.

Επίσης ο Κ.Θ. Δημαράς<sup>13</sup> για την έκδοση του «Αγαθάγγελου» υποστηρίζει ότι δεν έχει υποστεί «την επίδραση των ιδεών του Ρήγα», χωρίς και πάλι να έχει γίνει μια συστηματική διερεύνηση και τεκμηρίωση αν πράγματι εκδόθηκε από τον Ρήγα. Χαρακτηριστικά γράφει ότι «ίσως εκφράζει απλώς την θέλησή του να χρησιμοποιήσει πιο εντατικά, με τον τυπογραφικό πολλαπλασιασμό, τον εθνεγερτικό χαρακτήρα τον οποίο είχε πάρει το κείμενο αυτό στις ελληνικές συνειδήσεις». Παρόμοια σημειώνει και ο Δημ. Λουκάτος<sup>14</sup>, δίχως και πάλι έρευνα και τεκμηρίωση, πως «..αναφέρεται ότι ο Ρήγας Φεραίος ανετύπωσε εις Βιέννην, γύρω εις τα 1795, τον “Αγαθάγγελον”, προσαρμοζών τας προφητείας του εις την εύνοιαν του γαλλικού έθνους και του ανερχόμενου Ναπολέοντος».

Ο C.M. Woodhouse<sup>15</sup> πιο αναλυτικά κάνει αναφορά στην αποδιδόμενη στον Ρήγα έκδοση του «Αγαθάγγελου», προσπαθώντας να επεξηγήσει πως η έκδοση αυτή έγινε για εμπορικούς λόγους. Θεωρεί δεδομένη την έκδοση του «Αγαθάγγελου» από τον Ρήγα, χωρίς και πάλι να διερευνήσει αν πράγματι είναι αληθινή αυτή η πληροφορία. Συγκεκριμένα ο Woodhouse σημειώνει: «Οι λόγοι για τους οποίους ανέλαβε αυτή την έκδοση (του Αγαθαγγέλου) είναι αμφιλεγόμενοι. Θα μπορούσε να υποτεθεί ότι τον ευχαριστούσε να βλέπει στον Αγαθάγγελο έναν προφήτη όπως ο ίδιος, έστω και αν η κλίση του ήταν εσφαλμένη, αλλά οι μοναχοί και ο μυστικισμός ασκούσαν μικρή γοητεία στη θετικιστική του ιδιοσυστασία. Ο Ρήγας παρέμενε πάντα ένας πιστός Ορθόδοξος, αλλά δεν προσπάθησε, όπως έκαναν άλλοι αργότερα, να χρησιμοποιήσει την Εκκλησία ως ενεργητικό επαναστατικό παράγοντα, ούτε άλλωστε συμμεριζόταν πια την παραδοσιακή πίστη των Ελλήνων στη Ρωσία ως ελευθερώτρια. ... Οι ελπίδες του για απελευθέρωση είχαν ήδη προσδεθεί αποκλειστικά στη Γαλλία.. Έχει

13. Κ. Θ. Δημαράς, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Από τις πρώτες ρίζες ως την εποχή μας*, όγδοη έκδοση, Ίκαρος, Αθήνα 1987, σ. 173.

14. Δημ. Λουκάτος, *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαιδεία*, λήμμα «Αγαθάγγελος», τόμ. 1, 1962, σσ. 86-88,

15. C.M. Woodhouse, *Ρήγας Βελεστινλής. Ο πρωτομάρτυρας της Ελληνικής Επανάστασης*, μετάφραση Νικ. Νικολούδης, εκδόσεις Παπαδήμα, Αθήνα 1997, σσ. 68-69.

μάλιστα υποτεθεί ότι έκανε τροποποιήσεις στις “Προφητείες” ώστε να έχουν εφαρμογή και για τους Γάλλους, δεν υπάρχουν εξακριβωμένα στοιχεία για παρόμοιες αλλαγές».

Στη συνέχεια ο Woodhouse αδυνατεί να ερμηνεύσει αυτήν την έκδοση από τον Ρήγα γι’ αυτό και τονίζει ότι «Η έκδοση των “Προφητειών” παραμένει αναπόφευκτα μια μορφή ανωμαλίας στη λόγια παραγωγή του». Και καταλήγει ότι μάλλον ο Ρήγας την τύπωσε για εμπορικούς λόγους φέρνοντας ως παράδειγμα την έκδοση των χαρτών Βλαχίας και Μολδαβίας, τους οποίους χάρτες, σύμφωνα με τα έγγραφα σύλληψης και ανάκρισης, τους εξέδωσε για εμπορικούς λόγους<sup>16</sup>. Χαρακτηριστικά σημειώνει πως δεν υπάρχει άλλη εξήγηση από αυτή που δίνει: «Ίσως η πιο σωστή εξήγηση να είναι και η πιο απλή, ότι δηλαδή την εκπόνησε για καθαρά εμπορικούς λόγους, για να αποκομίσει κέρδη από ένα ενδεχόμενο μπεστ σέλλερ. Η έκδοση των χαρτών του της Μολδαβίας και της Βλαχίας λίγα χρόνια αργότερα έγινε ακριβώς για τον ίδιο λόγο. Όταν έδωσε αυτή την εξήγηση στους Αυστριακούς ανακριτές του τα 1798, εκείνοι σημείωσαν απλά ότι “δεν υπάρχει καμιά διαφορετική ένδειξη”. Ούτε όμως για την περίπτωση των “Προφητειών” υπάρχει οποιαδήποτε άλλη ένδειξη. Σε τελική ανάλυση ο Ρήγας ήταν πάντα ένας επιχειρηματίας».

Επισημαίνουμε πάντως ότι οι απαντήσεις στους ανακριτές δεν μπορούν να ληφθούν σοβαρά υπ’ όψιν και τούτο διότι τα ευρήματά μας κατά την έκδοση των χαρτών της Βλαχίας και Μολδαβίας<sup>17</sup> έχουν δείξει πως οι χάρτες, τους οποίους ο Ρήγας τύπωσε ήταν πολιτικοί χάρτες του κράτους του, τους οποίους ήθελε να χρησιμοποιήσει για τις εκλογές μετά την επανάστασή του. Υποστηρίξαμε ότι στους ανακριτές απάντησε πως ήταν για εμπορικούς λόγους, μία παραγγελία των Ηγεμόνων Βλαχίας και Μολδαβίας, μια και θέτει τις προσωπογραφίες τους σ’ αυτούς τους χάρτες, για μην αποκαλυφθεί ο πραγματικός του σκοπός. Και τούτο διότι όπως δείξαμε δεν είναι δυνατόν τα σύμβολα των Ηγεμονιών Βλαχίας και Μολδαβίας που ο Ρήγας έθεσε κάτω από τις προσωπογραφίες τους να ήταν λοξά, σα πεταμένοι οι θυρεοί αυτοί και επί πλέον να έχει θέσει οριζόντια το «ρόπαλο του Ηρακλέους» όπως έχουμε για πρώτη φορά

16. Βλ. Αιμ. Λεγράν, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή και των συν αυτό μαρτυρησάντων*, Αθήνα 1891, β’ έκδοση Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστινίου-Ρήγα, επιμέλεια-ευρετήριο Δημ. Καρμπερόπουλου, Αθήνα 2000, σ. 63.

17. Δημ. Καρμπερόπουλου, *Οι χάρτες Βλαχίας και Μολδαβίας του Ρήγα Βελεστινλή, Βιέννη 1797, Νέα στοιχεία - Ευρετήριο - Αυθεντική επανέκδοση*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστινίου-Ρήγα, Αθήνα 2005, σ. 27.

διαπιστώσει την παρουσία του ροπάλου κάτω από τη μορφή του Ηγεμόνα. Δεν ήταν δυνατόν ο Ηγεμόνας να δέχονταν τα σύμβολα της Ηγεμονίας του να ήταν έτσι λοξά τοποθετημένα. Ο Ρήγας απέκρυπτε κατ' αυτόν τον τρόπο το επαναστατικό του σχέδιο. Γι' αυτό και τονίζουμε ότι το παράδειγμα του Woodhouse δεν είναι δυνατόν να ισχύσει, για να δικαιολογήσει την εκδοτική εκτύπωση του «Αγαθάγγελου» για εμπορικούς λόγους.

Συμπέρασμα τρίτο: Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι οι συγγραφείς-ιστορικοί που αναφέρονται στο θέμα του «Αγαθάγγελου» αποδέχονται εκ των προτέρων την διατυπωθείσα άποψη ότι ο Ρήγας τύπωσε τον «Αγαθάγγελο». Όμως, όπως προκύπτει από όσα μνημονεύτηκαν, αποδεικνύεται ότι δεν έχουν κάνει τη σχετική διερεύνηση του θέματος και δεν τεκμηριώνουν την διατυπωθείσα άποψή τους. Απλώς προσπαθούν να ερμηνεύσουν την ενέργεια αυτή της αποδιδόμενης έκδοσης του «Αγαθάγγελου» στον Ρήγα. Δυστυχώς λείπουν τα τεκμήρια στα κείμενά τους.

Κριτική των συμπερασμάτων του Αλ. Πολίτη και Ζηλοπροφήτη,  
πως τάχα ο Ρήγας ήταν ο εκδότης του «Αγαθάγγελου» της Βιέννης

#### Διερεύνηση του αντιτύπου του «Αγαθάγγελου» της Βιέννης

Ένα αντίτυπο του «Αγαθαγγέλου», έκδοση της Βιέννης, που προσγράφεται στον Ρήγα απόκειται στη Βιβλιοθήκη της Λαογραφίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, (αρ. Σπ. Λ. 837). Είναι καλοτυπωμένο σε μικρό σχήμα με συνολικό αριθμό σελίδων σαράντα τέσσερις και προμετωπίδα, διαιρεμένο σε δέκα κεφάλαια, εκ των οποίων λείπει το όγδοο. Από την διερεύνηση του αντιτύπου που κάναμε, μπορούμε να παραθέσουμε τις παρακάτω ισχυρές παρατηρήσεις:

Α) Διαπιστώσαμε ότι στο αντίτυπο του «Αγαθάγγελου» της Βιέννης δεν υπάρχει πρόλογος, ούτε υποσημειώσεις, ούτε κάποια προσθήκη. Ο Ρήγας όμως συνήθιζε σε όλα του τα έργα<sup>18</sup>, τόσο της πρώτης εκδοτικής παραγωγής του 1790, όσο και της δεύτερης του 1797, να γράφει προλόγους, προσφωνήσεις,

18. Τα *ΑΠΑΝΤΑ* του Ρήγα Βελεστινλή (πέντε βιβλία, τρεις χάρτες και η εικόνα του Μ. Αλεξάνδρου) έχουν για πρώτη φορά επανεκδοθεί ολοκληρωμένα, με ευρετήρια και εισαγωγικά κείμενα με επιμέλεια Δημ. Καραμπερόπουλου από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα και το 2007 κυκλοφόρησαν και σε ψηφιακό δίσκο (CD-ROM) με την ευκαιρία της επετείου των 250 χρόνων από τη γέννησή του Ρήγα Βελεστινλή (1757-2007).



υποσημειώσεις, παρατηρήσεις, να προσθέτει άλλες δικές του λέξεις ή φράσεις και να κάνει σχετικές διορθώσεις στο κείμενο ακόμη και στους ξένους συγγραφείς. Αναλυτικότερα στα δύο έργα της πρώτης περιόδου του 1790, *Σχολείον των ντελικάτων εραστών*, και *Φυσικής απάνθισμα*, έχει καταχωρίσει πρόλογο και επί πλέον έχει προσθέσει μερικές υποσημειώσεις. Μάλιστα στη σελ. 64 του *Φυσικής απάνθισμα* σημειώνει για τον Βολταίρο ότι και αυτός ο σοφός κάνει λάθος: «Αναγινώσκοντας τα συγγράμματα του περιφήμου Βολταίρ, είδον εις σαράντα μέρη αποφασιστικώς να λέγη πως εις την μεσόγειον θάλασσαν δεν είναι παλίρροιαι, και απόρησα πως έκαμε τοιούτον λάθος, ένα τόσον πνεύμα, πλην συγχωρητέος, επειδή πάντοτε επισφαλείς αι επίνοιαι και των πλέον σοφών ανθρώπων».

Επίσης στο *Νέο Ανάχαρσι* έχει πολλές υποσημειώσεις και επί πλέον διορθώνει τον Γάλλο συγγραφέα Barthélemy για τη λαθεμένη παραπομπή του στον Όμηρο, παραθέτοντας και το σχετικό χωρίο. Επίσης, στον *Ηθικό Τρίποδα* γράφει τη σχετική του προσφώνηση και στα *Ολύμπια* του Μεταστάσιο που μεταφράζει καταχωρίζει ένα προλογικό κείμενο. Επίσης στο Σύνταγμα του, που είναι μετάφραση του αντίστοιχου Γαλλικού, και σ' αυτό έχει δικές του προσθήκες, όπως και στη *Χάρτα της Ελλάδος*, στη *Νέα Χάρτα της Βλαχίας*, τη *Γενική Χάρτα της Μολδοβίας* και στην εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Δεν υπάρχει έργο του στο οποίο να μην βάζει την προσωπική του σφραγίδα.

Β) Κατά τη μελέτη του κειμένου του αντιτύπου δεν εντοπίσαμε κάποια ενδοκειμενικά στοιχεία, που να στοιχειοθετούν την άποψη του Ζηλοπροφήτη και του Αλ. Πολίτη, ότι ο Ρήγας ήταν εκδότης του «Αγαθάγγελου». Δεν βρήκαμε κάποιες χαρακτηριστικές λέξεις του Ρήγα, όπως για παράδειγμα εκείνες με την πρόθεση «συν», που έχουμε εντοπίσει κατά τις μελέτες μας και στην επανέκδοση τόσο του *Ηθικού Τρίποδος*<sup>19</sup>, όσο και του *Νέου Αναχάρσιδος*<sup>20</sup>, ούτε άλλη χαρακτηριστική λέξη. Μάλιστα τονίσαμε ότι τις «πεποιημένες» αυτές από τον Ρήγα λέξεις με την πρόθεση «συν» τις εντοπίσαμε και στα άλλα του βιβλία *Φυσικής απάνθισμα* και *Σχολείον των ντελικάτων εραστών*, ακόμη και στα *Δίκαια του ανθρώπου* της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως* του.

---

19. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Ο Ρήγας μεταφραστής των Ολυμπίων του Μεταστάσιο*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2001.

20. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Εισαγωγικά στον Νέον Ανάχαρσι του Ρήγα Βελεστινλή*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2009.

Γ) Στο βιβλίο αυτό του «Αγαθαγγέλου» δεν αναγράφεται ο εκδότης, ο μεταφραστής ή ο επιμελητής του. Ο Ρήγας σε όλα του τα βιβλία και τους χάρτες συνήθιζε να αναγράφει το όνομά του. Πάντοτε σημειώνει ότι εκδόθηκαν «παρά Ρήγα Βελεστινλή Θετταλού».

Δ) Ο Ρήγας μας δίνει μια σημαντική πληροφορία στην τελευταία σελίδα του *Φυσικής απάνθισμα* για τα πολιτικοκοινωνικά θέματα, που εκείνο τον καιρό τον απασχολούσαν. Συγκεκριμένα δίνει την είδηση ότι μετέφραζε το *Πνεύμα των νόμων* του Μοντεσκιέ και μάλιστα ότι είναι μισομεταφρασμένο, που σημαίνει ότι ασχολούνταν με την μετάφραση για μεγάλο χρονικό διάστημα. Ήδη δηλαδή είχε αρχίσει να ασχολείται με τα είδη διακυβερνήσεως της πολιτείας, του κράτους. Το κείμενο της «Είδησις» έχει ως εξής: «*Αν κανένας φιλογενής αγαπά να κοπιάση μεταφράζοντας προς όφελος του Γένους κανένα βιβλίο, ας μην επιχειρησθή το Esprit des loix par monsieur Montesquieu επειδή και είναι μισομεταφρασμένον υπ' εμού, και τελειώνοντας έχει να τυπωθή*».

Ε) Ένα άλλο σημαντικό στοιχείο είναι ότι αν μελετήσει κανείς τα έργα του Ρήγα θα διαπιστώσει ότι δεν περιέχει στα κείμενά του κάποια χρησιμολογική παράδοση ή να τα επενδύει με προφητικούς, λαϊκούς θρύλους για την απελευθέρωση από τους Οθωμανούς.

Συμπέρασμα τέταρτο: Από τη διερεύνηση του αντιτύπου του «Αγαθάγγελου» το αποδιδόμενο στον Ρήγα διαπιστώθηκε ότι το βιβλίο αυτό δεν έχει πρόλογο, υποσημειώσεις, διορθώσεις ή παρατηρήσεις, όπως ο Ρήγας συνήθιζε να βάζει σε όλα του τα έργα. Επίσης από την ενδοκειμενική διερεύνηση του βιβλίου του «Αγαθάγγελου» δεν εντοπίστηκαν χαρακτηριστικές, λέξεις φράσεις που ο Ρήγας χρησιμοποίησε σε όλα του τα βιβλία όπως έχουμε δείξει. Επίσης δεν αναγράφεται ο εκδότης ή ο επιμελητής της έκδοσης του «Αγαθάγγελου», ενώ ο Ρήγας πάντοτε σε όλα του τα έργα αναγράφει ότι «*εξεδόθη παρά Ρήγα Βελεστινλή Θετταλού*». Επί πλέον την εποχή έκδοσης του «Αγαθάγγελου» στη Βιέννη, ο Ρήγας μετέφραζε το *Πνεύμα των νόμων* του Μοντεσκιέ, που έχει σχέση με τα συστήματα διακυβερνήσεως των κρατών, δείγμα της ενασχόλησής του με πολιτικοκοινωνικά θέματα.

Οι κατήγοροι του Ρήγα δεν γράφουν για την προσγραφόμενη  
σ' αυτόν έκδοση του «Αγαθάγγελου»

Εφόσον ο Ζηλοπροφήτης το 1838, σαράντα χρόνια μετά τον θάνατο του Ρήγα (1798), είχε την πληροφορία, ότι ο Ρήγας ήταν ο εκδότης του «Αγα-

θάγγελου» της Βιέννης, σημαίνει ότι η έκδοση αυτή θα ήταν γνωστή κατά τα προηγούμενα χρόνια και ιδιαίτερα τότε, που τυπώθηκε και κυκλοφόρησε στη Βιέννη και γενικότερα στον ελληνικό χώρο. Κατ' αυτόν τον τρόπο και οι κατηγοροί του Ρήγα θα γνώριζαν την έκδοση αυτή και το πιο πιθανό θα έγραφαν μαζί με τις άλλες κατηγορίες εναντίον του Ρήγα και κάτι σχετικό γι' αυτήν την έκδοση. Ακόμη και αν, σύμφωνα με τον Αλ. Πολίτη<sup>21</sup>, «οι βιογράφοι του Ρήγα δεν ήξεραν την έκδοση ή δεν ήθελαν να πουν τίποτε», όμως οι κατηγοροί του Ρήγα μετά χαράς θα έγραφαν γι' αυτήν την έκδοση του «Αγαθάγγελου» και πολύ περισσότερο αν πιθανόν ο Ρήγας την είχε αποκηρύξει. Στη συνέχεια μνημονεύουμε μερικούς από τους κατηγορούς του Ρήγα:

Α) Ο Κύριλλος Λαυριώτης<sup>22</sup>, που ήταν σύγχρονος του Ρήγα και ζούσε στο Βουκουρέστι, στη χειρόγραφη Ερμηνεία της Αποκαλύψεως καταφέρεται εναντίον «του παράφρονος Ρήγα», όπως τον αποκαλεί, ο οποίος «εκδούς εγκύκλια γράμματα διεγερτικά κατά των νυν τυράννων άνευ της του Χριστού ευδοκίας». Και στη συνέχεια γράφει ότι ο Ρήγας έγινε τροφή των ψαριών του ποταμού Δούναβη και «ύλη της αιωνίου κολάσεως κατά του Χριστού λυτήσας», δηλ. ομιλήσας. Αν ο Κύριλλος Λαυριώτης, που ασχολούνταν με παρόμοιο θέμα προφητικού και χρησιμολογικού χαρακτήρα, την ερμηνεία της Αποκαλύψεως, γνώριζε κάτι σχετικό για την υποτιθέμενη αυτή έκδοση του «Αγαθάγγελου» από τον Ρήγα, το πιο πιθανό θα ήταν πως θα έγραφε εναντίον του και γι' αυτήν την δραστηριότητα. Δεν έχει όμως κάνει ούτε μία νύξη για την έκδοση αυτή.

Β) Επίσης ο μητροπολίτης Ιωαννίνων Ιερόθεος<sup>23</sup> σε επιστολή του προς τους Παργιανούς, τότε που ο Χριστόφορος Περραιβός, 1798-1804, βρισκόνταν στην Πάργα και ήταν η ψυχή της αντίστασης στις απειλές του Αλή Πασά, έγραφε εναντίον του Ρήγα, «Ακούεται να ακολουθάται ως μανθάνω, τας συμβουλάς του Περραιβού, ο οποίος σας απατά. Δεν ηξεύρετε ότι αυτός με κάποιον Ρήγα Θεσσαλό, και άλλους μερικούς παρομοίους λογιωτάτους συνεννοούμενοι με τους Φραντζέζους εσκόπευαν να κάμνουν επανάστασιν κατά του κραταιοτάτου

21. Αλ. Πολίτης, «Η προσγραφόμενη στον Ρήγα...», *ό.π.*, σ. 174.

22. Βλ. την παρουσίαση σε συνέχειες από τον Κωνστ. Δυοβουνιώτη της «Ερμηνείας της Αποκαλύψεως του Κυρίλλου του Πατρέως», περιοδ. *Θεολογία*, τόμ. ΚΒ', Αθήνα 1951, σς. 446 και εξ. Λουκία Δρούλια, «Λαυριώτης μοναχός Κύριλλος από την Πάτρα και η βιβλιοθήκη του», *Ο Ερανιστής*, τόμ. 11, 1974, σς. 456-503. Αστ. Αργυρίου, «Η ιδεολογική σημασία των κρίσεων του Κυρίλλου Λαυριώτη εναντίον του Ρήγα», *Υπέριαι*, τόμ. 1, Πρακτικά Α' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», Αθήνα 1990, σς. 507-515.

23. Βλ. Χριστ. Περραιβός, *Ιστορία Σουλίου και Πάργας*, Βενετία 1815, σς. 94-96.

σουλτάνου, *αλλ' ο μεγαλοδύναμος Θεός τους επαίδευσε κατά τας πράξεις των με τον θάνατον οπού τους έπρεπε*». Αν ο μητροπολίτης Ιερόθεος γνώριζε την έκδοση αυτή πως ήταν του Ρήγα μάλλον θα εύρισκε την ευκαιρία να την μνημόνευε και να τον κατηγορούσε επί πλέον γι' αυτήν την έκδοση.

Γ) Χαρακτηριστική επίσης είναι η περίπτωση του ιδιόρρυθμου λογίου-ιατρού Μιχαήλ Περδικάρη<sup>24</sup>, ο οποίος στα 1811 έγραψε ένα λίβελο εναντίον του Ρήγα, τον οποίο χαρακτηρίζει πως *«ήτον άσωτος και φαυλόβιος και φιλοκερδής κ' αισχροκερδής και φιλόδοξος... έλαβε την φροντίδα να ελευθερώση την Ελλάδα, ν' ανατρέψη την θρησκείαν ως περιττήν κατά μίμησιν της Γαλλίας*». Αν πράγματι ο Ρήγας είχε τυπώσει τους *«χρησμούς του Αγαθάγγελου»* θα ήταν κάτι κοινό και θα μαθεύονταν στη Βιέννη, όπου είχε ζήσει και ο Περδικάρης και στο λιβελογράφημά του εναντίον του Ρήγα το πιο πιθανό είναι πως θα εύρισκε την ευκαιρία να γράψει και για την έκδοση αυτή. Όμως ουδεμία σχετική μνεία υπάρχει στο λιβελογράφημά του.

Δ) Μία άλλη περίπτωση κατηγορού του Ρήγα είναι εκείνη του Αθανασίου Παρίου<sup>25</sup>, ο οποίος στο χειρόγραφο του με τίτλο *«Νέος Ραψάκης»*, που γράφηκε μάλλον το 1805, καταφέρεται εναντίον του Ρήγα και του Συντάγματός του, της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως*, η οποία στην αρχή του κειμένου είχε το *«ρόπαλο του Ηρακλέους»*. Μάλιστα, ο Αθανάσιος Πάριος επισημαίνει στο κείμενό του και τις επαναστατικές επιδράσεις που θα είχε στους σκλαβωμένους το κείμενο αυτό του Ρήγα, της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως* και του *Θουρίου*. Συγκεκριμένα γράφει ότι *«βιβλιάριον εξέδωκαν, Ρόπαλον του Ηρακλέους αυτό ονομάσαντες οι Ελληνόφρονες, βιβλίον δηλαδή διεγερτητικόν ερεθιστικόν, παρακινήτικόν, ώστε πάντες οι απανταχού χριστιανοί, εν ρητή ημέρα να δείξουν του Ηρακλέους την αλκήν εναντίον των τυραννούντων αυτούς*». Ενδιαφέρουσα πάντως είναι η παρατήρηση του Παρίου ότι τα Επαναστατικά κείμενα του Ρήγα, το Σύνταγμα και ο *Θούριός* του, είχαν *«διεγερτητικόν, ερεθιστικόν, παρακινήτικόν»* χαρακτήρα. Και συνεχίζει ο Αθανάσιος Πάριος, *«Η Θεία Πρόνοια ηλέησε το γένος των Χριστιανών, και προ του να διαδοθούν εις τον Κόσμον εκείνα τα κακέμφατα ρόπαλα, έκαμε και εφανερώθη η αντίθετος αύτη σκευωρία και παρεδόθησαν εις το πύρ. Και οι κατά των ιδίων δεσποτών την*

24. Βλ. Μιχαήλ Περδικάρης, «Ρήγας ή κατά ψευδοφιλελλήνων» ανέκδοτον έργον (1811) εκδιδόμενον υπό Λ. Βρανούση. *Επετηρίς του Μεσαιωνικού Αρχείου*, τόμ. 11, (1961), ανάπτυπον, Ακαδημία Αθηνών, Κέντρον Ερεύνης του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού, Αθήνα 1997, σ. 56.

25. Βλ. Αικ. Κουμαριανού, «Ο Νέος Ραψάκης», *Ο Ερανιστής*, τόμ. 6, 1968, σσ. 1-18.

κοινήν και καινήν ευτρεπίσαντες μάχαιραν, μάχαιραν εύρον μισθόν παραλόγου ζήλου αυτών». Αν πάλι ο Αθανάσιος Πάριος, ως κληρικός, γνώριζε πως η έκδοση αυτή του «Αγαθάγγελου» έγινε από τον Ρήγα θα την μνημόνευε κατηγορώντας τον. Δεν αναφέρει κάτι σχετικό.

Ε) Ας συμπληρώσουμε τον κατάλογο των κατηγορών του Ρήγα με τον Ιωάννη Φιλήμονα,<sup>26</sup> ο οποίος στα 1834 στο βιβλίο *Δοκίμιον περί της Φιλικής Εταιρίας* άδικα κρίνει την προσωπικότητα και τις επαναστατικές ενέργειες του Ρήγα Βελεστινλή, για τον οποίο χαρακτηριστικά γράφει ότι ήταν «Μεγαλόφρων και επιχειρηματίας, αλλ' όχι τόσον σκεπτικός και κρυψίνους, κάτοχος γνώσεων πολλών και ζωηρός εις το πνεύμα, αλλά επιπόλαιος εξεταστής των πραγμάτων και μάλλον της καταστάσεως του Έθνους του». Επί πλέον, σημειώνει ότι ο Ρήγας έγραψε εναντίον του Ιερατείου. Να σημειώσουμε ότι ο Φιλήμων μνημονεύει και μία έκδοση του Αγαθάγγελου, που τυπώθηκε στο Μεσολόγγι, στοιχείο που δείχνει πως γνώριζε το κείμενο. Αν ο Ρήγας είχε τυπώσει τον «Αγαθάγγελο» το πιο πιθανό είναι ότι θα το γνώριζε και θα έγραφε κοντά στις άλλες κατηγορίες και για την ανώνυμη αυτή έκδοση της Βιέννης. Δεν γράφει όμως κάτι σχετικό τέσσερα χρόνια πριν από τον Ζηλοπροφήτη.

Συμπέρασμα πέμπτο: Οι κατήγοροι του Ρήγα, που ήταν σύγχρονοί του και ορισμένοι ήταν και κληρικοί, δεν μνημονεύουν στις κατηγορίες τους την έκδοση του «Αγαθάγγελου» από τον Ρήγα. Εάν είχε ο Ρήγας εκδώσει τους «χρησμούς του Αγαθάγγελου», το πιο πιθανό θα ήταν να το γνώριζαν, εφ' όσον μερικοί ήταν και κληρικοί, και θα μνημόνευαν μια τέτοια προσπάθεια του Ρήγα. Δεν έχουν αναφέρει κάτι για την προσγραφόμενη αυτή έκδοση στον Ρήγα.

Οι συγγραφείς μέχρι το 1838 δεν μνημονεύουν την αποδιδόμενη στον Ρήγα έκδοση του «Αγαθάγγελου»

Διερευνώντας τα κείμενα των συγγραφέων μέχρι το 1838, έτος που έχουμε την μεία του Ζηλοπροφήτη, παρατηρούμε ότι κανείς δεν μνημονεύει μια

26. Ιωάννης Φιλήμων, *Δοκίμιον περί της Φιλικής Εταιρείας*, Ναύπλιο 1834, σελ. 94. Για τις ανακρίβειες και τους χαρακτηρισμούς εναντίον του Ρήγα που γράφει ο Ιωάν. Φιλήμων χαρακτηρίζοντας τον ως «επιπόλαιο εξεταστή των πραγμάτων» βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Η άδικη κρίση του Ιω. Φιλήμονος για τον επαναστάτη Ρήγα Βελεστινλή», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 38, 2000, σσ. 257-272 και σε ανάτυπο.

τέτοια έκδοση του «Αγαθάγγελου» από τον Ρήγα Βελεστινλή. Η *Εφημερίς*<sup>27</sup> των Σιατιστινών αδελφών Πούλιου, συνεργατών του Ρήγα, δεν έχουν γράψει κάτι σχετικό για την έκδοση αυτή τουλάχιστον στα μέχρι σήμερα γνωστά τεύχη της, ενώ έχουν μνημονεύσει άλλα του έργα. Επίσης, ο Γεώργιος Ζαβίρας<sup>28</sup> στο χειρόγραφο βιβλίο του 1804, που τυπώθηκε αργότερα, δεν κάνει κάποια σχετική μνεία, ούτε στο λήμμα περί Ρήγα, ούτε στο λήμμα Θεόκλητος Πολυειδής. Στις βιογραφίες που γράφτηκαν λίγα χρόνια μετά τον τραγικό θάνατο του Ρήγα στο Γαλλικό Λεξικό<sup>29</sup> κατά το 1812 και αργότερα από τον Κων. Νικολόπουλο<sup>30</sup> στα 1824 δεν γίνεται αναφορά σε μια τέτοια εκδοτική προσπάθεια του Ρήγα. Στην *Απολογία ιστορικοκριτική*<sup>31</sup>, που τυπώθηκε το 1814, και στο χειρόγραφο του Οικονόμου Λαρισσαίου-Λογιωτάτου με την *Ιστορική τοπογραφία ενός μέρους της Θεσσαλίας*<sup>32</sup> του 1817, ουδεμία αναφορά έχει καταγραφεί για την έκδοση του «Αγαθάγγελου» από τον Ρήγα. Παρόμοια και οι ξένοι περιηγητές William Leake και Henry Holland<sup>33</sup>, που γράφουν για τον Ρήγα ουδεμία σχετική μνεία κάνουν.

Επίσης, δεν μνημονεύει κάτι σχετικό ο Cl. Fauriel<sup>34</sup>, ο οποίος συμπεριέλαβε τον *Θούριο* στα δημοτικά τραγούδια, που συνέλεξε κατά τα χρόνια της Επανάστασης, ούτε ο Carl Iken<sup>35</sup>, ο πρίγκιπας Νικόλαος Υψηλάντης<sup>36</sup>

27. Λεάνδρου Βρανούση, *Εφημερίς, ή αρχαιότερη ελληνική εφημερίδα που έχει διασωθή, Βιέννη 1791-1797. Ανασκηκρότηση της σειράς σε φωτοτυπική επανέκδοση*, Κέντρο Ερεύνης Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού, Αθήνα 1995.

28. Γεωργίου Ζαβίρα, *Νέα Ελλάς ή Ελληνικόν Θέατρον* εκδοθέν υπό Γεωργίου Π. Κρέμου, Αθήνησι 1872, επανέκδοση από τον Τάσο Γριτσόπουλο, Αθήναι 1972, σσ. 522-524 για Ρήγα και σσ. 320-321 για τον Θεόκλητο Πολυειδή.

29. *Dictionnaire Universel, historique, critique et bibliographique...* 9me édition, tome XIX (supplément Paris 1812, σσ. 464 κ. εξ.

30. Κων. Νικολόπουλου, *Notice sur la vie et les écrits de Rhigas, l'un des principaux auteurs de la révolution qui a pour but l'indépendance de la Grèce*, Paris 1824.

31. [Σωτήρη Λουΐζη], *Απολογία ιστορικοκριτική*, εν Τριεστίω 1814, σ. 221.

32. Ιω. Οικονόμου Λαρισσαίου-Λογιωτάτου, I. Αληθινή ιστορία του Λουκιανού Σαμοσατέως (μετάφραση στη δημοτική 1817), II. Ιστορική τοπογραφία ενός μέρους της Θεσσαλίας, 1817. Εισαγωγή-φροντίδα Μ.Μ. Παπαϊωάννου, Αθήνα 1989, σ. 185.

33. William Leake, *Researches in Greece*, London 1814, σσ. 83-84. Henry Holland, *Travels in the Ionian isles, Albania, Thessaly, Macedonia...*, London 1815, σ. 354.

34. Cl. Fauriel, *Chants populaires de la Grèce moderne*, Paris 1825, τόμ. 2, σς. 15 κ. Εξ.

35. Carl Iken, *Leukothea*, Λειψία 1825, τόμ. 2, σ. 115.

36. D.Gr. Kampouroglou, *Memoires du princi Nicolas Ypsilanti d'après le manuscrit No 2144 de la Bibliotheque Nationale de Grèce*, Αθήνα-Παρίσι (1901), σσ. 97-102.

στα απομνημονεύματά του, ο Ιάκωβος Ρίζος Νερουλός<sup>37</sup> στα 1828, ο Κων. Κούμας<sup>38</sup> στα 1832, ο στρατηγός Μακρυγιάννης<sup>39</sup> στα 1836, ο οποίος είχε ιδιαίτερη κλίση προς τα της θρησκείας. Και ο σύγχρονος του Ρήγα, Κυριακός Μελίρρυτος<sup>40</sup> στο βιβλίο του *Χρονολογία ιστορική*, που εκδόθηκε στην Οδυσσό το 1836, όπως επίσης και ο Χριστόφορος Περραιβός<sup>41</sup>, σύντροφος του Ρήγα, στα 1836 στο βιβλίο του *Απομνημονεύματα πολεμικά* δεν μνημονεύουν κάτι σχετικό για την υποτιθέμενη αυτήν έκδοση του «Αγαθάγγελου» από τον Ρήγα.

Συμπέρασμα έκτο: Όλοι οι συγγραφείς, που έγραψαν για τον Ρήγα μέχρι το 1838 και οι οποίοι δεν είναι τυχαίοι, δεν κάνουν μνεία μιας αποδιδόμενης σε αυτόν έκδοσης των «*χρησμών του Αγαθάγγελου*». Ως εκ τούτου φαίνεται περίεργο το γεγονός πως μόνο ο Ζηλοπροφήτης μετά σαράντα χρόνια να γνώριζε ότι η ανώνυμη αυτή έκδοση έγινε από τον Ρήγα!

### Οι άλλοι δύο εκδότες του «Αγαθάγγελου» στα 1837 και 1838 δεν μνημονεύουν τον Ρήγα

Ενδιαφέρον έχει να σημειώσουμε ότι ο «Αγαθάγγελος» τυπώθηκε άλλες δύο φορές την ίδια περίοδο με εκείνη του «Ζηλοπροφήτου» του 1838: η μία με τα αρχικά «Ο.Ι.Κ.»<sup>42</sup> το 1837 και η δεύτερη από τον ιατρό Π.Δ. Στεφανίτζη<sup>43</sup> το 1838. Διερευνήσαμε τις εκδόσεις αυτές του «Αγαθάγγελου» και

37. Ιακώβου Ρίζου Νερουλού, *Cours de littérature grecque moderne*, Genève 1828, σσ. 139 και εξ. Πρβλ. την ελληνική μετάφραση *Ιστορία των γραμμάτων παρά τοις νεωτέροις Έλλησι*, Αθήνησι 1870, σς. 58 κ. Εξ.

38. Κων. Κούμας, *Ιστορία των ανθρωπίνων πράξεων*, τόμ. 12, Βιέννη 1832, σσ. 600-601.

39. Βλ. *Ο Ζωγράφος του στρατηγού Μακρυγιάννη*, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών και Λαογραφικό-Εθνολογικό Μουσείο Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 1984, εικόνα αρ. 2. Και Στρατηγού Μακρυγιάννη, *Απομνημονεύματα*, έκδ. Συλλογή, τόμ. 2, Αθήνα 1996, σσ. 128 και 131.

40. Βλ. Νίκου Α. Βέη (Bees), «Η “Χρονολογία” του Κυριακού Μελίρρυτου και ο Ρήγας Βελεστινλής-Φεραίος και οι συνεργάται του», *Νέα Εστία*, τόμ. 30, 1941, σσ. 649-656.

41. Χριστοφόρου Περραιβού, *Απομνημονεύματα πολεμικά*, εν Αθήναις 1836.

42. «Χρησμοί του Αγαθαγγέλου, παρά του Ο.Ι.Κ., εν Αθήναις εκ της τυπογραφίας Ανδρέου Κορομηλά, 1837.

43. «Οπτασία του μακαρίου Ιερωνύμου Αγαθαγγέλου», στο Π.Δ. Στεφανίτζη Λευκαδίου ιατρού, *Συλλογή διαφόρων προρρήσεων*, Αθήναι εκ της τυπογραφίας του Α. Αγγελίδου, 1836, σσ. 143-199. Για τον ιατρό Πέτρο Στεφανίτζη ενδεικτικά βλ. Αναστασίου Δ. Λιγνάδη, «Πέτρος Στεφανίτζης. Κείμενα περί ιατρών κατά την Επανάσταση», *Νέον Αθήναιον*, τόμ. 2, 1957, σσ. 55-70. Του ίδιου «Συμπλήρωμα περί Πέτρου Στεφανίτζη», *Νέον Αθήναιον*, τόμ. 4, 1963, σσ.

διαπιστώσαμε ότι δεν καταγράφουν κάποια αναφορά στον Ρήγα Βελεστινλή, για την προσγραφόμενη σ' αυτόν έκδοση του «Αγαθάγγελου». Προσθέτουμε ακόμη ότι ο ιατρός Στεφανίτζης, όπως σημειώνει στον πρόλογο του βιβλίου του, είχε στην κατοχή του από το 1822 τον κώδικα με τις διάφορες προρρήσεις και χρησμούς. Εάν είχε μάθει κάτι για την έκδοση του «Αγαθάγγελου» την αποδιδόμενη στον Ρήγα το πιο πιθανό είναι πως θα έγραφε γι' αυτόν, θετικά ή αρνητικά.

Συμπέρασμα έβδομο: Ούτε οι άλλοι δύο εκδότες του «Αγαθάγγελου» του 1837 και 1838 μνημονεύουν την αποδιδόμενη στον Ρήγα έκδοση της Βιέννης. Αν γνώριζαν κάτι σχετικό μάλλον θα το ανέφεραν.

### Τελικό συμπέρασμα

Η ενδελεχής μελέτη και διερεύνηση για την προσγραφόμενη έκδοση του «Αγαθάγγελου» στον Ρήγα έδειξε ότι τελικά δεν είναι έκδοση του Ρήγα Βελεστινλή, όπως χωρίς τεκμηρίωση έχει υποστηριχθεί και αναγράφεται στα κείμενα. Το τελικό αυτό συμπέρασμα τεκμηριώνεται από τα αναφερθέντα και συνοψίζεται στα κατωτέρω:

1) Η μία και μοναδική αναφορά ότι ο Ρήγας ήταν ο εκδότης του «Αγαθάγγελου» της Βιέννης ήταν εκείνη του Ζηλοπροφήτη, ο οποίος σαράντα χρόνια μετά το θάνατο του Ρήγα την μνημονεύει, χωρίς να τεκμηριώνει όμως την άποψή του αυτή, δίνοντας την εντύπωση πως αυθαίρετα την αποδίδει στον Ρήγα, ίσως για να προσδώσει κύρος στη δική του έκδοση. Ομοίως, και ο Αλ. Πολίτης αποδέχεται την «αλήθεια της πληροφορίας» του Ζηλοπροφήτη, δίχως να διερευνήσει και να τεκμηριώσει αυτήν την πληροφορία. Στη συνέχεια και οι συγγραφείς του Ρήγα ακολούθησαν την άποψη αυτή ανεξέταστα, δίχως να μελετήσουν και να διερευνήσουν την αλήθεια της πληροφορίας του Ζηλοπροφήτη και του Αλ. Πολίτη.

2) Από τη διερεύνηση του αντιτύπου του «Αγαθάγγελου», του αποδιδόμενου στον Ρήγα, διαπιστώθηκε ότι το βιβλίο αυτό δεν έχει πρόλογο, ούτε υποσημειώσεις, ούτε διορθώσεις ή παρατηρήσεις, όπως ο Ρήγας συνήθιζε να βάζει σε όλα του τα έργα. Επίσης, από την ενδοκειμενική διερεύνηση

---

129-146. Σπ. Ι. Ασδραχά, «Λιθογραφίες από ένα αθησαύριστο έντυπο του Π.Δ. Στεφανίτση», *Ο Ερασιστής*, τεύχ. 8, 1964, σσ. 78-79. Τριαντ. Σκλαβενίτη, «Συμβολή στη βιογραφία του Πέτρου Στεφανλίτση», *Μνήμων*, τόμ. 1, 1971, σσ. 53-73.



του βιβλίου του «Αγαθάγγελου» δεν εντοπίστηκαν χαρακτηριστικές λέξεις ή φράσεις, που ο Ρήγας χρησιμοποίησε σε όλα του τα βιβλία όπως έχουμε δείξει. Επίσης δεν αναγράφεται ο εκδότης ή ο επιμελητής της έκδοσης του «Αγαθάγγελου», ενώ ο Ρήγας πάντοτε σε όλα του τα έργα ανέγραφε «εξεδόθη παρά Ρήγα Βελεστινλή Θετταλού».

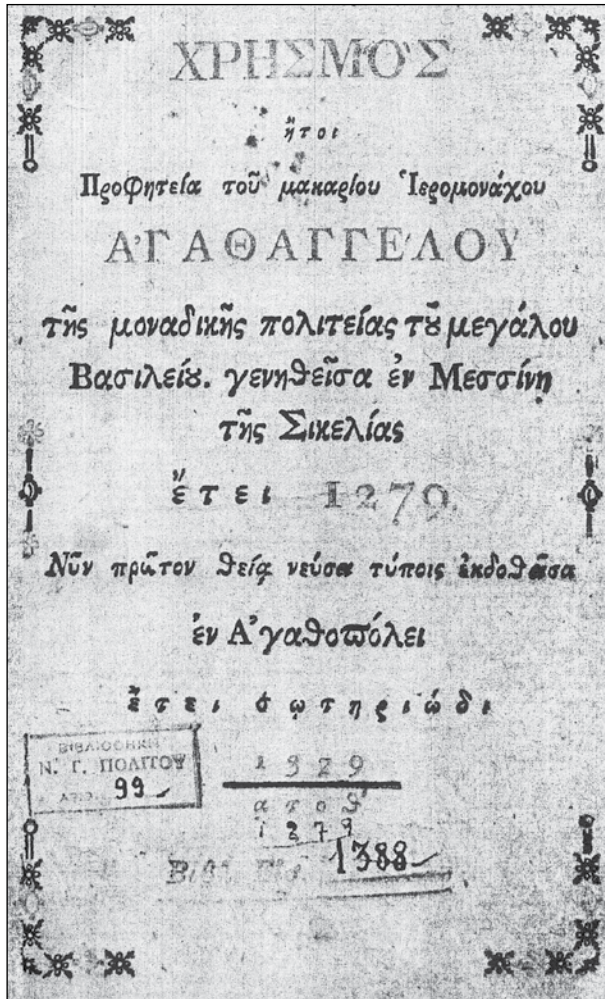
3) Σε όλα τα γνωστά έργα του Ρήγα Βελεστινλή δεν απαντάει κανείς κάποιες χρησμολογικές παραδόσεις ή προφητικούς, λαϊκούς χρησμούς για την απελευθέρωση από τους Οθωμανούς.

4) Την εποχή της έκδοσης του «Αγαθάγγελου» στη Βιέννη, ο Ρήγας όπως δηλώνει στο *Φυσικής απάνθισμα*, Βιέννη 1790, μετέφραζε το *Πνεύμα των νόμων* του Μοντεσκιέ, που έχει σχέση με τα συστήματα διακυβερνήσεως των κρατών, δείγμα της ενασχόλησής του με πολιτικοκοινωνικά θέματα.

5) Οι κατήγοροι του Ρήγα, οι οποίοι ήταν σύγχρονοί του και ορισμένοι ήταν και κληρικοί, δεν μνημονεύουν στις κατηγορίες τους εναντίον του Ρήγα την έκδοση του «Αγαθάγγελου». Εάν ο Ρήγας είχε εκδώσει τους «χρησμούς του Αγαθάγγελου» το πιο πιθανό θα το γνώριζαν, εφ' όσον μερικοί ήταν και κληρικοί, και θα μνημόνευαν μια τέτοια προσπάθεια του Ρήγα. Δεν αναφέρουν κάτι για την προσγραφόμενη αυτή έκδοση στον Ρήγα.

6) Οι συγγραφείς οι οποίοι έγραψαν για τον Ρήγα μέχρι το 1838, και δεν είναι τυχαίοι, δεν κάνουν μνεία μιας τέτοιας αποδιδόμενης στον Ρήγα έκδοσης των «χρησμών του Αγαθάγγελου», που μόνο ο Ζηλοπροφήτης μετά σαράντα χρόνια μνημονεύει ως εκδότη της ανώνυμης αυτής έκδοσης. Αν γνώριζαν το πιο πιθανό θα έγραφαν κάτι σχετικό. Από όλους αυτούς τους συγγραφείς ουδείς αναφέρει τον Ρήγα ως εκδότη του «Αγαθάγγελου». Επίσης, ούτε οι άλλοι δύο εκδότες του «Αγαθάγγελου» του 1837 και 1838 μνημονεύουν τον Ρήγα ως εκδότη του «Αγαθάγγελου».

Συνοπτικά καταλήγουμε να πούμε ότι σύμφωνα με όλα τα στοιχεία της έρευνας τελικά η έκδοση του «Αγαθάγγελου» της Βιέννης δεν είναι έκδοση του Ρήγα. Η πληροφορία του Ζηλοπροφήτη και στη συνέχεια του Αλ. Πολίτη είναι ατεκμηρίωτη και κατ' αυτόν τον τρόπο δεν θα πρέπει πλέον ο Ρήγας Βελεστινλής να θεωρείται εκδότης των «χρησμών του Αγαθάγγελου».



Η σελίδα τίτλου του μοναδικού γνωστού αντιτύπου έκδοσης της Βιέννης του «Αγαθάγγελου», ευρισκόμενο στην Βιβλιοθήκη της Λαογραφίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Η συστηματική διερεύνηση του κειμένου του αντιτύπου αυτού έδειξε ότι δεν είναι έργο του Ρήγα: δεν έχει πρόλογο, ούτε όνομα εκδότη ή επιμελητή, ούτε υποσημειώσεις ή παρατηρήσεις, όπως συνήθιζε ο Ρήγας να βάζει σε όλα τα έργα του. Ούτε στην ενδοκειμενική διερεύνηση βρέθηκαν χαρακτηριστικές λέξεις, που συνήθιζε ο Ρήγας να χρησιμοποιεί σε όλα τα έργα του. Πουθενά στα κείμενά του δεν βρίσκει κανείς χρησιμολογικές παραδόσεις ή προφητικούς, λαϊκούς χρησμούς για την απελευθέρωση των σκλαβωμένων Ελλήνων. Η θέση του Ρήγα ήταν η επανάσταση στηριγμένη στις ίδιες δυνάμεις των επαναστατών.

Πώς μια ατεκμηρίωτη ιστορικά γνώμη  
μετατρέπεται σε «ιστορικό τεκμήριο»:  
Η περίπτωση της αποδιδόμενης στον Ρήγα  
έκδοσης των χρησμών του «Αγαθάγγελου»

(Περιοδ. *Άρδην*, τεύχ. 83, Δεκ. 2010-Ιαν. 2011)

Σχετικά με τα αναγραφόμενα στο κείμενο (περιοδικό *Άρδην*, τεύχ. 81, Ιούλιος-Σεπτέμβριος 2010, σελ. 72-73) για την αποδιδόμενη στον Ρήγα έκδοση των χρησμών του «Αγαθάγγελου» θα ήθελα να παρατηρήσω τα κάτωθι:

A) Μετά την προτροπή σου έγινε η συστηματική έρευνα, για να τεκμηριωθεί οριστικά, κάτι που δεν έχει γίνει μέχρι τώρα, αν ο Ρήγας ήταν εκδότης του «Αγαθάγγελου», όπως δηλαδή διαλεύκανα και τα άλλα θέματα τα σχετικά με τον Ρήγα: το όνομα και την καταγωγή του, τα πρότυπα του *Φυσικής απάνθι-σμα*, της *Χάρτας της Ελλάδος*, ότι τα *Ολύμπια* ήταν μετάφραση του Ρήγα, την άδικη κρίση του Ιω. Φιλήμονα, την Ορθόδοξη πίστη του κ. ά.

Για τον σκοπό αυτό μελετήθηκε μεθοδικά το αντίτυπο του «Αγαθάγγελου» της Βιέννης, καθώς επίσης το βιβλίο με τους χρησμούς του «Αγαθάγγελου» του Ζηλοπροφήτου του 1838, ο οποίος για πρώτη φορά κάνει αναφορά πως δήθεν ο Ρήγας εξέδωσε τον «Αγαθάγγελο» στην Βιέννη. Στη συνέχεια, διερευνήθηκε αν γράφουν κάτι σχετικό οι κατήγοροι του Ρήγα, οι συγγραφείς οι μέχρι την έκδοση του Ζηλοπροφήτου του 1838 και οι άλλοι δύο εκδότες του «Αγαθάγγελου» του 1837 και 1838. Τέλος διερευνήθηκαν όλα τα έργα του Ρήγα με σκοπό να δούμε αν υπάρχουν νύξεις για χρησιμολογικές παραδόσεις ή προφητικούς, λαϊκούς χρησμούς για την απελευθέρωση από του Οθωμανούς.

B) Από την ενδελεχή αυτή έρευνα (Δημ. Καραμπερόπουλος, *Ήταν τελικά ο Ρήγας εκδότης του “Αγαθάγγελου”*; έκδοση της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2009), δεν προέκυψαν στοιχεία, που να επιβεβαιώνουν την αυθαίρετη αυτή άποψη του Ζηλοπροφήτου, πως ο Ρήγας ήταν εκδότης του «Αγαθάγγελου» της Βιέννης. Μάλιστα, υπογραμμί-

σθηκε το γεγονός ότι την άποψη αυτή του Ζηλοπροφήτου αποδέχθηκε ο Αλέξης Πολίτης στην μελέτη του, η οποία δημοσιεύθηκε στο περιοδικό *Ο Εραμιστής*, τόμ. 7, (Δεκέμβριος 1969), σελ. 173-192, και στην οποία ξεκάθαρα ομολογεί ότι εξέλαβε ως αληθινή την άποψη του Ζηλοπροφήτου, χωρίς να ερευνήσει περισσότερο «για την αλήθεια της πληροφορίας», με το αιτιολογικό ότι εφόσον κανείς από τους μεταγενέστερους δεν έγραψε εναντίον των αναγραφομένων του Ζηλοπροφήτου, άρα είναι σωστή.

Μα το καθήκον του ερευνητή είναι να διερευνά την «αλήθεια της πληροφορίας», να τεκμηριώνει τη βασιμότητά της ή να την απορρίπτει. Κάτι που δεν έγινε από τον Αλ. Πολίτη, αλλά στηρίχθηκε στο ισχύον επιχειρήμα πως αφού κανείς δεν έγραψε εναντίον αυτής της άποψης του Ζηλοπροφήτου, άρα είναι σωστή. Ενώ θα έπρεπε να εξετασθεί το περιεχόμενο του βιβλίου για μια ενδοκειμενική τεκμηρίωση, αν δηλαδή περιέχονται χαρακτηριστικές λέξεις, που ο Ρήγας χρησιμοποιεί, αν γράφουν κάτι σχετικό οι κατήγοροι του Ρήγα, που μερικοί ήταν σύγχρονοί του στη Βιέννη και κληρικοί, αν γράφουν κάτι σχετικό οι άλλοι συγγραφείς, που ασχολούνται με τον Ρήγα, μέχρι την έκδοση του Ζηλοπροφήτου του 1838, αν γράφουν κάτι και οι άλλοι δύο εκδότες των χρησμών του «Αγαθάγγελου», (1837 και 1838), αν ο Ρήγας στα έργα του γράφει κάτι σχετικό με τους χρησμούς του «Αγαθάγγελου» ή αν χρησιμοποιεί τέτοιες χρησμολογικές φράσεις. Τίποτε από όλα αυτά δεν καταγράφονται από τον Αλέξη Πολίτη στη μελέτη του. Απλά και μόνο χωρίς να κάνει την αρμόζουσα διερεύνηση αποδέχεται την γνώμη του Ζηλοπροφήτου, ο οποίος μάλιστα δεν είχε το θάρρος να αναγράψει το όνομά του αλλά χρησιμοποίησε ψευδώνυμο. Δεν γράφεται έτσι η ιστορία.

Γ) Το γεγονός ότι υπό την καθοδήγηση του Λ. Βρανούση ανακάλυψε ο Αλ. Πολίτης στην *Εφημερίδα των Αδελφών Πούλιου «βινιέτες πανομοιότυπες με εκείνες του “Αγαθάγγελου”*», όπως σημειώνεται στο κείμενο, δεν σημαίνει ότι ο Ρήγας το εξέδωσε. Απλά και μόνο δηλώνει ότι εκδόθηκε από το τυπογραφείο των Πούλιων. Ούτε αυτό είναι επιχείρημα πατρότητας έκδοσης του «Αγαθάγγελου» από τον Ρήγα.

Δ) Οι συγγραφείς που έχουν γράψει σχετικά με τον Ρήγα Βελεστινλή, και διεξοδικά τους μνημονεύω στη μελέτη μου (Λ. Βρανούσης, Κ. Θ. Δημαράς, Δ. Λουκάτος, Π. Κιτρομηλίδης, C.M. Woodhouse), και αναφέρονται στο «Αρδην», αποδέχθηκαν την ατεκμηρίωτη αυτή γνώμη του Αλ. Πολίτη, χωρίς οι ίδιοι να διερευνήσουν την βασιμότητα αυτής της γνώμης. Κανείς τους δεν μελέτησε συστηματικά, διεξοδικά τα σχετικά κείμενα. Όλοι χρησιμοποιούν το «ίσως,

μάλλον, πιθανόν», δηλωτικά πως δεν είναι σίγουροι. Και έτσι «μια ατεκμη-  
ρίωτη ιστορικά γνώμη μετατρέπεται σε “ιστορικό τεκμήριο”». Έγινε, όπως  
γράφεις, η γνώμη αυτή «κυρίαρχη εκδοχή» από τους συγγραφείς, οι οποίοι  
όμως δεν διερεύνησαν το σχετικό θέμα. Επειδή μια γνώμη είναι «κυρίαρχη»,  
δεν σημαίνει ότι είναι και σωστή επιστημονικά, εφόσον διαπιστωθεί ότι είναι  
ατεκμηρίωτη. Τότε ανατρέπεται και καταγράφεται η τεκμηριωμένη άποψη.

Ε) Επειδή αναφέρεις και τον Λέανδρο Βρανούση, παραθέτω το σχετικό  
κείμενό του στη σελίδα 14 της μελέτης μου, στο οποίο (Λ. Βρανούσης, *Ρήγας*,  
Βασική Βιβλιοθήκη, αρ. 10, Αθήνα 1954, σελ.80-81) εμφαντικά γράφει ότι  
«λένε πως το τύπωσε σε μια νέα έκδοση τώρα στη Βιέννη ο Ρήγας». Ο Βρανού-  
σης δεν ήταν βέβαιος, διότι δεν είχε κάνει σχετική μελέτη, αλλά μεταφέρει την  
περιρρέουσα άποψη. Γι’ αυτό και γράφει «λένε». Πάντως όσοι ιστορικοί, και  
δεν είναι τυχαίοι, (Αικατερίνη Κουμαριανού, Γιάννης Καράς, Δημ. Παντελο-  
δήμος, Κώστας Πέτσιος κ. ά.) λάβανε την ερευνητική μου μελέτη *Ηταν τελικά  
ο Ρήγας εκδότης του “Αγαθάγγελου”*; και την μελέτησαν, εντυπωσιάστηκαν  
από την τεκμηρίωση και πείστηκαν με τα συμπεράσματά της.

ΣΤ) Το επιχείρημα του Αλ. Πολίτη, που μνημονεύεις, ότι ο Ζηλοπροφήτης  
«όσα αναφέρει για την έκδοση του Ρήγα αποδείχθηκαν ακριβή», και εξ αυτού  
ορμώμενος θεωρεί ότι ο «Αγαθάγγελος» της Βιέννης είναι έκδοση του Ρήγα,  
δείχνει ακριβώς το συλλογιστικό λάθος του Αλ. Πολίτη, που συνεχίζεται και  
στο κείμενο του *Άρδην*. Είναι ακριβή τα όσα γράφει ο Ζηλοπροφήτης σχετικά  
με το αντίτυπο των χρησμών του «Αγαθάγγελου» της Βιέννης. Προφανώς είχε  
μπροστά του αντίτυπο της έκδοσης αυτής. Πουθενά όμως στην έκδοση αυτή  
δεν αναγράφεται ο εκδότης. Ούτε υπάρχει κάποιο στοιχείο που να δείχνει πως  
έχει σχέση με τον Ρήγα, όπως έχουμε δείξει στη μελέτη μας. Ο Ζηλοπροφή-  
της την απέδωσε αυθαίρετα στον Ρήγα. Και αυτή η αυθαιρεσία θα έπρεπε  
να εξεταστεί συστηματικά, μεθοδολογικά και να τεκμηριωθεί και να μην  
θεωρείται εκ των προτέρων ως «ιστορικό τεκμήριο», κάτι που έγινε με την  
έκδοση της σχετικής μας μελέτης από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης  
Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα το 2009.

Ζ) Δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως «εσφαλμένη εμμονή» η άποψη που  
δημοσιεύθηκε στη μελέτη *Ηταν τελικά ο Ρήγας εκδότης του “Αγαθάγγελου”*;  
και τούτο διότι στηρίζεται σε μια συστηματική διερεύνηση του θέματος και  
με την παράθεση τεκμηριωμένων στοιχείων, όπως περιγράφηκε στην αρχή.  
Απεναντίας ο χαρακτηρισμός αυτός θα μπορεί να αποδοθεί σε όλους εκεί-  
νους, οι οποίοι ανεξέταστα, χωρίς συστηματική μελέτη, δέχονται τις σχετικές

αστήρικτες και ατεκμηριώτες εκπεφρασμένες απόψεις του Ζηλοπροφήτου και του Αλ. Πολίτη.

Η) Σχετικά τώρα με την άποψη που διατυπώθηκε ότι «η συνθετικότητα του έργου του Ρήγα» υποβαθμίζεται από την τεκμηριωμένη μελέτη πως ο Ρήγας δεν ήταν εκδότης του «Αγαθάγγελου», αυτή η άποψη δεν μπορεί να ισχύει και τούτο διότι το έργο του Ρήγα είναι αυτοδύναμο και δεν χρειάζεται «δεκανίκια», πως οι σκλαβωμένοι Έλληνες θα ελευθερωθούν με την βοήθεια των μεγάλων δυνάμεων, όπως εκφράζεται στους χρησμούς του «Αγαθάγγελου». Πουθενά στα έργα του ο Ρήγας, ούτε στον *Θούριο* και τον *Ύμνο Πατριωτικό*, ούτε στην *Επαναστατική Προκήρυξη*, ούτε στα *Δίκαια του Ανθρώπου* και το *Σύνταγμα* κάνει έκκληση στις μεγάλες δυνάμεις να βοηθήσουν την επανάσταση, που ετοιμάζε. Τον καιρό που άλλοι λόγιοι (Κοραής, Μαρτελάος, Περραιβός κ.ά.) υμνούσαν τον Ναπολέοντα Βοναπάρτη, ως ελευθερωτή τον λαών και προσδοκούσαν από αυτόν την ελευθερία από τον Οθωμανό δυνάστη, ο Ρήγας τύπωνε την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου για να δώσει στους σκλαβωμένους πρότυπο ανδρείας και αποφασιστικότητας. Διαχρονικό τούτο το μήνυμα του Ρήγα Βελεστινλή.

Γι' αυτό και η μελέτη μας αυτή όπως και εκείνη, που τεκμηριώνει την ορθόδοξη πίστη του (*Ρήγας και Ορθόδοξη πίστη*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2005 και 2008) καθώς επίσης και οι εκδόσεις των έργων του Ρήγα για πρώτη φορά ολοκληρωμένες και με ευρητήρια, τα Εισαγωγικά κείμενά μας, οι καινούργιες έρευνες των τελευταίων δεκαετιών, καθώς και όλες οι άλλες μελέτες μας δεν «εμφανίζουν τον Ρήγα ως μια μονοδιάστατη “διαφωτιστική” καρικατούρα», όπως αναγράφεται στο κείμενο του *Άρδην*. Αντίθετα τεκμηριώνουν την πολύπλευρη φυσιογνωμία του Ρήγα ως διαφωτιστή, επαναστάτη, πολιτικό του, στρατιωτικό του, μάρτυρα, εθνεγέρτη και οραματιστή μιας δημοκρατικής πολιτείας στον Βαλκανικό χώρο. Μοναδική φυσιογνωμία στην ιστορία του Νεώτερου Ελληνισμού και των Βαλκανίων.

\*\*\*

Για να έχουν ωστόσο οι αναγνώστες του *Άρδην* μία όσο το δυνατόν πληρέστερη άποψη καλό θα είναι να διαβάσουν το «Τελικό Συμπέρασμα» της μελέτης μας, ή αν θέλουν μπορούν να επισκεφθούν την ιστοσελίδα και να μελετήσουν και σε PDF, όλη τη μελέτη ([www.karaberopoulos.gr/karaberopoulos/b\\_r12.asp](http://www.karaberopoulos.gr/karaberopoulos/b_r12.asp)):

«Το τελικό συμπέρασμα συνοψίζεται στα κατωτέρω:

1) Η μία και μοναδική αναφορά ότι ο Ρήγας ήταν ο εκδότης του «Αγαθάγγελου» της Βιέννης ήταν εκείνη του Ζηλοπροφήτη, ο οποίος σαράντα χρόνια μετά το θάνατο του Ρήγα το 1838 την μνημονεύει, χωρίς να τεκμηριώνει όμως την άποψή του αυτή, δίνοντας την εντύπωση πως αυθαίρετα την αποδίδει στον Ρήγα, ίσως για να προσδώσει κύρος στη δική του έκδοση. Ομοίως και ο Αλ. Πολίτης αποδέχεται την «αλήθεια της πληροφορίας» του Ζηλοπροφήτη, δίχως να διερευνήσει και να τεκμηριώσει αυτήν την πληροφορία. Στη συνέχεια και οι συγγραφείς του Ρήγα ακολούθησαν την άποψη αυτή ανεξέταστα, δίχως να μελετήσουν και να διερευνήσουν την αλήθεια της πληροφορίας του Ζηλοπροφήτη και του Αλ. Πολίτη.

2) Από τη διερεύνηση του αντιτύπου του “Αγαθάγγελου” του αποδιδόμενου στον Ρήγα διαπιστώθηκε ότι το βιβλίο αυτό δεν έχει πρόλογο, ούτε υποσημειώσεις, ούτε διορθώσεις ή παρατηρήσεις, όπως ο Ρήγας συνήθιζε να βάζει σε όλα του τα έργα. Επίσης, από την ενδοκειμενική διερεύνηση του βιβλίου του «Αγαθάγγελου» δεν εντοπίστηκαν χαρακτηριστικές λέξεις ή φράσεις, που ο Ρήγας χρησιμοποίησε σε όλα του τα βιβλία όπως έχουμε δείξει. Επί πλέον, δεν αναγράφεται ο εκδότης ή ο επιμελητής της έκδοσης του «Αγαθάγγελου», ενώ ο Ρήγας πάντοτε σε όλα του τα έργα ανέγραφε «εξεδόθη παρά Ρήγα Βελεστινλή Θεσσαλού».

3) Σε όλα τα γνωστά έργα του Ρήγα Βελεστινλή δεν θα συναντήσει κανείς κάποιες χρησολογικές παραδόσεις ή προφητικούς, λαϊκούς χρησμούς για την απελευθέρωση από τους Οθωμανούς.

4) Την εποχή της έκδοσης του «Αγαθάγγελου» στη Βιέννη, ο Ρήγας όπως δηλώνει στο *Φυσικής απάνθισμα*, Βιέννη 1790, μετέφραζε το *Πνεύμα των νόμων* του Μοντεσκιέ, που έχει σχέση με τα συστήματα διακυβερνήσεως των κρατών, δείγμα της ενασχόλησής του με πολιτικοκοινωνικά θέματα.

5) Οι κατήγοροι του Ρήγα, που ήταν σύγχρονοί του και ορισμένοι ήταν και κληρικοί, δεν μνημονεύουν στις κατηγορίες τους εναντίον του Ρήγα την έκδοση του «Αγαθάγγελου». Εάν ο Ρήγας είχε εκδώσει τους «χρησμούς του Αγαθάγγελου» το πιο πιθανό θα το γνώριζαν, εφ’ όσον μερικοί ήταν και κληρικοί, και θα μνημόνευαν μια τέτοια προσπάθεια του Ρήγα. Δεν αναφέρουν κάτι για την προσγραφόμενη αυτή έκδοση στον Ρήγα.

6) Οι συγγραφείς, οι οποίοι έγραψαν για τον Ρήγα μέχρι το 1838, και δεν είναι τυχαίοι, δεν κάνουν μνεία μιας τέτοιας αποδιδόμενης στον Ρήγα έκδοσης των «χρησμών του Αγαθάγγελου». Μόνο ο Ζηλοπροφήτης μετά σαράντα χρό-

νια μνημονεύει ως εκδότη της ανώνυμης αυτής έκδοσης. Αν γνώριζαν το πιο πιθανό θα έγραφαν κάτι σχετικό. Από όλους αυτούς τους συγγραφείς ουδείς αναφέρει τον Ρήγα ως εκδότη του «Αγαθάγγελου». Επίσης ούτε οι άλλοι δύο εκδότες του «Αγαθάγγελου» του 1837 και 1838 μνημονεύουν τον Ρήγα ως εκδότη του «Αγαθάγγελου».

\*\*\*

Καταλήγοντας μπορούμε να πούμε ότι η περίπτωση της ατεκμηρίωτης απόδοσης στον Ρήγα Βελεστινλή της έκδοσης των χρησμών του «Αγαθάγγελου» δείχνει ξεκάθαρα το πώς μια ατεκμηρίωτη ιστορικά γνώμη μετατρέπεται σε “ιστορικό τεκμήριο”. Η ατεκμηρίωτη αυτή γνώμη φυσικά διορθώθηκε με την πραγματοποίηση για πρώτη φορά της συστηματικής μας μελέτης *Ήταν τελικά ο Ρήγας εκδότης του “Αγαθάγγελου”*; όπως διορθώθηκαν με ανάλογες μελέτες και άλλα θέματα σχετικά με τον Ρήγα, που μνημονεύθηκαν στην αρχή του κειμένου.



**ΙΒ΄**

***Ο ΡΗΓΑΣ  
ΓΙΑ ΤΗΝ ΤΟΠΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ***



«Βουλή Θετταλομαγνησίας»  
στο Βελεστίνο, 11 Μαΐου 1821, προς τιμήν του Ρήγα  
Ανέγερση Μνημείου

(Δημοσιεύθηκε στην εφημ. *Η Θεσσαλία*, 15 Σεπτεμβρίου 1999)

Ο Δήμος Φερών και η Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα θα τιμήσουν τη Συνέλευση των επαναστατημένων της περιοχής Μαγνησίας, που συγκλήθηκε στις 11 Μαΐου 1821, στη γενέτειρα του Ρήγα, το Βελεστίνο, προς τιμήν του εθνεγέρτη, με την ανέγερση Μνημείου, καθιστώντας έτσι γνωστό το σημαντικό αυτό ιστορικό γεγονός της «*Βουλής Θετταλομαγνησίας*».

Το γλυπτό, σκαλισμένο ανάγλυφα σε μάρμαρο, παριστά τον πρόεδρο και γραμματέα της Συνέλευσης των αντιπροσώπων της Θετταλομαγνησίας, Άνθιμο Γαζή και Φίλιππο Ιωάννου αντίστοιχα, να περιβάλλονται από οπλισμένους επαναστάτες, μέλη της Βουλής. Είναι δημιουργία και προσφορά του Γεωργίου Διονυσίου, εξ Ν. Αγχιάλου, γνωστού ακόμη από τις δημιουργίες του, όπως του μνημείου της Μάχης Οβριάς, τους ζωγραφικούς του πίνακες, τη συγγραφή βιβλίων με θέματα ιστορικά και λαογραφικά της περιοχής της Αγχιάλου και της Νέας Αγχιάλου. Η αρχιτεκτονική μελέτη του Μνημείου φιλοτεχνήθηκε από τον αρχιτέκτονα κ. Γεώργιο Γιαννακό, ο οποίος είναι και πρόεδρος του Πολιτιστικού Οργανισμού του Δήμου Φερών. Η πρόταση για να τιμηθεί, με την ανέγερση Μνημείου, το σημαντικό ιστορικό γεγονός της σύγκλησης της Βουλής Θετταλομαγνησίας, γεγονός το οποίο δείχνει τις δημοκρατικές αντιλήψεις και ευαισθησίες των επαναστατημένων σύμφωνα με τις «*Διδαχές του Ρήγα*», έγινε από τον Δρ κ. Δημήτριο Καραμπερόπουλο, πρόεδρο της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα.

## Ιστορικό σύγκλησης της «Βουλής Θετταλομαγνησίας» στο Βελεστίνο προς τιμή του Ρήγα

Μετά την έκρηξη της επανάστασης στην Πελοπόννησο και Στερεά Ελλάδα, δύο μήνες αργότερα, τον Μάιο του 1821, η επαναστατική φλόγα έφθανε και στην Μαγνησία. Αρκετοί κάτοικοι των χωριών του Πηλίου, που ήταν ήδη μυημένοι στην Φιλική Εταιρία, άρπαξαν τα όπλα, με πρωτοστάτη τον αρχιμανδρίτη Άνθιμο Γαζή, ο οποίος έβγαλε στις 7 Μαΐου 1821 την διακήρυξη με τίτλο «Προς τους λαούς της Ζαγοράς, των Φερών και της Αγυιάς». Μεταξύ των άλλων τονίζει:

*«... Θετταλομάγνητες, Ας δράζωμεν και ημείς τα όπλα. Δεν πρέπει να κωφεύσωμεν εις την φωνήν της πατρίδος. Ας ακουσθεί διάτορος η κραυγή μας: Ελευθερία ή θάνατος. Η σκιά του Ρήγα του Θεσσαλού, ο οποίος προ ολίγων χρόνων εθυσίασε την ζωήν του ως γνήσιος Έλλην και μέγας πατριώτης, δια την ανάστασιν του Γένους μας, προΐσταται εις την Θεσσαλίαν. Ο Θούριος ύμνος του «ως πότε παλλικάρια θα ζώμεν εις την σκλαβιά», ας γίνη το εγερτήριον σάλπισμα εις το βουνόν της Ζαγοράς και εις όλην την Θεσσαλίαν. Ο μέγας Θεσσαλός Ρήγας ζητεί από τους λαούς της Θεσσαλομαγνησίας εκδίκησιν. Ας ακούσωμεν την προσταγήν του ενθυμούμενοι και τους χρυσούς λόγους του: «Καλλιότερα μιάς ώρας ελεύθερη ζωή, παρά όλους τους χρόνους σκλαβιά και φυλακή...».*

Και συνέχισε ο Γαζής στην διακήρυξή του να απαριθμεί τα επιχειρήματα για το δίκαιον της επαναστάσεώς τους, αναφέροντας και τις εξεγέρσεις των σκλαβωμένων Ελλήνων στις άλλες περιοχές της Ελλάδος. Ωστόσο, στην διακήρυξή του συνιστά να συγκληθεί Συνέλευση με αντιπροσώπους από τις Κοινότητες της Θετταλομαγνησίας, με σκοπό να συντάξουν Σύνταγμα στα πρότυπα του δημοκρατικού Συντάγματος του Ρήγα Βελεστινλή. Διακηρύττει ο Άνθιμος Γαζής:

*«Θετταλομάγνητες!*

*Δια την καλήν σύστασιν της χώρας, καθώς και δια την ευνομίαν, κοινήν ευταξίαν και τον διοργανισμόν του πολέμου, εντέλλομαι να εκλέξετε από κάθε ναχιγέν (= περιοχή, κοινότητα), εμπείρους, τιμίους και νουνεχείς αντιπροσώπους, οι οποίοι ως βουλευταί θα συστήσωσιν την*

*Βουλὴν τῆς Θετταλομαγνησίας. Οὗτοι κατὰ τα ἀρχαῖα θέσμια τῶν προγόνων μας καὶ τὰς συστάσεις τοῦ Ρήγα τοῦ Θεσσαλοῦ, θα συντάξωσιν τὴν Νομικὴν Διάταξιν, ἡ ὁποία θα κανονίζῃ εἰς τὸ μέλλον τὰ τῆς διοικήσεως τῶν χωρίων καὶ τῆς επαρχίας μας, τὸν διοργανισμόν τοῦ πολέμου καὶ τὰ δίκαια τῶν συμπατριωτῶν μας...».*

Το σχέδιο των επαναστατών, πού εν τω μεταξύ πολιορκούσαν το Κάστρο του Βόλου, ήταν να κατευθυνθούν με τρία σώματα, το ένα στο Βελεστίνο, το άλλο στον Κίσσαβο και το τρίτο στον Αλμυρό. Πράγματι το πρώτο σώμα των επαναστατών εισέβαλε στο Βελεστίνο, όπου διεξήχθη η «Μάχη του Βελεστίνου» και ελευθέρωσε του Έλληνες της γενέτειρας του βάρδου της επανάστασης, Ρήγα.

### Η «Βουλή Θετταλομαγνησίας» στο Βελεστίνο

Ο Άνθιμος Γαζής και οι αντιπρόσωποι του Πηλίου με την κήρυξη της επανάστασης και σύμφωνα με την διακήρυξή του, θα έπρεπε να συνεδριάσουν για να βάλουν τις βάσεις του Συντάγματός τους, της «*Νομικής Διατάξεως*», για να κυβερνηθούν δημοκρατικά. Και τόπο της συνεδρίασής τους εκλέξανε το Βελεστίνο, προς τιμήν του Ρήγα Βελεστινλή. Μάλιστα, το Σύνταγμά τους, όπως τονίζει ο Γαζής στη διακήρυξή του, θα έπρεπε να είναι σύμφωνα με τις «*συστάσεις*» του Ρήγα, να είναι, δηλαδή, σύμφωνα με τις δημοκρατικές ιδέες του Συντάγματός του, που το επιγράφει *Νέα Πολιτική Διοίκησης*. Τη Συνέλευση των επαναστατών αντιπροσώπων στο Βελεστίνο την ονομάσανε «*ΒΟΥΛΗ ΘΕΤΤΑΛΟΜΑΓΝΗΣΙΑΣ*». Πρόεδρός της εκλέχθηκε ο Άνθιμος Γαζής και γραμματέας ο Φίλιππος Ιωάννου, ο μετέπειτα καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών, ο οποίος, μάλιστα, συνέθεσε το επίγραμμα στον ανδριάντα του Ρήγα, που στήθηκε στο Πανεπιστήμιο Αθηνών το 1871.

Σε ποιο μέρος του Βελεστίνου έγινε η Συνεδρίαση;

Σχετικά με το χώρο του Βελεστίνου, όπου συγκλήθηκε η «Βουλή Θετταλομαγνησίας» μπορούμε να καταλήξουμε σε ορισμένα συμπεράσματα, έχοντας πάντα ως οδηγό τον ίδιο τον Ρήγα. Συγκεκριμένα, στο τοπογραφικό διάγραμμα της γενέτειράς του, στην «*Επιπεδογραφία της Φεράς, νύν λεγομένης Βελεστίνος*», που βρίσκεται στο τέταρτο φύλλο της *Χάρτας* του, δίπλα από τον

τίτλο και πάνω από την «*Επιπεδογραφία των Αθηνών*», ο Ρήγας σημειώνει ένα χώρο, στο νότιο μέρος του Βελεστίνου, όπου γράφει «*Δημόσιος αγορά*». Συσχετίζοντας αυτή την τοποθεσία και τα μέχρι πριν από χρόνια τοπογραφικά δεδομένα του Βελεστίνου, μπορούμε να υποθέσουμε ότι ο χώρος, όπου θα συνεδρίασαν οι αντιπρόσωποι της «*Βουλής Θετταλομαγνησίας*», θα πρέπει να ήταν η πλατεία της «*Λαχαναγοράς*», που τώρα έχει μετονομασθεί σε πλατεία «*Ρήγα Φεραίου*». Ο χώρος αυτός είχε πηγάδι, χάνια, δένδρα και βρίσκεται εκεί που ο Ρήγα τοποθετεί τη «*Δημόσιο Αγορά*».

Η ανέγερση στο Βελεστίνο, από το Δήμο Φερών και την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, του Μνημείου της ΒΟΥΛΗΣ ΤΗΣ ΘΕΤΤΑΛΟΜΑΓΝΗΣΙΑΣ, Μάϊος του 1821, αποτελεί ένα ελάχιστο δείγμα ευγνωμοσύνης και τιμής στους Θετταλομάγνητες επαναστάτες, οι οποίοι συνεδρίασαν προς τιμήν του Ρήγα στη γενέτειρά του, το Βελεστίνο, για να συντάξουν, σύμφωνα με τις «*συστάσεις*» του, το δημοκρατικό, αντιπροσωπευτικό Συναγμά τους.



Το γλυπτικό μέρος του Μνημείου της «*Βουλής Θετταλομαγνησίας 11 Μαΐου 1821*», έργο και προσφορά του Γεωργίου Διονυσίου, που στήθηκε στο Βελεστίνο το 2000 από τον Δήμο Φερών και την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, για να υπενθυμίζει το σημαντικό ιστορικό γεγονός της Συνέλευσης των επαναστατών προς τιμήν του Ρήγα στη γενέτειρά του.

## Μνεΐα από τον Ρήγα της νησίδας με τον Άγ. Νικόλαο στο Αγκίστρι του Παγασητικού

(Δημοσιεύθηκε στην εφημ. *Η Θεσσαλία*, 13 Αυγούστου 2000, σελ. 13)

Μελετώντας τα έργα του Ρήγα Βελεστινλή για τη συγκέντρωση των όσων αναφέρει για τη Μαγνησία, στα πλαίσια της γενικότερης εργασίας που τιτλοφορείται «Το Βελεστίνo και η Θεσσαλία στο έργο του Ρήγα Βελεστινλή», διαπιστώθηκε μια αναφορά του στο νησάκι με το εξωκλήσι του Αγίου Νικολάου, το οποίο βρίσκεται απέναντι από το ακρωτήριο Αγκίστρι στον Παγασητικό κόλπο.

Συγκεκριμένα, στο βιβλίο του *Νέος Ανάχαρσις*<sup>1</sup>, που εκδόθηκε στη Βιέννη κατά τη σημαντική χρονιά της προετοιμασίας του επαναστατικού του σχεδίου, ο Ρήγας στο γαλλικό κείμενο, «αφού περιήλθομεν τα πέριξ του Βελεστίνου, και προ πάντων τον λιμένα του, οπού ονομάζεται Παγασαί (Βόλος), ο οποίος είναι μακράν ενενήντα στάδια (\*) επεσκέφθημεν τα νότια μέρη της Μαγνησίας», παραθέτει μια υποσημείωση στο σημείο όπου είναι ο αστερίσκος και μεταξύ των άλλων γράφει:

(\*) «Εἰς αὐτόν τον λιμένα, κατά την βάση του ακρωτηρίου Πύρρας και Δευκαλίωνος, λεγόμενον την σήμεραν Αγκίστρι, κείνται τα ερείπια της Δημητριάδος, λεγομένης ἄχρι του νύν Παλάτια [...] Αντικρῦ του νησίου, όπου είναι ο Αγ. Νικόλαος, επάνω εἰς το Αγκίστρι, είναι ένα οίκημα μέγαλον πελεκημένον με σφυρί εἰς μίαν μόνην πέτραν και λέγεται Δασκαλιό κατά παραφθοράν του Δευκαλίων».

Επίσης, κατά την επιμέλεια της έκδοσης της *Χάρτας της Ελλάδος*<sup>2</sup> και τη σύνταξη του Ευρετηρίου της εντύπωση έκανε η αναγραφή του ακρωτηρίου

---

1. Βλ. Ρήγα Βελεστινλή, *Νέος Ανάχαρσις*, Βιέννη 1797, σελ. 141.

2. Ρήγα Βελεστινλή, *Η Χάρτα της Ελλάδος*, Βιέννη 1796-1797, επανέκδοση με την υποστήριξη της Ακαδημίας Αθηνών από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου, Αθήνα 1998.

«Πύρρας, Δευκαλίωνος, Αγκίστρι» έχοντας μάλιστα σχεδιάσει δίπλα ένα νησάκι με το σημείο του σταυρού, δηλωτικό της παρουσίας εκκλησίας, όπως ο Ρήγας σημειώνει στο υπόμνημά του, το παρατιθέμενο στο τρίτο φύλλο της *Χάρτας* του.

Παρατηρούμε ότι ακόμη ο Ρήγας στη *Χάρτα* του και στον *Νέον Ανάχαρσι* μνημονεύει το ακρωτήριο Αγκίστρι, τοπωνύμιο της εποχής του, που φθάνει και μέχρι σήμερα, παραθέτοντας ωστόσο και την αρχαία του ονομασία «Πύρρας και Δευκαλίωνος». Ομοίως, αναφέρει την Δημητριάδα και τα ερείπιά της και ότι στην εποχή του η τοποθεσία ονομαζόταν «Παλάτια», που διατηρείται μέχρι τις ημέρες μας.

Ο Ρήγας συχνά στη *Χάρτα* του και στον *Νέον Ανάχαρσι* ακολουθεί την τακτική αυτή, να παραθέτει κοντά στα αρχαία ονόματα και τα σύγχρονα της εποχής του, τακτική που βρίσκεται μέσα στο διαφωτιστικό και επαναστατικό του έργο. Θέλει να συνδέσει το ένδοξο ιστορικό παρελθόν με την εποχή του και να ενισχύσει έτσι την αυτοσυνειδησία των συμπατριωτών του. Να τους δείξει ποιών προγόνων είναι απόγονοι για να ενισχύσει το ηθικό τους φρόνημα. Να τους εμπνεύσει ώστε να τους ωθήσει να πάρουν τα όπλα για την επανάσταση που προετοιμάζε.

\*\*\*

Θέλοντας να δούμε αν και σήμερα βρίσκονται τα όσα ο Ρήγα μνημονεύει, αν υπάρχει δηλαδή το εκκλησάκι του Αγίου Νικολάου, άρχισα την διερεύνηση. Και με χαρά πληροφορήθηκα από τη λυκειάρχη κα Μαίρη Καρουκανίδου ότι πράγματι βρίσκεται και μέχρι σήμερα το αναφερόμενο εξωκλήσι στη βραχονησίδα. Και για να έχω, όπως συνηθίζω, μια ιδίαν αντίληψη των πραγμάτων Κυριακή πρωί με τη βοήθεια του κ. Σωτήρη Μπιλιούρη κατευθυνθήκαμε προς επίσκεψη της Βραχονησίδας (βλ. τη παρακείμενη φωτογραφία). Με συγκίνηση ανεβήκαμε στο ολόλευκο εξωκλήσι. Προσκυνήσαμε την εικόνα του Αγίου Νικολάου και χτυπήσαμε τη μικρή καμπανίτσα. Ο ήχος της θα έφυγε στους αιθέρες κάνοντας και σήμερα αισθητή την ύπαρξή τους. Οι ψαράδες της περιοχής περιπολούνται, ασπρίζουν το εξωκλήσι και έχουν πρόσφατα επισκευάσει με καινούργια κεραμίδια τη σκεπή.

Μέσα στο εξωκλήσι είναι αναρτημένη μια ιδιόχειρα γραμμένη σελίδα με το ιστορικό του, στο οποίο μάλιστα αναφέρεται πως η αρχή του εξωκκλησιού θα βρίσκεται γύρω στο 1900. Τώρα όμως με την επισημάνση της πληροφορίας του Ρήγα Βελεστινλή, θα πρέπει να αναγραφεί ότι η ύπαρξή του εξωκκλησιού



του Αγίου Νικολάου στη νησίδα απέναντι από το Αγκίστρι, μνημονεύεται ήδη από το 1797.



Τμήμα της Χάρτας από την Μαγνησία όπου διακρίνεται η νησίδα με τον σταυρό στον Παγασητικό έναντι του τοπωνυμίου «Δημητριάς.Παλάτια».



Η βραχονησίδα με το εκκλησάκι του Αγίου Νικολάου στον Παγασητικό, στο Αγκίστρι, περιοχής Αγίου Στεφάνου Βόλου, που μνημονεύεται στη Χάρτα.



Τοπογραφικό διάγραμμα τῆς γενέτειρας τοῦ Ρήγα, τοῦ Βελεστίνου, σχεδιασμένο ἀπὸ τὸν ἴδιο. Τό ἔθεσε δίπλα στὸν τίτλο τῆς *Χάρτας* καὶ τῆς ἐπιπεδογραφίας τῶν Ἀθηνῶν, τιμώντας κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο τὴ γενέθλια γῆ του. Θεωρεῖται ὡς ἡ πρώτη ἀπεικόνιση τοῦ Βελεστίνου. Ἀργότερα τὸ 1806 ἔχουμε τὴν γκραβούρα τοῦ Romardi, ὅπου ἀπεικονίζονται πολλὰ στοιχεῖα τοῦ Βελεστίνου καὶ τῆς εὐρύτερης περιοχῆς.

## *Τό Βελεστίνο καί ἡ Θεσσαλία στό ἔργο τοῦ Ρήγα Βελεστινλή*

*(Πρακτικά Γ' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», (Βελεστίνο 1997),  
Αθήνα 2002, σελ. 713-738)*

Ἐπαναστάτης καί ὁραματιστής τῆς δημοκρατικῆς πολιτείας τοῦ Βαλκανικοῦ χώρου Ρήγας Βελεστινλή εἶχε μιὰ σημαντική συγγραφική δημιουργία στά ἑπτὰ χρόνια ἀπό τό 1790, πού ἐμφανίζεται στά Ἑλληνικά Γράμματα, μέχρι τό 1797, τή σύλληψή του. Μελετώντας τό συγγραφικό του ἔργο διαπιστώνει κανεῖς ὅτι πολλές φορές κάνει ἀναφορά στή γενέτειρά του, τό Βελεστίνο, καθώς καί στήν εὐρύτερη περιοχή, τή Θεσσαλία. Ἡ διαπίστωση αὐτή μᾶς προσφέρει ἀφ' ἑνός ἐπιστημονικά στοιχεῖα γιά τήν τεκμηρίωση τῆς καταγωγῆς τοῦ Ρήγα, ἀφ' ἑτέρου μᾶς δίνει διδάγματα πώς θά πρέπει κανεῖς νά τιμᾷ τή γενέτειρά του καί νά καταγράφει τά ἱστορικά της στοιχεῖα, τά ὁποῖα θά εἶναι χρήσιμα στούς μελετητές καί γενικότερα θά συμβάλλουν στήν ἱστορική αὐτογνωσία.

Στήν καταγραφή αὐτή τῶν πληροφοριῶν γιά τή γενέτειρά του, σχεδιάζοντας μάλιστα καί τό τοπογραφικό διάγραμμά της, ἴσως νά παρορμήθηκε ἀπό τούς Θεσσαλούς συμπατριῶτες του, τῶν ἐκ Μηλεῶν Πηλίου καταγομένων, Δανιήλ Φιλίππιδη καί Γρηγορίου Κωνσταντᾶ, οἱ ὁποῖοι στή *Νεωτερική Γεωγραφία* τους γράφουν λεπτομερέστερα γιά τό Πήλιο μέ τήν ὑπόδειξη «*μέ τό νά εἶναι πατρίδα μας, καί ἔχομεν ὀλίγη ἰδέα αὐτῆς, καί χρέος νά εἰποῦμεν ἐκεῖνο ὅπου ἤξεύρομεν διά νά τό μάθουν καί ἄλλοι ὅπου δέν τό ἤξεύρουν*». Καί προσθέτουν στό κείμενό τους χαρακτηριστικά πώς «*πρός τούτοις νά δώσωμεν καί παράδειγμα εἰς τούς λοιπούς λογιωτάτους μας. Ἐν μᾶς μιμηθοῦν καί ἄλλοι καί περιγράψῃ καθένας τόν τόπο ὅπου ἐγεννήθηκε... ἱστορῶντας καθένας τί χώραις καί χωριά ἔχει ὁ τόπος του, τί διοίκησι [...] αὐτό ἂν φιλοτιμηθοῦν αὐτήν τήν καλή καί ἐπαινετή φιλοτιμία καί τό*

κάμουν όλοι, νά όπου αποχτοῦμεν καί ἡμεῖς μιά χωρογραφία τοῦ τόπου μας, πράγμα ἀναγκαιότατο καί ὠφελιμώτατο εἰς ὅλους»<sup>1</sup>.

Ὁ Ρήγας ὡς γνωστόν γεννήθηκε στό Βελεστίνο τό 1757, ὅπως συμπεραίνεται ἀπό τά ἔγγραφα τῆς ἀνακρίσεώς του, ὅπου ὁ ἴδιος δηλώνει ὅτι τό 1797 ἦταν σαράντα ἐτῶν<sup>2</sup>. Θά ἔφυγε ἀπό τό Βελεστίνο γιά τήν Κωνσταντινούπολη σέ ἡλικία περίπου δεκαοκτώ-εἴκοσι ἐτῶν ἢ καί μεγαλύτερος, μετά τίς ἐγκύκλιες σπουδές του στή Σχολή τῆς Ζαγοράς τοῦ Πηλίου. Οἱ μελετητές τοῦ Ρήγα καταλήγουν στο συμπέρασμα αὐτό λαμβάνοντας ὑπ' ὄψιν τίς πολλές καί λεπτομερεῖς προσωπικές πληροφορίες πού παραθέτει γιά τή γεντειρά του τό Βελεστίνο καί τή Θεσσαλία γενικότερα. Τή γενέτειρά του ἔκτοτε δέν τήν ξαναεἶδε, ἂν καί ὑπάρχει πληροφορία τοῦ Ἄλτερ, πῶς τάχα ὁ Ρήγας ἐπισκέφθηκε τίς τουρκικές ἐπαρχίες γιά τό σχεδιασμό τῆς Χάρτας του. Ὅμως ἡ πληροφορία αὐτή μετά τίς πρόσφατες ἐρευνές μας, σχετικά μέ τά πρότυπα καί τά νέα στοιχεία τῆς Χάρτας, δέν εἰσταθεῖ<sup>3</sup>.

Ἡ κατωτέρω μελέτη δείχνει τά βιώματα καί τίς μνήμες, πού πῆρε μαζί του ὁ Ρήγας ἀπό τή γενέτειρά του, τό Βελεστίνο καί τή Θεσσαλία, καί ἀργότερα τά παραθέτει διάσπαρτα στό ἔργο του, ἐπισημαίνοντας πῶς πρέπει νά τιμοῦμε τή γενέθλια γῆ καί νά τονίζουμε τά ἱστορικά της στοιχεία.

#### Α'. ΤΟ ΒΕΛΕΣΤΙΝΟ ΣΤΑ ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΡΗΓΑ

Ἡ διερεῦνηση τῶν ἔργων τοῦ Ρήγα Βελεστινλή ἔδειξε ὅτι ἤδη ἀπό τά πρῶτα του ἔργα, τά ὁποῖα τύπωσε τό 1790 κατά τήν πρώτη ἐπίσκεψή του στή Βιέννη, γίνεται ἀναφορά στή γενέτειρά του. Ἀκολουθοῦν ἀναφορές καί στά ὑπόλοιπα ἔργα.

##### Τό ὄνομά του

Ὁ Ρήγας χρησιμοποίησε κατά τή συνήθεια τῶν λογίων τῆς ἐποχῆς ὡς ἐπώνυμό του τό ὄνομα τῆς γενέτειράς του τό «Βελεστινλής», δηλ. ὁ καταγό-

1. Βλ. Δανιήλ Φιλιππίδη-Γρηγορίου Κωνσταντᾶ, *Γεωγραφία Νεωτε-  
ρική*, Βιέννη 1791, ἐπανέκδοση Νέα Ἑλληνική Βιβλιοθήκη μέ ἐπιμέλεια Αἰκ.  
Κουμαριανοῦ, Ἀθήνα 1970, σελ. 102-103.

2. Βλ. Αἰμ. Λεγρᾶνδ.-Σπ. Λάμπρου, *Ἀνέκδοτα ἔγγραφα περί Ρήγα Βε-  
στινλή καί τῶν σὺν αὐτῷ μαρτυρησάντων ἐκ τῶν ἐν Βιέννῃ Ἀρχείων ἐξαχθέντα*,  
Ἀθήνησιν, 1891, ἐπανεκδ. ἀναστατική μέ τήν προσθήκη εὐρετηρίου ἀπό τήν Ἐπιστη-  
μονική Ἐταιρεία Μελέτης Φερῶν-Βελεστινίου-Ρήγα, ἐπιμ. Δημ. Καραμπερόπου-  
λου, Ἀθήνα 1996, σελ. 59. Για τήν ἡλικία ἀναχωρήσεως τοῦ Ρήγα ἀπό τό Βελεστίνο  
ἐνδεικτικά βλ. Λέανδρος Βρανούση, *Ρήγας*, Βασική Βιβλιοθήκη, ἀρ. 10, Ἀθήνα  
[1954], σελ. 10-11.

3. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλος, «Ἡ Χάρτα τῆς Ἑλλάδος τοῦ Ρήγα Βε-  
στινλή. Τά πρότυπά της καί νέα στοιχεία», στό *Ἡ Χάρτα τοῦ Ρήγα Βελεστινλή*,  
(ἐπιμ. Δημ. Καραμπερόπουλος), Ἀθήνα 1998, σελ. 26.

μενος από τό Βελεστίνου<sup>4</sup>. Ἐπί πλέον πρόσθεσε στό ὄνομά του καί ἐκεῖνο τῆς εὐρύτερης περιοχῆς τοῦ Βελεστίνου, τῆς Θεσσαλίας, γι' αὐτό καί πάντοτε ἀναγράφει στά βιβλία του ὅτι ἐξεδώθησαν «παρά Ρήγα Βελεστινλή Θεεταλοῦ». Ὁ ἀναγνώστης θά διαπιστώσει αὐτό στούς τίτλους τῶν ἔργων του πού παρατίθενται.

### Φυσικῆς Ἀπάνθισμα

Ὁ Ρήγας κάνει τήν πρώτη του ἀναφορά στό Βελεστίνου στό βιβλίο του *Φυσικῆς Ἀπάνθισμα*. Στό κεφ. μέ τίτλο «Περί τῶν πυρίνων φαινομένων ἐν τῷ ἄερι», ὅπου γράφει γιά τήν ἐμφάνιση τῶν βρυκολάκων, τῶν πυρίνων φαινομένων ἀπό τίς ἀναθυμιάσεις τῶν θαπτομένων σωμάτων, καταχωρίζει μία ὑποσημείωση γιά ἕνα γεγονός τοῦ Βελεστίνου πού συνέβαινε στό χριστιανικό νεκροταφεῖο, τό ὅποιο βρισκόταν ἐκεῖ πού εἶναι καί τό σημερινό νεκροταφεῖο. Γράφει ὁ Ρήγας:

«Εἰς τήν ἐπαρχίαν Δημητριάδος πόλιν Βελεστίνον, φαίνονται συχνά τοιαῦται φλόγες ἐκεῖ ὅπου θάπτουν τοὺς νεκρούς· ἡ ἀμάθεια βιάζει τοὺς κριτάς νά διορίσουν ἀνθρώπους, νά εὐγάλουν τά νεωστί θαμμένα σώματα, καί νά τά καύσουν, λέγοντες πῶς εἶναι βρωκολάκοι, καί δέν ἀφίνουν τά σύννεφα νά βρέξουν, καί ἄλλαις παρόμοιαις μωρολογίαις· οἱ χριστιανοί ὁμως ἀπέφυγαν τό κάψιμο τῶν συγγενῶν τους, ἐφευρόντες μίαν μέθοδον εἰς τό νά ἀναλύουν εὐκολα τοὺς νεκρούς των. Τοὺς πλύνουν πρό τῆς ταφῆς μέ νερόν ἀσβέστου ἀσβέστης, ἄλλοι δέ τοὺς χύνουν εἰς τό στόμα, καί εἰς σαράντα ἡμέρας ἀναλύουν»<sup>5</sup>.

4. Ἐνδεικτικά ἀναφέρονται ὀνόματα λογίων πού χρησιμοποίησαν ὡς ἐπώνυμο τόν τόπο καταγωγῆς τους: Ἀθανάσιος Πάριος, Βενιαμίν Λέσβιος, Ἰώσηπος Μοισιόδαξ, Διονύσιος Καλλιπολίτης, Προκόπιος Πελοποννήσιος, Πολυχρόνιος ὁ Θραῆς, Πανταζῆς Τυρναβίτης, Χριστόφορος Περραιβός, Γεωργάκης Ὀλύμπιος, Δανιήλ Μοσχοπολίτης, Γεώργιος Τραπεζούντιος, Λάζαρος Τραπεζούντιος, Μανουήλ Σαρῆς Τενέδιος.

5. Ρήγας Βελεστινλή, *Φυσικῆς ἀπάνθισμα*, Βιέννη 1790, φωτομηχανική ἐπανεκδοση μέ τήν προσθήκη εὐρετηρίου, ἐπιμ. Δημ. Καραμπερόπουλος, Ἐπιστημονική Ἐταιρεία Μελέτης Φερῶν-Βελεστίνου-Ρήγα, Ἀθήνα 1991, σελ. 106. Σχετικά μέ τίς φλόγες ἀπό τά νεκροταφεῖα γίνεται ἀναφορά καί σέ μεταγενέστερα ἔργα: «Πολλάκις εἰς τάς πεδιάδας καί μάλιστα πλησίον τῶν νεκροταφείων, τῶν λιμνῶν καί βάλτων, βλέπομεν λεπτὰς τινὰς φλόγας αἱ ὅποιαι φαινόμεναι ὅτι ἐκβαίνουσιν ἀπό τήν γῆν λαμβάνουσι διαφόρους διευθύνσεις. Ἡ φυσική αἰτία τοῦ φαινομένου τούτου εἶναι ὁ φωσφορικός ὕδρογόνος (δηλ. φώσφορος ἐνωμένος μέ ὕδρογόνον) ὁ ὁποῖος ἐξατμίζεται ἀπό τάς διαλυόμενας εἰς τά πρῶτα αὐτοῦ στοιχεῖα οὐσίας καί ἐξατμίζεται αὐτομάτως εἰς τόν ἀτμοσφαιρικόν ἀέρα», περιοδ. *Ἀνθολογία τῶν Κοινοφελῶν γνώσεων*, ἀρ. 8, 1837, σελ. 119-121.

Στήν ύποσημείωση αυτή ο Ρήγας μάς πληροφορεῖ γιά τή γενέτειρά του ὅτι εἶχε «κριτή»<sup>6</sup> (=δικαστή) καί πῶς οἱ χριστιανοί πού κατοικοῦσαν κοντά στό νεκροταφεῖο, στό Βαροῦσι<sup>7</sup>, ἀντιδρούσαν στό κάψιμο τῶν νεκρῶν καί γι' αὐτό βρῆκαν τή μέθοδο νά τούς περιχύνουν «νερόν ἀσβέστου ἀσβέστης», δηλ. νερό σβησμένης ἀσβέστου, μέ σκοπό νά «ἀναλύσουν» δηλ. νά διαλύσουν τά σώματα τῶν νεκρῶν. Ἐμμεσα μάς δείχνει τήν τακτική τῶν κατοίκων τοῦ Βελεστίνου νά βρίσκουν τρόπους νά παραμένουν στερεοί στίς δοξασίες τους καί νά μήν ὑποκύπτουν στίς παρεμβάσεις τῆς ὀθωμανικῆς ἐξουσίας.

Μία ἄλλη μαρτυρία γιά τή γενέτειρά του εἶναι οἱ λέξεις, τίς ὁποῖες ὁ Ρήγας παίρνει ἀπό τήν περιοχή του, δηλ. ἀπαντῶνται στήν περιοχή Βελεστίνου, καί τίς καταχωρίζει στό *Φυσικῆς ἀπάνθισμα*. Συγκεκριμένα στή σελίδα 123 γράφει:

«Ὁ κύρ Λεουβενχοέκ, ἐπῆρε τά λέπια ἑνός μεγάλου κράπου (ψάρι τοῦ γλυκοῦ νεροῦ, τουρκιστί σαζάνι)».

Μεταφράζοντας τό κείμενο τῆς γαλλικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας, ὅπως ἔχουμε ἀποδείξει στή μελέτη μας<sup>8</sup>, ὁ Ρήγας γιά τό ψάρι κράπος φέρνει σέ παρένθεση ὡς παράδειγμα τό ψάρι τῆς λίμνης Κάρλας «σαζάνι» καί μάλιστα σημειώνει τήν τουρκική ὀνομασία του. Μία ἄλλη λέξη πού πιθανόν μεταφέρει ἀπό τή γενέτειρά του εἶναι ἡ λέξη «φλέτρον»<sup>9</sup>. Κατά τήν ταύτιση τῶν κειμένων τοῦ βιβλίου *Φυσικῆς ἀπάνθισμα* καί τῆς γαλλικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας σχετικά

6. Τό ὅτι στό Βελεστίνο ὑπῆρχε «κριτής», ἐπιβεβαιώνεται καί ἀπό τόν Γρηγόριο Κωνσταντᾶ, ὁ ὁποῖος στό χειρόγραφο τῆς «Χωρογραφίας τῆς Ἀνατολικῆς Θεσσαλίας», στά 1838, σημειώνει ὅτι τό Βελεστίνο εἶχε «κριτή». Βλ. Γιώργου Θωμά, *Ἡ ἀνέκδοτη Χωρογραφία τῆς ἀνατ. Θεσσαλίας ἀπό τό Γρηγόριο Κωνσταντᾶ*. Ἐνα χειρόγραφο τοῦ 1838, Βόλος 1991, σελ. 27-28. Πρβλ. Νικολάου Ι. Μάγνητος, *Περιήγησις ἢ τοπογραφία τῆς Θεσσαλίας καί Θετταλικῆς Μαγνησίας*, Ἐν Ἀθήναις 1860, σελ. 20, κείμενο σχεδόν τό ἴδιο μέ ἀλλαγές μερικῶν λέξεων. Ὁ Μάγνης θεωρεῖται λογοκλόπος, ὅπως ἔχει ἀποδείξει ὁ Βαγγέλης Σκουβαράς, «Ὁ Νικόλας Μάγνης καί τό βιβλίον του γιά τή Θεσσαλία», *περιοδ. Βιβλιόφιλος*, ἔτος ΙΔ', 1969, ἀρ. 3-4, Ἰούλιος-Δεκέμβριος, σελ. 31-43 καί σέ ἀνάτυπο.

7. Ὁ Ρήγας στήν Ἐπιπεδογραφία τοῦ Βελεστίνου σημειώνει τό τουρκικό νεκροταφεῖο στό νότιο-ἀνατολικό μέρος, ὅπου καί σήμερα διατηρεῖται τό τοπωνύμιον «Μνήματα» καί τό χριστιανικό νεκροταφεῖο στό βόρειο-δυτικό ἄκρο τοῦ Βελεστίνου, πῶ πάνω ἀπό τήν χριστιανική συνοικία, ἡ ὁποία ἀποκαλοῦνταν «Βαροῦσι», ὅπου καί τό σημερινό νεκροταφεῖο τοῦ Βελεστίνου. Τό «Βαροῦσι» μνημονεῖται ὁ W. M. Leake, *Travels in Northern Greece 1801, 1805 and 1806*, τόμ. 4, Λονδίνο 1835, σελ. 437.

8. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλος, «Ἡ Γαλλική "Encyclopédie" ἕνα πρότυπο τοῦ ἔργου τοῦ Ρήγα "Φυσικῆς ἀπάνθισμα"», *Ὁ Ἐραμιστής*, τόμ. 21, Ἀθήνα 1997, σελ. 95-128.

9. Ρήγας Βελεστινλής, *Φυσικῆς ἀπάνθισμα*, Βιέννη 1790, Κεφ. «Περί σκωλήκων καί φλέτρων», σελ. 117.

μέ τη λέξη «φλέτρον», πού δέν καταχωρίζεται κατά κανόνα στό λεξικά, διαπιστώθηκε κατά τήν έρευνα ότι αναφέρεται στό Βελεστίνο και στό Πήλιο<sup>10</sup>. Επίσης, ό Ρήγας παραθέτει και τή λέξη «κοριά»<sup>11</sup>, λέξη πού συνηθίζεται στό Βελεστίνο ακόμη και σήμερα, και είναι τοπική απόδοση για τή λέξη «κόρα». Μέ τήν ευκαιρία έδω σημειώνεται ότι ό Ρήγας αναγράφει στό *Νέος Ανάχαρσις* και άλλες δημώδεις λέξεις, πού ακόμη και σήμερα χρησιμοποιούνται στη περιοχή, όπως τή λέξη «γουστεριτζα» για τή σαύρα και τή λέξη «λελέκι», συνηθισμένη στη Θεσσαλία, πού τήν παραθέτει δίπλα στη λέξη «πελαργός»<sup>12</sup>.

### Όλύμπια

Τή γενέτειρά του, το Βελεστίνο, καθώς και τό γειτονικό χωριό Άγιος Γεώργιος ό Ρήγας μνημονεύει στό έργο *Όλύμπια*<sup>13</sup> του Μεταστάσιο. Συγκεκριμένα στό σημείο πού τό κείμενο κάνει λόγο για τή συζυγική πίστη τής Άλκησίδος καταχωρίζει μία ύποσημείωση στην οποία αναφέρει ότι οί αρχαίες Φερές ονομάζονται τώρα Βελεστίνος και τό διπλανό χωριό Άγιος Γεώργιος:

«Είρηται μέν παρά τινων συμβίαν Άδμήτου είναι τήν Άλκηστιν. Παλαιάτος δέ σελ. 112, έκδοσ. Λειψίας 1772, γράφει ούτω: Φονεύεται παρά των θυγατέρων του ό βασιλεύς τής Ίωλκού (λέγεται τώρα Λεχώνια, κείται εις τήν Μαγνησίαν τής Θεσσαλίας) Πελίας, ών μία, ή Άλκηστις, καταφεύγει εις τάς Φεράς (λέγονται τώρα Βελεστίνος και Άγιος Γεώργιος εις τήν Φθιωτίδα τής Θεσσαλίας), προς τόν βασιλέα Άδμητον, τόν άνεψιόν της...»

### Νέος Ανάχαρσις

Πολλές ύποσημειώσεις για τή γενέτειρά του, καθώς και για άλλες περιοχές τής Θεσσαλίας, ό Ρήγας παραθέτει στό βιβλίο *Νέος Ανάχαρσις*. Ένδιαφέρον είναι να τονισθεϊ ότι κατά τήν αντιπαραβολή του έλληνικού κειμένου μέ τό γαλλικό πρότυπο, διαπιστώθηκε πώς πολλές φορές κατά τή μετάφραση του γαλλικού κειμένου, ό Ρήγας απέδιδε τό όνομα «Pheres» μέ τό όνομα «Βελεστίνος». Η έρευνα των δύο κειμένων έδειξε ότι αυτό γίνεται στις σελίδες 134, 136, 137 και 140, στην οποία, μάλιστα, τρεις φορές τό αντικαθιστά. Έκτός αυτου αναγράφει ιδιαίτερο τίτλο για τό κεφάλαιο «Βασιλείς των Φερών τουτέστι του Βελεστίνου», πού δέν περιέχεται στό

10. Επίσης, ή λέξη «φλέτρον» απαντάται στό Καρπενήσι και τήν Πελοπόννησο.

11. Ρήγας Βελεστινλής, *Φυσικής απάνθισμα, ό π.*, σελ. 120.

12. Ρήγας Βελεστινλής, *Νέος Ανάχαρσις*, Βιέννη 1797, σελ. 112 και 126.

13. *Ήθικός Τρίπους*, Βιέννη 1797, Α. *Τά Όλύμπια*, σελ. 104.

γαλλικό κείμενο. Επίσης στη σελ. 116 όπου αναφέρονται οι Ἄργοναυτες, ὁ Ρήγας καταχωρίζει μιά ὑποσημείωση, ὅπου πάλι χρησιμοποιεῖ τὸ ὄνομα Βελεστίνου ἀντὶ τοῦ Φερέ: «Ἄδμητος. Εἰς τῶν πενήντα Ἄργοναυτῶν, ἦτον ἀπὸ τὸ Βελεστίνον». Ὁ Ρήγας ἐπαναλαμβάνει τὰ ἴδια γιὰ τὸν Ἄδμητο στὴ σχετικὴ παραπομπὴ δίπλα στὸ ὄνομα του στὸ εὐρετήριο τοῦ βιβλίου ποῦ τοῦ χάρισε ὁ ἐκ Κλεισούρας τῆς Μακεδονίας λόγιος Δημήτριος Δάρβαρις (1757-1823): «Ὁ Ἄδμητος ἦτον ἓνας ἐκ τῶν Ἄργοναυτῶν βασιλεὺς τοῦ Βελεστίνου. Τὸ λέγει Ἀπολλώνιος ὁ Ρόδιος εἰς τὰ Ἄργοναυτικά», θέλοντας ἔτσι νὰ δείξει τὸ ἐνδοξο παρελθὸν τῆς γενετικῆς του. Μάλιστα στὸ βιβλίο αὐτὸ τοῦ Δαρβάρεως ἔχουμε καὶ ἓνα ἄλλο αὐτογράφο τοῦ Ρήγα στὸ ὁποῖο σημειώνει τὸ ὄνομά του, «Ἐκ τῶν τῶν Ρήγα Βελεστινῆ καὶ τοῦτο»<sup>14</sup>.

Στὴ φυσικὴ ὠραιότητα τῶν Φερῶν ἀναφέρεται ὁ Γάλλος συγγραφέας μὲ τὸ παρακάτω κείμενο:

«Ἦτον ὕστερον ἀπὸ μερικοὺς χρόνους μετὰ τὸν θάνατόν του (τοῦ Ἰάσονος τῶν Φερῶν) ὅπου ἐπήγαμεν εἰς τὰ Φεράς, πόλιν ἀρκετὰ μεγάλην καὶ περιτριγυρισμένην ἀπὸ κήπους. Ἐνομιζομεν νὰ εὐρωμεν κάποια ἴχνη ἀπ' ἐκείνην τὴν λαμπρότητα, ὅπου αὐτὴ ἔλαμπεν εἰς τὸν καιρὸν τοῦ Ἰάσονος»<sup>15</sup>.

Καὶ ὁ Ρήγας παίρνει ἀφορμὴ ἀπὸ τὸ κείμενο αὐτὸ καὶ παραθέτει μιά ὑποσημείωση, ὅπου στὴν πρώτη παράγραφο ἀναφέρει τίς ἀρχαιότητες τῆς γενετικῆς του, παραπέμποντας τὸν ἀναγνώστη στὴν «ἰχνογραφία», ὅπως ἀποκαλεῖ τὴν ἐπιπεδογραφία, δίνοντας σχετικὲς πληροφορίες γιὰ τὸ Βελεστίνου καθὼς καὶ γιὰ τὸν Ἅγιο Γεώργιο, τὴν «Μικρὰν Φεράν»:

«Ἦθελεν ἰδεῖ τὰ ἴδια, ἂν ἐπῆγαινε καὶ τὴν ἀνὰ κανένας νέος Ἀνάχαρσις. Τὴν μίαν (ἣτις ὀνομάζεται Ἅγιος Γεώργιος), ἐννέα στάδια τῆς ἄλλης ἀπέχουσαν, νὰ μὴ σώζη ἄλλην ἀρχαιότητα, παρά τεμάχια μισοκρημνισμένων θόλων, πλῆθος μαρμαρίνων ἐρειπίων καὶ μίαν τρίκρονον ἀρχαιοτάτην βρύσιν. Τῆς δὲ καθ'αὐτὸ καθέδρας τοῦ Βελεστίνου ἐξεδόθη ἡ ἰχνογραφία, ἄξιος περιεργείας ὅμως εἶναι ὁ διὰ κυβικῶν μαρμάρων βωμός, ἐφ' οὗ ὁ ἱερός Πρίνος εἰς τὸν Ἅγ. Ἀθανάσιον».

Στὴ δευτέρη παράγραφο τῆς ὑποσημειώσεώς του, ὁ Ρήγας ἀναφέρεται στὸ Βελεστίνου τῆς ἐποχῆς του, ὅπου εἶχε ζήσει καὶ εἶχε τὰ βιώματα, διεκτραγωδῶντας τὴν τραγικὴν κατάστασιν τῶν χριστιανῶν κατοίκων τοῦ Βελεστίνου ἀπὸ τοὺς Τούρκους:

14. Βλ. Δημήτριος Δάρβαρις, *Ἀληθὴς ὁδὸς εἰς τὴν εὐδαιμονίαν*, Βιέννη 1796, σελ. 214. Πρβλ. Νίκος Βέης (Bees), «Δημητρίου τοῦ Δαρβάρεως, ἀφιέρωμα εἰς Ρήγαν Βελεστινῆν-Φεραῖον μετ' αὐτογράφων σημειωμάτων τοῦ Πρωτομάρτυρος», *Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τόμ. 19, 1944, σελ. 356-372.

15. *Νέος Ἀνάχαρσις*, τόμ. τέταρτος, Βιέννη 1797, σελ. 133.



«Οἱ συχνοὶ ἄδικοι φόνοι κατὰ τῶν χριστιανῶν, ὅπου γίνονται τὴν σήμερον ἐδῶ, ἤθελον ἐρημώσῃ ἐξ ὀλοκλήρου αὐτὴν τὴν πόλιν<sup>16</sup>, ἂν αἱ φυσικοὶ χάριτές της δὲν ἤθελον τοὺς ἀναγκάζῃ νὰ ὑπομένουν ὅλα, διὰ τὸ ἄφησῶσι κἂν τὰ κόκκαλά των ἐκεῖ ὅπου ἐτάφησαν καὶ οἱ προπάτορές<sup>17</sup> των. Ὁ Ἄναχαρσις δὲν ἐστέκετο μῆτε μίαν στιγμὴν τώρα, ἀλλ' ἔφευγε νὰ κρυφθῇ τὸ γληγορώτερον εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Σκυθίας του».

Ἡ μαρτυρία τοῦ Ρήγα γιὰ τὴν σκληρὴ συμπεριφορὰ τῶν Ὀθωμανῶν τῆς γενέτειράς του, τοῦ Βελεστίνου, ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τοὺς περιηγητές<sup>18</sup>, οἱ ὅποιοι τόνιζαν τὴν ἀγριότητά καὶ τίς μεταξύ τους φιλονικίες, πού εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα τὸ Βελεστίνον νὰ πέσει σὲ μαρασμό. Ἐπίσης αὐτὴ τῆ σκληρὴ συμπεριφορὰ τῶν Ὀθωμανῶν τοῦ Βελεστίνου φαίνεται ὅτι συχνὰ ὁ Ρήγας θὰ τὴν ἀνέφερε στὶς συζητήσεις του, ὅπως συμπεραίνεται ἀπὸ τὰ κείμενα τοῦ συντρόφου του Χριστόφορου Περραιβοῦ<sup>19</sup>, ὁ ὁποῖος σημειώνει χαρακτηριστικὰ:

«Ὅσακις συνέπιπτε λόγος περὶ τυραννίας τῶν ἐν Θεσσαλίᾳ Ὀθωμανῶν, ὁ Ρήγας ἀπέδιδε τὰ πρωτεῖα τῆς βαρβαρότητος καὶ ἀγριότητος εἰς τοὺς κατοίκους τῆς πατρίδος του Βελεστίνου, προσέλεγε δὲ ἀστεϊζόμενος τὰ γουρούνια τοῦ Βελεστίνου ἔχουν σουρλάν (προβοσκίδα) χονδρότερον, καὶ δόντια σουβλερώτερα».

#### «Κένταυροι-Γκααραγγούνηδες»

Σὲ ἓνα ἄλλο σημεῖο τοῦ κειμένου τοῦ Γάλλου συγγραφέως, ὅπου γίνεται ἀναφορὰ στὴ μάχη τῶν Κενταύρων καὶ Λαπίθων, ὁ Ρήγας καταχωρίζει μιὰ ὑποσημείωση μὲ τὴν ἐπεξήγηση «Γκααραγγούνηδες, Χασιῶτες ἔθνη τῆς Θεσσαλίας», ταυτίζοντας τοὺς ντόπιους κατοίκους τῆς Θεσσαλίας, τοὺς Γκααραγγούνηδες, μὲ τοὺς Κενταύρους. Μάλιστα, στὴ Θεσσαλία τῆς Χάρτας<sup>20</sup> πέμπτο

16. Ἐντύπωση προκαλεῖ τὸ γεγονός ὅτι ὁ Ρήγας χαρακτηρίζει τὴ γενέτειρά του, πού τότε ἦταν ἓνα χωριό, ὡς «πόλιν» Βέβαια ἔρχεται σὲ ἄρμονία μὲ τὸν ὕμνον πού πλέκει στὴ γενέτειρά του, μὲ τὸ τοπογραφικὸ διάγραμμα τῆς, τὸ ὁποῖο θέτει δίπλα στό τίτλο τῆς Χάρτας του καὶ πάνω ἀπὸ τὴν ἐπιπεδογραφία τῶν Ἀθηνῶν.

17. Εἶναι συγκινητικὴ αὐτὴ ἡ παρατήρηση τοῦ Ρήγα γιὰ τὴν ἀφοσίωση τῶν ἀνθρώπων στοὺς νεκροὺς γονεῖς τους, πού τοὺς δίνει δύναμη νὰ ὑπομένουν καὶ τὴ σκλαβιά.

18. Ἐνδεικτικὰ βλ. W. M. Leake, *Travels in North Greece 1805 and 1806*, Λονδίνο 1835, τόμ. IV, σελ. 437-438.

19. Βλ. Χριστ. Περραιβοῦ, *Σύντομος βιογραφία τοῦ αἰοιδήμου Ρήγα Φεραίου τοῦ Θετταλοῦ*, Ἐν Αθήναις 1860, ἐπανέκδ. 1973, σελ. 7 ὑποσημ.

20. Βλ. Ρήγα Βελεστινλή, *Χάρτα τῆς Ἑλλάδος*, Βιέννη 1797, φύλλο 5, Ἐπαρχία Θεσσαλίας, μετὰξὺ Λαρίσης καὶ Βελεστίνου παραθέτει τὴν ἀναφορὰ στοὺς Κενταύρους-Γκααραγγούνηδες.

φύλλο, μεταξύ Λαρίσης και Βελεστίνου αναγράφει τά ίδια, ότι οί τωρινοί πληθυσμοί τῶν Γκααραγκούνηδων ταυτίζονται μέ τόν ἀρχαίον πληθυσμό τῶν Κενταύρων. Σημειώνει χαρακτηριστικά «Κένταυροι-Γκααραγκούνηδες».

### *Χάρτα τῆς Ἑλλάδος*

Σημαντικές πληροφορίες γιά τή γενέτειρά του, τό Βελεστίνον, ὁ Ρήγας καταχωρίζει στή δωδεκάφυλλη *Χάρτα τῆς Ἑλλάδος*<sup>21</sup>. Παραθέτει τό τοπογραφικό διάγραμμα τῆς γενέτειρας του, τήν «Ἐπιπεδογραφία»<sup>22</sup> τῆς Φεράς λεγομένης νῦν Βελεστίνος», πού εἶναι δικό του δημιούργημα, ὅπου σημειώνει πολλά στοιχεῖα τοῦ Βελεστίνου τῆς ἐποχῆς του<sup>23</sup>. Ἀποτελεῖ ἕναν ὕμνον στή γενέτειρά του. Μάλιστα, τοποθετεῖ τό σχεδιάγραμμά τῆς πάνω ἀπό τήν ἐπιπεδογραφία τῶν Ἀθηνῶν καί δίπλα στόν τίτλον τῆς Χάρτας, στήν πιό εὐδιάκριτη καί κεντρική θέση, προσφέροντας καί ἕνα δίδαγμα πῶς θά πρέπει νά τιμᾶ κανεῖς τή γενέτειρά του<sup>24</sup>. Καταγράφει τά τουρκικά καί χριστιανικά νεκροταφεῖα, τά ὅποια βρίσκονταν δίπλα στίς ἀντίστοιχες συνοικίες τῶν χριστιανῶν καί Ὀθωμανῶν, στόν οἰκιστικό ἴστό τοῦ Βελεστίνου τῆς ἐποχῆς του<sup>25</sup>, ὁ ὁποῖος ἐκτεινόταν ἀπό τά «Περιβόλια», τοὺς μπακτσέδες,

21. Βλ. Ρήγα Βελεστινλή, *Χάρτα τῆς Ἑλλάδος*, Βιέννη 1796-1797. Αὐθεντική ἐπανεκδόση ἀπό τήν Ἐπιστημονική Ἐταιρεία Μελέτης Φερῶν-Βελεστίνου-Ρήγα, μέ τήν ἐπιμέλεια Δημ. Καραμπερόπουλου καί τήν ὑποστήριξη τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Ἀθήνα 1998.

22. Βλ. 4ο φύλλον τῆς Χάρτας. Ἴσως σημειωθεῖ ὅτι ὁ ὅρος «ἐπιπεδογραφία» εἰσάγεται στήν ἑλληνική γλῶσσα μᾶλλον ἀπό τόν Ρήγα Βελεστινλή. Πρβλ. Στεφ. Κουμανούδη, *Συναγωγή νέων λέξεων*, 1900, ἐπανεκδ. 1980, σελ. 398.

23. Βλ. τή σημαντική μελέτη τοῦ Εὐαγγ. Κακαβογιάννη, «Ἡ "Ἐπιπεδογραφία τῆς Φεράς" τοῦ Ρήγα Βελεστινλή ἀπό ἄποψη ἀρχαιολογική», *Ἐπέρεια*, τόμ. 1, Πρακτικά Α' Συνεδρίου «Φεραὶ Βελεστίνου-Ρήγας» (Βελεστίνον 1986), Ἀθήνα 1990, σελ. 423-448.

24. Ἡ παράθεση ἀπό τόν Ρήγα Βελεστινλή τοῦ τοπογραφικοῦ διαγράμματος τῆς γενέτειράς του εἶναι ἀκόμη μιᾶ ἰσχυρή ἀπόδειξη τῆς ντόπιας καταγωγῆς του, πού θά ἔπρεπε οἱ ἐπιστήμονες πού διατείνονται χωρίς τεκμήρια γιά τή βλάχικη καταγωγή τοῦ Ρήγα νά τήν εἶχαν λάβει σοβαρά ὑπ' ὄψιν τους. Ὅπως χαρακτηριστικά ἔχει ὑποστηρίξει ὁ Λεάνδρος Βρανούσης, ἂν εἶχε μιᾶ τέτοια καταγωγή, ἂν γνώριζε τό Περιβόλι ἢ καί τά ἄλλα βλαχοχώρια τῆς Πίνδου, τό πιό φυσικό θά ἦταν νά εἶχε γράψει κάτι γ' αὐτά καί θά τά εἶχε ἀναγράψει στή Χάρτα του. Βλ. Λ. Βρανούσης, *Ρήγας Βελεστινλής*, ἔκδοση Ἐπιστημονικῆς Ἐταιρείας Μελέτης Φερῶν-Βελεστίνου-Ρήγα, Ἀθήνα-Βελεστίνον 1998, σελ. 15 καί Δημ. Καραμπερόπουλου, *Ὄνομα καί καταγωγή τοῦ Ρήγα Βελεστινλή*, Β' ἐκδ., Ἀθήνα-Βελεστίνον 2000, σελ. 71 κ. ἐξ.

25. Ἡ χριστιανική συνοικία τοῦ Βελεστίνου καταστράφηκε κατά τά Ὀρλωφικά καί στή συνέχεια μετά τήν ἐπανάσταση τῶν κατοίκων τοῦ Πηλίου καί Θετταλομαγνησίας, 11 Μαΐου 1821, μετά τήν ἐπίθεση τῶν ἐπαναστατῶν κατά τῶν Τούρκων τοῦ

μέχρι τις ύπώρειες «του Χαλκοδωνείου», της σημερινής Μαλούκας. Επίσης, σημειώνει τις όδικές ἀρτηρίες προς τὰ Φάρσαλα, τὸν Ἄλμυρό, τὴ Λάρισα, τὴ «Μικρὰ Φερά» τὴ λεγόμενη ἹΑγιος Γεώργιος, τὸ δρόμο Βόλο-Λάρισσας, τοὺς νερόμυλους καὶ τὴν «Υπέρεια Κρήνη λεγομένη Κεφαλόβρυσον»<sup>26</sup>. Ἐπισημαίνει ὀρισμένες ἀρχαιότητες, τὴ «Δημόσιο Ἄγορά», τὸ «Στάδιον», «Ἔρωλόγι τοῦ ἡλίου ἀρχαιότατον», τὸ «ἱερόν δάσος δρυῶν»<sup>27</sup>. Μάλιστα, ἡ σημερινή θέση τοῦ χώρου «Σπίτι τοῦ Ρήγα» εἶναι δυνατόν νά ἐντοπισθεῖ στήν Ἐπιπεδογραφία τοῦ Βελεστίνου τοῦ Ρήγα, ὅπου ἀποτυπώνονται οἱ δρόμοι πού περιβάλλουν τὸ χῶρο αὐτό<sup>28</sup>.

Ἄκόμη ὁ Ρήγας καταχωρίζει δίπλα στήν ἐπιπεδογραφία καί κείμενα ἀπό τοὺς κλασσικούς συγγραφεῖς γιὰ τὶς ἀρχαίες Φερές καὶ τὴν ἹΥπέρεια Κρήνη. Συγκεκριμένα ἀναφέρει κείμενα ἀπὸ τὸν ἹΟμηρο, «Οἱ δέ Φεράς ἐνέμεντο παρά Βοιβηίδα λίμνην, Ἱλ. (ιάς) Β», ἀπὸ τὸν Στράβωνα, «Ἐν μέσῃ τῇ Φεραίων πόλει κρήνη περίφημος ἐστίν, ἣν ἹΥπέρειαν καλοῦσι, βιβ. θ', φύλλ. 439», ἀπὸ τὸν Σοφοκλῆ, «ἹΩ γῆ καὶ Φεραία χαῖρε, σύγγονον θ' Ἱύδαρ, ἹΥπερεια κρήνη, νόμα θεοφιλέστατον», ἀπὸ τὸν ἹΑπολλώνιο τὸν Ρόδιο, «Οὐδέ Φεραῖς ἹΑδμητος εὐκρήνεσσιν ἀνάσσων, μίμνεν ὑπὸ σκοπιῆν ὄρεος Χαλκωδονίσιο, ἹΑργον. α'».

---

Βελεστίνου καὶ τὴ συνεδρίασή τους πρὸς τιμὴν τοῦ Ρήγα ὑπὸ τὴν προεδρία τοῦ ἹΑνθίμου Γαζῆ, τὴ «Βουλὴ Θεσσαλομαγνησίας». Γι' αὐτὸ καὶ ὁ χῶρος «Σπίτι τοῦ Ρήγα» βρίσκεται ἔκτοτε ἐκτὸς τοῦ οἰκιστικοῦ Ἱιστοῦ τοῦ μετάπειτα Βελεστίνου.

26. ἹΗ ἹΥπέρεια Κρήνη ἢ Κεφαλόβρυσο τὴ χρονιά τῆς ἐπετείου τῶν διακοσίων χρόνων (1798-1998) ἀπὸ τὸ μαρτυρικό θάνατο τοῦ Ρήγα Βελεστινῆ στέρεψε καὶ μέχρι σήμερα δέν ἔχει νερό, ἀποτέλεσμα τῆς ὑπεραντλήσεως τῶν ὑπογείων Ἱύδατων.

27. ἹΑν καὶ ἔχει μειωθεῖ ὁ ἀριθμὸς τους λόγω τῆς Ἱύλοτόμησης, ὑπάρχουν ἀκόμη ἀρκετές βελανιδιές στό χῶρο ὅπου ὁ Ρήγας ἀναγράφει τὸ «Ἱερόν δάσος δρυῶν». ἹΕπισημαίνεται πάντως ὅτι στήν περιοχή αὐτὴ ὑπάρχουν «βακούφικα» κτήματα πού ἀνήκουν στὸν Ἱιερό Ναό τοῦ ἹΑγίου Κωνσταντίνου καὶ ἹΕλένης Βελεστίνου. Στό ναό αὐτὸ ὁ Ρήγας σημειώνει τὴν ὑπαρξὴ προγενέστερου ναοῦ τῆς «ἹΑγίας Παρασκευῆς» καὶ «ντζαμί».

28. ἹΑντίρρηση περὶ τούτου σημειώνει ὁ Ν. Πολίτης, «ἹΗ νεότης τοῦ Ρήγα», ἹἜστια, τόμ. 10, 1885, σελ. 14, ὅπου χαρακτηριστικά γράφει «... καὶ τὶς κρημισμένη οἰκία δαίκνυται ὡς οἰκία τοῦ Ρήγα, εἰ καὶ παντελῶς ἀβάσιμον ἐλέγχεται τούτο ἐξ αὐτῆς τῆς «ἐπιπεδογραφίας» τοῦ Βελεστίνου, τῆς παρεμβεβλημένης ἐν τῇ «Χάρτῃ τῆς ἹΕλλάδος», ἣν ὁ Ἱιδιος ἐξέδωκεν ἐν Βιέννῃ». Περὶ τῆς ἀντιρρήσεως αὐτῆς παρατηροῦμε ὅτι ὁ Ν. Πολίτης δέν εἶχε αὐτοψία τοῦ χώρου, διότι δέν ἐπισκέφθηκε τὸ Βελεστίνο γιὰ τὴ συγγραφὴ τοῦ ἀρθροῦ του, ὅπως ἀναφέρει ὁ Ἱιδιος. ἹΕπὶ πλέον ὁ χῶρος «Σπίτι τοῦ Ρήγα» βρίσκεται στὸν οἰκιστικό Ἱιστό τοῦ Βελεστίνου τῆς ἐποχῆς τοῦ Ρήγα, ὅπως ἀποτυπώνεται ἐπακριβῶς στήν ἹΕπιπεδογραφία τοῦ Βελεστίνου ἀπὸ τὸν Ρήγα. Οἱ δρόμοι πού περιβάλλουν καὶ τώρα τὸ χῶρο αὐτὸ ἀποτυπώνονται στήν ἐπιπεδογραφία του. ἹΑρα θά πρέπει νά θεωρεῖται «ἀβάσιμος» ἢ ἀντίρρηση τοῦ Ν. Πολίτη.

Ένα άλλο σημείο, όπου τονίζει τη γενέτειρά του είναι και η παράθεση των δύο αρχαίων νομισμάτων των Φερών, στα όποια όμως χρησιμοποιεί το όνομα του Βελεστίνου<sup>29</sup>. Το ένα νόμισμα βρίσκεται δίπλα στην έπιπεδογραφία της Φερᾶς όπου στή μια ὄψη σημειώνει «*Ἡρακλῆς ταῦρον δαμάζων. Τό εὐκαρπον*» και στήν ἄλλη ὄψη «*ἡ Ὑπερεία διαιρουμένη εἰς πολλούς ρύακας, τούς κήπους ἀρδεύουσα, ἐν οἷς ἵππος, τό Ἰπόβοτον*». Το δεύτερο νόμισμα κάτωθεν τῆς Χαλκιδικῆς και δίπλα στή Σκόπελο, στή μια ὄψη ἀναγράφει «*Φερά θυγάτηρ Αἰόλου*» και στήν ἄλλη ὄψη «*Ἡ Ὑπερεία πηγὴ τό Κεφαλόβρυσον*».

Ἐπίσης στό φύλλο 5 στή Θεσσαλία σημειώνει, μάλιστα μέ τό συμβολισμό πόλεως, όπου στό παρελθόν εἶχε τείχη, «*Φερά. Βελεστίνος*», και μέ τό συμβολισμό χωρίου «*Φερά Μικρή. Ἅγιος Γεώργιος*». Ἐντύπωση προκαλεῖ ὡστόσο πῶς ὡς ποταμό «*Ὑπερία. Κεφαλόβρυσον π. (οταμός)*» ἀναγράφει τό σχηματισμό τοῦ ρύακος μέ τό νερό τῆς Ὑπέρειας, Κεφαλοβρύσου, πού χύνεται στή λίμνη, «*Βοιβίη. Κάρα λίμνη*». Ἀκόμη στό φύλλο 10, στό πάνω περιθώριο, ὁ Ρήγας ἀρχίζει μέ τό ὄνομα τοῦ Ἀδμήτου τήν παράθεση των ὀνομάτων των ἐνδόξων και σοφῶν ἀνδρῶν τῆς Ἑλλάδος, στους ὁποίους ἐντάσσει ἐπί πλέον και τόν Ἰάσονα των Φερῶν<sup>30</sup>.

## Β'. Η ΘΕΣΣΑΛΙΑ ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΡΗΓΑ

Ὁ Ρήγας Βελεστινλῆς προσθέτει στό ὄνομά του και τό «Θετταλός» δηλωτικό τῆς καταγωγῆς του ἀπό τήν εὐρύτερη περιοχή. Γι' αὐτό και μνημονεύονται μερικά στοιχεῖα για τά μέρη τῆς Θεσσαλίας, για τά ὁποῖα παραθέτει πληροφορίες στα ἔργα του.

29. Ὁ Ρήγας στα νομίσματα τῆς Χάρτας του συχνά παραθέτει τά ὀνόματα των πόλεων τῆς ἐποχῆς τους ἀντί των ἀρχαίων ὀνομάτων πού ἀναγράφουν τά νομίσματα. Ἀναφέρουμε μερικά ἀκόμη παραδείγματα: Φενεῶν-Φονιά, Αἰγίου-Βοστίτζας, Περινθίων-Ἡρακλείας, Λευκαδίων-Ἅγίας Μαύρας, Κυθνίων-Θερμιῶν, Ἀκτίων-Πούντας, Ὀποντίων-Ταλαντίου, Ἀβδηρίων-Λαγοῦ, Ἀμφιπολιτῶν-Χρυσόπολης, Οὐρανούπολεως-Ἄθωνος, Νεαπόλεως-Καβάλας, Χαλκιδέων-Εὐρίπου, Φάλαννας-Διριλί, Παγασαίων-Βόλου. Μ' αὐτόν τόν τρόπο ὁ Ρήγας θά ἤθελε νά δείξει στους σκλαβωμένους Ἕλληνες τήν ἱστορικὴ συνέχεια των πόλεων τους και νά ἐξυψώσει ἔτσι τό ἠθικό τους μέ σκοπό νά τοὺς ὠθήσει στὸν ἀγῶνα τῆς ἐπανάστασης.

30. Για τόν Ἰάσονα των Φερῶν γίνεται ἀναφορὰ στὸν Νέον Ἀνάχαρση, Βιέννη 1797, σελ. 127-133, όπου χαρακτηριστικὰ σημειώνεται ὅτι τήν πόλη των Φερῶν «*τὴν ὑψωσεν εἰς βαθμόν τοῦ νά τὴν καταστήσῃ τρομερὰν εἰς τὴν Ἑλλάδα και εἰς τά μακρινὰ ἔθνη*». Ὁ Ἰάσον εἶχε σχεδιάσει τὴ συνένωση των Ἑλλήνων και τὴν ἐκστρατεία ἐναντίον των Περσῶν διὰ τὴν κατάλυση τῆς αὐτοκρατορίας τους πρὶν ἀπὸ τόν Μ. Ἀλέξανδρο.

### Νέα Πολιτική Διοίκησης

Τή Θεσσαλία φέρνει ως παράδειγμα στη Νέα Πολιτική Διοίκηση<sup>31</sup>, στο Σύνταγμά του, άρθρο 3, για την διαίρεση του κράτους του σε επαρχίες-τοπαρχίες: «Άρθρο 3. Διαμοιράζεται διά τήν εύκολίαν τής διοικήσεως καί διά νά γίνεται ή δικαιοσύνη όμοιοτρόπως, εις επαρχίας, τοπαρχίας καί προεστώτα. Ἦγουν, επαρχία λέγεται ή Θεσσαλία, τοπαρχία ή Μαγνησία (ήγουν του Βόλου τά χωρία) καί προεστώτον ή πολιταρχία τής Μακρυνίτζας ἐπάνω εις δώδεκα χωρία».

### Όλύμπια

Ό Ρήγας στον πρόλόγό του στά Όλύμπια του Μεταστάσιο παραθέτει μία σημαντική πληροφορία, ότι τά αγωνίσματα των αρχαίων Όλυμπιακων αγώνων επιβίωσαν στις μέρες του στη Θεσσαλία καί στην υπόλοιπη Ελλάδα. Ένισχύει κατ' αυτόν τον τρόπο την αυτοσυνειδησία, τό φρόνημα των σκλαβωμένων τονίζοντας την ιστορική συνέχειά τους μέ τή διατήρηση των όλυμπιακων αγωνισμάτων τής αρχαιότητας μέχρι τις ήμέρες τους. Αναγράφει όλα τά Όλυμπιακά αγωνίσματα καί χαρακτηριστικά παρατηρεί:

«Έκ τούτων ό δρόμος, ή πάλη, ό δίσκος, τό άλμα καί τό παγκράτιον, παίζονται μέχρι τής σήμερον εις τήν Θεσσαλίαν καί εις όλην τήν Ελλάδα».

### Νέος Ανάχαρσις

Ό Ρήγας Βελεστινλής στό κεφάλαιο «Θεσσαλία» του βιβλίου Νέος Ανάχαρσις, πού μετέφρασε, καταχώρισε πολλές υποσημειώσεις για τόπους τής Θεσσαλίας, δείγμα κι' αυτό των ιδιαίτερων του σχέσεων μέ τήν Θεσσαλία. Δικαιολογεί κατ' αυτόν τον τρόπο καί τό «Θετταλός» στην υπογραφή του: «Ρήγας Βελεστινλής Θετταλός». Έτσι σε υποσημείωση παραθέτει ένα κείμενο<sup>32</sup>, για νά υπερασπίσει τούς Θεσσαλούς από τήν άδικη κρίση του Γάλλου συγγραφέως, ό όποϊος παρατηρεί ότι «Ό Λουκιανός διηγείται ένα επίγραμμα όπου έγινε δι' έναν Θετταλόν, περιεχόμενο εις αύτάς τάς λέξεις: Ό Δήμος άνήγειρεν αυτόν τον άνδριάντα εις τον Ιλαρίωνα, επειδή καί

31. Σε άντιδιαστολή μέ τήν έως τότε επικρατούσα πολιτική διαίρεση τής Όθωμανικής αυτοκρατορίας, ό Ρήγας άντιπρότεινε νέο σχήμα διοικητικής διαιρέσεως του κράτους του σε επαρχία-τοπαρχία-προεστώτο, φέροντας μάλιστα ως παράδειγμα τή διαίρεση τής περιοχής από όπου καταγόταν, «Θεσσαλία - Μαγνησία - Μακρυνίτσα», παράδειγμα πολύ φυσικό, όπως θά έκανε καί ό καθένας μας.

32. Βλ. Νέος Ανάχαρσις, τόμος τέταρτος, Βιέννη 1797, σελ. 124-126.

ἐχόρευε καλά εἰς τόν πόλεμον». Καί ὁ Ρήγας γράφει στήν ὑποσημείωσή του: «Τό ἐπίγραμμα τοῦ Λουκιανοῦ δέν εἶναι πρός καταφρόνησιν τῶν Θετταλῶν, καθὼς συμπεραίνει ὁ Ἀνάχαρσις...». Παραθέτει τά εἶδη τῶν χορῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ἓνας ἦταν ὁ «συγκαθιστός» πού χορεύεται στή Θεσσαλία,

«Συγκαθιστός, ὑπό δύο, εἰς τήν Θεσσαλίαν»

καί ἀποδεικνύει ὅτι ἦταν ἄδικη ἡ κρίση τοῦ συγγραφέως, ἀποκαλώντας, μάλιστα, «συμπατριώτη» τοῦ τόν Θεσσαλό Ἰλαρίωνα<sup>33</sup>:

«...Συμπεραίνεται λοιπόν ἐκ τῶν ἀνωτέρω, ὅτι ὁ συμπατριώτης μου Ἰλαρίων, μόνος, ἐν τῇ παρεμβολῇ τοῦ πολέμου, μεταξύ ἐνόπλων συντρόφων, ἀπέναντι τοῦ ἀντιπαρατεταγμένου ἐχθροῦ, ἐπὶ τῆς ἡμαγμένης πεδιάδος τοῦ στρατοπέδου, δέν ἦτον καιρός νά χορεύσῃ τήν σικινιν ἢ τόν κόρδακα, ἀλλά τόν πυρρίχιον, διεγερτικόν ἐφόδου, καί δικαίως τῷ ἐνήγειρεν ὁ δῆμος τόν ἀνδριάντα».

Στήν ἴδια αὐτή ὑποσημείωση ὁ Ρήγας ἀναφέρει πῶς ὁ ἴδιος εἶδε πολλές φορές στήν Πορταριά τῆς Μαγνησίας νά χορεύεται ἓνα ἀπό τά εἶδη τῶν χορῶν πού ἀπαριθμεῖ. Ἡ παρατήρηση αὐτή δείχνει ὅτι πολλές φορές θά εἶχε ἐπισκεφθεῖ τήν Πορταριά καί τό πιό πιθανό θά εἶναι πῶς αὐτό θά γινόταν κατά τόν καιρό τῶν σπουδῶν του, πού θά μετέβαινε στό Ἑλληνομουσεῖο τῆς Ζαγοράς<sup>34</sup>. Χαρακτηριστικά σημειώνει:

«... Μάνδρα-χαβασί<sup>35</sup>. ὑφ' ἑνός, σπαθί κρατοῦντος καί διαφόρους κύκλους εἰς τόν ἀέρα διαγράφοντος μέ αὐτό· τόν εἶδον πολλάκις εἰς τήν χώραν τῆς Μαγνησίας Πορταρίαν, χορευόμενον ἀπό Τούρκους...».

33. Στό γαλλικό κείμενο τό ὄνομα εἶναι «Plation», σχετικά βλ. τό σχόλιο τοῦ Λεάνδρου Βρανούση, *Ρήγας*, Βασιική Βιβλιοθήκη, ἀρ. 10, Ἀθήνα, [1954], σελ. 340, ὑποσημ. ἀρ. 12. Ὅμως μπορούμε νά σημειώσουμε ὅτι μᾶλλον μέσα στή βιάση τῆς ἐπαναστατικῆς χρονιάς τοῦ 1797, πού τότε ὁ Ρήγας τύπωνε τά βιβλία του, τήν εἰκόνα τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, καί τήν *Χάρτα τῆς Ἑλλάδος*, τό πιό πιθανό θά εἶναι νά μή διαβάσε τό κείμενο τῆς παραπομπῆς τοῦ Λουκιανοῦ, πού γράφει τό ὄνομα «Plation». Ἴσως νά ἦταν καί κακοτυπωμένο, τό συγκεκριμένο τυπογραφικό στοιχείο στό βιβλίον, πού θά εἶχε μπροστά του, καί θά πέρασε τό λατινικό τῶς r, καί ἔτσι νά μετατράπηκε τό «Plation» σέ «Ἰλαρίων», μιά καί τό ὄνομα «Εἰλατίων» δέν ἦταν ἀπό τά συνεθισμένα ὀνόματα.

34. Ἀπό τήν ἐποχή τῆς φοιτήσεως τοῦ Ρήγα στή σχολή τῆς Ζαγοράς ἔχουμε τό βιβλίον τῶν ἀρχαίων γεωγράφων, ἔκδοσι τοῦ 1561 μέ αὐτόγραφο τοῦ μαθητοῦ Ρήγα καθὼς καί τήν ὑπογραφή του, δηλωτικό ὅτι τό βιβλίον εἶναι τοῦ «Ρήγα Κυρίτζη Βελεστίνου», δηλ. τοῦ Ρήγα τοῦ Κυρίτζη τοῦ ἐκ τοῦ Βελεστίνου καταγομένου.

35. Γιά τήν ἀναγραφή τοῦ ξενικοῦ ὀνόματος τοῦ χοροῦ, ὁ Ρήγας μέ θλίψη παρατηρεῖ στήν ἴδια σελίδα: «Ἀφοῦ ἐχάσαμεν τό πᾶν, συνεχάθησαν καί τά ὀνόματα τῶν χορῶν», θέλοντας ἔτσι νά τονίσει τήν σημασία τῆς σκλαβιάς στήν ἀλλοτρίωση καί τῆς γλῶσσας.

Σέ μία άλλη ύποσημείωση καταγράφει ένα γεγονός πού συνέβη τό 1769 στό γειτονικό χωριό τοῦ Βελεστίνου, τήν «Κάπουρνα», γιά τήν ὁποία σημειώνει ὅτι εἶναι «χώρα τῆς Μαγνησίας» καί οἱ κάτοικοί τῆς ἔγιναν σκλάβοι ἑνός τοκογλύφου, στόν ὁποῖο δέν μπορούσαν νά πληρώσουν τόν ὑπερβολικό ἐτήσιο τόκο τῶν χρημάτων, τῶν «ἄσπρων», πού εἶχαν δανεισθεῖ. Συγκεκριμένα γράφει:

«Ἐν ἔτει 1769 οἱ κάτοικοι τῆς Κάπουρννας (χώρα τῆς Μαγνησίας) ἐβιάσθησαν νά πωλήσωσι κατά τόν αὐτόν τρόπον τήν ἐλευθερίαν τῶν εἰς ἕναν Ἄρβανίτην, ὀνόματι Μουσλῆ-Μῆν ἠμποροῦντες νά πληρώσωσι τό ὑπερβολικόν διάφορον τῶν ἄσπρων του, τά δέκα δεκαοκτώ τόν χρόνον, - ἐπί συμφωνία τοῦ νά τοὺς ἀφήσῃ νά κατοικοῦν τόν πετρώδη καί ἄκαρπον τόπον τῶν καί νά παίρῃ αὐτός τά κέρδη τοῦ κόπου τῶν. Ὅστις, κτίζοντας ἐκεῖ ἕναν πύργον δια μέσου τῶν, τοὺς βαστᾷ εἰς τήν πλέον κατησχυμμένην σκλαβίαν»<sup>36</sup>.

Γιά τό ἐπίγειο τῶν ἀρχαίων Φερῶν, τίς Παγασές καί τήν γύρω περιοχή, ὁ Ρήγας γράφει μία ἐκτενῆ ὑποσημείωση<sup>37</sup>, ἡ ὁποία παρατίθεται κατωτέρω: «Εἰς αὐτόν τόν λιμένα, κατά τήν βᾶσιν τοῦ ἀκρωτηρίου Πύρρας καί Δευκαλιῶνος, λεγόμενον σήμερα Ἄγκιστρι<sup>38</sup>, κεῖνται τά ἐρείπια τῆς Δημητριάδος, λεγομένης ἄχρι τοῦ νῦν Παλάτια<sup>39</sup>. Ἔχει τά προτερήματα ὁποῦ διαλαμβάνει ἡ Γεωγραφία τῶν Δημητριάδων, φύλ. 213. Εὐρίσκεται ἐκεῖ πλήθος μαρμάρων μεγίστων καί τά τεῖχη τῆς πόλεως σῶα σχεδόν. Ἦμπορεῖ νά τά περιέλθῃ τινάς εἰς μιάς ὥρας διάστημα. Τῶν ὑδραγωγείων καί ἄλλων ἀρχαιοτήτων, τεμάχια σῶζονται.

36. Νέος Ἀνάχαρσις, Βιέννη 1797, σελ. 121-122. Τό γεγονός αὐτό, πού οἱ κάτοικοι τῆς Κάπουρννας χάσανε τήν ἐλευθερία τους, γίνανε σκλάβοι τοῦ τοκογλύφου, πιθανόν νά ἔπαιξε ρόλο στήν ἐπαναστατική σκέψη τοῦ Ρήγα Βελεστινλή, ὅταν συνέτασσε τό 1797 τή Νέα Πολιτική Διοίκηση. Ὡς γνωστόν στά Δίκαια τοῦ Ἀνθρώπου ὁ Ρήγας στό 35 ἄρθρο τοῦ γαλλικοῦ κειμένου, πού μετέφρασε, πρόσθεσε σχετική παράγραφο γιά νά προστατέψῃ τόν πολίτη τῆς Δημοκρατίας του ἀπό τήν τοκογλυφία. Συγκεκριμένα γράφει: «Τά χρέη τῶν πόλεων, πολιτειῶν, χωρῶν (=κωμοπόλεων), καί τῶν κατά μέρος πολιτῶν, ὁποῦ ἐχρεωστοῦντο παρθέντα πρό πέντε χρόνων καί εἰς αὐτό τό διάστημα ἐπληρώνετο διάφορον (=τόκος) εἰς τοὺς δανειστάς, ἡ παρούσα Διοίκησις τά ἀναιρεῖ καί οἱ δανεισταί δέν ἔχουν νά ζητοῦν εἰς τό ἔξης μήτε κεφάλαιον, μήτε διάφορον ἀπό τοὺς χρεώστας, ὡσάν ὁποῦ ἐπῆραν τά δάνειά τῶν, διότι διπλώνουν (=διπλασιάζουν) τά κεφάλαια εἰς πέντε χρόνους». Πρβλ. Σάββα Σπέντζα, «Προσέγγιση στήν οικονομική, κοινωνική καί δημοσιονομική σκέψη τοῦ Ἐθνομάρτυρα Ρήγα Βελεστινλή», Ὑπέρεια, τόμ. 2, Πρακτικά Β' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», (Βελεστίνο 2-4 Ὀκτ. 1992) Ἀθήνα 1994, σελ. 691-707, ἐδῶ στή σελ. 699.

37. Νέος Ἀνάχαρσις, 1797, σελ. 141-142.

38. Τό τοπωνύμιο Ἄγκιστρι τό μνημονεύει ὁ W. M. Leake, *Travels in Nothem Greece 1801, 1805 and 1806*, τόμ. 4, Λονδίνο 1835, σελ. 367 καί διατηρεῖται μέχρι σήμερα.

39. Ἐπίσης, τό τοπωνύμιο «Παλάτια» παραμένει μέχρι σήμερα.

Ἐμβαίνοντας εἰς τὸν μυχὸν τοῦ λιμένος, ὀνομαζόμενον Μπουμπλῦθρα<sup>40</sup> (τοῦτέστι βορβορολύθρα, ἐπειδὴ καὶ εἶναι λασπώδης ἐξ αἰτίας τῶν καταφερομένων χειμάρρων ἐν καιρῷ βροχῆς), ἦτον ἡ πόλις Ἄμφαναί, καὶ λέγεται τὴν σήμερον Κεραμίδι. Μάρμαρα καὶ ἀρχαιοτέρες εἶναι ἐκεῖ πολλαί, καὶ προπάντων δύο σπήλαια θεωρίας ἄξια εἰς περιέργων ὀφθαλμούς. Ἐκεῖ εἶναι τὸ Δίμηνον, Διμήνη κοινῶς, διὰ τὸ τὰς δύο μῆνας τοῦ λιμένος θεωροῦν, καὶ ἓνα οἶκημα καλούμενον λαμνόςπιτον, ὅλος δὲ ὁ πέριξ τόπος ὀνομάζεται Λάμια<sup>41</sup>. Ἄραγε πόθεν; Ἴσως καμμία γυνὴ ἀπὸ τὴν πόλιν Φθιώτιδος Λάμιαν, ἐξορισθεῖσα ἐκεῖσε διὰ τὴν μαγικὴν τέχνην τῆς, μετέδωκε τὴν ὀνομασίαν τῆς, ἐπειδὴ οἱ χυδαῖοι καὶ τώρα θεωροῦσι τὰ πέριξ ἐκεῖνα ὡς μαγικά. Ἡ καμμία ἀποικία τῆς ρηθείσης πόλεως ἔδωσε τὸ ὄνομά τῆς.

Ἄντικρῦ τοῦ νησίου, ὅπου εἶναι ὁ Ἅγ. Νικόλαος<sup>42</sup>, ἐπάνω εἰς τὸ Ἄγκίστρι, εἶναι ἓνα οἶκημα μεγάλον πελεκημένον με σφυρί εἰς μίαν μόνην πέτραν, καὶ λέγεται Δασκαλιό κατὰ παραφθοράν τοῦ Δευκαλίων. Ὅλος ὁ τόπος αὐτός ἐξουσιάζεται ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῆς Μακρυνίτζας, οἵτινες με τοῦτο ἀποδεικνύουσι πῶς ἦσαν οἱ καθαυτοὶ πολῖται τῆς Δημητριάδος, καὶ μετὰ τὴν ἐκπόρθησίν<sup>43</sup> τῆς μετοίκησαν ἐκεῖ ὅπου εἶναι τώρα, ἢ μέρος των διεσπάρη εἰς 14 βακούφια χωρία, καὶ ὡς συμπολιταὶ εἶναι ἐνωμένοι εἰς τὰ δοσίματά των. Ὅρ. Γεωγρ. τῶν Δημητριάων, φύλ. 214».

### Πορταριά-Κένταυρος Χείρων

Ὁ Ρήγας καταχωρίζει ἐπίσης μία ἐνδιαφέρουσα ὑποσημείωση γιὰ τὴν Πορταριά καὶ τὸν Κένταυρο Χείωνα:

«Ἄνωθε τῆς χαριεστάτης χώρας Πορταρίας (ἣτις ἔχει δίκαιον νὰ μεγαλαυχῇ ὡς ἡ τερπνοτέρα ἀπασῶν τῶν ἐκεῖσε διὰ τε τὴν τοποθεσίαν

40. Ἡ περιοχή καὶ σήμερα ὀνομάζεται Μπουμπουλῆθρα.

41. Τὸ τοπωνύμιον «Λάμια» σώζεται μέχρι σήμερα. Πληροφορίες ἀπὸ τὴν Λυκειάρχῃ κα Μαίρη Καρουκανίδου. Ἐνδιαφέρον ἔχει τὸ γεγονός ὅτι ὁ Ρήγας προσπαθεῖ νὰ ἐξηγήσει τὴν ἐμφάνιση τοῦ τοπωνυμίου «Λάμια»

42. Τὸ ἐξωκκλήσι τοῦ Ἁγίου Νικολάου στὸ νησάκι, πού μνημονεύει ὁ Ρήγας, βρίσκεται μέχρι σήμερα. Βλ. τὴν πρόσφατη φωτογραφία καὶ Δημ. Καραμπερόπουλος, «Μνεῖα τῆς νησίδας με τὸν Ἅγιο Νικόλαο στὸ Ἄγκίστρι (Παγασητικῶν)», ἐφημ. Βόλου «*Ἡ Θεσσαλία*», 13 Αὐγούστου 2000, σελ. 13.

43. Θὰ ἐννοεῖ τὴν κατάκτηση τῆς Δημητριάδος ἀπὸ τοὺς Τούρκους, πού συνέβη μαζί με τὴν υπόλοιπη Θεσσαλία στὰ 1423 καὶ οἱ ὅποιοι μετέφεραν τὴν ἔδρα τους στὸ κάστρο τοῦ Βόλου. Βλ. Βαγγέλης Σκουβαράς-Κίτσος Μακρῆς, *Ἀρχαιολογικὸς καὶ ἱστορικὸς ὁδηγὸς Θεσσαλίας*, Βόλος 1958, Β' ἔκδοση, Βόλος 1999, σελ. 23.



καί τὰς ψυχροτάτας καί διειδεδεστάτας δύο πηγὰς τοῦ ποταμοῦ, καλουμένου τὴν σήμερον Μάννα<sup>44</sup>), κεῖται ἡ ὑψηλότερα κορυφή τοῦ Πηλίου, λεγομένη Πλησιδί, τούτέστι Πηλέας εἶδεν, ἢ Πηλέως ἴδιον. Ἐκεῖ εἶναι ἓν σπήλαιον<sup>45</sup> εὐρυχωρότατον, μέ χωρίσματα διάφορα μέσα· καί ἐπειδή σφίζεται αὐτό τό ἴχνος τῆς φερωνύμου ὀνομασίας τοῦ Πηλέως μέχρι τοῦ νῦν, ἂν μοι ἦτον συγχωρημένον, ἐγὼ ἤθελεν εἰπῶ ὅτι ἐκεῖ ἴσως ἔγιναν οἱ γάμοι τοῦ ἥρωος αὐτοῦ καί τῆς Θέτιδος, καί τούτου ὑποτιθεμένου, ἔπεται καί ὁ Κένταυρος Χείρων ἐκεῖ νά ἀνέθρεψε τόν Ἀχιλλέα, ὡς εἰς ἐγνωσμένον εἰς τοὺς γονεῖς του τερπνόν, ὑγιεινόν καί παράμερον τόπον»<sup>46</sup>.

#### Τὰ Τέμπη καί ὁ ἱστορικός «Πάβ»

Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει καί ἡ σημαντική ὑποσημείωση τοῦ Ρήγα, πού ἀναφέρεται στά Τέμπη<sup>47</sup>. Σημειώνει ὅτι ὁ ἴδιος εἶχε ἰδίαν ἀντίληψη γιά τὴν ὠραιότητα τοῦ τοπίου τῶν Τεμπῶν, «ἶδον αὐτοπεί τὴν ἀπεριγραπτον ὠραιότητα ἐκείνου τοῦ τόπου» καί μάλιστα τονίζει ὅτι ἤπιε νερό ἀπὸ τὴν πηγὴ, ἡ ὁποία ἐξέρχεται ἀπὸ τὸν ναὸ τῆς Ἀφροδίτης, πού τώρα εἶναι ἀφιερωμένος στὴν Ἁγία Παρασκευή. Κι' αὐτὰ τὰ γράφει γιά νά ἀπαντήσει στὶς ἀήθεις κατηγορίες τοῦ Γερμανοῦ Καθολικοῦ φιλοσόφου Corneille de Pauw (1739-1799), ὁ ὁποῖος στὴν «Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος»<sup>48</sup> γράφει ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων τῆς ἐποχῆς του καί ἐναντιώνεται στὴν ὠραιότητα τῶν Τεμπῶν, χωρὶς νά ἔχει ἐπισκεφθεῖ τὴν Ἑλλάδα. Συγκεκριμένα ὁ Ρήγας γράφει:

«Ὁ κύρ. Πάβ εἰς τὴν Ἱστορίαν του τῆς Ἑλλάδος, τόμ. α', σελ. 32, λέγει περὶ τῶν Τεμπῶν ταῦτα: «Οἱ ἀρχαῖοι μᾶς ἀφησαν τέσσαρας περιγραφὰς τῶν Τεμπῶν. Αἱ τοῦ Πλινίου καί τοῦ Αἰλιανοῦ εἶναι καθαρῶς μυθῶδεις, αἱ τοῦ Τίτου Λιβίου καί τοῦ Ὄβιδίου εἶναι ἀκριβῶς σύμφωνοι μέ τὴν ἀλήθειαν. Οἱ νεώτεροι περιηγηταὶ καί οἱ

44. Παραμένει μέχρι σήμερα ἡ ἴδια ὀνομασία.

45. Ὡς «σπήλαιον τοῦ Ἀχιλλέως» τό μνημονεύει καί ὁ W. M. Leake, *Travels in Northern Greece*, ὁ. π., τόμ. 4, Λονδίνο 1835, σελ. 385.

46. *Νέος Ἀνάχαρσις*, 1797, σελ. 143.

47. *Νέος Ἀνάχαρσις*, 1797, σελ. 150 - 151.

48. Corneille de Pauw, *Recherches philosophiques sur les Grecs*, Βερολίνο 1788. Σημειώνουμε ὅτι τὸν ἴδιο χρόνο κυκλοφόρησαν ἄλλες δύο ἐκδόσεις, μία στό Βερολίνο καί μία στό Παρίσι. Ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ τῆς σελίδας 30, πού ὁ Ρήγας παραπέμπει, συμπεραίνουμε ὅτι θὰ χρησιμοποίησε τὴν ἐκδοση «A Berlin 1778. Chez George-Jacques Decker & Fils, et a Liege, chez Plomteux, imprimeur de Mgrs les Etas». Ἀκόμη ἐπισημαίνουμε ὅτι ὁ Ρήγας εἶναι ὁ πρῶτος ἀπὸ τοὺς Ἑλλήνες λογίους πού καταφέρθηκε ἐναντίον τοῦ Pauw.

καταγράψαντες τὰ ὑπομνήματά των, ὡς ὁ μπαρών Τότ<sup>49</sup>, ἦσαν τόσον ἀμαθεῖς εἰς τὴν ἀρχαίαν γεωγραφίαν, ὅπου συντυχαίνουσιν ἀδικόπως διὰ τὰ Τέμπη ὡσάν διὰ μίαν τερπνὴν πεδιάδα. Ἐν καιρῷ ὅπου ὁ Αἰλιανός, ὅστις μὲ ὄλον ὅπου τὰ ἐπερεξεθείασε τόσον, προσδιορίζει τὸ πλάτος των μόνον ἓνα πλέθρον, ἢ περίπου δεκαπέντε ὄργυιων. Λοιπόν, δὲν εἶναι μεγίστη ματαιοφροσύνη, εἰς τὴν ὁποίαν ἔπεσον διδόντες τὸ ὄνομα τερπνῆς πεδιάδος εἰς ἓνα κατάστενον δεκαπέντε ὄργυιων πλάτους;».

Πίπτει ὁμως εἰς παραλογισμόν, λαμβάνοντας τὸ μέρος ἀντί τοῦ ὄλου. Ἄληθινά, εἰς τὴν ἀρχὴν εἶναι στενὴ ἢ κοιλάς, πλὴν, ἀκολουθώντας τὸ τρέξιμον τοῦ Πηνεοῦ, πλατύνεται καὶ ἐκτείνεται ἀμφοτέρωθε, περισσότερον δὲ εἰς τὴν ἀριστεράν ὄχθην, ὅπου εἶναι καὶ πεδιάδες, τῶν ὁποίων ἡ χλόη θερίζεται. Εἶδον αὐτοψεί τὴν ἀπερίγραφτον ὠραιότητα ἐκείνου τοῦ τόπου, ἔπιον καὶ νερόν ἀπὸ τὸ ὑπόγειον τοῦ ναοῦ τῆς Ἀφροδίτης, νῦν δὲ Ἀγίας Παρασκευῆς. Δέν ἔχει κόσμον τέχνης, ἀλλὰ τίς κοσμιωτέρα τῆς φύσεως;

Ὁ κύρ Πάβ πρέπει νὰ ἔβγη ἀπὸ τὸ βόρειον φροντιστήριόν του, νὰ γίνῃ αὐτόπτης τῆς τοποθεσίας ἐκείνης, καὶ τότε, πειθόμενος, ἀνυπερθέτως θέλει ὁμολογήσει, ὡς ὁ Τότ, τὴν ὑπεροχὴν των ἀπὸ κάθε ἄλλην. Εἶδε καὶ ἀπιστῆ εἰς τοὺς αὐτόπτας καὶ λογομαχῆ ἰσχυρογνωμονῶν, εἶναι ἀδικός»<sup>50</sup>.

Στὴ συνέχεια ὁ Ρήγας ἀναφέρεται στίς ἀδικες κατηγορίες ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων πού γράφει ὁ Corneille de Pauw καὶ τὸ συμπέρασμα στό ὁποῖο κατέληξε ἀπὸ τὴν ἀπάντησιν κάποιου Ἑλληνα πὼς τάχα ἂν ἀποκτήσουν τὴν προτέρα τους δόξα οἱ Ἑλληνες θὰ σφάξουν τοὺς μὴ ὀρθοδόξους. Καὶ ὁ Ρήγας ἐπιστημονικώτατα τονίζει πὼς δέν εἶναι δυνατόν ἀπὸ τὸ μέρος νὰ κατακρίνει κανεὶς τὸ ὄλον, φέρνοντας ὡστόσο καὶ ὁ ἴδιος ἓνα ἀντίστοιχο εὐστοχο παράδειγμα μὲ τοὺς Γερμανοὺς τοῦ Βουκουρεστίου, γιὰ νὰ δείξει τὸ παράλογο τοῦ ἐπιχειρήματος τοῦ Γερμανοῦ φιλοσόφου.

«Λέγει ἔτι πὼς ἠρώτησεν ἓναν Ἑλληνα (ὅστις ἴσως νὰ ἦτον κρεοπώλης): «Τί ἤθελε κάμει τὸ ἔθνος του, ἂν ἤθελε λάβει τὴν πρώτην του λαμπρότητα;». Ἐκεῖνος τάχα νὰ ἀπεκρίθη ὅτι «πρῶτον κίνημά του ἤθελεν εἶσται νὰ σφάξῃ τοὺς μὴ ὀρθοδόξους»<sup>51</sup>. καὶ δράττεται λαβῆς πρὸς γενικὴν τῶν Ἑλλήνων κατηγορίαν. Ὁμοιάζει τοῦτο ὡσάν νὰ ἐρωτήσῃ τινὰς τοὺς ἐν Βουκουρεστίῳ ἀρματοποιούς Γερμανοὺς, ποῖα ψηφίσματα ἔχουσι νὰ ἐκδοθῶσιν εἰς τὸ μέλλον ἀπὸ τὸ βουλευτήριον

49. Francois baron de Tott, 1733-1793.

50. Νέος Ἀνάχαρσις, 1797, σελ. 149-151.

51. Σημειώνεται ὅτι ἄλλη μία φορὰ ὁ Ρήγας κάνει ἀναφορὰ στοὺς «ὀρθοδόξους»

της πατρίδος των; και ν' ἀκούση, ὅτι πρῶτον θέλει εἶναι τὸ νὰ κοπῶ-  
σιν οἱ πόδες ὄλων ἐκείνων ὅπου δὲν ἀρματηλατοῦσι! Καὶ ἐδῶ ἀπὸ τοῦ  
μέρους τὸ ὅλον κατακρίνει».

Γιὰ τὰ Τέμπη συμπληρώνουμε ἄλλη μία ἀναφορά τοῦ Ρήγα στό βιβλίο  
του *Φυσικῆς Ἀπάνθισμα*, ὅπου στό κεφ. «Περὶ Γῆς» γράφει ὅτι μὲ τοὺς σει-  
σμούς δημιουργοῦνται «βουνά, φαράγγια, λάκκους καὶ χάσματα». Προσθέ-  
τοντας τὴν πληροφορία πῶς «εἰς τὰ πολυθρύλητα Τέμπη κατ' ἀνατολῶν τῆς  
χώρας Ράψανης εὐρίσκονται τοιαῦτα χάσματα»<sup>52</sup>.

### Πηνεῖος-Γόννοι

Τὸν Πηνεῖο ποταμὸ τὸν ἀναφέρει ὡς «Σαλαμβριά» καὶ γιὰ τοὺς Γόννους  
παραθέτει μία ὑποσημείωση:

«Κατὰ τὴν περιγραφὴν, ὅπου κάμνει ὁ συγγραφεὺς, φαίνεται πῶς νὰ  
ἦτον οἱ Γόννοι κάτω ἀπὸ τὸν Προφήτην Ἥλιαν εἰς τὰ ἀριστερά τῆς  
Σαλαμβριάς, ἐκεῖ ὅπου ὀνομάζεται τῶρα Μετόχι. Ἐπειδὴ ἐκεῖ συσφίγ-  
γεται ὁ ποταμὸς. Ὁ τόπος αὐτός ἐξουσιάζεται ἀπὸ τὴν Ράψανην»<sup>53</sup>.

### Μέρη τῆς Θεσσαλίας

Ὁ Ρήγας κατὰ τὴ μετάφραση τοῦ γαλλικοῦ κειμένου συμπληρώνει τὴν  
ἐλληνικὴ ἐκδοσις τοῦ Νέου Ἀναχάρσιδος μὲ ὀνομασίες τῆς ἐποχῆς του γιὰ  
πόλεις καὶ χωριά. Ἔτσι στὴν πόλη «Γόμφοι», σὲ ὑποσημείωσή του ἀνα-  
γράφει «Σταγοί-Καλαμπάκα»<sup>54</sup>, ἐνῶ στὴ Χάρτα του μνημονεῦει τρία ὀνό-  
ματα «Γόμφοι-Σταγοί-Καλαμπάκα» μὲ πρῶτο τὸ «Γόμφοι»<sup>55</sup>, ὅπως τὸ  
ἀναγράφει καὶ ὁ πρότυπος χάρτης τοῦ Ντελίλ. Ἐπίσης καὶ γιὰ ἄλλα ὀνό-  
ματα τοῦ Θεσσαλικοῦ χώρου τῆς ἀρχαιότητος γράφει τὰ ἀντίστοιχα ὀνό-  
ματα τῆς συγχρόνου του ἐποχῆς, ὅπως «Συκούριον-Κεσερλί», «Τέμπη-  
Μπαμπάς», «Φάλανα-Διριλί», «Γυρτώνη-Μπαλαμουῖτι», «Ἐλατία-Καστρί»,  
«Μόψιον-Μακρυχώρι», «Ὁμολις-Κάστρον τῆς Ὠραίας», «Τιταρῆσιος ποτα-  
μὸς-Σαρανταπόρου»<sup>56</sup>.

---

καὶ συγκεκριμένα στὸν «Ὑμνο πατριωτικό», στροφή 13 ὅπου ἀναφωνεῖ: «Ὅποιος  
λοιπὸν εἶναι καλός, κι ὀρθόδοξος χριστιανός, μὲ τ' ἄρματα στό χέρι, ἄς δράμη σάν  
ζεφετέρι, τὸ Γένος του νὰ σώση μὲ χαρά, μπρὲ παιδιά!».

52. *Φυσικῆς ἀπάνθισμα*, Βιέννη 1790, σελ. 58.

53. *Νέος Ἀναχάρσις*, 1797, τέταρτος τόμος, σελ. 147. Ἴσως σημειωθεῖ ὅτι στὴ  
σελίδα 100 ἀναγράφει στό κείμενο τὸ ὄνομα «Πηνεός» καὶ στὴν ὑποσημείωση ἐπε-  
ξηγεῖ τὴ σύγχρονή του ὀνομασία «Σαλαμβριάς».

54. *Νέος Ἀναχάρσις*, σελ. 162.

55. *Στὴ Νεωτερικὴ Γεωγραφία*, Βιέννη 1791, ἐπανεκδόση ἐπιμέλεια Αἰκ.  
Κουμαριανοῦ, Ἀθήνα 1970, σελ. 97: «Σταγοί εἰς τὰ σύνορα τῆς Ἠπειροῦ, ἐπι-  
σκοπὴ ὑπὸ τὸν Λαρίσσης. Αὐτὴν ἦταν οἱ Γόμφοι πόλι».

56. Βλ. *Νέος Ἀναχάρσις*, 1797, σελ. 145-147.

## Δωδώνη (=Λιβιάδι)

Στή Θεσσαλική πόλη Δωδώνη (=Λιβιάδι) του Όλύμπου αναφέρεται ο Ρήγας σε μία ύποσημειώσή του, στην οποία διορθώνει τον Γάλλο συγγραφέα για την παράθεση μιάς παραπομπής του στον Όμηρο για τη Δωδώνη της Ηπείρου. Και ο Ρήγας κάνει τη διόρθωση αυτή, παραθέτοντας μάλιστα το σχετικό κείμενο του Όμηρου, δείγμα της ευρύτητας των γνώσεών του. Χαρακτηριστικά γράφει:

«Ἡ μαρτυρία τοῦ Ὀμήρου, ὅπου ἀναφέρει ἐδῶ ὁ Ἀνάχαρσις, ἅς μοι εἶναι συγχωρημένον νὰ εἰπῶ, ὅτι εἶναι δι' ἄλλην Δωδώνην:

Γουνεὺς δ' ἐκ Κύφου ἦγε δύο καὶ εἴκοσι νῆας,  
τῶδ' Ἐνιήνες ἔποντο μενεπτόλεμοί τε Περαιβοί,  
οἱ περί Δωδώνην δυσχείμερον οἰκί' ἔθεντο,  
οἱ τ' ἀμφ' ἱμερτόν Τιταρήσιον ἔργ' ἐνέμοντο.

Αὕτη ἡ πλησίον τοῦ Τιταρήσιου Δωδώνη κεῖται εἰς τὰς ἐσχατίας τοῦ Ὀλύμπου εἰς τὴν Θεσσαλίαν, καὶ λέγεται σήμερον Λιβιάδι· καὶ ἐν ἡ τὸ μαντεῖον, εἰς τὰς τοῦ Τομάρου εἰς τὴν Ἡπειρον, καὶ λέγεται παλαιὰ Ἁγία Παρασκευή· ἡ μὲν παράλιος τοῦ Θερμαϊκοῦ κόλπου, ἡ δὲ μακρὰν ἀπέχουσα καὶ τοῦ Ἀδριατικοῦ. Καὶ ἄλλως, ἡ δυτικὴ Ἑλλάς δὲν συμπεριεῖχτο εἰς τὴν κατὰ Τρωάδος συνωμοσίαν<sup>56</sup>, ὅπου νὰ ἰσχύη ἡ μαρτυρία. Φαίνεται οὖν, ὅτι ἡ ὁμωνυμία ἐξηπάτησε τὸν θεῖον αὐτὸν συγγραφέα, Πλὴν, ἀμφοτέραι ὄρειναι, δυσχείμεροι, καὶ εἰς τὸν αὐτὸν σχεδὸν παράλληλον κείμεναι»<sup>57</sup>.

## Ἰωλκός (=Λεχώνια), τάφος Ἰπποκράτους

Στὸ τέλος τοῦ βιβλίου *Νέος Ἀνάχαρσις*, ὁ Ρήγας καταχωρίζει σε μία σελίδα δύο εἰδήσεις γιὰ μαρμάρινες πλάκες μὲ ἐπιγράμματα δίδοντας τὶς σχετικὲς πληροφορίες γιὰ τὴν τοποθεσία στὰ μέρη τῆς Θεσσαλίας ὅπου ἔχουν ἀνευρεθεῖ. Καὶ τοῦτο τὸ κάνει μὲ σκοπὸ νὰ τοῦ γνωστοποιήσουν τὸ περιεχόμενο τῶν ἐπιγραμμάτων γιὰ νὰ τὰ δημοσιεύσει. Φαίνεται περίτρανα τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Ρήγα γιὰ τὴν ἀρχαία κληρονομιά<sup>58</sup>, πού προσπαθεῖ νὰ σώσει τουλάχιστον τὶς παραστάσεις καὶ τὸ περιεχόμενό τους, μιά καὶ δὲν ἦταν δυνατόν, λόγω τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας, οἱ ἀρχαιότητες νὰ συγκεντρωθοῦν καὶ νὰ διατηρηθοῦν. Ἡ πρώτη εἶδηση εἶναι γιὰ ἓνα μάρμαρο μὲ σχετικὴ ἐπιγραφή πού βρίσκεται στὸν ποταμὸ Ἄναυρο στὴν περιοχὴ τῆς Ἰωλκοῦ, πού τῶρα ὀνομάζεται Λεχώνια. Μάλιστα, ὁ Ρήγας σημειώνει ὅτι

57. Ἐντύπωση προκαλεῖ τὸ γεγονός ὅτι ὁ Ρήγας χαρακτηρίζει ὡς «συνωμοσίαν» τὴν ἐκστρατεία κατὰ τῆς Τροίας.

58. *Νέος Ἀνάχαρσις*, 1797, σελ. 162-163.

«οἱ ἐκεῖσε Τοῦρκοι τὸ ἐσύντριψαν εἰς δύο». Ἡ πρώτη ἀνακοίνωση τοῦ Ρήγα ἔχει ὡς ἑξῆς:

«Εἶδησις διδομένη παρά τοῦ Ρήγα.

Εἰς τὴν Ἰωλκὸν τῆς Μαγνησίας ἐν Θετταλία, καλουμένην Λεχώνια, περνώντας ἀπὸ τὸ γεφυρί διὰ τὰ πηγαῖν τινὰς εἰς τὸν Βόλον, κάτωθεν τοῦ δρόμου, πρὸς τὸ μέρος τῆς θαλάσσης, ἕως πέντε βήματα μακρὰν τοῦ γεφυρίου, κατὰ τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ ποταμοῦ Ἀναύρου, φαγωθείσης τῆς γῆς, ἀνεφάνη ἓν μάρμαρον, ἐφ' οὗ εἶναι τρία πρόσωπα μέχρι τῆς ζώνης· τὸ μεσαῖον αὐτῶν μὲ περικεφαλαίαν καὶ βασιλικὴν κορώναν· ἔχει ἐπιγραφὴν τοιαύτην: Ἐλπίς Ἀχιλλέως Ἥρωσ χρηστέ χαῖρε.

Οἱ ἐκεῖσε κάτοικοι Τοῦρκοι τὸ ἐσύντριψαν εἰς δύο. Προτοῦ λοιπὸν νὰ χαλασθοῦν καὶ τὰ πρόσωπα, παρακαλεῖται παρά τῶν φιλολόγων ὅστις εἰς Μαγνησίαν ἐνδημεῖ ζωγράφος, νὰ τὰ ζωγραφίσῃ καὶ νὰ τὰ στείλῃ νὰ τυπωθῶσιν».

Ἡ δευτέρα ἀνακοίνωση τοῦ Ρήγα ἀναφέρεται στὸν τάφο τοῦ Ἴπποκράτους στὴ Λάρισα, πού γιὰ πρώτη φορὰ γνωστοποιεῖται στὸν ἐπιστημονικὸ κόσμο. Συγκεκριμένα σημειώνει:

«Ὁ Σουΐδας ἱστορεῖ ὅτι ἐν τῇ Λαρίσσει τῆς Θετταλίας ὁ Ἴπποκράτης ἀπέθανεν 104 χρόνων. Ὅθεν, περνώντας τὸ ἐπὶ τοῦ Πεινεοῦ γεφυρί διὰ τὰ πηγαῖν τινὰς εἰς τὸν Τοῦρναβον, ἀπὸ τὸν δρόμον τοῦ δάσους δεξιά, εἰς τὰ μνήματα, παρέκει ἀπὸ τὸν Πέραν-Μαχαλέ, εἶναι ἡ πέτρα ὅπου ἐκάλυπτε τὸ μνῆμα του, φερμένη παρά τῶν Τουρκῶν ἀπὸ τὴν παλαιὰν Λάρισσαν καὶ βαλμένη ὀρθία ἐφ' ἐνός τάφου. Παρακαλοῦνται οἱ ἐκεῖσε σπουδαῖοι καὶ ἰατροὶ νὰ ἀντιγράψουν τὸ ἐπιγράμμα τῆς, καὶ νὰ τὸ στείλλουν νὰ τυπωθῇ»<sup>59</sup>.

59. Νέος Ἀνάχαρσις, Βιέννη 1797, σελ. 362. Ἐνδιαφέρον ἔχει νὰ μελετήσῃ κανεὶς, γιὰ τὸ ἐνεπίγραφο ἀνάγλυφο τῆς Ἰωλκοῦ καὶ γιὰ τὴν ταφόπετρα τοῦ Ἴπποκράτους, ὅσα ὁ Λεάνδρος Βρανούσης γράφει στὴ σχετικὴ ἐκτενὴ ὑποσημείωσή του πῶς «ἡ πρόσθετη αὐτῆ σελίδα τοῦ Ρήγα σχετίζεται μὲ τὴν πρόσφατη τότε ἀφίξις στὴ Βιέννη τοῦ Ἀνθίμου Γαζῆ». Βλ. Λεάνδρου Βρανούση, *Ἐφημερίς. Ἡ ἀρχαιότερη ἑλληνικὴ ἐφημερίδα πού ἔχει διασωθεῖ, Βιέννη 1791-1797...*, τόμ. 5, Προλεγόμενα, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν/Κέντρο Ἐρεῦνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ, Ἀθήνα 1995, σελ. 831-838. Γιὰ τοὺς προβληματισμοὺς σχετικὰ μὲ τὸν ἐντοπισμὸ τοῦ τάφου τοῦ Ἴπποκράτους ἀπὸ ἀρχαιολογικῆς πλευρᾶς βλ. τὴν ἐνδιαφέρουσα ἐργασία τοῦ ἀρχαιολόγου τοῦ Θεσσαλικοῦ χώρου Bruno Helly, «Ἡ ὁδὸς Λάρισσας-Γυρτῶνης-Τεμπῶν στὴν ἀναζήτησι τοῦ τάφου τοῦ Ἴπποκράτη», *Θεσσαλικὸ Ἡμερολόγιον*, τόμ. 24, Λάρισα, 1993, σελ. 3-17. Ὡστόσο, σημειώνουμε μίαν ἀνακρίβειαν τοῦ συγγραφέα τῆς ἀρχαιολογικῆς αὐτῆς μελέτης, ἐξ αἰτίας ἴσως πού δὲν θὰ εἶχε τὸ κείμενο ἀπὸ τὸν Νέο Ἀνάχαρση: ὁ Ρήγας μνημονεύει ὡς θέσις τοῦ τάφου τοῦ Ἴπποκράτους ὄχι τὸν «Ἀρναοῦτ Μαχαλά», ὅπως ἀναφέρει ὁ κ. Helly, ἀλλὰ τὸν «Πέραν-Μαχαλέ», ὅπως βλέπει καὶ ὁ ἀναγνώστης στό παρατιθέμενο παραπάνω κείμενο τοῦ Ρήγα. Σημειώνουμε,

### Συμπεράσματα

Ἡ μελέτη καὶ διερεύνηση τῶν ἔργων τοῦ Ρήγα Βελεστινλή ἔδειξε ὅτι ὁ ἴδιος καταγράφει σ' αὐτὰ πολλές πληροφορίες γιὰ τὴ γενέτειρά του, τὸ Βελεστίνο, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν εὐρύτερη περιοχὴ τῆ Θεσσαλίας, στοιχεῖο πού δείχνει ὅτι ὄχι χωρὶς λόγο δίπλα στὸ βαπτιστικὸ του ὄνομα πρόσθεσε ὡς ἐπώνυμο τόσο τοῦ Βελεστίνου ὅσο καὶ τῆς Θεσσαλίας γιὰ νὰ ἀποκαλεῖται «Ρήγας Βελεστινλῆς Θετταλός».

Διαπιστώνεται ὅτι ὁ Ρήγας κατὰ τὴ μετάφραση τοῦ γαλλικοῦ κειμένου τοῦ βιβλίου *Νέος Ἀνάχαρσις* παραθέτει πολλές πληροφορίες τὶς ὁποῖες καταγράφει στὶς ὑποσημειώσεις του, στοιχεῖο πού δείχνει τὴ γνώση τοῦ θέματος του, ἀλλὰ καὶ τὴν τακτικὴ του νὰ κάνει τὸ κείμενό του ζωντανό καὶ νὰ συνδέει τὸ ἐνδοξο παρελθόν μὲ τὸ παρόν. Ἔτσι θὰ κατορθώσει νὰ κεντρίσει τὸ ἐνδιαφέρον τῶν συγχρόνων του, νὰ τοὺς δείξει τὴν ἱστορικὴ συνέχειά τους ἀπὸ τοὺς θαυμαστοὺς προγόνους μὲ τελικὸ σκοπὸ νὰ τοὺς ἐμψυχώσει καὶ νὰ τοὺς ὠθήσει στὸν ἀγώνα τῆς Ἐπανάστασης γιὰ τὴν ἀπόκτηση τῆς ἐλευθερίας. Γι' αὐτὸ καὶ τὰ ἀρχαῖα ὀνόματα τοῦ γαλλικοῦ κειμένου τοῦ Νέου Ἀναχάρσιδος, ὁ Ρήγας τὰ ἀποδίδει μὲ τὰ ὀνόματα τῆς ἐποχῆς του.

Ἀκόμη, ἡ μελέτη γιὰ τὸ τί γράφει ὁ Ρήγας γιὰ τὴ γενέτειρά του καὶ γιὰ τὴ Θεσσαλία, δίνει στοιχεῖα γιὰ νὰ τεκμηριωθεῖ ἡ καταγωγή του ἀπὸ τὸ Βελεστίνο, γιὰ τὸ ὁποῖο παραθέτει τὸ τοπογραφικὸ διάγραμμά του καὶ δίνει γενικότερες πληροφορίες. Παρατηροῦμε ἐπὶ πλέον ὅτι ὁ Ρήγας κατέγραφε στὰ ἔργα του τὶς προσωπικὲς του ἐμπειρίες, ἐκτός τοῦ Βελεστίνου καὶ γιὰ ἄλλες περιοχές. Στὴν Πορταριά σημειώνει «εἶδον πολλάκις» νὰ χορευεταί ἓνας χορός, ἐπίσης γιὰ τὰ Τέμπη σημειώνει «εἶδον αὐτοψεῖ... καὶ ἔπιον νερό». Ἄν ὁ Ρήγας καταγόταν ἀπὸ τὰ βλαχοχώρια τῆς Πίνδου καὶ τὰ εἶχε ἐπισκεφθεῖ ἢ ἂν κατάγονταν οἱ γονεῖς του ἢ οἱ παπποῦδες του θὰ εἶχε ἐμπειρίες, τὶς ὁποῖες θὰ τὶς κατέγραφε ἔστω καὶ στὴ Χάρτα του, στὴν ὁποία ὁ Ρήγας δὲν ἀναγράφει οὔτε ἓνα χωριὸ ἀπὸ αὐτὰ πού διατείνονται ὅτι ὁ Ρήγας ἔλκει τὴν κατάγωγή του· τὰ ἀγνοεῖ παντελῶς, σ' ἀντίθεση μὲ τὸ τί γράφει γιὰ τὸ Βελεστίνο.

Τέλος, μὲ τὴν Ἐπιπεδογραφία τοῦ Βελεστίνου μᾶς δίνει ἓνα μήνυμα πὼς πρέπει νὰ τιμοῦμε τὴ γενέτειρά μας καὶ ἐπὶ πλέον νὰ καταγράψουμε τὰ ἱστορικὰ τῆς στοιχεῖα.

---

ὡστόσο, ὅτι ὁ ἱατρός Σωρανός (2ος αἰ. μ.Χ.) ἀναφέρει ὅτι ὁ Ἴπποκράτης «τέθαιπαι δὲ μεταξύ Γυρτῶνος καὶ Λαρίσσης, καὶ δεικνυταί ἄχρι δεῦρο τὸ μνήμα, ἐν ᾧ μέχρι πολλοῦ σμήνος ἦν ἐργαζόμενον μέλι, ἀφ' οὗ τὰ ἀφθῶντα παιδάρια χρίουσα παρά τῷ τάφῳ ραδίως ἀπῆλλατον αἰ τιτθαί». Βλ. Σωρανοῦ, *Ἴπποκράτους γένος καὶ βίος*, 11, Ἀρχαία Ἑλληνικὴ Γραμματεία. «Οἱ Ἕλληνες» 238, Ἄπαντα, τόμ. 2, Κάκτος, Ἀθήνα, 1996. Τὰ ἴδια ἐπαναλαμβάνει καὶ ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς, *Προλεγόμενα εἰς τὸ Ἴπποκράτους, Τὸ περὶ ἀέρων, ὑδάτων, τόπων...*, Παρίσι, 1816, σελ. λθ'.

## «Η Νεότης του Ρήγα», 1885, του Νικολάου Πολίτη

(Ανακοινώθηκε στο Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο «Ο Νικόλαος Πολίτης και το Κέντρο Ερεύνες της Ελληνικής Λαογραφίας», Ακαδημία Αθηνών, 4-7 Νοεμβρίου 2003. *Δημοσιεύματα του Κέντρου Ερεύνες της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών*, αρ. 23, τόμ. Α', Αθήνα 2012, σελ. 447-454)

Το ενδιαφέρον για τη ζωή και το έργο του επαναστάτη και εθνεγέρτη Ρήγα Βελεστινλή αυξήθηκε ιδιαίτερα μετά την ανέγερση στα 1871 του ανδριάντα του Ρήγα στα Προπύλαια του Πανεπιστημίου Αθηνών<sup>1</sup>. Ο Νικόλαος Πολίτης τον επόμενο χρόνο το 1872 έγραψε ένα άρθρο για τον Ρήγα με τίτλο «*Ο Μασσαλιώτικος Θούριος εν Ελλάδι*»<sup>2</sup>, στο οποίο μάλιστα καταχωρίζει και μία προσωπογραφία του Ρήγα. Στη συνέχεια, κατά την περίοδο συλλογής του λαογραφικού του υλικού, συγκεντρώνει τις λαϊκές παραδόσεις για τα πρώτα χρόνια της ζωής και τις σπουδές του Ρήγα. Το υλικό αυτό το δημοσίευσε με τίτλο «*Η νεότης του Ρήγα*»<sup>3</sup>, που καταλαμβάνει έκταση δύομισι σελίδων μεγάλου σχήματος.

Στην αρχή του άρθρου του επισημαίνει ότι για την οικογένεια και για τα χρόνια της διαμονής του Ρήγα στο Βελεστίνο ανευρίσκει κανείς στους συγγραφείς λίγες αλλά και μερικές φορές αντιφατικές ειδήσεις. Για παράδειγμα αναφέρει το έτος γεννήσεως του Ρήγα, για το οποίο οι συγγραφείς μέχρι τότε ανέγραφαν πέντε διαφορετικές ημερομηνίες 1751, 1753, 1754, 1760 και 1762. Από τα έγγραφα όμως των Αρχείων της Βιέννης της σύλληψης και ανάκρισης

---

1. Ο ανδριάντας του Ρήγα, έργο του Ιωαν. Κόσσου και με δαπάνες του Γεωργίου Αβέρωφ, είναι ο πρώτος ανδριάντας που στήθηκε δημόσια μετά την απελευθέρωση. Σχετικά βλ. Γ. Δάλκος, Σ. Γελαδάκη, Α. Σκορδά-Παπαγιαννοπούλου, «Παλαιότερες και πρόσφατες εικαστικές απεικονίσεις του Ρήγα», *Υπέρεια*, τόμ. 3, *Πρακτικά Γ' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας*», Αθήνα 2002, σελ. 659-660.

2. Περιοδ. *Παρθενών*, αρ. 20, 1872, σελ. 1089-1093.

3. Περιοδ. *Εστία*, τόμ. 19, 1 Ιανουαρίου 1885, σελ. 13-16.

του Ρήγα, που ο Λεγράν<sup>4</sup> δημοσίευσε έξι χρόνια αργότερα, το 1891, τεκμηριώθηκε πως το έτος γέννησης του Ρήγα ήταν το 1757. Επίσης για τις σπουδές του Ρήγα, ο Πολίτης παρατηρεί ότι οι συγγραφείς αναγράφουν διάφορες απόψεις, πως σπούδασε στο Βουκουρέστι, στα Αμπελάκια, στη Ζαγορά. Και για την οικογένεια του Ρήγα δεν σημειώνουν κάτι σχετικό, παρά μόνο ότι ο Πουκεβίλ<sup>5</sup> κάνει μνεία για έναν αδελφό του Ρήγα ο οποίος συμμετείχε στην επανάσταση στην Αιτωλία.

Το κενό που υπάρχει στη βιογραφία του εθνομάρτυρος, όπως επισημαίνει στο άρθρο του ο Νικόλαος Πολίτης, το συμπληρώνει η παράδοση. Και παρατηρεί ότι, μετά την προσάρτηση της Θεσσαλίας το 1881, η μνήμη του Ρήγα αναζωπυρώθηκε στους κατοίκους του Βελεστίνου. Έλληνες και Οθωμανοί διηγούνται τα σχετικά με τη ζωή του Ρήγα στο Βελεστίνο «όσα εν χρόνοις παλαιούς είχαν ακούση περί του μεγαλεπιβόλου επαναστάτου», όπως γράφει ο Νικόλαος Πολίτης. Στο άρθρο του επισημαίνει ότι στο Βελεστίνο δείχνουν ως κατοικία του Ρήγα ένα γκρεμισμένο σπίτι, το οποίο «παντελώς αβάσιμον ελέγχεται τούτο εκ της Επιπεδογραφίας του Βελεστίνου, την οποία παρενέβαλε στη Χάρτα της Ελλάδος». Η παρατήρηση αυτή του Πολίτη, που δείχνει ότι είχε μελετήσει τη *Χάρτα της Ελλάδος* του Ρήγα, δεν έγινε μετά από δική του επιτόπια έρευνα στο Βελεστίνο, διότι ο ίδιος δεν επισκέφθηκε το Βελεστίνο. Την πληροφορία αυτή θα την έδωσε ο δημοδιδάσκαλος, ο οποίος του πρόσφερε και όλο το πληροφοριακό υλικό από το Βελεστίνο. Αν όμως συγκρίνει κανείς την περιοχή του Βελεστίνου, όπου βρίσκεται ο χώρος «Σπίτι του Ρήγα», με την Επιπεδογραφία του Βελεστίνου της *Χάρτας* θα είναι δυνατόν να εντοπίσει τη θέση της οικίας του Ρήγα, που βρίσκεται στον χώρο, όπου ήταν η χριστιανική συνοικία, η οποία ας σημειωθεί καταστράφηκε κατά τα Ορλωφικά<sup>6</sup>, (1770), όπως γνωρίζουμε και από την πληροφορία του W. Leake<sup>7</sup>, ο οποίος πέρασε από το Βελεστίνο στα 1809.

Σχετικά τώρα με τη νεότητα του Ρήγα, ο Νικόλαος Πολίτης στο άρθρο του έχει καταγράψει τρεις παραδόσεις. Τις δύο παραδόσεις τις είχε ακούσει

4. Αιμ. Λεγράν-Σπ. Λάμπρος, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινή*, Αθήνησι 1891, φωτομηχανική επανέκδοση με την προσθήκη ευρετηρίου επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλος, έκδ. Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, 1996, σελ. 59.

5. Rouqueville, F., *Histoire de la Régénération de la Grèce*, τόμ. 1, Παρίσι 1825, σελ. 131 κ. εξ.

6. Βλ. Τ. Γριτσόπουλος, *Τα Ορλωφικά. Η εν Πελοποννήσω επανάστασις του 1770 και τα επακόλουθα αυτής*, Αθήναι 1967.

7. W. Leake, *Travels in northern Greece*, London 1835, σελ. 437 κ. εξ.



ο ίδιος στο Πήλιο κατά την περιοδεία του εκείνα τα χρόνια. Συγκεκριμένα, την πρώτη παράδοση του την διηγήθηκε ο ενενήντα χρόνων γέροντας Δημ. Σακελλιάδης, του οποίου ο πατέρας Γεώργιος Σακελλίων<sup>8</sup>, είχε συνδεθεί με φιλία με τον Ρήγα στον Κισσό και μετέπειτα ο Ρήγας τον «κατήχησεν» όπως και άλλους Ζαγοριανούς στα επαναστατικά του σχέδια. Το περιστατικό, που ο Σακελλιάδης<sup>9</sup> του διηγήθηκε, το μνημονεύει και ο ποιητής Γεώργιος Ζαλοκώστας το 1855, στο ποίημά του *Τω πολυδακρύτω μάρτυρι Ρήγα*. Κατά την επιστροφή του από τον Κισσό στο Βελεστίνο αντίκρισε τους συγχωριανούς του, τους οποίους όμως οι Οθωμανοί μετά από τον εκκλήσιασμό τους αγγάρευν να κουβαλούν σακιά με σιτάρι και να διαβαίνουν ένα χείμαρρο, όπως επίσης και τον Ρήγα ανάγκασαν να φορτωθεί το σακί με το σιτάρι. Το γεγονός αυτό ανάγκασε τον Ρήγα να ορκισθεί εκδίκηση κατά του τυράννου και από την επόμενη ημέρα «επλανάτο άδων τους θουρίους του».

Την δεύτερη παράδοση την οποία καταγράφει στο άρθρο του ο Νικόλαος Πολίτης, την διηγήθηκε ένας αγωγιάτης καθώς πηγαίνανε από τη Ζαγορά στη Μακρυνίτσα, πως τάχα ο Ρήγας επέστρεψε από την Κωνσταντινούπολη για να επισκεφθεί τους γονείς του και πλησίον ενός χείμαρρου του Βελεστίνου σκότωσε τον Τούρκο, ο οποίος τον πρόσταξε να τον μεταφέρει στην πλάτη του για να διαβεί τον χείμαρρο.

Η τρίτη παράδοση για τη νεότητα του Ρήγα είναι η διήγηση των Βελεστινιωτών και καταλαμβάνει τη μισή έκταση του άρθρου και όπως σημειώνει ο Ν. Πολίτης «είναι πιθανότερα και ακριβεστέρα». Είναι οι πληροφορίες των κατοίκων της γενέτειρας του Ρήγα, για τα νεανικά του χρόνια στο Βελεστίνο. Αναφέρεται στη φιλονικία του πατέρα του Ρήγα με κάποιον φανατικό Τούρκο και τον τρόπο φυγής του Ρήγα από το Βελεστίνο, τη μετάβασή του στο Λιτόχωρο Ολύμπου σε κάποιο συγγενή του και μετέπειτα στο Άγιον Όρος και το ξεκλήρισμα όλης της οικογένειας του Ρήγα. Μάλιστα διηγούνται ότι στον Όλυμπο ο Ρήγας τραγούδησε και τον *Θούριό του* «*Καλλίτερα μιας ώρας ελεύθερη ζωή*».

8. Για τον Γεώργιο Σακελλίωνα η κα Αικ. Πολυμέρου -Καμηλάκη έχει γράψει σχετικό άρθρο «Παράδοση και ιστορική πραγματικότητα. Η περίπτωση του Γεωργίου Σακελλίονος», στον τόμο Πρακτικών του Συνεδρίου «Ρήγας Φεραίος» (Κισσός Πηλίου, 26-28 Μαΐου 1995), Αθήνα 1996, σελ. 23-43.

9. Μάλλον από το ποίημα του Ζαλοκώστα θα είχε ο γέρον Σακελλιάδης την πηγή της λαϊκής παράδοσης για το περιστατικό της νεανικής ζωής του Ρήγα.

Επισημαίνουμε ότι ο Νικόλαος Πολίτης σημειώνει στο άρθρο του πως τις πληροφορίες από το Βελεστίνο, μετά από παράκλησή του, τις έστειλε ο εκεί δημοδιδάσκαλος Βαϊουτόπουλος. Χαρακτηριστικά σε υποσημείωση ο Νικ. Πολίτης σημειώνει για τις διηγήσεις «των Φεραίων πρεσβυτών» ότι «ταύτας παρακληθείς υπ’ εμού συνέλεξεν ο εν Βελεστίνω δημοδιδάσκαλος κ. Γ. Βαϊουτόπουλος, εξετάσας πάντας τους γινώσκοντάς τι περί του Ρήγα Έλληνας και Οθωμανούς». Ο Πολίτης δεν είχε επισκεφθεί το Βελεστίνο για τη συλλογή των πληροφοριών σχετικά με τη νεότητα του Ρήγα. Η πληροφορία αυτή του ιδίου του Πολίτη παραγνωρίζεται από ορισμένους συγγραφείς. Για παράδειγμα αναφέρουμε την περίπτωση του Φ. Μιχαλόπουλου<sup>10</sup>, ο οποίος σημειώνει ότι πολλά από τα επεισόδια της νεανικής ζωής του Ρήγα, όπως η φυγή του στον Όλυμπο, η κατάταξη του ως κλέφτη και η μετάβασή του στον Άθω, που αναφέρει ο Βλάσιος Σκορδέλης<sup>11</sup>, «αποδείχθηκαν μεταγενεστέρως αληθινά... ο Ν. Πολίτης ...μετέβηκε στο Βελεστίνο, όπως περιώση ό,τι μπορούσε να σωθή από τις προφορικές αναμνήσεις των γεροντοτέρων, Η τοπική εκείνη έρευνα, γενομένη μ’ όλα τα επιστημονικά δεδομένα της Λαογραφίας...εκύρωσε τις πληροφορίες του Σκορδέλη». Ενώ ο Νικ. Πολίτης δεν είχε επισκεφθεί το Βελεστίνο για τη συλλογή των πληροφοριών<sup>12</sup>.

Για το συγκεκριμένο θέμα χαρακτηριστικά ο Λ. Βρανούσης<sup>13</sup> παρατηρεί ότι «πολύ φοβάμαι όμως ότι στα 1884 ο “φιλόμουσος δημοδιδάσκαλος” του Βελεστίνου καθώς και πολλοί από τους πληροφοριοδότες του ίσως αντλούσαν τις “αναμνήσεις” τους από το σχολικό ανάγνωσμα του ευφάνταστου πατριδογράφου Σκορδέλη, βιβλίο που είχε κυκλοφορήσει ευρύτατα ήδη σε τρεις αλληπάλληλες εκδόσεις από το 1879 ως το 1884».

Οι παραδόσεις για τη νεότητα του Ρήγα καταγράφηκαν το 1884 δηλαδή ένα και πλέον αιώνα από την εποχή, για στην οποία γίνεται αναφορά. Δεν πρόκειται για ιστορικές αναμνήσεις. Ίσως οι ηλικιωμένοι του Βελεστίνου να διατηρούσαν

10. Βλ. Φάνης Μιχαλόπουλος, «Ρήγας Βελεστινλής. Βιογραφικόν εράνισμα», *Θεσσαλικά Χρονικά*, τόμ. 1, Εν Αθήνας 1930, σελ. 7.

11. Βλάσιος Σκορδέλης, *Οι γονείς του Ρήγα ή περί εθνικής αγωγής*, α’ έκδ. 1879, β’ έκδ. 1881, γ’ έκδ. 1884.

12. Ομοίως και η Αγγλίδα συγγραφέας E.M.Edmonds, *Rhigas Pheraios*, London 1890, Preface σελ. XI, τονίζει ότι ο Νικ. Πολίτης είχε κάνει την επιτόπια έρευνα στο Βελεστίνο, χωρίς όμως να έχει προσεχθεί η σχετική υποσημείωση του άρθρου του για την συλλογή του υλικού από τον δημοδιδάσκαλο του Βελεστίνου.

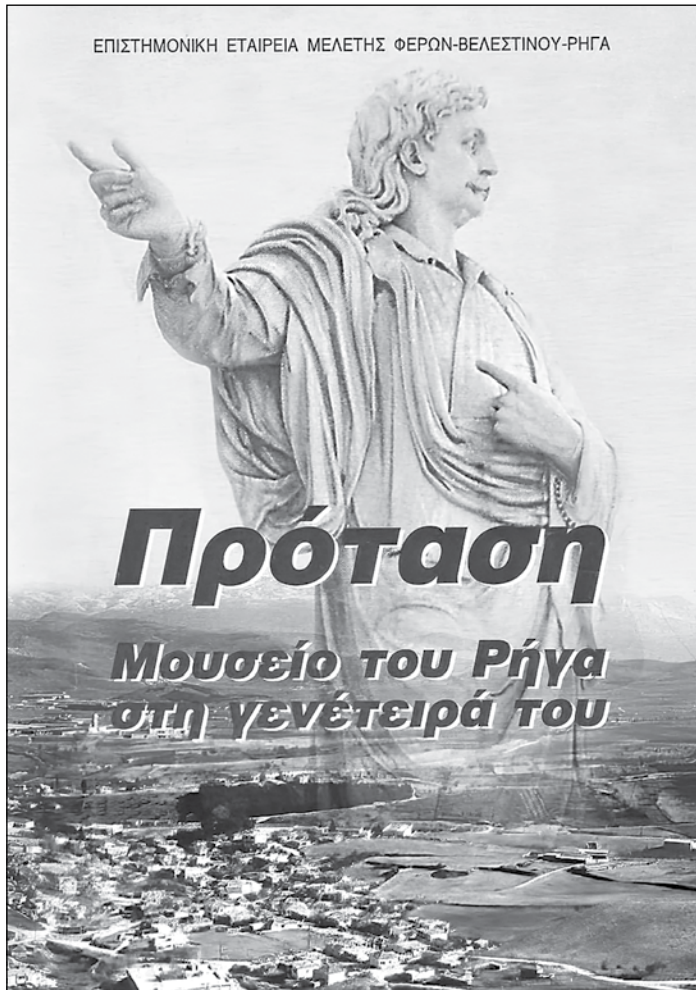
13. Λεάνδρος Βρανούσης, *Ρήγας*, Βασική Βιβλιοθήκη, αρ. 10, Αθήνα [1954], σελ. 13.

κάποια ανάμνηση για το σπίτι, για το όνομα του πατέρα του Ρήγα. Αλλά για τα γεγονότα που αναφέρουν, για τα κατορθώματα, για τα ανδραγαθήματα της νιότης του Ρήγα αυτά πλάσθηκαν μάλλον από τους «ευφάνταστους».

Σημειώνουμε ότι ο ναός του Αγίου Αθανασίου, τον οποίο μνημονεύει ο Ρήγας στην «Επιπεδογραφία», δηλ. το τοπογραφικό διάγραμμα του Βελεστί-νου<sup>14</sup>, καταστράφηκε, όπως και η χριστιανική συνοικία, κατά τα Ορλωφικά και κατά τα δραματικά γεγονότα της Μάχης του Βελεστίου, 11 Μαΐου του 1821, με τους επαναστάτες της Θετταλομαγνησίας και τη σύγκληση στο Βελεστίνο υπό την προεδρία του Ανθίμου Γαζή της «Βουλής της Θετταλομαγνησίας». Αργότερα το 1865 ανοικοδομήθηκε ο ναός, αλλά αφιερωμένος όμως στην Κοίμηση της Παναγίας. Μάλλον οι κάτοικοι του Βελεστίου, που εγκαταστάθηκαν αργότερα και οι οποίοι θα ήρθαν από άλλες περιοχές, δεν θα γνώριζαν ότι ο καταστραφείς ναός κατά το 1821 ήταν αφιερωμένος στον Άγιο Αθανάσιο<sup>15</sup>. Παρόμοια θα συνέβη και με τον ναό της Αγίας Παρασκευής, που επίσης μνημονεύεται από τον Ρήγα στην Επιπεδογραφία του Βελεστίου και στη θέση του ανοικοδομήθηκε αργότερα ο ναός στους Αγίους Κωνσταντίνο και Ελένη.

Συμπερασματικά τονίζουμε ότι το άρθρο του Νικολάου Πολίτου «Η νεότης του Ρήγα» περιέχει υστερογενείς θρύλους, που θέλανε τον επαναστάτη Ρήγα της ηλικίας των σαράντα χρόνων, να έχει συλλάβει το επαναστατικό του έργο από τη νεανική του ηλικία, τότε να είχε γράψει τον *Θούριο* του και να τον τραγουδά. Όλα τα αναφερόμενα για την οικογένειά του, δεν έχουν ιστορικά τεκμηριωθεί. Τέλος προσθέτουμε ότι έχουν καταγραφεί και άλλοι τοπικοί θρύλοι για τον Ρήγα και μία παράδοση ότι από το Άγιον Όρος πήγαινε στη Θεσσαλονίκη στη μονή Βλατάδων και στο αρχοντικό των Κουτανατζόγλου<sup>16</sup>.

- 
14. Ρήγας Βελεστινλής, *Χάρτα της Ελλάδος*, Βιέννη 1797, επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίου-Ρήγα με την υποστήριξη της Ακαδημίας Αθηνών, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλος, Αθήνα 1998, φύλλο τέταρτο. Επίσης βλ. Ευαγγ. Κακαβογιάννης, «Η “Επιπεδογραφία της Φεράς” του Ρήγα Βελεστινλή από άποψη αρχαιολογική», *Υπέρεια*, τόμ. 1, *Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας»*, Αθήνα 1990, σελ. 423-448.
  15. Για τη διατήρηση της μνήμης του ναού του Αγίου Αθανασίου στα μεταγενέστερα χρόνια στο Βελεστίνο βλ. Δημ. Καραμπερόπουλος, «Ο ναός “Άγιος Αθανάσιος” Βελεστίου στην εποχή του Ρήγα και σήμερα», εφημ. *Η Θεσσαλία*, Βόλος, 25 Σεπτεμβρίου 2004.
  16. Βλ. Φάνης Μιχαλόπουλος, «Ο Ρήγας στον Όλυμπο», περιοδ. *Ελληνική Δημοκρατία*, 1948, τόμ. Α΄, σελ. 387-390.



Ο τίτλος του εντύπου με την «*Πρόταση. Μουσείο του Ρήγα στη γενέτειρά του*», που προσφέρθηκε και στους Συνέδρους του Δ' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», Οκτώβριος 2003. Επισημαίνεται η αναγκαιότητα της δημιουργίας του, για να καταστεί το Βελεστίνο τόπος προσκυνήματος, σε ένδειξη ευγνωμοσύνης στον επαναστάτη, του οποίου τα έργα ατσάλωσαν τους σκλαβωμένους για την επανάσταση, για την λευτεριά. Εκεί θα παρουσιαστούν όλα τα έργα του Ρήγα αναλυτικά και θα αναδεικνύονται τα σημαντικά μηνύματά του, τα οποία έχει ανάγκη ο λαός. Η *Χάρτα* μόνο χρειάζεται ένα μεγάλο χώρο για την ανάπτυξη των 12 φύλλων και των κρυφών στοιχείων, που έχουμε αποκρυπτογραφήσει. Αυτά είναι τα σημαντικότερα και από τα προσωπικά του είδη, που θα θέλανε μερικοί για να δημιουργήσουν Μουσείο του Ρήγα στο Βελεστίνο.

## Το Μουσείο του Ρήγα στη γενέτειρά του. Πρόταση για την ανάδειξη του έργου του

(Δημοσιεύθηκε στην εφημ. *Η Θεσσαλία*, 2 Αυγούστου 2003, σελ. 21)

Αφορμή για το σημερινό κείμενο αποτέλεσε η ενδιαφέρουσα πρόταση του Βελεστινιώτη κ. Χρήστου Εμμ. Αποστολίνα, την οποία απέστειλε στο Δημοτικό Συμβούλιο του Δήμου Φερών και δημοσιεύθηκε στη «Θεσσαλία» στις 4 Ιουνίου 2003 με τίτλο «Το Μουσείο του Ρήγα» για την ανάγκη δημιουργίας του Μουσείου του Ρήγα στη γενέτειρά του *«εις ένδειξη τιμής και ευγνωμοσύνης προς τον μεγάλο επαναστάτη και οραματιστή πριν από δυο αιώνες μιας Δημοκρατικής Πολιτείας του Βαλκανικού χώρου»*. Και στο υστερόγραφο ο κ. Αποστολίνας υπογραμμίζει πως σε περίπτωση που *«κάποιος αναρωτηθεί αν υπάρχει υλικό να τοποθετηθεί στο Μουσείο»*, τότε θα πρέπει για τον σκοπό αυτό να *«απατανθούμε στους φορείς και τα πρόσωπα που ασχολούνται με τη ζωή και τα έργα του Ρήγα και την εποχή του»*.

\*\*\*

Για την ιστορία σημειώνουμε ότι για την ανέγερση ανδριάντα του Ρήγα στη γενέτειρά του, η συζήτηση άρχισε μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλίας του 1881 και κράτησε για πολλά χρόνια, αφού εν τω μεταξύ στήθηκε το 1926 η προτομή μετά τη δραστηριότητα του ποιητή Σπύρου Ματσούκα, ενώ ο ανδριάντας του Ρήγα στήθηκε μόλις το 1980 επί δημαρχίας Βασιλείου Κ. Καραμπερόπουλου. Παρόμοια και η ιδέα για τη δημιουργία του Μουσείου του Ρήγα έχει χρόνια που συζητιέται στο Βελεστίνο, αφού μάλιστα κατά το 1958 είχε τεθεί και ο θεμέλιος λίθος στο χώρο «Σπίτι του Ρήγα» (βλ. εφημ. *«Δημοκρατική Ελπίς»*, 14 Σεπτεμβρίου 1958, περίοδος Γ', αρ. φύλλου 189, όπου και αντίστοιχη φωτογραφία).

Σχετικά με την ανωτέρω πρόταση του κ. Αποστολίνα για τη δημιουργία Μουσείου του Ρήγα στη γενέτειρά του, θα εκφραστούν μερικές σκέψεις με την ιδιότητα του μελετητή των έργων του Ρήγα, της εποχής του Νεοελληνι-

κού Διαφωτισμού και του προέδρου της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, που στους σκοπούς της έχει την μελέτη και προβολή του έργου του Ρήγα.

### Η γενέτειρα του Ρήγα τόπος προσκυνήματος

Α΄. Ανάγκη ίδρυσης Μουσείου Ρήγα. Το ερώτημα αν θα πρέπει να δημιουργηθεί ένα Μουσείο για την προσωπικότητα και το έργο του Ρήγα Βελεστινλή νομίζουμε ότι δεν ευσταθεί να τεθεί. Και τούτο διότι ο Ρήγας αποτελεί μια από τις μοναδικές φυσιογνωμίες του Νεώτερου Ελληνισμού: Διαφωτιστής, επαναστάτης, πολιτικός νους, στρατιωτικός νους, μάρτυρας, εθνεγέρτης, οραματιστής μιας δημοκρατικής πολιτείας του Βαλκανικού χώρου. Ως εκ τούτου αποτελεί επιβεβλημένη υποχρέωση η δημιουργία του Μουσείου του Ρήγα, το οποίο θα προβάλλει έντονα τη ζωή και το έργο του και θα αποτελεί επί πλέον και ένα χώρο μελέτης και κέντρο προώθησης των ιδεών του.

Β΄. Τι είναι δυνατόν να περιλαμβάνει το Μουσείο του Ρήγα. Κατά το «Έτος Ρήγα Βελεστινλή» το 1998, που γιορτάστηκε με την ευκαιρία της επετείου των διακοσίων χρόνων από τον μαρτυρικό του θάνατο, διοργανώθηκαν ορισμένες σημαντικές εκθέσεις για τον Ρήγα, όπως για παράδειγμα στη Βουλή των Ελλήνων, στην Παλαιά Βουλή από το Ιστορικό Εθνολογικό Μουσείο και στο Πνευματικό Κέντρο του Δήμου Αθηναίων από το Πανεπιστήμιο Αθηνών με σημαντικά εκθέματα, τα οποία είναι δυνατόν πάλι να αναρτηθούν. Όμως το Μουσείο του Ρήγα στη γενέτειρά του θα είναι δυνατόν να περιλαμβάνει επί πλέον τα ακόλουθα Τμήματα:

1. Τα έργα του Ρήγα. Εκτός από τους τίτλους των έργων του θα πρέπει να εκτεθούν και επί μέρους τμήματα, τα οποία θα δείχνουν λεπτομερέστερα το πνεύμα και τις ιδέες του Ρήγα. Γίνεται γνωστό ότι η Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα έχει διοργανώσει τρία Διεθνή Συνέδρια για τον Ρήγα και τη γενέτειρά του (1986, 1992, 1997) και το Δ΄ Διεθνές διοργανώνεται κατά το τετράημερο 2-5 Οκτωβρίου 2003 και επί πλέον έχει επανεκδώσει τα περισσότερα έργα του Ρήγα, ενώ τα υπόλοιπα θα εκδοθούν σε ένα χρόνο.

2. Μελέτες για τον Ρήγα. Μια άλλη σειρά, που θα πρέπει να περιλαμβάνει το Μουσείο του Ρήγα, θα είναι τα σημαντικά βιβλία και μελέτες που έχουν γράψει αξιόλογοι μελετητές της ζωής και του έργου του Ρήγα. Ήδη η Επιστη-

μονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα έχει συγκεντρώσει αρκετά από αυτά τα αξιόλογα βιβλία.

3. Η εποχή του Ρήγα. Θα είναι δυνατόν να εκτεθούν τα σχετικά με την εποχή του Ρήγα, ιδέες και γεγονότα, όπως για παράδειγμα για την Γαλλική Επανάσταση, τον πόλεμο των «τριών Ιμπερίων», μεταξύ Αυστρίας, Ρωσίας και Οθωμανών, που μνημονεύει και ο Ρήγας στον πρόλογο του βιβλίου *Φυσικής απάνθισμα*, Βιέννη 1790, τα Ορλωφικά, κατά τα οποία καταστράφηκε και η χριστιανική συνοικία του Βελεστίνου, όπου ήταν και το «Σπίτι του Ρήγα» κ.ά. Επίσης, γκραβούρες της εποχής του Ρήγα, που θα φέρουν τον επισκέπτη στην εποχή του και στις πόλεις όπου έζησε ο Ρήγας στα σαράντα ένα του χρόνια (1757-1798) της ζωής του: Βελεστίνο – Κωνσταντινούπολη – Βουκουρέστι – Βιέννη – Τεργέστη – Βελιγράδι.

4. Ο Ρήγας στην τέχνη. Στο τμήμα αυτό θα είναι δυνατόν να συγκεντρωθούν είτε τα πρωτότυπα είτε αντίγραφα των έργων σχετικά με τον Ρήγα στη ζωγραφική, γλυπτική, χαρακτική, λαϊκή τέχνη κ.λπ. Ετοιμάζουμε να εκδώσουμε ένα σχετικό βιβλίο των Γ. Δάλκου, Αγγ. Σκορδά-Παπαγιαννοπούλου, Σοφία Γελαδάκη, στο οποίο έχει γίνει συγκέντρωση των εικαστικών απεικονίσεων του Ρήγα από το 1824 μέχρι σήμερα.

5. Βιβλία με αναφορά στον Ρήγα. Επίσης σε άλλο τμήμα του Μουσείου θα συγκεντρώνονται τα βιβλία που στις σελίδες τους γίνεται μνεία του Ρήγα. Κατ' αυτόν τον τρόπο θα δείχνεται η μεγάλη απήχηση του Ρήγα στην πνευματική δημιουργία και ιδιαίτερα στον γραπτό λόγο.

### Ιδιαίτερες ενότητες

6. Ρήγας και κράτος, δημοκρατία. Οι πολιτικές ιδέες του Ρήγα για τη δημοκρατία και την οργάνωση μιας πολιτείας βασισμένης στις δημοκρατικές αρχές, της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως*, όπως την αποκάλεσε, διεξοδικά θα αναλύονται στο τμήμα αυτό. Ο Ρήγας συνέταξε το πρώτο σχέδιο Συντάγματος του Ελληνισμού, στοιχείο που θα πρέπει συστηματικά να προβληθεί.

7. Ρήγας και επανάσταση. Θα παρουσιασθεί στην ενότητα αυτή του Μουσείου το συγκεκριμένο επαναστατικό σχέδιο του Ρήγα, το οποίο είχε όλα τα χαρακτηριστικά της επανάστασης με προετοιμασία, εμφύχωση και ισχυροποίηση του ηθικού των σκλαβωμένων με τον *Θούριο* και τις εικόνες του Μεγάλου Αλεξάνδρου, την έκδοση του εγχειριδίου για την πολεμική τέχνη, ώστε και οι επαναστάτες να εκπαιδευτούν όπως και τα στρατεύματα του Σουλτάνου. Επί

πλέον, να γίνει σαφές με τη μελέτη των έργων του και των εγγράφων σύλληψης και ανάκρισής του, ότι το σχέδιο του Ρήγα ήταν πραγματοποιήσιμο. Και ίσως η πραγματοποίησή του να μην άφηνε περιθώρια ανάπτυξης των εθνικισμών του 19<sup>ου</sup> αιώνα.

8. Ρήγας και Λογοτεχνία. Στο τμήμα αυτό θα αναδειχθούν τα στοιχεία των έργων του, που έχουν σχέση με την λογοτεχνία, όπως για παράδειγμα το βιβλίο του *Σχολείον των ντελικάτων εραστών*, το οποίο αποτελεί το πρώτο βήμα στη νέα μορφή της λογοτεχνίας, του διηγήματος. Ακόμη, θα παρουσιασθεί το σύνολο των ποιημάτων, που έχουν γραφεί για τον Ρήγα, όπως για παράδειγμα η συλλογή που ετοίμαζε ο αιμίμηστος Χρήστος Χειμώνας, που δυστυχώς δεν προλάβαμε να την εκδώσουμε.

9. Ρήγας και Παιδεία. Στην ενότητα αυτή θα είναι δυνατόν να αναλυθούν όλα όσα ο Ρήγας γράφει για την παιδεία, όπως για παράδειγμα το άρθρο 22 των *Δικαίων του Ανθρώπου*, Βιέννη 1797, που αναφέρεται στην παιδεία και στη μόρφωση και στο οποίο για πρώτη φορά σε Σύσταγμα καθιερώνεται από τον Ρήγα η εκπαίδευση των κοριτσιών. Επί πλέον, τονίζεται ότι «*εκ των γραμμάτων γεννάται η προκοπή με την οποία λάμπουν τα ελεύθερα έθνη*».

10. Ρήγας και Πίστη. Τα στοιχεία, που δείχνουν την Ορθόδοξη πίστη του Ρήγα, μετά την διερεύνηση των έργων του, είναι δυνατόν να αποτελέσουν αυτοτελές τμήμα. Κατ' αυτόν τον τρόπο θα αναδεικνύεται η μεγάλη μορφή του Ρήγα, ο οποίος ό,τι καλό έβρισκε στην Ευρώπη το έπαιρνε και το αναμόγχευε, ώστε να του δώσει προσωπική σφραγίδα. Κατ' αυτόν τον τρόπο θα αποτελεί παράδειγμα του γνήσιου Έλληνα, ο οποίος απέφυγε τον πιθικισμό.

11. Ρήγας και Γλώσσα. Η συστηματική διερεύνηση των έργων του θα αποκαλύψουν τον γλωσσικό πλούτο του Ρήγα και ιδιαίτερα με τη σύνταξη του Λεξιλογίου του Ρήγα, που θα πραγματοποιηθεί με το Ίδρυμα της Ελληνικής Γλώσσας, θα είναι δυνατόν να εκτεθούν στο τμήμα αυτό του Μουσείου.

Στις μέχρι σήμερα μελέτες μας έχουν επισημανθεί αρκετές λέξεις, που εισάγονται από τον Ρήγα στην ελληνική γλώσσα. Αποδείξαμε επί πλέον ότι το έργο *Ολύμπια* του Μεταστάσιο, που περιέχεται στον *Ηθικό Τρίποδα*, Βιέννη 1797, είναι μετάφραση του Ρήγα και δικά του τα χορικά τα γραμμένα στην αρχαία ελληνική, τα οποία η κλασική φιλόλογος κα Μαίρη Καρουκανίδου απέδωσε στη νεοελληνική στην πρόσφατη επανέκδοση του βιβλίου από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα.

12. Ρήγας και Αρχαιότητα. Ιδιαίτερα θα τονισθούν στο τμήμα αυτό τα στοιχεία της αρχαίας κληρονομιάς, που ο Ρήγας χρησιμοποιεί στα έργα του, στη



*Χάρτα* του, με τα αρχαία νομίσματα, τις ονομασίες των πόλεων, τις τοπαρχίες και επαρχίες. Θα επισημανθεί η αρχαιογνωσία του Ρήγα, η οποία συνέβαλε στην ανάπτυξη των πολιτικοκοινωνικών του ιδεών.

13. Ρήγας και Βυζάντιο. Εκείνα τα στοιχεία για το Βυζάντιο, που μνημονεύονται στα έργα του θα αποτελέσουν ιδιαίτερη ενότητα, και θα αποτελέσουν τον συνδετικό κύκλο της αρχαίας εποχής με την εποχή του.

14. Ρήγας και Λαϊκή Παράδοση. Τα λαϊκά στοιχεία της παράδοσης, που περιέχει ο Ρήγας στα έργα του, θα είναι δυνατόν να αναδειχθούν και να τονισθούν, όπως για παράδειγμα έχει γίνει στη σχετική μελέτη της Διευθύντριας του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών κας Αικ. Πολυμέρου-Καμηλάκη.

15. Ρήγας και Βελεστίνο-Θεσσαλία. Όσα έχει γράψει στα βιβλία του και στη *Χάρτα* του για τη γενέτειρά του, καθώς και ευρύτερα για τη Θεσσαλία, μια και στο όνομά του πάντοτε ανέγραφε «Ρήγας Βελεστινλής Θετταλός» θα είναι δυνατόν να παρουσιασθούν στο τμήμα αυτό, που θα αποτελεί και μια απόδειξη σε όλους πως θα πρέπει να τιμούμε τη γενέτειρά μας και να αναδεικνύουμε τα ιστορικά της στοιχεία, όπως έπραξε ο Ρήγας.

16. Ρήγας και Ολυμπιακοί Αγώνες. Στο τμήμα αυτό θα αναδειχθούν όσα έχει γράψει για τους Ολυμπιακούς αγώνες στα έργα του *Ολύμπια* και στο κεφάλαιο του βιβλίου του *Νέος Ανάχαρσις*, καθώς και στη *Χάρτα* του. Όλες οι πληροφορίες, που ο Ρήγας δίνει για τους Ολυμπιακούς Αγώνες παρουσιάζονται εντός του προσεχούς Σεπτεμβρίου σε σχετικό βιβλίο από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα.

17. Κενοτάφιο του Ρήγα και των Συντρόφων του. Ο Ρήγας και οι άλλοι επτά Σύντροφοί του στραγγαλίστηκαν στις 24 Ιουνίου 1798 και τα σώματά τους ρίχθηκαν στον Δούναβη ποταμό. Τάφος δεν υπήρξε γι' αυτούς. Γι' αυτό, όπως έχει προτείνει ο Σπυρίδων Λάμπρος και είχαμε επαναλάβει στο Δήμο της γενέτειρας, πριν από λίγα χρόνια, να κτιστεί ένα Κενοτάφιο, με πέτρες σταλμένες από όλες τις πόλεις της Ελλάδος και του Βαλκανικού χώρου, αναγράφοντας και το όνομά τους. Επί πλέον προτείνουμε στην είσοδο του Κενοτάφιο με ήχο και φως να αναπαρίσταται η ζωή και το έργο του Ρήγα μέχρι την τραγική θανάτωσή του.

## Γιατί το Βελεστίνο τόπος προσκυνήματος

Το Βελεστίνο θα πρέπει να καταστεί τόπος προσκυνήματος των Ελλήνων και των λαών των Βαλκανίων, όπου θα έρχονται και θα αποτίουν τον οφειλόμενο φόρο τιμής στον πρωτεργάτη της ελευθερίας τους. Και τούτο διότι σ' αυτόν τον τόπο ο Ρήγας γεννήθηκε και χρησιμοποίησε ως επώνυμό του το όνομα της γενέτειράς του, το «Βελεστινλής».

Στο Βελεστίνο είχε τις πρώτες εμπειρίες της θηριωδίας των κατακτητών και της αυθαιρεσίας των αρχόντων, εμπειρία που τον βοήθησε μαζί με άλλες εμπειρίες στη σύλληψη της δημιουργίας του δημοκρατικού του κράτους. Στον τόπο αυτόν από τα νεανικά του χρόνια είχε αγγίξει και ψηλαφίσει τα μάρμαρα της δόξας των αρχαίων Ελλήνων. Καταγράφηκε στο είναι του πως είναι απαραίτητη η γνώση της ιστορίας και η ανάδειξη της δόξας των προγόνων, που θα βοηθήσει στην αυτοσυνειδησία των Ελλήνων.

Της γενέτειράς του, του Βελεστίνου, είχε σχεδιάσει το τοπογραφικό διάγραμμα της με τις αρχαιότητές της, με αποτέλεσμα να αναγνωρισθεί ως ο πρώτος αρχαιολόγος του Ελληνισμού και να το θέσει στην *Χάρτα* του, σε περίοπτη θέση δίπλα στον τίτλο και πάνω από το τοπογραφικό διάγραμμα των Αθηνών, υμνώντας κατ' αυτόν τον τρόπο τη γενέτειρά του και δίνοντας ένα μήνυμα πως ο καθένας θα πρέπει να τιμά τη γενέτειρά του.

Για το Βελεστίνο έχει πολλές αναφορές στα έργα του, οι οποίες παρουσιάζονται στον τόμο *Υπέρεια 3*, Αθήνα 2002, σελ. 713-738, στο άρθρο μας «Το Βελεστίνο και η Θεσσαλία στο έργο του Ρήγα Βελεστινλή». Όλα τα ανωτέρω συνηγορούν ότι είναι δυνατόν να δημιουργηθεί στη γενέτειρα του Ρήγα το «Μουσείο του Ρήγα», ώστε να καταστεί τόπος προσκυνήματος των Ελλήνων και όλων των λαών των Βαλκανίων.

## Ο ναός «Άγιος Αθανάσιος» Βελεστίνου στην εποχή του Ρήγα και σήμερα

(Δημοσιεύθηκε στην εφημ. *Η Θεσσαλία*, Βόλος, 25 Σεπτεμβρίου 2004)

Η παρουσία του ναού «Αγίου Αθανασίου» στο Βελεστίνο δίπλα στο νεκροταφείο, που μνημονεύει ο Ρήγας στη *Χάρτα της Ελλάδος*<sup>1</sup> και του άλλοτε εξωκκλησιού και σήμερα του Ιερού Ναού του Αγίου Αθανασίου, ήταν το έναυσμα να συγκεντρωθούν μερικά στοιχεία και να διερευνηθεί αν υπάρχει κάποια σχέση μεταξύ τους. Τα αποτελέσματα παρουσιάζονται με την ευκαιρία, που το Σάββατο 25 Σεπτεμβρίου 2004 θα πραγματοποιηθούν τα Θυρανοίξια του Ιερού Ναού του Αγίου Αθανασίου Βελεστίνου.

### Ο Ρήγας και η εκκλησία «Άγιος Αθανάσιος»

Στο τοπογραφικό διάγραμμα, *Επιπεδογραφία του Βελεστίνου*<sup>2</sup>, ο Ρήγας δίπλα στα «Μνήματα», όπου και το σημερινό νεκροταφείο, έχει καταχωρίσει την πληροφορία ότι εκεί βρίσκονταν ο ναός του Αγίου Αθανασίου, (στο χώρο όπου σήμερα είναι η εκκλησία της Παναγίας). Συγκεκριμένα βάζει το συμβολισμό ενός ναόσχημου κτίσματος με τον σταυρό πάνω του και συνοδεύεται με τον αριθμό 3, που παραπέμπει δίπλα στις επαξηγήσεις: «3. Αγ. Αθανάσιος. Είναι τρόπαια εις τον γυναικονίτιν». Ενδιαφέρουσα είναι και η πληροφορία, που καταγράφει, ότι στον γυναικονίτη της εκκλησίας του Αγίου Αθανασίου υπήρχαν αρχαία «τρόπαια», στοιχείο που δείχνει την παρατηρητικότητα και το ενδιαφέ-

- 
1. Ρήγα Βελεστινλή, *Χάρτα της Ελλάδος*, Βιέννη 1797, αυθεντική επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου, Αθήνα 1998, φύλλο 4.
  2. Βλ. Ε. Κακαβογιάννη, «Η “Επιπεδογραφία της Φεράς” του Ρήγα Βελεστινλή από άποψη αρχαιολογική», *Υπέρεια*, τόμ. 1, *Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνου-Ρήγας»*, Αθήνα 1990, σελ. 423-448.

ρον του νεαρού Ρήγα για την αρχαία κληρονομιά. Επίσης, στο βιβλίο του *Νέος Ανάχαρις*, Βιέννη 1797, σελ. 133, μνημονεύει τον ναό «Άγιος Αθανάσιος».

Μετά την είδηση αυτή του Ρήγα δεν έχουμε συνέχεια για την εκκλησία του Αγίου Αθανασίου. Το πιο πιθανό είναι ότι οι καταστροφές, που συνέβησαν μετέπειτα στην χριστιανική συνοικία του Βελεστίου, θα είχαν ως αποτέλεσμα εκτός των άλλων και το χαλασμό της εκκλησίας του Αγίου Αθανασίου.

Κατά τα Ορλωφικά (1770) το Βελεστίνο είχε υποστεί τις πρώτες καταστροφές. Χαρακτηριστική είναι η πληροφορία του William Leake<sup>3</sup>, ο οποίος πέρασε από το Βελεστίνο στις 27 Δεκεμβρίου 1809: «*Το Βαρούσι, το ελληνικό τμήμα, το οποίο κάποτε είχε τόσες οικογένειες όσες σήμερα έχει το τουρκικό τμήμα, αποτελείται τώρα στο μεγαλύτερο μέρος του από ερείπια ή ακατοίκητα σπίτια και ένα κομμάτι του έχει μετατραπεί σε περιβόλια ή σιτοχώραφα*».

Η οριστική καταστροφή του Βελεστίου είχε επέλθει μετά τη Μάχη του Βελεστίου και τη Βουλή Θετταλομαγνησίας<sup>4</sup> (11 Μαΐου 1821), όταν τα τούρκικα στρατεύματα κατέφθασαν από τη Λάρισα και έδιωξαν τους Έλληνες επαναστάτες, ενώ έσφαξαν<sup>5</sup> τους εναπομείναντες κατοίκους του Βελεστίου και κατέστρεψαν τη χριστιανική συνοικία. Τότε θα καταστράφηκε και ο ναός του Αγίου Αθανασίου. Στα 1838 ο εκ Μηλεών Πηλίου Δάσκαλος του Γένους Γρηγόριος Κωνσταντάς<sup>6</sup> σε χειρόγραφο του σημειώνει χαρακτηριστικά ότι το Βελεστίνο «*κατοικείται από Τούρκους και πολλά ολίγους χριστιανούς*», αποτέλεσμα δηλαδή της καταστροφής του 1821.

Μετά την ολοκληρωτική αυτή καταστροφή και την παρέλευση ετών οι νεοφερμένοι κάτοικοι στη χριστιανική συνοικία κατά το 1865 ανεγείρουν νέα εκκλησία προς τιμήν της Παναγίας αυτήν τη φορά. Μάλλον οι καινούργιοι

3. William Leake, *Travels in Northern Greece*, τόμ. 4, Άμστερνταμ 1967, σελ. 400. Νίτσα Κολιού, *Τα Βελεστινώτικα*, Β' έκδ. 2001, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίου-Ρήγα, σελ. 14 κ. εξ. από όπου και το ελληνικό κείμενο.

4. Γιάνη Κορδάτου, *Ιστορία της επαρχίας Βόλου και Αγιάς*, Αθήνα 1960, σελ. 667 κ. εξ. Δημήτριο Καραμπερόπουλου, «“Βουλή Θετταλομαγνησίας” στο Βελεστίνο, 11 Μαΐου 1821, προς τιμήν του Ρήγα», εφημ. *Η Θεσσαλία*, 15 Σεπτεμβρίου 1999.

5. Σύμφωνα με τον διδάσκαλο Δημήτριο Παπαγεωργίου, (1870-1964), απόφοιτο του Υποδιδασκαλείου Βελεστίου, τους χριστιανούς τους είχαν συγκεντρώσει και τους έσφαξαν οι εξαγριωμένοι Τούρκοι στο «Γελαδομάντρι», που βρίσκονταν απέναντι από το σημερινό Δημοτικό Σχολείο, όπου τώρα είναι το κτίριο του Αγροτικού Συνεταιρισμού. (Πληροφορία από τον εγγονό του, Σταύρο Π. Παπαγεωργίου, συμβολαιογράφο).

6. Βλ. Γιώργου Θωμά, *Η ανέκδοτη Χορογραφία της ανατ. Θεσσαλίας από το Γρηγόριο Κωνσταντά. Ένα χειρόγραφο του 1838*, Βόλος 1991, σελ. 27-28.

κάτοικοι δεν θα γνώριζαν πως η προηγούμενη εκκλησία ήταν αφιερωμένη στον Άγιο Αθανάσιο, γι' αυτό και την αφιερώνουν στην Παναγία<sup>7</sup>. Η πλάκα με την κτητορική επιγραφή του 1865 βρέθηκε από τον αρχαιολόγο Ευάγγελο Κακαβογιάννη<sup>8</sup> στις εκκλησίας τα χαλάσματα, που καταστράφηκε κατά τον σεισμό του 1957.

### Το εξωκλήσι του Αγίου Αθανασίου

Το εξωκλήσι του Αγίου Αθανασίου ή του «Αθανασάκου», όπως το αποκαλούσαν οι κάτοικοι της συνοικίας «Τσιφλίκι» λόγω της μικρότητός του, κάνει την εμφάνισή του μετά την απελευθέρωση του 1881. Στην εύκαρπη αυτή περιοχή ως γνωστόν κατοικούσαν οι Τούρκοι<sup>9</sup>, γι' αυτό και παρέμεινε το τοπωνύμιο «Τσιφλίκι». Σχετικά με την ανέγερση του εξωκκλησιού του Αγίου Αθανασίου έχουμε την ακόλουθη πληροφορία: Η Παρασκευή Δ. Καζά στον ύπνο της έβλεπε πολλές φορές ένα φως να ξεκινάει από την εκκλησία της Παναγίας, όπου βρίσκονταν παλαιότερα η εκκλησία του Αγίου Αθανασίου, και να στέκει στη συνοικία «Τσιφλίκι» στο συγκεκριμένο σημείο, όπου βρέθηκε και μία εικόνα του Αγίου Αθανασίου.

Η χήρα Παναγιού Χριστοδούλου (παρατσούκλι Ξυνογαλά) έδωσε το οικόπεδο και έχτισε με ξερολιθιά μαζί με άλλους κατοίκους το πρώτο, δύο επί δύο μέτρων διαστάσεων, εξωκλήσι, στο οποίο χωρούσε ο παπάς, ο ψάλτης, το μανουάλι και ένα-δύο ακόμη άτομα, γι' αυτό και αποκαλούνταν «Αθανασάκος». Η πληροφορία μας δόθηκε από την Βαγγελή Β. Καλαμπακιώτη<sup>10</sup>, η οποία επί πλέον μας είπε ότι ο πεθερός της Γεώργιος Χαρ. Καλαμπακιώτης, που ήταν επίτροπος στην εκκλησία του Αγίου Κωνσταντίνου, έλεγε στον ιερέα ότι αντί τα χρήματα να τα στέλνουν στον Δεσπότη να τα κρατούν για να φτιάξουν το εξωκλήσι του Αγίου Αθανασίου.

- 
7. Παρόμοια, στη θέση της σημερινής εκκλησίας του Αγίου Κωνσταντίνου, ο Ρήγας έχει σημειώσει την παρουσία της εκκλησίας της «Αγίας Παρασκευής». Μετά τις καταστροφές του 1821 οι νέοι κάτοικοι μάλλον θα αγνοούσαν σε ποιόν άγιο ήταν αφιερωμένη η εκκλησία.
  8. Ευάγ. Κακαβογιάννη, «Η παλαιά εκκλησία της Παναγίας και η παράδοση για τον Ρήγα», *Κείμενα του Βόλου*, τεύχ. 7, 1980, σελ. 622 κ. εξ.
  9. William Leake, *Travels in Northern Greece*, Αμστερνταμ 1967, τόμ. 4, σελ. 439.
  10. Η πληροφορία καταγράφηκε στις 3 Νοεμβρίου 2002 από την ενενήντα χρόνων Βαγγελή Β. Καλαμπακιώτη (γεν. 1912).

Ενδιαφέρον έχει το γεγονός ότι το όνομα του Αγίου Αθανασίου έφερε ο Σύλλογος Παντοπωλών Βελεστίνου «Άγιος Αθανάσιος», ο οποίος μάλιστα «σήκωνε το ύψωμα» κάθε χρόνο στην εορτή του εξωκλήσιου στις 2 Μαΐου.

Δύο γεγονότα με τον Άγιο Αθανάσιο και το εξωκλήσι του έχουν αναφερθεί και τα καταγράφουμε. Οι κάτοικοι που ζούσαν κοντά στο εξωκλήσι είχαν αποφασίσει να συγκεντρώσουν πέτρες για να μεγαλώσουν το εξωκλήσι, ώστε να μπορούν να εκκλησιάζονται. Όμως ένας γείτονας, ο Γιαννάκης Κολοκοτρώνης, επειδή ήθελε να φτιάξει τον φράκτη του χωραφιού του, που ήταν δίπλα στο εξωκλήσι, πάνω από τις σιδηροδρομικές γραμμές Βόλου-Καλαμπάκας, τα βράδια πήγαινε και έπαιρνε τις πέτρες με αποτέλεσμα να μην συγκεντρώνονται για την επέκταση του Εξωκλήσιου. Μία μέρα όμως ο Γιαννάκης Κολοκοτρώνης ξύπνησε μαυρισμένος στο ξύλο, διότι κατά τον ύπνο ένας καλόγερος, δηλ. ο Άγιος, τον έδειρε τόσο πολύ που χρειάστηκε να τον βάλουν μέσα σε δύο τομάρια από ζώα για να συνέλθει το μαυρισμένο δέρμα του και να θεραπευθεί. Κι' ο Άγιος τον πρόσταξε να επιστρέψει τις πέτρες μέρα μεσημέρι και όχι νύκτα, κάτι που αναγκάστηκε να το κάνει μετά από τη δεύτερη εμφάνιση του Αγίου.

Το δεύτερο γεγονός αναφέρεται στα χρόνια της κατοχής μετά το σαμποτάζ του 1943, όταν οι Γερμανοί εισέβαλαν στο Βελεστίνο και σκότωναν όποιον έβρισκαν μπροστά τους. Στο εξωκλήσι του «Αθανασάκου» κατέφυγαν, γιατί δεν πρόλαβαν να φύγουν, ο Βασίλειος Παπανικολάου και η Παρασκευή σύζυγος Δημητρίου Καζά. Κρύφτηκαν στο ιερό του εξωκλήσιου και οι Γερμανοί στρατιώτες, που κατέφθασαν, κλώτσησαν την πόρτα του εξωκλήσιου αλλά δεν είδαν να βρίσκεται κανείς μέσα στο εξωκλήσι, παρ' όλο που από το κάτω μέρος της κουρτίνας του ιερού ήταν ορατά τα πόδια των κρυμμένων δύο Βελεστινιωτών. Το γεγονός αυτό θεωρήθηκε πραγματικό θαύμα. Σημειώνουμε ότι σύμφωνα με την πληροφορία η αναφερομένη Παρασκευή άναβε τα καντήλια πάντοτε χωρίς διακοπή όλο τον καιρό ακόμη και κατά την κατοχή<sup>11</sup>.

Μετά τον καταστροφικό σεισμό του 1957 χτίστηκε με τη συμμετοχή των κατοίκων της περιοχής η εκκλησία, που στη συνέχεια επεκτάθηκε, αιογραφήθηκε και διατηρήθηκε μέχρι την πριν από δύο χρόνια κατεδάφιση της, για να ανεγερθεί η σημερινή μεγαλοπρεπής εκκλησία αποτέλεσμα της αγάπης και της βοήθειας των ενοριτών, των επιτρόπων, του ιερέα π. Θεοφάνη και με την συμπαράσταση του Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου κ. Ιγνατίου.

---

11. Οι πληροφορίες συλλέχθηκαν στις 13 Οκτωβρίου 2002.

Συμπερασματικά μπορούμε να πούμε ότι η εκκλησία του Αγίου Αθανασίου της εποχής του Ρήγα Βελεστινλή, που καταστράφηκε κατά το 1821, εμφανίζεται με τη μορφή του εξωκκλησιού, μετά την απελευθέρωση του 1881, στην ανατολική περιοχή του Βελεστίνου. Έκτοτε με την πάροδο του χρόνου και τη φροντίδα των ευσεβών κατοίκων της περιοχής μεγαλώνει και από εξωκλήσι στα πρόσφατα χρόνια γίνεται εκκλησία που λειτουργεί κανονικά, μετατρέπεται σε ενοριακό ναό και τώρα πραγματοποιούνται τα Θυρανοίξια του.



Ο ιερός Ναός του Αγίου Αθανασίου Βελεστίνου με το παράπλευρο κωδωνοστάσιό του πριν από την πρόσφατη κατεδάφισή του για την ανέγερση του νέου μεγάλου ναού.



Ο χώρος «Σπίτι του Ρήγα» σε φωτογραφία του 1975 περίπου, όπου διακρίνονται οι δύο δρόμοι, ο ένας δεξιά προς τον ναό της Παναγίας και ο άλλος προς το Χαλκοδώνιο (Μαλούκα). Οι δρόμοι αυτοί αποτυπώνονται και στο τοπογραφικό διάγραμμα του 1797 του Ρήγα. Προστίθεται ενημερωτικά πως ο χώρος «Σπίτι του Ρήγα» δενδροφυτεύθηκε το 1936 με την φροντίδα του Διευθυντού του Ημιγυμνασίου Βελεστίνου Ηλία Κ. Σχίζα, ο οποίος προμηθεύτηκε τα δενδρύλια από την Υπηρεσία Δασών του Βόλου. Μάλιστα στην δημοσιευμένη επιστολή του, 12 Ιουλίου 1982, στη *ΦΩΝΗ ΤΟΥ ΒΕΛΕΣΤΙΝΟΥ* (αρ. φύλ. 61, Οκτώβριος 1993, σελ. 4), αναφέρεται ότι τότε το 1936 διατηρούνταν και δύο τείχη στο βορεινό μέρος του Σπιτιού του Ρήγα και ότι καθαρίστηκε το πηγάδι, το οποίο είχε νερό και ότι έβαλε μαγκάνι, το οποίο κλάπηκε αργότερα, όπως και η σχετική περιφραγή, που είχε γίνει με χρηματοδότηση της Κοινότητας Βελεστίνου.



## «ΣΠΙΤΙ ΤΟΥ ΡΗΓΑ»: Τα στοιχεία τεκμηρίωσης για την ανακήρυξη και επίσημα ως Ιστορικού Τόπου

(Το κείμενο είναι αναρτημένο στην κατωτέρω ιστοσελίδα  
<http://www.karaberopoulos.gr/el/arthra-gia-velenstinli/arthra--thga-stoixeia-tekmhriwseis-anakuriksi-episima-istorikou-topou/>)

Η Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα με την επιτολή της (αρ. Πρωτ. 122/15 Φεβρουαρίου 2005) προς την 7<sup>η</sup> Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, Λάρισα, ζήτησε να ανακηρυχθεί και επίσημα ως Ιστορικός Τόπος ο χώρος «ΣΠΙΤΙ ΤΟΥ ΡΗΓΑ» του Βελεστίνου μετά την διαπίστωση ότι δεν έχει υπηρεσιακά γίνει κάποια τέτοια πράξη μέχρι σήμερα. Τα στοιχεία για τεκμηρίωση της πρότασής μας, που αργότερα μας ζητήθηκαν, προσκομίσθηκαν (14 Ιουλίου 2009) στην 7<sup>η</sup> Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων και παρατίθενται κατωτέρω:

1. Κατά την εποχή του Ρήγα η χριστιανική συνοικία του Βελεστίνου βρισκόνταν στην περιοχή την καλούμενη «Βαρούσι», που εκτείνονταν από την Υπέρεια Κρήνη (Κεφαλόβρυσο) μέχρι τις υπώρειες της Μαλούκας, στο Βόρειο-Δυτικό μέρος του τότε Βελεστίνου, όπως διαπιστώνεται και από την «*Επιπεδογραφία της Φεράς νυν λεγομένης Βελεστίνος*»<sup>1</sup>, την οποία ο ίδιος ο Ρήγας είχε σχεδιάσει και είχε θέσει στο φύλο 4 της *Χάρτας της Ελλάδος*<sup>2</sup>.

Η περιοχή αυτή του Βαρουσιού καταστράφηκε κατά τα Ορλωφικά, (1769-1770), όπως συμπεραίνεται από τα κείμενα του περιηγητή William

- 
1. Για την «Επιπεδογραφία της Φεράς νυν λεγομένης Βελεστίνος» βλ. την εμπεριστατωμένη μελέτη του αρχαιολόγου Ευαγγέλου Κακαβογιάννη, «Η “Επιπεδογραφία της Φεράς” από άποψη αρχαιολογική», *Υπέρεια*, τόμ. Α', *Πρακτικά Α' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνου-Ρήγας»*, (Βελεστίνο 1986), Αθήνα 1990, σελ. 423-448.
  2. Βλ. Ρήγα Βελεστινλή, *Χάρτα της Ελλάδος*, Βιέννη 1797, επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, επιμέλεια Δημητρίου Καραμπερόπουλου, Αθήνα 1998, β' έκδ. 2003, φύλλο 4.

Leake<sup>3</sup>, ο οποίος πέρασε από το Βελεστίνο στις 27 Δεκεμβρίου 1809 και ο οποίος γράφει σχετικά: «*Το Βαρούσι, το ελληνικό τμήμα, το οποίον κάποτε είχε τόσες οικογένειες όσες έχει το τουρκικό τμήμα, αποτελείται τώρα στο μεγαλύτερο μέρος από ερείπια ή ακατοίκητα σπίτια και ένα κομμάτι έχει μετατραπεί σε περιβόλια ή σιτοχώραφα*». Και έκτοτε η περιοχή αυτή βρίσκεται έξω από τον οικιστικό ιστό του Βελεστίνου.

2. Ο χώρος «Σπίτι του Ρήγα» πράγματι βρίσκεται στην περιοχή της χριστιανικής συνοικίας του Βαρουσιού Βελεστίνου. Μάλιστα, στον χώρο «Σπίτι του Ρήγα» υπάρχει και ένα πηγάδι<sup>4</sup>, χαρακτηριστικό της χριστιανικής συνοικίας. Οι τότε χριστιανοί κάτοικοι στον περίβολο του σπιτιού τους άνοιγαν πηγάδι για άντληση νερού, διότι δεν πήγαιναν στο Κεφαλόβρυσο να πάρουν νερό, εκ του γεγονότος ότι, όπως γράφει και ο περιηγητής William Leake<sup>5</sup> χλευάζονταν από τους παραβρισκόμενους Οθωμανούς. Συγκεκριμένα γράφει: «*Οι Έλληνες του Βαρουσιού προτιμούν το νερό των πηγαδιών τους ως πόσιμο και δεν κάνουν χρήση του νερού της Υπέρειας ούτε για άλλους σκοπούς, καθώς η ανάβαση στο ύψωμα με γεμάτα δοχεία είναι κοπιαστική και οι γυναίκες φοβούνται μη προσβληθούν από τους τούρκους*».

Χαρακτηριστικά είναι και τα όσα μνημονεύει ο αρχαιολόγος Ευάγγελος Κακαβογιάννης για την ύπαρξη των πηγαδιών αυτών: «*Όπως με πληροφορήσαν ηλικιωμένοι Βελεστινιώτες, στους αγρούς, που απλώνονται στα Νότια της εκκλησίας της Παναγίας, έχουν κατά καιρούς επισημανθεί με την καλλιέργεια διάφορα πηγάδια... Η ύπαρξη των πηγαδιών μέσα στους αγρούς προξένησε την εύλογη απορία των ιδιοκτητών τους, δεν πρόκειται όμως για τίποτε άλλο παρά για τα πηγάδια των χριστιανικών σπιτιών, επειδή μεγάλο μέρος της συνοικίας Βαρούσι εκτείνονταν, σύμφωνα με την Επιπεδογραφία, στα νότια της εκκλησίας της Παναγίας*».

3. Ο Νικόλαος Πολίτης<sup>6</sup>, οποίος στα 1884 δημοσιεύει την εργασία του «*Η νεότης του Ρήγα*», σημειώνει ότι την εποχή εκείνη οι κάτοικοι του

3. Βλ. William Leake, *Travels in Northern Greece*, τόμ. 4, Άμστερνταμ 1967, σ. 400. Νίτσας Κολιού, *Τα Βελεστινιώτικα. Χρονικά του δήμου Φερών*, Β' έκδοση Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2001, σελ. 14 κ. εξ. από όπου και τα ελληνικά κείμενα.

4. Βλ. Ευαγγέλου Κακαβογιάννη, «*Ενας Δρόμος της εποχής του Ρήγα*», *Κείμενα του Βόλου*, τεύχ. 5, 1979, σελ. 415 κ. εξ.

5. Βλ. William Leake, *ό.π.*

6. Βλ. Νικόλαος Πολίτης, «*Η νεότης του Ρήγα*», *Εστία*, τόμ. 19, 1884, σελ. 13-16.

Βελεστίνου έδειχναν ως σπίτι του Ρήγα μία μισογκρεμισμένη οικία στον ίδιο χώρο, που σήμερα θεωρείται ως «ΣΠΙΤΙ ΤΟΥ ΡΗΓΑ».

Παρόμοια σημειώνει και ο Ζωσιμάς Εσφιγμενίτης<sup>7</sup> στα 1891 όταν γράφει για τον Δήμο Φερών: «Ο Βελεστίνος...προ της ελληνικής Επανάστασεως του 1821 διηρείτο εις δύο συνοικίας, και εις μεν την ΒΔ. την καλουμένην Βαρούσιον κατώκουν οι Χριστιανοί, εις δε την ΑΜ. Τούρκοι. Τω 1821 κατά Μάϊον η χριστιανική συνοικία κατεστράφη υπό των Τούρκων όλως διόλου. Το μέρος δε εκείνο σήμερα είναι χωράφια περιτοιχισμένα άτινα καλούσιν "Αυλαγάδες", ένα δε τούτων των αυλαγάρων διέκριναν ως πατρικήν οικίαν του ενδόξου Ρήγα».

4. Σημαντικό στοιχείο για την τεκμηρίωση αποτελεί η «Επιπεδογραφία του Βελεστίνου» στην οποία ο Ρήγας σημειώνει τους δρόμους, που περνούν γύρω από το χώρο «ΣΠΙΤΙ ΤΟΥ ΡΗΓΑ» και είναι οι ίδιοι και σήμερα, όπως μπορεί κανείς να τους συγκρίνει με εκείνους της *Χάρτας* του. Συγκεκριμένα ο δρόμος που είναι μπροστά από το χώρο «Σπίτι του Ρήγα» και ανέρχεται προς τη μεσότητα της Μαγούλας Μπακάλη, (τότε ονομάζονταν «Σούγλος») συναντά κάθετα τον δρόμο, που είναι στις υπώρειες της Μαγούλας και ο οποίος κατευθύνεται στην εκκλησία «Παναγία», (τότε ονομάζονταν Άγιος Αθανάσιος) και το νεκροταφείο. Επίσης, ο δρόμος ο οποίος έρχεται από το Κεφαλόβρυσο και κατευθύνεται προς τους πρόποδες της Μαλούκας, καθώς επίσης και ο δρόμος ο οποίος κατέρχεται από την Παναγία και περνά πίσω από τον χώρο «Σπίτι του Ρήγα» είναι οι ίδιοι όπως και σήμερα. Κατ' αυτόν τον τρόπο μπορούμε να σημειώσουμε τη θέση όπου βρίσκονταν το πατρικό σπίτι του Ρήγα στην «Επιπεδογραφία του Βελεστίνου», που ο ίδιος σχεδίασε και την έθεσε δίπλα στον τίτλο της *Χάρτας της Ελλάδος* φύλλο 4 και πάνω από την «Επιπεδογραφία των Αθηνών».

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η ανεύρεση το 1977 ενός δρόμου της εποχής του Ρήγα από τον κ. Ευάγγελο Κακαβογιάννη, ο οποίος σχετικά παρατηρεί ότι «Αυτό το απλό καλντερίμι, που πάνω του ο Ρήγας ασφαλώς θα είχε περπατήσει πολλές φορές, είναι τμήμα του δρόμου που εικονίζεται στην *Επιπεδογραφία* αμέσως Ανατολικά του λόφου του Αγίου Αθανασίου [Παναγίας] και αποτελεί το πρώτο ανασκαφικό, επομένως αναμφισβή-

---

7. Βλ. περιοδικό *Προμηθεύς*, Βόλος, Φεβρουάριος 1891, σελ. 208.

τητο, τεκμήριο της επιμέλειας, με την οποία ο επιπεδογράφος σχεδίασε το Βελεστίνο των ημερών του»<sup>8</sup>.

Συμπερασματικά, με τα ανωτέρω στοιχεία μπορούμε να τεκμηριώσουμε ότι το πατρικό σπίτι του επαναστάτη και εθνεγέρτη Ρήγα Βελεστινλή είναι ο χώρος που σήμερα θεωρούμε ως «ΣΠΙΤΙ ΤΟΥ ΡΗΓΑ» και ο οποίος θα πρέπει να ανακηρυχθεί και επίσημα από την 7<sup>η</sup> Εφορεία Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων ως ένας σημαντικός Ιστορικός Τόπος.



Το πρώτο Μνημείο που στήθηκε στον χώρο «Σπίτι του Ρήγα» μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλίας του 1881. Διακρίνεται και το στόμιο του πηγαδιού, όπως τότε συνήθιζαν να έχουν τα σπίτια της χριστιανικής συνοικίας, διότι απέφευγαν να χρησιμοποιούν το νερό του Κεφαλόβρυσου λόγω των οχλήσεων από τους παρευρισκόμενους Τούρκους

---

8. Βλ. Ευαγγέλου Κακαβογιάννη, «Η “Επιπεδογραφία της Φεράς” από άποψη αρχαιολογική», *Υπέρεια*, τόμ. Α', *Πρακτικά Α' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνου-Ρήγας»*, (Βελεστίνο 1986), Αθήνα 1990, σελ. 423-448 και το παράθεμα από τη σελ. 429.

## Η συμβολή των Συνεδρίων «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας» και των Πρακτικών τους στην προβολή της αρχαιολογικής έρευνας και μελέτης των Φερών-Βελεστίνου

(Ανακοινώθηκε στην Ημερίδα «*Ιστορία τη Αρχαιολογικής Υπηρεσίας και της Αρχαιολογικής Έρευνας στη Θεσσαλία*», ΙΓ΄ ΕΠΚΑ, Βόλος 17 Μαΐου 2010)

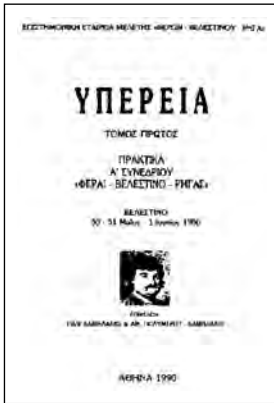
Η περιοχή των Φερών-Βελεστίνου θεωρείται ως ένας από τους χαρακτηριστικούς τόπους της Ελλάδος, που κατοικείται διαχρονικά, από τη νεολιθική εποχή μέχρι τις ημέρες μας. Ο Ρήγας Βελεστινλής έχει καταγράψει στα έργα του ορισμένες αρχαιότητες των Φερών. Ιδιαίτερα στην *Χάρτα της Ελλάδος*, Βιέννη 1797, έχει σχεδιάζει το τοπογραφικό διάγραμμα της γενέτειράς του, στο οποίο σημειώνει μερικές αρχαιότητές της, όπως έχει δείξει ο κ. Ευάγγ. Κακαβογιάννης στη διεξοδική του μελέτη, η οποία παρουσιάστηκε στο Α΄ Διεθνές Συνέδριο «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας».

Με το σκεπτικό της μελέτης και προβολής της μεγάλης κληρονομιάς, που είχε η περιοχή του Βελεστίνου, αφενός ως γενέτειρα του επαναστάτη και εθνεγέρτη Ρήγα Βελεστινλή και αφετέρου ως χώρος, όπου υπήρξε η αρχαία πόλη των Φερών, ιδρύθηκε η Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνο-Ρήγα. Στον τίτλο της συμπεριέλαβε και τις τρεις θεματικές ενότητες του χώρου: τις αρχαίες Φερές, το νεώτερο Βελεστίνο και τον Ρήγα Βελεστινλή.

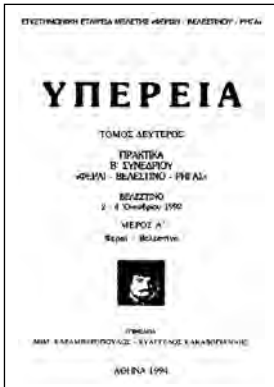
Από το Α΄ Διεθνές Συνέδριο «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», που διοργανώθηκε το 1986, μέχρι και το πρόσφατο, το 2007, Ε΄ Διεθνές Συνέδριο, δόθηκε η ευκαιρία να ανακοινωθούν εργασίες, οι οποίες είχαν ως αντικείμενο την ανασκαφική έρευνα των αρχαίων Φερών και να δημοσιευθούν στους τόμους Πρακτικών τους με τίτλο *ΥΠΕΡΕΙΑ*. Κατά κοινή ομολογία τα Συνέδρια αυτά συνέβαλαν στην προβολή της αρχαιολογικής έρευνας και μελέτης των Φερών-Βελεστίνο.

Στη θεματική ενότητα για τις αρχαίες Φερές των πέντε Διεθνών Συνεδρίων «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας» είχαμε από 25 επιστήμονες 33 ανακοινώσεις. Εξ αυτών 5 ανακοινώσεις ήταν από την κ. Αργ. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, 3 από τον ο κ. Γιάννη Πίκουλας και από 2 ανακοινώσεις είχαν οι: Κακαβογιάννης

Ευάγγελος, Χρυσοστόμου Παύλος, Ασδεράκη-Τζουμερκιώτη Ελένη, Σταυρακούδη Καλλιόπη και Sprawski Slawomir, ενώ από μία ανακοίνωση είχαν οι υπόλοιποι 16 συγγραφείς. Επίσης σημειώνουμε ότι οι 27 από τις 33 εργασίες, που ανακοινώθηκαν στα Πέντε Διεθνή Συνέδρια, ήταν εργασίες με αντικείμενο τις ανασκαφικές έρευνες των Φερών, οι οποίες μάλιστα εκείνο καιρό κατά κανόνα ήταν σε εξέλιξη και ανακοινώνονταν τα πρώτα αποτελέσματα των ερευνών τους.



Ο πρώτος τόμος *ΥΠΕΡΕΙΑ* με τα Πρακτικά του Α' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», 1990.



Ο δεύτερος τόμος *ΥΠΕΡΕΙΑ* με τα Πρακτικά του Β' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», 1994.

Αναλυτικότερα μπορούμε να πούμε ότι στο Α' Διεθνές Συνέδριο «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας» η κ. Αργ. Ιντζεσίλογλου παρουσίασε τις πρώτες ειδήσεις από τις ανασκαφικές έρευνες στην “κάτω πόλη” των Φερών, όπου αποκαλύφθηκε κτίριο με στοά ελληνιστικής εποχής. Η κ. Ολγα Κακαβογιάννη παρουσίασε «Ένα ιερό στις Φερές», ενώ ο κ. Ευάγγ. Κακαβογιάννης ανακοίνωσε τα συμπεράσματά του από τη μελέτη της «Επιπεδογραφίας της Φεράς λεγομένης νυν Βελεστίνο» από άποψη αρχαιολογική, καταλήγοντας μάλιστα να υποστηρίξει ότι ο Ρήγας Βελεστινλής θα πρέπει να θεωρείται ως ο πρώτος αρχαιολόγος του Νεώτερου Ελληνισμού. Και ο κ. Erik Ostby παρουσίασε τα θεμέλια και την αναπαράσταση του ναού του Θαυλίου Διός.

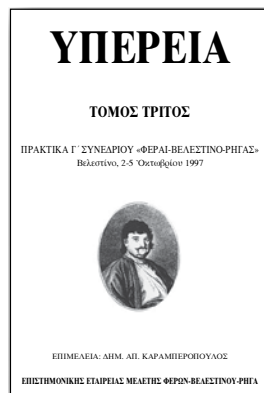
Ακόμη στο Α' Συνέδριο ο Γεώργιος Μπακαλάκης αναφέρθηκε στην Φεραία Νικησίπολη, η Ελπίδα Μητροπούλου στις Λατρείες Φερών και η κ. Γ. Ξανθάκη-Καραμάνου στο μετακλασικό ιστορικό δράμα οι Φεραίοι του Μοσχίωνα.

Κατά τις εργασίες του Β' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», που συγκλήθηκε το 1992, η κ. Αργ. Ιντζεσίλογλου ανακοίνωσε μια πρωτότυπη και εφαρμόσιμη πρόταση για τη δημιουργία του Αρχαιολογικού-Ιστορικού Πάρκου Φερών-Βελεστίνο, όπου θα συνδυάζονται και θα αναδεικνύονται οι ιστορικές εποχές της περιοχής, κάτι που άρχισε να υλοποιείται στη συνέχεια. Ο κ. Ευάγγ. Κακαβογιάννης παρουσίασε ένα Κεφάλι

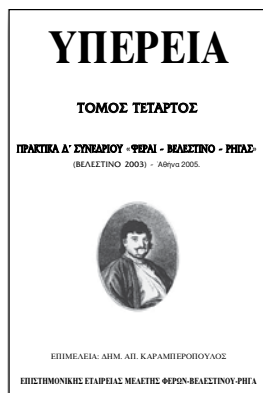
μαρμαρίνου αγάλματος Θεάς από τις Φερές, ενώ παράλληλα ο κ. Παύλος Χρυσοστόμου αναφέρθηκε στη λατρεία του Διονύσου στη Θεσσαλία και ειδικότερα στις Φερές και η νομισματολόγος Ute Wartenberg παρουσίασε τα νομίσματα του Αλεξάνδρου των Φερών.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον είχαν οι εργασίες του Γ' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας» το 1997, κατά το οποίο παρουσιάστηκαν σε οκτώ σχετικές εργασίες τα πρόσφατα ευρήματα από τις ανασκαφικές έρευνες, που πραγματοποιήθηκαν κατά την επέκταση εκείνο τον καιρό της Νέας Εθνικής Οδού. Η κ. Ελένη Ασδεράκη αναφέρθηκε στη συντήρηση των ευρημάτων κατά τις ανασκαφικές έρευνες της περιοχής Βελεστίνου, ενώ η κ. Αργ. Ιντζεσίλογλου παρουσίασε τα αρχαία μνημεία της Νέας Εθνικής Οδού, η κ. Μαρία Ναούμη τα νέα ανασκαφικά δεδομένα στην Χλόη και αντίστοιχα η κ. Φωτεινή Τσιούκα τους Θολωτούς πρωτογεωμετρικούς τάφους της Χλόης Βελεστίνου. Για τα ευρήματα στην περιοχή του Αερινού Βελεστίνου αναφέρθηκε η κ. Χριστίνα Πολυμεροπούλου σχετικά με τον Μεσοελλαδικό οικισμό καθώς και η κ. Καλλιόπη Σταυρακούδη για τον Μυκηναϊκό οικισμό. Η κ. Ευσταθία Σχίζα παρουσίασε την αρχαία οδό Φερών-Παγασών με τα θαυμάσια ευρήματά της, ενώ ο κ. Γιάννης Πίκουλας αναφέρθηκε στην Βελεστινόστρατα, μια συμβολή στο οδικό δίκτυο της αρχαίας Θεσσαλίας. Και ο κ. Παύλος Χρυσοστόμου παρουσίασε τα Νέα στοιχεία λατρείας για τη θεσσαλική θεά Εννοδία ή Φεραία θεά.

Κατά τις εργασίες του Δ' Διεθνούς Συνεδρίου, που διεξήχθησαν το 2003, η κ. Ασδεράκη μίλησε για μια πρώτη αρχαιομετρική προσέγγιση για το ελληνιστικό εργαστήριο μολύβδου στις Φερές, και η κ. Σταυρακούδη παρουσίασε την ελληνιστική αγροικία στην περιφέρεια των αρχαίων Φερών. Παράλληλα, ο κ. Πίκουλας αναφέρθηκε στην Νικησίπολη Φεραία-Θεσσαλική Μακεδνή, ο κ.



Ο τρίτος τόμος *ΥΠΕΡΕΙΑ* με τα Πρακτικά του Γ' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», 2002.

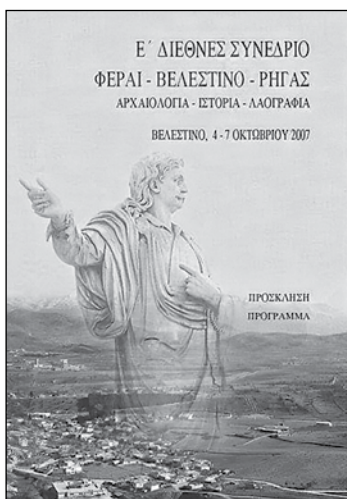


Ο τέταρτος τόμος *ΥΠΕΡΕΙΑ* με τα Πρακτικά του Δ' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», 2006.

Γεώργιος Κουφός στα απολιθώματα θηλαστικών του ανωτέρου Μειοκαίνου, και ο κ. Sprawski στον Ιάσονα των Φερών. Τέλος η κ. Αργ. Ιντζεσίλογλου παρουσίασε ένα σχέδιασμα μιας Μουσειολογικής μελέτης στο χώρο των 10 στρεμμάτων που παραχωρήθηκαν από το Δήμο Φερών στις υπώρειες της Μαλούκας μετά από πρόταση της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα στο Υπουργείο Πολιτισμού.

Στο Ε' Διεθνές Συνέδριο «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», που διοργανώθηκε το 2007, και ο τόμος των Πρακτικών είναι υπό έκδοση, η κ. Βασ. Αδρύμη με τους

συνεργάτες της παρουσίασε τα αρχαιολογικά ευρήματα στην περιοχή της Κάρλας, τα οποία αναδείχτηκαν κατά την διενέργεια των σχετικών έργων στην περιοχή. Η κ. Ιντζεσίλογλου αναφέρθηκε σε δύο επιστημονικά έργα που βρίσκονται σε εξέλιξη, το Corpus επιγραφών και των πηλίνων ειδωλίων Φερών αντίστοιχα. Παράλληλα, η κ. Μαρία Πατρίκου παρουσίασε την εικονική αναπαράσταση του ναού του Θαυλίου Διός στην αρχαία πόλη των Φερών, ο κ. Γιάννης Πίκουλας αναφέρθηκε στο Πανδοχείον των Φερών και η κ. Ευαγγ. Σταμέλου με την κ. Αργ. Ιντζεσίλογλου παρουσίασαν ένα ιερό αρχαϊκών χρόνων στην αρχαία οδό Φερών-Παγασών. Τέλος ο κ. Χαράλαμπος



Ιντζεσίλογλου παρουσίασε τα ευρήματά του για στις αρχαίες Γλαφυρές.

Σημειώνουμε ότι οι τόμοι των Πρακτικών των Διεθνών Συνεδρίων «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», με τίτλο *ΥΠΕΡΕΙΑ*, που περιέχουν τις εργασίες με τις αρχαιολογικές έρευνες, αποστέλλονται στις Βιβλιοθήκες της Ελλάδος και του Εξωτερικού, στις Εφορείες Αρχαιοτήτων, τα Αρχαιολογικά Ινστιτούτα, σε Καθηγητές και σε προσωπικότητες. Επί πλέον στους συγγραφείς προσφέρονται από 100 αντίτυπα των εργασιών τους, που περιέχονται στους τόμους *ΥΠΕΡΕΙΑ*, δίνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο την ευκαιρία για μεγαλύτερη διάχυση, διάδοση και γνωστοποίηση των αρχαιολογικών αυτών εργασιών των Φερών-Βελεστίνου.

Προσθέτουμε ότι κατά στις εργασίες των Συνεδρίων τιμήθηκαν για τη συμβολή τους στην ανάδειξη των αρχαιοτήτων των αρχαίων Φερών οι αρχαιολόγοι: Ευάγγελος Κακαβογιάννης, Όλγα Αποστολοπούλου-Κακαβογιάννη και Αργ.



Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου. Επίσης τιμήθηκε και ο φύλακας των αρχαιοτήτων του Βελεστίνου Αντώνιος Βουλκούδης.

Ακόμη, η Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα παρουσίασε την Διδακτορική Διατριβή για την αρχαία θεά Εννοδία των Φερών του αρχαιολόγου Παύλου Χρυσοστόμου και εξέδωσε ένα ενημερωτικό έντυπο για τις αρχαίες Φερές με την ευκαιρία μιας σχετικής έκθεσης στο Δημαρχείο του Βελεστίνου.

Με τα παραπάνω, που συνοπτικά παρουσιάστηκαν, γίνεται σαφές ότι τα 5 Διεθνή Συνέδρια με τίτλο «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», που από το 1986 μέχρι και το 2007 διοργανώθηκαν, έχουν συμβάλει στην προβολή της αρχαιολογικής έρευνας και μελέτης των Φερών-Βελεστίνο. Παράλληλα η αντίστοιχη έκδοση των Πρακτικών με τίτλο *ΥΠΕΡΕΙΑ* και η αποστολή τους στις Βιβλιοθήκες και τα Επιστημονικά Κέντρα της Ελλάδος και του Εξωτερικού, καθώς και τα 100 ανάτυπα που προσφέρονται στους συγγραφείς συμβάλλουν στην διάχυση των αρχαιολογικών ερευνών που διενεργούνται στις Φερές-Βελεστίνο.

Η πρακτική αυτή ελπίζουμε να συνεχιστεί και στο επόμενο ΣΤ΄ Διεθνές Συνέδριο «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», το οποίο θα συγκληθεί τον Οκτώβριο του 2012 και στο οποίο θα παρουσιασθούν οι καινούργιες ανασκαφικές έρευνες που έχουν διενεργηθεί στις αρχαίες Φερές.

\*\*\*

Στη συνέχεια παρουσιάζονται αναλυτικά οι εργασίες για τις αρχαίες Φερές, που ανακοινώθηκαν στα 5 Διεθνή Συνέδρια «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας» και δημοσιεύονται στον αντίστοιχο τόμο Πρακτικών *Υπέρεια*:

Α΄ Διεθνές Συνέδριο «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», 30-31 Μαΐου και 1 Ιουνίου 1986, *ΥΠΕΡΕΙΑ*, τόμος πρώτος, 1990

1. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, Αργ., «Κτίριο με στοά ελληνιστικής εποχής στην “κάτω πόλη” των Φερών. Πρώτες ειδήσεις», σελ. 33-55.
2. Αποστολοπούλου-Κακαβογιάννη, Όλγα, «Ένα ιερό στις Φερές», σελ. 57-70.
3. Μητροπούλου, Ελπίδα, «Λατρείες Φερών (ανάγλυφο Κυβέλης και ανάγλυφο χεριού)», σελ. 71-87.
4. Μπακαλάκης, Γ., «Φεραία Νικησίπολις», σελ. 89-91.
5. Ξανθάκη-Καραμάνου, Γ., «Οι Φεραίοι του Μοσχίωνα, ένα μετακλασσικό ιστορικό δράμα», σελ. 93-100.

6. Ostby, Erik, «Ο ναός Διός Θαυλίου-Τα θεμέλια και η αναπαράσταση», σελ. 101-114.
7. Κακαβογιάννης, Ευάγγελος, «Η “Επιπεδογραφία της Φεράς” του Ρήγα Βελεστινλή από άποψη αρχαιολογική», σελ. 423-448.

Β΄ Διεθνές Συνέδριο «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», 2-4 Οκτωβρίου 1992,  
*ΥΠΕΡΕΙΑ*, τόμος δεύτερος, 1994

1. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, Αργ., «Το Αρχαιολογικό-Ιστορικό Πάρκο Φερών-Βελεστίνου. Μια εφαρμόσιμη πρόταση», σελ. 39-60.
2. Κακαβογιάννης, Ευάγγελος, «Κεφάλι μαρμάρινου αγάλματος Θεάς από τις Φερές της Θεσσαλίας», σελ. 61-78.
3. Χρυσοστόμου, Παύλος, «Η λατρεία του Διονύσου στη Θεσσαλία και ειδικότερα στις Φερές», σελ. 113-149.
4. Wartenberg, Ute, «The history and coinage of Alexander of Pherae», σελ. 151-159.

Γ΄ Διεθνές Συνέδριο «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», 2-5 Οκτωβρίου 1997,  
*ΥΠΕΡΕΙΑ*, τόμος τρίτος, 2002

1. Ασδεράκη-Τζουμερκιώτη, Ελένη, «“Συντήρηση”. Η σημασία της και η εφαρμογή της στα ευρήματα της περιοχής Βελεστίνου», σελ. 63-71.
2. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, Αργ., «Τα αρχαία μνημεία της Νέας Εθνικής Οδού. Περιοχές Κόμβων Βελεστίνου και Χλόης», σελ. 73-94.
3. Ναούμη, Μαρία, «Νέα ανασκαφικά δεδομένα από την περιοχή Χλόης Βελεστίνου», σελ. 131-146.
4. Πίκουλας, Γιάννης, «Η Βελεστινόστρατα. Συμβολή στο οδικό δίκτυο της αρχαίας Θεσσαλίας», σελ. 147-158.
5. Πολυμεροπούλου, Χριστίνα, «Στοιχεία Μεσοελλαδικού Οικισμού στο λόφο ΝΔ του “Κάστρου Αερινού”», σελ. 159-166.
6. Σταυρακούδη, Καλλιόπη, «Μυκηναϊκός οικισμός στις υπώρειες του λόφου Κάστρο Αερινού (“Δερβίσι”）」, σελ. 167-172.
7. Σχίζα, Ευσταθία, «Η αρχαία οδός Φερών-Παγασών», σελ. 173-187.
8. Τσιούκα, Φωτεινή, «Θολωτοί πρωτογεωμετρικοί τάφοι περιοχής Χλόης-Βελεστίνου», σελ. 189-202.

9. Χρυσοστόμου, Παύλος, «Νέα στοιχεία λατρείας για τη θεσσαλική θεά Εν(ν)οδία ή Φεραία θεά», σελ. 203-228.

Δ΄ Διεθνές Συνέδριο «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», 2-5 Οκτωβρίου 2003,  
*ΥΠΕΡΕΙΑ*, τόμος τέταρτος, 2006

1. Ασδεράκη-Τζουμερκιώτη, Ελένη, «Ελληνιστικό εργαστήριο μολύβδου στις Φερές. Μια πρώτη αρχαιομετρική προσέγγιση», σελ. 79-87.
2. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, Αργ., «Αρχαιολογικό Μουσείο Φερών-Βελεστίνου. Σχεδιάγραμμα μιας Μουσειολογικής μελέτης», σελ. 97-109.
3. Κουφός, Γεώργιος «Απολιθώματα θηλαστικών του ανωτέρου Μειοκαίνου από την περιοχή του Βελεστίνου, Θεσσαλία, Ελλάδα», σελ. 111-122.
4. Πίκουλας, Γιάννης, «Νικησίπολις Φεραία-Θεσσαλική Μακεδνή», σελ. 177-181.
5. Σταυρακούδη, Καλλιόπη, «Ελληνιστική αγροικία στην περιφέρεια των αρχαίων Φερών», σελ. 183-201.
6. Sprawski, Slawomir, «Jason of Pherae, a leader of the Thessalians», σελ. 203-210.

Ε΄ Διεθνές Συνέδριο «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», 4-7 Οκτωβρίου 2007,  
*ΥΠΕΡΕΙΑ*, τόμος πέμπτος, 2010, (υπό έκδοση)

1. Αδρύμη-Σισμάνη, Β., Αγουσιώτης Δημ., Αλματζή Πόπη, «Αρχαιολογικά ευρήματα στην περιοχή της Κάρλας».
2. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, Αργ., «Corpus επιγραφών Φερών και Corpus πηλίνων ειδωλίων Φερών: δύο επιστημονικά έργα σε εξέλιξη».
3. Ιντζεσίλογλου, Χαρ., «Γλαφυραί(;)».
4. Πατρίκου, Μαρία, «Εικονική αναπαράσταση του ναού του Θαυλίου Διός στην αρχαία πόλη των Φερών».
5. Πίκουλας, Γιάννης, «Το Πανδοχείον των Φερών (Δη. XXIX 158)».
6. Σταμέλου Ευαγ., Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Αργ., «Ένα ιερό αρχαϊκών χρόνων στην αρχαία οδό Φερών-Παγασών».
7. Sprawski, Slawomir, «The end of tyranny in Pherae».



Ο ανδριάντας του Ρήγα Βελεστινλή στο Βόλο, έργο του γλύπτη Μέμου Μακρή. Παρουσιάζει τον Ρήγα να κάθεται στα κιβώτια με τα έργα του, που είχε στείλει στην Τεργέστη, και να έχει απλωμένη μπροστά του την *Χάρτα* του Βαλκανικού χώρου. Τα αποκαλυπτήρια έγιναν τον Αύγουστο του 1985.



Στην πόλη όπου ο Ρήγας προδόθηκε και ανακόπηκε το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασης του για την αποτίναξη της πολύχρονης σκλαβιάς, την Τεργέστη, στις 24 Ιουνίου 2018, την επετειακή ημέρα θανάτωσής του, έγιναν τα αποκαλυπτήρια της προτομής του, έργο του γλύπτη Πραξιτέλη Τζανουλίνου. Σημειώνουμε πως έχουν ακόμη στηθεί προτομές του Ρήγα στο Βουκουρέστι έργο του γλύπτη Θανάση Φάμπα και την Πράγα στην Ελληνική Πρεσβεία έργο του γλύπτη Κώστα Ριζόπουλο τον Οκτώβριο του 2011.

## Η ανάδειξη της Τοπικής Ιστορίας στο έργο του Ρήγα.

Αναφορές σε αρχαιότητες του Βελεστίνου  
και στοιχεία για Μαγνησία και Θεσσαλία

(Δημοσιεύθηκε στην εφημ. *Η Θεσσαλία*, 3 Οκτωβρίου 2010, στο ένθετο «Διαδρομές», με θέμα «Ρήγας Βελεστινλής και Παιδεία: Το όραμα για τη μόρφωση των παιδιών», σελ.10)

Παιδαγωγικής σημασίας, εκτός της καθαρά ιστορικής, αποτελεί η αναφορά του Ρήγα Βελεστινλή στην τοπική ιστορία της γενέτειράς του, του Βελεστίνου, και γενικότερα της ευρύτερης περιοχής της Μαγνησίας και της Θεσσαλίας. Γνώριζε ο Ρήγας την δυναμική, που έχει η σύνδεση του παρόντος με το παρελθόν. Σμιλεύεται κατ' αυτόν τον τρόπο η αυτοσυνειδησία, η ιστορική μνήμη. Συμβάλλει στην ανάσχεση της αλλοτρίωσης από τους μηχανισμούς του κατακτητή. Προσφέρει κατ' αυτόν τον τρόπο ένα διαχρονικό μήνυμα σε όλους μας πως πρέπει να αναδεικνύουμε τα ιστορικά στοιχεία του τόπου μας.

Προς την κατεύθυνση αυτή ο Ρήγας σχεδιάζει ο ίδιος το τοπογραφικό διάγραμμα της γενέτειράς του, του Βελεστίνου και το τοποθετεί δίπλα στον τίτλο της *Χάρτας*, φύλλο 4, και πάνω από το τοπογραφικό διάγραμμα των Αθηνών. Τι μεγάλη τιμή για τη γενέτειρά του. Η ενέργεια αυτή του Ρήγα αποτελεί δίδαγμα πως θα πρέπει να αναδεικνύουμε τα ιστορικά στοιχεία της γενέτειράς μας, κάτι που συμβάλει στην σύνδεση με το παρελθόν και τη γνώση της ιστορικής συνέχειας του τόπου.

Στην «*Επιπεδογραφία του Βελεστίνου*» καταχωρίζονται από την γραφίδα του Ρήγα τα αρχαία μνημεία των αρχαίων Φερών, τα «*σπίτια των βασιλέων*», «*ωρολόγι του ηλίου αρχαιότατον*», τα ερείπια ναού και άλλων αρχαιοτήτων, το «*Ιερόν άλσος δρυών*». Παράλληλα, ο Ρήγας καταγράφει τα σύγχρονα στοιχεία της γενέτειράς του, την «*Υπέρεια Κρήνη ή Κεφαλόβρυσο*», που δυστυχώς στέρεψε το 1998 από την αλόγιστη χρήση των γεωτρήσεων, και τι σύμπτωση, συνέβη το αποτροπιαίο αυτό γεγονός κατά την επέτειο των διακοσίων χρόνων από τον μαρτυρικό θάνατο του Ρήγα, χωρίς δυστυχώς να γίνει μια σχετική προσπάθεια διάσωσης του τόσο παλιού αυτού «ζωντανού» μνημείου. Επί πλέον, ο Ρήγας σημειώνει τους νερόμυλους μέσα στα περιβόλια και σκιαγραφεί τον

οικιστικό ιστό του Βελεστίνου της εποχής του, με την χριστιανική συνοικία να εκτείνεται μέχρι τις υπώρειες της Μαλούκας, πριν φυσικά από τις καταστροφές που υπέστη το Βελεστίνο κατά τα Ορλωφικά (1770).

Μνημονεύει, το χριστιανικό και το τουρκικό νεκροταφείο, που καθένα βρίσκονταν στην αντίστοιχη συνοικία, τη χριστιανική και την τουρκική, δύο τζαμιά και τρεις χριστιανικές εκκλησίες, (αγίου Αθανασίου, αγίου Χαραλάμπους και αγίας Παρασκευής), τους δρόμους της εποχής του, που αρκετοί έχουν παραμείνει μέχρι σήμερα, καθώς και τις οδικές αρτηρίες προς τα Φάρσαλα, Αλμυρό, Λάρισα, Βόλο και Άγιο Γεώργιο. Καταγράφει την επιγραφή, που βρίσκονταν σε εντοιχισμένο μάρμαρο στο γεφύρι κάτω στο ρουμάνι, δείγμα και αυτό της παρατηρητικότητας του Ρήγας και της αγάπης του να διατηρεί τα μνημεία, τα οποία συμβάλλουν στη γενικότερη παιδεία των ανθρώπων του τόπου του.

Ο Ρήγας προσθέτει και τέσσερα αποσπάσματα από τους αρχαίους συγγραφείς, που έχουν σχέση με τις αρχαίες Φερέες και την Υπέρεια Κρήνη, δείγμα και αυτό της μελέτης των αρχαίων κειμένων και της γενικότερης μόρφωσής του, προσφέροντάς μας παράλληλα και ένα δίδαγμα, πως θα πρέπει να γίνουμε κοινωνοί των αρχαίων κειμένων.

Ακόμη, ο Ρήγας μνημονεύει και το διπλανό στο Βελεστίνο χωριό «Άγιος Γεώργιος», το οποίο αποκαλείται και «Μικρή Φερά» στη *Χάρτα της Ελλάδος*, στα *Ολύμπια*, (σελ. 104) και στον *Νέο Ανάχαρσι*, (σελ. 133), σημειώνοντας μάλιστα επιπροσθέτως ότι διατηρείται στην εποχή του και «μία τρίκρονος αρχαιοτάτη βρύσις», που δυστυχώς καταστράφηκε από τις σχετικές τσιμεντένιες «αναπλάσεις», των κοινοτικών αρχόντων του χωριού. Προσθέτουμε ότι για την περιοχή της Μαγνησίας ο Ρήγας καταγράφει επί πλέον στη *Χάρτα* του πολλά ακόμη ιστορικά στοιχεία.

Ένα γεγονός που συνέβη στην «Κάπουρνα» το 1769 και αφορούσε τους κατοίκους της, οι οποίοι έγιναν σκλάβοι του τοκογλύφου στον οποίο δεν μπόρεσαν να πληρώσουν τον υπερβολικό ετήσιο τόκο των χρημάτων, που είχαν δανεισθεί, ο Ρήγας το παραθέτει στον *Νέο Ανάχαρσι*. Το γεγονός αυτό πιθανόν να έπαιξε ρόλο στην απόφασή του να καταχωρίσει στο τελευταίο άρθρο των *Δικαίων του Ανθρώπου*, που είναι δική του προσθήκη, τις αντιλήψεις του για την «Σεισάχθεια», πως στο κράτος του το δανειζόμενο κεφάλαιο σε πέντε χρόνια διπλασιάζεται και κατ' αυτόν τον τρόπο θα πρέπει να παύσει να συνεχίζεται ο ανατοκισμός.

Ενδιαφέρον έχει να επισημανθεί το γεγονός ότι, όταν στο κείμενο του *Νέου Αναχάρσιδος*, (σελ. 263) γίνεται αναφορά στη μάχη μεταξύ Κενταύρων

και Λαπίθων, ο Ρήγας ταυτίζει τους μεν Λαπίθες με τους Χασιώτες και τους Κένταυρους με τους Γκαραγκούνηδες. Επίσης, στη *Χάρτα της Ελλάδος* στο φύλλο 5, μεταξύ Λαρίσης και Βελεστίνου αναγράφει «Κένταυροι. Γκαραγκούνηδες».

Στον Πρόλογο των *Ολυμπίων* ο Ρήγας δίνει και μια σημαντική πληροφορία για την Τοπική Ιστορία και γενικότερα για τη διαχρονικότητα του Ελληνισμού, πως στη Θεσσαλία διατηρούνταν μέχρι των ημερών του τα Ολυμπιακά αγωνίσματα: «*Ο δρόμος, η πάλη, ο δίσκος, το άλμα και το παγκράτιον, παίζονται μέχρι της σήμερον εις την Θεσσαλίαν και εις όλην την Ελλάδα*». Θα είναι αποτέλεσμα των σχετικών εμπειριών του από τη γενέτειρά του και από τις άλλες περιοχές της Μαγνησίας και της Θεσσαλίας γενικότερα.

Ο Ρήγας καταχωρίζει στο έργο του *Νέος Ανάχαρσις* διάφορες πληροφορίες για αρχαιότητες της ευρύτερης περιοχής. Γράφει για το επίνειο των Φερών, τις Παγασές, τα ερείπια της Δημητριάδος με το υδραγωγείο της και πως κανείς μπορεί να τα *«περιέλθη εις μιας ώρας διάστημα»*, στοιχείο που δείχνει πιθανόν την προσωπική του εμπειρία. Επίσης, αναφέρει τις Αμφανές, την Μπουρμπουλήθρα, το Διμήνη, τη βραχονησίδα απέναντι από το ακρωτήριο Αγκίστρι στο Σωρό με το εκκλησάκι το αφιερωμένο στον Άγιο Νικόλαο, το οποίο μετά την αυτοψία το 2000 με την κλασική φιλόλογο Μαίρη Καρουκανίδου και τον Σωτήρη Μπιλιούρη διαπιστώσαμε ότι υφίσταται μέχρι σήμερα. Μας πληροφορεί για την Πορταριά, την οποία χαρακτηρίζει *«χαριεστάτη»* και πως *«έχει δίκαιον να μεγαλαυχή ως η τερπνοτέρα απασών των εκείσε δια τε την τοποθεσίαν και τας ψυχροτάτας και διειδεστάτας δύο πηγάς του ποταμού, καλουμένου την σήμερον Μάννα»*, που και σήμερα έτσι αποκαλείται. Γράφει ακόμη για την κορυφή του Πηλίου *«Πηλασίδυ»*, ερμηνεύοντας το τοπωνύμιο, *«τουτέστι Πηλέας είδεν, ή Πηλέως ίδιον»*, και το σπήλαιο που υπάρχει εκεί και πως σ' αυτό ο Κένταυρος Χείρων ανέθρεψε τον Αχιλλέα, *«ως τερπνόν, υγιεινόν και παράμερον τόπον»*.

Το ενδιαφέρον του Ρήγα για τις αρχαιότητες διαπιστώνεται επί πλέον από την προσπάθειά του τουλάχιστον να σώσει τις παραστάσεις και το περιεχόμενό τους, τις οποίες μνημονεύει στο τέλος του βιβλίου *Νέος Ανάχαρσις*, μια και δεν ήταν δυνατόν λόγω της οθωμανικής κυριαρχίας να συγκεντρωθούν και να διατηρηθούν. Ο Ρήγας αναγράφει δύο ειδήσεις: μία για το μάρμαρο στην περιοχή των Λεχωνίων, το οποίο αποκαλύφθηκε από τα νερά του ποταμού δίπλα στο γεφύρι και στην επιφάνειά του υπάρχει σχετική επιγραφή με τρία πρόσωπα. Η δεύτερη είδηση είναι για την πλάκα από τον τάφο του Ιπποκράτους, που

βρίσκεται έξω από τη Λάρισα στο δρόμο προς τον Τύρναβο. Ο Ρήγας είναι ο πρώτος που αναγγέλλει στον επιστημονικό κόσμο της Ευρώπης σχετικά με τον τάφο του Ιπποκράτους και παρακαλεί τους σπουδαίους, φιλόλογους και ιατρούς της περιοχής να αντιγράψουν τα επιγράμματα, να ζωγραφιστούν οι παραστάσεις ώστε να μπορέσει να τα τυπώσει και κατ' αυτόν τον τρόπο αυτές οι αρχαιότητες να διατηρηθούν.

Συμπερασματικά μπορεί να λεχθεί ότι ο Ρήγας στα έργα του παραθέτει αρκετά ιστορικά στοιχεία της γενέτειράς του, της ευρύτερης περιοχής της Μαγνησίας και της Θεσσαλίας. Με τις πληροφορίες του αυτές συμβάλλει στην καταγραφή της Τοπικής Ιστορίας της περιοχής.



## Ο αρχαιολόγος Ευάγγελος Κακαβογιάννης και οι αρχαίες Φερές Θεσσαλίας

(Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα Βόλου, *Η Θεσσαλία*, 31 Αυγούστου 2016)

Με την ευκαιρία του πρόσφατου θανάτου του αρχαιολόγου Ευάγγελου Κακαβογιάννη, (1938-2016), από τους πρωτεργάτες της ανάδειξης των αρχαίων Φερών Βελεστίνου, δημοσιεύεται ο χαιρετισμός κατά την τιμητική εκδήλωσή του στην *ΙΔ΄ Επιστημονική Συνάντηση Νοτιοανατολικής Αττικής*, Καλύβια Θορικού Αττικής, 6 Οκτωβρίου 2011, ως το ύστατο χαιρε (30 Αυγούστου 2016) στο ιδρυτικό μέλος της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα.

«Θεράμ συγχαρητήρια στους διοργανωτές της *ΙΔ΄ Επιστημονικής Συνάντησης Νοτιοανατολικής Αττικής*. Με την ανάπτυξη τόσων ιστορικών και αρχαιολογικών θεμάτων για την περιοχή, που παρουσιάζονται από ειδικούς ερευνητές, συμβάλλετε να αναπτυχθεί, να σμιλευτεί η ιστορική μνήμη, να ενισχυθεί η αυτοσυνειδησία των κατοίκων της περιοχής της Νοτιοανατολικής Αττικής. Αυτήν την τακτική εφάρμοσε και ο επαναστάτης Ρήγας Βελεστινλής για να ενισχύσει την ιστορική μνήμη, να μάθουν οι σκλαβωμένοι τους προγόνους τους, τους προπάτορές τους, ώστε να ενθουσιαστούν και να πάρουν τα όπλα για τον τιτάνιο αγώνα της επανάστασης. Γι' αυτό εξέδωσε τον *Νέο Ανάχαρσι*, με τα τόσα ιστορικά στοιχεία της δόξας της αρχαίας Ελλάδος του 4ου αιώνα π.Χ., εξέδωσε την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου, προσφέροντάς τον ως πρότυπο ανδρείας, αγωνιστικότητας και αποφασιστικότητας στους σκλαβωμένους, εξέδωσε τα *Ολύμπια* με τους Ολυμπιακούς αγώνες στην αρχαιότητα, όπου μας δίνει και μια σημαντική πληροφορία ότι τα Ολυμπιακά αγωνίσματα διατηρούνται στις μέρες του στη Θεσσαλία και σε όλη την Ελλάδα, στοιχείο για την διαχρονικότητά τους, εξέδωσε τη μεγαλειώδη *Χάρτα της Ελλάδος*, συνέθεσε τον *Θούριό* του «Ως πότε παλληκάρια» και τον *Ύμνο Πατριωτικό*.

Στην αλλοτριωτική τακτική, που διάφορα κέντρα εξυφαίνουν, η καλλίτερη απάντησή μας είναι η διοργάνωση συνεδρίων, όπως αυτό τώρα το δικό σας,

όπου ξεδιπλώνεται το ιστορικό παρελθόν. Και την δική σας τακτική, κάθε μέρος της χώρας μας εφαρμόζει και αυτό είναι το ενθαρρυντικό για τον Ελληνισμό, για την πατρίδα μας. Σημαντική μορφή αντίστασης στην αλλοτρίωση είναι η ενίσχυση και σμίλευση της ιστορικής μας μνήμης.

Εκφράζονται επί πλέον θερμά συγχαρητήρια στους διοργανωτές και για τη σημερινή τιμητική εκδήλωση για τον αρχαιολόγο διδάκτορα Ευάγγελο Κακαβογιάννη τώρα με την έναρξη της *ΙΔ' Επιστημονικής Συνάντησης Νοτιοανατολικής Αττικής*, τιμητική εκδήλωση για το έργο, που έχει επιτελέσει εδώ στην Λαυρεωτική. Όμως ο Ευάγγελος Κακαβογιάννης όπου εργάστηκε ως αρχαιολόγος, ανέδειξε τις αρχαιότητές τους. Η γενέτειρα του Ρήγα, το Βελεστίνο, στο οποίο βρίσκονται και οι αρχαίες Φερές, γι' αυτό και τον Ρήγα Βελεστινή, ο Φιλήμων και ο Κούμας τον αποκάλεσαν Φεραίο, ενώ ο ίδιος ο Ρήγας σε όλα του τα έργα υπέγραφε Ρήγας Βελεστινλής, είχε την τύχη να τον έχει κοντά του από 1976 έως το 1980 και να αναδεικνύει τις αρχαιότητες του. Και θα ήταν όλη η καρδιά του εκεί δοσμένη στο Βελεστίνο, που τόσο αγάπησε, αν δεν είχαν συμβεί κάποιες σοβαρές διοικητικές αρρυθμίες, που όμως αυτές ήταν για εσάς καλό, να τον δεχθείτε και να εργαστεί στην Λαυρεωτική, αφήνοντας πίσω, όπως χαρακτηριστικά έλεγε, την επιστημονική του ερωμένη, τις αρχαίες Φερές.

Στο χρονικό διάστημα που εργάστηκε στο Βελεστίνο ανέδειξε επιστημονικά την αξία των Φερών με τις ανασκαφικές του έρευνες και την επιστημονική του πληρότητα. Γι' αυτό εξάλλου και οι συντάκτες της Ιταλικής Αρχαιολογικής Εγκυκλοπαίδειας για την αρχαία κλασική τέχνη, που εκδόθηκε στη Ρώμη το 1996, του ζήτησαν και έγραψε το σχετικό άρθρο για τις Φερές της Θεσσαλίας. Μερικά από τα αποτελέσματα των ερευνών του Ευάγγελου Κακαβογιάννη για τις Φερές καταχωρίστηκαν σε έγκυρα περιοδικά: 1). Στα *Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών* δημοσιεύθηκαν οι μελέτες του «Ανασκαφικές έρευνες στις Φερές της Θεσσαλίας το 1977», και «Ομηρικοί σκύφοι Φερών Θεσσαλίας» 1980. 2). Στο *Αρχαιολογικό Δελτίο* του 1977 και 1978 δημοσιεύθηκαν με τίτλο Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων Βόλου, «Βελεστίνο (Φερές)», και «Φεραίοι υλοურείσαντες». 3). Στα *Πρακτικά του Β' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας»*, 1994 «Κεφάλι μαρμάρινου αγάλματος Θεάς από τις Φερές της Θεσσαλίας». 4). Και στην *Αρχαιογνωσία* 2004, η μελέτη του «Ένας Μυκηναϊκός τάφος στο Βελεστίνο».

Όμως με την επιστημονική αρτιότητα, που διακρίνει τον τιμώμενο, και άλλα αρχαιολογικά ιστορικά στοιχεία του Βελεστίνου κατόρθωσε και παρουσίασε.

Έτσι εντόπισε και ανέδειξε ανασκαφικά «Ένας δρόμος της εποχής του Ρήγα στο Βελεστίνο», 1979. Βρίσκεται λίγα μέτρα νοτιότερα από τον χώρο «Σπίτι του Ρήγα», τον οποίο ο Ρήγας θα τον είχε περπατήσει και τον έχει καταγράψει στην Επιπεδογραφία του Βελεστίνου της *Χάρτας* του. Μια άλλη εργασία του φέρει τον τίτλο «Η παλαιά εκκλησία της Παναγίας στο Βελεστίνο και η παράδοση για τον Ρήγα», 1980. Ακούραστος και με την επιστημονική του διαίσθηση έψαξε στα χαλάσματα της παλιάς εκείνης εκκλησίας από το σεισμό του 1957, ανέσυρε μετά εικοσαετία την κτητορική πέτρα με τη σχετική επιγραφή της εκκλησίας κατά την ανοικοδόμησή της το 1865. Η έρευνά και μελέτη του αυτή έλυσε αρκετά θέματα σχετικά με το ιστορικό της εκκλησίας, διότι στο ίδιο μέρος υπήρχε σύμφωνα με τον Ρήγα, που έχει σημειώσει στη *Χάρτα* του και τον *Νέο Ανάχαρσι*, άλλη εκκλησία αφιερωμένη στον Άγιο Αθανάσιο, η οποία καταστράφηκε στην επανάσταση του 1821.

Περίοπτη θέση στη βιβλιογραφία για τη *Χάρτα της Ελλάδος* του Ρήγα Βελεστινλή κατέχει η θαυμάσια μελέτη του τιμωμένου Ευάγγελου Κακαβογιάννη για το τοπογραφικό διάγραμμα του Βελεστίνου, το οποίο ο Ρήγας έθεσε δίπλα στον τίτλο και πάνω από το τοπογραφικό διάγραμμα των Αθηνών προσφέροντας κατ' αυτόν τον τρόπο ο Ρήγας και ένα δίδαγμα πως θα πρέπει να αναδεικνύουμε τα ιστορικά στοιχεία της γενέτειράς μας. Με την τεκμηριωμένη εργασία του με τίτλο «Η «Επιπεδογραφία της Φεράς νυν λεγομένης Βελεστίνος από άποψη αρχαιολογική», που δημοσιεύθηκε στα *Πρακτικά Α' Διεθνές Συνέδριο «Φεραί Βελεστίνο - Ρήγας»* 1990, ο Ευάγγελος Κακαβογιάννης ανέδειξε όλα τα στοιχεία, ένα προ ένα της Επιπεδογραφίας του Βελεστίνου, την οποία σχεδίασε ο ίδιος ο Ρήγας. Όλα αυτά τα στοιχεία έκαναν τον τιμώμενο να υποστηρίξει και να προσδώσει επί πλέον στον Ρήγα κοντά στις τόσες άλλες ιδιότητες της φυσιογνωμίας του, του επαναστάτη, διαφωτιστή, πολιτικού και στρατιωτικού νου, πως ο Ρήγας είναι και ο πρώτος αρχαιολόγος του Νεώτερου Ελληνισμού. Τις εργασίες του αυτές, που αναφέρθηκαν για τις αρχαίες Φερές και το νεώτερο Βελεστίνο, η Επιστημονική μας Εταιρεία προγραμματίζει να τις εκδώσει σε ένα καλαίσθητο τόμο ώστε να είναι προσβάσιμες στους μελετητές και εραστές της ιστορίας μας.

Για το έργο του και την προσφορά του στην ανάδειξη των αρχαίων Φερών Θεσσαλίας η Επιστημονική Εταιρεία Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα το 1997 στο Γ' Διεθνές Συνέδριο τίμησε τον Ευάγγελο Κακαβογιάννη και μάλιστα μαζί με την επίσης αρχαιολόγο σύζυγό του Όλγα Κακαβογιάννη. Ας σημειωθεί ότι ο τιμώμενος και η σύζυγός του ήταν ιδρυτικά μέλη της Επιστημονικής Εταιρείας

Μελέτης Φερών-Βελεστίου-Ρήγα το 1987 και από τους βασικούς συντελεστές της επιτυχίας των πρώτων Διεθνών Συνεδρίων μας 1986 και 1992. Επί πλέον προσθέτουμε ότι δημιουργήσαμε την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίου-Ρήγα έχοντας ως παράδειγμα τη δημιουργία το 1984 της Επιστημονικής σας Εταιρείας, της οποίας ένας από τους πρωτεργάτες της ήταν ο τιμώμενος Ευάγγελος Κακαβογιάννης και επιπροσθέτως χρησιμοποιήσαμε το καταστατικό σας ως πρότυπο για το καταστατικό της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίου-Ρήγα.

Σας συγχαίρουμε κύριε Δήμαρχε, Σας συγχαίρουμε κύριοι πρόεδροι της Εταιρείας Μελετών Νοτιοανατολικής Αττικής και της Οργανωτικής Επιτροπής της ΙΔ΄ Επιστημονικής Συνάντησης για την επάξια τιμητική εκδήλωση, που διοργανώσατε σήμερα, για τον αρχαιολόγο και λόγιο Ευάγγελο Κακαβογιάννη, που ένα μέρος της επιστημονικής του καρδιάς είναι δοσμένη και στη γενέτειρα του Ρήγα, το Βελεστίνο με τις αρχαίες Φερέες».



Στον «Δρόμο της εποχής του Ρήγα», στο Βελεστίνο, που ανέδειξε ο αρχαιολόγος Ευαγ. Κακαβογιάννης (δεξιά) σε επίσκεψη με τον Δημ. Καραμπερόπουλο. Αριστερά διακρίνεται και τμήμα από τα τείχη των αρχαίων Φερών, (φωτ. 20 Δεκεμβρίου 1992).

## Καταστροφή του Βελεστίνου στην εποχή του Ρήγα (1785)

(*Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 72, 2017, σελ. 249-253)

Το Βελεστίνο, γενέτειρα του Ρήγα Βελεστινλή, υπέστη στο διάβα δύο και πλέον αιώνων πέντε καταστροφές. Μία από τα στοιχεία της φύσεως, και άλλες τέσσερες από πολεμικές συρράξεις. Η πιο πρόσφατη καταστροφή ήταν αποτέλεσμα φυσικών αιτιών, το σεισμό<sup>1</sup> στις 8 Μαρτίου του 1957. Κανένα οίκημα δεν παρέμεινε ακέραιο. Όλα καταστράφηκαν. Ωστόσο δεν σημειώθηκαν θύματα εξ αιτίας του γεγονότος ότι εκδηλώθηκαν δύο μεγάλες σεισμικές δονήσεις με αποτέλεσμα, μετά την πρώτη σεισμική δόνηση, ο κόσμος αμέσως να εξέλθει από τα οικήματα παραμένοντας στις αυλές, στους δρόμους και τις πλατείες. Κατά τη δεύτερη μετά είκοσι λεπτά σεισμική δόνηση, που ήταν και πιο ισχυρή, κατέρρευσαν τα οικήματα. Μόνο τότε ένας ηλικιωμένος έπεσε θύμα, στην προσπάθεια του τη στιγμή εκείνη να εισέλθει στο σπίτι του για να παραλάβει ορισμένα πράγματα. Με την ανοικοδόμηση στη συνέχεια, το Βελεστίνο έλαβε τον τωρινή οικιστική του μορφή.

Προγενέστερη καταστροφή του Βελεστίνου συνέβη στην Κατοχή, τον Σεπτέμβριο του 1943, όταν πολλά καταστήματα και σπίτια, κυρίως της Κεντρικής Αγοράς, κήκαν από τους Γερμανούς κατακτητές, ως αντίποινα στο σχετικό επεισόδιο δολιοφθοράς από τις ανταρτικές ομάδες<sup>2</sup>. Ακόμη, το Βελεστίνο καταστράφηκε κατά τη Μάχη του Βελεστίνου στον πόλεμο του 1897, τότε που οι στρατιωτικές επιχειρήσεις διεξήχθησαν στο χώρο του Βελεστίνου, στα σχετικά υψώματα της περιοχής και τα ευρισκόμενα δίπλα στο χώρο όπου και

- 
1. Αλέξανδρου Απ. Παπαγεωργίου, «Ο καταστρεπτικός σεισμός του 1957 στο Βελεστίνο. Συνοπτική αναφορά μετά πενήντα χρόνια», *Υπέρευα*, τόμ. 5, *Πρακτικά Ε' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας»*, (Βελεστίνο 2007), Αθήνα 2010, σελ. 241-254.
  2. Βασίλη Κ. Καραμπερόπουλου, «Μνήμες από την Κατοχή. Βελεστίνο 1941-1944», *Υπέρευα*, τόμ. 4, *Πρακτικά Δ', Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας»*, (Βελεστίνο 2003), Αθήνα 2006, σελ. 261-267.

το «Σπίτι του Ρήγα»<sup>3</sup>. Επίσης, το Βελεστίνο καταστράφηκε – η χριστιανική συνοικία το ονομαζόμενο Βαρούσι – κατά την Επανάσταση του 1821, όταν οι επαναστάτες του Πηλίου και της Μαγνησίας επιτέθηκαν στους Οθωμανούς του Βελεστίνο και συνεδρίασαν στο Βελεστίνο προς τιμήν του Ρήγα, η αποκληθείσα «Βουλή της Θετταλομαγνησίας»<sup>4</sup>. Όμως, η έλευση στη συνέχεια των τουρκικών στρατευμάτων από τη Λάρισα είχε ως συνέπεια την τιμωρία των χριστιανών του Βελεστίνο και την καταστροφή της χριστιανικής συνοικίας<sup>5</sup>. Τότε θα καταστράφηκε και η εκκλησία, η οποία ήταν αφιερωμένη στον άγιο Αθανάσιο, όπως αναφέρει ο Ρήγας Βελεστινλής στην *Επιπεδογραφία του Βελεστίνο*. Την παρουσία της εκκλησίας δίπλα στα αρχαία τείχη των Φερών επεσήμανε και ο Leake, όταν πέρασε από το Βελεστίνο. Ανοικοδομήθηκε αργότερα το 1865 προς τιμή της Παναγίας. Η κτητορική επιγραφή από τον αρχαιολόγο Ευάγγελο Κακαβογιάννη είχε βρεθεί στα χαλάσματα μετά το γκρέμισμά της από το σεισμό του 1957<sup>6</sup>.

Ωστόσο, λίγα χρόνια πιο πριν ο Άγγλος περιηγητής William Leake, ο οποίος πέρασε από το Βελεστίνο τον Δεκέμβριο του 1809, δίνει μια σημαντική πληροφορία για την άθλια οικιστική κατάσταση της χριστιανικής συνοικίας του Βελεστίνο, του αποκαλούμενου Βαρούσι: «*Το Βαρούσι, το ελληνικό τμήμα, το οποίον κάποτε είχε τόσες οικογένειες όσες έχει το τουρκικόν τμήμα, αποτελείται στο μεγαλύτερο μέρος του από ερείπια ή ακατοίκητα σπίτια και ένα κομμάτι του έχει μετατραπεί σε περιβόλια ή στοχώραφα...*»<sup>7</sup>. Εδώ ο Leake γράφει για γενική καταστροφή της χριστιανικής συνοικίας του Βελεστίνο, για ερείπια

3. Ενδεικτικά θα παραπέμψουμε μόνο στις εργασίες, Αγγελικής Σκορδά-Παπαγιανοπούλου και Σόνιας Γελαδάκη, «Πτυχές από τον πόλεμο του 1897 στην περιοχή Βελεστίνο-Βόλου», *Υπέριαι*, τόμ. 3, *Πρακτικά Γ' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας»*, Αθήνα 2002, σελ. 598-606, και Παναγιώτη Καμηλάκη, «Ο Μανιάτης εθελοντής στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897 και νεκρός της μάχης του Βελεστίνο Αντώνιος Π.Ξ. Γρηγοράκης και το μνημείο του», *Υπέριαι*, τόμ. 6, *Πρακτικά ΣΤ' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας»*, Αθήνα 2014, σελ. 327-341.
4. Δημ. Καραμπερόπουλου, «*Βουλή Θετταλομαγνησίας, 11 Μαΐου 1821*». *Η ανέγερση του Μνημείου το 2000 και το γκρέμισμά του το 2008*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνο-Ρήγα, Αθήνα 2009.
5. Γιάννη Κορδάτου, *Ιστορία της επαρχίας Βόλου και Αγιάς*, Αθήνα 1960, σελ. 667-669.
6. Βλ. περισσότερο στο Δημ. Καραμπερόπουλου, *Ο Ιερός Ναός του Αγίου Αθανασίου στην εποχή του Ρήγα και σήμερα*, Αθήνα-Βελεστίνο 2011, σελ. 15-23.
7. W.M. Leake, *Travels in Northern Greece*, τόμ. 4, Άμστερνταμ, 1967, 435-444. Η απόδοση στα ελληνικά είναι από το βιβλίο της Νίτσας Κολιού, *Τα Βελεστινιώτικα. Χρονικά του Δήμου Φερών*, Β' έκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνο-Ρήγα, Αθήνα, 2001, σελ.15.

και μετατροπή του οικιστικού χώρου σε «περιβόλια ή σιτοχώραφα». Και το ερώτημα είναι, πότε καταστράφηκε το Βελεστίνο και η χριστιανική συνοικία να έχει ερημωθεί, να βρίσκονται ερείπια και να έχει μετατραπεί σε περιβόλια και σιτοχώραφα.

Για την ανεύρεση του καταστρεπτικού γεγονότος θα διερευνηθούν πρώτα τα σχετικά στοιχεία, που μπορούμε να αντλήσουμε από τα έργα του Ρήγα, ο οποίος γεννήθηκε το 1757 και πιθανότατα σε ηλικία είκοσι χρονών το 1777 να έφυγε από το Βελεστίνο, ωστόσο μας έχει δώσει αρκετά στοιχεία για τη γενέτειρά του μέσα στα έργα του. Συγκεκριμένα, ο Ρήγας στο βιβλίο του *Νέος Ανάχαρσις* γράφει για την σκληρή συμπεριφορά των ντόπιων Οθωμανών, όπως χαρακτηριστικά σημειώνει σε υποσημείωση, «*Οι συχνοί άδικοι φόνοι κατά των χριστιανών οπού γίνονται την σήμεραν εδώ, ήθελον ερημώση εξ ολοκλήρου αυτήν την πόλιν, αν αι φυσικαί χάριτες της δεν ήθελον τους αναγκάζη να υπομένουν όλα, δια ν' αφήσωσι κάν τα κόκκαλά των εκεί οπού ετάφησαν και οι προπάτορες των*»<sup>8</sup>.

Επίσης, στο βιβλίο του *Φυσικής απάνθισμα* στο κεφάλαιο «*Περί των πυρίνων φαινομένων εν τω αέρι*» σημειώνει την καταπίεση της οθωμανικής εξουσίας, όταν οι «κριταί» διέταζαν τους χριστιανούς «*να ευγάλουν τα νεωστί θαμμένα σώματα και να τα καύσουν, λέγοντες πως είναι βρωκολάκοι, και δεν αφήνουν τα σύννεφα να βρέξουν και άλλαις παρόμοιαις μωρολογίαις*». Ωστόσο, ο Ρήγας μνημονεύει την αντίδραση και εφευρετικότητα των συμπατριωτών του, οι οποίοι απέφυγαν το κάψιμο των νεκρών «*εφευρόντες μίαν μέθοδον εις το να αναλύουν εύκολα τους νεκρούς των*». Πριν από την ταφή τους έπλεναν με ασβέστη, τον οποίο έριχναν και στο στόμα με αποτέλεσμα σε σαράντα μέρες να «*αναλύουν*», να λιώνουν τα σώματά τους.

Ιδιαίτερη συνεισφορά του Ρήγα στην Τοπική Ιστορία αποτελεί το τοπογραφικό διάγραμμα του Βελεστίνου με τίτλο «*Επιπεδογραφία της Φεράς νυν λεγομένης Βελεστίνος*»<sup>9</sup>. Είναι δικό του έργο και το συμπεριέλαβε στο τέταρτο φύλο της *Χάρτας της Ελλάδος*, δίπλα στον τίτλο της και πάνω από την «*Επιπεδογραφία των Αθηνών*». Με το έργο αυτό προσφέρει συνάμα και ένα δίδαγμα, πως ο καθένας θα πρέπει να αναδεικνύει τα ιστορικά στοιχεία της γενέτειράς

8. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Το Βελεστίνο και η Θεσσαλία στο έργο του Ρήγα Βελεστινλή», *Υπέρεια*, τόμ. 3, *Πρακτικά Γ' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας*», Αθήνα, 2002, σελ. 713-738, και ανεξάρτητα, Αθήνα 2010.

9. Βλ. την ιδιαίτερη μελέτη, Ευαγγέλου Κακαβογιάννη, «Η “Επιπεδογραφία της Φεράς” του Ρήγα Βελεστινλή από άποψη αρχαιολογική», *Υπέρεια*, τόμ. 1, *Πρακτικά Α' Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας*», Αθήνα 1990, σελ. 423-448.

του. Ίσως να ακολούθησε την προτροπή των εκ Μηλεών Πηλίου συμπατριωτών του, των Δημητριάων, Γρηγόριου Κωνσταντά και Δανιήλ Φιλιππίδη, οι οποίοι το 1791 στην *Γεωγραφία νεωτερική*<sup>10</sup> συνιστούσαν στους λόγιους να γράψει ο καθένας τους την ιστορία του τόπου του, ώστε να συγκεντρωθεί η χωρογραφία της Ελλάδος.

Στο τοπογραφικό αυτό διάγραμμα του Βελεστίνου, ο Ρήγας καταχωρίζει την οικιστική διαμόρφωση του Βελεστίνου, έχοντας ζήσει εκεί μέχρι την ενηλικίωσή του. Θα αναχώρησε σε ηλικία δεκαοκτώ έως είκοσι ετών για την Κωνσταντινούπολη. Ενδιαφέρον έχει ότι ο οικιστικός ιστός της χριστιανικής κοινότητας, του Βαρουσιού, εκτείνονταν και πάνω από τον χώρο «Σπίτι του Ρήγα», μέχρι τις υπώρειες του Χαλκοδωνίου, όπως ονομάζει ο Ρήγας τη σημερινή Μαλούκα. Μάλιστα, στο χώρο αυτό ανευρίσκονται μέχρι σήμερα πηγάδια, τα οποία χρησιμοποιούσαν οι χριστιανοί στα σπίτια τους<sup>11</sup>. Δημιουργούσαν στα σπίτια τους πηγάδια για την άντληση νερού, παρά το γεγονός ότι υπήρχε το νερό της Υπέρειας Κρήνης-Κεφαλόβρυσο και τούτο διότι ήθελαν να αποφύγουν τις προσβολές από τους εκεί παρευρισκόμενους μωαμεθανούς, όταν ήθελαν να πάρουν νερό, όπως παρατηρούσε ο περιηγητής Leake<sup>12</sup>, ο οποίος επισκέφθηκε το Βελεστίνο το 1809.

Στα έργα του ο Ρήγας δεν μνημονεύει κάποια καταστροφή του Βελεστίνου. Αναφέρει μόνο την σκληρότητα των Οθωμανών του Βελεστίνου, για την οποία κάνει λόγο και ο Χριστόφορος Περραιβός, ο οποίος σημειώνει ότι, όταν συζητούσαν για την σκληρότητα των κατακτητών, ο Ρήγας έλεγε ότι οι πιο σκληροί ήταν οι Τούρκοι του Βελεστίνου<sup>13</sup>.

\*\*\*

Ενδιαφέρον έχει να διερευνήσουμε πότε συνέβη αυτή η καταστροφή της χριστιανικής συνοικίας του Βελεστίνου, την οποία μνημονεύει ο Leake το 1809. Θα μπορούσαμε να συμβάλλουμε στην απάντηση του ερωτήματος αυτού αν

10. Δημητριάων, *Γεωγραφία νεωτερική*, Βιέννη 1791, επανέκδοση με την επιμέλεια Αικατερίνης Κουμαριανού, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 2006, σελ. 172-173.

11. Ευάγγελου Κακαβογιάννη, «Ενας δρόμος της εποχής του Ρήγα», *Κείμενα του Βόλου*, 1979, σελ. 12-13. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Όνομα και καταγωγή του Ρήγα Βελεστινλή*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2000, σελ. 76.

12. W.M.Leake, *Travels in Northern Greece*, ό.π.

13. Χριστόφορου Περραιβού, *Σύντομος βιογραφία του αιδίμου Ρήγα Φεραίου του Θεταλού*, Αθήνα 1860, επανατύπωση Βιβλιοπωλείον Νότη Καραβία Αθήνα 1973, σελ.7-8.



σημειώσουμε τα γεγονότα, τα οποία προηγήθηκαν τις προηγούμενες δεκαετίες στο Βελεστίνο, πριν δηλαδή από την επίσκεψη του Leake.

Κατά τον Α΄ Ρωσοτουρκικό πόλεμο (1768-1774) στην Πελοπόννησο συνέβησαν τα Ορλωφικά<sup>14</sup>, δηλαδή οι επαναστατικές κινήσεις των σκλαβωμένων Ελλήνων μετά την παρακίνηση του ναυάρχου Αλεξίου Ορλώφ. Όμως οι επαναστατικές αυτές κινήσεις, λόγω της μη παρεχόμενης βοήθειας εκ μέρους της Ρωσίας, πνίγηκαν στα αίμα από τις πολυάριθμες αποσταλείσες από τον Σουλτάνο δυνάμεις των Αλβανών. Συνέπεια των Ορλωφικών ήταν το γεγονός ότι μετά την εκδίωξη των Αλβανών το 1779 από την Πελοπόννησο, οι επιδρομές τους έγιναν συχνές στα υπόλοιπα μέρη της Ελλάδος, τη Στερεά Ελλάδα, την Ήπειρο και τη Θεσσαλία. Σημαντική είναι η πληροφορία του Σουηδού περιηγητή J.J. Björnståhl, ο οποίος πέρασε από το Βελεστίνο στις 17 Μαΐου 1779 και σημείωνε σχετικά με τον τρόπο που προκαλούσαν στους κατοίκους της Θεσσαλίας τα στίφη των περιφερόμενων Αλβανών, «όταν μπαίναμε σε κανένα χωριό, οι άνθρωποι κρύβονταν στα σπίτια, από φόβο μήπως ήμασταν Αρβανίτες, που στους ανήσυχους αφτούς καιρούς αλωνίζουν παντού, ρημάζοντας και λεηλατώντας τον τόπο»<sup>15</sup>. Οι επιδρομές και ληστείες των Αλβανών στη Θεσσαλία εντάθηκαν το 1783, και μάλιστα το 1785 έγινε επιδρομή τους κατά του Βελεστίνου<sup>16</sup>, όπως επίσης και την επομένη χρονιά και σε όλη τη Θεσσαλία. Για τις επιδρομές αυτές των Αλβανών στη Θεσσαλία έχουν γίνει αναφορές από τον Πατριάρχη Καλλίνικο Γ΄. Τότε υποθέτουμε, το 1785 θα καταστράφηκε η χριστιανική συνοικία του Βελεστίνου, το Βαρούσι<sup>17</sup>.

Θεωρούμε ότι αν ο Ρήγας είχε βιώσει την καταστροφή του Βελεστίνου από τις επιδρομές και ληστείες των Αλβανών θα είχε σημειώσει κάτι σχετικό, τουλάχιστον στην *Επιπεδογραφία του Βελεστίνου*. Γι' αυτό υποστηρίζουμε ότι από το Βελεστίνο θα έφυγε στην ηλικία των δεκαοκτώ, είκοσι χρονών, πριν από τις καταστροφικές αυτές επιδρομές και ληστείες, που άρχισαν μετά το 1779, μετά την εκδίωξη των Αλβανών από την Πελοπόννησο και εντάθηκαν

14. Ενδεικτικά βλ. Τάσου Γριτσόπουλου, *Τα Ορλωφικά. Η εν Πελοποννήσω επανάστασις του 1770 και τα επακόλουθα αυτής*, Αθήνα 1967.

15. J.J. Björnståhl, *Το οδοιπορικό της Θεσσαλίας 1779*, μετάφραση, προλεγόμενα, σημειώσεις Μεσημβρινός, Τα τετράδια του Ρήγα, Θεσσαλονίκη 1979, σελ. 59-60.

16. Εμμανουήλ Πρωτοψάλτη, «Η επαναστατική κίνηση των Ελλήνων κατά τον δεύτερον επί Αικατερίνης Β΄ Ρωσοτουρκικόν πόλεμον (1787-1792). Λουδοβίκος Σωτήρης», *Δ.Ι.Ε.Ε.*, τόμ. 14, 1960, σελ. 33-155, και για τις σχετικές επιδρομές των σιφών των Αλβανών στις σελ. 37-42.

17. Εμμανουήλ Πρωτοψάλτη, «Η επαναστατική κίνησης...», *ό.π.*

το 1785. Προσθέτουμε ακόμη ότι πριν από την καταστροφή του Βελεστίνου το 1785 θα είχαν μεταβεί κοντά στον Ρήγα στο Βουκουρέστι η μητέρα του και ο αδελφός του Κωστής<sup>18</sup>. Αν είχαν βιώσει τις καταστροφές, θα τις διηγούνταν στον Ρήγα και το πιο πιθανό θα μνημόνευε κάτι στα έργα του, στα οποία κάνει αναφορά στη γενέτειρά του, στο *Φυσικής απάνθισμα*, στην *Επιπεδογραφία του Βελεστίνου* και στο *Νέο Ανάχαρσι*.

Συμπερασματικά μπορούμε να ισχυρισθούμε ότι η θλιβερή εικόνα της χριστιανικής συνοικίας του Βελεστίνου, την οποία αντίκρισε ο Leake, όταν πέρασε από το Βελεστίνο το 1809, θα συνέβη είκοσι περίπου χρόνια πιο πριν από την επίσκεψή του, το 1785. Οι καταστροφές αυτές θα συνέβησαν από τις ορδές των Αλβανών, οι οποίες εκδιώχθηκαν από την Πελοπόννησο μετά τα Ορλωφικά και είχαν ερημώσει πολλά μέρη της Θεσσαλίας. Μάλλον ο Ρήγας δεν θα γνώριζε την καταστροφή αυτή του Βελεστίνου. Αν τη γνώριζε το πιο πιθανό θα ήταν, μαζί με τις άλλες κατηγορίες εναντίον των κατακτητών, που έχει σημειώσει στα έργα του, θα είχε κάνει κάποια μνεία, με την ευαισθησία που τον διακατείχε και για την γενέτειρά του.

---

18. Νέστορος Καμαριανού, *Ρήγας Βελεστινλής. Συμπληρώσεις και διορθώσεις για τη ζωή και το έργο του*, εισαγωγή-μετάφραση-σχόλια Αθαν. Ε. Καραθανάση, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1999, σελ. 69.

## Προτομή του Ρήγα Βελεστινλή στο Συκούριο Λάρισας

(Δημοσιεύθηκε στην εφημ. *Ελευθερία* Λάρισας, 15 Σεπτ. 2018 και στο Μπλοκ Βελεστίνου «ΜΟΥΣΙΚΟ ΒΑΓΟΝΙ»)

Ως Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, που ασχολείται με τη ζωή και το έργο του επαναστάτη και εθνεγέρτη Ρήγα Βελεστινλή (1757-1798), καταβάλλουμε προσπάθεια να καταγράψουμε σε ποια μέρη έχει στηθεί προτομή του Ρήγα Βελεστινλή. Μέχρι τώρα έχουμε σημειώσει ότι έχει στηθεί προτομή στο Βελεστίνο, τον Πειραιά, την Αθήνα (στην Δημοτική Πινακοθήκη Αθηνών, έργο του Γεωργίου Βιτάλη, Κεντρικό Κτήριο Πανεπιστημίου Αθηνών, έργο του Ιω. Κόσσου), το Περιβόλι Γρεβενών, την Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων, στο Βουκουρέστι, την Πράγα και πρόσφατα στην Τεργέστη, όπου ο Ρήγας συνελήφθη μετά την προδοσία. Ωστόσο, πρόσφατα βρήκα την πληροφορία στο Ημερολόγιό μου ότι σε παλιότερη επίσκεψή μου (19 Μαρτίου 1993) στο εργαστήριο του γλύπτη Γεωργίου Καλακαλλά, στην οδό Κλεισθένους 404, έναντι Δασαρχείου Πεντέλης, μου είχε δείξει το πρόπλασμα της προτομής του Ρήγα, που είχε στηθεί στο Συκούριο Λάρισας. Ρώτησα τον αγαπητό φίλο Κώστα Σπανό, ιδρυτή-Διευθυντή του αξιόλογου πολύτομου *Θεσσαλικού Ημερολογίου*, ο οποίος μου επιβεβαίωσε το γεγονός.

Έτσι, την Κυριακή 12 Αυγούστου 2018, με την αρχή των διακοπών μου, επισκέφθηκα το Συκούριο και στην ομώνυμη Πλατεία Ρήγα Φεραίου είδα την προτομή του Ρήγα, έργο του γλύπτη καθηγητή του Ε.Μ.Π. Γεωργίου Καλακαλλά, καταγόμενος από τον Τύρναβο. Τα αποκαλυπτήρια της προτομής έγιναν το 1984, όπως είναι αναγεγραμμένα στη στήλη, από τον Μορφωτικό Εκδρομικό Σύνδεσμο Λάρισας «Αριστεύς», του οποίου πρόεδρος ήταν ο αρχίατρος Δημήτριος Παλιούρας. Είχε ανεγείρει και το Μνημείο του Ιπποκράτη στην Λάρισα με γλύπτη του ανδριάντα του πατέρα της Ιατρικής τον Γεώργιο Καλακαλλά, ο οποίος μου ανέφερε ότι ο Δημήτριος Παλιούρας πλούτισε την Λάρισα με προτομές. Και δική του ενέργεια ήταν να στηθεί η προτομή του Ρήγα στο Συκούριο.

Η «Πλατεία Ρήγα Φεραίου» του Συκουρίου ονομάζονταν παλαιότερα «Πλατεία Μπάρος», και είχε μετονομαστεί σε «Πλατεία Βασιλέως Παύλου», ενώ το 1976, μετά την Μεταπολίτευση, μετονομάστηκε σε πλατεία «Ρήγα Φεραίου». Πληροφορίες κατά την επίσκεψή μου αυτή για την προτομή του Ρήγα, μου έδωσαν οι κάτοικοι του Συκουρίου, Παύλος Κολούντζιος, Γεώργιος Πάσχος, Θωμάς Αργυρίου και Απόστολος Κατέρης, πρόεδρος του Μορφωτικού Συλλόγου περιοχής Συκουρίου.



Συκούριο: Η προτομή του Ρήγα Βελεστινλή στην πλατεία «Ρήγα Φεραίου»  
(φωτογραφία 12 Αυγούστου 2018).

ΙΓ΄

**ΔΙΑΦΟΡΑ  
ΠΕΡΙ ΡΗΓΑ**



## Διάχυση του έργου του Ρήγα σήμερα (2001)

(*Φιλολογική Πρωτοχρονιά 2002*, Αθήνα, σελ. 189-191)

Στη διάδοση και εξάπλωση του έργου του Ρήγα Βελεστινλή κατά τη τελευταία δεκαετία του εικοστού αιώνα έχει σημαντικά συμβάλει η Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, που εδρεύει στην Αθήνα και η οποία ιδρύθηκε το 1987 με σκοπό τη μελέτη και προβολή του έργου του Ρήγα και της γενέτειράς του. Για την επιτυχία των σκοπών της έχει με επιτυχία διοργανώσει στη γενέτειρα του Ρήγα τρία Διεθνή συνέδρια – το πρώτο διοργανώθηκε το 1986, το δεύτερο το 1992 και το τρίτο πραγματοποιήθηκε το 1997, όπου έχουν γίνει σημαντικές ανακοινώσεις για τον Ρήγα Βελεστινλή, περί τις εβδομήντα τον αριθμό, που περιλαμβάνονται στους τόμους Πρακτικών με το όνομα *ΥΠΕΡΕΙΑ*. Το Δ' Διεθνές Συνέδριο «Φεραί-Βελεστίνου-Ρήγας» προγραμματίζεται να διοργανωθεί τον Οκτώβριο του 2003.

Για τη μεγαλύτερη προβολή και διάχυση των ιδεών του Ρήγα, η Επιστημονική Εταιρεία επανεκδίδει τα έργα του καθώς επίσης δημοσιεύει σχετικές επιστημονικές μελέτες. Έτσι τα επαναστατικά κείμενα του Ρήγα, τα οποία τυπώθηκαν παράνομα λίγο πριν από την αναχώρησή του από την Βιέννη, επανεκδόθηκαν με την προσθήκη ευρετηρίου σε μια εύχρηστη έκδοση με τον τίτλο *ΤΑ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΑ (Επαναστατική Προκήρυξη, τα Δίκαια του Ανθρώπου, το Σύνταγμα, Θούριος και Ύμνος Πατριωτικός)*, Αθήνα 1994. Τα επαναστατικά αυτά κείμενα με τις τέσσερις έως σήμερα επανεκδόσεις έχουν ευρύτατα κυκλοφορήσει και έχουν διαδώσει τις πολιτικές ιδέες του Ρήγα.

Εκτός από την ελληνική έκδοση έχει καταβληθεί προσπάθεια για τη μετάφραση και έκδοση των Επαναστατικών κειμένων του Ρήγα στις βαλκανικές και ευρωπαϊκές γλώσσες με σκοπό να γίνει ευρύτατα γνωστή η πρωτοπόρα πολιτική σκέψη του Ρήγα και να καταγραφεί κατ' αυτόν τον τρόπο στην Εθνική Βιβλιογραφία της κάθε χώρας για να είναι προσβάσιμη σε κάθε ενδιαφερόμενο μελετητή. Μέχρι σήμερα *ΤΑ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΑ* έχουν μεταφραστεί και εκδοθεί

στα Βουλγαρικά, (1998), στα Ρουμανικά, (1999), στα Σερβικά, (2000), στα Ιταλικά, (2000) και στα Αλβανικά, (2001), ενώ βρίσκεται υπό εκτύπωση η έκδοση στα Ρωσικά και Αγγλικά. Κατά τον επόμενο χρόνο θα εκδοθούν στα Γερμανικά, Γαλλικά και Ισπανικά.

Ένα άλλο βιβλίο του Ρήγα, το *Φυσικής απάνθισμα*, Βιέννη 1790, όπου αναγράφεται η θαυμάσια σε νόημα φράση «Όποιος ελεύθερα συλλογάται, συλλογάται καλά», έχει επανεκδοθεί το 1991 φωτομηχανικώς με την προσθήκη ευρετηρίου και κυκλοφορεί σε τρίτη επανέκδοση. Επίσης, τα δύο σημαντικά βιβλία με τα έγγραφα σύλληψης, ανάκρισης και θανάτωσης του Ρήγα και των επτά συντρόφων με τίτλο *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή* των Αιμ. Λεγράν και Κων. Αμάντου, που είχαν εκδοθεί το 1891 και 1930 αντίστοιχα, ήταν πλέον δυσεύρητα. Αυτά τα βιβλία, που είναι απαραίτητα στην κατανόηση του επαναστατικού σχεδίου του Ρήγα, επανεκδόθηκαν από την Επιστημονική Εταιρεία φωτομηχανικά το 1996 και 1997 με την προσθήκη ευρετηρίου, το οποίο αποτελεί απαραίτητο βοήθημα στους μελετητές και ερευνητές.

Για την ευρύτερη διάδοση του επαναστατικού παιάνα *Θούριος*, η Επιστημονική Εταιρεία εξέδωσε το 1997 σε ψηφιακό δίσκο τις πέντε παραδοσιακές μουσικές παραλλαγές, που έχουν συλλεχθεί από τον καθηγητή της παραδοσιακής μουσικής π. Χρήστο Κυριακόπουλο. Η καλαισθητή αυτή έκδοση του *Θουρίου* εμπλουτίζεται και με μουσικές μελωδίες της προεπαναστατικής εποχής. Σημειώνεται ότι ο *Θούριος* της έκδοσης αυτής με τη χορωδία και τα παραδοσιακά όργανα παρουσιάστηκε με μεγάλη επιτυχία σε διάφορους Δήμους της Ελλάδος.

Για τον εμπλουτισμό της ελληνικής βιβλιογραφίας περί Ρήγα μεταφράστηκαν δύο σημαντικές μελέτες που είχαν δημοσιευθεί κατά το παρελθόν. Η μία μελέτη από τα γαλλικά του Νέστορος Καμαριανού, *Ρήγας Βελεστινλής: Συμπληρώσεις και διορθώσεις για τη ζωή και το έργο του*, 1999, σε μετάφραση και σχόλια του καθηγητού Αθανασίου Καραθανάση. Η δεύτερη μελέτη, όπου δημοσιεύονται και έγγραφα από τα αρχεία της Βιέννης, είναι του Ντούσαν Πάντελιτς, *Η εκτέλεση του Ρήγα*, 2000, μετάφραση από τα Σερβοκροατικά και με εισαγωγικό σημείωμα για την πρόσληψη του Ρήγα στη σερβική ιστοριογραφία του καθηγητού Ιωάννου Παπαδριανού.

Τον κατάλογο των εκδόσεων της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα εμπλουτίζουν και τα βιβλία: Νικολάου Πανταζοπούλου, *Μελετήματα για τον Ρήγα Βελεστινλή*, 1994, Μαρίας Μαντουβάλου, *Ο Ρήγας στα βήματα του Μεγάλου Αλεξάνδρου*, 1996, και Λέανδρου Βρανούση, *Ρήγας*



Βελεστινλής, 1998. Ακόμη σε ένα καλαίσθητο βιβλίο, έκδοση 2000, με τίτλο *Ρήγα Ρήσεις* συγκεντρώθηκαν πενήντα χαρακτηριστικές αποφθεγματικές ρήσεις από τα έργα του Ρήγα, που αναφέρονται στα μεγάλα θέματα του ανθρώπου: την ελευθερία, την παιδεία, τη δικαιοσύνη, τη φιλία, τη δημοκρατία, την πατρίδα, την ισονομία, την ανεξιθρησκεία, τη γλώσσα, το καθήκον. Κατ' αυτόν τον τρόπο διαχέονται οι σημαντικές αυτές γνώμες του Ρήγα.

Η Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα έχει κατορθώσει να διορθώσει, προσκομίζοντας τη σχετική ιστορική βιβλιογραφία στο Παιδαγωγικό Ινστιτούτο του Υπουργείου Παιδείας, τα Σχολικά βιβλία Ιστορίας ΣΤ' Δημοτικού, Α' Λυκείου και Β' Λυκείου σχετικά με το πραγματικό όνομα του Ρήγα, απαλείφοντας ως ανιστόρητο το αναγραφόμενο μέχρι προ τινός όνομα «Αντώνιος Κυριαζής». Εξέδωσε και σχετική μελέτη με τίτλο *Όνομα και καταγωγή του Ρήγα Βελεστινλή*, 1997, β' έκδοση 2000, όπου επιστημονικά τεκμηριώνεται επί πλέον το πραγματικό όνομα και η ντόπια καταγωγή του από το Βελεστίνο.

Οι προτάσεις της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, τις οποίες είχε καταθέσει τον Ιούνιο του 1996 στη σύσκεψη του υπουργείου Πολιτισμού για την προετοιμασία εορτασμού της επετείου κατά το 1998 των διακοσίων χρόνων από τον μαρτυρικό θάνατο του Ρήγα Βελεστινλή, τυπώθηκαν σε έντυπο. Εκτός των άλλων, σκιαγραφούνται συνοπτικά τα χαρακτηριστικά της φυσιογνωμίας του Ρήγα, που τον κατατάσσουν στις μοναδικές φυσιογνωμίες του Ελληνισμού: διαφωτιστής, επαναστάτης, μάρτυρας, πολιτικός νους, στρατιωτικός νους, οραματιστής μιας δημοκρατικής πολιτείας του βαλκανικού χώρου. Το έντυπο αυτό κυκλοφόρησε ευρύτατα και ιδιαίτερα κατά τις επετειακές εορταστικές εκδηλώσεις, όπου χρησιμοποιήθηκαν τα χαρακτηριστικά της φυσιογνωμίας του Ρήγα. Αυτά αναγράφονται επί πλέον και στην εικόνα με τη μορφή του Ρήγα που τυπώσαμε και κυκλοφορεί πλατιά στην Ελλάδα και το Εξωτερικό.

Ένα άλλο σημαντικό βήμα στη διάχυση του έργου του Ρήγα έγινε με την αυθεντική για πρώτη φορά επανέκδοση της *Χάρτας της Ελλάδος*, Βιέννη 1797, Αθήνα 1998. Η έκδοση συνοδεύεται με τις μελέτες: «*Η Χάρτα της Ελλάδος του Ρήγα. Τα πρότυπά της και νέα στοιχεία*» και «*Τα νομίσματα της Χάρτας*», καθώς και το για πρώτη φορά συνταχθέν *Ευρετήριο της Χάρτας*. Το επαναστατικό και πολιτικό έργο του Ρήγα παρουσιάζεται με μια νέα ανάγνωση του Συντάγματος και της *Χάρτας*. Τεκμηριώθηκε η θέση ότι η *Χάρτα* αποτελούσε για τον Ρήγα τον πολιτικό χάρτη του κράτους του, και όλα τα ιστορικά στοιχεία και οι επι-

πεδογραφίες εκτός των άλλων είχαν τον βασικό σκοπό να παραπλανήσουν την Αυστριακή Αστυνομία και τη λογοκρισία της.

Επισημαίνεται τέλος ότι στις εκδόσεις της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα έχουν καταχωρισθεί οι δύο σημαντικότερες έρευνες των τελευταίων δεκαετιών για τον Ρήγα: η πρώτη έχει σχέση με την ανεύρεση ενός προτύπου του βιβλίου *Φυσικής απάνθισμα*, που αποδείχθηκε ότι ήταν η Γαλλική *Εγκυκλοπαιδεία* και η δεύτερη έρευνα έδειξε τους γεωγραφικούς χάρτες που ο Ρήγας χρησιμοποίησε ως πρότυπα κατά τον σχεδιασμό της *Χάρτας* του.



Ο τίτλος του βιβλίου *Ανεκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, που έφερε στο φως ο Γάλλος ελληνιστής Αιμίλιος Λεγράν από τα Αρχεία της Βιέννης και μετέφρασε ο Σπυρίδων Λάμπρος, εκδόθηκε το 1891 και από τότε αρχίζει ουσιαστικά η ιστορικότητα του Ρήγα. Το βιβλίο ήταν δυσεύρετο, αποκείμενο στις Βιβλιοθήκες και γι' αυτό επανεκδόθηκε φωτοαναστατικά με την προσθήκη ευρετηρίου το 1996 με την επιμέλεια του Δρ. Δημ. Καραμπερόπουλου από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα.

## Αναφορά στον C. M. Woodhouse για τον Ρήγα Βελεστινλή<sup>1</sup>

(Πρακτικά Ημερίδας της Διεθνούς Επιστημονικής Εταιρείας Πληθονικών και Βυζαντινών μελετών (19 Δεκεμβρίου 2001): Τρεις Βρεταννοί μελετητές της αίγλης του Βυζαντίου. Robert Browning (1914-1997), Sir Steven Runsiman (1904-2000), Cris M. Woodhouse (1917-2001), Αθήνα 2004, σελ. 43-46)

Ο C. M. Woodhouse, (1917-2001), εκτός από τις μελέτες του για τη βυζαντινή περίοδο και ιδιαίτερα για τον Γεώργιο Γεμιστό Πλήθωνα, όπως ακούσαμε την ενδιαφέρουσα ομιλία του κ. Λίνου Μπενάκη, είχε ασχοληθεί και με τον Ρήγα Βελεστινλή, για τον οποίο είχε χαρακτηριστικά αναφέρει σε ομιλία<sup>2</sup> του: «Ενδιαφέρομαι από πολλά χρόνια για τη δράση του Ρήγα και το πνεύμα του και το θάρρος του. Μ' άρεσε εξαιρετικά να μελετήσω και να γράψω τη βιογραφία του, εφ' όσον οι προθέσεις του και οι σκοποί του ήσαν σχετικώς άγνωστοι στην Αγγλία και στην Αγγλική γλώσσα».

Η Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα κατά την τελευταία δεκαετία είχε αναπτύξει μία τακτική επικοινωνία με τον ιστορικό Woodhouse για τον Ρήγα Βελεστινλή. Η πρώτη επικοινωνία ήταν το 1989, όταν με επιστολή μας, (τη διεύθυνση του μας την είχε ευγενικά παραχωρήσει ο καθηγητής κ. Σάββας Σπέντζας), του επισημαίναμε ότι στο βιβλίο του *Ο πόλεμος της Ελληνικής Ανεξαρτησίας*, έκδοση στα ελληνικά “Βιβλιοπωλείον της Εστίας” του 1978, υπήρχε μία ανακρίβεια σχετικά με την καταγωγή του Ρήγα, παραπέμποντας για το θέμα αυτό στις έγκριτες μελέτες του Λεάνδρου

- 
1. Ημερίδα της Διεθνούς Επιστημονικής Εταιρείας Πληθονικών και Βυζαντινών Μελετών (19 Δεκεμβρίου 2001): *Τρεις Βρεταννοί μελετητές της αίγλης του Βυζαντίου. Robert Browning (1914-1997), Sir Steven Runsiman (1904-2000), Cris M. Woodhouse (1917-2001)*. Έκδοση Πρακτικών, Αθήνα 2004, σελ. 43-46.
  2. Η ομιλία του έγινε κατά την ανακήρυξή του, μετά την πρόταση της Επιστημονικής μας Εταιρείας, σε επίτιμο δημότι της γενέτειρας του Ρήγα, στο Βελεστίνo, 3 Νοεμβρίου 1996, βλ. εφημ. *ΦΩΝΗ ΤΟΥ ΒΕΛΕΣΤΙΝΟΥ*, αρ. φύλ 73. Ιανουάριος 1997.

Βρανούση και ιδιαίτερα στο βιβλίο του Rigas, *un patriot grec din Principate*, που είχε κυκλοφορήσει στα Ρουμανικά το 1980.

Για την επισήμανσή μας αυτή ύστερα από λίγες ημέρες, Σεπτέμβριος του 1989, λαβαίνουμε μια απάντηση γραμμένη στα ελληνικά, που μας ξάφνιασε για την επιστημονική ειλικρίνεια του Woodhouse: «Σας ευχαριστώ θερμά για το ευγενές γράμμα σας. Αναγνωρίζω το λάθος, που έκανα για τη καταγωγή του Ρήγα. Η μόνη δικαιολογία μου είναι ότι έγραψα το βιβλίο μου για την Ελληνική Επανάσταση προ 38 ετών, δηλαδή ενωρίτερα από τις τελευταίες έρευνες του κ. Βρανούση και άλλων».

Έκτοτε, αρχίσαμε να έχουμε μία συχνή επικοινωνία. Τον ενημερώναμε για τις εκδόσεις μας, τις οποίες και του τις αποστέλλαμε, όπως τα Πρακτικά των Συνεδρίων για τον Ρήγα και τη γενέτειρά του με τίτλο *Υπέρευση*, την επανέκδοση του βιβλίου *Φυσικής απάνθισμα, Τα Επαναστατικά*, όπου περιέχονται «*Η Επαναστατική προκήρυξη, τα Δίκαια του ανθρώπου, Το Σύνταγμα, ο Θούριος και ο Ύμνος Πατριωτικός*», *Μελετήματα για τον Ρήγα Βελεστινλή* του Νικολάου Πανταζοπούλου καθώς επίσης και το χειρόγραφο, πριν ακόμη δημοσιευθεί, της μελέτης μας για την για πρώτη φορά ταύτιση μέρους του *Φυσικής απάνθισμα* με την Γαλλική *Encyclopédie* των Diderot και D'Alembert, την οποία μελέτη ιδιαίτερα μνημονεύει στο βιβλίο του για τον Ρήγα.

Επίσης, μετέπειτα του στείλαμε και τις υπόλοιπες εκδόσεις μας, όπως τις επανεκδόσεις των *Ανεκδότων εγγράφων περί Ρήγα Βελεστινλή* των Em. Legrand και Κων. Αμάντου, τον *Θούριο* σε ψηφιακό δίσκο, το *Όνομα και καταγωγή του Ρήγα*, τις δημοσιευμένες πλέον μελέτες για την ταύτιση μέρους του *Φυσικής Απάνθισμα* με την Γαλλική *Εγκυκλοπαιδεία*, την επιτραπέζια προτομή του Ρήγα, η οποία ιδιαίτερα τον συγκίνησε και την αυθεντική επανέκδοση της *Χάρτας*, για την οποία σε προγενέστερη επιστολή του τον Απρίλιο του 1997, μας έγραφε: «*Αναμένω με μεγάλη χαρά την έκδοση του νέου αντιτύπου της Χάρτας της Ελλάδος*».

Για τον Ρήγα Βελεστινλή στα αγγλικά υπήρχε μόνο μία μονογραφία, της Έντμοντ (E.M. Edmonds, *Rhigas Pheraios, the protomartyr of Greek Independence. A Biographical sketch*, London), που είχε εκδοθεί πριν από εκατό χρόνια, το 1890. Το γεγονός αυτό καθώς και η μεγάλη φυσιογνωμία του Ρήγα, ήταν οι αιτίες που στα τελευταία του χρόνια ο Γουντχάουζ, παράλληλα με τις άλλες συγγραφικές του ασχολίες, όπως μας είχε πει, είχε αφιερώσει χρόνο για τη συγγραφή μιας σύγχρονης μονογραφίας του Ρήγα.

Πράγματι, η μονογραφία είδε το φως της δημοσιότητας με τίτλο *Rhigas Velestinlis. The proto-martyr of the Greek Revolution*, την Άνοιξη του 1995 από τις εκδόσεις της κυρίας Ντ. Χάρβευ και αφιερωμένη στον ιστορικό του Ρήγα, Λεάνδρο Βρανούση, που πριν από δύο χρόνια το 1993 είχε αποβιώσει. Το βιβλίο όμως του Γουντχάουζ εμπλούτισε και την ελληνική βιβλιογραφία για τον Ρήγα, μετά την θαυμάσια μετάφραση του κ. Νικ. Νικολούδη και την έκδοση το 1997 από τις εκδόσεις Δ. Παπαδήμα, συμπληρωμένη η έκδοση αυτή με νεώτερα βιβλιογραφικά δεδομένα.

Η έκδοση στα αγγλικά της μονογραφίας του Γουντχάουζ για τον Ρήγα χαιρετίσθηκε από την Επιστημονική μας Εταιρεία, και με απόφασή της, την Άνοιξη του 1996, τον ανακήρυξε επίτιμο Εταίρο της, απόφαση που εγγράφως γνωστοποιήθηκε στον συγγραφέα. Μάλιστα, στην απαντητική του επιστολή, μας έγραφε: «*Με μεγάλη χαρά διάβασα την επιστολή σας για την εκλογή μου στην Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών Βελεστίνου-Ρήγα. Σας ευχαριστώ θερμότατα για τη τιμή που μου απονείματε.*»

Για τον σκοπό αυτό τον Οκτώβριο του ίδιου έτους, το 1996, διοργανώσαμε με επιτυχία τη σχετική εκδήλωση στην αίθουσα συνεδρίων της Ένωσης Συντακτών Ημερησίων Εφημερίδων Αθηνών (ΕΣΗΕΑ), με την παρουσία επισήμων, όπως και του πρέσβυ της Μεγάλης Βρετανίας και πολλών άλλων, κατά την οποία παρουσιάσθηκε από τον καθηγητή κ. Σάββα Σπέντζα, η αγγλική έκδοση του βιβλίου *Ρήγας Βελεστινλής, ο πρωτομάρτυρας της ελληνικής επανάστασης*. Στη συνέχεια του επιδώσαμε την ανακήρυξή του σε επίσημο Εταίρο της Επιστημονικής μας Εταιρείας, του απονεμήθηκε το μετάλλιο με τη μορφή του Ρήγα, η αναμνηστική πλακέτα και η περγαμηνή, τονίζοντας ότι το βιβλίο του με την επιστημονική του πλούσια τεκμηρίωση αναπληρώνει ένα κενό στην αγγλική βιβλιογραφία, που ήταν φτωχή μέχρι τότε για τον Ρήγα Βελεστινλή.

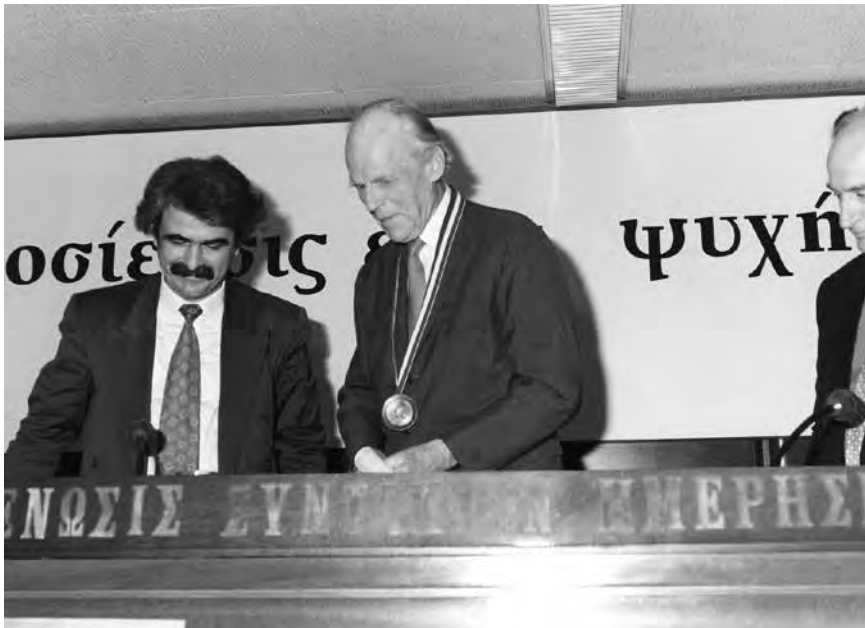
Παράλληλα όμως και η γενέτειρα του Ρήγα ένα μήνα αργότερα ανακήρυξε τον Γουντχάουζ επίτιμο δημότη της σε μια συγκινητική εκδήλωση στην κατάμεστη αίθουσα του Δημαρχείου Βελεστίνου. Ήταν μεγάλη η χαρά του Γουντχάουζ και η συγκίνησή του, όπως μας έλεγε, που βρισκόταν στη γενέθλια γη του Ρήγα και βάδιζε στα μέρη στα οποία ο Ρήγας έζησε και τα οποία ανέγραψε στην Επιπεδογραφία του Βελεστίνου, της *Χάρτας* του. Γι' αυτό και αργότερα σε επιστολή του μας έγραφε «*τηρώ τις πιο ευχάριστες αναμνήσεις του ταξιδιού που κάναμε στο Βελεστίνο.*»

Ο Γουντχάουζ στο λόγο του, τον οποίο διάβασε στα ελληνικά, μάλιστα το χειρόγραφο μας το παραχώρησε, κατέληγε με μετριοφροσύνη, «*Εγώ ο ίδιος*

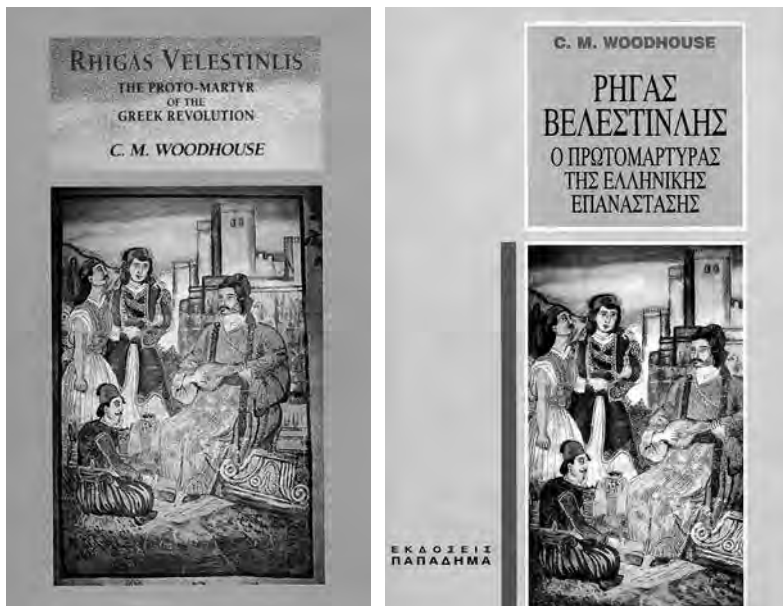
δεν διεκδικώ νέες αποκαλύψεις στο έργο μου. Τουλάχιστον όμως έχω συστήσει τον Ρήγα στους Άγγλους επιστήμονες που ενδιαφέρονται για την Νέο-ελληνική ιστορία». Την άποψή του αυτή την επαναλάμβανε συχνά, όπως στην επιστολή του, 28 Αυγούστου 1999, στην οποία μας έγραφε ότι ήταν ευτυχής γιατί είχε την ευκαιρία με το βιβλίο του να διαδώσει το όνομα του Ρήγα στη χώρα του, που μέχρι τότε δεν είχε γίνει, όπως άξιζε.

Και εμείς θα του δώναμε άλλη μια ευκαιρία, όπως προγραμματίζαμε, να είχε προλογίσει την αγγλική έκδοση του Συντάγματος του Ρήγα, που σε λίγο το 2002 θα κυκλοφορούσε από την Επιστημονική μας Εταιρεία, ενέργεια νομίζουμε που θα τον ευχαριστούσε ιδιαίτερα.

Συνοπτικά έγινε μια αναφορά στην επικοινωνία του ιστορικού-συγγραφέα C. M. Woodhouse με την Επιστημονική μας Εταιρεία για τον Ρήγα Βελεστινλή.



Αθήνα, 24 Οκτωβρίου 1996, ανακήρυξη του C.M.Woodhouse σε επίτιμο Εταίρο της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα της οποίας ο πρόεδρος Δημ. Καραμπερόπουλος έχει επιδώσει το σχετικό μετάλλιο στον Woodhouse και δίπλα διακρίνεται ο καθηγητής Σάββας Σπέντζας.



Το εξώφυλλο του βιβλίου στα αγγλικά του C.M. Woodhouse, Rhigas Velestinlis, 1995 και στα ελληνικά 1997, μετάφραση Νικ. Νικολούδη.



Αναμνηστική φωτογραφία μετά την ανακήρυξη του Woodhouse σε επίτιμο Εταίρο της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα με μέλη της. Από αριστερά ο Δήμαρχος της γενέτειρας του Ρήγα Κωνστ. Κανάρης, ο Ευάγγ. Ντόντος, ο C.M. Woodhouse, ο Χρήστος Χειμώνας, ο Δημ. Καραμπερόπουλος, ο Γεώργιος Κουζιώκας και ο Σάββας Σπέντζας.



Αναμνηστική φωτογραφία μετά την ανακήρυξη σε επίτιμο Εταίρο του C.M. Woodhouse, μεταξύ του Δημάρχου της γενέτειρας του Ρήγα Κωνστ. Κανάρη και του προέδρου της Επιστημονικής Εταιρείας Δρ. Δημ. Καραμπερόπουλου.



Βελεστίνο, Νοέμβριος 1996, στα αρχαία τείχη Φερών ξενάγηση από την αρχαιολόγο Αργυρούλα Ιντζεσίλογλου. Διακρίνονται από αριστερά ο C.M. Woodhouse, η Αργ. Ιντζεσίλογλου το ζεύγος Μαρίνα και Σάββας Σπέντζας και ο Δημ. Καραμπερόπουλος.



## Η εκδοτική δραστηριότητα της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα (έως το 2003)

(Δημοσιεύθηκε στο περιοδικό *Εν Βόλω*, τριμηνιαία έκδοση του Δήμου Βόλου στο αφιέρωμα «Εκδοτική δραστηριότητα στη Μαγνησία», τεύχ. 13, Απρίλιος-Ιούνιος 2004, σελ. 76-77)

Η Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα ιδρύθηκε το 1987 και στα πλαίσια των σκοπών της δραστηριοποιείται στην έκδοση των έργων του επαναστάτη και εθνεγέρτη Ρήγα Βελεστινλή, καθώς επίσης και μελετών για την ιστορία, αρχαιολογία, λαογραφία της γενέτειράς του, των αρχαίων Φερών και του Βελεστίνου. Στόχος είναι το έργο του Ρήγα να γίνει ευρύτατα γνωστό στην Ελλάδα και στο εξωτερικό. Στην κατεύθυνση αυτή διοργανώνονται Διεθνή Συνέδρια με τίτλο «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας» με τη συμμετοχή επιστημόνων από πολλές χώρες. Η μέχρι σήμερα εκδοτική δραστηριότητα της Επιστημονικής Εταιρείας κατανέμεται στις παρακάτω ενότητες.

- A) ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΩΝ ΣΥΝΕΔΡΙΩΝ. Οι ανακοινώσεις στα τέσσερα Διεθνή Συνέδρια για τον Ρήγα Βελεστινλή και τη γενέτειρά του περιέχοντα στα πρακτικά που κυκλοφορούν με τον τίτλο *ΥΠΕΡΕΙΑ*, τόμ. Α΄ 1990, επανέκδοση 2003, σελ. 674, τόμ. Β΄ 1994, σελ. 765, τόμ. Γ΄ 1992, σελ. 1040, ενώ ετοιμάζεται και ο τέταρτος τόμος, ο οποίος θα κυκλοφορήσει εντός του επομένου χρόνου.
- B) ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΡΗΓΑ ΒΕΛΕΣΤΙΝΛΗ. Τα έργα του Ρήγα ανατυπώνονται σε φωτομηχανική μορφή και προστίθενται ευρετήρια ονομάτων προσώπων, τόπων και πραγμάτων με σχετική εισαγωγή και επιμέλεια του Δημ. Καραμπερόπουλου:
- α) *Φυσικής Απάνθισμα*, Βιέννη 1790, Αθήνα 1991, 1994, 2000.
  - β) *Επαναστατικά, (Επαναστατική Προκήρυξη, Δίκαια του Ανθρώπου, Σύνταγμα, Θούριος, Ύμνος Πατριωτικός)*, Βιέννη 1797, Αθήνα 1994. Επανατυπώσεις 1995, 1997, 1998.
  - γ) *Ρήγα Ρήσεις*, Αθήνα 2000.

- δ) *Ο Ηθικός Τρίπους*, Βιέννη 1797, Αθήνα 2001.
- ε) *Χάρτα της Ελλάδος*, Βιέννη 1796-1797. Για πρώτη φορά αυθεντική επανέκδοση, Αθήνα 1998, Β΄ έκδοση 2003. Συνοδεύεται από το για πρώτη φορά συνταχθέν *Ευρετήριο ονομάτων προσώπων, τόπων και πραγμάτων* και τις μελέτες του Δημ. Καραμπερόπουλου, «*Η “Χάρτα της Ελλάδος” του Ρήγα. Τα πρότυπά της και νέα στοιχεία*» και της Βάσως Πέννα, «*Τα νομίσματα της Χάρτας*».
- στ) *Η Χάρτα της Ελλάδος* σε ένα μονόφυλλο 70 εκ. X 72,5 εκ., Αθήνα 1998.
- στ) *Θούριος*, σε πέντε παραδοσιακές μουσικές παραλλαγές σε ψηφιακό δίσκο και κασέτα με την χορωδία «Βυζαντινή Κυψέλη» του Ι. Ν. Αγίου Δημητρίου Κηφισιάς υπό τη διεύθυνση του καθηγητή της ελληνικής και βυζαντινής μουσικής π. Χρήστου Κυριακόπουλου.
- ζ) *Ολυμπιακοί Αγώνες*, Αθήνα 2003. Κείμενα του Ρήγα Βελεστινλή για τους Ολυμπιακούς Αγώνες.
- Γ) **ΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΟΥ ΡΗΓΑ ΣΕ ΑΛΛΕΣ ΓΛΩΣΣΕΣ.** Σημαντική θεωρείται η εκδοτική προσπάθεια στη μετάφραση και έκδοση των Επαναστατικών έργων του Ρήγα (*Επαναστατική Προκήρυξη, Δίκαια του Ανθρώπου, Σύνταγμα και Θούριος*) σε οκτώ μέχρι σήμερα γλώσσες, βαλκανικές και ευρωπαϊκές. Κατά σειρά χρονολογίας είναι ως ακολούθως: Βουλγαρική 1998, Ρουμανική 1999, Σερβική 2000, Ιταλική 2000, Αλβανική 2001, Ρωσική 2002, Γαλλική 2002, Αγγλική 2002 και στην Ισπανική γλώσσα εντός της Ανοιξέως 2004. Παράλληλα ετοιμάζεται και η έκδοση στην Γερμανική γλώσσα κατά το 2005. Οι εκδόσεις είναι δίγλωσσες στην ελληνική και στην άλλη γλώσσα, με μια εισαγωγή για τη ζωή και το έργο του Ρήγα Βελεστινλή. Παρουσίαση της αντίστοιχης έκδοσης έχει γίνει στη Σόφια και Βουκουρέστι, ενώ και οι οκτώ μεταφράσεις παρουσιάσθηκαν στην Αθήνα, αίθουσα της Παλαιάς Βουλής, τον Νοέμβριο του 2002.
- Δ) **ΑΝΑΚΡΙΤΙΚΑ ΕΓΓΡΑΦΑ.** Για πρώτη φορά από την Επιστημονική Εταιρεία με την επιμέλεια Δημ. Καραμπερόπουλου έχουμε την αναστατική επανέκδοση των σπάνιων βιβλίων με τα έγγραφα της σύλληψης, φυλάκισης, ανάκρισης και θανάτωσης του Ρήγα και των επτά συντρόφων του. Στην επανέκδοση προστέθηκε το Ευρετήριο ονομάτων προσώπων, τόπων και πραγμάτων, ώστε τα βιβλία να χρησιμοποιηθούν από τους μελετητές,

συμβάλλοντας κατ' αυτόν τον τρόπο σημαντικά στην προώθηση της έρευνας περί Ρήγα.

- α) Αιμ. Λεργάν-Σπ. Λάμπρου, *Ανέκδοτα Έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή και των συν αυτό μαρτυρησάντων εκ των εν τη Βιέννη αρχείων*, Αθήνα 1891, Αθήνα 1996, Β' επανέκδοση 2000.
- β) Κων. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1930, Αθήνα 1997.

#### Ε) ΜΕΛΕΤΕΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΡΗΓΑ ΒΕΛΕΣΤΙΝΛΗ.

1. Μαρίας Μαντουβάλου, *Ο Ρήγας στα βήματα του Μεγάλου Αλεξάνδρου*, Αθήνα 1996, Β' έκδοση 2003.
2. Νικολάου Πανταζοπούλου, *Μελετήματα για τον Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1994, β' έκδοση 1998.
3. Nikolaos Pantazopoulos, *Rigas Velestinlis. Legend and reality*, Athens 1998.
4. Λέανδρου Βρανούση, *Ρήγας Βελεστινλής*, Αθήνα 1998.
5. Δημητρίου Καραμπερόπουλου, *Όνομα και καταγωγή του Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1997, β' έκδοση 2000.
6. Νέστορος Καμαριανού, *Ρήγας Βελεστινλής. Συμπληρώσεις και διορθώσεις για τη ζωή και το έργο του*. Εισαγωγή-Μετάφραση-Σχόλια: Καθηγητής Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Αθανάσιος Καραθανάσης, Αθήνα 1999.
7. Ντούσαν Πάντελιτς, *Η Εκτέλεση του Ρήγα*, μετάφραση από τα Σερβοκροατικά Πασχίνας Σπυρούδη, Εισαγωγικό Σημείωμα, Ιωάννου Παπαδριανού, επιμέλεια Δημ. Καραμπερόπουλου, Αθήνα 2000.
8. Δημητρίου Καραμπερόπουλου, *Ο Ρήγας μεταφραστής των Ολυμπίων του Μεταστάσιο*, Αθήνα 2001.
9. Δημητρίου Καραμπερόπουλου, τρεις μελέτες, Αθήνα 2000: α) «*Η Γαλλική "Encyclopedie" ένα πρότυπο του έργου του Ρήγα "Φυσικής απάνθισμα"*», β) «*Η επαναστατική φυσιογνωμία του Ρήγα Βελεστινλή*», γ) *Η άδικη κρίση του Ιωάννου Φιλήμονα για τον Ρήγα Βελεστινλή*.

#### ΣΤ) ΕΙΚΟΝΕΣ - ΠΡΟΤΟΜΗ ΤΟΥ ΡΗΓΑ. Στην προβολή της μορφής του Ρήγα

συμβάλλουμε με την κυκλοφορία εικόνων καθώς και της προτομής του:

- α) Τριάντα έγχρωμες και ασπόμευρες εικόνες σε Α4 μέγεθος με διάφορες παραστάσεις, εικόνες και κείμενα του Ρήγα.

- β) Εικόνα του Ρήγα από την ελαιογραφία του Διον. Τσόκου, του Εθνικού Ιστορικού Μουσείου, Αθήνα 1862, σε τέσσερα μεγέθη. Έχουν τυπωθεί και διανεμηθεί περί τις επτά χιλιάδες εικόνες.
- γ) Έχουμε κυκλοφορήσει αντίγραφα από δύο επιτραπέζιες προτομές του Ρήγα Βελεστινλή ύψους 32 εκ. και 15 εκ. των γλυπτών Κων. Παλαιολόγου και Παν. Ανεξίρη αντίστοιχα.
- Ζ) ΠΡΟΤΑΣΗ ΓΙΑ ΜΟΥΣΕΙΟ ΤΟΥ ΡΗΓΑ. Κατά τις εργασίες του Δ' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνου-Ρήγα», Βελεστίνο 2-5 Οκτωβρίου 2003, διανεμήθηκε το έντυπο, στο οποίο περιέχεται η πρόταση για την ανέγερση του Μουσείου του Ρήγα στη γενέτειρά του, το Βελεστίνο. Η πρόταση περιλαμβάνει και τα διάφορα τμήματα, τα οποία θα είναι δυνατόν να αναπτυχθούν στο Μουσείο του Ρήγα.
- Η) INTERNET. Για την προβολή του έργου του Ρήγα Βελεστινλή και τις εκδόσεις της Επιστημονικής μας Εταιρείας δημιουργήσαμε και τον διαδικτυακό τόπο με τίτλο [www.Rhigassociety.gr](http://www.Rhigassociety.gr) ώστε να υπάρχει πρόσβαση και σε ανθρώπους όλων των ηπειρών.
- Θ) ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟ ΒΕΛΕΣΤΙΝΟ ΚΑΙ ΤΟ ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΧΩΡΟ:
1. Γιάννη Καρά, *Γερμανικές επιδράσεις στη σκέψη των χρόνων της νεοελληνικής αναγέννησης. Στέφανος Δούγκας ή περί φυσικής φιλοσοφίας*, Αθήνα 1993. Πρόκειται για τον εκ Τυρνάβου δάσκαλο του Γένους Στέφανο Δούγκα.
  2. Δημητρίου Καραμπερόπουλου, *Γνώσεις ανατομίας και φυσιολογίας του Θεσσαλού Διδασκάλου του Γένους Ανθίμου Γαζή*, Αθήνα 1993.
  3. Νίτσας Κολιού, *Τα Βελεστινιώτικα. Χρονικά του Δήμου Φερών*, Β' έκδοση Αθήνα 2001.
  4. Βασιλείου Κ. Καραμπερόπουλου, *Η περιοχή Βελεστίνου στο Αγροτικό Κίνημα*, Επιμέλεια Δημητρίου Καραμπερόπουλου, Αθήνα 2002.
  5. Βασίλη Σαββανάκη, *Γκοροτόπι. Μνήμες και βιώματα από τα χαρακώματα του πολέμου στην Αλβανία*, Επιμέλεια Παν. Καμηλάκη, Αθήνα 1987
  6. Θεοφάνη Λαϊνά, *Ο Ελληνισμός του χθές και του σήμερα*, Αθήνα 1993.

7. Φώτη Βογιατζή, *Το θέατρο στο Βελεστίνο και οι θεατρικές παραστάσεις για τον Ρήγα Φεραίο στη Θεσσαλία (1891-1993)*, Πρόλογος Βάλτερ Πούχνερ, Αθήνα 1996.

Ι) ΥΠΟ ΕΚΔΟΣΗ ΤΑ ΥΠΟΛΟΙΠΑ ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΡΗΓΑ.

Η άμεση μελλοντική εκδοτική δραστηριότητα της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα είναι η ολοκλήρωση της επανέκδοσης των υπόλοιπων έργων του Ρήγα σε αναστατική μορφή με επιμέλεια - ευρετήριο - σχόλια Δημ. Καραμπερόπουλου:

1. *Νέα Χάρτα της Βλαχίας*, Βιέννη 1797, Αθήνα 2004.
2. *Γενική Χάρτα της Μολδοβίας*, Βιέννη 1797, Αθήνα 2004.
3. *Εικόνα Μεγάλου Αλεξάνδρου*, Αθήνα 2004
4. *Νέο Ανάχαρσις*, Βιέννη 1797, Αθήνα 2004.
5. *Σχολείον των ντελικάτων εραστών*, Βιέννη 1790, Αθήνα 2005.

Κατ' αυτόν τον τρόπο σε ένα χρόνο για πρώτη φορά θα έχουμε τα *ΑΠΑΝΤΑ* του Ρήγα Βελεστινή σε αναστατική επανέκδοση τους, συνοδευόμενα από τα Ευρετήρια ονομάτων προσώπων, τόπων και πραγμάτων, τα οποία ως γνωστόν συμβάλλουν στην έρευνα του έργου Ρήγα με τη βοήθεια που προσφέρουν στους μελετητές.



Ο ιστορικός του Ρήγα, Λεάνδρος Βρανούσης στο Α΄ Διεθνές Συνέδριο «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», το 1986, το οποίο διοργανώθηκε με την καθοριστική συμπαράστασή του.



Στο βήμα ο Λεάνδρος Βρανούσης κατά την παρουσίαση του θέματός του για τα «Άγνωστα νεανικά χειρόγραφα του Ρήγα». Στο προεδρείο από αριστερά οι Δημ. Κογκούλης, Σάββας Σπέντζας και Παν. Καμηλάκης.

## Οι τρεις σημαντικότερες έρευνες των τελευταίων δεκαετιών για τον Ρήγα Βελεστινλή

(*Παρνασσός*, τόμ. 47, 2005, σελ. 215-230)

Έρευνες που να δίνουν απαντήσεις στα έρωτήματα τῶν ιστορικῶν συγγραφέων για τὸ ἔργο τοῦ Ρήγα Βελεστινλή, εἶχαν νὰ παρουσιαστοῦν ἐδῶ καὶ μερικὲς δεκαετίες. Τὰ τελευταῖα ὅμως χρόνια δημοσιεύθηκαν τὰ ἀποτελέσματα ἐρευνῶν μας για τὰ ἀναζητούμενα πρότυπα, τὰ ὁποῖα ὁ Ρήγας χρησιμοποίησε για δύο του ἔργα, τὸ «Φυσικῆς Ἀπάνθισμα» καὶ τὴ «Χάρτα τῆς Ἑλλάδος», καθὼς καὶ για τὴν πατρότητα τῆς μετάφρασης τῶν «Ὀλυμπίων» τοῦ Μεταστάσιου. Τὰ ἔργα αὐτὰ τοῦ Ρήγα ἐπανεκδόθηκαν ἀπὸ τὴν Ἐπιστημονικὴ Ἐταιρεία Μελέτης Φερῶν-Βελεστίνου-Ρήγα μὲ ἐπιμέλειά μας καὶ τὴν προσθήκη, για πρώτη φορά, εὑρετηρίου ὀνομάτων προσώπων, τόπων καὶ πραγμάτων. Ἀκόμη ἐκδόθηκαν καὶ ἄλλες μελέτες που δίνουν ἀπάντηση σὲ ἔρωτήματα σχετικὰ μὲ τὸ ὄνομα καὶ τὴν καταγωγή τοῦ Ρήγα<sup>1</sup>, τὴν ἐπαναστατικὴ του φυσιογνωμία, τὸ ἐπαναστατικὸ του σχέδιο, τὴν ἀδικη κρίση τοῦ Ἰω. Φιλίμονος για τὸν Ρήγα κ.ἄ. Οἱ νέες αὐτὲς ἐρευνες συμβάλ-

---

1. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Ὄνομα καὶ καταγωγή τοῦ Ρήγα Βελεστινλή*, Ἀθήνα-Βελεστίνου 1997, β' ἔκδ. 2000. Στὴ μελέτη τεκμηριώνεται τὸ πραγματικὸ ὄνομα τοῦ Ρήγα, ἐνῶ τὸ θεωρούμενο μέχρι πρόσφατα ὡς τάχα πραγματικὸ ὄνομα «*Ἀντώνιος Κυριαζῆς*» ἀποδείχθηκε ὅτι ἦταν κατασκευάσιμα κατὰ τὸ 1930 ἀπὸ τὸν Φάνη Μιχαλόπουλο καὶ εἰσῆχθη ἔκτοτε ἀνεξέταστα στὴν ἱστοριογραφία. Ἀκόμη μὲ τίς δημοσιεύσεις μας διορθώθηκαν καὶ τὰ Σχολικὰ βιβλία Ἱστορίας ΣΤ' Δημοτικοῦ, Α' καὶ Β' Λυκείου, στὰ ὁποῖα διαγράφηκε τὸ ἀνιστόρητο «*Ἀντώνιος Κυριαζῆς*». Ἐπίσης τεκμηριώθηκε ἡ καταγωγή τοῦ Ρήγα μὲ στοιχεῖα ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ ἔργα του. Ἀποδείχθηκε ὅτι ἦταν γηγενὴς ἀπὸ τὸ Βελεστίνου καὶ δὲν εἶχε καταγωγή ἀπὸ τὰ βλαχοχώρια τῆς Πίνδου, ὅπως ὑποστηρίζουν ἀνεξέταστα καὶ χωρὶς τεκμήρια μερικοὶ συγγραφεῖς. Μὲ τὴν εὐκαιρία σημειώνουμε ὅτι στὸν *Παρνασσό*, τόμ. ΜΑ', 1999, σσ. 426-429, δημοσιεύθηκε ἕνα κείμενο τάχα ὡς κριτικὴ στὸ βιβλίον «*Ὄνομα καὶ καταγωγή τοῦ Ρήγα Βελεστινλή*», τοῦ ὁποῖου ὅμως ὁ συντάκτης για νὰ καλύψει τὴν ἔλλειψη τεκμηρίων περὶ τῆς βλάχικης καταγωγῆς τοῦ Ρήγα, που ὑποστήριζε, ἔπαιρνε τὸ δρόμο τῆς ἐμπάθειας –σ' αὐτὴν καταφεύγουν ὅσοι δὲν ἔχουν ἐπιχειρήματα– γι' αὐτὸ σκόπιμα ἔμεινε ἀναπάντητο καὶ ἀφέθηκε στὴν ἐπιστημονικὴ καὶ μόνο κρίση τῶν ἀναγνωστῶν τοῦ *Παρνασσό*.

λουν άποφασιστικά στην κατανόηση του διαφωτιστικού και έπαναστατικού έργου του Ρήγα<sup>2</sup>.

### Α'. Ένα πρότυπο του βιβλίου *Φυσιικής άπάνθισμα*

Ο Ρήγας κατά την πρώτη μετάβασή του στη Βιέννη τó 1790 τύπωσε τó διαφωτιστικό του βιβλίο «Φυσιικής άπάνθισμα»<sup>3</sup>. Στόν τίτλο του βιβλίου γράφει ότι άπανθίζει γερμανικά και γαλλικά βιβλία για τή συγγραφή αυτή, «*Φυσιικής άπάνθισμα διά τούς άγχίνους και φιλομαθείς Έλληνας, έκ τής Γερμανικής και Γαλλικής διαλέκτου έρρανισθέν*». Όμως τó έρώτημα ποία βιβλία είχε χρησιμοποιήσει από τή γερμανική ή τή γαλλική γλώσσα άπασχόλησε τούς μελετητές του Ρήγα, οί όποιοι σχετικά με τις πηγές και τά πρότυπα του βιβλίου σημειώνουν ότι θά είναι δύσκολο νά βρεθεί μία πηγή, ένα πρότυπο του «Φυσιικής άπανθίσματος» και τούτο διότι, όπως τονίζουν, ήταν έράνισμα από διάφορα βιβλία.

Χαρακτηριστικά ó Λέανδρος Βρανούσης<sup>4</sup> στό μνημειώδες βιβλίο του για τόν Ρήγα σημειώνει ότι «*Πηγές και πρότυπα τής “Φυσιικής” του Ρήγα είναι δύσκολο νά βρεθούν και νά καθορισθούν. Δέ μεταφράζει άλλωστε αυτόύσιο ξένο έργο, αλλά μονάχα “έρανίζεται”, τά στοιχεία που θά του χρειαστούν*». Επίσης ó Άπόστολος Δασκαλάκης<sup>5</sup> στό βιβλίο του καταλήγει στό συμπέρασμα ότι «*δέν είναι δυνατόν νά διαπιστωθή έκ ποίων γερμανικών και γαλλικών συγγραμμάτων ήντλησε*» ó Ρήγας τά θέματά του για νά γράψει τή Φυσιική του. Έτσι μέχρι πρόσφατα δέν γνωρίζαμε τά συγκεκριμέ-

2. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Η έπαναστατική φυσιογνωμία του Ρήγα Βελεστινλή», *Πρακτικά του διεθνούς συνεδρίου Ρήγας Βελεστινλής, 200 χρόνια μετά*, Βελγική Έταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών, Βρυξέλλες 1999, σσ. 13-34, «Ήταν εφαρμόσιμο τó έπαναστατικό σχέδιο του Ρήγα;», *Στρατιωτική Έπιθεώρηση*, τευχ. 2, Μάρτ.-Άπρ. 2000, Άθήνα, Διμηνιαία έκδοση Γενικού Έπιτελείου Στρατού, «Τó έπαναστατικό σχέδιο του Ρήγα Βελεστινλή για τήν άπελευθέρωση τής Έλλάδος και τών άλλων Βαλκανικών λαών», *Πρακτικά Έμερίδας ‘Ο Ρήγας και οί συνεχιστές του*, (12 Μαΐου 1998), Σόφια 2001, σελ. 21-34 και στό περιοδικό *Θεσσαλικό Έμερολόγιο* τις μελέτες μας «Η άδικη κρίση του Ίω. Φιλήμονος για τόν Ρήγα Βελεστινλή», τόμ. 38, 2000, σσ. 257-272, «Ο έπαναστάτης Ρήγας και όρθόδοξη πίστη», τόμ. 36, 1999, σσ. 313-320, «Ήταν μασόνος ó Ρήγας;», τόμ. 43, 2003, σσ. 204-208.

3. Ρήγας Βελεστινλής, *Φυσιικής άπάνθισμα. Διά τούς άγχίνους και φιλομαθείς Έλληνας, έκ Γερμανικής και Γαλλικής διαλέκτου έρρανισθέν*, Βιέννη 1790. Φωτομηχανική έπανέκδοση με τήν προσθήκη εύρετηρίου από τήν Έπιστημονική Έταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Άθήνα 1981, τέταρτη έπανέκδοση 2000.

4. Λ. Βρανούση, *Ρήγας*, Βασική Βιβλιοθήκη, άρ. 10, Άθήνα [1954], σ. 254.

5. Άπ. Δασκαλάκη, *Ο Ρήγας Βελεστινλής ως διδάσκαλος του Γένους*, Άθήνα 1977, σ. 84.



να βιβλία, τὰ ὁποῖα ὁ Ρήγας χρησιμοποίησε γιὰ νὰ γράψει τὸ βιβλίον του «Φυσικῆς ἀπάνθισμα», ἢ ἀκόμη ποῖα κείμενα πιθανὸν νὰ εἶχε δανεισθεῖ ἀπὸ ἄλλα βιβλία καὶ τὰ περιέλαβε στὰ κείμενα τῶν σελίδων τοῦ βιβλίου του.

Ἀπάντηση στὸ πρόβλημα τοῦ προτύπου βιβλίου ἀπὸ τὸ ὁποῖο ὁ Ρήγας ἐρανίσθηκε κείμενα τοῦ «Φυσικῆς ἀπανθίσματος» δόθηκε μὲ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐρευνητικῆς μας προσπάθειας, ἡ ὁποία ἔδειξε ὅτι ὁ Ρήγας χρησιμοποίησε γιὰ ἓνα μεγάλο ἀριθμὸ σελίδων τοῦ βιβλίου του κείμενα ἀπὸ τὴν Γαλλικὴ Ἐγκυκλοπαιδεῖα<sup>6</sup> τῶν Diderot καὶ D'Alembert, τὸ κλασσικὸ αὐτὸ ἐπίτευγμα τοῦ γαλλικοῦ διαφωτισμοῦ, πού ἄρχισε νὰ ἐκδίδεται τὸ 1751 καὶ τελείωσε τὸ 1765. Συγκεκριμένα δημοσιεύθηκαν τρεῖς ἐργασίες<sup>7</sup>, οἱ ὁποῖες μὲ τὴν παράλληλη παράθεση τῶν κειμένων «Φυσικῆς ἀπανθίσματος» καὶ Γαλλικῆς Ἐγκυκλοπαιδεῖας, ἀποδεικνύουν τὸ πρότυπο, πού ὁ Ρήγας χρησιμοποίησε γιὰ τὴν συγγραφή πολλῶν τμημάτων τοῦ βιβλίου του. Μὲ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀνωτέρω ἐρευνας ἀποδεικνύεται πλέον ὅτι, παρόλο πού τὸ βιβλίον «Φυσικῆς ἀπάνθισμα» εἶναι γραμμένον σὲ «ἀπλοῦν ὕφος», τὸ ἐπίπεδόν του ἦταν ὑψηλὸ ἐφ' ὅσον περιεῖχε τὴ σύγχρονη ἐπιστημονικὴ γνώση τῆς ἐποχῆς, ὅπως αὐτὴ ἐκφράζεται ἀπὸ τὴν Γαλλικὴ Ἐγκυκλοπαιδεῖα. Ὁ Ρήγας ἀπέδιδε μὲ τὴ μορφή ἐγχειριδίου τίς νέες γνώσεις τῆς φυσικῆς τοῦ καιροῦ του μὲ σκοπὸ νὰ γίνῃ κτῆμα τοῦ λαοῦ, νὰ καταπολεμηθοῦν ἔτσι οἱ δεισιδαιμονίες καὶ οἱ προλήψεις καὶ νὰ «ἀναλάβῃ τὸ πεπτωκὸς Ἑλληνικὸν γένος», ὅπως χαρακτηριστικὰ γράφει στὸν πρόλογόν του. Ἀκόμη ἀποδείχθηκε ὅτι ὁ Ρήγας μεταφέρει ἀπὸ τὴ Γαλλικὴ Ἐγκυκλοπαιδεῖα τὴ γνώση τῆς κυκλοφορίας τοῦ αἵματος, πού θεωρεῖται ὡς ἡ πρώτη καταγραφή αὐτῆς τῆς γνώσης στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα<sup>8</sup>.

---

6. *Encyclopédie ou Dictionnaire Raisoné des Sciences, des Arts et des Métiers, par une Société de Gens de Lettres... par M. Diderot et M. D'Alembert*, Παρίσι 1751-1780.

7. Οἱ συγκεκριμέναι αὐτὲς πρωτότυπαι ἐρευνητικὲς μελέται εἶναι οἱ ἑξῆς:

I) Demetrios Karamberopoulos, «Le Florilège de Physique (Φυσικῆς ἀπάνθισμα) de Rhigas Velesstinlis et l'Encyclopédie. Première identification d'un modèle», *Bulletin de Liaison*, no 12, Centre D'Études Balkaniques INALCO, Paris, Decembre 1994, σελ. 129-139 καὶ σὲ ἀνάτυπο.

II) «Ρήγα Βελεστινλῆ “Φυσικῆς ἀπάνθισμα” καὶ Γαλλικὴ “Encyclopédie”». Ταύτιση, γιὰ πρώτη φορὰ, ἐνὸς προτύπου», *Υπέρεια*, τόμ. 2, Πρακτικὰ Β' Συνεδρίου “Φεραὶ-Βελεστινίου-Ρήγας” (Βελεστινίου 1992), Ἐπιστημονικὴ Ἐταιρεία Μελέτης Φεράων-Βελεστινίου-Ρήγα, Ἀθήνα 1994, σσ. 585-598 καὶ σὲ ἀνάτυπο, σσ. 1-21.

III) «Ἡ Γαλλικὴ “Encyclopédie” ἓνα πρότυπο τοῦ ἔργου τοῦ Ρήγα “Φυσικῆς ἀπάνθισμα», *περιοδ. Ὁ Ἐρανοστῆς*, τόμ. 21, Ἀθήνα 1997, σσ. 95-128 καὶ σὲ ἀνάτυπο.

8. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Ἱατρικὲς γνώσεις τοῦ Ρήγα Βελεστινλῆ στὸ ἔργο του “Φυσικῆς Ἀπάνθισμα”», *Υπέρεια*, τόμ. 1, Πρακτικὰ Α' Συνεδρίου “Φεραὶ-Βελεστινίου-Ρήγας”, Ἀθήνα 1990, σσ. 457-163.

## Β' Οί πρότυποι χάρτες τῆς Χάρτας τῆς Ἑλλάδος

Ὁ Ρήγας Βελεστινλῆς κατὰ τὴν προετοιμασία τοῦ ἐπαναστατικοῦ του σχεδίου κατὰ τὴ δευτέρη μετάβασή του στὴ Βιέννη, ὅπου εἶχε ἐγκατασταθεῖ ἀπὸ τὸν Αὐγούστο τοῦ 1796, παίρνοντας τὴ σχετικὴ ἄδεια τοῦ λογοκρίτη τῆς αὐστριακῆς ἀστυνομίας, τύπωνε γιὰ ἓνα ἑξάμηνο τὴ δωδεκάφυλλη *Χάρτα τῆς Ἑλλάδος*, ὅπως τὴν τιτλοφορεῖ, σὲ διαστάσεις τοῦ κάθε φύλλου 70×50 ἐκ. περίπου. Ἄν ὅλα τὰ φύλλα ἐνωθοῦν δημιουργεῖται ἓνας μεγάλος χάρτης διαστάσεων δύο ἐπὶ δύο μέτρων τοῦ βαλκανικοῦ χώρου, πού γιὰ πρώτη φορὰ εἶχε σχεδιασθεῖ καὶ νὰ κυκλοφορήσει.

Γιὰ τὴ δωδεκάφυλλη Χάρτα ἀπὸ τοὺς ἱστορικοὺς συγγραφεῖς εἶχαν τεθεῖ ὀρισμένα ἐρωτήματα ἂν ὁ Ρήγας περιόδευσε τὶς περιοχὲς τοῦ βαλκανικοῦ χώρου καὶ τὶς χαρτογράφησε ἢ χρησιμοποίησε ὡς πρότυπα ἔτοιμους γεωγραφικοὺς χάρτες καὶ ποιούς. Οἱ συγγραφεῖς ἀδυνατοῦσαν νὰ δώσουν ἀπάντηση στὰ ἐρωτήματα καὶ ὑποστήριζαν ὅτι δὲν εἶχε ἐντοπισθεῖ ἓνα συγκεκριμένο πρότυπο, τὸ ὁποῖο ὁ Ρήγας νὰ εἶχε χρησιμοποιήσει κατὰ τὸν σχεδιασμό τῆς Χάρτας του. Χαρακτηριστικὰ ὁ Γεώργιος Λαΐος<sup>9</sup> στὴν περισπούδαση μελέτη του γιὰ τὴ Χάρτα τοῦ Ρήγα σημειώνει μὲ ἔμφαση ὅτι «Ἐνα ὀρισμένο πρότυπο τῆς Χάρτας δὲν ἔχει ἀκόμη ἀνευρεθῆ καὶ θὰ πρέπει νὰ ἀναζητηθεῖ». Τὰ ἴδια περίπου γράφουν καὶ ἄλλοι συγγραφεῖς, ὅπως οἱ Πολυχρ. Ἐνεπεκίδης, Ἰωάννης Χατζηφώτης, Ἀπόστολος Δασκαλάκης, Βίκτωρ Μελάς καὶ Κων. Στάϊκος<sup>10</sup>.

Κατὰ τὴ σύνταξη τοῦ Εὐρετηρίου τῆς Χάρτας καὶ τὴν ἐπιμέλεια τῆς ἐπανεκδόσῆς της, πού εἶχαμε ἀναλάβει, εἶχε τεθεῖ ὁ προβληματισμὸς σχετικὰ μὲ τὰ πρότυπα πού πιθανὸν ὁ Ρήγας νὰ χρησιμοποίησε. Θεωρούσαμε σχεδὸν βέβαιο ὅτι ὁ Ρήγας θὰ πῆρε ἄλλους χάρτες ὡς πρότυπο γιὰ τὴ χάραξη τῆς Χάρτας του καὶ τοῦτο διότι γνωρίζαμε ὅτι ὁ Ρήγας Βελεστινλῆς ἦταν

9. Γεωργίου Λαΐου, «Οἱ Χάρτες τοῦ Ρήγα. Ἐρευνα ἐπὶ νέων πηγῶν», *Δελτίον Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος*, τόμ. 14, 1960, Παράρτημα 1, σσ. 295-296 καὶ σὲ ἀνάτυπο, σσ. 71-72.

10. Πολυχρ. Ἐνεπεκίδης, *Ρήγας-Υψηλάντης-Καποδίστριας, Ἐρευνα εἰς τὰ ἀρχεῖα τῆς Αὐστρίας, Γερμανίας, Ἰταλίας, Γαλλίας καὶ Ἑλλάδος*, Ἀθήνα 1965, σσ. 29-31, Ἰωάννη Χατζηφώτη, *Σχόλια στὴ Μεγάλῃ Χάρτῃ τοῦ Ρήγα*, ἔκδοση Κέντρου Μειζονοῦ Ἑλληνισμοῦ [Ἀθήνα, χ.χ., στὴν ἐποχὴ ὅμως τῆς δικτατορίας], Ἀπ. Δασκαλάκη, *Ὁ Ρήγας Βελεστινλῆς ὡς διδάσκαλος τοῦ Γένους*, ἔκδοσις νέα μετὰ συμπληρώσεων καὶ προσθηκῶν, Ἀθήνα 1977, σ. 54 καὶ 130, Βίκτ. Μελά, *Ἡ Χάρτα τοῦ Ρήγα*, Μορφωτικὸ Ἴδρυμα Ἑθνικῆς Τραπέζης, Ἀθήνα 1997, σσ. 15-18, Κων. Στάϊκου, *Ἑλληνικὲς ἐκδόσεις στὰ χρόνια τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ*, Εὐρωπαϊκὸ Πολιτιστικὸ Κέντρο Δελφῶν, Ἀθήνα 1998, σ. 52.

έπαναστάτης και όχι χαρτογράφος, ο οποίος θα περιόδευε τα διάφορα μέρη των Βαλκανίων για την χαρτογράφησή τους, άποψη που είχε υποστηριχθεί. Οί έρευνητικές μας προσπάθειες για την ανεύρεση ενός προτύπου απέδωσαν καρπούς κατά το έπετειακό έτος του Ρήγα Βελεστινλή, για τα διακόσια χρόνια από τον μαρτυρικό του θάνατο. Συγκεκριμένα βρέθηκαν οι πρότυποι χάρτες τους οποίους ο Ρήγας θα χρησιμοποίησε για τη χάραξη της *Χάρτας της Ελλάδος*, όπως τεκμαίρεται από τον ίδιο σχεδιασμό της Μαγνησίας, της Χαλκιδικής, της Λέσβου, της Θράκης κλπ. καθώς και από την ίδια αναγραφή των τοπωνυμίων στους προτύπους γεωγραφικούς χάρτες και στη Χάρτα του Ρήγα. Τα πρώτα συμπεράσματα της έρευνας ανακοινώθηκαν με τίτλο «Δημ. Καραμπερόπουλος, *Guil. Delisle και ή Χάρτα της Ελλάδος. Ταύτιση για πρώτη φορά ενός προτύπου*», στο Διεθνές Συνέδριο «Ο Ρήγας και ή εποχή του», που πραγματοποιήθηκε με την έπιστημονική φροντίδα του Κέντρου Νεοελληνικών Έρευνών του Έθνικού Ίδρυματος Έρευνών, τον Σεπτέμβριο του 1998, στη γενέτειρα του Ρήγα, το Βελεστίνο.

Στη συνέχεια ολοκληρωμένη μελέτη με την παράλληλη παράθεση των τοπωνυμίων δημοσιεύθηκαν στην αυθεντική επανέκδοση της Χάρτας με τίτλο «*Η Χάρτα του Ρήγα Βελεστινλή*»<sup>11</sup>, έκδοση που πραγματοποιήθηκε από την Έπιστημονική Έταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα με την συμπαράσταση της Ακαδημίας Αθηνών. Η έκδοση συνοδεύεται από τον τόμο με το *Εύρετήριο*, που για πρώτη φορά συντάχθηκε και από τον τόμο στον οποίο περιέχεται ή μελέτη «ή “Χάρτα της Ελλάδος” του Ρήγα. Τα πρότυπα της και νέα στοιχεία», Αθήνα 1998. Στη μελέτη αυτή εκτός από τον πρότυπο χάρη της αρχαίας Ελλάδος του Guil. Delisle, *Graeciae Antiquae Tabula Nova*, Parisiis 1708, παρουσιάζεται και ένας δεύτερος χάρτης της συγχρόνου εποχής του Ρήγα, του Rizzi Zannoni, «*Carte de la Partie Septentrionale de l'empire Otoman*», Paris 1774, τον οποίο χάρτη ο Ρήγας χρησιμοποίησε για τη Βουλγαρία, Σερβία, Βλαχία, Βεσσαραβία, Μολδαβία της Χάρτας του. Έπίσης ο Ρήγας κατέγραψε επί πλέον και άλλα τοπωνύμια στη Χάρτα του, τα όποια έλαβε από τους χάρτες του Barbie du Bogage, του D'Anville, καθώς και από του Μελετίου τη «*Γεωγραφία παλαιά και νέα*» (Βενετία 1728) και τη «*Νεωτεριική Γεωγραφία*» (Βιέννη 1791) των Γρ. Κωνσταντά και Δαν. Φιλίππιδη. Στο Παράρτημα της μελέτης μας παρατίθενται παράλληλα τα τοπωνύμια του προτύπου χάρτη και της Χάρτας του Ρήγα,

---

11. *Η Χάρτα του Ρήγα Βελεστινλή*, αυθεντική για πρώτη φορά επανέκδοση με την συμπαράσταση της Ακαδημίας Αθηνών από την Έπιστημονική Έταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, έπιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου, Αθήνα 1998.

γιά να έχει ο άναγνώστης μία προσωπική γνώμη γιά τήν ταυτότητα τών άναγραφομένων τοπωνυμίων.

Μέ τή νέα μας αύτή έρευνα δίδονται άπαντήσεις σέ έρωτήματα, πού είχαν τεθεί άπό τούς συγγραφείς. Άποδεικνύεται πλέον ότι ό Ρήγας δέν ταξίδευσε γιά χαρτογραφικούς λόγους στίς έπαρχίες, πού περιλάμβανε στή Χάρτα του. Χρησιμοποίησε άπλά άλλους χάρτες γιά να χαράξει τή Χάρτα του. Άκόμη ή Χάρτα του Ρήγα δέν άποτελεί στρατιωτικό χάρτη, όπως είχε ύποστηριχθεί, διότι είναι χάρτης τής άρχαίας έποχής με τά τοπωνύμια και τό όδικό δίκτυο τής τότε έποχής και όχι τής συγχρόνου όπως θά άρμοζε σέ έναν στρατιωτικό χάρτη. Έπί πλέον έρμηνεύονται και όρισμένες παραστάσεις όπως εκείνη πού βρίσκεται στόν τίτλο τής Χάρτας και δείχνει τήν πάλη του Ήρακλή με τήν Άμαζόνα. Στήν συμβολική αύτή παράσταση, με μήνυμα αισιοδοξίας, ό Ήρακλής, ό όποίος συμβολίζει τήν έλληνική πνευματική δύναμη, νικά τήν Άμαζόνα πού συμβολίζει τή δύναμη τής ύλης, τών άρμάτων. Έπίσης έρμηνεύεται και ή παράσταση του πρώτου φύλλου τής Χάρτας με τό κοιμισμένο λιοντάρι, στο όποίο επικάθονται τά έμβλήματα τής έξουσίας του σουλτάνου, αλλά όμως στα πόδια του βρίσκεται τό ρόπαλο του Ήρακλέους με τή συμβολική δυναμική πού του προσδίδει ό Ρήγας. Άν οί σκλαβωμένοι λαοί τών Βαλκανίων ξυπνήσουν με τόν Θούριό του και τό έπαναστατικό του σχέδιο, θά άρπάξουν τό ρόπαλο, τά όπλα, θά γκρεμίσουν τήν έξουσία του σουλτάνου και θά δημιουργήσουν τήν «*Νέα Πολιτική Διοίκηση*», τήν αντιπροσωπευτική δημοκρατική του πολιτεία.

Ένα άλλο συμπέρασμα άπό τίς έρευνές μας αύτές είναι ότι ό Ρήγας τύπωσε τή Χάρτα γιά να έχει έναν πολιτικό χάρτη του κράτους του διαριεμένο σέ περιφέρειες και νομούς-έπαρχίες και τοπαρχίες όπως τίς άποκαλούσε, τό όποιο θά άντικαθιστούσε τήν όθωμανική έξουσία. Κατ' αύτόν τόν τρόπο θά ήταν δυνατόν να διοργανωθούν οί εκλογές και να έχει τήν άναλογική σύμφωνά με τίς διατάξεις του Συντάγματός του «Περί τών πρώτων συναθροίσεων», άρθρα 11 και έξ., τήν αντιπροσωπευτική δημοκρατική βουλή του κράτους του. Άκόμη ό Ρήγας έθεσε σύνορα στο κράτος, όπως αύτό διαπιστώνεται άπό τήν ιδιαίτερη διαγράμμιση στο βορειοδυτικό μέρος τής Χάρτας του, πού συνορεύει με τή Δαλματία και τήν Κάτω Ούγγαρία. Μάλιστα τήν ιδιαίτερη αύτή διαγράμμιση δέν τήν καταχωρίζει στόν ύπομνηματισμό τής Χάρτας του, γιά εύνόητους λόγους, διότι δέν θά ήταν δυνατόν να άνέγραφε ότι είναι τά σύνορα του κράτους τής «*Έλληνικής Δημοκρατίας*», έφ' όσον θά έπαιρνε τήν άδεια του λογοκρίτη γιά να τυπώνει τή Χάρτα του επί έξι μήνες. Ό Ρήγας κατόρθωσε να άποκρύπτει τούς πραγματικούς του σκοπούς και να παραπλανήσει τήν αυστριακή λογοκρισία με τά νομίσματα, τίς έπιτεδογραφίες τών ιστορικών τόπων τής άρχαίας Έλλάδος και τήν άναγραφή στόν τίτλο ότι είναι «*Χάρτα τής Έλλάδος*», άντι του κράτους του, τής «*Έλληνικής Δημοκρατίας*».

**Γ. Ὁ Ρήγας μεταφραστής τῶν «Ὀλυμπίων» τοῦ Μεταστάσιου<sup>12</sup>**

Τὸ βιβλίο *Ὁ Ἡθικός Τρίπους*<sup>13</sup> ἐκδόθηκε τὸ καλοκαίρι τοῦ 1797 στὴ Βιέννη στὸ τυπογραφεῖο τῶν Ἀδελφῶν Πούλιου μετὰ τὴν ἔκδοση τοῦ *Νέου Ἀναχάρσιδος*, ὅπως αὐτὸ τεκμαίρεται ἀπὸ σχετικὲς μαρτυρίες. Στὰ ἔγγραφα Λεγράνδ<sup>14</sup> σημειώνεται ὅτι ὁ Ἕλληνας ἔμπορος στὸ Ἰάσιο Γεώργιος Μιχαήλ, ὅταν βρισκόταν στὴ Βιέννη, παρέλαβε 500 ἀντίτυπα τοῦ βιβλίου *Νέος Ἀναχάρσις* πού εἶχε τυπωθεῖ, ἐνῶ ἀργότερα ὁ Ρήγας πού ἔστειλε 700 ἀντίτυπα ἀπὸ τὸ βιβλίο *Ὁ Ἡθικός Τρίπους* μετὰ τὸν παραγγελιοδόχο τοῦ Μιχαήλ Στέριου. Ἐπίσης ὁ Fanz Carl Alter στὶς 26 Ἰουλίου 1797 γράφει σὲ περιοδικὸ τῆς Λειψίας ὅτι στὸ τυπογραφεῖο τῶν ἀδελφῶν Πούλιου ἐκτὸς ἀπὸ τὸ βιβλίο *Νέος Ἀναχάρσις* τυπώνεται καὶ τὸ βιβλίο *Ὀλύμπια* τοῦ ἀββᾶ Μεταστάσιου<sup>15</sup>.

Ὁ *Ἡθικός Τρίπους* περιέχει τρία ἔργα, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ δύο πρῶτα, «*Τὰ Ὀλύμπια*» τοῦ Μεταστάσιου (Pietro Metastasio, 1698-1792) καὶ ἡ «*Βοσκοπούλα τῶν Ἄλπεων*» τοῦ Μαρμοντέλ (Jean-François Marmontel 1723-1799), εἶναι ἀνώνυμα, ἐνῶ τὸ τρίτο ἔργο «*Ὁ πρῶτος ναύτης*» τοῦ Γκέσνερ (Salomon Gessner 1730-1788) μεταφράσθηκε ἀπὸ τὸν σύντροφο τοῦ Ρήγα, Ἀντώνιο Κορωνιὸ (1770-1798). Ὅμως ὁ Ρήγας ἔχει καταχωρίσει μετὰ τὸν τίτλο τῶν *Ὀλυμπίων* μία ἐκ δύο σελίδων ἀφιέρωση στὸν συμπατριώτη του ἐξ Ὀλύμπου Στέργιο Χατζῆ Κώνστα καὶ στὴ συνέχεια τὰ ἐκ τεσσάρων σελίδων «*Προλεγόμενα*». Τὸ γεγονός ὅτι στὸν τίτλο τῶν *Ὀλυμπίων* δὲν ἀναγράφεται τὸ ὄνομα τοῦ Ρήγα καὶ στὸ κείμενο περιέχονται τμήματα χορικῶν σὲ ἀρχαῖο γλωσσικὸ ἰδίωμα ἔδωσε λαβὴ σὲ μερικοὺς συγγραφεῖς νὰ ὑποστηρίξουν ὅτι ἡ μετάφραση τοῦ ἔργου *Τὰ Ὀλύμπια* δὲν εἶναι τοῦ Ρήγα ἀλλὰ κά-

12. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Ὁ Ρήγας μεταφραστής τῶν Ὀλυμπίων τοῦ Μεταστάσιου*, ἐκδ. Ἐπιστημονικῆς Ἐταιρείας Μελέτης Φερῶν-Βελεστίνου-Ρήγα, Ἀθήνα 2001.

13. *Ὁ Ἡθικός Τρίπους*, Βιέννη 1797, φωτομηχανικὴ ἐπανέκδοση ἀπὸ τὸ πρωτότυπο ἀντίτυπο τῆς Δημόσιας Βιβλιοθήκης Λάρισας, Ἐπιστημονικὴ Ἐταιρεία Μελέτης Φερῶν-Βελεστίνου-Ρήγα, ἐπιμέλεια-εἰσαγωγή-εὔρετηριο Δημ. Καραμπερόπουλου, Ἀθήνα 2001.

14. Ε. Λεγράνδ - Σπ. Λάμπρου, *Ἀνέκδοτα ἔγγραφα περὶ Ρήγα Βελεστινῆ καὶ τῶν σὺν αὐτῷ μαρτυρησάντων*, Ἀθήνησι 1891, φωτομηχανικὴ ἐπανέκδοση μετὰ τὴν προσθήκη εὔρετηρίου, ἐπιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου, Ἀθήνα 1996, σ. 63. Λεάνδρου Βρανούση, *Ἐφημερίς*, ἔτος ἔβδομον 1797, τόμ. 5, Προλεγόμενα, ἀρ. ὑποσημ. 363, σσ. 853-854.

15. Γεωργίου Λαΐου, «Οἱ Χάρτες τοῦ Ρήγα. Ἐρευνα ἐπὶ νέων πηγῶν», *Δελτίον Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας τῆς Ἑλλάδος*, τόμ. 14, 1960, Παράρτημα Ι, σσ. 295-296 καὶ σὲ ἀνάτυπο, σσ. 71-72.

ποιου φίλου του. Συγκεκριμένα ο Κων. Ἀμαντος<sup>16</sup> στὰ 1930 εἶχε ὑποστηρίξει, χωρίς ὅμως τὴ σχετικὴ παράθεση τεκμηρίων, ὅτι *Τὰ Ὀλύμπια*, πού ἐξέδωσε ὁ Ρήγας, δὲν ἦταν δικιά του μετάφραση καὶ δημιουργία, ἀλλὰ «ἐτύπωσε τὴν ἔμμετρον μετάφρασιν κάποιου φίλου του, εἰς τὴν ὁποίαν προέταξεν ὁ ἴδιος πιθανῶς ὀλίγας παρατηρήσεις». Ὅμως ὁ Λ. Βρανούσης μὲ τὶς ἔρευνες καὶ μελέτες του ἦταν κατηγορηματικὸς γράφοντας ὅτι οἱ «κάποιες ἐπιφυλάξεις γιὰ τὴν πατρότητα τῶν μεταφράσεων τῶν “Ὀλυμπίων” καὶ τῆς “Βοσκοπούλας” ἦταν ἴσως δικαιολογημένες παλαιότερα, ὅταν δὲν εἶχε συστηματικὰ μελετηθῆ τὸ ἔργο τοῦ Ρήγα. Σήμερα ὅμως ἔχει ἀποδειχθῆ πιά, πὼς ὁ Πρωτομάρτυρας δὲν ἦτον οὔτε ὁ “ἀσπούδαχτος” λυράρης, πού ἀναγκαστικὰ ἔγραφε τὴ λαϊκὴ γλῶσσα, οὔτε ὁ ὀρθολογιστὴς “δημοτικιστὴς” τοῦ τύπου Βηλαρᾶ ἢ Ψυχάρη. Εἶναι ὁ λόγιος, πού πέρασε τὶς σπουδές του καιροῦ του “ἐπικεκνυῶς εἰς τὰ τῆς [ἀρχαίας] ἐλληνικῆς διαλέκτου βιβλία” καὶ ἀρέσκειται συχνά, ἂν καὶ ὀπαδὸς τοῦ “ἀπλοῦ ὕφους”, νὰ ἀρχαῖζη στὰ γραψίματά του».

#### **«Τὰ Ὀλύμπια» ἔργο χωρίς ξενικὲς λέξεις**

Κατὰ τὴ σύνταξη τοῦ εὐρετηρίου καὶ γλωσσαρίου τοῦ *Ἡθικοῦ Τρίποδος* παρατηρήσαμε ὅτι στὸ ἔργο τοῦ Ρήγα *Τὰ Ὀλύμπια* δὲν περιέχονται ξενικὲς λέξεις<sup>17</sup>, ἀλλὰ χρησιμοποιοῦνται μόνο ἐλληνικὲς λέξεις, ἐκτὸς βέβαια ἀπὸ τὶς λέξεις «πρηντζιπε», «πρηντζιπέσσα», πού θὰ πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ὅτι ἀπὸ πολὺ νωρὶς εἶχαν ἐνσωματωθεῖ στὸ ἐλληνικὸ λεξιλόγιο. Στὰ πρῶτα ἔργα τοῦ Ρήγα, *Σχολεῖον ντελικάτων ἐραστῶν καὶ Φυσικῆς ἀπάνθισμα*, Βιέννη 1790, ἀνευρίσκονται ἀρκετὲς ξενικὲς λέξεις, ἐνῶ ἐλάχιστες στὰ τελευταῖα του ἔργα τοῦ 1797, ὅπως *Νέος Ἀνάχαρσις*, *Ἡ Νέα Πολιτικὴ Διοίκησις*, ἢ καὶ καθόλου, ὅπως *Τὰ Ὀλύμπια καὶ Ἐπαναστατικὴ Προκήρυξη*. Παρατηροῦμε δηλαδή ὅτι ὅσο περνάει ὁ καιρὸς καὶ ὁ Ρήγας φθάνει στὴν ὠριμότητα τῆς ἐπαναστατικῆς του δράσης καὶ στὴ σημασία τῆς ἀρχαίας κληρονομιάς στὴν ἐπίτευξη τῆς αὐτοσυνειδησίας τῶν σκλαβωμένων, παρατηρεῖται στὰ κείμενά του προοδευτικὰ μία γλωσσικὴ καθαρότητα.

16. Κων. Ἀμάντου, *Ἀνέκδοτα ἔγγραφα περὶ Ρήγα Βελεστινλή*, Ἀθήνα 1930, φωτομηχανικὴ ἐπανεκδόση ἀπὸ τὴν Ἐπιστημονικὴ Ἑταιρεία Μελέτης Φερῶν-Βελετινίου-Ρήγα μὲ τὴν προσθήκη εὐρετηρίου, Ἀθήνα 1997, σ. κβ'.

17. Παρατηρήσαμε ὅτι ξενικὲς λέξεις δὲν περιέχονται καὶ στὴν «Ἐπαναστατικὴ Προκήρυξη», ἢ ὁποῖα πιθανὸν νὰ γράφηκε τὶς ἡμέρες πρὶν ἀπὸ τὴν ἐκτύπωση, τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1797 καὶ ἴσως νὰ ἀποτελεῖ τὸ τελευταῖο γραπτὸ κείμενο τοῦ Ρήγα.

Μία άλλη παρατήρηση είναι ότι ο Ρήγας στα *Ὀλύμπια*, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ τελευταῖο χορικό, πού εἶναι γραμμένο στὸν τύπο χορικοῦ ἀρχαίας τραγωδίας, χρησιμοποιεῖ ἀρκετὲς λέξεις ἀπὸ τὴν ἀρχαία γραμματεία ἀκόμη καὶ ὁμηρικές, τονίζοντας κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο τὴν ἱστορική συνέχεια τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, ὅπως ἐξ ἄλλου μὲ τὸ συνολικό του ἔργο προσπαθεῖ νὰ δείξει τὴν ἱστορική συνέχεια τοῦ ἑλληνισμοῦ ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα μέχρι τὶς μέρες του. Ὅμως στὸ δεύτερο ἔργο τοῦ Ρήγα *Ἡ βοσκοπούλα τῶν Ἄλπεων*<sup>18</sup> περιέχονται λίγες ξενικές λέξεις, γιὰ τὶς ὁποῖες μάλιστα ὁ Κοραῆς τὸν κατηγορεῖ γιὰ τὴν χρησιμοποίησή τους, χωρὶς ὡστόσο νὰ ἐπισημάνει ὅτι τὸ ἔργο *Τὰ Ὀλύμπια* εἶναι καθαρὸ ἀπὸ ξένες λέξεις. Χαρακτηριστικά ὁ Κοραῆς σὲ ἐπιστολή του, 6 Μαρτίου 1805, πρὸς τὸν Ἀλέξανδρο Βασιλείου γράφει ὅτι «...ἀπὸ τὰ Ὀλύμπια τοῦ Μεταστασιορῆγα μ' ἄρεσεν ἡ προσφωνητικὴ ἐπιστολή, ὡς ἑλληνικῶς σωφρονοῦσα. τὸ ὕφος του ὅμως εἶναι "πρόσθε λέων, ὄπιθε δὲ χίμαιρα". Ἐξω ἀπὸ τὴν ἀσυγκέραστον ἀνάμιξιν Ἑλληνικῶν καὶ κοινῶν λέξεων καὶ φράσεων, γιὰ νὰ κάμη τὸ Κράμα ἀληθῆ κνκεῶνα, ἀνέμιξε καὶ Τουρκικὰς καὶ Γαλατικὰς λέξεις, μουντάδα, τζομπάνισσα, καὶ ἄλλα τοιαῦτα στολίσματα τερατώδη»<sup>19</sup>.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ παρατηρηθεῖ ὅτι ὁ Κοραῆς ἀδίκῃ κατηγορεῖ τὸν Ρήγα, διότι οἱ λέξεις, πού φέρνει γιὰ παράδειγμα «μουντάδα, τζομπάνισσα», βρίσκονται στὸ δευτέρου τοῦ ἔργο *Ἡ βοσκοπούλα τῶν Ἄλπεων* καὶ ὄχι στὰ *Ὀλύμπια*, στὰ ὁποῖα ἀπουσιάζουν οἱ ξένες λέξεις, κάτι πού διέφυγε ἀπὸ τὴν δεξιάτην παρατηρητικότητα τοῦ Κοραῆ. Μὲ τὴν εὐκαιρία τῶν κρίσεων τοῦ Κοραῆ ἅς παρατεθοῦν καὶ οἱ ὑπόλοιπες παρατηρήσεις του γιὰ τὴν ἀναγραφή ἀπὸ τὸν Ρήγα τῶν ἐπιφωνημάτων «ἄχ, ὦχ». Χαρακτηριστικά ὁ Κοραῆς παρατηρεῖ: «Τὸ Ἄχ (ἐπιφώνημα λύπης) δὲν εἶναι ἴδιον εἰς αὐτὸν μόνον. φαίνεται ὅτι τὸ περισσότερον μέρος τῶν νῦν σπουδαίων Γραικῶν τὸ ἐνοστικεύθησαν πολὺ... οἱ ἡμέτεροι λοιπὸν πρόγονοι ἔλεγον Ἄ ἐπὶ λύπης, οἶκτον καὶ καμμίαν φορὰ θανατισμοῦ ἢ καὶ ἀπειλῆς». Στὴ συνέχεια ἀναφέρει ἕνα παράδειγμα ἀπὸ τὸν Ὅμηρο καὶ συνεχίζει: «Ἐξεύρεις διὰ τί ἐμωρολόγησα τόσον περὶ τούτου; Διότι φοβοῦμαι μὴ προσκολληθῆ εἰς τὴν γλώσσαν τὸ πυρετοποιὸν τοῦτο Ἄχ (εὐρίσκω καὶ Ἐχ καὶ Ὠχ εἰς τὸν Ρήγα) βλέπων τόσον κατάκορον τὴν χρῆσιν του εἰς τὰ βιβλία. Ὅθεν, ἐπειδὴ εὐρίσκε-

18. Ὁ Α. Βρανούσης ἔχει παρατηρήσει μὰ «προσπάθεια νὰ ἀποφευχθοῦν ξενικὲς λέξεις» στὴν ἔκδοση τῆς *Βοσκοπούλας τῶν Ἄλπεων* τοῦ Ρήγα, συγκρίνοντας τὸ κείμενο αὐτῆς τῆς ἔκδοσης μὲ ἕνα κείμενο χειρογράφου στὰ τέλη τοῦ 18ου αἰ., πού ἀποτελεῖ «προγενέστερη μορφή» τῆς ἐντυπῆς ἔκδοσης τοῦ Ρήγα. Βλ. Α. Βρανούσης, «Ρήγας καὶ Μαριμντέλ», *Ελληνογαλλικά, Αφιέρωμα στὸν Roger Millieux*, Αθήνα 1990, σ. 128.

19. Βλ. Ἀδαμαντίου Κοραῆ, *Ἀλληλογραφία*, τόμ. δεύτερος 1799-1809, Ἀθήνα 1966, σ. 242.

σαι αὐτοῦ, ὅπου σήμερον εἶναι τὸ ἐργαστήριον τῆς νέας τῶν Γραικῶν φιλολογίας, προθυμήθητι νὰ ἔχῃς ἐπιτροπὴν εἰς τινῶν τὰς κεφαλὰς... νὰ φονεύῃς τὸ κατάρατον Ἄχ...».

Ὡστόσο ἐπισημαίνουμε ὅτι ἡ διερεύνηση τοῦ κειμένου τῶν Ὀλυμπίων ἔδειξε πὺς ὁ Ρήγας χρησιμοποίησε καὶ τοὺς δύο τύπους τῶν ἐπιφωνημάτων καὶ μάλιστα τὰ δύο τρίτα ἐκ τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐπιφωνημάτων τὰ ἀποδίδει ὡς «ω», «α», «ε», ὅπως θὰ ἤθελε καὶ ὁ Κοραῆς, καὶ μόνο τὸ ἕνα τρίτο ἀποδίδεται ὡς «αχ», «ωχ», «εχ».

### Τὸ χορικό σὲ ἀρχαίους στίχους καὶ μέτρο

Στὸ κείμενο τῶν Ὀλυμπίων ὁ Ρήγας χρησιμοποιεῖ πολλές φορές λέξεις ἀπὸ διάφορες περιόδους τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας, ἀπὸ ὁμηρικὲς λέξεις μέχρι τῆς ἀπλῆς δημώδους γλώσσας τῆς ἐποχῆς του. Τὸ γεγονός ὅτι ὁ Ρήγας χρησιμοποιεῖ ἐκτὸς ἀπὸ τὸ τελευταῖο χορικό καὶ σὲ ἄλλα σημεῖα τοῦ κειμένου τῶν Ὀλυμπίων λέξεις ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ γλώσσα, καθὼς ἐπίσης καὶ ὅτι δὲν χρησιμοποίησε ξένες λέξεις σὲ ὅλο τὸ ἔργο, μᾶς κάνει νὰ ὑποστηρίξουμε ὅτι καὶ οἱ τελευταῖοι στίχοι πὺ πρόσθεσε μετὰ τὸ τέλος τοῦ γαλλικοῦ κειμένου «στροφῆ», «ἀντιστροφῆ» καὶ «ἐπωδός», σελ. 113-116, εἶναι δικιὰ του σύνθεση<sup>20</sup>.

Ἐπισημαίνουμε πάντως ὅτι ὁ Ρήγας διάβαζε τὸν Ὀμηρο, ὅπως δείχνει ἐκτὸς τῶν ἄλλων καὶ ἡ παράθεση κειμένου, τὸ ὁποῖο καταχώρισε σὲ ὑποσημείωση γιὰ νὰ διορθώσει τὸν συγγραφέα τοῦ *Νέου Ἀναχάρσιδος*, Barthélemy, ὁ ὁποῖος γιὰ τὴν Δωδώνη τῆς Ἡπείρου παρέθεσε τὴν παραπομπὴ «Ὀμηρ. Ἰλιάδ. Β, στίχ. 750». Καὶ ὁ Ρήγας κάνει μιὰ παρατήρηση καταχωρίζοντας ὅλο τὸ κείμενο τοῦ Ὀμήρου, πὺ δείχνει ὅτι διάβαζε καὶ μελετοῦσε ἀρχαίους κλασσικούς:

«Ἡ μαρτυρία τοῦ Ὀμήρου, ὁποῦ ἀναφέρει ἐδῶ ὁ Ἀνάχαρις, ἃς μοι εἶναι συγχωρημένον νὰ εἰπῶ, ὅτι εἶναι δι' ἄλλην Δωδώνην:

20. Εὐστοχα ὁ Λέανδρος Βρανούσης παρατηρεῖ ὅτι «...δὲν ἤξεραν περισσότερα γράμματα ἀπ' τὸ Ρήγα ὅλοι ἐκεῖνοι οἱ πολυἀριθμοὶ λόγιοι τῆς ἐποχῆς του, καθὼς καὶ ἄλλων ἐποχῶν, πὺ συνέθεταν μ' εὐκολία ἀρχαῖα ἠρωοελεγεία, ἐπιγράμματα καὶ πινδαρικές ὠδές. Στὸν ἀνώτερο κύκλο τῆς τότε παιδείας γινόταν εἰδικὴ διδασκαλία καὶ συστηματικὴ ἐξάσκηση στὸ εἶδος αὐτό... Ἀπὸ τέτοια σχολεῖα εἶχε περάσει καὶ ὁ Ρήγας. Καί, ἀσφαλῶς, δὲν ὑστεροῦσε ἀπέναντι τῶν συγχρόνων του «σπουδαίων», οὔτε στὴ σύνταξη «ἐπιδεικτικῶν» ἢ πανηγυρικῶν λόγων, οὔτε στὴ σύνθεση ἠρωοελεγείων κ' ἐπιγραμμάτων σὲ ἀρχαίους στίχους, γλώσσα καὶ μέτρα». Βλ. Α. Βρανούσης, *Ρήγας*, Ἀθήνα [1954], σ. 297.



*Γοννεὺς δ' ἐκ Κύφου ἦγε δύο καὶ εἴκοσι νῆας.  
τῶδ' Ἐνιήνες ἔποντο μενεπτόλεμοί τε Περαιβοί,  
Οἱ περὶ Δωδώνην δυσχεόμερον οἰκί' ἔθεντο,  
Οἱ τὰ ἀμφ' ἡμερτὸν Τιταρήσιον ἔργ' ἐνέμοντο.*

Αὕτη ἡ πλησίον τοῦ Τιταρησίου Δωδώνη κεῖται εἰς τὰς ἐσχατίας τοῦ Ὀλύμπου εἰς τὴν Θεσσαλίαν, καὶ λέγεται τὴν σήμερον Λιβάδι. Καὶ ἐν ἡ τὸ μαντεῖον, εἰ τὰς τοῦ Τομάρου εἰς τὴν Ἥπειρον, καὶ λέγεται Ἁγία Παρασκευή. Ἡ μὲν παράλιος τοῦ Θερμαϊκοῦ κόλπου, ἡ δὲ μακρὰν ἀπέχουσα καὶ τοῦ Ἀμβρακικοῦ. Καθ' ἄλλως, ἡ δυτικὴ Ἑλλάς δὲν συμπεριείχετο εἰς τὴν κατὰ Τρωάδος συνωμοσίαν, ὅπου νὰ ἰσχύη ἡ μαρτυρία. Φαίνεται οὖν, ὅτι ἡ ὀμωνυμία ἐξηπάτησε τὸν θεῖον αὐτὸν συγγραφέα. Πλὴν, ἀμφότεραι ὄρειναί, δυσχεόμεροι, καὶ εἰς αὐτὸν σχεδὸν παράλληλον κείμεναι»<sup>21</sup>.

Ἐπιπροσθέτως ἀναφέρουμε ὅτι ὁ Ρήγας παραθέτει γιὰ τὴ γενέτειρά του σχετικὰ κείμενα ἀπὸ τὸν Ὅμηρο, τὸν Στράβωνα, τὸν Σοφοκλῆ καὶ τὸν Ἀπολλώνιο τὸν Ρόδιο στὴν «Ἐπιπεδογραφία τῆς Φεράς λεγομένης νῦν Βελεστίνος», τέταρτο φύλλο τῆς Χάρτας τῆς Ἑλλάδος. Ἐπίσης ἀναγράφει τρία ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸν Ἀπολλώνιο τὸν Ρόδιο στὸ πρῶτο φύλλο τῆς Χάρτας, τὴν Ἐπιπεδογραφία τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ μία χειρόγραφη ὑποσημείωση στὸ βιβλίον τοῦ Δημητρίου τοῦ Δαρβάρεως, Ἀληθῆς ὁδὸς εἰς τὴν εὐδαμονίαν<sup>22</sup>, Βιέννη 1796, σελ. 214, ἐνῶ ἀπὸ τὸν Παλαίφατο παίρνει κείμενο γιὰ τὴν Ἀλκηστη, πού τὸ παραθέτει στὰ Ὀλύμπια, σελ. 104-105. Σημειώ-  
νουμε ἐπὶ πλέον ὅτι ὡς μαθητὴς ἀκόμη ὁ Ρήγας στὴ Σχολὴ τῆς Ζαγοράς διά-  
βαζε καὶ μετέφραζε λέξεις βιβλίου ἀρχαίων γεωγράφων «Ἀράτου Σολέως, Φαινόμενα...»<sup>23</sup>, ἔκδοση Βασιλείας 1561. Χαρακτηριστικὴ πάντως εἶναι ἡ φράση στὸν πρόλογο τοῦ βιβλίου του *Φυσικῆς ἀπάνθισμα*, ὅπου τονίζει πὼς μελετοῦσε «Ἐπικεκρυφῶς εἰς τὰ τῆς [ἀρχαίας] ἑλληνικῆς διαλέκτου βιβλία». Ἐξ ἄλλου ὁ Ρήγας συνιστοῦσε στὰ *Δίκαια τοῦ Ἀνθρώπου*, ἄρθρο 22, νὰ διδάσκεται στὰ σχολεῖα τοῦ κράτους του, πού εἶχε σχεδιάσει νὰ δημιουργήσει μετὰ τὴν ἐπανάστασή του, καὶ ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἡ «ἑλληνική», ὅπως τὴν ἀποκαλεῖ<sup>24</sup>.

21. *Νέος Ἀνάχαρις*, Βιέννη 1797, τέταρτος τόμος, σ. 163.

22. Βλ. Γ. Λαδᾶ - Ἀ. Χατζηδόμου, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία τῶν ἐτῶν 1796-1799*, Ἀθήνα 1973, ἀρ. 3, σσ. 1-4.

23. Λ. Βρανούση, «Ἄγνωστα νεανικά χειρόγραφα τοῦ Ρήγα», *Υπέριχα* τόμ. 2, Πρακτικὰ Β' Συνεδρίου «Φεραὶ-Βελεστίνο-Ρήγας», (Βελεστίνο 1992), Ἀθήνα 1994, σσ. 563-576.

24. Τὸ ἄρθρο 22 τῶν *Δικαίων τοῦ Ἀνθρώπου* γράφει: «Ὅλοι, χωρὶς ἐξαιρέσεων, ἔχουν χρῆος νὰ ἡξεύρουν γράμματα. Ἡ πατρις ἔχει νὰ καταστήσῃ σχολεῖα εἰς ὅλα τὰ χωρία διὰ τὰ ἀρσε-

Τονίζεται ότι λέξεις της αρχαίας ελληνικής εκτός από τα χορικά των τελευταίων σελίδων των *Όλυμπίων* απαντώνται και στις προηγούμενες σελίδες του κειμένου, δείγμα κι αυτό της πλατιάς γνώσης του Ρήγα. Π' αυτό θα πρέπει να θεωρείται δική του ή καταγραφή αυτών των στίχων σε αρχαϊκή διάλεκτο και τούτο διότι αν δεν γνώριζε την αρχαία ελληνική γλώσσα και άλλος είχε γράψει τα κείμενα αυτών των τελευταίων σελίδων, όπως έχει υποστηριχθεί, τότε δεν θα ύπηρχαν λέξεις της αρχαίας ελληνικής στα προηγούμενα κείμενα των *Όλυμπίων*.

### **Τὰ Όλύμπια έργο του Ρήγα**

Άμφισβητήσεις για την πατρότητα της μετάφρασης επαναλαμβάνονται σε πρόσφατα κείμενα<sup>25</sup>, επαναφέροντας τη γενική και μετέωρη άποψη του Άμάντου, που μνημονεύθηκε παραπάνω, πώς τα *Όλύμπια* δεν είναι έργο του Ρήγα. Όμως μια προσεκτική μελέτη θα επιβεβαιώνει ότι πράγματι είναι μετάφραση και έργο του. Συγκεκριμένα ο Ρήγας δεν γράφει μόνο την προσφωνητική αφιέρωση στον Στέργιο Χατζή Κώνστα, όπως ήταν άλλωστε συνήθεια στους εκδότες ενός βιβλίου, αλλά καταχωρίζει και τα *Προλεγόμενα*, στα όποια σημειώνει την πληροφορία ότι τα Όλυμπιακά αγωνίσματα κατά την εποχή του παίζονται στη Θεσσαλία και σε όλη την Ελλάδα καθώς επίσης παραπέμπει στην επιπεδογραφία της Ολυμπίας σημειώνοντας χαρακτηριστικά και μάλιστα στο πρώτο πρόσωπο «όπου έχω εις την Χάρταν μου». Προσθέτουμε ακόμη πώς ο Ρήγας ακολουθεί την ίδια τακτική και στο βιβλίο του *Νέος Ανάχαρις*, όπου παραπέμπει στη Χάρτα του: στη σελ. 181 σημειώνει «Όρα την Χάρταν Νο 6», σελ. 192 και 216 «Όρα την Χάρταν», ενώ στη σελ. 262 και 347 γράφει «Ίδὲ τὴν Χάρταν τῆς Όλυμπίας». Επίσης

---

νικά και θηλυκά παιδιά. Έκ των γραμμάτων γεννᾶται ἡ προκοπή, με τὴν ὁποίαν λάμπουν τὰ ἐλεύθερα ἔθνη. Νὰ ἐξηγοῦνται οἱ παλαιοὶ ἱστορικοὶ συγγραφεῖς. Εἰς δὲ τὰς μεγάλας πόλεις νὰ παραδίδεται ἡ γαλλικὴ καὶ ἡ ἰταλικὴ γλῶσσα. Ἡ δὲ ἑλληνικὴ (=αρχαία) νὰ εἶναι ἀπαραίτητος». Βλ. Ρήγα Βελεστινλή, *Τὰ Ἐπαναστατικά. (Ἐπαναστατικὴ Προκήρυξις. Δίκαια τοῦ Ἄνθρώπου, Τὸ Σύνταγμα, Θούριος, Ὕμνος Πατριωτικὸς)*, ἔκδ. Ἐπιστημονικῆς Ἑταιρείας Μελέτης Φερῶν-Βελεστίνου-Ρήγα, ἐπιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου, Ἀθήνα) 1994, σ. 27.

25. Τὰ δημοσιεύματα αὐτὰ εἶναι ἀπὸ ἱστορικοὺς τοῦ θεάτρου. Βλ. Δημ. Σπάθη, «Τὰ Όλύμπια», σὲ *Πιέτρο Μεταστάσιο Τὰ Όλύμπια σὲ μετάφραση Ρήγα Βελεστινλή*, ἔκδοση Εὐρωπαϊκοῦ Πολιτιστικοῦ Κέντρου Δελφῶν σὲ συμπαραγωγή μετὸ Ἄμφι-Θέατρο Σπύρου Α. Εὐαγγελάτου, 25-28 Ἰουνίου 1998, σσ. 45-52. Βάλτερ Ποῦνχερ, «Εἰσαγωγή» σὲ *Ρήγα Βελεστινλή Τὰ Όλύμπια. Μετάφραση τοῦ λμπερέτου τοῦ Πιέτρο Μεταστασίον Βιέννη 1797*, Θεατρικὴ Βιβλιοθήκη Ἰδρύματος Κώστα καὶ Ἑλένης Οὐράνη, Ἀθήνα 2000, σσ. 9-98 καὶ ἰδιαίτερα στίς σ. 57, 59, 60.

παίρνει από τον τίτλο της Χάρτας του τις παραστάσεις του Διός με τον κεραυνό και τον αετό για τη σελίδα τίτλου των *Όλυμπίων* καθώς και τις παραστάσεις των ολυμπιακών αγωνισμάτων πάλης, άρματοδρομίας και ίπποδρομίας στην αρχή των τριών πράξεων του έργου, σελ. 7, 41, και 81 αντίστοιχα. Έντυπωσιακή έξ' άλλου είναι και η ύποσημείωση στο κείμενο των *Όλυμπίων*, σελ. 104, όπου γίνεται λόγος για τη θυσία της Άλκηστιδος προς «*τῆς τοῦ Ἀδμήτου Θεσσαλοῦ ζωῆς τὴν σωτηρίαν*», όπου ο Ρήγας παραθέτει τὸ ἀρχαῖο κείμενο ἀπὸ τὸν Παλαίφατο μεταφράζοντας μερικῶς καὶ συγχρόνως ἐπεξηγώντας στοὺς ἀναγνῶστες ὅτι ἡ Ἴωλκὸς «*λέγεται τῶρα Λεχώνια, κεῖται εἰς τὴν Μαγνησίαν τῆς Θεσσαλίας*», ἐπεξηγήση πὺ ὑπάρχει στὸν Νέον Ἀνάχαρση στὴν τελευταία σελίδα μετὸν τίτλο «*Εἰδήσις*». Ἐπίσης γιὰ τὶς Φερῆς σημειώνει ὅτι «*λέγονται τῶρα Βελεστίνος καὶ Ἅγιος Γεώργιος*», ὀνόματα πὺ τὰ καταγράφει στὴ Χάρτα του, στὴν «*Επιπεδογραφία τῆς Φερῶς νῦν λεγομένης Βελεστίνος*» ὅπου σημειώνει «*Δρόμος εἰς Μικρὰν Φεράν, λεγομ. Ἅγ. Γεώργιος*» καθὼς καὶ στὸν Νέο Ἀνάχαρση, ὑπόσημ. σελ. 133.

Ἄλλο ἓνα στοιχεῖο γιὰ τὴν πατρότητα τῆς μετάφρασης ἀποτελοῦν τὰ ἀναγραφόμενα στὰ ἔγγραφα τῶν αὐστριακῶν ἀνακρίσεων, στὰ ὁποῖα ὁ Ρήγας λέγει ὅτι ὁ ἴδιος ἦταν ὁ μεταφραστὴς τῶν δύο ἔργων: «*Ὁμολογεῖ ὁ Ρήγας ...ὅτι ἐξέδωκεν ἔργον ἐπιγραφόμενον Ὁ Ἠθικὸς Τρίπους, τοῦθ' ὅπερ μετέφρασεν ἑλληνιστὶ μέρος μὲν ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ τοῦ Ἀββᾶ Μεταστασιῶν, μέρος δὲ ἐκ τῆς Βοσκοπούλας τῶν Ἄλπεων τοῦ Γάλλου συγγραφέως Μαρμοντέλ...*»<sup>26</sup>. Ὁμοίως στὴν πατρότητα τῶν δύο ἔργων ἀναφέρεται καὶ ὁ Ἀντώνιος Κορωνιός, ὁ μεταφραστὴς τοῦ τρίτου ἔργου Ὁ *πρῶτος Ναύτης*, ὁ ὁποῖος ἔστειλε τὴ μετάφρασή του στὸν Ρήγα καὶ δημοσιεύθηκε, ὅπως ἐμφατικὰ ἀναγράφεται, μαζί μετὰ τὰ ἔργα του, «*μετὰ τῶν ἰδίων αὐτοῦ [=τοῦ Ρήγα] μεταφράσεων ἐν τῷ βιβλίῳ τῷ φέροντι τὸν τίτλον Ἠθικὸς τρίπους, ὅπερ ὁ Ρήγας ἐξέδωκε κατὰ τὴν ἰδίαν ὁμολογίαν πρὸς ἀναμόρφωσιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους*».

Σημειώνουμε συμπληρωματικὰ ὅτι ἂν δὲν εἶχαν μεταφρασθεῖ τὰ Ὀλύμπια ἀπὸ τὸν Ρήγα, ἀλλὰ ἀπὸ κάποιον φίλο του, ὅπως γράφει ὁ Κων. Ἄμαντος, τὸ γεγονός αὐτὸ μετὴν πάροδο τῶν ἐτῶν θὰ εἶχε γίνει γνωστὸ στοὺς κύκλους τῶν Ἑλλήνων λογίων τῆς Βιέννης καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὸ γεγονός αὐτὸ θὰ εἶχε γνωστοποιηθεῖ ἀπὸ τὸν Ἀλέξανδρο Βασιλεῖο στὸν Κοραῆ, ὁ ὁποῖος εἶχε λάβει ἀπὸ τὴ Βιέννη τὸ βιβλίον τοῦ Ρήγα καὶ ἔγραφε στὴν ἐπιστολή του, 6 Μαρτίου 1805, πρὸς τὸν Ἀλέξ. Βασιλεῖο, «*...ἀπὸ τὰ Ὀλύμ-*

26. Αἰμ. Λεγιάδ, *Ἀνέκδοτα ἔγγραφα περὶ Ρήγα Βελεστινῆ*, 1891, ἐπανέκδοση 1996, σ. 65.

πια τοῦ *Μεταστασιορήγα μ' ἄρρεσεν ἢ προσφωνητικὴ ἐπιστολή...*»<sup>27</sup>. Ὁ Κοραῆς ὅμως δὲν γράφει κάτι σχετικό, οὔτε κάνει κάποιο σχετικό ὑπαινιγμό, παρὰ μόνο ἀναφέρεται στὴν προσφώνηση καὶ στὸ λεξιλόγιο τοῦ Ρήγα. Παρομοίως ἡ πιθανὴ οἰκειοποίηση ἀπὸ τὸν Ρήγα τῆς μεταφράσεως τῶν *Ὀλυμπίων* θὰ εἶχε γίνει γνωστὴ στὸν Μιχαὴλ Περδικάρη, ὁ ὁποῖος ἔζησε στὴ Βιέννη καὶ τὸ 1811 στὸ χειρόγραφο του «*Ρήγας ἢ κατὰ ψευδοφιλελλήνων*» θὰ εὑρίσκει τὴν εὐκαιρία νὰ καταφερθεῖ ἐναντίον του καὶ γι' αὐτὴ του τὴν «ἀνηθικότητα», ὅπως ἄλλωστε κάνει γιὰ τόσα ἄλλα.

Τὰ ἀνωτέρω ἐπιχειρήματα, τὰ ὁποῖα συνηγοροῦν ἐμμέσως ὅτι ὁ Ρήγας εἶναι ὁ μεταφραστὴς τῶν *Ὀλυμπίων*, πιθανὸν νὰ μὴν ἱκανοποιοῦν ἐκείνους οἱ ὁποῖοι θὰ ἠθελαν πιὸ πειστικὲς ἀποδείξεις γιὰ τὴν πατρότητα τῆς μεταφράσεως. Καὶ τοῦτο διότι θὰ εἶναι δυνατὸν νὰ ἰσχυρισθοῦν ὅτι ὁ Ρήγας ὡς ἐπιμελητὴς τῆς ἐκδοσης ἔγραψε τὴν ἀφιερωτικὴ προσφώνηση στὸν Χατζῆ Κώνστα, τὰ Προλεγόμενα καὶ τὴν ὑποσημείωση γιὰ τὴν Ἄλκηστη καὶ ἔθεσε τὶς παραστάσεις μὲ τὰ ὀλυμπιακὰ ἀγωνίσματα. Ὅσον ἀφορᾷ τὶς ὑποθέσεις πῶς ὁ Κοραῆς καὶ ὁ Περδικάρης δὲν γράφουν κάτι σχετικό γιὰ τὴν πιθανότητα ὁ Ρήγας νὰ εἶχε οἰκειοποιηθεῖ ξένη πνευματικὴ ἐργασία, μποροῦν νὰ ἰσχυρισθοῦν ὅτι τὸ ἀρνητικὸ εὗρημα δὲν μπορεῖ νὰ ἀποτελέσει θετικὴ ἀπόδειξη, τεκμήριο γιὰ τὴν πατρότητα τῆς μετάφρασης.

Ὅλα τὰ ἀνωτέρω πράγματι ἀποτελοῦν ἐνδείξεις καὶ ὄχι ἀποδείξεις, οἱ ὁποῖες θὰ τεκμηριῶναν πλήρως τὴν πατρότητα τῆς μετάφρασης τῶν *Ὀλυμπίων*. Καὶ αὐτὸ θὰ γινόταν ἂν εἶχαν ἐντοπισθεῖ «ἐνδοκειμενικὲς ἀποδείξεις γιὰ μία σίγουρη ἀπόδοση τοῦ ἔργου στὸν Ρήγα», ὅπως εὐστοχα παρατηρεῖ ὁ Βάλτερ Πούχγκερ<sup>28</sup>.

### **Ἐνδοκειμενικὴ ἀπόδειξη πατρότητας τῆς μετάφρασης τῶν Ὀλυμπίων στὸν Ρήγα**

Ἡ ἔρευνά μας πρόσφερε μία «ἐνδοκειμενικὴ ἀπόδειξη» πατρότητας τῆς μετάφρασης τῶν *Ὀλυμπίων* στὸν Ρήγα, μετὰ ἀπὸ τὴν διερεύνηση ποῦ ἔχουμε κάνει κατὰ τὴν σύνταξη τοῦ σχετικοῦ εὗρετηρίου καὶ γλωσσαρίου τῶν *Ὀλυμπίων*. Διαπιστώσαμε ὅτι πολυσύνθετες χαρακτηριστικὲς λέξεις ποῦ ἀπαντῶνται στὰ Προλεγόμενα «*συναντικτυποῦνται*», «*συναντιξεμυστερεύονται*», ἀνευρίσκονται καὶ στὸ κείμενο τοῦ ἔργου *Τὰ Ὀλύμπια* «*συνεπαρρη-*

27. Βλ. Ἀδαμαντίου Κοραῆ, *Ἀλληλογραφία*, τόμ. Δεύτερος 1799-1809, Μορφωτικὸ Ἰδρυμα Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 1966, σ. 242.

28. Βλ. Βάλτερ Πούχγκερ, «Εἰσαγωγή», στὸ *Ρήγα Βελεστινλῆ, Τὰ Ὀλύμπια...*, ὁ.π., σ. 57.

σθιάσθην», «συμπαλεύει», «συνεκκομίζων», «συνεναγκαλίζονται»<sup>29</sup>, στοιχείο δηλωτικό πώς είναι κοινός ο συγγραφέας των δύο αυτών κειμένων, ο Ρήγας. Σε ένισχυση τῆς θέσης αὐτῆς ἔρχεται νὰ προσφέρει καὶ τὸ γεγονός ὅτι στὰ κεφάλαια τοῦ βιβλίου *Νέος Ἀνάχαρσις*<sup>30</sup>, τὸ ὁποῖο ὁ Ρήγας μετέφρασε, ἐπίσης χρησιμοποιεῖ τέτοιες πολυσύνθετες λέξεις, ὅπως «συναντεριστάς», «συναντεσφετεριζόμενοι», «συναντεκζητοῦντο», «συνανταγαπῶντο», «συναντεβλέποντο», «συναντερισθῶσιν», «συνανταγωνισθῶσιν», «συναντιβλέπωνται», «συνεπροσβάλλοντο», «συναντιπάλων», «συναντερίζονται».

Ἡ χρησιμοποίηση τέτοιων πολυσύνθετων λέξεων, οἱ ὁποῖες κατὰ κανόνα εἶναι κατασκευασμένες, «πεποιημένες»<sup>31</sup> ἀπὸ τὸν Ρήγα μὲ δύο τρεῖς προθέσεις καὶ μὲ ἰδιαίτερη χρήση τῆς πρόθεσης «σύν», ὡς πρῶτο συνθετικό, ἀποτελεῖ μία πολὺ ἰσχυρὴ ἔνδοκειμενικὴ ἀπόδειξη ὅτι ὁ Ρήγας εἶναι ὁ συγγραφέας τῶν *Προλεγομένων* καὶ τοῦ κειμένου τῶν *Ὀλυμπίων*, ὅπως εἶναι καὶ ὁ μεταφραστὴς τοῦ μεγαλύτερου μέρους τοῦ τετάρτου τόμου τοῦ *Νέου Ἀναχάρσιδος*.

### Συμπεράσματα

Μὲ τὰ ἀνωτέρω παρουσιάσθησαν οἱ τρεῖς σημαντικότερες ἔρευνες γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Ρήγα, πού δημοσιεύθηκαν κατὰ τὶς τελευταῖες δεκαετίες.

Α) Γιὰ τὸ διαφωτιστικὸ βιβλίον *Φυσικῆς ἀπάνθισμα*, Βιέννη 1790, ἀνευρέθη ἓνα πρότυπο, ἡ Γαλλικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία Diderot καὶ D'Alembert. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἀποδεικνύεται ὅτι ὁ Ρήγας μεταφέρει σὲ μιὰ ρέουσα ἀπλὴ γλῶσσα τὴν ὑψηλοῦ ἐπιπέδου ἐπιστημονικὴ γνώση τῆς γαλλικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας καὶ ἀναθεωρεῖται πλέον ἡ γνώμη ἡ ὁποία ἐπικρατοῦσε στοὺς ἱστορικοὺς τῆς ἐπιστήμης σχετικὰ μὲ τὸ ἐπίπεδο τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης πού περιεῖχε τὸ βιβλίον τοῦ Ρήγα.

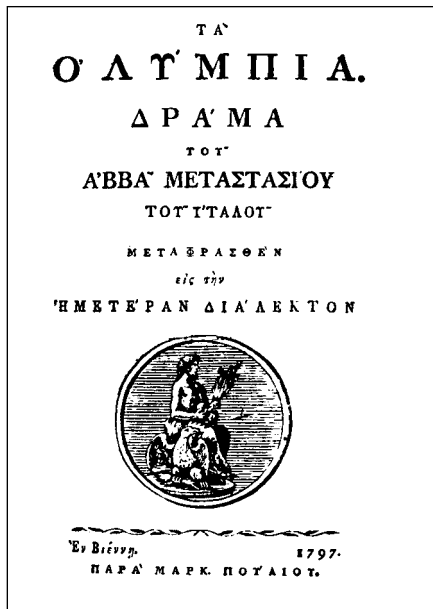
Β) Ταυτίσθησαν οἱ πρότυποι χάρτες πού χρησιμοποιήθηκαν γιὰ τὸ σχεδιασμὸ τῆς *Χάρτας τῆς Ἑλλάδος*, Βιέννη 1799. Ἀποδεικνύεται πλέον ὅτι ὁ Ρήγας δὲν περιῆλθε τὶς ἐπαρχίες τῆς Χάρτας τους, ἀλλὰ χρησιμοποίησε ἄλλους χάρτες γιὰ νὰ ἔχει ἓνα πολιτικὸ χάρτη τοῦ κράτους τοῦ διαιρημένου σὲ ἐπαρχία καὶ τοπαρχίες, πού θὰ ἦταν ἀπαραίτητο βοήθημα στὴν διενέργεια

29. Βλ. τὶς σχετικὲς λέξεις στὸ ἔργο τοῦ Ρήγα Βελεστινλή, *Τὰ Ὀλύμπια*, Βιέννη 1797, Προλεγόμενα σ. 3 καὶ 5 καὶ στὸ κείμενο σ. 28, 95, 97 καὶ 101 ἀντίστοιχα.

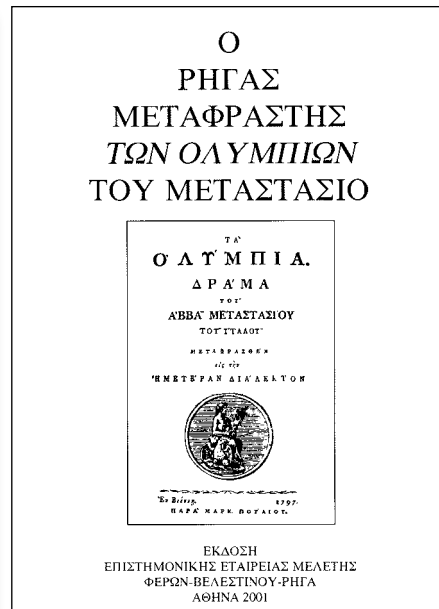
30. Βλ. Ρήγα Βελεστινλή, *Νέος Ἀνάχαρσις*, Βιέννη 1797, τόμ. Τέταρτος, σ. 229, 247, 250, 262, 309, 311, 315 ἀντίστοιχα.

γεια έκλογων μετά την επικράτηση τῆς ἐπανάστασής του. Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἔρευνας αὐτῆς συμβάλλουν σημαντικά στὴν κατανόηση τοῦ ἐπαναστατικοῦ σχεδίου τοῦ Ρήγα.

Γ) Μὲ τὴν τρίτη ἔρευνα τεκμηριώθηκε μὲ ἐνδοκειμενικὰ στοιχεῖα ὅτι ὁ Ρήγας ἦταν ὁ μεταφραστὴς τῶν Ὀλυμπίων τοῦ Μεταστάσιο καὶ ὄχι κάποιος φίλος του ὅπως εἶχε ὑποστηριχθεῖ κατὰ τὸ παρελθὸν ἀπὸ μερικοὺς συγγραφεῖς καὶ διατηροῦνταν μέχρι σήμερα αὐτὴ ἡ ἄποψη. Ἐπὶ πλέον καταδεικνύεται ὅτι ὁ Ρήγας ἦταν γνώστης τῆς ἀρχαίας κληρονομιάς.



Ἡ σελίδα τίτλου τῶν “Ὀλυμπίων” τοῦ Ρήγα, Βιέννη 1797.



Ὁ τίτλος τῆς μελέτης στὴν ὁποία τεκμηριώνεται ὅτι τὰ “Ὀλύμπια” ἦταν μετάφραση τοῦ Ρήγα.

31. «Πεπονημένη ἢ λέξις» γράφει, μᾶλλον ὁ Ρήγας, σὲ ὑποσημείωση γιὰ τὴ λέξη «παπλάκισμα» στὸν *Πρῶτο ναῦτη* τοῦ Ἄντωνίου Κορωνιοῦ, σ. 221.

## Τα Θεατρικά έργα για τον Ρήγα Βελεστινλή

(Δημοσιεύθηκε στην Εισαγωγή του θεατρικού έργου Ουρανίας Μπομπότη, *Ρήγας Βελεστινλής ο Επαναστάτης*, έκδοση Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2006)

Ο επαναστάτης και διαφωτιστής Ρήγας Βελεστινλής (Βελεστίνο 1757 – Βελιγράδι 1798) έδινε μεγάλη σημασία στον παιδευτικό ρόλο του θεάτρου. Γι' αυτό εξ άλλου κατά την ακμή της επαναστατικής του δράσης και την προετοιμασία καθόδου του στην Ελλάδα, το 1797, έθεσε στη *Χάρτα της Ελλάδος*<sup>1</sup>, φύλλο 7, την παράσταση ενός αρχαίου θεάτρου και μετέφρασε δύο θεατρικά έργα. Το ένα ήταν *Τα Ολύμπια*<sup>2</sup> του Μεταστάσιο, στο οποίο μας δίνει εκτός των άλλων και μία σημαντική πληροφορία ότι τα Ολυμπιακά αγωνίσματα διατηρούνταν στη Θεσσαλία και σε όλη την Ελλάδα, θέλοντας κατ' αυτόν τον τρόπο να δείξει τη διαχρονικότητα του Ελληνισμού. Χαρακτηριστικά, ο Ρήγας σημειώνει: «*Ο δρόμος, η πάλη, ο δίσκος, το άλμα και το παγκράτιον παίζονται μέχρι την σήμερον εις την Θεσσαλίαν και εις όλην την Ελλάδα*». Το δεύτερο έργο του ήταν του γάλλου συγγραφέα Μαρμοντέλ, *Η βοσκοπούλα των Άλπεων*, στο οποίο προτάσσει την με πατριωτικό νόημα ρήση του συγγραφέα «*Ο ιερός της πατρίδος έρωσ εμφολεύει εις την καρδίαν και η καρδιά δεν γηράσκει ποτέ*».

Η ιστορική μορφή του Ρήγα Βελεστινλή πλαισιωμένη με τον επαναστατικό του παϊάνα *Θούριος*, «*Ως πότε παλικάρια*», την προσπάθεια του με το στρατηγικό του σχέδιο για την επανάσταση των σκλαβωμένων και την αποτίναξη της απολυταρχικής τυραννίας του Σουλτάνου, τη σύλληψή του, μετά την προδοσία από τον Έλληνα έμπορο στην Τεργέστη και μετά έξι μήνες βασανιστήρια, τον

- 
1. Ρήγα Βελεστινλή, *Η Χάρτα της Ελλάδος*, Βιέννη 1797, αυθεντική για πρώτη φορά επανέκδοση με την υποστήριξη της Ακαδημίας Αθηνών από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, (επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλος), Αθήνα 1998, επανέκδοση Β' 2003.
  2. Ρήγα Βελεστινλή, *Ο Ηθικός Τρίπους*, Βιέννη 1797, στον οποίο περιέχονται *Τα Ολύμπια* και *Η Βοσκοπούλα των Άλπεων*, επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2001, και στην εισαγωγή από τον επιμελητή της έκδοσης Δημ. Καραμπερόπουλο αποδεικνύεται η πατρότητα της μετάφρασης των *Ολυμπίων* από τον Ρήγα.

τραγικό του θάνατο μαζί με τους άλλους επτά Συντρόφους του στον πύργο Νεμπούζα του Βελιγραδίου, αποτέλεσε σε ορισμένους συγγραφείς θέμα για τη συγγραφή ενός θεατρικού έργου.

\*\*\*

Από της έρευνα που διενεργήθηκε διαπιστώθηκε ότι έχουν γραφεί με θέμα τον Ρήγα Βελεστινλή τα παρακάτω θεατρικά έργα:

1. Πρώτη απόπειρα συγγραφής θεατρικού έργου με θέμα τον Ρήγα ήταν του Ιωάννου Ζαμπελίου, Λευκαδίου, (1787-1856), που εκδόθηκε στην Κέρκυρα το 1833 με τίτλο *Ρήγας Θεσσαλός*<sup>3</sup>. Κάτωθεν του τίτλου έχει θέσει τους στίχους από τον Αισχύλο:

«Ω παίδες Ελλήνων ίτε,  
Ελευθερούτε πατρίδ', ελευθερούτε δε  
Παίδας, γυναίκας, θεών τε πατρώων έδη<sup>4</sup>,  
Θήκας<sup>5</sup> τε προγόνων. Νυν υπέρ πάντων αγών»,

Αισχύλος, *Πέρσαι*, στίχ. 402-405.

Έχει ενδιαφέρον να τονισθεί ότι ο Ζαμπέλιος ήδη από το 1818 είχε αρχίσει να σχεδιάζει να γράψει ένα θεατρικό έργο για τον Ρήγα, τον οποίο μάλιστα στην πρώτη σχετική επιστολή του τον αποκαλεί «Βελεστιναίο». Χαρακτηριστικά έγραφε, «...έχω κατά νουν το σχεδίασμα του Ρήγα Βελεστιναίου. Όντως ύλη και πατριωτική και ιδική μας...»<sup>6</sup>. Επίσης, σε μία άλλα επιστολή, 4 Ιουνίου 1831 σημείωνε «έχω ανά χείρας τον Ρήγαν κ' ελπίζω μέχρι Αυγούστου να τον τελειώσω». Πράγματι περατώθηκε τον Αύγουστο του 1832<sup>7</sup>. Η πρώτη

3. Ιωάννου Ζαμπελίου Λευκαδίου, *Τραγωδία*, Κορφοί εκ της Τυπογραφίας της Κυβέρνησης, 1833. «Ρήγας Θεσσαλός. Τραγωδία Τετάρτη. Κορφοί εκ της τυπογραφίας της Κυβερνήσεως, 1833, σελ. 1-74.

4. Έδος=έδρα, οικητήριον, άγαλμα και ο ναός.

5. Θήκη προγόνων=οι τάφοι, μνήματα, τύμβοι προγόνων

6 Γλυκερία Πρωτοπαπά-Μπουμπουλίδου, *Περί το δραματικών έργων του Ιω. Ζαμπελίου*, (*Επτά ανέκδοτοι επιστολαί*), Σπουδαστήριο Βυζαντινής και Νεοελληνικής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήναι 1964.

7. Γλυκερία Πρωτοπαπά-Μπουμπουλίδου, *Περί το δραματικών έργων του Ιω. Ζαμπελίου*, ό.π., σελ. 35-37.



έκδοση αναθεωρήθηκε το 1840 και εξεδόθη το 1842, όπως επισημαίνει ο Κ. Θ. Δημαράς<sup>8</sup>, και επί πλέον το 1860 από τον ίδιο τον συγγραφέα με συμπληρώσεις στο έργο του<sup>9</sup>.

Ο Ιωάννης Ζαμπέλιος προέταξε του δράματος το παρακάτω αφιερωτικό κείμενο στο οποίο τονίζει ότι πατέρας της Επανάστασης του 1821 ήταν ο Ρήγας Βελεστινλής:

*«Προς την Ελληνικήν Αναγέννησιν*

*Χαίρε, χαίρε, ώ Αναγέννησις της Ελλάδος. Σε εκ παιδών επεθύμησα· σε ωνειρευόμην ημέραν και νύκτα· σε έζησα κ' ηξιώθην να ίδω με τους οφθαλμούς μου και αρχομένην και τελειωμένην. Ας αποθάνω τώρα ουδέν μέλλει μοι· καταβαίνω εις τον τάφον, ευαρεστημένος δια τα παρελθόντα, και εύελπις δια τα μέλλοντα..*

*Πόσον καιρόν του βίου μου εδαπάνησα συλλογιζόμενος κι ομιλών δια σε! Πόσα αισθήματα εδοκίμασα, πόσην χαράν αισθάνθην, πόσους φόβους υπέφερον, πόσα δάκρυα έχυσα δια σε!*

*Αν εθεράπευσα την σοφίαν και τας Μούσας, συ μόνη είναι η αιτία· σύ μοι ήγειρας, τα οποία αισθάνομαι πάθη· συ μοι εθέρμανες την φαντασίαν· συ με εχειραγώγησας εις την πολυχρόνιον μου σπουδήν· συ τελευταίον μοι υπηγόρευες κ' έγραψα.*

*Πολλάκις με την φαντασίαν μου περιέγραψα την Επανάστασιν, ήτις έμελλε να σε γεννήση· άξιον έκρινα έτι να την περιγράψω και εις τας τραγωδίας μου. Ιδού λοιπόν τραγωδώ τον πατέρα αυτής Ρήγαν, θέτω εις το στόμα του την περιγραφήν της και προς σε αποδίδω την τραγωδίαν του. Εστω αύτη καθαρόν μαρτύριον, και της αγάπης, την οποίαν σοι φέρω, και της ευλαβείας, της οποίας αξιούς· και σε προσέτι αν ζήσω, θέλει ως δύναμαι περιγράψω, τραγωδών· τουλάχιστον, τον κορυφαίον αφ' ών ηνέωξαν το λαμπρόν του στάδιον, τον αθάνατον Μάρκον Βόσσαριν, και τον πρώτον όστις έρριψε τα θεμέλια της ησυχίας σου, τον αείμνηστον Καποδίστριαν. Εγώ θέλει αποθάνω. Αι τραγωδίαί μου θέλει επιζήσωσι μόνον, έως ού να γεννηθώσιν οι ένδοξοι Τραγικοί. Η Επανάστασίς σου*

- 
8. Κ. Θ. Δημαράς, «“Ρήγας Θεσσαλός”· Αθησαύριστη έκδοση της τραγωδίας του Ιωάννη Ζαμπελίου», *Ο Εραριστής*, τόμ. 8, 1970, σελ. 1-9.
  9. Ο πλήρης τίτλος είναι *Τραγωδίαί Ιωάννου Ζαμπελίου Λευκαδίου*. Έκδοσις Σεργίου Χ. Ραφτάνη, τόμος Πρώτος, Εν Ζακύνθω, Τυπογραφείον ο Παρνασσός, 1860, σελ. 215-289. Γλυκερία Πρωτοπαπά-Μπουμπουλίδου, *Περί το δραματικών έργων του Ιω. Ζαμπελίου, ό.π.*

όμως, και σύ, θέλει μείνετε εις άπαντα χρόνον αθάνατοι ευλαβούμενοι παρά των Ελλήνων. Ωνομασμένοι παρά των ξένων, και γεγραμμένοι εις τας λαμπράς σελίδας της ιστορίας της νέας Ελλάδος.

Χαίρε, χαίρε, ώ του Γένους μου Αναγέννησις.

Εγράφη τη 14 Αυγούστου 1832

Αναθεωρήθη τη 13 Ιουνίου 1840

Ιωάννης Ζαμπέλιος, Λευκάδιος».

Στην πρωτεύουσα του νεοϊδρυθέντος ελευθέρου κράτους της Ελλάδος, την Αθήνα, τον Ιούνιο του 1836 παίχθηκε το έμμετρο έργο *Τα Ολύμπια* του Μεταστάσιο σε μετάφραση του Ρήγα Βελεστινλή, που είχε εκδοθεί στη Βιέννη το 1797<sup>10</sup>. Τον επόμενο μήνα Ιούλιο του 1836 παίχθηκε το θεατρικό έργο του Ιωάννου Ζαμπελίου *Ρήγας Θεσσαλός* και σε εφημερίδα της εποχής *Ο Σωτήρ-Sauveur* σημειώνεται ότι «*Η τραγωδία του Ρήγα είλκυσεν την παρελθούσαν Κυριακήν [19/31 Ιουλίου 1836] όχι ολίγους θεατάς. Ο κ. Δ. Γιαννιώτης παριστάνων τον ήρωα του δράματος, εκίνησε πολλάκις τα αισθήματα των ακροατών, οίτινες μετά διαφόρους επαναλήψεις τον χειροκρότησαν*»<sup>11</sup>. Το ίδιο έργο παίχθηκε και τον επόμενο χρόνο το 1837.

Ενδιαφέρον έχει να σημειώσουμε ότι το έργο του Ζαμπελίου *Ρήγας Θεσσαλός*, όταν παίχθηκε το 1840 μετά την πρώτη παράσταση απογορεύθηκε η συνέχεια και μάλιστα, όπως έχει γραφεί, «*εγένετο αφορμή να εγκαθιδρυθή εν Ελλάδι και η επί των θεατρικών έργων λογοκρισία*»<sup>12</sup>. Ας παρατεθούν από την εφημερίδα *Ελληνική Σάλπιγξ ή Φωνή της Ελευθερίας*<sup>13</sup> το κείμενο διαμαρτυρίας του αρχισυντάκτη Χ. Σακελλαριάδη:

«*Πας Έλλην γινώσκει καλώς από την ιστορίαν την Κυβέρνησιν, ήτις επρόδοσε τον Ρήγαν μας. Ημείς όμως δεν δυνάμεθα να αναφέρωμεν ρητώς το χρυσόν της όνομα φοβούμενον μήτως ο Κύριος αντιπρόσωπός*

10. Βλ. Νίκος Βέης, «Το πρότον νεοαθηναϊκόν θέατρον και αι σχετικά προς τον Ρήγαν Φεραίων παραστάσεις αυτού», *Νέα Εστία*, τόμ. 24, 1938, σελ. 1516-1521.

11. Το απόσπασμα παρατίθεται από τον Νίκο Βέη, *ό.π.*

12. Νικόλαος Ι. Λάσκαρης, *Ιστορία του Νεοελληνικού θεάτρον*, τόμ. Β', έκδ. Οίκος Μ. Βασιλείου, Αθήνα 1939, σελ. 259-260.

13. *Ελληνική Σάλπιγξ ή Φωνή της Ελευθερίας*, τόμ. Α', τεύχος 3-4 (1 Ιουνίου 1840) σελ. 45-48. Αναφέρεται από Νικ. Λάσκαρη, *Ιστορία του Νεοελληνικού θεάτρον*, *ό.π.*, σελ. 259-260 και Νίκο Βέη, «Το πρότον νεοαθηναϊκόν θέατρον...», *ό.π.*, σελ. 1598.

της εξαγριωθή εναντίον μας, εκθέτοντας μίαν τοιαύτην αληθεστάτην αλήθειαν και εκτοξεύση τα εχθρικά του βέλη κατ' αυτής της φωνής της Ελευθερίας, ήτις κακή τύχη, είχε συνεταφιασθή από τους Α[υστριακούς] προ 52 σχεδόν ετών ομού με τον αοίδημον Ρήγαν μας, και η οποία θεία συνθάρσει αναγεννάται σήμερον εις αυτήν την πρωτεύουσαν του Όθωνος!... όταν βλέπη ν' αποδοκιμάζεται ύλη Ελληνικής θεατρικής παραστάσεως και πολλώ δε μάλλον η του Ρήγα, όστις ήνοιξε πρώτος την θύραν της Ελευθερίας μας με το πολυτιμότερον της ζωής του, ουαί! και πύλαι Άδου κατισχύσουσι!».

2. Σύμφωνα με τον Νίκο Βέη, τον Νικ.Λάσκαρη και τον Απόστολο Δασκαλάκη<sup>14</sup> ένα άλλο έργο συντέθηκε και παίχθηκε στην Κέρκυρα κατά τα μέσα του 19<sup>ου</sup> αιώνα από τον Γεράσιμο Μαρκορά με τίτλο *Ρήγας Φεραίος*, δράμα, το οποίο μελοποιήθηκε από τον Ιωσήφ Λιμπεράλε, και το οποίο μετά την πρώτη παράστασή του απαγορεύθηκε από τον Άγγλο Αρμοστή της Επτανήσου, διότι θεωρήθηκε αντιαυστριακό έργο.

3. Τρίτο θεατρικό έργο κατά τον 19<sup>ο</sup> αιώνα είναι του Δ. Καλαποθάκη, *Ρήγας Φεραίος. Δράμα εις πράξεις πέντε*, Εν Αθήναις, Τύποις Γεώργιος Σταυριανός, 1880 (σελ. 81). Το έργο ήταν αφιερωμένο στον Ανδρέα Συγγρό (1830-1899). Ο συγγραφέας στην αρχή παραθέτει τα «Πρόσωπα του δράματος» και σημειώνει τον τόπο όπου λαμβάνουν χώρα οι πέντε πράξεις του δράματος: «*Η σκηνή υπόκειται, εν τη πρώτη και δευτέρα πράξει εν Βελεστίνω, εν τη τρίτη και τετάρτη εν Τεργέστη και εν τη πέμπτη εν Βελιγραδίω*» (σελ. 4). Σημειώνουμε ότι από τα πρώτα χρόνια της απελευθέρωσης της Θεσσαλίας το έργο παίχθηκε στο Βόλο στις 25 Μαρτίου 1884 και το 1895, στη Λάρισα το 1903 και 1906 στο Βόλο<sup>15</sup>.

4. Ένα άλλο έργο κατά τα τέλη του 19<sup>ου</sup> αιώνα είναι του Αριστομένου Προβελεγγίου με τίτλο *Ο Ρήγας*, εκδότης Ι. Ν. Σιδέρης, Αθήναι 1888, (σελ. 77). Σύμφωνα με πληροφορίες, τις οποίες κατέγραψε ο Φώτης Βογιατζής<sup>16</sup> το έργο παίχθηκε στις πρώτες δεκαετίες του 20<sup>ου</sup> αι. στο Βελεστίνο, στο Βόλο,

14. Νίκος Βέης, *ό.π.*, σελ. 1599, Απ. Δασκαλάκης, *Rhigas Velestinlis*, σελ. 222.

15. Φώτης Βογιατζής, *Το Θέατρο στο Βελεστίνο και οι θεατρικές παραστάσεις για τον Ρήγα Φεραίο στη Θεσσαλία (1881-1993)*, Πρόλογος Βάλτερ Πούχγερ, Έκδοση Συλλόγου Βελεστινιωτών Αθηνών, Αθήνα-Βελεστίνο 1996, σελ. 82 κ. εξ.

16. Φώτης Βογιατζής, *Το Θέατρο στο Βελεστίνο...*, *ό.π.*, σελ. 86-86.

στην Καρδίτσα και στα Τρίκαλα. Προστίθεται τώρα πως το έργο παίχτηκε στην Κεντρική Σκηνή του Εθνικού Θεάτρου 25<sup>η</sup> Μαρτίου 1935 σε σκηνοθεσία Δημήτρη Ροντήρη, σύμφωνα με το, Βασίλη Φωτόπουλο, *100 χρόνια Εθνικό Θέατρο*, Παραστασιολόγιο αρ. 39, Αθήνα 2000.

5. Ο συγγραφέας Βασίλης Ρώτας έγραψε το 1936 την τραγωδία *Ρήγας Βελεστινλής*<sup>17</sup>, που μετά δύο χρόνια το 1938 τυπώθηκε. Μάλιστα ήταν το πρώτο θεατρικό έργο που παίχθηκε με μεγάλη επιτυχία από την θεατρική ομάδα του Ρώτα στα βουνά. Επίσης παίχθηκε από το 1939 και μετά στο Βελεστίνο, Βόλο, Τύρναβο και στην Καρδίτσα.

6. Ο Σπύρος Μελάς, της Ακαδημίας Αθηνών, δημοσίευσε στο περιοδικό *Θέατρο*, τεύχ. 5, Σεπτ.-Οκτ. 1962, το έργο *Ρήγας Βελεστινλής, ο Εθνομάρτυρας. Ιστορικό δράμα. Τρία μέρη, εννιά εικόνες*, και πρωτοπαίχθηκε στο Εθνικό Θέατρο Αθηνών στις 20 Οκτωβρίου 1962<sup>18</sup>. Το θεατρικό αυτό έργο περιέχεται επίσης στο βιβλίο του Σπύρου Μελά, *Άπαντα, Ιστορικό θέατρο. Το 1821 σε 14 έργα και σκέτς*. Έκδοσις Μπίρη, Αθήνα 1971, σελ. 7-87. Προσθέτουμε ότι το έργο παίχθηκε στο Λύκειο Μολάων Λακωνίας από μαθητές του τον Μάρτιο του 1970, (πληροφορία Λευτέρη Κουσουλή).

7. Ο συγγραφέας Δημήτρης Χρονόπουλος έγραψε και κυκλοφόρησε σε βιβλίο το έργο με τίτλο *Ρήγας ο Πρωτομάρτυρας. Ιστορικό δράμα σε 10 εικόνες*, Αθήνα, [1979]<sup>19</sup>, (σελ. 69).

---

17. Βασίλης Ρώτας, *Θέατρο Α'*, Ίκαρος, Αθήνα 1964, σελ. 113-198. Βασίλης Ρώτας, *Θέατρο και Αντίσταση, Σύγχρονη εποχή*, 1981, σελ. 60-61. Γεράσιμος Σταύρου, «Το θέατρο στην Ελεύθερη Ελλάδα», *Επιθεώρηση Τέχνης*, τεύχ. 87-88, 1962, σελ. 379-385 (ιδιαίτερα σελ. 379-382). Για τις θεατρικές παραστάσεις του έργου στη Θεσσαλία βλ. Φώτης Βογιατζής, *Το Θέατρο...*, ό.π., σελ. 87-88.

18. Άλκης Θρύλος, «Ο θεατρικός Σπ. Μελάς», *Νέα Εστία*, τεύχ. 947, Χριστούγεννα 1966, σελ. 54-60 και ιδιαίτερα στις σελ. 59-60 με παρατηρήσεις για τη μη καλή απόδοση της προσωπικότητας του Ρήγα.

19. Για την χρονολογία έκδοσης βλ. Ιούλιος Κέρπης, «Κοινωνικές και ιστορικές δομές του νεότερου Ελληνισμού μέσα από θεατρικά έργα με πεδίο αναφοράς τη ζωή και τη δράση του Ρήγα Βελεστινλή», *Υπέριχα*, τόμ. 1, *Πρακτικά Α' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας»*, Αθήνα 1990, σελ. 501-508.

8. Ο Λυκειάρχης Σωτήριος Γεωργίου έγραψε το έργο *Ο μεγάλος γιός του Βελεστίνου-Ρήγας ο Φεραίος*, χωρίς όμως να έχει τυπωθεί σε βιβλίο. Το έργο παίχθηκε στο Βόλο το 1981, στα Κανάλια το 1991<sup>20</sup> και στις 25 Μαρτίου 1993 στο Βελεστίνο<sup>21</sup>, όταν ο συγγραφέας ήταν Λυκειάρχης στο Λύκειο Βελεστίνου.

9. Ο Βελεστινιώτης Γιώργος Γεωργαλιός έχει γράψει το θεατρικό έργο *Ρήγας*, γραμμένο περίπου στα 1970, το οποίο όμως δεν έχει παιχθεί στη σκηνή. Το χειρόγραφο το εντόπισε ο Φώτης Βογιατζής<sup>22</sup> και το συμπεριέλαβε ως παράρτημα στο σχετικό του βιβλίο για το θέατρο στο Βελεστίνο.

10. Ένα άλλο δημοσιευμένο σε βιβλίο έργο είναι του Τάκη Χρυσούλη με τίτλο *Ρήγας Βελεστινλής-Φεραίος*, Εκδόσεις «Δωδώνη», Αθήνα-Γιάννινα, 1999, (σελ.70). Το έργο παίχτηκε από μαθητές-μαθήτριες του Γυμνασίου-Λυκείου στο Ευάλιο Ναυπακτίας 25<sup>η</sup> Μαρτίου 2009.

11. Πρόσφατα, τον Ιανουάριο του 2006, ο Δημήτριος Απ. Ρήτας, Φιλολόγος-συγγραφέας-στιχουργός, έγραψε το θεατρικό έργο *Ρήγας Βελεστινλής Θεταλός. Ιστορικό δράμα*, (σελ. 30 σε μέγεθος σελίδας Α4) και το οποίο στάλθηκε από τη Διεύθυνση Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Καρδίτσας τον Ιανουάριο του 2006 με το ηλεκτρονικό ταχυδρομείο στα Σχολεία της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης της Ελλάδος με σκοπό να βοηθήσει τη διοργάνωση σχολικής γιορτής «*επ' ευκαιρία του εορτασμού της 25<sup>ης</sup> Μαρτίου 1821*».

12. Η Βελεστινιώτισσα εκπαιδευτικός Ουρανία Δ. Μπομπότη έγραψε το θεατρικό έργο *Ρήγας Βελεστινλής ο Επαναστάτης*, το οποίο σε μία αρχική μορφή παίχθηκε σε Σχολεία των Χανίων. Μετά την ενημέρωσή της από τον υπογράφοντα σχετικά με τις νέες έρευνες για τα επαναστατικό έργο του Ρήγα, τη *Χάρτα της Ελλάδος* και τους άλλους χάρτες του, έγιναν στο κείμενο μερι-

---

20. Σχετικά γράφηκαν στη τοπική εφημερίδα του Βόλου *Η Θεσσαλία*, στις 31 Μαρτίου 1991 και το κείμενο αναδημοσιεύεται από το Φώτη Βογιατζή, *Το θέατρο στο Βελεστίνο...*, ό.π., σελ. 110.

21. Βλ. Φώτη Βογιατζή, «Οι θεατρικές παραστάσεις για τον Ρήγα Φεραίο στη Θεσσαλία (1881-1993)», *Υπέρις*, τόμ. 2, *Πρακτικά του Β' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας*», Αθήνα 1994, σελ. 545-561.

22. Βλ. Φώτη Βογιατζή, *Το Θέατρο στο Βελεστίνο και οι θεατρικές παραστάσεις για τον Ρήγα Φεραίο στη Θεσσαλία (1881-1993)*, Πρόλογος Βάλτερ Πούχγερ, Έκδοση Συλλόγου Βελεστινιωτών Αθηνών, Αθήνα-Βελεστίνο 1996, Παράρτημα Δεύτερο, σελ. 151-189.

κές βελτιώσεις και είναι βασισμένο σε ιστορικά στοιχεία για τον Ρήγα. Η Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα εξέδωσε το έργο αυτό το 2006 σε βιβλίο με σκοπό να υπάρχει ένα βοήθημα για τα Σχολεία, τα οποία θα θέλανε οι μαθητές τους να ανεβάσουν στη σκηνή ένα ιστορικό θεατρικό έργο. Η έκδοση αυτή εμπλουτίζεται με δέκα σχετικές με τα δρώμενα ακουαρέλες προσφορά του λόγιου φίλου, συγγραφέα και ζωγράφου εξ Νέας Αγχιάλου Μαγνησίας Γιώργο Διονυσίου, τον οποίο και θερμά ευχαριστούμε για τη συμβολή του αυτή.

\*\*\*

Καταλήγοντας επισημαίνουμε ότι η ιστορική επαναστατική φυσιογνωμία του Ρήγα Βελεστινλή συγκινεί τους συγγραφείς για τη σύνθεση θεατρικού έργου με θέμα το έργο του και τη θυσία του. Ανταποκρίνεται πράγματι στις προσδοκίες του λαού.



Η σελίδα τίτλου του θεατρικού έργου του Βασίλη Ρώτα, «Ρήγας ο Βελεστινλής», που τυπώθηκε το 1938 και έκτοτε παίχτηκε πάρα πολλές φορές και ιδιαίτερα κατά την Κατοχή από θίασο της ΕΠΙΟΝ στα χωριά της Θεσσαλίας.

# Ο Λέανδρος Βρανούσης (1921-1993) και η Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα

(Δημοσιεύθηκε στον Τιμητικό Τόμο του Συνδέσμου Αποφοίτων Ζωσιμαίας Σχολής Ιωαννίνων «Οι Ζωσιμάδες», *Λέανδρος Βρανούσης: ο αγωνιστής της Εθνικής Αντίστασης, ο ερευνητής επιστήμονας, ο Ηπειρολάτρης*, Ιωάννινα 2008, σελ. 302-303)

Με τον σημαντικό ιστορικό του Ρήγα Βελεστινλή, τον Λέανδρο Βρανούση, η επικοινωνία μας άρχισε από το καλοκαίρι του 1985, όταν του γνωστοποιήσαμε την απόφασή μας να διοργανώσουμε το Α΄ Διεθνές Συνέδριο για τον Ρήγα και τη γενέτειρά του. Τότε αυθόρμητα αναφώνησε: «Επιτέλους βρέθηκαν οι άνθρωποι να διοργανώσουν Διεθνές Συνέδριο για τον Ρήγα». Εκφράζοντας κατ' αυτόν τον τρόπο μια αλήθεια, διότι δεν είχε μέχρι εκείνα τα χρόνια διοργανωθεί Συνέδριο για τον Ρήγα Βελεστινλή.

Έκτοτε είχαμε την αμέριστη συμπαράστασή του στη διοργάνωση του Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», που πραγματοποιήθηκε με επιτυχία στη γενέτειρα του Ρήγα τον Μάιο του 1986. Μάλιστα, ο ίδιος ο Βρανούσης είχε συντάξει με χαρά και ικανοποίηση με τα χαρακτηριστικά καλογραμμένα γράμματα του μολυβιού του την πρώτη εγκύκλιο με την αναγγελία της σύγκλησης του Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου για τον Ρήγα Βελεστινλή.

Για την σημαντική προσφορά του στη μελέτη και ανάδειξη της φυσιογνωμίας του Ρήγα Βελεστινλή και του έργου του, η Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα πρότεινε στο Δημοτικό Συμβούλιο του Βελεστίνου, της γενέτειρας του Ρήγα, να ανακηρύξουν τον Λέανδρο Βρανούση Επίτιμο Δημότη τους. Πράγματι με συγκίνηση δέχθηκε την απόφαση του Δήμου της γενέτειρας του Ρήγα και θεωρούσε την πιο ύψιστη τιμή, από όλες που είχε δεχθεί στη ζωή του<sup>1</sup>.

---

1. Η σχετική καλαίσθητη περγαμηνή και πλακέτα ανέγραφε «Το Δημοτικό Συμβούλιο Βελεστίνου μετά από πρόταση του Συλλόγου Βελεστινιωτών Αθηνών, κατά τη συνεδρίασή του την 6<sup>η</sup>

Ακόμη, ο Λέανδρος Βρανούσης συμμετείχε ενεργά και στο Β΄ Διεθνές Συνέδριο για τον Ρήγα και τη γενέτειρά τους που διοργανώθηκε τον Οκτώβριο του 1992. Μάλιστα, όταν αναγγείλαμε ότι έχουμε την πρόθεση να τυπώσουμε για την ενημέρωση των επισκεπτών του Βελεστίνου τρεις συνοπτικές μελέτες, μία για τις αρχαίες Φερέες, την άλλη για τον Ρήγα και την τρίτη για το νεώτερο Βελεστίνo, αμέσως μετά τη λήξη του Β΄ Διεθνούς Συνεδρίου μας πρόσφερε τη συνοπτική μελέτη του *Ρήγας Βελεστινλής*, ώστε να την τυπώσουμε και να τη χρησιμοποιήσουμε για την σύντομη ενημέρωση των επισκεπτών και φίλων, και που εκδόθηκε το 1998.

Είχαμε τακτική επικοινωνία για τα θέματα τα σχετικά με τον Ρήγα, αλλά δυστυχώς στον όγδοο χρόνο της επικοινωνία μας, τον Απρίλιο του 1993, η καρδιά του έπαυσε να λειτουργεί. Η Επιστημονική μας Εταιρεία κατά τη συμπλήρωση του πρώτου χρόνου από το θάνατο του Λέανδρου Βρανούση, το 1994, στο Πνευματικό Κέντρο του Δήμου Αθηναίων διοργάνωσε Επιστημονικό Μνημόσυνο, στο οποίο γίνανε ανακοινώσεις για τη ζωή και το έργο του. Επί πλέον η Επιστημονική μας Εταιρεία τον τόμο *ΥΠΕΡΕΙΑ* με τα Πρακτικά του Β΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνo-Ρήγας», Αθήνα 1994, τον αφιέρωσε στον Λέανδρο Βρανούση.



Το εξώφυλλο της συνοπτικής μελέτης για τον Ρήγα που ο Βρανούσης πρόσφερε το 1992 μετά την διοργάνωση του Β΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνo-Ρήγας»

---

Αυγούστου 1987 αποφάσισε να ανακηρύξει Επίτιμο Δημότη του τον διακεκριμένο ιστορικό κ. ΛΕΑΝΔΡΟ ΒΡΑΝΟΥΣΗ για την εξαιρετική του συμβολή στην έρευνα της ζωής και του έργου του εθνεγέρτη και βάρδου της ελευθερίας ΡΗΓΑ ΒΕΛΕΣΤΙΝΛΗ. Ο Δήμαρχος Δημ. Καζάς».

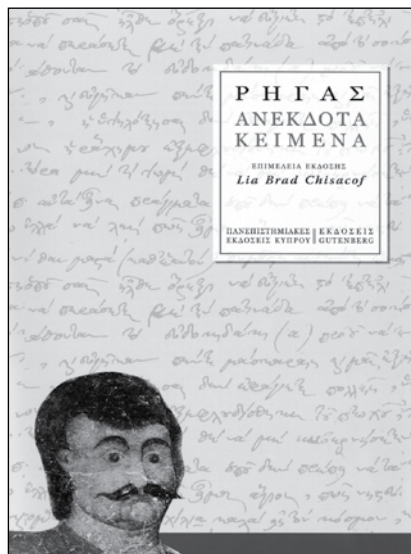


Γιατί ο Ρήγας δεν είναι ο συγγραφέας της κωμωδίας  
«Το σαγανάκι της τρέλλας».  
Παρατηρήσεις στην έκδοση της Ρουμάνας  
ελληνίστριας Lia Brad Chisacof

(Δημοσιεύθηκε στην εφημ. *Η Θεσσαλία*, «Διαδρομές»,  
25 Μαρτίου 2012, σελ. 6)

Σχετικά με την δημοσιευθείσα παρουσίαση του χειρογράφου «Το σαγανάκι της τρέλλας» (Ρήγας, *Ανέκδοτα κείμενα*, επιμέλεια Lia Brad Chisacof, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κύπρου-Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 2011), όπου τονίζονταν ότι το χειρόγραφο γράφτηκε από τον Ρήγα Βελεστινλή, θα θέλαμε να παρουσιάσουμε συνοπτικά τα πορίσματα της έρευνάς μας, η οποία έδειξε το αντίθετο ακριβώς αποτέλεσμα.

1) Για την ημερομηνία 25 Ιουλίου 1786, που υποστηρίζει η επιμελήτρια, ότι είναι η ημερομηνία του χειρογράφου, επισημαίνουμε πως το χειρόγραφο είναι ανώνυμο και αχρονολόγητο. Η ανωτέρω ημερομηνία 25 Ιουλίου 1786 αναγράφεται σε άλλο χαρτί, που είναι σε σχήμα φακέλου, και μέσα σε αυτό το χαρτί βρέθηκε το αχρονολόγητο χειρόγραφο. Επί πλέον, νομίζουμε ότι είναι πολύ μικρό το χρονικό διάστημα των δύο μηνών από την έλευση στο Βουκουρέστι στις 28 Μαΐου 1786 του ηγεμόνα Νικολάου Μαυρογένη, την εγκατάστασή του, την αναγνώριση της προσωπικότητάς του, την υποτιθέμενη από την επιμελήτρια παρεξήγηση και απογοήτευση του Ρήγα, που δεν του δόθηκε η νομαρχία Ιλφόβου της Βλαχίας, και στη συνέχεια να γράψει το λιβελογράφημα αυτό με την κωμωδία. Τονίζουμε ότι μάλλον το



χειρόγραφο και το ιδιαίτερο χαρτί σε σχήμα φακέλου στο οποίο βρέθηκε το χειρόγραφο θα είναι ανεξάρτητα και κάποια στιγμή το θέσανε στο φάκελο αυτό και ότι το χειρόγραφο θα γράφτηκε σε άλλη χρονική στιγμή.

2) Το βασικό επιχείρημά της κυρίας Chisacof αποτελεί το πρόσωπο της κωμωδίας «Φεραρής», τονίζοντας ότι είναι το alter ego του Ρήγα και ότι μας κατευθύνει στις Φερές, την αρχαία ονομασία της γενέτειρας του Ρήγα. Αυτό το επιχείρημα δεν έχει στέρεη βάση. Πρώτα γιατί ο Ρήγας ποτέ δεν χρησιμοποίησε το αρχαίο όνομα της γενέτειράς του. Πάντοτε υπέγραφε ως «Βελεστινλής» Μάλιστα, στον *Νέο Ανάχαρσι*, όταν μεταφράζει το γαλλικό κείμενο, όπως έχουμε επισημάνει στην επανέκδοσή του, έχει αντικαταστήσει το όνομα «Pheres» με το σύγχρονο όνομα «Βελεστίνος». Επί πλέον, και το πιο ουσιαστικό στοιχείο, που δείχνει το ποιος κρύβεται πίσω από το όνομα «Φεραρής», αποτελεί αυτό που αναγράφεται στη σελίδα με τα πρόσωπα της κωμωδίας. Ο άγνωστος συγγραφέας της κωμωδίας έχει διαγράψει το όνομα «Γιαννακάκης Τζανέτος διβάν εφέντης» και ανέγραψε το «Φεραρής». Και ποιός είναι αυτός ο «Γιαννακάκης Τζανέτος» μας το λέει ο Κωνσταντίνος Καρατζάς στις *«Εφημερίδες»* του (1790-1792), τις οποίες μελετάει ο Διδάκτωρ Ιστορίας του Πανεπιστημίου Αθηνών κ. Χαρ. Μηνάογλου, ο οποίος σημειώνει στην εργασία του «Ο Ρήγας, οι Φαναριώτες και το “Σαγανάκι της τρέλλας”» (*Υπέρεια*, τόμ. 5, *Πρακτικά Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου “Φεραί-Βελεστίνος-Ρήγας”*, Αθήνα 2010, σελ. 959-959), ότι ο Καρατζάς «στα 1790 κάνει λόγο για τον φιραρή, Μ.Λογοθέτη του Μαυρογένη, Γιαννακάκη Τζανέτο...Κατανοούμε λοιπόν πως το “Φεραρής” δεν έχει καμία σχέση με τις Φερές, όπως έχει υποστηριχθεί, αλλά πρόκειται για το γνωστό χαρακτηρισμό φιραρής (=φυγάς), που απεδίδετο σε όσους αυτομολούσαν στους Ρώσους. Μάλιστα ο Καρατζάς μας δίνει και κάποιες λεπτομέρειες σχετικές με τη φυγή του παρουσιάζοντάς τον ήδη στα τέλη του 1790 ως αρχιγραμματέα του Ποτέμκην».

Το στοιχείο αυτό μας δείχνει επί πλέον ότι το χειρόγραφο θα γράφτηκε μετά την αυτομόληση του Γιαννακάκη Τζανέτου, που θα έγινε μετά το 1789 και γι’ αυτό ο συγγραφέας του χειρογράφου διέγραψε το όνομα και ανέγραψε το «Φεραρής» δηλαδή «φυγάς». Κατ’ αυτόν τον τρόπο έρχεται να τεκμηριωθεί και η πρώτη μας παρατήρηση ότι είναι πολύ μικρό το χρονικό διάστημα των δύο μηνών από την έλευση του ηγεμόνα Μαυρογένη και την αναγραφόμενη ημερομηνία που κατατέθηκε στις 25 Ιουλίου 1786 στο Αυστριακό προξενείο.

3) Το γεγονός ότι στο χειρόγραφο γίνεται μνεία του όρου «ηλεκτρισμός» και ο Ρήγας στο βιβλίο του *Φυσικής απάνθισμα*, Βιέννη 1790, μνημονεύει

τον όρο «ηλεκτρισμός», δεν μπορεί να αποτελεί στοιχείο πατρότητας του χειρογράφου από τον Ρήγα, όπως υποστηρίζει η κυρία Chisacof. Ο ηλεκτρισμός ήταν γνωστός ήδη από το 1757 με τη *Φυσική* του Νικηφόρου Θεοτόκη. Επί πλέον, ο όρος «ηλεκτρισμός» δεν εισάγεται στα ελληνικά από τον Ρήγα, όπως διατείνεται η επιμελήτρια του βιβλίου, αλλά έχει καταγραφεί σε προγενέστερα βιβλία, όπως στα 1780 στην *Απολογία* του Ιώσηπου Μοισιόδακος και στο ιατρικό βιβλίο στα 1787 *Ιατρικά παραινέσεις*, που μετέφρασε από τα Ουγγρικά ο Γεώργιος Ζαβίρας.

4) Όσον αφορά το στοιχείο του γραφικού χαρακτήρα του χειρογράφου με το χειρόγραφο του Ρήγα, που βρίσκεται στην Εθνική Βιβλιοθήκη (ΕΒΕ 1288), τονίζουμε ότι πολλές φορές στα χειρόγραφα της εποχής αυτής η γραφή μοιάζει και δεν είναι δυνατόν η παλαιογραφική παράμετρος να παίζει μεγάλο ρόλο στην ταυτοποίηση του χειρογράφου. Χαρακτηριστικά ο κ. Βάλτερ Πούχγερ («Νέο θεατρικό έργο του Ρήγα Βελεστινλή. Κριτικές παρατηρήσεις σε μια προσωρινή έκδοση», *Παράβασις, Επιστημονικό Δελτίο Τμήματος Θεατρικών Σπουδών Πανεπιστημίου Αθηνών*, τόμ. 4, (2002), σελ. 295-309) στην εργασία του για το «Σαγανάκι της τρέλλας» παρατηρεί ότι «μια πρόχειρη αντιβολή με άλλα χειρόγραφα της εποχής πείθει πως υπάρχουν γραφές πολύ όμοιες με εκείνη του γραφέα της κωμωδίας» και ενδεικτικά παραπέμπει για παράδειγμα σε αρκετές σελίδες από διάφορα χειρόγραφα που παρατίθενται από την Α. Camariano-Cioran, *Les Academies princieres de Bucarest et de Jassy et leurs professeurs*, Institute for Balkan Studies, Θεσσαλονίκη 1974, σελ. XXVII και συνέχεια. Μάλιστα τονίζει ότι «η παλαιογραφική απόδειξη της γραφής του Ρήγα σχετική σημασία έχει για το θέμα της πατρότητας».

Τα ανωτέρω συμπεράσματά μας έρχονται να επιβεβαιώσουν τις αρχικές αντιρρήσεις για την αποδιδόμενη στον Ρήγα πατρότητα του χειρογράφου κατά την πρώτη έκδοσή του το 1998 από την Ρουμανική Ακαδημία, που εκφράστηκαν από τους Σπύρο Ευαγγελάτο, Βάλτερ Πούχγερ, Δημ. Σπάθη και Λουκά Αξελό.



Αναμνηστική φωτογραφία των Συνέδρων του Δ΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», 5 Οκτωβρίου 2003, μετά την επιμνημόσυνη δέηση στον ανδριάντα του Ρήγα χοροστατούντος του Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Βελεστίνου κ. Δαμασκηνού, την κατάθεση στεφάνων και τον *Θούριο Ύμνο*.



Ο Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Βελεστίνου κ. Δαμασκηνός κατά τον χαιρετισμό του στην έναρξη του Δ΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», 2003. Φέρει τον τίτλο της Επισκοπής Βελεστίνου, που από σιγγίλιο και άλλα ιστορικά στοιχεία γνωρίζουμε ότι υπήρχε το 1252. Αυτά τα προσκομίσαμε στον Αρχιεπίσκοπο κυρό Χριστόδουλο τέλος 2002 για την σχετική ονοματοδοσία του σε «Επίσκοπο Βελεστίνου». Μια ακόμη επιτυχία των Διεθνών Συνεδρίων μας.

# Ο Ρουσσώ (Jean Jacques Rousseau) στο προεπαναστατικό περιοδικό *Ερμής ο Λόγιος* (1811-1821)

(Δημοσιεύθηκε στην εφημ. *Η Θεσσαλία*, 30 Δεκεμβρίου 2012)

Η επέτειος των τριακοσίων ετών από τη γέννηση το Ρουσσώ (Jean Jacques Rousseau, 1712-1778) πριν από λίγες ημέρες τιμήθηκε στο Βόλο με μια πολύ ενδιαφέρουσα και σημαντική εκδήλωση, που διοργανώθηκε από τον Τομέα Γαλλικής Γλώσσας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, τον Ελληνογαλλικό Σύνδεσμο, το Δημοτικό Σχολείο «Άγιος Ιωσήφ» και τον Σύλλογο Αποφοίτων της Ελληνογαλλικής Σχολής.

Με την ευκαιρία αυτής της επετείου ας δούμε ποια ήταν η απήχσή του Ρουσσώ στο σημαντικό διαφωτιστικό περιοδικό της προεπαναστατικής εποχής *Ερμής ο Λόγιος*, που κυκλοφορήθηκε από το 1811 μέχρι την έκρηξη της Ελληνικής Επανάστασης και του οποίου πρώτος εκδότης του ήταν ο εκ Μηλεών του Πηλίου Διδάσκαλος του Γένους αρχιμανδρίτης Άνθιμος Γαζής (1764-1838). Στις σελίδες του περιοδικού αυτού, που έπαιξε μεγάλο ρόλο στη διαφωτιστική προσπάθεια των Ελλήνων λογίων, επισημάναμε ορισμένες αναφορές στον Ρουσσώ και τα έργα του.

\*\*\*

Μνεία στον έργο του Ρουσσώ *Αιμίλιος* γίνεται ήδη από το πρώτο έτος έκδοσης το 1811 του Λογίου Ερμή<sup>1</sup>, (σελ. 158). Συγκεκριμένα, όταν γίνεται λόγος για τη συνέλευση της Φιλολογικής Εταιρείας Βουκουρεστίου, εκτός των άλλων ο δάσκαλος της γαλλικής γλώσσας Νικόλαος Σάββας δηλώνει ότι έχει μεταφράσει το έργο του Ρουσσώ *Αιμίλιος, περί ανατροφής παιδων* και

---

1. Παραπέμπουμε στην φωτομηχανική αναστατική επανέκδοση, που πραγματοποιήθηκε από την Εταιρεία Ελληνικού Λογοτεχνικού Ιστορικού Αρχείου, (Διευθυντής, Μάνος Χαριτάτος), *Ερμής ο Λόγιος*, Αθήνα 1988-1990.

πως προσφέρει τη μετάφραση αυτή στην Εταιρεία, η οποία αποφασίζει να εκδοθεί στα ελληνικά και παράλληλα να μεταφραστεί στα ρουμανικά. Και από όσο είναι γνωστό η μετάφραση αυτή δεν είδε το φως της δημοσιότητας.

Επίσης, σε μία επιστολή από το Ιάσιο (*Ερμής ο Λόγιος*, 1811, σελ. 310) σχετικά με τη μελέτη των γλωσσών, καταχωρίζεται απόσπασμα εκ δέκα σειρών από τον «*Αιμίλιο*, (βιβλ. Δ', σελ. 199)», μεταφρασμένο στα ελληνικά. Τονίζεται ότι «*πρέπει να μάθη τις την λατινικήν δια να ηξέυρη την γαλλική, πρέπει να σπουδάξη και να συγκρίνη την μίαν και την άλλην δια να καταλάβη τους κανόνας της τέχνης του λέγειν*». Προσθέτουμε πως ήδη ο Ρήγας Βελεστινλής στον πρόλογο του βιβλίου του *Φυσικής Απάνθισμα*, Βιέννη 1790, σελ. ζ-η', έχει καταχωρίσει δύο αποσπάσματα από τον *Αιμίλιο* του Ρουσώ, όπως έχει τεκμηριώσει ο Λεάνδρος Βρανούσης, (*Ρήγας*, Βασιική Βιβλιοθήκη, αρ. 10, Αθήνα 1954, σελ. 254).

Επόμενη αναφορά γίνεται στον *Ερμή το Λόγιο* του 1816 σε ένα άρθρο περί μουσικής, που δημοσιεύθηκε σε πολλές συνέχειες από τις σελ 12 έως 66, και στο οποίο για τους μουσικούς όρους γίνεται παραπομπή πολλές φορές στο έργο του Ρουσώ *Μουσικόν λεξικόν Dictionnaire de Musique*, το οποίο ως γνωστόν εκδόθηκε το 1767. Προσθέτουμε ότι ο Ρουσώ έγραψε άρθρα περί μουσικής και στην Γαλλική *Encyclopédie* των Diderot και D'Alembert.

Στο ίδιο τόμο (1816, σελ. 278) ο Κων. Ασώπιος (1785-1872), ο μετέπειτα καθηγητής των ελληνικών γραμμάτων στην Ιόνιο Ακαδημία και στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, στην ομιλία του στα «Ελληνικά Σχολεία των Γραικών της Τεργέστης» καταφέρεται εναντίον των εκπαιδευτικών αντιλήψεων του Ρουσώ, τον οποίο χαρακτηρίζει ως «*μελαγχολικόν και παραδοξολόγον φιλόσοφον της Γενεύας*».

Το έργο του Ρουσώ *Essai sur l'origine des lanques* μνημονεύεται σε άρθρο «Περί της αρμονίας των γλωσσών» στον *Ερμή το Λόγιο* του 1817, (σελ. 169). Το έργο αυτό του Ρουσώ εκδόθηκε μετά τον θάνατόν του, το 1781, και στα ελληνικά εκδόθηκε με τίτλο *Δοκίμιο περί καταγωγής των γλωσσών* μόλις το 1998 μεταφρασμένο από τον Κωστή Παπαγιώργη.

Για την αξία της γαλλικής γλώσσης μνημονεύεται ο Ρουσώ στον ίδιο τόμο (σελ. 465) σε ομιλία του καθηγητού γαλλικής γλώσσης στο Γαλλικό Σχολείο Χίου και σε άλλο άρθρο για τη φυσική ανατροφή των παιδιών (σελ. 571) του ιατρού Πέτρου Ηπίτη αναγράφοντας ότι και ο Ρουσώ στην Γαλλία παράγγειλε τα ψυχρά λουτρά προς ενδυνάμωση των νηπίων, μεταφέροντας τις απόψεις του, που διατυπώνει στον *Αιμίλιο*.

Στον *Ερμή το Λόγιο* του 1818 (σελ. 72) παρατίθεται, για την αξία της επικοινωνίας όχι μόνο με τα βιβλία αλλά και με τους συγγραφείς τους, ένα μικρό τμήμα οκτώ σειρών, που μεταφράζεται στα ελληνικά. από τον «*Αιμίλιο, δ' βιβλίο*» του Ρουσσώ. Επί πλέον, σε μία μελέτη περί «*Μεγαλοφυΐας*» (σελ. 189) αναγράφεται ότι ο πατέρας του Ρουσσώ «*επιστρέψας από την Κωνσταντινούπολιν και φέρων εις την σύζυγον του καρπόν πολυχρονίου πίστεως, εγέννησε υιόν τοσούτον ένδοξον*».

Για το βιβλίο *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes* του Ρουσσώ, στον *Ερμή το Λόγιο* του 1819 (σελ. 213-218) δίνεται η πληροφορία ότι μεταφράστηκε στα ελληνικά και εκδόθηκε στο Παρίσι την προηγούμενη χρονιά το 1818 με τίτλο «*Ιωάννου Ιακώβου Ρουσσώ του εκ Γενεύης, Λόγος περί αρχής και βάσεως της ανισότητος των ανθρώπων προς αλλήλους*». Μεταφραστής ήταν ο Δημήτριος Αριστομένους, ψευδώνυμο του Σπ. Βαλέτα (1779-1843). Προσθέτουμε ότι το βιβλίο αυτό του Ρουσσώ μεταφράστηκε και επανεκδόθηκε στα ελληνικά πολύ αργότερα άλλες δύο φορές το 1963 και το 1992.

Επίσης, στη σελ. 726 γίνεται παραπομπή στο *Dictionnaire de Musique* του Ρουσσώ και σε άρθρο για την διδακτική των μαθηματικών (σελ. 794) αναγράφεται μια φράση παρμένη από τον *Αιμίλιο* του Ρουσσώ, «*Ο μαθητής σου ας μην μανθάνη την επιστήμην, αλλ' ας την εφευρίσκη*».

Και την τελευταία χρονιά έκδοσης του *Ερμή του Λογίου*, που μόνο κατά τους δύο πρώτους μήνες του 1821 εκδόθηκε, διότι έπαψε με την έκρηξη της Ελληνικής Επανάστασης, παρατίθενται (σελ. 155) στα γαλλικά δύο κομμάτια από το βιβλίο του Ρουσσώ, *Essai sur l'origine des langues* σε βιβλιοκρισία για το βιβλίο, που εκδόθηκε στο Παρίσι την προηγούμενη χρονιά, το 1820, με τίτλο «*Συνοπτικός παραλληλισμός της ελληνικής (δηλ. της αρχαίας) και της γραικικής ή απλοελληνικής γλώσσης*» του Ιουλίου Δαυίδ, δασκάλου του Δημοσίου Σχολείου της Χίου.

\*\*\*

Από τα παραπάνω, που συνοπτικά παρατέθηκαν, διαπιστώνεται ότι τα έργα του Ρουσσώ ήταν γνωστά στους Έλληνες λογίους, οι οποίοι πολλές φορές στις σελίδες του *Λογίου Ερμή* τα μνημονεύουν και παραθέτουν σχετικά αποσπάσματά τους. Μάλιστα στις σελίδες του παρουσιάζεται η πρώτη έκδοση το 1818 στα ελληνικά του έργου του Ρουσσώ *Περί ανισότητος*.



Ο τίτλος του σημαντικού προεπαναστατικού περιοδικού *Ερμής ο Λόγιος*, τόμ. Α΄, Βιέννη 1811, του οποίου πρώτος εκδότης ήταν ο εκ Μηλεών Πηλίου Άνθιμος Γαζής. Η έκδοση του περιοδικού διήρκησε μέχρι την έναρξη της Ελληνικής Επανάστασης του 1821 και το τελευταίο τεύχος κυκλοφόρησε την 9<sup>η</sup> Μαΐου 1821. Περιλάμβανε ποικιλία θεμάτων, φιλολογικά, ιστορικά, παρουσιάσεις της πνευματικής δημιουργίας των Ελλήνων καθώς και ιατρικά θέματα, για τα οποία αφιερώνεται το δέκα της εκατό των σελίδων του, όπως έχει τεκμηριωθεί σε μελέτη μας.



## 8 Μαρτίου, Ημέρα της Γυναίκας: Ο Ρήγας Βελεστινλής για τη γυναίκα

(Δημοσιεύθηκε στην εφημ. *Η Θεσσαλία*, 8 Μαρτίου 2013)

Με την ευκαιρία της «Ημέρας της Γυναίκας» στις 8 Μαρτίου ας αναφερθούν οι ιδέες του επαναστάτη Ρήγα Βελεστινλή για τη γυναίκα, όπως αυτές αποτυπώνονται στις τρεις χαρακτηριστικές περιπτώσεις, που συλλέχθηκαν από τα έργα του και εκφράζουν τις σχετικές απόψεις του.

Γνώριζε ο Ρήγας τον σημαντικό ρόλο της γυναίκας-μητέρας στην διάπλαση των παιδιών, των πολιτών της δημοκρατικής του πολιτείας, που οραματίζονταν να δημιουργήσει στον Βαλκανικό χώρο και τη σημασία της μόρφωσής της για να ανταπεξέλθει σε αυτές τις ανάγκες της ανατροφής τους. Γι' αυτό και κατά τη μετάφραση του γαλλικού Συντάγματος ο Ρήγας προσθέτει στα *Δίκαια του Ανθρώπου*, άρθρο 22, πως η μόρφωση θα είναι όχι μόνο για τα αγόρια, αλλά και για τα κορίτσια. Κατ' αυτόν τον τρόπο για πρώτη φορά, το 1797, αναγράφεται σε συνταγματικό κείμενο ότι η εκπαίδευση θα είναι για όλα τα παιδιά, αγόρια και κορίτσια. Χαρακτηριστικά ο Ρήγας αναγράφει με έμφαση: *«Η πατρίς έχει να καταστήση σχολεία εις όλα τα χωρία δια τα αρσενικά και θηλυκά παιδιά»*.

Επίσης, στο Σύνταγμά του, άρθρο 109, ο Ρήγας τονίζει ότι και οι γυναίκες θα εκπαιδεύονται στην τακτική του πολέμου, όπως και οι άνδρες, θεωρούμενος ίσως κατ' αυτόν τον τρόπο ως ο εισηγητής της ισότητας των δύο φύλων: *«Όλοι οι Έλληνες είναι στρατιώται. Όλοι πρέπει να γυμνάζωνται εις τα άρματα και να ρίχνουν εις το σημάδι. Όλοι πρέπει να μανθάνουν την τακτικήν. Ως και αι Ελληνίδες βαστούν μιζδράκια [τόξα] εις το χέρι, αν δεν είναι επιτήδειαι εις το τουφέκι»*.

Ακόμη, στο πρώτο του βιβλίο *Σχολείον των ντελικάτων εραστών*, το οποίο εκδόθηκε στη Βιέννη το 1790 και που θεωρείται ως το πρώτο κείμενο στο νέο είδος του διηγήματος, ο Ρήγας σε μια υποσημείωση τονίζει την ωραιότητα της Ελληνίδας γυναίκας. Συγκεκριμένα στο γαλλικό κείμενο ο Γάλλος συγγραφέας Βρεττόνε γράφει ότι η Παρισιάνα νέα γυναίκα είναι η ωραιότερη της οικου-

μένης. Και ο Ρήγας στην υποσημείωσή του επισημαίνει την ωραιότητα της Ελληνίδας, τονίζοντας ότι ο συγγραφέας κάνει λάθος. Συγκεκριμένα γράφει: «Εις αυτό ως φιλόπατρις με φαίνεται πως έχει λάθος ο συγγραφέας. Είναι παντού καλούτσικες, έχομεν και ημείς τις εδικές μας. Η ωραιότης των Ελληνίδων έγινε παροιμία εις τους Ευρωπαίους. Θέλοντας να εκφράσουν ένα ωραίον πλάσμα λέγουν, “Voilà une beaute Grecque”, να μία Ελληνική ωραιότης».

## Οι Σιατιστινοί και Κοζανίτες Σύντροφοι του Ρήγα

(Στον τόμο, *Κοζάνη, 600 χρόνια ιστορίας. Γένεση και ανάπτυξη μιας Μακεδονικής Μητρόπολης, Πρακτικά Β' Συνεδρίου Τοπικής Ιστορίας, Κοζάνη 27-30 Σεπτεμβρίου 2012, Κοζάνη 2014, σελ. 313-324*)

Ο Ρήγας Βελεστινλής, ως διερμηνέας και γραμματέας του Χριστόδουλου Κιρλιάνου, επισκέφθηκε τη Βιέννη για πρώτη φορά το 1790, τότε που στα τέλη του έτους άρχιζε την έκδοσή της η *Εφημερίς των Σιατιστινών αδελφών Πούλιου*. Για δεύτερη φορά ήρθε το 1796 έχοντας ωστόσο καταστρώσει ένα συγκεκριμένο στρατηγικό σχέδιο για την επανάσταση των σκλαβωμένων Ελλήνων και των άλλων Βαλκανικών λαών, όπως δείχνουν τώρα τα στοιχεία της μεθοδευμένης δράσης του<sup>1</sup>: Πρώτα επεδίωκε την ενίσχυση και ανύψωση του ηθικού των σκλαβωμένων με τον *Θούριο* και παράλληλα την ενδυνάμωση της αυτογνωσίας και της ιστορικής μνήμης με την έκδοση της εικόνας του Μεγάλου Αλεξάνδρου, του *Νέου Αναχάρσιδος* και των *Ολυμπίων*. Στη συνέχεια, με ένα επιτελικό στρατιωτικό σχέδιο επανάστασης: με τη μετάφραση του *Στρατιωτικού Εγκολπίου* για την εκπαίδευση των σκλαβωμένων στην τέχνη του πολέμου όπως και τα οθωμανικά στρατεύματα και την μεθοδευμένη επιτελική τακτική έκρηξης της επανάστασής του. Και τρίτο με το ενδιαφέρον του για τον τρόπο διακυβέρνησης του βαλκανικού χώρου μετά τη νίκη, δημιουργώντας την αντιπροσωπευτική δημοκρατική πολιτεία του, παράλληλα με την αμεσότητα της δημοκρατίας του.

Στη Βιέννη το 1796 ο Ρήγας βρήκε έτοιμο πνευματικό υλικό στην ανθούσα παροικία των Ελλήνων<sup>2</sup> με τις εμπορικές δραστηριότητες και με τις εκδόσεις βιβλίων, που συνέβαλαν στην ενίσχυση της ιστορικής συνείδησης και κατ'

- 
1. Δημ. Καραμπερόπουλος, *Το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασης του Ρήγα Βελεστινλή*. Υπό έκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα.
  2. Σχετικά βλ. Σωφρονίου Ευστρατιάδου, *Ο εν Βιέννη ναός του αγίου Γεωργίου και η Κοινότης των Ελλήνων Οθωμανών υπηκόων*, Αλεξάνδρεια 1912. Βάσω Σειρηνίδου, *Έλληνες στη Βιέννη (18<sup>ος</sup>-Μέσα 19<sup>ου</sup> αιώνα)*, εκδόσεις «Ηρόδοτος», Αθήνα 2011, όπου και προγενέστερη βιβλιογραφία.

αυτόν τον τρόπο θα βοηθούσε το σχέδιό του, για τις δικές του μεγαλεπήβολες δράσεις του. Συνδέθηκε με τους εκεί Έλληνες και δημιούργησε ένα δικό του κύκλο ανθρώπων, τους «Συντρόφους» του, οι οποίοι μούνταν στο επαναστατικό του σχέδιο, όπως πολύ παραστατικά δίνονται οι σχετικές πληροφορίες στα έγγραφα σύλληψης και ανάκρισης του Ρήγα και των Συντρόφων του.

**Γεώργιος Σακελλάριος.** Ένας από τους Συντρόφους του Ρήγα ήταν και ο λόγιος φοιτητής της Ιατρικής Γεώργιος Σακελλάριος (1767-1838) από την Κοζάνη, του οποίου ήδη το 1796 εκδόθηκε στη Βιέννη το έργο του *Αρχαιολογία συνοπτική των Ελλήνων*<sup>3</sup> από το τυπογραφείο του Γεωργίου Βεντότη, «εις την απλήν ημών διάλεκτον, προς κοινήν ωφέλειαν και ακριβούς επιστάσις» του Πολυζώη Λαμπανιτζιώτη. Το βιβλίο αυτό το είχε γράψει πριν από την φοίτησή του στην Ιατρική Σχολή της Βιέννης με την προτροπή του Λαμπανιτζιώτη του εξ Ιωαννίνων, ο οποίος χρηματοδότησε και επιμελήθηκε την έκδοση του βιβλίου, όπως γράφει στο κείμενό του «Προς τους Φιλέλληνας αναγνώστας», «*δια προτροπής μου ερανίσθη παρ' ανδρός άπειρον ζήλον προς το συμφέρον των ομογενών τρέφοντος, ...οπού να γένη ευπόριστον εις τους φιλομούσους του γένους μας*». Στόχος της έκδοσης αυτής ήταν οι Έλληνες να μάθουν τα σχετικά με τη ζωή των προγόνων τους, να δουν την ένδοξη πορεία τους, τα επιτεύγματά τους και να ενισχυθεί κατ' αυτόν τον τρόπο η αυτογνωσία τους. Το έργο αυτό, όπως σημειώνει ο Λεάνδρος Βρανούσης, «*ανταποκρίνονταν στο αρχαιογνωστικό ενδιαφέρον του αναγεννώμενου Ελληνισμού της εποχής*»<sup>4</sup>.

Τότε που ο Σακελλάριος έγραφε την Αρχαιολογία του, είχε δει το φως της δημοσιότητας το πολύτομο βιβλίο του Γάλλου συγγραφέα Αββά Barthélemy, *Voyage de jeune Anacharsis en Grèce*, 1788, το οποίο παρουσίαζε την ένδοξη

3. Βλ. Γ. Λαδάς και Α. Χατζηδήμος, *Ελληνική Βιβλιογραφία των ετών 1796-1799*, Αθήνα 1973, αρ. 4, σελ. 6-10.

4. Βλ. Λεάνδρος Βρανούσης (επιμ.), *Εφημερίς, η αρχαιότερη ελληνική εφημερίδα που έχει διασωθή, Βιέννη 1791-1797. Ανασυγκρότηση της σειράς σε φωτοτυπική επανέκδοση, Προλεγόμενα*, Ακαδημία Αθηνών, Κέντρον Ερεύνης Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού, τόμ. 5, Αθήνα 1995, σελ. 312 κ. εξ. και 645 κ. εξ. όπου διεξοδικά αναλύονται τα σχετικά με τον Γεώργιο Σακελλάριο, τη δημιουργική του συγγραφή και την ανεύρεση του προτύπου βιβλίου της *Αρχαιολογίας συνοπτικής*, το οποίο μετέφρασε από τα γερμανικά. Σημειώνει επίσης ότι στα κατάλοιπά του βρίσκεται μια μετάφραση για τις ελληνικές αρχαιότητες του Jean-Pierre de Bougainville (1722-1765), *Vues générales sur les antiquites grecques*.

ιστορία της αρχαίας Ελλάδος. Θαυμάσιο έργο που μεταφράστηκε σε πολλές ευρωπαϊκές γλώσσες.

Ενδιαφέροντα είναι τα όσα ο Σακελλάριος γράφει για την γαλλική έκδοση στον πρόλογο του με τίτλο «*Τοις φιλέλλησιν αναγνώσταις*» του πρώτου τόμου *Περιήγησις του Νέου Αναχάρσιδος εις την Ελλάδα*<sup>5</sup>. Σημειώνει ότι το βιβλίο αυτό είναι «*μία ανθολογία της γενικής ιστορίας των Ελλήνων*», παραθέτοντας μάλιστα και ένα μέρος από την εισαγωγή της γερμανικής έκδοσης του βιβλίου. Επί πλέον, ο Σακελλάριος γράφει με συγκίνηση ότι όσοι από τους ομογενείς διάβαζαν το βιβλίο στις άλλες γλώσσες «*εδρόσιζον το βιβλίον με δάκρυα, βλέποντες εν αυτώ ζωηροτάτως εκτεθειμένας τας πράξεις και την εικόνα των λαμπρών προγόνων μας*», ενώ όσοι δεν ήξεραν άλλες γλώσσες «*επεθυμούσαν με ανέκφραστον πόθον να ιδώσι και εις την ημετέραν διάλεκτον ένα τοιούτον σύγγραμμα*». Και προσθέτει ότι «*από τον αυτόν ζήλον κατακαιόμενος και εγώ απεφάσισα να το μεταφράσω εις την διάλεκτόν μας*».

Ωστόσο, ενώ είχε μεταφράσει τους τρεις πρώτους τόμους και ήθελε να μεταφράσει τον τέταρτο τόμο, έμαθε ότι μεταφράσθηκε από άλλον και ότι ήδη επρόκειτο να τυπωθεί, και γι' αυτό έπαυσε την περαιτέρω μετάφραση, όταν μάλιστα τότε είχε καιρό για αυτήν την μετάφραση, πριν δηλαδή αρχίσει την φοίτησή του στην Ιατρική Σχολή της Βιέννης. Χαρακτηριστικά ο Σακελλάριος γράφει, «*Αλλ' αφ' ού ετελείωσα την μετάφρασιν των τριών πρώτων τόμων, και ήθελα να αρχίσω τον τέταρτον, μία σφαλερά είδησις, ότι μετεφράσθη παρ' άλλου και ήδη εκδίδεται, έγινεν αίτιον να παύσω από το έργον μου, όταν είχαν την ευκαιρίαν*». Και συνεχίζει με λύπη να γράφει, «*ανέκφραστος όμως εστάθη η λύπη μου, όταν εβεβαιώθην το επισφαλές της πρώτης ειδήσεως, μάλιστα εις ένα καιρόν, καθ' όν η πολυμέριμος σπουδή των, περί ά ασχολούμαι, ιατρικών μαθημάτων, δεν με εσυγχωρούσε να βάλλω εις πράξιν τον πόθον μου*».

Η πληροφορία αυτή, την οποία είχε ο Σακελλάριος, θα ήταν για τον Γεώργιο Βεντότη (1757-1795), ο οποίος είχε αρχίσει τη μετάφραση του τετάρτου τόμου του *Νέου Αναχάρσιδος*, αλλά όμως, όπως είναι γνωστό απεβίωσε τον Νοέμβριο του 1795<sup>6</sup>, γεγονός το οποίο συνέβαλε στην παύση της περαιτέρω μετάφρασης του τετάρτου τόμου, και παρέμειναν μεταφρασμένα μόνο τα τρία

5. Η μετάφραση όπως διαπιστώσαμε έγινε από την εννεάτομη έκδοση του 1791, η οποία είναι σε μικρό σχήμα και υπάρχει περίπου μία αντιστοιχία των σελίδων με την ελληνική έκδοση.

6. Γ. Λάϊος, «Ο Γεώργιος Βεντότης ο Ζακύνθιος και η πρώτη ελληνική εφημερίδα (1784)», *Επτανησιακά φύλλα*, τόμ. Γ', αρ. 6, (1958), σελ. 162-184. Λ. Βρανούσης, *Εφημερίς..., 1797, Προλεγόμενα*, ό.π., σελ. 441.

πρώτα κεφάλαια. Γι' αυτό εξάλλου ο Γεώργιος Σακελλάριος προσθέτει ότι «*ανέκφραστος εστάθη η λύπη μου, όταν εβεβαιώθην το επισφαλές της πρώτης ειδήσεως*», διότι τότε δεν ήταν δυνατόν να συνεχίσει τη μετάφραση των υπολοίπων τόμων και να εκπληρώσει τον πόθο του, διότι, όπως τονίζει, ασχολούνταν με τα ιατρικά μαθήματά του στην Ιατρική Σχολή της Βιέννης. Γνωρίζουμε ότι ήδη το 1795 ήταν φοιτητής της Ιατρικής<sup>7</sup>, καθώς επίσης και το 1797, όπως σημειώνεται στα έγγραφα<sup>8</sup> «*το πρώτον, δεύτερον και τρίτον μέρος [του Νέου Αναχάρσιδος] είχαν ήδη επεξεργασθή ο ενταύθα διατρίβων Έλλην φοιτητής της ιατρικής ο καλούμενος Σακελλάριος*». Και ο Σακελλάριος συμπληρώνει ότι άλλοι «*φιλογενείς των Ελλήνων απόγονοι*», χωρίς να μνημονεύσει τον Ρήγα, γνώστες της γαλλικής γλώσσας συνέχισαν την μετάφραση των υπολοίπων έξι τόμων και ότι «*ούτως έλαβεν αρχήν η εις τύπον έκδοσις του*», με την έκδοση του πρώτου τόμου, που είχε μεταφράσει.

Από τα παραπάνω συνάγεται ότι την έκδοση του *Νέου Αναχάρσιδος* θα την προώθησε ο Ρήγας<sup>9</sup> κατά την μετάβασή του στη Βιέννη το 1796 και την έναρξη του επαναστατικού του σχεδίου, με σκοπό την ενίσχυση της ιστορικής γνώσης και αυτογνωσίας των συμπατριωτών του Ελλήνων. Ο Βεντότης είχε ήδη αποβιώσει το 1795 και ο Σακελλάριος είχε σταματήσει τη μετάφραση ασχολούμενος πλέον με τις σπουδές του στην Ιατρική της Βιέννης.

Χαρακτηριστικά σημειώνεται στα ανακριτικά έγγραφα ότι η έκδοση «*υπεκινήθη*» από τον Ρήγα: «*Όπως δε παρασκευασθή ο ελληνικός λαός προς τοιαύτας διαθέσεις [επαναστατικές], υπεκινήθη υπό του Ρήγα μετάφρασις του Νέου Αναχάρσιδος, εχαράχθη ιδία Χάρτα των τουρκικών επαρχιών ελληνιστί εις δώδεκα φύλλα....*»<sup>10</sup>. Γι' αυτό και την διόρθωση της έκδοσης του *Νέου Αναχάρσιδος* ανέλαβε ο Δημήτριος Νικολίδης, Σύντροφος του Ρήγα, «*ο Δημήτριος Νικολίδης...επεμελήθη των τυπογραφικών διορθώσεων της ελληνικής μεταφράσεως*

7. Α. Βρανούσης, *Εφημερίς...1797, Προλεγόμενα, ό.π.*, σελ. 652, όπου παρατίθεται η βιβλιογραφική πηγή από τα Πανεπιστημιακά Αρχεία της Βιέννης.

8. Αιμ. Λεγράν-Σπ. Λάμπρος, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή και των συν αυτό μαρτυρησάντων*, εν Αθήναις 1891, επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, με την προσθήκη Ευρετηρίου, Αθήνα 1996 (2000), σελ. 61.

9. Χαρακτηριστικά ο Α. Βρανούσης σημειώνει για την έκδοση του *Νέου Αναχάρσιδος*, «...Νέο και ουσιαστικό ξεκίνημα έγινε αργότερα, όταν ο Ρήγας ανέλαβε να συνεχίση τη μετάφραση του Βεντότη, ήτοι μετά το καλοκαίρι του 1796, οπότε έρχεται στη Βιέννη ο Ρήγας», Α. Βρανούσης, *Εφημερίς..., 1797, Προλεγόμενα*, Κέντρο Ερεύνης του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού, Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα 1995, σελ. 344.

10. Αιμ. Λεγράν-Σπ. Λάμπρος, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή, ..., ό.π.*, σελ. 11.

του Αναχάρσεως»<sup>11</sup>. Επί πλέον ο Νικολίδης είχε αρχίσει να μεταφράζει και τον έβδομο τόμο του *Νέου Αναχάρσιδος*.

Η έκδοση του *Νέου Αναχάρσιδος* εκδόθηκε στο πλαίσιο των προσπαθειών του Ρήγα να τονίσει την ιστορική κληρονομιά και να ενισχύσει την αυτογνωσία με τη γνώση του ένδοξου παρελθόντος των προγόνων. Η σύλληψη όμως του Ρήγα Βελεστινλή και των Συντρόφων του τον Δεκέμβριο του 1797, μετά την προδοσία από τον Έλληνα τυχάρπαστο έμπορο, είχε ως αποτέλεσμα την διακοπή της εκδόσεως του πολύτομου αυτού έργου του *Νέου Αναχάρσιδος*, του οποίου μόνο ο πρώτος τόμος, μετάφραση του Γ. Σακελλάριου, εκδόθηκε από το τυπογραφείο των αδελφών Πούλιου και ο τέταρτος τόμος μετάφραση του Γ. Βεντότη και του Ρήγα, που τυπώθηκε στο τυπογραφείο του Richler. Χαρακτηριστικά, σε επιστολή του ο Αδαμάντιος Κοραής<sup>12</sup> παρατηρεί στα 1803 για την διακοπή της έκδοσης του *Νέου Αναχάρσιδος*: «*Η δε μετάφρασις της Περιηγήσεως του Αναχάρσιδος, αρξαμένη και διακοπέισα δ' αίτια, τα οποία προς τιμήν του εν ώ ζώμεν αιώνας πρέπει να παρασιωπήσω, μέλει να εξακολουθήση*».

Αξιόλογες αναφορές για την έκδοση του πρώτου τόμου του *Νέου Αναχάρσιδος* υπάρχουν στη *Εφημερίδα*<sup>13</sup> των Μαρκίδων Πούλιου, όπου επίσης καταχωρίζονται και οι 113 συνδρομητές στον τόμο, όπως ο Άγγλος Γκίλφορντ (λόρδος Guilford), ο Λάμπρος Φωτιάδης, ο Στέργιος Χατζη-Κώνστας από την Καλλιπεύκη Ολύμπου, στον οποίο ο Ρήγας αφιέρωσε τον *Ηθικό Τρίποδα*<sup>14</sup>, οι συμμάρτυρες του Ρήγα Ευστράτιος Αργέντης και Θεοχάρης Τουρούντζιας καθώς και ο Δημήτριος Οικονόμου, που συνέδεσε το όνομά του με την προδοσία του Ρήγα και τον εν συνεχεία στραγγαλισμό του καθώς και των άλλων επτά Συντρόφων του.

Σύμφωνα με το έγγραφο της ανάκρισης τονίζεται ότι ο Σακελλάριος όπως και οι άλλοι δύο ιατροί είχαν συμβάλλει στην προετοιμασία του επαναστατικού

11. Αιμ. Λεγράν-Σπ. Λάμπρος, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή...*, ό.π., σελ. 17.

12. Αδαμάντιος Κοραής, *Υπόμνημα περί της παρούσης καταστάσεως του πολιτισμού εν Ελλάδι*, εν Αθήναις 1853, μετάφραση από το γαλλικό κείμενο, *Mémoire sur l'état actuel de la civilisation dans la Grèce*, 1803, φωτοαντύπωση από το Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών/Ε.Ι.Ε., Αθήνα 1983, σελ. 55.

13. Λ. Βρανούσης, *Εφημερίς 1797, Προλεγόμενα...*, ό.π., σελ. 346-347.

14. Η αφιέρωση έχει τον τίτλο, «Τω τιμιωτάτω και χρησιμοτάτω κυρίω κυρίω Στεργίω Χατζή Κώνστα Ολυμπιώτη», βλ. Ρήγα Βελεστινλή, *Ο Ηθικός τρίπους*, Βιέννη 1797, φωτομηχανική επανέκδοση με την προσθήκη ευρετηρίου και εισαγωγής (επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλος), έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2001.

σχεδίου του Ρήγα, «εκ της προανακρίσεως αποδεικνύεται προσέτι ότι ο Βελεστινλής έτυχε κατά την παρασκευήν του επαναστατικού τούτου σχεδίου της συγγραφικής συνεργασίας του ήδη προμνημονευθέντος ιατρού Πολύζου, του συλληφθέντος ιατρού Νικολίδου και του τελειοφοίτου της ιατρικής Σακελλάριου»<sup>15</sup>. Ακόμη, στα ανακριτικά έγγραφα αναγράφεται ότι ο Σακελλάριος είχε δώσει τον Θούριο «Ως πότε παλληκάρια» να τον αντιγράψουν και άλλοι Έλληνες πατριώτες, καθώς επίσης στις συντροφίες τους τον τραγούδαγε<sup>16</sup>. Επίσης, επισημαίνεται στα έγγραφα ότι «ο άνω μνημονευθείς Έλλην φοιτητής Σακελλάριος...κατέχεται όλος υπό της ιδέας της απελευθερώσεως της Ελλάδος»<sup>17</sup>. Όμως, παρά τις βαριές κατηγορίες που διατυπώνονται στα έγγραφα των ανακρίσεων, μέσα στη θύελλα τότε των συλλήψεων μετά την προδοσία, ο Σακελλάριος ήταν τυχερός και απέφυγε το μαρτύριο, το οποίο υπέστη ο Ρήγας και οι Σύντροφοί του. Και τούτο διότι την περίοδο εκείνη ο Σακελλάριος βρισκονταν κοντά στον καθηγητή Johann Peter Frank<sup>18</sup> (1745-1821), στο διάσημο Νοσοκομείο της Βιέννης, στο οποίο όλοι οι επίσημοι φιλοξενούμενοι έκαναν τη σχετική επίσκεψη για να δουν τα επιτεύγματα της Βιεννέζικης ιατρικής. Και όπως παρατηρεί ο Λεάνδρος Βρανούσης<sup>19</sup>, η Αυστριακή Αστυνομία δεν θα τολμούσε να περάσει την είσοδο του Νοσοκομείου στο φέουδο του καθηγητού και γιατρού της αυτοκράτειρας Peter Frank. Και έτσι απεφεύχθη το μοιραίο στον Γεώργιο Σακελλάριο<sup>20</sup>,

15. Αιμ. Λεγρών-Σπ. Λάμπρος, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή...*, ό.π., σελ. 19.

16. Αιμ. Λεγρών-Σπ. Λάμπρος, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή...*, ό.π., σελ. 103.

17. Αιμ. Λεγρών-Σπ. Λάμπρος, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή...*, ό.π., σελ. 111.

18. Ενδιαφέρουσα μαρτυρία για τον Peter Frank είναι εκείνη του Χριστόφορου Περραιβού (1774-1863) στο έργο του *Σύντομος βιογραφία του αιοδίμου Ρήγα Φεραίου του Θεαταλού*, Αθήνα 1860, φωτοανατύπωση Νότη Καραβία, Αθήνα 1973, σελ. 38-39. Αναφέρει τα σχετικά με την πάθηση στα μάτια του και ότι ο Ρήγας τον πήγε στον γνωστό του καθηγητή Frank για θεραπεία, μνημονεύοντας και πολλά σχετικά που διαμείφθηκαν.

19. Λ. Βρανούσης, *Εφημερίς 1797, Προλεγόμενα...*, ό.π., σελ. 653.

20. Ο Γ. Σακελλάριος εξέδωσε τα ποιήματά του το 1817 με τίτλο *Ποιήματα*. Βλ. Φύλιππος Ηλιού, *Ελληνική Βιβλιογραφία του 19<sup>ου</sup> αιώνα. Βιβλία και Φυλλάδια. Τόμος Πρώτος 1801-1818*, Αθήνα Ε.Λ.Ι.Α. 1997, σελ. 489, αρ. 1917.27. Για τα ιατρικά χειρόγρατά του, τα οποία εναπόκεινται στη Δημοτική Βιβλιοθήκη Κοζάνης, βλ. Γιάννης Καράς, *Οι Επιστήμες στην Τουρκοκρατία. Χειρόγραφα και έντυπα. Τόμος Γ', Οι επιστήμες της ζωής*, Αθήνα 1994, σελ.135-138, Βασιλική Νοτοπούλου, *Ο Κοζανίτης ιατροφιλόσοφος Γεώργιος Σακελλάριος (1767-1838). Ο βίος, το έργο και η συμβολή του στην εξέλιξη της Ιατρικής κατά την εποχή του Νεοελληνικού Διαφωτισμού με βάση τα ανέκδοτα αυτόγρατά του*, διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 2011.



ο οποίος κατόρθωσε να περατώσει τις σπουδές και ως ιατρός να περιηγηθεί πολλές πόλεις της Ελλάδος<sup>21</sup>.

**Γεώργιος Πούλιος.** Στον κύκλο του Ρήγα στη Βιέννη ήταν και ο εκ Σιατίστης καταγόμενος Γεώργιος Πούλιος<sup>22</sup>, εκδότης του περιοδικού *Εφημερίς*, που άρχισε να εκδίδεται στις 31 Δεκεμβρίου 1790, τότε που ο Ρήγας βρίσκονταν στη Βιέννη κατά την πρώτη του επίσκεψη. Με την *Εφημερίδα* οι Έλληνες στις ηγεμονίες και στις άλλες μεγάλες πόλεις του υπό οθωμανική κυριαρχία χώρου ήταν δυνατόν να ενημερωθούν για τα διάφορα γεγονότα που συνέβαιναν στην Ευρώπη. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι στην *Εφημερίδα*<sup>23</sup> του 1791 δημοσιεύεται η *Διακήρυξη των Δικαιωμάτων* και το Γαλλικό Σύνταγμα, για τα οποία ο Πούλιος έγραφε ότι είναι «το ευαγγέλιον όλων των Φραντζέζων και χαροποιά είδησις όλων των εθνών». Επίσης, δίνονται πληροφορίες για τις δραστηριότητες του Λάμπρου Κατσώνη<sup>24</sup>, οι οποίες είχαν αναθερμάνει τις ελπίδες των σκλαβωμένων για την πολυπόθητη λευτεριά, καθώς και τόσες άλλες ειδήσεις από την Κωνσταντινούπολη και τα άλλα μέρη της Ελλάδος.

Για τη σημασία και το διαφωτιστικό ρόλο της *Εφημερίδος* ενδιαφέρουσα είναι η καταγγελία του αυστριακού πρέσβη στην Κωνσταντινούπολη, ο οποίος στο δημοσιευμένο έγγραφο υποστήριζε ότι ο Πούλιος με την έκδοση της *Εφημερίδος* και με τα κείμενα, που γράφει σε αυτήν, δρούσε συνωμοτικά, μάλιστα τον χαρακτήρισε «κακόν αργείον», και πως με την σύλληψή του έπεσε το προσωπίο του<sup>25</sup>. Ιδιαίτερα, σε επόμενο έγγραφο ο πρέσβης αυτός

21. Σχετικά βλ. Β. Γ. Σαμπανόπουλος, «Οι μετοικεσίες του ιατροφιλόσοφου Γεωργίου Σακελλαρίου (Από κατάστιχο λογαριασμών του, των χρόνων 1795-1813)», περιοδ. *Ελιμειακά*, τεύχ. 1, Θεσσαλονίκη, Μάιος 1982, σελ. 41-52. Χαρίτωνας Καρανάσιος, «Μαρτυρίες αναφορικά με τη χρονολόγηση γεγονότων του βίου του ιατροφιλόσοφου Γεωργίου Σακελλαρίου», *Ο Ερασιστής*, τόμ. 22 (1999), σελ. 117-135.
22. Βλ. Γεώργιος Λαΐος, «Οι αδελφοί Μαρκίδες Πούλιου, ο Γεώργιος Θεοχάρης και άλλοι Σύντροφοι του Ρήγα», *Δ.Ι.Ε.Ε.*, τόμ. 12, (1957), σελ. 202-270 και ανάτυπο, Αθήνα 1958. Επίσης Γ. Λαΐος, *Ο Ελληνικός Τύπος της Βιέννης από τον 1784 μέχρι του 1821*, Αθήνα 1961.
23. Από το φύλλο της 22 Αυγούστου 1791 η *Εφημερίς* των αδελφών Πούλιου αρχίζουν και δημοσιεύουν σε συνέχειες *Τα δίκαια των ανθρώπων*. Βλ. σχετικά την φωτοτυπική επανέκδοση με την επιμέλεια του Λεάνδρου Βρανούση από το Κέντρο Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών, τόμ. 1, 1791, Αθήνα 1995, σελ. 312 κ. εξ. Το παράθεμα είναι στη σελίδα 450.
24. *Εφημερίς*, 4 Ιουνίου 1792, φωτομηχανική επανέκδοση επιμ. Λ. Βρανούση..., *ό.π.*, τόμ. 2, σελ. 382.
25. Αιμ. Λεγράν-Σπ. Λάμπρος, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή...*, *ό.π.*, σελ. 39.

παραπονείται στον υπουργό Εξωτερικών της Αυστρίας ότι ο «Πούλιος παρά την κακήν αυτού διαγωγήν και την απροκάλυπτον επιτήδευσιν δημοκρατικών φρονημάτων» κατόρθωσε να βρίσκει προστάτες και να «ανθίσταται εις τας διαφόρους επιθέσεις, άς κατέφερον κατ' αυτού»<sup>26</sup>, δείχνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο την ικανότητα του Πούλιου να επικοινωνεί με τα ανώτερα κλιμάκια της εξουσίας της Βιέννης. Επίσης, σε άλλο έγγραφο τονίζεται ότι ο Πούλιος έδωσε στον Ρήγα ένα αντίτυπο του γαλλικού Συντάγματος, το οποίο μετέφρασε<sup>27</sup>.

Ενδιαφέροντα είναι και τα όσα γράφει ο Πούλιος στην *Εφημερίδα*<sup>28</sup> για την έκδοση του πολύτομου βιβλίου *Νέος Ανάχαρσις*, προσκαλώντας τους αναγνώστες να αναγραφούν συνδρομητές σε αυτήν την «ιστορίαν των προπατόρων Ελλήνων», δημοσιεύοντας και καταλόγους συνδρομητών, ενώ παράλληλα παραθέτει ένα ένθερμο όλο αισιοδοξία κείμενο με ελπίδες για την ανάπτυξη και πάλι του ελληνικού πνεύματος. Χαρακτηριστικά ο Πούλιος γράφει, «Το φιλομαθέστατον γένος των Ελλήνων (εννοώ πάντας τους την ελληνικήν και απλήν ειδότας) δεν προσμένει άλλο παρά μίαν λεπτοτάτην αύραν, ένα μικρόν ελατήριον, δια να ετιναχθή πάλιν ει την κορυφήν του Ελικώνος... Αι Μούσαι, εφέστια των Ελλήνων θεότητες, εις και απέστησαν της παλαιάς αυτών κατοικίας, ως αυτόχθονες όμως στρέφουσι πάντοτε τα βλέμματά των εκ της αλλοδαπούς, και εφηδύνονται βλέπουσαι τους απογόνους των Ησιόδων ενατενίζοντας προς αυτάς εκ καρδίας».

Και συνεχίζει για την σημασία της έκδοσης του *Νέου Αναχάρσιδος* στην εμπέδωση της αξίας των προπατόρων, «Ω Ελλήνων απόγονοι, Ω Ελλάς, ώ φιλομαθέστατοί μου συμπολίται, μόνον το όνομα της ιστορίας του πολυθρυλήτου ημίν Γένους σας εφλόγισε να συνδράμετε με ένθερμον ζήλον εις την έκδοσιν της. Τι θέλει κάμετε άραγε, όταν ιδήτε υπεκκύπτοντα του πιεστηρίου αυτών τον Ανάχαρσιν; Βέβαια εκείνο οπού εγώ διορθώνοντάς τον, θέλει καταβρέξετε με κατανυκτικά δάκρυα τας περιόδους όπου εμπεριέχονται τα ιερά ονόματα των υφ' όλην την οικουμένην θαυμαζομένων ηρώων πατέρων μας»<sup>29</sup>.

Σε επόμενο φύλλο της *Εφημερίδος*<sup>30</sup> αναγράφηκαν εκτός των ογδόντα συνδρομητών και άλλα δεκατρία ονόματα συνδρομητών, ενώ σε φύλλο του Σεπτεμβρίου γίνεται ανακοίνωση ότι εκδόθηκε ο πρώτος τόμος του *Νέου*

26. Αιμ. Λεγράν-Σπ. Λάμπρος, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή...*, ό.π., σελ. 47.

27. Αιμ. Λεγράν-Σπ. Λάμπρος, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή...*, ό.π., σελ. 71.

28. *Εφημερίς*, 23 Ιουνίου 1797, σελ. 585, 21 Ιουλίου 1797, σελ. 671-674.

29. *Εφημερίς*, 1797, σελ. 671-674.

30. *Εφημερίς*, αρ. 65, 14 Αυγούστου 1797, σ. 738 και αρ. 74, 15 Σεπτεμβρίου 1797, σ. 810.

*Αναχάρσιδος* δίδοντας πληροφορίες για την παραλαβή του τόμου καθώς και ότι θα επιταχυνθεί η έκδοση και των άλλων τόμων, «*Οι εκδότης του Νέου Αναχάρσιδος κρίνουσιν αναγκαίον το να ειδοποιησώσι τοις ομογενέσι, κατ' εξοχήν δε τοις συνδρομηταίς της τούτου εκδόσεως, ότι ο πρώτος τόμος ήδη εβγήκεν εις φώς, και οι μεν εδώ ευρισκόμενοι θέλουσι τον λάβει αμέσως, οι δε απόντες ας διορίσωσιν έκαστοι ποίος να τον περιλάβη... Οι εκδότης βεβαιούσι τους ομογενείς, ότι ο ζήλος, οπού τους εκίνησεν ταύτην την επιχείρησιν, διαμένει απαραμείωτος, μάλιστα δε ελπίζουσι να ταχύνωσι κατά δύναμιν την εκτέλεσιν*».

Σημειώνουμε ότι στα ήδη υπάρχοντα φύλλα της *Εφημερίδος* δεν έχει γίνει αναφορά στην έκδοση του τετάρτου τόμου του *Νέου Αναχάρσιδος* του Ρήγα. Ίσως στα τρία φύλλα, αρ. 82, 84 και 86, του μηνός Οκτωβρίου 1797, τα οποία δεν έχουν βρεθεί, να γίνεται σχετική μνεία της έκδοσης του τετάρτου τόμου του Ρήγα, όπως παρατηρεί ο Λ. Βρανούσης<sup>31</sup>. Ωστόσο, ο Πούλιος στην *Εφημερίδα* του καταχωρίζει ειδήσεις για την έκδοση της δωδεκάφυλλης *Χάρτας της Ελλάδος*, καθώς επίσης δημοσιεύονται και στιχουργήματα για την έκδοσή της των λογίων Στεφάνου Κομμητά και Γεώργιου Γκολέσκου. Επί πλέον, μας δίνει και την πληροφορία ότι μετά την έκδοσή της, ο Ρήγας σχεδίαζε στα τέλη του Μαΐου του 1797 να εγκαταλείψει τη Βιέννη, για να μεταβεί προφανώς στην Ελλάδα<sup>32</sup>. Δημοσιεύονται επίσης και σχετικές ειδήσεις για την έκδοση του χάρτη της Μολδαβίας<sup>33</sup>.

Σχετικά με τη ρήση «*Ο ιερός της πατρίδος έρωσ εμφολεύει ες την καρδίαν και η καρδιά δεν γηράσκει ποτέ*», την οποία ο Ρήγας αναγράφει στην αρχή του έργου *Βοσκοπούλα των Άλπεων* του Μαρμοντέλ, που αποτελεί το δεύτερο μέρος του *Ηθικού Τρίποδος*, ο Λ. Βρανούσης την εντόπισε στην *Εφημερίδα*, στην οποία αναγράφεται ως εξής: «*Η αληθής του χαρακτήρος δύναμις δεν στέκεται εις άλλο τίποτα, παρά εις την ψυχήν, οπού δεν γηράσκει ποτέ*»<sup>34</sup>. Διαπιστώνεται κατ' αυτόν τον τρόπο η ικανότητα του Ρήγα να προσδίνει μεγαλύτερη δυναμική στον λόγο και στο νόημα της φράσης. Μάλιστα η έρευνα του Λ. Βρανούση έδωσε και το αντίστοιχο γαλλικό κείμενο για τη φράση αυτή<sup>35</sup>.

31. Λ. Βρανούσης, *Προλεγόμενα...*, ό.π., σελ. 441-443.

32. *Εφημερίς 1797*, σελ. 162-162β.

33. *Εφημερίς 1797*, σελ. 553-554, και Λ. Βρανούση, *Προλεγόμενα...*, ό.π., σελ. 429-437.

34. *Εφημερίς 1797*, σελ. 500.

35. Λεάνδρος Βρανούσης, *Ρήγας και Marmontel*, ανάτυπο με διορθώσεις και προσθήκες από τον τόμο *Ελληνογαλλικά. Αφιέρωμα στον Roger Milliet*, Αθήνα 1990, σελ. 138-143.

Στις 11/22 Δεκεμβρίου του 1797 εκδόθηκε το 99<sup>ο</sup> φύλλο της *Εφημερίδος* και ο Πούλιος ετοιμάζε για την 15/26 Δεκεμβρίου να εκδώσει το 100<sup>ο</sup> φύλλο της. Όμως η βάσκανος μοίρα αλλιώς έπλεκε το υφάδι της ιστορίας της *Εφημερίδος*. Έγινε η προδοσία του Ρήγα στην Τεργέστη και στις 14/25 Δεκεμβρίου ο Πούλιος συνελήφθη στη Βιέννη, με αποτέλεσμα το 100<sup>ο</sup> φύλλο να μη δει το φως της δημοσιότητας. Οι κατηγορίες ήταν βαριές. Κατηγορούνταν ότι στο τυπογραφείο τυπώθηκε παράνομα, χωρίς να πάρει άδεια από την Αυστριακή Αστυνομία, η *Επαναστατική Προκήρυξη* του Ρήγα με τη *Νέα Πολιτική Διοίκηση*. Μάλιστα, στο σχετικό έγγραφο της ανάκρισης τονίζεται ότι στο τυπογραφείο του Πούλιου τυπώθηκε σε δυο μερόνυχτα το έντυπο αυτό, παρόντος συνεχώς του Ρήγα, στο σπίτι του οποίου στάλθηκαν τα τρεις χιλιάδες αντίτυπα<sup>36</sup>. Χαρακτηριστικά σε έγγραφό του ο υπουργός της Αστυνομίας της Αυστρίας ενημερώνει τον αυτοκράτορα Φραγκίσκο ότι ο συλληφθείς τυπογράφος Γεώργιος Πούλιος είναι ο συντάκτης της ελληνικής *Εφημερίδος* της οποίας την έκδοση έπαυσε με την αιτιολογία ότι «*η έκδοσις τιοιούτου φύλλου δύναται να έχη πολύ δυσάρεστα επακόλουθα, δεν εδίστασα να εμποδίσω αμελλητί την εξακολούθησιν αυτού*»<sup>37</sup>.

Επίσης, ο Πούλιος κατηγορήθηκε και για την εκτύπωση του *Στρατιωτικού Εγκολπίου*, χωρίς να έχει πάρει τη σχετική, ως θα όφειλε, άδεια. Ωστόσο, ισχυρίστηκε ότι για το επαναστατικό φυλλάδιο δεν γνώριζε το περιεχόμενο και ότι δεν ήταν στο τυπογραφείο του αυτές τις δύο ημέρες. Και για το *Στρατιωτικό Εγκόλπιο* υποστήριξε ότι «*δεν ανέγνωσε το χειρόγραφο με προσοχήν και ότι εξήτησε και έλαβε το τυπωθήτω κατά το ειωθός*»<sup>38</sup>.

Επί πλέον, κατηγορήθηκε ότι ενίσχυσε και οικονομικά το επαναστατικό σχέδιο του Ρήγα, όπως χαρακτηριστικά σημειώνεται στο σχετικό ανακριτικό έγγραφο, «*εκ δε των εμπόρων, οίτινες υπεστήριζαν το επαναστατικόν σχέδιον δια χρημάτων και δια των μετά του εξωτερικού σχέσεων αυτών, εγνώσθησαν μέχρι τούδε πλην του Ευστρατίου Αργέντη, ο συλληφθείς Γεώργιος Πούλιος... και οι έμποροι Γεώργιος Θεοχάρης και Κωνσταντίνος Δούκας*»<sup>39</sup>. Επίσης, επισή-

36. Αιμ. Λεγράν-Σπ. Λάμπρος, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή...*, ό.π., σελ. 15-17.

37. Κων. Αμαντος, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1930, φωτομηχανική επανέκδοση με ευρετήριο (επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλος), έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστινίου-Ρήγα, Αθήνα 1997, σελ. 23.

38. Κων. Αμαντος, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή...*, ό.π., σελ. 185.

39. Αιμ. Λεγράν-Σπ. Λάμπρος, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή...*, ό.π., σελ. 19. Κων. Αμαντος, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή...*, ό.π., σελ. 33.

μναιεται ότι ο Γεώργιος Πούλιος είχε λάβει πλήρη γνώση του επαναστατικού σχεδίου από τον ίδιο τον Ρήγα και είχε συμφωνήσει να εκδοθούν «καλά βιβλία των αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων» για να διαφωτίσουν τον λαό<sup>40</sup>. Μάλιστα, στο ίδιο έγγραφο δίνεται η πληροφορία ότι ο Πούλιος είχε δώσει στον επίσης κατηγορούμενο Ιωάννη Εμμανουήλ, φοιτητή της ιατρικής, δύο αντίτυπα της *Επαναστατικής Προκηρύξεως* του Ρήγα.

Ο Γεώργιος Πούλιος μετά τη σύλληψή και τις σχετικές ανακρίσεις ως αυστριακός υπήκοος απελάθηκε στις 18 Μαΐου 1798 από την Αυστρία, με την κατηγορία ότι παρέβη την «εγκύκλιον περί λογοκρισίας της 3<sup>ης</sup> Ιουνίου 1795»<sup>41</sup> και κατέφυγε σε μία μικρή πόλη κοντά στη Νυρεβέργη<sup>42</sup>. Ωστόσο, με απόφαση του Δημάρχου Βιέννης, που δημοσιεύεται από το Γ. Λάϊο, κλείστηκε και το τυπογραφείο<sup>43</sup>, με αποτέλεσμα να παύσει την έκδοσή του το ελληνικό αυτό έντυπο. Αργότερα και πάλι στη Βιέννη συνεχίστηκε η διαφωτιστική προσπάθεια με την έκδοση το 1811 του περιοδικού *Ερμής ο Λόγιος* με εκδότη τον Άνθιμο Γαζή.

**Θεοχάρης Τουρούτζιας.** Από τη Σιάτιστα κατάγονταν ο Σύντροφος του Ρήγα και συμμάρτυρας Θεοχάρης Τουρούτζιας ετών 22 έμπορος στην Πέστη. Αποκαλυπτικά είναι τα έγγραφα της ανάκρισης, που δείχνουν την πατριωτική δράση του Τουρούτζια, την αγάπη του για την ελευθερία της πατρίδος του, καθώς επίσης και τη διάδοση στους Έλληνες του *Θουρίου* και της *Επαναστατικής Προκηρύξεως*. Κατά την ανάκριση ομολόγησε ότι είχε γνώση των επαναστατικών προθέσεων του Ρήγα με την έκδοση των χαρτών, τη μετάφραση του τετάρτου τόμου του *Νέου Αναχάρσιδος* και την έκδοση της εικόνας του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Επίσης, ότι είχε λάβει από τον Ρήγα τρεις χάρτες και πενήντα αντίτυπα των εικόνων του Μ. Αλέξανδρο, τα οποία έστειλε στον αδελφό του Γεώργιο Τουρούτζια στο Σεμλίνο<sup>44</sup>.

Στη συνέχεια ομολόγησε ότι έλαβε προς αντιγραφή από τον Γ. Σακελλάριο το επαναστατικό άσμα «*Ως τότε παλληκάρια*», το οποίο το τραγούδησε μαζί και με τους άλλους φοιτητές της Ιατρικής, Κων. Καρακάσση και τον Παναγιώτη Εμμανουήλ. Μάλιστα, έστειλε στον αδελφό του στο Σεμλίνο αντίγραφο

40. Αιμ. Λεργάν-Σπ. Λάμπρος, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, ..., ό.π., σελ. 95.

41. Κων. Άμαντος, *Ανέκδοτα έγγραφα*..., ό.π., σελ. 187.

42. Γ. Λάϊος, «Οι αδελφοί Μαρκίδες Πούλιου...», ό.π.

43. Γ. Λάϊος, *Ο Ελληνικός Τύπος της Βιέννης από τον 1784 μέχρι τον 1821*, Αθήνα 1961, σελ. 71.

44. Αιμ. Λεργάν-Σπ. Λάμπρος, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*..., ό.π., σελ. 103.

του *Θουρίου*, τον οποίο επί πλέον όταν βρίσκονταν τον Μάρτιο του 1797 στο Σεμλίνο τραγούδαγε εις επήκοον εκτός του αδελφού του και των εμπόρων Φυλακτού, Αθανασίου και Αυξεντίου, στους οποίους άρεσε «*επεδείκνυον ευαρέσκειαν επ' αυτώ*».

Επί πλέον, ομολόγησε κατά την ανάκριση ότι είχε συνομιλίες με τους μνημονευθέντες φοιτητές της Ιατρικής για την κατάσταση της Ελλάδος και ότι όλοι εύχονταν να δουν την ελευθερία στην πατρίδα τους και να απαλλαγούν από τον τουρκικό ζυγό. Ακόμη, ανέφερε ότι ο Ρήγας σε μια συνάντησή τους τον Οκτώβριο του 1797 στην πλατεία Fischhof του έδωσε αντίτυπο της *Προκηρύξεως*, δηλ. της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως*, που περιέχει και τον *Θούριο*. Μάλιστα, λέει ότι πήρε μαζί του στη συνέχεια το αντίτυπο αυτό κατά την μετάβασή του στο Σεμλίνο με σκοπό να το ανακοινώσει στους εκεί φίλους του.

Σύμφωνα με άλλες πληροφορίες, όταν ο Τορούντζιας πήγε στην Πέστη είχε επαφές με τους γιούς του εμπόρου Ρίζου Ντορμούση<sup>45</sup>, στους οποίους μίλησε για την *Επαναστατική Προκήρυξη*. Αυτοί του είπαν ότι είχαν γνώση της *Προκηρύξεως*. Επί πλέον, ο γιός του υπηρέτη του Ντορμούση, όταν ο Τορούντζιας του έδωσε το αντίτυπο για ανάγνωση, του είπε ότι το έχει ήδη αντιγράψει και ασχολήθηκε δύο νύχτες με αυτό. Ο Τορούντζιας στην Πέστη επίσης μίλησε για την *Επαναστατική Προκήρυξη* του Ρήγα σε ένα καφενείο. Μάλιστα, μας δίνει και την σημαντική πληροφορία για τη διάδοση του επαναστατικού κειμένου, ότι περισσότεροι από τους παρευρισκόμενους Έλληνες είχαν λάβει γνώση, χωρίς να έχουν δει το αντίτυπο. Ακόμη, ανακοίνωσε το αντίτυπο της *Επαναστατικής Προκηρύξεως* του Ρήγα και στον Ιωάννη Καρατζά, ο οποίος εξεδήλωσε την επιθυμία να αντιγράψει το αντίτυπο της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως* με την *Επαναστατική Προκήρυξη*<sup>46</sup>.

Συγκινητικά είναι τα στοιχεία, τα οποία μπορεί να χαρακτηριστούν σαν ένας Επίλογος της τραγικής ιστορίας της θανάτωσης του Ρήγα και των επτά Συντρόφων του. Όταν οι συγγενείς του Τουρούντζια και του Καρατζά είχαν κάνει αίτηση στη Βουδαπέστη να τους δοθούν τα πράγματα, που άφησαν εκείνοι στη Βιέννη, το Υπουργείο της Αστυνομίας απαντά από την Βιέννη στις 26 Μαΐου 1799 στην Ουγγρική Αυλική Καγκελαρία, πως μπορεί να τους

45. Για τον εκ Τυρνάβου έμπορο Ρίζο Δορμούση και τους γιούς του, Αλέξανδρο και Χρήστο, που διέμεναν στην Πέστη και ήταν και συνδρομητές βιβλίων, όπως και του πρώτου τόμου του *Νέου Αναχάρσιδος*, βλ. Α. Βρανούσης, *Εφημερίς, 1797, Προλεγόμενα...*, ό.π., σελ. 664-666.

46. Αιμ. Λεγράν-Σπ. Λάμπρος, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή ...*, ό.π., σελ. 105.

δοθούν όλα τα προσωπικά τους αντικείμενα εκτός από το «ύποπτο», όπως το χαρακτηρίζουν, βιβλίο του Νέου Αναχάρσιδος, «...τα καταλειφθέντα αντικείμενα των εις την Πύλην παραδοθέντων Ελλήνων Καρατζά και Τουρούντζιαν, αφού δεν έχουν καμμίαν σημασίαν δια την υπό της εδώ Αστυνομίας γενομένην ανάκρισιν των, ...δεν έχομεν ουδεμίαν αντίρρησιν να παραδοθούν εις τους κληρονόμους των, εξαιρέσει του υπόπτου βιβλίου “Ανάχαρσις”»<sup>47</sup>.

\*\*\*

Συμπερασματικά τονίζεται ότι Μακεδόνες έμποροι και γιατροί, όπως οι Κοζανίτες Γεώργιος Σακελλάριος και Γεώργιος Πούλιος και ο Σιατιστινός Θεοχάρης Τουρούντζιας ποθούντες την απελευθέρωση της πατρίδος τους, ενθουσιάστηκαν από το επαναστατικό μήνυμα του *Θουρίου* και της *Επαναστατικής Προκηρύξεως* του Ρήγα και με όλες τους τις δυνάμεις συνέβαλαν στη διάδοση τους και στην υλοποίησή τους με αποτέλεσμα να υποστούν τις συνέπειες μετά την προδοσία από τον συμπατριώτη τους έμπορο<sup>48</sup>.



Προτομή του Συντρόφου του Ρήγα ιατρού Γεώργιου Σακελλάριου στην γενέτειρά του, την Κοζάνη.

47. Γ. Λαΐος, «Οι Αδελφοί Μαρκίδες Πούλιου...», *ό.π.*, σελ. 214.

48. Περαιώντας την εισήγηση στο Συνέδριο για την Ιστορία της Κοζάνης, (Κοζάνη, 29 Σεπτεμβρίου 2012) κατέθεσα την πρόταση όπως μετά την πρόσφατη διδακτορική διατριβή για τα ιατρικά χειρόγραφα του Γεωργίου Σακελλάριου της κυρίας Βασιλικής Νοτοπούλου, είναι καιρός να επανεκδοθούν φωτομηχανικά με ευρετήριο και εισαγωγικό κείμενο και τα δύο έργα του Σακελλάριου, ο πρώτος τόμος *Περιήγησις του Νέου Αναχάρσιδος* (Βιέννη 1797) και η *Αρχαιολογία συνοπτική*, (Βιέννη 1796). Θα είναι μια σημαντική προσφορά για τη συμβολή του στον αναγεννώμενο Ελληνισμό.

Σε κάθε Διεθνές Συνέδριο «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας» γίνεται ξενάγηση στους Συνέδρους από τους αρχαιολόγους στους χώρους με τα νέα ευρήματα της αρχαιολογικής έρευνας, όπως ενδεικτικά βλέπουμε στους Συνέδρους του ΣΤ΄ Συνεδρίου του 2012.



Ξενάγηση των Συνέδρων στους Μυκηναϊκούς τάφους  
από την κ. Πολυξένη Αραχωβίτη



Ξενάγηση των Συνέδρων στον χώρο του Ναού του Θαυλιού Διός  
από την κ. Αργυρούλα Ιντζεσίλογλου



## Ντιντερώ, Εγκυκλοπαίδεια και Ρήγας Βελεστινλής

(Δημοσιεύθηκε στην εφημ. *Η Θεσσαλία*, 10 Νοεμβρίου 2013)

Τον προηγούμενο μήνα Οκτώβριο, είχαν συμπληρωθεί τριακόσια χρόνια από τη γέννηση του Γάλλου διανοουμένου και διαφωτιστή Ντιντερώ (Denis Diderot, 1713-1784). Ήταν ο βασικός συντελεστής στην έκδοση της *Εγκυκλοπαίδειας*, αυτό το σημαντικό δημιούργημα του γαλλικού διαφωτισμού. Χαρακτηριστικά παρατηρεί ο Κ. Θ. Δημαράς, (*Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, 1983, σελ.463) πως η *Εγκυκλοπαίδεια* ήταν «*έργο προσωπικό, με ενότητα και σύλληψη και στην ύλη, παρά την ποικίλη προέλευση των συνεργατών του, πηγάζει από μια φιλοσοφία και αποβλέπει σε έναν σκοπό. Είναι, όπως και να το δει κανείς, η δημιουργία ενός ανθρώπου, του Ντιντερώ*».

Ο πρώτος τόμος της *Εγκυκλοπαίδειας* εκδόθηκε στο Παρίσι το 1751 και ολοκληρώθηκε σε δεκαεπτά τόμους το 1765. Συγκέντρωσε όλους τους φωτισμένους άνδρες της εποχής για τη συγγραφή των λημμάτων της, που περιέχουν όλη τη επιστημονική γνώση της εποχής. Και όπως τόνιζε ο λόγιος και νομομαθής στην Ηγεμονική Αυλή του Βουκουρεστίου Δημήτριος Καταρτζής δεν είχε «*πλέον χρεία από άλλο βιβλίο*».

Το «Καφέ της Επιστήμης», που με επιτυχία διοργανώνει τις διάφορες ενδιαφέρουσες εκδηλώσεις του στον Πολυχώρο του Ωδείου Φουντούλη (Αντωνοπούλου 17 και Δημητριάδος, Βόλος), θα τιμήσει την επέτειο του Ντιντερώ, τριακόσια χρόνια από τη γέννησή του, με δύο ομιλίες. Η Δρ Μαρία Φλετορίδου, Επίτιμη Σχολική Σύμβουλος Γαλλικής Γλώσσας θα αναφερθεί στην προσωπικότητα του Ντιντερώ και το σημαντικό έργο του και ο Δρ Δημ. Καραμπερόπουλος, Παιδίατρος, Πρόεδρος Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φεράων-Βελεστίνου-Ρήγα, θα επισημάνει τη σχέση της Γαλλικής *Εγκυκλοπαίδειας* του Ντιντερώ με τη Μαγνησία και τον Ρήγα Βελεστινλή.

Η περιοχή μας έχει το προνόμιο να διαθέτει την ξακουστή *Εγκυκλοπαίδεια* των Ντιντερώ και Ντ' Αλαμπέρ, το θαυμάσιο επίτευγμα του γαλλικού δια-

φωτισμού. Η Βιβλιοθήκη των Μηλεών διαθέτει την *Εγκυκλοπαίδεια*, η οποία στάλθηκε με τα τόσα άλλα βιβλία από τους Μηλιώτες Λογίους, Ανθ. Γαζή, Δ. Φιλίππιδη και Γρηγ. Κωνσταντά, όταν την δημιουργούσανε πριν από την Επανάσταση του 1821. Η *Εγκυκλοπαίδεια* αυτή της Βιβλιοθήκης των Μηλεών, σημαντικό κόσμημά της, είναι από την τρίτη έκδοση της Γενεύης και αποτελείται από τριάντα έξι τόμους.

Η επέτειος του Ντιντερώ είναι ενδιαφέρουσα επί πλέον για την περιοχή μας, διότι ο Ρήγας Βελεστινλής χρησιμοποιούσε την *Εγκυκλοπαίδειά* του. Συγκεκριμένα η έρευνά μας έχει δείξει ότι ο Ρήγας μελετούσε την *Εγκυκλοπαίδεια*, γοητεύθηκε από το περιεχόμενό της και μετέφρασε πολλά άρθρα της, τα οποία συμπεριέλαβε στο διαφωτιστικό βιβλίο του, *Φυσικής απάνθισμα*, που το εξέδωσε στη Βιέννη το 1790. Στην ολοκληρωμένη μελέτη μας («Η Γαλλική “*Encyclopédie*” ένα πρότυπο του έργου του Ρήγα “*Φυσικής απάνθισμα*”»), *Ο Εραμιστής*, τόμ. 21, 1997, σελ. 95-128) έχουμε παρουσιάσει αντικριστά τα κείμενα από διάφορα λήμματα της *Εγκυκλοπαίδειας* του Ντιντερώ και του *Φυσικής απάνθισμα*, που αποδεικνύουν τη μετάφραση αυτή του Ρήγα. Με το βιβλίο αυτό μετέφερε την σύγχρονη ευρωπαϊκή επιστημονική γνώση στον ελληνικό χώρο, για να διαφωτίσει το λαό, να καταπολεμήσει τις προλήψεις και δεισιδαιμονίες. Με γραφή απλή, κατανοητή, σε «απλούν ύφος», όπως σημειώνει, γράφει τα κείμενά του, παρόλο που μεταφράζει επιστημονικά κείμενα από την *Εγκυκλοπαίδεια* του Ντιντερώ, δείγμα και αυτό της δυναμικής του πνεύματός του. Τελικός σκοπός του Ρήγα ήταν, όπως τονίζει στον πρόλογό του, να αναλάβει το «*πεπτωκός Ελληνικόν γένος*». Επίσης, χρησιμοποίησε κείμενό της, όπως έχουμε τεκμηριώσει, στον χάρτη της Μολδαβίας, που ο Ρήγας εξέδωσε το 1797.

Τεκμηριώνεται πλέον ότι η επιστημονική γνώση της Γαλλικής *Εγκυκλοπαίδειας* του Ντιντερώ, πέρα από τον πρωταρχικό ρόλο που διαδραμάτισε στον Γαλλικό και γενικά στον Ευρωπαϊκό Διαφωτισμό, μεταφέρεται με το *Φυσικής απάνθισμα* του Ρήγα στον ευρύτερο ελληνικό βαλκανικό χώρο με την αντίστοιχη επίδρασή της. Ένα ακόμη στοιχείο της σύνδεσης της ελληνικής προεπαναστατικής σκέψης με το Γαλλικό Διαφωτισμό.

## Συνέντευξη στο μαθητικό περιοδικό «Φεραιάκια» του Δημοτικού Σχολείου Αγίου Γεωργίου Φερών

(ΦΕΡΑΙΑΚΙΑ, τεύχ. 4, Ιούνιος 2014, σελ. 16-17)

Οι μαθήτριες της Ε΄ και ΣΤ΄ Τάξεως του Δημοτικού Σχολείου Αγίου Γεωργίου Φερών, Ισμήνη Γελαδάρη και Μαρία Κορώνα, σε επιστολή τους ανέφεραν, «Κύριε Καραμπερόπουλε, σας ευχαριστούμε πολύ για τα καλά σας λόγια και για την συνδρομή σας στο ταμείο του Σχολείου μας. Διαβάζοντας το βιογραφικό σας μάθαμε ότι είστε παιδίατρος, διδάκτορας της Ιστορίας της Ιατρικής του Πανεπιστημίου Αθηνών, αλλά και πρόεδρος της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα. Μας εντυπωσίασε το έργο σας και θα θέλαμε να σας πάρουμε μια μικρή συνέντευξη. Ευχαριστούμε πολύ και θα μας τιμούσατε πολύ με την παρουσία σας στο Σχολείο μας κατά την διάρκεια της επόμενης Σχολικής χρονιάς. Θα παρακαλούσαμε επίσης να βρείτε λίγο χρόνο να μας απαντήσετε στα έξι ερωτήματα για να προλάβουμε να βάλουμε την συνέντευξη στο περιοδικό μας “Φαιραιάκια”, που θα βγει την άλλη εβδομάδα, Άγιος Γεώργιος Φερών, 4 Ιουνίου 2014».

\*\*\*

«Αγαπητές μαθήτριες της Ε΄ και ΣΤ΄ Τάξεως του Δημοτικού Σχολείου του Αγίου Γεωργίου Φερών, Ισμήνη Γελαδάρη και Μαρία Κορώνα, σας ευχαριστώ πολύ για την ευκαιρία που μου δίνετε να επικοινωνήσω μαζί σας και να απαντήσω στα ερωτήματά σας.

Πρώτα θα ήθελα και πάλι να σας συγχαρώ, που με την βοήθεια και συμπαράσταση των Εκπαιδευτικών σας, δημιουργήσατε το εξαιρετικό περιοδικό σας «Φεραιάκια». Είναι ένα σημαντικό βήμα στην κατανόηση της πνευματικής δημιουργίας. Με αυτόν τον τρόπο, με την ενεργητική συμμετοχή σας στη δημιουργία, γίνεται κτήμα η γνώση. Και τώρα στα ερωτήματά σας:

1) Είστε ευχαριστημένος κ. Καραμπερόπουλε, από το επάγγελμά σας;

Για να είναι κανείς ευχαριστημένος από το επάγγελμα, την εργασία που κάνει και για να είναι πετυχημένος πρέπει τρεις κανόνες να εφαρμόζει: εργατικότητα, συνέπεια στη ζωή και στο επάγγελμα και φυσικά να έχει ήθος. Προσπάθησα και προσπαθώ να ακολουθώ αυτούς τους κανόνες, γι' αυτό και είμαι ευχαριστημένος από την εργασία που ασκώ, την Παιδιατρική, και γενικότερα από όλες τις άλλες ενασχολήσεις μου, όπως με την Ιστορία της Ιατρικής.

2) Η επιλογή του επαγγέλματος σας ήταν παιδικός σας στόχος;

Πράγματι, από τα παιδικά-νεανικά μου χρόνια, που έζησα στο Βελεστίνο, ο γιατρός και η ιατρική με είχαν γοητεύσει. Για την δυνατότητα να βοηθάει άμεσα τον πάσχοντα άνθρωπο και να κατανοεί το μεγαλείο του ανθρώπινου οργανισμού. Έτσι σπούδασα στην Ιατρική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, όπου στον περίβολο είναι ο ανδριάντας του πατέρα της Ιατρικής, του Ιπποκράτη, καθώς και η προτομή του Γεωργίου Παπανικολάου (1883-1962), που καθιέρωσε την προληπτική εξέταση για τον καρκίνο του τραχήλου της μήτρας, το γνωστό «τέστ Παπανικολάου», σώζοντας τόσες και τόσες γυναίκες και παράλληλα δοξάζοντας διεθνώς το όνομα της πατρίδας μας.

3) Θα θέλατε να μας περιγράψετε με λίγα λόγια τη δουλειά σας;

Είμαι ο γιατρός και σύμβουλος πολλών παιδιών και γονιών. Δεν είναι μόνο να θεραπεύσεις τις αρρώστιες, αλλά παράλληλα να συμβουλεύσεις τον σωστό, υγιεινό τρόπο ζωής. Έτσι στο ιατρείο μου εξετάζω μικρά παιδιά, αλλά και μαθητές Δημοτικού, Γυμνασίου, Λυκείου, ακόμη και όταν γίνονται φοιτητές, πολλά από αυτά με έχουν γιατρό τους. Τους συμβουλεύω πως δύναμη είναι η γνώση, όπως χαρακτηριστικά στο 22<sup>ο</sup> Άρθρο των *«Δικαίων του Ανθρώπου»* ο Ρήγας Βελεστινλής διακηρύσσει *«εκ των γραμμάτων γεννάται η προκοπή»*.

4) Καθώς ασχολείστε και με παιδιά και με φοιτητές τι θα λέγατε για τη σημερινή νέα γενιά;

Είμαι αισιόδοξος για τη νέα γενιά. Γνωρίζει περισσότερα, μαθαίνει πολλές γλώσσες, χειρίζεται τη νέα τεχνολογία των υπολογιστών. Και το γεγονός ότι κουβαλάει όλο το ιστορικό παρελθόν των προγόνων μας, πιστεύω ότι θα δημιουργήσει σωστά και πιο πολλά.

5) Σας αρέσει η γενέτειρά σας πόλη, το Βελεστίνο, και γιατί;

Έζησα μέχρι τα 17 μου χρόνια στο Βελεστίνο και είναι τόσα και τόσα χαραγμένα στο είναι μου. Η άπλα του κάμπου με μάγευε και με μαγεύει, η ματιά από το σπίτι μου, που και τώρα με τις 250 τριανταφυλλιές διατηρώ στο Βελεστίνο, να φτάνει στο Πήλιο, το Μαυροβούνι, τον Κίτσαβο και τον χιονοσκεπαστό Όλυμπο. Μοναδικές στιγμές. Έχω περπατήσει, μετά το 1986, πολλά μέρη της γύρω περιοχής του Βελεστίνου με την ευκαιρία των διαφόρων πολιτιστικών δραστηριοτήτων, και έχω αισθανθεί την ομορφιά της όλης περιοχής μας. Μια φίλη Γερμανίδα, που μένει στο Πήλιο και την ξενάγησα στην περιοχή μας για τον Ρήγα και τις αρχαίες Φερές, ήταν εντυπωσιασμένη από το θαυμάσιο περιβάλλον, που έχουμε.

Η αίσθηση ότι είχαμε τη μοναδική τύχη να γεννηθούμε στον τόπο, όπου είδε το φως, έζησε, πήγε Σχολείο, περπάτησε και έγραψε για το Βελεστίνο, μια από τις μεγαλύτερες φυσιογνωμίες του Ελληνισμού και του Βαλκανικού χώρου, ο Ρήγας Βελεστινλής, αυτή η αίσθηση διαπερνούσε και διαπερνά το είναι μου. Πολλοί θα θέλανε να είχαν τη δική μας τύχη, να 'χουν τέτοια κληρονομιά, την αρχαία με την Άλκηστη και τον Άδμητο, την ακμή των Φερών, την Υπέρεια Κρήνη, τα γεγονότα της Βουλής Θετταλομαγνησίας, τη νικηφόρα μάχη με τον Σμολένσκη στον Ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897, τα γεγονότα της Εθνικής Αντίστασης και φυσικά τον Ρήγα Βελεστινλή. Έχοντας κατά νου πως πρέπει τα ιστορικά γεγονότα να αποτυπώνονται σε μνημεία, για να τα βλέπουν και να τα αισθάνονται οι άνθρωποι, στήσαμε τα μνημεία του Σμολένσκη και της Βουλής Θετταλομαγνησίας, ενώ παράλληλα η ΙΓ΄ Εφορεία Αρχαιοτήτων με την κυρία Ιντζεσίλογλου αναδεικνύει τις αρχαίες Φερές.

6) Ποια ήταν η αφορμή για να ασχοληθείτε τόσο πολύ με τον Ρήγα Βελεστινλή;

Όλα τα βιώματα της παιδικής και νεανικής μου ηλικίας στο Βελεστίνο και το γεγονός ότι, όπως ανέφερα, γεννήθηκα στον τόπο όπου έζησε, περπάτησε η μεγάλη αυτή φυσιογνωμία, ο Ρήγας, μου δώσανε την ιδέα το 1985 να διοργανώσω το Α΄ Διεθνές Συνέδριο το 1986 για τον Ρήγα Βελεστινλή. Μέχρι τότε δεν είχε ποτέ διοργανωθεί Διεθνές συνέδριο για τον Ρήγα. Έτσι με εργασία, με συνέπεια και ήθος καταξιώθηκαν τα Διεθνή Συνεδριά μας «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», έξι μέχρι τώρα. Πολλοί Έλληνες και Ξένοι επιστήμονες έρχονται στο Βελεστίνο ανακοινώνουν τις έρευνές τους και τις περιλαμβάνουμε στα πρακτικά των Συνεδρίων αυτών. Για τα τοπωνύμια και την Εκκλησία του

Αγίου Γεωργίου, του χωριού σας, στον 5<sup>ο</sup> τόμο *Υπέρεια* με τα Πρακτικά του Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου του 2007, υπάρχουν θαυμάσιες εργασίες του συμβολαιογράφου Στ. Παπαγεωργίου και του φιλόλογου Δημ. Παπαγεωργίου. Πρέπει να τις αποκτήσετε και να τις διαβάσετε, να γνωρίσετε τον τόπο σας.

Αγαπητοί μου, μαθητές και μαθήτριες, το γεγονός ότι τα σημαντικά έργα του επαναστάτη και εθνεγέρτη συμπατριώτη μας Ρήγα Βελεστινλή, δυστυχώς δεν είχαν εκδοθεί ολοκληρωμένα, με κέντρισε ώστε να ασχοληθώ και σιγά-σιγά να συντάξω τα ευρετήριά τους, να τα σχολιάσω, να τα επανεκδώσω και να κάνω τις σημαντικότερες έρευνες των τελευταίων δεκαετιών για τον Ρήγα. Έτσι, το 2006 εκδώσαμε όλα τα έργα, για πρώτη φορά ολοκληρωμένα, με ευρετήρια και σχόλια και το 2007 τα *Άπαντα* του Ρήγα και σε ψηφιακή μορφή, σε ένα δισκάκι (CD-ROM). Παρήλθαν 210 χρόνια, από τότε που ο Ρήγας τα εξέδωσε, για να τα έχουμε όλα τα έργα του, ακόμη και σε ένα δισκάκι: τη *Χάρτα της Ελλάδος*, την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου, τους χάρτες Βλαχίας και Μολδαβίας, το *Σύνταγμα*, τον *Θούριο*, το *Φυσικής απάνθισμα*, τον *Νέο Ανάχαρσι* και τον *Ηθικό Τρίποδα*.

Τώρα, δεν υπάρχει δικαιολογία σε κανένα να πει ότι δε βρίσκει να μελετήσει τα έργα του Ρήγα. Η ευθύνη πλέον της νέας γενιάς της περιοχής μας, συμπεριλαμβάνεστε και σεις που τώρα μου παίρνετε συνέντευξη, τους μεγάλους ξεχάστε τους, είναι μεγάλη, για τη μελέτη και διάδοση του έργου του Ρήγα και των Μηνυμάτων του. Ιδού καλό στάδιο αγώνα για τον καθένα σας.

## Τα πρώτα ενδοκειμενικά στοιχεία για την ταυτότητα του Ανώνυμου συγγραφέα της *Ελληνικής Νομαρχίας*, ως υπόθεση εργασίας

(*Νέα Εστία*, τόμ. 177, τεύχ. 1865, Μάρτιος 2015, σελ. 184-205)

Ένα από τα ζητούμενα της ιστορικής έρευνας είναι η ανεύρεση της ταυτότητας του Ανώνυμου συγγραφέως, ο οποίος απέκρυψε το όνομά του αναγράφοντας το «Ανώνυμος ο Έλληνας» στο βιβλίο το εκδοθέν το 1806 στην Ιταλία με τίτλο *Ελληνική Νομαρχία, ήτοι λόγος περί ελευθερίας*<sup>1</sup>. Για την ταύτιση του αγνώστου συγγραφέα έχουν μέχρι σήμερα καταβληθεί προσπάθειες και έχουν δημοσιευθεί πολλές σχετικές εργασίες (στο τέλος αναγράφεται σχετικός κατάλογος) αποδίδοντας σε κάποιον γνωστό συγγραφέα, χωρίς όμως τελικά να οριστικοποιηθεί το όνομά του και όπως ο Κώστας Παπαχρίστος χαρακτηριστικά παρατηρεί «ισχύει εδώ η παλαιά διαπίστωση ότι όσο πιο πολλές απόψεις υπάρχουν για κάποιο θέμα, τόσο και πιο μακριά βρίσκεται η αλήθεια»<sup>2</sup>.

- 
1. Φίλιππος Ηλιού, *Ελληνική Βιβλιογραφία του 19<sup>ου</sup> αιώνα. Βιβλία και Φυλλάδια*. Τόμος Πρώτος 1801-1818, Βιβλιολογικό Εργαστήρι, Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, Αθήνα 1997, αρ. 1806.28, σελ. 176. Μάλιστα στο σχολιασμό σημειώνεται χαρακτηριστικά ότι «Η σημασία του έργου έχει προκαλέσει πλημμυρίδα προτάσεων και υποθέσεων ως προς το πρόσωπο του συγγραφέα, τις περισσότερες φορές με επιχειρήματα και στοιχεία ανίσχυρα έως φαιδρά (έχουν προταθεί τα ονόματα: Δημ. Γουζέλης, Νεόφυτος Δούκας, Ιωάννης Πασχάλης Δονάς, Α. Ιδρωμένος, Γ. Καλαράς, Ιωάννης Καποδίστριας, Ιωάννης Π. Κοκκώνης, Ιωάννης Κολοβός, Αδ. Κοραΐς, Αλ. Μαυροκορδάτος, Χρ. Περραιβός, Α. Σπάχος, Μ. Χρησταρής, Αθ. Ψαλίδας). Προφορική παράδοση των μετεπαναστατικών χρόνων έφερε ως συγγραφέα της Νομαρχίας τον Ιωάννη Κωλέττη ή τον Αναστάσιο Σπάχο. Δεν επιβεβαιώθηκε. Πρόσφατα, το έργο αποδόθηκε με ισχυρά, αλλά όχι οριστικά επιχειρήματα στον Γεώργιο Καλαρά (βλ. Κώστας Α. Παπαχρίστος, *Ποιος έγραψε την «Ελληνική Νομαρχία»*, Αθήνα 1987, όπου συζητείται και η προγενέστερη βιβλιογραφία)».
  2. Κώστας Α. Παπαχρίστος, *Ποιος έγραψε την «Ελληνική Νομαρχία»*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείο της «Εστίας», 1987, σελ. 65.

Μέχρι τώρα δεν έχουν βρεθεί εξωτερικά στοιχεία, τα οποία θα εντόπιζαν τον Ανώνυμο συγγραφέα. Χαρακτηριστικά ο Κ. Θ. Δημαράς τόνιζε πως «πολλές υποθέσεις, παλιές και νεότερες, προκάλεσε η επιθυμία της μεταγενέστερης ελληνικής λογοισύνης, για να αποδώσει το έργο αυτό στον, άγνωστο, συγγραφέα του. Αναφέρθηκαν, κατά καιρούς, τα ονόματα ενός εμπόρου, του Σπ. Σπάχου, καθώς και του Γεωργίου Καλαρά, του Ιωάννη Κωλέττη, και άλλα. Κανένα από τα ονόματα αυτά δεν προσάγεται με εξωτερικά, δηλ. αμάχητα, τεκμήρια»<sup>3</sup>.

Ενδιαφέρουσα είναι και η σχετική παρατήρηση για τις μέχρι σήμερα έρευνες στην ανεύρεση του Ανώνυμου συγγραφέα της *Ελληνικής Νομαρχίας*, πως ακολουθείται μια λαθεμένη μέθοδος, «παίρνουμε κάποιο όνομα, συνήθως σημαντικό και που μας ταιριάζει, και να προσπαθούμε κατόπι να το στηρίξουμε όπως-όπως στην “κατασκευή” μας, συλλέγοντας αναπόδειχτα στοιχεία και παραβλέποντας σοβαρές αντιφάσεις. Ατυχώς αυτή η μέθοδος ή τακτική ακολουθήθηκε τις πιο πολλές φορές και για την “Ελληνική Νομαρχία”, με το δυσάρεστο αποτέλεσμα να αποπροσανατολιστεί η έρευνα και να φτάσει σε σωστό αδιέξοδο»<sup>4</sup>.

Κατά το παρελθόν είχαμε την ευκαιρία να συμβάλλουμε στην διαλεύκανση ζητημάτων της ιστορικής έρευνας σχετικά με την ανεύρεση των προτύπων ορισμένων ελληνικών έργων. Συγκεκριμένα βρήκαμε ένα πρότυπο για τα έργα του Ρήγα Βελεστινλή, για το *Φυσικής απάνθισμα*<sup>5</sup> τη Γαλλική *Εγκυκλοπαιδεία* και για τη *Χάρτα της Ελλάδος*<sup>6</sup> το χάρτη της αρχαίας Ελλάδος του Gu. Delisle και το χάρτη του R.Zannoni. Επί πλέον, είχαμε την ευκαιρία κατά την επανέκδοση και τη σύνταξη του ευρετηρίου του έργου του Ρήγα *Ο Ηθικός Τρίπους*<sup>7</sup>, όπου περιέχεται το έργο *Τα Ολύμπια*, με ενδοκειμενικά στοιχεία, με τις χαρακτηριστικές λέξεις που αρχίζουν με την πρόθεση «συν», να τεκμηριώσουμε ότι το έργο *Τα Ολύμπια* είναι μετάφραση του Ρήγα και όχι κάποιου

3. Κ. Θ. Δημαράς, «Το σχήμα του Διαφωτισμού», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. ΙΑ', Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1975, σελ. 337.

4. Κώστας Α. Παπαχρίστος, *Ποιος έγραψε την “Ελληνική Νομαρχία”*, ό.π., σελ. 164.

5. Δημ. Καραμπερόπουλος, «Η Γαλλική “Encyclopédie” ένα πρότυπο του έργου του Ρήγα “Φυσικής απάνθισμα”», *Ο Ερασιστής*, τόμ. 21, (1997), σελ.95-128, και ανεξάρτητα, Αθήνα 2000.

6. Δημ. Καραμπερόπουλος, *Η “Χάρτα της Ελλάδος του Ρήγα., Τα πρότυπά της και νέα στοιχεία*, ανάτυπο από την έκδοση *Η Χάρτα του Ρήγα Βελεστινλή*, έκδοση της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1998.

7. Ρήγας Βελεστινλής, *Ο Ηθικός Τρίπους*, Βιέννη 1797, αναστατική επανέκδοση με Επιμέλεια-Εισαγωγή-Ευρετήριο από τον Δημ. Καραμπερόπουλο, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2001.



φίλου του<sup>8</sup>, όπως υποστήριζε ο Κων. Αμαντος<sup>9</sup>, και οι απόψεις του μάλιστα μέχρι πρόσφατα διατηρήθηκαν σε σχετικές μελέτες. Ομοίως, τεκμηριώσαμε τον συγγραφέα και μεταφραστή του ανώνυμου βιβλίου *Φυσική δημώδης εις πάσιν της δεισιδαιμονίας*<sup>10</sup>, έκδοση του 1810, καθώς επίσης και τον συγγραφέα ενός κειμένου του ιατρικού βιβλίου περί θεραπείας της σύφιλης *Ερμηνεία περί του πώς να θεραπεύεται το γαλλικόν πάθος ή γουν η μαλαφράντζα*<sup>11</sup>, έκδοση του 1794.

Έχοντας υπ' όψιν τις ανωτέρω εμπειρίες μας και την μέχρι τώρα διαπίστωση ότι με εξωτερικά στοιχεία δεν ανευρίσκεται η ταυτότητα του Ανώνυμου συγγραφέα της *Ελληνικής Νομαρχίας*, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, θεωρήσαμε πως η έρευνα θα πρέπει να στραφεί στην αναζήτηση ενδοκειμενικών στοιχείων, με τα οποία θα μπορούσαμε να προσδιορίσουμε τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του Ανώνυμου συγγραφέα. Μελετήσαμε την *Ελληνική Νομαρχία* και καταβλήθηκε προσπάθεια να αναζητηθούν ενδοκειμενικά στοιχεία, τα οποία θα χαρακτήριζαν τον Ανώνυμο συγγραφέα, ώστε να μας βοηθήσουν στην περαιτέρω έρευνα. Μάλιστα, πρόσφατα δημοσιεύσαμε στη *Νέα Εστία*<sup>12</sup> και ένα σχετικό άρθρο μας με τίτλο «Τι γνώριζε ο Ανώνυμος συγγραφέας της “Ελληνικής Νομαρχίας” για τον Ρήγα Βελεστινλή».

Κατά την μελέτη του κειμένου της *Ελληνικής Νομαρχίας* διαπιστώσαμε δύο χαρακτηριστικά στοιχεία του Ανώνυμου συγγραφέα, την ιατρική του

- 
8. Δημ. Καραμπερόπουλος, *Ο Ρήγας μεταφραστής των Ολυμπίων του Μεταστάσιο*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστινίου-Ρήγα, Αθήνα 2001.
  9. Κων. Αμαντος, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1930, φωτομηχανική επανέκδοση από την Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστινίου-Ρήγα με την προσθήκη ευρετηρίου, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλος, Αθήνα 1997, σελ. κβ'. Δημ. Σπάθης, «Τα Ολύμπια», στο *Πιέτρο Μεταστάσιο Τα Ολύμπια* σε μετάφραση Ρήγα Βελεστινλή, έκδοση Ευρωπαϊκού Πολιτιστικού Κέντρου Δελφών σε συμπαραγωγή με το Αμφι-Θέατρο Σπύρου Α. Ευαγγελάτου, 25-28 Ιουνίου 1998, σελ. 45-52. Βάλτερ Πούχνερ, «Εισαγωγή» στο *Ρήγα Βελεστινλή, Τα Ολύμπια, μετάφραση του λιμπρέτου του Πιέτρο Μεταστασιού*, Βιέννη 1797, Θεατρική Βιβλιοθήκη Ιδρύματος Κώστα και Ελένης Ουράνη, Αθήνα 2000, σελ. 9-98 και ιδιαίτερα στις σελ. 57-60.
  10. Δημ. Καραμπερόπουλος, «*Φυσική δημώδης εις πάσιν της δεισιδαιμονίας*, Βιέννη 1810. Ποίος ο συγγραφέας και ο μεταφραστής του βιβλίου;», *Ο Ερασιστής*, τόμ. 25 (2005), σελ. 163-171.
  11. Δημ. Καραμπερόπουλος, «Ιωάννης Νικολίδης και Anton Staerck. Ταύτιση κειμένου του βιβλίου *Ερμηνεία περί του πώς πρέπει να θεραπεύεται το γαλλικόν πάθος ή γουν η μαλαφράντζα*, Βιέννη 1794», *Πρακτικά Πανελληνίου Συνεδρίου Νεοελληνικός Διαφωτισμός. Απόπειρα μιας νέας ερευνητικής συγκομιδής*, Κοζάνη 1999, σελ. 119-141, και σε ανάτυπο.
  12. Δημ. Καραμπερόπουλος, «Τι γνώριζε ο ανώνυμος συγγραφέας της “Ελληνικής Νομαρχίας” για τον Ρήγα Βελεστινλή», *Νέα Εστία*, τόμ. 175, τεύχ. 1862, (Ιούνιος 2014), σελ. 684-693.

γνώση και την καταγωγή του<sup>13</sup>. Στη συνέχεια παρατίθενται τα σχετικά αποσπάσματα από την *Ελληνική Νομαρχία*, που επιβεβαιώνουν τις δύο προτάσεις της εργασίας μας. Χρησιμοποιήθηκε η έκδοση του Γ. Βαλέτα, από όπου και οι σχετικές παραπομπές<sup>14</sup>.

\*\*\*

**Α) Το πρώτο ενδοκειμενικό στοιχείο για τον Ανώνυμο συγγραφέα της *Ελληνικής Νομαρχίας* είναι η ιατρική του ιδιότητα ή είχε πολύ καλές γνώσεις ιατρικής.**

Ήδη παλαιότερα ο Άγγελος Παπακώστας<sup>15</sup> είχε παραθέσει έξι αναφορές του Ανωνύμου συγγραφέα στην ιατρική, «...αλλά περισσότερο απ' όλα μια προσεκτική μελέτη του κειμένου μας πείθει ότι ο συγγραφέας θα ήταν γιατρός, καθώς φαίνονται από τις συχνές παρεκβάσεις που κάνει αναφερόμενος στην ιατρική μόλις παρουσιασθεί ευκαιρία. Π.χ. 1<sup>ov</sup>) Μην ομοιάζεις εκείνους τους αμαθείς ιατρούς, οπού εις κάθε αρρωσίαν διορίζουν το ίδιον ιατρικόν, 2<sup>ov</sup>) όταν κανένας άρρωστος γιατρευθεί, ο καλόγηρος το κράζει θαύμα του Αγίου του, 3<sup>ov</sup>) άχρηστον είναι εις τον άρρωστον, αν ο ιατρός αφίνοντας κατά μέρος το πάθος του, του ομιλήση περί άλλων παθών, 4<sup>ov</sup>) η ιατρική διδάσκει πώς να θεραπεύσουν το σώμα, 5<sup>ov</sup>) στα χωριά της Ελλάδος δεν βρίσκεται ιατρός, 6<sup>ov</sup>) το Οθωμανικόν κράτος το χαρακτηρίζει ως ετοιμοθάνατον και ημπορεί να παρομοιασθή εις έν σώμα ανθρώπινον κατακρατημένον από την αποπληξίαν κα μη έχον ελευθέρα ει μη την κεφαλήν, η οποία μη λαμβάνουσα την αναγκαίαν δύναμιν από την κυκλοφορίαν του αίματος κατ' ολίγον ολίγον αδυνατίζει και τέλος πάντων θνήσκει».

Κατά τη μελέτη ωστόσο του κειμένου της *Ελληνικής Νομαρχίας* εντοπίσαμε δεκατρία χωρία με φράσεις, έννοιες και γεγονότα ιατρικού περιεχομένου. Σε μία μάλιστα περίπτωση εξ αυτών μνημονεύεται η κυκλοφορία του αίματος και η δύναμή της στην αναζωογόνηση του οργανισμού. Η σχετική παρακάτω εκτενής παράθεση των δεκατριών αποσπασμάτων με ιατρικό περιεχόμενο

13. Για τον Ανώνυμο συγγραφέα υποστηρίχθηκε ωστόσο ότι «...ψυχολογικά φαίνεται απίθανο να ήταν εγκαταστημένος ή να επρόκειτο να εγκατασταθεί στην επικράτεια του Αλή, όπως επίσης και να ήταν γιατρός ή να σπουδάζει ιατρική», Κ.Θ. Δημαράς, *Ελληνικός Ρομαντισμός*, Νεοελληνικά Μελετήματα 7, Ερμής, Αθήνα 1982, Σημειώσεις, σελ. 513.

14. Γ. Βαλέτας (επιμ.), *Ανωνύμου του Έλληνος, Ελληνική Νομαρχία*, τέταρτη έκδοση, Αποσπερίτης, Αθήνα 1982.

15. Άγγελος Ν. Παπακώστας, «Ελληνική Νομαρχία. (Γνωστές και άγνωστες μαρτυρίες για τον ανώνυμο συγγραφέα της)», *Νέα Εστία*, τόμ. 45 (1949), σελ. 409-412, 503-508.

ισχυροποιούν την άποψη ότι ο συγγραφέας του βιβλίου θα πρέπει να ήταν ιατρός ή να είχε σπουδάσει ιατρική ή να είχε πολλές γνώσεις και εμπειρίες περί την ιατρική. Οι παρεκβάσεις και τα παραδείγματα ιατρικού περιεχομένου, που αναφέρει ο Ανώνυμος συγγραφέας δηλοποιούν την ιδιαίτερη επιστημονική του ιδιότητα. Ως εκ τούτου, ο συγγραφέας της *Ελληνικής Νομαρχίας* θα πρέπει να αναζητηθεί στους ιατρούς εκείνης της εποχής ή σε εκείνους τους λογίους, που είχαν σπουδάσει ιατρική ή σε λογίους με ιατρικές γνώσεις. Με τα συμπεράσματα της μελέτης αυτής περιορίζεται το πεδίο έρευνας για την ταυτότητα του ανωνύμου συγγραφέα και θα πρέπει να αποκλεισθούν ως συγγραφείς της οι έμποροι και γενικότερα οι λόγιοι γενικής μορφώσεως, που έχουν μέχρι σήμερα υποστηριχθεί σε διάφορες ανακοινώσεις.

Παρατίθενται στη συνέχεια τα δεκατρία κείμενα με ιατρικό περιεχόμενο από την *Ελληνική Νομαρχία*:

1) Ο Ανώνυμος συγγραφέας παρομοιάζει στη σελίδα 64 την ελευθερία με την όραση στους οφθαλμούς, θέλοντας να κάνει παραστατικά τη διαφορά του ελεύθερου ανθρώπου από τον δούλο, *«Η Ελευθερία λοιπόν ώ Έλληνες, εις ημάς είναι ως η όρασις εις τους οφθαλμούς»*.

2) Επίσης στην ίδια σελίδα 64 παρομοιάζει τον σκλάβο με έναν άρρωστο ο οποίος αποστρέφεται το νόστιμο φαγητό, ενώ όταν είχε την *«υγεία»* του ήταν αρεστό. Τονίζει ότι ο σκλάβος δεν έχει γνωρίσει την *«ηδύτητα»* της ελευθερίας και *«ασθενεί κατά την ψυχή»*, γι' αυτό του χρειάζεται ως αντίδοτο η ελευθερία, *«Αυτός [ο σκλάβος] ημπορεί να παρομοιασθή εις ένα άρρωστον ο οποίος αποστρέφεται κάθε νόστιμον φαγητόν ωσάν να μην ήτον πλέον συνθεμένον από τα ίδια πράγματα οπού πρότερον του ήρεσκον. Αναγκαία λοιπόν του είναι η υγεία. Η Ελευθερία είναι περισσότερον αναγκαία εις τον δούλον οπού ασθενεί κατά την ψυχήν...»*.

3) Στη σελ. 87 παρομοιάζει τους σκλαβωμένους Έλληνες με τους εκ γενετής τυφλούς, οι οποίοι επειδή δεν έχουν γνωρίσει τα χρώματα δεν μπορούν να τα κατανοήσουν. Παρόμοια και οι σκλαβωμένοι επειδή δεν γνώρισαν την ελευθερία δεν μπορούν να κατανοήσουν την έννοια της πατρίδας τους, *«Τα ονόματα, αγαπητοί μου, λαμβάνουν την σημασίαν από την ιδιότητα των πραγμάτων εις τα οποία αναφέρονται. Όθεν, αν τινάς δεν γνωρίζη το πράγμα, εις ουδέν του χρησιμεύει η ονομασία του. Και καθώς ο εκ γενετής αόμματος προφέροντας τα ονόματα όλων των χρωμάτων ουδέν εννοεί, επειδή δεν είδε ποτέ χρώματα, ούτως και οι νυν Έλληνες με το Πατρίς άλλο δεν εννοούσι ειμή την γην εις την οποίαν εγεννήθησαν, επειδή τους λείπει η ελευθερία»*.

4) Ο Ανώνυμος συγγραφέας στη σελ. 89 αναφέρει ότι στην καρδιά του ανθρώπου είναι εμφυτευμένη η ελπίδα, για να μπορεί να αντιστέκεται στη δουλειά και να παρηγορείται στις δυστυχίες. Αν όμως υπερβαίνουν τις δυνάμεις του τότε φθάνει στην αυτοκαταστροφή. Και ως παράδειγμα για να γίνουν κατανοητά αυτά φέρνει την ασθένεια που όταν είναι «ανίατος, πολυχρόνιος και ανυπόφορος» ο άνθρωπος μην αντέχοντας τα βάσανα της αρρώστιας του φθάνει στην αυτοκτονία: «Όταν όμως η δυστυχία υπερβαίνει τας δυνάμεις του πάσχοντος, τότε η ελπίς πάει και ο πάσχων θανατούται. Μία ασθένεια παραδείγματος χάριν, ανίατος και πολυχρόνιος, και ανυπόφορος, αποκαταστεί αυτόκτονα τον άρρωστον, καθώς φρονεύει ένα γεννήτορα μία βεβαία και μεγάλη ένδεια, η οποία υστερεί την ζωοτροφίαν των τέκνων του και της συζύγου του. Τα πάθη προς τούτοις της ψυχής, με τα οποία είναι πεπρωκισμένος ο άνθρωπος...».

5) Σε υποσημείωση στη σελ. 149 ο Ανώνυμος συγγραφέας αναφέρει ορισμένα προσωπικά στοιχεία του, τα οποία θα πρέπει να ληφθούν υπ' όψιν στην αναζήτηση της ταυτότητάς του. Αναφέρει ότι ο ίδιος ευεργετήθηκε, πιθανότατα με χορηγία, για να σπουδάσει, στοιχείο το οποίο θα πρέπει να αξιοποιηθεί. Και τονίζει ότι είναι ευγνώμων προς εκείνους που τον βοήθησαν, όπως ο κάθε άνθρωπος είναι ευγνώμων στον ιατρό του, όταν τον θεραπεύει, «Εγώ είμαι υπόχρεως εις τους ευεργέτας της Ελλάδος όχι ολίγον. Είμαι ευγνώμων εις τας χάριτάς των μαζί με όλους τους Έλληνας. Πόσον όμως ήθελεν ήτο καλύτερον να μην ήθελεν έχει χρείαν από τας ευεργεσίας των! Όποιος ιατρεύεται από μίαν ασθένειαν είναι ευγνώμων προς τον ιατρόν του, πλην όλοι παρακαλούσι να μη λάβωσι χρείαν από τον ιατρόν».

6) Ο συγγραφέας της *Ελληνικής Νομαρχίας* στη σελ. 162 παραλληλίζει τον νομοθέτη με τον ιατρό. Και όπως ο ιατρός μετά την εξέτασή του αρρώστου ανάλογα με την ιδιοσυγκρασία του δίνει τα φάρμακα έτσι και ο νομοθέτης νομοθετεί ανάλογα με τα ήθη, τα έθιμα και το κλίμα, «Διότι ο καλός νομοδότης<sup>16</sup> φέρεται προς τον λαόν ως άριστος τις ιατρός προς τον άρρωστον. Και καθώς ετούτος πριν δώση το ιατρικόν<sup>17</sup> εξετάζει πρώτον την κράσιν του ασθενούντος - ωσάν οπού πολλάκις το ίδιον ιατρικόν οπού ιατρεύει ένα ημπορεί να

16. Ο όρος «νομοδότης» (=νομοθέτης) χρησιμοποιείται από την *Εφημερίδα*, των αδελφών Πούλιου, Βιέννη 1797. Βλ. Αναστατική επανέκδοση υπό Α. Βρανούση, *Εφημερίς* 1797, Ακαδημία Αθηνών, Κέντρο Ερευνής Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού, Αθήνα 1995, σελ. 871.

17. «Ιατρικόν» είναι το φάρμακο.

*βλάβη άλλον - ούτως και ο νομοδότης, αφού εξετάση τα ήθη και τα έθη ενός γένους και το κλίμα της κατοικίας του, τότε δίδει αναλόγως νόμους».*

7) Για την κατανόηση από τον αναγνώστη της καλής λειτουργίας των διοικήσεων και της διακυβερνήσεως, ο Ανώνυμος συγγραφέας στην υποσημείωση της σελ. 163 τονίζει πως όπως ο «ποδαλγός» ασθενής με την «ποδαλία»<sup>18</sup> του, δηλ. την ουρική αρθρίτιδα, όταν θεραπευθεί δεν έχει ανάγκη της βακτηρίας του για να σταθεί, παρόμοια οι σωστές διοικήσεις δεν έχουν ανάγκη από χρήματα. Συγκεκριμένα τονίζει ότι *«Τα χρήματα τέλος πάντων ημπορούν να παρομοιασθούν εις μίαν ράβδον, αι δε νυν δυναστεΐαι εις τόσους ποδαλγούς. Και καθώς ετούτοι βαδίζουσιν οπωσούν με την βοήθειαν των βακτηριών, ούτως και τα νυν βασιλεία, ως διοικήσεις ατελείς και κακώς κυβερνημέναι, μόλις βαστώνται δια μέσου των χρημάτων. Αλλ' αν ίσως ο ποδαλγός ιατρευθή δεν έχει πλέον χρείαν από ράβδον δια να ακουμβήση. Ούτως και αι διοικήσεις όταν διορθωθούν δεν θέλουν έχει πλέον χρείαν από χρήματα».*

8) Ο Ανώνυμος συγγραφέας στη σελ. 176 απευθυνόμενος στους ιεροκήρυκες φέρνει πάλι παράδειγμα από την ιατρική. Όταν έχει κάποιος τον πατέρα του άρρωστο οι φίλοι του τον συμβουλεύουν να φωνάξει ιατρό για να τον θεραπεύσει. Τα ίδια θα πρέπει να κάνουν και οι ιεροκήρυκες, δια την «ασθενή» πατρίδα, *«Τι άλλο λέγουσιν οι φίλοι ενός υιού οπού έχει τον πατέρα του άρρωστον, ειμή ότι να ελπίζη, να κράξη ιατρούς και να προσπαθήση να τον ιατρεύση; Διατί και εσείς δεν λέγετε τα ίδια προς τους Έλληνας δια την ασθενή πατρίδα των αλλά συμβουλεύετε όλον το εναντίον απ' ότι το Ευαγγέλιον παραγγέλλει;».*

9) Στην τακτική των πνευματικών της Εκκλησίας, που δύο μόνο συμβουλές δίνουν στους σκλαβωμένους χριστιανούς, νηστεία και ελεημοσύνη, και αποφεύγουν τόσες άλλες συμβουλές, ο Ανώνυμος συγγραφέας στη σελ. 177 τονίζει, πως αυτοί οι πνευματικοί μοιάζουν με τους ιατρούς που γράφουν για κάθε αρρώστια το ίδιο φάρμακο, το ίδιο «ιατρικό», *«Μην λέγης πάντοτε και όλων τα ίδια, πάντοτε νηστεΐαν και ελεημοσύνην! Μην ομοιάζης εκείνους τους αμαθείς ιατρούς οπού εις κάθε αρρωστίαν διορίζουν το ίδιον ιατρικόν. Ενθυμήσου μίαν φοράν δια πάντα ότι ο Χριστός σου παραγγέλλει να ιατρεύσης τας ψυχάς του λαού, αλλά δεν σου διορίζει τα ίδια μέσα δια όλους».*

---

18. Ποδαλία αποκαλούνταν η ουρική αρθρίτιδα, που μνημονεύεται σε αρχαία ιατρικά κείμενα, σε ιατρικά χειρόγραφα και γιατροσόφια. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλος, «Ένα βιβλίο που λανθάνει: Χρήστου Σουγδουρή, Βιβλίον ιατρικόν της ποδαλγίας, Νίζνα 1781», *Ο Ερανιστής*, τόμ. 24 (2003), σελ. 196-199, και ανεξάρτητα Αθήνα 2010.

10) Ο Ανώνυμος συγγραφέας της *Ελληνικής Νομαρχίας* είναι θαυμαστής του Αδαμαντίου Κοραή, τον οποίο ονομάζει στη σελ. 182 «νέο Ιπποκράτη», «*Ακροασθήτε τας συμβουλάς του νέου Ιπποκράτους, του εναρέτου φιλοσόφου Έλληνος, του εν Παρισίοις λέγω κυρίου Κοραή*».

11) Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η αναφορά του Ανωνύμου συγγραφέα στη σελ. 205 στην κυκλοφορία του αίματος, που αποτελεί εξειδικευμένη ιατρική γνώση. Παρομοιάζει το τέλος του οθωμανικού κράτους με το ανθρώπινο σώμα, το οποίο μετά την αποπληξία επειδή η κεφαλή δεν λαμβάνει «*την αναγκαίαν δύναμιν από την κυκλοφορίαν του αίματος*» φθίνει, αδυνατίζει και τελικά καταλήγει. Η αναφορά στην κυκλοφορία του αίματος και στη φθίνουσα κατάσταση του σώματος δείχνει μια ιδιαίτερη σχέση του συγγραφέα με την ιατρική γνώση, «*Το οθωμανικόν κράτος την σήμερον ευρίσκεται εις τα ολοίσθια του θανάτου και ημπορεί να παρομοιασθή εις έν σώμα ανθρώπινον κατακρατημένον από αποπληξίαν και μη έχον ελευθέραν ειμή την κεφαλήν η οποία, μην λαμβάνουσα την αναγκαίαν δύναμιν από την κυκλοφορίαν του αίματος*<sup>19</sup>, κατ' ολίγον αδυνατίζει και, τέλος πάντων θνήσκει».

12) Για να παρακινήσει τους σκλαβωμένους στον αγώνα και την ανάγκη της θυσίας, στη σελ. 219 τονίζει ότι κάθε άνθρωπος για να σώσει το χέρι του από το μολυσμένο δάκτυλο θα χρειαστεί και να το κόψει. Κατά παρόμοιο τρόπο θα πρέπει να μη λυπηθούν το αίμα τους στον αγώνα της επανάστασης τους για να αποκτήσουν την ελευθερία τους, τη σωτηρία τους, «*Ιδού αδελφοί, καιρός σωτηρίας. Μην σας λυπήση ολίγον αίμα δια την ελευθερίαν σας και ευτυχίαν σας. Ποίος δεν κόπτει τον δάκτυλον δια να ιατρεύση την χείρα του;*».

13) Και ο ανώνυμος συγγραφέας κλείνει το κείμενό του λέγοντας στις σελ. 222-223 ότι επειδή γνωρίζει «*την αληθή ασθένειαν της Ελλάδος*», για αυτήν έγραψε και μίλησε στους συμπατριώτες του, ώστε να βοηθηθούν και να ξυπνήσουν από το λήθαργο και να επαναστατήσουν. Και για να γίνει κατανοητό αυτό ανέφερε ως παράδειγμα το πόσο ανώφελο είναι για τον ασθενή όταν ο ιατρός ομιλεί περί άλλων και όχι για την αρρώστια του, «*Άχρηστον*

19. Σημειώνουμε ότι λίγα χρόνια πιο πριν ο Άνθιμος Γαζής στο βιβλίο που μετέφρασε και εξέδωσε με τίτλο *Γραμματική των φιλοσοφικών επιστημών*, Βιέννη 1799, σελ. 637-639, σε υποσημείωση παρουσιάζει το βιβλίο του διακεκριμένου Γερμανού καθηγητού της Ιατρικής C. W. Hufeland (1762-1836) και αναφέρει ότι η εξάντληση της κυκλοφορίας του αίματος έχει ως αποτέλεσμα τον θάνατο. Το κείμενο αυτό παρατίθεται στη μελέτη Δημ. Καραμπερόπουλου, *Γνώσεις ανατομίας και φυσιολογίας του Θεσσαλού Διδασκάλου του Γένους Ανθίμου Γαζή*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1993, σελ. 98-100.

*ήθελεν είναι εις ένα άρρωστον αν ο ιατρός, αφίνοντας κατά μέρος το πάθος του, ήθελε του ομιλήσει περί άλλων παθών. Δια τούτο καγώ, γνωρίζοντας την αληθή ασθένειαν της Ελλάδος, περί αυτής μόνον απεφάσισα και ωμίλησα των αδελφών μου Ελλήνων».*

\*\*\*

**B). Το δεύτερο ενδοκειμενικό χαρακτηριστικό για τον Ανώνυμο συγγραφέα της *Ελληνικής Νομαρχίας* είναι η καταγωγή του.**

Κατά τη μελέτη του κειμένου της *Ελληνικής Νομαρχίας*, διαπιστώνεται εκ πολλών ενδοκειμενικών στοιχείων ότι ο Ανώνυμος συγγραφέας ήταν Ηπειρώτης ή είχε ζήσει στην Ήπειρο<sup>20</sup>. Παρατίθενται τα τμήματα στα οποία γίνεται αναφορά στην Ήπειρο και τους Ηπειρώτες, που δείχνει ότι γνωρίζει τον τόπο και την γενικότερη κατάσταση με τον τύραννο Αλή πασά και τους Σουλιώτες.

1) Στις σελ. 78-79 ο Ανώνυμος συγγραφέας αναφέρει την πληροφορία ότι ήταν αυτόπτης μάρτυρας των αγώνων των Σουλιωτών εναντίον του Αλή πασά των Ιωαννίνων και μνημονεύει την χρονολογία 1787 ως αρχή του πολέμου τους. Από τότε και για δεκαπέντε χρόνια «έως την σήμερα», όπως σημειώνει, οι Σουλιώτες είχαν πόλεμο με τον Αλή πασά, δηλαδή μέχρι το 1802, (1787+15=1802). Εξ αυτού συμπεραίνουμε ότι το 1802 θα γράφτηκε το τμήμα αυτό του βιβλίου. Αυτός φαίνεται να είναι ο λόγος, που ο συγγραφέας δεν κάνει μνεία της καταστροφής του Σουλίου από τον Αλή πασά, που συνέβη το 1803:

*«Η διαυθέντευσis [=η αντίσταση] των Σουλιωτών κατά του της Ηπείρου τυράννου, αρκετώς θέλει τους αποδείξει ότι η Ελλάς γεννά ακόμη Λεωνίδας και Θεμιστοκλείς. Ω πόσον θέλουν μείνει έκθαμβοι όταν αναγνώσουν τα θαυμαστά κατορθώματα του μεγάλου Φώτου, εκείνου λέγω του ήρωος του Σουλίου και όλων των Σουλιωτών των οποίων η ανδρεία, η μεγαλοψυχία και ο ζήλος περί της ελευθερίας της Πατρίδος των αθανάτισαν το όνομά των και έφερον εις απελπισμόν χίλιας φορές τον εχθρόν τους τύραννον, τον αχρειέστατον λέγω Αλή.*

*Η Ελλάς, ουχί! ουχί! δεν είναι πάντως υστερημένη από μεγάλους ανθρώπους. Η διαυθέντευσis των δια δεκαπέντε χρόνους περιέχει τοσαύτας και τοιαύτας ηρωϊκάς πράξεις, ώστε παράδοξον ήθελε φανή και εις ημάς τους ιδίους αν δεν είμεθα μάρτυρες αυτόπται των κατορθωμάτων των.*

20. Βλ. Βασιλείου Κύρκου, «Ο χώρος και τα όρια ανθρωπογεωσίας στην “Ελληνική Νομαρχία” Ανώνυμου του Έλληνο», τόμος *Πρακτικών του Συνεδρίου Ιστορίας Ήπειρος: Κοινωνία-Οικονομία 15<sup>ης</sup>-20<sup>ης</sup> αι.*, (Γιάννινα 4-7 Σεπτεμβρίου 1985), Γιάννινα 1986, σελ. 73-83.

*Αυτοί ήταν μόνον χίλιοι και δια τόσους χρόνους καθημερινώς σχεδόν συνεκρότουν πολέμους μετά του τυράννου εχθρού των, ο οποίος δια πολλές φορές εκινήθη εναντίον των με έως δεκαπέντε χιλιάδας στρατεύματα και πάντοτε ενικήθη. Έπρεπε βέβαια να έζη ο Θουκυδίδης ή ο Ξενοφών δια να γράψη την ιστορίαν αυτών των πολέμων και τας κακίας αυτού του αιμοβόρου τέρατος. Οπού έως από τους 1787 μέχρι της σήμερα δεν έπαυσεν από του να τυραννή τους ταλαιπώρους Ηπειρώτας και Θετταλούς σκληρώς και απλάχνως» (η υπογράμμιση δική μας).*

2) Και παρακάτω στη σελ. 81 μνημονεύει πάλι ο Ανώνυμος συγγραφέας τους δεκαπέντε χρόνους αντίστασης των Σουλιωτών, «*Οι Σουλιώτες... αυτοί λέγω οι ήρωες, η τιμή της υποδουλωμένης Ελλάδος και βεβαία αρχή τε και πρόξενος της πλησίον ελευθερώσεώς της, παρακινούμενοι από τον θεϊόν έρωτα της Ελευθερίας και Πατρίδος των, εταπείνωσαν την αυθάδειαν του τυράννου, πολεμούντες τον αδιακόπως, και νικούντες τον και ούτως εδιαυθέντασαν δια δεκαπέντε χρόνους την πατρίδα των, με ανήκουστον θάρρος και μεγαλοψυχίαν*».

3) Μνημονεύει στη σελ. 80 τους Ηπειρώτες, οι οποίοι απέκτησαν τον τύραννο Αλή πασά, «*Τότε οι Ηπειρώται άνοιζαν τους οφθαλμούς των αλλά φευ! Δεν είδον άλλο, ειμή τον φοβερόν θρόνον του τυράννου επάνω εις τας κεφαλάς των*».

4) Στην τυραννία του Αλή πασά αντιστάθηκε, όπως τονίζει ο Ανώνυμος συγγραφέας στις σελ. 80 και 81, από όλα τα χωριά μόνο το Σούλι, του οποίου οι κάτοικοι αγατώντας την ελευθερία αντιστάθηκε, πολέμησε εναντίον των επιθέσεων των στρατευμάτων του τυράννου<sup>21</sup>, «*Εν μικρόν χωρίον, το προειρημένον λέγω θαυμαστόν Σούλι, έφερεν εις φως την αλήθειαν οπού οι υπό της δουλείας αγνοούσι ήτοι την μεγαλειότητα των κατορθωμάτων της Ελευθερίας... Το Σούλι όμως, μόνον το Σούλι, δεν υποτάσσεται αλλ' αψηφεί τον τύραννον. Όσον αγαπά την ελευθερίαν του, τον πολεμεί, τον νικά, και τον καταπατεί με τους πόδας του*».

5) Όπως διαπιστώνεται από την υποσημείωση στη σελ. 132 ο Ανώνυμος συγγραφέας είχε ίδια αντίληψη των βασανιστηρίων στα οποία υπέβαλε ο Αλή πασάς στους σκλαβωμένους, μνημονεύοντας τους πλατάνους των Ιωαννίνων,

21. Ενδιαφέρουσα εν προκειμένω είναι η επιστολή του Αδαμαντίου Κοραή, την οποία έστειλε στους Σουλιώτες 22 Απριλίου 1803, ως απάντηση στην επιστολή τους, 1 Ιουνίου 1802, τονίζοντας μεταξύ των άλλων πως «δεν φοβούμαι μη νικηθήτε από τα όπλα των εχθρών σας. Ο φόβος μου είναι μη σας απατήση η πανουργία των. Σεις είσθε απλής και καλής ψυχής, ο δε αντίδικός σας υπερβαίνει και αυτόν τον διάβολον εις την πονηρίαν». Αδαμάντιος Κοραής, *Αλληλογραφία*, τόμος δεύτερος 1799-1809, Ομίλος Μελέτης του Ελληνικού Διαφοτισμού, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 1966, αρ. επιστ. 274, σελ. 77-80.



όπου τους κρεμούσαν. Συμπληρώνει τις εμπειρίες του με τις θηριωδίες του τυράννου σε δύο Σουλιώτες, οι οποίοι ήταν ως ενέχυρο, τον έναν έγδαραν ζωντανό και τον άλλο τον σούβλισαν και τον έψησαν ζωντανό: *«Μύριοι είναι οι τρόποι με τους οποίους οι σκληροτράχηλοι οθωμανοί δίδωσι τον θάνατον εις τους αθώους Έλληνας, ο συχνότερος όμως είναι το κρέμασμα. Οι πλάτανες των Ιωαννίνων είναι αδιακόπως πεφορτωμένοι από σώματα νεκρά. Ο σκληρόκαρδος τύραννος Αλής πολλούς απεκεφάλισε με το πριόνι, άλλους έπνιξεν εις την λίμνην, άλλους εφόνευσε θέτοντας επάνω εις το στήθος των ανυπόφορα βάρη, άλλους έθαψεν ζωντανούς, πολλών εσύντριψεν τας χείρας, τους πόδας και έπειτα την κεφαλήν, πλήθος επαλούκωσε και από δύο Σουλιώτας οπού εφύλαττεν ως ενέχυρον, τον μεν ένα επρόσταζε και τον έγδαραν ζωντανόν, τον δ' έτερον εσουβλίσαν και έπειτα έψησαν ζωντανόν».*

6) Στην υποσημείωση της σελ. 134 ο Ανώνυμος συγγραφέας της *Ελληνικής Νομαρχίας* αναφέρει τις διάφορες μεθοδεύσεις του τυράννου των Ιωαννίνων για να αρπάζει τις περιουσίες των κατοίκων, *«Ο των Ιωαννίνων τύραννος δια να υπερέβη του ομοίους του εις την κακίαν, αγόρασεν στανικώς και χωρίς ποτέ να πληρώση όλα τα περίξ υπάρχοντα των κατοίκων και ούτως συνάζει αυτός μόνον τους καρπούς όλης της επικρατείας, αφήνοντας των γεωργών μόλις όσον χρειάζεται δια να ζήσουν. Ανάμεσα δε εις τους διαφόρους τρόπους οπού επιχειρίζεται δια να εκδύη τους υπηκόους του, ο συχνότερος είναι ο ακόλουθος. Εκλέγει κανένα από τους δούλους του και τον κάμνει διοικητήν εις ένα ή εις περισσότερα χωρίς, πλην αυτήν την διοίκησιν του την πωλεί όσον θέλει. Όθεν εκείνος, δια να εβγάλη τα όσα επλήρωσε και να κερδίση, αρπάζει πλέον και εκδύει φανερά όλους. Αλλ' αφού πλουτήση ευθύς ο τύραννος τον κράζει, τον βάζει εις την φυλακήν και του τα παίρνει και έπειτα ή τον φονεύει ή τον ξαναβάνει εις την ιδίαν επιχείρησιν δια το ίδιον πρώτον τέλος».*

7) Ομοίως στη σελ. 139 διαπιστώνεται ότι ο συγγραφέας ήταν γνώστης των καταστάσεων στα Ιωάννινα και την Ήπειρο, που οι κάτοικοι αγγαρευόνταν και πρόσφεραν διάφορα «δοσίματα». Συγκεκριμένα επισημαίνει ότι *«Δεν είναι χωρίον, ώ αγαπητοί, και μάλιστα εις την επικράτειαν του τυράννου των Ιωαννίνων, οπού καθεκάστην να μην πέμπη το εν τρίτον των κατοίκων του δια να δουλεύη εις τα ανωφελή και πολυέξοδα κτήρια του τυράννου, χωρίς άλλην ανταμοιβήν ειμή ραβδίσματα και πολλάκις θάνατον».* *«Εκτός των ειρημένων αγγαρευμάτων και αδιακόπων δοσιμάτων οπού υποφέρουσι, προς τούτοις απ' όσα ζύλα, τυρί, βούτυρον, λάδι και κάθε άλλον είδος έχουσι 9/10 τα πηγαίνουσι του τυράννου και των υπ' αυτού τυραννούντων».*

8) Ο Ανώνυμος συγγραφέας στη σελ.141 γράφει για τις δυστυχίες των «*Ιωαννιτών και των Θετταλών*», ενώ παράλληλα εκφράζει τον θυμό του για τους «*μωροάρχοντες*», που και αυτοί καταδυναστεύουν τον λαό, «*Ούτε πλέον ημπορώ να επαριθμήσω τας δυστυχίας των Ιωαννίτων και όλων των Θετταλών, χωρίς από τον θυμόν μου να ειπώ βέβαια ολιγώτερα απ' ό,τι ανήκουσι εκείνων των μωροαρχόντων...*».

9) Επίσης ήταν ενήμερος, όπως γράφει στη σελ. 142, για το πώς διαβιούν οι «*τεχνίται*» Γιαννιώτες εξ αιτίας του τυράννου τους Αλή πασά, «*Ιδού, ώ Έλληνες, οι τεχνίται πώς ζώσι. Και μην νομίσετε ότι εννοώ δια μόνον τους Ιωαννίτας. Αυτοί δεν είναι δυστυχέστεροι, ειμή μόνον ότι ο τύραννός των είναι κακοηθέστερος*».

10) Και στη σελ. 143 περιγράφει την άθλια κατάσταση των «*πραγματευτών*», των εμπόρων των Ιωαννίνων, που προσφέρουν διάφορα προϊόντα στον τύραννο, «*Ας έλθωμεν τώρα εις την κλάσιν των πραγματευτών... Αυτοί καθ' εκάστην δίδωσι τω τυράννω τόσας ποσότητας από κάθε είδος πραγματείας, οπού έχουσι, αυτοί πληρώνωσι βαρύτατα δοσίματα, αυτοί υποφέρουσι με μεγαλύτερας ζημίας εις τα οσπίτιά των πάντοτε τους βρομερούς Αλβανίτας*».

11) Για τους κατοίκους των Ιωαννίνων γράφει σε υποσημείωση τη σελ. 143, ότι συχνά υποβάλλονται σε αγγαρείες για τον τύραννο, «*Εις τα Ιωάννινα έφερον τα ζύλα, τας πέτρας και την λάσπην όλοι οι κάτοικοι χωρίς εξαίρεσιν*».

12) Ομοίως σε υποσημείωση της σελ.145 ο συγγραφέας αναφέρει μια φιλανθρωπική τακτική, ιδιαίτερα των κατοίκων των Ιωαννίνων, για τους φυλακισμένους, «*Εις όλας τα πολιτείας της Ελλάδος και εξόχως εις τα Ιωάννινα, κάθε ημέραν όλοι οι συμπολίται στέλνουσιν εις τους φυλακωμένους και φαγητά και ενδύματα και κάθε άλλον αναγκαίον*».

13) Μνημονεύει σε υποσημείωση της σελ. 151 δύο ενάρετους κληρικούς των Ιωαννίνων, τον Ανδρέα Ιδρωμένο και τον Κοσμά Μπαλάνο<sup>22</sup>. Ο Πάργιος ιερέας Ανδρέας Ιδρωμένος (1764-1843) στις αρχές του 1804 μετέβη στην Κέρκυρα και ως εκ τούτου το τμήμα αυτό του κειμένου της *Ελληνικής Νομαρχίας*

22. Ενδεικτικά για τον Κοσμά Μπαλάνο, βλ. Παναγιώτου Αραβαντινού, *Βιογραφική Συλλογή λογίων της Τουρκοκρατίας*, Εισαγωγή-Επιμέλεια Κ. Θ. Δημαρά, Εκδόσεις Εταιρείας Ηπειρωτικών Μελετών, Ιωάννινα 1960, σελ. 130-132. Στον *Ερμή το Λόγιο*, φωτομηχανική επανέκδοση από το Ελληνικό Λογοτεχνικό Ιστορικό Αρχείο, τόμ. Α', 1811, σελ. 389, όπου στη «[Ελληνική] Γραμματεία Νεωτερική» σημειώνεται «Κοσμάς Μπαλάνου εξ Ιωαννίνων, εξέδωκεν Έκθεσιν Αριθμητική, Αλγέβρας και Χρονολογίας, εν Βιέννη 1798 εις 8<sup>ο</sup>». Βλ. Γ. Λαδά-Α. Χατζηδήμου, *Ελληνική Βιβλιογραφία των ετών 1796-1799*, Αθήνα 1973, αρ. 111, σελ. 149-153.

θα γράφτηκε μετά την άφιξή του εκεί και πριν από την φυγή του Μητροπολίτη Άρτης Ιγνατίου το Φθινόπωρο του 1805: «Δεν είναι ολίγοι βέβαια οι όντως άξιοι ευλαβείας και τιμής ιερείς, ως επί παραδείγματι ο σεβασμιώτατος και ενάρετος ανήρ ο σοφώτατος λέγω οικονόμος των Ιωαννίνων κυρ Κοσμάς Μπαλάνου, ο οσιώτατος και ελλογιμώτατος διδάσκαλος εις Κέρκυραν κυρ Ανδρέας Ιερέυς, και άλλοι πολλοί».

14) Γνωρίζει ο Ανώνυμος συγγραφέας τα σχετικά με την ανήθικη συμπεριφορά του αρχιερέα Ιωαννίνων<sup>23</sup>, όπως γράφει σε υποσημείωση στη σελ. 152, «Ο νυν αρχιερέυς των Ιωαννίνων είναι μοιχός και αρσενοκοίτης, χωρίς την παραμικράν συστολήν».

15) Σε υποσημείωση επίσης της σελ. 166 κάνει λόγο πάλι για τα Ιωάννινα σχετικά με την ευκολία εκδόσεως αφορισμών από τον Αρχιερέα, «Οι αφορισμοί εις την Ελλάδα, και εξόχως εις Ιωάννινα και Πάτραν, ήθελαν νομισθή ευχαί της λειτουργίας από κανένα αλλογενή...».

16) Ο Ανώνυμος συγγραφέας της *Ελληνικής Νομαρχίας* σε υποσημειώσεις στη σελ. 168, μνημονεύει τις ενέργειες του Μητροπολίτη Ιωαννίνων εναντίον του Κοσμά Μπαλάνου, τον οποίο αποκαλεί «ενάρετον και φιλόσοφον», καθώς επίσης κάνει αναφορά στη γαστριμαργία του Μητροπολίτη, «Ο νυν Ιωαννίνων έλαβε την αυθάδειαν να αφορίση τον ενάρετον και φιλόσοφον κυρ Κοσμά [Μπαλάνο], δια να μην ημπούρεσε να τον καταπέσει εις τας κακάς του

---

23. Ο Μητροπολίτης Ιωαννίνων είναι ο εκ Νάξου Ιερόθεος πρώην Ευρίπου, εξάδελφος του Νικοδήμου Αγιορείτου, του οποίου εξέδωσε με δαπάνη του τα βιβλία: 1) «Εγχειρίδιον συμβουλευτικόν περί φυλακής των πέντε αισθήσεων», Βιέννη 1801 με την επιμέλεια του Ανθίμου Γαζή. Μάλιστα καταχωρίστηκε και εικόνα του Ιεροθέου καθώς και ένα αφιερωτικό επίγραμμα. 2) «Χρηστοθήθεια των χριστιανών», Βενετία 1803. 3) «Διδασκαλία σύντομον προς τον πνευματικόν», Βενετία 1804. 4) «Ερμηνεία εις τας επτά καθολικάς Επιστολάς», Βενετία 1806, και όπου αναγράφεται «Νυν πρώτον τύποις εξεδόθη δια φιλοτίμου δαπάνης του Πανιερωτάτου, Ελλογιμωτάτου τε και Θεοπροβλήτου Μητροπολίτου, Αγίου, πρώην μεν Ευρίπου, νυν δε Ιωαννίνων Κυρίου Κυρίου Ιεροθέου». Βλ. Φίλιππος Ηλιού, *Ελληνική βιβλιογραφία...*, ό.π., αρ. 1801.13, αρ. 1803.19, αρ. 1804.13 και αρ. 1806.25 αντίστοιχα. Προσθέτουμε ακόμη ότι ο Μητροπολίτης Ιερόθεος ήταν εκείνος που έγραψε στους Παργιανούς, που βοηθούσαν τους Σουλιώτες, εναντίον του Ρήγα Βελεστινλή και του Χριστόφορου Περραιβού: «Ακούεται να ακολουθάται, ως μανθάνω, τας συμβουλάς του Περραιβού, ο οποίος σας απατά. Δεν ηξεύρετε ότι αυτός με κάποιον Ρήγα Θεσσαλό, και άλλους μερικούς παρομοίους λογιωτάτους συνεννοούμενοι με τους Φραντζέζους, εσκόπευαν να κάμνουν επανάστασιν κατά του κραταιωτάτου σουλτάνου, αλλ' ο μεγαλοδύναμος Θεός τους επαίδευσε κατά τας πράξεις των με τον θάνατον οπού τους έπρεπε, μόνον ο Περραιβός εσώθη δια τας ιδικάς σας αμαρτίας», Χριστ. Περραιβού, *Ιστορία Σουλίου και Πάργας*, Βενετία 1815, σελ. 94-96.

θελήσεις». *«Ο νυν Ιωαννίνων, καθώς ήκουσα από ένα μάρτυρα αυτόπτην, εις το πρόγευμα τρώγει δύο οκάδας γιαούρτι, και εις το δειλινόν μισήν οκά σαρδέλας ξεκοκκαλισμένας, τας οποίας τρώγει με το χουλιάρι».*

17) Πάλι σε υποσημείωση της σελ. 168 κατηγορεί ως προδότες και ασελγείς τους αρχιερείς Άρτης, Γρεβενών και Ιωαννίνων. Ο αναφερόμενος εδώ Άρτης είναι ο Μητροπολίτης Ιγνάτιος, ο μετέπειτα Μητροπολίτης Ουγγροβλαχίας (1766-1828), ο οποίος το 1805 έφυγε κρυφά από την Άρτα στην Κέρκυρα για να αποφύγει την επιβουλή του Αλή πασά<sup>24</sup>. Άρα το κείμενο αυτό της *Ελληνικής Νομαρχίας* θα είχε γραφεί πριν από το 1805: *«Ο Άρτης, ο Γρεβενών<sup>25</sup> και ο Ιωαννίνων είναι οι πρώτοι προδότες του τυράννου, καθώς όλοι το γνωρίζουσι. Ο ύστερος από αυτούς ikέτευσε τον τυράννον και εκούρευσε τον έγγονά του, ως να του εγίνετο νουνός. Ο Άρτης ηπάτησε και επρόδωσε τους ήρωας Σουλιώτας. Είναι δε και οι τρεις ασελγείς, άσωτοι εις το άκρον, μοιχοί, πόρνοι και αρσενοκοίται φανεροί».*

18) Σε σχετική ομοίως υποσημείωση της σελ. 172 ο Ανώνυμος συγγραφέας δείχνει ότι ήταν ενήμερος για τις ενέργειες των ιερέων των Ιωαννίνων, που ως πνευματικοί εξομολογούσαν τους Γιαννιώτες, αλλά μετέφεραν στον Μητροπολίτη τους ό,τι άκουαν από τους εξομολογούμενους, *«Δεν είναι κρυφόν, αλλ' όλοι το ηξεύρουν, ότι εις τα Ιωάννινα οι πνευματικοί αναφέρουσι κάθε υπόθεσιν οπού ακούουσιν από τους χριστιανούς εις τον αρχιερέα και αυτός ευθύς κάμνει ένα κατάλογον με προσθήκην και τον προσφέρει του τυράννου, εις τρόπον οπού η εξομολόγησις την σήμερον είναι εν μέσον προδοσίας».*

19) Επίσης στη σελ.182 μνημονεύει τον ιερέα Ανδρέα Ιδρωμένο, *«Μιμηθήτε τον αγιάγαστον και αληθή ιερέα και οπαδόν του Χριστού, τον εν Κερκύρα λέγω κύρ Παπ' Ανδρέα»<sup>26</sup>.*

24. Βλ. Εμμ. Πρωτοψάλτης, *Ιγνάτιος Μητροπολίτης Ουγγροβλαχίας (1766-1828), Μνημεία της Ελληνικής Ιστορίας*, τόμ. τέταρτος, τεύχ. 1, Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα 1959, ανατύπωση 1980, σελ. 36-37. Σεραφεΐμ Ξενόπουλος, *Δοκίμιον Ιστορικών περί Άρτης και Πρεβέζης*, Αθήνα 1884, επανατύπωση 1986, σελ. 113-117.

25. Ο μνημονευόμενος Μητροπολίτης Γρεβενών είναι ο Γαβριήλ Γκάκας, έπειτα Λαρίσης και στη συνέχεια Ιωαννίνων. Βλ. Ν. Τομαδάκη, «Η Ηπειροθεσσαλία και δη τα Ιωάννινα εις την Ελληνικήν Νομαρχίαν Αωνύμου του Έλληνος (1806)», *Ηπειρωτικόν Ημερολόγιον*, Ιωάννινα 1985, σελ. 5-14.

26. Ο Πάργιος ιερέας Ανδρέας Ιδρωμένος (1764-1843) κατέφυγε στην Κέρκυρα αρχές του 1804 για να αποφύγει τη θηριωδία του Αλή πασά. Βλ. Ιωάννης Ρωμανός, «Ανδρέας Ιδρωμένος», *Πανδώρα*, τόμ. ΚΑ', τεύχ. 502, 1871, σελ. 501.

20) Ενδιαφέρουσα είναι η παρατήρηση του ανώνυμου συγγραφέως στη σελ. 206 σχετικά με τις διαφαινόμενες αποσχιστικές τάσεις του Αλή πασά έναντι του σουλτάνου<sup>27</sup>, «...έστω προς τούτοις δια παράδειγμα ο των Ιωαννίνων τύραννος, ο οποίος αγκαλά και να μην το φανερώνη, όλοι όμως αρκετώς το ηξέρωσι ότι δεν φοβείται, ούτε ποτέ υπακούει εις τας προσταγάς του βασιλέως του».

21) Σε δύο υποσημειώσεις της σελ. 211, ο ανώνυμος συγγραφέας διαπιστώνεται ότι είναι πολύ καλός γνώστης των ενδιαφερόντων των Σουλιωτών σχετικά με την αγάπη τους για τα όπλα. Στην πρώτη υποσημείωση έγραφε: «Το μικρόν παιδάριον ενός ήρωος Σουλιώτου, οπού ο τύραννος Αλής ως αιχμάλωτον εφύλαττε εις την μητρόπολιν των Ιωαννίνων μαζί με την μητέρα του και αδελφάς του, δεν υπέφερεν τοιαύτην φυλακήν και αλλέως δεν ημπόρεσαν να το ημερώσουν παρά δίδοντές του τα πολεμικά άρματα, με τα οποία παίζοντας ησύχασεν». Στη δεύτερη υποσημείωση ο Ανώνυμος συγγραφέας παρατηρούσε: «Πολλοί χωριάτες, μάλιστα δε οι Σουλιώτες, τόσον είναι επιτήδειοι εις το να σημαδεύουσιν με το βόλι, οπού πολλάκις το περνούσι από έν δακτυλίδι. Έχουσι δε και την όρασιν τόσον οξείαν και καθαράν, οπού βλέπουσι την νύκτα περισσότερον από ό,τι βλέπουσι οι ακαδημικοί της Κρούσκας<sup>28</sup> την ημέραν».

22) Πάλι στη σελ. 214 υμνεί τους Σουλιώτες, τους οποίους παρομοιάζει με τους Σπαρτιάτες, «Ούτως ηκολούθησεν εις τους Σπαρτιάτας και το ίδιον μας το βεβαιούσιν οι Σπαρτιάτες του νυν αιώνος, λέγω οι θαυμαστοί Σουλιώτες, οι οποίοι ποτέ δεν εκαταδέχθησαν να πολεμήσουν τους εχθρούς των αν πρότερον δεν τους έβλεπον δεκαπλασίως περισσοτέρους των».

23) Παρόμοια και στη σελ. 221 παρομοιάζει τους Σουλιώτες και τους Μανιάτες με τους Σπαρτιάτες, «Ιδού ο Δημοσθένης, από το έν μέρος, θεωρεί δεύτερον Φίλιππον εις τον τύραννον της Ηπείρου. Ιδού ο Λυκούργος βλέπει άλλους Σπαρτιάτας εις τους Σουλιώτας και Μανιάτας.

Από τα ανωτέρω μνημονευόμενα κείμενα παρατηρούμε ότι ο ανώνυμος συγγραφέας είναι γνώστης των αγώνων των Σουλιωτών εναντίον του τυράννου Αλή πασά, καθώς επίσης και των διάφορων γεγονότων των κατοίκων των

27. Επισημαίνουμε ότι τις αποσχιστικές τάσεις των τοπικών πασάδων του Σουλτάνου είχε επισημάνει λίγα χρόνια πιο πριν, το 1797, ο Ρήγας Βελεστινλής στο *Θούριό* του, στους στίχ. 87-104, όπου μνημονεύει τους πασάδες Βιδινίου, Ανδριανουπόλεως, Προύσσης, Χαλεπίου, Αιγύπτου και τους Γκιρτζιαλήδες της Θράκης.

28. Είναι η Φλωρεντινή Ακαδημία που ιδρύθηκε το 1582.

Ιωαννίνων, στοιχεία που θα πρέπει να αποκλείσουν τους υποδειχθέντες ως συγγραφείς της *Ελληνικής Νομαρχίας*, όσοι δεν είχαν εμπειρίες από τη ζωή της Ηπείρου, των Σουλιωτών και της καθόλου πολιτείας του Αλή πασά.

\*\*\*

Η υπόθεση εργασίας, που ξεκινήσαμε με την διερεύνηση του κειμένου της *Ελληνικής Νομαρχίας* με σκοπό να εντοπιστούν ενδοκειμενικά χαρακτηριστικά στοιχεία για τον Ανώνυμο συγγραφέα της, προσφέρει δύο σημαντικές πληροφορίες για την προσωπικότητά του, ότι πρώτον δυνατόν να ήταν γιατρός, ή να είχε σπουδάσει ιατρική, ή να είχε ιδιαίτερα πολλές ιατρικές γνώσεις<sup>29</sup> και δεύτερον να ήταν Ηπειρώτης ή να είχε ζήσει στην Ήπειρο και να είχε τις σχετικές γνώσεις που καταγράφει στην *Ελληνική Νομαρχία* και τις οποίες παραθέσαμε.

Μετά τα παραπάνω ενδοκειμενικά αυτά στοιχεία, που παρουσιάσαμε για την προσωπικότητα του Ανώνυμου συγγραφέα της *Ελληνικής Νομαρχίας*, υποθέτουμε ότι ο Ανώνυμος συγγραφέας εάν μετά την έκδοση του βιβλίου του έζησε και στη συνέχεια έχει γράψει και άλλα κείμενα, θεωρούμε με μεγάλη πιθανότητα ότι θα ανευρεθεί η ταυτότητά του, διότι περιορίζεται πλέον το εύρος των συγγραφέων, που διαθέτουν τα δύο ανωτέρω μνημονευθέντα ενδοκειμενικά στοιχεία. Εάν όμως ο Ανώνυμος συγγραφέας νωρίς απεβίωσε και δεν είχε συγγράψει άλλο έργο, θεωρούμε πολύ δύσκολη την ταύτισή του και θα παραμείνει με το όνομα «Ανώνυμος ο Έλληνας».

### **Βιβλιογραφική αναφορά για την *Ελληνική Νομαρχία*:**

1. Ανδρέας Παπαδόπουλος-Βρετός, *Νεοελληνική Φιλολογία*, Μέρος Β', εν Αθήναις 1857, σελ. 141.
2. Κωνσταντίνος Ν. Σάθας, *Τουρκοκρατούμενη Ελλάς*, Αθήνησι 1869, σελ. 639-640,

---

29. Μάλλον ο Ανώνυμος συγγραφέας θα είναι λόγιος με πολλές ιατρικές γνώσεις και τούτο διότι, όπως πολύ εύστοχα παρατηρεί ο Χ. Γ. Πατρινέλης, δεν είναι δυνατόν ένας γιατρός ή φοιτητής της ιατρικής να κατηγορεί τους σπουδάζοντες Έλληνες νέους την ιατρική στην Ευρώπη. Στις «αναγκαίες επιστήμες» για την πρόοδο του Γένους δεν περιλαμβάνει και την ιατρική κοντά στην πολιτική, τη νομική και την πολεμική τέχνη, διότι όπως εξηγεί «Η ιατρική διδάσκει πώς να θεραπεύουν το σώμα, αλλ' οι Έλληνες έχουν χρεία από διδασκάλους επιστημών». Βλ. Χ.Γ. Πατρινέλης, «Ο Γεώργιος Καλαράς και η “Ελληνική Νομαρχία”», *Ο Εραμιστής*, τόμ. 21 (1997), σελ. 201-215, εδώ στη 211. Το σχετικό απόσπασμα, που παρατίθεται, βρίσκεται στο Γ. Βαλέτα, (επιμ.), Ανώνυμου του Έλληνας, *Ελληνική Νομαρχία*, τέταρτη έκδοση, Αθήνα 1982, σελ. 187.

3. Αναστάσιος Γούδας, *Βίοι Παράλληλοι*, Β', Αθήναι 1870, σελ. λα'-λγ'. Και ΣΤ', 1874, σελ. 245.
4. Δημ. Α. Ζώτος, *Η Δικαιοσύνη εις το κράτος του Αλή Πασά*, Αθήναι 1938, σελ. 16-18.
5. Κώστας Α. Παπαχρίστος, Νίκος Α. Βέης, «Περί της “Ελληνικής Νομαρχίας” και του συγγραφέως αυτής», *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών*, τόμ. 19 (1944), εν Αθήναις 1946, σελ. 300-307.
6. Κ.Θ. Δημαράς, «Οι πηγές έμπνευσης του Κάλβου», *Νέα Εστία*, τόμ. Μ', 1946, σελ. 129-130. Και *Ελληνικός Ρομαντισμός*, Αθήνα 1982, σελ. 513.
7. Ν. Β. Τωμαδάκης, (Εισαγωγή-Επιμέλεια), *Ελληνική Νομαρχία*, Έκδοσις Βιβλιοπωλείου Ε.Γ. Βαγιονάκη, Αθήνα 1948.
8. Άγγελος Ν. Παπακώστας, «Ελληνική Νομαρχία. (Γνωστές και άγνωστες μαρτυρίες για τον ανώνυμο συγγραφέα της)», *Νέα Εστία*, τόμ. 45, 1949, σελ. 409-412, 503-508.
9. Γ. Βαλέτας, (Επιμέλεια Σχόλια), *Ελληνική Νομαρχία*, εκδόσεις “Πηγής”, Αθήνα 1949. “Βιβλιοεκδοτική”, Αθήνα 1957. Εκδόσεις “Αναξιμανδρος” [Ι.Κ.Μαζαράκης], Αθήνα 1971. Εκδόσεις “Αποσπερίτης”, Αθήνα 1982.
10. Νίκος Βέης, «Έρευνες και στοχασμοί γύρω στην “Ελληνική Νομαρχία” και τον συγγραφέα της», κείμενο που προτάσσεται στην έκδοση της «Ελληνικής Νομαρχίας» από τον Γ. Βαλέτα, Αθήνα 1982, σελ. 8-39.
11. Τάσος Βουρνάς, «Γύρω στην “Ελληνική Νομαρχία”», περιοδ. *Ελεύθερα Γράμματα*, τεύχ. 3-4, Μάρτης-Απρίλης 1949, σελ. 134-136.
12. Άγγελος Ν. Παπακώστας, *Γεώργιος Καλαράς*, Αθήναι 1966.
13. Σοφοκλής Δ. Λώλης, «Ο Ανώνυμος συγγραφέας της “Ελληνικής Νομαρχίας” και ο ελληνικός κλήρος εν σχέσει προς την εποποιΐαν του 1821», *Θεολογία*, τόμ. 42 (1971), σελ. 134-148.
14. Στ. Μπέτης, «Μ. Χρησταρής, διαπρεπής Γιαννιώτης ιατροφιλόσοφος και Φιλικός (ο Ανώνυμος της Ελληνικής Νομαρχίας;)», *Ηπειρωτική Εστία*, τόμ. 21 (1972), σελ. 1-32.
15. Στ. Μπέτης, «Η “Ελληνική Νομαρχία” και ο συγγραφέας της», *Ηπειρωτική Εστία*, τόμ. 21 (1972), σελ. 542-549.
16. Χρ. Π. Φράγκος, «Η συμβολή του Αθανασίου Ψαλίδα στη δημιουργία επαναστατικού πνεύματος στην Ήπειρο (Ο Αθανάσιος Ψαλίδας και η *Ελληνική Νομαρχία*)», *Δωδώνη* 1 (1972), σελ. 87-108.
17. Λεάνδρος Βρανούσης, «Ελληνική Νομαρχία», στο «Ιδεολογικές ζυμώσεις και συγκρούσεις», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. ΙΑ', Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1975, σελ. 439-446.

18. Μαρία Μαντουβάλου, «Ο συγγραφέας της “Ελληνικής Νομαρχίας”», *Πρακτικά Ακαδημίας Αθηνών*, τόμ. 53 (1978), σελ. 248-253.
19. Νίτσα Π. Κισκήρα, *Ο “Ανώνυμος” συγγραφέας της Ελληνικής Νομαρχίας-Η ζωή και το έργο του*, Αθήνα 1978.
20. Μαρία Μαντουβάλου, «Ελληνική Νομαρχία», *Μαντατοφόρος*, τεύχ. 13 (Ιούν. 1979), σελ. 12-25. Και στο *Κείμενα και μελέτες Μεσαιωνικής και Νεοελληνικής Γραμματείας. Νέα προσεγγίσεις και αναγνώσεις*, εκδόσεις Αφοί Τολίδη, Αθήνα 1990, σελ. 179-193.
21. Γ. Κουμάκης, «Ντετερμινισμός και ιστορία στον Ανώνυμο της “Ελληνικής Νομαρχίας”», *Παρνασσός*, τόμ. ΚΓ' (1981), σελ. 414-421.
22. Τάσος Βουρνάς, «Εισαγωγή» στην *Ελληνική Νομαρχία*, Αθήνα 1982, σελ. 7 κ. εξ.
23. Παν. Νούτσος, *Ελληνική Νομαρχία. Συμβουλή στην έρευνα των πηγών της*, Αθήνα/Γιάννινα 1982.
24. Ν. Β. Τωμαδάκης, «Είναι συγγραφέας της Ελληνικής Νομαρχίας (Ανωνύμου του Έλληνας) ο Αδαμάντιος Κοραής», *Νεοελληνικόν Αρχαίον*, τόμ. 2 (1985), σελ. 13-63.
25. Ν. Β. Τωμαδάκης, «Η Ηπειροθεσσαλία και δη τα Ιωάννινα εις την Ελληνικήν Νομαρχίαν Αωνύμου του Έλληνας (1806)», *Ηπειρωτικόν Ημερολόγιον*, Ιωάννινα 1985, σελ. 5-14.
26. Βασίλειος Κύρκος, «Ο χώρος και τα όρια ανθρωπογνωσίας στην “Ελληνική Νομαρχία” Αωνύμου του Έλληνας», *Πρακτικά Συνεδρίου Ιστορίας Ηπειρος: Κοινωνία-Οικονομία 15<sup>ος</sup>-20<sup>ος</sup> αι.*, Γιάννινα 4-5 Σεπτεμβρίου 1985, Γιάννινα 1986, σελ.73-83.
27. Κώστας Α. Παπαχρίστος, *Ποιος έγραψε την “Ελληνική Νομαρχία”*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της “Εστίας”, 1987.
28. Νικόλαος Δ. Πετσιάβας, «Ο Ιωάννης Αντωνίου Καποδίστριας έγραψε την *Ελληνική Νομαρχία*», *Παρνασσός*, τόμ. 29, 1987, σελ. 99-108.
29. Μαρία Μαντουβάλου, *Αδαμάντιος Κοραής, ο συγγραφέας της Ελληνικής Νομαρχίας. Φιλολογικές πηγές και ιδεολογική υποδομή του Νεότερου Ελληνισμού*, Εκδόσεις Αφοί Τολίδη, Αθήνα 1995.
30. Χ. Γ. Πατρινέλης, «Ο Γεώργιος Καλαράς και η “Ελληνική Νομαρχία”», *Ο Ερανιστής*, τόμ. 21 (1997), σελ..201-215.
31. Δημήτριος Καραμπερόπουλος, «Τι γνώριζε ο Ανώνυμος συγγραφέας της “Ελληνικής Νομαρχίας” για τον Ρήγα Βελεστινλή», *Νέα Εστία*, τόμ. 175, τεύχ. 1862, (Ιούνιος 2014), σελ. 684-693.



## Συμβολή του Κων. Αμάντου στην έρευνα για τον Ρήγα Βελεστινλή

(Τόμος *Πρακτικών του Επιστημονικού Συνεδρίου «Κωνσταντίνος Αμαντος, δάσκαλος, επιστήμων, πολίτης»*, 6-8 Μαΐου 2016, Ομήρειο Πνευματικό Κέντρο Δήμου Χίου, υπό έκδοση από το Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών/Ε.Ι.Ε.)

Ένα αιώνα σχεδόν μετά το μαρτυρικό θάνατο του Ρήγα αρχίζει ουσιαστικά η συστηματική ιστορική αποτύπωση της ζωής και του έργου του με τη δημοσίευση το 1891 από τους Αιμ. Λεγράν και Σπ. Λάμπρου των 35 εγγράφων από τα αρχεία της Βιέννης<sup>1</sup>. Αρχίζει πλέον η ιστορικότητα του Ρήγα, διότι μέχρι τότε πολλά μυθεύματα είχαν γραφεί και επί πλέον τα έργα του δεν είχαν επανεκδοθεί. Έκτοτε, ο Σπυρίδων Λάμπρος, ο οποίος μετέφρασε τα έγγραφα αυτά, δημοσίευσε αρκετές μελέτες περί Ρήγα. Ιδιαίτερα, ο Γάλλος ελληνιστής στο πρόλόγο του εκτός των άλλων, υποστήριξε την επαναφορά του ονόματος του εθνομάρτυρος «Ρήγας Βελεστινλής» αντί του «Φεραΐος», και την επανέκδοση όλων των έργων του. Η έκδοση αυτή των εγγράφων είχε καταστεί δυσεύρετη και αποκείμενη μόνο στις μεγάλες βιβλιοθήκες, γι' αυτό και επανεκδόθηκε αναστατικά με την προσθήκη ευρετηρίου από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα και την επιμέλεια του γράφοντος το 1996 και κατ' αυτόν τον τρόπο ήταν δυνατόν καθένας να μελετήσει τα έγγραφα αυτά.

Λίγες δεκαετίες αργότερα δημοσιεύεται στις εφημερίδες των Αθηνών, Φεβρουάριος του 1927, μια ανακοίνωση του γραμματέως της ελληνικής πρεσβείας της Βιέννης, ότι στα αυστριακά αρχεία βρέθηκαν νέα έγγραφα περί του Ρήγα Βελεστινλή. Γι' αυτά τα έγγραφα έδειξε ενδιαφέρον ο από διετίας καθηγητής της Βυζαντινής Ιστορίας του Πανεπιστημίου Αθηνών και Ακαδημαϊκός στη νεοϊδρυθείσα Ακαδημία Αθηνών Κων. Αμάντος. Με την ευκαιρία

---

1. ΑΙΜΙΛΙΟΣ ΛΕΓΡΑΝ, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή και τῶν σὺν αὐτῷ μαρτυρησάντων ἐκ τῶν ἐν Βιέννῃ ἐξαχθέντα καὶ δημοσιευθέντα μετὰ μεταφράσεως ἑλληνικῆς* ὑπὸ ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ ΛΑΜΠΡΟΥ, Αθήνησιν, ἐκ τοῦ Τυπογραφείου τῶν Ἀδελφῶν Πιερρῆ, 1991. Φωτομηχανικὴ επανέκδοση με τὴν προσθήκην ευρετηρίου ἀπὸ τὴν Επιστημονικὴν Ἐταιρείαν Μελέτης Φερῶν-Βελεστίνου-Ρήγα, ἐπιμ. ΔΗΜ. ΚΑΡΑΜΠΕΡΟΠΟΥΛΟΣ, Αθήνα 2000.

του Βυζαντινολογικού Συνεδρίου στο Βελιγράδι το 1927 επισκέφθηκε τη Βιέννη και εξακρίβωσε τον φάκελο περί Ρήγα με τα εξήντα τρία έγγραφα. Τα αντέγραψε και μια πρώτη παρουσίαση αυτών των εγγράφων έκανε τον Μάιο του 1927 στην Ακαδημία Αθηνών<sup>2</sup>, στην οποία ανακοίνωσε τα κυριότερα σημεία των εγγράφων: Σχετικά με την σύλληψη του Ρήγα και την απόπειρα αυτοκτονίας του. Για τους συνεργάτες του Ρήγα, οι οποίοι δεν είχαν παραδοθεί στους Τούρκους. Για τις υποτιθέμενες σχέσεις του Ρήγα με τον Ναπολέοντα, για τις οποίες είχε κάνει αναφορά ο Χριστόφορος Περραιβός στο βιβλίο του, και για τις οποίες, ο Κων. Άμαντος τόνιζε ότι ο Σπυρίδων Λάμπρος στο βιβλίο του *Αποκαλύψεις περί τοῦ Μαρτυρίου τοῦ Ρήγα*<sup>3</sup> είχε δείξει πως «δέν ἐστηρίζοντο στά πράγματα».

Παράλληλα, ο Κων. Άμαντος άρχισε τη μετάφρασή των εγγράφων αυτών με σκοπό τη σχετική έκδοσή τους και την επόμενη χρονιά, το 1928, δημοσίευσε ένα μικρό άρθρο εκ δύο σελίδων στο περιοδικό *Ελληνικά Γράμματα*<sup>4</sup>, καταχωρίζοντας την ενθουσιώδη επιστολή υπέρ των Γάλλων του συντρόφου του Ρήγα, Φίλιππου Πέτροβιτς, στον αββά Sieyès, είναι το υπ. αρ. 44 δημοσιευμένο έγγραφο στο βιβλίο του. Μάλιστα, ο Κων. Άμαντος παρατηρούσε χαρακτηριστικά για τον Ρήγα ότι «τά νέα έγγραφα τῆς Βιέννης φανερώνουν μέ πόση πεποίθηση προχωροῦσε στό σκοπό του, αλλά και μέ πόση μεθοδικότητα».

Μετά την πρώτη ανακοίνωση στην Ακαδημία Αθηνών, το 1927, ο επιστημονικός κόσμος με μεγάλο ενδιαφέρον περίμενε τη δημοσίευση των νέων εγγράφων περί Ρήγα Βελεστινλή από τα αρχεία της Βιέννης. Τελικά, το 1930 ο Κων. Άμαντος παρουσίασε τα έγγραφα στο εκ διακοσίων σελίδων βιβλίο, έκδοση από το Σύλλογο προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων<sup>5</sup>, του οποίου ο Άμαντος ήταν μέλος της συντακτικής επιτροπής. Καταχωρίζονται στην αριστερή σελίδα τα κείμενα των εγγράφων και στη δεξιά σελίδα η μετάφρασή τους στα

2. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΑΜΑΝΤΟΣ, «Νέα έγγραφα περί τοῦ Ρήγα Βελεστινλή», απόσπασμα ἐκ τῶν πρακτικῶν τῆς Ακαδημίας Αθηνῶν, (Συνεδρία τῆς 26 Μαΐου 1927), τόμ. 2 (1927).

3. ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΛΑΜΠΡΟΣ, *Αποκαλύψεις περί τοῦ μαρτυρίου τοῦ Ρήγα Βελεστινλή*, Ἐν Αθήναις, ἐκ τοῦ Τυπογραφίου τῆς Ἑστίας, 1892.

4. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΑΜΑΝΤΟΣ, «Από τόν ἀγῶνα τοῦ Ρήγα», *Ἐλληνικά Γράμματα*, τόμ. Β', αρ. 5, (15 Φεβρουαρίου 1928), 156-160.

5. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΑΜΑΝΤΟΣ, *Ἀνέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, Σύλλογος πρὸς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, Ἱστορική καί Λαογραφική Βιβλιοθήκη 7, Αθήνα 1930. Φωτομηχανική επανέκδοση με την προσθήκη ευρετηρίου από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστινίου-Ρήγα, επιμ. ΔΗΜ. ΚΑΡΑΜΠΕΡΟΠΟΥΛΟΣ, Αθήνα 1997.

ελληνικά, με μία εισαγωγή εκ τριάντα τριών σελίδων και ένα κείμενο εκ τριών σελίδων του Θ. Σάτσου για το πολίτευμα του Ρήγα. Προσθέτουμε ότι η έκδοση αυτή λόγω της σπανιότητας από την παρέλευση τόσων ετών, επανεκδόθηκε φωτομηχανικά με σχετικό ευρετήριο το 1997 από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, και κατ' αυτόν τον τρόπο το έτος 1998, που ήταν και η επέτειος των διακοσίων χρόνων από τον μαρτυρικό θάνατο του Ρήγα Βελεστινλή, τα δύο βιβλία με τα *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή των Λεγρών και Αμάντου* ήταν εύκολο να αποκτηθούν και να χρησιμοποιηθούν από τους ενδιαφερομένους ιστορικούς και μελετητές.

Στον Πρόλογο του βιβλίου, ο Κων. Άμαντος επισημαίνει ότι «Είναι ευτύχημα ότι γίνεται τουλάχιστον ή δημοσίευσις τῶν ἐγγράφων τούτων κατά τόν ἔορτασμόν τῆς ἑκατονταετηρίδος τῆς Ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλάδος» και ότι θα ἔπρεπε να προσφέρονταν στο ελληνικό κοινό πλήρη την εικόνα του έργου του Ρήγα. Ωστόσο, η δημοσίευση των εγγράφων «φωτίζει πολλά σκοτισθέντα ὑπό τῆς φαντασίας ἢ ἀμαθείας σημεῖα τοῦ ἔργου τοῦ Ρήγα καί τῶν συνεργατῶν του».

Στην Εισαγωγή των εγγράφων, ο Άμαντος αναγράφει κατ' αρχήν τα μέχρι τότε δημοσιευμένα έργα περί Ρήγα και στη συνέχεια αναπτύσσει τα σχετικά έγγραφα, τα οποία ξεδιαλύνουν ορισμένα θέματα περί Ρήγα, όπως περί του αυτοτραυματισμού του, της σύλληψης του Αντωνίου Κορωνιού και τη μεταφορά του στην Τεργέστη στις 18 Ιανουαρίου 1798, ένα μήνα μετά τη σύλληψη του Ρήγα. Επίσης, συζητάει σχετικά με την διατυπωθείσα άποψη για την ύπαρξη μυστικής εταιρείας του Ρήγα. Επισημαίνει ότι «ἀπό τά νέα ἐγγράφα δέν προκύπτει ἡ ὕπαρξις “ὠργανωμένης” μυστικῆς ἐταιρείας τοῦ Ρήγα, ὅπως ἦτο ἔπειτα ἡ Φιλική»<sup>6</sup>. Μάλιστα στο σημείο αυτό παραθέτει σε υποσημείωση την προσωπική επίθεση που δέχθηκε από τον συγγραφέα Φάνη Μιχαλόπουλο, ο οποίος στη μελέτη του *Οι μεγάλοι μας αναγεννηταί*<sup>7</sup>, «γράφει μέ πολλήν αὐταρέσκειαν», ὅπως παρατήρησε ὁ Ἄμαντος, πως «Ὁ καθηγητής Ἄμαντος ἀρνεῖται κι αὐτή τήν ὕπαρξη τῆς “Ἐταιρείας”! Γιὰ νὰ γραφεῖ πραγματικὴ ἱστορία χρειάζεται ἰδιοφυία, πολυσχιδῆς πείρα τῆς ζωῆς, βαθειὰ φιλοσοφικὴ καὶ οικονομικὴ κατάρτιση, διαισθητικὴ φαντασία καὶ πρὸ παντὸς καλλιτεχνικὴ καὶ συνθετικὴ σύλληψη τῶν γεγονότων, προσόντα ποὺ συνήθως ἀποξηραίνει ὁ ἀκαδημαϊσμός». Καὶ ἀπαντᾷ ὁ Ἄμαντος, ὁ ὁποῖος ζητᾷ τεκμήρια στους

6. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΑΜΑΝΤΟΣ, *Ανέκδοτα έγγραφα*, γγ'.

7. ΦΑΝΗΣ ΜΙΧΑΟΠΟΥΛΟΣ, *Οι μεγάλοι μας αναγεννηταί*, Αθήνα, 1930, 53.

ισχυρισμούς σημειώνοντας «Μόνον ἀποδείξεις, θετικά μαρτυρία, φαίνεται, δὲν χρειάζονται διὰ τοὺς ισχυρισμούς τῶν νέων ἱστορικῶν! Καὶ ὅμως τὰ τόσα φανταστικά περὶ Ρήγα γραφέντα ἔπρεπε νὰ διδάξουν ὅτι χρειάζεται καὶ ὀλίγη κριτική!».

Σε ἐπίρρωση τῶν λεγομένων του Κων. Αμάντου, προσθέτουμε πῶς ὁ συγγραφέας Φάνης Μιχαλόπουλος, το 1930, χωρὶς στοιχεῖα, χωρὶς σχετικὴ τεκμηρίωση συγκόλλησε δυο ἀνόμοια ὀνόματα καὶ πρότεινε σαν πραγματικὸ ὄνομα του Ρήγα το «Αντώνιος Κυριαζής», ὅπως ἔχουμε παρουσιάσει στὴν εἰδική μελέτη μας *Όνομα καὶ καταγωγή του Ρήγα Βελεστινλή*<sup>8</sup>. Καὶ ἐκτοτε χωρὶς βάσανο οἱ συγγραφεῖς το χρησιμοποίησαν μέχρι καὶ το 1995, ὅταν ἀπευθυνθήκαμε στο τότε Παιδαγωγικὸ Ἰνστιτούτο του υπουργείου Παιδείας προσκομίζοντας τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία. Αφαιρέθηκε ἡ ανιστόρητη φράση πῶς τάχα το πραγματικὸ ὄνομα του Ρήγα Βελεστινλή ἦταν «Αντώνιος Κυριαζής» ἀπὸ τα Σχολικὰ Βιβλία Ἱστορίας<sup>9</sup>.

Σχετικὰ με τα αναγραφόμενα ὑπὸ του Περραιβοῦ περὶ τῆς εταιρείας του Ρήγα, ἰδιαίτερα διερωτᾶται ὁ Ἄμαντος μετὰ τὴν παρουσίαση τῶν νέων ἐγγράφων, «Πῶς κατεποντίσθησαν τὰ πραγματικά ἔχνη τῆς εταιρείας, περὶ τῆς ὁποίας ὀμιλεῖ ὁ ἀνακριβὴς Περραιβός;». Σημείωνε ἐπὶ πλέον ὅτι οἱ εἰδήσεις του Περραιβοῦ περὶ καταστροφῆς ἐγγράφων, περὶ εἰδοποιήσεως του Γάλλου προξένου δὲν ἐπιβεβαιώνονται ἀπὸ τα νέα ἐγγράφα, τα ὁποῖα παρουσίασε. Καὶ προσθέτει ὅτι ἡ ἀλληλογραφία, τα κιβώτια με τα βιβλία κατασχέθηκαν ἀπὸ τὴν αὐστριακὴ ἀστυνομία καὶ ὁ Γάλλος πρόξενος εἰδοποιήθηκε τὴν 3 Φεβρουαρίου 1798 ὑπὸ του Ρήγα, δηλ. ἐνάμισι μῆνα μετὰ τὴν σύλληψή του.

Επὶ πλέον ὁ Ἄμαντος ἀναλύει τὸ σχέδιο τῆς ἐπανάστασης του Ρήγα σύμφωνα με τα ἐγγράφα του Λεγρὰν καὶ τα νέα που παρουσίασε καὶ κατέληγε, «Ἐκ τοῦ ἐκτεθέντος εἰς τὴν ἀνάκρισιν ἐπανελημμένως σχεδίου τοῦ Ρήγα, βλέπομεν ὅτι οὗτος κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον Ὑψηλάντην, ὅστις ἤρχισε τὴν ἐπανάστασιν εἰς περιβάλλον ἐχθρικὸν, ἀπέβλεπεν εἰς δοκιμασμένους ἐπαναστάτας, τοὺς Μανιάτας καὶ Σουλιώτας καὶ εἶχεν τὴν ἀπόλυτον πεποίθησιν ὅτι θὰ προχωρήσῃ νικητής. Τὸ σχέδιον τοῦ Ρήγα τὸ γνωρίζουν οἱ

8. ΔΗΜ. ΚΑΡΑΜΠΕΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Όνομα καὶ καταγωγή τοῦ Ρήγα Βελεστινλή*, Ἐπιστημονικὴ Ἐταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2000, 52-53.

9. ΔΗΜ. ΚΑΡΑΜΠΕΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Όνομα καὶ καταγωγή*, 59-64.

φίλοι του, είναι όλοφάνερον, δὲν ἔχει τίποτε τὸ μυστηριώδες καὶ μυστικόν, τὸ ὁποῖον θὰ ἀψηχόλει ἰδιαιτέραν μυστικὴν Ἑταιρείαν»<sup>10</sup>.

Επίσης, ο Ἄμαντος κατηγορεῖ τον Περραιβὸ ὅτι ἦταν υπεύθυνος για τις ἀπόψεις που εἶχαν υποστηριχθεῖ για «δῆθεν συνεννοήσεις Ρήγα καὶ Ναπολέοντος». Μνημονεύει και το συμπέρασμα του Σπ. Λάμπρου ἀπὸ τα πρῶτα ἔγγραφα ὅτι δὲν «φαίνεται νὰ ὑπῆρξεν ἄμεσος συνεννόησις τοῦ Ρήγα πρὸς τὸν Βοναπάρτη» και συμπληρώνει ὅτι και ἀπὸ τα νέα ἔγγραφα που παρουσιάζει «δὲν προκύπτει κανέν στοιχεῖον συνηγοροῦν ὑπὲρ ἀμέσου συνεννοήσεως». Ἰδιαιτέρα τόνιζε ὅτι γενικά οἱ Ἕλληνες ἠλπίζαν πολλά ἀπὸ τον Ναπολέοντα και ὅτι ο Ρήγας απευθύνεται στις 3 Φεβρουαρίου 1798 στον Γάλλο Πρόξενο της Τεργέστης να μεσολαβήσει, ἐνῶ εἶχε συλληφθεῖ στις 19 Δεκεμβρίου του 1797. Προσθέτει ἐπὶ πλέον ὅτι για την συνάντηση Ρήγα και Ναπολέοντος την οποία γράφει ο Περραιβὸς και δέχεται ο Φ. Μιχαλόπουλος δὲν ἦταν δυνατόν να γίνει διότι «ὅταν τὴν 19 Δεκεμβρίου ὁ Ρήγας ἔφθασεν εἰς Τεργέστην, ὁ Ναπολέον δὲν ἦτο πλέον ἐν Ἰταλία, ἀλλ' ἐν Γαλλία».

Ακόμη επισημαίνει για το ἔγγραφο του Γάλλου προξένου Μπρεσσέ προς τον διοικητὴ Τεργέστης Brigito ὅτι γίνεται ἀναφορά πως ο Ρήγας ἦταν διερμηνέας της Γαλλικῆς Δημοκρατίας και ὅτι ἔφερε ἐπιστολές προς τον Ναπολέοντα, τις οποίες ζητεῖ να δει. Ωστόσο, στις 9 Φεβρουαρίου 1798 ο διοικητὴς Τεργέστης του ἀπαντᾷ πως ποτέ ο Ρήγας δὲν ἰσχυρίστηκε ὅτι ἦταν διερμηνέας της Γαλλικῆς Δημοκρατίας και δὲν βρέθηκε ἀλληλογραφία προς τον Γάλλο πρόξενο, οὔτε προς τον Ναπολέοντα. Ἐτσι ο Γάλλος πρόξενος δήλωσε προφορικῶς πως παύει να ζητεῖ ἀπαντήσεις και να ενδιαφέρεται για τον Ρήγα. Ὅλα αυτά δείχνουν, ἐπεσήμανε ο Ἄμαντος, ὅτι ἐκ των υστέρων γεννήθηκε η φήμη περὶ συνεννοήσεων Ρήγα-Ναπολέοντα, μετὰ τη σύλληψη του Κορωνιοῦ και ἴσως ως ἀποτέλεσμα των ενεργειῶν των Ἑλλήνων της Τεργέστης. Και καταλήγει ο Ἄμαντος ὅτι «τὰ συγκεχυμένα φημολογήματα ἀνέγραψεν ὡς γεγονότα ὁ Περραιβὸς».

Στη συνέχεια ο Ἄμαντος κάνει ἀναφορά στα βιβλία, τα οποία ἐξέδωσε ο Ρήγας. Αρχίζει με την παρατήρηση για την τακτικὴ του Ρήγα πως «Ἄντι νὰ γράψη καὶ ὁ Ρήγας γραμματικὴν τινα ἢ θρησκευτικὰ τινα ἔγχειρίδια, ὅπως ἔκαμναν συνήθως οἱ λόγιοι, ἰατροὶ καὶ ἄλλοι, “ἀπανθίζει” ἐκ ξένων σχετικῶν βιβλίων ἔγχειρίδιον φυσικῆς, διότι τὸ νομίζει ὠφελιμώτερον εἰς τὸ ἔθνος

---

10. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΑΜΑΝΤΟΣ, *Ἀνέκδοτα ἔγγραφα*, ἰδ'.

του»<sup>11</sup>. Προσθέτει ακόμη ότι ο Ρήγας μεταφράζει το *Πνεύμα των νόμων* του Μοντεσκιέ, όπως δηλώνει στο τέλος του *Φυσικής απάνθισμα* θέλοντας «να δείξει εις τούς όμογενείς του τὰ κακὰ τῆς άνομίας και δουλείας, τὴν αξίαν τῶν εὐνομουμένων πολιτειών». Γράφει και για τα άλλα έργα του Ρήγα. Μάλιστα για την *Χάρτα* υποσημειώνει ότι το 1885 στο Βουκουρέστι ο Θωμάς Πασχίδης εξέδωσε την *Επιπεδογραφία της Κωνσταντινουπόλεως* του Ρήγα, για την οποία η Ρουμάνα ελληνίστρια Ελένα Λαζάρ<sup>12</sup> παρουσίασε ειδική εργασία στο ΣΤ' Διεθνές Συνέδριο «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας».

Για τη *Νέα Πολιτική Διοίκηση* του Ρήγα, σημειώνει ότι στα νέα έγγραφα, που παρουσίασε, περιλαμβάνεται και το πολίτευμα του Ρήγα, εκτός των πρώτων δέκα τριών άρθρων των *Δικαιών του Ανθρώπου* καθώς και των δέκα τελευταίων του Συντάγματος, και ότι η γερμανική μετάφραση που δημοσιεύει παράλληλα με το γερμανικό κείμενο «πιστοποιεί γενικῶς τὴν ακρίβειαν και γνησιότητα τούτου», του ἤδη δημοσιευθέντος υπό του Π. Χιώτη το 1871 στο περιοδικό *Παρθενών*<sup>13</sup>. Γράφει και για τον *Θούριο* και τον *Ύμνο Πατριωτικό* καθώς και για τα ποιήματα που γράφτηκαν για τον Ρήγα μέχρι την εποχή του καθώς και για τον πρώτο ανδριάντα τον προ του Πανεπιστημίου Αθηνών.

Σχετικά όμως με την έκδοση του έργου του Ρήγα *Τὰ Όλύμπια*, ο Κων. Αμαντος<sup>14</sup> υποστήριξε ότι δεν είναι μετάφραση του Ρήγα, αλλά κάποιου φίλου του, «ή μετάφρασις τῶν Όλυμπίων τοῦ Ἡθικοῦ Τρίποδος δὲν φαίνεται τοῦ Ρήγα» και επί πλέον τονίζει ότι η μετάφραση αυτή είναι ἔμμετρος και έχει στροφές «“ἔλλημιστί”, ἤτοι εις ἀρχαῖα μέτρα, τὰ ὅποια βεβαίως δὲν ἔγραψεν ὁ Ρήγας», ο οποίος τύπωσε «τὴν ἔμμετρον μετάφρασιν κάποιου φίλου του». Δεν ἦταν δυνατόν να δεχθῆί ότι ο Ρήγας μπορούσε να γράφει «ἔλλημιστί» σε αρχαία μέτρα. Μάλιστα, σε πρόσφατα κείμενα<sup>15</sup> επαναλαμβάνονται οι αμφι-

11. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΑΜΑΝΤΟΣ, *Ανέκδοτα ἔγγραφα*, ιθ'.

12. ΕΛΕΝΑ ΛΑΖΑΡ, «Η Χάρτα του Ρήγα: Πρώτη απόπειρα επανέκδοσής της από τον Θωμά Πασχίδη (1885)», *Υπέρεια*, τόμ. 6, *Πρακτικά ΣΤ' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας» (Βελεστίνο 2012)*, Αθήνα 2014, 1269-1275.

13. ΡΗΓΑΣ ΒΕΛΕΣΤΙΝΑΗΣ, «Νέα Πολιτική Διοίκησης», επιμ. Π. Χιώτη, περιοδικό *Παρθενών*, τόμ. Α' (1871) 507-512, 545-556.

14. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΑΜΑΝΤΟΣ, *Ανέκδοτα ἔγγραφα* κα' -κβ'.

15. ΔΗΜ. ΣΠΑΘΗΣ, «Τὰ Όλύμπια», στο *Πιέτρο Μεταστάσιο Τα Όλύμπια σε μετάφραση Ρήγα Βελεστινλή*, έκδοση Ευρωπαϊκού Πολιτιστικού Κέντρου Δελφών σε συμπαραγωγή με το Αμφι-Θέατρο ΣΠΥΡΟΥ Α. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΥ, 25-28 Ιουνίου 1998, 45-52. ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ, «Εισαγωγή» στο *Ρήγα Βελεστινλή Τα Όλύμπια. Μετάφραση τοῦ λιμπρέτου τοῦ Πιέτρο Μεταστασίου Βιέννη 1797*, Θεατρική Βιβλιοθήκη Ιδρύματος Κώστα και Ελένης Ουράνη, Αθήνα 2000, 9-98 και

σβητήσεις περί της πατρότητας της μετάφρασης, επαναφέροντας τη άποψη του Αμάντου, πως *Τα Ολύμπια* δεν είναι έργο του Ρήγα.

Ωστόσο μια προσεκτική μελέτη θα επιβεβαιώνει ότι πράγματι είναι μετάφραση και έργο του Ρήγα, από το γεγονός ότι έγραψε την προσφωνητική αφιέρωση στον Στέργιο Χατζή Κώνστα, όπως ήταν άλλωστε συνήθεια στους εκδότες ενός βιβλίου, και επί πλέον παρέθεσε τα «Προλεγόμενα» στα οποία δίνει τη σημαντική πληροφορία για τα Ολυμπιακά αγωνίσματα, που παίζονται στην εποχή του στη Θεσσαλία και σε όλη την Ελλάδα, παραπέμποντας μάλιστα στην *Επιπεδογραφία τῆς Ὀλυμπίας*, με τη χαρακτηριστική σημείωση στο πρώτο πρόσωπο «*ὁποῦ ἔχω εἰς τὴν Χάρταν μου*».

Ένα δεύτερο στοιχείο, πως είναι μετάφραση του Ρήγα, αποτελεί και τα όσα αναγράφονται στα έγγραφα των Αυστριακών ανακρίσεων. Συγκεκριμένα, ο Ρήγας αναφέρει ότι ο ίδιος είναι ο μεταφραστής των δύο έργων: «*Ὁμολογεῖ ὁ Ρήγας ...ὅτι ἐξέδωκεν ἔργον ἐπιγραφόμενον Ὁ Ἡθικὸς Τρίπους, τοῦθ' ὅπερ μετέφρασεν ἑλληνιστὶ μέρος μὲν ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ τοῦ Ἀββᾶ Μεταστασίου, μέρος δ' ἐκ τῆς Βοσκοπούλας τῶν Ἄλπεων τοῦ Γάλλου συγγραφέως Μαμμοντέλ, ὅτι δὲ ταῦτα πάντα ἔπραξεν ἐξ ἀσπόνδου μίσους πρὸς τὸ τουρκικὸν ἔθνος καὶ ἐπὶ τῶ σκοπῶ νὰ διαφωτίσῃ τὸ ἴδιον αὐτοῦ ἔθνος περὶ τῆς παρούσης θλιβερᾶς αὐτοῦ καταστάσεως*»<sup>16</sup>. Επίσης, ο Αντώνιος Κορωνιός, ο μεταφραστής του τρίτου έργου Ὁ πρῶτος Ναύτης, ο οποίος έστειλε τη μετάφρασή του στον Ρήγα και δημοσιεύθηκε μαζί με τα έργα του, στα έγγραφα κάνει αναφορά στην πατρότητα των δύο έργων, «*μετὰ τῶν ἰδίων αὐτοῦ [=του Ρήγα] μεταφράσεων ἐν τῶ βιβλίῳ τῶ φέροντι τὸν τίτλον Ἡθικὸς τρίπους, ὅπερ ὁ Ρήγας ἐξέδωκε κατὰ τὴν ἰδίαν ὁμολογίαν πρὸς ἀναμόρφωσιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους*»<sup>17</sup>.

Προσθέτουμε ακόμη το λογικό επιχείρημα, πως αν *Τα Ολύμπια* δεν είχαν μεταφραστεί από τον Ρήγα, αλλά οικειοποιήθηκε μετάφραση κάποιου φίλου του, όπως γράφει ο Κων. Αμάντος, με την πάροδο του χρόνου η ενέργεια αυτή του Ρήγα θα είχε γίνει γνωστή στους κύκλους των Ελλήνων λογίων της Βιέννης

---

ιδιαίτερα στις 57, 59, 60. Επίσης βλ. Γ. ΤΟΛΙΑΣ, *Αποχαιρετισμός στο Γένος. Αυτοκρατορία και πατριωτισμός στο χαρτογραφικό έργο του Ρήγα (1796-1797)*, εκδόσεις Μένανδρος, Αθήνα 2009, 22, όπου υποστηρίζεται ότι είναι «*Τα Ολύμπια, μεταφρασμένα ενδεχομένως από τον Ρήγα*». Το επίρρημα «ενδεχομένως» δείχνει ότι δεν έχουν μελετηθεί τα ευρήματα της σχετικής μας έρευνας, τα οποία ωστόσο έχουν δημοσιευθεί.

16. ΑΙΜΙΛΙΟΣ ΛΕΓΡΑΝ, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, 61.

17. ΑΙΜΙΛΙΟΣ ΛΕΓΡΑΝ, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή* 101.

και θα είχε γνωστοποιηθεί από τον Αλέξανδρο Βασιλείου στον Κοραή<sup>18</sup>, στον οποίο είχε στείλει από τη Βιέννη το βιβλίο του Ρήγα. Ωστόσο, ο Κοραής δεν γράφει κάτι σχετικό, παρά μόνο κάνει αναφορά στην επιστολή του για την προσφώνηση και το λεξιλόγιο του Ρήγα. Επίσης, και ο Μιχαήλ Περδικάρης, ο οποίος γνώριζε τον Ρήγα τότε που ζούσε στη Βιέννη, θα είχε μάθει την πιθανή αυτή οικειοποίηση από τον Ρήγα της μεταφράσεως των *Ολυμπίων* και πιο πιθανό το 1811 στο χειρόγραφο του *Ρήγας ή κατά ψευδοφιλελλήνων*<sup>19</sup> θα είχε μνημονεύσει και αυτήν την “ανηθικότητά”, κοντά στα τόσα άλλα που έχει γράψει εναντίον του Ρήγα.

Τα ανωτέρω επιχειρήματα ίσως εμμέσως να συνηγορούν ότι ο Ρήγας είναι ο μεταφραστής των *Ολυμπίων*, και να μην ικανοποιούν εκείνους που θα θέλανε πιο πειστικές αποδείξεις, όπως θα ήταν αν υπήρχαν «ενδοκειμενικές αποδείξεις για μια σίγουρη απόδοση του έργου στον Ρήγα» σύμφωνα με τον Βάλτερ Πούχνερ<sup>20</sup>. Σε προγενέστερη, ωστόσο, μελέτη μας παρουσιάσαμε<sup>21</sup> την «ένδοκειμενική απόδειξη» για την πατρότητα της μετάφρασης των *Ολυμπίων* από τον Ρήγα. Συγκεκριμένα, διαπιστώσαμε ότι πολυσύνθετες χαρακτηριστικές λέξεις βρίσκονται στα «Προλεγόμενα», που είναι του Ρήγα, «συναντικτυπούνται, συναντιξεμυστηρεύονται», όπως επίσης και στα *Ολύμπια*, «συνεπαρρησθιάσθην, συμπαλεύει, συνεκκομίζων, συνεναγκαλίζονται»<sup>22</sup>, στοιχείο που δείχνει πως είναι ο ίδιος συγγραφέας των δύο αυτών κειμένων, ο Ρήγας. Συμπληρωματικά αναφέρουμε ότι και στο βιβλίο *Νέος Ανάχαρσις*<sup>23</sup>, το οποίο

18. ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΣ ΚΟΡΑΗΣ, *Αλληλογραφία, τόμος δεύτερος 1799-1809*, Αθήνα Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 1966, 242.

19. ΜΙΧΑΗΛ ΠΕΡΔΙΚΑΡΗΣ, «Ρήγας ή κατά ψευδοφιλελλήνων» ανέκδοτον έργον (1811) έκδομενον υπό Λ. ΒΡΑΝΟΥΣΗ, *Έπετηρίς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Αρχείου*, τόμ. 11 (1961), Ακαδημία Αθηνών, Κέντρο Έρεῦνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Έλληνισμοῦ, Αθήνα 1997.

20. ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ, «Εἰσαγωγή», στο *Ρήγα Βελεστινλή, Τὰ Ολύμπια...*, ό.π., σελ. 57.

21. ΔΗΜ. ΚΑΡΑΜΠΕΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Ο Ρήγας μεταφραστής τῶν Ολυμπίων τοῦ Μεταστάσιο*, έκδ. Επιστημονικῆς Εταιρείας Μελέτης Φερῶν-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2001.

22. Βλ. τις σχετικῆς λέξεις στο έργο του ΡΗΓΑ ΒΕΛΕΣΤΙΝΛΗ, *Τὰ Ολύμπια*, Βιέννη 1797, Προλεγόμενα, σελ. 3 και 5 και στο κείμενο σελ. 28, 95, 97 και 101 αντίστοιχα. Περιέχεται στο ΡΗΓΑΣ ΒΕΛΕΣΤΙΝΛΗΣ, *Ο Ηθικός Τρίπους*, Βιέννη 1797, αναστατικῆ επανέκδοση επιμέλεια-εἰσαγωγή-ευρετήριο ΔΗΜ.ΚΑΡΑΜΠΕΡΟΠΟΥΛΟΥ, Επιστημονικῆ Εταιρείας Μελέτης Φερῶν-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα, 2001.

23. ΡΗΓΑΣ ΒΕΛΕΣΤΙΝΛΗΣ, *Νέος Ανάχαρσις*, Βιέννη 1797, τόμος Τέταρτος, σελ. 229, 247, 250, 262, 309, 311, 315 αντίστοιχα. Αναστατικῆ επανέκδοση με επιμέλεια-εἰσαγωγή-ευρετήριο ΔΗΜ. ΚΑΡΑΜΠΕΡΟΠΟΥΛΟΥ, Επιστημονικῆ Εταιρείας Μελέτης Φερῶν-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2006.



ο Ρήγας μετέφρασε, επίσης τέτοιες πολυσύνθετες λέξεις χρησιμοποιεί, «συναντεριστάς, συναντεσφετεριζόμενοι, συναντεκζητούντο, συνανταγαπώντο, συναντεβλέποντο, συναντερισθῶσιν, συνανταγωνισθῶσιν, συναντιβλέπονται, συνεπροσβάλλοντο, συναντιπάλων, συναντερίζονται». Ιδιαίτερα τονίζεται ότι και στα πρώτα έργα του ο Ρήγας χρησιμοποιεί τέτοιες λέξεις με την πρόθεση «συν». Στο *Σχολεῖον τῶν ντελικάτων ἐραστῶν*<sup>24</sup>, ανέγραψε τις λέξεις «συνευτυχῶ, συνδοξάζομαι, συναγαπώμεθα, συγκάθεδρου», όπως και στο *Φυσικῆς ἀπάνθισμα*<sup>25</sup>, τις λέξεις «συμπεριτρέχει, συμβοηθεῖ, συμπεριστρέφομαι, συνακολουθεῖ», καθώς και στο άρθρο 1 των *Δικαίων τοῦ Ἀνθρώπου* ο Ρήγας χρησιμοποίησε τη λέξη «συναντιτρώγονται».

Θεωρούμε ότι οι κατασκευασμένες αυτές λέξεις, οι «πεποιημένες»<sup>26</sup> από τον Ρήγα με δύο τρεις προθέσεις και με ιδιαίτερη χρήση της πρόθεσης «σύν», ως πρώτο συνθετικό και με τη σημασία του «ομού, μαζί»<sup>27</sup>, που μάλιστα δεν καταγράφονται κατά κανόνα στα λεξικά, αποτελούν ισχυρή ενδοκειμενική απόδειξη πως ο Ρήγας είναι ο συγγραφέας των «Προλεγομένων» και του κειμένου των *Ὀλυμπίων*, καθώς είναι και ο μεταφραστής του *Νέου Αναχάρσιδος* και των άλλων έργων, *Φυσικῆς Ἀπάνθισμα*, *Σχολεῖον των ντελικάτων εραστῶν* και των *Δικαίων του Ἀνθρώπου*.

Μετά τη σημαντική προσφορά με την έκδοση των *Ανέκδοτων Εγγράφων* περί Ρήγα από τα αρχεία της Βιέννης, ο Κων. Ἀμαντος παρουσίασε και ορισμένες μελέτες. Πρώτα παρουσίασε τα τρία εκδοθέντα το 1931 βιβλία περί Ρήγα στο περιοδικό *Ἑλληνικά*<sup>28</sup>. Το βιβλίο στα σέρβικα του καθηγητού Ντούσαν Πάντελιτς, *Τὸ τραγικὸν τέλος Ρήγα τοῦ Φεραίου*, Βελιγράδι το 1931. Στο Παράρτημα του βιβλίου, δημοσιεύονται μερικά έγγραφα, τα οποία αναφέρονται στην παρακολούθηση του Ρήγα από τους Αυστριακούς ήδη από το Βουκου-

24. ΡΗΓΑΣ ΒΕΛΕΣΤΙΝΑΗΣ, *Σχολεῖον τῶν ντελικάτων ἐραστῶν*, Βιέννη 1790, 161, 179 και 184 αντίστοιχα. Αναστατική επανέκδοση με επιμέλεια-προλογικά-ευρετήριο ΔΗΜ. ΚΑΡΑΜΠΕΡΟΠΟΥΛΟΥ, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2006.

25. ΡΗΓΑΣ ΒΕΛΕΣΤΙΝΑΗΣ, *Φυσικῆς ἀπάνθισμα*, Βιέννη 1790, 33, 93, 100, 101 αντίστοιχα. Αναστατική επανέκδοση με επιμέλεια-ευρετήριο ΔΗΜ. ΚΑΡΑΜΠΕΡΟΠΟΥΛΟΥ, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2006<sup>4</sup>.

26. «Πεποιημένη η λέξις» γράφει ο Ρήγας σε υποσημείωση για τη λέξη «παπλάκισμα» στον *Πρῶτο ναύτη* του ΑΝΤΩΝΙΟΥ ΚΟΡΩΝΙΟΥ, σελ. 221. Περιέχεται στο ΡΗΓΑΣ ΒΕΛΕΣΤΙΝΑΗΣ, *Ὁ Ἠθικὸς Τρίπους...*, ὁ.π., σελ. 189-237.

27. Η χρήση αυτή της πρόθεσης «σύν» αποτελεί ίσως ένα χαρακτηριστικό και δηλωτικό της νοοτροπίας του Ρήγα, ο οποίος εργάστηκε για τους συμπατριώτες και τους συνανθρώπους του.

28. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΑΜΑΝΤΟΣ, «Ρήγας Βελεστινλής», *Ἑλληνικά*, τόμ. 5 (1932) 39-60.

ρέστι και στην εκτέλεση του Ρήγα και των Συντρόφων του, που έγινε την 24 Ιουνίου 1798. Προσθέτουμε ότι ο Πάντελιτς είχε ενδιαφερθεί για τα έγγραφα της Βιέννης, αλλά τον πρόλαβε ο Κων. Αμαντος. Το βιβλίο του Πάντελιτς, η Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα το εξέδωσε στα ελληνικά με τίτλο η *Η εκτέλεση του Ρήγα*<sup>29</sup>.

Το δεύτερο βιβλίο, που παρουσίασε ο Κων. Αμαντος, ήταν του Σπ. Θεοτόκη, *Οί τελευταίοι χαιρετισμοί τοῦ Ρήγα*. Το σχετικό χειρόγραφο στα γαλλικά ήταν αποκείμενο στο Αρχείο του Ι. Καποδίστρια, και τόνιζε πως θα πρέπει να γράφτηκε αργότερα, μάλλον μετά το 1828. Για το τρίτο βιβλίο του Γιάννη Κορδάτου, *Ὁ Ρήγας Φεραῖος καὶ ἡ ἐποχή του*, σημείωνε ότι με τον εθνομάρτυρα Ρήγα ο συγγραφέας είχε ασχοληθεί και στην *Νεοελληνικὴν Πολιτικὴν Ἱστορίαν*, παρατηρώντας ωστόσο πως είχε «πολλὰς ὑπερβολὰς»<sup>30</sup>. Μάλιστα, στη σχετική υποσημείωση ο Αμαντος παρατηρεῖ «ὄχι μόνο ὑπερβολὰς ἀλλὰ καὶ ἀνακριβείας γράφει ὁ Κορδάτος τοῦλάχιστον περὶ ἐμοῦ», ὅπως για παράδειγμα ὅτι «ὁ Αἰμαντος δίνει συγχωροχάρτια στοὺς καταχτητικοὺς πολέμους τῶν Φράγκων καὶ θαυμάζει τὸν φραγκικὸν φεουδαρχισμόν». Καὶ ὁ Αἰμαντος ρωτοῦσε, «ποῦ τὰ ἔγραψα αὐτά; Εἰς κανένα κατακτητὴν τῆς Ἑλλάδος δὲν ἔδωκα συγχωροχάρτι καὶ ποτὲ δὲν ἐθαύμασα τὸν φραγκικὸν φεουδαρχισμόν». Καὶ διευκρινίζει, «ἄλλο εἶπα, τὸ ὅποῖον δὲν ἐπρόσεξεν ὁ μαχητικὸς ἐπικριτῆς μου. Ἡ τουρκικὴ δουλειὰ ἦτο χειροτέρα τῆς φραγκικῆς (καὶ ρωμαϊκῆς) διότι διὰ τῶν σφαγῶν καὶ ἐξισλαμισμῶν ἠλάττωσε φοβερὰ τὸν Ἑλληνισμόν (παρ' ὀλίγον νὰ τὸν ἐξολοθρεύσῃ ριζικῶς), ἐνῶ ἡ φραγκικὴ κοινὴν εἶχε μετὰ τῆς τουρκικῆς μόνον τὴν οἰκονομικὴν ἀποστράγγισιν, ἐπέτρεπε δὲ καὶ πνευματικὴν τινὰ ἀνάπτυξιν».

Συνεχίζει να απαριθμεί και άλλα ανακριβή του Κορδάτου, πως είχε αποκαλέσει τον Περραιβό «ψεύτη». Επισήμανε ωστόσο πως για τον Περραιβό χρησιμοποίησε τη λέξη «ἀνακριβή» και ὄχι «ψεύτη», τονίζοντας εὐστοχα πως «οἱ ἐπικρίνοντες πρέπει νὰ παραπέμπουν μετ' ἀκριβείας εἰς τὰ λεγόμενα τοῦλάχιστον τῶν ἐπικρινόμενων». Ασχολεῖται ἐπίσης και με τις ἀπόψεις του Κορδάτου για τὴν μυστικὴ εταιρεία του Ρήγα, και ἀφοῦ διεξοδικὰ παραθέσει τα σχετικά στοιχεία καταλήγει πως ἡ «θεωρούμενη ὑπὸ τοῦ Κορδάτου ὡς πῶ

29. ΝΤΟΥΣΑΝ ΠΑΝΤΕΛΙΤΣ, *Η εκτέλεση του Ρήγα*, μετάφραση ἀπὸ τα Σερβοκρατικὴ ΠΑΣΧΑ-ΛΙΝΑ ΣΠΥΡΟΥΔΗ, ἐπιμέλεια ΔΗΜ. ΚΑΡΑΜΠΕΡΟΠΟΥΛΟΥ, Επιστημονικὴ Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2000.

30. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΑΜΑΝΤΟΣ, «Ρήγας Βελεστινλής», 45-47.

θετική και έπιβεβαιωτική πηγή τής εταιρείας, ή του Περραιβοῦ, δέν δύναται νά θεωρηθῆ αξιόπιστος».

Επί πλέον, ο Κων. Αμαντος στο τέλος του άρθρου αυτού κάνει και μερικές προσθήκες στις έρευνες περί Ρήγα. Συγκεκριμένα δημοσιεύει τρία ακόμη έγγραφα στα γερμανικά από τα Αρχεία της Βιέννης, τα οποία προσφέρθηκαν από τον Φίλιππο Αργέντη, καθώς επίσης δημοσιεύει μερικές αρνητικές κρίσεις για τον Ρήγα του Κύριλλου Λαυριώτου, τις οποίες του γνωστοποίησε ο καθηγητής Κ. Δυοβουνιώτης, ο οποίος αργότερα έκανε τη σχετική δημοσίευση<sup>31</sup>. Ακόμη στο άρθρο αυτό σημειώνεται και η ανεύρεση στη Βιβλιοθήκη της Χίου ενός πρωτοτύπου αντιτύπου της *Νέας Χάρτας τής Βλαχίας*, έκδοση Βιέννης 1797. Περιέγραψε το αντίτυπο αυτό δημοσιεύοντας και σχετική φωτογραφία. Ωστόσο, υποστήριξε ότι το επίγραμμα γύρω από την προσωπογραφία του Ηγεμόνα της Βλαχίας, Αλεξάνδρου Υψηλάντη, «Άμφοτέρους τρίς Άλέξανδρος Δάκας άμφιβέβηκεν μείλιχος ήγεμόνων», το έγγραψε ο Γ. Βεντότης. Για την άποψη αυτή θα αναφέραμε ως απάντηση όσα παραπάνω μνημονεύθηκαν για τα *Ολύμπια*. Επί πλέον, μνημονεύουμε και την άποψη του Λεάνδρου Βρανούση<sup>32</sup>, ο οποίος σχετικά επισήμαινε ότι δεν ήταν δυνατόν να έγγραψε το επίγραμμα ο Βεντότης, διότι αυτός είχε αποβιώσει τον Νοέμβριο του 1795, ενώ ο Ηγεμόνας Αλέξανδρος Υψηλάντης ανέβηκε στο θρόνο της Βλαχίας ύστερα από μήνες από τον θάνατο του Βεντότη, στις 17 Αυγούστου 1796.

\*\*\*

Επόμενο δημοσίευμα του Κωνσταντίνου Αμάντου ήταν μετά τρία χρόνια, το 1935, πάλι στο περιοδικό *Ελληνικά*<sup>33</sup> με τίτλο «Ό Θούριος του Ρήγα». Στο πρώτο μέρος του άρθρου αναφέρει ότι στο Αρχείο του Ιωάννη Καποδίστρια στην Κέρκυρα είδε δύο αντίγραφα δυο ποιημάτων του Ρήγα, *Ός πότε παλληκάρια και Όλα τα έθνη πολεμοῦν*. Επισήμανε τις διαφορές που παρατήρησε στον *Θούριο* του Αρχείου Καποδίστρια. Στο δεύτερο μέρος του άρθρου διαλαμβάνει σχετικά με τον αποδιδόμενο στον Ρήγα θούριο «Δεῦτε παίδες τῶν Έλλήνων», υποστηρίζοντας ότι «άσφαλής μαρτυρία δέν υπάρχει ότι ό λεγόμενος θούριος

31. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΔΥΟΒΟΥΝΙΩΤΗΣ, «Ερμηνεία τής Άποκαλύψεως του Κυρίλλου του Πατριώος», *Θεολογία*, τόμ. ΚΒ' (1951), 446-462, 568-576, τόμ. ΚΔ' (1953) 345-358, 405-519, τόμ. ΚΕ' (1954) 47-57, τόμ. ΚΣΤ' (1955) 441-444, 541-547.

32. ΛΕΑΝΔΡΟΣ ΒΡΑΝΟΥΣΗΣ, *Έφημερίς 1797, Προλεγόμενα*, Ακαδημία Αθηνών, Κέντρο Ερεύνης του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού, Αθήνα 1995, 847, υποσημείωση 356.

33. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΑΜΑΝΤΟΣ, «Ό Θούριος του Ρήγα, *Ελληνικά*, τόμ. 8 (1935), 197-211.

“Δεῦτε παῖδες τῶν Ἑλλήνων” εἶναι τοῦ Ρήγα· οὔτε τὰ εὐρεθέντα εἰς τὴν Βιέννην ἔγγραφα τὰ σχετικά πρὸς τὸν Ρήγαν, οὔτε ἡ γλῶσσα τοῦ ποιήματος αὐτοῦ συνηγοροῦν ὑπὲρ τοῦ Ρήγα ὡς ποιητοῦ». Επί πλέον στο τέλος του άρθρου συμπεριέλαβε και πέντε προσθήκες, ὅπως παρατηρεῖ, σχετικά με «τὰ πρόσωπα τὰ σχετισθέντα πρὸς τὸν Ρήγα καὶ ἄλλα τινά».

Ακολούθως, το 1938, στο περιοδικό *Ἀθηνά*<sup>34</sup>, παρουσίασε τις τέσσερις νέες μελέτες, οι οποίες είχαν εκδοθεῖ σχετικά με τον Ρήγα Βελεστινλή. Μάλιστα στην αρχή του άρθρου σημειώνει ὅτι κατηγορήθηκε ἀπὸ τον Φ. Μιχαλόπουλο σε δημοσίευσμά του στην εφημερίδα «Καθημερινή» (Δεκέμβριος του 1937) ὅτι «παρέλαβε ἔτοιμα» τα ἔγγραφα ἀπὸ τα Αρχεῖα της Βιέννης και τα οποία δημοσίευσε. Παρατηροῦσε ὡστόσο ὅτι πράγματι ἡ εἶδηση για τα ανευρεθέντα ἔγγραφα περὶ Ρήγα οφείλονταν στον γραμματέα της Ἑλληνικῆς Πρεσβείας της Βιέννης, ὅπως ἐξάλλου ο ἴδιος εἶχε αναφερθεῖ στην ανακοίνωσή του στην Ακαδημία Αθηνών. Ὡστόσο, συμπληρώνει πως «ὅταν ἀνέγνωσα τὴν εἶδησιν, ἐνόμισα ὅτι με κάθε τρόπον ἔπρεπε νὰ ἴδω καὶ ἀντιγράψω τὰ ἔγγραφα, καὶ τὸ κατόρθωσα». Και συμπληρώνει τονίζοντας «Ἄν ἐδείκνυαν τὸ αὐτὸ ἐνδιαφέρον τότε ὁ κ. Μιχαλόπουλος ἢ ὁ κ. Δασκαλάκης, ὡς νεώτεροι μάλιστα, θὰ τὰ ἀντέγραφαν αὐτοὶ καὶ θὰ ἠγανάκτουν ἔπειτα, ἂν κανεὶς ἔλεγεν ὅτι τὰ “παρέλαβαν ἔτοιμα”».

Το πρῶτο βιβλίο που παρουσιάζει εἶναι του Π. Μαγιάκου, *Ρήγας Βελεστινλῆς ὁ Θεσσαλός*, Αθήνα 1935, για το οποίο ἐπεσήμανε ὅτι δεν προσέφερε νέες εἰδήσεις περὶ Ρήγα, παρά «ἐπεξεργάζεται τὰ γνωστὰ χωρὶς πλήρη γνώσιν τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας», φέρνοντας ὡς παράδειγμα τα αναγραφόμενα περὶ του ονόματος του Ρήγα σαν «Ἀντώνιος Κυριαζῆς» καθὼς και τα «παραδείγματα ἀνακρίβειας τοῦ Περραιβοῦ» τα οποία εἶχε σημειώσει ο Ἄμαντος στο περιοδικό *Ἑλληνικά*, «τὰ ὅποια δὲν γνώριζε, φαίνεται ὁ Μαγιάκος, ὅταν ἔγραφε» ὅτι ο «Περραιβός εἶναι ὁ Θουκυδίδης τῶν χρόνων ἐκείνων».

Στη συνέχεια παρουσιάζει τα δύο γαλλικά δημοσιεύματα του Απόστολου Δασκαλάκη Rhigas Velestinlis. *La Révolution française et les préludes de l'indépendance hellénique*, και *Les oeuvres de Rhigas Velestinlis. Étude bibliographique suivie d'une réédition critique avec traduction française de la brisure révolutionnaire confisquée à Vienne en 1797*, τα οποία ἐκδόθηκαν στο Παρίσι το 1937. Για τις εργασίες αυτές ο Ἄμαντος παρατηροῦσε ὅτι δεν

34. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΑΜΑΝΤΟΣ, «Νέαι μελέται περὶ τοῦ Ρήγα Βελεστινλῆ, *Ἀθηνά*, τόμ. 48 (1938) 242-249.

πρόσφεραν «νέας ειδήσεις ἐξ ἀνεκδότων πηγῶν ἢ δυσπρόσιτων βιβλίων, ἀλλ' ἐπαναλαμβάνει τὰ ἐγνωσμένα κατὰ τρόπον μάλιστα ὄχι ἄμειπτον», εκτός βέβαια του γεγονότος ὅτι τα δημοσίευσε «γαλλιστί καὶ ἐπομένως κατέστησε γνωστὰ τὰ περὶ Ρήγα εὐρύτερον ἐν Εὐρώπῃ». Ἀκόμη, παρουσίασε τη σχετική βιβλιοκρισία τῶν δύο ἔργων του Ἀπ. Δασκαλάκη ἀπὸ τον Nestor Camariano, *Contributions à la bibliographie des œuvres de Rigas Velestinlis (extrait de la revue Balcania 1 (1938), Bucarest 1938.*

Μετά την κριτική παρουσίαση τῶν τεσσάρων νέων μελετῶν, ὁ Ἄμαντος κατέληγε στο ἄρθρο του με την πολὺ σωστή πρόταση, «ὡς πρὸς τὸν Ρήγα νομίζω καὶ πάλιν ὅτι πρέπει νὰ σταματήσουν αἱ συνθέσεις καὶ νὰ προσπαθήσωμεν νὰ ἀνεύρωμεν ἀγνώστους ειδήσεις περὶ αὐτοῦ, αἱ ὁποῖα πάντως λανθάνουν εἰς διάφορα ἀρχεῖα». Πολὺ σωστή πρόταση καὶ τούτο διότι τα ἔργα του Ρήγα δεν εἶχαν ἀκόμη επανεκδοθεῖ, ὥστε νὰ ἔχει κανεὶς την ευχέρεια συστηματικὰ νὰ τα μελετήσει.

\*\*\*

Τελευταία σχετική δημοσίευση του Κωνσταντίνου Ἀμάντου ἦταν στο περιοδικό *Νέα Ἐστία*<sup>35</sup> τοῦ 1948 με τίτλο «Ρήγας Φεραῖος» σε ἓνα ἀφιέρωμα του περιοδικοῦ στον Ρήγα, μαζί με ἄρθρα τῶν Κων. Τσάτσου, Πέτρου Χάρη, Σ. Κουγέα, Φ. Μιχαλόπουλο καὶ Θανάση Πετσάλη. Παρατηροῦμε ὅτι ὁ Ἄμαντος ἀντικαθιστὰ τὸ ὄνομα «Βελεστινλῆς» με τὸ «Φεραῖος». Εγκαταλείπει ὅ,τι χρησιμοποιοῦσε μέχρι τότε καὶ ὅ,τι ἔγραφαν τα ἔγγραφα. Παρασύρεται ἀπὸ την συνήθεια, ὅπως ἐπεξηγεῖ, που πολλοὶ χρησιμοποιοῦν πλέον τὸ «Φεραῖος». Παραθέτει τα μέχρι τότε γνωστὰ περὶ Ρήγα. Μάλιστα, γράφοντας για τὸ Σύνταγμα καὶ τους χάρτες του, κρίνει λαθεμένη την ἀποψη του Κορδάτου, ὁ ὁποῖος στο ἔργο του «Ρήγας Φεραῖος καὶ ἡ Βαλκανικὴ Ὅμοσπονδία» «παρουσιάζει τὸν Ρήγα ὡς πατέρα τῆς σημερινῆς βαλκανικῆς ὁμοσπονδίας». Ἐπισημαίνει ὁ Ἄμαντος πως «Συναδέλφωση τῶν λαῶν ἠθέλεν ὁ Ρήγας, ἀλλ' ὄχι ὑποδούλωση τῶν Ἑλλήνων εἰς Βουλγάρους καὶ ἄλλους, ὅπως θέλει ἡ σημερινὴ κομμουνιστικὴ βαλκανικὴ ὁμοσπονδία». Προσθέτει ἀκόμη πως «Διὰ νὰ ἐπιδιωχθῆ εὐκολώτερα ἡ ἀνάμιξη τῶν Ἑλλήνων μὲ Βουλγάρους καὶ Σλάβους μὲ τὴν βαλκανικὴ ὁμοσπονδία γίνεται προπαγάνδα κατὰ τῆς ἐλληνικότητος τῶν Ἑλλήνων».

35. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΑΜΑΝΤΟΣ, «Ρήγας Φεραῖος», *Νέα Ἐστία*, τόμ. ΜΓ' (1948) 396-400, 669-672.

Μάλιστα, παραθέτει απόσπασμα από το ανωτέρω βιβλίο του Κορδάτου, ο οποίος υποστήριζε ότι «χωρίς να έχουμε καμμία άμεση σχέση με τούς αρχαίους Έλληνες, οικειοποιήθηκε ή άστική τάξη τόν αρχαίο έλληνικό πολιτισμό για να στηρίξη με έθνολογικά και ιστορικά επιχειρήματα τις έξαπλωτικές της βλέψεις επάνω στη Βαλκανική και στην άνατολική λεκάνη τής Μεσογείου». Και περιπαικτικά συμπληρώνει, «οί Βούλγαροι και οί Σέρβοι, κατά τόν Κορδάτο, έχουν όλα τά δίκια και πρέπει να κατεβούν εις τò Αίγαίο». Σε συνέχεια των ανωτέρω ο Άμαντος παρατηρεί προφητικά ότι «άν γίνη κάποτε συναδέλφωση τών λαών τής Άνατολής, τού Ρήγα ή εικόνα και όχι τού Ίγνάτιεφ, θα τήν συμβολίξη και θα τήν έμπνέη». Ο μνημονευόμενος Ιγνάτιεφ, είναι ο Ρώσος στρατηγός, πρεσβευτής στην Κωνσταντινούπολη, Νικολάι Ιγνάτιεφ (1832-1908), ο κυριώτερος υποστηρικτής του ρωσικού πανσλαβισμού.

Στο άρθρο αυτό «Ρήγας Φεραϊός» ο Άμαντος υποστήριζε πως ο Ρήγας δεν ήταν συνωμότης, «Η καταγγελία και ή σύλληψη τóσων Έλλήνων δεικνύει ότι δέν ήσαν πολύ προσεκτικοί συνωμότες, άφου έμαζεύοντο τόσο συχνά εις τού Άργέντη και έτραγουδοΰσαν»<sup>36</sup>. Συμπληρώνει το σκεπτικό του με την παρατήρηση, «άν προσέξουμε πώς τόσο εύκολα έπροδόθηκε και πιάσθηκε ó Ρήγας χωρίς προσπάθεια να φύγη, πώς εύκολα πιάσθηκαν τóσοι φίλοι του, δέν ήμποροΰμεν να ειποΰμε ότι ήτο καλός óργανωτής μυστικής εταιρείας»<sup>37</sup>. Παρόμοιες επικρίσεις είχε διατυπώσει και ο Ιω. Φιλήμωνων<sup>38</sup>, ο οποίος εξετάζοντας μόνο το γεγονός της σύλληψης υποστήριζε ότι ο Ρήγας ήταν «Μεγαλόφρων και επιχειρηματίας, άλλ' όχι τóσον σκεπτικός και κρυψίνους, κάτοχος γνώσεων πολλών και ζωηρός εις τò πνεΰμα, αλλά επιπόλαιος έξεταστής τών πραγμάτων και μάλλον τής καταστάσεως τού Έθνους του».

Ωστόσο, τονίζουμε ότι ο Άμαντος και ο Φιλήμων θα διατύπωσαν τις επικρίσεις τους αυτές μόνο από το γεγονός της σύλληψης του Ρήγα στην Τεργέστη, χωρίς όμως να έχει μελετηθεί η όλη δράση του στη Βιέννη, από τον Αύγουστο του 1796 έως τον Δεκέμβριο του 1797, καθώς επίσης και το αντίστοιχο εκδοτικό του έργο κατά το χρονικό αυτό διάστημα. Επί πλέον, δεν δόθηκε σημασία στο γεγονός ότι η Αυστριακή Αστυνομία δεν είχε μάθει το

36. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΑΜΑΝΤΟΣ, «Ρήγας Φεραϊός», 399.

37. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΑΜΑΝΤΟΣ, «Ρήγας Φεραϊός», 670.

38. ΙΩΑΝΝΗΣ ΦΙΛΗΜΩΝ, *Δοκίμιον ιστορικών περί τής Φιλικής Έταιρείας*, έν Ναυπλία 1834, Και φωτομηχανική επανέκδοση εκδ. Κουλτούρα, Αθήνα (χ.χ.) 90.

ελάχιστο από τη συνωμοτική δράση του Ρήγα<sup>39</sup> μέχρι την προδοσία από τον Έλληνα έμπορο της Τεργέστης, όπως διατυπώθηκαν στην εμπειριστατωμένη μελέτη<sup>40</sup> μας. Συγκεκριμένα:

Ιδιαίτερα θα πρέπει να δοθεί προσοχή στο γεγονός ότι ο Ρήγας από τον Αύγουστο του 1796, που ήρθε στη Βιέννη, είχε επαφές με τους συμπατριώτες του με τους οποίους στις συναντήσεις τους τραγουδούσαν τον Θούριο, τον επαναστατικό του παιάνα, όπως για παράδειγμα αναγράφεται στα ανακριτικά έγγραφα, «κατά Σεπτέμβριον τοῦ ἔτους τούτου (του 1797) ὁ Ρήγας Βελεστινλῆς ἔψαλλεν ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Ἀργέντη, παρισταμένου τούτου καὶ τοῦ Ἑλλήνος Θεοχάρη, ὕμνον ἐλευθερίας, ὅστις λέγεται περιεχόμενος ἐν τῇ επαναστατικῇ προκηρύξει, καὶ δὴ χορεύων περὶ τὴν τράπεζαν»<sup>41</sup>. Παρόμοια και ο σύντροφος του Ρήγα από τη Σιάτιστα Θεοχάρης Τουρούντζιας στην κατάθεσή του «ὁμολογεῖ ὅτι ἔλαβε πρὸς ἀντιγραφὴν παρὰ τοῦ [Γεωργίου] Σακελλαρίου τὸ στασιαστικὸν ἄσμα Ὡς πότε παλληκάρια, ὅτι ἔψαλε τοῦτο μετ' αὐτοῦ καὶ τῶν ἐνταῦθα εὐρισκομένων φοιτητῶν τῆς ἰατρικῆς Καρακάσση καὶ Παναγιώτου, προσέτι δε καὶ ἄνευ αὐτῶν πολλάκις ἐν συντροφίᾳ καὶ ὅτι ἐξαπέστειλε τὸ ἀντίγραφον τοῦτο εἰς τὸν προμνημονευθέντα ἀδελφόν του [Γεωργίου Τουρούντζιαν ἐν Σεμλίω]»<sup>42</sup>.

Επί πλέον ο Ρήγας είχε επαφές και επικοινωνία και με άλλους αξιολογους ανθρώπους, οι οποίοι θα βοηθούσαν τα επαναστατικά του σχέδια, στοιχείο που δείχνει τη συνωμοτική δράση του, αποκρύπτοντας από την Αυστριακή Αστυνομία τη δράση του, όπως στην περίπτωση με τον γιατρό της συζύγου του αυτοκράτορα, τον καθηγητή Πέτρο Φράνκ<sup>43</sup>, με τον είχε γνωρισθεί και είχε γίνει φίλος του. Γι' αυτό και ο Ρήγας οδήγησε τον Χριστόφορο Περραιβό<sup>44</sup>,

39. ΔΗΜ. ΚΑΡΑΜΠΕΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Η συνωμοτική δράση του Ρήγα Βελεστινλή*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2009.

40. ΔΗΜ. ΚΑΡΑΜΠΕΡΟΠΟΥΛΟΣ, «Η “άδικη κρίση” του Ιω. Φιλήμονα για τον επαναστάτη Ρήγα Βελεστινλή», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 38 (2000) 257-273. Και σε ανάτυπο, Αθήνα 2000.

41. ΑΙΜΙΛΙΟΣ ΛΕΓΡΑΝ, *Ανέκδοτα έγγραφα*, 19.

42. ΑΙΜΙΛΙΟΣ ΛΕΓΡΑΝ, *Ανέκδοτα έγγραφα*, 103.

43. Για τον ιατρό καθηγητή και διευθυντή του περίφημου Νοσοκομείου της Βιέννης Peter Frank (1745-1821) βλ. ΛΕΑΝΔΡΟΥ ΒΡΑΝΟΥΣΗ, *Ἐφημερίς, ἔτος Ἑβδομον, 1797, Προλεγόμενα*, Ἀκαδημία Αθηνῶν, Κέντρον Ἑρεῦνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ, Αθήνα 1995, 654. Επίσης, *Grand Dictionnaire Universel au XIXe siècle*, Παρίσι, (χ.χ), τόμ. 8, 782.

44. Για την ενδιαφέρουσα επίσκεψη του Ρήγα και του Περραιβού στον καθηγητή Peter Frank (1745-1821), ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ ΠΕΡΡΑΙΒΟΣ, *Σύντομος βιογραφία τοῦ ἀοιδήμου Ρήγα Φεραίου*, Εν Αθήναις 1860, [Αθήνα Βιβλιοπωλείον Νότη Καραβία, 1973], 38-39.

ο οποίος υπέφερε από μια πάθηση των ματιών του, στον Φράνκ για να τον εξετάσει. Μάλιστα, ο καθηγητής Φράνκ προστάτευσε στο Νοσοκομείο της Βιέννης, όπου ήταν διευθυντής, τον ιατρό και συνεργάτη του Ρήγα, Γεώργιο Σακελλάριο<sup>45</sup>, και έτσι δεν συνελήφθη και αποφεύχθηκε ο βέβαιος θάνατός του.

Ένα άλλο σημαντικό στοιχείο το οποίο δείχνει τη συνωμοτική δράση του Ρήγα είναι ότι κατόρθωσε να παραπλανήσει την Αυστριακή Αστυνομία, η οποία δεν είχε την παραμικρή ιδέα για το επαναστατικό του σχέδιο. Εξέδωσε τη μεγαλειώδη *Χάρτα* του σε διάστημα τουλάχιστον έξι μηνών, τους χάρτες της Βλαχίας και Μολδαβίας, την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου καθώς επίσης και τα βιβλία *Νέος Αναχάρσις* και *Ο Ηθικός Τρίπους*, παίρνοντας κάθε φορά άδεια εκτυπώσεως και κυκλοφορίας, όπως άλλωστε γινότανε για κάθε έντυπο, από την Αυστριακή Αστυνομία, η οποία ωστόσο δεν είχε καθόλου υποψιασθεί την επαναστατική του δράση. Ωστόσο, για την ενίσχυση της ιστορικής συνείδησης των Ελλήνων, ο Ρήγας καταχώρισε στη *Χάρτα* του πολλά ιστορικά στοιχεία, τις επιτεδογραφίες και τα νομίσματα, με την υπόμνηση πως είναι για το ταξίδι του *Αναχάρσιδος*. Η προσεκτική όμως μελέτη της *Χάρτας* δείχνει ότι η έκδοσή της δεν έχει καμιά σχέση με το ταξίδι του *Νέου Αναχάρσιδος*<sup>46</sup>. Ο πραγματικός σκοπός του Ρήγα ήταν να τυπώσει έναν πολιτικό χάρτη του κράτους του, που θα δημιουργούσε μετά την επανάστασή του και γι' αυτό συγκάλυψε τους πραγματικούς του σκοπούς με όλα τα στοιχεία που προσέθεσε, κατορθώνοντας έτσι να παραπλανήσει την λογοκρισία της Αυστριακής Αστυνομίας και να πάρει άδεια εκτυπώσεώς της για έξι μήνες. Μάλιστα, στη *Χάρτα της Ελλάδος*, εκτός από την περιοχή της αρχαίας Ελλάδος, περιέχονταν και οι περιοχές, που βρίσκονταν υπό την οθωμανική εξουσία, η Βουλγαρία, η Βλαχία, η Σερβία, η Μολδαβία και η Βεσσαραβία. Επισημαίνουμε πως ο Ρήγας καταχώρισε και ιδιαίτερη σημειολογία, που πρόσφατα έχει επισημανθεί<sup>47</sup>, για τα σύνορα της δημοκρατικής του πολιτείας στο Βαλκανικό χώρο, που ήθελε να δημιουργήσει. Κατ' αυτόν τον τρόπο ο Ρήγας τύπωσε χωρίς προβλήματα και νόμιμα τη *Χάρτα* του, τους υπόλοιπους χάρτες και τα άλλα έργα του, χωρίς

45. ΛΕΑΝΔΡΟΣ ΒΡΑΝΟΥΣΗΣ, *Έφημερίς, Έτος "Εβδομον, 1797, Προλεγόμενα*, Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα 1995, 313 και 651-654.

46. ΔΗΜ. ΚΑΡΑΜΠΕΡΟΠΟΥΛΟΣ, «Η "Χάρτα της Ελλάδος" του Ρήγα. Τα πρότυπά της και νέα στοιχεία», στο *Η Χάρτα του Ρήγα Βελεστινλή*, έκδοση 'Επισημονικής 'Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1998, 51.

47. ΔΗΜ. ΚΑΡΑΜΠΕΡΟΠΟΥΛΟΣ, «Η "Χάρτα της Ελλάδος" του Ρήγα...», 50.



η τόσο καλά οργανωμένη και δικτυωμένη Αυστριακή Αστυνομία της εποχής του να αντιληφθεί το παραμικρό από τη δράση του αυτή.

Ένα άλλο σημαντικό στοιχείο, που δείχνει την συνωμοτική ικανότητα και δράση του Ρήγα, και θα έπρεπε να είχε προσεχθεί, αποτελεί η παράνομη έκδοση των επαναστατικών του έργων *Επαναστατική Προκήρυξη, Τα Δίκαια του Ανθρώπου, το Σύνταγμα και Θούριος*. Δύο μερόνυχτα ο Ρήγας ήταν κλεισμένος στο τυπογραφείο των Σιατιστινών αδελφών Πούλιου, όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν τα ανακριτικά «...ὁ Huggele ὡμολόγησεν ὅτι εἰς τὸ τυπογραφεῖον τοῦ ἀφεντικοῦ του, τοῦ Πουλίου, ἐτυπώθη μία προκήρυξις εἰς σχῆμα φύλλου μὲ ξυλογραφίαν σφηνὸς ἐπικεφαλῆς, ὅτι ἐχρειάσθη διὰ τὴν ἐργασίαν αὐτὴν δύο νύκτας πιεζόμενος μεγάλως νὰ σπεύδῃ ὑπὸ τοῦ πάντοτε σχεδὸν παρόντος Ρήγα Βελεστινλή καὶ ὅτι ἔπειτα τὰ μέχρι 3000 ἐτοιμασθέντα ἀντίτυπα ἐστάλησαν εἰς τὸν Ρήγαν εἰς τὴν κατοικίαν του»<sup>48</sup>. Δεν θα ήταν δυνατόν πλέον να παραπλανήσει τη λογοκρισία και την Αστυνομία, διότι τώρα τύπωνε την *Επαναστατική Προκήρυξη* και ξεκίναγε την επανάστασή του κατά της απολυταρχικής εξουσίας, τον ένοπλο αγώνα κατά της οθωμανικής τυραννίας. Γι' αυτό και τα τύπωσε παράνομα χωρίς να αντιληφθεί και πάλι το παραμικρό, η κατά τα άλλα καλά οργανωμένη Αυστριακή Αστυνομία.

Επισφράγισμα, ωστόσο, της δεινής συνωμοτικής ικανότητας και δράσης του Ρήγα αποτελεί το γεγονός ότι κατόρθωσε και του χορηγήθηκε από την Αυστριακή Αστυνομία διαβατήριο για την μετάβασή του στην Τεργέστη και από εκεί στην σκλαβωμένη Ελλάδα. Το στοιχείο αυτό δείχνει πως μέχρι τότε δεν είχε κινήσει υποψίες για την επαναστατική του δράση, αν και ήταν υπό παρακολούθηση. Έτσι, με το διαβατήριο, τα πράγματά του και τα επαναστατικά έργα, που είχε εκδώσει, ξεκίνησε για το μεγάλο σκοπό του. Χαραριστικά, ο Αυστριακός Διοικητής Τεργέστης αναφέρει στον υπουργό Αστυνομίας της Βιέννης: «Μοῦ κατηγγέλθη μυστικὰ ὅτι κάποιος Ρήγας Βελεστινλῆς, ὁ ὁποῖος χθὲς ἔφθασε μὲ διαβατήριον τῆς ἀρμοδίας αὐτοκρατορικῆς ἀρχῆς ἔφερε μαζί του ὑποπτα βιβλία, ἀποβλέποντα εἰς τὴν παρασκευὴν ἐπαναστάσεως εἰς τὴν Ἀνατολήν»<sup>49</sup>. Ο Ρήγας από τη Βιέννη κατευθύνθηκε στα σύνορα της Αυστρίας, το λιμάνι της Τεργέστης, χωρίς μέχρι εκείνη τη στιγμή η Αυστριακή Αστυνομία να είχε υποψιασθεί κάτι από τη δράση του, αποδείχνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο την θαυμάσια συνωμοτική ικανότητά του.

48. ΚΩΝ. ΑΜΑΝΤΟΣ, *Ανέκδοτα Έγγραφα*, 21.

49. ΚΩΝ. ΑΜΑΝΤΟΣ, *Ανέκδοτα Έγγραφα*, αρ. έγγρ. 1, 3.

Όμως, άλλα ετοιμάζε η μοίρα της ιστορίας για τον Ρήγα. Ο Έλληνας έμπορος της Τεγρέστης Δημήτριος Οικονόμου, χωρίς πατριωτική συνείδηση, κατέδωσε στην Αυστριακή Αστυνομία την επιστολή του Ρήγα και τα κιβώτια με τα επαναστατικά του έργα. Ο Ρήγας συλλαμβάνεται μόλις καταφθάνει στο ξενοδοχείο να καταλύσει, ανακρίνεται και ξεσκεπάζεται η επαναστατική κίνησή του. Τότε η καλά οργανωμένη Αυστριακή Αστυνομία έμαθε σχετικά με την ετοιμαζόμενη επανάσταση στην Ελλάδα και πραγματικά συνταράχθηκε γιατί δεν είχε υποψιασθεί τη συνωμοσία, που εξυφαινόνταν στην επικράτειά της, δίδοντας την εντύπωση πως είχε εκμηδενισθεί η αποτελεσματική μηχανή της αστυνόμευσής της. Γι' αυτό εξάλλου και ο ίδιος ο αυτοκράτορας Φραγκίσκος παρακολουθούσε πλέον από κοντά την πορεία των ανακρίσεων<sup>50</sup>. Αποδεικνύεται πλέον ότι ο Ρήγας κατόρθωσε για τόσους μήνες να παραπλανήσει την Αυστριακή Αστυνομία και κατ' αυτόν τον τρόπο να αναδεικνύεται η ιδιοφυΐα του και η συνωμοτική ικανότητά του<sup>51</sup>. Επί πλέον, όλες οι ενέργειές του στην προετοιμασία του στρατηγικού σχεδίου της επανάστασής του δείχνουν ότι ο Ρήγας κατά την προετοιμασία του στρατηγικού σχεδίου της επανάστασής του ήταν αρκετά «σκεπτικός και κρυψίνους», προσεκτικός και συνετός «έξεταστής τῶν πραγμάτων» και όχι «ἐπιπόλαιος», όπως ο Φιλήμων τον παρουσίαζε. Ήταν σώφρων, μεθοδικός και συστηματικός στην προετοιμασία της επανάστασής του, η οποία ανακόπηκε μετά την προδοσία από τον Έλληνα έμπορο και όχι ύστερα από την έρευνα της Αυστριακής Αστυνομίας.

\*\*\*

Συμπερασματικά τονίζουμε ότι η συμβολή του Κων. Αμάντου στην έρευνα για τον Ρήγα Βελεστινλή ήταν σημαντική με την εκδήλωση του άμεσου ενδιαφέροντος να δει, να μεταγράψει και να μεταφράσει στα ελληνικά τα 63 ανευρεθέντα το 1927 έγγραφα περί Ρήγα στα αρχεία της Βιέννης και να τα εκδώσει το 1930, και τα όποια συνέβαλαν τα μέγιστα στην εμπέδωση της

50. ΚΩΝ. ΑΜΑΝΤΟΣ, *Ανέκδοτα έγγραφα*, όπου πολλά έγγραφα απευθύνονται στον αυτοκράτορα Φραγκίσκο, ο οποίος μάλιστα σε πολλά σημειώνει ιδιοχειρώς όπως το υπ' αρ. 7 έγγραφο: «Λαμβάνω γνῶσιν ὄλων τῶν γεγονότων τούτων. Πρέπει μετά ζήλου νὰ ἐξακολουθήσῃ ἡ ἀνάκρισις τῶν κρατηθέντων καὶ ἡ ἐνδεχομένη λήψις ἄλλων ἀναγκαίων μέτρων, νὰ γίνεται δε καὶ εἰς Ἐμέ ἐκθεσις ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν περὶ τῶν πορισμάτων». Καὶ τα ἐπόμενα ἐγγράφα υπ' αρ. 3, 5, 8, 10, 11, 18, 23, 24, 26, 28, 29, 37, 39, 48, 62 απευθύνονται στον αυτοκράτορα.

51. ΔΗΜ. ΚΑΡΑΜΠΕΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Η συνωμοτική δράση του Ρήγα Βελεστινλή*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2009.

ιστορικότητας του έργου του Ρήγα Βελεστινλή και τη διαγραφή τόσων ανακριβειών και μυθευμάτων που είχαν γραφεί από τους ευφάνταστους, όπως τους αποκαλούσε ο Λεάνδρος Βρανούσης<sup>52</sup>. Η ενασχόληση αυτή με τα έγγραφα είχε επί πλέον ως αποτέλεσμα ο Άμαντος να είναι σε θέση να αξιολογεί τα νεοεκδοθέντα σχετικά βιβλία περί Ρήγα, για τα οποία έκανε ειδικές δημοσιεύσεις. Επί πλέον επεσήμανε τις ανακρίβειες τις οποίες ανέγραψε ο Χριστόφορος Περραιβός στο βιβλίο του για τον Ρήγα, το οποίο το έγραψε σε ηλικία 80 ετών και εξήντα και πλέον χρόνια μετά το τραγικό θάνατο του Ρήγα, και έγινε αιτία οι ανακρίβειες του να επαναλαμβάνονται από τους μεταγενέστερους, επειδή έδιναν εμπιστοσύνη στην ιδιότητα του ως συντρόφου του Ρήγα.

Ωστόσο με τις πρόσφατες έρευνές μας διορθώσαμε δύο απόψεις του Αμάντου περί Ρήγα, η μία ήταν σχετικά με τα *Όλύμπια*, ότι τελικά ήταν έργο του Ρήγα και όχι κάποιου φίλου του, όπως ισχυρίστηκε ο Κων. Άμαντος. Η δεύτερη έχει σχέση με τον ισχυρισμό του ότι ο Ρήγας δεν ήταν συνωμότης. Όμως η συστηματική μελέτη του έργου του Ρήγα καθώς και του στρατηγικού σχεδίου της επανάστασης που ετοιμάζε αποδεικνύουν ότι ήταν τέλειος συνωμότης. Η Αυστριακή αστυνομία δεν έμαθε το παραμικρό, παρόλο που ο Ρήγας στη Βιέννη εργαζόταν για την προετοιμασία του επαναστατικού σχεδίου του, και ήταν υπό παρακολούθηση. Μάλιστα ο Ρήγας είχε πάρει και το διαβατήριο από την αυστριακή αστυνομία, στοιχείο που δείχνει ότι δεν είχε αντιληφθεί το ιδιαίτερο. Τέλειος συνωμότης. Αναχώρησε από την Βιέννη και μετέβη στην Τεργέστη για την κάθοδό του στην Ελλάδα, όπου προδόθηκε από τον Έλληνα Κοζανίτη έμπορο και τότε μόνο έμαθε η Αυστριακή Αστυνομία το επαναστατικό σχέδιο του Ρήγα. Γι' αυτό και κατατρόμαξε, διότι εκμηδενίστηκε η τόσο καλή οργάνωσή της.

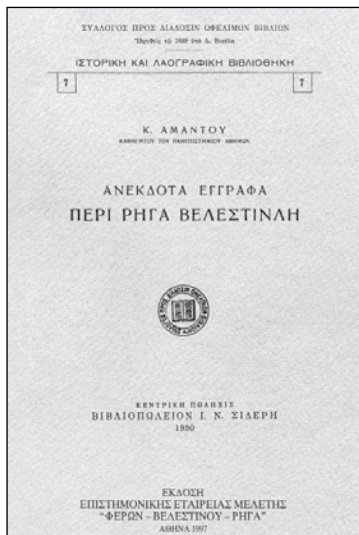
### **Δημοσιεύματα του Κων. Αμάντου για τον Ρήγα**

1. Κων. Άμάντου, «Νέα έγγραφα περί τοῦ Ρήγα Βελεστινλή», *Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τόμ. 2, 1927, σελ. 305-312.
2. Κων. Άμάντου, «Ἀπὸ τὸν Ἀγώνα τοῦ Ρήγα», *Ἑλληνικά Γράμματα*, τόμ. Β', αρ. 5, 15 Φεβρουαρίου 1928, σελ. 156-160.
3. Κων. Άμάντου, *Ἀνέκδοτα ἔγγραφα περὶ Ρήγα Βελεστινλή*, Ἀθήναι 1830.
4. Κων. Άμάντου, «Ρήγας Βελεστινλή. Νέα βιβλία περὶ αὐτοῦ», *Ἑλληνικά*, τόμ. 5, 1932, σελ. 39-60.

---

52. ΛΕΑΝΔΡΟΣ ΒΡΑΝΟΥΣΗΣ, *Ρήγας*, Βασική Βιβλιοθήκη, ἀρ. 10, Ἀθήνα [1954], 13.

5. Κων. Αμάντου, «Ὁ Θούριος τοῦ Ρήγα», *Ἑλληνικά*, τόμ. 8, 1935, σελ. 197-211, 350-352.
6. Κων. Αμάντου, «Νέαι μελέται περὶ Ρήγα Βελεστινλή», *Ἀθηνά*, τόμ. 48, 1938, σελ. 242-249.
7. Κων. Αμάντου, «Ρήγας Φεραῖος», *Νέα Ἐστία*, τόμ. ΜΓ' (43), 1948, σελ. 396-400.
8. Κων. Αμάντου, «Ρήγας Φεραῖος», *Νέα Ἐστία*, τόμ. ΜΓ' (43), 1948, σελ. 669-672.
9. Κων. Αμάντου, *Ἄρθρα καὶ Λόγοι*, Ἀθήναι 1953, «Ρήγας Φεραῖος», σελ. 16-32. Περιέχονται τα δύο ἄρθρα ἀπὸ τὴ *Νέα Ἐστία* τοῦ 1948.
10. Κων. Αμάντου, «Οἱ Ἀργένται τῆς Χίου», *Χιακὰ Χρονικά*, τεύχ. 4, Ἀθῆναι 1919, σελ. 83-119, καὶ στις σελ. 105-110 γράφει γιὰ τὸν συναθλητὴ τοῦ Ρήγα Ευστράτιο Ἀργέντη.



Ο τίτλος του βιβλίου με τα *Ανεκδοτα ἔγγραφα περὶ Ρήγα Βελεστινλή*, που δημοσίευσε ο Κων. Αμάντος το 1930 και επανεκδώσαμε το 1997 με την προσθήκη Ευρετηρίου.

## Ο ιατρός Δημήτριος Α. Στωϊκός, συγγραφέας της «Βιογραφίας του Ρήγα Βελεστινλή» το 1895

(*Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 74, 2018, σελ. 311-316)

Στα επτά χρόνια της επικοινωνίας μου με τον Λέανδρο Βρανούση (1921-1993) από το Α΄ Συνέδριο για τον Ρήγα και τη γενέτειρά του, που είχα διοργανώσει το 1986, μέχρι του θανάτου του το 1993, κοντά στις τόσες πληροφορίες και παρατηρήσεις του για τον Ρήγα, κάποια φορά μου συνέστησε να επανεκδώσουμε την βιογραφία του Ρήγα του ιατρού Δημητρίου Στωϊκού, η οποία είχε δημοσιευθεί σε συνέχειες το 1895 στο περιοδικό του Βόλου *Προμηθεύς*. Μάλιστα είχε προτείνει, πως θα ήταν δυνατόν, για μείωση του κόστους, να γίνει αναστατική επανέκδοση των κειμένων αυτών των ευρισκομένων σε συνέχειες στο περιοδικό.

Μετά την πρόταση αυτή του Λέανδρου Βρανούση, μου δόθηκε έκτοτε η ευκαιρία να δω τα σχετικά κείμενα του Δ. Στωϊκού στα τεύχη του περιοδικού *Προμηθεύς*, τα περισσότερα εκ των οποίων απόκεινται στη Βιβλιοθήκη του Θρησκευτικού Φιλολογικού Συλλόγου «Τρεις Ιεράρχες» του Βόλου και τα υπόλοιπα τεύχη στη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη και στην Εθνική Βιβλιοθήκη. Τα κείμενα αυτά πρόσφατα τα ψηφιοποίησα και παρουσιάζονται ενοποιημένα στην έκδοση με μερικά εισαγωγικά στοιχεία.

\*\*\*

Ο μοναχός εκ Πηλίου Ζωσιμάς Εσφιγμενίτης (1835-1902) είχε εκδώσει στο Βόλο το μηνιαίο περιοδικό *Προμηθεύς* με υπότιτλο «ήτοι εραμιστής διαφόρων γνωμών και ιστοριών». Το περιοδικό εκδόθηκε από το 1889 έως το 1901. Για τη φυσιογνωμία και την εν γένει προσφορά του Ζωσιμά Εσφιγμενίτη έχουν γραφεί σχετικά κείμενα και περιεκτική βιβλιογραφία μπορεί κανείς να δει στα Πρακτικά Ημερίδας *Ζωσιμάς Εσφιγμενίτης 1835-1902*, του Δημοτικού Κέντρου Ιστορικών Ερευνών (ΔΗ.Κ.Ι) Βόλου, επιμέλεια Καλλιόπης Ορφανού και πρόλογο της Αννίτας Πρασσά, Δρ. Ιστορίας, Βόλος 1997.

Για τη σημασία των γραφομένων περί Ρήγα του Δημ. Στωϊκού εκφράστηκε και ο Κωνσταντίνος Αμαντος στην Εισαγωγή των *Ανέκδοτων Εγγράφων Περί Ρήγα Βελεστινλή*, μνημονεύοντας στις προγενέστερες μελέτες περί Ρήγα και αυτήν του Δημ. Στωϊκού, επισημαίνοντας παράλληλα ότι «*ή άνωτέρω σημειωθεΐσα μελέτη τοῦ ἱατροῦ Στωϊκοῦ εἶναι κριτικωτάτη, δυστυχῶς δέ, φαίνεται, δὲν ἦτο γνωστὴ εἰς τοὺς ἔπειτα γράψαντας...*»<sup>1</sup>.

\*\*\*

Καταβλήθηκε προσπάθεια να συγκεντρωθούν ορισμένα στοιχεία για τον ιατρό Δημήτριο Στωϊκό, συγγραφέα της «Βιογραφίας τοῦ Ρήγα Βελεστινλή», (1895). Μια πρώτη διερεύνηση στο Ιστορικό Αρχείο του Πανεπιστημίου Αθηνών έδειξε ότι από την Ιατρική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών αποφοίτησε και ανακηρύχθηκε διδάκτορας το 1884, σύμφωνα με την έκθεση της Πρυτανείας Μιλτιάδου Βενιζέλου των ετών 1883-1884, όπου αναγράφεται «*Ιατρική Σχολή, Διδάκτορες...*, άρ. 124. Δημήτριος Α. Στωϊκός, πατρίς Θεσσαλία, βαθμός λίαν καλῶς»<sup>2</sup>. Υποθέτουμε ότι θα εγγράφηκε στην Ιατρική Σχολή το 1880, διότι τότε ήταν τετραετής η φοίτηση.

Μια άλλη καλή πηγή πληροφοριών για τον ιατρό Δημ. Στωϊκό ήταν οι σχετικές αναφορές και δημοσιεύματα στο περιοδικό *Προμηθεύς* του Ζωσιμά Εσφιγμενίτη καθώς και του ίδιου του Στωϊκού. Συγκεκριμένα, ό Ζωσιμάς Έσφιγμενίτης<sup>3</sup> στο άρθρο του «Περί τοῦ Δήμου Κραννῶνος» μνημονεύει τον ιατρό Δ. Στωϊκό, τον οποίο αποκαλεί φίλο, και ο οποίος τον προσκάλεσε να επισκεφθεί την περιοχή του Δήμου Κραννῶνος Λαρίσης. Στην αρχή του άρθρου σημειώνει χαρακτηριστικά πως τον Απρίλιο του 1889 προσκλήθηκε από τον ιατρό Δημ. Στωϊκό, στοιχείο που δείχνει την οικειότητα και τη σχετική γνωριμία και επικοινωνία μεταξύ τους, «*κατὰ τὸ τέλος τοῦ παρελθόντος Απριλίου προσεκλήθην ὑπὸ τοῦ φίλου μου ἱατροῦ κ. Δημητρίου Στωϊκοῦ καὶ μετέβην εἰς τὸν δῆμον Κραννῶνος*».

1. Κωνστ. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1930, αναστατική επανέκδοση με την προσθήκη ευρετηρίου, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστινίου-Ρήγα, Αθήνα 1997, σελ. η'.

2. Ιστορικό Αρχείο Πανεπιστημίου Αθηνών, Εθνικό Πανεπιστήμιο, *Πρυτανεία Μιλτιάδου Βενιζέλου 1883-1884*, Αθήνα 1985, σελ. 101. Με την ευκαιρία θα ήθελα να ευχαριστήσω το Προσωπικό του Ιστορικού Αρχείου για την πρόθυμη παροχή της πληροφορίας ότι αρχικά η φοίτηση στην Ιατρική Σχολή ήταν τετραετής, το 1911 έγινε πενταετής και από το 1922 εξαετής.

3. *Προμηθεύς*, Ιούλιος 1889, σελ. 41-47.

Επίσης, κατά την περιγραφή των χωριών του Δήμου Κραννῶνος, στη σελίδα 43, ο Ζωσιμάς περιγράφει και το χωριό όπου διέμενε ο ιατρός Δ. Στωϊκός, το Σουλέτσι, δίνοντας και την πληροφορία πως μετά την απελευθέρωση οι χριστιανοί Έλληνες γκρέμιζαν τα οθωμανικά τεμένη και στη θέση τους έκτιζαν χριστιανικές εκκλησίες: «*Σουλέτς ἔχον κατοίκους 163 καὶ νεόδμητον ναὸν τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος· οὗτος ὁ ναὸς ὠκοδομήθη ἐπὶ τοῦ κατεδαφισθένος ὀθωμανικοῦ τεμένους (μετζιτίου) διότι πρὸ τῆς ἐνώσεως κατῴκουν ὀθωμανοί· ἤδη δὲ μένει εἷς καὶ μόνος ὀθωμανός· εἶναι ἀνατολικὸν καὶ εὐάερον ὡς ἐκ τούτου δὲ μένει οἰκογενειακῶς καὶ ὁ φίλος μου ἰατρός κύριος Δημήτριος Στωϊκός*». Υποθέτουμε ότι ο ιατρός Δ. Στωϊκός μετά τη λήψη του πτυχίου από την Ιατρική Σχολή θα διορίστηκε από το κράτος ιατρός στο συγκεκριμένο χωριό Σουλέτσι της απελευθερωμένης το 1881 Θεσσαλίας, όπου και εγκαταστάθηκε οικογενειακῶς. Προσθέτουμε ότι κατά την μετονομασία το 1924 των χωριών της Θεσσαλίας, που είχαν τουρκικά τοπωνύμια, το χωριό «Σουλέτσι» μετονομάστηκε σε «Κυπάρισσος»<sup>4</sup>, εκ του γεγονότος ότι υπήρχε ένα μεγάλο κυπαρίσσι στην άκρη του χωριού.

Τον Δεκέμβριο του 1889 στον *Προμηθέα*<sup>5</sup> δημοσιεύεται άρθρο του Στωϊκού για τον διδάσκαλο των Φαρσάλων Δημήτριο Σειραδόπουλο. Η αρχή του κειμένου έχει ως εξής, «*Ἐν Σουλετσίῳ τῇ 15 Νοεμβρίῳ 1889, Φίλτατε κύριε Ζωσιμᾶ Ἐσφιγμενίτα, Παρακαλεῖσθε νὰ καταχωρίσητε εἰς τὸν Προμηθέα σας, περιοδικὸν, ἀξιανάγνωστον καὶ ποθητὸν καταστὰν ἐνταῦθα καὶ τοῖς περιχώροις τὴν κάτωθι πραγματείαν τιτλοφορουμένην Δημήτριος Σειραδόπουλος*». Δύο χρόνια αργότερα καταχωρίζεται επίσης στον *Προμηθέα* επιστολή του με θέμα «*Ἐπίσκοπος Δημητριάδος Βησσαρίων*», υπογράφοντας «*Δ.Α.Στωϊκός, ἰατρός, ἐν Σουλετσί 18 Φεβρουαρίου 1891*»<sup>6</sup>.

Ιδιαίτερες πληροφορίες για την οικογενειακή κατάσταση του ιατροῦ Δημητρίου Α. Στωϊκού λαμβάνουμε από το δημοσίευμα του Ζωσιμά Εσφιγμενίτου<sup>7</sup>, στο φύλλο όπου δημοσιεύεται η «Νεκρολογία» του γιου του ιατροῦ Δ. Στω-

4. «Κυπάρισσος (τ. Σουλέτσι) Τ. Δ. Κραννῶνος Επαρχ. Λαρίσης. Δ/μα 31-8-1912 (Φ.Ε.Κ. 262/1912). Ο Συν/σμός και η Κ/της Σουλέτσι μετονομάστησαν εις Κ/τα Κυπάρισσον Α.Α.Υπ.Εσ. 25581/12-7-1924/Φ.Ε.Κ. 63/1924». Αλέξανδρος Θ. Δρακάκης και Στυλιανός Ι. Κούνδουρος, *Αρχεῖα περὶ τῆς συστάσεως καὶ ἐξελίξεως τῶν δήμων καὶ κοινοτήτων 1836-1939 καὶ τῆς διοικητικῆς διαιρέσεως τοῦ κράτους*, Αθήνα 1939-1940.

5. *Προμηθεύς*, Δεκέμβριος 1889, σελ. 89-93.

6. *Προμηθεύς*, 1891, σελ. 215.

7. *Προμηθεύς*, Απρίλιος 1893, σελ. 424.

ϊκού, ονόματι Κωνσταντίνος, ηλικίας πέντε ετών. Μαθαίνουμε ότι ο ιατρός Δημήτριος Στωϊκός τον Νοέμβριο του 1892 διορίστηκε από το υπουργείο ιατρός στο χωριό Ερμήτσι, μεταξύ του Παλαμά και Σοφάδες Καρδίτσας, τη γενέτειρά του, στο οποίο παράλληλα ήταν και «γραμματοδιδάσκαλος», «*διωρίσθη υπό τοῦ ὑπουργείου εἰς τὸ χωρίον Ἐρμήτσι ἐν ᾧ ὁ Κύριος Δ. Στωϊκὸς διαμένει ὡς ἰατρός, γραμματοδιδάσκαλος...*». Δίδασκε και στον πενταετή γιό του Κωνσταντίνο, ο οποίος έδειχνε μεγάλη πρόοδο σχετικά με την ηλικία του, «*...εἰς διάστημα τριῶν μηνῶν ἔμαθε ν' ἀναγινώσκη εἰς πᾶν βιβλίον σχεδὸν ἀπροσκόπτως, ὁ δὲ πατήρ αὐτοῦ ὡς εἶδε τὸν υἱὸν του εὐφυῆ ἐδίδασκεν αὐτὸν τὴν ἱερὰν ἱστορίαν προφορικῶς...*». Όμως, αιφνιδίως ο γιός του απεβίωσε χωρίς να δυνηθεί ο ιατρός πατέρας να του προσφέρει κάποια ιατρική βοήθεια. Επί πλέον, ο Ζωσιμάς Εσφιγμενίτης σημειώνει ότι άλλες τρεις κόρες του Δ. Στωϊκού είχαν αποθάνει στο παρελθόν, και πως μία κόρη ονόματι Βασιλική βρίσκονταν εν ζωή<sup>8</sup>.

Την απώλεια του γιού του ο ιατρός Δημήτριος Στωϊκός<sup>9</sup> θρήνησε και με το δημοσιευμένο στιχούργημα στο επόμενο φύλλο του *Προμηθέως* με τίτλο «*Θρηνηδιά Δημητρίου Στωϊκοῦ ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Κωνσταντίνου τοῦ μεταστάντος τῇ 28 Φεβρουαρίου 1893*». Διεκτραγωδεῖ σ' αυτό το πολύστιχο κείμενο την απώλεια του πεφλημένου γιού του.

Επίσης, στον *Προμηθέα*<sup>10</sup> του Ιουνίου 1893, ο Ζωσιμάς Εσφιγμενίτης αναφέρει ότι μετά την πρόσκληση του φίλου του ιατροῦ Δ. Στωϊκού, επισκέφθηκε το χωριό του, το Ερμήτσι, όπου διαμένει. Αναφέρει για το χωριό αυτό μερικά στοιχεία και επί πλέον ότι υπάρχουν υπολείμματα αρχαίας πόλεως στην περιοχή, «*Τοῦτο τὸ χωρίον κεῖται μεταξὺ τῶν ποταμῶν Ὀνοχώνου καὶ Ἀπιδανοῦ καὶ ἐπὶ ἀρχαίας πόλεως, ἧς τὸ ὄνομα ἀγνοοῦμεν*»<sup>11</sup>.

Στο φύλλο του Δεκεμβρίου του 1893 δημοσιεύεται επιστολή του Δημ. Στωϊκού με την οποία ζητά από τον Ζωσιμά Εσφιγμενίτη να του εξηγήσει την φράση του Ιησού «*πάντες ὅσοι πρὸ ἐμοῦ ἦλθον κλέπται εἰσὶ καὶ λησταί*»<sup>12</sup>. Μάλιστα,

8. Η παιδική θνησιμότητα ανήρχετο μέχρι και τα μέσα του εικοστού αιώνας στο τριάντα με πενήντα της εκατό. Ενδεικτικά βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Η ιατρική ευρωπαϊκή γνώση στον Ελληνικό χώρο (1745-1821)*, Βιβλιοθήκη Ιστορίας της Ιατρικής αρ. 1, Αθήνα 2003, σελ. 303.

9. *Προμηθέας*, Μάιος 1893, σελ. 431-432.

10. *Προμηθέας*, Ιούνιος 1893, σελ. 436.

11. Η αρχαία αυτή πόλις ονομάζονταν «Πειρασία», σύμφωνα με την πληροφορία του φίλου αρχαιολόγου Χαράλαμπου Ιντζεσίλογλου.

12. *Προμηθέας*, Δεκέμβριος 1893, σελ. 488.



στην επόμενη σελίδα του Δεκεμβρίου 1893, αναγγέλεται η γέννηση του γιού του στις 7 Νοεμβρίου 1893, ονόματι Νικόλαος, «...έδωρήσατο ό πανανάγαθος Θεός τῷ δούλῳ αὐτοῦ Δημητρίῳ Στωϊκῷ υἱὸν ὀνόματι Νικόλαον, ἀντὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Κωνσταντίνου, ὃν ἀφήρησε τὸ ἀπηνές δρέπανον τοῦ θανάτου τῆ 28 τοῦ παρελθόντος Φεβρουαρίου ἐκ τῆς ἀγκάλῃς αὐτοῦ».

Κατὰ τὸν Σεπτέμβριο του 1894 δημοσιεύθηκε στον *Προμηθεά*<sup>13</sup>, ἄρθρο του ἱατροῦ Δ. Στωϊκοῦ για τον Στέφανο Κομμητά<sup>14</sup> (1762-1830), υποστηρίζοντας ὅτι εἶχε αποβιώσει στην Πέστη. Για το θέμα αὐτό ο Ν.Ι. Γιαννόπουλος<sup>15</sup> τον Δεκέμβριο του 1894, δημοσιεύει κείμενο με τίτλο «*Ἀπάντησις τῷ κ. Δ. Στωϊκῷ, ἱατρῷ*», ἀποκαλώντας τον μάλιστα «*ἱατροφιλόσοφο*». Επί πλέον τον συγχαίρει για το ενδιαφέρον του για την ιστορία της Θεσσαλίας, «*ἐπὶ τῷ ζήλῳ, μεθ' οὗ ἐξερευνᾷ καὶ διαφωτίζει πλείστα σκοτεινὰ ἱστορικὰ σημεῖα τῆς Θεσσαλίας...*». Την επόμενη χρονιά, Ιούνιος του 1895<sup>16</sup>, ο Στωϊκός επανέρχεται για τον Κομμητά και δημοσιεύεται ἄρθρο του με τίτλο «*Περὶ Στεφάνῳ Κομμητᾷ καὶ πάλιν*». Τέλος, στο τεύχος του *Προμηθεά*<sup>17</sup> του 1896, καταχωρίζεται ἓνα μικρὸ κείμενο, «*Ἐν Ἑρμῆσι τῆ 17<sup>η</sup> Ὀκτωβρίου 1896*», με τίτλο «*Ἐρώτησις περὶ τοῦ βαπτίσματος*» το οποίο ἔστειλε στον Ζωσιμά Εσφιγμενίτη σημειώνοντας ὅτι την προηγούμενη ἡμέρα ἐγινε η βάπτισή του γιού του Νικόλαου στο χωριό του «*Ἑρμητζί*»<sup>18</sup>.

\*\*\*

---

13. *Προμηθεύς*, Σεπτέμβριος 1894, σελ. 565-567.

14. Για τον Θεσσαλό Διδάσκαλο του Γένους Στέφανο Κομμητά βρίσκεται στο τέλος της εκπόνησης σχετική Διδακτορική Διατριβή του Δημοσθένη Χατζηλέεκα στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας υπό την επίβλεψη του καθηγητοῦ Αντωνίου Σμυρναίου, όπου θα ἔχει καταχωρισθεῖ ὅλη η προγενέστερη βιβλιογραφία.

15. *Προμηθεύς*, Δεκέμβριος 1894, σελ. 590-591.

16. *Προμηθεύς*, Ιούνιος 1895, σελ. 632 και 637-640. Προσθέτουμε ὅτι τα σχετικά κείμενα για τον Στ. Κομμητά του Δ. Στωϊκοῦ και Νικ. Γιαννόπουλου ἀναδημοσιεύθηκαν ἀπὸ τον Βικτ. Κοντονάτσιο στο *Δελτίο τῆς Φιλολογικῆς Ἐταιρείας Ἀλμυροῦ Ὄθρου*, Περίοδος Β', τεύχ. 7, Ἀλμυρός 2003, σελ. 138-150.

17. *Προμηθεύς*, 1896, σελ. 83.

18. Θα απέκτησε αργότερα και ἄλλο γιό με το ὄνομα Σπυρίδωνα, του οποίου ἐγγονή ζεὶ σήμερα σύμφωνα με πληροφορίες του γιού της ἄλλης ἐγγονῆς του, του Ηλία Παπαβασιλείου. Επί πλέον ἀνέφεραν χαρακτηριστικά ὅτι ο προπάππος τους, ο γιατρός Δ. Στωϊκός ἀγόραζε βιβλία και ὄχι κτήματα.

Σύμφωνα με πληροφορία του συμπατριώτου του Απόστολου Φιρφιρή, πρ. Σχολικού συμβούλου, προέδρου της Αμφικτυονίας Καραγκούνηδων Θεσσαλίας, ο ιατρός Δημήτριος Στωϊκός είχε μεγάλη βιβλιοθήκη, αλλά δυστυχώς μετά τον θάνατό του τα βιβλία καταστράφηκαν, διότι τα χρησιμοποιούσαν οι συγγενείς γυναίκες για τις δουλειές της κουζίνας!.. Ωστόσο, μερικά τεύχη από τον *Προμηθέα* έχουν διασωθεί, και ο εγγονός της κόρης του ιατρού Δ. Στωϊκού Βασιλικής, ο Ηλίας Παπαβασιλείου, μας πρόσφερε φωτοτυπίες μερικών τευχών του *Προμηθέα*, που είχαν απομείνει από την προσωπική βιβλιοθήκη του Δ. Στωϊκού, στα οποία μάλιστα υπάρχουν σχετικές ιδιόχειρες σημειώσεις του.

Τα τελευταία χρόνια της ζωής του ο ιατρός Δημήτριος Στωϊκός τα έζησε κοντά στην αδελφή του στο χωριό «Σιαμπαλί», το σημερινό Φύλλο του Παλαμά Καρδίτσας, σύμφωνα με την πληροφορία του Απόστολου Φιρφιρή.

\*\*\*

Ο Δ. Στωϊκός χρησιμοποίησε, για τη συγγραφή της Βιογραφίας του Ρήγα Βελεστινλή, τα *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή* του Λεγράν, καθώς και το βιβλίο του Σπ. Λάμπρου, *Αποκαλύψεις περί του μαρτυρίου του Ρήγα*<sup>19</sup>, τα οποία πριν από τρία-τέσσερα χρόνια είχαν εκδοθεί. Επίσης, μελέτησε και ό,τι είχε γραφεί περί Ρήγα μέχρι των ημερών του, στα οποία συχνά παραπέμπει.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει και ο Πρόλογος, στον οποίο αναφέρει πως «*Αιών ολος συμπληρούται μετά τέσσερα έτη*», όταν έγραφε τη μελέτη του το 1894 για τη Βιογραφία του Ρήγα Βελεστινλή. Μάλιστα, ο Ζωσιμάς Εσφιγμενίτης σε υποσημείωση αποκαλεί φίλο τον ιατρό Στωϊκό και πως του έστειλε πολυσέλιδη κριτική μελέτη για τον Ρήγα, χρησιμοποιώντας το σύνθημα από τους συγγραφείς επώνυμο «Φεραίος», αντί του ονόματος που ο ίδιος ο Ρήγας χρησιμοποιούσε, το «Βελεστινλής» και το οποίο μνημονεύει και ο Στωϊκός, «*Ο φίλος μου ιατρός κ. Δημήτριος Στωϊκός μοι απέστειλε πολυσέλιδον χειρόγραφον βιβλίον έμπεριέχον κριτικήν βιογραφίαν τοῦ άεμνήστου Ρήγα τοῦ Φεραίου...*».

Στον πρόλόγο του ο ιατρός Δ. Στωϊκός καταθέτει ορισμένες προτάσεις σχετικά με τις επικείμενες εορταστικές εκδηλώσεις που θα πρέπει να διοργανωθούν κατά το επετειακό έτος των εκατό χρόνων, 1798-1898, από το μαρτυρικό

19. Αιμιλίου Λεγράν, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή και των συν αυτό μαρτυρησάντων*, μετάφραση Σπυρίδωνος Λάμπρου, Αθήνα 1891, αναστατική επανέκδοση, επιμέλεια Δημ. Καραμπερόπουλου, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1996, (επανεκδ. 2000). Σπυρίδωνος Λάμπρου, *Αποκαλύψεις περί του Μαρτυρίου του Ρήγα*, Αθήνα 1892, αναστατική επανέκδοση, Βιβλιοπωλείο Νότη Καραβία, Αθήνα 1981.

θάνατο του εθνεγέρτη Ρήγα Βελεστινλή. Μάλιστα, οι προτάσεις αφορούν τις εκδηλώσεις που θα πρέπει γίνουν στη γενέτειρα του Ρήγα, το Βελεστίνο, ως ένδειξη ευγνωμοσύνης. Επισημαίνει ότι παρόμοιες εκδηλώσεις έχουν διοργανωθεί για τον Οδυσσέα Ανδρούτσο και «*ἄλλων ἀνδρῶν τοῦ μεγάλου τῶν Ἑλλήνων ἀγῶνος τοῦ 1821*», οι οποίοι όπως χαρακτηριστικά παρατηρεί ο Στωϊκός υπήρξαν «*οἱ κορμοὶ καὶ τὰ στελέχη τοῦ Ἑλληνικοῦ δένδρου τῆς ἐλευθερίας*», ενώ ο Ρήγας ήταν η ρίζα του.

Συγκεκριμένα, ο Δ. Στωϊκός πρότεινε όπως ανεγερθεί ανδριάντας του Ρήγα στη γενέτειρά του το Βελεστίνο, και παράλληλα ο Δήμος να προκηρύξει διαγωνισμό για τη συγγραφή μιας άρτιας μονογραφίας για τον Ρήγα Βελεστινλή. Επί πλέον, πρότεινε όπως ο Δήμος του Βελεστίνου αγοράσει μία οικία, στην οποία θα γίνει από ένα ζωγράφο, μετά τον σχετικό διαγωνισμό, σε όλους τους χώρους αναπαράσταση των διαφόρων σημαντικών γεγονότων της ζωής και του έργου του Ρήγα, με παράλληλη διαμόρφωση του εξωτερικού χώρου. Κατ' αυτόν τον τρόπο ο επισκέπτης θα έβλεπε ζωντανά την ζωή και το έργο του Ρήγα Βελεστινλή. Μια πρώτη πρόταση για τη δημιουργία Μουσείου του Ρήγα στο Βελεστίνο.

Με την ευκαιρία σημειώνεται πως μια ολοκληρωμένη συνοπτικά πρόταση<sup>20</sup> είχαμε καταθέσει σε έντυπο κατά τη διοργάνωση το 2003 του Δ' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας». Στην πρόταση αυτή αναλυτικά σημειώναμε τα διάφορα τμήματα που δυνατόν να περιλάμβανε με τα διάφορα εκθέματα κατά ενότητες, ώστε ο επισκέπτης παραστατικά να ενημερώνεται σφαιρικά για τον πρωτεργάτη τη απελευθερώσεως της Ελλάδος και των Βαλκανίων: Τα έργα του, οι δημοσιευμένες μελέτες, το ιστορικό περιβάλλον της εποχής του, ο Ρήγας στην τέχνη, στη λογοτεχνία, στη λαϊκή παράδοση η σχέση του με τη δημοκρατία, το κράτος, την επανάσταση, την παιδεία, τη γλώσσα την πίστη, την αρχαιότητα, τους Ολυμπιακούς Αγώνες, το Βυζάντιο, τη Λαϊκή Παράδοση, τη σχέση του με το Βελεστίνο και τη Θεσσαλία και τέλος τη δημιουργία του Κενοταφείου του Ρήγα και των επτά Συντρόφων του.

\*\*\*

Τη μελέτη του αυτή ο ιατρός Δημήτριος Στωϊκός την ανέπτυξε μεθοδικά σε είκοσι οκτώ ιδιαίτερα κεφάλαια, καλύπτοντας κατά το δυνατόν όλη τη

---

20. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Πρόταση: Μουσείο του Ρήγα στη γενέτειρά του*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, [Αθήνα 2003].

δραστηριότητα του Ρήγα, τα οποία έχουν ως εξής: «Γονεὶς τοῦ Ρήγα. Οἱ συγγενεὶς τοῦ Ρήγα. Τὸ ἔτος γεννήσεως τοῦ Ρήγα. Ὄνομα καὶ ἐπώνυμον τοῦ Ρήγα. Ἡ οἰκία τοῦ Ρήγα. Πόσον χρόνον διέτριψεν ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἐπάγγελμα τοῦ Ρήγα. Αναθεώρησις τῶν προηγουμένων. Πῶς εἶχον τότε τὰ τῆς Βλαχίας. Ὁ Ρήγας παρὰ τῷ Μαυρογένει. Ὁ Ρήγας καὶ ὁ Πασβάνογλους. Ἡ κατάστασις τῆς Τουρκίας. Ποῦ καὶ πότε ἤρχισε τὰ ἐπαναστατικὰ του σχέδια ὁ Ρήγας. Πότε μετέβη ἐκ Βλαχίας εἰς Βιέννην ὁ Ρήγας. Χαρακτὴρ καὶ ἀξία τοῦ Ρήγα. Σύλληψις τοῦ Ρήγα ἐν Τεργέστη. Τίς ὁ προδότης τοῦ Ρήγα. Αἱ ἐν Βιέννῃ συλλήψεις. Παράδοσις τοῦ Ρήγα εἰς τὴν Τουρκίαν. Ἐνέργειαι πρὸς διάσωσιν τοῦ Ρήγα. Θάνατος τοῦ Ρήγα. Δημοσιεύματα τοῦ Ρήγα. Ποιήματα τοῦ Ρήγα. Οἱ συμμαρτυρήσαντες τῷ Ρήγα. Φίλοι καὶ ἐταῖροι τοῦ Ρήγα Βελεστινλῆ».

## Η παράλληλη διαφωτιστική δράση του Ρήγα Βελεστινλή με του Κοσμά του Αιτωλού

(Ανακοίνωση στο Συνέδριο, «Κοσμάς ο Αιτωλός και Νεοελληνικός Διαφωτισμός στη Θεσσαλία κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας» διοργανωμένο από την Φιλολογική Ιστορική Αρχαιολογική Λαογραφική Εταιρεία Θεσσαλίας, 2 Νοεμβρίου 2019, Λάρισα)

Είκοσι σχεδόν χρόνια μετά τον μαρτυρικό θάνατο με απαγχονισμό του Κοσμά του Αιτωλού το 1779 στην περιοχή Μπεράτι της Αλβανίας, συνέβη ο μαρτυρικός θάνατο του Ρήγα Βελεστινλή το 1798 στον Πύργο Νεμπόϊζα του Βελιγραδίου με στραγγαλισμό. Και των δύο τα σώματα μετά τη θανάτωσή τους, ρίχτηκαν στα νερά των ποταμών. Μόνο που του Ρήγα το σώμα δεν βρέθηκε και έτσι δεν ενταφιάστηκε, όπως του Κοσμά του Αιτωλού.

Στην σύντομη ανακοίνωση μας η διαφωτιστική δράση του επαναστάτη και εθνεγέρτη Ρήγα Βελεστινλή (1757-1798) συσχετίζεται συνοπτικά με εκείνη του Κοσμά του Αιτωλού<sup>1</sup> (1714-1779), του οποίου το διαφωτιστικό έργο διήρησε είκοσι περίπου χρόνια, ενώ αντίστοιχα του Ρήγα ήταν για λίγα χρόνια. Ο Ρήγας εμφανίζεται στα ελληνικά γράμματα το 1790 και θανατώνεται το 1798. Κυρίως όμως κατά τα δύο τελευταία χρόνια 1796-1798 διατυπώνει το όραμά του, το στρατηγικό σχέδιο<sup>2</sup> της επανάστασής του, που το στήριζε εκτός των άλλων στις γερές βάσεις της ελληνορθόδοξης παράδοσης, όπως και ο Κοσμάς ο Αιτωλός.

---

1. Βλ. την σχετική βιβλιογραφία περί αγίου Κοσμά του Αιτωλού στην εργασία του Γεωργίου Β. Παπανικολάου, «200 χρόνια αυτοτελείς εκδόσεις και επανεκδόσεις για τον άγιο Κοσμά τον Αιτωλό 1814-2014», *Πρακτικά Γ' Συνεδρίου Ορθόδοξη Εκκλησία και διαφύλαξη της εθνικής ταυτότητας- Νεομάρτυρες, άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός-Επαναστατικά κινήματα*, Ειδική Συνοδική Επιτροπή Πολιτιστικής Ταυτότητας, Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 2015, σελ. 261-277.

2. Δημ. Καραμπερόπουλος, *Ρήγας Βελεστινλής και το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασής του*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2017.

Ο Ρήγας εφάρμοσε μια συνθετική τακτική, με στοιχεία από τον Ευρωπαϊκό Διαφωτισμό και από την ελληνική πνευματική κληρονομιά αντίστοιχα<sup>3</sup>.

**Απόφαση.** Ο Κοσμάς ο Αιτωλός εγκαταλείπει το Άγιο Όρος, την Μονή της μετάνοιάς του και βγαίνει στον λαό για να τον διαφωτίσει, να τον στηρίξει στην πίστη του, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει, «*άφησα την ιδικήν μου προκοπήν και εβγήκα να περιπατώ από τόπον εις τόπον, να διδάσκω τους αδελφούς μου*»<sup>4</sup>. Παρόμοια και ο Ρήγας βιώνοντας την σκλαβιά, την τυραννία, τους εξευτελισμούς των ραγιαδών συμπατριωτών του, άφησε την «προκοπήν του», τους τίτλους, την καλοπέραση και την άνετη ζωή κοντά στους άρχοντες. Χαρακτηριστικά σημειώνει στο διαφωτιστικό του έργο *Φυσικής απάνθισμα*<sup>5</sup>, «*δεν ευχαριστήθην μόνον απλώς να θρηνήσω την κατάστασιν του γένους μου, αλλά και συνδρομήν να επιφέρω επάσχισα όσον το επ' εμοί*». Συγκρότησε το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασής του για να ελευθερώσει τους σκλαβωμένους από την πολύχρονη σκλαβιά και τυραννία.

**Σκοπός.** Πρώτη και κύρια ενέργεια του Κοσμά του Αιτωλού με τα κηρύγματα του ήταν να στηρίζει τους σκλαβωμένους στην πίστη τους και κατ' αυτόν τον τρόπο μέσω της πίστης το ελληνικό φρόνημά τους. Παρόμοια ήταν και η τακτική του Ρήγα το 1797. Θέλησε να τονώσει πρώτα το ηθικό των σκλαβωμένων, να τους εμπνεύσει με τον *Θούριο*, τον *Ύμνο Πατριωτικό*. Να ενισχύσει παράλληλα την ιστορική τους μνήμη και την αυτοσυνειδησία τους δείχνοντας ποιων προγόνων ήταν απόγονοι, να τους δείξει την μεγάλη κληρονομιά, με την εικόνα του μεγάλου Αλεξάνδρου, τον *Νέο Ανάχαρσι*, τους Ολυμπιακούς αγώνες και με όλα τα ιστορικά στοιχεία, που έβαλε στην *Χάρτα* του, τα νομίσματα, τις επιπεδογραφίες ιστορικών τόπων και γεγονότων της αρχαιότητας.

3. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Ελληνικός και Ευρωπαϊκός Διαφωτισμός: Η συνθετική διάστασή τους στο έργο του επαναστάτη Ρήγα Βελεστινλή», *Πρακτικά Δ' Συνεδρίου: Ελληνικός και Ευρωπαϊκός Διαφωτισμός*, της Ειδικής Συνοδικής Επιτροπής Πολιτιστικής Ταυτότητας της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, (23-24 Οκτωβρίου 2015), εκδόσεις Αρχονταρίκι, Αθήνα 2016, σελ. 367-390.

4. Ηλία Μοιλενιδή, «Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός. Χρόνια 300 από τη γέννησή του (1714-2014). Η διέλευση του από τη Θράκη», *Πρακτικά Γ' Συνεδρίου Ορθόδοξη Εκκλησία και διαφύλαξη της εθνικής ταυτότητας...*, ό.π., σελ. 305.

5. Ρήγα Βελεστινλή, *Φυσικής απάνθισμα*, Βιέννη 1790, αναστατική επανέκδοση με την προσθήκη ευρετηρίου, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 42006, σελ. στ'.

**Γλώσσα.** Ένα άλλο κοινό τους σημείο αποτελεί η χρησιμοποίηση της απλής γλώσσας. Αν και ο Κοσμάς ο Αιτωλός μαθήτευσε κοντά στον Ευγένιο Βούλγαρη και Νικόλαο Τζαρτζούλη με τον αρχαιοπρεπή λόγο τους, ωστόσο χρησιμοποίησε την απλή γλώσσα του λαού, για να είναι κατανοητή και να περάσει κατ' αυτόν τον τρόπο τα μηνύματά του· δεν ήθελε να κάνει επίδειξη, όπως συνήθιζαν τότε οι γραμματιζούμενοι. Τα κηρύγματά του δεν έχουν σχέση με εκείνα του Ηλία Μηνιάτη και του Νικηφόρου Θεοτόκη.

Την ίδια τακτική εφάρμοσε και ο Ρήγας. Από τα πρώτα κείμενά του, όπως στο εισαγωγικό μέρος του *Φυσικής απάνθισμα* «Προς τους αναγνώστας», τονίζει πως δεν θα ακολουθήσει να γράφει και να ομιλεί με την «γριφότητα» της αρχαιοπρεπούς γλώσσας, που διδάχθηκε και ταλαιπωρήθηκε, όπως σημειώνει, αλλά θα γράφει σε «απλούν ύφος». Επί πλέον, σημειώνει πως δεν θα ήθελε να κάνει επίδειξη γνώσεων, «Όθεν αφορώντας ο σκοπός μου εις το να ωφελήσω το γένος μου, και όχι προς επίδειξην να επισωρεύσω λέξεις εις αυτό μου το απάνθισμα, έπρεπε να το εκθέσω με σαφήνεια όσον το δυνατόν, όπου να το καταλάβουν όλοι, και να αποκτήσουν μίαν παραμικράν ιδέαν της ακαταλήπτου φυσικής»<sup>6</sup>. Ομοίως, και στα επαναστατικά του κείμενα και στα άλλα έργα του χρησιμοποίησε το «απλούν ύφος».

**Παιδεία-Σχολεία.** Στις περιοδείες του, στα κηρύγματά του, ο Κοσμάς ο Αιτωλός παράλληλα με την διδασκαλία του στην ορθόδοξη πίστη, είχε στην τακτική του και την ίδρυση σχολείων, για την μόρφωση των παιδιών. Τόνιζε «Πρέπει να μανθάνετε όλοι σας γράμματα δια να καταλαμβάνετε πού περιπατείτε»<sup>7</sup>. Σε άλλη διδαχή, «Αμή δεν είναι καλά να βάλετε όλοι σας να κάμετε ένα ρεφενέ, να βάλετε και επιτρόπους να το κυβερνούν το σχολείον, να βάνουν διδάσκαλον να μανθάνουν όλα τα παιδιά και πλούσια και φτωχά χωρίς να πληρώνουν;»<sup>8</sup>.

Σε επιστολή, 2 Μαρτίου 1779, στον αδελφό του Χρύσανθο, στην Νάξο όπου δίδασκε, λίγους μήνες πριν από το μαρτύριό του έγραφε, «...δέκα σχολεία Ελληνικά εποίησα, διακόσια δια κοινά γράμματα...»<sup>9</sup>. Ενδιαφέρον παρουσιάζει

6. Ρήγα Βελεστινλή, *Φυσικής απάνθισμα...*, ό.π., σελ. στ'-θ'.

7. Ιω. Μενούου, *Κοσμά του Αιτωλού Διδαχές και βιογραφία*, έκδ. «Τήνος», Αθήνα 1979, σελ. 133.

8. Ιω. Μενούου, *Κοσμά...*, ό.π., σελ. 142.

9. Κων. Σάθας, *Νεοελληνική φιλολογία. Βιογραφία των εν τοις γράμμασι διαλαμψάντων Ελλήνων από της καταλύσεως της Βυζαντινής αυτοκρατορίας μέχρι της εθνικής εθνεγερσίας (1453-1821)*, Αθήνα 1868, επαντύπωση, εκδόσεις Ι. Χιωτέλη, Αθήνα (χ.χ.), σελ. 492-3.

επί πλέον και η δημοκρατική μπορεί να πει κανείς τακτική του Κοσμά του Αιτωλού στον καθορισμό του επιτρόπου και των βοηθών του κάθε σχολείου, που ζητούσε πρώτα την γνώμη του λαού, «έβαλα δε επίτροπον με την γνώμην πάντων...»<sup>10</sup>.

Παράλληλα, και ο Ρήγας Βελεστινλής έδινε σημασία στην μόρφωση, στην ίδρυση σχολείων. Στο σημαντικό 22 άρθρο των *Δικαίων του Ανθρώπου* τονίζει, πως η πατρίδα πρέπει να έχει σχολεία σε όλα τα χωριά και πως η εκπαίδευση θα πρέπει να είναι υποχρεωτική για όλα τα παιδιά. Διακηρύχνει πως «*Όλοι χωρίς εξαίρεσιν έχουν χρέος να ηξέυρουν γράμματα*». Μάλιστα, ο Ρήγας για πρώτη φορά σε συνταγματικό κείμενο συνιστά και την εκπαίδευση των κοριτσιών, «*Η Πατρίς έχει να καταστήσει σχολεία εις όλα τα χωρία δια τα αρσενικά και θηλυκά παιδιά*». Επίσης, τονίζει πως με την μόρφωση υπάρχει πρόοδος, «*Εκ των γραμμάτων γεννάται η προκοπή*». Επί πλέον, επισημαίνει πως θα πρέπει να «*εξηγούνται οι παλαιοί ιστορικοί συγγραφείς*», η ελληνική πνευματική κληρονομιά να προσφέρεται στον λαό και πως η αρχαία ελληνική γλώσσα θα πρέπει να είναι απαραίτητη. Στο κράτος του ως επίσημη γλώσσα έχει την απλή ελληνική, τονίζοντας πως είναι η πλέον διαδεδομένη στον Βαλκανικό χώρο και η πλέον εύκολα να μαθευτεί, όπως γράφει στο 53 άρθρο του Συντάγματός του, «*Όλοι οι νόμοι και προσταγαί γίνονται εις την απλήν των Ελλήνων γλώσσαν, ως πλέον ευκατάληπτον και εύκολον να σπουδασθή από όλα τα εις το βασίλειον (=κράτος) τούτο εμπεριεχόμενα γένη· ομοίως και όλα τα έγγραφα των κρίσεων και άλλων δημοσίων πράξεων*»<sup>11</sup>.

**Ορθόδοξη πίστη.** Ο Κοσμάς ο Αιτωλός με το έργο του, τα κηρύγματά του, τις διδαχές του διαφώτιζε, κατηχούσε τον λαό να ακολουθεί την Ορθόδοξη πίστη του, την θρησκεία του, τις παραδόσεις του.

Μελετώντας τα έργα του Ρήγα, παρατηρούμε πως στήριζε το επαναστατικό του σχέδιο και στην ελληνορθόδοξη παράδοση, στην θρησκευτική πίστη, όπως έχουμε επισημάνει στη σχετική μελέτη μας με τίτλο *Ρήγας και Ορθόδοξη*

10. Π. Β. Πάσχου, *Κοσμάς ο Αιτωλός*, εκδόσεις Ακρίτας, Αθήνα 1985, σελ. 128.

11. Επισημαίνεται ότι το κείμενο αυτό για την γλώσσα είναι προσθήκη του Ρήγα στο γαλλικό πρότυπο που μετέφρασε, όπως μπορεί κανείς τα κείμενα παράλληλα στο Λέανδρου Βρανούση, *Ρήγας*, Άπαντα Νεοελλήνων Κλασικών, Εταιρεία Ελληνικών Εκδόσεων, τόμ. 2, Αθήνα [1968], σελ. 708-709. Πρβλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Σεβασμός στην γλώσσα του κάθε λαού στην δημοκρατική πολιτεία του Ρήγα Βελεστινλή», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 78, 2020, (υπό εκτύπωση).



*πίστη*<sup>12</sup>. Ας τονιστούν μερικά χαρακτηριστικά στοιχεία από τα έργα του. Στο πρώτο βιβλίο του *Σχολείον των ντελικάτων εραστών*, γράφει στον πρόλογο πως ο γάμος είναι μυστήριο, εκφράζοντας την αντίληψη της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Επίσης, στο *Φυσικής απάνθισμα* παραθέτει αρκετά στοιχεία, μνημονεύει τη «*Θεία Γραφή*», την «*Θεία Πρόνοια*», τον «*Δημιουργό του παντός*», και σημειώνει για την σοφία του Δημιουργού «*Όθεν ας φωνάζωμεν όλοι ομού, Κύριε τα έργα σου είναι μεγάλα και πολλά, πάντα εν σοφία εποίησας και έργα των χειρών σου εισίν οι ουρανοί*».

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει και το πολιτικό του κείμενο, η *Νέα Πολιτική Διοίκησης*, όπου στην *Επαναστατική Προκήρυξη*, που το μεγαλύτερο μέρος είναι δικό του κείμενο<sup>13</sup>, υποστηρίζει πως οι άνθρωποι είναι «*πλάσματα του Θεού και τέκνα του Πρωτοπλάστου*». Επισημαίνουμε πως ο Ρήγας δεν μεταφράζει του γαλλικού συντάγματος τον όρο «*Υπέρτατον Ον*», που είναι τεκτονικός, πανθειστικός όρος. Επίσης, είναι σημαντικό το γεγονός ότι για τα «*Φυσικά Δίκαια*», που μνημονεύει στο 2<sup>ο</sup> άρθρο των *Δικαίων του Ανθρώπου*, δεν μεταφέρει του γαλλικού κειμένου την φυσιοκρατική, υλιστική αντίληψη, πως έχουν πηγή την Φύση, παρά τονίζει πως τα «*Φυσικά Δίκαια*» δόθηκαν από τον Θεό, «*θεόθεν δοσμένα*».

Ιδιαίτερα, στον *Ύμνο πατριωτικό*, στροφή 13, διακηρύχνει το καθήκον του ορθόδοξου χριστιανού και την στάση που θα πρέπει να κρατήσει στην κατάσταση της σκλαβιάς, στα τόσα δεινά των χριστιανών, τα βασανιστήρια, τους εξισλαμισμούς, τις καταπιέσεις, τις αδικίες, τους ανασκολοπισμούς,

*«Όποιος είναι καλός  
κι ορθόδοξος χριστιανός  
με τ' άρματα στο χέρι  
ας δράμει σαν ξεφτέρι  
το Γένος του να σώση».*

Επίσης, στα Ανακριτικά έγγραφα σημειώνεται πως «*ο Ρήγας ομολογεί ότι πάντοτε επεθύμει την απελευθέρωση της Ελλάδος από του τουρκικού ζυγού και δη ότι μετά την σωτήριαν της ψυχής του τούτο έχει ως πρώτον πόθον να ιδη*

12. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Ρήγας και Ορθόδοξη πίστη*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2008.

13. Βλ. Λεάνδρου Βρανούση, *Ρήγας, ό.π.*, σελ. 681-683.

εκδιωκόμενους τους Τούρκους από της Ελλάδος»<sup>14</sup>. Ακόμη, στα πράγματα του κατά την σύλληψή του στην Τεργέστη ο Ρήγας είχε, μαζί με τα άλλα βιβλία του και δέκα αντίτυπα της Καινής Διαθήκης<sup>15</sup>.

**Σταυρός.** Ο σταυρός ήταν συνυφασμένος με το κήρυγμα του Κοσμά του Αιτωλού. Στα διάφορα μέρη που περιόδευε, πριν από κάθε ομιλία του έστηνε ένα ξύλινο Σταυρό, με πνευματικό συμβολισμό και δηλωτικό του πιστεύου του. Ο Σταυρός έγινε σύμβολο των σκλαβωμένων Ελλήνων, των ραγιαδών.

Παράλληλα, και ο Ρήγας Βελεστινλής στο στρατηγικό σχέδιο της επανάστασής του, στα επαναστατικά του κείμενα χρησιμοποίησε τον σταυρό. Συγκεκριμένα, στη *Νέα Πολιτική Διοίκηση*, στο Παράρτημα, κάνει αναφορά στη Σημαία της «Ελληνικής Δημοκρατίας», του κράτους του, που θα δημιουργούνταν στον Βαλκανικό χώρο μετά την επιτυχία της επανάστασής του. Στο μέσον της τρίχρωμης σημαίας του θέτει τρεις σταυρούς πάνω στο «ρόπαλο του Ηρακλέους». Επίσης, στον *Θούριο* τονίζει, στίχ. 21-22,

*«Ελάτε μ' έναν ζήλον σε τούτον τον καιρόν,  
Να κάμωμεν τον όρκον επάνω στον Σταυρόν».*

Παρακάτω στον στίχ. 109, αναφωνεί «Ψηλά στα μπαϊράκια σηκόστε τον Σταυρόν», και στους στίχ. 123-124 τονίζει,

*«στεριάς και του πελάγου να λάμψη ο Σταυρός,  
κ' εις την δικαιοσύνην να σκύψη ο εχθρός».*

Παρόμοια και στον *Ύμνο Πατριωτικό*, στη στροφή 14, διακηρύχνει πως

*«Σταυρός, η πίστις και καρδιά,  
δουφέκια και καλά σπαθιά,  
γκρεμίζουν τυραννίαν,  
τιμούν Ελευθερίαν  
οπ' έδωκεν ο πλάστης».*

14. Αιμιλίου Λεγράν, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, μετάφραση Σπυρίδωνος Λάμπρου, Αθήνησιν 1891, αναστατική επανέκδοση με την προσθήκη ευρετηρίου, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερόν-Βελεστινίου-Ρήγα, Αθήνα 2000, σελ. 65.

15. Κωνστ. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1930, αναστατική επανέκδοση με την προσθήκη ευρετηρίου, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερόν-Βελεστινίου-Ρήγα, Αθήνα 1997, σελ. 149.

Και στην στροφή 40 αναφωνεί «*Να λάμψη πάλιν ο Σταυρός*».

**Τοκογλυφία.** Ο Κοσμάς ο Αιτωλός καταπολέμησε την τοκογλυφία της εποχής του, που καταδυνάστευε τον λαό. «*Γι' αυτό και κάτω από το σχήμα της θρησκευτικής καταγγελίας των Εβραίων, καταπολέμησε την τοκογλυφία και την αισχροκέρδεια, θέμα άλλωστε που έχει άμεση σχέση και με τον τραγικό θάνατό του στο Μπεράτι της Αλβανίας*»<sup>16</sup>. Παρόμοια ήταν και η αντιμετώπισή της από τον Ρήγα. Συγκεκριμένα, στα *Δίκαια του Ανθρώπου*, στο 35<sup>ο</sup> άρθρο, που είναι δικό του κείμενο, όπως μπορεί κανείς να δει παράλληλα τα κείμενα τους<sup>17</sup>, προτείνει μια μορφή σεισάχθειας, αποτρέποντας τα «πανωτόκια». Ήθελε να καταργήσει την αισχρή αυτή τακτική εκμετάλλευσης, «*Τα χρέη των πόλεων, πολιτών, χωρών, και των κατά μέρος πολιτών, οπού εχρεωσούνται παρθέντα από πέντε χρόνων και εις αυτό το διάστημα επληρώνετο διάφορον εις τους δανειστάς, η παρούσα Διοίκησις τα αναιρεί και οι δανεισταί δεν έχουν να ζητούν εις το εξής μήτε κεφάλαιον, μήτε διάφορον από τους χρεώστας, ωσάν οπού επήραν τα δάνειά των, διότι διπλώνουν τα κεφάλαια εις πέντε χρόνους*».

Και αυτή η ευαισθησία του Ρήγα για την τοκογλυφία, θα ήταν αποτέλεσμα μάλλον, όπως επισημαίνουμε<sup>18</sup>, ενός περιστατικού που έζησε και το μνημονεύει στον *Νέο Ανάχαρσι*, που συνέβη στο γειτονικό χωριό της γενετείρας του στην Κάπουρνα, αναγράφοντας μάλιστα και το έτος του γεγονότος, το 1769.

**Μυθεύματα του συγγραφέα Φάνη Μιχαλόπουλου για τον Κοσμά τον Αιτωλό.** Με την εισήγηση μας γίνεται και μια συστηματική ανασκευή των μυθευμάτων, που καθένας θα έχει ακούσει και έχει διαβάσει, πως ο Κοσμάς ο Αιτωλός γκρέμιζε εκκλησίες και έφτιαχνε σχολεία. Χαρακτηριστικά, ο Παντελής Πάσχος σημειώνει στο σχετικό βιβλίο του για τον Κοσμά τον Αιτωλό πως «*ηχεί κάπως παράξενα εκείνη εκεί η περίεργη και δυσκολοπίστευτη παράδοση, που βάζει στο στόμα του Πατροκοσμά τον υβριστικό και βάρβαρο λόγο «γκρεμίστε τις εκκλησίες και χτίστε σχολεία*»<sup>19</sup>. Τον ισχυρισμό αυτό τον έχει γράψει το 1940 στο βιβλίο του για τον Κοσμά τον Αιτωλό ο συγγραφέας Φάνης

16. Μάρκου Γκιόλια, *Ο Κοσμάς ο Αιτωλός και η εποχή του*, εκδόσεις «Τυμφορηστός», Αθήνα 1972, σελ. 12.

17. Βλ. Λεάνδρου Βρανούση, *Ρήγας, ό.π.*, σελ. 694-695.

18. Δημ. Καραμπερόπουλος, *Ρήγας Βελεστινής και το στρατηγικό σχέδιο...*, ό.π., σελ. 181-182.

19. Π. Β. Πάσχου, *Κοσμάς ο Αιτωλός*, εκδόσεις Ακρίτας, Αθήνα 1985, σελ. 130.

Μιχαλόπουλος<sup>20</sup>, και που το βιβλίο του έχει επανεκδοθεί και κυκλοφορεί ευρύτατα διασπείροντας τις μυθώδεις διηγήσεις του.

Επισημαίνουμε, ότι ο ίδιος συγγραφέας δέκα χρόνια πιο πριν, το 1930, σε δημοσίευσμά του για τον Ρήγα<sup>21</sup>, καταχώρισε το ευφάνταστο δημιούργημά του, ταιριάζοντας τα αταίριαστα, πως τάχα το πραγματικό όνομα του Ρήγα ήταν το «Αντώνιος Κυριαζής». Έχουμε γράψει και σχετική μελέτη με τίτλο *Όνομα και καταγωγή του Ρήγα Βελεστινλή*<sup>22</sup>, όπου ανασκευάζονται αυτά τα μυθεύματά του. Όμως δυστυχώς ανεξέταστα αρκετοί συγγραφείς μετέπειτα το χρησιμοποίησαν χωρίς να εξετάσουν το κείμενο του Μιχαλόπουλου. Και χρειάστηκαν οι συστηματικές προσπάθειες μας από το 1992 και μετά, για την διαγραφή του ανιστόρητου αυτού κατασκευάσματος από τα Σχολικά Βιβλία Ιστορίας της ΣΤ΄ Δημοτικού, του Γυμνασίου και Λυκείου, αφού πρώτα ελήφθη σχετική απόφαση, μετά την προσκόμισή μας της σχετικής βιβλιογραφίας στο τότε Παιδαγωγικό Ινστιτούτο του υπουργείου Παιδείας.

Έχοντας αυτήν την εμπειρία, για το τί ο συγκεκριμένος συγγραφέας έγραψε για τον Ρήγα, κοιτάξαμε επισταμένως τις δύο παραπομπές, τις οποίες παραθέτει, θέλοντας έτσι να στηρίξει την άποψή του, πως τάχα ο Κοσμάς ο Αιτωλός στη Χιμάρα γκρέμιζε εκκλησιές για να ιδρύσει σχολείο<sup>23</sup>. Παραπέμπει στον καθηγητή Ιστορίας Σπυρίδωνα Λάμπρο, χωρίς όμως να παραθέτει το σχετικό κείμενο. Αν όμως διαβαστεί το κείμενο, όπως πράξαμε, τότε θα διαπιστωθεί πως απλά ο Σπυρίδων Λάμπρος για την Χιμάρα αναφέρει πως «*Τα πρώτα ελληνικά σχολεία ιδρύθησαν ... από τον Κοσμά τον Αιτωλό*», χωρίς να υπάρχει ουδεμία νύξη για όσα υποστηρίζει ο ευφάνταστος Μιχαλόπουλος.

Ιδιαίτερο, ωστόσο, ενδιαφέρον παρουσιάζει η άλλη παραπομπή του στο βιβλίο του Ιωάννου Λαμπρίδη, *Περί των εν Ηπείρω Αγαθοεργημάτων*<sup>24</sup>. Ευχαριστίες στον αγαπητό καθηγητή Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων Κώστα Πέτσιο για την αποστολή του κειμένου από το βιβλίο του Ιωάννου

20. Φάνη Μιχαλόπουλου, *Κοσμάς ο Αιτωλός*, Αθήνα 1940, σελ. 98.

21. Φάνη Μιχαλόπουλου, «Ρήγας Βελεστινλής. Βιογραφικών εράνισμα», *Θεσσαλικά Χρονικά*, τόμ. 1, Εν Αθήναις 1930, σελ. 3-21.

22. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Όνομα και καταγωγή του Ρήγα Βελεστινλή*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα Αθήνα 2000.

23. Συγκεκριμένα παραπέμπει στο κείμενο του Ιωάννου Λαμπρίδη, *Περί των εν Ηπείρω Αγαθοεργημάτων*, τόμ. Α΄, 1880, σελ. 117 εξ. και στον *Νέο Ελληνομνήμονα* του Σπ. Λάμπρου, τόμ. 10, Αθήνησι 1913, σελ. 393, «Ιστορικά Σημειώματα περί του “Ηπειρωτικού Ζητήματος”».

24. Ιωάννου Λαμπρίδη, *Περί των εν Ηπείρω Αγαθοεργημάτων*, ό.π.

Λαμπρίδη. Στη σελ. 117 αναγράφονται τα κατωτέρω: «*Εν δε τη Χειμάρα ου μόνον πρώτος ελληνικήν σχολήν συνέστησεν, αλλά και τας πενήκοντα και οκτώ εκκλησίας αυτής μετά των εκεί τριών μονυδρίων παρήνεσε προς άρσιν φυλετικών παθών να κατεδαφίσωσι και μίαν αντί πασών τούτων επ' ονόματι των Αγίων Πάντων να ανεγείρωσι, και επέτυχεν. Επειδή δε ουδείς των κατοίκων, ει και πάντες συνήνεσαν, ετόλμα πρώτος να επιληφθή της πράξεως ταύτης, φοβούμενος μη ουρανόθεν πάθη τι, ο επί τοις διδάγμασιν αυτού και τη αληθεία πεποιθώς δαιμόνιος εκείνος ανήρ ήρξατο πρώτος αναβαίνων επ' αυτάς του έργου της κατεδαφίσεως ούτω δε και άλλους εις την θεάρεστον ταύτην πράξιν παρώτρυνεν, οποία πεποιθήσις*». (Οι υπογραμμίσεις δικές μας).

Αντιλαμβάνεται ο καθένας πως ο Κοσμάς ο Αιτωλός είχε ήδη συστήσει στην Χιμάρα ελληνικό σχολείο. Ωστόσο, είχε διαπιστώσει να υπάρχει το πρόβλημα της αντιπαλότητας, της φαγομάρας, των «φυλετικών παθών», όπως σημειώνει, μεταξύ των οικογενειών και γι' αυτό θα υπήρχαν οι 58 εκκλησίτσες και τα 3 μονύδρια· κάθε μεγάλη φάρα, κάθε μεγάλο σόι θα είχε και την δική της εκκλησίτσα. Και ο Άγιος Κοσμάς εκτός από την δημιουργία της ελληνικής σχολής λύνει και αυτό το σοβαρό πνευματικό πρόβλημα των κατοίκων της Χιμάρας. Συνιστά να γκρεμίσουν τις 58 εκκλησίτσες, που θα ήταν αφιερωμένες σε διάφορους αγίους, και να χτίσουν, ας προσεχθεί, όχι σχολείο, αυτό το είχε ήδη συστήσει, αλλά μια μεγάλη εκκλησία στο όνομα των Αγίων Πάντων, για να σβήσει τα «φυλετικά πάθη», την αντιπαλότητα των οικογενειών. Ενδιαφέρον έχει για την διακριτικότητα του Αγίου Κοσμά του Αιτωλού, πως δεν επιλέγει όνομα αγίου, που θα υπήρχαν αρκετοί μεταξύ των 58 ναών, παρά η νέα εκκλησία να είναι αφιερωμένη στο όνομα των Αγίων Πάντων, ώστε να μην διαιωνισθεί η προστριβή μεταξύ των διαφόρων οικογενειών της Χιμάρας.

Παρόμοια, και στην Πάργα ο Κοσμάς ο Αιτωλός, όταν ρωτήθηκε από τους κατοίκους της να αναγείρουν εκκλησία, ενώ υπήρχαν ήδη δέκα εκκλησίες, τους συμβούλευσε να ιδρύσουν σχολείο αντί για εκκλησία και τούτο διότι αυτό έλειπε, ενώ εκκλησίες υπήρχαν δέκα. Τα σχετικά με το περιστατικό αυτό τα αναγράφει ο Χριστόφορος Περραιβός<sup>25</sup>: «...η δε Πάργα διετέλει τότε υπό την αριστοκρατία των Ενετών. Ιδών ο Άγιος Κοσμάς υπέρ τους δέκα ιερούς ναούς εντός και εκτός του φρουρίου, κατοίκους δε μόλις τεσσάρων χιλιάδων ψυχάς,

25. Χριστόφορου Περραιβού, *Σύντομος βιογραφία του αοιδήμου Ρήγα Φεραίου του Θεταλού*, εν Αθήναις 1860, [Βιβλιοπωλείον Νότη Καραβία, Αθήναι 1973], στο τέλος του βιβλίου με τίτλο «Αρχαιότεραι απόπειραι περί βελτιώσεως του έθνους», σελ. 51-52.

πεπεισμένος ότι αναπνέει ελευθέραν ατμόσφαιραν απεφάσισε να εκφρασθή εντονότερα και σοβαρότερα ενταύθα, ή εις το Οθωμανικόν Κράτος. Ιδού δε το κυριώτερον μέρος της διδαχής του, το οποίον παρά διαφόρων γερόντων Παργίων πολλάκις εκ συμφώνου επληροφορήθημεν. “Ευλογημένοι χριστιανοί, αι πολλάί εκκλησΐαι ούτε διατηρούν, ούτε ενισχύουν την πίστην μας όσον και όπως δει, ειμέν οι εις τον Θεόν πιστεύοντες δεν είναι φωτισμένοι υπό τε των παλαιών και νέων αγίων γραφών· η πίστις μας δεν εστερεώθη από αμαθείς αγίους, αλλά από σοφούς και πεπαιδευμένους αγίους, οίτινες και τας αγίας γραφάς ακριβώς μας εξήγησαν, και δια θεοπνεύστων λόγων αρκούντως μας εφώτισαν. Σήμερον όμως, ένεκα των αμαρτιών μας συμπεσουσών δεινών περιστάσεων, λείπουσιν ή τουλάχιστον εισί σπανιότεροι τοιούτοι σοφοί και ενάρτετοι άνδρες, όπως διατηρήσωσιν ανεπηρεάστους τους ορθοδόξους ομογενείς μας. Διότι πώς δύναται να διατηρηθή αβλαβές το έθνος μας κατά τε την θρησκείαν και ελευθερίαν οπόταν ο ιερός αυτού κλήρος αγνοή κατά δυστυχίαν των αγίων γραφών την εξήγησιν, ήτις εστί το φως και η στερέωσις της πίστεως; Όταν ένας ποιμήν δεν γνωρίζη το θρεπτικόν χόρτον δια το ποιμνίόν του, δεν θεραπεύη τα τυχόντα πάθη του, δεν προφυλάττη αυτά από άγρια θηρία και κλέπτας, πώς είναι δυνατόν να διατηρηθή δια πολύν καιρόν εκείνο το ποιμνιον; Λοιπόν τέκνα μου Πάργιοι, προς διαφύλαξιν της πίστεως και ελευθερίαν της πατρίδος, φροντίσατε να συστήσητε ανυπερθέτως σχολείον Ελληνικόν, δι’ού γνώσονται τα τέκνα υμών άπερ υμείς αγνοείτε”».

Διαφαίνεται κατ’ αυτόν τον τρόπο η ουσιαστική χριστιανική διαφωτιστική τακτική του Κοσμά του Αιτωλού. Εκκλησίες για την εκ πλήρωση των θρησκευτικών καθηκόντων των κατοίκων της Πάργας υπήρχαν τότε δέκα, ενώ σχολείο ουδέν. Την έλλειψη αυτή αναπλήρωσε ο Κοσμάς ο Αιτωλός.

Συμπληρώνουμε και το άλλο μύθευμά, που ανέγραψε ο συγγραφέας Φάνης Μιχαλόπουλος, πως ο Κοσμάς ο Αιτωλός συνέστησε μυστική εταιρεία, χωρίς φυσικά να την τεκμηριώνει. Παρόμοια είχε υποστηρίξει και για τον Ρήγα, στοιχείο που δεν έχει ιστορικά βεβαιωθεί<sup>26</sup>. Βρίσκεται στη σφαίρα του μύθου.

\*\*\*

Σημειώνουμε τέλος πως ο Κοσμάς ο Αιτωλός στα κηρύγματά του ανέφερε συχνά με βεβαιότητα στους σκλαβωμένους «αυτό μία μέρα θα γίνει ρωμαί-

26. Λεάνδρου Βρανούση, *Ρήγας Βελεστινλής 1757-1798*, Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, έκδ. Β', Αθήνα 1963, σελ. 82-84.

κο»<sup>27</sup> και πως το «ποθούμενον» θα έρθει, η ελευθερία από την τυραννία του αλλόθρησκου δυνάστη. Και από τον Ρήγα Βελεστινλή τονίζονταν πως άμεσα πλησιάζει η πολυπόθητη ελευθερία με την σχεδιασμένη επανάσταση του, που όμως αν και προσωρινά ματαιώθηκε με την προδοσία από τον τυχάρπαστο Έλληνα έμπορο της Τεργέστης τον Δεκέμβριο του 1797, όμως ο σπόρος του άνθισε 23 χρόνια μετέπειτα με την επανάσταση του 1821.

Και κλείνουμε την εισήγησή μας με την παρατήρηση του Νικόλαου Τομαδάκη, πως ο Κοσμάς ο Αιτωλός επηρέασε τον λαό «...όσον ουδέν σχολείον, ουδείς ρήτωρ, ουδείς εκκλησιαστικός, ουδέν έντυπον του αιώνος του, πλην του ισομάτρυός του Ρήγα του Βελεστινλή»<sup>28</sup>.



Εικόνα του Αγίου Κοσμά του Αιτωλού από την εκκλησία του Αγίου Νικολάου Ζιτζας και αντιγραμμένη το 1951 από τον Φώτη Κόντογλου.

27. Βασιλείου Αθ. Τσίγκου, «Ο άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός και η ταυτότητα του Γένους μας», *Πρακτικά Γ' Συνεδρίου Ορθόδοξη Εκκλησία και διαφύλαξη της εθνικής ταυτότητας...*, ό.π., σελ. 256.

28. Νικόλαου Τομαδάκη, *Εορταστικοί Λόγοι*, Αθήναι 1968, σελ. 82.



Από την τιμητική εκδήλωση για τον ιστορικό καθηγητή Johannes Imscher 9 Ιανουαρίου 1999 στην αίθουσα της ΕΣΗΕΑ, Αθήνα, από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα για την συμμετοχή του στα Διεθνή Συνεδριά της και γενικότερα για την συμβολή του στην μελέτη της ιστορίας του Ελληνισμού. Στην φωτογραφία η επίδοση του μεταλλίου και της τιμητικής πλακέτας από τον Δρ. Δημ. Καραμπερόπουλο και δίπλα οι καθηγητές Μαρία Μαντουβάλου και Αλέξης Σαββίδης, οι οποίοι μίλησαν για το έργο και την προσφορά του τιμωμένου.



Για τον τιμώμενο καθηγητή Johannes Imscher μίλησαν μαθητές του, όπως μεταξύ αυτών ο Κίριλ Τοπάλοβ καθηγητής στο Πανεπιστήμιο της Σόφιας και ο καθηγητής π. Γεώργιος Μεταλληνός που διακρίνεται στην φωτογραφία.



## Ρήγας Βελεστινλής και Ευγένιος Βούλγαρις

(*Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 77, 2020, σελ. 237-240)

Ο Ρήγας Βελεστινλής<sup>1</sup> (1757-1798) στα δημοσιευμένα έργα του δεν έχει καταχωρίσει κάποια άμεση πληροφορία για τον φιλόσοφο και διδάσκαλο του Γένους Ευγένιο Βούλγαρι<sup>2</sup> (1716-1806). Ωστόσο, υποστήριζε πως σε «*ἀπλοῦν ὕφος*» πρέπει να είναι γραμμένα τα κείμενα των λογίων, για να είναι κατανοητά από τους αναγνώστες, από τον λαό. Χαρακτηριστικά τόνιζε στον πρόλογο του διαφωτιστικού βιβλίου του *Φυσικῆς ἀπάνθισμα* ότι «*ἡ αἰτία ὁποῦ μετεχειρίσθην ἀπλοῦν ὕφος ἦτον διὰ τὸ μὴν προξενήσω μὲ τὴν γριφότητα τοῦ ἐλληνισμοῦ (=αρχαίας γλώσσας) εἰς τοὺς ἄλλους, ἐκεῖνο ὁποῦ ὁ ἴδιος ἔπαθα σπουδάζωντας*». Ακόμη, τόνιζε ότι σκοπός του ήταν να ωφελήσει το «γένος» «*καὶ ὄχι πρὸς ἐπίδειξιν τὰ ἐπισωρεύσω λέξεις εἰς αὐτό μου τὸ ἀπάνθισμα*» γι' αυτό προσθέτει ότι το εκθέτει «*μὲ σαφήνειαν ὅσον τὸ δυνατὸν, ὁποῦ τὰ καταλάβουν ὅλοι, καὶ τὰ ἀποκτήσουν μίαν παραμικρὰν ἰδέαν τῆς ἀκαταλήπτου φυσικῆς*». Πιθανόν με τη «*γριφότητα*» της γλώσσας να υπονοούσε και τα κείμενα του Βούλγαρι, τα οποία χρησιμοποιούνταν στην εκπαίδευση και τα οποία ήταν γραμμένα σε μια αρχαιοπρεπή ελληνική γλώσσα, δύσκολα κατανοητή

- 
1. Ρήγα Βελεστινλή, *Ἄπαντα τα ἔργα*, Επιμέλεια-εισαγωγή-ευρετήρια Δημ. Καραμπερόπουλου, έκδοση σε ψηφιακό δίσκο (CD-ROM) από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2007.
  2. Ενδεικτικά παραπέμπουμε για τον Ευγένιο Βούλγαρι: Νίκου Ψημμένου, *Ἡ ἐλληνικὴ φιλοσοφία ἀπὸ το 1453 ὡς τὸ 1821*, τόμ. Β', «Ἡ επικράτηση της νεοτερικῆς φιλοσοφίας. Μετακορυφαϊκὴ περίοδος», εκδόσεις «Γνώση», Αθήνα 1989, για βιογραφικὰ στοιχεῖα στη σελ. 32, για τὴν εργογραφία του και ἐπιλογή βιβλιογραφίας στις σελ. 528-531. Επίσης βλ. Κώστα Πέτσου, Προλεγόμενα-ἐπιμέλεια-ευρετήρια στο *Ἡ Λογικὴ ἐκ παλαιῶν καὶ νεωτέρων συνερανισθεῖσα ὑπὸ Εὐγενίου Διακόνου τοῦ Βουλγάρου, ἐν Λειψία τῆς Σαξονίας ἐν τῇ τυπογραφίᾳ τοῦ Βρεϊτκόφ, 1766*, Εργαστήριον Ἐρευνῶν Νεοελληνικῆς Φιλοσοφίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων, Ἰωάννινα 2010, σελ. 15-174.

από τους αναγνώστες και ιδιαίτερα από τους μαθητές, όπως επισημαίνει ο Ρήγας, ο οποίος, σύμφωνα με τα αναγραφόμενα, αρκούντως ταλαιπωρήθηκε.

Επί πλέον έχει ενδιαφέρον να σημειώσουμε, στοιχείο που μάλλον δείχνει και τις προτιμήσεις του Ρήγα, σε συνδυασμό με τα προηγούμενα, ότι στη δωδεκάφυλλη *Χάρτα τῆς Ἑλλάδος*, στην οποία έχει καταχωρίσει πολλά ονόματα προσώπων από την μακραίωνη ιστορία του ελληνισμού, αναγράφει μόνο το όνομα του Ιώσηπου Μοισιόδακα<sup>3</sup> (1725;-1800) από τους σύγχρονους του λογίους. Συγκεκριμένα στο φύλλο 12 της *Χάρτας* και δίπλα στο Δούναβι σημειώνει, «*Τζέρνα Βόδα. Πατρίς Ἰωσήπου Μοισιόδακος*», δηλωτικό της σχέσης μαθητού και δασκάλου, ο οποίος, σημειώνουμε, έγραφε σε «*ἀπλοῦν ὕφος*»<sup>4</sup>.

\*\*\*

Στα σημαντικά έγγραφα για τη σύλληψη τον Δεκέμβριο του 1797 του Ρήγα Βελεστινλή, τα οποία έφερε στο φως της δημοσιότητας ο Κων. Αμάντος<sup>5</sup>, αναφέρεται και ένα με τον τίτλο «*Κατάλογος τῶν ἀντικειμένων τῶν κατασχεθέντων καὶ μεταφερθέντων εἰς τὰ γραφεῖα τῆς ἀστυνομίας μετὰ τὴν σύλληψιν τοῦ Ρήγα τοῦ Βελεστινλή*». Στον κατάλογο αυτό, εκτός από τα κιβώτια με τις εκδόσεις του Ρήγα, περιέχονται διάφορα προσωπικά του αντικείμενα και τα κάτωθι τρία ελληνικά βιβλία:

« - *Ἐν βιβλίον ὑπὸ τὸν τίτλον Νέα Γεωγραφία τοῦ Δανιήλ Ἑλληνοσ μοναχοῦ.*

- *Ἐν βιβλίον ὑπὸ τὸν τίτλον Σχολεῖον Ἀριθμητικῆς τοῦ Ἰωάννου Ἐμμανουήλ Καστοριανοῦ ἑλληνιστί. Ἐν Βιέννῃ παρ' Ἀντωνίῳ Pichler 1797 εἰς 8<sup>ον</sup>.*

- *Ἐν βιβλίον Ἐπιστολὴ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Εὐγενίου τυπωμένον ἑλληνιστί ἐν Τεργέστη 1797 εἰς 8<sup>ον</sup>».*

\*\*\*

3. Ενδεικτικά βλ. Πασχάλη Μ. Κιτρομηλίδη, *Ἰώσηπος Μοισιόδαξ. Οἱ συντεταγμένες τῆς βαλκανικῆς σκέψης τὸν 18<sup>ο</sup> αἰῶνα*,. Μορφωτικό Ἴδρυμα Εθνικῆς Τραπέζης, Νεοελληνική προσωπογραφία, Αθήνα 1985. Νίκου Ψημένου, *Ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία...., ὁ.π.*, εργογραφία και επιλογή βιβλιογραφίας, σελ. 532-533.

4. Πασχάλη Κιτρομηλίδη, «Ο δάσκαλος του Ρήγα [Ἰώσηπος Μοισιόδαξ]», *Υπέρεια*, τόμ. 1, *Πρακτικά Α' Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας»*, (Βελεστίνο 1986), Αθήνα 1990, σελ. 511-518.

5. Κων. Αμάντου, *Ἀνέκδοτα ἔγγραφα περὶ Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1930, φωτομηχανική επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνο-Ρήγα με την προσθήκη ευρετηρίου, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου, Αθήνα 1997, αρ. 52, σελ. 145. Επίσης βλ. Κων. Αμάντου, «Ρήγας Βελεστινλής. Νέα στοιχεία περὶ αὐτοῦ», *Ἑλληνικά*, τόμ. 5, 1932, σελ. 39-60.

Το πρώτο βιβλίο θα έχει σχέση με την *Γεωγραφία νεωτερική των Δανιήλ Φιλιππίδη και Γρηγορίου Κωνσταντά*, το οποίο εκδόθηκε λίγα χρόνια πιο πριν. Ο πλήρης τίτλος είναι *Γεωγραφία νεωτερική, έρανισθεισα από διαφόρους συγγραφείς παρά Δανιήλ ιερομονάχου και Γρηγορίου ιεροδιακόνου τῶν Δημητριάων... Έν Βιέννη παρά τῷ εὐγενεῖ κυρίῳ Θωμᾷ τῷ Τράττερν, 1791*<sup>6</sup>. Το βιβλίο αυτό των συμπατριωτῶν του Δημητριάων, ο Ρήγας το μνημονεύει τρεις φορές σε υποσημειώσεις του στην έκδοση του *Νέος Ανάχαρσις*<sup>7</sup>. Συγκεκριμένα αναγράφει στις σελ. 141, 142 και 148 αντίστοιχα, «ἡ Γεωγραφία τῶν Δημητριάων φύλ. 213», «ὀρ. Γεωγ. τῶν Δημητριάων φύλ. 214», «διὰ τὰ ἰξέυρη ὁ ἀναγνώστης πόσον εἶναι ἡ ὄργνηα καὶ τὰ λοιπὰ μέτρα, ἃς ἰδῆ τὴν Γεωγ. τῶν Δημητριάων φύλ. 21».

Το δεύτερο βιβλίο ἦταν του συντρόφου του και συμμάρτυρα Ἰωάννη Εμμανουήλ, (1773-1798), φοιτητῆ της Ἰατρικῆς, ἐτῶν 24, ὅταν τον συνέλαβαν τον Δεκέμβριο του 1797. Ο τίτλος του βιβλίου εἶναι: *Στοιχείων τῆς ἀριθμητικῆς δοκίμιον. Έν Βιέννη, παρά Ἀντωνίῳ τῷ Πίχλερ, 1797*<sup>8</sup>. Θα εἶχε μαζί του το βιβλίο αυτό, διότι ἦταν του συντρόφου του και για την ἀξία του βιβλίου αυτού και την χρησιμότητά του στην ἐκπαίδευση της εποχῆς. Αναφέρεται χαρακτηριστικά μεταξὺ τῶν ἄλλων ὅτι ο Χριστόφορος Φιλιτάς ἀναλαμβάνοντας το 1818 τὴ Σχολή της Τεργέστης ἐκρίνε κατάλληλο αὐτὸ το βιβλίο, το οποίο «μὲ μαθηματικὴν τάξιν καὶ πολλὴν σαφήνειαν, χάριν τῶν εἰς τὸ ἐμπορικὸν βίον τὰ ἀσχοληθῶσι μελλόντων, συνέγραψε πρὸ χρόνων ἕνας ὁμογενῆς μας, Ἰωάννης Ἐμμανουήλ Καστοριανός»<sup>9</sup>.

Το τρίτο βιβλίο εἶναι του Ευγενίου Βουλγάρεως, το οποίο εκδόθηκε στην Τεργέστη με τίτλο *Ἐπιστολή τοῦ σοφωτάτου κυρίου Εὐγενίου Ἀρχιεπισκόπου πρώην Σλαβωνίου καὶ Χερσῶνος. Τεργεστίῳ, ἐν τῇ τυπογραφίᾳ τοῦ Ἰωάννου*

6. Το βιβλίο *Γεωγραφία νεωτερική* επανεκδόθηκε ἀπὸ την «Εστία. Νέα Ἑλληνική Βιβλιοθήκη», Ἀθήνα 2006, με ἐπιμέλεια και εἰσαγωγή της Αικατερίνης Κουμαριανού.

7. Ρήγα Βελεστινλή, *Νέος Ανάχαρσις*, Βιέννη 1797, φωτομηχανική ἀναστατική επανέκδοση, ἐπιμέλεια-εἰσαγωγή-εὐρετήριο Δημ. Καραμπερόπουλου ἀπὸ την Ἐπιστημονική Ἐταιρεία Μελέτης Φερῶν-Βελεστίνου-Ρήγα, Ἀθήνα 2006.

8. Γ. Λαδά - Α. Χατζηδημόν, *Ἑλληνική Βιβλιογραφία τῶν ἐτῶν 1796-1799*, Ἀθήνα 1973, ἀρ. 73, σελ. 96.

9. Ολγα Κατσιαρδῆ-Hering, «Χριστόφορος Φιλιτάς», *Μνήμων*, τόμ. 12, 1989, σελ. 37. Περισσότερα στοιχεία βλ. Λεάνδρου Βρανούση, *Ἐφημερίς, 1797, Προλεγόμενα*, τόμ. 5, Κέντρο Ἐρεῦνης Μεσαιωνικοῦ και Νέου Ἑλληνισμοῦ, Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 1995, σελ. 541-542.

Μπατίστα Σπερανδίου, 1797<sup>10</sup>. Το κείμενο αυτό είναι μια απάντηση στα όσα έγραψε πριν από δυο χρόνια ο Αθανάσιος Ψαλίδας στο βιβλίο του, *Καλοκινήματα ήτοι εγχειρίδιον κατά φθόνου και κατά τής λογικής του Εύγενίου. Συντεθέν υπό του Δ... Και ιδίοις ἀναλώμασι διὰ τύπων ἐκδοθέν χάριν τῶν φιλαλληθεστάτων Ἑλλήνων. Ἐν Βιέννῃ τῆς Αουστρίας 1795*<sup>11</sup>. Προσθέτουμε ότι η πολυσέλιδη *Λογική*<sup>12</sup> του Ευγενίου Βουλγάρεως είχε εκδοθεί στην Λειψία το 1766.

Διαβάζοντας τον κατάλογο των πραγμάτων, τα οποία είχε μαζί του ο Ρήγας κατά τη σύλληψή του στην Τεργέστη, κατανοούμε τον λόγο για τον οποίο είχε τα δυο πρώτα μνημονευθέντα βιβλία στις αποσκευές του. Για το πρώτο βιβλίο της *Γεωγραφίας νεωτερικῆς* των συμπατριωτών του Δημητριάων αντιλαμβάνεται ο αναγνώστης ότι το είχε χρησιμοποιήσει και πως θα του ήταν απαραίτητο για τις χαρτογραφικές εργασίες του, οι οποίες ακόμη θα συνεχίζονταν, διότι είχε προγραμματίσει την έκδοση λεπτομερών χαρτών για την Βουλγαρία, τη Σερβία και τη Βοσνία<sup>13</sup>. Επίσης για το δεύτερο βιβλίο της *Αριθμητικῆς*, ίσως επειδή ήταν του συντρόφου του, φοιτητού της ιατρικής Ιωάννη Εμμανουήλ και ίσως να χρησιμοποιούνταν ως διδακτικό εγχειρίδιο.

Απορίας άξιον αποτελεί το γεγονός ότι είχε μαζί του το βιβλίο *Ἐπιστολή τοῦ σοφωτάτου κυρίου Εύγενίου ἀρχιεπισκόπου πρώην Σλαβωνίου και Χερσῶνος...*

- 
10. Γ. Λαδά - Α. Χατζηδήμου, *Ἑλληνική Βιβλιογραφία τῶν ἐτῶν 1796-1799*, Αθήνα 1973, σελ. αρ. 56, σελ. 62. Ευχαριστίες εκφράζονται στον φίλτατο καθηγητή Κώστα Πέτσιο για την ευγενική αποστολή φωτοτυπίας του βιβλίου.
  11. Γ. Λαδά - Α. Χατζηδήμου, *Ἑλληνική Βιβλιογραφία τῶν ἐτῶν 1791-1795*, Αθήνα 1970, αρ. 227, σελ. 365-367.
  12. Ο τίτλος είναι *Ἡ Λογική ἐκ παλαιῶν και νεωτέρων συνεραισθεῖσα υπό Εύγενίου Διακόνου τοῦ Βουλγάρεως, ἐν Λειψία τῆς Σαξωνίας ἐν τῇ τυπογραφίᾳ τοῦ Βρεϊτκόφ, 1766*. Φωτομηχανική αναστατική επανέκδοση πραγματοποιήθηκε με Προλεγόμενα-επιμέλεια-ευρετήρια του καθηγητού Κων. Πέτσιο, από το Εργαστήριο Ερευνῶν Νεοελληνικῆς Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Ιωάννινα 2010.
  13. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Johann Christian von Engel, *Geschichte des Ungarischen Reichs und seiner Nebenlande*. – τόμ. I: *Geschichte des alten Panoniens und der Bulgarey*, Halle 1797, σελ. 473-474, ο Ρήγας ετοίμαζε λεπτομερείς χάρτες και για τις υπόλοιπες περιοχές, της Βουλγαρίας, Σερβίας, Βοσνίας. Την μαρτυρία μνημονεύει ο Γ. Λαΐος, «Οἱ χάρτες τοῦ Ρήγα. Ἔρευνα ἐπὶ νέων πηγῶν», *Δελτίο Ἱστορικῆς Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας*, τόμ. 14, 1960, σελ. 231-312, Παράρτημα II, σελ. 296-298.  
Επίσης στα βιβλία κατά τη σύλληψή του μετά την προδοσία στην Τεργέστη, ο Ρήγας είχε και ένα χάρτη της Σερβίας, Βοσνίας, τον οποίο, υποθέτουμε, ότι μάλλον θα τον ήθελε για να εκδώσει και για τις περιοχές αυτές λεπτομερή χάρτη διαμεμένο σε Επαρχίες και Τοπαρχίες. Βλ. Κων. Αμαντος, *Ἀνέκδοτα ἔγγραφα περὶ Ρήγα Βελεστινλή, ὁ.π.*, σελ. 145.

Το βιβλίο αυτό εκδόθηκε στην Τεργέστη και το περιεχόμενό του έχει σχέση με την κριτική που είχε κάνει ο Αθ. Ψαλίδας στο βιβλίο του *Καλοκινήματα*, το 1795 για την *Λογική* του Ευγενίου του Βουλγάρεως<sup>14</sup>. Είναι ένα βιβλίο καθαρά φιλοσοφικού περιεχομένου σχετικά με το πρόβλημα της γνώσης.

\*\*\*

Για την παρουσία του βιβλίου του Ευγενίου Βουλγάρεως στις αποσκευές του Ρήγα κατά τη σύλληψη του, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι για κάποιον από τους παρακάτω λόγους το είχε μαζί του κατά το ταξίδι του από τη Βιέννη στην Τεργέστη:

α). Ίσως, επειδή πρόσφατα είχε εκδοθεί και αναφέρονταν στην αντιπαράθεση δύο σημαντικών λογίων του ελληνισμού, του Ευγενίου του Βουλγάρεως (1716-1806) και του Αθανασίου Ψαλίδα (1767-1825), ο Ρήγας να το αγόρασε στην Βιέννη και να το είχε μαζί του από ενδιαφέρον να γνωρίσει το περιεχόμενό του και τις μεταξύ των γνωστών του αυτών λογίων αντιπαράθεση.

β). Μία δεύτερη περίπτωση, που δυνατόν να δικαιολογεί την παρουσία του συγκεκριμένου βιβλίου του Ευγενίου του Βουλγάρεως στις αποσκευές του Ρήγα, είναι εκείνη του τυχαίου γεγονότος. Όταν ο Ρήγας θα είχε φτάσει στην Τεργέστη, όπου είχε εκδοθεί το βιβλίο, κάποιος γνωστός του, γνωρίζοντας το ενδιαφέρον του Ρήγα για μάθηση, για γνώση, να του το πρόσφερε πριν ακόμη καταλύσει στο ξενοδοχείο, στο οποίο τον περίμενε η αυστριακή αστυνομία, μετά τη σχετική προδοσία από τον τυχάρπαστο Έλληνα έμπορο. Ίσως κατ' αυτόν τον τρόπο να βρέθηκε στα πράγματά του, τα οποία κατέγραψε η αστυνομία.

γ). Μια τρίτη εκδοχή μπορεί να είναι εκείνη, την οποία διατύπωσε ο Λέανδρος Βρανούσης<sup>15</sup>, ότι δηλαδή ο Ρήγας να είχε το βιβλίο αυτό για να το προσφέρει ειδικά στον Ψαλίδα, όταν μετά την Τεργέστη θα έφθανε στην Πρέβεζα, από την οποία θα διοχέτευε το έντυπο υλικό του. Χαρακτηριστικά ο Βρανούσης σημειώνει: «...Τολμῶ ὅμως νὰ ὑποθέσω ὅτι [στην Πρέβεζα] θὰ ἐρχόταν ἀμέσως σ' ἐπαφή μὲ τὸν κύκλο τῶν φίλων του στὰ Γιάννενα κι ἐκεῖ θὰ διοχέτευε

14. Αποσπάσματα από τα σχετικά κείμενα του Βούλγαρι και του Ψαλίδα έχουν καταχωρισθεί στο: Νίκου Ψημμένου, *Η ελληνική φιλοσοφία από το 1453 ως το 1821*, τόμ. Β', «Η επικράτηση της νεωτερικής φιλοσοφίας. Μετακορυδαλική περίοδος», εκδόσεις «Γνώση», Αθήνα 1989, σελ. 263-278.

15. Λ. Ι. Βρανούση, *Αθανάσιος Ψαλίδας, ὁ Διδάσκαλος τοῦ Γένους (1767-1828), ὁ πατριώτης - ὁ πολιτικός - ὁ ἀγωνιστής*, Ἰωάννινα, 1952, β' έκδοση Ἰωάννινα 2008, σελ. 56.

*τὸ ἔντυπο ὑλικὸ τῶν κιβωτίων του. Εἰκάζω μάλιστα ὅτι γιὰ τὸν Ψαλίδα εἰδικὰ ἔφερνε μαζί του καὶ ἓνα μικρὸ προσωπικὸ δῶρο: ἦταν ἡ ἀπάντηση τοῦ Εὐγενίου Βουλγάρεως πρὸς τὴν “Καλοκινήματα”». Ωστόσο ὁμως καταλήγει ἐπισημαίνοντας ὅτι «...ἡ πολλὴ φαντασία εἶναι ἀπαράδεκτη στὴν ἐπιστημονικὴ ἱστορικὴ ἔρευνα...».*

\*\*\*

Συμπερασματικά μπορούμε να πούμε ότι με τα μέχρι τώρα στοιχεία δεν είμαστε σε θέση, μόνο υποθέσεις κάνουμε, να δώσουμε μία οριστική απάντηση στο ερώτημα της παρουσίας του βιβλίου του Ευγενίου Βουλγάρεως στα πράγματα του Ρήγα Βελεστινλή κατά την σύλληψή του στην Τεργέστη στις 19 Δεκεμβρίου 1797. Ίσως μελλοντικά κάποιο καινούργιο τεκμήριο ευελπιστούμε να προσφέρει την σχετική οριστική απάντηση.



Η σελίδα τίτλου του βιβλίου του Ευγενίου Βουλγάρεως, «Επιστολή του σοφωτάτου κυρίου Ευγενίου Αρχιεπισκόπου πρώην Σλαβωνίου και Χερσώνος», Τεργέστη 1797, το οποίο ο Ρήγας είχε μαζί του κατά την σύλληψή του και καταγράφηκε από την Αυστριακή Αστυνομία μαζί με τα άλλα βιβλία και τα προσωπικά του αντικείμενα.

ΙΑ΄

***ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ***





Παρουσίαση: Λουκάς Αξελός, Ρήγας Βελεστινλής.  
Σταθμοί και όρια στην διαμόρφωση της εθνικής  
και κοινωνικής συνείδησης στην Ελλάδα,  
Αθήνα, εκδόσεις “Στοχαστής” 2003

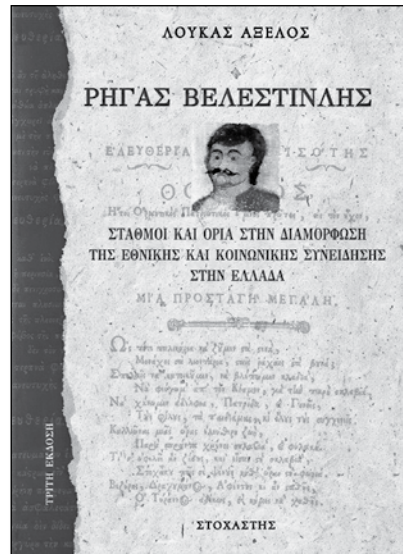
(Δημοσιεύθηκε στο περιοδικό *Τετράδια Πολιτικού Διαλόγου, Έρευνας και Κριτικής*, αρ. 53, Καλοκαίρι-Φθινόπωρο 2007, σελ. 91-97)

Κατά την ενασχόληση μου εδώ και δεκαπέντε χρόνια με τον Ρήγα με θλίψη διαπιστώνονταν ότι στη σχετική βιβλιογραφία η μόνη Διδακτορική Διατριβή με θέμα τον Ρήγα εκπονήθηκε στη Γαλλία το 1937 από τον Απόστολο Δασκαλάκη, ενώ στην Ελλάδα παρόμοια εκπόνηση δυστυχώς δεν είχε πραγματοποιηθεί, λόγω ίσως της επικρατούσης σχεδόν απαξιωτικής θεώρησης του Ρήγα και του έργου του στον χώρο των ιστορικών.

Όμως, πριν από δύο χρόνια είχα τη μεγάλη χαρά πρώτα να πληροφορηθώ ότι τελευταία έχει εκπονηθεί διδακτορική διατριβή, η οποία υποστηρίχθηκε

και εγκρίθηκε στο Τμήμα Επικοινωνίας και Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης του Πανεπιστημίου Αθηνών και στη συνέχεια να γνωρίσω τον διδάκτορα συγγραφέα Λουκά Αξελό και το ογκώδες έργο του, που περιλαμβάνεται στο παρουσιαζόμενο σήμερα βιβλίο.

Ευχαριστίες εκφράζονται στον συγγραφέα Λουκά Αξελό για τη χαρά που μου πρόσφερε με την πρώτη αυτή επιμελημένη διδακτορική διατριβή στην Ελλάδα για τον Ρήγα Βελεστινλή, καθώς και για την τιμή που μου έκανε να με προσκαλέσει να συμμετάσχω στη σημερινή εκδήλωση της παρουσιάσεως της ογκώδους μελέτης του για τον Ρήγα Βελεστινλή. Παράλληλα, η Επιστημονική



Εταιρεία Μελέτη Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα συγχαίρει τους αξιοτίμους καθηγητές του Πανεπιστημίου Αθηνών, που δύο εξ αυτών συμμετέχουν σήμερα στην παρουσίαση, ο κ. Πανούσης και ο κ. Μανιάτης, που δέχθηκαν και συμπαραστάθηκαν στην εκπόνηση της πρώτης αυτής διδακτορικής διατριβής στην Ελλάδα για τον Ρήγα Βελεστινλή.

Το βιβλίο του Λουκά Αζελού, *Ρήγας Βελεστινλής. Σταθμοί και όρια στην διαμόρφωση της εθνικής και κοινωνικής συνείδησης στην Ελλάδα* αποτελούμενο από 673 σελ. είναι φροντισμένο εκδοτικά, καλοτυπωμένο σε σαμουά χαρτί, σε 8° σχήμα 17Χ24, βιβλιοδετημένο και με εντυπωσιακή κουβερτούρα. Μία έκδοση αντάξια του περιεχομένου της.

Στην αρχή του βιβλίου ο συγγραφέας σε μία σελίδα παραθέτει τους στίχους 41-48 του Θουρίου που αρχίζουν:

*«Σ' Ανατολή και Δύσι και Νότο και Βορά  
Για την Πατρίδα όλοι να 'χωμεν μια καρδιά...».*

Όμως, παρακάτω με νόημα παραθέτει ένα στίχο του Σικελιανού, θέλοντας να δείξει την τραγικότητα του μαρτυρικού θανάτου του Ρήγα

*«Δεν είν ο Χάρος όζω από της λευτεριάς τη μοίρα».*

Στον Πρόλογο του ο συγγραφέας Λουκάς Αζελός εκφράζει τις ευχαριστίες του στην επταμελή επιτροπή των καθηγητών του Πανεπιστημίου Αθηνών που ήταν αρμόδιοι για την έγκρισή της καθώς επίσης ευχαριστεί και όλους εκείνους οι οποίοι συνέβαλαν με διάφορους τρόπους στην ολοκλήρωση της μελέτης. Επί πλέον, σημειώνει ότι επικέντρωσε *«το ενδιαφέρον σε μία φυσιογνωμία της νεότερης ιστορίας μας, τον Ρήγα Βελεστινλή, επιδιώκοντας μέσω της έρευνας, να εξειδικεύσει, συγκεκριμενοποιήσει και τεκμηριώσει περαιτέρω την άποψη ότι ο Βελεστινλής αποτελεί πράγματι σταθμό και όριο στην διαμόρφωση της εθνικής και κοινωνικής συνείδησης στη σύγχρονη Ελλάδα. Ορόσημο και οδόσημο στον νεότερο πολιτικό και πολιτιστικό μας βίο»*. Στόχο τον οποίο θεωρώ ότι πέτυχε και δικαιωματικά θα πρέπει να είναι υπερήφανος για το βιβλίο του αυτό.

Στη συνέχεια σε 23 (19-41) σελίδες περιέχεται η Εισαγωγή στην αρχή της οποίας παραθέτει χαρακτηριστικούς στίχους του Μπρέχτ:

*«Λογοτεχνίες ολάκερες  
Μ' εκλεκτά λόγια γραμμένες  
Θ' ανασκαφτούν για την έρευνα μια μικρής ένδειξης:  
Πως τον καιρό της καταπίεσης (ας πούμε)  
Ζούσαν κι επαναστάτες».*

Στην Εισαγωγή ο συγγραφέας συνοπτικά καταγράφει μερικές απόψεις του, που διεξοδικά αναπτύσσονται στα οικεία κεφάλαια του βιβλίου. Ενδεικτικά γίνεται αναφορά στη στάση του Ρήγα έναντι της ελληνικής αρχαιότητας για την οποία παρατηρεί πολύ σωστά ότι «*βασική επιδίωξη του Ρήγα ήταν η αποκατάσταση της ιστορίας του ελληνικού έθνους μέσω της επιβεβαίωσης της ιστορικής συνέχειας και η ενδυνάμωση της εθνικής συνείδησης, ως αποτέλεσμα της ενίσχυσης της ιστορικής αυτογνωσίας και αυτοπεποίθησης*» (σελ. 35). Επίσης επισημαίνει ότι «*η βαθιά αρχαιογνωσία του Ρήγα δεν αποτελούσε όχημα στο παρελθόν, αλλά την “πρώτη ύλη” με την οποία έπλασε το σύγχρονο ιδεολογικό και πολιτειακό του πρότυπο*», κάτι που όπως με έμφαση ο συγγραφέας τονίζει «*διαφοροποιεί τον Ρήγα από πολλούς αρχαιολάτρες της εποχής του*».

Επίσης για τον ισχυρισμό, ότι ο Ρήγας ήταν ακόλουθος της γαλλικής σκέψης και πολιτικής, εφ’ όσον μετέφρασε βιβλία από τα γαλλικά καθώς και το σύνταγμα για τη *Νέα Πολιτική Διοίκηση* του κράτους του, που θα δημιουργούσε μετά την επανάσταση, ο συγγραφέας παρατηρεί ότι «*Η συστηματική ανάγνωση του έργου του Ρήγα συνολικά, αλλά και η καθόλου πρακτική του, δεν οδηγούν στο συμπέρασμα ότι ο φιλόδοξος στόχος του μιας ανεξάρτητης Ελληνικής Δημοκρατίας υποτασσόταν στους σχεδιασμούς της γαλλικής εξωτερικής πολιτικής*» (σελ. 39). Και συνεχίζει τονίζοντας ότι «*Ο Ρήγας ανήκει σαφώς στην “κριτική πτέρυγα” των οπαδών της Γαλλικής Επανάστασης και όχι των ποικίλων άνευ όρων μεταφορέων της*». Με την ευκαιρία σημειώνουμε ότι υπέρ του Ναπολέοντα Βοναπάρτη, που θεωρούνταν ελευθερωτής των λαών, ορισμένοι Έλληνες λόγιοι έπλεξαν διθυράμβους υπέρ του. Ο Ρήγας όμως δεν έγραψε ούτε μία φράση ούτε ένα στίχο υπέρ του Βοναπάρτη. Αντίθετα εκείνο τον καιρό, το 1797, τύπωνε την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου, προσφέροντας τον ως πρότυπο στους σκλαβωμένους Έλληνες.

Ο συγγραφέας στη συνέχεια παραθέτει σε 7 σελίδες μία «*Χρονογραφία Ρήγα Βελεστινλή, 1757-1798*», αναγράφοντας και άλλα σύγχρονα γεγονότα, με τα οποία κατατοπίζεται ο αναγνώστης για την τότε εποχή.

Το περιεχόμενο του βιβλίου μεθοδολογικά κατανέμεται σε δώδεκα κεφάλαια εκ των οποίων τα τρία πρώτα αποτελούν το Πρώτο μέρος. Στις πενήντα σελίδες του πρώτου κεφαλαίου με το γενικό τίτλο «*Ο ελληνικός κόσμος στα χρόνια του Ρήγα Βελεστινλή (Εισαγωγικές παρατηρήσεις)*» προσφέρει το περίγραμμα της εποχής του Ρήγα και αναλύεται σε τέσσερις ενότητες: «*Η κρίση της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Εσωτερικές και διεθνείς επιπτώσεις*», «*ο ελληνικός κόσμος στη Βαλκανική πραγματικότητα του 18<sup>ου</sup> αιώνα. Ο ρόλος του*

*ελληνικού παράγοντα», «Η ελληνική εμπορικοναυτική τάξη. Χαρακτηριστικά και ιδιομορφίες του ελληνικού αστισμού» και την τέταρτη ενότητα «Η συγκρότηση του μετώπου ανατροπής. Προβλήματα και διλήμματα».*

Το δεύτερο κεφάλαιο εκ 30 σελ. περιλαμβάνει τα σχετικά με τη ζωή του Ρήγα στο Βελεστίνο, την Κωνσταντινούπολη, το Βουκουρέστι και μέχρι την πρώτη μετάβασή του στη Βιέννη το 1790 και περιέχει τις δύο ενότητες *«Η νεότητα του Ρήγα», «Κωνσταντινούπολη – Βουκουρέστι. Η διαμόρφωση των προϋποθέσεων».*

Το τρίτο περιλαμβάνει τρεις ενότητες *«Η ανάπτυξη του απελευθερωτικού αγώνα των ευρωπαϊκών λαών. Ιδιαιτερότητες του βαλκανικού χώρου», «Η εμφάνιση του Ρήγα στην Βιέννη. Διεύρυνση της πολιτικής του δράσης», «Η μυστική εταιρεία της Βιέννη. Τα όρια του εγχειρήματος».* Ο συγγραφέας αξιολογώντας τη βιβλιογραφία θέτει στη σωστή διάσταση τη συνωμοτική δραστηριότητα του Ρήγα κατά την παραμονή του στη Βιέννη. Ο Ρήγας κατόρθωσε να συγκαλύπτει τους σκοπούς του και να παραπλανά την Αυστριακή Μυστική Αστυνομία παρ' όλο που είχε επαφές με τόσους ανθρώπους και έπαιρνε την άδεια εκτυπώσεως από τον λογοκρίτη της Αστυνομίας για τα βιβλία του και τους Χάρτες του. Επί πλέον για να κατέλθει στην Ελλάδα κατόρθωσε και πήρε διαβατήριο από τις αυστριακές αρχές χωρίς να έχουν αντιληφθεί το ελάχιστο, αν και ήταν υπό παρακολούθηση.

Το Δεύτερο Μέρος το βιβλίου περιλαμβάνει επτά κεφάλαια, το τέταρτο έως το δέκατο, στα οποία ο συγγραφέας διεξοδικά εξετάζει ένα-ένα τα έργα του Ρήγα, λαμβάνοντας υπ' όψιν του όλη τη σχετική βιβλιογραφία.

Το τέταρτο κεφάλαιο αναφέρεται στο πρώτο βιβλίο του Ρήγα *Σχολείον των ντελικάτων εραστών* και περιέχει τις ενότητες *«Ένας αισθαντικός νέος με φιλελεύθερες απόψεις», «Σχολείον των ντελικάτων εραστών»,* παραθέτοντας το περιεχόμενο του βιβλίου, *«“Νεανικό αμάρτημα” ή απαρχή μιάς πορείας», «Απλή μετάφραση, απόδοση ή αναδημιουργία;».* Ο συγγραφέας με τεκμήρια υποστηρίζει ότι ο Ρήγας δεν έκανε απλή μετάφραση, αλλά αναδημιουργία. Ακόμη ότι ο *«Ρήγας δεν έχει αντίληψη “μεταφορέα” αλλά δημιουργού-εραμιστή».* Αντικρούει πολύ εύστοχα τις απόψεις που είχαν διατυπωθεί κατά το παρελθόν ότι τάχα το μεταφραστικό του αυτό έργο δεν έχει περιεχόμενο μορφωτικό και ήταν ένα “νεανικό αμάρτημα”, όπως χαρακτηριστικά έχει γραφεί.

Το Πέμπτο κεφάλαιο έχει τον τίτλο *«Φυσικής απάνθισμα ή όχημα παιδείας και διαφωτισμού»* με τις ενότητες *«Ελληνικός διαφωτισμός. Δημιουργία προϋποθέσεων στοιχειώδους υποδομής και επιστημονικό καθήκον», «Ένας Έλληνας*

Εγκυκλοπαιδιστής», «Φυσικής απάνθισμα. Ένα υποδειγματικό εκλαϊκευτικό εγχειρίδιο», αναγράφοντας το περιεχόμενο του βιβλίου, που ένα μεγάλο μέρος του είναι μετάφραση όπως έχουμε δείξει από τη Γαλλική Εγκυκλοπαιδεία των Ντιντερώ και Ντ' Αλαμπέρτ (Diderot, D' Alembert). Κατ' αυτόν τον τρόπο το *Φυσικής απάνθισμα*, γραμμένο σε απλούν ύφος και σε ρέουσα γλαφυρή γλώσσα, τώρα έχει πάρει την πρέπουσα θέση στην ιστορία των επιστημών της χώρας μας, ενώ θεωρούνταν ως ένα βιβλίο χαμηλού επιστημονικού επιπέδου.

Για το έργο *Ηθικός Τρίπους* αφιερώνεται το έκτο κεφάλαιο, το οποίο περιέχει τις ενότητες «*Η στράτευση της λογοτεχνίας*», *Τα Ολύμπια*, *Η βοσκοπούλα των Άλπεων*, *Ο Πρώτος ναύτης* αναλύοντας τα έργα αυτά. Τα δύο πρώτα είναι αποδεδειγμένα πλέον ως έργα του Ρήγα και το τρίτο του Αντωνίου Κορωνιού.

Στο κεφάλαιο αυτό ο συγγραφέας σε 5 σελίδες, σελ. 281-286, περιλαμβάνει με ερωτηματικό μάλιστα «*Το σαγανάκι της τρέλας. Έργο του Ρήγα ή ανωνύμου;*» έργο που δημοσιεύθηκε το 1998 από τη Ρουμάνια ελληνίστρια Λία Σίσακοφ. Θεωρούμε ότι πολύ ορθά έπραξε ο συγγραφέας και το συμπεριέλαβε, διότι ακόμη δεν έχει ολοκληρωθεί η έρευνα σχετικά με την γνησιότητα ή μη ως έργου του Ρήγα. Πάντως οι παρατηρήσεις του είναι πολύ εύστοχες, όπως για παράδειγμα ότι «σε κανένα έργο του Ρήγα, το ύφος του Βελεστινλή δεν αγγίζει τα όρια του λιβέλλου», όπως στο μνημονεύομενο.

Στο έβδομο κεφάλαιο διεξοδικά ο συγγραφέας αναλύει το βιβλίο *Νέος Ανάχαρσις* στις δύο ενότητες «*Ιστορική μνήμη. Ένα αποτελεσματικό όπλο*», «*Σημειώσεις και σχόλια. Απλή επίδειξη ευρυμάθειας ή άσκηση πολιτικής και με άλλα μέσα;*». Στο χαρτογραφικό έργο αφιερώνεται το όγδοο κεφάλαιο, που φέρει το γενικό τίτλο «*Μεγάλη Χάρτα της Ελλάδος ή μεγάλος πατριδογνωστικός οδηγός του ελληνικού έθνους;*» και περιλαμβάνει τις δύο ενότητες «*Η συμπόρευση της γεωγραφίας με την ιστορία*», «*Η χαρτογράφηση ενός μεγάλου οράματος*».

Στο επόμενο κεφάλαιο, το ένατο, ο συγγραφέας μεθοδικά αναλύει το ποιητικό έργο του Ρήγα στις ακόλουθες τρεις ενότητες: «*Η εκδοτική πλευρά. Διασωθέντα*», «*Ποιητής, στιχουργός, τραγουδοποιός και μουσικός, μα πάνω απ' όλα εθνεγέρτης. Θούριος Ύμνος, Ύμνος Πατριωτικός (Χαριτέ τη ζωή, Δεύτε παιδιάδες των Ελλήνων)*», «*Περιεχόμενο και μορφή. Αισθητική διάσταση και γλώσσα στα τραγούδια του Ρήγα*». Επισημαίνει χαρακτηριστικά ότι «*οι σίχοι του Ρήγα ήταν άμεσοι και απλοί. Μιλούσαν για το βασικό θέμα που απασχολούσε όλους τους υπόδουλους για τα δεινά της σκλαβιάς και έθεταν στρωτά χωρίς περιστροφές ή ακκισμούς το πρόβλημα της εξέγερσης*».

Μάλιστα, ο Γεώργιος Τερτσέτης χαρακτήρισε τον *Θούριο* ως «*το ιερότερον άσμα της φυλής μας*»<sup>1</sup> τονίζοντας επί πλέον ότι τα τραγούδια του Ρήγα «*Ως σάλπιγγες εις την Ιεριχώ εγκρέμισαν τα τείχη της Τριπολιτσάς, ετίναξαν εις τον αέρα με τους αλλοφύλους τα φρούρια της Μονεμβασιάς, του Ναυπλίου, των Αθηνών και τα τρικάταρτα του εχθρού*». Και με έμφαση ο Τερτσέτης συμπληρώνει: «*Τα λογιωτατίστικα άσματα, δεν εγκρέμισαν ποτέ, δεν σαλεύουν ούτε την αράχνην του κοκόρου της καμινάδας*». Ξεκάθαρα τονίζει ότι μόνον ο επαναστατικός παιάνας, ο *Θούριος* του Ρήγα, θα μπορούσε να ξεσηκώσει τους σκλαβωμένους ραγιάδες για την επανάσταση, για το ιδανικό της ελευθερίας.

Το δέκατο κεφάλαιο καταλαμβάνει 60 σελίδες και ο συγγραφέας ασχολείται αναλυτικά με το πολιτικό σχέδιο του Ρήγα, που ήθελε να δημιουργήσει στον Βαλκανικό χώρο μετά την επανάστασή του, αντικαθιστώντας την απολυταρχική εξουσία του σουλτάνου. Το κεφάλαιο αναλύεται σε πέντε ενότητες: «*Το κунήγι των ιδεών. Έκδοση και κατάσχεση ενός επαναστατικού μανιφέστου*», «*Νέα Πολιτική Διοίκηση. Πρωτοποριακή πολιτειακή πρόταση για μία ελληνική δημοκρατία των λαών της βαλκανικής ή ανέφικτη πολιτικό όραμα;*», «*Μία συνταγματική πρόταση που δεν εφαρμόστηκε ποτέ. Δυνατότητες και όρια ενός φιλόδοξου εγχειρήματος*», «*Εγκόλπιον στρατιωτικόν και Δημοκρατική κατήχησις. Το βάρος της απώλειας*», «*Ένας πρωτοπόρος της κίνησης των ιδεών, της εκδοτικής δραστηριότητας, του τύπου, της πληροφόρησης και της ελευθεροτυπίας*».

Το τρίτο Μέρος περιλαμβάνει τα δύο τελευταία κεφάλαια. Το ενδέκατο κεφάλαιο έχει τον τίτλο «*Ο ιδεολογικός και πολιτικός κόσμος του Ρήγα*» και περιλαμβάνει τις ενότητες «*Οι βασικές συνιστώσες*», «*Ο αρχαίος ελληνικός κόσμος*», «*Ενιαίος ιστορικός χώρος. Οι εθνικοί και κοινωνικοί αγώνες των βαλκανικών λαών*», «*Διαφωτισμός*», «*Επαναστατικές ιδέες - Γαλλική Επανάσταση - Δημοκρατικός πατριωτισμός*».

Το τελευταίο κεφάλαιο, το δωδέκατο φέρει τον γενικό τίτλο «*Το τέλος ενός επαναστάτη*» και περιλαμβάνει τις ενότητες «*Οι τελευταίες προετοιμασίες. Αποστολή των κιβωτίων. Η μοιραία επιστολή*», «*Η προδοσία του Οικονόμου. Σύλληψη του Ρήγα και του Περραιβού. Κινητοποίηση των Αυστριακών αρχών*», «*Διαδοχικές συλλήψεις-ανακρίσεις. Η στάση των κρατουμένων*», «*Ατελέσφορες απόπειρες διάσωσης. Μεταφορά στο Βελιγράδι και δολοφονία του Ρήγα και*

1. Γεωργίου Τερτσέτη, (1800-1874), «*Λόγος της 25 Μαρτίου 1857*», στο *Άπαντα*, αναστήλωση Γ. Βαλέτας, έκδ. Γιοβάνη, Αθήνα 1967, τόμ. Α', σελ. 226.

των συντρόφων του», «Εξάρθρωση της μυστικής εταιρείας της Βιέννης. Οι διασωθέντες».

Το βιβλίο εμπλουτίζεται και με ορισμένες εικόνες: Τρία πορτραίτα του Ρήγα, του Διονυσίου Τσόκου, του Rippingille, του Θανάση Παγώνη σε τοιχογραφία στη Δράκια Πηλίου. Δύο παραστάσεις, η μία Κοραΐς-Ρήγας-Υψηλάντης, και η άλλη του Θεόφιλου με τον Κοραή και τον Ρήγα, που βοηθούν την πληγωμένη Ελλάδα να ανεγερθεί. Τη σελίδα της *Εφημερίδος*, Βιέννη 1790 των αδελφών Πούλιου, την Ταβέρνα των Ελλήνων της Βιέννης, τις σελίδες τίτλων των βιβλίων *Σχολείον ντελικάτων εραστών*, *Φυσικής απάνθισμα*, *Τα Ολύμπια*, *Νέος Ανάχαρσις*, *Χάρτας της Ελλάδος*, την πρώτη σελίδα Θουρίου έκδ. Περαιβού του 1798, σελίδα από το περιοδικό *Παρθενών 1871* με τη *Νέα Πολιτική Διοίκηση*, ο πύργος Νεμπότζα, και τη σελίδα με την αφιέρωση στον Ρήγα της *Ελληνικής Νομαρχίας*.

Σε 60 σελίδες παρατίθεται η πλούσια όντως Βιβλιογραφία την οποία ο συγγραφέας χρησιμοποίησε. Στην αρχή είναι τα έργα του Ρήγα, και οι μεταγενέστερες εκδόσεις, επανεκδόσεις και ανατυπώσεις τους. Στη συνέχεια σε 32 σελ. με αλφαβητική σειρά των συγγραφέων παρατίθενται τα αυτοτελή βιβλία, ενώ στις υπόλοιπες 19 σελ. τα διάφορα δημοσιεύματα σε περιοδικά εφημερίδες και ανάτυπα.

Ο συγγραφέας είναι κύριος της πολυπληθούς βιβλιογραφίας περί Ρήγα, την οποία χρησιμοποιεί πολύ σωστά στα κείμενά του και στις υποσημειώσεις. Μάλιστα παραθέτει πολλά κομμάτια από τα βιβλία της Βιβλιογραφίας, τα οποία βοηθούν κατ' αυτόν τον τρόπον τον αναγνώστη να βγάζει και τα δικά του συμπεράσματα. Για παράδειγμα αναφέρουμε ότι κατά την ανάγνωση του κεφαλαίου «*Ο Ενιαίος ιστορικός χώρος*», σελ. 459, ο συγγραφέας παραθέτει το διάβημα του Δημητρίου Υψηλάντη προς τις Οθωμανικές Αρχές της Κρήτης, καλοκαίρι 1821, στο οποίο ανευρίσκει κανείς αυτούσιες φράσεις του Ρήγα από την *Επαναστατική Προκήρυξη*: «*Κανείς χριστιανός δεν ήταν σίγουρος, μήτε δια την ζώήν του, μήτε δια την τιμήν του, μήτε δια τα υποστατικά του*».

Ένα στοιχείο επί πλέον που θα πρέπει να τονισθεί είναι το γεγονός ότι το βιβλίο «*Ρήγας Βελεστινλής. Σταθμοί και όρια στην διαμόρφωση της εθνικής και κοινωνικής συνείδησης στην Ελλάδα*» είναι γραμμένο με επιστημονική υπευθυνότητα, χωρίς ιδεολογικές στρεβλώσεις, και επί πλέον με σαφήνεια και μεθοδικότητα. Με την εργασία αυτή ο συγγραφέας αναδεικνύει την πολυσχιδή και πληθωρική προσωπικότητα του Ρήγα, ως μία από τις μοναδικές προσωπικότητες του νεώτερου ελληνισμού και γενικότερα του Βαλκανικού χώρου:

Διαφωτιστής, επαναστάτης, πολιτικός νους, στρατιωτικός νους, εθνεγέρτης, μάρτυρας και οραματιστής μιας δημοκρατικής πολιτείας του βαλκανικού χώρου.

Και ο συγγραφέας περατώνει το βιβλίο του τονίζοντας ότι *«ο Ρήγας δεν ευτύχησε να δει τον σπόρο που έσπειρε. Όμως εκείνο που η ιστορία επιβεβαίωσε, είναι ότι οι λαοί της Χερσονήσου του Αίμου δεν τον ξέχασαν. Ο ίδιος έπεσε μαχόμενος, οι ιδέες του όμως δεν δολοφονήθηκαν»*. Και συμπληρώνει ο συγγραφέας με έμφαση ότι *«Σε όλη τη διάρκεια του 19<sup>ου</sup> και 20<sup>ου</sup> αιώνα το φάντασμα του Ρήγα πλανιόταν πάνω από την Βαλκανική, εμπνέοντας και εμψυχώνοντας τους λαούς της. Και θα πλανιέται εσαεί, όσο ο άνθρωπος θα βρίσκεται στο αποφασιστικό δίλημμα να ζυγίζει το νόημα της υπάρξεώς του ανάμεσα σε σαράντα χρόνους σκλαβιάς και μιάς μέρας ζωής»*.

Καταλήγοντας κυρίες και κύριοι μπορούμε να ισχυρισθούμε ότι ο Λουκάς Αξελός με τη συστηματική αυτή μελέτη του δικαιωματικά κατατάσσεται στους συγγραφείς του Ρήγα, που έγραψαν συνολικά για τη ζωή και το έργο του, όπως ο Απόστολος Δασκαλάκης και ο Λεάνδρος Βρανούσης.



Βιβλιοκριτική: Γεώργιος Α. Κοντομήτρος,  
*Ρήγας Βελεστινλής Θετταλός, ο ηδύμολπος της  
Ελευθερίας ψάλτης*, έκδοση Δήμου Φερών, Βελεστίνο 2010.  
Σχήμα 17Χ24 εκ., σελ 93, στις οποίες περιλαμβάνονται 13  
ολοσέλιδες έγχρωμες εικόνες και άλλες 30 έγχρωμες εικόνες  
εντός του κειμένου

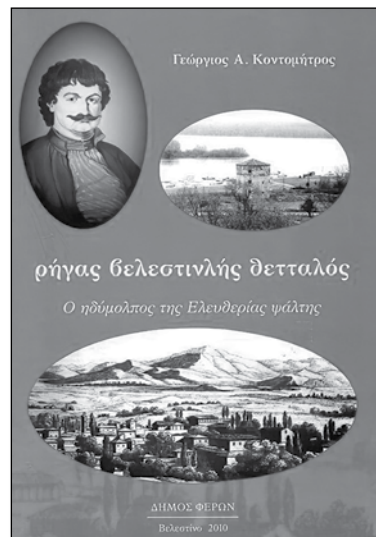
(Δημοσιεύθηκε στην εφημ. Βόλου, *Η Θεσσαλία*, 12 Σεπτεμβρίου 2010)

Το υπό κρίση βιβλίο του κ. Γ. Κοντομή-  
τρου, διδάκτορα Ιστορίας της Εκπαίδευσης  
του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, Γενικού  
Γραμματέα της Εταιρείας Θεσσαλικών  
Ερευνών και Διευθυντού του Λυκείου της  
γενέτειρας του Ρήγα, είδε το φως της δημο-  
σιότητας πριν από λίγους μήνες.

Ο συγγραφέας στην Εισαγωγή εμφα-  
ντικά τονίζει ότι στη συγγραφή του βιβλίου  
του βασίστηκε «στα νεότερα πορίσματα των  
μελετητών» (σελ. 13) και ως εκ τούτου ο  
αναγνώστης θα περίμενε να διαβάσει συνο-  
πτικά ό,τι έχει φέρει στο φως η επιστημο-  
νική έρευνα, ώστε να έχει μια καλή γενική  
γνώση περί του έργου του Ρήγα Βελεστινλή.

Όμως, γρήγορα διαπιστώνεται φειδωλία στα ουσιώδη, τα οποία μερικές φορές  
παραλείπονται, και αμετροέπεια στα επουσιώδη. Στο διαθέσιμο χώρο της  
φιλόξενης εφημερίδας θα επισημανθούν ενδεικτικά ορισμένα εξ αυτών.

Η ανεπάρκεια και προχειρότητα στη συγγραφή του βιβλίου σημειώνεται  
ήδη από τον Πρόλογο του Δημάρχου Φερών κ. Κων. Κανάρη, όπου γράφεται το  
ανιστόρητο ότι δήθεν ο Ρήγας «οραματίστηκε μια βαλκανική συνομοσπονδία».  
Και καλά ο δήμαρχος Φερών άμοιρος επιστημονικών γνώσεων δεν γνωρίζει το



σωστό, θα έπρεπε όμως ο συγγραφέας του υπό κρίση βιβλίου να διόρθωνε το ανιστόρητο αυτό περί «Βαλκανικής Συνομοσπονδίας». Η «συνομοσπονδία» είναι σχέση μεταξύ ήδη υπάρχουσών κρατικών οντοτήτων, που τότε δεν υπήρχαν. Τότε υπήρχαν μόνο οι λαοί υπό την απολυταρχική εξουσία του Σουλτάνου.

Ο συγγραφέας αφήνει τον αναγνώστη ανημέρωτο σχετικά με το όνομα του Ρήγα, όταν αόριστα γράφει ότι «η επιστημονική έρευνα έχει ξεκαθαρίσει πια τα ζητήματα αυτά τα σχετικά με το όνομά του» (σελ. 14). Ποια είναι αυτή η επιστημονική έρευνα; Δεν την γνωρίζει; Αλλά αφού ήταν σύνεδρος στο Ε΄ Διεθνές Συνέδριο «Φεραί-Βελεστίνιο-Ρήγας, Οκτώβριος 2007, θα είχε δει τη μελέτη *Όνομα και καταγωγή του Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 2000, την οποία θα όφειλε να την αναγράψει τουλάχιστον στην Βιβλιογραφία από την οποία λείπει.

### *Φυσικής απάνθισμα*

Το ενδιαφέρον του συγγραφέως εστιάζεται στις πηγές, τις οποίες χρησιμοποίησε ο Ρήγας για να γράψει το *Φυσικής απάνθισμα*. Μνημονεύει την έρευνα του γράφοντος που απέδειξε ότι ο Ρήγας χρησιμοποίησε λήμματα της Γαλλικής Εγκυκλοπαιδείας (1751-1765) των Diderot και D'Alembert, χωρίς όμως να ενημερώνει τον αναγνώστη ποια είναι αυτή η έρευνα, οι τίτλοι των εργασιών και πού δημοσιεύθηκαν. Ούτε καν στην Βιβλιογραφία, όπως κάνει για άλλες εργασίες.

Στο ίδιο κεφάλαιο ο συγγραφέας του υπό κρίση βιβλίου ταλαιπωρεί τον αναγνώστη με τον τυπογράφο του *Φυσικής απάνθισμα* «Ευγενής Τράττνερ», του οποίου μάλιστα παραθέτει και την προσωπογραφία του, φορτώνοντας το κείμενό του με τα επουσιώδη αυτά στοιχεία.

Επίσης, αφιερώνει τρεις σελίδες εκ των οποίων η μία ολοσέλιδη με το εξώφυλλο του εικονογραφημένου περιοδικού της Βιέννης *Ο κόσμος σε εικόνες (die Welt in Bildern)*. Υποθέτει ότι ο Ρήγας θα το είχε δει στο τυπογραφείο του «Ιωσήπου Βαουμειστέρου», όπου τύπωνε το *Σχολείον των ντελικάτων εραστών* και ότι «η θεματική του βιεννέζικου εντύπου συμπίπτει απόλυτα με αυτή που διαλαμβάνεται στο “Φυσικής απάνθισμα”» (σελ. 25). Απαριθμεί τα Κεφάλαια του *Φυσικής απάνθισμα*, πολλά εκ των οποίων όπως έχουμε δείξει στις έρευνές μας είναι από την Γαλλική Εγκυκλοπαιδεία, χωρίς όμως να αναγράφει τα αντίστοιχα κεφάλαια του εικονογραφημένου εντύπου «Ο κόσμος σε εικόνες», όπως θα περίμενε κανείς. Μάλιστα σημειώνει ότι «οι τέσσερις σελίδες μόνο που αφιέρωσε ο Βελεστινλής (για τα φυτά) δεν επιτρέπουν περαιτέρω σύγκριση».

Και καταλήγει άδοξα με την παρατήρηση «η ταύτιση των ερασιματων του Ρήγα εκ της γερμανικής παραμένει ζητούμενο και μάλιστα πολύ δύσκολο». Και ο καλόπιστος αναγνώστης θα ρωτήσει αφού δεν υπάρχει ταύτιση των κειμένων του βιεννέζικου περιοδικού με κείμενα του *Φυσικής απάνθισμα* γιατί όλες αυτές οι σελίδες και οι παραπομπές του εντύπου στα γερμανικά σε οκτώ σειρές (αυτές και αν είναι κουραστικές. Φορτώνουν το ολιγοσέλιδο κείμενο με επουσιώδη, ενώ παραλείπονται τα ουσιώδη).

Ο αναγνώστης όμως πολύ θα χαίρονταν αν ο συγγραφέας του υπό κρίση παρουσίαζε την υποσημείωση, που ο Ρήγας πρόσθεσε την τελευταία στιγμή πριν από την έκδοση στο «Περί γης», (*Φυσικής απάνθισμα*, σελ. 23) για να τονίσει πως την περιστροφή της γης γύρω από τον εαυτόν της και από τον Ήλιο την είχαν υποστηρίξει οι αρχαίοι Έλληνες Νικήτας ο Συρακούσιος, Φιλόλαος και Αρίσταρχος. Στοιχείο σημαντικό της αρχαιομάθειας του Ρήγα.

Για τη ρήση «Οποιος ελεύθερα συλλογάται, συλλογάται καλά», που ο συγγραφέας υποστηρίζει στις σελ. 30-31, ότι βρίσκεται στο ποίημα του ιατρού Χάλλερ «Οι Αλπεις», 1729, ενώ δεν βρίσκεται σ' αυτό, έχουμε γράψει πρόσφατα (βλ. *Η Θεσσαλία*, 29 Αυγούστου 2010). Μάλιστα, το άρθρο μας αυτό ήταν αιτία ο κ. Κοντομήτρος να διερευνήσει και τα άλλα ποιήματα του Χάλλερ και τελικά να εντοπίσει σε ποίημα του 1734 τη φράση αυτή, (βλ. *Η Θεσσαλία*, 7 Αυγούστου 2010) και τον συγχαίρουμε για την ταύτιση αυτή.

### *Χάρτα της Ελλάδος*

Στις σελ. 39-55 ο συγγραφέας ασχολείται με το χαρτογραφικό έργο του Ρήγα, όπου διαπιστώνεται ότι δεν έχει λάβει γνώση των τελευταίων ερευνών, που έχουν πραγματοποιηθεί κατά την για πρώτη φορά επανέκδοση της *Χάρτας της Ελλάδος* (1998), *Νέας Χάρτας της Βλαχίας* και *Γενικής Χάρτας της Μολδοβίας* (2005) από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα με σχόλια, ταυτίσεις και ευρετήρια.

Ο αναγνώστης του υπό κρίση βιβλίου δεν βρίσκει απάντηση στα βασικά ερωτήματα της ιστορικής έρευνας: Α). Ποια πρότυπα χαρτών ο Ρήγας χρησιμοποίησε για την *Χάρτα της Ελλάδος*. Β). Ποιος ο σκοπός έκδοσης της *Χάρτας*. Γ). Γιατί ο Ρήγας χρησιμοποίησε χάρτη της αρχαίας Ελλάδος για την περιοχή της Ελλάδος, Δ) Γιατί ο Ρήγας τύπωσε τους χάρτες της Βλαχίας-Μολδαβίας. Ε). Ποια η σημασία των συμβολισμών του ροπάλου του Ηρακλέους που ο Ρήγας καταχωρίζει στους χάρτες του, και η συσχέτιση με τον συμβολισμό

του ροπάλου στη σημαία του. Ζ). Ποια η σχέση των Χαρτών του Ρήγα με το Σύνταγμά του. ΣΤ). Ήταν τελικά επιτελικός χάρτης η *Χάρτα της Ελλάδος*; Ζ). Αν ο Ρήγας ταξίδεψε για φτιάξει του χάρτες του.

Θεμελιώδη ερωτήματα, στα οποία η έρευνα μας κατά τα τελευταία χρόνια έχει δώσει απαντήσεις και τις οποίες ο συγγραφέας του υπό κρίση βιβλίου τις παραλείπει και ασχολείται με τα βιβλία που είχε μαζί του ο Ρήγας στις αποσκευές του κατά τη σύλληψη. Και γι' αυτά να γράψει, όμως χωρίς φειδώ στα ουσιώδη και αμετροέπεια στα επουσιώδη (σε 8 από τις 11 σελίδες για του χάρτες).

Ακόμη σημειώνουμε ότι ο Ρήγας έχει βάλει σύνορα στο βόρειο μέρος της *Χάρτας της Ελλάδος*, στη Δαλματία, Κάτω Ουγγαρία, οι οποίες βρίσκονται έξω από τα όρια του κράτους του, όπως έχουμε εντοπίσει και έχουμε παρουσιάσει. Και το αναγραφόμενο στη σελίδα 47 του υπό κρίση βιβλίου, πως δήθεν «τα γεωγραφικά όρια ενός κράτους δεν έχουν εδώ καμμία σημασία», δεν μπορεί να ισχύσει για την *Χάρτα της Ελλάδος*, καθώς και για τους άλλους δύο χάρτες της Βλαχίας και Μολδαβίας, όπου ο Ρήγας έχει βάλει σύνορα με ιδιαίτερη διαγράμμιση.

### Οι χάρτες Βλαχίας-Μολδαβίας

Για την έκδοση από τον Ρήγα της *Νέας Χάρτας της Βλαχίας και Γενικής Χάρτας της Μολδοβίας* (Βιέννη 1797) από τον συγγραφέα του υπό κρίση βιβλίου παρατίθεται μόνο μισή σελίδα. Δεν ενημερώνει τον αναγνώστη, ως θα όφειλε, την για πρώτη φορά επανέκδοση των χαρτών αυτών με την προσθήκη ευρητηρίων και σχολιασμό, όπως επίσης το γεγονός πως ο Ρήγας χρησιμοποίησε στα 1797 για δεύτερη φορά την Γαλλική Εγκυκλοπαιδεία κατά την έκδοση του χάρτη της Μολδαβίας. Η μελέτη δημοσιεύθηκε και στο έγκυρο ιστορικό περιοδικό *Ο Ερασιστής*, τόμ. 25, 2005, σελ. 418-420.

Στους Χάρτες Βλαχίας και Μολδαβίας επί πλέον έχει εντοπιστεί το «ρόπαλο του Ηρακλέους», για το οποίο φυσικά δεν κάνει λόγο ο συγγραφέας, που θέλει να προσφέρει ό,τι νεώτερο έχει γραφεί περί Ρήγα. Μάλιστα, ο Ρήγας το έχει τοποθετήσει κάτω από τους θυρεούς των Ηγεμόνων και οι οποίοι θυρεοί είναι λοξά τοποθετημένοι, σα πεσμένοι. Συμβολισμοί με νόημα, που αναπτύσσονται διεξοδικά στην για πρώτη φορά επανέκδοση των χαρτών αυτών.

## Τα Ολύμπια

Στο έργο *Ολύμπια* του Μεταστάσιο ο συγγραφέας του υπό κρίση βιβλίου δεν πληροφορεί τον αναγνώστη για το εισαγωγικό κείμενο, στο οποίο ο Ρήγας δίνει την σημαντικότερη πληροφορία ότι τα ολυμπιακά αγωνίσματα «ο δρόμος, η πάλη, ο δίσκος, το άλμα και το παγκράτιον παίζονται μέχρι της σήμερον εις την Θεσσαλίαν και εις όλην την Ελλάδα». Επίσης, αγνοείται το σημαντικό στοιχείο της πρόσφατης έρευνας ότι τελικά τεκμηριώθηκε με ενδοκειμενικά στοιχεία, με τις χαρακτηριστικές λέξεις που αρχίζουν με την πρόθεση «συν», πως είναι μετάφραση του ίδιου Ρήγα, και όχι μόνο από την πληροφορία των ανακρίσεων. Κατ' αυτόν τον τρόπο η περιρρέουσα μομφή κατά του Ρήγα που μέχρι το 2000 διέτρεχε, τελικά αναιρέθηκε οριστικά με επιστημονικά τεκμήρια.

Θα έπρεπε ακόμη να προσφέρει στον αναγνώστη και ένα άλλο καινούργιο σημαντικό στοιχείο της έρευνας μας («Ο Ρήγας μεταφραστής των Ολυμπίων του Μεταστάσιο», 2001) ότι τα *Ολύμπια* είναι έργο χωρίς ξένες λέξεις, όπως και η *Επαναστατική Προκήρυξη*. Μια διαπίστωση πως ο Ρήγας, όσο προχωρούσε από το 1790 έως το 1797 στην συγγραφική του δημιουργία, καθάριζε το λεξιλόγιό του, προσφέροντας κατ' αυτόν τον τρόπο και ένα μήνυμα στους μεταγενέστερους.

## Νέος Ανάχαρσις

Ο συγγραφέας του υπό κρίση βιβλίου πολύ σωστά επισημαίνει (σελ. 62) τις «επικρίσεις του Ρήγα στα όσα έγραψε ο “κυρ Παβ”, Cornelius de Pauw» για τα Τέμπη, όπως επίσης και για της παρατηρήσεις του για τους χορούς. Όμως θα έπρεπε προς ενημέρωση του αναγνώστη να προσθέσει και το σημαντικό γεγονός ότι ο Ρήγας Βελεστινλής διορθώνει τον Γάλλο συγγραφέα Barthélemy για το λάθος που κάνει, ο τόσο καλός γνώστης του αρχαίων κειμένων, να αναγράψει παραπομπή του Ομήρου για την Δωδώνη της Ηπείρου, η οποία όμως ήταν για την Δωδώνη της Θεσσαλίας, το σημερινό Λιβάδι. Ο Ρήγας μάλιστα παραθέτει το χωρίο από τον Όμηρο, δείγμα και αυτό της αρχαιομάθειάς του.

Επίσης, θα όφειλε να δώσει στον αναγνώστη, που θα ήταν και συμβολή στην Τοπική Ιστορία της περιοχής, τις πολλές πληροφορίες, τις οποίες ο Ρήγας έχει καταγράψει για τη Μαγνησία και για τη Θεσσαλία σε υποσημειώσεις του *Νέου Αναχάρσιδος*: Για το νησάκι με τον άγιο Νικόλαο στον Παγασητικό απέναντι από το ακρωτήρι Αγκίστρι, τη Μπουρμπουλήθρα, τα ερείπια της

Δημητριάδος, την Πορταριά με τη Μάννα, το Πλιασίδι κ.ά., που δείχνουν ότι ο Ρήγας τα γνώριζε καλά.

Ομοίως, συμβολή στην Τοπική Ιστορία θα ήταν να μνημονευθεί το περιστατικό στα 1769, που ο Ρήγας περιγράφει, των κατοίκων της Κάπουρνας οι οποίοι γίνανε σκλάβοι μετά τα δανεικά, που λάβανε και δεν μπορούσαν να τα ξεπληρώσουν. Το γεγονός θα έπαιξε ρόλο στη σκέψη του, για να προσθέσει στα *Δίκαια του Ανθρώπου*, άρθρο 35, το σχετικό με τα «πανωτόκια». Θα έπρεπε ο αναγνώστης να μάθει την σημαντική αυτή πολιτικοοικονομική θέση του Ρήγα.

Ένα άλλο εύρημα των «νεότερων ερευνών», που θα έπρεπε να δοθεί στον αναγνώστη είναι πως ο Ρήγας είναι και γλωσσοπλάστης, όπως αποδείξαμε κατά την επανέκδοση του *Νέου Αναχάρσιδος*. Ο Ρήγας έχει πλάσει τριάντα τρεις λέξεις με την πρόθεση «συν», λέξεις που δεν βρίσκονται στα λεξικά, αλλά είναι από τον ίδιο «πεποιημένες», κατά τη φράση του.

### *Σύνταγμα – Θούριος*

Για τα σημαντικότερα έργα του Ρήγα *Νέα Πολιτική Διοίκησης* και «*Θούριος*», ο συγγραφέας του υπό κρίση βιβλίου αφιερώνει δυστυχώς μόνο τρεις σελίδες! Σοβαρό μειονέκτημα. Ο αναγνώστης θα πρέπει να ενημερωθεί για βασικά στοιχεία του περιεχομένου τους, για την κατανόηση του επαναστατικού σχεδίου του Ρήγα και πως στη *Νέα Πολιτική Διοίκηση*, όπως επισημαίνει ο Νικόλαος Πανταζόπουλος, ο Ρήγας αναγνώριζε δικαιώματα στις μειονότητες 150 χρόνια πριν από την Διακήρυξη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του ΟΗΕ του 1948.

Γι' αυτό τονίζουμε ότι στη συγγραφή του υπό κρίση βιβλίου υπάρχει «φειδωλία» στα ουσιώδη και «αμετροέπεια» στα επουσιώδη, όπως στην περίπτωση που ο συγγραφέας γράφει για το *Στρατιωτικόν Εγκλόπιον* και τον δημιουργό του στρατηγό Khevenhüller, καταχωρίζοντας τρεις και μισή σελίδες και μάλιστα δέκα σειρές στα γερμανικά με τον τίτλο της βιογραφίας του καθώς και του εξωφύλλου αυτού του βιβλίου, όσες δηλαδή σελίδες για το Σύνταγμα και τον *Θούριο* του Ρήγα!

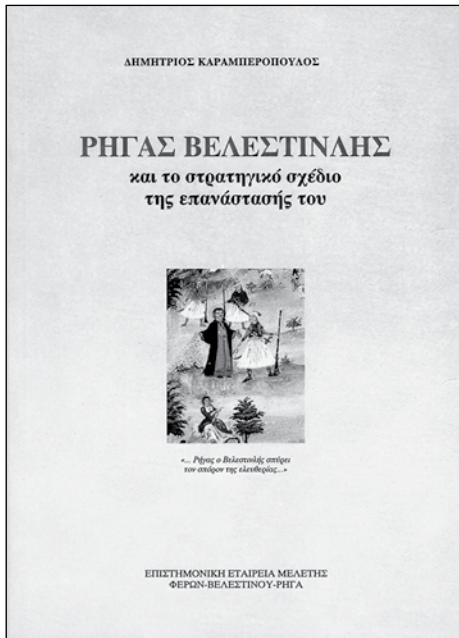
Για την απήχηση του *Θουρίου*, εκτός από το απόσπασμα από τον Κων. Κούμα, θα είχε σημασία για την Τοπική Ιστορία να μνημονεύονταν στο υπό κρίση βιβλίο και το χαρακτηριστικό περιστατικό της εμφυλώσεως των επαναστατών της Μαγνησίας από τον *Θούριο* με την προτροπή του Ανθίμου Γαζή. Μάλιστα, οι ενθουσιασμένοι επαναστάτες συνεδρίασαν στη γενέτειρα του

Ρήγα, ονομασθείσα η συνέλευση αυτή «Βουλή Θετταλομαγνησίας» (11 Μαΐου 1821). Και το σημαντικό αυτό γεγονός της Τοπικής μας Ιστορίας τιμήθηκε το 2000 με την ανέγερση ενός Μνημείου, (το γλυπτό ήταν του Γ. Διονυσίου), το οποίο δυστυχώς γκρεμίστηκε από τον δήμαρχο Φερών το 2008, ένδειξη κι' αυτό της απαξίωσης στην ιστορική μνήμη του τόπου μας!

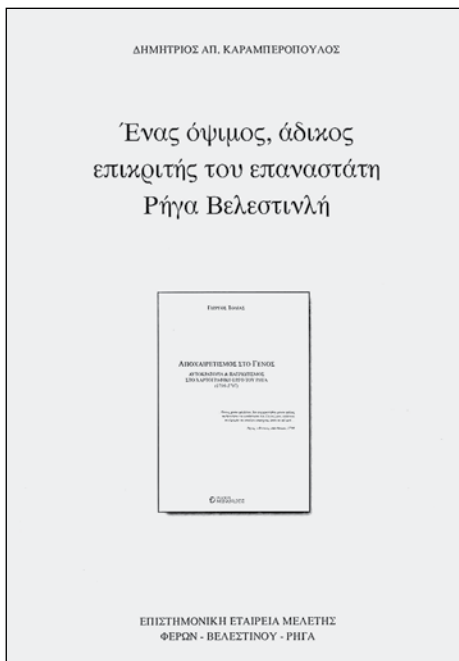
Στην Βιβλιογραφία ο συγγραφέας του υπό κρίση βιβλίου δεν ενημερώνει τον αναγνώστη ότι τα *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή* των Αιμ. Λεγράν και Κων. Αμάντου, εκδοθέντα το 1891 και 1930 αντίστοιχα, δεν είναι πλέον δυσεύρετα και τούτο διότι εύκολα μπορεί να τα βρει εφόσον με την προσθήκη Ευρετηρίου, το οποίο μάλλον και ο συγγραφέας θα το χρησιμοποίησε, έχουν επανεκδοθεί από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα το 1996 (Β' έκδ. 2000) και 1997 αντίστοιχα.

\*\*\*

Μετά τα ανωτέρω ενδεικτικά που παρουσιάστηκαν, διότι υπάρχουν και άλλα στοιχεία, τα οποία θα έπρεπε να αναφερθούν, η νέα υπεύθυνη Δημοτική Αρχή της ευρύτερης περιοχής Βελεστίνου, που θα εκλεγεί και θα φέρει πλέον το τιμητικό όνομα «Ρήγας Φεραίος», θα πρέπει το υπό κρίση βιβλίο να το αποσύρει για να ξαναγραφτεί με όλα τα *«νεότερα πορίσματα των μελετητών»*, για να είναι επιστημονικά αντάξιο του Μεγάλου τέκνου του Βελεστίνου, του Ρήγα.



Ο τίτλος του πρόσφατου, 2017, βιβλίου μας, Ρήγας Βελεστινλής και το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασής του, στο οποίο συστηματικά αναδεικνύονται όλες οι μεθοδευμένες προσπάθειες του Ρήγα στη συγκρότηση του επαναστατικού του σχεδίου. Ο Ρήγας τελικά έμαθε στους σκλαβωμένους τον «τρόπον» της απελευθέρωσης τους, γι' αυτό και θεωρείται ο Πατέρας της Λευτεριάς, της Ανεξαρτησίας.



Ο τίτλος της μελέτης μας «Ένα όψιμος, άδικος επικριτής του επαναστάτη Ρήγα Βελεστινλή», στην οποία ανασκευάζονται οι επικρίσεις, που διατυπώθηκαν το 2009, πως ο Ρήγας δεν είχε «ενιαίο συγκροτημένο πολιτικό πρόγραμμα, ενιαία σύλληψη, επιτελικό σχεδιασμό, ειδική στόχευση και ούτε τη θεωρητική συγκρότηση». Κι' αυτά διατυπώνονται χωρίς να έχουν μελετηθεί τα ίδια τα έργα του Ρήγα, όπως ενδεικτικά αναφέρουμε τον ισχυρισμό πως το λιοντάρι συμβολίζει τον σουλτάνο κι' όχι τους σκλαβωμένους, όπως ο Ρήγας αναφέρει στον Θούριο του «Ως πότε παλληκάρια να ζούμε στα στενά, μονάχοι σαν λιοντάρια.», «Σουλιώτες και Μανιάτες λιοντάρια ζακουστά».



Παρουσίαση: Λουκάς Αξελός, *Ρήγας Βελεστινλής,  
ο πατέρας της Ελληνικής Ανεξαρτησίας,*  
εκδόσεις “Στοχαστής”, Αθήνα 2018, (σελ. 158)

(Δημοσιεύθηκε στο περιοδικό *Τετράδια Πολιτικού Διαλόγου. Έρευνας και Κριτικής*, αρ. 75, χειμώνας 2014. Άνοιξη 2020, σελ. 131-137)

Η γνωριμία μου με τον συγγραφέα του παρουσιαζόμενου βιβλίου Λουκά Αξελό έγινε μέσω της διδακτορικής του Διατριβής. Το 2002 στο ιατρείο μου ένας γονιός, που γνώριζε την ιδιαίτερη σχέση μου με το έργο του Ρήγα Βελεστινλή (1757-1798), τα Διεθνή Συνέδρια που διοργάνωνα, τις εκδόσεις των έργων του Ρήγα, μου ανέφερε πως ο φίλος του Λουκάς Αξελός έχει εκπονήσει διδακτορική διατριβή για τον Ρήγα. Σημαντικό το νέο που μάθαινα. Αμέσως επικοινωνώ τηλεφωνικά μαζί του εκφράζοντας του την χαρά μου που επιτέλους στην Ελλάδα εκπονήθηκε η πρώτη διατριβή για τον Ρήγα. Αντιλαμβάνεστε, κυρίες και κύριοι, καθ' όλον τον 20<sup>ο</sup> αιώνα δεν είχε δοθεί διδακτορική διατριβή για τον Ρήγα στα Ελληνικά Πανεπιστήμια.

Και είναι προς τιμήν των καθηγητών του Τμήματος Ιστορίας και Φιλοσοφίας της Επιστήμης του Πανεπιστημίου Αθηνών, που ενέκριναν την εκπόνηση της σημαντικής αυτής διατριβής, της πρώτης για τον Ρήγα Βελεστινλή, και ένας εξ αυτών των καθηγητών ήταν ο συμμετέχων στην σημερινή παρουσίαση κ. Μανιάτης. Παρήγορο πάντως είναι το γεγονός πως μετά την διατριβή του Αξελού εκπονήθηκαν άλλες δύο διδακτορικές διατριβές στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, το 2007 στο Ποιμαντικό Τμήμα της Θεολογικής Σχολής με θέμα τις Παιδαγωγικές Ιδέες του Ρήγα και στην



Πολυτεχνική Σχολή το 2014 στο Τμήμα Χαρτογραφίας, για την Χάρτα από χαρτογραφική άποψη<sup>1</sup>.

Ακόμη στα καθ' ύλην αρμόδια Τμήματα Ιστορίας των Πανεπιστημίων δεν έχει δοθεί διδακτορική διατριβή για τον Ρήγα. Κι' αυτό συμβαίνει, όπως παρατηρεί και στον Επίλογο του παρουσιαζόμενου βιβλίου ο Λουκάς Αξελός, διότι «σε μεγάλο τμήμα της επιστημονικής κοινότητας εξακολουθητικά απαξιώνεται ο Ρήγας, πολιτογραφώντας τον ως τον “αφελή” βάρδο της ελευθερίας»<sup>2</sup>. Θα προσέθετα, ακόμη, και έναν άλλο παράγοντα, πως μέχρι το 1974 είχαμε τον θεσμό της Βασιλείας, και γνωρίζοντας την σχέση των Πανεπιστημίων με την κρατική εξουσία, θα ήταν δύσκολο να δεχθούν την «Ελληνική Δημοκρατία» του Ρήγα, ο οποίος εναντιωνόταν στην κληρονομική εξουσία.

Στην παρουσίαση του ογκώδη τόμου της διατριβής του Λουκά Αξελού με τίτλο «*Ρήγας Βελεστινλής Σταθμοί και όρια στην διαμόρφωση της εθνικής και κοινωνικής συνείδησης στην Ελλάδα*», που συμμετείχα μαζί με τον κ. Μανιάτη, μετά την αναφορά μου σε όλα τα κεφάλαια του βιβλίου, κατέληγα στην διαπίστωση πως «ο Λουκάς Αξελός με την συστηματική αυτή μελέτη του δικαιωματικά κατατάσσεται στους συγγραφείς του Ρήγα, που έγραψαν συνολικά για τη ζωή και το έργο του, όπως ο Απόστολος Δασκαλάκης και ο Λέανδρος Βρανούσης»<sup>3</sup>.

Έκτοτε, από το 2003 ο Λουκάς Αξελός συμμετείχε ανελλιπώς με ανακοινώσεις στα Διεθνή Συνέδρια που διοργανώνουμε στο Βελεστίνο, για τον Ρήγα και τη γενέτειρά του, στο 4<sup>ο</sup>, 5<sup>ο</sup>, 6<sup>ο</sup>, και 7<sup>ο</sup>, που διοργανώθηκε τον Οκτώβριο του 2017. Μάλιστα, τα τρία κεφάλαια του παρουσιαζόμενου βιβλίου είχαν ανακοινωθεί στην αρχική τους μορφή στα Συνέδρια του Ρήγα στο Βελεστίνο.

- 
1. Αντώνη Φραγκούλη, *Η παιδαγωγική σκέψη του Ρήγα Φεραίου-Βελεστινλή*, Διδακτορική Διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεολογική Σχολή, Τμήμα Θεολογίας, Θεσσαλονίκη 2009, (σελ. 272). Μαρίας Παζαρή, *Ρήγα Βελεστινλή “Χάρτα της Ελλάδος”*: Μία χαρτογραφική προσέγγιση, Διδακτορική Διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Πολυτεχνική Σχολή, Τμήμα Αγρονόμων και Τοπογράφων Μηχανικών, Θεσσαλονίκη 2014, (σελ. 332).
  2. Λουκά Αξελού, *Ρήγας Βελεστινλής, ο πατέρας της ελληνικής Ανεξαρτησίας*, εκδόσεις “Στοχαστής”, Αθήνα 2018, σελ. 142. Και πρόσφατο παράδειγμα είναι εκείνο του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, που στο προ δύο ετών διοργανωθέν Συνέδριο «Ελλην, Ρωμικός, Γραικός. Συλλογικοί προσδιορισμοί και ταυτότητες», «αγνοήθηκε» ο Ρήγας και τα κείμενά του στην θεματολογία του.
  3. Δημ. Καραμπερόπουλος, «(Βιβλιοκριτική): Λουκάς Αξελός, *Ρήγας Βελεστινλής. Σταθμοί και όρια στην διαμόρφωση της εθνικής και κοινωνικής συνείδησης στην Ελλάδα*», εκδόσεις “Στοχαστής”, Αθήνα 2003. *ΤΕΤΡΑΔΙΑ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΔΙΑΛΟΓΟΥ ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΗΣ*, Τετράδιο 53, Καλοκαίρι-Φθινόπωρο 2007, σελ. 91-97.

Κυρίες και κύριοι, η αξία μιας μελέτης, ενός βιβλίου και δη ιστορικού, διαπιστώνεται αν προσθέτει κάτι καινούργιο στην έρευνα και δεν είναι αναμάρτημα των ήδη γνωστών γνώσεων. Ο Λουκάς Αξελός με το νέο του πόνημα για τον Ρήγα Βελεστινλή προσθέτει καινούργια στοιχεία. Ήδη καθιερώνει στον τίτλο του βιβλίου τον όρο πως «ο Ρήγας είναι πατέρας της Ελληνικής Ανεξαρτησίας», τεκμηριώνοντας την θέση του αυτή με τα τέσσερα κείμενα του βιβλίου του. Θυμίζουμε πως η Αγγλίδα συγγραφέας E.M.Edmonds το 1890 χρησιμοποίησε στο βιβλίο της για τον Ρήγα τον τίτλο «*Πρωτομάρτυρας της Ελληνικής Ανεξαρτησίας*». Το 1959 ο Εμμ. Πρωτοψάλτης σε άρθρο του αποκάλεσε τον Ρήγα «*Προφήτη και πρωτομάρτυρα της Ελληνικής Ελευθερίας*», και ο C.M.Woodhouse στο βιβλίο του το 1995 έδωσε τον τίτλο «*Ο πρωτομάρτυρας της Ελληνικής επανάστασεως*»<sup>4</sup>.

Ενδιαφέρον έχει να προσέξουμε τον πίνακα «Πτώσις της Κωνσταντινουπόλεως»<sup>5</sup> του Παναγιώτη Ζωγράφου, που φιλοτεχνήθηκε το 1836 υπό την καθοδήγηση του στρατηγού Μακρυγιάννη, έχοντας τον Ρήγα να σπέρνει τον σπόρο της ελευθερίας. Και ο Μακρυγιάννης σημείωνε εμφαντικά στον πίνακα αυτό, «*Μετά πολλούς αιώνας (σκλαβιάς) Ρήγας ο Βελεστινλής σπύρει τον σπόρον της ελευθερίας εις τους Έλληνας και τους ενθαρρύνει οδηγόν αυτούς τον τρόπον της απελευθερώσεώς των. Οι Έλληνες ενθουσιασθέντες και ενθαρρυσθέντες από τους λόγους του Ρήγα έλαβον τα όπλα υπέρ της ελευθερίας*». Και αυτήν την εμβληματική παράσταση Ο Λουκάς Αξελός έχει βάλει στο εξώφυλλο του παρουσιαζόμενου βιβλίου του, αποδίδοντας εναργέστατα το αναγραφόμενο πως ο Ρήγας είναι ο πατέρας της Ελληνικής Ανεξαρτησίας.

\*\*\*

Στη συνέχεια θα γίνουν ενδεικτικά μερικές αναφορές στις τέσσερις ενότητες του βιβλίου. Στην πρώτη εργασία του ο Λουκάς Αξελός, γνώστης του όλου έργου του Ρήγα, με στοιχεία, που παραθέτει, τεκμηριώνει πως «*θεμέλιος λίθος*

- 
4. E. M. Edmonds, *Rhigas Pheraios, the protomartyr of Greek Independence. A Biographical sketch*, London 1890. Εμμ. Γ. Πρωτοψάλτης, «Ρήγας Βελεστινλής, προφήτης και πρωτομάρτυρας της ελληνικής Ελευθερίας», περιοδικό *ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΖΩΗ*, αρ. 10, Αθήνα, (5 Αυγούστου 1959), σελ. 18-19 και 24. C. M. Woodhouse, *The Proto-Martyr of the Greek Revolution*, Denise Harvey (Publisher), Limni Evia, Greece, 1995.
  5. Βλ. *Ο Ζωγράφος του στρατηγού Μακρυγιάννη*, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών και Λαογραφικό-Εθνολογικό Μουσείο Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 1984, Πίνακας αρ. 2, «Πτώσις της Κωνσταντινουπόλεως».

της εθνικής στρατηγικής του Ρήγα ήταν η στήριξη στις δικές μας δυνάμεις»<sup>6</sup>. Πρωτοποριακή η θέση αυτή του Ρήγα, γιατί μέχρι τότε οι σκλαβωμένοι Έλληνες έτρεχαν στις αυλές του Πάπα και των δυνάμεων Ανατολής και Δύσης για βοήθεια για το ξεσκλάβωμά τους.

Με έμφαση ο συγγραφέας αναφέρει πως «ο φιλόδοξος στόχος του Ρήγα για την δημιουργία της δημοκρατικής του πολιτείας, της Ελληνικής Δημοκρατίας, δεν υποτασσόταν στους σχεδιασμούς της γαλλικής ούτε και καμμιάς ξένης εξωτερικής πολιτικής», και συνέχεια τονίζει «πουθενά στο έργο του Ρήγα δεν υπάρχει η παραμικρή αναφορά για στήριξη του αγώνα στις μεγάλες δυνάμεις»<sup>7</sup>. Μάλιστα, αναιρεί και τις απόπειρες, που διατυπώθηκαν στο παρελθόν και διατυπώνονται και σήμερα, για μια τάχα προσπάθεια του Ρήγα να «ταυτίσει τον αγώνα του με τα μεγαλωρωσικά σχέδια και συμφέροντα ή ήταν φορέας ιδεών όπως αυτές που αποτυπώνονταν στους Χρησμούς και τις Προφητείες του ιερομονάχου Αγαθάγγελου»<sup>8</sup>. Αναιρεί τις απόψεις αυτές με τις σχετικές βιβλιογραφικές τεκμηριώσεις, όπως επίσης και την υποστηρικθείσα άποψη πως ο Ρήγας «εξέδωσε στην Βιέννη μαζί με τα υπόλοιπα έργα του» τους χρησμούς του Αγαθάγγελου. Συμπληρώνει την εργασία του αυτή με την αναφορά στην διαφορετική τακτική του Ρήγα σε σχέση με την «Γαλλόφιλη οπτική του Αδαμαντίου Κοραή»<sup>9</sup>.

Μάλιστα, στην αρχή της ενότητας αυτής ο Λουκάς Αξελός έχει του Ιταλού Αντόνιο Γκράμσι (1891-1937), για τον οποίο έχει αφιερώσει μεγάλο μέρος της πνευματικής του δημιουργίας του, την ρήση «Πάντα πρέπει να στηριζόμαστε στον εαυτό μας και στις δικές μας δυνάμεις. Να μην περιμένουμε τίποτα από κανέναν και έτσι να μην εισπράττουμε απογοητεύσεις»<sup>10</sup>, θυμίζοντας κατ' αυτόν τον τρόπο τους Δημητριάδες, οι οποίοι στην *Γεωγραφία Νεωτερική*, την οποία ο Ρήγας μνημονεύει τρεις φορές στον *Νέο Ανάχαρσι*, και οι οποίοι τόνιζαν «Αλλοίμονο εις εκείνον οπού δεν ημπορεί να διαφενδεύση μόνος του την ελευθερία του»<sup>11</sup>.

\*\*\*

6. Λουκά Αξελού, *Ρήγας Βελεστινλής, ο πατέρας της ελληνικής Ανεξαρτησίας...*, ό.π., σελ. 29.

7. Λουκά Αξελού, *Ρήγας Βελεστινλής, ο πατέρας της ελληνικής Ανεξαρτησίας...*, ό.π., σελ. 37.

8. Λουκά Αξελού, *Ρήγας Βελεστινλής, ο πατέρας της ελληνικής Ανεξαρτησίας...*, ό.π., σελ. 37.

9. Λουκά Αξελού, *Ρήγας Βελεστινλής, ο πατέρας της ελληνικής Ανεξαρτησίας...*, ό.π., σελ. 46.

10. Λουκά Αξελού, *Ρήγας Βελεστινλής, ο πατέρας της ελληνικής Ανεξαρτησίας...*, ό.π., σελ. 29.

11. Δημητριάδες, *Γεωγραφία Νεωτερική*, Επιμ. Αικατερίνη Κουμαριανού, Εστία, Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2006, σελ. 132.

Η δεύτερη μελέτη του Λουκά Αξελού είναι σχετική με τον Δημοκρατικό Πατριωτισμό, τον οποίο θεωρεί βασικό στοιχείο της πολιτικής συγκρότησης του Ρήγα. Αναλύει τα στοιχεία, τις θέσεις που συγκροτούν την δημοκρατική διακυβέρνηση της πολιτείας του Βαλκανικού χώρου, της Ελληνικής Δημοκρατίας του Ρήγα. Αναφέρει τις βασικές έννοιες του Δημοκρατικού Πατριωτισμού, όπως είναι η πατρίδα, η ελευθερία, η δημοκρατία, ο λαός, ο δήμος, ο πολίτης. Μάλιστα, διερευνά τα ίδια τα κείμενα του Ρήγα και διαπιστώνει ότι στο Σύνταγμά του, την *Νέα Πολιτική Διοίκηση*, «ο Ρήγας κάνει εκτεταμένη χρήση της λέξης “πατρίς”, εκεί που το γαλλικό Σύνταγμα δεν κάνει καμμία αναφορά ή σε μία μόνο περίπτωση χρησιμοποιεί την λέξη κοινωνία (*société*)»<sup>12</sup>. Σημαντικότερη παρατήρηση αυτή του Λουκά Αξελού και είναι μια ακόμη συμβολή του στις έρευνες για τον Ρήγα.

Και για την διαφορά αυτή, που παρατήρησε στο γαλλικό Σύνταγμα, ο Λουκάς Αξελός εύστοχα σημειώνει πως «οι Γάλλοι νομοθετούν σε μίαν αυτονόητα ανεξάρτητη πατρίδα, όπου το κυρίαρχο γεγονός είναι η αλλαγή ταξικής σκυτάλης, ενώ η Ελληνική Δημοκρατία του Ρήγα θα αναδυθεί μόνο αν προηγηθεί πτώση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας»<sup>13</sup>.

Προχωρεί στη συνέχεια στην διερεύνηση του *Θουρίου*, παραθέτοντας τους στίχους με τις αναφορές στην «πατρίδα», καθώς και του *Ύμνου Πατριωτικού*, και συνεχίζει με τον *Νέο Ανάχαρσι*, τον *Ηθικό Τρίποδα*, τα *Ολύμπια* και την *Βοσκοπούλα των Αλπεων*, του Μαρμοντελ, όπου ο Ρήγας στην αρχή αναγράφει μια φράση του Μαρμοντέλ στην οποία έδωσε μια θαυμάσια πνοή, «Ο ιερός της πατρίδος έρωσ εμφανεύει εις την καρδίαν και η καρδιά δεν γηράσκει ποτέ». Ομοίως, σημειώνει ο συγγραφέας πως ο Ρήγας θα είχε τον όρο «πατρίς» και στην κατασχεθείσα «Δημοκρατική Κατήχηση», που περιέχονταν στο *Στρατιωτικό Εγκόλπιο*, υποθέτοντας πως θα ήταν το κείμενό της παρόμοιο με εκείνα που είχαν εκδοθεί, όπου γίνεται συχνά αναφορά στην πατρίδα όπως για παράδειγμα «*Τίς η της πατρίδος αγάπη, ήγουν ο πατριωτισμός*»<sup>14</sup>.

Προσθέτουμε πως ο όρος «πατριωτικός», που αναγράφει στον *Θούριο*, *Ύμνος πατριωτικός πρώτος*, εισάγεται το 1797 στο νεοελληνικό λεξιλόγιο από τον Ρήγα, και ο όρος «πατριωτισμός» αν και αναφέρεται από τον Κουμανούδη<sup>15</sup>

12. Λουκά Αξελού, *Ρήγας Βελεστινλής, ο πατέρας της ελληνικής Ανεξαρτησίας...*, ό.π., σελ. 79.

13. Λουκά Αξελού, *Ρήγας Βελεστινλής, ο πατέρας της ελληνικής Ανεξαρτησίας...*, ό.π., σελ. 80.

14. Λουκά Αξελού, *Ρήγας Βελεστινλής, ο πατέρας της ελληνικής Ανεξαρτησίας...*, ό.π., σελ. 93.

15. Στ. Κουμανούδη, *Συναγωγή νέων λέξεων*, Προλεγόμενα Κ. Θ. Δημαρά, Νεοελληνικά Μελετήματα, Αθήνα 1980, σελ. 787.

στο κλασικό πλέον *Συναγωγή νέων λέξεων* ότι εισάγεται από τον Ρήγα, τον όρο ωστόσο τον εντοπίσαμε σε προγενέστερο βιβλίο, στην *Γεωγραφία νεωτερική των Δημητρίων*<sup>16</sup> του 1791.

\*\*\*

Στην Τρίτη μελέτη του βιβλίου ο Λουκάς Αξελός διερευνά «*την παρουσία του αρχαίου ελληνικού κόσμου και του Βυζαντίου στο έργο του Ρήγα*»<sup>17</sup>. Τονίζει πως μόνο από την μελέτη των κειμένων του Ρήγα θα βρεθούν οι απαντήσεις. Συστηματικά παρουσιάζει τις αναφορές του Ρήγα στον αρχαίο ελληνικό κόσμο, αρχής γενομένης από το βιβλίο των αρχαίων γεωγράφων που ως μαθητής ο Ρήγας μελετούσε στη σχολή της Ζαγοράς και στο οποίο έχουμε τις πρώτες γραπτές σημειώσεις του μαθητή Ρήγα, και την αναγραφή του βαπτιστικού ονόματός του «Ρήγας», που έγραψε με το πενάκι του<sup>18</sup>. Το μνημείο αυτό βρίσκεται στην Εθνική Βιβλιοθήκη. Διερευνά επίσης όλα τα βιβλία του Ρήγα, *Σχολείον των ντελικάτων εραστών*, *Φυσικής απάνθισμα*, *Ολύμπια*, *Νέος Ανάχαρσις*, και την *Χάρτα*, παρουσιάζοντας το πλήθος των αναφορών στην αρχαία Ελλάδα. Επί πλέον επισημαίνει πως μόνο στην *Χάρτα* και ιδιαίτερα στην *Επιπεδογραφία της Κωνσταντινουπόλεως*, «*ο Ρήγας έχει σαφείς-ουσιαστικές αναφορές στον βυζαντινό κόσμο*»<sup>19</sup>. Μάλιστα, στα περιθώρια της *Χάρτας* ο Ρήγας έχει καταχωρίσει τα ονόματα των αυτοκρατόρων του Βυζαντίου μέχρι και τον Κωνσταντίνο Παλαιολόγο, συνεχίζοντας ωστόσο να αναφέρει και τους εν συνεχεία κυρίαρχους του χώρου, τους σουλτάνους μέχρι τον σουλτάνο της εποχής του Ρήγα, τον Σελίμ Γ'<sup>20</sup>.

Με έμφαση ο συγγραφέας τονίζει, «*κάτι που διαφοροποιεί τον Ρήγα από πολλούς αρχαιολάτρες της εποχής του, είναι το γεγονός ότι η βαθιά αρχαιογνωσία του δεν αποτελούσε όχημα ταξιδιού στο παρελθόν, αλλά την “πρώτη ύλη” με την οποία έπλασε το σύγχρονο ιδεολογικό και πολιτειακό του πρότυπο*».

16. Δημητρίων, *Νεωτερική Γεωγραφία...*, ό.π., σελ. 206.

17. Λουκά Αξελού, *Ρήγας Βελεστινλής, ο πατέρας της ελληνικής Ανεξαρτησίας...*, ό.π., σελ. 99.

18. Λεάνδρου Βρανούση, «Αγνωστα νεανικά χειρόγραφα του Ρήγα», *Υπέρηια*, τόμ. 2, *Πρακτικά Β' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας»*, (Βελεστίνο 1992), Αθήνα 1994, σελ. 563-576.

19. Λουκά Αξελού, *Ρήγας Βελεστινλής, ο πατέρας της ελληνικής Ανεξαρτησίας...*, ό.π., σελ. 112.

20. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Ρήγας Βελεστινλής και το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασής του*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνο-Ρήγα, Αθήνα 2017, σελ. 217.

Και συμπληρώνει, «*πουθενά στο έργο του, η προγονοπληξία και ο στείρος κλασικισμός δεν βρίσκουν έρεισμα*»<sup>21</sup>.

\*\*\*

Η τέταρτη μελέτη του συγγραφέα έχει τίτλο «*Η συμβολή του Ρήγα στην τέχνη της διάδοσης της αλήθειας*». Στην αρχή της μελέτης αυτής αναφέρει του Μπέρτολτ Μπρέχτ (1898-1956) τις πέντε δυσκολίες στο να πολεμήσει κανείς την ψευτιά και την αμάθεια και να γράψει την αλήθεια, «*Πρέπει να έχει το θάρρος να γράψει την αλήθεια παρ' όλο που παντού την καταπνίγουν. Την εξπνάδα να την αναγνωρίσει παρ' όλο που την σκεπάζουν παντού, την τέχνη να την κάνει ευκολομεταχείριστη σαν όπλο, την κρίση να διαλέξει εκείνους που στα χέρια τους η αλήθεια θ' αποκτήσει δύναμη, την πονηριά να την διαδώσει ανάμεσά τους*»<sup>22</sup>. Και ο Λουκάς Αξελός συμπληρώνει πως ο Ρήγας εκπλήρωσε και τους πέντε όρους και επί πλέον και ένα ακόμη όρο εκείνο της θυσίας του, την προσφορά της ζωής του στα ιδανικά της ελευθερίας που υπηρέτουσε.

Στη συνέχεια επισημαίνει ότι ο Ρήγας συνειδητοποίησε πως για να αναπτυχθεί η αλήθεια χρειάζεται το έδαφος του ελεύθερου στοχασμού, όπως επιγραμματικά διατυπώνει στην θαυμάσια ρήση του, «*Οποιος ελεύθερα συλλογάται, συλλογάται καλά*»<sup>23</sup>. Γι' αυτό ο Ρήγας, προσθέτει ο συγγραφέας, «*αναζητούσε εναγωνίως κάθε τρόπο, κάθε δίαυλο που θα του έδινε την δυνατότητα να επικοινωνήσει με τους σε δεινή θέση ευρισκομένους συμπατριώτες του*»<sup>24</sup>. Έτσι χρησιμοποιεί τα μέσα επικοινωνίας τον ήχο και την εικόνα, την μουσική και τα έντυπα. Παρουσιάζει περιπτώσεις που ο Ρήγας στα έργα του βρίσκει τον τρόπο να εκφράζει τις ιδέες του όπως στο *Σχολείον των ντελικάτων εραστών*, *Φυσικής απάνθισμα*, *Ηθικός Τρίπους*, *Νέος Ανάχαρσις*, όπου μάλιστα στα ονόματα των πολεμικών χορών αναφέρει και τα τούρκικα ονόματα τριών χορών με την καταθλιπτική παρατήρηση «*αφού εχάσαμε το παν, συνεχάθησαν*

21. Λουκά Αξελού, *Ρήγας Βελεστινλής, ο πατέρας της ελληνικής Ανεξαρτησίας...*, ό.π., σελ. 119.

22. Λουκά Αξελού, *Ρήγας Βελεστινλής, ο πατέρας της ελληνικής Ανεξαρτησίας...*, ό.π., σελ. 125-126.

23. Δημ. Καραμπερόπουλου, «*Ρήγας Βελεστινλής και το "γνωμικόν του Χάλερ"*», «*Οποιος ελεύθερα συλλογάται, συλλογάται καλά*», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 73, 2018, σελ. 75-79 και ανεξάρτητα.

24. Λουκά Αξελού, *Ρήγας Βελεστινλής, ο πατέρας της ελληνικής Ανεξαρτησίας...*, ό.π., σελ. 129.

και τα ονόματα των χωρών»<sup>25</sup>, θέλοντας έτσι να δείξει τα αποτελέσματα της σκλαβιάς στην αλλοτρίωση της γλώσσας.

Ιδιαίτερη αναφορά έχει κάνει ο συγγραφέας στην σημασία της έκδοσης από τον Ρήγα της εικόνας του Μεγάλου Αλεξάνδρου, δίνοντας στους σκλαβωμένους πρότυπο ανδρείας, αγωνιστικότητας και αποφασιστικότητας, αντί να εξυμνεί τον Ναπολέοντα, όπως έπραξαν άλλοι σύγχρονοί του λόγιοι (Κοραής, Μαρτελάος, Περραιβός κ.ά). Με έμφαση ο Λουκάς Αξελός επισημαίνει πως «*Η επιμονή του Ρήγα στην ανάδειξη του ένδοξου παρελθόντος ήταν ο πιο άμεσος και λειτουργικός τρόπος για να μιλήσει για το άθλιο παρόν*»<sup>26</sup>. Και έτσι ο Ρήγας συνέπαιρνε τις καρδιές των σκλαβωμένων για τον αγώνα της λευτεριάς, και δικαιώθηκε με την Επανάσταση του 1821.

Τελειώνοντας την συνοπτική αυτή αναφορά στο βιβλίο μπορούμε να ισχυρισθούμε πως ο συγγραφέας του Λουκάς Αξελός συμβάλλει στις έρευνες και μελέτες περί Ρήγα Βελεστινλή, με τον χαρακτηρισμό του Ρήγα ως πατέρα της Ελληνικής Ανεξαρτησίας, με την έρευνά του σχετικά με την παρουσία του όρου «πατρίς» στο Σύνταγμα του Ρήγα, στοιχειοθετώντας στη συνέχεια τον Δημοκρατικό Πατριωτισμό του, και με την τεκμηριωμένη θέση του πως ο Ρήγας στήριζε την επανάστασή του στις ντόπιες, γηγενείς, ντόπιες δυνάμεις. Και δικαίως ο Λουκάς Αξελός, όπως στην αρχή μνημονεύσαμε την αναφορά μας σε προηγούμενη παρουσίασή μας, κατατάσσεται στους ιστορικούς συγγραφείς του Ρήγα, και είναι συνεχιστής του Δασκαλάκη και του Βρανούση.

---

25. Ρήγα Βελεστινλή, *Νέος Ανάχαρσις*, Βιέννη 1797, αναστατική επανέκδοση Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου, Αθήνα 2006, σελ. 125.

26. Λουκά Αξελού, *Ρήγας Βελεστινλής, ο πατέρας της ελληνικής Ανεξαρτησίας...*, ό.π., σελ. 139.



**ΙΕ΄**

***ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ  
ΓΙΑ ΤΟΝ ΡΗΓΑ***



## Μνεία του τάφου του Ιπποκράτους στη Λάρισα από τον Ρήγα Βελεστινλή

(Αναρτημένο στην ιστοσελίδα <http://www.karaberopoulos.gr/el/epistoles/epistoles-tafos-ippokrath-anafora-tou-Riga-Velestinli/>)

Αγαπητέ κ. Bruno Helly,

Κηφισιά, 13 Ιουλίου 2000

Διάβασα χθες το αξιόλογο άρθρο σας για τον τάφο του Ιπποκράτους στο *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 24, Λάρισα 1993, σελ. 3-17. Θα ήθελα, όμως, να σας πληροφορήσω ότι ο Ρήγας Βελεστινλής δεν γράφει ότι ο τάφος του Ιπποκράτους βρισκόταν στη συνοικία «Αρναούτ Μαχαλά», όπως αναφέρετε στο άρθρο σας (σελ.4, 14, 15), αλλά στον «Πέραν-Μαχαλέ».

Συγκεκριμένα αναφέρει ότι «περνώντας το επί του Πεινεού γεφύρι δια να πηγαίνει τινάς εις τον Τούρναβον, από τον δρόμον του δάσους δεξιά, εις τα μνήματα, παρέκει από τον Πέραν-Μαχαλέ, είναι η πέτρα οπού εκάλυπτε το μνήμα του, φερμένη παρά των Τούρκων από την παλαιάν Λάρισσαν και βαλμένη ορθία εφ' ενός τάφου». Σας στέλνω φωτοτυπία της σχετικής σελίδας με τίτλο «Είδησις διδομένη παρά του Ρήγα» του τόμου *Νέος Ανάχαρσις*, Βιέννη 1797, σελ. 362. Έτσι, για τον Πέρα Μαχαλά μίλησε πρώτος ο Ρήγας και ίσως από αυτόν θα πήρε την πληροφορία αργότερα ο Ιωάννης Οικονόμος ο Λαρισσαίος και γράφει για τον τάφο του Ιπποκράτους στον «Πέραν Μαχαλά».

Εάν θα έρθετε στην Αθήνα θα χαρώ να σας δω και να σας προσφέρω την αυθεντική επανέκδοση της *Χάρτας της Ελλάδος* του Ρήγα Βελεστινλή.

Με εκτίμηση

Δρ. Δημήτριος Καραμπερόπουλος



Ο ανδριάντας του Ιπποκράτη στη Λάρισα, έργο του Γεωργίου Καλακαλλά. Το μνημείο ανεγέρθηκε με την μέριμνα του αρχιάτρου Δημητρίου Παλιούρα.

Ο Σαΐδας ἰσορεῖ ὅτι ἐν τῇ Λαρίσση τῆς  
 Θετταλίας ὁ Ἰπποκράτης ἀπέθανεν 104. χρόνων.  
 Ὁ δὲν περνώωντας τὸ ἐπὶ τῷ Πεινεῖ γέφυρῳ διὰ τὰ  
 πηγαίνῃ· τινὰς εἰς τὸν Τέρναβον ἀπὸ τὸν δρόμον  
 τῷ δάσκι δεξιᾷ, εἰς τὰ μνήματα, παρέκει ἀπὸ  
 τὸν πέραν μαχαλὲ εἶναι ἡ πέτρα ἐπὶ ἐκάλυπτε  
 τὸ μνήματε, φεζμένη παρὰ τῶν Τηρκῶν ἀπὸ τὴν  
 παλαιὰν Λάρισσαν καὶ βαλμένη ὀρθία ἐφ' ἐνὸς τᾶ-  
 φθ. παρακαλῆνται οἱ ἐκεῖσε σπαδαῖοι καὶ ἰατροὶ  
 νὰ ἀντιγράψῃν τὸ ἐπίγραμματῆς, καὶ νὰ τὸ, σείλα'  
 νὰ τυπωθῇ.

Κείμενο του Ρήγα για τον Ιπποκράτη στον *Νέο Ανάχαρσι*, Βιέννη 1797, σελ. [362].

## Τα σωζόμενα πρωτότυπα αντίτυπα της *Χάρτας της Ελλάδος του Ρήγα Βελεστινλή*

(Αναρτημένο στην ιστοσελίδα <http://www.karaberopoulos.gr/el/epistoles/epistoles-tafos-ippokrath-anafora-tou-Riga-Velestinli/>)

Προς  
Εφημερίδα «*Η Καθημερινή*»  
Εθν. Μακαρίου-Φαληρέως 2  
Ν. Φάληρο 185 47

25 Σεπτεμβρίου 2012

Θέμα: Τα σωζόμενα πρωτότυπα αντίτυπα της *Χάρτας της Ελλάδος του Ρήγα Βελεστινλή*

Κύριε Διευθυντά,

Στην έγκριτη εφημερίδα σας δημοσιεύθηκε στις 19 Σεπτεμβρίου 2012 άρθρο της κας Ελεάνας Κολοβού με τίτλο «Οι χάρτες, εκτός από όργανα πληροφόρησης, είναι έργα τέχνης», όπου στο τέλος του άρθρου αναγράφεται μια ιστορική ανακρίβεια σχετικά με τον αριθμό των σωζόμενων πρωτοτύπων της *Χάρτας της Ελλάδος του Ρήγα*. Συγκεκριμένα σημειώνεται ότι στην έκθεση Χαρτών στο Ίδρυμα Θεοχαράκη είχε εκτεθεί και αντίτυπο της *Χάρτας του Ρήγα Βελεστινλή* και ότι το εκτεθέν αντίτυπο «*αποτελεί ένα από τα τρία πλήρη δωδεκασέλιδα αντίγραφα που έχουν διασωθεί (ένα από αυτά εκτίθεται μόνιμα στο Εθνικό Ιστορικό Μουσείο)*».

Προς ενημέρωση των αναγνωστών σας γίνεται γνωστό ότι, όπως έχουν δείξει οι έρευνές μας, έχουν επισημανθεί και καταγραφεί μέχρι σήμερα συνολικά 51 αντίτυπα στην Ελλάδα και στο Εξωτερικό, εκ των οποίων τα περισσότερα είναι πλήρη.

Προσθέτουμε προς ενημέρωση ότι στον ελληνικό χώρο υπάρχουν πολλά αντίτυπα της *Χάρτας*. Στην Αθήνα βρίσκονται στο Πολεμικό Μουσείο, στην

Εθνική Βιβλιοθήκη, στη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη, στη Βιβλιοθήκη Βουλής, στο Μουσείο Μπενάκη, στην Τράπεζα Ελλάδος, στην Αθηναϊκή Λέσχη, στη Συλλογή Λοβέρδου, στη Συλλογή Β. Μελά, στη Βιβλιοθήκη του Ιδρύματος Αλεξάνδρου Ωνάση, στα Γενικά Αρχεία του Κράτους, στην ιδιωτική συλλογή του κ. Νικήτα Σταυρινάκη. Επί πλέον υπάρχουν πρωτότυπα αντίτυπα της *Χάρτας* του Ρήγα, στην Ύδρα, στην Τήνο, στην Άνδρο, στο Ηράκλειο Κρήτης, στο Βελεστίνο (γενέτειρα του Ρήγα), στο Καπέσοβο Ηπείρου, στην Κοζάνη και στη Θεσσαλονίκη. Ακόμη πρωτότυπα αντίτυπα υπάρχουν και σε βιβλιοθήκες του εξωτερικού, όπως της Βιέννης, του Λονδίνου, του Βερολίνου, του Βουκουρεστίου, της Στοκχόλμης, του Παρισιού, της Μόσχας, του Πανεπιστημίου Harvard.

Σχετικά για τα αντίτυπα της *Χάρτας* μπορεί κανείς να δει στις εργασίες: Γ. Σχινάς, «Η “Χάρτα” του Ρήγα: Σωζόμενα αντίτυπα και περιγραφή τους», *Υπέρεια*, τόμ. 3, Πρακτικά Γ' Διεθνούς Συνεδρίου Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», Αθήνα 2002, σελ. 965-979, και Δημ. Καραμπερόπουλος, «Τα σωζόμενα πρωτότυπα αντίτυπα της “Χάρτας της Ελλάδος” του Ρήγα-Συμπλήρωση», *Υπέρεια*, τόμ. 5, Πρακτικά Ε' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», Αθήνα 2010, σελ. 891-895.

Ενδιαφέρουσα ωστόσο είναι η παρατήρησή μας πως μόνο η *Χάρτα της Ελλάδος* σώζεται σε τόσα πολλά αντίτυπα, που αναφέρθηκαν παραπάνω, ενώ τα υπόλοιπα έργα του Ρήγα Βελεστινλή, *Φυσικής απάνθισμα*, *Σχολείον των ντελικάτων εραστών*, *Ο Ηθικός τρίπους*, *Νέος Ανάχαρσις*, εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου, χάρτες Βλαχίας και Μολδαβίας, σώζονται σε ελάχιστα αντίτυπα μετρούμενα στα δάκτυλα του ενός χεριού.

Με εκτίμηση

Δρ. Δημήτριος Καραμπερόπουλος  
Πρόεδρος Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης  
Φερών-Βελεστίνο-Ρήγα

## Εκμετάλλευση του οράματος του Ρήγα από την ΜΚΟ «Η Χάρτα του Ρήγα»

(Δημοσιεύθηκε στην εφημ. *Η Θεσσαλία*, 22 Φεβρουαρίου 2014, στο ΜΟΥΣΙΚΟ ΒΑΓΟΝΙ και αναρτήθηκε στην Ιστοσελίδα <http://www.karaberopoulos.gr/el/epistoles/ekmettaleyisi-tou-oramatou-tou-Riga-apo-tin-MKO-i-Xarta-tou-Riga/>)

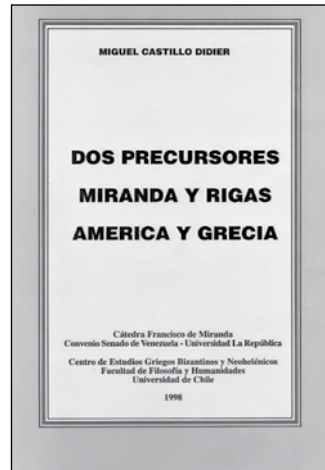
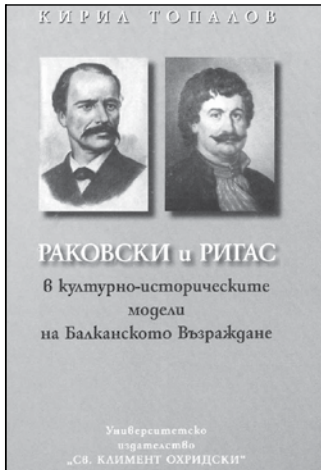
21 Φεβρουαρίου 2014

Η Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα στους σκοπούς έχει τη μελέτη και προβολή του έργου του επαναστάτη Ρήγα Βελεστινλή (1757-1798). Έχει επανεκδώσει την *Χάρτα της Ελλάδος* καθώς και όλα τα έργα του για πρώτη φορά ολοκληρωμένα με ευρετήρια και σχόλια. Έχει διοργανώσει 6 Διεθνή Συνέδρια για τον Ρήγα και τη γενέτειρά του, εκδίδοντας τους πολυσέλιδους αντίστοιχους τόμους των πρακτικών τους. Παράλληλα έχει μεταφράσει και εκδώσει το Σύνταγμα του Ρήγα σε 10 γλώσσες Βαλκανικές και Ευρωπαϊκές.

Με την ΜΚΟ “Διαβαλκανικός Πολιτιστικός Φορέας «Η Χάρτα του Ρήγα»”, η Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα δεν έχει καμία σχέση ούτε είχε συνεργασία μαζί του, όταν της ζητήθηκε να συμμετάσχει στη διαβαλκανική εκπομπή που διοργάνωσε και παρουσιάστηκε από την κρατική τηλεόραση στις 15 Ιανουαρίου 2001 και τούτο διότι είχαμε πληροφορηθεί από φίλο Βούλγαρο καθηγητή ότι η ΜΚΟ «Χάρτα του Ρήγα» είχε χρηματοδοτηθεί με πεντακόσια εκατομμύρια δρχ., στοιχείο που μας έκανε να υπονοιαστούμε πως χρησιμοποιούσαν τον Ρήγα για ίδιον όφελος. Κάτι που τώρα αποδεικνύεται.

Με πίστη στο έργο του Ρήγα, η Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα προσπαθεί να διαδώσει τα έργα του, τα πανανθρώπινα ιδανικά του, με τις ισχνές καθαρές οικονομικές δυνάμεις της και με την ανιδιοτελή προσφορά των μελών και φίλων από την Ελλάδα και το Εξωτερικό.

Δρ. Δημήτριος Καραμπερόπουλος,  
Πρόεδρος Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης  
Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα



Η διοργάνωση των Διεθνών Συνεδρίων μας «Φεραί-Βελεστίνου-Ρήγας» από το 1986 με την αντίστοιχη έκδοση των Πρακτικών τους συνέβαλαν καθοριστικά στην ανάπτυξη των μελετών για τη ζωή και το έργο του επαναστάτη Ρήγα Βελεστινλή και επί πλέον στη συγγραφή συγκριτικών μελετών με παρόμοιες σημαντικές προσωπικότητες άλλων χωρών. Το 1998 ήταν του Χιλιανού Καθηγητού-Ακαδημαϊκού Miguel Didiet, *Ρήγας και Francisco Miranda* και το 2003 του καθηγητού του Πανεπιστημίου της Σόφιας Κίριλ Τοπάλοφ, του οποίου η μελέτη *Ρακόφσκι και Ρήγας στα πολιτισμικο-ιστορικά πρότυπα της Αναγέννησης των Βαλκανίων*, μεταφράστηκε στα ελληνικά και εκδόθηκε με την επιμέλεια-σχόλια-ευρετήριο του Δρ. Δημ. Καραμπερόπουλου, από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2010.



## About Rhigas Velesinlis

(Αναρτημένο στο [www.rhigassociety.gr/new/pdf/epistoli.pdf](http://www.rhigassociety.gr/new/pdf/epistoli.pdf))

Athens, 4 November 2015  
Encyclopaedia Britannica (UK) Ltd  
2<sup>nd</sup> Floor Unity Wharf Mill Street  
London SE1 2BH  
England



Subject: About Rigas Velesinlis

Dear Sirs,

The Scientific Society of Studies Pheres-Velestino-Rhigas deals with Rhigas Velesinlis' life and works. Also, it has reedited all his works and has translated "The Revolutionary Scripts (Revolutionary Proclamation, Human Rights, The Constitution and Thourios)" into ten languages (English, French, German, Spanish, Italian, Bulgarian, Serbian, Albanian, Russian, Romanian), whose copies have been sent to 1.000 Libraries (Nationals and Universities) of 150 States of the world.

We would like, in our letter, to point out an inaccuracy in the article of your excellent Encyclopaedia Britannica "RIGAS VELESTINLIS", where it is written that "Rigas Velesinlis was...a Hellenized Vlach from Thessaly".

Our systematic research, that is documented on the specific work "Rigas Velesinlis' name and descent", Athens 2000, has mentioned that Rigas was a native of Velestino and not a Vlach from the villages of Pindus mountain.

However, it is important to point out that the Vlach historian Leandros Vranoussis, ex-director of the Office of Research on Medieval and New Hellenism of the Academy of Athens, in his article "Rhigas Velesinlis"

(Biographic Lexicon, Athens 1992) has stressed out that somebody of the permanent residents of Velestino was self-named “Veletinlis” and not the Vlach, who was always coming to live in the region of Velestino in winter only. These people (the Vlachs) considered as their birth place the villages of Pindus and not the places where they were living in winter.

Another interesting point is that Rigas on his Map of Greece has not mention any villages of Vlachs (Periboli, Samarina, Abdella etc.). That shows that Rigas wasn't familiar with any of them. If he had been aware of them he would have mentioned them, as he did about the places of Thessaly and specifically of Magnesia on his Map, where he used to live.

We would like to add that Rigas has never mentioned the “Hellenized Vlachs” in his works as he did about the permanent residents of Thessaly “Garagkounides”, whom he considered as descendants of the ancient population “Centaurs”, as they are mentioned in his book “Young Anacharsis (Vienna 1797, page 263) and in his Map of Greece, (leaf 5).

In addition, Rhigas spent part of his life in Vienna not only in 1790 but also in 1796-1797, where he dreamed of his strategic plan of revolution and published his significant works: *Revolutionary Scripts*, *Map of Greece*, *Maps of Wallachia and Moldavia*, *The Moral Tripous*, *Young Anacharsis*, the Icon of Alexander the Great and the *Manual of war*.

If you would like any more information we are willing to provided it to you.

We would be very grateful if you let us know about our letter.

Yours sincerely

Demetrios Karaberopoulos, MD, PhD.  
President of Scientific Society of Studies Pheres-Velestino-Rhigas

## Περί Βελεστίνου και του πραγματικού ονόματος του Ρήγα

(Δημοσιεύθηκε στην *Εστία*, 25 Απριλίου 2015, σελ. 12)

Αξιότιμε κύριε Διευθυντά,

Στο φύλλο 40121 (Σάββατο, 4 Απριλίου 2015) της εγκρίτου εφημερίδος σας δημοσιεύθηκε το εκτενές ενημερωτικό άρθρο για τον Ρήγα Βελεστινλή του Διδάκτορα της Νομικής κ. Γεωργίου Γραμματικά. Θα θέλαμε σχετικά να παρατηρήσουμε:

1) Το Βελεστίνo δεν βρίσκεται «κοντά στην αρχαία ελληνική πόλη των Φερών», αλλά είναι ακριβώς πάνω στις αρχαίες Φερέες. Γι' αυτό και συνεχώς έρχονται αξιόλογα αρχαιολογικά ευρήματα κατά τις σωστικές εργασίες στα προς ανοικοδόμηση οικόπεδα, όπως για παράδειγμα μυκηναϊκοί τάφοι, μέρος του αρχαίου τείχους των Φερών στον κεντρικό δρόμο του Βελεστίνου.

2) Σχετικά με το πραγματικό όνομα του Ρήγα Βελεστινλή έχει πλέον ξεκαθαριστεί. Ανέγραφε στα έργα του «Ρήγας Βελεστινλής Θετταλός». Η αναφορά στο δημοσίευμα ότι «Κατά μερικούς το πραγματικό του όνομα ήταν Αντώνιος Κυριαζής» δεν πρέπει να γίνεται τώρα μετά τις έρευνες για το ανιστόρητο «Αντώνιος Κυριαζής». Έχει διαγραφεί πλέον από τα Σχολικά Εγχειρίδια Ιστορίας της ΣΤ' Δημοτικού μετά την προσκόμιση της σχετικής ιστορικής βιβλιογραφίας. Μπορεί κανείς να δει τη σχετική μονογραφία μας *Όνομα και καταγωγή του Ρήγα Βελεστινλή*, έκδοση της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2000. Προσθέτουμε ότι μαθητής ακόμη ο Ρήγας στη Σχολή της Ζαγοράς, (εκεί μαθήτευσε, δεν έχουμε στοιχεία για άλλα μέρη, που ατεκμηρίωτα αναγράφονται), σημειώνει το όνομά του «Ρήγας», σε βιβλίο αρχαίων γεωγράφων, έκδοση Βασιλείας 1561, το οποίο τώρα απόκειται στην Εθνική Βιβλιοθήκη μας και ο ιστορικός Λέανδρος Βρανούσης έχει κάνει σχετική αναφορά στο Β' Διεθνές Συνέδριο «Φεραί-Βελεστίνo-Ρήγας» το 1992.

3) Η αναφορά στον όρο «Ομοσπονδία» δεν έχει καμμία βάση στο στρατηγικό σχέδιο του Ρήγα. Η ομοσπονδία προϋποθέτει ήδη συγκεκριμένες κρατικές οντότητες, οι οποίες τότε δεν υπήρχαν. Υπήρχε μόνο η Οθωμανική αυτοκρατορία, την οποία ο Ρήγας με το επαναστατικό σχέδιο ήθελε να γκρεμίσει και στη θέση της να δημιουργήσει τη δημοκρατική αντιπροσωπευτική πολιτεία του, στην οποία όλοι οι λαοί «χωρίς εξαιρέσιν θρησκείας και γλώσσης» θα ζουν σύμφωνα με τη *Νέα Πολιτική Διοίκηση*.

Καταλήγοντας αναφέρουμε ενδεικτικά ότι η Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα έχει διοργανώσει έξι διεθνή συνέδρια για τον Ρήγα και τη γενέτειρά του (το έβδομο θα γίνει το 2017), έχει επανεκδώσει τα ολοκληρωμένα *Άπαντα* του Ρήγα με ευρετήρια και σχόλια καθώς και το 2007 σε ψηφιακό δίσκο (CD-ROM) και έχει μεταφράσει και εκδώσει το Σύνταγμα του Ρήγα σε δέκα γλώσσες, Βαλκανικές και ευρωπαϊκές, αποστέλλοντας αντίτυπά τους σε χίλιες και πλέον βιβλιοθήκες εκατό πενήντα κρατών.

Με τιμή

Δρ. Δημήτριος Καραμπερόπουλος

## Τοπωνύμια και Ρήγας Βελεστινλής

(Ηλεκτρονική επιστολή, 10 Νοεμβρίου 2015,  
στον καθηγητή κ. Γιάννη Πίκουλα)

Αγαπητέ κ. Πίκουλα,

Έλαβα το με αφιέρωση ανάτυπο της εργασίας σου με τίτλο «Το οικιστικό πλέγμα της Πελασγιώτιδος: αποτίμηση γνώσεων και *Disederata*» από τον τόμο των *Πρακτικών του 8<sup>ου</sup> Συνεδρίου Λαρισιαϊκών Σπουδών 2014*, και σε ευχαριστώ θερμότερα για την ευκαιρία που μου έδωσες να γνωρίσω τόσα για τη Θεσσαλία μας.

Στο σημείο όμως (σελ. 19) που γράφεις σχετικά με την αντικατάσταση των τουρκικών τοπωνυμίων με εκείνων των ελληνικών ότι «*η προγονολατρεία επέβαλε στις αρχές ιδίως του 19ου αιώνα αρχαία τοπωνύμια να αντικαταστήσουν τα αρχικά ξενόγλωσσα, με γνώμονα τις τότε απόψεις και ευσεβείς πόθους των τοπικών λογίων, επιτείνοντας σήμερα τη σύγχυση στον όποιοι αμύητο θεατή του χάρτη της Θεσσαλίας*», θα ήθελα να παρατηρήσω ότι αυτή η ενέργεια δεν ήταν αποτέλεσμα «προγονολατρείας», αλλά αποτέλεσμα ανάγκης. Έπρεπε τα τοπωνύμια να είναι ελληνικά και όχι τούρκικα. Ας σημειωθεί ότι και οι Οθωμανοί κατακτητές δεν διατήρησαν τα αντίστοιχα ελληνικά, αλλά τα αντικατέστησαν με δικά τους.

Χαρακτηριστική εν προκειμένω είναι η περίπτωση του Ρήγα Βελεστινλή, ο οποίος θα πρέπει ίσως να θεωρείται ως ο πρώτος εισηγητής της τακτικής αντικατάστασης των τουρκικών τοπωνυμίων με αντίστοιχα ελληνικά, και κυρίως αρχαιοελληνικά τοπωνύμια, τόσο για τα χωριά και τις πόλεις, όσο και για τις διοικητικές διαιρέσεις του ελληνικού χώρου στη *Χάρτα της Ελλάδος* και στο βιβλίο του *Νέος Ανάχαρις*.

Σχετικά όμως με την τακτική αυτή του Ρήγα θα πρέπει να διερευνήσουμε το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασής του για την απελευθέρωση των σκλα-

βωμένων από την απολυταρχική τυραννία του σουλτάνου. Η σκλαβιά, εκτός των άλλων, επέφερε και την σχετική αλλοτρίωση, όπως πάλι ο ίδιος ο Ρήγας, στον *Νέο Ανάχαρσι*, παρατηρεί σε υποσημείωση (σελ. 125) για τα είδη του πολεμικού χορού, του πυρρίχιου· αναγράφει τα τουρκικά ονόματά τους και σημειώνει με πολιτικοκοινωνικό νόημα, «*Αφ' ού εχάσαμεν το παν, συνεχάθησαν και τα ονόματα των χορών*». Με την σκλαβιά επέρχεται και η αλλοτρίωση.

Γι' αυτό και στο στρατηγικό σχέδιο της επανάστασης του ήθελε να δημιουργήσει μετά την επιτυχία της, την δημοκρατική του πολιτεία, η οποία θα αντικαθιστούσε την οθωμανική απολυταρχική εξουσία, και θα είχε Σύνταγμα δημοκρατικό και πολιτικούς χάρτες του χώρου του κράτους του, τους οποίους εξέδωσε. Μάλιστα, για τον ελληνικό χώρο πήρε χάρτη –πρόσεξε– όχι της συγχρόνου του εποχής, αλλά της αρχαίας Ελλάδος του Guill. Delisle, ο οποίος έχει την πολιτική διαίρεση του χώρου σε Τοπαρχίες και Επαρχίες και τα αρχαία ελληνικά τοπωνύμια. Δεν πήρε δηλαδή χάρτη της συγχρόνου εποχής, ο οποίος θα είχε τα τούρκικα τοπωνύμια και την αντίστοιχη πολιτική διαίρεση του χώρου. Δεν θα ήταν δυνατόν να δημιουργεί κάτι καινούργιο ο Ρήγας και να χρησιμοποιεί την παλιά οθωμανική πολιτική διαίρεση και ονοματολογία.

Η αντικατάσταση αυτή των οθωμανικών τοπωνυμίων από τον Ρήγα ήταν καθαρά πολιτική και πολιτιστική ενέργεια και όχι αποτέλεσμα στείρας προγονολατρείας. Γι' αυτό εξάλλου και ορισμένες φορές αναγράφει δίπλα στα αρχαία τοπωνύμια και εκείνα της εποχής του: «Φερά-Βελεστίνος», «Δότιον-Αγιά», «Παγασαί-Βόλος», «Γυρτώνη-Μπαλαμούτι», «Άτραξ-Δαμάσι», «Ολύζων-Τζαγκαράδα» κλπ. Στο «*Ευρετήριο της Χάρτας*», το οποίο έχω συντάξει αναγράφονται όλα αυτά τα τοπωνύμια. Και παριστούν την γνώση της εποχής. Αν θα έχουν γίνει λάθη, ιδού η συμβολή της σημερινής ανεπτυγμένης επιστήμης για τη σχετική διόρθωση τους.

Κηφισιά, 10 Νοεμβρίου 2015

Με Ρηγικούς χαιρετισμούς  
Δημήτριος Καραμπερόπουλος

## Για «Το ερωτικό παραστράτημα του Ρήγα Φεραίου....»

(Ανάρτηση στο Facebook και στο <http://www.rhigassociety.gr/new/απά-ντηση-στη-μηχανή-του-χρόνου-για-τις/>)

Προς «Μηχανή του Χρόνου»,

18 Απριλίου 2015

Αξιότιμοι κύριοι,

Σχετικά με το δημοσιευμένο άρθρο σας «*Το ερωτικό παραστράτημα του Ρήγα Φεραίου. Του επιβλήθηκε πρόστιμο επειδή αποπλάνησε τη νεαρή υπηρέτρια της μητέρας του...*» θα θέλαμε να παρατηρήσουμε τα παρακάτω:

1) Ο Ρήγας πάντοτε υπέγραφε ως «Ρήγας Βελεστινλής» και αυτό αναγράφουν όλα τα βιβλία του, η *Χάρτα της Ελλάδος* καθώς και το βιβλίο, το οποίο μνημονεύετε στο άρθρο σας *Σχολείον των ντελικάτων εραστών*, ότι εκδόθηκε «παρά Ρήγα Βελεστινλή Θετταλού». Ποτέ ο Ρήγας δεν χρησιμοποίησε το «Φεραίος». Του το πρόσθεσαν το 1832 ο Κων. Κούμας και ο Χριστόφορος Περραιβός το 1836. Μάλιστα το Σχολικό Βιβλίο Ιστορίας της ΣΤ΄ Δημοτικού άρχισε να αναγράφει το πραγματικό όνομά του, «Ρήγας Βελεστινλής». Περισσότερα στο βιβλίο μας *Όνομα και καταγωγή του Ρήγα Βελεστινλή*, έκδοση της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2000.

2) Αποκαλείτε τον Ρήγα Βελεστινλή απλά «ποιητή», στοιχείο που δείχνει πως δεν έχετε ασχοληθεί, πέρα από το «γαργαλιστικό» ερωτικό επεισόδιό του, με το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασής του, το σύνταγμά του, τη *Χάρτα της Ελλάδος*, την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου, τον *Νέο Ανάχαρσι*, τα *Ολύμπια*, το *Φυσικής απάνθισμα*. Σας γνωρίζουμε ότι μετά διακόσια χρόνια η Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών Βελεστίνου-Ρήγα έχει επανεκδώσει αναστατικά τα ολοκληρωμένα *Άπαντα* του Ρήγα με ευρετήρια και σχόλια ακόμη και σε ψηφιακή μορφή (CD-ROM), την οποία ευχαρίστως θα σας αποστείλουμε.

3) Κάνει εντύπωση το γεγονός ότι ασχοληθήκατε με τον «εθνομάρτυρα και πρόδρομο της ελληνικής επανάστασης», όπως τον αποκαλείτε, και εστιάσατε μόνο σε ένα «ερωτικό» επεισόδιο ενός φυσιολογικού 34 ετών ωραίου ανδρός, με δράση στην κοινωνία και οπωσδήποτε περιζήτητο, γεγονός το οποίο χαρακτηρίσατε και ως «παραστράτημα». Από πότε αρχίσατε να θεωρείτε μια «ερωτική περιπέτεια» ως «παραστράτημα»; Εκτός αν μπερδεύετε, ηθελημένα ή αθέλητα, εσείς μόνο το γνωρίζετε, την «αποπλάνηση» με τον «βιασμό», όπως σημειώνουμε στη συνέχεια.

4) Στοιχείο της προχειρότητας αναγραφής του άρθρου σας, ίσως και σκόπιμα τα αναγράφετε για να «εντυπωσιάσετε» το αναγνωστικό κοινό, είναι το γεγονός ότι αναφέρεστε στο ίδιο γεγονός με τους όρους «αποπλάνηση» και «βιασμό», πράξεις οι οποίες είναι τελείως διαφορετικές, όπως θα πρέπει να γνωρίζετε. Μάλιστα και σεις σε ένα σημείο γράφετε ότι δεν υπήρξε βιασμός, διότι η κοπέλα με τη θέλησή της είχε ερωτική συνεύρεση, *«Το χαμηλό ποσό δείχνει ότι δεν υπήρξε “βιασμός”. Αλλά αποπλάνηση της κοπέλας, η οποία φαίνεται ότι βρέθηκε μαζί του ερωτικά με τη θέλησή της»*. Ωστόσο όμως, παρακάτω αντίθετα τονίζετε, *«Όμως μία πράξη όπως ο βιασμός, δεν ταιριάζει καθόλου με την ευγενική, ηρωική εικόνα που έχουμε για τον ποιητή μέσα από τα έργα του»*. Βλέπετε πόσο πρόχειρα και επιπόλαια γράφετε και χαρακτηρίζετε τον επαναστάτη Ρήγα Βελεστινλή; Πού είδατε τον «βιασμό», πράξη που γίνεται με βία και παρά τη θέληση του θύματος;

Είμαστε στη διάθεσή σας να σας ενημερώσουμε για το όλο επαναστατικό σχέδιο του Ρήγα Βελεστινλή καθώς και ειδικότερα για λεπτομέρειες της ζωής του.

Δρ. Δημήτριος Καραμπερόπουλος  
Πρόεδρος Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης  
Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα  
[www.Rhigassociety.gr](http://www.Rhigassociety.gr), [www.karaberopoulos.gr](http://www.karaberopoulos.gr)



## Ρήγας Βελεστινλής και Άγιο Όρος-Αθωνιάδα Σχολή

(Ανάρτηση στο <http://www.rhigassociety.gr/new/προς-τον-σύλλογο-διδασκάντων-και-φοιτη/>)

Προς τον Σύλλογο Διδασκάντων και Φοιτησάντων εις την Αθωνιάδα Εκκλησιαστικήν Ακαδημίαν «Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός», Φιλήμονος και Δραγούμη 20, 54633 Θεσσαλονίκη

Αξιότιμοι Κύριοι,

Στην πλούσια και καλαίσθητη Ιστοσελίδα σας και στο λήμμα «Διδάσκαλοι του Γένους» κάνατε αναφορά στον Ρήγα Βελεστινλή (1757-1798). Στο σχετικό αυτό κείμενο έχουν καταχωριστεί ορισμένα λάθη, τα οποία καλό είναι να διορθωθούν σύμφωνα με τις πρόσφατες έρευνες. Συγκεκριμένα:

1) Το πραγματικό του όνομα ήταν «Ρήγας Βελεστινλής». Αυτό ανέγραφε σε όλα τα έργα του. Το αναγραφόμενο στην ιστοσελίδα σας σαν πραγματικό όνομα «Αντώνιος Κυριαζής» έχει ήδη διαγραφεί και από τα Σχολικά Βιβλία Ιστορίας της ΣΤ΄ Δημοτικού και του Λυκείου, μετά την σχετική απόφαση του τότε Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, στο οποίο είχαμε προσκομίσει τη σχετική βιβλιογραφία του ιστορικού Λέανδρου Βρανούση. Περισσότερα μπορείτε να δείτε στο σχετικό βιβλίο μου *Όνομα και καταγωγή του Ρήγα Βελεστινλή*, έκδοση Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστινίου-Ρήγα, Αθήνα 2000, το οποίο είναι και σε PDF στην ιστοσελίδα [www.karaberopoulos.gr/el/vivlia-gia-ton-riga/onoma-katagogi-riga-velestinli/](http://www.karaberopoulos.gr/el/vivlia-gia-ton-riga/onoma-katagogi-riga-velestinli/).

2) Οι Σύντροφοι του Ρήγα, οι οποίοι τον ακολούθησαν στο μαρτύριο στο πύργο Νεμπούζα του Βελιγραδίου ήταν επτά και όχι τρεις, που αναγράφετε: Ευστράτιος Αργέντης και Αντώνιος Κορωνιός έμποροι από τη Χίο, Ιωάννης Καρατζάς λόγιος από τη Λευκωσία, Δημήτριος Νικολίδης, ιατρός από τη Ζίτσα Ιωαννίνων, Θεοχάρης Γ. Τουρούντζιας, έμπορος από τη Σιάτιστα, Ιωάννης

Εμμανουήλ, φοιτητής Ιατρικής και ο αδελφός του Παναγιώτης Εμμανουήλ, υπάλληλος του Αργέντη.

3) Ο Ρήγας ήθελε μετά την επανάστασή του να δημιουργήσει μια δημοκρατική πολιτεία στον Βαλκανικό χώρο, όπου ήταν η οθωμανική εξουσία του σουλτάνου. Το αναγραφόμενο ότι ο Ρήγας ήθελε να συστήσει «Βαλκανική Ομοσπονδία» δεν ευσταθεί, διότι Ομοσπονδία είναι μεταξύ ήδη υπαρχουσών κρατικών οντοτήτων, οι οποίες δεν υπήρχαν στην οθωμανική αυτοκρατορία.

4) Γράφετε ότι ο Ρήγας «Στην Αθωνιάδα ήλθε με Βατοπαιδινό καράβι ντυμένος με καλογέρικα ρούχα για να μην τον καταλάβουν οι Τούρκοι. Συνδέθηκε με τον Προηγούμενο Νικόδημο τον Βατοπαιδινό και γράφτηκε στην Αθωνιάδα όπου παρακολούθησε μαθήματα». Αυτά όλα είναι πιθανότατα πλασμένες παραδόσεις, διότι δεν έχουμε κανένα μέχρι τώρα ιστορικό τεκμήριο για την διαμονή του Ρήγα στο Άγιο Όρο. Όσα σχετικά έχουν γραφεί δεν αναγράφουν συγκεκριμένη ιστορική μαρτυρία. Είναι ατεκμηρίωτα στη σφαίρα των παραδόσεων.

Η πρόσφατη έρευνά<sup>1</sup> μου το μόνο ισχυρό θετικό στοιχείο, το οποίο έχει φέρει, είναι η έμμεση μαρτυρία του ίδιου του Ρήγα. Συγκεκριμένα, παρατήρησα ότι στο Άγιο Όρο-Άθω της *Χάρτας της Ελλάδος* στα ονόματα του προτύπου χάρτη της αρχαίας Ελλάδος του Guil. Delisle, ο Ρήγας «Πρόσθεσε ωστόσο νεώτερα τοπωνύμια, τα είκοσι Μοναστήρια, τις Καρυές και τις πέντε σκήτες στο νότιο μέρος της χερσονήσου, όπως επίσης και τα τοπωνύμια “Ξυνά νερά” και “Μεταλλεία αργύρου”». Και συμπληρώνω στην πρόσφατη μελέτη μου ότι «Το γεγονός ότι ο Ρήγας προσθέτει κατά 2/3 περισσότερα τοπωνύμια στον πρότυπο χάρτη της αρχαίας Ελλάδος του Delisle, δείχνει το ιδιαίτερο ενδιαφέρον του για τη χερσόνησο του Αγίου Όρους και ίσως αυτό να σημαίνει ότι πιθανόν να είχε μια προσωπική γνώση, για όσα καταγράφει, όπως εξάλλου συμβαίνει για τη γενέτειρά του το Βελεστίνο και τη Μαγνησία. Πιθανόν πάλι η αναγραφή από τον Ρήγα των τόσων επί πλέον τοπωνυμίων στο Άγιο Όρος, εκτός της προσωπικής του αντιλήψεως, να είναι αποτέλεσμα του ιδιαίτερου ενδιαφέροντός του για το Άγιο Όρος και να τα έλαβε από άλλους, οι οποίοι είχαν επισκεφθεί το Άγιο Όρος. Μπορεί ακόμη μερικές προσθήκες να τις έλαβε

---

1. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλος, «Το Άγιον Όρος στη *Χάρτα* του Ρήγα Βελεστινλή», *Χρονικά της Χαλκιδικής*, τεύχ. 58-59, Θεσσαλονίκη 2013-2014, σελ. 161-178 και στις Ιστοσελίδες: <http://www.karaberopoulos.gr/el/arhra-gia-velenstinli/To-Agio-Oros-sti-Xarta-tou-Rhiga-Velestinli/>  
[http://www.rhigassociety.gr/new/pdf/agion\\_oros.pdf](http://www.rhigassociety.gr/new/pdf/agion_oros.pdf)

από τα ήδη κυκλοφορούντα *Προσκνητάρια*, τη *Γεωγραφία* του Μελετίου και τη *Γεωγραφία νεωτερική των Δημητριέων*».

Γι' αυτό, θα πρότεινα να αναγραφεί γενικά ότι υπάρχει η παράδοση ότι ο Ρήγας πέρασε από τον Άγιο Όρος και ότι πιθανότατα να φοίτησε στην Αθωνιάδα, διότι δεν έχουμε μέχρι σήμερα κάποιο ιστορικό τεκμήριο.

Στη διάθεσή σας για κάθε συμπληρωματική ενημέρωση

Με εκτίμηση

Δρ. Δημήτριος Καραμπερόπουλος, Ιστορικός της Ιατρικής,  
Πρόεδρος Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα  
Επιμελητής έκδοσης των ολοκληρωμένων Απάντων  
του Ρήγα Βελεστινλή

Κηφισιά, 12 Μαΐου 2016



Στον ανδριάντα του Ρήγα στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, Ιούνιος 2005, στην εκδήλωση της επετείου του μαρτυρικού θανάτου του τον Ιούνιο του 1798, που διοργανώθηκε από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα και τον Σύλλογο Βελεστινιωτών Αθηνών. Στην φωτογραφία στο κέντρο ο Σεβασμιότατος Μητροπολίτης Βελεστίνου Δαμασκηνός, ο αντιπρόεδρος της Βουλής Γεώργιος Σούρλας, και μεταξύ αυτών ο πρόεδρος και γραμματέας της Επιστημονικής Εταιρείας Δρ. Δημ. Καραμπερόπουλος και Δημ. Κογκούλης.



Η προτομή του Ρήγα στο Βουκουρέστι στο χώρο της Ελληνικής Εκκλησίας, έργο του εκ Λάφκου Πηλίου Θανάση Φάμπα. Έργο του και το Μνημείο της Εθνικής Αντίστασης στο Βελεστίνο.

## Ανακρίβειες για τον Ρήγα Βελεστινλή στο βιβλίο *Καταστροφές και θρίαμβοι* του Στάθη Καλύβα

(Αναρτημένη ηλεκτρονική επιστολή στον εκδότη του βιβλίου [http://www.rhigassociety.gr/new/wp-content/uploads/2020/03/kalivas\\_epistoli.pdf](http://www.rhigassociety.gr/new/wp-content/uploads/2020/03/kalivas_epistoli.pdf))

Κηφισιά, 15 Φεβρουαρίου 2017

Αγαπητέ κύριε Καλύβα,

Με την επιστολή θα θέλαμε σχετικά με την αναφορά σας στον Ρήγα Βελεστινλή στο βιβλίο σας *Καταστροφές και θρίαμβοι*, εκδόσεις Παπαδόπουλος, Αθήνα 2015, σελ. 58, να επισημάνουμε ορισμένες ανακρίβειες. Συγκεκριμένα:

1) Ο Ρήγας δεν είχε εκδώσει σχετική ελληνική εφημερίδα, όπως γίνεται αναφορά στο κείμενό σας. Οι Σιατιστινοί αδελφοί Πούλιου εξέδιδαν το έντυπο με τίτλο «*ΕΦΗΜΕΡΙΣ*» από το 1791 έως το Δεκέμβριο του 1797, μέχρι τη προδοσία και σύλληψη του Ρήγα και των Συντρόφων του. Βλ. τη σχετική αναστατική επανέκδοση της *ΕΦΗΜΕΡΙΔΟΣ*, που έχει γίνει από τον Λέανδρο Βρανούση το 1995, του Κέντρου Ερεύνης του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών.

2) Σχετικά με την καταγωγή του Ρήγα Βελεστινλή σημειώνετε ότι ήταν «πιθανώς βλάχικης καταγωγής». Η έρευνα των έργων του Ρήγα Βελεστινλή, τα οποία έχουμε επανεκδώσει με σχόλια και ευρετήρια καθώς και σε ψηφιακό δίσκο (CD-ROM), έχει δείξει ότι ο Ρήγας ουδεμία αναφορά κάνει στα Βλαχοχώρια της Πίνδου. Μπορείτε να δείτε τη *Χάρτα της Ελλάδος*. Αν ο Ρήγας κατάγονταν από τα ένδοξα τότε κεφαλοχώρια της Πίνδου, αν τα είχε επισκεφθεί, αν οι γονείς και οι παππούδες του κατάγονταν από εκεί θα έκανε σχετική μνεία στα έργα του, και στη *Χάρτα* του θα τα ανέγραφε. Αντίθετα δεν τα αναγράφει, γιατί δεν θα τα γνώριζε. Για τη γενέτειρά του όμως, το Βελεστίνο, καθώς και για την ευρύτερη περιοχή, τη Θεσσαλία, ο Ρήγας αναγράφει πολλές πληροφορίες, γι' αυτό εξάλλου σε όλα τα έργα του αναγράφει ότι εκδόθηκαν «παρά Ρήγα Βελεστινλή Θετταλού». Ήταν δηλ. ντόπιος, γηγενής. Σχετικά βλ.

Λ. Βρανούση, *Ρήγας Βελεστινλής*, έκδοση Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1998, σελ. 15-16. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Όνομα και καταγωγή του Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 2000, σελ. 71 και συνέχεια.

3) Επίσης, η σύλληψη του Ρήγα δεν έγινε, όπως γράφετε, επειδή «*άρχισε να υποστηρίζει την ιδέα μιας βαλκανικής εξέγερσης, με αποτέλεσμα να συλληφθεί από τις αυστριακές αρχές...*». Στη Βιέννη κατά την δεύτερη διαμονή του για ένα και πλέον χρόνο μέχρι τον Δεκέμβριο του 1797, που αναχώρησε, η Αυστριακή Αστυνομία δεν είχε υποψιαστεί το παραμικρό. Γι' αυτό εξάλλου του έδωσε και το διαβατήριο για τη μετάβασή του στην Τεργέστη και την εν συνεχεία μετάβασή του στην τουρκοκρατούμενη Ελλάδα. Η σύλληψή του Ρήγα στην Τεργέστη έγινε μετά την προδοσία από τον Έλληνα έμπορο Δημήτριο Οικονόμου εκ Κοζάνης, συνέταιρο του Αντωνίου Νιώτη, στον οποίο είχαν αποσταλεί από τον Ρήγα ο φάκελος και τα κιβώτια. Αλλά η μοίρα της ιστορίας άλλα έγραφε. Έλειπε ο Νιώτης στη Δαλματία και ο Οικονόμου άνοιξε το φάκελο και τα κιβώτια και αντικρύζοντας τα επαναστατικά κείμενα, έτρεξε στην Αυστριακή Αστυνομία και κατέδωσε τον Ρήγα. Έτσι ερχόμενος ο Ρήγας στο ξενοδοχείο συνελήφθη. Και τότε έμαθε η Αυστριακή Αστυνομία το επαναστατικό σχέδιο του Ρήγα. Γι' αυτό και κατατρόμαξε διότι ουσιαστικά είχε αχρηστευθεί το σύστημα παρακολούθησής της. Σχετικά βλ. Κων. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1930,, επανέκδοση Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1997, σελ. 3, Δημ. Καραμπερόπουλου, *Η συνωμοτική δράση του Ρήγα Βελεστινλή*, έκδοση Επιστημονικής Εταιρείας, Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2009.

Αγαπητέ κύριε Καλύβα, μετά τα παραπάνω ευελπιστούμε, σε μία προσεχή επανέκδοση, μια και το βιβλίο σας έχει μεγάλη αναγνωσιμότητα, όπως γίνονται οι σχετικές διορθώσεις.

Μπορείτε να επισκεφθείτε τις ιστοσελίδες μας, [www.rhigassociety.gr](http://www.rhigassociety.gr), [www.karabegoropoulos.gr](http://www.karabegoropoulos.gr) στις οποίες είναι σε PDF όλα τα έργα του Ρήγα και οι σχετικές μελέτες. Αν σας ενδιαφέρει να έχετε τα *ΑΠΑΝΤΑ* του Ρήγα Βελεστινλή σε ψηφιακό δίσκο, ευχαρίστως να σας τον αποστέλλουμε.

Με εκτίμηση

Δρ. Δημήτριος Καραμπερόπουλος  
Πρόεδρος Επιστημονικής Εταιρείας  
Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα

## Περί των όρων «Έλληνας», «Ρωμιός» στον Ρήγα Βελεστινλή

(Ηλεκτρονική επιστολή στον ιστορικό κ. Βλάση Αγτζίδη)

Κηφισιά, 1 Ιουλίου 2018

Μελετώ το πολύ ενδιαφέρον βιβλίο σας *«Εμείς και το Ισλάμ. Η συνάντηση του Ελληνισμού με τον Αραβο-Μουσουλμανικό κόσμο»*, Εκδόσεις Πατάκη 2017, και θα ήθελα να σημειώσω σχετικά με τις αναφορές σας στη σελ. 100 στον Ρήγα Βελεστινλή για τη χρησιμοποίηση των όρων «Έλληνας, Ρωμιός».

Πράγματι στον *Θούριο* ο Ρήγας χρησιμοποιεί μόνο τον όρο «Ρωμιού», όπως γράφετε και όχι τον όρο «Έλληνας». Όμως σε άλλα έργα του κάνει χρήση του όρου «Έλληνας», και όχι τον όρο «Ρωμιού».

Συγκεκριμένα στο Σύνταγμα του άρθρο 7, έχει τον όρο «Έλληνας», «Ο αυτοκράτωρ λαός είναι όλοι οι κάτοικοι του βασιλείου τούτου, χωρίς εξαίρεσιν θρησκείας και διαλέκτου, Έλληνας, Βούλγαροι, Αλβανοί, Βλάχοι, Αρμένηδες, Τούρκοι και κάθε άλλο είδος γενεάς». Επίσης, και στα επόμενα άρθρα, άρθρο 109, «Όλοι οι Έλληνας είναι στρατιώται...ως και αι Ελληνίδες...», άρθρο 119, «Οι Έλληνας δεν ανακατώνονται εις την διοίκησιν των άλλων εθνών...», άρθρο 122, «Η Νομοθετική Διοίκησις βεβαιοί εις όλους τους Έλληνας, Τούρκους, Αρμένηδες...», και στο Παράρτημα ομοίως σημειώνει «Όλοι οι Έλληνας στρατιώται έχουν μίαν πατριονέταν...».

Αλλά και στα άλλα έργα του ο Ρήγας Βελεστινλής χρησιμοποιεί τον όρο «Έλληνας», όπως από νωρίς στα δύο πρώτα έργα του, *Φυσικής απάνθισμα*, Βιέννη 1790, στην αφιέρωσή του στον Χριστόδουλο Κιρλιάνο γράφει για το «γένος των Ελλήνων» και στο *Σχολείον των ντελικάτων εραστών*, γράφεις για την ωραιότητα των «Ελληνίδων».

Επίσης και στον *Νέον Ανάχαρσι*, Βιέννη 1797, σελ. 125-126, σε υποσημείωση ο Ρήγας σημειώνει ότι τον χορό «Μάνδρα χαβασί», τον είδε να χορεύεται «... παρ' ενός Έλληνας εις τα Θεραπεία της Κωνσταντινουπόλεως το Πάσχα...». Βέβαια στην υποσημείωση αυτή αναφέρει τον χορό «Λαβύρινθος»

ότι λέγεται «ῥωμαϊκός». Ομοίως και στις σελ. 149-151, σε υποσημείωση όπου αντικρούει τις κατηγορίες του καθολικού φιλοσόφου Πάβ στο βιβλίο του «Ίστορία της Ελλάδος», πάλι ο Ρήγας χρησιμοποιεί τον όρο Έλληνας, «... και δράττεται λαβής προς γενικήν των Ελλήνων κατηγορίαν».

Από τα παραπάνω παρατηρούμε, κύριε Αγτζίδη, πως ο Ρήγας Βελεστινλής χρησιμοποιεί συστηματικά τον όρο «Έλληνες» και μόνο στον *Θούριο* έχει τον όρο «Ρωμιοί». Η γενική διαπίστωσή μου από τη μελέτη των έργων του είναι πως ο Ρήγας όσο προχωρούσε στην ακμή της επαναστατικής του δράσης καθάριζε το λεξιλόγιό του και συνέδεε το παρόν με το παρελθόν θέλοντας να δείξει την διαχρονικότητα και την ενότητά τους. Γι' αυτό και στα τοπωνύμια στην *Χάρτα της Ελλάδος* και στον *Νέο Ανάχαρσι* χρησιμοποιούσε και τα δύο ονόματα, τα αρχαία και της εποχής του, π.χ. «Φερές-Βελεστίνο», «Αίγιον-Βοστίτσα», «Λευκάς-Αγία Μαύρα».

Καταλήγοντας, θα κάνετε μια προσπάθεια για την αναγραφή του ονόματος «Ρήγας Βελεστινλής», όπως υπέγραφε εξάλλου ο ίδιος και όχι όπως παλιά το μάθαμε από το βιβλίο της ΣΤ' Τάξεως του Δημοτικού, το οποίο και αυτό τώρα, αν το δείτε, αναγράφει μόνο το «Ρήγας Βελεστινλής».

Με Ρηγικούς χαιρετισμούς  
Δημήτριος Καραμπερόπουλος



## «Ιστορικές ανακρίβειες για τον Ρήγα Βελεστινλή και τον Πατριάρχη Γρηγόριο Ε΄»

Εφημερίδα *ΤΟ ΒΗΜΑ*,  
Λ.Συγγρού 340  
Καλλιθέα 17673

Κηφισιά, 2 Σεπτεμβρίου 2019

Κύριε Διευθυντά,

Στο κείμενο του κ. Ν. Δήμου «Η κομβική συνεισφορά», εφημ. *ΤΟ ΒΗΜΑ*, *Νέες εποχές*, 1 Σεπτεμβρίου 2019, σελ. 37/5, γίνονται αναφορές στον Ρήγα Βελεστινλή, οι οποίες όμως δεν είναι σύμφωνες με τα ιστορικά δεδομένα.

1) Συγκεκριμένα γράφεται ότι «Μεταξύ των παραγόντων που πίεσαν για την εκτέλεσή του [Ρήγα] ήταν και ο Πατριάρχης Γρηγόριος Ε΄...». Γίνεται όμως γνωστό πως στα *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή* των Αιμ. Λεγράν και Κωνστ. Αμάντου, εκδοθέντα το πρώτον το 1891 και 1930, και επανεκδοθέντων αναστατικά με την προσθήκη ευρετηρίου το 1996 και 1997 αντίστοιχα από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα και με την επιμέλεια του γράφοντος, δεν υπάρχει τέτοια μαρτυρία. Αντίθετα, ο Ρήγας και οι Σύντροφοί του έπесαν θύματα της διπλωματικής «σκακιέρας» μεταξύ της Αυστρίας και της Οθωμανικής Πύλης.

Ενδεικτικά θα αναφερθούν δυο σχετικά έγγραφα. Ο πρέσβης της Αυστρίας στην Κωνσταντινούπολη βαρώνος Ερβέρτος Ράτκηλ σε έγγραφό του, 29 Απριλίου 1798, χαρακτηριστικά γράφει στον βαρόνο Τουγκούτ, υπουργό Εξωτερικών, «Η Υμετέρα Εξοχότης μ' επεφόρτησε δια του τελευταίου εγγράφου ν' αναγγείλω εις την Πύλην προς απάντησιν εις την κατά τύπους αίτησιν αυτής, την ληφθείσαν απόφασιν περί της εις Βελιγράδιον εκδόσεως των κρατουμένων δέκα έλλήνων συνωμοτών και ν' απαιτήσω παρ' αυτής την έγγραφον διαβεβαίωσιν περί αμοιβαιότητος πλήρους εν αναλόγοις περιστάσεσιν, ου μόνον χάριν απομακρύνσεως από των συνόρων ανθρώπων ταραχοποιών, αλλά και χάριν εκδόσεως εκείνων ούς ηθέλομεν απαιτήσει, ιδίως δε των κακά μηχανευομένων Πολωνών». (Αιμ. Λεγράν, *Ανέκδοτα έγγραφα...*, σελ. 147).

Στο επόμενο έγγραφό του 14 Μαΐου 1798 ο πρέσβης βαρόνος Ράτκνλ επαναλαμβάνει, «Λαμβάνω δια του εγγράφου της Υμετέρας Εξοχότητος την είδησιν της εις Βελιγράδιον αποστολής των οκτώ επαναστατών Ελλήνων ραγιάδων και επανάληψιν της διαταγής ν' απαιτήσω ως αντάλλαγμα παρά της Πύλης την αμοιβαίαν έκδοσιν των υπηκόων της Α. Μ. των κακά μηχανωμένων, διαταραχών της δημοσίας τάξεως...». (Οι υπογραμμίσεις του γράφοντος). (Αιμ. Λεγράν, *Ανέκδοτα έγγραφα...*, σελ. 151).

Τα ιστορικά τεκμήρια είναι σαφέστατα περί της θανάτωσης του Ρήγα και των Συντρόφων του, πως η στυγνή πολιτική της Αυστρίας «πούλησε» τον επαναστάτη Ρήγα στην Οθωμανική Πύλη για να έχει ανταλλάγματα.

2) Επίσης, στο κείμενο του κ. Δήμου, επισημαίνεται ότι «Το Φανάρι ακόμα επιμένει στην άρνησή του να άρει την επιστολή του Πατριάρχη Γρηγορίου Ε' με την οποία ασκούσε σκληρή κριτική στα βασικά κείμενα του Ρήγα».

Στο παρελθόν, το 1998, το επετειακό έτος εορτασμού των 200 χρόνων από τη θανάτωση του Ρήγα, η Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα με επιστολή της είχε απευθυνθεί στον νυν Πατριάρχη για το θέμα αυτό, το οποίο συζητήθηκε στην Ιερά Σύνοδο του Πατριαρχείου και στάλθηκε απαντητική επιστολή με συγκεκριμένη θέση. Όλα τα σχετικά περιέχονται στη μελέτη μας «*Ρήγας και Ορθόδοξη πίστη*», Αθήνα, δεύτερη έκδοση 2008 και είναι αναρτημένη στην ιστοσελίδα μας, <http://www.karaberopoulos.gr/karaberopoulos/pdf/pisti.pdf>.

Τέλος σας γνωρίζουμε ότι η Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, που στους σκοπούς έχει τη μελέτη και προβολή του Ρήγα Βελεστινλή και της γενέτειράς του, έχει διοργανώσει 7 Διεθνή Συνέδρια εκδίδοντας τα αντίστοιχα πολυσέλιδα Πρακτικά, έχει εκδώσει την αυθεντική για πρώτη φορά *Χάρτα* και τα ολοκληρωμένα *ΑΠΑΝΤΑ* του Ρήγα και σε ψηφιακή μορφή το 2007, το Σύνταγμα του Ρήγα το έχει μεταφράσει και εκδώσει σε 10 γλώσσες, Βαλκανικές και Ευρωπαϊκές και έχει εκδώσει πολλές σχετικές μελέτες, που είναι όλα αναρτημένα στην ιστοσελίδα [www.rhigassociety.gr](http://www.rhigassociety.gr)

Είμαστε στη διάθεση για ό,τι σχετικό με τη ζωή και το έργο του Ρήγα Βελεστινλή. Το «Φεραίος», ο ίδιος ο Ρήγας ουδέποτε το χρησιμοποίησε, του το πρόσθεσαν αργότερα, το 1832, ο Κων. Κούμας και Χριστόφορος Περραιβός. Σε όλα τα έργα του αναγράφει πως εκδόθηκαν «Παρά Ρήγα Βελεστινλή Θετταλού».

Με εκτίμηση  
Δρ. Δημήτριος Καραμπερόπουλος

# Πλησιάζοντας στο 2021

## Η Θεσσαλία στην προετοιμασία της Παλιγγενεσίας: Πρόταση

(Δημοσιεύθηκε στην εφημ. *Η Θεσσαλία*, 11 Ιανουαρίου 2020)

Η μεγάλη επέτειος πλησιάζει. Η επέτειος των διακοσίων χρόνων 1821-2021 της Παλιγγενεσίας. Θα τιμηθεί το μεγάλο γεγονός της Επανάστασης των Ελλήνων. Η αποτίναξη της σκλαβιάς και η απόκτηση της πολυπόθητης ελευθερίας, της ανεξαρτησίας, της ιδιαίτερης πολιτικής ύπαρξης του ελληνικού λαού. Κάθε τόπος του Ελληνισμού θα συμμετέχει στον εορτασμό της σημαδιακής αυτής επετείου, του 1821.

Όλος ο Ελληνισμός συμμετείχε υλικά και ψυχικά στην προσπάθεια της Παλιγγενεσίας. Ιδιαίτερα η Θεσσαλία κατείχε τα σκήπτρα κατά την προεπαναστατική περίοδο, στην εποχή του Διαφωτισμού. Τότε που ετοιμάζονταν το έθνος για την μεγάλη Επανάσταση. Οι σχολές της Θεσσαλίας ήταν στην πρωτοπορεία του φωτισμού του Γένους. Οι Σχολές της Ζαγοράς, των Αμπελακίων, του Τυρνάβου, της Τσαριτσάνης, των Αγράφων.

Και τα Θεσσαλικά χρώματα ανέδειξαν πολλούς διαφωτιστές, όπως τους: Ρήγα Βελεστινλή, Άνθιμο Γαζή, Δανιήλ Φιλιππίδη, Κωνσταντίνο Κούμα, Γρηγόριο Κωνσταντά, Διονύσιο Πύρρο, Στέφανο Δούγκα, Δημήτριο Αλεξανδρίδη, Ιωάννη Πέζαρο, Δημήτριο Γοβδελά, Κωνσταντίνο Οικονόμο, Ιωάννη Οικονόμο Λογιώτατο, Χριστόφορο Περραιβό, Επιφάνιο Δημητριάδη, Στέφανο Κομμητά, Θεόκλητο Φαρμακίδη, Ζήση Κάβρα.

Η Θεσσαλία θα πρέπει τα έργα αυτών των διαφωτιστών να προβάλλει τώρα στην επέτειο των διακοσίων χρόνων από την έκρηξη της Επανάστασης του 1821. Η Περιφέρεια Θεσσαλίας ως πρωτοστατήσει να επανεκδοθούν τα έργα των Θεσσαλών διαφωτιστών, με εισαγωγικά κείμενα και με ευρετήρια. Θα είναι η καλλίτερη και η πιο ουσιαστική συμμετοχή στις εορταστικές εκδηλώσεις. Θα είναι και μια παρακαταθήκη για το μέλλον του τόπου. Αυτά θα μείνουν. Τα λόγια φεύγουν.

Η αρχή έχει γίνει με τα *Απάντα* τα έργα του Ρήγα Βελεστινλή από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα. Επίσης, το σημαντικό προεπαναστατικό περιοδικό *Ερμής ο Λόγιος*, του οποίου εκδότες είχαν χρηματίσει οι Θεσσαλοί Ανθιμος Γαζής και Θεόκλητος Φαρμακίδης, έχει επανεκδοθεί από το Ελληνικό Λογοτεχνικό Ιστορικό Αρχείο.

Ας επανεκδοθούν και των άλλων Θεσσαλών διαφωτιστών τα έργα. Πρέπει να γίνει συνείδηση πως αρματώθηκαν οι σκλαβωμένοι Έλληνες τα καριοφύλια και τα γιαταγάνια το 1821, όταν τόσα χρόνια πιο πριν οι καρδιές τους πυρπολήθηκαν από των διαφωτιστών την πέννα. Η προεπαναστατική διαφωτιστική πορεία ήταν αυτή που ετοίμασε το πνεύμα για την επανάσταση, με πρώτο και καλλίτερο του Ρήγα το επαναστατικό έργο.

Δρ. Δημήτριος Καραμπερόπουλος  
Πρόεδρος Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης  
Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα

# Προτάσεις για το επετειακός γεγονός κατά το 2021 της Επανάστασης του 1821

Προς  
κ. Δημήτριο Νασίκα,  
Δήμαρχο Δήμου Ρήγα Φεραίου  
Βελεστίνο

7 Ιανουαρίου 2020

Μετά την τηλεφωνική επικοινωνία μας παραμονές Χριστουγέννων για τις ευχές και την αναφορά σου σχετικά με τις προετοιμασίες του Δήμου Ρήγα Φεραίου για την συμμετοχή του στις εορταστικές εκδηλώσεις της επετείου των διακοσίων χρόνων από την Επανάσταση του 1821, σου καταθέτω μερικές προτάσεις.

1) «**ΒΟΥΛΗ ΘΕΤΤΑΛΟΜΑΓΝΗΣΙΑΣ, ΒΕΛΕΣΤΙΝΟ 11 ΜΑΙΟΥ 1821**». Η έναρξη της Επανάστασης του 1821 μεταδόθηκε και στην Μαγνησία, όπου οι πρόγονοί μας με αρχηγό τον Άνθιμο Γαζή τον Μάιο του 1821 κήρυξαν την επανάστασή τους εναντίον της τυραννίας. Σημαντικό ήταν το γεγονός ότι οι επαναστάτες του Πηλίου επιτέθηκαν στους Τούρκους του Βελεστίνου, (Μάχη του Βελεστίνου) και στη συνέχεια, 11 Μαΐου 1821, συγκλήθηκε προς τιμήν του Ρήγα η «**Βουλή Θετταλομαγνησίας**» στο Βελεστίνο. Η σημασία της επανάστασης της Θετταλομαγνησίας έγκειται στο γεγονός ότι, παρά την κατάσβεσή της από τα στρατεύματα του Κιουταχή που βρίσκονταν στην Λάρισα, για δύο μήνες καθήλωσε τα πολυπληθή στρατεύματά του στη Θεσσαλία, δίνοντας καιρό ανασύνταξης στους επαναστάτες της νότιας Ελλάδος. Τότε καταστράφηκε το Βελεστίνο.

Το σημαντικό αυτό ιστορικό γεγονός πρέπει να τονιστεί και να αναδειχθεί πάλι, (το πρώτο μνημείο του 2000 γκρεμίστηκε το 2008), με την ανέγερση του Μνημείου και την έκδοση αντίστοιχης μονογραφίας μου.

2) **ΑΝΑΜΝΗΣΤΙΚΟ ΜΕΤΑΛΛΙΟ**. Καλό θα είναι να εκδοθεί ένα μετάλλιο με την μορφή του Ρήγα, όπως έγινε το 1986, στο Α΄ Συνέδριο για τον Ρήγα, όπου θα αναγραφεί εκτός από το «**Κάλλιο' ναι μιας ώρας ελεύθερη ζωή...**», και το «**Ρήγας Βελεστινλής, ο πατέρας της λευτεριάς μας**».

3) ΕΚΔΟΣΗ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΧΑΡΤΑ. Μια και το Βελεστίνο διαθέτει ένα από 55 πρωτότυπα αντίτυπα, όπως έχω επισημάνει, της μεγαλειώδους ΧΑΡΤΑΣ του επαναστάτη Ρήγα Βελεστινλή, προτείνω να εκδοθεί η μελέτη μου με όλα τα καινούργια στοιχεία για την *Χάρτα*, που έχω φέρει στην έρευνα, εκτάσεως περίπου διακοσίων σελίδων. Το μέγεθος θα είναι στο Α4, όπως και στην ήδη έκδοσή μας της *Χάρτας*. Επί πλέον θα είναι δυνατόν να προστεθεί, αν θέλουμε, σε ιδιαίτερο φάκελο η επανέκδοση των δώδεκα φύλλων της *Χάρτας* και το φύλλο με την σμίκρυνσή της, ώστε όλα μαζί να είναι μια σημαντική επετειακή έκδοση.

4) ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΘΟΥΡΙΟΥ με σχετική μελέτη όπου θα αναδεικνύεται η επίδρασή του στους σκλαβωμένους Έλληνες, η εμφύχωσή τους για την επανάσταση. Μπορεί να είναι μια καλλιτεχνική έκδοση. Θα είναι σύνθεση των μελετών μου «Ο Θούριος του Ρήγα εμφυχωτής των ραγιαδών επαναστατών» και «Ρήγα Βελεστινλή Θούριος: Ανάλυση».

5) ΔΙΑΡΚΗΣ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΙΝΗΣΗ ΣΤΟ ΒΕΛΕΣΤΙΝΟ. Πρέπει να τονιστεί πως εκατό χρόνια πιο πριν από τον Ρήγα Βελεστινλή, το Βελεστίνο ανέδειξε τον λόγιο διδάσκαλο Νικόδημο Μαζαράκη Φεραίο, ο οποίος δίδαξε στην Αθήνα, Άρτα, Ιωάννινα, και από επιστολή του το 1675 γνωρίζουμε ότι στο Βελεστίνο υπήρχε τότε σχολείο. Ο Νικόδημος Μαζαράκης έγραψε και μια Γραμματική, της οποίας αντίγραφο του χειρογράφου κατέχουμε. Καλό θα ήταν να εκδίδονταν για να φανεί η σχετική πνευματική παρουσία του Βελεστίνου.

Προστίθεται ότι στην Ελληνική Αδελφότητα Βενετίας καταγράφεται το έτος 1672 και ο «Παναγιώτης του Νίκου» από το Βελεστίνο.

Επίσης, το 1807 έχουμε την παρουσία του Βελεστινιώτη δασκάλου στο Βουκουρέστι, «ο ελογιμώτατος Λουκάς Νικολάου Βελεστινλής», στον κατάλογο συνδρομητών του βιβλίου του Κων. Κούμα, *Σειράς στοιχειώδους*, Βιέννη 1807.

\*\*\*

Οι ανωτέρω δράσεις θα συμβάλλουν για μια ουσιαστική συμμετοχή του Δήμου της γενέτειρας του Ρήγα στις εορταστικές εκδηλώσεις, επισημαίνοντας την καθοριστική συμβολή του Ρήγα Βελεστινλή στην Επανάσταση των Ελλήνων το 1821. Θα είναι μια μόνιμη μαρτυρία συμμετοχής. Τα λόγια πετούν, σκορπίζονται.

Με Ρηγικούς χαιρετισμούς  
Δρ. Δημήτριος Καραμπερόπουλος  
Πρόεδρος Επιστημονικής Εταιρείας  
Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα

**ΙΣΤ΄**

***ΔΥΟ ΚΡΙΤΙΚΕΣ***



Η αυθεντική για πρώτη φορά επανέκδοση της *Χάρτας της Ελλάδος*, το 1998, από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα με την επιμέλεια του Δρ. Δημ. Καραμπερόπουλου, στην οποία περιλαμβάνονται τα δώδεκα φύλλα, και δύο βιβλία 1). «Το Ευρετήριο της Χάρτας» 2). «Η Χάρτα του Ρήγα» με τις μελέτες α). Δημ. Καραμπερόπουλου, «*Η Χάρτα της Ελλάδος του Ρήγα. Τα πρότυπά της και νέα στοιχεία*», β). Βάσως Πένα, «*Τα νομίσματα της Χάρτας*». Και όλα αυτά σε μια καλαίσθητη συσκευασία.



Σαράντος Καργάκος, *Κριτική: «Βιβλία, όπλα στον αγώνα. Δημήτριος Καραμπερόπουλος, Ρήγα Βελεστινλή, Χάρτα της Ελλάδος, Βιέννη 1796-1797, έκδοση της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1998-1999»*

(Δημοσιεύθηκε στην εφημ. *Τύπος της Κυριακής*, 14 Νοεμβρίου 1999)

Αυτός ο υπέροχος Δημήτριος Καραμπερόπουλος, ο ακάματος και χαλκέντερος, που με την έξοχη πνευματική συντροφιά του ανέδειξαν την πατρίδα τους, το Βελεστίνο, σε μια σύγχρονη Μοσχόπολη. Αυτό που δεν έχουν κάνει τόσα και τόσα πνευματικά μας ιδρύματα, έχει κάνει αυτή η μικρή βελεστινωτική συντροφιά, που εργάζεται μεθοδικά και εντατικά σαν το άξιο τέκνο του Βελεστίνου, του εθνομάρτυρα Ρήγα, που σήκωσε μόνος το πνευματικό βάρος της εθνεγερσίας. Είναι άξια παιδιά του Ρήγα τα μέλη της φιλοπρόοδης «Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα» και συνεχίζουν την πολύμοχθη προσπάθεια του μεγάλου Θεσσαλού. Πάνω από 25 εκδόσεις έχει στο ενεργητικό της η εταιρεία αυτή, που είναι όντως εταιρεία μελέτης και όχι μια επαρχιακή σύναξη για χαζοκοσμικές εκδηλώσεις.

Κι αυτός ο υπέροχος Καραμπερόπουλο, που δεν είναι τιλούχος ιστορικός ή φιλόλογος αλλά γιατρός-νομίζω παιδίατρος-πόσα και πόσα δεν έχει προσφέρει στην ιστορική μόρφωση του λαού. Συχνά χρησιμοποιώ παραλλαγμένη ελαφρώς τη φράση του Οβελίξ; «Είναι τρελοί αυτοί οι γιατροί!» Δεν φτάνει που αγρυπνούν για την υγεία μας αγρυπνούν και για την πνευματική μας τροφή. Από τις στήλες αυτές έχω παρουσιάσει μελέτες ιστορικές-φιλολογικές των γιατρών Βάσου Βογιατζόγλου, Γεράσιμου Ρηγάτου, του Ν. Βαρδιάμπαση, του Καραμπερόπουλου, του Κελέρμενου και πολλών άλλων. Ο Δημ. Καραμπερόπουλος το 1993 μας είχε παρουσιάσει την έξοχη επιστημονική εργασία «Γνώσεις ανατομίας και φυσιολογίας του Θεσσαλού διδασκάλου του Γένους Ανθίμου Γαζή (1758-1828)» και το 1997 μιαν άλλη εργασία που είχε τίτλο «Όνομα και καταγωγή του Ρήγα Βελεστινλή». Κατά την τελευταία διετία (1998-1999) ο Καραμπερόπουλος αφιερώθηκε στην έκδοση της «Χάρτας» του

Ρήγα, μια έκδοση μου μόνη της αυτή αρκεί να του εξασφαλίσει μια περίοπτη θέση στα γράμματά μας. Γιατί αυτό που μας προσέφερε δεν είναι μια απλή έκδοση, είναι ένα κόσμημα εκδοτικό-πνευματικό. Αξίζουν της ευγνωμοσύνης του έθνους οι Βελεστινιώτες Εταίροι και ο Δημ. Καραμπερόπουλος, αλλά και η γενερά Ακαδημία Αθηνών, που εστήριξε την πολυδάπανη και φιλότιμη (με την αρχαία έννοια) εκδοτική αυτή προσπάθεια. Οι Βελεστινιώτες δεν εφείσθησαν εξόδων προκειμένου να τιμήσουν το μεγάλο συμπατριώτη τους. Έτσι όμως *exeginit monumentum*. Ήγειραν μνημείο.

Η έκδοση «φιλοξενείται» ή «ξενοδοχείται» εντός πανόδετης τυξίδας (τυξίδα=κουτί) μεγάλου σχήματος. Εντός της τυξίδας υπάρχουν ένα έγχρωμο πορτρέτο του Ρήγα, αντίγραφο του ξακουστού πίνακα που φιλοτέχνησε το 1862 ο Δημ. Τσόκος, ένα φυλλάδιο με τις εκδόσεις της «Εταιρείας», ένα «Ευρετήριο ονομάτων τόπων και πραγμάτων», που περιέχονται στη Χάρτα, ένα μελέτημα για τη Χάρτα και τέλος η Χάρτα χωρισμένη σε 12 φύλλα που το καθένα έχει διαστάσεις 50X70 εκ. Στα φύλλα αυτά προστίθεται και ένα δέκατο τρίτο που περιέχει τη Χάρτα σε σμίκρυνση 67X66 εκ. Τα 12 φύλλα συνενούμενα καλύπτουν την έκταση ενός τοίχου 2X2 μέτρων! Μιλάμε για έργο τιτάνιο και αξίζουν θερμά συγχαρητήρια στον Ηλία Ηλιάδη που φωτογράφησε τη Χάρτα από το πρωτότυπο που φυλάσσεται στη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη, στον Νίκο Σαμπαζιώτη που είχε την καλλιτεχνική επιμέλεια, στον Δημ. Καραμπερόπουλο που είχε τη γενική επιμέλεια της έκδοσης, στους Χρ. Μορφιάδη και Γ. Φαρμάκη, που είχαν την ευθύνη της εκτυπώσεως και στον Σάκη Δέδε, που ανέλαβε την ευθύνη της βιβλιοδεσίας. Η έκδοση που πέρα από τη μορφωτική και επιστημονική της αξία, έχει και μια ιδιαίτερη συλλεκτική αξία, πωλείται στα γραφεία της ΕΕΜΦΒΡ (Μιλτιάδου 3, Κηφισιά, τηλ.8011066) και στα βιβλιοπωλεία «Δωδώνη» και Σταμούλη (Αβέρωφ 2).

Στο ειδικό βιβλίο για τη Χάρτα, που αποτελείται από 148 μεγάλου σχήματος σελίδες, ο Δημ. Καραμπερόπουλος δίνει αρχικά την επαναστατική φυσιογνωμία του Ρήγα, ακολούθως το «ιστορικό» της Χάρτας και μελετά όλες τις λεπτομέρειες της Χάρτας (εικόνες νομισμάτων, προσώπων, ονόματα τοποθεσιών κ.λπ.). Κάθε νόμισμα εικονίζεται και εξετάζεται χωριστά. Ακόμη δίνονται κατ' αντιστοιχία τα ονόματα που θέτει στη Χάρτα ο Ρήγας και τα ονόματα των τοποθεσιών που έθεσε ο Delisle στη δική του Χάρτα («*Graeciae Antiquae Tabula Nova*»), την οποία χρησιμοποίησε ο Ρήγας. Το βιβλίο κλείνει με την ερμηνευση των συντομογραφιών, που είναι μια εύλωτη μαρτυρία της πολύμοχθης προσπάθειας που κατέβαλε ο Δ.Κ., για να διεξέλθει τη σχετική με τη Χάρτα βιβλιογραφία.

Το «Ευρετήριο» (σ.σ. 128), θα τολμούσα να πω ότι αρκεί και μόνο αυτό για να τιμηθεί από την Ακαδημία Αθηνών ή από άλλο ίδρυμα (για το υπουργείο πολιτισμού δεν συζητώ) με την πιο υψηλή διάκριση ο πολύαθλος δημιουργός του. Περιέχει όλα τα ονόματα που αναγράφονται στη Χάρτα. Χιλιάδες ονόματα. Που επεξηγούνται,, αποσαφηνίζονται και προσδιορίζονται - χάρη στην εύστοχη διαίρεση των φύλλων - έτσι που ο σημερινός μελετητής να μην χρειάζεται να κουραστεί για να βρει αυτό που θέλει. Έτσι, αν θέλει να βρει την Αλβανούπολη, την Κρόγια, την πατρίδα του Σκεντέρμπεη, θα «πάει» στο φ. 8 και στην υποδιαίρεση γ'. Της Μάνης τα βουνά θα τα βρει στο φύλλο 5, υποδ. α', την Αθήνα στο 4δ. κ.λπ. Το εντυπωσιακό είναι ότι πολλές τοπωνυμίες σχολιάζονται σε υποσημείωση για πληρέστερη κατατόπιση του αναγνώστη. Τα 13 φύλλα του Χάρτη, τοποθετημένα σε κομψό φάκελο, συνιστούν αυτά και μόνο ένα εκδοτικό επίτευγμα. Το 13<sup>ο</sup>, η σμίκρυνση, μπορεί να χρησιμοποιηθεί και σαν σχολικός χάρτης.

Αν όμως σήμερα θεωρούμε - με τόσα μέσα - επίτευγμα την ανατύπωση της Χάρτας, τι να πούμε για το σχεδιασμό και την πρώτη εκτύπωσή της; Ο Δ. Καραμπερόπουλος βρίσκει τα λόγια του ισχνά για να περιγράψει το μέγεθος μιας τέτοιας προσφοράς. Ο μεγάλος Θεσσαλός πρέπει - αντί για γάλα - να βύζαζε φως. Με τη Χάρτα του θέλει να φωτίσει, να διαφωτίσει την ψυχή των σκλάβων. Να ανοίξει ρωγμή φωτός στο πνεύμα των Ραγιαδών. Να τους δείξει ποιο είναι το πραγματικό μέγεθος της πατρίδας τους, να συλλάβουν οπτικά το σχήμα και τη μεγαλοσύνη της, να δουν από σφραγίδες νομισμάτων τις μεγάλες μορφές που ανέδειξε ο τόπος τους και ν' αποκτήσουν έτσι συνείδηση εθνικής αυτογνωσίας.

Η «Χάρτα» δεν ήταν ένα απλό βοήθημα πατριδογνωσίας, αλλά κι ένα «εργαλείο» επαναστατικής διαδικασίας. Προπαγάνδιζε άμεσα και έμμεσα την αποτίναξη του τουρκικού ζυγού. Έμβλημα του εξωφύλλου της είναι ο Ηρακλής, που συμβολίζει το γένος των Ελλήνων, που με το ρόπαλο χτυπά την Αμαζόνα, η οποία συμβολοποιεί την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Γράφει ο Δημ. Καραμπερόπουλος: «Έτσι η ελληνική δύναμις, που συμβολίζεται με το ρόπαλο, αντιπαλαίει ανά του αιώνες με το βαρβαρισμό» («Η Χάρτα...» σ.σ. 31-32). Στο ίδιο βιβλίο πολλού λόγου άξια είναι και η μελέτη της νομισματολόγου και αρχαιολόγου Βάσως Πέννα. Όμως, αυτό που ιδιαίτερα θα εκτιμήσει ο ειδικός αναγνώστης είναι η συγκριτική μελέτη της Χάρτας του Ρήγα σε σχέση με το χάρτη του Delisle (1700) που ήταν το βασικό πρότυπο του Ρήγα, χωρίς όμως το έργο του Ρήγα να είναι προϊόν αντιγραφής.

Ο Ρήγας με το έργο του αυτό αλλά και με το κατεξοχήν επαναστατικό έργο, που τύπωσε στη συνέχεια, ήθελε να δώσει στους σκλαβωμένους Έλληνες και στους άλλους σκλάβους της Βαλκανικής, που στέναζαν «υπό την δυσφορωτάτην τυραννίαν του οθωμανικού βδελυρωτάτου δεσποτισμού», όπως λέει ο ίδιος στην «Επαναστατική Προκήρυξη», ένα όπλο μάχης για τον αγώνα υπέρ της ελευθερίας που προετοιμάζε ο ίδιος και για τον οποίο αγώνα έγιναν ολοκαύτωμα ο ίδιος και οι σύντροφοί του. Εύστοχα ο Δ. Καραμπερόπουλος παρατηρεί: «Πραγματικός του σκοπός στην έκδοση της Χάρτας του ήταν να έχει έναν πολιτικό γεωγραφικό χάρτη για το δημοκρατικό του κράτος, τη Νέα Πολιτική Διοίκηση, που οραματιζόταν να δημιουργήσει στη θέση του οθωμανικού δεσποτισμού» («Η Χάρτα...», σ. 53).



Ο ιστορικός Σαράντος Καργάκος στην εκδήλωση παρουσίασης της έκδοσης του Συντάγματος του Ρήγα στα Ισπανικά στη Στοά του Βιβλίου, Αθήνα, 5 Δεκεμβρίου 2005, με τον πρόεδρο και γραμματέα της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα Δρ. Δημ. Καραμπερόπουλο και Δημ. Κογκούλη. Χαρακτηριστικά εξάλλου είναι τα λόγια του Καργάκου σε σχετική επιστολή του, 29 Μαΐου 2012, όπου μεταξύ των άλλων έγραφε για το έργο που έχει επιτευχθεί για τον Ρήγα, «Ευλικρινά μακαρίζω τον Βελεστινή που βρήκε στο πρόσωπό σας τέτοιον θεράποντα. Χωρίς εσάς ο Ρήγας θε είχε βουλιάζει στα πανεπιστημιακά ρηγά».

## Δημήτριος Μπενέκος, Αναπληρωτής Καθηγητής Πανεπιστήμιου Θεσσαλίας, «Παρουσίαση: Άπαντα τα έργα του Ρήγα Βελεστινλή»

(Ομιλία στην εκδήλωση παρουσίασης των *Απάντων των έργων* του Ρήγα, έκδοση Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αμφιθέατρο Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, Βόλος, 26 Μαΐου 2010)

Κυρίες και κύριοι,

Αισθάνομαι ιδιαίτερη τιμή που βρίσκομαι ανάμεσά σας για να σας παρουσιάσω ολοκληρωμένο ένα σημαντικό επίτευγμα του προέδρου της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, άοκνου και πολυγραφότατου παιδιάτρου Δημητρίου Καραμπερόπουλου, που σχετίζεται με την γραπτή κληρονομιά του μεγάλου Θεσσαλού οραματιστή του 18<sup>ου</sup> αιώνα Ρήγα Βελεστινλή.

Όλο το έργο του τραγικού πρωτεργάτη της Ελληνικής Επανάστασης του 1821, του Οραματιστή ενός απαλλαγμένου από δυνάστες βαλκανικού χώρου, που αποτελείται α) από τις 8 ποιοτικά φροντισμένες επανεκδόσεις εκ των προτύπων με προσθήκες ευρητηρίων ονομάτων, προσώπων, τόπων και πραγμάτων και β) από τις επανεκδόσεις των περίφημων χαρτών του Ρήγα στο φυσικό τους μέγεθος, βρίσκεται επίσης ψηφιακά καταχωρημένο και αποθηκευμένο στο παρόν CD-ROM, το οποίο μεταξύ των άλλων θα σχολιάσουμε στη συνέχεια.

Προτού, όμως, περάσουμε στις σχετικές ειδικές λεπτομέρειες της ολοκληρωμένης αυτής έκδοσης των έργων του Ρήγα Βελεστινλή θα ήθελα να κάνω μian ανορθόδοξη προσέγγιση του θέματός μας, αναφερόμενος γενικότερα στη σημασία των Νέων Τεχνολογιών και των πολλαπλών εφαρμογών τους ώστε να γίνει από όλους μας αντιληπτό το μέγεθος της συνεισφοράς του κ. Δημητρίου Καραμπερόπουλου στην νεότερη ελληνική Ιστορία, αλλά και στην τοπική ιστορία και στον πολιτισμό με το παρόν συγκεντρωτικό έργο, έντυπο και ψηφιακό.

Η ραγδαία ανάπτυξη των νέων Τεχνολογιών που βιώνουμε στις ημέρες μας, η συνεχιζόμενη απρόσκοπτη εξάπλωση του διαδικτύου (Internet) σε όλες τις χώρες και η αύξηση με εκθετικούς ρυθμούς των πολλαπλών εφαρμογών

του παγκόσμιου ιστού world wide web, (www) καθώς και η ψηφιοποίηση της γνώσης, έχουν δρομολογήσει θεμελιώδεις και πρωτόγνωρες αλλαγές στις μεθόδους επικοινωνίας, στον τρόπο απόκτησης γνώσης και στις δυνατότητες άντλησης πληροφοριών και μετέβαλαν άρδην τον τρόπο επικοινωνίας μεταξύ των λαών, ομάδων και ατόμων δημιουργώντας νέους τρόπους παραγωγής και διάδοσης της γνώσης.

Οι Νέες Τεχνολογίες, γνωστές ως Τεχνολογίες της Πληροφορίας και της Επικοινωνίας, επειδή διαπερνούν όλον τον κοινωνικό ιστό των σύγχρονων κοινωνιών, αποτελούν πλέον αναπόσπαστο μέρος κάθε προσπάθειας για εξέλιξη και είναι αδύνατο να νοηθεί ότι υπάρχει οικονομική, τεχνολογική, επιστημονική κ.λπ. ανάπτυξη, ή σε όποιον άλλον τομέα και αν αναφερθούμε, χωρίς την άμεση χρήση τους.

Οι γνώσεις μας πολλαπλασιάζονται και αλλάζουν με γρήγορο ρυθμό ώστε πρακτικά είναι αδύνατο το κάθε άτομο να παρακολουθεί την εξέλιξη των νέων τεχνολογιών σε όλους τους τομείς. Για τούτο είναι πολύ σημαντική διαδικασία η εκμάθηση από ενωρίς τρόπων για ορθό προσανατολισμό στον «ωκεανό» των πληροφοριών. Είναι επιτακτική η ανάγκη οι χρήστες να γνωρίζουν πώς μπορούν να χρησιμοποιούν τη σύγχρονη τεχνολογία των πληροφοριών για επίτευξη των στόχων τους.

Εν κατακλείδι, χωρίς τις Νέες Τεχνολογίες, χωρίς την πληροφορική και τις ποικίλες εφαρμογές της στην «κοινωνία των πληροφοριών» όπου ζούμε, στην κοινωνία ιδίως τού 21ου αιώνα, δεν μπορεί να νοηθεί από του εξής ούτε ανάπτυξη της έρευνας ούτε και των Επιστημών.

Κυρίες και κύριοι,

Ο Δημήτρης Καραμπερόπουλος είναι μια πολυσχιδής προσωπικότητα με πολύπλευρες πνευματικές δραστηριότητες [παιδιάτρος, ιστορικός, ερευνητής, εκδότης, σχολιαστής]. Προσφάτως, το 2009 εκδίδει έναν ογκωδέστατο τόμο 815 σελίδων που τιτλοφορείται *ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ. ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ 1750-2000*, στον οποίο καταγράφονται οι τίτλοι εργασιών που σχετίζονται με την διαδρομή της ελληνικής ιατρικής με αναφορές στους αρχαίους, βυζαντινούς και νεώτερους Έλληνες ιατρούς.

Επίσης, ουκ ολίγες είναι και οι λοιπές μελέτες ή οι επιμέλειες εκδόσεων που αναφέρονται σε άλλα ιατρικά θέματα ή σε στοχευμένες έρευνες που φέρνουν στο φως ιατρικές γνώσεις λογίων και διδασκάλων του Γένους.

Εκτός όμως αυτών των ερευνών που σχετίζονται με το επιστημονικό του αντικείμενο, ασχολείται, εδώ και δεκαετίες, με αξιοθαύμαστη επιμονή και ένθερμο επιστημονικό ζήλο με την ιστορική τεκμηρίωση, ανασκευή ιστορικών ασαφειών και ανακριβειών, αλλά πρωτίστως με τη διάδοση του έργου του συμπατριώτη του από το Βελεστίνο μεγάλου Έλληνα της προεπαναστατικής περιόδου Ρήγα Βελεστινλή μέσα στην Ελλάδα και με τις σχετικές μεταφράσεις (σε δέκα στον αριθμό διαφορετικές γλώσσες) σε χώρες της Βαλκανικής και της λοιπής Ευρώπης, αλλά και με εκδόσεις στην ελληνική γλώσσα έργων άλλων ξένων μελετητών, όπως π.χ. του Dušan Pantelić *Η εκτέλεση του Ρήγα*.

Οι προσπάθειές του αποκτούν ιδιαίτερο δυναμισμό με τη συγκεντρωτική δημοσίευση του μνημειώδους και εντυπωσιακού για τον όγκο και την ποιότητα έργου, έργου ζωής το αποκαλώ, που τιτλοφορείται *ΑΠΑΝΤΑ ΤΑ ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΡΗΓΑ ΒΕΛΕΣΤΙΝΛΗ* σε έντυπη και ψηφιακή μορφή, χωρίς βέβαια να παραβλέπουμε και τις άλλες εργασίες του που αναφέρονται σε επιμέρους έρευνες που σχετίζονται με τη ζωή και το έργο του Ρήγα, όπως οι πρόσφατες κριτικές επισημάνσεις που κάνει ανασκευάζοντας ιστορικές ανακρίβειες σχετικά με την συνολική εικόνα του επαναστατικού έργου του Ρήγα και επισημάνσεις σε ανάλογες βιβλιογραφικές παραλείψεις και αναφορές.

Η Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα αξιώθηκε κατά την επέτειο των διακοσίων πενήντα χρόνων από τη γέννηση του Ρήγα (2007) στο 5<sup>ο</sup> κατά σειράν Διεθνές Συνέδριο «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας» να παρουσιάσει ολοκληρωμένα *ΑΠΑΝΤΑ* τα έργα του σε φωτομηχανική έκδοση, που χαρακτηρίζεται από τις εξής καινοτομίες.

- Εισαγωγικά και πριν αναφερθώ στις καινοτομίες θέλω να κάνω μια γενικότερη επισήμανση: Ιστορικά πρόσωπα που έπαιζαν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση και εξέλιξη πραγμάτων στην εποχή τους, αποτέλεσαν αντικείμενο πολύπλευρης έρευνας επιστημόνων και άλλων ερευνητών. Με την πάροδο των αιώνων, όταν θεωρήθηκε ότι κέρδισαν τη θέση που τους ανήκε, και μάλιστα όταν ο βασικός πυρήνας των οραμάτων τους –για τον οποίο θυσίασαν και τη ζωή τους– άλλαξε γεωπολιτικά και δυο και τρεις φορές μέχρι σήμερα, άρχισε η βαθμιαία υποχώρηση του γενικότερου ενδιαφέροντος. Εδώ, λοιπόν, έρχονται τοπικοί ερευνητές, οι οποίοι με τις πρωτοβουλίες τους εξετάζουν κάτω από νέες οπτικές το έργο περιώνυμων συμπατριωτών τους («συμπατριώτες» κάτω από την ιστορική διάσταση του όρου), εργάζονται με μεράκι ιχνηλατώντας νέα ιστορικά δεδομένα και γεγονότα, αξιοποιούν μεθοδολογικά νέες πηγές, ενδυναμώνοντας με

την φιλοπονία τους τα σύγχρονα ιστορικά και πολιτισμικά περιβάλλοντα, πράγμα που τελικά έχει διαμορφωτική επίδραση και δημιουργική απήχηση στην τοπική κοινωνία, που την ωθεί στο επίκεντρο μιας νέας πραγματικότητας με την ίδρυση μουσείων, με αναπαλαίωση κτηρίων και με τη θέσπιση σχετικών επιστημονικών συνεδρίων.

- Επιστρέφω στις καινοτομίες: Η πρώτη, λοιπόν, καινοτομία είναι ότι στην αναθεωρημένη επανέκδοση του κάθε έργου προτάσσεται ένα εισαγωγικό αναλυτικό κείμενο με προσθήκες και αναφορές στα καινούρια ερευνητικά στοιχεία που προέκυψαν από την πρόσφατη ιστορική έρευνα με πλούσιες ερμηνευτικές παραπομπές και συμπληρώσεις με νεότερα βιβλιογραφικά δεδομένα.
- Η δεύτερη καινοτομία είναι πως για πρώτη φορά όλα τα έργα συνοδεύονται από ένα λεπτομερές ΕΥΡΗΤΗΡΙΟ ονομάτων, προσώπων, τόπων και πραγμάτων, γεγονός που βοηθά πολύ τους ερευνητές να διαπιστώνουν την ενότητα της σκέψης του συγγραφέα, όταν εντοπίζουν αναφορές, λέξεις, έννοιες ή διάφορες ομοιότητες και σε άλλα σημεία των έργων του, πράγμα δηλαδή που δείχνει καθαρά ότι τα άντλησε από την περιρρέουσα ατμόσφαιρα της εποχής του και σκιαγραφούν γενικευμένες αντιλήψεις και αποδοχές ή προσωπικές γλωσσοπλαστικές συνθέσεις (ως παράδειγμα αναφέρω το ευστόχως διαπιστωθέν από τον επιμελητή της έκδοσης Δημήτριο Καραμπερόπουλο χαρακτηριστικό κειμενικό στοιχείο ιδιόπλαστων λέξεων από τον Ρήγα με πρώτο συνθετικό τον σύνδεσμο «συν», ακόμη και εκεί που δεν χρειάζεται (π.χ. συνευτυχώ, συναγαπώμαι, συνανταμώνομαι, συμπεριτρέχω κ.λπ.)
- Η τρίτη καινοτομία, με άκρως πρακτικό χαρακτήρα, υπήρξε η ψηφιοποίηση όλων των έργων του Ρήγα και καταχώρησή τους σε ένα και μόνο CD-ROM με συνοδευτικό σύντομο αλλά αρκούντως κατατοπιστικό φυλλάδιο οδηγιών και περιεχομένων.

Πιο συγκεκριμένα, στον ψηφιακό δίσκο που τιτλοφορείται *Άπαντα τα έργα του Ρήγα Βελεστινλή* υπάρχουν: 1. *Φυσικής Απάνθισμα* (συνολικά 253 σ.), 2. *Σχολείον των ντελικάτων εραστών* (σελ. 416), 3. *Ο Ηθικός Τρίπους* (σελ. 331), 4. *Ο Νέος Ανάχαρσις* (σελ. 488), 5. *Τα Επαναστατικά* (σελ. 142), 6. *Η Χάρτα της Ελλάδος* (12 φύλλα), 7. *Οι Χάρτες Βλαχίας και Μολδαβίας* (δύο φύλλα) και 8. μια εικόνα του Αλεξάνδρου. [Όλα μαζί θα γέμιζαν άνετα ένα ράφι βιβλιοθήκης].



Περιδιάβηκα με προσοχή και τα 8 επιμέρους έργα που συμπεριλαμβάνονται στο CD-ROM και οφείλω να πω ότι με ικανοποίηση διαπίστωσα μιαν υψηλής πιστότητας απόδοση των αντίστοιχων γνησίων τους προτύπων και μάλιστα με δυνατότητες τεραστίων μεγεθύνσεων των σελίδων των βιβλίων και ιδιαίτερα των χαρτών, χωρίς ακόμη και η παραμικρή λεπτομέρεια να χάνει την ευκρίνειά της.

Εδώ αναφέρω, επίσης, και την απλουστευμένη πλοήγηση από βιβλίο σε βιβλίο ή από χάρτη σε χάρτη με την πολύ απλή δυνατότητα ηλεκτρονικού «ξεφυλλίσματος» των σελίδων, γεγονός που υποβοηθά σημαντικά ακόμη και εκείνους που δεν είναι μαθημένοι σε τέτοιας μορφής αναγνώσεις και μελέτες.

Συνοψίζοντας διαπιστώνουμε ότι με προϊούσα τη μόρφωση του πληθυσμού και με ειδικό χαρακτηριστικό τη γενικευμένη χρήση των Νέων Τεχνολογιών, η γνώση δεν παραμένει κλεισμένη στις βιβλιοθήκες, ούτε είναι είδος ακριβό, αλλά με την ψηφιοποίησή της γίνεται άμεσα προσιτή στο κάθε σπίτι, στο γραφείο κάθε ερευνητή, γίνεται κτήμα ακόμη και του πιο απλού ενδιαφερόμενου.

Ακριβώς γι' αυτόν τον λόγο, το παρόν πολυσύνθετο εγχείρημα (έντυπο και ψηφιακό) αποκτά ιδιαίτερη αξία, επειδή ο Δημήτριος Καραμπερόπουλος μελετώντας πολύπλευρα τα έργα του Ρήγα με συνέπεια και επιστημονική μεθοδολογία, παραδίδει στους μελλοντικούς ερευνητές και εραστές της νεότερης ελληνικής Ιστορίας πολύτιμο πνευματικό δώρο, *ΑΠΑΝΤΑ ΤΑ ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΡΗΓΑ ΒΕΛΕΣΤΙΝΑΗ*.



Τιμητική εκδήλωση στο αμφιθέατρο του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, Βόλος, 26 Μαΐου 2010, από την Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Μαγνησίας για την φωτομηχανική επανέκδοση των ολοκληρωμένων για πρώτη φορά Απάντων των έργων του Ρήγα Βελεστινλή από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα με την επιμέλεια, εισαγωγικά κείμενα, ευρετήριο του Δρ. Δημ. Καραμπερόπουλου. Στη φωτογραφία από αριστερά ο Νίκος Τσούκας, συντονιστής της εκδήλωσης, ο Δημήτριος Μπενέκος, Καθηγητής του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, ο Δρ. Δημ. Καραμπερόπουλος και ο Αντώνιος Αντωνίου Φιλολόγος, συγγραφέας μίλησαν για την επανέκδοση των έργων αυτών του Ρήγα.



Τα παρουσιασθέντα έργα των *ΑΠΑΝΤΩΝ* του Ρήγα, επανέκδοση για πρώτη φορά ολοκληρωμένα με σχόλια και ευρετήρια από την Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα από αριστερά: 1) *Σχολείον των ντελικάτων εραστών*, 2) *Ο Ηθικός Τρίπους*, 3) *Οι Χάρτες Βλαχίας και Μολδαβίας*, 4) *Η Χάρτα του Ρήγα Βελεστινλή*, 5) *Η εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου*, 6) *Φυσικής απάνθισμα*, 7) *Νέος Ανάχαρσις*, 8) *Τα Επαναστατικά* και ο ψηφιακός δίσκος με τα *ΑΠΑΝΤΑ* (CD-ROM).

## Ευρετήριο\*

- 7<sup>η</sup> Εφορεία Βυζαντινών-Μεταβυζαντινών Αρχαιοτήτων 959, 962  
Αβδέλλα 855, 859, 865, 870, 871, 873  
Αβδηρα 171, 238  
Αβέα 184  
Αβραμέα Άννα 302  
Αγαθάγγελος 302, 588, 773, 820, 883-910, 1146  
Αγαθαρχίδης 340  
Αγαθούπολις 341, 888  
Αγάθουσα 342  
Αγαρηνοί 821  
Αγάς 339  
Αγγελόπουλος Παναγιώτης 356  
Αγγλία 993  
Αγία Άννα 237, 240, 241, 242, Μαύρα 646, 759, 1174  
Αγία Παρασκευή 233, 972, Βελεστίνου 316, 945, Παλαιά 261, 617, 645, 938, Τεμπών 149, 619, 670, 935, 936  
Αγία Σοφία 356, Τριάδα Βιέννης 681, 682  
Άγιο Όρος 233-249, 314, 328, 333-335, 339, 343, 945, 1108, 1167-1169  
Άγιοι Απόστολοι 241, Πάντες 1115  
Άγιος Γεώργιος 332, Βιέννης 310, 316, 318, 681, 682, Φερών 665, 667, 925, 929, 972, 1017, 1057-1060  
Άγιος Αθανάσιος 290, 756, 926, 945, 953-957, 972, 977, 980, Βενέδικτος 887, Δημήτριος 352, 1000, Κωνσταντίνος 945, 955, Λαυρέντιος 332, Νικόλαος 606, 669, 917-919, 934, 973, 1117, 1139, Παντελεήμων 240, Στέφανος 919, Χαράλαμπος 606, 873, 972  
Άγιου Γεωργίου ακρωτήριον 243, Ιωάννου Δευτέρα Λαύρα 339  
Αγκαΐα 282  
Αγκίστρι Παγασητικού 606, 669, 933, 972, 917-919, 1139  
Αγοραστός Κωνστ. 580  
Αγραίοι 336  
Άγραφα 276, 277, 672, 754, 781, 794, 874, 1177  
Άγροτικό Κίνημα 1002  
Αγτζίδης Βλάσης 827, 1173, 1174  
Αγυιά 260, 449, 671, 1164  
Αγχιάλος 342, 913  
Αγώνας 363  
*Αδελφική Διδασκαλία* 597  
Άδμητος 170, 206, 215, 262, 497, 528, 606, 666, 667, 699, 712, 926, 930, 1017, 1059  
Αδρασεΐα 337, 339  
Αδριανούπολη 330  
Αδριατικό Πέλαγος 261, 337, 645  
Αδρύμη Βασιλική 966, 969  
Αερινό Βελεστίνου 965  
Αετός 342  
Αηδίν 337, 340  
Αθαμάνες 259, 276, 277, 336  
Αθανασάκος εξωκλήσι 955, 956  
Αθανασίου έμπορος 1052  
Αθήνα 168, 170, 180, 221, 255, 330, 354, 365, 413, 413, 460, 482, 492, 493, 503, 512, 546, 579, 627, 653, 660, 665, 678, 710, 749, 764, 775, 786, 817, 971, 985, 989, 1132, 1180, 1185  
*Αθηνά* περιοδικό 1090  
Αθηνάϊκή Λέσχη 1156  
Αθηνάϊς, Εκθεσιακό Κέντρο 231  
Αθηνάς Ιερόν 255  
Αθωνιάδα Σχολή 1167-1169  
Αθως 234-236, 314, 315, 944, 1168  
Αιάντιον 332

\* Ευρετηριάζεται μόνο το κείμενο και δεν περιλαμβάνονται τα ονόματα «Ρήγας Βελεστινλής», «Ελλάδα», «Έλληνας», «Δημήτριος Καραμπερόπουλος», που απαντούν σχεδόν σε όλες τις σελίδες.

- Αίας 312, 314, 331, 339  
 Αϊβαλί 417  
 Αιγαί 225  
 Αιγαίον πέλαγος 314, 337, 818, 821, 1092  
 Αιγάλεω όρος 346  
 Αίγεια 225  
 Αιγάλειον όρος 183  
 Αιγλία 340  
 Αίγιον 210, 226, 238, 271, 340, 646, 759, 1174  
 Αίγυπτος 766, 772, 790, 809, 840  
 Αίθεα 185  
 Αιθήκες 336  
 Αικατερίνη Β' Αυτοκράτειρα 542, 813, 818, 821-823, 825  
 Αιλιανός 619, 935, 936  
 Αιμαθία 336  
 Αμίλιος 42, 47, 587, 610, 611, 642, 757, 832, 1035, 1036  
 Αίμος 234, 253, 338, 342, 545, 659, 775, 1134  
 Αινιάνες 259, 276, 336  
 Αίξ 255  
 Αιολίς 337  
 Αίολος 290, 291, 667, 930  
 Αιστραίοι 336  
 Αισχίνης 314, 340  
 Αισχύλος 1022  
 Αιτίνιον 277, 282  
 Αιτωλία 336, 942  
 Ακ Κερμάνιο 209, 332, 335  
 Ακαδημία Αθηνών 223, 746, 951, 1009, 1026, 1080, 1090, 1171, 1184, 1185, Βουκουρεστίου 46  
 Ακαρνανία 336  
 Ακράτας ποταμός 226  
 Ακρίτας 184  
 Ακρόαθον ακρωτήριο 236  
 Ακρόαθος 236, 243  
 Ακροκόμη 280, 283  
 Ακρόπολη 169  
 Αλασονίται 260, 671  
 Άλβαι νήσοι 342  
 Άλβανία 450, 535, 705, 744, 806, 1107, 1113  
 Άλβανόπολις 339  
 Άλβανός-οι 193, 197, 336, 339, 366, 473, 476, 477, 487, 531, 547, 579, 701, 721, 746, 750, 763, 820, 821, 833, 983, 984, 1173  
 Άλβανούπολη 1185  
 Άλεξανδρίδης Δημήτριος 1177  
 Άλέξανδρος Κωνσταντίνου Οικονόμος, ιατρός 129, 130, 132  
 Άλέξανδρος Μέγας 144, 170, 171, 187, 314, 346, 349, 355, 368, 399, 411, 412, 622, 644, 645, 679, 718, 759, 760, 791, 815, 829, Φερών 288, 878, 965  
 Άλέξανδρου Μεγάλου εικόνα 164, 165, 179, 201, 209, 222, 238, 251, 273, 274, 285, 289, 302, 303, 359, 405, 412, 425-431, 435, 445, 457, 458, 461, 482, 492, 500-502, 525, 527, 533, 528, 542-544, 571, 577, 579, 583, 601, 622, 627, 633, 664, 678, 680, 696, 698, 709, 710, 718, 724, 736, 758, 759, 777, 783, 784, 795, 797, 814, 830, 839, 846, 895, 908, 949, 975, 1041, 1051, 1060, 1094, 1108, 1129, 1150, 1156, 1165, 1190  
 Άληθής οδός εις την ευδαιμονίαν 847, 1015  
 Άλης Πασάς 320, 598, 897, 1069-1076  
 Άλικαρνασσός 340  
 Άλκαίος 340  
 Άλκηστη 262, 667, 925, 1015, 1018, 1059  
 Άλλη Γερμανία 631, 633, 636, 677  
 Άλμανακ 160  
 Άλμυρός 257-268, 915, 929, 972  
 Άλμωπία 336  
 Άλμωποί 336  
 Άλόνησος 332  
 Άλόπη 262  
 Άλος 262, 264, 265  
 Άλπεις 135-137, 139, 148, 156, 172, 614  
 Άλυκές 265, 606  
 Άλφειός 227  
 Άμαζόνα 96, 170, 172, 205, 214, 254, 328, 332, 335, 345, 347, 359, 711, 774, 790, 810, 1010, 1185  
 Άμαντίνιοι 336  
 Άμαντος Κωνστ. 151, 164, 176, 180, 191, 216, 251, 406, 439, 459, 468, 514, 525, 534, 535, 563, 566, 573, 582, 628, 648, 651, 696, 704, 709, 716, 738, 743, 744, 750, 767, 783, 795, 803, 814, 817, 827, 847, 858, 877, 878, 879, 990, 994, 1001, 1016, 1017, 1063, 1079-1098, 1100, 1120, 1141, 1172, 1175  
 Άμβρακικός 1015  
 Άμερικανική Επανάσταση 574  
 Άμερική 96, 270, 306, 322, 330, 482  
 Άμοργός 341  
 Άμπελάκια 145, 233, 234, 942, 1177  
 Άμστερνταμ 182  
 Άμφανές 606, 756, 973, 934  
 Άμφαξίτις 336, 339  
 Άμφικτυονία Θεσσαλών Καραγκούνηδων 665, 671, 1104  
 Άμφιλόχοι 336

- Αμφίπολη 238  
 Άμφρυσος ποταμός 265  
*Ανάβασις Αλεξάνδρου* 428  
 Αναγέννηση 82, 116, 1023, 1024, 1158  
 Αναγνώστης Δημήτριος 439  
 Ανακασιά Πηλίου 362  
 Αναξαγόρας 314, 340  
 Αναξιμανδρος ο Μιλήσιος 314, 324, 340  
 Αναξιμένης 314, 340  
 Αναστάσιος Μιχαήλ Μακεδών 673  
 Ανατολή 164, 450, 505, 538, 545, 574, 579, 650, 651, 738, 764, 781, 815, 817, 841, 1092, 1095, 1128, 1146  
 Άναυρος ποταμός 332  
 Ανάφη 342  
 Ανάφλυστος 255  
 Ανάχαρσις 165, 181, 261, 501, 528, 533, 927, 938, 1048  
 Ανδανία 184  
 Ανδριάντας Ρήγα 512, 792, 915, 941, 1034, 1105, 1170  
 Άνδρος 125, 204, 218, 1156  
 Ανδρούτσος Οδυσσεύς 1105  
 Ανεζίρης Παν. 1002  
*Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή* 302, 461, 566, 573, 743, 744, 750, 828, 858, 866, 835, 836, 990, 994, 1001, 1081, 1098, 1100, 1104, 1141, 1172, 1175, 1175, 1187  
 Ανεμολόγιο 312, 328, 330, 334  
 Ανεξαρτησία της Ελλάδος 1081  
 Άνθιμος, Μητροπολίτης Σμύρνης 513  
 Ανθρακίτης Μεθόδιος 142  
 Ανθρώπινα Δικαιώματα 770, 779  
 Αντίβας 614  
 Αντίγονος 368, 429, 501, 527, 622, 698, 718, 759, 759  
 Αντίνηον 282  
 Αντίπαρος 341  
*Αντιφώνηση* 661  
 Αντρών 262  
 Αντώνιος Κυριαζής 9, 541, 755, 794, 844, 848, 850, 851, 854, 864, 865, 867, 880, 991, 1082, 1090, 1114, 1161, 1167  
 Αντωνίου Αντώνιος 1192  
 Ανώνυμος ο Έλλην 285, 508, 532, 535, 597-604, 631, 648, 702, 704, 722, 743, 787, 803, 1061-1078  
 Αξελός Λουκάς 144, 301, 483, 1033, 1127-1134, 1143-1150  
 Αούστρια 888  
*Άπαντα τα έργα του Ρήγα* 137, 222, 258, 273, 302, 570, 573, 578, 753, 814, 828, 1003, 1060, 1162, 1165, 1172, 1176, 1178, 1187, 1189, 1191  
 Απελευθέρωση της Ελλάδος 517, 1046, 1111  
 Απεράντιοι Περραιβοί 276, 336  
 Απιδανός ποταμός 279, 283, 1102  
*Αποκαλύψεις περί του μαρτυρίου του Ρήγα* 877, 882, 1080, 1104  
 Απόλλων 340, 341, Σμυνθεύς 314, 339, Απόλλωνος Άλσος 185  
 Απολλώνιος ο Ρόδιος 289, 606, 667, 832, 926, 929, 1015  
*Απολογία* 1033, *Ιστοριοκριτική* 286, 900  
*Απομνημονεύματα πολεμικά* 588, 881, 901  
*Απομνημονεύματα Φωτάκου* 459, 767, 805  
 Αποστολίνας Χρήστος Ε. 947  
 Αποστολοπούλου-Κακαβογιάννη Όλγα 967  
 Απόστολος Παύλος 339  
*Αποχαιρετισμός στο Γένος...* 232, 306  
 Απωλλωνία 314  
 Αραβία 246  
 Άρατος 1915  
 Αρβανίτης-τες 278, 366, 474, 475, 505, 530, 544, 701, 721, 742, 762, 785, 799, 933, 983  
 Αργαθόνιο όρος 209, 332, 335  
 Αργέντης Ευστράτιος 164, 181, 362, 522, 582, 586, 616, 629, 677, 679, 734, 842, 1045, 1050, 1092, 1093, 1167, 1168, Φίλιππος 1089  
 Αργολίδα 225, 337, 340  
 Αργοναύτες 666, 667, 926  
*Αργοναυτικά* 926  
 Άργος Θεσσαλικόν 671, Πελασγικόν 671  
 Αργώ 169, 335, 413  
 Άρειος Πάγος 452  
 Άρης ποταμός 185  
*Αριθμητική* 1122  
*Αριθμός άμμου* 613  
 Αρίσβη 337  
 Αρίσταρχος ο Σάμιος 87, 147, 153, 613, 641, 1137  
 Αριστομένους Δημήτριος 1037  
 Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης 869  
 Αριστοτέλης 33, 36, 42, 171, 339, 429, 430, 691, 869  
 Αρίων 340  
 Αρκαδιά 183, Αρκαδιάς κόλπος 183  
 Αρκαδία 225, 337, 340  
 Αρμένηδες 197, 476, 477, 487, 547, 750, 1173  
 Αρμένιοι 366, 505, 530, 544, 701, 721, 742, 762, 785, 799

- Αρμιοστής Άγγλος 1025  
 Αρναούτ Μαχαλάς 1153  
 Άρνη 278, 282  
 Άρπυες 340  
 Άρριανός 428  
 Άρς Γρέκορι 231, 853  
 Άρσάνια όρος 226  
 Άρσένιος, Μητροπολίτης Αυστρίας 681  
 Άρτα 840, 1180  
 Άρτεμίδωρος 314, 340  
 Άρτεμις 314, 340, Προσηώα 340, Άρτέμιδος  
     Ιερόν 194  
 Άρτζεσι 335  
 Αρχαιολογία 171, 209  
*Αρχαιολογία συνοπτική των Ελλήνων* 1042  
 Αρχαιότητα 470  
 Αρχαιότητες στο έργο του Ρήγα 971-974  
 Αρχαία Βιέννης 814, 850, 877, 941, 992, 1089,  
     1090, Ρουμανικού Κράτους 847  
 Αρχείο Ι. Καποδίστρια 1088, 1089  
 Αρχύλοχος 340, 341  
 Αρχιμήδης 89, 90, 147, 613  
 Αρχιπέλαγος 823  
 Ασδεράκη-Τζουμερκιώτη Ε. 964, 965, 968, 969  
 Ασμμακόπουλος Αλέξανδρος 792  
 Ασία 253, 270, 275, 306, 322, 330, 412, 430,  
     480, 482, 501, 659  
 Ασιάτες 427, 839  
 Ασίνη 183  
 Ασκληπιός 297, 298  
 Ασκός 341  
*Άσμα πολεμιστήριον* 412  
 Άσπρη θάλασσα 337  
 Αστική 336, 339  
 Ασώπα 255  
 Ασώπιος Κων. 1036  
 Ατιντάνες 336  
*Άτλας ή χάρτης περιέχων πίνακας της υδρογειού*  
     310, 325, 326  
 Άτραξ 299, 1164  
 Αττική 125, 204, 218, 336, 774  
 Αττικοί ποιητές 353, 504  
 Αυλαγάδες 961  
 Αυλαίοι 336  
 Αυλών 183  
 Αυξεντίου έμπορος 1051  
 Αυστρία 209, 310, 329, 465, 492, 492, 501, 502,  
     506, 533, 536, 539, 542, 543, 566, 582, 589,  
     590, 591, 607, 610, 627, 675, 695, 705, 745,  
     757, 782, 795, 805, 821, 822, 824, 826, 833,  
     949, 1051, 1095, 1175, 1176  
 Αυστριακά στρατεύματα 587, 590, 610, 822  
 Αυστριακή Αστυνομία 187, 188, 190, 201, 209,  
     289, 213, 322, 325, 327-329, 334, 343, 338,  
     353, 360, 361, 435, 436, 447, 448, 452, 511,  
     522, 524, 525, 530, 533, 534, 538, 539, 543,  
     546, 565, 566, 581, 582, 601, 602, 620, 627,  
     679, 680, 695, 700, 704, 710, 720, 733-740,  
     743, 747, 753, 767, 776, 777, 803, 808, 992,  
     1046, 1050, 1093-1097, 1130, 1172  
 Αυστριακή δικαιοσύνη 509, λογοκρισία 289  
 Αυστριακοί 328, 495, 509, 533, 589, 590, 593,  
     594, 723, 893, 1087  
 Αυστριακός Διοικητής 521, Πρόξενος 596, 753,  
     835, Στρατάρχης 507, 534, 577, 583, 647,  
     724, 766, 787, 802, 811  
 Αυστρογγαρία 582, 621  
 Αυτοκράτορας Αυστρίας 465, 503, 541, 583,  
     587, 590, 594, 596, 805  
 Αφήδνα 255  
 Αφναίοι 337  
 Αφρική 270, 306, 322, 330, 412, 430, 482, 501  
 Αφροδίτη 233, 339, 619, 670, 935, 936  
 Αχαΐα 225, 228, 336, 337  
 Αχαιοί 262  
 Αχαρναί 255  
 Αχάρρη 282  
 Αχιλλέας 262, 314, 339, 340, 606, 669, 935,  
     939, 973  
 Αχινός 260, 671  
 Αψινθοι 336  
 Βαβυλώνα 368, 429, 492, 501, 527, 622, 645,  
     698, 718, 759  
 Βαγιονάκης Ευτ. 231  
 Βαΐουτόπουλος Γ. 944  
 Βαΐτυλος 184  
 Βακαλόπουλος Απόστολος 649, 767, 787, 802,  
     804  
 Βαλέστρα 451  
 Βαλέτας Γεώργιος 743, 1064, 177, Σπυρ. 1037  
 Βαλκάνια 176, 214, 274, 486, 504, 505, 529,  
     545, 547, 581, 629, 699, 709, 719, 742,  
     813-826, 824, 830, 908, 952, 1009, 1010,  
     1105, 1158  
 Βαλκανικές γλώσσες 1162  
 Βαλκανική 1189, Ομοσπονδία 1091, 1092,  
     1168, Συνομοσπονδία 1135, 1136  
 Βαλκανικοί λαοί 197, 427, 485, 494, 495, 508-  
     510, 525, 543, 547, 571, 573, 579, 585, 652,  
     695, 707, 715, 750, 805, 822, 830, 1041  
 Βαλκάνιοι 546  
 Βάλλισιέρι Αντόνιο 27, 42

- Βάννα 259, 671  
 Βαουμειστέρος Ιώσηπος 1136  
 Βαρδαλάχος Κωνσταντίνος 145, 152  
 Βάρδαρα 887  
 Βαρδιάμπασης Νικ. 1183  
 Βαρδούλης Γιάννης 80  
 Βάρη Αττικής 732  
 Βαρθελεμύ 166, 167· βλ. και Barthélemy  
 Βαρούσι Βελεστίνου 150, 666, 820, 861, 865, 924, 954, 959-961, 980, 982, 983  
 Βασαραβία 335, 342  
 Βασιλάρης Αριστείδης 352, Ηλίας 352, Σπυρίδων 352,  
 Βασιλεία Ελβετίας 1161  
 Βασίλειο Νεαπόλεως 649, 765, 800  
 Βασίλειος Μέγας 886, 887  
 Βασιλείου Αλέξανδρος 1013, 1017, 1086  
 Βασιλική Γεωγραφική Εταιρεία Λονδίνου 232  
 Βασιλικός 341, Βασιλης 563  
 Βασιλοπόταμο 270, 271  
 Βατοπαίδι 237, 239, 315, 333  
 Βεζούβιος 149  
 Βεζύρης 761  
 Βέης Νίκος 176, 878, 1025, 1077  
 Βεγκάριος Καίσαρας 455, 472, 745  
 Βελεστινιώτης 288, 570, 576, 956, 960  
 Βελεστίνου 150, 170, 174, 175, 179, 190, 215, 221, 233, 238, 249, 271, 288, 289, 290, 304, 323, 364, 413, 466, 474, 478, 497, 503, 512, 521, 528, 530, 541, 569, 574-576, 578, 579, 605-607, 640, 646, 663-667, 669, 671, 674, 677, 695, 699, 700, 709, 710, 719, 720, 744, 755, 756, 759, 775, 813, 819, 820, 831, 833, 855, 856, 861, 862, 865, 858, 859, 867, 873, 913, 915-917, 921-941, 947, 949, 951, 952, 963-969, 971-974, 953-957, 999, 1009, 1017, 1025, 1026, 1030, 1058, 1059, 1105, 1130, 1156, 1161, 1164, 1168, 1171, 1174, 1179, 1183, 1189· Βελεστίνου Γυμνάσιο 488, 958, καταστροφή 979-984, Κεντρική Αγορά 979, Κοινότητα 958  
 Βελεστινόστρατα 965  
 Βελιγράδι 179, 285, 312, 371, 495, 509, 512, 543, 581, 582, 597, 625, 629, 630, 680, 695, 709, 949, 1022, 1025, 1080, 1107, 1132, 1175, 1176  
 Βενεζιάνοι 340  
 Βενετία 69, 142, 144, 270, 280, 341, 428, 475, 781, 788, 793  
 Βενέτικο 185  
 Βενιαμίν Λέσβιος 664, Μητροπολίτης Ιασίου 451  
 Βενιζέλος Μιλτιάδης, πρύτανης 1100  
 Βεντότης Γεώργιος 216, 616, 675, 878, 879, 1042-1045, 1089  
 Βέρνη 139  
 Βερολίνο 1056  
 Βεσσαραβία 338, 525, 1009, 1094  
 Βεσσική 336  
 Βέσσοι 336  
 Βηλαράς Ιωάννης 1012  
 Βησσαρίων, επίσκοπος Δημητριάδος 1101  
 Βίας 340  
*Βιβλία, όπλα στον αγώνα* 1183  
 Βιβλιοθήκες 573, 858, 992, Ελλάδαδος 966  
 Βιβλιοθήκη Άμστερνταμ 232, Βασιλική Στοκχόλμης 230, Βιέννης 613, 675, 676, 886, Βουλής Ελλήνων 12, 256, 440, 441, 448, 847, 1156, Ιδρύματος Αλεξάνδρου Ωνάση 232, 1156, Κοζάνης 12, Λαογραφίας Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης 889, 894, 904, Λάρισας 12, Μηλεών 12, 1056, Πανεπιστημίου Harvard 231, Ρουμανικής Ακαδημίας 439, 448, 480, Συλλόγου «Τρεις Ιεράρχες» Βόλου 12, 1099, Χίου 202, 230, 842, 1089, Institute de France 592  
 Βιβλιοπωλείον της «Εστίας» 993  
 Βιδίσι 801  
 Βιέννη 48, 70, 75-77, 79, 81, 112, 113, 115, 117, 123, 124, 127, 136, 139, 145, 151, 153, 154, 163, 166, 167, 173, 181, 187, 188, 190, 191, 198, 201, 204, 209, 211, 213-216, 239, 249, 252, 263, 266, 270, 271, 273, 281, 285, 303, 306, 309-319, 321, 323, 325, 327, 345, 362, 405, 412, 421, 436, 437, 439, 440, 447, 459, 503, 522-524, 529, 538, 539, 541, 542, 565, 582, 587-591, 593-595, 601, 609, 613-616, 621, 627, 628, 635, 640, 644, 660, 663, 667, 675-683, 685, 695, 710, 720, 733, 734, 739, 746, 747, 749, 753, 754, 793, 830, 834, 835, 835, 847, 853, 879, 887, 890, 892, 888, 894, 897, 902, 905, 909, 917, 949, 989, 990, 1006, 1011, 1015, 1017, 1019, 1039, 1041, 1048, 1052, 1050, 1079, 1080, 1085, 1086, 1090, 1093, 1096, 1097, 1106, 1121, 1123, 1130, 1133, 1136, 1153, 1156, 1172, 1180  
 Βιθυνία 209  
*Βιογραφία του Ρήγα Βελεστινλή* 1099-1106  
 Βιολογία 30  
 Βισαλτία 336  
 Βίστωνες 336  
 Βιτάλης Γεώργιος 985  
 Βίτολο 184  
 Βλάσκα 335, 595, 777  
 Βλατάδες 945, Μονή 233

- Βλαχάβας 672, 815, 829  
 Βλαχάκης Γεώργιος 142  
 Βλαχία 47, 49, 148, 123, 146, 148, 163, 165, 189, 190, 196, 201, 202, 206, 207, 216, 218, 229, 242, 246, 247, 313, 335, 525, 533, 535, 588, 589, 593, 594, 600, 621, 625, 627, 631, 633, 634, 675, 705, 724, 744, 747, 748, 776, 778, 790, 810, 811, 816, 822, 824, 835, 836, 838, 839, 862, 863, 868, 893, 1089, 1084, 1106  
 Βλάχοι 197, 476, 477, 487, 547, 750, 857-868, 1009, 1031, 1173  
 Βλαχομαχαλάς Βελεστίνου 861, 863, 868, 873, 874  
 Βλαχομογδανία 252, 311, 448, 460, 463, 467, 778  
 Βλάχος 193, 366, 473, 531, 579, 701, 721, 746, 763, Γεώργιος Κ. 483  
 Βλαχοχώρια 673, 855, 856, 858, 865, 870-872, 940, 1171  
 Βλοκαβά 225  
 Βογιάροι 592-594  
 Βογιατζής Φώτης 1003, 1025, 1027  
 Βογιατζόγλου Βάσος 1183  
 Βοήλ 95  
 Βοίβη 262  
 Βοιβήδα λίμνη 260, 262, 929, 930  
 Βοιωτία 336, 774  
 Βολίδης Θεμ. 462  
 Βολιώτης 671  
 Βόλος 198, 224, 253, 260, 320, 512, 668, 671, 917, 929, 931, 939, 956, 970, 972, 1025, 1026, 1099, 1164  
 Βολταίρος 47, 149, 587, 611, 612, 618, 622, 642, 757, 818, 895  
 Βολφ 30  
 Βοναπάρτης Ναπολέον 355, 368, 412, 428, 492, 838  
 Βόνιτσα 840  
 Βοσνία 252, 253, 271, 274, 312, 313, 321, 446, 476, 584, 621, 659, 771, 776, 778, 789, 831, 863, 897, 1122  
 Βόσπορος 168, 276, 341  
 Βόσσαρις 1023  
 Βοσταντζής πασάς 245  
 Βοστίτσα 210, 226, 238, 271, 646, 759, 775, 1174  
 Βουδαπέστη 230, 1052  
 Βουθρωτό 840  
 Βουκουρέστι 46, 70, 75, 76, 116, 117, 163, 240, 246, 248, 249, 263, 266, 438, 439, 442, 523, 541, 587, 589, 592, 593, 596, 600, 625, 670, 676, 678, 733, 735, 753, 835, 860, 936, 942, 949, 970, 984, 985, 1000, 1031, 1055, 1084, 1087, 1130, 1156, 1170, 1180  
 Βουλγαρία 198, 218, 252, 253, 271, 274, 312, 313, 321, 336, 338, 339, 446, 525, 535, 572, 578, 584, 621, 659, 705, 744, 771, 746, 776, 778, 789, 807, 819, 831, 863, 1009, 1094, 1122  
 Βούλγαρις Ευγένιος 142, 418, 1109, 1119-1124  
 Βούλγαρος-οι 193, 197, 366, 473, 476, 477, 487, 505, 530, 531, 544, 547, 578, 579, 701, 721, 742, 746, 750, 762, 763, 785, 799, 1091, 1092, 1157, 1173  
 Βουλευτής 194, 449, 463  
 Βουλευτικό 451  
 Βουλή 197, 198, 214, 224, 259, 452, 478, 747, 749, 770, Θετταλομαγνησίας 364, 449, 478, 913-919, 945, 954, 980, 1059, 1140, 1179, των Γερόντων 137, 169, 614, 615, 836, των Ελλήνων 948, των Πεντακοσίων 836  
 Βουλημαίος ποταμός 226  
 Βουλκούδης Αντώνιος 967  
 Βούλτζια 335, 338  
 Βουνά της Μάνης 270, 269, 271, 1185  
 Βούρα 226  
 Βούρλα 340  
 Βουρνάς Τάσος 1077, 1078  
 Βουτιαία 336  
 Βουφράς όρος 185  
 Βοχούσης ποταμός 226  
 Βρανούσης Λεάνδρος 7, 26, 47, 56, 49, 75, 85, 137, 154, 155, 168, 173, 176, 216, 305, 408, 416, 421, 424, 427, 483, 504, 520, 548, 566, 570, 576, 591, 594, 595, 596, 609, 611, 615, 642, 644, 657, 663, 757, 822, 828, 832, 844, 854, 856-859, 863, 865, 868, 872, 879, 886, 890, 906, 907, 944, 990, 994, 995, 1001, 1004, 1006, 1029, 1036, 1042, 1046, 1049, 1077, 1089, 1097, 1099, 1123, 1134, 1144, 1150, 1161, 1167, 1171, 1172  
 Βραυρών 255  
 Βραχονησίδα 918  
 Βραώνας 255  
 Βρεττόνε 1039· βλ. και Brettone  
 Βρισής 314, 339  
 Βριτολάγαι 335  
 Βρούτος 339  
 Βυζαντινή αυτοκρατορία 176  
 Βυζαντινολογικό Συνέδριο 1080  
 Βυζάντιο 203, 216, 841, 951, 1105, 1148



- Βυθία 336  
 Βυθνία 332, 335, 337, 339  
 Βυλλίωνες 336  
 Βωβούσα 876
- Γαβαλάς Αντώνης 135  
 Γαζής Ανθιμος 8, 27, 30, 39, 40, 84, 117, 239, 240, 245, 253, 270, 274, 300, 305, 309-319, 321-344, 354, 364, 449, 482, 530, 653, 659, 700, 720, 763, 913-915, 945, 1002, 1035, 1038, 1051, 1056, 1140, 1177-1179, 1183
- Γαλαβροί 336  
 Γαληνός 41, 129, 130  
 Γαλιλαίος 133, 147, 153, 154, 613  
 Γαλλία 408, 418, 460, 520, 607, 627, 620, 644, 652, 656, 818, 834, 835, 839, 840, 892, 898, 1036, 1083, 1127  
 Γαλλίδες 608  
 Γαλλικά στρατεύματα 840, 841  
 Γαλλική γλώσσα 494, 498, Δημοκρατία 246, 1083, Εθνοσυνέλευση 836  
 Γαλλική Επανάσταση 194, 418, 480, 498, 542, 546, 564, 678, 749, 757, 770, 782, 795, 827-842, 949, 1129, 1132  
 Γαλλικό Σύνταγμα 455, 460, 462, 471, 472, 474, 475, 477, 482, 485, 506, 516, 546, 564, 583, 624, 652, 654, 678, 745, 749, 769, 780, 793, 816, 818, 835, 836, 842, 1047, 1048, 1147  
 Γαλλικός Σχολείο Χίου 1036  
 Γαλλικός Διαφωτισμός 114, 466, 514, 605-624, 756, 818, 832, 1056  
 Γάλλοι-οι 182, 259, 363, 463, 645, 654, 763, 839, 891, 893, 1080, 1147, γεωγράφος 166, 659, Πρόξενος 739, 836, 1082, 1083, συγγραφέας 260, 262, 188, 406, 502, 618, 668, 670, 671, 895
- Γαρδίκι 264  
 Γίγγιορβον 588  
 Γιρδάπια 338  
 Γιόρτζι 335  
 Γελαδάκη Σόνια 949  
 Γελαδάρη Ισμήνη 1057  
 Γενεύη 84, 117  
 Γενικά Αρχεία του Κράτους 128, 230, 1156  
 Γενική Εφημερίς της Ελλάδος 417  
 Γενική Χάρτα Μολδοβίας 123, 125, 187, 198, 203, 204, 207, 209, 215, 217, 219, 223, 252, 271, 274, 285, 289, 302, 321, 446, 457, 597, 613, 632, 664, 771, 746, 776, 789, 807, 814, 831, 846, 895, 1137, 1138· βλ. και Χάρτης της Μολδαβίας
- Γεννάδειος Βιβλιοθήκη 12, 182, 304, 305, 370, 732, 1099, 1156, 1184  
 Γένος 46, 69, 70, 77, 115, 118, 132, 144, 168, 179, 356, 363, 365, 427, 494, 498, 517, 520, 526, 590, 600, 640, 642, 656, 658, 662, 685, 696, 716, 761, 785, 829, 880, 885, 896, 914, 854, 1024, 1007, 1048, 1056, 1108, 1111, 1119, 1156, 1184, 1183, 1188, των Ελλήνων 1173
- Γένουα 475  
 Γεντίλης 841  
 Γερακοβούνι 264  
 Γερεμίν 184  
 Γερηνία 184  
 Γερμανία 160, 230, 631  
 Γερμανίδα 1059  
 Γερμανική γλώσσα 498, 494  
 Γερμανός-οι 464, 502, 528, 670, 699, 936, 956, 979  
 Γέρος του Μωριά 363, 761, 785  
 Γερουσία 614  
 Γέται 335  
 Γεωγραφία 329  
*Γεωγραφία Νεωτερική* 224, 225, 239, 242, 244, 245, 247, 249, 263, 270, 271, 276, 287, 324, 333, 651, 671, 819, 825, 834, 921, 933, 934, 982, 1009, 1120-1122, 1146, 1148, 1169  
*Γεωγραφία παλαιά και νέα* 183, 184, 224, 227, 239, 240, 244, 245, 247, 249, 263, 266, 270, 271, 276, 280, 324, 328, 330, 331, 333, 341-343, 653, 661, 1169  
 Γεωργαλιός Γεώργιος 1027, Ευάγγελος 548  
 Γεωργειρήνης Ιωσήφ 240, 244  
 Γεωργία 766  
 Γεωργιάδης Αναστάσιος 27, 40  
 Γεώργιος Κωνσταντίνου ο εξ Ιωαννίνων 130  
 Γεωργίου Μιχαήλ 233, Σωτήριος 1027  
 Γιακωβίνοι 827-842  
 Γιαλόμιτζα 335  
 Γιαννακός Γεώργιος 913  
 Γιάννενα 25, 513  
 Γιαννιώτης Δ. 1024  
 Γιαννόπουλος Ν.Ι. 1103  
 Γιβραλτάρ 149  
 Γιοβάνη Τζίνα 230  
 Γιόχαν Χαμμ 26  
 Γκαίτε, Γερμανικό Ινστιτούτο 135  
 Γκαραγκούνηδες 294, 299, 670, 671, 674, 865, 927, 928, 973  
 Γκέσνερ 421, 1011  
 Γκίκας Γρηγόριος 761, 784, 798

- Γκίλφορντ 1045  
 Γκιουρτζής 840  
 Γκιρντζιαλήδες, Γκιρντζιαλήδες 314, 339, 366, 367, 396, 531, 545, 702, 722, 743, 762, 766, 785, 799, 803, 840  
 Γκολέσκου Γεώργιος 310, 316, 325, 326, 328, 1049  
 Γκοντίν 835  
 Γκράφ Ρενιέ ντε 26  
 Γκραικομαχάλας 861  
 Γκράμισι Αντόνιο 1146  
 Γλαύκος ποταμός 342  
 Γλαφυραί 262, 966  
 Γνωμικόν του Χάλερ 153-159  
*Γνώσεις ανατομίας και φυσιολογίας του Ανθίμου Γαζή* 305  
 Γοβδελάς Δημήτριος 1177  
 Γόμφοι 277, 279, 282, 937  
 Γόννοι 670, 937  
 Γούδας Αναστάσιος 1077  
 Γουντζάουζ 994, 995· βλ. και Woodhouse  
 Γούρα 264, 265, 744, 819  
 Γρααίοι 336  
 Γραικία 412  
 Γραικοί 288, 289, 597, 1013, 1014, 1036  
 Γραμματικός Γεώργιος 1161  
*Γραμματική των φιλοσοφικών επιστημών* 306, 310, 316, 325, 330  
 Γρανικός ποταμός 206, 314, 332, 338, 339, 346, 349, 368, 428, 420, 492, 501, 527, 622, 645, 698, 712, 718, 759  
 Γρατόν 265  
 Γρεβεγίνη 184  
 Γρεβενά 870, 876, 985, 1074  
 Γρηγόριος 237, Ε΄ Πατριάρχης 285, 437, 447, 513, 519, 1175, 1176  
 Γρηστονία 336  
 Γριτσόπουλος Τάσος 744  
 Γυρτώνη 210, 294, 295, 937, 1164
- Δαγκονάκης Ορέστης 792  
 Δαδί 451  
 Δακία 588  
 Δάλκος Γεώργιος 949  
 Δαλματία 188, 213, 254, 313, 328, 331, 332, 336, 337, 339, 343, 476, 621, 627, 737, 775, 1138  
 Δαμάσι 299, 775, 1164  
 Δαμασκηνός, Μητροπολίτης Βελεστίνου 1034, 1170  
 Δανθελέται 336
- Δαουκλί 280, 283  
 Δαπόντες Καισάριος 241  
 Δάρβαρις Δημήτριος 69, 145, 152, 667, 847, 926, 1015  
 Δαρδανία 336  
 Δαρδανιά 342  
 Δαρείος 314, 339, 368, 428, 429, 527, 492, 622, 645, 718, 759  
 Δασκαλάκης Απ. 25, 46, 49, 75, 176, 305, 483, 850, 951, 860, 881, 1006, 1008, 1025, 1090, 1091, 1127, 1134, 1144, 1150  
 Δασκαλιό 917, 934  
 Δαυίδ Ιούλιος 1037  
 Δέδες Σάκης 1184  
 ΔΕΗ 318  
 Δελεχά όρος 265, 268  
 Δέλτα Θρακικών 336, 339  
*Δελτίο Ιστορικής Εθνολογικής Εταιρείας* 747  
 Δελφοί 168, 170, 180, 413, 492, 503, 579, 660, 710, 775  
 Δεμερτζής Σάββας 248  
 Δέρκος 341  
 Δερσαίοι 336  
 Δέσιανη 210  
 Δεσποτικό 255  
 Δεσποτισμός 214, 464, 469, 495, 496, 695, 1186  
 Δέται 336  
 Δευκαλίον 169, 335, 413, 606, 917, 934, Ακρωτήριο 917, 918, 933  
 Δευρίωποι 336  
*Δεύτε παιδες των Ελλήνων* 1089, 1090, 1131  
 Δήλιοι 341  
 Δήλος 341  
 Δημαράς Κ.Θ. 82, 116, 750, 892, 906, 1023, 1055, 1062, 1077  
 Δημαρχείο Βελεστίνου 995  
 Δήμαρχος Βιέννης 1051  
 Δημητζάνα 775  
 Δημητριάδα 669, 917-919, 923, 933, 934, 973, 1140  
 Δημητριάδης Δημήτριος 1177  
 Δημητρείς 176, 225, 239, 242, 245, 247, 249, 262, 270, 271, 276, 278-280, 324, 671, 819, 825, 834, 933, 934, 982, 1121, 1122, 1146, 1148, 1169  
 Δημήτριεφ Θόδωρος 352  
 Δήμητρος τέμενος 262  
 Δημιουργός 30, 515, 641, 641, 1111  
 Δημοκρατία 197, 253, 475, 506, 510, 534, 546, 582, 627, 656, 703, 706, 724, 741, 745, 749, 750, 818, 949, αρχαίων Αθηνών 194

- Δημοκρατική Ελπίς* 947  
*Δημοκρατική Κιτήρησης* 372, 1132, 1147  
 Δημοκρατικό Ημερολόγιο 838  
 Δημοκρατικός πατριωτισμός 1132, 1147, 1150  
 Δημοκρίτος 171  
 Δήμος Αλμυρού 257, Βελεστίνου 303, 1105, Κηφισιάς 827, Κραννώνας 1100, 1101, Ρήγα Φεραίου 575, 869, Φερών 947, 961, 966, 1135, 1179  
 Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Λάρισας 421, 423  
 Δημόσιος Αγορά 916, 929  
 Δημοτικά τραγούδια 584, 815, 828, 900  
 Δημοτική Πινακοθήκη Αθηνών 985  
 Δημοτικό Κέντρο Ιστορικών Ερευνών Βόλου 1099  
 Δημοτικό Συμβούλιο Βελεστίνου 1029  
 Δημοτικό Σχολείο «Άγιος Ιωσήφ» Βόλου 1035, Αγίου Γεωργίου Φερών 1057, 1060  
 Δήμου Νίκος 1175, 1176  
 Διαβατήριο 522, 538, 587, 594, 627, 695, 738, 740, 753, 1095, 1097  
 Διαγόρας ο Ρόδιος 340, 415  
 Διαδίκτυο (Internet) 1187  
*Διακήρυξη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων ΟΗΕ* 1047, 1140  
 Διακοφτό 226  
 Δίας 170, 335, 413, 414, 1017  
 Διαφωτισμός 891, 1132, 1177  
 Διδακτορική Διατριβή για Ρήγα 1127  
 Διεθνή Συνέδρια «Φεραί-Βελεστίνου-Ρήγας» 68, 80, 122, 301, 488, 548, 580, 812, 999, 1034, 1059, 1144, 1176, 1189  
*Δίκαια του Ανθρώπου* 81, 115, 172, 179, 181, 192-194, 197, 223, 254, 271, 274, 278, 360, 366, 371, 407, 430, 436, 439, 493, 506, 509, 518, 520, 529, 531, 534, 537, 538, 543, 545, 547, 566, 583, 579, 623, 627, 653-655, 679, 691, 699, 701, 703, 706, 719, 721, 724, 737, 742, 745, 746, 748, 749, 763, 769, 779, 770, 789, 807, 817, 834, 837, 895, 908, 950, 972, 989, 994, 999, 1039, 1058, 1084, 1087, 1095, 1110, 1111, 1113, 1140  
 Δίκαιον 464, 466  
 Δικαιοσύνη 567  
 Δικτιδίεις 315  
 Διμήνι 934, 973  
 Διμπόβιτς 335  
 Δινδάριοι 336, 339  
 Διοικητής Τεργέστης 1095  
 Διοκλής ο Καρύστιος 41  
 Διοκλητιανός 339  
 Διον 235, ακρωτήριο 342  
 Διονύσιος 237, 340, Πύρρος ο Θετταλός 664, 673, Σολωμός 346, 365  
 Διονυσίου Γεώργιος 913, 1028, 1141  
 Διόνυσος 965  
 Διριλί 295, 296, 937  
 Δοβήραι 336, 339  
 Δόγης Βενετίας 754, 781, 793  
*Δοκίμιον ιστορικών περί της Φιλικής Εταιρείας* 519, 880, 899  
 Δόλιζι 335  
 Δολιώνες 337  
 Δόλοπες 336  
 Δόμνα Ταρσίτσα 339  
 Δομπροτζιά 305  
 Δομπρούσι 299  
 Δορίσκοι 336  
 Δορύλλιον 342  
 Δότιον 1164  
 Δούγκας Στέφανος 1002, 1177  
 Δούκας Κωνσταντίνος 355, 367, 1050, Νεόφυτος 303  
 Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Αργυρούλα 963, 965, 966, 967, 969  
 Δούναβης 209, 246, 305, 332, 335, 342, 509, 516, 581, 951, 1120  
 Δοχειαρίου Μοναστήρι 237  
 Δραγατσάνι 451  
 Δραγουμάνος 588, 761  
 Δράκια Πηλίου 332, 1133  
 Δρυμός 255  
 Δρυς Γεώργιος 444  
 Δρύωπες 259, 276, 336  
 Δυοβουνιώτης Κ. 1089  
 Δυσαρέτιοι 336  
 Δύση 505, 545, 574, 579, 650, 651, 764, 781, 815, 1128, 1146  
 Δωδώνη 149, 260-262, 617, 645, 670, 756, 832, 938, 1014, 1015, 1139  
 Δώρες 336  
 Δωριείς 337  
 Δωρίς 337, 340, 342  
 Εβραίοι 1113  
*Εγκυκλοπαιδεία Γαλλική* 25, 26, 37, 44, 50, 71, 82, 84, 86, 111, 116, 117, 118, 119, 125, 134, 137, 145, 146, 152, 153, 155, 159, 204, 205, 207, 218, 219, 222, 273, 358, 459, 495, 499, 514, 526, 542, 587, 613, 640, 641, 675, 676, 696, 716, 757, 778, 783, 796, 818, 832,

- 992, 924, 1007, 1018, 1055, 1056, 1062, 1131, 1136, 1138
- Έδεσσα 171
- Εδωνίς 336
- Εθνική Αντίσταση 1170, Βιβλιογραφία 989
- Εθνική Βιβλιοθήκη Βιέννης 202, Γαλλίας 232, Ελλάδας 12, 49, 50, 56, 127, 148, 232, 421, 424, 541, 591, 635, 664, 1033, 1099, 1148, 1156, Σόφιας 444, 572
- Εθνική Επέτειος της 25<sup>ης</sup> Μαρτίου 563
- Εθνικό Θέατρο 1026, Βιέννης 676, Ιστορικό Μουσείο 4, 364, 635, 637, 1002, 1155
- Εθνομολογικό Μουσείο Μακεδονίας 370
- Έθνος 180, 306, 452, 493, 502, 519, 687, 718, 899, 1092, 1129
- Εθνοσυνέλευση 409, 418
- Ευλισσός ποταμός 255
- Έκθεση Κειμηλίων του Ιερού Αγώνος 634
- Εκκλησία 1067
- Ελαία 341
- Ελατία 937
- Ελβετός 155
- Ελένη 255
- Ελευθερία 353, 354, 361, 365-367, 369, 411, 412, 450, 451, 454, 455, 458, 461, 465, 467, 472, 473, 479, 482, 493, 495, 498, 500, 505, 506, 509, 510, 516, 520, 522, 527, 530, 534, 544, 567, 570, 571, 574, 577, 579, 582-584, 586, 597, 604, 605, 617, 621, 626, 629, 639, 643, 647, 651, 654, 657, 673, 697, 701, 703, 709, 717, 721, 722, 724, 734, 742, 748, 749, 753, 755, 762, 764, 769, 780-782, 785, 787, 791, 799, 811, 812, 816, 820, 827, 829, 841, 842, 853, 877, 914, 1025, 1061, 1065, 1068, 1070, 1112, 1132, 1146, 1147, 1149, 1177
- Ελευθεροτυπία* 844
- Ελευθερωτής της Ελλάδος 601, 604
- Ελεύσα 255
- Ελευσίς 255
- Ελίκη 226
- Ελικώνας 1048
- Ελληνίδα-ες 451, 609, 656, 690, 697, 717, 787, 835, 1039, 1040, 1173
- Ελληνικά Γράμματα* 1080
- Ελληνικά Πανεπιστήμια 1143
- Ελληνικά περιοδικά* 1087, 1089, 1090
- Ελληνικά στρατεύματα του 1821* 649
- Ελληνικές Κοινότητες 460, 478, 482, 627, 652, 653, 678, 817, 836
- Ελληνική Αδελφότητα Βενετίας 1180, Ανεξαρτησία 1143-1150
- Ελληνική Βιβλιοθήκη* 300
- Ελληνική γλώσσα 470, 486, 487
- Ελληνική Δημοκρατία 163, 191, 194, 197, 307, 253, 254, 306, 355, 360, 436, 450, 475, 476, 479-481, 485, 494, 496, 510, 584, 622, 656, 658, 750, 770, 789, 1010, 1112, 1129, 1144, 1146, 1147
- Ελληνική Επανάσταση 357, 509, 518, 631, 635, 751, 806, 844, 961, 994, 1035, 1037, 1166, 1187
- Ελληνική Ιατρική 1188
- Ελληνική Κοινότητα Βιέννης 310, 315, 316, 318, 676, Βουδαπέστης 230
- Ελληνική Νομαρχία* 285, 508, 532, 535, 597-604, 631, 648, 702, 704, 722, 743, 767, 787, 624, 803, 1061-1078, 1133
- Ελληνική Πρεσβεία Βιέννης 1090
- Ελληνική Σάπτιζ* 1024
- Ελληνική σημαία 451, 452
- Ελληνικό Λογοτεχνικό Ιστορικό Αρχείο 1178
- Ελληνικός Διαφωτισμός 639-662, 1130
- Ελληνικός και Ευρωπαϊκός Διαφωτισμός* 639-662
- Ελληνικός λαός 476, 657, 658, Συλλεκτικός Κύκλος 302, 303
- Ελληνισμός 116, 169, 170-173, 179, 222, 355, 356, 359, 443, 480, 491, 492, 498, 504, 528, 547, 571, 573, 577, 584, 585, 616, 626, 646, 660, 661, 691, 719, 759, 780, 783, 797, 815, 829, 867, 948, 949, 964, 973, 977, 991, 1013, 1021, 1042, 1059, 1133, 1173, 1177
- Ελληνογαλλικός Σύνδεσμος Βόλου 1035
- Ελληνομουσείο 606, 664, 668
- Ελληνοτουρκικός πόλεμος 1897 1059
- Ελληνόφρονες 898
- Έλπη Τζεργιώτο 340
- Εμείς και το Ισλάμ* 1173
- Εμκασός ποταμός 279, 283
- Εμμανουήλ Ιωάννης 25, 164, 582, 586, 629, 679, 1051, 1120-1122, 1168, Παναγιώτης 164, 582, 586, 629, 1051, 1168
- Ένας όμιμος, άδικος επικριτής του επαναστάτη Ρήγα Βελεστινλή* 272, 306
- Ενδεικτική Βιβλιογραφία για τον Ρήγα Βελεστινλή κατά έτος μέχρι το 2007* 301
- Ενδυμίνας 314 340
- Ενεπεκίδης Πολυχρόνης 176, 778, 848, 879, 1008
- Ενετοί 115
- Ενιπέυς ποταμός 265
- Ενισλειδής Χρ. 861, 862, 859, 868

- Εννοδια θεά 965  
 Έντιμοντ 994  
 Ενωμένη Ευρώπη 455, 473  
 Ένωση Ελλήνων Φυσικών 141  
 Έξαρχος Γ. 862  
*Εξήγησις των σημείων της Χάρτας* 711  
 Εορδία 336  
 Επαμεινώνδας 599  
 Επανάσταση 354, 358, 360, 361, 363, 365, 369, 463, 464, 466, 491, 494, 526, 529, 534, 542, 543, 545, 565, 574, 579, 583, 585, 600, 601, 605, 627, 639, 643, 647, 650-652, 677, 699, 700-705, 707, 709-711, 714-716, 719, 722, 744, 745, 751, 753-780, 793-812, 814, 817, 814, 975, 1015, 1021, 1041, 1068, 1096, 1105, 1112, 1117, 1163, 1177, Γαλλική 607  
 Επανάσταση του 1821 221, 287, 363, 459, 464, 482, 494, 583, 627, 631, 633, 755, 781, 794, 980, 787, 766, 816, 1022, 1117, 1150, 1179  
*Επαναστατικά Ρήγα* 467, 566, 572, 573  
*Επαναστατική Προκήρυξη* 81, 179, 181, 192, 223, 360, 406, 436, 449, 493, 505, 506, 515, 516, 518, 520, 529, 532, 537, 543, 536, 538, 564-566, 623, 627, 652, 653, 660, 661, 679, 699, 702, 706, 719, 723, 737, 741, 748, 769, 779, 789, 807, 817, 821, 838, 908, 989, 994, 999, 1012, 1050-1053, 1095, 1111, 1133, 1139, 1186  
 Έπαρχος Κραϊόβας 587-596  
 Επέτειος Επανάστασης του 1821 1177, 1179  
 Επίδενος ποταμός 283  
*Επιπεδογραφία Αθηνών* 606, 710, 916, 961, 981, *Βελεστίνου* 97, 244, 260, 289, 316, 339, 577, 665, 667, 756, 775, 820, 915, 928, 940, 942, 945, 953, 959, 960, 964, 977, 980, 981, 983, 984, 995, 1017, *Κωνσταντινουπόλεως* 167, 169, 188, 195, 206, 212-214, 246, 254, 276, 285, 311, 322, 329, 356, 457, 481, 492, 503, 632, 660, 664, 677, 712, 747, 771, 773, 776, 789, 846, 808, 1015, 1148, *Σαραγίου* 206, 712, *της Ναυμαχίας της Σαλαμίνας* 346, *της Ολυμπίας* 1085, *του περάσματος των Θερμοπυλών* 345  
 Επιπεδογραφίες 224, 311, 323, 329, 338, 412, 524, 546, 566, 736, 747, 775, 776, 808, 1094  
 Επισκοπή Βελεστίνου 1034  
 ΕΠΟΝ 1028  
 Εποχή Χαλκού 575  
 Επτά Άμμοι 341  
*Επτανησιακά Φύλλα* 231  
 Επτάνησος 1025  
 Έρανα 183  
 Εράσιμος ποταμός 226  
 Ερετρία 265  
 Ερζεγοβίνα 336  
 Εριούνιον 282  
*Ερμηνεία της Αποκαλύψεως* 513, 897  
*Ερμής ο Λόγιος* 286, 419, 1035-1038, 1051, 1178  
 Ερμήτσι 1102, 1103  
 Ερμιόνη 340  
 Ερμούπολη 886  
*Έρωτος αποτλέσματα* 609  
 ΕΣΗΕΑ 995, 1118  
 Εστώτις 259, 276, 277, 279, 282, 284, 336  
 Εσφιγμένο Μοναστήρι 237, 239  
 Εταιρεία Θεσσαλικών Ερευνών 1135  
 Εταιρεία μυστική 565, 566, 1083, 1092, 1130, 1133  
 Ετεοκρήται 337  
 Έτος Ρήγα Βελεστίνλη 948  
 Ευαγγελάτος Σπύρος 1033  
 Ευαγγελίδης Τρύφων 853  
 Ευαγγέλιο 487, 1067  
 Εύαν όρος 185  
 Εύβοια 125, 204, 218, 340, 342, 774, 832  
 Εύδοξος 340  
 Ευθύμιος, Λαυριώτης μοναχός 241  
 Εύμηλος 262  
 Ευνάμιος 340  
 Εύξεινος Πόντος 216, 328, 338, 341, 660  
 Ευπάλιο Ναυπακτίας 1027  
*Ευρετήριο της Χάρτας* 304, 305, 991, 1008, 1062, 1164, 1184, 1185, 1190  
 Ευρυμένοι 210, 282  
 Ευρωπαϊκή Τουρκία 176  
 Ευρωπαϊκός Διαφωτισμός 115, 639-662, 1056, 1108  
 Ευρωπαίοι 167, 609, 697, 1040  
 Ευρώπη 47, 70, 117, 148, 209, 253, 270, 275, 306, 322, 330, 331, 356, 451, 459, 470, 482, 498, 541, 607, 610, 615, 641, 645, 648, 651, 659, 662, 756, 834, 839, 1091, 1189  
 Ευρώτας 270, 271  
 Έφεσος 340, 314  
*Εφημερίδα των Συντακτών* 160  
*Εφημερίδες* 1032  
*Εφημερίς* 137, 154, 167, 180, 188, 326, 408, 418, 597, 601, 614, 615, 676, 773, 823, 824, 826, 834, 836, 840, 841, 848, 900, 906, 1041, 1045, 1047, 1049, 1050, 1133, 1171

- Εφορείες Αρχαιοτήτων 966
- Ζαβίρας Γεώργιος 230, 231, 286, 900, 1033
- Ζαγαλιώτης Ηλίας 548
- Ζαγορά 141, 332, 428, 449, 478, 497, 541, 664, 669, 732, 851, 914, 922, 942, 943, 1015, 1148, 1161, 1177
- Ζαγόρι 336
- Ζαγοριανοί 943
- Ζάκυνθος 231, 438, 439, 442, 675
- Ζαλοκόστας Γεώργιος 943
- Ζαμπέλιος Ιωάννης 1022-1024
- Ζάραξ όρος 342
- Ζάρκος 292, 298, 299, 775
- Ζαφειράκη πύργος στη Νάουσα 452
- Ζαχαρού-Λουτράρη, Αθηνά 842
- Ζαχαριάς 621
- Ζαχαρίας 815
- Ζεμίρα 609
- Ζερζούλης Νικόλαος 142
- Ζευς 292
- Ζηλοπροφήτης 886-910
- Ζήρια όρος 226
- Ζητούνι 259, 671
- Ζίτζα Ιωαννίνων 164, 629, 1117, 1167
- Ζωγράφος Παναγιώτης 369, 752, 1145
- Ζωγράφου Μοναστήρι 237
- Ζώης Αποστόλης 581
- Ζωσιμάδες 306, 316, 317, 325, 326
- Ζωσιμάς Αναστάσιος 418, Εσφιγμενίτης 961, 1099-1106
- Ζώτος Δημ. Α. 1077
- Η Βοσκοπούλα των Άλπεων* 154, 172, 421, 406, 500, 527, 600, 614, 676, 697, 717, 1011, 1013, 1017, 1049, 1085, 1131
- Η εκτέλεση του Ρήγα* 1189
- Η Θεσσαλία*, εφημ. 139, 857, 865, 947, 1137
- Η Καθημερινή* 176, 303, 855, 1090, 1155
- Η νεότης του Ρήγα* 941-945, 960
- Η προσγραφόμενη στον Ρήγα πρώτη έκδοση του Αγαθάγγελου* 302
- Η Χάρτα της Ελλάδος και τα πρότυπά της* 991, 1000
- Η Χάρτα του Ρήγα Βελεστινλή* 1009
- Ηγεμόνας 196, 202, 207, 214, 215, 481, 541, 590, 613, 776, 777, 811, 984, 893, 1089, 1138
- Ηγεμονία-ες 216, 541, 588, 595, 776, 816, 821, 822, 830
- Ηγεμονική Αυλή 1055
- Ήδωνες 336
- Ηλεία 225, 337
- Ηλείοι 414
- Ηλέκτρα 183, 342, Ηλέκτρας ποταμός 185
- Ηλιάδης Ηλίας 1184, Θεοδόσιος Μ. 317, Μανασσής 46
- Ήλιος 465
- Ηλιού Φίλιππος 123, 175-177, 303
- Ηλίας 413
- Ήλωτες 340
- Ημέρα της Γυναίκας 1039, 1040
- Ημιγυμνάσιο Βελεστίνου 958
- ΗΠΑ 455, 574
- Ήπειρος 149, 260, 261, 277, 279, 336, 363, 535, 545, 617, 645, 670, 704, 744, 768, 774, 786, 788, 811, 820, 832, 833, 938, 983, 1014, 1069, 1071, 1075, 1076, 1139
- Ηπειρώτης 1069, 1070, 1076
- Ηπίτης Πέτρος 1036
- Ήρα 185
- Ηράκλεια 210,340
- Ηράκλειο 231, 342, 1156
- Ηράκλειτος 314, 340
- Ηρακλής 170, 172, 195, 205, 214, 215, 254, 290, 328, 335, 339, 345, 347, 359, 413, 480, 481, 492, 579, 644, 687, 711, 774, 790, 810, 815, 828, 930, 1010, 1185
- Ηρόδοτος 340
- Ησίοδος 1048
- Ήταν τελικά ο Ρήγας εκδότης του «Αγαθάγγελου»;* 302
- Ήφαιστος 296
- Θάλασσα του Μαρμαρά 337
- Θαλής 314, 324, 340
- Θανατική ποινή 453-455, 471-473, 837, 838
- Θάσσος 336
- Θαύλιος Δίας 964, 966
- Θαύμα 282
- Θαυμακίη 264
- Θαυμακινοί 260, 671
- Θεατρικά έργα για τον Ρήγα* 1021-1028
- Θέατρο 168, 170, 171
- Θεία Γραφή 515, 641, 1111, Πρόνοια 515, 641, 658, 898, 1111
- Θεμιστοκλής 314, 340, 414, 599
- Θεόπομπος 340
- Θεός 450, 464, 466, 513, 515, 516, 518, 565, 568, 661, 761, 785, 1111, 1116
- Θεοτόκης Νικηφόρος 142, 1033, 1109, Σπυρίδων 1088

- Θεόφιλος 362, 1133  
 Θεόφραστος 340  
 Θεοχάρης 362, 522, 594, 734, Γεώργιος 355, 367, 1050  
 Θεραπεία Κωνσταντινουπόλεως 1173  
 Θερμαϊκός κόλπος 261, 617, 645, 1015  
 Θερματίας όρος 185  
 Θερμοπόλες 168, 169, 180, 345, 346, 350, 413, 492, 503, 579, 660, 710, 775, 803  
 Θεσπρωτία 336  
 Θεσσαλία 149, 166, 198, 222, 224, 253, 259, 260, 261, 273-284, 287, 291, 292, 336, 340, 356, 358, 408, 415, 416, 419, 447, 495, 500, 521, 607, 617, 618, 626, 645, 663, 665, 666, 668, 671-673, 697, 717, 735, 756, 759, 774, 783, 796, 817, 818, 820, 832, 833, 865, 870, 871, 876, 917, 921-940, 942, 951, 962, 965, 971-974, 983, 984, 1015-1017, 1021, 1025, 1085, 1100, 1101, 1103, 1139, 1163, 1171, 1177  
*Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 985, 1153  
 Θεσσαλιώτις 259, 276, 280, 283, 284, 336  
 Θεσσαλομαγνησία 914  
 Θεσσαλονίκη 233, 301, 787, 945, 1156  
 Θεσσαλός-οί 259, 449, 618, 671, 677, 668, 1183  
 Θετταλία 278  
 Θετταλική Αθηνά 292  
 Θετταλομαγνησία 354, 364, 763, 945  
 Θετταλομάγνητες 914, 916  
 Θετταλός 673, 1070, 1071  
 Θήβα 206, 712  
 Θήβαι Φθιωτικά 265  
 Θηγανούσα 185  
 Θορικό Αττικής 975  
 Θουκυδίδης 1070  
 Θούριον 184  
 Θούριος 144, 165, 179, 181, 191, 192, 198, 201, 206, 214, 223, 238, 242, 251, 271, 272, 274, 285, 289, 323, 345, 347, 351-401, 406, 411, 427, 436, 438, 439, 445, 457, 461, 464, 473, 481, 482, 493, 500, 501, 504, 505, 509, 520, 522, 525, 526, 529, 531, 533, 537, 538, 543-546, 565, 566, 568, 571, 573, 574, 577, 579, 582-584, 603, 614, 625-627, 629, 643, 644, 649, 651, 652, 672, 677, 679, 680, 696, 699-703, 705, 706, 709, 710, 714, 716, 719-723, 734, 737, 740-745, 747, 750, 758, 759-762, 764, 766, 768-773, 777, 780, 784-786, 788-791, 795-799, 803, 805, 806, 808, 809, 813, 814, 816, 817, 825, 828, 830, 831, 839, 840, 898, 900, 914, 943, 945, 949, 975, 989, 990, 994, 999, 1000, 1010, 1021, 1041, 1046, 1051, 1052, 1053, 1060, 1084, 1089, 1093, 1095, 1108, 1128, 1131, 1132, 1133, 1140, 1147, 1158, 1174, 1180  
 Θούρις 824  
 Θούρος 188  
 Θράκες 336  
 Θράκη 304, 333, 334, 336, 341, 366, 531, 545, 702, 722, 743, 762, 766, 774, 785, 799, 803, 1009  
 Θρασύβουλος 599  
 Θρησκεία 194, 197, 223, 449, 1173  
 Θριάσιον Πεδίον 255  
 Θύμαρος 282  
 Θυνιάς 341  
 Θυρανοίξεια Αγίου Αθανασίου 957  
 Θυρίδες 184  
 Ιακώβος Παλαιώτης 888  
 Ιάσιο 116, 438, 451, 506, 542, 607, 705, 757, 782, 795, 822, 833, 860, 1011, 1036  
 Ιάσιοι 335  
 Ιάσοντας 497, Φερών 926, 930, 966  
*Ιατρικά παραινέσεις* 1033  
 Ιατρική Ακαδημία της Φράντζας 33, 48  
 Ιατρική Σχολή 1100, 1101, Βιέννης 1042-1044, Πανεπιστημίου Αθηνών 7, 1058  
*Ιατροφιλοσοφική ανθρωπολογία* 26, 37, 38, 40  
 Ιβήρων Μοναστήρι 237  
 ΙΓ' Εφορεία Αρχαιοτήτων 1059  
 Ιγνατία οδός 314  
 Ιγνάτιεφ Νικολάι 1092  
 Ιγνάτιος, Μητροπολίτης Άρτης 1073, 1074, Δημητριάδος 467, 956  
 ΙΔ' Επιστημονική Συνάντηση Νοτιοανατολικής Αττικής 975, 976  
 Ίδρυμα Ελληνικής Γλώσσας 950, Θεοχαράκη 1155, Σόλβιας Ιωάννου 230  
 Ίδρωμένος Ανδρέας 1072-1074  
 Ιερά Εξέταση 153  
 Ιερά Σύνοδος Πατριαρχείου 1176  
 Ιερατείο 514, 532  
 Ιερισός 314  
 Ιερχώ 365, 493, 764, 786, 1132  
 Ιερόθεος, Μητροπολίτης Ιωαννίνων 39, 40, 513, 897, 898, 1073, 1074  
 Ιερόν Ακραιού Διός 279, 283, Δάσος Δρυών 929, 971  
 Ιερός Λόχος 451  
 Ιέρων 90  
 Ιερόνυμος 418

- Ιησούς 1102  
 Ιθώμη 184, 282  
 Ικάριον πέλαγος 337  
 Ιλαρίωνας 618, 668, 931, 932  
 Ιλιάδα 260, 262, 606, 617, 645, 691, 929, 1014  
 Ιλλυρία 198, 218, 336, 621, 746  
 Ιλλυρικό 336  
 Ίλφοβον 335, 1031  
 Ινδία 231  
 Ιντζεσίλογλου Αργυρούλα 998, 1059· Βλ. και  
   Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου  
 Ιντζεσίλογλου Χαράλαμπος 966, 969  
 Ιόνια Νησιά 340, 368, 461, 528, 718, 783, 797,  
   840  
 Ιόνιο πέλαγος 209, 332, 335  
 Ιόνιος Ακαδημία 438, 1036  
 Ιός 340  
 Ιουδαϊσμός 469  
 Ιουλιανός 170  
 Ιππόβοτον 930  
 Ιπποκένταυροι 299  
 Ιπποκράτης 233, 300, 607, 672, 678, 691, 736,  
   756, 938, 939, 973, 974, 985, 1058, 1068,  
   1153  
 Ιππώναξ 314, 340  
 Ισαίος 340  
 Ισλάμ 1173  
 Ίσμια 413  
*Ιστορία της Ακαδημίας* 47, 48, της *Ελλάδος* 619,  
   935, 1174, της *Ιατρικής* 569, 1058  
*Ιστορία της Ιατρικής. Ελληνική Βιβλιογραφία*  
*1750-2000* 1188  
*Ιστορία των Ελλήνων* 1043  
*Ιστορία των ανθρωπίνων πράξεων* 880  
 Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία 364, 424,  
   877  
*Ιστορική Τοπογραφία της τωρινής Θεσσαλίας*  
 285-300, 900  
 Ιστορικό Αρχείο Πανεπιστημίου Αθηνών 1100,  
   Εθνολογικό Μουσείο 948, Μουσείο Κρή-  
   της 231  
 Ιστορικοί συγγραφείς 1110  
 Ιστοριογραφία 577  
 Ιταλία 54, 102, 148, 149, 312, 578, 598, 753,  
   759, 788, 840, 1061, 1083  
 Ιταλική Αρχαιολογική Εγκυκλοπαίδεια 976  
 Ιταλός 153, 455, 418, 613  
 Ίτωνας 262  
 Ιωάννης Οικονόμος Λογιώτατος 285-300, 900,  
   1153, 1177  
 Ιωαννίδης Εμμανουήλ 232  
 Ιωάννινα 129, 130, 132, 238, 598, 897, 1042,  
   1069-1075, 1180  
 Ιωαννίτες 1072  
 Ιωάννου Φίλιππος 913, 915  
 Ιωλκός 262, 756, 925, 938, 939, 1017  
 Ίων ποταμός 282  
 Ιωνία 337, 340  
 Ιώνιον πέλαγος 337  
 Ίωροι 336  
 Ιώσηπος Μοισιόδαξ 314, 338  
 Κάβο Γάλλο Ακρωτήριο 184, Σίδρο 255  
 Κάβρας Ζήσης 145, 1177  
 Κάδμος 314, 340  
 Καζά Παρασκευή Δ. 955, 956  
 Καϊμακάμης 495, 508, Βελιγραδίου 582, Κραϊ-  
   όβας 587-596  
 Καϊναρτζή 314, 338, 344, 757, 819, 825  
 Καινή Διαθήκη 518, 680, 691, 1112  
 Κακαβογιάννη Όλγα 964, 966, 977  
 Κακαβογιάννης Ευάγ. 577, 660, 955, 960, 961,  
   963, 964, 966, 967, 975-978, 980, 990  
 Κακόρεμα ποταμός 264  
 Κακοσουλιώτες 806  
 Καλάβρυτα 221-228, Καλαβρύτων ποταμός 226  
 Καλακαλλάς Γεώργιος 985, 1154  
 Καλαμάτα 184  
 Καλαμπάκα 277, 282, 937, 956  
 Καλαμπακιώτη Βαγγελή Β. 955  
 Καλαμπακιώτης Γεώργιος Χαρ. 955  
 Καλαποθάκης Δ. 1025  
 Καλαράς Γεώργιος 1062  
 Κάλβιος ποταμός 342  
 Καλλάθαρναί 282  
 Καλλή 283  
 Καλλιγά Χάρις 308  
 Καλλιμάχης Αλέξανδρος 123, 124, 203, 216,  
   633, 776, 811  
 Καλλίνικος Γ΄ Πατριάρχης 983  
 Καλλιπεύκη Ολύμπου 1045  
 Καλλιρρόη ποταμός 255  
 Καλουτσάκης, Ηράκλειο Κρήτης 231  
 Καλούτσης Εμμανουήλ 440  
 Καλτσάς Κώστας 488  
 Καλύβας Στάθης 1171, 1172  
 Καλύβια 975  
 Κάλφογλου Αλέξανδρος 593  
 Καμαριανός Νέστορας 593, 633, 990, 1001  
 Καμηλάκης Παναγιώτης 12, 1002, 1004  
 Κάμπο Φόρμιο 840  
 Κανάλια 278, 1027



- Κανάρης Κωνστ. 997, 998, 1135  
 Κανέλλος Στέφανος 364  
 Καντακουζηνός Γεώργιος 631, 633  
 Καπέσοβο Ηλείου 1156  
 Καπεταναίοι 621  
 Καποδίστριας Ιωάννης 801, 1023, 1088, 1089  
 Κάπουρνα 278, 474, 475, 669, 972, 1113, 1140  
 Καραγιώργος Πάνος 232  
 Καραθανάσης Αθανάσιος 308, 990, 1001  
 Καρακαληνός 333  
 Καρακάλου Μοναστήρι 237, 315, 333  
 Καρακάσης Δημήτριος Σιατιστεύς 673, 864,  
 Κων. 1051, φοιτητής Ιατρικής 522, 735,  
 1093  
 Καρακλονού Άλσος 185  
 Καραμπερόπουλος Απόστολος Δ. 548, Βασίλει-  
 ος Κ. 947, 1002  
 Κάρας Γιάννης 142, 907, 1002  
 Καρατζάς Ιωάννης 437, 582, 586, 609, 1052,  
 1053, 1167, Κωνσταντίνος 1032  
 Καρατζάλαρ 339  
 Καργάκος Σαράντος 1183-1186  
 Καρδαμύλη 184  
 Καρδίτσα 1026, 1027, 1102, 1104  
 Καρία 337, 340  
 Καριτζά 210, 233  
 Κάρλα λίμνη 930, 924, 966  
 Κάρλοβιτς 754, 793  
 Κάρλσμπουργκ 595  
*Καρμανιόλα* 620, 623, 644, 815, 840  
 Κάρολος Ι, βασιλιάς Αγγλίας 29  
 Καρουκανίδου Μαίρη 918, 950, 973  
 Καρπάθια όρη 209, 246, 332, 335  
 Καρπάθιον πέλαγος 337  
 Καρς Άνω 337  
 Καρυά 316  
 Καρυαί 238, 243, 244, 248, 1168  
 Κασιόπαι 336  
 Κάσιος 339  
 Κάσσανδρος 368, 429, 501, 527, 622, 698, 718,  
 759, 797  
 Κάσσερα 235  
 Καστανέα 332  
 Καστοριά 25, 164, 629  
 Καστοριανός 673, 864  
 Καστρί 937  
 Κάστρο Βόλου 915, Ωραίας 296, 937  
 Καταγωγή Ρήγα 843-875  
 Καταρτζής Δ. 46, 70, 82, 83, 116, 523, 1055  
*Καταστροφές και θρίαμβοι* 1171, 1172  
 Καταφύγια 184  
 Κατέρης Απόστολος 986  
*Κατηχητικόν* 417  
 Κατοχή 979, 1028  
 Κατσώνης Λάμπρος 365, 375, 530, 644, 700,  
 720, 761, 814, 821-823, 1047  
 Κάνος 342  
 Κausοκαλύβι 237, 240-243  
 Κανταντζόγλου αρχοντικό 945  
 Καφέ της Επιστήμης 1055  
 Κέα 125, 204, 218  
 Κεβενγύλλερ 459, 583, 626, 811, 816· βλ. και  
 Khevenhüller  
 Κεδρονήσι 255  
 Κελέρμενος Νικ. 1183  
 Κελέται 336, Άνω 336  
 Κελετική 336  
 Κενοτάφιο του Ρήγα 575, 951, 1105  
 Κένταυρος 75, 299, 336, 606, 669-671, 674,  
 927, 928, 934, 972, 973  
 Κέντρο Ερεύνης Ελληνικής Λαογραφίας 951,  
 Ερεύνης Μεσαιωνικού και Νέου Ελλη-  
 νισμού 1171, Μειζονος Ελληνισμού 318,  
 Νεοελληνικών Ερευνών/EIE 174, 175, 303,  
 320, 466, 1009  
 Κεραμίδι 184, 934  
 Κεραμόπουλος Αντ. 859  
 Κέρκυρα 412, 439, 841, 1025, 1072-1074  
 Κερνίκη 227  
 Κέρπης Ιούλιος 548  
 Κερώνεια 227  
 Κεσερλί 646, 937  
 Κεφαλαί 255  
 Κεφαλόβρυσο 290, 291, 606, 665, 865, 873,  
 874, 929, 930, 959, 961, 962, 971, 982  
 Κηφισσός ποταμός 255  
 Κίκυνθος 265  
 Κίκωνες 336  
 Κιλικία 339, Θηβική 337, Λυρνησία 337  
 Κιουταχής 1179  
 Κιρλιάνος Χριστόδουλος 75, 76, 112, 587-594,  
 596, 609, 675, 821, 822, 847, 1041, 1173  
 Κισθήνη 342  
 Κισκήρα Νίτσα Π. 1078  
 Κίσαβος 296, 576, 915, 1059  
 Κισσός 332, 732, 943  
 Κιτρομηλίδης Πασχάλης 302, 304, 484, 891,  
 906  
 Κλαζομεναί 314, 340  
 Κλέην 98  
 Κλεισούρα 667, 926  
 Κλειώ Τεργέστης 850

- Κλεφταρματολοί 417, 479, 583, 621, 650, 672, 829, 839  
 Κλεωναί 235  
 Κλίμαξ όρος 342  
 Κνίδος 340  
 Κνωσσός 340  
 Κογκούλης Δημήτριος 12, 308, 456, 867, 1004, 1170  
 Κοδρικός Παν. 48, 847  
 Κοζάνη 165, 304, 627, 677, 736, 1042, 1156, 1172  
 Κοζανίτες 565, 1041-1053, 1097  
 Κοίμησης Θεοτόκου ναός 945  
 Κοινό των Θεταλών 291  
 Κόκκινος Πύργος 734, 754  
 Κοκοτοί 265  
 Κολιού Νίτσα 1002  
 Κολοβού Ελεάνα 1155  
*Κολοκνήματα* 1122  
 Κολοκοτρώνης Γιαννάκης 956, Θεόδωρος 365, 383, 621, 761, 764, 785, 786, 815, 829  
 Κολοσσός Ρόδου 170, 335, 340, 342, 413  
 Κολούντζιος Παύλος 986  
 Κολτσίδας Αντ. 859, 862  
 Κολώναι Ακρωτήριον 55  
 Κομμητάς Στέφανος 326, 1049, 1103, 1177  
 Κομνηνός Ιωάννης 240, 242, 244, Ν.Κ. 306  
 Κονδύλης Γεώργιος 595  
 Κοντογιάννης 621, 829, 815  
 Κοντογιώργης Γιώργος 484  
 Κόντογλου Φώτης 1117  
 Κοντομήτρος Γεώργιος Α. 134, 136, 139, 148, 155, 156, 1135-1141  
 Κοντονάσιος Βίκτωρ 257, 263  
 Κοντού οικία 362  
 Κοπανάρη οικία 637  
 Κοπέρνικος 133, 153, 154, 641  
 Κοραής Αδαμάντιος 83, 116, 192, 412, 455, 461, 472, 597, 620, 745, 759, 765, 783, 797, 801, 908, 1013, 1014, 1017, 1018, 1045, 1068, 1086, 1133, 1146, 1150  
 Κορδάτος Γιάννης 860, 1088, 1091, 1092  
 Κορινθία 224, 337  
 Κόρινθος 413  
 Κορυδαλός 255  
 Κορυφάσιον 183, Ακρωτήριον 185  
 Κορώνα Μαρία 1057  
 Κορώνεια 265  
 Κορώνη 184  
 Κορωνιός Αντώνιος 406, 421, 582, 586, 629, 678, 836, 852, 1011, 1017, 1167, 1081, 1083, 1085, 1131  
 Κοσμάς Γεώργιος 227, ο Αιτωλός 1107-1117  
 Κόσσοι Ιωάννης 985  
 Κοτζαήλι 337, 339  
 Κοτλομούσι Μοναστήρι 237  
 Κουβελάκης Γεώργιος 455  
 Κουγέας Σ. 1091  
 Κουζιώκας Γεώργιος 997  
 Κουκουβάνες 255  
 Κουμάκης Γ. 1077  
 Κουμανούδης Στ. 1137  
 Κουμαριανού Αικατερίνη 271, 305, 308, 812, 907  
 Κούμας Κωνσταντίνος 141, 145, 152, 354, 365, 755, 829, 849, 866, 882, 880, 901, 976, 1140, 1165, 1176, 1177, 1180  
 Κουροπαλάτης Χρυσοβέργης 618  
 Κουσουλής Λευτέρης 1026  
 Κουτσόβλαχοι 860  
 Κουφός Γεώργιος 966, 969  
 Κράθος ποταμός 226  
 Κραϊόβα 587-596  
 Κράνον 265  
 Κρατικά Αρχαία Βουκουρεστίου 595  
 Κρέμος Γ.Π. 286  
 Κρήτες 337  
 Κρήτη 168, 210, 337, 340, 342, 449, 450, 451, 650, 754, 765, 774, 781, 793, 799, 800, 1133  
 Κρητική Θάλασσα 337  
 Κρόγια 339, 1185  
 Κρούν Ολλανδέζος 341  
 Κρουσαίοι 336  
 Κτημένη 283  
 Κυδωνίες 417  
 Κύθηρα 256, 434, 439, 439, 443, 448, 340  
 Κυθήριος 440  
 Κυκλάδες 337  
 Κυκλοφορία αίματος 26, 38, 37, 38, 39, 50, 60, 72, 85, 100, 111, 120, 152, 499, 1064, 1068  
 Κυλλήνη όρος 226  
 Κυνόσουρα 255  
 Κυνώσα 340  
 Κυπαρίσσα 183  
 Κυπαρίσσιος κόλπος 183  
 Κυπάρισσος 291, 292, 1101  
 Κύπελος όρος 226  
 Κύπρος 306, 312, 313, 331, 334, 343, 629  
 Κυριακόν 240  
 Κυριακόπουλος Χρίστος 352, 356, 990, 1000  
 Κύριλλος Λαυριώτης 513, 897, 1089, Μητρο-πολίτης Αδριανουπόλεως 330  
 Κύρκος Βασίλειος 1078

- Κύφαρα 283  
Κύφος 262, 617, 645, 938, 1015  
Κωλέττης Ιωάννης 848, 1062  
Κωνσταμονίτη Μοναστήρι 237, 239, 315, 333  
Κωνσταντάς Γρηγόριος 84, 117, 176, 224, 262, 276, 287, 653, 834, 921, 954, 982, 1056, 1121, 1177  
Κωνσταντζα 206, 338, 712  
Κωνσταντίνος Θετταλός 664, Παλαιολόγος 169, 170, 1148, Πορφυρογέννητος 270, 271, Ρήγας Φεραίος 845, 853, 854  
Κωνσταντινούπολη 75, 141, 148, 168, 170, 181, 188, 233, 234, 304, 364, 413, 418, 437, 497, 513, 529, 541, 608, 653, 660, 664, 680, 699, 719, 754, 781, 793, 922, 943, 949, 982, 1047, 1092, 1106, 1130, 1137, 1173, 1175  
Κωστής, αδελφός του Ρήγα 984  
Κωφοί 264
- Λάγδαρης Γιώργος 708  
Λαγός 171, 238  
Λαζάρ Ελένα 1084  
Λαζαρίδης Παντελής 308  
Λαζάρου Γεώργιος Αχ. 871, Αχιλλέας 548, 859, 867  
Λάζος 672  
Λαϊκή Παράδοση 951, 1105  
Λαϊνάς Θεοφάνης 1002  
Λάϊος Γεώργιος 8, 175, 210, 275, 305, 773, 747, 1008, 1051  
Λακεδαιμόνιοι 346  
Λακωνία 225, 269-272, 337, 340, 1026  
Λακωνικόν Ημερολόγιον 269  
Λαμία 276, 671  
Λάμια 606, 934  
Λαμπανιζιώτης Πολυζώης 1042  
Λαμπρά 255  
Λαμπρίδης Ιωάννης 1114, 1115  
Λάμπρος Σπυρίδων 230, 628, 634, 873, 877, 882, 951, 992, 1079-1081, 1083, 1104, 1114  
Λάμψον 282  
Λαογραφία 944  
Λαπήθες 336, 670, 927, 973  
Λαπονέζος 147  
Λάππας Κώστας 372  
Λάρσα 233, 260, 287, 300, 421, 424, 512, 607, 671, 672, 674, 678, 736, 754, 756, 781, 792, 794, 928, 929, 939, 954, 959, 972-975, 985, 1025, 1153, 1179, Κρεμαστή 340  
Λάσκαρης Νικ. 1025  
Λατινισμός 662  
Λαύρα 237, 239-241, 315, 333
- Λαύριον, Λιμνή και όρος 255  
Λάφκο Πηλίου 1170  
Λαχαναγορά 916  
Λάχης ο Λίνδιος 340  
Λεαίοι 336  
Λεβενχούκ 26, 41, 54, 94, 102, 924  
Λεγράν Αμ. 164, 179, 191, 251, 437, 439, 459, 514, 525, 527, 534, 535, 563, 566, 573, 582, 628, 648, 651, 696, 698, 704, 709, 716, 718, 738, 743, 744, 750, 767, 783, 795, 803, 824, 828, 847, 850, 858, 866, 867, 877, 942, 990, 992, 994, 1001, 1011, 1079, 1081, 1104, 1141, 1175  
Λέζερ 437  
Λειβήθριον 339  
Λειψία 142, 848, 888, 925, 1011, 1122  
Λελέγες 337  
Λεξιλόγιο του Ρήγα 575, 950  
Λεονάρδος Ι. 234  
Λεόνε, Λιμνή 255  
Λεοντίνης Γεώργιος 484  
Λεοπόλδος αυτοκράτορας 675, 676  
Λεραί 280, 283  
Λέσβος 210, 304, 314, 340, 438, 774, 1009  
Λευκάδα 206, 646, 712, 754, 781, 793, 1174  
Λευκάδιος 1022, 1024  
Λεύκτρα 184  
Λευκωσία 230, 629, 1167  
Λεχόνια 332, 672, 925, 938, 939, 1017  
Λέων, ακρωτήριο 342  
Λεωνίδας 169, 345, 346, 411, 599, 644, 762, 799, 803, 815, 828  
Ληθαίος ποταμός 279, 282  
Λήκ 861· βλ. και Leake  
Ληλάντιον πεδίο 340  
Λήμνος 332, 340  
Λιβάδι 261, 617, 645, 670, 938, 1015, 1139  
Λιβιεράτος Ευάγγελος 232, 301, 304, 307, 312, 316, 870  
Λιβύη 246  
Λιβυκό πέλαγος 209, 335, 337  
Λιμπεράλε Ιωσήφ 1025  
Λιοντάρια 195, 206, 213, 214, 254, 271, 360, 413, 480, 481, 544, 627, 714, 747, 771, 772, 760, 776, 784, 789, 790, 808, 1010  
Λισάνη 282  
Λιτόχωρο 210, 943  
Λιψία 677  
Λογική 1122, 1123  
Λόγιος Ερμής 84, 117  
Λογοθέτης Γεώργιος 594  
Λογοκρισία 224, 259, 524, 538, 695, 710

- Λογοκρίτης 328, 334, 338, 435, 447, 740, 566  
 Λοκροί Επικμήμιοι 336, Οζόλαι 336, Οπούντιοι 336  
 Λονγαρόλα, ποταμός 184  
 Λονδίνο 182, 231, 240, 1156  
 Λουδοβίκος ΙΣΤ 620, 839  
 Λουκάτος Δημ. 892, 906  
 Λουκιανός 618, 668, 931, 932  
 Λουξεμβούργ 409, 418  
 Λυγκησταί 336  
 Λυδία 337, 340  
 Λύκειο Βελεστίνου 1027  
 Λυκία 209, 332, 334, 337, 340, 342  
 Λυκούργια 227  
 Λυκούργος 1075  
 Λυκόφρων 340  
 Λυρνησσία 339  
 Λυρνησός 314  
 Λώλης Σοφοκλής Δ. 1077
- Μαγιάκος Π. 1090  
 Μάγνης 671  
 Μαγνησία 134, 141, 198, 210, 224, 247, 249, 253, 259, 266, 276, 304, 314, 328, 332, 334-336, 340, 343, 475, 497, 541, 605, 607, 668, 669, 672, 673, 755, 774, 813, 817, 855, 865, 870, 871, 876, 913, 914, 917, 931-933, 939, 971-974, 980, 1009, 1017, 1055, 1139, 1140, 1168, 1179  
 Μάγνητες 259, 260, 671  
 Μαγούλα Μπακάλη 961  
 Μαζαράκης Φεραίος Νικόδημος 1180  
 Μαϊανδρός 340  
 Μαΐδοι 336  
 Μαιονία 337, 340  
 Μακεδονία 260, 333, 336, 339, 430, 667, 774, 806, 870, 871, 926  
 Μακεδών-όνες 171, 368, 412, 427, 543, 673, 864  
 Μακίνα 255  
 Μακρής Αχιλλέας 488, Μέμος 970  
 Μακρονήσι 255  
 Μακρυγιάννης στρατηγός 369, 495, 509, 584, 673, 752, 780, 781, 811, 827, 901, 1145  
 Μακρυνίτζα 198, 224, 253, 637, 668, 931, 943  
 Μακρυχώρι 937  
 Μαλαίας 841  
 Μαλάκι 332  
 Μάλιοι 259, 671  
 Μαλούκα 874, 929, 958, 959, 961, 972, 978, 982  
 Μανγγάλια 206, 712
- Μανδακάσης Θωμάς 673, 864  
 Μάνεσης Αριστόβουλος 484  
 Μάνη 508, 535, 545, 704, 744, 768, 787, 841, 1185  
 Μανιάκης Νικόλαος 438, 448  
 Μανιάτες 271, 272, 356, 371, 459, 494, 507, 508, 535, 583, 626, 627, 650, 651, 704, 707, 744, 766, 768, 772, 787, 788, 790, 802, 805, 806, 811, 816, 830, 839, 841, 1075, 1082  
 Μανιάτη Αναστασία 352  
 Μανιάτης Γιώργος 1128, 1143  
 Μανιφέστο 824  
 Μάννα, ποταμός 332, 606, 935, 973, 1140  
 Μάνταλος 672  
 Μαντουβάλου Μαρία 80, 990, 1001, 1078, 1118  
 Μαραθώνας 206, 255, 314, 332, 338, 346, 348, 712  
 Μαραντος Χρήστος 792  
 Μαρία Αντουανέτα 620  
 Μαρκεζέλι Λουκία 456  
 Μαρκεζίνης Σπ. 231  
 Μαρκοράς Γεράσιμος 1025  
 Μαρμοντέλ 136, 154, 155, 158, 172, 406, 421, 500, 527, 600, 614, 615, 698, 717, 1011, 1017, 1021, 1049, 1085, 1147· βλ. και Marmontel  
 Μαρτελάος 759, 783, 797, 908, 1150  
 Μαρτίνοβιτς 314, 338, 734  
 Μαρτίνος Βενιαμίν 27, 40-42, 44  
 Μασκουλούρι 278, 282  
 Μασόνος 563-568  
 Μασσαγέται 335  
 Μασσαλία 84  
*Μασσαλιώτισσα* 155  
 Ματαπάς 841  
 Ματραγγιά 184  
 Ματσανιώτης Νικόλαος 308  
 Ματσούκας Σπύρος 947  
 Μαύρη Θάλασσα 168, 337, 818  
 Μαυροβούνι 336, 576, 1059  
 Μαυρογένης Νικόλαος 242, 587-596, 761, 784, 798, 822, 1031  
 Μαυρογιαννης Διονύσιος 484  
 Μαυροκορδάτος Αλέξανδρος ο εξ Απορρήτων 754  
 Μάχη Οβριάς 913, του Βελεστίνου 915, 945, 954, 1179  
*Μάχου υπέρ Πατρίδος και πίστεως* 452  
 Μέγα Σπήλαιον 227  
 Μεγάλη Βρετανία 995, Εκκλησία της Κωνσταντινουπόλεως 514

- Μεγαλόπολις 340  
 Μέγαρο 255  
 Μεδιόλανα 887  
 Μέδουσα 330, 312  
 Μεθώνη 183  
 Μειόκαινος 966, 969  
 Μελανδέπτη 336  
 Μελάς Βίκτωρ 176, 308, 1008, Σπύρος 1026  
*Μελετήματα για τον Ρήγα Βελεστινλή* 303, 990, 994, 1001  
 Μελέτιος 176, 183, 184, 224, 227, 236, 239, 240, 244, 245, 247, 249, 263, 270, 271, 278-280, 315, 324, 328, 330, 331, 341-343, 653, 661, 1169  
 Μελιβοία 210, 333  
 Μελίρρυτος Κυριακός 901  
 Μελισταγής Γεώργιος 886  
 Μελίτεια 265  
 Μελίτη 339  
 Μεμβλιάριος 342  
 Μενέδημος 340  
 Μερκέλιους, Αυστριακός Πρόξενος 676, 753, 835  
 Μέρτζος Ν. 859, 862  
 Μεσγέρος 26, 27, 37  
 Μεσηής πηγή 293, 294, 299  
 Μεσημβρία 342  
 Μεσόγειοι νήσοι 252, 311, 460, 463, 467, 778  
 Μεσόγειος θάλασσα 149, 436, 611, 612, 642, 757, 821, 1092  
 Μεσόλη 184  
 Μεσολόγγι 886  
 Μεσοποταμία 639  
 Μεσσήνη 183, 184, 886, 887  
 Μεσσηνία 179-186, 225, 270, 337  
*Μεσσηνιακά Χρονικά* 270  
 Μεσσηνιακός Κόλπος Κωρώνης 184  
 Μεταλλεία αργύρου 238, 239, 240, 245-248, 1168  
 Μεταλληγός Γεώργιος 1118  
 Μεταμόρφωση Σωτήρος ναός 1101  
 Μεταπολίτευση 986  
 Μεταστάσιο 172, 203, 216, 222, 405, 406, 409, 415, 421, 440, 495, 500, 527, 588, 646, 667, 697, 717, 895, 925, 931, 950, 1005, 1011, 1017, 1020, 1021, 1024, 1085, 1139  
 Μεταστασιορήγας 1013  
 Μετέωρα όρος 279, 283  
 Μετόχι 670, 937  
 Μέτσοβο 635  
 Μεχεδίντζι 335  
 Μεχμέτ πασάς 450  
 Μήδεια 341  
 Μηθώνη 332  
 Μηλιές Πηλίου 84, 116, 117, 134, 332, 834, 921, 954, 982, 1035, 1038  
 Μηλιώτες 287, 326, 1056  
 Μήλλερ Φρανσουά 201, 203, 211, 215, 216, 323, 324, 325· βλ. και Müller  
 Μήλος 340  
 Μηνάογλου Χαρ. 1032  
 Μηνιάκης Ηλίας 1109  
*Μηνύματα και διδάγματα του Ρήγα Βελεστινλή* 585  
 Μήτκας Περικλής 869  
 Μητρόπολις 277, 278, 282  
 Μητροπολίτης Σύμωρης 448, 519, 519  
 Μητρόπουλος Κ. 33  
 Μητροπούλου Ελπίδα 964, 967  
 Μηχανή του Χρόνου 1165  
*Μια προσαγή μεγάλη* 355, 365, 530, 644, 700, 720, 761, 814, 823, 824  
 Μικρά Ασία 191, 209, 252, 258, 311, 313, 314, 331, 337, 339, 342, 417, 435, 460, 463, 467, 621, 774, 778  
 Μίλητος 314, 340  
 Μιλλέτι Χριστιανών 450  
 Μίνωας 340  
 Μινώη 255  
 Μιράντα 578, 1158  
 Μίτνα όρος 185  
 Μιχαήλ Βόδας Ηγεμών (Σούτσος) 246  
 Μιχαήλ Γεώργιος 1011, Κωνσταντίνος 41  
 Μιχαήλοβα Ν. 444  
 Μιχαλόπουλος Φάνης 851, 852, 859, 864, 944, 1081, 1083, 1090, 1091, 1113, 1116  
 ΜΚΟ «Η Χάρτα του Ρήγα» 1157  
 Μνήματα 953  
 Μνημείο Βουλής Θεταλομαγνησίας 913-919, Εθνικής Αντίστασης 1170  
 Μόθος 185  
 Μοισία 336, Άνω 336  
 Μοισιόδαξ Ιώσηπος 43, 48, 664, 1120, 1033  
 Μολάοι 1026  
 Μολδαβία 123-125, 146, 165, 189, 196, 201-203, 206, 207, 216, 218, 229, 248, 249, 438, 482, 525, 533, 590, 621, 631, 633, 724, 747, 748, 776-778, 790, 810, 811, 816, 863, 893, 1026, 1056, 1094  
 Μόλδοβα 335  
 Μολοσσοί 238, 336  
 Μοναρχία 460, 459

- Μοναστήρι-ια 129, 236, 239, 240, 247, 248, 279, 314, 333, 1168  
 Μόναχο 634  
 Μονεμβασιά 354, 365, 451, 493, 764, 786, 1132  
 Μονή Βλατάδων 233, Τριών Ιεραρχών 451  
 Μονολιά 265  
 Μοντάλ 835  
 Μοντεσκιέ 289, 358, 454, 457, 459, 471, 472, 542, 574, 587, 610, 623, 642, 741, 756, 782, 794, 817, 832, 892, 896, 903, 909, 1084· βλ. και Montesquieu  
 Μορέας 164, 805  
 Μορφιάδης Χρ. 1184  
 Μορφωτικό Ίδρυμα Τραπέζης Κύπρου 230  
 Μορφωτικός Εκδρομικός Σύνδεσμος Λάρισας «Αριστεύς» 985, Σύλλογος Συκουρίου 986  
 Μόσκοβος 818, 819  
 Μοσχίον 964  
 Μοσχοβάκης Νικόλαος 634, 637  
 Μοσχόπολη 1183  
 Μοσχοπολίτης Δανιήλ 664  
 Μουντάκης Βασίλης 548  
 Μουράτ 339  
 Μούρησης 332  
 Μουρούζης Γεώργιος 761, 784, 798  
 Μούσαι 56, 1048  
 Μουσείο Βιέννης 660, 678, Ζακύνθου 231, Θεόφιλου 362, Μπενάκη 634, 1156, του Ρήγα 575, 946-952, 1002, 1105  
*Μουσικό Βαγόνι* 869  
*Μουσικόν Λεξικόν* 1036  
 Μουσλής 475, 933  
 Μουσουλμάνοι 450  
 Μουσταφάς Κόρτζια 339  
 Μουστζέλο 335  
 Μουστοξύδης Ανδρέας 592  
 Μόψιον 937  
 Μπακαλάκης Γεώργιος 80, 964, 967  
 Μπαλαμούτι 210, 294, 937, 1164  
 Μπαλάνος Κοσμάς 1072, 1073  
 Μπαμπάς, Μπαπάς 296, 937  
 Μπαμπούνης Χαράλαμπος 548  
 Μπανάτι 337  
 Μπαρθελεμού 615· βλ. και Barthélemy  
 Μπαρμπαριά 244  
 Μπενάκη-Ψαρούδα Άννα 456  
 Μπενάκης Λίνος 993  
 Μπενέκος Δημήτριος 1187-1192  
 Μπέρ 29  
 Μπεράτι 1107, 1113  
 Μπέτης Στ. 1077  
 Μπητώλια 129, 130  
 Μπιλιούρης Σωτήρης 918, 973  
 Μπλαχάβας 621  
 Μπομπότη Ουρανία Δ. 1027  
 Μποναπάρτε 372· βλ. και Βοναπάρτης  
 Μποστταντζήδες 244  
 Μπότσαρης 354, 364, 621, 786, 815, 829  
 Μπουζιάον 335  
 Μπουκοβίνα 218  
 Μπουκουβαλαίοι 621  
 Μπουκουβάλας 815  
 Μπουρμπουλήθρα 606, 934, 973, 1139  
 Μπούτουρα Χρ. 304  
 Μπραγκοβάνος Μανωλάκης 592, Νικόλαος 591, 592  
 Μπρεσσέ, Γάλλος Πρόξενος 628, 848, 852, 1083  
 Μπρεχτ Μπέρολτ 1128, 1149  
 Μπυφόν 29  
 Μυθωνία 336  
 Μυκάλη 206, 314, 338, 346, 348, 712  
 Μύκονος 589  
 Μύλλερ Φρανσουά 202, 210, 229, 239, 309-319, 321-344, 677  
 Μυόπουλι 255  
 Μύρα 209, 332, 334, 340  
 Μυρμιδόνες 262  
 Μυρτών Πέλαγος 337  
 Μυσία 337, Περγαμινή 337  
 Μωαμεθανοί 533, 723, 703  
 Μωραΐτης Νικόλαος 352  
 Μωριάς 363, 818  
 Ναθράκιον 265  
 Νακουλία 342  
 Ναξιώτισσα 835  
 Νάξος 1109  
 Ναούμη Μαρία 965, 968  
 Νάουσα 452  
 Ναπολέον Βοναπάρτης 222, 501, 528, 544, 614, 626, 698, 718, 759, 783, 788, 797, 840, 841, 908, 1080, 1083, 1129, 1150  
 Νασίκας Δημήτριος 122, 1179  
 Ναυαρίνος Νέος 185, Παλαιός 185  
 Ναυμαχία Ναυπάκτου 312, Τσεσμέ 312  
 Ναπακτος 312, 314, 328, 330, 338, 344  
 Ναύπλιο 354, 365, 493, 764, 786, 1132  
 Νέα Αγχίαλος 913, 1028, Εθνική Οδός 965  
*Νέα Εστία* 1063, 1091  
*Νέα Πολιτική Διοίκηση* 81, 144, 171, 173, 179, 188, 191-201, 206, 209, 215, 219, 252, 254,

- 256, 273, 274, 285, 287, 289, 304, 306, 311, 321, 338, 360, 433-487, 493, 504, 506, 507, 510, 515, 519, 525, 529, 534, 537, 545, 564, 572, 601, 603, 622, 623, 652-655, 657, 668, 685, 696, 699, 703, 705-707, 714, 715, 719, 724, 737, 742, 745, 747-749, 750, 758, 769, 771-773, 777-779, 789, 791, 796, 806-808, 813, 817, 830, 895, 898, 915, 931, 949, 1010, 1012, 1050, 1052, 1084, 1111, 1112, 1129, 1132, 1133, 1140, 1147, 1158, 1162, 1186
- Νέα Χάρτα Βλαχίας* 123, 187, 198, 201, 207, 209, 214, 216, 219, 223, 252, 271, 274, 285, 289, 302, 321, 446, 457, 632, 664, 746, 771, 776, 789, 807, 814, 831, 846, 862, 895, 1089, 1137, 1138
- Νέδων, ποταμός 184
- Νεϊκλή Ν. 330
- Νεμέα 413
- Νεμπούζα Πύργος 285, 371, 495, 509, 543, 581, 582, 597, 625, 629, 630, 680, 854, 1022, 1107, 1133, 1167
- Νεμτζία 148
- Νεοελληνικός Διαφωτισμός 52, 69, 112, 115, 116, 466, 685, 948, 1055
- Νέος Ανάχαρις* 141, 144, 149, 151, 164, 165-168, 179, 187, 190, 191, 199, 201, 209, 213, 222, 224, 225, 233, 238, 239, 252, 259, 262, 270, 271, 273, 277, 278, 285, 288, 289, 299, 300, 323, 324, 346, 359, 405-408, 413, 419, 427, 435, 457, 458, 461, 464, 474, 482, 492, 497, 500, 502, 524, 525, 528, 542, 544, 564, 571, 575, 577, 579, 583, 588, 600, 605, 607, 616-618, 626, 645, 646, 661, 663, 665, 666, 668-672, 677, 678, 696, 715, 718, 719, 723, 736, 737, 747, 755, 756, 758, 759, 775, 777, 780, 791, 795, 797, 814, 815, 822, 829, 830, 832, 839, 865, 878, 879, 917, 918, 925, 931, 937, 938, 940, 951, 954, 972, 973, 975, 977, 981, 984, 1011, 1012, 1014, 1016, 1017, 1019, 1032, 1041, 1043-1045, 1048, 1049, 1051, 1053, 1060, 1086, 1087, 1094, 1108, 1113, 1131, 1133, 1139, 1146-1149, 1153, 1156, 1163-1165, 1173, 1174, 1190
- Νέος Ελληνισμός 307
- Νέος Ραψάκης* 657, 898
- Νεοχωράκι 341
- Νερούλος Ρίζος Ιάκωβος 521
- Νέστος 333, 334
- Νεχώρι 332
- Νηλία 332
- Νήσι 184
- Νίζνη 418
- Νικήτας ο Συρακούσιος 87, 147, 153, 613, 641, 1137
- Νικιούπ 338
- Νικόδημος Βατοπαιδινός 1168, Μαζαράκης Φεραίος 1180
- Νικολαΐδης Κλεάνθης 853
- Νικολάου Λουκάς Βελεστινλής 1180
- Νικολίδης Δημήτριος 25, 164, 528, 582, 586, 698, 718, 1044-1046, 1167, Ιωάννης ο Πίνδος 673, 864
- Νικολόπουλος Κων. 592, 900
- Νικολούδης Νικ. 995
- Νικόπολις 206, 338, 712
- Νιμπής Γεώργιος 488
- Νίσσαϊα 255
- Νιώτης Αντώνιος 602, 627, 1172
- Νομαρχία Μαγνησίας 303
- Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Μαγνησίας 466
- Νομική Διάταξη 449, 915
- Νομίσματα 171, 209, 224, 238, 260, 276, 281, 287, 292, 294, 300, 311, 323, 329, 338, 343, 492, 529, 546, 736, 747, 775, 776, 930, 951, 991, 1000, 1010, 1094
- Νομοθετική Διοίκησης 1173
- Νόμος 468, 469, 479, 486, 493, 520, 650, 799, 801
- Νόνης Βασιλείος 352
- Νοσοκομείο Βιέννης 524, 565, 675, 1046, 1094, Παρισίων 33, 34
- Νούτσος Παν. 1078
- Ντ'Αλαμπέρ 515, 526, 542, 696, 716, 783, 1055, 1131· Βλ. και D'Alembert
- Ντάνοβα Νάντια 444, 572
- Νταουκλί 280
- Ντελίλ 334, 937· βλ. και Delisle
- Ντιντερό 495, 514, 526, 542, 696, 675, 716, 783, 1055, 1056, 1131· Βλ. και Diderot
- Ντόντος Ευάγγελος 456, 548, 997, Αγγελική 548
- Ντορμούζης Ρίζος 1052
- Ντορμούσης 437
- Νύδρα 650, 765, 799, 800
- Νυμφαίον, Ακρωτήριον 236, 243
- Νυρεβέργη 1051
- Ξανθάκη-Καραμάνου Γ. 964, 967
- Ξενιάδα, Ξυνιάς Λίμνη 280, 283
- Ξενοφών 237, 238, 245, 1070
- Ξέρξης 345

- Ξηριάς ποταμός 265  
 Ξηροπόταμον 237  
 Ξηρολόγη 459, 482, 648, 651, 767, 787, 804  
 Ξυλόκαστρο 225  
 Ξυνά Νερά 238, 239, 240, 245, 247, 248, 1168  
 Ξυνία 280, 282
- Ο εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικός Φιλολογικός...* 232  
*Ο Ερανιστής* 146, 302, 303, 906, 1138  
*Ο Ζωγράφος του στρατηγού Μακρυγιάννη* 370  
*Ο Ηθικός Τρίπους* 136, 144, 151, 154, 171, 179, 187, 199, 201, 209, 273, 285, 288, 289, 358, 403-425, 435, 447, 461, 501, 524, 533, 542, 600, 614, 664, 723, 736, 846, 895, 950, 1000, 1011, 1012, 1017, 1045, 1049, 1060, 1062, 1084, 1085, 1094, 1131, 1147, 1149, 1156, 1190  
*Ο Θούριος του Ρήγα* 1089  
*Ο κόσμος σε εικόνες (die Welt in Bildern) περιοδικό* 1136  
*Ο Μασσαλιώτικος Θούριος εν Ελλάδι* 941  
*Ο πόλεμος της Εθνικής ανεξαρτησίας* 993  
*Ο πρωτομάρτυρας της Ελληνικής Επανάστασης* 1145  
*Ο πρώτος ναύτης* 406, 421, 1017, 1085, 1011, 1131  
*Ο Ρήγας* 1925  
*Ο Ρήγας και η εποχή του* 1009  
*Ο Ρήγας μεταφραστής των Ολυμπίων του Μεταστάσιο* 441, 1001  
*Ο Ρήγας στα βήματα του Μεγάλου Αλεξάνδρου* 990, 1001  
*Ο Σωτήρ*, εφημ. 1024  
 Οβελίξ 1183  
 Οβίδιος 338, 619  
 Οβριά 913  
 Οδομαντική 336, 339  
 Οδός Ελλήνων 682, 792  
 Οδύσεια 336  
 Οδύσεια 312 691, 841  
 Οδυσσός 901  
 ΟΗΕ 547, 623  
 Οθωμανικά στρατεύματα 589, 594, 626, 647, 754, 822, 1041  
 Οθωμανικές Αρχές Κρήτης 1133  
 Οθωμανική Αυτοκρατορία 147, 313, 332, 337, 338, 476, 589, 591, 592, 754, 788, 835, 840, 1162, 1185, Πόρτα, Πύλη 247, 312, 465, 506, 542, 582, 706, 757, 782, 610, 629, 675, 794, 821, 824, 833, 1053, 1175, 1176
- Οθωμανικό κράτος 1064, 1068  
 Οθωμανικός ζυγός 591, 626, 765, 801, 825  
 Οθωμανοί 590, 591, 665, 666, 680, 756, 757, 795, 822, 896, 905, 909, 928, 942-944, 949, 960, 980-982, 1163  
*Οι Άλπεις*, ποίημα 1137  
*Οι μεγάλοι μας αναγεννηταί* 1081  
 Οικονομίδης Δημήτριος 848, 860, 1096, 1091, 1096  
 Οικονομίδου Μάντω 308  
 Οικονόμος Ιωάννης Λογώτατος 285-300, 900, 1153, 1177, Κωνσταντίνος ο εξ Οικονόμων 84, 1177  
 Οικονόμου Δημήτριος 521, 539, 602, 603, 627, 695, 733, 738, 1045, 1132, 1172  
 Οικουμένη 742  
*Οικουμενική Διακήρυξη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων* 469, 623, 654, 770  
 Οινιούσα 185  
 Οινόη 255  
 Οιταίοι 259, 671  
 Οίτη 671  
 Ολλανδία 428  
 Ολούρα 184  
 Ολόφυξος 235  
 Όλτος 335, 777  
 Ολύζων 332, 1164  
 Ολυμπιάδα 414  
 Ολυμπιακά αγωνίσματα 222, 335, 407, 414-416, 571, 607, 626, 646, 759, 815, 951, 973, 1016-1018, 1021, 1085, 1139  
 Ολυμπιακό στάδιο 414  
*Ολυμπιακοί αγώνες* 1000  
 Ολυμπιακοί αγώνες 169, 358, 359, 408, 409, 411-420, 447, 495, 500, 527, 542, 571, 717, 697, 749, 783, 931, 975, 1105  
 Ολυμπιονίκης 415  
 Ολύμπιος Δίας 408, 416  
 Ολυμπιώται 260, 671  
 Όλυμπος 261, 517, 576, 645, 670-672, 938, 943, 1011, 1015, 1045, 1059  
 Όμηρος 149, 260, 261, 263, 289, 312, 314, 331, 340, 606, 617, 645, 670, 671, 756, 832, 841, 895, 920, 938, 1013, 1015, 1139  
 Ομίλια 283  
 Ομόλιον 296  
 Όμολις 937  
 Ομοσπονδία 1091, 1092, 1162, 1168  
 Οναλαί 280, 283  
*Όνομα και καταγωγή του Ρήγα Βελεστινλή* 856, 857, 859, 863, 864, 866, 867, 870, 874, 880,



- 991, 994, 1001, 1082, 1114, 1136, 1161, 1165, 1167, 1172, 1183
- Όνομα Ρήγα 843-882
- Όνοματολογία 572
- Ονόχωνος, ποταμός 1102
- Οξύνεια 282
- Οπτασία του μακαρίου ιερομονάχου Αγαθαγγέλου* 885
- Ορβηλία 336
- Ορέσται 336
- Ορθόδοξη Εκκλησία 514, 518, 532, 608, 641, 828, 702, 722, 1111, Πίστη 513-519, 905, 950, 1109, 1110, 1158
- Ορθοδοξία 517
- Ορθόδοξος Χριστιανός 517, 644, 702, 722, 892, 936, 1111
- Ορθρυς όρος 265
- Όρκος 366, 762
- Ορλώφ Αλεξέι 542, 607, 757, 782, 795, 818, 833, 983
- Ορλωφικά 498, 535, 542, 607, 705, 744, 757, 782, 795, 818-820, 833, 942, 945, 949, 954, 959, 972, 983
- Ορμένιον 332
- Ορφανού Καλλιόπη 1099
- Ορφέας 299, 339
- Οσμάνος 886
- Ουγγαρία 734, Κάτω 188, 190, 213, 254, 313, 328, 331, 332, 336, 337, 343, 775, 1010, 1138
- Ουγγρική Αυλική Καγκελαρία 1052
- Ουγγροβλαχία 590, 591, 593, 1074
- Ουκρανία 418
- Ούννας ποταμός 209, 332, 335
- Ουρανόπολις 235, 238, 249
- Ουρανός 465
- Ουσκιδεσία 336
- Οφιούσα 123, 124, 146, 204, 207, 217-219, 777
- Πάβ 502, 619, 620, 935, 936, 1139, 1174· βλ. και Ραυω
- Παγασές 606, 669, 917, 933, 965, 973, 1164
- Παγασητικός κόλπος 917-919, 1139
- Παγγαίο 743
- Παγγαίοι 246
- Παγκαλαβρυτινή Ένωσις 221
- Παγκαλιάς Ξενοφών 162, 230
- Πάγκαλος Θεόδωρος 444
- Παγώνης Θανάσης 1133
- Παζαρλή Μαρία 301-307
- Παθαιότριον 235
- Παιδαγωγικές ιδέες του Ρήγα Βελεστινλή* 1143
- Παιδαγωγικό Ινστιτούτο 844, 991, 1082, 1114
- Παιδιατρική 1058
- Παιωνία 255, 336
- Παλαιά Βουλή 308, 948, 1000
- Παλαιολόγος Κωνστ. 1002
- Παλαιοφάναρο 341
- Παλαίφατος 832, 925, 1017
- Παλαμάς Κωστής 574, 1102, 1104
- Παλάτια 340, 917- 919, 933
- Παλλυγενεσία 582, 827, 1177
- Παλιούρας Δημήτρης 985, 1154
- Παλλάς 298
- Παλληκάρια 544, 790, 798, 809, 840
- Παμισός ποταμός 279, 282
- Παναγία 340, εκκλησία 953-955, 960, 961, 977, 978, 980
- Παναγιώτης του Νίκου εκ Βελεστίνου 1180, φοιτητής ιατρικής 522, 735, 1093
- Παναγιωτόπουλος Βασίλης 175, 320, 634
- Πανεπιστήμιο Αθηνών 355, 915, 941, 948, 985, 1036, 1058, 1084, 1127, 1170, Βιέννης 853, Θεσσαλίας 134, 156, 1035, 1135, 1187, Θεσσαλονίκης 1143, Ιωαννίνων 1114
- Πάνισος ποταμός 184, 280, 283
- Πάνορμοσ 342, Λιμήν 255
- Πανούσης Γιάννης 1128
- Πανσλαβισμός 1092
- Πανταζόπουλος Νικόλαος 74, 193, 302, 305, 535, 484, 623, 705, 744, 748, 770, 779, 990, 994, 1001, 1140
- Πάντελις Ντούσαν 251, 795, 814, 877, 990, 1001, 1087, 1088
- Παντελοδήμος Δημήτριος 456, 907
- Παντοκράτωρ Μοναστήρι 237, 239, 315, 333
- Παπαβασιλείου Ηλίας 1104
- Παπαγεωργίου Δημήτριος Στ. 1060, Σταύρος Π. 1060
- Παπαγιώργης Κωστής 1036
- Παπαδήμας Δ. 995
- Παπαδόπουλος-Βρετός Ανδρέας 232, 1076
- Παπαδοπούλου Αρχοντία 548
- Παπαδριανός Ιωάννης 990, 1001
- Παπαζήσης Χρ. 859-862
- Παπαθανασίου Γιαν. 862
- Παπαϊωάννου Μ.Μ. 287
- Παπακώστας Άγγελος Ν. 1064, 1077
- Παπανδρέου Ανδρέας 455
- Παπανικολάου Βασίλειος 956, Γεώργιος 1058
- Πάπας 651, 754, 781, 793, 833
- Παπαστεφάνου Ι.Γ. 634, 638

- Παπαχρίστος Κώστας Α. 1061, 1077, 1078  
*Παράβασις* 1033  
 Παραξία 336  
 Πάργα 1115  
 Παργιανοί 513, 897  
 Πάργιοι 1116  
 Παρθενών 168  
*Παρθενών* περιοδικό 438, 448, 1084, 1133  
 Πάριος Αθανάσιος 657, 658, 662, 664, 898, 899  
 Παρίσι 182, 210, 224, 246, 258, 276, 288, 363, 597, 614, 620-622, 745, 763, 786, 841, 1037, 1055, 1068, 1156  
 Παρισιάνα 609, 697, 717, 1039  
 Παρίστριες Ηγεμονίες 589  
 Πάρνης, όρος 255  
 Πάρος 340, 341, 589  
 Παρπαρίγος Νικόλαος 438  
 Πασάροβιτς 314, 338  
 Πασβάνογλου 596, 766, 840, 801, 1106  
 Παστροβίτι 339  
 Πάσχα 1173  
 Πασχίδης Θωμάς 1084  
 Πατέρας της Ελληνικής Ανεξαρτησίας 1150, της Λευτεριάς 1179  
 Πάτρα 1073  
 Πατρατζίκι 259, 671  
 Πατριδα 357, 361, 367, 371, 440, 450, 451, 486, 487, 493, 500, 502, 544, 574, 599, 600, 614, 615, 625, 649, 650, 653-655, 657, 686, 689, 760, 761, 765, 798, 799, 800, 817, 825, 831, 837, 831, 879, 921, 937, 1022, 1039, 1053, 1065, 1069, 1070, 1110, 1128, 1147, 1183, 1185  
 Πατριδογνωστική εγκυκλοπαίδεια 504  
 Πατρικού Μαρία 966, 969  
 Πατρινέλης Χ.Γ. 1078  
 Πατριωτισμός 495, 653, 839, 1147  
 Πατρόκλεια 255  
 Παυλίδου-Μαυρόγιαννη Πολυτίμη 484  
 Παύλος Μοναστήρι 237, 242, 243  
 Πέζαρος Ιωάννης 1177  
 Πειραιάς 985  
 Πελαγονία 129, 130, 336, 336, 339  
 Πελασγικών Άργος 262  
 Πελασγίωτις 276, 336, 359, 1163  
 Πελίας 262  
 Πέλλα 171  
 Πελλήνη 225  
 Πελοπόννησος 182, 224, 274, 337, 340, 459, 508, 509, 521, 535, 536, 577, 583, 626, 627, 651, 704, 705, 744, 768, 774, 788, 805, 806, 811, 816, 819-821, 830, 833, 914, 983, 984  
 Πενέσται 336  
 Πέννα Βάσω 260, 1185  
 Πενταδάκτυλον, όρος 269-271  
 Πεντέλη 985  
 Πέος, όρος 279, 283  
 Πέρα Μαχαλάς 287, 300, 939, 1153  
 Πέργαμος 417  
 Πέργκεν 164, 173, 533, 582, 723· βλ. και Pergen  
 Περδικάρης Μιχαήλ 520, 592, 596, 881, 898, 1018, 1086  
*Περί αδικημάτων και ποινών* 455, 472, 745  
*Περί Ανθίμου Γαζή και Αγγελίου Μελισσηνού* 305  
*Περί Δήμου Κραννόνος* 1100  
*Περί των εν Ηπείρω Αγαθοεργημάτων* 1114  
 Περιβόλι 732, 855, 859, 861, 862, 865, 867, 870, 871, 873, 876, 985  
 Περιβόλια 928  
*Περιήγησις του Νέου Αναχάρσιδος εις την Ελλάδα* 1043  
 Περιφέρεια Θεσσαλίας 792, 1177, 1178  
 Περνίτζα ποταμός 184  
 Περραιβός Χριστόφορος 141, 372, 412, 439, 513, 523, 588-590, 595, 596, 635, 664, 666, 678, 735, 755, 756, 759, 783, 797, 849, 850, 854, 866, 881, 882, 897, 908, 927, 982, 901, 1080, 1082, 1083, 1088-1090, 1093, 1097, 1115, 1132, 1133, 1150, 1165, 1176, 1177  
 Περραιβοί 259, 260, 262, 616, 671  
*Πέρσαι* 1022  
 Πέρσες 349, 368, 412, 428-430, 480, 492, 501, 645, 759  
 Περσία 345  
 Περσιάνης Ε. 595  
 Περσιάνος Μανωλάκης 593  
 Πέστη 437, 447, 1052, 1103  
 Πετέλιος όρος 255  
 Πετράκης ο ταραπαχανετζής 242, 761, 784, 798  
 Πέτροβιτς Φίλιππος 678, 836, 1080  
 Πετρούπολη 821  
 Πετσάλης Θανάσης 1091  
 Πετσαβάς Νικόλαος Δ. 1078  
 Πέτσιος Κώστας 484, 907, 1114  
 Πεύκη 335  
 Πευκίνοι 335, 342  
 Πηδασός 183  
 Πηλέας 935, 973  
 Πήλιο 263, 428, 460, 478, 482, 497, 576, 653, 664, 669, 678, 756, 834, 836, 914, 921, 922,

- 925, 943, 954, 973, 980, 982, 1035, 1059, 1179
- Πηνεϊός 279, 282, 299, 300, 670, 672, 936, 937, 939, 1153, Πηνεϊού πηγή 279, 282
- Περία 336
- Πιέριοι 336
- Πικαρέλλης Αύγουστος 635, 638
- Πίκουλας Γιάννης 963, 965, 966, 968, 969, 1163, 1164
- Πίναξ Γεωγραφικός Ασίας* 330, *της Ελλάδος* 239, 245, 253, 270, 274, 305, 309-344, 600, *της Ευρώπης* 330, *Καθολικός των δύο Ημισφαιρίων* 330, *Χωρογραφικός...Ικονίου* 330
- Πίνδος 277, 279, 673, 855, 858-861, 865, 872-874, 876, 940, 1171
- Πιττακός 340
- Πίχλερ Αντώνιος 1121
- Πλάστης 517, 567
- Πλαταιές 168, 170, 180, 413, 492, 503, 579, 660, 710, 775
- Πλάτανος 259, 265, 671
- Πλατανώδης 183
- Πλατεία Βασιλέως Παύλου 986, Μπάρος 986, Ρήγα Φεραίου 916, 985
- Πλάτωνας 414, 691
- Πλατωνικός 342
- Πλήθωνας Γεώργιος Γεμιστός 993
- Πλιασήδι 333, 606, 669, 935, 973, 1140
- Πλίνιος 95, 124, 125, 126, 204, 207, 217-219, 255, 619, 778, 935
- Πνεύμα των νόμων* 289, 358, 454, 457, 459, 471, 542, 574, 587, 610, 641, 756, 782, 794, 817, 832, 892, 896, 903, 909, 1084· βλ. και *Esprit des loix*
- Πνευματικό Κέντρο Δήμου Αθηναίων 948, 1030
- Ποιμαντικό Τμήμα Θεολογικής Σχολής 1143
- Πολεμικά απομνημονεύματα* 635
- Πολεμική τέχνη 436, 507, 508, 534, 545, 648, 703, 709, 743, 758, 787, 795, 802
- Πολεμικό Ιστορικό Αρχείο Μόσχας 231, Μουσειό 1155
- Πόλη 772, 790, 809, 827
- Πολιανή 887
- Πολιτεία 475
- Πολίτευμα Δημοκρατικό 577
- Πολίτης Αλέξης 302, 609, 889, 890, 894, 895, 897, 902, 903, 906-909, Νικόλαος 851, 852, 941-945, 960
- Πολιτιστικός Οργανισμός Δήμου Φερών 913
- Πολύαινος 340
- Πολύβιος 340
- Πολυειδής Θεόκλητος 885, 888, 900
- Πολύζου Γεώργιος 594, ιατρός 1046
- Πολυμεροπούλου Χριστίνα 965, 868
- Πολυμέρου-Καμηλάκη Αικ. 12, 548, 951
- Πολυτεχνική Σχολή ΑΠΘ 1143
- Πολωνία Ρωσική 218, 254, 306, 476, 776, 810
- Πολωνοί 1175
- Ποντίνα ποταμός 279, 282
- Πόρτα Γέροντα 342
- Πορταριά 141, 668, 669, 932, 934, 940, 973, 1140
- Ποσειδών 292, 293
- Ποστολάκας Νικόλαος 635
- Ποταμός 255
- Ποτέμκην 1032
- Πουκεβίλ 354, 942
- Πούλιος Γεώργιος 1047, 1051, 1053
- Πούλιου αδελφοί 137, 154, 167, 180, 181, 188, 223, 326, 360, 408, 418, 436, 441, 447, 461, 480, 538, 597, 601, 614, 676, 677, 679, 743, 773, 823, 830, 834, 836, 840, 848, 900, 906, 1011, 1041, 1045, 1095, 1133, 1171
- Πουρί 332
- Πούχγερ Βάλτερ 1003, 1018, 1033, 1086
- Πράγα 970, 985
- Πρακτικά 8<sup>ου</sup> Συνεδρίου Λαρισαϊκών Σπουδών* 1163, *Ακαδημίας Αθηνών* 751, *των Συνεδρίων* 578, 999
- Πρασιαί 255
- Πρασά Αννίτα 1099
- Πρατώσα 183
- Πράχοβα 335
- Πρέβεζα 840, 1123
- Πρίγκος Ιωάννης 428
- Πρήνη 314, 340
- Πρίνος 926
- Προβελέγγιος Αριστομένης 1025
- Προβόλιθος 255
- Πρόγονοι 255, 357, 405, 458, 497, 616, 621, 626, 644, 712, 758
- Προγονολατρεία 1163
- Προδοσία 539, 540, 543, 602, 603
- Πρόδρομος 339
- Προέρνα 265
- Προλήψεις 526
- Προμηθεύς*, περιοδικό 1099-1106
- Προξενείο Αυστριακό 587
- Προπάτορες 355, 369, 408, 411, 416, 458, 467, 494, 498, 500, 526, 585, 609, 665, 697, 763, 829, 837, 1048
- Προποντίδα 168, 337

- Προς τους λαούς της Ζαγοράς, των Φερών και της Αγιάς* 914  
*Προσκυνητάρια* 1169  
*Προσκυνητάριο του Αγίου Όρους του Άθωνος* 240, της Αγίας Λαύρας 241, 243  
 Πρόσπαλτος 255  
 Προσωπογραφία Ρήγα 631-638, 941  
 Προσωρινή Διοίκησης Ελλάδος 451  
 Προτομή Ρήγα 732, 985, 970, 1002, 1170  
 Προύσα 766  
 Προυσία 107  
 Προφητείες Αγαθάγγελου 302  
 Προφήτης Ηλίας 339, 670, 937  
*Προφήτης και πρωτομάρτυρας της Ελληνικής ελευθερίας* 1145  
 Πρώιος Δωρόθεος 418  
 Πρώσος 153  
 Πρωταγόρας 171  
 Πρωτάτον 244  
 Πρωτεσίλαος 262  
 Πρώτη 185  
*Πρωτομάρτυρας της Ελληνικής Ανεξαρτησίας* 1145, *Επαναστάσεως* 995, 997  
 Πρωτόπαππας 841  
 Πρωτόπλαστος 515, 565, 1111  
 Πρωτοψάλτης Εμμ. 1145  
 Πτελεός 262, 265  
 Πτολεμαίος 368, 429, 501, 527, 622, 698, 718, 759, 797  
*Πτώσις της Κωνσταντινουπόλεως* 369, 370, 495, 584, 752, 780, 781, 811, 827, 1145  
 Πυθαγόρας 314, 340  
 Πύθια 413  
 Πυκνός 342  
 Πύλος Μεσσήνης 183  
 Πύρασος 262, 264  
 Πύργος 227, 342  
 Πύρρα 169, 335, 606, Ακρωτήριο 917, 918, 933  
 Πύρρος Διονύσιος 27, 674, 1177  
 Πωβ 149, 464· βλ. και Πάβ, Pauw  
  
 Ραγιάδες 223, 357, 360, 365, 368, 446, 458, 465, 482, 571, 604, 626, 754, 764, 1112, 1176, 1180, 1185  
 Ραϊζης Μάριος-Βύρων 80  
 Ρακόφσκι 578, 1158  
 Ραμέντα ποταμός 279, 282  
 Ράμνος 255  
 Ραστής Ιωάννης 84  
 Ράτκηλ, Ερβέτος Βαρόνος 1175, 1176  
 Ράφτης, Λιμήν 255  
 Ράψανη 148, 670, 937  
 Ρείον 184  
 Ρέντι Φ. 42  
 Ρεομούρ 92  
*Ρήγας Βελεστινλής Θετταλός, ο ηδύμολπος της Ελευθερίας ψάλτης* 134  
*Ρήγας Βελεστινλής-Φεραίος* 858  
*Ρήγας ή κατά ψευδοφιλελλήνων* 520, 596, 1086  
*Ρήγας Θεσσαλός* 1022, 1024, 1090  
*Ρήγας και Ορθόδοξη πίστη* 908, 1110, 1158, 1176  
 Ρήγας Οικονομιάς 845, 853, 854, Φεραίος 845, 849, 850, 854  
*Ρήγας Φεραίος*, δράμα 1025  
 Ρηγάτος Γεράσιμος 1183  
*Ρήσεις Ρήγα* 999  
 Ρήσος 1092  
 Ρήτας Δημήτριος 1027  
 Ριαγιά 335  
 Ριζόπουλος Κώστας 970  
 Ρίζος Νερουλός Ιάκωβος 901  
 Ρίλα 339  
 Ρίσα 332  
 Ροβεσπιέρος 837  
 Ρόδιον Πέλαγος 337  
 Ρόδος 335, 340, 342, 592  
 Ρόνδολέτ 95  
 Ροντήρης Δημήτρης 1026  
 Ρόπαλο Ηρακλέους 195, 196, 202, 203, 205-207, 211, 214-217, 219, 254, 256, 303, 322, 332, 338, 346, 348, 349, 413, 434, 438-441, 450, 479, 480-482, 504, 512, 516, 568, 587, 656-658, 660, 687, 709-714, 747, 771, 772, 776, 777, 789, 808, 811, 839, 893, 898, 1010, 1112, 1137, 1138  
 Ρόσα 342  
 Ρουμανία 578  
 Ρουμανική Ακαδημία 1033  
 Ρουμάνοι ιστορικοί 860, 868  
 Ρούμελη 252, 311, 333, 336, 339, 448, 460, 463, 467, 778, 818  
 Ρούσικο Μοναστήρι 237, 239, 315, 333  
 Ρουσσώ 35, 42, 47, 587, 610, 611, 623, 642, 741, 757, 818, 832, 1035-1037  
 Ρουφιάς 227  
 Ρωμαίοι 225, 823  
 Ρωμανάτζι 246, 335, 338  
 Ρωμιάς-οί 361, 366, 464, 505, 530, 533, 544, 701, 721, 723, 741, 742, 785, 799, 703, 762, 1173, 1174  
 Ρωμισούνη 361

- Ρωσία 448, 506, 536, 542, 589, 591, 607, 621, 705, 745, 757, 782, 795, 813, 817, 821, 822, 833, 892, 949, 983  
 Ρωσική Αυτοκρατορία 823, 824, πολιτική στα Βαλκάνια 813-826, Πολωνία 200, 218, 254, 306, 476, 776, 810  
 Ρωσικό Ναυτικό 818  
 Ρωσικός στρατός 649, 765  
 Ρώσοι 590, 589, 607, 757, 795, 782, 818, 819, 891  
 Ρωσοτουρκικός πόλεμος 813, 818, 819, 821, 822, 825, 833, 983  
 Ρώτας Βασίλης 1026, 1028  
 Σαββανάκης Βασίλης 548, 1002  
 Σάββας Νικόλαος 1035, ποταμός 209, 332, 335, 516  
 Σαββίδης Αλέξης 1118  
 Σάθας Κωνστ. 850, 1976  
 Σαΐδλ, καφενείο 679  
 Σακελλάριος Γεώργιος 165, 166, 289, 522, 524, 565, 615, 677, 735, 736, 1042-1046, 1051, 1053, 1093, 1094  
 Σακελλάδης Δημ. 943, X. 1024  
 Σακελλίων Γεώργιος 943, Γιάννης 548  
 Σακουένι 335  
 Σαλαβριάς 279, 282, 299, 670, 937  
 Σαλαμίνα 168, 170, 180, 206, 255, 314, 332, 338, 345, 348, 349, 413, 414, 491, 503, 579, 660, 710, 712, 775, 859, 865, 870, 871, 873, 876  
 Σαμοθράκες 336  
 Σαμοθράκη 342  
 Σαμοκόβ 246, 341  
 Σάμος 314, 340  
 Σαμπαζιώτης Νίκος 12, 1184  
 Σάνα 235  
 Σανκτόριος 40, 41, 54, 102  
 Σαπαίοι 336  
 Σαπικό 184  
 Σαπφώ 340  
 Σαράγι 168  
 Σαραντάπορος, ποταμός 937  
 Σαράντης Θεόδωρος 862  
 Σάρδεις 340  
 Σαρδική 336  
 Σαρουχάν 337  
 Σάτραι 336  
 Σειλημνός, ποταμός 226  
 Σειραδόπουλος Δημήτριος 1101  
 Σειράς Στοιχειώδους 1180  
 Σεισάχθεια 972, 1113  
 Σέλας, ποταμός 185  
 Σέλευκος 368, 429, 501, 527, 622, 698, 718, 759, 797  
 Σελήμ Γ' 170, 329, 1148  
 Σελίβαι 282  
 Σεμλίνο 447, 522, 1051, 1052, 1093  
 Σερβία 190, 218, 248, 249, 252, 253, 271, 274, 312, 313, 321, 336, 339, 446, 476, 525, 535, 578, 584, 621, 659, 705, 744, 754, 771, 776, 778, 789, 807, 831, 854, 863, 1009  
 Σέρβιοι 339, 1092  
 Σέρρες 129  
 Σημαία 364, 568, 656, 657, Δημοκρατίας 516, του Ρήγα 714, τρίχρωμη 206, 254, 714  
 Σημαίες Ελευθερίας 364  
 Σηπιάς 333  
 Σιαμπαλί 1104  
 Σιάτιστα 164, 522, 629, 677, 679, 1093, 1167  
 Σιατιστινοί 360  
 Σίβρις, ποταμός 342  
 Σιβύλλη 314, 340  
 Σίγγος 235  
 Σιδέρης Ανδρέας 12, I.N. 1025  
 Σιδεροκόψια 171, 339  
 Σικελία 253, 275, 306, 312, 331, 334, 343, 886, 887  
 Σικελιανός Αγγελος 1128  
 Σικωνία 225  
 Σιλίνη 282  
 Σίμων Πέτρα, Μοναστήρι 237  
 Σιμωνίδης 169, 341, 346  
 Σιούρπι 264  
 Σίσακοφ Λία 1131  
 Σιστόβ 506, 536, 592, 705, 745, 826  
 Σκαναβής Δημήτριος 242, 761, 784, 798  
 Σκενδέρ μπέης 339, 1185  
 Σκευοφύλαξ Σάββας 241, 242, 243  
 Σκήτες 236, 239, 240, 242, 333  
 Σκήτη Κερασιάς 237, 240, 241, 243, Νέα 237, 240, 243  
 Σκιάθος 332  
 Σκλαβενίτης Τριαντ. 303  
 Σκλαβία 416, 458, 464, 464, 482, 504-506, 585, 616, 625, 627, 646, 647, 656, 662, 673, 676, 677, 680, 700, 701, 720, 754, 760, 763, 769, 788, 806, 827, 1108, 1111, 1131, 1134, 1164  
 Σκλαβονία 336  
 Σκόπελος 332, 667, 930  
 Σκορδά-Παπαγιαννοπούλου Αγγ. 959  
 Σκορδέλης Βλάσιος 944

- Σκορδύλης Γιάννης 232  
 Σκορδίσκοι 336  
 Σκοτινιώτης Παναγιώτης 175, 308  
 Σκυθία 927, Ποντική 337  
 Σκυλιτζής Πέτρος 84  
 Σλαμρούμνικον 335  
 Σμένου Μοναστήρι 315, 333· βλ. και Εσφιγμέ-  
 νου  
 Σμίξη 870, 871  
 Σμολένσκης Κωνστ. 1059  
 Σμύρνα Σκήτη 237, 243  
 Σμυρνάκης Γεράσιμος 243, 245  
 Σμύρνη 84, 164, 285, 448, 513, 616  
 Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια 853  
 Σούγλος 961  
 Σουΐδας 939  
 Σουλέτσι 1101  
 Σούλι 1069, 1070  
 Σουλιώτες 271, 272, 354, 356, 364, 371, 459,  
 494, 507, 508, 513, 535, 583, 598, 627, 650,  
 651, 704, 707, 744, 766, 772, 786-788, 790,  
 802, 805, 809, 811, 816, 830, 839, 1069-  
 1071, 1074-1076, 1082  
 Σουλιώτισσα 356  
 Σουλτάνος 191, 193, 195, 196, 198, 206, 209,  
 210, 214, 216, 223, 242, 252, 256, 272, 310,  
 313, 329, 360, 361, 363, 367, 371, 445, 450,  
 461, 468, 475, 481, 507, 508, 513, 534, 536,  
 545, 574, 577, 581, 582, 588, 591, 628, 650,  
 652, 655, 703, 705, 712, 713, 742, 745, 747,  
 751, 754, 755, 762, 765, 771, 776, 781, 783-  
 785, 789, 790, 799, 801, 808, 809, 813, 816,  
 818, 822, 825, 827, 833, 841, 983, 1010,  
 1021, 1075, 1136, 1148, 1164  
 Σούνιον 255  
 Σούρλας Γεώργιος 1170  
 Σούτζος Μιχαήλ 761, 784, 798  
 Σοφάδες 1102  
 Σόφια 572, 1000  
 Σοφοκλής 289, 312, 331, 606, 929, 1015  
 Σπάθης Δημ. 1033  
 Σπαλάτιον 339  
 Σπάλατρο 339  
 Σπαλλατσάνι 27, 43  
 Σπανός Κώστας 286, 287, 985  
 Σπάρτη 168, 169, 180, 269, 413, 491, 503, 579,  
 660, 710, 775  
 Σπαρτιάτες 169, 345, 346, 841, 1075  
 Σπάχος Σπ. 1062  
 Σπέντζας Σάββας 80, 993, 995-998, 1004  
 Σπίτι του Ρήγα 861, 863, 868, 873, 874, 947,  
 949, 958-962, 977, 978, 980, 982  
 Σποράδες Νήσοι 328, 334, 337  
 Σπυρούδη Πασχαλίνα 1001  
 Στάγειρα 171, 339  
 Σταγοί 277, 279, 282, 937  
 Στάδιον 929  
 Στάθης Εμμ. Σ. 439, 440, 448, Σπύρος 439  
 Σταΐκος Κωνσταντίνος 232, 1008  
 Στακτοχώρι 342  
 Σταμέλου Ευαγγ. 966, 969  
 Σταμούλης Αθ. Εκδόσεις 12, 1184  
 Στανίλοβ Βασίλ 444  
 Σταυρακούδη Καλλιόπη 964, 965, 968, 969  
 Σταυριανός Γεώργιος 1025  
 Σταυρινάκης Νικήτας 231, 1156  
 Σταυροδρόμι 168  
 Σταυρονικήτα 237, 239, 315, 333  
 Σταυρός 451, 516, 517, 566-568, 657, 1112, 1113  
 Στενίκλαρος 184  
 Στερεά Ελλάδα 536, 705, 820, 833, 914, 983  
 Στεφανίτζης Π. Δ. 901, 902  
 Στέφανος Βυζάντιος 270, 271  
 Στήλες Ηρακλέους 149  
*Στοιχεία της αριθμητικής δοκίμιον* 1121  
 Στοκχόλμη 162, 230, 1156  
 Στουδίτης Θεόδωρος 417  
 Στράβων 15, 263, 289, 324, 606, 671, 929  
 Στρατεύματα 587, 590, 594, 954  
 Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων 732, 985  
*Στρατιωτικό Εγκόλπιο* 187, 179, 201, 209, 223,  
 252, 273, 274, 285, 289, 360, 371, 372, 435,  
 436, 446, 457, 458, 474, 494, 507, 508, 534,  
 538, 542, 545, 577, 603, 626, 647, 651, 703,  
 704, 724, 743, 766, 767, 780, 787, 802, 804,  
 805, 811, 814, 816, 829, 1041, 1050, 1132,  
 1140  
 Στρατιωτικός Κανονισμός 287, Οργανισμός 450  
 Στρατονική 235, 238, 249  
 Στροφάδες 340  
 Στρυμόνας 282, 333, 743  
 Στυλίδα 260  
 Στυμφαίοι 336  
 Στωϊκός Δημήτριος 1099-1106, 1102, 1103, Νι-  
 κόλαος 1103  
 Στωϊκού Βασιλική 1102, 1104  
 Συγγρός Ανδρέας 1025  
 Συκούριο 646, 937, 985, 986  
 Συκωνία 337  
 Συλιώνες 336  
 Συλλογή Βίκτωρος Μελά 1156, Λοβέρδου 1156  
 Σύλλογος Παντοπωλών Βελεστίνου «Άγιος  
 Αθανάσιος» 956, προς Διάδοσιν Ωφελίμων  
 Βιβλίων 1080

- Συναγωγή νέων λέξεων* 1148  
 Συναός 342  
 Συνέδρια «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας» 963-969  
 Συνομοσπονδία 1135, 1136  
 Σύνταγμα 81, 144, 169, 179, 181, 192, 193, 194, 197, 198, 199, 201, 206, 209, 214, 215, 223, 224, 252-254, 258, 259, 269, 271, 274, 311, 321, 331, 338, 360, 364, 371, 405, 433-487, 493, 494, 496, 506, 507, 509, 510, 513, 518, 529, 537, 538, 543, 546, 566, 572, 573, 575, 579, 583, 584, 622-624, 627, 648, 652, 654-659, 678, 679, 690, 699, 705, 706, 709, 719, 737, 740, 742, 745, 746, 750, 763, 767, 769-771, 787-791, 804-807, 814, 816, 817, 830, 831, 834, 836, 858, 887, 895, 898, 908, 915, 916, 931, 949, 950, 989, 994, 996, 999, 1000, 1010, 1039, 1095, 1110, 1138, 1140, 1150, 1162, 1164, 1165  
 Σύνταγμα του Ρήγα σε άλλες γλώσσες 456, 1000  
 Συνταγματική Αναθεώρηση 455  
*Σύντομος βιογραφία του αοιδίμου Ρήγα Φεραίου του Θετταλού* 588, 881  
 Σύντροφοι του Ρήγα 312, 323, 509, 513, 543, 628-630, 951, 1045  
 Συροπαίονιοι 336, 339  
 Σύρος 341, 886  
 Συρρακιώτης 634, 638  
 Συστόβ 314, 338, 542, 607, 757, 782, 795, 822, 833  
 Σφαγαί 184  
 Σφακτηρία 183  
 Σχιζα Ευσταθία 965, 968  
 Σχινάς Γ. 229, 232, 1156, Ηλίας 958  
 Σχινδελμάυερ Κ. 317, 325  
 Σχολείο Ελληνικό 1109, 1116  
*Σχολείον ντελικάτων εραστών* 75, 81, 112, 142, 151, 194, 222, 273, 285, 288, 358, 406, 494, 498, 514, 526, 541, 565, 588, 608-610, 641, 661, 663, 675, 697, 717, 749, 837, 846, 891, 895, 950, 1012, 1039, 1087, 1111, 1130, 1133, 1136, 1148, 1149, 1156, 1173, 1190  
 Σχολικά Βιβλία Ιστορίας 755, 844, 864, 866, 880, 991, 1082, 1114, 1161, 1167, 1165  
 Σωζούπολις 341  
 Σωρός 973  
 Σωσθενίς 283  
  
*Τα Ελληνικά Στρατεύματα του 1821* 787, 802  
*Τα Επανάστατικά* 989, 994, 999, 1190  
*ΤΑ Νέα* εφημ. 304  
*Τα Ολύμπια* 143, 151, 168, 170, 172, 180, 203, 216, 222, 238, 252, 288, 289, 358, 403-428, 416, 441, 447, 457, 458, 463, 468, 482, 491, 495, 500, 503, 527, 571, 577, 583, 588, 607, 626, 646, 660, 661, 667, 676, 697, 710, 717, 758, 759, 775, 780, 783, 795, 814, 815, 829, 830, 895, 905, 925, 931, 950, 951, 972, 973, 975, 976, 1005, 1011-1014, 1016-1021, 1024, 1041, 1062, 1084-1087, 1089, 1097, 1131, 1133, 1139, 1147, 1148, 1165  
*Τα Σωζόμενα, ήτοι Περί αναβάσεως Αλεξάνδρου* 303  
 Ταβέρνα των Ελλήνων 682, 735, 792, 1133  
 Ταβλάντιοι 336  
 Ταίναρο 183  
 Ταμαράς 823  
 Τάντουλος Αντώνης 269  
 Ταστροβίκι 339  
 Τάταροι Δομπρωτζιάς 335, Τουμουτζιάκ 335  
 Ταύγετος 269, 270, 271  
 Ταυρόκαστρο 255  
 Τάφος Ιπποκράτους 287, 300, 1153, 1154  
 Τέκτονας 516, 566  
 Τεκτονικές Στοές 568  
 Τεκτονισμός 564  
 Τελ Ορμάνι και Τίλ Ορμάνι 335, 777  
 Τελμισσός 342  
 Τέμπη 148, 149, 233, 502, 619, 669, 670, 837, 935-937, 1139  
 Τεργέστη 180, 285, 323, 361, 436, 451, 518, 521, 522, 538, 543, 566, 581, 582, 602, 604, 625, 627-629, 631-635, 679, 695, 733, 738, 739, 793, 835, 848, 851, 949, 970, 985, 1021, 1025, 1036, 1081, 1083, 1092, 1093, 1112, 1117, 1121-1123, 1172  
 Τερτσέτης Γεώργιος 354, 365, 367, 493, 633, 764, 786, 1050, 1095, 1097, 1132  
 Τευρίσκοι 335  
 Τέχνη του πολέμου 479, 508, 577, 647, 648, 767, 787, 803, 811, 840  
 Τεχνολογίες Νέες 1187, 1188, 1191, Πληροφορίας και Επικοινωνίας 1188  
 Τζαβέλενα 356  
 Τζαγκαράδα 1164  
 Τζανέτος Γιαννακάκης 1032  
 Τζανουλίνος Πραξιτέλης 970  
 Τζαρτζούλης Νικόλαος 1109  
 Τζαχείλας 672  
 Τζέρνα Βόδα 314, 338, 1120  
 Τζεσμέ 314, 338  
 Τζιούνκι Ακρωτήριον 185

- Τήλος 342  
 Τήνος 1156  
 Τυλαταίοι 336  
 Τιμίου Προδρόμου Σκήτη 243  
 Τιμόθεος 314, 340  
 Τιταρήσιος, ποταμός 261, 262, 617, 645, 937, 938, 1015  
 Τίτος Λίβιος 619, 935  
 Τίτσιος Δημήτριος 484  
 Τμήμα Επικοινωνίας και Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης 1127  
*Το Βελεστίνο και η Θεσσαλία στο έργο του Ρήγα Βελεστινλή* 870, 871  
*ΤΟ ΒΗΜΑ*, εφημ. 1175  
 Το ερωτικό παραστράτημα του Ρήγα Φεραίου 1165, 1166  
*Το Σαγανάκι της τρέλλας* 1031-1033, 1131  
 Τόλιας Γεώργιος 175, 176, 232, 272, 303, 305, 306  
 Τόμαρος 261, 617, 938  
 Τόμις 338  
 Τοπάλοβ Κίριλ 444, 578, 1158  
 Τοπική Ιστορία 971-974, 981, 1139-1141, 1187  
 Τοπωνύμια και Ρήγας Βελεστινλής 1162, 1163, 1168  
 Τοτ, Μπαρών 503, 619, 936  
 Τουγκούτ, Βαράνος 1175  
 Τουρκία 346  
 Τουρκία 595, 821, 822, 824, 826, 1106  
 Τουρκική Πρεσβεία Βιέννης 330, 629  
 Τουρκικό Έθνος 1085  
 Τουρκισμός 469  
 Τουρκοκρατία 417, 460, 478, 817  
 Τούρκος-οι 150, 197, 244, 245, 277, 300, 361, 430, 459, 464, 468, 476, 477, 487, 495, 508, 517, 530, 533, 543, 547, 590, 605, 672, 700, 703, 720, 723, 741, 750, 768, 772, 773, 809, 816, 823, 861, 865, 886, 926, 932, 939, 943, 954, 955, 961, 962, 982, 1080, 1112, 1168, 1173, 1179  
 Τουρναβίτης Δημ., 594· βλ. και Τυρναβίτης  
 Τούρναβος 300, 939, 1153· βλ. και Τύρναβος  
 Τουρούτζιας Γεώργιος 677, 679, 1051, 1093, Θεοχάρης 164, 437, 522, 582, 586, 629, 734, 1045, 1053, 1093, 1051-1053, 1167  
 Τραϊανός 338  
 Τρανσυλβανία 200, 201, 215, 218, 254, 306, 313, 332, 337, 476, 737, 776, 793, 810  
 Τράπεζα της Ελλάδος 1156  
 Τραπεζούντιος Λάζαρος 664  
 Τράτνερν Θωμάς 1121, 1136  
 Τρεις Πύργοι Λιμίν 255  
 Τρήρες 336  
 Τρηχίνα 262  
 Τριανταφυλλόπουλος Κωνστ. 751  
 Τριγώνης Μακάριος Κυδωνέως 241, 242  
 Τρικαίον 184  
 Τρίκαλα 259, 273, 276, 278, 282, 296, 297, 671, 754, 775, 781, 794, 1026  
 Τρίκερι 333  
 Τρίκη 277, 279, 282, 294, 296  
 Τριπολίτις 336  
 Τριπολιτσά 354, 365, 493, 764, 786, 1132  
 Τριφυλία 337  
 Τριών Ιεραρχών Μονή 451  
 Τρόπαιο 290  
 Τρυπιά 226  
 Τρωάδα 261, 337, 339, 617, 646, 938, 1015  
 Τρωγδωλίται 342  
 Τσαγκαράδα 333  
 Τσάρα-Ζιωγανά Βούλα 855  
 Τσαριτσάνη 1177  
 Τσάτσος Θ. 1081, Κωνστ. 1091  
 Τσεσμέ 312, 328, 330, 819  
 Τσιούκα Φωτεινή 965, 968  
 Τσιφλίκι 861, 865, 955  
 Τσόκος Διονύσιος 4, 1002, 1133, 1184  
 Τσουδερός Εμμ. 231  
 Τσούκας Νίκος 1192  
 Τυραννία 450, 450, 467, 469, 473, 479, 482, 491, 496, 500, 506, 516, 525, 530, 534, 537, 538, 542, 543, 546, 547, 567, 579, 626, 643, 647, 650, 701, 705, 709, 721, 745, 755, 762, 766, 768, 769, 773, 781, 785, 788, 799, 801, 806, 829, 830, 840, 1095, 1108, 1164, 1179  
 Τύραννος 405, 428, 474, 479, 517, 533, 599, 649, 703, 723, 741, 765, 798, 800, 827  
 Τύρας 123-125, 146, 204, 207, 217, 218, 219, 613, 660, 777  
 Τυρναβίτης Αλέξανδρος 64, Δημήτριος 593  
 Τύρναβος 607, 672, 974, 985, 1002, 1026, 1177· βλ. και Τούρναβος  
 Τομαδάκης Νικόλαος 1077, 1078, 1117  
 Ύδρα 1156  
 Υλλίς 336  
 Υμητός, όρος 255  
*Ύμνος εγκομισιατικός* 372, 412, εις την *Ελευθερία* 346  
*Ύμνος Πατριωτικός* 36, 223, 272, 274, 285, 368, 372, 411, 427, 457, 481, 482, 500, 516, 543, 567, 620, 621, 623, 643, 44, 672, 760, 772,



- 780, 791, 809, 815, 828, 830, 839, 908, 975,  
989, 994, 999, 1084, 1111, 1112, 1131, 1147
- Υνιάδα 341
- Υπάτη 671
- Υπέρεια Κρήνη 289-291, 606, 665, 667, 873,  
929, 930, 959, 960, 971, 972, 982, 989,  
1059
- Υπέρεια, Πρακτικά Διεθνών Συνεδρίων* 86, 963-  
969, 999, 1030, 1060
- Υπέρτατο Ον 467, 564, 567, 660, 838, 1111
- Υπόμνημα *Χάρτας* 312, 322, 329, 335, 337, 338,  
345, 747, 775, 789
- Υπουργείο Εξωτερικών Ρωσίας 448, Παιδείας  
991
- Υπουργός Εξωτερικών Αυστρίας 1048, 1175,  
Ελλάδος 572
- Υφορμος 255
- Υψηλάντης Αλέξανδρος 123, 202, 215, 216,  
287, 354, 363, 451, 589, 633, 763, 765, 776,  
786, 801, 811, 1133, 1082, 1089, Δημήτριος  
449, 450, 1133, Νικόλαος 287, 450, 900
- Υψηλή Πόρτα, Πύλη 329, 409, 418, 824
- Φαιστός 277, 282
- Φάλανα 937
- Φαλάννα 295, 296
- Φάλαρα 277, 282
- Φαλαχθία 283
- Φαλιρεύς, Λιμίν 255
- Φάμπας Θανάσης 970, 1170
- Φαναράκι 341
- Φανάρι 1176
- Φαναριώτες 47, 176, 498, 761, 784, 798, 1032
- Φανερωμένη 183
- Φανέρωσις 823
- Φαρκαδών 298, 299
- Φαρμάκης Γ. 1184
- Φαρμακίδης Θεόκλητος 1177
- Φαρμακοποιία Γενική* 664, 674
- Φάρος 341
- Φάρσαλα 265, 277, 754, 781, 794, 929, 972,  
1101
- Φαρσαλινοί 259, 671
- Φασουλάκης Στέργιος 230
- Φειδίας 414
- Φέκα 282
- Φερά 290, 291, 1164, Μικρά 972, 1017
- Φεραί 184
- Φεραία 965, Νικησίπολη 80, 964, 965
- Φεραϊάκια* 1057
- Φεραϊός 452, 541, 755, 877-882, 944
- Φεραρής 1032
- Φεργγούζων 47
- Φερεκίδης 341
- Φερές 170, 206, 215, 238, 260, 262, 271, 290,  
449, 497, 528, 541, 569, 575, 576, 606, 406,  
665-667, 669, 677, 699, 712, 719, 756, 759,  
794, 832, 848, 858, 925, 929, 930, 933, 963-  
969, 972, 973, 976, 980, 999, 1032, 1059,  
1161, 1174, Φερών τύραννοι 288
- Φέροινοι 282
- Φίζογλου Κων. 792
- Φθία 262, 265
- Φθιώται 259, 671, Αχαιοί 259, 276, 336, 340
- Φθιώτις 259, 260, 263, 267, 268, 276, 336, 206,  
671, 712, 925, 934
- Φιλάρετος Γ. 462
- Φιλάρετος, Επίσκοπος Ριμνίκου 593
- Φιλάρχαιος Εταιρεία Αλμυρού «Οθρυς» 257,  
263
- Φιλέλληνες 201, 203, 210, 215, 430, 431, 850
- Φιλέλλητισμός 523
- Φιλήμων Ιωάννης 514, 519-540, 589, 590, 601,  
733, 763, 849, 880, 881, 899, 905, 976,  
1005, 1092, 1096
- Φιλητάς Χριστόφορος 1121
- Φιλήη 255
- Φιλική Εταιρεία 451, 514, 519, 849, 914, 1081
- Φιλικόι 366, 762
- Φίλιππα Έλενον 290
- Φιλιππίδης Αργύρης 280, Δανιήλ 84, 117, 176,  
224, 262, 287, 834, 921, 982, 1009, 1056,  
1121, 1177, Ν. Γ. 452
- Φιλιππικοί κάμποι 339
- Φίλιππος 430, 1075
- Φιλοθέου Μοναστήρι 237
- Φιλοκτήτης 333
- Φιλόλαος 87, 147, 153, 613, 641, 1137
- Φιλολογική Εταιρεία Βουκουρεστίου 1035
- Φιλόστρατος 332, 340
- Φινόπουλος Ευστάθιος 305
- Φιρφίρης Απόστολος 1104
- Φλετορίδου Μαρία 1055
- Φοίνικας 451
- Φοίνιξ ποταμός 283
- Φοιτητής Ιατρικής 1044, 1051, 1952, 1121,  
1122, 1168
- Φονιά 775
- Φοντενέλ 48
- Φουρκρούα 317
- Φραγάνδαι 336
- Φραγγόκαστρον 235, 238

- Φραγκίσκος Αυτοκράτορας 165, 173, 492, 502, 533, 539, 566, 582, 616, 628, 723, 739, 1050, 1096, Καγκελάριος 675
- Φράγκοι 1088
- Φραγκόκαστρον 236
- Φράγκος Χρ. Π. 1077
- Φραγκούλης Αντώνης 144, 301
- Φράϊμπουργκ, Πανεπιστήμιο 678
- Φράνκ Πέτρος 165, 523, 524, 565, 678, 735, 736, 1093, 1094
- Φράντζα 33, 106, 148, 834
- Φραντζέζοι 513, 897, 1047
- Φρυγία 337, 342
- Φτέρη 233
- Φτυλία 265
- Φυλάκη 262, 264
- Φυλακτός, έμπορος 1052
- Φυλή 194, 223
- Φύλλο 1104
- Φύση 466, 518, 565, 838, 1111
- Φυσικά Δίκαια 466, 467, 1111
- Φυσική 526
- Φυσική δημόδης εις παύσιν της δεισιδαιμονίας* 69, 115, 144, 1063
- Φυσική Ιστορία 499
- Φυσικής απάνθισμα* 25-159, 204, 218, 222, 246, 273, 285, 288, 289, 303, 358, 406, 454, 462, 459, 471, 494, 498, 514, 526, 542, 571, 574, 587, 588, 590, 591, 595, 600, 609-613, 635, 640, -642, 661, 663, 664, 666, 675, 685, 691, 696, 697, 716, 741, 756, 757, 782, 783, 794, 796, 818, 821, 822, 831, 832, 846, 878, 879, 881, 891, 895, 896, 903, 905, 909, 923, 937, 959, 984, 990, 992, 981, 999, 1005-1007, 1012, 1015, 1019, 1032, 1036, 1056, 1060, 1062, 1087, 1108, 1109, 1111, 1119, 1130, 1131, 1133, 1136, 1137, 1148, 1149, 1156, 1165, 1173, 1190
- Φωκική θάλασσα 337
- Φωκίς 336
- Φωνή της Ελευθερίας* 1024, *του Βελεστίνου* 844, 958
- Φωριέλ 363, 448, 530, 584, 643, 700, 720, 763, 786, 815, 816, 828· λ. και Fauriel
- Φωτάκος 459, 649, 767, 805
- Φωτεινός Διονύσιος 593, 595
- Φωτιάδης Λάμπρος 1045
- Φωτόπουλος Βασίλης 1026
- Φώτος 1069
- Φώτου Χρήστος 857-868
- Χαϊδελβέργη 635
- Χαιρέτης Κήρυκος 38, 129
- Χαιρώνεια 429
- Χαλέπι 766, 840
- Χαλκείον 246
- Χαλκίδα 832
- Χαλκιδική 210, 234, 304, 314, 336, 667, 774, 930, 1009
- Χαλκοδόνιο 820, 929, 958, 978, 982
- Χάλλερ 28, 30, 133, 134, 135, 136, 137, 139, 148, 153-155, 157-160, 1137· βλ. και Haller
- Χαμάκου 340
- Χάνδακας 450
- Χανιά 1027
- Χαράδης Μάννη 184
- Χάρβευ 29, 37, 38, Ντένις 995
- Χάρης Πέτρος 1091
- Χαρίτος Χαράλαμπος 488
- Χάρος 135, 156, 157, 1128
- Χάρτα τη Ελλάδος* 91, 123, 125, 163-200, 204-207, 209-211, 216, 218, 219, 221-307, 321-350, 359, 405, 408, 411, 416, 428, 435, 436, 446, 457, 461, 476, 480, 491, 492, 500, 501, 503, 509, 524, 525, 528, 531, 533, 542, 546, 566, 570, 571, 576, 579, 584, 587, 597, 600, 606, 621, 632, 635, 659-661, 664, 670, 671, 676-678, 687, 696, 699, 701, 706, 709-712, 715, 719, 736, 746, 747, 757, 771, 773-775, 777-790, 807-809, 810, 814, 819, 822, 831, 835, 846, 855, 861, 865, 869, 870, 876, 879, 895, 905, 915, 917, 927, 928, 942, 951, 953, 961, 963, 973, 975, 977, 981, 991, 994, 1000, 1005, 1008, 1009, 1016, 1019, 1021, 1027, 1049, 1084, 1094, 1108, 1120, 1060, 1062, 1131, 1133, 1137, 1138, 1148, 1153, 1155, 1157, 1163, 1165, 1168, 1171, 1174, 1176, 1180, 1183-1186, 1190
- Χάρτα της Ελλάδος και Πίναξ γεωγραφικός της Ελλάδος* 305
- Χάρτες περί Ελλάδος 304
- Χάρτης αρχαίας Ελλάδος 175-177, 187-200, 255, 258, 266, 269, 275, 322, 576, 659, 1164, 1168
- Χάρτης Βλαχίας 201-207, 253, 254, 269, 273, 302, 303, 306, 312, 322, 332, 359, 435, 461, 476, 481, 524, 571, 584, 601, 659, 660, 677, 736, 777, 893, 1060, 1094, 1138, 1156, 1190· βλ. και *Νέα Χάρτα της Βλαχίας*
- Χάρτης Μολδαβίας 201-207, 253, 254, 269, 273, 302, 306, 312, 322, 332, 359, 435, 460, 476, 481, 524, 571, 584, 601, 659, 660, 677,

- 736, 777, 822, 893, 1049, 1060, 1094, 1138, 1156, 1190· βλ. και Γενική Χάρτα της Μολδοβίας
- Χάρτης Παγκόσμιος 270, 275, 306, 322, 325, 482, 659, 253, Σερβίας-Βοσνίας 253
- Χαρτογραφία 482
- Χασιώτες 670, 927, 973
- Χατζηδήμος Αθανάσιος 232
- Χατζη-Κάλαφας 176
- Χατζη-Κώνστας Στέργιος 421, 1011, 1016, 1018, 1045, 1085
- Χατζη-Μόσχου 594
- Χατζηφώτης Ιωάννης 1008
- Χαωνία 336
- Χειμώνας Χρήστος 548, 950, 997
- Χείρων Κένταυρος 75, 606, 669, 756, 934, 973
- Χερσόνησος 255, 341, Κυζίκου 337, του Αίμου 1134
- Χημική φιλοσοφία* 317
- Χιλανός καθηγητής 578
- Χιλαντάρι 315, 333
- Χιλιντάρι 237, 239
- Χιμάρια 1114, 115
- Χίος 116, 164, 242, 314, 328, 340, 629, 1036, 1037, 1167
- Χιώτης Π. 438, 448, 1084
- Χλόη 965
- Χοδαβεντιγγιάρ 337
- Χοιρίλλος 314, 340
- Χρηματολόγιο διαφόρων χρησιμοδοτών* 438
- Χριστιανισμός 469
- Χριστιανοί 150, 449, 464, 516, 533, 658, 665, 703, 723, 772, 755, 773, 809, 898, 924, 954, 961, 1118, 1133
- Χριστόδουλος, Αρχιεπίσκοπος 1034
- Χριστοδούλου Παναγιού 955
- Χριστός 1067
- Χρονικό Άμστερνταμ* 428
- Χρονολογία ιστορική* 901
- Χρονόπουλος Δημήτρης 1026
- Χρυσάνθος, αδελφός Κοσμά Αιτωλού 1109
- Χρυσόπολις 238
- Χρυσός 235
- Χρυσστόμου Παύλος 964, 965, 967-969
- Χρυσούλης Τάκης 1027
- Χυρετσία 278, 282
- Χωρογραφία της Ανατολικής Θεσσαλίας* 653
- Ψαλίδας Αθανάσιος 1122-1124
- Ψαρράς Δημήτρης 160
- Ψείρας 672
- Ψυτάλια 255
- Ψυχάρης Ι. 1012
- Ωδείο Φουντούλη 1055
- Ωρολόγι Ηλίου 290
- Abdella 1160
- Admeto 555
- Albaneses 556
- Alejandro Magno 552
- Alexander the Great Icon 1160
- Allgemeiner Litterarischer Anzeiger* 848
- Alpen 135, 156
- Alter Franz 677, 848, 1011
- Amazones 96
- Archimede 89, 90
- Armenios 556
- Atenas 554
- Austria 556
- Baer K.E.Von 29
- Balcanes 554, 556, 560
- Balkania* 1091
- Balkans 860
- Barbie du Bocage 167, 168, 175, 176, 276, 279, 280, 622, 624, 660, 775, 1009
- Barthélemy 149, 166, 247, 259, 260, 492, 502, 553, 615, 617-619, 623, 645, 832, 895, 1014, 1042, 1139· βλ. και Μπαρθελεμού, Βαρθελεμού
- Batzaria N. 860
- Belgrado 559
- Björnståhl J.J. 983
- Braconier Ιησουΐτης μοναχός 240
- Brechet 851· βλ. και Μπρεσσέ
- Brettone Retif de la 141, 608, 623, 697, 717
- Briefe eines Augenzeugen des griechischen Revolution...* 631, 636
- Brigito, Αυστριακός διοικητής Τεργέστης 852, 1083
- Britannica Encyclopaedia 1159
- Bucarest 57
- Buffon 29
- Bulgaros 556
- Bulletin de Liaison* 86
- Calareti 835
- Camariano Nestor 76, 1091
- Camariano-Cioran A. 1033
- Cantacuzeno Georg. 631
- Capidan Th. 860

- Capp J. 317-319  
*Carte de la partie septentrionale de l' empire Ottoman* 210, 622, 1009  
 Catardzis D. 57  
*Chants populaires de la Grèce moderne* 742  
 Chisacof Lia Brad 1031-1033  
 Choiseul-Gouffier 176  
 Clogg Rich 859, 862  
 Constantinopla 549, 554  
 Constitución Francesa de 1793 557  
*Constitution* 1159  
 Cristianos 556
- D'Alembert 47, 58, 71, 76, 83, 84, 116, 121, 125, 133, 137, 145, 148, 153, 155, 159, 204, 205, 207, 218, 218, 222, 273, 459, 499, 514, 551, 587, 612, 640, 757, 778, 796, 818, 832, 994, 1007, 1019, 1036· βλ. και Ντ'Αλαμπέρ
- D'Anville 176, 314, 332, 333, 1009, 1131, 1136  
 Danubio 559  
 Dascalakis Ap. 57, 59· βλ. και Δασκαλάκης  
 Delfos 554  
 Delisle Guill. 125, 126, 174-177, 182-184, 186, 191, 200, 204, 210, 218, 223-225, 227, 228, 234-236, 238, 247-249, 253, 255, 258, 260, 263, 264, 266, 267, 269, 270-272, 275, 277-280, 282, 284, 303, 304, 306, 311, 313, 315, 322, 331, 576, 621, 622, 624, 659, 661, 773, 774, 778, 790, 809, 810, 1009, 1062, 1164, 1164, 1184, 1185  
 Democracia 560  
 Diamanti-Aminceanu V. 860  
*Dictionnaire universal* 592  
 Diderot Denis 47, 58, 71, 76, 83, 84, 116, 121, 125, 133, 137, 145, 148, 153, 155, 159, 204, 205, 207, 218, 219, 222, 273, 459, 495, 499, 514, 551, 58, 612, 640, 757, 778, 796, 994, 1007, 1019, 1036, 1055, 1131, 1136· βλ. και Ντεντερό  
 Didier Miguel 578, 1158  
 Didot Firmin 417  
 Dörflinger Johannes 316, 327
- Edmonds E.M. 853, 994, 1145  
 Elian Al. 438  
*Emile* 57  
*Enciclopedia Gala* 551  
*Encyclopedie* 45, 47, 49, 50, 52-55, 57-62, 64, 69, 71, 73, 75-77, 79, 81-86, 110-114, 116, 117, 119, 123, 126, 303, 612, 613, 623, 640, 660, 777, 994, 1036, 1056
- Engel Johann 253, 677  
 Esparta 554  
*Esprit des loix* 460, 610, 794, 896· βλ. και Πνεύμα των νόμων  
 Europa 549  
 Europe 57  
 Evelpidi C. 959
- Fauriel Claude 592, 742, 900· βλ. και Φωριέλ  
 Feres 555  
 Ferguson 58  
 Filliti I.C. 593  
 Fischhof, πλατεία Βιέννης 679, 1052  
 Fontenelle 58  
 Francisco 553  
 Frank Peter 48, 58, 678, 1046· βλ. και Φρανκ  
 Freiburg 633, 635
- Garagianni Ioan 860  
 Garcia Galvez 561  
 Gaudin Emile 163, 246, 676, 734, 835  
*Geschichte der Wiedergeburt Griechenlans* 635, 638  
 Gessner Salomon 1011  
 Graaf Regnier de 26  
*Graeciae Antiquae Tabula Nova* 177, 182, 183, 210, 223, 258, 621, 773, 1009, 1184  
 Gránico 555  
 Grecia 551, 554, 558, 559  
 Guilford Λόρδος 1045
- Haller, Albrecht von 28, 133, 139, 148, 153-159· βλ. και Χάλλερ  
 Harvard Πανεπιστήμιο 1156  
 Harvey William 29  
 Helly Brouno 1153  
 Heracles 554, 555  
*Himno Patriotiko* 552  
*Historia Natural* 551  
 Holland Henry 900  
 Homer 260  
 Honthal I.P. von 635, 638  
 Huggele, εργάτης τυπογραφείου 480, 538, 737, 1095  
*Human Rights* 1159
- Iken Carl 900  
 Institute for Balkan Studies 1033  
 Iorga N. 847, 859, 860  
 Irmscher Johannes 1118  
 Italie 102

- Journal des Savants* 37
- Khevenhüller 446, 459, 507, 534, 558, 647, 703, 743, 766, 787, 802, 1140
- Klein M. 98
- Kodrikas P. 58
- La Carmagnole* 620
- La figura revolucionaria de Rigas Belestinlis* 549-561
- La Republique francaise 475
- Langenfeld, Βαρώνος 587, 590, 822, 594· βλ. και Κιρλιάνος
- Leake William 820, 942, 954, 960, 980, 982, 984, 900· βλ. και Λήκς
- Leewenhoeck 26, 94, 102
- Les Contemporaines* 608
- Macra-come 280
- Magazine Encyclopédie* 177
- Magnesia 549, 1160
- Makriyannis 560
- Manassis Iliadis 57
- Mani 558, 559
- Map of Greece* 1160
- Mapa de Grecia* 554
- Marathón 555
- Marmontel 136, 137, 154, 155, 551, 1011· βλ. και Μαρμοντέλ
- Martin Benjamin 27
- Maximes du guerre* 766, 802
- Mercantini Luigi 853
- Mercuriali Hieronimo 418
- Merkelius 163, 733
- Metastasio Pietro 551, 646, 1011· βλ. και Μεταστάσιο
- Milliex Roger 137
- Moesiodax 58· βλ. και Μοισιόδακας
- Montal, Jacues-Charles Cuisin de 246, 248, 835
- Montesquieu 454, 460, 471, 610, 642, 794, 896· βλ. και Μοντεσκιέ
- Moral Tripous* 1160
- Müller Franz 202, 215, 229, 303, 305, 306, 309-319, 321-344, 632, 633, 635· βλ. και Μήλλερ
- Münch Ernst 592, 633, 678
- Napoleón Bonaparte 553
- Neboiza 559
- Newton 612, 642
- Nomarquia Griega* 558
- Nuevo Anacarsis* 549, 552
- Nuevo Gobierno Politico* 556, 560
- Olimpia 554
- Ophiusa 205
- Orlof 550
- Ostby Erik 964, 968
- Pantazopoulos Nikolaos 1001· βλ. και Πανταζόπουλος
- Pantelić Dužan 1189· βλ. και Πάντελιτς
- Parisi 48
- Pauw Cornelius de 149, 247, 502, 528, 553, 619, 620, 670, 699, 719, 935, 936, 1139· βλ. και Παβ
- Peloponeso 559
- Pergen 163, 465, 491, 492, 502, 503, 553, 566, 616, 628, 734· βλ. και Πέργκεν
- Perivoli 1160
- Pheres 288, 925, 1032
- Pichler τυπογραφείο 1045
- Pindus 1159
- Platea 554
- Pline 205
- Policia de Austria 552
- Pomardi Simone 178, 920
- Pouqueville 635
- Proclama Revolucionaria* 556, 557
- Prusse 107
- Pippingille 1133
- Reaumur 92
- Recherches philosophiques sur les Grecs* 502
- Recueil de Cartes Géographiques* 276, 622
- Revolucion Francesa 550
- Revolucion griega de 1821 559
- Revolutionary Proclamation* 1159
- Revolutionary Scripts* 1159
- Rhigas Pheraios, the protomartyr of Greek independence* 994
- Rhigas Velestinlis. The Proto-martyr of the Greek Revolution* 995, 997
- Ribnik 246
- Rigas Velestinlis. Legend and Reality* 1001
- Rigas, un patriot grec din Principate* 994
- Roumain 960
- Rousseau 57, 610, 642, 1035-1037
- Rusia 556
- Salamina 55, 554
- Samarina 1160

- Sanctorius 102  
 Schindelmayer Karl 310, 316, 325  
 Spallanzani 27  
 Sprawski Slawomir 964, 966, 969  
 Statineanu αδελφοί 593  
 Steiger Isaac 139, 158  
 Suli 558
- Taygetus 270  
 Tergozieul 246  
 Termópilas 554  
 Tesalia 551  
 Thessaly 1160  
*Thurios, Thourios* 552, 555, 556, 559, 1159  
 Tonnet, H. 64  
 Tott Baron 247  
 Trieste 560  
*Tripode Moral* 552  
 Tyras 125, 205
- Valachie 58  
 Valaquia 549
- Velestino 549, 554, 1159, 1160· βλ. και Βελε-  
 στίνο  
 Vienna 58, 1160  
 Vlachs 1159, 1160  
 Voltaire 58, 611, 642, 757· βλ. και Βολταίρος  
*Voyage du jeune Anacharsis en Grèce* 615, 1042  
 Vranoussis Leandros 57, 58, 63, 555, 1159· βλ.  
 και Βρανούσης
- Wartenberg Ute 965, 968  
*Wiener Zeitung* 316, 327  
 Wolff 30  
 Woodhouse C.M. 844, 862, 892-894, 906, 993-  
 998, 1145
- Xenopol A. 859, 860
- Young Anacharsis* 1160
- Zannoni Rizzi 8, 208, 210, 275, 304, 305, 322,  
 622, 624, 659, 775, 1009, 1062

Κατά την διάρκεια των τριάντα χρόνων, 1990-2020, έχουν δημοσιευθεί πολλές ειδικές μελέτες για τον Ρήγα Βελεστινλή σε επιστημονικά Περιοδικά, τόμους Πρακτικών Συνεδρίων και Εφημερίδες. Οι διάσπαρτες αυτές μελέτες, μετά την σύσταση ιδιαίτερα αξιόλογων προσώπων, συγκεντρώνονται στον παρόντα τόμο κατά θεματική ενότητα και με χρονολογική σειρά, αναδεικνύοντας κατ' αυτόν τον τρόπο το εύρος των πρωτότυπων ερευνών και την προοδευτική ανάπτυξή τους με την παρέλευση των ετών.